

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

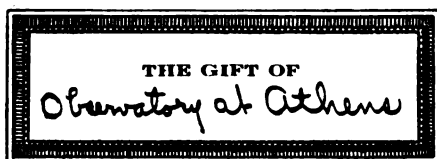
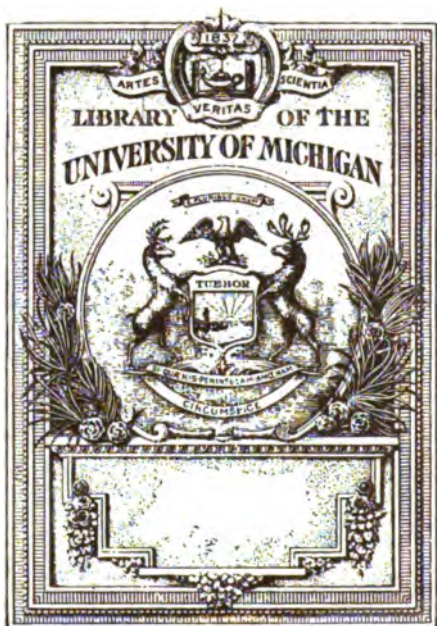
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

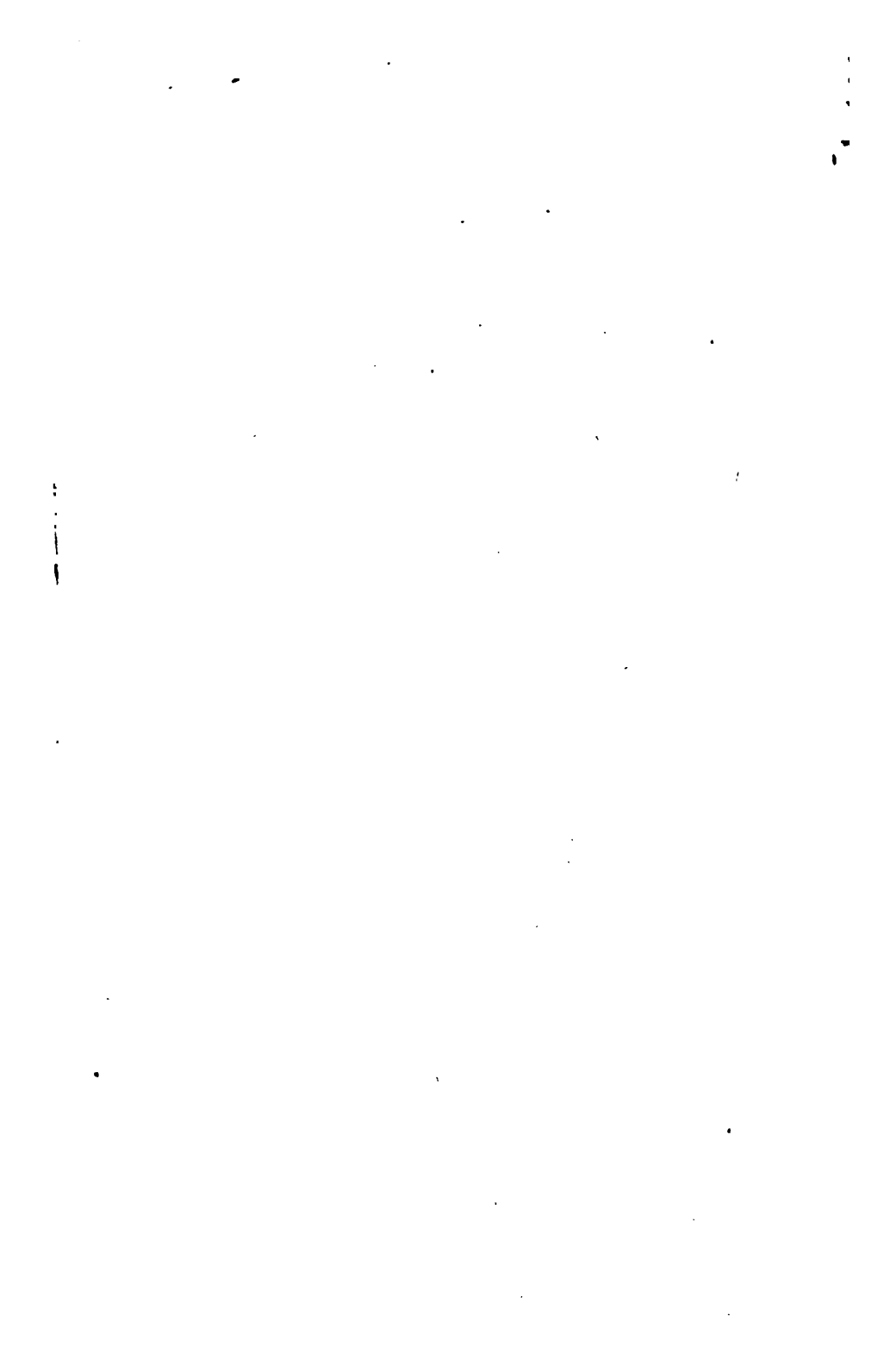
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

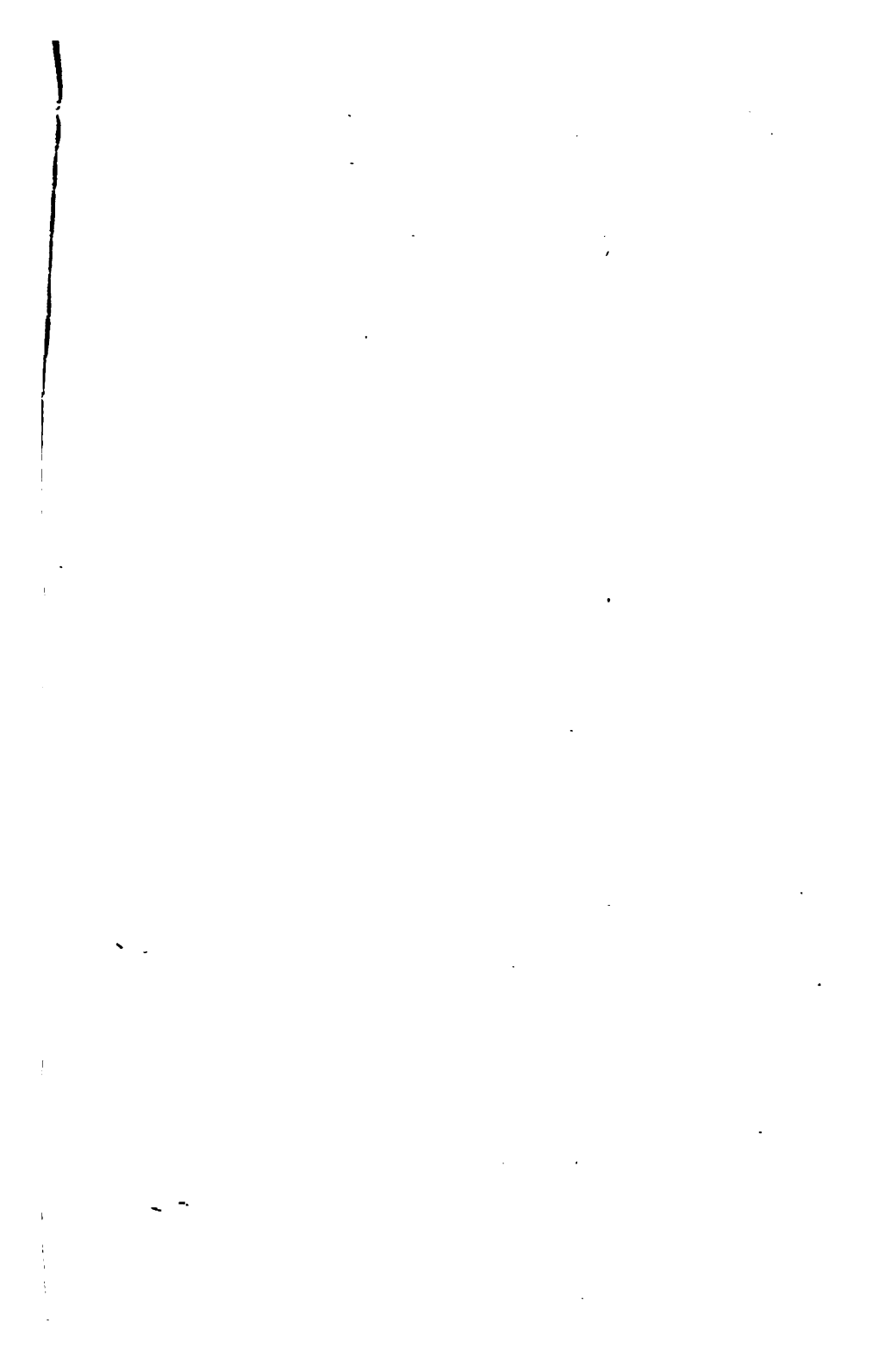
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ,

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ

ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ,

ΣΑΡΙΝ ΤΩΝ ΠΟΛΛΩΝ ΕΞΕΡΓΑΣΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν
αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ασφαλέστερον καὶ
ἐνθέτερον περὶ τοῦ παρόντος αὐτοῦ πραγμάτων,
καὶ περὶ τῶν δρῶν τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελ-
λούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΤΥΠΟΙΣ Ν. Γ. ΠΑΣΣΑΡΗ ΚΑΙ Α. Γ. ΚΑΝΑΡΙΩΤΟΥ.

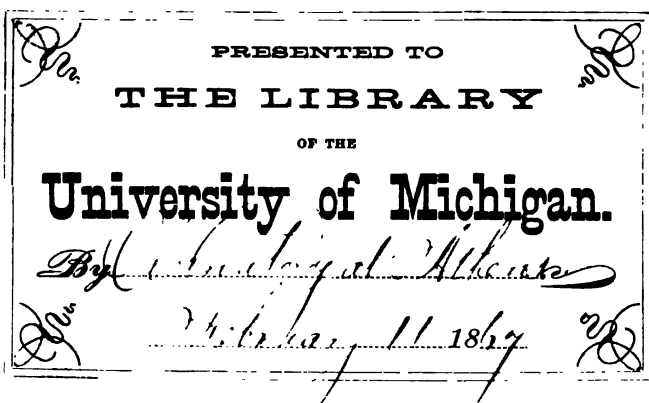
(ΟΔΟΣ ΝΙΚΙΟΥ ΑΡΙΘ. 18.)

—*—*—

1862.

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφήν μου, ἢ
μετατύπωσις γενομένη παρὰ τὴν θέλησίν μου καὶ κολάσιμνη ὑπὸ
τοῦ 432 ἄρθρου τοῦ ποινικοῦ νόμου.

93
P21

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ,

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ,

ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΕΛΛΑΔΩΝ ΕΞΕΡΓΑΣΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΜΑΘΗΤΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.

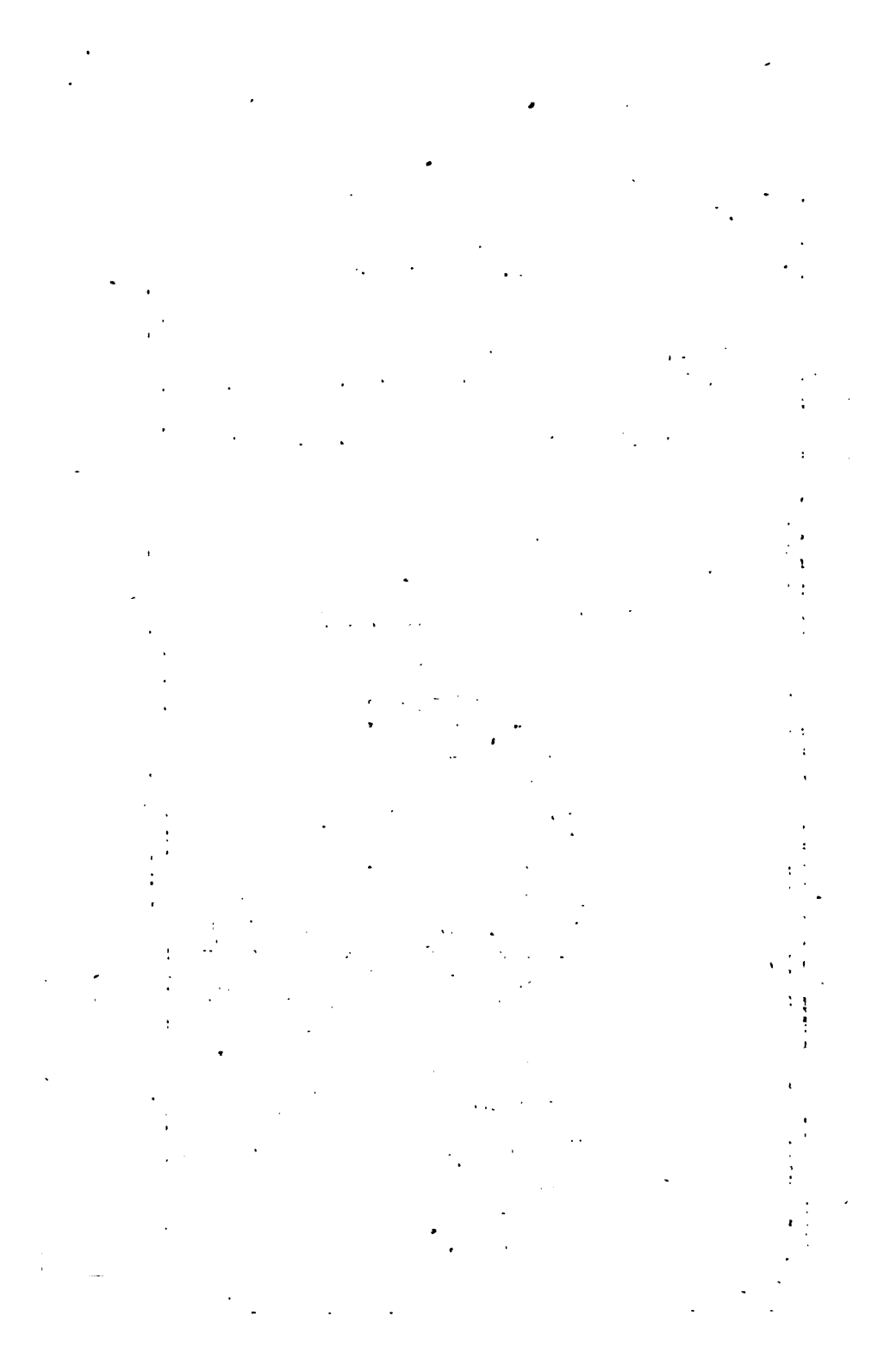
ΦΩΝΙΠΠΟΣ ΚΑΙ ΑΔΕΣΣΑΝΑΡΟΣ.

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ιστορίαν
αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλτέστερον καὶ
ὀρθότερον περὶ τοῦ τῶν παρίστων αὐτοῦ πραγμάτων,
καὶ περὶ τῶν ὄρων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελ-
λούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΟΤΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΤΥΠΟΙΣ Ν. Γ. ΠΑΣΣΑΡΗ ΚΑΙ Α. Γ. ΚΑΝΑΡΙΩΤΟΥ.
(ΟΔΟΣ ΝΙΚΙΟΥ ΔΡΙΘ. 13.)

1862.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΒΙΒΛΙΩ ΕΚΤΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

	Σελίς
Μακεδονία	1.
Μακεδόνες	3.
Ἀρχηγέται τῶν βασιλείων	4.
Ἀμύντας Α'. — Ἀλέξανδρος Α'. — Περδίκκας Β'.	5.
Ἀρχέλαος. Σχέσεις πρὸς τὰς Ἀθήνας. Εὐριπίδης	6.
Ἀμύντας Β', ὁ πατὴρ τοῦ Φιλίππου	9.
Τὰ μετὰ τὸ Ἀμύντου Β'. καὶ Φιλίππου	11.
Πρώτη Φιλίππου ἀνατροφή	12.
Ἡ ἐν Θήβαις διατριβὴ αὐτοῦ	13.
Ὁ Φίλιππος καταλαμβάνει τὴν ἀρχήν. Μακεδονικὸν πολίτευμα	15.
Τὰ τέσσαρα πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου	17.
Ἀναδιοργάνωσις τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ. Σάρισσα. Φάλαγξ	22.
Ὑπασισταί. Ἐλαφρά πεζικά τάγματα	27.
Ἐταῖροι. Σαρισσοφόροι. Σωματοφύλακες. Παῖδες	29.
Τὰ λοιπὰ τοῦ στρατοῦ σώματα, καὶ ἰδίως τὸ μηχανικόν	30.
Σύγκρισις πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν στρατόν. Ὁμοιότητες καὶ διαφοραὶ	32.
Συμπέρασμα. Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς	34.
Ὁλεθρία παρακμὴ τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ	35.

	Σελίς
'Αρχή τοῦ Φωκικοῦ πολέμου. Ὁ Φίλιππος γίνεται κύριος τῆς Θεσσαλίας	38.
'Ο Φίλιππος ἐν Θράκῃ. Ἀγγελία τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Γελοῖον πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων	41.
'Αρχή τοῦ Ὀλυνθιακοῦ πολέμου	43.
Ἀποστασία τῆς Εὐβοίας ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων	45.
Τέλος τοῦ Ὀλυνθιακοῦ πολέμου. Ἀντεγκλήσεις Δημοσθένους. Φιλίππου θρίαμβος	46.
Αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Φιλίππου	49.
Τέλος τοῦ Φωκικοῦ πολέμου. Ἀθηναίων πολίτευμα. Φιλίππου πολίτευμα. Πρῶτος θεμέλιος τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ λίθος	59.
Τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου. Ἀναγορεύεται ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος. Θάνατος αὐτοῦ	65.
Τελευταῖαι περὶ Φιλίππου χρίσεις	69.
Σύγκρισις Φιλίππου πρὸς Βίκτορα Ἐρμανουήλ. Ἀνατροπὴ Ἀλεξάνδρου. Τὰ μέχρι τῆς βασιλείας τὰ κατὰ τὴν πρώτην τῆς ἀρχῆς κατάληψιν	77.
'Ο Ἀλέξανδρος ἀναγορεύεται ἐν Κορίνθῳ ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος	81.
'Η περὶ τοῦτον πράξις τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου	82.
'Η κατὰ Θρακῶν, Ἰλλυριῶν καὶ Παιόνων ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου	84.
Θηβαίων ἐπαρρότασις· κεραννοδόλος ἄφριξις τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τιμωρία Θηβαίων.	85.
'Επιστροφὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Μακεδονίαν. Ἀγορμὴ τοῦ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν πολέμου· χαρακτὴρ ἑλληνικὸς τοῦ πολέμου	93.
Κατάστασις τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἀνεχέρειαι τοῦ ἐπιχειρήματος	95.
Διαβάσις εἰς Ἀσίαν	100.
'Εκχυρίθμησις τοῦ στρατοῦ· ἀντιπαράθεσις αὐτοῦ πρὸς τὸν περσικὸν στρατὸν	101.

'Αλεξάνδρου μεγαλοφύτα	404.
Πρώτα τῶν Περσῶν σφάλματα	408.
'Η ἐν Γρανικῷ μάχῃ	409.
'Ο 'Αλέξανδρος γίνεταί κύριος τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλωσις Μιλήτου καὶ Ἀλικαρνασσοῦ.	415.
Γόρδιος δεσμός. Ἀγτιπερισπασμός τοῦ Μένετρος. Θάνατος αὐτοῦ.	418.
'Ο Δαρεῖος ἀποφασίζει ν' ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως. Λάβη αὐτοῦ. Οἱ δύο στρατοὶ πλησιάζουσι πρὸς ἀλλήλους	419.
'Η περὶ Ἰσσοῦν μάχῃ	425.
Γενναιοφροσύνη τοῦ 'Αλεξάνδρου. Πρῶται περὶ εἰρήνης προτάσεις τοῦ Δαρείου ἀποκρίσεις 'Αλεξάνδρου.	429.
Πολιορκία Τύρου καὶ Γάζης. Δευτέρα τοῦ Δαρείου πρεσβεΐα.	432.
Κατάληψις Αἰγυπτίου. Κτίσις 'Αλεξανδρείας.	434.
'Ο 'Αλέξανδρος εἰσέρχεται εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας καὶ διαβαίνει τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγριν.	435.
'Η ἐν Γανγαμήλοις μάχῃ.	438.
Κρίσις περὶ αὐτῆς	446.
'Αλωσις Σούσων, Βαβυλώνος καὶ Περσепόλεως.	448.
Ἀνακεφαλαίωσις τῶν τεσσάρων πρώτων τοῦ 'Αλεξάνδρου ἐκστρατειῶν. Πνεῦμα τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος. Ἐπαράστασις βασιλέως Ἀγίδος	449.
Χαρακτὴρ τῶν τελευταίων ἐπὶ τοῦ 'Αλεξάνδρου ἐκστρατειῶν.	451.
Κατάκτησις τῶν περὶ τὴν Κασπίαν χωρῶν κτίσις νέων πόλεων δυσχέρεια τῆς συγχωνεύσεως τοῦ Ἀσιατοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου	452.
Θάνατος Φιλῶτα καὶ Παρμενίωνος	453.
Κατάκτησις Βακτριανῆς καὶ Σογδιανῆς. Νέαι δυσχέρειαι. Θάνατος Κλείου. Συνωμοσία τῶν παίδων. Θάνατος Κλεισθένους.	455.

	Σελίς
<i>Κατάκτησις τῆς Ἰνδικῆς. Ἐπάρδος εἰς Σοῦσα.</i>	459.
<i>Τὸ τελευταῖον τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔτος .</i>	464.
<i>Ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν ὁ θάνατος αὐτοῦ. Κοινῶς ὁμολογεῖται ὡς ὁ μέγιστος τῶν δορυκτιτόρων.</i>	468.
<i>Ἡ ἀξία αὐτοῦ ὡς κυβερνήτου ἀμφισβητεῖται.</i>	470.
<i>Τί ἴσται ὁ εἰς τὴν ἀνατολὴν διαδοθεὶς ἑλληνισμός.</i>	474.
<i>Διαφέρει μὲν τοῦ ἀρχαιοτέρου, ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον ἑλληνισμός.</i>	474.
<i>Μέχρι τίτος ὁ Ἀλέξανδρος περισκέυασε τὴν διάδοσιν αὐτοῦ.</i>	476.
<i>Συμπέρασμα.</i>	478.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΚΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ.

ΜΕΧΡΙ τῆς ἐν Χαίρωνείᾳ μάχης, ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους περιορίζεται κύριως εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας· ἔκτοτε ὁμῶς κυριώτατον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὁμηγήριον ἀποδίνει, ἐπὶ τινα χρόνον, ἡ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας χώρα, ἡ καλουμένη Μακεδονία. Ἐπὶ Φιλίππου ἡ Μακεδονία ἐλαβεν ἑκτασιν μεγάλην, ἡ δὲ ἀρχαιοτέρα Μακεδονία ἦτο πολὺ μικροτέρα. Ἵνα κατανοήσωμεν καλῶς, ὅπως τις ἦν αὕτη ἀνέκασθεν, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ὁ Πίνδος, δὲν διαχωρίζει μόνον τὴν Ἡπειρον ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας, ἀλλὰ διασχίζει καθέτως τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς ὀριζοντίου ὁρεινῆς σειρᾶς, τῆς ἀρχομένης ἀπὸ τῶν Ἀκροκεραυνίων καὶ ληγούσης εἰς τὸν Ὀλυμπον· εἰς δὲ τὸ βόρειον αὐτοῦ τοῦτο τμήμα ὀνομάζεται ἰδίως Σκάρδος. Ἡ ἀρχαία λοιπὸν Μακεδονία ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Σκάρδου καὶ πρὸς βορρᾶν τῶν Καμβουνίων ὀρέων, ἅτινα μετὰ τοῦ Ὀλύμπου ἀποτελοῦσι τὰ ἀρκτικά τῆς Θεσσαλίας σύνορα· πρὸς ἀνατολὰς δὲ δὲν ἔρθανεν, ὥς βραδύτερον, μέχρι τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου, ἀλλὰ μόνον μέχρι τοῦ Βερμίου ὄρους, ἥτοι μέχρι τῆς Βερρίας καὶ τῆς Ἑδέσσης, ὥστε ἡ Μακεδονία τότε περιορίζετο εἰς τὰς περὶ τὸν ἄνω Ἀλιάκμονα καὶ τὸν ἄνω Ἐριγῶνα χώρας, ἑκτανομένη μόνον μέχρι τῆς συμβολῆς τοῦ Ἐριγῶνος μετὰ τοῦ Ἀξιῶ ποταμοῦ· διότι αἱ περὶ τὸν Ἀξιῶν ποταμὸν χῶραι αἱ κείμεναι ἀνωτέρω τοῦ σημείου ἐκείνου, ἀνῆκον, ὥς φαίνεται, εἰς τὴν

Παιονίαν, ἂν καὶ τὰ μετὰξὺ Μακεδονίας καὶ Παιονίας ὄρια οὐδέποτε ἀκριβῶς ὠρίσθησαν.

Ἡ οὕτω περιωρισμένη τὸ πάλαι Μακεδονία εἶχεν οὐδὲν ἥττον ἔκτασιν λόγου ἀξίαν· καὶ τοὶ δὲ ὀρεινὴ οὔσα καὶ διατεταταμένη ὑπὸ πολλῶν πλαγίων κλάδων τοῦ Σκάρδου ὄρους, περιλαμβάνει τρία μεγάλα πεδία. Ἐκ τούτων τὸ βορειότατον εἶναι τὸ πεδίον τὸ σήμερον καλούμενον Τέτοβο ἢ Καλκάνδερ, τὸ περὶ τὰς πηγὰς καὶ τὸν ἄνω ροὺν τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ. Ἐπειτα ἔρχεται τὸ πεδῖον τῶν Βιτωλίων, τὸ ὁποῖον συμπίπτει κατὰ μέγα μέρος μετὰ τῆς ἀρχαίας Πελαγονίας καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ Ἐριγῶν ἐκβάλλει εἰς τὸν Ἀξιὸν ποταμόν· ἐτι δὲ κατωτέρω κεῖται τὸ μεγαλύτερον καὶ κυματοειδέστερον πεδῖον τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Ἀνασελίτσας, τὸ περιλαμβάνον τὸν ἄνω Ἀλιάκμονα καὶ τὰ εἰς τοῦτον ἐκβάλλοντα ποτάμια. Ἡ τελευταία αὕτη χώρα διαιρεῖται ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας δι' ὀρεινῆς σειρᾶς μακρᾶς μὲν ὅπως οὖν, περιεχούσης ὅμως πολλὰς καὶ εὐκόλους παρόδους, ὥστε τὸ θεσσαλικὸν πεδῖον φαίνεται συνδεδεμένον οὕτως εἰπεῖν μὲ τὰ τρία προεκτεθέντα. Αἱ δὲ τέσσαρες αὗται λεκάναι, αἵτινες ἅπασαι κεῖνται πρὸς ἀνατολὰς τῆς μακρᾶς καὶ καθέτου ὀρεινῆς τοῦ Σκάρδου καὶ τοῦ Πίνδου σειρᾶς, ἔχουσι καὶ τοῦτο τὸ κοινόν, ὅτι ἅπασαι μὲν εἶναι πανταχόθεν ὑπὸ ὀρέων ὑψηλοτάτων περιπεφραγμέναι, ὧν ἕκαστον ἐν μόνον ἔχει ἀνοιγμα πρὸς ἐκροὴν τῶν ὑδάτων δι' ἐνὸς καὶ μόνου ποταμοῦ, Ἀξιοῦ, Ἐριγῶνος, Ἀλιάκμονος, Πηνειοῦ· ἅπασαι δὲ, εἰ καὶ καίμεναι πολὺ ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, διακρίνονται ὅμως κατὰ μέγα μέρος διὰ τὴν παχύτητα καὶ τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς αὐτῶν, μάλιστα δὲ τὰ πεδία τοῦ Τέτοβο, τῶν Βιτωλίων καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἐνῷ αἱ πρὸς δυσμὰς τοῦ Πίνδου καὶ τοῦ Σκάρδου ἀλβανικαὶ κοιλάδες ἔχουσιν ἑδαφος λεπτόν καὶ τιτανῶδες. Καὶ περὶ μὲν τῆς Θεσσαλίας ὁμιλήσαμεν ἄλλοτε ἐν ἐκτάσει, ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου βιβλίου· τὸ δὲ βορειότερον πεδῖον τοῦ Τέτοβο κατεῖχετο, ὡς προείπομεν, κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῶν Παιόνων· οἱ δὲ ἀρχαιότεροι Μακεδόνες κατῴκουν ἰδίως εἰς τὰ πεδία τῶν Βιτωλίων καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ εἰς τὰ περὶ ταῦτα καὶ ἐντὸς αὐτῶν ὄρη.

Οι ἀρχαιότεροι οὗτοι Μακεδόνες διεκρίνοντο πιθανώτατα ἀνέκαθεν, ὡς καὶ σήμερον συμβαίνει, ἀπ' ἀλλήλων, καθόσον κατόχουν ἐπὶ ὄρεων ἢ ἐπὶ πεδίων, ἀλλ' ὅμως ἅπασαι αὐτῶν αἱ φυλαὶ εἶχον κοινόν τινα ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ ἔφερον τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων ὄνομα, οὐδὲ διεστέλλοντο ἀπ' ἀλλήλων ἐνίοτε εἰμὴ διὰ τοπικῶν τινων ἐπωνυμιῶν· ἄλλοι ὀνομαζόμενοι Ἑλιμειῶται Μακεδόνες, ἦτοι Μακεδόνες τῆς Ἑλιμείας, ἄλλοι Λυγκησταὶ Μακεδόνες, ἦτοι Μακεδόνες τῆς Λυγκηστίδος, καὶ οὕτω καθέξῃς. Ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἦτο μὲν διάφορος τῆς ἰλλυρικῆς, τῆς θρακικῆς, πιθανῶ· δὲ καὶ τῆς παιονικῆς, συγγενῆς ὅμως τῆς ἐλληνικῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡγεμόνες καὶ δῆμος εὐχερῶς προσωκειούντο ταύτην, εἰ καὶ ὑπῆρχον ἐλληνικά τινα γράμματα, τὰ ὅποια δὲν ἠδύνατο ἀκριβῶς νὰ προφέρωσιν. Εἶχον δὲ καὶ τοῦτο τὸ κοινὸν πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ὅτι ἐμάχοντο μᾶλλον ὡς τακτικοὶ πολεμισταὶ ἐπὶ σκοπῇ κυριαρχίας καὶ φορολογίας, οὐχὶ ληστρικῶς ἐπὶ σκοπῇ ἀπλῆς ἀρπαγῆς, ὅπως οἱ Ἰλλυριοὶ, οἱ Θράκες καὶ οἱ Ἡεπειρώται. Ἐν γένει δὲ οἱ Μακεδόνες προσήγγιζον πολὺ πρὸς τοὺς Θρῃσسالοὺς καὶ πρὸς τὰ ἄλλα ὑποδεέστερα φύλα τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνους.

Ἐπειδὴ ἡ χώρα ἦν κατόχουν τὰ διάφορα φύλα τῶν Μακεδόνων ἦτο εὐρεία καὶ εὐφορος, ἐκ τούτου ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς ἡ ἐπίδοσις ἦν κατὰ μικρὸν ἔλαβον, καὶ ἡ ὑπεροχὴ ἦν ἐπὶ τέλους ἐκτῆσαντο ἐπὶ ἅπαντας τοὺς γείτονας αὐτῶν. Δὲν συνετάχθησαν ὅμως ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν εἰμὴ πολὺ βραδύτερον. Κατ' ἀρχὰς ἕκαστον φύλον ἢ τεῖχος (καὶ εἶναι ἀδηλον ὅποσα ἦσαν) εἶχε τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἡγεμόνα. Τὸ δὲ φύλον, τὸ ὁποῖον ἔφερε μὲν ἰδίως τὸ τῶν Μακεδόνων ὄνομα, ὑπερίσχυσε δὲ βραδύτερον ἀπάντων τῶν λοιπῶν, ἔδρευε τὸ πρῶτον περὶ Αἰγᾶς ἢ Ἐδεσσαν, τὸν μετέωρον, τὸν ἀγέρωγον, τὸν ζωγραφικὸν χώρον, ὅπου κεῖνται σήμερον τὰ Βοδινά. Καὶ μετετέθη μὲν βραδύτερον ἡ κατοικία τῶν βασιλέων εἰς τὴν πλησιέστερον τῆς θαλάσσης κειμένην τελματιώδη Πέλλαν, ἀλλ' ὅμως ἡ Ἐδεσσα ἐξηκολούθησε τιμωμένη πάντοτε ὡς χώρος ἱερός, ἐν ᾧ ἐκηδεύοντο οἱ βασιλεῖς καὶ ὡς κοινὴ θρησκευτικὴ ἐστία τοῦ ὅλου ἐθνους. Ἡ ἀρχαία αὕτη πόλις ἔκειτο ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, ἦν βραχ

δύττερον κατεσκευάσαν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἰδίως εἰς τὸ τμήμα αὐτῆς τὸ φέρον ἀπὸ Λυχνιδοῦ εἰς Πέλλαν καὶ Θεσσαλονίκην, διὰ τοῦ Βερμίου ὄρους, ἥτοι τῆς πρὸς βορρᾶν ἐκείνης τοῦ Ὀλύμπου παρεκτάσεως, δι' ἧς κατέρχεται ὁ Ἀλιάκμων εἰς τὸ παραθλάσσιον πεδῖον τῆς Βερρόλης, ἀνὰ μέσον χάσματος τὸ ὅποιον εἶναι ἀποτομώτερον καὶ δυσβατώτερον τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν, δι' ἧς ἐκρέει ὁ Πηνειός.

Τοῦ μεγαλείου τῶν Μακεδόνων ἰδρυταὶ ὑπῆρξαν φυγάδες τινές Ἕλληνες, οἵτινες, ἐπελθόντες, ὡς λέγεται, κατὰ τὴν ἐξδόμην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα εἰς τὰς χώρας ταύτας καὶ ἄρξαντες μοίρας τινὸς τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ, ἐπεχείρησαν τὰς κατακτήσεις ἐκείνας, τὰς ὁποίας οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος ὁ μέγας, τοσοῦτον ἐξαισίως μετέπειτα ἐπολλαπλασίασαν. Καὶ ὑπάρχον μὲν διάφοροι παραδόσεις περὶ τῶν προγόνων τῶν δύο τούτων βασιλέων, ἅπασαι ὁμῶς ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν τοῦ οἴκου αὐτῶν εἰς τοὺς Ἡρακλείδας, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς Ἡρακλείδας τοῦ Ἀργούς, δηλαδὴ τοὺς Τημενίδας. Ἡ μία τῶν παραδόσεων τούτων, ἥτις, ὡς φαίνεται, ἀνεφέρθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Χίου Θεοπόμπου, τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἰσοκράτους, ἔλεγεν, ὅτι ὁ Κάρανος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀργείου δυνάστου Φεῖδωνος, ἀποδημήσας εἰς Μακεδονίαν, κατεστάθη εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ κυριευθεῖσαν Ἔδεσσαν. Κατὰ δὲ τὴν ἄλλην παράδοσιν, τὴν ὁποίαν εὕρισκομεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον, τρεῖς ἀδελφοί, ἀπόγονοι τοῦ Τημενοῦ, Γαυάνης καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκκας, ἔφυγον ἐξ Ἀργούς εἰς Ἰλλυριοὺς, ἐκεῖθεν δὲ ἀπῆλθον εἰς τὴν ἄνω Μακεδονίαν καὶ ἐπειδὴ ἦσαν πενέστατοι, ἠναγκάσθησαν ἐνταῦθα νὰ ὑπηρετήσωσιν ὡς ποιμένες τὸν μικρὸν βασιλέα τῆς πόλεως Λεβαίας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ θαῦμα παράδοξον προανήγγειλε τὸ μέλλον τοῦ Περδίκκου μεγαλεῖον, τοσοῦτον ὀφθαλμοφανῶς, ὥστε ὁ βασιλεὺς τῆς Λεβαίας ἐθεώρησέ φρόνιμον νὰ ἀποπέμψῃ τοὺς τρεῖς ἀδελφούς καὶ νὰ ἐξαποστείλῃ μάλιστα κατόπιν αὐτῶν ἵππεις ἵνα τοὺς φονεύσωσι. Τότε ὁμῶς ποταμὸς τῆς χώρας ταύτης, τὸν ὅποιον διέβησαν οἱ Τημενίδαι, πλημμυρῆσας αἰφνιδίως, διεκώλυσε τὴν τῶν ἱππέων διαπεραίωσιν· διὸ εἴτι ἐπὶ Ἡροδότου

ἔθουν οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας τῷ ποταμῷ ἐκείνῳ, ὡς σωτήρι τοῦ οἴκου αὐτῶν. Ὁ Περδίκκας καὶ οἱ δύο αὐτοῦ ἀδελφοί, διασωθέντες οὕτω, κατεστάθησαν πλησίον τῶν λεγομένων κήπων τοῦ Μίδου, τῶν κειμένων παρὰ τὸ ὄρος Βέρμιον· καὶ ἀπὸ τοῦ κρατεροῦ τούτου ποιμένος ἐβλάστησε τὸ βασίλειον τῆς Ἑδέσσης γένος. Ἐκ τῶν δύο τούτων παραδόσεων, ἡ τελευταία θεωρεῖται γνησιωτέρα τῆς πρώτης, ἐν γένει δὲ δὲν φαίνεται ἀπίθανος ἡ ἐκ τῆς ἐνταυθα Ἑλλάδος καταγωγή τοῦ μακεδονικοῦ οἴκου. Ὁμοίως εἰς ιστορικωτέρους χρόνους, ὁ Ἀθηναῖος Μιλιτιάδης ἐδυνάστευσε τῶν Θρακῶν τῆς χερσονήσου· ὁμοίως οἱ τῶν Λυγκηστῶν Μακεδόνων βασιλεῖς ἔλεγον ἑαυτοὺς ἀπογόνους τῶν τῆς Κορίνθου Βαχχιαδῶν· καὶ οἱ τῶν Μολοσσῶν τῆς Ἠπείρου βασιλεῖς ἀνῆγον τὸ γένος εἰς τοὺς ἥρωας Αἰακίδας. Ἐπιστεύετο δὲ ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐξ Ἀργούς καταγωγή τοῦ μακεδονικοῦ οἴκου, διό καὶ εἰς ἓνα τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ, τὸν ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων πολλὰκις ἀναφερθέντα Ἀλέξανδρον, ἐπετράπη ὑπὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν νὰ ἀγωνισθῇ εἰς τὰ Ὀλύμπια ὡς γνήσιος Ἕλλην.

Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου Περδίκκου μέχρι Ἀμύντου τοῦ πατρὸς τοῦ προειρημένου Ἀλεξάνδρου, πέντε βασιλεῖς· Περδίκκην, Ἀργαῖον, Φίλιππον, Ἀέροπον καὶ Ἀλέταν, τὸν πατέρα τοῦ Ἀμύντου Α', περὶ ὧν ἐν γένει μόνον γνωρίζομεν ὅτι ἐπεξέτειναν κατὰ μικρὸν τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν ἐπὶ τοσαῦτον, ὥστε ὁ Ἀμύντας ἀπέβη ἤδη κύριος ἀξιολόγου χώρας, ἥτις περιλάμβανε τὰ παράλια τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀλιάκμονος, ἔτι δὲ καὶ ἄλλας τινὰς πρὸς τὸν αὐτὸν κόλπον χώρας, ἀφ' ὧν ἐξώσθησαν οἱ Βοττιαῖοι, ὅχι ὁμοῦ καὶ τὰ μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀξιοῦ καὶ Ἀλιάκμονος παράλια, οὐδὲ τὴν Πέλλαν αὐτήν, τὴν μετέπειτα μὲν πρωτεύουσαν, ἐπὶ δὲ Ξέρξου ἔτι ἀνίκησαν εἰς τοὺς Βοττιαίους. Εἰς τὸν Ἀμύνταν ἀνῆκε καὶ ὁ ἐν τῇ Χαλκιδικῇ Ἀνθεμοῦς, καὶ μέρος, ἄδηλον πόσον, τῆς Μυγδονίας, τῆς κειμένης πρὸς ἀνατολὰς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀξιοῦ. Ἐβασίλευσε δὲ ὁ Ἀμύντας μεταξὺ τοῦ 520 καὶ τοῦ 500 ἔτους π. Χ καὶ περιῆλθεν, ὡς λέγεται, εἰς φιλικὰς πρὸς τοὺς ἐν Ἀθῆναις Παισι-

στρατίδας σχέσεις, σχέσεις αίτινες ἐξηκολούθησαν καὶ μεταξύ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ἀπαλλαγείσης ἀπὸ τῶν τυράννων πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου υἱὸς καὶ διάδοχος Περδίκκας Β΄. περιῆλθεν εἰς ἐτι στενοτέραν οἰκειότητα πρὸς τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας. Ἦδη ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ὠφελῆθῃ ἀπὸ τῆς ὑποχωρήσεως τῶν Περσῶν ἵνα ἐπεκτείνῃ τὰς κτήσεις αὐτοῦ· ὁ δὲ υἱὸς, διὰ τὴν ἐντελὴ τῆς ἐν Εὐρώπῃ περσικῆς κυριαρχίας κατάλυσιν, ἠδύνησεν ἐτι μᾶλλον τὸ μακεδονικὸν κράτος, τὸ ὅποιον ἐπὶ τῶν δύο τούτων βασιλέων πρόεκτήσατο ἅπασαν τὴν μεταξύ τῶν ποταμῶν Ἀξιοῦ καὶ Στρυμόνος χώραν. Ἐπειτα ὁ Περδίκκας Β΄. ὠφελήθη πάλιν ἀπὸ τῶν περισπασμῶν εἰς οὓς περιῆλθον οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνας ἕνεκα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἵνα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀσφαλίσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Εἶδομεν ὅτι ὁ Περδίκκας (σελ. 594 τοῦ πρώτου τόμου) ἀπὸ συμμάχου τῶν Ἀθηναίων ἐγένετο πολέμιος αὐτῶν καὶ συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐναρξιν τῆς μεγάλης μεταξύ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης ἐρδος, ὑποκινήσας εἰς ἐπανάστασιν τὴν Ποτιδαίαν. Δὲν ἔπαυσε δὲ ὑποστηρίζων τοὺς ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας τῶν κατὰ τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας πόλεων κατὰ τῆς ἄττικῆς κυριαρχίας· καὶ αὐτὸς ἰδίῳ· εἶναι ὁ δούς τὴν πριότῃν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς ὀλυμποθακῆς ὁμοσπονδίας, περὶ ἧς ἄλλοτε ὠμιλήσαμεν (σελ. 780 τοῦ πρώτου τόμου.)

Ἄλλ' οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾔτο ἡ ἐπιτηδειότης καὶ ἡ δραστηριότης πολλῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, ἡ μοναρχία αὕτη περιεῖχεν ἐν ἐκυτῇ σπέρματα ἀνωμαλίας καὶ διχοστασίας, ὥς ἐκ τῶν ὁποίων ἀνετρέπετο ἐκ διαλειμμάτων ἡ πρόοδος αὐτῆς. Ἡ τάξις τῆς διαδοχῆς δὲν ᾔτο ἀκριβῶς ἐν αὐτῇ κεκανοτισμένη· τούτου ἕνεκα μετὰ τὸν θάνατον πολλῶν ἐκ τῶν βασιλέων ἐκείνων, ἐπύρχοντο ἐριδες καὶ ἐμφύλιοι ἀγῶνες. Ἐπύρχον δὲ καὶ διάφοροι φυλαὶ Μακεδόνων, αἵτινες, ὀνόματι μὲν ἡ καὶ πράγματι ἀπετέλουν μέρος τῆς τῶν Τημενιδῶν κυριαρχίας, ὑπετάσσοντο ὁμῶς οὐδὲν ἤττον εἰς ἰδίους ὑποτελεῖς ἡγεμόνας. Ἐντεῦθεν ἡ τοῦ Περδίκκου βασιλεία ἀνεσείσθη ὑπὸ πολυειδῶν ταραχῶν. Πρῶτον ὁ Περδίκκας ἀτήρῃσε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀλκέταν, ὅστις

εἶχεν, ὥς φαίνεται, πλειότερον εἰς τὴν βασιλείαν δικαίωμα· ἔπειτα ἐξεβαλε καὶ τὸν νεώτερον ἀδελφὸν Φίλιππον ἀπὸ τῆς ὑποτελοῦς τούτου ἡγεμονίας, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ἀπὸ κοινοῦ πρὸς Σιάλκην, τὸν ἰσχυρόν βασιλέα τῶν Θρακῶν, ἐπεχείρησαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, νὰ ἀποδώσωσι τὴν ἀρχὴν εἰς Ἀμύνταν τὸν τοῦ Φιλίππου ἐκείνου υἱόν. Ὅτε πάλιν βραδύτερον περὶ τὸ 418 π. Χ. ἀπέθανεν ὁ Περδίκκας, ὁ μὲν νόμιμος αὐτοῦ υἱὸς ἦτο ἔτι παῖς ἑπταετής, ὁ δὲ νόθος υἱὸς Ἀρχέλαος ἦτο ἤδη εἰς ὥριμον ἡλικίαν, καὶ πρὸς τούτοις οὐ μόνον φίλαρχος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν φιλάρχων ἐκείνων ἀνθρώπων οἵτινες θεωροῦσι πάντα τρόπον θεμιτὸν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των. Ἐξή· δ' ἔτι ὁ ἀποβληθεὶς τῆς ἀρχῆς Ἀλκέτας καὶ ἡλπίζεν ἤδη νὰ ἀνακτήσῃ εὐχερῶς ὅ,τι ἄλλοτε ἀδίκως ἀπώλεσεν· ἀλλ' ὁ Ἀρχέλαος, προσκαλέσας αὐτόν τε καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ λόγῳ ὅτι θέλει ὑποστηρίξαι αὐτούς, ἐδόλοφόνησεν ἀμφοτέρους, ἐνῶ διετέλουν εὐωχοῦντες παρ' αὐτοῦ. Ἐπειτα ἐπὶ τὸν νόμιμον αὐτοῦ ἀδελφόν· καὶ οὕτως κατέλαβε τὴν βασιλείαν. Ἀλλ' ὅμως ἀπεδείχθη τοῦλάχιστον ἀξιος αὐτῆς, ἡ δὲ Μακεδονία ὑπ' αὐτοῦ κυβερνωμένη οὐ μόνον μετέσχεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῶν ἀγαθῶν τοῦ μεσημβρινωτέρου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμιν στρατιωτικὴν ἀπέκτησε πολὺ τῆς προτέρας μεγαλητέρας. Ἀφ' ἐνὸς οὗτος ἠῤῥῆσε τὸν στρατὸν, τὰς προμηθείας τοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν φρουρῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔτεμεν ὁδοὺς εὐθείας μεταξὺ τῶν διαφορῶν τοῦ κράτους μερῶν, ἔργα, ὥς φαίνεται, πρωτοφανῆ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Παρεκτός δὲ τῶν βελτιώσεων τούτων, περὶ ὧν κατὰ δυστυχίαν δὲν ἔχομεν ἀκριβεστεράς ἐιδήσεις, ὁ Ἀρχέλαος ἱδρυσεν πολυτελεῖαν περιποδικὸν Ὀλυμπικὸν ἀγῶνα, εἰς τὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τῶν Μουσῶν, καὶ συνήψε σχέσεις φιλικωτάτας πρὸς τοὺς ποιητὰς καὶ φιλοσόφους τῶν Ἀθηνῶν. Κατέπεισε τὸν Εὐριπίδην καὶ ἕτερον τραγικὸν ποιητὴν, τὸν Ἀγάθωνα, προσέτι δὲ καὶ Χοιρίλον τὸν ἐποποιόν, νὰ ἔλθωσιν εἰς Μακεδονίαν, ὅπου ὁ Εὐριπίδης ἰδίως ἡξιώθη εὐμενεστάτης καὶ πολυτελοῦς δεξιώσεως, διατρίψας αὐτόθι μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, τοῦ συμβάντος ἐν ἔτει 406 ἢ 405. Ὁ Ἀρχέλαος ἐκάλεσε καὶ τὸν Σωκράτην, μὴ δεχθέντα ὅμως τὴν πρότασιν· καὶ εἰς τὸν Πλά-

τωνα ὁμοίως λέγεται ὅτι παρέσχε δείγματα εὐνοίας. Ἀπέθανε δὲ καθ' ὃ ἔτος καὶ ὁ Σωκράτης, ἥτοι τὸ 399 π. Χ. δολοφονηθεὶς ἐν κυνηγεσίᾳ ὑπὸ δύο Θεσσαλῶν, τοῦ Κραταίου καὶ τοῦ Ἑλληνοκράτους, μεθ' ὧν συνέπραξε καὶ ὁ Μακεδὼν Δεκάμνιχος. Οἱ δύο πρῶτοι ἦσαν νεανίσκοι, πρὸς οὓς ὁ Ἀρχέλαος ἦτο τὰ μάλιστα προσηλωμένος, οὓς ὁμῶς προσέβαλε δι' ὕβρεως καὶ παραβάσεως τῶν γενομένων αὐταῖς ὑποσχέσεων· ὁ δὲ Μακεδὼν Δεκάμνιχος συνέπραξε μετ' αὐτῶν διὰ τὴν ἀκόλουθον αἰτίαν. Εἴπομεν ὅτι ὁ Εὐριπίδης διήγαγε παρὰ τῷ Ἀρχελαῷ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη. Ὁ μέγας δραματουργός, ἐνώπιον τῆς εὐφύας καὶ τῆς χάριτος τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλὰς ἅπασα, ἡ τότε Ἑλλὰς, ἐκλινε τὴν κεφαλὴν, εἶχε φυσικόν τι ἐλάττωμα δυσάρεστον, τοῦτο ὅτι ἡ ἀναπνοὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο καθαρὰ. Ὁ μὲν Δεκάμνιχος λοιπὸν ἤλεγξεν αὐτὸν ποτε κακοήθως διὰ τοῦτο, ὁ δ' Ἀρχέλαος παρέδωκε τὸν αὐθάδη εἰς τὸν ποιητὴν ἕνα μαστιγώσῃ αὐτόν· καὶ, τοῦτο εἶναι τὸ θλιβερώτερον, ὁ Εὐριπίδης, ὁ ὑμνήσας τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν δὲ ἐκδικησιν στηλιτεύσας, ὁ Εὐριπίδης, ὁ πολίτης τῆς ἐλευθέρως καὶ εὐνόμου τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, ὁ Εὐριπίδης ἐξετέλεσε τὴν βάρβαρον ἐκείνην ἀπόφασιν. Ἐξ δὲ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ ὁ Δεκάμνιχος, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ τὸ πάθημα, εὔρεν ἀφορμὴν νὰ ἐκδικηθῇ, παροξύνων τοὺς δαλοφόνους τοῦ Ἀρχελαοῦ καὶ συμπράττων μετ' αὐτῶν.

Τὰ περιστάτικα ταῦτα τὰ κυρούμενα ὑπὸ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους, διαφωτίζουν ὅπως οὖν τὸ τε ἀσάφες πολίτευμα τῆς Μακεδονίας καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου ὃν οἱ συμπολιταὶ φιλόσοφον τοῦ θεάτρου ἀπεκάλεσαν. Τὸ πολίτευμα τῆς Μακεδονίας, περὶ οὗ πλείονερά τινα θέλομεν εἶπει μετ' οὐ πολὺ, παρίσταται ἐνταῦθα ὡς μοναρχία ἀπόλυτος, καθ' ἣν οὐδεὶς νόμος, οὐδὲν δικαστήριον ἡγγυῶντο τὴν προσωπικὴν τῶν κατοίκων ἀσφάλειαν, ἥτις ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς αὐτογνώμονος θελήσεως τοῦ κυριάρχου. Ὁ Ἀρχέλαος ἠθέλησε νὰ εὐχαριτήσῃ τὸν Εὐριπίδην προσβληθέντα ὑπὸ τοῦ Δεκάμνιχου, καὶ παραδίδει ἀμέσως εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ φίλου του τὸν ἐκτεθέντα εἰς τὴν ὀργὴν αὐτοῦ πολίτην. Ἐνῷ δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ πολίτου

τούτου γενομένη προβολή δὲν ἦτο ἐπὶ τέλους βαρεῖα, ὁ βασιλεὺς καταδικάζει αὐτὸν εἰς τὴν ἀτιμωτικὴν ποινὴν τῆς μαστιγώσεως. Ὅποια διαφορὰ πρὸς ὅσα ἤθελον πραχθῇ εἰς ῥμοίαν περίστασιν ἐν ταῖς μεσημβριναῖς τῆς Ἑλλάδος πολιτεαῖς καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις! Οὐδεὶς τῶν ἐνταῦθα ἀρχόντων, οἰονδήποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ προσωπικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα, ἤθελε τολμήσει ποτὲ νὰ καταδικάσῃ πολίτην Ἀθηναίων οἰκοθεν εἰς ποινὴν τινα ἕνεκα τοιαύτης προβολῆς, καὶ ἐτι ὀλιγώτερον νὰ παραδώσῃ αὐτὸν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ προβληθέντος· δικαίαι τακτικοὶ ἤθελον ἀπορατίσει περὶ τοῦ ἀμαρτήματος, καὶ οἱ δικασταὶ οὗτοι οὐδέποτε ἤθελον ἐπιβάλει τὴν βάρβαρον ποινὴν τῆς μαστιγώσεως, ἥτις ἦτο παντελῶς ἀγνωστος εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς νόμους. Ἀλλ' ὦ τῆς ἀσθενείας πολλῶν ἐκ τῶν δαίμονίων ἐκείνων ἀνθρώπων, οὗς καὶ πόλεις καὶ ἔθνη καὶ αἰῶνες ἀποθαυμάζουσιν! Ὅ,τι ὁ δῆμος, ὅ,τι ὁ ὄχλος τῶν Ἀθηναίων οὐδέποτε ἐπραξε, τὸ ἐπραξεν ὁ ποιητὴς τοῦ ἐλέου καὶ τῆς συμπειθείας, ὁ ποιητὴς τῶν Φοινισσῶν, ἐν αἷς μετὰ τοσαύτης εὐγλωττίας ἐξύμνησε τὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἰσότητα.

Τὸν Ἀρχέλαον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ὀρέστης ἀντὶ τοῦ ὀπίου, πικρὸς ὄντος, διεξήγαγε τὴν ἀρχὴν ὡς ἐπίτροπος ὁ Ἀέροπος. Μετὰ δὲ τετραετίην περὶ τοῦ ὁ Ἀέροπος, δολοφονήσας τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτροπευόμενον νεανίσκον, ἐβασίλευσεν ἐν ἰδίῳ ὀνόματι ἐπὶ δύο ἐτι ἐνικυτοῖς. Τότε ἀποθανόντος αὐτοῦ ἐκ νόσου, διετέλεστο τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς τοῦ Πυρσανίας, ὅστις μετὰ ἐνὸς περὶ τοῦ ἐτους κυβέρνησιν, ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ Ἀμύντου Βου. Ὁ Ἀμύντας οὗτος, ὁ πατὴρ τοῦ Φιλίππου καὶ πάππος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἦτο μὲν συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ἀλλὰ διετέλεσεν ἀπλῶς ὑπέρτης τοῦ Ἀερόπου μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν, καταστήσας ἐκποδὼν τὸν Πυρσανίαν, ἐβασίλευσεν αὐτός. Ἐβασίλευσε δὲ μετὰ τινων διακοπῶν εἰκοσι τέσσαρα ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 393 μέχρι τοῦ 369, ἔτη πολυτάραχα καὶ ὀλέθρια διὰ τε τὴν Μακεδονίαν καὶ διὰ τὸν βασιλέα αὐτόν, ὅστις ἠναγκάσθη ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἐγκυκαλίπῃ ἐφ' ἱκανὸν τὸ κράτος. Ὁ ἰσχυρὸς πολεμικὸς ὀργανισμὸς δὲν εἶχε κατασκευάσει ὁ Ἀρχέλαος, φαίνεται καταλυθεὶς ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων, αἱ

δὲ συνεχεῖς ἐκθρονίσεις καὶ δολοφονίαι βασιλέων, ἐτι ἀπὸ Παρδικ-
κου τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀρχελάου ἀρξάμεναι καὶ μέχρι τοῦ Ἀμύντου
ἐξακολουθήσασαι, κατέλυσαν τὴν κεντρικὴν ἀρχὴν καὶ διέσπασαν
τὰ διάφορα τμήματα τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, τὰ ὅποια, φύσει
ρέποντα πρὸς τὴν διάλυσιν, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ ὑπὸ ἰσχυρᾶς χει-
ρὸς νὰ διατηρηθῶσι συμπεπηγμένα.

Ἡ μεσόγειος Μακεδονία εἶχε γείτονας πρὸς βορρᾶν, πρὸς τὸ βο-
ρειοανατολικὸν καὶ τὸ βορειοδυτικὸν αὐτῆς μέρος μάχημα καὶ βάρ-
βαρα θρακικὰ καὶ ἰλλυρικὰ φύλα, τῶν ὁποίων συχναὶ ἦσαν καὶ
ἐνίοτε φοβεραὶ αἱ ἐπιδρομαί. Κατὰ τὸ πρῶτον λοιπὸν τῆς βα-
σιλείας τοῦ Ἀμύντου ἔτος ὥρμησαν κατ' αὐτοῦ οἱ Ἴλλυριοι, ὥφε-
λούμενοι πιθανώτατα ἀπὸ αὐτῆς ἐκείνης τῆς ἀνωμάλου ἐσωτερικῆς
τῶν πραγμάτων καταστάσεως, περὶ ἧς πρὸ ὀλίγου ἐγένετο λόγος,
ἴσως δὲ καὶ προσκληθέντες ὑπὸ δευτερευόντων τινῶν τῆς χώρας
ἡγεμόνων· ὁ δ' Ἀμύντας, ὅστις πρὸ ὀλίγων μόλις μηνῶν εἶχε κα-
ταλάβει τὴν ἀρχὴν διὰ τῆς δολοφονίας τοῦ προκατόχου καὶ δὲν
εἶχε προφθάσει νὰ ἀσφαλίῃ αὐτὴν, οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀπο-
κρούσῃ τοὺς ἐπιδραμόντας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν Πέλλαν, καὶ
ἀπὸ αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν ἠναγκάσθη καθ' ὅλοκληρίαν νὰ ὑπο-
χωρήσῃ. Ἴνα μὴ παραδώσῃ δὲ εἰς τοὺς βαρβάρους ἔρμαιον ὁλόκλη-
ρον τὴν χώραν, ἐπέτρεψε τὴν λεγομένην κάτω Μακεδονίαν, ἥτοι
τὰ περὶ τὸν θερμαϊκὸν κόλπον παράλια, εἰς τοὺς Ὀλυνθίους, τῶν
ὁποίων τότε μάλιστα ἤκμασεν ἡ ὁμοσπονδία περιλαβοῦσα καὶ αὐ-
τὴν τὴν Πέλλαν. Ἡ μακεδονικὴ κυριαρχία ἐφαίνετο τοιοῦτοτρόπως
ἐντελῶς καταλυθεῖσα· ἀλλὰ μετὰ τινος ἐνιαυτοῦ οἱ Σπαρτιάται
ἐπιχειροῦσι καὶ ἐπιτυγχάνουσι τὴν κατάλυσιν τῆς ὀλυνθιακῆς ὁμο-
σπονδίας, τῇ συμπράξει αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ Ἀμύντου, ὅστις ἐν τῷ
μεταξὺ ἀνακτήσας μέρος τῆς ἀρχῆς ἐπεθύμει φυσικῶς τῷ λόγῳ νὰ
ἀναλάβῃ καὶ ὅσα ἄλλοτε εἶχε παραχωρήσει ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του
εἰς τοὺς Ὀλυνθίους, καὶ εἰς ὃν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπέδωκαν τῷ ὄντι
μετὰ τὴν νίκην τὰς κτήσεις ταύτας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ὁ Ἀθη-
ναῖος Ἴφικράτης νέμει τὴν προστασίαν αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀμύνταν,
ὥστε ἂν οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνας ἐθεώρησαν βραδύτερον ὀλεθρίαν τὴν
ἀρχὴν τοῦ Φιλίππου, δὲν εἶχον εἰμὴ αὐτοὶ ἑαυτοὺς νὰ αἰτιῶνται,

διότι αὐτοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἠνέθρωσαν καὶ ἰσφάλισαν τὸ κράτος τοῦ πατρὸς τοῦ βασιλέως ἐκείνου.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀμύντου, ἐπῆλθε πάλιν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον πολλὴ πραγμάτων ταραχὴ καὶ ἀδιάκοπος σχεδὸν ἐπέμβασις τῶν γειτόνων εἰς τὰ μακεδονικὰ πράγματα. Ὁ διαδεχθεὶς τὴν ἀρχὴν πρεσβύτερος αὐτοῦ υἱὸς Ἀλέξανδρος ἐδολοφονήθη μετὰ ἐν περὶπου ἔτος, καὶ τότε προέκυψαν ἐν Μακεδονίᾳ νέοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ δὲ χήρα τοῦ βασιλέως Ἀμύντου Εὐρυδίκη, ἡ ἐπίτροπέουσα τοὺς δύο νεωτέρους αὐτῆς υἱούς, Περδίκχαν καὶ Φίλιππον, ἐπέτυχε διὰ τοῦ Ἀθηναίου Ἰφικράτους νὰ καταβάλῃ μὲν τὸν κύριον αὐτῶν ἀντίπαλον, τὸν Παισάνειον, νὰ ἀσφαλίσῃ δὲ τὴν ἀρχὴν τῶν ἰδίων αὐτῆς τέκνων, ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην, ὡς ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς. Ὅτε δὲ μετ' ὀλίγον, περιελθόντων τῶν ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι πραγμάτων ὑπὸ τὴν τῶν Θηβαίων ἡγεμονίαν, ἐνέβαλε κατὰ πρῶτον ὁ Πελοπίδας εἰς Μακεδονίαν, δὲν μετέβαλεν οὗτος τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰφικράτους κανονισθέντα, ὑπεχρέωσε μόνον τὸν Πτολεμαῖον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίαν, συντασσάμενος μετὰ τῶν Θηβαίων, καὶ, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ, παρέλαβε τριάκοντα ὁμήρους ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων τῆς Μακεδονίας οἰκῶν, ἐν οἷς τὸν νέον Φίλιππον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμύντου, ὅστις διέτριψε τότε ἐπὶ τινα ἔτη εἰς Θήβας ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Παμμένους. Μετ' οὐ πολὺ ὁ τοῦ Φιλίππου πρεσβύτερος ἀδελφὸς Περδίκκας, δολοφονήσας τὸν ἐπίτροπον Πτολεμαῖον, ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὀλίγον, μέχρι τοῦ 360—359, ὅτε εἴτε ἔπασεν εἰς μάχην τινὰ πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς, εἴτε κατ' ἄλλους ἐδολοφονήθη κατ' εἰσήγησιν τῆς μητρὸς Εὐρυδίκης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀμύντας ἦτο ἔτι παῖς, ἡ Μακεδονία περιέστη αὐθις εἰς ἔσχατον κίνδυνον. Οἱ Ἰλλυριοὶ, ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν Βαρδύλλιος ὀδηγούμενοι, εἶχον ἐκ νέου καταλάβει μέρος αὐτῇ· οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεψαν στρατὸν ἵνα ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν θρόνον ἔγγονόν τινα τοῦ Ἀργελάου, τὸν Ἀργαῖον· οἱ Θρᾷκες παρεσκευάζοντο νὰ εἰσβάλωσιν, ἵνα ἀναδείξωσιν ἡγεμόνα τὸν προμνημονευθέντα Παισάνειον ἕτερα μέρη τῆς Μακεδονίας ἐλεγκτατοῦντο

ὑπὸ τῶν Παιόνων· τὴν δὲ ἀναρχίαν ταύτην καὶ ταραχὴν ᾗσανεν ἡ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἑλλάδι, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑπαμεινώνδου, ἐπελθοῦσα ὁμοίως γενικὴ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς κρίσεως ταύτης κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Φίλιππος. Πρὶν δὲ ἐκθέσωμεν τὰ κατ' αὐτὸν, νομίζομεν καλὸν νὰ δώσωμεν μικράν τινα εἰσαγωγικὴν ἐξήγησιν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκθέσεώς μας. Τὰ κατὰ τὸν Φίλιππον ἱστορήθησαν ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, καθ' ὅσον εἶχον σχέσιν πρὸς τὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πράγματα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τῆς ἱστορίας τοῦ Φιλίππου τὸ μέρος ἐν κεφαλαίῳ μόνον ἐξετέθη ἐκεῖ· διότι τότε κύριον ἡμῶν θέμα ἦτο ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς. Ὅθεν ἰδίως ἐνδιετρίψαμεν εἰς τὰ περὶ τῆς ἡθικῆς καὶ ὕλικῆς αὐτῆς ἀναρχίας, εἰς τὰ περὶ τῶν ἱερῶν πολέμων, εἰς τὰ περὶ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ βίου τοῦ Δημοσθένους· τὰ δὲ κατὰ τὸν Φίλιππον ἐν παρόδῳ παρηνείρομεν. Νῦν δὲ κύριον ἡμῶν θέμα εἶναι τὰνάπαλιν ὁ Φίλιππος. Ὅθεν οὐ μόνον ἐκτενέστερον ὁπῶσόν γεγράφωμεν τὰ περὶ τῆς πολιτείας αὐτοῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα σχέσεις ἐφιστῶμεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Φίλιππον αὐτὸν καὶ τὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, ἐν παρόδῳ μόνον ὑπομνησκόντες τὰ ἐντεῦθεν τῶν Θερμοπυλῶν γεγονότα.

Ὁ Φίλιππος ἀνετάρχη ἐκ πρώτης νεότητος ὅπως ἤθελεν ἀνατραφῇ ὁ τῶν Ἑλλήνων ἄριστος. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον ἀφ' ἧς ἐποχῆς διέτριψεν εἰς Θήβας ὡς δαμῆρος· ἀλλὰ ἐκ γενετῆς αὐτῆς ἐντὸς ἐλληνικῆς ἀτμοσφαιρας ἔζησε καὶ ὑπὸ ἐλληνικοῦ οὕτως εἰπεῖν γάλακτος ἐτρέφη. Ἡ δοξασία ὅτι πρὸ αὐτοῦ ἡ Μακεδονία ἦτο χώρα παντάπασι βάρβαρος καὶ ἀμέτοχος τοῦ μεσημβρινωτέρου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἀριδύτως ἐσφαλμένη. Ναὶ μὲν δὲν γνωρίζομεν ἀποχρόντως τὴν προγενεστέραν ἱστορίαν τῆς χώρας ταύτης· ἀλλ' αἱ εἰδήσεις ὅσας περὶ αὐτῆς ἔχομεν, παριστῶσιν ἐκ συμφώνου τοὺς Μακεδόνας οὐ μόνον ἀνέκχθην τῶν Ἑλλήνων συγγενεῖς ὄντας, ἀλλὰ καὶ παρτακολουθήσαντας, εἰ καὶ πόρρωθεν, καὶ μετὰ τινων οὐσιωδῶν τροπολογιῶν, τὴν πολιτικὴν, τὴν ἡθικὴν, τὴν δικονομικὴν τοῦ ὅλου ἔθνους πρόοδον διατελέσαντας δὲ

καθ' ὅλα ταῦτα ἀσυγκρίτως ἀνωτέρους πολλῶν ἄλλων ἐλληνικῶν φυλῶν. Ἰδίως οἱ ἄμεσοι τοῦ Φιλίππου προκάτοχοι ἐζήτησαν ὅσον ἔνεστι πλείτερον νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὸν ἀττικὸν βίον. Εἰδομεν ὅτι πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀργέλαος οὐ μόνον ἄλλας κοινωνικὰς βελτιώσεις ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον ἐπεχείρησεν, ἀλλὰ καὶ διετέλεσε φίλτατος τοῦ Πλάτωνος, τότε νεωτάτου ὄντος, καὶ προσέτι φίλος τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Σωκράτους. Ἀμύντας δὲ ὁ τοῦ Περδίκκου καὶ τοῦ Φιλίππου πατὴρ, ἀνεδείχθη καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν βασιλείαν φίλος ὁμοίως τῶν ἐπισημοτάτων Ἀθηναίων ἀνδρῶν, ἰδίως τοῦ Ἰπικράτους καὶ τοῦ Τιμοθέου· πιστὸς τοῦ Ἀμύντου ἱατρὸς ὑπῆρξεν ὁ Νικόμαχος, ὁ πατὴρ τοῦ περιφήμου Ἀριστοτέλους, τοῦ ἐπὶ τινα χρόνον ἐν Ἀθήναις παρὰ Πλάτῳ φοιτήσαντος· καὶ πλὴν τούτου διέτρυψε παρ' Ἀμύντα ἐπὶ μακρὸν ὁ τοῦ Πλάτωνος φίλος, Εὐφραῖος ὁ ἐξ Ὀρεοῦ. Τούτου τοῦ Εὐφραίου μαθητῆς διετέλεσεν ὁ Περδίκκας, ὁ τοῦ Φιλίππου πρσιβύτερος ἀδελφός, χειραγωγηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν φίλων καὶ οἰκειῶν, περιελθὼν ὡς ἐκ τούτου εἰς πολλὴν σχέτιν καὶ ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις τότε ἀκμάζοντος Πλάτωνος καὶ ἐν γένει διατελέσας ἐπὶ τοσοῦτον φίλος τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὥστε κατήντησε νὰ κινήσῃ καθ' ἑαυτοῦ τὴν δυσμένειαν τῶν Μακεδόνων, οἵτινες, ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, αἰτίποτε ἀπέδωκαν εἰς τὰ πολεμικὰ προτερήματα πλείοτέραν ἀξίαν ἢ εἰς τὴν ἐπιστήμην.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιοῦτων περιστάσεων ἀνετράφη ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ὁ Φίλιππος. Ἐπειτα δὲ εἰς ἡλικίαν δεκαπέντε περίπου ἐτῶν ἀπήχθη εἰς Θήβας ὡς ὁμηρος, διατρίψας ὡς τοιοῦτος εἰς τὴν πόλιν ταύτην δύο ἢ τρεῖς ἔτη. Πῶς καὶ πότε ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὰς Θήβας, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Εἰς τὴν Μακεδονίαν ἐπανῆλθεν ὁμολογούμενος ἔτι βασιλεύοντος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Περδίκκου, διότι εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Περδίκκας, κατὰ συμβουλήν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Εὐφραίου, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ὑποτελῆ κυβέρνησιν ἰδίας τινὸς χώρας τῆς Μακεδονίας, ἐν ᾗ ὁ Φίλιππος παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ, ὑπηρετῶν τοῦτον εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ διεξαχθέντας πολέ-

μους, διὰ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἦν ἤρχισέ νά κατασκευάζη ἔκτοτε ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ διοικουμέναις ἐπαρχίαις, ὀδηγούμενος ὑπὸ τῶν μαθημάτων τὰ ὅποια κατὰ τοῦτο ἔλαβεν ἐν Θήβαις.

Τῷ ὄντι ἡ ἐν Θήβαις διατριβὴ τοῦ Φιλίππου, ἀπὸ τοῦ 15—18 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἐπενήργησεν οὐσιωδέστατα εἰς τὸν ὅλον μετέπειτα χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Ὡς ὁμηρος, ὁ Φίλιππος ἔτυχεν ἐνταῦθα ἐντίμου καὶ εὐπρεποῦς ὑποδοχῆς. Κατόκει παρὰ τῷ Παμμένει, πολίτῃ ἐγκρίτῳ· ἔλαβεν ἱκανὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ῥητορικὴν παιδείαν, διότι βραδύτερον ἀνέδειξεν ἐπιτηδεσιότητα περὶ τὸ λέγειν οὐ τὴν τυχοῦσαν· ἐσπούδασε δὲ καὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφίαν, πρὸς ἣν ὁμως ὀλίγην μετέπειτα ἔδειξε κλίσιν. Ἀλλὰ μάλιστα ὠφελήθη ἐν Θήβαις ἀπὸ τῆς οἰκειότητος καὶ τῶν παραδειγμάτων τῶν δύο ἀνδρῶν οἵτινες τότε ἐκόσμου τὴν τε ἰδίαν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας, καὶ ἐν γένει ἡ τῶν Θηβῶν πόλις οἷα εἶχεν ἀποθῆ ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν, ἐπροξέντησαν τόσῳ πλείονα ἐντύπωσιν εἰς τὸν πρακτικὸν μᾶλλον ἢ θεωρητικὸν τοῦ Φιλίππου χαρακτῆρα, ὅσῳ ἡ πόλις ἐκείνη διέπρεπεν αἰετοτε περὶ τὸ πράττειν μᾶλλον ἢ τὸ λέγειν, οἱ δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κυβερνῆται αὐτῆς διεκρίθησαν μάλιστα ὁ μὲν περὶ τὴν διοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, ὁ δὲ περὶ τὰ στρατηγικὰ βουλευμάτων καὶ τὰς τακτικὰς παρατάξεις. Ἡ θέα τοῦ στρατοῦ ἐκείνου, οἷος κατηρτίσθη κατὰ τε τὸ ἵππικόν καὶ τὸ πεζικόν ἐπὶ Πελοπίδου καὶ Ἐπαμεινώνδου, δὲν ἦτο δυνατόν εἰμῇ νὰ διδάξῃ καὶ νὰ συγκινήσῃ νέον, ὅστις ἦτο οὐ μόνον προωρισμένος νὰ ἄρξῃ λαοῦ μαχίρου, εἰ καὶ ἀπεστερημένου τῶν πλεονεκτημάτων ἐπιτηδεύου στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πλείστην εἶχεν ἐκ φύσεως τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν δραστηριότητα. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι πύτύχασε καὶ νὰ οἰκειωθῇ πρὸς τε τὸν ἐν Λεύκτροις νικητὴν καὶ πρὸς τὸν ἐκπαιδευτὴν τοῦ ἱεροῦ λόχου, θέλομεν κατανοῆσαι ὅτι πρῶιμώτατα ὁ νοῦς αὐτοῦ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ μελετήσῃ τὰς τε ἀρίστας βελτιώσεις τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης γενομένας περὶ τὴν στρατιωτικὴν τέχνην καὶ πάντα ὅσα συνετέλουν εἰς τὴν ἐπὶ πλείονα αὐτῆς βελτίωσιν.

Ὅθεν ἄμα, μετὰ τὴν ἐκ Θηβῶν ἐπάνοδόν του, ἐπετρέπη ὑπὸ τοῦ Περδίκκου τὴν κυβέρνησιν ἰδίᾳς τινὸς τῆς Μακεδονίας χώρας, ἐπεχειρήσεν ἀμέσως· νὰ ὀργανώσῃ μικρὰν μὲν, ἀλλ' ὅμως κατὰ τὰς ἀρχὰς ὡς ἐν Θίβαις ἐδιδάχθη ἀκηρτισμένην στρατιωτικὴν δύναμιν. Διὰ δὲ τοῦτο, ὅτε ἀποθανόντος αἰφνης τοῦ Περδίκκου, ἔλαβε τὴν πιθανότητα τοῦ νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν, εὗρεθ' ἔχων περὶ αὐτὸν παρεσκευασμένον στρατὸν τινα, τὰ μάλιστα συντελέσαντα εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπιτυχίαν.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Φίλιππος ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν ὡς ἐπίτροπος τοῦ νέου αὐτοῦ ἀνεψιῶ, Ἀμύντου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Περδίκκου· ἀλλ' ἡ δυσχέρεια τῶν πραγμάτων ἦτο τοσαύτη, ὥστε ὑπεχρίσθη ὑπὸ τῶν φίλων νὰ καταλάβῃ ἐν ἰδίῳ ὀνόματι τὴν βασιλείαν. Καὶ ὁ μὲν Ἀμύντας οὗτος ἔζησε δι' ὅλης τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου, οὐδ' ἐρονεύθη εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατηγορηθεὶς τότε ἐπὶ συνωμοσίᾳ. Ἀλλ' ὁ Φίλιππος εἶχε καὶ τρεῖς ἐτεροθαλεῖς ἀδελφοὺς, τὸν Ἀρχέλαον, τὸν Ἀριβαῖον καὶ τὸν Μεγέλαον, υἱοὺς τοῦ Ἀμύντου ἀπὸ ἄλλης γυναικὸς ἢ ἑταίρας· ἐκ τούτων ὁ μὲν εἰς ἐρονεύθῃ ἄμα βασιλεύσαντος τοῦ Φιλίππου, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἐσώθησαν κατ' ἀρχὰς διὰ φυγῆς, ἀλλὰ βραδύτερον, συμμαχήσαντες μετὰ τῶν Ὀλυνθίων κατὰ τοῦ Φιλίππου καὶ συλληφθέντες ἐν Ὀλύνθῳ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ταύτης, ἐθανατώθησαν ὁμοίως.

Οὕτως ἀπὸ πλάγῃ ὁ Φίλιππος ἀπὸ τῶν πλησιεστέρων προσκομμάτων, ἅτινα παρενετίθεντο μετὰ αὐτοῦ καὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Καὶ ἐνταῦθα πρόσφορον νομίζομεν νὰ ἐπιφέρωμεν ὀλίγα τινα περὶ τοῦ μακεδονικοῦ πολιτεύματος, καθὼ ἐξηγοῦντα μὲν τὰς πρῶτας ταύτας πράξεις τοῦ Φιλίππου, ἀναγκαῖα δὲ ὄντα πρὸς κατάληψιν τῆς ὅλης μακεδονικῆς ἱστορίας. Τὸ μὲν βασιλικὸν ἀξίωμα τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τρεῖς περίπου ἡδὴ αἰῶνας διεξήγετο ὑπὸ ἐνδρῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν αὐτὴν οἶκον, ἀλλ' ὅπως, ὡς εἶδομεν, πολὺ καὶ αἱματηραὶ ἐριδὲς συνέβαινον ἕνεκα αὐτοῦ μετὰ τῶν μελῶν τοῦ οἴκου ἐκείνου, ὑπερίσχυε δὲ συνηθὺς ὁ τολμηρότερος· δότι οὕτως εἶχον ἀνέκαθεν αὐτῶν τὰ πράγματα, ὥστε εἰδέοντο ἐνδρὸς βέχτου καὶ ἰσχυροῦ, μάλιστα δὲ τοιαῦτα ἦσαν αἱ περι-

στάσεις ἐπὶ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ Φιλίππου. Ἐκ τούτου ἤδη συνάγεται ὅτι ἡ μακεδονικὴ μοναρχία δὲν ἦτο, ὡς εἰπὸν τινες, μοναρχία περὶωρισμένη καθ' ἣν ἔννοιον δίδομεν σήμερον εἰς τὸν ὅρον τοῦτον, ὅ ἐστι περὶωρισμένη διὰ θεσμῶν ταχτικῶς ἐνεργούντων, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς καθ' ἡμᾶς συνταγματικὰς μοναρχίας. Ἡ μακεδονικὴ βασιλεία ἐνθυμίζει μᾶλλον τὴν ὀμηρικὴν βασιλείαν, ἣτις, καθὼς εἶδομεν ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, συνεβουλευέτο μὲν ἐνίοτε τοὺς ἀρίστους καὶ τὸν δῆμον, ἐπραττεν ὁμῶς πολλάκις κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῇ· διότι καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπως ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων, τὰ δικαιώματα τοῦ δήμου καὶ τῶν ἀρίστων δὲν ἦσαν ῥητῶς ὀρισμένα· ὅθεν ὁσάκις συνέπιπτε νὰ ἀρξῇ βασιλεὺς ἰσχυρὸς καὶ δραστήριος (καὶ τοιοῦτος ἔπρεπε νὰ ᾖ καὶ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ βασιλεὺς), ὁ βασιλεὺς οὗτος δὲν ἐφρόντιζε νὰ ἐρωτᾷ καὶ ἐτι ὀλιγώτερον νὰ ἀκολουθῇ τὴν γνώμην τῶν πολλῶν. Τῷ ὄντι ἐν τῇ μακεδονικῇ ἱστορίᾳ ἀναφέρεται μὲν ἐνίοτε ἐκκλησίαι τοῦ δήμου, συγκαλουμένη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ζητηθῇ ἡ συναίνεσις αὐτῆς εἰς σπουδαίαν τινὰ πρότασιν ἢ νὰ δικάσῃ ἐπίσημόν τι πρόσωπον· ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἦσαν σπανιώτατα. Τὰ γεγονότα τῆς μακεδονικῆς ἱστορίας, καθόσον γνωρίζομεν αὐτὰ, παριστῶσιν ἡμῖν συνήθως τοὺς βασιλεῖς πράττοντας αὐτογνωμόνως, καὶ αὐτογνωμόνως ἐπιτελοῦντας τὰ βουλευόμενα αὐτῶν, οὐδὲ συμβουλευομένους τινὰ, εἰμὴ ὁσάκις τοῦτο ἤρεσκεν αὐτοῖς, καὶ προσέχοντας μόνον νὰ μὴ προσβάλλωσι τὰ αἰσθήματα τῶν μαχίμων λαῶν, ὧν ἐστρατήγουν μᾶλλον ἢ ἐβασίλευον. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τοιαύτη ὑπῆρξεν ἰδίως ἡ βασιλεία ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχὺς ἐγένετο τοσοῦτον μεγαλητέρα ὅσον καταπληκτικωτέρα ἀπέβη ἡ ἐπιτυχία τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν. Ὅθεν οὐδὲ ἐπὶ τῶν βασιλέων τούτων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν προκατόχων αὐτῶν, εὐρίσχομεν ἶχνος πολιτικῶν σωματείων ἐκπροσωπούντων εἴτε τοὺς ἀρίστους εἴτε τὸν δῆμον, καὶ ταχτικῶς συνερχομένων ἵνα θέσωσι φραγμὸν τινὰ εἰς τὴν ἀπόλυτον τῶν βασιλέων γνώμην. Ἡ μόνη θέλησις εἰς ἣν ἐνίοτε οὗτοι ἠναγκάζοντο νὰ ὑποκύπτωσιν, ἦτο ἡ τοῦ στρατοῦ θέλησις. Ὅχι ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος δὲν διετέλει ὑπακούων καὶ πειθαρχῶν εἰς τοὺς ἡγεμόνας· ἀνεῦ τοιαύτης ὑπακοῆς καὶ πειθαρχίας ἦτο ἀδύ-

νατον νὰ διαπράξῃ τὰ μεγαλουργήματα ὅσα διέπραξεν. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐξετίθετο εἰς ὑπερβολικοὺς ἀγῶνας, οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι ἐθεώρουν ᾠρόνιμον νὰ ἀκούωσιν ἐνίοτε τὰς εὐχὰς αὐτοῦ. Καὶ εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην ὑπέκυψεν αὐτὸς ὁ ἀκατάσχετος Ἀλέξανδρος, ἐτι δὲ μᾶλλον ὑπέκυψαν οἱ διάδοχοι αὐτοῦ. Εἰς δὲ τὸν τοιοῦτον χαρακτῆρα τῆς μακεδονικῆς μοναρχίας, ἐθεωρήσαμεν ἀναγκασίον νὰ ἐπιστήσωμεν ἐνταῦθα τὴν προσοχὴν ἰδίως, διότι, καθὼς θέλομεν ἰδεῖ βραδύτερον, πρὸς ἄλλοις πολλοῖς, καὶ οὗτος τῆς βασιλείας ἐκείνης ὁ χαρακτῆρ μετεδιδάσθη εἰς τὴν βυζαντινὴν μοναρχίαν, μάλιστα ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς αὐτῆς, κατὰ τὴν ἐνάτην καὶ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα μ. Χ.

Ὁ Φίλιππος, ἀφοῦ ἡσφάλισεν ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν, εἶχεν ἔτι, ὡς γνωρίζομεν, πολλοὺς καὶ ποικίλους πολέμους, τοὺς ὁποίους ὅλους δὲν ἠδύνατο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας διὰ τῆς βίας νὰ καταβάλῃ. Πρὸ πάντων λοιπῶν ἐφρόντισε νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν Θρακῶν δι' ἐπιτηδείων δώρων καὶ ὑποσχέσεων, ματαιώσας οὕτω τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἐνὸς τῶν ἀντιπάλων, τοῦ Πυσανίου, ὅστις διὰ τοῦτο μόνον ἠδύνατο νὰ ᾔνοι ἐπικίνδυνος, ὅτι ὑπὸ τῶν Θρακῶν ὑπεστηρίζετο. Ἀλλ' εἶχεν ἔτι ὁ νέος βασιλεὺς ἐπικειμένους ἀπὸ θαλάσσης μὲν τοὺς Ἀθηναίους καὶ τὸν Ἀργαῖον, ἀπὸ ξηρᾶς δὲ τοὺς Ἰλλυριοὺς. Ὁθεν ἐσπευσε νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ ἐνθάρρυνῃ τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἐφαρμόζων εἰς τὴν Ἑλλην μοναρχίαν τοὺς στρατιωτικοὺς θεσμοὺς οἷς εἶχεν ἐγκαίρως εἰσαγάγει εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐπαρχίαν, ἐμψυχῶν δὲ τοὺς φίλους καὶ συναγωνιστὰς διὰ προσλαλίων γενναίων, οἷας οἱ Μακεδόνες οὐδέποτε πρότερον ἤκουσαν ἀπὸ χειλέων βασιλικῶν. Ταῦτα δὲ διαπράξας ὅσον ἐνεστο τάχιον, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν περιλιπομένων πολέμων, ἐπιτηδείωτατα μεταχειριζόμενος τὴν βίαν καὶ τὴν πολιτικὴν.

Ὁ Φίλιππος ἤξευρεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐβοήθουν τὸν Ἀργαῖον εἰμὴ διότι ᾔθελον νὰ καταλάβωσι τὴν Ἀμφίπολιν. Ἐγράψε λοιπὸν εἰς Ἀθήνας ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ διατηρήσῃ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην τὰς φιλικὰς σχέσεις, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἄλλοτε πρὸς αὐτὴν ὁ πατὴρ του Ἀμύντας, καὶ ὅτι εἶναι ἔτοιμος νὰ ἀνακαλέσῃ ἀπὸ τῆς Ἀμφιπό-

λεως τὴν μακεδονικὴν φρουρὰν, ἣν εἶχεν ἐμβάλει ἄλλοτε εἰς αὐ-
τὴν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Περδίκκας. Τοῦτο ἔρκεσε, φαίνεται, ἵνα κατα-
στήσῃ τοὺς Ἀθηναίους ψυχροτέρους πρὸς τὸν Ἀργαῖον· ἰδιότι ὁ
ναύαρχος αὐτῶν Μαντίας, ὅστις εἶχε φέρει εἰς Μεθώνην διὰ θαλάσ-
σης τὸν ἡγεμόνα ἐκείνον, ἔμεινεν ἔπειτα ἀπρακτῶν ἐν τῷ λιμένι
τούτῳ, ἐνῷ ὁ Ἀργαῖος μετὰ τινων φυγάδων, μισθοφόρων καὶ Ἀθη-
ναίων ἐθελοντῶν, ἐδάδισε διὰ ξηρᾶς πρὸς τὰς Αἰγὰς ἢ τὴν Ἑδεσ-
σαν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ κυριεύσῃ τὴν ἀρχαίαν ταύτην βασιλεύου-
σαν. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι δὲν ᾔθελῃσαν νὰ τὸν δεχθῶσιν, ὁ δὲ Φί-
λιππος προσέβαλεν αὐτὸν ἐπανερχόμενον εἰς Μεθώνην καὶ ἐνίκησε
κατὰ κράτος, συλλαβὼν αὐτόν τε τὸν Ἀργαῖον καὶ τοὺς πλείστους
τῶν περὶ αὐτόν. Καὶ τοὺς μὲν Ἀθηναίους πολίτας περιποιηθεὶς
ὅ,τι πλείστον, ἀπέπεμψεν εὐγνωμονοῦντας εἰς τὰ ἴδια, μετὰ νέων
φιλικῶν πρὸς τὸν δῆμον τῆς πόλεως ἐκείνης προτάσεων, τὸν δὲ
Ἀργαῖον καὶ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους πιθανώτατα ἐθανάτωσεν.
Ἐπειτα δὲ κατατροπώσας τοὺς Παίονας, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ
ἀναγνωρίσωσι τὴν μακεδονικὴν κυριαρχίαν· νικήσας δὲ καὶ τοὺς
πολλοὺς ἐπικινδυνότερους Ἰλλυριοὺς, ὑπεχρέωσε καὶ τούτους νὰ εἰρη-
νεύσωσι, παραιτοῦντες πάντα ὅσα ἐν τῇ Μακεδονίᾳ κατέκτησαν.
Καὶ τότε, συμπληρώσας ταῦτα κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας
ἔτος, 359, ἐπεχείρησε κατὰ τὸ ἀκόλουθον, 358, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν
Ἀμφίπολιν, ἥτις ἦτο ἀπαραίτητος πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ κράτους
αὐτοῦ, διότι ἐπεκράτει τῆς τοῦ Στρυμόνος διαβάσεως, ἀπέκλειεν
ἐκ' ἀνατολῶν τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐφύλαττε τὰς πόλεις τὰς ἀγού-
σας πρὸς τὴν χρυσοφόρον χώραν τοῦ Παγγαίου ὄρους. Εἶναι ἀλη-
θὲς ὅτι κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ὁ Φίλιππος εἶχεν ἐκχωρήσει ἐκ
τῆς Ἀμφιπόλεως, παραχωρήσας αὐτὴν εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ἀλλ' οἱ
Ἀθηναῖοι ἐν τῷ μεταξύ δὲν ἐφρόντισαν νὰ καταλάβωσι τὸ
χωρίον ἐκεῖνο. Δυσκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ κατακρίνωμεν τὸν
Φίλιππον, διότι βλέπων αὐτοὺς ἀδιαφοροῦντας πρὸς τὸ λαμπρὸν
τοῦτο δῶρον, ᾔθελῃσε νὰ τὸ ἀνακτήσῃ αὐτός, τοσούτων μάλιστα
ἀναγκαῖον ὄν πρὸς παγίωσιν τοῦ κράτους αὐτοῦ. Ναὶ μὲν, ἀρχίσας
ἤδη τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ θέλων νὰ προλάβῃ πάνταν
ἐξ Ἀθηνῶν ἀποστολὴν ἐπικουρίας, ἔγραψεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους

ὅτι ἐπεχείρησε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Ἀμφιπολίτας, διότι ἔδωκαν αὐτῷ πολλὰς ἀφορμὰς εἰς πόλεμον, ὅτι ὅμως πολιορκεῖ τὴν πόλιν διὰ λογαριασμὸν τῶν Ἀθηναίων καὶ ὅτι θέλει παραδώσει αὐτὴν εἰς αὐτούς, ἅμα κυριευθεῖσαν. Κυριεύσας δὲ αὐτὴν δὲν ἐφρόντισε νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν, ἀλλὰ ἐφύλαξε δι' ἑαυτὸν τὴν πόλιν, ὀχυρώσας αὐτὴν καὶ πολυειδῶς ἀσφαλίσας. Τοῦτο τοῦ Φιλίππου τὸ πολίτευμα εἶναι βεβαίως ἄξιον ἐπιτιμήσεως· ἀλλὰ ἑποίοι τῶν κατακτητῶν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς κοινῆς ἡθικῆς κρινόμενοι, ἤθελον διαφύγει πᾶσαν καταδίκην; Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, οἵτινες βραδύτερον δὲν εὗρισκον λόγους ἵνα ἀποχωρῶντως στιγματίσωσι τὴν ἀπάτην καὶ τὴν ψευδολογίαν τοῦ Φιλίππου, δὲν ἔπρεπε μᾶλλον νὰ αἰτιῶνται ἑαυτούς· πρῶτον διότι δὲν ἐφρόντισαν ἐγκαίρως νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν, παραχωρηθεῖσαν εἰς αὐτούς τῷ 359, καὶ δεύτερον διότι ἦσαν ἀρκετὰ ἀπλοῖ, ὥστε νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι ὁ Φίλιππος θέλει θυσιάσει τὸν καιρὸν καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ἵνα χάριτι ἔπειτα εἰς αὐτούς τὴν Ἀμφίπολιν· καὶ πιστεύσαντες εἰς τοῦτο, νὰ μὴ πέμψωσι κάμμιαν ἐπικουρίαν; Ἐξεταζομένου δὲ τοῦ πράγματος καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψὶν τοῦ δικαίου, δὲν βλέπομεν κατὰ τί οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον περισσότερον τοῦ Φιλίππου δίκαιον εἰς τὸ νὰ καταλάβωσι τὴν Ἀμφίπολιν. Ἀπολύτως δίκαιον οὐδέτερος ἐξ αὐτῶν εἶχεν· ὅ,τε Φίλιππος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν κατακτηταὶ, θέλοντες νὰ καταλάβωσι πόλιν εἰς οὐδέτερον ἐξ αὐτῶν ἀνήκουσαν καὶ ἐπιδωκόντες τοῦτο μόνον καὶ μόνον διότι ἡ κατάληψις τῆς Ἀμφιπόλεως συνέφερεν εἰς αὐτούς. Ὑπερισχύσαντος δὲ τοῦ ισχυροτέρου καὶ ἐπιτηδαιοτέρου, ὁ ἀποτυχὼν ἠδύνατο νὰ λυπῆται, ὅχι ὅμως καὶ νὰ κατηγορῇ τὸν ἐπιτυχόντα ἐπὶ ἀδικίᾳ καὶ ἀπάτῃ.

Οὐ μόνον δὲ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον φροντίσει νὰ καταλάβωσιν ἐγκαίρως τὴν Ἀμφίπολιν, οὐ μόνον βραδύτερον οὐδεμίαν ἐπέμψαν εἰς αὐτὴν ἐπικουρίαν, ἀλλὰ καὶ ἕτερον ἐπραξαν λάθος. Οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν γνωρίζουσιν ὅτι εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας ὑπῆρχε πόλις Ἑλληνίς, ἡ Ὀλυνθος, ἥτις ἄλλοτε ποτε συνεκρότησε περὶ ἑαυτὴν μεγάλην ὁμοσπονδίαν, ἥτις βραδύτερον ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν νὰ διελύσῃ τὴν ὁμοσπονδίαν ταύτην, ἥτις ὅμως παρέμεινε πάντοτε καθ' ἑαυτὴν λόγου ἁξία καὶ

ἐν τῷ μεταξὺ ἐπέτυχε νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὴς ἱκανὴν δύναμιν. Οἱ Ὀλυνθιοὶ φοβηθέντες τὸν Φίλιππον μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀμφιπόλεως, εἰήτησαν νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν ὁσημέραι ἐπικινδυνότατον ἀποβαίνοντα βασιλέα τῆς Μακεδονίας. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ᾔθελον νὰ ὑποστηρίξωσι τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν διὰ πραγματικῶν θυσιῶν ὅπως οὖν ἀναλόγων τῶν ἀξιώσεων τούτων, ὥφειλον ἀμέσως νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Ὀλυνθίων. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον πρόδηλον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ Ἀθηναῖοι περὶ λόγους μᾶλλον ἢ περὶ ἔργα κατέτρεχον τὸν χρόνον· συνέπεσε πρὸς τούτοις τότε νὰ περιπλακῶσι καὶ εἰς τὸν λεγόμενον «συμμαχικὸν πόλεμον» (σελ. 844 καὶ 842 τοῦ πρώτου τόμου)· ἕνεκα δὲ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων, ἀπέπεμψαν ἀπράκτους τοὺς τῶν Ὀλυνθίων πρέσβεις. Τοῦτο μαθὼν ὁ Φίλιππος, ἔσπευσε νὰ περικοινηθῇ τοὺς Ὀλυνθίους, οἵτινες θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἐγκαταλειφθέντας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐφάνησαν ὁμοίως πρόθυμοι νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὸν βασιλέα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Φίλιππος, ἵνα ἀσφαλέστερον ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τὴν περὶ Ἀνθεμουῦντα χώραν, τὴν κειμένην μὲν μετὰ τῶν Ὀλυνθίων καὶ Θέρμης, τῆς μετέπειτα Θισσαλονίκης, ἀμφισβητήσιμόν δὲ διατέλεσσαν μετὰ τῶν Ὀλυνθίων καὶ τῶν προτέρων τῆς Μακεδονίας βασιλέων· καὶ πλὴν ταύτης, κατακτήσας τὸ ἐξιόλογον τῶν Ἀθηναίων κτῆμα, τὴν Ποτίδαιαν, εἰς τοὺς αὐτοὺς Ὀλυνθίους παρέδωκε. Περὶ ταῦτα ἡσχολήθη ὁ Φίλιππος κατὰ τὰ δύο ἔτη 358—356· δηλαδὴ, θεωρήσας τοὺς Ἀθηναίους περιπλακέντας εἰς τὸν ὀλέθριον συμμαχικὸν πόλεμον, ἀφ' ἐνὸς μὲν οὐδετέρωσε τοὺς Ὀλυνθίους, οἵτινες ἠδύναντο νὰ παρεμβάλλωσι προσκόμματα σπουδαῖα εἰς αὐτόν, ἔτι μὴ ἀσφαλίσαντα τὴν κατὰ τὴν Μακεδονίαν ἀρχήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναφανδὸν ᾔδη ὡς πολέμιος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπολιτεύθη, τὴν τε Ποτίδαιαν, ὡς προεῖρηται, ἀφαιρέσας ἀπὸ αὐτῶν, ἵνα παραδῶσῃ εἰς τοὺς Ὀλυνθίους, καὶ τὴν Πύδναν καὶ τὰ πλεῖστα ἄλλα χωρία ὅσα οἱ Ἀθηναῖοι κατεῖχον ἔτι εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα σφετερισάμενος. Οὗτοι δὲν ἔσωζον αὐτόθι ἤδη εἰμὴ μόνην τὴν πόλιν τῆς Μεδώνης. Ἐνταῦθ' δὲ ὁ Φίλιππος ὠχύρωσε τὴν Ἀμφίπολιν

καὶ ἐγένετο κύριος τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Στρυμόνος χώρας τοῦ Παγγαίου ὄρους, ἧτις ἔκειτο καταντικρὺ τῆς νήσου Θάσου καὶ ἄλλοτε ἡμισοτήθη, ἕνεκα τῶν μεταλλείων αὐτῆς, μεταξύ Θασίων καὶ Ἀθηναίων. Οἱ Θάσιοι εἶχον αὐτοῖσι κτίσασθαι ποτὲ πόλιν καλουμένην Κρηνίδες, τὴν ὁποίαν ἤδη ὁ Φίλιππος πύξῃσε μετονομάσας Φιλίππους, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς κέντρον τῶν μεγάλων μεταλλουργικῶν καταστημάτων, τὰ ὁποῖα ἵδρυσεν ἐκεῖ καὶ τὰ ὁποῖα τοσαύτην ἔλαβον ἀνάπτυξιν, ὥστε παρέσχον αὐτῷ ἑτησίαν πρόσοδον χιλίων ταλάντων· κατεσκεύασε δὲ καὶ νέον χρυσοῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ὁμοίως ἀπὸ τοῦ ἰδίου ὀνόματος ἀπεκάλεσεν.

Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐτῶν καὶ πρὶν εἰς ἐτι γίνῃ κύριος ὁλοκλήρου τῆς παραλίας, ἀπέκτησε πρόσοδον ἑτησίαν μεγαλητέραν τῆς προοδοῦ ἣν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιάται ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, εἶχον πορισθῇ· καὶ ἡδυνήθη οὕτω νὰ αὐξήσῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἧτις ἀφ' ἑτέρου ἐλάμβανεν ἀδιαλείπτους ἀρρομὰς ἀσκήσεως εἰς τοὺς συνεχεῖς πρὸς τὰ γείτονα βίρβαρα ἔθνη πολέμους. Διότι οἱ Ἰλλυριοὶ, οἱ Παῖονες καὶ οἱ Θράκες εἶχον μὲν ταπεινωθῇ ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσαν κατεξανιστάμενοι καὶ ἀνταγωνιζόμενοι κατὰ τοῦ βασιλείως τῆς Μακεδονίας, τοῦ ὁποίου ὁ στρατὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κατετρόπωσεν αὐτοὺς καὶ καθυπέταξεν αὐτοὺς, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Παρμενίωνα, τότε κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενον.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους συνιζεύχθη ὁ Φίλιππος τὴν Ὀλυμπιάδα, θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῶν Μολοσσῶν Νεοπτολέμου, ὅστις ἐφημιζετο ὡς ἀπόγονος τοῦ ἡρωικοῦ τῶν Αἰακιδῶν γένους. Ὁ Φίλιππος ἐγνώρισεν αὐτὴν εἰς Σαμοθράκην, ὅπου συνέπεσε νὰ ἐλθωσιν ἀμφοτέροι ἵνα μυηθῶσιν εἰς τὰ θρησκευτικὰ μυστήρια, τὰ ὁποῖα αὐτοῖσι ἐτελοῦντο. Καὶ τὸ μὲν ὅζῳ τῆς φύσεως, καὶ τὸ ζηλότυπον, καὶ τὸ ἄγχιον, καὶ τὸ φιλέκδικον τῆς γυναικὸς ταύτης, ἐμελλε βραδυτέρον νὰ προξενήσῃ πολλὰς θλίψεις καὶ ἀνησυχίας εἰς τὸν βασιλέα. Ἀλλὰ ἐν ἔτει 356 ἔτεκεν αὐτῇ αὐτῷ υἱὸν τὸν μετέπειτα τοσοῦτον πολυβρύλλητον Ἀλέξανδρον, τὸν μέγαν. Συνέβη δὲ τὸ γεγονός· ἰδίως ἐν θέσει τοῦ ἔτους τούτου, ὅτε, αὐτὸν πολὺ

μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ποτιδαίας, ἔλαβεν ὁ Φίλιππος σχεδὸν σύγχρονως ἀγαθὰς τρεῖς ἀγγελίας· ὅτι ἡττήθησαν οἱ Ἰλλυριοὶ μάχῃ μεγάλη διὰ Παρμενίωνος· ὅτι ἐνίκησεν ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ ἀγῶνι ἵππῳ κέλητι· ὅτι ἐγέννησεν υἷον, τὸν Ἀλέξανδρον.

Τοιαῦτα διέπραξεν ὁ Φίλιππος κατὰ τὰ τέσσαρα πρῶτα τῆς βασιλείας· αὐτοῦ ἔτη κατέστησεν ἐκποδὼν τοὺς ἐσωτερικοὺς ἀντικῶν, κατετρόπωσεν ἢ καθυπέταξε τὰ περὶ τὴν Μακεδονίαν βάρβαρα ἔθνη, ἀρξήρυσεν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τὰ πλείστα τῶν ὅσα κατεῖχον εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα, προσεκτίησάτο τὰ περὶ τὸ Παγαῖον ὄρος μεταλλεῖα καὶ ἐπορίσθη οὕτω μεγάλῃν ἐτησίαν πρόσodon. Ἀλλὰ παρεκτός τούτων ἔπραξε καὶ ἑτερόν τι, τὸ πάντων ἔσως σπουδαιότερον, κατεσκεύασε τὸ ὄργανον δι' οὗ κατέρρωσεν ταῦτα καὶ ἔμελλε νὰ κατορθώσῃ ἔτι μείζονα· ἤρχισε δηλαδὴ τὴν διοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ ἐκείνου, ὅστις ἀφοῦ ἐξήσφαλισε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, ἔμελλε μετὰ εἴκοσιν ἔτη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ θαυμάσιον ἔργον τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ πᾶσαν τὴν Ἀσίαν. Περὶ τοῦ στρατοῦ τούτου εἵπομεν ὀλίγας τινὰς λέξεις καὶ ἀνωτέρω· ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ἐπιτέρωμεν ἐνταῦθα πλείοτέρᾳ τινα, διότι ἐὰν δὲν λάβωμεν ἀκριβῆ ὅπως οὖν ἔννοιαν τῆς τεχνικωτάτης αὐτοῦ διοργανώσεως, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν τὰ μεγαλουργήματα τοῦ Φιλίππου.

Ἀνεξέρομεν ἄλλοτε ἐκ διαλειμμάτων τὰς μεταβολὰς τὰς ἐπιγενομένας εἰς τὸ στρατιωτικὸν σύστημα τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Οἱ πολῖται οἵτινες ἀπετέλουν μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου τὸ κράτιστον τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως μέρος, τοὺς καλουμένους ὑπλίτας, ἤρχισαν ἔκτοτε καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ νὰ ἀμελῶσι τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πρωτίστου τούτου τῶν καθηκόντων αὐτῶν. Ὅθεν οἱ στρατοὶ κατὰ μέγα μέρος ἤδη συνεκροτήθησαν ἐκ μισθοφόρων, οἵτινες, ἐπάγγελμα ἔχοντες τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἐμάχοντο πλέον ὑπὲρ πατρίδος, ἀλλ' ἐνεκα τοῦ διδομένου εἰς αὐτοὺς μισθοῦ. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἐπήγαγε μὲν ἀτοπήματα πολλὰ, διότι οὐ μόνον ἀρξήρυσεν ἀπὸ τοῦ στρατοῦ

τὴν κυριώ:ατην αὐτοῦ ἠθικὴν δύναμιν, ἀλλὰ καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν συγκρότησιν αὐτοῦ ἀνευ μεγάλης χρηματικῆς δαπάνης, ἣν, μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν ἡγεμονιῶν, δὲν ἠδύναντο νὰ καταβάλλωσιν αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι. Ἀλλ' ἐνταύτῳ ἡ μεταβολὴ αὕτη συνεπήγαγε τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἡ στρατιωτικὴ τέχνη, ἀσκουμένη ἔκτοτε ὑπὸ ἀνδρῶν κύριον ἔχόντων τοῦτο τὸ ἔργον, ἤρχισε παραδόξως νὰ τελειοποιῇται. Ἐξομεν τὰς βελτιώσεις, τὰς ὁποίας ὁ Ἰφικράτης ἐπενόησε περὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὸν ὅπλισμὸν τῶν πελταστῶν καὶ τὴν χρῆσιν ἣν ἐποίησε τοῦ νέου τούτου στρατιωτικοῦ σώματος, ἐπιτηδεύοντα συνδυάσας αὐτὸ μετὰ τῶν ὀπλιτῶν καὶ εἰς ἄλλας μὲν πολλὰς περιστάσεις, ἰδίως δὲ περὶ τὴν εἰς Κόρινθον κατατρόπωσιν μιᾶς σπαρτιατικῆς μόρας. Ὁ δὲ μεγαλοφύεστερος Ἐπαμεινώνδας ἔτι μᾶλλον ἀνέπτυξε τὸν νεωτερισμὸν τοῦτον, οὐ μόνον προσφορώτατα μεταχειρισθεὶς πρὸς ἐπιτυχίαν κοινοῦ τινος σκοποῦ τὸ τε πεζικὸν καὶ τὸ ἱππικὸν, τοὺς τε πελταστὰς καὶ τοὺς ὀπλίτας, ἀλλὰ καὶ τὴν λοξὴν ἐπιβολήν, παράταξιν, δι' ἧς συμποικνῶν εἰς ἓν τι κύριον τοῦ πεδίου τῆς μάχης σημεῖον, δύναμιν διὰ τὸν ὄγκον αὐτῆς ἀκαταγώνιστον, ἔχων δὲ ἀπλῶς ἀμυνόμενον τὸ λοιπὸν τοῦ στρατοῦ, διέσπεα οὕτως, ὥς δι' ἐμβόλου τινός, τὴν τῶν ἀντιπάλων παράταξιν καὶ ἐπήνεγκε τὴν ὅλην αὐτῆς τροπήν. Ἄλλοι πάλιν νοήμονες ἀξιωματικοί, οἷος ὁ γνωστὸς εἰς ἡμᾶς Ξενοφῶν καὶ ἕτερός τις, ὁ Αἰνείας, ὁ γράψας «τὰ πολιορκητικὰ» καὶ τὴν «παρασκευαστικὴν» βίβλον καὶ «τὴν στρατοπεδευτικὴν» καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἐξέθηκαν εἴτε εἰς ἱστορίαν εἴτε εἰς ἰδίαν τεχνικὰς συγγραφὰς τὰ τε ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐκείνων στρατηγῶν προχθέντα καὶ τὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν πολεμικῆς πείρας πορίσματα. Ὁ Φίλιππος εἶδε, παρετήρησε καὶ ἐμελέτησε, κατὰ τὴν ἐν Θήβαις διατριβὴν του, ἅπασαν τὴν πρόοδον ταύτην τῆς πολεμικῆς τέχνης καὶ ἀπὸ ταύτης ὁρμώμενος ἐπήγαγε πλείστας ὅσας βελτιώσεις περὶ τὸν ὅπλισμὸν, καὶ τοὺς ἐξελιγμούς, καὶ τὰς μηχανὰς, καὶ τὰς διαιρέσεις τῶν ταγμάτων, καὶ τὴν στρατηγικὴν διεύθυνσιν, συγκροτήσας τοιοῦτοτρόπως στρατὸν πολὺ τῶν προηγουμένων τελειότερον, στρατὸν ὅστις, ἔτι μᾶλλον τελειωθείς ὑπὸ τοῦ νιόυ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου,

εδίδεποσε τῆς ἀνατολῆς ἐπὶ δύο ὄλας ἑκατονταετηρίδας, μέχρι τῆς ὑπὸ Ῥωμαίων κατακτῆσεως.

Πρὸ τοῦ Φιλίππου ἡ στρατιωτικὴ τῆς Μακεδονίας δύναμις συνέκειτο, ὅπως καὶ ἡ τῶν Θεσσαλῶν, ἀπὸ ἀρίστου μὲν ἵππικου συγκροτουμένου ἐκ τῶν εὐπόρων γαιοκτητῶν τῆς χώρας, ἀπὸ μετριωτάτου δὲ, εἰ καὶ πολυαριθμοῦ, ὁμίλου πελταστῶν, οἵτινες, στρατολογοῦμενοι ἐκ ποιμένων καὶ γεωργῶν καὶ πενιχρῶς ἱματισμένοι καὶ ὠπλισμένοι ἀτελῶς, οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας πελταστάς καὶ ὀπλίτας δὲν ἦσαν ἐνάμιλλοι, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἰλλυριῶν καὶ Θρακῶν ἀκαταπαύστως κατετροποῦντο. Ὁ Φίλιππος μετέβαλεν ὀλοσχερῶς τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ἄν τὸ πεζικὸν τῶν Μακεδόνων ἦτο ἄθλιον, δὲν ἔπαιον εἰς τοῦτο εἰ ἄνδρες, οἵτινες ἐξ ἐναντίας, ἰσχυροὶ ὄντες τὰ σώματα καὶ τὰς ψυχὰς γενναῖοι, ἠδύναντο νὰ ἀποθῶσιν ἄριστοι στρατιῶται· ὅ,τι ἔλειπεν ἀπὸ αὐτοῦς ἦτο ὀπλισμὸς, ἱματισμὸς, πειθαρχία, ἀσκήσις. Ὅθεν ὁ Φίλιππος ἐπεχείρησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ περιποιήσῃ εἰς αὐτοὺς ἅπαντα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἑλληνικοῦ πεζικοῦ, καὶ πρὸς τούτοις νὰ συνειθίσῃ αὐτοὺς περὶ τὴν χρῆσιν νέου τινὸς ὅπλου, τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ μὲν ἦτο βαρύτατον καὶ ἐπομένως εἰς τοὺς κατ' ἰδίαν ἀγῶνας τῶν στρατιωτῶν σχεδὸν ἀνωφελές, ἀλλὰ εἶχε πλείστην ἀξίαν φερόμενον ὑπὸ συμπαχοῦς καὶ συμπεπυκνωμένου στρατιωτικοῦ σώματος. Τὸ νέον τοῦτο ὅπλον, τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα κατὰ πρῶτον ἀπαντῶμεν εἰς τὸν τοῦ Φιλίππου στρατὸν, ἦτο ἡ μακεδονικὴ λόγχη, ἡ καλουμένη σάρισσα. Ἡ σάρισσα ἦτο ἐν χρήτει εἰς τε τὴν πεζικὴν αὐτοῦ φάλαγγα καὶ εἰς τινεσὶ συντάγματα ἵππικου, οὔσα πάντοτε μακροτάτη, ἀλλ' ἐν τῇ φάλαγγι πολὺ μακροτέρη ἢ ἐν τῷ ἵππικῳ. Τὰ ἵππικὰ συντάγματα τὰ ὅποια ὠνομάζοντο σαρισσοφόροι, ἦσαν εἰδὸς τι ἐλαφροῦ ἵππικου καὶ ἔφερον λόγχην μακράν, δι' ἧς διεκρίνοντο ἀπὸ τοῦ βαρέος ἵππικου, ὅπερ, ὃν προεδιωρισμένον εἰς τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, ἔφερε τὸ λεγόμενον ζυστὸν, ἥτοι λόγχην βραχεῖαν. Ἡ τῶν ἱππέων σάρισσα εἶχε μῆκος δεκατεσσάρων περιποῦ ποδῶν, ὅση εἶναι ἡ λόγχη τῶν σημερινῶν Κοζάκων· ἀλλὰ τῆς σαρίσσης τῆς πεζικῆς φάλαγγος τὸ μῆκος ἐφθανε μέχρις 24 ποδῶν. Τὸ δὲ μῆκος

τοῦτο εἶναι τοσοῦτον παράδοξον καὶ καθίστα τὸ ἔκλον τοσοῦτον δύσχρηστον, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ἀδύνατον νὰ πιστεύσωμεν εἰς αὐτὸ ἐὰν δὲν ἐμαρτυρεῖτο ῤητῶς ὑπὸ τοῦ Πολυβίου, ἱστορικοῦ οὐ μόνον αὐτόπτου τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπιτηδείου νὰ κρίνῃ περὶ τῶν τοιούτων ἀσφαλῶς.

Ὅ,τι λοιπὸν διέκρινε τὴν μακεδονικὴν φάλαγγα ἦτο τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο τῆς σαρίσσης μήκος. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐννοήσωμεν ὁπόσον ἐνταυτῷ ἐξαίρετος περιποιεῖτο ὥς ἐκ τούτου εἰς αὐτὴν δύναμις, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν καθ' ἑκαστα τὰ τῆς παρατάξεως τοῦ φαλαγγίτου καὶ τὰ τῆς χρήσεως τῆς σαρίσσης. Οἱ φαλαγγῖται παρετάσσοντο κατὰ στίχους ὀρθοῦς, ἔχοντας συνήθως ἐκκαίδεκα ἀνδρῶν βάθος· μετὰξὺ δὲ ἐκάστου τῶν στρατιωτῶν τούτων καὶ τοῦ ἐπαμένου ὑπελείπετο διάστημα τριῶν ποδῶν. Ὁ στίχος οὗτος ἐκλείτο λόχος, καὶ τοῦ λόχου προϊστάτο ὁ λοχαγός, ἀνὴρ διακεκρίμενος ἐπὶ βώμῃ καὶ ἐμπειρία· ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος τοῦ λόχου στρατιώτης, ὡς καὶ ὁ ὕστατος ὁ καλύπτων αὐτὸν ὀπισθεν, ἦσαν ἄνδρες λογάδες, λαμβάνοντες μισθὸν ἀνώτερον τῶν ἄλλων. Ἡ σάρισσα, ἐν τῇ ὀριζοντίῳ αὐτῆς θέσει, ἐκρατεῖτο πάντοτε διὰ τῶν δύο χειρῶν, διακρινομένη καὶ κατὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς λόγχης τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὀπλιτῶν, ἥτις ἐκρατεῖτο διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς μόνον, ἐνῶ ἡ ἑτέρα ἔφερε τὴν ἀσπίδα· ἐκρατεῖτο δὲ ἡ σάρισσα τοιοῦτοτρόπως, ὥστε προέπιπτε πρὸ τοῦ σώματος ἐκάστου λογχοφόρου κατὰ 15 πόδας· τοῦ δ' ὀπισθίου αὐτῆς μέρους, εἰ καὶ μὴ ἔχοντος εἰμὴ 6 ποδῶν μήκος, ἦτο ὅμως ἱκανὸν τὸ βάρος, ὥστε νὰ διατηρῇται ἡ ἰσορροπία. Ἡ σάρισσα λοιπὸν τοῦ δευτέρου τῶν στρατιωτῶν ζυγοῦ προέκυπτε πρὸ τοῦ μετώπου κατὰ πόδας 12, ἡ τοῦ τρίτου κατὰ πόδας 9, ἡ τοῦ τετάρτου κατὰ πόδας 6 καὶ ἡ τοῦ πέμπτου κατὰ πόδας 3. Διὰ ἀφ' ἐκάστου στίχου ἡ λόγχη ἀντετάσσετο εἰς τὸν ἐπερχόμενον πολέμιον πενταπλῇ λόγχῃ· ἐκ δὲ τῶν 5 τούτων λογχῶν αἱ τρεῖς πρῶται ἀναμφοσθητήτως, καὶ αὐτὴ ἕως ἡ τετάρτη, προέπιπτον μακρότερον ἢ αἱ τῶν Ἑλλήνων ὀπλιτῶν λόγχαι, ὁσάκις αὗται προτεινόντο κατὰ τοῦ ἐπερχομένου πολεμίου. Οἱ δὲ μετὰ τοὺς πέντε πρῶτους ζυγοὺς στρατιῶται ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξωσι καὶ νὰ ὠθῶσι πρὸς τὰ πρόσω

τὸ μέτωπον· ὅθεν δὲν ἔφερον τὰς σαρίσσας εἰς ὀριζόντιον θέσιν, ἀλλὰ ἐάνανευσκυίας παρὰ τοὺς ὤμους τῶν προηγουμένων, ἵνα οὕτως προφυλάττωσιν ὅσον ἔνεστι τὴν ὅλην φάλαγγα ἀπὸ τῶν ἀκοντίων καὶ τῶν βελῶν, ὅσα ἐρρίπτοντο τυχόν ἐπ' αὐτῆς ἀπὸ τῶν ὀπισθίων ζυγῶν τῆς ἀντιπάλου παρατάξεως.

Ὁ φαλαγγίτης ἔφερε πρὸς τοῦτοις ξίφος βραχὺ, στρογγύλην ἀσπίδα ἔχουσαν δύο περίπου ποδῶν διάμετρον, θώρακα, κνημίδας, πῖλον δὲ λευκὸν ἔχοντα εὖρὺ τὸ κράσπεδον καὶ καλούμενον εκαυσίαν· ἀλλ' αἱ προμνημονευεῖσαι μακρὰι λόγχαι ἦσαν τὸ κυριώτατον ἀμυντικὸν ἅμα καὶ ἐπιθετικὸν αὐτοῦ ὄπλον. Ὁ Φίλιππος ἐπενόησεν αὐτὰ ἵνα δυνηθῇ νὰ κατισχύσῃ τοῦ δόρατος καὶ τῆς βαρείας ἀσπίδος τῶν ὀπλιτῶν καὶ ἰδίως τοῦ φοβερώτατου τῶν ὀπλιτῶν τούτων σώματος, ἥτοι τῆς ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ὀργανωθείσας πυκνῆς τῶν Θηβαίων τάξεως. Καὶ ἐπέτυχε τῷ ὄντι τοῦ σκοποῦ, διότι ἡ πυκνὴ αὕτη τάξις, προσβαλλομένη ὑπὸ τῆς οὕτω πως ὀπλισμένης φάλαγγος, κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἠδύνατο νὰ παρεισδύσῃ ἀνὰ μέσον τῶν προτεινομένων σαρισσῶν, ἢ νὰ προσβάλῃ τὰς ἀσπίδας. Τὸ μόνον ἐλάττωμα τῆς φάλαγγος εἰς τὴν τότε κατάστασιν τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, ἦτο, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβάλλῃ μέτωπον ἢ νὰ διατηρήσῃ τὴν τάξιν αὐτῆς ἐπὶ ἀνωμάλων πεδίων· ὁ Φίλιππος προσεπάθησεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, νὰ θεραπεύσῃ μέχρι τινὸς τὸ ἐλάττωμα τοῦτο, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον οἱ Ῥωμαῖοι λεγεῶνες, πολὺ εὐπετέστερον τῆς φάλαγγος ὄντες ὀργανωμένοι, κατίσχυσαν βραδύτερον αὐτῆς. Ἐνόσῳ ὅμως ἡ φάλαγξ εἶχε νὰ πολεμήσῃ πρὸς ὀπλίτας, ἀπέβη ἀκαταγώνιστος, διότι καὶ οἱ ὀπλίται κυρίως διὰ τῆς πυκνῆς αὐτῶν συντάξεως ἀπέβαινον φοβεροί, διὰ νὰ συντηρηθῇ δὲ ἡ πυκνὴ αὕτη σύνταξις ἀπαιτεῖτο τόπος ὁμαλός, ἐπὶ ὁμαλοῦ· δὲ τόπου ἡ σαρισσοφόρος φάλαγξ δὲν ἦτο δυνατόν, ὡς προεξηγήσαμεν, νὰ διασπασθῇ ὑπὸ τῶν ὀπλιτῶν.

Ἡ μακεδονικὴ φάλαγξ, οἱ καλούμενοι «π.ζέταιροι», ἦτοι οἱ τοῦ βασιλέως πεζοὶ σωματοφύλακες, συνέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ ἰθαγενῶν Μακεδόνων· διηγεῖτο δὲ εἰς «τάξεις» τὰς ὁποίας οἱ νεώτεροι συγγράφεις παρεβάλλουσι πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην

μοῖραν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν, ἥτις καλεῖται γαλλιστὶ *division*, καὶ στρατηγεῖται ὑπὸ τοῦ παρ' ἡμῖν σήμερον καλουμένου ἀντιστρατήγου (*général de division*). Ὅπόσαι τοιαῦται τάξεις ὑπῆρχον ἐν τῷ μακεδονικῷ στρατῷ, ἄδελον. Ὅτε βραδύτερον ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεχείρησε τὴν κατὰ τῆς Ἀσίας στρατείαν, ὁ πρῶτος στρατὸς μεθ' οὗ ἀνεχώρησεν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης, περιελάμβανεν ἐξ τοιαύτας τάξεις, τὴν Ἐλιμιώτιν, τὴν τῶν Λυγκηστῶν, τὴν τῶν Ὀρεστῶν, τὴν τῶν Τυμφρίων καὶ οὕτω καθεξῆς, ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι αἱ τάξεις αὗται ἀντεστοίχουν πρὸς τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς τῆς Μακεδονίας διαιρέσεις. Ἡ τάξις ὑποδιηρεῖτο εἰς χιλιαρχίας, αἱ χιλιαρχίαι εἰς πεντακοσιαρχίας, αἱ πεντακοσιαρχίαι εἰς σύνταγματα, καὶ τὰ σύνταγματα εἰς λόχους. Δεκαεὶς λόγοι ἀπετέλουν ἐν σύνταγμα, ὥστε τὸ σύνταγμα ἀπῆρτιζε τετρίγωνον δεκαεὶς ἀνδρῶν, κατὰ μέτωπόν τε, καὶ κατὰ βάθος, ἦτοι ἐν ὅλοις 256 ἀνδρῶν. Δύο τοιαῦτα σύνταγματα συνεκρότουν τὴν πεντακοσιαρχίαν, συγκεκλιμένην ἀκριβῶς ἐξ ἀνδρῶν 512· καὶ δύο πάλιν πεντακοσιαρχίαι, μίαν χιλιαρχίαν ἐξ ἀνδρῶν 1024. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν πάντοτε οἱ αὐτοὶ καὶ ὅτι ἐτροπολογοῦντο κατὰ τὰς ἐκάστοτε χρεῖας καὶ περιστάσεις. Τὸ ἰδιάζον καὶ διαρκῶς χαρακτηριστικὸν τῆς φάλαγγος, παρκετὸς τοῦ ὅπλου· τὸ ὅποιον ἔφερεν, ἦτο ὅτι παρετάσσετο ἐν ἑκακίδεκα τὸ βάθος, βάθος πολὺ μεγαλῆτερον τῆς συνήθους πυκνώσεως τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων ὀπλιτῶν, ἐξαιρέσει μόνως τῆς τῶν Θηβαίων πυκνώσεως ἀπὸ Ἐπαμεινώνδου καὶ ἐξῆς, ἥς ὁμοῦς κατίσχυε πάλιν ἡ φάλαγξ διὰ τοῦ ὑπερόγκου μήκους· τῶν σαριστῶν αὐτῆς.

Ἀλλ' ἡ φάλαγξ, εἰ καὶ ἀποτελοῖσα μέρος σπουδαιότατον τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὀργανωθείσης στρατιᾶς, δὲν ἦτο τὸ μόνον αὐτῆς σῶμα. Ὁ Φίλιππος ἐνόησεν ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ μέγιστον αὐτῆς προτέρημα, ἦτο· οἱ συμπληγῆς αὐτῆς ὄγκος, ἡδύναντο ν' ἀποβῇ ἐῖς τε εὐχέλεια καίριον. Εἴπομεν ἤδη καὶ ἕκαστος ἐννοεῖ, ὅτι διὰ τὴν διατήρησιν τῆς φάλαγγος τὴν δυσκαταγώνιστον αὐτῆς πυκνώσιν εἶχεν ἀνάγκη πεδίου ὀμυλοῦ, ἀλλ' αἱ τοῦ πολέμου περιπέτειαι ἡδύναντο νὰ φέρωσιν αὐτὴν εἰς πεδία ἀνώμαλα, εἰς τὰ ὅποια ἀπέβαλλε

τὸ κύριον ἐκεῖνο προτέρημα. Πρὸς τούτοις διὰ νὰ ᾔηται ἡ φάλαγ ἀκαταμάχητος, ἔπρεπε νὰ προβληθῇ κατὰ μέτωπον. Τί δὲ ἐπὶ προσβάλλετο ἐκ πλαγίου ἢ ὀπισθεν; Ἀπλὴ τροπὴ τῶν φαλαγγιτῶν πρὸς δεξιὰν ἢ πρὸς ἀριστεράν ἢ πρὸς τὰ ὀπισθεν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν νέαν ταύτην χρείαν· διότι δὲν ᾔθελε πλέον προϊστασθαι οἱ λοχαγοί, καὶ οἱ δεύτεροι καὶ οἱ τρίτοι φαλαγγίται, οἱ ἐπὶ τῇ ῥώμῃ καὶ τῇ ἐμπειρίᾳ ἀπάντων τῶν ἄλλων διακρινόμενοι· καὶ διότι ἡ χρῆσις τῆς σαρίσσης ὑπὸ τῶν πέντε πρώτων ζυγῶν, ἦτο διάφορος τῆς ὑπὸ τῶν ἀκολουθῶν ζυγῶν χρήσεως, ἑκατέρα δ' αὐτῶν ἀπῆτει βεβαίως ἰδίαν τινὰ ἀσκήσιν. Τούτοις ἐνεκα ἵνα εἰμπορέσῃ ἡ φάλαγξ παντοῦ καὶ πάντοτε νὰ διατηρῇ τὰ προτερήματα αὐτῆς, εἶχε χρεῖαν καὶ ἄλλων τινῶν ἐπικουρικῶν σωματίων. Τοιοῦτοι δὲ πρὸ πάντων ὀργανώθησαν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου οἱ καλούμενοι «ὕπασπισται» ἤτοι ἀσπιδοφόροι, κατ' ἀρχὰς μὲν εὐάριθμοι ὄντες καὶ ἰδίως πρὸς τὴν προωπικὴν τοῦ ἡγεμόνος φύλαξιν χρησιμεύοντες, ἔπειτα ὅμως πολλαπλασιασθέντες καὶ ἀποτελείαντες πολλὰ ἴδια τοῦ στρατοῦ σώματα. Οἱ ὕπασπισται λοιπὸν οὗτοι ἦσαν εἰδός τι ἐλαφροῦ πεζικοῦ τῆς γραμμῆς, ἄνδρες τακτικῶς μὲν συντασσόμενοι καὶ πρὸς τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα ὠρισμένοι, ἀλλὰ ἐλαφρότερον τῆς φάλαγγος ὀπλισμένοι καὶ προσφορώτερον αὐτῆς χρησιμεύοντες εἰς τὰς ποικίλως τροπολογούμενας περιστάσεις τοῦ πολέμου. Ὁ ὀπλισμὸς αὐτῶν ἦτο μᾶλλον ὅμοιος τοῦ ὀπλισμοῦ τῶν ἀρχαιοτέρων πελταστῶν ἢ ὀπλιτῶν, ἂν καὶ ἀκριβῆς ἔννοιαν περὶ αὐτοῦ δὲν ἔχωμεν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἦσαν εὐκίνητοίτεροι ἐμολογουμένως μὲν τῆς φάλαγγος, ἴσως δὲ καὶ τῶν ὀπλιτῶν, ἂν καὶ οὐχὶ ἀνεπιτήδειοι πρὸς τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, καθόσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς χρήσεως αὐτῶν ἣν βραδύτερον ἐποίησε ὁ Ἀλέξανδρος. Τῶνόντι, συνήθως ὁ Ἀλέξανδρος ἤρχιζε τὴν προσβολὴν διὰ τῶν ἐλαφρῶν στρατευμάτων καὶ τοῦ ἵππικοῦ· ἔπειτα προήλανον οἱ ὕπασπισται, καὶ τελευταῖον ἤρχετο πρὸς ἐποστῆρξιν αὐτῶν ἡ φάλαγξ. Μετεχειρίζετο δὲ ὁ βασιλεὺς τοὺς ὕπασπιστάς καὶ πρὸς ἐκπόρθησιν ὀχυρωμάτων καὶ εἰς ταχείας νυκτοπορείας.

Παρεκτὸς τῆς φάλαγγος καὶ τῶν ὕπασπιστῶν, ὁ Φίλιππος συνε-

ρει καὶ πλείστα ἐλαφρὰ ἢ ἄτακτα στρατεύματα συγκεῖμενα ἐν
ρει ἐκ Μακεδόνων, ἐν μέρει ἐξ ἄλλοδαπῶν, Θρακῶν, Παιόνων
καὶ τῶν τοιούτων· ἐξ αὐτῶν, οἱ μὲν ἦσαν πελτασταί, οἱ δὲ τοξόται,
οἱ δὲ ἀκοντισταί, ὥς ἀριστοὶ δὲ ἐθεωροῦντο οἱ Ἀγριᾶνες, φυλὴ
κιονική, ἐπιτηδεύει πρὸς ἀκοντισμόν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως. Τὸ δ' ἱππικόν, τὸ
ποῖον ἀνέκαθεν ἦτο ἀριστον, τελειοποιηθὲν καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ
κλήϊππου, ἀπέβη ἤδη οὐ μόνον ὅσον καὶ τὸ πεζικόν χρήσιμον,
ἀλλ' ἴσως ἔτι χρησιμώτερον. Οἱ βαρέως ὥπλισμένοι ἱππεῖς, τὸ
πλείστον, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν, Μακεδόνες ὄντες, ὠνομάζοντο
ἐταῖροι· οἱ δὲ σαρισσοφόροι ὠργανώθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ
κλήϊππου, καὶ ἦσαν, καθὰ προείπομεν, ἱππεῖς ἐλαφροί, χρησι-
μούντες ἰδίως εἰς προφυλαχὰς καὶ ἄλλας τοιαύτας προχείρους ὑπη-
ροίας. Ἡ σάρισσα τὴν ὁπεῖαν ἔφερον, ἦτο πιθκνῶς πολὺ βραχυ-
τέρα τῆς τῶν φάλαγγιτῶν σάρισσης, ἀλλ' ὅμως πάντοτε μακροτέρα
τοῦ ξυστοῦ τὸ ὅποῖον μετεχειρίζετο τὸ βαρὺ ἱππικόν εἰς τοὺς ἐκ
τοῦ συστάδην ἀγῶνας. Τοῦ βαρέος ἱππικοῦ, ἦτοι τῶν ἐταῖρων,
λέγεται ὅτι ὑπῆρχον 16 ἑilai, τῶν δὲ σαρισσοφόρων 8· καὶ προ-
τίθεται ὅτι ἐκάστη ἑλη συνέκειτο ἐξ 180 μέχρι 250 ἀνδρῶν· ἀλλὰ
καὶ οὗτοι οἱ ἀριθμοὶ ἐτροπολογοῦντο κατὰ τὰς περιστάσεις· ὠνο-
μάζοντο δὲ αἱ ἑilai ἂν ὄχι ὅλαι, τοῦλάχιστον αἱ πλείους, ὅπως
καὶ αἱ τάξεις τῆς φάλαγγος, ἀπὸ τῶν διαφόρων πόλειων ἢ ἐπαρ-
χιῶν τῆς χώρας, τῆς Βοττιαίας, τῆς Ἀμφιπόλεως, τῆς Ἀπολλωνί-
ας, τοῦ Ἀνθεμοῦντος καὶ τῶν τοιούτων. Καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρ-
χεν ἐν ἱππικὸν σῶμα συγκεῖμενον ἐκ μιᾶς ἑλης ἢ καὶ πλειοτέρων,
τὸ πάντων ἀριστον, καλούμενον «ἐγχημα», ἦτοι ὁδῆγός τοῦ ἱππικοῦ,
ὅστις τῷ ὄντι δι' αὐτοῦ, προῖσταμένου τοῦ βασιλέως, ἐγίνετο συνή-
θως ἑταῖρος τοῦ ἀγῶνος· ὁμοίως καὶ μεταξὺ τῶν «ὑπασπιστῶν»
ὑπῆρχεν ἐγχημα ἢ ἀριστόν τι τάγμα συνηθέστερον τῶν ἄλλων
προπορευόμενον εἰς τὰς μάχας. Ἐτι δὲ ἐκλεκτότερον σῶμα ἦτο ἡ
σκατοφυλακή, ἐξ ἀριθμοῦς διμῖλος ἀνδρῶν δεδοκιμασμένων καὶ
ποτῶν, τοὺς ὁποίους ὁ βασιλεὺς, προσωπικῶς γνωρίζων ἅπαντας,
ἔχεν αἰετοτε πᾶρ' ἐκ αὐτῶν καὶ μετεχειρίζετο ὡς ὑπασπιστὰς (κατὰ

τὴν σημερινὴν τῆς λέξεως ἔννοιαν) ἡ ὥς ἀρχηγούς ἐδικῶν τινῶν ὑπηρεσιῶν· οἱ σωματοφύλακες οὗτοι ἐλαμβάνοντο, ὥς φαίνεται, ἐκ τῶν βασιλικῶν παίδων τοῦς ὁποίους καὶ αὐτοὺς ὁ Φίλιππος ἤρ-
 χετε νὰ στρατολογῇ ἵνα ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων συνειθίσθῃ τοὺς ἐπιφα-
 νεστάτους τῶν Μακεδόνων εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν καὶ
 πειθαρχίαν. Τοῦλάχιστον ἰδοῦ τί εὐρίσκομεν περὶ αὐτῶν εἰς τὸν
 Ἀρριανόν, περὶ οὗ πλείοττερά κατωτέρω· «ἐκ Φιλίππου ἦν ἡδὴ
 καθεστηκός, τῶν ἐν τέλει Μακεδόνων τοὺς παῖδας, ὅσοι εἰς ἡλι-
 κίαν ἐμειρακίσκοντο, καταλέγεσθαι ἐς θεωρεῖσιν τοῦ βασιλέως,
 τὰ τε περὶ τὴν ἄλλην δίαιταν τοῦ σώματος διακονεῖσθαι βασιλεῖ,
 καὶ κοιμώμενον φυλάσσειν τούτοις ἐπετέτραπτο· καὶ ὁπότε ἐξε-
 λαύνοι βασιλεὺς, τοὺς ἵππους παρὰ τῶν ἱπποκόμενων δεχόμενοι
 ἐκεῖνοι προσῆγον καὶ ἀνέχον οὗτοι βασιλέχ τὸν Περσικὸν τρόπον,
 καὶ τῆς ἐπὶ θήρᾳ φιλοτιμίας βασιλεῖ κοινωνοὶ ἦσαν.» Οἱ παῖδες
 οὗτοι εἶχον τὸ προνόμιον τοῦ νὰ παρακάθηνται μετὰ τοῦ βασιλέως
 εἰς τὴν τράπεζαν, ἔτι δὲ τοῦ νὰ μὴ δύνανται ποτὲ νὰ μαστιγω-
 θῶσιν εἰμὴ δι' εἰδικῆς αὐτοῦ διαταγῆς. Καὶ ὁπόσοι μὲν ἦσαν τὸν
 ἀριθμὸν, ἄδηλον, βέβαιον δὲ εἶναι μόνον ὅτι ἀπὸ αὐτῶν ἐλαμβά-
 νοντο οἱ πιστότατοι τοῦ βασιλέως σωματοφύλακες καὶ ὅτι ἀπὸ
 αὐτῶν ἐξῆλθον ὅλοι οἱ πολυθρύλλητοι ἐκεῖνοι στρατηγοί, οὔτινες,
 ἄρου συνέπραξαν μετὰ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, ἀπέβησαν ἔπειτα
 ἰδρυταὶ ἰδίων βασιλείων καὶ ἐπὶ δύο ἐκατονταετηρίδας ἐξηκολού-
 θησαν τὸ μέγα ἔργον τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἐν Εὐρώπῃ, ἐν
 Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρῇ.

Τοιαύτη λοιπὸν ἦτο ἡ στρατιωτικὴ δύναμις ἣν διωργάνωσεν ὁ
 Φίλιππος. Ταύτην συνεκρότουν 1) ἡ φάλαγξ, ἥτοι τὸ βαρὺ πεζικόν,
 τὸ ἡσκημένον περὶ τὴν χρῆσιν τῆς σαρίσσης, ἥτοι τῆς μακρᾶς λόγ-
 χης ἥτις ἐκραιεῖτο διὰ τῶν δύο χειρῶν· 2) οἱ ὑπασπισταί, ἥτοι
 τὸ ἐλαφρότερον ὀπλισμένον σῶμα τῶν πεζῶν τῆς βασιλικῆς φρου-
 ρᾶς· 3) οἱ εἰσέδροι, ἥτοι τὸ βαρὺ ἱππικὸν τὸ ἀνέκαθ' ὑπάρχον ἐν
 Μακεδονίᾳ καὶ συγκαίμενον ἐκ τῶν εὐπωρετέρων Μακεδόνων· 4) τὸ
 ἐλαφρὸν ἱππικόν, οἱ καλούμενοι σαριστοφόροι. Ἀλλὰ μετὰ τούτων
 συνέπραττον, ὥς προείπομεν, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἀξιολογώτατα

ἐπικουρικὰ σώματα. Οἱ Θεσσαλοὶ, τοὺς ὁποίους βραδύτερον ὁ Φίλιππος ἐν μέρει καθυπέταξεν, ἐν μέρει προσφικιώθη, παρέσχον αὐτῷ ἐν σώμα βάρους ἱππικοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο κατ' οὐδὲν ὑποδεέστερον τοῦ ἐπιχωρίου μακεδονικοῦ ἱππικοῦ. Πρὸς τούτοις ὁ Φίλιππος καὶ ἐκ πρώτης μὲν ἀρετηρίας, ἔτι δὲ μᾶλλον ὅτε ἀνemίχθη πλειότερον εἰς τὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πράγματα, προσέλαβε καὶ ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγους ἐθελοντάς οἵτινες ἐτάσσοντο καὶ ἐμάχοντο ὅπως οἱ Ἕλληνες ὀπλῖται, φέροντες δηλαδὴ τὴν μεγάλην ἀσπίδα καὶ τὸ δόρυ ἦτοι τὴν διὰ μιᾶς χειρὸς φερομένην λόγχην· ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν μαχίμων φυλῶν τὰς ὁποίας πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Μακεδονίης καθυπέταξεν, ἦτοι τῶν Θρακῶν, τῶν Πιόων, τῶν Ἰλλυριῶν καὶ ἄλλων τοιούτων ἐστρατολόγησεν οὗτος πολλὰ καὶ ποικίλα σώματα πελταστῶν, τοξοτῶν, ἀκοντιστῶν, τὰ ὅποια καὶ κατ' ἐαυτὰ μὲν ἦσαν δεξιότατα, μάλιστα δὲ χρήσιμα ἀπέδωκαν συμπράττοντα μετὰ τῶν βαρυτέρων ταγμάτων καὶ ἰλῶν τῆς τακτικῆς δυνάμεως. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Φίλιππος συνεπλήρωσε τοὺς στρατιωτικοὺς αὐτοῦ θεσμούς διὰ τῆς συγκροτήσεως ἐπιτηδαιοτάτου μηχανικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον, περιλαμβάνον μεγάλην προμήθειαν μηχανῶν καὶ ἐξακοντισμάτων, ἦτο ἐπίσης χρήσιμον εἰς τε πολιορκίας καὶ εἰς μάχας, καὶ ὑπερέβαλλε πᾶν ὅ,τι τοιοῦτον ὑπῆρχε πρότερον ἐν τοῖς στρατοῖς. Εἰς δὲ τὴν μεγάλην, τὴν ποικίλην, τὴν συστηματικῶς μεμερισμένην ἐνεργὸν αὐτὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, προσθετέον τοὺς πολιτικούς ὑπαλλήλους, τὰ καταστήματα εἰς τὰ ὅποια συνεκέντροντο καὶ ἐπροσυνάζοντο οἱ νεοσύλλεκτοι, τὰς τῶν ὀπλῶν ἀποθήκας, τὰ καταστήματα τὰ προνοοῦντα περὶ τῆς προμηθείας ἵππων εἰς τὸ ἱππικόν, τοὺς ὑπασπιστὰς καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἵνα λάβωμεν ἔννοιάν τινα τοῦ θυγατρικοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ τὸν ὁποῖον ἐπεχείρησεν ὁ Φίλιππος. Ἐπὶ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεώς του, ἡ Πέλλα ἦτο πόλις ἄσημος, ὅτε δὲ ἀπέθανεν, ἡ πόλις αὕτη ἦτο οὐ μόνον φρούριον ὀχυρὸν καὶ ταμεῖον ἀσφαλές τοῦ βασιλικοῦ θησαυροῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ κυριωτάτη ἐκτίς τῆς μεγάλης ἐκείνης στρατιωτικῆς δυνάμεως· διότι ἐνταῦθα καὶ μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς μοναρχίας ὑπῆρχε τὸ στρατιωτικὸν συμβούλιον καὶ τὸ λογιστήριον τὸ στρατιωτικόν, καὶ τὸ ἵπποτρόφιον, καὶ οἱ παι-

δευταί τῶν πολαιμικῶν καὶ καὶ πᾶν ὅ,τι συνετέλει εἰς τὴν συντήρησιν καὶ διοίκησιν τοῦ στρατοῦ.

Οὐδέποτε οὐδαμοῦ πρὸ τοῦ Φιλίππου, ὑπῆρξε στρατιωτικὴ δύναμις τοσοῦτον καλῶς καὶ ἐπιτηδείως κατηρτισμένη· ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ὅποσον οἱ Ἕλληνες ὀπλίται ἦσαν ἀνώτεροι τοῦ περσικοῦ πεζικοῦ· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ μακεδονικὴ φάλαγξ ἀπέβη ἔτι ἰσχυροτέρα τοῦ ὀπλιτικοῦ τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ συνεπληροῦτο καὶ δι' ἄλλων ποικίλων πεζικῶν σωμάτων, καὶ δι' ἱππικοῦ κρείττονος τοῦ προτέρου ἑλληνικοῦ, καὶ διὰ μηχανικοῦ σώματος ἀσυγκρίτῳ λόγῳ τελειότερου τοῦ προηγουμένου μηχανικοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ὅμως εἵπομεν ἀνωτέρω, καὶ ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι ὁ ἀριστος οὗτος μακεδονικὸς στρατὸς οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἀρχαιότερος ἑλληνικὸς, τελειότερον καὶ πληρέστερον καταρτισθεὶς. Αἱ ἀρχαὶ ἦσαν αἱ αὐταί, ἀπλῶς δὲ μόνον ἀνεπτύχθησαν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου· ὁ τακτικὸς βηματισμὸς καὶ ἡ πυκνὴ παράταξις τῆς φάλαγγος ὑπῆρχεν ἤδη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὀπλίταις· ὅ,τι παρέσχεν ἀκαταμάχητον εἰς τὴν φάλαγγα ὑπεροχὴν, ἦτο τὸ νέον ὄπλον τὸ δοθὲν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ἡ σάρισσα. Τὰ ἄλλα πεζικὰ σώματα, οἱ ὑπασπισταί, οἱ πελτασταί, οἱ ὀπλίται ἦσαν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἑλληνικὰ ἀπαράλλακτα. Δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ τινων ἐλαφρῶν σωμάτων τῶν ἐκ βαρβάρων στρατολογουμένων, οἷοι ἦσαν οἱ Ἀγριᾶνες λ. χ. διότι τοιαῦτα βάρβαρα ἐπικουρικὰ σώματα μετεχειρίσθησαν πολλάκις καὶ οἱ Ἕλληνες πρότερον εἰς τοὺς στρατοὺς αὐτῶν. Τὸ δὲ βαρὺ ἱππικὸν πάλιν ἦτο ὁμοιότατον τοῦ θεσσαλικοῦ. Ἡ γενομένη ὥς πρὸς τὸ ἱππικὸν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τελείωσις, συνίστατο εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν ἐλαφρῶν ἐκείνων ἱππικῶν ἰλῶν αἵτινες ἀπὸ τοῦ ὄπλου ἐκαλοῦντο σαρισσοφόροι. Τελευταῖον καὶ τοῦ μηχανικοῦ αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς πολιορκητικῆς ἐλήφθησαν, τελειωθεῖσαι ὅμως καὶ αὗται παραδόξως, ἰδίως δὲ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ τῶν μηχανῶν χρῆσις ἡ πρότερον περιωρισμένη εἰς τὴν ἀλωσιν τῶν πόλεων, ἤδη παρεξέταθη καὶ εἰς τὰς ἐκ παρατάξεως μάχας. Ὁ μακεδονικὸς λοιπὸν στρατὸς οὐδὲν ἄλλο ἦτο

ἢ αὐτὸς ὁ ἑλληνικὸς, τελειωθείς μὲν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, ἀλλὰ πάντοτε ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν ἀρχῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, τὸ ὑλικόν οὕτως εἶπεν μέρος τοῦ στρατοῦ· περὶ δὲ τὰ ἠθικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα, ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος παρίστησι διαφορὰς σπουδαιοτέρας, ἀντι-παραβαλλόμενος πρὸς τοὺς προτέρους ἑλληνικοὺς. Εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, ὁ στρατιώτης ἦτο πρὸ πάντων πολίτης, γυμναζόμενος μὲν ἐκ παιδῶν περὶ τὰ πολεμικὰ καὶ προσερχόμενος εἰς τὰς τάξεις ἅμᾳ ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ εἰς ποικίλας ἄλλας ἐργασίας ἐν τῷ μεταξὺ ἀσχολούμενος, κύριον δὲ καὶ διαρκέστερον ἔργον ἔχων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν κοινοβουλευτικῶν καὶ δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Ὁ Μακεδὼν ἦτο πρὸ πάντων στρατιώτης, κατατασσόμενος εἰς τὴν στρατὸν διαρκῶς καὶ κύριον τοῦ βίου ἔργον ἔχων τὴν ἀσκήσιν, τὴν πειθαρχίαν, τὸν ἀδιάλειπτον σχεδὸν πόλεμον· προσεκαλεῖτο μὲν νὰ δώσῃ ψῆφον ἐπὶ τινων πολιτικῶν ἢ δικαστικῶν ὑποθέσεων, ἀλλὰ τοῦτο συνέβαινε σπανιώτατα· ἔπραττε δὲ καὶ τοῦτο ὡς στρατιώτης μᾶλλον ἢ ὡς πολίτης. Ἡ διαφορὰ λοιπὸν εἶναι πρόδηλος καὶ ἀναμφισβήτητος. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι, ἡ ιδιότης τοῦ πολίτου δὲν ἦτο ἀπανταχοῦ τοσοῦτον ἐπικρατεστέρα τῆς τοῦ στρατιώτου ιδιότητος, ὅσον πρὸ μικροῦ ἐξετέθη· τὸ τοιοῦτον συνέβαιnen ἰδίως ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς ἄλλας τινὰς δημοκρατικὰς πολιτείας, ὅχι ὅμως εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς. Ἐν Σπάρτῃ ἰδίως, ὁ πολίτης, ἐκ παιδῶν στρατολογούμενος καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου κύριον καὶ μόνον ἔργον ἔχων τὴν πολεμικὴν ἀσκήσιν καὶ πειθαρχίαν, καλούμενος δὲ ἐκ διαλειμμάτων μόνον νὰ ὑπορορήσῃ ὡς πολίτης, καὶ τοῦτο ὡς στρατιώτης μᾶλλον ἢ ὡς πολίτης, εἶχε πολλὴν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Μακεδόνα στρατιώτην, παρεκτός μόνον ὅτι ἐν Μακεδονίᾳ ἐπεκράτει ἡ θέλησις τοῦ ὑπερτάτου στρατηγοῦ, ἦτοι τοῦ βασιλέως, ἐνῶ ἐν Σπάρτῃ ἐπεκράτει ἡ θέλησις εὐαρίθμου ὀλιγαρχίας. Συνέβη δὲ καὶ ἐν Σπάρτῃ νὰ κατισχύσῃ ἐκ διαλειμμάτων ὁ βασιλεὺς, ἐπὶ Ἀγησιλάου λ. χ. ἀνὲν λέγομέν τι περὶ ἄλλων ἑλληνικῶν φυλῶν οἷον τῶν Ἀρχαδῶν, οἵτινες ἀνέκαθεν ὑπηρέτουν ὡς μισθοφόροι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ περσικῷ στρατῷ ἢ περὶ τῶν Αἰτωλῶν, οἵτινες ἀνέκαθεν διῆγον βίον λη-

στρικόν μᾶλλον ἢ πολιτικόν, διότι ὁ μακεδονικὸς ὀργανισμὸς, πρὸς τοὺς τοιούτους Ἕλληνας ἀντιπαρβαλλόμενος, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ εἰμὴ καὶ ἡθικῶς ἀνώτερος αὐτῶν. Ἄν ἐστρεφεῖτο τῶν ἐλευθέρων πολιτικῶν θεσμῶν, δι' ὧν διεκρίνοντο αἱ πλείσται ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι, ἂν ἀπέβη ὄργανον εὐάγων τῆς μοναρχίας, εἶχεν ὅμως ἰσχυρὸν τὸ αἶσθημα τῆς ἐθνότητος, τῆς τάξεως, τῆς πειθαρχίας, τὸ ὁποῖον κατὰ δυστυχίαν δὲν ἀπαντῶμεν εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος.

Τὸ συμπέρασμα τῆς συγκρίσεως ταύτης εἶναι, ὅτι ἡ Μακεδονία ὅπως ὑπὸ τοῦ Φιλίππου διεμορφώθη, δὲν ἔφερε βεβαίως ἀπαράλλακτον τὸν τύπον τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίως εἶχεν ἐπικρατοῦσαν ἀρχὴν τὴν τῆς μοναρχίας, οὐχὶ τὴν τῆς κοινοβουλευτικῆς πολιτείας ἀρχήν· ἀλλὰ οὐδὲν ἤττον ἀνεπλάσθη ἐξ ἑλληνικῶν, εἰ καὶ ἐτεροειδῶν στοιχείων· ἀνέκαθεν συνεκροτεῖτο ἀπὸ φύλων συγγενῶν τοῦ ἑλληνικοῦ· παρέλαθεν ἔπειτα πολλὰ τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ· ὠδηγεῖτο πάντοτε ὑπὸ βασιλέων ἑλληνικῆς καταγωγῆς· ἐλάλησε τὴν ἑλληνικὴν κυρίως γλῶσσαν· ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔπραξε· τὸν ἑλληνισμόν διέδωκεν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν, οὐδέποτε δὲ οὔτε ὁ Φίλιππος, οὔτε οἱ διάδοχοι αὐτοῦ οὔτε τὰ ἔθνη ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπενήργησαν, ἐραντάσθησαν ὅτι ἄλλο τι ὑπὸ τῶν Μακεδόνων ἐνηργήθη ἢ ἡ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξῆκολούθησις, παρεκτὸς μόνον ὅτι τὸ πολιτευμα, ἀντὶ κοινοβουλευτικοῦ, ἀπέβη μοναρχικόν, ἢ δ' ἐνέργεια, ἀντὶ ἐσωτερικῆς καὶ πολιτικῆς, ἀπέβη ἐξωτερικὴ καὶ κατακτητικὴ. Ἄρα ἡ ἀπὸ τοῦ Φιλίππου ἀρχομένη ἱστορικὴ περίοδος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ἄλλως εἰμὴ ὡς ἐτέρα τις τοῦ ἑλληνισμοῦ φάσις, τὴν ὁποίαν, πρὸς διαστολὴν ἀπὸ τῆς προηγουμένης, ὠνομάσαμεν μακεδονικὸν ἑλληνισμόν. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου διαπραχθεὶς ἐκεῖνος ὀργανισμὸς δὲν συνεπληρώθη διὰ μιᾶς, καὶ ὅτι περὶ τὴν ἐποχὴν εἰς ἣν εὕρισκόμεθα, ἦτο κατὰ τὸ τέταρτον τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτος, ὁ ὀργανισμὸς οὗτος δὲν εἶχε λάβει· εἰς ἐπὶ ὅλην τὴν προεκτεθεῖσαν ἀνάπτυξιν καὶ τελείωσιν. Ἀλλ' ὅμως ἕκτοτε ἐτέθησαν αἱ βῆσεις τοῦ ἔργου· καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἐτέρου

ἔκτοτε ἤρχισαν εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα νὰ ἀναφαινῶνται τεκμήρια ἀλάνθαστα γενικῆς ἐκλύσεως καὶ παρακμῆς, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ Φίλιππος, εἰ καὶ εἰσέτι μὴ γενόμενος κύριος ὅλων τῶν παραλίων τῆς Μκεδονίας, ἤρχισεν ὁμῶς ἀπὸ αὐτῶν τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τῆς βασιλείας του νὰ ἔχῃ τὴν πεποίθησιν τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ καὶ νὰ συλλαμβάνῃ τὴν ἰδέαν τῆς μετὰ 18 μόλις ἔτη κατορθωθείσης ἡγεμονίας. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐν ἔτει 356 π. Χ.

Ἡ Σπάρτη, ἀποβαλοῦσα διὰ τῶν ἀδιακόπων αὐτῆς πολέμων, τοὺς πλείστους καὶ ἀρίστους τῶν πολιτῶν, στερηθεῖσα τὴν πλουσίαν τῆς Μεσσηνίας χώραν καὶ τὰς πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν δυσπροσίτους ὁρεινὰς παρόδους, ἐπὶ πᾶσι δὲ βλέπουσα ἐαυτὴν ἀποκεκλεισμένην τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου ἀφ' ἐνὸς διὰ τῆς Μεγάλης πόλεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς ὀχυρᾶς Μεσσηνίας, οὐδὲν ἡδύνατο πλέον νὰ πράξῃ εἴτε πρὸς ἀνάγκησιν τῆς ἐσωτερικῆς ἡγεμονίας εἴτε πρὸς ἀποκρουσιν ἐξωτερικοῦ πολέμου. Αἱ Θῆβαι, αἱ ἐπενεγκοῦσαι τὰς τελευταίας καὶ καιριωτέρας κατὰ τῆς Σπάρτης πληγὰς, ἀπέθαλον, ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, τοὺς πλείστους τῶν συμμάχων καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν προτέραν δευτερεύουσαν αὐτῶν τάξιν. Ὅχι ὅτι αἱ Θῆβαι ἀπώλεσαν, ὅπως ἡ Σπάρτη, τὸ μέγιστον τῶν πολιτῶν πλῆθος· ἡ ὕλική τῶν Θηβῶν δύναμις ἦτο εἰσέτι ἀκεραία ἢ σχεδὸν ἀκεραία, ἀλλὰ ἡ ὕλική δύναμις μόνη δὲν ἀρκεῖ πρὸς τὸ μεγαλουργῆσαι. Ἐπὶ τούτῳ αἱ πόλεις, ὅπως καὶ οἱ κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, ἔχουσι πρὸς τούτοις χρεῖαν καὶ ἡθικοῦ τινος ἐλαττηρίου, τὸ δὲ ἡθικὸν ἐλαττήριον τὸ ἀναδειξαν τῆς Θῆβας μεγάλας, εἶχεν ἐκλείψει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἡ ἀδίκια καὶ ἡ τυραννία τῆς Σπάρτης ἐνεφύσησαν εἰς τοὺς Θηβαίους τὸ πνεῦμα δι' οὗ ἐνίκησαν ἐν Λεύκτροις, δι' οὗ ἔφερον εἰς μέσον τοὺς Πελοπίδας καὶ τοὺς Ἐπαμεινώνδας, δι' οὗ ἐκυριάρχησαν τῆς Ἑλλάδος. Ἀμα δὲ οὐ μόνον ἀπέθανον οἱ ἄνδρες οὗτοι, ἀλλὰ διὰ τῆς κατατροπώσεως τῆς Σπάρτης, συνεξέλιπε καὶ ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ ἡ παραγαγοῦσα αὐτοὺς εἰς μέσον, ἡ ἰσχυρὰ ἐκείνη πόλις κατέπεσεν

ὥς σῶμα στερηθὲν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Αἱ δ' Ἀθηναί, ἐν ἔτει μὲν 358 περιεπλέκοντο εἰς τὸν λεγόμενον συμμαχικὸν πόλεμον, ἐν ἔτει δὲ 353 ἠναγκάζοντο ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν αὐτονομίαν τῶν ἀποστατησάντων ἰσχυρῶν αὐτῶν συμμάχων. Ναὶ μὲν δὲν κατελύθη τότε ὁλόκληρον αὐτῶν τὸ κράτος· διετήρησαν ἔτι οὐκ ὀλίγας συμμαχίδας πόλεις· ἀλλ' ἡ ἐπὶ τῶν συμμάχων τούτων ἡγεμονία αὐτῶν ἦτο ἤδη χαλαρωτάτη διὰ τὸν φόβον νέων ἀποστασιῶν, ὅθεν οὔτε χρήματα, οὔτε ἄνδρας, οὔτε πλοῖα ἐτόλμων πλέον νὰ πορισθῶσιν ἀπὸ αὐτῶν, καὶ ἠναγκάζοντο ἕκτοτε νὰ περιορίζωνται μᾶλλον εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, αἱ δὲ δυνάμεις αὗται εἶχον πρὸ καιροῦ μαρνανθῇ. Βεβαίως αἱ Ἀθηναί δὲν εἶχον πάθει τὴν φοβεράν τῶν πολιτῶν ἐλάττωσιν ἣν ὑπέστη ἡ Σπάρτη· ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν αὐτῶν δὲν ἦτο ἴσως ὀλιγώτερος ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς, καὶ ἴσως οὐδ' ἡ ἐσωτερικὴ τῆς πόλεως εὐπορία ἦτο μικροτέρα ἢ ἄλλοτε· ἀλλὰ τοῦτο διότι οἱ κατάλογοι τῶν πολιτῶν συνεπληροῦντο, ὥς φαίνεται, διὰ μετοίκων καὶ ἄλλων ξένων, οἵτινες πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ Ἀθηναῖοι, οὔτε τὴν εὐφυΐαν, οὔτε τὴν ἀνατροφὴν, οὔτε τὰς παραδόσεις τῶν Ἀθηναίων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος ἔχουσιν. Ὅποια ἀλλόκοτος τῷ ὄντι διαφορὰ χαρακτῆρος, ἡ ἐπελθοῦσα βαθμυδὸν κατὰ τὰ τελευταῖα ἐξήκοντα ἔτη! Ἐνθυμηθῆτε τί ἔλεγεν ὁ Θουκυδίδης, διὰ τῶν πρέσβων τῶν Κορινθίων, περὶ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ (σελ. 597 καὶ ἔπομ, τοῦ πρώτου τόμου), περὶ τῆς ἀδαμάστου αὐτῶν δραστηριότητος, τῆς ἀπτοήτου τύλμης, τοῦ ῥιψοκινδύνου πνεύματος, τῆς ἀκαθέκτου πρὸς πάντα ἀγῶνα ὁρμῆς· καὶ τί μετ' ὀλίγον ὁ Δημοσθένης ἐρήτορεύει περὶ τῶν αὐτῶν συμπολιτῶν, περὶ τῆς πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφορίας αὐτῶν, τῆς παραμελήσεως τοῦ στρατιωτικοῦ καθήκοντος, καὶ τῆς ὄντως γεροντικῆς ὀκνηρίας, ῥαθυμίας, νωθρότητος. Οὐδὲ εἶχε χρεῖαν ὁ Φίλιππος τῶν ὁμολογιῶν αὐτῶν τοῦ μεγάλου ῥήτορος ἵνα μάθῃ τί συνέβαινεν ἐν Ἀθήναις. Ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων τεσσάρων τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐνιαυτῶν, τὰ πράγματα αὐτὰ τὸν ἐδίδαξαν ὅτι οὐδένα εἶχε σπουδαῖον κίνδυνον νὰ τρέξῃ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκεῖνης. Παραχωρεῖ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀμφίπολιν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲ φροντίζουσι καὶ νὰ καταλάβωσι τὸ ἐπὶκαιρον τοῦτο χω-

ρίον. Ἐπιχειρεῖ ἔπειτα τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀμφιπόλεως, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι οὐδεμίαν πέμπουσι πρὸς τοὺς Ἀμφιπολίτας ἐπικουρίαν, ἀλλὰ, ὡς μωρὰ παιδία, δέχονται τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ βασιλέως, ὅτι διὰ λογαριασμὸν αὐτῶν πολιορκεῖ, κυριεύει, ἐκυρίευσεν τὴν Ἀμφίπολιν. Ἀποστατοῦσι μετ' ὀλίγον τέσσαρες σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνγκάζονται νὰ ὑπακούψωσι μετὰ βραχὺν καὶ ἄδοξον ἀγῶνα. Ζητοῦσι τελευταῖον εἰ Ὀλυνθιοὶ τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀθηναίων, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, κωφεύσαντες, ἀνγκάζουσι τοὺς Ὀλυνθίους νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς τὸν Φίλιππον, καὶ νὰ λάβωσι παρ' αὐτοῦ ὡς ἀμοιβὴν τὴν Ποτίδαιαν, τὸ κάλλιστον ἐκεῖνο, μετὰ τὴν Ἀμφίπολιν, ἐν Μακεδονίᾳ κτῆμα τῶν Ἀθηναίων, τὸ ἐν πάσῃ ἀνέσει ἐκπολιορκητὸν τότε ὑπὸ τοῦ βασιλέως.

Οὕτε ἀπὸ τῆς Σπάρτης λοιπόν, οὔτε ἀπὸ τῶν Θηβῶν, οὔτε ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων εἶχε νὰ φοβηθῇ τι ὁ Φίλιππος· δὲν εἶχε δὲ νὰ φοβηθῇ τι, ὅχι ἔνεκα προσκαιροῦ τινὸς πλημμελοῦς πολιτικοῦ συστήματος, ἀλλ' ἔνεκα ὀλοσχεροῦς καὶ ἀνεπνοοῦ ἀδυναμίας πρὸς τὸ πρᾶττειν. Ἢ μὲν Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἀπέβαλον, ὡς εἶδομεν, ἀπάσας τὰς ἡθικὰς καὶ ὑλικὰς αὐτῶν δυνάμεις, αἱ δὲ Θῆβαι ἐπωζον μὲν ἔτι τὴν ὑλικὴν δύναμιν, ἀλλ' ἐστερηθῆσαν τοῦ μόνου ἡθικοῦ ἐλατηρίου τὸ ὁποῖον ἔδωκεν εἰς αὐτὰς ψυχὴν ἐπὶ τινα χρόνον. Καὶ ἐγὼ τοιαύτη ἦτο ἡ γενικὴ ἐκλυσίς καὶ ἀτονία τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ὁ Φίλιππος, ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων τεσσάρων τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐτῶν, εἶχεν ἤδη κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, συνελθεῖ πειθάνωτατα τὴν ἰδέαν τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἡγεμονίας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ δισταγμὸν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας, ὁ τότε ἐκρηγαὶς ἱερὸς ἢ φωκικὸς πόλεμος, δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ καταλίπῃ αὐτῷ τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν, ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶχε χρεῖαν

ἡγεμόνος, καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ μόνος ὁ δυνάμενος νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ διεξαγάγῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο.

Οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται βεβαίως τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰς περιπετείας τοῦ ἱεροῦ λεγομένου τούτου πολέμου (σελ. 844 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου). Οἱ Θηβαῖοι, ἐκδικούμενοι τοὺς ἀποστάντας ἀπὸ τῆς συμμαχίας αὐτῶν Φωκεῖς, προσέκαλεσαν ἀπόφασιν τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου δι' ἧς ἀφηρεῖτο ἀπὸ τῶν τελευταίων τούτων ἡ χώρα αὐτῶν καὶ καθωσιούτο εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· οἱ δὲ Φωκεῖς, ἵνα ἀντισταθῶσιν, ἀπερῆσαν νὰ ἐπιβάλωσι χεῖρα εἰς τὰ ἱερὰ τοῦ μαντείου χρήματα, καὶ ἐπὶ τοῖσι τῷ ἐβίβασαν τὴν Πυθίαν, ἐξεδήλωσαν τὸν ναὸν, διήρπασαν τὰ χρήματα καὶ τὰ ἀναθήματα, συνεκρότησαν, διὰ τῶν πόρων τούτων, στρατὸν τὸ πλείστον ἐκ κακούργων συγκείμενον, ἐδωροδόκησαν τοὺς φίλους καὶ τοὺς συμμάχους, κατεσπατάλευσαν εἰς ἔρωτας καὶ εἰς ἄλλας ἀσωτείας τὰ ἀποταμιεύματα καὶ ἀφιερώματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ, τὸ πάντων ἱσως δεινότερον, κατέστησαν συμμετόχους τῶν ὀργῶν τούτων τοὺς Ἀθηαίους, τοὺς Σπαρτιάτας καὶ πλείστους ἄλλους Πελοποννησίους. Ὁ πρῶτος ἑλληνισμὸς, ὡς ἂν ὑπὸ μανίας τινὸς καταληθθεῖς ἐν ταῖς παρὰμοναῖς τοῦ θανάτου, ἀπερῆσιν νὰ ἐπιβρίψῃ ἐντὸς νεκρωσίου πυρᾶς ἅπαντα τὰ μνημεῖα τῆς εὐλαβείας, τῆς δόξης, τῆς εὐπορίας αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτῶν νὰ συναποθάνῃ. Ἦτο δυνατόν ὁ Φίλιππος νὰ μὴ ὤρεληθῇ ἀπὸ τὴν ἀρροσύνης ταύτης, ἢ μᾶλλον ἦτο συμφέρον, ἦτο δίκαιον, ἦτο πρέπον ν' ἀρήσῃ ν' ἀναλωθῇ ἀδόξως ἐντὸς τῶν ὀλεθρίων ἐκείνων σπαραγμῶν ἡ χώρα ἀφ' ἧς κατήγοντο οἱ προπάτορες αὐτοῦ, ἡ χώρα τῆς ὁποίας ἐλάλει τὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας ἐθαύμασε καὶ προσφκείωθη τὸν πολιτισμὸν, τῆς ὁποίας ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐνέργεια ἡδύνατο, κατὰ τὴν πεποιθήσιν αὐτοῦ, ν' ἀποβῇ ἔτι εὐκλεὲς καὶ γόνιμος; Ἦ ἐπέμβασις λοιπὸν τοῦ Φιλίππου ἦτο οὐ μόνον ἀπαραιτήτος, ἀλλὰ καὶ σωτηρία ἀνακαλοῦντες δὲ ἐνταῦθα τινὰς τῶν περιπετειῶν αὐτῆς, θέλομεν καταδείξει καὶ αὐτῇς ὅπως ἄδικοι ἦσαν αἱ κατηγορίαι τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν περὶ τὸν Δημοσθένην περὶ τῆς ἀπάτης καὶ τῆς δολιότητος τοῦ Φιλίππου. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ

Φίλιππος προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ διὰ τῶν εὐθυτέρων πάντοτε καὶ χρηστοτέρων τρόπων· ἀλλ' ἐπιμένονεν ὅτι τὸ πολίτευμα αὐτοῦ ἐν γένει δὲν ἦτο χειρότερον τοῦ πολιτεύματος τῆς σπαρτιατικῆς καὶ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, ὅτι δὲν ἦτο πλεῖστον ἀξιοκατάκριτον τοῦ πολιτεύματος τὸ ὁποῖον συνήθως κατὰ δυστυχίαν μεταχειρίζονται οἱ ἰσχυροὶ τοῦ κόσμου τούτου δυνάσται, εἴτε πόλεις εἶναι, εἴτε μονάρχαι, καὶ ὅτι ἂν ἡ Ἑλλὰς ὑπέκυψεν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Φιλίππου, παραίτιος τούτου πρὸ πάντων δὲν ἦτο ὁ Φίλιππος, παραίτιος ἦσαν οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες καὶ οὐδὲν ἦττον τῶν ἄλλων οἱ Ἀθηναῖοι.

Ὁ Φίλιππος ἡσυχολεῖτο εἰς τὸ νὰ ἐξώσῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ εἶχε κυριεύσει, μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἐν ἔτει 354—353, τὸ τελευταῖον αὐτῶν κατὰ τὴν Μακεδονίαν κτῆμα, τὴν Μεθώνην, ὅτε οἱ εὐπατρίδαι τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἰδίως οἱ Ἀλευάδαι, πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου, ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ βασιλέως, ἐνῶ οἱ τοῦ Ἀλεξάνδρου διάδοχοι, ὁ Λυκόρρων, καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ἐζήτησαν ἀφ' ἑτέρου τὴν βοήθειαν τῶν Φωκῶν. Ἐντεῦθεν συνεκρούσθησαν οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Φωκεῖς ἐπανειλημμένως εἰς τὰ θεσσαλικά πεδία, μέχρις οὗ τῷ 352 κατετροπώθησαν οἱ Φωκεῖς, ὁ δὲ Φίλιππος ἐκυρίευσεν τὰς Φεράς, καθήμεσε τὴν δυναστείαν τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀπεφάνητο τὴν πόλιν ἐκείνην ἐλευθέραν καὶ ἐπολιόρκησε τὸν λιμένα αὐτῆς, τὰς Πάγασάς. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον συμφέρον νὰ προλάβωσι τὴν ἄλωσιν τοῦ χωρίου τούτου, διότι ὁ κύριος αὐτοῦ ἦτο κύριος τοῦ παγασσητικοῦ κόλπου, ὁ ἐστὶ κύριος τῶν θαλασσιῶν τῆς Θεσσαλίας πυλῶν· εἶχον δὲ καὶ καιρὸν καὶ τρόπον νὰ ἐνεργήσωσι, διότι αἱ Πάγασαι ἀντέστησαν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον καὶ ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἔτι τότε κατὰ θάλασσαν ἰσχυρότεροι τοῦ Φιλίππου. Ἀλλὰ διὰ νὰ ὀπλίσωσι τριήρεις, ἐδέοντο χρημάτων καὶ ἀνδρῶν, δὲν εἶχον δὲ ὀρεξίν οὔτε ἀνδρας νὰ καταλάβωσιν οὔτε χρήματα, ὅθεν συνέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅ,τι εἶχε συμβῆ πρὸ μικροῦ ὡς πρὸς τὴν Μεθώνην· ἐψηφίσθη δηλ. ἐπικουρία, ἀλλὰ μετὰ τοσχύτης νωθρότητος, ὥστε ἐρῆσεν ὅτε ἤδη ὁ Φίλιπ-

πος εἶχεν εἰσελθεῖ εἰς Παγασάς. Διὰ δὲ τῶν Παγασῶν ἀπέβη κύριος ἀπάσης τῆς Θεσσαλίας, καὶ οὐ μόνον κύριος, ἀλλὰ καὶ ἐλευθερωτὴς ἀνεδείχθη ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν Φεραίων δυναστῶν, τὸ δὲ σπουδαιότερον, διὰ τῆς τῶν Φωκέων κατατροπώσεως παρέστη καὶ ὡς τιμωρὸς τῶν βεβήλων ἐκείνων τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ ὑβριστῶν· ὤθεν ἠθέλησε νὰ ὤφειληθῇ ἀμέσως ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἡθικῆς καὶ ὑλικῆς ἐπιδόσεως ἵνα ἐμβάλη εἰς τὴν Φωκίδα καὶ καθαιρέσῃ μὲν τὸν ἀνόσιον εἰεινον ἀγῶνα, ἀνχάσῃ δὲ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀκεφάλου Ἑλλάδος. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐμβάλη εἰς τὴν Φωκίδα, ἔπρεπε νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ στενοῦ τῶν Θερμοπυλῶν· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι κατῴρωσαν τελευταῖον νὰ πράξωσι τι γενναῖον, καὶ, ἐξυπνήσαντες ἀπὸ τοῦ ληθαργου, κατέλαβον ἐγκαίρως τὰς Θερμοπύλας, τὰς ὁποίας τούτου ἕνεκεν ὁ Φίλιππος, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ προσβάλλῃ. Ἐὰν ὁμοῦς ἀπέτυχε κατὰ τοῦτο, εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐν ἔτει 352 τὸ κράτος αὐτοῦ εἶχεν ἤδη λάβει πολλὴν αὐξησιν· οὐ μόνον δὲ ἤρχεν ἤδη ὅλων τῆς Μακεδονίας τῶν παραλίων, καὶ τῆς Θεσσαλίας ὁλοκλήρου, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἐπέτυχεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, οὔτινες ἐκαυχῶντο ὅτι ἔσωσαν τότε τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς ἐγκαίρου τῶν Θερμοπυλῶν καταλήψεως, κατηγοροῦντο ἐν τούτοις ὑπὸ πλείστων τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ὡς προστάται τῶν ἱεροσύλων Φωκέων, καὶ ὡς πολέμιοι τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ.

Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν. Ἀλλ' ἐνῷ ἀφ' ἐνὸς ὁ ἀνόσιος φωκικὸς πόλεμος ἐξηκολούθει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀθηναίων, ἀναλίσκεν τὰς τελευταίας ὑλικὰς τοῦ ἔθνους δυνάμεις, καὶ προσβάλλων τὰς ἱερωτάτας αὐτοῦ πεποιθήσεις· ἐνῷ οἱ Σπαρτιᾶται κατέτριβον τὸν καιρὸν καὶ τοὺς περιλιπομένους αὐτῶν πόρους περὶ μικρολόγους τινὰς πρὸς Μεσσηνίους καὶ πρὸς Ἀρκάδας ἀγῶνας, ὁ Φίλιππος δὲν ἔπαυσεν ἀφ' ἐτέρου αὐξάνων καὶ τελειῶν τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Ἦδη ἐν τῷ πρώτῳ φιλιππικῷ, τῷ ἐκφωνηθέντι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὁ Δημοσθένης ἀνεκήρυττε παρρησίᾳ, ὅτι ἀδύνατον εἶναι εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ συγκροτήσωσι πεζικὸν στρατὸν ἱκανὸν ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὸν Φίλιππον. Ἡ φήμη τῆς στρατηγικῆς αὐτοῦ εὐρυΐας καὶ τῆς ἀδαμάστου δραστηριότητος, ἡ φήμη τῶν ἀξιοματικῶν καὶ τῶν μαχητῶν ἐκείνων, Μαχε-

δόνων τε καὶ Ἑλλήνων λογάδων, οὓς περὶ αὐτὸν ἤθροισεν, ἡ φήμη πρὸ πάντων τῶν λοχαγῶν τῆς φάλαγγος αὐτοῦ καὶ τῶν ὑπασπιστῶν, εἶχεν ἑκτοτε ἀποδῆ πολυθύλλητος κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῶν Παγασῶν, οἱ τῶν θεσσαλικῶν πόλεων μακεδονιστὰι ἀντηγόρευσαν αὐτὸν ἡγεμόνα τῆς ὁμοσπονδίας αὐτῶν καὶ οὕτως εἰπεῖν ταγόν, παραδόντες εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ οὐ μόνον τὸ ἄριστον θεσσαλικὸν ἱππικόν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπὸ τῶν λιμένων καὶ ἀγορῶν τέλη, ὥστε ἠϋξήσαν ἐκ τούτου ἐτι μᾶλλον οἱ χρηματικοὶ πόροι τοῦ βασιλέως. Προσεκτῆσατο δὲ διὰ τῆς κυριεύσεως τοῦ παγασητικοῦ κόλπου καὶ δύναιμι ναυτικὴν ἀξιόλογον, δι' ἧς ἐλεηλάτει τοὺς συμμάχους καὶ τὰς κτήσεις τῶν Ἀθηναίων καὶ αὐτὰ τῆς Ἀττικῆς τὰ παράλια.

Ἦτο λοιπὸν πρόδηλος ἡ ἐκβασίς τῆς πάλης ταύτης τῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνίστου ἀποβαινούσης μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, κυρίως δ' εἰπεῖν, μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν Ἀθηναίων, διότι μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους παροτρυνόμενοι, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι πλείοτερον διὰ λόγων καὶ ἀντεγχήσεων ἢ δι' ἔργων, ἐξηκολούθουν τὸν πρὸς τὸν βασιλέα ἀγῶνα. Ἐν τούτοις ὁ Φίλιππος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐφάνη ἐγκαταλείπων τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα εἰς τὴν τύχην αὐτῆς καὶ ἰσχυλῆθαι κυρίως ἐπὶ τινὰ χρόνον περὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατὰ τὴν Θράκην καὶ τὰ μακεδονικὰ παράλια κυριρχίας αὐτοῦ, πεποιθὼς ὅτι αὕτη ἡ περὶ τὴν ἐκτέλεισιν τοῦ κυρίου βουλευμάτος ἀνχβολὴ θίλει καταστήσει τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ εὐχερесеτέραν μᾶλλον ἢ δυσχερесеτέραν, διότι ἐν τῷ μεταξὺ, οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες ἄλλο δὲν ἐπραττον, εἰμὴ νὰ καθιστῶσιν ὁσημέραι ἀναγκαιοτέραν τὴν ἐπέμβασιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἡγεμονίαν.

Ὁ Φίλιππος, ἀποῦ διέτριψεν ἐπὶ τινὰς μῆνας εἰς Θεσσαλίαν ἵνα ἐκστράτῃ τὸ ἐν τῇ γῶρᾳ ταύτῃ κράτος αὐτοῦ, ἐνέβαλεν εἰς Θράκην, ὅπου ἀνέμειχθη εἰς τὰς ἐριδας τῶν διαφθρῶν ἐπιχωρίων ἡγεμόνων. καὶ ἄλλους μὲν αὐτῶν ἐκβαλὼν, ἄλλους δὲ προστατεύσας, ἐτέτεινε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπλησίασε δὲ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην πολὺ εἰς τὴν θρακικὴν γεωσό-

νησον καὶ, πολιορκήσας τὸ Ἡραῖον τεῖχος, ἐνέβαλεν εἰς πολλὴν ἀνησυχίαν τοὺς παρακειμένους Ἀθηναίους κληρούχους καὶ ἀποίκους. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας κατὰ νοέμβριον τοῦ 352, τὸ δὲ γεγονός ἐθεωρήθη τοσοῦτον ἐπικίνδυνον ὥστε ἀπερ-
σίσθη νὰ παρασκευασθῇ ἀμέσως στόλος 40 τριήρων καὶ νὰ ὀπλισθῇ δι' Ἀθηναίων ὀπλιτῶν, ἐφ' ᾧ ἐψηφίσθη νὰ ὑποχρεωθῶσι μὲν ἅπαντες οἱ ἄνδρες μέχρι τῆς ἡλικίας 45 ἐτῶν νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὴν ἐκ-
στρατείαν ταύτην, νὰ εἰσπραχθῇ δὲ ἅμεσος φόρος 60 ταλάντων. Ἀλλὰ μικρὸν μετὰ τὴν γενναίαν ταύτην ἀπόφασιν, καταφθάνουσιν εἰς Ἀθήνας νεώτεροι εἰδήσεις, πρῶτον μὲν ὅτι ὁ Φίλιππος νοσεῖ, ἔπειτα δὲ ὅτι καὶ ἀπέθηνεν. Ἡ τελευταία αὕτη ἀγγελία ἦτο ψευδής, ἀλλ' ὁ Φίλιππος, ἀσθενήσας τῷ ὄντι βαρέως, ἀνέστειλεν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς πολεμικὰς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις· εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον νὰ ὠρεληθῶσιν ἀπὸ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἵνα εἰ δυνατόν διπλασιάσωσι τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς κατατρόπῳσιν τοῦ πολεμίου. Καὶ ὅμως συνέβη τὸ ἐναντίον· διότι τοσοῦτον ὀλίγην ὀρεξίν εἶχον νὰ δαπανήσωσι καὶ νὰ προκινδυνεύ-
σωσιν, ὥστε ὠρελήθησαν ἐξ ἐναντίας ἀπὸ τῆς ἐξέτης ἐκείνης ἵνα μὴδὲ τὰ ἀπορραϊσθῆντα ἐκτελέσωσιν. Εἰς μάτην τότε ὁ Δημοσθέ-
νης ἐξεφώνησε τὸν πρῶτον αὐτοῦ φιλιππικόν· εἰς μάτην κατέδειξε τὰ ὀλῆθρια τῆς τοιούτης αὐτῶν ἀδρανεῖας ἀποτελέσματα· εἰς μάτην ἐξώρχισεν αὐτοὺς νὰ ἀναδείξωσι τὴν ἀρχαίαν δραστηριότητα, προ-
θυμίαν, αὐταπάρῃσιν· εἰς μάτην ἐδίδαξεν αὐτοὺς πῶς ἔχουσι νὰ συγκροτήσωσι στόλον ἀξιόλογον, πῶς νὰ ὀπλίσωσιν αὐτόν, πῶς νὰ πορισθῶσι τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα χρήματα. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅλης τῆς λαμπρᾶς ταύτης εὐγλωττίας ὑπῆρξε τῇ ἀληθείᾳ γελοῖον. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀρῶν κατέτριψαν ἐν πληρεστάτῃ ἀπραξίᾳ ὀλόκληρον τὸ ἀκόλουθον θέρος, ἔπειτα, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 354, ἐξέπεμψαν εἰς Θράκην πέντε μόνον τάλαντα καὶ δέκα μόνας τριήρεις, καὶ ταύτας ἄνευ ἐπιβατῶν, ὑπὸ τὸν μισθοφορικὸν ἡγεμόνα Χαρίδθμον, ὅστις, ἐννοεῖται, δὲν ἤδυνήθη διὰ τοιούτων πόρων καὶ δυνάμεων νὰ κατὰστρέψῃ τὴν πάλαια τοῦ Φιλίππου. Ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀπέδιδον τὴν ἀποτυχίαν τῶν σωτηρίων ἐκείνων συμβουλῶν εἰς τὰς ἐνεργεῖας ἀνθρώπων, οἵτινες, ἀγορασθέντες ὑπὸ τοῦ Φιλίπ-

που, ἀπέτρεπον, διὰ ποικίλων προφάσεων, τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ πρέποντος· οὐδὲ θεωροῦμεν ἀπίθανον ὅτι ὁ βασιλεὺς μετεχειρίσθη κυλλάκις καὶ τοιούτους τινὰς τρόπους, πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ, ἂν καὶ τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἀναφέρωνται εἰμὴ ὑπὸ δυσμενῶς διακειμένων πρὸς αὐτὸν μαρτύρων. Ἀλλ' ὁ Δημοσθένης ἡδίκηε ἑαυτὸν ἐν εἰλικρινῶς ἐπίστευεν ὅτι ὁ Φίλιππος ἡδύνατο νὰ διαπραξῇ ὅσα διέπραξε, διὰ μόνης τῆς προδοσίας Ἀθηναίων τινῶν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων πολιτῶν· ἐάν οἱ Ἕλληνες τῶν χρόνων τούτων εἶχον εἰς τὰς ρέδας αὐτῶν ὀλίγας ῥανίδας τοῦ αἵματος ἐκείνου, τὸ ὅποιον πρὸ ἐκαστὸν πενήκοντα ἐνιαυτῶν τοσοῦτον ἀφειδῶ, ἔχυσαν ἐν Μαραθῶνι, ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἐν Σλαμῖνι, ὅλοι οἱ θησαυροὶ τοῦ κόσμου δὲν ἤθελον ἀρκέσει· ἵνα καταπείσωσιν αὐτοὺς νὰ μὴ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἰδούσης· τῆς πατρίδας, μάλιστα ὅτε ὑπὲρ τῶν τιμῶν τούτων ἀγαθῶν συνηγόρει ὁ δαιμονιώτατος τῶν ῥητόρων. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐλάλει εἰς ὧτα μὴ ἀκούοντων, καὶ ὅτι ἂν ὑπῆρχον Ἀθηναῖοι τινες δωροδοκούμενοι ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ὅλοι οἱ ἄλλοι οὐδεμίαν χρεῖαν τῆς δωροδοκίας ταύτης εἶχον, ἵνα ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν τοσούτῳ συμφέρουσαν αὐτῶ νωθρότητα καὶ ἀπραξίαν. Τὰ γεγονότα ὅσα ἔχομεν ἤδη νὰ ἐκθίσωμεν θέλουσι καταστήσει τοῦτο ἔτι μάλλον ἀναμφισβήτητον.

Εἶδομεν ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὁ Φίλιππος ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ προσοικειωθῇ διὰ παντός τρόπον τοὺς Ὀλυνθίους. Οἱ Ὀλυνθιοὶ, καὶ τοὶ κατ'απὸρροπῶντες τῷ 379 ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀνέλαβον, φαίνεται, ἑκτοὶς ἰκανὴν δύναμιν, καὶ ἤδη προϊστάμενοι αὐτῆς ὁμοσπονδίας ἰσχυρᾶς, τὴν ὁποίαν συνεκρέτουν ἂν ὅχι ὅλοι, αἱ πλεῖσται τοῦλάχιστον τῶν κατὰ τὴν χαλκιδικὴν χερσόνησον ἑλληνίδων πόλεων. Ἐν ὅσῳ λοιπὸν ὁ Φίλιππος δὲν εἶχεν ἀπορῆ ἀρκετὰ ἰσχυρᾶς, δὲν ἐνόμιζε πρέπον νὰ περιέλθῃ εἰς ἐξῆς πρὸς τοὺς οὐχὶ ἀναξίους λόγου παραλίους ἐκείνους γείτονας. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐκυριάρχησε τῆς Θεσσαλίας ὅλης καὶ μεγάλου τῆς Θράκης μέρους, κατεσκεύασε δὲ ἑαυτῷ πύργον μεγάλην, καὶ τὸν στρατὸν διωργά· ῥως καὶ ἡῤῥησε, καὶ ναυτικὴν δύναμιν ἀπέκτησεν, ἐστοχάσθη

εὐλόγως ὅτι ἐφθασεν ὁ καιρὸς, καθ' ὃν ἡδύνατο καὶ ὤφειλε νὰ ἀρξῇ ἀπάσης τῆς μακεδονικῆς παραλίης διὰ τῆς τῶν Ὀλυνθίων κατατροπώσεως. Ἀφ' ἐτέρου καὶ οἱ Ὀλυνθιοὶ, βλέποντες τὴν δύναμιν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν αὐξουσαν, ἤρχισαν νὰ ἐννοῶσιν, ὅτι δυσκόλως θέλουσι διαφύγει τὴν ἐπίθεσιν αὐτοῦ καὶ ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτοὺς νὰ ἀναβάλωσιν ἐπὶ πλέον τὴν χρῆσιν τοῦ ἐπικειμένου ἀγῶνος, διότι πᾶσα ἀναβολὴ συνετέλει εἰς τὴν τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν ἐνίσχυσιν. Καὶ ἄδηλον μὲν τίς πρῶτος ἤρχισε τὰς ἐχθροπραξίας, βέβαιον δὲ εἶναι, ὅτι ὀλίγον μετὰ τὴν τελευταίαν ἀσθένειαν τοῦ Φιλίππου, ἤτοι ἐν ἔτει 350, βέλομεν ἐκραγέντα τὸν πόλεμον τοῦτον, τὸν καλούμενον Ὀλυνθιακόν.

Οἱ Ὀλυνθιοὶ ἐζήτησαν φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων· καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἀπεδέχθησαν προθύμως τὴν πρότασιν, ὃ δὲ Δημοσθένης, διὰ τῶν τριῶν αὐτοῦ λόγων, τῶν καλουμένων μὲν ὁμοίως Ὀλυνθιακῶν, ἐκζητωνθέντων δὲ κατὰ τοὺς τελευταίους ἐξ ἡ ἐπτά μῆνας τοῦ ἔτους 350, ἠγωνίσθη ἐπανεπιλημμένως νὰ παραστήσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀνάδειξωσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πλείονα ἢ ἄλλοτε δραστηριότητα, ἀναλαμβάνοντες νὰ ὑπηρετήσωσι προσωπικῶς, καταβάλλοντες τὴν ἀναγκαίαν δαπάνην καὶ μεταχειριζόμενοι ἰδίως πρὸς τὸν σπουδαῖον τοῦ πολέμου σκοπὸν τὰ λεγόμενα «θεωρικὰ» χρήματα, ἤτοι τὰ χρήματα ὅσα ἐξωδούντιο πρὸς τέλεσιν τῶν πανηγύρεων καὶ διενέμοντο εἰς τοὺς πολίτας ἵνα μετέχωσι τῶν πανηγύρεων τούτων. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν ἄλλιν γενναῖον ἐπραξαν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν πολυτίμων ἐκείνων συμμάχων. Κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 350 ἐπεμψαν μὲν ἐπικουρίαν τινὰ πρὸς τοὺς Ὀλυνθίους καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς, ἡ ἐπικουρία ὅμως αὕτη συνέκειτο ἐκ μισθοφόρων, ὅχι ἐξ Ἀθηναίων πολιτῶν, οὐδ' ἀπεστάλησαν τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τὴν συντήρησιν τῶν μισθοφόρων τούτων χρήματα. Καὶ λέγεται μὲν ὅτι ἀνεδέχθησαν νικηφόροι εἴτε πρὸς τὸν Φιλίππον, εἴτε πρὸς τοὺς στρατηγούς τοῦ Φιλίππου ἀγωνισθέντες, ἀλλ' ἐνῷ ἡ νίκη αὕτη, οἰαδῆποτε ἦτο, ἔπρεπε νὰ προκαλέσῃ νέας ἀποστολὰς ἐπικουριῶν ἵνα, εἰ δυνατόν, συμπληρωθῇ ἡ τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν ἥττα, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξ ἐναντίας νομίσαντες ὅτι κατέλυσαν ἤδη τὸ τοῦ Φιλίππου κράτος, ἐθεώρη-

σαν περιττόν νά ἀναλάβωσι νέους ἀγῶνας καθ' ὅλον τὸ ὑπόλοιπον ἔτος 350, κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον, 349, εἶδον αἰρῆνης ἀποστατήσασαν τὴν Εὐβοίαν, τὴν ὁποίαν, ἀποσπάσαντες ἀπὸ τῶν Θηβαίων τῷ 358, εἶχον κατατάξει ἑκτοτε εἰς τὸν κατάλογον τῶν συμμάχων αὐτῶν.

Ἡ ἀποστάσις αὕτη τῆς Εὐβοίας θεωρεῖται ὡς ὑποκινήσεισα ὑπὸ τοῦ Φιλίππου· καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἂν καὶ πρὶν ὑπάρξῃ Φίλιππος εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, πολλοὶ πολλὰκις σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων οἴκοθεν ἀπὸ αὐτῶν ἀπέστησαν. Ἀφορμὴν δὲ εἰς τὸ δεινὸν τοῦτο ἔδωκαν ἑριδῆς τινες αἱ ὁποῖαι ἐξεβράγχησαν τῷ 349 ἐν Ἐρετρίᾳ, καὶ πρὸς περιστολὴν τῶν ὁποίων οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ πέμψωσιν αὐτόθι τὸν Φωκίωνα μετὰ τινων ὀπλιτῶν· ἀλλ' ἡ δύναμις αὕτη ἦτο μικρά, οἱ δὲ τῶν Ἀθηναίων πολέμιοι πολυάριθμοι, διὸ ὁ Φωκίων ὑπέστη τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, οὗ δὲ κατήχυσεν ἐπὶ τέλους· εἰμὴ διὰ τὴν ἀτρόμητον αὐτοῦ ἀνδρείαν καὶ τὴν ἑξοχὸν στρατιωτικὴν σύνεσιν. Ἀνακαλεῖται ὁμοῦς ἔπειτα ὁ Φωκίων καὶ πέμπεται ἀντ' αὐτοῦ στρατηγὸς ἕτερος, ὀνόματι Μολοσσός, ὅστις τοσοῦτον ἀθλῶς διεξήγαγε τὸν πόλεμον ὥστε καὶ ἡχημαλωτεύθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, αἱ δὲ ἐχθροπραξίαι ἐξηκολούθησαν ἄκριτοι ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Τὸ θλιβερώτερον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος πολέμου εἶναι, ὅτι ὁ Δημοσθένης ἐγκατέλιπεν ἐπὶ αὐτοῦ, καθὰ λέγεται, δις τὴν τάξιν· τὸ μὲν πρῶτον ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὤφειλε νὰ παρευρεθῇ εἰς Ἀθήνας κατὰ τὴν πανήγυριν τῶν Διονυσίων ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἰδίας αὐτοῦ φυλῆς Πανδιονίδος, τὸ δὲ δεύτερον, διότι ἐκληρώθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 349 εἰς τῶν πεντακοσίων βουλευτῶν. Καὶ ἦσαν μὲν οἱ λόγοι οὗτοι πιθανῶς ἀποχρῶντες, ἵνα κατὰ τὸ γράμμα τοῦ νόμου ἀπαλλάξωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἐθεώρει τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, καὶ εὐλόγως, ὡς τὸν ἀσφαλέστερον τρόπον τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως, ἠδύνατο, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, νὰ ἀποδείξῃ ἐμπράκτως, ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ στρατιωτικοῦ καθήκοντος εἶναι καθυπερτέρεια πάσης ἄλλης. Ὅπως-δήποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο προεκτεθεισῶν περιστάσεων, ὁ Δημοσθένης κατηγορήθη ἐπὶ λειποταξίᾳ, ἐνῶ

ὁ Λίσχινος, ὁ τοσάκις κατηγορηθεὶς ἐπὶ προδοσίᾳ, ἠγωνίσθη ὡς ὀπλίτης παρὰ τῷ Φωκίῳ τοσοῦτον λαμπρῶς, ὥστε ὁ στρατηγός, ἑραβεύων τὴν γενναϊότητα τοῦ ἀνδρός, ἐξαπέστειλεν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας, ἵνα κομίσῃ τὴν πρώτην τὴν νίκης ἀγγελίαν.

Ἐν τούτοις ὁ Φίλιππος ἐξηκολούθει πολεμῶν τοὺς τε Ὀλυνθίους καὶ τοὺς Χαλκιδικεῖς· τί δὲ ἔπραζεν οἱ Ἀθηναῖοι, ἵνα ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῶν; Ἡ συμβουλὴ τὴν ὁποίαν ὁ Δημοσθένης πολλὰκις ἔδωκεν, ὅτι ὀρεῖλουσι τελευταῖν νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου τὰ θεωρικὰ χρήματα, ἐγένετο μὲν κατ' ἐπιφάνειαν δεκτὴ, διότι περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ βουλευτοῦ Ἀπολλοδώρου, ἐψηφίσθη τοιαύτη τις διάταξις· ἀληθῶς ὅμως ἡ διάταξις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης. Ἦδη δὲ ὄχι μόνον τοιοῦτὲν τι δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ τὸ παραδοξότερον, ἐνῶ ἡ πρότασις τοῦ Ἀπολλοδώρου ἐψηφίσθη, συγχρόνως ὁ Ἀπολλόδωρος κατηγορήθη ἐπὶ παρανόμῳ προτάσει καὶ κατεδικάσθη εἰς χρηματικὴν ποινὴν ἐνὸς ταλάντου. Ἐκ τούτου πρόδηλον γίνεται, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὄχι μόνον τὰ σώματα αὐτῶν νὰ ῥιψοκινδυνεύσωσι καὶ τὰς περιουσίας νὰ θυσιάσωσιν εἰς τὸν προκείμενον ἀγῶνα οὐδέμιαν εἶχον ὀρεξιν, ἀλλὰ καὶ τὰς εὐλογωτέρας οἰκονομίας χάριν αὐτοῦ δὲν ἐπέθοντο νὰ ἐνεργήσωσιν. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν στάσιν τῆς Εὐβοίας, θέλομεν ἐννοῆσαι ὅτι δὲν ἀντέταξαν σπουδαῖα κωλύματα εἰς τὸν Φίλιππον κατὰ τὸν ὀλυνθιακὸν τοῦτον πόλεμον. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 349 ἔπεμψαν εἰς Ὀλυνθον μέρος ἢ ὅλον τοῦ ἱππικοῦ τὸ ὅποιον εἶχον εἰς Εὐβοίαν· παρεκτὸς ὅμως ὅτι οἱ Ὀλύνθιοι, ἔχοντες ἱκανὸν ἱππικόν, ὀπλιτῶν μᾶλλον ἐδέοντο, τοιοῦτοι δὲ δὲν ἀναφέρονται τότε ἐκπεμφθέντες, δὲν βλέπομεν οὐδὲ πῶς αἱ εὐάριθμοι ἐκεῖναι Ἰλαιοὶ ἠδύναντο ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πολυαριθμότερον καὶ κάλλιον ὤπλισμένον μακεδονικὸν καὶ θессαλικὸν ἱππικόν. Λέγεται μὲν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξαπέστειλαν ἔτι ἀλληλοδιαδόχως τρεῖς ἐπικουρίας· τὴν μὲν ἐκ 2000 πελταστῶν καὶ τριάκοντα πλοίων, τὴν δὲ ἐκ δεκαοκτὼ τριήρων, 4,000 πελταστῶν καὶ

450 ἰππέων, τὴν δὲ τελευταίαν ἐκ δέκα καὶ ἐπτὰ τριήρων, 2000 ὀπλιτῶν καὶ 300 ἰππέων, ἀλλὰ τὰ γεγόνότα ταῦτα δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Φιλογόρου, ὅστις δὲν θεωρεῖται πολλὰ ἀξίопιστος. Ὁ δὲ Δημοσθένης ἐβεβαίον βραδύτερον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐν γένει ἐξέπεμψαν εἰς βοήθειαν τῶν Ὀλυνθίων 4000 πολίτας, 40000 μισθοφόρους καὶ 50 τριήρεις. Ὅλα ταῦτα ὁμως, ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι, δὲν ἐμπόδισαν τὸν Φίλιππον νὰ κυριεύσῃ ἅλλεπαλλήλως τὰς 32 χαλκιδικὰς πόλεις, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν Ὀλυνθον αὐτὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 348. Καὶ ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου, ἐνῶ ἐξεβίαζε τὴν διάβασιν ποταμοῦ τινος ἵνα ἐπέλθῃ κατὰ τῆς θρακικῆς πόλεως Μεθώνης, ἐπληρώθη εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ὑπὸ τοῦ Ὀλυνθίου τοξότου Ἀστέρος, ἀποβαλὼν ἔκτοτε τὴν χρῆσιν τοῦ ὀφθαλμοῦ τούτου, καὶ τοι μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος ἐπιχειρήσαντος· νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν τοῦ περιφύμου Ἑλλήνος ἱατροῦ αὐτοῦ Κριτοβούλου.

Μετὰ τὸ πέρασ τοῦ Ὀλυνθιακοῦ πολέμου, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἤρχισαν νὰ κρυγάζωσιν, ὅτι ὁ Φίλιππος διὰ προδοσιῶν ἐγένετο κύριος τῶν χαλκιδικῶν πόλεων, ὅτι ἔπειτα ἐπολιτεύθη ὡς βάρβαρος, ὅτι ἐξηνδραπόδισε τοὺς Ὀλυνθίους καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς, ὅτι κατέστρεψε τὰς πόλεις αὐτῶν, καὶ ἄλλας τοιαύτας ἀνταγχαλῆσεις φέροντες εἰς μέσον, δι' ὧν οἱ ἀσθενέστεροι καὶ ἡττώμενοι συνήθως ἐλπίζουσι νὰ καλύψωσι τὰ ἴδια ἀμαρτήματα. Δὲν ἀμφοιβάλλομεν παντάπασιν ὅτι ὁ Φίλιππος εἶχε πολλὰς συνεννοήσεις ἐντὸς τῶν χαλκιδικῶν πόλεων, ἀλλὰ τοῦτο πράττουσι πάντες οἱ στρατηγοὶ εἰς πάντα πόλεμον, νικῶντές τε καὶ νικώμενοι· ἐξ οὗ δὴλον ὅτι μόναι αἱ συνεννοήσεις, ἡ ἂν θέλετε αἱ προδοσίαι, δὲν ἀρκοῦσιν εἰς ἐπιτυχίαν τῶν τοιούτων ἐπιχειρήσεων. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἰδίως, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ Χαλκιδεῖς, ὅσον γενναῖως καὶ ἂν ἠγωνίσθησαν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ὑποκύψωσιν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπέρογκον τοῦ Φιλίππου δύναμιν. Ἄν εἶχον ἐλπίδα τινὰ σωτηρίας, ἡ ἐλπίς αὕτη συνίστατο εἰς τὴν ἐξ Ἀθηνῶν βοήθειαν· ἀλλ' εἶδομεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν ἀληθεῖς αἱ προαναφερθεῖσαι ἐπικυβρίαι, δὲν ἔπραξαν ὅσα ὤφειλον νὰ πράξωσιν ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῶν, ὥστε κύριοι αἴτιοι τῆς κατὰστροφῆς τῶν Χαλκιδέων ὑπῆρξαν αὐτοὶ καὶ ὄχι οἱ προδύται, τοὺς

ἑποίους ἡτιῶντο. Προδόται δύνανται νὰ ὑπάρχωσι πανταχοῦ, ἀλλὰ συνήθως δὲν εὐδοκιμοῦσιν εἰμὴ μόνον ὅταν εὐρίσκωσι τοὺς συμπολίτας προθύμους νὰ τοὺς παρακολουθήσωσι διὰ τοιαύτην ἢ τοιαύτην αἰτίαν. Προδόται ὑπῆρξαν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐπὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, δὲν ἵσχυσαν ὅμως νὰ ἀποτρέψωσι τὴν λαμπρὰν ἐκείνην νίκην. Τὰ δὲ περὶ ἐξανδραποδισμοῦ τῶν κατοίκων καὶ κατεδαφίσεως τῶν πόλεων θρυλλούμενα εἶναι βεβαίως λυπηρὰ, ἀλλ' ὁ Δημοσθένης ἐλησμόνει ὅτι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ οἱ Σπάρτιαι, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἔπραξαν πολλὰ ὅμοια καὶ ἐπιχείρονα, ἔζηδον σφάζαντες Πλαταιεῖς, Αἰγινήτας, Μηλίους, Σκιωναίους καὶ ἄλλους, ἐνῶ σφαγαὶ τοῦλάχιστον τοιαῦται δὲν ἀποδίδονται εἰς τὸν Φίλιππον. Γενναιότερα ὑπῆρξαν ὅσα ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐμελέτησαν τότε, ἵνα συγκροτήσωσι κοινὴν τῆς Ἑλλάδος συμμαχίαν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ πρέσβεις εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀλλαχοῦ ὡδὲ ταῦτα ὅμως δυστυχῶς ἔμελλον νὰ τελεσφορήσωσιν.

Ὁ Φίλιππος ἵνα πανηγυρίσῃ τὴν νέαν αὐτοῦ νίκην καὶ κατὰκτησιν, ἐτέλεσεν ἐν Μακεδονίᾳ, εἰς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, ἑορτὴν λαμπρὰν, καθ' ἣν ἀνέδειξε πολλὴν ἐλευθεριότητα καὶ ἀπένεμε βραβεῖα βαρύντιμα εἰς ποικίλα γυμναστικά καὶ ποιητικὰ ἀγωνίσματα καὶ θεάματα. Ὅπόσον δὲ ἀδίκος εἶναι ἡ ἐγκολαφθεῖσα αὐτῷ παρὰ τινῶν ἐπωνυμία τοῦ βαρβάρου καὶ ὅποσον ἐξ ἐναντίας εἶχεν οἰκειωθῇ ἢ δὴ τὸν ἐλληνικὸν χαρακτῆρα, μαρτυρεῖ ἐξαιρέτως ταῦτο, ὅτι ὄχι μόνον περὶ τὰς δωρεὰς οὐδεμίαν διάκρισιν ἔκαμε μεταξὺ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων ἀξιοματικῶν, ἀλλὰ καὶ πλείστον περιποίηθαι τοὺς συρρέουσοντας περὶ αὐτὸν διακεκριμένους ποιητὰς καὶ τεχνίτας. Μὴ νομίσῃ δὲ τις πάλιν ὅτι οἱ ἔξοχοι οὗτοι τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς καὶ τέχνης θιασῶνται ἐπὶ σκοπῷ κέρδους ἀπλῶς περιστοίχισαν τὸν βασιλέα. Πολλοὶ ὠφελήθησαν ἀπὸ τῆς εὐνοίας αὐτοῦ ἵνα ἀναδειχθῶσιν εὐεργετικοὶ πρὸς τοὺς ἐν τῷ πολέμῳ παθόντας· ἰδίως ὁ ὑποκριτὴς Σάτυρος, τὸν ὅποιον εἶδομεν διατελέσαντα διδάσκαλον τοῦ Δημοσθένους, ἀντὶ πάσης ἀμοιβῆς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Φιλίππου τὴν ἀπελευθέρωσιν δύο παρθένων, αἰτινες, θυγατέρες οὖσαι φίλου τινὸς αὐτοῦ, εἶχον αἰχμαλωτευθῇ εἰς τὴν Ὀλυμπον· ὁ

δὲ Φίλιππος ἀσμένως προσεδέξατο τὴν αἴτησιν, καὶ πολλὰς ἄλλας καὶ παντοδαπὰς εὐεργεσίας καὶ δωρεὰς διέσπειρε περὶ αὐτὸν, καταδεικνύων οὕτω τὴν τε ἐπιτηδειότητα ἣν εἶχε τοῦ νὰ προσοικειώνηται τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὴν εὐφροσύνην ἣν ἐνέπνευσεν αὐτῷ τὸ νέον ἐκεῖνο κατόρθωμα.

Εὐλόγως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἔχαιρε, διότι εἶχεν ἤδη φθάσει εἰς τὸ ἐπακρον τῆς δόξης καὶ δυνάμεως, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ματαίως ἠγωνίζοντο νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς αὐτόν. Οἱ πλείστοι τῶν πρέσβων τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἵνα συγκροτήσωσι κοινὴν κατὰ τοῦ βασιλέως συμμαχίαν, ἐπανῆλθον περὶ τὰ τέλη τοῦ 347 εἰς τὰς Ἀθήνας ἄπρακτοι, ἀναγγέλλοντες ὅτι οὐδαμῶς σχεδὸν εὔρον πολλὴν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ προθυμίαν. Ἐνταῦτῳ δὲ, ἐξακολουθοῦντος τοῦ ὀλεθρίου ἱεροῦ πολέμου, οἱ Θηβαῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν μεσολάεσιν τοῦ Φιλίππου. Καὶ μία μὲν τῶν Φωκέων μερὶς προεκάλεσε τοὺς Ἀθηναίους νὰ καταλάβωσι τὰς Θερμοπύλας· ἀλλ' ὁ τότε στρατηγὼν τῶν Φωκέων Φάλακος ἀπέκρουσε τὴν ἐπέμβασιν ταύτην· τοσοῦτον ὀλίγον πνεῦμα ἐνώσεως ἐπεκράτει παρὰ τοῖς ἐνταῦθα Ἕλλησιν. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ ἐξαιρουμένου καὶ τοῦ Δημοσθένους αὐτοῦ, ἐνόησαν ὅτι δὲν μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ εἰρηνεύσωσι πρὸς τὸν Φίλιππον. Καὶ περὶ τὰς διαπραγματεύσεις ὅμως ὅσαι ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐγένοντο, ἐδαιξαν ἀλλόκοτον τῇ ἀληθείᾳ ἀνεπιτηδειότητα· διότι ὁ κύριος τῶν διαπραγματεύσεων σκοπὸς ἔπρεπε νὰ ᾖ νὰ ᾖ φυσικῶς τῷ λόγῳ, τὸ νὰ προληφθῇ ἡ τοῦ Φιλίππου εἰσδοὺς εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα· καὶ ὅμως ἐγένοντο τοιοῦτοτρόπως ὥστε ἡ εἰσδοὺς τοῦ Φιλίππου ἀπέβη ἀναπόδραστος καὶ εὐκολωτάτη.

Κατὰ μῆνα νοέμβριον τοῦ 347, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀπεφάσισε νὰ ἐξαποστείλῃ πρὸς τὸν Φίλιππον δέκα πρέσβεις· ἵνα βεβαιωθῶσιν, ὑπὸ τίνας ὅρους εἶναι δυνατόν νὰ συνολογηθῇ εἰρήνη πρὸς τὸν βασιλέα. Ἦσαν δὲ οἱ δέκα οὗτοι πρέσβεις· ὁ Φιλοκράτης, ὁ Δημοσθένης, ὁ Αἰσχίνης, ὁ Κτησιφῶν, ὁ Φρόνων, ὁ Ἰατροκλῆς, ὁ Δέρκυλλος, ὁ Κίμων, ὁ Ναυσικλῆς καὶ ὁ ὑποκριτής Ἀριστόδημος· ὁ δὲ Τενέδιος Ἀγλαοκρέων συνεξετέμνητο ἐνδέκατος,

ὡς πληρεξούσιος τῶν συμμάχων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ πρέσβεις οὗτοι ἔρθασαν περὶ τὰς ἀρχάς τοῦ 346 εἰς Πέλλαν, ὅπου ὁ Φίλιππος ὑπεδέχθη αὐτοὺς μεγαλοπρεπῶς, περιστοιχισμένος ὑπὸ πάσης τῆς λαμπρᾶς αὐτοῦ πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς αὐλῆς. Οἱ δέκα πρέσβεις ἠγόρευσαν ἅπαντες ἐνταῦθα ἀλληλοδιαδόχως. Καὶ πρῶτος μὲν ἐλάλησεν, ὡς πρεσβύτερος, ὁ Κτησιφῶν, διὰ βραχέων. Ὁμοίως ὀλίγα τινὰ εἶπον καὶ ἄλλοι ἐπτά. Τότε ἦλθεν ἡ σειρά τοῦ Αἰσχίνου, ὅστις ἐπέμεινε πολὺ εἰς τὸ δίκαιωμα τὸ ὅποιον εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Ἀμφίπολιν, ἀλλὰ οὐδὲν ἄλλο ἀντικείμενον ἔθιξε. Τελευταῖος δὲ ἐμελλε νὰ ὁμιλήσῃ ὁ Δημοσθένης, ὡς πάντων νεώτερος. Εἶδομεν ὅτι ὁ Δημοσθένης εὐκόλως συνεκινεῖτο καὶ συνεταράττετο καὶ ταύτης μὲν τῆς εὐπαθείας αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων κατάρθωσε νὰ κατισχύσῃ διὰ μακρῶν ἀσκήσεων καὶ διὰ τοῦ θάρρους, τὸ ὅποιον ἐνέπνευσεν αὐτῷ ἐπὶ τέλους ἡ τῶν πλειόνων εὖνοια καὶ ἐπιδοκιμασία. Ἀλλ' ἐνταῦθα εἶχεν ἕτερον ἐνώπιον αὐτοῦ ἀκροατήριον. Εἶχε τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον τὸν ὅποιον τσαχίκι περιῦθρισε καὶ ἤδη ἐζέλεπε δορυφορούμενον ὑπὸ ὧν τῶν σημείων τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης· ἐζέλεπε τριγύρω του τοὺς Μικεδόνες ἐκείνους στρατηγούς οἵτινες δίκαιως ἀπετροπιάζοντο καὶ κατεφρόνουν αὐτόν, οὐδὲ ἐπετηδεύοντο, ὅπως ὁ Φίλιππος, νὰ καλύψωσι τὰ ἀληθῆ αὐτῶν αἰσθήματα· εὗρίσκετο ἐνὶ λόγῳ ἐν μέσῳ περιστάσεων αἵτινες ὅλαι ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ ταράξωσιν αὐτόν. Ὅθεν ἤρχισε μὲν νὰ ἀπαγγέλλῃ τὸν πρὸ καιροῦ παρσκευασθέντα λόγον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀγωνίας, περιῆλθεν εἰς πολλὴν ἰδεῶν σύγχυσιν. Εἰς μάτην ὁ Φίλιππος ἠθέλησεν εὐμενῶς νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸν ἀγορεύοντα. Ὁ Δημοσθένης, ἴσως τούτου ἕνεκα ἔτι μάλλον ταραχθεὶς, διέκοψεν ἐντελῶς τὸν λόγον· καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνέντευξις. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Φίλιππος, ἀνακαλέσας πάλιν τοὺς πρέσβεις παρ' αὐτῷ, ἀπεκρίθη εἰς αὐτοὺς ὁ ἴδιος μετὰ θαυμαστῆς, ὡς βεβαίῳ ὁ Αἰσχίνης, ἐτοιμότητος λόγου καὶ ἐπιτηδεύτητος ἐπιχειρημάτων. Καὶ τί μὲν εἶπεν ὁ Φίλιππος, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν ἦτο δύσκολον. Ἐπὶ τέλους οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἤξιωσαν, ὡς φαίνεται, ἄλλο εἰμὴ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ Ἀμφίπολις· ἀλλ' ἀπὸ τῆς

ἐποχῆς καθ' ἣν ἐγένετο ἡ περὶ τῆς ἀποδόσεως αὐτῆς ὑπόσχεσις, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπαύσαν πολεμοῦντες πρὸς τὸν Φίλιππον· ἕνεκα δὲ τοῦ μεσολαβήσαντος τούτου πολέμου, ἅπασαι αἱ προηγούμεναι σχέσεις καὶ ὑποσχέσεις δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνατραπείσαι, καὶ τὰ πράγματα ἐμελλον ἤδη νὰ ρυθμισθῶσιν ἐπὶ νέας βάσεως· τοιαύτη τις πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρξεν ἡ ἀπάντησις τοῦ Φιλίππου, φυσικῶς ἀπὸ τῶν γεγονότων αὐτῶν ἀπορρέουσα. Καὶ ἐπειδὴ νέαν βάσιν ἐννοεῖ, ὅτι ἑκάτεροι θέλουσι διατηρήσει ὅσα κατέχουσιν, οἱ δὲ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων δὲν εἶχον πληρεξουσιότητα νὰ συνομολογήσῃσι τοιοῦτόν τι, ὁ Φίλιππος, ἀποπέμψας φιλικῶς αὐτοὺς, ἔστειλε πρὸς τὸν δῆμον ἐπιστολὴν εὐμενεστάτην, δι' ἧς ἔλεγεν ἑαυτὸν πρόθυμον οὐ μόνον νὰ εἰρηνεύσῃ, ἀλλὰ καὶ σύμμαχος νὰ γίνῃ, καὶ ἄλλας δὲ χρηστὰς ἐπαγγελίας προσέθηκεν· ἐνταῦτ' δὲ ἀποφάσισε νὰ πέμψῃ ἰδίους πρέσβεις εἰς Ἀθήνας ἵνα διαπραγματευθῶσι τὴν εἰρήνην ἐπὶ τῷ προγραμμένῳ ὅρῳ. Οὕτως ἐπαγγέλλον οἱ τῶν Ἀθηναίων ἀπεσταλμένοι εἰς τὰ ἴδια κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 346, μετ' οὐ πολὺ δὲ κατέφθασαν ἐνταῦθα καὶ οἱ πληρεξούσιοι τοῦ Φιλίππου, Ἀντίπατρος, Παρμενίων καὶ Εὐρύλοχος. Ἡ πρότασις ἦν οὗτοι ἐκόμισαν ἦτο βεβαίως θλιβερά· δῶτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀποβάλλει πολλὰ ἐν τῷ μεταξύ, καὶ ἤδη προέκειτο διὰ τῆς νέας συνθήκης νὰ ἐπικυρώσωσι τὰς ζημίας αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡττήθησαν, καὶ οὐδεμίαν εἶχον εὐλογον ἐλπίδα διὰ νέων ἀγώνων νὰ ἀνακτήσωσιν ὅσα ἀπέβαλον, ἡ ἀξίωσις τοῦ βασιλέως ἦτο ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας φέρουσι συνθῆκας εἰς μέσον οἱ ἰσχυροί, οἱ δὲ ἀσθενεῖς παραδέχονται ἐξ ἀνάγκης· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν αὐτήν, καὶ καλῶς ἐποίησαν ὅτι ἐδέχθησαν αὐτήν. Τότε ὅμως παρήχθη ἕτερον ζήτημα, οὐδὲν ἥττον ἰσως τοῦ ἄλλου σπουδαῖον, τὸ ζήτημα πῶς νὰ ἐμποδίσῃσι τὸν Φίλιππον νὰ εἰσέλθῃ διὰ τῶν Θερμοπυλῶν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Διότι διὰ τοῦ ὁροῦ ὅτι ἑκάτεροι θέλουσι τηρῆσει ὅσα κατεῖχον, αἱ Ἀθῆναι ἀπέβαλλον μὲν πολλὰ, ἔσωζον ὅμως τοῦλάχιστον τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐνῷ ἅμα εἰσελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Φίλιππος ἤθελε κυριαρχήσῃ αὐτῆς, ἄρα καὶ τῶν Ἀθηναίων εἰδομεν δὲ ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἐκάλεσαν τὸν Φίλιππον νὰ εἰσέλθῃ ἵνα κατατροπώσῃ τοὺς Φωκεῖς. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἔπρεπε

νὰ εὐρωσι τρόπον τινὰ ἐπιτήδειον νὰ προλάβῃ τὸ γεγονός τοῦτο, τὸ ὅποιον ἐθεώρουν ὡς μεγάλην συμφορὰν. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἰδίως ἀπέδειξαν τὴν ὀλίγην αὐτῶν διπλωματικὴν δεξιότητα.

Τῶνόντι διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὸν Φίλιππον νὰ εἰέλθῃ εἰς τὴν ἐνταῖθα Ἑλλάδα, ἔπρεπε νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου τὴν ἀφορμὴν τῆς εἰσόδου, ἥτοι τὸν μεταξὺ Φωκίων καὶ Θηβαίων πόλεμον, καὶ νὰ καταστήσωσιν οὕτω περιττὴν τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Θηβαίων πρὸς τὸν Φίλιππον πρόσκλησιν τοῦ νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνῷ ἀφ' ἐνὸς διεπραγματεύοντο πρὸς τὸν Φίλιππον περὶ εἰρήνης, ὥφειλον ἀφ' ἑτέρου, συνεννοούμενοι μετὰ τῶν Θηβαίων καὶ τῆς μεγάλης φωκικῆς μερίδος ἥτις διέκειτο φιλικῶς πρὸς αὐτοὺς, νὰ καταπαύσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ἱερὸν πόλεμον. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἀκατόρθωτον. Ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι εἶχον ἀπαυδῆσαι. Καὶ μὲν οἱ Θηβαῖοι ἠλπίζον διὰ τοῦ Φιλίππου νὰ καταστρέψωσιν ἐντελῶς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ εἰς τοὺς Θηβαίους ὅτι ὁ Φίλιππος εἰσερχόμενος ἅπαξ ἐντὸς τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἂν ᾔθελε τιμωρήσῃ τοὺς Φωκεῖς, ᾔθελε συγχρόνως κυριαρχήσῃ τῶν ἄλλων Ἑλληνῶν, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ τῶν Θηβαίων αὐτῶν· ὥστε συνέφερον εἰς τοὺς Θηβαίους οὐδὲν ἥττον ἢ εἰς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας νὰ προλάβωσι τὸ ἀφευκτον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ἔστω καὶ μὴ ἐπιτυχάνοντες τὴν ὀλοσχερῇ τῶν Φωκίων κατατρόπωσιν. Μήπως, μετὰ ὅκτῳ ἔτη, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης, δὲν κατάρθωσαν οἱ Ἀθηναῖοι ν' ἀποσπάσωσι τοὺς Θηβαίους ἀπὸ τῆς τοῦ Φιλίππου συμμαχίας; διατὶ νὰ μὴ ἐπιτύχωσι τοῦτο καὶ νῦν; Οἱ δὲ Φωκεῖς ἔπρεπε νὰ ᾔναι τοσοῦτῳ μᾶλλον πρόθυμοι εἰς τὸ νὰ παραδεχθῶσι τὴν μεσολάβησιν τῶν Ἀθηναίων, ὅσῳ ἐκινδύνευον τὸν ἑσχατον κίνδυνον ἀπὸ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Φιλίππου. Ὁ Φάλαικος ἀντέπραξε μὲν, ὡς εἶδομεν, εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τοῦτο ὁμῶς ὄχι διότι συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ διότι οὐδεμίαν ἀνείχετο ἐξωτερικὴν ἐπέμβασιν· ὅθεν δὲν ἦτο ἀδύνατον νὰ μεταπεισθῇ καὶ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἀπὸ τοῦ Φιλίππου εἶχε νὰ φοβηθῇ πολὺ δεινότερα ἢ ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἢ μᾶλλον ὅτι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων οὐδὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ. Ἰ) πῶς δ' ἔποτε οἱ Ἀθηναῖοι ὥφει-

λον διὰ πάσης θυσίας νὰ καταπαύσωσι τὸν ἐσωτερικὸν τοῦτον πόλεμον· ἀλλ' οὐδὲν πρὸς τοῦτο ἐπραξαν, ἀντὶ τούτου δὲ ᾗθέλησαν εἰς τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις αὐτῶν πρὸς Φίλιππον νὰ περιλάβωσι καὶ τοὺς Φωκεῖς, ἐλπίζοντες ὅτι ὁ Φίλιππος, εἰρηνεύσας οὕτω πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πρὸς τοὺς Φωκεῖς, δὲν ᾗθελεν ὑπακούσει εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν Θηβαίων, καὶ ὅτι τοιοῦτοτρόπως ᾗθελε προληφθῇ ἡ ἐξοδος αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἐλπίς ὅμως αὕτη ἦτο ὅλως ἀνυπόστατος. Ἐνόσω ὁ ἱερὸς πόλεμος ἐξηκολούθει καὶ ἐνόσω οἱ Θηβαῖοι προσεχάλουν τὸν Φίλιππον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ βασιλεὺς, ὅστις εἶχε μέγιστον πρὸς τοῦτο συμφέρον, δὲν ἦτο ἀνόητος νὰ παραιτήσῃ τὴν καλλίστην ταύτην περίστασιν τοῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ συμφέρον αὐτοῦ. Ἄν οἱ διαμαχόμενοι εἰρηνεύσαντες πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀφαιρέσαντες οὕτω ἐκ μέσου πᾶσαν εὐλογον ἀρορομὴν ἐπεμβάσεως, κατελάμβανον πρὸς τούτοις τὰς Θερμοπύλας καὶ καθίστων οὕτως ἀδύνατον τὴν διόδον, ὁ Φίλιππος ᾗθελεν ἐξ ἀνάγκης ὑποκύψει. Ἀλλὰ τούτων μὴ γινομένων, τὸ νὰ φαντάζονται οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι ὁ Φίλιππος, προσκαλούμενος ὑπὸ τῶν Θηβαίων καὶ θεωρούμενος ὑπὸ τῶν πλείστων ἄλλων Ἑλλήνων ὡς πρῶτος τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, ᾗθελε συγκατανεύσει νὰ παραιτήσῃ τὴν λημπρὰν ταύτην εὐκαιρίαν πρὸς χάριν τῆς πόλεως ἐκείνης εἰς ἣν τίποτε δὲν ὤρειλε καὶ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν τίποτε δὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ, ἦτο ἐσχάτη μωρία. Τὸ ἀποτέλεσμα λοιπὸν ἦτο πρόδηλον· οἱ πληγεζούσιοι τοῦ Φιλίππου ἀπερνήναντο σαφῶς καὶ ὀριστικῶς ὅτι κατ' οὐδένᾳ λόγον δὲν δέχονται νὰ περιληφθῶσιν οἱ Φωκεῖς εἰς τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, καὶ τότε οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμόσωσιν εἰρήνην ἄνευ τῶν Φωκέων. Εἶναι ἀληθές ὅτι μετὰ ταῦτα ὁ Δημοσθένης ἐρώναζεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐδέχθησαν τὸν ὅρον τοῦτον εἰμὴ πεισθέντες εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας ὑποσχέσεις τοῦ Αἰσχίνου, τοῦ Φιλοκράτους καὶ ἄλλων μακεδονιστῶν, οἵτινες τοὺς ἐβεβαίωσαν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας δὲν ᾗδύνατο μὲν ἕνεκα τῶν πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς Θετταλοὺς σχέσεων αὐτοῦ νὰ παρὰδεχθῇ τοὺς Φωκεῖς· ἵναφανδὸν ὡς συμμάχους, ἀληθῶς ὅμως διέκειτο φιλικῶς μὲν πρὸς τοὺς Φωκεῖς, δυσμενῶς δὲ πρὸς τοὺς Θηβαίους· καὶ, ἅμα γενόμενος κύριος τῶν πραγμάτων,

ἔμελλε νὰ πολιτευθῇ ὅπως ἐπεθύμουν οἱ Ἀθηναῖοι, ἤτοι ἔμελλε νὰ σώσῃ μὲν τοὺς Φωκεῖς, νὰ ταπεινώσῃ δὲ τοὺς Θηβαίους, νὰ ἀποδώσῃ δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν Εὐβοίαν καὶ τὸν Ὀρωπόν. Ἀλλὰ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἦσαν ἀπλαῖ μεμψιμοιρίαι οἷας φιλοῦσι νὰ φέρωσιν εἰς μέσον οἱ ἀποτυχόντες ἀσθενεῖς. Δὲν ἤξευρομεν ἂν οἱ μακεδονισταὶ εἶπον ὅσα ἀποδίδονται εἰς αὐτούς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἂν τὰ εἶπον, οἱ Ἀθηναῖοι ἔκαμον κακὰ νὰ τὰ πιστεῦσωσι, διότι ἦσαν παντελῶς παράλογα καὶ διότι παντελῶς δὲν ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τῶν πρέσβων τοῦ Φιλίππου. Τὸ δὲ οὐδὲν ἤττον βέβαιον εἶναι, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ δὲν ἐφρόντισαν ἐγκαίρως νὰ παύσωσι τὸν φωκικὸν πόλεμον, ἐδέχθησαν ἤδη τοὺς ὅρους τοῦ Φιλίππου, διότι δὲν εἶχον τί ἄλλο νὰ πράξωσιν. Ἐὰν δὲν ἐδέχοντο τοὺς ὅρους τούτους, δὲν ἤθελε συνομολογηθῇ εἰρήνη· ἐὰν δὲ δὲν συνομολογεῖτο εἰρήνη, οἱ Ἀθηναῖοι ὄχι μόνον δὲν ἤθελον ἐμποδίσει τὸν Φίλιππον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἐκινδύνευον νὰ πάθωσιν ἀπὸ αὐτοῦ ἔτι πλείονα τῶν ὅσα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔπαθον.

Συνομολογήθη λοιπὸν ἡ εἰρήνη ἐν Ἀθήναις κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 346 μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ ἀφ' ἐνὸς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, πλὴν τῶν Φωκίων, ἐπὶ τῇ βάσει ὅτι ἑκάτεροι θέλουσι διατηρήσει ὅσα κατεῖχον. Οἱ δὲ γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς ἔνδεκα πρέσβεις ἀπῆλθον τότε πρὸς τὸν Φίλιππον ἵνα δεχθῶσι καὶ τούτου τοὺς ὅρους πρὸς τήρησιν τῶν συντεθειμένων.

Ἡ ἐντολὴ ἐν τούτοις τῶν πρέσβων τούτων δὲν περιωρίζετο, ὡς φαίνεται, ἀπλῶς εἰς μόνην τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς διατυπώσεως ταύτης. Οἱ πρέσβεις ὤφειλον προσέτι, πρῶτον, νὰ ἐπιταχύνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὴν μετὰ τοῦ Φιλίππου συνέντευξιν. Κατὰ τὴν συνθήκην ἑκάτερος ἔμελλε νὰ διατηρήσῃ ὅσα κατέχει, δηλ. ὅσα κατεῖχε καθ' ἣν στιγμὴν ὤμοσαν ἐν Ἀθήναις τὴν συνθήκην οἱ τοῦ Φιλίππου πληρεξούσιοι. Ἀλλ' ὁ Φίλιππος ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔπαυεν αὐξάνων τὰς ἐν Θράκῃ κτήσεις αὐτοῦ. Ὄρειλε μὲν κατὰ τὰ συντεθειμένα νὰ ἀποδώσῃ ὅσα προεκτήσατο μετὰ τοὺς ὅρους τῶν πληρεξουσίων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἤτο πιθανὸν νὰ συγκατα-

νεύσει, εἰς τοῦτο, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι οὐδένα τρόπον εἶχον νὰ τὸν καταναγκάσωσι, τὸ συμφέρον αὐτῶν ἦτο νὰ εὕρωσι τὸν Φίλιππον ὅσον ἐνεσσι τάχιον καὶ ὅσον ἐνεσσι τάχιον νὰ δεχθῶσι τὸν ὄρκον αὐτοῦ, ἵνα τοῦλάχιστον προλάβωσι τὴν μετὰ τὸν ὄρκον τοῦτον ἐπέκτασιν τῶν κατακτήσεών του. Δεύτερον δὲ, ἐπειδὴ, ὡς εἶδομεν, οἱ Φωκεῖς ἀπεκλείσθησαν τῆς εἰρήνης, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐνόμιζον χρέος αὐτῶν νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς συμμάχους ἐκείνους, οἱ πρέσβεις ὥφειλον, ἂν ὄχι νὰ καταπείσωσι τὸν Φίλιππον νὰ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοῦλάχιστον νὰ ἐπιτύχωσι παρ' αὐτῷ ὥστε νὰ μεταχειρισθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἐπιεικῶς τοῦ Φωκεῖς. Δύο τινα λοιπὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον οὐσιώδη εἶχον νὰ πράξωσιν οἱ πρέσβεις· νὰ ἐπισπεύσωσι τὴν πρὸς τὸν Φίλιππον συνέντευξιν καὶ νὰ συνηγορήσωσιν ὑπὲρ τῶν Φωκέων. Ῥητὰς ὁδηγίαις καὶ παραγγελίας δὲν ἔλαβον ἴσως περὶ τοῦτου· ἀλλὰ ἐκ τῶν βραδύτερον πραχθέντων καὶ ῥηθέντων εἰκάζεται ὅτι ἐθεωροῦντο ὑπόχρεοι νὰ ἐνεργήσωσι κατὰ τὰ προεκτεθέντα. Καὶ ὁμῶς ἐπραξαν ὡς ἂν ἦσαν ἐπιτετραμμένοι νὰ ἐπιτύχωσιν ἀντίθετον ὅλως ἀποτέλεσμα.

Ἐν πρώτοις, ἀντὶ νὰ δράμωσιν εἰς τὴν Θράκην, ὅπου ἐξηκολούθει τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ ὁ Φίλιππος, ἀνέβαλον ἐπὶ ἱκανὰς ἡμέρας τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν, καὶ ἔπειτα μετὰ πολλῆς βραδύτητος ἐπορεύθησαν πρὸς τὴν Μακεδονίαν. Φθάσαντες δὲ εἰς Πέλλαν, περιέμενον ἐκεῖ ἀπρακτοῦντες τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Φιλίππου, ὅστις δὲν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Θράκης εἰμὴ πεντήκοντα ὁλὰς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν τῶν πρέσβεων. Βραδύτερον ὁ Δημοσθένης παρέστησε τὴν ἀναβολὴν ταύτην ὡς νέον δεῖγμα τῆς προδοσίας τοῦ Αἰσχίνου καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ συμπρεσβευτῶν. Οὐδὲ ἀρνούμεθα ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ἂν μὴ ἦτο καθαρὰ προδοσία, κατεδείκνυν ὁμῶς τοῦλάχιστον πολλὴν τὴν ὀλιγωρίαν πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς πόλεως. Ἀλλὰ συγχρόνως ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τῆς ὀλιγωρίας ταύτης ἡ καὶ προδοσίας παρὰ ἴτιος ὑπῆρξεν ὁλόκληρος ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ πρέσβεις διωρίσθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι τὸ περὶ διορισμοῦ αὐτῶν ψήφισμα περιεῖχε ῥητῶς τὴν περιοριστικὴν

διάταξιν « οὐδαμοῦ μόνους ἐντυγχάνειν Φιλίππῳ. » Ἡ διάταξις αὕτη ὑπέδεικνε δυσπιστίαν πρὸς τινὰς τῶν ἀποστελλομένων. Τοῦτου ὅμως τεθέντος, διατί ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπέτρεψε τὰ συμφέροντα αὐτοῦ εἰς ἀνδρας ἀξίους πλείονος πίστεως; Ἐπειτα, ἐπειδὴ οἱ πρέσβεις ἀνέβαλον τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν τῶν ἐπὶ ἐννέα ὅλας ἡμέρας, ἡ βουλὴ ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὴν ἀνευ ἀναβολῆς ἀναχώρησιν αὐτῶν. Ἀλλ' ἀφοῦ καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὑπῆρξε δυσπιστία πρὸς αὐτοὺς καὶ μετὰ ταῦτα, ἐνῷ οἱ πρέσβεις ἦσαν ἐτι εἰς Ἀθήνας, ἔλαβεν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος πραγματικὴν ἀπόδειξιν, ἂν ἔτι ἄλλου, τῆς ἀμελείας αὐτῶν, διατί νὰ μὴ προβῶσι τότε τοῦλάχιστον εἰς τὸν διορισμὸν ἄλλων πληρεξουσίων; Τὸ συμπέρασμα εἶναι, νομίζομεν, ὅτι ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐδείξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζήλον πολὺ πλείοτερον τοῦ ὀλίγου ζήλου τὸν ὁποῖον ἐδείξαν οἱ πρέσβεις αὐτῶν.

Τελευταῖον ἐνταμώθησαν εἰς Πέλλαν οἱ πρέσβεις καὶ ὁ Φίλιππος ὑπῆρχον δὲ ἐνταῦθα καὶ ἄλλων πολλῶν ἐλληνίδων πόλεων οἱ ἀντιπρόσωποι, Θηβαίων, Λακεδαιμονίων, Εὐβοέων, Φωκῶν ἅπαντες ἔχοντες τὴν συνείδησιν ὅτι ἀπὸ τοῦ Φιλίππου ἤδη ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐνισχυόμενοι τοσούτῳ μᾶλλον εἰς τὴν πεποιθήσιν ταύτην ὅσῳ ἔβλεπον περὶ τὴν Πέλλαν πολυάριθμον καὶ λαμπρῶς ἐσκευασμένον στρατὸν, οἷτις, πρὸ μικροῦ ἐπιστρέψας ἀπὸ τῆς νικηφόρου κατὰ τὴν Θράκην πορείας, ἦτο ἔτοιμος νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐτέραν στρατείαν. Οἱ δὲ τῶν Ἀθηναίων πρέσβεις ἐδιχονόησαν ἤδη λαμπρῶς περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ μὲν Δημοσθένης ἤξiou ὅτι ὄφειλον πρὸ πάντων νὰ ἀπαιτήσωσι παρὰ τοῦ Φιλίππου τὴν παραχώρησιν τῶν ὅσα προεκτήσατο μετὰ τοὺς ὅρκους τῶν πληρεξουσίων αὐτοῦ· ὁ δὲ Αἰσχίνης ἐφρόνει, ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Φίλιππος προέκειτο ἤδη νὰ εἰσβάλῃ ἐντὸς τῆς ἰδίως Ἑλλάδος, τὸ πρῶτιστον τῆς πόλεως συμφέρον ἦτο νὰ συνηγορήσωσι παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῆς, τῶν Φωκῶν. Ἢ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἀμφοτέρων νὰ πράξωσι τὰ δεόντα, ὅτι ὅμως ἂν ἐκ τῶν δύο ἔπρεπε νὰ προτιμηθῇ ἐν, ὁμολογουμένως τὸ τῶν Φωκῶν ἦτο σπουδαιότερον τοῦ ἄλλου, Ἢ πρότασις τοῦ Δημοσθένους ἦτο κατὰ τοῦτο ἄτοπος,

ὅτι ἐπειδὴ ὁ Φίλιππος δὲν εἶχε βεβαίως πολλὴν διαθέσιν νὰ ἀποδώσῃ ὅσα προσεκτῆσατο, ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον ἱκανὴν δύναμιν ἵνα ἀναγκάσωσιν αὐτὸν εἰς τοῦτο, καὶ ἐπειδὴ ὁ Φίλιππος, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, δὲν ᾔθελεν ἀποποιηθῆ ἀποτόμως τὴν ἀπαίτησιν, ἀλλ' ᾔθελεν ἐπιχειρήσει συζήτησεις, ἡ περὶ τοῦτου διαπραγματεύσεις ἡδύνατο νὰ παραταθῇ· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Φίλιππος ᾔθελεν εἰσβάλει εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ βυθίσει κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ πράγματα αὐτῆς. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ, οἱ πρέσβεις μετὰ μακρὰς συνεννοήσεις δὲν συνεζώνησαν, ἀλλ' ἀπεφάσισαν ὅτι ἕκαστος αὐτῶν θέλει εἶπει πρὸς τὸν Φίλιππον ὅ,τι νομίζει προσφορώτερον. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Φίλιππος ὠφελήθη ἀπὸ τῆς διαφωνίας ταύτης τῶν πληρεξουσίων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἵνα παρατείνῃ τὴν συζήτησιν καὶ ὑποτρέψῃ ἔτι μᾶλλον τὴν διχόνοιαν αὐτῶν. Συγχρόνως δὲ οἱ περὶ αὐτὸν ἐκλήρυττον, τοῦλάχιστον ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς ῥήτορας τῶν Ἀθηναίων, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔχει ἀγαθὰς ὑπὲρ τῶν Φωκίων προαιρέσεις, ὅτι θέλει πολιτευθῆ εἰς τρόπον εὐχάριστον πρὸς τε τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Φίλιππος ἐκίνησε μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἀπὸ Πιέλλης, εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν ἐν συνοδίᾳ ὅλων τῶν πρέσβειων τοὺς ὁποίους ὅλους ἐξίσου σχεδὸν περιεποιεῖτο, καὶ ὅτε ἐφθασεν εἰς Φεράς, οἱ πληρεξούσιοι τῶν Ἀθηνῶν ἐδέχθησαν τελευταῖον τὸν δρχον αὐτοῦ καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις συνομογυθείσης συνθήκης, τῆς ὁποίας, ὡς ἤξεύρομεν, οἱ Φωκεῖς εἶχον μείνει ἀποκεκλεισμένοι· μεθ' οὗ οἱ πρέσβεις ἐπέστρεψαν εἰς Ἀθήνας.

Τὰ συμβάντα τότε ἐν Ἀθήναις μαρτυροῦσιν αὐθις ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους ἀδιακόπως ἐπαναλαμβανόμενα περὶ τῆς προδοσίας τῶν συμπρεσβευτῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν δολίων ὑποσχέσεων τοῦ Φιλίππου, εἶναι τοῦλάχιστον σφόδρα ὑπερβολικά. Ἡ βουλὴ, τῆς ὁποίας ὁ Δημοσθένης ἦτο κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος μέλος, ἐφαίνετο εὐμενὴς πρὸς αὐτὸν διακεκμηνη ὅθεν ἀφοῦ ἤκουσε τὴν διαμαρτύρησιν τοῦ ῥήτορος κατὰ τῆς διαγωγῆς τῶν συμπρεσβευτῶν καὶ τὰς συνθήκας αὐτοῦ περὶ προδοσίας καὶ ἀπάτης κατηγορίας, δὲν ἀπεδοκίμασε μὲν ῥητῶς τὰ ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν ἐκεῖνων πραχθέντα, ἀλλ' οὔτε ἐπήνεσεν αὐτούς, οὔτε τὰς νενομισμένας ἀπένειμε τιμὰς,

ἐψήφισε δὲ μάλιστα διὰ προβουλευματος τὴν προπαρασκευὴν πεντήκοντα τριήρων, ἵνα δύνηται ἡ πόλις, ἑπεριστασεως δοθείσης, νὰ ποιήσῃ ἀμέσως χρῆσιν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀπόφασις αὕτη τῆς βουλῆς, ὅσον ἀόριστος, ὅσον ἀσαφὴς καὶ ἂν ᾔτο, δὲν ἔτυχε τῆς ἀπαιτουμένης ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου κυρώσεως· ἐξ ἑναντίας ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, ἀκούσασα τὸν Αἰσχίνην καὶ τὸν Φιλοκράτην, οὐ μόνον ἐπεκύρωσε τὴν συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην, τῆς ὁποίας, ὡς γινώσκομεν ἤδη, εἶχον ἀποκλεισθῆ οἱ Φωκεῖς, ἀλλὰ καὶ ῥητῶς προσέθηκεν εἰς τὸ περὶ τούτου ψήφισμα « ἐν μὴ ποιῶσι Φωκεῖς ἃ δεῖ καὶ παραδιδῶσι τοῖς Ἀμφικτύοις τὸ ἱερὸν, ὅτι βοηθήσει ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων ἐπὶ τοὺς διακωλύοντας ταῦτα γίνεσθαι ». Λαμπρότερα ἱκανοποίησις δὲν ἡδύνατο βεβαίως νὰ δοθῇ εἰς τοὺς συμπεσθευτάς τοῦ Δημοσθένους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Δημοσθένης βεβαίως, ὅτι ὁ Αἰσχίνης ἠπάτησε πάλιν τοὺς Ἀθηναίους εἰπὼν ὅτι ὁ Φίλιππος, καθ' ἃς ἔδωκεν αὐτῷ ἰδιαιτέρας διαβεβαιώσεις, ἐπέρχεται εἰς τὰς Θερμοπύλας ὡς φίλος καὶ σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων, ὡς προσιτάτης τῶν Φωκῶν καὶ ὡς τῶν Θηβαίων πολέμιος, τοὺς ὁποίους ἐθεώρει ὡς πρωταίτιους τῆς λεηλασίας τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, διότι αὐτοὶ πρῶτοι μελετήσαντες τὸ τοιοῦτον, ἠνάγκασαν τοὺς Φωκεῖς νὰ πράξωσι τὸ ἀσέβημα. Ἀλλὰ ἔχονται ἄρα γε ἀκριβεῖς αἱ κατηγορίαι αὗται τοῦ Δημοσθένους; Καὶ πῶς συμβιβάζονται αἱ ἀποδιδόμεναι πρὸς τὸν Αἰσχίνην ὑποσχέσεις περὶ τῆς ἀπολύτου εὐνοίας τοῦ Φιλίππου πρὸς τοὺς Φωκεῖς, μὲ τὴν ἐν τῷ ψήφισματι παρεισαχθεῖσαν διάταξιν, ὅτι ἂν οἱ Φωκεῖς δὲν ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας τὸ ἱερὸν, οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι συντελεῖν εἰς τὸ νὰ καταναγκασθῶσιν εἰς τοῦτο; Καὶ δὲν φαίνεται ὡς ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης πολὺ πιθανώτερον, ὅτι ὁ Φίλιππος ὑπέσχετο χάριν τῶν Ἀθηναίων νὰ φανῇ ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς Φωκεῖς ἐν οὗτοι ὑποκύψωσιν ἐγκαίρως, ὅτι ὅμως, ἂν δὲν σπεύσωσι νὰ ἀποδώσωσι τὸ ἱερὸν εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας, εἴπερ σαφῶς ἑαυτὸν ὑπόχρεων νὰ βιάσῃ αὐτοὺς εἰς τοῦτο καὶ προσεκάλεσε τοὺς Ἀθηναίους νὰ συμπράξωσιν· ὅπερ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐδίστασαν νὰ παραδεχθῶσιν; Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὑπῆρξε προδοσία, πάλιν ὡς ἐνοχοὶ αὐτῆς δὲν ἡδύναντο

νά θεωρηθῶσι μόνοι οἱ συμπρεσβευταὶ τοῦ Δημοσθένους, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ Ἀθηναῖοι, διότι ἡ μὲν βουλή δὲν ἔλαβε τὸ θάρρος νὰ ἀποδοκιμάσῃ ῥητῶς τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, ἡ δὲ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐπισήμως ἐπεκύρωσεν αὐτήν.

Ἐν τούτοις ὁ Φίλιππος, ἐξακολουθήσας τὴν πρὸς μεσημβρίαν πορείαν του, ἔφθασε μετ' οὐ πολὺ εἰς Θερμοπύλας. Ἐνταῦθα ἴστατο πρὸ καιροῦ ὁ τῶν Φωκέων στρατηγὸς Φάλαικος, ἔχων 8 ἑως 10,000 πεζοὺς καὶ 1000 ἵππεις. Εἶχε δὲ ἔλθει εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ καὶ ὁ τῶν Λακεδαιμονίων βασιλεὺς Ἀρχίδαμος μετὰ ἀνδρῶν χιλίων. Ἡ δύναμις αὕτη ἦτο βεβαίως ἱκανὴ νὰ διακωλύσῃ τὴν τοῦ Φιλίππου ἐξοδον, μάλιστα εἰάν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐβοήθουν ἀπὸ θαλάσσης. Ἀλλὰ ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη ἦτο πολεμία πρὸς τοὺς ἱεροσύλους Φωκεῖς καὶ εὐνοὺς πρὸς τὸν ἐπερχόμενον ἀνορθωτὴν τοῦ ἱεροῦ. Οἱ Θηβαῖοι ἠπειλοῦν ὅπισθεν τοὺς τῶν Θερμοπυλῶν προμάχους, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ῥητῶς πρὸ δλίγου, ὡς εἶδομεν, συνεχμάχησαν μετὰ τοῦ Φιλίππου. Ὅθεν ὁ μὲν Ἀρχίδαμος ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσῃ πρὶν ἔτι φθάσῃ ὁ Φίλιππος, ὁ δὲ Φάλαικος παρέδωκεν εἰς τὸν βασιλέα τὸ γωρίον ἐκεῖνο, ἀναχωρήσας αὐτὸς ὑπόσπονδος εἰς Πελοπόννησον. Καὶ τότε ὁ Φίλιππος, καταλαβὼν τὴν χώραν τῶν Φωκέων, συνεχάλεσε τὸ τῶν Ἀμφικτυόνων συνέδριον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε συνέλθει ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Φιλόμηλος εἶχε καταλάβει τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν, ἥτοι ἐπὶ ὀλην δεκαετίαν. Τὸ συνέδριον τοῦτο πρὸ πάντων ἀπήρτισεν ἀπὸ τῶν Φωκέων τὰς δύο ψήφους τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἐν αὐτῷ καὶ ἀπέδωκεν αὐτάς εἰς τὸν Φίλιππον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, ἐπιτρέψαν εἰς τούτους καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἡγεῖσθαι εἰς τὸ ἐξῆς τῶν Πυθίων ἀπὸ κεινοῦ μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν. Συγχρόνως δὲ οἱ Ἀμφικτυόνες ἀπεφάνισαν ὅτι πᾶσαι αἱ πόλεις τῆς Φωκίδος πλην τῶν Ἀδῶν, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι δὲν μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, θέλουσι μεταβληθῇ εἰς κώμας καθαιρουμένων τῶν τειχῶν αὐτῶν, ὅτι ἐκάστη κώμη δὲν θέλει ἔχει πλείονας τῶν πεντήκοντα οἰκιῶν, μηδὲ θέλουσιν ἀπέχει ἀλλήλων αἱ κώμαι ἑλαττον σταδίου· ὅτι ὅσοι τῶν Φωκέων μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, οἱ τοιοῦτοι θέλουσιν εἶναι ἐναγείς

καὶ πάντοθεν ἀγώγιμοι· ὅτι οἱ λοιποὶ θέλουσι κατέχει τὴν χώραν αὐτῶν, παρεκτός ὥρισμένου τινὸς τμήματος περὶ τὰ σύνορα, τὸ ὁποῖον παρεχωρήθη εἰς τοὺς Θηβαίους· ὅτι ἐπὶ τέλους οἱ Φωκεῖς θέλουσι πληρώσει κατ' ἔτος εἰς τὴν ἐν Δελφοῖς ἱερὸν φόρον πενήκοντα ταλάντων μέχρι τῆς ἀποτίσεως τοῦ ληστευθέντος θησαυροῦ.

Αὕτη ἡ κατὰ τῶν Φωκέων ἀπόφασις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς νέας τοῦ Δημοσθένους κατηγορίας κατὰ τοῦ Φιλίππου, κατὰ τοῦ Αἰσχίνου καὶ κατὰ τῶν ἄλλων Ἀθηναίων ὅσοι ἐθεωροῦντο συμπράτοντες μετὰ τοῦ βασιλέως. Ὁ μέγας ῥήτωρ ἤξiou, ὅτι ὁ Φίλιππος παρέβη τὰς ὑποσχέσεις του, ὅτι ἐνῶ προηγουμένως ἔλεγεν ὅτι θέλει προσενηχθῆ ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς Φωκεῖς, ἤδη καθυπέβαλε τὴν χώραν εἰς τὰς φοβερωτέρας τῶν συμφορῶν ἀφ' ὧν εἰσέβη ποτε χώρα ἑλληνική, ὅτι ἐγένετο οὕτω ἔνοχος νέας πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἀπάτης καὶ ὅτι οἱ φίλοι αὐτοῦ συνέπραξαν εἰς τὴν ἀπάτην ταύτην, προδίδοντες τὰ τιμαλφέστερα τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντα. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι αἱ κατηγορίαι αὗται, ἂν δὲν ᾖναι ἐντελὲς ἀνυπόστατοι, φαίνονται τοῦλάχιστον σφόδρα ὑπερβολικαί. Πρὸ πάντων μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἅπαν τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας δὲν εἶναι γνωστὸν εἰμὴ ὅπως ἐν Ἀθήναις παρεστάθη. Εἰδήσεις πρὶν ἐρχομένης ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Φιλίππου ἢ τῶν περὶ αὐτὸν κατὰ δυστυχίαν δὲν ἔχομεν. Καὶ ὅχι μόνον ὥς ἐκ τούτου ἀναγκαζόμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ μονομερείας τὰ πράγματα, ἀλλὰ, τὸ δεινότερον, οὐδὲ ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν αὐτῶν περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ἱστορικὴ τις ἀφίγησις. Τὰς πληροφορίας ἡμῶν ἔχομεν ἀπὸ τῶν δημιουργῶν δύο ἀντιπάλων ῥητόρων, τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Αἰσχίνου, οἵτινες οὔτε κατὰ συνέχειαν οὔτε ἀπαθῶς ἐξέθετον τὰ πράγματα, ἀλλὰ παριστῶσιν αὐτὰ ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τὰ ἐκάστοτε ἐκαστῶν συμφέροντα· ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὴν ἀκαταμάχητον ἐντύπωσιν τῆς τοῦ Δημοσθένους εὐγλωττίας, τὴν γοητείαν ἣν ἦτο φυσικὸν νὰ προσενῇ τὸ εὐγενὲς αἶσθημα τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας, τίς ὁποίας οὗτος ἐκλαμβάνεται ὁ μόνος συνήγορος, τὸσῶν μᾶλλον ὅσῳ οἱ πλείονες τῶν ξένων ἱστορικῶν δὲν πείθονται νὰ θεωρήσωσι τὴν μακεδονικὴν ἐποχὴν ὡς ἰδίαν τινὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ φάσιν, θέλομεν ἐννοῇται τὴν ἐκπαλαί καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπι-

κρατούσαν συνήθειαν τοῦ νὰ θεωρῇται ὁ Φίλιππος ὡς ἀπατεῶν καὶ δόλιος ἄνθρωπος. Ἀλλὰ ἡ κρίσις αὕτη δὲν εἶναι δικαία, ἀκριβεστεῖρα δὲ ἐκτίμησις τῶν σωζομένων πληροφοριῶν, ὅσῳ ἀτελεῖς καὶ ἂν ᾧσι, φέρει εἰς ἕτερα περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς πολιτείας τοῦ Φιλίππου συμπεράσματα.

Ἐκ τούτου ὁ Φίλιππος, ὑποσχεθεὶς ἅπαξ ὅτι θέλει πολιτευθῇ ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς Φωκεῖς, ἤθελεν ἔπειτα τιμωρῆσαι αὐτοὺς πικρῶς, ἀπατῶν τοὺς Ἀθηναίους; Φύσει ἄγριος δὲν ἦτο· καὶ ἂν ἐξώκελλεν ἐνίοτε εἰς βιαιοπραγίας, ἐπράττε τοῦτο, εἴτε ἕνεκα στιγμιαίας παραφορᾶς, εἴτε πολιτικῷ συμφέροντος ἕνεκα. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξ ἐναντίας συμφέρον εἶχε μᾶλλον νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Φωκεῖς, ὅπως καὶ πάντας τοὺς ἄλλους Ἑλλήνας· ὁ κύριος αὐτοῦ σκοπὸς ἦτο νὰ ἀναγκρευθῇ ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος, ὅχι νὰ καταπίεση καὶ νὰ τιμωρῇ αὐτὴν ἢ μέρος τι αὐτῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐκλήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν Θηβαίων καὶ εἶχε πρὸ πολλοῦ ὑπηκόους καὶ συστρατεύοντας τοὺς Θεσσαλοὺς, οἱ δὲ Θηβαῖοι καὶ οἱ Θεσσαλοὶ, πολέμιοι ὄντες τῶν Φωκέων, ἤθελον νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν παροῦσαν περίστασιν ἵνα καταδιώξωσιν αὐτούς· ὥστε ὁ Φίλιππος ἦτο ἠναγκασμένος μέχρι τινὸς νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν ταιαύτην τῶν συμμάχων αὐτοῦ διάθεσιν. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως πολλὰ τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν ὅτι προηρῆτο νὰ μετριάσῃ ὅσον ἐνδέχεται τὴν καταφρᾶν ἐκείνην. Τοῦτο πρὸ πάντων ὑποδεικνύει ἡ διάταξις τοῦ περὶ τῆς εἰρήνης ψηφίσματος τῶν Ἀθηναίων, ἡ διαλαμβάνουσα, ὅτι, ἐὰν οἱ Φωκεῖς μὴ παραδώσωσι τὸ ἱερὸν εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας, οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι καταναγκάσει αὐτοὺς εἰς τοῦτο ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Φιλίππου. Τῷ ὄντι· διὰ τὸ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνῷ ἐμεσολάβουν παρὰ τῷ Φιλίππῳ ὑπὲρ τῶν Φωκέων, συγχρόνως συκεμάχουν μετὰ τοῦ Φιλίππου κατ' αὐτῶν; Ἡ πρῆπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἤξευρον τί ἔκαμνον, ἢ, ἂν ἡ διαγωγὴ τῶν αὐτῶν δύναται ὅπως οὖν εὐλόγως νὰ ἐξηγηθῇ, ἄλλην ἐξήγησιν δὲν ἐπιδέχεται ἐμὴ ὅτι, μεσολαβοῦντες παρὰ τῷ Φιλίππῳ ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῶν, συγχρόνως ὑπέσχοντο εἰς αὐτὸν ὅτι θέλουσι τοὺς καταπίεσει νὰ παρῶσιν ἀμαχητὶ τὸ ἱερὸν, καὶ, ἵνα ἐνισχύσωσιν ἐπὶ μᾶλλον τὴν ὑπόσχεσιν, ἀνέλαβον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ συμ-

πράξωσι μετὰ τοῦ Φιλίππου, ἐὰν οἱ Φωκεῖς ἀποποιηθῶσι τὴν πικράδοσιν τοῦ ἱεροῦ. Αὕτη καὶ ὄχι ἄλλη εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ ἐρμηνεία τῆς διατάξεως ἐκείνης τοῦ περὶ εἰρήνης ψηφίσματος. Καὶ ἀληθῶς ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπετύγχανον τὴν ὑπὸ τῶν Φωκέων ἐγκαιρον παράδοσιν τοῦ ἱεροῦ, δηλ. πρὶν ὁ Φίλιππος εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπιτύχωσι τοιοῦτόν τι, ἂν τοῦλάχιστον καθ' ἣν ἀνέλαβον ὑποχρέωσιν, συνέπραττον εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Φιλίππου, τὰ πράγματα ἡδύναντο νὰ λάβωσιν ἑτέραν τινὰ ἐκβασιν. Ὅχι ὅτι ὁ Φίλιππος δὲν ἤθελεν εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὄχι ὅτι δὲν ἤθελε προπαρασκευάσει τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ, ἐγκαθιδρυόμενος ὡςδήποτε ἐντὸς τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου· τὰ πράγματα εἶχον προχωρήσει τοσοῦτον, ὥστε τοῦτο, τὸ ὅποιον πρὸ τινων μηνῶν ἡδύναντο ἴσως νὰ ἐπιτύχῃ, κατέστη ἤδη ἀκατόρθωτον. Ἀλλὰ ἡ τύχη τῶν Φωκέων ἤθελεν ἀποβῇ ὀλιγώτερον οἰκτρά, διότι ὁ Φίλιππος, δυνάμενος τότε νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ εἰς τοὺς Θηβαίους ὅτι ἡ κατάλυσις τοῦ πολέμου ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἡδύναντο ἐνταῦτῳ νὰ προσθέτῃ ὅτι ὤφειλε νὰ μὴ δυσαρεστήσῃ τοὺς Ἀθηναίους καὶ οὕτω νὰ σώσῃ τοὺς Φωκεῖς ἀπὸ τῆς ἐκδικήσεως τῶν ἄλλων αὐτοῦ συμμάχων. Ἀντὶ τούτου ὁμως, τί ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι; Ἄν ἡξέυρομεν ἂν προέτρεψαν τοὺς Φωκεῖς νὰ παραδώσωσιν ἐγκαίρως τὸ ἱερόν· βέβαιον ὁμως εἶναι ὅτι ὅτε ἐβῆσεν ὁ Φίλιππος εἰς τὰς Θερμοπύλας, εὔρε τὸ χωρίον κατεχόμενον ὑπὸ ἰσχυρᾶς τῶν Φωκέων δυνάμεως καὶ δι' ἰδίων πρὸς τὸν Φάλαικον διαπραγματεύσεων καὶ ἀπειλῶν ἐπέτυχε τῶν πολεμίων τὴν ὑποχώρησιν· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ὄχι μόνον κατ' οὐδὲν εἰς τοῦτο συνετέλεσαν, καίτοι δι' ἐπανεπιλημμένων τοῦ Φιλίππου ἐπιστολῶν ἐπὶ τούτῳ προτρεπόμενοι, ἀλλ' ἀπεναντίας, ἄντα μαθόντες ὅτι ὁ Φίλιππος διέβη τὰς Θερμοπύλας, ἐπολιτεύθησαν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς πολέμιον, ἀποφασίσαντες τὴν ὀχύρωσιν τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν ἄλλων τῆς Ἀττικῆς φρουρίων, διατάξαντες τὴν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως μεταγωγὴν τῶν γυναικῶν, τῶν παίδων καὶ ἀπάσης τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας, ἐπὶ πᾶσι δὲ ψηφίσαντες ὅτι θέλουσι τελέσει τὰ Ἡράκλεια, τὰ ὅποια τότε προέκειτο νὰ πανηγυρισθῶσιν, οὐχὶ κατὰ τὸ σῆνθος ἐξω τῆς πόλεως,

ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ. Τίνος ἕνεκα ἡ ἀγγελία τῆς διαβάσεως τῶν Θερμοπυλῶν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου κατέπληξε τοσοῦτον τοὺς Ἀθηναίους καὶ προσκάλεσε τοιαύτης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῶν ἀποφάσεις; Μήπως πρὸς ὀλίγου αὐτοὶ οἱ ἴδιοι Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον ἀποφασίσει ὅτι ἂν οἱ Φωκεῖς δὲν παρδῶσωσιν οἰκοθεν τὸ ἱερὸν, ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις θέλει συμπράξει μετὰ τοῦ Φιλίππου εἰς τὸ νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς τοῦτο; Τί λοιπὸν συνέβη ἤδη πλειότερον τῶν προαποφασισθέντων; Οἱ Φωκεῖς δὲν παρέδωκαν τὸ ἱερὸν, ὁ δὲ Φίλιππος ἐπῆλθεν ἵνα καταναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς τοῦτο. Ναι μὲν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν συνέπραξαν καθ' ἣν εἶχον ἀναλάβει ὑποχρέωσιν· ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑποθέτωσιν εὐλόγως, ὅτι ὁ Φίλιππος, πράξας μόνος ἐκείνο εἰς τὸ ὁποῖον ὤφειλον καὶ οὗτοι νὰ συντελέσωσι, παρέβη διὰ τοῦτο τὰ συνθεμιμένα, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ὥφειλε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀμυντικῶς κατ' αὐτοῦ προπαρασκευάς. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν σῶζουσα μὲν εἰσέτι τὰς ἀρχαίας ἀξιώσεις, μὴ δυναμένη δὲ νὰ πράξῃ τι γενναῖον πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῶν, ἐταλαντεύετο ἀδικόπως μεταξὺ ἐκείνων οἵτινες, ὡς ὁ Δημοθένης, ὁ Καλλισθένης καὶ ἄλλοι, συνεβούλευον νὰ μὴ ὑποκύβῃ εἰς τὸν Φίλιππον, καὶ ἐκείνων, οἵτινες, ὡς ὁ Αἰσχίνης, ὁ Φωκίων καὶ ἄλλοι, συνεβούλευον εἰς αὐτὴν νὰ διατελῇ φιλικῶς πρὸς τὸν βασιλέα· διασπωμένη δὲ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων διαθέσεων, ἐπολιτεύετο παλμιβούλως καὶ ἐν τούτοις κατηγορεῖ τὸν Φίλιππον ἐπὶ ἀπάτῃ καὶ δολιότητι.

Ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, ἐπιτυχὼν τὴν ἀπὸ τῶν Θερμοπυλῶν ὑποχώρησιν τοῦ Φαλαίκου ἄνιυ τῆς συμπράξεως τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἰδίως διὰ τούτου ὅτι ἔβητο τὸν Φάλαικον ἐν τῷ μέσῳ δύο κινδύνων, καθὼ ἐπαπειλούμενον ἔπισθεν μὲν ὑπὸ τῶν Θηβαίων, ἔμπροσθεν δὲ ὑπὸ τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ στρατοῦ, τοῦ ὁποίου ἀξιόλογον μέρος ἀπετέλουν οἱ Θεσσαλοὶ, εἰσῆλθεν ἤδη εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ μόνης τῆς συμπράξεως τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Θεσσαλῶν· καὶ ἐπειδὴ οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Θεσσαλοὶ ἦσαν, ὡς προείπομεν, ἄσπονδοι τῶν Φωκίων ἐχθροὶ, ὁ Φίλιππος ἠναγκάσθη νὰ θυσιάσῃ τοὺς Φωκεῖς εἰς τὰ πάθη τῶν τυμμάχων ἐκείνων, εἰς οὓς κυρίως

ᾧρειλε τὸν παρόντα θρίαμβον. Ὡς τε ἂν οἱ Φωκεῖς ἐτιμωρήθησαν, πρωταίτιος τούτου δὲν ἦτο ὁ Φίλιππος, πρωταίτιοι ἦσαν οἱ μὴδὲν ὑπὲρ αὐτῶν δεόντως πράξαντες Ἀθηναῖοι. Καὶ πάλιν διὸς ὁ Φίλιππος ἠγωνίσθη νὰ μετριάσῃ τὰ κατὰ τῶν Φωκῶν πάθη τῶν συμμάχων αὐτοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ λάθος νὰ μὴ πέμψωσιν εἰς τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τῆς τύχης τῶν Φωκῶν, οὐδένα αὐτῶν ἀντιπρόσωπον. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ἀπεποιήθησαν νὰ στειλῶσιν ἀντιπροσώπους αὐτόθι, οἱ τῶν Φωκῶν πολέμιοι κατέστησαν κύριοι τοῦ συνεδρίου· ὅθεν κατ' ἀρχὰς προετάθη νὰ θανατωθῶσιν ἡβηδὸν ἅπαντες οἱ Φωκεῖς, ἐπεκράτησε δὲ, καθ' ἃ προεξεθίσαμεν, πολὺ ἐπιεικεστέρα γνώμη, ἥτις βεβαίως δὲν ἤθελεν ἐπικρατήσῃ, ἐν δὲν ὑπεστήριξεν αὐτὴν ὁ τότε παντοδύναμος βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας. Ὅτι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων, συνέβησαν πολλαὶ πάλιν καταχρήσεις, καθ' ἃ βεβαῖοι ὁ Δημοσθένης, δὲν τὸ ἀρνούμεθα, ἂν καὶ πάντοτε πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ὁ ῥήτωρ παρεξστρέπετο εἰς ὑπερβολάς· ἀλλὰ τῶν καταπίεσεων τούτων κύριος ἐνοχος δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὁ Φίλιππος. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ἀπεσύρθησαν ἀπὸ τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀποφασισθέντων ἀνέλαβον κατ' ἀνάγκην οἱ Θηβαῖοι, οἱ Θεσσαλοὶ καὶ οἱ ἄλλοι περικείμενοι λαοὶ, οὔτινες ἅπαντες, καὶ ἀρχαίως ἔχοντες ἀφορμὰς ἐρίδων πρὸς τοὺς Φωκεῖς (σελ. 434 τόμου πρώτου) καὶ κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον τὰ πάνδεινα ὑπ' αὐτῶν παθόντες, ὠφελήθησαν φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀπὸ τὴν παρούσαν περίστασιν ἵνα κορέσωσι τὴν ἐχθίστην αὐτῶν. Ὁ δὲ Φίλιππος, καίτοι παραβάντων τῶν Ἀθηναίων πάντα τὰ συντεθειμένα καὶ περιελθόντων πρὸς αὐτὸν εἰς πολεμίας σχεδὸν σχέσεις, ἐπολιτεύθη πρὸς αὐτοὺς· πάλιν μετριοπαθῶς, ἂν καὶ ἡδύνατο ὁμολογεύμενως νὰ καταφέρῃ εἰς αὐτοὺς πληγὰς καιρίας. Καὶ παραβλέψας λοιπὸν πάντα τὰ ἐν τῷ μεταξύ γεγόμενα, ἐπέμψε νέους εἰς Ἀθήνας πρέσβεις, δι' ὧν ἀνήγγειλε τὰ ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων ἀποφασισθέντα, ἰδίως τὸ νέον ἄξιωμα, τὸ ὁποῖον ἐδόθη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ συνεδρίου ἐκείνου καὶ παρεχάλεσε τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀναγνωρίσωσι

τὰ γενόμενα, ὅπερ οὗτοι ἐθεώρησαν ἤδη συνετὸν νὰ πράξωσι, συναινέσαντος εἰς τοῦτο καὶ αὐτοῦ τοῦ Δημοσθένους. Ὡς τε ἀφοῦ εἰς τὸσαῦτα περιέπεσον λάθη περὶ τὰς διαπραγματεύσεις, ἀφοῦ ἔπειτα ἠθέλησαν νὰ παραβῶσι τὴν εἰρήνην τὴν ὁποίαν πρὸ μικροῦ συνωμολόγησαν, ἐπὶ τέλους ὑπέκυψαν εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Φιλίππου, ἀνεγνώρισαν τὴν παραδοχὴν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀρχαιότατον ἑλληνικὸν συνέδριον, ἀνεγνώρισαν αὐτὸν ὡς πρόεδρον μιᾶς τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς Ἑλλάδος πανηγύρεων, ἤτοι τῶν Πυθίων, ἀνεγνώρισαν αὐτὸν ὡς πρόμαχον τοῦ μεγίστου τῆς Ἑλλάδος ἱεροῦ καὶ τιμωρὸν τῆς ἱεροσυλίας ἧς ἦσαν συνυπεύθυνοι· ὑπέκυψαν δὲ εἰς ταῦτα πάντα χωρὶς καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν προδηλῶς εὐμενῇ πρὸς αὐτοὺς διαθέσειν τοῦ Φιλίππου, ἵνα, ἂν ὅχι ἄλλο, ἀνακουφίσωσι τοῦλάχιστον τὰς συμφορὰς τῶν συμμάχων τῶν Φωκίων.

Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψαι περὶ τὰ ἐφεξῆς γεγονότα, μέχρι τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου, καθ' ἣν ὁ Φίλιππος ἐπέτυχε, τῷ 337, τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπέδωκε, τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἀναγορευθῇ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν. Ἡ λεπτομερὴς τῶν γεγονότων τούτων ἔκθεσις οὐδὲν ἄλλο ἤθελεν εἶναι ἢ ἀπλῆ ἐπανάληψις τῶν περιπετειῶν, τὰς ὁποίας πρὸ ὀλίγου παρεστήσαμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην. Τῷ ὄντι ἐὰν ἐπεχειροῦμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῶν συμβάντων τῆς ἐπελθούσης ἐννεαστίας, τὰ ὁποία ἐν κεφαλαίῳ ἱστορήθησαν ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου βιβλίου, ἠθέλομεν εὑρεῖ παρὰ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις τὸν αὐτὸν πόθον τοῦ νὰ καθιερῶσιν τὸ ἀξίωμα τοῦ Φιλίππου, τὴν αὐτὴν ἀδράνειαν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πόθου τούτου καὶ τὴν αὐτὴν ἐπὶ τέλους ἀποτυχίαν, παρὰ δὲ τῷ Φιλίππῳ τὴν αὐτὴν ἐπιμονὴν εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος, τὴν αὐτὴν ἐπιτηδεύματα περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου καὶ τὴν αὐτὴν ἐπὶ τέλους ἐπιτυχίαν. Διότι ἡ τύχη τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος εἶχεν ἀποφασισθῇ ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ Φίλιππος ἐπάτησε κατὰ πρῶτον τὸν πόδα του ἐντὸς αὐτῆς. Πάντα τὰ μετέπειτα μέχρι τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου, ἦσαν ἀναπόδραστα τοῦ πρώτου

ἐκείνου γεγονότος ἀποτελέσματα. Ἡ δὲ λεπτομερὴς αὐτῶν ἀφήγησις ἤθελε προξενήσει εἰς μὲν τοὺς ἐλπίζοντας ἔτι τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, λύπην μόνον διὰ τὰ ἀλλεπάλληλα αὐτοῦ ἀτυχήματα, εἰς δὲ τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸν ἄφρευκτον τοῦ Φιλίππου θρίαμβον, κόρον μόνον διὰ τὰ ἀλλεπάλληλα αὐτοῦ εὐτυχήματα. Ὅθεν σπεύσωμεν νὰ ἱστορήσωμεν μᾶλλον τὰ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου, ἵνα μὴ ἀναβάλωμεν πλειότερον νὰ μεταβιβάσωμεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ νέον μέγα θέατρον εἰς ὃ ἐκλήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης ὑπὸ ἡγεμόνα ἔτι δαιμονιώτερον τοῦ Φιλίππου. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἐπανελθὼν ἀπὸ Κορίνθου τῷ 337 εἰς τὰ ἴδια, ἐπεχείρησε τοσαύτας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας παρασκευάς, ὥστε ἐντελῶς ἐξήντηλσε τὸ χρηματικὸν αὐτοῦ ἀποταμίευμα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐνταύτῳ κατεπολέμησε καὶ Πλευρίαν τὸν βασιλέα τῶν Ἰλλυριῶν. Ἐπειτα, ἐν ἔαρι τοῦ 336, προεξέπεμψεν εἰς Ἀσίαν μοῖραν τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ ὑπὸ στρατηγούς τὸν Παρμενίωνα καὶ τὸν Ἀτταλον, ἵνα ἀρχίσωσιν ἀμέσως τὰς ἐχθροπραξίας, μέχρις οὗ ἐπέλθῃ αὐτὸς καὶ ἀναλάβῃ τὴν ὑπερτάτην τοῦ ἐπιχειρήματος ἡγεμονίαν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ ἐκτελέτῃ τὸ μέγα ἐκεῖνο βούλευμα. Ὁ Φίλιππος εἶχε κραῖσιν ὀξυτάτην, ὣν σφόδρα ἐπιρρεπὴς εἰς πάσας τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις, μάλιστα δὲ πρὸς ἔρωτας ἐκδοτος. Ὅθεν ἐκτὸς τῆς Ὀλυμπιάδος εἶχε λάβει ἀλληλοδιαδόχως πολλὰς ἄλλας συζύγους, ὧν ἡ τελευταία, Κλεοπάτρα, ἡ τοῦ προμνημονευθέντος στρατηγοῦ Ἀττάλου ἀνεψία, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ ἀποπέμψῃ τὴν Ὀλυμπιάδα, ἥτις ὄχι μόνον, ὡς προείπομεν, ἦτο δύςτροπος τὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ συγχρόνως κατηγορεῖτο, δικαίως ἢ ἀδίκως, ἐπὶ ἀπιστίᾳ πρὸς αὐτόν. Καὶ ἡ μὲν Ὀλυμπιάς ἀπῆλθεν εἰς Ἡπειρον παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτῆς Ἀλεξάνδρῳ, μεταξὺ δὲ τῶν ὁπαδῶν τῶν δύο βασιλίδων προέκυψαν ξριδες δειναί, τὰς ὁποίας ὑπέθαλπεν ἡ ὀργὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἕνεκα τῆς γενομένης πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ ὕβρεως. Ὅπόσον φοβερά ἦσαν τὰ ἀνακινηθέντα τότε εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Φιλίππου πάθη, ἀπεδείχθη ἐπὶ τοῦ συμποσίου τοῦ τελεσθέντος ἕνεκα τῶν γάμων αὐτοῦ μετὰ τῆς Κλεοπάτρας. Ἐν τῷ πότι καὶ ἐν τῇ μέθῃ τοῦ συμποσίου τούτου, ὁ Ἀτταλος

ἔξεφερε πρὸς τοὺς θεοὺς εὐχὴν, ἵνα γεννηθῇ γνήσιος ἐκ Φιλίππου καὶ Κλεοπάτρας διάδοχος τῆς βασιλείας. Ἐκ τούτου προϋξυνθείς, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ὁ Ἀλέξανδρος ἀνέκραξεν· «Ἡμεῖς δέ σοι, κακὴ κεφαλὴ, νόθοι δοκοῦμεν;» καὶ ἔρριψεν ἐπ' αὐτὸν σκύρον ἦτοι ποτῆριον, ὃ δὲ Φίλιππος πάλιν, ὀργισθεὶς κατὰ τοῦ υἱοῦ, ὥρμησε ξιφῆρης κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ, διὰ τὸν θυμὸν καὶ τὸν οἶνον, ἔπεσε κατ' εὐτυχίαν, καὶ οὕτως ἐσώθη ἡ ζωὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις οὐδὲ τοῦ πατρὸς φειδόμενος· οὗτος μέντοι, ἄνδρες, ἀνεβόησεν ὑβριστικῶς, εἰς Ἀσίαν ἐξ Εὐρώπης παρασκευάζεται διαβαίνειν, ὃς ἐπὶ κλίνης ἀπὸ κλίνης διαβαίνων ἀνατέτραπται.» Μετὰ τὴν δεινὴν ταύτην διένεξιν, ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων πατὴρ καὶ υἱός· ὁ Ἀλέξανδρος, συνοδεύσας τὴν μητέρα του εἰς Ἡπειρον, ἀπῆλθεν ἔπειτα πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ἰλλυριῶν. Καὶ ἀνεκάλεσε μὲν αὐτὸν μετὰ τινας μῆνας ὁ Φίλιππος συνδιαλλαγείς πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τῇ ἐπιμόνῳ προτροπῇ τοῦ Κορινθίου Δημαράτου· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ νέει πάλιν δυσἀρέσκειαί παρήχθησαν εἰς μέσον μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ ἐνῶ πολλοὶ αὐλικοὶ ἐξωρίσθησαν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καθὼ πιστοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου φίλοι, οἱ περὶ τὸν Ἀτταλον ἐξ ἐναντίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡνοοοῦντο. Αἱ δὲ διενέξεις αὗται ἦσαν τοσοῦτῳ μᾶλλον δεινὰ ὅσῳ εἶχεν ἥδη ἀρχίσει ἡ κατὰ τῆς Ἀσίας ἐκστρατεία, καὶ ὁ Φίλιππος, ἐτοιμαζόμενος νὰ ἀπέλθῃ ἐκ Μακεδονίας, ἐφοδεῖτο εὐλόγως μήπως ἡ Ὀλυμπιάς πείσῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Ἀλέξανδρον, τὸν βασιλέα τῆς Ἡπειροῦ, νὰ ἀνατρέψῃ τὰ πράγματα ἐν τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ. Ναὶ μὲν φρουρὰ μακεδονικὴ κατεῖχε τὴν Ἀμβρακίαν, πόλιν ἑλληνίδα ἐπιστημοτάτην περὶ τὰ ἡπειρωτικὰ σύνορα κειμένην, ὃ δὲ Φίλιππος, βοηθήσας τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχήν, ἤλπιζεν εὐλόγως εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ προρρικειωθῇ αὐτὸν διὰ δεσμοῦ στενοτέρου, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφάσισε νὰ δώσῃ αὐτῷ σύζυγον Κλεοπάτραν, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Ὀλυμπιάδος θυγατέρα, ἥτις ἦτο λοιπὸν συγχρόνως ἀνεψιὰ τοῦ εἰρημένου Ἀλεξάνδρου.

Πρὸς τέλεσιν τῶν γάμων τούτων, οὔτινες ἐωρτάσθησαν, κατὰ πῦρουστον τοῦ 336, εἰς Αἰγὰς τῆς Μακεδονίας, εἶχον γίνεαι ἐτοι-

μασίαι λαμπραὶ καὶ πολυτελεῖς. Ὁ Φίλιππος ᾔθελε κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν νὰ πανηγυρίσῃ τὰ γενέθλια τοῦ υἱοῦ τὸν ὁποῖον πρὸ ὀλίγου εἶχε γεννήσει ἀπὸ τῆς νέας αὐτοῦ συζύγου Κλεοπάτρας, καὶ ἠλπίζεν ὅτι περιποιούμενος οὕτως ἀμφοτέρας τὰς μερίδας, τὴν τε περὶ Ἀττάλον, τὴν τε περὶ Ὀλυμπιάδα, ᾔθελε καταπαύσει τὰς ἐριδας, δι' ὧν ἐταράσσετο ἀδιακόπως ἡ αὐλὴ αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τέλους ἡδύνατο νὰ ταρχθῇ ἅπασα ἡ βασιλεία. Ὅθεν οὐδενὸς ἐφείσθη τοῦ δυνάμενου νὰ καταστήσῃ τὴν πανήγυριν μεγαλοπρεπεστάτην, προνοήσας περὶ ἐστιάσεων τῶν φίλων καὶ ξένων, περὶ ἀγώνων μουσικῶν καὶ γυμναστικῶν, περὶ τραγικῶν πρᾶστώσεων καὶ περὶ ποικίλων ἄλλων διασκεδάσεων ὅσας καὶ οἷος ἐγίνωσκεν ὁ τότε ἑλληνικὸς πολιτισμὸς· διότι καὶ αὕτη, ὡς πᾶσαι αἱ ἄλλαι τοῦ Φιλίππου πανηγύρεις, ἦτο ἑλληνικὴ, ὅχι ἀλλοία τις. Ἑλλήνες δὲ πρέσβεις, ἀπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἐκπεμφθέντες, περιεστοίχιζον τὸν βασιλέα συγχίροντες αὐτῷ καὶ ἀγάλματα τῶν δώδεκα θεῶν λαμπρῶς ἐξειργασμένα εἰσῆχθησαν ἐν πομπῇ εἰς τὸ θέατρον, καὶ κατόπιν αὐτῶν ἀμέσως ἤρχετο τὸ τοῦ Φιλίππου αὐτοῦ ἀγαλμα, ὡσεὶ τρικαιδεκάτου θεοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἄγρια πάθη τὰ ὅποια πρὸ καιροῦ περὶ αὐτὸν ἐξηγέρθησαν καὶ, ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογῶμεν, ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παθῶν πολυειδῶς παρωξύνθησαν, εὐχερῶς δὲν ἡδύναντο νὰ καταδρασθῶσι. Μεταξὺ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ βασιλέως ὑπῆρχεν εὐπατρίδης τις νεανίας, καταγόμενος μὲν ἐκ τῆς Ὀρεστίδος χώρας τῆς ἄνω Μακεδονίας, ὀνομαζόμενος δὲ Πανσανίας, ὅστις ὑβρισθεὶς ποτε ὑπὸ τοῦ Ἀττάλου, τοῦ θεοῦ τῆς νέας βασιλίδος Κλεοπάτρας καὶ μὴ δικαιωθείς παρὰ τοῦ Φιλίππου πρὸς ὃν κατέρυγεν, ἐμελέτησε δολοφονίαν κατ' αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο φαίνεται σχεδὸν βεβαίον ὅτι ἐνίσχυσαν αὐτὸν οἱ ἀδιάλλακτοι ἔχθροί τοῦ Ἀττάλου καὶ τῆς Κλεοπάτρας· αὐτὴ ἡ ἀμείλικρος Ὀλυμπιάς ἐπιπαρώξυνε πιθανώτατα τὸν νέον, τοῦλάχιστον δὲν ἐυστάλῃ νὰ ἐπιδείξῃ ἀναφανδὸν τὴν χαρὰν αὐτῆς μετὰ τὸ γεγονὸς. Ἀλλὰ τὸ λεγόμενον ὅτι καὶ ὁ Ἀλέξανδρος συνέπραξεν εἰς τὸ τόλμημα, θεωρεῖται ὅλως ἀνυπόσταστον. Ὅπωςδὲποτε ὁ Φίλιππος, ὅστις δὲν ᾔξευρέ τι περὶ τῆς παρὰσκευασθείσης κατ' αὐτοῦ συνωμοσίας, ἐβάδιζε φέρων ἱμάτιον λευκόν, ραιδρὸς καὶ ἀτάραχος, πρὸς τὸ θέατρον, τὸ

ὁποῖον ἦτο ἤδη πλήρες θεατῶν, ὅτε, ἅμα πλητ-άσας πρὸς τὴν πύλην, προπορευόμενος τῶν δορυφόρων, ἐθανατώθη αἵρνης ὑπὸ τοῦ Περσ-ανίου· ὁ δὲ δολοφόνος οὗτος ἐτράπη μὲν ἀμέσως εἰς φυγὴν, ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθη νὰ σωθῇ, καταληφθεὶς καὶ φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Λεοννάτου καὶ τοῦ Περδικκου.

Τοιοῦτοτρόπως ἐτελεύτησεν εἰς ἡλικίαν 46 ἢ 47 ἐτῶν ὁ Φίλιππος, βασιλεύσας ἔτη τριάκοντα καὶ τρία. Περὶ τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ βίου αὐτοῦ, ἐξηνέχθησαν κρίσεις τὰ μάλιστα ἀντίθετοι καὶ ἀντιφατικοί, ὅπως συμβαίνει συνήθως· εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὅσοι, μεγαλουργήσαντες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, προσέβαλον συγχρόνως, ἐξ ἀνάγκης, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πολλὰ συμφέροντα καὶ περιήλθον εἰς ῥῆξιν πρὸς πάθη πολλά. Ὁ Πausanias βεβαιοῖ, ὅτι κατεπάτησεν αἰέποτε τοὺς πρὸς θεοὺς ὅρκους, ὅτι ἡτίμασε τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους πίστιν, καὶ ὅτι τὸ ἐν Χαιρωνείᾳ ἀτύχημα ἐπῆγαγε τὴν δουλείαν συμμάσσης τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἄρ' αὖ γὰρ ἀνάγκη ν' ἀνακαλέσωμεν ἐνταῦθα τὴν δεινὴν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς καταφορὰν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀντιπάλου, τοῦ Ἀθηναίου ῥήτορος, ὅστις, συγκεφαλαιῶν τὴν ἀπειρίαν τῶν ὕψρων τὰς ὁποίας δὲν ἐπαυσεν ἐπισωρεύων κατ' αὐτοῦ, ἀνακράζει πού ἐν τῷ τρίτῳ τῶν φιλιππικῶν, ὅτι ὁ Φίλιππος ὄχι μόνον δὲν εἶναι Ἕλλην, οὐδὲ κοινὸν οὐδὲν πρὸς τοὺς Ἕλληνας· ἔχει, ἀλλ' οὐδὲ βάρβαρος κυρίως εἰπεῖν δύναται νὰ ὀνομασθῇ, ἀλλ' ὀλεθρὸς τις Μακεδὼν, ὅθεν οὐδ' ἀνδράποδον σπειυδαῖον οὐδὲν ἡγοράζετο ποτὲ πρότερον; Πολὺ πλείοτερον βάρος φαίνεται ἔχουσα ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ καταδίκη τοῦ Θεοπόμπου, Ἕλληνος ιστορικοῦ, τὸ γένος Χίου, ἀκμάσαντός περὶ τὰ τέλη τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. Τὴν γνώμην αὐτοῦ, τὴν διασωθεῖσαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Πολυδίου, νομίζομεν χρέος ἡμῶν νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα τοσοῦτ' ἄλλο ὥστε δὲν εἶναι γνώμη προσωπικοῦ ἀντιπάλου, ἀλλὰ κρίσις ιστορικοῦ δοκίμου, ὅστις ὡμολόγει μάλιστα τὴν ἐξαίρετον τοῦ Φιλίππου μεγαλοφυΐαν. Ὁ Θεόπομπος λοιπὸν εἶπεν αὐτὸν ἀκρατέστατον πρὸς τὰς γυναῖκας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ τὴν ἰδίον οἶκον ἐνέβαλεν εἰς τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον διὰ τὰ πάθη αὐτοῦ· εἶπεν αὐτὸν πρὸς τούτοις ἀδίκωτατον καὶ

κακοπραγμονέστατον περί τὰς τῶν φίλων καὶ συμμάχων κατασκευάς· πλείστας δὲ πόλεις ἐξηνδραποδισμένον καὶ πεπραξικοπήκοντα μετὰ δόλου καὶ βίας· ἐκδοτον δὲ καθ' ὑπερβολὴν εἰς τὰς ἀκρατοποσίας καὶ ἀναφανδὸν μεθύοντα πολλάκις ἐνώπιον τῶν φίλων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι μέτρια συγκρινόμενα πρὸς τὴν ἐξῆς τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ περικοπὴν, τὴν ὁποῖαν, αὐταῖς λέξεσι παρατιθεμένην ὑπὸ τοῦ Πολυβίου, ἀντιγράφωμεν ἐνταῦθα, καθὼς καταδεικνύουσιν εἰς ποίας ὑπερβολὰς τὸ αἶσθημα τῆς ἀπολεσθείσης αὐτονομίας ἐξώθησέ τινάς τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ταύτης. «Εἰ γάρ τις ἦν ἐν τοῖς Ἑλλήσιν ἢ τοῖς βαρβάροις, λέγει ὁ Θεόπομπος, λάσταυρος ἢ θρᾶς τις τὸν τρόπον, οὗτοι πάντες, εἰς Μακεδονίαν ἀθροίζόμενοι πρὸς Φιλίππον, ἑταῖροι τοῦ βασιλέως προσηγορεύοντο. Καθόλου γὰρ ὁ Φίλιππος τοὺς μὲν κοσμίους τοῖς ἡθεσι, καὶ τῶν ἰδίων βίων ἐπιμελουμένους, ἀπεδοκίμαζε· τοὺς δὲ πολυτελεῖς, καὶ ζῶντας ἐν μίθῃ καὶ κύβοις, ἐτίμα καὶ προῆγε. Τοιγαρὺν οὐ μόνον ταῦτ' ἔχειν αὐτοὺς παρεσκεύαζεν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης ἀδικίας καὶ βδελυγμίας ἀθλητάς ἐποίησε. Τί γὰρ τῶν αἰσχυρῶν ἢ δεινῶν αὐτοῖς οὐ προσῆν; ἢ τί τῶν καλῶν καὶ σπουδαίων οὐκ ἀπῆν;» Καὶ ἐνταῦθα ἀποδίδων ὁ ἱστορικὸς εἰς τοὺς ἑταίρους ἐκείνους τοῦ Φιλίππου, ἀπὸ τῶν ὁποίων προῆλθον εἰς μέσον τοσοῦτοι καὶ τῆλικοῦτοι ἐνδοξοὶ στρατηγοὶ, πράξεις τὰς ὁποίας αἰσχυρόμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐπαναλάβωμεν, προσεπιφέρει: «ὅθεν καὶ δικαίως ἂν τις αὐτοὺς οὐχ ἑταίρους, ἀλλ' ἑταίρας ὑπελάμβανεν εἶναι· οὐδὲ στρατιώτας, ἀλλὰ χαμαιτύπους προσηγόρευσεν. Ἀνδροφόνοι γὰρ τὴν φύσιν ὄντες, ἀνδροπόριοι τὸν τρόπον ἦσαν. Ἀπλῶς δ' εἰπεῖν, ἵνα παύσωμαι μακρολογῶν, ἄλλως τε καὶ τοσοῦτων μοι πραγμάτων ἐπικεχυμένων, ἡγοῦμαι, τοιαῦτα θηρία γεγονέναι, καὶ τοιούτους τὸν τρόπον, τοὺς φίλους καὶ τοὺς ἑταίρους Φιλίππου προσαγορευθέντας, οἷους οὔτε τοὺς Κενταύρους τοὺς τὸ Πήλιον κατασχόντας, οὔτε τοὺς Λαιστρυγόνας τοὺς τὸ Λεοντίνον πεδῖον οἰκίσαντας. οὔτ' ἄλλους οὐδ' ὁποίους.»

Ἐκ τούτων τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοπόμπου λεγομένων, ἐν μέρους μόνον, ὅχι τὸ ὅλον, ἦτο ἀληθές, βεβαίως ἐπρεπε νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ μακεδονικὴ αὐλή, πολιτεία, κοινωνία ἦτο τὸ αἰσχρότερον

1. τερατούργημα ἀφ' ὅσα ποτὲ ἡγεμῶν διέπλασεν ἐν τῷ κόσμῳ
 2. τούτῳ, καὶ ὅτι ὁ Φίλιππος, ὁ προϊστάμενος τοῦ κράτους ἐκείνου
 3. καὶ τὸ πλείστον δημιουργὸς αὐτοῦ διατελέσας, ἦτο ὁ ἐξωλέστερος
 4. τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ' ἤδη ὁ καλὸς κάγαθος Πολύβιος ἀπεδοκίμασε
 5. διαρρήδην τὴν πικρίαν καὶ τὴν ἀθυρογλωσσίαν τοῦ Χίου ἱστορικοῦ.
 6. Ὁ Πολύβιος παρατρρεῖ πρὸ πάντων, ὅτι ὁ Θεόπομπος, εἰπὼν τὸν
 7. Φίλιππον βασιλέα εὐφύεστατον πρὸς ἀρετὴν γεγονότα καὶ προσθεὶς
 8. ὅτι μηδέποτε ἡ Εὐρώπη παρήγαγε τοιοῦτον ἄνδρα τὸ παράπαν,
 9. ἔπειτα δὲ ἐπισωρεύων κατ' αὐτοῦ τοσαῦτα αἰσχρὰ καὶ δεινὰ, περιέ-
 10. πεισεν εἰς πρόδηλον ἀντίρρῃσιν. Ἀλλὰ παρεκτός τούτου, ὁμολογου-
 11. μένως ἐσυκοφάντησε τὸν βασιλέα καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ. Διότι ἐάν
 12. ὁ λόγος ᾗ· ὁ περὶ Σαρδαναπάλου καὶ τῶν συντρόφων αὐτοῦ, τοῦ
 13. ὁποίου τὴν ἐν τῷ βίῳ προκίρσιν καὶ τὴν ἀσέλγειαν μαρτυρεῖ ἡ
 14. ἐπὶ τοῦ τάφου ἐπιγραφὴ,

Ταῦτ' ἔχω, ὅσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύριξα, καὶ μετ' ἔρωτος
 τέρπν' ἔπαθον,

ἴσως ἡδύνατο τις νὰ μεταχειρισθῇ τοσαύτην κακορρήμοσύνην. Περὶ
 δὲ Φιλίππου καὶ τῶν ἐκείνου φίλων ὁμιλῶν, ὄχι μόνον ἀπρεπέ-
 στατον εἶναι ν' ἀποδίδῃ αὐτοῖς μάλακίαν, ἀνανδρίαν, ἀναισχυντίαν,
 ἀλλὰ τοῖναντίον πρέπει νὰ φοβῇται μᾶλλον ὅτι δὲν θέλει δυνηθῇ
 νὰ ἐγκωμιάτῃ ἐπαξίως τὴν γενναϊότητα, καὶ τὴν φιλοπονίαν, καὶ
 ἐνὶ λόγῳ τὴν ἀρετὴν ἀνδρῶν, οἵτινες προφανῶς, διὰ τῶν ἔργων καὶ
 τῆς τόλμης αὐτῶν, ἐξ ἐλαχίστης βασιλείας ἐνδοξοτάτην καὶ μεγί-
 στην τὴν Μακεδόνων ἀρχὴν κατεσχεύασαν. Χωρὶς δὲ νὰ ἐνδιατρί-
 ψωμεν, ἐξακολουθεῖ ὁ Πολύβιος, εἰς τὰς ἐπὶ Φιλίππου πράξεις, αἱ
 μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὑπὸ τῶν προειρημένων ἀνδρῶν μετ' Ἀλε-
 ξάνδρου συντελεσθεῖσαι, ὁμολογουμένην τὴν ἐπ' ἀρετῇ φήμην αὐτῶν
 παρέδωκαν εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Διότι μεγάλην ἴσως μερίδα τῶν
 πεπραγμένων πρέπει ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸν προεστῶτα τῶν ὅλων
 Ἀλέξανδρον, οὐ μικρὰν δὲ μὲν καὶ παραδόξους μάχαις ἐνίκησαν τοὺς ὑπε-
 ναντίους, πολλοὺς δὲ καὶ παραβόλους ὑπέμειναν πόνοισι καὶ κινδύ-
 νους καὶ ταλαιπωρίας· πλείστης δὲ περιουσίας κυριεύσαντες καὶ
 πρὸς ἀπάσας τὰς ἐπιθυμίας πλείστης εὐπορήσαντες ἀπολαύσεως,

οὔτε κατὰ τὴν σωματικὴν δύναμιν διὰ ταῦτα οὐδέποτε ἡλαττώθησαν, οὔτε κατὰ τὰς ψυχικὰς ὁρμὰς οὐδὲν ἄδικον οὐδὲ ἀσελγὲς ἐπετῆδευσαν. Ἄπαντες δὲ βασιλικοὶ οὕτως εἰπεῖν καὶ ταῖς μεγαλοψυχίαις, καὶ ταῖς σωφροσύναις, καὶ ταῖς τόλμαις ἀπέβησαν, Φιλίππῳ, καὶ μετ' αὐτόν, Ἀλεξάνδρῳ συμβίωσαντες. Ταῦτα ὁ Πολύβιος.

Ὁ δὲ Ἰσοκράτης, τοῦ ὁποίου τὴν χρηστότητα καὶ τὴν φιλοπατρίαν οὐδεὶς πώποτε ὑπώπτευεν, οὐ μόνον εἰς συνεχῆ οἰκειότητα δι' ἀλληλογραφίας πρὸς τὸν Φίλιππον περιῆλθεν, οὐ μόνον τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀνδρὸς ἀπεθαύμασε καὶ διετράνωσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην αὐτοῦ πολιτείαν καὶ τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα προαίρεσιν παρέστησεν αἰέποτε ὡς ἀγαθὴν, καὶ πλεῖστα ὅσα πλεονεκτήματα ἐπαγγελλομένην.

Τίς δὲ, ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων ἀντιφατικῶν κρίσεων, ἡ ἀληθεια; Ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο ὄξυς περὶ τὰς ὁρμὰς αὐτοῦ, καὶ περὶ τὰς ἐξῆς τοῦ βίου ἀκρατος, μαρτυρεῖται ὑπὸ γεγονότων τὰ ὁποῖα δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀναμφισβήτητα. Ἀλλ' ἕτερα πάλιν γεγονότα ἀποδεικνύουσιν ὅτι διὰ τὴν ὀξύτητα ἐκείνην καὶ τὴν ἀκρασίαν, οὔτε τὴν μεγαλοφροσύνην, οὔτε τὴν λεπτότητα, οὔτε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων ἀπέβηλεν. Ὁ βασιλεὺς ὅστις ἔδωκεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ διδάσκαλον τὸν Ἀριστοτέλην, ᾗ ἔξευρε βεβαίως νὰ κρίνῃ καὶ νὰ ἐκτιμᾷ τὰ ἐξοχώτερα τῶν διανοητικῶν προτερημάτων ὅσα ὁ θεὸς ἀπένειμέ ποτε εἰς ἄνθρωπον. Ὁ βασιλεὺς ὅστις τοσοῦτον ἠγάπησε καὶ περιεποιήθη τὴν ἐλληνικὴν τέχνην καὶ φιλολογίαν καὶ τοσαύτην ὁ ἴδιος ἀνέδειξε περὶ τὸν Ἕλληνα λόγον ἐπιτηδείοτητα, εἶχε βεβαίως τὴν συνειδήσιν τοῦ κάλλους καὶ τοῦ ὕψους τῶν ἀρίστων ἔργων ἀφ' ὅσα ποτὲ ὁ ἀνθρώπινος παρήγαγε νοῦς. Ὁ βασιλεὺς, ὅστις κατ' ἐπανάληψιν δικαιούμενος νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλει, μετὰ τε τὴν κατάλυσιν τοῦ φωκικοῦ πολέμου καὶ μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην, βεβαίως δὲ δυνάμενος νὰ καταφέρῃ κατ' αὐτῆς τὰς καίριωτέρας τῶν πληγῶν, ἐφείσθη οὐδὲν ἥττον αἰέποτε αὐτῆς, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἀνευ λύτρων ἀπέδωκεν αὐτῇ καὶ πολυειδῶς ἄλλως τὴν ἀτυχίαν αὐτῆς ἐθροάπευσεν, ἔδωκεν ἀναμφιβόλως τρανώτατον δαῖγμα τῆς μεγα-

λοφροσύνης αὐτοῦ καὶ τῆς εὐλαθείας ἦν ἡσθάνετο πρὸς τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀνδρῶν ἐν οἷς συγκεφαλαιοῦνται τὸ ἄκρον ἄνωγον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ, λέγουσιν, ὁ Φίλιππος ἀνεδείχθη ψεύστης, δόλιος, ἀπατεῶν· τὸ καθ' ἡμᾶς, διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἀνωτέρω ἀπεδείξαμεν, ὅτι αἱ πλείσταί τῶν κατηγοριῶν τούτων εἶναι ἀνυπόστατοι, καὶ ὅτι ἂν ἐνίοτε παρέβη τὸν λόγον αὐτοῦ, δὲν ἤμαρτε κατὰ τοῦτο οὔτε πλείοντερον οὔτε δεινότερον ἀφ' ὅσον ἡ ἱστορία, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ δυστυχίαν, παρίστανει ἡμῖν ἀμαρτάνοντας καὶ λαοὺς καὶ ἄνδρας λαβόντας ἅπαξ εἰς χεῖρας δυσκαταμάχητον δύναμιν. Ἀλλὰ, ἐπιφέρουσιν, ὁ Φίλιππος κατέσκαψε πολλὰς ἑλληνίδας πόλεις καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἐξηνδραπόδισε. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές· εἰμὴ ὡς πρὸς τὰς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς· καὶ ἐνῶ, μὴ γνωρίζοντες ἀκριβῶς τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου, δὲν ἤξεύρομεν μέχρι τίνος αἱ πόλεις αὗται δὲν κατηνάγκασαν, διὰ τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, τὸν Φίλιππον εἰς τὴν ἐσχάτην ἐκείνην καταφορὰν, ἐλάβομεν ἀφ' ἐτέρου ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ἤδη, ὅτι, δεχόμενοι τὰ πράγματα ὅπως παριστῶσιν αὐτὰ οἱ τῶν Ἀθηνῶν ῥήτορες, πάλιν ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας δὲν ἀνέδειξε, μετὰ τὴν νίκην, τὴν ἀμείλιχον ἐκείνην ἀγριότητα καὶ ἀπανθρωπίαν εἰς ἣν ἐξετραχηλίσθησαν ἄλλοτε ποτε Πελοποννήσιοί τε καὶ Ἀθηναῖοι, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Καθόλου δὲ ἀνεξετάζόμενος ὁ τοῦ Φιλίππου βίος, παρίστανει αὐτὸν ἀναμφιβόλως ἕνα τῶν μᾶλλον μεγαλεπήβολων καὶ τῶν μᾶλλον μεγαλοπραγμῶνων ἀνδρῶν ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ὅτε ὁ Φίλιππος ἐβασίλευσε, τὸ μακεδονικὸν κράτος περιωρίζετο εἰς μικράν τινα περὶ τὴν Πέλλαν χώραν, ἣτις καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς πλεισιεστάτης παραλίας διεχωρίζετο ἐν μέρει ὑπὸ πολλῶν αὐτονόμων καὶ ἰσχυρῶν ἑλληνίδων πόλεων· ὅτε δὲ ὁ Φίλιππος ἀπέθανε, τὸ μακεδονικὸν κράτος ἐξηπλοῦτο ἀπὸ τῆς Προποντιδὸς μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ μέχρι τῆς Ἰονίου θαλάσσης. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων πᾶσαι αἱ πόλεις ἀνεγνώριζον τὴν κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως, ἐξαιρέσει μόνον τῆς Σπάρτης καὶ τινῶν ὀρεινῶν λαῶν

οἱοί ᾤσαν οἱ Αἰτωλοὶ, οἱ διασώσαντες τὴν αὐτονομίαν διὰ τε τὸ ἀκκτονόμαστον αὐτῶν καὶ τὴν τραχύτητα τῆς χώρας ἐν ᾗ ὄκουν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἡ τύχη ἐβοήθησεν αὐτὸν πολὺ περὶ τὴν ἐπιτέ-
 λεσιν τοῦ ἔργου τούτου· διότι ὁ Φίλιππος εὗρε τὴν ἐνταῦθα Ἑλ-
 λάδα ἐντελῶς σχεδὸν παρακμάσασαν, καὶ, τούτου ἕνεκα, εὐχερῶς
 ἐδέσποσεν αὐτῇ. Ὡς τε ἂν διέπραττε τὴν κατὰκτησιν τῆς Ἑλλάδος
 ἀπλῶς ἵνα κατακτήσῃ αὐτήν, οὐδόλως, τῇ ἀληθείᾳ, ᾗ ἐλόμεν
 θαυμάσει τὸν ἄδρα. Ἀλλ' ὁ Φίλιππος δὲν ἦτο ἐκ τῶν κοινῶν
 ἐκείνων κατακτητῶν οἷους ἀναφέρει πολλοὺς ἡ ἱστορία. Παραλεί-
 ποντες νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν μεγάλην στρατιωτικὴν αὐτοῦ μεταρ-
 ρυθμισιν, περὶ ἧς ἐν ἐκτάσει ἀνωτέρω ὠμιλήσαμεν καὶ δι' ἧς το-
 σοῦτον σπουδαίως ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου ἐπὶ δύο
 περίπου ἑκατονταετηρίδας, ἐριστῶντες δὲ ἰδίως τὴν προσοχὴν ἐν-
 ταῦθα εἰς τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα σχέσεις αὐτοῦ, παρατηροῦμεν,
 ὅτι ὡρελήθη μὲν ἀπὸ τὴν παρακμὴν τοῦ προηγουμένου αὐτῆς
 πολιτικοῦ συστήματος, ἵνα καθυποβάλῃ αὐτὴν εἰς τὴν μοναρχικὴν
 αὐτοῦ ἡγεμονίαν, ἀλλὰ δὲν ἔπραξε τοῦτο ἵνα κατακτήσῃ, ἵνα φο-
 ρολογήσῃ, ἵνα νέμῃται τὰς χώρας ταύτας· ἐπεξήτησε τὴν ἐπ' αὐτῶν
 κυριαρχίαν ἐπὶ τῷ πολὺ εὐγενεστερῷ σκοπῷ οὐ μόνον νὰ διασώσῃ
 αὐτὰς ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου εἰς ὃν ἀπαραιτήτως κατεφέροντο, ἀλλὰ καὶ
 ἀληθῆ τινα ἀναβίωσιν νὰ θαυματουργήσῃ καὶ νέον ἐνεργείας στά-
 διον εἰς αὐτὰς νὰ διανοίξῃ. Καὶ μὲν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων, καὶ τῶν
 νεωτέρων τινές, δὲν παραδέχονται τὴν τοιαύτην ἐποψίν τῆς τοῦ
 Φιλίππου πολιτείας, θεωροῦντες αὐτὸν μᾶλλον ὡς καταδουλώσαντα
 τὴν Ἑλλάδα καὶ πολλῶν συμφορῶν αὐτῇ πρόξενον γεγόμενον,
 ἀλλ' ἡ δοξασία αὕτη εἶναι τοσοῦτον πρὸς τὰ πράγματα πολεμικά
 ὥστε δὲν ἐννοοῦμεν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπικρατῇ εἰς ἐτι εἰς τού-
 καθ' ἡμᾶς χρόνους. Ὅτι ἀρχαῖοι ἐπρέσβευσαν τοιοῦτόν τι δὲν
 ἀποροῦμεν, διότι ἄλλοι μὲν αὐτῶν δὲν ἐπέζησαν ἵνα ἴδωσι τὸ μέγα
 ἔργον τῆς διαδόσεως τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν, ἄλλοι δὲ δὲν
 κατενόησαν τὰ προεχθῆ ἢ πόρρω ἀποτελέσματα τοῦ ἔργου τούτου·
 ἀλλ' ὅτι νεώτεροι ἱστορικοὶ, πρὸ ὑψηλῶν ἔχοντες τὸν ἐξελληνι-
 σμὸν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰ ἀπὸ τούτου προκύψαντα σπουδαῖα
 ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικοῦ κατὰ τε

τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους, ἐπιμένουσιν οὐδὲν ἥττον ὁμιλοῦντες περὶ καταδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ καταλύσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, τοῦτο μάλιστα φαίνεται ἀκατανόητον. Ὁ Γρότε, λ. χ. ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὸν ἐπιφανέστατον τῶν νεωτερικῶν ιστορικῶν, δὲν διστάζει νὰ θεωρήσῃ τὴν σχέσιν τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔχουσιν, ὅπως τὰ μεταξὺ Νηπολέοντος Α΄. καὶ τῆς παρὰ ῥήνιου ὁμοσπονδίας τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων. Καθὼς οἱ Γερμανοὶ ἐκεῖνοι, λέγει, καὶ τοὶ μὴδὲν συμφέρον ἔχοντες εἰς τὰς κατακτήσεις τοῦ Ναπολέοντος, ἠναγκάζοντο ὅμως νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτόν, οὕτω καὶ οἱ ἑνταῦθα Ἕλληνες, καὶ τοὶ μὴδὲν συμφέρον ἔχοντες εἰς τὸ ἐπιχειρήματα τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑπὸ μόνῃς τῆς βίας ἠναγκάσθησαν νὰ συμπράξωσιν εἰς αὐτό. Ἀλλ' εἶπεν ἄρά γε τοῦτο σπουδάζων ὁ μέγας Βρετανὸς ιστοριογράφος; Βεβαίως οἱ Γερμανοὶ οὐδὲν συμφέρον εἶχον οὔτε εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰσπανίας, ἐν ᾗ ἀφαιδῶς ἔχυσαν τὸ αἷμα αὐτῶν ἕνεκα τῶν παραλόγων τοῦ δυνάστητος βουλευμάτων, οὔτε εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ῥωσίας ἐν ᾗ κακῶς πολλὰ αὐτῶν μυριάδες ἀπώλοντο, ὑπὸ τὰς ἀετοφόρους αὐτοῦ σημαίας. Ἀλλ' εἶναι τῷ ὄντι ἀληθές, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν, κατηναγκάσθησαν ὑπὸ τῶν Μακεδόνων βασιλέων νὰ στρατεύσωσιν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, οὐδεμίαν ἔχοντες πρὸς τοῦτο οἰκοθεν προαίρεσιν καὶ μὴδὲν ἐθνικόν, πολιτικόν, κοινωνικόν συμφέρον; Μήπως ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ὁ κατὰ τῆς Ἀσίας ἀγὼν δὲν ὑπῆρξε τὸ αἰώνιον ὄνειρον τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος; Μήπως τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τὸ θέμα τοῦ ἀρχαιοτάτου ἡμῶν ἔπους; Μήπως ἐπὶ τούτῳ δὲν ἔστησεν ὁ Κίμων τὰ ἀξιμνήστα αὐτοῦ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ Κύπρον τρώπαια; Μήπως τοῦτο δὲν συνεβούλευσεν ὁ Θουκυδίδης ὁ πρεσβύτερος; Μήπως τοῦτο δὲν ἐπεχείρησεν ὁ μέγας Ἀγησίλαος; Μήπως εἰς τοῦτο δὲν προέτρπευεν ἀπαύστως τὸν Φίλιππον ὁ Ἀθηναῖος Ἰσοκράτης; Ἡ ἰδέα λοιπὸν τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀσίας ἦτο ἀνέκαθεν ἰδέα καθαρῶς ἑλληνικὴ, τὴν ὅποιαν ἀπὸ τῶν σπλάγγων τοῦ ἔθνους προκύψασαν, ἡσπάρθησαν ἀπλῶς καὶ ἐπετέλεσαν ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος· ἐνῷ ἡ κατάκτησις τῆς Ἰσπανίας ἢ τῆς Ῥωσίας, ἦσαν διανοήματα παρὰ ῥθέντα ἐν μὲν φ

τῷ ἐγκρατῶ τοῦ μεγάλου νεωτέρου δορυκτῆτορος, διανοήματα ἐντελῶς ἄλλότρια τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων καὶ τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, τὸ ὅποιον ἀληθῶς ὑπὸ μόντης τῆς βίης ἀναγκαζόμενον συνέπραττεν εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν αὐτῶν. Πλὴν τούτου ἵπῳ εἶναι δυνατόν νὰ εἰπῶμεν ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος οὐδὲν εἶχε συμφέρον εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας; Πρῶτον αὐτῆς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν βαρβάρων ἀπελευθέρωσις τοσούτων κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων. Ἐπειτα αἱ μυρίαὶ πόλεις αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ μέχρι Καυκάσου, καὶ Ἰνδοῦ, καὶ Αἰθιοπίας κτισθεῖσαι, ὑπὸ Ἑλλήνων ἀποίκων κατφύσθησαν κατὰ τοὺς ἐλληνικοὺς ἀστυκοὺς θεσμοὺς διοργανώθησαν τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἐλάλησαν ὑπὸ ἐλλήνων τεχνιτῶν διεκοσμήθησαν ὑπὸ ἐλλήνων στρατηγῶν ἐφρουρήθησαν καὶ ἀνέδειξαν Ἑλλήνας φιλοσόφους, ἀστρονόμους, γεωγράφους, γραμματικούς, ῥήτορας πολιτικούς τε καὶ ἐκκλησιαστικούς, τοσοῦτους καὶ τηλικούτους, ὥστε αὐτοὶ καὶ μόνοι ᾔθελον εἶναι ἱκανοὶ νὰ δικαιώσωσι τὸ ὄνομα τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος. Ἐὰν ὑπάρχῃ εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν γεγονὸς δυνάμενον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς ἐν Ἑλλάδι ἰδρυθείσης ὑπὸ τοῦ Φιλίππου μακεδονικῆς ἡγεμονίας, τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι μᾶλλον ἢ ᾔδη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν συμβαίνουσα ἔνωσις τῆς Ἰταλικῆς ἐθνότητος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ πεδεμοντινοῦ βασιλέως Βίκτωρος Ἐμμανουήλ. Τὸ Πεδεμόντιον περιελάμβανε φυλάς τινας, οὐκ ὀλίγας, αἵτινες ὁμολογουμένως δὲν ἦσαν ἰταλικῆς καταγωγῆς, καὶ ἐν τούτοις ἀπετέλουν τὸ κράτιστον τοῦ πεδεμοντινοῦ στρατοῦ μέρος. Οἱ δὲ ὡς ἰταλοὶ θεωρούμενοι ὑπήκοοι τοῦ πεδεμοντίου, λαοῦσι διάλεκτον τοσοῦτον ιδιόρρυθμον, ὥστε εἶναι δύσληπτος εἰς τοὺς κατοίκους τῆς λοιπῆς Ἰταλίας. Ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ ἀνώτεραι τοῦ Πεδεμοντίου τάξεις πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ μεταχειρίζωνται τὸν μεμουσωμένον ἐκεῖνον τοσκανικὸν λόγον, ὅστις διὰ ῥωμαϊκῶν μάλιστα χειλέων ἐκφερόμενος, ἀποτελεῖ τὸ ἐντελέστερον τῆς Ἰταλικῆς γλώσσης ἰδίωμα. Ἀπαντα τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλολογίας ἐφ' οἷς τοσοῦτον δικαίως καυχᾶται ἡ Ἰταλία, εἶχον παραχθῇ ἐκτὸς τοῦ Πεδεμοντίου. Ἀπασαὶ αἱ λαμπρότεραι καὶ

ἐνδοξό-εσαι ἱστορικαὶ τῆς Ἰταλίας παραδόσεις, συνεδέοντό μετὰ χωρῶν παντελῶς ἀλλοτρίων τοῦ Πεδεμοντίου. Ἐνὶ λόγῳ τὸ Πεδεμοντίον ἐθεωρεῖτο ὑπὸ κλείστων Ἰταλῶν ὡς χώρα σχεδὸν μὴ ἰταλική, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτοῦ πολλάκις ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἰταλῶν ὠνομάσθησαν βάρβαροι. Οὐδὲν ἦττον, ἐπειδὴ τὸ Πεδεμοντίον περιεῖχε τὸν ἀρίστα συγκεκροτημένον στρατὸν τῆς χερσονήσου καὶ ἡξιώθη νὰ λάβῃ βασιλεῖς καὶ ὑπουργοὺς ἐξόχους, ἀνέλαβε καὶ σχεδὸν συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐνώσεως ἀπιντος τοῦ ἰταλικοῦ ἔθνους. Καὶ ὑπῆρξαν μὲν Ἰταλοὶ τινες καὶ ἄλλοι εὐρωπαῖοι. οἵτινες, ἕνεκα πολιτικῶν συμφερόντων καὶ παθῶν, ἐπέμενον καὶ ἐπιμένουσιν ὀνομάζοντες ἑνικὴν κατάκτησιν τὴν τοῦ Πεδεμοντίου ἡγεμονίαν· ἀλλ' ἡ μεγάλη πλειονοψηφία τοῦ ἰταλικοῦ ἔθνους καὶ ἅπαντες οἱ εἰλικρινεῖς φίλοι τῆς προόδου αὐτοῦ καὶ τῆς δόξης, ἐπεκρότησαν εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουήλ, ὡς ἐπιτηδείστατον νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν πολιτικὴν τῆς ἐθνότητος ἐκείνης ἀναβέωσιν. Διὰ τοῦτο οἱ φίλοι τῆς δόξης καὶ τῆς προόδου τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ ἔθνους δὲν ἤθελον ἐξίσου ἐπικροτήσῃ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνῷ ἡ Μακεδονία εἶχεν ὡς πρὸς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ἀπαραλλάκτως σχεδὸν ὅπως τὸ Πεδεμοντίον ὡς πρὸς τὴν ἄλλην Ἰταλίαν; Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ τῆς πεδεμοντινῆς καὶ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας εἶναι, ὅτι, τῆς μὲν πρώτης ἀδύνατος εἶναι εἰσέτι ἡ ἐκβάσις καὶ ἡ ἐπιτυχία, τῆς δὲ δευτέρας οἱ καρποὶ κεῖνται ἤδη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ κόσμου ἐπὶ διςχίλια ὅλα ἔτη. Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι, ἀπὸ τῶν γενικῶν τούτων παρατηρήσεων εἰς τὰ καθέκαστα ἐρχόμενοι, νὰ ἰδῶμεν, πῶς ὁ τοῦ Φιλίππου υἱὸς καὶ διάδοχος Ἀλέξανδρος ἐξηκολούθησε τὸ ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀρξάμενον μέγα ἔργον.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐγεννήθη, ὡς εἶδομεν, κατὰ ἰούλιον τοῦ 356. Κυριώτατοι μὲν αὐτοῦ παιδαγωγοὶ ὑπῆρξαν ὁ συγγενὴς τῆς Ὀλυμπιάδος Λεωνίδας καὶ ὁ Ἀχαρνὰν Λυσίμαχος, ἐν δὲ τῶν πρώτων βιβλίων τὰ ὁποῖα ἀνέγνωσεν, ἡ Ἰλιάς, τὴν ὁποίαν διαφερόντως ἡγάπησε καθ' ὅλον τὸν βίον καὶ τῆς ὁποίας ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ αἰείποτε ἀντίγραφον, διορθωθὲν, ὡς λέγεται, ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Πάλιν

δὲ ἐξ ὧν τῶν ἡρώων τοῦ ἔπους ἐκείνου, τὸν Ἀχιλλέα μάλιστα ἐθαύμασε καὶ πρὸς τοῦτον μάλιστα ἐζήτηε νὰ ἀφομοιώσῃ ἐαυτὸν, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἐκ μητρός. Τούτου δ' ἔνεκα ἠνέκασεν ἐξαίρετως τὸν Ἀκαρνανά Λυσίμαχον ὅστις ἐαυτὸν μὲν ὠνόμαζε Φοῖνικα, τὸν δ' Ἀλέξανδρον Ἀχιλλέα, Πηλέα δὲ τὸν Φίλιππον. Ἀξιοσημείωτον δὲ, ὅτι καὶ ὁ τῶν νεωτέρων χρόνων ὑπέρτατος πρωταγωνιστής, ὅστις μᾶλλον παντός ἄλλου δικαιούται ν' ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, προετίμα ἐπίσης τὸ ὁμηρικὸν ἔπος ὧν τῶν λοιπῶν τῆς ἀρχαιότητος μνημείων. Διότι εὗρισκε τὸν Ὅμηρον μέγαν ἅμα καὶ ἀληθῆ, καὶ κατεγοητεύετο ὑπὸ τῆς ἀντιθέσεως ἣν παριστῶσιν ἀφ' ἐνός τὰ λεπτά, τὰ εὐγενῆ, τὰ ὑψηλὰ πολλάκις αἰσθήματα τῶν ἡρώων τῆς Ἰλιάδος, ἀφ' ἑτέρου τὰ μέχρι βαρβαρότητος ἀφελῆ αὐτῶν ἦθη, παρατηρῶν ὅτι ἀδιάφορον τὸ ἔνδυμα τὸ περικαλύπτει τὸν ἄνθρωπον, ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ᾖ ἄνθρωπος ἀληθινός, οἷος ὑπάρχει παντοῦ καὶ πάντοτε. Ὁ Ὅμηρος, ἔλεγεν ὁ Νάπολεων, εἶδε καὶ ἔπραξεν· ἐνῷ ὁ Ρωμαῖος Οὐίγγιλιος εἶναι λογιώτατος, μηδὲν ἰδὼν καὶ μηδὲν πράξας. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Ὅτι οὗτος οὐ μόνον πρὸς τὸν Ὅμηρον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ποιητὰς οἰκειῶς εἶχεν ἐκ παίδων, ἐξάγεται ἀπὸ τοῦ ἐξῆς διηγήματος τὸ ὅποῖον θεωρεῖται πάσης πίστεως ἄξιον. Ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο δεκαέτης, ὅτε οἱ περὶ τὸν Αἰσχίνην καὶ τὸν Δημοσθένην πρεσβεύει τῶν Ἀθηναίων εἶχον ἔλθει εἰς Πέλλαν ἵνα διαπραγματευθῶσι τὴν εἰρήνην· ἐνῷ δὲ ὁ Φίλιππος, συμποσιάζων μετ' αὐτῶν, συνωμίλει χαριέντως καὶ εὐθύμως, ὅπως συνείβη, διεσκέδαζεν ὁ παῖς, ἀπαγγέλλων ἐκ μνήμης διάφορα ποιητῶν χωρία καὶ ἰδίως παρέστησε μετὰ παιδὸς ἑτέρου σκηνὴν τινὰ ἑλληνικοῦ δράματος.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο τριςκαίδεκαέτης ὅτε ἡ παιδεία αὐτοῦ ἐπετράπη εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, τὸν ὅποιον ὁ Φίλιππος ἐπὶ τούτῳ ἐκάλεσε παρ' ἐαυτοῦ καὶ τοῦ ὁποίου ὁ πατὴρ Νικόμαχος εἶχε διατελέσει φίλος καὶ ἰατρός τοῦ πατρὸς τοῦ Φιλίππου, Ἀμύντου. Κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς ὁποῖα τινὰ μαθήματα παρέδωκεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον· τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι οὗτος ἐπὶ

τριετίαν τοῦλάχιστον διετέλεσεν ἀκροώμενος τοῦ διδασκάλου ἐκείνου μετὰ πλείστης ἐπιμελείας, καὶ ὅτι προσηλώθη πολὺ εἰς αὐτόν. Ἀναμφισβήτητον δὲ φαίνεται ἐπίσης ὅτι προσεχτήσατο ἱκανὴν περὶ τὸν λόγον ἐπιτηδεύματα, καὶ ὅτι ἐν τῷ μέσω τῶν ἀδιαλείπτων ἀγώνων καὶ κινδύνων τῆς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας, οὐδέποτε ἔπαυσε τερπόμενος περὶ τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ ποιήσεως.

Ἀκριβῶς δὲν ἤξεύρομεν οὐδὲ πότε κατὰ πρῶτον μετέσχε τῶν δημοσίων πραγμάτων. Λέγεται ὅτι νεώτατος ὢν ἔτι, ὑπεδέχθη ποτὲ, ἀποδημούντος τοῦ πατρὸς, τοὺς πρόσβεις τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ κατέπληξεν αὐτοὺς διὰ τε τὴν εὐπρέπειαν τοῦ τρόπου καὶ τῶν ἐρωτημάτων τὴν ἐμβρίθειαν. Στρατεύοντος δὲ τοῦ Φιλίππου ἐπὶ Βυζαντίου τῷ 340, ὁ Ἀλέξανδρος, εἰ καὶ μόλις ὢν ἑκαυδεκάετης, ἀπελείφθη κύριος ἐν τῇ Μακεδονίᾳ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς σφραγίδος. Τότε κατέβαλεν ἐπανάστασιν τῆς γείτονος θρακικῆς φυλῆς τῶν Μεδάρων καὶ κυριεύσας μίαν αὐτῶν πόλιν ἀνωκοδόμησεν αὐτὴν καὶ προσηγόρευσεν Ἀλεξανδρόπολιν ὥστε τοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἐπωνύμων ἐκείνων αὐτοῦ κτισμάτων ὢν πλείστα ὅσα ἔμελλε βραδύτερον νὰ σπεύρῃ κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικήν. Μετὰ δύο δὲ ἔτη, τῷ 338, συνεξστράτευσεν μετὰ τοῦ πατρὸς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐστρατήγησεν ὑπ' αὐτὸν ἐν Χαιρωνείᾳ, καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν νίκην, κατατροπώσας τὸν ἱερὸν τῶν Θηβαίων λόχον. Ἐκ τούτων συνάγεται προδήλως, ὅτι ἂν καὶ πολλαί, ὡς εἶδομεν, προέκυψαν μεταξὺ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ οἰκιακαὶ ἐριδες, ὁ Φίλιππος ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ μετὰ πάσης πίστεως ἐπέτρεπεν αὐτῷ τὰ σπουδαιότερα τῶν πραγμάτων. καὶ μὲν καθ' ἣν στιγμὴν ἐδολοφονήθη ὁ Φίλιππος, πολλοὶ καὶ δυσκαταγώνιστοι κίνδυνοι ἐφάνησαν περιστοιχίζοντες τὸν Ἀλέξανδρον. Ὁ Φίλιππος εἶχε γεννήσει πρὸ ὀλίγου υἱὸν ἀπὸ τῆς νέας αὐτοῦ συζύγου Κλεοπάτρας ταύτης τῆς Κλεοπάτρας ὁ θεῖος, ἡ κατ' ἄλλους ἀδελφός, Ἀτταλὸς ἔρχετο τὰ μέγιστα ἐν τῷ κράτει, ἔχων πολυαριθμούς συγγενεῖς καὶ φίλους, ἐνῶ δὲ Πτολεμαῖος, ὁ Νέαρχος καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι οἰκειῶς ἔχοντες πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ἄνδρες, ἠναγκάστησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν

χώραν. Πλὴν τούτων, ὑπῆρχε τοῦ Περδίκκου, τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ καὶ προκατόχου τοῦ Φιλίππου, υἱὸς, ὀνόματι Ἀμύντας, ὅστις, ὡν ἤδη 24 τοῦλάχιστον ἔτων, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πολλῶν ὡς νόμιμος τῆς βασιλείας διαδόχος. Ἐπὶ πᾶσι δέ, ὁ αἰφνίδιος τοῦ Φιλίππου θάνατος, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δόξης καὶ τῶν λαμπροτέρων προσδοκιῶν. ἰσχυρῶς συνεκίνησε τὰ τε ἐν τῇ πανηγύρει παριστάμενα πλήθη, καὶ ἅπασαν τὴν μακεδονικὴν χώραν, καὶ ἅπαντα τὰ ὑπήκοα ἔθνη. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος ὅστις ἦτο παρὼν καὶ ἀνηγορεύθη πάραυτα βασιλεὺς ὑπὸ τῶν φίλων, ἀνεδείχθη λόγῳ τε καὶ ἔργῳ καθ' ὅλα ἐνάμιλλος τῶν ποικίλων ἐκείνων καὶ μεγάλων δυσχερειῶν. Ἐπεθεώρησε, περιποιήθη καὶ προσφειώθη τὰ διάφορα σώματα τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ, λαλήσας πρὸς αὐτὸν συνετῶς ἅμα καὶ ἐντόνως καὶ ὑποσχεθεὶς νὰ διατηρήσῃ ἀπαρμειωτὸν τὸ ἀξίωμα τῆς βασιλείας, καὶ ἰδίως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν προκηρυχθεῖσαν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν, ἀπαρallάκτως ὅπως ἐμελέτα νὰ πρῆξῃ τοῦτο ὁ Φίλιππος. Τελέσας δὲ λαμπρότατα τὰ τῆς κηδείας τοῦ πατρὸς, διέταξεν ἐνταυτῷ αὐστηρὰς ἀνακρίσεις πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ τιμωρίαν τῶν συνενόχων τοῦ Πausανίου. Ἐκ τούτων ἡ Ὀλυμπιάς οὐ μόνον, φυσικῶ τῷ λόγῳ, διέφυγε πᾶσαν ποινὴν, ἀλλὰ καὶ πολλὴν διετήρησεν ἐπιβρόχην ἐπὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Δύο ἕτεροι συνένοχοι, δύο ἀδελφοὶ ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς τῆς κατὰ τὴν ἄνω Μακεδονίαν χώρας Λυγκηστίδος καταγόμενοι, Ἡρόμένης καὶ Ἀρράβατος, Ἀερόπου υἱοί, ἐθανατώθησαν· ἀθῶος δὲν ἦτο οὐδ' ὁ τρίτος ἀδελφὸς Ἀλέξανδρος, ἀλλ' οὗτος, ἐπεὶ δὴ ἀμέσως μετὰ τὸν φόνον προσηγόρευσε τὸν νέον βασιλέα, ἀπὸ τῆς πάσης τιμωρίας καὶ προήλθη μάλιστα εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα. Διέπραξε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος, καὶ ἄλλους πολλοὺς τότε φόνους. Ἐθανάτωσε τὸν πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντα υἱὸν τοῦ Περδίκκου Ἀμύνταν, συνωμοσίας ἕνεκα. Κατέστησεν ἐκποδὼν τὸν ἀπὸ τῆς Κλεοπάτρας γεννηθέντα υἱὸν τοῦ Φιλίππου· ἡ δὲ Κλεοπάτρα ἐθανατώθη βραδύτερον ὑπὸ τῆς Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ, καὶ παρὰ τὴν θέλησίν του. Τελευταῖον ὁ Ἀτταλος, ὁ τῆς Κλεοπάτρας θεῖος ἢ ἀδελφός, καὶ συνάρχων τοῦ κατὰ τὴν Ἀσίαν μακεδονικοῦ στρατοῦ, ἐφρονεύθη ὡς αὐτῷ· ὑπὸ τοῦ Ἐκκαταίου καὶ τοῦ Φιλῶτα, δυνάμει μυστικῶν δια-

παγῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἄλλοι δέ τινες, εἴτε ἑνοχοὶ ὄντες εἴτε ἀπλῶς - ὑποπτοί, ἐσώθησαν φυγόντες εἰς Ἀσίαν παρὰ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, ὅστις φαίνεται συντελέσας εἰς τὸ ἐνοσιούργημα τοῦ Πausανίου. Ἀλλ' ἐκ τῶν πολλῶν τούτων φωνῶν μὴ ὑπολάβωμεν τὸν Ἀλέξανδρον αἰμοδόρον ἐν Μακεδονίᾳ ἐπεκράτει τοιαύτη ἀνέκαθεν ἀταξία περὶ τὴν διαδοχὴν τῆς βασιλείας, ὥστε εἶδομεν, ὅτι ἅπαντες σχεδὸν οἱ βασιλεῖς ἠναγκάζοντο διὰ τοιούτων βίαιοπραγιῶν νὰ ἐξασφαλίζωσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ὁ δ' Ἀλέξανδρος, γινώσκων ἅπαντα τὰ ὑπήκοα ἔθνη ἑτοιμα πρὸς ἐπανάστασιν, καὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἰδίως σφόδρα διαταραχθεῖσαν, ἐνόμισεν ἔτι μᾶλλον ἀπαραίτητον νὰ ἀπαλλαγῇ παντὸς ἐσωτερικοῦ ἀντιπάλου, πρὶν ἢ ἀποδημῆδας τῆς Μακεδονίας ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀπανταχοῦ κύρωσιν τοῦ ἀμφισβητουμένου αὐτοῦ δικαιώματος.

Τῷόντι, ἅμα δολοφονηθέντος τοῦ Φιλίππου, πολλὴ ἐπεκράτησε, μάλιστα ἐν Ἀθήναις, ταραχὴ, ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους ἰδίως ὑποκινήθεισα, ὅστις παρέστικε τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὡς παρόντα τῇ πόλει ἐλπίδας νέας ἐλευθερίας, ἐξύμνησε τὸ τοῦ Πausανίου ἔργον, ἐξύμρισε τὸν Ἀλέξανδρον, ἀποκαλέσας αὐτὸν παῖδα καὶ Μαργίτην (ἀπὸ χαρακτῆρός τινος ἀξίου περιφρονήσεως ἐνὸς τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων), καὶ ἐπὶ τέλους προέτεινε νὰ θύσῃ ὁ δῆμος εὐαγγέλια, ὅ ἐστιν εὐχαριστήριον πρὸς τοὺς θεοὺς θυσίαν, ἥτις καὶ ἐτελέσθη, ἂν καὶ ὁ Φωκίων ἐπροσπάθησε νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ τοιούτου ἀτεπλήματος· ἐζήτησε δὲ ὁ Δημοσθένης καὶ ἐξωτερικοὺς ἐπικούρους, γράψας ἐπὶ τούτῳ πρὸς τε τὸν Ἀτταλὸν καὶ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀνέδειξαν αὐτῇς τὴν δυσμένειαν αὐτῶν κατὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, οἱ δὲ Ἀμβρακιῶται ἐξέβαλον τὴν φρουρὰν ἣν ὁ Φίλιππος εἶχε καταστήσει ἐν τῇ πόλει αὐτῶν, καὶ οἱ Αἰτωλοὶ ἐφηρτίσαντο τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ φυγάντων γενομένων ἀνδρῶν. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως, οἱ Θεσσαλοὶ ἔμειναν πιστοὶ εἰς τοὺς Μακεδόνας, παρέμεινε δὲ πάντοτε ἐν Καδμείᾳ μακεδονικὴ φρουρὰ καὶ ἔρχον ἐν Θήβαις οἱ μακεδονίζοντες Θηβαῖοι. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἅμα πληροπορήσεις ταῦτα πάντα, ἔδραμεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν

Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ φοβεροῦ, δύο μόλις μῆνας ἀπὸ τῆς δολοφονίας τοῦ πατρὸς, δού; οὕτω δείγμα τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ δραστηριότητος, καὶ δι' ἔργων καταστήσας πρόδηλον, ὅπόσον ἐπλανᾶτο ὁ Δημοσθένης, περιῤῥίζων καὶ περιφρονῶν αὐτόν. Οἱ Θεσσαλοὶ ὑπαδέχθησαν αὐτὸν εὐμενῶς καὶ ἐπέτρεψαν αὐτῷ τὴν πρότερον εἰς τὸν Φίλιππον παραχωρηθεῖσαν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος, διὰ κοινοῦ δόγματος, τὸ ὅποιον μετ' οὐ πολὺ ἐπεκύρωσε καὶ ἡ ἐν Θερμοπύλαις συνεληθοῦσα σύνοδος τῶν Ἀμφικτυόνων. Μεθ' ὃ ἦλθεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Θήβας καὶ ἐκείθεν διὰ τοῦ κορινθιακοῦ ἰσμοῦ εἰς Πελοπόννησον, οὐδεμίαν, ὥς φαίνεται, οὐδαμοῦ ἀπαντήσας ἀντίστασιν. Ὁ ἀναγνώστης ἐρωτᾷ βεβαίως τί ἀπέγιναν αἱ λαπραι ἐκεῖναι διαδηλώσεις καὶ ἐπιδείξεις τῶν Ἀθηναίων. Κατὰ δυστυχίαν πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐνῶ νῴμαζον τὸν Ἀλέξανδρον παῖδα, αὐτοὶ ὥς παῖδες ἀληθῶς ἐπολιτεύθησαν, καὶ ἅμα μαθόντες αὐτὸν ἐπελθόντα, ἔσπευσαν διὰ ψηφίσματος οὐ μόνον συγγνώμην νὰ ζητήσωσι, καὶ ὑποταγὴν πλήρη νὰ ὑποσχεθῶσι, καὶ ὥς ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τιμὰς θείας αὐτῷ ἀπένειμον· ὁ δὲ, ἀπεδέχθη ἐπιεικῶς καὶ μεγαλοφρόνως τὴν κομίσασαν τὸ δόγμα τοῦτο πρεσβείαν εἰς Θήβας, ὅπου ἔτι διέτριβε. Μετὰ δὲ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ περιοδείαν, συνεκάλεσεν ἐν Κορίνθῳ κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον, ἣτις ἀπέδωκεν αὐτῷ, ὅπως ἄλλοτε εἰς τὸν Φίλιππον, τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας ἦν, ὥς καὶ τὴν προηγουμένην, ἐψήρισαν οἱ ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, πλὴν τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἡδύνατο εὐχερῶς νὰ ἀναγκάσῃ καὶ τούτους νὰ ὑποκύψωσιν, ἀλλὰ δὲν ἐνόμισε πρέπον νὰ μεταχειρισθῇ τὴν βίαν κατὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἐκείνης πόλεως, ἐνῶ ὅλοι αἱ λοιπαὶ οἰκιοθελῶς ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ.

Ἡ πράξις ἐκείνη τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου εἶχε πιθανώτατα ἀπαρραλλάκτως ὅπως ἡ πράξις δι' ἧς προηγουμένως ἀπενεμήθη ἡ ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Φίλιππον. Κατὰ δυστυχίαν οὔτε τῆς μιᾶς οὔτε τῆς ἄλλης περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ὁλόκληρον τὸ κείμενον. Ἀλλ' ὅμως ἐκ τινων περικοπῶν τῶν λόγων τῶν ἐν Ἀθήναις ῥητό-

ρων δυνάμεθα νὰ λάβωμεν γενικήν τινα περὶ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἔννοιαν. Καὶ πρῶτον, τοῦτο ἐκαλεῖτο « συνθήκη » ἢ « πρὸς Ἀλέξανδρον συνθήκαι, » καὶ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ διελάμβανεν, ὅτι κοινὴ συνολογοῖται ἐν Ἑλλάδι εἰρήνη καὶ ὅτι ἅπαντες οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἡ συνθήκη ὥριζεν ὅτι, εἴ τις ἐπιχειρήσῃ νὰ καταλύσῃ τὰς ἐπικρατούσας πολιτείας, θέλει θεωρηθῇ ὡς πολέμιος ὑπὸ πάντων τῶν τῆς εἰρήνης μετασχόντων. Ἰδίως ἐκανονίζετο ὅτι οὐδεὶς νέος, θέλει ἐνιδρυθῇ δεσπότης καὶ οὐδεὶς καθαιρέθεις δεσπότης θέλει αὐθις ἀνορθωθῇ. Ἐκάστη πόλις ὑπεχρεοῦτο νὰ μὴ ἐπιχειρῇ ἀθέμιτόν τινα βικιοπραγίαν ὅσον πολιτικούς θανάτους, δημεύσεις, ἀναδατμούς γαιῶν, ἀποκοπὰς χρεῶν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐκάστη πόλις ἐπετρέπετο ὁ ἐλεύθερος κατὰ θάλασσαν πλοῦς, εἰς πάντας δὲ ἀπηγορεύετο νὰ ἐπάγῃσι κώλυμά τι κατὰ τοῦτο ἢ νὰ ἀπάγῃσι πλοῖα ἄλλων πόλεων, ἢ νὰ πέμπωσιν εἰς τοὺς λιμένας αὐτῶν πολεμικὰ πλοῖα, ἢ νὰ κατασκευάζωσιν εἰς τοὺς λιμένας τούτους τοιαῦτα πλοῖα, ἢ καὶ νὰ ναυτολογῶσιν ἐν αὐτοῖς· πᾶσαι αἱ κοινωήσασαι τῆς συνθήκης πόλεις ὥμοσαν ὅτι θέλουσι τηρῆσαι αὐτὴν ἀκριβῶς, καὶ ὅτι θέλουσιν ἀναγράψαι αὐτὴν ἐπὶ στήλης· τελευταῖον ἐπετράπη ἢ εἰς τὴν συμμαχίαν παραδοχὴ πάσης νέας πόλεως ἥτις ἤθελε ζητήσῃ τοῦτο ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὁροῖς. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφασισθέντων ἀνετέθη εἰς διαρκῆ στρατιωτικὴν δυνάμειν ὑπὸ τῇ ἀρχηγίᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου διατελοῦσαν, ὅστις ἀνεκνήρυχθη ἐν ταύτῃ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας πόλεμον· ἡ δὲ τῶν συμμαχίδων πόλειων ὥφειλε νὰ συντελῇ εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον ἅμα ὑπὸ τοῦ βασιλέως προσκληθεῖσα.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν, καθόσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, αἱ περιώνυμοι ἐκεῖναι συνθήκαι, τὰς ὁποίας πολλάκις βραδύτερον ἐπεκαλέσατο ὁ Ἀλέξανδρος, ὀνομάζων αὐτάς « τὰ κοινὰ δόξαντα τοῖς Ἕλλησι, » « τὰ δόγματα τὰ τῶν Ἑλλήνων ». Καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ τε τύπος τῶν συνθηκῶν τούτων καὶ αἱ κατ' ἰδίαν διατάξεις αὐτῶν ἦσαν ἐλευθερώτερα τῶν γνωστῶν ἡμῖν διατάξεων τῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν ἡγεμονίας. Ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία ἰδρύθη δυνάμει συνθηκῶν τὰς ὁποίας ὥμοσαν οἱ ἀντιπρόσω-

ποι ὄλων τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἐνῷ αἱ προηγούμεναι ἡγεμονίαι εἶχον ἰδρυθῆναι δυνάμει συνθηκῶν τὰς ὁποίας ὤμοσαν μὲν τινες τῶν πόλεων, τὰς ὁποίας ὁμως ἐπειτα ἡ ἡγεμὼν πόλις ἐπέβαλε διὰ τῆς βίας εἰς τὰς ἐπιλοίπους. Πλὴν τούτου ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία δὲν ἀπήτησεν ἀπὸ τὰς συμμαχίδας πόλεις ταχτικῶν ἐτήτιον φόρον, ὅπως ἐπραξάν ἄλλοτε οἱ Σπαρτιάται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία κατηγορήθη μὲν ἐπὶ παραβάσει τῶν συντεθειμένων, κατηγορήθη ὅτι μετέβαλε τὰ πολιτεύματα πόλεων τινων, ὅτι ἐξώρισε πόλιν, ὅτι ἐνίδρυσε δεσπότης καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἡγεμονίαι τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐξετραχηλίσθησαν πολλάκις εἰς ὁμοίας βιαιοπραγίας. Καὶ ἐπειτα, ποθεν ἡξέυρομεν τὰς παραβάσεις τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας; Τὰς ἡξέυρομεν ἀπὸ τοὺς μικρὸν μετέπειτα ἐκφωνηθέντας ὑπὸ Ἀθηναίων ῥητόρων λόγους ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Παρεκτὸς ὁμως ὅτι οἱ λόγοι ἐκεῖνοι περιέχουν πιθανώτατα ὑπερβολὰς πολλὰς, αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι ἐξεφωνοῦντο ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου μαρτυρεῖ ἀποχρώντως, ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία ἐσέβετο τὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν τῶν πόλεων.

Ὅπως δὴποτε οὕτω ῥυθμισθέντων τῶν κατὰ τὴν ἐνταῦθα ἑλλάδα πραγμάτων, ὁ Ἀλέξανδρος ἐπανῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 335 εἰς Μακεδονίαν, ἵνα συμπληρώσῃ τὰς ἀναγκαίας πρὸς τὴν περσικὴν αὐτοῦ ἐκστρατεῖαν παρασκευάς. Πρὶν ὁμως διαπεραιωθῆ εἰς τὴν ἀνατολὴν, ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Ἰλλυριῶν, τῶν Παϊόνων καὶ τῶν Θρακῶν, οἵτινες, οἰκοῦντες πρὸς δυσμὰς, πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν τῆς Πέλλης, εἶχον μὲν ὑποταχθῆ εἰς τὸν Φίλιππον, ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν ἤθελον ὑποκύβει προθύμως εἰς τὸν νέον αὐτοῦ διάδοχον, ἐὰν δὲν ἐλάμβανον πείραν τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

Ὅθεν ἐν ἔαρι τοῦ 335 ἐστράτευσεν ὁ Ἀλέξανδρος πρὸ πάντων πρὸς βορρᾶν, ἐξέβησε τὴν δίοδον τοῦ Αἵμου, κατετρόπως τὴν μεγάλην θρακικὴν φυλὴν τῶν Τριβαλλῶν, ἔφθασεν ἐπειτα μετὰ τριήμερον πορείαν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Ἰστρου, ἠδυνήθη νὰ περὶσσει τὸν μέγιστον τοῦτον ποταμὸν, ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς πέραν.

αὐτοῦ κατοικοῦντας Γέτας, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν ἀμέσως εἰς τὰ ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ, διότι ὁ κύριος αὐτοῦ σκοπὸς ἦτο οὐχὶ νὰ παρατείνῃ ἐπ' ἄπειρον τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατακτήσεις, ἀλλὰ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Θράκης ἀρχήν. Τοσοῦτον δὲ τρόμον ἐνέπνευσαν τὰ κατορθώματα αὐτοῦ, ὥστε οὐ μόνον οἱ Τριβαλλοὶ, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀνεξάρτητα Θράκες ἐκ τῶν πέριξ οἰκούντων, ἔσπευσαν νὰ πέμψωσι πρὸς αὐτὸν πρέσβεις προσφέροντες δῶρα καὶ αἰτοῦντες εἰρήνην, ἣν ἐπέτρεψεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὁρμήσας ἀμέσως πρὸς τὴν χώραν τῶν Ἀγριάνων καὶ τῶν ἄλλων Παιόνων ἥτις ἔκειτο μεταξὺ τοῦ Στρυμόνος καὶ τοῦ ἄνω Ἀξιοῦ. Καὶ τοὺς μὲν Ἀγριᾶνας εὖρε φιλικῶς πρὸς αὐτὸν ἔχοντας· ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπληροφορήθη ὅτι ἀπεστάτησεν ὁ Ἰλλυριὸς Κλείτος. Ὅθιν ἐστράτευσεν ἐν τῷ ἅμα κατ' αὐτοῦ, διχτρίζοντος περὶ τὴν πόλιν Πήλλιον, ὁχυροτάτην οὔσαν καὶ κεκμένην πρὸς μεσημβρίαν τῆς Λυχνίτιδος ἢ Λυχνιδίης λίμνης, τῆς σημερινῆς λίμνης τῆς Ὀχρίδος, εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Σκάρδου ἢ Πίνδου, πλησίον τῆς θέσεως ὅπου τὸ ὄρος τοῦτο διασπᾶται ὑπὸ ῥήγματος ὀνομαζομένου σήμερον κλεισοῦρα τοῦ Τσελγῶν ἢ Δεσῶλ. Ἐπειδὴ δὲ ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ Κλείτου καὶ ὁ τῆς Ἰλλυρικῆς φυλῆς τῶν Ταυλαντίων βασιλεὺς Γλαυκίας, ὁ Ἀλέξανδρος ἠναγκάσθη κατ' ἀρχὰς νὰ ὑποχωρήσῃ· καὶ πράξας τοῦτο μετὰ πλείστης ὁπλῆς ἐπιτηδειότητος, ἔπειτα ἐπέστρεψεν ἀμέσως διὰ νυκτός ἐπὶ τοὺς πολεμίους, κατέλαβεν αἰφνιδίως αὐτοὺς κοιμωμένους ἐν τῷ στρατοπέδῳ, κατετρόπωσε κατὰ κράτος καὶ ἠνάγκασε τὸν Κλείτον νὰ ἐκχωρήσῃ μὲν ἀπὸ τοῦ Πηλλίου, νὰ καταφύγῃ δὲ πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν τοῦ Γλαυκίου χώραν. Ἀλλὰ μόλις εἶχε διαπράξει τὸ κατορθῶμα τοῦτο, κατὰ αὐγουστον τοῦ 335, καὶ ἔλαβεν ἐξ Ἑλλάδος τὴν ἀγγελίαν, ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἀποστάντες ἐπολιόρουν τὴν ἐν Καδμείᾳ μακεδονικὴν φρουράν.

Τὰ ἔθνη εὐκολώτερον ἀποβάλλουσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἢ τὰς ἑξεις καὶ τὰς ἀξιώσεις. Αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, καὶ τοὶ πρὸ πολ-
λοῦ περιελθούσαι εἰς πολλὴν ἀτονίαν καὶ ἐκλυσιν, ἔσωζον ὅμως ἐν
μέρσι τοῦλάχιστον τὴν ἀρχαίαν ἑξίν καὶ ἀξίωσιν τῆς ἐντελοῦς αὐτο-
κρατίας. Ἐντὺς τῶν τελευταίων τριῶν ἐνικυτῶν ἠναγκάσθησαν δις

κατ' ἐπανάληψιν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν· ἀλλὰ ὑπῆρχεν ἐν αὐταῖς μερὶς τις δυσμενῶς πρὸς τὴν ἡγεμονίαν ταύτην διακειμένη, ἀπαρallάκτως καθὼς ἄλλοτε ὑπῆρχον πόλεις ἢ πολιτικαὶ μερίδες δυσμενῶς ἔχουσαι πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν· ἡ δὲ ἀντιμακεδονικὴ αὕτη μερὶς ἀφορμὴν μόνον ἐξήτει ἵνα ἀποπτύσῃ τὸν νέον χαλινόν, καὶ τὴν ἀφορμὴν ταύτην ἔδωκεν ἡ τοσοῦτον πόρρω τῆς Ἑλλάδος περὶ τὰς παρὰ τὸν Ἰστρον χώρας γενομένη ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀντήγγελλε βεβαίως τακτικῶς εἰς Ἑλλαν τὰ παρ' αὐτοῦ ἐνεργούμενα, ἀλλὰ τὰ ἔγγραφα αὐτοῦ, ἀναγινωσκόμενα ὑπὸ τῶν αὐτόθι ἐπιτρόπων τῆς ἀρχῆς, δὲν ἐδημοσιεύοντο· ἡ ἀπουσία τοῦ ἐν τούτοις παρετείνετο· καὶ ἐπειδὴ οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων ῥέπουσιν, ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, εἰς τὸ νὰ πιστεύωσι μᾶλλον τὰ ἀπαίσια ἢ τὰ αἰσια, ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ 335 διεδόθη αἶφνης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ φήμη ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὄχι μόνον ἡττήθη ἀλλὰ καὶ ἀπέθανεν. Ἡ φήμη αὕτη, φυσικῶς τῷ λόγῳ, παρήγαγε πολλὴν πνευμάτων ταραχὴν, καὶ πρὸ πάντων παρὰ τοῖς Θηβαίοις, οἵτινες, κατεχόμενοι ὑπὸ μακεδονικῆς φρουρᾶς καὶ ὑπὸ μακεδονιστῶν κυβερνώμενοι, ἔπασχον ἢ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς πάσχοντας πλείοτερον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Τὴν δὲ τοιαύτην αὐτῶν διάθεσιν ὑπεξέκαυσαν καὶ οἱ περὶ τὸν Δημοσθένην Ἀθηναῖοι, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν ὀνειρεύμενοι τὴν καταστροφὴν τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, δὲν ἔπαυσαν συνεννοούμενοι ἐπὶ τούτῳ μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ εἶχον λάβει μάλιστα ἐσχάτως ἱκανὰ παρ' αὐτοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν τούτου χρήματα. Οἱ ἀντίπαλοι λοιπὸν τῶν μακεδονιστῶν Θηβαῖοι, βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ μιᾶς τῶν Ἀθηναίων μερίδος, συγχρότῃσαντες ἐκκλησίαν, ἐξέδωκαν ψήφισμα δι' ὃ ἀνεκήρυξαν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀποστασίαν, καὶ χειροτονήσαντες νέους Βοιωτάρχας, ἐπέτρεψαν εἰς αὐτοὺς τὴν ταχίστην τῆς ἐν Καδμείᾳ φρουρᾶς ἐκπολιόρκησιν. Συγχρόνως δὲ ἐξήτησαν διὰ πρέσβων τὴν σύμπραξιν ὅλων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως. Μικρὰν ὅμως ἢ μᾶλλον οὐδεμίαν ἔλαβον συνδρομὴν. Ἐν Ἀθήναις οἱ ῥήτορες Δημοσθένης, Λυκοῦργος, Ὑπερείδης, οἱ στρατιωτικοὶ Χαρσίδημος, Ἐπιάλτης καὶ οἱ περὶ αὐ-

τούς, ἡγωνίσθησαν μὲν νὰ πείσωσι τοὺς συμπολίτας νὰ κοινωνήσωσιν ἐπιστήμως τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν Θηβαίων, ἀλλ' ἡ πόλις, ἀκούσασα μᾶλλον τὰς συμβουλὰς τοῦ Φωκίωτος καὶ τοῦ Δημάδου, ἐθεώρησε φρονιμώτερον νὰ μὴν ἔλθῃ εἰς ἐχθροπραξίαν πρὸς τοὺς Μακεδόνας πρὶν ἢ λάβῃ θετικωτέρας εἰδήσεις περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ γεγονότος τούτου. Ὡσαύτως καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες περιωρίσθησαν μόνον εἰς ὑποσχέσεις, παρεκτὸς τῶν Ἀρχαίων, οἵτινες ἐξέπεμψαν μὲν ἐπικουρίαν τινα, ἀλλὰ δὲν προέβησαν ἐπέκεινα τοῦ ἰσχυροῦ. Οἱ Θηβαῖοι λοιπὸν ἐγκατελείφθησαν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, καὶ οὕτω μεμονωμένοι διέτιλουν πολιορκοῦντες τὴν ἐν Καδμείᾳ φρουράν, καὶ ἐλπίζοντες ὅτι θέλουσιν ἐπιτύχει τὴν παράδοσιν αὐτῆς, ὅτε αἰφνης ἐπέσκηψεν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν ὡς κεραυνὸς ἡ ἀγγελία, ὅτι κατέφθασεν εἰς Ὀγγηστόν τῆς Βοιωτίας ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τοῦ νικηφόρου αὐτοῦ στρατοῦ. Τότε κατὰ πρῶτον ἔμαθον ὅτι ζῇ ὁ βασιλεὺς· καὶ τὸ πρᾶγμα πάλιν ἐφάνη τοσοῦτον ἀπίστευτον ὥστε κατ' ἀρχὰς διεδόθη ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῆς στάσεως, ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ ἐπελθὼν Ἀλέξανδρος, ὃχι ὁ τοῦ Φιλίππου ἀλλ' ὁ τοῦ Ἀερόπου υἱός.

Κατὰ διςτυχίαν τῶν Θηβαίων, ὁ ἐν αὐτῇ τῇ Βοιωτίᾳ ἦδη εἰρησκομένος καὶ ἐπελαύνων ἐπ' αὐτοὺς πολέμιος, ἦτο οὐδαίς ἄλλος ἢ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, ὅστις πρὸ τριῶν μὲν μηνῶν εἶχε κατατροπώσει τοὺς Τριβαλλοὺς καὶ τοὺς Γέτας περὶ Ἰστρον ποταμόν, πρὸ δεκαπέντε δὲ μόλις ἡμερῶν εἶχε συντρίψει περὶ Λυχνιδίαν λίμνην τὸ στρατόπεδον τοῦ Κλείτου καὶ τοῦ Γλαυκίου· ἡ δὲ θαυμαστὴ ταχύτης μεθ' ἧς, ὡς καταρράκτης ἀκατάσχετος, ἐπὶ ἔλθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, μαρτυρεῖ τὴν τε ἐντέλειαν τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Μακεδονίας, καὶ τὴν ἀμίμητον δραστηριότητα τοῦ ἔγοντος αὐτὸν στρατηγοῦ. Τῷ νῦν ὅσοι τῶν ὁμογενῶν ἡμῶν δὲν ἔχουσι πρόχειρον τὴν εἰκόνα τῶν χωρῶν περὶ ἃς εὕρισκετο ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν τῆς τῶν Θηβαίων ἀποστασίας, ἃς ἀναζητήσωσιν αὐτὰς εἰς τὸν κοινότερον χάρτην τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἵνα λάβωσιν ἔννοιάν τινα τῆς ἀπαρδειγματίστου ἐκείνης πορείας· ἃς ἀνεύρωσιν ἐπ' αὐτοῦ πρὸς ἀριστεράν, ἥτοι πρὸς δυσμὰς τῶν Βιτωλίων, τὴν λίμνην τῆς Ὀχρί-

δος, καὶ ὀλίγον μετῃμερνώτερον αὐτῆς τὴν κλεισούραν τοῦ Τσεῖ-
γών ἢ τοῦ ποταμοῦ Δεβόλ· ἐκεῖ που ὁ Ἀλέξανδρος κατέστρεψε
τὸν Κλείτον καὶ τὸν Γλαυκίαν, γενόμενος κύριος τοῦ Πηλλίου, καὶ
ἐκεῖ ἔμαθε τὰ ἐν Θήβαις γενόμενα. Ἐν τῷ ἄμα δὲ ἐξώρμησεν ἐκεί-
θεν πρὸς μεσημβρίαν, καὶ πορευθεὶς ἐν μέρει παρὰ τὸν ἄνω Ἀλιάκ-
μονα, ὤδευσε διὰ τῆς ἄνω Μακεδονίας, ἥτοι διὰ τῶν χωρῶν αἰ-
τινες ἐκαλοῦντο μὲν Ἑορδαία καὶ Ἑλυμιώτις, ἔκειντο δὲ πρὸς ἀρι-
στερὰν αὐτοῦ, ἐνῷ πρὸς δεξιὰν εἶχε τὰς ἄκρας τοῦ Πίνδου καὶ τὸν
ἄνω ῥοὺν τοῦ ποταμοῦ Ἀώου, ὅπου κατόικουν αἱ ἡπειρωτικαὶ φυλαὶ
τῶν Τυμφαίων καὶ τῶν Παραναίων. Τῇ ἐβδόμῃ ἀπὸ τῆς ἀναχωρή-
σεως αὐτοῦ ἡμέρα, ὁ Ἀλέξανδρος ὑπερβὰς τὰς ταπεινοτέρας κορυ-
φὰς τῶν Καμβουνίων ὀρέων, τὰ ὅποια χωρίζουσι τὸν Ὀλύμπον
ἀπὸ τοῦ Πίνδου, καὶ τὴν Θεσσαλίαν ἀπὸ τῆς ἄνω Μακεδονίας,
ἐφθασεν εἰς τὴν Θεσσαλικὴν πόλιν Πελλήνην. Μετὰ ἄλλας δὲ ἐξ
ἡμέρας ἐπεβάνη εἰς Ὀγχηστὸν τῆς Βοιωτίας καὶ ἦτο ἡδὴ ἐντὸς τῶν
Θερμοπυλῶν, πρὶν ἢ κανεὶς τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων μάθῃ ὅτι ἐπέρ-
χεται ἢ ὅτι καὶ ἀπλῶς ζῇ. Δύο δὲ ἀπὸ τῆς ἀριζέως αὐτοῦ ἡμέρας,
ἤγαγε τὸν στρατὸν περὶ Θήβας καὶ ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὴν με-
σημβρινὴν τῆς πόλεως πλευράν. Οἱ Θηβαῖοι ἠδύναντο ἔτι νὰ σω-
θῶσιν. Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἐπεθύμει τὴν καταστροφὴν αὐτῶν, δὲν
ἐπεθύμει ματαίαν αἵματος χύσιν· δὲν ἤθελεν οὔτε νὰ φανῇ ὅτι διὰ
τῆς βίας ἄρχει τῆς Ἑλλάδος, οὔτε νὰ ἀναλώῃ μέρος τοῦ στρατοῦ
εἰς ἀγῶνας ἐμφυλίου, προαιρούμενος ὅσον ἐνδέχεται ἀκεραίαν νὰ
φέρῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν· ὅθεν προεκήρυξε γενικὴν
τῶν Θηβαίων ἀμνηστειάν καὶ ὑπέσχετο τὴν τήρησιν τῶν κατὰ τὸ
προηγούμενον ἔτος ἐν Κορίνθῳ συνομολογηθέντων, μὴ ἀπαιτήσας
ἄλλο εἰμὴ τὴν εἰς αὐτὸν παράδοσιν δύο ἀρχηγῶν τῆς ἀντιμακε-
δονικῆς μερίδος, τοῦ Φοίνικος καὶ τοῦ Προθύτου. Ἀλλ' ὑπερίσχυσαν,
ὥς μὴ ὤφελεν, ἡ μερίς τῶν ἀντιμακεδονιστῶν, καὶ οἱ Θηβαῖοι δι-
μόνον δὲν ἐνέδωκαν εἰς τὰς ἐπιεικεῖς τοῦ Ἀλεξάνδρου προτάσεις
ἀλλὰ καὶ ἐξύβρισαν αὐτὸν, ἡ ἀντικηρύξαντες, [ἀπὸ πύργου ὑψηλοῦ,
ὅτι ἀπαιτοῦσι τὴν εἰς αὐτοὺς παράδοσιν τῶν στρατηγῶν Ἀντιπά-
τρου καὶ Φιλῶτα καὶ προσκαλοῦσι πάντα τὸν βουλούμενον μετὰ
τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ Θηβαίων ἐλευθεροῦν τοὺς Ἑλληνας καὶ

καταλύειν τὸν τῆς Ἑλλάδος τύραννον ὃ νὰ προέλθῃ πρὸς αὐτοὺς
 ἵνα μετ' αὐτῶν ἐπὶ τούτῳ συμπράξῃ. Μετὰ τὴν ἀπάντησιν ταύτην,
 ὁ συμβιβασμὸς ἀπέβη ἀδύνατος, ὁ δὲ παροργισθεὶς Ἀλέξανδρος
 προσήγαγε τὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς καὶ παρεσκέυασε τὰ πάντα
 πρὸς ἐκπόρησιν τῆς πόλεως. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε φοβερός, διότι οἱ ἀπλη-
 ρισμένοι Θηβαῖοι ἐπολέμησαν γενναίως, ἀλλὰ ἑπὶ πῶς ἦτο δυνατόν
 νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ὀμὴν καὶ πῆν τέλῃν τοῦ μακεδονικοῦ στρα-
 τοῦ καὶ εἰς τὴν ἀκατάσχετον τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ τόλμην, ἐνῶ μά-
 λιστα προεβάλλοντο καὶ ὀπισθεν ὑπὸ τῆς ἐν Καδμεῖᾳ φρουρᾶς;
 Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν ἐπῆλθεν ἀνηλεὲς τῶν ἡττηθέντων σφαγὴ· οἱ
 μὲν Μακεδόνες, ὧν ἔπεσον περὶ τοῦ 500, εἶχον ἐξαγορῇ, οἱ δὲ ἐκ
 τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων σύμμαχοι αὐτῶν, Φωκεῖς, Ὀρχομένιοι, Θε-
 σπιεῖς, Πλαταιεῖς, ἐθεώρησαν πρόσφορον τὴν περίστασιν τοῦ νὰ
 ἐκδικηθῶσι δι' ὅσα ἄλλοτε ποτε παρὰ τῶν Θηβαίων εἶχον πάθει
 θεινά. Ὅθεν κατεκόπησαν Θηβαῖοι, ὡς λέγεται, ὑπὲρ τοὺς 6,000·
 οἱ δὲ περισωθέντες, πλείους τῶν τριμυρίων, ἐγένοντο αἰχμαλῶτοι.
 Τὴν ἀπόρασιν περὶ τῆς ὀριστικῆς τῶν αἰχμαλῶτων τούτων καὶ αὐ-
 τῆς τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν τύχης ἐπέτρεψεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τοὺς
 Ὀρχομένιους, τοὺς Πλαταιεῖς, τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλλη-
 νας ὅσοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἄλωσιν. Οἱ δὲ ἐψηφίσαντο, ὅτι ἡ
 πόλις θέλει κατασκαφῇ, ἐξαίρεσει τῆς Καδμεῖας ἐν ᾗ θέλει ἑδρεῖαι
 πάντοτε μακεδονικὴ φρουρά· ὅτι ἡ γῶρα θέλει διανευμῇ μεταξὺ
 τῶν συμμάχων, ὅτι ὁ Ὀρχομένιος καὶ αἱ Πλαταιαὶ θέλουσιν ἀνοι-
 κοδομηθῇ καὶ ἀνταρχεισθῇ, ὅτι ὅλοι οἱ αἰχμαλῶτοι Θηβαῖοι, ἄνδρες,
 γυναῖκες καὶ παῖδες, θέλουσιν ἐκποιηθῇ ὡς δοῦλοι, παρεκτός μόνον
 τῶν ἱερέων, τῶν ἱερειῶν καὶ ἐκείνων ὅσοι διετέλεσαν εἰλοὶ τῶν
 Μακεδόνων καὶ ἰδίως τοῦ Φιλίππου ἢ τοῦ Ἀλεξάνδρου· ὅτι τέλος
 οἱ φυγάδες Θηβαῖοι θέλουσι καταδιωχθῇ καὶ συλληφθῇ ὅπουδῆποτε
 εὐρίσκονται ἵνα φονεθῶσι, καὶ ὅτι ἀπαγορεύεται εἰς πᾶσαν ἑλλη-
 νικὴν πόλιν νὰ δώσῃ ἄσυλον εἰς αὐτούς. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐπικυ-
 ρώσας τὴν ἀπόρασιν ταύτην, ἐξετέλεσεν αὐτὴν κατὰ γράμμα· ἡ
 μόνη τροπολογίᾳ ἦν ἐπέβρεσεν ἥτο, ὅτι διερύλαξε τὴν οἰκίαν τοῦ
 μεγάλου ποιητοῦ Πινδάρου καὶ ἐφείσθη τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ.

Λύτη τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ βικιοπραγία κατεκρίθη πικρῶς καὶ

δικαίως ὑπὸ πλείστων ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων. Παραβαλλομένη, πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν προσηνέχθησαν οἱ Σπαρτιῆται πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, μετὰ τὴν ἐν τῷ τέλει τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἄλωσιν τῶν Ἀθηνῶν, ἡ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας πράξις ἀναδείκνυσιν αὐτὸν ἀγριώτερον καὶ αὐτοῦ τοῦ ἥμιστα φιλανθρώπου ἐλεῖνου ἑλληνικοῦ φύλου. Ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουσι περιστάσεις τινές, αἱ ὁποῖαι δὲν δικαιολογοῦσι μὲν, ἀπαγε, τὴν ἀνηλεῆ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκδίκησιν, μετριάζουσι δὲ τοῦλάχιστον μέχρι τινὸς τὴν εὐθύνην αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν πολέμιοι ἡττηθέντες, καθ' ὃν ὁ νικητὴς οὐδὲν εἶχεν ἰδιάζοντα ἐκδικήσεως λόγον· ἐνῶ οἱ Θηβαῖοι διέτελεσαν ἄλλοτε σύμμαχοι τῶν Μακεδόνων· καὶ τοιοῦτοι ὄντες, ἀπέστησαν ἤδη ἅπαξ ἐπὶ τοῦ Φιλίππου καὶ ἐσυγχωρήθησαν ὑπ' αὐτοῦ· νῦν δὲ ἀπέστησαν τὸ δεύτερον· καὶ πάλιν ὁ Ἀλέξανδρος προέτεινε, πρὸ τοῦ ἀγῶνος, εἰς αὐτοὺς ἀμνηστειάν, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν καὶ ἐξύβρισαν τὸν βασιλέα· ὥστε ἄπορον· δὲν εἶναι ὅτι ἐξεμάνη κατ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ ὀρμῇ τῆς ἀγανακτήσεως, ἐπεχείρησε τὴν ἐξόντωσιν αὐτῶν, τὸσῳ μᾶλλον ὅσῳ μελετῶν νὰ διαβῇ εἰς τὴν Ἀσίαν, εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ προλάβῃ πᾶσιν ἐν Ἑλλάδι νέαν στάσιν, συντελεστικωτάτην δὲ εἰς τοῦτο ἡδύνατο νὰ θεωρήσῃ, τὴν κατάπληξιν ἣν ἐπροξένησεν ἡ φοβερὰ αὕτη τιμωρία. Καὶ ἔπειτα, τίς ἐπὶ τέλους ἐξέδοτο τὸ ἀνόσιον ἐκεῖνο δόγμα; Οἱ γείτονες, οἱ συγγενεῖς τῶν Θηβαίων, Ὀρχομένιοι, Πλαταιεῖς καὶ ἄλλοι στερεοελλαδίται. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐσπευσε νὰ ἐπικυρώσῃ τὸ δόγμα αὐτῶν, καὶ ὅτι ἐπιτρέψας τὸ πρᾶγμα εἰς τοὺς εἰρημένους Ἕλληνας, ἤξευρεν ἐκ προοιμίου ὁποῖόν τι ἤθελεν ἀποβῇ, διότι ἤξευρε τὸ ἀδιάλλακτον αὐτῶν κατὰ τῶν Θηβαίων πάθος. Οὐδὲν ἦττον, ἡ ἄμεσος τοῦ γεγονότος εὐθύνη, ἐπίκειται εἰς τοὺς γείτονας τῶν Θηβαίων· ἂν ἦσαν ἐπιεικέστεροι, ἴσως ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἤθελεν ἐπιτείνειν τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν. Τὴν περὶ τούτου εἰκασίαν, συνάγομεν ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος μετενόησε διὰ τὰ γενόμενα, καὶ πολλάκις ἐξέφρασε τὴν λύπην αὐτοῦ διὰ τὴν τῶν Θηβαίων συμφορὰν· καὶ ἦν δὲ Θηβαίων οὐδεὶς τῶν περιγενομένων, ὃς ἐντυχὼν τι καὶ δεπ-

θείς ὕστερον, οὐ διεπράξατο παρ' αὐτοῦ. » Οὐδὲ βραδέως ἐπῆλθεν ἡ μεταμέλεια, ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὸ γεγονὸς μετέβαλεν ὁ βασιλεὺς τὸν τρόπον, ὥστε πιθανὸν εἶναι, ὅτι οἱ Ἕλληνες, εἰς οὓς ἐπετράπη ἡ περὶ τῶν Θηβαίων ἀπόσασις, ἐν ἀπλῶς μικρὰν τινα ἐπετύγγανον ἀναβολὴν, ἕως οὗ παρέλθῃ ἡ πρώτη τοῦ βασιλέως ὀργή, ἥτελον προλάβει τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως. Ὅτι δὲ ἀμέσως ἔπειτα ὁ Ἀλέξανδρος μετέβαλε γνώμην, δῆλον ἀπὸ τῆς ἐπιλοίπσου αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι πολιτείας. Παράδοξον δὲ εἶναι ὅτι ἐσυγχώρησε τοὺς Ἀρκάδας, τοὺς Ἠλείους, τοὺς Αἰτωλοὺς, εἰτινες ὅλοι ἐπὶ τέλους, καὶ τοι ἀποδείξαντες διάθεσιν ἀποστάσεως, οὐδὲν ἐπραξαν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Θηβαίων. Ἀλλ' ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, ἐὰν ὡς πόλις δὲν ἐκοινωνήσῃ ἐπιστῆμῳ τοῦ ἔργου, πολυειδῶς ὁμῶς ὑπεκίνησε τοὺς ἀποστάτας καὶ ἐπεμψεν εἰς αὐτοὺς ἐπικουρίαν ἀνδρῶν, ὅπλων καὶ χρημάτων· οὐδὲ κατὰ πρῶτον ἐπολιτεύετο ἀπίστως οὕτω καὶ ἀσυνέτως. Αὐτὴ ὑπῆρξε πρωτουργὸς τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης καὶ ἐσυγχωρήθη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου· αὐτὴ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου ἐξέθριψε τὸν Ἀλέξανδρον, συνεννοήθη μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, καὶ ἦτο καθ' ὅλα ἔτοιμος νὰ στασιάσῃ· πάλιν δὲ συνεχωρήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὥστε τρίτον ἤδη παίσασα ἠδύνατο εὐλόγως νὰ τιμωρηθῇ. Καὶ ὅχι μόνον εὐλόγως, ἀλλὰ καὶ εὐκόλως, διότι ἐνῷ ἤκουρε τὸν Ἀλέξανδρον ἐπελθόντα εἰς Βοιωτίαν, ἐνῷ ἤξευρεν αὐτὸν πολιορκήσαντα τὰς Θήβας, ἐνῷ ἤξευρεν ἀρξαμένην τὴν ἐφοδὸν καὶ ἔπρεπε νὰ ἤξευρῃ ἐκ προοιμίου τὴν ἐκῆσιν αὐτῆς, τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν τῆς ἐφόδου, ἀντὶ νὰ προπαρασκευασθῇ εἰς ἀμυναν, ἡσυχολεῖτο εἰς τὸ νὰ πανηγυρίζῃ τὰ μεγάλα Ἑλευσίνια. Μόνον δὲ ὅτε εἶδε προσερχομένους τοὺς φυγάδας Θηβαίους, ἐπεχείρησε προχείρους τινὰς προπαρασκευάς. Ἐκ τούτου πρόδηλον ὅτι, ἐν ὃ Ἀλέξανδρος ἐπῆρξεν ἀμέσως μετὰ τοῦ νικηφόρου αὐτοῦ στρατοῦ, ἡ πόλις ἤθελε παραδοθῇ εἰς τὴν διάκρισιν αὐτοῦ. Καὶ ὁμῶς, « ἐπιεικὲς ἔργον, κατὰ Πλούταρχον, ὡμοτάτῳ καὶ σκυθρωποτάτῳ παραβαλεῖν βουλόμενος », περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ζητήσῃ παρὰ τῶν Ἀθηναίων τὴν παράδοσιν τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδος, Λακκοσθένους, Λυκοῖργου, Ἰπερείδου, Πολυεύκτου, Χάρητος, Χαριδήμου, Ἐριλάτου, Διοτίμου καὶ Μοιροκλέους. Ἐπειδὴ

δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπορεύοντες καὶ ταύτης τῆς ἀπαιτήσεως τὴν ἐκτέλεσιν, ἐξητήσαντο δι' ἐπανελημμένων πρεσβειῶν τὴν συγγνώμην τοῦ βασιλέως ὑπὲρ τῶν προειρημένων ἀνδρῶν, ἐνέδωκεν ἐπὶ τέλους ὁ Ἀλέξανδρος καὶ εἰς τοῦτο, ἀρκεσθεῖς εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἀναχώρησιν τοῦ Χαριδήμου καὶ τοῦ Ἐφιάλτου, οἵτινες ἀπεδήμησαν τότε πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Καὶ οὐ μόνον ἐπισικῆς ὑῤῃως ἀνεδείχθη ἀλλὰ καὶ φιλοφρονέστατος. Εἰς τῶν πρέσβων, τοὺς ὁποίους ἡ πόλις ἐξέπεμψεν ἵνα πραύνωσι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ἦτο ὁ Φωκίων· πρὸς τοῦτον δὲ ὁμιλῶν ὁ Ἀλέξανδρος περὶ τῆς μελετωμένης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας, εἶπεν, ὅτι τοσοῦτ' ἂν μάλλον ἐπιθυμῇ φιλικῶς νὰ διάκηται πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὅσ' ἂν ἐκλιπόντος τυχόν αὐτοῦ, δὲν βλέπει τίς ἄλλος παρ' αὐτοὺς δύναται νὰ ἄρξῃ τῆς Ἑλλάδος.

Οὕτω συμφερασθέντων τῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πραγμάτων, ἡ πόλις αὕτη ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πρότερον εἶχε τάξιν, ἐν τῇ κοινῇ τῶν Ἑλλήνων συμμαχίᾳ ὑπὸ τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν· ὁ δὲ βασιλεὺς, μηδ' ὅλως κατελθὼν εἰς Ἀττικὴν, ἐπορεύθη ἤδη πρὸς τὸν ἱσθμὸν, ὅπου ἰδέχθη τοὺς πρέσβεις τῶν διαφόρων πόλεων, ἤκουσε τὰς ἐπανελημμένας αὐτῶν περὶ ὑποταγῆς διαβεβαιώσεις, καὶ, προσδρεύσας πιθανώτατα τὴν κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον, ὥρισε τὴν δύναμιν ἣν ἐκάστη πόλις ὥφειλε νὰ πέμψῃ αὐτῷ, κατὰ τὸ προεχρῆς ἔχρ, διὰ τὴν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν. Τότε συνέβη πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ πολύκροτος αὐτοῦ συνέντευξις πρὸς Διογένην τὸν Σινωπέα. Ἐνῷ τοσοῦτοι πολιτικοὶ καὶ λόγιοι ἄνδρες προσελθόντες ἔχαιρέτιζον τὸν βασιλέα, μόνος ὁ κυνικὸς· ἐκεῖνος φιλόσοφος, ὁ διατρέφων τότε ἐν Κορίνθῳ, ἐντελὲς ἡδιαφόρησε πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνδρός· καὶ ὑδ' ἠθέλησε νὰ ἰδῇ αὐτόν· ἐπορεύθη λοιπὸν ὁ Ἀλέξανδρος πρὸς τὸν Διογένην ὅστις ἔτυχε κατακεῖμενος ἐν ἡλίῳ· καὶ μικρὸν μὲν ἀνεκλήθησε βλέπων ἐπερχομένους τοσοῦτους ἀνθρώπους καὶ διέβλεψεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον· ὅτε δὲ ἐκεῖνος ἀσπασάμενος τὸν ἄνδρα, ῥώπησεν, ἐὰν τυγχάνῃ δεόμενός τινος αἰ μικρὸν, ἀπεκρίθη ὁ Διογένης, ἀπὸ τοῦ ἡλίου μετὰ στίβου· «Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἐγέλασαν ἀκούσαντες τὴν ἀπόκρισιν, ἀλλ' ὁ αὐτοτελής καὶ αὐτάρκης τοῦ φιλοσόφου χαρακτηρ ἐπροξένισε τοιαύτην εἰς

τὸν βασιλέα ἐντύπωσιν, ὥστε ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν « ἀλλὰ μὴν ἐγὼ, εἶπεν, εἰ μὴ Ἀλέξανδρος ἤμην, Διογένης ἂν ἤμην. » Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεσκέρθη τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, καὶ λαβὼν παρὰ τῆς προφῆτιδος χρησμὸν αἶσιον περὶ τῆς στρατείας, ἀνεχώρησεν ἀπὸ τῆν Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν δὲν ἐπέπρωτο πλέον νὰ ἰδῇ.

Εἰς Πέλλαν ἐπανῆλθε τὸ φθινόπωρον τοῦ 335 καὶ ἡσχολήθη ἤδη δι' ὅλου τοῦ ἐπομένου χειμῶνος εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν προπαρασκευῶν, τελέσας ἐν τῷ μεταξύ, ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας, θυσίας μεγαλοπρεπεῖς εἰς τοὺς θεοὺς καὶ σκηنيκούς ἀγῶνας εἰς τιμὴν τοῦ Διὸς καὶ τῶν Μουσῶν. Τοὺς ἀγῶνας τούτους, πρῶτος ἐσύστησεν ὁ βασιλεὺς Ἀρχέλαος, ἀλλ' ἡ παρούσα πανήγυρις ἦτις διήρκεσεν ἡμέρας ἐννέα, διότι μία ἀνεδείχθη ἐπώνυμος ἡμέρα ἐκάστη τῶν μουσῶν, ὑπῆρξε λαμπροτέρα ὅλων τῶν προηγουμένων. Ὁ βασιλεὺς ὑπεδέχθη εἰς σκηνὴν ἐκατοντάκλινον τοὺς στρατηγούς, τοὺς ἀνωτέρους, ἀξιωματικούς καὶ τοὺς πρέσβεις τῶν πόλεων, πολυτελῶς ἐνταῦθα αὐτοὺς ἐστιάσας, ἐνθ' ἐπερὶ ἅπας ὁ στρατός, εἰς πολυαριθμὸς καθήμενος τραπέζας, μετεῖχε συγχρόνως τῆς εὐωχίας ἐκείνης καὶ εὐθυμίας. Κατὰ δὲ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἔαρος τοῦ 334, συνήθροισεν ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπεθεώρησε μεταξύ Πέλλης καὶ Ἀμφιπόλεως, τὸν στρατὸν τὸν ὀρισμένον ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας, ἐνθ' ὁ στόλος αὐτοῦ ἦτο ὡς αὐτοὺς ἔτοιμος νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ ἐπιχείρημα. Τὴν μεγάλην ταύτην καὶ ἐνιαίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπιχείρησιν διὰ τε τὰς περιπετείας αὐτῆς καὶ τὰ ἀποτελέσματα, εἰδομεν, ὅτι εἵχεν ἀπορροαίσει ἤδη ὁ Φίλιππος καὶ ἐκύρωσαν ἐπανειλημμέναι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σύνοδοι. Νεώτεραι πολέμου ἀφορμαὶ μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Περσίας δὲν ἐδόθησαν, τοῦλάχιστον δὲν ἐδόθησαν τοιαῦται σπουδαῖαι, ἀλλ' ἀρχαῖαι ὑπῆρχον πολλαὶ καὶ ἰσχυραί. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, οἱ Πέρσαι ἐπιτεθόντες πρῶτοι κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνίδων πόλεων, ἐπέβαλον εἰς αὐτάς τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν πόλεων ἐκείνων, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτῆς ἑκατονταετηρίδος, οἱ Πέρσαι οὐ μόνον αὐτάς κατετρόπωσαν πολυειδῶς καταδυναστεύσαντας, ἀλλὰ

καὶ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν, δις ἐπ' αὐτὴν στρατεύσαντες, καὶ μυρίας ὄσας ἐπενεγκόντες συμφορὰς καὶ ζημίας. Ἀποκρουθέντες τελευταῖον, καὶ πολλάκις ἡττηθέντες ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ Ἀσίᾳ, ἠναγκάσθησαν οὐ μόνον ἐκ τῆς πρώτης νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐλληνίδων πόλεων τὴν αὐτοιομίαν νὰ ἀναγνωρίσωσιν. Ἀλλὰ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὠφελούμενοι ἀπὸ τῶν ἐμφυλίων ἐλλη-
νικῶν ἀγώνων, ἀνέκτησαν αὖθις τὴν κυριαρχίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων. Ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος ἐπεχείρησεν ἐν ἀρχῇ τῆς τετάρτης ἐκατονταστηρίδος τὴν ἀπὸ τῆς ξενικῆς δυνα-
στείας ἀπκκαλγὴν τῶν ὁμογενῶν τούτων. Ἀλλὰ πάλιν μετὰ ταῦ-
τα, ἐκ νέων ἐμφυλίων ἀγώνων ὠφελούμενοι οἱ Πέρσαι, ἐπέβαλον τὴν θέλησιν αὐτῶν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα διὰ προσ-
ταγμάτων ὑβριστικῶν, ἐπ' Ἀνταλκίδου τε καὶ ἐπὶ τῆς τῶν Θη-
βαίων ἡγεμονίας. Οἱ Πέρσαι λοιπὸν ἀπρόκλητοι ἐπετέθησαν πολ-
λάκις κατὰ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, περιύβρισαν τὰ ἱερὰ αὐτοῦ, ἐπυρπόλησαν πλείστας πόλεις, ἐλεηλάτησαν πλείστας χώρας καὶ
νῦν ἔτι, ἕνεκα τῶν ἀδιακόπων τῆς Ἑλλάδος διενέξεων, διε-
τέλουν δεσπόζοντες ἀξιολόγου τοῦ ἔθνους μοίρας, ἥτοι ὅλων
τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων. Τοῦτου ἕνεκα, τὸ αἶσθημα τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως ἐπεκράτει αἰείποτε
ἐν Ἑλλάδι, εἰς τὰς ψυχὰς ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὅσοι μετεωρίζοντο
ὑπεράνω τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων, ὅσάκις δὲ ἀπηρτίζετο νέα τις τοῦ
ἔθνους ἔνωσις, ἐν τῇ ἅμα ἀπερασίζετο νέα ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία.
Τοῦτο ἔπραξε τὸ ἔθνος, ἅμα ἐνωθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν τῶν Ἀθη-
ναίων ἡγεμονίαν. Τοῦτο ἔπραξε τὸ δεύτερον, ἅμα ἐνωθὲν ὑπὸ τὴν
τῶν Σπαρτιατῶν ἡγεμονίαν. Τοῦτο ἦτο φυσικώτατον νὰ πράξῃ καὶ
ἤδη ἅμα ἐνωθὲν αὖθις ὑπὸ τὴν τῶν Μακεδόνων ἡγεμονίαν. Δὲν θέ-
λομεν παρασιωπῆσαι ὅτι οἱ ἱστορικοὶ οἱ θεωροῦντες τὴν μακεδονι-
κὴν ἡγεμονίαν ὅλως ἀλλοτρίαν τοῦ ἐλληνισμοῦ, παρατηροῦσι πρὸς
τοῖς ἄλλοις, ὅτι εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα δὲν φαίνεται ἐπικρατή-
σας πολὺς ζῆλος ὑπὲρ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας καὶ ὅτι ἡ
στρατεία αὕτῃ ἦτο μᾶλλον ἔργον τοῦ Φιλίππου, τοῦ Ἀλεξάνδρου
καὶ τῶν Μακεδόνων. Ἀλλὰ τοῦτο, μέχρι τινὸς ἀληθές, οὐδὲν ἀλ-

λο εἶναι εἰμὴ νέα ἀποδείξεις τῆς μεγάλης ἠθικῆς ἐκλύσεως ἥτις ἔπε-
κράτησεν ἤδη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, καὶ τῆς ἀναμφισβητήτου
ἀληθείας ὅτι ἡ κυρία τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ἐστία μετετέθη ἐκ-
τοτε ἀπὸ Ἀθηνῶν, καὶ Σπάρτης, καὶ Θηβῶν, εἰς Πέλλαν. Ὡς
ἀνάλογόν τι δὲν εἶχε συμβῇ ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος,
καὶ πάλιν ἐν ἀρχῇ τῆς τετάρτης; Ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης, οἱ Σπαρ-
τιᾶται καὶ ἐν γένει οἱ Πελοποννήσιοι, οὐδεμίαν ἔδειξαν προθυμίαν,
μετὰ τὴν ἐν Μυκάλῃ μάχῃ, πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ Περσῶν
πολέμου, τοῦ διεξαχθέντος τότε κυρίως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Ὡς ἔπε-
ται ἄρα γε ἐκ τούτου, ὅτι τὸ ἐπιχείρημα δὲν ἦτο ἐθνικόν; ἄπαγε!
Ἐπεταὶ μόνον ὅτι κυρία ἐστία τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ἦσαν τότε
αἱ Ἀθῆναι καὶ ὄχι ἡ Σπάρτη. Πάλιν, ἐπὶ Ἀγησιλάου, αἱ Ἀθῆναι
οὐ μόνον δὲν μετέσχον τοῦ κατὰ Περσῶν ἀγῶνος ἀλλὰ καὶ ἀντέ-
πραξαν, διότι τότε κυρία ἐστία τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος ἦτο ἡ
Σπάρτη καὶ ὄχι αἱ Ἀθῆναι. Τὸ ἐπιχείρημα λοιπὸν τὸ ὅποιον ἀπε-
φάσισεν ὁ Φίλιππος καὶ προέκειτο νὰ διαπράξῃ ὁ Ἀλέξανδρος,
ἦτο ἐθνικόν, ἐλληνικόν, καὶ αἱ ἀφορμαὶ αὐτοῦ ἦσαν δίκαιαι· ἴδω-
μεν ἤδη ὅποιαί τινες ἦσαν αἱ περιστάσεις καθ' ἃς ἔμελλε νὰ διε-
νεργηθῇ.

Ὁ Ἀλέξανδρος, στρατεύων ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, οὐδεμίαν εἶχε νὰ
φοβηθῇ σπουδαίαν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ἐπανάστασιν, οἷα συνέβη
ἐπὶ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας καὶ ἐπὶ Ἀγησιλάου. Αἱ Θῆβαι
εἶχον καταστραφῇ, αἱ Ἀθῆναι ἐπανειλημμένως ἐταπεινώθησαν, ἡ
δὲ Σπάρτη μόλις ἠδύνατο ν' ἀνθέξῃ εἰς τοὺς γείτονας αὐτῆς Μεσ-
σηνίους καὶ Ἀρκάδας ὥστε στρατὸς εὐάριθμος, καταληφθεὶς εἰς
τὴν Εὐρώπην, ἤρκει ἵνα συνέχῃ τὴν ἀντιμακεδονικὴν μερίδα καὶ
ἵνα περιστελῇ, ἐν ἀνάγκῃ, πᾶν ἐπαναστατικὸν αὐτῆς κίνημα. Ἀλ-
λὰ τὸ περσικὸν κράτος, τὸ ὅποιον εἶδουμεν προηγουμένως εἰς τὴν
ἐσχάτην περιελθὼν παραλυσίαν, εἶχεν ἤδη ἀνακύψει ἀπὸ τῆς πολ-
λῆς ἐκείνης ἀναρχίης καὶ ἐφαίνετο δυνάμενον νὰ ἀνθέξῃ ὁπωσοῦν.
Αἱ τελευταῖαι εἰδήσεις τὰς ὁποίας περὶ τοῦ κράτους τούτου ἐδώκα-
μεν, ἀνατρέχουσιν εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἐν Μαντινείᾳ μάχην
χρόνους, ὅτε ὁ Ἀγησίλαος ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον περὶ τὰ

ἔσχατα τοῦ βίου (σελ. 840 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου). Αἱ πλεῖσται τῶν δυτικῶν σατραπειῶν εἶχον τότε ἀποστατήσει κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἡ δὲ Αἴγυπτος διετέλει πρὸ καιροῦ ἀνεξάρτητος ὑπὸ ἰδίους βασιλεῖς. Ἄλλ' ἔκτοτε τὰ πράγματα μετέβαλον ὅσῃν ὁ Ἀρταξέρξης Β'. ὁ ἐπικληθεὶς Μνήμων, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ κατέβαλεν εἰς Κούναξα τὸν ἀδελφὸν Κῦρον, ἀπέθανε περὶ τὸ 359 καὶ διεδέξατο τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ὀχός, μετενομασθεὶς καὶ αὐτὸς Ἀρταξέρξης. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Φίλιππος ἐνέβαλε τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνηγορεύθη μέλος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, ὁ Ὀχός κατώρθωσε νὰ καθυποβάλλῃ αὐτὴς εἰς τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ τὴν Κύπρον, τὴν Φοινίκην καὶ αὐτὴν τὴν Αἴγυπτον, νὰ ἐνώσῃ οὕτω τὸ κράτος εἰς ἓν, καὶ νὰ περιποιήσῃ αὐτῷ δύναμιν οἷαν δὲν εἶχε πλέον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ξέρξου. Δύο ἄνδρες συνετέλεσαν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἀναβίωσιν ἐκείνην, ὁ ῥόδιος Μέντωρ καὶ ὁ πέρσης Βαγῶας. Καὶ ὁ μὲν Βαγῶας συνώδευσε τὸν Ὀχόν, μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐμφυλίων ἀγώνων, εἰς τὰς μεσογειοτέρας τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ὁ δὲ Μέντωρ προχειρίσθη σατράπης τῆς παραλίας. Μὴ ἀπορήσωμεν δὲ, ὅτι Ἕλληνας ἀνὴρ ἔσχυσε τοσοῦτον παρὰ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ· τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως δι' ἧς κατετροπώθησαν οἱ ἀποστάται καὶ μάλιστα ἡ Αἴγυπτος, συνέκειτο ἐξ Ἑλλήνων μισθοφόρων. Ἀξίον μάλιστα σημειώσεως εἶναι ὅτι καὶ ὁ ἐγγώριος τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς Νεκτανεβῶς, δι' Ἑλλήνων ὁμοίως μισθοφόρων ἐδυνάμηνεν νὰ παρατείνῃ ἐπὶ τοσοῦτον τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ, ὥστε ἡ τύχη τῆς Ἀσίας πρὸ καιροῦ ἦτο εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, ὑπερίσχυσε δὲ ἡ περὶ τὸν Ὀχόν ἑλληνικὴ μερὶς ἰδίως διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐπιτηδεύτητά τοῦ Βαγῶου καὶ τοῦ Μέντορος. Ὁ Μέντωρ μετέπειτα παρέσχε τῷ βασιλεῖ ἐτέραν μεγάλην ὑπηρεσίαν, διότι καθυπέταξεν αὐτῷ ἀπάσας τὰς χώρας καὶ πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅσας, ὑπὸ ἰδίους διατελοῦσιν δυνάστας, οὕτε φόρον ἐπλήρωνον, οὔτε εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ βασιλέως ὑπήκουον, καὶ ἐξηστράλυσεν οὕτω τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καθ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ παράλια τῆς Ἀσίας. Naί μὲν περὶ τὸ 338 ὁ παντοδύναμος Βαγῶας ἐδηλητηρίασε τὸν Ὀχόν καὶ ἀνέβιβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν νεώτατον τῶν υἱῶν αὐτοῦ ὀνόματι Ἀρ-

σπὴν, φονεύσας ὅλους τοὺς λοιπούς· μετὰ δὲ δύο ἔτη, ἰδολογόνησε καὶ τὸν Ἀρσὴν καὶ ἅπαντα αὐτοῦ τὰ τέκνα, ὥστε οὐδεὶς ἤδη ὑπελείπετο ἄμετος ἀπόγονος τῶν βασιλέων, προεχειρίσθη δὲ βασιλεὺς, ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμοῦ ἐκείνου ἀνδρός, φίλος τις αὐτοῦ ὀνόματι Δαρεῖος Κοδομανός, ἀπόγονος ὧν ἐνός τῶν ἀδελφῶν Ἀρταξέρξου τοῦ Μνήμονος. Ἐντεῦθεν τὸ κράτος ἐφαίνετο παραδοθὲν πάλιν εἰς τὴν ἀναρχίαν ἀπὸ τῆς ὁποίας εἶχεν ἀπαλλάξει αὐτὸ ὁ βασιλεὺς Ὀρχος. Ἀλλ' ὁ Δαρεῖος ὁ Κοδομανός δὲν ἐράνη κατ' ἀρχὰς ἄνθρωπος ἀπεστερημένος παντός προτερήματος. Εἰς πρόσφατόν τινα κατὰ τῶν Καδουσίων πόλεμον εἶχεν ἀποκτήσει ὄνομα μέγα, μονομαχήσας πρὸς ἓνα τῶν πολεμίων, διαβεβηκόμενον ἐπ' ἀλκῇ καὶ ἀνδρείᾳ, καὶ ἀποκτείνας αὐτόν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἀναγόμευσίν του, προσέλαβε νέας τοῦ Βαγῶου ἐπιβουλὰς, καταστήσας αὐτόν ἐκποδῶν. Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἀνεγνωρίσθη κατ' ὅλον τὸ κράτος· τὸ ὅποιον ἦτο ἤδη ἠνωμένον καὶ ἡδύνατο ν' ἀντιπαρατάξῃ ἀπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις κατὰ παντός πολεμίου. Βασιλεύσας ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 336, κατ' ἣν ἐποχὴν ὁ Φίλιππος παρεσκευάζετο ἐπὶ τὴν στρατεῖαν αὐτοῦ, ὁ δὲ Περμενίων καὶ ὁ Ἀτταλος, περαιωθέντες εἰς Ἀσίαν, εἶχον ἀρχίσαι τὰς πρώτας ἐχθροπραξίας, ὁ Δαρεῖος διέταξε τὰ πρὸς ἄμυναν ἀναγκαῖα καὶ συγχρόνως ἐπεχείρησε νὰ ὑποκινήσῃ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα κατὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας. Δὲν γνωρίζομεν μέχρι τίνος συνετέλεσεν εἰς τὴν δολοφονίαν τοῦ Φιλίππου· βέβαιον εἶναι ὅτι ἐκαυχῆθη ἐπὶ τούτῳ, καὶ ὅτι κατ' ἀρχὰς, θεωρήσας πάντα κίνδυνον παρελθόντα, τὸν μὲν Ἀλέξανδρον περιεπρόννησε, διέκοψε δὲ τὰς παρασκευὰς καὶ τὰς πρὸς τοὺς Ἕλληνας συνεννοήσεις. Ἀλλ' ἅμα μαθὼν τὰ κατορθώματα τοῦ νέου βασιλέως ἐν Θράκῃ, ἐν Ἰλνυρίᾳ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ πεισθεὶς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο τοῦλάχιστον ἀνάξιος τοῦ πατρὸς διάδοχος, ἐπανελάβε δραστηρίως ὅπως οὖν τὰ πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ κράτους ἀπαιτούμενα. Ὁ ρομικικὸς στόλος διετάχθη νὰ ἐτοιμασθῇ· οἱ ἐν Φρυγίᾳ καὶ ἐν Λυδίᾳ σατράπαι συνεκρότησαν δύναμιν ἀξιόλογον συγκειμένην ἐν μέρει ἐξ Ἑλλήνων μισθοφόρων, ὁ δὲ Μέμνων, ὅστις φαίνεται διαδεξιόμενος τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Μέντορος, ἔλαβε περὶ τοῦ βασιλέως γρήματα ἱκανὰ πρὸς συγκρότησιν ἐτέρου κατὰ

τὴν παραλίαν στρατοῦ πεντακισχιλίων Ἑλλήνων μισθοφόρων. Ἐκ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεχείρησε τὴν στρατείαν αὐτοῦ, τὸ περσικὸν κράτος πολὺ ἀπείχε τῆς ἀναρχίας καὶ παραλυσίας εἰς ἣν, ὡς ἄλλοτε εἶδομεν, εἶχε περιπέσει. Βεβαίως οἱ Πέρσαι ἦσαν πάντοτε Πέρσαι· δὲν εἶχον τὴν ἐντέλειαν τοῦ στρατιωτικοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀργανισμοῦ, μάλιστα μετὰ τὰς ἐπενεχθείσας ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου βελτιώσεις· δὲν εἶχον οὐδὲ τὴν ἐπιτηδεϊότητα νὰ ὠφεληθῶσιν ἀποχρώντως ἀπὸ τῆς στρατηγικῆς καὶ πολεμικῆς εὐφυΐας τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν Ἑλλήνων· ἐπραξάν δὲ ἀμαρτήματα ἀσύγγνωστα, τὰ ὅποια δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἐπιφέρωσι μεγάλας συμφοράς. Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ὁ πολέμιος ἐκεῖνος δὲν ἦτο ἄξιος τοσαύτης περιφρονήσεως ὅσαν συνησθάνοντο πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τῆς καθόλου τῶν μυρίων, περιφρονήσεως ἣν τοσοῦτον ζωγραφικῶς ἐξέφρασεν ὁ Ἀρκὰς Ἀντίοχος, ὅστις, εἰς ὧν τῶν μετὰ Πελοπίδου ἀπελθόντων εἰς Σοῦσα πρέσβων, εἶπε μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν πρὸς τοὺς συμπολίτας «ὅτι βασιλεὺς ἀρτοκόπους μὲν καὶ ὀψοπαιούς· καὶ οἶνοχόους καὶ θυρωρούς παμπληθεῖς ἔχοι, ἄνδρας δὲ οἱ μάχονται· ἂν Ἕλλησι πάνυ ζητῶν οὐκ ἔφη δύνασθαι ἰδεῖν» πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ τῶν χρημάτων πλῆθος ἀλαζονείαν οἱ γε δοκεῖν ἔφη εἶναι, ἐπεὶ καὶ τὴν ὑμνουμένην ἂν χρυσὴν πλάτανον οὐχ ἱκανὴν ἔφη εἶναι τέττιγι σκιὰν παρέχειν. Οὐδὲ ἀκριβὴς εἶναι ἡ σύγκρισις ἣν τινες ἐπεχείρησαν τῶν ἐν Ἀσίᾳ κατακτήσεων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου πρὸς τὰς κατακτήσεις τῶν μὲν Ἰσπανῶν ἐν τῇ Ἀμερικῇ κατὰ τὴν Ιζ'. ἑκατονταετηρίδα, τῶν δὲ Ἀγγλων καὶ Γάλλων ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ἐν τῇ Σινικῇ κατὰ τὴν προηγουμένην ἑκατονταετηρίδα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. Βεβαίως ἡ ἡθικὴ ἰσχὺς τοῦ Εὐρωπαίου ὑπῆρξε πανταχοῦ καὶ πάντοτε μεγάλη, ἀλλὰ τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔργον ἦτο ὁμολογουμένως πολὺ δυσχερέστερον τοῦ ἔργου τῶν νέων Εὐρωπαίων κατακτητῶν. Δὲν λέγομέν τι ἐπὶ τοῦ παρόντος περὶ τῆς θαυμαστῆς πολιτικῆς συνέσεως ἣν ἐδειξεν ὁ ἀνὴρ, καὶ τῆς ὁποίας τὰ ἀκαταλόγιστα ἀποτελέσματα μαρτυροῦσι τὴν ἐξίρετον αὐτοῦ ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τοὺς νεωτέρους κυριάρχας τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ἀσίας. Ἀλλὰ περιοριζόμενοι εἰς μόνον τὸ πολεμικὸν μέρος, παράτρουμεν, ὅτι,

δχι μόνον οἱ Πέρσαι ἦσαν ἀνδραγαθήες καὶ φιλότιμοι, δχι μόνον εἶχον χρηματικούς πόρους ἀνεξαντλήτους, δχι μόνον πρὸ πολλοῦ ἦσαν ἐξωκειωμένοι πρὸς τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τῆς πολεμικῆς τέχνης, ὅ ἐστι τὰ εἶδη τῶν ἐπιθετικῶν καὶ τῶν ἀμυντικῶν ὅπλων, ἦσαν σχεδὸν ἀπαράλλακτα καὶ παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἐνῷ οἱ μὲν ἐπιχώριοι τῆς Ἀμερικῆς οὐδὲ τοῦ πυροβολικοῦ ἔννοιαν εἶχον, οὐδὲ τοῦ ἵππικοῦ, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ δύο ταῦτα κύρια τῆς πολεμικῆς παρασκευῆς ὄργανα· οἱ δὲ τῆς Ἀσίας ἐπιχώριοι δὲν ἦσαν μὲν ὅλως ἀλλότριοι πρὸς τὰ συστατικά τῆς νεωτέρας τῶν Εὐρωπαϊκῶν πολεμικῆς τέχνης, ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο παρ' αὐτοῖς ἡ τῶν ὀργάνων τῆς τέχνης αὐτῆς ἀτέλεια ὥστε ἀναγκαιῶς ἡ ὑπεροχὴ τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἀπέβη ἀκατάσχετος. Οὐδεμίᾳ ἄρα ἰσότης ὄρων καὶ περιστάσεων ὑπῆρχε μεταξύ τῶν νεωτέρων κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων· ἐνῷ μεταξύ Περσῶν καὶ Ἑλλήνων, ἂν δχι ἐντελής ἰσότης, μεγίστη ὁμῶς ἦτο ἡ κατὰ τοῦτο ὁμοιότης, ἐξ ὅς τὸ κατόρθωμα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς δὲν δύναται εἰμὴ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνώτερον. Μὴ λησμονήσωμεν δ' ἐπὶ πᾶσιν ὅτι οἱ Πέρσαι εἶχον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν πολλὰς χιλιάδας ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτὴν ἐκείνην τὴν φυλὴν ἣτις ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας· ὅτι ὁ στόλος αὐτῶν, ὁ φοινικικὸς στόλος, ἦτο δχι μόνον ἐνάμιλλος ἀλλὰ ἴσως καὶ κρείττων ἤδη τοῦ ἑλληνικοῦ, καὶ ὅτι εἶχον πολλοὺς τρόπους ἵνα ὑποκινήσωσιν ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ κράτει τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀντιπερισπασμοὺς, οἵτινες δὲν ἠδύναντο μὲν νὰ ἔχωσι τὴν σπουδαιότητα τῶν ἀρχαιοτέρων ἀντιπερισπασμῶν, ἠδύναντο ὁμῶς πάντοτε νὰ ἐνοχλήσωσι τὸν Ἀλέξανδρον. Ὅποιας δὲ καὶ ὁπόσας δυσκολίας εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ τὸ ἑλληνικὸν ἐπιχειρήμα, δηλοῦται ἀπὸ τῆς ἀποτυχίας ἣν ὑπέστη ἡ μοῖρα τοῦ στρατοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ 336 προαποσταλῆσα εἰς Ἀσίαν, ὑπὸ ἡγεμόνας ἐμπειροτάτους, διότι ὁ Παρμενίων ἐκυρίευσεν μὲν τὸ Γρύνιον, ἐπολιόρκησε δὲ τὴν Πιτάνην, ἀλλὰ τότε, ἐπιφανεὶς ὁ Μένων καὶ καταπληξάμενος τοὺς Μακεδόνας, ἔλυσεν τὴν πολιορκίαν. Μετὰ δὲ ταῦτα, ἕτερος τῶν Μακεδόνων στρατηγός, ὁ Κάλλας, προσβληθεὶς ἐν Γρωάδι, ἡττήθη καὶ ἠνυχκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸ Ροΐτιον. Ἄλλο δὲ

οὐδὲν φαίνονται πράξαντες οἱ Μακεδόνες οὗτοι ἐν διαστήματι δύο περίπου ἐτῶν ἥτοι μέχρι τῆς ἀρίξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 334, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν, ὡς προείπομεν, συμπληρώσει τὰς προπαρασκευὰς καὶ συγκεντρώσει τὸν στρατὸν τὸν ὠρισμένον νὰ περάσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν Μακεδονίᾳ κατέλιπεν ἓνα τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἱκανωτέρων τοῦ Φιλίππου ἀξιοματικῶν, τὸν Ἀντίπατρον, δούς αὐτῷ στρατιωτικὴν δύναμιν, 12,000 πεζῶν καὶ 1300 ἵππέων, ἀποχρῶσαν, ὡς ἡ πείρα ἀπέδειξεν, ἵνα συνέλῃ πᾶσαν ἐσωτερικὴν ἀντίπραξιν, καὶ ἵνα ἀποκρούσῃ πᾶσαν ἐνδεχομένην ἐπίθεσιν τοῦ περσικοῦ στόλου. Αὐτὸς δὲ ἤγαγε τὸν στρατὸν κατ' ἀρχὰς ἀπὸ Πέλλης εἰς Ἀμφίπολιν, ὅπου διέβη τὸν Στρυμόνα· ἔπειτα ἐπορεύθη ἐπὶ τὰς πόλεις Ἀβδηρα καὶ Μαρώνειαν, ἐξηκολούθησεν ἐκείθεν τὴν πορείαν διὰ τῆς Θράκης, ἐπέρασε τοὺς ποταμούς Ἑβρον καὶ Μέλανα, καὶ τελευταῖον, διὰ τῆς θρακικῆς χερσονήσου, ἔφθασεν εἰς Σηστόν. Ἐνταῦθα εὗρε τὸν στόλον αὐτοῦ, ὅστις συνεποσώθη εἰς 160 τριήρεις ἐκτὸς πολλῶν ἐμπορικῶν πλοίων, ἀφοῦ προσέλαβε τὰς ἀξιολόγους μοίρας τὰς ὁποίας ἐπεψαν διάφοροι ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι. Ἀπὸ τῆς ἐν Εὐρώπῃ Σηστοῦ εἰς τὴν ἐν Ἀσίᾳ Ἀβυδον, ἡ διάβασις τοῦ στρατοῦ ἐγένετο ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος ἢ δυσκολίας. Τὴν δὲ διάβασιν ταύτην ἐπεστάτησεν ὁ Παρμενίων, διότι ὁ Ἀλέξανδρος, χωρισθεὶς ἀπὸ τοῦ στρατοῦ ἐν Σηστῷ, ἀπῆλθεν εἰς Ἐλεοῦντα, κατὰ τὴν μεσημβρινωτάτην ἄκραν τῆς χερσονήσου, ὅπου ὑπῆρχε τέμενος καθιερωμένον εἰς τὸν Πρωτεσίλαον ἐκεῖνον (σελ. 24 τοῦ πρώτου τόμου) ὅστις, κατὰ τὸν μῦθον, πρῶτος Ἑλλήνων, ἐπὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ἐκπηδήσας εἰς τὴν τῆς Τροίας παραλίαν, ἐφονεύθη ὑπὸ Δαρδάνου ἀνδρός. Ὁ Ἀλέξανδρος, τοῦ ὁποίου ἡ φαντασία δὲν ἔπαυε συνδέουσα τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ μετ' ὅλας τὰς προηγουμένας σχέσεις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς πρὸς τὴν Ἀσίαν, ἐτέλεσεν ἐκεῖ θυσίαν εἰς τὸν Ἥρωα, καὶ καθικέτευσεν αὐτὸν ἵνα τὸ παρὸν ἔργον ἀποβῇ εὐτυχέστερον τῶν προτέρων. Ἐξ Ἐλεοῦντος δὲ διέβη ὁ βασιλεὺς, ἐπὶ τῆς στρατηγίδος νεῶς, ἣν αὐτὸς ἰδίᾳ χειρὶ ἐκυβέρνα, εἰς τὸν λεγόμενον Ἀχαιῶν λιμένα, οὐ μακρὰν

τοῦ Ἰλίου. Κατὰ τὸν διάπλουν τοῦτον φθάσας εἰς τὸ μέσον τοῦ Ἑλληςπόντου, ἔθυσεν εἰς τὸν Ποσειδῶνα καὶ εἰς τὰς Νηρηίδας ταῦρον καὶ ἐτέλεσε σπονδὰς ἐκ χρυσῆς φιάλης, μεθ' ὃ, φέρων τὴν πανοπλίαν, ἐξέβη πρῶτος, ὥς ποτε ὁ Πρωτεσίλοχος, εἰς τὴν γῆν τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' οὐδένα εὔρεν, ὥς ἐκεῖνος, πολέμιον ἵνα ἀντιπαρταχθῇ κατ' αὐτοῦ. Ἐκεῖθεν ἀνελθὼν εἰς τὸ Ἴλιον, ἔθυσεν τῇ Ἀθηνᾷ, καὶ τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ ἀνέθηκεν εἰς τὸν ναὸν αὐτῆς, λαβὼν ἀντ' αὐτῆς τινὰ τῶν ὅπλων τὰ ὅποια λέγεται ὅτι ἀνῆκόν ποτε εἰς τοὺς ἥρωας τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ἔκτοτε δὲ οἱ ὑπασπισται τοῦ βασιλέως ἔφερον συνήθως πρὸ αὐτοῦ εἰς τὰς μάχας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων παναρχαίων μνημείων τὰ ὅποια οἱ τοῦ Ἰλίου κάτοικοι ἐπέδειξαν τότε αὐτῷ ἦτο καὶ ἡ οἰκία τοῦ Πριάμου μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ βωμοῦ τοῦ Ἐρκείου Διός, παρὰ τὸν ὁποῖον ὁ δυστυχὴς οὗτος γέρων ἐθανατώθη διὰ χειρὸς τοῦ Νεοπτολέμου (σελ. 32 τοῦ πρώτου τόμου). Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀλέξανδρος ἐθεώρει ἐαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Νεοπτολέμου, καὶ τούτου ἕνεκα ὑποκείμενον πάντοτε εἰς τὴν ἀνεξιλέωτον τοῦ Πριάμου ὀργὴν, ἐτέλεισε καὶ ἐν τῷ βωμῷ τούτῳ θυσίαν ἱλαστήριον πρὸς ἐξευμένισιν τοῦ ἐκεῖ θανόντος βασιλέως. Προελθὼν ἔπειτα εἰς τὸν τάφον καὶ τὴν στήλην τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ πατρὸς τοῦ Νεοπτολέμου, οὐ μόνον στέφανον ἐπ' αὐτῶν ἀπέθεσεν, ἀλλὰ καὶ ἀλειψάμενος λίπα περιέδραμε περὶ τὸν τάφον γυμνός, κατὰ τὸ ἔθος, ἀνακράξας, ὥς λέγεται, τότε ὅτι μακαρίζαι τὸν ἥρωα ἐκεῖνον ὅστις καὶ ζῶν φίλου πιστοῦ καὶ τελευτήσας μεγάλου κήρυκος τῶν κατορθωμάτων ἔτυχεν. Τελευταῖον ὁ Ἀλέξανδρος ἱδρυσεν εἰς αἰώνιον μνημόσυνον τῆς διαβάσεως αὐτοῦ, ἐκεῖ ὅπου ὁ στρατὸς αὐτοῦ κατέλιπε τὴν Εὐρώπην καὶ ἐκεῖ ὅπου ἀπεβιδάσθη εἰς Ἀσίαν, βωμοὺς εἰς τιμὴν τοῦ Διός, καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τοῦ Ἡρακλέους.

Ὁ στρατὸς οὗτος ἐξετασθεὶς μετὰ τὴν εἰς Ἀσίαν διαπεραίωσίν του εὐρέθῃ συγκεείμενος ἐκ 30,000 πεζῶν καὶ 4500 ἵππείων. Ἡ φάλαγξ καὶ οἱ ὑπασπισται συνεποσοῦντο εἰς 42,000 ἀνδρῶν, τὸ συμμαχικὸν πεζικὸν εἰς 7000, τὸ δὲ μισθοφορικὸν εἰς 5000· τούτων ἀπάντων ἤρχεν ὁ Παρμενίων. Καὶ πλὴν τούτων συνιξεστράτευ-

σαν βάρβαροι πεζοὶ ἐλαφρῶς ὠπλισμένοι 6000, ἐξ ὧν Ὀδρύσαι, Τριβαλλοὶ καὶ Ἰλλυριοὶ 5000, Ἀγριᾶνες δὲ τοξόται 4000. Ἐπειτα ἤρχετο τὸ βαρὺ μακεδονικὸν ἱππικόν, οὗ ἤρχε Φιλώτας ὁ Παρμενίωνος, ἄνδρες 4500, τὸ βαρὺ θεσσαλικόν, οὗ ἤρχε Κάλλας ὁ Ἀρπάλου, ἄνδρες 4500 τὸ συμμαχικόν ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, οὗ ἤρχεν Ἐριγύσιος, ἄνδρες 600, καὶ τὸ θρακικόν καὶ παιονικόν ἐλαφρόν, ὑπὸ Κάσσανδρον, ἄνδρες 900. Αὕτη τοῦλάχιστον εἶναι ἡ μᾶλλον ἀξιόπιστος ἐξαριθμησις τῆς πρώτης τοῦ Ἀλεξάνδρου στρατιᾶς, διότι ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι ἀριθμοί, οἵτινες ὅμως οὐδ' αὐτοὶ ὑπερβαίνουναι τὰς 43,000 ἀνδρῶν πεζῶν καὶ τὰς 5500 ἀνδρῶν ἱππέων. Ὁ βασιλεὺς συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ, παρακτὸς τῶν στρατευμάτων τούτων, καὶ ποικίλας μηχανάς, ἐπιτηδεΐας πρὸς μάχας τε καὶ πολιορκίας· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὁ στρατὸς ἐφαίνετο ἐκ πρώτης ὄψεως δυσανάλογος πρὸς τὸ ἔργον. Ἦτο δὲ καὶ τὸ ταμεῖον τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅπως οὖν πενιχρόν, διότι, ἐξαντληθὲν ἀπὸ τῶν προηγουμένων ἀδιακόπων πολέμων, ὤψεων καὶ παρασκευῶν, δὲν περιεῖχε κατὰ τινὰς εἰμῇ 70 τάλαντα, κατ' ἄλλους δὲ εἰμῇ τόσα μόνον χρήματα ὅσα ἤρκουσαν πρὸς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας. Οὐδ' ἠδυνήθη ὁ Ἀλέξανδρος νὰ συμπληρώσῃ τὰς παρασκευὰς εἰμῇ διὰ δανείου 800 ταλάντων, τὰ ὅποια, προστιθέμενα εἰς τὰ 500 τάλαντα ἅτινα εἶχε δανεισθῇ προηγουμένως ὁ πατὴρ αὐτοῦ Φίλιππος, ἀνεβίβασαν τὸ δημόσιον τῆς Μακεδονίας χρέος, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, εἰς 8 ἑκατομμύρια ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν ἴσων πρὸς 50 καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμύρια σημερινῶν· ὥστε καὶ ἡ στρατιωτικὴ δύναμις καὶ οἱ χρηματικοὶ πόροι δι' ὧν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεχείρησε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας φαίνονται εὐτελεῖς, μάλιστα ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὴν στρατιάν ἣν πρὸ 450 ἐτῶν ἐπήγαγεν ἐπὶ τὴν Εὐρώπην ὁ Ξέρξης. Ἀλλ' ἡ μὲν πενία ἦτο τὸ ἰσχυρότερον ἴσως τῆς νίκης ἐλαττήριον, ὅπως αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος δι' ἄλλων λέξεων πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ἐξήγησε· δότι, λέγεται, ὅτι καθ' ἣν στιγμὴν ἐμελλε νὰ ἐκπλεύσῃ ἀπὸ τῆς Εὐρώπης, διένειμεν εἰς τοὺς ἐταίρους ἅπαντα τὰ βασιλικά κτήματα καὶ ἀπάσας τὰς βασιλικὰς προόδους. Ἐρωτήσαντος δὲ τότε ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτοῦ στρατηγῶν, τοῦ Περδίκκου, σεσαυτῶ δὲ, ὡ

βασιλεῦ, τί καταλείπεις;» ἀπεκρίθη ἐκεῖνος «τὰς ἐλπίδας!» Τὸ δὲ πρὸς τὸν στρατὸν δὲν ἦτο εὐαριθμότερον τῶν στρατῶν ἐκείνων δι' ὧν τοσάκις οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες κατετρόπωσαν τοὺς βαρβάρους· ἀντιπαρεβάλλομενον δὲ πρὸς τὸν ἀκαταμέτρητον τοῦ μεγάλου βασιλέως ὄχλον, ἀποδεικνύει μόνον τὴν ἀλλόκοτον διαφορὰν ἥτις καὶ κατὰ τοῦτο ἐπεκράτει μεταξύ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ τῶν ἀσιανῶν δοξασίῶν. Οἱ ἀσιανοὶ ἀνέκαθεν ἐπρέσβευσαν ὅτι ἡ κυριωτάτη τοῦ στρατοῦ δύναμις συνίσταται εἰς τὸ πολὺ αὐτοῦ πλῆθος, οἱ δ' εὐρωπαῖοι ἐξ ἐναντίας ἐθεώρησαν ἀείποτε, ὅτι τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ προτέρημα εἶναι ὁ καλὸς ὄργανισμὸς καὶ ὀπλισμὸς. Τῷντι τὰ μεγάλα πολεμικὰ πλῆθη ἔχουσι πρῶτον τοῦτο τὸ ἐλάττωμα, ὅτι ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ συγκροτῶνται καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἀνδρῶν λογάδων, καὶ ἐξ ἀνάγκης περιλαμβάνουσι πολλὰ ἀπόλεμα στοιχεῖα, τὸ ἀσθενὲς τοῦτο τῆς στρατιᾶς μέρος οὐδετερώνει πολλάκις ἅπασαν τὴν ἐνέργειαν τῶν κραταιοτέρων μερῶν. Εἰς τὴν περὶ Κρούναξα μάχην λ. γ. οἱ μὲν μύριοι μετὰ Κύρου στρατεύσαντες Ἕλληνες, ἐνίκησαν ἀντιπάλους ἀναριθμήτους, τὰ δὲ δεκαπλάσια αὐτοῦ ἀσιανὰ τάγματα κατετρόπῳθησαν. Ἐπειτα ἡ διατροφή καὶ ἡ ἄλλη συντήρησις εἶναι τόσῳ δυσχερεστέρα ὅσῳ ὁ στρατὸς εἶναι πολυαριθμότερος· καὶ συνήθως ἡ περὶ τοῦτο δυσκολία ἀποβαίνει τοσαύτη, ὥστε συνεπάγεται τὴν διέλυσιν ἢ τὴν ὀπισθοχώρησιν αὐτοῦ. Ἄν ὁ στρατὸς τοῦ Ξέρξου ἠδύνατο νὰ παρατεῖνῃ τὴν ἐν Ἑλλάδι διατριβὴν, ἴσως δὲν ἐματαιοῦτο τὸ ἔργον αὐτοῦ· τὸ ἔργον τοῦτο ἀπέτυχε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ διότι ὁ στρατὸς δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ὑποχωρήσῃ δι' ἑλλειψὶν τροφῶν. Τελευταῖον ὅσον ἐντελῶς καὶ ἂν ᾖναι ὀργανωμένος ὁ στρατὸς, ὅταν τὸ πλῆθος ὑπερβαίνει εὐλόγους τινὰς ὅρους, ἡ κυβερνήσις αὐτοῦ ἀποβαίνει δυσοικονόμητος καὶ ἡ ἐκ τούτου σύγχυσις ἀναπόδραστος καὶ ὀλεθρὰ. Οὐδέποτε βεβαίως ὑπῆρξε στρατὸς βέλτιον κατηρητισμένος τοῦ στρατοῦ δν ἤλασεν ἐπὶ τὴν Ῥωσίαν ὁ Ναπολέον, καὶ ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι μία τῶν κυριωτέρων αἰτιῶν τῶν πρῶτων ἀτυχημάτων τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης, ὑπῆρξε τὸ δυσκυβέρνηκον τῶν ἀπείρων αὐτῆς ταγμάτων. Σώματα εὖρωστα καὶ καλῶς ἐξησχημένα· ὀπλισμὸς ἐπιτήδειος· πειθαρχία αὐστηρά· εὐρυθμία περὶ τὰς κινήσεις· δ' αἷτα ἀγαθὰ καὶ

ὕγεινή· ἔντεχνο; συνδυασμὸς τῶν διαφορῶν τῆς πολεμικῆς τέχνης στοιχείων· τοιαῦτα εἶναι τὰ προτερήματα δι' ὧν κατορθοῦται ἐπὶ τέλους ἡ νίκη, ἔστω ὁ στρατὸς ἀσυγκρίτῳ τοῦ ἀντιπάλου εὐαριθμότερος. Ὁ δὲ μακεδονικὸς στρατὸς ἦτο καθ' ὅλα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα ὁμολογουμένως πολὺ τοῦ περσικοῦ καθυπέρτερος. Ὁ τελευταῖος οὗτος οὐδεμίαν εἶχε λάβει βελτίωσιν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομῆς, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς καθόδου τῶν μυρίων, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς τοῦ Ἀγησιλάου στρατείας, ὅτε ἀνεδείχθη ἀδιαλείπτως τοσοῦτον τοῦ ἐλληνικοῦ κατώτερος. Ἡὼς λοιπὸν ἤδη ἡδύνατο νὰ ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὸν μακεδονικόν, τοῦ ὁποίου κατήντησαν ὑποδεέστεροι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄριστοι τῶν Ἑλλήνων ὀπλιτῶν; Μὴ λησμονήσωμεν πρὸς τούτοις ὅτι ὁ μακεδονικὸς στρατὸς ἤγετο ὑπὸ ἀνδρῶν οἵτινες, ὡς ὁ Παρμενίων, ὁ Φιλώτας, ὁ Κάλλας, ὁ Κάσσανδρος, ὁ Ἡφαιστίων, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὁ Κρατερός, ὁ Περδίκκας, ὁ Λυσίμαχος καὶ μυριοὶ ἄλλοι, ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν σχεδὸν ὅλην δὲν ἔπαυσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀσχοῦμενοι περὶ τοὺς βραυτέρους καὶ λαμπροτέρους τῶν ἀγώνων, κτησάμενοι οὕτω ἐμπειρίαν καὶ δεξιότητα πρὸς τὰς ὁποίας ἥκιστα ἡδύνατο νὰ ἀνταγωνισθῇ μόνη ἡ πρόσωπικὴ ἀνδρεία τῶν Μήδων καὶ Περσῶν μεγιστάνων. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα πάντα προσθέσωμεν τὴν βαθεῖαν πεποίθησιν, ἣν εὐλόγως εἶχεν ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς περὶ τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων αὐτοῦ κατὰ τῶν Περσῶν ἐπιχειρημάτων ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα, πεποίθησιν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἡ ἥθικὴ αὐτοῦ δύναμις ἀπέβαινεν ἀκαταγώνιστος, δὲν θέλομεν κατακρίνει βεβαίως ἐπὶ παραλόγῳ τὸλμῃ τὸν Ἀλέξανδρον.

Ἀλλὰ τὸ μέγιστον τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ πλεονέκτημα ὑπῆρξεν ἡ στρατηγικὴ τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ μεγαλοφυΐα. Πολλοὶ ἀπεποιήθησαν αὐτῷ τὰ τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς προτερήματα· καὶ οὗτοι ὅμως ὡμολόγησαν ὅτι ὡς πολεμικὸς ἀνὴρ ἀνεδείχθη ἀπαράμιλλος. Ἡ τὸλμῃ αὐτοῦ καὶ ἀνδρεία ἦν τοσαύτη ὥστε εὗρέθησαν ἄνθρωποι στηλιτεύσαντες αὐτὴν ὡς μανίαν τινὰ καὶ παραφροσύνην· ἡ δὲ ἀδάμαστος δραστηριότης καὶ ἡ πρὸς πάντα πόνον καὶ πρὸς πᾶσιν ταλαιπωρίαν κρητερίχ ἐραίνοντο ὑπερβαίνουσαι

τὸ μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως. Τοιαῦται ἀρεταί, δασκίαι συμ-
πύση νὰ ἔχη αὐτὰς βασιλεὺς, καθὼ ἰσχυρῶς ἐπενεργῶσαι εἰς τὰ
θπ' αὐτὸν τεταγμένα πλήθη, πολλάκις καθ' ἑαυτὰς ἀρκούσιν ἵνα
προκαλέσωσι τὰ λαμπρότερα τῶν μεγαλουργημάτων. Ἀλλ' ὁ
Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο μόνον στρατιώτης τέλειος· ἦτο καὶ στρα-
τηγὸς τελειότατος. Οἱ στρατηγικοὶ αὐτοῦ συνδυασμοί, ἡ ἐξαί-
ρετος ἐπιτηδεύουσα μεθ' ἧς ἀείποτε μετεχειρίσθη δυνάμεις ποι-
κιλωτάτης πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σκοπομένου, τὰ εὐρύτατα πολε-
μικά βουλεύματα, ἡ ἀδιάλειπτος πρόνοια, τὸ πολυμήχανον πνεύ-
μα δι' οὗ κατίσχυε τῶν ἀδιακόπως ἀνανεουμένων δυσχερειῶν καὶ
ἡ ταχύτης τῶν κινήσεων αὐτοῦ ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ ἐν πάσῃ πε-
ριστάσει, ἀνέδειξαν αὐτὸν τὸν μέγιστον οὐ μόνον τῶν ἀρχαίων
ἡγεμόνων, ἀλλὰ, δυνάμεθα θαρρύντως εἰπεῖν, τὸν μέγιστον τῶν
ἡγεμόνων ὅσους ἀναφέρει ἄχρι τοῦδε ἡ ἱστορία· τοῦλάχιστον τὸ
ἔργον αὐτοῦ διὰ τὴν ἀγανῇ ἐκτασιν, τὴν λαμπρὰν ἐπιτυχίαν, καὶ
τὰ ἀκαταλόγιστα ἀποτελέσματα, ὑπερβαίνει ὁμολογουμένως πᾶσαν
φλῆν ὑπ' ἀνδρὸς ἐνὸς ὁπουδήποτε καὶ ὁποτεδήποτε διαπραχθεῖσαν
ἐπιχείρησιν. Ἡγεμὼν τοιοῦτος ἦτο βεβαίως πολλῶν στρατῶν ἀν-
τάξιος. Ὅποια δὲ τις ἦν ἡ ὑπεροχὴ αὐτοῦ προεπιμαρτυρεῖται
ἴσως καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οὐδέποτε κατωρθώθη νὰ ἱστορηθῇ προσ-
ηκόντως. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐμακάρισε τὸν Ἀχιλλεὺς διότι τελευ-
τήσας ἔτυχεν Ὀμήρου κήρυκος τῶν μεγαλουργημάτων αὐτοῦ· καὶ
εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ δορυκτῆτωρ τῆς Ἀσίας τοιαύτης τύχης δὲν
ἔξωθη. Ἴσως οἱ χρόνοι καθ' οὓς ἔζη ἦσαν ἀνεπιτήδευτοι πρὸς παρα-
γωγὴν ἐτέρου ὁμηρικοῦ ἔπους, διότι ἡ ἐπικὴ μάλιστα ποιήσις εἶναι
τῆς νεανικῆς τῶν ἐθνῶν ἡλικίας συμπαρέδρος, τοῦ δὲ θετικωτέρου
καὶ ὡριμωτέρου αὐτῶν βίου ἀλλοτρία. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος δὲν
ἔτυχεν οὐδ' Ἡροδότου ἢ Ξενοφώντος ἀφηγητοῦ, οὐδὲ Θουκυδίδου
δραματούργου. Πολλοὶ μὲν τῶν περὶ αὐτὸν ἐπεχείρησαν νὰ ἐξι-
στορήσωσι τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην. Πτολεμαῖος ὁ Ἀά-
γου, ὁ μετέπειτα ἰδρυτὴς τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐλληνικῆς
βασίλειας, ὁ Ἀριστόβουλος, ὁ Διόδωτος, ὁ Καρδιανὸς Εὐμένης ὁ δι-
κτελὴς ἀρχιγραμματεὺς αὐτοῦ, ὁ Νέαρχος, ὁ Μεγασθένης, ἕτερος
Καρδιανὸς ὁ Ἰερώνυμος, ὁ Κλείταρχος, ὁ Μαρσύης, ὁ Καλλιस्थένης,

ὁ Ὀνησίκριτος. Παρεκτὸς ὁμῶς ὅτι τὰ πλείστα τῶν ἔργων τούτων ἦσαν ἡμερολόγια (ἡμεριμίδες) μᾶλλον ἢ ἱστορίαι, καὶ ὅτι τινὰ ᾔσων ᾔδη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διαβόητα διὰ τὴν ψευδολογίαν καὶ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι οὐδὲ διεσώθησαν ἐξ αὐτῶν εἰμὴ ὀλίγα τινά, οἱ δὲ συγγραφεῖς ἀφ' ὧν σήμερον γνωρίζομεν τὰ κατὰ τὸν Ἀλέξανδρον εἶναι ὅλοι μεταγενέστεροι, ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁ Πλούταρχος καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἀρριανός. Οἱ δύο πρῶτοι οἱ ἐρανισθέντες ὅσα περὶ Ἀλεξάνδρου ἔγραψαν ἀπὸ Διοδότου καὶ Εὐμένους, ἤκμασαν, ὁ μὲν Διόδωρος περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁ δὲ Πλούταρχος περὶ τὰς ἀρχάς τῆς δευτέρας· μετὰ Χριστόν. Τὸ δὲ κυριώτατον νῦν σωζόμενον ἱστορικὸν περὶ τῆς προκειμένης ἐκστρατείας μνημεῖον εἶναι τὸ «Περὶ Ἀναβάσεως Ἀλεξάνδρου» ὑπὸ Ἀρριανοῦ συνταχθέν. Ὁ Φλάβιος Ἀρριανός, ἐκ Νικομηδείας, ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ἐξιστόρησε τὰ κατὰ τὴν ἀνάβασιν ταύτην εἰς βιβλία ἑπτὰ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅσα οἱ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἀπεμνημόνευσαν, ἰδίως δὲ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος ὁ Ἀριστοβούλου. Ἡ δὲ ἱστορία αὐτοῦ, εἰ καὶ εἰς πολλὰ βραχέια καὶ ἀτελῆς, ἐπαινεῖται δικαίως διὰ τὸν ἀφελῆ τοῦ λόγου χαρακτῆρα, τὴν εἰς πολλὰ ἀκριβῆ τῶν πραγμάτων ἐκθεσιν, τὴν ἀσφαλῆ περὶ αὐτῶν κρίσιν. Ἀλλὰ τὰ προτερήματα ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσιν ἔτι τὸν μέγαν ἱστορικόν· ἀπαιτεῖται πρὸς τούτοις ἰδιάζουσά τις περὶ τὴν παράστασιν τῶν χαρακτήρων τέχνη, ἰδιάζουσά τις περὶ τὴν ἐξεικόνισιν τῶν πραγμάτων φαντασία, ἰδιάζουσά τις ἐν γένει περὶ τὴν ἀφήγησιν λαμπρότης καὶ δύνამις λόγου· καθ' ὅλα δὲ ταῦτα ἡ τοῦ Ἀρριανοῦ συγγραφὴ πόρρω ἀπέχει τῶν ἱστορικῶν ἀριστοτεχνημάτων ὅσα παρήγαγον ἕτεραι μεγάλαι ἐποχαί, καὶ ὅσα ἐνίοτε θεωροῦνται ὡς ἔργα τῆς ἀνθρωπότητος θαυμαστότερα καὶ αὐτῶν τῶν διζιωνισθέντων ὑπ' αὐτῶν γεγονότων, οἷον λ. γ. τὸ περὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἔργον τοῦ Θουκυδίδου. Τοιαύτην ἀξίαν δὲν ἔχει βεβαίως ἡ ἱστορία τοῦ Ἀρριανοῦ. Εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐγράφησαν μὲν τινὰ περὶ τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς πλείστου λόγου ἄλλα ἔργα, μάλιστα δὲ τὸ ἐν ἔτει 1833 ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Δρουσένου ἐκδοθέν. Ἀλλὰ τὰ νεώτερα ταῦτα ἔργα, οἰαδήποτε κ' ἐάν

ἦναι ἡ εὐρυτά καὶ ἡ πολυμαθεῖα αὐτῶν, οὐδέποτε δύναται ν' ἀνα-
 πληρώσωσι τοὺς ἐλλείποντας ἀποχρώντας πρωτοτύπους ὁδηγούς.
 Ὡς τε ὡς προφήτης ἐλάλησεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε, ἐπὶ τοῦ τάφου
 τοῦ Ἀχιλλέως, πῦχτο μάλλον ἢ ἤλπιζε νὰ τύχῃ ἀνταξίου τῶν
 κατορθωμάτων κήρυκος. Εἰς δὲ τὴν ἑλλειψιν ταύτην ἱστορικοῦ
 ἀριστουργήματος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι συ-
 νετέλετε καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ μέγεθος, ἡ ταχύτης, ἡ διάρκεια τῶν
 ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου πεπραγμένων ὑπερέβαινον ἴσως οὐ μόνον τοὺς
 ὄρους τῆς ἐποποιΐας καὶ τοῦ δράματος, ὑπερέβαινον καὶ αὐτὴν τὴν
 δύναμιν καὶ τὴν τέχνην τῆς ἱστορικῆς μούσης. Δὲν θέλομεν ἐνθυμίσει
 ἐνταῦθα ὅτι οἱ κατακτηθέντες λαοὶ ἐτίμησαν αὐτὸν ὡς θεὸν καὶ
 ὅτι αὐτὸς οὗτος ἔφερεν, ὡς λέγεται, εἰς μέσον τοιαύτην ἀξίωσιν·
 διότι τὸ μὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συνήθη τῶν ἀνατολικῶν ἔθις,
 τὸ δὲ ὡς ἱλιγγίαις ἀνθρώπου μετεωρισθέντος εἰς ἀκαταμέτρητον
 περιωπὴν τύχης καὶ δόξης. Οὐδὲ θέλομεν ἀποδώσει πλεονάζαν
 εἰς τὴν γνώμην τοῦ συγχρόνου ἐπίσης τεχνίτου Δεινοκράτους, ὅστις
 δὲν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ εἰκονίσῃ προσεκκόντως τὸν Ἀλέξανδρον
 εἰμὴ προτείνων νὰ μετασκευάσῃ τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Ἀθῶ εἰς
 ἀγαλμα αὐτοῦ, τῇ μὲν ἀριστερᾷ χειρὶ περιλαμβάνον μυριάνδρον πό-
 λιν, ἐκ δὲ δεξιᾶς σπένδον εἰς τὴν θάλασσαν βεῦμα ποταμοῦ ἀέν-
 νηον! Ἀλλὰ μήπως καὶ τῶν μετὰγενεστέρων οἱ πλείστοι δὲν
 περιῆλθον εἰς ἀληθῆ τινα ἔκστασιν ἐνώπιον τοῦ μεγαλείου ἐκείνου;
 Μήπως αἱ παρδόσεις ὄλων τῶν ἐθνῶν, ἀνατολικῶν τε καὶ εὐρω-
 παϊκῶν, δὲν μετέβαλον τὸν ἄνθρωπον εἰς ἡμίθεόν τινα ἥρωα; Μή-
 πως εἰς τῶν βασιλέων τοῦ λόγου τῆς καθ' ἡμᾶς ἑκατονταετηρίδος,
 ὁ περιώνυμος Γάλλος φιλέλλην Σατωβριάνδος, δὲν ἀνέκραξέ που,
 ὅτι, ἐὰν ἄνθρωπός ποτε ὁμοίασε θεόν, ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι ὁ
 Ἀλέξανδρος; Μήπως ὁ ἔγκριτος Γερμανὸς φιλόσοφος Ἐγγέλιος δὲν
 παρέστησεν αὐτὸν ὡς τὸν ιδεώδη τύπον τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ
 νεότητι αὐτῆς; Ὡς τε οὐ μόνον οἱ σύγχρονοι, ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ-
 γενέστεροι, καὶ ἔθνη ὅλα, καὶ κατ' ἰδίαν ἄνδρες περιφανεῖς ἐθεώρη-
 σαν τὸν μὲν Ἀλέξανδρον μετέχοντα ὑπερανθρώπου τινὸς φύσεως,
 τὰ δὲ κατ' αὐτὸν ὑπερβαίνοντα τὰς συνήθεις τοῦ λόγου καὶ τῆς
 τέχνης ἀναλογίας. Καὶ ἐξηγεῖται λοιπὸν οὕτω, μέχρι τινὸς, διατὶ

οὐδέποτε ἱστορήθη ἢ ἄλλως πως εἰκονίσθη ἐπαξίως τῶν κατορθωμάτων· οὐδ' εἵναι ἀπ' ἐτέρου ἀπορον πῶς ὑπ' αὐτοῦ καθοδηγούμενος ὁ μακεδονικὸς στρατός, εἰ καὶ εὐάριθμος, ἐπέθετο ὅτι τὰ πάντα ἡδύνατο νὰ τολμήσῃ, τὰ πάντα νὰ διαπραΐξῃ. Καὶ τῷ ὄντι ἐτόλμησε καὶ διέπραξεν ὅσα οὐδεὶς ποτὲ ἕτερος ἐν τῷ κόσμῳ ταύτῃ.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος διεπεραιώθη κατὰ μῆνα μάρτιον ἢ ἀπρίλιον τοῦ 334 εἰς Ἀσίαν, οὐδεμίαν ἀπαντήσας ἀντίστασιν· τοῦτο ὑπῆρξε τὸ πρῶτον καὶ καίριον τῶν Περσῶν ἀμάρτημα. Ἐν ἐγκαίρως προσῆγον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον τὸν στόλον αὐτῶν, ἐπειδὴ ὁ στόλος οὗτος ἦτο ἰσχυρότερος τοῦ ἑλληνικοῦ, οἱ πολέμιοι ἡδύναντο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ἀποτρέψωσι τὸν ἐπικρεμασθέντα ἐπ' αὐτοὺς κίνδυνον. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἐπραξεν καὶ ἄλλα οὐδὲν ἦττον ἀσύγγνωστα σφάλματα. Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Ἀσίαν, ὑπῆρχεν ἤδη τῆροισμένη ἀξιόλογος περσικὴ δύναμις περὶ Ζέλειαν τῆς ἐπ' Ἑλλήσποντον Φρυγίας, ὑπὸ στρατηγὸν Ἀρσίτην τὸν τῆς Φρυγίας σατράπην, ἔχοντα περὶ ἐαυτὸν πολλοὺς ἐπιφανεῖς Πέρσας, Σπιθιδάτην, τὸν Λυδίας καὶ Ἰωνίας σατράπην, Φαρνάκην τὸν τῆς Δαρείου γυναικὸς ἀδελφόν, καὶ Ἀτιζύην, καὶ Μιθριδάτην, καὶ Ρεομίθρην, καὶ Νιφάτην, καὶ Πετήνην καὶ ἄλλους. Τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ τούτου συνέκειτο ἐξ ἱππέων, τὸ γένος Μήδων, Βακτριανῶν, Ὑρκων, Καππαδοκῶν, Παφλαγόνων καὶ κατὰ τὸ πλῆθος, τὸ περσικόν τοῦτο ἱππικὸν ἦτο πολὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνώτερον, ἐνῶ' ἐξ ἐναντίας τὸ πεζικόν, τὸ ὁποῖον ἐν μέρει συνέκειτο ἐξ Ἑλλήνων μισθοφόρων ἦτο πολὺ τοῦ ἑλληνικοῦ εὐαριθμότερον, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς πιθανωτέρους ἀριθμοὺς τοῦ Ἀρρίανου, καθ' οὓς τὸ μὲν ἱππικὸν συνεποστοῦτο εἰς 20,000, τὸ δὲ πεζικὸν εἰς ἑτέρας 20,000· διότι ἄλλοι, ἀπίθνα λέγοντες, ἀντιβιάζουσι τοὺς πολεμίους εἰς 440,000, ὁ δὲ Ῥωμαῖος Ἰουστίνος καὶ εἰς 600,000. Μετὰ τοῦ στρατοῦ τούτου συνετάσσετο καὶ ὁ Ῥόδιος Μέμνων, ὅστις ἠγωνίσθη νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς Πέρσας ἡγεμόνας ἀπὸ παντός ἐκ παρταξέως ἀγῶνος, συμβουλεύσας εἰς αὐτοὺς νὰ περιορισθῶσι μᾶλλον ἐν Ἀσίᾳ εἰς ἀπλὴν ἀμυναν, καταστρέφοντες ὅσον ἐνδέχεται τὴν γῶραν καὶ παρεμβάλλοντες οὕτω

προσκόμματα εἰς τὴν τοῦ πολεμίου πρόοδον· νὰ μεταφέρωσι δὲ συγχρόνως τὸν πόλεμον εἰς τὴν Εὐρώπην, διαβιβάζοντες διὰ τοῦ στόλου εἰς αὐτὴν ἰσχυρὰν περὶ τὴν δύναμιν, καὶ ὑποσπείροντες τὸν Ἀλέξανδρον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χώρᾳ, προκαλοῦντες δὲ καὶ ὑποστηρίζοντες τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων. Ἐὰν οἱ Πέρσαι ἤκουον τὴν συμβουλὴν ταύτην, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἤθελον ἀναγκάσει τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια· ἀλλ' ἡ ἀμάθεια, ἡ ὑπεροψία καὶ ἡ ἰδιοτέλεια αὐτῶν ἐματαιώσαν τὸ σοφὸν ἐκεῖνο βούλευμα. Μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν στρατιωτικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐνταῦτ' ὑποτιθέμενοι εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀνδρείαν, ἀπέβηλον τὴν περὶ ὑποχωρήσεως πρότασιν ὡς ἄβυσσον καὶ ἤρριψαν νὰ ὑποψιθυρίζωσιν ὅτι ὁ Μέμνων ἐπιθυμεῖ νὰ παρατείνῃ τὸν πόλεμον ἵνα ἰσχύσῃ ἐτι μᾶλλον παρὰ τῷ Δαρείῳ. Συνετέλεσε δὲ εἰς τὴν τοιαύτην τῶν Περσῶν γνώμην καὶ τοῦτο, ὅτι ἐπειδὴ ὅλκι αὐτῶν αἱ πρόοδοι ἐλαμβάνοντο ἀπὸ τῆς χώρας ἐν ἣ διεξήγετο ἡδὴ ὁ πόλεμος, ἐὰν ἡ χώρα αὕτη ἡρημούτο, ἤθελον στερηθῇ πλουσιωτάτων πόρων. Ὅθεν ἀπορρίψαντες τὴν πρότασιν τοῦ Μέλωνος, ἀπεράσισαν νὰ περιμένωσι τὸν Ἀλέξανδρον παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Γρανικοῦ ποταμοῦ.

Τὸ ποτάμιον τοῦτο, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἀναφέρεται μὲν ἥδη ἐν τῇ Ἰλιάδι, ἀλλ' ἀπὸ τῆς προκειμένης μάλιστα περιστάσεως ἀπέβη αἰώνηστον, πηγάζει ἀπὸ μιᾶς τῶν κορυφῶν τῆς Ἰδῆς πηλοῦς τῆς Σκῆψεως, ῥέον δ' ἐκεῖθεν πρὸς βορρᾶν, ἐκβάλλει εἰς τὴν Προποντίδα. Καὶ βαθὺ μὲν δὲν εἶναι· περὶ τὸν χρόνον μάλιστα ἔπου ἐστρατοπέδευον οἱ Πέρσαι φαίνεται πολλαχού διαβατόν· ἀλλ' ἡ δεξιὰ αὐτοῦ ὄχθη εἰς ἣν ἔμελλον νὰ προσέλθωσιν οἱ Ἕλληνες, εἶναι ὑψηλὴ καὶ ἀπόκρημνος· ὥστε ἡ ἐντεύθεν διαπεραίωσις δὲν ἦτο εὐκολος. Οἱ ἀπὸ Ζελείας προσελάνοντες Πέρσαι κατέλαβον τὴν πολὺ ταπεινότεραν ἀνατολικὴν τοῦ Γρανικοῦ πλευρὰν περὶ Ἀδράστειαν, πόλιν ἑλληνίδα, κειμένην μεταξὺ Πριάπου καὶ Παρίου, ἑλληνίδων καὶ τούτων πόλεων. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος, ἀναχωρήσας ἀπὸ Ἀρίστου, ὅπου ἐξέτασε τὸ τελευταῖον τὸν στρατὸν, τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν ἦλθεν εἰς Περκώτην, τὴν δὲ δευτέραν εἰς τὸν περὶ μὲν Προδάκτιον,

τὴν δὲ τρίτην εἰς Ἑρμῶτον καὶ τὴν τετάρτην προεχώρησεν ἐπὶ τὸν Γρανικὸν ποταμὸν, ἔχων τὸν στρατὸν συνεταγμένον ἐπιμελῶς, δηλαδὴ τάξας μὲν διπλῆν τὴν φάλαγγα τῶν ὀπλιτῶν, ἄγων δὲ τοὺς ἱππεῖς κατὰ τὰ δύο κέρατα, ἀποπέμψας δὲ τὰ σκευοφόρα εἰς τὰ ὀπίσθια. Καὶ ἅμα πλησιάσας εἰς τὸν ποταμὸν, συντάξεν ἀμέσως τὴν στρατιὰν πᾶσαν ὡς ἐπὶ μάχην· διότι συνεβούλευσε μὲν ὁ Παρμενίων νὰ ἀναβληθῇ εἰς τὴν ἐπιούσαν ὁ ἀγὼν, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς, γινώσκων ὅπως καὶ ὁ Μέμνων, ὅτι εἶχεν ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπάσας τὰς πιθανότητας τοῦ ἐκ παρατάξεως ἀγῶνος, ἀπεφάσισε νὰ μὴ δώσῃ εἰς τοὺς Πέρσας καιρὸν νὰ ὀπισθοδρομήσωσι τυχὼν διὰ νυκτός.

Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου παραγγελθεῖσαν διακόσμησιν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὅλης δυνάμεως ἴσταντο αἱ ἐξ τῆς φάλαγγος τάξεις, τῶν ὁποίων (ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερὰν ἀριθμουμένων) ἐστρατήγουν ὁ Περδίκκας, ὁ Κοῖνος, ὁ Ἀμύντας, ὁ Φίλιππος, ὁ Μελέαγρος καὶ ὁ Κρατερός. Ἀμέσως πρὸς δεξιάν τῆς φάλαγγος ἴσταντο οἱ ὑπασισταί, ὧν ἡγεῖτο Νικάνωρ ὁ Παρμενίωνος. Ἐπειτα ἦρχοντο οἱ σαρισσοφόροι, οἱ Παίονες καὶ ἡ ἐξ Ἀπολλωνίας ἱλὴ τῶν ἐταίρων, τῆς ὁποίας ἱλάρχης ἦτο ὁ Σωκράτης, ὅλων δὲ τούτων ἐστρατήγει Ἀμύντας ὁ Ἀρῥαβαῖος· ἐπὶ πᾶσιν ἐτάσσοντο τὸ λοιπὸν σῶμα τῶν ἐταίρων, καὶ οἱ τοξόται, καὶ οἱ Ἀγριᾶνες ἀκοντισταί, ἅπαντες οὗτοι ὑπὸ Φιλώταν, ἕτερον τοῦ Παρμενίωνος υἱόν, τοῦ ὁποίου ἡ μοῖρα ἀπετέλει τὸ ἀκρότατον δεξιὸν κέρας. Τὰ δ' ἀριστερὰ τῆς φάλαγγος ὠχυροῦντο ὁμοίως ὑπὸ τριῶν διαφόρων ἱππικῶν μοιρῶν· καὶ πρῶτον ἐτάχθησαν ἐνταῦθα οἱ Θρᾶκες τῶν ὁποίων ἦρχεν Ἀγάθων, ἔπειτα οἱ σύμμαχοι ἱππεῖς ὑπὸ Φίλιππον τὸν Μενελάου, καὶ τελευταῖον οἱ Θετταλοὶ ἱππεῖς, ὧν ἡγεῖτο Κάλλας ὁ Ἀρπάλου, τοῦ ὁποίου ἡ μοῖρα ἀπετέλει τὸ ἀκρότατον ἀριστερὸν κέρας. Καὶ ὁ μὲν Ἀλέξανδρος ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν στρατηγίαν τῆς δεξιᾶς πτέρυγος, ἐπέτρεψε δὲ τὴν ἀριστερὰν εἰς τὸν Παρμενίωνα. Εἰς τὴν ἀντικρὺ τοῦ Γρανικοῦ ὄχθην παρετάσσετο, παρὰ τὸν ποταμὸν, τὸ περσικὸν ἱππικόν, οἱ μὲν Μῆδοι καὶ οἱ Βακτριανοὶ πρὸς δεξιάν ὑπὸ τὸν Ῥεομίθρην, πρὸς ἀριστερὰν δὲ ὁ Μέμνων· καὶ ὁ Ἀρσαμένης μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἱππέων, ἐν τῷ μέσῳ δὲ οἱ Παρλαγόνες καὶ οἱ Ὑρκανοὶ

ὑπὸ Ἀρσίτην καὶ Σπιθιδάτην. Τὸ περσικὸν πεζικόν, τό τε δηλαδὴ Ἀσιανὸν καὶ τὸ ἑλληνικόν, ἐτάχθη μικρὸν ὀπισθεν ἐν εἰδὲ ἐπιφυλακῇ, διότι οἱ πολέμιοι διὰ τοῦ ἵππικου κυρίως ἤθελον νὰ ἀντιταχῶσιν εἰς τὴν διάβασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Οὕτω πως ἀντιπαρατεταγμένα παρὰ τὰς ἄκρας τοῦ ποταμοῦ, ἀμφοτέρωθεν τὰ στρατεύματα διετέλεσαν, ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἐν ἀγωνιώδει σιγῇ ἀμοιβαίως παρατηρούμενα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πάλοι πῦρ καὶ καπνὸς δὲν ἐθορύβουν οὐδ' ἐσκότιζον τὰ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων, ὅπως ἤθελε συμβῆ ἡμέρον, ἕκαστος ἀφ' ἑκατέρας τῆς στρατιᾶς ἐβλεπε καθαρὰ τὰ κατὰ τὴν ἄλλην γινόμενα, ὥστε οἱ Πέρσαι καὶ αὐτὸν τὸν Ἀλέξανδρον εὐκόλως διέκρινον ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ, ἀπὸ τε τῆς λαμπρότητος τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς στολῆς, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιδεικνυομένης παρὰ πάντων εὐλαβείας· ὅθεν οἱ ἐπισημότατοι τῶν Περσῶν ἡγεμόνων ἔσπευσαν νὰ μεταβῶσι πρὸς τὴν ἀριστερὰν αὐτῶν, ἣν ἐνίτχυσαν διὰ τοῦ ἀρίστου ἵππικου, ἵνα αὐτοὶ κατὰ τοῦ βασιλέως ἀντεπεξέλθωσιν· ὁ δὲ, προτρέψας καὶ ἐνθαρρύνας τὸν στρατὸν δι' ὀλίγων τινῶν λόγων, διέταξε νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός. Καὶ τὴν μὲν πρώτην προσβολὴν ἐπέτρεψεν εἰς τὴν Ἰλιν τῶν ἐταίρων τῆς ὁποίας ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἡ σειρὰ τοῦ νὰ προπορεύηται παντὸς τοῦ ἵππικου. Ἦτο δὲ αὕτη, ἡ τοῦ Σωκράτους προμνημονευθεῖσα Ἰλη, ἥτις ἀγομένη ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλίππου ἐξώρμησε πρώτη, ἔχουσα πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς τοὺς σαρισσοφόρους ἱππεῖς, τοὺς Παλιόας πεζοὺς ἀκοντιστὰς καὶ μίαν τάξιν τοῦ πεζικοῦ τῆς γραμμῆς, πιθανώτατα ἐκ τῶν ὑκασπιστῶν ληφθεῖσαν. Κατόπιν αὐτῶν εἰσπηδήσεν ἀμέσως εἰς τὸν ποταμὸν ὁ Ἀλέξανδρος, ἄγων ἅπαν τὸ δεξιὸν κέρα, σαλπίζοντας καὶ ἀλαλάζοντας· ἐν τῷ ᾧμα δὲ προήλασε καὶ ὁ Παρμενίων μετὰ τοῦ ἀριστεροῦ. Ἐν τούτοις οἱ πρόδρομοι, πεζοὶ καὶ ἱππεῖς, ὑπὸ Πτολεμαῖον καὶ Ἀμύνταν, πλησιάζαντες εἰς τὴν ἀντιπέραν ὄχθην ἀπήντησαν ἀντίστασιν ἰσχυράν· διότι οἱ μὲν τῶν Περσῶν προσέβαλλον αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ὄχθης ἐξ ὑπερδεξίου εἰς τὸν ποταμὸν εἰσακοντίζοντες, οἱ δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ταπεινότερων αὐτῆς μερῶν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ὕδωρ καταβαίνοντες. Οἱ Μακεδόνες ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπόδασιν καὶ νὰ διελεύ-

σωσιν ἀνὰ μέσον τοῦ περσικοῦ ἱππικοῦ, ἀλλὰ ματαίως· ἐπειδὴ ἐμάχοντο αὐτοὶ κάτωθεν καὶ ἐπὶ ἐδάφους μὴ ἀσφαλοῦς πρὸς τοὺς ἀνωθεν ἐπιτιθεμένους πολεμίους, καὶ ἐπειδὴ ἄλλως τε ἦτο ἐνταῦθα ἐπιτεταγμένον τὸ κράτιστον τῆς περσικῆς ἵππου, οἱ πρόδρομοι ἐκείνοι οὐδὲν κατώρθωσαν ἀλλ' ἀποβαλόντες ἱκανοὺς τινὰς ἄνδρας καὶ ἀποκρουσθέντες, ἀπέκλινον πρὸς τὸ κύριον τοῦ στρατοῦ σῶμα, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου αὐτοῦ ἤδη ἐπαγόμενον. Καὶ τότε πλησιάζαντος τοῦ βασιλέως εἰς τὴν ὄχθην, ἐπανελήφθη ὁ ἀγὼν ἐτιπειαυατότερον. Πρῶτος ἐνέβαλεν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ περὶ αὐτὸν οἱ ἀριστοὶ τῶν ἡγεμόνων εὐγενῶς ἀνθαμιλλώμενοι, ὥστε συνέβη μάχη κρατερὰ. Καὶ ἦτο μὲν ἀπὸ τῶν ἱππῶν ἡ μάχη, ἀλλὰ ὁμοίᾳζε πεζομαχίαν μᾶλλον, διότι ἡγωνίζοντο συνεχόμενοι ἵπποι πρὸς ἵππους καὶ ἄνδρες πρὸς ἄνδρας, οἱ μὲν Μακεδόνες ἵνα ἀπώσωσιν ἀπὸ τῆς ὄχθης πρὸς τὸ πεδῖον τοὺς Πέρσας, οἱ δὲ Πέρσαι ἵνα διακωλύσωσι τὴν ἀπόβασιν καὶ κατακρημίσωσι τοὺς Μακεδόνας αὐθις εἰς τὸν ποταμόν. Τελευταῖον διήλασαν οἱ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὸ πεδῖον, πλεονεκτήσαντες ἰδίως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦσαν γεγυμνασμένοι περὶ τὴν χρῆσιν τῆς μακρᾶς λόγχης τῆς ἀσυγκρίτως φοβερωτέρας τοῦ βραχέος περσικοῦ παλτοῦ ἥτοι ἀκοντίου. Οἱ δὲ ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ Μακεδόνες ἀπεβιδάσθησαν εὐχερέστερον, ἅμα ἡ ἀριστερὰ τῶν Περσῶν ἠναγκάσθη νὰ ὑπενδῶσῃ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ τότε ὁ ἀγὼν μετεβιδάσθη ἀπὸ τῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ εἰς τὸ παρακείμενον πεδῖον. Ἐνταῦθα πάλιν ὁ Ἀλέξανδρος ἐν τοῖς πρώτοις ἐμάχετο. Συντριβέντος δὲ τοῦ δόρατος αὐτοῦ, ἐστράφη πρὸς τὸν Ἀρετόν, ἕνα ὄντα τῶν ἐρίππων σωματοφυλάκων, καὶ ἐζήττησε τὸ δόρυ αὐτοῦ. Ὁ δὲ, δείξας εἰς τὸν Ἀλέξανδρον τὸ ὄπλον αὐτοῦ τὸ ὁποῖον ἦτο ὁμοίως κατὰ τὸ ἥμισυ ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος κεκλασμένον, τὸν εἶπε νὰ ἀποταθῇ πρὸς ἄλλον· καὶ ἔδωκεν ἤδη τῷ βασιλεῖ τὸ δόρυ ὁ Κορίνθιος Δημάρατος εἰς ὃν τῶν ἐταίρων. Οὕτω δὲ ἐκ νέου ὀπλισθεὶς, ἐξήλασεν ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ Μιθριδάτου τοῦ γαμβροῦ τοῦ Δαρείου, ὅστις, ἐπαγόμενος τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐπ' αὐτὸν ἱππέων στίφος, διετέλει πολὺ πρὸ τῶν ἄλλων προῖππεών. Ὁ Ἀλέξανδρος, κτυπᾷ τὸν Μιθριδάτην κατὰ πρόσωπον, καὶ, καταβαλὼν αὐτὸν, τρέπεται ἐν τῷ ἅμα κατὰ ἑτέρου Πέρσου ἡγεμόνος, τοῦ Ῥοισάκου, ὅστις εἶχε καταφέρει ἐπ' αὐτοῦ πληγὴν

ἐπακόψισαν μὲν μέρος τοῦ κράνους, ἀλλὰ μόλις ψαύσαντες τὰς πρῶ-
 τας τῆς κεφαλῆς τρίχας· καὶ τοῦτον λειπὸν τὸν Ῥοισάκην διατρυπή-
 σας ὁ Ἀλέξανδρος διὰ μέσου τοῦ θώρακος, ῥέπτει κατὰ γῆς. Ἀλλ’
 ἐνῷ ταῦτα διέπραττεν, ἄλλος πάλιν Πέρσης ἡγεμὼν, ὁ Σπιθριδά-
 τής, προελθὼν ἐπισθεν πλησιέστατα, εἶχεν ἤδη ὑψώσει τὸν βρα-
 χίονα καὶ τὴν σπάθην ἵνα καταβάλῃ αὐτὸν, ὅτε προρθάσας ἐγ-
 κάρως Κλείτος ὁ Δρωπίδου, ἀρχαῖος καὶ ἐπιφανὴς τοῦ Φιλίππου
 ἀξιωματικὸς, ἐκτύπησε πάσῃ δυνάμει τὸν ἀνατεταμένον τοῦ Σπι-
 θριδάτου βραχίονα, ἀπέκοψεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ ἔσωσεν
 οὕτω τὴν ζωὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ θάνατος τοῦ Σπιθριδάτου
 ἐξηγρίωσεν ἔτι μᾶλλον τοὺς πολλοὺς ἐπισήμους Πέρσας ὅσοι ἦσαν
 συγγενεῖς αὐτοῦ· ὅθεν ἐπέπεσον ἤδη ἅπαντες μανιωδῶς κατὰ τοῦ
 Ἀλεξάνδρου, λαβόντες τότε πολλὰς ἐπὶ τῆς πανοπλίας πληγὰς καὶ
 εἰς ἔσχατον περιελθόντος κίνδυνον. Ἀλλ’ οἱ περὶ αὐτὸν δι’ ἀγώ-
 νων ἀτρότων ἔσωσαν μὲν τὸν βασιλέα, διέσπασαν δὲ τελευταῖον
 τὸ τῶν πολεμίων ἱππικόν· καὶ ἐπειδὴ οἱ τε ἐν τῇ ἀριστερᾷ τεταγ-
 μένα Θετταλοὶ ἱππεῖς δεινῶς τοὺς ἀντιπάλους ἐπίεσαν, τό τε ἑλα-
 φρόν πεζικόν, τὸ ὁποῖον συνήθως ἠνωμένον μετὰ τοῦ ἱππικοῦ ἐμά-
 χετο, ἐπροξένησεν εἰς τοὺς Πέρσας οὐ μακρὰν ζημίαν, ἣ περὶ τὸν Ἀλέ-
 ξανδρον ἀρξαμένη σύγχυσις τῶν πολεμίων ἀπέβη ἐπὶ μᾶλλον καὶ
 μᾶλλον γενικὴ καὶ μετ’ ὀλίγον μετετρέπη εἰς φυγὴν. Ἀλλ’ ὁ Ἀλέ-
 ξανδρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀξιωματικοὶ δὲν ἐπέτρεψαν ἐπὶ πολὺ
 τὴν καταδίωξιν τῶν φυγάδων, διότι ὑπελείπετο ἔτι σῶον τὸ πε-
 ζικόν, τὸ ὁποῖον ἰστάμενον, ὥς προείπομεν, ὅπισθεν τοῦ ἱππικοῦ,
 διετέλεσε καθ’ ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα θεωροῦν ἀκίνητον τὴν
 ἀτυχῇ ἐκείνην ἱππομαχίαν. Ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἤδη τὴν φάλαγ-
 γα καὶ τοὺς ὑπασπιστάς νὰ προσβάλλωσι κατὰ μέτωπον τὸ πεζικόν
 τοῦτο, τὸ δὲ ἱππικόν νὰ περιζώσῃ αὐτὸ πανταχόθεν ἐκ πλαγίου τε
 καὶ ὀπισθεν. Τοῦ τελευταίου τούτου ἀγῶνος ἡ ἔκδοσις ἦτο πρό-
 δηλος· οὐ μόνον τὸ περσικόν πεζικόν ἦτο καθ’ ἑαυτὸ εὐαριθμό-
 τερον τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλὰ καὶ κυκλωθὲν προσεβάλλετο εἰς μέρη
 μὴ καλυπτόμενα ὑπὸ τῆς πανοπλίας· καὶ ἡγωνίσθη μὲν γενναίως,
 καθὼς φυγεῖμενον τὸ πλεῖστον ἐξ Ἑλλήνων μισθοφόρων, τάχιστα
 ὅμως κατεστράφη, ἀνηλεῶς κατακρουραζομένη, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν

Ἀρρίανδον, ὅστις βεβαίωι ὅτι ἐκ τῶν 20,000 ἱκεῖνιον ἀνδρῶν, δις ἑκατὸν μόνον περιεσώθησαν αἰχμάλωτοι. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Περσῶν, ἀφοῦ ἐπραξαν τὸ λάθος, τοῦ νὰ διεξαγάγωσι τὸ κύριον τοῦ ἀγῶνος μέρος διὰ μόνου τοῦ ἱππικοῦ, μηδεμίαν ποιήσαντες χρῆσιν τοῦ ἀρίστου αὐτῶν πεζικοῦ ἐν τῇ κρίσει στιγμῇ τῆς τοῦ ποταμοῦ διαβάσεως, ἔπειτα περιέπεσον εἰς τὸ ἔτι χειρότερον λάθος τοῦ νὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτὸ μεμονωμένον εἰς τὴν διάκρισιν πολεμικοῦ πολυαριθμοτέρου καὶ νικηρόρου. Τοῦ ἱππικοῦ ἡ ζημία ὑπῆρξε σχετικῶς πολὺ ὀλιγωτέρα· ἱππεῖς δὲν ἔπεσον, ὡς λέγεται, εἰμὴ 1000 περίπου, ἀλλ' ἡγεμόνες Πέρσαι ἐθελόθησαν πολλοί, διότι αὐτοὶ μάλιστα προεκινδύνευσαν, ἐκθύμως ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Παρεκτὸς τοῦ Μιθριδάτου, τοῦ Ροισάκου καὶ τοῦ Σπιθιδάτου, ἀπέθανον ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ καὶ ὁ Φαρνάκης, ὁ τῆς Δαρείου γυναικὸς ἀδελφός, καὶ ὁ Μιθροβαρζάνης, ὁ τῆς Καππαδοκίης σατράπης, καὶ ὁ Ἀτιζύης, καὶ ὁ Νιφάνης, καὶ ὁ Πετήνης, καὶ ἄλλοι πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ ἄνδρες· ὁ δὲ τῆς Φρυγίας σατράπης Ἀρσίτης, ὅστις κυρίως εἶχεν ἀντιταχθῆ εἰς τὴν γνώμην τοῦ Μέμνονος, διεσώθη μὲν ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀλλ' ἀπέθανε μετ' οὐ πολὺ, αὐτόχειρ γενόμενος ὑπὸ θλίψεως καὶ αἰσχύνης.

Ἡ νίκη λοιπὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπέβη ὅσον ἐνδέχεται λαμπρὰ καὶ ὀλοσχερής· καὶ ὅμως ὁ στρατὸς αὐτοῦ ὀλιγίστους ἀπέβαλεν, ὡς λέγεται, ἄνδρας. Εἴκοσι καὶ πέντε ἑταῖροι ἐκ τῆς ὑπὸ τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Ἀμύνταν τάξεως, ἐρονεύθησαν κατὰ τὴν πρώτην ἀτυχῇ προσβολὴν τὴν γενομένην πρὸς διάβασιν τοῦ ποταμοῦ. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἱππέων ἔπεσον ἐν ὅλοις ἐξήκοντα, ἐκ δὲ τῶν πεζῶν τριάκοντα· ὁ ἀριθμὸς τῶν τραυματιῶν δὲν ἀναφέρεται, ἀλλ' ἐὰν ὑποθέσωμεν αὐτοὺς δεκαπλασίους τῶν θανόντων, ἐν ὅλοις ὁ μακεδονικὸς στρατὸς δὲν ἀπέβαλεν εἰμὴ 1100 περίπου ἄνδρας ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, καθ' ἣν ἐκ τῶν πολεμίων λέγονται πεσόντες περὶ τοὺς εἰκαστικισχίλους.

Μετὰ τὴν νίκην, ὁ Ἀλέξανδρος ἐφρόντισε πρὸ πάντων περὶ τῶν τραυματιῶν, ἐπισκεφθεὶς αὐτοὺς, καὶ θεραπεύσας, καὶ παρηγορήσας, καὶ ἐπαινέσας. Τῇ δ' ὕστεραίᾳ ἔθαψεν ἐν πομπῇ καὶ πα-

ρατάξει τοὺς πεσόντας· ἔθαψε δὲ καὶ τοὺς τῶν Περσῶν ἡγεμόνας καὶ τοὺς μισθοφόρους Ἕλληνας ὅσοι στρατεύοντες μετὰ τῶν πολεμίων ἀπέθανον. Μεθ' ὃ ἐφρόντισε περὶ τῶν ἀμοιβῶν καὶ τῶν ποιῶν. Ἦκμαζε τότε ἐν Ἑλλάδι ἀνδριαντοποιὸς περίφημος, ὁ Δύσιππος, εἰς ὃν καὶ μόνον ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέτρεπε τὴν τιμὴν τοῦ νὰ εἰκονίζηται ὑπ' αὐτοῦ. Εἰς τοῦτον τὸν Δύσιππον ἀνέθηκε τὴν κατασκευὴν χαλκῶν ἀνδριάντων 25, τῶν κατὰ τὴν πρώτην προσβολὴν πεσόντων ἐταίρων, διατάξας νὰ στηθῶσιν οἱ ἀνδριάντες οὗτοι ἐν Αἰῷ τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἐσώζοντο ἔτι ἐπὶ Ἀρρίανου. Εἰς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς παῖδας ἔδωκεν ἀτέλειαν παντὸς φόρου καὶ ἀπαλλαγὴν πάσης προσωπικῆς ὑπηρεσίας· ἐαυτὸν δὲ καὶ ἅπαντα τὸν νικηφόρον στρατὸν δὲν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ τιμήτῃ λαμπρότερον εἰμὴ πέμπων εἰς Ἀθήνας τριακοσίας πέрсικας πανοπλίας ἵνα ἀνατεθῶσι τῇ πολιοῦχῃ Ἀθηνᾷ μετὰ ἐπιγράμματος τάδε διαλαμβάνοντος· ἁ' Ἀλέξανδρος Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες, πλὴν Λακεδαιμονίων, ἀπὸ τῶν βρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικοῦντων. » Τοὺς δὲ διςχιλίους Ἕλληνας ὅσους ἔλαβεν αἰχμαλώτους, δεσμεύσας, ἐξάπέστειλεν εἰς Μακεδονίαν ἵνα ἐργάζωνται αὐτόθι ὡς δοῦλοι α ὅτι παρὰ τὰ κοινῇ δοξάντα τοῖς Ἕλλησιν, Ἕλληνες ὄντες, ἐναντίᾳ τῇ Ἑλλάδι ὑπὲρ τῶν βαρβάρων ἐμάχοντο· » ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἔπαυεν ἀνακηρύττειν τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς καθαρῶς ἐλληνικόν. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ οἱ Μακεδόνες οὕτω πως ἐθεώρουν τὸ πρᾶγμα, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος οὐδὲ μνεῖναι τινὰ ἰδίαν ἐποίησε Μακεδόνων, ἐνῶ ἂν οὗτοι διέκρινον ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἤθελον βεβαίως ἀγανακτῆσαι ἐνεκα τούτου, τὸ δὲ πρώτιστον τοῦ Ἀλεξάνδρου συμφέρον ἦτο νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν ταιαύτην παρ' αὐτοῖς δυσκαρτέλειαν.

Τοιαῦται ὑπῆρχαν οἱ ἀμοιβαὶ καὶ αἱ τιμωρίαι αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ψηφισθεῖσαι μετὰ τὴν κρίσινον ἐκείνην νίκην· ἀλλ' ἡ μεγαλύτερα ἀμοιβὴ ἦν ἔλαβεν ὁ στρατὸς αὐτοῦ διὰ τοὺς ἀγῶνας οὓς περὶ Γρανικὸν ᾤθλησεν, ἥτο ὅτι κατέστη διὰ μᾶς σχεδὸν κύριος ἀπάσης τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οὐδεμίᾳ ἄλλῃ πολεμίων δυνάμει ἱκανῇ νὰ ἀντισταθῇ εἰς αὐτὸν ὑπῆρχεν ἤδη συγκεκροτημένη ἐν τῇ χερσ-

νήσω ταύτῃ· ὁ Δαρεῖος εἶχεν, ὡς φαίνεται, ἀσπασθῇ τὴν γνώμην τοῦ Μένονος, καὶ ἠλπίζεν ὅτι, τριβομένου τοῦ πολέμου, ἂν ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἀναγκασθῇ νὰ ὀπισθοχωρήσῃ, ὁ ἀγὼν θέλει τοῦλάχιστον παραταθῇ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ· ὅθεν οὔτε ἕτερον στρατὸν παρεσκεύασεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, οὔτε τὰς ἄλλας στρατιωτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις ἐσπευσε νὰ συγκεντρώσῃ εἰς τὰς παρακειμένας χώρας τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας. Καὶ ἐν τούτοις διὰ μιᾶς ἐφθασεν ἡ ἀγγελία τῆς φοβερᾶς ἐκείνης καταστροφῆς· ἡ ἀγγελία ὅτι πλείστοι αὐτοῦ καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ συγγενεῖς καὶ ἄλλοι ἐπιφανεστάτοι τῶν Περσῶν ἔπεσον ἐν τῇ ὀλεθρίᾳ μάχῃ· ἡ ἀγγελία ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατεβλήθησαν, καὶ ὅτι ἐν γένει ὁ ἥρως οὗτος, προκινδυνεύων παντοῦ καὶ πάντοτε, ἐφαίνετο περιβεβλημένος δι' ἀκαταμαχῆτου τινὸς δυνάμεως· ἐὰν δὲ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν τοσούτων αἰώνων, θαυμάζομεν εἰς ἐτι τὴν ἀκαθέκτον ἐκείνην ὁρμὴν καὶ τόλμην, ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐντύπωσις ἦν αὕτη ἐπροξένησεν εἰς τὴν φαντασίαν τῶν συγχρόνων ὑπῆρξε πολὺ καταπληκτικωτέρα καὶ ὅτι ἡ αὐλὴ πρὸ πάντων τοῦ Δαρείου, ἥτις εἶχε νὰ θρηνησῇ τὴν στέρησιν τοσούτων φίλων καὶ οἰκειῶν, περιῆλθε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐσπευσε νὰ ὠφεληθῇ μετὰ παρὰδόξου δραστηριότητος καὶ ἐπιτηδειότητος ἀπὸ τὸν τρόπον ὃν ἐνέπνευσε τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ. Ὁ φρουράρχος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Σάρδεων, Μιθρήνης, παρέδωκεν αὐτῷ ἀμέσως τὸ ὄχυρόν τοῦτο χωρίον, ὁ δὲ κατέστησεν ἐπιμελητὴν τῆς ἀκρας τὸν Πausανίαν μετὰ φρουρᾶς ἐξ Ἀργείων συγκεκλιμένης, καὶ ἔπειτα ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἐφεσον ἣν κατέλαβεν ὁμοίως ἀμαχητὶ, διότι ἡ φρουρὰ αὐτῆς ἀπέδρα διὰ θαλάσσης ἅμα ἀκούσασα προσερχόμενον τὸν βασιλέα. Ἐξ Ἐφέσου ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέτρεψεν εἰς διαφόρους στρατηγούς νὰ ἀπελευθερώσωσι τὰς πολλὰς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην αἰολικὰς καὶ ἰωνικὰς ἑλληνίδας πόλεις, καταργοῦντες τὰς ὀλιγαρχίας αὐτῶν καὶ τοὺς φόρους ὧσους ἀπέφερον εἰς τοὺς βαρβάρους, ἀνορθοῦντες δὲ ἀπανταχοῦ τὰς δημοκρατίας καὶ τοὺς πατρίους νόμους· αὐτὸς δὲ ἀπῆλθεν εἰς Μίλητον τῆς ὁποίας ἡ φρουρὰ ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῇ, ἐλπίζουσα ἰδίως εἰς τὴν ἐπικουρίαν τοῦ περσικοῦ στόλου, ὅστις συνέ-

καιτο ἐκ 400 περίπου τριήρων φοινικικῶν καὶ κυπρίων. Ἡ μεγάλη αὕτη ναυτικὴ δύναμις, ἥτις ἂν ἐπῆρχετο ὀλίγας ἐβδομάδας πρότερον ἡδύνατο νὰ διακωλύσῃ τὴν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης διόδου τοῦ Ἀλέξανδρου, ἐπλησίασεν ἤδη τῶντι εἰς Μίλητον, ἀλλὰ καὶ πάλιν βραδύτερον τοῦ δέοντος. Ὁ μακεδονικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Νικάνορα, προλαβὼν, εἶχε πρὸ τριῶν ἡμερῶν καταστῆ ὁ κύριος τοῦ λιμένος. Καὶ ἦτο μὲν ἀσθενέστερος τοῦ ἀντιπάλου, οὐδ' ἐτόλμησε νὰ ναυμαχήσῃ ἐκ τοῦ συστάδην, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον διεκώλυσε τὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ. ὥστε ἡ φρουρὰ τῶν Μιλησίων περιζωσθεῖτα οὕτω πανταχόθεν, ἀπὸ τε γῆς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὑπέκλυε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν ἐφοδὸν τοῦ βασιλέως ὅστις ἄμα γενόμενος κύριος καὶ ταύτης τῆς πόλεως ὤρμησε, πρὸς μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν Ἀλικαρνασσόν. Ταύτης ἡ πολιορκία ἀπέβη πολὺ δυσχερεστέρα καὶ μακροτέρα· διότι οὐ μόνον ἡ φρουρὰ, συγχειμένη ἐξ Ἀσιανῶν καὶ ἐξ Ἀθηναίων φυγάδων, ἀντέστη καρτερικῶς, οὐ μόνον τὸ φρούριον ἦτο ὀχυρώτατον καὶ θαυσιλῶς ἐρωδιασμένον δι' ἀμυντικῶν ὅπλων, ἀλλὰ κατέρηθασεν ἐνταῦθα καὶ ὁ ἰσχυρὸς περσικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Μέμνονα αὐτόν, ἀναδεδειγμένον ἤδη παρὰ τοῦ Δαρείου τῆς τε κάτω Ἀσίας καὶ τοῦ ναυτικοῦ παντός ἡγεμόνα. Ἐντεῦθεν, ἐνῶ ἡ Μίλητος εἶχε πολιορκηθῇ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, κατὰ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐπιτεθῇ εἰμὴ ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ ἀπεκρούσθησαν μὲν πολλάκις αἱ ἐφοδοὶ αὐτοῦ, πολλοὶ δὲ τῶν μηχανῶν κατεπυροπολήθησαν, πολλοὶ δὲ καὶ ἐγκριτοὶ Μακεδόνες ἔπεσον ἐνταῦθα· ἐπὶ τέλους ὁμως κατίσχυσε πάλιν ὁ βασιλεὺς διὰ τῆς καρτερίας, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ καὶ εἰσήλασε νικηφόρος εἰς τὴν πόλιν. Μόνοι αἱ δύο αὐτῆς ἄκραι ἀντεῖχον ἔτι, ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος, θεωρῶν μάταιον νὰ χρονοτριβῇ πλειότερον ἐκεῖ, ἐπέτρεψε τὸ ἔργον τῆς ἀλώσεως τῶν ἄκρων ἐκείνων εἰς τὸν Πτολεμαῖον, δούς αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ τριςχιλίους ἄνδρας, αὐτὸς δὲ προήλασε πρὸς τὰ πρόσω. Καὶ ἀφοῦ ἐπεμψε τὰς μηχανὰς εἰς Τράλλεις, τὰς ὁποίας εἶχε καταλάβει πρὸ πολλοῦ ὁ Παρμενίων· ἀφοῦ διέταξε τὸν στρατηγὸν τοῦτον νὰ μεταβῇ μετὰ τοῦ πλείστου μέρους τοῦ ἱππικοῦ, τοῦ συμμαχικοῦ πεζικοῦ καὶ τῶν ἀμαξῶν εἰς Σάρδεις καὶ ἀπὸ Σάρδεων εἰς Φρυγίαν, ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τῆς ὑπολοίπου ἐλα-

ῥοτότερας δυνάμεως, ἡσυχολήθη κατὰ τοὺς τελευταίους χεμερινοὺς μῆνας περὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Λυκίας, τῆς Παμφυλίας καὶ τῆς Πισιδίας. Διαπράξας δὲ καὶ τοῦτο τὸ δυσχερές ἔργον, ἐτράπη ἤδη πρὸς βορρᾶν καὶ ἔρθασεν εἰς Γόρδιον παρὰ τὸν ποταμὸν Σαγγάριον, ὅπου ἐμελλε νὰ ἀνταμωθῇ μετὰ τοῦ Παρμενίωνος.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἔρθασεν εἰς Γόρδιον κατὰ φεβρουάριον ἢ μάρτιον τοῦ 333, καὶ παρέμεινεν ἐνταῦθα ἐπὶ τινα χρόνον ἵνα ἀναπαύσῃ τὴν μοῖραν τοῦ στρατοῦ τὴν μετ' αὐτοῦ ἰδίως περὶ τὴν Πισιδίαν δεινῶς κοπιᾶσασαν. Τότε ἔκοψε τὸν λεγόμενον Γόρδιον δεσμὸν, ἐξ οὗ παρήχθη τὸ τοσοῦτον πολυθρύλλητον γενόμενον περὶ τοῦ δεσμοῦ τούτου λόγιον· συνέβη δὲ τὸ γεγονός ὡς ἑξῆς. Εἰς τὴν ἄκραν τῆς πόλεως ἐκείνης ἐφυλάσσετο ἄμαξα, ἥτις, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀνῆκε ποτε εἰς τὸν γεωργὸν Γόρδιον καὶ τὸν παῖδα αὐτοῦ Μίδαν, τοὺς πρώτους βασιλεῖς τῆς Φρυγίας· ὁ δεσμὸς ὅστις συνῆπτε τὴν ζυγὸν τῆς ἀμάξης ταύτης μετὰ τοῦ ῥυμοῦ ἦτο ἐκ φλοιοῦ κρανέας, καὶ τοιοῦτο ὥπως συμπεπλεγμένως, ὥστε οὔτε τέλος οὔτε ἀρχὴ αὐτοῦ ἐφαίνετο, ἡ δὲ λύσις ἐνομιζέτο ἀκατόρθωτος· καὶ ἐν τούτοις χρησμός ἀρχαῖος ἔλεγεν, ὅτι ὁ λύσας τὸν δεσμὸν τοῦτον θέλει ἄρξῃ τῆς Ἀσίας. Ὅτε λοιπὸν ὁ Ἀλέξανδρος ἀνέβη εἰς τὴν ἄκραν ἵνα παρατηρήσῃ τὸ ἱερὸν τοῦτο τῆς ἀρχαιότητος λείψανον, ἅπαντες οἱ περὶ αὐτόν, Φρύγες τε καὶ Μακεδόνες, περιέμενον ἀνυπομόνως νὰ ἴδωσιν, ἐὰν ὁ περὶ Γρανικὸν νικητὴς καὶ ὁ δορυκτῆτωρ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ θέλει περιποιήσῃ ἐκυτῷ τὴν ἐπαγγελομένην κυριαρχίαν, κατισχύων τῶν δυσχερειῶν τοῦ δεσμοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος περιῦλθε μὲν κατ' ἀρχὰς εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἐν τῇ ὁρμῇ αὐτοῦ ἔκοψε διὰ τοῦ ξίφους τὸ σῶμα καὶ τοῦτο εἰθεωρήθη παρὰ πάντων ὡς λύσις τοῦ προβλήματος, ἐξασφαλίζουσα τὸ δικαίωμα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀσίας.

Ἀλλ' ἡ τύχη παρεσκεύαζεν αὐτῷ τότε καὶ ἕτερον πολὺ θετικώτερον πλεονέκτημα. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Μιλήτου, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε διαλύσει τὸν στόλον αὐτοῦ, μὴ διατηρήσας εἰμὴ μικράν τινα μοῖραν χρήσιμον πρὸς μεταφορὰν τροφῶν καὶ στρατευμάτων. Ἐ-

πραΐε δὲ τοῦτο διότι ἐβλεπεν ὅτι κατὰ θάλασσαν δὲν δύναται νὰ ἀνταγωνισθῇ πρὸς τοὺς πολὺ ἰσχυροτέρους πολεμίους· καὶ διότι ἤλπιζεν ὅτι, κατέχων μὲν διὰ τῆς περσικῆς δυνάμεως τὴν Ἀσίαν, δὲν ἤθελεν ἔχει χρεῖαν ναυτικοῦ· λαβὼν δὲ τὰς παραλίους πόλεις, θέλει ἐξ ἀνάγκης ἐπαγάγει καὶ τὴν τοῦ ναυτικοῦ τῶν Περσῶν δύναμιν. Ἐν ἀρχῇ ὁμοῦ τοῦ 333 ἐκινδύνευσε νὰ ἴδῃ ψευθεύσας τὰς προσδοκίας ταύτας. Τῶνόντι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀλικαρνασσοῦ, ὁ Μένων ἐπεχείρησε διὰ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ στόλου νὰ ἄρξῃ μὲν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, νὰ μεταφέρῃ δὲ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Καὶ εἶχεν ἤδη καταστῆ κύριος τῆς Χίου καὶ τῆς Λέσβου, καὶ εἰς πολλὰς εἶχε περιέλθει συνενοήσεις πρὸς ἄλλας τε νήσους καὶ πρὸς τὴν Εὐβοίαν, ὅτε αἰφνης νοσήσας ἀπεβίωσε, καὶ ἐματαιώθη οὕτω τὸ ἐπιχείρημα ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἡδύνατο νὰ παρεμβάλλῃ σπουδαιότατα κωλύματα εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὑπῆρχον μὲν βεβαίως καὶ ἄλλοι γενναῖοι ἄνδρες, Ἑλλήνες τε καὶ Πέρσαι· ἀλλ' ἐκ μὲν τῶν Περσῶν οὐδεὶς εἶχε τὴν ναυτικὴν καὶ πολιτικὴν τοῦ Μένωνος ἐμπειρίαν· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων, δυσκόλως ἡδύνατο ἄλλος νὰ ἀξιώθῃ τῆς τοῦ Δαρείου πίστεως ἢ ὁ Ῥόδιος ἐκεῖνος· εἶχεν ἀσφαλίσαι διὰ μακρῶν προηγουμένων ὑπηρεσιῶν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται πῶς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μένωνος, βλέπομεν καταπαύσαντα αἰφνης πάντα ἀπὸ θαλάσσης ἀντιπερισπασμὸν· τὸ δὲ δεινότερον, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν μὴ ἔχων παρ' ἐχυτῶ τὸν σύμβουλον ἐκεῖνον εἰς ὃν ἐδίδοε πᾶσαν πίστιν, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκυαλίπῃ τὸ ἀμυντικὸν τοῦ πολέμου σύστημα, ὅπερ τὸ καθ' ἑαυτὸν εἶχεν ἄκρι τοῦδε ἀσπασθῇ καὶ παρεστεινάσθῃ νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξιν πρὸς τοὺς Μακεδόνους.

Ἡ δύναμις ἦν ἐπὶ τούτῳ ἡθροισε τότε εἰς τὰ πεδία τῆς Μεσοποταμίας, ἥτοι ἐπιτηδεῖα νὰ ἐνθαρρύνῃ, διὰ τὸ ἀπειρον αὐτῆς πληθος, πάντα ἀσιανὸν ἄνδρα. Ἄν καὶ δὲν εἶχον εἰσέτι προφθάσαι ἐνταῦθα τὰ ἐκ Σογδιανῆς καὶ Βακτριανῆς καὶ Ἰνδικῆς στρατεύματα, ἡ δύναμις αὕτη συνέκειτο ἤδη κατὰ τινὰς ἐκ 400,000 πεζῶν καὶ 100,000 ἱππέων, κατ' ἄλλους δὲ συνεποσοῦτο ἐν ὁλοῖς

εἰς 600,000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς περιελαμβάνοντο καὶ 20—30,000 μισθοφόροι Ἕλληνες, μεταβίβασθέντες τότε ἀπὸ τοῦ στόλου εἰς τὴν στερεάν. Ὅθεν ἅπαντες οἱ περὶ τὸν Δαρεῖον ἐθεώρουν καὶ ἐκέρυτον βεβαίαν τὴν νίκην, καὶ ὁ Δαρεῖος αὐτὸς ἐνεπλήσθη ὑπὸ τῆς περὶ τούτου πεποιθήσεως. Ναι μὲν ὀφθαλμὸς μᾶλλον γεγυμνασμένος καὶ ἔμπειρος εὐκόλως ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ τὰ ἀσθενῆ τοῦ πλήθους τούτου μέρη· καὶ εὐρέθη τοιοῦτος ἄνθρωπος καὶ εἶπε θαρρόντως τὴν γνώμην του· ἦτο δὲ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὁ Ἀθηνάιος φυγάς Χαρίδημος, ὅστις ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τί φρονεῖ περὶ τοῦ ἀναριθμήτου ἐκείνου στρατοῦ, δὲν εἰδίστας νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι συμβουλεύει τὸν Δαρεῖον νὰ μὴν ἐλπίζῃ πολὺ ἀπὸ τὸν ἄσιανόν τοῦτον ὄχλον, νὰ μεταχειρισθῇ δὲ μᾶλλον τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ πρὸς συγκρότησιν μεγαλητέρου ἐξ Ἑλλήνων μισθοφόρων στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ Δαρεῖος, παραφερόμενος, ἤδη ὑπὸ ἐλπίδων κούφῃ νίκῃ καὶ δόξῃ, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν τυφλοὶ καὶ ἀγέρωχοι μεγετάνες ἐθεώρῃσαν ἅπαντες. ὥς ὅρῃν ἅμα καὶ προδοσίαν τὴν γνώμην ἐκείνην καὶ διέταξαν νὰ θανατωθῇ ἀμέσως ὁ δυστυχὴς Ἕλλην, ὅστις, ἀπαγόμενος ἐπὶ τὸν θάνατον, ὡς προφῆτης ἀνεδόσε αὐταμελήσειν ταῦτα ταχὺ τῷ βασιλεῖ, καὶ τῆς ἀδίκου τιμωρίας αὐτοῦ σύντομον ἔξεν τὴν κόλασιν, ἐπιδόντα τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας. »

Ὁ Δαρεῖος λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἀντιπαραταχθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον. Καὶ ὅμως ἐὰν ὤφειλε ποτὲ, ἀκόλουθων τὴν συμβουλήν τοῦ Μέμνονος, νὰ διατελέσῃ ἀμυνόμενος, ὤφειλε νὰ πράξῃ τοῦτο τότε μάλιστα, ὅτε ὁ πολέμιος αὐτοῦ ἡτοιμαζέτο νὰ μεταβῇ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Συρίαν. Ἐπὶ τῆς περὶ Γρανικὸν μάχης, ἡ ἄμυνα ἦτο ἴσως δυσχερής, διὰ τὸ ἀναπεπταμένον τῆς χώρας, ἐνῷ ἤδη, ἐν ἔαρι τοῦ 333 π. Χ., οἱ Πέρσαι ἠδύναντο, ὡφελούμενοι ἀπὸ ἀμυντικῶν χωρίων ἀσφαλεστάτων, νὰ ἀποκρούσωσιν εὐχερῶς τὸν ἀντίπαλον. Ἡδύναντο νὰ καταλάβωσι πρῶτον τὰς ἀπορρήτους παρόδους τοῦ ὄρους Ταύρου δι' ὧν ἐφράσσετο ἡ εἰς τὴν Κιλικίαν εἰσβολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὰς καλουμένας Κιλικίας πύλας. Ἐπειτα, ὑποτιθεμένου ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἤθελεν ἐκβιάσει τὰς παρόδους ἐκείνας καὶ καταστῇ κύριος τῆς Κιλικίας, οἱ Πέρσαι εἶχον

εἰς ἐπὶ τὰς στενὰς ὁδοὺς τὰς διερχομένας μεταξὺ τοῦ ὄρους Ἀμάνου καὶ τῆς θαλάσσης, τὰς καλουμένας κατ' ἀρχὰς μὲν Ἀμανίδας πύλας, κατωτέρω δὲ Συρίας ἢ καὶ Κιλικίας πάλιν πύλας. Τελευταῖον ἠδύναντο νὰ ὀχυρώσωσι τὰς παρόδους αὐτοῦ τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ, καὶ ταύτας ὑπὸ τινων καλουμένας Ἀμανίδας πύλας, δι' ὧν ἀναγκαιῶς ἐμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Ἀλέξανδρος, καὶ αἱ ὁποῖαι ἅπασαι εὐκόλως καθίσταντο ἀδιάβατοι. Ἀλλ' οἱ Πέρσαι, ὡς ἂν τυφλωθέντες ὑπὸ τῆς εἰμαρμένης, ἄφησαν ἀνοικτάς ἀπάσας ἐκεῖνας τὰς πύλας, ἄφησαν τὸν Ἀλέξανδρον νὰ εἰσέλθῃ ἐλευθέρως εἰς τὴν Συρίαν, καὶ τότε μόνον ἀπεφάνισαν νὰ ἀντιπαρατχθῶσι κατ' αὐτοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος διατρίβων εἰς Γόρδιον οὐ μόνον τὸν στρατὸν ἀνέπαυσε, ἀλλὰ καὶ ἐπικουρίας τινὰς ἐκ Μακεδονίας προσέλαβεν ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν Σελεύκου, καὶ Κοῖνον τὸν Πολεμοκράτους, καὶ Μελέαγρον τὸν Νεοπτολέμου, πεζῶν μὲν Μακεδόνων 4000, ἱππέων δὲ 300, Θεσσαλῶν δὲ ἱππέων 200 καὶ Ἡλείων 450, ὧν ἤγειτο Ἀλκίας ὁ Ἡλείος. Τότε ἐπορεύθη πρὸς τὴν Παφλαγονίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν καὶ, καθυποτάξας τὰς χώρας ταύτας, ἐτρέπη πρὸς μεσημβρίαν ἵνα διέλθῃ τὸν Ταύρον. Πρὸς τοῦτο ἀπερχόμενος τὸ ὄρος, ἔφθασεν εἰς χωρίον στενόν, ἀπόκρημνον καὶ τὰ μάλιστα δυσπρόσιτον, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο «Κύρου στρατόπεδον», ἔκειτο εἰς τοὺς βορείους πρόποδας τοῦ Ταύρου, πλησίον τῶν λεγομένων «πυλῶν τοῦ Ταύρου ἢ Κιλικίων πυλῶν» καὶ ἀπετέλει τὴν συνήθη πάροδον δι' ἧς συνεδέετο ἡ πρὸς βορρᾶν Καππαδοκία μετὰ τῆς πρὸς μεσημβρίαν Κιλικίας. Ἐνταῦθα δὲ, ἀντὶ νὰ ἀπαντήσῃ στρατὸν ἰσχυρὸν καὶ ἑτοιμον νὰ διακωλύσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν διόδον αὐτοῦ, δὲν εὗρεν εἰμὴ ὀλίγους τινὰς Πέρσας στρατιώτας, οἵτινες ὄντες, ὥς φαίνεται, ἐντελῶς ἀπροπαράσκευοι, ἔφυγον ἀμαχητὶ, ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος κατέστη οὕτω κύριος, ἀνευ τῆς ἐλαχίστης ζήτησε, τοῦ ἀπορθήτου σχεδὸν ὄρειοῦ ἐκείνου χωρίου καὶ τὴν ἐπιούσαν, διαβιβάσας δι' αὐτοῦ ἅπαντα τὸν στρατὸν εἰς Κιλικίαν, ἔφθασεν ἐντὸς ὀλίγων ὥρων εἰς Ταρόν, ἣν εἶχεν ἐγκαταλείψει ὁ σατράπης τῆς Κιλικίας Ἀρτάμης.

Ἀλλ' ἐνθ' ἄχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἡ τύχη διετέλεσεν ἀδιακόπως προμεριδῶσα εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων, ἐν Τερσῇ αἰφνης

ἐφάνη ἐγκαταλιπούσα αὐτόν, διότι εἴτε ἕνεκα τῶν ὑπερβολικῶν κόπων εἰς οὓς ἐξετέθη, εἴτε διότι ἰδρῶν ἐρέψεν ἑαυτὸν εἰς τὸν παραρρέοντα ποταμὸν Κύδνον, ἔπαθεν ἐνταῦθα πυρετὸν ἐπικίνδυνον· τὸ δὲ δεινότερον, ἐν τῷ μέσῳ τῆς θλίψεως καὶ τῆς ἀνησυχίας ὑπ' ἧς κατελήθη ὁ στρατὸς ἕνεκα τοῦ συμβεβηκότος αὐτοῦ, οἱ ἰατροὶ ἐδίσταζον νὰ ἀναλάβωσι τὴν εὐθύνην τῆς θεραπείας. Εἰς μόνος ὁ Ἀκαρνὰν Φίλιππος, πρὸ καιροῦ οἰκείος ὢν τοῦ Ἀλέξανδρου, διὰ δὲ τὴν ἐπιστήμην ἐξαιρέτως ὑπ' αὐτοῦ τιμώμενος, ὑπέσχετο νὰ σώσῃ τὸν ἀσθενῆ δι' ἰσχυροῦ καθαρτικοῦ, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος εἶπε νὰ ἐτοιμασθῇ τὸ φάρμακον. Προὶν ὅμως φθάσῃ ἡ ὥρα νὰ τὸ πῇ, λαμβάνει ἀπόρρητον ἐπιστολὴν τοῦ Παρμενίωνος, δι' ἧς προετρέπετο νὰ φυλάττεται ἀπὸ τοῦ Φιλίππου, διότι ἐλέγετο ὅτι οὗτος, διαφθαρεὶς διὰ χρημάτων ὑπὸ τοῦ Δαρείου, ἐμελέτα νὰ θανατώσῃ αὐτόν· ὁ βασιλεὺς, ἀναγνοὺς τὴν ἐπιστολὴν καὶ μηδενὶ δεῖξας τῶν φίλων, ἔθηκεν αὐτὴν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον. Μετ' οὗ πολὺ δὲ εἰσέρχεται ὁ Φίλιππος κρατῶν εἰς χεῖρας τὸ ἱατρικόν· ὁ Ἀλέξανδρος λαμβάνει αὐτό, τὸ καταπίνει διὰ μιᾶς ἄνευ παρατηρήσεώς τινος, καὶ συγχρόνως δίδει εἰς τὸν Φίλιππον τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Παρμενίωνος καὶ παρατηρεῖ τὴν ὄψιν τοῦ ἀναγινώσκοντος. Τὸ βλέμμα, οἱ λόγοι, τὸ σχῆμα τοῦ ἱατροῦ, τὰ πάντα ἐνὶ λόγῳ ἐμπετύρουν τὴν ἀθωότητά αὐτοῦ, ὅστις ἀποκρούσας μετ' ἀγανακτήσεως τὴν συκοφαντίαν, ἐπανέλαβεν ἐκ νέου τὴν πλήρη πεποιθήσιν ἣν εἶχεν εἰς τὰ σωτήρια τοῦ φαρμάκου ἀποτελέσματα. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν, διὰ τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ φαρμάκου ὀξύτητα, ἐφάνη χειροτερεύουσα ἡ κατάστασις τοῦ Ἀλέξανδρου· ἀλλὰ τελευταῖον κατέπαυσεν ὁ πυρετός, χαρὰ δὲ καὶ ἀγαλλίσεις κατέλαβεν ἅπαντα τὸν στρατὸν ἀκούσαντες ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶναι ἐκτὸς κινδύνου.

Ὀλίγαι ἡμέραι ἤρκεσαν ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ ῥωμαλέον ἐκεῖνο σῶμα τὴν προτέραν ὑγείαν καὶ δύναμιν· καὶ τότε ὁ Ἀλέξανδρος προκατέπεμψε μὲν τὸν Παρμενίωνα μετὰ τῶν Θρακῶν, τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τοῦ στρατοῦ, ἵνα καταλάβῃ τὴν στενὴν πάροδον ἥτις, ἄγουσα ἀπὸ Κιλικίας εἰς Συρίαν, διήρχετο μεταξὺ τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης ἥτοι τοῦ Ἰσσηικοῦ κόλπου, ἔφερεν εἰς μὲν τὴν βόρειον τοῦ κόλπου τούτου πλευρὰν τὸ τῶν Ἀμινιδῶν π-

λῶν ὄνομα, εἰς δὲ τὴν ἀνατολικὴν, τὸ τῶν Συρίων καὶ πάλιν Κιλικίων πολῶν, καὶ δὲν κατείχτο εἰμὴ ὑπὸ ἀσθενοῦς δυνάμεως, τραπεσίσης ἐν τῷ ἄμα εἰς φυγὴν αὐτὸς δὲ ἡσυχολίβη πρῶτον περὶ τὴν χειρῶσιν τῶν ὀρεινῶν φυλῶν τῆς Κιλικίας, ἐπέστρεψεν ἔπειτα εἰς Ταρσὸν καὶ προσέλασας μετὰ τῶν λογάδων πεζῶν καὶ ἱππέων ἐρθασεν εἰς Μαλλόν, πόλιν ἣν ἀπύλλαξε παντὸς φόρου, καὶ ἄλλως, ἐτίμησε καθὼς θεωρουμένην ἀποικίαν τῶν Ἀργείων.

Ἐνταῦθα, εἰς Μαλλόν, ἔλαθε τὰς πρώτας ἀσραλεῖς περὶ Δαρείου καὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ στρατοῦ εἰδήσεις, ὅστις ἐλέγετο εἰς Σώχους διατρίβων τῆς Συρίας, κειμένους εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ, καὶ ἀπέχοντας δύο ἡμερῶν δρόμον ἀπὸ τῆς ὀρεινῆς παρόδου ἥτις σήμερον καλεῖται Βεϋλάν, τὸ δὲ πάλαι ἔφερε καὶ αὕτη τὸ τῶν Ἀμανίδων πολῶν ὄνομα. Ἡ πάροδος αὕτη, ἡ διερχομένη ἀνὰ μέσον τῆς σειρᾶς τοῦ Ἀμανοῦ, ἀποτελεῖ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς κυρίας ὁδοῦ τῆς φερούσης ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Συρίαν, καὶ διερχομένης τὸ μὲν πρῶτον διὰ τοῦ Ταύρου (τῶν Κιλικίων πολῶν), κατόπιν δὲ διὰ τῶν πρὸ μικροῦ μνημονευθειῶν στενῶν διόδων μεταξὺ Ἀμανοῦ καὶ θαλάσσης, τῶν καλουμένων κατ' ἀρχὰς μὲν Ἀμανίδων πολῶν, ἔπειτα δὲ Συρίων καὶ πάλιν Κιλικίων πολῶν. Ὅθεν σπεύδων εἰς ἀπάντησιν τοῦ Δαρείου ὁ Ἀλέξανδρος διήλθε πρῶτον διὰ τῆς Ἰσσοῦ ὁδοῦ κατέλιπε τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τραυματίας μετὰ μικρᾶς τιнос φρουρᾶς, ὅσπερον διέβη διὰ τῶν Κιλικίων καὶ Συρίων πολῶν, καὶ ἐκεῖθεν βαδίσας ἐπὶ δύο ἡμέρας ἐρθασεν εἰς τὸν λιμένα Μυρίνδρον, τὴν πρῶτην τῆς Συρίας ἢ τῆς Φοινίκης πόλιν. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἔλαθεν εἰδήσεις ἄλλας, ὅπως τῶν προηγουμένων διαφόρους καὶ ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἠναγκάσθη νὰ τροπολογήσῃ παντελῶς τὸ σχέδιον αὐτοῦ. Ὁ περσικὸς στρατὸς, ἀναχωρήσας ἀπὸ Σώχων, εὗρίσκετο ἤδη ἐν Κιλικίᾳ, εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Μακεδόνων, περὶ Ἰσσόν. Πῶς ὁ Δαρεῖος, ὅστις, συναγαγὼν τὸν πολυάριθμον αὐτοῦ στρατὸν εἰς τὰ πεδία τῆς Συρίας, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀγωνισθῇ ἐνταῦθα ἐκ παρατάξεως πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, μετέβαλεν αἴφνης γνώμην καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὰ στενὰ χωρία ἀπὸ τὰ ὅποια ἄσπεκε τὸν Ἀλέξανδρον πρὸ μικροῦ νὰ διέλθῃ ἀκωλύτως; Ὁ Δαρεῖος, ἀρίθμησας τοὺς ἐξηκοντάκις μυρίους αὐτοῦ ἄνδρας, κατήντησε

νά θεωρῇ ἑαυτὸν ἀκαταγώνιστον· καὶ ἐν τούτοις εἶδε τὸν Ἀλέξανδρον χρονотριβήσαντα ἕνεκα τῆς νόσου εἰς Ταρόν, χρονотριβήσαντα ἔπειτα ὁπωρὸν καὶ περὶ τὴν κατατρόπωσιν τῶν ὀρειῶν τῆς Κιλικίας φυλῶν· καὶ ὑπέλαβε πάντα ταῦτα ὡς σημεῖα δισταγμοῦ καὶ δειλίας. Ὅθεν, τυφλωθεὶς ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως ἦν ἐνέπνευε μὴ αὐτῷ ὁ ἀχανὴς περὶ αὐτὸν ὄχλος, ἐνίσχυον δὲ οἱ ἀσύνητοι αὐτοῖς λικοί, μὴδὲ προάγων ἤδη εἰς τὰς συμβουλάς τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, ἀπεράσισε νὰ μὴ περιμείνῃ τὸν ἀντίπαλον εἰς τὰ ἀναπεπταμένα χωρία εἰς τὰ ὅποια μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης εὗρίσκετο, ἀλλὰ νὰ ὑπάγῃ νὰ εὕρῃ αὐτὸν εἰς τὰς στενάς διόδους τῆς Κιλικίας. Ἐπὶ τούτῳ δὲ διέβη τὸ ὄρος τοῦ Ἀμανοῦ, ἀλλ' ὄχι διὰ τῆς παρόδου δι' ἧς εἶχον διέλθει οἱ Μακεδόνες. Διὰ τοῦ ὄρους Ἀμανοῦ διήρχοντο δύο στεναὶ ὁδοί, ἡ μὲν μεσημβρινή, τὸ σημερινὸν στενὸν τοῦ Βεϋλάν, ἡ δὲ βόρειος. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ Μακεδόνες ἐπορεύθησαν πρὸς μεσημβρίαν ἵνα διαβῶσι διὰ τῆς μεσημβρινῆς παρόδου τοῦ ὄρους καὶ προεβάλωσι τὸν Δαρειὸν εἰς τὴν πεδιάδα, ὁ Δαρεῖος ὥρμησε διὰ τῆς βορείου διόδου εἰς Κιλικίαν ἵνα κατατρόπῳσῃ αὐτόθι τοὺς Μακεδόνας· καὶ διήλθε τὴν διόδον ταύτην συνεπαγόμενος οὐ μόνον τὸν στρατὸν ἀλλὰ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, τὴν σύζυγον, τὸν γυναικωνίτην, τὰ τέκνα καὶ πολυτελῆ θεραπείαν, καὶ θησαυρὸν εἰς χρήματα καὶ ἀποσκευὴν οὐ μικράν, ἂν καὶ τὸ πλεῖστον αὐτοῦ ἐξαπέστειλεν εἰς Δαμασκὸν τῆς Συρίας. Φθάσας δὲ εἰς Ἰσσοῦν, ἀπέκτεινε τοὺς αὐτόθι ἐγκαταλειφθέντας ἀσθενεῖς καὶ τραυματίας, καὶ πορευθεὶς ἔπειτα διὰ τῆς αὐτῆς παραλίας ὁδοῦ δι' ἧς πρὸ μικροῦ εἶχε διέλθει ὁ Ἀλέξανδρος, ἐστρατοπέδευσε περὶ τὸν ποταμὸν Πίναρον. Ὅτι ὁ Δαρεῖος οὐδὲν ἄλλο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπραξεν ἢ νὰ συμπληρώσῃ τὴν σειρὰν τῶν παλαιῶν αὐτοῦ στρατηγικῶν ἀμαρτημάτων, εἶναι πρόδηλον. Ἀφοῦ ἀφῆκεν ἀφύλακτον τὸ ἐκύρου στρατόπεδον, ἀφύλακτους τὰς ἐκ Κιλικίας ἢ Συρίας πύλας, οὐδὲν ἐπέμεινε τοῦλάχιστον εἰς τὴν πρώτην ἀπόφασιν τοῦ νὰ ἀγωνισθῇ εἰς τὰ πεδία τῆς Συρίας, ὅπου, ἂν ὄχι ἄλλο, ἡδύνατο νὰ παρατάξῃ καὶ νὰ καταστήσῃ χρήσιμον τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, καὶ ἰδίως τὸ ἀριστον καὶ πολυάριθμον ἱππικόν, ἀλλὰ, μεταβαλὼν αἴφνης γνώμην, ἦλθε νὰ πολεμήσῃ τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὰ

στενά τῆς Κιλικίας, ὅπου ἀπέβη ἀχρηστος· ἡ πλείστη αὐτοῦ δύναμις, καὶ ἐπῆλθεν, ἀν' ὅχι ἐντελὴς ἰσότης, βεβαίως ὁμως ὀλιγωτέρα τις δυσαναλογία μεταξύ τῶν δύο στρατῶν ὡς πρὸς τὸ ποσόν, ἐνῶ ἤδη ὡς πρὸς τὸ ποιόν ὁ μακεδονικὸς ἦτο ἀσυγκρίτως ὑπέρτερος.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὅστις ἔμαθεν εἰς Μυρίανδρον ἀπὸ τῶν ἐξ Ἰσοῦ φυγάδων, τὴν ἀλλόκοτον ἐκείνην εἰς Κιλικίαν ἐπιδρομὴν τοῦ Δαρείου, δὲν ἐπίστευσε κατ' ἀρχὰς ὅτι οὗτος ἐπραξε τοσοῦτον ὀγκῶδες λάθος, οὐδ' ἐπείσθη περὶ τούτου, εἰμὴ ἀφοῦ ἡ ἀγγελία ἐπεκυρώθη ὑπὸ τινων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν, οἵτινες, ἀναπλεύσαντες τὴν παραλίαν ἐπὶ τριακοντόρου, εἶδον αὐτοῖς ὁμοιασὶ τὰ ἀκρίθμητα τῶν βαρβάρων πλήθη στρατοπεδεύοντα περὶ τὴν θάλασσαν. Τότε ὁ βασιλεὺς συγκαλέσας τοὺς στρατηγούς καὶ τοὺς ἱλάρχας, καὶ τῶν συμμάχων τοὺς ἡγεμόνας, ἀνήγγειλεν αὐτοῖς τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα, ἐξήγησε τὸ λάθος τοῦ Δαρείου τοῦ καθεῖρξαντος τὴν δύναμιν ἐκ τῆς εὐρυχωρίας εἰς τὰ στενόχωρα, ἐνθῆμιεν ἰδίως εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅτι αὐτοὶ μὲν μάχονται ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντος, ἐνῶ οἱ μετὰ Δαρείου συστρατευόμενοι ὁμογενεῖς ἀθλίως ἐπὶ μισθῷ κινδυνεύουσιν, ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην ἀπάντων τὸ τῶν μυρίων Ἑλλήνων ὑπὸ Εὐνοφῶντα κατόρθωμα, καίτοι μὴ ἐχόντων παντάπασιν ἵππικόν, ἐνῶ ἤδη ὁ στρατὸς τοσοῦτους εἶχε παρόντας ἵππεις Θεσσαλοὺς, Βοιωτοὺς, Πελοποννησίους, Μακεδόνας καὶ Θρᾷκας, καὶ ἐπὶ πᾶσι παρέστησε τὴν νίκην ὡς ἀναμφισβήτητον· ἐφ' ᾧ οἱ ἀκροώμενοι πάντες λαμπρῶς ἐπικροήσαντες καὶ τὸν βασιλέα δεξιούμενοι, παρεκάλεσαν αὐτὸν καὶ φέρη αὐτοὺς ἐν τῷ ἄμα ἐπὶ τοὺς πολεμίους.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέχεε τότε ἀπὸ τῶν Περσῶν ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν στάδια· καὶ ἀναχωρήσας ἀφ' ἐσπέρας ἐβθασε περὶ μέσας νύκτας εἰς τὴν μετὰ τῷ Ἀμανοῦ καὶ θαλάσσης πάροδον, τὰς καλουμένας Κιλικίας ἢ Συρίας πύλας, δι' ἧς εἶχε διέλθει πρὸ δύο ἡμερῶν. Γενόμενος δὲ οὕτω πάλιν κύριος τοῦ ἀξιολόγου τούτου χωρίου, ἀνέπαυσεν ἐνταῦθα τὸν στρατὸν κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τῆς νυκτός, καὶ ἔπειτα περὶ τὰ χαράγματα προήλασε πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τὸν Δαρειόν. Κατ' ἀρχάς, ἡ ὁδὸς δι' ἧς ἐβάδιζεν ἦτο τοσοῦτον στενὴ, ὥστε ἡναγκάζετο

νὰ προίγῃ ἐπὶ κέραι, ὃ ἐστὶ διὰ φάλαγγος ἐχούσης τὸ βάθος πολ-
λαπλάσιον τοῦ πλάτους· τὸ δὲ ἵππικὸν παρείπετο εἰς τὸ πεζικόν·
μετ' ὀλίγον ὅμως καταστάσης τῆς ὑδοῦ εὐρυτέρας ὁπιοῦν, ὃ Ἀλέ-
ξανδρος ἡδυνήθη, παράγων ἀπὸ τῶν ὀπισθεν εἰς τὰ πρόσω ἀλληλο-
διαδόχως τὰς διαφόρους τῶν ὀπλιτῶν τάξεις, νὰ ἀναπτύξῃ τὸ μέ-
τωπον αὐτοῦ. Καὶ ὅτε ἐπλησίασεν εἰς τὸν ποταμὸν Πίναρον ὅστις
ἔτειμεν ἐγκαρσίως τὴν πάροδον, παρέταξε τὸν στρατὸν ὡς ἐπὶ μά-
χην. Τὴν ἄκρην δεξιὰν κατέλαβον οἱ ὑπασπισται, μετὰ δὲ τούτους
ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ πέντε τάξεις τῆς φάλαγγος ὑπὸ τὸν
Κοῖνον, τὸν Περόδικκον, τὸν Μελέαγρον, τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν
Ἀμύνταν. Τῶν τριῶν τελευταίων ἀριστερῶν τάξεων προϊστατο ὁ
Κρατερός, τῆς δὲ ὅλης ἀριστερᾶς ὁ Παρμενίων. Τὸ πλάτος τοῦ
πεδίου μεταξὺ τοῦ ὄρους ἐκ δεξιῶν καὶ τῆς θαλάσσης ἐξ ἀριστερῶν
δὲν ὑπερέβαινε τὰ 14 στάδια. Καὶ ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος, φοβούμε-
νος μήπως κυκλωθῇ ὑπὸ τῶν ἀτυγκρίτως πολυαριθμοτέρων βαρβά-
ρων, ἀφ' ἐνὸς μὲν διέταξε τὸν Παρμενίωνα νὰ μὴ τύχῃ καὶ ἀπο-
μακρυνθῇ ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τάξας πρὸς δεξιὰν τοὺς
ἐταίρους καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς ἵππεις, καὶ προσέτι τοὺς Ἀγριᾶνας
καὶ ἄλλο ἐλαφρὸν πεζικόν, ἐπεμψεν εἰς τὸν Παρμενίωνα πρὸς ἀρι-
στερὰν ἅπαν τὸ συμμαχικὸν ἵππικὸν καὶ προσέτι τοὺς φιλῶς ὠπι-
σμένους Θρᾷκας καὶ Κρήτας πεζοὺς.

Οὕτω διεκόσμησε τὸν στρατὸν ὁ Ἀλέξανδρος· ὁ δὲ Δαρεῖος μα-
θὼν αὐτὸν ἐπερχόμενον, ἀπεράσισε νὰ ἀγωνισθῇ ἐκεῖ ὅπου ἦτο
στρατοπεδευμένος ἦτοι παρὰ τὸν ποταμὸν Πίναρον, τοῦ ὁποῦ αἱ
ὄχθαι ἦσαν μὲν ἐνιχυροὶ ἀπόκρημνοι, κατέστησαν δὲ διὰ χαρακω-
μάτων ἔτι μᾶλλον δυσπρόσιτοι· οὐδὲν ἤττον ὁ μέγας βασιλεὺς ἵνα
ἔτι ἀσφαλέστερον παραταχθῇ, διεβίβασε πρὸ πάντων πέραν τοῦ
ποταμοῦ τριςμυρίους μὲν ἵππεις, φιλοὺς δὲ δισμυρίους· καὶ τούτου
γενομένου ἐπλήρωσε παρ' αὐτὸν τὸν Πίναρον ἅπαν τὸ μεταξὺ τοῦ
ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης πλάτος δι' 90,000 ὀπλιτῶν, ἐξ ὧν 30,000
Ἕλληνες κατεῖχον τὸ μέσον, ἀνὰ 30,000 δὲ ὡς ὀπλιταὶ ἐσκευα-
σμένοι Ἀσιανοὶ, οἱ λεγόμενοι Κάρδακες, κατέλαβον ἑκατέραν τῶν
 πλευρῶν. Εἰς τὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ὑψώματα ἐτάχθησαν διςμύριοι
 ἄνδρες, ἵνα προσβάλωσι τὴν δεξιὰν καὶ τὰ νῶτα τοῦ Ἀλεξάνδρου.

ὁ λοιπὸς ἀναριθμητὸς ὄχλος ἔμεινε, διὰ τὸ στενὸν τοῦ τόπου, ἄχρηστος, τὸ δὲ χερίστων δὲν συνεκροτήθη εἰς ἐπιφυλακὴν τινα ἐπιτηδεῖαν νὰ βοηθήσῃ ὅπου δεῖ, ἀλλ' ἐμεινέυθη χυδῶν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀσιανῶν ὀπλιτῶν. Ὅπως δὴ ποτε, παραταχθέντος οὕτω τοῦ στρατοῦ, ἀνεκλήθησαν οἱ διαβάντες τὸν Πίνκρον τριμύριοι ἱππεῖς καὶ διςμύριοι πεζοί· καὶ μέρος μὲν τοῦ ἱππικοῦ ἐκείνου ἀπεστάλη τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἄκρην ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τὸ ὀρεινὸν τοῦ χωρίου δὲν ἠδύναντο ἐνταῦθα νὰ ἐνεργήσῃ, διατάχθη ἔπειτα νὰ μεταβῇ εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ὅπου ἴστατο ἤδη καὶ τὸ ἀριστον μέρος τοῦ περσικοῦ ἱππικοῦ· ὁ Δαρεῖος αὐτὸς ἐπείχεν ἐπὶ ἄρματος τὸ μέσον τῆς πάσης τάξεως, ὀπισθεν τῶν Ἑλλήνων ὀπλιτῶν.

Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδυνήθη νὰ διακρίνῃ τὴν ὀριστικὴν τοῦ ἀντιπάλου παράταξιν ἐμὴ μετὰ τὴν ὀπισθοχώρησιν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, ἥτις ἐπὶ τινα χρόνον ἐκάλυψε τοὺς πολεμίους· καὶ τότε ὁ Ἀλέξανδρος, ἐθιώρησεν ἀνγκαιὸν νὰ τροπολογήσῃ κατὰ τι τὰς διατάξεις αὐτοῦ, πέμψας εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα τὸ θησαυρικὸν ἱππικὸν, ἀναγκάσας κυρίως διὰ τοξοτῶν εἰς ὑποχώρησιν τοὺς διςμυρίους ἄνδρας τοὺς ταχθέντας ὑπὸ τοῦ Δαρείου εἰς τὰ πρὸς ἀριστερὰν τῶν Περσῶν ὑψώματα, ἵνα ἀπειλήσωσιν ἐκείθεν τὴν δεξιὰν τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐξίσωψε τὸ μέτωπον πρὸς τὸ περσικὸν μέτωπον διὰ ποικίλων μισθοφορικῶν σωματίων.

Οὕτω πῶς ἀντιπαρέταχθησαν οἱ δύο στρατοί· καὶ ἦσαν μὲν αἱ διατάξεις τοῦ Ἀλεξάνδρου πολὺ τῶν τοῦ Δαρείου ἐπιτηδειότεραι, ἐπειδὴ ὁμοῦς ἐπὶ τέλος τριπλασία παρὰ τὸν ποταμὸν συνεπυκνώθη ὑπὸ τῶν Περσῶν δυνάμεις, καὶ μέρος ἀξιόλογον τῆς δυνάμεως ταύτης ἦσαν Ἕλληνες ὀπλῖται τριμύριοι, ὁ ἀγὼν ἀνηγγέλλετο ὅπως οὖν πεισματώδης· ἀλλ' ἔμελλε, διὰ τὴν τοῦ Δαρείου ἀολιότητά, νὰ λάβῃ παραδόξως εὐχερῆ καὶ ταχεῖαν τὴν λύσιν. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀναπαύσας ἐπὶ μικρὸν τὰ στρατεύματα, ἤρχισε νὰ προχωρῇ βάρυν πρὸς τὰ ἐμπρὸς, ὑποθέτων ὅτι οἱ ἐχθροὶ θέλουσι διαβῇ τὸν ποταμὸν ἵνα πρῶτοι προεβάλωσι. Βλέπων ὁμοῦς αὐτοὺς ἀκινήτους μένοντας ὀπισθεν τοῦ ποταμίου, ἐξηκολούθησε προχωρῶν, καὶ, ἅμα φθίσας ἐντὸς βέλους, παραλαβὼν τὸ ἱππικὸν, τοὺς ὑπασπιστάς

καὶ τὰς ἐν τῇ δεξιᾷ τάξεις τῆς φάλαγγος, ἐτάχυνε τὸ βῆμα, δι-
πέρασε τὸν ποταμὸν καὶ ἐπέπεσεν ὡς κεραυνὸς ἐπὶ τοὺς Κάρδακας
τῆς ἀριστερᾶς τῶν Περσῶν πτέρυγος. Οἱ δὲ, μικρὸν μόνον ἀντιστάν-
τες, ἔτρεψαν σχεδὸν ἀμέσως τὰ νῶτα, καὶ τὸ δεινότερον, ταύτην
ιδῶν τὴν τροπὴν ὁ Δαρεῖος νομίζει ἐκυτὸν κινδυνεύοντα τὸν ἑσχα-
τον κίνδυνον, καὶ ὑπὸ πανικοῦ φόβου καταληρθεὶς, εὐθύς ὡς εἶχεν ἐπὶ
τοῦ ἄρματος, παρακολουθεῖ τοὺς πρώτους φυγάδας. Ἀκόμη μόλις ἤρ-
χισεν ἡ μάχη· ἀκόμη ἴστατο τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ, ἀκέραιον, 60
μὲν χιλιάδες ὀπλιτῶν, 400 δὲ χιλιάδες ἱππέων, πολλαὶ δὲ μυριάδες
ἄλλαι πεζῶν· ὅλοι ὁμοῦ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν δὲν ὑπερέβαινον τοὺς
τριμυρίους ἄνδρας, καὶ οἱ διώκοντες ἦσαν ὀλιγώτεροι τοῦ ἡμίσεως
τούτων. Ἀλλ' ὁ Δαρεῖος ὑπὸ τοσούτου κατελήρθη τρόμου ὥστε ἔτρε-
χεν ἀσθμαίνων· καὶ ἐπειδὴ ἀπήντησε φάραγγάς τινας καὶ δυσχω-
ρίας, ἐκπηδήσας ἀπὸ τοῦ ἄρματος, ἐξηκολούθησε τὴν φυγὴν
ἔφιππος ἀφ' οὗ ἐβρίμυε καθ' ὁδὸν ἀσπίδα, τόξον, κἀκύν (ἦτοι τὸν
βασιλικὸν μανδύαν). Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς οἰκτρᾶς ταύτης δουλίας
ἦτο πρόδηλον. Τὸ μέσον καὶ ἡ δεξιὰ τῶν Περσῶν, ὅπου ἴσταντο
οἱ Ἕλληνες μισθοφόροι καὶ τῶν ἱππέων Περσῶν οἱ ἄριστοι, ἠγώ-
νισθησαν μὲν γενναίως κατὰ τῶν ὑπὸ τὸν Κρατερὰν καὶ Περμενίωνα
τάξεων τῆς φάλαγγος καὶ κατὰ τῶν Θεσσαλῶν ἱππέων, ἐνόσω ὑπέ-
θετον παρόντα τὸν Δαρεῖον. Οἱ Ἕλληνες μάλιστα μισθοφόροι το-
σοῦτον πεισματωδῶς ἀντέστησαν ὥστε ἔπeson ἐνταῦθα ὃ τε ταξιάρ-
χης Πτολεμαῖος ὁ Σελεύκου καὶ 120 λογάδες φαλαγγίται. Ἀλλ'
ἅμα ὁ Ἀλέξανδρος, συμπληρώσας τὴν τροπὴν τῆς ἀριστερᾶς τῶν
πολεμίων, ἐπέπεσεν ἐκ πλαγίου κατὰ τῶν Ἑλλήνων μισθοφόρων,
διδομένη δὲ συγχρόνως ὅτι καὶ ὁ Δαρεῖος ἐγένετο ἄφαντος ἀπὸ τοῦ
πεδίου τῆς μάχης, ὑπενέδωκαν ἐξ ἀνάγκης τὸ τε κέντρον καὶ ἡ
δεξιὰ τῶν Περσῶν καὶ ἐτρέπησαν ὁμοίως εἰς φυγὴν, ἥτις ἀπέβη
τοσοῦτω μᾶλλον ἄτακτος καὶ ὀλεθρία, ὥσθ' ὁ Δαρεῖος οὐδεμίαν
ἐπρόντισε νὰ δώσῃ διαταγὴν περὶ τοῦ πρακτέου, ἐν περιπτώσει
ὑποχωρήσεως, οὐδεὶς δ' ἐτόλμα ν' ἀναπληρώσῃ τὸν βασιλέα, καὶ
ἀν' ἐτόλμα, ὑπὸ οὐδενὸς ὑπηκούετο.

Ἡ δίκωξις δὲν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολὺ, διότι ἡ μάχη συνεκρο-
τήθη κατὰ μῆνα νοέμβριον καὶ ἤρχισε καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας

πολὺ μετὰ τὴν μεσημβρίαν, ὥστε τὸ ταχέως ἐπελθὼν σκότος ἠνάγκασε τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ στρατόπεδον. Οὐδὲν ἦτον ἡ λεία καὶ ἡ σφαγὴ ἀπέβησαν μεγάλαι. Ἄπαν τὸ στρατόπεδον τοῦ Δαρείου, ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἡ σύζυγος, ἡ ἀδελφὴ, ὁ υἱὸς καὶ δύο θυγατέρες ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν· ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἄρμα αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀσπίς, καὶ τὸ τόξον, καὶ προέτι τριςχίλια τάλαντα εἰς χρυσόν, ἐκτὸς ἀπείρων ἄλλων πολυτίμων πραγμάτων, σκευῶν καὶ αἰχμαλώτων. Πεσόντες λέγονται δεκαχιμύριοι Πέρσαι, ἐξ ὧν ἱππεῖς ὑπὲρ τοὺς μυρίους, καὶ ἐν τούτοις πλείστοι μεγιστᾶνες. Ἐν γένει δὲ ἐξ ὅλου τοῦ ἀναριθμήτου ἐκείνου στρατοῦ δὲν διετήρησαν τὰς τάξεις αὐτῶν εἰμὴ 4,000 ἄνδρες, οἱ μετὰ τοῦ Δαρείου τὸν Εὐφράτην διαπεράσαντες, καὶ 8,000 Ἕλληνες μισθοφόροι, οἵτινες, ἐν μέρει διὰ ζηρᾶς καὶ ἐν μέρει διὰ θαλάσσης, κατώρθωσαν νὰ διασωθῶσιν εἰς Αἴγυπτον. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ὅμιλος διελύθη, ὡς ἰστὸς ἀράχνης. Καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοσοῦτον ὀλοσχεροῦς νίκης, ὃ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ἀπέβαλεν εἰμὴ 300 νεκροῦς ἐκ τῶν πεζῶν καὶ 150 ἐκ τῶν ἱππέων. Τοιαύτη ἐγένετο ἡ περὶ Ἰσσοῦ μάχη καὶ τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀλλεπαλλήλων στρατηγικῶν ἀμικρημάτων τοῦ Δαρείου, μάλιστα δὲ τῆς ἀγενοῦς ἐκείνης ἀνανδρείας, ἥτις φαίνεται τοσοῦτῃ μᾶλλον παράδοξος, ὅσῳ οἱ Πέρσαι μεγιστᾶνες διέπρεπον συνήθως ἐπὶ γενναϊότητι, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δαρεῖος, πρὶν βασιλεύσῃ, κατέστη περιώνυμος ἐπὶ τῇ ἀλκῇ καὶ τῇ τόλμῃ· ἀλλ' ἡ βασιλεῖα ἐξηχρεώσεν αὐτόν, ὅπως πολλάκις συμβαίνει εἰς ψυχὰς ἀσθενεῖς.

Ὁ δ' Ἀλέξανδρος, μέγας διατελέσας ἐν τῷ ἀγῶνι, ἀνεδείχθη οὐδὲν ἥττον θαυμαστός μετὰ τὸ πέρας αὐτοῦ, διὰ τὴν φιланθρωπίαν καὶ τὴν χρησιμότητα μετ' ἧς προσπνέχθη πρὸς τὴν μητέρα, πρὸς τὴν σύζυγον, πρὸς τὰ τέκνα τοῦ ἀντιπάλου. Ὅτε ἐπανῆλθε διὰ νυκτὸς ἀπὸ τῆς διώξεως, εὔρε τὴν σκηνὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως παρασκευασθεῖσαν ἵνα ὑποδεχθῇ αὐτόν· ἀλλὰ πρὶν δειπνήσῃ, ἀκούσας ἐκεῖ που πλησίον θρήνους καὶ κοπετοὺς γυναικῶν, καὶ μαθὼν ὅτι ἡ σύζυγος καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Δαρείου ἐκλαίον νομίζουσαι αὐτὸν ἀποθανόντα, ἔσπευσε νὰ πέμψῃ τὸν Λεοννάτον, ἕνα τῶν ἐταίρων, ἵνα

βεβαιώσει αὐτὰς ὅτι ὁ Δαρεῖος ζῇ, καὶ νὰ προσθέσῃ ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ἀλέξανδρου εἶναι νὰ διατηρήσωσιν ἅπασαν τὴν βασιλικὴν αὐτῶν θεραπείαν, καλούμεναι πάντοτε βασιλίσσαι. Τοσαύτην δὲ ἐδωξε σωφροσύνην ὥστε, ὡς βεβαιούται ἐξ ιδίας αὐτοῦ πρὸς τὸν Παρμενίωνα ἐπιστολῆς, τῆς ὁποίας περικοπὴν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Πλούταρχος, οὐδὲ νὰ ἰδῇ ἠθέλησε τὴν Δαρείου γυναῖκα, καὶ οὐδὲ νὰ ἀκούῃ κυχαιστεῖτο τοὺς ὁμιλοῦντας περὶ τῆς εὐμορφίας αὐτῆς. Βραδύτερον, κατὰ τὰ τελευτήρια τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη καὶ μάλιστα κατὰ τὸ τελευταῖον, ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέβαλε τὴν ἐξαίρετον ταύτην ἐγκράτειαν ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς περὶ Ἰσσὸν μάχης, ἥτο ἔτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἀρετῆς· καὶ ἐπειδὴ ἦτο ἐνταύτῳ ἐν ἀκμῇ τοῦ κανονικοῦ κάλλους, τὸ ὁποῖον ἡ φύσις ἐπεδωψίλευσεν εἰς αὐτὸν ἀπειδῶς, ὅπως συνειθίζει πολλάκις ὡς πρὸς τὰ ἐκλεκτὰ αὐτῆς σκευή, ὁ συνδυασμὸς οὗτος τῆς καλλονῆς, τῆς παντοδυναμίας καὶ τῆς σωφροσύνης, περιέβαλλεν ἔτι μᾶλλον αὐτὸν διὰ τοῦ χαρακτῆρος ἐκσίνου τῆς θεότητος ὃν τοσοῦτον προθύμως ἐλάτρευσαν ἐν αὐτῷ τὰ ὑπ' αὐτοῦ κατακτηθέντα ἔθνη.

Τὴν ὑστεραίαν τῆς μάχης ὁ Ἀλέξανδρος, καίπερ αὐτὸς ὢν τετρωμένος εἰς τὸν μηρὸν διὰ ξίφους, ἐπεσκέφθη ὁμοῦ κατὰ τὴν συνήθειάν του τοὺς τραυματίας, καὶ τοὺς νεκροὺς συναγαγὼν, ἔθαψε μεγαλοπρεπῶς σὺν τῇ δυνάμει πάσῃ ἐκτεταγμένη λαμπρότατα ὡς εἰς πόλεμον· καὶ ἐπήνεσε τοὺς ἀριστεύσαντας καὶ διὰ χρημάτων ἐβράβευσεν αὐτοὺς. Μεθ' ὃ ἐπορεύθη διὰ τῆς κοίτης Συρίας πρὸς τὴν φοινικικὴν παραλίαν, πέμψας ἐνταύτῳ τὸν Παρμενίωνα ἐπὶ τὴν Ἀμασκὸν, τῆς ὁποίας ὁ στρατηγὸς ἐκεῖνος ἐγένετο εὐχερῶς κύριος, λαβὼν ἐνταῦθα καὶ θησαυροὺς πολλοὺς καὶ αἰχμαλώτους οὐκ ὀλίγους καὶ ἐπισήμους. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος παρελάμβανεν ἐν τούτοις ἀμαχητὶ τὰς πρώτας φοινικικὰς πόλεις, καὶ εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν εὐρισκόμενος, τὴν Μάραθον, ἔλαβε παρὰ τοῦ Δαρείου πρέσβεις καὶ ἐπιστολὴν, δι' ἧς οὗτος ᾔτει τὴν ἀπόδοσιν τῆς μητρὸς, τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων, προτείνων φιλίαν καὶ συμμαχίαν καὶ παρενείρων ὅτι ὁ Φίλιππος πρῶτος ἤρξατο ἀδικίας πρὸς τοὺς Πέρσας, ὅτι ταύτην ἐξηκολούθησεν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὅτι ὁ Δαρεῖος δὲν ἐπολέμησεν εἰμὴ ἀμυνόμενος αὐτόν. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύ-

την ὃ Ἀλέξανδρος, ἔσπευσε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν χαρακτηριστικὴν, ἣν παραθέτομεν ἐνταῦθα, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρρίανου διατυθεῖν ἡμῖν κείμενον αὐτῆς. « Οἱ ὑμέτεροι πρόγονοι, ἐλθόντες εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, κακῶς ἐποίησαν ἡμᾶς, οὐδὲν προηδικημένοι· ἐγὼ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμῶν κατασταθεὶς, καὶ τιμωρήσασθαι βουλόμενος Πέρσας, διέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, ὑπαρξάντων ὑμῶν. Καὶ γὰρ Περσινθίοις ἐβοηθήσατε, οἱ τὸν ἐμὸν πατέρα ἠδίκουν. Καὶ εἰς Θράκην, ἧς ἡμεῖς ἄρχομεν, δύναμιν ἐπεμψεν Ὀρχος. Τοῦ δὲ πατρὸς ἀποθανόντος ὑπὸ τῶν ἐπιβουλευσάντων, οὓς ὑμεῖς συνετάξατε (ὡς αὐτοὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς πρὸς ἅπαντας ἐκομπήσατε) καὶ Ἀρσὴν ἀποκτείναντός σου μετὰ Βαγῶου, καὶ τὴν ἀρχὴν κατασχόντος οὐ δικαίως, οὐδὲ κατὰ τὸν Περσῶν νόμον, ἀλλὰ ἀδικοῦντος Πέρσας, καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τοὺς Ἕλληνας γράμματα οὐκ ἐπιτίδεια διαπέμποντος, ὅπως πρὸς με πολεμῶσι, καὶ χρήματα ἀποστέλλοντος πρὸς Λακεδαιμονίους καὶ ἄλλους τινὰς τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῶν μὲν ἄλλων πόλεων οὐδεμιᾶς δεχομένης, Λακεδαιμονίων τε λαβόντων, καὶ τῶν παρὰ σου πεμφθέντων, τοὺς ἐμούς φίλους διαφθειράντων, καὶ τὴν εἰρήνην, ἣν τοῖς Ἕλλησι κατεσκεύασα, διαλύειν ἐπιχειρούντων, ἐστράτευσα ἐπὶ σε, ὑπάρξαντός σου τῆς ἔχθρας. Ἐπεὶ δὲ μάχῃ νενίκηκα, πρότερον μὲν τοὺς σοὺς στρατηγούς καὶ σατράπας, νῦν δὲ καὶ σὲ καὶ τὴν μετὰ σου δύναμιν, καὶ τὴν χώραν ἔχω, τῶν θεῶν μοι δόντων, ἔτοι τῶν μετὰ σου παραταξαμένων μὴ ἐν τῇ μάχῃ ἀπέθανον, ἀλλὰ παρ' ἐμὲ κατέφυγον, τούτων ἐπιμέλομαι, καὶ οὐκ ἄκοντες παρ' ἐμοὶ εἰσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐχόντες ζυστρατεύονται μετ' ἐμοῦ. Ὡς οὖν ἐμοῦ τῆς Ἀσίας ἀπάσης κυρίου ὄντος, ἦχε πρὸς ἐμέ. Εἰ δὲ φοβῇ μὴ ἐλθὼν πάθῃς τι ἐξ ἐμοῦ ἄχαρι, πέμψε τινὰς τῶν φίλων τὰ πιστὰ ληφόμενους. Ἐλθὼν δὲ πρὸς με, πῆν μητέρα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς παῖδας, καὶ εἰ ἄλλο τι θέλεις, αἶτει καὶ λάμβανε. Ὅτι γὰρ ἂν πείθῃς ἐμὲ, ἔσται σοι. Καὶ τοῦ λοιποῦ, ὅταν πέμπῃς παρ' ἐμὲ, ὡς πρὸς βασιλέα τῆς Ἀσίας πέμπῃς· μὴδὲ ἐξ ἴσου ἐπίστελλε, ἀλλ' ὡς κυρίῳ ὄντι πάντων τῶν σῶν, φράζε εἴτου δέη. Εἰ δὲ μὴ, ἐγὼ βουλεύσομαι περὶ σοῦ ὡς ἀδικούντος. Εἰ δὲ ἀντιλέγεις περὶ τῆς βασιλείας, ὑπομείνας ἔτι ἀγώνεαι περὶ αὐτῆς καὶ μὴ φεύγῃς· ὡς ἐγὼ ἐπὶ σε πορεύσομαι, οὐ ἂν ᾔδῃς. »

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιοσημείωτος. Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε νὰ ἀναφέρῃ, πρὸς δικαιολόγησιν τοῦ κατὰ Δαρείου πολέμου, πολλὰς ἰδίαις μετὰξὺ Περσίας καὶ Μακεδονίας ἐριδας· καὶ ὁμως πρῶτην καὶ κυρίαν ἀφορμὴν τοῦ ἀνὰ χειρας ἀγῶνος λέγει τὴν μεγάλην τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιστρατεῖαν τὰς ἄλλας τοῦ πολέμου αἰτίας παρατίθησι κατόπιν, ὡς δευτέρου λόγου ἀξίως. Μετὰ δὲ ταῦτα λέγει ἑαυτὸν ἤδη κύριον ἀπάσης τῆς Ἀσίας. Ἀκόμῃ δὲν εἶχε καταλάβει εἰμὴ μόνον τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ μέρος ἐλάχιστον τῆς Συρίας· ἀκόμῃ ὁ Δαρεῖος ἦτο κύριος οὐ μόνον τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέχρι τῆς Ἰνδικῆς ἀγῶνων χωρῶν· ἀκόμῃ εἶχε τοὺς ἀκαταλογίστους θησαυροὺς τῆς Περσεπόλεως καὶ τῶν Σούσων· ἀκόμῃ ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ στρατοὺς ἑκατὸν καὶ διακοσίων μυριάδων, καὶ ὁμως ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεκρήρυτταν ἤδη αὐτὸν πεπτωκότα τῆς ἀρχῆς, ἑαυτὸν δὲ τῆς ἀρχῆς ἐκείνης κάτοχον· τοσαύτη ἦτο ἡ πεποίθησις ἣν εἶχεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν. Καὶ δικαίως τῇ ἀληθείᾳ· διότι τῆς μὲν ἀσθενείας τῆς περσικῆς κυβερνήσεως ἀνέκαθεν γνωστῆς οὐσῆς, ἐλάβεν ἐπανειλημμένως πείραν, περὶ Γρανικὸν καὶ περὶ Ἰσόν· ἐκ δὲ τῶν ὑποτεταγμένων λαῶν, οἱ μὲν καὶ ἰδίως οἱ Ἕλληνας ὑπεδέχοντο αὐτὸν ὡς λυτρωτὴν, οἱ δὲ, προκειμένου ἀπλῶς νὰ μεταβάλῃσι κυριάρχην, οὐδένα ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ ἀναλάβωσιν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς περσικῆς δυναστείας. Τούτου ἕνεκα βλέπομεν τὸν Ἀλέξανδρον εὐχερῶς καταλαβόντα τὰς πλείστας φοινικικὰς πόλεις, καὶ αὐτὴν τὴν βασιλίδαν καὶ μητρόπολιν τῆς τῶν Φοινίκων εὐημερίας, τὴν Σιδῶνα· αὕτη ἡ πασῶν τῶν πόλεων ἐκείνων ἰσχυροτέρα, πλουσιωτέρα καὶ ναυτικωτέρα, ἢ Τύρος, ἔπεμψεν εἰς αὐτὸν δῶρα πολυτελῆ καὶ στέφανον χρυσοῦν καὶ διαβεβαιώσεις ὑποταγῆς, ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος ἠδύνατο νὰ διέλθῃ ἀμαχητὶ καὶ τὴν Φοινίκην ἄπασαν· ἀλλ' αἴφνης προέκυψεν ἐνταῦθα ἀπροςδόκητος τις ἐρις, δι' ἣν ἐξετέθη εἰς τὸν φοβερώτερον τῶν ἀγώνων, ὅσους ἀνέλαβε ποτὲ, καθ' ὅλον τὸ δεκαετὲς κατακτητικὸν αὐτοῦ στάδιον.

Οἱ Τύριοι, ὡς προείπομεν, ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν

κυριαρχίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ μὴ εἰέλ-
θωσιν οἱ Μακεδόνες εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν, διότι οὐδ' εἰς τοὺς προ-
τέρους κυριάρχας, τοὺς Πέρσας, ἐπέτρεπον τοιοῦτόν τι. Ὁ δ' Ἀλέ-
ξανδρος, ἀγανακτήσας διὰ τὴν τριαύτην ἀξίωσιν, ἀπερράσισε νὰ
καταλάβῃ διὰ τῆς βίας τὴν πόλιν, καὶ ἤρχισιν οὕτω, κατὰ φε-
βρουάριον τοῦ 332, ἡ περιβόητος ἐκείνη πολιορκία ἣτις διήρκεσε
μῆνας ἑπτὰ, καὶ εἶναι βεβαίως, διὰ τὴν ἐκκτέρωθεεν ἀναδειχθεῖσαν
καρτερίαν, τέχνην καὶ ἀνδρείαν, τὸ περιφημότερον ἐξ ὅλων τῶν
πολιορκητικῶν ἔργων ὅσα ἀναφέρει ἡ ἀρχαία ἱστορία. Ὅτι μάλι-
στα περιεποίησε πολλὴν δύναμιν εἰς τὴν ἀντίστασιν τῶν Τυρίων,
ἦτο ὄχι μόνον τὸ ὄχυρόν τῆς πόλεως, ἦν καὶ φύσις καὶ τέχνη κα-
τέστησαν δυσπρόορητον, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ὁ λαμπρὸς αὐτῶν στό-
λος, ὅστις ἐπῆλθεν ἀμέσως εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης πατρί-
δος. Ἀφ' ἐτέρου ὁμῶς ὅλων τῶν λοιπῶν φοινικικῶν πόλεων, μετ'
ὀλίγων δὲ καὶ αὐτῶν τῶν Κυπρίων ὁ στόλος, συνετάχθη μετὰ τοῦ
Ἀλεξάνδρου, καταστάντος ἑκτοτε οὕτω κυρίου τῆς θαλάσσης οὐδὲν
ἦττον ἢ τῆς στερεᾶς. Καὶ ὁμῶς τοσαύτην οἱ Τύριοι ἀνέδειξαν
ἐπιτηδεύοτητα καὶ τόλμην καὶ ἐπιμονὴν, ὥστε ἴσως ἤθελον ἀξιο-
θῇ τῆς τιμῆς τοῦ νὰ ματαιώσωσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ἀλεξάνδρου,
καὶ νὰ παρεμβάλωσι πρόσκομμα ἀνυπέρβλητον εἰς τὴν πορείαν
αὐτοῦ, ἂν ὁ Δαρείος ἐφαίνετο ὅπως οὖν ἄξιος τοῦ εὐτυχήματος τού-
του καὶ ἔρχετο εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ ἄθλιος ἐκείνος βα-
σιλεὺς τῆς Ἀσίας, ἀντὶ νὰ ὤρελθῃ ἀπὸ εὐκαίριας τοσοῦτον λαμ-
πράς, περιωρίζετο εἰς ἰκεσίαις πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις, περὶ
τὰ τέλη τῆς πολιορκίας τῆς Τύρου, ἀντὶ νὰ ἴδῃ αὐτὸν μετὰ στρα-
τοῦ ἐπιρχόμενον, ἔλαβε δευτέραν παρ' αὐτοῦ πρεσβείαν, ἐπαγγέλ-
λουσαν μύρια μὲν τάλαντα ὡς λύτρα τῆς μητρὸς, τῆς γυναικὸς,
τῶν παιδίων, προσθέτουσαν δὲ ὅτι ὁ Δαρείος παρὰχωρεῖ αὐτῷ πα-
σαν τὴν ἐντὸς τοῦ Εὐφράτου ποταμοῦ χώραν μέχρι τῆς θαλάσσης
τῆς ἑλληνικῆς, καὶ δίδει αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ, ἐπὶ
μόνῳ τῷ ὄρω τοῦ νὰ διατελῇ τοῦ λοιποῦ φίλος καὶ σύμμυχος. Ὁ
Ἀλέξανδρος καθυπέβαλε τὴν πρότασιν εἰς τὸν σύλλογον τῶν ἐταί-
ρων, καὶ ἐνταῦθα ὁ Παρμενίων, λέγεται εἰπὼν· « ἐγὼ μὲν, εἰ Ἀλέ-
ξανδρος ἤμην, ἔλαζον ἂν ταῦτα »· ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἀπεκρίθη,

ὡς βεβαιοῦται, « καὶ γὰρ, νῆ Δία, εἰ Παρμενίων ». Καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν Δαρεῖον, ὅτι τῶν μὲν χρημάτων αὐτοῦ οὐδεμίαν ἔχει χρεῖαν, οὔτε συναινῇ νὰ λάβῃ ἀντὶ πάσης τῆς χώρας τὸ μέρος· προσεκάλει δὲ τὸν Δαρεῖον νὰ προσέλθῃ. ὑποσχόμενος πᾶσαν φι-
λάνθρωπον δεξιῶσιν· εἰ δὲ μὴ, αὐτὸς ἐπ' ἐκείνον ἤδη πορεύεται. Καὶ μετ' ὀλίγον ἐγένετο τελευταῖον κύριος τῆς Τύρου· μεθ' ὃ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἑτέραν πολιορκίαν, τὴν τῆς Γάζης, ἥτις ἐστὶν ἡ ἐσχάτη πόλις ἣν ἀπῆντα ὁ ἐπ' Αἰγύπτου ἐκ Φοινίκης ἐρχόμενος, ἔκειτο ἐν ἀρχῇ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἐρήμου, καὶ ἀπέ-
χε τῆς θαλάσσης περὶ εἴκοσι σταδίου. Ἀντέστη δὲ, διότι προπαν-
των νῆτύχησε νὰ ἔλῃ φρούραρχον γενναῖόν τινα εὐνοῦχον ὀνόματι Βάτιν, ὅπου μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸς, ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῷ περσικῷ κρά-
τει στοιχεῖα σπουδαῖα ἀμύνης, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἄλλος παρὰ τὸν Δαρεῖον ἄνθρωπος ἠδύνατο πολὺ νὰ ὠφεληθῇ. Ἀλλ' ὁ Βάτις ἀπο-
μονωθείς καὶ μηδεμίαν ἔξωθεν λαβὼν ἐπικουρίαν, ἐξεπορήθη ὁμοίως μετὰ δῆμνον πολιορκίαν, ὑπὸ τοῦ ἀκρατήτου βασιλέως τῆς Μα-
κεδονίας, ὅστις ἐπορεύθη ἤδη ἀκωλύτως ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον.

Οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης, οἵτινες, ἐπὶ μακρὸν κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας στασιάζαντες, πρὸ ὀλίγου μόλις εἶχον ἀναγ-
κασθῇ νὰ ὑποκύψωσιν αὐτῇ, ἐννοεῖται ὅτι οὐδεμίαν εἶχον διάθεσιν νὰ ὑπερμαχήσωσιν ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ τοῦ ἐπερχομένου πολεμίου, οὐδ' εἶχεν ὁ Πέρσης Μαζάκης, ὁ τῆς Αἰγύπτου σατράπης, ἀπο-
χρώσας ἐπὶ τούτῳ δυνάμεις. Ὅθεν μετὰ ἑπταήμερον πορείαν ἀπὸ Γάζης, εἰσῆλθεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀμαχητὶ εἰς Πηλούσιον, τὸ πρῶτον τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὸ μέρος τοῦτο φρούριον, ὅπου ἐφθασεν ὑπὸ Ἰφαισιτίωνα καὶ ὁ στόλος αὐτοῦ, ὅστις ἐθλασσοκράτει ἤδη, καθ' ἃ προεῖπομεν, διαλυθέντος σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν τοῦ περσικοῦ στόλου, μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς φοινικικῆς παραλίας. Ἀπὸ Πη-
λουσίου τὸν μὲν στόλον ἐπεμψεν ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τοῦ ποταμοῦ εἰς Μάμφιν, αὐτὸς δὲ ἐπορεύθη διὰ ξηρᾶς εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ὅπου ὑπετάχθη εἰς αὐτὸν ὁ Μαζάκης, παραδούς καὶ ἅπαντα τὸν θησαυρὸν εἰς 800 τάλαντα συμποσούμενον καὶ ἄλλα πολύτιμα σκεύη. Ἐνταῦθα ἀνεπαύθη ἐπὶ τινα χρόνον ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἐτέ-

λεσε θυσίαν λαμπράν εἰς τε τοὺς ἄλλους θεοὺς, καὶ εἰς τὸν θεὸν τῶν Αἰγυπτίων Ἄπιν· καὶ ἀγῶνα ἐποίησε γυμνικόν τε καὶ μουσικόν, καλέσας ἐπὶ τούτῳ ἐκ τῆς Ἑλλάδος τοὺς δοκιμωτάτους περὶ ταῦτα τεχνίτας. Ἐπειτα ἐκ Μέρμιος κατέπλευσεν, ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ βραχίονος τοῦ Νείλου, εἰς Κάνωβον, ὅθεν παρέπλευσε τὴν παραλίαν, ἵνα ἴδῃ τήν τε παρ' Ὀμήρῳ θρυλλουμένην νῆσον Φάρον καὶ τὴν λίμνην τὴν Μαρίαν ἢ Μαρεῶτιν. Τότε δὲ ἀπεφάσισε νὰ κτίσῃ ἐπὶ τῆς παρακειμένης εἰς τὴν νῆσον Φάρον στερεᾶς, μεταξὺ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς Μαρεώτιδος λίμνης, πόλιν νέαν, τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ Ἀλεξάνδρειαν, ἵνα καταστήσῃ αὐτὴν πρωτεύουσαν τῆς χώρας, ἀντὶ τῆς προτέρας πρωτεύουσας Μέρμιος. Ὁ ἐκλεχθεὶς ἐπὶ τούτῳ χώρος ἦ· οὐδ' αὖρος καὶ ὑγμινός, ἅμα δὲ ἐπιτήδειος εἰς ναυτιλίαν καὶ ἐμπορίαν· ἔνεκα τῆς προκειμένης νήσου Φάρου, κατωρθώθη νὰ κατασκευασθῶσιν εἰς τὴν ἀλλόμενον ἄλλως ἐκείνην παραλίαν, δύο ἄριστοι λιμένες, διὰ τὰ ἀπὸ θαλάσσης ἐπερχόμενα πλοῖα, ἐνῷ ἡ Μαρεώτις λίμνη, ἣτις διὰ ποικίλων διωρύγων συνεδέετο μετὰ τοῦ Νείλου, εὐχερῶς ἐκόμίζεν ἀπὸ τῆς μεσογαίας τὰ πρὸς ἐξαγωγὴν ὠρισμένα ἐμπορεύματα. Καὶ ἐνταῦθα, λοιπὸν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλεξάνδρου χεῖρ, ἣτις συγχρόνως καὶ ἐμάχετο καὶ ἐκυθέρνα, καὶ κατέλυε καὶ ἐδημιούργει, ἔθετο τὸν θεμέλιον λίθον τῆς Ἀλεξανδρείας ἐκείνης, ἣτις μετ' οὐ πολὺ ἐμελλε νὰ ἀποβῇ μεγίστη, λαμπροτάτη καὶ πολυανθρωποτάτη πόλις, νὰ καταστῇ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας τὸ κέντρον τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου, τὸ κέντρον ἰδιάζοντός τινος ἑλληνισμοῦ, καὶ αὐτοῦ δὲ ἐπεσεν ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀκμῆς, οὐδέποτε ἔπαυσε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εὐτυχοῦσα, καὶ μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ἐν τῶν ἐπιφανεστάτων ἐμπορείων τῆς μεσογείου θαλάσσης.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἀπῆλθε διὰ τῆς ἐρήμου πρὸς τὸ κατὰ τὴν Λιβύην ἱερὸν τοῦ Διὸς τοῦ Ἀμμωνος, τὸ περίφημον διὰ τὸ ἐν αὐτῷ μαντεῖον. Εἰσαχθέντος τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τῶν ἱερέων εἰς τὸν ναόν, ὁ προφητεύων ἀνὴρ σ· χαῖρε, εἶπεν, ὦ παῖ ς, ὡς ἀπὸ θεοῦ ἔχων τὴν πρόρρησιν ταύτην· ὁ δὲ ὑπολαβὼν αὐτὸν δέχομαι, εἶπεν, ὦ πάτερ, καὶ τὸ λοιπὸν κακλήσομαι σός, ἀλλ' εἴ μοι δίδω· τὴν ἀπάσης γῆς ἀρχήν ς. Τότε ὁ ἱερεὺς συμβουλευθεὶς τοὺς

συλλειτουργοῦς ἀπεκρίθη ὅτι ὁ θεὸς βεβαίως ἐπιτρέπει τὴν αἴτησιν αὐτοῦ. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἠρώτησε πάλιν, ἐὰν ἐτιμωρήθωσαν ἅπαντες οἱ φονεῖς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἢ διέφυγόν τινες; ἀλλ' ὁ προφήτης ἀνεβόησεν αὐτῷ, διότι οὐδεὶς ἀνθρώπων ὑπάρχει, ὁ δυνάμενος νὰ ἐπιβουλεύῃ τὸν γεννησαντά σε· οἱ δὲ τοῦ Φιλίππου φονεῖς ἐτυχον ἅπαντες τῆς δεούσης τιμωρίας». Ἐντεῦθεν παρήχθη ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, μεθύσας ἀπὸ τοῦ μεγέθους τῶν εὐτυχημάτων καὶ τῶν κατορθωμάτων, ἠθέλησεν, ὥς ἄλλος Ἡρακλῆς ἢ Περσεύς, νὰ ἀναφέρῃ εἰς Δία τὴν γένεσιν αὐτοῦ. Καὶ ἴσως τιwόντι παρεσκεύασεν ἐκ μακροῦ τὰ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ χρηστηρίου. Ἀλλ' ὅτι ἐπίστευσέ ποτε εἰς τοιοῦτόν τι ἢ ἀπήτησε νὰ θεωρήσωσιν αὐτὸν ὡς παῖδα Διὸς καὶ οἱ Ἕλληνες, ὅπως ἄχρι τοῦδε ἀξιούσι πολλοὶ τῶν κατηγόρων αὐτοῦ, φαίνεται παντάπασιν ἀπίθανον· τοῦλάχιστον καὶ ὁ Ἀβρίανὸς καὶ ὁ Πλούταρχος ῥητῶς λέγουσιν, ὅτι δὲν ἀνέφερε τὴν γένεσιν εἰς θεόν, εἰμὴ ἵνα καταπλήξῃ τοὺς βαρβάρους ὑπηκόους, πρὸς δὲ τοὺς Ἕλληνας οὐδέποτε σπουδαίως περὶ τούτου ἐλάλησεν καὶ ἐνίοτε μάλιστα δὲν εἰδίστασε νὰ εἰρωνευθῇ λαμπρῶς τὴν πολυθρύλλητον ἐκείνην καταγωγὴν. Διότι λέγεται π. χ. ὅτι βραδύτερον, πληγωθεὶς ὑπὸ τοξεύματος, καὶ περιαλγῆς γενόμενος· αὐτοῦ μὲν εἶπεν, ὦ φίλοι, τὸ ρέον, αἷμα, καὶ οὐκ ἰχώρ,

«οἷος κέρτε βίει μακάρεσσι θεοῖσιν».

Ὁ Ἀλέξανδρος διέτριψεν εἰς Αἴγυπτον περὶ τοὺς τέσσαρας ἢ πέντε τὸ πολὺ μῆνας. Ἐν ἔχρῃ δὲ τοῦ 334, ἀφοῦ διέταξε τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν τῆς χώρας ταύτης κατέβλαβεν ἐπικουρίκας τινὰς ἐλλήνων καὶ θρακῶν, ἀπῆλθεν ἀπὸ Μέμφιος εἰς Φοινίκην, ὅπου ἐρρύθμισε τὰ κατὰ τὴν Φοινίκην, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα πράγματα, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τὴν εἰς τὴν μεσογαιοτέραν Ἀσίαν ἐπιστράτειαν. Μηδέποτε δὲ λησμονῶν τὴν ἐλληνικὸν βίον καὶ προκίρου-μενος καθ' ἕκαστον οὕτως εἰπεῖν βῆμα, νὰ συνοικεῖοι πρὸς αὐτὸν τοὺς νέους ὑπηκόους, ἐτέλεσεν ἐν Φοινίκῃ θυσίαις εἰς τοὺς θεοὺς καὶ πομπὰς πολυτελεῖς, καὶ τραγωδιῶν παραστάσεις λαμπροτάτας, ἐν αἷς ἠγωνίσθησαν περὶ τοῦ βραχέιου οἱ ἀριστοὶ τῶν ὑποκριτῶν, μάλιστα δὲ ὁ Ἀθηνόδωρος καὶ ὁ Θεσσαλός· τὸ δὲ ἔργον τοῦ χρη-

γοῦ, ὅ ἐστι τοῦ καταβάλλοντος τὴν δαπάνην τῆς τοῦ δράματος παραστάσεως, ἐξεπλήρωσαν ἐνταῦθα αὐτοὶ τῶν Κυπρίων οἱ βασιλεῖς καὶ ἰδίως Νικοκρέων ὁ Σαλαμίνιος καὶ Πεισικράτης ὁ Σόλιος.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διατρίψας ἐπὶ τίνα χρόνον ἐν τῇ Φοινίκῃ ὁ Ἀλέξανδρος, ἐξώρμησεν ἔπειτα ἐκεῖθεν πρὸς τὰ ἐνδότερα, διεπέρασε τὸν Εὐφράτην περὶ Θάψακον ἀκωλύτως, καὶ τὸν Τίγριν περὶ Νῖνον, οὐδὲν ἤτον ἀκωλύτως, ἐνῷ ὁ Δαρεῖος ἠδύνατο εὐχερῶς νὰ παρεμποδίσῃ καὶ τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην διέβασιν, ἐξαίρετως δὲ τὴν διὰ τοῦ Τίγρεως ποταμοῦ, περὶ ἣν ὁ Ἀλέξανδρος πλείστας ὑπέστη δύσκολας, καὶ τοι μηδένα ἀπαντήσας πολέμιον. Καὶ ὅμως ὁ Δαρεῖος δὲν ἦτο μακρὰν τοῦ σημείου τούτου, συνεπαγόμενος στρατιὰν πολυκριθμοτέραν καὶ αὐτῆς τῆς περὶ Ἰσὸν παραταχθείσης· ἀλλ' ἡ στρατηγικὴ αὐτοῦ ἀνικανότης ἦτο ἀδιόρθωτος, καὶ ἐνῷ, ὡς προεῖπομεν, ἠδύνατο δι' ὀλίγου κόπου νὰ ἀναχαιτίσῃ περὶ Τίγριν τὸν Ἀλέξανδρον, ἀφῆκεν αὐτὸν ἀνενόχλητον νὰ διαβῇ τὸν ποταμὸν τοῦτον, ὅπως ἀνενόχλητος διέβῃ τὰς πύλας τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ, καὶ ὅπως ἀνενόχλητος διεξήγαγε τὰς πολιορκίας τῆς Τύρου καὶ τῆς Γάζης.

Ὁ Δαρεῖος ἀφοῦ ἐπέστη, ὅτι ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ οὐδεμίαν δέχεται συνθήκην εἰρήνης καὶ συνδιαλλαγῆς πρὸς αὐτὸν, ἀπεφάσισε καὶ πάλιν νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην τῶν ὅπλων, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἤθροισε στρατὸν ὑπέρογκον περὶ Ἀρβηλα πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως, εἰς τὰ μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ τούτου καὶ τοῦ ὄρους Ζάγγου πεδία. Ὁ συναγελασθεὶς ἐνταῦθα ὄχλος συνεποιοῦτο κατ' Ἀρβιανὸν εἰς 400 μυριάδας πεζῶν καὶ 4 ἱππέων μυριάδας. Ἄν ὁ Δαρεῖος ἐπραΰε καὶ αὖθις τὸ λάθος τοῦ νὰ μὴ καταλάβῃ τὰς ὄχθας τοῦ Τίγρεως, ἐξέλεξτο τοῦλάχιστον χῶρον ἐπιτηδειότερον τοῦ χώρου τῆς περὶ Ἰσὸν μάχης, πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς μεγάλης ἐκείνης δυνάμεως. Ἐπήνεγκε δὲ καὶ ἄλλας τινὰς βελτιώσεις εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Ἐποίησε τὰ ξιφὴ καὶ ξυστὰ πολὺ μεγαλύτερα τῶν προτέρων, καὶ κατεσκεύασε 200 δρεπανηφόρα ἄρματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐνέργεια ἐφαίνετο φοβερά, διότι ἐκαστον ἐξ αὐτῶν εἶχε πρὸς τὰ ἐμπρὸς μὲν εἶδος κάμακος· εἰς ὃξὺ ληγούσης καὶ ἱκανῶς πρὸ τῶν ἵππων προσιπτούσης, ἐκατέρωθεν δὲ ἀνὰ τρία ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ προκύπτοντα

τρисπίθαμα παρχμήκη ξύστρα, και πάλιν εκατέρωθεν από τῶν αξόνων τῶν τροχῶν προβάλλοντα δρέπανα· ὥστε τὰ ἄρματα ταῦτα ἐμβάλλοντα ἐντὸς τοῦ στρατοῦ τῶν πολεμίων, ἠδύναντο οὕτως εἰπεῖν πανταχόθεν νὰ θερίσωσιν αὐτόν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Δαρεῖος εἶχε, περὶ Ἀρβηλα, και 45 ὠπλισμένους ἐλέφαντας, οἵτινες κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα ἀναφέρονται εἰς πεδῖον τῆς μάχης παρατασσόμενοι.

Ἄμα πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος διέβη τὸν Τίγριν, ὁ Δαρεῖος, καταλιπὼν εἰς Ἀρβηλα τὰ σκεύη και τὸν θησαυρὸν. ἀπῆλθε μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν περὶ Γαυγάμηλα χώραν, ἀπέχουσιν μὲν περὶ 30 μίλια πρὸς δυσμὰς τῶν Ἀρβηλῶν, ἐπιτηδαιοτάτην δὲ, διὰ τὸ ὁμαλὸν και ψιλὸν αὐτῆς, πρὸς τὴν ἐπικειμένην ἐκ τοῦ συστάδην μάχην. Ἐνταῦθα ἔταξεν εἰς μὲν τὴν ἀπωτάτην ἀριστερὰν τοὺς Βακτρίους, ὑπὸ Βῆτισον, τὸν σατράπην τῆς Βακτριανῆς· παρὰ τούτους, τοὺς Δάας και Ἀραχωσίους, ὑπὸ Βερσαίνην τὸν σατράπην τῆς Ἀραχωσίας· ἔπειτα τοὺς ἰδίους Πέρσας ἱππεῖς τε και πεζοὺς, τοὺς Σουσίους ὑπὸ Ὀξάτην και τοὺς Καδουσίους· εἰς δὲ τὴν ἀπωτάτην δεξιὰν ἴσαντο τὰ ἐκ τῆς Συρίας, τῆς τε πρὸς ἀνατολὰς και πρὸς δυσμὰς τοῦ Εὐφράτου, στρατεύματα ὑπὸ Μαζαῖον· κατόπιν τούτου οἱ Μῆδοι ὑπὸ Ἀτροπάτην· ἔπειτα οἱ Παρθυαῖοι, οἱ Σάκαι, οἱ Τάπουροι και οἱ Ὑράνιοι, ἱππεῖς ὅλοι ὄντες, ὑπὸ Φραταφέρην· τελευταῖον οἱ Ἀλβανοὶ και οἱ Σακεσῖναι. Ὁ δὲ Δαρεῖος αὐτὸς ἴστατο ἐν τῷ μέσῳ, ἔχων περὶ αὐτόν τὸ κράτιστον τῆς στρατιᾶς, ἥτοι τοὺς ἐρίππους Πέρσας σωματοφύλακας, τοὺς καλουμένους συγγενεῖς τοῦ βασιλέως, τοὺς πεζοὺς Πέρσας σωματοφύλακας, τοὺς καλουμένους μηλοφόρους, διότι αἱ λόγχοι αὐτῶν ἀντὶ σαυρωτῆρος ἔφερον χρυσοῦν μῆλον· τοὺς καλουμένους ἀνασπάστους Κᾶρας, ἥτοι τοὺς ἀπογόνους Καρῶν ἄλλοτε ἀπὸ τῆς πατρίδος εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους μετοικισθέντων· τοὺς Μάρδους, τοξότας ὄντας ἀρίστους, και τελευταῖον τοὺς ἑλληνας μισθοφόρους, ἄδελον πόσους ὄντας. Ταῦτα ἦσαν τὰ προεταγμένα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ σώματα. Ὅπισθεν δὲ τούτων ἦσαν ἐπιτεταγμένοι, φύρδην μίγδην, Οὐξιοὶ και Βαβυλώνιοι, και οἱ πρὸς τῇ ἐρυθρᾷ θαλάσῃ, και Συτακινοὶ και ἄλλοι, ὧν ἄγνωστον τὸ πλῆ-

θος. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τοῦ μετώπου καὶ τῆς ἐπιφυλακῆς ἐτάχθισαν τὰ δρεπανηφόρα ἄρματα, ὧν προεπορεύοντο μικρά τινα ἱππικὰ σώματα, κατὰ μὲν τὸ εὐώνυμον κέρας Σκυθῶν καὶ Βακτριανῶν μετὰ 400 ἄρμάτων, κατὰ δὲ τὸ δεξιὸν Ἀρμενίων καὶ Καππαδοκῶν μετὰ 50 ἄρμάτων, τὰ δὲ λοιπὰ 50 ἄρματα ἐτοποθετήθησαν ἐν τῷ μέσῳ. Ἡ τοιαύτη παράταξις τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἀρρίκνου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοβούλου, ὅστις λέγει ὅτι ἀντέγραψεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἐπιστήμου σχεδίου, τοῦ ἀνευρεθέντος μεταξύ τῶν ἐγγράφων τοῦ περσικοῦ ἐπιτελείου, ἅτινα συνελήθησαν βραδύτερον μετὰ τῆς ἄλλης τοῦ Δαρείου ἀποσκευῆς.

Ὁ Ἀλέξανδρος προήλαυνεν ἤδη τέσσαρας ὅλας ἡμέρας ἀπὸ τῆς τοῦ Τίγρεως διαβάσεως, καὶ μόλις ἀπέιχεν ἐπτὰ μίλια ἀπὸ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ὅτε κατὰ πρῶτον ἔμαθεν ἀπὸ Περσῶν τινῶν αἰχμαλώτων, ὅπως πλησὺν εὐρίσκεται τῶν πολεμίων. Ἐν τῷ αἵμα ἀνέστειλε τὴν πορείαν τοῦ στρατοῦ, καὶ, τειχίσας τὸ στρατόπεδον διὰ τάφρου καὶ χάρακος, ἀνέπαυσε τὴν στρατιὰν ἡμέρας τέσσαρας. Τὸ δ' ἐσπέρας τῆς τετάρτης ἡμέρας ἐβάδισε πάλιν ἐμπρός, καταλιπὼν εἰς τὸ στρατόπεδον τὰ σκεύη, τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τοὺς ἀπομάχους. Κατ' ἀρχὰς ἐπορεύθη ἀνὰ μέσον γηλόρων τινῶν οἵτινες ἐχώριζον αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ, τὸν ὁποῖον ἠλπίζε νὰ ἀπαντήσῃ καὶ νὰ προσβάλῃ περὶ τὰ ἐξημερώματα. Ἀλλὰ δὲν προσχώρησεν, ὡς φαίνεται, ὅσον ἐπεθύμει ταχέως, ὥστε ὅτε περὶ τὴν πρωΐαν ἀνέβη εἰς τὰ ὑψώματα, καὶ ἦλθον ἤδη ἀμοιβαίως εἰς ὅψιν οἱ δύο στρατοὶ, ἀπέιχον ἔτι ἀπ' ἀλλήλων τριᾶκοντα στάδια. Ὅθεν ἔστησε τὴν φάλαγγα, καὶ συγκαλέσας τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, συνεβουλεύθη αὐτοὺς ἐν πρέπῃ νὰ προχωρήσῃ καὶ νὰ ἀρχίσῃ ἀνευ ἀναβολῆς τὴν προσβολήν. Οἱ πλείστοι συνεφώνησαν πρὸς ταύτην τὴν γνώμην, ἀλλ' ὁ Παρμενίων ἐγνώματεύσεν ὅτι ἤθελεν εἶναι ἀσύμετον νὰ πράξῃσι τοῦτο, μὴ εἰδότες ἀκριβῶς οὔτε τὸν πρὸ ποδῶν χώρον, οὔτε τὰς φυσικὰς ἢ τεχνητὰς αὐτοῦ δυσχερείας, οὔτε τὴν τῶν πολεμίων παράταξιν, καὶ ἰσχυρισθεὶς ὅτι ἡ φρόνησις ἀπῆτει νὰ παρατηρηθῶσι πρὸ τῆς μάχης πάντα ταῦτα. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος, ὅστις οὐδὲ περὶ Γρανικὸν οὐδὲ περὶ Τύρῳν ἤκουσε τὴν συμβουλὴν τοῦ Παρμενίωνος, ἀπεδέχθη αὐτὴν ἐπὶ τοῦ προκει-

μένου, καίτοι τῶν πλειόνων ἀπαιτούντων τὴν ἄμεσον ἐπίθεσιν· ὅπερ μαρτυρεῖ ὅποσον εὐλαβεῖτο τὴν γνώμην τοῦ παλαμάρχου ἐκείνου στρατηγοῦ, καὶ ὅποσον ἤξευρεν ἐν ἀνάγκῃ νὰ περιστέλλῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀκάθεκτον ὁρμὴν. Διέταξε λοιπὸν νὰ μείνωσιν ἐκεῖ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἀλλὰ συντεταγμένοι ὡς εἰς μάχην, καὶ κατεσκευάσαν ἐνταῦθα νέον ὀχύρῳν στρατόπεδον εἰς τὸ μετεβίβασε τὰ σκεύη καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τῶν προηγουμένων ἡμερῶν· αὐτὸς δὲ, ἀναλαβὼν τοὺς φίλους καὶ τῶν ἱππέων τοὺς ἐταίρους, κατεσκόπευσε τὸν χώρον καὶ τοὺς πολεμίους, μεθόλως ὑπὸ τούτων περὶ ταῦτα κωλυθείς. Ὁ Παρμενίων, ὁ Πολυσπέρχων καὶ ἄλλοι συνεβούλευσαν αὐτόν, ἐπανελθόντα ἀπὸ τῆς κατασκοπεύσεως, νὰ ἐπιτεθῇ διὰ νυκτός, ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος ἀπερρίψε τὴν γνώμην, εἰπὼν ὅτι αἰσχρὸν εἶναι νὰ κλέψῃ τὴν νίκην, καὶ ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ δύναται φανερώς καὶ δίχα σοφίσματος νὰ νικήτῃ τὸν Δαρσείον. Μεθ' ὃ λαλήσας πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς ὀλίγους τινὰς προτρεπτικούς περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος λόγους, εἰς οὓς ἐκείνοι ἐνθουσιωδῶς ἀπεκρίθησαν, ἀπέπεμψεν αὐτοὺς ἵνα δειπνήσωσι καὶ κοιμηθῶσι.

Τὴν ἐπιοῦσαν πρωτὴ, ἦτο δὲ ὀκτώβριος μὴν τοῦ 334, παρέταξεν εἰς δύο τάξεις τὸν στρατὸν συγκείμενον ἐκ 40,000 πεζῶν καὶ 7,000 ἱππέων. Ἡ πρώτη τάξις, ἥτοι τὸ μέτωπον, συνέκειτο, ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ, πρῶτον ἀπὸ ὀκτὼ ὀλῶν τῶν ἐταίρων, ὧν ἐκάστη μὲν εἶχε τὸν ἴδιον ἡγεμόνα, ἀπασῶν δ' ἐστρατήγει Φιλώτας ὁ Παρμενίωνος. Πλησίον τούτων ἴσταντο τὸ ἄγλημα ἥτοι οἱ ἄριστοι τῶν ὑπασπιστῶν, ἔπειτα οἱ λοιποὶ ὑπασπισται ὑπὸ Νικάνορα, μετὰ δὲ τούτους ἡ φάλαγξ διηρημένη εἰς ἑξ. τάξεις ὑπὸ Κοῖνον, Περδίκκην, Μελέαγρον, Πολυσπέρχοντα, Σιμμίαν καὶ Κρατερόν. Πρὸς ἀριστερὰν τῆς φάλαγγος παρετάχθη τὸ ἑλληνικὸν ἱππικὸν, Λοκροὶ, Φωκεῖς, Φθιώται, Μαλιεῖς καὶ Πελοποννήσιοι, καὶ τελευταῖον εἰς τὴν ἄκρην ἀριστερὰν οἱ Θεσσαλοὶ ὑπὸ Φίλιππον, ἱππεῖς ὄντες ἄριστοι καὶ κατ' οὐδὲν σχεδὸν κατώτεροι τῶν Μακεδόνων ἱππέων. Ὁ Ἀλέξανδρος, ὅπως ἔπραξε καὶ εἰς τὰς δύο προηγουμένας ἐκ παρατάξεως μάχας, αὐτὸς μὲν ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν τῆς δεξιᾶς, τὴν δ' ἀριστερὰν ἐπέτρεψε τῷ Παρμενίωνι.

Ὅπισθεν τοῦ μετώπου τούτου παρετάχθη δευτέρα τάξις, ἐν εἵδει ἐπιφυλακῆς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ ν' ἀντιταχθῇ κατὰ τῶν προςβολῶν ὅσας ἡ ἀσυγκρίτως πολυαριθμοτέρα περσικὴ δύναμις ἤθελε πιθανώτατα ἐπιχειρήσει ἐκ πλαγίου καὶ κατὰ νῶτον· ὅθεν ἔταξεν ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξανδρος τοὺς σαρισσοφόρους, τοὺς Παίονας ὑπὸ Ἀρέταν καὶ Ἀρίστωνα, τοὺς ἡμίσεις τῶν Ἀγριάνων ὑπὸ Ἀτταλον, τοὺς Μακεδόνας τοξότας ὧν ἦρχεν ὁ Βρίσων, καὶ τοὺς ἀρχαίους λεγομένους ξένους μισθοφόρους, ἧτοι στρατιώτας ἅπαντας ἀρχαίους, ὑπὸ Κλέανδρον· κατὰ δὲ τὴν ἀριστεράν, ποικίλους Θράκας καὶ συμμάχους ἱππεῖς ὑπὸ τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἡγεμόνας. Ἀπαντα τὰ διάφορα ταῦτα σώματα ἦσαν ἔτοιμα νὰ ἀποκρούσωσιν, ὡς προέπιπεν, πᾶσιν ἐκ πλαγίου ἢ ὀπισθεν προςβολήν. Συμπάντων δὲ, καὶ αὐτοῦ δηλαδὴ τοῦ μετώπου, προτεταγμένοι ἦσαν Ἕλληνες ἱππεῖς ὑπὸ Μενίδαν πρὸς δεξιάν, ὑπὸ Ἀνδρόμαχον πρὸς ἀριστεράν, καὶ προσέτι μία σαρισσοφόρων μοῖρα ὑπὸ Βάλακρον, καὶ Ἀγριᾶνες ἀκοντισταὶ, καὶ τινες τοξόται. Τελευταῖον εἰς τοὺς πεζοὺς Θράκας ἐπετάπη ἡ φύλαξις τοῦ στρατοπέδου καὶ τῶν σκευῶν.

Ὁ Ἀλέξανδρος πληροφορηθεὶς ὑπὸ αὐτομόλου ἀνδρός, ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῷ μεταξὺ χώρῳ ἐμπεπηγμένοι πού καὶ πού μακρὰ σιδηρὰ ἄρμα ἵνα παρεμποδίσωσι τὸ ἱππικὸν τῶν Μακεδόνων, ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς τὰ κωλύματα ταῦτα, καὶ ἄγων τὴν βασιλικὴν ἴλην κατὰ τὴν ἄκραν δεξιάν, ἐπορεύθη ἐγκαρσίως ὁπωςοῦν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ὥστε καὶ προεπορεύθη τῆς δεξιᾶς. Πλησιάσας εἰς τοὺς ἐχθροὺς εἶδεν ὅτι εὐρίσκεται καταντικρὺ τοῦ Δαρείου αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ περσικοῦ κέντρου, ἧτοι τῶν δορυφόρων Περσῶν, τῶν Ἰνδῶν, τῶν Ἀλβανῶν, τῶν Κερῶν· ἀλλ' ἐξηκολούθησεν οὐδὲν ἥτον κλίνων πάντοτε δεξιᾷ, ὁ δὲ Δαρεῖος ἐξέτεινε πάλιν τὸ ἴδιον μέτωπον πρὸς ἀριστεράν, ἵνα διακωλύσῃ τὸ κίνημα τοῦτο· καὶ τῷ ὄντι, ἔνεκα τοῦ πλήθους αὐτοῦ διατέλει πάντοτε ὑπερφαλαγγῶν τοὺς Μακεδόνας πρὸς ἀριστεράν· ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀλέξανδρος ἐν ταύτῃ τῇ πρὸς δεξιάν πορείᾳ εἶχεν ἤδη ὑπερβῇ τὸ χωρίον τὸ ἐξομαλυσθὲν ὑπὸ τοῦ Δαρείου διὰ τὴν τῶν ἀρμάτων ἔφοδον, ὁ τελευταῖος οὗτος ἐθιώρτισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀναχαιτίσῃ πᾶσαν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο περαιτέρω κίνησιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ διέταξε χιλίους Βακτρίους ἱππεῖς

καὶ τοὺς Σκύθας, νὰ προχωρήσωσιν ἀπὸ τοῦ περσικοῦ εἰωνύμου, νὰ κυκλώσωσι τοὺς Μακεδόνας καὶ νὰ προσβάλωσι τὴν δεξιὰν αὐτῶν πλευράν. Τότε ἀντιπέμφαντος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπ' αὐτοὺς τοὺς ὑπὸ Μενίδαυ ἱππεῖς, ἤρξατο ὁ ἀγών.

Οἱ Βάκτριοι ἱππεῖς, ἅμα ἰδόντες τὸν Μενίδαυ προελαύνοντα, ἔπαυσαν τὸ κυκλοτερές αὐτῶν κίνημα, ἐξώρμησαν ἐπ' αὐτόν, καὶ κατ' ἀρχὰς τὸν ἠνάγκασαν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ· ἀλλ' ἐπελθόντων μετ' ὀλίγον εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ τῶν ἄλλων προτεταγμένων Παύων καὶ Ἑλλήνων ἱππέων, ἀπεκρούσθησαν τότε οἱ Βάκτριοι, εἰς βοήθειαν τῶν ὁποίων προσηλθεν ὁ σατράπης Βῆσσος ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς τοῦ Δαρείου, ἄγων τὸ κύριον τῶν Βακτριῶν σῶμα καὶ τοὺς Σκύθας. Ἐντεῦθεν ὁ ἀγὼν ἀπέβη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πεισματώδης, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔπесον οὐκ ὀλίγοι Ἑλληνες, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατώρθωσαν οὗτοι, διὰ τῆς πεποικνωμένης αὐτῶν τάξεως, νὰ ἐξωθήσωσι τοὺς ἀσταθέστερον τεταγμένους πολεμίους, καὶ νὰ διανοιξώσιν ἐνταῦθα βῆγμα εἰς τὴν παράταξιν αὐτῶν. Ἐτι δὲ ἐξακολουθοῦσης τῆς ἱππομαχίας ταύτης, διέταξεν ὁ Δαρεῖος νὰ ὁρμήσωσι τὰ δρεπανηρόρα, καὶ νὰ ἐπέλθῃ κατόπιν αὐτῶν ἡ πρώτη τοῦ δλου στρατοῦ τάξις, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι τὰ ἄρματα θέλουσιν ἀναταράξει τὴν φάλαγγα, καὶ ὅτι, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ταραχῆς ταύτης, προσβαλλομένη αὕτη ὑπὸ τοῦ ἄλλου στρατοῦ θέλει καθ' ὅλοκληρίαν ἀνατραπῇ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπεδείχθη ὅτι τὰ ἄρματα ὀλίγον ἠδύναιτο νὰ ᾔναι χρήσιμα. Οἱ ἵπποι αὐτῶν ἐξεροβίζοντο, ἀνεχαιτίζοντο ἢ ἐτραυματίζοντο ὑπὸ τῶν προτεταγμένων Μακεδόνων τοξοτῶν καὶ ἀκοντιστῶν, ὧν ἔνιοι καὶ τῶν ῥητῆρων ἀντιλαβανόμενοι τοὺς τε ἀναβάτας κατέσπων, καὶ τοὺς ἵππους ἐφόνευσαν. Ἐκ τῶν 400 ἀρμάτων τοῦ μετώπου τῆς τοῦ Δαρείου τάξεως, δι' ὧν συγχρόνως ἐπερχομένων, ἠλπίζετο νὰ ἀνατραπῇ ἡ μακεδονικὴ τάξις, πολλὰ οὕτως ἔμειναν ἀκίνητα ἢ ἄλλως ἀπέβησαν ἀνωφελῆ· ἄλλα ἐτράπησαν πρὸς τὰ ὀπίσω, διότι οἱ ἵπποι ἐξεπλάγησαν ἀπὸ τῶν προτεταγμένων δοράτων, ἢ τοῦ φόρου δι' ἐπροξένουν οἱ φαλαγγῖται τύπτοντες τὰς ἀσπίδας διὰ τῶν σαρισσῶν· ἄλλα, φθάσαντα τελευταῖον μέχρι τῆς φάλαγγος, διεπέρασαν ἀνὰ μέσον τῶν διαστημάτων, τὰ ὅποια οἱ φαλαγγῖται ἄφινον ἐξεπίτηδες ἀραιού-

μενοι, ὥστε καὶ ταῦτα ἀπέβησαν ἀζήμια· ὀλίγα δὲ τινα μόνον ἐπὶ νεγκον πληγὰς ἢ ἄλλας βλάβας εἰς τοὺς στρατιώτας. Τότε ὁ Ἀλέξανδρος, ἀπαλλαγείς ἅπαξ τῶν ἀρμάτων καὶ βλέπων κατόπιν τούτων ἐπερχομένην τὴν κυρίαν τῶν Περσῶν δύναμιν, διέταξε καὶ αὐτὸς τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀκίνητα παρορμεινάντα στρατεύματα τῆς πρώτης αὐτοῦ τάξεως, νὰ ἀντεπεξέλθωσι δρόμῳ καὶ ἀλλαλαγμῷ· παραγγείλας ἐνταύτῳ τὸν Ἀρέταν νὰ ἀποκρούσῃ μετὰ τῶν Παιόνων τοὺς κατὰ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ πλευρᾶς ἐπιτεθέντας πολεμίους. Αὐτὸς δὲ, πύσας τὴν λοξὴν κίνησιν, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν περσικὴν παράταξιν, καὶ ἐνέβαλε μεθ' ὧν τῶν ἐταίρων εἰς τὰ ῥῆγμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχε διανοιχθῆ ἐν αὐτῇ ὡς ἐκ τοῦ κυκλοτεροῦς κινήματος τῶν Βακτριῶν. Οὕτω δὲ ὡς δι' ἐμβόλου τινὸς δι᾿ ῥήξας τὸ μέτωπον τῶν πολεμίων, ἐτράπη κατ' εὐθείαν ἐπὶ τὸν Δαρεῖον αὐτὸν, περὶ ὃν συνέβη ἤδη ἱπομαχία φοβερά, καθ' ἣν οἱ ἐταῖροι προσέβαλλον διὰ τῶν ξυστῶν τὰ τῶν Περσῶν πρόσωπα. Ἐντεῦθεν δὲ, ὡς καὶ περὶ Γρανικόν, περιήλθον οἱ πόλεμοι εἰς πολλὴν ἀταξίαν, διότι δὲν ἦσαν συνειθισμένοι εἰς τὸν τοιοῦτον ἀγῶνα, ἀλλ' ἐμάχοντο μᾶλλον δι' ἀκοντισμοῦ, καὶ ταχέως τῶν ἵππων ἐξελιγμοῦ πρὸς ἀνανέωσιν τῆς προσβολῆς, ὅπερ ἦδ' ἐτι διὰ τὴν πυκνότητα τοῦ ἀγῶνος δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μεταχειρισθῶσιν. Ἐπῆλθεν ἐνταύτῳ καὶ ἡ μακεδονικὴ φάλαγξ, ἥτις εὐπαγῶς συντεταγμένη καὶ προτεινούσα τὰς μακρὰς αὐτῆς σαρίσσας, ἐπίεσεν ὡσαύτως τοὺς ἀντιπάλους. Οὐδὲν ἦττον ἐπὶ τινα χρόνον ὁ ἀγὼν ἀπέβη δεινὸς καὶ ἀνένδοτος, καὶ ἤθελεν ἴσως παραταθῇ ἔτι ἡ ἀντίστασις, διότι ἐνταῦθα ἴσταντο τὰ ἀρίστα τῶν τοῦ Δαρείου στρατευμάτων, Ἕλληνες, Κᾶρες, Πέρσαι δορυφόροι, συγγενεῖς τοῦ βασιλέως καὶ ἄλλοι· ἀλλ' ἔμειλλε νὰ ματαιώσῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προκαιμένου, ὡς περὶ Ἰσδόν, τὴν λαμπρὰν τοῦ στρατοῦ ἀνδρείαν, ἡ ἐπονειδιστος δειλία τοῦ Δαρείου. Ἀφ' ἧς εἶδε τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ ἐπιφανέντα εἰς τὰ ὑψώματα τῶν Γαυγαμήλων, εἶχε γίνεαι οὗτος περίφοβος· ἡ ταραχὴ αὐτοῦ πῦξκεν, ὅτε ἐματαιώθη τῶν δρεπανηφόρων ἀρμάτων ἡ ἐνέργεια· ὅτε δὲ οἱ Μικεδόνες, μετὰ βαθείαν σιωπὴν, ῥήξαντες αἴφνης τὴν πολεμιστήριον κραυγὴν, ἐπεχείρησαν κρατερόν πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν

ἀγῶνα, καὶ πρὸ πάντων ἡπείλησαν τὸ λαμπρὸν ἄρμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου αὐτὸς ἴστατο, καὶ εἶδε τὸν Ἀλέξανδρον αὐτόν, τὸν ἀκαταγώνιστον Ἀλέξανδρον ἐπ' αὐτόν ἐπερχόμενον, ὁ ταλαίπωρος Δαρεῖος τὰ ἔχασε παντελῶς· καὶ, διατάξας τὸ ἄρμα αὐτοῦ νὰ στρέψῃ πρὸς τὰ ὀπίσω, ἔδωκε πρῶτος τὸ παράδειγμα τῆς φυγῆς.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης οἱ Πέρσαι, εἰ καὶ μόλις ἀρξαμένοι τῆς μάχης, ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἡττημένοι. Ἡ φυγὴ τοῦ βασιλέως συνεπήγαγε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τὴν φυγὴν τῶν ἀμέσως περὶ αὐτὸν ἱσταμένων στρατευμάτων· οὐ μόνον δὲ τὰ στρατεύματα ταῦτα ἦσαν τὰ ἄριστα πάντων τῶν λοιπῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπετέλουν τὸ πλείστον καὶ κυριώτατον τοῦ περσικοῦ κέντρου, ἡ τροπὴ αὐτῶν ἐπήνεγκε πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι ὁ στρατὸς τῶν πολεμίων ἐκόπη εἰς δύο τμήματα, τὰ ὅποια δὲν ἠδύναντο ὡς ἐκ τούτου νὰ περιέλθωσιν εἰμὴ εἰς πολλὴν ταραχὴν καὶ σύγχυσιν. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως κατετρόπωσε καὶ ὁ Ἀρέτας μετὰ τῶν Παιόνων τοὺς κατὰ τὴν δεξιὰν μακεδονικὴν πτέρυγα Βακτρίους, οὐδὲν ἤδη διεκώλυσε τὴν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σφοδροτάτην καταδίωξιν τῶν πολεμίων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου· οὐδὲ ἐσώθη ὁ Δαρεῖος, εἰμὴ χάρις εἰς τὰ ἀπαραίτητα προσκόμματα τὰ ὅποια ἀπῆντησεν ἡ δίωξις ἕνεκα τοῦ ἀναριθμήτου ἐκείνου τῶν φυγᾶδων ὄχλου, καὶ πρὸς τούτοις διὰ τὴν πυκνότητα τοῦ κοινορτοῦ οὗ ἦγειρε τοσοῦτον πλῆθος ἀνθρώπων, ἱππῶν καὶ ἁρμάτων, καὶ ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου κατήντησεν ἀδύνατον νὰ διακρίνωσιν οἱ Μακεδόνες πρὸς ποῖον μέρος ἐπορεύθη ὁ μέγας βασιλεὺς.

Ἐν τούτοις, ἐνῷ ὁ Ἀλέξανδρος ἐπετύγχανε τοσοῦτον λαμπρὸν καὶ ὁλοσχερῇ νίκην περὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ πτέρυγα καὶ περὶ τὸ κέντρον, τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ κέραс, τὸ ὑπὸ τὸν Παρμενίωνα τεταγμένον, ὑφίστατο ἀγῶνα δεινὸν πρὸς τὸ δεξιὸν περσικὸν κέραс, τὸ ὑπὸ τοῦ Μαζαίου στρατηγούμενον. Καὶ μετὰ τὴν φυγὴν αὐτὴν τοῦ Δαρείου, ὁ Παρμενίων τοσοῦτον ἰσχυρῶς ἐπέσθη, ὥστε ἐζήτησεν ἐπικουρίαν παρ' Ἀλεξάνδρου, ὅστις, καὶ τοι ἀγανακτῆσας διότι ἠναγκάζετο νὰ ἀναστείλῃ τὴν δίωξιν, ἐπέστρεψεν ὁμῶς μετὰ τῶν ἐταίρων καὶ τῶν λοιπῶν περὶ αὐτὸν στρατευμάτων, διὰ τῆς εὐθυτέρας ὁδοῦ, ἥτοι ἐγκαρσίως τέμνων τὸ πεδίον τῆς μάχης, εἰς ἐπι-

κυσίαν τῆς ἰριττεράς. Αἱ διάφοροι τῆς φάλαγγος τάξεις εἶχον ἤδη ἀλληλοδιεδόχῃ· ἐπέλθει ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον· ἀλλὰ ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης αὐτῶν ἀσυναρτήτου πρὸς τὰ ἀριστερὰ στροφῆς, συνέβη ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων ῥῆγμα, ἀνὰ μέσον τοῦ ὁποίου διελάσασα μία ἰνδικοῦ καὶ περσικοῦ ἵππικοῦ μοῖρα, ἐπέπεσεν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Μακεδόνων ἐπὶ τὰ σκευοφόρα αὐτῶν, καὶ παρ' ὀλίγον, οὐ μόνον πάντα ταῦτα νὰ ληλατήσῃ, ἀλλὰ καὶ σύμπασαν τὴν οἰκογένειαν τοῦ Δαρείου, ἣν μεθ' ἐκυτοῦ συνεπήγετο ὁ Ἀλέξανδρος, νὰ ἀπελευθερώσῃ. Τάχιστα ὁμοῦς ὑπὸ τῆς μακεδονικῆς ἐπιφυλακῆς προσβληθεῖσα ἡ περσικὴ ἐκείνη μοῖρα, ἐν μέρει κατεκόπη καὶ ἐν μέρει διὰ φυγῆς ἐκώθη. Ὁ δὲ Μαξίσιος ἐξηκολούθησε μὲν ἔτι ἐπὶ τινα χρόνον γενναίως κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἀντιστασόμενος· ἀλλ' ἄφου εἶδε τὴν ὀλοσχερῇ τῆς ἀριστερᾶς τροπῇ, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ ἐνταῦθα τεταγμένοι Θεσσαλοὶ καὶ Ἕλληνες ἱππεῖς, ἀναπερωθέντες, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βαρύτερον κατ' αὐτοῦ ἱππιδεντο, ἐνόησεν ὅτι ἀδύνατον νὰ ἀνορθώσῃ μόνος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τῶν τύχην τῆς μάχης καὶ ἐστράτη ὁμοίως ἐπὶ τέλους εἰς φυγὴν, πρὶν ἔτι φθάσῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Παρμενίωνος ὁ Ἀλέξανδρος. Τὴν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πορεύειν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐβράδυνε τοῦτο, ὅτι ἐνῷ διήρχετο διὰ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀπήντησεν ἱλας τινὰς ἀρίστων Περσῶν καὶ Πάρθων ἱππέων, οἵτινες τελευταῖοι ἀπὸ τοῦ κέντρου ὑπεχώρουν. Ἐπιπεσόντος δὲ ἐπ' αὐτοὺς τοῦ βασιλέως μετὰ τῶν ἑταίρων, ἐγένετο ἐνταῦθα ἀγὼν πεισματώδης καὶ φοβερός, καθ' ὃν ἔπεσον 60 Μακεδόνες ἱππεῖς καὶ ἔτι πλείονες ἐτραυματίσθησαν, ἐν οἷς ὁ Ἡρακιστῖων, ὁ Κοῖνος, ὁ Μενίδας· αὐτὸς δὲ ὁ Ἀλέξανδρος περιέστη εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Καὶ ἐνίκησε μὲν ἐπὶ τέλους, ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν γενναίων ἐκείνων ἀντιπάλων κατώρθωσαν νὰ σωθῶσι, καὶ τοι οὐκ ὀλίγους καταλιπόντας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης νεκρούς. Μετὰ τοῦτο ἔφθασε τελευταῖον ὁ Ἀλέξανδρος πρὸς τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ, ἀλλ' εὗρεν οὐ μόνον παντὸς κινδύνου ἀκαλλαγείσαν αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ νικηφόρον ἀναδειχθεῖσαν· ὅθεν ἐπανάλαβε τὴν δίωξιν τῶν φυγάδων, ἧς μετέτχεν ἤδη καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Παρμενίωνα μοῖρα τοῦ στρατοῦ.

Περὶ τὴν δίωξιν ταύτην πολλοὶ μὲν τῶν πολέμιων ἔπεσον, πολ-

λοιὶ δὲ ἤχμαλωτέωθ' ἦσαν. Ἄλλ' ὁ Δαρεῖος διεσώθη ὅπως καὶ περὶ Ἰσόν. Ὁ Ἀλέξανδρος ἤλπισεν ὅτι θέλει καταφθάσει αὐτὸν εἰς Ἀρβήλα, ὅπου εἰσῆλθε τὴν ἐπιούσαν. Καὶ αὕτη ὁμῶς ἡ ἐλπίς ἐψεύσθη, διότι ὁ Δαρεῖος δὲν ἐστάθη οὐδὲ στιγμὴν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἀλλ' ἐξηκολούθησεν ἀδικοκόπως φεύγων, ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος ἤναγκάσθη νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὰ ἐκεῖ καταληφθέντα πολυτελῆ λάφυρα, ἐν οἷς εὗρέθη αὖθις τὸ ἄρμα τοῦ Δαρείου, καὶ ἡ ἀσπίς, καὶ τὰ τέξα. Ἦδη δὲ ὁ Παρμενίων εἶχε κυριεύσει ἅπαν τὸ περὶ τὸ πεδίον τῆς μάχης στρατόπεδον τῶν βαρβάρων, καὶ τὰ σκευοφόρα, καὶ τοὺς ἐλέφαντας, καὶ τὰς καμήλους. Πόσοι ἔπεσον ἡ ἤχμαλωτέωθ' ἦσαν ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρισθῇ ὅπως οὖν ἀκριβῶς. Ὁ Ἀρριανὸς ἀναφέρει 300,000 νεκρῶν βαρβάρων καὶ πολὺ πλείονας αἰχμαλώτους· ὁ Διόδωρος λέγει πεσόντας 90,000, ὁ δὲ Ῥωμαῖος Κούρτιος 40,000. Πάλιν δὲ Ἕλληνας, ὁ μὲν Ἀρριανὸς ἀναφέρει πεσόντας ἑκατὸν, ὁ δὲ Κούρτιος 300, ὁ δὲ Διόδωρος 500, ἐκτὸς πολλῶν τραυματιῶν. Πῶς ἐν τῇ μέσῃ τοσούτων διαφωνιῶν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ἀναρίθμητος ἐκεῖνος ὄμιλος ἐν μέρει κατεκόπη, ἐν μέρει ἤχμαλωτέωθ' ἦσαν καὶ ἐν μέρει δισσπάρη, οὐδεμία δὲ πλέον ἐγένετο ἀπόπειρα συγκροτήσεως νέου μεγάλου στρατοῦ, οὐδὲ μάχην ἐκ παρατάξεως ἄλλη συνεκροτήθη οὐδεμία.

Ἢ ἐν Ἀρβήλοις αὕτη μάχη καὶ ἦτο, κατέφερε πληγὴν καιρίαν καὶ ἀνεπανόρθωτον εἰς τὸ περσικὸν κράτος· δι' αὐτῆς ὁ μὲν Ἀλέξανδρος κατέστη ἤδη μέγας βασιλεὺς, ὁ δὲ Δαρεῖος φυγὰς ἐλεεινός, περιφρονούμενος ὑπὸ τῶν ἰδίων ὑπηκόων διὰ τὴν δουλίαν αὐτοῦ, καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν γενναίων ἐκείνων Περσῶν οἵτινες, λαμπρῶς ἀείποτε ἀγωνισθέντες, εἶχον τὴν πεποιθήσιν, ὅτι ἀείποτε ἡττήθησαν πρὸ πάντων ἕνεκα τῆς ἀνικανότητος τοῦ βασιλέως, καὶ διὰ τοῦτο μετ' οὐ πολὺ συνώμοσαν κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τὸν σατράπην τῆς Βακτριανῆς Βῆσσον. Ἢ πεποιθήσις των αὕτη ἦτο κατὰ μέγα μέρος ἀληθής. Ὁ Δαρεῖος πρῶτος ἔφυγε καὶ ἐν Ἰσῶ καὶ ἐν Γαυγαμήλοις· καὶ ἔφυγε κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις, μάλιστα ἀρξαμένης τῆς μάχης, πολὺ πρὶν κριθῇ ὁ ἀγὼν· κατ' ἀμφοτέρας

λοιπὸν τὰς μάχας ὑπῆρξεν ὁ κύριος παραίτιος τῆς ὅλης τροπῆς. Πλὴν τούτου ὅμως καὶ ἡ στρατηγικὴ αὐτοῦ ἀνικανότης ἀπέδη αἰείποτε ὀλεθρία. Ἐν Ἰσῶφ, ἀφοῦ κατέλειπεν ἀνοικτὰς ὅλας τὰς παρόδους εἰς ἃς ἦτο εὐκλωτάτων νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν Ἀλέξανδρον, ἔπειτα ἦλθε νὰ ἀντιπαραταχθῇ ἐντὸς χώρου στενοῦ, ὅπου δὲν ἡδύνατο νὰ ὤρελῃθῃ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς πολυαρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς. Ἐν Γαυγαμήλοις δὲ, ἀφοῦ πάλιν ἀφῆκε τὸν Ἀλέξανδρον νὰ διαβῇ ἐλευθέρως τὸν τε Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγριν, ἐξελίξατο μὲν πεδίον τῆς μάχης εὐρὺ, ἀλλὰ παρέταξε τὰ ἀναρίθμητα αὐτοῦ στῖφη εἰς τρόπον ὥστε κατέστησε τὰ τρία τέταρτα αὐτῶν παντελῶς ἄχρηστα. Διότι ἐν Γαυγαμήλοις δὲν ἐπολέμησεν εἰμὴ ἡ κατὰ μέτωπον παραταχθεῖσα περσικὴ δύναμις· ἅπας δὲ ὁ ὄπισθεν αὐτῆς ἱστιάμενος ὄχλος, ὅχι μόνον δὲν ἠγωνίσθη, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀταξίαν καὶ σύγχυσιν καθ' ἣν ἦτο συμπεφυγμένος, οὔτε ἡδύνατο νὰ ἀγωνισθῇ. Ἀποδείξεις τούτου εἶναι ὅτι, ἡ ἐκ πλαγίου ἔφοδος ἣν οἱ Πέρσαι ἐπεχείρησαν κατὰ τῆς δεξιᾶς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀντὶ νὰ διενεργηθῇ ὅπως ἔπρεπεν ὑπὸ τινος τῶν σωμάτων τῆς ἐπιφυλακῆς, διεξήχθη ἐξ ἐναντίας ὑπὸ τῶν ἐν τῷ μετώπῳ τεταγμένων Βακτρίων, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τούτῳ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν τάξιν αὐτῶν, ἐξ οὗ συνέβη ῥῆγμα ἐν τῷ περσικῷ μετώπῳ ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὠφελήθη λαμπρῶς ὁ Ἀλέξανδρος, ἐμβαλὼν ἀμέσως ἐντὸς αὐτοῦ καὶ κόψας οὕτω εἰς δύο τὴν πρῶταξιν τῶν πολεμίων. Ὅποια δὲ ἐν γένει ἀντίθεσις οὐ μόνον μετὰ τῆς αἰσχυρᾶς δειλίας τοῦ Δαρείου ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς ἀκατασχέτου τόλμης τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀφ' ἑτέρου, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς ἐλεεινῆς μὲν τοῦ ἐνὸς ἀνικανότητος, τῆς θαυμαστῆς δὲ τοῦ ἑτέρου μεγαλοφυΐας! Οὐδέποτε ἴσως στρατηγὸς ἐνίκησεν διὰ τέχνης καὶ ἐπιστήμης τσαούτης, οἷον ἀνέδειξεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς ταύτην τὴν ἐν Γαυγαμήλοις μάχην. Ὁ ἐπιτήδειος τῶν διαφορῶν ὅπλων συνδυασμός, ἡ ἔντεχνος τῆς δυνάμεως κατὰ μέτωπον καὶ κατ' ἐπιφυλακὴν διάταξις, ἡ θαυμαστὴ πρόνοια μεθ' ἧς ἕκαστον σῶμα, ἕκαστον τάγμα, ἕκαστος λόχος, ἐγίνωσκον ἐκ προοιμίου τί ὥρειλον νὰ πράξωσιν εἴτε ἀμυνόμενοι εἴτε ἐπιτιθέμενοι, ἐπολλαπλασιάσαν τὰς δυνάμεις τοῦ εὐαρίθμου ἐκείνου στρατοῦ καὶ κατέστησαν τὴν νίκην ἀναπόδραστον.

Ὅποσον δὲ ἡ νίκη ἀπέβη κρίσιμος, ἀπαδείχθη ἀμέσως διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν δύο μεγάλων τοῦ περσικοῦ κράτους πρωτευουσῶν, τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῶν Σούσων. Ἀμφότεραι παρεδόθησαν ἀμαχῇ, ἡ μὲν Βαβυλὼν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον αὐτόν, τὰ δὲ Σοῦσα εἰς τὸν Φιλόξενον. Εἰς Βαβυλῶνα εὔρεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀποτεταμειυμένον χρηματικὸν ποσὸν ἀξιόλογον, δι' οὗ ἡδυνήθη νὰ ἀπονεύμῃ δωρεὰς μεγάλας εἰς τὸν στρατὸν, δοῦς εἰς ἕκαστον μὲν Μακεδὸνα ἱππέα δραχμὰς 600, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων ἱππέων 500, εἰς ἕκαστον Μακεδὸνα πεζὸν 200, καὶ εἰς ἕκαστον τῶν ἄλλων πεζῶν μικρὸν ὀλιγωτέραν ἀμοιβήν. Ἔτι μεγάλῃτεροι ὑπῆρξαν οἱ ἐν Σούσαις εὐεθέντες θησαυροί, διότι κατ' Ἀρριανὸν συνεποσούντο εἰς τάλαντα ἀργυρίου πεντακισμύρια ἤτοι εἰς 300,000,000 ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν, ποσὸν τὸ ὅποιον ἤθελε φανῇ παντάπασιν ἀπίθανον, ἐάν μετ' οὐ πολὺ ἐν Περσепόλει δὲν εὐρίσκατο ἀποταμίευμα ἔτι πλουσιώτερον. Τῷ ὄντι ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ ἀνέπαυσε ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας τὸν στρατὸν εἰς Βαβυλῶνα καὶ διέταξεν ἐνταῦθα τὰ τῆς διοικήσεως τῶν σατραπειῶν Βαβυλῶνος, καὶ Ἀρμενίας, καὶ Συρίας καὶ Φοινίκης, ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς Σοῦσα, παρέλαβεν ἐνταῦθα ἀξιόλογον ἐπικουρίαν 15000 ἀνδρῶν ἱππέων τε καὶ πεζῶν, ἣν ἐπεμψεν αὐτῷ ἐκ Μακεδονίας ὁ Ἀντίπατρος, ἐπήνεγκε τροπολογίας τινὰς περὶ τὸν ὀργανισμὸν τοῦ στρατοῦ, ἀπῆλθεν ἡδὲ ἐπὶ τὴν ἰδίῳ Περσίδα, ἐξεπόρθησε τὰς Περσίδας λεγομένας πύλας, καὶ ἐγένετο τελευταῖον κύριος τῆς Περσεπόλεως, τῆς τετάρτης καὶ ἱερωτέρας τῶν πρωτευουσῶν τοῦ περσικοῦ κράτους, ἐν ἣ εὔρεν, ὡς βεβαιοῦσι Διόδωρος καὶ Κούρτιος, 130,000 τάλαντων εἰς χρυσὸν καὶ ἄργυρον, ἰσοδυναμούντων πρὸς 720,000,000 ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν. Ἐπειτα δὲ περὶ τὰ τέλη ἡδὲ ὄντος τοῦ χειμῶνος τοῦ ἔτους 334 πρὸς τὸ ἔτος 330, ἀνέπαυσε πάλιν ἐπὶ μῆνα ἢ καὶ πλεόστον τὸν κύριον στρατὸν ἐν Περσепόλει, αὐτὸς δὲ μετὰ μίᾳς αὐτοῦ μοίρας, διῆλθεν ἐν τάχει τὰ ἐνδότερα τῆς ἰδίας Περσίδος, καθυπέταξε τὰς διαφόρους αὐτῆς κώμας καὶ χώρας, καὶ τότε, καταλιπὼν εἰς Περσепόλιν φρουρὰν τριεχιλίων Μακεδόνων, καὶ διορίσας σκτράπην αὐτῆς, τὸν παραδόντα αὐτῷ τὴν πόλιν ἐλείπην Τιρι-

δᾶττην, ἀπῆλθε μεθ' οὐλοῦ τοῦ στρατοῦ ἐπὶ τὴν Μηδίαν, πρὸς καταδιώξιν τοῦ Δαρείου.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν πρώτων τεσσάρων κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐκστρατειῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀπὸ τοῦ μαρτίου 334 μέχρι τοῦ μαρτίου 330. Ὁ ἑλληνισμὸς δεῖξις μέχρι πρὸ δεκαετίας περιστρέφετο κυρίως μετὰξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ταινάρου, ὑπερεκχειλίστας ἦδη τῶν στενῶν τούτων ὑψίων, περιέγαγε τὰς νικηφόρους αὐτοῦ σημαίας καθ' ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Φοινίκην, τὴν Παλαιστίνην, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀσσυρίαν, τὴν Βαβυλωνίαν, τὴν Σουσιανήν, καὶ τὴν ἰδίῳ Περσίδᾳ· οἱ Λοκροὶ, οἱ Φωκεῖς, οἱ Φθιώται, οἱ Μαχίαις καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, οἵτινες μέχρι πρὸ δεκαετίας ἡγωνίζοντο τὸν ἀγῶνα περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ ἀγῶνα, ἐμάχοντο ἤδη ἐν Γαυγαμήλοις, εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς Ἀσίας, περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀμυθίων θησαυρῶν τῆς Βαβυλωνίας, τῶν Σούων καὶ τῆς Περσепόλεως· ὁ Κορίνθιος Δημήτρατος βλέπων ἐν Βαβυλῶνι τὸν Ἀλέξανδρον καθήμενον ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ τῆς Ἀσίας θρόνου, ἔλεγε· δακρύων, ὅπως ὀν μεγάλης ἡδονῆς ἐπτερθήσαν οἱ Ἕλληνες· οἱ ἀποθανόντες, πρὶν ἰδῶσαν Ἀλέξανδρον ἐν τῷ Δαρείῳ θρόνῳ καθήμενον· ὁ δ' Αἰσχίνης ἀνέκραζεν ἐν Ἀθήναις εἰς τὸν κατὰ Κτησιφῶντος λόγον· « τοιγάρτοι τί τῶν ἀνελπίστων καὶ ἀπροσδοκῆτων ἐφ' ἡμῶν οὐ γέγονεν! οὐ γὰρ βίον γε ἡμεῖς ἀνθρώπινον βεβιώκαμεν, ἀλλ' εἰς παραδοξολογίαν τοῖς ἐπομένοις μεθ' ἡμᾶς ἔρουμεν. Οὐχ ὁ μὲν τῶν Περσῶν βασιλεὺς, ὁ τὸν Ἀθῶν διορύχης, ὁ τὸν Ἑλλήσποντον ζεύχης, ὃ ᾗν καὶ ὕδωρ τοῦ Ἑλληνος αἰτῶν, ὁ τολμῶν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς γράφειν ὅτι δεσπότης ἐστὶν πάντων ἀνθρώπων ἢ ἡλίου ἀνιόντος μέχρι δυσμένου, νῦν οὐ περὶ τοῦ κύριος ἐτέρων εἶναι διαγωνίζεται, ἀλλ' ἤδη περὶ τῆς τοῦ σώματος σωτηρίας; » Καὶ ἔπειτα λέγουσί τινες εἰς ἐπὶ, ὅτι τὸ κατὰ τῆς Ἀσίας ἐπιχείρημα τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἦτο ἐπιχείρημα ἑλληνικόν· ὅτι ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος κατέλυσαν τὸν ἑλληνισμόν, δὲν ἠνέωξαν αὐτῷ νέον ἐνεργείας καὶ δόξης στάδιον· ὅτι τ' Ἑλλάδας ἀκούστα καὶ κατηναγχασμένη παρηκολούθησε τὰς σημαίας αὐτῶν!

Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἅπασα δὲν συμφικειώθη διὰ μιᾶς καὶ ὁμοφώνως πρὸς τὴν νέαν ἐκείνην τοῦ βίου καὶ τῆς τύχης αὐτῆς μεταβολήν· δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα μερὶς ἀνθρώπων διχαιμυρομένη κατὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας καὶ ἀγωνιζομένη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπαγάγῃ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς, ἔστω καὶ διὰ τῆς μετὰ τῶν Περσῶν συμμαχίας. Τὰ πράγματα ἐπικυροῦσι τοῦτο ἀναμφισβητήτως. Κέντρον δὲ τῆς περὶ τούτους τοῖς χρόνους κατὰ τῶν Μακεδόνων ἀντιδράσεως, ὑπῆρξεν ἡ Σπάρτη καὶ ὁ πολυπράγμων αὐτῆς βασιλεὺς ἸΑγίς, ὅστις, ἀθροίσας δύναμιν ἀξιώλογον 22000 πεζῶν καὶ ἱππέων, συγκεκλιμένην ἐκ Σπαρτιατῶν, Ἡλείων, Ἀχαιῶν καὶ μυρίων μισθοφόρων, ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 330, ἦτοι καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ἀλέξανδρος διέτριβεν εἰς τὰς περὶ τὴν Κασπίαν χώρας, νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Μεγάλης πόλεως, ἥτις διέτελει πιστὴ εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὁ ἸΑγίς, ὅστις πρὸ καιροῦ συνεννοεῖτο ἐπὶ τούτῳ μετὰ τῶν Περσῶν, ἐπεχείρησεν ἤδη τὸ κίνημα αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι ὁ Ἀντίπατρος περιττώμενος τότε ὑπὸ τινος τῶν Ὀδρυσῶν στάσεως, δὲν θέλει δυναθῇ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡπατήθη ὁμοῦς περὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτοῦ, διότι μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθεν ὁ Ἀντίπατρος μετὰ 40000 ἀνδρῶν, καὶ, κατατροπώσας κατὰ μῆνα αὐγουστον τοῦ 330, περὶ Μεγάλην πόλιν τοὺς Σπαρτιάτας εἰς μάχην καθ' ἣν ἔπεσεν ὁ ἸΑγίς, ἐβίασεν αὐτοὺς νὰ ζητήσωσι συγγνώμην παρ' Ἀλεξάνδρου. Ἀλλὰ τὸ ἐπιγένημα τοῦτο τοῦ Ἀγίδος· δὲν ἐξεπροσώπει βεβαίως τὴν ὅλην τῆς Ἑλλάδος διαθεσιν· δὲν ἐξεπροσώπει εἰμὴ τὸ παρά τισιν ὑφιστάμενον ἔτι αἶσθημα τῆς τοπικῆς αὐτονομίας, τὸ ὅποιον ἄλλοτε εἶχεν ἐγερθῇ πολὺ ἰσχυρότερον καὶ κατὰ τῆς ἀττικῆς, καὶ κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς, καὶ κατὰ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας· δὲν ἐξεπροσώπει εἰμὴ τὸ παρά τισιν ἔτι ὑφιστάμενον φυσικώτατον αἶσθημα ἀρροσιώσεως πρὸς τὴν ἀρχαίαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, αἶσθημα τὸ ὅποιον βλέπομεν παντοῦ καὶ πάντοτε ἀναφυόμενον εἰς πᾶσαν μεγάλην πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν μεταβολήν. Ἀλλὰ τὸ αἶσθημα τοῦτο πολὺ ἀπείχε τοῦ νὰ ᾖ κοινὸν εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας· ὅτι δὲ ἡ νέα τῶν πραγμάτων κατάστασις εἶχε πολλοὺς ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐνθέριμους τοὺς ὁπαδοὺς, μαρτυροῦσιν οὐ μόνον

ἡ ἀπετυχία τῆς τοῦ Ἀγίδος ἐπανάστασεως, οὐ μόνον ἡ προθυμία μετ' ἧς τοσαῦται Ἑλλήνων χιλιάδες ἐμάχοντο ἐν Γρανικῇ, ἐν Ἰσσοῦ, ἐν Γαυγαμήλοις, οὐ μόνον αἱ προαναφερθεῖσαι ἐνθουσιάζει· διαδηλώσεις τοῦ Δημαράτου καὶ τοῦ Αἰσχίνου, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀθηνῶν τὸ πολίτευμα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Τῷ ὄντι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, χειραγωγουμένη τότε ὑπὸ τοῦ Φωκίονος καὶ τοῦ Δημάδου, διετέλεσε παντάπασιν ἀμέτοχος τῆς τοῦ Ἀγίδος ἐπιχειρήσεως. Αὐτὸς ὁ Δημοσθένης δὲν ἐθώρησεν ἐπὶ τοῦ παρόντος φρόνιμον νὰ ἐξεγερθῇ κατὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, καὶ, προσδοκῶν περιττάσεις εὐδωτέρας, ἡσχολήθη κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, καὶ ἰδίῳ· ἐν ἔτει 337 καὶ 336, εἰς τὸν περίφημον ἐκεῖνον πρὸς τὸν Αἰσχίνην ἀγῶνα, τοῦ ὁποίου προῖον ὑπῆρξεν τὰ δύο λαμπρότερα ἴσως τῶν δύο τούτων ῥητόρων ἔργα, ὁ περὶ στεράνου λόγος τοῦ Δημοσθένους καὶ ὁ κατὰ Κτησιφῶντος τοῦ Αἰσχίνου· λόγοι ἀείμνηστοι διὰ τὴν ῥώμην αὐτῶν καὶ τὴν χάριν, λόγοι, οἵτινες παραβαλλόμενοι πρὸς τὰ σύγγραμμα ἀριστουργήματα τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιστήμης, καὶ ἐν αὐτοῖς πρὸς τὰ οὐδὲν ἥττον ἀείμνηστα ἔργα τὰ ὁποῖα ταυτοχρόνως ἐπετελοῦντο ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, παρέχουσιν ἡμῖν ἐν κεφαλῇ τὴν εἰκόνα τῆς ἀκαταλόγιστου διανοητικῆς καὶ πρακτικῆς δυνάμεως, ἥτις ἐπεκράτει τότε ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει.

Αἱ ἐπόμεναι ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκστρατεῖαι εἶναι ὡς πρὸς τὴν κυριότητα τῆς Ἀσίας καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὀλιγότερον λόγου ἄξιοι ἢ τὰ ἄχρι τοῦδε ἱστορηθέντα τέσσαρα πρῶτα τῶν κατακτήσεων αὐτοῦ ἔτη. Βασιλεὺς Περσίας ὁ Ἀλέξανδρος ἐγένετο ἀληθῶς· εἰπεῖν ἅμα μετὰ τὴν ἐν Γαυγαμήλοις μάχην· τοῦλάχιστον οὐδεμία ἔκτοτε ἐκ παρατάξεως συνεκροτήθη μάχη πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ μόνον μερικαὶ τινες συμπλοκαὶ καὶ ὀχυρῶν τινῶν χωρίων ἀντιστάσεις. Πλὴν τούτου, κύριον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ στάδιον δύνανται νὰ θεωρηθῇ τὸ μέρος τοῦ περσικοῦ κράτους τὸ μέχρι τοῦ 330 κατακτηθέν. Ἐνταῦθα, καὶ ἰδίως ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν τῇ Συρίᾳ καὶ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ἐρρίζωσαν, ἐβλάπτουν καὶ ἐκαρποφύονταν τὰ σπέρματα τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅσα ἔπεισεν ὁ Ἀλέξανδρος.

καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, εἰς δὲ τὰς μετέπειτα κατακτηθείσας ἀνατολικωτέρας χώρας, ἐγένοντο μὲν ὡς αὐτῶς καὶ πόλεων κτίσεις καὶ ἀποικιῶν ἱδρύσεις, καὶ ἄλλων στοιχείων τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου μεταφυτεύσεις, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τούτων ἐπαράνθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ὅσα δὲ βραδύτερον, διὰ τῆς τῶν Σελευκιδῶν καλλιέργειας, αὐθις ἐξήνθησαν, οὐδὲ ταῦτα διέκριναν πολὺ, οὐδ' ἐπενήργησαν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ· ὅθεν ἐπιτροχάδην μόνον θέλομεν διεξέλθει τὰ κατὰ τὰ τελευταία τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔτη πολιτικὰ ἔργα.

Ἰκθόμεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ μάρτυριον τοῦ 330 ἀνεχώρησεν ἀπὸ τῆς Περσίδος πρὸς τὰ Ἰκβατάνα τῆς Μηδίας, εἰς καταδίωξιν τοῦ προτροπάδην φεύγοντος Δαρείου. Καὶ ὁ μὲν Δαρεῖος ἐφρονεύθη ἐν τῇ φυγῇ ταύτῃ, περὶ τὰ μέσα τοῦ 330, ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν μεγιστάνων, ὧν πρόστατο ὁ τῆς Βακτριανῆς σατραπῆς Βῆσσος, ὁ δ' Ἀλέξανδρος, ἀφ' οὗ ἐθαύα πολυτελῶς τὸν νεκρὸν τοῦ Δαρείου εἰς τοὺς βασιλείους τῶν Περσῶν τάφους, ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κύριος τῆς Μηδίας, τῆς Παρθυηνῆς, τῆς Δραγγιανῆς, τῆς Γεδρωσίας, τῆς Ἀραχωσίας καὶ τῶν Παροπαιμισαδῶν. Εἰς τὰς χώρας ταύτας ἔκτισε τρεῖς μεγάλας ἐπωνόμους αὐτῷ πόλεις· Ἀλεξάνδρειαν τὴν ἐν Ἀρείοις, ἐκεῖ ὅπου σήμερον ὑπάρχει τὸ Χερὰτ, τοῦ ὁποῖου οἱ κάτοικοι σώζουσιν ἔτι τὴν μνήμην τοῦ κτίτορος τῆς πλουσίας αὐτῶν πόλεως· Ἀλεξάνδρειαν τὴν ἐν Ἀραχωτοῖς, ἥτις ἐστὶν ἡ σημερινὴ πόλις Κανδαχάρ, καὶ Ἀλεξάνδρειαν τὴν ἐν Καυκάσῳ, πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν τοῦ σημερινοῦ Καβούλ. Πρῶτοι τῶν πόλεων τούτων κάτοικοι ἦσαν ἀποσπάσματα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πολυάριθμα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, τὰ ὅποια, καταλιπόμενα ὡς φρουροὶ καὶ ἰδρυταί, ὀργανίζοντο ἐπὶ τῇ βράσει τῶν ἀστυκῶν ἑλληνικῶν θεσμῶν, καὶ περὶ τὰ ὅποια ἔπειτα συνήρχοντο διὰ τὸ ἐπίκαιρον τοῦ χωρίου πλείστοι ἰθαγενεῖς, μετὰ τῶν ἀποικίων προϊόντος τοῦ χρόνου συγχωνευόμενοι. Καὶ οὕτως ἤρξατο τὸ μέγα ἔργον τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο βίων, τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀσιανοῦ, ὅπερ ἐξηκολούθησεν ἔκτοτε ἐπιδιώκων ὁ Ἀλέξανδρος καὶ δι' ἄλλων πολλῶν τρόπων διὰ τοῦ διορισμοῦ εἰς τὰ ἀνώτατα τοῦ κράτους ἀξιώματα Περσῶν

διὰ καὶ Ἑλλήνων ἐπὶ τῷ αὐτῷ συμπεραττόντων σκοπῇ, διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς περσικῆς ἐθιμοταξίας ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ, καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἐθιμοταξίας ταύτης μετὰ ἑλληνικῶν πανηγύρεων καὶ θεατρικῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας δὲν ἐπαυσε τελῶν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀπωτάτας τῆς Ἀσίας χώρας· ἐπὶ πᾶσι δὲ, διὰ τῆς μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῷ τῷ στρατῷ συγχωνεύσεως Ἑλλήνων καὶ Περσῶν μαχητῶν. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο τῆς τῶν δύο στοιχείων συγχωνεύσεως, συνεπήγετο, φυσικῶς τῷ λόγῳ, πολλὴν ἀλλοίωσιν τοῦ ἀρχικοῦ ἑλληνικοῦ βίου, καὶ προέβλεπεν οὕτω πολλὰς ἐξεις, πολλὰς πεποιθήσεις τῶν περὶ τὸν βασιλέα ἀνδρῶν. Ἐντεῦθεν δὲ ἂν ἀφ' ἐὸς ἐπεδοκιμαζέτο ὑπὸ τινῶν ἀφωσιωμένων αὐτῷ στρατηγῶν, καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Ἡφαιστίωνος, τοῦ Κρατεροῦ, τοῦ Κοίνου, κατεκρίνετο ἀφ' ἐτέρου κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πικρῶς ὑπὸ στρατηγῶν ἐτέρων, καὶ μάλιστα ὑπὸ Φιλῶτα τοῦ Παρμενίωνος· ἡ δὲ διχόνοια αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ὀλεθρίας περιπετείας, καὶ πρῶτον εἰς τὴν τριγυλὴν τοῦ Φιλῶτα καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καταστροφὴν, ἥτις συνέβη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, 330, ἐν Δραγγιανῇ.

Ὁ Παρμενίων ἦτο ἤδη πρεσβύτης ἀνὴρ, ἐξδομηκοντούτης περὶ-που τὴν ἡλικίαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐκτιθέμενος εἰς τὰς ἀδικαίετους κακουχίας τοῦ προκειμένου πολέμου· ὅθεν κατελείφθη εἰς Ἐκβάτανα ὡς ἀρχηγὸς τῆς πόλεως ταύτης, ἐν ᾗ ὁ Ἀλέξανδρος κατέθεσε τὸν θησαυρὸν αὐτοῦ καὶ ἦν κατέστησε γενικὸν ὀρμητήριον τῶν νέων ἐπὶ τῇ ἀνατολῇ στρατειῶν. Ὁ Παρμενίων, διὰ τὴν ἐξάρετον αὐτοῦ στρατιωτικὴν πείραν καὶ τὴν πολλὴν πίστιν ἣν εἶχεν ἤδη εἰς αὐτὸν ὁ Φίλιππος, ἦτο μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον ὁ ὑπατος τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ ἡγεμὼν. Εἶχε δὲ τρεῖς υἱοὺς, καὶ τοὺς τρεῖς ἐν τῷ στρατῷ καταταχθέντας· ὁ νεώτατος πάντων, ὁ Ἐκτωρ, εἶχε πνιγῇ πρὸ ἐνὸς καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτοῦ κατὰ τύχην εἰς τὸν Νεῖλον τῆς Αἰγύπτου· ὁ δεύτερος, ὁ Νικάνωρ, ὅστις ἤρχε τῶν ὑπασιπιστῶν, νοσήσας εἶχεν ἀποθάνει πρὸ μικροῦ· ὁ δὲ πρεσβύτερος, ὁ Φιλῶτας, εἶχε τὸ μέγιστον ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ τῶν ἐταίρων, καὶ, διατελὼν εἰς καθήμενὴν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον σχέσιν, παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου ἐλάμβανε διαταγὰς.

Εἰς τὸν Φιλώταν εἶχε καταμνηυθῇ ὅτι στρατιώτης τις συνώμοσε κατὰ Ἀλεξάνδρου· καὶ ἐπειδὴ ὁ Φιλώτας, περιφρονήσας ὡς φαίνεται τὸ πρᾶγμα, δὲν ἀνέφερε τι εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, ἡ καταμνηυσις ἐπανελήφθη εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα, διατάξαντα μὲν ἀφ' ἐνὸς τὴν σύλληψιν τοῦ στρατιώτου, ὅστις ὅμως γενόμενος αὐτόχειρ οὐδὲν πλείοτερον ἀπεκάλυψεν, ἐρωτήσαντα δὲ μετὰ πολλῆς ἀπορίας τὸν Φιλώταν, πῶς δὲν εἶπε τίποτε εἰς αὐτὸν περὶ τῆς συνωμοσίας ταύτης. Ὁ Φιλώτας ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ἐθεώρησε σπουδαίαν τὴν καταμνήυσιν· καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἐφάνη κατ' ἀρχάς ὅτι ἤρκεσθαι εἰς τὴν ἐξήγησιν ταύτην. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Φιλώτας εἶχε πολλάκις καυχηθῇ, ὅτι ἡ κατάκτησις τῆς Ἀσίας ὀφείλεται κυρίως εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν πατέρα του· εἶχε πολλάκις ἐκμυκτηρίσει τὴν ἀξίωσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅτι ἦτο παῖς Διός· εἶχεν ἐκφράσει πολλάκις τὴν δυσἀρέσκειάν του, διότι ὁ Ἀλέξανδρος ἐτίμα καὶ μετεχυρίζετο τοὺς Πέδας μεγιστᾶνας ἐξ Ἰσοῦ μὲ τοὺς Μακεδόνας, καὶ εἶχε πρὸς τούτοις διὰ τὸν ἀγέροντον αὐτοῦ τρόπον πολλοὺς ἐν τῷ στρατῷ ἐχθροὺς. Ἀφ' ὧν λοιπὸν τούτων τῶν περιστάσεων ὠρελούμενοι ὁ Κρατερός καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ Φιλώτα ἀντίζηλοι, παρέστησαν αὐτὸν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ὡς πρωτουργὸν τῆς συνωμοσίας τῆς ὁποίας ἀπεσιώπησε τὴν ὑπαρξίν. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος, ὅστις ἦτο ὀξύτατος ἄνθρωπος, ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου, ἐπειγόμενος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τὰ πρότω πορείαν, δὲν εἶχε καιρὸν νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβέστερον τὰ πρᾶγματα, καὶ πρὸ πάντων ἐνόμιζεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀφήσῃ ἐν τῷ στρατῷ τοιαῦτα διχονοίας καὶ ἀναρχίας σπέρματα, διέταξεν ὅπως οὖν κατεσπασμένως τὴν σύλληψιν, τὴν δίκην καὶ τὴν καταδίκην τοῦ Φιλώτα· καὶ μὴδὲ εἰς τοῦτο ἀρκούμενος, διέταξε συγχρόνως τὸν νόνον τοῦ γηραιοῦ Παρμενίωνος, ὅστις διέτριβεν, ὡς εἴπομεν, εἰς Ἐκβάτανα. Ἀντὶ δὲ τοῦ Φιλώτα, οὐδένα πλέον διώρισε τῶν ἐταίρων ἀρχηγόν, ἀλλὰ διαίρετας τὸ σῶμα τοῦτο εἰς δύο μοῖρας, ἐπέστησεν τῆς μὲν μιᾶς ἡγεμόνα τὸν Ἰφραισιτίωνα, τῆς δὲ ἄλλης τὸν Κλεῖτον.

Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Ἀλεξάνδρου κατεκρίθη, καὶ δικαίως, ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Ναι μὲν ὁ Φιλώτας βασιανισθὲς ὡμολόγησεν, ὡς λέγεται, τὴν τε ἰδίαν καὶ τὴν τοῦ πατρὸς ἐνοχλήν· ἀλλὰ τοιαύτη

ὁμολογία, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἀληθής, οὐδὲν δύναται νὰ ἔχῃ κῆρος, ἄλλη δὲ ἀπόδειξις οὐδεμία, οὐδ' ἡ ἐλαχίστη, ὑφίσταται κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων. Καὶ ἂν εἰς ταῦτα πρὸςθέσωμεν τὰς ἐπιφανεῖς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας οὗτοι προσήνεγκον πρὸ τοσούτων ἐνικυτῶν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὴν βασιλείαν, πῶς νὰ μὴ καταδικάσωμεν τὸν Ἀλέξανδρον διότι δὲν ἐπεχείρησε τοῦλάχιστον ἀκριβεστέραν ἀνάκρισιν, καὶ πῶς νὰ μὴ ἐλαινολογήσωμεν τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, βλέποντες τὸν ἡμίθεον ἐκείνον τῆς Ἀσίας δορυκτόρα ἐμπύπτοντα τοσοῦτον εὐκόλως εἰς τὰς παγίδας τῶν ἰδίων καὶ τῶν περὶ αὐτὸν παθῶν; Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε πρὸ πάντων ἀγανακτίσει κατὰ τοῦ Φιλῶτα, διὰ τοὺς σαρκασμοὺς αὐτοῦ καὶ τὰλλα ὅσα ἔλεγε κατ' ἰδίαν ἵνα ἐξευτελίσῃ, τὰ τοῦ βασιλέως κατορθώματα. Ὁ δὲ Ναπολέων, περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου, ἐξόριστος ὢν ἐν Ἀγίᾳ Ἐλένῃ, παρετήρει ὀρθῶς ὅτι τὸ μέγιστον λάθος ὅπερ δύναται νὰ πράξῃ κυριάρχης, εἶναι νὰ δώσῃ προσοχὴν εἰς τὰς εἰρωνεῖας καὶ μεμφιμοῖας τῶν ἀνθρώπων, διότι τοιαύτη εἶναι ἡ ἀσθένεια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὥστε καὶ αὗτοι οἱ εὐκρινέστεροι τῶν φίλων συνήθως κακολογοῦσιν ἀλλήλους. Ὁ στρατάρχης Λάνν, ἐξηκολούθει ὁ Ναπολέων, ἀπέθανεν ὑπὲρ ἐμοῦ μαχόμενος ἡρωϊκῶς, καὶ ὅμως τοσαῦτα ἔλεγε συνήθως κατ' ἐμοῦ πρὸς τοὺς οικεῖους, ὥστε ἂν ᾔθελον προσέξει εἰς αὐτά, ἔπρεπε πολλάκις νὰ τὸν καταδικάσω ἐπὶ ἐσχάτῃ προσδοσίᾳ. Ὅ,τι ἄριστον ἔχει νὰ πράξῃ ὁ κυβερνήτης εἶναι νὰ μὴν ᾔξῃρῃ τὰ λεγόμενα, διότι ὅσῃν δύναμιν ψυχῆς καὶ ἂν ἔχῃ, ὑπάρχουσι λόγοι τοὺς ὁποίους δυσκόλως εἰμφορεῖ νὰ συγχωρήσῃ, καὶ ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος τοῦ νὰ τοὺς συγχωρήσῃ εἶναι νὰ τοὺς ἀγνοῇ. Ἀλλὰ μήπως καὶ αὐτὸς ὁ Ναπολέων δὲν ἐθανάτωσε τὸν δοῦκα τοῦ Ἑγγέν, ἐπίσης ἀδίκως ὅσον καὶ ὁ Ἀλέξανδρος τὸν Φιλῶτα καὶ τὸν Παρμενίωνα; Ἐπιλοσφρεῖ δὲ ὡς ἀνωτέρω μακρὰν ὢν ἔδη τῆς τύρβης τῶν πραγμάτων καὶ εἰς ἡλικίαν πεντήκοντα ἐτών. Ἐνῷ ὁ Ἀλέξανδρος ἥμαρτεν ἐν τῇ μέσῃ τοῦ θορύβου τῶν δυσχερεστέρων περιστάσεων καὶ εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν σφόδρα πείραν τοῦ ἐξορίστου τῆς Ἀγίας Ἐλένης.

Τῷ 329 καὶ τῷ 328, ὁ Ἀλέξανδρος κατέκτενε τὴν Βακτριανήν

καὶ τὴν Σογδιανὴν, αἵτινες εἶναι αἱ ὑπ' αὐτοῦ καταληρωθεῖσαι ἀνατολικώτεραι πρὸς βορρᾶν τῆς μετορείου Ἀσίας γῶραι. Αἱ γῶραι αὗται ἐστράσεον πολλὰς καὶ ἠνάγκασαν τὸν βασιλέα νὰ ἐπέλθῃ ἐπανειλημμένως πρὸς περιστολὴν καὶ τιμωρίαν αὐτῶν. Ἐν γένει δὲ αἱ ἀνατολικώτεραι ἐκεῖναι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκστρατεῖαι, εἰ καὶ δὲν ἐγένοντο τότε μάχαι μεγάλαι ἐκ παρατάξεως, ἀπέθεσαν ὅμως δυσχερέσταται, διὰ τὸ δυσπρόσοδον τοῦ τόπου καὶ τὴν σεισματοῶδη τῶν κατοίκων ἀντίστασιν· οὐδὲν ὅμως ἡδυνήθη ν' ἀνταχαιτίσῃ τὸν ἀκατάσχετον δορυκλήτορα. Ἐκεῖ, παρὰ τὸν Ἰαξάρτην ποταμὸν, ἔκτισε πύλιν νέαν, Ἀλεξάνδρειαν τὴν καλουμένην παρὰ τῇ Τανάϊδι, διότι οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμαζον τὸν Ἰαξάρτην καὶ Τάναϊν. Ἐκεῖ συνέλαβεν, ἐδίκασε καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον τὸν Βήσσον, ὅστις, ἀροῦ ἐφόνευσε τὸν Δαρείον, φορέσας τὴν τιάβην καὶ τὴν περσικὴν στολὴν, ρετονομασθεὶς δὲ Ἀρταξέρξης, καὶ λέγων ἑαυτὸν βασιλέα τῆς Ἀσίας, ἐτολμήσε νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τὸν ἐν Γαυγαμήλοις νικητήν. Ἀλλ' ἐκεῖ ὁμοίως ἀνεφάνησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αἱ δυσχέρειαι τῆς τῶν δύο βίων, τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀσιανοῦ, συγχωνύσεως, καὶ ἐπ' ἡνέγκον αὐθις τραγικὰς τινὰς περὶ τὸν Ἀλέξανδρον σκηνάς.

Οἱ ἀναγνώσται τῶν ἐνθυμοῦνται βεβαίως τὸν Κλεῖτον ἐκεῖνον, ὅστις κατὰ τὴν ἐν Γρανικῇ μάχῃ ἐσωσε τὴν ζωὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀποκόψας τὸν τοῦ Πέρσου Σπιωριδάτου βραχίονα, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ βραχίον οὗτος κατέπιπτεν ἤδη ἐπὶ τὸν βασιλέα. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Φιλώτα, εἰς τὸν στρατηγὸν Κλεῖτον εἶχεν ἐπιτραπῇ ἡ ἡγεμονία τῆς μιᾶς τῶν ἐταίρων μοίρας, ὣν ἡ ἄλλη ἐστρατηγεῖτο ὑπὸ Ἡρακλείδους. Πλὴν τούτου, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Κλεΐτου Λακίη εἶχεν ἀναθροῦσαι τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ δύο αὐτῆς υἱοὶ εἶχον ἤδη πέσει εἰς τὰς ἐν Ἀσίᾳ μάχας· ὥστε πολυεῖδεις δεσμοὶ στοργῆς, εὐγνωμοσύνης καὶ ἐξαιρέτου ὑποκλήσεως, συνέδεον τὸν Ἀλέξανδρον μὲ τὸν Κλεῖτον. Ἀλλ' ὁ Κλεῖτος ἦτο ἐκ τῶν φίλων ἐκείνων τοῦ βασιλέως· οἵτινες ἀπεδοκίμαζον τὰς παραχωρήσεις ὅσας οὗτος ἐνόμιζεν ἀνγκαιὸν νὰ κάμνῃ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σκοποῦ, ἀποδεχόμενός τινα τῶν βαρβαρικῶν ἐθίμων ἵνα εὐχερέστερον μεταπλάσῃ τοὺς Ἀσιανούς ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον· καὶ ἰδίως ὁ Κλεῖτος δὲν κινέετο τὴν παρεμβαλθεῖσαν ἐν τῇ αὐτῇ περσικῇ ἐθιμοταξίᾳ

καὶ τὰς κολακείας καὶ ἐξευτελίσεις, εἰς ἃς πολλοὶ μὲν περὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἐξώκαλλον, αὐτὸς δ' ἐραίνετο ἤδη ἐνασμενιζόμενος. Τελουμένης δέ ποτε εἰς Μπαράκανδα, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Σογδιανῆς, τὴν σημερινὴν Σαμαρκάνδαν, θυσίας εἰς τιμὴν τῶν Διοσκούρων, καὶ τῆς εὐωχίας παραταθείσης, πολὺ ἐπὶ το βαρβαρικώτερον, τινὲς τῶν συνδαιτυμόνων μεθύσαντες, ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ πότου, περιέπεσον εἰς πολλὴν φλυαρίαν, ἥξιώσαν ὅτι τὰ κατωρθώματα τοῦ Ἀλέξανδρου εἶναι ἀνώτερα τῶν ἔργων τοῦ Πολυδεύκου καὶ τοῦ Κλέτορος, ἀνώτερα τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἀνώτερα τῶν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου πεπραγμένων. Ὁ Κλείτος, ὅστις ἦτο παρῶν, δὲν εἰμύρεσε νὰ σιωπήσῃ, καὶ ἤλεγξε μὲν τοὺς ἐκφραυλιζοντας τὰ τῶν πάλαι ἡρώων ἔργα, παροξυνόμενος δὲ ὁμοίως ὑπὸ τοῦ οἴνου προεβλήθη ὅτι οὐδὲ τὰ τοῦ Ἀλέξανδρου εἰσὶ τοσοῦτον μεγάλα καὶ θαυμαστά ὅσον ἐκείνοι λέγουσι, διότι δὲν διάπραξεν αὐτὰ μόνοις, ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῶν συναγωνιστῶν αὐτοῦ ἐγένοντο. Τοῦτο ἐπέιραξε, φυσικῶς τῷ λόγῳ, τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις ὠνείδισε τὸν Κλείτον ὡς διστασιάζοντα τὸν στρατὸν διὰ τοιούτων λόγων, καὶ, παντάπασιν ἐκτὸς ἑαυτοῦ γενόμενος, ὡς καὶ δεῖλὸν ἠθέλησε τὸν Κλείτον νὰ ὀνομάσῃ. Τότε ὁ Κλείτος ἐπαναστάς « καὶ ὅμως αὕτη εἶπεν, ἡ δειλίχ ἐσωσε σὲ τὸν ἐκ θεῶν, ἐνῶ ἤδη ἐπεκρέματο ἐπὶ τοῦ τραχήλου σου τὸ τοῦ Σπιθριδάτου ξίφος » καὶ τῷ Μακεδόνων αἵματι καὶ τοῖς τραύμασι τούτοις ἐγένου τηλικούτος, ὥς τ' Ἀμμων αὐτὸν εἰσποιεῖν ἀπειπάμενος Φίλιππον ». Καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐρεθιζόμενος « τοιαῦτα λοιπόν, ἀνέκραξεν, ἐμελλον νὰ ᾔναι τὰ τέλη τῶν κόπων ἡμῶν ! Μακάριοι οἱ ἤδη ἀποθανόντες, πρὶν ἰδῶσι τοὺς Μακεδόνας διὰ μηδικῶν τιμωρουμένους βάρβδων καὶ Περσῶν δεομένους ἵνα προσέλθωμεν τῷ βασιλεῖ ». Ἡ ἔρις ἀπέδη οὕτω ἀδιάλλακτος, τοσούτῳ μᾶλλον ἀδιάλλακτος, ὅσῳ ὁ Κλείτος ἀπὸ λόγου εἰς λόγον φερόμενος δὲν ἐδίστασε νὰ ἐλέγξῃ τὸν βασιλέα καὶ διὰ τὸν ἀδίκον τοῦ Φιλῶτα καὶ τοῦ Παρμενίωνος θάνατον. Ὅθεν ἐξαγριωθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος, ὥρμησεν ἤδη ἐπὶ τὸν Κλείτον » καὶ οἱ μὲν παρόντες ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Περδίκκας καὶ ἄλλοι, ἡγωνίσθησαν ἐπὶ τινα χρόνον νὰ ἀναγκαιτίσωσιν αὐτόν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπιμείωσιν πολὺ κατωρθοῦντες τὸν βασιλέα, κα-

τώρωσεν οὗτος νὰ δικρύβῃ ἀπὸ τὰς χειρὰς των, καὶ κτυπήσας διὰ τῆς σαρίσσης τὸν Κλείτον, ἐξήπλωσεν αὐτὸν κατὰ γῆς. Ναί μὲν, ἅμα διαπράξας τὸν ὀλέθριον τοῦτον φόνον, καὶ ἰδὼν νεκρὸν ἐνώπιόν του τὸν ἀρχαῖον συναγωνιστὴν, τὸν σωτήρα, τὸν ἀδελφὸν τῆς τροφοῦ Λανίκης, κατελήφθη ὑπὸ μετανοίας οἰκτρᾶς, καὶ ἐθρήνησε, καὶ ἀνάξιον ἑαυτὸν τοῦ ζῆν ἀνεκήρυξε. Ταῦτα δὲ πάντα ἐμαρτύρησαν ὅποσον εὐγενὴς ἦτο ἡ φύσις ἐκείνη, εἰ καὶ ὑπὸ στιγμιαίων παραφορῶν ἐκ διαλειμμάτων τυρλουμένη. Ἀλλὰ τί τὸ θῆλος; Αἱ παραφοραὶ ἦσαν δειναί· τὰ πάθη ὀξύτατα· αἱ περιτάσεις δυσχερεῖς· αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων ἀδιάκοποι· ὥστε τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη εἰς ἀληθῆ τραγωδίαν μετεβλήθησαν.

Περὶ τοῦς χρόνους τούτους ὁ Ἀλέξανδρος διατελὼν εἰς Βάκτρα, ἔγχευε τὴν καλὴν Ῥωξάνην, τὴν θυγατέρα τοῦ Βακτρίου Ὀξυάρτου. Αἱ ἐνεκα τῶν γάμων τούτων πανηγύρεις ἐτελέσθησαν μετ' αἰσιφῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μεγαλοπρεπείας, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀπήτησεν ἤδη νὰ προκυνήσωσιν αὐτὸν, ὡς ἄλλον μέγαν βασιλέα, οὐ μόνον οἱ Πέρσαι ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες. Τοῦτο παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς νέας δυσχερεΐας· διότι ἡ προσκύνησις παρεξηγεῖτο, καὶ ἐνῶ παρ' Ἀσianoῖς ἦτο τιμὴ ἀπονειμμένη τῷ βασιλεῖ, παρ' Ἑλλήσιν ἐθεωρεῖτο ὡς τιμὴ προσήκουσα μόνῳ τῷ θεῷ. Καὶ πολλοὶ μὲν τῶν περὶ αὐτὸν λογίων ἀνδρῶν, ὁ Ἀνάξαρχος, ὁ Κλέων, ὁ ποιητὴς Ἅγις ὁ Ἀργεῖος, δὲν ἐδίστασαν νὰ κύβωσι τὸν αὐχέναν εἰς τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην· ἄλλοι ὅμως, καὶ ἰδίως ὁ Καλλισθένης, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπεποιήθησαν ἀναφανδὸν νὰ ἀπονείμωσι τιμὴν τοιαύτην εἰς ἀπλοῦν θνητὸν ἄνθρωπον. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος δὲν ἐτόλμησε κατ' ἀρχὰς νὰ τιμωρήσῃ τὸν Καλλισθένην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον περιστάσις τις σπουδαιότερα ἐπήνεγκε τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός. Τινὲς τῶν περὶ τὸν Ἀλέξανδρον παίδων, περὶ ὧν ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν πραγματευόμενοι περὶ τῆς συγκροτήσεως τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ (σελ. 30), ὀργισθέντες διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τοὺς τρόπους καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ βασιλέως ἀλλοίωσιν, συνώμοσαν κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀπόδειξις ὅτι ὁ Καλλισθένης μετεῖχεν ὅπωςδήποτε τῆς συνωμοσίας ταύτης· ἀλλ' εἰς τῶν πρωταιτίων αὐτῆς, ὁ καὶ

Ἑρμόλκος, ἦτο στενός φίλος καὶ θυμαστής τοῦ φιλοσόφου· ἀλλὰ ὁ Καλλισθένης ἀντεπολιτεύετο, ὡς εἶδομεν, εἰς τοὺς νέους τρόπους τοῦ Ἀλέξανδρου· ταῦτα ἤρκεσαν ἵνα περιπλακῇ, ἀδίκως καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἰς τὸ κακούργημα, καὶ, μετὰ τὸν θάνατον τῶν παίδων, στρεβλωθεὶς ἐκρεμάσθῃ καὶ αὐτός.

Αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐν τούτοις αὐταὶ στάσεις, συνομωσίαι, σφαγαί, δὲν ἴσχυσαν νὰ ἀποτρέψωσι τὸν Ἀλέξανδρον οὔτε ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς ἀναμορφώσεως τῆς Ἀσίας, οὔτε ἀπὸ ἀδιαιρέτων πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς ἀνατολῆς κατακτήσεων. Τὸ ἐτι παραδοξότερον ἴσως εἶναι ὅτι μὴδέποτε παύσας τοῦ νὰ τέρπηται διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Ἰλιάδος ἦν εἶχε πάντοτε παρ' ἑαυτῷ, ἔγραφε τότε εἰς τὸν Ἄρπαλον νὰ τὸν στείλῃ πρὸς τοὺς καὶ τὰς βίβλους τοῦ Φιλίστου, καὶ τὰς τραγωδίαις τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Αἰσχύλου, καὶ τοὺς Τελέστου καὶ Φιλοξένου διθυράμβους. Ἄνθρωπος τῇ ἀληθείᾳ ὑπεράνθρωπος, ὅστις ἐν μέσῳ τηλικούτων φοβερῶν περιστασμῶν ἠσθάνετο πάντοτε τὴν ἀνάγκην νὰ δροαίξῃ ἑαυτὸν διὰ τῶν ναμάτων τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως καὶ ἱστορίας. Κατὰ δὲ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 327 ἀνεχώρησεν ἀπὸ Βακτριανῆς ἐπὶ τὴν τῆς Ἰνδικῆς κατάκτησιν. Καὶ κατὰ μὲν τὸ ἔτος τοῦτο κατέλαβε τὰς μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ χώρας, κατὰ δὲ τὸ ἔαρ τοῦ 326, διέβη τὸν Ἰνδὸν καὶ ἔπειτα τὸν Ὑδάσπην, εἰς τὴν ἀντιπέραν τοῦ ὁποίου ὄχθην κατετρόπωσε καὶ ἠχμαλώτευσεν τὸν Ἰνδὸν ἡγεμόνα Πῶρον, κτίσας ἐκεῖ καὶ τὰς ἐλληνικὰς ἀποικίας Βουκεφάλαν καὶ Νίκαιαν. Μετὰ ταῦτα, βαίνων πάντοτε πρὸς ἀνατολὰς, ἐπέρασε τὸν Ἀκσί-νην ποταμὸν καὶ κατόπιν τούτου τὸν Ὑδραώτην, μεθ' ἧς ἐπορεύθη πρὸς τὸν Ὑφασιν, ὅστις εἶναι τὸ τελευταῖον τοῦ Ἰνδικοῦ πενταπο-τάμου ῥεῦμα. Ἀλλ' ἐνῷ ἠτοιμάζετο νὰ περάσῃ καὶ τοῦτον τὸν ποταμὸν, καὶ ἔδωκεν ἤδη τὰς περὶ τούτου διαταγὰς, πρῶτην ἥδη φορὰν ὁ στρατὸς ἅπας, ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, ἀπέδειξαν τὴν δυσἀρέσκειαν αὐτῶν διὰ τοὺς ἀκαταπαύστους ἐκείνους ἀγῶνας, εἰς οὓς ἐξέθετεν αὐτοὺς ἡ ἀνεξάντλητος πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴ τοῦ βασιλέως. Ὁ Ἀλέξανδρος ἠγωνίσθη μὲν νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς, ἀλλ' ἀπέ-τυχεν, διότι ὁ στρατὸς ἐπέμεινεν ἀποποιούμενος νὰ προχωρήσῃ πε-

ραιτέρω ἀπέβητιν δὲ καὶ τὰ ἱερὰ οὐχὶ αἷσι, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐθεώρητε φρόνιμον νὰ ἀποφασίσῃ τὴν ἐπιστροφὴν.

Παῖν ὅμως ὑποχωρήσῃ διέταξε τὴν στρατιὰν νὰ κατασκευάσῃ, παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ Ἰφάσιος ποταμοῦ ὄχθην, διώδεκα βωμοὺς, τὸ μὲν ὕψος ἴσους τῶν μεγίστων πύργων, τὸ δὲ εὖρος ἑπὶ μείζονας, εἰς ἐνδειξὴν τοῦ ἀπωτάτου σημείου εἰς ὃ ἔφθασε κατὰ τὴν πρὸς ἀνατολὰς πορείαν. Κατασκευασθέντων δὲ τῶν βωμῶν, ἔθυσεν ἐπ' αὐτῶν κατὰ τὰ νόμιμα εὐχαριστήριον εἰς τοὺς θεοὺς θυσίαν, καὶ ἀγωνὰ ἐποίησε γυμνικόν τε καὶ ἵππικόν. Καὶ τότε, περὶ τὰ τέλη αὐγούστου τοῦ 326, ἐπεχείρησε τὴν ἀπὸ τοῦ Ἰφάσιος κάθοδον, καὶ ἐπανῆλθε πρῶτον εἰς Νίκαιαν. Εἰς Νίκαιαν ἔβαλε κατὰ νοῦν νὰ γινώσκῃ τὸ κάτω τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ μέρος. Ὄθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ νοεμβρίου, κατέπλευσεν ἐπὶ τοῦ Ἰδάσπου, καὶ φθάσας εἰς τὸ μέρος, ὅπου ὁ Ἰνδὸς εἰσδέχεται τὸν μέγαν ἀνατολικὸν βραχίονα, εἰς τὸν ὅπουτιν συμβάλλουσιν ἅπαντα τὰ ρεύματα τοῦ πενταποτάμου, ἀπεφάσισε νὰ κτίσῃ ἐνταῦθα πόλιν ἑλληνικὴν, τὴν παρὰ τὸν Ἰνδὸν Ἀλεξάνδρειαν· διότι ἐθεώρησε μὲν τὸν χώρον ἐπιτηδεύατον εἰς τε τὰς μεταξὺ τῆς μεσογείας καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ συναλλαγὰς καὶ εἰς τὴν τῆς χώρας κατοχὴν, ἤλπισε δὲ ὅτι ἡ πόλις ἐκείνη, ἣτις ἔμελλε νὰ ἀποτελέσῃ τὸ μεσομερινώτατον σημεῖον τῆς ἰνδικῆς σατραπείας, θέλει ἀποβῇ διὰ τῆς ἐμπορίας τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ ἀξιόλογος καὶ ἀκμαία. Περὶ τὸν φεβρουάριον τοῦ 325 ἀνέβηκεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν Ἰνδὸν Ἀλεξανδρείας, καὶ φθάσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῶν Σόγδων, μετωνόμασεν αὐτὴν Ἀλεξάνδρειαν τὴν ἐν Σόγδοις, καὶ κατέστησε δεύτερον σταθμὸν τοῦ περὶ τὸν Ἰνδὸν ἑλληνικοῦ βίου. Σατράπης δὲ ἀπάσης τῆς περὶ τὸν κάτω Ἰνδὸν χώρας ἀνεδείχθη ὁ Πύθιον, ὅστις ἔμεινεν ἐκεῖ μετὰ 40,000 ἀνδρῶν, διότι ὁ στρατὸς δὲν ἔπαυσε λαμβάνων ἐπικουρίας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτον ἀξιολόγους ἐξ Εὐρώπης, δι' ὧν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὰ διάφορα αὐτὰ ἀποσπάσματα τὰ ὅποια καθ' ὁδὸν κατέλειπε. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου ἐφθασεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Πάταλα, ὅπου σჩίζεται ὁ Ἰνδὸς εἰς δύο βραχίονας, ἀποτελοῦντας τὸ δέλτα αὐτοῦ, καὶ διέταξε τὸν Ἡφιστίωνα νὰ τειχίσῃ ἐνταῦθα ἄκραν καὶ νὰ

κατασκευάσῃ ναύσταθμον καὶ νεωσίκους, καταστήσας τὸν χώρον ἐκεῖνον τρίτον ἀξιόλογον περὶ τὸν κάτω Ἰνδὸν σταθμόν. Ἐκ Πατάλων δὲ ὁ Ἀλέξανδρος ἠθέλησε νὰ ἀνακομίσῃ τὸν στρατὸν διὰ ξηρᾶς, ἐπιτρέψας εἰς τὸν Νεάρχον νὰ ὀδηγήσῃ τὸν στόλον καὶ νὰ ἐξακριβώσῃ τὸν ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τοῦ Εὐφράτου διάπλουν τοῦ Ἰνδικοῦ, ἵνα καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων τοῦ βασιλέως βουλευμάτων, περὶ τῆς ἐμπορικῆς συναφείας τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς δύσεως.

Ἡ ἐκ Πατάλων ἀνάξευξις ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐγούστου 325· καὶ ὅταν ἔφθασαν εἰς τὴν χώραν τῶν Ὠρειτῶν, διατάσσεται ὁ Ἡφαιστίων νὰ καταλάβῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἔθνους Ῥαμβακίαν, καὶ ἀποκίσας ἐνταῦθα τὴν ἐν Ὠρείταις Ἀλεξάνδρειαν, νὰ καταστήτῃ αὐτὴν πρωτεύουσαν τῆς σατραπείας τῶν Ὠρειτῶν. Προβαίνουνσι δὲ ἤδη, οὐ μακρὰν τῆς παραλίας, εἰς τὴν χώραν τῶν Ἰχθυοφάγων, ὅπῃτα ἀναβαίνουνσιν εἰς τὰ μεσογειότερα, καὶ περικίπτουσιν εἰς ἐρήμους φοβεράς, ὅπου παθόντες τὰ πάνδεινα, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποπλανῶνται τῆς ὁδοῦ. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἀπαντῶσι πάλιν τὴν παραλίαν, ὁδεύουσι δι' αὐτῆς ἐπὶ ἑτὶ ἡμέρας, τρέπονται αὐτῆς πρὸς τὴν μεσογαίαν καὶ φθάνουσι, διὰ καρποφόρων καὶ ἱλαρῶν χωρῶν, εἰς Πούρα, πρωτεύουσαν τῆς σατραπείας τῆς Γεδρωσίας. Ἐνταῦθεν προχωροῦσιν, ἐν ἀρχῇ τοῦ δεκεμβρίου, πρὸς τὴν Καρμανίαν, εἰς τὰ παράλια τῆς ὁποίας ἔφθασε καὶ ὁ Νεάρχος αἰσιῶς, ἐκπλεύσας ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ σεπτεμβρίου. Καὶ ὁ μὲν στόλος διετάχθη ἤδη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν παρὰ τὸν περσικὸν κόλπον πλοῦν μέχρι τοῦ Πασιτίγριος, καὶ, διὰ τοῦ ποταμοῦ τούτου, νὰ πλεύσῃ εἰς Σούσα. Ὁ δὲ Ἡφαιστίων παρηγγέλθη νὰ ὁδεύσῃ μετὰ τῆς πλείστης στρατιᾶς εἰς Περσίδα, διὰ τῆς παραλίας, οὗσης κατὰ τὴν χειμερινὴν ἐκείνην ὥραν μαλακωτέρας· αὐτὸς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐπορεύθη διὰ τῆς συντομωτάτης εἰς Περσέπολιν καὶ ἐκείθεν εἰς Σούσα, ὅπου ἔφθασε κατὰ φεβρουάριον τοῦ 324.

Ὁ Ἀλέξανδρος διέτριψεν εἰς Σούσα καὶ εἰς Σουσιανὴν ἐπὶ τινὰς ῥήνας· καὶ πρῶτην ταύτην φθόρην ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεώς του, διετέλεσε τοσοῦτον χρόνον ἀπέχων παντὸς πολεμικοῦ

ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ἐντηχόλησαν αὐτὸν ἤδη φροντίδες οὐδὲν ἤ-
τον δυσχερεῖς, ἡ διοίκησις τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου κράτους καὶ ἡ ἐπὶ
μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὀλοσχερεστέρα συγχώνευσις τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ
τοῦ ἀσιανοῦ βίου. Κατὰ τὴν τελευταίαν πενταετίαν, ἦτοι ἀφ' ἧς
ἐποχῆς ἀπῆλθεν ἐξ Ὑρκανίας πρὸς ἀνατολὰς εἰς κατὰδύωξιν τοῦ
Βήσσου, οἱ σατράπαι τοὺς ὁποίους εἶχε διορίσει εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατα-
κτηθείσας ἀπεράντους χώρας, εἶχον ἐγκαταλειφθῆ εἰς τὴν διάθεσιν
αὐτῶν οὐ μόνον ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδύνατο, ἀπὸ Βακτριανῆς καὶ
Σογδιανῆς καὶ Ἰνδικῆς, νὰ ἐπιτηρῇ αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ φῆμαι τιθα-
νώταται ἐπατειλημμένως διεδόθησαν ὅτι ἀπέθανεν ἢ ἄλλως ἀπω-
λέσθη. Ἐντεῦθεν εὐκόλως ἐννοεῖται, ὅποια ἀναρχία καὶ ἀκολασία
ἐπεκράτησεν εἰς ὅλας τὰς τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικωτέρας Ἀσίας
χώρας. Οἱ σατράπαι, οὐδένα ἤδη φοβούμενοι τῶν πράξεων αὐτῶν
ἐλεγχον, ἐτράπησαν εἰς καταπιέσεις καὶ καταχρήσεις, ἐσύλησαν τὰ
ιερά, ἐλήττευσαν τὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικά ταμεῖα, καὶ πολλοὶ,
θεωροῦντες ἐαυτοὺς ὅλως αὐτοκεφάλους, συνεκρότησαν ἰδίους μισθο-
φορικοὺς στρατοὺς. Ἡ αἰφνιδία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπάνοδος, ὡς κε-
ραυνὸς διέλυσε τὰ θνείρα ταῦτα καὶ ἄλλοι μὲν ἐζήτησαν διὰ φυ-
γῆς σωτηρίαν, οἷον ὁ διαβόητος τῆς Βαβυλωνος σατράπης Ἄρπαλος,
ὅστις, καταναλώσας εἰς ἐταίρας καὶ ἄλλας ἀσωτείας ἀπειρα χρή-
ματα, ὑπὸ τηλικούτου κατελήφθη τρόμου ἅμα ἤκουσε τὸν Ἀλέ-
ξανδρον πλησιάζοντα εἰς Σουσιανὴν, ὥστε παραλαβὼν θησαυρὸν
μέγαν καὶ τινες μισθοφόρους κατέφυγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἄλλους,
προλαβὼν ὁ Ἀλέξανδρος διὰ θανάτου ἐτιμώρησεν, ἐν αἷς καὶ ἄβου-
λίτῃ τὸν σατράπην τῆς Σουσιανῆς, καὶ τὸν υἱὸν τούτου Ὁξάθρην,
τὸν ὅποιον ἰδίᾳ χειρὶ ἀπέκτεινεν. Ἀπαντας δὲ τοὺς σατράπας
αὐστηρῶς διέταξε νὰ διαλύσωσι τοὺς μισθοφόρους, καὶ ἐν γένει
μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ἐν πολέμῳ τε καὶ εἰρήνῃ δραστηριό-
τητος καὶ οὐρύτητος, ἐξέτασε τὰ παράπονα, ἀνέκρινε τοὺς κατηγο-
ρουμένους, ἐτιμώρησε τοὺς ἐνόχους. Οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνον περιω-
ρίσθη ὁ Ἀλέξανδρος· ἐθεώρησεν ἤδη συντελεστικώτατον εἰς τὴν
ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλευματος νὰ συνάψῃ μὲν διὰ
γάμων τοὺς περὶ αὐτὸν Ἕλληνας μετὰ Περσίδων, νὰ κατατάξῃ
δὲ τοὺς ἐγχωρίους εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Ὄθεν ἐτέλεσε τότε εἰς

Σοῦσα μεγάλην τινά Ἑλληνοασιανὴν γαμήλιον πανήγυριν. Καὶ πρῶτος αὐτὸς, ἀφοῦ συνεζεύχθη ἐν Βακτριανῇ, ὡς προείπομεν, τὴν Ῥωξάνην, ἔλαβε νῦν δύο ἑτέρας γυναῖκας, τὴν θυγατέρα τοῦ Δαρείου Στάτειραν, καὶ Παρύσατιν τὴν θυγατέρα τοῦ προτέρου βασιλέως Ὀχου. Συγχρόνως δὲ κατέπεισε, διὰ προτροπῶν καὶ δώρων, ὀγδοήκοντα τῶν ἐπιφανεστάτων φίλων καὶ ἀξιωματικῶν, νὰ λάβωσι γυναῖκας ἐκ τῶν πρώτων περσικῶν οἰκων, καὶ ἐν γένει, ἐθράβευσε πολυτελῶς πάντας τοὺς Μακεδόνας· ὅσοι ἤθελον νὰ συζευχθῶσι Περσίδας. Οἱ γάμοι οὗτοι ἐπανηγυρίσθησαν διὰ λαμπρῶν ἑορτῶν, καθ' ἃς παραδόξως ὁπωςοῦν συνεδυσήθησαν τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἀσιανὰ ἔθιμα, καὶ ἅπαντα ἢ τοσοῦτον ἀντίθετος ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ δίαιτα.

Ἐν τούτοις ἡ δυσἀρέσκεια τοῦ στρατοῦ διὰ τὴν τοιαύτην ἀλλοίωσιν τῶν πατρίων ἐθίμων, δὲν ἔπαυε προαγομένη. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ κατευνάξῃ αὐτὴν, καὶ ἐπὶ τούτῳ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐπλήρωσε τότε ἅπαντα τὰ χρηματικὰ χρεὴ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ, συμποσωθέντα κατὰ τινὰς μὲν εἰς 10,000 τάλαντα, κατὰ δὲ τὸν Ἀρριανὸν εἰς 20,000, ἥτοι εἰς 180,000,000 ἀρχαίων ἀσιατικῶν δραχμῶν. Ἀλλὰ δὲν ἀπετρέπετο ἕνεκα τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐκείνης ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κυρίου βουλεύματος, ἐπὶ δὲ τούτῳ στρατολογήσας ἤδη ἀπὸ τῶν διαφόρων σατραπειῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἀπωτάτων, ἥτοι τῆς Σογδιανῆς, τῆς Βακτριανῆς, τῆς Δραγγιανῆς, τῆς Ἀραχωσίας καὶ ἄλλων, 30,000 νέων, καὶ ὀπλίσας αὐτοὺς καὶ ἀσκήσας ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον καὶ καλίσας ἐπιγόνους, κατέταξεν εἰς τὸν στρατόν. Κατέλαξε δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐταίρους πολλοὺς Πέρσας ἀξιωματικούς τε καὶ στρατιώτας.

Ταῦτα πάντα ἐλύπουν τοὺς Μακεδόνας, ὡς παντάπασιν ἤδη βαρβαρίζοντας τῇ γνώμῃ Ἀλεξάνδρου, καὶ καταφρονούντος τὰ τε μακεδονικὰ ἔθιμα καὶ αὐτοὺς Μακεδόνας. Ἡ δὲ λύπη αὕτη ἐξετράπη εἰς ἀληθῆ στάσιν, ὅτε ὁ βασιλεὺς, πεποινῶς εἰς τὴν ἀλλοίστα ὀργανωθείσαν νέαν ἐκείνην δύναμιν, καὶ προαιρούμενος ἐνταύτῳ νὰ ἀναπαύσῃ τοὺς γεροντοτέρους τῶν στρατιωτῶν, ἀνήγγειλεν ὅτι θέλει ἀποπήμεναι αὐτοὺς εἰς τὰ ἴδια, βραβεύων τὰς πολλὰς καὶ

λαμπράς ὑπηρεσίας των δι' ἀμοιβῶν δαψιλῶν. Γενική τότε ἡτέρθη ὀλοκλήρου τοῦ στρατοῦ κραυγὴ, προσκαλοῦσα αὐτὸν, νὰ ἀπολύσῃ ἅπαντας, ἐπιχειρήσῃ δὲ ἐκστρατείας νέας μετὰ τοῦ πατρὸς Ἀμ-
μωνος καὶ Περσῶν νεανίσκων. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος, διὰ τολμηρῶν
τινῶν τιμωριῶν, καὶ γενναίων ἐλέγχων, καὶ ἐπιτηδείων περιπειτή-
σεων καθυπὲρ ἤγαγεν αὐτὸς εἰς πειθαρχίαν τὸν ἀφηνιάσαντα στρατὸν,
ὅστις, μετανοήσας καὶ μέχρι δακρύων συγκινηθεὶς, ἐζήτησεν ἐπὶ
τίλους συγγνώμην. Τότε ἐτέλεσεν ὁ βασιλεὺς, ἐπὶ τῇ συνδιαλλα-
γῇ ταύτῃ, τὴν μᾶλλον ἀξιωμακρόνουντος ἴσως τῶν μικτῶν αὐτοῦ
πανηγύρεων· ἐποίησε θυσίαν τοῖς θεοῖς κατὰ τὸν πατριῶν νόμον,
καὶ εὐχάριαν διμυρετῇ, καθήμενων ἀναμῖξ περὶ αὐτὸν Μακεδόνων,
Περσῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν· ἅπαντες δὲ, αὐτὸς τε καὶ οἱ περὶ
αὐτὸν, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κρατῆρος ἐπιον, καὶ τὰς αὐτὰς ἐπραξαν
σπονδὰς, καταρχομένων τῶν τε Ἑλλήνων μάντεων καὶ τῶν μά-
γων τῆς Περσίας. Καὶ ᾤχετο τὰ τε ἄλλα ἀγαθὰ καὶ ὁμόνοιάν τε
καὶ κοινωνίαν τῆς ἀρχῆς τοῖς τε Μακεδόσι καὶ Πέρσαις. Μεθ' ὃ
ἀπεχωρίσθησαν τοῦ στρατοῦ μύριοι ἄνδρες, ὅσοι διὰ γῆρας ἢ τινα
ἄλλην συμφορὰν κατέστησαν ἀπόλεμοι, καὶ, πολυειδῶς βραβευθέν-
τες καὶ ἀνταμειβθέντες, ἀπεπέμψθησαν εἰς Μακεδονίαν ὑπὸ τὸν
πιστὸν αὐτοῦ Κρατερόν, ὃν, κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, εἶπεν
εἰ ὅτι ἴσον τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ ἄγει ».

Ταῦτα διαπράξας, καὶ νέας μελετῶν διὰ τοῦ οὕτως ἀνοργανω-
θέντος στρατοῦ ἐπιχειρήσεις, ἦλθεν ὁ Ἀλέξανδρος, περὶ τὰ τέλη
αὐγούστου τοῦ 324, εἰς Ἑκβάτανα, ὅπου ἐτέλεσε πάλιν μεγαλο-
πρεπεῖς ἀγῶνας καὶ πότους. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπαθεν αὐτοῦ αὐτοῦ μὲν
ἀτυχίαν μεγά-
λην. Ὁ στρατηγὸς ἐκεῖνος, ὃν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς, ὡς ἄλ-
λον Πάτροκλον, ὁ νέος οὗτος Ἀχιλλεὺς ἠγάπησεν, ὁ Ἡφαιστίων,
νοστήσας ἐκ τῶν ὑπερβολικῶν ἀσωτειῶν τοῦ βίου ὃν οἱ ἄνθρωποι
οὗτοι ἀπὸ τινος διήγον, ἀπέθανε τότε εἰς Ἑκβάτανα. Ἡ θλίψις ἦν
ὁ βασιλεὺς ἠσθάνθη διὰ τὴν στέρησιν τοῦ ἀρίστου τούτου τῶν φί-
λων ὑπῆρξεν ἀπερίγραφτος, καὶ τόσῳ βαρύτερον ἐπλήγωσεν αὐτὸν,
ὅσω καὶ αὐτὸς ἤδη ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη σωφρονέ-
στατος ἀναδειχθεὶς, εἶχεν ἐπιδόθῃ εἰς ἀκατάσχετον πρὸς τὰς
σωματικὰς ἡδονὰς βροπὴν, ἥτις συνδυαζομένη μὲ τὴν ἀμετρον

ἐκείνην περί τὸν πόλεμον καὶ τὴν διοίκησιν ἔντασιν, δὲν ἰδύνατο ἐπὶ τέλους εἶμὴ νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρώως εἰς τε τὸ ἦθος, εἰς τε τὸ σῶμα αὐτοῦ, ὅσον ἀθλητικὰ καὶ ἂν ἦσαν. Οὕτω καταβεβλημένος ἀπῆλθεν, ἐν μέσῳ τοῦ γειμῶνος, εἰς Βαβυλῶνα, ἣν ἐμελέτα νὰ καταστήσῃ πρωτεύουσαν τοῦ ὅλου κράτους, καὶ ὅπου ἐσκόπει νὰ ἐπιχειρήσῃ νέας ἐπὶ τὴν Ἀραβίαν παρασκευάς. Καθ' ὁδὸν δὲ ἔλαβεν ἀποδείξιν τρανωτάτην τῆς φήμης, ἣν τοσαῦτα θαυμάσια κατορθώματα περικύκλουν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ καθ' ἅπασαν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην. Διότι προσῆλθον πρὸς αὐτὸν ἀλλεπαλλήλως πρέσβεις τῶν διαφόρων φυλῶν τῆς Αἰθίως, πρέσβεις τῆς Καρχηδόνας, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Σαρδουῆς, τῶν Ἰλλυριῶν καὶ Θρακῶν, τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Βρεττιῶν καὶ Λευκανῶν, καὶ Τυρρηνῶν, ὡς δὲ τινες ἀζιούσι καὶ αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων, μετρίαν ἔτι τότε κεκτημένων τὴν δύναμιν κατὰ τὴν ἰταλικὴν χερσόνησον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἔτι παρὰδοξότερα ὀνόματα πρέσβεων ἀπαντῶμεν ἐνταῦθα· Αἰθιοπας, ἀπὸ τῆς ἐπέκεινα τῆς Αἰγύπτου ἀπωτάτης μεσημερίας, Σκύθας ἀπὸ τοῦ ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ βορρᾶ, Ἰνέρας καὶ Γαλάτας ἀπὸ τῆς πέραν τῆς μεσογείου θαλάσσης ἀπωτάτης δύσεως· μηδὲ λησμονήσωμεν τοὺς πρέσβεις διαφόρων ἑλληνιδῶν πόλεων οἵτινες παρέστησαν ὡσαύτως τότε ἐν μέρει ἵνα συγχαρῶσι τῷ βασιλεῖ διὰ τὰ λαμπρὰ αὐτοῦ ἔργα, ἐν μέρει ἵνα ὑποβάλωσιν αὐτῷ παρατηρήσεις περὶ τῶν ἐσωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων. Καὶ προσῆλθον οἱ ἀπεσταλμένοι οὗτοι τῆς Ἑλλάδος, ἐστεφανωμένοι αὐτοὶ καὶ χρυσοῦς προσηφέροντες τῷ βασιλεῖ στεφάνους. Ὁ δὲ, διέταξεν ἀμέσως νὰ ἀποδοθῶσιν αὐτοῖς ὅλοι οἱ ἀνδριάντες καὶ ὅλα τὰ ἀγάλματα ἢ ἄλλα ἀναθήματα ὅσα εἶχεν ἀνακομίσει ἐκ τῆς Ἑλλάδος ὁ Ξέρξης εἰς Βαβυλῶνα ἢ εἰς Μασαργάδας ἢ εἰς Σούσα ἢ ὅπου ἄλλοῦ τῆς Ἀσίας.

Ἄλλ' ἐνῷ ἐβλεπεν ἐκυτὸν οὕτω μετεωρισθέντα εἰς ὑψιστον βαθμὸν δόξης καὶ δυνάμεως, σημεῖα ἀπαίσια ἱερῶν καὶ ἀστέρων ἐρυηνομένη καὶ ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων σοφῶν, τῶν καλουμένων Χαλδαίων, οἰωνίζοντο ὀλέθρια περὶ αὐτοῦ, καὶ ἰδίως ἀπέτρεπον αὐτὸν τοῦ νὰ εἰέλθῃ εἰς Βαβυλῶνα. Εἰσῆλθεν ὅμως οὐδὲν ἤττον εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν καὶ ἐπεχείρησε δραστηρίως τὴν συμπλήρωσιν τῶν παρασκευῶν ὅσας ἀπῆτουν αἱ μελετώμεναι νέαι ἐπιχειρήσεις. Ἄλλ' ἡ

τελευταία αὐτοῦ ὥρα προσήγγιζεν ἤδη. Τὰ πάθη, τὰ αἰσθήματα καὶ αὐτὴ ἡ περὶ τὸν βίον ἀκρασία εἶχον λάβει παρ' αὐτῷ τὰς κολοσσαίας διαστάσεις τῶν κατακτίσεων ὅσας διεπράξατο, οἱ δὲ Βαβυλώνιοι σοφοὶ δὲν εἶχον χρεῖαν νὰ συμβουλευθῶσι τὴν ἀστρονομικὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἄλλην μαντικὴν ἐπιστήμην, ἵνα κατανοήσωσιν, ὅτι σῶμα ἀνθρώπινον δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοιαύτας ὑπερβολὰς καὶ παραφοράς. Τὰ μὲν αἰσθήματα αὐτοῦ καὶ τὰ πάθη ἦσαν πάντοτε εὐγενῆ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἔντασιν ἣν ἐλάμβανον ἀπέβαινον ὄντως μανιώδη. Τίς δύναται νὰ κατακρίνῃ τὴν πρὸς τὸν Ἰφραιστίωνα στοργήν; Πολλοὶ τῶν περὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἡγάπησαν βεβαίως αὐτὸν διαφερόντως, πάντων δὲ μάλιστα ὁ Κρατερός, περὶ οὗ, ὡς εἶδομεν, εἶπέ ποτε ὁ βασιλεὺς ὅτι ἴσεν ἄγει αὐτὸν τῇ ἐκτατοῦ κεφαλῇ· ἀλλ' αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος λεπτότατα διέκρινε τὴν διαφορὰν τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας ἐκατέρου τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν, διότι ἔλεγε Κρατερὸν μὲν εἶναι φιλοβασιλέα, Ἰφραιστίωνα δὲ φιλαλέξανδρον. Ὅσοι ὅμως καὶ ἂν τιμῶμεν τὰ αἰσθήματα ταῦτα, πῶς νὰ μὴ κατὰπλαγῶμεν ὑπὸ τοῦ θρωπώδους πένθους τοῦ καταλαβόντος τότε, διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰφραιστίνου, τὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις δὲν εὗρισκε παρηγορίαν, εἰμὴ ἐξερχόμενος ἐπὶ θήραν καὶ κυνηγεσίαν ἀνθρώπων, καὶ ἔθνος ὀλόκληρον, τὸ Κοσσαίων ἔθνος, ἀπέσφαττεν ἡδηδὸν· ταῦτο δὲ Ἰφραιστίνου ἐναγισμὸν ἀπεκάλει. Καὶ αὐτὴ δὲ τοῦ φίλου ἐκείνου ἡ ἐκπορὰ, ὅπως διέταξε τὰ κατ' αὐτὴν ὁ Ἀλέξανδρος, εἶχέ τι τερατώδες· διότι κατεδαπάνησεν εἰς αὐτὴν ὑπὲρ τῶν ἐξήκοντα δρχμῶν ἑκατομμύρια, καὶ ὠκοδόμησε τετράπλευρον πύργον, ἔχουσαν καθ' ἑκάστην μὲν πλευρὰν σταδιαίαν ἑκτασιν, ὕψος δὲ πῆχεων πλείονων τῶν 130, καὶ ἐσώφρευσεν ἐν αὐτῇ ἀπειράριθμα εἰδῶλα καὶ ἄλλα κοσμήματα ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ, καὶ ἐθύσε τῷ Ἰφραιστίνῳ ὡς θεῷ, μύρια ἀνάλωσας πεντοδατὰ κατὰ τὴν τελετὴν ταύτην ἱερεῖα. Οὐδ' ἡ ὀργὴ αὐτοῦ ἦτο μετριωτέρα τῆς φιλίας. Συνέπεσε τότε νὰ φθάσῃ πρὸ μικροῦ εἰς Βαβυλῶνα ὁ Κάσσανδρος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντιπάτρου ἐκείνου ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν Μακεδονίᾳ, ὅτε ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐστράτευσεν. Ὁ Κάσσανδρος ὅστις δὲν εἶχε προπαρασκευασθῇ βαθυμῆδον εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ βασιλέως ἀλλοιώσιν, ἦτο

φυσικώτατον νὰ ἀπορήσῃ, βλέπων τοσούτους νεωτερισμούς· καὶ ποτε ἰδὼν βαρβάρους τινὰς προσκυνοῦντας τὸν βασιλέα, καὶ, καθὼς τεθραμμένοι ἑλληνικῶς, μηδὲν τοιοῦτον πρότερον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀπαντήσας, ἐγέλασε προπετέστερον ὑπωκοῦν. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἀντὶ νὰ παραινέσῃ αὐτόν, ἐξεμάνῃ ὑπὸ τῆς ὀργῆς, καὶ ἀρπάσας τὸν νῆον ἀπὸ τῆς κόμης ἐκτύπησεν ἰσχυρῶς δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν τοῖχον. Τοσούτον δὲ τρόμον ἐνεποίησεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Κασσάνδρου, ὥστε βραδυτέρον, μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐνικυτῶν, ἤδη τούτου βασιλεύοντος τῆς Ἑλλάδος, καὶ περιπατοῦντός ποτε ἐν Δελφοῖς καὶ θεωροῦντος τοὺς ἀνδριάντας, φανείσης εἰκόνας τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατελήφθη αἰφνης ὁ Κασσάνδρος ὑπὸ φόβου δεινῆς, καὶ αἰμόλις ἀνέλαβεν αὐτόν ἱλιγγιάσαντα πρὸς τὴν ὄψιν, λέγει ὁ Πλούταρχος.

Τοιαύτη ἀπέβη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκστασις, διότι, ὡς φαίνεται, ἀτιμωρητὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν υπερβαίνει ὁρίαν τινα μεγαλείου καὶ δυνάμεως. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τοὺς υπερβολικοὺς κόπους εἰς οὓς ἐξετέθη κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς δέκα ἔτη, τὴν ἀκολασίαν τοῦ βίου εἰς ἣν ἐπ' ἐσχάτων παρεδόθη, τὴν ἀγωνίαν ἐν ἣ διατέλει διαλογιζόμενος τὰς τε δυσχερεῖς τῆς διοικήσεως τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου κράτους καὶ τὸ ἄδύλον τῆς μετὰ θάνατον αὐτοῦ τύχης τοῦ μεγάλου ἔργου ὅπερ ἐπεχείρησε, διότι οὐδένα ἐβλεπε τὸν ἐπιτήδειον νὰ ἀναπληρώσῃ αὐτόν, θέλομεν ἐννοήσῃ ὅτι ἦτο καθ' ὅλα προδιατεθειμένος, ἠθικῶς τε καὶ σωματικῶς, εἰς δεινὴν τινα κρίσιν. Καὶ τῷ ὄντι ἄμα, κατὰ μῆνα μᾶλλον, ἐτέλεσεν εἰς Βαβυλῶνα τὴν μυθώδη ἐκείνην ἐκπορὰν τοῦ Ἰμφιστίωνος καθ' ἣν πάλιν ἐξετράπη εἰς πότους δεινούς καὶ ποικίλην ἀκρασίαν, προεβλήθη ὑπὸ πυρετοῦ ὀλεθρίου. Ἡ νόσος ἦτο ἰσως ἐξ ἀρχῆς ἀνίατος· ἀλλὰ βεβαίως ἀθεράπευτον αὐτὴν κατέστησεν ἡ ἀλλόκοτος αὐτοῦ διαίτα, διότι, διαλείποντος κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ πυρετοῦ, ἐτρέπετο ἐν τῷ ἄμα εἰς τὴν συνήθη τοῦ βίου ἀσωτείαν, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἀμαῇ τοῦ πυρετοῦ, ἐζήτει δι' οἴνου νὰ καταπαύσῃ τὴν ἀκατάσχετον αὐτοῦ διψάν, ὥστε μετ' ὀλίγον οὐδὲμία σωτηρίας ὑπελείφθη ἐλπίς. Ὁ στρατὸς ἐπόθησε τότε νὰ ἴδῃ αὐτόν διὰ τελευταίαν φορὰν καὶ ἠνεψήθησαν

αἱ πύλαι τῶν βασιλείων καὶ διήλθον ἐν παρατάξει τὰ τάγματα ἐνώπιον τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις τοσάκις ἤγαγεν αὐτὰ ἐπὶ τὴν νίκην. Ὁ βασιλεὺς ἦτο ἄρωνος· ἀλλ' ὅμως εἶχεν ἐπὶ ἀκμαίαν τὴν συνείδησιν τῶν γινομένων, καὶ ἐδεξιώθη τὴν παραπορευομένην στρατιάν, τὴν τε κεφαλὴν ἐπαίρων, εἰ καὶ μετὰ κόπου, καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἐπισημαίνων τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ πρὸς τοὺς συναγωνιστάς. Ἀλλὰ βεβαιούσιν ὅτι εἶπεν εἰς ἐπὶ πρὶν ἐκπνεύσῃ δύο λέξεις, τὰς τελευταίας λέξεις ὅσας ἐπρόφερον τὰ χεῖλη αὐτοῦ. Διότι ἐρωτηθεὶς τίτιν καταλείπει τὴν βασιλείαν, ἀπεκρίθη, ὡς λέγεται, τῷ κρατίστῳ· καὶ ἐξαγαγὼν τὸν δακτύλιον ἔδωκεν αὐτὸν εἰς τὸν Περδίκκαν. Ἀπέθανε δὲ κατὰ ἰούνιον τοῦ 323, ζήσας μὲν ἔτη 32 καὶ μῆνας ὀκτώ, βασιλεύσας δὲ ἔτη 42 καὶ μῆνας 8.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ μεγάλειου καὶ τῆς νεότητος, ἐπροξένησεν εἰς ὅλην τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην ἐντύπωσιν βαθυτάτην· τοσοῦτον βαθεῖαν ὥστε κατ' ἀρχάς τὸ γεγονός ἐθεωρήθη ἀπίθανον, ἀπίστευτον, ἀδύνατον. Ὅτε ἡ περὶ τούτου πρώτη φήμη ἔρθασεν εἰς Ἀθήνας «οὐ τέθνηκεν Ἀλέξανδρος, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι», ἀνέκραξεν ὁ ῥήτωρ Δημάδης, «ὥς γὰρ ἂν ἡ οἰκουμένη τοῦ νεκροῦ». Ἡ οἰκουμένη τῷ ὄντι ἅπασα ἐμελλε νὰ σεισθῇ, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου ἐκείνου, διότι τὸ οἰκοδόμημα ὅπερ κατεσκεύασεν ὁ ἀνὴρ, ἦτο τὸ μέγιστον τῶν πολιτικῶν οἰκοδομημάτων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία ὑπὸ ἀνδρὸς ἐνὸς γενόμενον, ἡ δὲ τύχη τοῦ ἔργου τούτου ἔμενεν ἤδη ἄδηλος καὶ ἐπισφαλής. Ἐπὶ δύο ὅλας ἑκατονταετηρίδας, τὰ ἔθνη εἶχον συνειθίσει νὰ θεωρῶσιν ὡς ἰσχυρότατον τῶν ἐπὶ γῆς μοναρχῶν τὸν μέγαν βασιλέα. Εἶδομεν ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ξέρξης ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ἑλλησπόντιός τις Ἕλλην, θεωρῶν τὰ πλῆθη αὐτοῦ διαβαίνοντα τὸν πορθμὸν «ὦ Ζεῦ! ἀνέκραξέ, διὰ τί λαβὼν σχῆμα ἀνδρὸς Πέρσου καὶ ὄνομα Ξέρξου ἀντὶ Διός, ἐπεχείρησας νὰ ἀναστατώσῃς τὴν Ἑλλάδα;» (τόμου Α'. σελ. 406) Καὶ οὐδὲ ἔπαυσε μέχρις ἐσχάτως ὁ κόσμος νὰ ὑπολαμβάνῃ τὸν βασιλέα ἐκεῖνον, ὃν κατ' ἐξοχὴν μέγαν ἀπεκάλει, ὡς τὸ πρότυπον τῆς ἐπὶ γῆς δυνάμεως καὶ εὐδαιμονίας, διότι ἐξηκολούθει οὗτος ἄρχων τῆς Ἀσίας, καὶ ῥυθμίζων πρὸ ὀλί-

γων ἔτι ἐνιχυτῶν δι' ἐπιταγμάτων τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος. Ὁ δ' Ἀλέξανδρος οὐ μόνον ἤδη εἶχε καταλύσει τὸν μέγαν τοῦτον βασιλέα, οὐ μόνον τῶν ἀκαταμετρήτων αὐτοῦ θησαυρῶν καὶ χωρῶν κατέστη κύριος, ἀλλὰ καὶ ἀπάσης τῆς μεταξὺ Ἰστροῦ καὶ Μελίας χερσονήσου ἐδέσποζε, καὶ ἀπασῶν τῶν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας νήτων. Καὶ ταῦτα πάντα διέπραξεν ἐντὸς δώδεκα ἐνιαυτῶν, καὶ ταῦτα πάντα συνεπλήρωσεν εἰς ἡλικίαν τριάκοντα καὶ δύο μόνον ἐτῶν, εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν ὁ μὲν Ἀθηναῖος πολίτης μόλις ἤρχιζε νὰ λογίζεται ἄξιος τῆς στρατηγίας, ὁ δὲ Ῥωμαῖος δὲν ἐθεωρεῖτο ἔτι ὥριμος πρὸς τὸ τοῦ ὑπάτου ἀξίωμα· εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν ὁ μὲν Ἰούλιος Καῖσαρ ἦτο ἔτι ἀκατονόμαστος, ὁ δὲ Ναπολεὼν διετέλει εἰς τὸ προοίμιον τοῦ κατακτητικοῦ αὐτοῦ σταδίου. Καὶ ἔπειτα ὁ κόσμος ὅστις δὲν ἐγίνωσκε τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς προσβολὰς ἃς ἐπαθε τὸ νεαρὸν ἐκεῖνο σῶμα, ὅστις δὲν ἠνῴσει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅσόν μέγας καὶ ἂν ᾖ, δὲν θαυματουργεῖ ἐντὸς τῶν πρώτων τῆς ἡλικίας ἐνιαυτῶν, εἰμὴ θυσιάζων καὶ προεξοφλῶν οὕτως εἰπεῖν τὴν μετέπειτα τοῦ βίου ἡλικίαν, ὅστις ἐβλεπε τὸν Ἀλέξανδρον ἐπὶ δώδεκαετία τσαῦτα κατορθώσαντα καὶ ἤδη ἔχοντα εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὸν τε λαμπρὸν τῆς Ἑλλάδος πολιτισμὸν, καὶ τοὺς ἀναριθμήτους θησαυροὺς καὶ λαοὺς τῆς Ἀσίας, καὶ νεάζοντα ἔτι, ὁ κόσμος προσεδόκα πεποιθότως, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν θέλει ἀρκεσθῆ εἰς ὅσα ἤδη ἐκτήσατο, ἀλλὰ θέλει ἐπιχειρήσει καὶ διαπράξει τὴν κατὰκτησιν ἀπάσης τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης, Ἰταλίας, Γαλατίας, Ἰβηρίας καὶ τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἰστροῦ χωρῶν καὶ τῶν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἰνδοῦ· οὕτε μείναι ἂν ἀτρεμοῦντα ἐπ' οὐδὲν τῶν ἤδη κεκτημένων, οὐδὲ εἰ τὴν Εὐρώπην τῇ Ἀσίᾳ προσέθηκεν, οὐδ' εἰ τὰς Βρετανῶν νήσους τῇ Εὐρώπῃ, ἀλλ' ἔτι ἂν ἐπέκεινα ζητῶν τι τῶν ἠγνοημένων. Τρεῖς μετέπειτα αἰῶνας, ὁ περιώνυμος Ῥωμαῖος ἱστορικός Τίτος Λίβιος, ἐξέταζε μετὰ πλείστης ἀκριβολογίας τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀγῶνος, ὃν ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπιζήσας, ἤθελεν ἐπιχειρήσει κατὰ Ῥωμαίων· καὶ ἔτι βραδύτερον ὁ Πλούταρχος, ἐν τῇ περὶ Ῥωμαίων τύχης πραγματείᾳ αὐτοῦ, μεταξὺ τῶν εὐτυχημάτων αὐτῶν συγκατέλεγε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀποθανὼν προώρως δὲν ἐπόφθασε νὰ ἐπέλθῃ ἐπ' αὐ-

τούς. Ἀλλὰ καὶ σήμερον ἐτι τῶν ἱστορικῶν οἱ ἐπιφανέστεροὶ θεωροῦσιν ὡς βέβαιον, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ᾔθιλε παύσει προελκύνων, εἰμὴ ἕως ὅτου ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ ὁλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ὅθεν εὐλόγως δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι οὐδέποτε ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ὁ θάνατος ἀνθρώπου ἐνὸς συνεκίνησε τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα, ὅσον ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου θάνατος. Καὶ τοῦτο ᾗδη μαρτυρεῖ ὅποσον ὡς δορυκτῆτωρ ὑπερῶν ἀνώτερος ὢλων τῶν μεγίστων δορυκτητῶρων ὅσους ἀναφέρει ἢ τε ἀρχαία καὶ ἢ νέα ἱστορία. Διότι πολλοὶ ἠθέλησαν νὰ παραβάλλωσιν αὐτὸν πρὸς Καίσαρα ἢ πρὸς Ναπολέοντα. Ἀλλ' ὁ μὲν Ναπολέων ἐξέλιπεν ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ σταδίου ἀφοῦ προηγουμένως κατεβλήθη ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ὥς τε ἐνῷ ἀνέκαθεν δὲν ἐκυριάρχησεν εἰμὴ μόνῃς τῆς Εὐρώπης, καὶ οὐδὲ ταύτης ὁλοκλήρου, περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ σταδίου εἶδε καὶ αὐτῆς ἐτέρους κυριαρχήσαντας. Ὁ δὲ Καίσαρ οὐ μόνον ἐλαχίστας ὡς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον προεκτήσατο χώρας, ἀλλὰ ὁ θάνατος αὐτοῦ μικρὸν ἀναλόγως ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, διότι ἀμέσως σχεδὸν εὗρέθησαν ἄνδρες ἐπιτήδευοι νὰ ἐξακολουθήσωσι καὶ νὰ συμπληρώσωσι μάλιστα τὸ ἔργον αὐτοῦ. Τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου ἔργον ἦτο τοσοῦτον μέγα, καὶ τοσοῦτον μετὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀπαραμύλλου μεγαλοφυΐας σὺνδεδεμένον, ὥς τε αὐτοῦ θανόντος, ὁλόκληρος ὁ κόσμος ἐκ βάθρων τῇ ἀληθείᾳ συνεκινήθη· τὰ μὲν μὴπω κατακτηθέντα ἔθνη ἐθεώρησαν ἑαυτὰ ἀπαλλαγέντα τῷ μεγίστῳ τῶν κινδύνων, τὰ δὲ προὔποκύψαντα εἶδον αἴφνης διαρράγέντα τὸν συνάψαντα αὐτὰ δεσμὸν, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἐκατονταετηρίδας παρεδόθησαν εἰς ἀπείρους μεταβολάς, ἐνώσεις, διαιρέσεις ἐπικρατειῶν, γλωσσῶν, φυλῶν, θρησκευμάτων, ἅτινα πάντα εἶχον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἀφορμὴν ἐν τῷ πρώτῳ καὶ μεγάλῳ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐπιχειρήματι.

Ὡς δορυκτῆτωρ λοιπὸν, διὰ τὴν ἔκτασιν τῶν κατακτήσεων καὶ τὴν ἐπιβρόχην ἣν αἱ κατακτήσεις αὐτοῦ ἔσχον εἰς τὴν τύχην τῶν τε συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων, ὁ Ἀλέξανδρος θεωρεῖται ἀπαραμύλλος ἐν τῇ καθόλου τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίᾳ. Καὶ ὡς πολεμικὸς δὲ ἀνὴρ, διὰ τε τὴν τόλμην καὶ τὸν ὀργανικὸν νοῦν

καὶ τὸ στρατηγικὸν πνεῦμα, λέγεται συνάπτων ἐν αὐτῷ ἀπάσας τὰς ἀρετὰς ὃς ὁ Ὅμηρος ἀποδίδει εἰς τὸν θοῦρον Ἄρην καὶ εἰς τὴν πολύδουλον Ἀθηνᾶν, καὶ ἀνακηρύσσεται ὁμοίως ἑκαῖος, ἂν ὅχι ἐν τῇ ὅλῃ ἱστορίᾳ, τούλάχιστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαιότητος. Ἀλλὰ πολλοὶ καὶ ἔγκριτοι ἱστορικοὶ δὲν παραδέχονται ὅτι συνέλαβέ ποτε τὸ συνήθως ἀποδιδόμενον αὐτῷ μέγα βούλευμα τῆς συγχωνεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀσιανοῦ κόσμου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὅσον ἐνδέχεται μείζονος ἐξοικειώσεως τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι ἀξιοῦσιν, ὅτι τὸ πολίτευμα αὐτοῦ ἔτεινεν ὅχι εἰς τὸ νὰ ἐξελληνίσῃ τὴν Ἀσίαν, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ἐξασιανίσῃ τὴν Ἑλλάδα· ὅτι ἡ λεγομένη διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπᾶρξεν ἔργον ὅχι αὐτοῦ, ἀλλὰ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος οὐδὲν ἄλλο ἐσχόπει, εἰμὴ νὰ ἀντικαταστήσῃ ἑαυτὸν ἀντὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως, φορολογῶν καὶ στρατολογῶν, ἔτερον δὲ μηδὲν πράττων πρὸς τὴν συγχώνευσιν καὶ ἡθοποίησιν τῶν κατακτηθέντων λαῶν, ἀπλῶς δὲ ἐξακολουθῶν τὰς παραδόσεις καὶ ἔξεις τῶν βασιλέων τῆς Περσίας· παρεκτός μόνον ὅτι ἐπέβαλεν εἰς τὸ ἀσυνάρτητον ἐκεῖνο ἄθροισμα φυλῶν, γλωσσῶν καὶ θρησκευμάτων, ὡς κυρίαρχον ἔθνος· τοὺς Μακεδόνας ἀντὶ τῷ πρότερον κυριαρχούντων Περσῶν ἢ μᾶλλον τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Πέρσας ἀπὸ κοινοῦ ἦδη κυριαρχούντας, καὶ πρὸς τοῦτοις ὅτι ἐβελτίωσεν ἐπὶ τὸ μακροδικώτερον τὴν συγκρότησιν τοῦ στρατοῦ.

Ἄλλ' ἔχονται ἄρ' ἡ ἀληθεία ταῦτα πάντα, δι' ὧν τοσοῦτον μεινύται ἢ ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ κόσμου ἐνέργεια τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρισταμένη ὡς ἐπαγαγούσα ὑλικὰς τινὰς μόνον καὶ ἐξωτερικὰς μεταβολάς, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν αποτελεσμάτων; Ἵνα λάβωμεν εὐκρινῆ περὶ τοῦ μεγάλου τούτου ζητήματος ἔννοιαν, ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ ἐξηγήσωμεν, τί ἐννοούμεν διὰ τοῦ τοσάκις ἤδη ἀναφερθέντος καὶ πολλάκις ἀναφερόμενου ἐπὶ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀσίας. Περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀσίας ὁμιλοῦντες, δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι διεδόθη ποτὲ εἰς τὴν Ἀσίαν γνήσιος καὶ ἀναλλοκίματος ὁ πρῶτος ἐκείνος ἑλληνισμός, τοῦ ὁποῦ

τὴν ἀρχὴν, τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν παρακμὴν ἐξεθέσαμεν ἐν τῇ πρώτῃ τόμῳ τῆς παρούσης ἱστορίας, ὁ Ἕλληνισμὸς ἐκεῖνος, ὃς τις ἰδίως διεκρίνετο διὰ τῆς κατὰ πόλεις αὐτονόμου καὶ κυριάρχου ἐνεργείας, καὶ, τοῦτου ἕνεκα, διὰ θαυμαστῆς τινος τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων καὶ ἀρετῶν ἐντάσεως, οἷαν οὐδαμοῦ ἄλλου τῆς ἱστορίας δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν. Ὁ τοιοῦτος Ἕλληνισμὸς οὔτε μεταφυτεύθη οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ μεταφυτευθῇ εἰς τὴν Ἀσίαν διότι πρῶτον εἶχεν ἤδη παρακμάσει καὶ ἐν τῇ κυριωτάτῃ αὐτοῦ ἐστὶν, ἐν τῇ ἐνταυθα Ἑλλάδι διότι δεύτερον τὸ ὄργανον δι' οὗ ὁ Ἕλληνισμὸς διεδόθη εἰς τὴν Ἀσίαν, ἥτοι ἡ μακεδονικὴ μοναρχία, ἀνέτε-
πεν ἐκ προοιμίου τὴν θεμελιώδη τοῦ πρώτου ἐκείνου Ἕλληνισμοῦ βράσιν, τὴν κατὰ πόλεις αὐτοτελῆ καὶ κυρίαρχον ἐνεργεῖαν. Ὁ διαδοθεὶς λοιπὸν εἰς τὴν Ἀσίαν Ἕλληνισμὸς δὲν ἦτο ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος, ὁ πρῶτος Ἕλληνισμὸς, ἀλλὰ ἕτερός τις, ἡ μᾶλλον αὐτὸς μὲν ἐκεῖνος ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνισμὸς, ἀλλὰ οὔσιωδῶς τροπολογηθεὶς διὰ τοῦ μοναρχικοῦ πολιτεύματος, διὰ τῶν κατακτήσεων καὶ διὰ τῶν ἄλλων ποικίλων νέων περιστάσεων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκλήθη ἤδη νὰ πρά-
ξῃ. Ἐάν ὅμως ὁ διαδοθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν Ἕλληνισμὸς δὲν ἦτο ὁ Ἕλληνισμὸς τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Σωκράτους, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι ἐντελῶς μετέβαλε τὴν ἀρχικὴν φύσιν καὶ ὅτι ὅλως ἐταύτισθη πρὸς τὸν ἀσιανὸν βίον καὶ χαρακτῆρα. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ Ἕλληνικὴ μοναρχία, ἥτις ὑπῆρξε τὸ πρώτιστόν καὶ κυριώτατον τῆς διαδόσεως τοῦ Ἕλληνισμοῦ ὄργανον, φαίνεται ἴσως ἀκριβὲς ἀντίγραφον τῆς περσικῆς μοναρχίας, τῆς ὁποίας παρεδέξατο τὸν ὄγκον, τὴν πολυτέλειαν, τὴν ἐθιμοταξίαν, καὶ εἰς πολλὰ, δὲν τὸ ἀρνούμεθα, αὐτὰς τὰς κακίας· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὁπόσον διέφερε τοῦ ἀκατασχεύου, τοῦ τυραννικοῦ ἅμα καὶ χαλαροῦ, τοῦ βαρβάρου ἐνὶ λόγῳ ἰδρύματος, τὸ ὁποῖον ἦλθε νὰ καταλύσῃ ἅμα καὶ νὰ ἀναπληρώσῃ! Οἱ Πέρσαι δι' οὐδενὸς ἡθικοῦ δεσμοῦ εἶχον συνδεθῇ μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν κατακτηθέντων ἐθνῶν· ἡ κυριαρχία αὐτῶν εἰς τοῦτο συνίστατο, ὅτι ἐπέβαλλον ἐαυτοὺς εἰς τὰ ἔθνη ἐμείνα, φορολογοῦντες καὶ στρατολογοῦντες ἀνεπιτηδείως, οὐδὲν πλεον δὲ φροντίζοντες περὶ τῆς ἡθικῆς, τῆς κοινωνικῆς, τῆς πολιτικῆς αὐτῶν βελτιώσεως, οὐδ' ὅπωςδήποτε τροπολογοῦντες τὴν προτέραν αὐτῶν

κατάστασιν, ὥστε ἡ κυριαρχία ἐκείνη ἦτο ἀπλῶς μηχανικὴ, ὃ ἐστὶν ἀτεχνόν τι συναρμολόγημα διαφόρων φυλῶν, γλωσσῶν καὶ θρησκειῶν μὴ συνδεομένων πρὸς ἀλλήλας εἰμὴ διὰ τοῦ ἐπιβληθέντος εἰς αὐτὰς ὄγκου, καὶ κατ' οὐσίαν ἀλλοτρίων διατελουσῶν πρὸς ἀλλήλας τε καὶ πρὸς τὴν δυνάστην. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐξ ἐναντίας μοναρχίας τὰς διαδεξαμένας τὴν περσικὴν, οὐ μόνον ὁ στρατός, ἀλλὰ καὶ ἡ διανομὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις καὶ πάντα ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν διοργανώθησαν μετὰ ἐξαιρέτου εὐρυθυμίας· παρεκτὸς δὲ τῆς ἐξωτερικῆς, τῆς διοικητικῆς ταύτης τέχνης, ἥτις, εἰ καὶ διαφέρουσα τῆς ἀρχαιοτέρας ἑλληνικῆς, μετέιχεν ὁμως τῆς εὐρυτίας αὐτῆς καὶ δεξιότητος, διηνοργήθη καὶ πολυειδῆς ἠθικὴ τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν κατακτηθέντων συγχώνευσις, συγχώνευσις ἐν ᾗ βλέπομεν ἀπανταχοῦ ἐπικρατοῦντα τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη καὶ παιδεία, ἥτις ἐμαράνθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔκτοτε ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς πατρίδι, ἐξηκολούθει ἀκμάζουσα εἰς Πέργαμον, εἰς Ἐφεσον, εἰς Ἀντιόχειαν, εἰς Σιδῶνα, εἰς Γάζαν, εἰς Ταρσόν, εἰς Ἀλεξάνδρειαν, εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον. Καὶ μὲν δὲν παρήχθησαν ἐνταῦθα ἀριστουργήματα ποιήσεως, ἱστορίας, φιλοσοφίας, ἐνάμιλλα ἐκείνων δι' ἃ τοσοῦτον ἐκλείσθη ὁ πρῶτος ἑλληνισμός, ἀλλὰ πλείσται καὶ πολύτιμοι ἐργασίαι ἐγένοντο πρὸς διατήρησιν καὶ ἐξήγησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἀριστουργημάτων ἐκείνων. Ἡ δ' ἑλληνικὴ τέχνη ἀνέδειξεν ἔργα οὐχὶ ἀνάξια τῶν προτέρων, ἐνῶ αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι, ἡ μαθηματικὴ, ἡ ἀστρονομία, ἡ φυσικὴ, ἔλαβον ἐπίδοσιν ἀσυγκρίτως τῆς προηγουμένης μεγαλητέραν. Δὲν ἐξηπλώθη λοιπὸν ὁ ἑλληνισμὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τινα οὐσιωδῶς ἐτελειώθη. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ ἐξάπλωσις αὐτοῦ εἰς τὰς προειρημένas χώρας. Πρὸς μεσημβρίαν τῆς Αἰγύπτου, ἐν τῇ Αἰθιοπίᾳ αὐτῇ, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπεκράτησεν ἔκτοτε ὡς ἐπίσημος τοῦ κράτους γλῶσσα. Ἡ γλῶσσα αὕτη ἐτυποῦτο καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Βακτριανῆς· τεχνῖται Ἕλληνες πολυειδεῖς ἐκόσμουσαν τὰς αὐλὰς τῶν βασιλέων τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Παρθυαίας· ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀρμενίων Ἀρταουάσδης ἐποίει τραγωδίας, καὶ ἔγραφε λόγους καὶ ἱστορίας· ἑλληνιστί· καὶ ἐν γένει Περσῶν καὶ Σουσιανῶν καὶ

Γεδρωσίων παῖδες, τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους τραγωδίας ᾗδον. Βεβαίως αἱ πολυάριθμοι ἑλληνικαὶ πόλεις αἱ κτισθεῖσαι καθ' ὅλας ἐκεῖνας τὰς χώρας δὲν εἶχον τὴν αὐτοτελῆ πολιτικὴν ὑπαρξίν τῶν ἀρχαιοτέρων ἑλληνικῶν πόλεων, ἀλλ' ἐν εἵδει ἀστυκοῦ ὀργανισμοῦ διέτωσαν ἅπαν τὸ ἀρχαῖον πολιτικὸν σύστημα, τὸν δῆμον, τὴν βουλὴν, τοὺς ἄρχοντας· καὶ διὰ τῆς ἀδιακόπου αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐγγυωρίων ἐνεργείας, κατωρθώθη ἰδίως νὰ ἐπικρατήσῃ καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολὴν ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ, ὡς γλῶσσα τῆς κυβερνήσεως, τῶν γραμμάτων, τοῦ ἐμπορίου, ὡς ὄργανον ἐνὶ λόγῳ ὅλων τῶν ὑψηλοτέρων καὶ εὐγενεστέρων σχέσεων. Διεδόθη δὲ εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ τὸ ἑλληνικὸν θρησκευμα, καὶ σύγχρισις καὶ ταύτισμός τις τῶν ἑλληνικῶν θεῶν μετὰ τῶν πατρίων θεῶν, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσίας· ἐγένετο· διὰ δὲ τῆς συνθέσεως ταύτης ἤρχισαν νὰ ἀφανίζονται αἱ μερικαὶ, αἱ τοπικαὶ τῶν θεοτήτων ιδιότητες, καὶ τὰ πνεύματα νὰ συνοικειῶνται μὲ γενικωτέραν τινὰ τῆς θεότητος ἀντίληψιν· ὥστε ὅτε μετὰ τρεῖς περίπου ἑκατονταετηρίδας ἐκπρύχθη ἐν Ἀσίᾳ κατὰ πρῶτον ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, εὔρε τοὺς λαοὺς ἐκεῖνους προπαρεσκευασμένους μὲν εἰς τὸ νὰ παραδεχθῶσι τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ, λαλοῦντας δὲ μίαν καὶ μόνην γλῶσσαν, ἐξ οὗ παραδύξως διευκολύνθη ἡ ταχίστη διάδοσις τῶν ἀληθειῶν ὅσας ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον, λαλοῦντας δὲ ἐνταυτῷ τὴν τεχνικωτάτην καὶ τελειωτάτην τῶν γλωσσῶν, τὴν ἐπιτηδευοτέραν ἴσως πάσης ἄλλης εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὰς ὑψηλὰς ἀληθείας καὶ ἐννοίας τοῦ νέου θρησκευματος, τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην γλῶσσαν δι' ἣς πρὸ πάντων κατωρθώθη ἡ τοσοῦτον θαυμασιὰ αὐτοῦ ἐπικράτης.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ θετικὰ ἀποτελέσματα, τοιοῦτος ὁ ἀληθὴς χαρακτήρ τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦ διαδοθέντος εἰς τὴν ἀνατολὴν ὑπὸ τῆς μακεδονικῆς μοναρχίας, καὶ τούτου ἕνεκα, μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ παρ' ἡμῖν ὀνομασθέντος. Ἀλλὰ, λέγουσιν, ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν ἦτο ὁ ἀρχαῖος, ὁ γνήσιος ἑλληνισμὸς, ἦτο ἀσθενὲς τι ἐκεῖνου ἀπαύγασμα, κατὰστασις πραγμάτων νόθος καὶ ἄλλοτριον τῆς ἰδιαζούσης ἐκείνης χάριτος καὶ εὐφυΐας, εἰς ἣν ἰδίως ἀποδίδομεν τὸ τοῦ

ἑλληνισμοῦ ὄνομα. Ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμός, τὸ ὁμολογήσαμεν, ὑποδείξαντες καὶ κατὰ τί διαφέρει ἐκείνου· ὅτι ὅμως δὲν εἶναι παντάπασιν ἑλληνισμός, τὸ ἀρνούμεθα πάσῃ δυνάμει, διότι τὸ ἀρροῦνται διαπρυσίως γεγονότα ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν τύχην ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου. Τί ἐστὶ τῶντι γνήσιος ἑλληνισμός, καὶ τί νόθος; Τὰ ἔθνη δύνανται κατὰ διαφοροὺς ἐποχὰς νὰ ἐπιτελῶσιν ἐντολὰς διαφορῶν, καὶ διὰ διαφορῶν τρόπων νὰ ἐπιδιώκωσι διαφορῶν σκοποῦς, ἐπίσης γενναίους, ἐπίσης λόγου ἀξίους. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι· ἐπῆλθε τότε εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατὰστασις πραγμάτων οὕσιωδῶς ἐπενεργήσασα εἰς τὴν διανοητικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐπίδοσιν τῶν τε χωρῶν ἐκείνων καὶ τῆς ὅλης γνωστῆς οἰκουμένης; Ἡ κατὰστασις αὕτη τῶν πραγμάτων· ὑπῆρξε βραδύτερον τὸ κυριώτερον ὄργανον τῆς διαδόσεως, τῆς ἀναπτύξεως, τῆς παγίωσεως τοῦ χριστιανισμοῦ; Ἡ κατὰστασις αὕτη τῶν πραγμάτων· παρήχθη διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐνεργείας καὶ γλώσσης; Ἐνός· λοιπὸν βλέπομεν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν κατ' ἐπὶ αὐτὴν μέχρι τινὸς ιδιότητα τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς δυνάμεως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητῶμεν τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς αὐτῆς ἐθνότητος, ἂν καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτῆς ἐτροπολογήθη διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιστάσεων. Μήπως ὁ ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας Ῥωμαϊσμός ὑπῆρξεν ἀπαράλλακτος ὁ ἐπὶ τῆς δημοκρατίας Ῥωμαϊσμός; Τὰ ἦθ, αἱ ἔξεις, αἱ προαιρέσεις, τὸ πολίτευμα, ἅπας ἐν γένει ὁ δημόσιος καὶ ὁ ἰδιωτικὸς βίος οὕσιωδῶς ἐπὶ τῆς αὐτακρατορίας ἡλλοιώθησαν· καὶ ὅμως οὐδεὶς ποτε ἐφαντάσθη νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸν Ῥωμαϊσμὸν τῆς αὐτακρατορίας. Μήπως ὁ σημερινὸς ἀγγλισμός εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἀγγλισμός τῆς Ἑλισάβετ καὶ τοῦ Ἐδβίκου τοῦ Η'; Τὰ ἦθ, αἱ ἔξεις, αἱ προαιρέσεις, τὸ πολίτευμα, ἅπας ἐν γένει ὁ δημόσιος καὶ ὁ ἰδιωτικὸς βίος οὕσιωδῶς ἐν Ἀγγλίᾳ ἐτροπολογήθησαν· καὶ ὅμως οὐδεὶς ποτε ἤξιωσε νὰ ἀρνηθῇ τὸν στενὸν δεσμὸν τῆς ἐνότητος τὸν ὑπάρχοντα μεταξὺ τοῦ ἀγγλισμοῦ τῶν δύο ἐκείνων ἐποχῶν. Πῶς λοιπὸν ἤθελον ἔχει δίκαιον οἱ ἀξιούντες ὅτι ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμός δὲν εἶναι ἑλληνισμός, διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι διαφέρει τοῦ ἀρχαιότερου ἑλληνισμοῦ, ὡς πρὸς τινα τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν αὐτοῦ στοιχείων. Ὁ πρῶ-

το; ἑλληνισμός εἶχε τὴν χάριν καὶ τὴν ζωρότητα τῆς νεότητος, ἥτις κατὰ δυστυχίαν, ὅπως εἰς τὸν κατ' ἰδίαν ἄνθρωπον οὕτω καὶ εἰς τὰ ἔθνη, δὲν ἐπανέρχεται ποτέ. Διότι ὅμως ἐξέλιπεν ἡ νεότης, διὰ τοῦτο δὲν ἔπαυσεν ὁ ἄνθρωπος τοῦ νὰ ᾔναι ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος.

Ἄλλ' ἔστω, λέγουσιν, ὅτι διεδόθη εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνισμός τις ὅστις δὴ ποτε· ἡ διάδοσις ὅμως τοῦ ἑλληνισμοῦ τούτου δὲν ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου· ὑπῆρξεν ἔργον τῶν διαδόχων αὐτοῦ· ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἄλλο δὲν ἐπραξεν εἰμὴ νὰ κατακτήσῃ τὰς χώρας ἐκείνας καὶ τὸ πολὺ νὰ παραδεχθῇ τὰ ἥθη τὰ περσικά; οὐχὶ δὲ νὰ μεταρτυεῖσθαι εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν βίον τὸν ἑλληνικόν. Ὁμολογούμεν ὅτι ἡ διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ὑπῆρξε κυρίως ἔργον τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀδιαλείπτως ἐργασθέντων ἐπὶ τούτῳ ἐν διαστήματι τριῶν ἑκατονταετηρίδων. Ἀλλὰ τίς παρήγαγεν εἰς μέσον τοὺς διαδόχους; τίς παρεσκεύασε τὸ πεδίον ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰργάσθησαν; τίς ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου ἔθετο τὰς πρώτας καὶ κυριωτέρας τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἔργου ἀφορμὰς; Βεβαίως ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδύνατο ἐντὸς δέκα ἐνιαυτῶν νὰ κατακτήσῃ ἅμα καὶ νὰ ἐξελληνίσῃ ἀπάσας τὰς μεταξὺ Μεσογείου καὶ Ἰνδοῦ, ἀπάσας τὰς μεταξὺ Κασπίας καὶ Αἰθιοπίας χώρας. Ἄλλ' οἱ ἀξιοῦντες ὅτι περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ κατακτήσῃ τὰς χώρας ταύτας καὶ ὅτι οὐδὲν ἐπραξεν ἵνα προπαρασκευάσῃ τὸν ἐξελληνισμόν αὐτῶν, τυφλω- τουσιν ἐνώπιον γεγονότων ἀναμφισβητητῶν. Ἴσως τὸ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς» λεγόμενον, ὅτι ἔκτισε περὶ τὰς 70 πόλεις εἰς τὴν ἀνατολὴν, εἶναι ὑπερβολή· ἀλλ' εἶναι ἀναντιρρήτον, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔκτισεν ἐν Αἰγύπτῳ, εἰς τὰς περὶ τὴν Κασπίαν χώρας, εἰς τὰς περὶ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν, πόλεις ἑλληνίδας οὐκ ὀλίγας, ὧν τινὰς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἀνωτέρω, καὶ ὅτι πλείστας ἄλλας ἀνεκαίνισε κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Συρίαν. Αἱ δὲ ἑλληνίδες αὗται πόλεις τὰς ὁποίας ἐπ' ἄπειρον ἐπολλαπλασίασαν ἔπειτα οἱ διάδοχοι, συνετέλεσαν ὁμολογουμένως πολὺ εἰς τὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ διάδοσιν.

Πλὴν τούτου ὁ Ἀλέξανδρος ἐπροσημίκαθεν εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς

συγχωνεύσεως καὶ διὰ γάμων μικτῶν, ὡς εἶδομεν, καὶ διὰ μικτῶν πανηγύρεων, καὶ διὰ στρατοῦ μικτοῦ. «Οὐ γὰρ, ὡς Ἀριστοτέλης συνεβούλευσεν αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἕλλησιν ἡγεμονικῶς, τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενον», λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἡ ἀρετῆς πραγματείᾳ· «καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων, καὶ οἰκείων ἐπιμελούμενον, τοῖς δὲ, ὡς ζώοις ἢ φυτοῖς προσφερόμενον, πολεμοποιῶν φυγῶν ἐνέπλησς καὶ στάσεων ὑπούλων τὴν ἡγεμονίαν· ἀλλὰ κοινὸς ἦκειν θεόθεν ἀρμοστής καὶ διαλλακτὴς τῶν ὄλων νομίζων, οὗς τῷ λόγῳ μὴ συνῆγε, τοῖς ὅπλοις βιάζόμενος, εἰς τὸ αὐτὸ συνενεγκὼν τὰ πανταχόθεν, ὡς περ ἐν κρατῆρι φιλοτησίᾳ, μίξας τοὺς βίους καὶ τὰ ἦθη, καὶ τοὺς γάμους καὶ διαίτας, πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι πάντας, ἀκρόπολιν δὲ καὶ φρουράν· τὸ στρατόπεδον, συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθοὺς, ἀλλοφύλους δὲ τοὺς πονηροὺς· τὸ δὲ ἑλληνικὸν καὶ βαρβαρικὸν μὴ χλαμύδι, μὴ πέλτη, μηδὲ ἀκινάκη, μηδὲ κἀνδυῖ διορίζειν, ἀλλὰ τὸ μὲν ἑλληνικὸν ἀρετῇ, τὸ δὲ βαρβαρικὸν κακίᾳ τεκμαίρεσθαι. Κοινὰς δὲ τὰς ἐσθῆτας ἡγεῖσθαι καὶ τραπέζας, καὶ γάμους καὶ διαίτας, δι' αἵματος καὶ τέκνων ἀνακεράννυμένους». Καὶ μικρὸν κατωτέρω, ἐμπαίζων τὸν Ξέρξην, διότι ἐνόμισεν ὅτι θέλει ἐνώσει τὴν Ἀσίαν μὲ τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς γεφυρώσεως τοῦ Ἑλληςπόντου, καὶ ἀντιπαρθέτων εἰς τὸ ἀνόητον ἐκείνου τοῦ μεγάλου βασιλέως βούλευμα, τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου πραχθέντα, ὁ Πλούταρχος ἐπιφέρει. «Οὕτως ἔμφρονες βασιλεῖς Ἀσίαν Εὐρώπῃ συνάπτουσιν, οὐ ξύλοις οὐδὲ σχεδίσαις, οὐδὲ ἀψύχοις καὶ ἀσυμπαθέσι δεσμοῖς, ἀλλ' ἔρωτι νομῖμῳ καὶ γάμοις σύφροσι, καὶ κοινωνίαις παίδων τὰ γένη συνάπτουσιν. Πρὸς τοῦτον ἀποβλέπων τὸν κόσμον Ἀλέξανδρος, οὐ τὴν ἐσθῆτα προσήκατο τὴν Μηδικήν, ἀλλὰ τὴν Παρσικὴν, εὐτελεστέραν οὖσαν. Τὰ γὰρ ἑξάλλα καὶ τραγικὰ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου παραιτησάμενος, ὧν τῆρεν καὶ κἀνδυν καὶ ἀναξυρίδας, ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ καὶ Περσικοῦ τρόπου μεμιγμένην τινα στολὴν ἐφόρει, καθάπερ Ἐρατοσθένης ἱστορήκεν. Ὡς μὲν φιλόσοφος τοῖς ἀδιαφόροις χρώμενος· ὡς δὲ ἡγεμὼν κοινὸς καὶ βασιλεὺς φιλάνθρωπος, τῇ περὶ τὴν ἐσθῆτα τιμῇ τὴν τῶν κεκρατημένων ἀνακτώμενος εὐνοίαν, ἵνα βεβαίως παραμείνωσιν ἄγαπῶντες ὡς ἄρχοντας Μακεδόνες, μὴ μισοῦντες ὡς πολεμίους».

Ἔτερος δὲ ἱστορικός φιλόσοφος μέγας, ὁ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖν τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας Γάλλος Μοντέσκιος, ἀνακράζει, ἐν τῇ περιωνύμῳ αὐτοῦ «περὶ τοῦ πνεύματος τῶν νόμων» συγγράμματι. «Ἴδού λοιπόν κατακτητῆς τοῦ ὁποίου τὸν θάνατον ἐθρήνησαν ἅπαντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ ὑποταχθέντα ἔθνη· ἰδοὺ σφετεριστῆς ὃν ἐκλαυσε καὶ αὐτός ὁ ὑπ' αὐτοῦ καθαιρεθεὶς βασιλεὺς οἴκος! Τοιοῦτόν τι περὶ οὐδενὸς ἄλλου τῶν δορυκμητόρων ἀνέφερεν ἡ ἱστορία». Καὶ μετ' οὐ πολὺ, αἰνιττόμενος τὰς παραφοράς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἰδὼς τὸν φόνον τοῦ Κλείτου, ἐπιλέγει. «Ἀλλὰ καὶ ταύτας τὰς ὀλίγας αὐτοῦ πονηρὰς πράξεις, περιωνύμους διὰ τῆς μετανοίας κατέστησεν· ὥστε ὁ κόσμος ἐλθισμόνησεν αὐτάς, ἐνθυμούμενος μόνον τὸ τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν ἀρετὴν σέβας· ὥστε ἐθεωρήθησαν ὡς συμφοραὶ μᾶλλον, ἢ ὡς ἰδίαι αὐτοῦ πράξεις· ὥστε οἱ μεταγενέστεροι θεωροῦντες τὰ ἀμαρτήματα ἐκεῖνα, ὑπὸ τοῦ κἄλλους τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καλυπτόμενα, ἠλέησαν μὲν αὐτὸν ἐνίοτε, ἀλλὰ δὲν ἐμίσησαν ποτέ».

Αὕτη εἶναι ἡ περὶ Ἀλεξάνδρου ἀλήθεια. Ἀναμάρτητος βεβαίως δὲν ὑπῆρξε, μάλιστα περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου, ὅτε τὰ πάθη αὐτοῦ ὑπερέβαλον τὰ ὅρια τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν. Οὐδὲν ἦττον ὅμως ἀνεδέιχθη οὐ μόνον τῶν κατακτητῶν ὁ μέγιστος, ἀλλὰ καὶ τῶν κυβερνητῶν ὁ μᾶλλον μεγαλεπήβολος καὶ ἀγαπητός. Ἐὰν δὲν ἐξελλήνησεν αὐτός τὴν Ἀνατολὴν, ἔρριψεν ὅμως τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ ἔργου ὅπερ μετέπειτα συνεπλήρωσαν οἱ διάδοχοι. Ὅτι δὲ ὁ ἐξελληνισμὸς οὗτος τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρξε τὸ ἐξαίρετως θαυμαστὸν καὶ μεγαλουργόν τῶν κατορθωμάτων ὅσα ἐπραξέ ποτε ἔθνος ἐπὶ γῆς, ἐλάβομεν μὲν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τῆς ἱστορίας ταύτης τόμῳ (σελ. 312 καὶ ἐπόμεν.), θέλει δὲ ἐξηγητῆ ἔτι ἐκδηλότερον ἐν τῷ ἀκολουθῶν ἐξδόμῳ βιβλίῳ, ἐν ᾧ ἰδίως περὶ τοῦ γεγονότος τούτου πραγματευόμεθα.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ.

— 00 —

— Τὸ πεδῖον τοῦ Τίτιου ἢ Καλκάνδρε, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν σελίδι 2, τὸ περὶ τὰς κητὰς καὶ τὸν ἄνω βουνὸν τοῦ Ἀξιοῦ καίμενον, δὲν ἀνῆκε μὲν κυρίως ῥηκεῖν εἰς τὴν ἀρχαίαν Μακεδονίαν, καθὼ κατοικοῦμενον ἐν μέρει ὑπὸ Παϊόνων· ῥητέχτο ὅμως ἐν μέρει καὶ ὑπὸ Μακεδόνων, πρὸς δὲ τούτοις ἐν γένει τὰ μετὰ Μακεδονίας καὶ Παιονίας ὅρια οὐδέποτε ἀκριβῶς ὠρίσθησαν. Τούτου ἕνεκα ῥηλοῦντες περὶ τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, ἠναγκάσθημεν νὰ ποιήσωμεν μνείαν καὶ αὐτοῦ· ἀλλὰ ἀπαναλαμβάνομεν τὸ κατωτέρω ἐν τῇ καίμηνῳ ῥηθὲν, ὅτι οἱ ῥηχαιότεροι Μακεδόνες « κατέκουν ἰδίως εἰς τὰ πεδία τῶν Βιτωλίων καὶ τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ εἰς τὰ περὶ ταῦτα καὶ ἐντὸς αὐτῶν ὄρη ».

— Τὰ ἐν σελ. 3 Βοδινὰ λέγονται καὶ Βοδενὰ, καὶ Βόδενα.

— Περὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ὁ Φίλιππος ἐπανῆλθεν ἐκ Θηβῶν εἰς Μακεδονίαν, ῥηρῶς ἀντιφατικαὶ εἰδήσεις. Κατὰ τινες δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια εἰμὴ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Περδίκκου· καὶ τοῦτο εἴπομεν ἐν σελ. 331 τοῦ πρώτου τόμου. Κατ' ἄλλους ὅμως διετέλει ἤδη ἐν Μακεδονίᾳ, καθ' ἣν ἐποχὴν συνέβη ὁ τοῦ Περδίκκου θάνατος· καὶ ἐπειδὴ τοῦτο (ὅπερ παραδέχονται καὶ ὁ Γρότε καὶ ὁ Εὐέσσερ) κυροῦται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τοῦ βεβαίον γεγενησίου ὅτι ἐπατρία ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τὴν ὑποτελῆ κυβέρνησιν ἰδίας τινὸς χάρος τῆς Μακεδονίας, ἐνόμισα ἐπὶ τέλους προτιμοτέραν τὴν εἶδῃσιν ταύτην καὶ κατ' αὐτὴν ἐξέθεσα τὰ πράγματα ἐν σελ. 13 τοῦ παρόντος βιβλίου.

— Σελ. 51, στίχ. 15 ἐντὶ προγράμειν ἀνάγνωθι προσηρμένον.

Ἡ ἱστορία αὕτη, ὡς καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται, δι-
 οντατάχθη διὰ τοὺς σοφοὺς, ὅτε ἔχει ἐπιστημονικὴν τι-
 μὴν ἀξίωσιν· ἀλλ' ἐφελοντορῆθη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ κατὰ τὴν
 ὁσον ἐνδέχεται ἀεὶ καὶ ἐδιδρυκῶς, γνωστὰ εἰς τοὺς πολλοὺς
 τὰ κυριώτερα γεγονότα τῆς πατρῴου ἡμῶν ἱστορίας, ἀπὸ τῶν
 ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων, καὶ τὰ ἐξαγόμενα
 ἀπὸ τῶν γεγονότων τούτων πρακτικὰ δαδάγματα, ἠθικά τε καὶ
 πολιτικά.

Διηρέθη δὲ ἡ αὕτη ἱστορία εἰς δεκαπέντε βιβλία, καὶ ἀπο-
 λουθα·

Βιβλίον Πρῶτον.—	Χρόνοι μυθικοί.
» Δεύτερον.—	Πρώτοι ἱστορικοὶ χρόνοι.
» Τρίτον.—	Μητρικοί πόλεμοι καὶ Ἀθηναίων ἡγεμονία.
» Τέταρτον.—	Πελοποννησιακὸς πόλεμος καὶ Σπέρτης ἡγεμονία.
» Πέμπτον.—	Θηβαίων ἡγεμονία καὶ παρακμή τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ.
» Ἑκτον.—	Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς. Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος.
» Ἑβδομον.—	Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς. Οἱ διάδοχοι.
» Ὀγδοον.—	Ῥωμαϊκὴ Κυριαρχία.
» Ἐνναιον.—	Ἑλληνισμὸς τοῦ Ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.
» Δέκατον.—	Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς. Εἰκονομάχοι βασιλεῖς.
» Ἐνδέκατον.—	Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς. Μακεδονικὴ δυναστεία.
» Δωδέκατον.—	Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς. Κομνηνοί.
» Δεκατεντρίτον.—	Φραγκικὴ Κυριαρχία. Παλαιολόγοι.
» Δεκατοντέταρτον.—	Τουρκικὴ Κυριαρχία.
» Δεκατονπέντετον.—	Ὁ καὶ ἡμεῖς Ἑλληνισμὸς. Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις.

Τὰ δεκαπέντε ταῦτα βιβλία θέλουσιν ἀναρτίσκειν 3 τόμους
 ὃν ἕκαστος, περιλαμβανὼν 55—60 τυπογραφικὰ φύλλα, ἥτοι
 περὶ τὰς 900 σελίδας, τιμᾶται δραχμῶν 10. Ἐπὶ τῇ παρα-
 λαβῇ τοῦ παρόντος ἔκτου βιβλίου προκαταβάλλεται ἡ τιμή
 τοῦ δευτέρου τόμου.

728
P21
ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ,

**ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ,**

ΣΑΡΗΝ ΤΩΝ ΠΟΛΛΩΝ ΕΞΕΡΓΑΣΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΒΑΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.

ΟΙ ΔΙΔΑΧΟΙ.

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν
αὐτοῦ, εἶναι σφαιρὸν πιντοσι ασφαλέστερον καὶ
ὀρθότερον περὶ τὰ τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων,
καὶ περὶ τῶν ὄρων τῆς προέου, καὶ περὶ τῆς μελ-
λούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ.

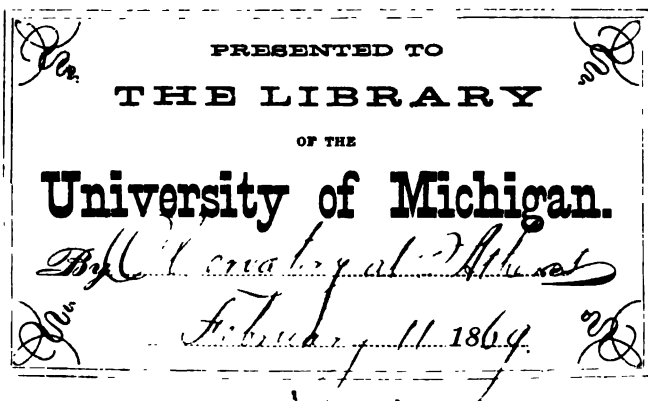
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΤΥΠΟΙΣ Ν. Γ. ΠΑΣΣΑΡΗ, ΚΑΙ Α. Γ. ΚΑΝΑΡΙΩΤΟΥ.

(ΟΔΟΣ ΝΙΚΙΟΥ ΑΡΙΘ. 13.)

— 1864 —

1864.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.

ΟΙ ΔΙΔΑΣΧΟΙ.

Ο Ἀλέξανδρος ὁ μέγας ἀπεβίωσεν εἰς Βαβυλῶνα, κατὰ ἰούνιον τοῦ 323 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Ὁ θάνατος αὐτοῦ, ὁ συγκινήσας μετ' ὀλίγον χώρας ἀπωτάτω κειμένας, κατέπληξε πρὸ πάντων τὴν ἀχαρὴ πόλιν ἐντὸς τῆς ὁποίας συνέβη. Ταραχὴ δεινὴ ἐπεκράτησεν ἐν αὐτῇ δι' ὅλης τῆς νυκτός, ἥτις παρηκολούθησε τὴν ἐσπέραν καθ' ἣν ὁ νέος δορυκτῆτωρ κατέλυσε τὸ ζῆν. Στρατὸς καὶ λαός, θρηνοῦντες καὶ ὀδυρόμενοι, ἐνέβαλον εἰς τὰ θάσσεια, ἵνα ἴδωσι τὸν νεκρόν, ἵνα βεβαιωθῶσι περὶ τοῦ γεγονότος· καὶ μετ' οὗ τοῦ λυτὴν θλίψιν διεδέχθη ὁ περὶ τοῦ μέλλοντος φόβος, ἡ μᾶλλον περὶ τοῦ παρόντος, διότι οὐδεὶς ᾔξευρε τί δύναται ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν νὰ ἐπισυμβῇ, ἀρ' ἢς ἐξέλιπεν ἡ σιθαρὰ χεὶρ ἥτις συνεῖχε τὸ πολυποίκιλον ἐκεῖνο κατασκευάσμα· οἱ κατακτεταὶ ὑπώπτευσαν τοὺς ἐγχωρίους, οἱ ἐγχώριοι τοὺς κατακτητάς, οἱ ἀρχηγοὶ τοὺς ἀρχηγούς· ὅθεν πάντες διενυκτέρευσαν ἐνοπλοὶ καὶ ἐντρομοὶ, πῆρμένοντες στάσιν πινά, αἱματοχυσίαν καὶ λεηλασίαν.

Ἀλλὰ τὸ κράτος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου δὲν ἐπέπρωτο νὰ λάβῃ τοσοῦτον ταχέϊαν καὶ ἀποπληκτικὴν πτώσιν. Τὴν ἐπιούσαν πρῶταν, συνῆλθον, ἵνα βουλευθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου, « οἱ ἐπτά σωματοφύλακες, » τοὺς ὁποίους ὁμοῦς μὴ ἐκλάδωμέν· ὡς ἀπλοῦς σωματοφύλακας, κατὰ τὴν σημερινὴν τῆς λέξεως ταύτης ἔννοιαν, διότι ἀληθῶς εἰπεῖν ἦσαν οἱ ἀνώτατοι τοῦ στρατοῦ ἀρχόντες, καὶ τούτου ἕνεκα ἐξομοιοῦνται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν πρὸς τοὺς

νῦν καλούμενους στρατάρχας. Ἀπεφάσισαν δὲ οἱ ἐπὶ τὰ σωματὸς φύλακες νὰ καλέσωσι τοὺς « πρώτους τῶν φίλων » ἥτοι τοὺς ἀμέσως μετὰ τοὺς σωματοφύλακας ἐρχομένους ἀνωτάτους τῆς πολιτείας ἄρχοντας, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας τοῦ στρατοῦ, εἰς γενικὴν συνέλευσιν, ἵνα ὀρίσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὸν διάδοχον τῆς βασιλείας καὶ τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους. Καὶ συνῆλθον λοιπὸν οὗτοι ἔνοπλοι εἰς τὰ βασιλεια, παρείποντο δὲ ἅπαντα τὰ μακεδονικὰ τάγματα, ἐπὶ τοσοῦτον συμπιζόμενα, ὥστε πολλοὶ τῶν φίλων καὶ τῶν ἡγεμόνων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διασχίσωσι τὸ πυκνὸν ἐκεῖνο στίρος καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς συνεδριάσεως.

Ἡ συνεδρίασις ὑπῆρξε πανηγυρικὴ καὶ ἤρξατο διὰ νέων θρήνων περὶ τοῦ μεγάλου νεκροῦ, τοῦ ὁποίου τὰ ὅπλα, ἡ πορφυρά, τὸ διάδημα ἔκειντο ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ θρόνου, θρόνου ἐρήμου καὶ χηρέοντος. Μετὰ δὲ τὴν ἐνδειξιν τῶν πενθίμων τούτων τῆς συνελεύσεως αἰσθημάτων, ἀνέστη ὁ Περδίκκας, ὁ τῶν σωματοφυλάκων πρῶτος, καὶ, ἀποθέσας ἐπὶ τοῦ θρόνου, μεταξὺ τῶν ἄλλων κειμηλίων, τὸν δακτύλιον ὃν παρέδωκεν αὐτῷ ἀποθνήσκων ὁ βασιλεὺς, παρεκάλει τὴν συνέλευσιν νὰ ἀπορρασίῃ περὶ τῆς σφραγίδος ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν· ὑπέμνητε τὸν κίνδυνον εἰς ὃν περιέστη τὸ κράτος ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ μὴ μένῃ ἄνευ κεφαλῆς· προσέθηκε δὲ ὅτι ἔδει νὰ τηρηθῇ ἡ μακεδονικὴ τάξις τῆς διαδοχῆς· καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ βασίλισσα Ῥωξάνη ἦτο ἐγκυος, ἂν τῶν θεῶν εὐδοκούντων ἤθελε γεννήσῃ υἱόν, εἰς τοῦτον προσῆκε τὸ διάδημα· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἦτο ἀπαραίτητον νὰ διορισθῇ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, ἡ, καθὼς ἠθέλωμεν εἰπεῖ σήμερον, ἀντιβασιλεὺς, καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ προσεκάλει ἰδίως τὴν προσοχὴν τῆς συνελεύσεως. Τότε ἀνέστη ὁ ναύαρχος Νέαρχος καὶ εἶπεν, ὅτι ἐννοεῖται μὲν οἰκοθὲν ὅτι ἡ βασιλεία πρέπει νὰ παραμείνῃ ἐν τῷ βασιλικῷ οἴκῳ, ὅτι ὁμῶς οὔτε εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ δικτήματος, οὔτε εἰς τὴν δυσχέρειαν τῶν περιστάσεων ἀρμόζει νὰ ἀναγορευθῇ ὑπέρτατος ἄρχων παῖς μήπω γεννηθεὶς, ἐνῷ μάλιστα εἶναι ἄδηλον ἂν ἡ βασίλισσα γεννήσῃ υἱόν· καὶ ἔπειτα μεσοδασιλεῖα πολύμηνος δύναται νὰ ἐκθέσῃ τὸ κράτος εἰς μεγίστας συμφοράς. Ὅθεν, ἐπέφερε, τὸ κοινὸν συμφέρον ἀπαιτεῖ ἀπύφασιν ἐτέραν, καὶ προέτεινε λοιπὸν νὰ μὴ περιμείνωσι τὸν προσδοκώμενον υἱὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου,

ἀλλὰ νὰ ἀναγορεύωσι βασιλέα τὸν ὑπάρχοντα υἱὸν αὐτοῦ Ἡρακλῆν, ὃν ἔτεκεν αὐτῷ ἡ τοῦ Μέλμονος χήρα Βαρσίνη.

Ταύτην τοῦ ναυάρχου τὴν πρότασιν ἤκουσεν ἡ συνέλευσις δυσμενῶς, ὀνομάσασα τὸν παῖδα νόθον δορυαλῶτου γυναικός· συγκατέκρινον δὲ τὴν γνώμην ἐκείνην καὶ οἱ περιστώτες Μακεδόνες, κραυγάζοντες δεινῶς καὶ τύπτοντες τὰς σαρίσσας ἐπὶ τῶν ἀσπίδων. Τελευταῖον κατίσχυσε τοῦ θορύβου ἡ φωνὴ τοῦ ἡγεμόνος τῆς φάλαγγος Μελεάγρου, ὅστις εἶπεν ὅτι ἐπίσης ἀτοπον εἶναι ν' ἀποδοθῇ ἡ βασιλεία εἴτε εἰς τὸν παῖδα τῆς δορυαλῶτου Βαρσίνης, εἴτε εἰς τὸν παῖδα τῆς βαρβάρου Ῥωξάνης· ὅτι δύνανται νὰ ἀποφύγῃσι τὸ αὐτόπῃμα τοῦτο καὶ οὐδὲν ἤττον νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ βασιλείῳ οἴκῳ· ὅτι Ἀρρίδιας, ὁ τοῦ Φιλίππου υἱός, εἶχε τὰ πλεῖστα καὶ ἰσχυρότατα δικαίωματα εἰς τὴν ἀρχήν· καὶ ὅτι τοῦτον ἀναγορεύοντες, πράττουσιν ὅ,τι ἐπράχθη ὡς πρὸς τὸν βασιλέα Φίλιππον, ὅστις προετιμήθη τοῦ υἱοῦ τοῦ προαποθανόντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Ἀλλὰ λαβὼν τὸν λόγον Πτολεμαῖος ὁ Ἀάγου, ἀντέκρουσεν ἐντόνως τὸν Μελεάγρον. Ὁ Ἀρρίδιας, εἶπε, δὲν εἶναι μόνον νόθος, καθὼς υἱὸς θεσσαλίδος ἑταίρας, ἀλλὰ καὶ ἀμβλύς τὴν φύσιν, διὸ παγντάπαι περιεφρονεῖτο ὑπὸ τε τοῦ Φιλίππου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὸ κατ' ἐμὲ νομίζω, προσέθηκεν, ὅτι πρὸ πάντων ἀναγκαῖον εἶναι νὰ διαταχθῇ τι μόνιμον καὶ σωτήριον περὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ κράτους. Ὅστιςδήποτε τῶν προαθέντων ἀναγορευθῇ βασιλεὺς, εἰς τις θέλει σφετερισθῇ ἅπασαν τὴν ἀρχήν, εἴτε ὡς κηδεμὼν, εἴτε ὡς εὐνοούμενος αὐτοῦ· ὅθεν προτείνω, οἱ ἄνδρες οἵτινες ἀπετέλουν τὸ σύνθημα τοῦ Ἀλεξάνδρου συμβούλιον, νὰ ἐξακολουθήσωσι περιστοιχίζοντες τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἀποφασίζοντες περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους κατὰ πλειονοψηφίαν, ὑπακούοντες ὑπὸ τε τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ἡγεμόνων, ὑπὸ τε τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἀρχῶν.

Ἡ γνώμη αὕτη ἐφάνη εἰς πολλοὺς ἐπαγωγός, ἀλλὰ δὲν ἐγένετο δεκτὴ, διότι, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ὁ στρατός, ὁ ἀφωσιωμένος εἰς τὸν βασιλεῖον οἶκον καὶ εἰς τὴν βασιλείαν, δὲν ἤθελεν ἀσπασθῇ αὐτήν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ μὲν Ἡρακλῆς δὲν ἦτο εἰς Βαβυλῶνα καὶ δὲν ἦτο γνήσιος· ὁ δ' Ἀρρίδιας, ὡς αὐτῶς νόθος ὢν, ἦτο

προςτούτοις ἀσθενῆς τὸν νοῦν, ἡ συνέλευσις ἀπεφάσισε νὰ ἐπιφυλάξῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν παῖδα τῆς Ῥωξάνης.

Τότε μετέβη εἰς τὸ δεύτερον ζήτημα, εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἀντιβασιλέως. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρώτος ἐλάλησεν ὁ σωματοφύλαξ Ἀριστόνους ὁ Πελλαῖος, εἰπὼν ὅτι, ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἀποθνήσκων εἰς τὸν Περδίκκαν παρέδωκε τὸν δακτύλιον, καίτοι περιετοιχισμένος ὦν ὑπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων Μακεδόνων, προδήλως ἀπέδειξεν ὅτι εἰς τὸν Περδίκκαν ἠθέλησε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν. Κοινὴ δ' ἠκούσθη ἡδὴ ἐπιδοκιμασία καὶ κραυγὴ «προελθέτω ὁ Περδίκκας ἵνα ἀναλάβῃ τὸν δακτύλιον ἀπὸ τοῦ θρόνου!» Ἀλλ' αὐτὸς δὲν προῆλθεν ἐπὶ τοῦ μὲν καὶ προσεδόκα τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα, ἀλλ' ἠθέλε νὰ φανῇ ὅτι διστάζει νὰ ἀναλάβῃ τὴν μεγάλην ἐκείνην τιμὴν καὶ τὴν βαρεῖαν εὐθύνην, ἠθέλε νὰ φανῇ ὅτι καταναγκάζεται νὰ δεχθῇ αὐτὴν ἄκων. Τότε λαβὼν αὐτοὺς τὸν λόγον ὁ Μελέαγρος, εἶπεν ὅτι δικαίως ὁ Περδίκκας διστάζει νὰ δεχθῇ τὸ μέγα ἐκεῖνο ἀξίωμα, προσφερόμενον αὐτῷ ὑπὸ συνελεύσεως ἣτις δὲν εἶναι πρὸς τοῦτο ἀρμοδία· μόνος ὁ στρατὸς δικαιούται νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ χρηέοντος θρόνου καὶ περὶ τοῦ κράτους τὸ ὅποιον κατέκτησε. Βουλευόμεθα, προσέθηκε, τίς θέλει εἶναι ὁ ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, ἐνῶ δὲν ἠξεύρομεν τίνα θέλει βασιλέα ὁ στρατός· τὸ κατ' ἐμὲ διαμαρτύρομαι κατὰ τῶν τοιούτων ἀποφάσεων, αἵτινες ἀντιβαίνουν καθ' ὅλα εἰς τὰ νόμιμα καὶ ἔθιμα τῶν Μακεδόνων. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀνέστη, λαμπρῶς ἐπικροτούμενος ὑπὸ τῶν παρισταμένων Μακεδόνων, καὶ ἐξῆλθεν ἐν συνοδίᾳ αὐτῶν τῆς συνελεύσεως.

Ἐν τῷ μεταξύ πολλὴ ἐπεκράτει ταραχὴ ἕξωθεν τῶν ἀνακτόρων, παρὰ τῇ συμπεπυκνωμένῃ αὐτόθι φάλαγγι, ἥς ἐλάχιστον μόνον μέρος εἶχε δυνηθῇ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς συνεδριάσεως· ἡ φάλαγγς ἠγανάκτει διότι οἱ μεγιστᾶνες ἐσφετερίσθησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίσωσι περὶ τῆς τύχης τοῦ κράτους, ἀνευ τῆς συναινέσεως τοῦ στρατοῦ. Εἰπόντος δὲ τινος ὅτι ὑπάρχει ἐν Βαβυλῶνι Ἀρρεδαῖος, ὁ τοῦ βασιλέως ἀδελφὸς καὶ κληρονόμος, ἀνεβόησαν πάντες, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ βασιλεὺς καὶ ὅτι πᾶς ἄλλος ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἀναγορευθεὶς, εἶναι θανάτου ἔνοχος. Ταύτην δὲ τὴν στιγμὴν ἐξῆλθε τῶν ἀνακτόρων ὁ Μελέαγρος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν πολεμιστῶν

καὶ ἐν τῇ ᾄμα ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κινήματος, ἐπέστρεψεν αὐθις εἰς τὰ βασίλεια, συνεπαγόμενος ἅπαντας τοὺς φαλαγγίτας, οἵτινες ἀναζητήσαντες καὶ ἀνευρόντες τὸν Ἀρρίδαϊον, ἀνηγόρευσαν αὐτὸν βασιλέα ὑπὸ τὸ ἀγαπητὸν τοῦ Φιλίππου ὄνομα, διώρισαν τοὺς σωματοφύλακας αὐτοῦ καὶ οὕτως, ἔχοντες αὐτὸν ἐν τῷ μέσῳ, ἐνέβαλον εἰς τὴν αἵθουσαν τῆς συνεδριάσεως. Ἐνταῦθα οἱ μεγιστᾶνες δὲν εἶχον μείνει ἄπρακτοι ἀφ' ἧς ἤκουσαν τὴν διαμαρτύρησιν καὶ εἶδον τὴν ἐξοδὸν τοῦ Μελέαγρου. Ὁ Περδίκκας εἶχε σπεύσει νὰ ἀναλάβῃ τὸν δακτύλιον ἀπὸ τοῦ θρόνου· διετάχθησαν πάραυτα τὰ πάντα ἵνα προσοικειωθῶσι τοὺς ἱππεῖς· καὶ προσχειρίσθησαν ὁ μὲν Πύθων, σωματοφύλαξ, ὁ δὲ Περδίκκας καὶ ὁ Λεοννάτος, κηδεμόνες τοῦ μέλλοντος παιδὸς τῆς Ῥωξάνης, ὁ δὲ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Κρατερός, κύριοι τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπῃν πραγμάτων. Τούτων δὲ γενομένων, ὤμοσαν πάντες· πίστιν εἰς τὸν ἀπὸ τῆς Ῥωξάνης υἱὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀλλὰ μόλις ὀρκισθέντων αὐτῶν, ἐπεφάνησαν εἰς τὸν πρόδομον τῆς αἰθούσης οἱ φαλαγγίται, ὁ δὲ Μελέαγρος εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν μετὰ τοῦ Ἀρρίδαίου καὶ ἱκανῶν ὀπλιτῶν, ἀνακράζων, εἰδοῦ ὁ βασιλεὺς εἰς ὃν προσήκει ὁ τῆς πίστεως ὅρκος! ο Χιλιάδες παρισταμένων σαρισσῶν ὑπεστηρίζον τὸν λόγον αὐτοῦ· ὅθεν πολλοὶ τῶν μεγιστάνων, καταπλαγέντες, συνετάχθησαν μετὰ τοῦ νέου βασιλέως, καὶ δεινὸς μὲν ἐπῆλθε θόρυβος, ἐπὶ τέλους δὲ ὑπερίσχυσαν οἱ περὶ τὸν Ἀρρίδαϊον. Αὐτὸς μὲν, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ταράχου, ἐγένετο ἄφαντος, ἀπελθὼν εἰς τοὺς ἰδίους θαλάμους· ἀλλ' ἤδη ἐπανήγαγον αὐτὸν εἰς τὴν αἵθουσαν, ἐπέθηκαν ἐπ' αὐτὸν τὴν πορφύραν καὶ τὸ διάδημά τοῦ Ἀλεξάνδρου· ὁ Μελέαγρος, λαβὼν τὸν θώρακα καὶ τὰ ὅπλα, ἐστάθη ὀπισθεν τοῦ νέου βασιλέως ὡς σωματοφύλαξ, καὶ οἱ φαλαγγίται τύπτοντες τὰς σαρίσσας ἐπὶ τῶν ἀσπίδων, ἐχαιρέτιζον μὲν ἀγαλλόμενοι τὸν βασιλέα Φίλιππον, ἠπειλοῦν δὲ θάνατον εἰς τοὺς σφετερισθέντας τὴν βασιλείαν προδότας!

Τινὲς ὅμως τῶν μεγιστάνων, διαφυγόντες, ὑπεχώρησαν εἰς τὴν αἵθουσαν ὅπου ἔκειτο ὁ τοῦ βασιλέως νεκρός. Ἐκεῖ ἠθροίσθησαν περὶ Περδίκκαν ἑξακόσιοι περίπου ἔγκριτοι ἄνδρες, εἰς οὓς προσῆλθε καὶ ὁ Λαγίδης Πτολεμαῖος μετὰ τοῦ εὐγενοῦς ὕμλου τῶν βασιλικῶν παιδῶν. Ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ ἀσύλου τούτου κατεδίω-

ξαν αὐτοὺς οἱ φαλαγγίται μετὰ τοῦ Μελέαγρου καὶ τοῦ Ἀρριδαίου. «Περὶ ἐμὲ, ἀνέκραξε τότε ὁ Περδίκκας, περὶ ἐμὲ πάντες οἱ βουλόμενοι νὰ προφυλάξωσι τὸν τοῦ βασιλέως νεκρὸν.» Καὶ ἄγριος ἤδη ἐξερράγη ἄγων, ἱκάνοι δὲ τραυματίζαι καὶ νεκροὶ ἔπεσον ἑκατέρωθεν, μέχρις οὗ τινὲς τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγεμόνων, προσελθόντες εἰς μέσον, ἐξώρχισαν τοὺς ἀνθισταμένους νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὸν βασιλέα, καὶ εἰς τὴν περὶ αὐτὸν ὑπερέχουσαν δύναμιν τῆς φάλαγγος, προκρίνοντας ἀντὶ τῆς βεβιαίας καταστροφῆς ἐντιμον συνδιαλλαγὴν· πρῶτος δ' ὁ Περδίκκας κατέθεσε τὰ ὅπλα. Καὶ ὁ μὲν Μελέαγρος ἀπήτησε νὰ παραμείνωσι περὶ τὸν νεκρὸν οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ· οἱ δὲ, φοβούμενοι προδοσίαν, ἐξῆλθον κρυφίως τῶν τε ἀνακτόρων καὶ τῆς πόλεως καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν ὑπαίθρῳ· μόνος ὁ Περδίκκας μετὰ τινων παίδων ἐξηκολούθησε κατ' ἀρχὰς διατρίβων ἐν τῇ πόλει, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ προσοικειωθῇ ἔτι τοὺς φαλαγγίτας. Τῶντι οὗτος στρατὸς ἡδυνήθη, ἐν στιγμῇ παραφορᾶς, νὰ ἀντιπράξῃ εἰς τοὺς εὐπατρίδας, ἀλλ' ἅμα παρελθούσης τῆς πρώτης αὐτοῦ μέθης, δὲν ἡδύνατο εἰ μὴ νὰ σεβασθῇ τοὺς ἄνδρας ἐκείνους τοὺς ὁποίους εἶχε συνειθίσει νὰ τιμᾷ ἐπὶ πολλὰ ἔτη, εἶχε συνειθίσει νὰ βλέπῃ δικηρινομένους ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς· οὗ ἐθρήνη τὴν θάνατον. Ὁ Μελέαγρος ἡσθάνετο τοῦτο κάλλιον πινυρὸς ἄλλου· καὶ ἐπεχείρησε μὲν νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ φονεύσῃ τὸν ἐπιφανέστερον τῶν ἀντιπάλων, τὸν Περδίκκαν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ ἐπὶ τούτῳ σταλέντες στρατιῶται, ἅμα εὐρεθέντες ἐνώπιον τοῦ ἀνδρὸς, καὶ τοὶ μὴ ἔχοντες περὶ αὐτὸν εἰ μὴ ἐκκαίδεκα τῶν βασιλείων παίδων, ἠϊλαβήθησαν τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ καὶ τὴν ἐμβριθείαν τῶν λόγων, καὶ ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι καὶ δυσηρεστημένοι. Ἐδοκίμασε πρὸς τούτοις ὁ Μελέαγρος νὰ συγκροτήσῃ ἄνευ τῶν εὐπατριδῶν τὴν αὐτὴν τοῦ βασιλέως· ἀλλὰ πολλὰ ἐπεκράτει οὐδὲν ἤττον ἐν τε τοῖς βασιλείοις, ἐν τε τῷ στρατῷ ἀθυμία καὶ δυσπιστία. Μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον· οἱ ἔξω τῆς πόλεως στρατοπεδεύοντες ἱππεῖς, οἱ προσηπικαλούμενοι ἑταῖροι, εἰς οὗς προσῆλθεν ἤδη καὶ ὁ Περδίκκας, ἤρχισαν νὰ παρεμποδίζωσι τὴν εἰς Βαβυλῶνα εἰσαγωγὴν νέων τροφῶν· ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη ἐν αὐτῇ ἡ ταραχὴ, οἱ δὲ φαλαγγίται ἀπήτουν ταχεῖαν τινα λύσιν τῆς πρὸς τοὺς ἱππεῖς διενέξε-

ως, είτε διὰ πολέμου, είτε διὰ συνδιαλλαγῆς. Καὶ ἀπεστάλησαν λοιπὸν τρεῖς εἰς τὸ στρατόπεδον πρέσβεις, προσκαλοῦντες τοὺς ἑταίρους νὰ παύσωσι τὰς ἐχθροπραξίας· ἀλλ' ἔλαβον εἰς ἀπάντησιν, ὅτι οἱ ἱππεῖς δὲν θέλουσιν ἀποθέσει τὰ ὄπλα εἰ μὴ ὅταν ὁ βασιλεὺς παραδώσῃ τοὺς αἰτίους ἀπάσης ταύτης τῆς ἀνωμαλίας. Ἡ ἀπότομος αὕτη ἀπαίτησις δὲν ἐγένετο δεκτὴ, ἐξηκολούθησαν ὁμῶς αἱ διαπραγματεύσεις, ἰδίως διὰ τοῦ ἐπιτηδεῖου γραμματέως τοῦ Ἀλεξάνδρου, Εὐμένους τοῦ Καρδιανοῦ· ἐπεθύμει δὲ καὶ ὁ Περδίκκας τὸν συμβιβασμὸν, πεποιθὼς ὅτι, ἅμα πλησιάζῃ τὸν βασιλέα, θέλει ἀνατρέψῃ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Μελεάγρου. Ὅθεν, ἐν ἀρχῇ ἰουλίου, συνωμολογήθη μεταξὺ φάλαγος καὶ ἑταίρων σύμβασις, καθ' ἣν ὁ μὲν Ἀρρίδιαϊος, μετονομασθεὶς Φίλιππος, παρέμεινε βασιλεὺς, ἀλλ' ὅμως ἐμελλε νὰ μετάσχη τῆς βασιλείας καὶ ὁ ἀπὸ τῆς Ῥωξάνης παῖς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πρὸς δὲ τούτοις ἐν Εὐρώπῃ μὲν στρατηγὸς ἐκυρώθη ὁ Ἀντίπατρος, προστάτης δὲ τῆς βασιλείας ὁ Κρατερός· καὶ ἐπὶ πᾶσιν, ὁ μὲν Περδίκκας ἀνηγορεύθη χιλιάρχος, ὁ δὲ Μελέαγρος, ὑπαρχος αὐτοῦ. Ἐνταῦθα πάλιν μὴ συγχύσῃ ὁ ἀναγνώστης τὰ παλαιὰ ὀνόματα μὲ τὰ νέα καὶ ὑπολάβῃ τὴν χιλιarchίαν ἐκείνην τοῦ Περδίκκου ὡς μικράν τινα χιλίων ἀνδρῶν ἀρχήν. τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶχε παραλάβει ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς περσικῆς αὐλῆς, ὅπου ὁ χιλιάρχος δὲν προέστατο μόνον τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου τῶν ἱππέων ὁμίλου οἵτινες, ἐκκαλοῦντο «συγγενεῖς τοῦ βασιλέως», ἀλλὰ καὶ ἐν πᾶσιν εἶπετο ἀμέσως μετὰ τὸν βασιλέα, ἐκπροσωπῶν αὐτόν, ὅπως ὁ μέγας Βεζίρης τοῦ Σουλτάνου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τουρκικῇ αὐλῇ. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀρρίανδης, ὁμιλῶν περὶ τῆς χιλιarchίης ἐκείνης τοῦ Περδίκκου λέγει· « Περδίκκαν δὲ χιλιarchεῖν χιλιarchίας ἧς ἤρχεν Ἡφαιστίων· τὸ δὲ ἦν ἐπιτροπὴ τῆς πάσης βασιλείας. » Τοιοῦτον ἦτο τὸ ἀξίωμα τὸ ἀποδοθὲν εἰς τὸν Περδίκκαν διὰ τῆς ἡδὴ γενομένης συμβάσεως· τελεσθέντων δὲ τῶν ὄρκων ἐκατέρωθεν, πρῆλθασαν οἱ μὲν φαλαγγίται ἀπὸ τῆς πόλεως, ὑπὸ Μελέαγρον, οἱ δὲ ἑταῖροι ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου, ὑπὸ Περδίκκαν, καὶ ἐνωθέντες ἅπαντες περὶ τὰ τέλη τῆς Βαβυλωνος, εἰσῆλθον εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἡνωμένοι καὶ ἀγαλλόμενοι.

Ἀλλ' ἡ κοινὴ αὕτη ἀγαλλίασις δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ ἀρχι-

κός, ὃ ἀγέρωχος Περδίκκας δὲν εὐχαριστεῖτο εἰς τὴν τοιαύτην συνδιαλλαγὴν. Ἡ στασιάζουσα φάλαγξ ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῇ· ὁ αὐθάδης Μελέαγρος, ὁ τολμήσας ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἔπρεπε νὰ καταστῇ ἐκποδὼν. Ὅθεν, ἅμα ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν, διέταξεν ἐπίσκομον τοῦ στρατοῦ ἀγνείαν ἦτοι καθαρισμὸν, ἕνεκα τῆς προγεγενημένης ἀνωμαλίας καὶ ἀδελφοκτονίας. Ἡ ἀγνεία ἐτελεῖτο, κατὰ τὰ πάτρια τῶν Μακεδόνων, ὡς ἐξῆς. Ἐδιγοτομείτο κύων καὶ τὰ δύο αὐτοῦ τμήματα κατετίθεντο, ἐν πεδίῳ ἀναπεπταμένῳ, εἰς τινα ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ αὐτῶν διήρχετο σύμπας ὁ στρατός, πρῶτον τὰ ὅπλα τῶν προτέρων βασιλείων, ἔπειτα ὁ βασιλεὺς περιστοιχισμένος ὑπὸ τῶν παιδῶν, κατόπιν οἱ ἱππεῖς καὶ τελευταῖον οἱ πεζοί· καὶ μετὰ τὴν ἀγνείαν, συνεπληροῦτο ἡ τελετὴ διὰ προσποιητῆς μεταξὺ τῶν πεζῶν καὶ τῶν ἱππέων μάχης. Οὕτω λοιπὸν ἐγένοντο τὰ πράγματα καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου· ἀλλ' ὅτε ἀντιπαρετάχθησαν τὰ δύο σώματα, ἔνθεν μὲν οἱ ἱππεῖς καὶ οἱ ἐλέφαντες ὑπὸ τὸν βασιλέα καὶ τὸν Περδίκκαν, ἔνθεν δὲ οἱ πεζοὶ ὑπὸ τὸν Μελέαγρον, ἵνα συγκροτηθῇ ἡ προσποιητὴ μάχη, καὶ ἤρξατο ἤδη τὸ τῶν ἱππέων κίνημα, διεδόθη αἶφνης μεταξὺ τῶν φαλαγγιτῶν ἡ φήμη, ὅτι μελετᾶται προδοσία· καὶ πολλοὶ μὲν ἄφρονουν ὅτι δεόν τὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πόλιν, διότι, ἐν πεδίῳ ἀναπεπταμένῳ ἀντιπαρτασσόμενοι εἰς τοὺς ἱππεῖς, ἤθελον ἀπολεσθῇ, ἄλλοι δὲ πάλιν ἐδίσταζον νὰ ἀνατρέψωσιν οὕτω τὴν μόλις ἀνορθωθείσαν συμφιλίωσιν. Ἐντῷτοις ἐπλησίασε τὸ ἱππικόν· καὶ τότε προκαλπίζας ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Περδίκκου καὶ μιᾶς ἱλῆς εἶνα συμπληρωθῇ ἡ ἀγνεία, ἀνέκραξεν, ἀνάγκη νὰ παραδοθῶσιν οἱ πρωτοεργοὶ τῆς στάσεως καὶ λάβωσι τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας αὐτῶν. Ὁ Ἡπειλῆσε δὲ ὅτι, ἐὰν παρακούσωσιν εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην, θέλει ἐξωθήσει τοὺς ἐλέφαντας ἐπὶ τὴν φάλαγγα. Ἡ φάλαγξ ἔμεινεν ὡς ἐμπερόντητος ἀκούσασα τὸν ἀπροσδόκητον τοῦτον λόγον, ἐνῷ ὁ βασιλεὺς, πλησιάζας, ἐκάλεσεν ἀπὸ τὰς τάξεις αὐτῶν ὀνομαστὶ ὄλους ὅσοι, κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς ἐπιούσης τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, συνταχθέντες μετὰ τοῦ Μελεάγρου, εἴχον ἐξέλθαι τῶν βασιλείων. Τριακόσιοι περίπου οὕτω συνεληφθῆσαν Ἰμακεδόνες, καὶ ἐν τῷ ἅμα, βίβθέντες εἰς τοὺς ἐλέφαντας, κατε-

σπαράχθησαν ὑπ' αὐτῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ συνεπληρώθη ἡ Οὐσία αὕτη διὰ μεγαλητέρου τινὸς θύματος. Ἐν ὧσιν διήρκει ἡ φοβερὰ ἐκείνη σκηνή, ὁ Μελέαγρος δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐν τῇ φάλαγγι τάξιν· ἅμα ὅμως ἐπανελθόντων τῶν στρατευμάτων εἰς τὰ ἴδια, θεωρῶν ὅτι προδήλως κινδυνεύει, κατέφυγεν εἰς ἕνα τῶν ναῶν τῆς πύλεως. Ἀλλὰ τότε ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Περδίκκας εἶπον ὅτι, διὰ ταύτης τῆς φυγῆς, αὐτὸς ἐκυτὸν ὠμολόγησεν ἐνοχον θανάτου, καὶ διέταξαν νὰ φανουθῇ ἐν τῷ ναῷ.

Διὰ τοῦ τολμηροῦ τούτου ἅμα καὶ συνετοῦ ἔργου ἐπροοιμιάζειν ὁ Περδίκκας εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ νέος χιλιάρχος ἤγνοει, ὅτι, καὶ τοι σωφρονίσας τὴν φάλαγγα, καὶ τοι ἀπαλλαγείς τοῦ Μελεάγρου, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρήσῃ ἀσφαλῆ τὴν ἀρχὴν, ἐνόσῃ ἔβλεπε περὶ αὐτὸν καὶ τὸν βασιλέα, τοσοῦτους εὐκλαεῖς συστρατήγους, ὧν πολλοί, ἂν ὅχι ἄπαντες, εἶχον ἴσα πρὸς αὐτὸν δικαιώματα εἰς τὸ ὑπέρτατον ἐκεῖνο ἀξίωμα. Ναὶ μὲν ὁ Περδίκκας ἦτο ἀνὴρ εὐσταθὴς καὶ ῥέκτης, καὶ εἶχε προσφέρει ἐπὶ μακρὸν λαμπρὰς ὑπηρεσίας εἰς τε τὸν Φίλιππον καὶ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον· ἀλλ' οὔτε λόγῳ τῶν ἀρετῶν, οὔτε λόγῳ τῶν ὑπηρεσιῶν ἦτο ἀνώτερος πάντων τῶν σωματοφυλάκων καὶ τῶν ἄλλων ἐγκρίτων συναθλητῶν τοῦ τελευταίου βασιλέως. Ναὶ μὲν εἶλκε τὸ γένος ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ τῆς Ὀρεστίδος οἴκου· ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς οὐδὲν ἥττον ἐπιφανεῖς προπάτορας, ὁ Ἀντίγονος, ὁ Πολυσπέρχων, ὁ Λεοννάτος. Ναὶ μὲν ἦτο ὁ πρεσβύτερος τῶν σωματοφυλάκων, διὸ ὁ Ἀλέξανδρος, ἀποθνήσκων, εἰς αὐτὸν παρέδωκε τὸν δακτύλιον· ἀλλὰ τὸ τυχαῖον τοῦτο τῆς ἀρχαίας τάτος περιστατικὸν δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχον μέγα κύρος εἰς τὰς παρούσας δυσχερεῖς περιστάσεις. Τὸ δὲ ἱστορικόν, ὅτι ὁ βασιλεὺς, ἐρωτηθεὶς τίνοι καταλείπει τὴν βασιλείαν, ἀπεκρίθη « τῇ κρατίστῳ », ἐπενοήθη, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Χιλιάρχου ἵνα ἐνισχύσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Περδίκκας ᾔσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ μὴν ἀφήσῃ ἡνωμένους περὶ τὸν βασιλέα ἅπαντας τοὺς μεγιστᾶνας ἐκείνους, οἵτινες, ἀπαξ συμφωνήσαντες πρὸς ἀλλήλους, εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ καταβάλωσιν αὐτόν. Ἵνα δὲ διασκορπίσῃ αὐτούς, ἐπιτέθειον ἐγὼμίσε νὰ

ἐπιχειρήσῃ νέαν τῶν σατραπειῶν διανομήν, ἣν ἐπεθύμουν βεβαίως καὶ οἱ φιλοδοξότατοι τῶν στρατηγῶν, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τοῦ ν' ἀποδώσιν εἰς τὰς μεγάλας ἐκείνας καὶ ἀπομεμακρυσμένας διοικήσεις πολὺ πλεόν ἀνεξάρτητοι καὶ ἰσχυροὶ παρ' ὅτι ἦσαν ἐν τῇ κέντρῳ τῆς κυβερνήσεως. Ἀμέσως λοιπὸν τὴν ἐπιούσαν τῆς ἀγνείας, προσεκάλεσεν ὁ Περδίκκας τοὺς στρατηγοὺς εἰς συνέλευσιν καὶ διεκοίνωσεν εἰς αὐτοὺς, ἐπ' ὀνόματι τοῦ βασιλέως, ὅτι, ἕνεκα τῶν δυσχερῶν περιστάσεων τοῦ κράτους καὶ πρὸς ἀμοιβὴν τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν ἃς πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων προσήνεγκον τῇ βασιλείᾳ, εὐλογον ἐθεωρήθη νὰ διαταχθῶσιν αἱ ἀκόλουθοι οὐσιώδεις μεταβολαί, περὶ τε τὴν διοίκησιν τῶν σατραπειῶν, καὶ περὶ τὰ ἀνώτατα τοῦ στρατοῦ ἀξιώματα.

Ὁ μὲν Περδίκκας ἔμελλε νὰ παραμείνῃ παρὰ τῷ βασιλεῖ, διατηρῶν τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν ὅλων τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων ὅσα δὲν ἀνῆκον εἰς τὰς κατ' ἰδίαν σατραπείας· ἔμελλε πρὸς τούτοις, ὡς ἐπιμελητὴς αὐτοκράτωρ, νὰ φέρῃ τὴν βασιλικὴν σφραγίδα, ἅπασαι δὲ αἱ ἀρχαὶ τοῦ βασιλείου, αἱ τε στρατιωτικαὶ καὶ αἱ πολιτικαὶ, δι' αὐτοῦ ἔμελλον νὰ λαμβάνωσι τὰς βασιλικὰς διαταγὰς. Τὸ ἀξίωμα τῆς χιλιαρχίας ἀπεδόθη εἰς τὸν Σέλευκον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντιόχου, πρότερον ὄντα ἡγεμόνα τῶν παιδῶν. Ὁ Σέλευκος οὗτος, ὃν θέλομεν ἰδεῖ βραδύτερον ἰδρυτὴν γενόμενον τοῦ μεγάλου κράτους τῶν Σελευκιδῶν, ἤδη ὡς μόλις τριακονταέτης, εἶχε διαπρέψει ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἐκστρατείᾳ καὶ μάλιστα εἰς τὴν περὶ τὸν Ὑδάσπην ποταμὸν μάχην, ἄγων τὸ εὐγενὲς ἐκεῖνο τοῦ στρατοῦ σώμα· ἔπειτα κατὰ τὴν μεγάλην πανήγυριν, τὴν εἰς Σοῦσα τελεσθεῖσαν (σελ. 162—163), ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Ἀλέξανδρος τὴν Σπιταμένους τοῦ Βακτρίου ἡγεμόνος παῖδα· νῦν δὲ, διὰ τὴν τόλμην αὐτοῦ, καὶ τὴν καρτερίαν, καὶ τὴν ἐξαισίαν ῥώμην, ἅμα δὲ τὸ προσήνεγες καὶ τὸ συντετὸν, ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ ἰδίως ἐπιτήδειος πρὸς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἄλλως τε δὲν ἤθελε νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς ἓνα τῶν πρεσβυτέρων στρατηγῶν, τῶν τούτου ἕνεκα ἐπικινδυνότητων ὄντων ἀντιπάλων. Ἡγεμὼν δὲ τῶν παιδῶν προσχειρίσθη, ἀντὶ τοῦ Σελεύκου, Κάσσανδρος, ὁ Ἀντιπάτρου, ὅστις ὀλίγον πρὸ τῆς τοῦ βασιλέως τελευτῆς εἶχεν ἔλθει εἰς Βαβυλῶνα κομίζων ἐντολὰς τοῦ πατρὸς. Ὁ Κάσσανδρος, μικρὸν νεώτερος ὢν τοῦ Σελεύκου,

καὶ μέχρι τῆς εποχῆς ταύτης μὴ διατελέσας ἔτι ἐν τῇ βασιλικῇ ὑπηρεσίᾳ, προήχθη αἰφνης εἰς ἐν τῶν ἐντιμοτάτων ἀξιωματίων τοῦ στρατοῦ, τὸ μὲν διότι ὁ Περδίκκας ἠλπίζεν οὕτω νὰ προσοικειωθῇ τὸν γέροντα Ἀντίπατρον, τὸ δὲ διότι ἐνόμιζε φρόνιμον νὰ κρατήσῃ παρ' ἐαυτῷ ὡς ὄμηρον τὸν υἱὸν τοῦ. Τὰς ἄλλας ἐν τῷ γενικῷ ἐπιτελείῳ γενομένας τότε μεταβολάς, δὲν γνωρίζομεν. Τὰ δὲ κατὰ τὰς σατραπειάς διετάχθησαν ὡς ἀκολουθῶς.

Ἡ Αἴγυπτος ἦτο μία τῶν μᾶλλον λόγου ἀξίων σατραπειῶν τοῦ ὅλου κράτους, διὰ τὴν θέσιν αὐτῆς, τὴν ταχέως προαχθεῖσαν εὐημερίαν καὶ τὴν πρὸ ὀλίγων μὲν μόλις ἐνιαυτῶν ἰδρυθεῖσαν, ἀλλ' ἤδη θυμωσάσας ἀκμάσασαν πρωτεύουσαν Ἀλεξάνδρειαν. Ταύτης τῆς σατραπειᾶς ἡγεμὼν κατέστη ὁ σωματοφύλαξ Πτολεμαῖος ὁ Ἀΐγου, εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων τοῦ Ἀλεξάνδρου στρατηγῶν. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἦτο πρὸ καιροῦ μέγα ἐν τῷ κράτει, ἐλέγετο μάλιστα ὅτι ἦτο ὄχι τοῦ Ἀΐγου, ἀλλὰ τοῦ βασιλέως Φιλίππου υἱός, καὶ τρυφόντι εἶχε πολλὰ τῶν χαρκτηριστικῶν τοῦ ἐξόχου ἐκείνου ἀνδρός, ἰδίως τὴν ἐπιτηδεύτητα τοῦ νὰ ἐκτιμᾷ τὰς περιστάσεις καὶ νὰ ὠρελῇται ἀπὸ αὐτῶν ὅσον δεῖ, ἤγουν οὔτε πλεονέκτηρα, οὔτε ὀλιγώτερα ἐπιζητῶν πλεονεκτήματα ἀφ' ὧσα εὐλόγως δύνανται ἐκάστοτε νὰ παραγάγωσιν. Ἡ μετριότης αὕτη δὲν ἀναδεικνύει Ἀλεξάνδρου, δορυκτῆτορας, ἀναδεικνύει ὅμως θεμελιωτάς διηκρεστέρων ἰδρυμάτων ὅθεν θέλομεν ἰδεῖ τὸν Πτολεμαῖον ἀρχηγέτην γενόμενον μακρᾶς καὶ πολυχρότου ἐν τῇ ἱστορίᾳ βασιλικῆς δυναστείας.

Τῆς ἐντὸς τοῦ Εὐφράτου Συρίας, ἥτοι τῆς χώρας ἥτις, ἀπλουμένῃ μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ τούτου καὶ τῆς παραλίας, περιελάμβανε καὶ τὰς Φοινικικὰς πόλεις, σατράπης προεχειρίσθη Λαομέδων ὁ Λαρίχου, Μιτυληναῖος. Ὁ διορισμὸς οὗτος ἀνδρὸς Ἑλλήνος εἰς μίαν τῶν λαμπροτέρων τοῦ κράτους σατραπειῶν, μαρτυρεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰσαχθεῖσαν ἐντελῆ μεταξὺ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων ἰσότητά· διότι ἵνα διορισθῇ εἰς τὴν σατραπείαν ταύτην, ὁ Λαομέδων ἦτο βεβαίως εἰς τῶν μεγιστάνων τῆς αὐλῆς. Καὶ ἐπειτα εἶναι γνωστὸν ὅτι οὗτος ἦτο εἰς τῶν πιστῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου φίλων, τῶν ἐξορισθέντων τούτου ἕνεκα ἐκ τῆς Μακεδονίας, τῷ 337 (σελ. 67), καὶ ἐν οἷς, παρεκτὸς αὐ-

του, συγκατελέγοντο ὁ Νέαρχος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Λαομέδοντος· Ἐριγύιος. Βασιλεύσαντος δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Λαομέδων ἐπέστρεφεν εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ τῷ 332, δι' ἣν εἶχε γνῶσιν τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ἐπατράπη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τὴν διοίκησιν τῶν αἰχμαλώτων.

Ἡ σατραπεία Κιλικίας δὲν διεκρίνετο οὔτε διὰ τὴν ἑκτασιν αὐτῆς, οὔτε διὰ τὴν εὐπορίαν· ἀλλὰ στρατιωτικῶς ἦτο λόγου ἀξία, καθὸ συνάπτουσα τὴν δυτικὴν Ἀσίαν μετὰ τῆς ἀνατολικῆς. Ἀνετίθη δὲ εἰς τὸν ταξίαρχον Φιλώταν. Πρὸς δυσμὰς συνῶρευσεν τῇ Κιλικίᾳ, ἡ Παμφυλίᾳ, τὴν ὁποίαν, ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔλαβε, σὺν τῇ Λυκίᾳ, ὁ περιώνυμος τοῦ στόλου ἡγεμὼν Νέαρχος. Καὶ ἡδὴ δὲ φαίνονται αἱ χώραι αὗται εἰς αὐτὸν ἐπιτραπείσαι, ἀλλ' οὗτος, προτιμῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἀρχηγίαν τῆς κατὰ τὴν μεσημβρινὴν θάλασσαν ναυτικῆς τῶν Μακεδόνων δυνάμεως, ἀνέθηκε προσωρινῶς τὴν σατραπείαν αὐτοῦ εἰς Ἀντίγονον τὸν Φιλίππου.

Ὁ Ἀντίγονος οὗτος, ἔλκων τὸ γένος ἐκ τοῦ βασιλείου τῆς ἑλληνικῆς οἴκου, καὶ μεγαλεπήβολος ὢν, προεχειρίσθη ἔτι ἀπὸ τοῦ 333 σατράπης τῆς μεγάλης καλουμένης ἡ ἰδίως Φρυγίας, χώρας ἑκτετε δυσκυβερνήτου ἕνεκα τῶν ληστρικῶν ὀρεινῶν φύλων καὶ τῶν σχεδὸν ἀνεξαρτήτων συμμάχων ὑφ' ὧν περιεστοχιζέτο. Διότι πρὸς μεσημβρίαν μὲν ὦκουν οἱ Πισίδαι καὶ οἱ Ἰσαυροί, οἵτινες πολλάκις ἐτάραττον τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν, καὶ ἐνόησε ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τοὺς Μακεδόνας στρατηγούς· ἡγωνίζοντο. Πρὸς δὲ τὸ βορειοανατολικόν, εἰς τὴν πρὸς τῷ Πόντῳ Καππαδοκίαν, ἦτις βραδύτερον ἀπλῶς Πόντος ἐκλήθη, ἐδυνάστευεν ὁ γηραιὸς Ἀριαράθης, ἔχων, ὡς ἐφημίζετο, πεζοὺς μὲν τρις μυρίους, ἵππεις δὲ ἀρίστους μυρίους καὶ πεντακισχιλίους. Πρὸς βορρᾶν δὲ οἱ Παφλαγόνες, εἶχον μὲν ὑποταχθῆ τῷ 333 εἰς τὸν βασιλέα, καὶ ὑποβλήθη τότε ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐφορείαν τοῦ σατράπου Φρυγίας, ἀλλ' ἐπὶ ταῖς ὁροῖς ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὴν ἰδίαν δυναστείαν καὶ ὅτι μακεδονικὰ στρατεύματα δὲν θέλουσιν εἰσελθεῖ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Ἔνεκα λοιπὸν τοιούτων γειτόνων, ὁ Ἀντίγονος εἶχεν ἀνέκαθεν πολλὰ ἀνὰ χεῖρας πράγματα· ἡδὴ δὲ ὁ Περδίκκας ἐφρόντισεν νὰ προσθέσῃ νέας δυσκολίας εἰς τὸν φιλόδοξον ἐκείνον σατράπην· δι-

ὅτι ἡ τε Καππαδοκία, ἡ τε Παφλαγονία κατετάχθησαν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, καὶ ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ κυριευθῇ σιν ἐπὶ τούτῳ, ὁ Ἀντίγονος προσεκλήθη νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν κατὰ τὴν αὐτῶν.

Τῷ οὖν τῇ Παφλαγονία, ἡ μεγάλη Καππαδοκία (ἡ πρὸς τῷ Ταύρῳ καὶ μεγάλη καλουμένη) καὶ ἡ πρὸς τῷ Πόντῳ Καππαδοκία, μέχρι Τραπεζοῦντος πρὸς ἀνατολάς, ἐπετράπησαν ὑπὸ τοῦ Περδίκκου εἰς τὸν Καρδιανὸν Εὐμένην, ὅστις, καίτοι τὸ γένος Ἕλλην ὢν, εἶχε διατελέσει ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ στρατηγὸς κατὰ τὴν Ἰνδικὴν ἀπεστάλη, καὶ τὴν Περδίκκου παρέλαβεν ἱπαρχίαν, ὅτε ὁ Περδίκκας, ἀποθανόντος τοῦ Ἡφαιστίωνος, εἰς τὴν ἐκεῖνου προῆλθε τάξιν. Ὡς τε ὁ Ἕλλην οὗτος ἦτο εἰς τῶν μεγιστάνων τῆς αὐλῆς, διακρινόμενος οὐ μένον ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ἀνδρείᾳ αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ κράτους ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ ἀπομακρύνῃ καὶ τοῦτον ἀπὸ τοῦ βασιλέως, ἀναθεὶς δὲ αὐτῷ σατραπείαν ἦν κατὰ μέγα μέρος ὥφειλε νὰ κατακτήσῃ ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ δυνάστου Ἀριαράθου, καὶ παραγγέλων τὸν Ἀντίγονον νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ, ἀπησχόλησεν ἀμφοτέρους εἰς δυσχερῆ πράγματα.

Σατραπὴς τῆς μὲν Καρίας ἀνεδείχθη Ἀσάνδρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Παρμενίωνος· τῆς δὲ Λυδίας, ὁ Μένανδρος, τῆς δὲ μικρᾶς Φρυγίας, τῆς ἐφ' Ἑλληςπόντῳ, ὁ περιώνυμος σωματοφύλαξ Λεοννάτος, διότι ἡ μικρὰ Φρυγία ἦτο μία τῶν ἀξιολογωτέρων σατραπειῶν τοῦ κράτους, λόγῳ τοῦλάχιστον στρατιωτικῷ. Τὴν μικρὰν Φρυγίαν ὥφειλε νὰ διέλθῃ πᾶς ὁ θέλων ἀσφαλέστερον καὶ προχερότερον νὰ μεταβῇ εἴτε ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, εἴτε ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν· ὥστε ὁ δεσπότης τῆς ἐφ' Ἑλληςπόντῳ Φρυγίας ἐδέσποζε τῆς κυριωτάτης πύλης, ἥτις διήρει εἰς δύο τὸ ὅλον κράτος. Τούτου ἕνεκα ὁ μὲν Περδίκκας ἔδωκε τὴν σατραπείαν ταύτην εἰς φίλον πιστόν, τὸν Λεοννάτον, ὅστις πλείστον συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ κατισχύσῃ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ ὁ Ἐπιμελητὴς· ὁ δὲ Λεοννάτος πάλιν εὐχαρίστως ἐδέχθη αὐτὴν, ὡς δυναμένην μέχρι τινὸς ν' ἀντισταθμίσῃ τὸ μέγα ἐν τῷ κράτει ἀξίωμα τοῦ Περδίκκου.

Ἐν Εὐρώπῃ ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῆς χώρας ἦν πρότερον ἐδούκει ὁ Ἀντίπατρος, ἡ Θράκη καὶ ἰδίως ἡ Θρακικὴ Χερσόνησος, ἐπιτρα-

πέψα εἰς τὸν σωματοφύλακα Δυσίμαχον, στρατηγὸν ὄντα ἄριστον καὶ φίλον ὡς αὐτῷ πιστὸν τοῦ Ἐπιμελητοῦ. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι ἡ Χερσονήσος εἶχεν ἐν μέρει τοῦλάχιστον τὴν ἀξίαν τῆς ἐρ' Ἑλλησπόντῳ Φρυγίας· διότι ὅν λόγον ὁ αὐτῆς ἄρχων ἦτο κύριος τῆς ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην διαβάσεως, τὸν αὐτὸν λόγον ὁ τῆς Χερσονήσου ἄρχων προχείρως διέδαινε ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν. Εἰς δὲ τὰς λοιπὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἦτοι εἰς τὰς χώρας τῶν Ἰλλυριῶν, τῶν Τριβαλλῶν, τῶν Ἀγριάνων, εἰς τὴν ἰδίως Μακεδονίαν, εἰς τὸ ὑποκειμενον τοῖς Μακεδόσι μέρος τῆς Ἠπείρου, καὶ εἰς τὴν ἰδίως Ἑλλάδα, δὲν ἔμεινεν ὡς πρότερον ἀπαραμείωτον τὸ τοῦ Ἀντιπάτρου κράτος, πρὸς δὲν δὲν διέκειτο καλῶς ὁ Περδίκκας· ἀλλ' ὁ μὲν Ἀντίπατρος ἀνηγορεύθη στρατηγὸς αὐτοκράτωρ, ἡ δὲ αὐτόθι προστασία τῆς βασιλείας ἀνετέθη εἰς τὸν Κρατερόν, ἦγουν ὁ πρῶτος διωρίσθη στρατιωτικὸς διοικητῆς, ὁ δὲ δεύτερος πολιτικὸς διοικητῆς τῶν χωρῶν τούτων.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ κατὰ τὰς δυτικωτέρας ἀσιανὰς σατραπείας καὶ τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπην διαταχθέντα. Εἰς δὲ τὴν ἀνατολικωτέραν Ἀσίαν δὲν ἐγένοντο πολλαὶ περὶ τὴν διοίκησιν μεταβολαί. Τὰς μὲν ἐπέκεινα τοῦ Ἰνδοῦ χώρας διετήρησαν, ὡς πρότερον, οἱ βασιλεῖς Πῶρος καὶ Ταξίλης, σχεδὸν ἀνεξάρτητοι ἤδη ὄντες ἀπὸ τοῦ μακεδονικοῦ κράτους. Ἡ ἐντὸς τοῦ Ἰνδοῦ σατραπεία ἦν ἐκυβέρνησε, μέχρι τοῦ ἔτους 324, ὁ πατὴρ τοῦ σατράπου τῆς μεγάλης Φρυγίας Ἀντιγόνου, Φίλιππος, τὸν ὁποῖον ἀποθανόντα ἐπετρόπευσεν ὁ τῶν αὐτόθι στρατευμάτων ἡγεμὼν, ἤδη ἀνετέθη εἰς Πύθωνα τὸν Ἀγήνορος, ὃν ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε καταλίπει, τῷ 325, σατράπην τῆς περὶ τὸν κάτω Ἰνδὸν χώρας. Τὴν χώραν τῶν Παροπαιμισαδῶν διεφύλαξεν Ὁξυάρτης ὁ τῆς Ῥωζάνης πατὴρ. Ὡς αὐτῶς παρέμειναν ἡνωμένοι ὑπὸ Σιδύρτιον ἡ Ἀραχωσία καὶ ἡ Γεδρωσία· καὶ ἡ Ἀρία δὲ καὶ ἡ Δραγγιανὴ διετήρησαν τὸν προηγούμενον αὐτῶν σατράπην, τὸν Σόλιον Στασάνορα. Ἐκ τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Καυκάσου χωρῶν, ἡ Βακτριανὴ ἔμεινεν ὑπὸ Ἀμύνταν, ἡ Σογδιανὴ ὑπὸ Φίλιππον, ἡ Παρθυαία ὑπὸ Στάγνορα, ἡ Ἑρκανία καὶ ἡ Ταπουρία ὑπὸ Φραταφέρην.

Εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τῶν χωρῶν τούτων κειμένης ἐπαρχίας

ἔχοντο, ὥς φαίνεται, μεταβολαὶ τινές. Τὴν τῆς μεγάλης Μηδίας σατραπείαν διετήρησε μὲν ὁ Ἀτροπάτης, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα ἔγημεν εἰς Σούσα ὁ Περδίκκας· ἀλλὰ τῆς μικρᾶς Μηδίας σατράπης προσεγείρισθαι ὁ σωματοφύλαξ Πύθων ὁ Κρατεῖ, διαταχθεὶς· καὶ ἐδρεύει εἰς Ἐκβάτανα. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀνὴρ νεωτεροποιός, φρονήματος πλήρης καὶ στρατηγὸς ἐπιτήδειος, κατήντησε μετ' οὐ πολὺ νὰ περιορίσῃ τὸν Ἀτροπάτην εἰς μόνον τὸ βορειότερον τῆς Μηδίας μέρος, τὸ ὑπὸ τῆς ὥραιας τοῦ Ἀράξου κοιλάδος διασχιζόμενον, ὅπου ἀφ' ἑτέρου ὁμοῦς ὁ ἰθαγενὴς οὗτος δυνάστης ἀπέβη ἀνεξάρητος, μεταβιβάσας καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους τὴν ἡγεμονίαν ἐκείνην τὴν ἀπὸ αὐτοῦ μετονομασθεῖσαν Ἀτροπατηνήν. Ἡ ἀρμενικὴ σατραπεία ἡ κειμένη ἐν τῷ μεταξύ τῆς Μηδίας καὶ τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας προέκειτο νὰ καταλάβῃ ὁ Εὐμένης, παρεδόθη εἰς τὸν ἀρχιυπασπιστὴν Νεοπτόλεμον, τὸν ἔλκοντα μὲν τὸ γένος ἀπὸ τῶν Αἰακιδῶν, διαπρῆφντα δὲ εἰς τὴν τῆς Γάζης πολιούκιν. Τὴν δὲ μεσημβρινῶς πρὸς ἐκείνην συνορεύουσαν Μεσοποταμίαν, ἥτοι τὴν ἐκτὸς τοῦ Εὐφράτου Συρίαν, ἔλαβεν ὁ Ἀρχέλαος, καὶ τὴν Βαβυλωνίαν, ὁ Ἄρχων. Εἰς τίνα ἐπετράπη ἡ Σουσιανή, ἄγνωστον· ἄδηλον ὡσαύτως ἂν ἡ Παραιτακηνὴ ἐξηκολούθησεν ἀποτελοῦσθαι ἰδίαν σατραπείαν, ἢ ἠνώθη εἴτε μετὰ τῆς Μηδίας, εἴτε μετὰ τῆς Περσίδος. Τὴν δὲ Περσίδα διετήρησεν ὁ προηγούμενος αὐτῆς σατράπης, ὁ σωματοφύλαξ Πευκέστας, καθὼς καὶ τὴν συνορεύουσαν αὐτῇ Καρμανίαν ὁ αὐτὸς Τληπόλεμος ὃν προέταξεν αὐτῆς Ἀλέξανδρος τῷ 325.

Τοιουτοτρόπως διέταξεν ὁ Περδίκκας τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους. Τὸ μέγα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔργον ἐφαίνετο, ἐκ πρώτης ὄψεως, προσωρισμένον νὰ διατηρηθῇ ἀκέραιον. Μετ' ὀλίγον ἢ Ῥωξάνη ἔτεκεν υἱόν, ὃν ὁ στρατὸς ἐχαιρέτισεν ἀγαλλόμενος ὡς βασιλέα Ἀλέξανδρον. Περὶ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἐτελέσθη πανηγυρικῶς ἡ τοῦ τεθνεώτος βασιλείως ἐκφορὰ, καὶ ἔπειτα ἀπῆλθον εἰς νέοι σατράπαι εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν. Ἐν γένει ἡδυνάτο τις νὰ νομίσῃ πρὸς στιγμὴν ὅτι ὁ κόσμος ἀνεγνώρισε τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπιμελητοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα τὰ ὅποια ἐνυπῆρχον ἐν τῇ αὐλῇ τε καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἦσαν ἰσχυρότερα τῆς βώμης καὶ τῆς

συνέσεως τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐφαντάσθη ὅτι εἰμπορεῖ νὰ συντηρήσῃ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατασκευασθέντα κολοσσόν. Ἡ Ῥωξάνη, φθονοῦσα τὴν Στάτειραν, ἣν ὁ Ἀλέξανδρος ἐγήμεν εἰς Σούσα, προσήγαγε δι' ἀπάτης εἰς Βαβυλῶνα ἔτι πρὸ τοῦ τοκετοῦ αὐτῆς, ἐκείνην τε καὶ τὴν ἀδελφὴν ἐκείνης Δρύπετιν, τὴν νέαν τοῦ Ἡφαιστίου-νος χήραν, καὶ ἀπέκτεινεν ἀμφοτέρους, καὶ τοὺς νεκροὺς αὐτῶν εἰς φρέαρ κατέβαλε καὶ συνέχωσεν, εἰδότες ταῦτα τοῦ Περδίκκου καὶ συμπράττοντος. Οὕτως ἐξέλιπον οἱ δύο τελευταῖαι γόνοι τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Περσῶν, καὶ οὕτως ἐπροοιμιάσθη ἡ σειρὰ τῶν δολοφονιῶν, δι' ὧν ἐπέπρωτο νὰ ἐξοντωθῇ ἅπασα ἡ τοῦ Ἀλεξάνδρου γενεά. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐστασίασαν συνάμα σχεδὸν τὰ δύο ἀπώτατα τοῦ Κράτους ἄκρα, τὸ τε βορειοανατολικόν, τότε νοτιοδυτικώτατον, καὶ οὕτως ἐπροοιμιάσθη ἡ σειρὰ τῶν στάσεων δι' ὧν ἐπέπρωτο νὰ διαλυθῇ τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κράτος. Ἡ ἐπικῆδειος αὐτοῦ τελετὴ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία περίστασις καθ' ἣν ὁ μακεδονικὸς στρατὸς διστελέσεν ἐν εἰρήνῃ ἡνωμένος· οἱ δὲ ἀπελθόντες εἰς τὰς ἐπαρχίας σατράπαι δὲν ἐμελλον πλέον νὰ ἀπαντηθῶσιν εἰμὴ ὡς πολέμιοι κατ' ἀλλήλων ἀντιπαρατεταγμένοι.

Τῶντι ἄμα ἐγνώσθη ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου, αἱ στρατιωτικαὶ ἀποικίαι τῶν βορειοανατολικωτέρων σατραπειῶν συνεννοηθεῖσαι ἀπέστησαν· οἱ δὲ συγκροτοῦντες αὐτὰς ἄνδρες, τὸ μὲν γένος Ἕλληνες οἱ πλείστοι ὄντες, συμποσοῦμενοι δὲ ἀφοῦ ἠνώθησαν δλοὶ εἰς 20,000 πεζῶν καὶ 3000 ἱππέων, ἐκίνησαν ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, ὑπὸ τὴν Αἰνιᾶνα Φίλωνα. Καὶ τούτους μὲν τοὺς στασιαστὰς, κατετρόπωσε καὶ κατέσφαξε, καθ' ὁδὸν ἀπαντήσας, ὁ ἐπ' αὐτοὺς ἀμέσως ἀποσταλεὶς σατράπης τῆς Μηδίας Πύθων ὁ Κρατεῖς. Ἀλλὰ συγχρόνως σχεδὸν μέγα ἐξερρήγνυτο ἐν τῇ Ἑλλάδι κατὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας κίνημα.

Τὸ κίνημα τοῦτο παρεκκευάσθη ἐν Ἀθήναις. Ἄμα ἀναγγελθέντος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀπέθανεν, ὁ μὲν Δημάδης ἀνέκραξε τὸ πολυθρύλλητον ἐκεῖνο· «οὐ τέθνηκεν Ἀλέξανδρος, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὥς γὰρ ἂν ἡ οἰκουμένη τοῦ νεκροῦ.» Ἀλλὰ πλείστοι ἄλλοι ῥήτορες ἀναπηδήσαντες εἰς τὸ βῆμα, ἐβόων ὅτι ὁ βασιλεὺς βεβαίως ἀπέθανε· καὶ ὅτι εἴπερ ποτ' ἄλλοτε πάρεστιν

ἦδη καιρὸς ὃ ἀποβάλλωσι τὸν μακεδονικὸν ζυγόν. Ὁ γηραιὸς Φωκίων ἠγωνίζετο κατὰ τὸ σύνθημα νὰ κατευνάσῃ τὸ πλῆθος καὶ προέτρεπεν αὐτὸ νὰ ἀναβάλῃ τοῦλάχιστον πᾶσαν ἀπόφασιν πρὶν ἢ ἐλευθῶσιν ἀσφαλέστεραι περὶ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως εἰδήσεις, ἐπὶ λέγων ἐρῶς αὐκοῦν, εἰ σήμερον τέθνηκε, καὶ αὐριοῦ ἔσται καὶ εἰς τρίτην τεθνηκώς· ὥστε ἡμᾶς ἐν ἡσυχίᾳ βουλευσάσθαι, μᾶλλον δὲ μετ' ἀσφαλείας». Ὁ Φωκίων εἶχε συνευδοκοῦντας τοὺς εὐπορωτέους τῶν πολιτῶν· ἀλλ' οἱ κένητες, οἱ δῆμαγωγοί, τὰ λαμπρὰ ὀνόματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀρχαίας ἡγεμονίας, τῆς ἀρχαίας δόξης ἐμελλον ἐπὶ τέλους νὰ ἐπερισχύσωσι τῆς τῶν ὀλίγων συνέσεως. Ὁ Δημοσθένης δὲν ἦτο τότε εἰς Ἀθήνας. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως τὸν σατράπην τῆς Βαβυλωνος Ἀρπαλον ὅστις, φοβούμενος τὴν κατ' αὐτοῦ δικαίαν ὀργὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρέλαβε θησαυρὸν ἀξίολογον καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα (σελ. 163). Ὁ Ἀρπαλος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ζητῶν ἀσυλον καὶ προσφέρων τὸν πλοῦτον αὐτοῦ καὶ τὰς ἐν Ἀσίᾳ σχέσεις, ἵνα διοργανωθῇ γενικόν τι κατὰ τοῦ βασιλέως κίνημα. Πολλοὶ τῶν ῥητόρων τότε συνεβούλευον νὰ δεχθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν τε Ἀρπαλον καὶ τὰς προτάσεις αὐτοῦ· ἄλλοι μὲν, ἐν οἷς καὶ ὁ Ὑπερίδης, διότι ἐπίστευον ἐπιτηδεῖαν τὴν εὐκαιρίαν τῆς κατὰ Ἀλεξάνδρου ἐπαναστάσεως, ἄλλοι δὲ ἀπλῶς διότι ἔλαβον χρήματα παρ' Ἀρπάλου. Ἀλλ' ὁ Φωκίων, καὶ ὁ Δημοσθένης, ὁ μετ' αὐτοῦ συμπράξας ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅπως ἐπὶ τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἀγιδος (σελ. 151), δὲν ἐθεώρησαν φρόνιμον νὰ ἐκθέσωσι τὴν πόλιν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ βασιλέως καὶ ἀντέστησαν εἰς τὰς προτάσεις τοῦ Ἀρπάλου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀντίπατρος ἀπήτησε τὴν παράδοσιν τοῦ τε πρόσφυγος καὶ τῶν χρημάτων αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο ἀντίειπεν ὁ Δημοσθένης, πρέσβερε δὲ νὰ φυλακισθῇ ὁ Ἀρπαλος, καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ νὰ κατατεθῶσιν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν μέχρις οὗ ἀποφασίσῃ περὶ πάντων αὐτὸς ὁ Ἀλεξάνδρος. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου παρεδέχθη τὴν πρότασιν ταύτην καὶ τὰ μὲν χρήματα κατατέθησαν εἰς τὴν ἀκρόπολιν, παρεκτός τε αὐτὸς ὁ Ἀρπαλος εἶχεν ὁμολογήσει ὅτι εἶχε 700 τάλαντα, ἐπὶ τῆς παραδόσεως ὅμως δὲν εὐρέθησαν εἰμὴ τὰ ἡμίση περίπου, ὁ δὲ σατράπης κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ καὶ πλεύσας διὰ τοῦ Ταύρου εἰς Κρήτην ἐδολοφονήθη ἐκεί. Ἐν τούτοις διετάχθη ἐν Ἀ-

Δήμους ἀνάκρισις περὶ τῶν ἐκλιπόντων αὐτοῦ χρημάτων, τὰ ὅποια προδήλως διανεμήθησαν εἰς διαφόρους δωροδοκίας· μεταξύ δὲ τῶν κατηγορουμένων περιελήφθη καὶ ὁ Δημοσθένης αὐτός, καὶ τὸ παροδοξότερον, ἐν τοῖς κατηγοροῖς τοῦ ἀνδρὸς ἐπρώτευσεν ὁ Ὑπερείδης, ὁ πάλαι ποτὲ χρηστὸς τοῦ μεγάλου ῥήτορος συναγωνιστής. Ἀλλ' ὁ Ὑπερείδης δὲν ἠδύνατο ἤδη νὰ συγχωρήσῃ εἰς τὸν Δημοσθένην ὅτι ἀντετάχθη εἰς τὴν πρότασιν τοῦ νὰ ὤφεληθῶσιν ἀπὸ τῶν σχέσεων τοῦ Ἀρπάλου ἵνα καταπολεμήσῃ τὸν Ἀλέξανδρον. Καὶ θεωρεῖται μὲν σήμερον ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Δημοσθένης ἐσυκοφαντήθη κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην· ἀλλ' ὅμως τότε κατεδικάσθη εἰς 50 ταλάντων ζημίαν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶχε νὰ τὰ πληρῶσῃ, ἐφυλακίσθη καὶ δραπετεύσας κατέφυγεν εἰς Τροίζην. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀμοιβὴ ἣν ἔλαβεν ὁ ῥήτωρ ἐκεῖνος, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 60 καὶ ἐπέκεινα, τῶν τοσοῦτων καὶ τηλικούτων ὑπὲρ πατρὶδος μόχθων καὶ ἀγώνων. Οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι ἐδάκρυσε καὶ παντελῶς ἠθύμηνεν ἀναχωρῶν ἐξ Ἀθηνῶν· διότι τότε λέγεται, ὅτι ἀνέκραξε, πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ἀνατείνας τὰς χεῖρας «ὦ δέσποινα πολιὰς, τί δὴ τρισὶ τοῖς χαλεπωτάτοις χαίρεις θηρίοις, γλαυκί, καὶ δράκοντι, καὶ δήμῳ». Ἐκτοτε δὲ βεβαίουν ὅτι τοὺς περὶ αὐτὸν νέους ἀπέτρεπε τῶν δημοσίων πραγμάτων λέγων, «ὦς, εἰ, δυεῖν προκειμένων ὁδῶν ἀπ' ἀρχῆς, τῆς μὲν ἐπὶ τὸ βῆμα, καὶ τὴν ἐκκλησίαν, τῆς δ' ἀντικρυς εἰς τὸν ὄλεθρον, ἐτύγχανε προειδὼς τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν κακὰ, φόβους, καὶ εὐθόους, καὶ διαβολὰς, καὶ ἀγῶνας, ἐπὶ ταύτην ἂν ὀρμῆσαι τὴν εὐθὺ τοῦ θανάτου τείνουσαν».

Οὕτω συνέβη νὰ λείπῃ ἐξ Ἀθηνῶν ὁ Δημοσθένης καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπῆλθιν ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου θάνατος. Προΐσταντο δὲ ἤδη τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδος ὁ Ὑπερείδης καὶ ὁ στρατηγὸς Λεωσθένης. Πρὸς τούτους λοιπὸν διετέλει ἀνταγωνιζόμενος ὁ Φωκίων· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ ῥύμῃ τοῦ λόγου προσέβαλεν, ὡς φαίνεται, τὰς στρατηγικὰς τοῦ Λεωσθένους ἀξιώσεις, ὁ δὲ Λεωσθένης ἠρώτησεν αὐτὸν καταγελῶν «τί πεποίηκεν ἀγαθὸν τὴν πόλιν, ἔτη τοσαῦτα στρατηγῶν;» — «Οὐ μικρὸν, ἀπήντησεν ὁ Φωκίων, τὸ τοὺς πολίτας ἐν τοῖς ἰδίῳις μνήμασι θάπτεσθαι». Ἐξακολουθοῦντος δὲ τοῦ Λεωσθένους νὰ θρασύνηται καὶ νὰ κομπάζῃ ἐνώπιον τοῦ δήμου· «οἱ λόγοι σου, τῷ εἶπεν ὁ γέρον, οἱ λόγοι σου, ὦ μειράκιον, εἰς-

ἄσσι κυπαρίττοις· μεγάλοι γὰρ ὄντες καὶ ὑψηλοὶ, καρποὺς οὐ φέρουσι ». — Τότε ἀναστὰς ὁ Ὑπερείδης, ἠρώτησε· « Πότ' οὖν, ὦ Φωκίων, συμβουλευεῖς πολεμεῖν Ἀθηναίους; » — « Ὅταν, ἀπεκρίθη οὗτος, τοὺς μὲν νέους ἴδω τὴν τάξιν βουλομένους φυλάττειν, τοὺς δὲ πλουσίους εἰσφέρειν, τοὺς δὲ ῥήτορας ἀπέχεσθαι τοῦ κλέπτειν τὰ δημόσια ».

Ἄλλ' εἰς μάττην ὁ καλὸς καγαθὸς ἀνὴρ ἐπεκόσμηε διὰ τῶσαύτης χάριτος καὶ ἐτοιμότητος λόγου τὴν παροιμιώδη αὐτοῦ χρηστότητα καὶ σύνεσιν· ὁ πόλεμος ἀπεφασίσθη διὰ ψηφίσματος τοῦ ἐποίου διέσωσεν ἡμῖν τὸ κείμενον αὐτολεξεῖ σχεδὸν ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὅστις ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον θέλει εἶναι ἤδη ὁ κύριος ἡμῶν ὁδηγός. Τὸ ψηφισμα διελάμβανε « τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας φροντίσαι τὸν δῆμον, καὶ τὰς μὲν φρουρουμένας πόλεις ἐλευθερῶσαι, ναὺς δὲ παρασκευάσαι τετρήρεις μὲν τεσσαράκοντα, τριήρεις δὲ διακοσίας· στρατεύσασθαι δὲ πάντας Ἀθηναίους τοὺς μέχρις ἐτῶν τεσσαράκοντα, καὶ τρεῖς μὲν φυλάς τὴν Ἀττικὴν παραφυλάττειν, τὰς δ' ἐπτά πρὸς τὰς ὑπερορίους στρατείας ἐτοίμους εἶναι. Ἐκπέμψαι δὲ καὶ πρέσβεις τοὺς ἐπελευσομένους τὰς Ἑλληνίδας πόλεις, καὶ διδάζοντας ὅτι καὶ πρότερον μὲν ὁ δῆμος, τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν κοινὴν εἶναι πατρίδα κρίνων τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ἐπὶ δουλείᾳ στρατευσαμένους βαρβάρους ἡμύνατο κατὰ θάλατταν, καὶ νῦν οἴεται δεῖν ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων σωτηρίας καὶ σώμασι καὶ χρήμασι καὶ ναυσὶ προκινδυνεύειν ». Στρατηγὸς δὲ προεχειρίσθη ὁ Λεωσθένης, διαταχθεὶς, παρεκτὸς τῶν προειρημένων δυνάμεων, νὰ στρατολογήσῃ καὶ 8000 μισθοφόρους, διὰ 50 ταλάντων τὰ ὅποια ἐδόθησαν αὐτῷ ἐκ τῶν τοῦ Ἀρπάλου χρημάτων. Καὶ συνετάχθησαν πρὸς τούτοις μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἱκανοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ἰδίως οἱ Αἰτωλοὶ, οἵτινες, ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀλεξάνδρου, διετέλεσαν ἀνθιστάμενοι εἰς τὴν μακεδονικὴν κυριαρχίαν. Ἄλλ' οἱ Βοιωτοὶ ἀπέσχον τοῦ ἀγώνος, φοβούμενοι τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Θηβαίων καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς κατακληρουχηθείσης τούτων χώρας· ὡσαύτως οἱ Σπαρτιῖται, διότι ἀπὸ τῆς ἐπανάστασεως τοῦ Ἀγίδος ὁ Ἀντίπατρος εἶχε παραλάβει ὁμήρους 50. τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς Σπάρτης πολιτῶν· τελευταῖον οἱ Ἀχαιοί, οἱ Ἀρχάδες, οἱ Κορινθιοί. Οὕτως ἤρχισεν ὁ πόλεμος, ὁ ὀνομαζόμε-

μένος ἐν τῇ ἱστορίᾳ « Λαμιακὸς πόλεμος », διότι, ὡς θέλωμεν ἰδεῖ, περὶ τὴν Λαμίαν κυρίως διεξήχθη.

Καὶ τοὶ δὲ ἐμειναν ἀμέτοχοι τῆς συμμαχίας τοσοῦτοι Ἕλλη-
νες, ὁ Λεωσθένης κατέλαβε τὰς Θερμοπύλας διὰ στρατοῦ πολλοῦ
ισχυροτέρου τῶν 13,000 πεζῶν καὶ 600 ἵππων οὐς μόνους ἡδυ-
νήθη νὰ ἐπαγάγῃ ἐπ' αὐτὸν ὁ Ἀντίπατρος, διότι ἡ Μακεδονία
ἐσπάνυζε τότε στρατευμάτων, ὁ δὲ Κρατερὸς δὲν εἶχεν ἔτι ἐκαν-
έλθει ἐξ Ἀσίας. Ὅθεν συγκροτηθείσης, κατὰ τὰ τέλη τοῦ θέρος,
μάχης περὶ τὸ χωρίον ἐκεῖνο, ἡττάται ὁ γηραιὸς τοῦ Φιλίππου
καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑποστράτηγος, καὶ περικυκλωθεὶς ὑπὸ τῶν
ἐπαναστάντων ἐθνῶν, ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῆς ὄχυ-
ρᾶς Λαμίας. Ἐνταῦθα ἐπολιόρκησεν αὐτὸν ὁ Λεωσθένης, ἀλλὰ κατὰ
τὴν πολιορκίαν πληγωθεὶς καιρίως εἰς τὴν κεφαλὴν μετ' ὀλίγας
ἡμέρας ἐτελεύτησε. Πρὸ τούτου ἔτι, οἱ Αἰτωλοὶ εἶχον ἀναχωρήσει
ἐκ τοῦ στρατοπέδου, διὰ τινὰς ἐθνικὰς αὐτῶν ὑποθέσεις. Ἢδη
ἀπῆλθον οἵκαδε καὶ ἄλλοι, ὥστε ὁ στρατὸς ἡλαττώθη πολύ. Ἡ
δεινότερα ὁμως ζημία ἦν ἐπαθεν ἥτο ὁ τοῦ Λεωσθένους θάνατος.
Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο μὲν νέος, διότι εἶδομεν τὸν Φωκίωνα ὀνομάζοντα
αὐτὸν μειράκιον, ἀλλ' εἶχεν ἤδη, ὡς φαίνεται, οὐ μικρὰν τοῦ πο-
λέμου πεῖραν, μέγα ἰδίως κτησάμενος· παρὰ τοῖς μισθοφόροις ὄνομα
ἐτιμᾶτο δὲ καὶ παρὰ τῶν Μακεδόνων, καθὼ διατελέσας ἄλλοτε
ἐπαῖρος Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως, καὶ μάλιστα διέπρεψε κατὰ
τὸν παρόντα πόλεμον, εὐλόγως θεωρηθεὶς ὡς ψυχὴ τοῦ ὄλου ἐπι-
χειρήματος. Ὅθεν αὐτοῦ θανόντος, ἐνεκρώθησαν οἱ σύμμαχοι,
τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ μόνος στρατὴγὸς ὅστις ἡδύνατο νὰ ἀναπλη-
ρώσῃ αὐτὸν ἐπαξίως, ὁ Φωκίων, δὲν ᾔθελε νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀ-
γῶνα τοῦτον. Ὁ Φωκίων ἐνόμιζε πάντοτε ἐπισηφαλῇ τὴν ἐκδοσιν
αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἐξέφρασε ποτε τὴν πεποίθη-
σιν ταύτην δι' εἰκόνας χαριστάτης· διότι, ἔτι πρὸ τῆς νίκης,
ἐρωτηθεὶς πῶς φαίνονται αὐτῷ αἱ ὑπὸ τοῦ Λεωσθένους παρασκευα-
σθεῖσαι δυνάμεις· « Καλῶς, ἔφη, πρὸς τὸ στάδιον (ὃ ἐστὶ πρὸς τὴν
ἐναρξιν τοῦ ἀγῶνος)· τὸν δὲ δόλιχον τοῦ πολέμου (ὃ ἐστὶ τὴν παρά-
τασιν αὐτοῦ) φοβοῦμαι, μήτε χρήματα τῆς πόλεως ἕτερα, μήτε
ναῦς, μήτε ὀπλίτας ἐχούσης ». Προεχειρίσθη λοιπὸν στρατηγὸς ὁ
Ἀντίφιλος, ὅστις λέγεται μὲν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου « ἀνὴρ συνέσει

στρατηγικῇ καὶ ἀνδρείᾳ διαφέρων, ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἦτο ἀνάμιλλος τῶν νέων κινδύνων οὔτινες ἐπῆλθον ἤδη ἀπὸ τῆς Μακεδονίας.

Ὁ Ἀντίπατρος εἶχε ζητήσει ἐξ ἀρχῆς ἀπανταχόθεν ἐπακουρίας. Ὁ Κρατερὸς ἦτο εἰσέτι μικρὸν, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ πλησιέστερος τοῦ Ἀντιπάτρου γαίτων, ὁ στρατάρχης τῆς Θράκης Αὐσίμαχος, ἀπασχολεῖτο καὶ αὐτὸς ὑπὲρ δευνῆς τινοῦ τοῦ Ὀδρυσῶν βασιλέως Σεύθου στάσεως. Δὲν ὑπελείπετο λοιπὸν εἰμὴ ὁ τῆς ἐφ' ἑλλησπόντῃ Φρυγίας ἡγεμὼν Λεοννάτος, ὅστις, παρειακασμένος ὢν νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Εὐμένους κατὰ τοῦ Ἀριαράθου τῆς Καππαδοκίας, ἐδραμεν ἤδη εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀντιπάτρου, συνεπαγόμενος 20,000 πεζῶν καὶ 2500 ἱππέων, καὶ ἐφθασεν εἰς Θεσσαλίαν περὶ φεβρουάριον τοῦ 322. Ὁ Ἀντίφιλος ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ ἀμέσως τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμίας, ἵνα ἀντιπαταχθῇ κατὰ τοῦ νέου τούτου πολεμίου, καθ' οὗ ἐπεξῆλθε τοσούτῃ μᾶλλον θαρρόντως ὅσῃ, μετὰ τὴν πρώτην νίκην τοῦ Λεωννάτου, εἶχον ἐγκαταλίπει τοὺς Μακεδόνας οἱ Θεσσαλαὶ προσελθόντες εἰς τὴν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων συμμαχίαν. Καὶ τῶντι, συγκρατηθείσης ἱππομαχίας κρατερᾶς, ὑπενέδωκαν μὲν οἱ Μακεδόνας εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς, ἔπεσε δὲ ὁ Λεοννάτος. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ νίκη μικρὸν ἀφέλκε τοὺς συμμαχοὺς.

Τὸ πεζικὸν τῶν Μακεδόνων εἶχε μείνει ἀκέραιον· ὁ Ἀντίπατρος ἐξελθὼν ἤδη τῆς Λαμίας, ἠνώθη μετ' αὐτοῦ καὶ καταλαβὼν ὄχυρά τινα ὑψώματα, ὅπου ὁ Ἀντίφιλος δὲν ἐτόλμα νὰ τὸν προσβάλῃ, περιέμενον ἐν ἀσφαλείᾳ τὸν ἐπερχόμενον εἰς βοήθειαν αὐτοῦ Κρατερὸν. Ἐν τῇ μεταξὺ δὲ ἡττῶντο οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανειληπμένως κατὰ θάλασσαν. Οἱ Μακεδόνας εἶχον συγκροτήσει στόλον ἰσχυρὸν 240 πλοίων ὑπὸ Κλεῖτον· οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐφῆρσαν μὲν, ὥς εἶδομεν, πολλὰ καὶ μεγάλα, ἐπὶ πολὺν ὅμως χρόνον οὐδὲν λόγον ἄξιον ἐπ' ἐπιχειρήσεως, ἐπὶ τέλους δὲ μόλις παρειακέυσαν 470 πλοῖα, ἐν ἀρχῇ τοῦ 322 ἔτους, ὑπὸ Ἡετίωνα. Ἡ πόλις προσεδόκα τέρατα καὶ σημεῖα ἀπὸ αὐτόν· καὶ ἀληθῶς μίαν τῶν ἡμερῶν ὁ δημαγωγὸς Στρατοκλῆς, ἐρχόμενος ἀπὸ τοῦ στόλου, τοῦ ἀντιπαταχθέντος περὶ Ἀμοργόν, πρὸς τοὺς Μακεδόνας, εἰσελαύνει ἐστερακωμένος διὰ τοῦ Κραμμακεῦ, ἀναγγέλλει ὅτι νενικήκασι καὶ

γράφει ψήφισμα διατάσσον νὰ θύσωσιν εὐαγγέλια καὶ νὰ ποιήσωσιν κροοδαισίαν κατὰ φυλὴν. Ἄλλ' ἔτι πανηγυρίζουσας τῆς πόλεως, καταφθάνουσιν εἰς Πειραιᾶ τὰ λείψανα τοῦ οἰκτρῶς κατατροπωθέντος στόλου τῶν Ἀθηναίων. Τότε ὁ δῆμος ὀργισθεὶς κατεξάνεστη κατὰ τοῦ Στρατοκλέους, ὁ δὲ ἀναιδὴς οὗτος ἄνθρωπος, θρασέως ὑποστάς τὸν θόρυβον, « Εἶτα, εἶπε, τί πεπόνθατε δεινὸν εἰ δύο ἡμέρας ἡδέως γεγόνατε; » Καὶ τοιοῦτους ἀνεχομένη προστάτας ἡ πόλις; ἤλπίζε νὰ κατισχύσῃ ποτὲ τῶν Μακεδόνων. Ὁ μακεδονικὸς στόλος περέπλευσε τότε τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰ τῆς Αἰτωλίας παράλις, ἵνα ἀναχαιτίσῃ τοὺς αὐτόθι συμμάχους τῶν Ἀθηναίων· καὶ ἐνταῦθα ἡττώνται αὖθις αἱ τῶν Ἀθηναίων νῆες, περὶ Ἐχινάδας, μία δὲ μοῖρα Μακεδόνων ὑπὸ Μικίωνα, καταδιώξασα τὰ λείψανα τῶν ἀντιπάλων, ἀποβιβάζει εἰς Ῥαμνούντα ἱκανὴν τινα δύναμιν καὶ λεηλατεῖ δεινῶς ἅπασαν τὴν λεγομένην Παραλίαν (σελ. 233 τοῦ πρώτου τόμου). Φόβος καὶ τρόμος κατέλαβον ἤδη τὰς Ἀθήνας, ὁ δὲ Φωκίων εἶπευσεν νὰ ἐξαγάγῃ τοὺς πολίτας κατὰ τῶν πολεμίων. Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι αὗτοι δὲν ᾔξευρον πλέον τί ἔσται πειθαρχία, καὶ ἡζίουσι ὅλοι νὰ στρατηγῶσιν. Ἄλλος ἐρῶναζε νὰ καταλάβωσι τοῦτον τὸν λόφον, ἄλλος νὰ περιπέμψωσιν ἐκεῖ τοὺς ἱππεῖς, ἄλλος ἐδῶ νὰ στρατοπεδεύσωσιν, ὥστε ἔφερον εἰς ἀπελπισίαν τὸν δυστυχῆ Φωκίωνα, ἀνακράξαντα « Ὡ Ἡράκλεις, ὡς πολλοὺς ὁρῶ στρατηγούς, ὀλίγους δὲ στρατιώτας! » Τελευταῖον, περὶ τὰς αὐτοῦ τοῦ ὀπλίτας, εἰς ἐξ αὐτῶν, γαυριῶν ἐπ' ἀνδρείᾳ, προῆλθεν αὐτογνωμόνως πολὺ πρὸ τῶν ἄλλων· μόλις ὅμως εἶδεν ἄνδρα πολέμιον ἐξορμήσαντα ἐπ' αὐτόν, φοβηθεὶς ἐτράπη πάλιν πρὸς τὰ ὀπίσω· ὁ δὲ Φωκίων, ταῦτα θεωρῶν « Ὡ μεῖράκιον, εἶπεν, οὐκ αἰδῶ δύς τάξεις· ἀπολελοιπώς, ἢν ἐτάχθης ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ, καὶ πάλιν ἐρ' ἢν σεαυτὸν ἐταξας; » Κατ' εὐτυχίαν χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ συνετοῦ ἐκείνου ἀνδρός, ἐτράπησαν οἱ ἀποβιβασθέντες, ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ αὐτὸς ὁ Μικίων, ἡ δ' Ἀττικὴ ἀπηλλάγη τῶν ἐχθρῶν.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασεν εἰς Θεσσαλίαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ θέρους τοῦ 322, ὁ Κρατερὸς μετὰ δυνάμει· ἰσχυρᾶς, ὥστε ὁ στρατὸς τοῦ Ἀντιπάτρου συνεποσώθη εἰς 40,000 πεζῶν, 5000 ἱππέων καὶ 3000 τοξοτῶν καὶ σφενδανητῶν· συγκροτηθεὶς δὲ περὶ

Κρανῶνα τῆς Θεσσαλίας μάχης κρισίμου, ἤττωνται οἱ περὶ τὸν Ἀντίφιλον, διαλύονται οἱ σύμμαχοι, αἱ θεσσαλικαὶ πόλεις ἀλίσκονται, αἱ πλεῖσται ἄλλαι Ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐπιτυχάνουσι κατ' αἰτησίν των συνθήκας εἰρηνικάς, μόνοι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Αἰτωλοὶ ἐγκαρτεροῦσιν ἀνθιστάμενοι, διότι ἤξευρον ὅτι οἱ Μακεδόνες οὐδένα δέχονται πρὸς αὐτοὺς συμβιβασμόν. Οἱ Αἰτωλοὶ ὁμῶς, μετὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἀνσχωρῶσιν, δὲν φαίνονται πλέον ἐπανελθόντες εἰς αὐτό, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, μὴ τολμήσαντες μόνοι νὰ ὑπερασπισθῶσι τὰς Θερμοπύλας, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, ὥς τε ὁ Ἀντίπατρος ἀκωλύτως εἰσῆλθεν εἰς Βοιωτίαν καὶ ἐστρατοπέδευσε περὶ Καδμείαν. Τοῦτο μαθὼν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἠθύμησε παντελῶς. Ὁ Δημοσθένης, ὅστις, ἀνακληθεὶς πρὸ τινος ὑπὸ τῆς πόλεως, καὶ, ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῶν πρώτων τοῦ πολέμου τούτου κατορθωμάτων, εἶχε συμπράξει εἰς αὐτὸν μετὰ τοῦ ἀρχαίου ζήλου, ὁ Ὑπερείδης, ὁ Εὐκράτης, Ἀριστόνικος ὁ Μαραθώνιος, Ἱμεραῖος ὁ Φαληρεὺς, ἅπαντες ἐν γένει οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδος, ἔσπευσαν νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς πόλεως· ὑπερίσχυσαν δὲ οἱ τούτων ἀντίπαλοι καὶ ἀπεστάλησαν ἀμέσῳ πρὸς τὸν ἐν Θήβαις Ἀντίπατρον πρέσβεις ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Δημάδης καὶ ὁ Φωκίων.

Ἡ πρώτη αἰτήσις ἦν ὁ Φωκίων ὑπέβαλεν εἰς τὸν νικηφόρον Μακεδόνα ἥτο νὰ μὴ καταβῇ ὁ στρατὸς εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀλλ' ἐκεῖ ἔπου ἤδη διέμενεν, ἐν Βοιωτίᾳ, νὰ συνομολογηθῇ ἡ εἰρήνη. Ὁ Κρατερὸς παρετήρησεν ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδίκον, ἀλλ' ὁ Ἀντίπατρος, λαβόμενος αὐτοῦ τῆς δεξιᾶς εὐδοτέον, εἶπε, Φωκίωνι, ταύτην τὴν χάριν. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁμῶς ἀπήτησε νὰ παραδοθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν διάκρισιν αὐτοῦ. Κοινοθεῖσθαι εἰς Ἀθήνας τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης, ὁ δῆμος ἐνόησεν ὅτι ἀνάγκη νὰ ὑποταχθῇ καὶ ἐξάπεσταλτε νέους εἰς Θήβας πρέσβεις ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ ὅσον ἐνδέχεται ἐπιεικεστέρους ὅρους· ὁ δ' Ἀντίπατρος ἀπήνητησεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνθήκην εἰρήνης καὶ συμμαχίας, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ὅροις ὅτι θέλουσι παραδῶσαι αὐτῷ τὸν Δημοσθένην, τὸν Ὑπερείδην καὶ τοὺς ἄλλους κυρίους τῶν Μακεδόνων ἀνταγωνιστάς· ὅτι τὸ πολί-

Ἡμεῖς θέλει μεταβληθῇ ἀπὸ καθαρῶς δημοκρατικῆ εἰς τιμοκρατικὴν ὅτι μακεδονικὴ φρουρὰ θέλει καταλάβει τὴν Μουνυχίαν, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν· ὅτι ἡ πόλις θέλει καταβάλλει τὰ ἐξόδα τοῦ πολέμου καὶ πρὸς τοῦτοις χρηματικὴν ποινὴν διὰ τὴν ἀπὸ τῆς συμμαχίας ἀποστασίαν· ὅτι τέλος ἀφαιραῦνται ἀπ' αὐτῆς αἱ νῆσοι Λήμνος, Ίμβρος, Σκύρος καὶ πρὸς τὴν ὧν ὁ Ὄρωπος, ἐπιφυλάττεται δὲ εἰς τὴν ἐν Βαβυλῶνι βασιλείαν ἡ ἀποφασίση ἂν οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἐξακολουθεῖ κατέχοντες τὴν Σάμον. Ὁ Φωκίων, εἰς ὧν τῶν πρέσβων, παρεκάλει νὰ μὴ τεθῇ τοῦλάχιστον φρουρὰ εἰς Μουνυχίαν. Ἀλλ' ὁ Ἀντίπατρος τὴν ἡρώτησε τότε ἂν ἐγγυᾶται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν θέλουσι διαταράξει πάλιν τὴν εἰρήνην. Σιωπήσαντος δὲ ἐκείνου καὶ δισταζόντος ἡ ἀποκριθῇ, ὁ παρὰ τῷ Ἀντιπάτρει διατελῶν Ἀθηναῖος, Καλλιμέδων ὁ Κάρβος « ἐάν δ' οὐτος, ὦ Ἀντίπατρε, ἀνέκραξε, φλυαρεῖ, σὺ πιστεύσεις, καὶ οὐ πράξεις ἃ ἐγνωνας ». Ὅθεν ὁ στρατηγὸς διέταξε νὰ ἐμμένωσιν εἰς τὰ ἀπορρασιθέντα, τοῦτο μόνον τὸ φιλήνθρωπον καὶ ὄντως προφητικὸν προσθεῖς, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν χρηστὸν γέραντα « Ὡ Φωκίων, ἡμεῖς πάντα σοι χαρίζεσθαι βουλόμεθα, πλὴν τῶν καὶ αὐ ἀπολούντων καὶ ἡμᾶς ».

Κατὰ Σεπτέμβριον λοιπὸν τοῦ 322 ἔτους, μακεδονικὴ φρουρὰ ὑπὸ Μένυλλον κατέλαβε τὴν Μουνυχίαν, καὶ ἐν τῷ αἵμα ἐτροπολογήθη τὸ πολίτευμα κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀντιπάτρου. Πολῖται ἤδη ἐθωρήθησαν μόνον οἱ κακτημένοι πλεῖω δραχμῶν διςχιλίαν· εὐρέθησαν δὲ τοιοῦτοι 9000. Οἱ ὀλιγώτεροι τοῦ ποσοῦ ἐκείνου ἢ μηδὲν ἔχοντες, ἐστραρήθησαν παντὸς πολιτικοῦ δικαίωματος, καὶ οἱ βουλούμενοι ἐξ αὐτῶν ἔλαβον χώραν εἰς κατοικίαν ἐν τῇ Θράκῃ· εὐρέθησαν δὲ τοιοῦτοι 22,000. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ Περγάδικος, ὡς ἐπιμελητὴς αὐτοκράτωρ, ἀπεφάσισεν ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως, ὅτι ἡ Σάμος θέλει ἀποδοθῇ εἰς τοὺς ἰδίους αὐτῆς κατοίκους. Ἀλλ' ἔμενεν ἔτι νὰ ἐκτελεσθῇ εἰς τῶν κυριωτάτων ὄρων τῆς συνθήκης, ἡ τῶν ἀντιμακεδονιστῶν ῥητόρων παράδοσις. Ἐπειδὴ οὗτοι εἶχον ἐν τῷ μεταξύ φύγει, κατεδικάσθησαν ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Δημάδου εἰς θάνατον ἐρήμην, ἡ δὲ Ἀντίπατρος ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς. Ὁ Ἀντίπατρος εἰσῆλθεν ἄρτι εἰς τὴν Μελοπόννησον, μετ' ἐξυμνίαν ἀπανταχοῦ τὰ δημοκρατικὰ

πολιτεύματα ὅπως τὸ ἐν Ἀθήναις, ἠξιώθη ἀπανταχοῦ χρυσοῦ στεφάνων καὶ ἄλλων τιμῶν ὡς ἀνορθωτῆς τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς τάξεως, ἔπειτα δὲ ἐξαπέστειλε πρὸς καταδιώξιν τῶν φυγάδων μοῖραν στριγγωτῶν ὑπὸ τὸν Θούριον τὸ γένος Ἀρχίαν, διπελίσσαντα ἄλλοτε τραγωδίας ὑποκριτὴν, ἔκτοτε δὲ στιγματισθέντα διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Φυγαδοθήρου. Ὁ Ἵπερείδης, ὁ Ἰμεραῖος, ὁ Ἀριστόνικος, ὁ Εὐκράτης συνελήφθησαν ἐν Αἰγίνῃ καὶ ἀπαχθέντες εἰς Κλεωνὰς τῆς Ἀργολίδος ὅπου διέτριβεν ὁ Ἀντίπατρος, ἐκεῖ διὰ βασάνων ἐθανατώθησαν. Ὁ δὲ Δημοσθένης εἶπε καταφύγει εἰς τὸ ἐν Καλυυρίᾳ ἱερόν τοῦ Ποσειδῶνος, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι εἰ διώκεται αὐτοῦ θέλουσι σιθασθῇ τὸ ἄσυλον τοῦτο. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπελθὼν ὁ Ἀρχίας μετὰ τῶν δορυφόρων καὶ ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τοῦ μεγάλου ἀνδρός, καθημένου παρὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐζήτησε διὰ πολλῶν ἐπεικῶν λόγων καὶ ὑποσχέσεων, ν' ἀποσπάσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Ἐκείνος ὅμως μὴ πειθόμενος καὶ ἀναβλέψας πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Ἀντιπάτρου, ὃν Ἀρχία, εἶπεν, οὔτε ὑποκρινόμενός με ἔπεισας. πῶποτε, οὔτε νῦν πείσεις ἐπαγγελλόμενος. Τότε ἀρξάμενός τοῦ Ἀρχίου ἀπειλεῖν μετ' ὀργῆς· ἐνῶν, εἶπε, λέγεις τὰ ἐκ τοῦ μακεδονικοῦ τρίποδος, ἄρτι δὲ ὑποκρίνου. Μικρὸν οὖν ἐπίσχευς, ὅπως ἐπιστείλω τι τοῖς αἰκοῖς. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ἐνδότερον τοῦ ναοῦ, κατέπιε δηλητήριον ὅπερ πρὸ καιροῦ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ· πρεσβυτέρων αἰετοῦ τοιοῦτόν τινα κίνδυνον καὶ ἐκάθησεν. Οἱ παρὰ τὰς θύρας δορυφόροι, ἰδόντες αὐτὸν καλύψαντα καὶ κλίναντα τὴν κεφαλὴν, ἐνέπαιζον τὸν ἄνδρα ὡς μαλακὸν καὶ ἀνανδρὸν· ὁ δ' Ἀρχίας, προσελθὼν, προσεκάλει αὐτὸν νὰ ἐγερθῇ, ἐπαγγελλόμενος αὐτῷ διαλλαγὰς πρὸς τὸν Ἀντίπατρον. Τότε ὁ Δημοσθένης, ὅστις συνησθάνετο ἤδη τὴν ἐνέργειαν τοῦ δηλητηρίου, ἀποκαλύψας τὴν κεφαλὴν καὶ διαβλέψας πρὸς τὸν Ἀρχίαν· εἴπαρ, εἶπεν, εἰμπορεῖς νὰ ὑποκριθῇς τὸν τῆς τραγωδίας Κρέοντα καὶ νὰ ῥίψῃς ἄταφον τὸ σῶμα ταῦτα. Προῦλθε δὲ τρέμων, καὶ ἅμα παρήλλαξε τὰν βωμὸν, ἔπεσε καὶ στενάξας ἀφῆκε τὴν ψυχὴν.

Τοιοιουτρόπως ἐτελεύτησεν ὁ Δημοσθένης, ῥήτωρ ἀπαράμιλλος, πολιτικὸς ἀτῆρ ἀτυχὴς. Οἱ λόγοι αὐτοῦ ὑπῆρξαν οἱ ἀληθεῖς ἐπι-

τέφιοι τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν λόγοι. Ἡ πόλις αὕτη ἡ παραγαγούσα τοὺς καλλίστους τῆς τέχνης καὶ τῆς διανοίας καρπούς, ἦτο δίκαιον νὰ τύχῃ τοιοῦτου ἐπικηδείου μέλους, οὐδ' ἀνεδείχθη ἔσως ὁ Δημοσθένης τοσοῦτον μέγας περὶ τὴν ῥητορικὴν τέχνην, εἰμὴ διότι τοσοῦτον ἀπέβη ἀτυχῆς πρὸς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Ὁ λόγος δύναται νὰ ἐπικαλλύνη καὶ ἥττας καὶ νίκας. Ἀλλ' ἡ ὑπερτῶν συμφορῶν σινηγορία θέλει εἶναι αἰείποτε ἐργωδестτέρα ὅλων τῶν ἐγκωμίων ὅσα εἰμποροῦν νὰ προκαλέσωσιν οἱ λαμπρότατοι τῶν θριάμβων.

Ὁ Ἀντίπατρος ἀπέβη ἤδη παντοδύναμος ἐν τῇ Εὐρώπῃ, τοσοῦτῳ μᾶλλον παντοδύναμος, ὅσῳ ἐφρόντιζεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προσοικειωθῇ τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν Κρατερὸν, στρατηγὸν ἐπιφανῆ τὸν ὅποιον ἐξαίρετως μὲν ἐτίμα ὁ Ἀλέξανδρος, οὐδὲν ἦττον δὲ ἡγάπα καὶ εὐλαβεῖτο ὁ δῆμος καὶ ὁ στρατός. Ὁ Ἀντίπατρος ἐνεμεν αὐτῷ τιμὰς μεγάλας καὶ δῶρα πολυτελῆ, καὶ ἔδωκε σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Φίλαν, πολυθρύλλητον διὰ τὸ κάλλος καὶ τὰ εὐγενῆ φρονήματα. Μόνοι ἔτι ἀνθίσταντο ἐν Ἑλλάδι οἱ Αἰτωλοί. Ὅθεν τούτους ἐπεχείρησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 322 νὰ δαμάσσωσιν οἱ δύο στρατηγοί, εἰσβαλόντες εἰς τὴν Αἰτωλίαν μετὰ 30000 πεζῶν καὶ 2,500 ἵππεων. Καὶ ἀφοῦ ὑπέστησαν αὐτοῖς ἀγῶνας δεινοὺς, εἶχον ἤδη φέρει τοὺς Αἰτωλοὺς εἰς ἐντελῇ ἀπόγνωσιν, ὅτε αἰφνὴς κατέρθασεν εἰς τὸ μακεδονικὸν στρατόπεδον, ὡς φυγὰς, ὁ τῆς μεγάλης Φρυγίας σατράπης Ἀντίγονος κομίζων ἀγγελίας, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Ἀντίπατρος ἀπεφάσισε νὰ στρατεύσῃ ἀμέσως ἐπὶ τὴν Ἀσίαν. Ἀνέβαλε λοιπὸν εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν τὴν ἐντελῇ τῶν Αἰτωλῶν ὑποταγὴν, καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς εἰρήνην ἐπιεικῆ.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀντίγονος εἶχε διαταχθῇ ὑπὸ τοῦ Περδίκκου νὰ συνδράμῃ τὸν Εὐμένη περὶ τὴν κατὰκτησιν τῆς ἐπιτραπείσης αὐτῷ σατραπείας. Ὁ Ἀντίγονος, μὴ θεωρῶν συμφέρουςαν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιχειρήσιν, ἀπεποιήθη νὰ ὑπακούῃ. Ὁ δὲ ἐπιμελητὴς αὐτοκράτωρ, θέλων πρὸ πάντων νὰ ἐνισχύσῃ τὸν πιστὸν Εὐμένην, ἀνέλαβεν αὐτὸς μεθ' ὅλου τοῦ κεντρικοῦ στρατοῦ τῆς βασιλείας νὰ καταπολεμήσῃ τὸν Ἀρικράθην, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 322, κατα-

τροπιάσας τοῦτον, διὰ νίκης λαμπρᾶς, καὶ φρονέας, παρέδωκε τὴν Καππαδοκίαν εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ. Τότε ἐλάλεσε τὸν Ἀντίγονον νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιόν του ἵνα ἀπολογηθῇ· καὶ ἐνταῦτ' ἐξεπολιέρχησε δύο ἐν τῇ Πισιδικῇ πόλεις, τὴν τῶν Λαρυνδείων καὶ τὴν τῶν Ἰσαυρέων, ἵνα διευκολύνῃ τὴν εἰς Φρυγίαν εἰσόδον, ἐὰν ὁ Ἀντίγονος, παρακούσας αὐτοῖς, τολμήσῃ ν' ἀντισταθῇ. Ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος, οὔτε νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐπιμελητοῦ ἐνόμιζε συνετὸν, οὔτε δυνατόν ν' ἀνταγωνισθῇ μόνος πρὸς ἐκείνον· καὶ, τούτου ἕνεκα, παραλαβὼν τὸν υἱὸν Δημήτριον καὶ τοὺς φίλους, ἔφυγε διὰ τῆς Ἐφέσου εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς τὸν Ἀντίπατρον, τὸν ὁποῖον ἠλπίζεν εὐλόγως νὰ καταστήσῃ συμμέτοχον τοῦ ἀγῶνος.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀντίπατρος, προαιρούμενος νὰ συνάψῃ ὅσον ἐνδέχεται στενότερον πρὸς τὸν Περδίκκαν δεσμὸν, ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον, τὴν ἐτέραν τῶν θυγατέρων, τὴν Νίκαιαν. Ἀλλ' ἡ βασίλισσα Ὀλυμπιάς, ἡ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου μήτηρ, ἥτις ἐμίσει τὸν Ἀντίπατρον ὅπως, ἐν τῇ ἀγριότητι τῆς ψυχῆς αὐτῆς, ἤξευρε νὰ μισῇ, προέτεινεν εἰς τὸν ἐπιμελητὴν αὐτοκράτορα νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν ἰδίαν αὐτῆς θυγατέρα Κλεοπάτραν, τὴν χήραν τοῦ βασιλέως τῆς Ἡπείρου Ἀλεξάνδρου, καὶ ἐπειψεν αὐτὴν ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἀσίαν. Ὁ τελευταῖος οὗτος γάμος συνέφερε τὰ μέγιστα εἰς τὸν Περδίκκαν, διότι προσήγγιζεν αὐτὸν ὅσον ἐνεστὶν εἰς τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα τοῦ ὁποίου ὠρέγετο· ὁ ἐπιμελητὴς ὁμοίως, μὴ θεωρῶν φρόνιμον ἔτι νὰ καταστήσῃ πολέμιον τὸν Ἀντίπατρον, ἔφημε μὲν τὴν Νίκαιαν, ἐμελλε δὲ ἅμ' ἀφ' ἑαυτοῦ γενόμενος κύριος ἀσφαλῆς τῶν ἐν Ἀσίᾳ πραγμάτων, ν' ἀποπέμψῃ ἐκείνην καὶ λαβὼν σύζυγον τὴν Κλεοπάτραν, νὰ ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν κατὰ τὴν φύσιν τοῦ στρατηγοῦ τῆς Εὐρώπης. Τοῦτο δὲ μαθὼν ἐγκαίρως ὁ Ἀντίπατρος, ἔσπευσε νὰ διαλύσῃ τὸν πρὸς Αἰτωλοὺς πόλεμον καὶ, καταλιπὼν ἐν Μακεδονίᾳ στρατηγὸν τὸν Πολυσπέρχοντα, ἐστράτευσεν, ἐν ἔαρι τοῦ 321, μετὰ τοῦ Κρατεροῦ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν. Ὁ Ἀντίοχος, ὡς φαίνεται, ἐστρατήγει τοῦ στόλου αὐτῶν.

Τὰ κατὰ τὸν ἐπιμελητὴν αὐτοκράτορα ἀπέβησαν ἐντεῦθεν τοσούτῳ μᾶλλον δεινότερα, ὅσῳ καὶ ἄλλαι εἶχον παραχῇ, ἐν τῇ μεταξὺ, περὶ αὐτὸν δυσκολίαι. Ὁ βασιλεὺς Φίλιππος εἶχε γόνυ.

νήσει ἀπὸ ἑλλυρίδος γυναικὸς θυγατέρα ὀνόματι Κυράνην, ἣν εἶχε συζεύξει μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἀμύντου, τοῦ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου θανατωθέντος (σελ. 80). Ἡ Κυράνη ἔχουσα ἀπὸ τοῦ γάμου τούτου θυγατέρα τὴν Εὐρυδίκην, οὗσα δὲ καὶ φιλόδοξος καὶ τολμηροτάτη, ἀπεφάσισεν ἤδη νὰ δώσῃ τὴν θυγατέρα τῆς σύζυγον εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα Ἀρρίδιον Φίλιππον καὶ ἀπῆλθεν ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἀσίαν. Ὁ δὲ Περδίκκας ἐπέτρεχε μὲν νὰ δολοφονήσῃ καὶ ὁδὸν τὴν Κυράνην, ὑπεύθυν δὲ εἰς τὰς κραυγὰς τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἦτο ἔτι ἀφωσιωμένος, εἰς πάντας τοὺς γόνους τοῦ βασιλικοῦ αἵκου, ἠναγκάσθη οὐ μόνον νὰ φεισθῇ τῆς Εὐρυδίκης, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποσχεθῇ τὸν γάμον αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἀρρίδιου. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη νέα τοῦ Περδίκκου δυσκολία, διότι ἡ Εὐρυδίκη ἦτο οὐδὲν ἥττον τῆς μητρὸς Φίλαρχος, καὶ ὡς σύζυγος τοῦ βασιλέως ἠδύνατο νὰ παρεμβάλλῃ σπουδαῖα κωλύματα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλοδόξων βουλευμάτων τοῦ ἐπιμελητοῦ. Συγχρόνως δὲ ἀπέστη καὶ ὁ τῆς Αἰγύπτου σατραπῆς Πτολεμαῖος, φίλος ὢν τοῦ Ἀντιγόνου, καὶ συνεμάχης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν, ἦτοι τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ τοῦ Κρατεροῦ. Ἦτο δὲ ὁ Πτολεμαῖος ἀντίπαλος ἐφ'ὅδρα ἐπικίνδυνος, οὐ μόνον διὰ τὰ προσωπικά αὐτοῦ προτερήματα, ἀλλὰ καὶ διότι ἤρχε χώρας πλουσιωτάτης, εἰς ἣν προσέθετο, τῷ 322, καὶ τὴν γείτονα ἑλληνικὴν ἀποικίαν τὴν Κυρηναϊκὴν.

Οὕτως ἀπὸ μεσημβρίας καὶ ἀπὸ δυσμῶν ἀπειλούμενος ὁ Περδίκκας ἀπεφάσισεν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 324, αὐτὸς μὲν νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, κατὰ τοῦ Πτολεμαίου, τὰ δὲ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν πιστὸν Εὐμένην καὶ ἐπὶ τούτῳ, παρ'εκτὸς τῆς ἐξ ἀρχῆς δοθείσης αὐτῷ σατραπείας τῆς Καππαδοκίας καὶ Παφλαγονίας, ἀνέθηκεν ἤδη εἰς αὐτὸν τὴν τε μικρὰν καὶ τὴν μεγάλην Φρυγίαν, χρηνοῦσας ἀμφοτέρας, τὴν μὲν διὰ τὸν θάνατον τοῦ Λεοννάτου, τὴν δὲ ἕνεκα τῆς τοῦ Ἀντιγόνου φυγῆς, κατέστησεν ἐν γένει τὸν ἄνδρα αὐτοκράτορα στρατηγὸν ὅλων τῶν ἐντὸς τοῦ Ταύρου χωρῶν καὶ σατραπῶν, κατέλιπεν αὐτῷ ἀξιόλογον δύναμιν καὶ παρήγγειλεν ἰδίως νὰ ἐπιτηρῇ τὸν Ἑλλησποντον, ὥστε διακωλύσῃ πᾶσαν τῶν παλαιῶν διάβασιν. Ἀλλ' ὅσῳ

μεγάλη καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπιτραπείσα εἰς τὸν Εὐμένη δύναμις, αἱ δυσ-
χέρειαι πρὸς ἃς εἶχε νὰ παλαίσῃ ἦσαν ἔτι μεγαλύτεραι. Μὴ λη-
σμονήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ἦτο Ἕλλην καὶ ὅτι τούτου ἕνεκεν
ἐφθονεῖτο ὑπὸ τῶν Μακεδόνων· ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ ἔδει νὰ
πολεμήσῃ πρὸς Ἀντίπατρον καὶ Κρατερὸν, ἄνδρας τοὺς ὁποίους
ἔπαυ ὁ μακεδονικὸς στρατὸς εὐλαβεῖτο καὶ ἀγάπα. Ὅθεν ἐκ πρώ-
της ἀρετηρίας, αὐτὸς τοῦ Περδίκκου ὁ ἀδελφὸς Ἀλκέτας εἶπεν
ἐλικρινῶς εἰς τὸν Εὐμένη ὅτι οἱ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένοι Μακεδό-
νες ἀποποιούσιναι ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς τοὺς περιφανεῖς ἐκείνους φέ-
λους τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει.
Οἱ πλείστοι σατράπκι δὲν ἦσαν πιστοὶ, ὁ δὲ τῆς Ἀρμενίας Νεο-
πτόλεμος ἀναφανδὸν συνησπίσθη μετ' ὀλίγον πρὸς τοὺς πολεμίους.
Πᾶς ἄλλος ἴσως ἤθελε καταβληθῇ ὑπὸ τηλικούτων περιστοιχι-
ζόμενος κινδύνων· ἀλλὰ τότε ἀνεφάνη διατὶ ὁ μέγας Ἀλέξαν-
δρος τοιαύτην εἶχεν εἰς τὸν Εὐμένη ὑπόληψιν, οὐ μόνον ὡς ἀρχι-
γραμματεῖα, ἀλλὰ καὶ ὡς στρατηγόν.

Ὁ Εὐμένης βλέπων ὅτι διὰ ἀσιανῶν μόνον στρατευμάτων ὤ-
φειλε ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὰ κράτιστα μακεδονικὰ τάγματα τὰ ὅ-
ποια ἐπήγοντο ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ὁ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Κρατερὸς, δὲν
ἐνόμιζε φρόνιμον νὰ περιμένῃ αὐτὰ εἰς τὰς περὶ τὸν Ἑλλήσπον-
τον χώρας, προτιμήσας νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν πιστὴν Καππαδο-
κίαν, νὰ ἀφήσῃ τοὺς πολεμίους νὰ προχωρήσωσιν εἰς τὴν μικρὰν
Ἀσίαν καὶ ἔπειτα ἐκ πληγίου νὰ ἀπειλήσῃ αὐτούς. Εἶχον δὲ ἤδη
οὗτοι περάσει τὸν Ἑλλήσποντον καὶ πλησιάσει εἰς τὴν μεγάλην
Φρυγίαν, ὅτε ὁ Εὐμένης, βεβαιωθείς περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Νεο-
πτολέμου, προσεκάλεσεν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν Καππαδο-
κίαν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ. Παρκαύσαντα δὲ προσέβαλεν αὐτὸν
ἄνευ ἀναβολῆς καὶ, διὰ τῶν ἀρίστων Καππαδοκῶν ἱππέων, ἐντε-
λῶς κατετρόπωσεν, ἀναγκάσας καὶ αὐτὸ τὸ μακεδονικὸν πεζικὸν
νὰ παραδῶσῃ τὰ ὅπλα καὶ νὰ ὁμώσῃ πίστιν εἰς τὸν Περδίκκον.

Ὀλίγον πρὸ τῆς μάχης ταύτης, ὁ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Κρατερὸς
εἶχον διαβιβάσει εἰς τὸν Εὐμένη λαμπροτάτας προτάσεις, ἂν
ἤθελε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν ἐπιμελητὴν αὐτοκράτορα· ἀλλ' ὁ καλῶς
κάγαθός Καρδιανός, καίτοι ἀρχαῖος καὶ στενός ὢν φίλος τοῦ Κρα-
τεροῦ, ἀπέκρουσε τὴν προδοσίαν. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν μετὰ τὴν

τοιαύτην ἐκείνου ἀπάντησιν, ἔφθασεν εἰς τὸ μακεδονικὸν στρατόπεδον ὁ Νεοπόλεμος, φεύγων ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἐν ᾧ εἶχεν ἡττηθῇ. Ὁ Νεοπόλεμος ἐβεβαίωσεν ὅτι ἂν ἐπιέσωσιν ἀμέσως κατὰ τοῦ Εὐμένους θέλουσιν εὕρει αὐτὸν πανηγυρίζοντα μὲν εἶτι τὴν νίκην, ἀπαράσκειον δὲ πρὸς νέους ἀγῶνας καὶ θέλουσιν ὑπερισχύσει τόσῳ πιθανώτερον, ὅσῳ οἱ ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ Μακεδόνες, οἱ τὸν Κρατερὸν ἀγαπῶντες καὶ εὐλαβούμενοι, εἶναι ἀδύνατον, ἅμα ἀκούσωσι τὴν φωνὴν αὐτοῦ καὶ ἴδωσι τὸν λόφον τῆς περικεφαλαιῆς αὐτοῦ, νὰ μὴ αὐτομολήσωσι παραυτίκα. Οἱ δύο στρατηγοὶ ἐπέστησαν εἰς τοὺς λόγους τούτους, ἀναλογιζόμενοι πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι δὲν συνέφερε νὰ προχωρήσωσιν ἔχοντες εἰς τὰ νῶτα τὸν Εὐμένη. Καὶ ἀπεφασίσθη λοιπὸν ὁ μὲν Ἀντίπατρος, παραλαβὼν μικρὸν τῆς δυνάμεως μέρος, νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς Κιλικίαν πορείαν, ὁ δὲ Κρατερὸς, συνεπαχόμενος 20000 πεζῶν καὶ 2000 ἱππέων, ἀπάντων Μακεδόνων, νὰ ὁρμήσῃ μετὰ τοῦ Νεοποτολέμου κατὰ τοῦ Εὐμένους.

Ἀλλ' ὁ Εὐμένης δὲν ἦτο ἀπαρascεύαστος· ἤξευρεν ὅτι θέλει προσβληθῇ καὶ ἤξευρεν ὅτι τὸ ὄνομα μόνον τοῦ Κρατεροῦ ἤρκει ἵνα ἐπιφέρῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ. Ὅθεν διέδωκε τὴν φήμην, ὅτι οἱ ἐπερχόμενοι πολέμιοι εἶναι ὁ πρὸ μικροῦ ἡττηθεὶς Νεοπόλεμος καὶ ὁ Πίγρης, οἵτινες, συλλέξαντες Καππαδόκας καὶ Παφλαγόνας ἱππεῖς, θέλουσι νὰ δοκιμάσωσιν αὖτις τὴν τύχην αὐτῶν. Προῆλθε δὲ δι' ὁδῶν πλαγίων, διὰ τῶν ὁποίων οἱ περὶ αὐτὸν οὐδεμίαν ἡδύναντο νὰ λάβωσι παρὰ τῶν πολεμίων εἰδησιν, ὥστε εἶχον ἤδη πλησιάσει οἱ δύο στρατοὶ καὶ ὑπὸ σειρᾶς τινος λόφων μόνον ἐχωρίζοντο, οὐδεὶς δὲ τῶν περὶ τὸν Εὐμένη, οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἀνώτατοι καὶ πιστότατοι ἀξιωματικοὶ ἐγίνωσκον πρὸς τίνα πρόκειται ν' ἀνταγωνισθῶσι.

Τὴν πρωΐαν τῆς μάχης ὁ Κρατερὸς, γινώσκων τὸν Εὐμένη ὀπίσθεν τῶν λόφων ἱστάμενον, συνήγαγεν εἰς ἐκκλησίαν τὸ πλῆθος, προηγγεῖλεν εὐχερῇ τὴν νίκην, διότι οἱ περὶ τὸν προδότην ἐκείνον Μακεδόνες, δὲν θέλουσι βεβαίως ἐπιμένειν πολεμοῦντες πρὸς ἀδελφοὺς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν ἡγεμόνα, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς στρατιώτας, ἐὰν κρατήσωσι τὴν μάχην, νὰ διαρπάσωσιν ἀπάσας τῶν πολεμίων τὰς ἀποσκευάς. Ταῦτα δὲ εἰπὼν,

διακόσμησε τὴν δύναμιν, τάξας ἐν τῷ μέσῳ τὴν φάλαγγα καὶ τὸ ἄλλο πεζικόν, εἰς δὲ τὰ ἄκρα τὸ ἵππικόν, τὸ ὁποῖον ἐμελλε ν' ἀρχίσῃ τὴν ἐπίθεσιν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι αὕτη θέλει ἀρκέσει ἵνα διαλύσῃ τοὺς ἀντιπάλους· καὶ τοῦ μὲν δεξιοῦ κέρματος ἀνέλαθεν αὐτὸς τὴν στρατηγίαν, τὸ δ' ἀριστερὸν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Νεοπτόλεμον. Παρέταξε δὲ καὶ ὁ Εὐμένης τὸν ἴδιον στρατόν. Τὸ ἐν τῷ μέσῳ τεθὲν πεζικόν αὐτοῦ συνεποσοῦτο μὲν εἰς 20,000, ἀλλὰ συγκείμενον τὸ πλεῖστον ἐκ βαρβάρων δὲν ἦτο ἐνάμιλλον τῆς ἀντιπάλου φάλαγγος. Ὅθεν ἰδίως ἤλπισεν ὁ Εὐμένης εἰς τὸ πολυάριθμον αὐτοῦ καὶ ἄριστον ἵππικόν, τὸ ἐκ 5,000 μὲν ἀνδρῶν συνιστάμενον, διανεμηθὲν δὲ εἰς τὰς δύο πτέρυγας. Ἐκ τούτων εἰς τὴν ἀριστεράν, ἀντικρὺ τοῦ Κρατεροῦ, ἔταξε δύο ἀσιανὰς ἱππαρχίας ὑπὸ τὸν γυναικάδελφον αὐτοῦ Φαρνάδαζον καὶ τὸν Τενέδιον Φοίνικα, διακλευστάμενος, ὀφθέντων τῶν πολεμίων, νὰ ὀρμήσωσι κατὰ τάχος καὶ νὰ συμπλακῶσι, μὴ ὑπενδίδοντες ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, μὴ προσέχοντες εἰς κίμνιν τῶν ἐχθρῶν φωνήν, καὶ μὴ ἀποδεχόμενοι οὐδεμίαν αὐτῶν περὶ συμβιβασμοῦ πρότασιν. Αὐτὸς δὲ, τοὺς ἐρῶμενεστάτους ἵππεῖς τριακοσίους ὡς ἄγῃμα συντάξας, καὶ παρελάσας ἐπὶ τὸ δεξιόν, ἐμελλε ν' ἀγωνισθῇ πρὸς τοὺς περὶ Νεοπτόλεμον.

Καὶ ἤδη ἡ ἱππικὴ τοῦ Εὐμένους παράταξις, ὑπερβαλοῦσα τὸν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πεδίου τῆς μάχης λόφον, ὥφθη ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, ἐπερχομένη μετὰ λαμπροῦ παιᾶνος καὶ ἀλαλαγμοῦ ἐπὶ τὴν ἐφοδόν. Ὁ Κρατερός ἐξεπλάγη ἰδὼν τὰ συμβαινόντα· καὶ λοιδορήσας πολλὰ τὸν Νεοπτόλεμον, τὸν ἀζώσαντα ὅτι οἱ Μακεδόνες θέλουσιν αὐτομολήσει, ἔπειτα παρήγγειλεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀναδειχθῶσιν ἄνδρες ἀγαθοὶ καὶ ἀντεξήλασε. Βαρεῖα ἐγένετο ἡ πρώτη σύρραξις· καὶ τῶν δοράτων ταχέως συντριθέντων, ὁ ἀγὼν ἐτρέπη εἰς φοβεράν ξιφομαχίαν· οὐδὲ κατήσχυνεν ὁ Κρατερός τὴν πρὸς αὐτόν τοῦ Ἀλεξάνδρου εὐνοίαν, ἀλλὰ πολλοὺς μὲν κατέβαλε, πολλάκις δὲ ἔτρεψε τοὺς ἀντιτεταγμένους· τελευταῖον ὁμως πληγωθεὶς ὑπὸ Θρακῆς ἐκ πλαγίου προσελάσαντος, κατέπεσε τοῦ ἵππου. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι, πεσόντα αὐτόν, παρήλασαν ἀγνοοῦντες· εἰς δὲ τῶν Εὐμένους στρατηγῶν, ὁ Γοργίας, ἀναγνώρισας τὸν ἄνδρα καὶ κτασθὰς, περιέστησε φρουράν περὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, κακῶς

ἤδη διακεκμημένοι καὶ πνέοντες τὰ λείσθια. Τότε οἱ Μακεδόνες, ἀπεστερημένοι τοῦ ἰδίου ἡγεμόνος, ἐνέδωκαν εἰς τοὺς νικητῆρας Ἀσιανούς, καὶ, πλείστην ὑποστάντες ζημίαν, ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν φάλαγγα.

Ταυτοχρόνως εἶχεν ἀρχίσει ὁ ἀγὼν κατὰ τὴν ἑτέραν πτέρυγα. Καὶ κατὰ μὲν τὰς δύο πρώτας ἐρόδους δὲν εἶδον ὁ εἰς τὸν ἄλλον, ὁ Εὐμένης τὸν Νεοπτόλεμον· κατὰ δὲ τὴν τρίτην, ἀναγνωρισθέντες, ὤρμησαν μετὰ πλείστης ἀγριότητος κατ' ἀλλήλων, σπασάμενοι τὰ ξίφη καὶ βοῶντες. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἵπποι αὐτῶν συνεπρούσθησαν ἀντικρουθέντες ὡς τριῆρεις, οἱ δύο στρατηγοὶ, ἀφέντες τὰς ἡνίας, ἐπελάβοντο ἀλλήλων διὰ τῶν χειρῶν, τὰ τε κράνη περισπῶντες καὶ περιρῥηγνύοντες ἐκ τῶν ἐπωμίδων τοὺς θώρακας. Ἐν τῇ μέσῃ τοῦ σπαραγμοῦ τούτου ὑπεξέφυγον οἱ ἵπποι καὶ οἱ δύο ἀνταγωνισταὶ εὗρεθῆσαν κατὰ γῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν παλαίοντες ὡς μαινόμενοι, καὶ καταφέροντες ἀμοιβαίως πληγὰς πολλὰς καὶ ποικίλας, μεχρὶς οὗ ὁ Νεοπτόλεμος, τρωθεὶς παρὰ τὸν τράχηλον, ἔπεσεν ἀναισθητῶς. Τοσοῦτον ὅμως ἦτο τὸ πάθος τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ὥστε ἐνῷ ὁ Εὐμένης, ἀφαιρῶν τὰ ὅπλα τοῦ Νεοπτολέμου ὕβριζεν αὐτόν, ἠδυνήθη οὗτος ἔτι νὰ κεντήσῃ τὸν ἀντίπαλον, διὰ τοῦ ξίφους, περὶ τὸν βουβῶνα· ἀλλ' ἡ χεὶρ τοῦ θνήσκοντος εἶναι ἀσθενής· καὶ ὁ Νεοπτόλεμος ἐκπνέων εἶδε μετὰ μίσους καὶ ὀργῆς ἀνεκκλήτου ὀρθιον πάντοτε ἱστάμενον καὶ νικητῆρον τὸν ἀσπονδον αὐτοῦ ἐχθρόν. Μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦτον οἱ πολέμιοι ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν φάλαγγα· ὁ δὲ Εὐμένης, καὶ τοὶ χαλεπῶς ἔχων ὑπὸ τραυμάτων, ἐμνηροὺς καὶ βραχίονας διακεκομμένους, ἵππευσεν οὐδὲν ἥττον καὶ ὤρμησεν ἐπὶ τὸ ἕτερον κέρα, ὅπου ὑπέθετεν ἐξακολουθοῦντα τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' εὗρε καὶ ἐνταῦθα τοὺς ἀντιπάλους ὑπενδόντας, καὶ ἔμαθεν ὅτι ἔπεσεν ὁ Κρατερός. Ἀμέσως ἐδραμε πρὸς αὐτόν, προέφθασε τὸν ἄνδρα ἔτι ἀναπνέοντα καὶ σώας ἔχοντα τὰς γενναίας φρένας, κατέβη τοῦ ἵππου, ἡσπασθη αὐτόν· οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ γηραιοῦ πολεμιστοῦ ἐπληρώθησαν δακρύων καὶ κατηράσθη τὸν Νεοπτόλεμον καὶ ἐλεεινολόγησε τὴν κακὴν μοῖραν τὴν ἀναγκάσασαν αὐτόν νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς φίλον ἀρχαῖον καὶ πιστόν. Οὕτως ἀπέθανεν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ ὁ Κρατερός, ὁ μεγαλοφρονέστατος καὶ ἐνδοξότατος τῶν στρατηγῶν τοῦ

Ἀλεξάνδρου, ὃν ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἠγάπησεν ὁ μέγας βασιλεὺς.

Μετὰ τὴν ἦτταν τοῦ ἱππικοῦ, μετὰ τὸν θάνατον ἀμφοτέρων τῶν στρατηγῶν, ἡ φάλαγξ ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν Εὐμένην καὶ παρεβίασε μὲν μετ' ὀλίγον τοὺς ὄρους, ἀπελθούσα αὐτῆς πρὸς τὸν Ἀντίπατρον, οὐδὲν ἦττον ὁ Εὐμένης ἔμεινε κύριος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἡ δὲ νίκη αὐτοῦ αὕτη ἀπέβη οὐ μόνον διὰ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀξιομνημόνευτος. Διότι ἐμαρτύρησε τὸ τί ἠδύναντο νὰ πράξωσιν οἱ Ἀσιανοὶ ἐπιτηδεύως στρατιηγόμενοι, καὶ ἐμαρτύρησε συνάμα ὅτι ὁ μακεδονικὸς Ἕλληνισμὸς δὲν κατώρθωσεν ὅσα κατώρθωσε διὰ μόνων Μακεδόνων ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ δι' Ἑλλήνων γενναίων, ἐναμιλλῶν ἀναδειχθέντων τῶν περιφανεστέρων πρωταγωνιστῶν τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀσίας. Οὐδ' ἠρκέσθη ὁ Εὐμένης εἰς τὴν κατατρόπωσιν τῶν ἀντιταχθέντων αὐτῷ πολεμίων· ὑπεκίνησε συγχρόνως εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Αἰτωλοὺς, οἵτινες ὡς σύμμαχοι αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Περδίκκου ἐγένοντο μετ' ὀλίγον κύριοι ἀπάσης σχεδὸν τῆς Θεσσαλίας. Ὡς τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ εἶχον ἀριστα τὰ κατὰ τὸν Ἐπιμελητὴν αὐτοκράτορα· ἀλλ' ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ, εἴτε κακὴ τύχη, εἴτε ἀδεξιότης, νὰ καταστρέψῃ ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ πλεονεκτήματα ὅσα παρέρχεν αὐτῷ ἡ θαυμαστὴ τοῦ Εὐμένους τύνησις.

Ὁ Περδίκκας, ἐπιτρέψας εἰς τὸν Εὐμένην τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Πισιδίαν (σελ. 205 — 206) ἐν ἔαρι τοῦ 324, μετὰ τοῦ κεντρικοῦ στρατοῦ τοῦ κράτους, ἵνα καταβάλλῃ τὸν ἕτερον τῶν ἀντιπάλων, τὸν ἐν Αἰγύπτῳ Πτολεμαῖον. Συνεπήγετο δὲ μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς δύο βασιλεῖς, Φίλιππον Ἀρρίδαϊον καὶ Ἀλεξάνδρον, καὶ τὴν νέαν Εὐρυδίκην. Ἀμα ἔφθασεν εἰς Δαμασκόν, ἠθέλησε, κατὰ τὰ ἔθη τῶν Μακεδόνων, νὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καταδίκην τοῦ Πτολεμαίου, ὡς παραβάτου· τῆς εἰς τοὺς βασιλεῖς ὀφειλομένης εὐπειθείας· ἀλλ' ὁ στρατὸς, ὅστις ἠγάπα τὸν ἀρχαῖον ἐκείνον συναγωνιστὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ, ὡς εἶδομεν εἰς τὰ περὶ τῆς Εὐρυδίκης, ἤρχισεν νὰ δυσπιστῇ πρὸς τὸν Ἐπιμελητὴν, ἠθώωσε τὸν κατηγορούμενον. Ὁ Περδίκκας, ἐπιμένων οὐδὲν ἦττον, ἐπεχείρησε νὰ δαμάσῃ τὴν ἀντιπολίτευσιν δι' αὐστέρων τιμωριῶν καὶ ἔπειτα προέλασε πρὸς τὰ πρόσω. Ἀλλ' ἤδη περὶ τὸ Πηλούσιον

αὐτοῦ εὐρίσκειν, πολλοὶ τῶν λοχαγῶν καὶ ἄλλων ἡγεμόνων αὐτομολοῦσι πρὸς Πτολεμαῖον. Ὁ ἄλλος στρατὸς ἠθέλησε νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ καθήκον καὶ ὤρμησεν ἐπὶ τὴν τοῦ Νείλου διάβασιν· ἐπεκρωύσθη ὁμοῦ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ σατράπου τῆς Αἰγύπτου καὶ ὑπέστη ζημίας οὐ μικράς. Ἐπῆλθε καὶ τροφῶν στέρεσις, δι' ἣν κῦζησεν ἡ κοινὴ δυσἀρεσκεία. Τότε πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων, πρὸςελθόντες εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἐπαμειλιτοῦ, κατηγόρησαν αὐτὸν ἀναφανδόν ὡς πρωταίτιον τῆς ἐπικειμένης συμφορᾶς. Καὶ μετ' οὐ πολὺ ἄλλοι τολμηρότεροι, προΐσταμένων τοῦ Χιλιάρχου Σελεύκου καὶ τοῦ τῶν ὑποπιστῶν ἡ ἀργυρασπίδων στρατηγοῦ Ἀντιγέτους, προσπεσόντες ἀθρόοι, κατέσφαξαν τὸν Περδίκκην.

Οὕτω κατέλυσε τὸν βίον ὁ ἀνὴρ, ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας νὰ συντηρήσῃ τὴν ἐνότητά τοῦ ἀχανοῦς κράτους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ δὲ Πτολεμαῖος, μαθὼν τὰ γενόμενα, προσῆλθε τῇ ὑστέρᾳ εἰς τὸ στρατόπεδον, ἐχαιρέτισεν εὐλαβῶς τοὺς βασιλεῖς, προσφωκισθὴν διὰ θόρων πολυτίμων τοὺς μεγιστᾶνας, ἀπελογισθὴ ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν εὗρεθι νὰ πολεμήσῃ πρὸς ἀρχαίους συναγωνιστάς, καὶ τοσοῦτον εὐδοκίμησεν, ὥστε πάντες ἠθέλησαν νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς βασιλείας. Ἀλλ' αὐτὸς, ὅστις πρὸ χειροῦ ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ ἡ ἐνότης τοῦ κράτους, προετίμα τῆς ματαίας ἐκείνης τιμῆς, νὰ μείνῃ σατράπης ἐνὸς τῶν καλλίστων αὐτοῦ τμημάτων, τοῦ ὀπίου Ἰσως ἔκτοτε προέβλεπεν ὅτι θέλει ἀποβῇ διαδοχικὸς δυνάστης. Ὅθεν, ἀποποιηθεὶς τὸ ἀξίωμα, ἐνέργησε νὰ δοθῇ τοῦτο εἰς δύο τῶν πιστοτέρων αὐτοῦ φίλων, τοὺς στρατηγούς Πύθωνα καὶ Ἀρρίδαιον. Πρὸς τούτοις ὁ στρατὸς κατεδίδικεν εἰς θάνατον τὸν Εὐμένην καὶ τοὺς ἄλλους τοῦ Περδίκκου στρατηγούς, τὸν ἀριθμὸν πεντήκοντα, καὶ ἅπαντα ἐστάλησαν πρὸς τε τὸν Ἀντίπατρον καὶ τὸν Ἀντίγονον διαταγαὶ νὰ σπεύσωσι νὰ ἔλθωσιν εἰς Τριπαραδείσον τῆς ἄνω Συρίας, πρὸς τοὺς βασιλεῖς. Ἀπελθόντος δὲ ἤδη πρὸς τὸ χωρίον ἐκεῖνο ἅπαντος τοῦ στρατοῦ ὑπὸ τοὺς δύο νέους ἐπιμελητάς, ὁ Πτολεμαῖος ἐπανῆλθεν εἰς Αἴγυπτον.

Ἔτι δὲ ὄντας καθ' ὁδὸν τοῦ στρατοῦ, ἡ Εὐρυδίκη ἀπατεῖ, ὡς σύζυγος ἤδη τοῦ βασιλέως Ἀρρίδαίου Φιλίππου, νὰ κοινωνήσῃ τῆς υπερτάτης ἀρχῆς. Οἱ δύο ἐπιμελεῖται ἀποκρούουσι τὴν ἀξίωσιν·

ἀλλ' ὅτε ἐφθασαν εἰς Τριπαράδεισον, ἡ Εὐρυδίκη, ἥτις ἡγεμένη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ παρατιθῶσι. Τότε ἀναγορεύεται ἐπιμελητὴς ὁ 'Αντίπατρος· οὐδὲ τοῦτο ὅμως συνέφερον εἰς τὴν Εὐρυδίκην, ἥτις ἤξευρε τὸν γηραιὸν ἐκεῖνον στρατηγὸν κατὰ κράτος πρὸς αὐτὴν διακείμενον· ὅθεν, ἅμα ἐπακλυθόντος αὐτοῦ εἰς Τριπαράδεισον, κατορθοὶ πάλιν, ἰδίως διὰ τῆς φάλαγγος, νὰ παθιραθῇ οὗτος. Ἀλλὰ μετὰ τοῦ 'Αντιπάτρου συντάσσονται οἱ ἐταῖροι· νέα ἐπακπειλεῖται σύγκρουσις μεταξὺ ἱππικοῦ καὶ πεζικοῦ· ἡ Εὐρυδικὴ καταπλήσσεται ἐντεῦθεν, ἐνδίδει, καὶ τὴν ἐπισύσιν ἀναγορεύεται τὸ δεύτερον ὁ 'Αντίπατρος ἐπιμελητὴς πύ-
τυνκράτωρ.

Πρώτη τοῦ νέου ἐπιμελητοῦ πράξις ὑπῆρξεν ἡ ἐν Τριπαράδεισῳ γενομένη νέα τῶν σατραπειῶν διανομή, τῆς ὁποίας δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα εἰμὴ τὰς ἀξιολογωτέρας διατάξεις, τόσῳ μᾶλλον ὥς πολλοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἔμειναν εἰς χεῖρας τῶν προτέρων ἡγεμόνων. Ἰδίως ὁ Πτολεμαῖος διετήρησε ἣν εἶχε σατραπείαν, τὴν ὁποίαν ἀπεπέλουν Αἴγυπτος, Λιβύη, Ἀραβία καὶ ὅσα ἤθελε κατακτήσει πρὸς δυσμάς. Τῆς Βαβυλωνίας ὅμως σατράπης προεχειρίσθη ὁ ἐπὶ Περδίκκου χιλιάρχος Σέλευκος. Ἡ Βαβυλὼν ἔκασσε μὲν τοῦ νὰ ᾖ πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἀλλ' ὅμως παρέμεινε μία τῶν κυριωτάτων αὐτοῦ πόλεων, καθ' ἑαυτὴν τε καὶ καθὼ μεσάζουσα μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ἐξ ὧ προϊόντος τοῦ χρόνου ὠρελήθη ὁ Σέλευκος πολὺ. Ὡς αὐτὸς ἡ παρχειμένη Σουσιανὴ ἔλαβε νέον σατράπην, τὸν Ἀντιγένην, ὅστις ἐπὶ ἀπὸ Ἀλεξάνδρου ἦγε τὸ σῶμα τῶν ὑπασιτιστῶν, τοὺς ᾗδ μετονομασθέντας Ἀργυράσπιδας, οἵτινες ἦσαν μὲν τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, καθὼ ἅπαντες παλαίμαχοι ὄντες, ἦσαν δὲ καὶ οἱ μᾶλλον θυεῖναι τῶν Μακεδόνων καὶ εἰς μόνον τὸν βασιλικὸν ὄλκον πιστοί. Τούτους λαπὺν θέλων ν' ἀπομακρύνῃ καὶ ν' ἀπασχολήσῃ ὁ Ἀντίπατρος, διέταξε 3000 ἐξ αὐτῶν ν' ἀπέλθωσι μετὰ τοῦ Ἀντιγένοῦ εἰς Σαῦσα ἵνα ἀνακομίσωσιν εἰς τὴν περαλίαν μέρος ἀξιόλογον τῶν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ σωρευθέντων θησαυρῶν. Ἀφ' ἐτέρου εἰς τὸν Ἀντιγέγονον ἀπεδόθησαν ἡ μεγάλη Φρυγία καὶ ἡ Λυκία μετὰ τῆς παρακειμένης Λυκαονίας καὶ Πιχυουλίας. Ὁ τοῦ Ἀν-

ἑπτάτρον υἱὸς Κασσάνδρος διωρίσθη χιλιάρχος, ἀντί τοῦ Σελεύκου· Βαντιῶ ὁ ἐπιμελητὴς ἐπεφύλαξε τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, τὰς ὁποίας εἶχε καὶ πρότερον, καὶ ὅπου μετέβη μετὰ τινα χρόνον συνεπαγόμενος τὸ πλεῖστον τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ ἱκανοὺς πολεμιστηρίους ἐλέφντας. τοὺς πρώτους οὖς εἶδεν ἡ Εὐρώπη. Τὸν ἐπιμελητὴν παρηκολούθησαν ὅ τε βασιλεῖς Φίλιππος Ἀρρίδαϊος καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Εὐρυδίκη, ὅ τε τριετὴς ἤδη βασιλεὺς Ἀλέξανδρος καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ρωξάνη. Ἡ Κλεοπάτρα ἐμείνεν εἰς Σάρδεις, ὅπου διέτριβεν ἀπὸ τῆς εἰς Ἀσίαν διαπεραιώσεως αὐτῆς. Εἰς δὲ τὸν Ἀντίγονον ἐπετράπη νὰ καταβάλῃ τοὺς περιλιπομένους ὀπαδοὺς τοῦ Περδίκκου, ἐφ' ᾧ ὁ Ἀντίπατρος κατέλιπεν αὐτῷ μέρος ἀξιόλογον τοῦ κεντρικοῦ στρατοῦ.

Καὶ τοὺς μὲν Αἰτωλοὺς καὶ Θεσσαλοὺς, τοὺς συμμάχους αὐτῶν, εὐχερῶς ὑπήγαγεν ὑφ' ἐκυτὸν ὁ Πολυσπέρχων· ἀλλ' οἱ ἐν Ἀσίᾳ πολέμιοι τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἦσαν πολλοὶ καὶ ἰσχυροὶ, ὁ Εὐμένης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Περδίκκου Ἀλκέτας, ὁ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸς αὐτοῦ Ἀτταλος, ὁ τοῦτου ἀδελφὸς Πολέμων καὶ ἄλλοι. Κατὰ δυστυχίαν αὐτῶν, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι δὲν ἔμειναν ἠνωμένοι· οἱ συγγενεῖς τοῦ Περδίκκου, οἵτινες κατείχον τὰ ὄρη τῆς πρὸς μεσημβρίαν κειμένης Πισιδικῆς, δὲν ἤθελον ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ὑπεροχὴν τοῦ μεγαλοφυοῦς Ἑλληνος Εὐμένους, ὅστις ἐκυριάρχει τῆς πρὸς βορρᾶν Καππαδοκίας· ἐκ δὲ τῆς διμονοίας ταύτης ὠφελοῦμενος ὁ Ἀντίγονος, ὅστις ἐδέετο τῶν ἐν τῷ μέσῳ χωρῶν, καὶ ἰδίως τῆς μεγάλης Φρυγίας, ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους ἀλληλοδιαδόχως νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν.

Αἱ μεγάλαι ἐχθροπραξίαι δὲν ἤρχισαν εἰμὴ περὶ τὰ μέσα τοῦ 320 καὶ πρῶτον ὁ Ἀντίγονος ἐτράπη κατὰ τοῦ Εὐμένους. Περὶ τοῦ Ἀντιγόνου λέγεται ὅτι εἶχε τοῦτο τὸ παράδοξον ἰδίωμα, ὅτι, ἰσχυρότερος μὲν ὦν, ἀνεδεικνύετο συνεσταλμένος καὶ βραδὺς περὶ τὴν τοῦ πολέμου διεξαγωγὴν, ὁσάκις δὲ ἦτο ἀσθενέστερος, τότε μάλιστα ἀπέβαινε πρόθυμος καὶ τολμηρὸς πρὸς τοὺς ἀγῶνας. Τοιοῦτό τι συνέβη καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ Εὐμένης εἶχεν ὁμολογουμένως ὑπέροχον περὶ αὐτὸν δύναμιν· οὐδὲν ἤττον ὁ Ἀντίγονος δὲν ἐδίστασε νὰ ὁρμήσῃ κατ' αὐτοῦ, στρατοπεδεύοντος ἐν Ὀρχυνίοις τῆς Καππαδοκίας, πεδίοις εὐθέτοις πρὸς ἱππομαχίαν.

εἶναι ἀληθές, ὅτι συνεννοεῖτο πρὸς ἕνα τῶν ὑποστρατήγων τοῦ Εὐ-
μένους, τὸν Ἀπολλωνίδην, καὶ ὅτι δὲν ἐνίκησεν εἰμὴ διὰ τὴν προ-
δοσίαν τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, αὐτομολήσαντος ἐν τῇ κυριωτέρᾳ τῆς
μάχης στιγμῇ. Ὁ δ' Εὐμένης, καὶ τοὶ ἀποβαλὼν 8000 ἄνδρας,
ὑπεχώρησεν ὅσον ἐνεστι τακτικῶς· ἠτύχησε νὰ συλλάβῃ τὸν προ-
δότην, ὃν καὶ ἐκρέμασεν, ἔπειτα δὲ φεύγων ἐπιτηδεύεις καὶ λαθῶν
τοὺς διώκοντας, οἵτινες ἔτρεχον κατόπιν αὐτοῦ εἰς ἄλλας διευθύν-
σεις, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης καὶ ἀπένειμεν ἐκεῖ εἰς
τοὺς ἰδίου νεκροὺς τὰς νενομισμένας τιμὰς· ἐώστε τὸν Ἀντίγονον
ὑστερον ἐπελθόντα θαυμάζειν τὸ θάρσος αὐτοῦ καὶ τὴν εὐστάθειαν».

Ἀπέβαλεν ὁμως ἐν τούτοις τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως καὶ ἐθε-
ώρησε φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Ἀρμενίαν ἵνα ἐκεῖθεν πορισθῇ
συμμάχος. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ λοιπὸν τοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν χώραν
ἐκείνην, ἡγωνίσθη ἤδη μετὰ θαυμαστῆς τόλμης καὶ δεξιότητος.
Ἀλλ' εἶχεν ἀντίπαλον οὐδὲν ἥττον δεξιόν, ὅστις ἐφραξεν αὐτῷ
πανταχόθεν τὴν διόδον, μέχρις οὗ ὁ Εὐμένης, νοήσας ὅτι ἀδύνα-
τον νὰ ἐπιτύχῃ τὸν ἀρχικὸν σκοπὸν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ
μετὰ μόνων 500 ἱππέων καὶ 200 ὀπλιτῶν εἰς Νῶρα, χωρίον ἀπόρ-
θητον ἐν μεθορίῳ Λυκαονίας καὶ Καππαδοκίας κείμενον, εἰς θ
ἐφρόντισε νὰ ἐμβάλλῃ τοσαύτας τροφὰς καὶ προμηθείας, ὥστε ἡδύ-
νατο ν' ἀνθέξῃ ἐν αὐτῷ ἔτη πολλὰ, καρδοκαῶν νέας περιστάσεις
καὶ εὐκαιρίας. Καὶ ἀπέβη μὲν ἐντεῦθεν ὁ Ἀντίγονος κύριος τοῦ
πλείστου τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἀλλ' ἡσθάνετο ὅτι διέκειτο ἐπισφα-
λῶς, ἐνόσῳ ἐσώζετο ὡς πολέμιος ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης πέτρας
ὁ πολυμήχανος καὶ ἀδάμαστος Εὐμένης. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ προς-
οικειωθῇ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ἄνδρα, καὶ, προσελθὼν εἰς Νῶρα,
παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ καταβῇ εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἵνα δια-
πραγματευθῶσιν. Ὁ Εὐμένης ἀπήντησεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ
ἔλθῃ εἰς συνέντευξιν ἐὰν σταλῶσι πρὸς αὐτὸν ὁμηροί· διότι ὁ Ἀν-
τίγονος ἔχει πολλοὺς φίλους τοὺς δυναμένους νὰ ἄρξωσι τοῦ στρα-
τοῦ ἐὰν συμβῇ τι εἰς αὐτόν, ἐνῷ αὐτός, ὁ Εὐμένης, παθὼν τι, οὐ-
δένα ἔχει νὰ καταλίπῃ ἡγεμόνα τῶν ὧν προπολεμεῖ. Κελεύσαντος
δὲ τοῦ Ἀντιγόνου νὰ λαλῇ αὐτῷ ὡς κρεῖττονι, «οὐδένα, εἶπεν
ἐκεῖνος, ἑαυτοῦ κρεῖττονα νομίζω, μέχρις ἂν ᾧ τοῦ ξίφους κύ-
ριος». Τελευταῖον ἐπεμψεν ὁ Ἀντίγονος τὸν ἀνεψιὸν Πτολεμαῖον

εἰς Νῶρα ὡς ὄμηρον, καὶ τότε κατέβη ὁ Εὐμένης, καὶ περιβαλόν-
 τας ἀλλήλους ἡσπάσαντο φιλικῶς καὶ οἰκείως, οἱ ἀρχαῖοι συναγω-
 γισταί. Δόγων δὲ γενομένων πολλῶν, ὁ Εὐμένης, μὴ θεωρῶν ἑαυ-
 τὸν παντάπασιν ἀπηλπισμένον, δὲν ἠρκέσθη εἰς ἀπλὴν συνδιαλλα-
 γὴν καὶ φιλὰς ὑποσχέσεις, ἀλλ' ἀπήτησε ν' ἀποδοθῶσιν αὐτῷ πάσαι
 αἱ σατραπείαι καὶ τιμαὶ αἱ προηγουμένως ἐνέμετο· ὥστε ὅλοι αἱ
 παρόντες τοῦ Ἀντιγόνου φίλοι ἐθαύμασαν τὸ φρόνημα καὶ τὴν εἰ-
 τολμίαν τοῦ Καρδιανοῦ. Καὶ οὐ μόνον οὗτοι, ἀλλὰ διαδοθέντες
 ὅτι ὁ Εὐμένης εἶναι ἐν τῷ στρατοπέδῳ, συνέτρεχον πολλοὶ τῶν
 Μικεδόνων ἵνα ἴδωσι τὸν περιώμῳον ἄνδρα, περὶ οὗ μετὰ τὴν
 τελευταίην τοῦ Κρατεροῦ, παλικοῦτος ἐγένετο ἐν τῷ στρατῷ λόγος
 εἰς περὶ οὐδενὸς ἄλλου. Τοσαύτῃ δὲ ἐκ τούτου συνέβη συρροὴ
 ὥστε ὁ Ἀντίγονος, φοβηθεὶς μὴ τι πάθῃ βίβιον ὁ ξένος αὐτοῦ, ἐφ'
 ἱκανὸν μὲν ἐφώναξε νὰ μὴ πλησιάζωσι καὶ διὰ λίθων ἐβαλλε τοῖς
 παρχκοῦντας· τέλος δὲ, ταῖς χερσὶ τὸν Εὐμένην περιβαλὼν, καὶ
 τὸν ὄχλον συνέχων διὰ τῶν δορυφόρων, μόλις ἠδυνήθη ν' ἀπο-
 πέμψῃ ἐκεῖνον ἀσφαλῶς.

Ἀπέβη λοιπὸν ματαία ἡ περὶ συνδιαλλαγῆς αὕτη ἀπόπειρα,
 διότι ὁ Ἀντίγονος ἤθελε μὲν νὰ προσαικισθῇ τὸν Εὐμένην, ἀλλ' ὄχι
 καὶ νὰ ἐλαττώσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸ ἴδιον ἀξίωμα, ὅπερ ἤθελε συμβῆ
 ἐὰν ἀπέδιδεν εἰς αὐτὸν ὅλας τὰς σατραπείας αἱ ἄλλοτε εἶχεν.
 Ἀφ' ἐτέρου δὲ βλέπων ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκπορθῇ τὰ
 Νῶρα, ἀπεράσισε νὰ περιορισθῇ εἰς ἀπλοῦν αὐτῶν ἀποκλεισμὸν
 δι' ἐνὸς τῶν σωμάτων τοῦ στρατοῦ, καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ κυρίου
 τῆς θυνάμει· μέρου· ἐτράπη, περὶ τὰ τέλη τοῦ 320 ἔτους, ἐπὶ
 τοῖς λοιποῖς τοῦ Περδίκκου ὁπαδοῦς, τοῦ· ἐν τῇ Πισιδικῇ ὑπὸ
 Ἰαλκῆταν συγκεντρωθέντα. Τούτου τοῦ ἀγῶνος ἡ ἐκβάσις ἦτο ἀ-
 ναμφίβολος· διότι ὁ Ἀντίγονος, ὡς ἀστραπὴ διελθὼν ἀπ' ἄρκτου
 πρὸς μεσημβρίαν, μετὰ 40000 πεζῶν, 7000 ἱππέων καὶ 70 ἐλε-
 φάντων, ἀπῆντησε τοὺς ἀντιπάλους περὶ τὴν ὀνομαζομένην Κρη-
 τῶν πόλιν, μὴ ἔχοντας ἐμὴ 46000 πεζῶν καὶ 990 ἱππεῖς. Ὅθεν
 γενομένης μάχης, οἱ μὲν τούτων ἐφρονέυσαν, αἱ δὲ πλεῖστοι πα-
 ρεδόθησαν, ὁ δὲ Ἀνταλος, καὶ ὁ Πολέμων, καὶ ὁ Δόκιμος ἤχημα-
 λωτεύθησαν· ὁ δὲ Ἀλκῆτας ἐπέτυχε μὲν νὰ σωθῇ εἰς Τερμασσὸν,
 ἀλλ' ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Πισιδῶν ἐφρονέυθη. Ὁ δὲ Ἀντίγονος ἐπέστρεψε

νικητῆς καὶ τροπαιοῦχος εἰς Φρυγίαν, παντοδύναμος γενόμενος ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔχων περὶ ἑαυτὸν στρατὸν μέγαν καὶ ἀναιρεπολῶν ἤδη εἶτε τὸ ὑπέρτατον τοῦ κράτους ἀξίωμα καὶ καταλάβῃ, εἶτε καὶ αὐτὴν τὴν πορφύραν καὶ περιβληθῇ, ὅτε αἰφνης ἔλαβεν ἐξ Εὐρώπης, ἐν ἀρχῇ τοῦ 319, ἀγγελίαν, ἐπιτηδειοτάτην καὶ ὑπερετῆσθαι κατ' ἀμφοτέρω τὰ φιλάδοξα αὐτοῦ βουλευόμενα.

Ἐπεὶ οὖν εἶχε παρῆλθαι ἀφ' ἧς ὁ Ἀντίπατρος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Εὐρώπην, εὐρὼν τοὺς μὲν Αἰτωλοὺς ἡττηθέντας, τὴν δὲ Θεσσαλίαν ὑποταχθεῖσαν, τὴν δὲ ἄλλην Ἑλλάδα εἰρηνεύουσαν καὶ συνεχομένην ὑπὸ μακεδονικῶν φρουρῶν καὶ ἐλιγαρχικῶν πολιτικμάτων. Εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα τότε ὑπῆρχον, ὅπως ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, ὅπως καὶ πολὺ ὑστερώτερον, δύο ἀνθρώπων τάξεις· οἱ μὲν, ἐνθυμούμενοι τὴν ἀρχαίαν δόξαν καὶ αὐτονομίαν, ἐθεώρουν τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν ὡς συμφορὰν θεινὴν, καὶ ὡς ἐξουτελιστικὴν τὴν ἀφανῆ τάξιν ἣν ἐπέειχεν αὕτη ἡ Ἑλλὰς εἰς τοὺς μεγάλους ἀγῶνας οἵτινες ἐξηκολούθουν διεξαγόμενοι ἐν Ἀσίᾳ· οἱ δὲ, πειδόμενοι ὅτι παρῆλθεν ἤδη ἡ ἐποχὴ τῆς αὐτοτελοῦς μεγαλοπράγμονος ἐνεργείας, ἔσπεργον εἰς τὴν τῶν Μακεδόνων προττάσιν, τοσοῦτον μᾶλλον ὅσον, διὰ τὴν κατάπανσιν τῶν ἐμφυλίων διενέξιν, ἤρχισε καὶ ἀνακύπτει ὁπωσούν ἡ τῆς χώρας εὐμειρία. Αὗται ἦσαν αἱ δύο ἀντίθετοι ἐπόψεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐθεώρουν καὶ δὲν ἠδύναντο εἰμὴ καὶ θεωρῶσι τὰ πράγματα οἱ τότε Ἕλληνες. Ἀλλ' εἰς ἡμᾶς τοὺς κρίνοντας ἤδη τὰ πράγματα ταῦτα, χωρὶς καὶ κινώμεθα ὑπὸ τῶν μικρῶν φιλοτιμιῶν αἵτινες φυσικῶς τῇ λόγῳ ἐπεκράτουν τότε ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς πολιτείαις, καὶ προστούτοις ἔχοντας πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντα τὰ εὐκλεῆ μὲν διὰ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, σωτήρια δὲ διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐθνότητα ἀποτελέσματα τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, δὲν εἶναι, νομίζομεν, ἐπιτετραμμένον καὶ διστάσωμεν περὶ τοῦ τίς ἦτο ἡ ὀρθότερα τῶν δύο ἐκείνων ἀντιθέτων δοξασιῶν. Καθὼς πολὺ λάμπει ἐλάβομεν ἀφορμὴν καὶ παρατηρήσωμεν, ἅπαντα τὰ στοιχεῖα δι' ὧν τὰ ἔθνη μεγαλουργοῦσιν, ἢ τοῦλάχιστον σώζουσι τὴν αὐτονομίαν, εἶχον πρὸ καιροῦ ἐκλείπει ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος. Αἱ Θῆβαι εἶχον ἐντελὲς καταστραφῇ τῆς Σπάρτης οἱ πολῖται

εἶχον περιορισθῇ εἰς ὀλίγας τινὰς ἐκατοντάδας, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι εἶχον ἐπὶ τοσοῦτον. ἀλλοιωθῇ ὥστε ὅταν παραβάλλῃ τις τὰ παρὰ Δημοσθένους περὶ αὐτῶν λεγόμενα, πρὸς τὰ παρὰ Θουκυδίδου καὶ Ἡροδότου ἱστορούμενα, νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ δύο παντάπῃσι διαφόρων λαῶν. Ἡ Ἑλλὰς λοιπὸν ἦτο ὥριμος νὰ ὑποταγῇ εἰς τὴν πρώτην ξένην δύναμιν ἥτις ἤθελε προσβάλλει αὐτήν, καὶ εὐτύχημα μέγα ὑπῆρξεν ὅτι, ἀντὶ δυνάμεως ξένης, ἐπῆλθεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ συγγενὴς μακεδονικὴ ἡγεμονία, ἥτις παρέλαβεν αὐτὴν ἠθικὸν συνεργὸν περὶ τὸ μέγα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ἀνατολῆς ἔργον· διότι εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἂν πολεμικὴ ἀκρόπολις τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀσίας ἦτο ἡ Μακεδονία, ἠθικὴ τοῦ κατορθώματος τούτου ἀκρόπολις, καὶ ὁρμητήριον τῶν δοξαστῶν δι' ὧν ἐπήνεγκε τοσοῦτον ποικίλα καὶ μεγάλα ἀποτελέσματα, ὑπῆρξεν ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς. Βεβαίως οἱ στέργοντες τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν δὲν εἶχον, δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ὑπόψιν ἅπαντα τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, καὶ ὑπετάσσοντο εἰς τὴν ἡγεμονίαν ἐκείνην μᾶλλον διότι ἐνόουν ὅτι δὲν ἠδύναντο ἄλλο τι νὰ πράξωσιν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο περιορίζοντες τὸν λόγον τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, καὶ παραδεχόμενοι ὅτι ἐν ἀγνοίᾳ ὑπηρέτουν τὴν εὐκλειαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀπέφευγον ἐν γνώσει ἀγῶνας ματαίους καὶ δαῖψεις τῆς χώρας ἀτελεσφορήτους, καὶ ἐσιῶζον οὕτω τὰ ὕλικά τοῦλάχιστον αὐτῆς συμπύροντα· ἐνῷ οἱ ἐπιδιώκοντες εἰσέτι τὴν αὐτονομίαν, εἰ καὶ ὑπὸ εὐγενῶν αἰσθημάτων κινούμενοι, οὐ μόνον ἀνῆλθον ἐπὶ ματαίῳ τοῦς τελευταίους τοῦ ἔθνους πόρους, ἀλλὰ καὶ ἀντέπραττον ἐν ἀγνοίᾳ μὲν, οὐδὲν ἤττον ἀντέπραττον εἰς τὴν μόνην δύναμιν ἥτις εἰργάζετο ἐπὶ ὑπὲρ τῆς εὐκλείας καὶ τῆς ἐπιβρώσεως τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος.

Μᾶλλον δὲ λόγου ἄξιος ἀντιπρόσωπος τῆς μερίδος ἥτις, ἐν τῇ κυριωτάτῃ τῶν ἐλληνίδων πόλεων, ἐν Ἀθήναις, ἔστεργε τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν, ἦτο ὁ χρηστὸς Φωκίων (σελ. 866—867 τοῦ πρώτου τόμου, τοῦ δὲ παρόντος σελ. 195—197). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τῆς αὐτῆς μερίδος ὁπαδὸς ἦτο ὁ κηκοῦθης, ὁ ἄσματος, ὁ ἄπιστος, εἰ καὶ εὐρύτης ἀνὴρ, καὶ ῥήτωρ δεινός· Δημάδης, τοῦ ὁποίου τοσάυτη ἦτο ἡ ἀπλητος· δωροδοκίᾳ, ὥστε ὁ Ἀντίπατρος ἔλεγεν ὅτι

εὐεῖν αὐτῷ φίλων Ἀθηναίων δυνάτων, Φωκίωνος καὶ Δημάδου, τὴν μὲν λαβεῖν οὐ πέπεικε, τὸν δὲ διδοῦς οὐκ ἐμπέπληκε. Τίς ὁμοῦ ποτὲ πολιτικὴ δοξασία ὑπηρετήθη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπ' ἀνδρῶν ἐναρέτων; Ὁ Δημάδης ἦτο ἐκ τῶν δυστυχῶς πολλὰ συνήθων ἐκείνων ἀφωσιωμένων οἵτινες δὲν ἀφοσιοῦνται εἰμὴ διὰ τὰ ἀργυρολογήσῃ καὶ παραμονεύουσι πάντοτε τὰ ἴδωσι τίς εἶναι ὁ ἰσχυρότερος ἵνα εἰς αὐτὸν προσηλωθῶσιν. Ὅτε λ. χ. ἐν ἀρχῇ τοῦ 324 εἶδε τὸν Ἀντίπατρον μεταβάντα εἰς Ἀσίαν καὶ τὸν Περδίκκαν τὸ πρῶτον εὐδοκιμοῦντα, τοὺς δ' Αἰτωλοὺς ἐπαναστάντας, ἔσπευσε τὰ προτείνῃ κρυφίως τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ εἰς τὸν Περδίκκαν, ὑβρίζων ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τὸν Ἀντίπατρον. Ἀλλ' ἐμελλεν ἤδη τὰ λάβῃ τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας του. Ἀπὸ τῆς μετὰ τὸν Λαμιακὸν πόλεμον γενομένης μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος, ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον, καὶ τῆς καταλήψεως τῆς Μουνυχίας ὑπὸ μακεδονικῆς φρουρᾶς, οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέκτησαν, ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀσφαλείᾳ, ἱκανὴν εὐημερίαν. Τοῦτο βεβαίως ῥητῶς ὁ Διόδωρος λέγων, « καὶ τὸ λοιπὸν ἀταράχως πολιτεύμενοι, καὶ τὴν χώραν αὐτῶν κερτοῦμενοι, ταχὺ ταῖς οὐσίαις προσανέδραμον. » Οὐδὲν ἦττον ἐπεθύμουν φυσικῶς τῷ λόγῳ ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς ξενικῆς κατοχῆς, καὶ παρεκάλεσαν ἤδη τὸν Φωκίωνα τὰ μεσιτεύσῃ παρ' Ἀντιπάτρῳ ἵνα ἀνακληθῇ ὁ Μένυλλος καὶ οἱ περὶ αὐτόν. Ὁ δὲ, εἴτε διότι δὲν ἤλπιζε τὰ πείσῃ τὸν ἡγεμόνα τῆς Μακεδονίας, εἴτε διότι δὲν ἐνόμιζεν ἔτι συμφέρουσαν τὴν ἀναχώρησιν τῆς φρουρᾶς, ἀπέφυγε τὴν ἐντολήν. Τότε ἀνέλαθεν αὐτὴν προθύμως ὁ Δημάδης, πεποιθὼς ὅτι ὁ Ἀντίπατρος δὲν ἤξευρε τίποτε περὶ τῶν πρὸς τὸν Περδίκκαν διαπραγματεύσεών του. Ὅθεν ἀπῆλθε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 320, εἰς Μακεδονίαν μετὰ τοῦ υἱοῦ Δημέου. Κατὰ δυστυχίαν του, ὁ Ἀντίπατρος εἶχεν εὖρει μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ Περδίκκου ἐπιστολὴν τοῦ Δημάδου, δι' ἧς παρεκάλει οὗτος τὸν ἐπιμελητὴν ἐκεῖνον αὐτοκράτορα « ἐπιφανῆσαι τοῖς περὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ Μακεδονίαν, ἐκ παλαιοῦ καὶ σαπροῦ κρεμαμένους στήμονας; » οὕτως ἀποκαλῶν τὸν γηραιὸν καὶ ἐνδοξον τῆς Μακεδονίας στρατηγόν. Καὶ ὁ μὲν Ἀντίπατρος ἐνόσει ἤδη τὴν νόσον ἐξ ἧς μετ' οὐ πολὺ ἐμελλε ν' ἀποθάνῃ· ἀλλ' ὁ παρ' αὐτῷ διέπων τὰ πράγματα Κάσσανδρος, γινώσκων πάντα τὰ διατρέχοντα, συνέλαβεν, ἅμω ἐμφανισθέντας,

τόν τε Δημάδην καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, καὶ ἀμφοτέρους ἐρόνευσεν. Ἀπεβίωσε δὲ καὶ ὁ Ἀντίπατρος· ἐν ἀρχῇ τοῦ 319, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 80 περίπου, ἀφοῦ ἀνέδειξεν ἐπιμελητὴν τῶν βασιλέων καὶ στρατηγὸν αὐτοκράτορα, οὐχὶ τὸν υἱὸν Κᾶσσανδρον, ἀλλὰ τὸν πρεσβύτην Πολυπέρχοντα, ἓνα τῶν περιφανεστάτων στρατηγῶν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου· ὁ Κᾶσσανδρος ἐβασίλευσε χιλιάρχος, ὅπως ἦν πρὸ καιροῦ διωρισμένος.

Τοῦτο ἦτο τὸ γεγονός τοῦ ὁποίου τὴν ἀγγελίαν ἔλαβεν ὁ Ἀντίγονος ἅμα συμπληρώσας τὸ ἐν τῇ Πιτιδικῇ κατόρθωμα· γεγονός τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ νέαν πραγμάτων περιπλοκὴν, καθ' ἣν ἐπὶ πρῶτον νὰ θυσιοθῶσιν ἅπαντες· οἱ συγγενεῖς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, νὰ καταλυθῇ ἡ ἐνότης τοῦ κράτους αὐτοῦ καὶ νὰ προέλθωσιν εἰς μέσον νέαι βασιλικοὶ οἴκοι.—Ὁ Κᾶσσανδρος, δυσ-
αρεστηθεὶς διότι ὁ πατὴρ αὐτοῦ διώριζεν οὐχὶ αὐτὸν ἀλλὰ τὸν Πολυπέρχοντα ἐπιμελητὴν τῶν βασιλέων, ἀπερρίσσει νὰ ἀντι-
πράξῃ καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀμέτῳ συνεννοήθη μὲν μετὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι ὀλιγαρχιῶν καὶ ἰδίως ἐπεμφεν εἰς Ἀθήνας τὸν πιστὸν Νικάνωρα ἕνα, πρὶν ἔτι γνωσθῇ τοῦ Ἀντιπάτρου ὁ θάνατος, παραλάβῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ Μενύλλου, συνεννοήθη δὲ καὶ μετὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ σατραπῶν καὶ στρατηγῶν, ἐξαιρέτως μετὰ τοῦ Ἀντιγόγου καὶ τοῦ Πτολεμαίου, τοὺς ὁποίους ἐγίνωσκε προθύμως μέλλοντας νὰ συντελέσωσιν εἰς πᾶσαν τῇς κεντρικῆς ἐξουσίας κατάλυσιν. Μετὰ τινα δὲ χρόνον ἀπεδήμησεν αὐτοπροσώπως εἰς Ἀσίαν, ὥστε ἀναφανδὸν συμμαχήσῃ μετὰ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν. Τότε ὁ Πολυπέρχων ἐβουλεύθη ἀρ' ἑτέρου νὰ προσοικειωθῇ πρὸ πάντων τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας, ἀποδίδων αὐτοῖς τὴν ἐλευθερίαν καὶ καταλύων τὰς ἀπανταχοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου ἰδρυθείσας ὀλιγαρχίας· νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν τὴν Ὀλυμπιάδα, (ἥτις πρὸ καιροῦ διέτριβεν εἰς Ἡπειρον, διότι αἰετοπερὶ διετέλεσεν ἐρίζουσα πρὸς τὸν Ἀντιπάτρον) περιποιοῦμενος αὐτὴν ὅσον ἔνεστι καὶ ἰδίως ἐπιτρέ-
πων αὐτῇ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ νέου βασιλέως, Ἀλεξάνδρου· τέλος νὰ συμμαχήσῃ πρὸς τὸν Εὐμένην, ἀνχορεύων αὐτὸν στρατηγὸν αὐτοκράτορα ἀπάσης Ἀσίας καὶ διατάσσων νὰ δοθῶσι μὲν αὐτῷ ἐκ τοῦ θησαυροῦ ὃν εἶχον ἤδη μετακομίσει ἀπὸ Σούων εἰς Κιλικίαν

οὐκ ἀργυράσπιδες, τάλαντα 500, νὰ τεχθῶσι δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀργυράσπιδες ὑπ' αὐτὸν, ὡς πρόμαχον τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Τῶντι ὁ Εὐμένης διαφεύγει ἀπὸ Νῶρα, ἔρχεται εἰς Κιλικίαν, προσοικειοῦται διὰ τῆς συνήθους αὐτοῦ ἐπιτηδεύτητος τοὺς ἀργυράσπιδας, συλλέγει διὰ τῶν χρημάτων τὰ ὅποια οὗτοι ἐκόμιζον πολλοὺς μισθοφόρους ἐν Λυκίᾳ, ἐν Πιπιδικῇ, ἐν Κιλικίᾳ, ἐν Συρίᾳ, ἐν Κύπρῳ, ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι, καὶ συγκροτεῖ οὕτω, περὶ τὰς ἀρχάς τοῦ 317, στρατὸν ἀξιόλογον. 'Τί δ' ἐπραττον' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, καθ' ὅλον τὸ ἔτος 319, οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ καὶ ἰδίως ὁ Ἀντίγονος καὶ ὁ Κάσσανδρος, διότι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὁ Πτολεμαῖος, ἀσφαλῆς ὢν ἐν τῇ ἰδίᾳ σατραπείᾳ, ὀλίγον μετέσχε τοῦ ἀγῶνος τούτου, φροντίζων μόνον νὰ υποθάλη τὰς τῶν ἄλλων στρατηγῶν ἐριδας ἵνα κατατρίβῃσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν;

Αἱ δύο δυτικώτεραι τῆς μικρᾶς Ἀσίας σατραπείαι, ἡ ἐφ' Ἑλλησπόντῳ Φρυγία καὶ ἡ Λυδία, κατεῖχοντο ὑπὸ δύο στρατηγῶν, ἡ μὲν πρώτη ὑπὸ τοῦ Ἀρρίδαίου, ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ τοῦ Κλεῖτου, ὧν οὐδέτερος ἤθελε νὰ γίνῃ τυφλὸν τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀντιγόνου ὄργανον, καὶ οἵτινες ἀμφοτέρω ἀπέκλινον μᾶλλον πρὸς τὴν ἐπιμελητὴν τῆς βρασιλείας Πολυσπέρχοντα. Ἐν τοῖς αἱ δύο αὐταὶ σατραπείαι ἦσαν ἀναγκαιόταται εἰς τὸν Ἀντίγονον, ὅστις δι' αὐτῶν καὶ μόνων ἡ δύναμις νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Εὐρώπην· ὁθεν ταύτας ἀπεφάσισε πρὸ πάντων νὰ καταλάβῃ καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, ἀναγκάσας τὸν μὲν Ἀρρίδαϊον νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν παρὰ τὴν Προποντίδα, ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς Βιθυνίας, Κίαν, τὸν δὲ Κλεῖτον νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τοὺς βρασιλεῖς καὶ τὸν Πολυσπέρχοντα, παρ' οὗ διωρίσθη ναύαρχος τοῦ μακεδονικοῦ στόλου. Τότε, ἐν ἀρχῇ τοῦ θέρους 319, ἐφθασεν ὁ Κάσσανδρος εἰς τὸ τοῦ Ἀντιγόνου στρατόπεδον, καὶ ἐπέμεινε νὰ ἐνεργήσωσιν ἰδίως ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοῦ Πολυσπέρχοντος, συνήνεσε δὲ εἰς τοῦτο ὁ Ἀντίγονος, θεωρῶν συμφέρον ν' ἀποασχολήσῃ τὸν ἐπιμελητὴν ἐν Εὐρώπῃ.

'Ἄλλ' ὁ Πολυσπέρχων, νοήσας ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸν ἐνταῦθεν ἐπικριεζόμενον κίνδυνον, ἀπεφάσισε, ὡς προείπομεν, νὰ καταλάβῃ ὅλα τὰ ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου ἰδρυθέντα ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα, ἀφ' ὧν ἤλπιζε κυρῶς ὁ Κάσσανδρος, νὰ προσ-

οικειωθῇ δὲ ἔτι μάλλον τοὺς Ἕλληνας ἀποκαθιστῶν ἐνταῦθα τὰ πράγματα ὅπως εἶχον ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ Φιλίππου· αἰχμαλωτῶν ἐκδῶσαι ἐπὶ τούτῳ, ἐν ὀνόματι τῶν βασιλέων, τὸ ἀκόλουθον ἀξιόμνημόνευτον δόγμα. « Ἐπειδὴ συμβέβηκε τοῖς προγόνοις ἡμῶν πολλὰ τοὺς Ἕλληνας εὐεργετηκέναι, βουλόμεθα διαφυλάττειν τὴν ἐκείνων προαίρεσιν καὶ πᾶσι φανεράν ποιῆται τὴν ἡμετέραν εὖνοιαν, ἣν ἔχοντες διατελοῦμεν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Πρώτερον μὲν οὖν, Ἀλεξάνδρου μετὰλλάζκοντος ἐξ ἀνθρώπων καὶ τῆς βσιλείας εἰς ἡμᾶς καθηκούσης, ἡγοῦμενοι δεῖν ἐπαναγαγεῖν πάντας ἐπὶ τὴν εἰρήνην, καὶ τὰς πολιτείας ἃς Φίλιππος ὁ ἡμέτερος πατὴρ κατέστησεν, ἐπεστείλαμεν εἰς ἀπάσας τὰς πόλεις περὶ τούτων. Ἐπεὶ δὲ συνέβη, μακρὰν ἀπόντων ἡμῶν, τῶν Ἑλλήνων τινᾶς, μὴ ὀρθῶς γινώσκοντας, πόλεμον ἐξενεγκεῖν πρὸς Μακεδόνας, καὶ κρατηθῆναι ὑπὸ τῶν ἡμετέρων στρατηγῶν, καὶ πολλὰ καὶ δυσχερῆ ταῖς πόλεσι συμβῆναι· τούτων μὲν οὖν τοὺς στρατηγοὺς αἰτίους ὑπολάβετε γεγενῆσθαι. Ἡμεῖς δὲ τιμῶντες τὴν ἐξ ἀρχῆς προαίρεσιν, κατασκευάζομεν ὑμῖν εἰρήνην· πολιτείας δὲ, τὰς ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, καὶ τ' ἄλλα πράττειν κατὰ τὰ διαγράμματα τὰ πρότερον ὑπ' ἐκείνων γραφέντα. Καὶ τοὺς μεταστάντας ἢ φυγόντας ὑπὸ τῶν ἡμετέρων στρατηγῶν ἐκ τῶν πόλεων, ἀφ' ὧν χρόνων Ἀλέξανδρος εἰς τὴν Ἀσίαν διέβη, κατὰγομεν, καὶ τοὺς ὑφ' ἡμῶν κατελθόντας, πάντα τὰ αὐτῶν ἔχοντας καὶ ἀστασιάστους καὶ ἀμνησικακουμένους ἐν ταῖς ἐαυτῶν πατρίσι πολιτεύεσθαι. Καὶ εἴ τι κατὰ τούτων ἐψήφιστο, ἄκυρον ἔστω· πλὴν εἴ τινες ἐφ' αἵματι ἢ ἀσεβείᾳ κατὰ νόμον πεφεύγασιν. Μὴ κατιέναι δὲ μηδὲ Μεγαλοπολιτῶν τοὺς μετὰ Πολυαινέτου ἐπὶ προδοσίᾳ φεύγοντας, μηδ' Ἀμφισσεῖς, μηδὲ Τρικκαίους, μηδὲ Φαρκαδωνίους, μηδὲ Ἡρακλειώτας (αἱ τελευταῖαι τρεῖς Θεσσαλικαὶ πόλεις συνεμάχισαν μετὰ τῶν Αἰτωλῶν κατὰ τῶν Μακεδόνων ἐν ἔτεσι 323—324· ἐν γένει δὲ ἅπαντες οἱ ἐνταῦθα ἐξαιρούμενοι τῆς ἀμνηστίας ὑπήγοντο εἰς τὴν τῶν χρόνων τούτων στάσιν). Τοὺς δ' ἄλλους καταδεχέσθωσαν πρὸ τῆς τριακάδος τοῦ Ξανθικοῦ μηνὸς (ἧτοι κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Δροῦσένου, πρὸ τῆς 4 Ἰουνίου 349). Εἰ δέ τινα τῶν πολιτευμάτων Φίλιππος ἢ Ἀλέξανδρος ἀπέδειξαν ἐαυτοῖς ὑπεναντία, παρῃγινέσθωσαν πρὸς ἡμᾶς, ἵνα διορθωσάμενοι, τὰ συμφέροντα καὶ

ταῖς πόλεσι καὶ ἡμῖν πράττωσιν. Ἀθηναίους δ' εἶναι τὰ μὲν ἄλλα, καθάπερ ὁ ὑπὸ Λίππου καὶ Ἀλεξάνδρου Ὀρωπὸν δὲ Ὀρωπίους ἔχειν, καθάπερ νῦν. Σάμον δὲ δίδομεν Ἀθηναίοις, ἐπειδὴ καὶ Φιλίππος ἔδωκεν ὁ πατήρ. Ποιήσασθαι δὲ δόγμα πάντας τοὺς Ἕλληνας, μηδένα μῆτε στρατεύειν, μῆτε πράττειν ὑπεναντία ἡμῖν· εἰ δὲ μὴ, φεύγειν αὐτὸν καὶ γενεᾶν, καὶ τῶν ὄντων στέρεσθαι. Προτετάχαμεν δὲ καὶ περὶ τούτων καὶ τῶν λοιπῶν Πολυσπέρχοντι πραγματεύεσθαι. Ὑμεῖς οὖν, καθάπερ καὶ πρότερον ὑμῖν ἐγράψαμεν, ἀκούετε τούτου. Τοῖς γὰρ μὴ ποιούσι τι τῶν γεγραμμένων οὐκ ἐπιτρέψομεν.»

Τὸ διάταγμα τοῦτο, διὰ τοῦ ὁποίου κατηργоῦντο τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ ἀνεκαλοῦντο οἱ πλείστοι τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐξορισθέντων, ἦτο βεβαίως ἐπιτήδειον νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπιρροὴν τοῦ Κασσάνδρου, ὅστις εἶχε συμπράξει μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ περὶ τὴν ἰδρυσιν τῆς ἡδὴ ἀνατρεπομένης καταστάσεως τῶν πραγμάτων· ἀλλὰ συγχρόνως τὸ δόγμα τοῦ Πολυσπέρχοντος ἐμελλε φυσικῶς τῇ λόγῳ νὰ ἐπαγάγῃ γενικὴν καὶ φοβεράν ἀναρχίαν διὰ τῶν μεταβολῶν καὶ ἀντεκδικήσεων τὰς ὁποίας προεκάλει. Ἐν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἑλλάς κατέστη στάδιον πάλιν μετὰ τῶν δύο Μακεδόνων στρατηγῶν, δυνάμεθα ἐκ προοιμίου νὰ λάβωμεν ἔννοιαν τινα τῶν συμφορῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη, περὶ τὰ τέλη τοῦ 319 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 318· συμφορῶν ἄλλως τὰς ὁποίας ὀλίγον γνωρίζομεν, διότι ἀκριβεστέρας περὶ τῶν γεγονότων τούτων εἰδήσεις δὲν ἔχομεν εἰμὴ μόνον ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἅμα λαβόντες ἡρώσιν τοῦ νέου βασιλικοῦ προτάγματος, ἀπήτησαν πρὸ πάντων ἀπὸ τὸν Νικάνορα νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Μουνηχίας· ὁ δὲ οὐ μόνον τοῦτο δὲν ἔπραξεν, ἀλλὰ, γινώσκων ἐπερχόμενον τὸν Κασσάνδρον, εἰς ὃν ἦτο ἰδίως ἀφωσιωμένος, κατέλαβε μετ' οὐ πολὺ καὶ τὰ τείχη καὶ τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς. Ἐκ τούτου ἐθρομβήθησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ τὸ πλῆθος ἤρχισε ν' ἀγανακτῇ κατὰ τοῦ Φωκίωνα, ὅστις, καὶ τοι φίλος ὢν τοῦ Νικάνορος, οὔτε νὰ προλάβῃ τὸ τόλμημα ἐκεῖνο, οὔτε νὰ τὸ ἐπαγορθώσῃ γενόμενον ἡδυνήθη. Ἀλλ' ἤλπιζον ἤδη εἰς τὸν Πολυσπέρχαντα, ὅστις εἰσέηλασε τῶνόντι εἰς τὴν Ἑλλάδα μετ' ὀλίγον καὶ προεξέπεμψε τὸν υἱὸν Ἀλέξανδρον εἰς

τὴν Ἀττικὴν, μετὰ δυνάμει, ἵνα ἐλευθερώσῃ τοὺς λιμένας. Τὸν Ἀλέξανδρον παρηκολούθουν πλείστοι Ἀθηναῖοι, ἐν μέρει φυγάδες ἄλλοτε γινόμενοι, ἐν μέρει πένητες ἀποδημήσαντες τῷ 322· παρκετός δὲ τούτων καὶ οὐκ ὀλίγοι ξένοι, ἄσπετοι, δούλοι, δραπεταὶ καὶ πάντος εἰδούς ἄλλοι τυχοδιώκται, εἴτινες ὅλοι, ὡς ἀγαθοὶ Ἀθηναῖοι πολίται, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἤρχισαν ν' ἀπορασιζῶσι περὶ τῆς τύχης τῆς πόλεως. Ταῦτα βλέποντες οἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κυβερνήσαντες τὰ πράγματα, ἐν οἷς καὶ ὁ Φωκίων, προσῆλθον πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐβεβαίωσαν ὅτι ἀπ' ἧς ὁ Νικάνωρ παρέστη ὡς ἀντίπαλος τῆς βασιλείας, ἔπαυσαν πᾶσαν πρὸς τοῦτον σχέσιν, ἔδωκαν ὅμως συγχρόνως αὐτῷ νὰ νοήσῃ ὅτι νῦν μάλιστα, διὰ τὴν ἐνδεχομένην ὡς ἐκ τῆς ἐπανόδου τοσοῦτου παμμιγοῦς ὄχλου ἀναρχίαν καὶ τὴν ἀπειλουμένην ἀπὸ θαλάσσης ἐφοδὸν τοῦ Κασσάνδρου, καλὸν ἦτο νὰ καταλάβῃ τοὺς λιμένας ἡ βασιλικὴ δύναμις. Τότε ὁ Ἀλέξανδρος κατελθὼν ἐστρατοπέδευσε πλησίον τοῦ Πειραιῶς καὶ ἦλθεν ἐπανειλημμένως εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ Νικάνωρος. Οἱ δ' ἐν τῷ ᾧ ἄσπετοι καὶ ἰδίως οἱ αὐτοχειροτόνητοι νέοι πολῖται, μαθόντες τὰς συνεντεύξεις ταύτας, θεωροῦντες ὅτι οὐδεμία ἐγένετο προπαρασκευὴ πρὸς ἐκκένωσιν τῶν φρουριῶν, ἤξεύροντες ὅτι καὶ οἱ ὀλιγαρχικοὶ διεπραγματεύοντο πρὸς Ἀλέξανδρον, ἐροβήθησαν μήπως οἷ τε δύο Μακεδόνες στρατηγοί, οἷ τε ὀλιγαρχικοὶ συμφωνήσωσιν ἐπὶ τέλους καὶ καταλύσωσι τὴν μόλις ἀνγκηθεῖσαν ἐλευθερίαν τοῦ ὄχλου. Ὅθεν συγχορήσαντες ἐκκλησίαν, καθήρεσαν τῆς στρατηγίας τὸν Φωκίωνα καὶ, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀγνωνίδου, κατηγορήσαν ἅπαντας τοὺς ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχίας γενομένους ἄρχοντας, ἐπὶ προδοσίᾳ. Ἐκ τῶν κατηγορουμένων τούτων τινές, καὶ ἰδίως ὁ Καλλιμέδων καὶ ὁ Χαρικλῆς, ἐζήτησαν νὰ σωθῶσι διὰ φυγῆς, ὁ δὲ Φωκίων, ὁ Ἡγήμων, ὁ Νικοκλῆς, ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς καὶ πλείστοι ἄλλοι προσῆλθον εἰς τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου στρατόπεδον, ὡς εἰς ἄσυλον. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος παρέπεμφεν αὐτοὺς πρὸς τὸν Πολυσπέρχοντα, γράψας ἐνταῦθα ὅπως μὴδὲν πάθωσιν οἱ περὶ Φωκίωνα τάκτεινον πεφρονηκότες, καὶ νῦν ἐπαγγελλόμενοι πάντα συμπράξειν, ἐξ-ἀπέστειλαν ἀμείως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πρεσβεῖαν πρὸς τὸν τῆς βα-

σιλαίας ἐπιμελητὴν, ἐπιτετραμμένην νὰ κατηγορήσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ τοὺς περὶ τὸν Φωκίωνα.

Κατηγοροὶ καὶ κατηγορούμενοι κατέλαβον τὸν Πολυσπέρχοντα περὶ κώμην τινὰ τῆς Φωκίδος, Φάρυγας καλουμένην, καὶ ἐνταῦθα διεξήχθη ἡ δίκη ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἀρβιδαίου Φιλιππου. Ἰπὸ χρυσοῦν οὐρανίσκον ἐκάθισαν ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ φίλοι, περίξ δὲ ἴσταντο Μακεδόνες πολλοὶ καὶ ξένοι. Οἱ κατηγοροὶ ἐπεθύμουν νὰ παραπειρθῇ ἡ δίκη εἰς Ἀθήνας· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ προῖστάμενος τῆς πρεσβείας Ἀγωνίδης, ὠρελῆθεις ἀπὸ τοῦ θυροῦς δευτε συνέβη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διὰ τὰς ἀμοιβαίας τῶν δύο μερίδων κατηγορίας, ἀνέκραξε· « τὸ καλῆτερον εἶναι νὰ μᾶς ἐμβάλῃτε ὅλους εἰς ἓν κλωβίον καὶ νὰ μᾶς στείλῃτε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἵνα διακαθῶμεν ἐκαί ». Τούτους ἀκούσας τοὺς λόγους ὁ βασιλεὺς ἐγέλασεν· ἀλλ' οἱ περισσώτεροι Μακεδόνες καὶ ξένοι, οἵτινες ἐπιθυμοῦν νὰ μὴ στερηθῶσι τοῦ θεάματος, παρεκάλεσαν διὰ νουμάτος τοὺς πρέσβεις νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐνταῦθα τὴν κατηγορίαν· ὥστε ἐξακολουθήσεν ἡ δίκη. Δὲν ὠρελήθησαν ὅμως πολὺ ἐκ τούτου οἱ κατηγορούμενοι, διότι ὁ Πολυσπέρχων, διαφωνῶν πρὸς τὸν υἱὸν Ἀλέξανδρον, ἐθεώρει συμφερούσαν τὴν καταστροφὴν τῶν ὀλιγαρχικῶν. Καὶ ἀπέδειξε τοῦτο κατ' ὅλην τὴν συζήτησιν, διακρίνας πολλάκις τὸν Φωκίωνα ἀγορεύοντα, ἐπὶ τέλους μάλιστα κυτπήσας κατὰ γῆς τὴν βακτρίαν, ἐπέβαλεν αὐτῷ σιωπὴν. Ἐπειτα τοῦ Ἠγήμονος εἰπόντος ὅτι φέρει μάρτυρα τῆς πρὸς τὸν δῆμον ἐννοίας αὐτοῦ τὸν Πολυσπέρχοντα, ὁ ἐπιμελητὴς ἀπεκρίθη· « παῦσαι μου πρὸς τὸν βασιλέα καταψευδόμενος », ὁ δὲ βασιλεὺς ὤρμησε νὰ λογχίσῃ τὸν Ἠγήμονα, μὲν ἀναχαιτισθεὶς ὑπὸ τοῦ Πολυσπέρχοντος. Τελευταίον ἐφηγορήσαντες οἱ φίλοι καὶ ἀπεφάναντα ἐνόχους τοὺς περὶ τὸν Φωκίωνα· ὁ δ' ἐπιμελητὴς εἶπε πρὸς τοὺς πρέσβεις ὅτι, εἰ καὶ πεπεισμένος περὶ τῆς ἐνοχῆς τῶν κατηγορουμένων, ἐπιτρέπει τὴν περὶ πάντων ἀπόφασιν εἰς τὸν δῆμον καὶ συλλασθῶν αὐτοὺς ἀπέστειλε δεξιούς εἰς Ἀθήνας.

Ἦν δὲ μία τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ μαΐου μηνὸς 318, ὅτε ἄρξαται κομίζουσαι τοὺς ἀπαιεῖς ἐκείνους ἄνδρας καὶ ὑπὸ Μακεδόνων στρατιωτῶν φρουρούμενοι, εἰσῆλθαν διὰ τῆς ἱερᾶς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως καὶ ἐκείθεν, ἐν τῷ μέτρῳ ἀπείρου ὄχλου, ἐπορεύθησαν,

διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ, ἔμπροσθεν τῶν Προπυλαίων, πρὸς τὸ μέγα θέατρον τοῦ Διονύσου· θέαμα λυπηρόν! Αὐτοί, οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν πολιτῶν, οἱ πρὸ μικροῦ ἔτι πλούσιοι καὶ ἰσχυροί, ἅπαντες σχεδὸν εὐπατρίδαι καὶ εὐπαίδευτοι, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ γηρχιὸς, ὁ ἐνδοξὸς στρατηγὸς Φωκίων, ἐφέροντο δέσμιοι, ὡς κοινοὶ τινες κακοῦργοι. Ἐκεῖ εἰς τὸ θέατρον ἐστάθη ἡ συνοδία μέχρις οὗ οἱ ἄρχοντες ἐπλήρωσαν τὴν ἐκκλησίαν, καλέσαντες καὶ δούλους, καὶ ξένους, καὶ ἀτίμους καὶ ἐνὶ λόγῳ «πᾶσι καὶ πάσαις ἀναπεπταμένον τὸ βῆμα καὶ τὸ θέατρον παρασχόντες», λέγει ὁ καλὸς κἀγαθὸς Πλούταρχος. Σιγῇ δὲ γενομένης διὰ τοῦ κήρυκος, ἀνεγνώσθη πρῶτον ἡ τοῦ βασιλέως ἐπιστολή, δι' ἧς ἐπετρέπετο ἡ κρίσις εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐλευθέρους ἤδη καὶ αὐτονόμους ὄντας· καὶ μετὰ τὴν ἐπιστολὴν, τὸ κατηγορητήριον ἔγγραφον, διαλαμβάνον, ὅτι οἱ παρόντες Φωκίων, Νικοκλῆς, Θούδιππος, Ἠγήμαν, Πυθοκλῆς, καὶ οἱ φυγόδιοι Καλλιμέδων, Χαρικλῆς, Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς «παραίτιοι γεγέννηται μετὰ τὸν Δαμιακὸν πόλεμον, τῆς τε δουλείας τῇ πατρίδι, καὶ τῆς καταλύσεως τοῦ δήμου καὶ τῶν νόμων». Ἀναστάντος δὲ τοῦ Φωκίονος, ἵνα ἀπολογηθῇ, οἱ μὲν βέλτιστοι τῶν πολιτῶν ἤκουον αὐτοῦ εὐλαβῶς, συγκεκινημένοι καὶ δακρύνοντες· ἀλλ' οἱ πολλοὶ τοσοῦτον ἐθορύβουν ὥστε ἡ φωνὴ αὐτοῦ παντάπασιν ἐκαλύπτετο. Τότε εἰς ἐτόλμησε νὰ παρατηρήσῃ ὅτι, ἐπιτρέποντος τοῦ βασιλέως τηλικαύτην κρίσιν εἰς τὸν δῆμον, καλὸν ἦτο ν' ἀπέλθωσι τῆς ἐκκλησίας οἱ δούλοι καὶ οἱ ξένοι· ἀλλὰ τότε ἐκμανεῖς ὁ ὄχλος ἀνέκραξε «κάτω οἱ ὀλιγαρχικοὶ καὶ οἱ μισόδημοι!» Ἐπειδὴ δ' ἐξηκολούθει ὁ θόρυβος καὶ ὁ γέλως, ὥστε ἡ φωνὴ τοῦ κινδυνεύοντος οὐδόλως ἠκούετο «Πότερον, εἶπεν ὁ Φωκίων, ἀδίκως ἢ δικαίως ἀποκτεῖναι βούλεσθε ἡμᾶς; ἀποκριθέντων δὲ τινων, ὅτι δικαίως «Καὶ τοῦτο, προσέθηκε, πῶς γνώσεσθε, μὴ ἀκούσαντες;» Ἀλλὰ τούτων πάντων μόλις οἱ πλησίον ὄντες ἀντελαμβάνοντο, οἱ δὲ μακρότερον ἰστάμενοι δὲν ἠδύναντο, διὰ τὸ μέγεθος τῆς κραυγῆς τῶν θορυβούντων, νὰ νοήσωσι τὸν ἀγορεύοντα καὶ μόνον διέκρινον τὴν ἐναγώνιον χειρονομίαν τοῦ σεβασμίου στρατηγοῦ, ὥστε ὁ Φωκίων περὶ ἐκτοῦ ἀπελπισθεῖς, ἀλλὰ θέλων τοῦλάχιστον νὰ σώσῃ τοὺς συγκατηγορούμενους προῆλθεν ἐγγυτέρω πρὸς τὸν ὄχλον καὶ ἀνεβόησεν «Ἐστῶ,

ἔστω ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἐνοχος καὶ ἄξιος θανάτου, δι' ὅσα ἐπραξα· ἀλλὰ τούτους, Ἀθηναῖοι, διατί θέλετε νὰ τοὺς θανατώσῃτε, ἐνῶ κἀνὲν δὲν ἐπραξαν ἀδίκημα; » — « Διότι εἶναι φίλοι σου ! » ἀνέκραξεν ὁ ἄθλιος ὄχλος. Τοῦτο ἀκούσας ὁ Φωκίων, ὑπεχώρησε καὶ ἐσιώπησε. Καὶ ἠθέλησαν μὲν ἔτι τινὲς τῶν φίλων νὰ συνηγορήσωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν κορυφωθείσαν ταραχὴν ἠναγκάσθησαν νὰ παύσωσι. Παρελθὼν δὲ ἤδη ὁ Ἀγωνιδὴς εἰς μέσον, ἀνέγνωσε ψήφισμα διαλαμβάνον ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία ἐφωτίσθη, ὁ δῆμος θέλει ἀποφασίσαι διὰ χειροτονίας ἂν οἱ κατηγορούμενοι εἶναι ἐνοχοὶ καὶ ὅτι, ἂν καταχειροτονηθῶσι, θέλουσιν ἀποθάνει. Ἄλλοι ὁμῶς προέτεινον νὰ προστεθῇ εἰς τὸ ψήφισμα ὅτι ὁ Φωκίων θέλει ἀποθάνει στρεβλωθεὶς, καὶ ἐρώναζαν μάλιστα νὰ φέρωσι τὰ βασανιστήρια. Ἄλλ' ὁ Ἀγωνιδὴς καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς Κλεῖτον βλέπων δυσχεραίνοντα, καὶ τὸ πρᾶγμα βάρβαρον νομίζων καὶ μισρὸν, « ἀμυῆ τί θέλομεν κάμει τὸν Καλλιμέδοντα, εἶπεν, ὅταν τὸν συλλάβωμεν, ἐν σήμερον στρεβλώσωμεν τὸν Φωκίωνα; » — « Δὲν ἐρωτᾷς καλῆτερον τί θέλομεν σὲ κάμει ἐσένα », ὑπεφώνησέ τις τῶν Ἀθηναίων. Χειροτονηθέντος λοιπὸν τοῦ ψηφίσματος ὅπως εἶχε, κατεδίκασεν ὁ ὄχλος, παμψηφεί σχεδόν, εἰς θάνατον τοὺς κατηγορουμένους, ὁρῆς ἱσταμένης τῆς ἐκκλησίας, καὶ τῶν πλείστων ἐστεφανωμένων, ὥς ἂν προέκειτο περὶ θορτῆστινος καὶ πανηγύρεως. Μεθ' ὃ ἀπῆχθησαν οἱ περὶ τὸν Φωκίωνα εἰς τὸ δεσμωτήριον, καὶ ἐκεῖ, τῇ 10 μαίου, κατέλυσαν τὸν βίον, διὰ τῆς τοῦ κωνείου πόσεως, κατὰ τὸ πάτριον ἔθος, οἱ δὲ νεκροὶ αὐτῶν ἐρρίφθησαν ἄταφοι ἐκτὸς τῶν τῆς Ἀττικῆς ὁρίων.

Ἡ τοιαύτη δίκη καὶ τελευτὴ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, καὶ μάλιστα τοῦ γηραιοῦ, τοῦ ἐναρέτου, τοῦ τοσαύτου τῇ πατρίδι προσεγεκόντος ὑπηρεσίας Φωκίωνος, εἶναι ἐν τῶν οἰκτροτέρων γεγονότων τῆς ἱστορίας ἡμῶν· τοσούτῳ μᾶλλον οἰκτρὸν, ὅσῳ διεπράχθη ἐν τῇ μέσῃ τῆς κοινῆς παρακμῆς καὶ ἐκλύσεως. Βεβαίως αἱ πόλεις ἀδικοῦσι κατὰ δυστυχίαν πολλάκις καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως οὔσαι, ἀλλὰ τότε τὰ στίγματα ταῦτα ἐξαφανίζονται ὑπὸ τῶν ἀκτίων τῆς δόξης καὶ τῆς εἰημερίας· ἐνῶ ὁράκις συμβαίνουσιν ἐν τῇ ἀγωνίᾳ τοῦ θανάτου, προξενοῦσι τόσις πλείους μελαγχολίας ὅσας

δικαιοῦσι τρόπον τινὰ τὴν ἐπερχομένην πτῶσιν. — Ἡ καταδύωσις ἐκείνη τῶν ὀλιγαρχικῶν δὲν ἔσωσε τοῦλάχιστον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἀθηναίων· ἀλλὰ οὐδὲ τὸν Πολυσπέρχοντα ὠφέλησε πολὺ. Ὀλίγας μετὰ ταῦτα ἡμέρας, ὁ Κάσσανδρος, ὅστις ἀγνοοῦμεν διατί ἐβράδυνε τοσοῦτον νὰ προσέλθῃ, ἐβόησε τελευταῖον εἰς Πειραιᾶ, μετὰ 35 πλοίων καὶ 4000 ὀπλιτῶν δοθέντων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου. Καὶ κατέβη μὲν ἀμέσως ὁ Πολυσπέρχων εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐκ Φωκίδος, συναπαγόμενος 30000 μακεδόνων πεζῶν, 4000 συμμαχῶν, 1000 ἵππεις καὶ 65 ἐλέφαντας, οἵτινες κατὰ πρῶτον τότε ἐπάτησαν τὸ ἔδαφος τῆς κλασικῆς ταύτης γῆς· ἀλλὰ μὴ δυνήσας νὰ ἐκπορθήσῃ διὰ μιᾶς τὰ τείχη τοῦ λιμένος, κατέλιπε τὸν υἱὸν Ἀλέξανδρον μετὰ μικρᾶς τινοῦ δυνάμεως ἱππικοῦ ἵνα κατέχῃ τὴν χώραν, αὐτὸς δὲ ἀπῆλθε μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ εἰς Πελοπόννησον ἵνα παραλάβῃ αὐτόθι νέους συμμάχους διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τῆς τῶν δημοκρατικῶν ἀνορθώσεως. Ἀπέτυχεν ὁμοῦ καὶ εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην, διότι ἀντιστάσεως εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ τῆς Μεγάλης πόλεως, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν αὐτῆς, ἀλλ' ἀπεκρούσθη γενναίως καὶ ἐπιτηδεύως, ἀποβαλὼν τοὺς πλείστους τῶν ἐλεφάντων. Καὶ ἐνῶ ὀφίστατο τὴν δευτέραν ταύτην ἤτταν, ἐλάβανεν ἀπενταχόθεν εἰδήσεις ἀπαισίας. Ὁ Πολυσπέρχων εἶχεν ἐλπίζει ὅτι ὁ Εὐμένης, κεκτημένος ἥδη ἱκανὴν ἐν Κιλικίᾳ δύναμιν, θέλει ὁρμήσει κατὰ τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἀντιγόνου καὶ ἀποτρέψει αὐτὸν ἀπὸ πάσης κατὰ τῆς Εὐρώπης ἐρόδου· ἤδη δὲ ἐμάνθανεν ὅτι ὁ Εὐμένης, διὰ λόγους σπουδαίους τοὺς ὁποίους βραδύτερον θέλομεν ἐκθέσει, ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Συρίαν· ἐμάνθανεν ὡσαύτως ὅτι ὁ Κάσσανδρος εἶχεν ἐκπέμψει εἰς Ἑλλάσποντον καὶ Προποντίδα τὸν Νικάνορα μετὰ τοῦ ἐν Πειραιεὶ στόλου, ὅτι ὁ Νικάνωρ ἠνώθη μετὰ τοῦ Ἀντιγόνου ἐν Χαλκηδόνι καὶ ὅτι παντελῶς κατετρόπωσεν ἐν Βυζαντίῳ τὴν ὑπὸ τοῦ Κλεΐτου ἀγομένην ναυτικὴν τοῦ Ἐπιμελητοῦ δύναμιν· ἐμάνθανε τελευταῖον ὅτι πολλὰ τῆς Ἑλλάδος πόλεις ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ Κάσσάνδρου συνετάσσοντο, ὅτι οὗτος εἶχε κυριεύσει ἐν τῷ μεταξὺ τὴν Ἀἰγίαν καὶ τὴν Σχλαμῖνα, ὅτι αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι οἱ πρὸ μικροῦ τοσοῦτον ὑπὲρ τοῦ Πολυσπέρχοντος ἐνθουσιασθέντες, ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκο-

λογίσασαι πρὸς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς τὰς ἐγγυσι-
 μὲν τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν καὶ τὰς προόδους καὶ τὰς ναῦς πύ-
 τῶν, φίλοι ὄντες καὶ σύμμαχοι τοῦ Κασσάνδρου, νὰ κρατήσῃ ὁ-
 μως οὗτος κατὰ τὸ παρὸν τὴν Μουνυχίαν, τὸ δὲ πολίτευμα νὰ
 ἀποβῇ αὐθὺς ἀριστοκρατικόν, μὴ ἐχάντων τὸ τοῦ πολίτου δικαίωμα
 εἰμὴ ἐκείνων ὧσιν ἡ φορολογητέα περιουσία ἤθελε συμποσοῦται
 εἰς 4000 δραχ. τοῦλάχιστον, καὶ Ἐπιμελητὴς τῆς πόλεως νὰ ἐκ-
 λεχθῇ εἰς τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, ἐπιφυλαττομένης τῆς τοῦ Κασ-
 σάνδρου ἐπικυρώσεως· προεχειρίσθη δὲ τοιοῦτος ὁ Δημήτριος ὁ Φα-
 λερεὺς, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις πρὸ ὀλίγων μηνῶν εἶχε καταδικασθῇ
 ἐρήμην εἰς θάνατον.

Ἰπὸ τοιούτων καὶ τοσούτων κινδύνων αἰφνης ἀπειληθεὶς, ὁ Πο-
 λυσπέρχων ἐθεώρησεν ἀπραίτητον νὰ καταλίπῃ τὴν πολιορκίαν
 τῆς Μεγάλης πόλεως καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἀμέσως εἰς Μακεδονίαν ἵνα
 προλάβῃ μὲν πᾶσαν τοῦ Ἀντιγόνου εἰς τὴν Εὐρώπῃ διάβασιν,
 στρατολογήσῃ δὲ νέας δυνάμεις. Ἀλλ' εἶτι καὶ ὁδὸν εὐρεσκόμενος
 ἔλαβε καὶ ἐκ Μακεδονίας εἰδήσεις δεινὰς. Ἡ φιλόδοξος Εὐρυδίκη,
 ὅπερ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπανελθεῖ παρ' αὐτῇ ὁ Ἀρρίδατος Φί-
 λιππος, καταλαμβάνει τὴν ἀρχὴν, συμμαχεῖ μετὰ τοῦ Κασσάν-
 δρου, διορίζει αὐτὸν, ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως, Ἐπιμελητὴν τοῦ
 Κράτους καὶ διατάσσει τὸν Πολυσπέρχοντα νὰ παραδώσῃ αὐτῷ
 τὸν στρατόν. Τότε ὁ Πολυσπέρχων τρέπεται κατ' ἀρχὰς πρὸς τὴν
 Αἰτωλίαν, ὅθεν ἔπειτα διέβη εἰς Ἑπείρον· ὁ δὲ Κασσάνδρος ἐρ-
 χεται περὶ τὰ τέλη τοῦ 318 εἰς Μακεδονίαν καὶ, ἐνισχυθεὶς ἀπὸ
 τότε διὰ νέων δυνάμεων, ἐπιστρέφει ἐν ἀρχῇ τοῦ 317 εἰς τὴν Ἑλ-
 λάδα ἵνα καὶ ἐνταῦθα ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ
 ὁ Πολυσπέρχων συμμαχεῖ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος Αἰα-
 κίδου, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐπανῆλθε πάλιν ἡ Ὀλυμπιάς, μετὰ τοῦ
 υἱοῦ τῆς Ἀλεξάνδρου, πρῶτη ἐκείνου ἐξαδέλφη οὖσα· καὶ πάντες
 ἐπέρχονται ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀντεπεξέρχεται μὲν ἡ Εὐρυδίκη
 κατ' αὐτῶν, ἀλλ' οἱ Μακεδόνες ἀποποιούνται νὰ πολεμήσωσι τὴν
 μητέρα τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ πάντες προέρχονται πρὸς τὴν
 Ὀλυμπιάδα, ἥτις, γνομένη οὕτω κυρίως τῆς Μακεδονίας, συλλαμ-
 βάνει τὸν τε Ἀρρίδαϊν, τὴν τε Εὐρυδικὴν καὶ θανατώνει ἀμφο-
 τέρους διὰ βασάνων οἰκτρῶν. Κατὰ δυστυχίαν, ἡ γυνὴ αὕτη, καὶ

τοι γηράσασα, ἔσωζεν ἅπασαν τὴν φυσικὴν τῆς ψυχῆς αὐτῆς ἀγριότητα. Ὅθεν ἐπιχειρεῖ καὶ ἄλλας φοβεράς ἀντεκδικήσεις, φονεύει περὶ τοὺς ἑκατὸν φίλους τοῦ Κασσάνδρου, ἅπαντας ἐπιφανεστάτους ὄντας τῆς χώρας ἄνδρας, καὶ κατορθοῖ, αὐτῇ, τῆς ὁποίας τὴν ἐπάνοδον μετὰ τοσαύτης ἀγαλλιάσεως ἐχαιρέτισαν πρὸ μικροῦ οἱ Μακεδόνες, νὰ μισηθῇ ἤδη ὑπ' αὐτῶν. Ἐκ τούτου ὠφεληθεῖς ὁ Κασσάνδρος ἐπιστρέφει ἐξ Ἑλλάδος εἰς Μακεδονίαν, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 317, τυγχάνει αὐτόθι δεξιώσεως προθύμου καὶ πολιορκεῖ τὴν Ὀλυμπιάδα εἰς Πύδναν· μετὰ τῆς Ὀλυμπιάδος ἀπεκλείσθησαν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τούτου ὁ νέος βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ῥωξάνη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φιλίππου (τοῦ πατρὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου) Θεσσαλονίκη καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐπιφανεῖς γυναῖκες. Καὶ ἐπῆλθε μὲν εἰς βοήθειαν τῆς Πύδνης ὁ Αἰακίδης· ἀλλ' ὁ στρατὸς αὐτοῦ, δυσαριστηθεὶς διότι ἐν μέσῳ χειμῶνι εἰς τηλικούτους ὑπεβάλλετο κινδύνους ἄνευ ὠφελήματός τινος, στασιάζει, καθαιρεῖ τὸν βασιλέα καὶ συμμαχεῖ μετὰ τοῦ Κασσάνδρου, ὅστις πέμπει εἰς Ἡπειρον ἐπιμελητὴν καὶ στρατηγὸν τὸν Δυκίσκον· ὥστε ἡ Πύδνα, ἐγκαταλειφθεῖσα εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, ἀντέχει μὲν ἐπὶ τινα χρόνον διὰ τὴν ὄντως ἡρωϊκὴν καρτερίαν τῆς ἀτρομῆ-
του Ὀλυμπιάδος, ἀλλὰ τελευταῖον, ἐν ἔαρι τοῦ 316, παραδίδεται εἰς τὸν Κασσάνδρον. Ὁ δὲ, θανατώνει τὴν γηραιὰν μητέρα τοῦ μεγάλου βασιλέως, περιορίζει εἰς Ἀμφίπολιν τὸν νέον Ἀλέξανδρον, ἐξαετῇ ἤδη ὄντα, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ Ῥωξάνην, ἀναγκάζει τὸν Πολυσπέρχοντα νὰ ζητήσῃ ἄσυλον παρὰ τοῖς Αἰτωλοῖς, λαμβάνει σύζυγον τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἄρχει ἕκτοτε ἀπολύτως τῆς Μακεδονίας, μὴ φέρων μὲν ἔτι τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα, ἀλλ' ἐξασκῶν ἅπαν τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, ὥστε καὶ πόλιν ἐπώνυμον, τὴν Κασσάνδρειαν, τότε ἔκτισεν ἐπὶ τῆς χερσονήσου Παλλήνης, ἧτις μέχρι σήμερον φέρει τὸ τοῦ δυνάστου ἐκείνου ὄνομα, Κασσάνδρα καλουμένη. Ἡ ἐνότης τῆς κληρονομίας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτάτο νήματος, ἀπὸ τοῦ δεσμίου ἐκείνου παιδός. Τὰ δ' ἐν τῷ μεταξὺ κατὰ τὴν Ἀσίαν συμβάντα, εἰς τῶν ὁποίων μεταβαλόμεν τὴν ἐξιστόρησιν, ἐμελλον ἔτι μᾶλλον νὰ ἐπιταχύνωσι τὸν κατακερματισμὸν τοῦ Κράτους.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ἴσως τὸν σωματοφύλακα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου Πύθωνα, ὅστις, κατὰ μὲν τὴν ἐπὶ Περδίκκου πρῶτην τῶν χωρῶν διανομὴν, προεχειρίσθη σατραπείας τῆς μικρᾶς Μηδίας (σελ. 193)· μετὰ δὲ τὸν τοῦ Περδίκκου θάνατον ἀνηγορεύθη εἰς τῶν δύο ἐπιμελητῶν τοῦ κράτους, ἀναγκασθεὶς ὁμῶς ἐν τῷ ὀλίγων ἡμερῶν νὰ παραιτηθῇ τούτου τοῦ ἀξιώματος (σελ. 212—213). Τότε διορισθέντος ἐπιμελητοῦ τοῦ Ἀντιπάτρου, καὶ γενομένης νέας χωρῶν διανομῆς ἐν Τριπαραδείσῳ, ὁ Πύθων διετήρησε μὲν τὴν σατραπείαν τῆς μικρᾶς Μηδίας, ἣν ἀποζημιωθῇ δὲ δι' ὃ ἀπέβαλεν ἀξίωμα τοῦ ἐπιμελητοῦ, ἀνηγορεύθη προστούτοις γενικὸς διοικητὴς τῶν ἀνατολικωτέρων σατραπειῶν, ἡ, κατὰ Διόδωρον, στρατηγὸς τῶν ἄνω σατραπειῶν ἀπασῶν, ἃν καὶ κατ' ἄλλην γνώμην βραδύτερον ἐσφετερίσθη αἰθοδὴν τὴν γενικὴν ταύτην διοίκησιν.

Ὅπως δὴποτε ἐν ἔαρι τοῦ 318, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ μὲν Ἀντίγονος ἡσυχολεῖτο ἔτι περὶ τὰς δυτικωτέρας ἐπαρχίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐξέπεμπε τὸν Κάσσανδρον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ δ' Εὐμένης ἵστατο ἔτι ἐν Κιλικίᾳ, ὁ Πύθων ἐκεῖνος ἐβουλεύθη νὰ γίνῃ καθ' ὅλοκληρίαν κύριος τῶν ἄνω σατραπειῶν καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐμβάλων τὸ πρῶτον εἰς Παρθυαίαν, συνέλαβε καὶ ἐφόνευσε τὸν σατράπην αὐτῆς Φίλιππον, διορίσας ἀντ' αὐτοῦ τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Εὐδῆμον. Ἀλλὰ τότε ἐνοῦνται ὅλοι οἱ σατράπαι τῶν ἄνω χωρῶν, κατατραποῦσι τὸν Πύθωνα περὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 318 καὶ ἀναγκάζουσιν αὐτὸν νὰ καταφύγῃ παρὰ τῷ Σελεύκῳ εἰς Βαβυλῶνα. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Εὐμένης, καὶ τοι συγκροτήσας ἀξιόλογον δύναμιν ἐν Κιλικίᾳ, δὲν ἦτο ὁμῶς ἔτι ἐνάμιλλος πρὸς τὸν Ἀντίγονον· ἐβλεπε τοῦτον πράττοντα ὡς ἂν ἐσκόπει νὰ περαιωθῇ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἐνταῦθα νὰ κρίνῃ τὸν ἀγῶνα· ἤσθάνετο δτι διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τοῦτο, διὰ νὰ εἰμπορέσῃ νὰ κοινωνήσῃ ἀμέσως μετὰ τῆς Μακεδονίας καὶ νὰ προσλάβῃ ἐκεῖθεν νέας δυνάμεις, ἔχει ἀπαραίτητον χρεῖαν στόλου, οὗ ὅλως ἐστερεῖτο. Ὅθεν ἀπεράσισε πρὸ πάντων νὰ ἀποκτήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου καὶ τοῦτο τὸ ὄργανον τοῦ πολέμου· ἐπὶ δὲ τούτῳ, ἐν ἔαρι τοῦ 318, ἐνέβαλεν εἰς Φοινίκην, ὑπὸ φρουρῶν τοῦ Πτολεμαίου κατεχομένην, ἐκυρίευσεν αὐτὴν εὐχερῶς, κατεσκεύασεν ἐν θέρει δύναμιν ναυτικὴν ἀξιόλογον καὶ ἤδη ἤλ-

πίζεν ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν θάλασσαν καὶ, ἐνωθεὶς ἐνταῦθα μετὰ τοῦ μακεδονικοῦ στόλου, νὰ ἀνατρέψῃ τὴν κατὰ τῆς βασιλείας στάσιν, ὅτε αἶφνης βλέπει ἐπερχόμενον τροπαιοφόρον στόλον ἕτερον, τὸν στόλον τοῦ Ἀντιγόνου, τὸν πρὸ μικροῦ ἐν Βυζαντίῳ νικηρορήσαντα. Διότι ὁ Ἀντίγονος, καὶ τοι δυνάμενος ἤδη ἀκωλύτως νὰ διαπεριωθῇ εἰς Εὐρώπην, μαθὼν ὅμως τὰ παρὰ τοῦ Εὐμένους ἐνεργούμενα, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ κατὰλῃ ὀπισθέντου τοιοῦτον πολέμιον καὶ, μεταβαλὼν ἀμέσως σχέδιον, παραδίδει τὴν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρχὴν εἰς τὸν σατράπην Καρίας Ἀσανδρον, ἀναχωρεῖ μετὰ 20000 πειζῶν καὶ 4000 ἱππέων ἀπὸ τῶν περὶ Ἑλλάς-ποντον χωρῶν ἐπὶ Κιλικίαν, καὶ ἐκπέμπει συγχρόνως τὸν στόλον ἐπὶ τὰ ἐκεῖ παρά-βαλια. Ἀμα δ' ἐμφανισθεῖσθαι τῆς τροπαιούχου ταύτης δυνάμεως, οἱ Φοίνικες ἐγκαταλείπουν τὸν Εὐμένη καὶ παραδίδονται εἰς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ.

Τὰ κατὰ τὸν Εὐμένη ἀπέβησαν ἐντεῦθεν δεινότατα· διότι στε-ρηθεὶς τοῦ στόλου, ἀπέβαλε πάντα τρόπον κοινωνίας μετὰ τῆς Εὐρώπης· ἰδὼν ἀξιώμαχον πρὸς τὸν Ἀντίγονον δύναμιν δὲν εἶχε σύμμαχον δὲν ἔβλεπε κανένα πιθανόν οὔτε ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ, οὔτε ἐν Φοινίᾳ. Πᾶς ἄλλος ἤθελε περιέλθαι εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐξακολούθησι τοῦ ἀγῶνος εἶναι ματαία καὶ ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ φροντίσῃ περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος, συνθηκολογῶν πρὸς τὸν Ἀντίγονον, ὅστις ἤτο πάντοτε πρόθυμος νὰ συμφιλιωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ πολυμήχανος Καρδιανὸς δὲν ἀπηλπίσθη καὶ ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον ἐμελλε νὰ κρατήσῃ ὀρθὴν τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ βασιλικὴν σημαίαν. Μὴ βλέπων τί ἔχει ἤδη νὰ πράξῃ ἐν τῇ δουτικῇ Ἀσίᾳ, ἐτράπη ἀπὸ Φοινίκης πρὸς τὰς ἀνατολικωτέρας χώρας, ὅπου ἤξευρε τοὺς σατράπας συνασπισθέντας, ἐν ὀνόματι τῆς βασιλείας, κατὰ Πύθωνος καὶ Σελεύκου, καὶ, διελθὼν διὰ τῆς Κοίλης Συρίας, παρεχρίμασεν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν. Ἐντεῦθεν συνεννοήθη πρὸ πάντων μετὰ τοῦ Πύθωνος καὶ τοῦ Σελεύκου, προσκαλέσας αὐτοὺς «βοηθεῖν τοῖς βασιλεῦσι», συντασσόμενοι μετ' αὐτοῦ, τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἀσίας, κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου. Ἀλλ' ἐκεῖνοι ἀπεκρίθησαν ὅτι εἶναι μὲν ἔτοιμοι νὰ ὑπηρετήσωσι τοὺς βασιλεῖς, ἄχι ὅμως καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἄνδρα κατὰδικηθέντα εἰς θάνατον

ὁπὸ τῶν Μακεδόνων· καὶ ἐνταύτῃ διεμήνησαν εἰς τὸν Ἀντίγονον, ὅστις, ἐπερχόμενος κατόπιν τοῦ Εὐμένους, ἦτο ἤδη ἐν Μεσοποταμίᾳ, νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Εὐμένης, ἐξεληθὼν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 317, εἰς Σουσιανὴν, προσεκάλεσεν ἐκεῖ τοὺς τῶν ἄνω σατραπειῶν ἡγεμόνας, Πευκέστην τὸν Περσίδος (ἄλλοτε σωματοφύλακα τοῦ Ἀλεξάνδρου διατελέσαντα), Τληπόλεμον Καρμανίας, Σεύρτιον Ἀρχωσίς, Ἀνδρόβαζον σταλέντα παρὰ τοῦ σατράπου Παροπαμισαδῶν, Ὁξυάρτου, Στάσωνδρον Ἀρίας, καὶ Εὐδήμον Ἰνδικῆς, οἵτινες προσῆλθον τῷντι εἰς Σουσιανὴν ἄγοντες ἐν ὅλοις 11200 πεζοὺς, 4600 ἵππους, καὶ 125 ἐλέφαντας, εἰς οὓς μετ' ὀλίγον ὁ Πευκέστης προσέθηκεν ἔτι, ἐκ Περσίδος προσαγαγῶν, 10000 τοξότας. Ἐπειδὴ δὲ εἶχε καὶ ὁ Εὐμένης, προσλαβὼν καθ' ὁδὸν τὸν τῆς Μεσοποταμίας σατράπην Ἀμφίμαχον, 15000 πεζοὺς ἐν οἷς τοὺς ἀπαιτήτους ἀργυράσπιδας, καὶ 2800 ἵππους, ἡ ὅλη αὐτοῦ δύναμις ἀπέβη λόγου ἁξία. Καὶ ἦλθον μὲν εἰς μέσον. ἑριδῆς τινες περὶ ἡγεμονίας· ἰδίως ὁ Πευκέστης ἀπῆται νὰ ἀναγνωρισθῇ αὐτὸς ἀρχηγός· ἀλλ' ὁ Εὐμένης κατώρθωσε διὰ τοῦ ἐπιτηδεύου αὐτοῦ τρόπου, νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν, τόσο μᾶλλον ὅσῳ, δυνάμει τῶν βασιλικῶν προσταγμάτων, αὐτὸς καὶ μόνος εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τοὺς ἐν Σούσαις περιλιπομένους ἔτι θησαυροὺς.

Ἐντούτοις ὁ Ἀντίγονος, περὶ μείων τοῦ 317, ἀναζευξας ἐκ Μεσοποταμίας, ἠνώθη ἐν Βαβυλῶνι μετὰ τὰς δυνάμεις τοῦ Σελεύκου καὶ τοῦ Πύθωνος, μεθ' ὧν συνετάσσεται καὶ ὁ στρατηγῶν τοῦ στόλου περιώνυμος Νέαρχος, διέβη τὸν Τίγριν, προήλασεν εἰς Σούσαι, καὶ, ἐπειδὴ ὁ ἐνταῦθα φρουρῶν τοὺς θησαυροὺς Εὐνόφιλος ἀπεποιήθη νὰ παραδώσῃ αὐτοῖς, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Σέλευκον τὴν ἐκπολιόρηκσιν τῆς ἄκρας τῆς πόλεως ἐκείνης. Αὐτὸς δὲ ὤρμησε μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ἐπὶ τοὺς πολεμικοὺς· ἀλλὰ διερχόμενος ἐν μέσῳ τοῦ θέρους τὰ πεδία τῆς Σουσιανῆς ὑπέστη πολλὰς ζημίας, καὶ ἔπειτα περὶ τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ Κοπράτου, προσβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Εὐμένους, ἔπαθεν ἥτταν δεινὴν καθ' ἣν ἀπέβαλε περὶ τοὺς 8000 ἄνδρας, τοὺς μὲν φονευθέντας, τοὺς δὲ αὐτὸμολήσαντας· ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ μακρὰν μέχρι Μηδίας υποχώρησιν, ἥτις ἐκάνεγκεν εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ νέας ζημίας καὶ ἔφερεν αὐ-

τὸν εἰς ἀληθῆ ἀπόγνωσιν. Ἀλλὰ χάρις εἰς τὴν καρτερίαν καὶ τὴν δεξιότητα τοῦ Ἀντιγόνου, ἔφθασαν τελευταῖον εἰς Μηδίαν, τὴν σατραπειάν τοῦ Πύθωνος, οἱ καταπεπονημένοι ἐκεῖνοι ἄνδρες, καὶ εὖρον ἐκεῖ ἀσφάλειν καὶ ἀναψυχὴν καὶ πόρους δαψιλεῖς ἕνεκα τῶν ἐν Ἐκβατάνοις σωζομένων ἔτι μεγάλων θησαυρῶν.

Οἱ δὲ περὶ τὸν Εὐμένη, μαθόντες τὴν υποχώρησιν τοῦ Ἀντιγόνου μέχρι Μηδίας, περιέστησαν εἰς πολλὴν περὶ τοῦ πρακτέου ἀμφιβολίαν. Ὁ μὲν Εὐμένης ἤθελε νὰ ὀρμήτῃσιν εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ Ἀντιγόνου, νὰ κυριεύσωσι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, νὰ συνενωθῶσιν ἐκείθεν μετὰ τῶν βασιλέων καὶ οὕτω, παντοδύναμοι γενόμενοι, νὰ ἐπιπέσωσιν εἰς τοὺς λοιποὺς τῆς βασιλείας πολεμίους. Ἀλλ' οἱ σατράπαι, πρὸ πάντων κηδόμενοι περὶ τῶν ἰδίων σατραπειῶν, ἀπέκρουσαν παντὶ σθένει τὸ τολμηρὸν ἐκεῖνο βούλευμα· ἰσχυρίσθησαν ὅτι δέον πρὸ πάντων νὰ κατατροπωθῇ ὁ Ἀντίγονος· καὶ, ἐπειδὴ δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ καταδιωχθῇ εἰς τὰς ὀρεινὰς τῆς Μηδίας χώρας, προέτεινάν νὰ υποχωρήσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς Περσίδα, τὴν τοῦ Πευκέστου σατραπειάν. Ὑπερίσχυσε λοιπὸν ἡ γνώμη αὕτη· καὶ ὁ στρατὸς, μεταβὰς εἰς Περσέπολιν, ἔτυχεν αὐτόθι λεμπρᾶς ὑπὸ τοῦ Πευκέστου δεξιώσεως, ὅστις ἠγωνίσθη πάλιν, δι' εὐαχύνων καὶ δώρων, νὰ σφετερισθῇ τὴν ὑπερτάτην ἡγεμονίαν· ἀλλ' ὁ Εὐμένης ἐμάταιωσε καὶ ἤδη τὴν βῆδιουργίαν ταύτην, μετ' οὐ πολὺ δὲ, διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἠσφαλίσθη ἔτι μᾶλλον τὸ ἐπὶ τοῦ στρατοῦ κράτος τοῦ ἐξόχου ἐκείνου ἀνδρός. Τῷ ὄντι, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 317, ἔφθασεν ἀπρὸςδοκῆτως εἰς Περσέπολιν ἡ ἀγγελία ὅτι ὁ Ἀντίγονος, ἀναπαύσας καὶ ἐπιβρώσας τὸν στρατὸν ἐν Μηδίᾳ, ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν Περσίδα· τὸ δὲ δεινότερον, συνέπεσε νὰ νοσήσῃ τότε ὁ Εὐμένης ὑπὸ ἰσχυροῦ πυρετοῦ, ὥστε τὰ βασιλικά τάγματα, τὰ ὅποια εἰς αὐτὸν καὶ μόνον ἐν κινδύνοις εἶχον πεποίησιν, παντάπασιν ἠθύμησαν. Κατ' εὐτυχίαν ἤρχισε μετ' ὀλίγον νὰ ἀναλαμβάνῃ καὶ ἠδυνήθῃ νὰ διατάξῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, παρακολουθῶν αὐτὸς ἐν φορείῳ, διότι ἦτο ἔτι παντελῶς ἀδύνατος. Καὶ ἐπλησίασαν οὕτω οἱ δύο στρατοί, ἡ δ' ἐμπροσθοφυλακὴ τῶν σατραπῶν, ὑπερβαλοῦσα τελευταίους τινας λόφους, εὗρεν αἰφνης ἀντικρὺ αὐτῆς τοὺς πολεμίους εἰς τὸ πεδῖον καταβαί-

νοντας. Ἄλλ' ἅμα αἱ πρῶται τῶν Ἀργυρασπίδων τάξεις κατείδον τὴν λάμψιν τῶν χρυσῶν ὅπλων τοῦ ἀντιπάλου ἀγῆματος, καὶ τοὺς πύργους τῶν ἐλεφάντων καὶ τὰς πορφύρας δι' ὧν ἐκοσμοῦντο τὰ θηρία εἰς μάχην ἀγόμενα, ἐπιστήσασαι διὰ μιᾶς τὴν πορείαν καὶ τὰ ὅπλα πρὸς τὴν γῆν ἐρείσασαι, ἐβόησαν ὅτι δὲν προχωροῦσι βῆμα ἐὰν δὲν προσέλθῃ ὁ στρατηγός. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Εὐμένης, διέταξε νὰ ἀνακομίσωσιν αὐτὸν δρομαίως πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ προφθάσας, καὶ ἀνακαλύψας τὰς ἐκατέρωθεν αὐλαίας τοῦ φορείου, προέτεινε τὴν δεξιὰν χαιρετίζων τοὺς συναγωνιστάς. Οἱ δὲ, ἅμα εἰδὼν αὐτὸν, εὐθύς ἀσπασάμενοι μακεδονιστὶ τῇ φωνῇ, ἀνύψωσαν τὰς ἀσπίδας καὶ ἐπεκρότησάν διὰ τῶν σαρισσῶν καὶ ἡλάλαξαν, προκαλούμενοι ἤδη τοὺς πολεμίους, διότι ἔχουσι παρόντα τὸν ἡγεμόνα. Καὶ ὁ Εὐμένης παρευθὺς, ἄνω καὶ κάτω κομίζόμενος, παρέταξε τὸν στρατὸν ὡς ἐπὶ μάχην, ὥστε ὁ Ἀντίγονος, ὅστις ἀκούσας ἐκεῖνον νοσοῦντα, ἐπήρχετο βέβαιος νὰ καταβάλῃ τοὺς λοιποὺς εὐχερῶς, ἰδὼν νῦν ἀπροσδοκῆτως τὴν θαυμαστὴν ταύτην διάταξιν ἐξεπλάγῃ μετ' ὀλίγον ὁμῶς, παρατηρήσας ἐπιμελέστερον διέκρινε τὸ φορεῖον ἀπὸ τοῦ ἐνὸς κέρατος εἰς τὸ ἄλλο μεταφερόμενοι, καὶ τότε, γελάσας μεγάλη τῇ φωνῇ καθὼς συνείβριζε, εἶπε πρὸς τοὺς φίλους· «Τοῦτο λοιπὸν τὸ φορεῖον εἶναι τὸ ὅποιον τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἀντεπεξῆλθε καθ' ἡμῶν», καὶ διέταξεν εὐθύς νὰ ἀπαγάγωσιν ὀπίσω τὴν δύναμιν καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ νὰ στρατοπεδεύσωσι. Μετὰ τινὰς ἡμέρας μάλιστα ἠθέλησε νὰ ἐκχωρήσῃ ὅλως ἐκ τῆς Περσίδος εἰς Γαβινηνὴν τῆς Σουσιανῆς, χώραν πλουσίαν ἐν ἣ ἡδύνατο νὰ διαχειμάσῃ, κοινωνῶν προγίεως μετὰ τοῦ ἐν Σούσοις ἔτι διατρίβοντος Σελεύκου. Ἀλλὰ τοῦ Εὐμένους νοήσαντος τὸ βούλημα καὶ ἐπιχειρήσαντος νὰ κόψῃ τὴν δίοδον τοῦ ἀντιπάλου, συνέβη ἐντεῦθεν σύγκρουσις μεγάλη καὶ πεισματώδης. Ἐπὶ τοῦ Ἀντιγόνου, δύναμεις ἦτο καθυπερτέρα τῆς τοῦ Εὐμένους· οὐδὲν ἤττον ὁ ἀγὼν ἀπέβη ἄκριτος, διότι ἐκότεροι ἠναγκάσθησαν νὰ καταλίπωσι τὸ πεδῖον τῆς μάχης. Καὶ ἀπέβαλε μὲν ὁ Ἀντίγονος πολὺ πλείονας ἄνδρας, ἀλλὰ καὶ οἱ περὶ τὸν Εὐμένην τοσοῦτον ἐξησθένησαν, ὥστε οὗτος δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὴν ἐκείνου ὑποχώρησιν, ἀπελθόντας ἤδη ἀνενοχλήτως αὐθις εἰς Μιηδίαν, ἐνῶ ὁ Εὐμένης ἔμεινε νὰ διαχειμάσῃ εἰς Γαβινηνὴν.

Ἐνταῦθα, παρελθόντος τοῦ κινδύνου, ἡλαττώθη αὖθις τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ Εὐμένους· ἀξίωμα· ὁ στρατὸς παρεδόθη εἰς πολλὴν βίου ἀκολασίαν· τὰ δὲ διάφορα αὐτοῦ σώματα ἐπὶ τοσοῦτον διεσπασθήσαν ὥστε τινὰ ἐξ αὐτῶν κατήντησαν ἢ ἀπέχωσιν ἀπ' ἀλλήλων ὁδὸν ἡμερῶν ἑξ. Ὁ Ἀντίγονος ἐμάνθανε ταῦτα πάντα καὶ ἠθέλησε νὰ ὤρελθῃ ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἀρροσύνην τῶν ἀντιπάλων, ἐπιπίπτων ἐν μέσῳ χειμῶνι κατ' αὐτῶν ἀδοκίμως. Ἡ γὰρ τῆς Μηδίας ἐν ἣ οὗτος ἐστάθμευεν ἀπείχετο ἀπὸ τῆς Γαβιηῆς· ἐν τῇ δὲ τριβὸν οἱ πολέμιοι, διὰ τῆς συνήθους ὁδοῦ, τῆς παρὰ τὰς ὑπώρειας τοῦ ὄρους διερχομένης, σταθμοὺς 25· ἀλλὰ πρὸ τοῦ ὄρους ἐξοπλοῦται πεδίον εὐρὺ ἄδενδρον, ἀνυδρὸν, ἀκατοίκητον, ἀλιθὺς ἐρημία. Διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ ἀπεφάσισεν ὁ Ἀντίγονος νὰ πορευθῇ, διότι δι' αὐτῆς ἡδύνατο νὰ φύγῃ εἰς τὴν χώραν τῶν πολεμίων ἐντὸς 9 μόνον ἡμερῶν καὶ νὰ κατατροπώσῃ αὐτοὺς πρὶν λάβωσι καιρὸν νὰ συναθροισθῶσιν.

Ἐπὶ τούτῳ παρηγγέλθησαν τὰ στρατεύματα νὰ ᾖναι ἑτοιμα πρὸς ἀνάξευξιν, νὰ προπαρασκευάσωσι δέκα ἡμερῶν τροφάς διὰ τοὺς ἄνδρας καὶ τοὺς ἵππους καὶ νὰ προμηθεύωσι 40,000 ἀσκούς ποτίμου ὕδατος. Ἡ κοινὴ γνώμη ἦτο ὅτι μέλλουσι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Ἀρμενίαν, ὅτε αἰφνης περὶ τὰ μέγα δεκεμβρίου 317 κατήλθον εἰς τὴν ἔρημον. Ἵνα μὴ κατανοηθῶσι δὲ ἐπερχόμενοι, διετάχθησαν νὰ μὴ καίωσι πυρὰ κατὰ τὰς νυκτερινὰς στρατοπεδείας, εἰ καὶ τοσοῦτον ψυχρὰς οὕτας διὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους. Καὶ ἐπορεύθησαν οὕτως ἐπιπόνως ἐπὶ πέντε ἡμέρας· ἀλλὰ τότε τὸ ψυχρὸς ἀπέβη ἀφόρητον ὥστε ἐδέκσε νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ ἀνάψωσι πῦρ, διότι ἄλλως ἅπαντες ἐκινδύνευον ἢ ἀπολεσθῶσι. Τότε δὲ οἱ κατὰ τὰ περίξ ὄρη οἰκοῦντες εἶδον τὸ κατάρφωτον ἐκεῖνο σῶμα ἐν μέσῳ ἐρήμου, καὶ ἔσπευσαν νὰ ἀναγγεῖλωσι τὸ γεγονός· εἰς τοὺς περὶ Πευκέστην καὶ Εὐμένην. Ἡ ἀγγελία, διὰ καμηλῶν ὁρομᾶδων κομισθεῖσα τάχιστα, κατετάραξε τοὺς σατράπας. Ἐντὸς 4 ἡμερῶν ἡδύνατο νὰ καταφθάσῃ ὁ πολέμιος, αὐτοὶ δὲ μόλις ἐντὸς 6 ἡδύνατο νὰ συνενώσωσιν ἀπάσας τὰς δυνάμεις· ὅθεν πολλὴ ἐπεκρατήσεν ἀμηχανία, ὁ δὲ Πευκέστης προέτεινε νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι οὗ κατορθωθῇ ἡ ἔνωσις αὕτη. Τελευταῖος ἀνέστη ὁ Εὐμένης καὶ εἶπεν, ὅτι ὁ κίνδυνος ἐπέστη διὰ τὸν ἄφρονα

τῆς παραχειμασίας διασκορπισμὸν. καθ' οὗ οὗτος εἶχε τοσοῦτον ἀντισταθῆναι ὅτι ὁμῶς ὑπάρχει ἐτι τρόπος θεραπείας, ἂν ὑπακούσωσιν εἰς τὰ παρηγγέλματα αὐτοῦ· ὑπάρχει τρόπος νὰ ἀναβληθῇ ἡ ἀφίξις τοῦ Ἀντιγόνου ἐπὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας, ἵνα εἰσπορῆσθαι ἐν τῷ μεταξύ νὰ γίνῃ ἡ τοῦ στρατοῦ συμπύκνωσις, καὶ τότε οὗτος ἐπιπίπτων ἐπὶ τοὺς καταπεποννημένους ἐνεκα τῆς πορείας ἐκείνης· πολεμίους, εὐχερῶς νὰ ἐπαγάγῃ τὴν κατατρόπωσιν αὐτῶν. Πάντες ἐθαύμασαν τὸ παράδοξον τῆς γνώμης καὶ ὑπέσχοντο νὰ ὑπακούσωσιν. Ὁ δὲ, πέμψας ἀμέσως πρὸς τοὺς ἀπόντας· ἡγεμόνας ταχυδρόμους κομίζοντας παραγγελίαν νὰ φθάσωσιν ὅτι τάχιστα εἰς τὸ κράσπεδον τῆς ἐρήμου, διέταξε τοὺς παρόντας νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι μετ' ὅλων αὐτῶν τῶν στρατιωτῶν. Καὶ φθάσας εἰς μετέωρόν τινα χῶρον ἐστραμμένον ἐπὶ τὴν ἔρημον καὶ πανταχόθεν ὁρατὸν, ἔθετο ἐνταῦθα τὰ σημεῖα στρατοπέδου μεγάλου περιλαμβάνοντος ἐξδομήκοντα σταδίων περιτέρειαν, καὶ παρήγγειλεν εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ ἀνάπτωσι κατ' ἐκάστην νύκτα πυρὰ πολλὰ, ὥστε μακρόθεν νὰ ἔχῃ τὸ κατασκευάσιμα ὅψιν ἀληθινῆς στρατοπέδειας. Τούτων γενομένων, οἱ κάτοικοι ἐτέρων τινῶν παρκαταμένων ὁρέων, φίλοι ὄντες τοῦ Πύθωνος τῆς Μηδίας καὶ πρῶτοι ἀπατηθέντες, κατέδραμον εἰς τὸ πεδίον καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Ἀντίγονον ὅτι στρατὸς μέγας εἶναι ἕτοιμος νὰ τὸν ὑποδεχθῇ. Ἐβόλεπον δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀντίγονον στρατηγοὶ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν πυρῶν, ὥστε δὲν ἐδίστασαν νὰ πιστεύσωσιν ὅτι ὁ Εὐμένης, ἑγκαίρως πληροφορηθεὶς τὸ βούλημα αὐτῶν, προέφθασε νὰ συγκεντρώσῃ αὐτόθι ἅπαντα τὸν στρατόν. Ὅθεν ὁ Ἀντίγονος, μὴ θεωρῶν φρόνιμον νὰ ἐπέλθῃ μετὰ ταγμάτων ὑπὸ τοσοῦτον δυσχεροῦς πορείας καταβεβλημένων, ἐπὶ ἀντιπάλους πρὸ ἡμερῶν ἑτοιμούς καὶ ἀναπαυομένους, ἔσπευσε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ὁδὸν ἧς εἶχεν ἤδη διέλθει ὑπὲρ τὸ ἤμισυ· καὶ τραπεῖς ἐν τῷ ἅμα δεξιᾷ, ἐβάδισε πρὸς τὴν λεωφόρον, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας ὑπῆρχον πολλαὶ πόλεις καὶ κῶμαι, ὅπου οἱ στρατιῶται αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ εὕρωσιν πᾶσαν ἀναψυχὴν καὶ προμήθειαν. Μεταβαλὼν δὲ οὕτω πορείαν, ἐθαύμαζε πῶς τὸ μέγα ἐκεῖνο στρατόπεδον οὐδὲν ἐδίδε τμησίων ζωῆς καὶ οὐδεμίαν τοῦλάχιστον καταδίωξιν ἐπεχείρησεν. Ἀλλ' ὅτε ἐφθασεν εἰς τὴν οἰκουμένην χώραν ἐξηγήθησαν τὰ πάντα· οἱ περίε φίλοι

ὄρεινοι ὠμολόγησαν ὅτι κατ' ἀρχάς, διὰ τὰ πολλὰ ταῦτα πυρά, ἐπίστευσαν εἰς τὴν ὑπαρξίν μεγάλου στρατοῦ, ἀλλὰ νῦν, μηδὲν ἕτερον τεκμήριον βλέποντες τῆς παρουσίας ἀξιολόγου δυνάμεως, πειθόνται μᾶλλον ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους στρατόπεδον στρατιώτας δὲν ἔχει. Οὐδὲν ἤττον τὸ βούλευμα τοῦ Ἀντιγόνου ἐματαιώθη ἤδη· καὶ οὗτος σφόδρα ὀργισθεὶς διότι τοσοῦτον οἰκτρῶς κατεστρατηγήθη ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιζητήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου κρίσιμόν τινα μάχην.

Ἐν τῷ μεταξὺ συνέβρευσαν ἀπανταχόθεν περὶ τὸν Εὐμένη τὰ διάφορα τοῦ στρατοῦ σώματα· μόνοι οἱ ἐλέφαντες ἔλειπον ἔτι, ὁ δ' Ἀντίγονος, μαθὼν ὅτι ἐκεῖ που πλησίον διατρίβουσι μεμονωμένοι πάσης βοηθείας, ἤλπισεν ὅτι δύναται, αἰφνιδίως καὶ ῥαγδαίως ἐπιπίπτων, νὰ ἀφαιρέσῃ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν ἀντιπάλων τὸ κύριον ἐκείνο αὐτῶν ὄπλον. Ἐκπέμπει λοιπὸν ἐπὶ τούτῳ 2,200 ἐλαφροὺς ἱππεῖς καὶ ὄλους τοὺς φιλοὺς πεζοὺς. Ἀλλὰ τὸν ἄγρυπνον Εὐμένη, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ κίνδυνος· ὑποπτεύσας τί ἐβουλεύετο ὁ ἀντίπαλος, προεξέπεμψε καὶ οὗτος 4,500 ἱππεῖς λογάδας καὶ 3,000 πεζοὺς ἐκ τῶν φιλῶν, εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἐλεφάντων. Καὶ εἶχον ἤδη προφθάσει οἱ πολέμοι, εἶχον τρέψῃ τοὺς ὀλίγους ἱππεῖς ὅσοι ἐφρούρουν τὰ θηρία καὶ ἐνόμιζον ὅτι ἐπέτυχε τὸ πραξικόπημα, ὅτε αἴφνης ἐπιφανεῖσα ἡ τοῦ Εὐμένους ἐπικουρία, ἀνέσωσε τοὺς ἐλέφαντας καὶ ἀνεκόμισεν αὐτοὺς εἰς τὸ στρατόπεδον.

Οὕτω διὰ τῆς συνέσεως καὶ τῆς προνοίας τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἀπηλλάγη ὁ στρατὸς ἀπὸ καταστροφῆς βεβιαίας, ἠνωρθώθησαν τὰ ἀμαρτήματα τῶν ἄλλων στρατηγῶν, συνηθροίσθησαν ἐπὶ ἓν πᾶσαι αἱ δυνάμεις καὶ ἀνεσώθησαν οἱ ἐλέφαντες. Πάντες ἀπεθαύμαζον τὸν μέγαν ἡγεμόνα· καὶ ἐπελθούσης ἤδη τῆς κρίσεως τοῦ ἀγῶνος, πάντες ἀπήτησαν εἰς αὐτὸν καὶ μόνον νὰ ἀνατεθῇ ἡ ὑπερτάτη διεύθυνσις· πάντες ἐκτὸς τῶν στρατηγῶν, οἵτινες φθονοῦντες τὴν ὑπεροχὴν ταύτην καὶ ἀγανακτοῦντες διότι ἀναγκάζονται αὐτοῖς νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ξένον, ὡς τὸν ἔλεγον, συνώμοσαν νὰ θανατώσωσιν αὐτὸν ἅμα ἀπαλλαγέντες τοῦ Ἀντιγόνου διὰ τῆς τελευταίας ταύτης μάχης. Προΐσταντο δὲ τῆς ἐπιβουλῆς οἱ τῶν ἀργυρασπίδων ἡγεμόνες Ἀντιγένης καὶ Τεύταμος. Ὁ Εὐμένης ἐμαθὼν

τὰ ἐνεργούμενα, ἀλλὰ δὲν ἐπτοήθη. Ἀπελθὼν εἰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, εἶπε μόνον πικρῶς εἰς τοὺς φίλους ὅτι «ἐν πανηγύρει θηρίων ἀνατρέφεται», ἔγραψε τὴν διαθήκην του, ἔσχισε καὶ ἠφάνισε τὰ γράμματα τοῦ ἵνα μὴ, τελευτήσαντος αὐτοῦ, προκύψωσι συκοφανταίαι καὶ κίνδυνοι διὰ τοὺς γράψαντας, καὶ ἀσπράσισε ν' ἀγωνισθῇ τὸν προκείμενον ἀγῶνα, εὐελπὶς ἔτι, ὅτι νικήσας θέλει ματαιώσῃ τῶν ἀγνωμόνων συστρατήγων τὰ ἐπιβουλεύματα. Καὶ ἀντιπαρετάχθησαν λοιπὸν οἱ δύο στρατοὶ, ὁ μὲν τοῦ Ἀντιγόνου συγκείμενος ἐξ 22,000 πεζῶν, ἱππέων δὲ 9,000 καὶ ἐπέκεινα, καὶ 65 ἐλεφάντων· ὁ δὲ τοῦ Εὐμένους συμποσούμενος εἰς 36,700 πεζοῦς, 6,500 ἱππεῖς καὶ 11½ ἐλέφαντας. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ τελευταίου ἦτο πρόδηλος· διότι εἶχε μὲν ἱππικὸν ὀλιγώτερον, ἀλλὰ πεζικὸν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότερον καὶ ἐλέφαντας σχεδὸν διπλασίου· τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, εἶχε τοὺς παλαίμαχους ἐκείνους Ἀργυράσπιδας, οἵτινες ἐλογίζοντο ἀήττητοι, καὶ τοσαύτην ἔπνεον ἀγανάκτησιν καὶ περιφρόνησιν ὥς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους, ὥστε ὀλίγας στιγμὰς πρὸ τῆς μάχης, διὰ Μακεδῶνος ἱππέως ποσεικεμφοθέντος ἐπὶ τὴν φάλαγγα τοῦ Ἀντιγόνου, ἤλεγξαν αὐτὴν πικρῶς, ἀναβοήσαντες· «ἐπὶ τοὺς πατέρας ὑμῶν, ὦ κακαὶ κεφαλαί, τολμᾶτε νὰ ἄρῃτε χεῖρας, τοὺς μετὰ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου τὰ ὅλα κατειργασμένους;» Γενομένου δὲ τοῦ κηρύγματος τούτου, παρὰ μὲν τοῖς ἐναντίοις ἠκούσθησαν φωναὶ δυσχερεῖς ὅτι ἀναγκαζόμενοι διαμάχονται πρὸς συγγενεῖς καὶ πρεσβυτέρους, οἱ δὲ περὶ τὸν Εὐμένην ἐνθουσιωδῶς ἀνεβόησαν νὰ φέρῃ αὐτοὺς τὴν ταχίστην ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Τὰ πάντα λοιπὸν προεμήνυσον νίκην λαμπράν· ἀλλ' ἔμελλε νὰ ματαιώσῃ τὰς χρηστάς ταύτας προσδοκίας, ἡ προδοσία τῶν ἄλλων στρατηγῶν, οἵτινες δὲν ἠθέλησαν νὰ περιποιήσωσι νέον εἰς τὸν μισθὸν Εὐμένην θράμβον. Τφόντι, εὐθύς ἀρξαμένης τῆς μάχης, ὁ Πευκέστης ἐγκαταλείπει τὴν ὀρισθεῖσαν αὐτῷ τάξιν, συμπαρασύρων καὶ μέρος ἀξιόλογον τοῦ ἱππικοῦ· τὸ λοιπὸν εὐαριθμὸν ἱππικὸν δὲν δύναται ν' ἀνθέξῃ· οἱ πεζοὶ καὶ μάλιστα οἱ ἀργυράσπιδες ἀναδείκνυνται νικηφόροι καὶ ἐπάγονται φοβερὰν σφαγὴν τῶν ἀντιπάλων· ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος ἐν τῷ μεταξύ, ὠφελῆθεις ἀπὸ τῆς τοῦ Πευκέστου ὑποχωρήσεως, ἐπιπίπτει εἰς τὸ ὀπισθεν τῆς παρατάξεως τοῦ Εὐμένους, ὁπωσοῦν μακρὰν κείμενον καὶ ὑπὸ ὀλί-

γων φρουρούμενον στρατόπεδον αὐτοῦ, καὶ κυριεύει ἅπασαν μὲν τὴν ἐν αὐτῷ πλουσίαν ἀποσκευὴν, ἅπασας δὲ τὰς γυναῖκας καὶ ἅπαντα τὰ τέκνα τῶν ἀργυράσπιδων καὶ τῶν ἄλλων στρατιωτῶν. Τοῦτο μαθὼν ὁ Εὐμένης, εἰς μάτην καθικετεύει τὸν Πευκέστην νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ γενομένου κακοῦ· ὁ Πευκέστης βεβαιῶν ὅτι τὸ κακὸν εἶναι ἀνεπανόρθωτον, ὑποχωρεῖ ἀκαταπαύστως, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ ἀργυράσπιδες ἀναγκάζονται, εἰ καὶ ἐν πληρυστάτῃ τάξει, νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ πεδίον τῆς μάχης, καὶ νὰ ἀσφαλισθῶσι παρὰ τὴν ὄχθην παρακειμένου τινὸς ποταμοῦ, ἀναφανδὸν κηρύττοντες· ὅτι ὁ Πευκέστης ἦτο ὁ παραίτιος ἀπάσης ταύτης τῆς συμφορᾶς.

Ἐκεῖ περὶ τοὺς Ἀργυράσπιδας ἡθροίσθησαν ὁ Εὐμένης, οἱ σατράπαι, τὰ διάφορα ἄλλα τοῦ στρατοῦ ἀποσπάσματα, καὶ ἐβουλεύθησαν περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ Εὐμένης ἠξίωσεν ὁρθῶς ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Ἀντίγονος ἀπέδωκεν ἅπαν τὸ πεζικόν, ἐπαναλαμβανομένης τῆς μάχης τὴν ἐπιούσαν, ἡ καταστροφὴ αὐτοῦ ἦτο βεβαία. Κατὰ δυστυχίαν οἱ σατράπαι ἄλλα ἐβουλεύοντο, τὸ δὲ δεινότερον, οἱ ἀργυράσπιδες ἤθελον πρὸ πάντων ν' ἀνακτήσωσι τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, καὶ, ἐνδόντες ἤδη εἰς τὰς ἐπιβούλους εἰρηγήσεις τοῦ Τευτάμου, διςπρεσθεύσαντο πρὸς Ἀντίγονον ζητοῦντες· ἐπὶ παντὶ ὄρῳ ὅσα οὗτος ἀφῆρσεν ἀπὸ αὐτῶν· ὁ δὲ, ἀπεκρίθη ἀμέσως ὅτι ἀποδίδει τὰ πάντα ἂν μόνον παραδοθῇ αὐτῷ ὁ Εὐμένης. Καὶ οὕτω παρεδόθη ὁ Εὐμένης, ἠϋτομόλησαν οἱ Ἀργυράσπιδες, ἠϋτομόλησεν ὁ Πευκέστης μετὰ τῶν Περσῶν αὐτοῦ, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων σατραπῶν, οἱ μὲν ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα τοῦτο, οἱ δὲ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὸς τὰς ἰδίαις σατραπείαις. Καθὼς πολυλάκις ὁμοῦ συμβαίνει, πρῶτοι οἱ προδότηι ἔλαβον ἀμέσως τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας αὐτῶν, ὁ Ἀντιγένης, ὁ Εὐδήμος, πλείστοι ἄλλοι θανατωθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου· αὐτοὶ οἱ Ἀργυράσπιδες οἱ ἀτιμάσαντες τὰς λευκάς αὐτῶν τρίγας διὰ τῆς πράξεως ἐκείνης, ἐμελλον μετ' οὐ πολὺ, ἄλλα ἐξώρας πλέον, νὰ μετανοήσωσι δι' αὐτήν. Ὡς πρὸς δὲ τὸν Εὐμένην, ἐδίστασεν ὁ Ἀντιγένης ἐπὶ τινὰς ἡμέρας περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ γενναῖος Νέαρχος καὶ ὁ νέος τοῦ Ἀντιγόνου υἱὸς Δημήτριος, ὅστις ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ ἤρχισεν τὸ τοσοῦτον πολυθρύλλητον μετέπειτα γενόμενον πολεμικὸν αὐτοῦ στᾶ-

διον, ἐφιλοτιμήθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ σώσωσι τὸν μέγαν ἄνδρα, ἀλλὰ πάντες οἱ λοιποὶ ἐζήτησαν ἐπιμόνως τὸν θάνατον αὐτοῦ· τὸ δὲ χεῖριστον, αὐτοὶ οἱ παλαιοὶ συναγωνισταὶ κατεκραύγαζον αὐτοῦ καὶ ἠπέλουν στάσιν, ἐν-δὲν τιμωρηθῇ, ὥστε ὁ Ἀντίγονος ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ διέταξε νὰ θανατωθῇ ὁ ἐνδοξὸς αἰχμάλωτος.

Τοιοῦτοτρόπως κατέλυσε τὸν πολυτάραχον καὶ πολυπράξιμον αὐτοῦ βίον ὁ Καρδικνὸς Εὐμένης, εἰς ἡλικίαν τεσσαράκοντα καὶ πέντε μόλις ἐτῶν. Ὁ Ἕλλην οὗτος ὑπῆρξε βεβαίως ὁ ἐπιτηδεύ-τερος τῶν στρατηγῶν, ὅσοι ἐξῆλθον ἀπὸ τῆς σχολῆς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐὰν ἀπέτυχεν, ἀπέτυχε διότι ἠβέλησε νὰ φανῇ πιστὸς εἰς τὴν βασιλικὴν σημαίαν, εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους, ἥ-τις, ἐκπροσωπουμένη ὑπὸ δύο ἐμπαθεστάτων γυναικῶν, ὑπὸ τοῦ βλακῆς Ἀρρίδαιου Φιλίππου καὶ ὑπὸ τοῦ νηπίου Ἀλεξάνδρου, δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ συντηρηθῇ, ἐνῶ ὁ κύριος αὐτοῦ ἀντίπαλος, ὁ Ἀντίγονος, ἐπεδίωκε τὸν κατακερματισμὸν, ἔχων πρὸς τοῦτο φυσικοὺς συμμάχους ὅλους τοὺς ἰσχυροτέρους μεγιστᾶνας· πλὴν τούτου δὲ, ὁ Εὐμένης ἀπέτυχε καὶ διότι ἴσως, Ἕλλην ὢν, ἐφθο-ναῖτο ὑπὸ τῶν Μακεδόνων στρατηγῶν· ναὶ μὲν ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπὶ μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, οἱ Μακεδόνες ἠναγκάσ-θησαν νὰ ἀσπασθῶσι τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἰσότητα, ἀλλ' ἀφοῦ ἐξελίπεν ἡ πίσις τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου βραχίονος, προέκυψεν αὖθις εἰς μέσον ἡ μεταξὺ τῶν δύο φύλων ἀντιζήλια καὶ ἀντίπραξις. Ἀλ-λ' ἐὰν ὁ Εὐμένης ὑπῆρξεν ὁ ἀτυχέστερος τῶν λεγομένων διαδόχων, οὐδεὶς τούτων ἀπέβη ἐκείνου ἐνδοξότερος καὶ χρηστότερος· διὰ εἶ-ναι εἰς ἐκ τῶν τριῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐς κα-τέταξεν ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ κιννακοθήκῃ τῶν μεγάλων τῆς ἀρ-χαϊότητος ἀνδρῶν, ἥτις θέλει διδάσκει καὶ συγκινεῖ τοὺς ἀνθρώ-πους, ἐνὸς μὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνθρωποι τιμῶντες τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐφυΐαν.

Ὁ δ' Ἀντίγονος, παραδόξως οὕτω εὐρεθεὶς κύριος ὅπαντος τοῦ στρατοῦ τῆς ἀνω Ἀσίας, ἀπῆλθε, κατὰ τὰ μέσα ἰαννουαρίου 316, εἰς Μιθρίαν καὶ διέτριψε περὶ Ἐκβάτανα τὸ λοιπὸν τοῦ χειμῶνος, καταστήσας ἐνταῦθα ἐκπεδῶν τὸν ἀρχαῖον συνεργὸν Πύθωνα,

διότι ἔμαθεν αὐτὸν ἀντιπράττοντα ἤδη· σατράπην δὲ Μηδίας ἀνέδειξε τὸν Μηδὸν Ὀροντοβάτην, καὶ στρατηγὸν τὸν Ἰππόστρατον. Ἐπειτα μετέβη εἰς Περσέπολιν καὶ ἐκεῖ ἐρύθυμισε τὰ κατὰ τὴν Καρμανίαν, τὴν Βακτριανήν, τοὺς Παροπαμισάδας, τὴν Ἀραχωσίαν καὶ τὴν Ἀρίαν. Εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας κατέλιπε τοὺς προηγουμένους σατράπας Τληπόλεμον, Στασάνορα, Ὀξυάρτην, τὸν Ῥωξάνης πατέρα, καὶ Σιδύρτιον, τοὺς μὲν διότι δὲν ἦτο εὐκολον ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀποβάλῃ, ἰσχυροὺς ὄντας, τοὺς δὲ δι' ἄλλους λόγους· εἰς δὲ τὴν Ἀρίαν ἀπέστειλε τὸν Εὐαγόραν, ἄνδρα ὀνομαστόν ἐπ' ἀνδρεία καὶ συνέσει. Τελευταῖον σατράπην Περσίδος κατέστησε τὸν Ἀσκληπιόδωρον, ἀντὶ τοῦ Πευκέστου, τοῦ ὁποίου ἄδηλον εἶναι τὸ τέλος, τὸ δὲ ὄνομα ἐξαφανίζεται ἔκτοτε ἀπὸ τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότερον, παρέδωκεν εἰς τὸν Σιδύρτιον, τὸν ἡγεμόνα τῆς ἀπωτάτης Ἀραχωσίας, τοὺς Ἀργυράσπιδας, πάντα τρόπον ἐκτρίψαι καὶ καταφθεῖραι κελύσας, ὡς λέγει Πλούταρχος, ὅπως μὴδεὶς αὐτῶν εἰς Μακεδονίαν ἄπεισι, μὴδ' ὄψεται τὴν Ἑλληνικὴν θάλατταν. » Ὡςτε δεινὴν ἔλαβον τὴν τιμωρίαν οἱ ἄπιστοι ἐκεῖνοι στρατιῶται διὰ τὴν κατὰ τοῦ Εὐμένους προδοσίαν· « αἱ γὰρ ἀσεβεῖς χρεῖαι, παρατρεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Διόδωρος, τοῖς μὲν δυνάσταις διὰ τὴν ἐξουσίαν γίνονται λυσitelεῖς, τοῖς δ' ὑπακούουσιν ἰδιώταις μεγάλων κακῶν ὡς ἐπίπαν αἷται καθίστανται. » Καὶ οὕτω λοιπὸν ἐνῶ ἐν Εὐρώπῃ ἐθανατοῦντο ἀλληλοδιαδόχως οἱ συγγενεῖς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Εὐρυδίκη, Ἀρρίδαῖος, Ὀλυμπιάς, ἐν Ἀσίᾳ ἠφανίζοντο οἱ τελευταῖοι αὐτῶν λειτουργοί, Εὐδημος, Ἀντιγένης, Εὐμένης, Πύθων, Πευκέστης, Ἀργυράσπιδες· ὥστε, ὅπως συνήθως συμβαίνει ἐν μεγάλαις κρίσεσιν, ἡ καταστροφή τῶν προσώπων συμπρόεβαινε μετὰ τῆς τῶν πραγμάτων καταστροφῆς.

Ἐκ Περσεπόλεως ἀπῆλθεν ὁ Ἀντίγονος εἰς Σουσιανήν, παρέλαβε τοὺς θησαυροὺς ὅσοι ὑπελείποντο ἔτι εἰς Σοῦσα, ἐν τῷ μεταξὺ κυριευθέντα ὑπὸ τοῦ Σελεύκου, ἐφάνη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δυσπιστῶν πρὸς τοῦτον, διορίσας σατράπην Σουσιανῆς Ἀσπίδαν, ἓνα τῶν ἐγγχωρίων, καὶ, ἔχων ἤδη ἀναριθμητὸν χρημάτων πλῆθος, μετέβη εἰς Βαβυλῶνα. Ἐνταῦθα ἦλθεν εἰς παντελεῆ ῥῆξιν πρὸς τὸν Σέλευκον, ὅστις, μὴ ἀνεχόμενος τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις καὶ φο-

βούμενος μὴ πάθῃ ὅτι ὁ Πύθων, ἐδραπέτευσε μετ' αὐτὸν πολλὸν δια-
νοούμενος νὰ ζητήσῃ ἄσυλον παρὰ Πτολεμαίῳ. Ὁ δ' Ἀντίγονος,
καταστήσας σατράπην Βαβυλωνίας Πύθωνα, τὸν Ἀγήνορος, τὸν ἐν
τῇ Ἰνδικῇ διατελέσαντα πρότερον, ἐσπευσε νὰ πλησιάσῃ εἰς τὰς
δυτικὰς χώρας, ὅπου προσέβλεπεν ὅτι θέλει ἀναγκασθῇ νὰ ὑποστῇ
νέους ἀγῶνας καὶ, περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου 316, φθάσας εἰς Μαλ-
λόν, διεσχέμασεν αὐτόθι.

Βεβαίως ὁ Ἀντίγονος ἀπέβη ἤδη ὁ ἰσχυρότατος τῶν στρατη-
γῶν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου· οὐδεὶς αὐτῶν ἠδύνετο νὰ λογισθῇ
ἐκείνου ἐνάμιλλος. Ὡς στρατηγὸς Ἀσίας, ἤρχεν ὅλων τῶν ἐρυ-
γμάτων καὶ πλουσιωτάτων ἐκείνων χωρῶν ὅσαι ἐξηπλοῦντο ἀπὸ
τῆς Ἰνδικῆς μέχρι τῆς Μεσογείου. Τῆς στρατηγικῆς αὐτοῦ δεξιό-
τητος καὶ εὐτυχίας ἔδωκε πρὸ μικροῦ ἔτι δείγματα λαμπρά· καί
τοι δὲ ἐβδομηκονταῦτης περίπου ὥν καὶ μενόρθαλμος, ἔσωζεν ἀκ-
μαίως τὰς δυνάμεις, τόσῳ μᾶλλον ζωηρὸς καὶ εὐθυμὸς γινόμενος
ὅσῳ δεινότεροι ἦσαν οἱ κίνδυνοι πρὸς οὓς ἀντεπεξήρχετο. Οἱ πόροι
τοῦ ἦσαν ἀνεξάντλητοι, διότι ἐκ τῶ τοῦ ὑπερόγκου ἀποταμιεύμα-
τος τὸ ὅσαον ἤθροισεν ἀπὸ Ἐκβατάνων καὶ Σούσων, τὰ ἐπύσιον
εἰσόδημα τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῷ χωρῶν συνεποσοῦτο εἰς 11000
ταλάντων, καὶ περὶ τὴν χρῆσιν τῶν πόρων τούτων ἦτο φειδωλό-
τατος. Πλὴν τούτων εἶχε τὸ εὐτύχημα νὰ στηρίζηται ἐπὶ υἱοῦ,
τοῦ περιωνύμου Δημητρίου, ὑπὸ σφοδρατάων μὲν οἰστρηλατουμέ-
νου παθῶν, ἀλλ' ἐκ νεότητος ἀναδείξαντος ἐξαίρετα πολεμικὰ προ-
τερήματα. Ἐπὶ πᾶσιν, ὅλοι οἱ σπουδαῖοι ἀντιπρόσωποι τοῦ βα-
σιλικοῦ οἴκου εἶχον ἐκλείψει· δὲν ὑπελείποντο δὲ εἰμὴ ὁ ἐπταετής
Ἀλέξανδρος, ὁ νόθος τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς υἱὸς Ἡρακλῆς, ὅστις
οὐδὲν εἶχε νόμιμον δικαίωμα εἰς τὴν διαδοχὴν, καὶ δύο θυγατέ-
ρες τοῦ Φιλίππου, ἡ Κλεοπάτρα, ἥτις ἀπὸ τῆς εἰς τὴν Ἀσίαν
διαδόσεώς της (σελ. 265) ἔζη εἰς Σάρδεις, καὶ ἡ Θεσσαλονίκη,
ἣν ἔγχευεν ἐσχάτως ὁ Κάσσανδρος, ἀμφοτέραι ὀλίγον ἐπιτήδεια
νὰ ὑποστηρίξωσιν οἰκοθεν τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Ὡς τε ὑπ' ὅλας τὰς
ἐπόψεις ὁ Ἀντίγονος ἐφαίνετο πάντων ἰσχυρότερος καὶ προωρημέ-
νος ἴσως νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, νὰ ἀνορθώσῃ τὴν
ἐνότητα τοῦ Κράτους.

Οὐ μόνον ὁμῶς ἡ ἐνότης αὕτη δὲν ἦτο πεπωμένον ν' ἀποκατα-

σταθῆ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀχανὲς ἀρχὴ ἦν κατεσκευάσεν ἐν Ἀσίᾳ ὁ Ἀντίγονος δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ. Οἱ στρατηγοὶ ὅσοι κατεῖχον τὰ λοιπὰ τοῦ κράτους τμήματα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν τοιαύτην ἐκείνου ὑπεροχὴν· καὶ ἂν ἕκαστος αὐτῶν δὲν ἐτόλμα ἰδίᾳ ν' ἀνταγωνισθῇ, ἡνωμένοι ὁμῶς ἠδύναντο ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλοδόξων τοῦτων βουλευμάτων. Ὁ τῆς Αἰγύπτου δυνάστης Πτολεμαῖος, διὰ τῆς συνετῆς αὐτοῦ διοικήσεως, καὶ τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὀλίγην μετοχὴν εἰς τὰς ἐμφυλίου διενέξεις παραδόξως εὐπορήσας, ἦτο ἀντίπαλος τόσῃ μᾶλλον φοβερῷ ὅσῳ ἐθαλασσοκράτει, γενόμενος ἀφ' ἑνὸς κύριος τῆς Κυρήνης, προοικειωθείς ἀφ' ἑτέρου τὴν ναυτικὴν τῶν Φοινίκων δύναμιν καὶ φίλος διατελὼν πολλῶν Κυπρίων ἡγεμόνων. Ὁ τῆς Θράκης δυνάστης Λυσίμαχος (σελ. 194 — 192), ὁ ἐπὶ ἐπταετίᾳ ὅλην ἀπασχοληθεὶς εἰς τοὺς κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ὀδρυσῶν Σούθου ἀγῶνας, ᾗδ' οὐ μόνον τοῦτον κατετρόπωσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπεξέτεινεν ἐπέκεινα τοῦ Αἴμου καὶ ἐπὶ ἀπάσαις τὰς κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐλληνίδας πόλεις· ὥστε ἰσχυρῶς ἠδύναντο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου συμμαχίαν. Τελευταῖον ὁ Κάσσανδρος, κύριος γενόμενος, ὡς εἶδομεν, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τοῦ πλείστου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξαιρέτως προοικειωσάμενος τὴν τῶν Ἑλλήνων εὐνοίαν διὰ τῆς ἐν θέρει τοῦ 316 διαταχθείσης ὑπ' αὐτοῦ ἀνορθώσεως τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως, δικαίως ἀνησύχησε διὰ τὸ ὑπέρογκον ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἐκτήσατο ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀρχαῖος αὐτοῦ σύμμαχος Ἀντίγονος. Καὶ οὐδὲ ταῦτα ἤρκουν. Ἐν αὐτῇ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὁ σατράπης Κάριας Ἀσανδρος, ὃν ὁ Ἀντίγονος κατέλιπεν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἀπερχόμενος τῷ 318 κατὰ τοῦ Εὐμένους, κατεσκευάσεν ἑκτοτε ἰδίαν ἀξιόλογον δύναμιν καὶ δὲν ἐφαίνετο παντάπασι διατεθειμένος νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ἐπιστρέφοντα ἀρχηγὸν αὐτοῦ. Ὅθεν εὐλόγως ὁ Ἀντίγονος περιέμενε μέγαν τινὰ ἐπικείμενον κατ' αὐτοῦ ἀγῶνα καὶ ἤθελε νὰ ᾔνε πρὸς τοῦτο παρεσκευασμένος.

Κύριον ὄργανον τῆς κατασκευασθείσης τότε κατ' αὐτοῦ συμμαχίας ὑπῆρξεν ὁ Σέλευκος, ὅστις, καταφυγὼν παρὰ Πτολεμαίῳ,

ἔπεισε πρῶτον τοῦτον, καὶ ἔπειτα ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ τὸν Κάσσανδρον καὶ τὸν Λυσίμαχον, ὥστε, ἐν ἀρχῇ τοῦ 315, ἀφοῦ ἐγένοντο μάταιαί τινες περὶ συμβιβασμοῦ διαπραγματεύσεις, συνεμάχησαν οὗτοι πάντες ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ γηραιοῦ τῆς Ἀσίας στρατηγοῦ, συνεργὸν ἔχοντες καὶ τὸν σατράπην Καρίας Ἀσανδρον. Ὁ ἐντεῦθεν ἐκραγείς νέος πόλεμος διήρκεσεν ἔτη τέσσαρα· στάδιον αὐτοῦ ἐγένετο ἡ Ἀσία, ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἀφρική· αἱ περιπέτειαί ὑπῆρξαν ποικίλαι, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα οὐχὶ κρίσιμον. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἀντίγονος θεωρῶν, καὶ δικαίως, τὸν Πτολεμαῖον ὡς τὸν ἐπικινδυνότατον τῶν ἀντιπάλων, ἰδίως δι' ἣν εἶχε μεγάλην ναυτικήν δύναμιν, ἐνήργησε τὰ δέοντα πρὸς κατασκευὴν ἀξιωμαχοῦ στόλου ἐν Ῥόδῳ, ἐν Κιλικίᾳ καὶ ἐν Φοινίκῃ· ἐπειδὴ δὲ ἡ Τύρος κατεῖχετο ὑπὸ αἰγυπτιακῆς φρουρᾶς, ἐπεχείρησε συγχρόνως τὴν πολιορκίαν τοῦ μεγάλου τούτου φρουρίου. Καὶ ἐνῷ περὶ ταῦτα διέτριβεν, ἐπεμψεν ἀπ' ἐνὸς τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Πτολεμαῖον εἰς μικρὰν Ἀσίαν ἵνα καταβάλῃ τὸν Ἀσανδρον, ἀπ' ἐτέρου δὲ τὸν μιλῆσιον Ἀριστοδῆμον εἰς Πελοπόννησον μετὰ 1000 ταλάντων ἵνα, στρατολογήσας ὅσον ἐνεστί πλείστους μισθοφόρους, καὶ συμμαχήσας μετὰ Πολυσπέρχοντος καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ κηρύξας ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀντιγόνου τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας ἀφρουρήτους, ἐλευθέρους, αὐτονόμους, καταλύσῃ τὸ ἐνταῦθα κράτος τοῦ Κασσάνδρου. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔμμενοι ἄπρακτοι οἱ ἀντίπαλοι, καὶ ἰδίως ὁ Πτολεμαῖος. Ὁ παρὰ τούτου σταλείς εἰς Κύπρον Σέλευκος γίνεται κύριος τῆς ἀξιολόγου ταύτης ναυτικῆς νήσου, ἣν ματαίως ὁ Ἀντίγονος ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ· ἀνακηρύττει δὲ καὶ ὁ Πτολεμαῖος τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέρους, ὥστε οὐδετεροὶ οὕτω τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀριστοδήμου· καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ Κάσσανδρος παντάπασιν ἀνέτρεψε τὰς ἐν Πελοποννήσῳ ἐνεργείας τοῦ τῆς Ἀσίας στρατηγοῦ, διότι ἔπεισεν Ἀλέξανδρον τὸν Πολυσπέρχοντος νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν συμμαχῶν, διορίζομενος στρατιηγός τῆς χερσονήσου ἐκείνης. Ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀντιγόνου Πτολεμαῖος οὐδὲν διέπραττε κατὰ Ἀσάνδρου, λαβόντος ἱκανὴν ἐπικουρίαν παρὰ Πτολεμαίου Λάγου. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, ὁ μόλις κατασκευασθεὶς στόλος τοῦ Ἀντιγόνου κατετροπώθη περὶ τὴν Λυκτικὴν παραλίαν ὑπὸ τοῦ αἰγυπτίου γναύρχου Πολυκλείτου, καὶ ὁ Ἀντίγονος μα-

παλῶς ἐπὶ ὁκτὼ ἡδὴ μῆνας ἐπολιόρκει τὴν Τύρον. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ 315.

Κατὰ τὸ ἄκλόουθον ἔτος, ὁ Ἀντίγονος ὑπῆρξεν ὡπασοῦν εὐτυχέστερος. Ἐν Πελοποννήτῳ, ὁ πιστός Ἀριστόδημος, συμμαχήσας μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, ἐπέτυχε νὰ ἀνορθώσῃ τὴν μερίδα αὐτοῦ τότε μᾶλλον ὅσῳ, δολοφονηθέντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀνέλαβε μὲν τὴν στραταγίαν ἢ καλῇ καὶ γενναίᾳ σύζυγος αὐτοῦ Κρατησίπολις, ἀλλὰ περιωρίσθη κυρίως ἀμυνομένη ἐν Σικυῶνι. Εἶναι ἀληθές· ὅτι, ἂν πρὸς μεσημβρίαν ἐμειοῦτο οὕτω τὸ τοῦ Κασσάνδρου κράτος, κῦζανε πρὸς βορρᾶν, διότι ἔπεισεν οὗτος τοὺς Ἀκαρνανῶνας νὰ ἐπέλθωσιν ἐπὶ τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ ἐξησφάλισεν τὴν ἐπὶ τῆς Ἠπειροῦ ἀρχὴν κυριεύσας τὴν Ἀπολλωνίαν καὶ τὴν Ἐπίδαμνον. Ἀφ' ἐτέρου ὁμως, ὁ Ἀντίγονος ἠνάγκασε τελευταῖον, ἐν θέρει τοῦ 314, τὴν Τύρον νὰ παραδοθῇ, καὶ συνεπλήρωσεν οὕτω τὴν ἐπὶ τῆς Συρίας κυριρχίαν. Τότε δὲ καταλιπὼν ἐκεῖ 13000 περὶπου πεζῶν, 5000 ἱππέων καὶ 40 ἐλέφαντας ὑπὸ τὸν υἱὸν Δημήτριον, εἰς 8ν, εἰκοσιδύο ἑτῶν μόλις ὄντα, ἔδωκε τέσσαρας ἐμπείρους συμβούλους, τὸν Νέαρχον, τὸν Ὀλύμπιον Ἀνδρόνικον, τὸν Φίλιππον καὶ Πύθωνα τὸν Ἀγήνορος, ὥρμησεν αὐτὸς μετὰ τοῦ υπολοίπου στρατοῦ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ διεχέμασε, τῷ 314—313, εἰς Κελαινάς τῆς Φρυγίας.

Ἀρξαμένων δὲ τῷ 313 τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὁ Ἀντίγονος ἐδάμασεν ἀλληλοδιαδόχως τὸν τε Ἀσανδρον, τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα ἐκλείπει ἕκτοτε ἀπὸ τοῦ ἱστορικοῦ σταδίου, καὶ τὰς πόλεις ὅσαι μετ' αὐτοῦ συνεμάχησαν, ὥστε περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἐτοιμάζετο νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἐνταῦθα, ὁ μὲν Λυσίμαχος ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πολέμου δὲν ἠδυνήθη νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν συμμάχων, διότι αἱ κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου ἑλληνίδες πόλεις, ὠφελούμεναι ἐκ τοῦ περὶ ἐλευθερίας κηρύγματος τοῦ Ἀντιγόνου, εἶχον ἀποστατήσῃ· ἀποστατήσῃ δὲ πάλιν ὁ τῶν Ὀδρυσῶν βασιλεὺς Σέυθης· ἔστειλεν ἐπικουρίαν καὶ ὁ Ἀντίγονος. Ὅθεν ἐδέχθη πρὸ πάντων νὰ δαμάσῃ ὁ Λυσίμαχος τούτους τοὺς πολέμους καὶ μόλις ἀπετέλεσε τὸ ἔργον, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, περὶ τὰ μέσα τοῦ 313. Ὁ δὲ Κάσσανδρος ἠναγκάσθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τοὺς Ἰλλυριώτας, στασιάζοντας ὑπὸ τὸν ἐπισ-

τρέψαντα Αιακίδην (σελ. 230), ὅστις ἠττήθη καὶ ἐφονεύθη ἡραγὶ κάσθη πρὸς τούτοις ὁ Κάσσανδρος ν' ἀγωνισθῇ πρὸς τὰς ἐπικουρίας διας ἐπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ἀντίγονος ὑπὸ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Πτολεμαῖον· τελευταῖον ὁμῶς ἐπέστρεψεν ἐγκαίρως εἰς Μακεδονίαν, ἵνα ἀντιπράξῃ εἰς τὴν ὑπὸ τούτου μελετηθεῖσαν διαπεραίωσιν. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως ἐπλησίαζε καὶ ὁ Λυσίμαχος, ἐπέκειτο δὲ χειμῶν, ὁ Ἀντίγονος ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ παραιτήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευματος αὐτοῦ. Ὁ δὲ Πτολεμαῖος ἀπησχολήθη κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κυρίως ὑπὰ δύο μεγάλων στάσεων, τὰς ὁποίας καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ὁ Ἀντίγονος ὑπεκίνησε· τὴν στάσιν τῆς Κυρήνης καὶ τὴν τῶν Κυπρίων ἡγεμόνων στάσιν. Ἀλλὰ κατίσχυσεν ἀμφοτέρων καὶ ἠκώρθωσεν ἀκεραίαν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ὥστε κατὰ τὸ τέταρτον τοῦ πολέμου ἔτος ἀπέβη ὁ κύριος τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἀσίας ἀνταγωνιστῆς, ἐπιτεθεὶς μετὰ μεγάλης δυνάμεως κατὰ τῆς Συρίας καὶ βιάσας οὕτω αὐτόν νὰ ἐγκαταλίπῃ ὅλως τὸ κατὰ τῆς Εὐρώπης ἐπιχειρήμα.

Τῷ ὄντι, ἐν ἔαρι τοῦ 312, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Σελεύκου, ὁ Πτολεμαῖος, συγκροτήσας στρατὸν 48000 πεζῶν καὶ 4000 ἵππων, καὶ διελθὼν τὴν ἔρημον τὴν χωρίζουσαν τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τῆς Συρίας, κατεστρατοπέδευσε περὶ Γάζαν. Τοῦτο μαθὼν ὁ Δημήτριος ὤρμησεν ἀμέσως ἐπ' αὐτόν· οἱ ἔμπειροι ἄνδρες οὗς ὁ Ἀντίγονος εἶχε δώσει τῷ υἱῷ ὡς ὀδηγοὺς, ἐπροςπάθησαν νὰ ἀποτρέψωσι τὸν νέον τοῦτον ἀπὸ τῆς ἐκ παρατάξεως μάχης, διότι οἱ πολέμιοι ἦσαν πολυπληθέστεροι καὶ ἤγοντο ὑπὲρ δύο ὀνομαστωτάτων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου στρατηγῶν. Ἀλλ' ὁ ἥρωϊκὸς καὶ φιλότιμος Δημήτριος δὲν ἐπέισθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ ἠγωνίσθη μὲν λαμπρῶς, ἠττήθη ὁρῶς κατὰ κράτος, ἀπέβαλε τὸ πλεῖστον τῆς στρατιᾶς, τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν φίλων, ἐν οἷς καὶ τὸν στρατηγὸν Πύθωνα, ἄπασαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ἀζωτον. Ἐντεῦθεν ἐξέπεμψε κήρυκα περὶ τῆς τῶν νεκρῶν ταφῆς· ὁ δὲ Πτολεμαῖος, γενναῖος καὶ εὐεργετικὸς ὡς ἀείποτε ἀναδεικνύμενος, οὐ μόνον τοῦτο προθύμως ἐπέτρεψεν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ πάντας τοὺς αἰχμαλωτευθέντας φίλους ἀπέδωκε, προσειπὼν ὅτι οὐχὶ περὶ τούτων, ἀπερὶ δόξης δὲ καὶ ἀρχῆς πολεμητέον ἐστὶν αὐτοῖς. Καὶ ταῦτα δεξάμενος καὶ ἀκούσας ὁ Δημή-

τριος, νύχθη τοῖς θεοῖς «μὴ πολὺν χρόνον ὀρεϊλέτην γενέσθαι Πτολεμαίῳ τῆς χάριτος, ἀλλὰ ταχέως ἀμειψασθαι διὰ τῶν ὁμοίων.» Μεθ' ὃ ὁ μὲν Δημήτριος ἀπῆλθε κατ' ἀρχάς εἰς τὴν ἄνω Συρίαν καὶ ἔπειτα εἰς Κιλικίαν, ζητήσας παρὰ τοῦ πατρὸς νέαν στρατιάν, ὃ δὲ Πτολεμαῖος ἐγένετο κύριος ἀπάσης τῆς Φοινίκης καὶ αὐτῆς τῆς Τύρου. Τότε ὁ Σέλευκος, βλέπων ὅτι ἡ πρὸς τὴν Βαβυλῶνα ὁδὸς ἦτο ἐλευθέρη καὶ ἡξέυρων ὁπόσον οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης αὐτὸν μὲν ἡγάπων, τὸν δ' Ἀντίγονον ἀπεστρέφοντο, παραλαμβάνει παρὰ Πτολεμαίου 800 πεζοὺς καὶ 200 ἵππεις, περὶ τὸν Εὐφράτην, διέρχεται διὰ τῆς Μεσοποταμίας, εὕρσκει παντοῦ πρόθυμον δεξιῶσιν, εἰσέρχεται τροπαιοῦχος εἰς Βαβυλῶνα καὶ ἐκπαρθοῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Διφίλου φρουρουμένην ἄκραν αὐτῆς. Καὶ μὲν ἐπέρχεται μετ' οὐ πολὺ κατ' αὐτοῦ ὁ τῆς Μηδίας σατράπης Νικάνωρ, ὁ τοῦ Ἀντιγόνου φίλος, μετὰ 40000 πεζῶν καὶ 7000 ἱππέων Μηδῶν, Περσῶν καὶ ἄλλων· ὁ Σέλευκος δὲν ἔχει ν' ἀντιτάξῃ εἰς αὐτὸν εἰμὰ 3000 πεζοὺς καὶ 400 ἵππεις· ἀλλ' ἐπιπίπτει αἰρνιδίως διὰ νυκτός, εὕρσκει τὸν ἐχθρὸν ἀρύλακταν, κατατροπώνει αὐτὸν ὁλοσχερῶς, καὶ, ὠρελούμενος ἀπὸ τὸ μῖσος, τὰ ὁποῖον ἐπεκράτει εἰς τὰς ἄνω στραπεῖδας κατὰ τῆς καταθλιπτικῆς τοῦ Ἀντιγόνου ἀρχῆς, προσοικειοῦται διὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς πραότητος αὐτοῦ τὴν Μηδίαν, τὴν Περσίδα, τὴν Σουσιανήν.

Τούτων δὲ γιναμένων ἐν τῇ ἀνατολικωτέρᾳ Ἀσίᾳ, κατὰ τὰ δευτέρον ἡμῖς τοῦ 312 ἔτους, ἐπινελήθησαν ταυτόχρονως αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν ταῖς συριακαῖς χώραις. Ὁ Δημήτριος, ἀναδιοργανώσας τὸν στρατὸν εἰς Κιλικίαν, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἄνω Συρίαν, κατετρόπωσε περὶ Μουσῶντα τὸν κατ' αὐτοῦ ἀποσταλέντα ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Κίλλην, ἐξώγερσεν αὐτὸν τοῦτον τὸν στρατηγὸν καὶ ἔσπευσεν, ἀνταποδίδων εἰς τὸν Πτολεμαῖον τὴν χάριν, νὰ ἀποπέμψῃ πρὸς αὐτὸν τὸν τε Κίλλην καὶ τοὺς φίλους μετὰ δάρων λαμπρῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ κατέβη εἰς Συρίαν καὶ ὁ Ἀντίγονος, ἄγων σύμπαταν αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ὥστε ὁ Πτολεμαῖος ἐθεώρησεν ἤδη συνετὸν νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Αἴγυπτον. Μέχρι τῆς χώρας ταύτης δὲν προέβη ὁ τῆς Ἀσίας στρατηγός, ἐπαναλαμβάνων τὸ τοῦ Περδίκκου λάθος· ἀλλ' ἀφοῦ περιέτριψε νομαδικὰς τινὰς Ἀράβων φυλάς, τοὺς λεγομένους Ναβαταίους, οἵτινες κατέφκουν εἰς τὰς παν-

τελῶς ἐρήμους χώρας τὰς κειμένας μεταξὺ τῆς νεκρᾶς θαλάσσης καὶ τοῦ ἀραβικοῦ κόλπου, ἐξαπέστειλε τὸν υἱὸν Δημήτριον κατὰ τοῦ Σελεύκου. Ὁ τελευταῖος οὗτος, καταλαβὼν, ὡς εἶδομεν, τὴν Σουσιανήν, τὴν Μηδίαν καὶ τὴν Περσίδα, ἠτοιμάζετο νὰ ἀπέλθῃ ἐκείθεν ἐπὶ τὰς ἀνατολικωτέρας ἔτι σατραπείας· ὅθεν ὁ Δημήτριος εὐχερῶς εἰρήλασεν εἰς Βαβυλῶνα καὶ ἐξεπόρθησε τὴν μίαν τῶν δύο ἄκρων αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δευτέρα ἐπέμενεν ἀνθισταμένη, ὁ Δημήτριος, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα ἰαυτον, ἔσπευσεν, ἁ-
δηλον διατί, νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Συρίαν, ἐπιτρέψας εἰς ἕνα τῶν φίλων, τὸν Ἀρχέλαον, μετὰ 5000 πεζῶν καὶ 1000 ἱππέων, τὴν τε κατὰλήψιν τῆς κυριευθείσης ἄκρας καὶ τὴν τῆς ἐτέρας ἄλωσιν.

Ταῦτα ὑπῆρξαν τὰ μᾶλλον λόγου ἄξια γνωστὰ τοῦ ἀνατολικοῦ πολέμου γεγονότα, κατὰ τὸ ἔτος 312. Ἐν Εὐρώπῃ δὲ ὁ μὲν Λυσίμαχος οὐδ' ἄλλως κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀναφέρεται, ἴσως διότι, μὴ συμπληρώσας ἔτι τὴν χεῖρωσιν τῶν χωρῶν καὶ πόλεων ὅσαι εἶχον ἀποστατήσῃ περὶ τὸν Πάντον, εἰς τοῦτο ἀπασχολεῖτο τὸ ἔργον, ὁ δὲ Κάσσανδρος ἐπαθεν ἱκανήν τινα τοῦ κράτους μείωσιν. Ἀπελθόν-
τας αὐτοῦ, ὡς εἶδομεν, περὶ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου ἔτους, ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος εἰς Μακεδονίαν, ὁ Πτολεμαῖος (ὁ τοῦ Ἀντιγόνου ἀνεψιός) ἐκυρίευσεν ἀκωλύτως τῆς Εὐβοίας, τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος, πᾶλλοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου, καὶ αὐτῆς τῆς Ἀττικῆς, ἀναγκάσας τὸν Δημήτριον τὸν Φαληρέα νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ἀντίγονον περὶ συμμαχίας. Ὡσαύτως ἐν Ἡπείρῳ ἔψωσε τὴν σιμαίαν τῆς πατρίου βασιλείας ὁ τοῦ Αἰακίδου ἀδελφός, Ἀλκέτας, καὶ ἐνίκηθη μὲν ὑπὸ Λυκίσκου, τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Κασσάνδρου, ἐπειδὴ ὁμοως ὑπεστήριζετο ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ταυλαντίων Γλαυκίου (ὅστις εἶχε παρ' ἑαυτῷ καὶ τὸν νέον Πύρρον, τὸν τοσοῦτον μετέπειτα πολυθρόλλητον γενόμενον υἱὸν τοῦ Αἰακίδου) ὁ Κάσσανδρος ἐνόμισε καλὸν νὰ εἰρηνεύσῃ, καταλείπων αὐτῷ τὴν Ἡπειρον, ἵνα δυνηθῇ ἀνετώτερον νὰ καταλάβῃ τοῦλάχιστον τὴν ἀποσταῆσαν ὁμοίως Ἀπολλωνίαν· ἀλλ' ἡττηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀπολλωνιατῶν, παντελῶς ἐκείθεν ὑπεχώρησεν.

Εἰς τὸ τέλος λοιπὸν τοῦ τετάρτου τοῦτου ἔτους τοῦ πολέμου τὰ πράγματα, ἐν γένει θεωρούμενα, εἶχον σχεδὸν ὅπως ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου. Ὁ Ἀντίγονος ἔμενε κύριος τῆς Ἀσίας, ὁ Πτολεμαῖος

ἡτῆς Αἰγύπτου, ὁ Λυσίμαχος τῆς Θράκης, ὁ Κάσσανδρος τῆς Μικροδονίας. Κρίσιμον γεγονός οὐδὲν ἐπῆλθεν. Ἄν ὁ Σέλευκος ἡγωνίζετο ν' ἀποσπᾷ ἀπὸ τοῦ Ἀντιγόνου τὰς ἀνατολικωτέρας τῶν τῆς Ἀσίας σατραπειῶν, ὁ Ἀντίγονος ἐπέτυχε ν' ἀποσπᾷ ἀπὸ τοῦ Κασσάνδρου τὴν Ἥπειρον καὶ τὴν Ἑλλάδα ὥστε αἱ ζητεῖν ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ἰσόρροποι. Ἀλλ' ὁ κύριος σκοπὸς δι' ὃν ἐκηρύχθη ὁ πόλεμος, δὲν ἐφαίνετο δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ· οὐτε ὁ στρατηγὸς τῆς Ἀσίας ἠδύναντο νὰ καταλύσῃ τοὺς ἀντιπάλους, οὔτε οἱ ἀντίπαλοι οὗτοι τὸν στρατηγὸν τῆς Ἀσίας. Ὅθεν ἅπαντες εἰ ἀνταγωνιζόμενοι ἐνόμισαν μάταιον νὰ ἐπιμείνωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος· εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ ἐκείνου βουλευμάτος, καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον 314 ἔτος σοὶ περὶ Κάσσαδρον καὶ Πτολεμαῖον καὶ Λυσίμαχον διαλύσεις ἐποίησαντο πρὸς Ἀντίγονον καὶ συνθήκας ἐγγράψαν· ἐν δὲ ταύταις ἦν, Κάσσανδρον μὲν εἶναι στρατηγὸν τῆς Εὐρώπης μέχρις ἂν Ἀλέξανδρος ὁ ἐκ Ῥωξάνης εἰς ἡλικίαν ἔλθῃ, καὶ Λυσίμαχον μὲν τῆς Θράκης κυριεύειν, Πτολεμαῖον δὲ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν συνοριζουσῶν ταύτῃ πόλεων κατὰ τε τὴν Λιβύην καὶ τὴν Ἀραβίαν, Ἀντίγονον δὲ ἀφηγεῖσθαι τῆς Ἀσίας πάσης· τοὺς δ' Ἑλληνας αὐτονόμους εἶναι.»

Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ εἰρήνη αὕτη περιεῖχε τὰ σπέρματα νέων διενέξεων καὶ ἀγώνων. Ναὶ μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος οἱ διαγωνιζόμενοι ἡναγκάσθησαν νὰ παραιτήσωσι τὸν μέγαν σκοπὸν τῆς ἀμοιβαίας καταλύσεως· ἐπειδὴ ὅμως αἱ ἀντιζηλῖαι αἱ προκλήσασαι πρὸ τετραετίας τὸν πόλεμον ὑφίσταντο ἀκέραιαι, αἱ δὲ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων δὲν ἐξηντλήθησαν, ἡ ῥῆξις ἦτο ἀναπόδραστος, τόσῳ μᾶλλον ὅσω αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον τῶν συνδιαλλαγῶν ἐδίδεν εἰς αὐτὴν ποικίλας ἀφορμάς. Κατὰ τὴν εἰρήνην, ὁ ἤδη δωδεκαετὴς νέος Ἀλέξανδρος ἀνεγνωρίσθη βασιλεὺς· πρώτη δὲ πράξις τοῦ Κασσάνδρου, ὅστις, ὡς γνωρίζομεν, εἶχεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὸν παῖδα ἐκεῖνον, ὑπῆρξε νὰ φονεύσῃ αὐτόν τε καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ Ῥωξάνην, ὥστε ἐξέλιπεν οὕτως καὶ τὸ τελευταῖον λεπτὸν νῆμα, δι' οὗ συνεκρατεῖτο ἔτι ἡ ἐνότης τοῦ Κράτους, ἀπρογάρσιστον δὲ ἠνεώχθη τοῦ λοιποῦ στάδιον εἰς τὴν φιλοδοξίαν τῶν στρατηγῶν. Πλὴν τοῦτου, ἡ εἰρήνη οὐδὲν διελάμβανε περὶ Σελεύκου. Καὶ ὅμως ἦτο γνω-

στὸν ὅτι ἐνῶ ὑπεγράφετο ἡ εἰρήνη, ὁ Σέλευκος ἡσυχάζετο εἰς τὸ νὰ ἄρξῃ τῶν ἀνατολικωτέρων τῆς Ἀσίας σατραπειῶν καὶ ἐν μέρει εἶχεν ἤδη ἐπιτύχει εἰς τοῦτο. Εἶναι ἀληθές, ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν ἐπομένων δέκα ἐνιαυτῶν οὐδὲν σχεδὸν περὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ γνωρίζομεν· ἀλλ' εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι ἐν ἔτει 302 ἀναφαίνεται αἰφνης ἄρχων ἀπολύτως καὶ ἀνκμυρισθητῆτος· ὅλης τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας· ὅθεν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἐπολέμησε πρὸς Ἀντίγονον, καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην. Τελευταῖον οἱ ἀρχαῖοι τοῦ Σελεύκου σύμμαχοι, κατὰ μὲν τὸ γράμμα τῆς εἰρήνης τοῦ 311 ἐγκατέλιπον αὐτὸν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ἀντιγόνου, πράγματι ὅμως εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Πτολεμαῖος, διενήργησεν οὐσιώδη ὑπὲρ τοῦ Σελεύκου ἀντιπερισπασμὸν, ὠφελοῦμενος ἀπὸ ἐτέρας τινὸς· τῶν συνθηκῶν διατάξεως. Τῶντι αἱ συνθήκαι ἀνεκέρυττον τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ἐκολοβοῦτο ὅλων τῶν διαμαχομένων τὸ κράτος· διότι ὅλοι εἶχον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν Ἑλληνίδας πόλεις· ὁ Πτολεμαῖος, τὴν Κυρηναικὴν πεντάπολιν, ὁ Ἀντίγονος, τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἀρχαίας καὶ πολυκρήτους ἀποικίας, ὁ Ανσίμαχος, τὰς κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὁ Κάσσανδρος, ὅλην τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Ὡς τε ἐκ πρώτης ὥρας ἐφαίνετο ὅτι οὐδεὶς εἶχε συμφέρον νὰ ἐκτελέσῃ τὸν ὅρον ἐκεῖνον. Ἀλλὰ ἔτι ἀπὸ τοῦ 312, ἡ Κυρηνή εἶχεν αὖθις ἀποστατήσῃ, ὡς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν· ὅθεν ὁ Πτολεμαῖος, ἐκτελουμένου τοῦ ὅρου τῆς τῶν Ἑλλήνων αὐτονομίας, οὐδὲν ἤδη εἶχε νὰ ἀπολέσῃ, ὠφελεῖτο δὲ διὰ τὴν κολόβωσιν τῆς τῶν ἄλλων δυνάμεως καὶ ἰδίως τοῦ μεγάλου τοῦ Ἀντιγόνου κράτους. Ἀνεφάνη λοιπὸν αἰφνης προστάτης τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας, καὶ περὶ τὸ γεγονός τοῦτο περιστρέφεται πᾶσα ἡ τῶν χρόνων τούτων ἱστορία κατὰ τὰ ἐπόμενα τρία ἔτη.

Εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ἐπομένου τῆς εἰρήνης ἔτους, ὁ Πτολεμαῖος ἐξέδωκε τὸ περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλληνίδων πόλεων κήρυγμα αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ προσέβαλε τὰς κατὰ τὴν Κιλικίαν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου κειρομένους πόλεις. Ἀποκρουσθεὶς δ' ἐκείθεν ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Ἀντιγόνου, ἐπλευσε, τῷ 309, ἐπὶ Λυκίαν, ἐξεπόρθησε τὴν Φάσηλιν καὶ τὴν Ξάνθον, μετέβη εἰς Καρίαν,

ἐγένετο κύριος τῇ; Κάρνου καὶ ἀπῆλθεν εἰς Κῶν Ἰνα, ἐκεῖθεν δρ-
μώμενος, ἐπιχειρήτη τὴν τῇ; Ἀλικαρνασσοῦ ἄλωσιν, τόσῳ μᾶλ-
λον ὅσῳ συνέβη τότε νὰ ἐνισχυθῇ ἀπροδοκῆτω; διὰ νέας τινὰς
ἱκανῇ; δυνάμεως. Ὁ τοῦ Ἀντιγόνου ἀνεψιός; Πτολεμαῖος, ὅστις ἦτο
κύριος τοῦ πλείστου τῇ; Ἑλλάδος, δυσχερестηθεῖς κατὰ τοῦ θείου
αὐτοῦ, εἶχεν ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους αὐτομολήθει πρὸς Κάσ-
σανδρον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, νὰ λάβῃ τὴν
στρατηγίαν τῇ; Πελοποννήσου. Συγχρόνῳ; ὁμῶς; ὁ γέρον Πολυσ-
πέρχων, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, συν-
έπραττε μετὰ τῇ; χήρᾳ; ἐκείνου Κρατησιπόλεως καὶ διέτριβεν
ὡς αὐτῷ; ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ὑψώσεν ἐνταῦθα πάλιν τὴν βασιλικὴν
σημαίαν ἐπ' ὀνόματι Ἡρακλέους, τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου καὶ
Βαρσίνης υἱοῦ, ὃν, 48 ἐτῶν ἤδη ὄντα, ἐκάλεσε παρ' ἐαυτοῦ ἐκ Περ-
γάμου, ὅπου μέχρι τῇ; ἐποχῇ; ταύτης ἔζη μετὰ τῇ; μητρός;. Ἀλ-
λ' ὁ Κάσσανδρος βλέπων ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ταῦτο εὐδοκίμεῖ καὶ
δύναται νὰ ἀποδῇ ἐπικίνδυνον διὰ τὴν ἀρχαίαν τῶν Μακεδόνων
πρὸς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀφοσίωσιν, καταρθώνει διὰ
δωρεῶν πολλῶν νὰ πραιοικειωθῇ τὸν Πολυσπέρχοντα, πείθει αὐτὰν
νὰ δολορονήσῃ τὸν Ἡρακλέα, καὶ, ἐπιτυχὼν οὕτω τὸν θάνατον
τοῦ τελευταίου ἄρρενος ἀπογόνου τῇ; βασιλικῇ; οἰκίᾳ, διορίζει
τὸν Πολυσπέρχοντα, εἰς ἀμοιβὴν, στρατηγὸν Πελοποννήσου. Ἐκ
τούτου ὁμῶς; πάλιν δυσχερестηθεῖς ὁ τοῦ Ἀντιγόνου ἀνεψιός; Πτο-
λεμαῖος, ἐγκαταλείπει τὸν Κάσσανδρον καὶ ἀπέρχεται μετὰ τοῦ
ιδίου στρατοῦ πρὸς τὸν Λαγίδην Πτολεμαῖον εἰς Κῶν διατρίβοντα,
ἵνα ζητήσῃ παρ' αὐτῷ νέαν τύχην. Ἐνταῦθα δὲ θανατοῦται ὑπὸ
τοῦ Λαγίδου, ὅστις, παρλαβὼν τὰ ἐκείνου στρατεύματα εἰς τὴν
ιδίαν ὑπηρεσίαν, ἐπιχειρεῖ, περὶ τὰ τέλη τοῦ 309, τὴν πολιορ-
κίαν τῇ; ἰσχυρᾷ; Ἀλικαρνασσοῦ. Ἀλλ' ἐπελθόντος τοῦ Δημητρίου,
εἰς ἐπικουρίαν τῇ; πόλεως, ὁ Πτολεμαῖος ἀναγκάζεται νὰ ὑποχω-
ρήσῃ εἰς Μύνδον. Ὡς τε ὁ Ἀντίγονος ἐφαίνετο πάντοτε ὑπερισχύων,
καὶ φόβος; ἐπεκράτησε μήπως; ἐκτελέσῃ ἡδη τὸ ἀρχαῖον βοῦ-
λευμα τοῦ νὰ διαπεραιωθῇ εἰς Εὐρώπην. Τούτου ἕνεκα ὁ Λυσίμα-
χος, ὅστις πρῶτος; ἐμελλε νὰ κινδυνεύσῃ, ἐθεώρησεν ἀπαραίτητον νὰ
ἀσφαλίσῃ ὅσον οἶόν τε τὴν θρακικὴν χερσόνησον καὶ ἔκτισεν ἐπὶ
τότῳ, εἰς τὸν ἰσθμὸν δι' οὗ ἡ χερσόνησος αὕτη συνάπτεται μετὰ

τῆς ἡπείρου, πόλιν ἐπώνυμον, τὴν Λυσιμάχειαν, μετατοπίσας εἰς αὐτὴν τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων τῆς Καρδίας. Καὶ ὁ μὲν Ἀντίγονος δὲν δισπεραιώθη εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀντιπερισπώμενος πιθανάτατα ὑπὸ τοῦ Σελεύκου, ὁ δὲ Πτολεμαῖος, ἀναχωρήσας ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας, ἐπῆλθε τῷ 308 εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκურίευσεν τὴν Ἀνδρον, τὴν Κόρινθον, τὴν Σικυῶνα, πάντοτε ἐπὶ τῇ προφάσει τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Αἴφνης ὅμως, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλιπὼν φρουροὺς εἰς τὰς δύο ἐκείνας πελοποννησιακὰς πόλεις, συνομολογεῖ πρὸς Κάσσανδρον συνθήκην καθ' ἣν ἑκάτερος διετῆρει ὅσας κατεῖχεν Ἑλληνίδας πόλεις, καὶ ἐπιστρέφει εἰς Αἴγυπτον, εἴτε διότι δὲν εὗρισκε πολὺν ζῆλον παρὰ τοῖς Ἑλλησι πρὸς τὴν τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας ἀνάγκησιν, εἴτε μᾶλλον διότι ἰδία σπουδαῖα συμφέροντα μετεκάλεσαν αὐτὸν οἰκάδε.

Εἶπομεν ὅτι ἐτι ἀπὸ τοῦ 312 ἡ Κυρήνη εἶχεν ἀποβάλει τὴν τῆς Αἰγύπτου κυριαρχίαν. Ἀρχηγὸς τῆς στάσεως ὑπῆρχεν αὐτὸς ὁ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πτολεμαίου κυβερνῶν τὴν Πεντάπολιν Ὀφέλλας, ὅστις ἔπειτα, τῷ 308, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν χώραν ταύτην, ἠθέλησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ μέχρι Καρχηδόνος, λαβὼν πρὸς τοῦτο ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἐξῆς περιστάσεων. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ἴσως ὅτι αἱ Συράκουσαι τῆς Σικελίας, ἀφοῦ ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ τυράννων δεινὰ, ἐν ἐτει 345, εἶχον ἀνακτῆσαι τὸ ἀρχαῖον ἐλεύθερον πολίτευμα διὰ τοῦ Κορινθίου Τιμολέοντος (σελ. 843 τοῦ πρώτου τόμου). Κατὰ δυστυχίαν τὸ ἀγαθὸν τοῦτο πολίτευμα δὲν διήρκεσε πολὺ, διότι ἰδιᾶζον, ὡς φαίνεται, φυτὸν ἐν Σικελίᾳ ὑπῆρχεν ἡ τυραννίς· εἴκοσιν ἔτη μόλις εἶχον παρῆλθαι ἀπὸ τῆς διὰ Τιμολέοντος ἐπελθούσης θεραπείας, καὶ ἤδη νέος προέκυψεν ἐν Συρακούσαις τύραννος, ὁ Ἀγαθοκλῆς, ἄνθρωπος ἔχων λαμπρότατα στρατιωτικὰ προτερήματα, ἀλλ' ἡθικῶς ἀποτρόπαιος, αἰμοβόρος, ἄπιστος, πανούργος ὅσον οὐδεὶς ἴσως τῶν προηγουμένων τυράννων. Τοιοῦτος δὲ ὢν, τοσοῦτον ἰσχυσεν, ὥστε τῷ 314 ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν ὅλων τῶν Σικελικῶν πολιτειῶν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, 311, ἐπέρχονται οἱ Καρχηδόνιοι ἐπὶ τὴν Σικελίαν καὶ, παρεκτός τῶν Συρακουσῶν, γίνονται κύριοι ἀπάσης τῆς νήσου. Τότε ὁ πολμηρὸς Ἀγαθοκλῆς, καταλιπὼν εἰς Συρακούσας τὸν ἀδελφὸν Ἀντανδρον, μεταβιβάζει τὸν πόλεμον, 310, εἰς Ἀφρικὴν, γίνεται κύριος ἀπάσης

τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἀπειλεῖ αὐτὴν τὴν Καρχηδόνα, καὶ, ἔχων χρεῖαν νέων δυνάμεων ἵνα καταβάλῃ τὴν μεγάλην ταύτην πόλιν, ζητεῖ, τῷ 308, τὴν ἐπικουρίαν τοῦ δυνάστου Κυρήνης Ὀφέλλα, ὑποσχόμενος· νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ ἀπάσας τὰς ἐν Λιβύῃ κατακτήσεις, διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν ἤρκειτο εἰς τὴν Σικελίαν. Πείθεται εἰς ταῦτα ὁ Ὀφέλλας, καὶ, παρασκευάσας δύνάμιν ἀξιόλογον πεζῶν καὶ ἱππέων, ἀπέρχεται διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τῆς Κυρηναικῆς πρὸς τὴν τῶν Καρχηδονίων χώραν. Ἀλλὰ πάσχει καθ' ὁδὸν τὰ πάνδεινα ἐκ τοῦ καύσωνος καὶ τῆς ἐλλείψεως ὕδατος· καὶ τροπῶν· φθάσας δὲ τελευταῖον μετὰ δίμηνον πορείαν πρὸς τὸν Ἀγαθοκλέα, προσβάλλεται ὑπ' αὐτοῦ καὶ πίπτει ἐν τῷ ἐπιβούλῳ τούτῳ ἀγῶνι, ὁ δὲ παρεσπόμενος αὐτῷ στρατὸς ἀναγκάζεται νὰ ταχθῇ ὑπὸ τὸν τύραννον τῶν Συρακουσῶν. Ἐπὶ τέλους ἀποτυγχάνει καὶ τούτου τὸ κατὰ Καρχηδονίων ἐπιχείρημα. Διετήρησεν ὁμοῦς ὁ Ἀγαθοκλῆς ἐπὶ πολλοὺς ἔτι ἑνιαυτοὺς τὴν ἐν Σικελίᾳ ἀρχὴν καὶ μόλις τῷ 289 ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 72, αἰσχιστος μὲν, ἀλλὰ τελευταῖος διατελέσας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀντιπρόσωπος ἐν Σικελίᾳ, διότι ἔκτοτε Καρχηδόνιοι καὶ Ῥωμαῖοι ἤρισαν κυρίως περὶ τῆς αὐτόθι ἀρχῆς, μέχρις οὗ ὑπερίσχυσαν οἱ Ῥωμαῖοι.

Αὕτη δὲ τοῦ Ὀφέλλα ἡ ἐπιχείρησις καὶ καταστροφή, εἶναι ἡ προκαλέσασα τὴν κατεπνευσμένην εἰς τὰ ἴδια ἐπιστροφήν τοῦ Πτολεμαίου, ὅστις ἐν τῷ ἄμα ἐγένετο αὐτῷ κύριος· τῆς Κυρηναικῆς. Καὶ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ σπουδαιότατον ὠφέλημα τὸ ὁποῖον ὁ τῆς Αἰγύπτου δυνάστης ἐπυρίσθη ἀπὸ τῆς τριετοῦς αὐτοῦ τελευταίας στρατείας, εἰ καὶ ὅλως ἀντίθετον τοῦ ἀρχικοῦ κηρύγματος ὅτι μάχεται ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλληνίδων πόλεων αὐτονομίας. Τότε δὲ λέγεται ὅτι καὶ ἡ ἐτέρα τῶν δύο θυγατέρων τοῦ Φιλίππου, ἡ Κλεοπάτρα, ἦτις, ὡς ἡξέσαμεν, ἔζη εἰς Σάρδεϊς, ἠθέλησε νὰ συζευθῇ αὐτόν· ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος, μαθὼν τὰ ἐνεργούμενα, διέπραξε κρυφίως, ὡς βεβαιοῦται, τὸν θάνατόν τῆς ἀδελφῆς ἐκείνης τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Ἐπὶ δέκα λοιπὸν καὶ ἐπέκεινα ἔτη, ὁ Πολυσπέρχων, ὁ Ἀντίγονος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Λυσίμαχος, ὁ Κάσσανδρος, ὑπέσχοντο ἀλληλοδιαδόχως νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους, ἐλευ-

θέρους, ἀφρουρήτους· καὶ ὅμως οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν φρουραῖ-
μενοι, φορολογούμενοι, δεσποζόμενοι ὑπὸ τῶν Μακεδόνων δυνα-
στῶν. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπώμεν, ὅτι αἱ τῆς κυρίως Ἑλλά-
δος πόλεις οὐδέποτε ἔπαθον τοσαῦτα δεινὰ, ὅσα κατὰ τοὺς χρό-
νους τούτους, καθ' ὅς τε τῆλικούτος περὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν συν-
έβαινε θόρυβος. Εἰς τὰς ἀρχαίας μεταξὺ ὀλιγαρχικῶν καὶ δημο-
κρατικῶν διενέξεις, προσετέθη, πρὸ 30 ἐτῶν, ἡ μεταξὺ μακεδονισ-
τῶν καὶ ἀντιμακεδονιστῶν ἔρις, καὶ ἥδη ἐκορυφώθησαν αἱ συμ-
φοραὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνταγωνιζομένων ἐλευθερωτῶν καὶ τῶν
παρακαλουθουσῶν αὐτοὺς τυχοδιωκτῶν καὶ μισοφόρων. Αἱ κατὰ
τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Θράκην, τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ τὸν Εὐ-
ξείνον πόντον Ἕλληνίδες πόλεις ἦσαν πολὺ ὀλιγώτερον δυστυχεῖς·
αἱ πλεῖσται ἐξ αὐτῶν εἶχον πρὸ καιροῦ ἀποβάλλει πᾶσαν ἀξίωσιν
πολιτικῆς ἐνεργείας καὶ ἤρκοῦντο εἰς μόνην τὴν αὐτοτελεῖ ἀστυκὴν
ὑπαρξίν, ὑπέκουν κατὰ τὰ ἄλλα ὀριστικῶς, εἰς τὸν Ἀντίγονον
ἢ τὸν Λυσίμαχον, μὴδ' ἐννοῶσαι ἄλλως πῶς τὴν ὑπὸ ταύτων κη-
ρυττομένην ἐλευθερίαν. Τινὲς μάλιστα, καθὼς ἡ Ρόδος, ἡ Κόζικος,
τὸ Βυζάντιον, διὰ τὴν ἰδιόζουσαν πρὸς τὸ ἐμπόριον εὐφυίαν καὶ
τὴν συνετὴν οὐδестерότητην ἦν ἐτήρουν πρὸς τοὺς πέριξ ἰσχυροὺς
δυναστας, οὐ μόνον εἴπερ ποτὲ ἤμικσαν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν ἐ-
ξίαν ἀπέκτησαν ὅχι μικράν. Αἱ δ' ἄλλαι ὑποτασσόμεναι τοῦλάχιστον
ὕλικῶς. Αὐταὶ αἱ πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ τῆς Σικελίας,
ὅσαι ὑπὸ ἰθαγενεῖς ἐτέλουν τυράννους, εἶχον, ἀν' ὅχι ἄλλο, τοῦλάχισ-
τον τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς ἕνα ἄρχοντα, καὶ
ἐνίοτε, ὅπως αἱ Συράκουσαι ἐπὶ Ἀγαθοκλέους, νὰ ἀνυψῶνται δι'
αὐτοῦ εἰς μεγάλην πολιτικὴν περιωπὴν, ἐνῶ αἱ τῆς ἐνταῦθα Ἑλ-
λάδος πόλεις εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀναρχίαν, πολυαρ-
χίαν, ἥθικην καὶ ὕλικην παραλυσίαν καὶ ἀπελπισίαν.

Μόνοι οἱ Αἰτωλοὶ διετέλουν ἐτι ἀληθῶς αὐτόννομοι, καὶ ἐλεύθεροι,
καὶ ἀνεξάρτητοι. Τραχεῖς, γενναῖοι, πλεονέκται, καὶ δουλείας ἀ-
νεπίδεκτοι, διὰ τε τὸ ἴδιον μέγα φρόνημα καὶ τὴν φύσιν τῆς χῆ-
ρας ἦν ὥκουν, αὐτοὶ μόνοι δὲν ἔπαυσαν ἀδιακρίτως ἀνθιστάμενοι
εἰς τὴν μακεδονικὴν κυριαρχίαν· ἐν δὲ τῷ ἁγῶνι τούτῳ ἐτελείω-
σαν ἐκκροῦν τὴν ἀρχαίαν ἀρετὴν αὐτῶν συμπολιτεῖν (σελ. 159
τοῦ πρώτου τόμου), ὥστε μετ' οὗ παλὺ κατέστησαν τὸ κυριώτατον

ἐλαττήριον τῆς τελευταίας σπουδαίας ἀποπείρας ἦν ὁ ἀρχαῖος· Ἑλληνικὸς κόσμος ἔκαμεν ἵνα ἀνακτήσῃ ἀληθῆ τινα πολιτικὴν αὐτονομίαν. Ἐκ τῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν γειτόνων αὐτῶν, οἱ μὲν Λοκροὶ οἱ Ὀζόλκι ἦσαν πιστοὶ τῶν Αἰτωλῶν σύμμαχοι, οἱ δὲ Ἀκαρναῆες πιστοὶ τῶν Μακεδόνων ὁπαδοί.

Ὀλιγώτερου λόγου ἀξία ἦτο ἡ τῶν Βοιωτῶν συμπολιτεία. Ἡ συμπολιτεία αὕτη, τῆς ὁποίας ἐπὶ τῶν λαμπρῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων τὸ ὄνομα μόνον ἐσώζετο διὰ τὴν ὑπερέχουσαν τάξιν ἣν εἶχεν ἐν αὐτῇ ὡς ἡγεμῶν καὶ δέσποινζ ἡ ἰσχυρά τῶν Θηβῶν πόλις, ἀνέλαβε, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 335 γενομένην καταστροφὴν τῶν Θηβῶν, πολιτικόν τι ἀξίωμα, σύμμαχος διατελοῦσα ἑκτοτε τῶν Μακεδόνων. Ἀρ' ἦς ὅμως· πάλιν τῷ 316 ὁ Κάσσανδρος ἀνυποχώρησε τὰς Θήβας, ἡ συμπολιτεία ἐτάχθη μετὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Συνέκειτο δὲ ἐξ ὀκτὼ πόλεων, ἀπ' ὧν ἐξηρτῶντο τὰ ἄλλα μικρότερα χωρία· καὶ καθὼς τῶν Αἰτωλῶν προΐστατο ὁ στρατηγός, οὕτω τῶν Βοιωτῶν προΐστατο ὁ τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας ἀρχων. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀδιάλλακτον διένεξιν τῶν ἄλλων πόλεων πρὸς τὰς Θήβας, τὰς ὁποίας ὁ ἀνορθωτὴς αὐτῶν Κάσσανδρος ἐφρόντισε νὰ κατέχῃ δι' ἰδίας φρουρᾶς, ἡ ὁμοσπονδία ἐκείνη δὲν εἰμπύρνεσε πλέον νὰ προαχθῇ μέχρις ἀληθοῦς πολιτικῆς αὐτονομίας. Ὡς αὐτῶς αἱ παρακείμεναι χώραι τῶν Φωκῶν, τῶν βορείων Λοκρῶν, τῶν Θεσσαλῶν ἦσαν παντάπασιν ὑποχείριοι τῶν Μακεδόνων.

Ἡ Ἀρκαδικὴ ὁμοσπονδία, ἀνέκαθεν χαλαρὰ οὔσα, ἐκρατύνθη μὲν ὅπως οὖν ἐπὶ Ἐπαμινώνδου, ἀλλ' ἀπέβη αὐθις ἀσθενής· μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς Μεγάλη πόλις παρέμεινε πιστὴ εἰς τὴν μακεδονικὴν βασιλείαν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Κάσσανδρον, ἀποκρούσασα τῷ 318 τὴν τοῦ Πολυσπέρχοντος ἑξοδον, ἐνῷ ἕτεραι ἀρκαδικαὶ πόλεις, ἡ Τεγέα, ἡ Στυμφαλίς, ὁ Ὀρχομενός, διετέλουν πολέμιοι τοῦ Κασσάνδρου. Καὶ ἄδηλον μὲν εἶναι ἂν καὶ ποῦ ὑπῆρχον ἐνταῦθα μακεδονικαὶ φρουραὶ, βέβαιον δὲ ὅτι τὸ ἐν ἔτει 308 κήρυγμα τοῦ Πτολεμαίου περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἐν Ἀρκαδίᾳ δὲν εἰσηκούσθη.

Αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλίαι αἱ διαταράξασαι τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τοῦ 316 μέχρι τοῦ 311, ἰδίως ἀνέσεισαν τὰς περὶ αὐτῆς χώρας, Ἀργος, Ἀχαΐαν, Ἡλιν ἡ τελευταία αὕτη περιέπεσεν ἐπ'

ἐσχαίων ἐντελῶς εἰς χεῖρας τοῦ Κασσάνδρου καὶ τοῦ Πολυσπέρχοντος, ὅστις ἐπ' αὐτῆς ἐπεριδόμενος ἦλθεν εἰς τὴν χερσονήσον ὡς στρατηγὸς αὐτῆς καὶ κατέλαβε τὰς τῆς Ἀχαΐας πόλεις. Τὰ Μέγαλα μετέστησαν ἀπὸ τοῦ Πτολεμαίου πρὸς Κασσάνδρον, δεχόμενα, ὅπως καὶ τὸ Ἄργος, μακεδονικὴν φρουράν· ὡσαύτως ὑπὸ μακεδονικῶν φρουρῶν κατεῖχοντο ἢ τε Μεσσηνία καὶ ἡ Ἥλις· μόνον ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Σικυῶνι ὑφίσταντο αἰγυπτιακὰ στρατεύματα.

Μάλιστα ἀλλοκοτῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν Σπάρτην περὶ τοὺς χρόνους τούτους. Ἴσχυον μὲν αὐτόθι ἔτι οἱ ἀρχαῖοι νόμοι καὶ τύποι τοῦ λυκουργείου πολιτεύματος, ἀλλὰ τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα εἶχε παντελῶς ἐκλείψει, θραυστάτη δ' ἐπεκράτει κακοσύβεια, ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν ἡλαττώθη εἰς ὀλίγας ἑκατοντάδας, τὸ Κράτος περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν Λακωνικὴν, ὁ κατ' ἐπιφάνειαν τηρούμενος ἔτι νόμος τοῦ Λυκούργου κατήντησε καθαρὸν ψεῦδος, ἡ δὲ ἠθικὴ ἐξαχρείωσις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον δεινὴ ὅσῳ καὶ ἥδη, ὡς ἄλλοτε, οὐδὲν ἔχνος ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἐπιστήμης καὶ τέχνης, αἵτινες τοσοῦτον παραμυθοῦσι τὰ πολιτικῶς παρακμάσαντα ἔθνη. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐσθήμεναι τότε εἰμὴ κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῆς ἔκειτο τὸ Ταίναρον, τὸ ὅποιον εἶχε καταστῆ τὸ κύριον μισθοφορικὸν ἐμπορεῖον τῶν χρόνων ἐκείνων. Αὐτὸς τοῦ Εὐρυσθενείδου βασιλέως Κλεομένους ὁ υἱὸς Ἀκρότατος, διὰ μισθοφόρων ἀπῆλθε νὰ πολεμήσῃ τὸν τύραννον τῆς Σικελίας Ἀγαθοκλέα· καὶ μισθηθεὶς αὐτόθι διὰ τὸν αἰμοσύρον καὶ αἰσχροὺς αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ κακῶς ἔχων. Ἐν γένει δὲ, ἀφ' ἧς ἔπαυσαν οἱ ἐξωτερικοὶ πόλεμοι, ἡ βασιλεία ἐξέπεσε πολὺ ἐν Σπάρτῃ· ἡ μόνη σπουδαία ἀρχὴ ἦτο ἡ τῶν Ἐφόρων, οὐδεὶς δὲ λόγος ἐγένετο πλέον καὶ οὐδὲ ἡδύνατο νὰ γίνῃ περὶ τῶν ἀρχαίων κυριαρχικῶν ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου ἀξιώσεων, καὶ τοὶ αἱ περιστάσεις τῆς χερσονήσου ἦσαν, ὡς εἶδομεν, πρὸς τοῦτο ἐπιτηδεύονται.

Καθὼς πάντοτε, αἱ Ἀθηναὶ παριστῶσιν ἀλλοίαν ὁδὸν τῆς Σπάρτης ὅψιν. Ὅχι βεβαίως τὴν ἀρχαίαν ὅψιν· καὶ ἐνταῦθα ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀλλοίωσις ἐξηκολούθησε προαγομένη, ἀλλὰ ὁ βίος δὲν στερεῖται τοιῷάχιστον χάριτός τινος καὶ εὐπορίας. Ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 318, αἱ Ἀθηναὶ ἐκυβερνῶντο, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κασσάνδρου, διὰ Δημητρίου Φανωστράτου, τοῦ Φα-

ἡλικίας (σελ. 229), δετις λόγω τῆς ἀνατροφῆς, τῆς διαίτης καὶ τοῦ χαρακτῆρος, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πιστὴ τῆς ὀλης πόλεως εἰκὼν. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ἐξ εὐτελῶν γονέων ἔλκων τὸ γένος, ἀνετράφη ἐν τῇ οἰκίᾳ Τιμοθέου τοῦ Κόνωνος καὶ ἰδίως ἐξ-
 παιδεύθη περὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα ὑπὸ
 Θεοφράστου, τοῦ ὀνομαστοτάτου τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους·
 ὥστε ἀπέβη εἰς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τοῦ αἵματος ἐκείνου καὶ
 συγγράφους τοῦ ὀποίου ἐφημίζετο τὸ λείον καὶ λεπτὸν ὕψος. Κατὰ
 δυστυχίαν ἦτο ἐκ τῶν λογίων ἐκείνων οἵτινες γράμματα μὲν ἡ-
 ξεύρουσι πολλὰ, χρηστότητα δὲ ἔχουσιν ὀλίγην. Ὁ Ἱμεραῖος ὁ
 Φαληρεὺς, ὃν εἶδομεν θανατωθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου (σελ.
 203), ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Δημητρίου. Τοῦτο δὲν ἐμπόδισε τὸν
 Δημήτριον τοῦ νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ διὰ πάσης κολακείας
 τὴν εὐνοίαν τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ ἔπειτα τοῦ Κασσάνδρου. Διὰ σό-
 ματος εἶχε πάντοτε τὴν ἀρετὴν, τὴν οἰκονομίαν, τὴν σωφροσύνην·
 ἀλλ' ὁ Σάμιος Δούρις ἔλεγεν· «ὁ τοῖς ἄλλοις τιθέμενος θεσμούς Δη-
 μήτριος καὶ τοὺς βίους τάττων, ἀνομοθέτητον ἐκτὸς τὸν βίον κα-
 τασκεύαζε»· πάντα δὲ ὅσα ἡξέυρομεν περὶ τοῦ ἀνδρός, ὡς προ-
 στάτου τῆς πόλεως, ἐπιμαρτυροῦσι τὴν ἀντίθεσιν ταύτην μεταξὺ
 τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Κατ' ἀρχάς, ἐν ὅσῳ δηλαδὴ δὲν
 εἶχε πόρον τινα, ἔζησε λιτώως ὡς φιλόσοφος, τρεφόμενος ἀπὸ ἐλαίων
 καὶ τυροῦ· ἀλλ' ἅμα ἄρξας τῶν Ἀθηνῶν, ἐτρέπη εἰς δεινὴν ἀκολασίαν
 καὶ ἀσωτεῖαν. Αἱ πρόσοδοι τῆς πόλεως, ὁμοῦ μὲ τὰς χορηγίας δ-
 σαι ἐδίδοντο αὐτῇ ἐκ Μακεδονίας καὶ Αἰγύπτου, συνεποοῦντο
 κατ' ἔτος εἰς 4200 τάλαντα, ὅσα δὲν εἰσепράττοντο ἴσως οὐδ' ἐπὶ
 τῆς μεγίστης ἀττικῆς ἡγεμονίας. Ἐκ τοῦ μεγάλου λοιπὸν τούτου
 ποσοῦ, μικρόν τι ἀφῆρει ὁ Δημήτριος διὰ τὰς κοινὰς τῆς πόλεως
 χρείας, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ ἐσφτερίζετο καὶ κατησώτρευε, πολυθρύλ-
 λητος γενόμενος διὰ τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν κομψότητα αὐτοῦ.
 Ἡ δαψίλεια καὶ ἡ τρυφὴ τῆς τραπέζης τοῦ προστάτου τῆς δημο-
 κρατίας τῶν Ἀθηναίων ἦτο τοσαύτη ὥστε ὁ δοῦλος αὐτοῦ μάγει-
 ρος, ἀπὸ μόνης τῆς πωλήσεως τῶν περιλιπομένων αὐτῆς, ἐπορίσθη
 ἐντὸς δύο ἐνιαυτῶν τρεῖς ἐπαύλεις. Ἦτο δὲ ὁ Δημήτριος ὁ Φαλη-
 ρεὺς καὶ εἰς ἔριτας ἀθέσμους ἐκδοτος, καὶ μέχρι γελοίου κατεκό-
 σμει ἑαυτόν. Ἐν τούτοις ἔγραψε νόμους κατὰ τῆς πολυτελείας· ἀλλ'

ἐννοεῖται ὅτι οὐδεὶς ὑπῆκουεν εἰς αὐτοὺς καὶ ὅτι τῆς δλης πόλεως ὁ βίος ἦτο πιστὸν τοῦ προστάτου αὐτῆς ἀπεικόνισμα. Ὁ κόσμος ἔτρεχε νὰ ἀκούσῃ τὸν Θεόφραστον καὶ τὸν Μεγαρέα Στίλπιωνα, διὰ νὰ διδαχθῇ τὰς ἀληθείας καὶ ὑγιεῖς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς διαλεκτικῆς, ἀλλὰ διὰ νὰ θαυμάσῃ τὴν λαμπρότητα τοῦ λόγου αὐτῶν καὶ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰ ἀναρίθμητα ἐκεῖνα ἀκροατήρια τὰς καλλίστας τῶν χρόνων τούτων ἐταίρας, λαμπρῶς καὶ ἀναιδῶς ἡματισμένας. Εἰς τὰς ποικίλας τῆς πόλεως τέρφεις συνετέλουν προσέτι οἱ τότε ἀκμάσαντες κωμικοὶ Φιλίμων καὶ Μένανδρος, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ποιηταί, μουσικοί, ζωγράφοι, ἀγαλματοποιοί. Θρησκεία δέ, καὶ φιλοπατρία, καὶ οἰκιακὴ ἀρετὴ, καὶ πᾶσα οἰαδήποτε χρηστότης κατήντησαν πράγματα ἀνύπαρκτα· οἱ ἀνθρώποι δὲν ἔζων εἰμὴ διὰ νὰ γελῶσι, νὰ παίζωσι, νὰ διασκεδάζωσι, ν' ἀκολασταίνωσιν, ὁδηγὸν εἰς τοῦτο ἀπαράμιλλον ἔχοντες τὸν προστάτην τῆς πόλεως Δημήτριον, ὅστις ἐφαίνετο γεννηθεὶς διὰ νὰ ἀρχῇ τοιούτων πολιτῶν, ὅπως οἱ πολῖται ἐκαίνοι ἐφαίνοντο πλάστοντες διὰ νὰ ᾖναι ὑπῆκοοι τοιούτου ἀρχοντος.

Εἰς τοιαύτην ἡθικὴν ἐκλυσιν κατήντησαν οἱ ἀπόγονοι τῶν Μαρθωνομάχων! Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως κυβέρνησις συνετέλεσε πολὺ, ὥς βεβαιοῦσιν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑλικῆς εὐημερίας. Τοῦτο ὁμολογεῖ αὐτὸς αὐτοῦ ὁ ἀντίπαλος, Δημοχάρης, ὁ τοῦ Δημοσθένους ἐπ' ἀδελφῇ ἀνεψιὸς, λέγων, ὅτι πολλὰ καὶ εὐθηνὰ ἐπωλοῦντο τότε κατὰ τὴν πόλιν, διαψλῆ δὲ ὑπῆρχον πᾶσι τὰ πρὸς τὸν βίον, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ κατρίς, πᾶν ἀποβαλοῦσα ἀξίωμα, τυφλῶς ὑπετάσσετο εἰς τὸν Κᾶσσανδρον. Ἰδίως νυπόρησαν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων αἱ Ἀθῆναι, ὥς φαίνεται, διότι ἀπειραι ξένοι συνέβρεον εἰς αὐτὰς ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης, τῆς τε παιδεύσεως ἕνεκα, καὶ τῶν ἐταιρῶν, καὶ τῆς τέχνης, καὶ τοῦ ἐμπορίου. Τὰ ἐργαστήρια μάλιστα τῶν τεχνιτῶν πολλὰς ἐδέχοντο παραγγελίας· εἰς μόνον τὸν Δημήτριον τὸν Φαληρέα, διὰ ψηφίσματος τοῦ δήμου, ἀνηγγέθησαν, ἐντὸς τριάκοντά ἡμερῶν, τριακόσιοι ἐξήκοντα ἀνδριάντες· εἰργάζαντο δὲ οἱ Ἀθηναῖοι τεχνῖται καὶ διὰ τὰς αὐλὰς τῶν δυναστῶν, καὶ διὰ τὰς νέας πόλεις τὰς ὑποίας οὗτοι ἱδρουν. Καὶ τὸ ἐμπόριον ἤμαζεν, εἰπερ ποτὲ, ἐνέμιλλον γινόμενον τοῦ ἐμπορίου τῆς Ρόδου, τοῦ Βυζαντιοῦ.

τίου, τῆς Ἀλεξανδρείας. Τελευταῖον ὑπάρχει ἐπίσημος τοῦ πλη-
θυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς ἐν ἔτει 309 πιστοποιήσις, καθ' ἣν οἱ κάτοι-
κοι τῆς μικρᾶς ταύτης χώρας συνεποσούντο εἰς 21000 πολιτῶν,
40000 ξένων, καὶ 400000 δούλων. Ἀλλ' ἐὰν κατὰ τὰ γράμ-
ματα, τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον, ἡ πόλις ἤρizen ἔτι πρὸς τοὺς
λαμπροτέρους παρελθόντας χρόνους, τὸ πολιτικὸν αὐτῆς ἀξίωμα,
κατὰ τὴν ὀρθοτάτην τοῦ Δημοχάρους παρατήρησιν, ἐξέλιπε παν-
τάπασιν. Ἐπὶ μακρὸν ἡ πόλις ὑπετάσσετο ἀπροφασίστως εἰς τὸν
Κάσσανδρον· ἅμα δὲ τῷ 312 ἐπλησίασεν ὁ τοῦ Ἀντιγόνου ἀνε-
ψιὸς Πτολεμαῖος (σελ. 249), ἔσπευσεν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς
νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν ἰσχυρὸν τῆς Ἀσίας δυνά-
στην. Ἐπειτα, κατὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 311, προεκλήρυχθη ἡ τῶν Ἑλ-
ληνίδων πόλεων αὐτονομία· καὶ ὁμως δὲν ἐξεχώρησεν ἐκ Μιου-
χίας ἡ μακεδονικὴ φρουρά. Κατὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 308, μεταξὺ Πτο-
λεμαίου τοῦ Δάγου καὶ Κασσάνδρου, γενόμενον συμβιβασμὸν, ἔμεινε
πάλιν ὁ Κάσσανδρος ἀπόλυτος τῆς πόλεως κύριος, ὅτε αἰφνης με-
γάλη ἐπῆλθεν ἐνταῦθα μεταβολή.

Ὁ Ἀντίγονος, ἅμα μαθὼν ὅτι ὁ Πτολεμαῖος, ἀφοῦ κατέλαβε
πόλεις τινὰς τῆς Ἑλλάδος, ἀνεχώρησε, καταλιπὼν τὰς λοιπὰς εἰς
τὴν τοῦ Κασσάνδρου διάκρισιν, ἀπεφάσισε νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὸ
ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως, δηλαδὴ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλ-
λάδος κυριαρχίαν ἀντὶ τοῦ Κασσάνδρου καὶ τοῦ Πτολεμαίου. Ἐξα-
πέστειλε δ' ἐπὶ τούτῳ τὸν υἱὸν Δημήτριον, ἐκπλεύσαντα, ἐν ἔαρι
τοῦ 307, πρὸ πάντων ἐπὶ τὰς Ἀθήνας μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς.
Δημήτριος ὁ Ἀντιγόνου ἦτο βεβαίως ὁ λαμπρότερος τῶν διαδόχων
τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ πληρέστερος ἀντιπρόσωπος ὅλων
τῶν ποικίλων στοιχείων διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν ὁποίων νέος πα-
ρεσκευάζετο ἐν τῇ ἱστορίᾳ κόσμος, ἡ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀνα-
τολικοῦ βίου συγχώνευσις. Διότι εἶχεν ἅμα μὲν τὸ ἐρρωμένον τοῦ
Μακεδόνος στρατιώτου, ἅμα δὲ τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν χάριν τοῦ
ἀττικοῦ Ἑλλήνος, ἅμα δὲ τὴν ἀσωτείαν καὶ τὴν ἡδυπάθειαν τοῦ
Ἀσιανοῦ Σουλτάνου, ὣν ἐνταῦτ' φιλοκίνδυνος καὶ ἄστατος ἐπὶ το-
σοῦτον, ὥστε ὁ μελετῶν τὸν βίον αὐτοῦ εὕρισκει ἐκθαμβος, ὅτι
μέγαν σκοπὸν εἶχε τὸ ἀναρρίπτειν ἐκάστοτε τὸν κίβον μᾶλλον ἢ

ὅτι ἀνέριπτε τὸν κύβον πρὸς μέγαν τινὰ σκοπὸν. Ἦν δὲ καὶ κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ σώματος καὶ κατὰ τὸ κάλλος ἡρωϊκὸν ἀποφαινὼν ἀξίωμα, ὥστε καὶ τοὺς ἀφικνουμένους τῶν ξένων, θεωροῦντας εὐπρέπειαν κεκοσμημένην ὑπεροχῇ βασιλικῇ, θαυμάζειν καὶ παρακολοθεῖν ἐν ταῖς ἐξόδοις ἕνεκεν τῆς θέας. Ἐπὶ δὲ τούτοις ὑπῆρχε καὶ τῇ ψυχῇ μετέωρος καὶ μεγαλοπρεπής, καὶ καταφρονῶν οὐ τῶν πολλῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ταῖς δυναστείαις ὄντων· λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης. Μίαν μόνον πόλιν δὲν κατεφρόνησε ποτὲ, τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας πάντοτε θαύμασε καὶ ἡγάπησε τὸ ἐνδοξὸν παρελθόν, τὴν εὐφυΐαν, τὴν λεπτότητα, τὴν τέχνην, τὴν φιλοσοφίαν· καὶ πρὸς ἓνα μόνον πόθον παρέμεινε πιστός, τὸν πόθον τοῦ νὰ ἐλευθερώσῃ τὰς Ἀθήνας, νὰ ἀνακηρυχθῇ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων σωτὴρ, νὰ παρασταθῇ ὡς τοιοῦτος εἰς τὴν ἀγορὰν, εἰς τοὺς ναοὺς, εἰς τὰς στοὰς τῆς περιφανοῦς πόλεως, καὶ νὰ ἴδῃ τὸν δῆμον ἐκείνον ἐγκωμιάζοντα τὸ κάλλος αὐτοῦ, ἐπικροτοῦντα τὸν λόγον αὐτοῦ, εὐλογοῦντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ, στεφανοῦντα τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Ὁ Ἀντίγονος ἦτο πολὺ θετικώτερος ἄνθρωπος· ὁ Ἀντίγονος ἤξευρεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀπελευθερώσεως· ἤξευρεν ὅτι ὁ προκείμενος ἀγὼν ἐγίνετο ἵν' ἀποφασισθῇ τίς θέλει ἄρξῃ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως τῶν Ἀθηνῶν, αὐτὸς ἢ ὁ Κᾶσσανδρος. Γινώσκων ὅμως τὴν ἀδυναμίαν τοῦ υἱοῦ, τὸν ὀποῖον ὑπερηγάπα, περιεποιεῖτο τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο ὅσον ἔνεστι· καὶ ὅτε ἐν τῷ στρατιωτικῷ συμβουλίῳ τὸ ὁποῖον περὶ τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου συνεκροτήθη, εἰς τῶν φίλων παρετήρησεν ὅτι, κυριεύσαντες τὰς Ἀθήνας, πρέπει νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν ταύτην στρατιωτικῶς, ἐπιβάθραν τῆς Ἑλλάδος οὖσαν, ὁ Ἀντίγονος δὲν παρεδέχθη τὴν γνώμην, ἀλλ' ἐπιβάθραν μὲν, ἔφη, καλὴν καὶ ἀσάλευτον εἶναι τὴν εὐνοίαν· τὰς δ' Ἀθήνας, ὥσπερ σκοπὸν τῆς οἰκουμένης, ταχὺ τῇ δόξῃ διακυρσεύσειν εἰς ἅπαντας ἀνθρώπους τὰς πράξεις.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ, ὅστις, κατὰ μῆνα μᾶλλον τοῦ 307, ὥρμησεν ἐξ Ἐφέσου ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς καὶ χρημάτων πολλῶν. Δημήτριος ὁ Ἀντιγόνου, ἔχων ἀργυρίου τέλαντα 5000, καὶ στόλον νεῶν 250, ἔτι δὲ βελῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν εἰς πολιορκίαν χρησίμων τὴν ἀρμόζουσαν παρασκευὴν, ἐπλευσεν ἀ-

μέσῳ ἐπὶ τὰς Ἀθήνας, αἴτινες, ὡς ἡξούρομεν, διωκοῦντο ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως. Ὅποια μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνθρώπων διαφορὰ! Τῷντι ὁ μὲν ἐξεπρώσκει τὸν πρῶτον, τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν, ἐν τῇ ὀλεθρίᾳ αὐτοῦ παρακμῇ· ὁ δὲ τὸν δευτέρον, τὸν μακεδονικὸν Ἑλληνισμόν, ἐν τῷ νεαρῷ αὐτοῦ ὀργασμῷ· ὁ μὲν εἶχεν εἰσέτι παιδείαν τινὰ, καὶ εὐφυΐαν, καὶ χάριν, καὶ κομψότητα, ὁ δὲ, πλὴν τούτων, καὶ τὴν περὶ τὸ πράττειν δύναμιν καὶ τόλμην, ἥτις ὅλως ἐφαίνετο ἤδη καταλιπούσα τὴν ἀρχαίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν μητρόπολιν. Καὶ ἡ τῶν δύο χαρακτῆρων ἀντίθεσις ἀνεδείχθη εὐθύς κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἀπάντησιν. Ὁ Δημήτριος ὁ Ἀντιγόνου, ἐπιφανεῖς αἰφνιδίως εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐκήρυξεν ὅτι πέμψειεν αὐτὸν ὁ πατὴρ ἀγαθὴ τύχη Ἀθηναίους ἐλευθερώσοντα, καὶ τὴν φρουρὰν ἐκβαλοῦντα, καὶ τοὺς νόμους αὐτοῖς καὶ τὴν πάτριον ἀποδώσοντα πολιτείαν. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀποβιβάσας τὸν στρατὸν, ἐγένετο κύριος τοῦ Πειραιῶς. Ὁ δὲ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, καὶ τοι ἔχων πολλοὺς ἐν τῇ πόλει ὀπαδοὺς, καὶ τοι ἐπερειδόμενος εἰς τὴν ἐν Μουνυχίᾳ ἰσχυρὰν μακεδονικὴν φρουρὰν, ὑπὸ τὸν φρουράρχον Διονύσιον, ἄνδρα ἔμπειρον καὶ γενναῖον, καὶ τοι δυνάμενος νὰ ἐλπίσῃ ἐπικουρίας μεγάλας ἀπὸ τοῦ Κασσάνδρου, οὐδ' ἐφάντασθη ν' ἀντισταθῇ, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐφρόντισε περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας. Καὶ ἐγκαταλιπὼν τοὺς φίλους εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων, τὸ δὲ χερίστον, εἰς τὴν τοῦ δήμου διάκρισιν, ἔσπευσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ Δημητρίου τοῦ Ἀντιγόνου, ὅστις, γενναίως ὡς πάντοτε φερόμενος, διέταξε νὰ παραπεμφθῇ ἀσφαλῶς εἰς Θήβας· ἐκ Θηβῶν ὁ Φαληρεὺς μετέβη εἰς Μακεδονίαν καὶ ἐκεῖ παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Κασσάνδρου, ὅτε ἐπλευσεν εἰς Αἴγυπτον πρὸς Πτολεμαῖον.

Ὁ δὲ στρατηγὸς Δημήτριος, ἄλλο τοῦτο χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνδρός, δὲν ἀνέβη τότε εἰς τὴν πόλιν· διότι, εἶπεν, ἐπιθυμῶ μὲν αὐτὴν πολὺ, δὲν θέλει ὁμῶς νὰ τὴν ἴδῃ πρὶν ἢ παντάπασιν ἐλευθερώσῃ καὶ ἀπαλλάξῃ τῆς φρουρᾶς. Ὅθεν ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν πολιορκίαν τῆς Μουνυχίας. Παρασκευάσας δὲ τὰ ἐπὶ τούτῳ ἀπαιτούμενα, ἐπιτρέπει τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου εἰς τοὺς ὑποστρατήγους καὶ ἐπιπλέει αὐτὸς εἰς Μίγαρα, φρουρούμενα ὡςκῦτως ὑπὸ στρατευμάτων τοῦ Κασσάνδρου. Ἐνταῦθα πάλιν πράτ-

τει δ,τι ὡς πρὸς τὴν Μουνυχίαν· διατάξας τὰ δέοντα πρὸς πολιορκίαν, ἀπέρχεται, ἔχων εὐζώνους τινὰς σὺν αὐτῷ, ἑοῦ· Εἰς Ἀχαΐαν εἰς Πάτρας, ὅπου διέτριβεν ἡ περιβόητος ἐπὶ κάλλει Κρατησίπολις, ἡ χήρα Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυσπέρχοντος, ἥτις εἶχεν, ὡς λέγεται, προσκαλέσει αὐτόν. Ὁ Δημήτριος δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἀποφύγῃ τοιαύτην συνέντευξιν· φθάνει λοιπὸν πλησίον τῶν Πατρῶν, ἀφίνει τὴν συνοδίαν μακρὰν ὁπώσῳν, ἐγείρει σκηνὴν πολυτελεῇ καὶ περμένει μόνος ἐν αὐτῇ τὴν Κρατησίπολιν. Ἀλλ' ἀντὶ τῆς ὥρας χήρας, ἐπιπίπτουσιν αἵφνης πολέμιοι καὶ διορπάζουσι τὴν σκηνὴν καὶ τὰ χρήματα. Ὁ Δημήτριος μόλις σώζεται καὶ, ἐπιστρέψας εἰς Μέγαρα, παρηγορεῖται διὰ τὴν ἐρωτικὴν ἐκείνην ἀποτυχίαν, γεγόμενος κύριος τῆς πόλεως ταύτης. Ἀνεδείχθη δὲ αὐθις μεγάλοφρων. Οἱ στρατιῶται αὐτοῦ ἤθελον νὰ τραπῶσιν εἰς διαρπαγὴν, ἀλλ' αὐτὸς ἀπαγορεύσας τοῦτο, ἀνεκήρυξεν ἐλεύθερα τὰ Μέγαρα. Φαίνεται ὁμως, ὅτι ἐπὶ τῆς πολιορκίας εἶχε γίνεи ἰκανὴ λαφυραγωγία, μάλιστα δούλων πολλῶν. Διότι ὅτε ὁ Δημήτριος ἀναχωρῶν καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν φιλόσοφον Στίλπωνα, εἶπεν, «ἐλευθέραν ὑμῶν, ὦ Στίλπων, ἀπολείπω τὴν πόλιν»· «ὀρθῶς, ἀπεκρίθη ἐκεῖνος, λέγεις· οὐδένα γὰρ ἡμῶν δοῦλον ἀπολείποις.» Εἶχε δὲ περιποιηθῇ πολὺ τὸν Στίλπωνα· καὶ προηγουμένως εἶχεν ἐρωτήσει αὐτὸν μή τις τῶν στρατιωτῶν ἐλάβε τι τῶν ἐκείνου. «Οὐδεὶς», ἀπήντησεν ὁ Στίλπων ἀγερώχως καὶ δηκτικῶς· «οὐδένα γὰρ εἰδὸν ἐπιστάμην ἀποφέροντα.»

Μετὰ τὰς ἐκδρομάς ταύτας, ἐπέστρεψεν ὁ Δημήτριος εἰς Μουνυχίαν, καὶ δι' ἀγώνων μακρῶν καὶ ἀτρύτων ἐξεπόρθησε τελευταῖον αὐτήν, ἐζώγησε τὸν Διονύσιον καὶ κατέσκαψε τὸ φρούριον. Τότε, δηλαδὴ κατὰ αὐγουστον ἢ Σεπτέμβριον τοῦ 307, ἀνῆλθεν ἤδη εἰς τὸ ἄστυ, λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ πλήθους παρακολουθούμενος καὶ παραπεμπόμενος. Συναγαγὼν δὲ τὸν δῆμον εἰς ἐκκλησίαν ἐκήρυξεν ἀπὸ τοῦ βήματος, ὅτι ἀποδίδει αὐτῷ τὴν πάτριον πολιτείαν· ὅτι θέλει προπαθήσει ν' ἀπακαταστήσῃ καὶ τὴν προτέραν τῆς πόλεως δύναμιν· ὅτι ἰδίως πρέπει αὕτη νὰ κατασκευάσῃ ναυτικόν· ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν θέλει παρακαλέσει τὸν πατέρα νὰ πέμψῃ ἐνταῦθα ξύλων ναυπηγησίων πλῆθος εἰς ἑκατὸν τριήρεις καὶ νὰ ἐποδώσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν νῆτον Ἰμβρόν· ὅτι καλὸν εἶναι

ἐν τούτοις νὰ στείλωσι περὶ πάντων τούτων πρέσβεις πρὸς Ἀντιγονον καὶ ὅτι θέλουσι λάβει προσέτι παρ' αὐτοῦ 150000 μεδίωνων σίτου.

Κατὰ δυστυχίαν, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦτο πλέον ἐπιτηδεῖα νὰ ὠφελήθῃ ἀπὸ τῆς ἀνορθώσεως ταύτης τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς αὐτονομίας. Ἀντὶ νὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὴν αὔξησιν καὶ τὴν ρύθμισιν τῶν δημοσίων πόρων καὶ δυνάμεων, κατέτριψε τὸν χρόνον περὶ τὴν καταδίωξιν τῶν πεσόντων ὀλιγαρχικῶν καὶ περὶ τὴν ἀπονομὴν τιμῶν εἰς τὸν ἐλευθερωτὴν Δημήτριον. Κατηγορίαι ἐγένοντο κατὰ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως καὶ κατὰ τῶν φίλων αὐτοῦ, ἐν οἷς μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν κωμικὸν Μένανδρον· οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνδρῶν τούτων, φυγάδες ὄντες, κατεδικάσθησαν ἐρήμην εἰς θάνατον· οἱ ἀνδριάντες τοῦ Φαληρέως ἀνετράπησαν καὶ ἐχωνεύθησαν· ἄλλ' οἱ παρόντες τοῦλάχιστον κατηγορούμενοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Μένανδρος, ἠθωώθησαν, χάρις ἴσως εἰς τὴν μεσολάβησιν τοῦ στρατηγοῦ Δημητρίου. Ὡστε τοῦτο μόνον ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα μὴ μεμφθῶμεν τὰς τιμὰς ὅσας ἡ πόλις ἀπένειμε πρὸς τὸν ἄνδρα, ἐὰν τὰ δείγματα ταῦτα τῆς εὐνοίας δὲν ἀπέβαινον ἀηδῇ διὰ τὴν ἀμετρίαν αὐτῶν. Τῶνόντι οἱ δημαγωγοὶ τῶν χρόνων τούτων ἐφιλοτιμήθησαν τίς τίνα νὰ ὑπερτερῇ περὶ τὴν ἀνακάλυψιν νέων κολακείας τρόπων, ἐπιτηδεῖων νὰ ἐπισύρῳ εἰς αὐτοὺς τὴν εὐνοίαν καὶ τὰς χάριτας τοῦ δυνάστου. Προπάντων δὲ διεκρίθη περὶ τὴν πονηρὰν ταύτην ἄμιλλαν ὁ γέρων Στρατοκλῆς (σελ. 199—200), ὅς τις ἔκτοτε ἀναφαίνεται ἰσχυρότατος ἐν Ἀθήναις. Ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἐψηφίσαντο νὰ στήσωσι μὲν χρυσᾶς εἰκόνας ἐφ' ἄρματος τοῦ τε Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου· νὰ στεφανώσωσι δὲ ἀμφοτέρους διὰ στεφάνων χρυσῶν ἄξις διακοσίων ταλάντων, καί, βωμὸν ἱδρυσάμενοι εἰς αὐτοὺς, νὰ προσαγορεύσωσιν αὐτὸν βωμὸν τῶν σωτῆρων. Πρὸς τούτοις νὰ προσθέσωσιν εἰς τὰς δέκα φυλάς δύο νέας, ὀνομάζοντες αὐτὰς Δημητριάδα καὶ Ἀντιγονίδα, καὶ νὰ τελῶσιν αὐτοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ἀγῶνας, καὶ πομπήν, καὶ θυσίαν, ἐνυφαίνοντες τὰς εἰκόνας αὐτῶν εἰς τὸν τῆς Ἀθηνᾶς πέπλον· πλὴν τούτων ἀπεφασίσθη νὰ χειροτονῇται καθ' ἑκαστον ἐνιαυτὸν ἱερεὺς σωτῆρων ἐπικαλούμενος, καὶ τούτου τὸ ὄνομα νὰ φέρωσι τὰ ψηφίσματα καὶ αἱ ἄλλαι ἐπίσημοι πράξεις, οὐχὶ δὲ,

ὥς πρότερον, τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος· ἐπὶ δὲ πᾶσιν οἱ πεμπόμενοι πρὸς Ἀντίγονον ἢ Δημήτριον πρεσβεύται νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα καὶ τὸ σχῆμα τῶν θεωριῶν. Ἄλλοι δὲ ἐπρότειναν νὰ καθιερωθῇ ὁ τόπος ὅπου κατὰ πρῶτον ἀπεβιδάσθῃ εἰς τὴν ἀττικὴν χώραν ὁ Δημήτριος, καὶ νὰ ἐγερθῇ αὐτόθι βωμὸς προσαγορευόμενος Δημητρίου Καταιβάτου, ἐνῷ πρότερον εἰς μόνον τὸν Δία ἀπενέμετο ἡ τοῦ Καταιβάτου προσωνομία· πρὸς τούτοις νὰ δέχωνται τὸν Δημήτριον ὁσάκις ἔρχεται εἰς Ἀθήνας, διὰ τῶν ἀπονεμομένων εἰς τὴν Δήμητραν καὶ τὸν Διόνυσον τιμῶν, εἰς δὲ τὸν ὑπερτεροῦντα τοῖς ἄλλοις κατὰ τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν πολυτέλειαν τῆς ὑποδοχῆς, νὰ δίδηται ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς ἀφιέρωσιν ἀναθημάτων ἀργύριον· τελευταῖον τὸν μὲν Μουνυχιῶνα μῆνα, Δημητριῶνα μετωνόμασαν, πᾶσιν δὲ τελευταίαν μηνὸς ἡμέραν Δημητριάδα, τὰ δὲ Διονύσια, Δημήτρια ἀπεκάλεσαν. Προκειμένου δὲ μετ' οὐ πολὺ ν' ἀνατεθῶσιν ὑπὸ τῆς πόλεως ἀσπίδες εἰς Δελφοὺς, ἔγραψε Δρομοκλείδης ὁ Σρήτιος τὸ ἀκόλουθον ἀλλόκοτον ψήφισμα. « Ἀγαθὴ τύχη, δεδόχθω τῷ δήμῳ, χειροταγῆσαι τὸν δῆμον ἓνα ἄνδρα ἐξ Ἀθηναίων, ὅστις ἀφικόμενος πρὸς Σωτῆρα, καὶ καλλιεργεζόμενος, ἐπερωτήσῃ (Δημήτριον) τὸν Σωτῆρα, πῶς εὐσεβέστατα καὶ κάλλιστα καὶ τὴν ταχίστην ὁ δῆμος τὴν ἀποκατάστασιν ποιήσαιτο τῶν ἀναθημάτων· ὅ,τι δ' ἂν χρῆσθαι, ταῦτα πράττειν τὸν δῆμον. » Καὶ τὸ πάντων πρακτικώτερον, ἀφοῦ ἐχαιρέτισαν τὸν Δημήτριον ὡς θεόν, ἀπένειμαν εἰς αὐτόν τε καὶ εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ τὴν θετικωτάτην τῶν τιμῶν ἣν ἠδύναντο νὰ ἐπινοήσωσι, πρῶτοι ἀμφοτέρους προσαγορεύσαντες βασιλεῖς !

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἡσχολοῦντο οἱ Ἀθηναῖοι· οὐδ' εἶναι ἄπορον πῶς ἐπὶ τοσοῦτον ἐξητελίζαντο ἑνώπιον τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου νεανίου, εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ὁποίου ὤφειλον τοῦλάχιστον τὸ πρόσχημα τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ εἰς τὸ τυφλὸν τοῦ Κασσάνδρου ὄργανον, εἰς τὸ ἄθλιον ἐξ ἀνδραπάδων ἀνδράποδον, εἰς τὸν Δημήτριον τὸν Φαληρέα εἶχον ἐγείρει τριακοσίους ἐξήκοντα ἀνδριάντας ! Οὐδεὶς δύναται νὰ καταμετρήσῃ τὸ βάραθρον τῆς ταπεινώσεως, εἰς ὃ καταφέρονται ἐνίοτε τὰ ἔθνη· καὶ, τὸ δεινώτερον, ὅσῳ εὐφρέστερα καὶ λογιώτερα ἐδείχθησαν, τόσῳ οἰκτρα-

ἡέρα πολλάκις ἀποβαίνει ἢ ταπεινώσας αὐτῶν, ὥς ἂν ἐφημερίζετο εἰς αὐτὰ ὁ φοβερός τῆς Νεμέσεως νόμος.

Ἄλλ' ἐν οἷς Ἀθηναῖοι οὐδὲν ἐπραττον ἵνα ἀσφαλίσωσι τὴν ἀπονεμηθεῖσαν εἰς αὐτοὺς ἐλευθερίαν, ἢ ἀνακτῆταισι μέρος τοῦλάχιστον τῆς προτέρας πραγματικῆς δυνάμεως, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ' ὁ Δημήτριος ἐπραξέ τι, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθηνῶν, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἐπιτραπέντος αὐτῷ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ἥτοι πρὸς κατάρλυσιν τῆς κατὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἀρχῆς τοῦ Κασσάνδρου καὶ τοῦ Πτολεμαίου· ἀλλὰ διέτριψεν ἐπὶ μῆνας πολλοὺς σχολάζων εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν, καὶ εὐφρανόμενος εἰς τὰς ἐλευθεῖας ἐκεῖνας κολακείας, καὶ ἀσωτεῶνας εἰς συμπόσια πολυτελεῖ μετὰ κομψῶν φιλοσόφων καὶ ὠραίων ἑταιρῶν. Ἐπισφράγισεν δὲ τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνθουσιασμόν τῶν Ἀθηναίων, λαβὼν σύζυγον τὴν καλὴν Εὐρυδίκην, τὴν χήραν τοῦ ἐν Κυρήνῃ ἀρχαντος Ὀφέλλα, ἣτις, μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου, εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὴν πατρίδα, αὐτῆς, τὰς Ἀθήνας. Ὁ γάμος οὗτος ἐθεωρήθη ὡς γυγονὸς μέγιστον, οὐ μόνον διὰ τὴν λαμπρότητα μεθ' ἧς ἐτελέσθη, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Εὐρυδίκη ἐλέγετο ἀπόγονος τοῦ Μιλιτιάδου, ὥστε τὸ συνοικέσιον τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν παρόντων ἡρώων μετὰ τῆς κληρονομίαις ἐνός τῶν ἐξαχωτέρων ἡρωϊκῶν γενῶν τῆς πόλεως, ἐφαίνετο συνάπτειν τὸ ἔνδοξον αὐτῆς παρελθόν μετὰ τῆς μεγίστης τῶν τότε ἐπὶ γῆς δυνάμεως. Ἄλλ' αἴφνης περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 307, διεκόπη τὸ ὄνειρον τοῦτο τῶν τιμῶν καὶ εὐωχιῶν καὶ πανηγόρων, διότι ὁ Δημήτριος προσκλήθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀσίαν.

Ἡ ὀριστικὴ ρύθμισις τῆς κληρονομίας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀναπόδραστος. Ἡ ἐν ἔτει 311 γενομένη εἰρήνη δὲν ἐθεωρήθη διαλυθεῖσα διὰ τῶν ἐκστρατειῶν τὰς ὁποίας, ἐπὶ τῇ προφάσει τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἐπεχείρησεν ὁ Πτολεμαῖος καὶ ὁ Δημήτριος· ἀλλὰ ἕτερα γεγονότα προπαρεσκευάσαν νέαν μεγάλην ῥῆξιν. Διὰ τῆς εἰρήνης ἐκείνης εἶχεν ἔτι ἀναγνωρισθῇ ἡ ἐνότης τοῦ κράτους καὶ βασιλεὺς αὐτοῦ, ὁ ἀπὸ τῆς Ῥωξάνης υἱὸς τοῦ κατακτητοῦ μετ' οὐ πολὺ ὁμοῦ, ὡς γνωρίζομεν, ὁ Κάσσανδρος ἐφόνευσεν τὸν τε νέον Ἀλέξανδρον καὶ τὴν

μητέρα αὐτοῦ· ἔπειτα ὁ Πολυσπέρχων ἐδολοφόνησε καὶ τὸν Ἡρακλέα· κατόπιν ἐξέλειπεν ὡς αὐτὸς ἐκ μέσου ἡ Κλεοπάτρα· ὥστε ἐν ἔτει 307 ἐξ ὅλων τῶν συγγενῶν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου δὲν ἐσώζετο εἰμὴ μόνον ἡ θεία αὐτοῦ Θεσσαλονίκη, ἡ τοῦ Κασσάνδρου σύζυγος. Ἐὰν λοιπὸν προέκειτο εἰσέτι νὰ διατηρηθῇ τὸ δικαίωμα τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, τὸ δικαίωμα τοῦτο περιῆλθεν εἰς τὸν Κάσσανδρον. Ἀλλ' ὁ Κάσσανδρος δὲν ἐθεωρεῖτο ὅτι δύναται νὰ ἀποβῇ ὀλοσχερὴς τοῦ μεγάλου κράτους κληρονόμος, εἴτε διότι τὸ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης δικαίωμα δὲν ὑπελαμβάνετο ὡς σπουδαῖον, εἴτε διότι πράγματι ὁ Κάσσανδρος ἦτο ὁ ἀσθενέστερος ὅλων τῶν λοιπῶν στρατηγῶν. Ἐντεῦθεν περὶ τοὺς χρόνους τούτους οἱ δυνάσται οὗτοι ἤρχισαν νὰ ἐπισπεύδωσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν λύσιν τοῦ ὅλου ζητήματος. Ἦτο δὲ τὸ ζήτημα, εἰς ὅλην διατηρηθῇ ἡ ἐνότης τοῦ κράτους ὑπὸ ἓνα ἐξ αὐτῶν. ἢ ἂν θέλῃ συνομολογηθῇ ὀριστικὴ τις διανομὴ καὶ ἀναγνωρισθῇ ἕκαστος βασιλεὺς τῆς ἰῆας μερίδος. Ὁ μόνος τῶν στρατηγῶν ὅστις ἤξιον ἔαναλάβῃ τὴν ὀλοσχερῇ κληρονομίαν ἦτο ὁ Ἀντίγονος· διὰ τε τὴν βασιλικὴν αὐτοῦ καταγωγὴν καὶ διότι, ἄρχων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, ἦτο ὁμολογουμένως ἀπάντων ἰσχυρότερος, καὶ διότι ἐπερείδετο ἐπὶ τῆς λαμπρᾶς τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δημητρίου μεγαλοφυΐας. Μήπως πρὸ μικροῦ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον προσαγορεύσει ἤδη ἀμφοτέρους βασιλεῖς; Ἀλλ' οὔτε ὁ Πτολεμαῖος, οὔτε ὁ Σέλευκος, οὔτε ὁ Κάσσανδρος, οὔτε ὁ Λυσίμαχος ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην. Ἰδίως δὲ ὁ Πτολεμαῖος, εἴτε ὡς δραστηριώτερος τῶν ἄλλων εἴτε ὡς μᾶλλον τῶν ἄλλων κινδυνεύων, εἶχεν ἀπὸ τινος χρόνου ἀρχίσει νὰ παρασκευάζεται πρὸς τὸν ἀγῶνα καὶ εἶχεν ἀθροίσει ἐπὶ τούτῳ δυνάμεις ἱκανὰς εἰς Κύπρον. Τοῦτο δὲ ἠνάγκαζε τὸν Ἀντίγονον ν' ἀνακαλέσῃ ἐν τάχει τὸν Δημήτριον ἐξ Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ὁ Δημήτριος ἔδραμεν ἀμέσως εἰς Καρίαν καὶ Κιλικίαν καὶ ἐνισχύσας, εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα, ἱκανῶς τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἐπλευσεν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 306, ἐπὶ Κύπρον, ἔχων πεζοὺς μὲν 15000, ἵπκεις δὲ 400, τριήρεις 110 καὶ τὰ ἀναγκαῖα φορτηγὰ πλοῖα. Ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν βορειοανατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν, ἐκυρίευσεν κατ' ἀρχὰς τὴν Οὐρανίαν καὶ τὴν Καρπασίαν καὶ ἔπειτα ἐτράπη

πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου πόλιν, τὴν Σαλαμίνα. Ἐνταῦθα ἀπάντησε τὸν ἀδελφὸν τοῦ Πτολεμαίου Μενέλαον καὶ κατατροπώσας αὐτὸν ὁλοσχερῶς, κατέκλεισε ἐντὸς τῆς πόλεως, ἧς ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον ἔλαβεν ὁ νέος ἐκεῖνος στρατηγὸς ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ τὴν θαυμαστὴν αὐτοῦ εὐφυΐαν περὶ τὴν ἐπινοήσιν καὶ κατασκευὴν νέων καὶ φοβερῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐδόθη αὐτῷ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ τοῦ πολιορκητοῦ ἐπώνυμον. Ἐφερὲν ἐκ τῆς Ἀσίας τεχνίτας, σίδηρον, ξυλείαν, καὶ πᾶν ἄλλο ἐπιτήδειον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ καὶ κατασκεύασε μηχανὰς παντὸς εἶδους ἀλλοκότου μεγέθους, λιθοβόλους, καταπέλτας (ἥτοι ὄργανα ἐπιτήδεια πρὸς ἐξακόντισιν βελῶν, λογχῶν καὶ ἄλλων τοιούτων), κριοὺς πρὸς καθαίρειν τῶν τειχῶν, χελώνας, ἥτοι στέγας ὑπὸ τὰς ὁποίας προεφυλάττοντο οἱ πολιορκηταί, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Τὸ δὲ μέγιστον πάντων τῶν ἐπινοηθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἦτο ἡ ὀνομαζομένη Ἐλέπολις, κατασκευάσμα κολοσσιαῖον τὸ ὁποῖον περιελάμβανεν ἐντὸς ὅσον ἔνεστι μικροτέρου χώρου τὴν διὰ τοῦτο μάλιστα καταστρεπτικώτερον ἐνεργούσαν δύναμιν πολλῶν ἐπιθετικῶν ὄπλων· τὸ πλάτος ἐκάστης αὐτῆς πλευρᾶς εἶχε τεσσαράκοντα καὶ πέντε πήχεις, τὸ δὲ ὕψος, πήχεις ἐννεήκοντα· ἐφέρετο δὲ ἐπὶ τεσσάρων στερεῶν τροχῶν, ὧν ἕκαστος εἶχε δεκατεσσάρων ποδῶν περίμετρον. Καὶ διηρείτο ἡ πελωρία αὕτη μηχανὴ εἰς στέγας ἐννέα· ἐκ τούτων εἰς μὲν τὰς κάτω στέγας εἰσῆνεγκεν ὁ Δημήτριος παντοίους πετροβόλους, ὧν οἱ μέγιστοι ἐσφενδόνιζον λίθους ζυγίζοντας 150 λίτρας· εἰς δὲ τὰς μέσας ἔθηκε τοὺς μεγίστους καταπέλτας, εἰς δὲ τὰς ἀνωτάτας τοὺς μικροτέρους καταπέλτας καὶ πετροβόλους· οἱ δ' ἐπιτετραμμένοι τὴν χρῆσιν πάντων τούτων ἄνδρες ἦσαν ὑπὲρ τοὺς διακοσίους· καὶ συνηρόσθησαν πρὸς τούτοις εἰς τὰς δύο πλευράς τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου ἐπιθετικοῦ πύργου δύο τερατώδεις κριοὶ καὶ αἱ προσήκουσαι χελῶναι, ἵνα συνάμα μετ' ἐκείνου ἐνεργῶσιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ τεῖχη ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξωσι τοιοιτοτρόπως προσβαλλόμενα καὶ διασειόμενα, ὥστε ἤρχισαν νὰ πίπτωσι, καὶ ἡ πόλις ἐκινδύνευε νὰ κυριευθῇ, ὅτε αἶφνης ὁ Μενέλαος κατῴρθωσε διὰ νυκτὸς νὰ κατακαύσῃ τὰς πλείστας τῶν μηχανῶν.

Ὁ δὲ Δημήτριος, καὶ τοὶ ἰδὼν τὰ μέγιστα ἐκείνα ἔργα ἐν ῥῆπῃ

ὀφθαλμοῦ καταστροφέντα, ἐπέμεινεν οὐδὲν ἦττον εἰς τὸ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ. Οὕτω διαρκούσης πεισματωδῶς τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἀμύνης, ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ Μενελάου ὁ Πτολεμαῖος αὐτὸς καὶ κατέπλευσεν εἰς Κίτιον, ἀπέχον τῆς Σαλαμῖνος σταδίου διακοσίου. Ὁ Πτολεμαῖος ἐκόμιζε μεθ' αὐτοῦ ναῦς πολεμικάς 140, πεντήρεις καὶ τετρήρεις ἀπάσας, ἐπὶ δὲ φορτηγῶν πεντακοσίων, μυρίου πεζοῦς· ὥστε εὐλόγως ἠλπίζεν ὅτι ὁ Δημήτριος, προσβαλλόμενος κατὰ μέτωπον ὑπὸ τηλικαύτης δυνάμεως καὶ ἀπειλούμενος ὀπισθεν ὑπὸ τοῦ ἐγκαρτεροῦντος, ἔτι ἐν Σαλαμῖνι Μενελάου, δυσκόλως θέλει δυνηθῆ νὰ διαφύγῃ παντελῆ καταστροφῇ. Εἶχε δὲ ὁ Μενέλαος ἐν Σαλαμῖνι, ἐκτὸς τοῦ ἄλλου στρατοῦ, καὶ ἐξήκοντα ναῦς τὰς ὁποίας ὁ Πτολεμαῖος παρήγγειλε νὰ πέμψῃ αὐτῷ ὅ,τι τάχιστα, ἵνα ἔτι μᾶλλον ἐνισχύσῃ τὴν δύναμιν δι' ἧς θέλει ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ Δημητρίου. Ἀλλ' ὁ Δημήτριος οὔτε ἐν τῇ χώρῃ ὅπου ἴστατο περιέμενε τὸν ἀντίπαλον οὔτε τῶν ἐξήκοντα πλοίων τὴν ἔξοδον ἐπέτρεψε. Καταλιπὼν ἐπὶ τῆς πολιορκίας μέρος τῆς δυνάμεως καὶ εἰς τὴν παρακειμένην παραλίαν ἅπαν τὸ ἱππικόν, ἐπεβίβασεν εἰς τὰς ναῦς τοὺς κρατίστους τῶν πεζῶν καὶ τὰ χρησιμώτερα τῶν ἐπιθετικῶν ὅπλων, κατέλιπε δέκα μόνον πεντήρεις ὑπὸ Ἀντισθένην, τὰς ὁποίας ἐθεώρησεν ἱκανὰς νὰ διακωλύσωσι τὴν ἔξοδον τῶν ἐξήκοντα πολεμίων πλοίων διὰ τὸ στενὸν τοῦ λιμένος στόμιον, καὶ αὐτὸς ἐξέπλευσε μεθ' ὅλων τῶν λοιπῶν εἰς προὔπαντήσιν τοῦ ἀντιπάλου.

Ὁ Δημήτριος ἐξήρχετο περιχαρῆς διὰ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα, καὶ τοι γινώσκων κάλλιστα ὅτι μέγιστον ἀναλαμβάνει κίνδυνον. Καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ὁ στόλος αὐτοῦ ἦτο ἀσθενέστερος τοῦ αἰγυπτιακοῦ· διότι λέγουσι μὲν ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Πολύαινος, ὅτι εἶχε ναῦς 180, κατὰ τὸν Διόδωρον ὅμως εἶχε μόνον 108, καὶ τοῦτον τὸν ἀριθμὸν θεωροῦσιν οἱ νεώτεροι ἀκριβέστερον· πλὴν τούτου δὲ ὁ στόλος τοῦ Πτολεμαίου ἐρημίζετο μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς ὁ πάντων ἐπιτηδειότερος, οὐδεὶς δὲ ἔτι εἶχε τολμήσει νὰ ἀντιπαραταχθῇ κατ' αὐτοῦ ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο προθυμότερον ἐπεζῆται τὸν ἀγῶνα ὁ Δημήτριος. Κοσμήσας δὲ πολυτελεῶς πρὸς ναυμαχίαν τὸν στόλον, ἔταξε κατὰ μέγιστον εὐώνυμον, τὸ καὶ ἰσχυρότερον κέρας, τοῦ ὁποίου αὐτὸς προΐτα.

τατο, πεντήκοντα δύο ναῦς τὰς μεγαλητέρας, ἐν αἷς ἦσαν τριάκοντα τετρήρεις τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ ναύαρχον τὸν Μήδιον, κατὰ δὲ τὴν μέσσην τάξιν τὰ ἐλάχιστα τῶν σκαφῶν ὧν ἡγοῦντο Θεμισίων ὁ Σάμιος καὶ Μαρσύας ὁ ἱστορικός· εἰς δὲ τὸ δεξιὸν πάντα τὰ λοιπὰ πλοῖα ὑπὸ Ἠγήσιππον τὸν Ἀλικαρνασσέα καὶ Πλεισίτιν τὸν Κῶρον, ἀρχικυβερνήτην ὄντα τοῦ σύμπαντος στόλου. Ταῦτα ἐγένοντο ἄφ' ἐσπέρας καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτός, τὴν δ' ἐποῦσαν πρωτὶ ἐπεφάνη ὁ τῶν ἐναντίων στόλος ἐπιπλέων κατὰ σπουδὴν πρὸς τὴν Σαλαμίνα ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει προλάβει τὴν ἐξοδὸν τοῦ Δημοτρίου. Ἦδη δὲ ὁ Πτολεμαῖος θεωρῶν ὅτι προκατελήρθη, παρεσκευάσθη ὡσαύτως πρὸς τὴν ναυμαχίαν, καταλιπὼν ὀπισθεν τὰ φορτηγὰ καὶ διατάξας τὰ κατὰ τὸν στόλον εἰς τρόπον ὅπως ἀντίθετον τοῦ ἀντιπάλου. Ὁ Δημήτριος, καθὼς εἶδομεν, ἐνίσχυσεν ἐξαιρέτως τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ κέρας ἵνα, τρέψας τὸ δεξιὸν τοῦ Πτολεμαίου, ἐξωθήσῃ τὸ ὑπόλοιπον πρὸς τὴν παραλίαν, ἥτις κατείχετο ὑπὸ τῶν ἱππέων αὐτοῦ τῶν δυναμένων νὰ συντελέσωσιν οὕτω εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς νίκης· ὁ δὲ Πτολεμαῖος ἐξ ἐναντίας ἐνίσχυσεν ἰδιαζόντως τὸ ἴδιον ἀριστερὸν κέρας, ἵνα οὕτως τρέψας τὸ δεξιὸν τοῦ ἀντιπάλου, ἄφ' ἐνὸς μὲν ἐξωθήσῃ τὴν ὑπόλοιπον δύναμιν πρὸς τὸ πέλαγος, ὅπου ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἦτο ἐπιτηδείότερος, ἄφ' ἑτέρου δὲ εἰσέλῃ ἐντὸς τοῦ λιμένος ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχε νὰ προσλάβῃ ἐπικουρίαν πλοίων ἐξήκοντα.

Ἡ παραλία εἰς ἣν ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ ἡ ναυμαχία αὕτη εἶναι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος. Ἐνταῦθα ὑψοῦτο ἡ Σαλαμίς, πόλις ὁμώνυμος ἐκείνης, παρὰ τῇ ὁποίᾳ πρὸ 474 ἐτῶν οἱ στόλοι τῆς Ἑλλάδος ἐπάλαισαν πρὸς τοὺς ἀσιανοὺς στόλους καὶ ἐθριάμβευσαν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος· ἐνταῦθα ἐγείρετο τὸ Κίτιον ἐκεῖνο ὅπου, πρὸ 443 ἐτῶν, ἀπέθανεν ὁ Κίμων, τοῦ ὁποίου ὁ στόλος, ὡς ἂν ὑπὸ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰσέτι ἐμπνεόμενος, ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ χώρου μετ' ὀλίγον κατετρόπωσε τὰς βαρβαρικὰς τριήρεις καὶ ἐπέβαλεν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τοὺς πολυθρυλλήτους ὅρους τῆς Κιμωνείου συνθήκης. Τίς ἤθελεν εἶπει εἰς τοὺς ἀθανάτους ἐκείνους ἀγωνιστὰς τῆς ἐνταῦθα μικρᾶς Ἑλλάδος ὅτι μετὰ ἡμιόλιον περίπου ἑκατονταετηρίδα μέγας βασιλεὺς δὲν θέλει πλέον ὑπάρχει, ὅτι ἑλληνικοὶ στρατοὶ θέλουσι κατέχει ἅπαν

αὐτοῦ τὸ ἀχανὲς κράτος, καὶ ὅτι στρατηγοὶ Ἕλληνες, ἑλληνικαῖς ἄγοντες στόλους, θέλουσιν ἐριζεῖν πρὸς ἀλλήλους ἐπὶ τῶν πεδίων τούτων τῶν Κιμωνείων μαχῶν, περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου! Διότι περὶ τούτου προέκειτο καὶ τοῦτο κάλλιστα συναισθανόμενοι οἱ δύο ἀντίπαλοι, ὅτε Δημήτριος, ὅτε Πτολεμαῖος, ἐν ἀγωνίᾳ πολλῇ παρεσκευάσθησαν πρὸς ἀμοιβαίαν σύγκρουσιν. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς παρασκευῆς, ἐγένοντο ἐπὶ ἐκάστου πλοίου αἱ νενομισμέναι πρὸς τοὺς θεοὺς εὐχαὶ διὰ τῶν κελυστῶν, ἃς ἐπανελάμβανον ἅπαντα τὰ πληρώματα μεγάλη τῇ φωνῇ· μεθ' ὃ πρῶτος ὁ Δημήτριος ὕψωσε τὸ πρὸς μάχην σύσημον, ἀσπίδα κεχρυσωμένην· τοῦτο δ' ἔπραξε καὶ ὁ Πτολεμαῖος. Τότε ἐσήμανον αἱ σάλπιγγες τὸ πολεμικόν, συνηλάλαξαν ἀμφοτέραι αἱ δυνάμεις καὶ ὤρμησαν κατ' ἀλλήλων καταπληκτικῶς. Δαμπρότατα δὲ πάντων ἠγωνίσθη ὁ Δημήτριος ἱστάμενος ἐπὶ τῆς πρύμνης τῆς ἐπτήρους αὐτοῦ καὶ ἀεῖποτε τῶν περὶ αὐτὸν προπορευόμενος. Οἱ πολέμιοι περιεχύθησαν ἄθροοι κατ' αὐτοῦ, ὃ δὲ δὲν ἔπαυε τοὺς μὲν διὰ λογχῶν ἀκοντίζων, τοὺς δὲ ἐκ χειρὸς διὰ τοῦ δόρατος τύπτων· καὶ ἀναρίθμητα μὲν ἦσαν τὰ ἐπ' αὐτὸν φερόμενα βέλη· ἀλλ' αὐτὸς τὰ μὲν προορώμενος ἐξέκλινεν, ἀπὸ δὲ τῶν ἄλλων διὰ τῶν σκεπαστηρίων αὐτοῦ ὀπλῶν ἐσώζετο. Τρεῖς ἔπεσον περὶ αὐτὸν ὑπασπισται, αὐτὸς δὲ ἀτρόμητος ἐξηκολούθει ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν ἀντιπάλων, καὶ τρέψας τελευταῖον τὴν δεξιάν αὐτῶν, ἐπετέθη ἀκατάσχετος κατὰ τοῦ κέντρου καὶ ἐνέβαλεν αὐτὸ ἐν τῷ ἄμα εἰς πλείστην ταραχήν. Ὁ Πτολεμαῖος ἠγωνίζετο ἐν τούτοις οὐδὲν ἥττον ἐπιτυχῶς κατὰ τῆς τοῦ Δημητρίου δεξιᾶς· ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμήν, ἄλλας μὲν τῶν πολεμίων νηῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατέδυσεν, ἄλλας δὲ αὐτάνδρους ἐκυρίευσεν καὶ ἐτρέπετο ἤδη νικηφόρος ἐπὶ τὰς λοιπὰς τοῦ Δημητρίου δυνάμεις, βλέπει τό τε εὐώνυμον κέρας τῶν ἰδίων συντετριμμένον καὶ τὴν μέσσην τάξιν πρὸς φυγὴν ὀρμήσασαν· ὥστε ἀποβάλλει πᾶσαν νίκης ἐλπίδα, θεωρεῖ ἀναγκαῖον γὰρ σῶσθαι ὅ,τι ἡδύνατο ἔτι νὰ σωθῇ, καὶ μετὰ κόπου διαλαύει εἰς Κίτιον, ὅκτῳ μόλις πλοῖα ἀπὸ τοῦ πολυαριθμοῦ αὐτοῦ στόλου συνεπαγόμενοι. Ὁ δὲ Δημήτριος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς στρατηγοὺς Νέωνα καὶ Βούριχον τὴν διώξιν τῶν ἡττηθέντων καὶ τὴν διάσωσιν τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐπιπλεόντων· αὐτὸς δὲ, κοσμήσας τὰς ἰδίας ναῦς διὰ τῶν ἄρχων

στολίων καὶ ἐφελκόμενος τὰς κυριευθείσας, ἐπέστρεψεν ἐν θριάμβῳ εἰς τὸν λιμένα τῆς Σαλαμῖνος. Διαρκούσης τῆς μάχης, αἱ ἐν τῷ λιμένι τούτῳ ἐξήκοντα τοῦ Μενελάου νῆες ἠγωνίσθησαν νὰ δράμωσι εἰς βοήθειαν τοῦ Πτολεμαίου καὶ μετὰ πεισματώδη μάχην πρὸς τὰ δέκα τοῦ Δημητρίου πλοῖα, τὰ ὅποια ἔφραττον τὸ στόμιον, κατάρθρωσαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐκπλεύσωσιν· ἀλλ' ἐφθασαν βραδέως· ὁ Πτολεμαῖος εἶχεν ἤδη ὑποχωρήσει· ὁ Δημήτριος ἐπενήρχετο τροπαιοῦχος· ὅθεν ἔσπευσαν ν' ἀσφαλισθῶσι πάλιν ἐντὸς τοῦ λιμένος.

Ἡ νίκη τοῦ Δημητρίου ὑπῆρξεν ὅσον ἐνδέχεται ὀλοσχερής· δὲν ἀπέβαλεν εἰμὴ εἴκοσι σκάφη, ἐκυρίευσεν δὲ τεσσαράκοντα αὐτάνδρα, κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον ἐβδομήκοντα, τὰ δ' ἄλλα πάντα τοῦ Πτολεμαίου πολεμικὰ πλοῖα, πλὴν τῶν ὀκτὼ τῶν εἰς Κίτιον διασωθέντων, διεφθάρησαν καὶ πλήρη θαλάσσης κατήχθησαν εἰς τὸ παρὰ τὴν Σαλαμῖνα στρατόπεδον. Πρὸς τούτοις ἐκυριεύθησαν ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν φορτηγὰ μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ὀκτακισχιλίων σχεδὸν στρατιωτῶν. Ἀλλ' ὅποσον ὀλοσχερής ἀπέβη ἡ νίκη, ἀπεδείχθη μάλιστα ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων· διότι ἐν τῷ ἅμα παρεδόθη μὲν ὁ Μενέλαος καὶ ἅπας ὁ στόλος αὐτοῦ, ὑπετάχθησαν δὲ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τῆς Κύπρου πόλεις, ὁ δὲ Πτολεμαῖος ἐγκαταλιπὼν τὴν νῆσον ἀπέπλευσεν εἰς Αἴγυπτον. Ὁ Δημήτριος ἔθαψε μεγαλοπρεπῶς τοὺς νεκροὺς τῶν πολεμίων, ἀπέδωκεν ἄνευ λύτρων ἐκ τῶν αἰχμαλώτων πολλοὺς ἐπιφανεστάτους ἄνδρας, ἐν οἷς τὸν Μενέλαον, καὶ Λεοντίσκον τὸν τοῦ Πτολεμαίου υἱόν, κατέταξεν εἰς τὸν ἴδιον στρατὸν τοὺς λοιποὺς, συμποσομένους εἰς 16000 πεζοὺς καὶ 600 ἵππεῖς· ἀπέστειλεν εἰς τοὺς πιστοὺς αὐτοῦ Ἀθηναίους, ὧν τὰ πλοῖα τοσοῦτον συνέπραξαν εἰς τὸν ἀγῶνα, χιλίας καὶ διακοσίας πάνοπλίας καὶ ἔσπευσε πρὸ πάντων ν' ἀναγγεῖλῃ τὸ κατόρθωμα εἰς τὸν πατέρα διὰ τοῦ Μιλησίου Ἀριστοδήμου, ἐνὸς τῶν ἐπισημοτέρων αὐτοῦ αὐλικῶν. Ὁ Ἀριστόδημος ἔδραμεν ἐκ Κύπρου εἰς Συρίαν, ὅπου διέτριβεν ὁ Ἀντίγονος ἀσχολούμενος τότε περὶ τὴν κατασκευὴν νέας πόλεως παρὰ τὸν Ὀρόντην ποταμὸν, τὴν ὁποίαν ἀφ' ἑαυτοῦ Ἀντιγονίαν ὠνόμασεν. Ὁ Ἀριστόδημος φθάσας δὲν ἐπέτρεψε νὰ πλησιάσῃ τὸ κομίζον αὐτὸν πλοῖον εἰς τὴν γῆν, ἀλλ' ἀγκυροβολήσας διέταξε τὸ πλήρωμα γὰ μὲν ἄκίνητον ἐντὸς τῆς

νῆος, αὐτὸς δὲ ἔμβας εἰς τὸ ἐφόλκιον ἐξῆλθε μόνος εἰς τὴν ξηράν. Ὁ Ἀντίγονος διστέλει πρὸ ἡμερῶν ἐν ἀγωνίᾳ πολλῇ μὴ λαμβάνων παρὰ τοῦ υἱοῦ ἀγγελίαν τινά· ὅτε δ' ἔμαθε ὅτι ἀφίκετο πλοῖον ἐκ Κύπρου καὶ ὅτι ἠγκυροβόλησεν, ἡ ταραχὴ αὐτοῦ πύξῃσεν καὶ ἔπεμψεν ἀλλεπαλλήλους ἀπεσταλμένους ἵνα μάθωσι τί τρέχει. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπαντήσαντες τὸν Ἀριστόδημον ἡρώτων αὐτὸν τίνα φέρει ἀγγελίαν καὶ ἐξώρκιζον νὰ εἴπῃ ὅ,τι καὶ ἂν συμβαίῃ, ἵνα παύσῃ ἡ τοῦ γέροντος πατρὸς ἀμηχανία· ὁ δὲ εἰς οὐδένα ἀπεκρίνετο καὶ προέβαινε βράδην, σιωπηλὸς καὶ σοδάρος. Πολῖται καὶ στρατιῶται, Μακεδόνες, Ἕλληνες, Ἀσιανοὶ συνηθροίσθησαν ἐν τῷ μεταξὺ περὶ τὸν Ἀριστόδημον καὶ παρέπεμπον αὐτὸν πρὸς τὰ βασίλεια ἀποροῦντες καὶ φοβούμενοι τὰ δεινότερα, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἀντίγονος, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ κρατήσῃ ἑαυτὸν, κατήλθε μέγχι τῶν θυρῶν εἰς προὔπαντησιν τοῦ ἐρχομένου. Τελευταῖον ἐπλησίασεν ὁ Ἀριστόδημος, καὶ τότε, ἐκτείνας τὴν δεξιὰν πρὸς τὸν στρατηγόν, ἀνεβόησε μεγάλη τῇ φωνῇ· «Χαῖρε, βασιλεῦ Ἀντίγονε, νικῶμεν Πτολεμαῖον ναυμαχίᾳ, καὶ Κύπρον ἔχομεν, καὶ στρατιώτας αἰχμαλώτους μυρίους ἑξακισχιλίους ὀκτακοσίους.» Καὶ ἐπανελάθεν ἐν τῷ ἅμα τὸ πλῆθος εὐφραινόμενον· «Χαῖρε, βασιλεῦ Ἀντίγονε! Χαῖρε βασιλεῦ Δημήτριε!» Οἱ δὲ φίλοι προελθόντες ἀμέσως ἀνέδῃσαν εἰς τὸ τοῦ στρατηγοῦ μέτωπον τὸ τοῦ βασιλέως διάδημα καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν, ἀδιαλείπτως ὑπὸ τοῦ λαοῦ χαιρετιζόμενον, εἰς τὰ βασίλεια. Ἐκεῖ πρὸς τὸν Ἀριστόδημον στραφεὶς· «Καὶ σὺ νῆ Δία χαῖρε!» εἶπεν ὁ Ἀντίγονος, «οὕτω δ' ἡμᾶς βασανίσας, δίκην ὑπέξεις;» βράδιον γὰρ ἀπολήψῃ τὸ εὐαγγέλιον. Μεθ' ὃ ἔπεμψε πρὸς τὸν τροπαιοῦχον υἱὸν εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν καὶ διάδημα, προσειπὼν ἐν αὐτῇ τὸν Δημήτριον βασιλέα.

Ὁ Ἀντίγονος λοιπὸν ἐφάνετο πλησιάσας πρὸς τὸν σκοπὸν ὅν πρὸ τοσοῦτων ἐνισχυτῶν ἐπεδίωκεν. Ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Ἀθῆναις καὶ ἐν Ἀντιγονίᾳ, οἱ λαοὶ ἐχαιρέτισαν ἤδη αὐτὸν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Δημήτριον ὡς βασιλεῖς. Ὁ μᾶλλον ἐπικινδύνος τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ὁ Πτολεμαῖος, κατὰ κράτος περὶ Κύπρον ἡττηθεὶς, ἐνόμιζέ τις ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι θέλει ἀναγνωρίσει αὐτὸν

ὡς νόμιμον κύριον· οἱ δὲ ἄλλοι ἐν Εὐρώπῃ δυνάσται, ὁ Κλέσσανδρος καὶ ὁ Δυσίμαχος, δὲν ἦσαν βεβαίως ἐνάμιλλοι αὐτοῦ· ὁ δὲ Σέλευκος εἶχε μὲν ἤδη συγκροτήσει πρὸς ἀνατολὰς κράτος μέγα, ἀλλὰ δυσκόλως ἐπὶ τέλους ἤθελεν ἀνθέξει εἰς τὴν ἡνωμένην δύναμιν ἀπάσης τῆς δύσεως, ὑπὸ τῆς νέας ἀγομένην βασιλείας. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὄνειρα ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐτρέφετο ὁ Ἀντίγονος, ἀναλογιζόμενος τὰς περὶ αὐτὸν περιστάσεις· ἐλησμονεῖ δ' ἐν τούτοις, ὅτι ἦτο γέρων ὀδοηκοντούτης, καὶ ὅτι ἡ τύχη σπανίως ἐπιδαψιλεύει τὰς χάριτας αὐτῆς εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην· ἐλησμονεῖ ὅτι ἂν ἔσωζε τὴν ἐξάρετον αὐτοῦ ἐμπειρίαν, εἶχε παντάπασιν ἀποβάλλει τὴν ἄλλοτε ἀπαράμιλλον τόλμην, καρτερίαν, δραστηριότητα· ἐλησμονεῖ ὅτι ἂν εἶχεν υἱὸν νέον, φιλόδοξον, ῥιψοκίνδυνον, πολυμήχανον, ὁ υἱὸς οὗτος, ἄσωτος ὢν ἐνταύτῳ καὶ ἄστατος, εἶχεν ἅπαντα τὰ ἰδιώματα ἐκεῖνα, δι' ὧν ἀπόλλυνται μᾶλλον ἢ συμπληροῦνται καὶ παγιοῦνται τὰ ἀποκτηθέντα· ἐλησμονεῖ ἐπὶ πᾶσιν ὅτι ἐμελλε ν' ἀνταγωνισθῇ οὐχὶ πρὸς βαρβάρους, ἀλλὰ πρὸς στρατοὺς ἐξησχημένους καθ' ὃν τρόπον ἦσαν ἐξησχημένοι οἱ ἴδιοι αὐτοῦ στρατοὶ, καὶ ἀγομένους ὑπὸ στρατηγῶν ἐξεληθόντων ἀφ' ἧς καὶ αὐτὸς ἐξῆλθε σχολῆς· ὥστε ἂν δὲν ἐτυφλοῦτο ὑπὸ τῆς πρεσβυτικῆς αὐτοῦ φιλοτιμίας, ὥφειλε νὰ σκέπτηται πῶς νὰ διατηρήσῃ τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν δυναστῶν τάξιν μᾶλλον ἢ πῶς νὰ ὑπαγάγῃ ἅπαντας ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ κυριαρχίαν.

Τῶνόντι ὁ Πτολεμαῖος, κύριος ὢν χώρας πλουσίας, καλῶς κυβερνωμένης καὶ ἐντελῶς εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένης, δὲν εἶχε παντάπασιν ἀπελπισθῇ ἔνεκα τῆς περὶ Κύπρον ἥττης. Οὐδέποτε μὲν ἐφαντάσθη ὅτι δύναται νὰ κληρονομήσῃ ὁλόκληρον τὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀξίωμα, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς λαχούσης αὐτῷ χώρας ἦτο ἕτοιμος νὰ ὑπερμαχήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου, ἐπερειδόμενος ἰδίως εἰς στρατὸν πιστὸν ὅστις, ἀντὶ νὰ ταπεινωθῇ διὰ τὴν πρὸ μικροῦ ἐπελθοῦσαν ἀποτυχίαν, ἀγερῶχος ἀπ' ἐναντίας ἔσπευσε νὰ ἀνακηρύξῃ τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ βασιλέα. Διότι τοῦτο εἶναι τὸ ἀξιοσημείωτον. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καθ' ὃ ὁ Ἀντίγονος λαβὼν τὸ διάδημα, ἐθεώρει ἑαυτὸν μόνον κληρονόμον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καὶ οἱ ἄλλοι δυνάσται ἅπαντες βασιλεῖς ἑαυτοὺς ἀνεκήρυξαν, ὅτε Δυσίμαχος ἐν Θράκῃ, καὶ ὁ

Καὶ σπάρδρας ἐν Μακεδονίᾳ· διότι περ ἐνθάδε τὸ βασιλεὺς ὠνομαζομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ἔτος 336. Ὁ δὲ Ξίλευκος, πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῶν βαρβάρων βασιλεὺς ὀνομαζόμενος καὶ ἐπὶ τὸ ἀνατολικώτερον χαιρετίζόμενος, ἤρχισεν ἀπὸ τοῦδε νὰ φέρῃ τὸ διάδημα καὶ ὅταν Ἕλληνας ἢ Μακεδόνες ἀνδρας ὑπεδέχετο, καὶ νὰ ἀριθμῇ τὰ ἐτη τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν, ἐξ Αἰγυπτίου ἐπαυρρόμενος, ἀνέκτισε τὴν Βαβυλῶνα. Ἀπὸ ἐνὸς λοιπὸν βασιλείως, ἥντις βλέπομεν ἤδη βασιλεῖς, ὁ δ' Ἀντίγονος ἐντεῦθεν εἶπερ ποτὲ ἄλλοτε ἠναγκάσθη νὰ στηρίξῃ διὰ τῶν ὀπλῶν τὰς κυριαρχικάς αὐτοῦ ἀξιώσεις.

Καὶ πρῶτον ἀπέφασκε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ ὁποῦοι τὴν κατατρόπωσιν ἐθεώρει ἀπαρκήτητον, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῶν ἄλλων ἀνταγωνιστῶν. Ὅθεν διατάξετ' μεγάλας περὶ τὸν Ὀρόντην προπάρاسκευὰς καὶ μετεκάλισεν ἐκτὶ ἐκ Κόπρου τὸν Δημήτριον. Ἐν τῇ μαχαρίᾳ ἐκεῖνη νήσῳ ὁ νέος στρατηγὸς ἐφάνετο λησιμονήσας τὸν κόσμον ὅλον ἐν μέσῳ τῶν πανηγύρεων ὅσαι ἐτέλουντο εἰς τιμὴν τοῦ ἀπονειμθέντος αὐτῷ διαδεδωμένου καὶ, τὸ δευνότερον, εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς περιβοήτου ἐταίρας Λαμίας. Ταύτην τὴν Λαμίαν εἶχε συλλαβεῖ αἰχμάλωτον κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ νίκην, καὶ ὑπὲρ πάσαν ἄλλην γυναῖκα ἐλάτρευε, καὶ τοὶ πολὺν πρεσβύτεραν αὐτοῦ οὐδ' ἄν. Ἀλλ' ἄμα λάβων τὴν προσαγὴν τοῦ πατρὸς ἔδραμεν εἰς Ἀντιγονίαν, καὶ ἐπειδὴ φθάσας, περιπαθῶς, κατὰ τὸ ἔθος αὐτοῦ, ἡσπάζετο τὸν γέροντα, ὁ Ἀντίγονος εἶπε γελῶν πρὸς αὐτόν· «Μήπως νομίζεις, ὦ παῖ, ὅτι τὴν Λαμίαν καταφιλεῖς;» Δὲν ἔπαυσε δὲ καὶ ἐν Ἀντιγονίᾳ, γινόμενων τῶν παρασκευῶν, νὰ διαγῇ ἐν πότεσι καὶ ἀσωτείαις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις ἐπὶ διαφόροις προφάσεσιν ἀπέφευγε νὰ ἴδῃ τὸν πατέρα. Καὶ λέγεται ὅτι προσελθόντος ποτὲ τοῦ γέροντος πρὸς τὸν υἱὸν μετὰ πολλῆς ἡμέρας τοῦτου πότον, ἐπειδὴ ὁ Δημήτριος ἐδεδαίου ὅτι βρωμά τι ἠνώχλησεν αὐτόν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθη νὰ ἔλθῃ πρὸς τὸν πατέρα· αὐτὸ ἔμαθα, εἶπεν ὁ Ἀντίγονος, ἀλλ' εἰπέ με· θάσιόν ἦτο τὸ βρωμα ἢ χλόν;» Ἀλλοτε πάλιν ἀκούσας ὁ Ἀντίγονος ὅτι ἀσθενεῖ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὑπῆγε νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ, καὶ ἀπῆντησεν εἰς τὸν πρόδρομον καλὴν τινα νέαν ἀναχωροῦσαν· εἰσελθὼν δὲ καὶ καθήσας παρ' αὐτῇ ἤλκετο τῆς χειρὸς· Ὁ Δημήτριος τὸν

εἶπεν ὅτι ὁ πυρετός τοῦ τώρα ἐξέλιπε. «Τῷ ὄντι παιδίον, ἀπεκρίθη ὁ Ἀντίγονος, καὶ ἐμένα μὲ ἀπῆντησε πρὸ μικροῦ εἰς τὸν πρόδομον ὁ πυρετός σου ἀπερχόμενος.» Καὶ ὁμῶς αὐτὸς εἶναι ὁ Δημήτριος ὁ πρὸ μικροῦ κατατροπώσας τὸν Πτολεμαῖον εἰς μάχην ἐναγώγιον, καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν ἐκτεθεὶς εἰς τοὺς φοβερωτάτους τῶν κινδύνων!

Τελευταῖον συνεπληρώθησαν αἱ παρασκευαί, καὶ, περὶ τὰς ἀρχὰς φθινοπώρου τοῦ 306, ἐξεκίνησεν ὁ στρατός ἐκεῖνος, ἀγόμενος κατὰ ξηρὰν μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου αὐτοῦ, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου. Ἡ δύναμις ἦτις προέκειτο ἤδη νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Πτολεμαίου συνεκροτεῖτο, ἐξ 80,000 πεζῶν, 8,000 ἱππέων, 83 πολεμιστηρίων ἐλεφάντων, 150 πολεμικῶν πλοίων καὶ 100 φορηγῶν. Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἀντιγόνου ἦτο νὰ προσβάλῃ τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης· καὶ αὐτὸς μὲν ἐφθάσε σῶως διὰ τῆς ἐρήμου εἰς Πηλοῦσιον, παρὰ τὰς ἀνατολικὰς τοῦ Νείλου ἐκβολὰς, κατὰ μῆνα νοέμβριον, ὁ δὲ Δημήτριος, μετὰ τοῦ στόλου, ὑπέστη κατὰ τὸν μεταξὺ Γάζης καὶ Πηλουσίου πλοῦν, τρικυμίζον δεινὴν καὶ πολυήμερον, καθ' ἣν ἀπέβαλεν οὐκ ὀλίγα σκάφη, κινδυνεύσας αὐτὸς τὸν ἑσχατὸν τῶν κινδύνων. Ἀφοῦ δὲ συνῆλθον πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ περὶ Πηλοῦσιον αἱ δύο δυνάμεις, ἐπεχείρησαν νὰ διαβῶσι τὸν ἀνατολικὸν τοῦ Νείλου βραχίονα καὶ συγχρόνως νὰ ἐπέλθωσιν ἀπὸ θαλάσσης. Ἀλλ' ὁ Πτολεμαῖος εἶχεν ἐγκαίρως ὀχυρώσει ἀσφαλῶς τὴν τε παραλίαν ἅπασαν καὶ τὴν τοῦ ποταμοῦ ὀχθὴν, ὥστε αἱ ἐπιθέσεις, εἰ καὶ ἐπιμόνως καὶ γενναίως γενόμεναι, ἀπέτυχον πανταχόθεν, ὁ δ' Ἀντίγονος, θεωρῶν τὸν χρόνον παρερχόμενον, καὶ τὰς τροπὰς ἐλλειπούσας, καὶ τὸν στρατὸν ἀθυμοῦντα, ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ καταπαύσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν πόλεμον καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Συρίαν. Ἡ ἀποτυχία αὕτη ἰσοδυναμοῦσα πρὸς ἥτταν ὀλοσχερῇ, ἤρchiσε ν' ἀποδεικνύῃ τὴν ματαιότητα τῶν κυριαρχικῶν τοῦ δυνάστου τῆς Ἀσίας ὀνείρων· καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅση ὁ Ἀντίγονος δὲν ἐφάνη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος Ἀντίγονος, ὁ τοῦ Εὐμένους στρατηγικὸς, τολμηρὸς καὶ ἐπιμόνος ἀντίπαλος. Τὰ Δέλτα τοῦ Νείλου ἦτο ὁμολογουμένως τὸ μᾶλλον δυσπρόσιτον τῆς Αἰγύπτου μέρος. Διατὶ λοιπὸν ὁ Ἀντίγονος νὰ θελήσῃ διὰ τούτου καὶ μόνου νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν χώραν τοῦ πολεμίου; Τοιαύτας ἔχων δυνάμεις, ἡδύνατο, ἀπὸ τοῦ Πηλουσίου ὁρμώμενος, καὶ προσβάλλῃ

ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν Μίεμιν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀναγκάσας δὲ οὕτω τὸν Πτολεμαῖον νὰ διαιρέσῃ μὲν τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, νὰ δράμῃ δὲ εἰς βοήθειαν τῶν πρωτευουσῶν τοῦ κράτους, νὰ ἐξασθενήσῃ δὲ τὴν τοῦ Δέλτα ἄμυναν, ὁ Ἀντίγονος πιθανώτατα ἤθελε κατορθώσει ἐπὶ τέλους νὰ διαπεράσῃ τὸν ἀνατολικὸν τοῦ Πείλου βραχίονα. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀπετύγχανε πάλιν, διὰ τί νὰ ὀπισθοδρομήσῃ διὰ μιᾶς εἰς Συρίαν ὡς ἂν κατὰ κράτος ἡττηθείς; Διατὶ νὰ μὴ παραμείνῃ τοῦλάχιστον παρὰ τὸ Πηλούσιον, ὅπου, θαλασσοκρατῶν, ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἀφθόνους τροφάς, νὰ προσλάβῃ νέας ἐπικουρίας, νὰ περιμείνῃ ἀσφαλῶς τὸ ἔκρ καὶ τὴν ἐλάττωσιν τῶν τοῦ ποταμοῦ ὑδάτων, ἵνα ἐπαναλάβῃ ἐπιτυχέστερον τὸν ἀγῶνα; Ἐνὶ λόγῳ ἔπραξεν ὅ,τι χερίστον ἡδύνατο νὰ πράξῃ καὶ διὰ τῆς ἐσπευσμένης ὑποχωρήσεως αὐτοῦ οὐ μόνον τὸ ὅλον ἐπιχειρήμα ἐματαιώσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπόληψιν τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς, ἣν διὰ τοσοῦτων ἀγώνων ἐκτίσαστο, ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἀπώλεσεν.

Αἰφνης δὲ, περὶ τὰ μέσα τοῦ 303, βλέπομεν αὐτὸν ἐπιτιθεμένον κατὰ τῆς Ῥόδου. Τί τὸ προκαλέσαν τὸν νέον τοῦτον ἀγῶνα, ἄδηλον. Βεβαίως, ἐπειδὴ ὁ Ἀντίγονος ἦτο ἤδη κύριος τῆς Κύπρου, ἂν ἐπετύγχανε νὰ δεσπόσῃ καὶ τῆς Ῥόδου, ἤθελε καθ' ὅλοκληρίαν θαλασσοκρατήσῃ καὶ ἡδύνατο οὕτως νὰ ἐπιφέρῃ μὲν πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ ἐξαγωγικὸν τῆς Αἰγύπτου ἐμπόριον, νὰ ἐπιτεθῇ δὲ κατ' αὐτῆς δι' ἀκαταμαχίτου ναυτικῆς δυνάμεως. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι ὁ κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἀγὼν σφόδρα ἐντεῦθεν περιπλέκετο δι' ἑτέρου, παρεμπύπτοντος, δεινοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκβάσιν ἀδήλου ἀγῶνος, εἶχε καὶ ἀπαίσιόν τι τὸ ἐπιχειρήμα τοῦτο κατὰ πόλεως οὐδετέρας καὶ ἐμπορικῆς τοσοῦτῃ μᾶλλον ἀπαίσιον ὅσῳ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἡ πόλις αὕτη ἔπραξεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα ἐξευμενίσῃ τὸν ἀγέρωχον ἐκείνον δυνάστην.

Ἡ τῶν Ῥοδίων πολιτεία εἶχεν ἀκμάσει πολὺ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τῶν πολέμων οὓς πρὸς ἀλλήλους διεξήγαγον οἱ διάδοχοι. Πᾶσα σχεδὸν ἡ μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας ἐμπορία συνεκεντρώθη εἰς τὴν νῆσον ταύτην. Οἱ Ῥόδιοι ἦσαν ἐπιτηδεδιότατοι ναυτικοί, διὰ δὲ τοῦ σώφρονος καὶ φιλοπόμου πνεύματος αὐτῶν, τῆς φιλοπονίας, τῶν συνετῶν πολι-

τικῶν θεσμιῶν, καὶ τῶν ἀρίστων ἐμπορικῶν καὶ ναυτικῶν νόμων, ἀπέβησαν ὁμογενοὶ καθ' ἅπαντα τὸν γνωστὸν ἐμπορικὸν κόσμον, ὃν καὶ κατὰ τοῦτο εὐηργέτουں, ὅτι ἐπαμύμως καὶ ἐπιτυχῶς κατεδίωκον τὴν μαστιζοῦσαν τὰς θαλάσσας ἐκείνας πειρατείαν. Ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ἡ νῆσος αὐτῶν εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ μακεδονικῆς φρουρᾶς· ἐκείνου δὲ ὀκνόντος, οἱ Ῥόδιοι ἐξέβαλον τὴν φρουρὰν παύσῃ καὶ διετέλεσαν αὐτόνομοι, ἐπεριδόμενοι ἐπὶ ναυτικῆς δυνάμεως ἄξιολόγου, καὶ ὠφελούμενοι ὑπὸ τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας τῶν δυναστῶν. Τὸ πολίτευμα αὐτῶν ἦτο εὐρυθμός τις καὶ μετρία ἀριστοκρατί· διὰ δὲ τὴν σύνεσιν τοῦ πολιτεύματος τούτου καὶ τὴν ἐν τῷ μέτῳ τοῦ γενικοῦ ταράχου οὐδετερότητα, τοσοῦτον ἠύδοκίμησαν ὥστε πολλοὶ ξένοι ἔμποροι καὶ κεφαλαιοῦχοι κατέφυγον εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν, εἴτε ἵνα ἐν ἀσφαλείᾳ αὐξήσωσι τοὺς πόρους, εἴτε ἵνα ἐν ἡσυχίᾳ ἀναλώσωσι τὴν περιουσίαν αὐτῶν. Καὶ ἐπεξίηται μὲν ἕκαστος τῶν δυναστῶν τῇ πρὸς τοὺς Ῥοδίουις οἰκειότητι, παρέχων αὐτοῖς δῶρα καὶ ἄλλα πολυειδῆ πλεονεκτήματα, ἀλλ' αὐτοὶ, πρὸς πάντας φιλικῶς διακείμενοι, ἀπέφρευγον ἐπιμελῶς πᾶν εἶδος συμμαχίας δυναμένης νὰ περιπλέξῃ αὐτοὺς εἰς πολέμους. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀπέκλινον ὁπωςοῦν πρὸς τὸ τοῦ Πτολεμαίου μέρος, διότι μετὰ τῆς Αἰγύπτου ἰδίως διεξῆγον τὰς κυριωτέρας αὐτῶν συναλλαγάς. Τὰ ἐμπορεύματα τῆς μεσημβρίας, τὰ ὅποια ἀπὸ τῆς μεταξὺ Σαλεύκου καὶ Ἀντιγόνου ῥήξεως, δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ διέρχωνται διὰ τῆς Ἀσίας, κατέπλεον ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν εἰς Ῥόδον, ἵνα μεταβιβάσθωσιν ἐντεῦθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς ἄλλας δοτικὰς πόλεις· αἱ δὲ τελωνιακαὶ εἰσπράξεις τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἐμπορίου ἀπετέλουν τὴν μεγαλητέραν τῆς πολιτείας πρόσοδον. Τοιαύτη ἦτο ἡ νῆσος ἣν ὁ Ἀντίγονος ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ 305, ἀπαιτήσας νὰ παύσῃ πᾶσαν μετὰ τῆς Αἰγύπτου ἐμπορίαν.

Οἱ Ῥόδιοι ἠγωνίσθησαν ν' ἀποτρέψωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐπικειμένην τοῦ πολέμου συμφορὰν, ψήρσαντες εἰς τὸν Ἀντίγονον καὶ εἰς τὸν Δημήτριον ἀνδριάντας καὶ ἄλλας τιμὰς καὶ παρακαλέσαντες νὰ μὴ ἀνγκασθῶσι, παρὰ τὰς συνθήκας, εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Αἰγύπτου, πρὸς κοινὴν ζημίαν ὅλου τοῦ ἐμπορικοῦ κόσ-

σμου. Ἀλλ' ἡ αἰτήσις αὐτῶν ἀπεκροσθε καὶ ὁ Δημήτριος, εἰς ἃ ὁ πατήρ ἐπέτρεψε τὸν ἀγῶνα τεύτον, κατέπλευσεν εἰς τὸ μεταξὺ τῆς Ῥόδου καὶ τῆς στερεῆς στενῶν, μετὰ δυνάμεως φοβερᾶς, σιγη-
καμένης ἐκ πλοίων πολεμικῶν πεντὸς μεγέθους 200, φορτηγῶν δὲ 170, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκομίζοντο ἄνδρες περὶ τοῦς 40,000, καὶ πάντων τῶν πρὸς πολιορκίαν χρησίμων μεγάλῃ παρασκευῇ. Ἐπὶ τῶν δὲ ταύτων συνηκολούθουν καὶ 4000 περίπου ἰδιωτικὰ πλοῖα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ὤρμηθωσιν ἀπὸ τῆς πλουσίας λείας ἢ ἐπηγγέλλετο ἡ ἐμπόρησις τῆς τῶν Ῥοδίων χώρας. Τότε οἱ Ῥόδιοι, καταπλαγέντες, ἀπαρίσταν νὰ ἐνδύωσιν εἰς τὴν ἀπαί-
τησιν τοῦ Δημητρίου καὶ διεμήνυσαν ὅτι θέλωσι συμπολεμήσει κατὰ τοῦ Πτολεμαίου. Ἀλλ' ὁ Δημήτριος, μὴ ἀρκούμενος ἥδη εἰς ταῦτα, προσεπτήθησεν ἑκατὸν ὀκτῶς τοῦς ἐπιφανεστάτους καὶ τὴν εἰς τοὺς λιμένας τῆς νήσου εἰσθὼν τοῦ στόλου αὐτοῦ. Τὴν νέαν τακτικὴν ἀπαίτησιν ὑπέλαβον οἱ Ῥόδιοι ὡς ἐπιβουλὴν κατὰ τῆς πύ-
λωνος αὐτῶν καὶ, θαυρήσαντες ἐπὶ τῶν προτεμνόμενων, ν' ἀναλά-
βωσι πάντα κίνδυνον ἢ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτήν, παρεσκευάσθη-
σαν εἰς πόλεμον. Ἀριθμηθέντες εὐρέθησαν 6000 πολῖται καὶ 4000 ξένος ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα. Ἐπεμψαν δὲ πρέσβεις πρὸς Πτο-
λεμαῖον, Κάσσανδρον, Δυσίμαχον, αἰτοῦντες καὶ παρὰ τούτων ὅ,τι
τάχιστα συνδρομήν.

Ἐν ταύταις ὁ Δημήτριος ἀποβιβάσθαι πρὸς βορρᾶν τῆς πόλεως, ἤρχισεν τὰ πολιορκητικὰ αὐτοῦ ἔργα, διὰ τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης περὶ τὸ εἶδος τοῦτο τέχνης, ἥτις ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπέβη ἀπαράμυλλος. Ἡ πόλις τῆς Ῥόδου, κτισθεῖσα ἐπὶ τοῦ πελοπον-
νησιακοῦ πολέμου, ἦτο μία τῶν ὠραιωτέρων καὶ κανονικώτερον ἐρ-
ρυθμοποιημένων ἐλληνικῶν πόλεων. Εἶχε δὲ σχῆμα ὡσεὶ δῆς, τοῦ
ὁποίου τὴν μὲν μίαν κορυφὴν ἀπετέλει ἡ ἀρόπολις, τὴν δὲ ἄλλην ὁ
μέγας λιμὴν ὀπισθεν τοῦ λιμένος τούτου, ὑπῆρχεν, εἰσέχων ἐν-
τὸς τῆς πόλεως, ἄλλος μικρότερος πολεμικὸς λιμὴν, εἰς ὃν εἰσέρ-
χεσθε ἀπὸ τοῦ μεγάλου διὰ στομίου στενοῦ. Ἀπὸς ὁ μέγας λι-
μὴν ἦτο περιέκλειος ὑπὸ χύμαπος ἢ κρηπίδος, ἅπασα δὲ ἡ πό-
λις ὑπὸ τείχους ἰσχυροῦ, ἔχοντας πύργους πολλούς, περιφράσσοντος
δὲ καὶ τῶν μέγαν λιμένα. Πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημέριον τῆς
πόλεως ὑπῆρχον προέστιας, τὰ ὅποια οἱ Ῥόδιοι ἵνα γινώσκον

σαν, δι' ἑλλειψιν ἀποχρώσεως δυνάμεως, νὰ παρχωρήσωσιν εἰς τὸν πολέμιον. Τὰ προάστεια εἶχον ἰδίους λιμένας, ὁ δὲ πρὸς βορρᾶν λιμὴν κατελήρθη ὑπὸ τῆς ναυτικῆς τοῦ Δημητρίου δυνάμεως. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ κυριεύσῃ πρὸ πάντων τὸν μέγαν λιμένα τῆς πόλεως, τὸ μὲν ἵνα διακόψῃ πᾶσαν αὐτῆς κοινωνίαν μετὰ τῆς θαλάσσης, τὸ δὲ διότι τὰ τείχη ἐφαίνοντο ὀλιγώτερον ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου δυσπρόσβατα. Ἐπὶ τούτῳ ἤρχισε νὰ κατεσκευάζῃ δύο χελώνας ἦτοι, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν, δύο προφυλακτικὰς τῶν ἐπιτιθεμένων μηχανὰς, φερομένας ἀμφοτέρας ἐπὶ δύο πλοίων φορτηγῶν κατεζευγμένων· ἐκ τῶν χελωνῶν τούτων ἡ μὲν ἐμελλε νὰ προφυλάττῃ κατὰ τῆς ὀριζοντείου βολῆς τῶν καταπελτῶν, ἡ δὲ κατὰ τῆς τοξοειδοῦς τῶν πετροβόλων. Συγχρόνως ἐπεχείρησε τὴν κατασκευὴν δύο μὲν πύργων τεραστείων, ὧν ἑκάτερος ἐστηρίζετο ἐπὶ δύο συνημμένων πλοίων καὶ ὑπερείχε κατὰ τὸ ὕψος τῶν ἐπὶ τοῦ λιμένος πύργων· πλωτοῦ δὲ περιχαρκαώματος ἔχοντος τετραπόδους τὸ μῆκος πασσάλους, ἵνα προσπλέον διακωλύῃ τοὺς πολεμίους ἀπὸ τοῦ νὰ προσβάλλωσι τὰ φέροντα τὰς μηχανὰς πλοῖα. Ἐνὸς δὲ νὰ ἐτοιμασθῶσι ταῦτα, συνήγαγε πλείους λέμβους, καὶ καταπράξας αὐτὰς ἀνωθεν καὶ ἐκ πλαγίου, ἐνέθετο ἐντὸς ἐλαφροῦς καταπέλτας τοὺς μέχρι 1,000 βημάτων βάλλοντας, ἔτι δὲ τοὺς ἀναγκαίους περὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἀνδρας καὶ Κρήτας τοξότας· καὶ προσαγαγὼν τὰς λέμβους ταύτας πρὸς τὴν κρηπίδα τοῦ λιμένος, ἐντὸς βέλους, ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ ἐπιτυχέστατα τοὺς Ῥοδίους ὅσοι ἠτχολοῦντο ν' ἀνυψώσωσι τὰ περὶ τὸν λιμένα τείχη.

Δὲν ἔμενον δὲ καὶ οἱ Ῥόδιοι ἄπρακτοι, ἀλλὰ δύο μὲν ἔστησαν μηχανὰς ἐπὶ τῆς κρηπίδος, τρεῖς δὲ ἐπὶ φορτηγῶν πλοίων, πλησίον τῆς εἰσόδου τοῦ μικροῦ λιμένος· ἐντὸς δὲ ἔθηκαν πλῆθος καταπελτῶν καὶ πετροβόλων παντὸς μεγέθους, ἵνα, ἐάν τε ἀποδιδάξωσιν οἱ πολέμιοι πρὸς τὴν κρηπίδα στρατιώτας, ἐάν τε τὰς μηχανὰς προσάγωσιν, ἐμποδίζωσι τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν· ἐνέβαλον δὲ καὶ ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐν τῷ λιμένι πλοίων μεγάλας βελῶν προμηθείας, ἵνα ἔχωσι προχείρους αὐτὰς πρὸς χρῆσιν τῶν μηχανῶν. Τοιαῦτα ἐγένοντο αἱ πρῶται ἐκατέρωθεν παρασκευαί. Καὶ τότε ὁ Δημήτριος ἐπιχειρήσας νὰ προσαγάγῃ τὰς μηχανὰς αὐτοῦ εἰς τὸν

Λιμένα, διεκωλύθη ὑπὸ γενομένου κλύδωνος τῆς θαλάσσης μεγάλου. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ἐπανελθούσης τῆς εὐδίας, εἰσέπλευσε διὰ νυκτὸς ἀπαρτήρητος καὶ καταλαβὼν τὴν ἀκρὰν τῆς κρηπίδος τοῦ μεγάλου λιμένος, περιεχαράκωσεν εὐθὺς τὸν τόπον, ἐξησφάλισεν αὐτὸν διὰ πετρῶν καὶ ξύλων καὶ ἐξεβίβασεν ἐνταῦθα στρατιώτας 400 καὶ πλῆθος παντοδαπῶν βελῶν. Ἐπειτα δὲ, ἡμέρας γενομένης, ὤρετοί μενος ἀπὸ τοῦ ὄχυροῦ τούτου σταθμοῦ, ὅστις δὲν ἀπέχει τῶν τειχῶν τοῦ μέρους ἐκείνου εἰμὴ 250 βήματα, εἰσήγαγε τὰς μηχανὰς εἰς τὸν λιμένα μετὰ σάλπιγγος καὶ κραυγῆς· καὶ διὰ μὲν τῶν ελαφροτέρων καταπελτῶν ἐμπύδιζε τοὺς ἐργαζομένους τὸ παρὰ τὸν λιμένα τεῖχος, διὰ δὲ τῶν μεγάλων πετροβόλων εὐστόχως προσέβαλλε τὰς τε μηχανὰς τῶν πολεμίων καὶ τὸ παρὰ τὴν κρηπίδα τεῖχος, ἀσθενὲς ὑπάρχον, ὡς προεῖρηται, καὶ ταπεινόν. Ἀμυνομένων δὲ καὶ τῶν ἐκ τῆς πόλεως ἐντόνων, διετέλεσαν καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀμφοτέρωι οἱ ἀντίπαλοι πολλὰ καὶ γενναῖα δρῶντες καὶ πάσχοντες, μέχρις οὗ, ἐπελθούσης τῆς νυκτὸς, ὁ Δημήτριος ἐφρύμολυκε τὰς μηχανὰς αὐτοῦ ἕξω βέλους. Καὶ ἐπεχειρήσαν μὲν οἱ Ῥόδιοι, πληρώσαντες ἀκάτια ὕλης ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, καὶ πῦρ ἐνθήμενοι, νὰ προσπλεύσωσιν εἰς τὰς μηχανὰς τῶν πολεμίων καὶ νὰ καύσωσιν αὐτάς, ἀλλ' ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τοῦ πλωτοῦ περιχαράκωματος καὶ τῶν βελῶν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοδρομήσωσι· τὰ ὀλίγα ἀκάτια εἰς ὅσα κατωρθώθη νὰ σθεσθῇ τὸ πῦρ ἐπανήλθον ὥς, τὰ δὲ πλεῖστα κατεκάησαν καὶ τὰ πληρώματα αὐτῶν μετὰ κόπου κολυμβῶντα διεσώθησαν. Ὁ Δημήτριος ἐπανάλαβε τὰς ἀκολουθοῦσας ἡμέρας τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἐφοδὸν καθ' ὁμοίον τοῦ προεκτεθέντος τρόπον, παρεκτὸς ὅτι διέταξε καὶ ἀπὸ ξηρᾶς γενικὴν προσβολήν, ἵνα διὰ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τούτων φέρῃ εἰς πλείονα ἀγωνίαν τοὺς Ῥόδιους.

Τοιοῦτοτρόπως δ' ἐξακολουθήσας τὴν πολιορκίαν ἐπὶ ἡμέρας ὀκτὼ, συνέντησε μὲν τὰς μηχανὰς τὰς ἐπὶ τῆς κρηπίδος διὰ τῶν πετροβόλων, διέσεισε δὲ τοὺς τε πύργους καὶ τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πύργων μέρος τοῦ τείχους, καὶ κατέλαβε μάλιστα μέρος τοῦ παρὰ τὸν λιμένα τείχους. Ἀλλὰ τότε συστραφέντες οἱ Ῥόδιοι πάσῃ δυνάμει, ἀνάγκασαν τοὺς ἐπιτεθέντας νὰ ὀπισθοδρομήσωσι καὶ ἐνέπρησαν τὰ σκάφη τὰ κομίσαντα τοὺς ἐπιτεθέντας στρατιώτας. Οἱ

περὶ τὸν Δημήτριον ὅμως διὰ νέων σκαφῶν ἐπὶ μάλλον καὶ με-
 λον ἐπιπλέοντες, προσέφερον κλίμακας εἰς τὰ τείχη καὶ βριαύτα-
 ρον ἐνέκριντο, γινομένης συγχρόνως καὶ ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἐφόδου ὥστε
 ἐφ' ἱκανὸν ἐξηκολούθησε μάχη ἐναγώνιος καθ' ἣν οἱ μὲν ἐξωθεν
 ἀναβαίνοντες ἐπὶ τὰ τείχη ἐπρὸςπάθουν ἐκ παντὸς τρόπου, νὰ κη-
 ριεύσωσιν αὐτῶν, οἱ δ' ἐκ τῆς πόλεως, ἀθρόως παραβοηθοῦντες, ἀ-
 πέκρουν τοὺς ἐφαρμῶντας. Τελευταῖον κατίσχυσαν οἱ Ῥόδιοι, καὶ
 οἱ μὲν τῶν προαναδράντων ἔπεσον, οἱ δὲ κατατραυματισθέντες ἤ-
 χμαλωτεύθησαν, ἐν οἷς ἦσαν τινες καὶ τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγε-
 μόνων. Οὕτω λοιπὸν ἀπέτυχεν ἡ πρώτη φοδερὰ ἐφόδος· καὶ ὁ μὲν
 Δημήτριος ἀπεκόμισε τὰς μηχανὰς εἰς τὸν ἴδιον λιμένα ἵνα ἐπισ-
 κηυάσῃ τὰς ζημίας ὅσας ὑπέστησαν αὐταὶ τε καὶ τὰ πλοῖα αὐτοῦ,
 οἱ δὲ Ῥόδιοι τοὺς μὲν τελευτήσαντας τῶν πολιτῶν ἐθάψαν, τὰ δὲ
 ὄπλα τῶν πολεμίων καὶ τὰ ἀχροστόλια ἀνέθηκαν εἰς τοὺς θεοὺς.
 ἡκολούθησαν δὲ καὶ εἰς τὴν ἀνακοδόμειαν τῶν πεπτωκότων τειχῶν.

Μετὰ ἑπτὰ ἡμέρας, ἐπέπλευσε πάλιν ὁ Δημήτριος εἰς τὸν μέ-
 γαν λιμένα καὶ προχωρήσας ἐντὸς βέλους ἐξέπεμψε μὲν τὰ πυρ-
 ρολικά αὐτοῦ πρὸς τὸν μικρὸν λιμένα κατὰ τῶν πλοίων τῶν Ῥο-
 δίων, διέτριψε δὲ διὰ τῶν πετρεθόλων τὰ τείχη, διὰ δὲ τῶν κα-
 ταπελτῶν κατετραυμάτιζε τοὺς μάλλον ἐκτεθειμένους ἐκ τῶν ὑ-
 περμέχων τοῦ τείχους. Ἡ νέα λοιπὸν ἐφόδος ὑπῆρχεν οὐδὲν ἥτ-
 τον τῆς πρώτης καταπληκτικῆς. Οἱ Ῥόδιοι καύκληροι ἐπέτυχον
 νὰ σκόψωσι τὰ πυρφόρα· οἱ δὲ πρυτάνεις, θεωροῦντες κινδυνεύουσαν
 τὴν λιμένα, παρεκέλευσαν τοὺς ἀρίστους τῶν πολιτῶν νὰ ὑπαμεί-
 νωσι τὸν ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας κίνδυνον. Καὶ προθύμως πολ-
 λῶν ὑπακουόντων, τρεῖς ναῦς τὰς κρατίστας ἐπλήρωσαν ἐπιλεκτῶν
 ἀνδρῶν, εἰς οὓς παρήγγειλαν νὰ βυθίωσι διὰ τῶν ἐμβόλων τὰ
 πλοῖα τὰ κομίζοντα τὰς μηχανὰς τῶν πολεμίων. Οὕτω λοιπὸν
 γενναίως ὀρμήσαντες, καὶ περ πολλῶν ἐπ' αὐτοὺς καταφερομένων
 βελῶν, πρῶτον μὲν διέσπασαν τὸ πασσαλωτὸν περιχαράκημα, ὃ-
 πετα δὲ δόντες πολλὰς ἐμβολὰς εἰς τὰ πλοῖα, καὶ πληρώσαντες
 αὐτὰ θαλάσσης, κατέβαλον δύο τῶν μηχανῶν. Μὴ ἀρκεσθέντες ὁ-
 μως εἰς τοῦτο, ἐξηκολούθησαν θρασύτερον τοῦ προκλήοντος ἐπιτι-
 θέμενοι καὶ κατὰ τῆς τρίτης μηχανᾶς, ἥτις ἐν τῷ μεταξύ εἶχε
 βυθολαβῆναι πρὸς τὰ ὀπίσσω. Τότε ἐχύθησαν ἐπ' αὐτοὺς πολλὰ καὶ

μεγάλοι νέες και ἠχμαλωτεύθησαν ὅτε ναύαρχος τῶν Ῥόδιων Ἐξήκαστος, καὶ ὁ τριτάρχος καὶ τινες ἄλλοι τραυματισθέντες, ἐγένετο δ' ὑποχείριος μίᾳ τῶν νεῶν, καὶ μόλις διέφυγον τὸν κίνδυνον αἱ ἄλλαι δύο.

Ἐντὺς μικροῦ ὁ Δημήτριος, ἀντὶ τῶν καταβληθεισῶν μηχανῶν, κατεσκευάσαν ἄλλην τριπλάσιαν κατὰ τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος, καὶ προσήγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν λιμένα· ἀλλὰ πάλιν, καταιγὶς νατίου ἀνέμου πνεύσασα αἰφνιδίως κατέβαλεν αὐτήν τε καὶ τὰ φέροντα στήν πλοῖα· ἐξ οὗ ὠφελούμενοι οἱ Ῥόδιοι ἠνοῖξαν μίαν τῶν πυλῶν τοῦ τείχους καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ ἀπασπάσματος τὰ ὅποιον, ὡς προείπομεν, εἶχε καταλάβει τὴν ἀκρὰν τῆς κρηπίδος τοῦ μεγάλου λιμένος. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Δημήτριος, διὰ τὴν τρικυμίαν, οὐδεμίαν ἰδύνατο νὰ δώσῃ βρῆθειαν, οἱ δὲ Ῥόδιοι διὰ νέων δυνάμεων ἀδιαλείπτως ἐπετίθεντο, ἠναγκάσθησαν οἱ τοῦ βασιλέως νὰ ἀποθέσωσι τὰ ὅπλα καὶ νὰ παραδώσωσιν ἐαυτοὺς ὄντες σχεδὸν 400.

Τὰ κατὰ τὸν Δημήτριον ἀπέβαινον οὕτως δεινότατα· διότι ἐνῷ ἀπέβαλε τὸ παρὰ τὴν κρηπίδα ὀχύρωμα, οἱ Ῥόδιοι ἔλαβον ἱκανοὺς ἐπικυρούρας, παρὰ μὲν Κνωστίων 150 ἀνδρας, παρὰ δὲ Πτολεμαίου πλείονας τῶν 500· τὸ δὲ πάντων χεῖριστον, διὰ τὴν ἀρξαμένην ἤδη χειμερινὴν ὥραν τοῦ ἔτους, ἠναγκάζετο νὰ παύσῃ καὶ ἀπὸ τοῦ λιμένος ἐπίθεσιν, δι' ἧς καὶ μόνως ἰδύνατο ν' ἀποκλείσῃ πανταχόθεν τὴν πόλιν. Ἀλλὰ πολυμήχανος καὶ φιλότιμος ὦν ἀπεφάτισε νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ἔργον, ἐξακολουθῶν τὴν πολιορκίαν, ἰδίως ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἐπὶ τούτῳ κατεσκεύασε νέαν Ἑλέπολιν, ἱκανῶς μεγαλῆτέραν ἐκείνης, ἣν μετεχειρίσθη κατὰ τῆς Σαλαμίνος. Τὴν πυργοειδῆς τοῦτο οἰκοδόμημα, ἔχον ὕψος ἑκατὸν περίπου πηχῶν, ἐγείρετο ἐπὶ βάσεως τετραγώνου, ἥ ἐκάστη πλευρὰ ἦτο πηχῶν σχεδὸν πενήκοντα. Ἐκ τῶν πλευρῶν ταύτων αἱ τρεῖς ἦσαν προφυλαγμέναι ἀπὸ τοῦ πυρὸς δι' ἑρχυρῶν, σιδηρῶν λεπίδων· τὸ δὲ πρόσωπον εἶχε τὰς θυρίδας τὰς ἐπιτηδείας πρὸς τὰς ιδιότητας τῶν βελῶν ὅσα ἐμελλον, ἐκείθεν ν' ἀφίενται. Αἱ θυρίδες αὗται εἶχον καλύμματα δερμάτινα καὶ πλήρως ἐρίων, τὰ ὅποια, διὰ μηχανῆς ἀνασπώμενα, προσφύλαττον κατὰ τῶν πολέμιων βελῶν, τοὺς περὶ τὴν ἄρεσιν τῶν βελῶν ἀσχολουμένους. Τὸ ὅλον κατασκευάσμα ἦτο ὀρθόστεγον, καὶ ἐκάστη τῶν ἀκρῶν εἶχε δύο κλίμακας πλατείαις

ὧν ἡ μία ἐχρησίμευε πρὸς τὴν ἀνάβασιν τῶν χρησίμων, ἡ δὲ πρὸς τὴν κατάβασιν, ἵνα τὸ πᾶν ὑπηρετῇται χωρὶς θορύβου. Ἐστηρίζετο δὲ τὸ οἰκοδόμημα ἐπὶ ὀκτὼ στερεῶν καὶ μεγάλων τροχῶν, τῶν ὁποίων αἱ ἀψίδες εἶχον δύο πηχῶν πᾶχος καὶ ἦσαν σεσιδηρωμέναι δι' ἰσχυρῶν λεπίδων καὶ ἐν γένει πᾶσα μηχανὴ ἦτο τοιουτοτρόπως διεσκευασμένη, ὥστε εὐχερῶς νὰ δύναται πανταχόθεν νὰ κινῇται· τρισχίλιοι δὲ καὶ τετρακόσιοι ῥωμαλεώτατοι ἄνδρες ἀπετέλουν τὴν φρουρὰν αὐτῆς, ἄλλοι μὲν ἐντὸς ἀγωνιζόμενοι, ἄλλοι δὲ εἰς τὰ ὀπίσθια παριστάμενοι ἵνα διὰ τοῦ ὀθισμού μετακινῶσιν αὐτήν. Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς τὴν Ἑλέπολιν ταύτην ὁ Δημήτριος, ἀλλὰ καὶ στοάς κεκαλυμμένας, καὶ χελώνας κατεσκευάσεν, ἵνα ἀσφαλῶς κομίζωνται μὲν οἱ κριοὶ, ἐργάζωνται δὲ ἐν γένει οἱ ἐργάται. Τὰ πληρώματα τῶν πλοίων ἡσυχλήθησαν εἰς τὸ νὰ ἐξομαλίσωσι τὸν διὰ τὰς μηχανὰς ἐκείνας ἀνγκαιὸν τόπον, ἔχοντα πλάτος 4,200 βημάτων, διὸ ἡ κυρία προσβολὴ ἠδύνατο νὰ γίνῃ κατὰ ἐπτὰ πύργων καὶ κατὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ αὐτῶν ὑφουμένου τείχους.

Οἱ Ῥόδιοι ἐξεπλάγησαν ἰδόντες ἐγειρόμενα τὰ κολοσσαῖα ταῦτα ἔργα, ἀλλὰ δὲν ἠθύμηναν. Καὶ ἀφ' ἐνὸς μὲν, φοβούμενοι μήπως τὸ μέρος τοῦ τείχους κατὰ τοῦ ὁποίου ἰδίως ἡτοιμάζοντο αἱ φοβεραὶ ἐκεῖναι μηχαναί, ἐπὶ τέλους καταπέσῃ, κατεσκευάσαν ἐντὸς αὐτοῦ ἕτερον παράλληλον τεῖχος· ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξέπεμψαν ἐνέει τῶν πολεμικῶν αὐτῶν πλοίων εἰς τὴν πέριξ θάλασσαν δι' ὧν ἐκυρίευσαν καὶ κατέστρεψαν πολλὰ τῶν τοῦ Δημητρίου πλοίων, κομίζοντα εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ βασιλέως τροφάς, πολεμικάδια ἢ ἄλλας προμηθείας. Ἐπλεονέκτησαν δὲ καὶ ἄλλως οἱ Ῥόδιοι· διότι ὑπορύξαντος τοῦ Δημητρίου τὸ τεῖχος διὰ τῶν μεταλλέων, δηλαδὴ τῶν ὑπονομευτῶν, ξμαθόν τοῦτο οἱ πολιορκούμενοι ἐξ αὐτομόλου τινός, ἔσπευσαν καὶ αὐτοὶ νὰ ὀρύξωσιν ἀντίθετον ὑπόνομον καὶ ἀπαντήσαντες ὑπὸ γῆν τοὺς ἐναντίους διεκώλυσαν αὐτοὺς τῆς πρὸς τὰ πρόσω πορείας· συλλαβόντες μάλιστα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἕνα τῶν ἐπισημοτέρων στρατηγῶν καὶ φίλων τοῦ Δημητρίου, τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρον. Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἡσυχολοῦντο οἱ ἀντίπαλοι μέχρι τῆς συμπληρώσεως τῶν παρασκευῶν τοῦ Δημητρίου καὶ ἐν τῷ μεταξύ δὲν ἔπαυον δίδοντας ἀμοibaίως δειγμάτων εὐγενείας αἰσθημάτων καὶ μεγαλοφροσύ-

νης δι' ἃ ὁ πόλεμος οὗτος κατέστη οὐδὲν ἥττον πολυδρόλπτος ἢ διὰ τὴν τελειότητα εἰς ἣν ἐρχεσθαι ἐπ' αὐτοῦ ἡ πολιορκητικὴ τῶν ἀρχαίων τέχνη. Ἰφώντι ἐν τῷ μέτῳ τῆς καταπλήξεως ἦν ἐπρόξενον εἰς τοὺς Ῥοδίους τὰ τῶν πολιορκητῶν μηχανήματα, πρότασις ἐγένετο παρὰ τινων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου νὰ καθαιρέσῃσι τὰς εἰκόνας τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τοῦ Δημητρίου, ἀλλ' ὁ δῆμος, ἀγανακτήσας, ἀπέβρυνε τὴν πρότασιν καὶ οὐδεμίαν τῶν τιμῶν ὄσας εἰς τοὺς βασιλεῖς ἐκείνους ἀπένειμε, μετεκίνησεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Δημήτριος οὐδὲν ἥττον ἀνεδείχθη μεγαλόψυχος. Ἐν τῷ βορείῳ προστασίῳ τῆς πόλεως διέτριβεν, ἐν τῷ μέτῳ σχεδὸν τοῦ στρατοπέδου τοῦ Δημητρίου, ὁ περίφημος Καύνιος ζωγράφος Πρωτογένης, ἀσχολούμενος τότε εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς περὶ τὸν Ἰάλυσον εἰκόνος, ἣν λέγεται ὅτι εἶχε διατελέσει ἑπτὰ ἔτη φιλοπονῶν. Οἱ Ῥόδιοι λοιπὸν ἐπεμψαν πρὸς Δημήτριον κήρυκα παρακκλῶντες νὰ φεισθῇ τοῦ ἔργου καὶ νὰ μὴ διαφθείρῃ αὐτὸ, ὁ δὲ ἀπεκρίθη ὅτι ἤθελεν ἐμπρῆσαι τὰς τοῦ πατρὸς εἰκόνας μᾶλλον ἢ τέχνης κόνον τοσοῦτον. Καὶ καλέσας τὸν τεχνίτην ἠρώτησε μὲν αὐτὸν πῶς τολμᾷ νὰ διατρίβῃ ἔξω τῆς πόλεως· ἐκείνου δ' ἀπαντήσαςτος, ἐδιδότι γινώσκει τὸν Δημήτριον τὴν πόλιν πολεμοῦντα καὶ οὐχὶ τὴν τέχνην, ἀπένειμεν ὁ βασιλεὺς αὐτῷ τὴν προστασίαν αὐτοῦ καὶ πολυτάλεις ἔκτοτε ἐπεσκέπτετο τὸ ἐργαστήριον εἰς τὸ ὅποιον ὁ Πρωτογένης δὲν ἔπαυσεν ἐν μέσῳ τῆς κλαγγῆς τῶν ὀπλων ἀσχολούμενος περὶ τὰ θυμαστὰ αὐτοῦ ἔργα.

Τελευταῖον συνεπληρώθησαν οἱ μεγάλοι τοῦ Δημητρίου μηχαναὶ καὶ ἐξωμαλίσθη ὁ χώρος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐμελλον νὰ ἐνεργήσωσιν. Ἐν τῷ μέσῳ ἵστατο ἡ Ἐλέπολις, ἐκατέρωθεν δ' αὐτῆς ἀνὰ τέσσαρες χελῶναι καὶ παρ' ἐκάστην ἐξ αὐτῶν ὑπῆρχε μία κεκαλυμμένη στοά, ἵνα ἐν ἀσφαλείᾳ γίνηται ἡ μεταξὺ τῶν μηχανῶν καὶ τοῦ στρατοπέδου κοινωνία. Πλὴν δὲ τούτων, κατεσκευάσθησαν καὶ δύο πελώρια κριοφόροι, ὧν ἑκάτερα εἶχε μήκος 420 πηχῶν, ἦτο σεσιδρωμένη καὶ ὠπλισμένη δι' ἐμβόλου ὁμοίου τοῦ ἐμβόλου τῶν πλοίων· ἐκινεῖτο δ' εὐκόλως διὰ τῶν τροχῶν ἐπὶ τῶν ὀπλων ἵστατο καὶ ἐλάμβανε τὴν ἐναγώνιον αὐτῆς ἐνέργειαν διὰ χιλίων περὶπου ἀνδρῶν.

Ἀφοῦ λοιπὸν τὰ πάντα οὕτω παρεσκευάσθησαν καὶ ὠπλίσθη·

αὐαὶ τῆς Ἑλεπόλεως αἱ στέγαι διὰ τῶν ἀρμοσίων πετροδόλων καὶ καταπελτῶν, καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὸν λιμένα αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις, καὶ περιέκλυσαν τὸ τεῖχος τὰ περὶ τὰ στρατεύματα, ἐδόθη ἐν παρακλίνομα καὶ σημεῖον καὶ πάντες διὰ μιᾶς συναλαλάξαντες πανταχόθεν προσέβαλον τὴν πόλιν. Ἡδὴ δὲ εἶχον ἀρχίσαι οἱ κριοὶ καὶ οἱ πετροδόλοι νὰ διασείωσι τὰ τεῖχη, ὅτε αἴφνης ἐνεργήθησαν. Ἐνδίων. πρέσβεις παρακαλοῦντες τὸν Δημήτριον ν' ἀναχωρήσῃ τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἐσαγγελνόμενοι νὰ πείσωσι τοὺς Ῥωδίους εἰς παραδοχὴν τῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ. Ἐνέδωκεν ὁ βασιλεὺς, οἱ δὲ πρέσβεις μετέβησαν ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ τῆς πόλεως εἰς τὸ στρατόπεδον, ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπιτύχωσι τῆς προβαλλόμενης διαλλαγῆς· ἀλλ' εἰς μάτην ἐκοπίασαν καὶ ἐπανελήθη ἡ πολιορκία. Ὁ Δημήτριος κατέρωθε μὲν νὰ καταβάλλῃ τὸν σπερμώτερον τῶν πύργων, ἐκδοσσημένον ἐκ λίθων τετραπέδων, καὶ νὰ διασείῃ· τὸ παρακείμενον τεῖχος διανοίξας οὕτω ῥήγμα μέγα· ἀλλὰ τότε ἀπικαλύφθη ὀπίσθεν αὐτοῦ· τὸ νεωστὶ κατασκευασθὲν δεύτερον τεῖχος, ὥστε δὲν ἠδυνήθησαν οἱ πολιορκηταὶ νὰ ἐμβάλλωσι διὰ τοῦ ῥήγματος ἐκείνου. Πλὴν τοῦτου ἐλάβον κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας οἱ Ῥόδιοι παρὰ Πτολεμαίου καὶ Κασσάνδρου καὶ Λυσιμάχου τρεπλῶν μέγα πλῆθος, τῶν ὁποίων ὁ Δημήτριος δὲν ἠδυνήθη νὰ διασωλῇ τὴν εἰς τὸν λιμένα ἐξοδὸν· δι' ὃ πολυειδῶς ἀνεδάρησαν καὶ ἀσπεράσισαν ἤδη νὰ πυρπολήσωσι τὰς μηχανὰς τῶν ἀντιπάλων. Ἐπὶ τούτῳ παρεσκευάσαν πολλὰ πυρφόρα βέλη, ἔστησαν ἐπὶ τοῦ τεύχους ἅπαντας τοὺς πετροδόλους καὶ τοὺς καταπέλτας, καὶ ἐκλέξαντες νύκτα ἀσέληνον, καὶ σκοτεινὴν, ἐσφενδόνισαν αἴφνης βραχύν. πυρφόρων δι' ὧν ἐρώτισαν τὸ πεδίον καὶ τὰς μηχανάς. Οἱ πολιορκούμενοι ἐδραμιον· ἵνα σώσωσι τὰ ἔργα αὐτῶν, ἀλλὰ παρὰ τε τῶν πυρφόρων, παρὰ τε τῶν πετροδόλων καὶ τῶν καταπέλτων δεινῶς ἐτίτρώσκοντο καὶ ἐθανατοῦντο. Ἐτυχε δὲ νὰ ἐκπίσωσιν ἀπὸ τῆς Ἑλεπόλεως καὶ τινες τῶν λεπίδων, διό οἱ πυρφόροι ἤρχισαν νὰ προσβάλλωσι τὸ γυμνωθὲν τοῦ κατασκευάσματος ἔδριον καὶ πρόδηλος ὑπῆρξεν ὁ κίνδυνος τοῦ νὰ πυρποληθῇ ὁλόκληρον τὸ ἔργον. Ὄθεν ὁ Δημήτριος ἐλθὼν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ εἰς βοήθειαν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπειράθη νὰ σβέσῃ τὴν ἐπιπερομένην φλόγα, διὰ τοῦ ὕδατος· τὸ ἔπειτα εἶχε παρεσκευασμένον ἐν πύλῃ σφέ-

γαις· τελευταίον δὲ ἀθροίσας διὰ τῆς ἀλλοπαγίας τοῖς τεταραμένους ἐπὶ τῆς κινήσεως τῶν ἔργων, ἀπήγαγε διὰ τοῦτων πρὸς μηχανὰς ἐκτὸς βέλους καὶ ἐξησφάλισεν οὕτως αὐτάς. Μεθ' ὅ, ἡμέρας γρὸν μένης, ἠθέλησε νὰ γνωρίσῃ ὁπόση τις ἦτο ἡ τῶν πολιορκουμένων πόλεως προμήθεια καὶ δάταξεν ἐπὶ τοῦτο τ' ἀριθμηθῆσαι τὰ ἐκταξυθέντα βέλη, ὧν εὐρέθησαν πυρφόρα μὲν πλείονα τῶν 500, καταπελτικὰ δὲ ὅχι ὀλιγώτερα τῶν 4500, ποσὸν μαρτυροῦν ὅτι ἐν τῶν πολιορκητῶν οἱ κύριοι ἦσαν ἀφθονοί, οἱ τῶν πολιορκουμένων δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον θαψιλεῖς.

Ἡδὴ δὲ ὁ μὲν Δημήτριος ἠσυχολήθη περὶ τὴν ἐκασκευὴν τῶν μηχανῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἔργων, καὶ περὶ τὴν ταρὴν τῶν τε ληπτησάντων, καὶ περὶ τὴν θεραπείαν τῶν τραυματιῶν, οἱ δὲ Ῥώδιοι ὠκοδύμησαν κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς πόλεως τὴν μᾶλλον κινδυνεύουσαν, τρίτον τεῖχος, ἔτι δὲ ὠρυξαν, πρὸ τοῦ πεπτακότου πείχους, τάφρον βαθεῖαν, ἵνα καταστήσῃσιν ὅσον ἔνεστι δυσχερεστέραν τὴν τοῦ βασιλέως ἐφυδον καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐπέμφαντες πάλιν τὰς ἀρωγὰς πλεούσας ναῦς εἰς τὴν πέριξ θάλασσαν, ἐκυρτύναντινα τῶν ἐχθρικών πλοίων, πολυμικά τε καὶ ἐμπορικά. Ἀλλ' ἐν τῇ μεταξὺ ἐπεσκεύασθησαν αἱ τοῦ Δημητρίου μηχαναὶ καὶ ἐπανεληφθῇ ἡ κατὰ τοῦ τεῖχους προσβολή, ὅχι ὁμοίως, ὥς φαίνεται, κατὰ τὸ πρότερον προσβληθέντος μέρους, ὅπου οἱ Ῥώδιοι εἶχον ὑψώσαι τραπελοῦν τεῖχος, ἀλλὰ μᾶλλον καθ' ἑτέρου τινὸς μέρους. Καὶ ἀφαιδὺς μὲν μεταχειριζόμενος παντὸς εἶδους βέλη ὁ πολιορκητὴς ἐξεδίωξεν ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων τοὺς ὑπερμάχους αὐτῶν, διὰ δὲ τῶν κριῶν τύπτων τὸ τεῖχος κατέβαλεν αὐτὸ ἐκατέρωθεν ἐνὸς τῶν πύργων, περὶ δὲ τὸν πύργον αὐτὸν συνεχεῖς καὶ κλισματώδεις ἐγένοντο ἀργῶνες, καθ' οὓς ἔπαιον ὁ τε στρατηγὸς τῶν Ῥωδίων Ἀρκεσίτας καὶ πολλοὶ τῶν στρατιωτῶν. Ἀλλ' ὕψη καὶ ἐν ᾗτο ἡ ἐπιμονή, ἡ τέχνη καὶ ἡ δύναμις τοῦ Δημητρίου, οἱ πολιορκούμενοι δὲν ἀπέβαλλον τὸ θάρρος. ἤξευρον ὅτι οἱ δυνάμει δὲν θέλουσιν ἐγκαταλείψει αὐτοὺς· ἤξευρον ὅτι καὶ αἱ ἑλληνώδεις πόλεις ἀνέχοντο περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν. Τῶντι, περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ Ῥώδιοι ἔλαβον νέας παρὰ Πτολεμαίου βοηθείας, τροπὰς ἀφρόνους καὶ στρατιώτας 4,500. Πρὸς δὲ τὸν Δημήτριον ἦλθον πρέσβεις παρὰ Ἀθηναίων καὶ τῶν ἄλλων ἐλληνίδων πόλεων ὑπὲρ τοῦ 50, πέντε

ἔξωντες νὰ διαλύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Ῥοδίους πόλεμον. Ὅθεν συν-
ωμολογήθησαν ἀνοχαὶ καὶ πολλὰ παρὰ τῶν πρέσβειων ἐρρέθησαν,
πρὸς τε τὸν δῆμον, πρὸς τε τὸν βασιλέα, ἀλλ' οὐδεμίᾳ κατωρθώθη
συμφωνία, οἱ δὲ μεστῆ-αι ἀπῆλθον ἄπρακτοι.

Καὶ τότε ὁ Δημήτριος ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ διὰ τοῦ πρὸ
μικροῦ ανοιχθέντος ῥήγματος νέαν καὶ κρίσιμον ἐφοδον. Ἐπὶ τούτῳ
δὲ ἐκλέξας 4,500 ἄνδρας, τοὺς κρατίστους τῶν μαχίμων, καὶ τῶν
ἄλλων τοὺς ἐπιτηδειότερους, ἔταξεν αὐτοὺς ὑπὸ Μαντίαν, καὶ τὸν
φερόνυμον ἐκείνον Ἀλκιμον τὸν Ἡπειρώτην, τοῦ ὁποίου ἡ πανο-
πλία ἦτο διτάλαντος ἦτοι διπλασία κατὰ τὸ βῆρος τῶν ἄλλων πα-
νοπλιῶν. Ἰδίως δὲ ὁ σιδηροῦς θώραξ τὸν ὁποῖον ἐφόρει ὁ Ῥωμαῖος
ἀνὴρ καὶ ἄλλος ὁμοῖος τὸν ὁποῖον ὁ Δημήτριος μετεχειρίζετο, εἶχον
ἕκαστος βῆρος μυνῶν 40, ἦσαν ἔργα τοῦ Κυπρίου τεχνίτου Ζωΐλου
καὶ τοσούτον ἀσφαλῶς κατεσκευασμένα ὥστε ἐξ 20 βημάτων ἀ-
φαιμένου ἐπ' αὐτοὺς καταπελτικοῦ βέλους, διέμενεν ἀρρήγῃς ὁ σί-
δηρος. Τὸ ἐκλεκτὸν λοιπὸν ἐκείνο σῶμα διετάχθη ὑπὸ Ἀλκιμον
καὶ Μαντίαν νὰ πλησιάσῃ διὰ νυκτὸς καὶ ἐν πάσῃ ἡσυχίᾳ πρὸς τὸ
ῥήγμα τοῦ τείχους, νὰ φονεύσῃ τοὺς φρουροῦντας, νὰ ἐμβάλῃ
εἰς τὴν πόλιν καὶ, καταλαβὼν ἢ τὴν ἀκρόπολιν ἢ τὸ θέατρον, ν'
ἀνθίσῃ μέχρις οὗ τὴν πρωΐαν δοθῇ τὸ σύνθημα γενικῆς ἐφόδου· τότε
δὲ νὰ ἐξορμήσῃ ἀπὸ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ καταληφθέντος χώρου,
ἵνα οἱ πολιορκούμενοι εὐρεθῶσιν οὕτω ἐν τῷ μέσῳ δύο πολεμίων.
Ἐνταύτῳ διετάχθησαν ὅλα τὰ λοιπὰ σώματα νὰ καταλάβωσι τὰ
ἐπιτήδεια πρὸς τὴν ἐφοδον μέρη καὶ νὰ ἦναι ἔτοιμα· ὡσαύτως δὲ
περηγγέλθη καὶ ὁ στόλος· νὰ παρασκευασθῇ ἵνα ἐφορμήσῃ κατὰ
τοῦ λιμένος. Ἐν τῷ μέσῳ λοιπὸν βαθείας νυκτὸς οἱ 4,500 ὤρμη-
σαν πρὸς τὸ ῥήγμα, ἐρόνευσαν τοὺς φύλακας τῆς τάφρου, εὐρέθησαν
ἐν ἀκαρεῖ ἐντὸς τοῦ ῥήγματος, καὶ δι' αὐτοῦ ἐντὸς τῆς πόλεως. Τότε
ἔδραμον ἀμέσως πρὸς τὸ θέατρον, ὅπου, διὰ τὸ ὑψηλὸν τῆς θέσεως
καὶ τὸ μέγα περιτείχισμα, ἠδύναντο ἀσφαλῶς ν' ἀνθίσωσι. Φυσικῶς
τῷ λόγῳ ἢ εἰσοδὸς των εἰς τὴν πόλιν δὲν ἔμεινεν ἄγνωστος, πο-
λὺς δ' ἐν τῷ ἄμα προέκυψε θόρυβος, καὶ κατ' ἀρχὰς κίνδυνος ὑ-
πῆρξε μήπως πάντες οἱ φρουροῦντες τὰ τεῖχη καὶ τοὺς λιμένας,
ἐγκαταλιπόντες τὰς τάξεις, συρρέουσιν ἐπὶ τὸ θέατρον ἵνα κατα-
στρέψωσι τοὺς ἐμβολόντας· ὁ δὲ Δημήτριος, καταλαβὼν ἐν τῷ με-

καὶ εὐχερῶς τὰ τείχη, γίνῃ κύριος τῆς πόλεως διὰ μόνης τῆς
 θυσίας τῶν 4,500 ἐκείνων ἀνδρῶν. Ἄλλ' οἱ Ῥόδιοι, ἐκ πρώτης ἐ-
 φετηρίας νοήσαντες τὸν κίνδυνον τοῦτον, ἀπέφυγον αὐτόν· διότι
 διέταξαν ἀμέσως νὰ μὴ καταλίπη οὐδεὶς τὴν ἐπὶ τοῦ λιμένος καὶ
 περὶ τὰ τείχη τάξιν, ἀλλὰ νὰ μείνωσι πάντες, ὅπου ἴστανται, ἔ-
 τοιμαι ν' ἀποκρούσωσι τοὺς ἐξωθεν ἂν προσβάλωσι· μόνον δὲ ἐν
 σῶμα ἐπιλέκτων καὶ οἱ πρὸ μικροῦ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας κατα-
 πλεύσαντες ἐπίκουροι, περιέζωσαν τοὺς ἐντὸς τοῦ τείχους παρει-
 πεσόντας. Περὶ τὰ χαράγματα ἀντήχησαν πανταχόθεν αἱ σάλπιγ-
 γες, καὶ συνηάλαξαν οἱ στρατοὶ, καὶ ὥρμησαν διὰ μιᾶς ἐπὶ τὸν λι-
 μένα, ἐπὶ τοὺς πύργους, ἐπὶ τὰ τείχη· εὐθαρσῶς δ' ἐπεχείρησαν τὰς
 προσβολὰς αὐτῶν καὶ οἱ τὸ θέατρον προκαταλαβόντες λογάδες ἄν-
 δρες· ὥστε δεινὴ ἐπεκράτησεν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀγωνία, οἱ δὲ ὀ-
 χλοὶ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων περιεπέραντο τῇδε κακείῃ
 θρηνοῦντες καὶ ὀδυρόμενοι, διότι ἐνόμιζον ἤδη τὴν πόλιν κυριευθεῖ-
 σαν. Ἄλλ' οἱ ἐπὶ τὸ θέατρον τεταγμένοι ἄνδρες γενναίως ἀπέκλει-
 σαν τοὺς ἐν αὐτῇ πολεμίους, λαβόντες δὲ καὶ ἄλλας ἐπικουρίας,
 οὐ μόνον τὴν ἐξοδὸν αὐτῶν διεκώλυσαν ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ὄχυ-
 ρώματος ἤρχισαν νὰ θλίβωσιν αὐτούς. Καὶ πολλοὶ μὲν ἔπесον ἐκα-
 τέρωθεν ἐν οἷς καὶ ὁ πρύτανης τῶν Ῥοδίων Δαμοτέλης καὶ οἱ στρα-
 τηγοὶ τῶν ἐμβαλόντων Ἀλκιμος καὶ Μαντίας, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ μὲν
 ἐξωθεν πιέζοντες ἀδιαλείπτως ἀνενοῦντο, οἱ δ' ἐντὸς τοῦ θεάτρου
 οὐδεμίαν ἐλάμβανον βοήθειαν, ἐπὶ τέλους πλείστοι μὲν τούτων ἐ-
 φονεύθησαν, πολλοὶ δὲ ἤγμαλωτεύθησαν, ὀλίγοι δὲ φυγόντες πρὸς
 τὸν βασιλέα διεσώθησαν. Ὅθεν ἀπέτυχε καὶ αὕτη ἡ ἐφοδος.

Ἔτας ὅλον περίπου διήρκει ἡ πολιτορκία αὕτη, τὴν ὅποίαν ἐν
 ἐκτάσει ἐξεθέσαμεν, ἵνα δώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ἐν-
 νοιάν τινα τῆς προόδου τῆς γενομένης ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς
 περὶ τὴν μηχανικὴν τέχνην· προόδου τοσαύτης ὥστε, κατὰ τοὺς
 ἀκολουθοῦς τῆς ἀρχαιότητος χρόνους, καὶ μέχρι τῆς ἐφευρέσεως τῆς
 πυρίτιδος, οὐδὲν φοβερώτερον καὶ δραστικώτερον ἐπενοήθη τῶν
 Ἑλεπόλεων ἐκείνων καὶ κριῶν δι' ὧν τὰ ἰσχυρότατα τείχη διεσεί-
 οντο καὶ κατεστρέφοντο, οὐδὲν ἦττον ἢ διὰ τοῦ σημερινοῦ πυρο-
 βολικοῦ. Ὡς αὐτῶς δὲ καὶ οἱ ἐπὶ κατεσκευασμένων πλοίων πύργοι
 καὶ τὸ πλωτὸν περιχαράκωμα τοῦ Δημητρίου, ἐνθυμίζουσι μέγροι

τινός τὰς πλωτὰς κανονιστοῦχίας τὰς κατὰ πρῶτον ἐν ἔτει 1782 ἐπινοηθείσας ἐπὶ τῆς περιφήμου ἀμύνης ἣν ὁ Ἀγγλος στρατηγὴς Ἑλλιοτ διεξήγαγεν ἐν Γιβραλτάρῃ κατὰ τῶν Γάλλων. Ἀλλ' ὅσον θυμάσθην καὶ ἂν ὑπῆρξε τὸ μηχανικὸν τοῦ Δημητρίου, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀποτυχίαι τοῦ πόλιορκητοῦ τούτου εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνεξήγητοι, ἴσως διότι ὁ Διοδωρος Σικελιώτης, ὅστις εἶναι ὁ κύριος ἡμῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μάρτυς, δὲν ἐξέθηκεν ἀκριβῶς τὰ πράγματα. Δὲν δύναμεθα λ. χ. νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ὁ Δημήτριος, ἔχων 200 πολεμικὰ πλοῖα, δὲν κατώρθωσεν ἂν ὅχι νὰ κυριεύσῃ τὸν λιμένα, τοῦλάχιστον νὰ διακωλύσῃ τὴν πρὸς τὰ ἔξω κοινωνίαν αὐτοῦ, οὐ μόνον δ' ἐπέτρεπε τὴν εἴσοδον στόλων ὀλοκλήρων κομιζόντων τροφὰς καὶ στρατεύματα, ἀλλ' οὐδὲ τὰς εὐαριθμοὺς πολεμικὰς τῶν Ῥοδίων ἡπας δὲν ἐμπόδιζε νὰ ἐξέρχωνται ἵνα προσβάλλωσι καὶ κυριεύωσι τὰ ἰδικὰ του πολεμικὰ καὶ φορητὰ πλοῖα, καὶ ἔπειτα πάλιν νὰ ἐπανέρχωνται εἰς τὸν λιμένα. Ἡ ἰπὼς νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐφοδὸν παράδοξον τοῦτο, ὅτι δὲν συνεκεντρώθη πᾶσα τῆς ἐπιθέσεως ἡ βία εἰς τὸ ἀνοιχθὲν ῥήγμα; διότι ἂν τοῦτο ἐγένετο καὶ ὑπεστήριζετο τὸ κίνημα ὑπὸ τῶν εἰς τὴν πόλιν παρεισπεδόντων 1500, ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴν εὐδοκιμήσῃ τὸ ἐπιχείρημα. Ὅπως δὴ ποτε, ἂν καὶ ἀπαράμιλλος ὑπῆρξεν ἡ καρτερία καὶ ἡ περὶ τοὺς πόρους θαψίλεια τῶν Ῥοδίων, ἐπειδὴ ὅμως οἱ τοῦ Πόλιορκητοῦ πόροι ἦσαν πολὺ μειζόνες καὶ ἐπειδὴ ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι οὐδὲν φρούριον δύναται ἐπ' ἀπειρον ν' ἀνθέξῃ εἰς τοσοῦτον δεινὴν πόλιορκίαν, ὁ Δημήτριος ἤθελε κάταστῆ κύριος ἐπὶ τέλους τῆς Ῥόδου ἐν τὰ πρὸς τὸν πατὸς αὐτοῦ συμφέροντα ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ παραμείνῃ πλείοτερον ἐνταῦθα. Ἀλλ' ἐνῷ παρεσκευάζετο εἰς νέας ἐπιθέσεις, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀντίγονος νὰ διαλύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Ῥοδίους πόλεμον ἐπὶ εὐλόγοις ὅσον ἐνδέχεται ὁροις, διότι τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα πράγματα ἀπαιτοῦσι τὴν παρουσίαν αὐτοῦ. Καὶ τῶν Αἰτωλῶν δὲ καὶ τῶν Ἀθηναίων πρέσβεις προσῆλθόντες εἶπον, ὅτι ὁ Κόσσανδρος ἐν τῷ μεταξύ τοσοῦτον ἐν Ἑλλάδι τυραννίσκειν, ὥστε ἂν δὲν ἐπέλθῃ ταχίστη βοήθεια, ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ θέλει ἀποβῇ αὐτοῦ δυσκατάγωνιστος. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ῥόδιοι ρυσιχαροὶ τῷ λόγῳ ἦσαν εὐδιάνετοι πρὸς εἰρήνην, οὐ μόνον διότι ἔπαθον ἀ-

καταλογιστοὺς ζήμιαις ἐνέκα τοῦ πολέμου καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐμπορίου, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ Πτολεμαῖος, ὅστις ὑπέχετο νέαις τρεφάς καὶ ἐπικουρίας 3,000 ἀνδρῶν, ἀντὶ τούτων ἀπέστειλε πρεσβυτάτους ἐπιστολάς, συμβουλευόν να εἰρηνεύσωσιν ὅσον ἐνδέχεται συμφερώτερον πρὸς Ἀντιγόνον. Ὅθεν, περὶ τὰ μέσα τοῦ 304, συνωμολογήθησαν μεταξύ Ῥοδίων καὶ Δημητρίου, τῇ μεσολαβήσει τῶν Αἰτωλῶν πρέσβεων, αἱ ἀκόλουθοι συνθήκαι. «Αὐτόνομον καὶ ἀφρούρητον εἶναι τὴν πόλιν καὶ ἔχειν τὰς ἰδίας προσόδους· συμμαχεῖν δὲ Ῥοδίους Ἀντιγόνῳ, πλὴν ἐὰν ἐπὶ Πτολεμαῖον στρατεύηται· καὶ δοῦναι τῶν πολιτῶν ἡμέρους ἑκατὸν οὓς ἂν ἀπογράφηται Δημήτριος, πλὴν τῶν ἀρχαῖς ἔχοντων. » Τοιοῦτοτρόπως ἐτελείωσεν ἡ πολυθρύλητος αὕτη πολιορκία. Οἱ Ῥόδιοι ἐτίμησαν ἐξαμέτως ἅπαντας τοὺς ἐν τῷ κρισίμῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι διαπρέψαντας συμπολίτας· ἀπαλευθέρωσαν τοὺς δούλους τοὺς εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως συντελέσαντας, ἰδρυσαν ἀνδριάντας εἰς τοὺς βασιλεῖς Κάσσανδρον καὶ Δυσίμαχον, καὶ ἰδιάζοντα ἀπένειμον δείγματα εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποδόντες αὐτῷ τὸ τοῦ « Σωτήρος » ἐπώνυμον· ἀνάρθρωσαν δ' ἐνταύτῃ τὰς ζήμιαις ὅσας ὑπέστα ἡ πόλις καὶ εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε ἔκτοτε ἰσχυσαν, ἀποτελέσαντες μίαν τῶν πρώτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δυνάμεων, ἀφοῦ ἀπεδείχθη ὅτι ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσι καὶ εἰς τὸν ἰσχυρότερον τῶν δυναστῶν. Ὁ δὲ Δημήτριος μέγα μὲν ἐκτίησκατο τῇ ἀληθείᾳ ἀπὸ τοῦ ἔργου τούτου κλέος, ἔκτοτε ἰδίως λαβὼν τὸ ἱστορικὸν τοῦ «Πολιορκητοῦ» ἐπώνυμον, καὶ νέα ἔδωκε δείγματα τῆς εὐγενείας τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν πολιορκίαν, ὡς εἰδομεν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτῆς, καταλιπὼν εἰς τοὺς Ῥοδίους, εἰς αἰῶνον μνημόσυνον τοῦ τε μεγαλείου τῶν πολιορκητικῶν αὐτοῦ ἔργων καὶ τῆς θαυμαστῆς ἐκείνων ἀνδρείας, τὴν Ἐλέπολιν, ἀπὸ τοῦ μετάλλου τῆς ὁποίας ὁ Ἀνδιδιος Χάρης κατασκευάσας βραδυτέρον τὸν περίφημον κολοσσὸν τῆς Ῥόδου. Οὐδὲν ἥττον ἡμῖς ὁ Δημήτριος ἀπέτυχε· καὶ ἀπέτυχε διότι δὲν εἶχε τὴν πολιτικὴν σύνεσιν ν' ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις τὰς ὁποίας οἱ Ῥόδιοι καθυπέβαλον αὐτῷ ἐν τῇ παρεμονῇ τῆς πολιορκίας, δι' ὧν εἶχον αἰεὶ αὐτοὺς προθύμους καὶ κατὰ Πτολεμαίου μετὰ Ἀντιγόνου νὰ συμμαχήσωσιν· ἐνῷ ἤδη ῥητῶς συνωμολογήθη ὅτι οὐδέποτε θέ-

λουςιν ἀναγκασθῇ νὰ στρατεύωσιν ἐπὶ Πτολεμαῖον. Πλὴν τοῦτου ἀπώλεσεν ἔτος ὀλόκληρον, κατέστησεν ἀναμφισβήτητον ὅτι δὲν δύναται νὰ θαλασσοκρατήσῃ· καὶ ἤδη ἠναγκάζετο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου πολιορκουμένων, ὥστε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρόδηλον ἐγένετο, ὅπόσον ματαία ἦτο ἡ τοῦ Ἀντιγόνου ἀξίωσις τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ ἀκεραίαν τὴν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου κληρονομίαν.

Ἐκ Ῥόδου ὁ Δημήτριος ἐπλευσεν ἀμέσως· ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κασσάνδρος καὶ ὁ Πολυσπέρχων εἶχον διαπράξει πολλὰς κατακτήσεις, ὁ δὲ πρῶτος ἐπ' ἐσχάτων ἐπολιόρκησε καὶ αὐτὰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Δημήτριος ἀπεβιδάσθη, περὶ τὰ τέλη τοῦ 304, εἰς Βοιωτίαν καὶ ἀπειλήτας ἐντεύθεν τὰ ὀπίσθια τοῦ Κασσάνδρου, ἠνάγκασεν αὐτὸν οὐ μόνον τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν νὰ διαλύσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Θεσσαλίας. Τοῦτο δὲ κατορθώσας καὶ συνομολογήσας πρὸς Αἰτωλοὺς συμμαχίαν κατὰ Κασσάνδρου καὶ Πολυσπέρχοντος, προσῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου διέτριφεν ὅλον τὸν χειμῶνα. Ἡ πόλις αὕτη, ἡ τοσοῦτον ταπεινωθεῖσα κατὰ τὴν πρώτην ἐν αὐτῇ διατριβῇ τοῦ Ἐλευθερωτοῦ, ἐξηυτελίσθη τότε ἐπὶ μᾶλλον, παρασυρομένη ὑπὸ τῆς εὐγνώμονος αὐτῆς ἀσθενείας, καὶ ὑπενδίδουσα εἰς τὴν παντοδύναμον ἐκείνου ἀκολασίαν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔδωκαν ἤδη αὐτῷ εἰς κατέλυσιν τὸν ὀπισθοδόμον τοῦ Παρθενῶνος, ἀξιοῦντες, ὅτι αὐτὴ ἡ Ἀθηνᾶ ὑπεδέχετο καὶ ἐξένιζε τὸν σωτῆρα τῆς πόλεως, ἐκεῖνος δὲ κατ' οὐδὲν σεβόμενος τὴν σεμνὴν θεᾶν, ἣν ἐν τούτοις πρεσβυτέραν ἀδελφὴν ἑαυτοῦ ἐκάλει, ἐξώκειλεν αὐτόθι εἰς τοσαύτην ἀσωτείαν ὥστε ὁ Πλούταρχος ἡσχύνθη ν' ἀναφέρῃ ἀκριβῶς πάντα ὅσα τότε ἐγένοντο ἐν τῷ καιρῷ τῆς παρθένου. Καὶ τὰ ὀλίγα δὲ ὅσα ἱστορεῖ δὲν τολμῶμεν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, ἀρκούμενοι νὰ εἰπώμεν ὅτι, λόγου γενομένου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, περὶ τῆς ἐσχάτης τοῦ δυνάστου ἀσελγείας, οἱ Ἀθηναῖοι ἐψήφισαν ὅτι πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δημητρίου διατασσόμενον «τοῦτο καὶ πρὸς θεοὺς ὅσιον καὶ πρὸς ἀνθρώπους εἶναι δίκαιον.» Ἐπιφέρομεν δὲ μετὰ τοῦ καλοῦ καγαθοῦ Πλουτάρχου· «τοιαῦτα ἔπραττον Ἀθηναῖοι, φρονεῖς ἀπηλλάχθαι καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἔχειν δοκοῦντες.»

Ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ ἔαρος τοῦ 303 ἐπέβαλεν ὁ Δημήτριος εἰς Πελοπόννησον, κηρύττων, ὡς πάντοτε, τὴν ἐλευθερίαν τῶν πόλεων· καὶ ἐκβαλὼν τὰς αἰγυπτιακὰς καὶ μακεδονικὰς φρουράς ἐκ Σικυῶνος, Κορίνθου, Ἀργεῶς καὶ ἄλλων πόλεων, ἐθεοποιήθη πανταχοῦ σχεδὸν ὅπως καὶ ἐν Ἀθήναις. Μεθ' ὃ συνεκρότησεν, ὡς ἄλλοτε Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος, κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ Ἰσθμῷ συνέδριον, ὅπου, συνελθόντων πολλῶν ἀνθρώπων, ἀνηγορεύθη ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸν πόλεμον ὅστις ἐμελλε νὰ διεξαχθῇ προσεχῶς κατὰ τοῦ Κασσάνδρου. Τελευταῖον, κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 302, ἐπέστρεψεν αὐθὺς εἰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα δ' ἐγένοντο πρὸς ὑποδοχὴν καὶ δεξίωσιν αὐτοῦ χεῖρονα ἔτι τῶν προτέρων. Ὁ Δημήτριος ἀπῆλθες πρὸ πάντων νὰ μυηθῇ εὐθὺς εἰς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια καὶ νὰ λάβῃ ἀνευ ἀναβολῆς ἅπαντας τῶν μουμένων τούς βαθμούς ἀπὸ τῶν μικρότερων μέχρι τῶν μεγίστων. Ἡ ἀξίωσις αὕτη τοῦ βασιλέως ἀντέβαινε εἰς τοὺς ἱερωτάτους τῆς πόλεως νόμους, καθ' οὓς ἕκαστος ὥφειλε πρῶτον νὰ μυηθῇ εἰς τὰ μικρὰ μυστήρια κατὰ μῆνα ἀνθεστηριῶνα ἥτοι φεβρουάριον, καὶ ἔπειτα, μόνον μετὰ παρέλευσιν ἐνιαυτοῦ, εἰσῆγετο εἰς τὰ μεγάλα μυστήρια κατὰ μῆνα βοηδρομιῶνα ἥτοι ὀκτώβριον. Γενομένης δὲ τῆς προτάσεως, εἰς καὶ μόνος, ὁ δαδοῦχος Πυθόδωρος, ἐτόλμησε ν' ἀντιτείνῃ· ἀλλ' ὁ ἀναιδέστατος Στρατοκλῆς προέτεινε πρῶτον μὲν τὸν μουνυχιῶνα μῆνα ἥτοι ἀπρίλιον, εἰς ὃν ἤδη εὗρισκοντο, νὰ μετρονμάσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου ἀνθεστηριῶνα καὶ νὰ τελέσωσι τὰ μικρὰ μυστήρια, ἔπειτα δὲ ἀμέσως πάλιν τὸν αὐτὸν μουνυχιῶνα ν' ἀποκαλέσωσι βοηδρομιῶνα, καὶ, τελέσαντες τὰ μεγάλα μυστήρια, νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς αὐτὰ τὸν Δημήτριον. Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο. Ἀλλὰ συνέβησαν τότε καὶ ἄλλα πολλὰ αἰσχρὰ, καὶ ἄσματα ἐποιήθησαν δι' ὧν ὁ Δημήτριος ἀπεκαλεῖτο ὁ μέγιστος τῶν θεῶν ὁ δὲ μέγιστος οὗτος τῶν θεῶν παραδόξως πῶς ἀνταπέδιδε τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν, διότι, ἵνα τὰ λοιπὰ παραλείψωμεν, ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν διέταξε τοὺς Ἀθηναίους νὰ καταβάλωσιν ἀνευ τῆς ἐλαχίστης ἀναβολῆς 250 τάλαντα ἀργυρίου, ἥτοι 9 περίπου ἑκατομμύρια σημεινῶν δραχμῶν· καὶ συναχθέντων τῶν χρημάτων καὶ κομισθέντων ἐνώπιον αὐτοῦ, ὁ Δημήτριος, στραφεὶς πρὸς τὴν περιβόητον Δαμίαν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν ἐταίρας· «Λάβετε τα, εἶπε, διὰ τὸ ψι-

μυθιόν σας. » Περὶ ταῦτα διέτρεψεν ὁ ἀλλόκοτος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀθήναις ἰδίως, παντάπασι λησμονῶν τὰς νομίμους αὐτοῦ συζύγους, τήν τε Ἀθηναίαν Εὐρυδικην, καὶ τὴν εὐγενῆ Φίλαν, τὴν Ἀντιπάτρου θυγατέρα, καὶ τὴν καλὴν Διπιδάμειαν, τὴν θυγατέρα Λιακίδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἡπείρου· πρὸ πάντων δὲ παντάπασι λησμονῶν ὅτι τοσαύτη ἀκολασία ἦτο ἀσυμφέριστος πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων βουλευμάτων ὅσα ἐμελέτα αὐτός τε καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, βουλευμάτων τῶν ὁποίων ἤδη ἐρχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν τὰς τελευταίας περιπετείας.

Ἐν θέρει τοῦ ἔτους 302 ἐστράτευσεν ὁ Δημήτριος, ὡς ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τοῦ δυνάστου τῆς Μακεδονίας Κασσανδρου, ὅστις εἶχεν ἤδη προκαποβάλει ἀπάσας τὰς ἐν Ἑλλάδι κτήσεις, περικτὸς τῆς Θεσσαλίας. Ὁ Κασσανδρος ἐκ πρώτης ἀφαιτηρίας δὲν ἤλπισε ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν Δημήτριον, διότι οὐδὲνα εἶχε τότε σύμμαχον, ὅθεν ἐξέπεμψε πρεσβυτάς πρὸς Ἀντίγονον εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐξαιτούμενος τὴν διάλυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἀλλ' ὁ ἀγέροχος ἐκεῖνος γέρων ἀπεκρίθη, ὅτι μίαν γινώσκει διάλυσιν, τὴν πλήρη τοῦ Κασσανδρου ὑποταγὴν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη, δι' ἧς ὁ Ἀντίγονος παρίστατο ὡς ὁ μόνος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου κληρονόμος καὶ ἐθεώρει τοὺς ἄλλους στρατηγοὺς ὡς ἀπλοὺς αὐτοῦ ὑποταλαῖς, κατέπληξεν οὐ μόνον τὸν Κασσανδρον, ἀλλὰ καὶ τοὺς τρεῖς ἄλλους δυνάστας· διότι καταβληθέντος τοῦ Κασσανδρου, δυσκόλως ἤθελε σωθῇ πρῶτος ὁ Λυσίμαχος καὶ ἔπειτα ὁ Πτολεμαῖος, τελευταῖον δὲ καὶ αὐτός ὁ Σέλευκος. Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα θέλει εἶπῃ ὁ Σέλευκος, διατελέσας ὅλως ἀμέτοχος τῶν ἀδιαλείπτων σχεδὸν ἀγώνων οὓς διεξῆγον πρὸς δυσμάς οἱ ἄλλοι δυνάσται, εἶχε συγκροτήσει ἐν τῇ ἀκροτάτῃ Ἀνατολῇ κράτος ὑπέρογκον. Ἐκ Βαβυλώνης, ἥτις ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους τούτου καὶ ὅπου ὁ Σέλευκος, ἐν ἔτει 306, ἐλαβεν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ δυνάσται, τὸ τοῦ βασιλέως ἀξίωμα, ἡ κυριαρχία αὐτοῦ ἐξηπλοῦτο ἐπὶ ὅλους τοὺς σκατράπας τῶν ἀνω ἐπαρχιῶν μέχρις Ὠξου καὶ Ἰαξάρτου· πρὸς δὲ Σανδρόκαττον, τὸν ἐπιχώριον ἡγεμόνα τῶν περὶ Ἰνδὸν χωρῶν, αἵτινες ἐν τῇ μεταξὺ εἶχον ἀποβάλλει τὴν ἑλληνικὴν ἡγεμονίαν, διὰ τῆς ὥς φάνεται, ὁ Σέλευκος εἰς φιλικωτάτας σχέσεις, λαβὼν

παρ' αὐτοῦ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ 500 πολεμιστὰς ἐλέφαντας. Οὐδὲν ἦν τὸν καὶ ὁ Σέλευκος αὐτὸς δὲν ἤθελε δυνῆθαι ἢ ἀνθέξαι εἰς τὸν Ἀντίγονον ἐὰν ἐπέτρεπεν αὐτῷ νὰ καταβάλῃ ἀλληλοδιαδόχως ἅπαντας τοὺς λαικοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ. Ὅθεν κοινὸς ἦδη ἐθεωρήθη ὁ κίνδυνος, καὶ, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ Κασσανδρου, εὐχερῶς συνεκροτήθη συμμαχία τετραπλῇ μεταξὺ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ἀπωτάτης Ἀνατολῆς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καθαιρέσωσι τελευταῖον ὁλοσχερῶς τὸν ἄνδρα ἐκείνον, ἐξ οὗ δὲν ἔπαυσεν ἀδιακόπως περὶ τῶν ὅλων ἀγωνιῶντες. Ἀπεφάσισαν δὲ οἱ σύμμαχοι νὰ προσβάλωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Ἀσίαν, καθὼς κυριωτάτην ἔστιαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἐπὶ τούτῳ ἐπέρασεν ὁ Αὐσιμάχος διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὴν ἀντικρὺ μεγάλαν χερσόνησον, καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον ὤρμησαν ἀπ' ἀνατολῶν μὲν ὁ Σέλευκος, ἀπὸ μεσημβρίας δὲ ὁ Πτολεμαῖος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δημήτριος εἶχε προελάσει εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἀπῆντησεν ἐνταῦθα τὸν Κασσανδρον, ὅστις ὅμως, ἐπιτηδείως ἀποφεύγων πᾶσαν κρίσιμον μάχην, ἡδυνήθη ἢ ἀναχαιτίσθαι αὐτὸν μέγχις οὗ ὁ Ἀντίγονος, θεωρῶν ἐκ τούτου πανταχόθεν ἐν Ἀσίᾳ ἀπειλούμενον, ἀναγκάσθη νὰ μετακαλέσῃ παρ' ἐαυτοῦ τὸν υἱόν, περὶ τὰ τέλη τοῦ 302. Ἐκπλεύσαντος δὲ τοῦ Δημητρίου εἰς Ἐφεσον, ἔπειψε καὶ ὁ Κασσανδρος ὅσα ἡδυνήθη στρατεύματα εἰς τὸ κύριον τοῦ πολέμου στάδιον, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Πλείσταρχον, αὐτὸς δὲ παρέμεινεν ἐν Εὐρώπῃ. Συνηθροίσθησαν λοιπὸν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ οἱ στρατοὶ τοῦ Αὐσιμάχου καὶ τοῦ Σελεύκου ἀφ' ἐνός καὶ οἱ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου ἀφ' ἑτέρου, διότι ὁ Πτολεμαῖος βραδείως ἐπισκοπεῖν ἤλαυνεν διὰ τῆς Συρίας, ἀποφεύγων, κατὰ τὸν συνήθη αἰετοῦ χαρακτῆρα, πάντα κρίσιμον ἐπιθετικὸν ἀγῶνα· καὶ ἐν θέρει τοῦ ἔτους 301, συγκροτηθείσης μάχης μεγάλης, περὶ Ἴψον τῆς Φρυγίας, μεταξὺ Ἀντιγόνου, Δημητρίου, Αὐσιμάχου καὶ Σελεύκου, ἀπεφασίσθη ἡ τῆς Ἀσίας τύχη.

Ὁ Ἀντίγονος πιρέταξεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ 70,000 πεζῶν καὶ 10,000 ἵππων, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀντέταξαν 64,000 πεζῶν καὶ 10,500 ἵππους· κατὰ τοῦτο λοιπὸν αἱ δυνάμεις ἐκατέρωθεν ἦσαν σχεδὸν ἰσαι. Ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος δὲν εἶχεν εἰμὴ 75 ἐλέφαντας, ὁ δὲ Σέλευκος συνεπήγετο 400 ἢ κατ' ἄλλους 480, εἰ

οὗ γίνεται καταπανές· ὅτι ἡ κοινοτέρα σύνοσις ὑπεγόρευεν εἰς τὴν ἰσχυρὸν δυνάστην τῆς Ἀσίας ν' ἀπορύγη πάντα ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, καθ' ὃν ἡ ἀσύγκριτος τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ περὶ τοὺς ἐλέφαντας ὑπεροχὴ δὲν εἰδύνατο εἰμὴ νὰ περιποιήσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν νίκην· ἐνῷ, τρίβων τὸν πόλεμον καὶ κατὰ μικρὸν φθείρων τὰς δυνάμεις τῶν πολεμίων, ὁ Ἀντίγονος ᾔθελε πιθανώτατα κατισχύσει, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ τῶν συμμάχων ἑνώσις οὐδὲ εἰλικρινὴς οὐδ' ἀσφαλὴς ἦτο, καὶ ἰδίως ὁ Πτολεμαῖος δὲν συνέπραττε μετὰ πολλοῦ ζήλου, οὐδ' ᾔθελεν εἶναι δύσκολον νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῶν ἄλλων παντάπασι, διὰ τινων παραχωρήσεων. Καὶ ὅμως ὁ Ἀντίγονος ἐπέμενεν εἰς τὸ ν' ἀναρρίξῃ τὸν περὶ τῶν ὄλων κύβον καὶ, τὸ παραδοξότερον, ἐπέμενε καὶ τοι μὴ διστάζων περὶ τῆς ἀποτυχίας. Ὅτι προησθάνετο τὴν συμφορὰν, εἶναι βέβαιον· αὐτὸς ὁ ἄλλοτε ἀπέναντι τῶν πολεμίων τοσοῦτον εὐθυμος, καὶ περὶ τὰς ἀποφάσεις ταχὺς, καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων ἐνεργὸς, ἐκάθητο ἤδη συν- νους, καὶ σιωπηλός, καὶ συμβουλευόμενος μετὰ τοῦ Δημητρίου περὶ τοῦ πρακτέου, ὅπερ οὐδέποτε ἄλλοτε ἐπραξε, καὶ συνέστησεν αὐτὸν εἰς τὸ πληθὺς ὡς διάδοχον, καὶ ἀνατείνας τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν ᾔτησατο νίκην παρὰ τῶν θεῶν ἢ θάνατον ἀναίσητον πρὸς τῆς ἡττης.

Ταῦτα πάντα ἀποχρώντως ὑποδεικνύουσιν ὅτι ὁ Ἀντίγονος δὲν εἶχε τὸ σύνθημα αὐτοῦ θάρρος ὡς πρὸς τὴν ἐκδασιν τῆς κρισίμου μάχης· διατὶ λοιπὸν ἐξώρμησεν ἐπὶ τὴν μάχην ταύτην, Διότι οὕτω τιμωροῦνται αἱ παράλογοι καὶ ὑπέρμετροι ἀξιώσεις· εἰς τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐφαρμοσθῶσιν οἱ κανόνες τῆς κοινῆς συνέσεως. Ἄν ὁ Ἀντίγονος ἤρκειτο ν' ἀποβῇ εἰς τῶν κληρονόμων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἔστω καὶ ὁ πάντων μέγιστος, εὐχερῶς εἰδύνατο νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Πτολεμαῖον, ἢ μᾶλλον δὲν ᾔθελεν ἴσως περιέλθει εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ν' ἀγωνίζηται περὶ τῶν ὄλων πρὸς τοὺς συγκληρονόμους. Ἀλλ' ὁ Ἀντίγονος διήγαγε τὰ τελευταῖα πεντεκαίδεκα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη ὄνειρευόμενος τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἐνότητος τοῦ κράτους, ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κυριαρχίαν. Πῶς ἦτο ἤδη δυνατόν νὰ παραχωρήσῃ ἀξιώλογον τῆς κυριαρχίας ταύτης μέρος εἰς τὸν Πτολεμαῖον; ἢ πῶς, ἐπιστάσης τῆς κρισίμου ὥρας, καθ' ἣν προέκειτο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ μ' αὐτὸν τὸν σκοπὸν

ὅτι πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεδίωκεν, ἡδύνατο ἤδη νὰ προτιμήσῃ ἀναβολὰς καὶ χρονотριβὰς, δι' ὧν ἐσώζετο μὲν αὐτὸς πιθανώτατα, δὲν ἦτο ὅμως βέβαιον ὅτι κατεβάλλοντο καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ; Ὅθεν ἐφέρετο ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ἐκὼν ἄκων, ὑπὸ ἀκαταμαχῆτου τινὸς ἀνάγκης, ἣν οἱ μὲν κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων ὀνομάζουσιν εἰμαρμένην, οἱ δὲ φιλοσοφώτερον μελετῶντες τὰ τῆς ἱστορίας θεωροῦσιν εὐλόγως ὡς τιμωρίαν ἀπαραίτητον τῆς ἀμέτρου φιλαρχίας.

Καὶ ἀρξαμένης λοιπὸν τῆς μάχης, ὁ μὲν Δημήτριος, λαμπρῶς μετὰ τοῦ ἱππικοῦ ἀγωνισάμενος πρὸς τὸ ἱππικὸν τῶν πολεμίων, τὸ ἀγόμενον ὑπὸ Ἀντιόχου τοῦ υἱοῦ τοῦ Σελεύκου, ἔτρεψεν αὐτὸ κατὰ κράτος· ἀλλὰ, λησμονῶν τὸ δίδαγμα τὸ τοσάκις ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου δοθέν, τῆς σώφρονος διώξεως ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐξηκολούθησε τρέχων ἀκατάσχετος κατόπιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἡττηθέντων καὶ παντάπασιν μὴ φροντίζων τί γίνεται ὀπισθεν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Σέλευκος, ἰδὼν τότε τὴν φάλαγγα τοῦ Ἀντιγόνου γυμνὴν ἱππέων, περιέζωσεν αὐτὴν καὶ ἠπέλησε πανταχόθεν διὰ τῆς λοιπῆς δυνάμεως καὶ μάλιστα διὰ τῶν πολυαριθμίων ἐλεφάντων, ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἄλλα μὲν ἀποσπάσματα τῆς φάλαγγος ἐκείνης κῦτομόλησαν πρὸς αὐτόν, ἄλλα δὲ ἐτράπησαν. Μόνος ὁ Ἀντίγονος μετ' ὀλίγων τινῶν δὲν ἐνέδωκε· καὶ ὅτε, περιστοιχισθεὶς πανταχόθεν, ἤκουσέ τινα τῶν περὶ αὐτὸν εἰπόντα· «ἐπὶ σέ οὔτοι, Βασιλεῦ», «Καὶ τίνα ἄλλον πλὴν ἐμοῦ σκοπὸν ἔχουσιν;» ἀπεκρίθη ἀταράχως καὶ ἀγερῶχος. «Ἄλλ' ὁ Δημήτριος θέλει ἔλθει εἰς βοήθειαν ἡμῶν.» Καὶ ταύτην τὴν ἐλπίδα σώζων μέχρι τέλους, ἐνεκαρτέρει περισκοπῶν πανταχόθεν τὸν υἱόν· ἀλλ' εἰς μάτην προσεδόκα· οὐδεὶς ἤρχετο εἰς βοήθειαν· καὶ ἐν τούτοις ὁ κύκλος ὁ περιζωννύων αὐτὸν ἐσυσφίγγετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, καὶ τὰ ἐπ' αὐτὸν βαλλόμενα ἀκοντίσματα ἐπολλαπλασιάζοντο· καὶ οἱ φίλοι καὶ ὁπαδοί, ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου, ἐγκατέλειπον αὐτόν, καὶ ἔπεσε τελευταῖον ὁ ἀτρόμητος γέρον, εἷς δὲ μόνος παρέμεινε παρὰ τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, ὁ λαρισσαῖος Θώραξ.

Τοιοιούτρόπως ἐτελεύτησεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 81 ὁ Ἀντίγονος ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, πεσὼν ἐνδόξως τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἐπαξίως τῶν μεγάλων τοῦ βίου αὐτοῦ ἀγώνων καὶ ἀξιώσεων. Ὁ Δημήτριος ἐπανελθὼν βραδέως ἀπὸ τῆς διώξεως καὶ μηδεμίαν ἤδη

ἔχων ἐλπίδα ν' ἀναρρώσῃ τὰ πράγματα, ἔφυγε μετὰ πεντακισχιλίων πεζῶν καὶ τετρακισχιλίων ἱππέων εἰς Ἑρσσον, ὅθεν θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸν μεταβάντα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπὶ πολὺν εἰσέτι χρόνον ἐξακολουθήσαντα τὸ πολυτάραχον αὐτοῦ στάδιον. Οἱ δὲ νικηταὶ τὸν μὲν νεκρὸν τοῦ Ἀντιγόνου διὰ βασιλικῶν ἐκήδευσαν τιμῶν, ἐπεχείρησαν δὲ ἀμέσως τὴν διανομὴν τοῦ κράτους αὐτοῦ. Ἡ διανομὴ ἐγένετο κυρίως μεταξὺ τῶν δύο πρωταγωνιστῶν τοῦ τελευταίου κατορθώματος, ἥτοι τοῦ Σελεύκου καὶ τοῦ Λυσίμαχου, διότι ὁ μὲν Πτολεμαῖος, ὡς ἐλάχιστα συμπράξας, ἀπεκλείσθη πάσης νέας ὥφελείας, ὁ δὲ Κάσσανδρος, ὡς ἐκ τῆς θέσεως τῶν χωρῶν αὐτοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἐπέκτασιν τινα ἐν Ἀσίᾳ· εἰς μόνον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Πλείσταρχον, ὅστις αὐτοπροσώπως μετέσχε τοῦ ἀγῶνος, ἀπενεμήθη ἡ Κιλικία. Καὶ ὁ μὲν Σέλευκος ἔλαβεν ἅπασαν τὴν Συρίαν καὶ τ' ἀνατολικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὁ δὲ Λυσίμαχος τὰ δυτικώτερα τῆς χερσονήσου ταύτης. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο βασιλείων παρέμειναν ἐνταῦθα χωραὶ τινες οὐδέτεραι· ἡ Κιλικία, ἥτις ἐδόθη, ὡς πρὸ μικροῦ εἴρηται, εἰς τὸν Πλείσταρχον, ἡ Καππαδοκία ἧς ἤρχεν ὁ ἐπιχώριος ἡγεμὼν Ἀριαράθης, ἡ Ἀρμενία ἧς προίστατο ἕτερος ἐπιχώριος ἡγεμὼν ὁ Ὀρόντης, καὶ ὁ Πόντος τοῦ ὁποίου ἐδυνάστευον ἐπίσης οἱ ἐπιχώριοι Μηθριδάται. Ἐκ δὲ τῶν οὐδετέρων τούτων χωρῶν ἡ μὲν Καππαδοκία καὶ ἡ Ἀρμενία ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐπὶ τὴν τοῦ Σελεύκου, ὁ δὲ Πόντος καὶ ἡ Κιλικία ὑπέκυον μᾶλλον εἰς τὸν Λυσίμαχον.

Αὕτη ἡ περὶ Ἰφὸν μάχη, ἡ συγκροτηθεῖσα 22 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, εἶναι γεγονός σπουδαίωτον, διότι δι' αὐτῆς ἀπεφασίσθη ὁριστικῶς καὶ ἀμετακλήτως ἐπὶ μακρὸν ἡ τύχη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς· τῶντοι ἐκτοτε δὲν ἐπαυσαν ἐνταῦθα ἄρχοντες ὁ Σέλευκος, ὁ Πτολεμαῖος καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας. Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπῃ πράγματα ὑπέκυψαν εἰσέτι ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον εἰς ποικίλας μεταβολάς. Οὔτε ὁ Λυσίμαχος, οὔτε ὁ Κάσσανδρος ἐπέπρωτο ν' ἀποβῶσιν ἀρχηγεῖται διαρκῶν δυναστεϊῶν· ἐπὶ τέλους, τῆς Εὐρώπης, ἤρξεν ἡ τοῦ Ἀντιγόνου γενεὰ, ὡς θέλομεν ἤδη ἱστορᾶσθαι διὰ βραχείων.

Ὁ Δημήτριος ἀνεχώρησεν ἐξ Ἐφέσου διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ εὐ-
δίως διὰ τὰς Ἀθήνας, τὰς ὁποίας ἤλπιε νὰ εὖρα προθύμους νὰ
ὑποδεχθῶσιν αὐτὸν καὶ ὑποστηρίξωσιν ἐν τῇ ἀτυχίᾳ τὴν ὁποίαν
ὑπέστη. Ἀλλ' ἐπὶ περὶ τὰς Κυκλάδας εὐρισκόμενος, εἶδε προσε-
ρχομένους πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων ἐντολὴν ἔχοντας νὰ παρακαλέ-
σωσιν αὐτὸν ν' ἀπέχη τῆς πόλεως ταύτης, διότι ὁ δῆμος ἐψήφισε
νὰ μὴ δεχθῶσιν οὐδένα τῶν βασιλέων. Τοῦτο τῶν Ἀθηναίων τὸ
πολίτευμα ἐλύπησεν αὐτὸν πλεόντερον ἰσως καὶ αὐτῆς τῆς συμφο-
ρᾶς ἦν ἐν Ἀσίᾳ πρὸ ὀλίγου ἔκαθεν' ἀλλ' ὁ υἱὸς τοῦ Ἀντιγόνου δὲν
ἐπτοθήη. Ἐπειδὴ κατεῖχεν εἰς αὐτὴν πόλεις ἱκανὰς ἐν Πελοποννήσῳ,
μέλιστα τὴν ἀξιόλογον Κόρινθον, καὶ πλὴν τούτων τινὰς ἐν τῇ μι-
κρῇ Ἀσίᾳ λιμένες, καὶ τὴν Κύπρον, καὶ τὴν Φοινίκην, μέγας δὲ
ἦτο καὶ ὁ στόλος αὐτοῦ, ὁ Δημήτριος ἐξηκολούθει θαλασσοκρατῶν
καὶ ἠδυνήθη αὐτῆς ν' ἀποβῇ φοβερὸν εἰς τοὺς ἀντιπάλους, ἐξαιρέτως
δὲ ἐπέσει τὸν Λυσίμαχον δηρώσας πολλὰ τῆς Θράκης παράλια καὶ
ἀπὸ τῆς ἐκεῖθεν συλλεγείσης λείας δυνήθει ν' αὐξήτῃ τοὺς μισθο-
φόρους αὐτοῦ. Ὁ Λυσίμαχος οὐδένα εἶχε στόλον· τούτοις δὲ πᾶ-
σιν ἀπὸ Δημητρίου, ἐροεῖτο ἀφ' ἑτέρου μήπως καὶ ὁ Σέλευκος,
ὅστις ἀπέβη ἤδη πολὺ ἰσχυρότερος ἢ ἄλλοτε ὁ Ἀντίγονος, ἐπιχει-
ρήσῃ ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτοῦ ἅπασαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ὅθεν ὁ Λυσίμα-
χος ἐπαύρησε φρόνιμον, 300, νὰ προτείνῃ ἰδίαν πρὸς Πτολεμαῖον συν-
θήκην συμμαχίας. Εἰς τοῦτο εὐρέθη ὁ Πτολεμαῖος πρόθυμος, διότι
ἦτο μὲν ὡς αὐτῶς δυσηρεστημένος κατὰ τοῦ Σελεύκου, τοῦ μηδεμίαν
θελήσαντος νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ ὠφέλειαν καὶ ἰδίως μὴ ἐπιτρέ-
ψαντος αὐτῷ τὰ τῆς Συρίας παράλια, τὰ ὁποία ὁ Πτολεμαῖος ἐθε-
ώρει ὡς ἀπαρτίτητον παράρτημα τῆς ἐν Αἰγύπτῳ αὐτοῦ ἀρχῆς,
διετέλει δὲ δυσανασχετῶν καὶ κατὰ τῆς Δημητρίου θαλασσοκρα-
τίας δι' ἧς ἐκωλύετο τοῦ ν' ἀνακτήσῃ τὴν αὐδὲν ἦττον ποδομένην
ὑπ' αὐτοῦ Κύπρον. Συνωμολογήθη λοιπὸν εὐκόλως ἡ συμμαχία αὕτη,
πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ὁποίας ὁ Λυσίμαχος συνεζεύχθη τὴν Πτολε-
μαίου θυγατέρα Ἀρσινόην, καὶ τοι ἔχων σύζυγον ἀγαπητὴν, τὴν
εὐγενὴ περσίδα Ἀμαστριν' ἀλλ' εἶδομεν ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐκείνοι
δυνάσται δὲν ἐδίσταζον νὰ προσλαμβάνωσιν, ἅπαντες σχεδόν, δύο
καὶ πλεόνας συζύγους. Ἐν τούτοις ἡ συμμαχία αὕτη ἐνέβαλεν εἰς
ἐπὶ αὐτὸν ἀνησυχίαν τὸν βασιλεῖα Σέλευκον, ὅστις θεωρῶν ὅτι οὐδε-

μίαν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ὠφέλειαν ἀπὸ τοῦ Κασσάνδρου, τοῦ μὴ συντηροῦντος ἀξιόλογον στόλον, ἐνῶ ὁ Δημήτριος ἡδύνατο νὰ ἀποδῇ πολὺ χρησιμώτερος ἐνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ πλοίων καὶ λιμένων, τοῦτου ἐπεζήτησε τὴν συμμαχίαν καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῆς προέτινε νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν καλὴν τοῦ Δημητρίου θυγατέρα Στρατονίκην.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Δημήτριος ἔρπασεν ἀσμένως πῇν εὐκαιρίαν ταύτην καὶ ἔδραμε μετὰ τῆς θυγατρὸς εἰς Συρίαν πρὸς Σέλευκον, ἀποδιδασθεὶς ἐν τῇ μεταξύ εἰς τὰ παράλια τῆς Κιλικίας καὶ ἐξώσας ἐκείθεν τὸν Πλείσταρχον. Ἄμα δὲ γενομένου τοῦ στενοῦ τούτου συνδέσμου μεταξύ Σελεύκου καὶ Δημητρίου, διελύθη ἀμέσως ὁ προηγούμενος μεταξύ Λυσιμάχου καὶ Πτολεμαίου. Ὁ Πτολεμαῖος εἶχε συμμαχήσει πρὸς τὸν Λυσίμαχον, μὴ ὑποθέτων ποτὲ ὅτι ὁ Σέλευκος δύναται τοσοῦτον ταχέως νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὸν Δημήτριον. Ἄμα ὅμως τούτου γενομένου, ὁ Πτολεμαῖος δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ διακινδυνεύσῃ περὶ τῶν ὅλων πρὸς τοσοῦτον δεινῶς ἀντιπάλους· ὅθεν ἐσπευσε νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς αὐτοῦς, καὶ ἡ συνδιαλλαγὴ ἐγένετο εὐχερῶς, διότι συνέφερεν εἰς τὸν Σέλευκον καθὼ ἐπαγομένη τὴν μόνωσιν τοῦ Λυσιμάχου, συνέφερε δὲ καὶ εἰς τὸν Δημήτριον ὅστις ἄλλον στόλον δὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ εἰμὴ τὸν αἰγυπτιακόν. Ἐγένετο λοιπὸν συμβιβασμὸς τις καθ' ὃν ὁ μὲν Δημήτριος ἔλαβε σύζυγον Πτολεμαΐδα τὴν θυγατέρα τοῦ Πτολεμαίου, ὁ δὲ Πτολεμαῖος, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὴν θαλασσοπλοίαν αὐτοῦ, ἔλαβε παρὰ Δημητρίου ὁμήρους τινάς, ἐν οἷς καὶ τὸν ἡπειρώτην ἡγεμονόπαιδα Πύρρον, ὅστις, πλανώμενος ἔτι μακρὰν τῆς πατρίδος, διετέλει ἀπὸ τινος χρόνου ἐν τῇ ὑπερσίᾳ τοῦ Δημητρίου. Τοὺς ἄλλους τῆς συνθήκης ταύτης ὄρους δὲν γνωρίζομεν. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ μὲν Πτολεμαῖος ἀνεγνώρισε τότε τὸν Δημήτριον βασιλέα Κύπρου, Κιλικίας καὶ Φοινίκης, ὁ δὲ Δημήτριος ἀνεγνώρισεν αὐθις τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐνταῦθα ἐλληνίδων πόλεων.

Ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα εἰρήνη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ πολὺ. Ὁ Δημήτριος ἡσθάνετο ὅτι τὸ κράτος αὐτοῦ ἦτο οὕτως εἰπεῖν μετέωρον, οὐδαμοῦ ἔχον βάσεις ὅπως οὖν ἀσφαλεῖς. Ἡ Κιλικία καὶ ἡ Φοινίκη, ἀποτελοῦσαι τὰ κρᾶσπεδα τῆς εὐρείας τοῦ Σελεύκου ἀρχῆς, δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ διαμείνωνσιν ἐπὶ πολὺ κεντρικῶς.

μένα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης· καὶ τῶντι ὁ Σέλευκος μετ' ὀλίγῳ ἤρχισε ν' ἀπαιτῇ παρὰ τοῦ κηδεστοῦ τὰ παράλια ἐκεῖνα, νῦν μὲν χρήματα προτείνων, νῦν δὲ ἀπειλὰς. Τὸν δὲ Πτολεμαῖον ἐγίνωσκεν ὁ Δημήτριος ἐπιβουλεύμενον αἰείποτε τὴν Κύπρον, οὐδ' ἐβίβλετο τοῦ στηριζόμενος ἡδύνατο ν' ἀποκρούσῃ τοὺς πανταχόθεν ἐποφθαλμιῶντας εἰς τὰς κυριωτάτας αὐτοῦ ἐκεῖνας κτήσεις. Τούτου ἕνεκα μετ' οὐ πολὺ, ἥτοι τῷ 298, ἐμελέτησε νὰ καταλάβῃ αὐτὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, ἵνα προσοικειωθῇ χώραν πόρρω μὲν κειμένην τῶν ἰσχυροτέρων αὐτοῦ ἀντικάλων, τοῦ Σελεύκου καὶ τοῦ Πτολεμαίου, καὶ διὰ τοῦτο ἀσφαλεστέραν τῶν ἄλλων κτήσεων, δυναμένην δὲ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὀρμητήριον τῶν πιθανῶν αὐτοῦ κατ' ἐκείνων ἀγώνων. Ἐλαβε δὲ πρόφασιν καλὴν τῆς πρὸς τοῦτο ἐπιχειρήσεως, τὴν νέαν τοῦ Κασσάνδρου ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Διότι καὶ ὁ Κασσάνδρος, θεωρῶν τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὡς ἀπαραιτήτον τῆς ἐν Μακεδονίᾳ βασιλείας παράρτημα, καὶ βλέπων τὸν Δημήτριον ἀσθενῆ καὶ μακρὰν ἀπησχολημένον, εἶχε νομίσει πρὸ μικροῦ ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν νὰ ἄρξῃ αὐτὸς τῆς χώρας ταύτης καὶ ἠπειλήσῃ πρὸ πάντων τὰς Ἀθήνας. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἔχοντες τότε προῖσταμενον τὸν καλὸν κἀγαθὸν Ὀλυμπιόδωρον, καὶ λαβόντες τὴν τῶν Αἰτωλῶν ἐπικουρίαν, ἐματαίωσαν τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κασσάνδρου· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἐβουλεύθη ἤδη νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ δι' ἄλλης ὁδοῦ. Προσοικειωθείς τὸν ἰσχυρὸν δημιουργὸν Λαχάρη, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ σφετερισθῇ τὴν ἀπόλυτον τῆς πόλεως ἀρχὴν, ἥτοι, καθὼς ἔλεγον οἱ προπάτορες ἡμῶν, νὰ τυραννήσῃ αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἵνα λάβῃ ὁ νέος τύραννος ἀνάγκην μισθοφόρων καὶ ἐξωτερικῶν συμμάχων καὶ περιπέσῃ οὕτω ἀπαραιτήτως εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Κασσάνδρου. Ταῦτα μαθὼν ἐνεργούμενα ὁ Δημήτριος, ἔδραμεν ἐκ Κύπρου μετὰ στόλου ἰσχυροῦ, ἐπῆλθε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐκυρίευσεν τὴν Μεσσήνην καὶ ἄλλας τινὰς πόλεις, καὶ ἠτοιμάζετο, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 296, νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὰς Ἀθήνας αἰτινες, δεσπόζοντος ἤδη ἐνταῦθα τοῦ Λαχάρου, ἐπεχειρήσαν ἰσχυρὰς ἀμύνης προπαρασκευὰς, λαβοῦσαι παρὰ μὲν τῶν βασιλέων τῆς Θράκης καὶ τῆς Αἰγύπτου χρηματικὰς τινὰς συνδρομὰς, παρὰ δὲ τοῦ τελευταίου καὶ ὑπόσχαιν ναυτικῆς βοήθειας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Λαχάρης δὲν ἠρέεσθη εἰς τὰς ἐπικουρίας

παύτας, ἀλλὰ ἀφῆρσαν ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τὰς ἀνατεθειμένας εἰς αὐτὴν χρυσὰς ἀσπίδας, καὶ, τὸ ἐτι δευνότερον, τὸν χρυσὸν τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου τὸ ὅποιον ὁ Φειδίας ἡγειρέποτε ἐν τῷ Παρθενῶνι, ὅσος ἦτο περιαιρετός, δηλαδὴ ἡδύνατο νὰ χωρισθῇ ἀπὸ βλάβης τοῦ κυρίου ἀγάλματος (σελ. 614 καὶ 615 τοῦ πρώτου τόμου).

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ, ἀπέθανεν αἰφνης ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Κάσσανδρος, περὶ τὰ τέλη τοῦ 297, ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ ἐμελλε νὰ ἔχῃ ἀκαταλόγιστα ἀποτελέσματα, διότι οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἐφάνησαν παντάπασιν ἀνάξιοι νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸ τοῦ πατρὸς ἔργον. Καὶ πρῶτον ὁ Δημήτριος, πολιορκήσας τὰς Ἀθήνας, ἐγένετο κύριος αὐτῶν, περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐπομένου ἔτους, ὅτε ἔφυγε καὶ ὁ Λαχάρης εἰς Βοιωτίαν. Ὁ Δημήτριος προσπνέχθη ἐπισεικῶς πρὸς τὴν ἀγνωμόνα πόλιν, ἀλλ' ὅμως ἐνέβαλε φρουρὰς εἰς τε τὸν Πειραιᾶ, εἰς τε τὴν Μουνυχίαν, καὶ ἡσφάλισεν οὕτω τὴν ἐνταῦθα ἀρχὴν, ἐπιχειρήσας μετ' ὀλίγον νὰ κατακτῇ καὶ τὴν Σπάρτην. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τότε ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Σέλευκος καὶ ὁ Λυσίμαχος, συμμαχῆσαντες πάλιν, ἀφῆρσαν ἀπ' αὐτοῦ πᾶν ὅ,τι κατεῖχεν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος· διότι ὁ μὲν Λυσίμαχος κατέλαβε τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν παραλίους πόλεις, ὁ δὲ Πτολεμαῖος τὸ πλεῖστον τῆς Κύπρου, ὁ δὲ Σέλευκος τὴν Κιλικίαν καὶ τὴν Φοινίκην· ἀλλ' ὁ Δημήτριος δὲν ἀπέβαλε καὶ αὐτὸς τὸ θάρρος αὐτοῦ. Λύσας ἐν τῷ ἄρα τὴν πολιορκίαν τῆς Σπάρτης, δὲν ἀπῆλθεν εἰς Ἀσίαν, ἀλλ' ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ ἀσφαλίσῃ ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ βορείῃ Ἑλλάδι τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἤλπισε νὰ γίνῃ καὶ τῆς Μακεδονίας κύριος, διὰ τὰς αὐτοῦ ἐπελθούσας ἀνωμαλίας. Τεφρόντι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἤριζον περὶ τῆς βασιλείας δύο τοῦ Κασσανδρου υἱοί, ὁ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος. Τούτων ὁ πρεσβύτερος ἐδόλοφονησε τὴν ἰδίαν μητέρα Θεσσαλονίκην, διότι ἐνόμιζεν αὐτὴν προτιμῶσαν τὸν νεώτερον καὶ ἀγωνιζομένην νὰ περιποιήσῃ αὐτῇ τὴν βασιλείαν· καὶ οὕτω λοιπὸν ἀπέθανεν, ἐν ἔτει 295, διὰ χειρὸς τοῦ ἰδίου υἱοῦ, ἡ μόνη περιλιπομένη ἀπόγονος τοῦ ἀρχαίου βασιλικοῦ τῆς Μακεδονίας οἴκου. Ἀλλὰ τὸ ἀνοσιούργημα τοῦτο ἐξήγειρε πάντας κατὰ τοῦ Ἀντιπάτρου, ὅστις ἐθεώρησε φρόνιμον καὶ φύγῃ πρὸς Λυσίμαχον, τοῦ ὁποῦ ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ τῇ θυ-

γατρί Εὐρυδίκη, εὐελπίς ὅτι ὁ βασιλεὺς οὗτος τῆς Θράκης θέλει συντρέξει αὐτὸν εἰς τὸ ν' ἀνακτήσῃ τὴν Μακεδονίαν. Τοῦτο δὲ φεβούμενος ὁ Ἀλέξανδρος ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πύρρου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀνακτήσει τὴν πατρίον τῆς Ἠπείρου βασιλείαν, καὶ ἀμφότεροι ἔσπευσαν νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ. Εἶχε δὲ ὁ τῶν Ἠπειρωτῶν βασιλεὺς καταλάβει ἤδη μέρος τῆς Μακεδονίας, καὶ ὁ Δημήτριος εἶχε φθάσει εἰς τὰ μεθόρια τῆς χώρας, ὅτε ὁ μητραλοῖας Ἀντίπατρος, ἐπιβουλευθεὶς καὶ τοῦ πενθεροῦ τὴν ζωὴν καὶ ἀποτυχῶν, ἐτιμωρήθη αὐτὸς διὰ τῆς διακαίας τοῦ θανάτου ποινῆς. Τότε ὁ Ἀλέξανδρος, μὴ ἔχων πλέον χρείαν ξένων ἐπικούρων, ἐζήτησε ν' ἀπομακρύνῃ αὐτοὺς ἐκ παντὸς τρόπου. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς Ἠπειρώτας συνεβιάσθη παραχωρήσας αὐτοῖς τμημὰ τι τῆς Μακεδονίας· τοῦ δὲ Δημητρίου ἐμελέτησε ν' ἀπαλλαγῇ διὰ δολοφονίας. Τοῦτο μαθὼν ὁ Δημήτριος, προέλαβε τὸν μοχθηρὸν νεανίαν καὶ, συνεντεύξας, μεταξὺ αὐτῶν γενομένης εἰς Λάρισσαν, διέταξε τὸν φόνον αὐτοῦ· μεθ' ὃ ὁ μακεδονικὸς στρατὸς ὅστις οὐδεμίαν εἶχε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ὑπόληψιν, εὐχερῶς μετέστη πρὸς Δημήτριον καὶ ἀνηγόρευεν αὐτὸν βασιλέα, 394.

Τοιοιουτοτρόπως ἐκάθησεν ἐπὶ τοῦ αἵματοφύργου τῆς Μακεδονίας θρόνου ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς καὶ ἐξέλιπεν ἡ γενεὰ ἐκείνη τῶν δολοφόνων ἢ παραχθείσα ἀπὸ τοῦ καλοῦ κέγαθου Ἀντιπάτρου, ἥτοι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κᾶσσανδρος καὶ οἱ τούτου υἱοὶ Ἀντίπατρος καὶ Ἀλέξανδρος. Ἐξ ὅλου τοῦ οἴκου αὐτοῦ μόνη ἡ Φίλα, ἀδελφὴ μὲν τοῦ Κασσάνδρου, σύζυγος δὲ τοῦ Δημητρίου, ἀνεδείχθη χρηστὴ καὶ εὐγενὴ ἀληθῶς ἔχουσα αἰσθήματα. Ὁ Δημήτριος εἶχεν αἰετοτε παραμελήσει αὐτήν, προτιμήσας ἄλλας συζύγους καὶ ἐταίρας· οὐδὲν ἦν τῆς Φίλα δὲν ἔπαυσεν ἀγαπᾶσα αὐτὸν καὶ πιστὴ διατελοῦσα. Καθ' ἣν ἐποχὴν, πολιορκούντος τοῦ Δημητρίου τὴν Σπάρτην, ὁ Πτολεμαῖος ἐπετέθη κατὰ τῆς νήσου Κύπρου, αὐτὴ ὑπερασπίσθη γενναίως τὸ κτήμα τοῦτο· καὶ ἔπεσε μὲν ἐπὶ τέλους αἰγυμάλωτος εἰς χεῖρας τοῦ Πτολεμαίου, ἀλλ' ἅμα μετ' ὀλίγον ἐλευθερωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, ἔδραμε πρὸς τὸν ἄπιστον αὐτῆς σύζυγον, καὶ χάριν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, λησιμονήσασα ὅσας πικρίας ὑπέστη παρὰ Δημητρίου, ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου ν' ἀσφαλίσῃ τὴν ἐν Μακεδονίᾳ ἀρχὴν αὐτοῦ, διότι οἱ Μακεδόνες δὲν ὑπετά-

·χθησαν εἰς τὸν Δημήτριον εἰμὴ καθὼ γαμβρὸν τοῦ τοσοῦτον ἀγα-
πητοῦ παρ' αὐτῆς διατελέσαντος Ἀντιπάτρου.

Κατὰ δυστυχίαν ὁ Δημήτριος δὲν ἤρκειτο εἰς τὸ νέον αὐτοῦ
κράτος, τὸ ὅποιον ἐν τούτοις δὲν ἦτο λόγου ἀνάξιον· ναὶ μὲν εἴ-
χεν ἀποβάλλει τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τὴν Φοινίκην καὶ
τὴν Κύπρον, ἤρχεν ὁμοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ἥτοι
σχεδὸν ὅλου τοῦ βασιλείου ἐκείνου, ὅπερ ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου
Ἀλεξάνδρου Φίλιππος, μετὰ τοσοῦτους καὶ τηλικούτους ἀγῶνας,
μόλις περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου εἶχε κατορθώσει ν' ἀπαρτίσῃ. Ἀλλ' ὁ
Δημήτριος ἔσωζε τὰ ὄνειρα τοῦ πατρὸς, περιεφρόνει τὴν Μακεδο-
νίαν, ἦτο δυσπρόσοδος καὶ τραχύς πρὸς τοὺς προερχομένους, οἱ
μόνον δὲν ἀνεγίνωσκε τὰς ἀναφοράς τῶν ὑπηκόων, ἀλλὰ καὶ ἐνώ-
πιον αὐτῶν τὰς ἐρρίπτεν εἰς τοὺς δρόμους, ἐνταῦτ' δὲ κατεπίεζε
τὸν τόπον συντηρῶν αὐλὴν πολυτελεστάτην καὶ παρασκευάζων
στόλον καὶ στρατὸν ὑπέρογκον ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ ἀπαιτὸν τοῦ πα-
τρὸς κράτος. Ἐν τούτοις ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ κατήντησεν, ὡς
ἐκ τῶν τρόπων ἐκείνων, τοσοῦτον ὀλίγον ἀσφαλές, ὥστε, νοσήσαν-
τος αὐτοῦ ποτε, ἐν ἔτει 289, ὁ τῆς Ἡπείρου βασιλεὺς Πύρρος ἐμ-
βελὼν κατέλαβε πᾶσιν σχεδὸν τὴν χώραν ἀμαχίῃ. Καὶ ἐξέ-
βαλε μὲν τὸν Πύρρον ὁ Δημήτριος, ἅμα ἀναλαβὼν ἐκ τῆς νόσου,
ἀλλ' ἐξηκολούθησε καταθλίβων τοὺς ὑπηκόους καὶ συμπληρῶν τὰς
παραλόγους πολεμικὰς παρασκευάς. Εἶχε δὲ ἤδη συγκροτήσει
στόλον 500 πλοίων καὶ στρατὸν 112,000 ἀνδρῶν, καὶ ἦτο
ἔτοιμος· νὰ ἐκπλεύσῃ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, ὅτε διὰ μιᾶς ἀπεδείχθη ἡ
ματαιότης ὅλων ἐκείνων τῶν βουλευμάτων καὶ ἐπιχειρημάτων. Ὁ
Σέλευκος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Λυσίμαχος, θεωροῦντες ἐκυτοὺς ἀπει-
λουμένους, ἐπανελάβον τὴν ἀρχαίαν συμμαχίαν, προσέλαβον εἰς αὐ-
τὴν καὶ τὸν Πύρρον καὶ ἐπετίθησαν πανταχόθεν κατὰ τοῦ κοινοῦ
αὐτῶν ἐχθροῦ. Ὁ Λυσίμαχος ἐνέβαλεν ἀπὸ βορρᾶ, ὁ Πύρρος ἀπὸ
δυσεῶν, ὁ Πτολεμαῖος ἐπεμψε τὸν στόλον αὐτοῦ εἰς τὰ παράλια
τῆς Ἑλλάδος· ἴσως εἶχον συνεννοήσαις καὶ μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ
Δημητρίου. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἅμα ἐπλησίασαν οἱ ἐχθροί, ὁ μα-
κεδονικὸς στρατὸς ἐγκατέλιπε τὸν βασιλέα αὐτοῦ, ἀναγκασθέντε
νὰ σώσῃ ἑαυτὸν διὰ τῆς φυγῆς. Οὕτως, ἐν ἔτει 287, μετὰ ἐπταετῇ
ἐν Μακεδονίᾳ βασιλείᾳ, ἀπέβαλεν αὐθις ὁ Δημήτριος τὴν ἀρχὴν

καὶ ἀπῆλθεν ὑπὸ πάντων ἐγκαταλελειμμένος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ εὐγενὴς Φίλα, μὴ ἀνεχομένη νὰ ἴδῃ αὐτὸν αὖθις ἰδιώτην καὶ φυγάδα, ἀπέθανε πιούσα φάρμακον, τὴν δὲ Μακεδονίαν διέγειμαν πρὸς ἀλλήλους ὁ Πύρρος καὶ ὁ Λυσίμαχος.

Ταύτην τὴν εὐκαιρίαν ἤρπασεν ὁ καλὸς ἀγαθὸς Ἀθηναῖος Ὀλυμπιόδωρος, ἵνα ἀπαλλάξῃ τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας καὶ προσβαλὼν τὴν μακεδονικὴν φρουρὰν ἠνάγκασεν αὐτὴν ν' ἀπέλθῃ. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπεφάνη ἐνώπιον τῶν Ἀθηνῶν ὁ Δημήτριος μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἐπολιόρκησε τὴν πόλιν, ἠναγκάσθη ὁμῶς νὰ ὑποχωρήσῃ ἀπρκατος. Τότε ἐγκαταλιπὼν τὰς ἐν Ἑλλάδι κτήσεις εἰς τὸν υἱὸν Ἀντίγονον τὸν Γονατᾶν, διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν δὲν ἠδύνατο περὶ μικρὰ νὰ ἐνδιατρίβῃ, ἀνεχώρησεν ἐπὶ τὴν κατὰκτησιν τῆς Ἀσίας μετὰ 11,000 ἀνδρῶν. Ὁ Λυσίμαχος, εἰς τοῦ ὁποῦλου τὰς κτήσεις ἐνέβαλε, διέτριβεν εἰς Μακεδονίαν· ἀλλ' ὁ γενναῖος αὐτοῦ υἱὸς Ἀγαθοκλῆς, ὅστις διετέλει ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρχὸν στρατοῦ ἀξιολόγου, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ Δημητρίου ἅμα ἀποβίβασθέντος. Ὁ Ἀγαθοκλῆς ἀπέφυγε πάντα κρίσιμον πρὸς τὸν ἀπῆλπισμένον ἀντίπαλον αὐτοῦ ἀγῶνα, ἀπέκοψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἐστέρησε τροφῶν καὶ ἀδιακόπως καταδιώκων καὶ παρενοχλῶν ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηνίαν. Ὁ Δημήτριος, ἀποβαλὼν οὕτω ἐντὸς μικροῦ καὶ ἐπὶ ματαίῳ ὀκτακισχιλίους ἄνδρας, κατέφυγεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ὁμῶς περιέστη εἰς τοσαύτας συμφοράς, ὥστε ἐδέησε νὰ προσπέσῃ εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Σελεύκου. Ὁ δὲ, γενναιοφρόνως φερόμενος, διέταξε τοὺς παρὶ τὰ μεθόρια στρατηγούς νὰ ὑποδεχθῶσιν αὐτὸν φιλικῶς καὶ νὰ προμηθεύσωσιν αὐτῷ τ' ἀναγκαῖα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, δικαίως ἢ ἀδίκως, παρήχθη καὶ μεταξύ Σελεύκου καὶ Δημητρίου ἀμοιβαῖα διχόνοια· ὁ Σέλευκος ἀπήτησε παρὰ τοῦ Δημητρίου ὁμήρους· ὁ Δημήτριος, μὴ παιδόμενος εἰς τοῦτο, ἐπεχείρησεν ἐχθροπραξίας τινὰς κατὰ Σελεύκου, κατετροπώθη ὁμῶς, ἐννοεῖται, εὐχερῶς ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ τῆς Ἀσίας δυνάστου, ἠθέλησεν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτοῦ νὰ γίνῃ αὐτόχειρ, διεκωλύθη ὑπὸ τῶν φίλων καὶ τελευταῖον ἐπάτρεψεν ἐκείνῳ τὰ καθ' ἑαυτὸν, ἐν ἔτει 286. Ὁ Σέλευκος προσήνχθη πάλιν πρὸς αὐτὸν βασιλικῶς, ἔδωκεν αὐτῷ ὀχυράν τινα πόλιν πρὸς

πατοικίαν, περὶ ἔχε θαψιλῶς τὰ πρὸς συντήρησιν τῆς αὐτῆς αὐτοῦ ἀναγκαῖα χρήματα, καὶ ἐφρούρει μὲν τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ἐπέτρεπον αὐτῷ ἱκανὴν ἐλευθερίαν. Ἐνταῦθα διέτριψεν ὁ Δημήτριος τὰ τρία τελευταῖα τῆς ποικιλοτρόπου ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, κατατρέφων τὸν χρόνον κατ' ἀρχὰς μὲν περὶ θήρας καὶ δρόμους, ἔπειτα δὲ, νοθεύ-
 τερος γενόμενος, περὶ πότους καὶ κύβους, μέγας οὖ νοσήσας ἀπέ-
 θίωσε τῷ 283 εἰς ἡλικίαν ἔτι 54. Ὁ ἀγαθὸς Πλούταρχος, δα-
 νειζόμενος εἰκόνα τινὰ τοῦ Σοφοκλέους, παραβάλλει εὐφυῶς τὰς πα-
 ραδόξους τροπὰς καὶ ἀδιαλείπτους αὐξήσεις καὶ φθίσεις τῆς τοῦ Δη-
 μητρίου τύχης πρὸς τὴν ὅταν τῆς σελήνης, ἥτις οὐδὲ δύο νύκτας
 συνεχεῖς δύναται νὰ διατηρῇ μορφὴν μίαν, ἀλλ' ἐξ ὁμήλου πρῶ-
 τον ἔρχεται νέα, καὶ κατὰ μικρὸν αὐξάνει μέχρις οὗ συμπληρωθῇ,
 καὶ ἔπειτα πάλιν διαρρέι καὶ εἰς τὸ μηδὲν ἔρχεται. Ἡ δὲ παρα-
 βολὴ αὕτη δύναται νὰ παρακιθῇ καὶ εἰς τὰ μετὰ τὸν θάνατον
 αὐτοῦ συμβάντα· διότι αὐτὸς ὁ τοσάκις μὲν ὑψωθείς, καὶ τοσάκις
 πεσὼν, καὶ πάλιν ὑψωθείς, ἀπέθανε μὲν ἐπὶ τέλους ἰδιώτης, ἀλλ'
 ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς ἐπέπρωτο νὰ ἀνακτιῇ αὐτῆς
 τῆς Μακεδονίας βασιλείαν.

Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δημητρίου, ὑπέκυψε καὶ ὁ Λυσίμα-
 χος εἰς τὸν Σέλευκον. Ὁ Λυσίμαχος εἶχεν ἀσφαλίσαι τὴν ἐν Θράκῃ
 ἀρχὴν αὐτοῦ διὰ συνετῶν διατάξεων καὶ εὐτυχῶν πολέμων, εἶχε
 προσαποκτήσει, ἐπὶ τῆς πτώσεως τοῦ Δημητρίου, τὸ ἥμισυ τῆς Μα-
 κεδονίας καὶ εἶχεν ἀφαιρῶσαι μετ' οὗ πολὺ ἀπὸ τοῦ Πύρρου τὸ ἕτερον
 τῆς χώρας ἐκείνης ἡμῖς. Ἀλλ' ἦτο ἤδη πρεσβύτης καὶ ἀσθενὴς καὶ
 ἔπαθε περὶ δυσμὰς βίου πολλὰς οἰκιακὰς θλίψεις. Ὁ Λυσίμαχος
 εἶχε τέσσαρας συζύγους. Ἡ πρώτη, ἐκ τοῦ ἡγεμονικοῦ τῶν Ὀδρουσίων
 οἴκου καταγομένη, ἔτεκεν αὐτῷ δύο υἱούς, Ἀγαθακλέα καὶ Ἀλέξαν-
 δρον. Ἐκ τῆς δευτέρας, τῆς Νικαίας, ἀδελφῆς τοῦ Κασσάνδρου, ἦτοι
 τὸ πρῶτον εἶχε συζευχθῇ μετὰ τοῦ Περδίκκου, ἐγέννησεν ὁ Λυσίμα-
 χος δύο θυγατέρας, Εὐρυδίκην καὶ Ἀρσινώτην, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη
 συνεζεύχθη τὸν τοῦ Κασσάνδρου υἱὸν Ἀντίπατρον, ἡ δὲ δευτέρα
 τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου.
 Τρίτη αὐτοῦ σύζυγος ἦτο ἡ Περσὶς Ἀμαστρις, ἀνεμὰ τοῦ βασιλέως
 Δαρείου τοῦ Κοδομανοῦ, ἥτις εἶχε προδιατελεῖσαι σύζυγος πρῶτον
 τοῦ Κρατεροῦ, καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τοῦ Διομανοῦ τοῦ

δυναστού της ἐν Πόντῳ Ἡρακλείας. Ὁ Λυσίμαχος, ὅστις οὐδὲν ἀπέκτησεν ἀπὸ αὐτῆς τέκνον, ἠγάπα αὐτὴν περιπαθῶς, ἀλλ' ὅμως, ἕνεκα πολιτικῶν λόγων, συνεζεύχθη προσέτι καὶ Ἀρσινόῃν τὴν Πτολεμαίου, ἐξ ἧς ἐγέννησε τρεῖς υἱούς. Ἀπὸ τοῦ τελευταίου τούτου γάμου ἐπῆγασαν τὰ δυστυχήματα αὐτοῦ. Καὶ πρῶτον, ἡ Ἀμαστρις, μὴ ἀνεχομένη τὴν νέαν ταύτην σύζυγον, μετέβη εἰς τὴν ἐν Ἡρακλείᾳ ἡγεμονίαν αὐτῆς, ὅπου ὅμως ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν δύο υἱῶν τοῦς ὁποίους ἔτεκεν ἀπὸ τοῦ Διοσυνίου. Ὁ Λυσίμαχος, ὅστις ἔσωξεν ἀείποτε τὸ πρὸς τὴν Ἀμαστριν φίλτρον, ἐτιμώρησε τοὺς μητρολαοὺς διὰ τοῦ θανάτου, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἐστεροήθη τῆς φιλότητος τῶν συζύγων, ἐνῶ δὲ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐδὲν εἶχε πρᾶξει κακούργημα, καὶ τοι ἄλλως μὴ διακρινόμενος ἐπ' ἀρετῇ ἢ εὐγενείᾳ τῆς ψυχῆς, παρεσύρθη ἤδη ὑπὸ τῆς Ἀρσινόης εἰς δεινὰ ἀνοσιουργήματα. Διάδοχος τῆς ἐν Θράκῃ ἡγεμονίας ἦτο ὁ Ἀγαθοκλῆς, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε λάβει σύζυγον ἐτέραν τοῦ Πτολεμαίου θυγατέρα, τὴν Λυσάνδραν, ἐτεροθαλὴ ἀδελφὴν οὖσαν τῆς Ἀρσινόης· εἶχε δὲ ἡ Λυσάνδρα ἀμφιθαλὴ ἀδελφὸν Πτολεμαῖον, τὸν ἕνεκα τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρακτήρος ἐπικληθέντα Κεραυνόν, ὅστις, διωχθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐξ Αἰγύπτου, εἶχε τύχει εὐμενοῦς δεξιόσεως ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Λυσίμαχου. Ἡ Λυσάνδρα λοιπὸν καὶ ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός, καθὼ τέκνα ἀπεχθεὺς μητροῖας, ἐμισαῖντο ὑπὸ τῆς Ἀρσινόης καὶ ἀνταπέδιδον αὐτῇ τὰ ἴσα· ἐμίσει δ' ἐνταῦτ' ἡ Ἀρσινόη καὶ τὸν Ἀγαθοκλέα, διότι ἡ βασιλεία προέκειτο νὰ μεταβιβασθῇ οὐχὶ εἰς τὰ ἴδια αὐτῆς τέκνα, ἀλλὰ εἰς τοὺς υἱούς αὐτοῦ καὶ τῆς ἐτεροθαλοῦς ἐκείνης ἀδελφῆς· καὶ πλὴν τούτου, λέγεται, ὅτι δηλώσασά ποτε τὸν ἔρωτα αὐτῆς πρὸς τὸν Ἀγαθοκλέα, μετ' ἀγανακτήσεως ὑπὸ τούτου ἀπεκρούσθη. Ἀπανταλοπὸν τὰ σφοδρότερα πάθη, φιλαρχία, οἰπογενειακὰ μίσση καὶ ἕως ἀποτυχῶν, συνέδραμον εἰς τὸ νὰ ἐξαγριώσῃ τὴν Ἀρσινόην μέχρι μανίας. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἡδυνήθη αὕτη νὰ προσλάβῃ συνεργὸν τῶν ἐπιβουλευμάτων τὸν Πτολεμαῖον τὸν Κεραυνόν, ὅστις ἀπετροπιάζετο μὲν τὴν Ἀρσινόην, ἀλλ' ἐποφθαλμιῶν ἔκτοτε εἰς τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας καὶ κακοηθέστατος ὢν, ἀσμένως ἐπελήφθη τῆς περιστάσεως τοῦ νὰ καταστήσῃ ἐκποδὸν τὸν ἄνδρα ἐν εὐλόγως ἐθεώρει ὡς τὸ κύριον εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ πρόσκομμα.

Τοιοῦτον λοιπὸν προσλαβούσα σύμμαχον ἡ Ἀρσινόη, ἐσυκοφάντησε τὸν Ἀγαθοκλέα παρὰ τῷ πατρὶ, κατέπεισε τὸν ἀσθενῆ τοῦτον γέροντα, ὅτι ὁ ἄριστος ἐκεῖνος τῶν υἱῶν, πονηρὰ μελετᾷ κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ ἐπέτυχεν ὥστε ὁ Λυσίμαχος νὰ διατάξῃ τὴν ἀπαγχόνισιν τοῦ υἱοῦ τούτου.

Ὁ θάνατος τοῦ εὐγενοῦς καὶ ὑπὸ πάντων ἀγαπωμένου Ἀγαθοκλέους, ἐπροξέντησε κοινὴν δυσἀρέσκειαν, ἥτις πύξησε τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Λυσίμαχος, παραπειθόμενος ὑπὸ τῆς ἀχρείας ἐκεῖνης γυναικός, παρεξετράπη εἰς μυρίας ἄλλας καταδιώξεις, μάλιστα ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, τὴν ὁποίαν ἐπὶ μακρὸν εἶχε διοικήσει ὁ Ἀγαθοκλῆς καὶ ὅπου πολλοὶ ἤδη αὐτοῦ φίλοι καὶ ὁπαδοὶ ἐθανατώθησαν. Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀγαθοκλέους Λυσάνδρα καὶ ὁ ἀμφιθαλὲς τούτου ἀδελφὸς Ἀλέξανδρος μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς, ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι σωτηρίαν παρὰ Σελεύκῳ, εἰς δὲν κατέφυγον πολλοὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ στρατοῦ καὶ ἰδίως ὁ φύλαξ τῶν ἐν Περγᾶμυ θησαυρῶν τοῦ Λυσιμάχου Φιλέταιρος, ὅστις, παραλαβὼν 9000 ταλάντων ἀπῆλθε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Βαβυλωνίας καὶ Συρίας. Ἐτυχον δὲ πάντες προθύμου παρ' αὐτῷ δεξιώσεως, διότι ὁ Σέλευκος πρὸ καιροῦ ἐμελέτα νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ τὸ μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὸ ἄλλοτε ἐπιτραπὲν εἰς τὸν Λυσίμαχον, καὶ ἐβλεπε πρὸς τοῦτο ἐπιτηδειοτάτην τὴν προκειμένην εὐκαιρίαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μετ' οὐ πολὺ, τῷ 283, ἀπέθανεν ὁ γέρων βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖος ὁ Σωτήρ, ὅστις, ὡς φαίνεται, περιέστελλεν ἐνὸςῳ ἕξ τὰς κατακτητικὰς ὁρμὰς τοῦ βασιλέως τῆς Ἀσίας.

Ἐντεῦθεν ὁ Λυσίμαχος εἶδεν ἑαυτὸν αἰφνης δεινῶς ἀπὸ τοῦ Σελεύκου κινδυνεύοντα, καὶ, τὸ φοβερώτερον, εἶχε συγχρόνως σχεδὸν βεβαιωθῇ ὅτι ἀδίκως ἐθιγνύετο τὸν υἱόν. Ἀρξάμενου δὲ τοῦ πολέμου παρεδίδοντο αἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας πόλεις, ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης, εἰς τὸν Σέλευκον ὥστε ὁ Λυσίμαχος ἠναγκάσθη νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς τὴν Ἀσίαν ἵνα ἀναρρίψῃ τὸν περὶ τῶν ὅλων κύβον. Καὶ ἀπαντηθέντων τῶν δύο στρατῶν περὶ Φρυγίαν τὴν ἐφ' Ἑλληνισπόντῳ, ἐν θέρει τοῦ 284, εἰς Κύρου πεδίον, ὁ μὲν Λυσίμαχος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καιρίως ἐπληρώθη, ὁ δὲ στρατὸς αὐτοῦ κατετροπώθη ὁλοσχερῶς. Ὁ νεκρὸς τοῦ βασιλέως εἶχε μείνει ἀπαρτῆρτος

εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης μέχρις οὗ, μετὰ πολλὰς ἡμέρας, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ κηδεύσῃ αὐτὸν πρεπόντως. Οὐδὲ ᾗθελεν εὐρεθῇ τὸ σῶμα ἐὰν κύων πιστὸς δὲν παρέμενε παρ' αὐτῷ διαφυλάττων τὸν νεκρὸν ἀπὸ τῶν ὀρνέων καὶ τῶν θηρίων. Καὶ ὁ μὲν Ἀλέξανδρος μετακομίσας τὸ λείψανον εἰς Λυσιμάχειαν τὴν ἐν Θράκῃ, ἤγειρεν αὐτόθι μνημεῖον εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, τὸν ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν 80 πεσόντα· ὁ δὲ Σέλευκος, διαβάς τὸν Ἑλλήσποντον, μικρὸν μετὰ τὴν μάχην, καθυπέταξε καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ κτήσεις.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Σέλευκος δὲν ἀπῆλαυσεν ἐπὶ πολὺ τὸν ὑπα-
τον τοῦτον βαθμὸν τῆς εὐτυχίας, διότι εἶχε θρέψει ὄφιν εἰς
τοὺς κόλπους αὐτοῦ. Εἷς ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἔφυγον ἀπὸ
τὴν αὐλὴν τοῦ Λυσιμάχου πρὸς τὸν Σέλευκον ἦτο καὶ ὁ προ-
μνημονευθεὶς Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός, φοβούμενος εἴτε τὴν ὀρ-
γὴν τοῦ Λυσιμάχου, ὅστις εἶχε μάθει τὴν ἀθωότητα τοῦ Ἀγαθο-
κλέους, εἴτε τὴν καταδίωξιν τοῦ ἰδίου πατρὸς, τοῦ γέροντος βα-
σιλέως τῆς Αἰγύπτου, ὅστις ἐπ' ἐσχάτων εἶχεν ἔλθει εἰς φιλικὰς
πρὸς τὸν Λυσιμάχον σχέσεις. Ὅπωςδὴποτε ἔτυχεν εὐμενοῦς παρὰ
Σελεύκῃ δεξιώσεως καὶ παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐπὶ Θράκην
καὶ Μακεδονίαν τελευταίαν στρατείαν του. Ἐνταῦθα δὲ καταρρά-
διουργεῖ τὸν στρατὸν τοῦ Σελεύκου, τοῦ μὴ συνεπαγρόντος μεθ'
ἑαυτοῦ εἰς Εὐρώπην εἰμὴ στρατιώτας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ Λυ-
σιμάχου καὶ τοῦ Ἀγαθοκλέους, τοὺς ὁποίους ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κε-
ραυνός, ἔχων ἀρχαίας πρὸς αὐτοὺς σχέσεις, εὐχερῶς ἔπεισε περὶ
τῆς ἀνάγκης τοῦ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ ξένου δυνάστου ἵνα διασώ-
σωσι τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν. Μεθ' ὃ ὁ μοχθηρὸς οὗτος ἄνθρωπος δο-
λοφονεῖ τὸν Σέλευκον, 280, ἀπέρχεται ἀμέσως εἰς Λυσιμάχειαν, ἀ-
ναγορεύεται αὐτόθι βασιλεὺς Θράκης, ἐπελθὼν δὲ εἰς Μακεδονίαν
μετὰ στρατοῦ, ἀναγνωρίζεται βασιλεὺς καὶ ὑπὸ τῶν Μακεδόνων.
Τοιοῦτοτρόπως ἀπέθανεν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τῶν Σελευκιδῶν κράτους,
εἰς ἡλικίαν 73 ἐτῶν. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος, Ἀντίοχος ὁ Α',
ᾗθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ
θεωρῶν τὸν Πτολεμαῖον τῆς Αἰγύπτου πρόθυμον νὰ ἔλθῃ εἰς βοή-
θειαν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Πτολεμαίου τοῦ Κεραυνοῦ, καὶ τὸν νέον
τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας δυνάστην παραιτήσαντα πᾶσαν ἐπὶ

τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀζώων, τοὺς δ' ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπιχωρίως ἡγεμόνας ἀποκρούοντας ἤδη πᾶσαν διὰ τῶν χωρῶν αὐτῶν διάβασιν, προετίμησε μετ' οὐ πολὺ νὰ εἰρηνεύσῃ καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ Πτολεμαῖον τὸν Κεραιυνὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης.

Ὁ νέος οὗτος βασιλεὺς, ὅπως διὰ κακουργίας κατέλαβε τὴν ἀρχήν, οὕτω διὰ κακουργίας ἠθέλητε ν' ἀσφαλίσῃ αὐτήν. Τί ἀπέγιναν ἡ τοῦ Ἀγαθοκλέους χήρα καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς, εἶνα ἄδελον· ἀλλ' ἡ τοῦ Λυσιμάχου σύζυγος Ἀρσινόη, ἡ τοῦ Πτολεμαίου Κεραινουῦ ἑτεροθαλῆς ἀδελφή, εἶχε καταφύγει μετὰ τῶν υἱῶν εἰς τὴν οὐρανὴν Κασσάνδρειαν. Ὁ Πτολεμαῖος, διὰ νὰ γίνῃ κύριος τοῦ φρουρίου τούτου καὶ τῶν παιδῶν τοῦ Λυσιμάχου, προτείνει εἰς τὴν ἑτεροθαλῇ αὐτοῦ ἀδελφῇ νὰ λάβῃ σύζυγον, ὑποσχόμενος ἐνόρκως νὰ θεωρήσῃ τὸ κράτος ὡς κτῆμα τῶν τέκνων αὐτῆς καὶ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν νὰ ἄρξῃ. Οἱ τοιοῦτοι μεταξὺ ἰδελφῶν γάμοι ἀναφαίνονται ἤδη συχνότατοι παρὰ τοῖς διαδόχοις τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πείθεται λοιπὸν ἡ Ἀρσινόη ἅμα ὅμως τελεσθέντων τῶν γάμων καὶ περιελθούσης τῆς Κασσανδρείας εἰς χεῖρας τοῦ Πτολεμαίου, φονεύει οὗτος τὰ τέκνα τῆς Ἀρσινόης· εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς καὶ φυλακίζει αὐτὴν ταύτην εἰς τὴν Σαμοθράκην, ὅθεν μετ' οὐ πολὺ διαφυγοῦσα εἰς Αἴγυπτον συναζεύχθη ἡ Ἀρσινόη αὐτόθι τὸν ἕτερον αὐτῆς ἀδελφὸν Πτολεμαῖον Β'ον, τὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πτολεμαίου Σωτήρος βασιλεύσαντα τῆς Αἰγύπτου. Τὸ κράτος λοιπὸν τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Κεραινουῦ ἐραίνετο πανταχόθεν ἀσφαλισθόν. Ὁ Πτολεμαῖος τῆς Αἰγύπτου ἦτο σύμμαχος αὐτοῦ· ὁ Ἀντίοχος τῆς Ἀσίας εἶχε συνομολογήσει εἰρήνην πρὸς αὐτόν· οἱ τοῦ Λυσιμάχου παῖδες εἶχον φονευθῇ· ὁ τῆς Ἡπείρου βασιλεὺς Πύρρος εἶχεν ἀπέλθει περὶ τοὺς χρόνους τούτους εἰς Ἰταλίαν, ἵνα βοηθήσῃ τοὺς Ταραντίνους κατὰ τῶν Ῥωμαίων· ὁ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ υἱὸς Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς, κατέχων ἱκανὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῆς Πελοποννήσου, καὶ σύμμαχος ὢν τῶν μαχίμων Αἰτωλῶν, ἦτο βεβαίως ἀντίπαλος ἐπικίνδυνος· ἀνεχαιρίζετο ὁμοῦ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες ἐπαχείρησαν τότε νὰ πολεμήσωσιν αὐτὸν ἐπ' ὀνόματι τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας· καὶ οὐδὲν μὲν λόγου ἄξιον κατώρθωσαν, ἀλλὰ περισπασαν ὁπωσδήποτε τὴν προσοχὴν καὶ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ· ὥστε

ἐνόμizε τις ὅτι ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κερκυρὸς οὐδαμῶθεν φοβεῖται κίνδυνον τινά, ὅτε αἰρῆς ἀπροσδόκητός τις καὶ φοβερός ἐπεράνη κατ' αὐτοῦ πολέμιος.

Ὁ ὅλος ἀπροσδοκήτως τῶντι ἐπελθὼν οὗτος πολέμιος, ἦσαν οἱ λεγόμενοι Κελτοὶ ἢ Γαλάται. Οἱ Γαλάται εἶναι οἱ ἀρχαιότατοι γνωστοὶ κάτοικοι τῶν δυτικωτέρων τῆς Εὐρώπης χωρῶν, ἦτοι τῆς μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας. Ἐνῶ δὲ, καθὼ ἀποτελοῦντες κλάδον τῆς ἰνδογερμανικῆς φυλῆς, ἐξ Ἀσίας ἐπῆλθόν ποτε εἰς τὰς ἐσχατίας ἐκείνας τοῦ ἡμετέρου τῆς γῆς μέρους. ἔπειτα, ἀπὸ τῆς 6 Π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἤρχισαν παλινδρομοῦντες πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν καὶ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπέκησαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐνέβαλον εἰς τὴν ἀνω Ἰταλίαν, τὴν Ἑλουτίαν, τὴν μεσημβρινὴν Γερμανίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας, κατὰ τὴν 4 Π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἐπεράνησαν καὶ εἰς τὰ βορειώτερα τῆς ἡμετέρας χερσονήσου. Ἐν ἔτει 335, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἐστράτευσεν ἐπὶ τὸν Ἰστρον, ἦλθον πρὸς αὐτὸν Γαλατῶν πρέσβεις καὶ συνωμολόγησαν εἰρήνην, ἣν βραδύτερον, ἐν ἔτει 323, ἀνένεωσαν διὰ δευτέρας πρεσβείας πεμφθείσης ὑπ' αὐτῶν εἰς Βαβυλῶνα (σελ. 165). Ἐπὶ τῶν διαδόχων νέα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον Γαλατικὰ φύλα ἐπῆρχοντο εἰς τὰς βορειοτάτας τῆς χερσονήσου ἡμῶν χώρας, ἰδίως δὲ περὶ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς εὐρισκόμεθα, ὁῷτι τότε, καὶ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ στίφη κατατροπωθέντα τῇ 284 ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, ἐτρέπησαν πρὸς ἀνατολὰς. Τὰ κατὰ τὰς χώρας τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Αἰμου εἶχον ἤδη ἐπιτηδειότατα πρὸς τὰς ληστρικὰς ἐκείνας ἐπιδρομὰς. Ὁ Λυσίμαχος, περισπώμενος περὶ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς ἔτη, ὑπὸ τῶν δυσχερειῶν τὰς ὁποίας προσέθεσάμεν καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πολέμου, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ ἀρκτικά τοῦ κράτους σύνορα. Οἱ Γαλάται ἐγίνωσκον, ὡς φαίνεται, τὴν κατάστασιν ταύτην τῶν πραγμάτων, διὸ καὶ ἐπεχείρησαν τὴν πρώτην μεγάλαν ἐπιδρομὴν οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν, εἰς τὸ τοῦ Πύρρου βασίλειον, ἀλλὰ πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τῆς Θράκης. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν μαθόντες τὴν μεγάλην τοῦ αὐτόθι ἐλληνικοῦ βασιλείου δύναμιν, δὲν ἐτόλμησαν νὰ προχωρήσωσι περαιτέρω. Ἀμέσως ὅμως

ἔπειτα ἐπῆλθον αἱ γνωσταὶ δεινὰ ἀνωμαλῖαι, ὁ θάνατος τοῦ Ἀνσιμάχου, ὁ θάνατος τοῦ Σελεύκου, οἱ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι ἐμφύλιοι ἀγῶνες μεταξύ Σπαρτιατῶν, Αἰτωλῶν καὶ Ἀντιγόνου, ἡ εἰς Ἱταλίαν διαπεραΐσις τοῦ Πύρρου· ὥστε τότε ἀναρίθμητα Γαλατῶν στίφη εἰς νέας ἐφώρμησαν ἐπιδρομὰς, οἱ μὲν ὑπὸ Κερσέθριον πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τῆς Τριβαλλῶν καὶ Θρακῶν χώρας, οἱ δὲ ὑπὸ Βρέννον καὶ Ἀχιχώριον κατὰ τῆς Παννονίας, οἱ δὲ ὑπὸ Βέλγιον κατὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠλλυρίας. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κεραινὸς φαίνεται περιφρονήσας πλέον τοῦ δέοντος τοὺς βαρβάρους αὐτοὺς καὶ μὴ ἀντιπαρατάξας εἰς αὐτοὺς ἀποχρῶσαν δύναμιν· ὅθεν, συγκροτηθείσης ἐν ἀρχῇ νοεμβρίου 280 μάχης, οἱ Μακεδόνες κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς, ἔπεσε δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ καὶ αὐτὸς ὁ Πτολεμαῖος ὁ Κεραινός.

Οἱ Γαλάται γίνονται τότε κύριοι τῆς ὑπαίθρου κατὰ τὴν Μακεδονίαν χώρας καὶ πορθοῦσιν αὐτὴν ἀντηλεῶς. Μελέαγρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Κεραινοῦ, ἀναγορεύεται βασιλεὺς, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ σώσῃ τὴν χώραν· καὶ ἀποβάλλεται ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, προχειρησάντων βασιλέα τὸν Ἀντίπατρον, συγγενὴ τινα τοῦ Κασσάνδρου ἢ τοῦ Ἀνσιμάχου, ὅστις ὅμως, ἀνεπιτήδειος ὢν πρὸς τὸν πόλεμον, καθαιρεῖται ὡσαύτως μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἀναλαμβάνει δὲ τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνα ὁ εὐπατορίδης μακεδὼν Σωσθένης, ὅστις καὶ κατορθώνει τῶντι νὰ ἐξελάσῃ τοὺς βαρβάρους εἰς Παννονίαν καὶ Θράκην. Οἱ εὐγνώμονες Μακεδόνες ἠθέλησαν ἤδη νὰ ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀλλ' οὗτος ἀπεποιήθη τὸ διάδημα καὶ ἤρξεσθαι εἰς τὸ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Μακεδονίας ἀξίωμα.

Ἐν τούτοις τὰ περὶ τὸν Βρέννον στίφη, μαθόντα ἀπὸ τοὺς περὶ τὸν Βέλγιον ὅπόσον πλουσίαν λείαν εὗρον οὗτοι ἐν Μακεδονίᾳ, ὥρμησαν, ἐν ἔαρι τοῦ 279, καὶ ταῦτα ἐπὶ τὴν αὐτὴν χώραν, συμποσούμενα, ὡς λέγεται, εἰς 200,000 περίπου μαχίμων ἀνδρῶν καὶ συνεπαγόμενα, κατὰ τὸ ἔθος, τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τοὺς παῖδας. Ἀφοῦ δὲ ἐλεηλάτησαν αὖθις τοὺς ἀγροὺς καὶ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσι τὰς ὀχυρὰς πόλεις, ἐξηκολούθησαν προελαύνοντα πρὸς μεσημβρίαν διὰ τῆς Θεσσαλίας. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία συνεκίνησε φυσικῶς τῷ λόγῳ ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα τὴν κατὰ πρῶτον κινδυνεύουσαν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Ἐν-

ταῦθα αἱ πλείσται πολιτεῖαι ἦσαν αὐτόνομοι, διότι ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς ἤρχε κυρίως πολλῶν πελοποννησιακῶν πόλεων καὶ χωρῶν, ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ δὲν κατεῖχεν ὡς φαίνεται, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, εἰμὴ μόνον τὴν Εὐβοίαν. Ἔσπευσαν λοιπὸν νὰ συμμαχήσωσι κατὰ τῆς ἐπικειμένης ἐπιδρομῆς πᾶσαι αἱ ἐλεύθεραι τῆς μέσης Ἑλλάδος πολιτεῖαι, ἡ Αἰτωλία, ἡ Βοιωτία, ἡ Λοκρίς, ἡ Φωκίς, τὰ Μέγαρα καὶ αἱ Ἀθῆναι, καὶ ἀνέθεσαν τὴν ἡγεμονίαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐπεμψε δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπικουρίαν καὶ ὁ Ἀντίγονος, ἀνδρῶν πεντακοσίων, καὶ ὁ τῆς Συρίας βασιλεὺς Ἀντίοχος πεντακοσίων ἐπίσης ἀνδρῶν. Κάλλιππος ὁ Μοιροκλέους, Ἀθηναῖος, ἐστρατήγησε τοῦ ἐλληνικοῦ τούτου στρατοῦ, ὅστις, συγκείμενος ἐξ 27,000 ἀνδρῶν, τοῦ μὲν Σπερχεῖοῦ τὰς διαβάσεις δὲν ἠδυνήθη νὰ φυλάξῃ, κατέλαβε δὲ τὰς Θερμοπύλας, ἔχων παρ' ἐαυτοῦ καὶ ἱκανὴν ναυτικὴν δύναμιν. Ἀλλ' ὁ Βρέννος, ὁ τῶν Γαλατῶν ἡγεμὼν, διὰ νὰ χωρίσῃ τοὺς Αἰτωλοὺς ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, πέμπει μοῖραν ἀξιόλογον εἰς Αἰτωλίαν καὶ τῶν οἱ Αἰτωλοὶ, ἅμα ἀκούσαντες τοῦτο, ἀναχωροῦσιν εἰς 7,000 συμποσούμενοι, ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου οἰκαδε. Τότε ὁ Βρέννος παραλαβὼν ἐτέραν τοῦ στρατοῦ μοῖραν ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπέλθῃ εἰς τὰ νῶτα τῶν Ἑλλήνων δι' αὐτῆς ἐκείνης τῆς πλαγίας ὁδοῦ, ἣν πρὸ 200 ἐτῶν ἡκολούθησαν οἱ Πέρσαι ὑπὸ τοῦ Ἐφιάλτου ὁδηγούμενοι (σελ. 430 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου). Καὶ συνέβη ἐνταῦθα ἤδη ὅ,τι εἶχε συμβῇ ἄλλοτε· δηλαδὴ ἡ δίοδος ἐφυλάττετο μὲν ὑπὸ τῶν Φωκέων, ἀλλ' οὔτοι, αἰφνιδίως καταληφθέντες, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν, ὥστε μετ' ὀλίγον οἱ ἐν Θερμοπύλαις εἶδον ἐκτοὺς πανταχόθεν κυκλωθέντας καὶ δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ καταφυγόντες εἰς τὸν παρακείμενον στόλον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπέστρεψαν ἕκαστοι εἰς τὰ ἴδια. Ὁ δὲ Βρέννος, εἰσελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπορεύθη κατ' εὐθείαν πρὸς τοὺς Δελφοὺς, οὔτινες, εἶχον μὲν ληστευθῇ πρὸ 70 περίπου ἐτῶν ἐπὶ τοῦ Φωκικοῦ πολέμου, ἀλλ' ἀνέκτησαν, ὡς φαίνεται, ἐν τῷ μεταξῷ, ἡ τοῦλάχιστον ἐφημίζοντο ὅτι ἀνέκτησαν θησαυροὺς ἀξίους λόγου. Ἀλλ' ἐνταῦθα οἱ Γαλάται, περιπεσόντες εἰς πόλεμον ὀρεῖόν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ καὶ ἀφοῦ ἔπαθον ζημίας μεγάλας, εἶδον δὲ πεσόντα καὶ αὐτὸν τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Βρέννον, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ ἀνέκαμψαν ὑπὸ

ἡγεμόνα τὸν Κομοντόριον, διὰ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Θράκην, ἀδιακόπως πολεμοῦμενοι ὑπ' ὧν τῶν λαῶν τοὺς ὁποίους πρὸ μικροῦ ἐλεηλάτησαν. Ἐκεῖ εἰς τὴν Θράκην, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ συνέρρευσαν καὶ ἄλλα Γαλατῶν στίφη, ἰδρυσαν αὐτοὶ ἴδιον βασίλειον, τὴν λεγομένην Τύλην, τὸ ὅποιον τοσοῦτον διὰ τῶν κατακτήσεων ἐξηπλώθη, ὥστε κατέστησεν ὑποτελῆ γόρου καὶ αὐτὴν τὴν ἰσχυρὰν πόλιν τοῦ Βυζαντίου. Τὸ βασίλειον τοῦτο, τοῦ ὁποίου πρῶτος βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὁ Κομοντόριος διήρκεσεν 60 περιπίου ἔτη, μέχρις οὗ, ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἡγεμόνος Κανάρου, ἐκανάστησαν οἱ Θράκες, καὶ καταλύσαντες τὴν ξενικὴν ἐκείνην κυριαρχίαν, ἀνέκτησαν τὴν πάλαι αὐτονομίαν.

Ἄλλ' οἱ Γαλάται κατέλιπον καὶ ἕτερα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔχνη. Ὁ γενναῖος τῆς Μακεδονίας στρατηγὸς Σωσθένης εἶχεν ἀποθάνει περὶ τὰ τέλη τοῦ 279. Τότε νέα προέκυψεν αὐτόθι ἀναρχία, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὠφελούμενος ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατῆς ἐπῆλθεν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ κατέλαβε, περὶ τὰ μέσα τοῦ 278, τὴν πάτριον βασιλείαν, ἣν καὶ διέσωσεν ἔκτοτε, καταλιπὼν εἰς τοὺς ἀπογόνους. Εἰς τὴν ἐξασφάλισιν αὐτοῦ συνετέλεσεν καὶ τοῦτο ὅτι ὁ τότε ἡγεμὼν τῆς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Βιθυνίας, Νικομήδης Α΄, περὶ οὗ πλείοστὰς τινα θέλομεν εἶπει μετ' οὐ πολὺ, θεωρῶν ἐκυτὸν κινδυνεύοντα ἀπὸ τοῦ Ἀντιόχου τῆς Συρίας, ἔλαβεν] εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ γαλατικά τινα στίφη, περὶ τὸν Ἑλλήσποντον πρότερον ληστρικῶς πλανώμενα. Τὰ στίφη ταῦτα, κατόπιν τῶν ὁποίων ἐπῆλθον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ Γαλάται, διετέλεσαν ἐπὶ μακρὸν λεηλατοῦντα διαφόρους χώρας τῆς χερσονήσου· ἔπειτα δὲ κατεστάθησαν ὀριστικῶς εἰς τὴν μεταξὺ Καππαδοκίας, Παφλαγονίας, Βιθυνίας καὶ Φρυγίας χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν κληθεῖσαν Γαλατίαν. Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη τῶν Γαλατῶν, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἀπὸ δυσμῶν καὶ βορρᾶ βάρβαροι, οἱ τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐπισκεφθέντες. Ἐκτοτε μετὰ 300 μόλις περιπίου ἔτη ἐπανελήφθησαν τοιαῦτα ἄλλων βαρβάρων φυλῶν ἐπιδρομαί, αἵτινες ἐμελλον νὰ διαρκέσωσι πολὺ περισσότερο καὶ νὰ ἐπενεργήσωσι πολὺ σπουδαιότερον εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Διὰ τῆς ἀναβάσεως Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ εἰς τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας, συνεπληρώθη ἡ τελευταία ὀριστικὴ διαίρεσις τοῦ κράτους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἀπὸ τοῦ κράτους τούτου προέκυψαν ἤδη, ἀντὶ τῶν τεσσάρων βασιλείων τὰ ὅποια εἶδομεν ἰδρυθέντα μετὰ τὴν ἐν Ἰψῷ μάχην, τρεῖς μόνα βασίλεια, τὸ τῆς Ἀσίας ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας, τὸ τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοὺς Πτολεμαίους, καὶ τὸ τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοὺς Ἀντιγονίδας· τὸ βασίλειον τῆς Θράκης, τὸ ὅποσον πρό τινας ἤκαμζε διὰ Λυσιμάχου, ἐξέλιπε νῦν παντελῶς μετὰ τοῦ Λυσιμάχου καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ. Καὶ οὐ μόνον τὸ τοῦ Λυσιμάχου γένος, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ Κασσάνδρου ἐξηφανίσθη· κατὰ συγκυρίαν δὲ οὐχὶ βεβαίως παράλογον, ἡ τελευταία αὕτη τῶν πραγμάτων ἀποκατάστασις συνέπιπτε μὲ τὸν θάνατον τῶν τριῶν τελευταίων συναγωνιστῶν τοῦ μεγάλου δορυκτῆτος, τὸν σχεδὸν σύγχρονον θάνατον τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Λυσιμάχου, τοῦ Σελεύκου. Τεσσαράκοντα πέντε παρῆλθον ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου· τεσσαράκοντα πέντε ἔτη ἀδιαλείπτων σχεδὸν ἀγώνων, τοὺς ὁποίους συνήθως μετ' ἀδιαφορίας διεξερχόμεθα, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς ἀπλᾶ παίγνια τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφερόντων τῆς ομάδος τῶν στρατηγῶν τοῦ μεγάλου ἀνδρός· Ἀδίκως τῇ ἀληθείᾳ. Τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα συνετέλεσαν εἰς τὰ γεγονότα ταῦτα, ὅπως εἰς ὅλα τὰ ἀνθρώπινα γεγονότα. Ἀλλ' εἶναι πλάνη τὸ νὰ νομίζωμεν ὅτι οἱ πόλεμοι οὗτοι δὲν ὑπηρέτησαν εἰμὴ ἀτομικὰς ὀρέξεις. Ὁ γιγαντώδης θείνος ἀγὼν διεξήχθη πρὸ πάντων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διατηρηθῇ ἡ ἐνότης τοῦ κράτους· μέγα βεβαίως βούλημα. Τοῦτο ἐπεδίωξεν ὁ Περδίκκας· τοῦτο ὁ Εὐμένης· τοῦτο ὁ Ἀντίγονος. Καὶ ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης πάλης, οὐδέποτε οἱ τοῦ Ἀλεξάνδρου συναγωνισταὶ ἐλησμόνησαν ἕτερον μέγαν σκοπὸν, τὸν σκοπὸν τῆς παγίωσης καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰ ἀπώτατα τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Λιβύης. Δὲν ὑπῆρξαν λοιπὸν ὅλως ἰδιοτελεῖς καὶ ἄγονοι οἱ μακροὶ οὗτοι πόλεμοι· οὐδ' οἱ πρωταγωνισταὶ αὐτῶν ἀνεδαίχθησαν ἀνάξιοι μαθηταὶ διδασκάλου ἀπαρμιλλοῦ, ἢ ἀπόστολοι καὶ ἐντολεῖς ἀνάξιοι τοῦ εὐγενεστάτου τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν. Καὶ μὲν ἡ ἀνήμερις τοῦ ἑλληνισμοῦ, τοῦ τασοῦτον ἤδη, φεῦ, παρηκμαστός ἀρχαῖος ἑλληνισμοῦ, μετὰ τῶν ἑξέων καὶ θεσμῶν τοῦ ῥωμαίου βίου, καὶ ἡ ἀνε-

Θυνο, πικτοδυναμία εἰς ἣν περιέστησαν οἱ δυνάσται οὗτοι, παρήγαγον παρ' ἅπασιν μὲν δίκαιαν ἀλλοτρίαν τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς πρώτης τοῦ ἑλληνισμοῦ περιόδου, παρά τισι δὲ καὶ κακίας οἰκτρᾶς. Ἀλλ' ἐάν ὁ Περδίκκας, ὁ Πολυσπέρχων, ὁ Κάσσανδρος, ὁ Λυσίμαχος καὶ αὐτὸς ὁ γέρον Ἀντίγονος ἐθαψαν τὰς χεῖρας αὐτῶν εἰς πράξεις μισοφόνους, ἀφ' ἑτέρου ὁ Εὐμένης, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Σέλευκος καὶ αὐτὸς ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητῆς, ἀνέδειξαν ἀρετὰς καὶ μάλιστα γενναιοφροσύνην, τῆς ὁποίας ὀλίγα ἐνάμιλλα παραδείγματα δυνάμεθα ν' ἀνεύρωμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ. Τὸ δὲ ἰδίως σημειώσεως ἄξιον, ἐθριάμβευσαν ἐπὶ τέλους καὶ κατίσχυσαν ἐκεῖνοι μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ὅσοι διετέλεσαν χρηστότεροι καὶ μεγαλοφρονέστεροι· ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Σέλευκος καὶ ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητῆς, εἰς τὸν ὁποῖον πολλὰ μὲν δύνανται ν' ἀποδοθῶσιν ἀμειψήματα, τοῦ ὁποίου ὅμως τὸ ἀναμνησθέντων μέγα φρόνημα ἀντημείρηται ἐπὶ τέλους διὰ τῆς εἰς τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας ἀναβάσεως τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ. Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν τούτων περιπετειῶν, νὰ μεταβῶμεν εἰς τὸ διὰ τὴν πατριὸν ἡμῶν ἱστορίαν πολὺ σπουδαιότερον γεγονός τῆς τότε γενομένης μεγάλης τοῦ ἑλληνισμοῦ διαδόσεως, ἀρχόμενοι μὲν ἀπὸ γενηκῆς τιнос εἰκόνης τῆς ὅλης αὐτοῦ ἐκτάσεως περὶ τὸ 280 ἔτος Π. Χ. βαίνοντες δὲ ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς.

Ἡ Ἰνδική, ἥτοι αἱ περὶ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν χῶραι μέχρι τῶν Παροπαμισαδῶν, εἶχον ἀποσπασθῆ ἤδη τοῦ κράτους, διὰ τοῦ ἐπιχωρίου ἡγεμόνος Σινδροκόττου· ἀλλ' ὅμως διετήρησαν ἔτι ἐπὶ μακρὰν σχέσιν ὡς πρὸς τὸν ἑλληνισμόν. Ὁ Μεγασθένης ἀπεστάλη ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν πρέσβευς πρὸς τὸν Σινδροκόττον, ὁ δὲ Πλαταεὺς Διήμαχος πρὸς τὸν ἐκείνου υἱὸν καὶ διάδοχον Ἀμιτροχάτην. Ὡσαύτως καὶ ὁ Διονύσιος ἀπεστάλη εἰς τὴν αὐλὴν τῶν αὐτῶν ἡγεμόνων ὑπὸ τοῦ δευτέρου Πτολεμαίου, τοῦ ἐπικαλουμένου Φιλαδέλφου. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀπὸ τῶν Παροπαμισαδῶν μέχρι τοῦ Βοσπόρου, τῆς Προποντίδος, τοῦ Ἑλληςπόντου, τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Μεσογείου θαλάσσης χῶραι ἀπετέλουν τὸ κολοσσιαῖον τῶν Σελευκιδῶν κράτος· ἀλλὰ τινες ἐξ αὐτῶν δὲν ὑπῆγοντο εἰμὴ ἐμμέσως εἰς τοὺς Σελευκίδας καὶ ἰδίως ἡ Ἀτροπατηνὴ, ἥτοι τὸ δε-

τικώτερον τῆς ιδίως Μηδίας, ἡ Ἀρμενία, ἡ Καππαδοκία, ὁ Πάρος, ἡ Παφλαγονία, ἡ Βιθυνία καὶ τὸ Πέργαμον. Ἐκ τῶν χωρῶν τούτων ἄλλαι μὲν ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων εἶχον ἰδίους ἡγεμόνας, ἄλλαι δὲ ἀπέκτησαν τοιούτους περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην, οἱ δὲ ἡγεμόνες οὗτοι περιῆλθον ἕκτοτε εἰς πολεμίας πρὸς τοὺς Σαλευκίδας σχέσεις καὶ ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνεξάρτητοι· ἀλλὰ τὸ παράδοξον, ἐνῶ οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν ἦσαν βαρβάρου καταγωγῆς, ὑπέκυψαν οὐδὲν ἥττον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὑπερέττησαν εἰς τὴν διάδοσιν αὐτοῦ σχεδὸν ὅσον· καὶ οἱ καθαρᾶς ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἡγεμόνες. Εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς παρακειμένας αὐτῇ χώρας τῆς Αἰθύσης ἄρχουσιν οἱ Πτολεμαῖοι· εἰς αὐτοὺς ὑπάγονται καὶ πολλὰ τῶν ἑλληνικῶν νήσων. Ἡ δὲ Ῥόδος ἐξακολουθεῖ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀκμάζουσα ὥς αὐτοτελὴς ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ πολιτεία. Ἐν Εὐρώπῃ τὸ βασίλειον τοῦ Λυσιμάχου ἠρπάνισθη καὶ ἡγέρθη ἀντ' αὐτοῦ ἐνταῦθα τὸ Γαλατικὸν τῆς Τύλης βασίλειον· αἱ δὲ κατὰ τὰ αὐτόθι παράλια ἑλληνίδες πόλεις μετὰ κόπου μὲν σώζουσι τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ πλουτοῦσι καὶ ἀντέχουσι διὰ τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐμπορίας. Ἐρχεται ἔπειτα τὸ βασίλειον τῆς Μακεδονίας τὸ ὅποιον πολυειδῶς μὲν ἐξησθένησε διὰ τὴν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν, καὶ τοὺς μετέπειτα ἐμφυλίους πολέμους, καὶ τὴν ἀναρχίαν, καὶ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γαλατῶν, ἀλλ' ἐμελλε μετ' ὀλίγον ν' ἀνακύψῃ ὅπως οὖν διὰ τῆς συνετῆς τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ διοικήσεως. Εἰς τὸ βασίλειον τοῦτο παρεκτὸς τῆς Μακεδονίας ὑπάγεται καὶ ἡ Θρᾷς καὶ ἡ Εὐβοία καὶ τινες ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις, ἰδίως αἱ ἀρχαῖαι. Αἱ δὲ λοιπαὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος πολιτεῖαι διατηροῦσι μὲν τὴν αὐτονομίαν, ἀλλ' αὐτονομίαν ἀσθενῆ καὶ ἀκατονόμαστον, ἐξαίρεται τῶν γενναίων Αἰτωλῶν οἵτινες, ῥυθμίσαντες ἤδη κατὰ τι τὴν ἀρχαίαν ἀρετὴ αὐτῶν συμπολιτεῖαν, ἀποβαίνουσι μετ' οὐ πολὺ τὸ κράτιστον τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἔθνος. Καὶ οἱ Ἀχαιοὶ δὲ τῆς Πελοποννήσου, ἀνακτῆσαντες μετὰ μικρὸν τὴν ἀνεξαρτησίαν, συγκροτοῦσι συμπολιτεῖαν, ἣτις μέγα ἐκτῆσατο ὄνομα ἐν τῇ πατρίῳ ἡμῶν ἱστορίᾳ κατὰ τὴν τρίτην καὶ τὴν δευτέραν Π. Χ. ἑκατονταετηρίδα.

Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος πολὺ μᾶλλον λόγου ἄξιον εἶναι ἢ εἰς τὴν ἡπίερον ἐπελθοῦσα ἀλλοίωσις τῶν πραγμάτων. Περὶ τῶν διαφο-

ρων φυλῶν ὅσαι κατόικουν ἐν Ἡπειρῷ ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν (σελ. 160 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου) νὰ ὀμιλήσωμεν, παρατηρήσαντες ὅτι αἱ φυλαὶ αὗται εἶχον τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, καταγωγὴν καὶ θρησκείαν ἦν καὶ οἱ λοιποὶ τῆς Ἑλλάδος· κάτοικοι, ἀλλὰ δὲν συμπροώδευσαν μετὰ τούτων εἰς τὸ στάδιον τῆς κοινωνικῆς διαμαρτυρώσεως, διὰ δὲ τούτο, ὅπως καὶ οἱ Μακεδόνες, ὀνομαζόνται ἐνίοτε βάρβαροι ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ ἐκατονταετηρίδι. Εἰπομεν πρὸς τούτους ἕκτοτε ὅτι ἡ ἀρχαία Ἡπειρος εἶναι μία τῶν ὀλίγων ἐλληνικῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς διεσώθη καὶ ἐπὶ τῶν ιστορικῶν χρόνων· τοῦλάχιστον παρὰ τισι τῶν φυλῶν καὶ ἰδίως παρὰ τοῖς Μολοσσοῖς, τῶν ὁποίων οἱ βασιλεῖς ἀνήγον τὴν ἀρχὴν εἰς τὸ πολυθρύλητον τῶν Αἰακιδῶν γένος. Ἡ Μολοσσικὴ αὕτη βασιλεία, ἣτις ἐπέπρωτο βραδύτερον νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἐαυτὴν ἅπασαν τὴν Ἡπειρον, διέσωσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὅλους τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἡρωϊκῆς βασιλείας. Εἰς Πασσαρῶνα, χωρίον τῆς Μολοσσιδος, ἔθνον οἱ βασιλεῖς οὗτοι τῷ Ἀρείῳ Διὶ καὶ ὠρχίζοντο νὰ ἄρξωσι κατὰ τοὺς νόμους, οἱ δὲ Ἡπειρώται πάλιν ὠρχίζοντο νὰ διαφυλάξωσι τὴν βασιλείαν κατὰ τοὺς νόμους. Περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ τῆς Μακεδονίας Ἀρχέλαος ἤρχισε νὰ πολιτίξῃ τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἐρρύθμισε καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀρρύδας ἡ Θερρύτας, ὁ εἰς Ἀθήνας ἀνατραφεὶς, τοὺς νόμους καὶ τὴν διοίκησιν τῶν Μολοσσῶν, ἰδρύσας βουλὴν καὶ ἐτησίους ἄρχοντας. Ἀλλ' ἐμελλεν εἶναι νὰ παρέλθῃ ἐκατονταετηρὶς περίπου ὅλη πρὶν ἢ ἡ Ἡπειρος ἀποκτήσῃ ἰσχύν τινα ἀξιώλογον. Ἐν τῷ μεταξύ ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐλληνισμοῦ ἡ Μακεδονία διὰ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, τὰ δὲ ἡπειρωτικὰ φύλα ὑπέκυψαν, ὡς πάντες οἱ Ἕλληνες, εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ γειτονικοῦ ἐκείνου κράτους, οὐ μόνον ἐπὶ τῶν βασιλέων τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων διαδόχων, ἐπὶ Ἀντιπάτρου καὶ Κασσάνδρου. Ὅτε ἐν ἔτει 317 ὁ βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν Αἰακίδης ἐτόλμησε νὰ βοηθήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου πολεμουμένην Ὀλυμπιάδα, ὁ Αἰακίδης ἐτιμωρήθη διὰ τοῦτο καθαιρεθεὶς τῆς βασιλείας ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ (σελ. 230). Ὁ Αἰακίδης οὗτος εἶχε λάβει σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ θεσσαλοῦ Μένωνος, ἐξ ἧς ἐγέννησεν υἱὸν μὲν πῶν Πύρρον, θυγατέρα δὲ τὴν Δηιδάμειαν, ἣτις διετέλεσε μία

τῶν συζύγων Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ. Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Αἰακίδης ἐξώσθη τῆς βασιλείας, ὁ Πύρρος ἦτο διετὴς καὶ μετὰ κόπου διεσώθη ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς πολεμίας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μερίδος· εὖρε δὲ ἄσυλον παρὰ τῷ ἀγαθῷ ἡγεμόνι τῶν Ἰλλυριῶν Γλαυκίᾳ, παρὰ τῷ ὁποίῳ παρέμεινε δεκαετίαν περίπου ὄλην. Ἐν τῇ μεταξὺ ὁ πατὴρ αὐτοῦ εἶχεν ἀνακτήσει τὸν θρόνον καὶ μετ' ὀλίγον, ἀποθανόντος τούτου, διεδέχθη τὴν βασιλείαν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀλκίας, ὅστις ὅμως, μισηθεὶς διὰ τὴν ἀγριότητα ὑπὸ τῶν ὑπηκόων, ἐθανατώθη ὑπ' αὐτῶν τῷ 307· καὶ τότε ὁ Γλαυκίας ἐσπευσε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον Πύρρον εἰς τὸν πατρῷον θρόνον. Ἀλλὰ τῷ 302 ἀποστατοῦσιν αὐτῷ οἱ Ἰππειῶται καὶ ἀναγορεύουσι βασιλεῖα τὸν Νεοπτόλεμον, υἱὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκείνου τοῦ ὁποίου ἀδελφὴ ἦτο ἡ περιόχουσα Ὀλυμπιάς, ἐξάδελφος δὲ ὁ τοῦ Πύρρου πατὴρ Αἰακίδης. Ὁ Πύρρος ἦδη διεσώθη παρὰ τῷ γαμβρῷ αὐτοῦ Δημητρίῳ τῷ Πολιορκητῇ, παρ' ᾧ ἐδιδάχθη τὴν πολεμικὴν τέχνην, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἡγωνίσθη κατὰ τὴν ἐν Ἰψῷ μάχην καὶ τὸν ὁποῖον παρηκολούθησεν ἔπειτα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐντεῦθεν ἀπεστάλη, ὡς εἶδομεν, ὁμηρος ὑπὸ τοῦ Δημητρίου πρὸς τὸν βασιλεῖα τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖον τὸν Σωτῆρα, καὶ τοσοῦτον διὰ τῶν ἐπιτηδείων αὐτοῦ τρόπων προσωκοῦσθαι τὸν βασιλεῖα ἐκεῖνον, ὥστε ἐπὶ τέλους οὗτος ἐδοθήσεν αὐτόν, διὰ χρημάτων καὶ στρατοῦ, εἰς τὸ νὰ ἐπανεέλθῃ αὐτῷ εἰς Ἰππεῖον, ὅπου κατ' ἀρχάς, τῷ 296, συνεμερίσθη τὴν ἀρχὴν μετὰ τοῦ Νεοπτολέμου, μετ' οὗ παλὺ ὅμως, ἀποβαλὼν τὸν συμβασιλεῖα, ἤρξε μόνος τῆς χώρας. Καὶ τότε ἐπεχείρησε μακρὰν πολέμων σειράν δι' ἣν ἐξέτεινε τὸ κράτος αὐτοῦ πρὸς βορρᾶν μὲν μέχρι τῶν συνόρων τοῦ φίλου ἡγεμόνος τῶν Ταυραντίων Γλαυκίου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ μέχρι τῆς Αἰτωλίας, καταλαβὼν ἐπανειλημμένως καὶ πρὸς δυσμὰς τὴν Κέρκυραν, καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν, τὴν ὁποίαν δὲν διετήρησε μὲν, ὑπεχρέωσεν ὅμως ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν Ἰππεῖον τὰς τὸ πάλαι ἀνηκούσας αὐτῇ χώρας τῆς Τυμφαίας καὶ τῆς Παραυαίας.

Τὰ ἡπειρωτικὰ φῦλα ἦσαν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, ἢ οἱ Μακεδόνες εἶχον ἤδη ἀποβίβει· ὁ δὲ Πύρρος ἦτο ὁμολογούμενος ὁ τολμηρότερος, ὁ εὐτυχέστερος, ὁ ἀγαθώτερος καὶ ἐρασιμώτερος

τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης. Κατήγετο μὲν ἐκ βασιλείων, ἀλλ' ὑπῆρξε δημιουργὸς τῆς ἰδίας τύχης· προσεκλήτατο ἐν ταῖς μακραῖς τῆς νεότητος δοκιμασίαις τὴν τέχνην τοῦ δελεάζειν τοὺς ἀνθρώπους, οὐχὶ τὴν κακίαν τοῦ ἐπιβουλεύεσθαι αὐτοὺς· ἤσθανετο τὴν ἀνάγκην τοῦ ν' ἀγαπᾶται, οὐχὶ νὰ μισῇται, καὶ ἀπέκτησε τῶν φίλων πιστοὺς, χρηστοὺς, μεγαλοφυεῖς. Ἐκ τούτων ἡ ἱστορία διηγῶνισε μάλιστα τὸ ὄνομα τοῦ θεσσαλοῦ Κινέου, τοῦ ὁποίου ἡ σύνεσις, ἡ μετριοπάθεια καὶ ἡ περὶ τὸν λόγον τέχνη, ἥτις, ὡς βεβαίως, ἀνεμίμνησκε τὴν τοῦ Δημοσθένους δεινότητα, εἰμίμησαν τὸν βασιλέα τὸν ἐκλέξαντα καὶ διατηρήσαντα τοιοῦτον ὑπουργὸν τοῦλάχιστον ὅσον καὶ τὸν ἄνδρα αὐτὸν τὸν κτησάμενον τοσαῦτα προτερήματα. Μὴ ἀπορήτωμεν λοιπὸν ὅτι τὸ πλῆθος ἐλάτρευσε τὸν βασιλέα ἐκεῖνον. Οἱ Ἕπειρῶται ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτῶν διὰ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα, προσηγόρευσαν τὸν Πύρρον Ἀετόν. Ὁ δὲ, «δὶ ὑμᾶς, ἔλεγεν, Ἀετὸς εἰμί· πῶς γὰρ οὐ μέλλω τοῖς ὑμετέροις ὅπλοις, ὥσπερ ὠκυπτέροις, ἐπαυρόμενος;» Διότι ὁ βασιλεὺς οὗτος ἤξευρε νὰ παγιδεύῃ τὸν πολὺν τῶν ἀνθρώπων ὄμιλον ὅπως καὶ τοὺς κατ' ἰδίαν ἐξόχους ἄνδρας, καὶ μετεχειρίζετο πρὸς τοῦτο θαυμαστὴν τοῦ λόγου τέχνην ἣν προσέλαβε παιδευθεὶς τὴν τοσοῦτον ἐξαιρετον εἰσέτι τότε ἑλληνικὴν παιδείαν. Ἐκόσμησε διὰ λαμπρῶν τῆς τέχνης ἔργων τὴν πρωτεύουσάν αὐτοῦ Ἀμβρακίαν καὶ εἶχε καρδίαν εὐπρόσιτον εἰς τὴν εὐγενεστέραν καὶ ὑψηλότεραν τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων ἑκφρασίαν, διότι σώζεται λατινικὴ μετάφρασις ἐπιγραφῆς ποιηθείσης μὲν ποτε ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν ἐν Τάραντι ναὸν τοῦ Διὸς, μαρτυροῦσης δὲ τὴν τε εὐαισθησίαν καὶ τὸ μέγα τῆς ψυχῆς ἐκεῖνης φρόνημα.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ Πύρρος· καὶ ἂν, παρεκτὸς τῶν ἀρετῶν τούτων, εἶχεν εὐστάθειάν τινα χαρακτηρὸς καὶ πολιτείας, ἤθελε βεβαίως ἀναδείξει τὴν Ἕπειρον ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἤθελε προσθέσει εἰς τὸ κλέος ὅπερ διὰ τῶν Μακεδόνων πρὸ ὀλίγου τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκτήσατο, τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν, τὸ ἕτερον οὐδὲν ἤττον ἐπίζηλον κλέος, τῆς διὰ τῶν Ἕπειρωτῶν καὶ τοῦ μοναρχικοῦ αὐτῶν πολιτεύματος συντηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς ἐστάτῃ. Ἀλλ' ὁ Πύρρος μετὰ τὴν παγίωσιν τῆς ἐν Ἕπειρῳ ἀρχῆς ἐφάνη

φιλοτιμούμενος νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐκ προαιρέσεως τὸν ἀστατον καὶ πλάνητα ἐκεῖνον βίον ὃν ἐκ κακῆς τύχης διήγαγεν ἐν τῇ παιδικῇ-
 ἡλικίᾳ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ νεότητι. Μηδέποτε στέργων τὰ παρόντα,
 ἀλλὰ, ὡς λέγει ὁ ἀγαθὸς Πλούταρχος, ἐλπίδας ἐξ ἐλπίδων ἀεὶ κυ-
 λίνδων, νέας ἐπεζήτει ὁσημέραι καὶ παραδόλους τύχας, ὅμοιος κατὰ
 τοῦτο πρὸς τὸν Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν, τοῦ ὑποίου τὸ πνεῦμα
 ἐφάνετο οὕτως εἰπεῖν μεταβίβασθὲν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ νέου ἐκεί-
 νου μαθητοῦ καὶ κηδεστοῦ. Τοῦτο δὲ τῶν παραλόγων ἐπιχειρήσεων
 τὸ πνεῦμα παρέσυρε τὴν Πύρρον, ἐν ἔτει 280, εἰς τὴν μεγάλην
 καὶ ὀλεθρίαν κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἐκστρατείαν.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ πολλαὶ ὑ-
 πῆρχον καὶ ἀκμαῖαι ἐλληνικαὶ ἀποικίαι (σελ. 310 καὶ ἐπομ. τοῦ
 πρώτου τόμου), καὶ ἐνθυμεῖται ὡσαύτως ὅτι αἱ ἀποικίαι αὗται, ἔτ
 ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἤρχισαν δεινῶς νὰ
 πιέζωνται ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων φυλῶν, Λευκανῶν, Βρεττιῶν καὶ ἄλ-
 λων. Εἰς τὰ δεινὰ ταῦτα προετέθησαν κατὰ τὰς δύο ἀκολουθοῦσι
 ἑκατονταετηρίδας αἱ τῶν Συρακουσίων τῆς Σικελίας ἐπιθέσεις, ὥστε
 αἱ ἐλληνικαὶ αὗται ἀποικίαι, περιελθοῦσαι εἰς πολλὴν ἀμνηχάνιν,
 ἐζήτησαν ἐκ διαλειμμάτων τὴν συνδρομὴν τῶν κατὰ τὴν κυρίως
 Ἑλλάδα ὁμογενῶν. Οὕτως ἐν ἔτει 345, ἐπὶ τῇ προσκλήσει τῶν
 Ταραντίνων, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀρ-
 χίδαμος, ὁ τοῦ περὶφῆμου Ἀγησιλάου υἱός, διεπολέμησεν ἐπὶ ἑπτα-
 τίαν πρὸς τοὺς Λευκανοὺς, μέχρις οὗ ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ.
 Τότε οἱ Ταραντῖνοι ἐτράπησαν πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ἡπειρωτῶν
 Ἀλέξανδρον, τὸν ἀδελφὸν τῆς Ὀλυμπιάδος, ὅστις μετὰ πολλὰς
 ἐκστρατείας ἔπεσεν ἐπίσης ἐν τῷ πρὸς τοὺς Λευκανοὺς ἀγῶνι. Μετὰ
 20 δὲ περίπου ἔτη, ἐπεραιώθη ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, ὡσαύτως κατὰ
 πρόσκλησιν τῶν Ταραντίνων, τοὺς ὁποίους πάλιν ἐπέσσαν οἱ Λευ-
 κανοὶ, τρίτος ἐπικουρός, Κλεώνυμος ὁ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης
 Κλεομένους υἱός, ὅστις ἐβίασε τῷντι τοὺς Λευκανοὺς νὰ εἰρηνεύ-
 σωσιν. Ἀλλ' ἀμέσως ἔπειτα συμμαχήσας μετὰ τῶν βαρβάρων τού-
 των καὶ καταπιέσας τὰς ἐλληνίδας πόλεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἔλθει
 νὰ προστατεύσῃ, προσέκαλεσε τὴν πρώτην τῶν Ῥωμαίων ἐπέμβα-
 σίν εἰς τὰ πράγματα τῶν Ἑλλήνων τῆς κάτω Ἰταλίας. Οἱ Ῥω-
 μαῖοι, ἔθνος ἀνῆκον, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες, εἰς τὸν Ἑλληνολατινικὸν

κλάδον τῆς ἰνδογερμανικῆς φυλῆς, ἤρχισαν νὰ διαμορφῶνται ἀπὸ τῆς ὀγδόης Π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ κειμένης πρωτευούσης αὐτῶν Ῥώμης, καὶ εἶχον ἐν τῷ μεταξῷ, θαυμασιῶς ὀργανισθέντες πολιτικῶς τε καὶ στρατιωτικῶς, κυριαρχήσει ὅλων τῶν γειτόνων φυλῶν. Ἦδὴ δὲ ἐκλήθησαν καὶ εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν ὑπὸ τῶν αὐτόθι ἐλληνίδων πόλεων, ἵνα βοηθήσωσιν αὐτάς κατὰ τοῦ Κλειανύμου καὶ τῶν ἐπιχωρίων αὐτοῦ συμμάχων. Καὶ ἠνάγκασαν τφόντι αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, θεωρηθέντες ἔκτοτε ὡς προστάται τῶν ἀσθενῶν ἐκείνων ἐλληνικῶν πόλεων κατὰ τῶν Λευκανῶν καὶ τῶν Βρεττιῶν· τινὲς μάλιστα τῶν πόλεων τούτων ἐδέχθησαν μετ' οὐ πολὺ καὶ Ῥωμαϊκὰς φρουράς. Ἀλλ' ὁ Τάρας, ὅστις ἦτο τότε ἡ μεγίστη καὶ ἡ λαμπροτάτη τῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἐλληνικῶν ἀποικιῶν, ἂν καὶ παρεκτραπέσσα εἰς πολλὴν ἡθὼν ἀκολασίαν, ἐπεχείρησε ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἐπέμβασιν ταύτην τῶν Ῥωμαίων διὰ διαφόρων πλαγίων τρόπων οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐπήγαγον τὴν ἀμυσσὸν μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ῥῆξιν. Ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν ὅσαι ἐδέχθησαν Ῥωμαϊκὰς φρουράς ἦσαν καὶ οἱ παρὰ τὸν κόλπον τοῦ Τάραντος κείμενοι Θούριοι. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Ῥώμης κοινωνία εἶχε διακοπῇ διὰ ξηρᾶς ὑπὸ τῶν Λευκανῶν, οἱ Ῥωμαῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ διατηρῶσι τὰς πρὸς τοὺς Θουρίους σχέσεις διὰ θαλάσσης, ἥτοι διὰ τοῦ κόλπου τοῦ Τάραντος, καὶ ἐπεμψαν ἐπὶ τούτῳ αὐτόθι ναυτικὴν δύναμιν δέκα πλοίων. Κατ' ἀρχὰς οἱ Ταραντῖνοι δὲν ἐναντιώθησαν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν εἵσοδον τοῦ Ῥωμαϊκοῦ τούτου στολίσκου ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῶν· ἀλλ' ἔπειτα προσέβαλον τὰ πλοῖα καὶ ἐξέβαλον αὐτὰ τοῦ κόλπου, πέμψαντες δὲ στρατὸν εἰς Θουρίους ἐγένοντο, διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς αὐτόθι δημοκρατικῆς μερίδος, κύριοι τῆς πόλεως· καὶ τοὺς μὲν Ῥωμαίους φρουροὺς ὑποσπόνδους ἀφῆκαν, τοὺς δ' ἐπιφανεῖς πολίτας, τοὺς προηγουμένως καλέσαντας τὴν Ῥωμαϊκὴν φρουράν, ἀπῆλθαν, καὶ διένειμαν τὰ κτήματα αὐτῶν μεταξὺ τοῦ δήμου. Ταῦτα μαθόντες οἱ Ῥωμαῖοι ἐπεμψαν εἰς Τάραντα πρέσβεις ἀπαιτήσαντας τὴν καθοδὸν τῶν ἐκβληθέντων ἀριστοκρατικῶν τῆς τῶν Θουρίων πόλεως, τὴν εἰς τούτους ἀπόδοσιν τῶν δημευθέντων κτημάτων καὶ τὴν εἰς τοὺς Ῥωμαίους παράδοσιν τῶν Ταραντίνων δημαγωγῶν, ὅσοι

ἐγένοντο αἰτίαι τῆς διαλύσεως τῆς εἰρήνης. Τὰ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν ἦτις συνεκροτήθη τότε ἐν Τάραντι πρὸς ὑποδοχὴν τῶν πρέσβων τούτων, δίδουσι τὸ μέτρον τῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐξαχρεώσεως εἰς τὴν κατήνησαν οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι· διότι, ἀντὶ τῆς συζητήσεως σπουδαίως πρὸς τοὺς πρέσβεις, ἐνέπαιζον τὴν ἑλληνικὴν προφορὰν αὐτῶν καὶ τοὺς τρόπους, ἀπεκάλουν αὐτοὺς βαρβάρους καὶ ἐξέβαλον τελευταῖον τοῦ θεάτρου ὅπου εἶχε συνέλθει ἡ ἐκκλησία. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθησαν, ἀλλ' ἀπερχομένων αὐτῶν, αἰθλοῦς τις Ταραντίνος, ὅστις ἴστατο κατὰ τὴν παράδοτον ἀνασυρράμενος τὴν περιβολὴν καὶ σχηματίζας ἑαυτὸν ὡς αἰσχιστον ἐφθῆναι, τὴν οὐδὲ λέγεσθαι πρέπουσαν ἀκαθαρσίαν κατὰ τῆς ἱερᾶς ἐσθῆτος τοῦ πρεσβευτοῦ κατεσκεδάσε.» Καὶ ἐπειδὴ ἀντὶ τῆς συλληφθῆ καὶ τιμωρηθῆ ὁ ἀναιδὴς οὗτος ὕβριστής, ἐξ ἐναντίας ὑπὸ γέλωτος ἀντήχησεν ὅλον τὸ θέατρον καὶ φωναὶ ἠκούοντο ἐπιχαίρουσαι καὶ τὴν ὕβριν ἐπαινοῦσαι, ὁ προϊστάμενος τῶν πρέσβων ἀγανακτήσας «Γελάτε, ἀνέκραξεν, ἕως ἔξεστιν ὑμῖν, ἄνδρες Ταραντῖναι, γελάτε· πολλὴν γὰρ τὸν μετὰ ταῦτα χρόνον κλαύσετε.» Ἐξαγριωθέντων δὲ τινῶν πρὸς τὴν ἀπειλήν· «καὶ ἵνα γε μᾶλλον, προσέθηκεν, ἀγανακτήσητε καὶ τοῦθ' ὑμῖν λέγομεν· ὅτι πολλῶν πλὴν ἐσθῆτα ταύτην αἵματι ἐκπλυεῖτε.»

Οὕτως ἀπελθόντων τῶν πρέσβων, ἐπεμψαν οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ τοῦ Τάραντος, ἐν ἔτει 284, στρατὸν φοβερόν, οἱ δὲ Ταραντῖναι ἐσπευσαν νὰ ζητήσωσιν ἐξωθεν πάλιν βοήθειαν καὶ ἰδίως τὴν βοήθειαν τοῦ περιωνύμου ἤδη ἐπὶ τοῖς κατωρθώμασι βασιλέως τῶν Ἡπειρωτῶν. Ὁ Πύρρος ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἀκούσῃ τὴν φωνὴν τῶν ὁμογενῶν, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐλέγετο καλούμενος οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῶν Ταραντίνων, ἀλλ' ὑπ' ὅλων τῶν Ἰταλιωτῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐγγχωρίων βαρβάρων, οἵτινες ἅπαντες παρίσταντο ὡς ἑτοιμοὶ ν' ἀγωνισθῶσι κατὰ Ῥωμαίων. Ὁ συνετὸς Κινέας, ὅστις δὲν ἐπίστευε πολὺ εἰς τὰς ὑποσχέσεις ταύτας, ἐπροσπάθησε μετὰ πολλῆς ἐπιτηδεύτητος ν' ἀποτρέψῃ τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ ἐπιχειρήματος. Οἱ Ῥωμαῖοι, παρετήρησεν αὐτῷ, οἱ Ῥωμαῖοι, ὧ Πύρρε, λέγονται πολεμισταὶ ἀγαθοὶ καὶ πολλῶν ἐθνῶν μαχίμων ἄρχουσιν. Ἀλλ' ἔστω, ὅτι τῇ θεῇ συνάρσει θέλομεν νικήσαι τοὺς ἄνδρας· τί θέλομεν πράξει μετὰ τὴν νίκην; Καὶ ὁ Πύρρος· ἐρωτᾷς, εἶπεν, ὦ Κι-

νά, πράγμα φαινόμενον. Καταβαλόντες ἀπαξ τοὺς Ῥωμαίους, δὲν θέλομεν ἀπαντήσῃ πλέον ἐκεῖ οὔτε βάρβαρον πόλιν, οὔτε ἑλληνίδα ἀξιόμαχον, ἀλλὰ θέλομεν ἔχει εὐθὺς ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν, τῆς ὑποίας τὸ μέγεθος καὶ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν εἰς πάντα ἄλλον εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἀγνοῇ ἢ εἰς ἐσέ. Τότε, μικρὸν σιωπῆσας ὁ Κινέας, Ἰταλίαν δὲ, ὡ βασιλεῦ, λαβόντες, τί ποιήσωμεν, ἠρώτησε; Καὶ ὁ Πύρρος, ὅστις δὲν ἔβλεπεν ἀκόμη τοῦ θέλει καταντήσῃ ὁ λόγος· ἐγγύς, εἶπεν, ἐκεῖ εἶναι ἡ Σικελία, νῆσος εὐδαίμων, πολυάνθρωπος καὶ τὰ μάλιστα εὐάλωτος, διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀγαθοκλέους εἶναι, καθὼς ἤξεύρεις, ὡ Κινέα, τὰ πάντα αὐτοῦ στάσις καὶ ἀναρχία. Ὅρθα λέγεις, ἀπεκρίθη ὁ Κινέας· ἀλλὰ τοῦτο ἄρά γε θέλει εἶναι τὸ πέρας τῆς ἐκστρατείας ἡμῶν, τὸ λαβεῖν τὴν Σικελίαν; Ἐὰν δώσῃ ὁ Θεός, εἶπεν ὁ Πύρρος, καὶ νικήσωμεν καὶ κατορθώσωμεν ταῦτα πάντα, θέλομεν μεταχειρισθῇ τοὺς ἀγῶνας τούτους ὡς προοίμια πραγμάτων μεγάλων. Διότι πῶς νὰ μὴ γίνωμεν τότε κύριοι τῆς Λιβύης καὶ τῆς Καρχηδόνας, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀγαθοκλῆς, ἀποδράς κρυφίως καὶ δι' ὀλίγων πλοίων ἐκ Συρακουσῶν, μικρὸν ἔλειψε νὰ καταλάβῃ; Ὅτι δὲ, ἀφοῦ καθυποταξώμεν ταύτας τὰς χώρας, οὐδεὶς πλέον θέλει ἀντισταθῇ ἐκ τῶν πολεμίων ὅσοι νῦν αὐθαδιάζουσι πρὸς ἡμᾶς, δὲν εἰμπορεῖ τις νὰ τὸ ἀρνηθῇ. Βεβαίως ὅχι, ἀπήντησεν ὁ Κινέας· διότι εἶναι πρόδηλον ὅτι, ἀπὸ τοιαύτης δυνάμεως ὀρμώμενοι, καὶ τὴν Μακεδονίαν θέλομεν ἀναλάβει, καὶ τῆς Ἑλλάδος ἄρξει ἀσφαλῶς. Ἀλλ' ὅταν καθυποταξώμεν ὅλον τὸν κόσμον, τότε τί θὰ κάμωμεν; Τότε, εἶπεν ὁ Πύρρος ἐπιγελάσας, θέλομεν ἀναπαυθῇ, εὐφραϊνόμενοι, ὡ μακάριε, διὰ καθημερινῶν πότων καὶ συνομιλιῶν. Ὁ δὲ Κινέας, ἀφοῦ κατέφερεν εἰς τοῦτο τὸ συμπέρασμα τὸν Πύρρον· ἀλλὰ τί μᾶς ἐμποδίζει, εἶπε, καὶ νῦν, ἐὰν θέλωμεν, νὰ διασκεδάξωμεν καὶ νὰ εὐφραϊνώμεθα, ἔχοντες ἤδη ἀπραγμῶνας τὸ ἀγαθὸν τοῦτο εἰς ὃ δι' αἵματος καὶ πόνων μεγάλων καὶ κινδύνων μέλλομεν νὰ φθάσωμεν, πολλὰ καὶ δράσαντες ἐτέρους κακὰ καὶ παθόντες;

Ὁ Πλούταρχος, ὅστις ἀναφέρει τὴν συνδιάλεξιν ταύτην ἐν βίῃ Πύρρου, δὲν λέγει τί ἀπήντησεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ τελευταῖον τοῦ φιλου αὐτοῦ συμπέρασμα· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον τί ἠδύνατο νὰ ἀπαντήσῃ. Ἄνευ πόνων καὶ κινδύνων μεγάλων οὐδὲν μέγα καταρ-

θοῦται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἡ φιλόσοφος ἐκείνη ῥαθυμία φέρει εἰς τὴν νωθρότητα καὶ τὴν ἀκολασίαν. Ἄν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπρέσβευεν αὐτήν, δὲν ἤθελε ποτὲ ἐξελληνισθῇ ἡ Ἀνατολή. Εἶναι ἀληθές ὅτι Ἀλέξανδροι δὲν γεννῶνται καθ' ἐκάστην, ἡ δὲ πείρα ἀπέδειξεν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Πύρρος δὲν ἦτο Ἀλέξανδρος. Ἀλλ' ἐν τῷ πολιτικῷ, ὥπως καὶ ἐν τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ, ἡ τέχνη συνίσταται ὄχι νὰ ἀπρα-
κτῇ τις φιλοσοφῶν, οὔτε πάλιν ὀνειροπολῶν νὰ πράττῃ, ἀλλὰ νὰ ἐπιζητῇ τὸ ἐφικτὸν, καταμετρῶν τὰς τε ἰδίας δυνάμεις καὶ τὰς κύκλῳ περιστάσεις. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὸ ἐφικτὸν ἦτο οὐχὶ νὰ ἐπιδιώξῃ ὁ Πύρρος νέας καὶ ἀδύλους κατακτήσεις, ἀλλὰ νὰ ἐπι-
ζητήσῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἐξασφαλίζων αὐτὴν κατὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, ὅπερ αὐτὸς ὁ Κινέας, ἐν τῷ μέρει τοῦ λόγου, ὑπέδειξεν ὡς τελευταῖον σκοπὸν τῶν μελετωμέ-
νων ἀγώνων. Ὅπωςδὴποτε τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ὑπουργοῦ ἐκείνου δὲν ἐπείσαν τὸν βασιλέα νὰ μεταβάλῃ γνώμην. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 280 ἐπέπλευσεν ὁ Πύρρος εἰς Ἰταλίαν μετὰ 25,000 ἀνδρῶν καὶ 20 ἐλεφάντων. Καὶ ἐνίκησε μὲν τοὺς Ῥωμαίους ἐκ παρατάξεως κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἐνίκησε δὲ αὐτοὺς αὖθις κατὰ τὸ ἀκόλουθον, ἀλλὰ τοσαύτην ἔπαθε κατὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους φθοράν ὥστε εἶπε, λέ-
γουσι, τότε· «Ἄν ἔτι μίαν μάχην Ῥωμαίους νικήσωμεν, ἀπολού-
μεθα παντελῶς». Ἐντεῦθεν εὐχαρίστως ἐδέχθη τὴν παράκλησιν τῶν Συρακουσίων τοῦ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν κατὰ τῶν Καρ-
χηδονίων ἐν ἔτει 278. Εἰς Σικελίαν διέτριψε τρία ἔτη, ἐντὸς τῶν ὁποίων οἱ Ῥωμαῖοι, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ, περιέ-
στειλαν τὰ πολέμια ἐγχώρια τῆς Ἰταλίας ἔθνη, ἐγένοντο δὲ κύριοι καὶ πολλῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν. Οἱ κινδυνεύοντες σύμμαχοι τοῦ βασιλέως τῆς Ἠπείρου παρεκάλεσαν ἤδη αὐτὸν νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν χερσόνησον ἵνα σώσῃ αὐτούς· ἐπεθύμει δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς ἐ-
κείνος νὰ λάβῃ εὐλογόν τινα ἀφορμὴν ἐκχωρήσεως ἐκ τῆς Σικελίας, ὅπου, μετὰ τινὰς εὐτυχεῖς ἐπιχειρήσεις, εἶχε περιέλθει εἰς ἣν θέ-
σιν ἦτο πρότερον ἐν Ἰταλίᾳ. Ὅθεν ἐπανεκαμψεν εἰς Τάραντα τῷ 275, ἔχων μὲν εἰςέτι στρατὸν 23,000 ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὸ πλείστον ἐκ νεοσυλλέκτων συγκείμενον, διότι τὰ ἄριστα αὐτοῦ τάγματα εἶχον καταναλωθῇ εἰς τὰς μάχας τῶν προηγουμένων πέντε ἐνι-
αυτῶν. ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι κατετροπώθῃ ἡδὴ ὀλοσχερῶς

ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ τὸ ἀκόλουθον ἔτος εἰς Ἡπειρον, ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ ἐξήντηλσε τὸν χρόνον καὶ τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ὑπερόριον ἐκείνην στρατείαν· οὐδ' ἡδυνήθη πλέον ἔκτοτε, ἕνεκα τούτου, νὰ ἀναλάβῃ τὴν τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἡγεμονίαν.

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Πύρρου ἐκ τῆς Ἰταλίας, οἱ Ῥωμαῖοι καθυπέταξαν ἤδη ἀκωλύτως οὐ μόνον ὅλα τὰ ἐγγύρια αὐτόθι ἔθνη, ἀλλὰ καὶ ὅλας τὰς ἐλληνικὰς ἀποικίας. Μετὰ δέκα δὲ ἔτη ἤρχισεν ὁ πρῶτος μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Καρχηδονίων πόλεμος, τοῦ ὁποίου κύριον στάδιον ὑπῆρξεν ἡ Σικελία καὶ τοῦ ὁποίου καταπαύσαντος τῷ 241, ἡ νῆσος ἐκείνη καὶ ἅπασαι αἱ ἐν αὐτῇ ἐλληνικαὶ ἀποικίαι ὑπέκυψαν ὡσαύτως εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Μόνη ἡ πόλις τῶν Συρακουσῶν, μετὰ τινος περὶ αὐτὴν μικρᾶς χώρας, διέσωσε τότε τὴν αὐτονομίαν ὑπὸ τὸν βασιλεῖα αὐτῆς Ἰέρωνα Β΄, ὅστις, μετὰ πολλὰς ταραχὰς καὶ διχονοίας, εἶχε καταλάβει ἐν αὐτῇ τὴν ἀρχὴν ἔτι ἀπὸ τοῦ 269. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν Συρακουσῶν πόλις ἐκυριεύθη τελευταῖον ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ τοῦ δευτέρου αὐτῶν κατὰ τῶν Καρχηδονίων πολέμου, ἐν ἔτει 212.

Ἐντὸς τῆς τρίτης λοιπὸν ταύτης Π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν ἐλληνικαὶ ἀποικίαι τῶν προπατόρων ἡμῶν εἶχον ἀποβάλει τὴν αὐτονομίαν, περιληφθεῖσαι ἔκτοτε εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν ἐκεῖνο κράτος, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο βραδύτερον νὰ κυριαρχήτῃ ἅπαντος τοῦ κόσμου. Μόνη ἡ ἔτι δυτικώτερον κειμένη Μασσαλία (σελ. 317 τοῦ Α΄ τόμου) διέσωσεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῆς ὑπαρξιν, καὶ ἀπέβη ἐπίσημος ἐν τῇ ἀρχαιότητι διὰ τε τὴν σύνεσιν τοῦ ὀλιγαρχικοῦ αὐτῆς πολιτεύματος, τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς εἰς τὰ περὶξ βάρβαρα ἔθνη καὶ τὰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ πολυθρυλήτου αὐτῆς θαλασσοπόρου Πυθέου, ὅστις, ἐν ἔτεσι 330—320, διελθὼν διὰ τῶν ἡρακλείων στηλῶν καὶ ἐκεῖθεν τραπεῖς πρὸς βορρᾶν, παρέπλευσε τὰ παράλια τῆς Ἰσπανίας, τῆς Γαλατίας, τῆς Βρετανίας, τῆς Γερμανίας, προχωρήσας ἕως καὶ ἔτι πλέον πρὸς βορρᾶν, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες, ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον, προήλαινον πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἡ Μασσαλία, μεμονωμένη οὔσα εἰς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Γαλλίας πα-

ράλια, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδῇ κέντρον μέγα ἐλληνισμοῦ, τόσῃ μᾶλλον ὅσῃ, περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης Π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἐκυριεύθη καὶ αὕτη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Εἶναι ἀληθές ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ πρὸς δυσμὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀποικίαι, εἰ καὶ ἀποβαλοῦσαι τὴν αὐτονομίαν, δὲν συναπέβαλον τὸν ἐλληνισμόν. Οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες ἐξελατίνισαν ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη ὅσων ἐκυριάρχησαν καὶ ἐπεχείρησαν τὸν ἐκλατινισμόν, πρὸς μόνον τὸν ἐλληνισμόν ματαίως ἀντεπάλαισαν, καὶ αὐτοῦ μόνου δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατισχύσωσιν. Ἐπὶ πολλὰς ἔτι ἑκατονταετηρίδας, οὐ μόνον εἰς Μασσαλίαν, ἀλλὰ, τὸ παραδοξότερον, διὰ τῆς ἐμπρόσθης αὐτῆς καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας Γαλατικὰς πόλεις, καὶ ἰδίως εἰς Λούγδουνον, ἤκμαζον σχολαὶ ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἐλληνικῆς τέχνης αἵτινες ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὡς ἐνάμιλλοι τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν. Κατὰ τὴν τρίτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα εἰς τὴν εὐρισκόμεθα, αἱ ἐν Σικελίᾳ ἐλληνικαὶ ἀποικίαι ἀνέδειξαν τινὰς τῶν ἐνδοξοτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ὁ μέγιστος τῶν μηχανικῶν καὶ μαθηματικῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὁ Ἀρχιμήδης, ἦτο Συρακούσιος· ἐθανατώθη δὲ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς πατρίδος αὐτοῦ τῷ 212, ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ὅλην ὑπερασπίσθη αὐτὴν διὰ τῶν ἐπινοηθεισῶν παρ' αὐτοῦ πολυειδῶν μηχανῶν. Ὁ χαριέστερος τῶν βουκολικῶν ποιητῶν, ὁ Θεόκριτος, ἦτο καὶ αὐτὸς Συρακούσιος καὶ ἤκμασε περὶ τὸ 270 Π. Χ. Ὁ ἱστορικὸς Τίμαιος ἦτο Ταυρομενίτης. Σικελιώτης, καὶ ἰδίως ἐξ Ἀργυρίου τῆς Σικελίας, ἦτο ὡσαύτως ὁ ἱστορικὸς ἐκεῖνος Διόδωρος, τὸν ὁποῖον τασάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναφέρωμεν καὶ ὅστις ἤκμασεν ἐν τῇ πρώτῃ Π. Χ. ἑκατονταετηρίδι. Ἐν γένει δὲ ὁ ἐλληνισμὸς τῆς κάτω ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ἔρριψε τοσοῦτον βαθείας ρίζας, ὥστε (σελ. 214 τοῦ πρώτου τόμου) οὔτε οἱ Ῥωμαῖοι, οὔτε οἱ μετὰ τοὺς Ῥωμαίους ἐπελθόντες Λομβαρδοὶ, Ἀραβες, Νορμαννοὶ ἠδυνήθησαν ἐντελῶς νὰ ἐξαφανίσωσιν αὐτὸν καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα αὐτὰ τὰ δημόσια ἔγγραφα πολλάκις αὐτόθι ἐλληνιστὶ ἔτι συνετάσσοντο καὶ μέχρι τῆς σήμερον σώζονται εἰς τὰς χώρας ἐκείνας οὐκ ὀλίγα ἐλληνισμοῦ ἔχνη. Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον βέβαιον εἶναι, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἤδη εὐρισκόμεθα, ὁ δυτικὸς ἐκεῖνος ἐλληνισμός, ἀποβαλὼν τὴν αὐτονομίαν, διετετέλεσεν ἀμυνόμενος μᾶλλον

ἢ ἐξαπλούμενος, καὶ μαραινόμενος μᾶλλον ἢ ἀκμάζων, ἡ δὲ δραστηριωτέρα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐνέργεια μετεβιβάσθη ἔκτοτε ἀπὸ δυσιῶν εἰς ἀνατολάς, ὅπου οὗτος δὲν ἐπαυσεν ἐπὶ πολλὰς ἐκατονταετηρίδας προαγόμενος καὶ παράγων καρπούς, οὔτινες πολυσιδῶς ἔμελλον νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν ἀνατολικὸν ἑλληνισμόν ἐφιστῶμεν ἤδη τὴν προσοχήν, ἵνα ἐξηγήσωμεν κατὰ τίνα τρόπον ἐξηπλώθη καὶ ἀνεπτύχθη.

Τὸ δραστηριώτερον ὄργανον τῆς μεγάλης διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν ὑπῆρξαν αἱ πολυάριθμοι πόλεις τὰς ὁποίας ἰδρύσαν αὐτόθι ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ. Αἱ πόλεις αὗται συνετέλεσαν διττῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν παγίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Πρῶτον, διότι συνέκειντο κυρίως, κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον, ἐξ Ἑλλήνων, μετ' οὐ πολὺ ἐγένοντο βεβαίως δεκτοὶ εἰς τὰς πόλεις ταύτας καὶ ἐκ τῶν ἐπιχωρίων κατοίκων πολλοί, ὧν ἄλλοι μὲν ἦσαν ἰσόνομοι καὶ ἰσοδίκαιοι τῶν Ἑλλήνων, ἄλλοι δὲ ἀπλῶς πάροικοι ἢ μέτοικοι· ἀλλ' αἱ πόλεις παρέμενον οὐδὲν ἥττον ἑλληνικαί, διότι τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἦτο πολλᾶκις πολυπληθέστερον, πάντοτε δὲ ἠθικῶς ἰσχυρότερον. Δεύτερον δὲ αἱ πόλεις αὗται οὐ μόνον ἐξ Ἑλλήνων συνέκειντο, ἀλλ' ἦσαν καὶ ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον ὀργανωμέναι· καὶ μὲν δὲν εἶχον τὴν αὐτοτελῆ πολιτικὴν ὑπαρξίν τῶν ἀρχαιοτέρων ἑλληνικῶν πόλεων, ἀλλ' ἐν εἴδει ἀστυκῶ ὀργανισμοῦ διέσωσαν ἅπαν τὸ ἀρχαῖον πολιτικὸν σύστημα, τὸν *δῆμον*, τὴν *βουλὴν*, τοὺς *ἀρχοντας*, τοὺς *στρατηγούς*· ὥστε οὐ μόνον τὸ αἷμα τὸ ἑλληνικόν, καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ θεομοὶ οἱ ἑλληνικοί, εἰ καὶ μὴ ἔχοντες ὀλοσχερῇ τὴν πάλαι ἀξίαν, ἐνεκεντρίσθησαν διὰ τῶν ἀπειραριθμίων ἐκείνων κτισμάτων εἰς ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἰδρυμάτων αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει ἐνταῦθα πλείοτερον. Τὰ κυριώτατα καὶ μᾶλλον ἀναμφισβήτητα τούτων ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ βιβλίῳ. Ὁ Γερμανὸς Δρούσενος ὅστις, παρ' ἐκτὸς τῆς ἱστορίας τοῦ κατακτητοῦ (σελ. 106), ἔγραψε καὶ δύο τόμους πλείστου λόγου ἀξίους περὶ τῶν διαδόγων, μνημονεύει μὲν ὀνομαστί πολλὰ πλείοτερον ἀποικιῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κτι-

σθαισάν, ἦτοι πεντήκοντα περίπου, ὥστε προσεγγίζει ὅπως οὖν εἰς τὰς ἐξδομήκοντα πόλεις ἂς ἀποδίδει εἰς τὸν κατακτητὴν ὁ Πλούταρχος· ἀλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι περὶ πολλῶν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Δρουσένου ἀναφερομένων ὀνομάτων ὑπάρχουσιν εὐλογοὶ ἀμφιβολαὶ ἃν ἦσαν πόλεις ἢ ἀπλῶς στρατιωτικοὶ σταθμοί. Τούτου ἕνεκα μεταβαίνομεν ἀμέσως εἰς τὰ τῶν διαδόχων ἰδρύματα, τὰ ὅποια καὶ ἀναμφισβήτητα ἦσαν καὶ ἀσυγκρίτως πολυπληθέστερα.

Ἀρχόμεθα δὲ ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τὰ παράλια τῆς χερσονήσου ταύτης ἦσαν πρὸ καιροῦ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑλληνικά, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ αὐταὶ αὐτῆς αἱ μεσογυώτεραι χῶραι καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελληνίσθησαν. Τὸ δὲ παράδοξον, ὥς προείπομεν, εἶναι ὅτι, ἐνθ' ὅλλαι ἐκ τῶν χωρῶν τούτων εἶχον ἡγεμόνας βαρβάρου καταγωγῆς, οἱ ἡγεμόνες οὗτοι, περιβληθέντες τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, ἐπραξαν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦλάχιστον ὅσα καὶ οἱ γνησιώτατοι Ἕλληνες ἡγεμόνες. Καὶ πρῶτον τοῦτο συνέβη ἐν Βιθυνίᾳ. Ἡ χώρα αὕτη εἶχε μὲν κατακτηθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ὁ ἐπὶ τῆς περσικῆς κυριαρχίας ἐγχώριος κληρονομικὸς αὐτῆς Σατράπης, ὀνόματι Βίας, ἀντέσχεν εἰς τὰ ὄρη· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ζιποίτης, ἀποθανόντος τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατέλαβεν αὐθὺς τὴν χώραν καὶ διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τε τοῦ Λυσιμάχου καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων Μακεδόνων δυναστῶν. Ὁ Λυσίμαχος κατέσκαψε μὲν τὴν προτεύουσαν τῆς Βιθυνίας Ἀστακὸν, ἀλλ' ὁ Ζιποίτης ἱδρυσεν ἐπὶ τῶν ἐρείπειων τῆς Ἀστάκου νέαν πρωτεύουσαν, ἣν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ Νικομήδους ὠνόμασε Νικομήδειαν καὶ ἐξ Ἑλλήνων σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν κατήκτισε πλεῖστα ὅσα ἐπιτρέψας εἰς αὐτοὺς πλεονεκτήματα. Ἐντεῦθεν ἡ αὐλὴ καὶ ἡ Κυβέρνησις τῶν βασιλέων τῆς Βιθυνίας ἀπέβησαν ὅλως ἑλληνικά. Καὶ δὲν διετήρησαν μὲν ἐπὶ πολὺ τὴν ὁλοσχερῇ αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι, διότι ἤδη ἐπὶ Προυσίου Α΄, ἐγγόνου τοῦ προμνημονευθέντος Νικομήδους τοῦ Α΄, ἤρχισαν νὰ ὑποκύπτωσιν εἰς τὴν τῶν Ῥωμαίων παντοδυναμίαν· ἀλλὰ δὲν ἀντράπησαν ὥς ἐκ τούτου τὰ σπέρματα τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅσα οὗτοι κατέθεοντο. Ἡ Νικομήδεια παρέμεινε μία τῶν λαμπροτέρων τῆς Ἀνατολῆς ἑλληνίδων πόλεων, καθ' ὅλην τὴν ἀρχαϊότητα καὶ βραδύτερον μέχρι τῆς καταστρεπτικῆς τῶν Τούρκων ἐποχῆς. Παρ-

αὐτὸς δὲ τῆς Νικομηδείας, εὐρίσκομεν ἐνταῦθα πόλεις ἑλληνίδας τὴν Νίκαιαν, ἣν εἶχεν ἤδη ὁ Ἀντίγονος ἰδρύσει, ὀνομάσας Ἀντιγόνειαν, μετωνόμασε δὲ βραδύτερον ὁ Δυσίμαχος ἀπὸ μιᾶς τῶν συζύγων αὐτοῦ, Νίκαιαν τὴν Προυσιάδα τὴν μέχρι τῆς σήμερον ὀνομαστὴν Προῦσαν πρὸς τῷ Ὀλύμπῳ τὴν Ἀπάμειαν τὴν Προσιάδα τὴν πρὸς Ἰπίῳ τὴν Ἀντιγόνειαν πρὸς τῷ Δασκυλίῳ ἐτί-
ραν Ἀντιγόνειαν ἣν ὁ γεωγράφος Στέφανος ὀνομαζέει φρούριον τῆς Κυζικηνῆς τὸ Νικομήδειον τὸ Ζιποίτιον τὴν Ἐπιφάνειαν. Ἐν γένει δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς Βιθυνίας τοσούτον πρὸς τοὺς Ἕλληνας συνωπικεῖσθαι, ὥστε βραδύτερον ἐλησημονήθη παντάσῃσιν ἡ βάρβαρος αὐτῶν καταγωγὴ καὶ οἱ χρονογράφοι ἔλεγον αὐτοὺς ὄντας ἐκ τοῦ γένους τῶν Μακεδόνων.»

Ἀνάλογά τινα συνέθεσαν καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας τῆς μακρᾶς Ἀσίας χώρας. Εἰς Πόντον καὶ εἰς Παφλαγονίαν ὑπάρχον ὡσαύτως ἐγχώρια δυνάσται. Καὶ οἱ μὲν τῆς Παφλαγονίας δὲν προέκυψαν εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς 3ης ἑκατονταετηρίδος, οὐδὲ ὑπῆρξαν ἐπὶ πολὺ ἀνεξάρτητοι, ἀλλὰ διετέλεσαν ὑποταταγμένοι, νῦν μὲν εἰς τοὺς ἡγεμόνας τοῦ Πόντου, νῦν δὲ εἰς τοὺς τῆς Βιθυνίας. Οἱ δὲ τοῦ Πόντου, ἔλκοντες τὸ γένος ἀπὸ Κύρου, ἀπέβησαν ἰσχυροὶ καὶ ἐνδοξοὶ, αἰθρῶν μεταφυτεύσαντες τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ δί-
αιταν εἰς τὸ κράτος αὐτῶν. Νέα ἑλληνικὰ κτίσματα δὲν φαίνον-
ται ἐνταῦθα πολλὰ καὶ ὅσα γνωρίζομεν εἶναι τὰ ἐξῆς. Ἀμαστρις, ὑπὸ Ἀμάστριος τῆς τοῦ Δυσιμάχου γυναικῆς περὶ τὸ ἔτος 300 π. Χ. ἡ βραδύτερον, «δεξιὸς ὀφθαλμὸς τοῦ κόσμου,» κληθεῖσα, εἰς ἣν προσήρχοντο οἱ πέραν τοῦ Πόντου Σκύθαι καὶ οἱ πρὸς με-
σημβρίαν λαοὶ «ὥσπερ εἰς κοινόν τι συντρέχοντες ἐμπορίῳ.» Προ-
έτι Φαρνακία πλησίον τοῦ Κερασούντος, Εὐπατορία πλησίον τῆς Ἀμισοῦ, ἑτέρα Εὐπατορία ἐπὶ τῆς συμβολῆς τῶν ποταμῶν Λύκου καὶ Ἰριδος, Πολεμῶνιον καὶ Δαοδίχεια. Μὴ λησημονώμεν ὅμως ὅτι εἰς τὰ παράλια ταῦτα ἰδίως ὑπάρχον πολλὰ καὶ ἀξιώλογα ἀρ-
χαιότεραι ἑλληνικαὶ πόλεις ἡ Ἡράκλεια, ἡ Σανώπη, ἡ Ἀμισός, ἡ Τραπεζοῦς, ὁ Κερασοῦς καὶ ἄλλαι. Αἱ πόλεις αὗται διετέλεσαν ἐφ' ἑκατὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνεξάρτητοι, ἀλλὰ προῶν-
τος τοῦ χρόνου ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται ὑπὸ τῶν βασιλέων τοῦ Πόντου καὶ νὰ ἐπενεργῶσι δραστηρίως εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῆς

χώρας, μάλιστα δὲ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς αὐλῆς. Πρῶτος ὁ Μιθριδάτης Γ'. κατέκτησε τὴν Ἀμαστριν ἧτις ἦτο μὲν νέον κτίσμα, ἀλλὰ, ὡς εἶδομεν, δὲν ιδρύθη ὑπὸ τῶν τοῦ Πόντου βασιλέων. Οἱ βασιλεῖς οὗτοι κατέστησαν ἑκτοτε τὴν Ἀμαστριν πολλάκις καθέδραν τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. Περὶ τὰ ἑκατὸν δ' ἔτη βραδύτερον, ἦτοι μεταξὺ τοῦ 190 καὶ 180 ἔτους π. Χ., κατέλαβεν ὁ Φαρνάκης Α', ὁ τοῦ βασιλέως Μιθριδάτου Δ'. υἱός, τὴν Σινώπην, ἧτις ἦτον ἡ ἀκμαιοτέρα ὄλων τῶν κατὰ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἑλληνίδων πόλεων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ ποντικὸν κράτος δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προαγόμενον, πρωτεύουσαν ἔχον τὴν μεγάλην καὶ πλουσίαν ἐκείνην ἑλληνίδα πόλιν, ἧτις τότε εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε ἤμαρσε, θαλασσοκρατοῦσα ἐν τῷ Εὐξείνῳ καὶ διὰ λαμπρῶν τῆς τέχνης ἔργων κοσμηθεῖσα ὑπὸ τῶν νέων αὐτῆς δυναστῶν. Εἰς τὸν ὑπακοὴν δὲ βῆθμον τῆς δυνάμεως ἔφθασε τὸ βασιλεῖον τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου τοῦ Φαρνάκου, Μιθριδάτου ΣΙ'. τοῦ μεγάλου, ὅστις, ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, καὶ αὐτῶν τῶν παντοδυνάμων Ῥωμαίων ἀνεδείχθη φοβερός πολέμιος.

Εἰς Καππαδοκίαν ὁ ἑλληνισμὸς διεδόθη βραδύτερον ἢ ἀλλαχοῦ, διότι ἀρχαιότερον μὲν κτίσμα οὐδὲν ὑπῆρχεν αὐτοῦ, τὰ δὲ νεώτερα δὲ ἤρχισαν ιδρύμενα εἰμὴ περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἀπὸ τοῦ ἐγχωρίου βασιλέως τῆς Καππαδοκίας Ἀριαρίθου Ε', περὶ τοῦ ὁποῦ οὗ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης λέγει ὅτι μετέσχε παιδείας ἑλληνικῆς ἀεὶ οὐ καὶ ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησι πάσαι ἀγνοουμένη Καππαδοκία τότε τοῖς πεπαιδευμένοις ἐμειωτήριον ὑπῆρχεν. Ἐκτοτε δὲ τέσσαρες ἀναφέρονται ἐν ταῦθα ὀνομασταὶ ἑλληνικαὶ πόλεις· Ἀριαράθεια, Εὐσέβεια ἡ πρὸς τῷ Ταύρῳ, ἀπάλις Ἕλλάς· ἐν τῷ Καππαδόκῳ ἔθνεϊ κατὰ Φιλόστρατον· Εὐσέβεια ἡ πρὸς τῷ Ἀργαίῳ ἡ καὶ Μάζακα καλουμένη, περὶ ἧς ὁ Στράβων βεβαίως ὅτι σφρῶνται αἱ Μάζακνοι τοῖς Καρῶνδ· νόμοις, αἰρούμενοι καὶ Νομφῶν, ὅς ἐστιν αὐτοῖς ἐξηγητῆς τῶν νόμων· τελευταῖον Ἀρχελαΐς. Ἀλλὰ ὑπῆρχον βεβαίως καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐν Καππαδοκίᾳ ἑλληνίδες πόλεις, διότι κατὰ τὸν αὐτὸν Στράβωνα, ὁ βασιλεὺς Τιγράνης ἐκτίσεν ἐκεῖ πόλιν, ἣν ὠνόμα-

μασε Τιγρανόκερτα εἰς δώδεκα ὑπ' αὐτοῦ ἐρμυνθεῖσιν ἑλληνίδων πόλεων συναγαγών. »

Ἡ Φρυγία διετετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Σελευκίδας· καθ' ἡ κειμένη δ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας διασχιζέται ὑπὸ μεγάλων ἐμπορικῶν ὁδῶν, καὶ παρὰ τὰς ὁδοὺς ταύτας εὐρίσκουμεν τὰ πλεῖστα νέα κτίσματα. Ἐκ τούτων ἀναφέρονται ὀνομαστί 29, ἀλλὰ τὰ ἀκόλουθα 14 φαίνονται τὰ μᾶλλον ἀναμφισβήτητα. Λαοδικεῖα· Φιλομηλίον· Πολύδοτος· Σύνναδα, τῆς ὁποίας σώζονται νομίσματα φέροντα Συναδέων Ἰώνων, Συναδέων Δωριέων, Ζεὺς πάνδημος Συναδέων· Δοκιμία· Λυσίδας· Πέλται, αἵτινες ἀναφέρονται μὲν ἤδη ἐν τῇ Ἀναβάσει τοῦ Ξενοφώντος, ἀλλὰ ἐδέχθησαν πολλοὺς Μακεδόνας ἐποίκους· Εὐμένεια· Διονυσόπολις· Λαοδικεῖα ἡ πρὸς Λύκω, μία τῶν ἀξιολογωτέρων καὶ πλουσιωτέρων πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας· Θεμισώνιον· Ἀπάμεια ἡ Κιβωτός, περὶ ἧς ὁ Στράβων λέγει ἐμπορεῖον μέγα τῆς ἰδίως λεγομένης Ἀσίας, δευτερεθον μετὰ τὴν Ἑρεσον· Ἀντιόχεια ἡ πρὸς Πισιδίᾳ καὶ Σελεύκεια ἡ ἐπιλεγομένη Σιδηρᾶ.

Καὶ αὕτη ἡ Γαλατία, δηλαδὴ ἡ χώρα ἣν οἱ Γαλάται (σελ. 316) κατέλαβον μετὰξὺ Καππαδοκίας, Παρλαγονίας, Βιθυνίας καὶ Φρυγίας, δὲν διέφυγε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ μὲν ὄχλος αὐτῶν διέσωσε τὴν ἰδίαν γλῶσσαν μέχρι τῆς 57^{ης} μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος· τὸ δὲ πολίτευμα ὠργανώθη κατὰ τὰ πάτρια τοῦ λαοῦ ἐκείνου ἔθιμα, διακρινθέντος τοῦ πλήθους εἰς δώδεκα τετραρχίας, ὧν ἐκάστης προϊστάτο ἡγεμὼν καλούμενος τετράρχης. Ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος οἷτε ἡγεμόνες ἐκείνοι καὶ οἱ ἐπιστημότατοι τῶν Γαλατῶν, λόγῳ καταγωγῆς καὶ πλούτου, ἡσπάσθησαν τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν, παιδεῖαν καὶ γλῶσσαν. Ἐκ δὲ τῶν πόλεων τῆς χώρας ἡ μὲν Ἀγκυρα, ἡ ὑπὸ τοῦ παναρχαίου βασιλέως τῆς Φρυγίας Μίδου κτισθεῖσα, ἀπέβαλεν ἐπὶ τῶν Γαλατῶν τὴν ἀρχαίαν ἀξίαν, μὴ ἀνακτήσασα αὐτὴν εἰμὴ ἐπὶ Ῥωμαίων, ὅτε ἀπέβη λαμπροτάτη, μάλιστα ἐπὶ Αὐγούστου, ὅστις ἐκτίσεν ἐν αὐτῇ ναὸν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ὁποίου ἐνέγραψεν ἐν ἐπιγραφῇ μεγάλη τὴν ἱστορίαν τῶν πράξεων αὐτοῦ, ἐπιγραφῇ ἧτις ἀνευρέθη μὲν τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1584, ἀλλὰ δὲν ἀντεγράφη ὁλόκληρος εἰμὴ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. Ἐτέρα ὁμοίως

πόλις ἡ Περσινούδς, ἥτις εἶχεν ἱερὸν τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν, μεγάλου σεβασμοῦ τυγχάνων, ἐξηκολούθησεν ἀκμάζουσα καὶ ἐπὶ τῶν Γαλατῶν, ὃ δὲ Στράβων ὀνομάζει ἔτι αὐτὴν εἰμφορεῖον τῶν ταύτης μέγιστον.»

Ἄλλ' ἐρχόμεθα εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου προέκυψε κράτος καθαρῶς ἑλληνικόν, τὸ ὅποιον λόγῳ παιδείας καὶ τέχνης ἀπέβη πολὺ μὲν σημαντικώτερον τῶν ἐξελληνισθεῖσων βαρβάρων τῆς Βιθυνίας, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας δυναστειῶν, ἐνάμιλλον δὲ σχεδὸν τῶν βασιλείων ἅπερ ἴδρυσαν οἱ Σελευκίδαι καὶ οἱ Λαγίδαι. Ἐκαλεῖτο δὲ τὸ νέον ἐκεῖνο κράτος Περγαμηνόν, ἀπὸ τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ Περγᾶμου· καὶ ἰδρυτῆς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ γνωστὸς ἥδη εἰς ἡμᾶς θησαυροφύλαξ τοῦ Αυσμαάρχου Φιλέταιρος (σελ. 308) ὅστις, μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Ἀγαθοκλέους, ἀπέστη πρὸς Σέλευκον Α' καὶ ἐπειτὰ ὠφελήθεις ἀπὸ τῶν ἀνωμαλιῶν ὅσαι ἐπῆλθον, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγέτου ἐκείνου τῶν Σελευκιδῶν, οὐ μόνον ἀνεξάρτητος ἀπέβη, ἀλλὰ καὶ πολλὰς παραλίους πόλεις κατέλαβε. Τὰς κτίσεις ταύτας ἐπεξέτεινεν ἔτι μᾶλλον ὁ ἀντιφίς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Εὐμένης Α'. Ὁ δὲ τοῦ Εὐμένους ἐξάδελφος καὶ διάδοχος Ἀτταλος ἀνηγορεύθη βασιλεὺς νικήσας τοὺς Γαλάτας εἰς μάχην μεγάλῃν καὶ καταστήσας τὸ βασίλειον αὐτοῦ ἰσχυρότατον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὁ Ἀτταλος οὗτος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Εὐμένης Β', Ἀτταλος Β' καὶ Ἀτταλος Γ' ἐπροστατεύθησαν πολυειδῶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων οἵτινες τότε ἀνemieχθισαν εἰς τὰ Ἀσιανὰ πράγματα· ἀλλὰ συγχρόνως οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι παντελῶς ἐξηυτελίσθησαν ὑπὸ τῶν ξένων τούτων δυναστῶν. Καθὼς ὁμοῦ συνέβη ἐν γένει εἰς τὴν Ἀνατολήν, οἱ πολιτικῶς ὑπερισχύσαντες ἐπὶ τέλους ἐνταῦθα Ῥωμαῖοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διακωλύσωσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ὃν εἰσῆγαγον καὶ διέδωκαν εἰς Αὐδίαν οἱ τοῦ Φιλεταίρου κληρονόμοι. Οἱ βασιλεῖς οὗτοι προήγαγον τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ χώρα αὐτῶν ἐλογίζετο νέα Ἑλλάς. Ὁ Εὐμένης Β' εἰσήγαγε τὴν περίφημον τῆς Περγᾶμου βιβλιοθήκην ἥτις ἐπὶ τέλους κατήντησε νὰ περιλαμβάνῃ, ὡς βεβαιῶσι, 200,000 βιβλίων. Ὅτε ἡ ζήλοτυπία τῶν Πτολεμαίων ἀπηγόρευσε τὴν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου ἐξαγωγήν τοῦ παπύρου, ἥτοι τῆς θάμνου ἐκείνης

ἐξ ἧς κατασκευάζεται τὸ ἐν χρήσει τότε πρὸς γραφὴν ὕλικόν, οἱ Περγαμῆνοι ἀνεπλήρωσαν τὸ ὕλικόν· τοῦτο διὰ τῆς παρ' αὐτῶν ἐπινοηθείσης περγαμηνῆς διωθήρας, ἧς ἡ περσασκὴ ἀπετέλεσεν ἕκτοτε νέον ἀξιόλογον κλάδον τῆς περγαμηνῆς βιομηχανίας. Διότι ἐν τῷ βασιλείῳ τούτῳ ἡ ὠφέλιμος τέχνη συμπερῶδευσε μετὰ τῆς τέχνης τῆς κελῆς, ἡ δὲ πρακτικὴ ἐπιστήμη, ἡ μηχανικὴ, ἡ ναυτικὴ, ἡ ἐμπορία, συναμιλλῶντο πρὸς τὴν θεωρητικὴν, τὴν μαθηματικὴν, τὴν ἀστρονομίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φιλολογίαν. Τὰ ἀττάλικα ὑφάσματα καὶ ἄλλα τῆς περγαμηνῆς βιομηχανίας προϊόντα ἀπέσπασαν τὸ πάλαι ὀνομαστά οὐδὲν ἦττον ἢ ἡ αὐτόθι ἀκμάσασα στωϊκὴ φιλοσοφία καὶ ἡ τέχνη ἐκείνη ἣτις κατασκεύασε τὸ πολυθρόλητον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ κατὰ Πέργαμον ἱερῷ τοῦ θεοῦ τούτου, καὶ ἄλλα ἔργα δι' ὧν περγαμῆνοι τεχνίται ἐκλείσαν τὰ κατὰ Γαλατῶν κατορθώματα τῶν βασιλέων αὐτῶν. Ἰδίως δὲ ἐρρίξωσε καὶ ἀνεπτύχθη ὁ ἑλληνισμὸς ἐν ταῖς χώραις ταύταις διὰ τῶν νέων ἑλληνικῶν ἰδρυμάτων ὧν ἔχομεν ν' ἀναφέρωμεν 12 τὰ γνωστότερα. Λυσιμάχειαν, Ἀττάλειαν, Ἑλληνόπολιν, ἑτέραν Ἀττάλειαν ἣτις πρότερον ἐλέγετο Ἀγρόειρα, Φιλαδέλφειαν, ἣν καὶ τοὶ πολλὰ παθοῦσαν ἀπὸ σεισμῶν, «μικρὰς Ἀθήνας» ἐκάλεσαν βραδύτερον διὰ τὰς ἐορτάς καὶ τὰ ἱερά· Ἀπολλωνίδα, Σμύρνην πόλιν ἣτις ἦτο μὲν παναρχαία (σελ. 299 τοῦ πρώτου τόμου), ἀλλ' ἀπὸ τῆς 7 π. Χ. ἐκατονταετηρίδος καταστραφεῖσα ὑπὸ τῶν Λυδῶν, διετέλεσε περὶ τὰ 400 ἔτη οἰκουμένη κωμηδόν· μετὰ δὲ ταῦτα ἀνήγειρεν αὐτὴν Ἀντίγονος καὶ κατόπιν τούτου Λυσίμαχος. Ὁ Στράβων λέγει τὴν Σμύρνην πόλιν καλλίστην πασῶν καὶ θαυμάζει τὴν τε εὐθύτητα τῆς ῥυμοτομίας αὐτῆς, καὶ τὰς λιθοστρώτους ὁδοὺς, καὶ τὰς μεγάλας στοάς, καὶ τὴν βιβλιοθήκην, καὶ τὸ λεγόμενον ὁμήρειον, ὅπερ ἦτο στοὰ τετράγωνος ἔχουσα ναὸν Ὀμήρου καὶ ξόανον. Πλὴν τούτων ἔχομεν ἐνταῦθα Ἀρσινόην, ἣτις ἦτο ἡ ἀρχαία Ἐφεσος, μετονομασθεῖσα οὕτως ἀπὸ τῆς Λυσιμάχου γυναικὸς, πόλις πλουσία ἣτις δὲν ἐπαυσε καὶ ἄλλως εὐδοκίμοῦσα· διότι μία μὲν ἦτο τῶν τριῶν πόλεων (Ἐφεσος, Κολοφῶν, Κῶς) ἐν αἷς ἐλέγετο ὅτι ἐγεννήθη ὁ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν πρώτων διαδόχων περιώνυμος ζωγράφος Ἀπελλῆς· ἤκμαζε δ' ἐν αὐτῇ περὶ τὸ 400 π. Χ. ἡ σχολὴ ἐκείνη, ἀφ' ἧς κατὰγεται ὁ ἐν τῷ

αὐτοκρατορικῷ μουσεῖῳ τοῦ ἐν Παρίσις Δούβρου εὐρισκόμενος τὰ νῦν περίφημος Βοργήσιος ἀθλητής. Θυάτειρα, κατοικία Μακεδόνων, λέγει ὁ Στράβων, Νάκρασαν κατὰ τινα ἐπιγραφὴν λέγουσαν ἡ Μακεδόνων Νακρασιτῶν βουλὴ καὶ ὁ δῆμος, κατὰ δὲ τὰ νομίσματα Ἀκρασσον. Μυσομακεδόνας, καὶ Μακεδόνας Ἴτρκανούς.

Αἱ λοιπαὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας χώραι διστέλουν ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τοὺς Λαγίδας, ἐν μέρει δὲ ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας, καὶ τοὶ δὲ σώζουσαι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸν ἀρχαιότερον βίον, ἐκαλύφθησαν ὁμῶς καὶ αὗται ὑπὸ οὐκ ὀλίγων ἐλληνίδων πόλεων. Εἰς Καρίαν εὐρίσκομεν Ἀντιόχειαν τὴν πρὸς Μαιάνδρῳ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε γέφυραν ἥτις εἰκονίζεται καὶ εἰς ἐν τῶν σωζομένων νομισμάτων αὐτῆς. Εὐανθίαν ἢ Ἀνθειαν, ὅπως ἐπωνομάσθησαν αἱ παναρχαῖαι Τράλλεις, αἵτινες καὶ ἄλλα ὀνόματα προσέλαβον κληθείσαι καὶ Σελεύκεια καὶ Ἀντιόχεια Πλειστάρχειαν Στρατονίκαιαν.

Οὐδ' ἐν Λυκίᾳ καὶ Πισιδίᾳ καὶ Παμφυλίᾳ λείπουσιν ἐλληνικὰ ἰδρύματα ἢ ὀνόματα, ἀν καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπιχώριος γλῶσσα φαίνεται διατηρηθεῖσα παρὰ τῇ ἐλληνικῇ πλείοτερον ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην τῆς μικρᾶς Ἀσίας παραλίαν. Ἐν Λυκίᾳ εὐρίσκομεν Ἀρσινόην, Σελεύκειαν, Πτολεμαῖδα ἐν Παμφυλίᾳ Δίον καὶ Μενεδήμιον αἱ δὲ πόλεις τῆς Πισιδίας Σέλγη, Σαγαλασσός, Κιθύρα καὶ Ἀμβλαδα ἦσαν ὁμολογουμένως Λακεδαιμονίων ἀποικίαι.

Τελευταῖον εἰς Κιλικίαν ὅπου ὑπῆρχον πολλὰ ἀρχαιότερα ἐλληνικὰ κτίσματα, ἀπαντῶμεν καὶ νεώτερα οὐκ ὀλίγα. Ἀντιόχειαν τὴν ἐπὶ Κραγίῳ, Ἀρσινόην, Σελεύκειαν τὴν πρὸς τῷ Καλυκάδνῳ, ἥτις καὶ ἐπὶ Στράβωνος ἥκμαζε καὶ βραδύτερον ἐπὶ Ῥωμαίων καὶ ἐπὶ χριστιανισμοῦ διστέλεσεν ἐλευθέρα καὶ καλλίστη πόλις. Ἐλαιούσαν, Ἀντιόχειαν τὴν πρὸς τῷ Σάρῳ, Ἀντιόχειαν Κιλικίας καὶ Ἐπιφάνειαν. Ἐν μόνῃ λοιπὸν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκτίσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων πόλεις ἐλληνικαὶ νέαι ὑπὲρ τὰς ἐξήκοντα, μὴ περιλαμβανομένων εἰς ταύτας πολλῶν ἄλλων, αἵτινες φέρουσι μὲν ἐλληνικὰ ὀνόματα, ἀλλ' εἶναι ἄδηλον ἂν ἰδρῦθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἢ προηγουμένως.

Μεταβαίνομεν εἰς τὴν Συρίαν, ἥτοι εἰς τὴν ὁμάδα τῶν χωρῶν αἵτινες πρὸς βορρᾶν μὲν ἔχουσι τὰ ὄρη τῆς Ἀρμενίας, πρὸς ἀνα-

τολὰς τὸν Εὐφράτην, πρὸς μεσημβρίαν τὰ ἐλεύθερα τῆς ἐρήμου ἀ-
ραβικά στίφη καὶ πρὸς δυσμὰς τὴν μεσόγειον θάλασσαν. Ἐνταῦθα
ὁ ἑλληνισμὸς δὲν εὔρε τὰς εὐκολίας τὰς ὁποίας εἶχεν ἐν τῇ μικρᾷ
Ἀσίᾳ, ὅπου, διὰ τὰς προηγουμένας ἀποικίας, καὶ ἐμπορικὰς σχέ-
σεις, καὶ πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, καὶ μισθοφορίας, εἶχε πρὸ καιροῦ
παρασκευασθῇ ὁ ἤδη συμπληρωθεὶς θρίαμβος αὐτοῦ. Εἰς τὴν Συ-
ρίαν δὲν ἤρχισαν ἰδρυόμεναι ἑλληνικαὶ πόλεις εἰμὴ ἀπὸ Ἀλεξάν-
δρου· ἀλλ' ὅμως, ἐπειδὴ εἰς τὰς χώρας ταύτας συνεπύκνωσαν οἱ
Σελευκίδαι καὶ πρὸ πάντων ὁ ἀρχηγέτης αὐτῶν Σέλευκος Α'. τὸ
κυριώτατον τῆς δυνάμεως, καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρξε τὸ ὀρμητήριον οὗ-
τως εἰπεῖν τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, τὰ νέα κτίσματα ἐπολλαπλασιάσθη-
σαν τοσοῦτον ὥστε πολλαχοῦ, ἂν ὄχι ἀπανταχοῦ, κατίσχυσαν τοῦ
ἐπιχωρίου στοιχείου. Ἰδίως εἰς τὴν ἄνω Συρίαν, δηλαδὴ τὴν με-
ταξὺ Εὐφράτου καὶ Ταύρου μέχρι τῆς Κοίτης Συρίας χώραν ἔχο-
μεν ὃ ἀναφέρωμεν ὑπὲρ τὰς τριάκοντα ἑλληνικὰς πόλεις, ὧν τὰς
πλείστας ἔκτισεν, ἢ ἀνωκαδόμησε καὶ ἐκάλλυνε καὶ διὰ νέου ἑλ-
ληνικοῦ βίου ἐξωογόνησεν ὁ Σέλευκος ὁ Α'. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν
τέσσαρες ἦσαν αἱ ὀνομαστότεραι· Ἀντιόχεια ἡ ἐπὶ Δάφνῃ, Σελεύ-
χεια ἡ ἐν Πιερίᾳ, Λαοδίκεια ἡ ἐπὶ θαλάττῃ καὶ Ἀπάμεια ἡ πρὸν
Πέλλα αἵτινες καὶ ἐλέγοντο ἀδελφαὶ ἀλλήλων κατὰ Στρά-
βωνα, ἀδελφοὶ δὴμοιοι κατὰ τὰ νομίσματα. Ἡ Ἀντιόχεια ἡ ἐπὶ
Δάφνῃ ἐκτίσθη παρὰ τὸν Ὀρόντην ποταμὸν ὑπὸ τοῦ Σελεύκου,
ἅμα ὅτε ἐγένετο κύριος τῆς Συρίας· καὶ κατέστη πρωτεύουσα τοῦ
βασιλείου, καὶ τοι κειμένη εἰς τὸ δυτικώτερον αὐτοῦ μέρος, διότι
ἔτι ἀπὸ τοῦ 293 ὁ Σέλευκος εἶχε θεωρήσει πρέπον νὰ διαίρῃ τὸ
κράτος εἰς δύο καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ μὲν τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας
εἰς τὸν υἱὸν Ἀντίοχον Α', νὰ διατηρήσῃ δὲ ὑπὸ τὴν ἄμμεσον ἐαυ-
τοῦ κυβέρνησιν τὰς δυτικωτέρας, ἐδρεύων εἰς Ἀντιόχειαν. Ἦτο
δὲ ἡ Ἀντιόχεια αὕτη τετράπολις, δηλαδὴ συνίστατο ἐκ τεσσάρων
μερῶν ὧν ἕκαστον εἶχεν ἴδιον τείχος, ἅπαντα δὲ πάλιν διὰ κοινοῦ
τείχους συνεδέοντο. Ἡ κυρία αὐτῆς ὁδὸς, ἥς ἐκατέρωθεν ὑπῆρχον
ἐμπορικὰ καταστήματα, εἶχε μῆκος τριάκοντα σταδίων, κατὰ
Δίωνα τὸν Χρυσότομον, ἡ δὲ ὅλη περιοχὴ κατήντησε νὰ ἐκτείνη-
ται εἰς δύο ἡμισυ γεωγραφικὰ μίλια. Πρῶτοι κάτοικοι λέγονται
Ἀθηναῖοι, Μακεδόνες, Κρήτες καὶ Κύπριοι, ἀλλὰ τὸ στοιχεῖον τῶν

Ἀθηναίων φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ ἐπικρατέστερον. Τοῦλάχιστον πρὸς χάριν αὐτῶν ἰδίως ἐποίησεν ὁ Σέλευκος ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀνδριάντα χαλκοῦν τῆς Ἀθηνᾶς μέγιστον, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον οἱ Ἀντιοχεῖς διετήρησαν χαρακτηρὰς τινὰς τῆς εὐγενεστάτης ἐκείνης τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν, τὴν περὶ τὸν λόγον εὐφυΐαν, τὸ ἀττικὸν τῆς γλώσσης ἰδίωμα, τὴν περὶ τὰ γράμματα καὶ τὴν τέχνην φιλοκαλίαν. Καὶ τοι δὲ πολλάκις παθοῦσα καὶ ἐν μέρει καταστραφεῖσα ὑπὸ σεισμῶν, ἐξ ὧν εἰς ἓνα ἀπέβαλον, ὡς λέγεται, τὸ ζῆν 250,000 ψυχῶν, ἡ Ἀντιόχεια διετήρησεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας τὸ μέγεθος καὶ τὴν εὐημερίαν αὐτῆς. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐξαιρέτως ἤκμασεν ἐπὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Οὐ μακρὰν δὲ τῆς Ἀντιοχείας ἔκειτο ἡ χαριστάτη Δάφνη, τὴν ὅποιαν ὁ Γερμανὸς Δροῦσενος εὐφυῶς ἀποκαλεῖ Βερσαλλίαν τῆς Συρίας, καὶ ἦτις, διὰ τὸ μέγα καὶ συνηρεφές αὐτῆς ἄλσος, τὸ ὑπὸ πηγαιῶν ὕδατων διαρρέόμενον, τοὺς λαμπροὺς ναοὺς, καὶ τὰς πολυτελεῖς πανηγύρεις, ἀπέβη ἐν τῶν θαυμαστοτέρων χωρίων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Σελεύχεια ἡ ἐν Πιερίᾳ ἔκειτο παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ὀρόντου καὶ ἀπετέλει οὕτω τὸν λιμένα τῆς Ἀντιοχείας, ἐνάμιλλος αὐτῆς οὖσα κατὰ τὴν λαμπρότητα καὶ τὸ μέγεθος. Ἡ Λαοδικεία ἡ ἐπὶ θαλάττῃ ἦτο ὀνομαστή διὰ τὴν πολυούον αὐτῆς χώραν καὶ τὴν ἀξιόλογον ἐμπορίαν, ἡ δὲ Ἀπάμεια, ἡ πρῶτη Πέλλα, ἦτο ἰδίως στρατιωτικὴ πόλις, διότι ἐνταῦθα ἐτρέφαντο οἱ πεντακόσιοι ἐλέφαντες τοῦ Σελεύκου, ἐνταῦθα διέτριβε τὸ πλεῖστον τῆς στρατιᾶς, καὶ ἐνταῦθα ἦτο τὸ στρατιωτικὸν λογιστήριον καὶ τὸ ἵπποτρόφιον.

Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν τεσσάρων τούτων μεγάλων πόλεων, ἔχομεν νὰ ἀναφέρωμεν πλείστας ἄλλας ἐν τῇ Ἀνατολίᾳ. Ἡράκλειαν Πιερίας, Ἀντιόχειαν Πιερίας, Γέφυραν, Βέρροϊαν, ἄλλην Ἡράκλειαν, Ἱερόπολιν, Εὐρωπὸν, Νικέτιν, Νικόπολιν, Μελεάγου χάρικα, Σαμόσατα, τὴν πατρίδα τοῦ Λουκιανοῦ, Ἀντιόχειαν ἐπὶ τῷ Ταύρῳ, Ἀντιόχειαν τὴν πρὸς Εὐφράτην, Ἐπιφάνειαν τὴν πρὸς Εὐφράτην, Ἡράκλειαν, Λευκάδα, Ὀρθωσίαν, Λάρισσαν, Λυσιάδα, ἑτέραν Ἐπιφάνειαν, Σελευκόδηλον, Μέγαρον, Ἀπολλωνίαν, Χαλκίδα, Μαράνειαν, Ὀρωπὸν καὶ τὸ Ζεῦγμα, ἀξιολογωτάτην παρὰ τῷ Εὐφράτῃ θέσιν, ἐκεῖ ὅπου ὁ ποταμὸς οὗτος προκύπτει ἐκ τῶν ὄ-

ρέων. Τὸ ὄνομα παράγεται ἀπὸ τῶν γεφυρῶν τὰς ὁποίας ἱδρυσεν αὐτόθι συγχρόνως μὲ τὴν πόλιν ὁ Σέλευκος. Καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ χρόνοις, ὅτε λόγος ἐγένετο νὰ συνδεθῇ, διὰ τῆς Συρίας, ἡ Εὐρώπη μετὰ τῆς Ἰνδικῆς, ἀπὸ τοῦ σημείου ἐκείνου προέκειτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἀτμοπλοία, ἥτις ἐμελλεν ἐπὶ τούτῳ νὰ ὀργανωθῇ.

Ἔτερον τῆς Συρίας τμήμα ἦτο ἡ καλουμένη Κοίλη Συρία, ἥτις διετέλεσε διαρκῶς τὸ μῆλον τῆς ἐριδος μεταξὺ Σελευκιδῶν καὶ Ἀαγιδῶν. Ὅθεν εὐρίσκομεν ἐνταῦθα ἐκατέρων ἰδρύματα Ἀαοδίκειαν τὴν πρὸς Διβάνῳ, Ἀπολλωνίαν, Δαμασκὸν ἣν ὁ Ἅγιος Ἰερώνυμος λέγει ὑπὸ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Πτολεμαίων ἀνοικοδομηθεῖσαν καὶ τῆς ὁποίας αἱ ἴδιαι παρτδόσεις μαρτυροῦσι τὸν ἐξελληνισμὸν Λευκάδα, Δίον, Πέλλαν, Γέρασα, Ἴκπον, Γάδαρα, Ἀντιόχειαν, ἐτέραν Ἀντιόχειαν, Αἶνον, Φιλαδέλφειαν, Φιλωτέραν, Ἀζωτον, Ἀπολλωνίαν, Ἀθηηδόνα, Στράτωνος Πύργον, Βερενίκην καὶ τελευταῖον Πτολεμαῖδα, τὸ ἀξιολογώτερον τῆς παραλίας ἐκείνης φρούριον κτισθὲν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ δευτέρου Ἀαγίδου. Ἀναφέρονται μὲν ἐνταῦθα καὶ ἄλλαι τινὲς πόλεις Ἑλληνικαί, ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτῶν δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητα ὥστε παραλείποντες αὐτάς ἐρχόμεθα εἰς τὰς περὶ Εὐφράτην καὶ Τίγριν χώρας.

Τῆς Μεσοποταμίας ὁ ἐξελληνισμὸς ἐπὶ τοσοῦτον προήλθεν, ὥστε τὰ βορειότερα αὐτῆς μέρη ἔφερον τὰ ἀρχαῖα μακεδονικὰ ὀνόματα τῆς Μυθονίας καὶ τῆς Ἀνθεμουσίας. Ἐνδεκά δὲ μνημονεύονται ἐνταῦθα ὀνομασταὶ πόλεις Ἀπάμεια, Σελεύκεια, Ἀνθεμουσιάς, Βάτναι, Ἀλλαγμα, Ἰχναί, Δοῦρα, Ἀμφίπολις, Αἶνος, Ἐδεσσα, καὶ Νίσεις, ἡ μετονομασθεῖσα ὑπὸ τῶν Μακεδόνων Ἀντιόχεια Μυθονική καὶ οὕτω πως ἀναφερομένη παρὰ τε Πολυβίῳ καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων. Ἀλλὰ πολὺ σημαντικώτεροι ἦσαν αἱ κατὰ τὴν Βαβυλωνίαν καὶ τὴν Σουσιανὴν πόλεις. Ἐκεῖ ἐκτισεν ὁ Σέλευκος τὴν ἐπισημοτάτην θεδαίως ὄλων τῶν παρ' αὐτοῦ ἰδρυθευσῶν πόλεων, Σελεύκειαν τὴν ἐπὶ τῇ Τίγρει, ἥτις ἐπὶ τῆς διανομῆς τοῦ κράτους, ἦν προεμνημονεύσαμεν, κατέστη πρωτεύουσα τοῦ Ἀντιόχου Δ'. Ὀικοδομήθη δὲ ἡ πόλις, παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην, ὅκτῳ περίπτῳ ὥρας μακρὰν τῆς ἀρχαίας Βαβυλώνης τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι μετετέθησαν εἰς Σελεύκειαν, τὸ δὲ ὄνομα ἐξαφανίζεται ἐκτετε ἀπὸ τῆς ἱστορίας. Οἱ Βαβυλώνιοι οὗτοι, οἵτινες ἀπετέλεσαν

μετ' ἄλλων ἐγγυωρίων τοὺς πρώτους τῆς Σελευκείας κατοίκους, συνεχωρεύθησαν κατὰ μικρὸν μετὰ τῶν αὐτόθι μετοικισθέντων ὑπὸ τοῦ Σελεύκου Ἑλλήνων, οἵτινες ἐνετύπωσαν καὶ εἰς τοῦτο τὸ ἱδρυμα τὸν ἴδιον χαρακτῆρα. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς πόλεως ἔδωκεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς πολίτας αὐτῆς τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοδιοικήσεως, τοῦτο δὲ τὸ ἐλεύθερον, τὸ ἐλληνικὸν πολίτευμα, συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς Σελευκείας, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἐλληνίδων κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων. Διότι ἵνα προαχθῶσιν αἱ πόλεις, ὅπως καὶ τὰ ἔθνη, δεόν νὰ ἔχωσιν ἰδιά τινα στοιχεῖα ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Ὅταν τὰ στοιχεῖα ταῦτα λείπωσι, δύναται μὲν αἱ πόλεις νὰ εὐδοκιμήσωσι μέχρι τινὸς διὰ τῆς προστασίας κυριάρχου μεγαλοφυοῦς, ἀλλ' ἐπειδὴ τοιοῦτοι κυριάρχοι εἶναι σπάνιοι, ἐκλιπόντων αὐτῶν, αἱ πόλεις, ὅσων ἡ τύχη ἀπὸ ἀλλοτρίας ἐννοίας ἐξήρτηται, φυσικῶ τῷ λόγῳ μαραίνονται. Τοιαῦται δὲ ἦσαν ὅλαι σχεδὸν τῆς Ἀσίας αἱ πόλεις πρὸ τοῦ ἐξελληνισμοῦ αὐτῆς, οὐδ' ἦσαν κυρίως εἰπεῖν πόλεις, ἀλλὰ μᾶλλον ἀσύντακτοι ἀνθρώπων ὁμάδες, αἵτινες, καθὼ ἀπεστερημέναι παντὸς πολιτικοῦ συστήματος, οὐδεμίαν εἶχον αὐτοτελῆ ὑπαρξίν καὶ ἐπομένως οὐδὲν μόνιμον ἐπιδόσεως στοιχεῖον. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῶν νεκρῶν ἐκείνων πληθυσμῶν καὶ τοῦ ἀστυκοῦ τῶν ἐλληνικῶν χρισμάτων βίου! Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας τοσοῦτον ἀείποτε ἐταῦτίζετο παρὰ τοῖς Ἕλλησι πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς πόλεως, ὥστε μέχρι τῆς σήμερον ὁ ἐλληνικὸς λαὸς πολιτείαν ὀνομάζει τὴν πόλιν, ἐκῷ ἐξ ἐναντίας εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ αὐταὶ αἱ μέγισται πόλεις οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ κῶμαι ἀχανεῖς, μηδένα ἔχουσαι ἴδιον ῥυθμὸν καὶ βίον. Τούτου ἕνεκα αἱ ἀρχαιότεραι τῶν πόλεων ἐκείνων, καὶ αὐταὶ αἱ μέγισται καὶ λαμπρόταται, ἡ Νῖνος, ἡ Βαβυλὼν, ἡ Περσέπολις, ἠφανίσθησαν ὡς ἰσθὸς ἀράχνης, ἅμα ἐξέλιπον αἱ ἰδρύσασαι ἢ προστατεύσασαι αὐτὰς βασιλεῖαι, ἐνῷ τὰ ἐλληνικὰ κτίσματα οὐ μόνον δὲν συνεξέλιπον μετὰ τῶν ἰδρυσάντων αὐτὰ δυναστῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθησαν ἀκμάζοντα καὶ πολλάκις ἐπέβαλλον τὸν ἴδιον χαρακτῆρα εἰς τοὺς νέους βαρβάρους κυριάρχας. Τοιαύτη μάλιστα ἀνεδείχθη ἡ Σελεύχεια ἐκείνη ἢ ἐπὶ τῷ Τίγρει, ἥτις δὲν ἔπαυσε προαγομένη μετὰ τὴν ἐκπτώσιν τοῦ κράτους τῶν Σελευκιδῶν, ἐπὶ τῆς τῶν Πάρθων κυριαρχίας, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον, καὶ διατελοῦσα ἐνάμιλλ·

λος τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἦτο δὲ ὑποδομημένη ἐν σχήματι αὐτοῦ ἀναπεταννύοντος τὰς πτέρυγας, πιστὴ εἰκὼν τῆς αὐτῶδους ἐκείνης φυλῆς ἥτις, ἐξομήσασα ἀπὸ Πίνδου καὶ Ὀλύμπου, τῶν ἀρχαίων αὐτῆς ἐστιῶν, καὶ διαπεράσασα τὸν Ἑλλήσποντον καὶ διασχίσασα τὸν Ταῦρον, ἦλθε νὰ καθήσῃ περὶ τὸν Τίγρεν ποταμὸν, ἀπλοῦσα τὴν μεγάλην αὐτῆς σκιὰν μέχρις Ἰνδοῦ καὶ Ἰαξάρτου. Καὶ εἶχεν ἡ Σελεύκεια αὕτη κατοίκους περὶ τὰς ἐξακοσίας χιλιάδας, οὐδὲ ἤρχισε παρακμάζουσα εἰμὴ εἰς ἑτέραν ἐλληνίδα ὡς αὐτῶς πόλιν ὑπενδίδουσα, τὴν Κτησιφῶντα, ἥτις, κτισθεῖσα εἰς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Τίγρεως ὁχθὴν καταντικρὺ τῆς Σελευκείας καὶ συγχρόνως μὲ αὐτὴν, ἐγένετο βραδύτερον χειμερινὴ καθέδρα τῶν Πάρθων βασιλείων καὶ ἐκληρονόμησεν οὕτω τὸ ἀξίωμα τῆς γείτονος Σελευκείας.

Παρακτὸς τῶν δύο τούτων πόλεων εὐρίσκομεν εἰς μὲν τὰς χώρας ταύτας καὶ ἄλλας τινάς, Ἀπάμειαν, Διαδοχούπολιν, Λαοδικαίαν καὶ Σελεύκειαν τὴν πρὸς τῷ Ἡδυφῶντι ποταμῷ· εἰς δὲ τὰς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως μέχρι τῶν ὑψηλοτέρων ὀρέων χώρας, Ἀκρὰν καὶ Δημητριάδα ἥτις ἔκειτο περὶ Ἀρβήλα· καὶ ἐντὸς δὲ αὐτῆς τῆς πρὸς βορρᾶν τῆς Μεσοποταμίας Ἀρμενίας, Ἐπιφάνειαν, Νίκαιαν, Φιλαδέλφειαν. Ἡ πρὸς τοὺς Σελευκίδας σχέσηις τῆς Ἀρμενίας εἶναι ἀσφαφεστάτη, διότι ἄδηλον ἂν ποτε καθ' ὅλοκληρίαν ὑπετάχθη εἰς αὐτοὺς, βέβαιον δὲ μόνον ὅτι ἐκ διαλειμμάτων ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν των, καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς γ'. καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς β'. ἑκατονταετηρίδος ἀπετέλεσεν ὅλως αὐτοτελὲς κράτος ὑπὸ ἰδίου βασιλεῖς. Οὐδὲν ἦττον ἡ Ἀρμενία ὑπέκυψεν ὡς αὐτῶς εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἐλληνισμοῦ, πολλοὶ δὲ Ἕλληνες τεχνῆται λέγονται διατελέσαντες παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς χώρας ταύτης, οἷον ὁ ἐπὶ ἐμπειρίᾳ καὶ καλλιτεχνικῇ ικανότητι ὀνομαστός Καλλίμαχος· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀρμενίας ἐλληνικῶς ἐξεπαιδεύοντο ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε βεβαιούται ὅτι εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀρταουάσσης, τραγωδίας ἐποίησεν καὶ λόγους ἔγραψε καὶ ἱστορίας.

Αἱ δὲ ἀνατολικώτεραι χώραι τῆς Παρθυαίας, τῆς Βακτριανῆς καὶ τῆς Ἰνδικῆς πολὺ ἐνωρίτερον ἀπεσπασθήσαν ἀπὸ τῆς τῶν Σε-

λευκιδῶν κυριαρχίας. Εἶδομεν ὅτι αὐτὸς ὁ Σέλευκος Α΄. ἡναγκά-
σθη ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἰνδικῆς, ἀν καὶ μὴ παύ-
σας ἔχων πρὸς αὐτὴν σχέσεις. Εἰς δὲ τὰς ἐντεῦθεν τῆς Ἰνδικῆς
χώρας προέκυψαν κράτη αὐτοτελῆ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς γ'. π. Χ.
ἐκατονταετηρίδος, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν διαδόχων τοῦ Ἀντιό-
χου Α΄. Αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀντίοχος Α΄. ὁ τοῦ Σελεύκου υἱός, ὅστις
ἐνεκα νίκης τινὸς αὐτοῦ ἐπωνομάσθη Σωτήρ, πολὺ ἀπέχετο τῶν
πρετερημάτων καὶ τῶν ἀρετῶν τοῦ πατρὸς, ἀποβαλὼν τὰς κατὰ
τὴν Μικρὰν Ἀσίαν χώρας τῆς Καππαδοκίας, τοῦ Πόντου, τῆς Βυ-
θυνίας καὶ τοῦ Περγάμου, ἀτυχήσας εἰς τὸν κατὰ τῆς Αἰγύπτου
πόλεμον καὶ θανατώσας τὸν πρεσβύτερον υἱόν του. Μετὰ δὲ τὸν
θάνατον τοῦ Ἀντιόχου Α΄. ἐν ἔτει 264 π. Χ., ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος
αὐτοῦ Ἀντίοχος Β΄., ὃν οἱ Μιλήσιοι εὐγνωμονοῦντες διότι ἀπήλ-
λαξεν αὐτοὺς ἀπὸ τινος τυράννου ἐπωνόμασαν Θεόν, παρεδόθη
καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, διαρκέσασαν πεντεκαίδεκα ἔτη,
εἰς πᾶσαν ἀπολασίαν καὶ κακοήθειαν καὶ παραμελήσας τὴν
διοίκησιν τοῦ κράτους, ἀπέβαλε τὸ ἥμισυ σχεδὸν αὐτοῦ. Ἐλ-
λην ἀγνώστου καταγωγῆς, ὀνόματι Θεόδοτος ἢ Διόδοτος, ὤ-
ψωσεν ἐν Βουχαρίᾳ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως καὶ ἱδρυσεν αὐ-
τόθι τὸ Βακτρικὸν βασίλειον, τὸ ὅποιον μετ' ὀλίγον ἐξηπλώθη
μέχρι τῶν συνόρων τῆς Ἰνδικῆς, καὶ ἀπέβη τοσοῦτον μέγα καὶ
πολυκένθριπον, ὥστε βεβαιῶνται ὅτι περιελάμβανε πόλεις χιλιάς.
Καὶ ὁ μὲν υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Θεοδότου Α΄. Θεόδοτος Β΄. κα-
τεβλήθη περὶ τὸ 209 ὑπὸ τοῦ ἐκ Μαγνησίας Εὐθυδήμου, ἀλλὰ
καὶ ὁ Εὐθύδημος διετέλεσεν ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ τότε βασιλεύον-
τος Ἀντιόχου Γ΄. συνομολογῆσας ἀπλῶς πρὸς αὐτὸν συμμαχίαν
καὶ κηδευσίαν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐθυδήμου, περὶ τὸ 195
π. Χ., τὸ Βακτρικὸν κράτος διηρέθη εἰς δύο· ὁ τοῦ Εὐθυδήμου
υἱὸς Δημήτριος διετήρησε μόνος τὰς περὶ τὴν Ἰνδικὴν κτήσεις τοῦ
πατρὸς, τὴν δὲ Βακτριανὴν κατέλαβεν ὁ Μένανδρος, μετ' ὃ ὁ τοῦ-
του υἱὸς καὶ διάδοχος Εὐκρατίδας Α΄., ἐξώσας τὴν συμπράξει τῶν
συμμάχων αὐτοῦ Πάρθων τὸν Δημήτριον καὶ ἀπὸ τὰς Ἰνδικὰς
χώρας, συνήνωσεν αὐτὸς εἰς ἓν ἅπαν τὸ Βακτρικὸν κράτος. Ἀλλὰ
μετ' οὐ πολὺ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐκρατίδας Β΄., ἀποβαλὼν τὴν τῶν
Πάρθων συμμαχίαν, κατετροπώθη ὑπ' αὐτῶν ἐν ἔτει 134 π. Χ.

καὶ οὕτω κατελύθη τὸ βασιλεῖον ἐκεῖνο. Ἐν τούτοις ἐπειδὴ διετέλεσεν ἐπὶ ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ἔτη ὑπὸ Ἑλλήνας ἡγεμόνας, οὗ μόνον διετήρησε τὰ σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ ὅσα κατέθεσαν εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, ὁ τε Ἀλέξανδρος ὁ μέγας, ὁ τε Σέλευκος Δ', ἀλλὰ καὶ παραδόξως ὑπέθαλψε καὶ προήγαγεν αὐτά.

Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν πρώτην ἀποστασίαν τοῦ Διοδότου, ἀπέστησαν εἰς τὰς μεσημβρινοανατολικὰς τῆς Κασπίας θαλάσσης χώρας τὰ Παρθικά στίφη ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀρσάκην, καί, ἐκβαλόντα τὰς αὐτοῦ Σελευκιδεῖς ἀρχάς, παρέμειναν ἔκτοτε ἀνεξάρτητα. Οἱ Πάρθοι οὗτοι, τοὺς ὁποίους τινὲς λέγουσι συγγενεῖς τοῦ Μηδοπερσικοῦ κλάδου τῆς Ἰνδογερμανικῆς φυλῆς, ἄλλοι δὲ θεωροῦσιν ὡς ἐν τῶν τουρκικῶν ἐθνῶν, ἦσαν καὶ παρέμειναν νομάδες, τὸ δὲ κράτος αὐτῶν, τὸ ὅποιον ὠφελούμενον ἀπὸ τὴν προαγομένην ἀσθένειαν τῶν Σελευκιδῶν κατήντησε περὶ τὰ μέσα τῆς 6^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος νὰ περιλάβῃ ἀπάσας τὰς μεταξὺ Εὐφράτου καὶ Ἰνδοῦ χώρας, καὶ διετηρήθη περὶ τὰ 450 ἔτη, δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ νὰ ὀνομασθῇ βάρβαρον. Ἀλλ' ὅμως αἱ ἐντὸς αὐτοῦ περιλαμβανόμεναι ἑλληνίδες πόλεις διετήρησαν ἐπὶ πολὺ τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Ἀποδείξις τούτου κυρίᾳ εἶναι ὅτι σῶζονται νομίσματα αὐτῶν μέχρι τοῦ 196 ἔτους μ. Χ. φέροντα τὴν τῶν Σελευκιδῶν χρονολογίαν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ τῶν Πάρθων βασιλεῖς, οἱ ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου Ἀρσακίδαι καλούμενοι, δὲν ἔμειναν παντελῶς ἀναίσθητοι εἰς τὰς χάριτας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐν τῇ αὐλῇ αὐτῶν θρυλλεῖται ἀκμάσας τραγωδιῶν ὑποκριτῆς ἐπιτηδειότατος, ὁ Τραλλιανὸς Ἰάσιων, καὶ ἐν γένει ἐρημίζετο τὸ πάλαι ὅτι Περσῶν καὶ Σουσιανῶν καὶ Γεδρωσίων παῖδες, χωρῶν ὅλων ὑπαγομένων εἰς τὸ Παρθικὸν κράτος, τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους τραγωδίας ᾗδον. Συνετέλεσαν δὲ βεβαίως εἰς τοῦτο αἱ πόλεις τὰς ὁποίας οἱ Σελευκίδαι προέφθασαν νὰ κτίσωσιν εἰς τὰς χώρας ἐκείνας· διότι ἐν Περσίδι μὲν εὐρίσκομεν Λαοδίκειαν, Στάσιιν, Μεθώνην· ἐν Μηδίᾳ δὲ, περὶ ἧς ὁ Πολύβιος λέγει γενικῶς, ὅτι περιοικεῖται πόλεις Ἑλληνίσιν, ἀναφέρονται ὀνομαστί Ἐπιφάνεια, ὅπως μετωνομάσθησαν τὰ ἀρχαῖα Ἐκδάτανα, Ἀντιόχεια, Ἀχαῖς, Εὐρωπὸς, Λαοδίχεια, Ἀπάμεια, Ἐκπτόμπολις, Χάραξ· ἐν Παρθικῇ δὲ, Ὑρκανία καὶ Ἀρεία μνημονεύονται Σύριγξ, Καλλιόπη, Φεραί, Ἐκα-

τόμαυλος, Εὐμένεια, Σώτειρα, Χάρις, Ἀχαΐα. Τελευταῖον ἐν τῇ Βακτριανῇ εὐρίσκομεν Ἀντιόχειαν τὴν ἐν τῇ Μαργιανῇ, Ἀντιόχειαν τὴν ἐν Σκυθίᾳ, Θήραν, Εὐκρατιδίαν, Δημητριάδα, καὶ Εὐθυδημῖαν, παρεκτός ἄλλων οὐκ ὀλίγων περὶ ὧν ὁμοῦς ὑπάρχουσιν ἀμφιβολίαι τινές.

Ἐκατὸν καὶ ἐξήκοντα περίπου πόλεις ἐκτίσθησαν λοιπὸν ὑπὸ τῶν διαδόχων εἰς τὴν Ἀσίαν· αἱ δὲ κατὰ τὴν Αἴγυπτον ὑπῆρξαν ἀναλόγως πολὺ ὀλιγώτεραι διὰ ποικίλους λόγους. Τὸ κράτος τῶν Σελευκιδῶν δὲν διετηρήθη, ὡς εἶδομεν, ἀκέραιον εἰμὴ ἐπὶ ὀλίγον χρόνον. Ἐτι ἐπὶ Σελεύκου Α΄. ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτοῦ ἡ Ἰνδική· ἐπὶ Ἀντιόχου Δ' οὐ εὐτερῆθη τῶν πλείστων τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν καὶ ἐπὶ Ἀντιόχου Β' ὅλων τῶν λεγομένων ἀνω σατραπειῶν, ὥστε, ἐπειδὴ ἀφ' ἐτέρου καὶ τὰ παράλια τῆς Συρίας καὶ τὰ μεσημβρινοδυτικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ διαλειμμάτων κατεείχοντο ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύπτου, τὸ τῶν Σελευκιδῶν κράτος κατῆντησεν, ἐξήκοντα μόλις ἔτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ, νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς περὶ τὸν Εὐφράτην καὶ Τίγριν χώρας. Ἐκ τούτου καθίσταται πρᾶδῃλον ὅτι ἂν ὁ ἑλληνισμὸς προέκειτο νὰ διαδοθῇ εἰς τὴν Ἀσίαν κυρίως διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς κεντρικῆς τῶν Σελευκιδῶν κυβερνήσεως, τὸ ἔργον οὐδὲ ἐπὶ πολὺ ἤθελεν ἐξαπλωθῇ, οὐδὲ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον διαρκέσει, τοσούτω μᾶλλον ὅσοι αὐτοῦ Σελεύκου διάδοχοι πολὺ ἀπέσχον τοῦ ν' ἀναδειχθῶσιν ἐκείνου· ἐνάμιλλοι. Ἀλλ' ἡ κατὰ τὴν Ἀσίαν διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπέτυχε διότι κυρίως διενεργήθη διὰ τῶν πολλῶν ἐπείνων ἑλληνικῶν κτισμάτων, ἀφ' ἑκάστου τῶν ὁποίων, ὡς ἀπὸ ἐστίας τινὸς λαμπροῦ φωτός, αἱ ἀκτίνες τοῦ νέου βίου ἐξηπλοῦντο εἰς μακρὰν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον περιφέρειαν. Δὲν λέγομεν ὅτι ἡ κεντρικὴ τῶν Σελευκιδῶν κυβερνήσις δὲν συνετέλεσε διὰ τῶν γενικῶν αὐτῆς θεσμῶν καὶ πράξεων εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιχειρήματος· καὶ εἶδαμεν ὅπόσον συνέπραξαν εἰς τοῦτο αὐτοὶ οἱ βάρβαροι· δυνάσται τῶν βορειοδυτικῶν τῆς Ἀσίας χωρῶν. Ἀλλὰ τὸ δραστικώτερον ὄργανον τῆς ἐν Ἀσίᾳ ἐπαλθούσης ἀλλοιώσεως τῶν πραγμάτων ὑπῆρξαν, ἐπαναλαμβάνομεν, αἱ πόλεις, ἐνῶ εἰς τὴν Αἴγυπτον πόλεις ἐκτίσθησαν ἀναλόγως ὀλίγισται, ὁ δὲ ἑλληνισμὸς διεδόθη καὶ ἐπα-

γνώθη κυρίως διὰ τῆς κυβερνήσεως, τῆς αὐλῆς, τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐνεργείας. Κατωρθώθη δὲ τοῦτο ἐνταῦθα, διότι οἱ πρῶτοι τοῦ Πτολεμαίου διάδοχοι, ὁ Πτολεμαῖος Β΄, ὁ βασιλεύσας μέχρι τοῦ 246, καὶ ὁ Πτολεμαῖος Γ΄, ὁ βασιλεύσας μέχρι τοῦ 221, ἐδείξαν πλείστην σύνεσιν καὶ ἐπιτηδειότητα περὶ τὴν ἐξακολουθήσιν τῆς ἐπιχαρήσεως τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν καὶ πρὸς τούτοις διότι τὸ Αἴγυπτιακὸν κράτος ἔμεινε μέχρι τέλους συμπαγὲς καὶ ἀδιαίρετον. Οἱ Πτολεμαῖοι κατέκτησαν καὶ ἀπέβαλον πολλὰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, ἀλλὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς παρακείμενης Κυρηναϊκῆς διετέλεσαν μέχρι τέλους ἀδιέλαιπτοι κύριοι, ὥστε ἐπὶ τοῦ κεφαλαιωδέστερου τούτου μέρους τοῦ κράτους αὐτῶν ἡ ἐνέργεια τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως ὑπῆρξε συνεχὲς καὶ σύντονος. Αὐτὰ δὲ ἡ διὰ διαφορῶν ὀργάνων, ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ, τοῦ αὐτοῦ ἀποτελέσματος ἐπιτυχία, εἶναι βεβαίως μία τῶν θαυμασιωτέρων περιπετειῶν τοῦ πολυειδῶς τσοῦτον θαυμασίου ἐκείνου γεγονότος τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἀλλὰ συμπληρώσωμεν προκείμενῶν τὴν περὶ τῶν πόλεων ἐκθεσὶν ἡμῶν ταύτην, παραθέτοντες ἐνταῦθα καὶ τὰς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἰδρυθείσας.

Ἡ Κυρηναϊκὴ εἶχεν, ὡς ἡξίωμεν, πρὸ πολλοῦ ἐξῆλληνισθῆ (τόμος πρῶτου σελ. 307 καὶ ἐπομ.)· νέα δὲ κτίσματα εὐρίσκειται ἐνταῦθα τρία μόνον, τὴν Βερενίκην, ἥτις ἦτο ἡ ἀρχαία Ἑσπερίς, τὴν Ἀρσινόην καὶ τὴν Πτολεμαῖδα ὅπως μετανομασθῇ ἡ ἀρχαία Βάρκα. Ἐνταῦθεν δὲ μέχρις Ἀλεξανδρείας οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς παραλίας πόλις, ἥς τὸ ὄνομα νὰ μαρτυρῇ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐκτίσθη. Πολλὰ ὅμως κῶμαι κατὰ τὴν παραλίαν καὶ ἐντὸς τοῦ Δέλτα ἔφεραν καθαρῶς ἑλληνικὰ ὀνόματα· οἷον Χαίρου, Ἀργέου, Φίλωνος κῶμη, Προξενούπολις, Ἐλευσίς, Δυναπόλις κλπ. Πόλεις δὲ ἀληθῶς λόγῳ ἄξιοι δὲν ἀναφέρονται καθ' ἑλπὴν τὴν Αἴγυπτον εἰμὴ τρεῖς (ἐννοεῖται ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου κτισθείσης Ἀλεξανδρείας)· Φιλαδέλφεια, Πτολεμαῖς καὶ Ἀρσινόη. Περὶ τῆς Πτολεμαίδος ταύτης, ἥτις ἦτο κτίσμα τοῦ Σωτῆρος, ὁ Στράβων λέγει ἀπόλις μεγίστη τῶν ἐν τῇ Θεβαΐδι καὶ

οὐκ ἐλάττωις Μέμφεις, ἔχουσα καὶ σόστημα πολιτικὸν ἐν τῇ ἐλληνικῇ τριπλῇ.»

Πλείοτερά ὑπῆρχον τὰ παρὰ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν κτίσματα, τὰ ὅποια κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων ἵνα ἀσφαλίσωσι τὴν πρὸς τὴν Ἰνδικὴν διὰ τῆς θαλάσσης ἐκείνης ὁδὸν, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐποχῆς, διὰ τῆς ἀπὸ τῶν Σελευκιδῶν ἀποστασίας τῶν ἐπείκεινα τοῦ Τίγρεως χωρῶν, διεκόπη ἡ διὰ ξηρᾶς κοινωνία. Ἐνταῦθα, παρὰ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, εὐρίσκομεν, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς βορείου αὐτῆς ἄκρας, Κλύσμα, φρούριον, Φιλωτέρα, Ἀρσινόην, Μυῖς ὄρμον, Βερενίκην. Μεταξὺ τῶν παραλίων τούτων καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Νεῖλου εἶχον κατασκευασθῆ ὁδοί, τῶν ὁποίων οἱ διάφοροι σταθμοὶ παρῆχον εἰς τὴν ἐμπορίαν πλείστας ὁσας εὐκολίας. Ἐφερῶν δὲ οἱ σταθμοὶ οὗτοι ἴδια ἑλληνικὰ ὀνόματα· οἷον Διδύμη, Ἀριστωνίς, Ἀπολλωνίς καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλ' ἐξακολουθήσωμεν καταπλέοντες τὴν ἀπὸ Βερενίκης παραλίαν, διότι θέλομεν εὑρεῖ ἐνταῦθα ἱκανά τινα καὶ ἀξιόλογα ἑλληνικὰ ἰδρύματα. Ἀγαθῶνος νῆσον, τὴν καὶ Ὀριώδη καλουμένην, ὅπου συνελέγοντο τὰ πολλὰ τοπάζια· Πτολεμαῖδα Θερῶν, Βερενίκην τὴν κατὰ Σαβάς, Ἀντιφίλου λιμένα, Φιλίππου νῆσον, Ἀρσινόην, Ἀντιόχου σωλήνα. Καὶ ἄλλα δέ τινα ἑλληνικὰ ὀνόματα παρατίθουσιν ἐνταῦθα ὁ γεωγράφος Πτολεμαῖος· οἷον Δαφνίην, Ἀκαθίνην, Μακαρίαν. Ὁ δὲ ἀπαδιδόμενος εἰς τὸν Ἀῤῥιανὸν Περίπλου περιγράφων τὸν Ἀδουλικὸν κόλπον, τὸν οὐ μακρὰν τοῦ πορθμοῦ τοῦ σήμερον καλουμένου Βαβελ-Μανδέβ, λέγει περὶ τοῦ βασιλέως τῶν χωρῶν τούτων ὅτι ἦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐγγραμμάτων ἑλληνικῶν ἐμπειρός. Ὡσαύτως ὁ Περίπλους μνημονεύει ἐκεῖ που καὶ τῆς Διοσκορίδου νήσου λέγει περὶ τῶν κατοικῶν αὐτῆς ὅτι ἦσαν ἐπίπικτοι καὶ ἐπίμικτοι Ἀράβων τε καὶ Ἰνδῶν καὶ ἔτι Ἑλλήνων τῶν πρὸς ἐργασίαν ἐκπλεόντων.» Ἐπὶ πᾶσιν εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Ἀραβίας παραλίαν ἀναφέρονται Ἀρέθουσα, Λάρισσα, Χαλκίς, Βερενίκη, Σωσίππου λιμὴν.

Τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἦσαν αἱ ἑλληνίδες πόλεις αἱ ὑπὸ τῶν διαδόχων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κτισθεῖσαι. Παρελέσμεν ὀνομαστὶ περὶ τὰς 200, καὶ βεβαίως ἦσαν πολὺ

πλειότεραι, απαιτήσασαι δαπάνην ἀνθρώπων ἑλληνικῆς φυλῆς 4,000,000 τοῦλάχιστον, ἂν ὄχι 4,500,000, ἐὰν ὑπολογίσωμεν εἰς 5,000 Ἑλλήνων κατὰ μέσον ὅρον τὸν ἀρχικὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν ἐκάστης πόλεως. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι εἰς τὸν μέγαν τοῦτον ἀποικισμὸν δὲν συνετέλεσε μόνον ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς καὶ ἡ Μακεδονία· συνέδραμον οὐσιωδῶς καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας καὶ αἱ κατὰ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς ἀρχαιότεραι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι. Ἀπετέλουν δὲ αἱ πόλεις αὗται ὡς ἂν πολυαριθμούς κυκλάδας καὶ σποράδας νήσους ἐντὸς τοῦ ἀγῶνος πελάγους τῶν ἐγγυρίων τῆς Ἀνατολῆς ἐθνῶν καὶ προσωκειοῦντο αὐτὰ κατὰ μικρὸν διὰ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, μάλιστα δὲ διὰ τῆς γλώσσης, ἥτις ἀκαταπαύστως διαδιδόμενη εἰς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, ἐπὶ τέλους ὅλως ἐξελληνίσεν αὐτὰ, ἰδίως ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ Συρίᾳ. Ἡ μαγνητικὴ αὕτη δύναμις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἥτις καὶ πρὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ μετέπειτα πολλαχοῦ ἀνεδείχθη ἀκαταμάχητος, εἶναι ἐν τῶν περιεργότερων φαινομένων τῆς ἱστορίας. Καθὼς τὰ χρυσὰ ὄπλα τῶν μακεδονικῶν ἀγῶνιστῶν εἶχον ἅμα μὲν ἐσωτερικὴν ἀξίαν μεγάλην, ἅμα δὲ ἐπιθετικὴν ἰσχὺν ἀκαταγώνιστον, οὕτω καὶ ἡ τελειοτάτη καὶ χαριστάτη τῶν γλωσσῶν ἀπέβη ἀείποτε ὡσαύτως τὸ ἰσχυρότερον τοῦ ἑλληνισμοῦ ὄπλον. Ἐντούτοις πρὶν ἐπέλθῃ ἡ ἐντελής συγχώνευσις, αἱ ἐπόλεις διακρίνοντο ἀπὸ τῶν περὶ αὐτὰς ἐθνῶν, καὶ εἰς πολλὰ δημόσια ἔγγραφα βεβαιοῦνται ἐπισήμως ἡ τοιαύτη διάκρισις. Ἐπὶ παραδείγματος, ἐν τῇ μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας Ἀντιόχου Γου, ἐγγόνου Ἀντιόχου Βου, συνθήκῃ περὶ εἰρήνης, ἥς τὸ κείμενον περιεσώθη εἰς ἡμᾶς παρὰ Πολυβίῳ, φέρεται ὁ ἑξῆς ὁρος· «ἂν θεῖ τινες τῶν πόλεων ἢ τῶν ἐθνῶν πρὸς ἃ γέγραπται μὴ πολεμεῖν Ἀντιόχον, πρότερον ἐκφέρωσι πόλεμον, ἐξέστω πολεμεῖν Ἀντιόχῳ· τῶν δὲ ἐθνῶν καὶ πόλεων τούτων μὴ ἐχέτω τὴν κυρίαν αὐτοῦ, μὴδ' εἰς φιλίαν προσαγέσθω». Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας συνθήκας καὶ ἐπιγράμματα καταφαίνεται ἡ διάκρισις ἐκείνη τῶν ἐπόλεων, ὅ ἐστι τῶν ἑλληνικῶν ἰδρυμάτων, πρὸς τὰ ἔθνη, ὅ ἐστι πρὸς τοὺς ἐγγυρίους κατοίκους, ὥστε ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ ὁρος «ἐθνικός» ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν «ἑλληνισμὸν».

ἐνῷ βρχυότερον οὐ μόνον ἐξέλιπεν ἡ ἀντίθεσις, ἀλλὰ, διὰ παραδόξου τροπῆς τῶν πραγμάτων, συνέβη ἀπ' ἐναντίας νὰ ταῦτισθῶσι τὰ δύο ἐκεῖνα ὀνόματα. Τυφόντι, μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπειδὴ τὸ νέον θρησκεῦμα εὐκολώτερον μὲν ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πόλεις, δυσκολώτερον δὲ εἰς τὴν ὑπαίθρου χώραν, ὅ ἐστιν εἰς τὰ ἔθνη, καὶ ἡ εἰδωλολατρεῖα παρέμεινε πολὺ εἰς τὰ ἔθνη ταῦτα, διὰ τοῦτο ἐθνικὸς καὶ εἰδωλολάτρης ἀπέβησαν ταῦτοσήμενα. Ἀφ' ἐτέρου δὲ, ἐπειδὴ ἡ εἰδωλολατρεία, κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας, ἐταῦτιζεν πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, κατήντησαν οὕτω νὰ ταῦτισθῶσιν οἱ δύο πρότερον τοσοῦτον ἀντίθετοι ὅροι «ἐθνικὸς» καὶ «ἑλλην» μέχρις οὗ, ἐκλιπόντος παντάπασι τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος περὶ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα, καὶ συγχρόνως ἐξελληνισθείσης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικῆς μοναρχίας, ἔπαυσεν ἐπὶ τέλους τὸ ὄνομα ἑλλην νὰ σημαίνῃ τὸν ἐθνικὸν καὶ ἐξ ἐναντίας ἀπέβη καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν συνώνυμον τοῦ χριστιανοῦ.

Ἀλλὰ, καθὼς ἐπανειλημμένως παρετηρήσαμεν, τὰ ἑλληνικὰ ἐκεῖνα κτίσματα ὑπῆρξαν μὲν ἐν τῶν κυρίων ὀργάνων τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ μόνον. Ἐν Αἰγύπτῳ μάλιστα ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις τῶν Πτολεμαίων συνετέλεσεν εἰς τοῦτο πολὺ πλειότερον ἢ αἱ πόλεις· καὶ οἱ Σελευκίδαι ὅμως συνέπραξαν ἀπ' εὐθείας μέχρι τινὸς εἰς τὸν τῆς Ἀσίας ἐξελληνισμόν.

Καὶ πρῶτον διὰ τῆς διοικήσεως, ἥτις ἦτο μὲν κράμα ἀσιανῶν καὶ ἑλληνικῶν θεσμῶν καὶ δοξασιῶν, ἀλλ' ὅμως ἔφερεν ἀπὸ κερφαλῆς μέχρι ποδῶν ἱματισμόν ἑλληνικόν, διὰ τῆς ἑλληνικῆς δηλαδὴ ἐξεφέρετο γλώσσης, καὶ ὑπερχέου οὕτω τοὺς ἐγγωρόους νὰ προσοικειῶνται τὴν γλῶσσαν ταύτην. Ἐν Συρίᾳ ὑπῆρχε παρὰ τῷ βασιλεῖ ἀνώτατος τις ἀρχὼν καλούμενός «ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων» καὶ «συγγενὴς» τοῦ βασιλέως, κοσμούμενος δὲ διὰ πορφύρας, χρυσοῦ στεφάνου, χρυσῶν ψελίων καὶ τῶν ταιούτων. Δι' αὐτοῦ συνεννοεῖτο ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν ὑπηκόων πρὸς αὐτὸν διευθύνοντο αἱ βασιλικαὶ διαταγαί, κοιντοποιούμεναι ἑπείτα ἀπ' αὐτοῦ ἐν ἰδίῳ ὀνόματι. Ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἦτο ἐνὶ λόγῳ, ὅπως ὁ ἄλλοτε χιλίαρ-

χος (σελ. 183) βεζήρης τις τοῦ κράτους. Καὶ εἶχε μὲν παρ' ἑαυ-
τῷ σῶμα συμβουλευτικόν, τὸ «συνέδριον», συγκαείμενον ἐκ τῶν
ἀνωτέρων αὐλικῶν ὑπελλήλων, τῶν καλουμένων «φίλων», οἵτινες
συγχρόνως ἦσαν περιβεβλημένοι τὰ ὑπάτα πολιτικά καὶ στρατιω-
τικά ἀξιώματα, ἦσαν δηλαδή «ἡγεμόνες τῆς δυνάμεως» καὶ ἐπὶ
τῶν ἡνίων· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου
ἄρχοντος ἦτο φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐπικινδυνότατον, καὶ πολλάκις οἱ
τοῦτο περιβεβλημένοι ἐπεχείρησαν νὰ σφετερισθῶσι τὸ διάδημα,
μάλιστα ἐπὶ τῶν τελευταίων ἀσθενεστέρων Σελευκιδῶν, οἷον ὁ Ἡ-
λιόδωρος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σελεύκου Δ', καὶ ὁ Διόδοτος Τρύ-
φων, καὶ ὁ Ἡρακλεῶν ὁ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Γρυπῶ δολοφόνος.

Τὸ βασίλειον ἐπὶ Σελεύκου τοῦ Α', ὅτε ἀκόμη περιελάμβανεν
ὀλόκληρον τὴν Ἀσίαν μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ, ἦτο διηρημένον
εἰς ἐξοσμύκοντα καὶ δύο σατραπείας, ἐκάστης τῶν ὁποίων προέ-
στατο ἄρχων καλούμενος «στρατηγὸς πρῶταρχος», συνήθως διε-
ξάγων τὴν τε στρατιωτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Τῶν δὲ
σατραπειῶν διοικητικὴ ὑποδιαίρεσις φαίνεται αἱ «τοπαρχίαι» καὶ
ὑπὸ τοὺς πρωτάρχους στραταγούς ἀναφέρονται οἱ «στρατηγοὶ»
ἀπλῶς, οἱ «μεριδάρχαι», οἱ «κατὰ τόπον στρατηγοὶ» οἱ «κατὰ
τόπον ἄρχοντες», οἱ ἐπὶ τῶν χρειῶν, οἱ ἄνδρες τοῦ βασιλέως.
Ἀλλ' αἱ τοπαρχίαι αὗται δὲν περιελάμβανον εἰμὴ τὰ ἔθνη· αἱ ἐλ-
ληνίδες ἢ ἐξελληνισθεῖσαι πόλεις καὶ αἱ περὶ αὐτὰς τῶν πόλεων τού-
των διακρίνονται ἀπὸ αὐτῶν. Ἐν γένει δὲ τῆς κεντρικῆς τῶν Σε-
λευκιδῶν κυβερνήσεως ἡ ἐνέργεια ἦτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον
περιορισμένη, καὶ τοῦτο ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὰς πόρρω καίμενας
ἐπαρχίας αἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐντελῶς ἀπὸ αὐτῆς ἀπεσπάρσθησαν,
ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Συρίαν, ἥτις ἦτο ἡ κυριωτάτη τοῦ κρά-
τους τούτου ἐστία. Διότι καὶ ἐνταῦθα ἡ μὲν Παλαιστίνη ἐξηκολού-
θει διατελοῦσα ὑπὸ τὸν ἀρχιερέα αὐτῆς, ἂν καὶ ὑποκύπτουσα οὐ-
δὲν ἤττον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὡς θέλομεν λάβει
ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν πλατύτερον· οἱ δὲ Φοίνικες ἔσω-
ζον τὰς ἀρχαίας ἀστυκὰς ἀρχάς, αἱ δὲ νέαι πόλεις, αἱ ἐπὶ τὸ ἐλ-
ληνικώτερον ρυθμίσασαι τὰ καθ' ἑαυτάς. οὐ μόνον δὲν ὑπήγοντο
εἰς τὰς γενικὰς διοικητικὰς ὑποδιαίρεσεις, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἐκ
πρώτης ἀρετηρίας δὲν ὑπετάσσοντο ἀπροφασίστως εἰς τὴν βασι-

λικὴν θέλῃσιν ἐπικρίνουσαι τὰ ἐν τῇ αὐτῇ ἐνεργούμενα καὶ πολ-
 λάκις ἐπὶ τοσούτον ἐλευθέρως πολιτευόμεναι, ὥστε καὶ πόλεμος
 ἀναφέρεται μεταξὺ Δαρίσσης καὶ Ἀπαμείας. Ἐπὶ μᾶλλον καὶ
 μᾶλλον δὲ ἀπέδωκαν ὅλως σχεδὸν αὐτοτελεῖς, ἀφ' ἧς ἐποχῆς, περὶ
 τὰ τέλη τῆς βασιλείας Ἀντιόχου Γ'. ἦτοι ἐν ἀρχῇ τῆς δευτέρας
 πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, οἱ βασιλεῖς τῆς Συρίας, ὑπὸ μυ-
 ρίων περισπασμῶν καὶ κινδύνων ἐπειγόμενοι, ἠναγκάσθησαν διὰ
 πολυειδῶν παραχωρήσεων νὰ προσοικειωθῶσι τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν
 συνδρομὴν τῶν ἐστιῶν ἐκείνων τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας.
 Ὅθεν πολλὰ τῶν πόλεων τούτων ὠνομάσθησαν τότε εἰσαὶ καὶ
 ἄσυλοι, ὃ ἔστιν ἀπηλλάγασαν πάσης στρατιωτικῆς καὶ δικαστι-
 κῆς ἐπεμβάσεως τῶν βασιλικῶν ἀρχόντων· ἔτι δὲ αὐτόνομοι καὶ
 ἐλεύθεροι ὃ ἔστι ἔχουσαι πλήρη ἀστυκὴν αὐτονομίαν καὶ ἀπηλ-
 λαγμέναι παντὸς τακτικοῦ φόρου καὶ πάσης φρουρᾶς. Ἔτεροι δὲ
 πάλιν πόλεις ἐπεκαλοῦντο «μητροπόλεις», δηλαδὴ ἐλάβανον
 ἰδιαζόντά τινα τιμητικὰ ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς πρωτεῖα, ἢ ἐναυαρ-
 χίδες, καθὼς ἔχουσαι ἀξιόλογα φρούρια ἢ καὶ ἰδίαν ναυτικὴν δύ-
 ναμιν· λ. χ. ἡ Τύρος ἐπελέγετο. ἰσὰ καὶ ἄσυλος ἢ μητρόπολις· ἢ
 Ἀντιόχεια, μητρόπολις αὐτόνομος· ἢ Σελεύκεια, ἰσὰ καὶ αὐτόνο-
 μος· ἢ Λαοδίκεια, ἢ πρὸς θάλατταν, ἰσὰ καὶ ἄσυλος, ἢ ἰσὰ καὶ
 αὐτόνομος. Συγχρόνως πᾶσα πόλις εἶχε τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀστυκὴν
 χρονολογίαν, ἂν καὶ συνυπάρχουσαν μετὰ τῆς κοινῆς τῶν Σελευ-
 κιδῶν χρονολογίας, ἥτις ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 312 πρὸ Χριστοῦ
 καὶ, τὸ ἔτι σπουδαιότερον, ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν ἰδία
 ἀργυρὰ νομίσματα, φέροντα μὲν τὴν προτομὴν τοῦ Σελευκίδου
 ἡγεμόνος, ἀλλ' ἔχοντα νομισματικὴν βᾶσιν ἄλλην τοῦ Σελευκιδι-
 κοῦ νομίσματος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο σύμφωνον πρὸς τὸ αὐ-
 τικὸν, ὅπερ εἰσαχθὲν ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου εἰς τὸ μακε-
 δονικὸν κράτος διετηρήθη ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν· ἐνθ' ἃ ἀστυκὰ
 νομίσματα βᾶσιν εἶχον, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, τὴν ἐπιχώ-
 ριον, τὴν Τύριον καὶ Ἑβραϊκὴν, τὸ δ' ἐξ ἀρχῆς Βαβυλώνιον, πρὸς
 ἣν ὅλως συνεφώνει καὶ ἡ τοῦ Πτολεμαϊκοῦ νομίσματος βᾶσις (τό-
 μου 1, σελ. 296 καὶ 182). Ἐπὶ πᾶσι, πολλῶν πόλεων οἱ στρα-
 τηγοὶ κατήντησαν ὅλως ἀνεξάρτητοι ἐκ διαλειμμάτων, καὶ ἐκδη-
 θησαν αὐτάρκεις, μονάρχαι, βασιλεῖς, ὡς οἷον Στράτων, ὁ τῆς Βερ-

ροίας τύραννος, ἐπὶ Δημητρίου Γ', ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος· Διονύσιος, Τριπόλεως τύραννος· Σίλας, τύραννος Λυσιάδος· Λυσίμαχος, ἡ Αὐσανίας, βασιλεὺς Χαλκίδος· καὶ ἄλλοι. Ἄλλ' ἐπανσυχόμεθα εἰς τὴν κεντρικὴν τῶν Σελευκιδῶν κυβέρνησιν.

Ἰσχυε δὲ ἡ κυβέρνησις αὕτη διὰ τοῦ στρατοῦ μᾶλλον ἢ διὰ τῆς διοικήσεως, ὅστις συνέκειτο μὲν ἐκ Μακεδόνων, Ἑλλήνων καὶ ἐγχωρίων· ἄλλ' ἦτο ἐλληνικῶς διοργανωμένος καὶ ἐλληνιστὶ διοικεῖτο. Οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Ἕλληνες ἐλαμβάνοντο ἢ ἀπὸ τὰς ἑλληνίδας πόλεις τῆς Ἀσίας ἢ ἀπὸ τῶν χωρῶν καὶ τῶν νήσων τῆς κυρίως Ἑλλάδος· αὕτη δὲ τῶν Ἑλλήνων ἡ μετὰ τῶν ἐγχωρίων ἐπιμειξία καὶ συμβίωσις ἐν τῷ στρατῷ, συνετέλει οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς Ἀνατολῆς. Περὶ τῶν χρηματικῶν πόρων τῆς τῶν Σελευκιδῶν μοναρχίας δὲν ἔχομεν τὰς ἀσφαλεῖς εἰδήσεις, αἵτινες περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ὡς πρὸς τοὺς πόρους τῶν Λαγιδῶν, καθάπερ μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ· ἀλλὰ βέβαιον θεωρεῖται ὅτι οἱ Σελευκίδαι, τοῦλάχιστον ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀπέστη ἀπὸ αὐτῶν ἡ πλείτη μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ Παρθυαία καὶ ἡ Βακτριανή, δὲν συνέλεγον τοὺς μεγάλους θησαυροὺς τῶν Αἰγυπτίων βασιλέων. Ἐπραξαν μὲν πολλὰ πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς ἐμπορίας, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν πλείστων τούτων ἐπιχειρημάτων αὐτῶν, μετὰ τὴν κολόβωσιν τοῦ κράτους, ὠφελήθησαν ἄλλοι καὶ ὄχι αὐτοί. Λόγου χάριν ὁ Σέλευκος Α' ἐβουλεύθη νὰ συνάψῃ διὰ διώρυγος τὴν Κασπίαν μετὰ τοῦ Εὐξείνου καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Ἀντίοχος ὁ Α', διέταξε τὴν ἐπιμελεστέραν ἐξέτασιν τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἐπιτρέψας ἰδίως τὸ ἔργον εἰς τὸν Ἀρισσαῖον Πολύκλειτον· καὶ ἄλλως δὲ ἐπιμελήθησαν τὴν μεγάλην ἐμπορικὴν ὁδὸν ἧτις ἔφερεν ἐκ τῆς βορείου Ἰνδικῆς εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐμπορικῆς ταύτης ὁδοῦ ἐπλούτησαν μετ' οὐ πολὺ κυρίως οἱ τοῦ Πόντου βασιλεῖς. Εἰς τοὺς Σελευκίδας ἰδίως ἀπέβη λυσιτελὴς ἡ παρὰ τὸν Τίγριν ἰδρυθεῖσα μεγάλη Σιλεύκεια, ἧτις κατέστη κέντρον ἐμπορίας σημαντικώτατον. Ἐκεῖ ἔφερον οἱ Ἀρμένιοι τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν, καταπλέοντες τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγριν· ἕως ἐκεῖ ᾗδύναντο ν' ἀναπλεύσῃσι τὰ πλοῖα τὸν ὀξύτατον Τίγριν· ἐκεῖθεν μετῆγον οἱ Ἀρμένιοι ἰδίως τὰ ἐμπορεύματα εἰς τὴν τῶν Κομάνων ἀγορὰν, ἢ ὑπὲρ

τὸν Κάικασον, ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου οἱ Ἄορσοι, οἱ τὸν Τάναϊν πα-
ροικούντες, ἐνεπορεύοντο καμῆλοις τὸν ἰνδικὸν φόρτον καὶ τὸν
βαθυλώγιον, κατὰ τὸν Στράβωνα, παρὰ τε Ἀρμενίων καὶ Μήδων
διαδεχόμενοι· ἐχρυσόφουρον δὲ διὰ τὴν εὐπορίαν. » Πρὸς τοῦτοις εἰς
τὴν Σελεύκειαν συνήρχοντο τὰ κιθάρνια ἀπὸ τε τῆς ἄνω Περσίας
καὶ τῆς Ἀραβίας· καὶ ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι τὰ ἰνδικὰ ἐμπορεύ-
ματα τὰ ὁποῖα ἀνηλίσκοντο εἰς τὰς πολυαρίθμους καὶ πολυτελεῖς
πόλεις τῆς Συριακῆς παρᾶ τῆς μεσημβρινῆς μικρᾶς Ἀσίας
ἐκ τῆς Σελευκειᾶς προήρχοντο, οὐχὶ ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἂν καὶ κατὰ
δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν διὰ τίνων τρόπων προήγετο καὶ ἐπρο-
στατεύετο ἡ ἐμπορία αὕτη ὑπὸ τῶν Σελευκιδῶν.

Ἄθληο, ὡς αὐτῶς εἶναι καὶ πῶς πρὸς τὰ ἐγχώρια θρησκειώματα
ἐπολιτεύθησαν. Οἱ μεταγενέστεροι ἐξ αὐτῶν ἐσίλησαν μὲν τοὺς
ναοὺς τῆς Ἐλυμαίδος καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ὁ πρῶτος Σέλευ-
κος ἐδείχθη, ὡς φαίνεται, εὐλαβέστερος πρὸς τὰ ἁσιανὰ θρησκειώ-
ματα· τοῦλάχιστον εἶναι βέβαιον ὅτι συνεβουλεύθη τοῖς Χαλδαίους
περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς ἐπὶ τῷ Τίγρει Σελευκειᾶς. Ἐνεκα τῶν
πολυαρίθμων αὐτῶν κτισμάτων, οἱ Σελευκίδαι ἐλαβον φυσικῶς τῷ
λόγῳ ἀφορμὴν νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν Ἀσίαν προπάντων τὴν λα-
τρείαν πολλῶν ἑλληνίδων θεοτήτων. Ἀποφηνάμενοι ἑαυτοὺς ἀπο-
γόνους τοῦ Ἀπόλλωνος, ἱδρυσαν ἱερὸν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχηγέτου
αὐτῶν ἐν τῇ παρὰ Ἀντιοχείᾳ Δάφνῃ. Ὁ Ἀντίοχος Α΄. προσηγο-
ρεῖτο Ἀπόλλων Σωτὴρ, μετὰ δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος συναλατρεύετο
καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Ἀρτεμις, καὶ ἡ Ἀφροδίτη, καὶ ὁ Ζεὺς, καὶ ἡ
Ἥρα, καὶ ἡ Νίκη, καὶ ἡ Τύχη. Τεχνίτης Ἕλλην, ὁ Εὐτυχίδης,
κατεσκευάσας τὴν Τύχην τῆς Ἀντιοχείας, τὴν προστάτιν τῆς πό-
λεως, πρῶτον μὲν ἔχουσιν τὸν ποτάμιον θεὸν Ὀρόντην, σφραγισ-
μένην δὲ ὑπὸ τοῦ Σελεύκου καὶ τοῦ Ἀντιόχου. Συγχρόνως ἐξηκο-
λούθει, ἔννοεῖται, ἡ λατρεία τῶν ἐπιτοπίων θεῶν· καὶ κατὰ μικρὸν
ἐπῆρχετο συγχώνευσις τις τῶν δύο θρησκειῶν. Ἡ Ἀφροδίτη
λ. χ. εὐχερῶς μετεβάλλετο εἰς τὴν ἐπιχώριον Ἀσταρτιν, ἡ δ' Ἀρ-
τεμις εἰς τὴν ἐπιχώριον Ἀναΐτιν καὶ οὕτω καθέστη, διότι αἱ περὶ
τῶν θεοτήτων ἐκείνων ἁσιαναὶ καὶ ἑλληνικαὶ ἀντιλήψεις ἦσαν συγ-
γενεῖς. Ἀντιμετεβιβάζοντο δὲ καὶ εἰς ἑλληνικὰς χώρας αἱ ἁσια-
καὶ θρησκευτικαὶ δοξααῖαι. Βηρωσὸς, χαλδαῖος ἱερεὺς ἐκ τῶν ἐπι-

σήμεον, δετις και τὸν Ἀλέξανδρον εἶχεν ἰδεῖ και χάριν τοῦ προδ-
του Ἀντιόχου ἔγραψεν ἱστορίαν τῆς Βαβυλωνίας ἐξαχθεῖσαν ἐκ
τῶν ἱερῶν βιβλίων, ἐπορεύθη εἰς τὴν νῆσον Κῶν και ἐδίδαξεν αὐ-
τόθι ἀστρολογίαν. Πολὺ ὁμως σπουδαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Ἰου-
δαϊσμοῦ διάδοσις, διότι οἱ Ἰουδαῖοι ἦσαν οὐ μόνον τῆς βιομηχα-
νίας ζηλωταί, ἀλλὰ και τῆς θρησκείας· τὸ δὲ μονοθεϊκὸν αὐτῶν
δόγμα, καθὼ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ καθυπέρτερον τῆς ἑλληνικῆς πολυ-
θείας, ἐπροξέτει ἀναγκαίως πολλὴν ἐντύπωσιν εἰς τὰ πνεύματα και
παρεσκεύαζεν αὐτὰ κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ χριστιανι-
κοῦ κηρύγματος.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλολογίαν, τὴν τέχνην δὲν φαί-
νονται πολλὰ πράξαντες οἱ Σελευκίδαι, οἵτινες ἀνεδείχθησαν κατὰ
τοῦτο πολὺ κατώτεροι οὐ μόνον τῶν Πτολεμαίων, ἀλλὰ και
αὐτῶν τῶν βασιλέων τοῦ Περσέμου. Τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ Μουσεῖον,
ἥτοι Μουσῶν ἱερὸν και βιβλιοθήκη, λέγεται ἰδρῦθαι ἐπὶ Ἀντιόχου
Ζ'. τοῦ φιλοπάτορος, ἐκ παραγγελίας και διὰ χρημάτων τοῦ Ἀν-
τισχεῶς Μάρωνος. Βιβλιοθήκη δὲ ἀναφέρεται ἐτι ἐπὶ τοῦ τρίτου
Ἀντιόχου, ἧς προέστατο ὁ ποιητὴς Εὐφορίων. Ἄλλη πάλιν βιβλιο-
θήκη λέγεται συγκροτηθεῖσα ἐν Νινευῇ. Ἐν γένει ὁμως και κατὰ
τοῦτο ὁ ἑλληνισμὸς φαίνεται διαδοθεὶς ὑπὸ τῶν πόλεων μᾶλλον
ἢ διὰ τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας τῶν Σελευκιδῶν. Σχολαὶ και φι-
λολογικαὶ μελέται ἀκμάζουσιν ἐν Κιλικίᾳ ἐν Συρίᾳ, και ἐπέκεινα
τοῦ Εὐφράτου, ἀλλ' ἀκμάζουσι διὰ τῶν πόλεων, οὐχὶ ὑπὸ τῆς βα-
σιλείας ἰδρῦόμεναι, συντηρούμεναι, προστατευόμεναι.

Παντάπασι διάφορος ὑπῆρξεν ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐνηργήθη ἡ διά-
δοσις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Ἐπειδὴ τὸ κρά-
τος τῶν Σελευκιδῶν συνέκειτο ἀπὸ ποικίλων κοιλάδων, ποταμῶν,
φύλων, γλωσσῶν, βίων και ἀναμνήσεων, διὰ τοῦτο εὐχερῶς ἐκερμα-
τίσθη, και διὰ τοῦτο ὁ ἑλληνισμὸς διεδόθη ἐν αὐτῷ διὰ ποικίλων
ὡσαύτως τρόπων, διὰ πόλεων ἀρχαίων και νέων, διὰ δυναστῶν
ἐλλήνων και βαρβάρων μᾶλλον ἢ διὰ τῆς μοναρχικῆς κυβερνήσεως.
Ἐν τῇ Ἀφρικῇ δὲ, καθὼς τὸ κύριον τοῦ κράτους μέρος, ἡ Αἴγυ-
πτος, συνέκειτο ἐκ μιᾶς μεγάλης κοιλάδος, ὑπὸ ἐνὸς μεγάλου πο-
ταμοῦ διαρρέομένης και ζωογονουμένης, οὕτως και ὁ ἑλληνισμὸς

ἀπὸ μιᾶς ἔρρευσεν πηγῆς, ἀπὸ τῆς κεντρικῆς τῶν Λαγιδῶν κυβερνήσεως. Ἐν τῇ κράτει τοῦτω οὔτε πόλεις αὐτοτελεῖς πολλαί, οὔτε δυνάσται ἀνεξάρτητοι ὑπάρχουσιν· ὁ μονάρχης εἶναι τὸ πᾶν ἡ κυβερνήσις αὐτοῦ, εὐρύθμως καὶ τεχνικῶς διοργανωμένη ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων αὐτῆς κλάδων, καλύπτει διὰ τῆς ἀμφιλαφούς αὐτῆς σκιᾶς, ἅπασαν τὴν χώραν καὶ διευθύνει αὐτὴν καὶ χειραγωγεῖ κατὰ τὸ δοκοῦν. Σκοπὸς δὲ τῆς κυβερνήσεως ταύτης εἶναι ἡ συγχώνευσις τοῦ ἑλληνικοῦ μετὰ τοῦ ἐγγωρίου βίου καὶ ὄργανα κύρια ἐπὶ τοῦτω ἡ διοίκησις, ὁ στρατὸς, τὰ θρησκευτικὰ, τὰ φιλολογικὰ, τὰ ἐπιστημονικὰ, τὰ βιομηχανικὰ καταστήματα.

Τὰ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ὑπερέχουσιν ἐνταῦθα ἀπάντων τῶν λοιπῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐγγώριοι ἐπὶ πολὺν τοῦλάχιστον χρόνον δὲν περιλαμβάοντο εἰς τὸν στρατὸν, ὅπως παρὰ τοῖς Σελαιμίδαις, ἀλλὰ συνέκειτο οὗτος ἐκ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθεῖσων φυλῶν μόνον, τὰ διάφορα αὐτοῦ ἀποσπάσματα διανεμημένα κατὰ τὴν χώραν ἐχρησίμευσεν ἅμα μὲν ὡς φρουραὶ πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως, ἅμα δὲ ὡς ἀποικίαι πρὸς τὴν διάδοσιν τοῦ νέου βίου. Ὁ ἀνώτατος τῶν στρατιωτικῶν τοῦτων ἀποσπασμάτων ἀρχηγὸς ἐλέγετο «ἐπιστράτηγος» καὶ ἦσαν τοιοῦτοι ἐπιστράτηγοι τρεῖς, ὧν ἕκαστος ἔχων καὶ ἀρχηγὸν τοῦ γραφείου καλούμενον ἐπιστολογράφον, » προϊστάτο ἀπάσης τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῶν νομῶν οἵτινες ἀπῆρτιζον τὴν ἐπιστρατηγίαν αὐτοῦ. Ἐκάστου δὲ πάλιν νομοῦ προϊστάτο «στρατηγός, » ὑπαγόμενος εἰς τὸν ἀρμόδιον ἐπιστράτηγον, καὶ ἔχων ὑφ' αὐτὸν τοὺς «ἐμπάρχους, » τοὺς «ἀγεμόνας» τοὺς «φρουρέρχους» τοῦ νομοῦ, ἔτι δὲ ἀρχηγὸν τοῦ γραφείου, τὸν «γραμματέα» τοῦ στρατοῦ.

Ὁ ἐπιστράτηγος ἦτο, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ἀνώτατος τῆς πολιτικῆς διοικήσεως ἄρχων τῆς ὅλης ἐπιστρατηγίας· κατὰ νομοὺς δὲ μὴ διεκρίνετο ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἀπὸ τῶν ἄλλων δημοσίων λειτουργημάτων· καὶ τῆς μὲν διοικήσεως προϊστάτο ὁ «νομάρχης, » τῆς δὲ διανομῆς τῆς δικαιοσύνης ὁ «ἐπιστάτης, » τῆς δὲ ποικίλης γραφικῆς καὶ κτηματολογικῆς ὑπηρεσίας, ὁ «βασιλικὸς γραμματεὺς. » Τελευταῖον εἰς τὸν «ἀγορανόμον» ἦσαν ἐπιτετραμμένοι αἱ ἐμπορικαὶ ὑποθέσεις τῶν ἐν τῇ χώρᾳ πολυαριθμῶν ξένων ὅσοι δὲν

ἀνῆκον οὔτε εἰς τὸν στρατὸν, οὔτε εἰς ἑλληνικὴν τινα πολιτείαν, οὔτε εἰς τοὺς ἀρχαίους αἰγυπτιακούς βίους. Διότι οἱ μὲν ἐκ τοῦ στρατοῦ ὑπῆγοντο εἰς τὴν στρατιωτικὴν δικαιοσύνην τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἐπιστρατῆγων, οἱ δὲ ζῶντες εἰς τὰς ὀλίγας ἑλληνικὰς πόλεις ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν. τῶν πόλεων τούτων, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι εἶχον ἰδίους κριτὰς τοὺς «λαοκρίτας», οἵτινες ἐδίκαζον κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐπιχώριον δίκαιον. Ἀλλ' οἱ Αἰγύπτιοι ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὰς δίκας αὐτῶν καὶ ἐνώπιον τῶν ἑλληνικῶν βασιλικῶν δικαστηρίων, ἥτοι τοῦ «ἐπιστάτου». Σώζονται δὲ τὰ πρακτικὰ δίκης διεξαχθείσης ἐνώπιον τοιοῦτου ἐπιστάτου καὶ τῶν παρῶν αὐτοῦ, τῶν «συμπάροντων», προδήλως μὴ Αἰγυπτίων. Ἐκαστος τῶν διαδίκων ἔχει τὸν συνήγορον αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀγόρευσιν τῶν συνηγόρων ἐκδίδεται ἔτιμολογημένη ἡ ἀπόφασις. Ἰδίαι καὶ ἀξιοσημείωτος θεσμοθεσία ἦτο ἡ τῶν «χρηματιστῶν», ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Β', ὡς φαίνεται, εἰσαχθεῖσα ἵνα ἀπαλλάξη τοὺς διαδίκους τῆς ἐπιζητήριον εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ νομοῦ μεταβάσεως ἦσαν δὲ οἱ χρηματισταὶ δικαστήριον κινήτων περιφερόμενον εἰς τὸν νομὸν καὶ δικάζον ἰδίως τὰς ποινικὰς ὑποθέσεις.

Ὅπως διακεκρυμμένη τῆς ἄλλης διοικήσεως ἦτο ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις, τῆς ὁποίας προϊστάτο καθ' ἕκαστον νομὸν ὑπάλληλος ἀνωτάτου βαθμοῦ, «ὁ ἐπὶ τῶν προσόδων», ὅστις εἰσέπραττεν ὅλα τὰ διάφορα τοῦ νομοῦ εἰσοδήματα, τὰ τε ἀπὸ τῶν βασιλικῶν κτημάτων καὶ τὰ ἀπὸ τῶν δημεύσεων, καὶ τὰ τέλη, καὶ τὰ τῶν ἐνοικιαστῶν μισθώματα. Ἐνὶ λόγῳ εἰς αὐτὸν προσῆκε πᾶσι ἡ διεύθυνσις τῆς «βασιλικῆς τραπέζης» ἥτοι τοῦ βασιλικοῦ ταμείου. Ἰππήγετο δὲ ὁ ἐπὶ τῶν προσόδων εἰς τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνέδριον τῶν διοικητῶν.

Φυσικῶς τῷ λόγῳ κέντρον τῆς ὅλης κυβερνήσεως εἶναι ἡ Ἀλεξάνδρεια. Ἐν αὐτῇ ἐδρεύει τὸ «συνέδριον», δηλαδή τὸ συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας, τὸ ὁποῖον συνέρχεται ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως καὶ τὸ πλείστον ὑπ' αὐτοῦ προεδρεύεται. Ἐκείθεν λαμβάνουσιν οἱ ἐπιστράτηγοι, οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ὑπάλληλοι τὰς διαταγὰς αὐτῶν διὰ τῶν βασιλικῶν ἐπιστολογράφων. Ἡ θέλησις τοῦ βασιλέως οὐδαμῶς ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος περιορίζεται· αὐτὸς εἶναι ἡ κορυφὴ τῆς στρατιωτικῆς καὶ μοναρχικῆς ἐκείνης πολιτείας,

οὐδ' ἀπαντὰ φραγμόν τινα ἡ ἐξουσία αὐτοῦ εἰμὴ ἐν τῷ μονάρῳ στρατῷ. Διότι οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἐν ὅλοις λαμβανόμενοι, ἔχουσιν ἔτι δίκαιά τινα, κατὰ τὸ πάτριον μακεδονικὸν ἔθος. Τὸ δικάϊωμα καὶ ἡ ὑποχρέωσις τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀνήκει εἰς αὐτοὺς κληρονομικῶς. Ὁ τῆς βασιλείας διάδοχος διὰ τοῦ « ἐν-θρονισμού » αὐτῶν ἀναγνωρίζεται τὸ πρῶτον ὡς τοιοῦτος. Ἐκκλησιάζουσι δὲ καὶ βουλευόμενοι καὶ σώζουσι τὸ τῆς ἰσχυρίας δίκαιον, τὸ ἀνέκαθεν αὐταῖς ἐπιτραπέν. Καὶ εἶναι μὲν, ὅπως ὀνομάζονται, τὸ πλείστον Μακεδόνες, ἀλλ' ὑπάρχουσι παρ' αὐτοῖς καὶ ἴδια σώματα Ἑλλήνων, Θρακῶν, Γαλατῶν, Κρητῶν καὶ τῶν τοιούτων, ἔχοντα, ἐννοεῖται, ὀλιγώτερα ἐκείνων δίκαια. Ἐπὶ τῆς πανηγύρεως τῆς τελεσθείσης ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Β'. « ἐπόμευσαν, λέγει Ἀθήναιος, αἱ δυνάμεις αἱ ἵππικαὶ καὶ πεζικαί, πᾶσαι καθωπλισμέναι θαυμασίως, πεζοὶ μὲν εἰς πέντε μυριάδας καὶ ἑπτακισχιλίου καὶ ἑξακοσίου, ἵππεῖς δὲ διςμύριοι τριςχίλιοι διακόσιοι ». Αὗται ὅμως ἦσαν αἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συγκεντρωμέναι δυνάμεις, ὃ δὲ ὅλος στρατὸς συνέκειτο ἐκ 200,000 πεζῶν, 40,000 ἵππέων, ἐλεφάντων πολεμιστηρίων 300, ἀρμάτων πρὸς μάχας 2,000, καὶ ὑπάρχον ἔτι ἐν ταῖς ἀποθηκαῖς ὅπλα διὰ 300,000 ἀνδρῶν.

Ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι τῆς βασιλικῆς ὑπηρεσίας ἐδοθμολογοῦντο κατὰ τινα μακεδονικὴν ἅμα καὶ περσικὴν τάξιν· οὐδ' ἀνεφέρετό τις αὐτῶν ἐπισήμως, εἴτε πολιτικός, εἴτε στρατιωτικός, ἄνευ τῆς προσθήκης τοῦ οἰκείου βαθμοῦ. Ἡ ἀνωτάτη τάξις ἦσαν οἱ « συγγενεῖς », ἦσαν δὲ τοιοῦτοι οἱ ἐπιστράτηγοι καὶ οἱ ἐπιστολογράφοι· μετὰ τούτους εἶποντο οἱ « ἀρχισωματοφύλακες », οἱ « πρῶτοι φίλοι », οἱ « σωματοφύλακες », οἱ « φίλοι », οἱ « περὶ τὴν αὐλὴν διάδοχοι ». Ἐὰν τοιαῦτα ἀξιώματα ἐλάβανον καὶ Αἰγύπτιοι ἐπὶ τῶν πρώτων βασιλέων, ἀμφίβολον. Ἵνα ἔχωμεν δὲ πλήρη ὁπωσοῦν ἔνοιαν τῆς ἑλληνικῆς ταύτης αὐλῆς, ἀνάγκη νὰ προσθῶμεν εἰς τὰ προειρημένα καὶ μακρὰν σειρὰν αὐλικῶν ὑπαλλήλων, οἷον τοῦ ἀρχαιονοχοῦ, τοῦ ἀρχικυνηγεῦ, τοῦ ἀρχιοψοποιῦ, τοῦ ἀρχιναυκλήρου κλπ· ἔτι δὲ καὶ ἰδιάζουσάν τινα αὐλικὴν ἐθιμοταξίαν καὶ διακεκριμένην αὐλικὴν στολήν.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὀψεως ἡ ἑλληνικὴ, ἢ, ἂν θέλετε, ἑλληνο-

μακεδονική αὐτὴ πολιτεία, ἥ τε αὐτὴ αὐτῆς καὶ ὁ στρατός, φαίνεται ὅλως ἀπὸ τοῦ ἐπιχωρίου φύλου διακεκριμένη· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθεν ἡ βαθμιαία τῶν δύο στοιχείων συνοικείωσις καὶ μέχρι τινὸς συγχώνευσις. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἐλληνίδων πόλεων ἦτο μὲν μικρὸς· δι' αὐτὸ τοῦτο ὅμως οἱ Ἕλληνες, ζῶντες ὅχι εἰς ἰδίαις καὶ κεχωρισμέναις πολιτείαις, ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν Αἰγυπτίων, διετέλουν εἰς συνεχῇ μετ' αὐτῶν ἐπιμιζίαν. καὶ μὲν ἅπασαι αἱ πράξεις τῶν μὴ Αἰγυπτίων ὑπαλλήλων συνετάσσοντο εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ἀλλὰ ἐγίνοντο δεκτὰ καὶ τὰ αἰγυπτιαστὶ γεγραμμένα συμβόλαια καὶ ἄλλα ἔγγραφα, ὅσακις παρουσιαζόμενα εἰς τὰς ἀρχάς ἦσαν ἐλληνιστὶ προσυπογεγραμμένα. Προϊόντος τοῦ χρόνου ἤρχισαν Ἕλληνες νὰ διδάσκωνται τὴν αἰγυπτιακὴν, Αἰγύπτιοι δὲ νὰ προσθέτωσι μὲν ὀνόματα ἐλληνικὰ εἰς τὰ ἐπιχώρια, νὰ εἰσέρχωνται δὲ εἰς τὸν μόνιμον στρατὸν καὶ νὰ προάγωνται μάλιστα μέχρι τῶν ἀνωτάτων τῆς διοικήσεως ἀξιωματῶν.

Κρηπὶς τῆς συγχωνύσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ τῶν δύο θρησκευμάτων, τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ αἰγυπτιακοῦ, συγχώνευσις, ἥτις παρασκευασθεῖσα διὰ τῆς πολυειδοῦς προστασίας, ἣν οἱ Πτολεμαῖοι ἀπένειμον εἰς τοὺς ναοὺς, εἰς τὰς τελετὰς καὶ εἰς τὰ ἱερὰ τῶν Αἰγυπτίων γράμματα, συνεπληρώθη μετ' οὐ πολὺ διὰ τῆς ἐν μέσῳ Αἰγύπτῳ ἐνιδρύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ Διὸς Ἄδου. Ἰδοὺ δὲ πῶς ἱστοροῦνται τὰ περὶ τοῦτου. Πτολεμαῖος ὁ Σωτὴρ εἶδε κατ' ὄναρ τὸν Θεόν, προστάξαντα νὰ μεταφέρῃ ἐκ Πόντου τὴν εἰκόνα αὐτοῦ· καὶ οἱ μὲν Αἰγύπτιοι ἱερεῖς δὲν ἤξευρον νὰ ἐρμηνεύσωσι τὸ ὄνειρον, ἀλλ' ὁ Ἀθηναῖος Τιμόθεος ὁ Εὐμολπίδης, ὃς τις εἶχε προσκληθῇ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὡς ἐξηγητὴς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ θεὸς οὗτος ἐτιμᾶτο ἐν Σινώπῃ, ἔχων παρ' ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τῆς Περσεφόνης. Τότε ἐπέμφθησαν πρεσβευταὶ εἰς Δελφούς, ὁ δὲ Ἀπόλλων διέταξε νὰ μεταφέρωσι μὲν εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ εἰκόνα, ν' ἀφήσωσι δὲ τὴν τῆς ἀδελφῆς. Μετὰ θαυμασίαν λοιπὸν θαλασσοπορίαν, ἔφθασεν ὁ ἐν Σινώπῃ θεὸς εἰς Αἴγυπτον, ὁ δὲ Τιμόθεος, ὁ Ἕλλην ἐξηγητὴς, καὶ Μανέθων, ὁ Αἰγύπτιος ἀρχιερεὺς, ἀνεγώρισαν ἐκ συμφώνου ὅτι ὁ Ἕλλην οὗτος θεὸς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Αἰγύπτιος Σάραπις, ἥτοι ὁ τοῦ Ἄδου Ὅσιρις. Ὅθεν εἰς Ῥακῳτίν, τμήμα τῆς

Ἀλεξανδρείας, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ κυρία τοῦ ἐμπορίου ἐστὶ καὶ περιελάμβανε συγχρόνως τὰ πλεῖστα ἱερὰ τῆς πόλεως καταστήματα, ἰδρῦθι νέος καὶ μεγαλοπρεπέστατος ναὸς, καλούμενος Σαραπτεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔκτοτε ἐλατρεύθησαν ἀπὸ κοινοῦ ὁ τε Ἑλλήν θεός, ὁ Ζεὺς Ἄδης, ὁ ἥδη ταῦτισθεις πρὸς τὸν Αἰγύπτῳ Σάραπιν ἢ Ὅσιριν Ἀδην, καὶ ἡ τοῦ Ὁσίριδος τούτου ἀδελφὴ καὶ σύζυγος, ἡ αἰγυπτία θεάινα Ἴσις. Οἷα δὲ συνέβη ἐκ τούτου περὶ τὸν ὅλον ἀρχαῖον αἰγυπτιακὸν βίον ἀλλοίωσις ! Ἐν αὐτῷ τῷ παναρχαίῳ Σαραπτεῖ τῆς Μέμφεως εὐρίσκομεν τὸ ἀπὸ τοῦδε δῶν ἱερείας ἐπιτελούσας τὰ τῆς λατρείας τοῦ Σαράπιδος καὶ τῆς Ἰσιδος, ἐνῶ ἄλλοτε ἡ Αἴγυπτος ποτὲ ἱερείας δὲν εἶχεν. Ἐκτοτε πρὸς τούτοις ἀνῆκεν, εἰς τὰ προσόντα ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν θεοτήτων ὁ Κάλλαθος, ὁ μεταδιδασθεὶς ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς παρὰ τοῖς Ἑλλήσι λατρείας τῆς Δήμητρος, ἥτις ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἦδη ἐλέγετο ἡ αὐτὴ οὕσα πρὸς τὴν αἰγυπτιακὴν Ἴσιν. Μετ' ὀλίγον ὁ Σάραπις ταυτίζεται τῷ Ἀσκληπιῷ, τῷ Ἡλίῳ, τῷ Διονύσῳ, καὶ, ἀξίων ἐπὶ τέλους ὅτι εἶναι ὁ κοινὸς τοῦ κόσμου θεός, ἀποκρίνεται εἰς τὸν Κύπρου βασιλέα Νικοκρόντα, ὅτι ὁ οὐρανὸς εἶναι κεφαλὴ αὐτοῦ, ὣμα δὲ ἡ θάλασσα, πόδες ἡ γῆ, καὶ ὀφθαλμὸς ὁ ἥλιος. Πολυσήμαντος δὲ ὡς αὐτῶς ἀναφαίνεται ἡ Ἴσις, ἥς ἡ πανήγυρις διαδίδεται μετ' ὀλίγον εἰς τὰς νήους καὶ εἰς τὰς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Οὐδὲν ἥττον ἀξιωμακόμενα εἶναι ὅσα ἐπραξαν οἱ Πτολεμαῖοι πρὸς ἐπίδοσιν τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας. Ὁ προηγούμενος ἐλληνικὸς κόσμος, ὁ διὰ τῶν Ἀθηναίων μάλιστα ἐκπροσωπούμενος, εἶχε τελειώσει τὰς ἰδίως λεγομένας ἐλευθερίους τέχνας, ἐνδιατρίψας περὶ πᾶσαν ἐν γένει πνευματικὴν ἐνέργειαν, ἥτις οὔτε πολυμαθείας, οὔτε ὑπερβολικοῦ πλούτου, οὔτε ἄλλης ἐξωτερικῆς προτροπῆς καὶ προστασίας ἔχει χρεῖαν, καθὼς προαγομένη ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῇ ὑπαρχούσης τέλει καὶ ἐπαγωγῆς. Ὁ δὲ ἐλληνικὸς κόσμος τῆς μακεδονικῆς περιόδου, ὁ κατὰ τοῦτο ἰδίως ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων ἐκπροσωπούμενος, διακρίνεται μᾶλλον διὰ τῶν ἔργων ὅσα δύνανται νὰ παραχθῶσι διὰ τῆς ἐπιμελείας τῆς κυβερνήσεως καὶ διὰ πάσης ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως καὶ παρακαλεύσεως, εὐδοκίμησης τούτου ἕνεκα ἐξαιρέτως εἰς πᾶν τὸ γρήσιμον, τὸ γλαφυρὸν, τὸ λαμπρὸν, καὶ εὐδοκίμηται ἐπὶ τοσούτον,

ὥστε ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἢ ἐπιστήμῃ καὶ ἡ τέχνη οὐδεμίαν πλεονεξίαν πρόοδον διέπραξαν διὰ τῶν μετέπειτα ἀκμασάντων Ῥωμαίων. Νέα πνευματικὰ ἀριστουργήματα τότε δὲν παρήχθησαν, ἀλλὰ τὰ παλαιὰ συνελέγησαν, ἐξηκριβώθησαν, ἐρμηνεύθησαν, καὶ ἐπιστημονικῶς κατετάχθησαν. Κέντρον δὲ τῆς νέας ταύτης πνευματικῆς ἐνεργείας ὑπῆρξε τὸ Μουσεῖον. Τὸ πολυθρόλητον τοῦτο κατὰστημα, ἔργον Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου, ἔδρευεν ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἀχανῶν καὶ μεγαλοπρεπεστάτων βασιλείων, τὰ ὅποια ἐγείροντο ἐν Ἀλεξανδρίᾳ. Τὸ Μουσεῖον περιελάμβανε καὶ βιβλιοθήκην, ἔτι δὲ πλείστα ἄλλα ἐπιστημονικὰ παραρτήματα, ὥστε τὸ ὅλον καθίδρυμα ἡδύνατο σήμερον νὰ ὀνομασθῇ Πανεπιστήμιον καὶ Ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν. Μέρος αὐτοῦ ἦν προσδιορισμένον εἰς κατοικίαν καὶ συσσίτιον τῶν φιολόγων ἀνδρῶν· ἀλλὰ αἰθουσαι ἐχορηγίμειον εἰς διδασκαλίας καὶ ἀκροάσεις, καὶ εἰς ἄλλας εἰργάζοντο οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν βιβλίων καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι οἵτινες δύνανται νὰ παραβληθῶσι μετὰ τοὺς σημερινούς βιβλιοδότας· διότι ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ συνείθιζον νὰ ἔχωσιν εἰς τὰς βιβλιοθήκας ἰδίους τινὰς ὑπαλλήλους ἔργον ἔχοντας τὴν συγκόλλησιν τῶν φύλων καὶ τὴν διασκευὴν αὐτῶν εἰς τὸ ἐν χρήσει τότε διὰ τὰ βιβλία κυλινδροειδὲς σχῆμα. Παρακτὸς δὲ πάντων τούτων ὑπῆρχον ἐν τῷ μουσεῖῳ στοαὶ καὶ κήποι, ὅπου ἐγένετο ἡ διδασκαλία τῶν σοφῶν, ἥτις καὶ τότε, ὡς ἄλλοτε ποτε ἐν τῇ ἐνταύθα Ἑλλάδι, διεξήγετο ἔχι διὰ τῶν λεγομένων ἀκροάσεων· ἀλλὰ μᾶλλον δι' ἐλευθέρως συνδιαλέξεως τῶν διδασκάλων μετὰ τῶν μαθητῶν, ἐπὶ τοῦτ' ἄνω καὶ κάτω συμπεριπατούντων. Εἴπομεν ὅτι τὸ Μουσεῖον περιελάμβανε καὶ βιβλιοθήκην· ταύτης τὰς ἀρχὰς εἶθετο ὁ πρῶτος τῶν Πτολεμαίων, ἔχων περὶ τοῦτο καὶ περὶ πάντα ὅσα πρὸς ἐπίδοσιν τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης ἔπραξε, συνεργὸν τὸν Δημήτριον τὸν Φαληρέα (σελ. 262). Ὑπερῴησε δὲ τὴν βιβλιοθήκην ὁ Φιλάделφος, συναγαγὼν ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης βιβλία τὰ ὅποια ἀδιακόπως ἀντεγράφοντο ἐν τῷ Μουσείῳ ὑπὸ τῶν προμνημονευθέντων γραφέων. Ἡ πολύκροτος αὕτη Ἀλεξανδρινὴ βιβλιοθήκη, τὴν ὁποίαν δὲν ἔπαυσαν πολλαπλασιάζοντες οἱ τοῦ Φιλαδέλφου διάδοχοι, ἐγένετο κατὰ δυστυχίαν παρανάλωμα τοῦ πυρὸς ἐπὶ Ἰουλείου Καίσαρος, περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης π. χ. ἑκατονταετηρίδος,

παρεκτός τοῦ μέρους αὐτῆς τὸ ὅποιον, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ πα-
ριληφθῇ ἐν τῷ Μουσεῖῳ, εἶχεν ἀποτεθῇ εἰς ἄλλα καταστήματα·
ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ μέρος ἐξηφανίσθη εἰς μεταγενεστέρους χρόνους
ὑπὸ τοῦ πυρός. Δὲν εἶχον δὲ ἀθροίσει οἱ Πτολεμαῖοι ἑλληνικὰ μό-
νον βιβλία, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἄλλων γνωστῶν ἐθνῶν τὰ συγ-
γράμματα, ὥστε ἡ βιβλιοθήκη ἐκείνη ἦτο ταμεῖον κοινὸν τῆς
φιλολογίας ὅλου τοῦ κόσμου. Καὶ τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγένετο,
τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Φιλαδέλφου, ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τῶν ἱερῶν
βίβλων τῶν Ἰουδαίων, ἡτοι τῆς Παλαιᾶς διαθήκης, ἡ γνωστὴ ὑπὸ
τὸ ὄνομα τῆς μεταφράσεως τῶν ἐβδομήκοντα. Τότε ὡσαύτως ἤκ-
μασεν ἐν τῷ Μουσεῖῳ καὶ παρὰ τῷ Μουσεῖῳ, ὁ βουκολικὸς ποιη-
τῆς Θεόκριτος, ὅστις ποτὲ μὲν ἔζη ἐν Σικελίᾳ, ποτὲ δὲ ἐν Ἀλε-
δρεΐᾳ· Καλλίμαχος ὁ Κυρηναιὸς, γράψας γραμματικά, ἱστορικά,
ποιητικά· Ἀπολλώνιος, ὁ γράψας τὰ Ἀργοναυτικά καὶ ἐπιστάτης
διατελέσας τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βιβλιοθήκης· Ἀριστοφάνης ὁ
Βυζάντιος, καὶ αὐτὸς βιβλιοφύλαξ καὶ θεμελιωτὴς γραμματικῆς
σχολῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· Ἀρίσταρχος μαθητὴς τοῦ Ἀριστοφάνους,
ὁ περιφημώτατος τῶν Ἀλεξανδρινῶν κριτικῶν καὶ πλείστοι ἄλλοι.

Ἔτερον ἀξιωματιμώμενον καταστήμα, ἂν καὶ πάντῃ ἄλλου εἰ-
δους, ἀξιωματιμώμενον ἰδίως διὰ τὴν εὐκολίαν ἣν παρείχεν εἰς
τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἦτο ὁ πρῶτος γνωστὸς ἐν τῇ ἱ-
στορίᾳ τοῦ κόσμου φανοφόρος πύργος, ὁ κατασκευασθεὶς ἐπὶ τῆς
νήσου Φάρου τῆς προκειμένης τοῦ κυρίου τῆς Ἀλεξανδρείας λιμένος.
Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐπεκλήθη ἀπὸ τῆς νήσου, πύργος τῆς Φάρου ἢ
καὶ ἀπλῶς Φάρος, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἅπαντες οἱ τοιοῦτοι πύργοι εἰς πολ-
λὰς τῶν νεωτέρων γλωσσῶν Φάροι ὀνομάζονται. Κατεσκευάσθη δὲ
διὰ δαπάνης ἀδράς ἐντὸς ἐνιαυτῶν ὀδώδεκα ὑπὸ τοῦ περιφήμου Κνι-
δίου τεχνίτου Σωστράτου, τοῦ ὁποῦ ἀπθανάτισε τὸ ὄνομα διὰ
τῆς ἐπιγραφῆς ἣν ἔφερε καὶ ἥτις εἶχεν ὡς ἔπεται· «Σώστρατος
Κνίδιος Δεξιφάνους Θεοῖς Σωτῆρσιν ὑπὲρ τῶν πλωϊζωμένων.» Ὁ
πύργος οὗτος, ὅστις τοσοῦτον ἐθαυμάσθη διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ
κάλλος, ὥστε βραδύτερον συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν ἐπτὰ θαυμά-
των τοῦ κόσμου, ἦτο ὠκοδομημένος ἐκ λίθου λευκοῦ ἐπὶ βράχου
ἀποτόμου, καὶ, πολυόροφος ὢν, εἶχεν ὕψος 300 πῆχεων, ὡς βεβαιου-
ται· ὁ δὲ ἐν τῇ κορυφῇ αὐτοῦ ἀναπτόμενος φανὸς ἦτο, ἂν πι-

στεύσωμεν τὰ λεγόμενα, ὁρατὸς εἰς ἀπόστασιν 7 $\frac{1}{2}$ γερμανικῶν μιλίων.

Ἐν γένει δὲ ἡ ναυ-ιλία καὶ ἡ ναυπηγία ἐτελειώθησαν ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ τελειωθῶσιν ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς περὶ τοῦτο δοθείσης τότε ἀναπτύξεως; ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου συνετήρουν, ἐκτὸς 2000 μικροτέρων πλοίων, 4500 μεγαλητέρας πολεμικὰς ναῦς, ἀπὸ ἡμιολίας μέχρι πεντήρους, ὑλικὸν διὰ διπλάσια τούτων πλοῖα, καὶ θαλαμηγὰ πρὸς ἰδίαν χρῆσιν τῶν βασιλέων (εἶδος jacht) χρυσόπρυμνα καὶ χρυσέμβολα 800. Ἀλλὰ συνέβη συγχρόνως τότε ὅ,τι συμβαίνει πολλάκις ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἰδίως ἐπιδίδωνται εἰς τὰς πρακτικὰς τέχνας, τοῦτο ὅτι, ἐν τῇ ἀκορέστῳ ὁρμῇ τοῦ νὰ ἐπιτύχωσιν ὅσον ἐνδέχεται χρησιμώτερα ἔργα, διαπράττουσι τινὰ τὰ ὁποῖα καταπλήττουσι μὲν τὸν κόσμον διὰ τὸ μέγεθος, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ μέγεθος ἀποβαίνουσιν ἄχρηστα. Οὕτως ὁ βασιλεὺς τῶν Συρακουσῶν Ἰέρων Β'. (σελ. 320), ὅστις διέτελεσεν εἰς φιλικωτάτας πρὸς τὸν Πτολεμαῖον Β'. σχέσεις, κατεσκεύασε, διὰ τῆς ἐπιμελείας τοῦ περιωνύμου Ἀρχιμήδους, ναῦν εἰκοσῆρη, δηλαδὴ ἔχουσιν εἴκοσι σειρὰς ἐρετῶν ἑκατέρωθεν, ἐνῶ αἱ συνήθως ἐν χρήσει νῆες ἦσαν πεντήρεις ἢ ἐπτήρεις. Καὶ τοῦτο μὲν τὸ πελώριον πλοῖον, τὸ ὁποῖον διέπρεπεν οὐ μόνον διὰ τὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν θαυμαστὴν αὐτοῦ πολυτέλειαν, κατάρθωσε νὰ πλεύσῃ ἐκ Σικελίας εἰς Ἀλεξάνδρειαν πληρωθὲν σίτου καὶ σταλὲν ὑπὸ τοῦ Ἰέρωνος δῶρον πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλὰ ὁ τέταρτος Πτολεμαῖος ἠθέλησε νὰ ὑπερτερῇ τὸν κολοσσὸν ἐκείνον κατασκευάζων τεσσαρακοντήρη καὶ ἐναυπηγήθη λοιπὸν οὕτω τὸ μέγιστον τῶν πλοίων ὅσα ποτὲ ὑπῆρξαν ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ πλοῖον κυρίως εἰπεῖν δὲν ἦτο, ἦτο τερατῶδες τι κατασκευάσμα ἐν σχήματι πλοίου. Ἀρκεῖ νὰ προσθέσωμεν ὅτι, διὰ νὰ κινήθῃ ἀπὸ τοῦντο πολλαὶ ναυτῶν καὶ ἐρετῶν χιλιάδες, καὶ ὅτι περιελάμβανεν, ἐκτὸς τοῦ ναυτικοῦ ὁμίλου, τριςχιλίους καθωπλισμένους μαχητάς.

Τὰ ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων κατασκευασθέντα ταῦτα ἔργα καὶ καταστήματα, προϋποθέτουσι βεβαίως ὅτι οἱ βασιλεῖς οὗτοι εἶχον θησαυροὺς μεγάλους. Τρόντι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς

δευτέρας μ. Χ. εκατονταετηρίδος ἀκμάσαντος Ἀλεξανδρέως ιστορικοῦ Ἀππιανοῦ, οἱ θησαυροὶ οὓς εἶχε συλλέξει ὁ δεύτερος τῶν Πτολεμαίων συνεποσοῦντο εἰς τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 740,000 ταλάντων, ἥτοι 3, 700,000,000 δραχμῶν, διότι τὸ ἀλεξανδρινὸν ἀργυροῦν τάλαντον ἦτο πρὸς τὸ Σολώνειον ὡς 5 πρὸς 6. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τῶν νεωτέρων τινὲς ἐθεώρησαν ὅλως ἀπίθانون τοσοῦτον ἀποταμίευμα· ἀλλὰ παρεκτός ὅτι ὁ Ἀππιανὸς βεβαίῳ ὅτι παρέλαβε τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ ἐκ αὐτῶν βασιλικῶν ἀναγραφῶν, καὶ ἄλλαι τινὲς περιστάσεις ὑποδεικνύουσιν ὅτι τὸ ποσὸν ἐκεῖνο, ὅσον ὑπερβολικὸν καὶ ἂν φαίνεται, δὲν ἦτο ἀπίθانون. Ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μ. Χ. εκατονταετηρίδος ἀκμάσας Ἰώσηπος βεβαίῳ, ὅτι ἡ Αἴγυπτος εἶχε τότε, ἐκτός τῆς Ἀλεξανδρείας, 7,500,000 κατοίκων, καὶ ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ χώρα εἶχε περιέλθει εἰς δεινὴν παρακμὴν. Ὁ ποιητὴς Θεόκριτος, περιγράφων τὴν τοῦ Φιλαδέλφου δύναμιν, ἐν τῷ 17 εἰδυλλίῳ, ὀρίζει τὸν ἀριθμὸν τῶν πόλεων εἰς 33,333. Ὁ ἀριθμὸς φαίνεται ἀλλόκοτος καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρήθη ὡς ποιητικῆς ἀδείας πλάσμα μᾶλλον ἢ ἀκριβοῦς τοπογραφικῆς γνώσεως συμπέρασμα· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Διόδωρον ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἐν Αἰγύπτῳ πόλεις καὶ κῶμαι ἀξιώλογοι πλείονες τῶν τριςμυρίων. Σῶζονται δὲ περιγραφαὶ πομπῶν τινων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενομένων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, καθ' ἃς, ἕνεκα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀνατολικῆς πολυτελείας μετὰ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἐδαπανήθησαν τοσαῦτα χρήματα, καὶ ἐξετέθησαν τοσαῦτα πολύτιμα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ δὲν φαίνεται ἀδύνατος ἡ θρυλλουμένη ἐκείνη τῶν θησαυρῶν συσσώρευσις. Τὸ πάντων ὁμῶς σπουδαιότερον εἶναι ὅτι ἡ Αἴγυπτος, ἥτις πρὸ τῶν Πτολεμαίων περιωρίζετο εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἐξαγωγὴν τῶν σιτηρῶν, κατέστη ἕκτοτε ἡ γέφυρα τῆς παγκοσμίου ἐμπορίας. Οἱ πρῶτοι Λαγίδαι κατέβαλον πλείστην ἐπιμίλειαν ἵνα δι' αὐτῆς ἐνεργεῖται τὸ Ἰνδικόν, τὸ τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς Αἰθιοπίας ἐμπόριον. Ἐπὶ τούτῳ οὐ μόνον ἱδρυσαν πολλὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Εὐρυθρᾶς θαλάσσης πόλεις, ὡς εἶδομεν, ἀλλὰ καὶ συνεπλήρωσαν τὴν ἀσυντέλεστον μείνασαν διώρυγα Νεκῶ τοῦ Ψαμμιτίχου, καὶ κατεσκεύασαν τὰς ὁδοὺς αἵτινες ἔφερον ἀπὸ Βερενίκης καὶ Μυδῶς ὁδμοῦ εἰς Κοπτόν. Ἐννοεῖται οὐκοῦν

ὅτι τὰ πλείστα τῶν εἰσαγομένων ἐξήγοντο αὐθις ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου· τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα ἐποντοπόρουν μέχρις Εὐξείνου καὶ ἐπανερχόμενα ἐκείθεν ἐκόμιζον νέα φορτία, ὧν τὰ πλείστα πάλιν ἀνέπλεον τὸν Νεῖλον καὶ, μεταβιβάσθέντα εἰς τὴν ἐρυθρὰν, ἐξεπέμποντο περαιτέρω πρὸς τὰς νοτιοτέρας χώρας. Ὡστε ἡ Ἀλεξάνδρεια κατέστη ἀληθὲς κέντρον τοῦ ἐμπορίου τοῦ κόσμου. Εἶναι δὲ ὁμολογούμενον ὅτι, ὅσῳ πυκνότερος εἶναι ὁ πληθυσμὸς, ὅσῳ μεγαλητέρα ἡ ἐμπορία, ὅσῳ ἀσφαλεστέρα ἡ κτῆσις, ὅσῳ ἀγαθετέρα ἡ διανομὴ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἡ Αἴγυπτος εἶχε πάντα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα ἐπὶ Πτολεμαίων, τόσῳ δαψιλέστεροι εἶναι οἱ πόροι τοῦ κράτους.

Δὲν ἤρχον δὲ μόνον τῆς Αἰγύπτου οἱ Πτολεμαῖοι· ἐκυριάρχουν καὶ τῆς Κύπρου, ἐκ διαλειμμάτων δὲ καὶ τῆς Κυρηναϊκῆς πρὸς δυσμὰς καὶ τῶν παράλιων τῆς Συρίας πρὸς ἀνατολάς. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπεχέτησαν ἐπανειλημμένας πρὸς μεσημβρίαν στρατείας, δεσπόσαντες ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πολλῶν τῆς Αἰθιοπίας χωρῶν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον διαδόντες μέχρι τῶν ἀπωτάτων ἐκείνων χωρῶν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ὥς τε κατὰ τὴν ἑ. μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα, Σιλκῶ, ὁ βασιλεὺς τῶν Νουβαδῶν καὶ ὅλων τῶν Αἰθιόπων, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνέγραψε τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ θαυμασία ὅσα ὁ ἑλληνισμὸς διέπραξεν, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀπὸ τῆς τρίτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλ' ἡ μεγάλη ἐκείνη ἐξωτερικὴ αὐτοῦ ἀνάπτυξις ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ ὡς πρὸς τὴν Μακεδονίαν τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ὅσα προηγουμένως οἱ μεγάλοι ἐσωτερικοὶ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἀγῶνες εἶχον ἐπιφέρει εἰς ταύτην τὴν ἀρχαιοτάτην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστίαν. Ἡ Μακεδονία ἐξητλήθη ἕνεκα τῆς ἐκστρατείας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἕνεκα τῶν ἐπακολουθησάντων τεσσαρακονταετῶν ἐμφυλίων πολέμων, καθ' οὓς τὸ κράτιστον τῆς στρατιᾶς ἀπάντων σχεδὸν τῶν μαχομένων ἐκ Μακεδόνων συνέκειτο· ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀποικισμῶν καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων γαλατικῶν ἐπιδρομῶν. Ναι μὲν ἡ Μακεδονία ἠτύχησεν ἤδη ν' ἀποκτήσῃ δι' Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ ἡγεμόνα χρηστὸν, συνετὸν, μετριοπαθῆ καὶ ἐπίμονον, ἐπὶ τοσοῦτον μετριοπαθῆ καὶ ἐπίμονον ὥς τε ὁ χαρακτήρ

αὐτοῦ ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ὡς τὸ ἄλλο ἄκρον τοῦ ἡμεῶν καὶ ἀστάτου χαρακτήρος δι' οὗ διεκρίνετο ὁ Αἰακίδης Πύρρος. Ἀλλ' ἡ μεγίστη ἐπιτηδειότης τοῦ ἡγεμόνος ἔχει χρεῖαν ὑλικῶν πόρων διὰ νὰ μεγαλουργήσῃ, οἱ δὲ ὑλικοὶ πόροι τῆς Μακεδονίας εἶχον, ὡς εἶδομεν, ἐξαφνισθῇ ἰδίως ὁ ἐθνικὸς αὐτῆς πληθυσμὸς εἶχε παραδόξως ἐλαττωθῇ, τὰ δὲ εὐφωρότερα αὐτῆς πεδία κατελήφθησαν μετ' ὀλίγον ὑπὸ Γαλατῶν καὶ Ἰλλυριῶν. Αὕτη δὲ τῆς Μακεδονίας ἡ παρακμὴ δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσῃ θεοδριῶς εἰς τὴν τύχην τοῦ ἐνταῦθα ἐλληνικοῦ ἔθνους. Τὸ ἔθνος τοῦτο εἶχε χρεῖαν ἡγεμόνος καὶ εὖρε τὸν ἡγεμόνα τοῦτον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ. Ἀλλ' ἤδη ἡ ἡγεμονία αὕτη ἀπέβαινε, ἂν ὅχι ἀδύνατος, τοῦλάχιστον ἀσθενής. Ἰσως ἠδύνατο ν' ἀναπληρωθῇ διὰ τῆς Ἡπειρωτικῆς τοῦ Πύρρου ἡγεμονίας· ἀλλ' εἶδομεν ὅτι καὶ ὁ Πύρρος ἐξήντηλσε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς ματαίαις κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν ἐπιχειρήσεις· καὶ ἦτο μὲν στρατηγὸς λαμπρότατος, ἀλλὰ παντάπασιν ἐστερεῖτο τῶν πολιτικῶν προτερημάτων, δι' ὧν κυρίως κατορθοῦνται καὶ παγιοῦνται αἱ ἡγεμονίαι. Ἐντεῦθεν ἡ κυρίως Ἑλλάς ἔμεινε πάλιν ἀκέφαλος, ὅπως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ τὴν πτώσειν τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας. Εἶναι ἀληθές· ὅτι περὶ τοὺς χρόνους τούτους παρήχθησαν ἐνταῦθα δύο ὁμοσπονδίαί, αἵτινες ἐφάνοντο προωρισμέναι νὰ σώσωσι τὴν ἐλληνικὴν αὐτονομίαν, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐστηρίζοντο ἀμφοτέραι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσοπολιτείας ἢν ματαίως ἄλλοτε ἐπεζητήσαμεν εἰς τὰς ἀρχαίας ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Θηβῶν. Ἀλλ' αἱ ὁμοσπονδίαὶ αὗται εἶχον οὐδὲν ἥττον καίριά τινα ὀργανικὰ ἐλαττώματα. Πρὸς δὲ τούτοις οἱ μὲν Αἰτωλοὶ διέπρεπον ἐπὶ τῇ ὑλικῇ αὐτῶν ῥώμῃ, ἀλλ' ἠθικῇ δυνάμειος παντάπασιν ἐστεροῦντο· οἱ δὲ Ἀχαιοὶ τανάπαλιν, εἶχον μὲν σωφρονεστέρας παρὲς τῆς ἐνόμου τάξεως ιδέας, ἀλλὰ δὲν διεκρίνοντο ἐπὶ τῷ πολεμικῷ προτερήματι. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἡ Μακεδονία εἶχε μὲν ἐξασθενήσει, ἀλλ' ὅχι ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀποβάλῃ παντελῶς τὰς ἡγεμονικὰς ἀξιώσεις· διὸ παρήχθη ἀπὸ τοῦδε ἀδιάκαπος τις ἐμφύλιος ἀγὼν μετὰξὺ αὐτῆς καὶ τῶν δύο νέων ὁμοσπονδιῶν· ἀγὼν ἀτελες σφόδρα, διότι οὐδεὶς τῶν ἀντιπάλων ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τοῦ ἄλλου, τελεσφόρος δὲ δυστυχῶς κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐξήντηλσε

καὶ τὰς τελευταίας τοῦ ἔθνους δυνάμεις καὶ παρεσκευάσεν αὐτὸ εἰς τὸ νὰ γίνῃ βορὰ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης Ἰταλικῆς πόλεως ἥτις, ἀφοῦ κατέβαλε τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ Ἕλληνας, ἐμελλεν ἀλληλοδιαδόχως νὰ καταβάλλῃ καὶ τοὺς ἐν τῇ ἐνταύθῃ Ἑλλάδι καὶ τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ.

Ὁ Πύρρος ἐπανελθὼν εἰς Ἥπειρον, τῷ 274, ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν ἐκστρατείας δὲν ἐφρόντισε νὰ ρυθμίσῃ τὰ καθ' ἑαυτὸν, ἀλλ' ἐτράπη ἀμέσως εἰς διαφόρους νέας ἐπιχειρήσεις κατὰ τῆς Μακεδονίας πρῶτον, κατὰ τῆς Σπάρτης δεύτερον, καὶ τελευταίον κατὰ τοῦ Ἀργους. Κατὰ τὴν συνήθειαν δὲ αὐτοῦ εὐδοκίμει κατ' ἀρχὰς ἐν Μακεδονίᾳ, ἀλλ' ἔπειτα ἀποκρούεται· εὐδοκίμει ὡσαύτως ἐν Λακωνικῇ, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ὡσαύτως ἀποκρούεται· ἐπελθὼν δὲ καὶ εἰς τὸ Ἄργος εὕρισκει συνδραμόντας εἰς βοήθειαν τῆς πόλεως ταύτης τὸν τε βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀρέα καὶ τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Ἀντίγονον, καὶ φονεύεται, 272, ἐν τῇ μάχῃ ἣτις συνεκροτήθη ἐντὸς αὐτῆς τῆς πόλεως τοῦ Ἀργους. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, ἑλαμψεν εἰς ἐτὶ ἐπὶ μικρὸν ὁ ἀστήρ τῶν Αἰακιδῶν, διότι ὁ βασιλεὺς οὗτος κατέστη ἐπὶ μικρὸν κύριος ἀπάσης σχεδὸν τῆς Μακεδονίας· ἔπειτα ὁμῶς νικηθεὶς, οὐ μόνον τῆς Μακεδονίας ἐξώσθη, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἠπείρου τὸ πλεῖστον ἀπέβαλεν· ἀλλ' ἐξέβαλε πάλιν αὐτῆς τοὺς Μακεδόνας διὰ συνδρομῆς τῶν Αἰτωλῶν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐβασίλευσαν ἀλληλοδιαδόχως οἱ δύο υἱοὶ αὐτοῦ, Πύρρος καὶ Πτολεμαῖος· δολοφονηθέντος δὲ τούτου καὶ προσέτι φονευθείσης τῆς θυγατρὸς του πρεσβυτέρου Πυρρῶ Ἀπιδάμειας, ἐξέλειπεν ἡ ἡρωϊκὴ ἐκείνη γενεά, ἡ δὲ Ἥπειρος, ἀποβαλοῦσα ἐν τῷ μεταξὺ τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Κέρκυραν, περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀναρχίαν καὶ ἀπέβη ἀκατονόμαστος ὅπως ἦτο πρὸ τοῦ Πυρρῶ. Ἐγγχώριοι τύραννοι, ἄγριοι μισθοφόροι, οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ Αἰτωλοὶ, ἐδῆρουν καὶ κατεξουσίαζον τὴν χώραν ταύτην. Μόνοι οἱ Μολοσσοὶ, οἱ Χάονες καὶ οἱ Θεσπρωτοὶ διετήρησαν ὅπως οὖν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, συγκροτήσαντες ὁμοσπονδίαν τῆς ὁποίας προΐσταντο στρατηγοὶ καὶ ἀνώτατοι ἄρχοντες. Ὁ δὲ τῆς Μακεδονίας Ἀντίγονος ἠσφάλισε μὲν ἐπὶ τέλους τὴν ἐν αὐτῇ ἀρχὴν, ἣν τοσάκις ἀ-

πέβαλεν, ἀλλὰ ματαίως ἠγωνίσθη νὰ κυριαρχήσῃ καὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, διακωλυθεὶς περὶ τοῦτο ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου δεστίς, ἄρχων πολλῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει νήσων, ὑπεστήριξε διὰ πλοίων καὶ στρατῶν τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου προσβαλλομένους ἢ κατ' αὐτοῦ στασιάζοντας Ἑλληνας. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς βασιλείας αὐτοῦ τοσαύτην ἤδη ἀνάπτυξιν ἔλαβον αἱ δύο ὁμοσπονδίαί, ἡ Ἀχαϊκὴ καὶ ἡ Αἰτωλική, ὥστε ἡ μὲν ἐξέβαλεν αὐτὸν τῆς Πελοποννήσου, γενομένη κυρία τοῦ Ἀκροκορίνθου, ἡ δὲ ἀπέκρουσε πᾶσαν αὐτοῦ ἐπέμβασιν εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Ἐντεῦθεν τῷ 240, ὅτε ὁ Ἀντίγονος ἀπέθανε, δὲν κατεῖχε τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἰμὴ τὴν Εὐβοίαν καὶ τὴν Ἀττικὴν. Ἡ ἐπίλοιπος γῶρα εἶχεν ἀνακτῆσαι διὰ τελευταίαν φορὰν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς διὰ τῶν δύο προμνημονευθεισῶν ὁμοσπονδιῶν, τῆς Αἰτωλικῆς καὶ τῆς Ἀχαϊκῆς.

Αἱ δύο αὗται ὁμοσπονδίαὶ ἐπεζήτησαν τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς ἐθνικῆς ἐθνότητος, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἶχον ἐπιδιώξει ἀλληλοδιαδόχως αἱ Ἀθηναί, ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Θήβαι. Ἀλλ' ἐπεζήτησαν αὐτὸν κατὰ τρόπον ὅλως διάφορον. Ἄλλοτε μία ἰσχυρὰ πόλις ὑπῆγε κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς πολλὰς ἄλλας ἐλληνικὰς πολιτείας· νῦν δὲ πολλαὶ ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι συνήνωθησαν ἐπὶ ἴσοις δικαίοις ἵνα διατηρήσωσι τὴν αὐτονομίαν καὶ προσλάβωσι κατὰ μικρὸν ὅσον ἐνδέχεται πλεοντέρους Ἑλλήνας ἐν τῇ συμπολιτείᾳ ταύτῃ. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοπολιτείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζοντο τὰ νέα ταῦτα κράτη, ἦτο βεβαίως πολὺ ὑγιεινέστερα τῆς κυριαρχικῆς ἡγεμονίας τῶν ἀρχαιότερων· καὶ τούτου ἕνεκα, ἂν ἐρηγομόζετο νόμῳ καὶ ἔργῳ, αἱ νέαι συμπολιτεῖαι δὲν ἤθελον τρέχειν τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ διαλυθῶσι διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν ἀπαρτιζουσῶν αὐτὰς πόλεων. Αἱ πόλεις ἄλλοτε ἐπτασίαζον κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τῆς Σπάρτης, κατὰ τῶν Θηβῶν, διότι ἐδεσπόζοντο ὑπ' αὐτῶν καὶ δὲν ἠνείχοντο τὴν τοιαύτην στέρησιν πάσης ἰδίας πολιτικῆς ὑπάρξεως· νῦν δὲ, ἰσοπολιτείας ἐπικρατούσης, οὐδεμίαν ἤθελον ἔχει τοιαύτην ἀφορμὴν στάσεως καθὼ ἐξ ἴσου μετέχουσai τῆς κοινῆς τῶν πραγμάτων διευθύνσεως. Ἀλλὰ θέλομεν ἰδεῖ ὅτι εἰς ἀμφοτέραις τὰς

συμπολιτείας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοπολιτείας παραβιάζετο δεινῶς εἴτε διὰ τοῦ πολιτεύματος, εἴτε διὰ τῆς πράξεως.

Παρακτὸς δὲ τούτου ἡ ἰσοπολιτεία μόνη δὲν ἀρκεῖ ἵνα συντηρηθῇ τὸ κράτος· προϋπαιτεῖται καὶ ἰσχυρά τις τῶν ἰσῶν ἐκείνων δικαίων συγκέντρωσις καὶ κυβέρνησις, ἥς ἄνευ, ταῦτα βέπουσι φύσει πρὸς τὴν διάλυσιν διὰ τῆς μὴ ἐκπληρώσεως τῶν συμπολιτευτικών αὐτῶν καθηκόντων. Ἄν ἡ συγκέντρωσις ἐκείνη ἐξοκείλῃ ρέχρι τῆς δεσποτικῆς κυριαρχίας μιᾶς πόλεως, ὅπως συνέβαινεν ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Θηβῶν, τότε ἡ συμπολιτεία κινδυνεύει ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν πιεζομένων μελῶν. Ἄν ὁμως πάλιν ἡ συγκέντρωσις παντελῶς σχεδὸν λείψῃ ὅπως, κυρίως εἰπεῖν, συνέβαινεν ἐπὶ τῶν δύο προκειμένων συμπολιτειῶν, ἡ συμπολιτεία κινδυνεύει νὰ διαλυθῇ διὰ τῆς παραλυσίας τῶν μὴ ἀποχρώντως συνεχομένων μελῶν. Εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν ὑπάρχουσι παραδείγματα τῶν ὁμοσπονδιῶν αἵτινες διετηρήθησαν, εἰ καὶ μὴ ἔχουσαι ἱκανῶς ἰσχυρὸν κέντρον τῶν ἰσῶν αὐτῶν δικαίων καὶ ὑποχρεώσεων, οἷον ἡ Ἑλλοιτικὴ ὁμοσπονδία καὶ ἡ τῆς ἀρκτώας Ἀμερικῆς. Ἀλλὰ παρακτὸς ὅτι, ὅσῳ χαλαραὶ καὶ ἂν ᾖσιν αἱ ὁμοσπονδίαὶ αὗται, εἶναι πάντοτε διωργανωμένοι ἐφιγκτότερον τῆς Αἰτωλικῆς καὶ τῆς Ἀχαικῆς, οὐδὲν ἥττον δὲν διατηροῦνται εἰμὴ ἡ διότι δὲν ἔχουσιν ἰσχυροτέρους γείτονας, ὅπως ἡ Ἀμερικανικὴ, ἡ διότι οἱ ἰσχυροὶ γείτονες ἐγγυήθησαν ἐκ συμφώνου τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν, ὅπως συνέβη ὡς πρὸς τὴν Ἑλλοιτικὴν. Ἡ δὲ Αἰτωλικὴ καὶ ἡ Ἀχαικὴ συμπολιτεία δὲν ἔπαυσαν πολεμοῦμεναι ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, δὲν ἔπαυσαν πρὸς ἀλλήλας ἐρίζουσαι, ἀπῆν-τησαν καὶ ἐτέρους ἐμφυλίους ἀντιπάλους, ὥστε ἐπὶ τέλους, ἐπελθόντων τῶν Ῥωμαίων, ἀφοῦ μάλιστα ἅπαντες οἱ ἐνταῦθα ἀγωνιζόμενοι εἶχον παντελῶς ἀναλώσει τοὺς πόρους αὐτῶν, φυσικῶ τῷ λόγῳ δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὴν συμπεπυκνωμένην καὶ θαυμασίως ἐρρυθμισμένην πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς Ἰταλικῆς ἐκείνης πόλεως.

Οἱ Αἰτωλοὶ (σελ. 159 τοῦ πρώτου τόμου), διηρημένοι ὄντες εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας φυλάς, διετίλεσαν μὲν ὀνομαστοὶ ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, μετέσχον δὲ καὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν

ως τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ὑπῆρξαν βλῶς ἀφανεῖς καὶ ἀσχετοὶ πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου προκύπτουσι μὲν πάλιν εἰς μέσον, ἀλλὰ παρίστανται ὑπὸ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἱστορικοῦ ὡς οἰκοῦντες κατὰ κόμας ἀτειχίστους, ὄχι εἰς πόλεις, ὡς λαλοῦντες γλῶσσαν δυσκατάληπτον, τρώγοντες κρέας ὠμόν, καὶ ἐν γένει ὡς τραχεῖς τὰ ἥθη καὶ σχεδὸν βάρβαροι. Τοῦτο δὲ ὄχι βεβαίως διότι δὲν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ διότι, ὅπως οἱ Ἕπει- ρῶται, ὅπως οἱ Θεσσαλοὶ, ὅπως οἱ Μακεδόνες, δὲν συμπροώδευ- σαν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀληθὴ ἱστορικὴν ἀξίαν δὲν ἔλαβον οἱ Αἰτωλοὶ εἰμὴ ἑκατὸν περί- που μετὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον ἔτη, ἥτοι περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε βλέπομεν αὐτοὺς γενναίως ἀγωνιζομένους κατὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, καὶ μόνους Ἑλλήνων σώζοντας αἰετοτε τὴν ἀπὸ αὐτῆς ἀνεξαρτη- σίαν. Καὶ εἶχον μὲν ἀνέκαθεν συμπολιτείαν τινα, ἀλλὰ περὶ τὸ 280 πρὸ Χρ. ἡ συμπολιτεία αὕτη ἤρχισε κατὰ πρῶτον νὰ λαμβάνῃ κανονικώτερον τινα καὶ εὐρυθμότερον τύπον. Ἡ ὑ- περτάτη αὐτῆς ἐξουσία ἐδρευεν εἰς τὰς κοινὰς συνόδους, τῶν ὁποίων μετεἶχον ἅπαντες οἱ Αἰτωλοὶ πολῖται· αἱ δὲ κοιναὶ ἐκείναι σύνοδοι συνεκροτοῦντο κατ' ἔτος πανηγυρικῶς ἐν Θέρμαις, κατὰ μῆνα Σεπτεμβρίου, ἀπεφάσιζον περὶ πολέμου, εἰρήνης, συμμαχιῶν καὶ τῶν τοιούτων, καὶ ἐτέλουν τὰς ἀρχαιρεσίας· ἐν ἀνάγκῃ δὲ συ- νεκροτοῦντο καὶ ἀλλαχοῦ ἑκτακτοὶ κοιναὶ σύνοδοι. Πλὴν ὅμως τῆς κοινῆς συνόδου ὑπῆρχε παρ' Αἰτωλοῖς ἕτερόν τι συνέδριον, οἱ κα- λούμενοι «Ἀποκλήτοι», οἵτινες ἐξεπρωσώπου, ὡς φαίνεται, τοὺς ὑπατριδας τῆς χώρας καὶ πολλάκις δεῖπνον αὐτοὶ μᾶλλον τὰ πο- λιτικὰ πράγματα ἢ αἱ κοιναὶ σύνοδοι. Τοιαύτην δὲ εἶχον μεγάλην εἰς αὐτὰ ἐπιρροήν, ἰδίως διότι ὁ ὑπατος ἐνιαυσιαῖος ἀρχων τῆς ἐκ- τελεστικῆς ἐξουσίας, «ὁ στρατηγός», ἐκ τῶν ἀποκλήτων ἐλαμβά- νετο, ὑπ' αὐτῶν ἐξελέγετο καὶ ἀπλῶς ἐπεκυροῦτο ὑπὸ τῆς κοινῆς συνόδου. Δεύτερος ἀρχων τῆς πολιτείας, ἀμέσως μετὰ τὸν στρατη- γόν, ἦτο ὁ «ἑππαρχος», καὶ τρίτος ὁ «δημόσιος γραμματεὺς». Ἡ οὕτω πῶς εὐρύθμως κατὰ τὸ φαινόμενον διοργανωμένη αὕτη συμπολιτεία ἠυξήθη περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης πρ. Χρ. ἑκατονταε-

τηρίδος, ἐν μέρει διὰ τῆς εἰς αὐτὴν κατατάξεως ἐπὶ ἴσοις πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς πολίτας δικαίοις, χωρῶν καὶ πολιτειῶν πρότερον ἄλλο-
τρίων, ἐν μέρει διὰ συμμαχιῶν, πρὸς πολιτείας διατελούσας κατὰ
τὰ λοιπὰ αὐτοτελεῖς καὶ αὐτονόμους. Πρὸς δυσμὰς προσέλαβε τὴν
Κεφαλληνίαν, πρὸς μεσημβρίαν τὴν Ἥλιν, τὴν Μεσσηνίαν, ἀρκαδι-
κὰς τινὰς πόλεις, πρὸς ἀνατολὰς τοὺς Δοκρούς, τοὺς Φωκεῖς, τοὺς
Βοιωτοὺς, πρὸς βορρᾶν, θεσσαλικὰς τινὰς πόλεις. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦ-
τα προσθέσωμεν ὅτι αἱ Αἰτωλικαὶ φυλαὶ διέπρεπον ὁμολογουμένως
ἐπὶ ἀνδρείᾳ δοῦσαι αὐτῆς δείγματα λαμπρὰ εἰς τοὺς κατὰ Μικε-
δόνων καὶ Γαλατῶν ἀγῶνας, ἐκ πρώτης ὀψεως θέλομεν ὑποθέσει
ὅτι ἡ ὁμοσπονδία αὕτη ἦτο προσωρισμένη νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς
τὸ πολιτικὸν σῶμα τῆς ἐντεῦθα Ἑλλάδος. Αὐστυχῶς οἱ Αἰτωλοὶ
οὔτε περὶ τὸν κατ' ἰδίαν βίον, οὔτε περὶ τὸ πολίτευμα εἶχον τὰ
ἡθικὰ ἐκεῖνα προτερήματα ὧν ἄνευ οὐδὲν μέγα τὰ ἔθνη διαπράτ-
τουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, κυρίως δὲ ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑπαγά-
γῃσιν ὑπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν τὸ μᾶλλον πεπολιτισμένον τῶν χρό-
νων ἐκείνων ἔθνος. Ὁ Πολύβιος ὁμιλεῖ πολλάκις περὶ τῆς ἀδικίας
αὐτῶν καὶ πλεονεξίας· βεβαίῳ ὅτι αἰείποτε εὐδυσχερῶς ἔφερον τὴν
εἰρήνην, καὶ τὰς ἀπὸ τῶν ἰδίων ὑπαρχόντων δαπάνας, ὡς ἂν εἰθι-
σμένοι μὲν ζῆν ἀπὸ τῶν πέλας, δεόμενοι δὲ πολλῆς χρηργίας διὰ
τὴν ἐμφυτον ἀλαζονείαν, ἢ δουλεύοντες αἰεὶ πλεονεκτικὸν καὶ θη-
ριώδη ζῶσι βίον, οὐδὲν οἰκεῖον, πάντα δ' ἡγούμενοι πολέμια,^α
καὶ ἐπιφέρει ὅτι μήτε εἰρήνης, μήτε πολέμου ὅρον γνωρίζουσιν, ἀλ-
λ' εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις παρὰ τὰ κοινὰ τῶν ἀνθρώπων
ἔθνη καὶ ἔθνημα πολιτεύονται. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ μέγας ἐκεῖνος ἱστο-
ρικὸς, υἱὸς ὧν τοῦ Μεγαλοπολίτου Λυκόρτα, στρατηγοῦ διατε-
λέσαντος τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, καὶ αὐτὸς ὡς ἱππαρχος αὐτὴν
ὑπηρετήσας, καὶ ἀγαπήσας αὐτὴν καὶ θαυμάσας, θεωρεῖται ὡς
ἐξ ὑπερβολῆς πάθους κατὰ τῶν Αἰτωλῶν κακολογήσας αὐτούς.
Ἄλλ' ἐνταῦθα μάλιστα ἐφαρμόζεται τὸ κοινῶς λεγόμενον, ὅτι ἡ
κακολογία, καὶ ἂν ὑποτεθῇ εἰς ὑπερβολὰς τινὰς ἐκτρεπομένη, ἔχει
ὡς ἐπιτοπλεῖστον ὑπόστασίν τινα καὶ ἀφορμὴν, διότι οὐδεὶς ποτε
ἐχέφρων ἄνθρωπος ἐπεχείρησε νὰ γελοιογραφῇ ὡς σφόδρα πολύ-
σαρκον τὸν σφόδρα ἰσχνόν, οὐδ' ὡς πυγμαῖον τὸν πελώριον· ὥστε
καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Πολύβιος δι' ἐντονωτέρας τινὲς χροιάς

ἔχρωμάτισε τὰ τῶν Αἰτωλῶν ιδιώματα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἱστορικὸς σεβόμενος ἑαυτὸν καὶ μέγα κτησάμενος ὄνομα παρά τε τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις, ἐντελῶς ἐπενόησε τὰ ιδιώματα ἐκεῖνα. Καὶ ἔπειτα τα πρᾶγματα ἐπιμαρτυροῦσι τοὺς λόγους αὐτοῦ, διότι πολλάκις καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ, καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ οἱ Αἰτωλοὶ διέπραξαν τὰς δεινοτέρας λεηλασίας, εἰς πόλεις καὶ χώρας συνδεομένας μετ' αὐτῶν διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς συμπολιτείας ἢ τῆς συμμαχίας, ἰδίως δὲ τοὺς κατ' ἀρχὰς συμπολιτευσαμένους μετ' αὐτῶν Μεσσηνίους εἰς τοσαύτην διὰ τῶν βιαιοπραγιῶν αὐτῶν ἔφερον ἀπελπισίαν, ὥστε ἠνάγκασαν αὐτοὺς ν' ἀποστατήσωσιν. Οὐδεμία εἰρήνην, οὐδεμία συνθήκη πρὸς τὴν συμπολιτείαν ἐκείνην ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλῆς, καὶ πολλὰ τῆς ἱστορίας αὐτῶν παραδείγματα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὄχι μόνον ἔθος παρ' αὐτοῖς ὑπῆρχε τὴν τῶν πολεμίων χώραν νὰ ἄγωσι καὶ νὰ φέρωσιν, ἀλλὰ καὶ ἂν ἕτεροὶ τινες ἐπολέμουν πρὸς ἀλλήλους, ὄντες Αἰτωλῶν φίλοι καὶ σύμμαχοι, οἱ Αἰτωλοὶ ἐθεώρουν συγκεχωρημένον αὐτοῖς ἄνευ κοινοῦ δόγματος καὶ νὰ ἐρχωνται εἰς ἐπικουρίαν ἀμφοτέρων τῶν πολεμούντων καὶ τὴν χώραν νὰ λεηλατῶσι τὴν ἀμφοτέρων. Πλὴν τούτων οἱ Αἰτωλοὶ ἦσαν μὲν Ἕλληνες βεβαίως, ἀλλὰ Ἕλληνες ὄχι μόνον κατώτεροι ὄλων τῶν λοιπῶν ὥς πρὸς τὸν πολιτισμὸν, ἀλλὰ καὶ μηδεμίαν διάνθειν ἔχοντες νὰ προσοικειωθῶσι τελευταίον, ὅπως οἱ Μακεδόνες, ὅπως οἱ Ἡπειρώται, ὅπως οἱ Θεσσαλοὶ, τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἤδη, ἐνῶ ἔχουν εἶναι ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος, ἐξηκολούθησαν ζῶντες κωμηδόν· αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα πόλις αὐτῶν, τὰ Θέρμα, παρέμεινε ἀείποτε ἀτέλῃς ἐπὶ πᾶσιν, ἐνῶ ἀδιακόπως πολεμοῦντες ἀφ' ἑνὸς πρὸς τοὺς Μακεδόνας, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς, εἶχον χρεῖαν ἀπάσης αὐτῶν τῆς δυνάμεως, ἵνα ἀνθέξωσιν εἰς τοσοῦτους καὶ τοιοῦτους ἀντιπάλους, οὐδὲν ἥττον ἀπύρουντο σωρηδὸν ἵνα μισθοφορήσωσιν, ἐπὶ ἀδραῖς πληρωμαῖς, παρὰ τοῖς Σελευκίδαϊς καὶ τοῖς Πτολεμαίοις. Ὅθεν καὶ ὅλας αὐτῆς τὰς περιστάσεις ἡ συμπολιτεία ἐκείνη ἀνεξετάζομένη δὲν ἤτο ἐπιτηδεῖα νὰ προστατήσῃ τῆς Ἑλλάδος ἢ καὶ ἀπλῶς ἐπὶ μακρὸν ὅπωςοῦν χρόνον νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὴν μέρος τῆς Ἑλλάδος ἀξιόλογον.

Οἱ δ' Ἀχαιοὶ (σελ. 218 καὶ ἐπ. τοῦ πρώτου τόμου), μετὰ τὴν

κατέλυσιν τῆς ἡρωϊκῆς αὐτῶν βασιλείας, ἀπετέλεσαν χαλαράν τινα συμπολιτείαν, συγκαμμένην ἐκ δώδεκα πόλεων αὐτονομίων, εἰ-
τινες ὁμῶς ἐτέλουν περιοδικὰς πανηγύρεις καὶ θυσίας εἰς τὸ παρὰ
τὸ Αἴγιον ἱερὸν τοῦ Διὸς Ὀμαρίου, ὅπου διέλυον τὰς ἀμοιβαίας ἑ-
ριδας καὶ ἐρρύθμιζον τὰ κοινὰ συμφέροντα. Ἄλλ' ἡ ὁμοσπονδία
αὕτη, εἰ καὶ εὐδοχιμεῦσα ἐπὶ συνέσει καὶ χρηστότητι, ὑπῆρξε μέ-
χρι τῶν ἀρχῶν τῆς 3^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀσθενεστάτη· μέ-
χρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μάλιστα διετέλεσεν ὅλως ἀμέ-
τοχος τῶν κοινῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Ἐκτοτε ἀναφέρεται ἐκ
διαλειμμάτων, ἀλλὰ ὡς θῦμα τῆς φιλαρχίας τῶν διαφόρων τῆς
Ἑλλάδος ἡγεμόνων μᾶλλον ἢ ὡς αὐτοτελὲς τις δύναμις. Μετὰ τὴν
ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην μάλιστα ἤρχισε νὰ διαλύεται, καὶ τινες τῶν
πόλεων ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ αὐτῆς κατελήφθησαν ὑπὸ Μακεδονικῶν
φρουρῶν. Βραδύτερον δὲ, κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Λαμιακὸν πόλεμον
χρόνους, ἐντελῶς κατελύθη ἡ ἀρχαία ἐκείνη ὁμοσπονδία, προσέκυψε
δὲ αὐτ' ἐκείνης, ἀπὸ τοῦ 281 ἔτους, βαθμηδὸν ἄλλη νέα, τῆς ὁ-
ποίας τὸ πολίτευμα, ὑλιγώτερον ὢν χαλαρὸν τοῦ προτέρου, εἶχε
κατὰ τοὺς τύπους ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸ Αἰτωλικόν. Πρῶται
συνῆλθον ἐπὶ τούτῳ, τῷ 281, ἡ Δύμη καὶ αἱ Πάτραι, διὰ συν-
δρομῆς τῶν Αἰτωλῶν πιθανῶς ἀνακτήσασαι τὴν ἐλευθερίαν·
μετ' ὀλίγον καὶ ἡ Τριταία καὶ αἱ Φαραί, ἐκβαλοῦσαι τὰς φρουράς
μετέλαβον τῆς νέας ὁμοσπονδίας, εἰς τὴν προσῆλθον ἀλληλοδιαδό-
χως τὸ Αἴγιον, ἡ Βούρα, ἡ Κερύνεια, ἡ Πελλήνη, ἡ Δίγειρα καὶ
τὸ Λεόντιον· ὥστε ἀντὶ τῶν δώδεκα ἀρχαίων πόλεων συνεκροτήθη
ἤδη ἐκ δέκα. Ἡ κοινὴ τῆς ὁμοσπονδίας ταύτης σύνοδος συνεκρο-
τεῖτο δις τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς Αἴγιον, ἀποφασίζουσα τὰ περὶ πολέμου
καὶ εἰρήνης, τὰ περὶ παραδοχῆς νέων πόλεων εἰς τὴν συμπολι-
τείαν, τὰ περὶ συμμαχιῶν καὶ ἐν γένει περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπο-
θέσεων καὶ προχειρίζουσα τοὺς κοινούς τῆς πολιτείας ἄρχοντας,
ἐτησίους ὄντας· εἰς ἐκτάκτους ὁμῶς περιστάσεις συνήρχετο καὶ ἅλ-
λοτε καὶ ἀλλαχοῦ ἡ σύνοδος. Ταύτης μετεῖχον, ὡς φαίνεται, οἱ
πολιταὶ ὅλοι τῶν πόλεων ὅσαι ἀπετέλουν τὴν συμπολιτείαν· ἐ-
πειδὴ δὲ, φυσικῶ τῷ λόγῳ, συνήρχοντο οὐχὶ πάντες, ἀλλὰ συνήθως
οἱ εὐπορώτεροι καὶ ἐγκρατέστεροι τῶν πολιτῶν, παρήχθη ἐκ τούτου
ἡ γνώμη ὅτι ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία, μόνη αὐτὴ ἐν τῇ ἀρχαιότητι

ἐγνώρισε καὶ ἐφήρμοσε τὸ ἀντιπροσωπικὸν σύστημα. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη φαίνεται ἀπίθανος, διότι ἀναφέρονται καὶ σύνοδοι καθ' ἃς συνέβρεον ὄχλοι πολλοὶ καὶ βάνανσοι. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἦτο κατ' ἀρχὰς ἀνατεθειμένη εἰς δύο στρατηγούς καὶ ἑνα γραμματέα, ἀλλὰ τῷ 253 οἱ Ἀχαιοὶ, ἀναγνωρίσαντες τὴν ἀνάγκην πλειοτέρας τινὸς κυβερνητικῆς συγκεντρώσεως, ὥρισαν ὅτι ἕνα θέλουσιν ἔχει τοῦ λοιποῦ στρατηγόν, τὸν δὲ ἕτερον κατέστησαν δεύτερον τῆς πολιτείας ἄρχοντα, καλέσαντες εἰπαρχόν, ὅπως καὶ οἱ Αἰτωλοὶ. Σημειωτέον ὅμως ὅτι παρὰ τῷ στρατηγῷ ὑπῆρχε συνέδριον ἀνδρῶν δέκα, καλουμένων «δημιουργῶν», οἵτινες ἐξεπρασίουσαν τὰς δέκα ὁμοσπόνδους πόλεις καὶ διενήργουν τὰ κοινὰ πράγματα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἐκείνου, παρασκευάζοντες τὰς εἰς τὴν κοινὴν σύνοδον ὑποβλητέας προτάσεις, τοιοῦτοτρόπως ὥστε αὕτη δὲν εἶχε ἢ ἀποφασίσῃ εἰμὴ διὰ τοῦ ναὶ ἢ διὰ τοῦ οὐ· τούτου δ' ἕνεκα ἡ σύνοδος δὲν διήρκει εἰμὴ τρεῖς ἡμέρας. Οἱ δημιουργοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο καὶ «συνάρχοντες», καθὼ συμπράττοντες μετὰ τοῦ στρατηγοῦ, καὶ «πρόβουλοι», καθὼ προσυζητοῦντες τὰ ὑποβλητέα εἰς τὴν σύνοδον. Ἐπειδὴ δὲ συνέπραττον μετ' αὐτῶν οὐ μόνον ὁ στρατηγός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἑπαρχος, τὸ ὅλον συνέδριον συνεκροτεῖτο ἐκ δώδεκα ἀνδρῶν· ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν προεχειρίζετο καὶ τῆς ἀρμοδιότητος αὐτοῦ, δὲν ἔχομεν ἀκριβεστερές· εἰδήσεις.

Ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία ἀνενεώθη οὕτω μετὰ τοῦ 280 καὶ 250 ἔτους, ὡρεληθεῖσα ἀπὸ τῶν περισπασμῶν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιδόσεως τῶν Αἰτωλῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐμελλε ἤδη νὰ περιορισθῇ, ὡς πάλαι ποτὲ, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἰδίας Ἀχαΐας. Ἐν ἔτει τετάρτῳ ἀφ' ἧς κατέστη ἐν αὐτῇ εἰς καὶ μόνος στρατηγός, δηλαδὴ τῷ 250, ὑπερέβαλεν ἡ ὁμοσπονδία αὕτη κατὰ πρῶτον τὰ ἀρχαῖα ὅρια, συμπαλαβοῦσα εἰς τὸ πολιτικῶν αὐτῆς σύστημα τὴν Σικυῶνα. Ἡ Σικυὼν διετέλει ὑπὸ τυράννων, ἄρχοντας διὰ τῆς προστασίας τῶν Μακεδόνων. Κατὰ δὲ τὸ εἰρημένον ἔτος, ὁ Σικυῶνις Ἄρατος, ἐκβαλὼν τὸν τότε αὐτῆς τυράννον Νικοκλέα, κατέταξεν αὐτὴν εἰς τὴν τῶν Ἀχαιῶν συμπολιτείαν, ἵνα ἐσφαλισθῇ οὕτω ἡ ἀνεκτεθεισὰ ἐλευθερία ἔχουσα προστασίας τοῖς Ἀχαιαῖς. Οὐδὲ εἰς τοῦτο μόνον περιορίσθη ὁ Ἄρατος,

ἀλλ' αἰσθηθεὶς στρατηγὸς κατὰ πρῶτον μὲν τῷ 24B, ἔπειτα δὲ πάλιν τῷ 24B, ἐπέτυχε κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔτος ν' ἀραιρῶσιν ἀπὸ τῆς Μακεδονικῆς κυριαρχίας τὸν ἰσχυρὸν Ἀκροκόρινθον καὶ νὰ συγκαταλέξῃ αὐτὸν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς. Μικρὸν δὲ πρὶν ἀποθάνῃ ὁ Ἀντίγονος, ἀπέστησαν ἀπὸ αὐτοῦ καὶ τὰ Μέγαρα, προστεθέντα εἰς τὴν Ἀχαικὴν ὁμοσπονδίαν, τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν ἡ Τροιζὴν, ἡ Επιδάυρος καὶ αἱ Κλεωναί, ὥστε, καθὼς ἤρξανεν ἐν τῇ στερεᾷ Ἑλλάδι ἡ τῶν Αἰτωλῶν ὁμοσπονδία, οὕτως ἤρξανεν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ τῶν Ἀχαιῶν. Ἡ εἰκὼν, ἣν δίδει ἡμῖν τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας ὁ Πολύβιος, εἶναι παντάπασιν διάφορος τῆς ὑπ' αὐτοῦ διαγραφείσης εἰκόνης τῶν Αἰτωλῶν. «Τῆς ἰσχυροῦς καὶ παρρησίας καὶ καθόλου δημοκρατίας ἀληθινῆς· οὐστῆμα καὶ προαίρεσιν εἰλικρινεστέραν οὐκ ἂν εὔροι τις, τῆς παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς ὑπαρχούσης, λέγει ὁ ἱστορικός. Αὕτη τινας μὲν ἐθελοντὶ αἰρετιστάς· εὔρε Πελοποννησίων, πολλοὺς δὲ πειθοὶ καὶ λόγῳ προσεγάγετο· τινας δὲ βίαια ἐκασμένη σὺν καιρῷ, παραχρῆμα πάλιν εἰδοκαῖν ἐπόησεν αὐτῇ τοὺς ἀναγκασθέντας. Οὐδενὶ γὰρ οὐδὲν ὑπολειπομένη πλεονέκτημα τῶν ἐξ ἀρχῆς, ἵνα δὲ πάντα ποιοῦσα τοῖς ἅξι προσλαμβανόμενοις, ταχέως καθικνεῖτο τῆς προκειμένης ἐπιβολῆς. δύο συνεργοὶς χρωμένη τοῖς ἰσχυροτάτοις, ἰσότητι καὶ φιλανθρωπίᾳ. Διὸ ταύτην ἀρχηγὸν καὶ αἴτιον ἡγήτησαν τοῦ συμφρονήσαντας Πελοποννησίου, τὴν ὑπάρχουσαν αὐτοῖς εὐδαιμονίαν καταστήσασθαι. » Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἂν ὁ ἱστορικός ἀφειδέστερον ὁπωσοῦν ἐπετῶρευσεν τὰ σκοτεινὰ αὐτοῦ χρώματα περὶ Αἰτωλῶν πραγματευόμενος, θαψιλέστερον ἤδη μετεχειρίσθη τὰ φωτεινότερα τῶν χρωμάτων ἐν ταύτῃ τῶν Ἀχαιῶν τῇ ζωγραφίᾳ. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ Ἀχαικὴ συμπολιτεία εἶχε βαθεῖαν τὴν συνείδησιν τῆς ἐννόμου τάξεως· εἶναι βέβαιον ὅτι κατῴρθωσεν νὰ περιλάβῃ, ἐπὶ τινα χρόνον, ἅπασαν σχεδὸν τὴν Πελοπόννησον· εἶναι βέβαιον ὅτι ἀνεδειξεν ἄνδρας οἵτινες ἐνθυμίζουσι μέχρι τινὸς τοὺς ἀρίστους τῆς πρώτης περιόδου τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Ἀλλ' εἶναι ὡκύτως βέβαιον ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ δὲν κατῴρθωσαν νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰμὴ ἐπὶ μικρὸν· καὶ δὲν κατῴρθωσαν τοῦτο οὐχὶ μόνον ἕνεκα πολλῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, τῶν ὁποίων δὲν δύνανται νὰ φέρωσι τὴν εὐθύνην, ἀλλὰ καὶ

ἑνέα· ἰδίῳ τινῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν πλημμελημάτων. Περὶ τὴν ρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, ἐνίοτε μὲν ἐλησμόνησαν τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσχυροῦς, ἐνίοτε δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέτεινον αὐτὴν ὥστε ἔπαυε τοῦ νὰ ᾖναι ἰσχυροῦς ἀληθῆς. Εἰδομεν ὅτι τὸ ἀνώτατον τῆς συμπολιτείας συνέδριον συνέκειτο ἐκ δέκα δημιουργῶν ἢ συναρχόντων ἢ προθεύων· κατ' ἀρχὰς τίποτε τοῦτου δικαιοτέρον, διότι καὶ ἡ συμπολιτεία συνέκειτο τότε ἐκ δέκα μόνον πόλεων. Μετ' ὀλίγον ὁμως προσέλαβε καὶ ἄλλας εἰκοσιν ἢ καὶ τριάκοντα ἢ καὶ πλείονας ἑπὶ πόλεις· οὐδὲν ἦττον τὸ συνέδριον τῶν δημιουργῶν παρέμεινε ἀείποτε συγκεκροτημένον ἐκ δέκα μόνον ἀνδρῶν· ὥστε αἱ πλείότεραι τῶν πόλεων δὲν ἐξεπροσωποῦντο εἰς αὐτό. Ὅταν δὲ ἀναλογισθῶμεν ὅποσον ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν εἶχε τὸ συνέδριον ἐκεῖνο, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αὕτη ἡ ἀξίωσις τῶν δέκα ἀρχαιοτέρων πόλεων, τοῦ νὰ παρέχουσιν αὐταὶ καὶ μόναι τοὺς δημιουργοὺς, ἦτο ἀδικος καὶ ὅτι προεκάλει εὐλόγως τὴν δυσχερέστεραν τῶν ἄλλων. Ἀφ' ἐτέρου εἰδομεν ὅτι τῆς κοινῆς συνόδου μετεῖχον οἱ πολῖται ὅλων τῶν πόλεων· ἐπειδὴ ὁμως δὲν ἐψήφισον κατὰ κεφαλὴν, ἀλλὰ κατὰ πόλεις, αἱ ἐλάχισται τῶν πόλεων εἶχον τὴν αὐτὴν ψῆφον ἣν καὶ αἱ μέγισται. Τοῦτο ἦτο ὡς αὐτῶς ἀδικον, διότι ἀδικον ἦτο τῶνόντι νὰ βαρύνῃ εἰς τὴν πλάστιγγα τῆς κοινῆς συνόδου ἡ πόλις ἡ παρέχουσα εἰς τὸν ἐθνικὸν στρατὸν 50 μόνον ἀνδρας· ἐξίσου μὲ τὴν πόλιν τὴν παρέχουσαν 4000. Τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ἰσχυροῦς· ἐγένετο δὲ προδήλως ἵνα περιποιήσῃ ἐξαιρητικὸν πλεονέκτημα εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας ἀρχαῖκας πόλεις, αἵτινες ἦσαν ὅλαι μικραὶ παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς μετέπειτα προσελθούσας, τὴν Σικυῶνα, τὴν Κόρινθον, τὰ Μέγαρα, τὸ Ἄργος, τὴν Μεγάλην πόλιν, τὴν Σπάρτην καὶ ἄλλας πολλὰς· ἀλλὰ συγχρόνως δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν φυσικὴν τῶν πραγμάτων ἰσορροπίαν, διότι ἡ διάταξις αὕτη, συνδυαζομένη μὲ τὴν περὶ τῶν δέκα δημιουργῶν, εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ καταστήσῃ κέντρον βαρύτητος τὸ ἀσθενέστερον τῆς συμπολιτείας μέρος. Ἐν γένει δὲ ὅταν παραβάσωμεν τὴν συμπολιτείαν ταύτην ἥτις ἤξιον ὅτι ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐντελοῦς τῶν πόλεων ἰσότητος, πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας ἡγεμονίας, αἵτινες ὑπῆρχον διὰ τῆς κυριαρχικῆς ἐπιρροῆς μιᾶς μόνης πόλεως, εἰς ἡμᾶς ἐκδομένην ὅτι

αἰσθάνονται μὲν εἶχον τὰ ἐλαττώματα τῆς ἰσχύος, ἡ δὲ προκειμένη τῇ πλεονακτιήματι τῆς ἀδυναμίας· ἀλλὰ τὰ ἔθνη σπανίως διὰ τῆς αἰσθητικῆς σώζονται καὶ μεγαλοουροῦν, ὅσω καὶ ἂν ᾖται ἔννομος καὶ δικαία ἡ ἀδυναμία ἐκείνη. Ἐάν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι, κατ' ἀντίθετον πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς λόγον, ἡ Ἀχαιὴ συμπολιτεία οὐδέποτε ἐπὶ τοῖς πολέμοις κατορθώμασι διέπρεψε καὶ ὅτι περῆλθεν εἰς ποικίλας ἐμφυλίας καὶ ἐξωτερικὰς διενέξεις πρὸς δυνάμεις κατὰ διαφόρους λόγους κρείττονας αὐτῆς, θέλωμεν εὐχερῶς κατανοῆσαι πῶς αὐτὸ αὐτὰ ἡδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν τὴν ὁποίαν ἐφαίνετο ἔχουσα, τῆς πολιτικῆς τοῦ ἐνταῦθα ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀναβιώσεως.

Ἡστὴ εἰκὼν τῆς Ἀχαιῆς ταύτης συμπολιτείας, μάλιστα κατὰ τὴν πρώτην τῆς ἀνακτιύσεως αὐτῆς περίοδον, ὑπῆρξεν ὁ προμνημονευθεὶς στρατηγὸς αὐτῆς Ἄρατος, ὁ Σικυώνιος. Ὁ Πολύβιος, ὅστις ἐχαρακτήρισεν αὐτὸν λαμπρῶς, λέγει, ὅτι κατὰ μὲν τὰ ἄλλα ὁ Ἄρατος ἦτον ἀνὴρ τέλειος πρὸς διαξαγωγὴν πραγμάτων· δυνατὸς ὢν εἰς τὸ εἰπεῖν, καὶ διανοηθῆναι, καὶ ἀποκρῦψαι τὸ κριθεῖν. Καὶ πλὴν τούτου, σπῆτος μὲν περὶ τὰς πολιτικὰς διαφορὰς, ἐπιτήδειος δὲ εἰς τὸ κατασκευάζειν φίλους καὶ συμμάχους· ἔπα δὲ δεινότητος εἰς τὸ ἐπινοῆσαι πράξεις, ἀπάτας, ἐπιβουλάς κατὰ τῶν πολεμίων καὶ εἰς τὸ ἐκτελέσαι ταῦτα ἅπαντα διὰ τῆς κακοπαθείας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀλμης. Ἐναργῆ τῶν τοιούτων μαρτύρια ὑπάρχουσι πολλὰ, ἐκφανέστατα δὲ ὅσα ἔπραξε περὶ τὴν κατάληψιν τῆς Σικυῶνος καὶ Μαντινείας, περὶ τὴν ἐξέωσιν τῶν Αἰτωλῶν ἐκ τῆς Πελληνέως πόλεως, καὶ περὶ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ Ἀκροκορίνθου ἀπὸ τῶν Μακεδόνων. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς οὗτος ἄνθρωπος, ὁσάκις ἠθέλησε νὰ κατέλθῃ εἰς ἀγῶνας ἐκ παρατάξεως, ἀνεδείχθη κωφὸς μὲν περὶ τὰς ἐπινοίας, ἀτολμος δὲ περὶ τὰς ἐπιχειρήσεις, καὶ, τὸ παραδοξότερον, ἀνέκωνος νὰ ἔδῃ κατὰ μέτωπον τὸν κίνδυνον. Διὸ καὶ τροπαίῳ κατ' αὐτοῦ στηθέντων ἐπλήρωσε τὴν Πελοπόννησον, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπῆρξεν αἰετοτε εὐχερίωτος ὑπὸ τῶν πολεμίων. Οὕτως, ἐξακολουθεῖ ὁ Πολύβιος, αἱ τῶν ἀνθρώπων φύσεις οὐ μόνον κατὰ τὰ σώματα εἶναι ποικίλαι, ἀλλὰ ἔτι μᾶλλον κατὰ τὰς ψυχὰς, ὥστε ὁ αὐτὸς ἀνὴρ ἄχι μόνον περὶ τὰς ἐνεργείας αἵτινες ἀπαιτοῦσι διὰ

φορον ἐπιτηδεύοντα, πρὸς τινὰς μὲν ἔχει εὐφυΐαν, πρὸς τινὰς δὲ τούναντιον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὁμοιοῦσιν τινα πολλάκις ὁ αὐτὸς συμβαίνει νὰ ᾖ καὶ συνεισώτατος καὶ βραδύτατος, ὁμοίως δὲ καὶ τολμηρότατος καὶ δειλότατος. Οὐδ' εἶναι ταῦτα παράδοξα, ἀλλὰ συνήθη καὶ γνώριμα εἰς τοὺς μελετῶντας τὰ κατὰ τοὺς ἀνθρωπίνους χαρακτῆρας. Διότι τινὲς μὲν εἰσι τολμηροὶ περὶ τὸ κινήτον τῶν θηρίων, αἱ δ' αὐτοὶ πρὸς πολεμίους ἀνάνδροι· καὶ πάλιν περὶ τὴν τοῦ πολέμου ἐνάσθησιν, οἱ μὲν κατ' ἀνδρα καὶ κατ' ἰδίαν ἐπιτηδεύοντα μάχονται, εἰς δὲ τὰς ἐκ παρατάξεως μάχας καὶ τὴν κατὰ πρόσωπον φάλαγγιν ἐφοδόν, παντάπασιν εἰσὶν ἀπρακτοί.

Ταύτην τὴν περὶ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς πράξεις ἀντίθεσιν καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀντίφασιν τοῦ Ἀράτου, θυμιαστίως καὶ ἀκρεβῶς κατέδειξεν ὁ πρακτικώτατος μεγαλοκόλιτης ἱστοριογράφος. Ἀλλὰ παρατηροῦνται περὶ τὸ καλίτευμα τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀχαιῶν καὶ ἄλλα τινὰ ἐπὶ δυσκολώτερον πρὸς ἄλλα ἐκ πρώτης ὀφείας συμβιβάζόμενα. Ὁ Ἀρατος ἦτο ὁμολογουμένως ἀνὴρ χρημάτων κρείστων ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε πολλάκις δὲν ἐδίστασε τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ἐλόκληρον νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Καὶ ὅμως ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἐλάμβανε παρὰ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου χρήματα, καὶ ἰδίως τακτικὴν ἐκπαιδὴν σύνταξιν ἐξ ταλάντων, Ὁ Ἀρατος κύριον σκοπὸν τοῦ ὅλου βίου προέθετο τὴν ἀπὸ τῆς Μακεδονικῆς κυριαρχίας ἀπαλλαγὴν τῆς Πελοποννήσου, πρῆξας ἐπὶ τούτοις ἔργα γενναῖα, μάλιστα τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀκροκορίνθου ἐξώσιν τῶν Μακεδόνων. Καὶ ὅμως ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἀπέδωκε βραδύτερον αὐτῇ εἰς τοὺς Μακεδόνας τὴν κυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἰδίως ἀπέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὸ φρούριον, τὸ ὅποιον τότε ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ κλεῖς τῆς χερσονήσου, τὸν Ἀκροκορίνθον, Ὁ Ἀρατος ἐκαυχᾶτο ἐπὶ τῇ ἰσηγορίᾳ καὶ ἰσοπολιτείᾳ τοῦ τῶν Ἀχαιῶν συστήματος καὶ ὅμως αὐτὸς εἶναι πιθανώτατα ὁ ὑπαγορευσας εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς τὰς δύο ἐκείνας τοῦ πολιτεύματος διατάξεις δι' ὧν ἀνστρέφετο ἡ τῆς ἰσηγορίας καὶ ἰσοπολιτείας ἀρχή, ἥτοι τὴν διαρκῆ διατήρησιν τῶν δέκα ὀγμιουργῶν καὶ τὴν κατὰ πόλεις ψηφοφορίαν ἐν ταῖς κοιναῖς συνόδοις. Ὅθεν οὐ μόνον περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπαντα σχεδὸν τὸν βίον διετέλεσε πρὸς ἐκὺτόν οὕτως εἰπεῖν ἀντιπολιτευόμενος. Πῶς τοῦτο; μήπως ἐκ παραλόγου πινὸς τοῦ χα-

πρακτῆρος ἀνακολουθίας ; Ὅχι, τῇ ἀληθείᾳ. Χρήματα ἐλάμβανεν παρὰ Πτολεμαίου ὄχι δι' ἐκυτὸν, ἀλλ' ἵνα θεραπεύσῃ τὰς πολυειδεῖς καὶ ἀκαταμαχίτους χρεῖας ὅσας παρῆγαγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Πελοποννήσου αἱ προηγούμεναι αὐτῇ; ἀνωμαλῖαι καὶ συμφοραί. Ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Μακεδόνας τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος, διότι δὲν εἰμπόρεσε μὲν ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν μεγαλοφυῆ τῆς Σπάρτης βασιλέα Κλεομένην, μὴ δυναμένης δ' ἅπαξ τῆς ἀχαικῆς συμπολιτείας νὰ συντηρηθῇ οἰκοθεν, ἐθεώρησε τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν λυσιτελεστέραν τῆς σπαρτιατικῆς. Ὑπηγόρευσε, ὡς εἰκάζεται, τὴν διατήρησιν τοῦ προνομίου τῶν πρώτων δέκα ἀχαικῶν πόλεων, διότι ἤλπισεν οὕτω νὰ δώσῃ πλείονά τινα βραχύτητα εἰς τὸ ἀρχαῖον τῆς συμπολιτείας κέντρον καὶ ἴσως, διότι ἐβλεπεν ὅτι ἡ ἐντελής ἰσοψηφία θέλει ἐπιφέρει ἀναγκαίως τὴν ἐπικράτυσιν τῶν ἄλλων μεγάλων τῆς χερσονήσου πόλεων, ἐξ ἀντιζήλιας δὲ ἐφοβέιτο τὴν ἐπικράτυσιν ταύτην. Ἐκὶ πᾶσι δὲ, αὐτῇ ἡ περὶ τοὺς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας πολυθρύλητος νωθρότης καὶ ἀτολμία ἀνδρὸς δόντος πλείστα καὶ λαμπρὰ προσωπικῆς τόλμης καὶ δραστηριότητος δείγματα, ἵνα μὴ τυχὸν προήρχετο ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἦσαν ἐκ τοῦ συστάδην ἐνάμιλλοι πρὸς τοὺς ποικίλους αὐτῶν ἀντιπάλους ; Ὅπωςδὴποτε ὅλαι ἐκεῖναι αἱ παρατηρούμεναι ἐν τῷ πολιτεύματι τοῦ ἀνδρὸς ἀντιφάσεις δὲν ἦσαν πάντοτε ἴδιαι αὐτοῦ ἀντιφάσεις, ἀλλὰ πολλάκις οἰκονομία τῶν περὶ αὐτὸν περιστάσεων καὶ ὑποχωρήσεις εἰς τὴν πολυειδῆ ἀσθένειαν τῆς συμπολιτείας ἣν ὑπηρετεῖ καὶ ἥτις, ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, τῆς ἀδυναμίας μᾶλλον ἢ τῆς δυνάμειος εἶχε τὰ πλεονεκτήματα. Ἀνὴρ μεγαλοφυῆς, Θεμιστοκλῆς ἢ Ἐπαμεινώνδας, ἤθελε μᾶλλον καθυπαγάγει τὰς περιστάσεις ὑφ' ἐκυτὸν ἢ υποκύψει αὐτὸς εἰς τὰς περιστάσεις. Ἀλλ' ὁ Ἄρατος δὲν ἦτο ἐξοχος εἰμὴ πρὸς τὸ ἀνάστημα τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας ἀναμετρούμενος. Ἡ δὲ συμπολιτεία πάλιν αὕτη ἔχει μὲν τωρόντι ἰδιάζουσάν τινα ἑλληνικὴν χάριν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀλλοιωσεως ἣν εἶδομεν ὅτι ἐπαίεν ὁ ἑλληνικὸς βίος ἀναμιχθεὶς πρὸς τὸν Ἀσιακὸν, ἀλλὰ κινεῖ τὴν συμπάθειαν ἡμῶν μᾶλλον καθὼ ἀναμνηστικεῖσα τὸν ἀρχαῖον εὐεύθερον καὶ αὐτόνομον βίον ἢ διότι πρᾶξιθῆκε νέας τινὰς λαμπράς σελίδας εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ βίου

ἐκείνου· φωτίζεται διὰ τῶν ἀκτίνων τοῦ παρελθόντος μάλλον ἢ εἶναι ἐστία ἰδίου πυρός· παρίσταται ἡμῖν ὡς πλανήτης ἐτερόφωτος μάλλον ἢ ὡς ἰδιόφωτος ἥλιος ἐν τῷ στερεώματι τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ὅθεν καὶ οἱ διακεκριμένοι ἄνδρες οὓς ἀνέδειξεν, Ἄρατος, Φιλοπόμην, Λυκόρτας εἶναι ὠχρὰ τῶν ἀρχαίων μεγάλων ἀνδρῶν ἀπαυγάσματα, καὶ ὅλως ἀνάλογοι πρὸς τὴν μετριότητα τῶν περιστάσεων καὶ τῶν πραγμάτων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκλήθησαν νὰ πράξωσιν. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ὁ πρῶτος αὐτῶν, ὁ Ἄρατος, καὶ παρὰ τὴν ἰδίαν ἰσως φύσιν τοσοῦτον πιστῶς ἐθεράπευσε τὰ συμφέροντα τῶν Ἀχαιῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο τοσοῦτον παρ' αὐτοῖς κηδομένησιν ὥστε, κατὰ τὸν Πλούταρχον τὸν γράψαντα τὸν βίον αὐτοῦ, «ἐπεὶ μὴ κατ' ἐνιαυτὸν ἐξῆν (ἀπαγορευομένης ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀλλεπαλλήλου ἐκλογῆς) παρ' ἐνιαυτὸν αἰρεῖσθαι στρατηγὸν αὐτόν, ἔργῳ δὲ καὶ γνώμῃ διὰ παντός ἄρχειν.» Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τῶν πραγμάτων τὴν ἐκθεσιν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ ἐξορίσθησαν ἐπὶ δεκαετίαν τῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τοῦ 240 μέχρι τοῦ 230, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Δημήτριος, ὁ ὀλιγώτερον ἄξιός τῶν Ἀντιγονιδῶν, ὅστις τοὺς μὲν Ἀχαιοὺς μικρὸν ἠνώχλησε, διατελέσας δὲ ἀδιαιδέως μαχόμενος κατὰ τῶν Αἰτωλῶν οὐδὲ πρὸς τοὺτους ὑπῆρξεν εὐτυχίας. Οἱ Αἰτωλοὶ τότε ἀπέβαλον μὲν τὴν Βοιωτίαν ἀναγκάσαντες διὰ τῶν βαιοπραγιῶν αὐτῶν τοὺς Βοιωτοὺς νὰ συμμαγήσωσι μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἐξέτειναν κατ' ὀλίγον τὸ κράτος αὐτῶν εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν μεσημβρινὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἰπᾶτιν, τὴν Λαμίαν, τὴν Φάρσαλον, τὴν κρεμαστὴν Λάρισσαν καὶ ἐν ταύτῃ προεκτέθησαν τὰς πρότερον ὑπὸ τῶν Μακεδόνων κατεχόμενας Ἀρκαδικὰς πόλεις τοῦ Ὀρχομενοῦ, τῆς Μεντινείας τῆς Τεγέας· ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Μεγάλη πάλιν εἰσῆλθεν εἰς τὸ τῶν Ἀχαιῶν σύστημα συναίνεσαντος εἰς τοῦτο, διὰ προτροπῆς τοῦ Ἀράτου, τοῦ τυράννου αὐτῆς Λυδικίδου ἢ Λυσιμάχου.

Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Δημητρίου τῷ 230 διεδέξατο τὴν ἐν Μακεδονίᾳ ἀρχὴν ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου αὐτοῦ υἱοῦ Φιλίππου ὁ τοῦ Δημητρίου ἐξάδελφος Ἀντίγονος Δῶρων, ὅστις ἦτο ἀνὴρ διακεκριμένος ἐπὶ τῇ πολιτικῇ καὶ πολεμικῇ δεξιότητι, ἀλλὰ πολέμων μετὰ

τῶν βαρδανίων μὲν πρὸς ἄρκτον, μετὰ τῶν Αἰτωλῶν δὲ καὶ τῶν μεσσηριανῶν Θεσσαλῶν πρὸς νότον, καὶ ἔχων πρὸς τούτους νὰ καταβάλῃ στάσιν τινὰ ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ, παντάπασι σχεδὸν κατ' ἀρχὰς ἐγκατέλιπε τὴν Πελοπόννησον. Τότε λοιπὸν οἱ ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ τύραννοι ἠναγλάσθησαν ἅπαντες ν' ἀποδώσωσι τὴν ἀρχήν, οἷον Ξένων ὁ τῶν Ἐμφιονέων, Κλεώνυμος ὁ τῶν Φλιασίων, Ἀριστόμαχος ὁ τῶν Ἀργείων, αἱ δὲ πόλεις αὗται κατατέχθησαν εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν εἰς ἣν προεχώρησαν καὶ οἱ Αἰγινηταὶ καὶ τῆς Ἀρκαδίας τὸ πλείστον. Τότε ὁ Ἄρατος κατέπεισε καὶ τὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ Μακεδόνα φρούραρχον Διογένη ἐπὶ χρέμασι ν' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰ παρ' αὐτοῦ κατεχόμενα ἐχυρά· ὥστε καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπελλάγησαν ἤδη τῇ μακεδονικῇ κυριαρχίᾳ, μὴ καταταχθέντες μὲν εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν, φιλικῶς ὅμως πρὸς αὐτὴν διακειμένοι. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπαχὺν ταύτην δεινὸς προέκυψεν ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ ἀντίπαλος τῶν Ἀχαιῶν.

Περσυνήσαμεν ἄλλοτε ἐκνευλημένους εἰς ποῖαν ἀθλίαν κατάστασιν κατήντησεν ἡ Σπάρτη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης πεντάτης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ κυριαρχία αὐτῆς εἶχε περιορισθῇ εἰς μόνην τὴν Λακωνικὴν τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος δὲν ἐσιώζοντα εἰμὶ οἱ τύποι· τὸ δὲ χεῖριστον, δὲν ὑπάρχον σχεδὸν ἀνθρώποι εἰς οὐδὲ νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ πολίτευμα τοῦτο, διότι ἐπὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ Σπάρτη περιεῖχε μόλις 1000 πολίτας, περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, εἰς ἣν εὐρισκόμεθα, ἅπαντες οἱ Σπαρτιάται δὲν ἦσαν πλείονες τῶν 700, καὶ ἐκ τούτων ἑκατὸν ἦσαν μόνον οἱ γῆν κεκτημένοι, κύριοι ὄντες ἀπάσης τῆς Λακωνικῆς ὕψι δὲν ἀνῆκεν εἰς τοὺς περιοίους. Ἐξ οὗ δὲλον ὅτι καὶ ἡ ὁμαλότης ιδίως τῶν περιουσιῶν, ἐφ' ἧς μέλιστα ἐστηρίζετο τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα καὶ ἦτις πρὸ καιροῦ εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀνατρέπεται, ἥδη παντάπασιν ἐξέλιπεν. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους παράδοξός τις ἐγένετο ἀπόπειρα ἀναβιώσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος καὶ ἀξιώματος. Ἄγις ὁ Εὐδαμίδα, Εὐρυπωντίδης τὴν οἰκίαν, δυσθυμῶν διὰ τὴν νοσερὰν ἐκείνην τῶν πραγμάτων κατὰστασιν, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ θεραπεύσῃ αὐτὴν διὰ τῆς ἀπανορθώσεως τῶν λυκουργειῶν νόμων. Εἰς τοῦτο δὲ ἐθεώρησε συνελε-

στικώτατον τὴν ῥύθμιν ἰσότητός τινος περιουσιῶν, οἷα οὐδέποτε ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ, προτείνας μὲν ἐπὶ τούτῳ τὴν ἄρεσιν ὄλων τῶν χρεῶν καὶ τὸν ἀναδασμὸν τῆς γῆς εἰς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς περιούσιους, λέγων δὲ ἑαυτὸν ἔτοιμον νὰ φέρῃ πρῶτος εἰς μέσον, πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ τούτου, τὴν μεγάλην αὐτοῦ περιουσίαν. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔτει 244. Ὁ Ἅγις ἦτο εὐκρινὴς χρηστός, γενναῖος, ἀλλ' ἄπειρος καὶ ἀνεπιτήδειος νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ τὸ ἀνατρεπτικὸν αὐτοῦ βούλευμα. Ἐννοεῖται ὅτι ὅλοι αἱ πλούσιοι ἦσαν μὲν φρίκην τὴν μελετωμένην ταύτην γύμνωσιν αὐτῶν, καὶ ἔχοντες προστάτην τὸν ἐκ τῆς ἑτέρας οἰκίας βασιλέα Λεωνίδα τὸν Κλεωνόμου, συνεργὸν δὲ κρύφιον καὶ αὐτὸν τὸν τοῦ Ἀγαθῆος θεῖου Ἀγησέλαον, ἐπέτυχον ἐπὶ τέλους νὰ ματαιώσωσι τὸ ἐπιχείρημα καὶ νὰ θανατώσωσι τὸν Ἅγιν, ἐν ἔτει 244, μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς μάμμης, αἵτινες προθυμότατα εἶχον συνδράμει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ.

Ἀποθανόντος τοῦ Ἀγιδος, ὁ Λεωνίδας συνέζευξε τὴν χήραν τοῦ τοῦ Ἀγιάταν, περιφθιμον μὲν διὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀρετὴν, ἐπικληρὸν δὲ μεγάλῃς περιουσίας, μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κλεομένου. Ὁ νέος οὗτος ἦτο ὁ λαμπρότερος βεβαίως τῶν ἀστέρων ὅσοι κατὰ δυστυχίαν διάτταντες ἐξέλαμπον ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου. Αἰετὶ μεγαλεπήβολος ὢν καὶ ἀτρόμητος, καὶ περὶ τὰ πολέμικα ἔμπειρος, καὶ περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων ἐπιτήδειος, εἶχεν ὅλα τὰ προτερήματα ὅσα ἀπητοῦντο ἵνα εὐδοκμήτῃ ἡ τοῦ Ἀγιδος προαίρεσις, ἣν μετὰ τῆς Ἀγιάτιδος συνεζεύχθη καὶ ὥς τέλος ἐχὼν ὁ Κλεομένης κοινὸν ἀντικείμενον τῶν πόθων αὐτοῦ καὶ τῆς λατρείας. Ἄν ἡ Ἑλλὰς ἦτο δυνατόν ν' ἀναστῇ, αὐτὴς ἤθελεν ἀναστῆσαι αὐτήν. Ἡ φύσις ἔδωκεν αὐτῷ ὄχι μόνον πᾶν τὸ δι' οὗ μεγαλουργεῖ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ δι' οὗ ἀγαπᾶται. Ὅπόσον κατανυκτικὴ δὲν ὑπῆρξεν ἡ σιοργὴ αὐτοῦ πρὸς τὴν μητέρα Κρατησίλειαν, μίαν τῶν μεγαλοφρονεστέρων τῆς ἀρχαῖότητος γυναικῶν! Ὅπόσον ἐρασμῆς ἡ εὐλαβία πρὸς τὴν σύζυγον Ἀγιάτιν τρυφερότης! Ὅπόσον ἀφοσίωσις δὲν ἐπέκρινεν εἰς τοὺς φίλους! Ὁ Πολύβιος, ὅστις δὲν ἠγάπησεν τὴν

Κλεομένην, καθὼ ἀντίπαλον τῶν Ἀχαιῶν, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀκαταμάχητον χάριν δι' ἧς ἐδέσμευε τὴν πρὸς αὐτὸν εὐνοίαν τῶν ἀνθρώπων. Πάλιν δὲ ἀλλαγῇ που λέγει αὐτὸν «χρηστότατον μὲν βασιλέα, εὐτραπελώτατον δὲ ἰδιώτην καὶ φιλευθροπότητον.» Ναι μὲν προστίθισιν, ὅτι ἦτο καὶ «πικρότατος τύραννος.» Ἀλλὰ τί ἐννοεῖ διὰ τούτου; Ὅτι ἠναγκάσθη διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ. Καὶ τίς ποτε μεγάλη πραγματίων μεταβολὴ ἄνευ βίας ἐγένετο; Ὁ Κλεομένης δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες, ὡς ὁ Ἄρατος, διὰ πλαγίων πολιτεύονται τρόπων καὶ οἰκονομιῶν, ἀλλ' ἐξ ἐκείνων οἵτινες ξιφῆρες βαδίζουσι τὴν εὐθείαν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Ναι μὲν, ἀφοῦ νῦδοκίμησεν ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἐπὶ τέλους ἀπέτυχεν· ἀλλ' ἀπέτυχε διότι, ἵνα πλασθῇ τι, δὲν ἀρκοῦσι χεῖρες δημιουργικαί, προσκατεῖται καὶ ἡ ἀναγκαία ὕλη, ἡ δὲ ἀναγκαία ὕλη ἐλείπεν ἢ ἢ ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος.

Ὁ Κλεομένης, βασιλεύσας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς Δεωτιδίου, δύο τιὰ ἐν τῷ ἅμα προσέθετο, τὴν ἐσωτερικὴν ἐνίσχυσιν τῆς Σπάρτης καὶ τὴν προσαγωγὴν αὐτῆς εἰς τὸ τῶν Ἀχαιῶν σύστημα, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει ἀποδοθῇ αὐτῇ ἡ ἡγεμονία τοῦ συστήματος· ἀμφότερα δύσκολα, διότι εἶδομεν ὅποιον οἰκτρὸν τέλος ἔλαβε πρὸ ὀλίγου ἡ μεταρρυθμιστικὴ ἀπόπειρα τοῦ Ἀγιδος, ὁ δὲ παντοδύναμος τῶν Ἀχαιῶν ἡγεμὼν Ἄρατος ἦτο ἀδύνατον νὰ παραχωρήσῃ εὐκύλως τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ εἰς ἀντίπαλον οἷος ἦτα ὁ Κλεομένης, εἰς ἀντίπαλον δηλαδὴ ὅστις ἤθελε παντάπασιν ἀνατρέψῃ τὴν τοῦ Ἀράτου ἐπιρροήν. Ἐπροοιμίασε δὲ ὁ Κλεομένης εἰς τὸ ἔργον ἐμβάλων εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ καταλαβὼν τὴν Μαντινείαν, τὴν Τεγέαν, τὸν Ὀρχομενόν, πόλεις ἀνηκούσας εἰς τοὺς Αἰτωλοὺς, ἀλλὰ ἀπαρσιτῆτους τῷ βασιλεῖ τῆς Σπάρτης πρὸς τὴν περαιτέρω ἐκπλήρωσιν τοῦ βουλευμάτος αὐτοῦ. Ἦτο δὲ, φαίνεται, συνεννοημένος πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς, ἴσως διότι οὗτοι δὲν ἤλπιζον οὕτως ἢ ἄλλως νὰ διατηρήσωσι τὰς πόρῳ κειμένους ἐκείνας κητήεις, τοῦλάχιστον δὲν ἐπαυσαν ἐκ τούτου φιλικῶς πρὸς αὐτὸν ἔχοντες. Ὁ δ' Ἄρατος ἐξ ἐναντίας, ἐννοῶν τί ἐσήμαινε τὸ πρῶτον ἐκεῖνο τοῦ Κλεομένου ἐπιχείρημα, ἀπεράσισεν ἀμέσως νὰ περιστείλῃ αὐτὸν καὶ ἐπὶ τοῦ τῇ ἐνέδωκε τῇ 247 εἰς Ἀρκαδίαν. Κατ' ἀρχάς, ἐπειδὴ ὁ Κλεομένης

ἦτο ἀπὼν, ἡ δὸς ἐκίμησεν ὁπώραν ὁ τῶν Ἀρχαίων τ' ἔρατρηός, κυριεύσας τὰς εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ἀνηκούσας Καρίας. Ἀλλ' αἶμα προσῆλθεν ὁ Κλεομένης μετὰ 5000 ἀνδρῶν, ὁ Ἄρατος, καὶ τοὶ ἄργων στρατοῦ συμποσούμενου εἰς ἀνδρας 24.000, ὑπεχώρησε. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐξεβλήθη καὶ ἀπὸ τῆς Ἠλίδος ὑπὸ τοῦ Κλεομένου, εἰς ἣν εἶχεν ἐμβάλει ὡς φιλικῶς διακειμένην πρὸς τε τοὺς Σπαρτιάτας καὶ πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς. Μετ' οὐ πολὺ κατετρόπωσεν ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης τὸν Ἄρατον, ἔτι ὀλοσχερέστερον περὶ τὴν Μεγάλην πόλιν· καὶ τότε ἐθεώρησεν ἐπιτηδεῖαν τὴν περίττασιν νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν μεταρρύθμισιν, τόσῃ μᾶλλον ὅση ἀποθιγόντος ἤδη ἡ κατ' ἄλλους δολοφονηθέντος· ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐκ τῆς ἐτέρας οἰκίας βασιλέως, Ἀρχιδάμου, ἀδελφοῦ τοῦ Ἀγιδος, εἰ μινεν ὁ Κλεομένης μόνος βασιλεὺς. Ὅθεν ἀφοῦ, διὰ μακρῶν ἄνω καὶ κάτω κατὰ τὴν Ἀρκαδίαν πορείων, κατεκούρασσε τοσοῦτον ἅπαντας τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους ὅσους ὑπώπτευεν ἐναντίους ὄντας τῆς μεταβολῆς, ὥστε αὐτοὶ πρῶτοι παρεκάλεσαν νὰ καταλειφθῶσιν ἥτις ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, αὐτὸς περὶ τὰ τέλη τοῦ 224 ἐτράπη εἰς τὴν Σπάρτην μετὰ τοῦ ὑπολοιποῦ, ἐκ μισθοφόρων τὸ πλεῖστον συγκατεμένου, στρατοῦ, καὶ φονεύσας διὰ τινων προαποσταλέντων πιστῶν ἀνθρώπων, τοὺς τε Ἐφόρους εἰς τὸ συσσίτιον δειπνοῦντας καὶ τοὺς εἰς βοήθειαν αὐτῶν δραμόντας Σπαρτιάτας, συνεκάλεσε τὴν ἐκποῦσαν ἐκκλησίαν, εἰς ἣν ἐξέθηκε τὴν ὠφέλειαν τῆς μελετωμένης μεταρρύθμισως καὶ τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην εἰς ἣν εὗρέθη ἵνα ἀσφαλίσῃ αὐτὴν διὰ τῆς προγεγενημένης σφαγῆς. Διέταξε δὲ ἐν τῷ αἶμα τὰ κατὰ τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατὰστασιν, καθ' ἣν ὠρίσθη ἡ ἐξίσωσις τῶν περιουσιῶν, ἡ τῶν χρεῶν ἄφεςις, ὁ ἀναδασμὸς τῆς γῆς, ἡ ἀνθρώπων τῆς λυκουργείου ἀγωγῆς καὶ, τὸ πάντων θετικώτερον καὶ σπουδαιότερον, ἠδῆσεν ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν διὰ τῆς εἰς τὴν τάξιν αὐτῶν παραδοχῆς τῶν χρηστοτέρων περιούκων. Πρὸς τούτοις μετερρύθμισθη ἡ Γερουσία, κατηργήθη τὸ τῶν Ἐφόρων ἀξίωμα καὶ ἀπεδείχθη συμβασιλεὺς τοῦ Κλεομένου, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κῦρ κλειδας, ἐτέρας οὕτω ἐπελθούσης σπουδαίας καινοτομίας, διότι ποτε πρότερον δὲν συνῆθ' ἡ ἀναγορευθῶσιν ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκίας δύο βασιλεῖς· ὅπερ ἤδη ἐγένετο ἵνα τερηθῇ μὲν ὁ ἀρχαῖος τῶν

τῶν δύο βασιλείων, πράγματι δὲ ἀρχὴ μόνος ὁ Κλεομένης. Τελειω-
ταίον εἶτε τότε, εἶτε μικρόν ἔπειτα, ἐπήνεγκεν οὐσιώδη μεταβα-
λὴν καὶ περὶ τὸν ὅπλισμόν τοῦ στρατοῦ· διότι προνοητικώτατος
ἀναδειχθεὶς, ἐγύμνασε 4000 ἀνδρῶν περὶ τὴν χρῆσιν τῆς σαρία-
σης καὶ παρσκευάσεν αὐτοὺς τοιούτοτρόπως ὡς ἀγωνισθῶσιν οὐ μόνον
πρὸς Ἀχαιοὺς, ἀλλὰ καὶ πρὸς Μακεδόνας. Οὕτω μεταρρυθμίσας
τό τε πολίτευμα καὶ τὸν στρατὸν, ὁ βασιλεὺς ἐκείνος ἐτέραπτο ἐπὶ
τὴν ἐξοικολούθησιν τοῦ ἐτέρου βουλευμάτος, καὶ ἀφοῦ ἐπόρθασε τὴν
χώραν τῆς Μεγαλοπόλεως, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους, ἐνέβαλεν
εἰς αὐτὴν τὴν Ἀχαΐαν καὶ ἐνίκησε τοὺς Ἀχαιοὺς κατὰ κράτος
ἐν Δύμεις. Οἱ Ἀχαιοὶ ἤθελον πιθανῶς τότε παραδῶσαι τὴν ἡγε-
μονίαν εἰς τὴν Σπάρτην, ἐὰν δὲν ἀντίστατο εἰς τοῦτο ἐκ παλαιᾶς
τρόπου ὁ Ἄρατος. Ὅθεν ὁ Κλεομένης ἐπανάλαβε τὰς ἐχθροπραξίας
καὶ ἀνεδείχθη εὐτυχέστατος, καταλαβὼν τὰς Καρύες, τὴν Πελο-
πόννησον, πολλὰ ἀρκαδικὰ χωρία τῶν Ἀχαιῶν καὶ αὐτὸ τὸ Ἄργος.
Τὸ δὲ διὰ τούτων κόπων ὑπὸ τοῦ Ἀρχίου κατασκευασθὲν οἰκοδόμη-
μα κατέπιπτεν ἤδη ἀθρόον, ὡς ὑπὸ λαίλαπος φοβερᾶς ἀνατρεπόμε-
νον. Μετ' ὀλίγον προσχώρησαν ἐκουσίως εἰς τὴν Σπάρτην οἱ Φλυῖες,
αἱ Κλεωναὶ, ἡ Ἐπίδαυρος, ἡ Τροιζήν, ἡ Ἑρμιόνη, ὥστε οἱ Ἀχαιοὶ
περιελθόντες εἰς ἔσχατον κίνδυνον καὶ θεωροῦντες αὐτὴν τὴν Κό-
ρινθον τὸ πλείστον λακωνίζουσαν, ἀνηγόρευεν τὸν Ἄρατον στρα-
τηγὸν αὐτοκράτορα. Ὁ δὲ πρὸ καιροῦ ὧν συνεννοημένος μετὰ
τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου, διότι ἀπὸ αὐτοῦ καὶ μό-
νον ἤλπιζε σωτηρίαν, ἐπισπεύδει ἤδη τὴν ἀφίξιν τοῦ πρῶτον ἐκεί-
νου ἀντικαλῶν, ὑποσχεθεὶς εἰς αὐτὸν μισθὸν τῆς συνδρομῆς, τὴν
παραχώρησιν τοῦ Ἀκρακρινθίου ἣν κατώρθωσε νὰ κυρώσῃ καὶ ἡ ἐν
Διγίῳ κοινὴ σύνοδος.

Ἐπέρχεται λοιπὸν, ἐν ἔαρι τοῦ 223 ἔτους, ὁ Ἀντίγονος εἰς
τὸν ἰσθμὸν μετ' ἀνδρῶν 24, 400, κατελθὼν ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας,
διὰ τῆς Εὐβοίας, διότι οἱ Αἰτωλοὶ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν διὰ τῶν
Θερμοπυλῶν διάβασιν. Καὶ νικᾶται μὲν περὶ τὸ Δέλιον ὑπὸ τοῦ
Κλεομένου, ἀλλ' ἐπαναστάντος τοῦ Ἀργεὺς κατὰ τούτου, διὰ
τοῦ Ἀριστοτέλους, φίλου ὄντος τοῦ Ἀράτου, ἠναγκάσθη ὁ Κλεο-
μένης, ἵνα μὴ εὐρεθῇ μεταξύ δύο ἐχθρῶν, νὰ ἀναξεύξῃ ἀπὸ τοῦ
ἰσθμοῦ εἰς Σπάρτην, ὅπως παρσκευασθῇ ὁλοσχερέστερον εἰς τὴν

ἐπιχείμενον κρίσιμον ἀγῶνα. Ὁ Ἀντίγονος, ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, κατέλαβε τὸν Ἀχροκόρινθον, προέβη εἰς Ἄργος, ἀνήλθεν ἐκεῖθεν εἰς Μεγάλην πόλιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξέβαλε τὴν σπαρτιατικὴν φρουράν, ἐπέστρεψεν ἔπειτα εἰς Αἰγίον ὅπου ἤρεθῃ ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἡγεμῶν ἀπάντων τῶν συμμάχων· καὶ τότε ἐμβάλων αὐθις εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, ἐκυρίευσεν τὴν Τεγέαν, τὸν Ὀρχομενὸν καὶ τὴν Μαντίνειαν, ἐφόνευσεν ἢ ἐξηνδραπόδισεν ἀπαντὸς τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως τοὺς κατοίκους διὰ τὴν ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἀπόστασιν, καὶ, ἐνοικήσας ἐκ νέου καὶ μετονομάσας Ἀντιγόνην, ἐδώρησάτο αὐτὴν εἰς τοὺς Ἀργεῖους, παρὰ τοῖς ὁποίοις διεχείμασε τῷ 223 — 222.

Δὲν ἔμεινε δὲ οὐδ' ὁ Κλεομένης ἐν ἑνὶ ἔτει ἀργός. Ἐξήτησε τὴν ἐπικουράν Πτολεμαίου Γ'. τοῦ Εὐεργέτης ἐπικαλουμένου, τοῦ τότε ἐν Αἰγύπτῳ βασιλεύοντος, καὶ ἐνταύτῳ, ἵνα αὐξήσῃ ἐκ τοῦ προχείρου τὸν στρατὸν καὶ περισθῇ χρήματα, ἀνεκέρυξεν ἐλευθερόν, ὡς περίοικον, πᾶντα εἴλωτα ὅστις καταβάλλῃ 5 μνᾶς. Εἰςπράξας δὲ τοιοῦτοτρόπως τάλαντα 500 καὶ προσκαθοπίσας δις χιλίους ἀνδρας, κατέσχε τὴν Μεγάλην πόλιν· καὶ, ἐπειδὴ οἱ Μεγαλοπολιταὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ προσνείμωσιν ἑαυτοὺς ἐκείνῳ, μιμούμενος μέχοι τινὸς τὸ πρό μικοῦ ἐν Μαντίνειᾳ ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόπου πραχθῆν, κατέσκαψε τὴν πόλιν ἀφοῦ ἐλεηλάτησεν αὐτήν, ἵνα παρυσθῇ χρήματα, ὧν εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην πρὸς συντήρησιν τοῦ ἰδίου στρατοῦ, ἔπειτα δὲ, ἤδη διαχειμαζόντος τοῦ Ἀντιγόπου ἐν Ἀργεῖ, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἀργολικὴν, ἐδόξως τὴν χώραν καὶ ἐπέστρεψεν ἀνενόχλητος εἰς Σπάρτην. Κατὰ τὸ πρῶτον λοιπὸν τοῦ τοῦ πολέμου ἔτος, ὁ Κλεομένης, εἰ καὶ εἰς μόνην τὴν Λακωνικὴν ἐπὶ τέλους περιεσταλμένος, δὲν κατεβλήθη ἐτι ὅμως ἠδυνῆσθαι μάλιστα καὶ νὰ διαπράξῃ ἐπιθετικὰς τινὰς ἐπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 222, κατετροπώθη. Ὁ Ἀντίγονος, ἀθροίσας ὅλον αὐτοῦ τὸν στρατὸν, συγκείμενον ἐκ 30,000 περίπου Μακεδόνων, Ἰλλυριῶν, Ἀκαρνάνων, Ἠπειρωτῶν, Ἀχαιῶν καὶ ἄλλων συμμάχων καὶ μισθοφόρων, ἀπεράσισεν ἤδη νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ἀντίπαλον ἐν αὐτῇ τῇ Λακωνικῇ· ὁ δὲ Κλεομένης ἠεράλισε μὲν καὶ τὰς ἄλλας εἰς ταύτην εἰσόδους, ἰδίως ὅμως καὶ

τέλαβε, μετὰ 20,000 ἀνδρῶν, τὰ περὶ Σελλασίαν στενά, ὑποθέτων
 ὅτι δι' αὐτῶν μάλιστα θέλει ἐπιχειρήσει τὴν ἐροδὸν ὁ Ἀντίγονος·
 ὅπερ καὶ συνέβη τῷ ὄντι. Ὅθεν ἐνταῦθα ἐγένετο ἡ κρίσιμος μάχη.
 Ὁ Κλεομένης ἠδύνατο νὰ ἀπορύγῃ αὐτήν, παρατείνων τὸν ἀγῶνα.
 Καὶ ἂν ᾔξευρεν ὅτι πρὸ μικροῦ οἱ Ἰλλυριοὶ εἶχον εἰσβάσει εἰς τὴν
 Μακεδονίαν καὶ ὅτι, τούτου ἕνεκα, ὁ Ἀντίγονος ἦτο ἠναγκασμένος
 νὰ ἐπιστρέψῃ τάχιστα εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲν ᾔθελε δώσει βεβαίως αὐτῷ
 ἀφορμὴν νὰ τελειώσῃ διὰ μιᾶς τὸν παρόντα πόλεμον, καὶ μετ' ὀλί-
 γον ἀπελθόντος ἐκείνου, ᾔθελε μείνει κύριος τῆς Πελοποννήσου.
 Ἀλλ' ὁ Κλεομένης δὲν ᾔξευρε τί συνέβαινεν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, ὥστε
 ὑποχωρῶν ὑπέθετεν ὅτι ὁ Ἀντίγονος ἠδύνατο νὰ διατρίψῃ πολὺ
 ἐν τῇ Ἀσκανικῇ. Καὶ ἦτο μὲν δύσκολος εἰς πάντα εἰσβάλλοντα ὁ
 ἐν αὐτῇ πόλεμος, ἀλλὰ ὁ δὲν ᾔθελεν ἄρα γε ὁ Ἀντίγονος εὖρει
 συμμάχους πολλοὺς εἰλωτας, πολλοὺς περιοίκους, καὶ Σπαρτιάτας
 ἴσως οὐκ ὀλίγους, δυσήρησθημένους κατὰ τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ
 Κλεομένου; Ἡ θέσις τοῦ τελευταίου τούτου βασιλέως ᾔθελεν
 ἀποβῆ ἐκ τούτου δυσχερεστάτη. Καὶ ἐπειτὰ τὸ τρίτον τοῦ στρα-
 τοῦ αὐτοῦ συνέκειτο ἐκ μισθοφόρων. Εἶχεν ἄρα γε χορήματα ἱκανὰ
 ἵνα συντηρήσῃ αὐτοὺς ἐπὶ πολὺ; Τελευταῖον, ναὶ μὲν ὁ στρατὸς
 αὐτοῦ ἦτο εὐαριθμότερος τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλ' ἡ περὶ Σελλασίαν
 θέσις ἦτο ὀχυροτάτη ὥστε, δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἀπεφά-
 σισε ν' ἀγωνισθῇ ἐνταῦθα. Καὶ ἡγωνίσθη γενναίως. Ἀλλ' ὁ ἀδελ-
 φὸς αὐτοῦ Εὐκλείδας, ἄρχων τῆς μιᾶς πτέρυγος, ἀνεδείχθη παν-
 τάπασιν ἀνεπιτήδειος· ἐπραξαν καὶ οἱ ἐχθροὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος
 σφάλματα, ἀλλὰ παρ' αὐτοῖς εὗρέθη νέος τις ἐξ ἐκείνων τῶν ὁποίων
 ἡ φύσις αὐτῇ ὑπογράφει τὸ τῆς στρατηγίης δίπλωμα, ὁ μεγαλοπο-
 λίτης Φιλοποίμην, ὅστις οἰκοθεν ἐπληρώθητε τὰ ἡμαρτημένως
 πραχθέντα, ἐνῷ οὐδεὶς ὑπῆρξε περὶ τὸν Εὐκλείδαν ἱκανὸς νὰ ἀνα-
 πληρώσῃ τὰς ἐλλείψεις τοῦ βασιλέως τούτου. Ὅθεν πίπτει οὗτος
 καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν σὺν αὐτῷ, οἱ δὲ λοιποὶ τρέπονται. Τότε ὁ
 Κλεομένης, καθ' οὗ εἰς τὴν ἐτέραν πτέρυγα ἐπετέθη αὐτὸς ὁ Ἀν-
 τίγονος, ἀντίστη μὲν ἐπὶ τινα ἐτι χρόνον, ἀλλὰ θεωρῶν τὸ ἐπιλοι-
 πον τῆς στρατιᾶς διαλυθὲν καὶ δεινῶς ὑπὸ τῆς φοβερᾶς μακεδони-
 κῆς φάλαγγος πιεζόμενος, καὶ πλείστους ὅσους ἀποβαλὼν ἀνδρες,
 ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους ὡσαύτως καὶ ὑποχωρήσῃ οὐδὲ παρέμεινε.

πάντα πασιν ἐν Σπάρτῃ, διότι δὲν ἔβλεπε τί ἡδύνατο πλέον νὰ πράξῃ ἐν Πελοποννήσῳ· ὅθεν κατελθὼν ἀμέσως εἰς Γύθειον, ἐξέπλευσεν εἰς Αἴγυπτον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἤλπιζε πάντοτε βοήθειαν, ἔπου ὁμῶς ὁ μετ' ὀλίγον διαδεξάμενος τὸν Πτολεμαῖον Γ. Κύρ- γέτην, ἀνάξιος Πτολεμαῖος Δ, ὁ Φιλοπάτωρ, ἔφερεν αὐτὸν εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν, ὥστε ἐγένετο αὐτόχειρ.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῆς γενναίας τοῦ Κλεομένου ἐπιχειρήσεως. Ἄν δὲν ἀντιπαρετάσσετο ἐκ τοῦ συστάδην, ἤθελε, διὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἰλλυριῶν, ἀπαλλαγῇ μετ' οὐ πολὺ τοῦ Ἀντιγόνου· ἂν εἶχεν ἐπιτηδειότερον κατὰ τὴν ἐτέραν πτέρυγα ἡγεμόνα, ἤθελε πιθανώτατα νικήσῃ ἐν Σελλασίᾳ. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἢ οὕτως τυχὸν ὑπερισχύσας, ἀμφιβάλλομεν ἂν ἡδύνατο πλέον νὰ ιδρύσῃ ἐν Ἑλλάδι νέαν διαρκῇ αὐτονομίᾳ κατάστασιν. Τοιαύτη ἦτο· ἡ ἐξάντλησις τῆς Σπάρτης, τοιαύτη ἡ ἀντιζήλια τῶν πόλεων καὶ τοιοῦτοι οἱ ἐξωτερικοὶ ἐχθροὶ οἱ πρόθυμοι νὰ ὤρμηθωσιν ἀπὸ τῶν περιστάσεων τούτων, ὥστε τὸ ὄνειρον τοῦ Κλεομένου, θᾶσσον ἢ βράδιον, ἤθελε πάντοτε ματαιωθῇ. Ὅπως δὴποτε ὁ Ἀντίγονος, γε- νόμενος ἤδη κύριος τῆς Σπάρτης, κατήγγησε τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ ἡττηθέντος ἀντιπάλου, ἠνώρθωσε τὸ τῶν ἐφόρων ἀξίωμα καὶ ἀπέλιπεν ἐπὶ τινα χρόνον διοικητὴν αὐτῆς, ἢ, ὡς λέγει Πολύβιος, ἐπιστάτην, τὸν Βοιωτὸν Βραχύλλην, μετ' ὃ ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μακεδονίαν. Καὶ ἐξέβαλε μὲν ἐκεῖθεν τοὺς Ἰλλυριοὺς, ἀπέθανε δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 231 ἔτους, καταλιπὼν τὴν βασι- λείαν εἰς τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Φίλιππον τὸν τοῦ Δημητρίου υἱόν.

Μετὰ τὴν ἐν Σελλασίᾳ μάχην, ἡ Πελοπόννησος ὑπέκυψεν αὐθις εἰς τὴν μακεδονικὴν δυναστείαν. Πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν, τῶν νεω- τέρων μάλιστα, κατέκρινον πικρῶς τὸν Ἄρατον ἕνεκα τῆς παλινφ- δίας ἣν ἔδειξε, παραδοὺς τὴν Πελοπόννησον εἰς τοὺς Μακεδόνας, οὓς μετὰ τοσούτου κόπου ἐκεῖθεν προηγουμένως ἐξέβαλε. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπειδὴ πεπίσμεθα ὅτι ἡ Ἀχαικὴ συμπολιτεία δὲν ἦτο δυ- νατὸν νὰ σώσῃ τὴν αὐτονομίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅτι οὔτε ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἤθελεν ἐπιτύχει τὸν μέγαν τοῦτον σκοπόν, καὶ ὅτι μόνῃ ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία παρείχεν ἔτι πρὸς τοῦτο πι- θανὰς τινὰς ἐγγυήσεις, δὲν θέλομεν βεβαίως ἀρνῆσθαι ὅτι ἡ κατὰ

τὴν περίστασιν ταύτην διαγωγή τοῦ Ἀράτου δὲν παρίστανει παρά-
δοξόν τινα πρὸς τὴν ὅλην προτέραν αὐτοῦ πολιτείαν ἀντίφασιν,
ἀλλὰ δὲν θεωροῦμεν αὐτὴν ἀξιοκατάκριτον ἀφορῶντες εἰς τὸ κα-
τὸν καὶ μόνιμον τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικότητος συμφέρον. Τὸ κοινὸν
τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικότητος συμφέρον ἦτο νὰ μὴ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ξε-
νικὴν ἐκείνην δυναστείαν, ἥτις, ἀπὸ τῆς μέσης Ἰταλίας ὀρμη-
σάμενη, εἶχεν ἤδη καθυποτάξει τοὺς ἐν τῇ κατὰ Ἰταλίαν καὶ Σικε-
λίαν Ἕλληνας, καὶ ἤρχισε νὰ ἁπτηται τῶν παραλίων τῆς Χερσο-
νήσου ἡμῶν. Ἄν ὑπῆρχε δὲ τρόπος νὰ σωθῶμεν ἀπὸ τοῦ κινδύ-
νου ἐκείνου, ὁ τρόπος οὗτος συνίστατο εἰς τὸ νὰ συνταχθῶμεν
ἅπαντες ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν μοναρχικὴν καὶ στρατιωτικὴν τῆς Μα-
κεδονίας ἡγεμονίαν, τοσοῦτω μάλλον ὅσῳ ὁ νέος βασιλεὺς Φίλιπ-
πος, εἰ καὶ μόλις ἑπτακαίδεκάετης τὴν ἡλικίαν, εἶχε πολλὰ προ-
σωπικὰ καὶ κυβερνητικὰ προτερήματα, ἰδίως δὲ ἐξαιρέτητον πολεμι-
κὴν ἀνδρίαν καὶ δεξιότητα. Τὸ δυστύχημα λοιπὸν δὲν ἦτο ὅτι εἰς
αὐτὸν παρεδόθη ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος· τὸ δυστύχημα ἦτο ὅτι,
διὰ τὰς ἀδιορθώτους ἡμῶν ἐμφυλίους διενέξεις, διὰ τὰ πεικίλα
πολιτικὰ σφάλματα εἰς τὰ ὅποια περιέπεσαν ὁ Φίλιππος, ἐπὶ δὲ
πᾶσιν, ἕνεκα τῆς δαμιονίου ἐπιτηδεϊότητος μεθ' ἧς ἡ Ῥώμη ἤξευρε
νὰ ὤφελῃται ἀπὸ τῶν περιστάσεων τούτων, οὐδ' αὐτὴ ἡ Μακεδο-
νικὴ ἡγεμονία ἡδυνήθη ν' ἀνθέξῃ ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἀκαταγώνιστον
πολιτικὴν μάλλον ἢ στρατιωτικὴν τῆς Ῥώμης ὑπεροχὴν.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἐβασίλευσεν ὁ Φίλιππος, οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον ἤδη
καταλάβει τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας. Οἱ Ἰλλυριοὶ, ὠφελαιθέντες
ἀπὸ τὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου προκύψασαν
ἐν Ἑλλάδι γενικὴν ἀνωμαλίαν, καὶ τὴν ἐξασθένειαν τῆς ἡπειρω-
τικῆς βασιλείας, εἶχον συγκροτήσῃ κράτος μέγα, ἰδίως ἐπὶ τοῖς
βασιλείως αὐτῶν Ἀγρωνος, ἀλλὰ κράτος ληστρικόν. Ἐπειδὴ δὲ
προέβησαν πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὰ ἀνατολικὰ παράλια τῆς Ἰτα-
λίας, κατεπολεμῆθησαν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ κατετροπώθησαν
τόσῳ μάλλον εὐχερῶς, ὅσῳ οἱ Ῥωμαῖοι εὗρον συνεργὸν ἐπιτιτῆδιον
ἐν αὐτοῖς Ἕλληνων, Δημήτριον τὸν ἐπικαλούμενον Φάρειν,
ἀπὸ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, τῆς δαλματικῆς νήσου Φάρου. Ἐκ τῶν
ἀφαιρεθέντων τότε ἀπὸ τοῦ Ἰλλυρικοῦ κράτους τμημάτων, τὰ μὲν,
ἦτοι ἡ Κέρκυρα καὶ τινες ἑλληνίδες πόλεις τῆς Ἰλλυρικῆς, παρὰ

λίας, ἀνεγνώρισαν τὴν ῥωμαϊκὴν προστασίαν, τὰ δὲ ἐδόθησαν τῷ Δημητρίῳ εἰς ἀμοιβὴν τῆς προδοσίας αὐτοῦ. Ἡ δὲ Αἰτωλικὴ ὁμοσπονδία καὶ ἡ Ἀχαϊκὴ, ἀπαλλαγείσαι τῶν πειρατικῶν ἐκείνων, ἐδήλωσαν τὴν πρὸς τὸ νικηφόρον ἔθνος εὐγνωμοσύνην διὰ τρόπου σαφῶς ἀποδεικνύοντες αὐτοῦ μὲν τὴν ὑπεροχὴν, αὐτῶν δὲ τὴν ἀσθένειαν. Καὶ μετ' ὀλίγον, ἐπειδὴ οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ αὐτὸς ὁ Δημήτριος ἐπεχείρησαν νέας πειρατείας, οἱ Ῥωμαῖοι ἐξέβαλον τῷ 219 τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐφημέρου αὐτοῦ κράτους, καταφυγόντα τότε πρὸς Φίλιππον τὸν τῆς Μακεδονίας βασιλέα.

Ἐνθ' λοιπὸν τηλικαῦτος ἀπὸ δυσμῶν ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κίνδυνος, δευνὸς ἐξῆράγη ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι ἐμφύλιος μεταξὺ Αἰτωλῶν καὶ Ἀχαιῶν ἀγών, ὁ καλούμενος αὐτομαχικός ἢ πόλεμος, ὅστις διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 220 μέχρι τοῦ 217. Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀφορμὴν ἔδωκαν αἱ ληστεῖαι τὰς ὁποίας οἱ Αἰτωλοὶ ἐπεχείρησαν κατὰ τῶν συμμάχων αὐτῶν Μεσσηνίων οἵτινες, ἀπειπισθέντες, ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀχαιῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οὕτοι, στρατηγούμενοι ὑπὸ τοῦ πάντοτε ἀτυχοῦς ἐν πολέμῳ Ἀράτου, ἔπαθον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν Αἰτωλῶν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Φίλιππος, καθὼς προστάτης τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ἀναλαβὼν τὸν ἀγῶνα κατετρόπωσε τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἐδήλωσεν αὐτὴν ἀνηλεῶς· ὥστε καλλίστη ἦτο τότε ἡ περίστασις τοῦ νὰ ὑποκύψῃ τελευταῖον καὶ αὕτη ἡ Αἰτωλικὴ ὁμοσπονδία εἰς τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν καὶ νὰ εὐρεθῶσιν οὕτω πᾶσαι αἱ ἐνταῦθα δυνάμεις ἠνωμέναι κατὰ τοῦ ἀπειλοῦντος αὐτάς ἐκ δυσμῶν πολεμίου, ὅτε, διὰ τὴν ἀστασίαν τοῦ Φιλίππου, ἐματαιώθη αἴφνης τὸ αἶσιον τοῦτο ἀποτέλεσμα. Ὁ Δημήτριος ὁ Φάριος, διατρίβων ἤδη παρ' αὐτῷ, ἐμελέτα πῶς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ῥωμαίους· καὶ ἐπειδὴ ἤξευρεν αὐτοὺς περιπλανέντας εἰς τὸν δεύτερον κατὰ τῶν Καρχηδονίων πόλεμον, καὶ δεινῶς πιεζομένους ὑπὸ τοῦ μεγάλοφουδς τῶν Καρχηδονίων στρατηγῷ Ἀννίβου, τοῦ μετενεχλόντος τὸν ἀγῶνα εἰς αὐτὴν τὴν Ἰταλίαν, ὁ Δημήτριος συνεβούλευσε τὸν Φίλιππον νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ Ἀννίβου ἵνα συμπληρώσῃ οὕτω τὸν ὄλεθρον τῶν Ῥωμαίων.

Καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη ἡ συμβουλή δὲν ἦτο κακὴ· διότι ἂν

ὁπῆρξέ ποτε ἑλπίς νά καταβληθῇ ἡ Ῥώμη, ἡ ἑλπίς αὕτη τότε μάλιστα ἡδύνατο νά πραγματοποιηθῇ ὅτε ἡ πόλις ἐκείνη ἐκπύδυνε τὸν ἐσχάτον κίνδυνον ἀπὸ τοῦ Ἀννίβου, μετὰ τοῦ ὁποῖου ἐγκαίρως ἐνούμενος ὁ Φίλιππος δὲν ἦτο ἀπίθανον νά ἐπιτύχῃ· ἀλλὰ τὸ κακὸν ἦτο ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἀνεπιτηδείως διετρίχθη. Ἐν πρώτοις ὁ Φίλιππος, δὲν συνεπλήρωσε τὴν χεῖρσιν τῶν Αἰτωλῶν, ἀλλ' ἔσπευσε νά συνομολογήσῃ πρὸς αὐτοὺς· εἰρήνην εἰς τὴν ἀμφοτέρους ἂ νῦν ἔχουσιν, περιστείλας μὲν αὐτοὺς σὺν πᾶσι, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον καταλιπὼν ὑπάρχουσαν τὴν δημοκρασίαν ἥτις φυσικὸν ἦτο νά ἐπιφέρῃ μετ' ὀλίγον νέαν σκάνδαλα. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Φίλιππος, ἀντὶ νά δράμῃ τάχιστα εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Ἀννίβου, κατέτριψεν ἔτη ὅλα εἰς ματαίαν· πρὸς αὐτὸν διαπραγματεύσεις, δοὺς οὕτω εἰς τοὺς Ῥωμαίους καιρὸν νά παραγγίγωσι νέους ἐντὸς αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος περισπασμούς. Τρόντι οἱ Ῥωμαῖοι, συμμαχίσαντες μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, ὑποκινοῦσιν αὐτοὺς κατὰ τοῦ Φιλίππου, καὶ ἐξάπτεται ἐκ τούτου αὐθις μεταξὺ Αἰτωλῶν καὶ Φιλίππου πόλεμος, καθ' ὃν, διαρκέσαντα ἀπὸ τοῦ 214 μέχρι τοῦ 204, οἱ μὲν Ἀχαιοὶ ἐτάχθησαν μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, οἱ δὲ Σπαρτιάται καὶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Περγάμου Ἀτταλος Α'. μετὰ τῶν Αἰτωλῶν. Μόνοι δὲ οἱ Ῥωμαῖοι, ἐνωεῖται, ὡρλήθησαν ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου· ὁ μὲν Φίλιππος διεκωλύθη ἐξ αὐτοῦ νά μεταβῇ εἰς Ἰταλίαν, αἱ δὲ ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἐπὶ ματαίῳ ἠναλῶθησαν. Καὶ ὅτε τελευταῖον συνομολογήθη, ἀπόντων τῶν Ῥωμαίων, εἰρήνην, οὗτοι ἀνεγνώρισαν μὲν αὐτὴν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὑπέγραψαν ἰδίαις πρὸς τὸν Φίλιππον συνθήκας· ἀλλ' ἔπραξαν τοῦτο μόνον ἵνα λάβωσιν ἐν τῷ μεταξὺ καιρὸν νά ἀπαλλαγῶσι τῶν Καρχηδονίων καὶ δυνηθῶσιν ἔπειτα ἀνετώτερον νά κατὰβάλωσι τοὺς Ἕλληνας.

Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις ἔπραττον ὅ,τι ἡδύναντο ἵνα εὐκολύνωσι τὸ ἔργον τῶν Ῥωμαίων. Οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἀνέκτεθησαν δι' ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν (σελ. 378) ἡσυχολοῦντο εἰς τὸ νά κολακεύωσιν αἰσχροῦς πάντα ἰσχυρὸν δυνάστην· οἱ Αἰτωλοὶ δὲν εἶχον κατὰ νοῦν εἰμὴ ληστείας καὶ δυνάσεις· οἱ Σπαρτιάται περιέπεσον ἀλληλοδιαδόχως εἰς χεῖρας ποικίλων κακουργῶν· ἡ δ' Ἀρχαϊκὴ συμπολιτεία ὑφίστατο μὲν πάντοτε,

ἀλλ' ἐξερτάτο ἀπὸ τῆς Μακεδονίας τῆς ὁποίας ὁ βασιλεὺς δὲν
ἐπαυσε δυστυχῶς περιπίπτων εἰς ἀλλεπάλληλα πολιτικά ἀμαρ-
τήματα. Ἕκκει δὲ ἀξιὸν σημειώσῃς ὅτι ἡ Ἀρχαϊκὴ συμπολιτεία,
ἐν ᾧ καιρῷ εἶχεν ἤδη ἀποβάλλει τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν, παρή-
γαγε τὸν ἐπιτηδαιότερον τῶν στρατηγῶν αὐτῆς. Ὁ Ἄρατος
ἀπέθανε τῷ 213, καὶ τότε προῆλθεν εἰς μέσον ὁ νέος ἐκείνος τὸν
ὁποῖον εἶδομεν διαπρόψαντα κατὰ τὴν ἐν Σιλλασίᾳ μάχην, ὁ
μεγαλαπολίτης Φιλοποίμην, ὅστις οὐ μόνον στρατηγικὰ προτε-
ρήματα εἶχε ἐξοχα, ἀλλὰ καὶ ἀρετὴν ἀξίαν τῶν λαμπροτέρων
τῆς Ἑλλάδος χρόνων. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 208, ὅτε κατὰ πρῶτον
ἀνηγορεύθη στρατηγὸς αὐτῆς Ἀρχαϊκῆς συμπολιτείας, ἐλαβε τὸ ἀξιό-
μα τοῦτο ὁ Φιλοποίμην ὀκτάκις μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, καὶ
ἐπαγαγὼν σπουδαίας εἰς τὸν στρατὸν μεταρρυθμίσεις, προσάνατον
δὲ ὑποχρεώσας τοὺς πλουσιωτέρους τῶν Ἀχαιῶν νὰ ὑπηρετῶσιν
αὐτοπροσώπως, καὶ ἀσκήσας αὐτοὺς λαμπρῶς, ἐνίσχυσε ὅπως οὖν
τὴν συμπολιτείαν ἀλλὰ ἐνίσχυσε αὐτὴν ὡς πρὸς τοὺς γείτονας
Πελοποννησίους, ὡς πρὸς δὲ τὴν ὅλην τύχην τῆς Ἑλλάδος δὲν
ἐπενήργησεν οὐδ' ἠδύνατο νὰ ἐπενεργήσῃ. Περὶ τοῦ Φιλοποίμενος
λέγομεν ὅτι εἶπομεν περὶ τοῦ Κλεομένους αἱ περὶ αὐτὸν περι-
στάσεις ἦσαν τοιαῦται ὥστε ἐμελλον ἀπαραιτήτως νὰ μάταιώ-
σωσιν ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς ἀγῶνας καὶ ἄπασαν τὴν ἀξίαν. Ὁ Φι-
λοποίμην ἐπαινομάσθη ἐσχάτος τῶν Ἑλλήνων τοῦτο μαρτυρεῖ
ὅτι οὐδένα εἶχε τῶν διανοημάτων καὶ τῶν ἀρετῶν συνεργόν.
Ἵνα λάβωμεν δ' ἐννοίαν τινα τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξα-
χρειώσεως εἰς ἣν περιέπεσε τότε ἡ Πελοπόννησος, ρίψωμεν ἐν
βλέμμα εἰς τὴν κατάστασιν τῆς Σπάρτης. Ἐν Σπάρτῃ κατέλαβε
μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλεομένους τὴν ἀρχὴν ἀνθρωπὸς τις κοινός,
ὁ Λυκούργος, ὅστις δὲν ἀντέσχευ εἰμὴ διὰ ληστροικῶν ἐπιδρομῶν.
Ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ, προῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἀνὴρ ἕτερος
ἀγνώστου καταγωγῆς, ὁ Μαχανίδας, πράξας τὰ πάνδευνα εἰς
τοὺς ἰδίους ὑπηκόους, ἐμπνεύσας τρόμον μέγαν διὰ τῶν ἀδικό-
πων αὐτοῦ κακουργιῶν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἀρχαϊκῆς ὁμοσπον-
δίας καὶ ὑποστηρικθεὶς κατὰ τούτων ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν. Ὁ Φιλο-
ποίμην ἐνίκησεν αὐτὸν περὶ Μαντίνειαν ἐν τῇ πρώτῃ μάχῃ τὴν
ὁποίαν ὡς στρατηγὸς συνεκράτησε, καὶ ἐφόρνευσεν ἐνταῦθα τὸν τύ-

ραννον ἰδίᾳ χειρὶ τῷ 207. Ἄλλ' ἐπιτεθεὶς ἤδη κατὰ τῆς Σπάρτης, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τρίτου τυράννου, πολὺ φεικτοτέρου τῶν προηγουμένων, τοῦ Νέβριδος, ὅστις, ἀπωθήσας τοὺς ἔχθρους, κατέλαβε τὴν ἐξουσίαν, ἐφώνευσεν ἀμέσως ἡ ἐξώρῃσεν ἅπαντας τοὺς πλουσίους Σπαρτιάτας, ἀφοῦ διὰ δεινῶν βασάνων ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ παραδώσωσι τὴν περιουσίαν, συνωμολόγησε συνθήκην ἐπίσταντος μετὰ τῶν παραιτῶν τῆς Κρήτης, ὡχύρωσε τὴν Σπάρτην, κατέστησεν αὐτὴν ὀρμητήριον ὁλοῦ τῶν κακούργων τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀρξας ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη διέτελες λεηλατῶν τὰς γείτονας πολιτείας. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν περῆλθεν ἡ πατρίς τοῦ Βρασιίδου, τοῦ Λυσάνδρου καὶ τοῦ Ἀγισίλου ! Ὁ δὲ Φίλιππος, ὅστις μόνος ἠδύνατο νὰ σώσῃ ἐν τὴν ἐξωτερικῇ τῆς Ἑλλάδος αὐτονομίαν ἀπὸ τῆς ἐπαπειλῆσεως αὐτὴν ῥωμαϊκῆς δυναστείας, ἀντὶ ν' ἀσχοληθῇ νὰ ἐνώτῃ ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐπιτηδεύων συμμαχιῶν ἀπάσαις τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις, ἐνταῦθα τε καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀπεναντίας, ὡς ἂν φιλοτιμούμενος ν' αὐξάνῃ τὰς ὑφισταμένας διαιρέσεις, ἐθεώρησε τότε ἐπιτηδεύειν τὸν καιρὸν νὰ πολεμήσῃ πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Περσίου, πρὸς τοὺς Ῥοδίους καὶ πρὸς τὰς πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας, νὰ δηλώσῃ τὴν χῶρην τῶν Ἀθηναίων, νὰ ἔλθῃ εἰς διενέξεις πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἀνεδείχθη, κατὰ ξηράν τε καὶ κατὰ θάλασσαν, στρατηγὸς ἐπιτήδειος· εἶναι ὁμως ὡσαύτως βέβαιον ὅτι οἱ Ῥόδιοι, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Περσίου, ζητήσαντες διὰ προσδοκίᾶν τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς βουλῆς, ἔδωκεν εἰς ταύτην ἀφορμὴν νὰ ἐπρὺξῃ κατὰ τοῦ Φιλίππου πόλεμον ἐν ἔτει 200, ἀφορμὴν τοσούτῳ μᾶλλον καλὴν, ὅσῳ πρὸ δύο περὶ τοῦ ἐτῶν εἶχον τελειώσει τὸν δεύτερον κατὰ τῶν Καρχηδονίων πόλεμον, ἐντελῶς ταπεινώσαντες τοὺς ἀντικαλούς. ἐκείνους.

Ὁ Πολύβιος, ἐπιχειρῶν νὰ ἐξηγήσῃ διατί οἱ Ῥωμαῖοι ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσαν ἀπάσαις τῆς εἰκουμένης καὶ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, ἀποδίδει τὸν θρίαμβον τοῦτον κυρίως εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ. Δὲν πρᾶξιται ἐνταῦθα νὰ ἀντιπαραθέσωμεν τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα

πρὸς τὸ ῥωμαϊκόν· ἡ τοιαύτη πραγματεία ἤθελε παρατρέφει τὸν λόγον ἡμῶν εἰς θεωρίας καὶ συζητήσεις ἀλλοτρίας τῆς παρούσης προαιρέσεως. Τοῦτο δὲ μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ μοναρχικὴ πολιτεία ὑπὸ τὴν ὁποίαν, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ἐτάχθη ἡ Ἑλλάς, διὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, δὲν ἦτο ἀνεπιτηδεία πρὸς διατήρησιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους· καὶ ἀποδείξῃς τούτου εἶναι ὅτι ἡ μοναρχικὴ πολιτεία ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐτάχθη αὐτὴ ἡ Ῥώμη ἀπὸ Αὐγούστου, ἡδυνήθη νὰ συντηρήσῃ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας τὸ κολασσαίον αὐτῆς κράτος. Δὲν θέλωμεν ὡσαύτως τολμήσαι νὰ ἀμφισβητήσωμεν ὅσα περὶ τοῦ στρατιωτικοῦ τῶν Ῥωμαίων ὀργανισμοῦ λέγει ὁ Πολύβιος καὶ νὰ ἀντεπωρῶμεν εἰς τὴν περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου ἀπόφασιν ἀνδρὸς οὐ μόνον αὐτόκτου τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐπιτηδείου νὰ κρίνῃ περὶ αὐτῶν· ὥστε παραδεχόμεθα ὅτι ὁ στρατιωτικὸς τῶν Ῥωμαίων ὀργανισμὸς ἦτο τελειότερος τοῦ μακεδονικοῦ. Καὶ ἐννοεῖται ὅτι ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ μακεδονικοῦ, περιλαμβάνομεν ἐν αὐτῷ τὸν ἰδίως ἑλληνικόν, οὐ μόνον ὡς ὑπολογισμένως ὑποδεέτερον ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἤδη ἦτο συνδεδεμένη μετὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας. Καὶ τοὶ ὅμως ὁμολογοῦντες τὴν κλειστότεράν ἐκείνην περὶ τὰ πολεμικὰ ἐπιτηδειότητα τῶν Ῥωμαίων, δὲν νομίζομεν ὅτι αὕτη ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη τοῦ ὀριστικοῦ αὐτῶν θριάμβου αἰτία. Ἡ φάλαγξ οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος βασιλείας τῆς Μακεδονίας Φιλίππου, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ κράτους ἡμέρας, ἐνέπνευεν εἰς ἐτὶ πρόμον εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Τοῦτο μανθάνομεν ἐκ τοῦ Πολυβίου αὐτοῦ, βεβαιωόντος ὅτι, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Φιλίππου Περσέως, ὁ ῥωμαῖος ὑπάτος Λεύκιος, ἀνὴρ πολλοὺς ἰδὼν καὶ διαπράξας ἀγῶνας, δὲν ἡδύνετο ν' ἀποκρίψῃ ἀπὸ τῶν φίλων ὅτι αὐδὲν οὐδέποτε εἶδε εὐφρούτερον καὶ δεινότερον φάλαγγος τῆς μακεδονικῆς. Καὶ τὰ πράγματα συμμαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην· διότι ὁ μακεδονικὸς στρατός, καὶ τοὶ ἐπὶ τέλους ἡττηθεὶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, πολλάκις ὅμως ἡδυνήθη ν' ἀνῆλθῃ εἰς αὐτούς. Ἄλλα λοιπὸν ὑπῆρξαν τὰ κύρια τῆς πολιτικῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ κατατροπώσεις αἰτία· πόρρω μὲν αἴτιον, τοῦτο, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶχεν ἤδη ἀναλώσει τὰς ἡγε-

κὰς καὶ ὕλικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ἐνθ' τὸ βραχύτερον προσελθὼν εἰς μέσον ῥωμαϊκὸν εὗρίσκετο ἐτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ· προεχρὶ δὲ αἷτια, τὰ προεκτεθέντα τοῦ Φιλίππου ἀμαρτήματα, δευτεὶ δὲν ἐφρόντισεν ἐγκαίρως νὰ συμπλῇ εἰς ἐν τὰ διάφορα τοῦ ἐλληνισμοῦ στοιχεῖα, αἱ ἀδιόρθωτοι τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν ἀντιζηλαὶ αἱ αἰείποτε διακωλύσασαι τὴν ἑνωσιν ταύτην καὶ ἡ θαυμαστὴ ἐπιτηδεύσεως μὲ τὴν ὁποίαν οἱ Ῥωμαῖοι ὠφελήθησαν ἀπὸ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων. Ὁ κατὰ τοῦ Φιλίππου πόλεμος τῶν Ῥωμαίων διήρκεσεν ἔτη τέσσαρα περίπου ἀπὸ τοῦ 200 — 197 κατὰ τὰ δύο πρῶτα, οὐδὲν σχεδὸν κατώρθωσαν καὶ ἐπέισθησαν ὅτι δυσκρίως θέλουσι κατορθώσαι τι ἐνώσω αἱ ἐνταῦθα ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι συμπράττωσι μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Ὅθεν ἀπεφάσισαν ν' ἀποσπάσωσιν αὐτὰς ἀπὸ τοῦ Φιλίππου, ἀνασεύοντες ἐνώπιον τῶν ὀρθαλμῶν αὐτῶν τὸ τῆς ἐλευθερίας δέλεαρ, εἰς τὸ ὁποῖον ἤξευρον ὅτι αἱ πολιτεῖαι ἐκεῖναι ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθεξώσι· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεμψαν, ἐν ἔτει τρίτῳ τοῦ πολέμου, τὸν ὑπατεν Τίτον Κοϊντίον Φλαμινίον, ἄνδρα γινώσκοντα κάλλιστα τὰ ἐλληνικὰ ἥθη καὶ τοὺς ἐλληνικοὺς τρόπους καὶ συνδυάζοντα τὴν πολιτικὴν μετὰ τῆς στρατηγικῆς δεξιότητος. Ὁ Φλαμινίος κατώρθωσε τῶντι ν' ἀποχωρήσῃ ἀπὸ τοῦ Φιλίππου, ἐξαίρεσι τῶν Ἀχαρνῶν, ὅλα τὰ λοιπὰ ἐλληνικὰ ἔθνη καὶ ἡνέγκασεν οὕτω τὸν βασιλέα νὰ προτείνῃ λόγους περὶ εἰρήνης. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ῥωμαϊκὴ βουλὴ δὲν ἀπεδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, κατ' εἰρήνησιν τοῦ στρατηγοῦ αὐτῆς, ἀπαιτοῦντος ἐπαχθεστέρους ὁρους, ἐπανελήφθη ὁ πόλεμος τοῦ ὁποίου ἡ ἐκβάσις ἦτο ἤδη ἀναμφισβόλος, διότι οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον συμμάχους τοὺς Ῥοδίους, τὸν Ἄτταλον, τὴν Αἰτωλικὴν ὁμοσπονδίαν, τὴν Ἀχαικὴν ὁμοσπονδίαν καὶ αὐτὸν τὸν τύραννον τῆς Σπάρτης Νάβι, ὁ δὲ Φίλιππος εἶχε μὲν συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας Ἀντιόχου Γ', ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος, διαπαιδαγωγηθεὶς ὡς αὐτὸς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, ἐγκατέλιπε τὸν σύμμαχον αὐτοῦ δευτεὶ ἄλλους ἐπικούρους ἥδη δὲν εἶχεν εἰμὴ μόνους τοὺς Ἀχαρνῶνας. Οὐδὲν ἔκρινεν ὁ Φίλιππος· δὲν ἐπτόχη καὶ ἡγωνίσθη μετὰ θαυμαστῆς καρτερίας καὶ τόλμης. Ἀλλὰ συγκατεστάντας ἀγῶνος χρισμένου, τῇ 497, περὶ Κυνὸς κεφαλῆς τῆς Θεσσαλίας, ἡττήθη τελευταῖον·

ὑπεχώρισεν ὁμοῦς ἐπιτηδεύως καὶ διεξήγαγε τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις τοσοῦτον συνετῶς, ὥστε δὲν ὑπέκυψεν εἰς ὄρους βαρυτέρους τῶν πρὸ τῆς μάχης ὑπὸ τοῦ Φλαμινίου ἀπαιτηθέντων. Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ ἀξιώσεις ἐκεῖναι ἦσαν ἔδη δεινόταται, διότι ἠναγκάσθη ν' ἀναγνώρισῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν, νὰ παραδώσῃ τὸν στόλον, νὰ παραδώσῃ ὅμηρον ἕνα τῶν υἱῶν καὶ νὰ καταβάλῃ χίλια τέλαντα ὧν τὰ ἡμίση παραυτίκα, τὰ δὲ ἡμίση, κατὰ φόρους, εἰς ἑτὴ δέκα. Ἐτιμωρήθησαν δὲ καὶ οἱ καλοὶ κάγαθοι Ἀκαρῶνες διὰ τὴν πρὸς τὸν Φίλιππον πέσιν· δίδωσι καταπολεμηθέντες ὑπὸ τοῦ Λευκίου Κοϊντίου, ἀδελφοῦ τοῦ Τίτου Κοϊντίου Φλαμινίου, ἐδιάσθησαν μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Κυνὸς κεφαλαίᾳ νίκῃν νὰ ἀναγνώρισωσι τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν.

Ταύτης τῆς πρὸς Φίλιππον συνθήκης τῶν Ῥωμαίων ὁ ἐπαχθέστερος ὅρος δὲν ἦτο οὔτε ἡ χρηματικὴ ζημία, οὔτε ἡ τοῦ στόλου παράδοσις, ἀλλὰ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνεξαρτησίας ὅλων τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐτήμκινεν εἰμὴ ὅτι διασπάζεται μὲν ἡ ἐνότης τοῦ ἐλληνικοῦ, τὰ δὲ μεμονωμένα αὐτοῦ κλάσματα ἐκτίθενται τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ῥωμαίων. Οἱ Ῥωμαῖοι ἔπραξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι ἄλλοτε ἐγένετο διὰ τῶν ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθηκῶν ὥστε καὶ ἀπὸ δυσμῶν, ὡς καὶ ἀπ' ἀνατολῶν, ἅπαντες τῆς Ἑλλάδος οἱ πολέμοι τὴν διαίρεσιν αὐτῆς ἐπέζητουν νὰ νομιμοποιήσωσι, παρεκτὸς μόνον ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ὠρελήθησαν ἀπὸ τῆς διαιρέσεως ταύτης πολὺ ἐπιτηδειότερον ἢ οἱ Πέρσαι, ὡς θέλομεν ἶδει μετ' οὐ πολὺ. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἔλαβον ἀφορμὴν ν' ἀναμειχθῶσι καὶ εἰς τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Αἰγυπτὸν ἐλληνικὰ πράγματα. Εἶπομεν ἄλλοτε ὀλίγα τινα (σελ. 344) περὶ τῶν δύο πρώτων διαδόχων τοῦ Σελεύκου, τοῦ ιδρύσαντος τὸ Συριακὸν κράτος. Μετὰ τὸν Ἀντίοχον Α' καὶ τὸν Ἀντίοχον Β' ἐβασίλευσαν ἀλλεπαλλήλως δύο Σέλευκοι οὐδὲν ἦττον τῶν προκατόχων ἀνέκδοτοι, μέχρις οὗ μετὰ τὸν Σέλευκον Γ' (υἱὸν τοῦ Σελεύκου Β' καὶ ἑγγονον τοῦ Ἀντίοχου Β'). ἡ βασιλεία περιῆλθεν, ἐν ἑτῇ 224, εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀντίοχον Γ', ὅστις ὁμολογουμένως εἶχε πολλὴν ἀξίαν, ἀλλὰ δυστυχῶς, πρὶν εὐχάσῃ νὰ περιποιήσῃ εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ ἐνότητά τινα καὶ

ισχύν, περίεπλάκη εἰς τὰς παγίδας τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Ἀντίοχος Γ' κατέβαλε κατὰ τὰ πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη τοὺς σπασιάσαντας σατράπας τῆς Μηδίας, τῆς Περσίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ τῷ 217 ἐνίκηθη περὶ Ῥαφίαν, πόλιν Παλαιστίνης, ὑπὸ Πτολεμαίου Δ'. τοῦ Φιλοπάτορος, παρ' οὗ ἐξήγησε ν' ἀνελάβῃ τὰς πρότερον ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων κατακτηθείσας χώρας τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Φοινίκης. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ οὐδεμίαν εἶχε τῶν ἀρετῶν τῶν τριῶν αὐτοῦ προκατόχων· ὡνημώθη «Φιλοπάτωρ» διότι ἤλπισεν οὕτω ν' ἀποτρέψῃ τὴν ὑπὸναιαν ἐπὶ ἐφόρῳσι τὸν πατέρα του, διατέλεσε δὲ διὰ παντός ὑποχέριος ἐνθρώπων μοχθηρῶν, παρεσύρθη ὑπ' αὐτῶν ἀπὸ κακουργήματος εἰς κακούργημα, ἀπὸ ἀσιλγείας εἰς ἀσέλγειαν καὶ ἐθανάτωσε πλείστους τῶν πλησιισταίων συγγενῶν. Ἀλλὰ τινὲς ἐκ τῶν συμβούλων ἐκείνων δὲν ἐστεροῦντο πανουργίας καὶ ἐπιταξιοῦτος. οἶον ὁ Σωσίβιος· τὸ κράτος ἦτο πλούσιον, αἱ τότε περιστάσεις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν παρεῖχον εὐχερῶς συμμαχίους καὶ μισθοφόρους, ὥστε οὕτω ἐξηγείται πῶς ὁ Πτολεμαῖος Δ' ἐνίκησε τὸν Ἀντίοχον Γ'. Ἡ ἥττα αὕτη δὲν ἐκάλυψε τὸν τελευταῖον νὰ εὐδοκημῇ ἔπειτα, εἰς ἐκανεπιλημμένης κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἀσίαν ἐκστρατίας, ἐπὶ τοσούτον ὥστε ἐπεκλήθη ἀπὸ τούτων Νέγας. Ἐκανεληθὼν δ' ἐκείθεν συνεμάχησε μετὰ Φιλίππου τῆς Μακεδονίας κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ἥτις διατέλει τότε σφόδρα τεταραγμένη διὰ τὴν ἀνηλικότητα τοῦ Πτολεμαίου Ε'. τοῦ Ἐπιφανοῦς, υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Πτολεμαίου Δ'. Τότε λοιπὸν, ἐνῶ ὁ Φίλιππος ἐκυρίευσεν τὰς ὑπὲρ τῶν Πτολεμαίων κατεχομένας ἐν τῇ Θράκῃ καὶ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεις, ὁ Ἀντίοχος ἀνεκτῆσατο τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Παλαιστίνην. Καὶ ὅλοι μὲν οὗτοι οἱ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων βασιλέων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς πόλεμοι ἦσαν ἄκαυτοι καὶ ὀλέθριοι, διότι οἱ βασιλεῖς ἐπέστη ἐξ ἐναντίας ὥφειλον νὰ ἐνωθῶσι πρὸς ἀλλήλους ἵνα δυνάμωσιν ν' ἐκδιώξωσιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξ ἴσου ἀπαντρεῖται ἐκινδύνουν· ἀλλὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ὑπῆρχαν ἐπὶ θλιβερότερα. ὁ τοῦλάχιστον τῶν βασιλέων τούτων ἦσαν ἠνωμένοι πρὸς ἀλλήλους, ὡς εἰδομένον, ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀντίοχος, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέπεσον κατὰ τοῦ πρώτου. Ἡ κοινοτέρα λοιπὸν σύνεσις ὑπεγέρει εἰς τὸν Ἀντίοχον τὸ καθῆκον τοῦ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ συμ-

έχου αὐτοῦ· ἀλλ' ἀπατηθεῖς ὑπὸ τῶν πρέσβων τῆς Ῥώμης, ἐξα-
κολούθησε τὸν κατὰ τῆς Αἰγύπτου πόλεμον καὶ ἐπολιτεύθη ὥς
ἐχθρὸς σχεδὸν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, μέχρις οὗ, καταβλη-
θέντος τούτου, οἱ πανωῦργοι αὐτοῦ νικηταί, ἀποβαλόντες τὸ προς-
ωπεῖον, ἀπήτησαν καὶ ἀπὸ Ἀντιόχου τήν τε εἰς τὸν βασιλεῖα τῆς
Αἰγύπτου ἀπόδοσιν τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Παλαιστίνης καὶ τὴν
ἐλευθέρωσιν τῶν πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὅσας εἶχε κατακτήσει ἐν
τῇ μεταξύ ὁ τῆς Συρίας βασιλεὺς. Ὡστε οἱ Ῥωμαῖοι ἀροῦ ἔλαβον
πᾶσαν ἀμεινὴν ἵνα κατατροπώσωσι τὸν Φίλιππον καὶ ἀνεδείχθησαν
πρόμαχοι τῆς ὑποτιθεμένης ἀνεξαρτησίας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων,
συγχρόνως περιστάντο προσταταί καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τῶν
κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ὁ δὲ Ἀντίοχος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον
ἀπεμνησθεὶς, μόνους δὲ συμμάχους, παρέλαθεν ἀπροδοκῆτως ὅπως-
οὖν τοὺς Αἰτωλοὺς, οἵτινες περιῆλθον εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς φίλους
αὐτῶν Ῥωμαίους, διότι, ἐλπίσαντες νὰ λάβωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς
Ἑλλάδος, εἶδον τὴν προσδοκίαν αὐτῶν ταύτην ματαιωθεῖσαν διὰ
τῆς πρὸς τὸν Φίλιππον συνθήκης, καθ' ἣν ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀνεξαρτησία
ὅλων τῶν ἐλληνίδων πόλεων.

Μετὰ μόνων λοιπὸν τῶν Αἰτωλῶν ἀνέλαθεν ὁ Ἀντίοχος, ἐν
χειμῶνι τοῦ ἔτους 198, τὸν κατὰ τῆς Ῥώμης πόλεμον· καὶ, δια-
πραιωθείς εἰς τὴν Εὐρώπην, κατέκτησεν ἀμέσως τὴν Εὐβοίαν.
Ἀλλὰ πάλιν περιέπεσεν εἰς νέα σφάλματα. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύ-
της εἶχε πράξει τὸ λάθος τοῦ νὰ μὴ συμπαχήσῃ ἐγκαίρως μετὰ
τοῦ Φιλίππου· ἤδη δὲ, προταίνας ἀξιώσεις εἰς τὸν θρόνον τῆς Μα-
κεδονίας, ἠνάγκασε τὸν βασιλεῖα αὐτῆς νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν
Ῥωμαίων. Πλὴν τούτου, ἀντὶ νὰ καταλάσῃ πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν
Ῥωμαίων τὰ ἐπικαιρότερα χωρία, κατέτριψε τὸν χρόνον περὶ γά-
μους ἀκίρους ἐν Καλλιδί τῆς Εὐβοίας. Ἐν τῇ μεταξύ δ' ἐπελα-
θὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ῥωμαϊκὸς στρατὸς, ὑπὸ τὸν ὑπατοῦ Γλαυ-
βρίωνα, καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Φιλίππου, κατέ-
κτησε πᾶσαν τὴν Θεσσαλίαν τῷ 191. Τότε μόλις ἐξυπνήσας ὁ ἐν
Καλλιδί Ἀντίοχος μετέβη εἰς τὴν στερεάν· ἀλλὰ μὴ λαβὼν ἀπο-
χρῆσαν ἀπὸ τῶν Αἰτωλῶν συνδρομὴν καὶ κατατροπιωθείς περὶ Θερ-
μοπύλας ὑπὸ τοῦ Γλαυβρίωνος, ἔφυγεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Οἱ Ῥωμαῖοι
ὅμως δὲν ἠνέκουν νὰ ἀφήσουν αὐτὸν οὐδ' ἐκεῖ ἀνενόχλητον. Κατὰ

τὸ ἀκόλουθον ἔτος 190, ἕτερος αὐτῶν ὑπἄτος, ὁ Σκηπίων, ἐπα-
τρέψας εἰς τοὺς Αἰτωλοὺς ἐξάμηνον ἀνακωχὴν καὶ λαθὼν τὰ
πιστὰ παρὰ Φιλίππου, διέβη τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ δὲ Ῥωμαϊκὸς
στόλος δις συμμαχήσας πρὸς τὸν συριακὸν κατέβαλεν αὐτόν. Ὁ
Ἀντίοχος μάλιστα ἤδη προέτεινε λόγους περὶ εἰρήνης· οἱ Ῥωμαῖοι
ἤθελον τὴν ἐντελὴ αὐτοῦ ταπεινώσιν καὶ ἐπέτυχον ὅ,τι ἤθελον
κατατροπώσαντες αὐτόν, τῷ 190, εἰς μάχην κρίσιμον συγκροτη-
θεῖσαν περὶ τὴν Αὐδίκην πόλιν Μαγνησίαν τὴν πρὸς Σιπύλῃ. Διὰ
τῆς νίκης ταύτης κατέστησαν κύριοι καὶ διαιτηταὶ τῆς Ἀσίας.
Ἐτι ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου πολλάκις οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν εἶπον καὶ
ἐκήρυξαν ὅτι ἦν βασιλεὺς Ἀντίοχος ὁ Μέγας· ὅπερ ἐστὶ, πρὶν ἔτι
τὸν νικήσωσιν, ἀπεράσισταν ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον, ἀπαρραλλάκτως
καθὼς ὁ Ναπολέων Α΄. συνείθιζε νὰ λέγῃ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς εὐτυ-
χίας περὶ πολεμίων βασιλέων καὶ ἐθνῶν. Μετὰ δὲ τὸ ἐν Σιπύλῃ
κατόρθωμα, ἅπανα ἡ Ἀνατολὴ ἐπροκύνητε τοὺς νικητὰς ταπει-
νῶς. Οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι, οἱ ἀπόγονοι τῶν στρατηγῶν, οἵτινες
μετ' Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου κατετρόπωσάν ποτε τὸν Δαρεῖον,
οἱ Ἀντίοχοι, οἱ Πτολεμαῖοι, οἱ Ἀτταλοὶ, ἔπαθον ἤδη παρὰ Ῥω-
μαίων ὅ,τι πρὸ ἑκατὸν πεντήκοντα ἐτῶν εἶχε πάθει ὁ τῆς Περ-
σίας βασιλεὺς παρ' Ἀλεξάνδρου καὶ Ἑλλήνων· διότι ὁ ἑλληνισμὸς
διέδωκε μὲν τὴν γλῶσσαν, τὴν εὐφυΐαν, τὴν τέχνην αὐτοῦ εἰς τὰς
ἀνατολικὰς ἐκεῖνας χώρας, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ κατορθώματος τούτου
ὑπέκυψε κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν ἐκλυσιν, τὴν
εἰς τὰς χώρας ταύτας ἰδιάζουσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἦτα
ἀδύνατον ἤδη νὰ ἀντιέξῃ εἰς τὴν ἀκμάζουσιν τῶν Ῥωμαίων τόλ-
μην, ἀλκὴν, ἐπιτηδεύματα. Ὁ βασιλεὺς τοῦ Περσάμου Εὐμένης
Β΄, ἦλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ῥώμην ἵνα ἐπιζητήσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν
ἡγεμόνων τοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων πολιτευτῶν καὶ πόλεων
τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐπορεύθησαν πρὸς αὐτοὺς πρεσβεῖαι ἀπεκδεχό-
μεναι εὐπειθῶς διαταγὰς. Ὁ βασιλεὺς τῆς Βιθυνίας Πρυσίας καὶ
ὁ τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς Πτολεμαῖος Ε΄. ἐπολιτεύθησαν, ἔτι πρὸ
τῆς ἥτις τοῦ Ἀντιόχου, ὡς ὑπήκοοι τῇ Ῥώμῃ· ὁ δὲ Ἀντίοχος
αὐτὰς, μετὰ τὴν ἐν Μαγνησίᾳ ἥτταν, ἐνῷ ἐκυριάρχει ἔτι ἀπὸ
Ῥυρίας μέχρις Ἰνδοῦ, ἐπεμψεν ὡσαύτως εἰς τὴν κοσμοκράτορα πό-
λιν πρεσβεῖαν ἐπίσημον ἵνα ἀξιωθῇ παρὰ τῆς εὐμενείας τῆς Ῥωμαῖ-

κῆς βουλῆς τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης· τοὺς ὁποίους αὐτὴ ᾔθελεν εὐδο-
κῆσαι· νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῇ. Καὶ οἱ ὅροι ὑπῆρξαν βαρεῖς. Ὁ Ἀντίοχος
ἠναγκάσθη νὰ ἐκχωρήσῃ ἀπάσης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ πλη-
ρώσῃ μὲν ἐντὸς 42 ἐτῶν τάλαντα 12,000, νὰ παραδώσῃ δὲ
ἅπαντα τὰ πολεμικὰ πλοῖα, τοὺς ἐλέφαντας καὶ τινὰς ἑλληνας
πρόσφυγας. Τὰς δὲ ἀφικνεθείσας ἀπὸ τὸν Ἀντίοχον χώρας διέ-
νεμαν οἱ Ῥωμαῖοι εἰς τοὺς συμμάχους αὐτῶν, δωρησάμενοι τὸ μὲν
πλεῖστον εἰς τὸν Εὐμένην, τὸ δὲ λοιπὸν εἰς τοὺς Ῥοδίους, διότι
δὲν ᾔθελον εἶναι νὰ μεταβάλλωσι τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰς ἐπαρχίαν
ἰδίαν, πρὶν γίνωσιν ἐντελῶς κύριοι τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλά-
δος. Καὶ οὕτω τοὺς Αἰτωλοὺς, τοὺς συμμάχους τοῦ Ἀντιόχου,
ἐλησμόνησαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 189 ἐπέβαλον αὐτοῖς
εὐχάτην δι' ἧς ὁ πένης ἐκεῖνος λαὸς ἠναγκάσθη νὰ πληρώσῃ 500
τάλαντα, ἐχωρίσθησαν τῆς Αἰτωλικῆς ἡμοσπονδίας ἅπαντα τὰ μὴ
Αἰτωλικά χωρία καὶ ὁ οὕτω ἐξασθενήσας δῆμος, ὁ τῶν Αἰτωλῶν,
ὑπεχρεώθη νὰ τηρῇ ἀδόλωτος τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δυναστείαν τοῦ
δήμου τῶν Ῥωμαίων.

Πρόδῃλον δὲ ἦτο ὅτι τὴν αὐτὴν τύχην ἐμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ
λάβῃ καὶ ἡ ἄλλη Ἑλλάς. Ναὶ μὲν διὰ τῆς εἰρήνης, ἥτις συναμολο-
γῆται τῷ 197 πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας, ἀνεγνωρίσθη ἡ
αὐτονομία ὅλων τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν· καὶ ἐγένετο ἡ ἀναγνώ-
ρισις αὐτῆς πανηγυρικῶς, διότι ὁ Φλαμινίος, ἐλθὼν ἐν ἔτει 196
ἐκ Μακεδονίας εἰς Ἀθῆνας, ὅπου ἐτελοῦντο τότε τὰ Ἱσθμια,
ἀνήγγειλεν ἐνταῦθα διὰ κήρυκος, ὅτι ἐπὶ σύγκλητος ἡ Ῥωμαίων
καὶ Τίτος Κοίντιος, στρατηγὸς ὑπατος, καταπολεμήσαντες βασι-
λέα Φίλιππον καὶ Μακεδόνας, ἀφῆκον ἐλευθέρους, ἀφρουρήτους,
ἀφορολογήτους, νόμοις χρωμένους τοῖς πατρίαις, Κορινθίους, Φω-
κέας, Λοκροὺς, Εὐβοεῖς, Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας, Μάγνητας, Θετ-
ταλοὺς, Περγαίους. Ὁ δὲ πρὸς τὸν Τίτον ἐνθουσιασμὸς τοῦ πλή-
θους ἐνεκα τοῦ κηρύγματος τούτου ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε, καθὼς
λέγει Πολύβιος, ἐπαρ' ὀλίγον διέλυσαν τὸν ἄνθρωπον. Ἐννοεῖται
δὲ ὅτι παρέμειναν ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι πρὸς τοὺς Αἰτω-
λοὺς, οἱ Ἀχαιοὶ, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιάται, μὴ περιληφθέντες
εἰς τὸ κήρυγμα τούτου, διότι καὶ προηγουμένως· ἡ δὲ ἐν ὑπῆρχοντο

εἰς τὴν Μακεδονικὴν δυνάστεϊαν ἣ εἶχον ἀποσπασθῇ ἀπὸ αὐτῆς. Ἀλλὰ τί ἦτο ἡ ἐλευθερία ἐκείνη καὶ ἡ αὐτονομία ἡ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐπιτραπείσα εἰς τοὺς Ἕλληνας, κατέστη δῆλον ἐκ τῶν ἀμέσως ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Φλαμινίου πραχθέντων διότι κατέλιπε τὰς Ῥωμαϊκὰς φρουρὰς εἰς τὰς κατακτηθείσας πόλεις, ἀφῆκε τὴν Σπάρτην ὑπὸ τὸν αἰσχρὸν τύραννον Νάβιν, καὶ, καθίσης ἐν Ἑλευσίᾳ δικαστήριον, ἐρύθμισεν αὐτοδικαίως, ἐν ὄψει τῆς Ἑλλάδος ὅλης, τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῆς πράγματα, προγυμνάζων οὕτω τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Τελευταῖον δὲ συγκροτήσας ἐν Κορίνθῳ μεγάλην ἐθνικὴν σύνοδον καὶ λαλήσας ἑλληνοστὶ πρὸς τὰ συρρέυσαντα ἐκεῖ πλήθη, προέτρεψεν εἰς ὁμόνοιαν καὶ εἰς εὐγνωμοσύνην πρὸς τὴν Ῥώμην τοῦ: Ἕλληνας, οἵτινες συγκληθέντες διὰ τὴν τοσαύτην ὑπὲρ αὐτῶν πρόνοιαν τοῦ ἑξαίσιου ἐκείνου ὑποκριτοῦ, ἔχουσιν δάκρυα ἀγαλλιᾶσθαι· τὸ δὲ θαυμαστότερον ἔκλυσε καὶ ὁ Φλαμίνιος αὐτός! Τοιαύτη αὐτονομία ἦτο ἀδύνατον βεβαίως νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολὺ. Τὴν σήμερον ὑπάρχουσιν ἔθνη μικρὰ, τὰ ὁποῖα οὕτως ἢ ἀναλόγως πως προστατευόμενα καὶ παιδαγωγούμενα ὑπὸ ἰσχυροτέρων, σώζουσιν οὐδὲν ἥττον τὴν αὐτοτελῆ ὑπάρξιν· ἀλλὰ τοῦτο διότι σήμερον παρὰ τοῖς ἰσχυροτέροις ἐκείνοις ὑπάρχουσιν ἕτεροι ἐπίσης ἰσχυροὶ, οἵτινες δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν ὀλοσχερῇ ἐξαφάνισιν τῶν ἀσθενεστέρων ἐθνικοτήτων, ἐνῷ τὸ πάλαι, καὶ ἰδίως ἐν τῇ δευτέρᾳ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, εἰς μόνον ὑπῆρχεν ἐν τῇ κόσμῳ ἰσχυρὸς δυνάστης, ἀπὸ τῆς ὀρέξεως τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶτο ἡ τύχη ὅλων τῶν λαῶν. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τοιούτων ἀνεξελέγκτων καὶ ἀπεριόριστων δυναστῶν ἡ ὄρεξις εἶναι ἀπληστος καὶ ἀκόρεστος. Δὲν λέγομεν τοῦτο ἵνα παραπονεθῶμεν κατὰ τῆς Ῥώμης· τὰ ἔθνη ὅσα εἶναι ἀξία ἐλευθερίας ἐπὶ τέλους· σώζουσιν αὐτήν. Καὶ αὐτὸ τὸ αρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀφοῦ μετὰ τινος ἑκατονταετηρίδας προσέλαβε νέα στοιχεῖα ἠθικῆς ῥώμης καὶ ἰδίως ἀνεκταίνισθη, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, κατώρθωσε νὰ κατισχύσῃ τῶν προτέρων κυριαρχῶν. Εἴπομεν δὲ ὅσα εἴπομεν ἀπλῶς ἵνα ἐξηγήσωμεν τὰ τότε μετ' ὀλίγον συμβάντα.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Φλαμινίου καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ οἱ Ῥωμαῖοι, ἐπὶ τοῦ Ἀντιοχικοῦ καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ πολέμου,

ἀφῆσαν ἐπὶ τινα χρόνον ἥσυχον τὴν ἑλλην ἐνταῦθα Ἑλλάδα· καὶ ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἡ Ἀχαικὴ συμπολιτεία ἐφάνη ἀναλαβούσα νέαν ζωὴν. Ὁ τύραννος τῆς Σπάρτης Νάβις, ἐπιχειρήσας τῷ 191 ν' ἀνακτήσῃ τὰς παραλίους Λακωνικὰς πόλεις, ἡττήθη ὑπὸ τοῦ φιλοποίμενος· ζητήσας δ' ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Αἰτωλῶν, ἐρονεύθη ὑπὸ τούτων, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ γίνωσι κύριοι τῆς Σπάρτης. Ἀλλὰ τότε οἱ Σπαρτιάται ἐπαναστάντες ἐξέβαλον τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ κατετάχθησαν εἰς τὴν Ἀχαικὴν συμπολιτείαν. Αὐτοὶ δὲ οἱ Ῥωμαῖοι παρέδωκαν εἰς τὴν συμπολιτείαν ταύτην καὶ τοὺς Μεσσηνίους καὶ τοὺς Ἡλείους, καθὼ συμμάχους διατελέσαντας τῶν Αἰτωλῶν καὶ τοῦ Ἀντιόχου. Ὡς τε περὶ τὸ 190 ἔτος ἡ Ἀχαικὴ συμπολιτεία περιέλαβεν ἅπασαν κατὰ γράμμα τὴν Πελοπόννησον· καὶ συνέβη τότε ὅτι οὐδὲ πώποτε ἐπὶ τῶν λαμπροτέρων τῆς Ἑλλάδος ἐποχῶν εἶχε πρότερον συμβῆ, ἢ τῆς χερσονήσου ταύτης ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν ἑνωσις. Ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦτο δὲν ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ, διότι ἡ ἐνίσχυσις οἰουδήποτε μέρους τῆς Ἑλλάδος δὲν αὐτοῖς ἐφερὲν εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Μετ' ὀλίγον ἀποστάντων τῶν Μεσσηνίων ἀπὸ τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας, οἱ Ῥωμαῖοι ἀντὶ τῆς αἰτήσεως ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀχαιῶν συνδρομῆς, ἀπήντησαν ὅτι δὲν ἤθελον ἰδεῖ δυσαρέστως ὄχι μόνον τοὺς Μεσσηνίους, ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἀργεῖους καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς Κορινθίους χωρίζομένους ἀπὸ τῆς συμπολιτείας. Μικρὸν ἔπειτα οἱ Σπαρτιάται περιῆλθον εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς· ἀμφοτέρων δὲ ἀποκρίσεων πρὸς τὴν Ῥώμην, ἡ Βουλὴ ἔδωκεν αὐτοῖς ἀπάντησιν ἀμφίβολον καὶ ἐπιτηδείαν μόνον εἰς τὸ νὰ προξύνῃ τὴν διχόνοιαν. Τότε οἱ Ἀχαιοὶ, θεωροῦντες ὅτι δι' οἰκείας μόνον παρασκευῆς ἠδύναντο νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, ἐπεμψαν ἐν ἔτει 183 κατὰ τῶν Μεσσηνίων τὸν Φιλοποίμενα, ὅστις ἀπέκρουσε μὲν τοὺς ἀποστάντας, ἀλλ' ἠγματοτεύθη καὶ ἐρονεύθη. Καὶ ὁ μὲν αὐτὸς τοῦ αἰρεθείς στρατηγὸς Λυκόρτας, ὁ πατὴρ τοῦ Πολυβίου, ὁ τελευταῖος ἐγκριτος ἡγεμὼν τῆς Ἀχαικῆς συμπολιτείας, κατετρόπωσε τοὺς Μεσσηνίους καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ παραδώσωσι μὲν τοὺς αἰτίους τοῦ φόνου, νὰ συνταχθῶσι δὲ αὐθὺς μετὰ τῶν Ἀχαιῶν. Ἀλλ' ἡ Ἀχαικὴ συμπολιτεία, καθὼς καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη Ἑλλὰς, ὑπέκυψαν μετ' ὀλίγον εἰς νέα δυστυχήματα ἐνεκα τοῦ νέου πολέ-

μου, τὸν ὁποῖον οἱ Ῥωμαῖοι ἐπεχείρησαν κατὰ τῆς Μακεδονίας.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, εἰ καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ παρήσχη ἀξιόλογον εἰς τοὺς Ῥωμαίους συνδρομὴν, ἰδνημένοι ὅμως διὰ τὴν ὑποτελεῖ θέσιν εἰς ἣν πρὸς αὐτοὺς περιῆλθε· καὶ ἀγωνιζόμενος ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ αὐτῆς, ἐβρῦθμισε συνετῶς τὰ τε οἰκονομικὰ πράγματα καὶ τὴν ἄλλην διοίκησιν, ἐγύμνασε καλῶς τὸν στρατὸν καὶ ἐζήτησε νὰ ἐκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς τὰς γείτονας χώρας τῆς Θράκης καὶ τῆς Θεσσαλίας. Ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι ἀντέπραπτον παντὶ σθᾶναι ὑποστηρίζοντες τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, ἀποδεχόμενοι προθύμως ὅλα κατ' αὐτοῦ παράπονα καὶ ἀείκτετε αὐτὸν καταδικάζοντες ὡς ἁπλῶς παρίσταντο ὡς διατηρεῖται ὥστε ὁ πόλεμος ἦτο ἀφρευκτος, οὐδ' ἀνεβλήθη εἰμὴ διότι ὁ Φίλιππος, δὲν ἦτο ἀποχωρώντως παρεσκευασμένος. Καὶ ἐν τούτοις ἀποθνήσκει ὁ Φίλιππος, τῷ 179, τὴν δὲ βασιλείαν παραλαμβάνει ὁ υἱὸς αὐτοῦ Περσεύς. Ὁ νέος βασιλεὺς ἐκληρονόμησε μὲν τὸ κατὰ Ῥωμαίων μῖτος τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴν ἰκανότητα αὐτοῦ. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰλλυρίας Γένθιος καὶ οἱ πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἰστροῦ οἰκούντες Βιστάρναι, ἔθνος Γαλτικὸν μετὰ Γερμανῶν ἀνάμικτον, προέτειναν αὐτῷ συνδρομὴν ἐπὶ ὀλίγοις χρήμασιν· ὁ δὲ, διὰ τὴν φιλαργυρίαν, ἀπεποιήθη τὴν συνδρομὴν ταύτην. Ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδίας παρασκευὰς διέκοπεν, ἀπατηθεὶς ἀπὸ τῶν φιλικῶν διαβεβαιώσεων τοῦ πρέσβους τῶν Ῥωμαίων Κοίντου Μαρκίου Φιλίππου· καὶ τοῦτο ἐνῶ ἤξευρεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τοῦ Περγάμου Εὐμένης Β', ἔτι ἀπὸ τοῦ 173, καθυπέβαλεν εἰς Ῥώμην ὄρμαθὸν ὅλον κατηγοριῶν κατ' αὐτοῦ. Ὅθεν ὅτε ἐν ἔτει 171 ἤρχισεν ὁ πρὸς Περσέα πόλεμος τῶν Ῥωμαίων, ὁ βασιλεὺς οὗτος ἕνα μόνον εἶχε κατὰ πρῶτον σύμμαχον, τὸν ἡγεμόνα τῶν Ὀδρουσῶν Κότυν. Καὶ ἡλπίζει μὲν εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, ἀλλ' αὕτη διηρημένη, ἀσθενὴς καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ῥαδιουργουμένη, οὐδεμίαν παρέτχεν αὐτῷ βοήθειαν, ἐνῶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐξ ἐναντίας εἶχον συμμάχους τοὺς Ῥοδίους καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς Κιππαδοκίας καὶ τοῦ Περγάμου. Οὐδὲν ἤττον κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν δὲν κατώρθωσαν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἦσαν ἀκαταγώνιστοι καὶ ὅτι ἂν ἦτο δυνατόν νὰ ἐνώσωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες, ἤθελον διικτηρήσει τὴν ἀνεξαρτησίαν. Κατὰ

δυστυχίαν οἱ μὲν Ἕλληες δὲν ἤξευρον νὰ ἐνωθῶσιν, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἤξευρον νὰ ἐπανορθώσι τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν. Καὶ ἐν ἔτει 168 ἐπιτρέπουσι τὸν πόλεμον τοῦτον εἰς Λεύκιον Διμίλιον Παῦλον, ἄνδρα διαπρεπέστατον ἐπὶ συνέσει καὶ τόλμῃ. Ὁ Παῦλος Διμίλιος, ἐπαυξήσας τὸν στρατὸν καὶ ἀνορθώσας τὴν πενιχαρίαν, ἅμα ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἠνάγκασε τοὺς Μακεδόνας νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι Πύδνης, περὶ δὲ τὴν πόλιν ταύτην ἐνίκησε κατὰ κράτος τὸν Περσέα, ὅστις ἔφυγε μὲν μετὰ τῶν θησαυρῶν εἰς Σαμοθράκην, ἀλλὰ προδοθεὶς ὑπὸ τινος Κρητὸς ἀπήχθη εἰς Ῥώμην, παρηκολούθησε τὸν θρίαμβον τοῦ νικητοῦ καὶ ἀπέθανε μετὰ τετραστῇ αἰχμαλωσίᾳ οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἐκείνης, εἰς Ἀλβαν Λόγγαν. Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν ἤδη κύριοι τῆς Μακεδονίας· μὴ θέλοντες ὁμῶς νὰ μεταβάλωσιν αὐτὴν διὰ μιᾶς εἰς ἐπαρχίαν, παρεκκεύασαν τὰ πάντα πρὸς τοῦτο διὰ τοῦ ἐπιτραπέντος αὐτῷ ἐλευθέρου μὲν κατ' ἐπιφάνειαν, ἀληθῶς δὲ ὀλεθρίου πολιτεύματος. Διήρσαν τὴν χώραν εἰς τέσσαρας ἰδίαις πολιτείας, ἀπαγορεύσαντες τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐπιγαμίαν καὶ ἐγκτησιν, ὅπερ ἐστίν, ἀπαγορεύσαντες εἰς τοὺς πολίτας ἐκάστης τῶν πολιτειῶν τούτων τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ ἔχωσιν ἀκίνητον κτῆσιν εἰς τὰς ἄλλας πολιτείας καὶ νὰ συνομολογῶσι γάμους μετὰ τῶν κατοίκων τῶν ἄλλων τούτων πολιτειῶν· τοῦτο δὲ ἵνα καταστήσωσιν ἀδύνατον πάντα μεταξὺ αὐτῶν σύνδεσμον καὶ πᾶσαν κατὰ τῆς Ῥώμης ἐπανάστασιν. Πλὴν πρῶτον ἡλάττωσαν μὲν τοὺς πληρωτέους εἰς τὴν Ῥώμην φόρους· ἐπὶ τὸ ἕμισυ τῶν πρότερον εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας τελουμένων, ἀλλὰ δὲν ἐβελτίωσαν διὰ τοῦτο πολὺ τὴν τύχην τοῦ Μακεδονικοῦ ἔθνους, τὸ ὅποῖον εἶχεν ἤδη, ἐκτὸς τῶν φόρων ἐκείνων, νὰ ἐπικρατῇ εἰς τὴν συντήρησιν τεσσάρων κυβερνήσεων ἀντὶ μιᾶς· ἐνῶ οἱ πόροι αὐτοῦ ἡλαττώθησαν οὐ μόνον διὰ τὴν καταστροφὴν πάσης ἐμπορίας, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ Ῥωμαῖοι ἐσφετερίσθησαν τὴν ἐπικαρπλίαν τῶν ἀργυρείων, τῶν χρυσορυχείων καὶ τῶν δημοσίων κτημάτων· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν πολὺ συμφερώτερον ταύτης τῆς ὑποτιθεμένης αὐτονομίας ἦθελεν εἶναι εἰς τοὺς Μακεδόνας, ἐν ἡ χώρᾳ αὐτῶν μετεβάλλετο ἀπλῶς εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν. Τὸ δὲ πάντων ἱσως φοβερώτερον, οἱ Ῥωμαῖοι ἠνάγκασαν ὅλους τοὺς εἰς τὴν πολιτικὴν ἢ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν διατελέσαντάς ποτε

Μακεδόνες, δηλαδή όλους τοὺς πλουσίους, τοὺς ἐγκρίτους πολί-
τας νὰ μεταναστεύσωσιν, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐπὶ
τῇ προφάσει ὅτι ἡ παρουσία αὐτῶν δὲν συμβιβάζεται μετὰ τὸ εἰς-
αχθὲν ἤδη εἰς τὴν Μακεδονίαν δημοκρατικὸν πολιτεύμα! Κατὰ τὸν
αὐτὸν τρόπον μετεχειρίσθησαν καὶ τοὺς Ἰλλυριοὺς, τῶν ὁποίων ὁ
βασιλεὺς Γένθιος συμμαχίας ἐπὶ τέλους μετὰ τοῦ Περσέως συγ-
κατετροπώθη μετ' αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τῶν ἐσχάτως ἐπίσης μετὰ τοῦ
Περσέως, βασιλέως τῆς Μακεδονίας, παχθέντων Ἑπειρωτῶν, ἐπε-
χειρήσεν ὁ Πύλος Αἰμίλιος συστηματικὴν λεηλασίαν, καταστρέ-
ψας μὲν 70 αὐτῶν πόλεις, ἐκκδροποδισάμενος δὲ 150,000 ἀν-
θρώπων. Ὡς αὐτῶς ἐτιμωρήθη καὶ ὁ Εὐμένης, διότι, ἀκμάζοντος
τοῦ πολέμου, ἐνόησεν ὀπίσθεν ὁλοθρίως εἶχε πολιτευθῇ καὶ ἐπεχεί-
ρησεν νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Περσέως. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐνίσχυσαν ἤδη
τὸν βασιλέα τῆς Βιθυνίας Προυσίαν πρὸς βλάβην τοῦ Εὐμένους,
καθὼς πρότερον εἶχον προάξει αὐτὸν τοῦτον τὸν βασιλέα τοῦ
Περγάμου πρὸς βλάβην τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Περσέως. Τελευ-
ταῖον οἱ Ῥόδιοι, οἱ θελήσαντες ὁμοίως νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν πτώσιν
τῆς Μακεδονίας, ἐστερήθησαν τὴν Δυκίαν καὶ τὴν Καρίαν, καὶ
πολυειδῶς ἐξουδενίσθησαν. Ἵνα δώσωμεν δ' ἔννοιάν τινα τῆς ταπει-
νώσεως μεθ' ἧς ἅπαντα ἐν γένει τὰ ἑλληνικὰ κράτη ἐπολιτεύοντο
τότε πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, παραθέτομεν αὐτολεξεῖ τὸ ἀκόλουθον
τοῦ Πολυβίου χωρίον, περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ βασιλεὺς τῆς Βι-
θυνίας Προυσίας ἐπέτυχε τότε τὴν τῶν Ῥωμαίων εὐνοιαν. « Κατὰ
τὸν αὐτὸν καιρὸν ἦλθε, λέγει ὁ μεγαλοπολίτης ἱστορικός, καὶ
Προυσίας ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν Ῥώμην, συγχαρησόμενος τῇ συγχλή-
τῃ καὶ τοῖς στρατηγοῖς ἐπὶ τοῖς γεγονόσιν. Ὁ δὲ Προυσίας οὗτος
εὐδαμῶς γέγονεν ἀξίος τοῦ τῆς βασιλείας προσχήματος· τεκμή-
ραιτο δ' ἂν τις ἐκ τούτων. Ὅς γε πρῶτον μὲν, πρεσβευτῶν παρα-
γεγονότων Ῥωμαϊκῶν πρὸς αὐτόν, ἐξυρμημένος τὴν κεφαλὴν, καὶ
πίπλον ἔχων, καὶ τῆβενναν, καὶ καλίκους, ἀπάντα τούτοις, καὶ
καθόλου τοιαύτῃ διασκευῇ κεκρημένος, οἷαν ἔχουσιν οἱ προσφά-
τως ἡλευθερωμένοι παρὰ Ῥωμαίους, οὗς καλοῦσι αὐθέρτους». Καὶ
δεξιωσάμενος τοὺς πρεσβευτάς, «ὁράτε, ἔφη, τὸν ὑμέτερον λίθερ-
τον ἐμὲ, πάντα βουλόμενον χαρίζεσθαι, καὶ μιμῆσθαι τὰ παρ' ὑ-
μῖν». Ἦς αἰγνεωτέραν φωνὴν οὐ βέβαιον εἰπεῖν. Τότε δὲ κατὰ τὴν

εἰσέρχον γινόμενος τὴν εἰς τὴν σύγκλητον, στάς κατὰ τὸ θύρετρον ἀντίος τοῦ συνεδρίου, καὶ παθεῖς τὰς χεῖρας ἀμφοτέρω, προσεκίνησε τὸν αὐδὸν καὶ τοὺς καθημένους, ἐπιφθεγγόμενος, «χαίρετε, θεοὶ σωτήρες»· ὑπερβολὴν οὐ καταλιπὼν ἀνδρείας, ἅμα δὲ καὶ γυναικισμῷ καὶ κολακείας, οὐδενὶ τῶν ἐπιγενομένων. Ἀκολούθα δὲ τούτοις καὶ κατὰ τὴν κοινολογίαν, εἰσελθὼν ἐπιτελέσαστο· περὶ ὧν καὶ τὸ γράφειν ἀπρεπές ἦν. Φανταί· δὲ τελείως εὐκαταφρόνητας, ἀπόχρισιν ἔλαβεν δι' αὐτὸ τοῦτο φιλάνθρωπον ».

Εἰς τὴν εὐρωπαικὴν Ἑλλάδα ἡ ταπεινὸς ἦτο βεβαίως ὀλιγωτέρα· καὶ ἐνταῦθα ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῶν καιῶν ἐκείνων συμφορῶν καὶ ἐπέτυχον οὕτω παρὰ τῆς ῥωμαϊκῆς συγκλήτου τὴν εἰς αὐτοὺς παραχώρησιν τῆς Ἀχαιοῦ καὶ τῆς Ἀργύρου. Ἐπειτα ἐκταῦθα ὑπῆρχον ἑτέρα δευὰ, ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας ἐνεκὰ πολλῶν αἰτιῶν, μάλιστα δ' ἐνεκὰ τῶν ἀδιακόπων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν πολέμων, ἡ ἀδιόρθωτος τῶν πόλεων ἀντιζηλία· καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς πηγυζούσαι ὀλέθρια διαιρέσεις, ἡ κακοῦθαι πλείστον πολιτῶν προθύμων νὰ αὐτοκαταδύωσιν ἐκ τῶν συμφορῶν τῆς πατρίδος· οἱ δὲ Ῥωμαῖοι δὲν ἔπαυσαν ἐπιτηδείως ὠφελομένοι. ἀφ' ὧν τούτων τῶν δεινῶν. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, πᾶν Ἀκαρνανίαν, πᾶν Βοιωτίαν, ἐπὶ τῇ ἀπλῇ καταμηνύσει ἀνθρώπων μοχθηρῶν, πινελύθησαν πολλοὶ τῶν χρηστωτέρων πολιτῶν ὡς διατελέσαντες δῆθεν ἑπαυτοὶ τοῦ Περσέως καὶ ἀπάγθησαν εἰς Ἰταλίαν. Ἐκ αὐτὰ ἐγένοντο καὶ εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀχαΐκῃς συμπολιτεύεις, ἃν καὶ οὐσχημύτερον ὕψωσεν. Ἐν τῇ συμπολιτείᾳ αὐτῇ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλοποίμενος, ἀρχηγὸς τῆς σωφρονοτέρως μερίδος ἦτο ὁ καλὸς κήρυξ Δυσκάρης ὁ τοῦ Πολυβίου πατήρ. Οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, προδραμένου τοῦ αὐτοῦ Καλλικράτους, ἐσυκοφάντησαν παρὰ τοῖς πρέσβεσι τῶν Ῥωμαίων τοὺς ἐχθροτέρους τῶν πολιτῶν, τὸν ἀρχαῖον 4.000, ὡς συνεννοήσαντας μετὰ τὸν Περσέα. Ἡ κακηγορία ὑπεβλήθη εἰς τὴν κοινὴν σύνοδον· καὶ ἐκταῦθα οἱ πρέσβεις ἀπήχθησαν καὶ ἐπέτυχον νὰ μεταδώσιν οἱ χίλιοι ἐκείνοι εἰς Ῥώμην διὰ ν' ἀποπονηθῶσιν ἐκεῖ· οἱ ἐπίσημοι οὗτοι παλιῖται, μετὰ τὴν τῶν ὁπίων ἦτο καὶ ὁ Μολύβιος, ἐκρηγνύθησαν εἰς Ἰταλίαν ἐπὶ 17 ὄλας ἔτη, ὡς ὕμνηροι, καὶ

μόλις τῷ 451, μετὰ ἐπανηλημμένας παρακλήσεις τῶν Ἀχαιῶν, ἐπετρέπη εἰς τοὺς ἐπιζήσαντας, ὄντας περὶ τοὺς 300, νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα. Ἡ ἐπάνοδος αὐτῶν παρώξυνε τὸ κατὰ τῆς Ῥώμης μῖτος καθ' ὑπερβολὴν, ἀλλ' ἀκαίρως· διότι τί ἡδύνατο ἡ ἀσθενὴς Ἑλλάς, διηρημένη μάλιστα εἰς ῥωμαϊζοντας καὶ μὴ ῥωμαϊζοντας, ἐξ ὧν οἱ τελευταῖοι μετὰ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ συμβάντα θάνατον τοῦ Λυκόρτα δὲν ἠτύχησαν πλέον νὰ λάβωσιν ἀρχηγὸν διακρινόμενον ἐπὶ χρηστότητι τοῦλάχιστον, ἀνθρὶ ἐπὶ ἱκανότητι; Ὁ ἐν ἔτει 450 προχειρισθεὶς στρατηγὸς Δάιος, εἰς τῶν 300, δωροδοκεῖται 3 τάλαντα ὑπὸ τοῦ προηγουμένου στρατηγοῦ, τοῦ Σπαρτιάτου Μεναλκίδου ἵνα σώσῃ αὐτὸν κατηγορηθέντα ὅτι ἠθέλησε ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς Ἀχαιῆς συμπολιτείας τὴν Σπάρτην. Καὶ ἤδη ὁ Δάιος, κινδυνεύων ὡς αὐτῶς νὰ κατηγορηθῇ διὰ τε τὴν δωροδοκίαν ταύτην καὶ ἄλλας καταχρήσεις, ζητεῖ νὰ περισπάσῃ τὴν κοινὴν προσοχὴν καὶ προκαλεῖ νέας διενέξεις πρὸς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἥτις ἀείποτε ἐπόθει ν' ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τῆς συμπολιτείας. Ἡ ὑπόθεσις υποβάλλεται εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν βουλὴν ἥτις ἀποφαίνεται ὅτι θέλει πέμψει εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέσβεις ἐπιτετραμμένους ν' ἀπορρυσώσωσιν ἐπὶ τόπου περὶ τοῦ πρακτέου. Οἱ δὲ Ἀχαιοὶ, προτρεπόμενοι ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ ἐπομένου ἔτους Δαμοκρίτου, ἐνὸς ὄντος ὡσαύτως τῶν 300, δὲν περιμένουσι τὴν ἀπόφασιν τῶν Ῥωμαίων, ἀναβαλόντων ἐπὶ τηδεις, ὡς φαίνεται, τὴν ἀποστολὴν τῆς πρεσβείας· ἀλλ' ἐπιτίθενται κατὰ τῆς Σπάρτης τόσῳ μᾶλλον θαρράλειῳ ὅσῳ πρὸ μικροῦ νῆα παρήχθησαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἐν Μακεδονίᾳ πράγματα. Τῶντι τῷ 450 ἀνὴρ τολμητίας, ὀνόματι Ἀνδρίσκος, καλῶν δὲ ἐκ τούτου Φίλιππον καὶ υἱὸν τοῦ Περσέως διὸ καὶ ψευδοφίλιππος ἀποκαλεῖται, ὠφελθὲς ἀπὸ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ δυσἀρέσκειαν, ἀνηγάγευσεν ἐκ τούτου βασιλεία, τῇ συνδρομῇ Θρακῶν τινῶν ἡγεμόνων, κατέλαβε τὴν Μακεδονίαν ἅπασαν, ἠπειλήσε τὴν Θεσσαλίαν, καὶ, κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἐνίκητε τὸν ῥωμαῖον στρατηγὸν Ἰουρῆντιον. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀνδρίσκος κατατροφεῖται καὶ αἰχμαλωτεύεται ἐν ἔτει 448 ὑπὸ ἐτέρου στρατηγοῦ, τοῦ Μισέλλου, ὅστις διὰ τὴν ταχείαν κατάλυσιν τοῦ πολέμου τούτου ἐλαβεν, ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ τὸ τιμητικὸν ἐπώνυμον τοῦ ἐμπαχεδονί-

κοῦσ' αἱ δὲ κατὰ τῆς Σπάρτης ἐχθροπραξίαι τῶν Ἀχαιῶν κατέ-
 παυσαν διὰ τὴν τοιαύτην μεταβολὴν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πραγμά-
 των, ἐπὶ τῆς στρατηγίας τοῦ Διαίου, διαδόχου ἀναδειχθέντος τοῦ
 Δαμοκρίτου. Καὶ μετ' ὀλίγον, ἐν ἀρχῇ τοῦ 147, ἦλθε τελευταῖον
 ἡ πρὸ πολλοῦ ἀναγγελλομένη πρεσβεΐα, ἡ περὶ τὸν Δυρῆλιον
 Ὁρέστην, ὅστις, παρισταθεὶς εἰς τὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον, εἶπεν,
 ὅτι ἡ βουλὴ τῶν Ῥωμαίων νομίζει δίκαιον οὐ μόνον ἡ Σπάρτην,
 ἀλλὰ καὶ ἡ Κόρινθος, τὸ Ἄργος, ἡ Ἡράκλεις ἡ πρὸς Οἶτη καὶ
 οἱ ἐν Ἀρκαδίᾳ Ὀρχομένιοι νὰ χωρισθῶσι τοῦ Ἀγαῖκου συνεδρίου.
 Ἡ ἀξίωσις αὕτη ἡρέθισε τὰ πνεύματα καὶ οἱ πρέσβεις περιωρί-
 σθησαν. Ἡ δὲ Ῥωμαϊκὴ βουλὴ, ἐπειδὴ εἶχεν ἀνὰ χεῖρας τὸν τρί-
 τον καὶ τελευταῖον Καρχηδονιακὸν πόλεμον, εἶτι δὲ καὶ τὸν οὐδὲν
 ἥττον δυσχερῆ Ἰβηρικόν, ἔκρινεν εὐλογον ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ
 μετριορρονήσῃ καὶ ἐπεμψε, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 147, νέαν
 πρεσβεΐαν ἐπιτετραμμένην νὰ συμβιβάσῃ τὴν μεταξὺ Λακεδαιμο-
 νίων καὶ Ἀχαιῶν διαφορὰν, μηδὲνα λόγον ποιούσα τῆς εἰς τὸν
 Ὁρέστην γενομένης ὕβρεως. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ πρεσβεΐα ἀπῆλθεν
 ἀπρακτος. Ὁ δὲ τότε προχειρισθεὶς στρατηγὸς Κριτόλαος, καὶ
 οὗτος εἰς ὧν τῶν 300, παρεσκευάσθη ἐντὸς τοῦ χειμῶνος εἰς πό-
 λεμον, κατέπεισε τὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον νὰ κηρύξῃ αὐτὸν ἐπι-
 στήμως κατὰ τῆς Σπάρτης, συνεμάχησε μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ
 τῶν Χαλκιδίων καὶ ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 146 τὴν πο-
 λιορκίαν τῆς Ἡρακλείας τῆς πρὸς Οἶτη, ἥτις, ἅμα μετὰ τὴν δικ-
 κήρυξιν τοῦ Ὁρέστου, ἀπέστη τῆς συμπολιτείας. Ὁ κατατροπώ-
 σας τὸν Ἀνδρίσκον Μέτελλος, ἀνὴρ ὧν εὐγενὴς καὶ ἐπιεικής, εἶχε
 πρὸς παθήσει, δι' ἐπανειλημμένων παραινέσεων ν' ἀποτρέψῃ τοὺς
 Ἀχαιοὺς ἀπὸ τῶν ἐχθροπραξιῶν τούτων, αἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ
 θεωρηθῶσιν ὑπὸ τῆς Ῥώμης εἰμὴ ὡς κατ' αὐτῆς γινόμεναι· ἀλλὰ
 δὲν εἰσχωρόσθη καὶ τότε ἐπὶ λθεν ἐκ Μακεδονίας κατὰ τοῦ πο-
 λιορκούντος τὴν Ἡράκλειαν Κριτολάου. Ὁ δὲ, καὶ τοι ἀρχῶν
 στρατοῦ ἀξιολόγου, ὑποχωρεῖ ἀμέσως, ἀλλ' ἠττάται ὀλοσχερῶς
 περὶ Σκάρφειαν τῆς Λοκρίδος, εἰς μάχην μετὰ τὴν ὁποίαν ἐγίνειν
 ἀφαντος, εἴτε καταποντισθεὶς εἴτε πῶν κῶντιον. Καὶ τὴν μὲν
 στρατηγίαν τῶν Ἀχαιῶν ἀναλαμβάνει κατὰ τὸν νόμον ὁ τοῦ προη-
 γουμένου ἔτους στρατηγὸς Δάκιος, ὁ δὲ Μέτελλος, διατεθείς ἐπὶ

τινα καιρὸν εἰς Θήβας, ἔρχεται ἤδη εἰς τὸν ἰσθμὸν καὶ προτείνει πάλιν ὄρους περὶ εἰρήνης ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρῳ τοῦ καὶ περισταλῆ ἢ Ἀχαϊκῇ συμπολιτείᾳ εἰς τὰς κυρίας Ἀχαϊκὰς πόλεις. Ἀλλ' ὁ Δάιος ἐπιμένει, ἐπιχειρεῖ νέας στρατολογίας καὶ διενεργεῖ κατὰ τὴν ἐν Κορίνθῳ συνελθοῦσαν νέαν σύνοδον τὴν ἐπικύρωσιν μὲν ἑαυτοῦ ὡς στρατηγοῦ, τὴν ἀπόρριψιν δὲ τῶν ἐπικύρων προτάσεων τοῦ Μετέλλου. Καὶ μετ' ὀλίγον φθάνει ἐξ Ἰταλίας εἰς τὸν ἰσθμὸν μετὰ στρατοῦ ἄλλου ὁ ὑπατος Λεύκιος Μόμμιος, εἰς δὲ ἀνέβηκεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Βουλὴ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ἀχαϊκοῦ τούτου πολέμου. Ὁ Μόμμιος ἦτο παντάπασιν διάφορος τοῦ Μετέλλου, ἀνὴρ τραχὺς καὶ πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἀλλότριος· ἀποπέμψας δὲ ἀμέσως ἐκείνον εἰς Μακεδονίαν, ἥτις τότε μετεβλήθη εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, κατατροπώνει περὶ τὸν ἰσθμὸν τὸν Δάιον, κυριεύει ἀμαχητὶ τὴν Κόρινθον, φανεύει ἅπαντας τοὺς πολίτας ὡπαῆς, ἐξανδραποδίζεται τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας, ἀρπάζει τὰ πολυτιμότερα ἀριστοτεχνήματα, ὅχι διότι ἀπέδιδεν ἀξίαν τινὰ εἰς αὐτὰ, ἀλλὰ διὰ τὴν κοσμήσθαι δι' αὐτῶν τὸν θρίαμβον αὐτοῦ, κατὰ τὸ τότε παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἐπικρατοῦσαν ἔθος· καὶ τελευταῖον καταπυρπολεῖ τὴν λαμπρὰν ἐρείνην πόλιν ἥτις ἔκτοτε ἔμεινε περὶ τὰ 100. περίπου ἔτη ἔρημος. Ἐπειτα δὲ περελθὼν τὴν ἄλλην Πελοπόννησον, καταβάλλει τὰ τεῖχη τῶν πόλεων ὅσαι μετέσχον τοῦ πολέμου, ἀφαπλίζει τοὺς κατοίκους, διαλύει τὰ συνέδρια τῶν Ἀχαιῶν, τῶν Φωκέων, τῶν Ῥοιωτῶν, καταλύει τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα, ἐξάγει ἅπαντα τοὺς τὴν τιμοκρατίαν, ἀπαγορεύει τὴν ἔγκλισιν, καταδικάζει τοὺς μὲν Βουωτοὺς καὶ τοὺς Εὐβοεῖς νὰ πληρώσωσι εἰς τὴν Ἡράκλειαν 100 τάλαντα, τοὺς δὲ Ἀχαιοὺς εἰς τὴν Σπάρτην 200, καὶ ἐπιβάλλει εἰς ὅλας τὰς μεταλαβώσας τοῦ ἀγῶνος πόλεις φόρον ἑτησίῳ πληρωτέον εἰς τὴν Ῥώμην. Ἀλλ' οὐδὲν ἦτον ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς· δὲν φαίνεται μεταβληθεῖσα ἔκτοτε εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν· τοῦτα δὲν ἐγένετο εἰμὴ πάλιν βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος Αὐγούστου. Οἱ πλεῖστοι μάλιστα τῶν προεκτεθέντων ἐπαχθῶν ὄρων ἀνεκλήθησαν μετ' ὀλίγον διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Ποσειδίου· αἱ δὲ ἐλληνικαὶ πόλεις ἐξηκολούθησαν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπολαμβάνουσαι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ῥώμης αὐτονομίαν· τινὲς ἔτι, ὡς

καθώς· θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ πράσσει βιβλίω, οὐδὲν ἄλλο ἤτο· ἡ εὐσχημὸς τις δουλεία.

Εἰς τοῦτο ἀπέληξεν ἡ ἐλευθερία τὴν ὁποίαν ὁ Φλαμίνιος το-
σοῦτον πάντηγυρκαῶς, πρὸ ἐνιαυτῶν πεντήκοντα, εἶχεν ἀνακηρύξει
ἐν Κορίνθῳ. Οἱ Ῥωμαῖοι, ἀφοῦ διὰ τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας ἐχώ-
ρισαν τότε τοῦ· ἐνταῦθα Ἑλλήνας ἀπὸ τοῦ βασιλέως Φιλίππου,
ἵνα εὐχερέστερον καταβάλλωσιν αὐτόν, ἔπειτα, διὰ νέων πρεσβειῶν
καὶ νέων ἐλευθερίας ἐπαγγελιῶν, ἐχώρισαν τὰς ἑλληνικὰς πολι-
τείας ἀπ' ἑλλήνων καὶ ἰδίως παρέλυσαν τὴν Ἀγαϊκὴν συμπολι-
τείαν, ἵνα εὐχερέστερος ὑπαγάγῃσιν ὑφ' ἐαυτοὺς καὶ πύθοιο τοῦ
ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ μέρος. Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ
ὕλις καὶ ἡθικὴ ἐκλύσκει εἰς τὴν εἶχε περιέλθει τότε ἡ Ἑλλάς, ὑπε-
ροῦστος πολὺ τὴν ἐπαιτηθεῖαν ἐκείνην πολιτικὴν. Ὁ Πολύβιος, αὐ-
τότης τῆς πρᾶξις ἰστορικὸς, ἔγραψεν εἰκόνα θλιβεράν τῆς
ὀλιγάνθρωπας καὶ ἐρημίας τῆς τότε Ἑλλάδος, κύριον τοῦ κακοῦ
τούτου αἰτίον θεωρῶν τὴν ἀλαζηνείαν καὶ φιλαργυρίαν καὶ ῥαθυ-
μίαν τῶν ἀνθρώπων. Τοιαύτη δὲ, ἐπιφέρει, ἐπεκράτησε κατὰ τὰς
πόλεις, ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐλδοσῆς Κορίνθου, ἀκρισιὰ, τα-
ραχὴ, δυσθυμία, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων παρεφρόνησαν, πολ-
λοὶ ἐγένοντο αὐτόχειρες, ἀπᾶντες ὅτε κατήντησαν νὰ θεωρῶσιν ὡς
εὐεργέτηα τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ἐχθρὸς δὲ σφόδρα τοῦ
πατριῶτα· οἱ δὲ τὰς πόλεις ἀπωλούμεθα, οὐκ οὐκ ἐνδοκίμοι. Τὰ
τοιαῦτα δὲ δὲν συνέβαινον μόνον ἐν τῇ Πελοποννήσῳ. Τὰ κοινὰ
τῶν βοιωτῶν ἀράματα, λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς, περιώπησαν
εἰς τοσαύτην καχεσίαν, ὥστε ἐπὶ εἰκοσὶ καὶ πέντε σχεδὸν ἔτη τὸ
δικαίον δὲν διεξήχθη παρ' αὐτοῖς, οὔτε περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμ-
βολαίων οὔτε περὶ τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων· καὶ τὰ μὲν δημόσια
χρήματα κατεδαπάνωντο εἰς μισθοδοσίας τοῦ πλῆθους, αἱ δὲ
ἰδιωτικαὶ περιουσίαι δὲν κατελέγοντο πλῆθος οὔτε εἰς τοὺς συγ-
γενεῖς οὔτε εἰς τοὺς ἀμέτους ἀπογόνους, ἀλλὰ κατεκαταβύοντο εἰς
ἐὐχρίας καὶ μέθας, ὥστε πολλοὺς εἰναι Περσῶν οἵς ὕμνησεν ὁ
πῶς τοῦ μέγους Περσῆος αὐτῶν εἰς τὸν μέγα δακτύλου πῆμα ἡμερῶν.
Οἱ κατωτέρω καλὴν ἐξουσίαν διὰ τὸν πόλεμον ἔχοντες ἀπὸ τοῦ εἰσέ-
καὶ ἐνόου μὲν ἡδονάγοντο νὰ λεηλατῶσι τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ἐπὶ

τούτων ἐπορίζοντο τὰ πρὸς τὸ ζῆν, θεωροῦντες πᾶσαν γῆν πολεμίαν. Μετὰ δὲ ταῦτα, γενομένης τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπεμβάσεως, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ πορθῶσι τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, κατήντησαν εἰς ἐξυτοὺς, δηλαδὴ εἰς δεινοὺς ἐμφυλίους πολέμους καὶ φοβεράς κατ' ἑλλήλων σφαγὰς, ὥστε ἀπεθηνιώθησαν τὰς ψυχὰς καὶ μὴδὲ ὑπετάσσοντο πλέον εἰς τοὺς προεστῶτας αὐτῶν καὶ ἄρχοντας· ἐδὶ ὅπερ ἦν ἀκρίσις καὶ παρανομία καὶ φόβος πλῆρη τὰ κατὰ τὴν Αἰτωλίαν. Παραπλήσια δὲ τούτοις συνέβαινον καὶ κατὰ τὴν Ἠπειρόν. Ἐννοεῖται λοιπὸν ὅτι τοιαυτὴ ἐλευθερία δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ πολὺ καὶ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν εἶχον ἀνάγκην ὑπερβολικῆς τέχνης ἵνα καταλύσωσιν αὐτήν.

Ὁ δ' ἱστορικὸς Πολύβιος, παρὰ τοῦ ὁποίου διδασκόμεθα ταῦτα πάντα, εἶναι ἴσως ὅ,τι κάλλιστον παρήγαγεν ἡ Ἑλλάς κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην τῆς αὐτονομίας περίοδον. Ὁ Πολύβιος ἐγεννήθη ἐν Μεγάλῃ πόλει τῷ 205 καὶ ἀπέθανε τῷ 123. Ἀσκηθεὶς ἐκ νεότητος εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ πράγματα ὑπὸ τὸν πατέρα αὐτοῦ Λυκώρταν καὶ ὑπὸ τὸν φιλοποιμένα, καὶ διατελέσας πρὸς τοῖς ἄλλοις ἱππάρχος τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ἀπῆλθεν ἔπειτα, τῷ 168, εἰς Ἰταλίαν ὡς εἰς τῶν χιλιῶν ἐκείνων πολιτῶν ὅστινες κατηγορήθησαν ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ Περσέως. Ἐκεῖ ἐλατὲν ἀφορμὴν νὰ σπουδάσῃ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἱστορίαν καὶ πολιτείαν καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱστορία αὕτη συνδέετο ἤδη μετὰ τῆς τύχης ὁλοκλήρου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, ἐγνώρισεν ἀκριέστερον ἴσως παντὸς ἄλλου τὴν ὅλην σύγχρονον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἱστορίαν. Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς τὴν θεωρητικὴν ἀπλῶς μελέτην, ἀλλὰ, φύσει καὶ ἐξεῖ πρακτικὸς ὢν ἀνὴρ καὶ σχετισθεὶς ἐν Ῥώμῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις μετὰ τοῦ περιωνύμου Σχιπίωνος Ἀρρικανοῦ τοῦ νεωτέρου, τοῦ ἐκπορθητοῦ τῆς Καρχηδόνης καὶ τῆς ἐν Ἰβηρίᾳ Νουμαντίος, περηκολούθησεν αὐτὸν εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν στρατειῶν καὶ δὲν ἔπαυσεν οὕτω ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν διδασκόμενος τὰ κατὰ τὴν κοσμοκράτορα πόλιν. Οὕτω δὲ πολυτρόπως παρασκευασθεὶς, ἔγραψε καθολικὴν ἱστορίαν εἰς βιβλία 40, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ δευτέρου καρχηδονιακοῦ πολέμου μέχρι τῆς καταλύσεως Κορίνθου καὶ Καρχηδόνης. Ἐκ τῶν βιβλίων τούτων δὲν σφάζονται κατὰ δυστυχίαν ἀκέραια εἰμὴ τὰ πρῶτα 5, τῶν δὲ λοιπῶν ὀλίγα μόνον

κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀποσπάσματα. Ἀλλὰ, καίτοι τοσοῦτον ἀκρωτηριασθέν, τὸ τοῦ Πολυβίου ἔργον θεωρεῖται μέχρι τῆς σήμερον ὡς ἐν τῶν καλλίστων προϊόντων τῆς ἱστορικῆς τέχνης. Δὲν ἔχει βεβαίως τὴν χάριν τοῦ Ἡροδότου· δὲν ἔχει τὸ δραματικὸν τοῦ Θουκυδίδου πάθος· δὲν ἔχει τὴν ἀττικὴν περὶ τὸ λεκτικὸν καθαρότητα τοῦ Ξενοφῶντος, ἔχει ὅμως προτέραν μᾶ τι δι' ἣ ἀνεδείχθη πολὺ τῶν προκατόχων ἐκείνων ἀνώτερος καὶ προσηγγίσει μᾶλλον εἰς τοὺς ἀρίστους τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, τοῦτο, ὅτι, πρὸς τῇ ἀκριβεῖ καὶ εὐκρινεῖ τῶν πραγμάτων ἐκθέσει, καταδεικνύει ἐκάστοτε καὶ τὰ αἷτια αὐτῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα· διὸ δικαίως ὠνόμασε τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ εἰς ἀποδεικτικὴν καὶ πραγματικὴν καὶ κατέστησεν αὐτὴν διδασκτικωτάτην εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἀνδρας παντὸς ἔθνους καὶ παντὸς αἰῶνος. Ἰδίως δὲ παρὰ τοῦ Πολυβίου διδασκόμεθα τὰ κατὰ τὴν Ἀρχαϊκὴν συμπολιτείαν, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ τελευταία λόγου ἄξις ἀπόπειρα, ἣν τὸ ἐνταῦθα ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπεχείρησεν ἵνα διακηρῇ τὴν αὐτοτελή αὐτοῦ ὑπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν. Ἡ Ἀρχαϊκὴ συμπολιτεία ὀφείλει χάριτας πολλὰς εἰς τὸν Πολύβιον· διότι, διατὶ νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωμεν, δι' αὐτοῦ μᾶλλον ἢ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀρετῶν καὶ κατορθωμάτων ἐκτίησας ὄνομα μέγα ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, μάλιστα δ' ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς ὅτε ἐγένετο καὶ δὲν παύει γινομένη ἀντικείμενον ἀκαταπαύστου μελέτης. Ὡς τε τῇ ἀληθείᾳ εὐλόγως μέχρι τινὸς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ Ἀρχαϊκὴ συμπολιτεία ὑπῆρξε πρᾶξιν τῆς ἱστορικῆς τοῦ Πολυβίου μουσῆς μᾶλλον ἢ ὅτι ἡ ἱστορικὴ αὕτη μεῦσα ὑπῆρξε πρᾶξιν τῆς Ἀρχαϊκῆς συμπολιτείας.

Ἐνθ' δὲ ὁ ἑλληνισμὸς κατέτριβεν, ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τὰς ἐξησθημένας αὐτοῦ δυνάμεις εἰς ἀσκάπους ἐμφυλίου πολέμου, καὶ ἐπὶ τέλους, ὑποκύψας εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, περιέπιπεν εἰς παντελὴ σχεδὸν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν νέκρωσιν, ἐκείθεν τοῦ Αἰγαίου, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐξηκολούθει ἀγωνιζόμενος τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς διαδόσεως καὶ ἐνισχύσεως αὐτοῦ. Οἱ ἄρχοντες αὐτοῦ δὲν ἦσαν βεβαίως οὐδὲ ἐκεῖ χρηστότεροι τῶν ἐνταῦθα ἀρχόντων· καὶ ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῶν πολιτικὴ δὲν ἦτο ἐπιτη-

δειοτέρα καὶ εὐτυχέστερα. Ὁμολογοῦμεν ἐξ ἐναντίας ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας, τοῦ Περσίου, τῆς Βιθυνίας, οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον, εἶχον περιέλθαι εἰς τὸν ἐσχατον βαθμὸν τῆς ἐξυφραίσεως. Ἀλλ' ὁ περὶ αὐτοὺς ἑλληνισμὸς ἐσαΐεν ἰσχυρά τινα ζῶς καὶ ἐνεργείας καὶ ἐπέμενε ἀναμορφῶν τὰς ἰθαγενεῖς φυλάς. Ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν ἐπεκράτησεν ἐν τούτοις ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀνευ πολλῆς ἐπιχωρίου ἀντιδράσεως, ἥτις, μὲν ποτὲ πύσασα, ἀπέβη ἰδίως ἀξιοσημείωτος περὶ τοὺς χρόνους καὶ οὗς ἡ ἐντεῦθα Ἑλλὰς ὑπέκυπτεν εἰς τὴν Ἡωμαϊκὴν κυριαρχίαν, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἐλθαι ἀνάγκη νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι πρὸ καιροῦ τὰ Ἰνδικὰ καὶ τὰ Παρθικὰ φυλά εἶχον ἀποσπασθῆ ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς βασιλείας ὑπὸ ἰδίου ἡγεμόνας καὶ ὑπὸ ἴδια θρησκευτά καὶ ἰδιώματα· ἢ ὅτι βραδύτερον διελύθησαν οἱ δεσμοὶ τῆς κυριαρχίας καὶ ὑποταξίας δι' ὧν συνήπτοντο μετὰ τοῦ Σελευκιδικοῦ κράτους φυλαὶ ἄλλαι ὑπὸ ἰδίου διατελέσασαι δυνάστας ὅσων ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ; Ἀλλ' ἔδη καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Αἰγύπτῳ συνέβαινε ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ διαρκῶν ἐπιχωρίων σπάσεων, διὰ τῆς ἀναφύσεως τοῦ ἀρχαίου Αἰγυπτιακοῦ θρησκευτά καὶ διὰ τῆς παραδόξου ἐπώρατῆτος ἐν τῇ ἀλλήτῃ καὶ ἐκ τῆς στρατῶ τῶν Ἰουδαίων, τοῖς ὁποῖοις ἀνέκαθεν περιποιήσαντο πολὺ οὗ Πτολεμαῖος εἴτε διὰ τὰ βραχυγυμνά καὶ ἐμπορικὸν αὐτῶν πνεῦμα, εἴτε ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ ἐκτιτύχῃσι δι' αὐτῶν τὴν πρὸς πλεονεξίαν τῶν ἀξιώσεων. ὅς δὲν ἐπικύωσαν ἔχοντες ἐπὶ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Παλαιστίνης. Ἢ μᾶλλον ὅπως ἀξιωματικόνους καὶ ἦν ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπέστη περὶ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι ἢ κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐν αὐτῇ τῇ Παλαιστίνῃ τότε γενομένη. Διότι μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ μέγιστον ἀποστέλεσμα τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπῆρξε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὑπερπεριεβλήθη ὁ μετ' οὐ πολὺ προκύψας χριστιανισμὸς, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐν τούτοις ἐν Ἰουδαίᾳ ἐκινεῖτο κατὰ πρῶτον καὶ ὅτι ἐπομένως ὁ ἑξῆς ἑλληνισμὸς τῆς Ἰουδαίας εἶναι ὁ ἀπαρχαῖον πρὸ πάντων τὰ ἀποτέλεσμα ἐκεῖνο. Τούτου ἕνεκα θέλομεν ἐπὶ μικρὸν ἐπιστήσῃ ἰδιαζόντως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ πάλιν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου πρὸς τὸ ἐπιχώριον.

Οἱ Ἰουδαῖοι, ἕνεκα τῶν περὶ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Φοινίκης ἐρίδων τῶν Σελευκιδῶν καὶ τῶν Πτολεμαίων, διετέλεσαν ἡνωμένοι ὅτε μὲν μετὰ τῆς Αἰγύπτου, ὅτε δὲ μετὰ τῆς Συρίας· καθ' ὅλαν μὲν σχεδὸν τὴν τρίτην ἑκατονταετηρίδα μετὰ τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας μετὰ τῆς Συρίας. Ἀλλὰ, ἐπὶ πληρωμῇ φόρου εἰς τοὺς βασιλεῖς ἐκείνους, διαφύλακτον τὸ πᾶν τριον πολέτευμα. Παρά τῳ προΐσταμένῳ τοῦ λαοῦ Ἀρχιερεῖ, ὅριστατο ἐν Ἱερουσαλὴμ αὐνανόριον τῶν Πρεσβυτέρων, τὸ ὁποῖον ἀπεφάσκε περὶ ὧν τῶν αὐτανόρων ὑπαθέτεον. Ἐν τῳ μεταξὺ ἡμῶς ὁ ἑλληνοφιλὸς ὄρχιζα νὰ ἀπαναρχῇ λεληθάτως· εἰς τὰς νεωτέρους τῶν Ἰσραηλιτῶν γενεάς, ὥστε, περὶ τοὺς χρόνους τούτους, παρήχθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παρ' αὐτοῖς μερίς· τις νεωτερίζουσα καὶ προσφιλὴς ἔχουσα πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη, ἀντικαταλυομένη δὲ εἰς τοὺς θιμωτέρους ζηλωτὰς τοῦ πατρίου Ἰσραηλ καὶ πολιτεύματος. Ἐπὶ τέλους ἡ νεωτερίζουσα ἐκείνη μερίς κατώρθωσε νὰ λάβῃ καὶ αὐτὸ τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα. Μετ' ὀλίγον μάλιστα ὁ βασιλεὺς τῆς Συρίας Ἀντίοχος Α'. ὁ Ἐπιφανὴς (ἀδελφός· μὲν ὢν καὶ διάδοχος Σελεύκου Δ', τοῦ Φιλοπάτορος, υἱοῦ καὶ διαδόχου Ἀντιόχου Γ'. τοῦ Μεγάλου, βασιλεύσας δὲ ἀπὸ τοῦ 175 μέχρι τοῦ 164) ἠρώσκει νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὸν διορισμὸν τοῦ Ἀρχιερέως πῶν Ἰουδαίων καὶ ἐθελούσων ἀσέτους· ἐξ αὐτῶν ὅσοι ἐπέμεινον εἰς τὴν πόλιν ἵδου καὶ νόμιμους σπασιασταῖς. Συγχρόνως δὲ, ἐπειδὴ εἶχε προῦνι ληρμεθεον ἀπὸ τῶν συμπληρώσει τὸν ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐκδοθέντων· εἰς τὸν Ἀντιόχου Γ'· πόρον· ἐκνήμωσεν· ἐπὶ ἑσπ· 175· ἐπὶ· Μερουδολὴν, 20 τέλει, πᾶν τὸν· ἐκνήμωσεν· 34 ἡμέρας· βιβλάσαι πᾶν· 34 ἡμέρας νὰ ἐκδοθῇ· εἰς· τοὺς· Ἰουδαίους· πᾶν ὁ λαὸς· ὁρῶν· καὶ· ἐπὶ· τοὺς· Ἰουδαίους· θεούς·· Μετ' εἰς· τοὺς· εἰσπ·· ἐπὶ· τοὺς· καὶ· τὸν· διαπύσαι· τῶν· Ἰουδαίων· ἐκδοθῇ· περιγράφει· ἡσπ· τῶν· Ἰουδαίων· πύσαι· ὁ λαὸς· πᾶν· ἀναστήσει· τοὺς· ἑλληνοφίλους· τῆς· πόλεως· τὸν· ὁρῶν· ἐπὶ· τοὺς· πᾶν· ἀναστήσει· σωσπ· οἱ ἑλληνοφίλους· ἀγχομαίεν· τῆς· πόλεως· Σαλευκιδῶν· σπασπ· εἰς· Μεταλλάξαντες· ὅτε· τὸν· βίον· Σελεύκου· καὶ· σπασπ· τῆς· πόλεως· σπασπ· Ἀντιόχου· τοῦ· προεργασπ· ἑσπ· ὁρῶν· ὁ ἀδελφός· ὁρῶν· πᾶν· ὁρῶν· σπασπ· σπασπ· τῶν· βασιλεῖ δι' ἐντεύξεως ἀργυρίου τάλαντα ἐξήκοντα πρὸς τοὺς παρ·

ποισίς, καὶ προσόδου τινός ἄλλης τάλαντα ὀγδοήκοντα. Πρὸς δὲ τούτοις ὑπισχνεῖτο καὶ ἕτερα διαγράφειν πεντήκοντα πρὸς τοῖς ἑκατὸν, ἐὰν συγχωρηθῇ διὰ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ γυμνάσιον καὶ ἐρηθίαν αὐτῷ συστήσασθαι, καὶ τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀντιοχεῖς ἀναγράψαι. Ἐπινεύσαντο δὲ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἀρχῆς κρατήσας, « εὐθέως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτήρα τοὺς ὁμοπόλους μετέστησε ». Καὶ τὰ καίμενα τοῖς Ἰουδαίοις φιλόδηρα βασιλικὰ . . . παρώσατο καὶ τὰς μὲν νομίμους καταλύων πολιτείας, παρανόμους ἐθισμοὺς ἐκαίνιζεν. Ἀσμένως γὰρ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἀκρόπολιν γυμνάσιον καθίδρυσε, καὶ τοὺς κρατίστους τῶν ἐρηθῶν ὑποτάσσων ὑπὸ πέτασον ἤγαγεν. Ἦν δ' οὕτως « ἀκμή τις τοῦ ἑλληνισμοῦ », καὶ πρόσθους ἀλλοφυλισμοῦ διὰ τὴν τοῦ ἄσεβοῦς καὶ οὐκ ἀρχιερέως Ἰάσωνος ἀναγeliαν, ὥς τε μηκέτι περ τὰς τοῦ θυσιαστηρίου λειτουργίας προθύμους εἶναι τοὺς ἱερεῖς, ἀλλὰ τὸν μὲν ναὸν καταφρονοῦντες καὶ τῶν θυσιῶν ἀμελοῦντες, ἐσπευδὼν μετέχειν τῆς ἐν παλαίστρᾳ παρανόμου χορηγίας, μετὰ τὴν τοῦ δίσκου πρόκλησιν ». Καὶ κατωτέρω. « Μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον ἐξαπέστειλεν ὁ βασιλεὺς γέροντα Ἀθηναῖον, ἀναγκαζέειν τοὺς Ἰουδαίους μεταβαίνειν ἀπὸ τῶν πατρίων νόμων, καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις μὴ πολιτεύεσθαι. Μολῶναι δὲ καὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼν, καὶ προσνομάζειν Διὸς Ὀλυμπίου, καὶ τὸν ἐν Γαριζίν, καθὼς ἐτύγγανον οἱ τὸν τόπον οἰκοῦντες, Διὸς ξενίου ».

Τὸ κατὰ πιστικὸν τοῦτο πολίτευμα ἤγειρε τελευταῖον δεινὴν παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἀντίστασιν, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἐπεχείρησεν ὁ Βλατταθίας, τῷ 167, ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ γένους τῶν Ἀσαμοναίων ἢ Μακκαβαίων, ἐξηκολούθησαν δὲ οἱ πάντες αὐτοῦ υἱοί, ὧν ἐπιφανέστατος ἀνεδείχθη Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος. Μετὰ τριῶν ἐτῶν πάλιν, οἱ Ἰουδαῖοι ἀναγκάζονται νὰ ὑπακύψωσιν εἰς τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Ἀντιόχου Δ', Ἀντίοχον Ε'. τὸν Εὐπάτορα. Καὶ αἱ μὲν συναμολογηθεῖσαι πρὸς αὐτοὺς συνθήκαι διελάμβανον ὅτι ἐπιτρέπεται αὐτοῖς εἰς τοῦ πορεύεσθαι τοῖς νομίμοις αὐτῶν ὡς τὸ πρότερον· ἀληθῶς ὅμως ἐπεκράτει πάλιν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἡ ἑλληνίζουσα μερίς καὶ διέτριβε μάλιστα αὐτόθι ἐνίοτε στρατηγὸς τοῦ βασιλέως, ὥς τε ἡ μερίς τῶν Μακκαβαίων ἦτο σφόδρα δυσηρεστημένη καὶ ἀφοριετὴν ἐξήτει εἰς ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, πέμψασα ἐπὶ τούτῳ πρέ-

σβεις καὶ εἰς Ῥώμην ἐστῆσαι αὐτοῖς φιλίαν καὶ συμμαχίαν, καὶ τοῦ ἄραι τὸν ζυγὸν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι εἶδον ἐπὶ τὴν βασιλείαν τῶν Ἑλλήνων » καταδουλομένους τὸν Ἰσραὴλ δουλείαν ». Πῶς νὰ μὴ παρκτηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι τὰ μὲν ἔθνη τὰ Ἀσιακὰ βασιλείαν Ἑλληνῶν ὀνομάζουσι τὴν βασιλείαν τῶν Σελευκιδῶν, καὶ μετὰ-θεοῖς εἰς τὰ ἑλληνικὰ καλοῦσι τὴν ἀποδοχὴν τοῦ ἀπὸ Ἀντιο-χειῖς ἐπιβαλλομένου βίου, καὶ μεταβαίνει ἐπὶ τὰ ἑλληνικὰ τὸ αὐτὸ ἀλλαχοῦ ὀνομάζουσι· καὶ εὐθέως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χα-ρακτῆρα τοὺς ὁμοφύλους μετέστησε, καὶ ἦν ἀκριβὴς τὸ τοῦ ἑλ-ληνισμοῦ, λέγουσι, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, διαρρήδην ἐμφαίνοντα τὴν συνειδήσιν ἣν εἶχον οἱ ἐγγύριοι ἐκεῖνοι ὅτι πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν παλαίουσιν, τῶν δὲ νεωτέρων τινὲς ἀξιοῦσιν οὐδὲν ἥττον, ὅτι τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ διάδοχοι οὐδὲν κοινὸν εἶχον πρὸς τοὺς Ἕλληνας, οὐδὲ ὁ βίος αὐτῶν πρέπον νὰ καλεῖται ἑλληνισμός.

Ἐπαναλαμβάνεται ἔπειτα ὁ ἀγὼν ἐπὶ Δημητρίου Α΄. καὶ Ἀλε-ξάνδρου Α΄. καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀναδεύκνται νικηφόροι Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος, τῷ δὲ 150 ἅττάται καὶ πίπτει, ἡ δὲ Ἰουδαία καταδαμάζεται ἤδη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διὰ κατασκευῆς πολλῶν φρουρίων, διὰ παραλαβῆς ὁμήρων καὶ τῶν τοιούτων. Ἀλλὰ πάλιν μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθεν εὐνοϊκὴ εἰς τοὺς Ἰουδαίους περίστασις, ἐμ-φύλιος περὶ τῆς ἀρχῆς ἀγὼν μετὰ τοῦ Δημητρίου Α΄. καὶ Ἀλεξάν-δρου Α΄. οἵτινες ἀμφοτέρω ἵνα προσλάβωσι σύμμαχον τὸν ἀδελ-φὸν καὶ διάδοχον τοῦ Ἰούδα Ἰωνάθαν, ἤρχισαν ἀντιφιλοτιμούμε-νοι τίς πλείονας νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ παραχωρήσεις μέχρις οὗ, πε-σόντος τοῦ Δημητρίου, ὁ Ἀλέξανδρος κατήντησε νὰ ἀναγράψῃ τὸν Ἰωνάθαν μετὰ τῶν πρώτων φίλων καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν τῷ 150 ἐστρατηγὸν καὶ μεριδάρχην τῆς Ἰουδαίας». Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρέστησαν οἱ Μακκαβαῖοι, ἀλλ' ὠρελούμενοι ἀπὸ τὰς ἐξακολου-θούσας στάσεις τῆς Συριακῆς βασιλείας, κατέστησαν, ἐπὶ τε τοῦ Ἰωνάθαν καὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Σίμωνος, κύριοι καὶ αὐτῆς τῆς Φοινίκης, καὶ σχεδὸν ἀνεξέχρητοι τῶν χωρῶν τούτων ἡγεμόνες. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὅσοι μᾶλλον οἱ Μακκαβαῖοι ἐνι-σχύνοντο, τοσούτῳ μᾶλλον ἐξῆλληνίζοντο, διότι, ἵνα ἐπιτυχῶς καταπολεμήσωσι τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, ἠναγκάζοντο νὰ θανεί-ζωνται τὸν στρατιωτικὸν αὐτοῦ διοργανισμὸν, τὴν ἐτωματικὴν

διοίκησιν, τὰς διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις, τὸ νομισματικὸν σύστημα, ὥστε ἤδη ἐπὶ Σίμωνος ἄπαρ ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς αὐτῶν βίος εἶχεν ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον ἀναπλασθῆ· αὕτη δὲ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ ἐπικράτησις δὲν ἔπαυσε παραγομένη καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Ὑρκανοῦ, ὅστις ἤρξεν ἀπὸ τοῦ 107 μέχρι τοῦ 105, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὑρκανοῦ, Ἀριστοβούλου, ὅστις ἀνέλαθεν ἤδη καὶ τὸ βασιλικὸν τῆς Ἰουδαίας ἀξίωμα, ἀλλ' ἀπέθανε κατὰ τὸ ἀκόλουθον 106 ἔτος, μάλιστα δὲ ἐπὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀριστοβούλου, Ἀλεξάνδρου Ἰανναίου, ὅστις, βασιλεύσας μέχρι τοῦ 88 ἔτους 78, πλειότερον μὲν ἀπάντων τῶν προκατόχων ἐζέτινε τὸ ἰουδαϊκὸν κράτος, ἀλλ' οὐδὲν ἐσωξε πλεον τοῦ ἀρχαίου καὶ γνησίου ἰουδαίου. Ὁ Ἀλεξάνδρος Ἰανναῖος ἐστὶ μίχθη ἐπὶ μισθοφόρων, οὐχὶ ἐπὶ τοῦ λαοῦ, καὶ ἐπὶ τασοῦτα ἡλολοτριώθη πρὸς τὰ πάτρια ἦθη καὶ νόμιμα, ὥστε προεκάλεσε κατ' αὐτοῦ ἐπανάστασιν τῶν πιστῶν Φαρισαίων ἣν δὲν ἐδάμασεν εἰμὴ διὰ τῆς τῶν ξένων συνδρομῆς. Οἱ ἡγεμόνες λοιπὸν οὗτοι τῆς Ἰουδαίας, ὠφελοῦνται ἀπὸ τὰς ἀδιαλείπτους ἐριδὰς τῶν τελευταίων ἀσθενῶν τοῦ μεγάλου Σελεύκου διαδόχων καὶ ἀπὸ τῆς συνδρομῆς ἣν ἐλάμβανον ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων οἵτινες ἐκ συνήκτου ὑπεστήριζον αὐτούς κατὰ τῶν βασιλέων τῆς Συρίας, ἀπέβαλον μὲν ἐπὶ τέλους καθ' ὅλην ἡλικίαν τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν, ἀλλὰ συνεπέβαλον ταῦτοχρόνως καὶ τὸν ἰουδαϊσμόν. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας Ἡρώδης ἔκτισεν εἰς Ἱερουσαλὴμ παλάστρας, θέατρον καὶ ἀμφιθέατρον· κατὰ τῆσαν τατρακοηίδα ἐτέλεσε μεγάλους ἀγῶνας καὶ ἐνὶ λόγῳ παρεβλήθη ἐντελὲς ἑλληνικὸν χαρκτηῖρα. Καὶ μὲν, ἐν ἔτει 66, ἠττηθέντος τοῦ Ἀντιόχου ΙΑ' ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ Πομπηίου, ἡ Συρία μετεβλήθη εἰς ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν, ὁ δὲ Ἀντιόχος παρωρίσθη εἰς μότην τὴν Κομμαγενήν· καὶ τῷ 67, δολοφονηθέντος τοῦ ἐσχάτου τῶν Σελευκιδῶν Σελεύκου τοῦ Κυβιστάκτου, ἐξέλιπε καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπομεινόνριον τῆς πάλαι ποτὲ ἀχανοῦς ἡγεμονίας τῶν Σελευκιδῶν καὶ Ἀντιόχων· ἀλλ' ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ὡς θέλομεν ἰδεῖν, ἀντὶ καὶ περιστείλῃ τὸν τῆς γῆρας ταύτης ἑξέλληνισμόν, ἐξ ἐναντίας συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ καὶ παγκρασίαν.

Καιρός δὲ εἶναι νὰ βίψωμεν ἐν βλέμμα καὶ ἐπὶ τῆς τύχης τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Ἀνατολὴν γῶρῶν ὅσαι εἴτε ἀνάκασον ἑλληνικαὶ αἴσαι, εἴτε διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἐξαλλητισθεῖσαι, ὑπέκυψαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῶν χρόνων ταύτων καὶ ἐφεξῆς εἰς τὴν κοσμοκράτορα τῆς Ῥώμης δυναστείαν. Ἡ μὲν κρὰ Ἀσία κατεκερματίσθη, μετὰ τὴν πρὸς Ἀντίοχον Γ'. εἰρήνην τῶν Ῥωμαίων, εἰς πολλὰς πολιτείας, αἵτινες, διὰ τὴν συνεχὴ αὐτῶν ἀντιζηλίαν καὶ διχόνοιαν, εἶν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρήσωσιν ἐπὶ πολὺ τὴν αὐτοτελεῖ ἐθνικὴν ὑπαρξίν. Αἱ βᾶλλον λόγου ἄξιαι τῶν πολιτειῶν τούτων ἦσαν τὸ Πέργαμον, ἡ Βιθυνία, ἡ Ῥάδος καὶ ὁ Πόντος.

Ἡ πρὸς τὸ Ῥωμαϊκὸν ἔθνος αἰσχρὰ θωπιὴ τῶν βασιλέων τοῦ Περγάμου καὶ ἡ πανουργία μὲ τὴν ὁποίαν ἐμπορεύθησαν τὴν προστασίαν τοῦ κυριάρχου ἐκείνου λαοῦ, ἵνα αὐξήσῃσι τὸ κράτος αὐτῶν πρὸς βλάβην τῶν γειτόνων, κατέστη σχεδὸν παροξυνώδης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ ἡγεμόνες οὗτοι ἐπέμειναν μᾶλλον ὄλων τῶν λοιπῶν βασιλέων τῆς Ἀσίας προστατεύοντες, ἐκλεῖψαν τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην καὶ τὴν βιομηχανίαν, ἀλλ' ἀπ' ἐτέρου καὶ προσιμώτερον καὶ εὐχερέστερον ὄλων τῶν λοιπῶν κατέστησαν λεία τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Ἀτταλὸς Γ', ὃς ἐν ἔτει 138 διαδεχθεὶς τὸν θεῖον αὐτοῦ Ἀτταλὸν Β', ὅχι μόνον τὴν ἀπικτηθείτησιν καὶ πῶν πρὸς τὰ γράμματα ἐρωτα τῶν προκατόχων δὲν εἶχεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ μανιώδους ἀγριότητος παρερέξατο. Φονεύσας δὲ τοὺς πλείστους αὐγενεῖς, κατέλειπε διὰ διαθέκης τὸ κράτος εἰς τοὺς Ῥωμαίους τῷ 133 ἔτει. Καί τις μὲν τῶν ἐγγυῶν, Ἀριστάνικος ὀνομαζόμενος, ἐπεχείρησεν, ὠρλούμενος ἀπὸ τὴν ἀνασείουσιν τότε τὴν Ῥώμην ἐμφυλίαν τῶν Γράττων στάσιν, νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτονομίαν τῆς γῶρας, ἀλλὰ τῷ 130 κατετρυπώθη, τῷ δὲ Πέργαμον ἐκφυγῆν. Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία. Ἡ δ' ἐπαρχία αὕτη ἐλαβετ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ὄνομα τῆς Ἀσίας, ὡς ἂν οἱ Ῥωμαῖοι ᾔθεσκον ἕκτοτε νὰ διακηρύξωσιν ὅτι μέλλει ἐπὶ τέλους νὰ περιλάβῃ ἅπασαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ὅπερ καὶ ἐγένετο τῷ οὐντι βαθμυδόν.

Οἱ ἡγεμόνες τῆς Βιθυνίας κατέστησαν, ὡς εἶδομεν, πρὸ καιροῦ διὰ τοῦ ταπεινοῦ αἰτῶν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πολιτεύματος, ἀνάξιοι τοῦ βασιλικοῦ ὀνόματος. Κόλαξ τῶν ξένων ἐκείνῳ ὑπῆρξεν

οὐ μόνον ὁ Περσείας Α', ἀλλὰ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Προυσίας Β'. καὶ ὁ ἑγγονος Νικομήδης Β'. Ὁ δὲ τούτου υἱὸς Νικομήδης Γ'. κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφάνη συμπράττων μετὰ τοῦ βασιλείως τοῦ Πόντου Μιθριδάτου ζ'. τοῦ ἀναλαβόντος· μακρὸν καὶ γενναῖον κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐγκαταλιπὼν αὐτὸν ἐπολιτεύθη ὅπως οἱ προκατοχοὶ καὶ ἐκκληροδότησεν ἐπὶ τέλους τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς τοὺς Ῥωμαίους τῷ 75.

Οἱ Ῥόδιοι οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου τοσοῦτον ἰσχυσαν διὰ τῆς ἐμπορίας αὐτῶν καὶ τῆς συνέσεως, ἐξέπesson τῆς ἀκμῆς αὐτῶν περὶ τοὺς χρόνους τούτους. Οἱ Ῥωμαῖοι μετεχειρίσθησαν μὲν αὐτοὺς ὡς συμμάχους εἰς τοὺς κατὰ τοῦ Φιλίππου τῆς Μακεδονίας καὶ κατὰ τοῦ Ἀντιόχου Γ'. πολέμους, ἔπειτα ὁμως ἐζήτησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταθλίψωσι καὶ νὰ ἐξασθενήσωσι τοὺς Ῥόδιους· ἐπὶ τούτῳ δὲ συνέδραμον τὴν Δῆλον, ἀνεκήρυξαν αὐτὴν λιμένα ἀτελεῖ καὶ ἐπέτυχον μετ' ὀλίγον τοῦ σκοποῦ, διότι, ἡ μὲν Δῆλος κατέστη τὸ κυριώτερον ἐμπορεῖον τοῦ Αἰγαίου πελάγους, οἱ δὲ Ῥόδιοι τοσοῦτον ἐζημιώθησαν, ὥστε τὰ τελεωκακὰ καὶ λιμενικὰ αὐτῶν εἰσοδήματα ἡλαττώθησαν ἐντὸς μικροῦ εἰς τὸ ἕκτον τῆς προτέρας ποσότητος. Ἐν τούτοις ἡ Ῥόδος ἐξηκολούθησεν, ὅπως καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς, ἀπολαμβάνουσα ἀνίσχυρόν τινα αὐτονομίαν, καὶ δὲν κατέστη Ῥωμαϊκῇ ἐπαρχίᾳ εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ αὐτοκράτορος, κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμῖς τῆς πρώτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Ἀλλὰ ὀνομαστότατον ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς εὐρισκόμεθα ἀνεδείχθη ὁ Πόντος, διὰ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βασιλείως Μιθριδάτου ζ'. (σελ. 334). Ὁ Μιθριδάτης ζ'. διεδέχθη τὸν πατέρα αὐτοῦ τῷ 124 π. Χ. ἀνήλικος ἐτι· διακριθεὶς δὲ ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τῇ σωματικῇ καὶ ψυχικῇ βώμῃ καὶ ἐπιτηδεύτητι, ἐμελέτησε πολλὰ καὶ μεγάλα, ἐπιτυχὼν καὶ περιστάσεις πρὸς τοῦτο δεξιὰς. Τῷντι οἱ μὲν Ῥωμαῖοι ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας ἦσαν τότε ἀδιαλείπτως περιπεπλεγμένοι εἰς ἐπικινδύνους πολέμους· ἢ εἰς ἐμφυλίους στάσεις· τὸ δὲ Συριακὸν κράτος εἶχε περιέλθει, διὰ τὰς περὶ ἀρχῆς ἐριδας τῶν ἡγεμόνων, εἰς πολλὴν ἀτονίαν· τὸ Πέργαμον, γενόμενον ἤδη Ῥωμαϊκῇ ἐπαρχίᾳ, καὶ αἱ ὅλως ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐξηρημέναι ἡγεμονίαι τῆς Βιθυνίας

καὶ τῆς Καππαδοκίας, ἔπασχον τὰ πάνθ' ἐκείνη ἀπὸ τῆς πλεονεξίας τῶν ἀχορέστων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ὑπαλλήλων τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἡ Ἀρμενία, περὶ τοὺς χρόνους τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατατροπώσεως τοῦ Ἀντιόχου Γ', κατέστη ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ Συριτικοῦ βασιλείου καὶ ἤδη προέειψεν ἐν αὐτῇ δύο κράτη, τὸ τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας, καὶ τὸ πρὸς ἀνατολὰς αὐτῆς καίμενον τῆς μεγάλης καὶ ἰδίως καλουμένης Ἀρμενίας· τὰ δύο ταῦτα κράτη οὐδεμίαν προέτεινον ἀξίωσιν ὥς πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἶχον ἐν τούτοις κοινὸν πρὸς τὸν Μιθριδάτην συμφέρον νὰ ἀναχαιτίτῃσι τὴν πρόοδον τῶν Ῥωμαίων. Τελευταῖον αὐτὸ τοῦτο τὸ συμφέρον εἶχον καὶ οἱ Πάρθοι, οἵτινες, ὑπὸ τοὺς ἡγεμόνας αὐτῶν Ἀρσακίδας, εἶχον κυριαρχήσει πρὸ μικροῦ ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ. Ὅθεν ὁ Μιθριδάτης εὐλόγως ἀπέβλεψεν εἰς τὴν συγκρότησιν νέας ἀσιατικῆς αὐτοκρατορίας, μάλιστα διότι ἤξευρε νὰ ὠφεληθῇ ἀφ' ὧν τῶν ἐλληνικῶν ἐφευρέσεων καὶ θεσμῶν καὶ διὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος νὰ δώσῃ νέαν ψυχὴν εἰς τὴν βάρβαρον ἰσχὺν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ. Δὲν ἐπετίθη δὲ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ἐξήτησε τὸ πρῶτον νὰ καθυποτάξῃ ἅπαντα τὰ περὶ τὸν Εὐξεῖνον πόντον κατοικοῦντα βάρβαρα ἔθνη καὶ ἀπάσας τὰς αὐτόθι ἰδρυθείσας ἐλληνικὰς ἀποικίας, ἵνα ἀπὸ τῆς κράσεως τῶν δύο τούτων στοιχείων συγκροτήσῃ δύναμιν μεγάλην. Οἱ παρὰ τὴν βόρειον καὶ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου κατοικοῦντες Ἕλληνες, ἐπειδὴ ἔπασχον ἀνέκαθεν πολλὰ ἀπὸ τῶν ληστρικῶν ἐθνῶν τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας καὶ τοῦ Καυκάσου, ἀπεδέχθησαν προθύμως τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐξελληνισθέντος ποντικοῦ κράτους, ὥς τε ὁ Μιθριδάτης, τῷ 111 π. Χ., προσέθηκεν εἰς τὴν ἀπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ κληρονομηθεῖσαν, ἐντὸς τῆς μικρᾶς Ἀσίας, χώραν, καὶ ἕτερον βασιλείον, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο μὲν ἀπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων συνόρων τοῦ Πόντου περὶ ἅπαντα τὸν Εὐξεῖνον μέχρι τῆς Θράκης, ὠνομάσθη δὲ Βοσπόριον κράτος, ἀπὸ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκειντο αἱ δύο κύριαί αὐτοῦ πόλεις, τὸ Παντικάπαιον καὶ ἡ Φαναγόρεια, ἀμφότεραι ἀποικίαι Ἑλληνικαί (σελ. 320 τοῦ πρώτου τόμου). Τοῦτο δὲ διαπράξας, ἐτράπη πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς ἰόντον, ἵνα καθυποτάξῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἀλλὰ τότε ἤρχισε μετὰ αὐτοῦ καὶ τῆς Ῥώμης πόλεμος μακρὸς καὶ ἐναγώνιος,

τοῦ ὀφελου μετέσχε καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ ὁγδόῳ βιβλίῳ, καὶ ὅστις, μετὰ διαφορῶν διακοπῶν, ἐπαναστήσας καὶ περιπετείας, ἐτελείωσεν ἐν ἔτει 66 δ' αὖ τῆς εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν μεταβολῆς τοῦ Πόντου καὶ τῆς εἰς τὸ Βοσπόριον κράτος περιτολῆς τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ βασιλείων.

Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος 67, κατέστη καὶ ἡ Κρήτη Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία, ὡς θέλομεν ἱστορῆσαι ἐν τῷ ἀκολουθῶν βιβλίῳ, ἀνιπλύντες περὶ τοῦ πειρατικοῦ πολέμου. Τῷ δὲ 68, μίξ τῶν Κυπρίων μερίς, δυσχερεστηθεῖσα κατὰ τοῦ ἀρχοντος τῆς νήσου ταύτης ἡγεμόνος ἐκ τοῦ οὔσου τῶν Πτολεμαίων, προσέκαλετο τὴν ἐπιβίαν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων καὶ τὴν τῆς Κύπρου εἰς αὐτὸν ὑποδούλωσιν. Τελευταῖον καὶ ἡ Αἴγυπτος, ἥτις καὶ τοι ὑπὸ ἰδίου διατελοῦσα βασιλεῖς, πρὸ καιροῦ ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τὰς θελήσεις τῆς Ῥώμης καὶ τῶν μεγιστάνων αὐτῆς, τῷ 30 π. Χ., ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος Αὐγούστου, συγκατετέλεθον μετὰ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὑστάτου τῶν Πτολεμαίων, Πτολεμαίου ΙΒ'. τοῦ Διονύσου, καὶ, κατὰ πιν τούτου, τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Κλεοπάτρας.

Τοιοῦτοτρόπως ἔπεσον ὑπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, τὸ ἐν κατῴπῃ τοῦ ἄλλου, ἅπαντα, τὰ ἐν τῇ Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνικά κράτη. Ἀλλ' ἐὰν ὁ ἑλληνισμὸς ἀπέβλαεν οὕτω, κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τὴν πρώτην π. Χ. ἐκατονταετηρίδα, τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν, ὁ ἔθνικὸς αὐτοῦ βίος, δὲν καταβλήθη ὑπὸ τῆς ξενικῆς ἐκείνης δυναστείας. Ἐὰν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης ἠτήθη πολλὰκις ὑπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν λεγεῶνων, ἐπὶ τοῦ ἥθικοῦ πεδίου τῆς κοινωνικῆς ἀνεργείας, δὲν ἔπαυσεν ἀνιδεικνύμενος νικηφόρος νικηφόρος ὅχι μόνον ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτοῦ ἐστία καὶ μητροπόλει, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων ἐξἑλληνισθείσας χώρας τῆς μικρῆς Ἀσίας, τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Ῥωμαῖσμός οὐδέποτε κατώρθωσεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅ,τι εἶχε κατορθώσει ὁ ἑλληνισμός· οὐδέποτε εἰσέδυσσε μέχρι τῶν σπλάγχχνων τῶν λαῶν τούτων ἔνα μεταδόση εἰς αὐτοὺς τὴν γλῶσσαν, τὰ ἥθη, τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ μόνῃ ἡ κυβερνήσις ὑπῆρξε λατινικὴ, καὶ ἀπὸ τῆς δὲ ἡ κυβερνήσις

ἐξελληνίσθη ἐπὶ τέλους, ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἠγέρθη κατὰ μικρὸν κράτος ἕτερον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πάντες, ὑπὸχοοί, νόμοι, ἄρχοντες, βασιλεῖς, τὴν ἐλληνικὴν ἐλάλησαν γλῶσσαν.

Αὕτη δὲ τοῦ ἐλληνισμοῦ ἡ ἀναβίωσις συνέβη πρὸ πάντων διότι ὁ μετ' ὀλίγον προκύψας εἰς μέσον χριστιανισμὸς ἐταύτισε τὴν τύχην αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐλληνισμοῦ καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν, ὅπερ πάλιν ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ μέγα γεγονός τοῦ ὁποίου ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ παρηκολουθήσαμεν τὰς περιπετείας, ἥτοι εἰς τὴν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν διάδοσιν τοῦ ἐλληνισμοῦ. Διὰ τῶν κτισμάτων καὶ τῶν θεσμοθετημάτων τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐπεκράτησεν ἡ γλῶσσα ἡ ἐλληνικὴ ὡς γλῶσσα τῆς κυβερνήσεως, τῶν γραμμάτων, τοῦ ἐμπορίου, ὄλων ἐν γένει τῶν ὑψηλοτέρων καὶ εὐγενεστέρων κοινωνικῶν σχέσεων· ὥστε παρεσκευάσθη τοιούτοτρόπως τὸ ὄργανον δι' οὗ μετ' οὐ πολὺ ἐκηρύχθη τὸ Εὐαγγέλιον, ἔγραψαν καὶ ἐλάλησαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἐνομοθέτησαν δὲ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, τὸ ὄργανον ἐνὶ λόγῳ δι' οὗ ἀπεκαλύφθη, ἡρμηνεύθη καὶ ἐκανονίσθη τὸ θεόδοτον τοῦ χριστιανισμοῦ θρήσκευμα. Πλὴν τούτου, διεδόθη εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ὡς εἶδομεν, καὶ τὸ ἐλληνικὸν θρήσκευμα, καὶ συνεδυάσθη μετὰ τοῦ ἐπιχωρίου, ἐντεῦθεν δὲ συνέβη σύγκρισίς τις καὶ ταύτισμός τῶν ἐλληνικῶν θεῶν μετὰ τῶν πατρῶν θεῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἡ Ἰσις λ. χ. ἐξωμοιώθη ὅτε μὲν πρὸς τὴν Ἀθήνητραν, ὅτε δὲ πρὸς τὴν Ἀρτεμιν, ἢ τὴν Ἀφροδίτην, ἢ τὴν Ἀθηνᾶν, ἢ τὴν Ἐννῶν, ἢ τὴν Ἥραν· ὁ Σάραπις πάλιν παρεβλήθη πρὸς τὸν Δία, πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν, πρὸς τὸν Ἥλιον, πρὸς τὸν Διόνυσον, καὶ ἄλλοι πρὸς ἄλλους. Ἐξ οὗ μέγα τι ἐπῆλθεν εἰς τὰ πνεύματα καὶ τὰς συνειδήσεις ἀποτέλεσμα, τοῦτο, ὅτι αἱ ποικίλαι τῶν θεοτήτων ἐκείνων ιδιότητες συνεκεντρώθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ὀλίγας τινὰς περὶ θεότητος ἀντιλήψεις. Οὕτω περὶ μὲν τῆς Ἰσιδος ἐβρέθη ὅτι εἶναι ἡ μήτηρ τῶν πραγμάτων, ἡ δέσποινα τῶν στοιχείων, ἡ πρώτη τῶν χρόνων θυγάτηρ, ἡ ὑπερτάτη τῶν θεῶν, ἡ βασιλὶς τοῦ Ἄδου, ἡ πρώτη τῶν οὐρανίων, τὸ μονόμορφον ἀρχέτυπον τῶν θεῶν, θεότης μία μὲν καὶ μόνη, ἀλλ' ὑπὸ διάφορα σχήματα καὶ ὀνόματα καὶ κατὰ ποικίλους τρόπους ἀπαν-

ταχοῦ γῆς λατρευομένη. Περὶ δὲ τοῦ Σαράπιδος, ὃν εἶδομεν ἐπίσης πρὸς ποικίλους ἑλληνικοὺς θεοὺς ταῦτισθέντα, ἐπρεσβεύθη, ὅτι κεφαλὴ μὲν αὐτοῦ εἶναι ὁ οὐρανός, σὰρξ δὲ ἡ θάλασσα, πόδες δὲ ἡ γῆ, ὀρθαλμοὶ δὲ ὁ ἥλιος· ὥστε διὰ τῆς συνθέσεως ταύτης ἤρχισαν νὰ ἀφανίζωνται αἱ μερικαὶ καὶ τοπικαὶ τῶν θεοτήτων ιδιότητες καὶ τὰ πνεύματα νὰ συνοικειῶνται μὲ γενικωτέραν τινὰ τῆς θεότητος ἀντίληψιν.

Καὶ λέγοντες ὅτι ταῦτα τὰ θαυμάσια παρήγαγεν ὁ ἑλληνισμός, δὲν ὑπονοοῦμεν βεβαίως, ὡς ἡξίωσαν παρεξηγηταὶ τινες τῶν ιστορικῶν γεγονότων, ὅτι καὶ παρήγαγε τὸν χριστιανισμόν. Ἄπασι! Ἡ μὲν ἀποκαλυφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἀλήθεια εἶναι ἔργον ὑπεράνθρωπον τῆς θείας Προνοίας, ὁ δὲ διαδοθεὶς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνισμός, διὰ τῆς θρησκευτικῆς συγχωνεύσεως καὶ συνθέσεως, ἦν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπήγαγεν, ὑπεροχόησεν ἀπλῶς τὸ ἔργον τῆς θείας Προνοίας, παρασκευάσας τὰ πλήθη εἰς τὴν παραδοχὴν καὶ τὴν κατάληψιν τοῦ μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου κηρυχθέντος ἐνός καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ τούτῳ δὲ διὰ τῶν ἀνεξερευνήτων ἐνεργειῶν τῆς Προνοίας προηγήθη ἡ τοῦ ἑλληνισμοῦ διάδοσις. Δὲν ἀρνούμεθα βεβαίως τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Ἀλέξανδρου καὶ τὴν ἐπιτηδεϊότητα καὶ τὴν ἐπιμονὴν τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι ἐξεπλήρωσαν προδήλως ἐντολὴν ἀνωθεν αὐτοῖς τεταγμένην, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἄλλως ἅπασαι τοῦ ἱστορικοῦ τούτου δράματος αἱ περιπέτειαι. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀποθνήσκει προσχεδιάσας μᾶλλον ἢ ἐπιτελέσας τὸ βούλημα αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπέρχεται δεινότητι πραγμάτων, προσώπων, χωρῶν, συμφερόντων, περιστάσεων ἀναστατώσεις καὶ σύγκρουσις. Οὐδὲν ἦττον καὶ ἀνὰ μέσον ἀπάσης τῆς φοβερᾶς ἐκείνης ἀνωμαλίας, τὸ ἔργον τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν παύει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διεξχόμενον. Ἡ Εὐρώπη χωρίζεται ἀπὸ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου· ἡ Μακεδονία διατελεῖ εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῆς δημιουργηθέντα Κράτη. Αὐτὰ ταῦτα τὰ Κράτη ἀντιπαράσσονται κατ' ἀλλήλων· οἱ Πτολεμαῖοι πολεμοῦσι τοὺς Σελευκίδας, οἱ δὲ Σελευκίδαι, τοὺς δυνάστας τῆς μικρᾶς Ἀσίας· τινὲς τῶν δυναστῶν τούτων οὐδὲ ἑλληνικῆς καταγωγῆς εἶναι, ἀλλὰ βαρβάρου καὶ ἰθαγενε-

νοῦ. Τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου φαίνεται καταλυθέν. Ἀλλ' ἐν τῇ φαινομένῃ τούτῃ ναυαγίῳ ἐξακολουθεῖ ἐπιπλέουσα, ἐπιμένει θριαμβεύουσα, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βαρβάροις δυνάσταις τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἡ ἰδέα τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ διαδόσεως. Πῶς ἄρα νὰ μὴν ἰδῇ τις τὸν δάκτυλον τῆς Προνοίας ἐν ταῖς περιπετείαις ταύταις, καὶ μάλιστα ὅταν ἀποβλέψῃ πρὸς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν;

Φαντασθῶμεν τῶντι, ἄνευ τῆς ἐγκαίρου ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ διαδόσεως, οἷας ἤθελεν ἀπαντήσῃ δυσχερείας ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ διάδοσις! Τὸ Εὐαγγέλιον ἤθελε κηρυχθῇ εἰς τὴν ἑβραϊκὴν οὐ μόνον δὲ ἡ ἑβραϊκὴ ἦτο ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πολλοὺς ἐκτὸς τῆς Ἰουδαίας, ἀλλ' εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Μεσσοποταμίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Θράκην, τὴν Ἑλλάδα, ποικίλαι ἐπεκράτουν γλῶσσαι καὶ διάλεκτοι, εἰς ἃς ἔδει νὰ μεταφρασθῇ τοσαυτάκις ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει. Τὸ Εὐαγγέλιον ἔχρηζεν οὐ μόνον κρυψύματος ἀλλὰ καὶ ἐρμηνείας· ἔχρηζε γλώσσης ἐπιτηδεΐας νὰ ἐξηγήσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὰς ὑψηλὰς ἀληθείας καὶ ἐννοίας τοῦ νέου θρησκευματος, γλώσσης τελειοτάτης, τεχνικωτάτης, φιλολογικωτάτης, ἥς ἄνευ δὲν ἐννοεῖ τις πῶς ἤθελε κατορθωθῇ ἡ τοσοῦτον θαυμασία αὐτοῦ ἐπικράτησις· ὥστε ἡ τοῦ ἑλληνισμοῦ διάδοσις δὲν παρεσκεύασε μόνον εἰς τὸ νέον θρήσκευμα τὴν ἀπαραίτητον πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ ἐνότητα γλώσσης, ἀλλὰ παρέσχεν αὐτῷ καὶ τὸ τελειότατον τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων ἀφ' ὧσα ποτὲ ὁ Θεὸς ἐδωρήσατο εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἴσως εἴπει τις ὅτι ὁ βραδυτέρον ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ῥωμαϊσμός ἤθελεν ἀναπληρῶσαι κατὰ τοῦτο τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔργον. Ἀλλὰ καθὼς παρετηρήσαμεν ἤδη ὁ ῥωμαϊσμός οὐδέποτε κατάρθωσε νὰ μεταδῶσῃ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ εἰς τὰς χώρας ταύτας. Καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἀπέτυχε διότι δὲν εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς τὰ ἰθαγενῆ στοιχεῖα, ἀλλὰ πρὸς τὴν κατισχύσαν ἤδη αὐτῶν ἀκαταγώνιστον τοῦ ἑλληνισμοῦ δύναμιν καὶ ὅτι ἄνευ τούτου ἤθελεν ἐπικρατῆσαι τῶν ἄλλων γλωσσῶν καὶ τῶν ἐθνικοτήτων τῆς Ἀνατολῆς, μὴ λησμονήσωμεν πρῶτον ὅποσον βραδέως ἐπεξέτεινεν ἡ Ῥώμη τὴν ὀριστικὴν αὐτῆς κυριαρχίαν μέχρι τῆς Ἀσίας. Ἐὰν ἐχρειάσθησαν 3 ἑκατονταετηρίδες ἵνα παραχθῶσιν οἱ καρποὶ τῆς ἐγκεντρίσεως, τῆς ὑπὸ

τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων γενομένης, ὁ ἐπὶ τῆς κερύ-
 ξιως σχεδὸν τοῦ Εὐαγγελίου καταλαβὼν τὴν Ἀσίαν λατινισμὸς
 δὲν ᾔθελε βεβαίως ἀπαιτήσει ὀλιγώτερον πρὸς τὸν ἐνοφθαλμισμὸν
 αὐτοῦ χρόνον. Ἰ Τίς δὲ ᾔθελεν ἀποδῆ ἐν τῷ μεταξὺ ἡ τοῦ χριστι-
 ανισμοῦ τύχη; Καὶ ἔπειτα ὅποσον οἰκτρὰ δὲν ᾔθελε κατανῆπι
 διὰ τὸ ἐλληνικόν, ἔθνος ἡ τοιαύτη λατινικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν
 τῇ Ἀνατολῇ διάδοσις. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν διεσώθη, τοῦλάχισ-
 στον δὲν διέσωσε τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀξίαν εἰμὴ διὰ τῆς μετ᾽
 τοῦ χριστιανισμοῦ συμμαχίας. Ἀλλ' ἐὰν ὑπηρετήσε τὸν λόγον τοῦ
 Θεοῦ, πολλαπλασίονα ἀπῆλause παρ' αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς διακονίας
 ἐκείνης, τὴν ἀνταμοιβὴν διότι δι' αὐτοῦ ἤκμασεν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶ-
 νι καὶ δι' αὐτοῦ ἐκτῆσατο ἣν κέκτεται σήμερον ἐν τῇ Ἀνατολῇ
 τάξιν. Μὲγα λοιπὸν καὶ ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς θαυματουργηθὲν
 μᾶλλον ἢ ὑπὸ ἀνθρώπων διαπραχθὲν γεγονὸς ἐστὶν ἡ τοῦ ἐλλή-
 σμοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν διάδοσις· μὲγα διὰ τὴν ὅλην τῆς ἀνθρω-
 πότητος ἱστορίαν, μὲγα διὰ τὴν ὅλην τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικότητος
 τύχην, διότι ἅπαντα ἡμῶν ἢ μετέπειτα κοινωνικῇ, ἡθικῇ, διανοητικῇ
 κατὰστασις, τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἐστὶν ἀπόρροια. Τοῦτου δ' ἐνεκὶ
 ἐξεθέσαμεν ὅπως οὖν λεπτομερῶς ἐνταῦθα τὰς ποικίλας αὐτοῦ
 περιπετείας.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΒΙΒΛΙΩ Ζ'. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

	σελ.
<i>Περδίκκας, επιμελητής αυτοκράτωρ</i>	479
<i>Διανομή τῶν ἀξιομάτων καὶ τῶν σατραπειῶν</i> .	487
<i>Στάσεις ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Κατατρόπως τῆς ἐν Ἀσίᾳ στάσεως. Λαμιακὸς πόλεμος</i>	494
<i>Ἀποκατάστασις τῆς εἰρήνης ἐν Ἑλλάδι. Δημοσθέ- νους θάνατος</i>	201
<i>Πρῶτος μέγας περὶ τῆς ἀρχῆς ἀγών. Περδίκκας καὶ Εὐμένης κατὰ Ἀντιγόνου, Ἀντιπάτρου, Κρατεροῦ καὶ Πτολεμαίου</i>	204
<i>Ἀγών Εὐμένους πρὸς Κρατερόν. Νίκη Εὐμένους. Θά- νατος Κρατεροῦ</i>	206
<i>Περδίκκου θάνατος. Ἀντίπατρος, επιμελητής αὐτο- κράτωρ</i>	211
<i>Νεῖα σατραπειῶν διανομή. Ἀντιγόνου πάλῃ πρὸς τοὺς ὑπαδούς Περδίκκου. Εὐμένους ἤττα καὶ ἀποκλει- σμός εἰς Νῶρα</i>	213
<i>Τὰ κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Θάνατος Δημάδου καὶ Ἀντιπάρχου</i>	217
<i>Πολυσπέρχων, επιμελητής αυτοκράτωρ. Κάσσανδρος, Ἀντίγονος καὶ Πτολεμαῖος κατὰ Πολυσπέρχοντος</i> .	220
<i>Τὰ κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Θάνατος Φωκίωνος</i>	221
<i>Πολυσπέρχων κατὰ Κάσσανδρον ἐν Εὐρώπῃ. Θάνα- τος Εὐρυδίκης, Ἀρριδαίου, Ὀλυμπιάδος. Κάσ- σανδρος, κύριος τῆς Μακεδονίας</i>	227

Ἀντίγονος κατὰ Εὐμέρους, συμμάχου Πολυσπέρχον- τος, ἐν Ἀσίᾳ. Ἦτα Ἀντιγόνου περὶ Κοπράτην λίμνην	234
Ἀντίγονος κατὰ Εὐμέρους ἐν Ἀσίᾳ. Θάνατος Εὐ- μέρους	234
Γενικὴ ἔποψις τῶν πραγμάτων περὶ τὰ τέλη τοῦ 346 ἔτους	244
Τετραετίας κατὰ Ἀντιγόνου πόλεμος Κασσάνδρου, Λυσιμάχου, Πτολεμαίου, Σελεύκου. Εἰρήνη τῷ 344	244
Ἄγῳ Πτολεμαίου πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλη- νίδων πόλεων. Θάνατος Ἀλεξάνδρου, Ῥωξάνης, Ἡρακλείους, Κλεοπάτρας	250
Τὰ κατὰ τὴν ἐνταυθα Ἑλλάδα. Σπάρτη. Ἀθῆναι· διοί- κησις Δημητρίου τοῦ Φαληρέως	254
Ἀπελευθέρωσις Ἀθηνῶν ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Ἀντι- γόνου ἢ τοῦ Πολιορκητοῦ	260
Ἀντίγονος κατὰ Πτολεμαίου. Νίκη λαμπρὰ Δημη- τρίου τοῦ Πολιορκητοῦ περὶ Κύπρον	266
Ἀπαρτες οἱ θυράσται ἀναγορεύουσιν ἑαυτοὺς βασι- λεῖς τῷ 306. Ἀντίγονος κατὰ τῆς Αἰγύπτου. Ἀ- ποτυχία	273
Πολιορκία Ῥόδου ὑπὸ Δημητρίου	277
Δευτέρα Δημητρίου ἐν Ἑλλάδι διατριβή	292
Κασσάνδρος, Λυσίμαχος, Πτολεμαῖος καὶ Σελεύκος κατὰ Ἀντιγόνου καὶ Δημητρίου. Ἡ περὶ Ἴψον μά- χη. Ἦτα καὶ θάνατος Ἀντιγόνου. Νεῖα τοῦ πρῶ- του διαομή	294
Θάνατος Κασσάνδρου. Δημήτριος, κύριος τῆς Μακε- δονίας. Τελευταία Δημητρίου πτώσις	298
Θάνατος Δημητρίου, Πτολεμαίου, Λυσιμάχου, Σε- λεύκου. Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνὸς, βασιλεὺς Μα- κεδονίας	305
Γαλατῶν ἐπιδρομή. Θάνατος Πτολεμαίου τοῦ Κεραυ- νοῦ. Ἀντίγονος Δημητρίου, βασιλεὺς Μακεδονίας.	314

Τελευταία ὀριστικὴ διαίρεσις τοῦ κράτους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τρεῖς βασιλείαι	315
Γενικὴ ἑκκλίσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ περὶ τὸ 280 ἔτος. Ἀσία. Ἀφρική. Μακεδονία καὶ κυρίως Ἑλλάς. Ἡπειρος, Πύρρος. Κάτω Ἰταλία, Σικελία, Μασσαλία ὑπὸ Ῥωμαίους	316
Διόδωρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πόλεις. Μικρὰ Ἀσία. Τὰ ἐξελληνισθέντα βάρβαρα κράτη τῆς Βιθυνίας, τοῦ Πόντου, τῆς Καππαδοκίας. Περγαμένην βασιλείαν	328
Σερία, Μεσοποταμία, Ἀρμενία, Πόλεις	335
Παρθικαὶ καὶ βακτρικαὶ χῶραι. Ἡ ἐν Βακτριανῇ ἑλληνικὴ ἡγεμονία. Ἡ τῶν Πάρθων βασιλεία. Πόλεις	340
Βασιλείαν τῶν Πτολεμαίων. Πόλεις ὀλίγαι. Τρόπος ἐξελληνισμοῦ διάφορος τοῦ ἐν Ἀσίᾳ	343
Ἀντίθεσις τῶν πόλεων πρὸς τὰ ἔθνη	345
Σελευκιδῶν πολιτεία. Κεντρικὴ διοίκησις. Σχίσαις πρὸς τὰς πόλεις. Στρατός. Ἐμπόριον. Θρησκεία. Γράμματα	347
Λαγιδῶν πολιτεία. Εὐρύθμος καὶ ἰσχυρὰ μοναρχικὴ διοίκησις. Συγχώνευσις τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ περσικοῦ θρησκευματος. Μουσείον. Φάρος. Ναυπηγοὶ. Ἐξελληνισμὸς Αἰθιοπίας	352
Τελευταῖοι ἄνθρωποι τῆς αὐτονομίας τοῦ ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνισμοῦ	362
Πύρρος. Ἀντίγονος ὁ Γοταγῆς	364
Αἰτωλικὴ καὶ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία	365
Ἄρατος	374
Δημήτριος καὶ Ἀντίγονος Δώσωρ, βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας. Ἄγρις καὶ Κλειομένης, βασιλεῖς τῆς Σπάρτης. Ἡ περὶ Σελασίαν μάχη	377
Ἀκατάπαυστοι ἐμφύλιοι πόλεμοι. Φιλοποίμην	385
Οἱ Ῥωμαῖοι κατατροποῦσι τὸν βασιλεῖα τῆς Μακεδονίας Φίλιππον	390

Οἱ Ῥωμαῖοι κατατροποῦσι τὸν βασιλεῖα τῆς Συρίας	Σελ.
Ἀρτίοχον τὸν Μέγα καὶ καθυποτάσσουσι τοὺς	
Αἰτωλοὺς	393
Οἱ Ῥωμαῖοι καθυποτάσσουσι τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν	
ἄλλην ἐνταῦθα Ἑλλάδα	397
Κατάδοταις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους τού-	
τους. Πολύβιος	407
Ἡ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους πάλιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ	
πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν ἐν Παλαιστίνῃ. Οἱ Ῥω-	
μαῖοι καταλύνουσι το ἐν Συρίᾳ ἑλληνικὸν κράτος	409
Ἀπαντα τὰ λοιπὰ ἐν τῇ Ανατολῇ ἑλληνικὰ κράτη	
καθυποτάσσονται ὡσαύτως ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων .	413
Ἐπίλογος	418

950
P21

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ,

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ,
ΧΑΡΙΝ ΤΩΝ ΠΟΛΛΩΝ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΙΓΟΠΟΥΛΟΥ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ,

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΩΔΕΚΑΤΟΝ.

ΩΜΑΙΝΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ.

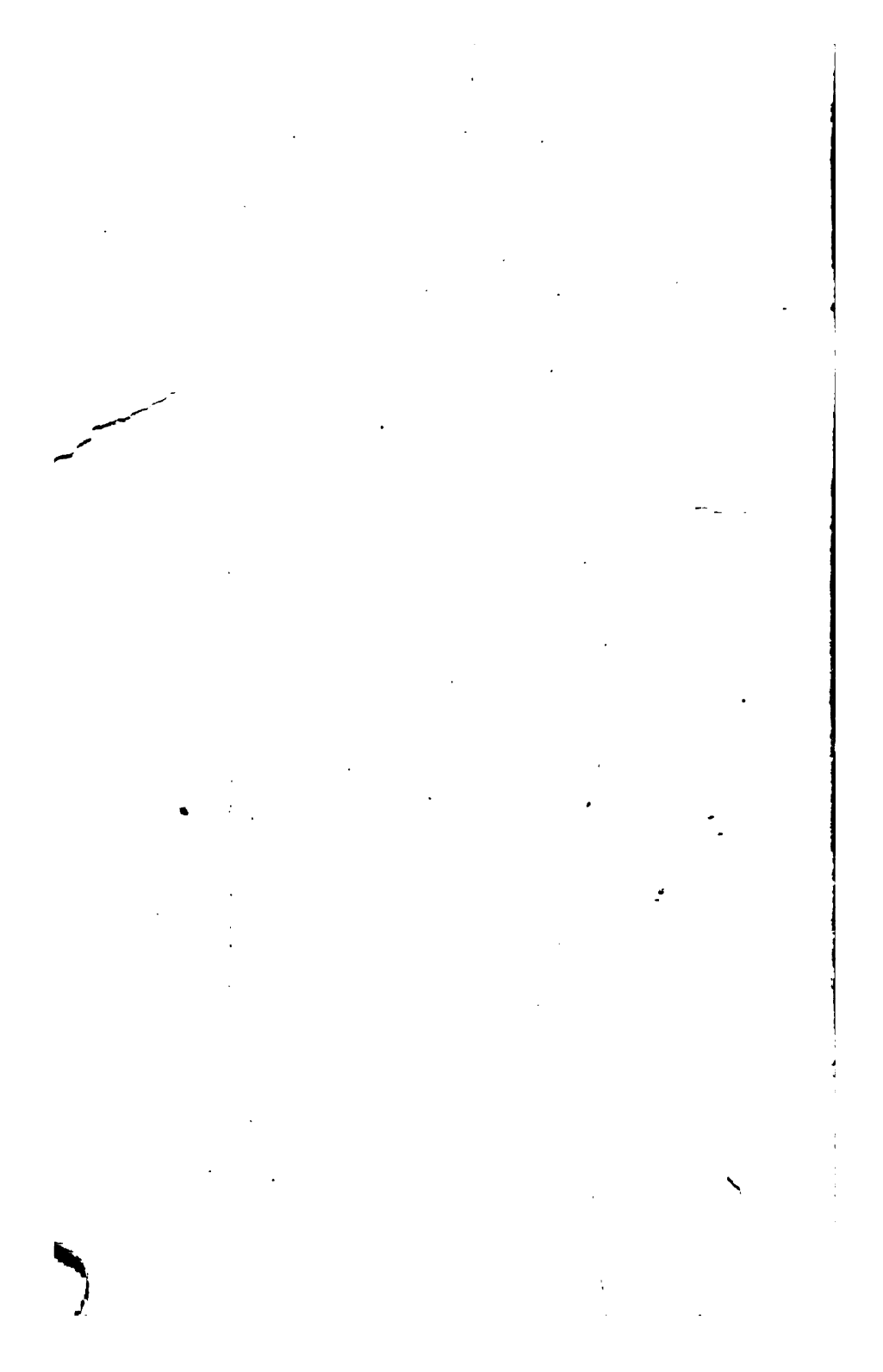
Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν
ἱστορίαν αὐτοῦ, εἶναι ἀγεῖν πάντοτε
δορυλαίτερον καὶ ἐλθόντερον περὶ τῶν
παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ
τῶν ὄρων τῆς προέδου, καὶ περὶ τῆς
μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΥ ΝΙΚΗΤΑ ΠΑΣΣΑΡΗ.
Κατὰ τὴν ἀδελφότητι τοῦ δρι. 15.

1865.

LIBRARY
OF THE
University of Michigan.

By Observatory at Athens

Library 11 1869.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΟΝ.

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ.

— K O N —

ΕΝ τῷ παρόντι βιβλίῳ πρόκειται νὰ διεξέλθωμεν τὰ κατὰ
πρώτην ξενικὴν κυριαρχίαν εἰς ἣν ὑπέκυψε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.
νῆθως τὰ ἔθνη τῶν ὁποίων παύση ἡ πολιτικὴ αὐτονομία, θεωροῦν
ὡς μὴ ἔχοντα ἱστορίαν. Ὅχι διότι ὁ πολιτικὸς βίος εἶναι τὸ με
τῆς ἱστορίας ἀντικείμενον, ἀλλὰ διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκλιπ
τος τοῦ πολιτικοῦ βίου μαραίνεται καὶ ὁ κοινωνικὸς καὶ ὁ διανοη
κός. Τοιοῦτόν τι δὲν συνέβη ποτὲ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἰδ
δὲν συνέβη ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἠδυνή
σαν νὰ μεταπλάσωσιν ἡμᾶς κατὰ τὸ ἐαυτῶν ὁμοίωμα, καὶ οὐδ' ἰ
τούς τοὺς πολιτικοὺς ἡμῶν θεσμοὺς καθ' ὁλοκληρίαν ἐξηφάνισαν. Κ
θὼς ὁ ποταμὸς τῆς Θεσσαλίας Τιταρήσιος περὶ οὗ ὁ ποιητὴς ἐν
Β'. τῆς Ὀϊτιάδος λέγει·

δε β' ἐς Πηνειὸν προΐει καλλιῆσον ὕμωρ·
οὐδ' ὄγε Πηνειῷ συμμίσγεται ἀργυροδίνη,
ἀλλὰ τέ μιν καθύπερθεν ἐπιχέει ἥδε' ἔλαιον.

οὕτω τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπέβρευσεν ἐπὶ τοῦ πελάγους τῆς ῥωμ
αῖς κυριαρχίας, χωρὶς νὰ συγχωνευθῇ ἐντὸς τῶν ἀχανῶν αὐτῆς ἐ
μάτων. Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι παρέμειναν ἀναλλοίωτον. Ἐννο
μεν μόνον ὅτι δὲν ἐξελατινίσθη. Ἀλλας ὅμως ἀλλοιώσεις ἐπαθε πι
λός. Διὰ τοῦ χρόνου, διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ξένης δεσποτείας,
τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὑπέστη πολλὴν

ὕλικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ~~μακροῦ χρόνου~~ πάλους ἤβη-
 λεν ἰσως ἐξαφανισθῇ, ἐάν διὰ θείας ὄντως οἰκονομίας δὲν ἀνεξωγο-
 νεῖτο οὐρανόθεν ὑπὸ τῶν ναμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ, δι' ὧν, προ-
 κτησάμενον νέας ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς δυνάμεις, ἀνέλαθεν αὐθις πολυ-
 τικὴν ζωὴν καὶ ἀπεδύθη εἰς ἕτερον μέγα ἱστορικὸν στάδιον. Ἡ ἡ-
 τῶν περιπετειῶν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἡ περίοδος εἶναι ἡ μακρο-
 τέρα ὧν ὅσας ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν καὶ ὧν ὅσας εἰς τὸ με-
 τέπειτα θέλομεν ἱστορήσει. Τῶντι οἱ *πρῶτοι ἱστορικοὶ χρόνοι* πε-
 ριέλαθον περὶ τὰ 225 ἔτη· οἱ *Μηθικοὶ πόλεμοι* καὶ ἡ τῶν Ἀθη-
 ναίων ἡγεμονία, ἔτη περίπου 50· ὁ *Πελοποννησιακὸς πόλεμος* καὶ
 ἡ τῆς Σπάρτης ἡγεμονία, ἔτερα 50 ἔτη· ἡ *Θηβαίων ἡγεμονία*
 καὶ ἡ τοῦ πρώτου ἐλληνισμοῦ παρακμή, περὶ τὰ 60 ἔτη· τὰ κατὰ
Φίλιππον καὶ Ἀλέξανδρον, ἔτη 36· τὰ κατὰ τοὺς διαδόχους
 μέχρι μὲν τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ πρῶτον ὑπέτα-
 ξαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χώραν ἐλληνικὴν, ἥτοι τὴν Μακεδονίαν, 455
 περίπου ἔτη, μέχρι δὲ τῆς ὑποταγῆς τῆς Αἰγύπτου, ἥτις εἶναι ἡ
 τελευταῖον εἰς αὐτοὺς ὑποκύψασα ἐλληνίζουσα χώρα, περὶ τὰ 300
 ἔτη· ἡ δὲ παρούσα περίοδος, εἰ μὲν ὑπολογίσωμεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ
 τελευταίου τούτου γεγονότος, ἐκτείνεται εἰς ἔτη 500, εἰ δὲ ἀπὸ
 τοῦ πρώτου, εἰς ἔτη 640 περίπου. Ἐνῷ ἀφ' ἐτέρου ἡ ἐπομένη, ἥτοι
 ὁ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐξελληνισμός, δὲν θέλει περιλάβει εἰμὴ
 240 ἔτη· τὰ κατὰ τοὺς εἰκονομάχους βασιλεῖς, 450 ἔτη· τὰ
 κατὰ τὴν *Μακεδονικὴν δυναστείαν*, 244· τὰ κατὰ τοὺς *Κομνη-
 νούς*, 224· τὰ κατὰ τοὺς *Παλαιολόγους*, 250· ἡ *τουρκικὴ κυ-
 ριάρχια*, 368· καὶ ὁ νεώτερος ἐλληνισμός, 40 περίπου ἔτη. Τοῦ-
 το λοιπὸν τῆς παρουσίας περὶ τοῦ μῆκος, ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐ-
 ξηγήσῃ τὴν ἔκτασιν ἣν ἠναγκάσθημεν νὰ δώσωμεν εἰς τὸ ἀνὰ χεῖρας
 βιβλίον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορικὴ αὐτῆς σπουδαιότης εἶναι μεγάλη.
 Διότι πρόκειται πρῶτον νὰ παραστήσωμεν τὴν βαθμιαίαν ἀλλοίωσιν
 ὧν τῶν στοιχείων τοῦ προτέρου ἐλληνισμοῦ· πολιτικῶν θεσμῶν,
 φιλολογίας, κοινωνικῶν σχέσεων, καὶ αὐτῶν τῶν ὑλικῶν μνημεῖων.
 Μετὰ δὲ ταῦτα, θέλομεν ἱστορήσει πῶς προέκυψεν εἰς μέσον νέα ἡ-
 θική καὶ κοινωνικὴ δύναμις, ὁ χριστιανισμός· πῶς οὗτος συνεμάχισε,
 συνεδυσάσθη, συνεχωνεύθη μετὰ τῶν περιλιπομένων στοιχείων τοῦ

προτέρου ἑλληνισμοῦ· πῶς ὁ ἐντεῦθεν προκύψας νέος ἑλληνισμός προ-
εκάλεσε τὴν ἐντὸς τῶν χωρῶν αὐτοῦ ἰδρυσιν νέας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κρά-
τους πρωτευούσης καὶ τὴν ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων συγκρότησιν
ἰδίου οὕτως εἰπεῖν κράτους, τὸ ὅποιον ἔφερε μὲν ἔτι ἐπὶ ἱκανὸν χρό-
νον τοὺς τύπους κράτους ῥωμαϊκοῦ, κατ' οὐσίαν ὅμως ἦτο ἔκτοτε
ἑλληνικόν· πῶς θαυμασιῶς ἤκμασεν ὁ νέος οὗτος ἑλληνισμός ἐν τῇ
δ' Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι· πῶς ὅμως ἀπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς ἑκα-
τονταετηρίδος, ἀσιαναὶ ἔξεις καὶ ἀρκτῶα βάρβαρα ἔθνη ἤρχισαν, ὡς
μὴ ὠφέλλε, νὰ ἐπενεργῶσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους τούτου καὶ
νὰ ἐπιφέρωσιν ἐτέραν ἀλλοίωσιν τοῦ νέου τούτου ἑλληνισμοῦ, καὶ πῶς
ἐπὶ τέλους διὰ τῆς ὀλεθρίας ταύτης ἐπιμιξίας προήλθεν εἰς μέσον ὁ
πολυειδῶς ἠκρωτηριασμένος καὶ παραμεμορφωμένος ἑλληνισμός τῶν
βυζαντινῶν χρόνων. Ἐκ τῆς ἀνακεφαλαιώσεως ταύτης βλέπεται ὁ ἀ-
καγῶστης ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ποικίλειαν καὶ τὴν σπουδαιότη-
τα τῶν γεγονότων τὰ ὅποια πρόκειται νὰ διεξιέλθωμεν.

Εἶδομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ πῶς καὶ τότε τὰ διάφορα τοῦ
ἑλληνισμοῦ τμήματα ἀπέβηλον τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν. Ἄλλ' ἢ
Ῥώμη δὲν ἐνόηκει πάντοτε ὁμοιομόρφως τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς. Συ-
νήθως αἱ κατακτηθεῖσαι χώραι ἐδιοικοῦντο ὡς ἐπαρχίαι. Δηλαδή εἰς
ἐκάστην αὐτῶν ἐπέμπετο κατ' ἔτος ἀνώτατος ἐπίτροπος τῆς ῥω-
μαϊκῆς ἀρχῆς, τὸν ὅποιον οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουσι « στρατηγὸν » ἢ
« ἀνθύπατον ». Ὁ ἀνθύπατος εἶχε παρ' ἑαυτῷ, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν
διοικητικῶν καὶ δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων, ἓνα ἢ πλειοτέρους
βοηθοὺς καλουμένους « παρῆδρους » ἢ « πρεσβευτάς »· καὶ πλὴν τού-
των, « ταμίαν », πρὸς καταλογισμὸν καὶ εἰσπραξίν τῶν προσόδων
τῆς ἐπαρχίας, αἵτινες συνίσταντο εἰς τὸν προσωπικὸν φόρον καὶ εἰς
τὸν ἑγγειον, τὸν εἰσπραττόμενον ἢ εἰς χρήματα, ἢ εἰς αὐτοῦσια
προϊόντα. Τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων κατεῖχοντο πρὸς τούτους διὰ
στρατιωτικῆς δυνάμεως. Εἰς δὲ τὸν ἐπαρχιακὸν τοῦτον τῆς διοική-
σεως τύπον καθυπεβλήθησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς αἱ πλείους τῶν ἑλλη-
νικῶν χωρῶν, ἰδίως ἡ Μακεδονία, ἡ μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία, ἡ Κρήτη,
ἡ Κύπρος, ἡ Αἴγυπτος· ὅχι ὅμως καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς καὶ ἡ Ῥόδος.
Καὶ πῶς μὲν εἶχεν ἡ Ῥόδος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐξετέθη

ὕλικῶν καὶ ἡθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων
 λεν ἰσως ἐξαφανισθῇ, ἐάν δια θείας ὄν-
 νειτο οὐρανόθεν ὑπὸ τῶν ναμάτων
 κτησάμενον νέας ἡθικάς καὶ ὕλικὰς
 τικὴν ζωὴν καὶ ἀπεδύθη εἰς ἐπὶ
 τῶν περιπετειῶν τοῦ ἑλλή-
 τερα ὅλων ὅσας ἄχρι τοῦ
 τέπειτα θέλομεν ἱστορή-
 ρεῖσθαι περὶ τὰ 225
 ναίων ἡγεμονία, ἢ
 ἡ τῆς Σπάρτης
 καὶ ἡ τοῦ πρῶ-
 Φίλιππου

ἄς ἐπίσ-

αἱ

τα

αὶ τοὺς

αὐτοὶ καὶ μόνοι

α δὲ κατὰ τὰς ἄλλας ἑλληνικαί,

ποτέρον, οὐδ' ἐτροποποιήθησαν κατὰ τὸ

, μὲν οὐδόλως μετέσχον τοῦ ἀγῶνος, πινέ-

περὶ ἡσαν καὶ σύμμαχοι τῆς Ῥώμης. Πρῶτοι ἀνεγνώ-
 τε ἀρχὴν καὶ τὴν δυναστείαν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων οἱ

ἀκαρῶνες, τῷ 497 (σελ. 393), καὶ ἔπειτα τῷ 489, οἱ Αἰτωλοὶ
 (σελ. 397)· ἀλλ' ἐκάτεροι παρέμεναν αὐτόνομοι, δι' ὃ οὐδὲ δύνα-
 ται ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὑποκύψαντες εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν
 κυριαρχίαν. Ῥητὴ συνθήκη περὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτειῶν
 δὲν σώζεται, καθ' ὅσον γνωρίζομεν· ἀλλὰ ἐξ ἑτῆ πρὸ τῆς Κορίνθου
 ἀλώσεως βλέπομεν τὴν Ῥωμαϊκὴν βουλὴν κρίνουσαν τὴν πρὸς τοὺς Ὀ-
 ρωπίους διαγωγὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπιβάλλουσαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους
 ζήμιαν 500 ταλάντων, τὴν ὅποιαν ἔπειτα ἐμετρίασεν εἰς 400· ὃ ἐστὶν
 ἀσκούσαν ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας δικαιώματα ἀν' ὅνι κυράρχου, τοῦλάχισ-
 στον παντοδυνάμου διαιτητοῦ. Ὡσαύτως κατὰ τὰ ἔτη 488 καὶ
 466, ἡ βουλὴ διὰ συγχλητικῶν ἐπὶ τόπου πεμφθέντων ὥρισε Ἀ-
 κεδαιμονίους καὶ Ἀχαιοὺς τὰ δίκαια, ἐξ οὗ πρὸς τοῖς ἄλλοις συ-
 νάγεται ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἀπελάμβανον ἐκτοτε πλήρη
 ἀνεξαρτησίαν.

Δεύτερον, ἡ κοινῶς ἄλλοτε καὶ παρὰ τινων μέχρι τῆς σήμερον
 προσθευομένη δοξασία ὅτι τῷ 445 ἡ Ἑλλὰς κατέστη ἐπαρχία Ῥο-
 μαϊκὴ, εἶναι ἀνυπόστατος, ὡς ἀπεδείχθη ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνῶν, τῶν
 ὁποίων τὰ κυριώτατα μόνον ἐνταῦθα παραθέτομεν ἐπιχειρήματα. Ὁ

ης, ἐν 1
 ἡ τοῦ
 αἰρι

συμβαίνουσας διαφορὰς καὶ ἐπρωστάτους
 αἷς ἐπιδρομῆς, προκατασκευάζουσα
 ἰλοσχερῇ ὑποδούλωσιν. Τὸν βαθ-
 ῆς μετεχειρίζετο πολλάκις ἡ
 ἄδῃ ὁ Μοντέσκιος. Κατα-
 πειριάζετο εἰς τὸ κα-
 ῖτινες ὑπέσκαπτον
 τυχὸν ἐπειτα
 λαὸς οὗτος
 ὅτο συ-

ων ὡς πρ.

εν αὕτη ἐπὶ ἱκανὸν χρ...

φρ

αι αἱ ἐπιβλήθεισαι τῷ 145 εἰς τινὰς ελλ...

ὀλίγον ἀνεκλήθησαν, ἀλλὰ καὶ αὗται τῶν διαφορῶν
 εἰων αἱ σύνοδοι ἤρχισαν πάλιν νὰ συγκροτῶνται, ἡ δὲ Ἑλλάς
 ἐπὶ τοσοῦτον ἦτο φόρου ἀτελής, ὥστε πᾶσα ὑπὸ Ῥωμαίου παραβί-
 ασις τῆς ἀρχῆς ταύτης θεωρεῖτο ὡς κατὰ χρίσιν καὶ ὡς τοιαύτη
 ἐστὶν ἡλιτεύετο. Ὁ μέγας Ῥωμαῖος Κεῖσαρ, ὁ ἀκμάτας περὶ τὰ μέσα
 τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἦτοι μίαν περίπου ἑκα-
 τονταετηρίδα ἀφ' ἧς κατεκτήθη ἡ Ἑλλάς, κατηγορεῖ, ἐν τῷ τρίτῳ
 κεφαλαίῳ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν περὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων πραγ-
 ματειῶν αὐτοῦ, τὸν ἀντίπαλον Πομπήιον, ὅτι εἰσέπραξε χρήματα
 ἀπὸ τῶν μὴ ὑποτελῶν φόρου Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ σύγχρονος ἐκεῖνου πε-
 ριόνυμος ῥήτωρ Κικέρων, εἰς τὸν κατὰ Πίσωνος λόγον, ἐλέγχει αὐ-
 τὸν, ὅτι, διημισθεὶς ἀνθύπατος Μακεδονίας, ὑπερέβη καταχρηστικῶς
 τὰ ὅρια τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ ἐπέβαλε χεῖρα εἰς ἔθνη ἐλευθέρη,
 τὴν Ἀχαιάν, τὴν Θεσσαλίαν, τὰς Ἀθήνας, πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα.
 Ὡς αὐτῶς ὁ Κωνσταντινουπολίτης Ἰωάννης ὁ Ζωναρᾶς, ἐν τῷ χρο-
 νικῷ αὐτοῦ, λέγει, ὅτι ὁ Μομμιος, τιμωρῆσας τοὺς Κορινθίους ὡς
 πρωταίτιους τοῦ Ἀχαιικοῦ πολέμου, ἀρῆκε πάντας τοὺς ἄλλους
 Ἕλληνας αὐτονόμους καὶ ἐλευθέρους. Ὁ Ζωναρᾶς ἔγραψε μὲν κατὰ
 τὴν 12 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ θεωρεῖται ἀξιοπί-
 στος, καθὼς ἀντλήσας ἀπὸ πηγῶν ἀρχαιοτέρων μὴ σωζομένων. Πρὸς
 τοῦτοις ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἡ μὲν πολιτικὴ δικαιοσύνη ἦτο ἀνατεθει-
 μένη εἰς τὰς ἐγχωρίους ἀρχάς, ἡ δὲ ποινικὴ διεζήτετο ὑπὸ τοῦ

ἀνθρωπάτου. Ἀλλὰ ὁ χρόνος δίδωσεν εἰς ἡμᾶς μαρτυρίαν ἀναμφισβήτητον, ὅτι εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ αὐτὴ ἡ ποινικὴ δικασὺν ἦτο, ὡς πάλαι ποτὲ, εἰς χεῖρας τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν. Διότι ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ἐν τῷ αὐτῷ προομίῳ τοῦ βίου τοῦ Κίμωνος περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, μανθάνομεν ὅτι, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Λουκούλλου, ὁ Χαιρωνεὺς Δάμων κατέστη ἐνοχὸς φόνου Ῥωμαίου ἡγεμόνος καὶ ὄχι ὀλίγων περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν, εὐρισκομένην τότε προσωρινῶς ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν χρεῖαν τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου. Ἡ δὲ τῶν Χαιρωνέων βουλὴ ἐπιληφθεῖσα ἀμέσως τῆς δίκης, ἐπέβαλε τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ἀππιανὸς (σελ. 360 — 361) ἱστορῶν, εἰς τὴν περὶ Μιθριδάτου πραγματείαν, τὴν ἐν ἔτει 485 πρὸ Χριστοῦ περίφημον συνδιάλεξιν τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ Σύλλα μετὰ τοῦ βασιλέως ἐκείνου τοῦ Πόντου, παρίστησιν, ἐν κεφαλῇ 58, τὸν πρῶτον λέγοντα μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς πρὸς τὸν δεύτερον « σφετερισάμενος δ' ἀπάντων (τῶν ἐν Ἀσίᾳ) τὰ χρήματα, ἐς τὴν Εὐρώπην ἐπέρας μεγάλοις στρατοῖς » ἡμῶν ἀπειπόντων ἅπασι τῆς Ἀσίας βασιλεῦσι, τῆς Εὐρώπης μὴδὲ ἐπιβαίνειν. Διαπλῆσας δὲ, Μακεδονίαν τε ἡμετέραν οὖσαν ἐπέτρεχε καὶ τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐλευθερίαν ἀφῆρτο ». Ἐνταῦθα ὁ Σύλλας αὐτὸς ὑποδεικνύει ἄλλως ἔχουσαν, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, τὴν Μακεδονίαν ὡς πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, καὶ ἄλλως τὴν Ἑλλάδα, ὀνομάζων τὴν μὲν, οὖσαν ἐπαρχίαν, ἡμετέραν, τὴν δὲ, μὴ οὖσαν τοιαύτην, ἐλευθέραν. Καὶ ἐξακολουθεῖ διευκρινῶν ἔτι μᾶλλον τὴν διαφορὰν τῆς σχέσεως ταύτης. « Οὐ πρὶν τε ἤρξω μετανοεῖν, ἢ Μακεδονίαν μὲν με ἀνασώσασθαι, τὴν δὲ Ἑλλάδα τῆς σῆς ἐκλύσαι βίας » λέγει δηλαδὴ ὅτι τὴν μὲν Μακεδονίαν ἀνέκτησεν, ἀποκαταστήσας καὶ πάλιν κτῆμα τῆς Ῥώμης, τὴν δὲ Ἑλλάδα ἀπλῶς ἀπῆλλαξε τῆς δυναστείας τοῦ Μιθριδάτου.

Ἡ Ἑλλάς λοιπὸν δὲν ἦτο τότε ἔτι ἐπαρχία Ῥωμαϊκὴ, ἀλλ' ἀπετέλει ὁμάδα πολιτειῶν αὐτονομῶν καὶ ἐλευθέρων ἥτοι ἀπῆλλαγμένων τακτικοῦ φόρου, αἵτινες ὅμοις, καλούμενα σύμμαχοι, διέτλουν, δυνάμει βῆτων πολλάκις συνθηκῶν, ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐπιτήρησιν καὶ προστασίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς βουλῆς. Αὕτη, εἴτε ἀμέσως, εἴτε διὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς γείτονος Μακεδονίας, ἐξῆρθε τὰ με-

ταξὺ τῶν πολιτειῶν τούτων συμβαινούσας διαφορὰς καὶ ἐπροσάτατε τὴν χώραν κατὰ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδρομῆς, προπαρασκευάζουσα οὕτως αὐτὴν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ὁλοσχερῇ υποδούλωσιν. Τὸν βαθμιαίον τοῦτον τρόπον τῆς κατακτήσεως μετεχειρίζετο πολλάκις ἡ δορυκτῆτωρ ἐκείνη πόλις, ὡς παρετήρησεν ἡδὴ ὁ Μοντέσκιος. Κατατροπώσασα, λέγει, λαὸν τινα, κατ' ἀρχὰς περιορίζετο εἰς τὸ νὰ τὸν ἐξασθενήσῃ καὶ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ συνθήκας αἰτίνες ὑπέσκαπτον ἀνεπαισυήτως τὰς περιλιπομένας αὐτοῦ δυνάμεις. Ἐὰν τυχὸν ἔπειτα οὗτος ἐξεγείρετο, ἐταπεινώνει αὐτὸν ἔτι μᾶλλον ὥστε ὁ λαὸς οὗτος ἀπέβαιναν ὑπὸ ἥκους χωρὶς νὰ ᾔναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ πότε τοῦτο συνέβη. Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου ἱστορικοῦ εἶναι ὀρθοτάτη μάλιστα ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Ἡ Ῥώμη, καθὼς εἶδομεν, ἥσκησεν ὡς πρὸς αὐτὴν κυριαρχικὰ δικαιώματα ἔτι πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, καὶ τοι τῆς Ἑλλάδος θεωρουμένης τότε ὁμολογουμένως ἐλευθέρας καὶ αὐτονόμου· οὕτω δ' ἐξηκολούθησε πολιτευομένη ἡ Ῥωμαϊκὴ βουλὴ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἐνῷ ἀφ' ἐτέρου ἡ Ἑλλὰς ἐξηκολούθει νὰ λέγηται πάντοτε ἐλευθέρη καὶ αὐτόνομος. Ἡ μόνη μεταξὺ τῶν δύο ἐποχῶν διαφορὰ εἶναι, ὅτι, μετὰ τὴν κατατροπῶσιν τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ὁ ἀληθὴς πολιτικὸς βίος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταπαύει ἐν Ἑλλάδι· καὶ τοῦτο δικαιολογεῖ μέχρι τινὸς τὴν κοινὴν ἀξίωσιν, ὅτι διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, ἡ Ἑλλὰς ὑπέκυψεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ναι μὲν ἐπαρχία δὲν ἔγινεν εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πρώτου Ῥωμαίου αὐτοκράτορος Αὐγούστου, περὶ τὸ 30 πρὸ Χριστοῦ ἔτος. Ἀλλ' οὐδὲν ἥτον ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀλώσεως, διατελεῖ οὕσα ἀπλοῦν δορυφόρημα, ἥτοι κωφὸν τοῦ ἱστορικοῦ δράματος πρὸς ὥπον· καὶ δίδει μὲν εἰς τὴν ἐκ διαλειμμάτων σημειὰ τινα ζωῆς, ἀλλὰ ζωῆς ἀκαριαίας, ἥτις εἰς οὐδὲν ἄλλο συντελεῖ εἰμὴ εἰς τὸ νὰ καταστρέψῃ τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ ἐκνευρισμένου τούτου σώματος.

Κατ' ἀρχὰς ἐν διαστήματι ἐξήκοντα περίπου ἐτῶν μετὰ τὸ 145 πρὸ Χριστοῦ, οὐδὲν ἀξιόλογον πολιτικὸν γεγονός ἀναφέρεται ἐν Ἑλλάδι. Ἐν γένει ἡ χώρα φαίνεται εὐδαιμονήσασα ὅπως οὖν ὑλικῶς, ἰδίως διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐμφυλίων στάσεων καὶ πολέμων. Τὴν

δὲ καταστροφὴν τῆς Κορίνθου ἀνεπλήρωσε μέχρι τινός ἢ τότε τῆς νῆσου Δήλου ἀκμῇ, ἥτις ἐνθυμίζε τὰς περιστάσεις δι' ἃς τοσοῦτον ηὐδοκίμησεν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἡ νῆτος Σύρος. Διότι, καθὼς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τελευταίας ἡμῶν ἐπαναστάσεως, διὰ τὴν ἐρήμωσιν ὅλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίων τῆς μεσογείου καὶ πολλῶν νήσων, ἐβιάσθη τὸ ἐμπόριον νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς βράχους τῆς Σύρου καὶ ν' ἀνεγείρῃ ἐκεῖ τὴν νῦν ἀκμάζουσαν Ἑρμοῦπολιν, οὕτω μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κορίνθου, οἱ ἔμποροι μετεχώρησαν εἰς τὴν γαίτονα τῆς Σύρου καὶ ἤδη ἐρχομὸν Δῆλον. Ἢ Δῆλος (σελ. 297 τοῦ πρώτου τόμου) ἦτο καὶ πρὸ τούτου ἐνδοξος διὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸ Λητῶν καὶ τὰς πανηγύρεις, αἵτινες εἰ καὶ μὴ ἔχουσιν τὸ πάλαι ἀξίωμα, ἐξυκολοῦθουν ὁμῶς τελούμεναι ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν περικοιδίων κυκλάδων νήσων· ἀλλὰ, κατὰ τὸν Στράβωνα « ἔτι μᾶλλον ὑβξήσεν αὐτὴν καταστραφεῖσα ὑπὸ Ῥωμαίων Κορίνθος. Ἐκείσε γὰρ μετεχώρησαν οἱ ἔμποροι, καὶ τῆς ἀτελείας τοῦ ἱεροῦ προκαλομένης αὐτοῖς, καὶ τῆς εὐκαιρίας τοῦ λιμένος· ἐν καλῷ γὰρ κείμεναι τοῖς ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀσίαν πλέουσιν· ἢ τε πανήγυρις ἐμπορικὸν τι πρᾶγμα ἐστὶ, καὶ συνήθεις ἦσαν αὐτῇ Ῥωμαῖοι τῶν ἄλλων μάλιστα, καὶ ὅτε συνειστῆται ἡ Κόρινθος. Ἀθηναῖοί τε λαβόντες τὴν νῆσον (σελ. 403) καὶ τῶν ἱερῶν ἅμα καὶ τῶν ἐμπορίων ἐπεμελοῦντο ἱκανῶς. » Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα συνεσώρευον εἰς αὐτὴν πολὺν πλοῦτον, εἶναι τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπερβολικῶς ἀναπτυχθὲν ἐμπόριον τῶν δούλων, ἀφ' ἐνὸς διότι ἡ πραγματεία κατέστη περιζήτητος παρὰ τοῖς Ῥωμαῖοις, οἵτινες ἐπλούτησαν παραλαμβάνοντες τοὺς θησαυροὺς τῆς Καρχηδόνης καὶ τῆς Κορίνθου, ἀφ' ἑτέρου διότι οἱ περαταὶ τῆς Κιλικίας, περὶ ὧν πλείονερα κατωτέρω, εὕρισκοντες ἐπιμερδεσάτην τὴν τῶν ἀνδραπόδων ἐξαγωγήν, εἰς ταύτων κυρίως ἐνησχολοῦντο. Κέντρον δὲ πάσης ταύτης τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως ἦτο ἡ Δῆλος, ἐμπορεῖον « μέγα καὶ πολυχρήματον » ὥστε καὶ παροιμία ἐκ τούτου ἐγένετο « ἔμπορος κατὰπλευσαν, ἐξελαῦ, πάντα πέπραται. »

Ἀλλ' ἡ ἀκμὴ αὕτη τῆς Δήλου δὲν διήρκεσε πολὺ, κατωστράφη δὲ ἐνεκα τῶν ἐπισυμβάντων μιθριδατικῶν πολέμων. Ἐλάβωμεν ἤδη ἀφορμὴν (σελ. 416—418) νὰ ἐκθέσωμεν ὑποὶς τις ἦτο ὁ τοῦ Πόν-

του βασιλεὺς Μιθριδάτης ΣΤ', καὶ ὅποσα διέπραξε μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐπεχείρησε τὸν μακρὸν καὶ ἐκαγώνιον αὐτοῦ πρὸς Ῥωμαίους πόλεμον, εἰς ὃν προϊόντος τοῦ χρόνου περιπλάκη καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς. Αἱ περιπέτειαι τοῦ πολέμου τούτου ἤρχισαν ἐν ἔτει 407, ὅτε ὁ μεγαλεπήβολος ἐκεῖνος βασιλεὺς, ἀποφασίσας νὰ καθυποτάξῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐκυρίευσε μέρος τῆς Παφλαγονίας, τὴν ὁποίαν οἱ Ῥωμαῖοι δόντες ἄλλοτε εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, βραδύτερον, ἐπὶ τῆς ἀνηλικότῃτος Μιθριδάτου τοῦ ΣΤ'. εἶχον πάλιν ἀφαιρέσει ἀπὸ τοῦ ποντικῆς κράτους· ἔπειτα δὲ οὗτος, περὶ τὸ 94, ἀπὸ ἐφόνευσε τρεῖς ἀλληλοδιαδόχους βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας, τὸν Ζ', τὸν Η', καὶ τὸν Θ'. Ἀριαράθην, καταλαμβάνει καὶ ταύτην τὴν χώραν. Τότε ἐπεμβαίντων τῶν Ῥωμαίων, ὁ Μιθριδάτης, ἐνδύς ἐπὶ μικρὸν, παρὰ χωρεῖ τὴν Καππαδοκίαν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πάλιν, ἰδὼν αὐτοὺς ἀπασχοληθέντας εἰς τὸν δεινὸν ἐμφύλιον πόλεμον, τὸν καλούμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ Ῥωμαϊκῇ α ἡ συμμαχικὸν πόλεμον β, καὶ παραλαβὼν συμπράκτορα Τιγράνην Β' τὸν βασιλέα μὲν τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, ἐπὶ θυγατρὶ δὲ γαμβρὸν αὐτοῦ, κυριεύει, περὶ τὸ 89, οὐ μόνον τὴν Καππαδοκίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Φρυγίαν, καὶ τὴν Βιθυνίαν, καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν μικρὰν Ἀσίαν, κατατροπώνει τοὺς κατ' αὐτοῦ πεμψέντας Ῥωμαίους στρατηγοὺς, καὶ τότε ἀποφασίζῃ νὰ μεταβιβάσῃ τὴν πάλιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἵνα προσβάλῃ τὴν Ῥώμην ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ ἐστία, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο ὡς γέφυραν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ πᾶσαν τὴν ἐλληνικὴν χερσόνησον. Ὅθεν πρὸ πάντων κατέλαβε τὰς νήσους, πλὴν τῆς Ῥόδου, τὴν ὁποίαν εἰς μάτην ἐπολιόρκησεν ἐνέργησε τὴν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ σφαγὴν ὄλων τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν ὅσοι εὗρισκοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν· καὶ ἔπειτα ἐξέπεμψε διαφόρους στρατοὺς εἰς Θράκην, εἰς Μακεδονίαν, εἰς Θεσσαλίαν, καὶ μέλιστα εἰς Ἀττικὴν.

Δὲν νομίζομεν, ὡς τινες ἤξιωσαν, ὅτι ὁ Μιθριδάτης ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ τὸν πολὺν ὑπὲρ ἐλευθερίας ζῆλον τῆς πόλεως ταύτης καὶ τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν ἔλπιε νὰ λάβῃ παρ' αὐτῆς εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Ἐκ τῶν ἐγκρίτων Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄλλοι ἐθεώρουν ἀδύνατον ἢ ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἄλλοι ἐρῶσιν ὅτι καὶ ἂν ὑπερισχύσῃ ὁ

Μιθριδάτης, θέλουσιν ἀπλῶς μεταβάλλει δεσπότην, καὶ ἄλλοι, ἀρκούμενοι ὅπως δὴ ποτε εἰς τὰ ἀγαθὰ ὅσα παρῆχεν αὐτοῖς ἡ ὑφισταμένη εἰρήνη, δὲν ᾔθελον ἐν γένει τὴν μετακίνησιν τῶν καθεστώτων. Ὅλιγοι δὲ μόνον ἐκ τῶν ἐπιστῆμων πολιτῶν ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον πρὸς ἀνάγκησιν τοῦ ἀρχαίου τῆς πατρίδος ἀξιώματος. Εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ ὀλίγοι οὗτοι ἠδύνατο νὰ παρασύρῃσι, καθὼς καὶ παρέσυραν τῷ νῦντι τὸν δῆμον, ὅστις, μὴ ἔχων τί νὰ ἀπολέσῃ, εὐκόλως ἀνελάμβανε πάντα νεωτερισμόν. Ἀλλ' ὁ δῆμος ἐκεῖνος πρὸ καιροῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ἀπόλεμος καὶ ἀνεπιτήδευος νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὰς πολυειδεῖς θυσίας ὅσας ἀπαιτεῖ πᾶς ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγών. Πλὴν τούτου ἐν τῇ Ἀττικῇ συνέβησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἐξήκοντα ἔτη γεγονότα τινὰ ἐπενεγκόντα εἰς αὐτὴν καὶ ὑλικὰς συμφορὰς ὅχι μικράς. Τὰ δυστυχήματα ταῦτα ἦσαν δύο δουλικαὶ στάσεις, ὧν ἡ μὲν ἐγένετο μετὰ τοῦ 134 καὶ 131 ἔτους, ἡ δὲ μετὰ τοῦ 104 καὶ 101, ἀμφότεραι δὲ ὑπῆρξαν σύγχρονοι τῶν δύο μεγάλων δουλικῶν κρίσεων αἰτίνες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνετάραξαν τὴν Σικελίαν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ γενομένων τούτων κινήματων δὲν ἀπέβη πολλὰ σπουδαῖον· οἱ ἀποστατήσαντες δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τοὺς χιλίους, τὸ δὲ κακὸν ἐξετάθη μὲν καὶ εἰς Δῆλον καὶ εἰς ἄλλους τόπους, ἀλλὰ διὰ ταχείας καὶ αὐστηρὰς κολάσεως περιεστάλη ἀπανταχοῦ. Τὸ δεύτερον ὅμως λέγεται πολὺ δεινότερον, διότι τότε πολλὰι μυριάδες τῶν οἰκετῶν ὅσοι δεδεμέναι εἰργάζοντο τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου, φονεύσαντες τοὺς ἐπὶ τῶν μετὰ τῶν φύλακας, κατέλαβον τὴν ἐπὶ Σουνίῳ ἀκρόπολιν καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐξεπόρθησαν τὴν Ἀττικὴν. Ὡς τε ἡ χώρα ἔπαθε πολλὴν ἐκ τούτου ζημίαν, ὁ δὲ Μιθριδάτης δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ἀξιόλογον συνδρομὴν παρὰ τῶν Ἀθηναίων, οὕτως ἐχόντων ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς. Ἐπεζήτησε δὲ τὴν κατοχὴν τῆς Ἀττικῆς πιθανώτατα διότι οὐδαμοῦ ἄλλοῦ τῆς Ἑλλάδος ἠδύνατο νὰ εὑρῇ φρούριον ἀσφαλές· τρον καὶ ὀρυκτῆριον προσφύεστερον ἢ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὸν Πειραιᾶ, πόλεις αἰτίνες ἔσωζον τὰ δυσπόρθητα αὐτῶν τείχη, ἐν τὰ τείχη τῶν ἄλλων ἐλληνίδων πόλεων εἶχον καταλυθῆ πρὸ 60 ἐτῶν· ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἔκειτο ἐπὶ τῆς μετὰ τὴν Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας θαλάσσης, τῆς ὁποίας ἐκράτει ἡδὴ ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου.

Ἄλλως τε ἅπασαι αἱ περιπέτειαί τῆς τε συμμαχίας ταύτης καὶ τῶν διαπραγματεύσεων ὅσαι προηγήθησαν αὐτῇς μαρτυροῦσι τὴν δεινὴν ἡθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν εἶχεν ἤδη πάθει ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις. Τὰς περὶ τοῦτου λεπτομερείας μανθάνομεν παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Σύλλα, παρὰ τοῦ Ἀππιανοῦ, καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ Ποσειδωνίου, τὸν ὁποῖον μὴ σωζόμενον, παρατίθουσιν ὁ ἐν τῇ 3 ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. ἀκμάσας Ἀθηναῖος ὁ ἐκ Ναυκρατίδος τῆς Αἰγύπτου, ὅστις, συγγράφας πόνημα ἐπιγραφόμενον « Δειπνοσοφισταί » καὶ συγκείμενον ἐκ βιβλίων 15, περιέσωσεν εἰς ἡμᾶς ἐκ συγγραφέων μετὰ ταῦτα ἀπολεσθέντων, πλείστας ὅσας πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, φιλολογίας καὶ ἀρχαιολογίας. Καὶ ἴσως μὲν ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Ποσειδώνιος ἀσχημίζουσι παρὰ τὸ ἀληθές τὸν πρωταγωνιστὴν τοῦ ἀνὰ χεῖρας δράματος, ἥτοι τὸν σοφιστὴν Ἀθηνίωνα· ἀλλ' ἐπεὶ οὐδ' ὁ Πλούταρχος εἶναι πολὺ περὶ τὴν κατάκρισιν αὐτοῦ μετριώτερος, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἂν ἡ εἰκὼν ἦν πρόκειται ἥδη ὅ ἄντιγράψωμεν ἐνταῦθα μετέχῃ κατὰ τι τῆς γελοιογραφίας, ἡ γελοιογραφία εἶναι ἐξ ἐκείνων αἰτίνες σφόδρα ὁμοιάζουσαι πρὸς τὸ πρωτότυπον.

Ὑπῆρχε τότε ἐνταῦθα παρέγγραφός τις, δηλαδὴ νόθος, πολίτης Ἀθηνίων ἢ Ἀριστίων ὀνομαζόμενος, υἱὸς πατρὸς ὁμωνύμου καὶ Αἰγυπτίας θεραπαινῆς. Ἀθῆλον μάλιστα ἂν εἶχε τοῦτο καὶ τὸ προτέρημα, ὅτι υἱὸς τοῦ δεσπότης αὐτῆς ἢ ἄλλου τινός. Ἀλλ' ὅπως δέποτε, ὁ Ἀθηνίων οὗτος, κληρονομήσας ἀποθανόντα τὸν πατέρα ἢ δεσπότην αὐτοῦ, καὶ γήμας παιδισκάριον, ὅπερ ἐστὶ δουλίδα, εὐμορφον, περιεβάλετο τὸ πρόχειρον ἱμάτιον τοῦ σοφιστοῦ καὶ θηρεύσας μεράκια σχολαστικά, νῦν μὲν ἐν Μεσσήνῃ, νῦν δὲ ἐν Λαρίσσει τῇ Θεσσαλικῇ, εἰσέπραξε τοιοῦτοτρόπως χρήματά τινα καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ μέγας Μιθριδάτης ἔσειεν ἀπὸ τοῦ Πόντου πᾶσαν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν Ἀθηνίωνα, τὸν παρέγγραφον πολίτην, τὸν σμικρὸν καὶ ταπεινὸν σοφιστὴν, ἐνόμισαν συνेतὸν οἱ Ἀθηναῖοι ὅσοι ἤθελον τὴν μετὰ τοῦ Μιθριδάτου συμμαχίαν, ν' ἀναθέσωσι τὰ πολυτιμότερα αὐτῶν σμύροντα παρὰ τῷ βασιλεῖ ἐκείνῳ, ἐὰν ᾖναι τῶντι ἀληθές, ὡς λέ-

ὕλικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ~~μεταβαίνει~~ πάλους ἤβελ-
 λεν ἴσως ἐξαφανισθῆ, ἐάν διὰ θείας ὄντως οἰκονομίας δὲν ἀνέζωγο-
 νεῖτο οὐρανόθεν ὑπὸ τῶν ναμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ, δι' ὧν, προσ-
 κτησάμενον νέας ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς δυνάμεις, ἀνέλαθεν αὐτῆς πολυ-
 τικὴν ζωὴν καὶ ἀπεδύθη εἰς ἕτερον μέγα ἱστορικὸν στάδιον. Ἀθῆ-
 τῶν περιπετειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡ περίοδος εἶναι ἡ μακρο-
 τέρα ὄλων ὅσας ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν καὶ ὄλων ὅσας εἰς τὸ με-
 τέπειτα θέλομεν ἱστορήσει. Τῶντι οἱ *πρῶτοι ἱστορικοὶ χρόνοι* πε-
 ριάζουσιν περὶ τὰ 225 ἔτη οἱ *Μηθικοὶ πόλεμοι* καὶ ἡ τῶν Ἀθη-
 ναίων ἡγεμονία, ἔτη περίπου 50· ὁ *Πελοποννησιακὸς πόλεμος* καὶ
 ἡ τῆς Σπάρτης ἡγεμονία, ἔτερα 50 ἔτη ἡ *Θηβαίων ἡγεμονία*
 καὶ ἡ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ *παρακμή*, περὶ τὰ 60 ἔτη τὰ κατὰ
Φίλιππον καὶ Ἀλέξανδρον, ἔτη 36· τὰ κατὰ τοὺς διαδόχους
 μέχρι μὲν τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ πρῶτον ὑπέτα-
 ξαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χώραν ἑλληνικὴν, ἦτοι τὴν Μακεδονίαν, 455
 περίπου ἔτη, μέχρι δὲ τῆς ὑποταγῆς τῆς Αἰγύπτου, ἥτις εἶναι ἡ
 τελευταῖον εἰς αὐτοὺς ὑποκύψασα ἑλληνίζουσα χώρα, περὶ τὰ 300
 ἔτη ἡ δὲ παρούσα περίοδος, εἰ μὲν ὑπολογίσωμεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ
 τελευταίου τούτου γεγονότος, ἐκτείνεται εἰς ἔτη 500, εἰ δὲ ἀπὸ
 τοῦ πρώτου, εἰς ἔτη 640 περίπου. Ἐνῷ ἀφ' ἐτέρου ἡ ἐπομένη, ἦτοι
 ὁ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους *ἐξελληνισμός*, δὲν θέλει περιλάβει εἰμὴ
 240 ἔτη τὰ κατὰ τοὺς εἰκονομάχους βασιλεῖς, 450 ἔτη τὰ
 κατὰ τὴν *Μακεδονικὴν δυναστείαν*, 244· τὰ κατὰ τοὺς *Κομνη-
 νούς*, 224· τὰ κατὰ τοὺς *Παλαιολόγους*, 250· ἡ *τουρκικὴ κυ-
 ριάρχια*, 368· καὶ ὁ νεώτερος ἑλληνισμός, 40 περίπου ἔτη. Τοῦ-
 το λοιπὸν τῆς παρούσης περιόδου τὸ μῆκος, ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐ-
 ξηγήσῃ τὴν ἑκτασιν ἣν ἠναγκάσθημεν νὰ δώσωμεν εἰς τὸ ἀνά χεῖρας
 βιβλίον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορικὴ αὐτῆς σπουδαιότης εἶναι μεγάλη.
 Διότι πρόκειται πρῶτον νὰ παραστήσωμεν τὴν βαθμιαίαν ἀλλοίωσιν
 ὄλων τῶν στοιχείων τοῦ προτέρου ἑλληνισμοῦ· πολιτικῶν θεσμῶν,
 φιλολογίας, κοινωνικῶν σχέσεων, καὶ αὐτῶν τῶν ὑλικῶν μνημείων.
 Μετὰ δὲ ταῦτα, θέλομεν ἱστορήσει πῶς προέκυψεν εἰς μέσον νέα ἡ-
 θικὴ καὶ κοινωνικὴ δύναμις, ὁ χριστιανισμός· πῶς οὗτος συνεμάχησε,
 συνεδυσάθη, συνεχωνεύθη μετὰ τῶν περιλαμβανόμενων στοιχείων τοῦ

προτέρου ἑλληνισμοῦ· πῶς ὁ ἐντεῦθεν προκύψας νέος ἑλληνισμὸς πρὸ-
εκάλεσε τὴν ἐντὸς τῶν χωρῶν αὐτοῦ ἰδρυσιν νέας τοῦ ρωμαϊκοῦ κρά-
τους πρωτευούσης καὶ τὴν ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων συγκρότησιν
ἰδίου οὕτως εἰπεῖν κράτους, τὸ ὅποion ἔφερε μὲν ἔτι ἐπὶ ἱκανὸν χρό-
νον τοὺς τύπους κράτους ρωμαϊκοῦ, κατ' οὐσίαν ὁμως ἦτο ἔκτοτε
ἑλληνικόν· πῶς θαυμασιῶς ἥκμασεν ὁ νέος οὗτος ἑλληνισμὸς ἐν τῇ
δ' Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι· πῶς ὁμως ἀπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς ἑκα-
τονταετηρίδος, ἀσιαναὶ ἔξεις καὶ ἀρκτῶα βάφθαρα ἔθνη ἤρχισαν, ὡς
μὴ ὠφέλλε, νὰ ἐπενεργῶσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους τούτου καὶ
νὰ ἐπιφέρωσιν ἑτέραν ἀλλοίωσιν τοῦ νέου τούτου ἑλληνισμοῦ, καὶ πῶς
ἐπὶ τέλους διὰ τῆς ὀλεθρίας ταύτης ἐπιμιξίας προήλθεν εἰς μέσον ὁ
πολυειδῶς ἡκρωτηριασμένος καὶ παραμμορφωμένος ἑλληνισμὸς τῶν
βυζαντινῶν χρόνων. Ἐκ τῆς ἀνακεφαλαιώσεως ταύτης βλέπει ὁ ἀ-
ναγνώστης ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν σπουδαιότη-
τα τῶν γεγονότων τὰ ὅποια πρόκειται νὰ διεξέλθωμεν.

Εἶδομεν ἐν τῇ προηγουμένῃ βιβλίῳ πῶς καὶ πότε τὰ διάφορα τοῦ
ἑλληνισμοῦ τμήματα ἀπέβαλον τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν. Ἀλλ' ἡ
Ῥώμη δὲν ἐνόησε πάντοτε ὁμοιομόρφως τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς. Συ-
νήθως αἱ κατακτηθεῖσαι χώραι ἐδιοικοῦντο ὡς ἐπαρχίαι. Δηλαδὴ εἰς
ἐκάστην αὐτῶν ἐπέμπετο κατ' ἔτος ἀνώτατος ἐπίτροπος τῆς ρω-
μαϊκῆς ἀρχῆς, τὸν ὅποιον οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουσι « στρατηγὸν » ἢ
« ἀνθύπατον ». Ὁ ἀνθύπατος εἶχε παρ' ἑαυτῷ, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν
διοικητικῶν καὶ δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων, ἓνα ἢ πλειοτέρους
βοηθοὺς καλουμένους « παρέδρους » ἢ « πρεσβευτάς »· καὶ πλὴν τού-
των, « ταμίαν », πρὸς καταλογισμὸν καὶ εἰσπραξίν τῶν προσόδων
τῆς ἐπαρχίας, αἵτινες συνίσταντο εἰς τὸν προσωπικὸν φόρον καὶ εἰς
τὸν ἔγγειον, τὸν εἰσπραττόμενον ἢ εἰς χρήματα, ἢ εἰς αὐτούσια
προϊόντα. Τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων κατεῖχοντο πρὸς τούτους διὰ
στρατιωτικῆς δυνάμεως. Εἰς δὲ τὸν ἐπαρχιακὸν τοῦτον τῆς διοική-
σεως τύπον καθυπεβλήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς αἱ πλείους τῶν ἑλλη-
νικῶν χωρῶν, ἰδίως ἡ Μακεδονία, ἡ μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία, ἡ Κρήτη,
ἡ Κύπρος, ἡ Αἴγυπτος· ὅχι ὁμως καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς καὶ ἡ Ῥόδος.
Καὶ πῶς μὲν εἶχεν ἡ Ῥόδος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐξετέθη

ἄλλοτε (σελ. 416)· ἐνταῦθα δὲ θέλομεν κατ' ἀρχάς ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν πρὸ πάντων εἰς τὴν ἰδίως Ἑλλάδα.

Εἶπομεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὑπέκυβεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μομμίου ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, ἐν ἔτει 145 πρὸ Χριστοῦ· διότι τοῦτο συνήθως λέγουσιν οἱ ἱστορικοί. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἐκτίμησις δὲν εἶναι ἐμὴ μέγα τιμὴ ἀκριβής. Ἐν πρώτοις ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου ἐρροθμισθῆσαν αἱ σχέσεις τῆς Ῥώμης ὄχι πρὸς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πρὸς μόνην τὴν Ἀγαϊκὴν συμπολιτείαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Βοιωτοὺς, Ἡρακλεώτας, Εὐβοεῖς, διότι αὐτοὶ καὶ μόνοι ἐπολέμησαν τότε πρὸς τοὺς Ῥωμαίους· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας ἐκανονίσθησαν πρότερον, οὐδ' ἐτροποποιήθησαν κατὰ τὸ 145 ἔτος, ὅτε τινὲς μὲν οὐδόλως μετέσχον τοῦ ἀγῶνος, τινὲς δὲ, ὡς ἡ Σπάρτη, ἦσαν καὶ σύμμαχοι τῆς Ῥώμης. Πρῶτοι ἀνεγνώρισαν τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δυναστείαν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων οἱ Ἀκαρνανεῖς, τῷ 197 (σελ. 393), καὶ ἔπειτα τῷ 189, οἱ Αἰτωλοὶ (σελ. 391)· ἀλλ' ἑκάτεροι παρέμειναν αὐτόνομοι, δι' ὃ οὐδὲ δύναται ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὑποκύψαντες εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ῥητὴ συνθήκη περὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτειῶν δὲν σώζεται, καθ' ὅσον γνωρίζομεν· ἀλλὰ ἐξ ἑτῆ πρὸ τῆς Κορίνθου ἀλώσεως βλέπομεν τὴν Ῥωμαϊκὴν βουλὴν κρίνουσαν τὴν πρὸς τοὺς Ἰρρωπίους διαγωγὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπιβάλλουσαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ζήμιαν 500 ταλάντων, τὴν ὅποιαν ἔπειτα ἐμετρίασεν εἰς 100· ὃ ἐστὶν ἀσκοῦσαν ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας δικαιώματα ἂν ὄχι κυριάρχου, τοῦλάχιστον παντοδυνάμου δικατητοῦ. Ὡσαύτως κατὰ τὰ ἔτη 188 καὶ 166, ἡ βουλὴ διὰ συγκλητικῶν ἐπὶ τόπου πεμφθέντων ὥρισεν Ἀκαδαίμονιους καὶ Ἀχαιοὺς τὰ δίκαια, ἐξ οὗ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνάγεται ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἀπελάμβανον ἑκτοτε πλήρη ἀνεξαρτησίαν.

Δεύτερον, ἡ κοινῶς ἄλλοτε καὶ παρὰ τινες μέχρι τῆς σήμερον πρεσβευομένη δοξασία ὅτι τῷ 145 ἡ Ἑλλὰς κατέστη ἐπαρχία Ῥωμαϊκὴ, εἶναι ἀνυπόστατος, ὡς ἀπεδείχθη ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνῶν, τῶν ὑπαιὼν τὰ κυριώτατα μόνον ἐνταῦθα παραθέτομεν ἐπιχειρήματα. Ὁ

Πλούταρχος, ἐν τῷ προημίῳ τοῦ βίου τοῦ Κίμωνος, διηγοούμενος τὴν συνδρομὴν τοῦ ἐπιφανοῦς Ῥωμαίου Λουκούλλου διάσωσιν τῆς πατρίδος αὐτοῦ Χαϊρωνείας ἀπὸ συκοφαντίας τινὸς τῶν γειτόνων Ὀρχομενίων, ἐπιφέρει, ὅτι ἡ περὶ τούτου κρίσις ἦν ἐπὶ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Μακεδονίας, οὕτω γάρ ἐς τὴν Ἑλλάδα Ῥωμαῖοι στρατηγούς διεπέμποντο ». Καὶ ἐπειδὴ ὁ Λούκουλλος ἤκμασε περὶ τὸ 60 πρὸ Χριστοῦ ἔτος, ἔπεται ἐκ τῶν λόγων ἐκείνων τοῦ Πλουτάρχου ὅτι ὁ πρῶτος τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ὅρος, ἦτο ἡ κατ' ἔτος τακτικὴ ἀποστολὴ στρατηγοῦ ἢ ἀνθυπάτου, δὲν ἐξεπληρώθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' οὐδὲ φόρον τακτικὸν ἐπλήρωσεν αὕτη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον. Ὅχι μόνον αἱ ἑκτακτοὶ φορολογίαι αἱ ἐπιβλήθεισαι τῷ 145 εἰς τινὰς ἑλληνικὰς πόλεις, μετ' ὀλίγον ἀνεκλήθησαν, ἀλλὰ καὶ αὗται τῶν διαφόρων πολιτειῶν αἱ σύνοδοι ἤρχισαν πάλιν νὰ συγκαρτῶνται, ἡ δὲ Ἑλλάς ἐπὶ τοσοῦτον ἦτο φόρου ἀτελής, ὥστε πᾶσα ὑπὸ Ῥωμαίου παραδί-
ασις τῆς ἀρχῆς ταύτης θεωρεῖτο ὡς κατὰ χρεὶς καὶ ὡς τοιαύτη ἐστηλιτεύετο. Ὁ μέγας Ῥωμαῖος Καῖσαρ, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἦτο μίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα ἀφ' ἧς κατεκτήθη ἡ Ἑλλάς, κατηγορεῖ, ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν περὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων πραγματειῶν αὐτοῦ, τὸν ἀντίπαλον Πομπήιον, ὅτι εἰσέπραξε χρήματα ἀπὸ τῶν μὴ ὑποτελῶν φόρου Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ σύγχρονος ἐκείνου περιώνυμος ῥήτωρ Κικέρων, εἰς τὸν κατὰ Πίσωνος λόγον, ἐλέγχει αὐτὸν, ὅτι, διορθοῦν ἀνθύπατος Μακεδονίας, ὑπερέβη κατααρχιστικῶς τὰ ὅρια τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ ἐπέβαλε χεῖρα εἰς ἔθνη ἐλευθέρη, τὴν Ἀχαιῶν, τὴν Θεσσαλίαν, τὰς Ἀθήνας, πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ὡς αὐτὸς ὁ Κωνσταντινουπολίτης Ἰωάννης ὁ Ζωναρᾶς, ἐν τῷ χρονικῷ αὐτοῦ, λέγει, ὅτι ὁ Μόμμιος, τιμωρήσας τοὺς Κορινθίους ὡς προπαιτίους τοῦ Ἀχαιικοῦ πολέμου, ἀρῆκε πάντας τοὺς ἄλλους Ἕλληνας αὐτονόμους καὶ ἐλευθέρους. Ὁ Ζωναρᾶς ἔγραψε μὲν κατὰ τὴν 12 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ θεωρεῖται ἀξιοπί-
στος, καθὼς ἀντλήσας ἀπὸ πηγῶν ἀρχαιοτέρων μὴ σιζομένων. Πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἡ μὲν πολιτικὴ δικαιοσύνη ἦτο ἀναθε-
μένη εἰς τὰς ἐγχωρίους ἀρχάς, ἡ δὲ ποινικὴ διεξήγετο ὑπὸ τοῦ

ἀνθρωπάτου. Ἀλλὰ ὁ χρόνος διέσωσεν εἰς ἡμᾶς μαρτυρίαν ἀναμφισβήτητον, ὅτι εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ αὐτὴ ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη ἦτο, ὥς πάλαι ποτὲ, εἰς χεῖρας τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν. Διότι ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ἐν τῷ αὐτῷ προομίῳ τοῦ βίου τοῦ Κίμωνος περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, μανθάνομεν ὅτι, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Λουκούλλου, ὁ Χαιρωνεὺς Δάμων κατέστη ἐνοχὸς φόνου Ῥωμαίου ἡγεμόνος καὶ ὄχι ὀλίγων περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν, εὐρασκομένων τότε προσωρινῶς ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν χρεῖαν τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου. Ἡ δὲ τῶν Χαιρωνέων βουλὴ ἐπιληφθεῖσα ἀμέσως τῆς δίκης, ἐπέβαλε τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ἀππιανὸς (σελ. 360 — 361) ἱστορῶν, εἰς τὴν περὶ Μιθριδάτου πραγματείαν, τὴν ἐν ἔτει 485 πρὸ Χριστοῦ περίφημον συνδιάλεξιν τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ Σύλλα μετὰ τοῦ βασιλέως ἐκείνου τοῦ Πόντου, παρίστησιν, ἐν κεφαλαίῳ 58, τὸν πρῶτον λέγοντα μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς πρὸς τὸν δεύτερον « σφετερισάμενος δ' ἀπάντων (τῶν ἐν Ἀσίᾳ) τὰ χρήματα, ἐς τὴν Εὐρώπην ἐπέρας μεγάλους στρατοὺς ἡμῶν ἀπειπόντων ἅπασι τῆς Ἀσίας βασιλεῦσι, τῆς Εὐρώπης μὴδὲ ἐπιδιδόναι. Διαπλεύσας δὲ, Μακεδονίαν τε ἡμετέραν οὖσαν ἐπέτρехες καὶ τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐλευθερίαν ἀφῆρῃ ». Ἐνταῦθα ὁ Σύλλας αὐτὸς ὑποδεικνύει ἄλλως ἔχουσαν, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, τὴν Μακεδονίαν ὥς πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, καὶ ἄλλως τὴν Ἑλλάδα, ὀνομάζων τὴν μὲν, οὖσαν ἐπαρχίαν, ἡμετέραν, τὴν δὲ, μὴ οὖσαν τοιαύτην, ἐλευθέραν. Καὶ ἐξακολουθεῖ διευκρινῶν ἔτι μᾶλλον τὴν διαφορὰν τῆς σχέσεως ταύτης. « Οὐ πρὶν τε ἤρξω μετανοεῖν, ἢ Μακεδονίαν μὲν με ἀνασώσασθαι, τὴν δὲ Ἑλλάδα τῆς σῆς ἐκλῦσαι βίας » λέγει δηλαδὴ ὅτι τὴν μὲν Μακεδονίαν ἀνέκτησεν, ἀποκαταστήσας καὶ πάλιν κτῆμα τῆς Ῥώμης, τὴν δὲ Ἑλλάδα ἀπλῶς ἀπῆλλαξε τῆς δυναστείας τοῦ Μιθριδάτου.

Ἡ Ἑλλάς λοιπὸν δὲν ἦτο τότε ἔτι ἐπαρχία Ῥωμαϊκὴ, ἀλλ' ἀπετέλει ὁμάδα πολιτειῶν αὐτονομῶν καὶ ἐλευθέρων ἥτοι ἀπῆλλαγμένων τακτικοῦ φόρου, αἰτινες ὅμοις, καλούμενα σύμμαχοι, διετέλουν, δυνάμει βῆτων πολλάκις συνθηκῶν, ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐπιτήρησιν καὶ προστασίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς βουλῆς. Αὕτη, εἴτε ἀμέσως, εἴτε διὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς γείτονος Μακεδονίας, ἐξῆρθαι μὲν τὰς με-

ταξὺ τῶν πολιτειῶν τούτων συμβαινούσας διαφορὰς καὶ ἐπροστάττει τὴν χώραν κατὰ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδρομῆς, προπαρασκευάζουσα οὕτως αὐτὴν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ὁλοσχερῇ ὑποδούλωσιν. Τὸν βαθμιαίον τοῦτον τρόπον τῆς κατακτήσεως μετεχειρίζετο πολλάκις ἡ δορυκτῆται ἐκείνη πόλις, ὡς παρατήρησεν ἤδη ὁ Μοντέσκιος. Κατατροπώσασα, λέγει, λαὸν τινα, κατ' ἀρχὰς περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ τὸν ἐξασθενήσῃ καὶ ἐπιβάλῃ αὐτῷ συνθήκας αἰτίνες ὑπέσκαπτον ἀνεπαισθητῶς τὰς περιλιπομένας αὐτοῦ δυνάμεις. Ἐὰν τυχὸν ἔπειτα οὗτος ἐξεγείρετο, ἐταπείνωνεν αὐτόν ἔτι μᾶλλον· ὥστε ὁ λαὸς οὗτος ἀπέβαινεν ὑπήκοος χωρὶς νὰ ᾔῃαι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ πότε τοῦτο συνέβη. Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου ἱστορικοῦ εἶναι ὀρθοτάτη μάλιστα ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Ἡ Ῥώμη, καθὼς εἶδομεν, ἥσκησεν ὡς πρὸς αὐτὴν κυριαρχικὰ δικαιώματα ἔτι πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, καὶ τοι τῆς Ἑλλάδος θεωρουμένης τότε ὁμολογουμένως ἐλευθέρως καὶ αὐτονόμου· οὕτω δ' ἐξηκολούθησε πολιτευομένη ἡ Ῥωμαϊκὴ βουλὴ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἡ Ἑλλὰς ἐξηκολούθει νὰ λέγηται πάντοτε ἐλευθέρως καὶ αὐτόνομος. Ἡ μόνη μεταξὺ τῶν δύο ἐποχῶν διαφορὰ εἶναι, ὅτι, μετὰ τὴν κατατροπώσιν τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ὁ ἀληθὴς πολιτικὸς βίος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταπαύει ἐν Ἑλλάδι· καὶ τοῦτο δικαιολογεῖ μέχρι τινὸς τὴν κοινὴν ἀξίωσιν, ὅτι διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, ἡ Ἑλλὰς ὑπέκυψεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ναὶ μὲν ἐπαρχία δὲν ἔγινεν εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πρώτου Ῥωμαίου αὐτοκράτορος Αὐγούστου, περὶ τὸ 30 πρὸ Χριστοῦ ἔτος. Ἀλλ' οὐδὲν ἥτον ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀλώσεως, διατελεῖ οὔσα ἀπλοῦν δορυφόρημα, ἥτοι κωφὸν τοῦ ἱστορικοῦ δράματος πρόσωπον· καὶ δίδει μὲν εἰς ἐτι ἐκ διαλειμμάτων σημειὰ τινα ζωῆς, ἀλλὰ ζωῆς ἀκαριαίας, ἥτις εἰς οὐδὲν ἄλλο συντελεῖ εἰμὴ εἰς τὸ νὰ καταστρέψῃ τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ ἐκνευρισμένου τούτου σώματος.

Κατ' ἀρχὰς ἐν διαστήματι ἐξήκοντα περίπου ἐτῶν μετὰ τὸ 145 πρὸ Χριστοῦ, οὐδὲν ἀξιόλογον πολιτικὸν γεγονός ἀναφέρεται ἐν Ἑλλάδι. Ἐν γένει ἡ χώρα φαίνεται εὐδαιμονήσασα ὅπως οὖν ὕλκιως, ἰδίως διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐμφυλίων στάσεων καὶ πολέμων. Τὴν

δὲ καταστροφὴν τῆς Κορίνθου ἀνεπλήρωσε μέχρι τινὸς ἢ τότε τῆς νῆσου Δῆλου ἀκμή, ἣτις ἐνθυμίζει τὰς περιστάσεις δι' ἃς τοσοῦτον ηὐδοκίμησεν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἡ νῆτος Σύρος. Διότι, καθὼς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τελευταίας ἡμῶν ἐπαναστάσεως, διὰ τὴν ἐρήμωσιν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων τῆς μεσογείου καὶ πολλῶν νήσων, ἐβιάσθη τὸ ἐμπόριον νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς βράχους τῆς Σύρου καὶ ν' ἀνεγείρῃ ἐκεῖ τὴν νῦν ἀκμάζουσαν Ἑρμοῦπολιν, οὕτω μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κορίνθου, οἱ ἔμποροι μετεχώρησαν εἰς τὴν γείτονα τῆς Σύρου καὶ ἤδη ἔρημον Δῆλον. Ἡ Δῆλος (σελ. 297 τοῦ πρώτου τόμου) ἦτο καὶ πρὸ τούτου ἐνδοξος διὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸ Λητῶν καὶ τὰς πανηγύρεις, αἵτινες εἰ καὶ μὴ ἔχουσιν τὸ πάλαι ἀξίωμα, ἐξηκολούθουν ὁμως τελούμεναι ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν περικοιδῶν κυκλάδων νήσων· ἀλλὰ, κατὰ τὸν Στράβωνα « ἔτι μάλλον ηὐξήσεν αὐτὴν καταστραφεῖσα ὑπὸ Ῥωμαίων Κόρινθος. Ἐκείσε γὰρ μετεχώρησαν οἱ ἔμποροι, καὶ τῆς ἀτελείας τοῦ ἱεροῦ προκαλομένης αὐτοὺς, καὶ τῆς εὐκαιρίας τοῦ λιμένος ἐν καλῷ γὰρ κεῖται τοῖς ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀσίαν πλεύουσιν ἢ τε πανήγυρις ἐμπορικὸν τε πρᾶγμα ἐστὶ, καὶ συνήθεις ἦσαν αὐτῇ Ῥωμαῖοι τῶν ἄλλων μάλιστα, καὶ ὅτε συνειστίκει ἡ Κόρινθος. Ἀθηναῖοί τε λαβρόντες τὴν νῆσον (σελ. 403) καὶ τῶν ἱερῶν ἅμα καὶ τῶν ἐμπόρων ἐπεμελοῦντο ἱκανῶς. » Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα συνεσώρευσαν εἰς αὐτὴν πολὺν πλοῦτον, εἶναι τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπερβολικῶς ἀναπτυχθεὶς ἐμπόριον τῶν δούλων, ἀφ' ἑνὸς διότι ἡ πραγματεία κατέστη περιζήτητος παρὰ τοῖς Ῥωμαῖοις, οἵτινες ἐπλούτησαν παραλαβόντες τοὺς θησαυροὺς τῆς Καρχηδόνης καὶ τῆς Κορίνθου, ἀφ' ἑτέρου διότι οἱ πειραταὶ τῆς Κιλικίας, περιὼν πλείονα κατωτέρω, εὐρίσκοντες ἐπικερδέστατην τὴν τῶν ἀνδραπῶδων ἐξαγωγήν, εἰς ταύτων κυρίως ἐνησχολοῦντο. Κέντρον δὲ πάσης ταύτης τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως ἦτο ἡ Δῆλος, ἐμπορεῖον αἰμῆ καὶ πολυχρήματον· ὥστε καὶ παροιμία ἐκ τούτου ἐγένετο « ἔμπορε κατάπλευσαν, ἐξελαῦ, πάντα πέπραται »

Ἀλλ' ἡ ἀκμή αὕτη τῆς Δῆλου δὲν διήρκεσε πολὺ, κατεστράφη δὲ ἕνεκα τῶν ἐπισυμβάντων μιθριδατικῶν πολέμων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν (σελ. 416—418) νὰ ἐκθέσωμεν ὁποῖός τις ἦτο ὁ τοῦ Πόν-

του βασιλεὺς Μιθριδάτης ΣΤ', καὶ ὅποσα διέπραξε μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐπεχείρησε τὸν μακρὸν καὶ ἐναγώνιον αὐτοῦ πρὸς Ῥωμαίους πόλεμον, εἰς ὃν προϊόντος τοῦ χρόνου περιπλάκη καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς. Αἱ περιπέτειαί τοῦ πολέμου τούτου ἤρχισαν ἐν ἔτει 107, ὅτε ὁ μεγαλεπήβολος ἐκείνος βασιλεὺς, ἀποφασίσας νὰ καθυποτάξῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐκυρίευσεν μέρος τῆς Παφλαγονίας, τὴν ὁποίαν οὐ Ῥωμαῖοι δόντες ἄλλοτε εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, βραδύτερον, ἐπὶ τῆς ἀνηλικότῃτος Μιθριδάτου τοῦ ΣΤ'. εἶχον πάλιν ἀφαιρέσει ἀπὸ τοῦ ποντικῷ κράτους· ἔπειτα δὲ οὗτος, περὶ τὸ 94, ἀπὸ ἐφόνευσεν τρεῖς ἀλληλοδιαδόχους βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας, τὸν Ζ', τὸν Η', καὶ τὸν Θ'. Ἀριαράθην, καταλαμβάνει καὶ ταύτην τὴν χώραν. Τότε ἐπεμβαίντων τῶν Ῥωμαίων, ὁ Μιθριδάτης, ἐνθὺς ἐπὶ μικρὸν, παραχωρεῖ τὴν Καππαδοκίαν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πάλιν, ἰδὼν αὐτοὺς ἀπασχοληθέντας εἰς τὸν δεινὸν ἐμφύλιον πόλεμον, τὸν καλούμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ Ῥωμαϊκῇ α ἡ συμμαχικὸν πόλεμον β, καὶ παραλαβὼν συμπράκτορα Τιγράνην Β' τὸν βασιλέα μὲν τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, ἐπὶ θυγατρὶ δὲ γαμβρὸν αὐτοῦ, κυριεύει, περὶ τὸ 89, οὐ μόνον τὴν Καππαδοκίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Φρυγίαν, καὶ τὴν Βιθυνίαν, καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν μικρὰν Ἀσίαν, κατατροπώνει τοὺς κατ' αὐτοῦ πεμψέντας Ῥωμαίους στρατηγούς, καὶ τότε ἀποφασίζει νὰ μεταβιβάσῃ τὴν πάλιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἵνα προσβάλῃ τὴν Ῥώμην ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ ἐστίᾳ, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο ὡς γέφυραν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ πᾶσαν τὴν ἐλληνικὴν χερσόνησον. Ὅθεν πρὸ πάντων κατέλαβε τὰς νήσους, πλὴν τῆς Ῥόδου, τὴν ὁποίαν εἰς μάτην ἐπολιόρκησεν ἐνήγγησε τὴν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ σφαγὴν ὅλων τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν ὅσοι εὗρισκοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν· καὶ ἔπειτα ἐξέπεμψε διαφόρους στρατοὺς εἰς Θράκην, εἰς Μακεδονίαν, εἰς Θεσσαλίαν, καὶ μάλιστα εἰς Ἀττικὴν.

Δὲν νομίζομεν, ὡς τινες ἤξιωσαν, ὅτι ὁ Μιθριδάτης ἐπέστρεψεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ τὸν πολὺν ὑπὲρ ἐλευθερίας ζῆλον τῆς πόλεως ταύτης καὶ τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν ἔλπιζε νὰ λάβῃ παρ' αὐτῆς εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Ἐκ τῶν ἐγκρίτων Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄλλοι ἐθεώρουν ἀδύνατον ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἄλλοι ἐρρόθουν ὅτι καὶ ἂν ὑπερισχύη ὁ

Μιθριδάτης, θέλουσιν ἀπλῶς μεταβάλλει δεσπότην, καὶ ἄλλοι, ἀρκοῦμενοι ὅπωςδῆποτε εἰς τὰ ἀγαθὰ ὅσα παρῆχεν αὐτοῖς ἡ ὑφισταμένη εἰρήνη, δὲν ᾔθελον ἐν γένει τὴν μετακίνησιν τῶν καθεστῶτων. Ὀλίγοι δὲ μόνον ἐκ τῶν ἐπιστήμων πολιτῶν ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ ἀρχαίου τῆς πατρίδος αἰώματος. Εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ ὀλίγοι οὗτοι ἠδύναντο νὰ παρασύρῃσι, καθὼς καὶ παρέσυραν τῷντι τὸν δῆμον, ὅστις, μὴ ἔχων τί νὰ ἀπολέσῃ, εὐκόλως ἀνελάμβανε πάντα νεωτερισμόν. Ἀλλ' ὁ δῆμος ἐκεῖνος πρὸ καιροῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ἀπόλεμος καὶ ἀνεπιτήδειος νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὰς πολυειδεῖς θυσίας ὅσας ἀπαιτεῖ πᾶς ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγών. Πλὴν τούτου ἐν τῇ Ἀττικῇ συνέβησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἐξήκοντα ἔτη γεγονότα τινὰ ἐπενεγκόντα εἰς αὐτὴν καὶ ὕλικὰς συμφορὰς ὅχι μικράς. Τὰ δυστυχήματα ταῦτα ἦσαν δύο δουλικαὶ στάσεις, ὧν ἡ μὲν ἐγένετο μεταξὺ τοῦ 434 καὶ 431 ἔτους, ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ 404 καὶ 401, ἀμφότεραι δὲ ὑπῆρξαν σύγχρονα τῶν δύο μεγάλων δουλικῶν σάσεων αἰτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνετάραξαν τὴν Σικελίαν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ γενομένων τούτων κινήματων δὲν ἀπέβη πολλὰ σπουδαῖον· οἱ ἀποστατήσαντες δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τοὺς χιλοὺς, τὸ δὲ κακὸν ἐξετάθη μὲν καὶ εἰς Ἀῆλον καὶ εἰς ἄλλους τόπους, ἀλλὰ διὰ ταχείας καὶ αὐστηρᾶς κολάσεως περιστάλη ἀπανταχοῦ. Τὸ δεύτερον ὅμως λέγεται πολὺ δεινότερον, διότι τότε πολλαὶ μυριάδες τῶν οἰκετῶν ὅσοι δεδεμέναι εἰργάζοντο τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου, φονεύσαντες τοὺς ἐπὶ τῶν μετὰλλων φύλακας, κατέλαβον τὴν ἐπὶ Σουνίῳ ἀκρόπολιν καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐξεπόρθησαν τὴν Ἀττικὴν. Ὡστε ἡ χώρα ἔπαθε πολλὴν ἐκ τούτου ζημίαν, ὁ δὲ Μιθριδάτης δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ἀξιόλογον συνδρομὴν παρὰ τῶν Ἀθηναίων, οὕτως ἐχόντων ἠθικῶς καὶ ὕλικῶς. Ἐπεξήτησε δὲ τὴν κατοχὴν τῆς Ἀττικῆς πιθανώτατα διότι οὐδαμοῦ ἄλλου τῆς Ἑλλάδος ἠδύνατο νὰ εὕρῃ φρούριον ἀσφαλές· τρον καὶ ὀρμητήριον προσφύεστερον ἢ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὸν Πειραιᾶ, πόλεις αἰτινες ἔσωζον τὰ δυσπόρθητα αὐτῶν τείχη, ἐνῷ τὰ τείχη τῶν ἄλλων ἐλληνίδων πόλεων εἶχον καταλυθῇ πρὸ 60 ἐτῶν· ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἔκειτο ἐπὶ τῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας θαλάσσης, τῆς ὁποίας ἐκράτει ἡδὴ ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου.

Ἄλλως τε ἅπασαι αἱ περιπέτειαί τῆς τε συμμαχίας ταύτης καὶ τῶν διαπραγματεύσεων ὅσαι προηγήθησαν αὐτῆς μαρτυροῦσι τὴν δεινὴν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν εἶχεν ἥδη πάθει ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις. Τὰς περὶ τούτου λεπτομερείας μαρθάνομεν παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Σύλλα, παρὰ τοῦ Ἀππιανοῦ, καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ Ποσειδωνίου, τὸν ὅποιον μὴ σωζόμενον, παρατίθῃσιν ὁ ἐν τῇ 3 ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. ἀκμάσας Ἀθηναῖος ὁ ἐκ Ναυκράτιδος τῆς Αἰγύπτου, ὅστις, συγγραφᾶς πόνημα ἐπιγραφόμενον « Δειπνοσοφισταί » καὶ συγχαίμενον ἐκ βιβλίων 15, περιέσωσεν εἰς ἡμᾶς ἐκ συγγραφέων μετὰ ταῦτα ἀπολεσθέντων, πλείστας ὅσας πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, φιλολογίας καὶ ἀρχαιολογίας. Καὶ ἴσως μὲν ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Ποσειδώνιος ἀσχημίζουσι παρὰ τὸ ἀληθὲς τὸν πρωταγωνιστὴν τοῦ ἀνὰ χεῖρας δράματος, ἥτοι τὸν σοφιστὴν Ἀθηνώνα· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδ' ὁ Πλούταρχος εἶναι πολὺ περὶ τὴν κατάκρισιν αὐτοῦ μετριώτερος, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἂν ἡ εἰκὼν ἦν πρόκειται ἥδη ν' ἀντιγράψωμεν ἐνταῦθα μετέχῃ κατὰ τι τῆς γελοιογραφίας, ἡ γελοιογραφία εἶναι ἐξ ἐκείνων αἰτίνες σφόδρα ὁμοιάζουσι πρὸς τὸ πρωτότυπον.

Ἵππῃχε τότε ἐνταῦθα παρέγγραφός τις, δηλαδὴ νόθος, πολίτης, Ἀθηνίων ἢ Ἀριστίων ὀνομαζόμενος, υἱὸς πατρὸς ὁμωνύμου καὶ Αἰγυπτίας θεραπαίνης. Ἀδελὸν μάλιστα ἂν εἶχε τοῦτο κἂν τὸ προτέρημα, ὅτι υἱὸς τοῦ δεσπότου αὐτῆς ἢ ἄλλου τινός. Ἀλλ' ὅπως δὴ ποτε, ὁ Ἀθηνίων οὗτος, κληρονομήσας ἀποθανόντα τὸν πατέρα ἢ δεσπότην αὐτοῦ, καὶ γήμας παιδισκάριον, ὅπερ ἐστὶ δουλὶδα, εὐμορφον, περιεβάλετο τὸ πρόχειρον ἱμάτιον τοῦ σοφιστοῦ καὶ θηρεύσας μειράκια σχολαστικά, νῦν μὲν ἐν Μεσσήνῃ, νῦν δὲ ἐν Λαρίσῃ τῇ Θεσσαλικῇ, εἰσέπραξε τοιοῦτοτρόπως χρήματά τινα καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ μέγας Μιθριδάτης ἔσειεν ἀπὸ τοῦ Πόντου πᾶσαν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν Ἀθηνώνα, τὸν παρέγγραφον πολίτην, τὸν σμικρὸν καὶ ταπεινὸν σοφιστὴν, ἐνόμισαν συνετὸν οἱ Ἀθηναῖοι ὅσοι ἤθελον τὴν μετὰ τοῦ Μιθριδάτου συμμαχίαν, ν' ἀναθέσωσι τὰ πολυτιμότερα αὐτῶν συμφέροντα παρὰ τῷ βασιλεῖ ἐκείνῳ, ἐὰν ᾖται τῷ ὄντι ἀληθὲς, ὡς λέ-

γεται παρά τινων, ὅτι ἐχειροτονήθη πρεσβευτὴς ὑπὸ τοῦ δήμου, καὶ δὲν ἀνεχώρησεν, ὡς βεβαιούσιν ἄλλοι, πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ἀρχηθεὶς δὲ εἰς Καππαδοκίαν καὶ κολακεύσας τὸν βασιλέα, ἐγένετο εἰς τῶν φίλων, καὶ δι' ἐπιστολῶν μετεώριζε τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Λάκωνας καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς, ὅτι οὐ μόνον τῶν χρεῶν αὐτῶν θέλουσιν ἀπολυθῆ, ζῶντες τοῦ λοιποῦ ἐν ὁμονοίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὴν δημοκρατίαν θέλουσιν ἀνακτήσει καὶ δωρεῶν μεγάλων τῇ γε ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. Οἱ δὲ ἐνταῦθα Ἕλληνες καὶ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι διεκόμπουν ταῦτα, πιστεύοντες ὅτι κατελύθη ἤδη ἡ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονία.

Ὅθεν μετ' ὀλίγον ὁ Μιθριδάτης ἐκπέμπει εἰς τὴν Ἑλλάδα στρατὸν καὶ στόλον μέγαν, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Ἀρχέλαον, φέροντα μετ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν πρεσβευτὴν Ἀθηνίωνα. Ἡ ἐντολὴ τοῦ Ἀρχελάου ἦτο, νὰ κυριεύσῃ τὰς νήσους, νὰ καταλάβῃ τὸν Πειραιᾶ ἐντεῦθεν ἔπειτα, ὡς ἀπὸ ὀρμητηρίου ἀσφαλοῦς, νὰ προσλάβῃ μὲν ἐκόντα ἄκοντα τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ ἔθνη, νὰ ἀνέλθῃ δὲ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ, ἐκωθεὶς ἐκεῖ μετὰ τοῦ εἰς Θεσσαλίαν ἐπιπεμφθέντος ἐξ Ἀσίας ἐτέρου στρατηγοῦ Μητροφάνους καὶ τοῦ διὰ τῆς Θράκης κατερχομένου υἱοῦ τοῦ Μιθριδάτου Ἀρχαθίου, νὰ καταβάλλῃ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν ἐν τῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ. Ἔχων λοιπὸν πρὸ πάντων συμφέρον νὰ καταλάβῃ τὸν Πειραιᾶ, προεξέπεμψεν ἐνταῦθα τὸν Ἀθηνίωνα μετὰ φυλακῆς διςχιλίων ἀνδρῶν καὶ πολλῶν καὶ πομπωδῶν ὑποσχέσεων. Τὰ πλοῖα τὰ ὅποια ἔφερον τὸν Ἀθηνίωνα ἐδιάσθησαν ὑπὸ χειμῶνος νὰ καταφύγωσιν εἰς Καρυστίαν. Ἄλλ' εἰσεῖσιν ἤδη, καὶ σχεδὸν τὸ πλεῖστον μέρος τῆς πόλεως ἐπὶ τὴν ἐκδοχὴν αὐτοῦ ἐξεκένχυντο. Συνέτρεχον δὲ καὶ πολλοὶ καὶ ἄλλοι θεαταί, τὸ παράδοξον τῆς τύχης θαυμάζοντες, εἰ ὁ παρέγγραφος Ἀθηνίων εἰς Ἀθήνας ἐπ' ἀργυρόποδος κατακομίζεται φορέϊον, καὶ πορφυρῶν στρωμάτων, ὁ μηδέποτε ἐπὶ τοῦ τρίβωνος ἐωρακώς πορφύραν πρότερον, οὐδενὸς οὐδὲ Ῥωμαίων ἐν τοσαύτῃ φαντασίᾳ καταχλιδώντος τῆς Ἀττικῆς. Συνέτρεχον οὖν πρὸς τὴν θέαν ταύτην ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες, τὰ κάλλιστα προσδοκῶντες παρὰ Μιθριδάτου ὅποτε Ἀθηνίων ὁ πένης καὶ τὰς ἐρακκάς ποιησάμενος ἀκροάσεις διὰ τὸν βασιλέα σιληπορδῶν διὰ τῆς πόλεως καὶ

χώρας πημπεύει. » Τοιαύτης δὲ καὶ τηλικαύτης τυχὼν ὑποδοχῆς, κατέλυσε ἐν τὴν οἰκίαν ἀνθρώπου πλουσιωτάτου τότε ἀπὸ τῶν ἐν Δῆλου προσόδων, κεκοσμημένην διὰ στρωμνῶν πολυτελῶν, καὶ ζωγραφικῶν, καὶ ἀνδριάντων, καὶ ἐκθέσεως ἀργυρωμάτων, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξῆλθε μετ' ὀλίγων ἐκούρων χλαμύδα λαμπράν, φέρων δακτυλίδιον χρυσοῦν, ἐγγεγλυμμένην ἔχον τὴν Μιθριδάτου εἰκόνα, καὶ προπυμπευόντων καὶ ἐρεπομένων θεραπόντων πολλῶν, εἰσῆλθεν ἐν τῷ τεμένει τῶν περὶ Διόνυσον τεχνιτῶν, ὅπου ἐπετελοῦντο οὐσαὶ ἐπὶ τῇ εὐτυχείᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ καὶ σπονδαὶ μετὰ προαναφωνήσεως κήρυκος. Καὶ τὴν ἐπιούσαν πολλοὶ μὲν, ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, ἀνέμενον εὐλαβῶς τὴν ἐξοδὸν αὐτοῦ, πλήρης δὲ ἦτο καὶ ὁ Κεραμεικὸς ἀστῶν καὶ ξένων, καὶ αὐτόκλητος συρροὴ τῶν ὄχλων εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ δὲ προσῆλθε βραδέως δορυφορούμενος ὑπὸ τῶν ὄχλοκόπων, ὧν ἕκαστος ἐσπευδε προάψασθαι καὶ τῆς ἐσθῆτος αὐτοῦ.

Ἐν τῷ Κεραμεικῷ ὑπῆρχε τότε στοὰ κατασκευασθεῖσα πρὸς ἑκάστην τὴν περίπου ἑναυτῶν, εἰς τιμὴν τοῦ πολλὰ εὐεργετήσαντος πάλαι ποτὲ τὴν πόλιν Ἀττάλου, βασιλέως Πέργαμου, καὶ πρὸ τῆς στοᾶς ὑψοῦτο βῆμα ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἠγόρευον πρὸς τὰ πλῆθη οἱ Ῥωμαῖοι στρατηγοί, ὁσάκις, ἐπισκεφθέντες τοὺς Ἀθηναίους, εἶχον νὰ κοινωνήσωσι τι εἰς τοὺς πολίτας. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ βῆμα ἀναβὰς ὁ Ἀθηναίων καὶ περιβλέψας κυκλῶν τὸ πλῆθος, ἔπειτα δὲ ἀναβλέψας « Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἶπε, τὰ πράγματα με βιάζεται καὶ τὸ τῆς πατρίδος συμφέρον, ἀπαγγέλλειν ἃ οἶδα τὸ δὲ μέγεθος τῶν μελλόντων λέγεσθαι, διὰ τὸ παράδοξον τῆς περιστάσεως ἐμποδίζει με. » Ἐπειδὴ δὲ ἐπέδωκεν ἀθρόον τὸ πλῆθος θαρρεῖν καὶ λέγειν « Λέγω τοίνυν, εἶπε τὰ μηδέποτε ἐλπισθέντα, μηδὲ ἐν ὀνόμαϊ φαντασθέντα » καὶ ἐνταῦθα ἐξίστησε τὰ ἐν Ἀσίᾳ κατορθώματα τοῦ Μιθριδάτου τὰς ἡττάς τῶν Ῥωμαίων στρατηγῶν, καὶ τὴν γενομένην σφαγὴν τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν ἀνήγγειλε τὴν ἐπερχομένην μεγάλην τοῦ Μιθριδάτου στρατείαν καὶ ἐβεβαίωσε ὅτι συνεμάχησαν πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τὴν τῆς Ῥώμης καταστροφὴν ὄχι μόνον τὰ Ἰταλικά ἔθνη, ἀλλὰ καὶ οἱ Καρχηδόνιοι. Σημειώτεον ὅτι Καρχηδόνιοι πρὸ καιροῦ εἰς τὸν κόσμον δὲν ὑπῆρχον, ἀλλὰ τίς ἐτόλμα νὰ ἀντείπῃ εἰς τὸν ῥήτορα; Μικρὸν δ' ἐπὶ τούτοις σωπίσας, καὶ ἀρήσας τοὺς πολλοὺς νὰ συλλα-

λήσωσι περὶ τῶν παραδόξων ἐκείνων εἰδήσειν, ἔπειτα τρίς τὸ μέτωπον· « Τί οὖν, ἐξηκολούθησε, συμβουλευώ; Μὴ ἀνέχεσθαι τῆς ἀναρχίας, ἣν ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος ἐπισχεθῆναι πεποίηκε; ὥς αὐτῇ δοκιμάσει περὶ τοῦ πῶς ὑμᾶς πολιτεύεσθαι δεῖ. Καὶ μὴ περὶ δώμεν τὰ ἱερὰ κεκλεισμένα, αὐχμῶντα δὲ τὰ γυμνάσια, τὸ θέατρον ἀνεκκλησίαστον, ἄφωνα δὲ τὰ δικαστήρια, καὶ τὴν θεῶν χρησμοῖς καθιερωμένην Πνύκα, ἀφηρημένην τοῦ δήμου· μὴ περιδῶμεν δὲ, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν ἱερὰν τοῦ Ἰάχχου φωνὴν κατασειγασμένην· καὶ τὸ σεμνὸν ἀνάκτορον τοῖν θεοῖν κεκλεισμένον, καὶ τῶν φιλοσόφων τὰς διατριβὰς ἀφώνους. » Ἀποῦ δὲ καὶ ἄλλας πολλὰς ταύτας ὑπερβολὰς καὶ ἀριδύλους ψευδολογίας εἶπε, συλλαλήσαντες οἱ ὄχλοι καὶ συνδραμόντες εἰς τὸ θέατρον, ἐξελέξαντο αὐτὸν στρατηγὸν ἐπὶ τῶν ὅπλων· καὶ προσελθὼν ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος εἰς τὴν ὀρχήστραν, εὐχαρίστησε τοὺς Ἀθηναίους μετ' ὕψος ἀγέρωχον καὶ εἶπε· « Νῦν ὑμεῖς ἐαυτῶν στρατηγεῖτε, πρόεσθ' ἂν ἐγὼ· καὶ ἂν συνεπισχύσητε, τοσοῦτον δυνήσομαι, ὅσον κοινῇ πάντες ὑμεῖς. » Ταῦτα δὲ εἰπὼν, προεκάλεσε τὴν τῶν ἄλλων ἀρχόντων ἐκλογὴν, ὑποβαλὼν ὅσα ἤθελεν ὀνόματα.

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας τύραννον ἑαυτὸν ἀνέδειξεν ὁ φιλόσοφος ἐκεῖνος καὶ φιλελεύθερος ἀνὴρ, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο τοὺς διςχιλίους δορυφόρους τοὺς ὁποίους ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ Ἀρχέλαος. Κατέστησεν εὐθύς ἐκποδὼν τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν πολιτῶν ὅσοι, κατακοοῦντες τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν ἔσχε τὴν πατρίδα, ἀπεδοκίμαζον τὰ γινόμενα· ἔπειτα δὲ ἐπέστησε φύλακας ἐπὶ τὰς πύλας, ἀνὰ τριάκοντα ἐφ' ἐκάστης, οἵτινες παρεμπόδιζον τὴν τε εἰσόδον καὶ τὴν ἐξόδον. Καὶ ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν Ἀθηναίων ἐφευγον οὐδὲν ἦττον καταβιβάσαντες ἑαυτοὺς διὰ τῶν τειχῶν, ἐπαπέστειλε κατ' αὐτῶν ἱππεῖς οἵτινες ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ κατήγαγον δεδεδμένους, ἀναγκάσας πρὸς τοῦτοις τοὺς Ἀθηναίους πάντας νὰ οἰκουῶσι δύνοντος τοῦ ἡλίου. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσε, διότι καὶ ἐκ τῶν πολιτῶν ὅσοι ἐν ἡσυχίᾳ καὶ σιγῇ ἀπεράσισαν νὰ περιμείνωσι τὸ τέλος τῆς σκηνῆς ταύτης, πολλοὺς κατηγόρησεν ἐπὶ προδοσίᾳ, ὥς συνεννοουμένους μετὰ τῶν φυγάδων καὶ νεωτερίζοντας, συλλαμβάνων δὲ ἥτοι ἀκρίτως ἀπώλλε, προσβασανίσας καὶ στρεβλώσας, ἥτοι πρὸς

Μιθριδάτην ἐξέπεμπε, δημεύων καὶ τὰς περιουσίας, καὶ τσαῦτα χρήματα συναθροίσας ὥστε βεβαιῶσιν ὅτι φρέατα ὅλα δι' αὐτῶν ἐπλήρωσε. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν μέρει προνοῶν τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθούσαν πολιορκίαν, καὶ κρύπτων τὰ τρόφιμα, ἐν μέρει φυγαδεύσας διὰ τῆς ἀφροσύνης αὐτοῦ τοὺς ἐμπόρους, προεκάλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἑνδεῖαν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ διεμέτρα χοάνηα κριθῶν, τὴν τροφὴν δηλαδὴ μιᾶς ἡμέρας, ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας, εἰς τοὺς ἀθλίους Ἀθηναίους, ἀλεκτορίδων τροφὴν καὶ οὐκ ἀνθρώπων αὐτοῖς διδούς, ὡς λέγει ὁ ἀστεῖος Ἀθηναῖος.

Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς τὴν τοιαύτην τῶν Ἀθηνῶν διοίκησιν, ἀλλὰ ἠθέλησε νὰ ἐπιδαψιλεύσῃ καὶ εἰς τὴν Δῆλον τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας ἐκεῖνης. Ἡ Δῆλος, ἥτις καθὼς εἶδομεν ἦτο πλουσιωτάτη καὶ ὑπήγετο εἰς τὰς Ἀθήνας, δὲν ἐνόμισε φρόνημον νὰ μμηθῇ τὸ παράδειγμα αὐτῶν καὶ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοσούτω μᾶλλον ὅσω ὁ πρὸ μικροῦ κατελλὼν εἰς τὸ Αἰγαῖον Ἀρχέλαος, ὡς προοίμιον τῶν εὐεργετημάτων ὅσα ἐπηγγέλλετο, εἶχε συλῆσει τὰ ἱερὰ τῆς νήσου χρήματα καὶ εἶχε παραδώσει αὐτὰ εἰς τὸν Ἀθηνῶνα ὅτε ἐξέπεμψεν αὐτὸν ἐνταῦθα. Ὁ Ἀθηνῶν λοιπὸν ἐθεώρησεν ἤδη πρέπον νὰ συμπληρώσῃ τὴν λεηλασίαν τῆς Δήλου καὶ ἐπέμψεν ἐπὶ τούτῳ εἰς αὐτὴν μετὰ δυνάμεως ἓνα τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ, τὸν περιπατητικὸν φιλόσοφον Ἀπελλικῶντα. Ὁ Ἀπελλικῶν οὗτος ἦτο τὸ μὲν γένος Τηῖος, πολίτης δὲ Ἀθηναῖος γενόμενος ἔζησε βίον ποικιλωτάτον καὶ ἀψίχορον διότι ἦτο ὄχι μόνον φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ φιλόβιβλος καὶ φιλαρχαῖος. Αὐτὸς ἠγόρασε τὴν Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκην καὶ ἄλλας πολλὰς, ὧν πολυχρήματος πρὸς δὲ τούτοις συνεκρότησε καὶ πλούσιαν συλλογὴν ἀρχαίων αὐτογράφων ψηφισμάτων τῆς τε πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων Ἑλληνίδων πόλεων, τὰ μὲν ἀγοράζων, τὰ δὲ καὶ ὑπεξαιρῶν ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ βιβλιοθήκη αὐτοῦ ἀπέβη πολυτιμοτάτη. Ὁ Ἀπελλικῶν ἐφρόντισεν ἰδίως νὰ πλουτίσῃ αὐτὴν καὶ διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου αἵτινες πρὸ αὐτοῦ δὲν ἦσαν γνωσταὶ εἰς τοὺς πολλοὺς, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης περιπατητικῶν ὀλίγων ἐγινώσκοντο, διότι ἡ κληρονομία Νηλέως τοῦ Σκηπίου, εἰς ὃν ὁ Θεόφραστος κατέλιπε τὰ βιβλία του, εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ἀνθρώπων

πων ἀφιλοτίμων καὶ ἀμαθῶν. Ταύτην δὲ τοῦ Ἀπελλικῶντος τὴν βιβλιοθήκην παρέλαβε βραδύτερον ὁ Σύλλας ἐξ Ἀθηνῶν καὶ μετέφερεν εἰς Ῥώμην, ὅπου Τυραννίων ὁ γραμματικὸς ἐφρόντισε περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς, ὁ δ' Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος ἐπεχείρησε τὴν ἀντιγραφὴν τῶν χειρογράφων ἐκείνων τὰ ὅποια οὕτως ἔκτοτε παρεδόθησαν εἰς τὴν κοινὴν χρῆσιν. Ἐκ τούτων δηλοῦται ὅτι ὡς φιλόλογος ὁ Ἀπελλικῶν ἀπέβη ἄνθρωπος χρήσιμος· ἀλλ' ἐπειδὴ, ὡς εἰπομέν, ἐπλούτιζε τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ καὶ δι' ὑπεξαίρεσεως δημοσίων ἐγγράφων ἐκ τῶν ἀρχαίων τῶν πόλεων, φηραθεὶς ἐν Ἀθήναις εἶχεν ἀναγκασθῆναι εἰς φυγὴν ἐντεύθεν ἄλλοτε. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐπανῆλθε πάλιν θεραπεύσας πολλοὺς καὶ ἥδη ἐγένετο εἰς τῶν θερμοτέρων ὁπαδῶν τοῦ Ἀθηνίωνος, διορισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ καὶ στρατηγὸς ἐπὶ τὴν Δῆλον, ἵνα ἐπαναστατήσῃ τὴν νῆσον καὶ πρὸ πάντων ἵνα ἀργυρολογήσῃ τοὺς πολίτας αὐτῆς. Ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ εἰς τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀτυχέστερος ἢ εἰς τὸ φιλολογικόν· καθότι πανηγυρικῶς μᾶλλον ἢ στρατηγικῶς ἀναστρεφόμενος, καὶ προφυλάκην ἀμελεστέραν διορίσας, μάλιστα δὲ ἀφήσας ἀπροφύλακτα τὰ ἐξόπισθεν τῆς νήσου, ἐκοιμᾶτο. Καὶ τοῦτο μαθὼν ὁ κατὰ τύχην τότε περὶ τὴν Δῆλον εὐρεθεὶς Ῥωμαῖος στρατηγὸς Ὀρόδιος, φυλάττει νύκτα ἀσέληνον, ἐκδιβάζει τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ καὶ ἐπιποσὼν κατὰ τῶν κοιμωμένων καὶ μεθυόντων Ἀθηναίων, ἄλλους κατέκοψε καὶ ἄλλους ἐξώγρησεν· ὁ δὲ καλὸς στρατηγὸς Ἀπελλικῶν ἔλαθε φυγών. Ἔννοεῖται ὅτι ἡ Δῆλος ἔπαθεν ἐν τούτοις τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν ποικίλων τούτων καὶ ἀντιπάλων ἐλευθερωτῶν. Βραδύτερον δὲ ὑπέστη καὶ ἄλλα δεινά. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Μιθριδάτου Μητροφάνης, ὃν προανεφέραμεν ἐκπεμφθέντα εἰς Θεσσαλίαν, ἀποτυχὼν ἐκεῖ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, ἐπέπεσε κατὰ τῆς Δήλου, ἐφόνησε ξένους καὶ Δηλίους, ἐλήστευσε τὰ χρήματα καὶ τὰ ἀνθρώματα τῆς πόλεως καὶ κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἑδάρος, ἐξανδραποδισάμενος τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Εἶναι ἀλήθες ὅτι ἐνῷ ἀνήγεται εἰς τὸ πέλαιος ἀπὸ τοῦ ἔργου τούτου, παραμονεύσαντες οἱ τῶν ἐμπόρων περισωθέντες καὶ καταναυμαχίσαντες, κατέλυσαν αὐτόν. Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἡ Δῆλος κατεστέρη τότε διὰ παντός.

Ἐπανερχόμεθα δὲ εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα. Ὁ Ἀρχέλαος, γενόμενος ἐν τῷ μεταξὺ κύριος τοῦ Αἰγαίου πελάγους, κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ, κατέλαβε τοῦτόν τε καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ ὥρμησεν ἐντεῦθεν μετὰ τοῦ Ἀθηνίωνος ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, ὅπου ἐμελλον νὰ ἐνωθῶσι μετ' αὐτῶν καὶ τὰ τῶν Λακωνῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν συμμαχικὰ στρατεύματα. Ἡ Βοιωτία πᾶσα παρεδέχθη τὰς περὶ ἐλευθερίας ὑποσχέσεις τοῦ Ἀρχελάου, πλὴν Θεσπιέων, τοὺς ὁποίους περικαθήμενος ἐπολιόρκει. Καὶ ὁ μὲν Σύλλας, ψηφισθεὶς ὑπὸ Ῥωμαίων στρατηγὸς τοῦ κατὰ Μιθριδάτου πολέμου, δὲν εἶχεν ἔτι ἀφίχθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς τῆς Μακεδονίας Σέντιος, μαθὼν τὰ γινόμενα, ἐκπέμπει ἐνταῦθα, μετὰ δυνάμεως ἐκ τοῦ προχείρου συγκροτηθείσας, τὸν πρεσβευτὴν αὐτοῦ Βρέττιον Σούρραν, ἄνδρα διακεκμημένον ἐπὶ τόλμῃ καὶ φρονήσει, ὅστις, κατελθὼν εἰς Θεσσαλίαν, πρῶτον μὲν κατεναυμάχησε περὶ Μαγνησίαν τὸν Μητροφάνην, ἐβίασεν αὐτὸν εἰς φυγὴν, καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Σκιάθον, ἐν ᾗ ὁ στρατηγὸς ἐκεῖνος τοῦ Μιθριδάτου εἶχεν ἀποθέσει τὴν λείαν αὐτοῦ· ἔπειτα δὲ ἐτράπη ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, καὶ, ἐπελθόντων αὐτῷ ἐτέρων χιλίων πεζῶν καὶ ἱππέων ἐκ Μακεδονίας, συνήψε πρὸς τὰς πολὺ μεγαλητέρας τοῦ Ἀρχελάου καὶ τοῦ Ἀθηνίωνος δυνάμεις, περὶ Χαιρώνειαν, μάχην τριήμερον, ἥτις ἀπέβη ἀμφίροπος. Καὶ μετ' ὀλίγον φθάνουσιν εἰς τὸ τοῦ Ἀρχελάου στρατόπεδον τὰ Ἀχαιῶν καὶ τὰ Λακωνικὰ τάγματα, ὥστε ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς μὴ θεωρῶν ἥδη ἑαυτὸν ἀξιόμαχον πρὸς τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, ἐφορμᾷ ἀμέσως κατὰ τοῦ Πειραιῶς, κάλλιστα εἰδὼς ὅτι ὁ Ἀρχέλαος, φοβούμενος μὴ ἀποκοπῇ τῆς θαλάσσης, θέλει βιασθῇ νὰ ἐκχωρήσῃ ἑκουσίως ἐκ τῆς Βοιωτίας· ὅπερ συνέβη τῷ φόντι, σπεύσαντος τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μιθριδάτου νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ συσταλέντος οὕτω πάλιν περὶ τὴν θάλασσαν.

Ἀλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 87 διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ Ἰταλίας ὁ Σύλλας μετὰ δυνάμεως πεζικῆς καὶ ἱππικῆς ἀποχωρώσης, καὶ, συλλέξας χορήματα καὶ συμμάχους καὶ τροφὰς ἐκ τε Αἰτωλίας καὶ Θεσσαλίας, τοὺς μὲν Πελοποννησίους ἀμέσως ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ Μιθριδάτου διὰ μόνης αὐτοῦ τῆς παρουσίας, αὐτὸς δὲ ἀπαλλαγείς ἐκείνων, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Βοιωτίαν. Ταύτης αἱ πόλεις μετεχώρησαν

ἀθρόως πρὸς αὐτὸν πλὴν ὀλίγων· ἰδίως δὲ τὸ μέγα τῶν Θηβῶν ἄστυ τὸ ὅποιον πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχεν ἀσπασθῇ τὴν τύχην τοῦ Μιθριδάτου, ἀμαχητὶ ἤδη μετετέθη ἀπὸ Ἀρχέλαου εἰς Σύλλαν, ὅστις, οὕτως ἀσφαλισθεὶς πρὸς τὰ ὀπισθεν αὐτοῦ, κατήλθεν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς. Εἰς τὰς Ἀθήνας εἶχε καταφύγει ὁ Ἀθηνίων, εἰς δὲ τὸν Παιραιῶ κατεκλείσθη ὁ Ἀρχέλαος· ὅθεν ὁ Σύλλας διέτρεσεν εἰς δύο τὸν στρατὸν καὶ διὰ μιᾶς μὲν μοίρας ἐπολιόρκησε τὸ ἄστυ, αὐτὸς δὲ, παραλαβὼν τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως, ὤρμησε κατὰ τοῦ Πειραιῶς.

Ἡ ἄνω πόλις δὲν ἦτο δύσκολον νὰ κυριευθῇ· διότι τὰ μακρὰ τεῖχη ἦσαν κατὰ μέγα μέρος ἡρειπωμένα, ὥστε ἡ πόλις ἐκείνη ἡδύνατο νὰ περιζωσθῇ πανταχόθεν, καὶ, ἐπειδὴ δὲν εἶχε πολλὴν τροφὴν προμήθειαν, νὰ καταναγκασθῇ διὰ λιμοῦ εἰς παράδοσιν. Ὁ δὲ Πειραιεύς ἦτο ἀληθῶς δυσκαταγώνιστος· τὰ τεῖχη αὐτοῦ εἶχον ὕψος τεσσαράκοντα περίπου πύχτων καὶ ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ λίθου μεγάλου τετραγώνου· ὁ ἐν αὐτῷ στρατὸς ἦτο πολυπληθέστερος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ, ὁ δὲ στρατηγὸς Ἀρχέλαος, ἀνὴρ γενναῖος καὶ ἐμπειρὸς καὶ, τὸ πάντων σπουδαιότερον, ἐπειδὴ ἐθαλασσοκράτει εἶχε τροφὰς μὲν ἀφθόνους, πρόχειρον δὲ πᾶσαν ἐπικουρίαν· ἐνῷ ὁ Σύλλας δὲν εἶχε παντάπασιν στόλον ἵνα ἀποκλείσῃ τὸν ἀντίπαλον καὶ οὕτε ἐπικουρίαν τινα ἠλπίζε διὰ τὰς τότε μεγάλας τῆς Ἰταλίας ἐμφυλίου διενέξεις. Ὅθεν δὲν ἡδύνατο νὰ γίνῃ κύριος τῆς πόλεως ταύτης ἐμὴ μόνον ἐξ ἐφόδου, καὶ ἐθεώρει ἑαυτὸν ἡναγκασμένον νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο ὅσον ἐνεστὶ ἰάχιον, ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ παράτασις τῆς πολιορκίας ἡδύνατο καὶ εἰς τὸν Μιθριδάτην νὰ δώσῃ καιρὸν νὰ πέμψῃ νέας δυνάμεις, καὶ τὰς ἑλληνικὰς φυλάς νὰ ἐνθαρρύνῃ εἰς νέαν ἐπανάστασιν. Ταῦτα πάντα ἐξηγοῦσι διατί ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἰδίως εἰς τὸν Παιραιῶ καὶ διὰ τί ἐνόμισεν ἀπαραίτητον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐφοδὸν χωρὶς νὰ ἀνοίξῃ ῥῆγμα εἰς τὸ τεῖχος, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπάγων εἰς αὐτὸ κλίμακας. Ἀπεκρούσθη ὅμως καὶ ἐπέισθη ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐπιτύχῃ ἀνευ τακτικῆς πολιορκίας. Ἀναχωρήσας λοιπὸν εἰς Ἐλευσίνα καὶ εἰς Μέγαρα, ἤρχισε νὰ κατασκευάζῃ τὰ ἀναγκαῖα μηχανήματα καὶ πρὸς τούτοις ἐπέχειρσε νὰ ἀνυψώσῃ πρὸς τὸ τεῖχος χῶμα ἰσομέγεθες ἵνα ἀπὸ αὐτοῦ

διὰ κριῶν καὶ πυρφόρων τοξευμάτων καταβάλλη τὰ ἀκράδαντα ἐκεῖ-
να ὀχυρώματα. Μύρια ἡμιόνων ζεύγη εἰργάζοντο καθ' ἡμέραν εἰς τὴν
ὑπηρεσίαν τοῦ χόματος τούτου· ξύλα καὶ λίθους ἐλάμβανε κατ' ἀρ-
χὰς ἀπὸ τὰ μακρὰ τείχη, παντελῶς τότε κατεδαφισθέντα· ἐπειδὴ
δὲ μετ' ὀλίγον ἔλαβε χρεῖαν καὶ ἄλλης ξυλείας διὰ τε τὸ χῶμα καὶ
τὰς ἀναγκαίας μηχανάς, ἐκοψε τὴν τε δενδροφορωτάτην Ἀκαδημίαν
καὶ τὸ Λύκειον. Ὁ δὲ σίδερος καὶ οἱ καταπέλται καὶ πᾶσα ἄλλη
τοιαύτη παρασκευὴ ἐκομίζοντο αὐτῷ ἐκ Θηβῶν.

Ἄλλ' ἵνα κατορθώσῃ ταῦτα πάντα ὁ Σύλλας, εἶχε καὶ χρημά-
των πολλῶν ἀνάγκη· διὸ ἐπέβαλεν ἤδη χεῖρα εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος
ἄσυλα, καὶ ἐπεμφεν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν Λουκούλ-
λον, ὅς τις, παραλαβὼν ἐξ Ἐπιδαύρου καὶ ἐξ Ὀλυμπίας τὰ κάλλι-
στα καὶ πολυτελέστατα τῶν ἀναθημάτων, ἐκοψεν ἀπὸ αὐτῶν νό-
μισμα, τὸ ὅποιον προσηγορεύθη ἀπὸ ἐκείνου Λουκούλλειον. Ἐγραψε
δὲ καὶ πρὸς τοὺς Ἀμφικτύονας εἰς Δελφοὺς, ὅτι εἶναι καλὸν νὰ πα-
ραδοθῶσιν εἰς αὐτὸν τὰ τοῦ θεοῦ χρήματα, παρατηρῶν ὅτι ἡ θέλει
φυλάξει αὐτὰ ἀσφαλέστερον, ἢ καὶ δαπανήσας ἀποδώσει οὐκ ἐλάτ-
τω. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πρὸς παραλαβὴν αὐτῶν πεμφθεὶς Κάφης ὁ Φωκεὺς,
δισταζὼν νὰ πράξῃ τὴν ἱεροσυλίαν, ἔγραψεν, ὅτι ἠκούσθη φθεγγομέ-
νη ἡ ἐν τοῖς ἀνακτόροις κιθάρα, ὁ Σύλλας ἀπήντησεν ὅτι ἀπορεῖ πῶς
δὲν καταλαμβάνει ὅτι τὸ ἄσμα ἦτο σημεῖον χαρᾶς καὶ ὄχι ὀργῆς,
καὶ διέταξεν αὐτὸν νὰ παραλάβῃ τὰ χρήματα θαρρόντως, ὡς ἡδο-
μένου τοῦ θεοῦ καὶ διδόντος. Ἐλήφθησαν λοιπὸν οὕτως ὄχι μόνον
τὰ χρήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναθήματα τὰ ἐν Δελφοῖς, ἐξ ὧν καὶ ὁ
ἀργυρὸς πίθος, τὸν ὅποιον, διὰ τὸ βάρος καὶ τὸ μέγεθος μὴ δυνα-
μένον τῶν ὑποζυγίων νὰ ἀναλάβωσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ κατακόψωσιν
οἱ Ἀμφικτύονες.

Τούτων ἐν τούτοις γινομένων καὶ τοῦ χόματος ὁσημέραι προαγο-
μένου, δὲν ἔπαυσαν αἱ περὶ τὸν Πειραιᾶ ἐχθροπραξίαι. Ὁ Ἀρχέλαος
φυσικῶ τῷ λόγῳ ἠγωνίζετο νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον δι' αἰφνιδίων ἐ-
πιθέσεων· ἀλλ' ἐπροδίδετο ὑπὸ δύο θεραπόντων οἵτινες ἐμήνουν ἐκά-
στοτε εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Σύλλα τὰ μελετώμενα ἐν Πειραιεῖ,
ἐγγράφοντες αὐτὰ ἐπὶ πεσσῶν ἐκ μολύβδου πεποιημένων καὶ ἀπὸ
σφενδόνης ἀριμενῶν· ὥστε ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς πληροφορούμενος

ἀκρίβως τὰ παρασκευαζόμενα, ἦτο πάντοτε ἑτοιμος νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς ἀντιπάλους. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Ἀρχέλαος, λαβὼν μεγάλην παρὰ Μιθριδάτου ἐπικουρίαν, τῆς ὁποίας ἡγεῖτο ὁ Δρομυχαΐτης, ἐξήγαγεν ἅπασαν τὴν δύναμιν εἰς μάχην καὶ συνεκροτήθη ἐντεῦθεν συμπλοκῇ φοβερά κατ' ἣν τὸ μὲν πρῶτον οἱ Μιθριδάτειοι νύδοκίμουν, ἔπειτα δὲ ἐπιστρέψαντες οἱ Ῥωμαῖοι ἐρόνευσαν περὶ τοὺς διςχιλίους ἐχθρούς, τοὺς δὲ λοιποὺς συνήλασαν εἰς τὰ τείχη. Εἰς ταύτην τὴν περίστασιν ὁ γενναῖος Ἀρχέλαος παρέμεινεν ἔσχατος εἰς τὸν ἀγῶνα· διὸ ἐπανερχόμενος εὗρεν ἤδη κεκλεισμένας τὰς πύλας τῶν τειχῶν καὶ μόλις διὰ σχοινίων ἀνεβιβάσθη.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἐπῆλθε χειμὼν, ὁ χειμὼν τοῦ ἔτους 87 πρὸς τὸ 86. Ἀπὸ τῆς Ἰταλίας ὁ Σύλλας οὐδεμίαν ἠλπίζεν ἐπικουρίαν· ἐξ ἐναντίας μάλιστα ἐκτρύχθη ἐν Ῥώμῃ πολέμιος τῆς πατρίδος, διότι εἶχον ὑπερσχῦσαι αὐτόν· οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ Μάρκος καὶ Κίνας. Ἀπὸ ἀνατολῶν οἱ Ῥόδιοι ἦσαν μὲν εὐδιάθετοι νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ διαπλεύσωσι τὸ Αἰγαῖον, θαλασσοκρατοῦντος τοῦ Μιθριδάτου. Ὁ Σύλλας ἐπεμψε τότε τὸν Λούκουλλον εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἰς Συρίαν, ἵνα παραλάβῃ τὰς ναῦς τῶν αὐτόθι βασιλέων καὶ πόλεων, καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τῶν Ῥοδίων, κατορθώσῃ νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Καὶ τούτου ὅμως τοῦ ἐπιχειρήματος ἡ ἐκδοσις ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅπωςδήποτε οὐχὶ πρόχειρος. Ὅθεν τὰ κατὰ τὸν Ῥωμαῖον στρατηγὸν ἀπέβησαν ὅπως οὖν δεινὰ, καὶ ἤβελον καταντῆσαι δεινότερα, ἐὰν οἱ Στερεοελλαδίται καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐπέπιπτον κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοιοῦτόν τι οὐδ' ἀπεπειράθησαν οἱ Ἕλληνες, ἔμελλε δὲ μετ' οὐ πολὺ ἡ καρτερία, ἡ τόλμη καὶ ἡ ἐπιτηδεύσεως τοῦ Σύλλα νὰ κατισχύσωσιν ὅλων ἐκείνων τῶν δυσχερεῶν αἰτίνας ἐκ πρώτης ὀψεως ἐραίνοντο ἀκαταγώνιστοι. Πρῶτον ἐπεσεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ τρόφιμα τὰ ὅποια καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας ἦσαν ἐνταῦθα ὀλίγα, παντάπασιν ἐξέλιπον μετὰ τὸν ἀποκλεισμόν τῆς πόλεως. Ὁ Ἀρχέλαος ἐδοκίμασε καὶ ἅπαζ καὶ δις, νὰ πέμψῃ σίτον ἐκ Πειραιῶς· ἀλλ' ὁ Σύλλας μαθὼν τοῦτο, ἀπὸ τῶν ἐκσφενδονιζομένων πεισῶν, καὶ ἐνεδρεύσας, ἐκυρίευσεν τὸν τε σίτον καὶ τοὺς φέροντας. Ὁ μέδιμνος τοῦ σίτου, ὅπερ ἐστὶ ὄκκα ἡμερῶν τροφῇ πέντε ἀνθρώπων, ἐτιμᾶτο ἐν

τῇ πόλει δραχμῶν χιλίων τῆς τότε ἐποχῆς, δηλαδή περὶ τὰς ἐξ καὶ ἐπέκεινα χιλιάδας σημερινῶν δραχμῶν. Μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ τρέφονται διὰ χορτῶν, ὑποδημάτων, σκευῶν, τελευταῖον δὲ ἤπτοντο καὶ τῶν ἀποθνησκόντων. Μόνος ὁ Ἀθηναῖος διῆγεν ἐν ἀφθονίᾳ καὶ ἐν ἀνέσει, ἐξυβρίζων ἀπὸ τῶν τειχῶν ἐκάστοτε τὸν τε Σύλλαν καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Μετέλλαν, καὶ ἀσεβῶν πρὸς τὰ ἱερῶτα τῶν πραγμάτων, διότι ὁ ἀγαθὸς Πλούταρχος μετὰ φρίκης διηγεῖται, ὅτι περεῖδε τὸν ἱερὸν τῆς θεοῦ λύχνον ἀπεσθηκότα διὰ σπᾶν ἐλαίου, εἰς δὲ τὴν ἱεροφάντιδα ζητήσασαν ἡμίεκτον πυρῶν, ἦτοι μικρὸν ποσὸν σίτου, ἐπεμψεν ἡμίεκτον πέπερας. Τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον ἄξιον ἀγανακτήσεως εἶναι ὅτι τοὺς βουλευτάς, ἱκετεύοντας νὰ οἰκτείρῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ διαλύσῃ τὸν ὀλέθριον τοῦτον πρὸς Σύλλαν πόλεμον, κατετόξευσεν εἰς ἀπάντησιν καὶ διεσκέδασεν. Καὶ ὅταν ἐπὶ τέλους συγκατένευσε νὰ πέμψῃ περὶ εἰρήνης δύο ἢ τρεῖς τῶν συμποτῶν, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἀντὶ νὰ ζητήσωσι νὰ ἐξιλεώσωσι τὸν νικητὴν, ἤρχισαν ἀκαυτολογοῦντες περὶ Θησέως, καὶ Εὐμόλπου, καὶ τῶν Μηδικῶν, μεχριοῦ ὁ Σύλλας ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν « ἅπιτε, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, ὦ μακάριοι, τοὺς λόγους τούτους ἀναλαβόντες ἐγὼ γὰρ οὐ φιλομαθῆσων εἰς Ἀθήνας ὑπὸ Ῥωμαίων ἐπέμφοθην, ἀλλὰ τοὺς ἀνθισταμένους καταστρέφόμενος. »

Καὶ ἡ καταστροφὴ ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον. Ὁ Σύλλας ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν θέλει ἤδη ἀπαντήσῃ εἰμὴ ἀσθενῇ ἀντίστασιν ἀπὸ λιμοτόντων ἀνθρώπων, ἐπήγαγε διὰ νυκτὸς τὰς κλίμακας εἰς τὸ τεῖχος περὶ τὸ λεγόμενον ἐπτάχαλκον, καὶ εὐχερῶς κατέλαβε τὸ μέρος τοῦτο. Ἐπειτα δὲ κατασκάψας καὶ συνόμαλυνας τὸ μεταξὺ τῆς Πειραικῆς πύλης καὶ τῆς ἱερᾶς διάσπητος τοῦ τείχους, εἰσέλασεν αὐτὸς ἐντεῦθεν περὶ μέσας νύκτας, μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, σαλπίζοντος καὶ ἀλαλάζοντος, καὶ εἰς ἀρπαγὴν καὶ φόνον ἀφειμένον. Ὁ φόνος ἀπέβη πολὺς καὶ ἀνηλεὴς, μέχρις οὗ ὁ Σύλλας, ἐνδίδων εἰς τὰς δεήσεις τῶν Ἀθηναίων Μειδίου καὶ Κκαλιφῶντος, οἵτινες ἐξ ἀρχῆς εἶχον καταφύγει εἰς αὐτὸν, καὶ εἰς τὰς προτροπὰς τῶν μετ' αὐτοῦ συστρατεύοντων συγκλητικῶν, ἀνεχαίτισε τὴν μεγαλὴν ταύτην φθοράν, χαρίζομενος, ὡς εἶπεν, πολλοὺς μὲν ὀλίγοις, ζῶντας δὲ τεθνηκόσι, διὰ τῶν ὀλίγων καὶ τεθνηκότων ἐννοῶν τοὺς ἀρχαίους ἐκαί-

νους καὶ ἐνδοξούς Ἀθηναίους. Ὁ δὲ Ἀθηνίων πρῶτον μὲν κατέφυγε μετὰ ὀλίγων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἐμπρίσας τὸ ἦδαιον, ἵνα μὴ ὁ Σύλλας ἐγὼ πρόχειρον ξυλεῖν πρὸς ἐνόχλησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς δίψης, ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ καὶ ἐν τῷ ἅμα αὐτὸς καὶ πάντες οἱ αὐτῷ δορυφορήσαντες, ἢ ἀρχὴν τινα ἄρξαντες, ἢ ὅτι δῆποτε ἄλλο πράξαντες παρὰ τὰ ὑπὸ Ῥωμαίων ὠρισμένα εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ θανάτου ἐτιμωρήθησαν. Οἱ δούλοι εἶχον ἤδη πωληθῇ ἅμα μετὰ τὴν τῆς πόλεως ἄλωσιν· οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες ἐλεύθεροι ἐκ τῶν μετασχόντων τοῦ πολέμου ἐκείνου, τὴν μὲν ἐλευθερίαν διεψύλαξαν, τὴν δὲ ψῆρον καὶ χειροτονίαν ἀρτηρέθησαν, ἀποδοθεῖσαν εἰς μόνους τοὺς ἐκγόνους αὐτῶν ὥς ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσα ἡ κυβερνήσις τῆς πόλεως περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Ἀθηναίων ἐκείνων· ὅσοι προλαβόντες εἶχον προσφύγει εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἅμα ἄρξαμένου τοῦ πολέμου. Κατὰ τὰ λοιπὰ οὔτε αἱ Ἀθῆναι οὔτε αἱ ἄλλαι τῆς Ἑλλάδος πόλεις καθυπεβλήθησαν ἔτι εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν τῆς διοικήσεως τρόπον, ἀλλ' ὅμως ἡ ἐπιτήρησις αὐτῶν ἀπέβη ἐκτοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐστηροτέρα. Ἐπὶ πᾶσι δὲ κατελήφθησαν ἐν τῇ Ἀκροπόλει χρυσίου μὲν λίτραι τεσσαράκοντα, ἐξακόσαι δὲ ἀργύρου. Τὸ χρηματικὸν τοῦτο ποσὸν δὲν φαίνεται ἀνάλογον τῶν μεγάλων θησαυρῶν τοὺς ὁποίους λέγεται συλλέξας ὁ Ἀθηνίων· ἀλλὰ οἱ θησαυροὶ ἐκείνοι ἐν μέρει διηρπάγησαν βεβαίως ἐπὶ τῇ; λεηλασίας τῆς πόλεως, καὶ ἐν μέρει, καταχωσθέντες, διέφυγον ἴσως τὴν ἀρπαγὴν τῶν νικητῶν.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως, ὁ Σύλλας ἐπέστησεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀρχέλαος εἶχεν ἀποκρούσει προλαβόντως πολλὰς ὀξυντάτας αὐτοῦ ἐφόδους. Ἀλλ' ἤδη αἱ ἀπὸ τοῦ χώματος μηχαναὶ ἐκριοκόπουν ἀκαταπαύτως τὰ τεῖχη, καὶ ἄλλοι πάλιν ἄνδρες ὑπὸ γελώνας διώρυσσον αὐτά. Καὶ τὰ μὲν κρημνιζόμενα οὕτω μέρη τάχιστα ἀνωκοδομοῦντο· ἀλλὰ τὰ νεωστὶ κατασκευαζόμενα, ὥς ὑγρότερα καὶ ἀσθενέστερα, εὐκολώτερον κατεστρέφοντο, ὥς τε ἐπὶ τέλους γενομένης νέας καὶ ἰσχυροτάτης ἐφόδου ἐβιάσθη ὁ Ἀρχέλαος νὰ ἐγκαταλίπῃ εἰς τὴν μακρινὴν ὁρμὴν τῶν Ῥωμαίων τὰ τεῖχη καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τι χωρίον τοῦ Πειραιῶς ὀχυρότατον ἅμα καὶ θαλάσσης περίκλυστον, τὸ ὁποῖον ὁ Σύλλας,

ναῦς οὐκ ἔχων, δὲν ἡδύνατο παντάπασι νὰ προσβάλῃ. Ἐγένετο ὁμῶς κύριος τοῦ ἄλλου Πειραιῶς, τοῦ ὁποίου κατέκαυσε τὰ πλείστα μέρη, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν Φίλωνος ὀπλοθήκην, θαυμαζόμενον ἔργον, καὶ τοὺς νεωκόους καὶ πάντα τὰ λοιπὰ αἰδίδιμα τῆς ἐνδόξου ἐποχῆς τῶν Ἀθηναίων μεγαλουργήματα. Εἶχε δὲ ἐγκαίρως κατισχύσει ἐνταῦθα τοῦ Ἀρχελαίου, διότι ἐν τῷ μεταξύ κατέβη ἀπὸ Θράκης καὶ Μακεδονίας εἰς τὴν Βοιωτίαν ὁ σὺν Ἀρκαθίου τοῦ Μιθριδάτου υἱοῦ ἀποσταλεῖς στρατὸς, ὅστις, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκαθίου, διετέλει τεταγμένος ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Ταξίλλην, καὶ συνέκειτο ἐκ δέκα μὲν μυριάδων πεζῶν, μυρίων δὲ ἱππέων, καὶ τεθρίππων ἐνενήκοντα δρεπανηφόρων. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐπολιόρκει ἤδη τὴν πιστὴν εἰς τοὺς Ῥωμαίους μείνανσαν Ἐλάτειαν. Ὁ Σύλλας λοιπὸν ἐδράμεν ἀμέσως εἰς Βοιωτίαν, καὶ ἐκεῖ, ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ καὶ τοῦ Ἀρχελαίου μετὰ συμπάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, συγκροτεῖται περὶ Χαϊρώνειαν μάχῃ μεγάλη, καθ' ἣν ὁ Σύλλας ἐνίκησε τοὺς πολυαριθμούς αὐτοῦ ἀντιπάλους νίκην περιφανεστάτην. Τὰ λείψανα αὐτῶν κατέφυγον εἰς Χαλκίδα τῆς Βυβόιας, ὅπου δὲν ἡδύνατο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ Σύλλα, ναυτικὴν μὴ ἔχοντος δύναμιν· αὐτὸς δὲ ἐπανηγύρισε τὴν νίκην ἐν Θήβαις τελέσας θυσίας περὶ τὴν Οἰδιπόδιον κρήνην καὶ ἀγῶνας μουσικῶς καὶ ἄλλους. Οἱ δὲ κρίνοντες ἦσαν Ἕλληνες ἐκ τῶν ἄλλων προσκεκλημένοι πόλεων, διότι πρὸς τοὺς Θηβαίους, τοὺς κατ' ἀρχὰς ταχθέντας μετὰ Μιθριδάτου, εἶχεν ἀδιαλλάκτως ὁ Σύλλας· καὶ τούτου ἕνεκα, ἀπώτεμόμενος τῆς χώρας αὐτῶν τὴν ἡμίσειαν, ἀφιέρωσεν εἰς τοὺς ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοὺς, ἵνα ἐκ τῶν προσόδων ἀποδοθῶσιν εἰς τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα καταστήματα τὰ χρήματα ὅσα προηγουμένως παρ' αὐτῶν ἔλαβεν. Ὡς αὐτως ἐτιμώρησε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοὺς Ὀρχομενίους, καὶ ἐκ τῶν πολυτίμων πραγμάτων ὅσα παρ' αὐτῶν ἤρπασεν, ἐξαιρέσας ἐν, τὴν λαμπρὰν τοῦ Διονύσου εἰκόνα, ἣν εἶχε πάλαι ποτὲ κατασκευάσει τῇ πόλει ἐκεῖνη ὁ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας ἀγαλματοποιὸς Μύρων, ἔστησεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Ἐλικῶνος, δούς παράδοξον δεῖγμα εὐλαβείας, διὸ εὐλόγως ὁ περιηγητὴς Πausanias παρετήρησεν ὅτι « τοῦτο ἐστὶ τὸ ὑπὸ Ἑλλήνων λεγόμενον, θυμιάμασιν ἀλλοτρίοις τὸ θεῖον σέβασθαι. »

Ἄλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἀρχέλαος λαμβάνει νέαν παρὰ τοῦ ἀνεξάντλητου Μιθριδάτου ἐπικουρίαν, ὑπὸ τὸν Δορύαλον τεταγμένην, καὶ ἀντιπαρατάσσεται αὐτῆς περὶ Ὀρχομενόν· καὶ εἰς ταύτην ὁμως τὴν μάχην, πεισματωδεστάτην ἀποβᾶσαν, ἀνεδείχθη πάλιν νικηφόρος ὁ Σύλλας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ Βοιωτία δὲν ἐλεηλατεῖτο μόνον ὑπὸ τοῦ Σύλλα· ἐλεηλατεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, τῶν λεγομένων ἐλευθερωτῶν αὐτῆς, ὥστε ἔπαθε τὰ πάνδεινα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Τελευταῖον ὁ Μιθριδάτης θεωρῶν τὰς ἐπανειλημμένας ἥττας πέντε μεγάλων αὐτοῦ στρατιῶν, καὶ τὸν εὐτυχῇ καὶ μεγαλεπήβολον Ῥωμαῖον ἐνισχυθέντα ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς κομισθείσης τελευταῖον αὐτῷ ὑπὸ Λουκούλλου ναυτικῆς δυνάμεως, ἐνόμισε δεόν νὰ δώσῃ πέρας ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὸν πόλεμον καὶ νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ. Ὅθεν ἀνελθόντος τοῦ Σύλλα εἰς Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν καὶ ἐκεῖθεν διαπεραιωθέντος εἰς Ἀσίαν, συνμολογεῖται τῷ 84 μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως τοῦ Πόντου συνθήκη εἰρήνης, δι' ἧς ὁ τελευταῖος ὑπέσχετο νὰ παραδῶσῃ τὴν μὲν Βιθυνίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν εἰς τοὺς προτέρους αὐτῶν ἡγεμόνας, τὴν δὲ Παφλαγονίαν καὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, πρὸς παρσχῶν αὐτοῖς δις χίλια τάλαντα καὶ 70 χαλκίρεις ναῦς, φυλάττων δὲ τὴν ἄλλην ἀρχήν. Ὁ ἀναγνώστης αἰσθάνεται βεβαίως διατὶ ἐξεθέσαμεν ἐν ἐκτάσει ὅπως οὖν τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον. Κύριον αὐτοῦ θέατρον ὑπῆρξαν αἱ Ἀθῆναι· πᾶσα δὲ τῆς πόλεως ταύτης τύχη, καλὴ ἢ κακὴ, δὲν δύναται νὰ ᾔναι ἀδιάφορος εἰς ἑλληνικὴν ψυχὴν. Καὶ ἔπειτα εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι οἱ πλείστοι τῶν ἐγκρίτων πολιτῶν ἀπεδοκίμασαν τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ ὅτι ὁ προχειρισθεὶς στρατηγὸς ὑπῆρξε πάσις κατακρίσεως ἄξιος· ἀλλ' ὅπως δῆποτε ὁ ἀγὼν διεξήχθη ἐν ὀνόματι τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ αἷμα ἑλληνικὸν ἀφθονον ἐχύθη ἔνεκα αὐτοῦ. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, εἰς τὰς Ἀθῆνας μᾶλλον ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν, εἰς τὰς Ἀθῆνας καὶ τοι τοσοῦτον ἠθικῶς ἀλλοιωθεῖσας, θέλομεν εἶδει γενομένας τελευταίας τινὰς γενναίας περὶ αὐτονομίας ἀποπειράς διότι τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις ἣν ἄλλοτε ἐκτίσαντο οἱ Ἀθηναῖοι, ὥστε ὅσον καὶ ἂν κατεδαπανήθῃ αὕτη, τὰ περιλιπούμενα εἰ-

χιστα αὐτῆς ζώπυρα ἦσαν ἔτι ἱκανὰ νὰ δώσωσιν εἰς αὐτοὺς πλεόνα ψυχὴν ἢ εἰς τοὺς Θηβαίους, ἢ τοὺς Σπαρτιάτας, ἢ τοὺς Ἀχαιοὺς, καὶ ἄλλους.

Δὲν ἔπαθε δὲ μόνον ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς ὅσα προεξετέθησαν δεινὰ ἕνεκα τοῦ καταστρεπτικοῦ ἐκείνου πολέμου, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χώραι, ἰδίως αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν πρῶτον ἀπὸ τῶν στρατῶν τοῦ Μιθριδάτου, δεύτερον ἀπὸ τῶν στρατῶν τοῦ Φλάκκου καὶ τοῦ Φιμβρίου, οὓς ἐξαπέστειλαν οἱ τοῦ Σύλλα ἀντίπαλοι στρατηγοὺς κατὰ Μιθριδάτου, τελευταῖον ἀπὸ τοῦ Σύλλα αὐτοῦ, κατισχύσαντος ἀλληλοδιαδόχως τοῦτε βασιλέως τοῦ Πόντου καὶ τῶν ἐκ Ῥώμης πεμφθέντων ἀντιπάλων του. Ὁ Σύλλας ἐπέβαλεν εἰς τὴν Ἀσίαν κοινὴν μὲν ζῆμιαν διςμυρίων ταλάντων, ἰδίᾳ δὲ ἐγύμνωσε τοὺς κατακόκκους διὰ τῶν στρατιωτικῶν καταλυμάτων· διότι διέταξεν ὅτι πᾶς οἰκογενειάρχης θέλει δίδει εἰς ἕκαστον μὲν παρ' αὐτῷ καταλύοντα στρατιώτην καθ' ἡμέραν τέσσαρα τετράδραχμα καὶ δεῖπνον εἰς ἕκαστον δὲ ἀξίωματικὸν πεντήκοντα δραχμὰς τὴν ἡμέραν καὶ δύο ἐσθῆτας. Καὶ ἠρκέσθη εἰς ταῦτα μόνον, καθὼς εἶπε πρὸς τοὺς προύχοντας τῶν πόλεων οὓς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην συνεκάλεσεν εἰς Ἐφεσον « φειδοῖ γένους καὶ ὀνόματος ἑλληνικοῦ. » Ἐὰν ἐν τούτοις εἰς ταύτας τὰς ἀνηλεεῖς καταπιέσεις, προσθέσωμεν τὰς προηγουμένας τοῦ ἀντιπάλου Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ Μιθριδατείου, εὐκόλως θέλομεν ἐννοῆσαι τὸ παρὰ τῶν ἱστορικῶν λεγόμενον, ὅτι οὐδέποτε ἡ μικρὰ Ἀσία ἠδυνήθη ἕκτοτε νὰ ἀνακύψῃ ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἐκείνης καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν προτέραν ἀκμὴν. Ναὶ μὲν ὁ Σύλλας ἐφείσθη ἱκανῶν πόλεων εἴτε ἀνταμείβων τὴν συμμαχίαν αὐτῶν εἴτε ἀποζημιῶν δι' ὅσα ἔπαθον ἕνεκα τῆς πρὸς αὐτὸν προθυμίας, ἀνακηρύττων ἐλευθέρους, ἥτοι ἀπηλλαγμένους φόρου, καὶ φίλους τῶν Ῥωμαίων τοὺς Ἰλιάς, τοὺς Χίους, τοὺς Λυκίους, τοὺς Ῥοδίους, τὴν Μαγνησίαν καὶ ἄλλας τινάς. Καὶ εἰς τὴν ἐδῶ Ἑλλάδα, ἡ ἐν Φωκίδι Ἑλάτεια, ἣτις, ὡς εἶδομεν, εἶχε διατελέσει πιστὴ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἐπὶ πολὺν μετέπειτα χρόνον, καὶ ἀφ' οὗ δηλαδὴ ἡ Ἑλλάς κατέστη Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία, παρέμεινεν ἐλευθέρη, ἀτελεῶς γενομένη τὴν χώραν αὐτῆς. Ἀφ' ἐτέρου ἄλλοι Ῥωμαῖοι ἢ καὶ ἄλλοι

ἐπίσημοι ἄνδρες παρεμύθησαν τὰς Ἀθήνας δι' ὅσας ὑπέστησαν τότε συμφοράς. Ῥωμαῖος εὐπατρίδης λ. χ. Πομπώνιος, ἐλθὼν καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατασταθεὶς ἐνταῦθα, δι' ἧ καὶ ἐπωνομάσθη Ἀττικὸς, συνέδραμε γενναίως τὴν πόλιν ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ αὐτῆς· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας Ἀριοβαρζάνης ὁ Φιλοπάτωρ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Φιλορωμαῖος, ἀνυποχώρησαν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου καταστραφέν ᾿Ιδιεῖον. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρά ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν προηγηθέντων θειῶν· καὶ τόσῳ μᾶλλον μικρά ὕψι μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον νέα δυστυχήματα. Ἐνδιατρίβομεν δὲ περὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν δυστυχημάτων τούτων διότι θεωροῦμεν τοῦτο συντελεστικὸν εἰς τὴν κατάληξιν τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῆς προκειμένης περιόδου. Καθὼς προείπομεν καὶ καθὼς ἤρχισεν ἡδὴ νὰ ἐννοῇ ὁ ἀναγνώστης, τὸ πρῶτον μέρος τοῦ παρόντος βιβλίου περιλαμβάνει τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἀπετελέσθη ἡ βαθμιαία ἀλλοίωσις καὶ μείωσις τῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ βίου. Τὴν πρὸ καιροῦ ἀρξαμένην καὶ ὁσημέραι ἐξακολουθοῦσαν ἠθικὴν τοῦ βίου τούτου φθοράν, παρακολουθεῖ ἡ ῥαγδαία ἡ φθορά ἡ ὑλική. Ἐνῷ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκλείπει ὁ ἀληθὴς πολιτικὸς βίος, ἐνῷ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παύουσι νὰ παράγωνται τὰ ἀρχαῖα ἀριστουργήματα τῆς γλώσσης, τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, ἤρχισαν πρὸς τούτοις νῦν νὰ καταστρέφωνται τὰ τεῖχῃ, οἱ ναοὶ, τὰ θέατρα, ἅπας ὁ πρότερον σωρευθεὶς ὑλικὸς πλοῦτος, μετὰ τοῦ ἐπελθόντος ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἐπιτηδεύει ὡφεληθεὶς ἀπὸ τῶν περιλιπομένων τοῦ προτέρου βίου λευγάνων καὶ ἀναμύξας μετ' αὐτῶν ἕτερα στοιχεῖα ζωῆς καὶ πλούτου, κατεσκεύασε τὸν νέον ἑλληνικὸν βίον. Τὸ μέρος λοιπὸν τοῦτο τῆς ἱστορίας ἡμῶν πρόκειται νὰ καταδείξῃ τί παρέμεινεν ἐκ τῶν συστατικῶν τοῦ προηγουμένου ἑλληνικοῦ κόσμου· καὶ εἶναι πρόδηλον ὅτι ἀνάγκη νὰ μελετήσωμεν αὐτὸ ἵνα κατανοήσωμεν κατὰ τί ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος ἑλληνικὸς κόσμος συνετέλεσεν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν τοῦ νέου ἀνάπλασιν. Ἵνα δὲ δι' ὀλίγων ἐκ προοιμίου ὑποδείξωμεν τὴν μεταμόρφωσιν ταύτην καὶ οὕτως εἰπεῖν μετεμψύχωσιν, ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ τύποι τῶν ἀρχαίων πολιτευμάτων ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ πολιτεύματος· ὅτι ἀπὸ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἑρμηνευτικῆς τοῦ Δημοσθένους ἀνεβλάστησεν ἡ γλῶσσα καὶ ἡ ἑρμηνευτική

τοῦ Χρυσοστόμου· ὅτι ἀπὸ τῆς τέχνης τοῦ Ἰκτίνου τοῦ τὸν Παρθενῶνα οἰκοδομήσαντος, προέκυψεν ἡ τοῦ Ἀνθεμίου τέχνη τοῦ ἀρχιτεκτονήσαντος τὴν Ἀγίαν Σοφίαν καὶ ὅτι ὅσα τῶν περιωθέντων κοσμημάτων τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας ἦτο δυνατόν νὰ μετακομισθῶσιν, ἠθροίσθησαν, ὡς ἐν μουσεῖῳ τινί, ἐντὸς τῆς νέας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρωτευούσης, ἣν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἤγειρε παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου. Ἀλλ' ἀναλάβωμεν τὴν διακοπείσαν ἡμῶν ἀφήγησιν.

Τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, καθὼς πᾶν πέλαγος ἔχον πολλὰς νήσους καὶ πολλοὺς περὶ αὐτὸ κόλπους, ἦτο ἀνέκαθεν ἐπιτηδείοτατον πρὸς τὴν πειρατείαν. Ἐνὸς αὖ ὕψισταντο ἀκμαῖαι αἱ τῆς μεσογείου ναυτικαὶ δυνάμεις, τὸ κακὸν τοῦτο περιστέλλετο ὅπως οὖν· ἀλλ' ἀφ' ἧς κατεστράφη ἡ Καρχηδὼν, κατεστράφη ἡ Κόρινθος, ἐταπεινώθη ἡ Ῥόδος, καὶ παντελῶς ἐξησθένησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας, ἐπειδὴ ὅλως ἐξέλιπεν ἡ ἀστυνομία τῆς θαλάσσης ταύτης, ἡ πειρατεία ἔλαβε τοσαύτην ἐπίδοσιν ὥστε οἱ κακοῦργοι ἐκεῖνοι, ὁμοσπονδῆσαντες πρὸς ἀλλήλους, κατέσχον περὶ τὸ 444 ἔτος πρὸ Χριστοῦ τὴν εἰς τοὺς Σελευκίδας ἀνήκουσαν Κιλικίαν καὶ κατέστησαν τὴν χώραν ταύτην κύριον αὐτῶν ὀρμητήριον. Μάλιστα δὲ ἤκμασαν οἱ πειραταὶ οὗτοι τῆς Κιλικίας ἐπὶ τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου, διότι ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου εἶχε συμμαχήσει μετ' αὐτῶν, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι οὐδεμίαν εἶχον κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ μέρος τοῦτο θαλασσίαν δύναμιν· καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους συνεκρότησαν τοιαύτην, δὲν ἦσαν ἐνάμιλλοι πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους, οἵτινες, ναυμαχῆσαντές ποτε πρὸς Λούκουλλον, κατετρόπωσαν αὐτόν. Ἐπειτα, μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ Μιθριδάτου, οἱ Ῥωμαῖοι ἀπποσχολήθησαν ὑπὸ ἐμφυλίων πολέμων, ὥστε οἱ πειραταὶ τῆς Κιλικίας ἔμειναν ἀπόλυτοι σχεδὸν κύριοι ὅλων τῶν παραλίων καὶ νήσων τῆς Ἀνατολῆς. Οὐδὲ πρέπει νὰ φανῇ τοῦτο παράδοξον εἰς ἡμᾶς, διότι καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Εὐρώπην, καὶ σχεδὸν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, εἶδομεν κράτη πειρατικά, ἰδίως τὸ τῆς Ἀλγερίας, παραδόξως ἀκμάσαντα ἐν αὐτῇ τῇ Μεσογείῳ θαλάσσῃ, οὐ μακρὰν τῶν γαλλικῶν παραλίων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀγγλων κατεχομένης Μελίτης. Οἱ πειραταὶ λοιπὸν τῆς Κιλικίας ἐπέπεσον τότε ἀκωλύτως εἰς ὅλα τὰ παράλια, εἰς ὅλας τὰς νήτους, εἰς

δλους τοὺς λιμένας τοῦ Αἰγαίου, ἀρπάζοντες πλοῖα καὶ λεηλατοῦντες πόλεις. Ἰδίως δὲ ἐσύλησαν ἄπειρα ἱερά, τὸ Κλάριον, δηλαδὴ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν ἐν τῇ πόλει τῆς Κλάρου ἥτις ἔκειτο ἐν Ἰωνίᾳ οὐ μακρὰν τῆς Κολοφῶνος· τὸ Διδυμαῖον, ἥτοι τὸν ναὸν τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ὅστις ἔκειτο εἰς τὰ Δίδυμα, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Μιλησίων· τὸ Σαμοθράκιον, ἥτοι τὸ ἐν τῇ Σαμοθράκῃ ἱερόν, τὸ ὑποῖον ἐλέγετο ἔχον χιλίων ταλάντων κόσμον· τὸν ἐν Ἐρμόνῃ ναὸν τῆς Χθονίας, ἥτοι τῆς Δήμητρος· τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· τοὺς ναοὺς τοῦ Ποσειδῶνος, τοὺς ἐν τῇ Κορινθιακῇ ἰσθμῷ καὶ ἐν Ταινάρῳ καὶ ἐν Καλαυρίᾳ· τοὺς ναοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος, τοὺς ἐν Ἀκτίῳ καὶ ἐν Λευκάδι· τοὺς ναοὺς τῆς Ἥρας, τοὺς ἐν Σάμῳ, καὶ ἐν Ἀργεῖ, καὶ ἐπὶ Λακινίῳ ἀκρωτηρίῳ τῆς Ἰταλίας. Ἐν γένει δὲ ἱστορεῖται ὅτι αἱ κυρευνθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν πόλεις ἦσαν περὶ τὰς τετρακοσίας. Καὶ τίς ἠδύνατο ν' ἀντισταθῇ εἰς αὐτούς; Τὰ πλοῖα τῶν συνεποσοῦντο, ὡς βεβαιουῦται, εἰς χίλια περίπου, διατρέποντα διὰ τὴν ταχύτητα καὶ ἐλαφρότητα, διὰ τὴν εὐανδρίαν τῶν πλοηγμάτων, διὰ τὴν τέχνην τῶν κυβερνητῶν. Εἰς τοσαύτην δὲ εἶχον καταντήσαι αὐθάδειαν ὥστε καὶ ναύσταθμα πειρατικά ἱδρυσαν πολλαχοῦ, καὶ φάρους διατήρουν, καὶ θαυμαστὴν τινα πολυτέλειαν ἐπὶ τῶν πλοίων ἐπεδείκνυν, χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ ἔχοντες σκεύη καὶ κοσμήματα, καὶ παραπετάσματα πορφυρὰ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐγκαλλωπίσματα τῆς κακουργίας αὐτῶν. Τελευταῖον οἱ Ῥωμαῖοι θεωροῦντες τοὺς πειρατὰς τούτους προσβάλλοντας καὶ αὐτὰ τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τῆς Ῥώμης ἐπιραινομένους, ἐπεχείρησαν τακτικὸν κατ' αὐτῶν πόλεμον ἀπὸ τοῦ 78 ἔτους· ἀλλ' οἱ κατ' αὐτῶν ἐκπεφθέντες πρῶτοι στρατηγοὶ ἀνεδείχθησαν τοσοῦτον ἀτυχεῖς ἢ ἀνεπιτήδευοι, ὥστε οἱ πειραταὶ κατήντησαν νὰ παρεμποδίσωσι καὶ αὐτὴν τὴν προμήθειαν τῆς Ῥώμης, ἐξ οὗ συνέβη μεγάλη ὑπερτίμησις τῶν τροφῶν ἐν αὐτῇ. Ἐντεῦθεν, ἐν ἔτει 67, ἠναγκάσθη ἡ Βουλὴ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Πομπηϊὸν τὴν στρατηγίαν τοῦ πειρατικοῦ πολέμου, δοῦσα εἰς αὐτὸν κράτος οἷον οὐδεὶς τῶν Ῥωμαίων πρὸ αὐτοῦ ἔλαβε, διότι ὁ Πομπηϊὸς ἀνεκλήρυχθη τότε στρατηγὸς ἐπὶ τριετίαν ἀπάσης τῆς κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεως, καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ μεταχειρίζηται κατὰ τὸ δοκοῦν ταύτην τε καὶ

τὸ δημόσιον ταμείον, ἄρχων καὶ τῶν παραλίων ὄλων ἐπὶ τετρακοσίους
 ςαδίους ἀπὸ θαλάσσης. Διὰ τοσαύτης περιβληθείς δυνάμειος καὶ παρα-
 λαβὼν ναὺς μὲν πεντακοσίας, ὀπλίτας δὲ ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδας καὶ
 πεντακισχιλίους ἵππους, πρῶτον μὲν κατέστρεψε τὰ ληστῆρια τῆς Σικε-
 λίας, τῆς Σαρδηνίας καὶ τῆς Ἰταλίας καὶ ἔπειτα κατῆλθεν εἰς τὴν ἑλλη-
 νικὴν θάλασσαν, τὸ κύριον τῶν ληστῶν ὀρμητήριον. Καὶ τοὶ δὲ ἐπα-
 γόμενος ἐπὶ τὸ ἔργον, ἀνέβη ὅμως ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς εἰς τὰς Ἀθή-
 νας καὶ ἔθυσε τοῖς θεοῖς καὶ προσηγόρευε τὸν δῆμον. Μεθ' οὗ ἀπῆλ-
 θεν ἀμέσως πάλιν εἰς τὸν στόλον, μὴ διατρίψας ἐνταῦθα εἰμὴ ἐπ' ὀ-
 λίγον· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρόβησαν οὐδὲν ἦττον νὰ δώσωσιν αὐτῷ
 δεῖγμα τῆς ὑπερβολικῆς ἐκείνης εὐλαβείας μεθ' ἧς πρὸ καιροῦ συνεί-
 θιζον νὰ τιμῶσιν ἢ μᾶλλον νὰ θεοποιῶσι τοὺς παντοδυνάμους ἄν-
 δρας· διότι ἀπερχόμενος ἡδυνήθη νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ἀκόλουθα πρὸς
 αὐτὸν ἐπιγεγραμμένα μονόστιχα, τὸ μὲν ἐντὸς τῆς πόλεως·

« Ἐφ' ὅσον ὢν ἄνθρωπος οἶδας, ἐπὶ τοσαῦτον εἰ θεός. »

τὸ δὲ ἐκτὸς τῆς πόλεως·

« Προσεδοκῶμεν, προσεκυνούμεν· εἶδομεν, προπέμπομεν. »

Ὅρμησας δὲ ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς, κατεδίωξε μετὰ πλείστης ὀψης
 δραστηριότητος ἀπανταχοῦ τοὺς πειρατάς, ὧν ὀλίγου ἐτόλμησαν ν'
 ἀντισταθῶσιν εἰς τοιαύτην δύναμιν, οἱ δὲ πλείονες παρεδόθησαν οἰ-
 κειοθελῶς. Μύριοι ἐκ τῶν λακούργων ἐκείνων ἐθανατώθησαν· διζυμ-
 ροὶ ἤχμαλωτεύθησαν, ἑκατὸν εἴκοσι δὲ λιμένες καὶ φρούρια αὐτῶν
 κατεστράφησαν. Ἐπεικῶς δὲ καὶ συνετῶς πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους
 πολιτευόμενος, τοὺς μὲν πλείστους ἐγκατέστησεν ὁ Πομπήιος εἰς Δύ-
 μνη τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαΐας, χηρεύουσιν τότε κατοίκων, γῆν
 δὲ πολλὴν καὶ ἀγαθὴν ἔχουσιν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἔσπειρεν εἰς τὰς δια-
 φόρους τῆς Κιλικίας πόλεις, ἐνδρύσας μάλιστα εἰς Σόλους, οἵτινες
 τότε μετωνομάσθησαν Πομπηίουπολις.

Ἐπὶ τοῦ πειρατικοῦ τούτου πολέμου κατελήρθη καὶ ἡ Κρήτη
 ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Αἱ πόλεις τῆς νήσου τυχύτης εἶχον συμμαχήσει
 κατ' ἀρχὰς μετὰ τοῦ Μιθριδάτου καὶ ἔπειτα συνέπραξαν μετὰ τῶν
 πειρατῶν τῆς Κιλικίας, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἡ Κρήτη ἐθεωρήθη ὡς
 δεύτερον τοῦ παραδόξου ἐκείνου κράτους ὀρμητήριον. Ἐπολιτεύθη δὲ

οὕτω διότι οἱ φοβεροὶ αὐτοὶ θαλασσομέδοντες ἐθαιροῦντο ὡς ἀγῶνιζόμενοι κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ δὲν ἐσυστέλλοντο νὰ συμπράττωσιν ἀναφανδὸν μετ' αὐτῶν. Ὅπως δ' ἴποτε πρὶν ἔτι ἐπιτραπῇ ὁ πόλεμος εἰς τὸν Πομπήϊον, εἰς τῶν ἐκπεμφθέντων ἐπὶ τοὺς πειρατὰς στρατηγῶν, ὁ Μάρκος Ἀντωνίος, ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ τοὺς κατοίκους τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου, ἀλλὰ ἡττήθη ὑπὸ τοῦ γενναίου αὐτῶν ἡγεμόνος Λασθένους. Καὶ ἐζήτησε μὲν ὁ Μάρκος Ἀντωνίος νὰ παραστήσῃ τὴν ἡτταν ὡς νίκην, προσλαβὼν ἀναιδῶς καὶ τὸ τιμητικὸν τοῦ « Κρητικοῦ » ἐπώνυμον, ἀλλ' ἡ βουλὴ ἥτις ἤθελε πράγματα καὶ ὄχι λόγους, ἐπέμψεν ἐπὶ τὴν νῆσον στρατηγὸν ἕτερον, τὸν Μέτελλον. Τότε οἱ Κρήτες ἐπρόβουσαν εἰς Ῥώμην περὶ διαλλαγῶν, ἡ δὲ βουλὴ ἀπήγγελλε νὰ παραδώσωσι τὸν Λασθένην, καὶ πάντα τὰ ληστρικὰ σκάφη, καὶ πάντας τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλώτους, καὶ ὁμήρους τριακοσίους, καὶ ἀργυρίου τάλαντα τετρακιςχίλια. Ἀλλ' οἱ Κρήτες δὲν ἐδέχθησαν τὰς ἀξιώσεις ταύτας, καὶ, ἐπελθόντος τοῦ Μετέλλου, κατατροποῦται τελευταῖον ὁ Λασθένης, συνθηκολογεῖ δὲ πρὸς τὸν Ῥωμαῖον στρατηγὸν ὁ ἕτερος τῶν Κρητῶν ἡγεμόνων, ὁ Πανάρης. Τότε οἱ Κρήτες μαθόντες ὅτι ἐπετρέπη τὸν πειρατικὸν πόλεμον ὁ Πομπήϊος, καὶ ὅτι ἐπεικῶς πρὸς τοὺς πολεμίους προσέφερετο, ἀνέθηκαν ἤδη τὰ καθ' ἑαυτοὺς εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ Πομπήϊος διέταξε τὸν Μέτελλον νὰ ἀναχωρήσῃ τῆς νήσου. Ἀλλ' ἐκεῖνος παρακούων, ὡς διορισθεὶς ἰδίᾳ ὑπὸ τῆς βουλῆς διὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, ἐπέμεινε μέχρις οὗ, ἀναγκάσας τὸν Λασθένην νὰ συνθηκολογήσῃ ὅπως ὁ Πανάρης, καθυπέταξε τὴν νῆσον καὶ « Κρητικὸς » ἐπεκλήθη, δικαιοτέρον βεβαίως τοῦ Ἀντωνίου. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἀρχίσει πρὸ ἱκανοῦ χρόνου ὁ δεῦτερος τοῦ Μιθριδάτου κατὰ Ῥωμαίων πόλεμος, ἀνατεθείς ὑπὸ τῆς βουλῆς εἰς τὸν Λούκουλλον, ὅστις εἶχεν ἤδη καταφέρει εἰς τε τὸν βασιλέα τοῦ Πόντου καὶ τὸν σύμμαχον αὐτοῦ Τιγράνην καίριας πλῆγας, ὅτε, ἐν ἔτει 66, ἅμα μετὰ τὸ πέρας τοῦ πειρατικοῦ πολέμου, ἀνετίθη εἰς τὸν Πομπήϊον καὶ ἡ στρατηγία τοῦ κατὰ Μιθριδάτου καὶ Τιγράνου ἀγῶνος. Ὅθεν ἐλθὼν ὁ Πομπήϊος εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀναγκάζει τὸν Μιθριδάτην νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ Βοσπόρειον αὐτοῦ κράτος, μεταβάλλει τὸν Πόντον εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἐπιτρέπα εἰς τὸν

Τιγράνῃν, προσπεσόντα εἰς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, τὴν πατρῶαν ἀρχὴν, καθίστησι τὴν Συρίαν ἐπαρχίαν ῥωμαϊκὴν, καί, διατάξας ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν αὐτογνομῶνως, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, ἐν ἔτει 62, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Καὶ τότε διερχόμενος διὰ τῆς Ἑλλάδος, ἔδωκεν εἰς διαφόρους αὐτῆς πόλεις ἐξαίρετά τινα δειγμάτων εὐνοίας. Ἐλθὼν πρὸ πάντων εἰς τὴν Μιτυλήνῃν ἀπέδωκεν εἰς τὴν πόλιν, χαριζόμενος εἰς τὸν ἱστορικὸν Θεοφάνῃν, τὴν ἐλευθερίαν ἣν αὕτη εἶχεν ἀποβάλλει πρὸ 25 ἐτῶν, καθὼ συνταχθεῖσα μετὰ τοῦ Μιθριδάτου· οἱ δὲ εὐγνομονοῦντες Μιτυληναῖοι ἐτέλεσαν αὐτοῦ παρόντος, ποιητικὸν ἀγῶνα ὑπόθεσιν μίαν ἔχοντα, τὰς ἐκείνου πράξεις. Ἐπειτα ἐν Ῥόδῳ ἡχροάσατο μὲν πάντων τῶν σοφιστῶν, ἐν οἷς καὶ τοῦ Ποσειδωνίου καὶ τοῦ Ἐρμαγόρου, ἔδωκε δὲ δωρεὰν ἑκάστῳ τάλαντον. Τελευταῖον καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ὁμοίως πρὸς τοὺς φιλοσόφους ἐπολιτεύθη, προσεπέδωκε δὲ τῇ πόλει πεντήκοντα τάλαντα εἰς ἐπισκευὴν αὐτῆς.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ Ἑλλὰς ἐπέπρωτο νὰ καθυποβληθῇ ἔνεκα τῶν εὐεργετημάτων τούτων εἰς πολὺ μείζονας θυσίας· διότι μετὰ τινος ἐναυτοῦς ἐκραγέντος τοῦ μεγάλου περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἀγῶνος μεταξύ Πομπηίου καὶ Καίσαρος, ὁ Πομπήιος, ἐλπίζων εὐλόγως εἰς τὴν εὐγνομοσύνην τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τὰς ἑλληνικὰς ταύτας χώρας ἐξελέξατο ὡς κύριον τῆς πάλης αὐτοῦ στάδιον. Οὐδ' ἐψεύσθη περὶ τὰς ἐλπίδας. Ἡ Ἑλλὰς τῷντι παρέσχεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν δυνατὴν ἐπικουρίαν· καὶ ἐνῷ ὁ Καῖσαρ εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν δουτικὴν Εὐρώπην, τὴν Γαλατίαν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰσπανίαν, ὁ Πομπήιος συνεκρότει ἐν τῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν ἀξιώλογον. Μέγας μάλιστα ὑπῆρξεν ὁ στόλος ὃν κατεσκεύασε καὶ εἰς ὃν συνέρρευσαν νῆες τῶν Ἀθηναίων, τῶν Κυκλάδων νήσων, τῆς Κερκύρας, τῆς Ῥόδου, τῆς Ἀχαΐας. Ἡ Κρήτη καὶ ἡ Λακωνικὴ ἐπεμψαν αὐτῷ τοξότας, καὶ ὁ Ἀππιανὸς βεβαίῳ ὅτι οἱ Λάκωνες οὗτοι ἐτάσσοντο ὑπὸ τοὺς ἰδίους αὐτῶν βασιλεῖς, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν ὅτι, πρὸς τὴν χρεῖαν τοῦ πολέμου τούτου, ἠνωρθώθη ἴσως ἐν Σπάρτῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον ἄλλως λέγεται πρὸ καιροῦ καταλυθέν. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Βοιωτίας καὶ Θεσσαλίας καὶ Ἀχαΐας καὶ Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας οὐκ ὀλίγοι ἄνδρες κατετάχθησαν εἰς

τὰ τοῦ Πομπηίου τάγματα. Τὸ δεινὸν ἦτο ὅτι πᾶσαι αὐταὶ αἱ θυσίαι ἐγίνοντο οὐχὶ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ζητήματος τίς τῶν δύο μεγάλων Ῥωμαίων δυναστῶν θέλει ἄρξει τῆς οἰκουμένης· τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, ὁ ἀνὴρ ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλάς τοσοῦτο νάνεδείξε ζῆλον, κατετροπώθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ περὶ Φάρσαλα τῆς Θεσσαλίας τῇ 6 ἰουνίου 48. Εὐτυχῶς ὁ Καῖσαρ δὲν ἐμνησικάκησε πρὸς τοὺς Ἑλληνας δι' ἣν ἔδειξαν πρὸς αὐτὸν δυσμένειαν· μόνοι οἱ Μεγαρεῖς, καθὼ ἐπιμένοντες εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν, κατὰ κράτος σχεδὸν ἀπωλέσθησαν, πολλοὶ φονευθέντες ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως αὐτῶν καὶ πολλοὶ πωληθέντες. Τοὺς δὲ Ἀθηναίους, παραδοθέντας ἅμα μετὰ τὴν ἦτταν τοῦ προσέ-
του αὐτῶν, ἐσυγχώρησεν, ἀρκασθεὶς μόνον νὰ ἐρωτήσῃ τὸ πικρὸν τοῦτο « ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἡ δόξα τῶν προγόνων περὶσσεύει ; » Ἀλλὰ καὶ χρηματικὰς δωρεὰς προσέτεδωκεν αὐτοῖς πρὸς διακόσμησιν τῆς πόλεως. Ὡς αὐτως ἀνεκήρυξεν ἐλευθέρους τοὺς Θεσσαλοὺς, εἰς τὴν χώραν τῶν ὁποίων ἐνίκησε τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην. Μετὰ τινα δὲ χρόνον, περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς· ἐν ἔτει 44, ἤγειρεν ἐκινῶ ὁ μέγας Ῥωμαῖος μνημεῖον αἰθίου, ἀνοικοδομήσας τὴν Κόρινθον ἣν πρὸ 400 περίπου χρόνων ἄρδην εἶχε καταστρέψει ὁ Μόμμιος. Ἡ πόλις, ἀνακτισθεῖσα κατὰ νέον σχέδιον, κατωκίσθη δι' ἀποσγόνων Ῥωμαίων ἀπελευθέρων καὶ κατέστη μία τῶν ὀλίγων ἀποικιῶν ὅσας οἱ Ῥωμαῖοι ἐκτίσαν ἐν τῇ ἐνταύθα Ἑλλάδι, αἵτινες ὅμως ἀντὶ νὰ ἐκλατινίσωσι τὴν χώραν ἐξ' ἐναντίας αὐταὶ ταχέως ἐξελλτ-
νίσθησαν. Ὁ Καῖσαρ, ὅστις εἶχε συλλάβει πρὸς τούτοις τὸν σκοπὸν νὰ διασκέψῃ τὸν κορινθιακὸν ἰσθμὸν, μικρὸν ἐπιζήσας δὲν ἡδυνήθη ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἔργον τοῦτο. Ἀλλὰ ἡ Κόρινθος, διὰ τὴν εὐφύαν τῆς θέσεως καὶ τὴν προστασίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς κυβερνήσεως, κατέστη αὖθις ἐντὸς ὀλίγου πόλις λαμπρὰ καὶ ἐπὶ πολλὸν χρόνον διετέλεσε μία τῶν κυριωτέρων γεφυρῶν τῆς μετὰ τὴν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐμπορίας καὶ εἶδρα τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ, ὅστις ἀπὸ Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς διεῖπε τὴν τύχην τῆς ἰδίως Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ τὰ δεινὰ τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παύσω-
σιν ἐνόσω ἐξηκολοῦθουν οἱ μεγάλοι ἐμφύλιοι τῶν Ῥωμαίων πόλεμοι.
Αἱ παλίμβουλοι Ἀθηναὶ ὑποδέχονται ἀγαλλόμεναι, δι' ἀνευρημῶν

καὶ ψηφισμάτων, τοὺς δολοφόνους τοῦ Καίσαρος, Βρούτου καὶ Κάσσιον, καὶ ἐγείρουσιν αὐτοῖς εἰκόνας χαλκᾶς παρὰ τὰς εἰκόνας τοῦ Ἀρμυδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος. Ἀπασαὶ δὲ σχεδὸν αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι συντάσσονται πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος ὃν οὗτοι ἀνέλαβον κατὰ τοῦ ἀνέμου τοῦ Καίσαρος Ὀκταυίου καὶ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ Ἀντωνίου· μόνοι, ὥς φαίνεται, οἱ Λακεδαιμόνιοι συνέμαχον πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους. Ὡς τε κατατροπωθέντων περὶ Φιλίππους τῆς Μακεδονίας τοῦ Βρούτου καὶ τοῦ Κασσίου, ἐν τέλει τοῦ 42, πάλιν ἡ Ἑλλάς εὐρέθη ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ὀργὴν τῶν νικητῶν. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Ἀντώνιος εἶχεν ἀνατραφῆ ἐν τῇ νεότητι παρ' ἡμῖν καὶ πολλάκις εἶχε διατρίψει εἰς Ἀθήνας, οἰκισθεὶς οὕτω πρὸς τὰ ἥθη καὶ τὴν δίκαιαν τῶν Ἀθηναίων· ὅθεν ἀνεδείχθη μετὰ τὴν περὶ Φιλίππους μάχην ἐπεικῆς, ὅπως ἄλλοτε ὁ Καῖσαρ, πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Ἀντώνιος διατρίψας κατ' ἀρχὰς μετὰ τὸ κατόρθωμα ἐνταῦθα, τοσοῦτον ἀπέσχε πάσης καταπίεσεως ὥστε ἔχαιρεν ἀκούων ἑαυτὸν φιλέλληνα ἐπονομαζόμενον, ἔτι δὲ μᾶλλον φιλαθηναῖον. Καὶ τῷ ὄντι πρὸς τὰς Ἀθήνας μάλιστα ὑπῆρξεν εὐεργετικὸς, δοὺς εἰς αὐτάς πολλὰς δωρεάς, ἰδίως τὰς νήσους Αἰγίναν καὶ Ἴκον καὶ Κέων καὶ Σκιάθον καὶ Πεπάρηθον. Βραδύτερον δὲ αὐθις καὶ πολυτάκις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, καὶ μετὰ τῆς Κλεοπάτρας ἐνταῦθα, κατὰ τὰς παραμονὰς αὐτὰς τῆς καταστροφῆς, ἐν πλείστη ὅσῃ ἀκολασία διήγαγεν, οὐδὲν ἦττον ἀκολάστως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τιμώμενος. Πάντα δὲ ταῦτα ἐμελλον ν' ἀπολήξωσιν εἰς νέα τῆς Ἑλλάδος δυστυχήματα. Διότι μετ' οὐ πολὺ, διχονοήσαντος τοῦ Ὀκταυίου πρὸς τὸν Ἀντώνιον, τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος ἐτάχθη μετὰ τοῦ Ἀντωνίου καὶ καθυπεβλήθη εἰς καταπίεσεις καὶ στρατολογίς τόσο μᾶλλον ὀλεθρίας ὅσῳ ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς εἶχεν ἥδη πολὺ ἐλαττωθῆ. Ἰδίως δὲ εἶχε στερηθῆ, ὥς φαίνεται, τὸ μέγα ἐκείνο τῶν ναυτῶν πλῆθος τὸ ὅποῖον ἄλλοτε ἀπετέλει τὸ καύχημα αὐτῆς καὶ τὴν ἰσχύ· διότι οἱ τριηράρχαι τοῦ Ἀντωνίου, ἵνα πληρώσωσι τὰς πολλὰς αὐτῶν ναῦς, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀρπάξωσιν ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἀντὶ ναυτῶν, ὀνηλάτας, θεριστάς, ὁδοιπόρους, παῖδας· καὶ πάλιν ἱκανοὶ δὲν ἦσαν νὰ ἀπαρτίσωσι τὰ πληρώματα αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ κατατροποῦται ὑπὸ τοῦ Ὀκταυίου ὁ Ἀντώνιος τῇ 2 Σεπτεμβρίου 31, κα-

τὰ τὴν περίφημον περὶ τὸ Ἀκτιον ναυμαχίαν, καὶ ἔπειτα φεύγει εἰς Αἴγυπτον ὅπου ἐγένετο αὐτόχειρ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος· ὥστε ὁ Ὀκταύιος, ὅστις τότε καὶ τὴν Αἴγυπτον κατέσχευε ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἔμεινεν ἤδη μόνος κύριος τοῦ ὅλου κράτους. Ἡ Ἑλλάς λοιπὸν καὶ κατὰ τοὺς τρεῖς μεγάλους ἐμφυλίους πολέμους τῆς Ῥώμης, ἡσπασατο τὴν μερίδα ἣτις ἐπὶ τέλους ἡττήθη· ἀλλ' ἡ ἐπιμονὴ αὕτη τῆς ἀτυχίας μὴ ἀποδοθῇ καθ' ὁλοκληρίαν εἰς ἔλλειψιν συνέσεως. Ἡ Ἑλλάς ἐπολιτεύθη οὕτω ἐν μέρει μὲν ἐξ ἀνάγκης, διότι ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Βρούτος καὶ ὁ Ἀντώνιος τὰς χώρας ταύτας ἐξελέξαντο ὡς κύρια αὐτῶν ὀρμητήρια, ἐν μέρει δὲ ἐκ συμπαθείας τινὸς πρὸς αὐτοὺς, διότι ἅπαντες ἐκήρυττον τοῦλάχιστον ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ κόσμου.

Δὲν ἐτιμώρησε δὲ οὔτε ὁ Ὀκταύιος τὰς ἐλληνικὰς πολιτείας, διότι αὗται συνεμάχησαν μετὰ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, ἀλλὰ μάλιστα περιέβαλψεν ὡπασοῦν τὰς χώρας ταύτας, αἰτίνες ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν. Τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου ἀποταμειωθέντα σίτον διένεμεν εἰς τὰς πόλεις αἰτίνες ἐστεροῦντο καὶ χρημάτων καὶ ἀνδραπόδων καὶ ὑποζυγίων. Ὁ Πλούταρχος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὴν 130 μετὰ ταῦτα ἔτη, ἤκουσεν, ὡς λέγει ἐν τῷ βίῳ Ἀντωνίου, τὸν πρόπαππον αὐτοῦ Νίκαρχον διηγούμενον, ὅτι οἱ πολῖται τῆς Χερωνείας εἶχον ὑποχρεωθῆ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἀντωνίου νὰ φέρωσιν ἕκαστος ἐπὶ τῶν ὤμων ποσὸν τεταγμένον σίτου πρὸς τὴν κατὰ τὴν Ἀντίκυραν θάλασσαν, διὰ μαστίγων ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἐκείνων ἐπιταχυνόμενοι· καὶ ἐκτελέσαντες τοῦτο μίαν φορὰν, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς δευτέραν τοιαύτην μετακόμισιν, ὅτε, ἐπελθούσης τῆς ἀγγελίας ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἡττήθη περὶ Ἀκτιον, ἔφυγον οἱ στρατιῶται αὐτοῦ, ὁ δὲ σίτος διανεμίσθη εἰς τοὺς πολίτας καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ λιμοῦ. Οὐδὲ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἀνεδείχθη ὁ Ὀκταύιος σφόδρα αὐστηρὸς. Περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀπαγορεύσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ ποιεῖν πολίτας ἐπὶ ἀργυρίῳ καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτῶν τὴν τε Αἰγιναν καὶ τὴν Ἐρέτριαν· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀπετέλεσε τὴν στοὰν τῆς Ἀθηνᾶς Ἀρχηγέτιδος, ἧς τὴν κατασκευὴν εἶχεν ἀρχίσει ὁ Καῖσαρ, καὶ πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀ-

σίας συνέδραμον τότε εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, τοῦ ὁποίου ὁ Πεισιστρατος εἶχε βάλει πάσαι ποτὲ τὰ θεμέλια. Μιμούμενος κατὰ τοῦτο τὸν Καίσαρα, ὁ Ὀκταύιος ἀπενεψε πολλὰ δείγματα εὐνοίας εἰς τὸν χώρον περὶ τὸν ὁποῖον ἐνίκησε τὴν κρίσιμον αὐτοῦ ναυμαχίαν. Ἐκτίσε περὶ τὸ Ἄκτιον πόλιν λαμπράν, ἣν Νικόπολιν ἐπωνόμασε, καὶ διέταξε νὰ ἔχῃ αὕτη εἰς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον τὰς ψήφους τῶν Μαλιέων, τῶν Μαγνήτων καὶ ἄλλων τινῶν μικρῶν περὶ τὴν Θεσσαλίαν φυλῶν ὧν ἄλλαι μὲν εἰς τὸ ἐξῆς ἔμελλον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Θεσσαλῶν νὰ ἐκπροσωπῶνται ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ, ἄλλων δὲ, οἷον τῶν Δολοπῶν, τὸ γένος εἶχεν ἐκλείψει. Πλὴν τούτου ὁ Ὀκταύιος ἰδρυσεν ἐν Ἀκτίῳ ἀγῶνα πεντετηρικόν, τὰ Ἄκτια, ἀναθείς τὴν προεδρείαν αὐτῶν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, τοὺς ὁποῖους καὶ ἄλλως πολυειδῶς εὐηργέτησε, διότι εἶχον συναγωνισθῇ μετ' αὐτοῦ περὶ Ἄκτιον καὶ εἶχον δώσει ἄσυλον εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ Λιουίαν, ὅτε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ τῆς Ἰταλίας. Ταύτην λοιπὸν τὴν πρὸς αὐτὸν πίστιν τῶν Λακεδαιμονίων ἀνταμείβων ὁ Ὀκταύιος, ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὰ Κύθηρα, τὴν Καρδαμύλην, τὰς Φαρὰς καὶ τὴν Θουρίαν, πόλεις Μεσσηνιακάς αἵτινες εἶχον βοηθήσει τὸν Ἀντώνιον· τιμήσας δὲ τὴν πόλιν καὶ διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, παρεκάθησεν εἰς τὰ συσσίτια αὐτῆς. Πολλοὶ ἐν τούτοις φρονοῦσιν ὅτι τότε ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς Σπάρτης αἱ παράλαιοι τῆς Λακωνικῆς πόλεις, αἵτινες, κατ' ἀρχὰς τὸν ἀριθμὸν εἴκοσι τέσσαρες καὶ ἔπειτα δεκαοκτὼ μόνον, ἀναφαίνονται ἤδη ἀποτελοῦσαι συμπολιτείαν αὐτόνομον, φέρουσαι τὸ τῶν ἐλευθερολακῶνων ὄνομα καὶ ἔχουσαι στρατηγὸν κοινόν, ἐφόρους, βουλὰς, γερουσίαν. Ἄλλοι ὅμως ὑποθέτουσιν ὅτι ἡ ἰδρυσις τοῦ κοινοῦ τῶν ἐλευθερολακῶνων ἀνατρέγει εἰς ἐποχὴν πολὺ προγενεστέραν· καὶ ἴσως ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ὀρθοτέρα πρὸ πάντων διότι, ὡς ἐκ τῶν σχέσεων τοῦ Ὀκταυίου πρὸς τὴν Σπάρτην, δὲν εἶναι πιθανόν νὰ τετραδεχθῶμεν ὅτι ἐπὶ τούτου ἐκολοβώθη τοσοῦτον ἡ χώρα αὐτῆς. Ὅπως δὲ ἴποτε ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων αἱ περὶ τὸ Ταίναρον καὶ τὴν Μαλέαν ἄκραν πόλεις, αἱ πάλαι ποτὲ περιόικοι τῆς Σπάρτης, καὶ οἱ περὶ αὐτάς ἄλλοτε εἰλωτες νέμονται ἤδη αὐτονομίαν τινὰ ἥτις βραδύτερον ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· διότι εἶναι περιτ-

τὸν νὰ ἐνθυμίσωμεν εἰς Ἑλληνας ἀναγνώστας, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ χώρα ἡ μετέπειτα κληθεῖσα Μάνη, ἡ ἐπὶ τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας χρησιμεύσασα ὡς καταφύγιον ἅμα καὶ προπύργιον τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς αὐτονομίας.

Ὁ Ὀκταύσιος ἐπεδείξατο ἰδιόζουσαν εὐνοίαν καὶ πρὸς τὰς Πατρας, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἐξαίρετον αὐτῶν θέσιν πρὸς τὴν μετὰ τῆς δύσεως ἐμπορίαν. Ὅθεν ἀξιόλογον μέρος τῆς περὶ Ἀκτιον ἀγωνισθείσης στρατιᾶς κατέλαβεν, ὡς ἀποικία ῥωμαϊκὴ, τὴν τε πόλιν καὶ τὴν χώραν αὐτῆς μέχρι τῆς ἀκρας τοῦ Ῥίου. Αἱ Πατραι εἶχον πρὸ ἰκανοῦ χρόνου σχεδὸν ἐρημωθῆ, διότι οἱ κάτοικοι, πολλὰ παθόντες εἰς τὸν κατὰ Γαλατῶν πόλεμον καὶ ἐν ταύτῳ ὑπὸ πενίης οἱ πολλοὶ πιεζόμενοι, εἶχον διασπαρῆ πλὴν ὀλίγων κατὰ τὴν χώραν, οἰκῆσαντες πολίσματα τινα· ἀλλὰ τότε ἐκ διαταγῆς τοῦ Ὀκταυίου ἐπέστρεψαν ἅπαντες εἰς τὴν πόλιν εἰς ἣν μετετέθησαν καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Ῥυπῶν αἵτινες ἐκτοτε ἐντελῶς κατεστράφησαν. Αἱ οὕτω ἀνακαινισθεῖσαι Πατραι ἀνεκτρήχθησαν ἐλευθεραὶ, ὑποτελεῖς δὲ αὐτῶν κατέστησαν ἡ Δύμη, αἱ Φαραι, ἡ Τριταΐα, καὶ ἡ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν χώρα, ἐξαρμῆσι τῆς Ἀμφίσης. Ἐν γένει δὲ αἱ Πατραι καὶ ἡ Νικόπολις διὰ τῆς ἰδιόζουσης προστασίας τοῦ Ὀκταυίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, κατέστησαν ἐντὸς μικροῦ πόλεις πολυάνθρωποι καὶ λαμπραὶ, λαμπρότεραι Ἰσως καὶ αὐτῆς τῆς Κορίνθου· ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ Κόρινθος οὕτω καὶ αἱ δύο ἐκεῖναι ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι τάχιστα ἐξελληνίσθησαν. Τελευταῖον ὁ Ὀκταύσιος ἀνεκτρήρξεν αὐτόνομον καὶ ἐλευθέραν τὴν νῆσον Σάμον. Τὸ μάλιστα δυνάμει τῶν εὐεργετημάτων αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξεν ὅτι ἐκτοτε ἔπαυσαν οἱ μεγάλοι ἐμφύλιοι τῶν Ῥωμαίων πόλεμοι ἀρῶν, ὡς εἶδομεν, τοσαῦτα αὕτη εἶχε πᾶσι δεῖν. καὶ μὲν ὁ Ὀκταύσιος (ὅστις ὀλίγον ἀπ' ἧς κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ὡς πρῶτος αὐτοκράτωρ τῆς Ῥώμης, ἐπωνομάσθη καὶ Αὐγουστος, ἦτοι, ὡς ἔλεγον αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, Σεβαστὸς) βυθίσας ἥδη ἐκ νέου τὸ ὅλον κράτος, κατέστησε καὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπαρχίαν ῥωμαϊκὴν ἀλλ' ὅσπ' ὅποτε καὶ ἂν ᾔσαν αἱ καταπιέσεις τὰς ὁποίας ἡ χώρα αὕτη ἔπαθεν ἀπὸ τῶν τακτικῶς ἐνταῦθα στελλομένων ἀνθυπάτων καὶ τῶν ὑπαλλήλων αὐτῶν, αἱ καταπιέσεις αὗται ἦσαν βεβαίως πολὺ μικρότεροι τῶν συμφορῶν ὅσας εἶχον συνεπαχάγει οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι.

Ὅπόσον ὀλέθρια ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν πολέμων τούτων καταφαίνεται ἐναργῶς ἀπὸ τῆς εἰκόνης ἣν κατέλιπεν ἡμῖν ὁ ἐξ Ἀμασειᾶς τοῦ Πόντου Στράβων, Ἕλλην γεωγράφος, ἀκμάσας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὁμιλῶν περὶ Ἰλλυρίδος, καὶ Ἰππεύρου, καὶ Ἀκαρνανίας, καὶ Αἰτωλίας, καὶ Λοκρίδος, ὁ Στράβων λέγει, ὅτι αἱ ἄλλοτε πολυάνθρωποι αὐταὶ χώραι νῦν εἰσιν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔρημοι καὶ μόλις ποῦ καὶ ποῦ σώζονται εἰς αὐτάς ὀλίγαι τινὲς καὶ μικραὶ κῶμαι, ὥστε, ἐπιφέρει, οὐδὲ χρήσιμον εἶναι νὰ περιγραφῶσιν ἀκριβέστερον. Ἀλλὰ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ ὀλίγαι τῶν πόλεων ἔσωζον τὸ πάτριον ἀξίωμα, ὀνομαστὶ δὲ ἀναφέρει ὁ γεωγράφος ὡς τοιαύτην μόνην τὴν Λάριссαν. Περὶ Θηβῶν πραγματευόμενος βεβαίῳ ὅτι οὐδὲ κόμης ἀξιολόγου τύπον σώζουσιν. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων τῆς Βοιωτίας πόλεων ἀξίας ὁπωσοῦν μνείας θεωρεῖ μόνον τὴν Τάναγραν καὶ τὰς Θεσπίας. Ἐν τῇ Ἀττικῇ λαμπροτάτη μὲν ὑπῆρχεν ἔτι ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀλλ' εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Σύλλα καὶ αὕτη καὶ ὁ Πειραιεὺς ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἀπώλεσε τὸν περίφημον αὐτοῦ ναύσταθμον, περισταλεῖς ἔκτοτε εἰς πόλιν μικράν· τὰ δὲ τείχη τῆς Μουνυχίας καὶ τὰ τείχη τὰ μικρὰ ἦσαν πρὸ καιροῦ ἡρειπωμένα. Ὡς αὐτῶς αἱ πλεῖσται τῆς Ἀρκαδίας πόλεις « ἡ οὐκ ἔτ' εἰσιν, ἢ μόλις ἔγνη αὐτῶν φαίνεται καὶ σημεῖα. » Αὕτη ἡ Μεγαλόπολις, ἡ ἄλλοτε ἐκ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἀρκαδικῶν πόλεων συνουκισθεῖσα, ἔπαθε τὸ τοῦ κωμικοῦ, καὶ

ἐρήμια μεγάλη ἐστὶν ἡ Μεγαλόπολις·

μόνη ἡ Τεγέα εἶχεν ἔτι μέτριόν τινα πληθυσμόν. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Δακωνική, ἥτις τὸ πάλαι εἶχεν ἑκατὸν πόλεις, μόλις ᾗδῃ ἡρῖμει τριάκοντα. Δὲν λέγομεν ὅτι πᾶσα αὕτη ἡ ἐρῆμωσις καὶ καταστροφή συνέβη ἐπὶ τῶν τελευταίων ἐμφυλίων ῥωμαϊκῶν ἀγώνων. Βεβαίως καὶ οἱ μακεδονικοὶ πόλεμοι εἶχον συντελέσει εἰς τοῦτο πολὺ, ἀλλὰ συνεπληρώθη τὸ κακὸν ἐπὶ Σύλλα, καὶ Πομπηίου, καὶ Βρούτου, καὶ Ἀντωνίου. Ἦδη δὲ καθυπεβλήθη μὲν ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν τῆς διοικήσεως τύπον, ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν ἐπικρατήσαν ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰρήνην, ἔλαβεν ἡ χώρα ἀναψυχὴν τινα καὶ ἀνεσιν ἀπὸ τῶν προτέρων δεινῶν.

Καὶ ἔπειτα ἐπέμπετο μὲν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς κατ' ἔτος Ῥωμαῖος ἀνθυπάτος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις ἐδρεύων ἐν Κορίνθῳ διέκει τὴν χώραν ταύτην ὡς ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν. Ἀλλὰ ἡ Ἑλλὰς δὲν ὑπήγετο ἅπασα, πολλοὺ γε καὶ δεῖ, εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ. Πολλὰ αὐτῆς πόλεις καὶ χώραι ἐξήκολούθησαν καὶ ἤδη θεωρούμεναι ἐλεύθεραι καὶ σύμμαχοι. Τοιαῦται ἦσαν αἱ Ἀθῆναι, ἡ Σπάρτη, τὸ κοινὸν τῶν ἐλευθερολακῶνων, τὸ Ἄργος, ἡ Ἐλάτεια, αἱ Ἀβαί, αἱ Θεσπιαί, ἡ Τάναγρα, ἡ Αἰτωλία, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Θεσσαλία· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν εἰς τὴν ἄμεσον τοῦ Ῥωμαίου ἀνθυπάτου δικαιοδοσίαν δὲν ὑπήγοντο εἰμὴ αἱ πόλεις ὅσαι εἶχον ἀγωνισθῇ τὸν τελευταῖον κατὰ τῆς Ῥώμης πόλεμον, ἥτοι, ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία καὶ αἱ σύμμαχοι αὐτῆς Βοιωτία καὶ Φωκίς. Τούτου δὲ ἕνεκα οὐδὲ « Ἑλλάς » ἐλέγετο ἡ ἐπαρχία αὕτη, ἀλλὰ « Ἀχαΐα ». Αἱ ἐλεύθεραι καὶ αὐτόνομοι ἐκεῖναι πόλεις καὶ χώραι δὲν διέφευγον βεβαίως ἐπὶ τέλους τὸν Ῥωμαϊκὸν ἔλεγχον· ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ αὐτονομία ἐκεῖνη εἶχε τὰ ὅρια τῆς· οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἀνθυπάτου ἐπενέβαινον πολλάκις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν πόλεων καὶ χωρῶν ἐκείνων πράγματα. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε αὗται δὲν ἐπλήρωνον τακτικὸν φόρον, δὲν κατεῖχοντο ὑπὸ Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων, καὶ ἐν γένει, κατὰ τοὺς πατρίους νόμους καὶ θεσμοὺς πολιτευόμεναι, διέσωζον ὅπωςοῦν τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα.

Ἵνα δώσωμεν δὲ ἔννοιάν τινα τοῦ πῶς ἐπολιτεύοντο τότε οἱ ἄρχοντες τῶν τοιούτων πόλεων, θέλομεν ἱστορήσει ἐνταῦθα δι' ὀλίγων τὸν βίον τοῦ Σπαρτιάτου Εὐρυκλέους τοῦ Λαχάρου, τὸν ὁποῖον ὁ Αὐγουστος κατέστησεν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Λαχάρης εἶχε καταδικασθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου εἰς θάνατον ἕνεκα ἐπιδρομῆς τινος εἰς τὰς περιοικίδας πόλεις, ἥτις ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων, ἤθελεν ἴσως ὀνομασθῇ Μεσσηνιακός τις ἢ ὅστιςδὴποτε ἄλλος τοιοῦτος πόλεμος, ὑπὸ δὲ τοῦ θετικοῦ ἐκείνου Ῥωμαίου ἐχαρακτηρίσθη ἀπλῶς ὡς ληστεία. Ἐπελθόντος δὲ μετ' οὐ πολὺ τοῦ μεταξὺ Ἀντωνίου καὶ Αὐγούστου πολέμου καὶ συνταχθέντων τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου, ὁ Εὐρυκλῆς ἡγωνίσθη περὶ Ἀχτιον τοσοῦτω γενναϊότερον ὅση εἶχε νὰ ἐκδικηθῇ καὶ τὸν τοῦ πατρὸς θάνατον. Ὅτε

κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ ὁ Ἀντώνιος καὶ ἐστάλησαν πλοῖα εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ, ἐν μάλιστα διεκρίθη διὰ τὴν ἐπιμονὴν μετὰ τὴν ὁποίαν ἐπετίθετο, ἐπὶ δὲ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου τούτου ἴστατο ἀνὴρ ἀγέρωχος, σείων μὲν τὴν λόγχην διὰ τῆς χειρὸς, κρατῶν δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐστηριγμένους ἐπὶ τῆς πολεμίας νηὸς ἵνα ῥίψῃ ἐπ' αὐτῆς τὸ ὄπλον ἅμα πλησιάσῃ. Τελευταῖον ὁ Ἀντώνιος ἀγανακτήσας διὰ τὴν τόλμην ταύτην καὶ ἐπιστὰς εἰς τὴν πρῶραν α' τίς οὗτος, ἀνέκραξεν, ὁ διώκων Ἀντώνιον ; » ὁ δὲ, « ἐγώ, ἀπεκρίθη, Εὐρυκλῆς ὁ Λαχάρους, τῇ Καίσαρος τύχῃ τὸν τοῦ πατρὸς ἐκδικῶν θάνατον ». Δὲν κατῴρθωσεν ὅμως ὁ Εὐρυκλῆς νὰ καταβάλῃ τὴν ναυαρχίδα ἐκείνην, ἀλλὰ ἐκυρίευσεν τὴν δευτέραν τῶν ναυαρχίδων, διότι ἦσαν δύο, κτυπήσας, περιστρέψας καὶ πλαγιάσας αὐτήν, ἔλαβε δὲ καὶ ἄλλο ἐν πλοίον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὕρισκοντο πολυτελεῖ σκεύη καὶ πράγματα.

Μετὰ τὴν νίκην ὁ Ὀκταύγιος ἀντίμεψε τὸν Εὐρυκλῆ, δούς μὲν αὐτῷ ὡς ἴδιον κτήμα τὰ Κύθηρα, καταστήσας δὲ αὐτὸν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὅποιόν τι ἦτο κυρίως τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἡγεμόνος τῶν Λακεδαιμονίων, δὲν γνωρίζομεν. Ἡ Σπάρτη ἔσωζε τότε καθὼς καὶ πολὺ βραδύτερον τοὺς πλείστους τῶν ἀρχαίων θεσμῶν, ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, γερουσίαν, νομοφύλακας καὶ τὰ τοιαῦτα. Μόνον βασιλεῖς συνεχῶς δὲν ἀναφέρονται, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ διαλειμμάτων, ὅπως εἶδομεν κατὰ τὴν περὶ Φάρσαλον μάχην. Ὅθεν ἐπιτρέπεται ἴσως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὸ δοθὲν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου εἰς τὸν Εὐρυκλέα ἀξίωμα ἐπέτρεχε τὸν τίπον τῆς βασιλείας. Ἀλλ' εἰς ἄνθρωπον ἐνεργὸν οἷος ἦτο ὁ Εὐρυκλῆς ; ὁποῖον θέλητρον ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο ὅπως εἶχον τότε τὰ ἐν Σπάρτῃ πράγματα ; Ἡ πόλις ἦτο πενυχρά ; πόλεμον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τῶν γειτόνων πόλεων καὶ ἔτι ὀλιγώτερον κατὰ ἀπωτέρων, ὅθεν μετ' ὀλίγον ὁ Εὐρυκλῆς ἀπερράσισε νὰ ζητήσῃ τύχην ἀλλαχοῦ καὶ μετέβη ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Μὴ φανῇ δὲ παράδοξον ὅτι ὁ τῆς Σπάρτης ἡγεμὼν ἐκεῖ μᾶλλον ἀπῆλθεν ἢ ἀλλοῦ που, διότι πρὸ καιροῦ οἱ ἐνταῦθα Ἑλληες διεττήρουν φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους σχέσεις. Ἐν ἔτει 144 πρὸ Χριστοῦ λ. χ. οἱ Σπαρτιάται συνωμολόγησαν συνθήκην φιλίας μετ' αὐτῶν, ἐν ἔτει δὲ 136 ἔπεμψαν συγχαρητηρίου ἐπιστολὰς πρὸς

τὸν τότε Ἀρχιερέα Σίμωνα. Ἐν ἔτει δὲ πάλιν 426, ἐπὶ ἄρχοντος Ἀθηναίων Ἀγαθοκλέους, ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας πρεσβεία τοῦ Ἀρχιερέως καὶ ἐθνάρχου Ἰωάννου Ἰρκανοῦ, καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐξέδοτο ψήφισμα, εἰς τιμὴν τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου. Πλὴν τούτου, ἡ Ἰουδαία εὗρίσκετο ἐπὶ Εὐρυκλέους εἰς περιστάσεις ἀπὸ τῶν ὁποίων ἡδύνατο πολὺ νὰ ὠφεληθῇ ἀνὴρ πανοῦργος ὅλος ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμών. Ἐβασίλευε τότε αὐτῆς ὁ Ἡρώδης (σέλις 414) ὅστις κατετρώχετο ὑπὸ πολλῶν οἰκιακῶν συμφορῶν καὶ ἰδίως ὑπὸ τῆς ἀμοιβαίας ἀντιζητίας δύο υἱῶν τοὺς ὁποίους ἐκ δύο συζύγων ἀπέκτησεν. Ὁ Εὐρυκλῆς, φθάσας εἰς Ἱεροσόλυμα ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκιακῆς ἐκείνης ραδιουργίας, παρεμβαίνει εἰς αὐτήν, ὡς φίλος καὶ σύμβουλος νῦν μὲν τούτου νῦν δὲ ἐκείνου, φορολογεῖ τὸν πατέρα, φορολογεῖ τοὺς δύο υἱοὺς, φορολογεῖ καὶ τὸν βασιλέα τῆς Καππαδοκίας Ἀρχέλαον, πενθερὸν ὄντα τοῦ ἐνός τῶν δύο νέων, καὶ συλλέξας οὕτω χρήματα πολλὰ, ἐπανερχεται εἰς τὴν Σπάρτην. Ἐνταῦθα ἐζήσῃ κατ' ἀρχάς πολυτελῶς καὶ ἐκτίσῃ πολλοῦ τῆς Πελοποννήσου κτίρια λαμπρὰ, ἐξ ὧν ὀνομαστότατα μάλιστα ἦσαν τὰ ἐν Κορίνθῳ λουτρά, τὰ ὅποια ἐλέγοντο μεγαλοπρεπέστερα τῶν λουτρῶν τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ βραδυτέρον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει κατασκευασθέντων. Ἀλλ' οἱ θησαυροὶ τοὺς ὁποίους ἐκ τῆς Ἀσίας ἐκόμισεν, ἀφειδῶς οὕτω δαπανώμενοι καὶ μὴ ἀναπληρούμενοι, τελευταῖον ἐξηντλήθησαν. Τότε ὁ Εὐρυκλῆς ἐτράπη ἐπὶ τὴν καταπίεσιν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων· οὗτοι ὁμῶς παρεπονέθησαν ἐπανειλημμένως εἰς τὸν Ἀγούστον, καὶ ὁ Ἀγούστος, ἀφοῦ μάτην ἠγωνίσθη νὰ συνετίσῃ τὸν ἀρχαῖον σύμμαχον, ἠναγκάσθη νὰ ἐξορίσῃ αὐτὸν διὰ νὰ καταπαύσῃ τὰς ταραχὰς τὰς ὁποίας ἡ πλεονεξία τοῦ ἀνδρὸς ἐπροξένοι καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Εὐρυκλῆς ἀπέθανεν ἐξόριστος, καταλιπὼν υἱὸν Γάϊον Ἰούλιον ὅστις οὔτε τὴν ἀρχαίαν τοῦ Ἀγούστου πρὸς τὸν πατέρα εὐνοίαν ἐλκρονόμησεν, οὔτε τὸ ἐν Σπάρτῃ τούτου ἀξίωμα· ἀλλὰ δὲν διεζήσῃ καὶ ὅλως ἀκατονόμαστος, διότι ἐν Ταινάρῳ εὗρέθη ἐπιγραφή λέγουσα· « τὸ κοινὸν τῶν ἐλευθερολακῶνων Γάϊον Ἰούλιον Λάκωνα Εὐρυκλέους υἱόν, τὸν ἴδιον εὐεργέτην. »

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου ἔχομεν καὶ ἄλλην τινὰ μικράν, ἐλαχίστην πληροφορίαν, ἀλλ' ἐν ἐλλείψει πληρεστέραν εἰδήσεων, οὐχ ἴσως ὅλως ἀναξίαν μνείας. Ὅπόσος ἦτο ὁ φόρος ὃν ἐτάχθη νὰ πληρώσῃ τότε εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἴτε σύμπασα ἡ Ἑλλάς εἴτε πόλις τις αὐτῆς ἢ νῆσος ἐκ τῶν μεγαλητέρων, δὲν γνωρίζομεν. Κατὰ παράδοξον ὅμως σύμπτωσιν ἐμάθομεν τί ἐπλήρωνεν ἡ μικρὰ νῆσος Γύαρος, τὰ σήμερον λεγόμενα Γυοῦρα. Ὁ Στράβιον διηγείται, ὅτι προσορμισθεὶς εἰς τὸ νησίδιον τοῦτο εὗρεν ἐκεῖ κώμιον ὑπὸ ἀλιέων συνοικούμενον, ὅτε δ' ἐξέπλευσεν ἐκεῖθεν, ἐδέχθησαν εἰς τὸ πλοῖον αὐτῶν πρεσβευτὴν τῶν ἀλιέων τινά, ὅστις συμπλέων ἔλεγε πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας συνεπιβάτας, ὅτι πρεσβεύει πρὸς τὸν Αὐγουτον εὐρισκόμενον τότε εἰς Κόρινθον περὶ ἐλαττώσεως τοῦ φόρου· διότι τελοῦσι δραχμὰς 150, ἐνῷ μόλις ἠδύναντο νὰ καταβάλλωσι τὰς 100. Ἡ εἰδήσις αὕτη ὁμοιάζει ὅπως οὖν τὰ συντρίμματα ἐκεῖνα ὕσα μόνον τυχαίως περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἐκ μεγάλων καὶ λαμπρῶν οἰκοδομημάτων ἢ ἀγαλμάτων, ἀνάγλυφόν τι λ. χ. ἢ πόδα, ἢ χεῖρα, ἢ δάκτυλον ἢ καὶ ὄνυχα τῇ ἀληθείᾳ ἀπλοῦν, ἅτινα δὲν ἀπορρίπτομεν οὐδὲν ἦττον, ἀλλὰ διαφυλάττομεν ἐπιμελῶς, διότι ὅσω μικρὰ καὶ ἂν ᾖναι, διδάσκουσι τι πάντοτε εἰς ἡμᾶς, κατὰ τὸ ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα.

Ὁ Τιβέριος ὅστις ἐβασίλευσε μετὰ τὸν Αὐγουστον, 14—15 μ. Χριστόν, ἐπολιτεύθη οὐδὲν ἦττον ἐκείνου σωφρόνως πρὸς τὴν Ἑλλάδα, εἰ καὶ ἐν Ῥώμῃ διέπραξε πολλοὺς καὶ ἀδίκους φόνους. Ἐπὶ Τιβερίου, ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἀχαΐα, ἐπειδὴ παρεπονοῦντο διὰ τὰς καταχρήσεις τὰς ὁποίας ἔπασχον ἀπὸ τῶν πεμπομένων κατ' ἔτος ἀνθύπατων, κατέστησαν προσωρινῶς, ἵνα ἀνακουρισθῶσι, ἐπαρχίαι Καισαρικαὶ ἀντὶ δημοσίων. Διότι ὁ Αὐγουστος εἶχε διαιρέσει τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ ἐν ἐρύλαζε δι' ἑαυτὸν, τὸ δὲ ἄλλο ἀπέδωκεν εἰς τὸν δῆμον καὶ τὴν Σύγκλητον· καὶ ἐνῷ εἰς τὰς τελευταίας ταύτας ἐπαρχίας, τὰς δημοσίας, ἐπέμποντο κατ' ἔτος ἀνθύπατοι, τῶν ἄλλων, ἥτοι τῶν Καισαρικῶν ἐπαρχιῶν, ὁ Καίσαρ ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ κύριος ἀνθύπατος, ἐπέτρεπε δὲ τὴν διοίκησιν αὐτῶν εἰς πρεσβευτάς, οὐχ ἐπὶ ἐν ἔτος μόνον, ἀλλ' ἐρ' ὅσον ἐδόκει αὐτῷ. Ἐκ τούτου ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ Καισαρικαὶ ἐπαρχίαι ἔπα-

σχον πολὺ ὀλιγωτέρας καταπιέσεις ἢ αἱ δημόσιαι· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Τιβερίος, ἵνα παράσχη ἀνεσίαν τινα εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἀχαιάν, συνήνωσεν αὐτάς μετὰ τῆς Καισαρικῆς ἐπαρχίας Μυσίας. Ἡ δὲ τοιαύτη περὶ τῆς Μακεδονίας καὶ Ἀχαιίας διάταξις διετηρήθη μέχρι τοῦ 44 μ. Χ. ὅτε ἐπὶ τοῦ τετάρτου αὐτοκράτορος, τοῦ Κλαυδίου, κατετάχθησαν αὐτὴς μεταξύ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ δήμου. Ὡς αὐτως τὸ Αἰγίον, τὸ ὅποιον ἐβλάβη τότε μεγάλως ὑπὸ σαμαῦ, ἀπηλλάγη ἐπὶ τρία ἔτη παντὸς φόρου ὑπὸ τῆς συγκλήτου, κατὰ πρότασιν τοῦ Τιβερίου· ὁ δὲ ἀνελκὸς τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ὁ καλὸς καγαθὸς Γερμανικὸς, διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ ἑκτακτοῦ ἀπεσταλμένος εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ διερχόμενος ἐκ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰς Ἀθήνας ἐπισκερθεὶς, τοσαύτην πρὸς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπεδείξατο τὴν εὐλάβειαν, ὥστε δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν εἰμὴ ὑπὸ ἐνὸς βάρβαρου παραπεμπόμενος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὅλοι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἔφρονον πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐπίσης φιλανθρωπῶς. Ὀλίγον μετὰ τὸν Γερμανικὸν διερχόμενος διὰ τῆς πόλεως ταύτης ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας Πείσων, εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν ἀγερῶχος, καὶ πολλὰ περὶ τῶν κατὰ αὐτῆς ἐρλυάρησεν, ἐλέγχας αὐτοὺς ἰδίως διότι μετὰ Μιθριδάτου κατὰ τοῦ Σύλλα συνεμάχησαν καὶ κατὰ Λύκου μετὰ Ἀντωνίου. Ἀλλ' ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν τοσοῦτον εἶχεν ὀργισθῆ κατὰ τῶν Ἀθηναίων μαρτυρεῖ ὅτι ἡ πόλις δὲν ἦτο πάσης πραγματικῆς ἐλευθερίας ἀπεστερημένη. Ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχε καταδικάσει τότε Θεοφίλον τινα, ἐπὶ πλαστογραφία, ὁ δὲ Πείσων, ζητήσας τὴν χάριν τοῦ Θεοφίλου, δὲν ἐπέτυχεν αὐτὴν παρὰ τῆς πόλεως. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἔχομεν τεκμήρια τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας ἣν ἀπελάμβανον τότε τινὲς τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι διεφλονέικουν πρὸ καιροῦ πρὸς τοὺς Μεσσηνίους περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Λιμνατίδος. Ἡ δὲ δίκη αὕτη ἡ ἐπὶ Τιβερίου κριθεῖσα δὲν ἀπερρασίθη ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα Ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ ὅπως ἐπράττετο πρὸ τοῦ Μομμίου, ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τῆς Συγκλήτου αὐτῆς καὶ τοῦ αὐτοκράτορος· καὶ ἄφου ἡκούσθησαν οἱ πρέσβεις ἑκατέρων τῶν ἐθνῶν, ἀπεδόθη ὁ ναὸς εἰς τοὺς Μεσσηνίους.

Δὲν ἐπέκρωπο ὁμως ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες γὰρ δείξωσι τὴν αὐτὴν

πρὸς τὴν χώραν ταύτην μετριοπάθειαν· τὸ δὲ παράδοξον, αἱ νέαι αὐτῆς συμφοραὶ προέκυψαν ἐκ τούτου ὅτι ὁ Νέρων, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 54 μέχρι τοῦ 68 μετὰ Χριστόν, ἠθέλησεν ἐν ἔτει 66 νὰ ἀνακηρύξῃ ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα, ἀποδοὺς αὐτῇ αὐτῆς εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν δῆμον τὴν νῆσον Σαρδίω. Τὸ πρᾶγμα ἀπέβη καμικωτραγικόν, καὶ δυστυχῶς τραγικώτερον μᾶλλον ἢ καμικώτερον. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅστις, καὶ τοι διατελέσας μαθητὴς τοῦ περιφθιμοῦ φιλοσόφου Σενέκα, ἐφόνευσε τὸν Βρετανικὸν τὸν υἱὸν τοῦ πατρικοῦ αὐτοῦ, ἐφόνευσε τὴν ἰδίαν μητέρα Ἀγριππίναν, ἐνέπειξε πᾶν ἀνθρώπινον αἶσθημα καὶ ἐν γένει κατήντησε νὰ καταλίπῃ ὄνομα συνώνυμον γενόμενον τῆς παραλογωτέρας τυραννίας, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν μακρίαν νὰ ἀγωνίζηται εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας ὡς καθαρωδὸς καὶ ὡς ἀρματηλάτης. Αἱ δ' ἑλληνικαὶ πόλεις, θεραπεύουσαι τὴν ἀδυναμίαν ταύτην, ἐπεμψαν αὐτῷ διὰ πρεσβευτῶν ὅλους τοὺς στεφάνους τῶν ἑλληνικῶν ἀγώνων. Εἰς τῶν πρεσβευτῶν τούτων παρεκάλεσέ ποτε τὸν Νέρωνα νὰ τραγηδῇ καὶ ὑπερεγκωμιάσας τὴν αὐτοκρατορικὴν φωνὴν προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ἐκτιμῇ ὑπὸ τῶν φιλομούσων τῆς γῆς ταύτης κατοίκων. Ὁ Νέρων ἠσπάσθη προθύμως τὴν πρότασιν, εἶπεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ μόνοι ἐπιτήδειοι τῶν τοιούτων κριταὶ καὶ διέταξε νὰ ἀναβληθῇ ἡ τέλεσις ὅλων τῶν ἀγώνων, Ἰσθμίων, Πυθίων, Νεμεῶν, Ὀλυμπίων, μέχρι τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ. Καὶ ἦλθε λοιπὸν συνεπαγόμενος τοσοῦτον ἀκολούθων πλῆθος ὥστε, ἂν ἦσαν πρὸς πόλεμον ἐπιτήδειοι, ἠδύναντο νὰ καταβάλωσι καὶ Πάρθους καὶ πᾶν ἄλλο πολέμιον ἔθνος· ἀλλ' οἱ στρατιῶται οὗτοι ἦσαν ἄξιοι τοῦ ἡγεμόνος των, ὅπλα φέροντες κιθάρας, καὶ πληκτρα, καὶ προσωπίδας, καὶ ἐμβάδας, λέγει Δίων ὁ Κάσσιος, ἱσορμικὸς ἀκμάσας ἐν τῇ τρίτῃ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, παρ' οὗ μανθάνομεν τὰ πλεῖστα τῆς παραδόξου ταύτης ἐπιδρομῆς. Καὶ ἠγωνίσθη τῶντι ὁ Νέρων ἀλληλοδιαδόχως εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας ἐκαίνους, καὶ περιοδικῆς μᾶλλον δὲ Παντονίκης πανταχοῦ ἀνεδείχθη, συλλέξας ἐβδομήκοντα καὶ πέντε στεφάνους. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὰ Ὀλύμπια ἐλάσας ἄρμα, ἔπescen ἐξ αὐτοῦ καὶ μικροῦ ἐδέησε νὰ συντριβῇ, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἐστεφανώθη ὑπὸ τῶν Ἑλληνοδικῶν καὶ τίς ἤθελε τολμήσει νὰ μὴ ἀπονείμῃ αὐτῷ τὸ βραβεῖον; Σημειωτέον δὲ

ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ἵνα καταδείξῃ τὴν ἐν πᾶσιν ὑπεροχὴν καὶ μάλιστα περὶ τὴν τῆς φωνῆς ἐντάσιν, ἀνελάμβανεν αὐτὸς τὸ τοῦ κήρυκος ἔργον καὶ ἀνήγγελλεν ὁ ἴδιος τὰς κήκας καὶ τοὺς στεφάνους, οὓς ἐκτίσαστο, ὡς ἔλεγεν, ὑπὲρ τοῦ δῆμου τῶν Ῥωμαίων. Τότε δὲ τῶν Ἰσθμίων ἐν Κορίνθῳ τελουμένων, ἀνεκίρυξεν ὁ Νέρων τῇ ἰδίᾳ ἐκείνῃ φωνῇ τοὺς Ἑλληνας ἅπαντας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους, δημηγορήσας πρὸς τὰ πλήθη ἀπὸ τοῦ βήματος. Καὶ ταῦτα μὲν ἤθελον εἶναι γελοῖα μᾶλλον ἢ δεινὰ· ἀλλὰ ἀχαλίνωτος ἀφροσύνη περιβάλλεται τάχιστα τὸ τῆς κακουργίας ἱμάτιον. Δὲν τολμῶμεν νὰ ἱσθρήσωμεν τὰς αἰσχροπραγίας εἰς ἃς ἐξώκειλεν ἐνταῦθα τὸ τέρας ἐκείνο τῆς φύσεως καὶ αἰτινες, περιγραφόμεναι ὑπὸ Δίωνος τοῦ Κασσίου, ὑπερβαίνουνσι πᾶν ὅ,τι ἡ ἀκαλαστοτέρα τῶν φαντασιῶν ἡδύνατο νὰ ἐπινοήσῃ. Πλὴν τούτων ὅμως ὁ Νέρων ἐλεηλάτησεν ἀντὶ τῆς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, τὴν κατ' αὐτὸν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ἀναριθμητοὺς δὲ ἐφόνευσεν ἄνδρας, γυναῖκας, παῖδας διὰ νὰ κληρονομήσῃ τὰς περιουσίας αὐτῶν. Ἀπήγαγεν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀφ' ὧν τῶν ναίων πολλὰ ἔργα τέχνης, ἵνα δι' αὐτῶν ἐπανορθώσῃ τὰς ζημίας ὅσας ἐπὶ νῆγεγεν ἐν Ῥώμῃ ἡ τότε καταστρέψασα τὴν πόλιν ταύτην πυρκαϊὰ καὶ ἵνα κοσμήσῃ τὰ ἴδια αὐτοῦ βασιλεία· ἐτμώρησε τὴν ἐν Δελφοῖς Πυθίαν τολμήσασαν νὰ ἐλέγξῃ αὐτόν, καὶ ἀποκαλέσῃ αὐτόν Ὁρέστην, αἰκνιττομένη τὸν τῆς μητρὸς αὐτοῦ θάνατον, καταλύσας τὸ μαντεῖον καὶ σφάζας ἀνθρώπους εἰς τὸ στόμιον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξήρχετο τὸ ἱερὸν πνεῦμα· καὶ καθόλου εἰπεῖν ἐπὶ νῆγεγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα συμφορὰς μεζίζονας τῶν ὅσας πάλαι ποτὲ ἡ τοῦ Εὐρῆου διαβόητος ἐπιδρομή. Τὸ δὲ δεινότερον, εὐρέθησαν Ἑλληνας οἵτινες, διὰ νὰ κολακεύσωσι τὸν ἀλλόχοτον τοῦτον ἐλευθερωτὴν, ἐνήγαγον Ἑλληνας ἄλλους ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων διότι δὲν ἤλθον νὰ ἀκροασθῶσι τοῦ Νέρωνος, ἢ παρέστησαν μὲν ἀλλ' ἠκρωῶντο ῥαθυμῶς ἢ ἐγέλασαν, ἢ δὲν ἐχειροκρότησαν, ἢ δὲν ἐτέλεσαν θυσίας ἵνα ἀποδοῖ τῇ φωνῇ του λαμπροτέρα καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ ὅμως ὁ Αἰμίλιος Φιλόστρατος, ὅστις ἔγραψε περὶ τὸ 200 ἔτος μ. Χρ., βεβαιοῖ εἰς τὸν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως βίον, ὅτι διὰ τῆς τοῦ Νέρωνος ἐλευθερίας ἐπανῆλθον αἱ πόλεις εἰς ἥθην δωρικὰ καὶ ἀττικὰ (ῥαῖα ἦθῃ!) αὐτὰ τε ἀνέβησε ζῆν ἀρμονίᾳ τῶν πόλεων ὃ μὴ πάλαι ποτὲ ἡ Ἑλλάς

εἶχεν. » Βεβαίῳ δὲ ταῦτα ἐνῶ ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ περιγράφει τὸ κατὰ τὴν Ἑλλάδα πολίτευμα τοῦ Νέρωνος ὅπως καὶ ὁ Δίων ὁ Κράσιος. Ταύτην τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων τὴν διαστροφὴν διεξερχόμενοι, ἴσως ἐρωτήσωσί τινες τῶν ἀναγκαστῶν ἰπὸς τι ἄρα νὰ ἀποκαλύπτωνται τοιαῦτα αἰσχίη; Ὁ ἐνδοιασμὸς αὐτὸς ἐπῆλθε καὶ εἰς ἡμᾶς πολλάκις διαλογιζόμενοι δὲ περὶ τούτου, ἐνθυμήθημεν τὸ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ ἐπίγραμμα, δι' οὗ ἡ καλὴ ἀλλὰ παρτημακυῖα Λαῖς παρίσταται ἀφιαροῦσα ἐγκαίρως

Τῇ Παφίᾳ τὸ κάτοπτρον·

καὶ ἐπιφανοῦσα·

. . . . Ἐπεὶ τοίη μὲν ὀρεῖσθαι
οὐκ ἐθέλω· οἷη δ' ἦν πάρος· οὐ δύναμαι.

Ἐπειδὴ, λέγει, ὁποία μὲν εἶμαι ἤδη, δὲν θέλω νὰ βλέπω ἐμαυτὴν ὁποία δὲ ἤμην ἄλλοτε, δὲν δύναμαι. Βεβαίως ἂν ἡ τότε Ἑλλάς ἠδύνατο ν' ἀφήσῃ φωνήν, ἥθελε τὸ αὐτὸ ἀνακράξει ἐπιφώνημα. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἱστορία, ἡ ἀμείλιχος ἱστορία, δὲν αἶρεται ἐκ μέσου ὡς τὸ τῆς Λαίδος κάτοπτρον, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ἀπεικονίζουσα τὴν ἀσχημὴν ὅπως καὶ τὴν καλλονὴν, τὰς πονηράς τῶν ἐθνῶν ἡμέρας ὅπως καὶ τὰς ἀγαθάς.

Ἐπεχείρησεν ἐν τούτοις ὁ Νέρων καὶ σπουδαιότερόν τι ἔργον ἐν Ἑλλάδι, τὴν τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου διόρυξιν. Πρῶτος λέγεται συλλαβὼν τὴν ιδέαν τῆς διορύξεως ταύτης ὁ τῆς Κορίνθου πάλαι ποτὲ τύραννος Περίανδρος (σελ. 226 τοῦ πρώτου τόμου)· μετὰ δὲ τοῦτον καὶ ἄλλοι τινες, ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς, ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ καὶ ὁ τοῦ Τιβερίου ἄμεστος διάδοχος Γάιος Καλιγόλας. Ὁ Νέρων δὲ προκατήρξατο ἤδη τοῦ ἔργου ἅσας τὸν ὕμνον τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης· μεθ' ὃ λαβὼν δίκελλαν χρυσὴν πρῶτος ἔσκαψε τὴν γῆν, καὶ ἐντὸς κορφίνου χρυσοῦ, ἐπὶ τῶν ὤμων ἐκόμισε τὸ χῶμα, λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ παρισταμένου πλῆθους ἐπικροτούμενος. Οἱ ἐργάται ἦσαν πολυάριθμοι· καὶ τὰ μὲν μᾶλλον εὐσκαφα μέρη, ἀνετέθησαν εἰς τοὺς στρατιώτας· ἵνα συντρίψωσι δὲ τοὺς βράχους μετεχειρίζοντο ἐξακισχιλίους Ἑβραῖους οὓς μετέφερον ἐκ τῆς καταπολε-

Εὐβοίας, πολλάκις ὁμοῦ συνέπιπτε νὰ μὴ φθάνη ἐν καιρῷ καὶ τότε οἱ λιμώττοντες Ἀθηναῖοι ἀπέβαινον ἐχθροὶ τοῦ ἐπὶ τῶν σπλιν στρατηγῶν φοβεροί. Τοιοῦτόν τι τῶντι συνέβη εἰς τὸν Λολλιανόν. Αἱ Ἀθηναὶ ἐπαθον ἐπὶ τῆς στρατηγίας αὐτοῦ σπάνιν τροφῶν. Ὁ λαὸς ὤρμησε μετὰ θυροῦ εἰς τὰ ἀρτοποιεῖα, καὶ ἠπειλήσεν νὰ λιθοβολήσῃ τὸν δυστυχῆ στρατηγόν, ὅτε ὁ κυνικός φιλόσοφος Παγκράτιος, ἐλθὼν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἀνέβη εἰς τὸ βῆμα καὶ εἶπεν « ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Λολλιανὸς οὐκ ἔστιν ἀρτοποιῶλης, ἀλλὰ λογοπώλης » καὶ διὰ τοῦ λογοπαγνίου τούτου τοσοῦτον διέχυσεν τοὺς Ἀθηναίους ὥστε ἀπέβαλον τοὺς λίθους τοὺς ὁποίους ἤδη ἐκράτουν εἰς τὰς χεῖρας. Τελευταῖον εἰσέπλευσεν ἐκ τῆς Θεσσαλίας σίτος, ἀλλὰ τότε ἀνεφύη νέα δυσκολία. Τὸ πλῆθος ἐτρέφετο ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ τοῦ δημόσιου, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν εἶχεν ὁδολόν. Ἡ ἀπορία τοῦ ταμεῖου ἦτο τοσαύτη ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι εἶπε τότε, εἴτε ὀλίγον βραδύτερον εἶχον ἀπορροῖσαι νὰ ἐκποιήσωσι τὰς νήσους αἰτίνες, διὰ παραχωρήσεων τῆς Ρώμης, ἀπετέλουν τὸ κράτος αὐτῶν. Καὶ ἀπὸ τούτου μὲν τοῦ ἡρωικοῦ φαρμάκου, ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ὁ σοφιστὴς στρατηγός· ἐξ ἰδίων δὲ ἐπὶ τῆς προκειμένης ἀνάγκης ἀναπληρώσας τὴν τῶν κοινῶν ἔνδειαν, καὶ συλλέξας χρήματα ἀρετὰ ἀπὸ τῶν μαθητῶν, ἐτροφοδότησε τοὺς πεινῶντας Ἀθηναίους, τῶν ὁποίων ἡ εὐγνωμοσύνη ἤγειρεν αὐτῷ εἰκόνας δύο, μίαν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, ἐτέραν δὲ ἐν τῷ ἄλσει τῷ μικρῷ· καὶ ἐπεκύρωσε τὴν εὐγνωμοσύνην ταύτην ὁ Ἄρειος Πάγος ἀνακηρύξας τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα εὐνοίαν δι' ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς πόλεως κηδεμονίαν. Περὶ ταῦτα καὶ τοιαῦτα ἡσχολοῦντο τότε οἱ τῶν Ἀθηναίων στρατηγοί. Ἀλλ' ἐὰν αἱ δημόσαιοι τῆς πόλεως ταύτης λειτουργίαι εἶχον ἤδη ὀλίγην αὐτοτελεῖαν, τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ἐνεκα τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων, ἦσαν ἐπὶ ἐπὶ τοσοῦτον σεβαστὰ, ὥστε βλέπομεν αὐτοκράτορας, τὸν τοῦ Οὐκασπασιανοῦ υἱὸν Δομιτιανόν καὶ τὸν Ἀδριανόν, ἐπιζητήσαντας καὶ λαβόντας τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν ἄξιωμα· ἂν καὶ ἀφ' ἐτέρου αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι ξένοι δυνάσται ἐχειροτονοῦντο ἀρχοντες, μαρτυρεῖ ὁπόση ἀλλοιώσεις συνέβη εἰς τὰ πράγματα.

Ὁμοία ἀλλοιώσεις ἐπῆλθεν εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους πατρίους τῆς ἑλλάδος θεσμούς. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι ὑφίσταντο ὅχι μόνον εἰς τὰς λεγομέ-

νας ελευθέρας πολιτείας και χώρας, αλλά εν μέρει και εις αυτά τὰ τμήματα τῆς Ἑλλάδος τὰ ὁποῖα ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀχαιῶν, συνεκρό-
 τουν τὴν ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν. Ἀκόμη τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἦτο
 ἐπιτετραμμένον τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ· ἀκόμη συνήρ-
 χοντο τὰ συνέδρια τῶν Βοιωτῶν, τῶν Φωκέων, τῶν Ἀχαιῶν· ἀκόμη
 συνέρρεον ἅπασα ἡ Ἑλλάς εἰς τὰ Ὀλύμπια, εἰς τὰ Νέμεα, εἰς τὰ
 Ἰσθμια, εἰς τὰ Πύθια, καὶ ὁ ἐλαῖνος τῶν ἀγῶνων στέφανος ἐλογί-
 ζετο ὡς ἡ ὑπερτάτη τῶν τιμῶν τῆς ἡδύνατος νὰ ἀξιωθῇ ἄνθρωπος ἐπὶ
 γῆς· ἀκόμη ἐπανηγυρίζοντο αἱ κατὰ Περσῶν νίκαι διὰ θυσιῶν τελου-
 μένων ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς, διὰ λόγων ἐκφωνουμένων
 εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης, δι' ἀγῶνων διεξαγομένων περὶ τοὺς τάφους
 τοῦ Λεωνίδου καὶ τοῦ Πausανίου. Ἀκόμη ἐτίμων οἱ Μεσσήσιοι τὴν
 μνήμην τοῦ ἥρωος αὐτῶν Ἀριστομένους, καὶ οἱ Σικυῶνες τὴν μνήμην
 τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ἀχαιϊκῆς συμπολιτείας Ἀεράτου. Ἀλλὰ πάντα ταῦ-
 τα οὐδεμίαν ἤδη εἶχον πολιτικὴν καὶ πραγματικὴν ἀξίαν. Εἰς τὴν
 ἐν Δελφοῖς Πυθίαν προσήρχοντο νῦν οἱ Ἕλληνες οὐχὶ διὰ νὰ ἐρωτη-
 σωσιν ἐὰν πρέπει νὰ κηρύξωσι πόλεμον, ἢ νὰ συνομολογήσωσιν εἰρή-
 νην, ἢ νὰ τροπολογήσωσι τὸ πολίτευμα, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον νὰ ὑ-
 ποβάλωσιν ἐρώτημα ἐξ ἐκείνων δι' ὧν πάλαι ποτὲ τὸ πανελλήνιον
 τοῦτο ἱερὸν ἐπενήργει εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους τύχην· ἀλλὰ προσ-
 ήρχοντο ἵνα συμβουλευθῶσιν αὐτὸ ἐὰν πρέπει νὰ συνομολογήσωσι γά-
 μον, ἢ νὰ πλεύσωσιν, ἢ νὰ δανεισθῶσι· τὰ δὲ μέγιστα τῶν πόλεων
 μαντεύματα ἦσαν « φορὰς καρπῶν πέρι, καὶ βοτῶν ἐπιγονῆς, καὶ
 σωματῶν ὑγείας. » Ἡ δὲ πῶς αἱ μεγάλαι ἐκείναι τοῦ παρελθόντος
 ἀναμνήσεις ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὑποδείγματα μιμήσεως
 ἄξια, ὅτε βλέπομεν τὸν Πλούταρχον, τὸν χρηστότατον καὶ μᾶλλον
 φιλόπατριν τῆς ἐποχῆς ταύτης Ἕλληνα, λέγοντα εἰς τὴν πραγμα-
 τείαν αὐτοῦ τὴν ἐπιγεγραμμένην « Πολιτικά παραγγέλματα », ὅτι
 νῦν παντὸς τοῦ εὖ φρονούντος καθήκον εἶναι νὰ διδάσκῃ καὶ νὰ δι-
 ἐξηγῇ κοινῇ τε καὶ κατ' ἰδίαν « τὴν τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων ἀσ-
 θένειαν » δι' ἣν ἕκαστος ὀφείλει νὰ διάγῃ τὸν βίον ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁ-
 μονοίᾳ, διότι οὔτε ἡγεμονία, οὔτε δόξα, οὔτε δύναμις τις εἴμπορεῖ
 πλέον νὰ ἀποκτηθῇ, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ μικροῦ τοῦ ῥυ-
 μίου ἀνθυπάτου διατάγματος.

Πάλιν δὲ ἑπεὶ τίνος ἀληθῶς σπουδαίου πολιτικοῦ συμφέροντα ἠδύναντο νὰ βουλευθῶσι τὰ πολιτικὰ ἐκεῖνα συνέδρια, ἀφοῦ ἐν τῇ αὐτῇ πραγματείᾳ ὁ Πλούταρχος διατραγωδεῖ ὡς ἐφεξῆς τὴν τότε εὐτέλειαν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ; « Εἰζιόντα δ' εἰς ἅπασαν ἀρχὴν οὐ μόνον ἐκείνους δεῖ προχειρίζεσθαι τοὺς λογισμοὺς, οὐδ' ὁ Περικλῆς αὐτὸν ὑπεμίμησεν ἀναλαμβάνων τὴν χλαμύδα—Πρόσχε, Περικλείς· ἐλευθέρων ἀρχεῖς, Ἑλλήνων ἀρχεῖς, πολιτῶν Ἀθηναίων—ἀλλὰ καὶ κεῖνο λέγειν πρὸς ἑαυτόν. Ἀρχόμενος ἀρχεῖς ὑποτεταγμένης πόλεως ἀνθυπάτοις, ἐπιτρόποις Καίσαρος· οὐ ταῦτα λόγχης περὶ δία (ἀσαφές τοῦτο), οὐδὲ αἱ παλαιαὶ Σάρδεῖς, οὐδὲ ἡ Λυδῶν ἐκεῖνη δύναμις· εὐσεβεστέραν δεῖ τὴν χλαμύδα ποιεῖν, καὶ βλέπειν ἀπὸ τοῦ στρατηγίου πρὸς τὸ βῆμα, καὶ τῷ στεφάνῳ μὴ πολὺ φρόνημα πστεῖν, ὀρῶντα τοὺς καλτοὺς ἐπάνω τῆς κεφαλῆς (τουτέστι τὰ ῥωμαϊκὰ ὑποδήματα ἐπάνω τῆς φερούσης τὸν στέφανον ἑλληνικῆς σκεφαλῆς)· ἀλλὰ μμῆσθαι τοὺς ὑποκριτὰς, πάθος μὲν ἴδιον καὶ ἴθα καὶ ἀξίωμα τῷ ἀγῶνι προσπιθόντας, τοῦ δὲ ὑποβολῆως ἀκούοντες, καὶ μὴ παρεκδαιόντας τοὺς ῥυθμοὺς καὶ τὰ μέτρα τῆς διδομένης ἐξουσίας ὑπὸ τῶν κρατούντων. Ἡ γὰρ ἔκπτωσις οὐ φέρεται συριγμῶν οὐδὲ χλευασμῶν, ἀλλὰ πολλοῖς μὲν ἐπέβη

Δεινὸς κολαστὴς πέλεκυς αὐχένος τομεύς,

ὡς τοῖς περὶ Παρδάλαν τὸν ὑμέτερον, ἐκλαθομένοις τῶν ὄρων. Ὁ δὲ τις ἐκρίφεις εἰς νῆσον, γέγονε, κατὰ τὸν Σόλωνα,

Φολεγάνθριος ἢ Σικινίτης,

Ἄντι γ' Ἀθηναίου πατρίδ' ἀμειψόμενος.

Τὰ μὲν γὰρ μικρὰ παιδιὰ τῶν πατέρων ὀρῶντες ἐπιχειροῦντα τὰ κρηπίδας ὑποδεῖσθαι καὶ τοὺς στεφάνους περιτιθεσθαι, μετὰ παιδιᾶς γελῶμεν· οἱ δ' ἄρχοντες ἐν ταῖς πόλεσιν ἀνοήτως τὰ τῶν προγόνων ἔργα καὶ φρονήματα καὶ πράξεις ἀσυμμέτρους τοῖς παροῦσι καιρῶν καὶ πράγμασιν οὕτως μμῆσθαι κελεύοντες, ἐξαίρουσι τὰ πλῆθη, γελοῖα τε ποιοῦντες, οὐκέτι γέλωτος ἄξια πάσχουσιν, ἂν μὴ πάνυ καταφρονήθωσι. Πολλὰ γάρ ἐστιν ἄλλα τῶν πρότερον Ἑλλήνων διεξιόντα τοῖς νῦν, ἠθοποιεῖν καὶ σωφρονίζειν ὡς Ἀθήνησιν ὑπομνησκόντα μὴ τῶν πολιτικῶν, ἀλλ' οἷόν ἐστι τὸ ψήρισμα τὸ τῆς ἀντι-

στίας ἐπὶ τῶν τριάκοντα. Καὶ τὸ ζημιῶσαι Φρύνηχον, τραγωδία διδάξαντα τὴν Μιλήτου ἄλωσιν. Καὶ ὅτι Θήβας Κασσάνδρου κτίζοντος, ἐστραφηγφόρησαν τὸν δ' ἐν Ἀργεὶ πυθόμενοι σκυταλισμόν, ἐν ᾧ πεντακοσίους καὶ χιλίους ἀνηρέκασαν ἐξ αὐτῶν οἱ Ἀργεῖοι, περιεγεγεῖν καθάρσιον περὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐκέλευσαν ἐν δὲ τοῖς Ἀρπαιείοις τὰς οἰκίας ἐρευνῶντες, μόνην τὴν τοῦ γεγαμηκότος νεωστὶ παρῆλθον. Ταῦτα γὰρ ἔξεστι καὶ νῦν ζηλοῦντας, ἐξομοιοῦσθαι τοῖς προγόνους τὸν δὲ Μαραθῶνα, καὶ τὸν Εὐρυμέδοντα, καὶ τὰς Πλαταιάς, καὶ ὅσα τῶν παραδειγμάτων οἰδεῖν ποιεῖ καὶ φρυάττεσθαι διακενῆς τοὺς πολλοὺς, ἀπολιπόντας ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν σοφιστῶν. Ὅπως δ' ἦτοτε ὅμως ὅσῳ ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν οἱ θεομοὶ ἐκεῖνοι, ὅσον κενοὶ καὶ ἂν κατήντησαν οἱ τύποι, ἡ διατήρησις αὐτῶν συνετέλει μέγχι τινὸς εἰς τὸ νῦν συντηρῆ τὴν ἐθνικὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ συνειδήσιν ἥτις, ἀναρρίπιζομένη ἐκ διαλειμμάτων, παρῆγεν ἐνίοτε, ὥς θέλομεν ἰδεῖ, γενναιοτέρας τινὰς προαιρέσεις καὶ ἐνεργείας.

Ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ὡσαύτως ἐξεδιήθησαν ἐκ τῆς Ῥώμης ἅπαντες σχεδὸν οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι. Ἀλλὰ μὴ νομίση τις ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἀπόγονοι γνήσιοι τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ζήνωνος, καὶ τῶν ἄλλων τῆς φιλοσοφίας πατέρων. Οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν εἶχον ἤδη ἐκπέσει εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων σοφιστῶν, τάξιν πολυἀριθμὸν, ἰσχυρὰν καὶ χαρακτηριστικωτάτην τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κοινωνικῆς καταστάσεως. Ὅθεν νομίζομεν ἀναγκαῖον νῦν ἐξηγήσωμεν ἐνταῦθα πῶς ἐμορφώθη, ὅποια τις ἀπέβη καὶ τίνας ἔνεκα ὑπέκυψεν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν ὁργὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς. Πάλαι ποτὲ ἡ λέξις « σοφιστής » ὑπῆρχε ταυτοσημάντος τοῦ τιμωτάτου ὀνόματος καὶ πράγματος τοῦ σοφοῦ καὶ φιλοσόφου, διότι ὁ Ἡρόδοτος ἀπεκάλει σοφιστὰς τὸν τε Σόλωνα καὶ τὸν Πυθαγόραν. Ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς πέμπτης καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, διεκρίθη ἡ σοφιστικὴ ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς σοφίας καὶ φιλοσοφίας καὶ ἀπετέλεσεν ἰδίαν ἐπιστήμην ἢ μᾶλλον τέχνην, τὴν ὅποιαν ἕκτοτε οἱ γνήσιοι τῆς φιλοσοφίας λειτουργοὶ δὲν ἔπαυσαν δεινῶς στιγματίζοντες. Ὁ Ξενοφῶν εἶπε « τοὺς τὴν σοφίαν ἀργικῶς τῷ βουλομένῳ πωλοῦντας, σοφιστὰς ἀποκαλοῦσιν. » Ὁ δὲ

Πλάτων « σοφιστής νέων πλουσίων ἐμμισθος θηρευτής » ὁ δὲ Ἀριστοτέλης « ἔστιν ἡ σοφιστικὴ φαινομένη σοφία, οὐσα δὲ μή καὶ ὁ σοφιστής χρηματιστής ἀπὸ φαινομένης σοφίας, ἀλλ' οὐκ οὐστὶς. » Καὶ οἱ μὲν δύο πρῶτοι τῶν ὀρισμῶν τούτων οὐδὲν ἐπιλόγον ἔχουσιν περιέχει περὶ σοφιστῶν, κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν ἰδέας· διότι ἡ ἐπὶ μισθῷ διδασκαλία εἶναι σήμερον κοινοτάτη καὶ δὲν λογίζεται παντάπασιν ὡς αἰτοπος. Ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη ἐν τῇ νεότητι αὐτῇ, ὡς συμβαίνει πολλάκις εἰς τὴν νεότητα, ἐπολιτεύετο μετὰ τοσαύτης αὐτοῦ καὶ ὑπελάμβανε τὰ μυστήρια αὐτῆς ὡς χρῆμα τοσοῦτον ἱερὸν, ὥστε ἡ ἐπὶ ἀργυρίῳ αὐτῶν μετάδοσις ἐλογίζετο ὡς συνεπαγομένη ἀπαρετήτως τὴν ἐξαχρείωσιν τῆς ἐπιστήμης. Καὶ τοῦτο δὲν ἦτο ἀπλὴ πρόληψις· ἀλλὰ τινόντι, ἐπειδὴ ἡ ἐπὶ μισθῷ διδασκαλία περμεριώτερο, οὐδεὶς ἀληθὲς σοφὸς μετήρχετο αὐτήν, ὅθεν αὕτη περιήρχετο εἰς χεῖρας τῆς ἀγυρτίας καὶ τῆς ἡμιμαθείας. Ἐκ τούτου ὁ ὁρισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλους ὅστις ἤδη ῥητῶς λέγει ὅτι ἡ σοφιστικὴ εἶναι οὐχὶ σοφίας ἀλλὰ φαινομένης σοφίας ἐπὶ χρήμασι μετάδοσις. Οὐδὲ περμεριώθη ἡ σοφιστικὴ εἰς τὴν ἐπὶ μισθῷ πώλησιν ἐπιπολαίου σοφίας, ἀλλὰ ἐπιχειρήσασα νὰ καταστήσῃ τὸν λόγον αὐτοτελὴ πᾶσι καὶ αὐθύπαρκτον ὡς εἶπεν καὶ ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀνεξάρτητον δύναμιν, ἐπηγγέλθη νὰ διδάξῃ τὸ πῶς διὰ τοῦ λόγου δύναται τὸ ἀληθὲς νὰ γίνῃ ψευδὲς (τὸν ἡττω λόγον κρείττω ποιεῖν), καὶ ἐν γένει ἐπηγγέλθη διὰ ποικίλων λόγου τεχνασμάτων νὰ ἀνατρέψῃ πᾶσι τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς καὶ νὰ ἐνθρονίσῃ ἐντὸς τῆς κοινωνίας τὸ κράτος τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἰδιοτελείας, συντελέσασα οὕτω, ὡς εἶ τι καὶ ἄλλο διαλυτικὸν στοιχεῖον, εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τὴν πτώσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Καὶ ἐνὸς μὲν ὀρίστατο ἡ πολιτικὴ αὐτονομία, ἐνὸς αἱ ἀρχαὶ τῆς ὑγιоῦς φιλοσοφίας εἶχον εἰσέτι λειτουργοὺς καὶ διακόνους ἀξίους τοῦ ὀνόματος ἐκείνου· ἐνὸς ὑπῆρχον εἰσέτι μεγάλα πολιτικὰ συμφέροντα· ἐνὸς τὸ δαιμόσιον πνεῦμα ἔπαιζεν εἰσέτι ὀρθότητά τινα ὥστε καὶ τὴν ἀπὸ τῶν δικαστηρίων ἀποδίωξιν ἐπῆνεγκε τῶν σοφιστῶν, « ὡς ἀδίκῳ λόγῳ τοῦ δικαίου καὶ τοῖντων καὶ παρὰ τὸ εἶθ' ἰσχυόντων, » ἡ σοφιστικὴ δὲν ἠδύνατο νὰ κατέχῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἰμὴ δευτερεύουσάν τινα τάξιν. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπωμεν ὅτι τότε αὕτη αὕτη ἡ σοφιστικὴ δὲν εἶχεν ἔτι

τοσοῦτον ἐξευτελισθῇ, οὔτε εἶχε συγκαταβῇ εἰς τὰ παιδαριώδη καὶ εὐτελεῖ ζητήματα περὶ ἃ βλέπομεν αὐτὴν βραδύτερον ἀγωνιζομένην. Ὁ Γοργίας ὁ Λεοντίνος, ὁ ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀκμάσας, θεωρεῖται ὡς ὁ ἀρχηγὸς τῆς σοφιστικῆς· αὐτὸς πρῶτος ἐκινήθη ὅτι πάντα μὲν γινώσκει, περὶ παντός δὲ δύναται αὐτοσχεδίως νὰ ὁμιλήσῃ· καὶ παρελθὼν εἰς τὸ Ἀθηναίων θέατρον ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ « προβάλετε ὅ,τι δῆποτε ζήτημα ἵνα πραγματευθῶ περὶ αὐτοῦ. » Ἐν τούτοις ὅταν ὁ Ἀθηναῖος Χαιρεφῶν ἠθέλησε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Γοργίαν τοῦτον τὸ ἀναιδὲς ἐρώτημα « διατί οἱ κύαμοι τὴν μὲν γαστέρα φυῶσι, τὸ δὲ πῦρ οὐ φυῶσιν » ὁ ἀρχηγὸς τῆς σοφιστικῆς, ἀντὶ νὰ ἀπεραντολογῇ περὶ τοιοῦτου ἐρωτήματος, ὡς ᾔθελε πράξει μεταγενέστερός τις αὐτοῦ ὁπαδός, « περὶ μὲν τούτου ἀπάντησεν, ἀφίνω νὰ σκεφθῇς ἐσύ· ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο πρὸ πολλοῦ ᾔξεύρω, ὅτι ἡ γῆ δι' ἐσὲ καὶ τοὺς ὁμοίους σου φύει τὰς ῥάβδους. » Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὅτι ἄνδρες οἷοι ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Λισχίνιος, δὲν ἀπηξίουσαν νὰ θαυμάζωνται ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ σοφιστοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ σοφιστικὴ καὶ τοι ἕκτοτε δὲν διεκρίνετο διὰ τὴν χρηστότητα τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, διὰ τὴν διαλεκτικὴν ὅμως δεινότητα δὲν ἦτο ἔτι τέχνη παντάπασι λόγου ἀναξία.

Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐξέλιπεν ἡ πολιτικὴ αὐτονομία καὶ σὺν αὐτῇ ἔπαυσαν τὰ σπουδαῖα ῥητορικά τοῦ λόγου θέματα, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε κατάντησαν νὰ γράφωνται μυίας, καὶ ψιττακοῦ, καὶ κώνωπος, ἐγκώμια· ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐπῆλθεν ἡ ἥθικὴ ἀναρχία καὶ σὺν αὐτῇ ἡ φιλοσοφία ἐξέπεσεν εἰς τυπικὴν ἐπανάληψιν, ἢ παράλογον ἐρμηνείαν, ἢ συστηματικὴν διαστροφὴν τῶν ἀρχαίων δογμάτων· ἡ κενόσπουδος ἐκείνη ῥητορικὴ καὶ ἡ ἀλλοιωθεῖσα αὕτη φιλοσοφία ἐζήτησαν ἄσυχον παρὰ τῇ σοφιστικῇ. Ἐκ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀλλοκότων τούτων στοιχείων προέκυψεν ἡ λεγομένη νεωτέρα σοφιστικὴ, τῆς ὁποίας οἱ θιασῶται μὴδὲν ἔχοντες σπουδαῖον ἀντικείμενον νὰ πραγματευθῶσι καὶ μὴδὲν γενναῖον ἔργον νὰ πράξωσιν, ἐπηγγέλλοντο ἐν τούτοις ὅχι μόνον ὡς οἱ ἀρχαιότεροι σοφισταί, ὅτι εἶναι ἔθνημοι πάντοτε περὶ παντός ἐκ τοῦ προχείου νὰ ῥητορεύσωσιν, ἀλλὰ ὅτι καὶ περὶ πᾶσαν τέχνην εἶναι ἐμπειρότατοι. Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μ. Χ. ἐκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἦτο ἐκ τῶν

ὀλίγων σωφρονούντων σοφῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἰδοὺ πῶς ἐν μιᾷ τῶν πραγματειῶν αὐτοῦ ἐπιγραφομένη « περὶ φιλοσόφου », χαρακτηρίζει τοὺς ἄνδρας ἐκείνους οἵτινες ἐτόλμων ἔτι ν' ἀποκαλῶσιν ἐκυτοὺς φιλοσόφους. « Εἰσὶν οἱ φασὶ δεῖν πάντα ἐν πᾶσιν εἶναι περιττὸν τὸν φιλόσοφον, καὶ ὁμιλῆσαι ἀνθρώποις φασὶ δεῖν εἶναι δεινότατον, καὶ μηδέποτε σιγᾶν μηδὲ ἀπορεῖν λόγων τοιούτων πρὸς τοὺς παρόντας οἱ δυνήσονται τέρπειν αὐτούς... καὶ τὰς τέχνας φασὶ δεῖν αὐτὸν ἀπάσας εἰδέναι καὶ βέλτιον κατὰ τὴν τέχνην ἅπαντα ποιεῖν τῶν δημιουργῶν, οἰκίας τε οἰκοδομούμενον καὶ πλοῖα ναυπηγούμενον, καὶ χαλκεύοντα καὶ ὑφαίνοντα καὶ γεωργοῦντα » ὥσπερ ὁ Ἥλιος Ἰππίας ἡξίου σοφώτατος εἶναι τῶν Ἑλλήνων, οὐ μόνον ποιήματα παντοδαπά καὶ λόγους αὐτοῦ ποικίλους προσφέρων Ὀλυμπιάσι τε καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πανηγύρεσι τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπιδεικνύς ἔργα, τὸν τε δακτύλιον καὶ τὴν λήκυθον καὶ στλεγγίδα καὶ ἱμάντα καὶ τὴν ζώνην, ὡς ἅπαντα πεποικώς αὐτὸς, οἷον ἀπαρχὰς τῆς σφίρας τοῖς Ἑλλήσιν ἐπιδεικνύων. »

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ νεωτέρα σοφιστικὴ, οὐδὲν ἄλλο ἢ το ἡ τελειοποίησις τῆς ἀρχαίας περὶ πᾶσαν μὲν ἀγυρτίαν ἐξαιρέτως δὲ περὶ τὴν φιλαρίαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ μᾶλλον ἀσκοπος καὶ ἀγονος τοῦ λόγου ἐνάσκησις ἀφ' ὅσας ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος· διότι κατήντησε νὰ μεταχειρίζηται τὸν λόγον χάριν τοῦ λόγου, ὡς τέλος καὶ οὐχὶ ὡς ὄργανον. Ἀλλὰ ὀλίγα τινὰ παραδείγματα θέλουσι διευκρινῆσαι τὸν χαρακτῆρα τῆς σοφιστικῆς τῶν χρόνων τούτων πλεῖστον ἢ πᾶσα περὶ αὐτῆς θεωρία. Ὁ Φιλόστρατος, ὁ τότε γράψας τοὺς βίους τῶν ὀνομαστοτάτων σοφιστῶν, λέγει περὶ Σκουίνδου τοῦ Ἀθηναίου τὰ ἑξῆς. « Μνήμης δὲ ἀξία τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ πλείω μὲν, μάλιστα δὲ ἡ δὲ ἡ ὑπόθεσις. Ὁ ἀρξας στάσεως ἀποθησαύετω καὶ ὁ παύσας στάσιν ἐχέτω δωρεάν. Ὁ αὐτὸς καὶ ἀρξας καὶ παύσας αἰτεῖ τὴν δωρεάν. Τὴν δὲ ὑπόθεσιν ὦδε ἐβραχυλόγησεν. Οὐκοῦν, ἔφη, τί πρότερον; τὸ κινήσαι στάσιν. Τί δεύτερον; τὸ παῦσαι. Δοὺς οὖν ἐφ' ἧς ἐδίδικας τιμωρίαν, τὴν ἐφ' οἷς εὐ πεποιήκας δωρεάν, λάβε. » Τὸ γελοιογράφημα τοῦτο τῆς λογικῆς καὶ ῥητορικῆς τέχνης εἶχε τοῦλάχιστον τὸ προτέρημα τῆς βραχυλογίας· ἀλλ'

οἱ ἄνδρες οὗτοι σπανίως ἐπασχον τοσαύτην λόγου ἐνδειαν. Εἰς τῶν ἐνδοξοτάτων σοφιστῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο ὁ Πολέμων, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Λαοδικείας τῆς ἐν Καρίας, πολλὴν ὁμωσ εἶχε σχέσιν πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις λογίους. Περὶ τούτου διηγοῦνται ὅτι ὁ κρότος τῆς γλώσσης αὐτοῦ ἦτο θαυμάσιος, ὅτι τοσαύτη ἦτο ἡ ζέουσα ἐν αὐτῷ ὁρμὴ ὥστε ἀνεπήδα τοῦ θρόνου περὶ τὰς ἀκμὰς τῶν ὑποθέσεων, καὶ ὅτε ἀπετόρνευε περίρδον μετὰ μειδιάματος ἐξέφερεν ἕκαστον αὐτῆς κῶλον, ἐνδεικνύμενος πολὺ τὸ ἀλύτως φράζειν πολλάκις δὲ ἔκρουε τὴν γῆν διὰ τῶν ποδῶν οὐδὲν ὀλιγώτερον τοῦ ἡρωικοῦ ἵππου. Καὶ ὅταν ἤρχιζε νὰ διηγηγορῇ, τρεῖς ἡμέραι μόλις ἤκουον πρὸς ἐκκένωσιν τοῦ ὠκεανοῦ τῶν λόγων του, ἐξ ὧν τὴν μὲν πρώτην οἱ ἀκροαταὶ ἐπεχείρουν νὰ κρίνωσιν αὐτὸν, τὴν δὲ δευτέραν καὶ ἄκοντες τὸν ἡγάπων, τὴν δὲ τρίτην ἐθαύμαζον. Ὁ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, ὅστις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ἀληθῶς εὐηργέτησε τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ πλούτου αὐτοῦ, ἀλλὰ εἶχε τὴν ἀδυναμίαν τοῦ αὐτοσχεδιάζειν, ἐθαύμαζε τὸν Πολέμονα ὑπὲρ πάντα ἄλλον ῥήτορα, καὶ ποτε ὑπέσθη τριήμερον αὐτοῦ ἐν Σμύρνῃ ἀκρόασιν. Τῆς μὲν πρώτης ἀντικείμενον τοῦ λόγου ἦν ὁ Δημοσθένης ἀποκρούων μετ' ὄρκου τὴν κατηγορίαν τοῦ Δημάδου ἐπὶ δωροδοκίᾳ πεντήκοντα ταλάντων δοθέντων ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως· τῆς δὲ ἐφεξῆς ἡ τῶν ἑλληνικῶν τροπαίων κατάλυσις μετὰ τὸ πέρας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου· τῆς δὲ τρίτης, ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐν Ἀθήναις δημοκρατίας μετὰ τὰ ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς δυστυχήματα· διότι οἱ σοφισταὶ ἐκείνοι μὴ ἔχοντες ἐνεστώτα λόγου θέματα ὅπως οὖν σπουδαῖα, ἀνέπρεχον συνήθως εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐποίουν τὰς θεματογραφίας αὐτῶν. Ὅπως δὲ ποτε ὁ Ἡρώδης θαυμάσας τὸν ἄνδρα καὶ μεγαλόδωρος ὦν ἐπεμψεν αὐτῷ μισθὸν τῆς ἀκρόασεως ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν. Ἀλλ' ὁ Νεῖλος ἐκείνος τῶν λόγων ἀπεποιήθη τὴν ἀμοιβὴν ὅχι ὡς ὑπερβολικὴν, ἀλλ' ὡς μετριωτέραν τοῦ δικαίου, ἀπαιτήσας καὶ λαβὼν δραχμὰς ἀρχαίας διακοσίας πεντήκοντα χιλιάδας, ἰσοδυναμούσας πρὸς ἐν καὶ ἡμισυ περίπου ἑκατομμύριον σημερινῶν! Τοσοῦτον δὲ τρέμον ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρώδην ἡ εὐγλωττία, λέγει ὁ Φιλόστρατος, καὶ τὸ πιθανώτερον ἢ πλεονεξία τοῦ Πολέμονος ὥστε ὁ ἡμέτερος Ἀ-

θηναῖος ἔφυγε διὰ νυκτός ἐκ Σμύρνης ἰνα μὴ ἀναγκασθῇ νὰ τὸν θαυμάσῃ καὶ δεύτερον, ἡ δὲ σκιά αὐτοῦ τὸν καταδίωκε διὰ παντός τοῦ βίου, καὶ ὁσάκις κηδοκίμει « τὸν Πολέμωνα ἔλεγε ν' ἀκούσῃτε, καὶ τότε βλέπετε τί ἐστὶ ρήτωρ. » Εἰς τὰ μεγάλα Ὀλύμπια ἀνακτρυχθεὶς ποτε ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἄλλος Δημοσθένης, δὲν ἐτυφλώθη ὑπὸ τοῦ ἐπαινοῦ ἐκείνου ὅστις ἐπέφανεν ὅχι βεβαίως τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν πολλὴν τῆς τότε Ἑλλάδος ἀφιλοκαλίαν καὶ ἀπήντησεν « ἥδη γὰρ ὡς ὁ Φρύξ » ἐνωσὼν τὸν Πολέμωνα. Ἀπέθανε δὲ ὁ Πολέμων ὅπως ἔζησε ὁπλοδὴ φλυαρῶν διότι βεβαιοῦσιν ὅτι ἐτάφη ζῶν ἔτι, καὶ κατακλιθεὶς ἥδη εἰς τὸ σῆμα ἐφώναζε πρὸς τοὺς συγκλειόντας αὐτὸν « ἔπαγε, ἔπαγε, μὴ γὰρ ἴδοι με ὁ ἥλιος σιωπῶντα. »

Ὅσοι ὅμως γελοῖοι καὶ ἂν ἦτο ὁ Πολέμων, ἄλλοι ἦσαν γελοιοδέστεροι αὐτοῦ. Εἰς τὴν Σμύρνην ὑπῆρχε τότε νέος, Οὔαρος καλούμενος, πᾶμπλουτος καὶ διεσθαρμένος, τὸν ὅποιον οἱ κόλακες εἶχον πείσει, ὅτι εἶναι τῶν καλῶν κάλλιστος, καὶ τῶν παλαιστῶν γενναϊώτατος καὶ τεχνικώτατος, σοριστικώτατος δὲ τῶν σοριστῶν. Οἱ δαναϊζόμενοι παρ' αὐτοῦ χρήματα, ἀνελάμβανον τὴν υποχρέωσιν, ἐκτὸς τῆς τοῦ τόκου πληρωμῆς, νὰ ἀκούωσι καὶ νὰ ἐπαινῶσι τὰς ῥητορικὰς αὐτοῦ μελέτας. Εἰς δὲ τῶν δανεισθέντων ἦτο καὶ ὁ Πολέμων νέος ἔτι ὢν· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐφοίτα τακτικῶς εἰς τὰς ἀκροάσεις, ὁ Οὔαρος ἠπείλει αὐτὸν τύπους, ἦτοι ἠπείλει νὰ κινήσῃ κατ' αὐτοῦ ἀγωγὴν περὶ πληρωμῆς τοῦ χρέους. Οἱ φίλοι τοῦ Πολέμωνος παρετήρησαν αὐτῷ ὅτι κακῶς πράττει παροξύνων τὸν μωρὸν ἐκείνον νεανίαν, ἐνῷ δι' ἐνὸς ἐπινεύματος ἡδύνατο νὰ ἐξακολουθῇ ὠφελούμενος ἀπὸ αὐτοῦ. Ἀπεφάσισε λοιπὸν ὁ Πολέμων νὰ ὑπάγῃ πάλιν εἰς μίαν ἀκρόασίν του. Ἀλλ' ἡ ἡμέρα παρήλθε καὶ ἡ νύξ ἐπλησίαζε καὶ οὐδεὶς ὄρμας ἐφαίνετο τοῦ λόγου ὅστις ἔγχεε σολοικισμῶν καὶ βαρβαρισμῶν καὶ ἀντιφάσεων ὥστε ὁ Πολέμων ἀναπνέδῃσας καὶ προτείνων τὰς χεῖρας « Οὔαρε, εἶπε, σέρε τοὺς τύπους. »

Μέγα δὲ ἐφρόνουν οἱ σοφισταὶ αὐτοὶ ἐπὶ τῇ τέχνῃ αὐτῶν καὶ ἐχαπατέζον ἀλλήλους δι' ὀγκωδεστάτων ἐγκωμίων. Ὁ Ἀδριανὸς ὁ Τύριος, ὅστις καὶ τὰς Ἀθήνας ἐπόσμησε διὰ τῆς εὐγλωττίας αἰνίου, ἐκάλει τὸν Ἡρώδην « βασιλέα τῶν λόγων, » ὁ δὲ Ἡρώδης, ἀκούσας

αὐτὸν νέον ἔτι ὄντα, ἐνθάρρυνε τὸν νεανίαν, εἰπὼν, ὅτι οἱ λόγοι τοῦ
 ὁμοιάζουσι μὲ σπαράγματα κολοσσοῦ. Καὶ ἂν πιστεύσωμεν τὸν Φι-
 λόστρατον, ἡ κρίσις αὕτη περιεῖχε τὴν διπλὴν ἔννοιαν τοῦ νὰ διορ-
 θώσῃ μὲν τὸν ῥήτορα ἀσυνάρτητον ὄντα, νὰ ἐπαινέσῃ δὲ αὐτὸν ὡς
 μεγαλόφωνον καὶ μεγαλογνώμονα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀδριανὸς
 ἦτο μέγας οἰκματίας. Ὅτε κατὰ πρῶτον προσῆλθεν εἰς τὸν ἐν Ἀθῆ-
 ναις θρόνον ἐπροοιμίασεν ὁμιλήσας, ὅχι περὶ τῆς σοφίας τῆς πόλεως
 ἐκείνης, ὡς ἦτο φυσικώτατον, ἀλλὰ περὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ σοφίας
 καὶ ἤρχισε λέγων « πάλιν ἐκ Φοινίκης γράμματα, » διότι, ὡς προεί-
 πομεν, ἦτο Τύριος ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ὄγκος οὗτος ἐπεφαίνετο καὶ καθ'
 ὅλον αὐτοῦ τὸ σχῆμα. Εἰς τὰς παραδόσεις ἤρχετο ἐπὶ ὀχήματος
 ἀργυροχαλίνου, περιβεβλημένος ἐσθῆτα πολυτελῆ καὶ φέρων εἰς τὰς
 χεῖρας λίθους βαρυτίμους. Ἐτραγῶδει δὲ μᾶλλον ἢ ἐλάλει· τοῦλάχισ-
 στον κατὰ τὸν βιογράφον οἱ ἄνθρωποι ἤκουον αὐτοῦ « ὥσπερ εὐ-
 στομούσης ἀηδόνος τὴν εὐγλωττίαν ἐκπληττόμενοι, καὶ τὸ σχῆμα,
 καὶ τὸ εὐστροφον τοῦ φθέγματος, καὶ τοὺς πεζῆς τε ζὺν ὠδῇ ρυθ-
 μούς. »

Ἀλλὰ τίς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων δὲν ἀνέγνωσε τὸ ἀριστοῦργη-
 μα τοῦ Λουκιανοῦ, τὸ ἐπιγραφόμενον, « ῥητόρων διδασκαλος, » δι'
 οὗ ὁ ἀμίμητος ἐκεῖνος τοῦ λόγου τεχνίτης τοσοῦτον εὐφῶς ἐπέαι-
 ξε καὶ ἐστιγματίσει τοὺς μεγαλοφύεις τούτους τῆς ἐποχῆς ταύτης
 ἄνδρας; Τίς δὲν ἐνθυμεῖται ἰδίως τὴν ἀλλόκοτον τῶν λόγων ἀτοπίαν
 ἐφ' ἣ ἐξελέγχει αὐτοὺς συμβουλευόν εἰς τὸν πρόχριστον αὐτοῦ μαθη-
 τήν· « καὶ περὶ ὕβριστοῦ τινος, ἡ μοιχοῦ λέγῃς Ἀθήνησι, τὰ ἐν Ἰν-
 δοῖς, καὶ τὰ ἐν Ἐκβατάνοις λεγέσθω. Ἐπὶ πάσι δὲ ὁ Μαραθῶν, καὶ
 ὁ Κυναιγείρος, ὧν οὐκ ἂν τι ἄνευ γένοιτό, καὶ αἰεὶ ὁ Ἀθως πλείσθω,
 καὶ ὁ Ἑλλήσποντος πεζεύεσθω, καὶ ὁ ἥλιος ὑπὸ τὸν περσικὸν
 βελὼν σκεπέσθω, καὶ Ξέρξης φευγέτω, καὶ ὁ Λεωνίδας θαυμάζε-
 σθω, καὶ τὰ Ὀθρυάδου γράμματα ἀναγιγνωσκέσθω, καὶ ἡ Σα-
 λαμίς, καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, καὶ αἱ Πλαταιαί, πολλὰ ταῦτα καὶ πυ-
 κνά· καὶ ἐπίπαστα τὰ ὀλίγα ἐκείνα ὀνόματα ἐπιπολαζέτω, καὶ ἐ-
 πανθέτω, καὶ συνεχές τὸ ἄττα καὶ τὸ δῆπουθεν, καὶ μηδαμοῦ αὐ-
 τῶν δέη· καλὰ γάρ ἐστι καὶ εἰκῇ λεγόμενα. »

Δὲν θέλομεν βεβαίως νὰ εἰπωμεν ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος τότε

ταῦτα μόνον τὰ ἐξαμβλώματα τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας παρήγαγεν. Ἀπαγε! Ἀπὸ τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς τρίτης μετὰ Χριστόν, ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλολογία ἀνέδειξεν ἔργα πολλὰ καὶ ποικίλα, τὰ ὁποῖα, καὶ μέχρι τῆς σήμερον τιμώμενα, ἤθελον καὶ μόνον ἴσως ἀρκέσει ἵνα περιποιησώσι κλέος ἐπίζηλον εἰς τὸ ὄνομα παντὸς ἔθνους ὀλιγώτερον ἄλλοτε περὶ τὸ εἶδος τοῦτο μεγαλουργήσαντος. Τότε ἤκμασεν ὁ μέγας γεωγράφος Στράβων ὁ πολυμαθὴς ἱστορικὸς Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ὁ οὐδὲν ἦττον πολυμαθὴς, πρακτικώτερος δὲ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς ὁ Ἰουδαῖος τὸ γένος ἀλλ' ἐξελληνισθεὶς Ἰώσηπος· τότε ὁ Πλούταρχος ὁ Χαιρωνεύς, τοῦ ὁποῖου τσακίς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς παραλλήλους βίους, ἔτι δὲ τὰς πολιτικὰς καὶ ἠθικὰς πραγματείας· καὶ ὁ ἀφελὴς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἱστορικὸς Ἀρριανός· καὶ ἕτερος ἱστορικὸς λόγου ἄξιος, ὁ Ἀλεξανδρεὺς Ἀππιανός· καὶ ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὡσαύτως Ἡρωδιανός, καὶ Δίων ὁ Κασσιος· τότε ὁ ἐξ Ἰεραπόλεως τῆς Φρυγίας Ἐπίκτητος, τοῦ ὁποῖου τὰς θαυμαστάς περὶ Στωικῆς φιλοσοφίας ἀρχὰς συνέλεξε καὶ συνεκεφαλαιώσεν ἐν τῷ περιήμφαυτοῦ ἐγχειρίδι ὁ προμνημονευθεὶς Ἀρριανός· τότε ὁ Ἀθηναῖος Λογγίνος ἐπίσημος ῥήτωρ καὶ πολιτικὸς ἀνὴρ, τοῦ ὁποῖου τὸ περὶ ὕψους ὑπόμνημα θεωρεῖται ἄχρι τοῦδε ἀπαράμιλλον τελευταῖον, ἵνα εἰς τοὺς κυριωτάτους περιορισθώμεν, τότε ἀνέλαμψεν καὶ ὁ ἐκ Σαμοσάτων τῆς Συρίας Λουκιανός, ὅστις μετὰ πλείστης χάριτος καὶ εὐφυΐας ἐμάστιξε τὴν ἠθικὴν, τὴν κοινωνικὴν, τὴν θρησκευτικὴν ἀναρχίαν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη.

Ἀλλὰ τῶν εὐαρίθμων τούτων ἀνδρῶν τὰ ἔργα, τὰ ἐπὶ ἀληθινῇ σοφίᾳ, ἡ εὐφυΐᾳ καὶ χάριτι, ἡ τέχνῃ τοῦ λόγου ἐξαιρετικῶς διακρινόμενα, ὡμοιάζον πρὸς τὰ ὀλίγα τῆς ἀηδόνος κελαδήματα τὰ ὁποῖα συμβαίνει νὰ ἀκούσῃ τις διερχόμενος καὶ λάδα ἀντηχοῦσαν ἀπὸ τὰς ἀδιακόπους τῶν βατράχων φωνάς. Τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ συνήθει ἀντιπρόσωποι ἦσαν οἱ σοφισταί. Αὐτοὶ εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν παιδείαν τῆς νεολαίας· αὐτοὶ ἐδίδασκον ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἐξηκολούθουν συρρέοντες ἀπανταχόθεν τῆς γῆς οἱ ἄνθρωποι ἵνα μυνηθῶσι τὰ μυστήρια τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· αὐτοὶ ἐπλούτουσαν· αὐτοὶ ἐτιμῶντο εἰς τὰ Ὀλύμπια· αὐτοὶ τελευ-

ταῖον ἐνέβαλον καὶ εἰς τὴν Ῥώμην ὡς διαμορφωταὶ τῆς κοινωνίας ἐκείνης ἦτις, καίτοι κυριαρχήσασα τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἔπαυσεν ὁμολογοῦσα τὴν διανοητικὴν αὐτῆς ὑπεροχὴν. Κατὰ δυστυχίαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, μεταβαλόντες εἰς ἐμπορίαν τὸ ἱερὸν τῆς διδασκαλίας ἐπάγγελμα, ἐξηπυτέλισαν τό τε ἐπάγγελμα τοῦτο καὶ τὸ μετὰ τούτου σενῶς κατ'ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνδεδεμένον ὄνομα τοῦ Ἑλλήνου. Ὁ Λουκιανὸς, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων» ἐμαστίγησεν ἀντὶ τοῦ βίον τὸν ὅποιον ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς οἰκουμένης διῆγον οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι, καὶ ῥήτορες, καὶ γραμματισταί, οἱ ἄλλως γενικώτερον σοφισταὶ ὀνομαζόμενοι. Παρέστης διὰ χρωμάτων ἀμμιήτων τὴν πολυειδῆ ταπείνωσιν εἰς ἣν ὤφειλον νὰ ὑποκύψωσιν ἵνα γίνωσι δεκτοὶ ἐν μεγάλῃ καὶ πλουσίᾳ οἰκίᾳ διηγήσῃ τὰ ποικίλα τεχνάσματα δι' ὧν οἱ πολυτάλαντοι τῆς Ῥώμης Κροῖσοι ἤξευρον νὰ περιορίζωσιν εἰς ποσὸν ἐλάχιστον τὴν ἀντιμισθίαν τῶν σοφῶν ἀνδρῶν, εἰς οὓς ἔλεγον ἐν τούτοις ὅτι ἐπιτρέπουσι τὴν ψυχὴν αὐτῶν καὶ τῶν παιδῶν διεκωμῶδῃ τὴν ὄντως ἀνδραποδῶδῃ τάξιν εἰς ἣν περιήρχοντο οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ διὰ στόματος ἔχοντες τοὺς λόγους τοῦ Πλάτωνος, ἢ τοῦ Χρυσίπου, ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ μεγαλοῤῥημονοῦντες μὲν περὶ ἐλευθερίας, ὑποβαλλόμενοι δὲ ἐκουσίως, ἀντὶ ὀλίγου ἀργυρίου, εἰς τὴν αἰσχροτέραν δουλείαν ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν ἰσχυρῶν τῆς Ῥώμης καὶ εἰς τοὺς πικροτέρους ἐμπαιγμοὺς αὐτῶν τε καὶ τῶν περὶ αὐτούς· τὸ δὲ πάντων κωμικώτερον, βεβαίῳ ὅτι οἱ διδάσκαλοι οὗτοι δὲν εἶχον τοῦλάχιστον τὴν παρὰμυθίαν ὅτι διδάσκουσι τι εἰς τοὺς ἀνθρώπους παρ' ὧν τσσαῦτα ὑφίσταντο δεινά. Διότι οἱ πλείστοι τῶν μεγιστάνων τῆς Ῥώμης περὶ παντὸς ἄλλου ἐφρόντιζον, ὡς φαίνεται, ἢ περὶ ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ παιδείας. Ἐξηγεῖ δὲ εἰλικρινέστατα ὁ Λουκιανὸς διατὶ εἰς ἕκαστος αὐτῶν ἐθεώρει οὐδὲν ἥττον εὐπρεπὲς νὰ κοσμήῃ τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν, δίκην ἐπίπλου, καὶ δι' ἐνός Ἑλλήνου φιλοσόφου. «Ἐπεὶ δὲ,» λέγει ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν σοφὸν ἐκεῖνον ἄνδρα, «ἐπεὶ δὲ πῶγωνα ἔχεις βαθὺν, καὶ σπινός τις εἴ τὴν πρόσφιν, καὶ ἱμάτιον ἐλληνικὸν εὐσταλῶς περιβέβλησαι, καὶ πάντες ἴσασι σε γραμματικόν, ἢ ῥήτορα, ἢ φιλόσοφον, καλὸν αὐτῷ (τῷ Ῥωμαίῳ) δοκεῖ ἀναμεμῖχθαι καὶ τοιοῦτόν τινα τοῖς προϊούσιν καὶ προπομπεύουσιν αὐτοῦ· δόξει δ' ἐκ τούτου καὶ φιλομαθὴς τῶν

ἐλληνικῶν μαθημάτων καὶ ὅλων περὶ παιδείαν φιλόκαλος· ὥς τε κιν-
δυεύεις, ὦ γενναίε, ἀντὶ τῶν θαυμαστῶν λόγων, τὸν πῶγωνα καὶ
τὸν τρίβωνα μεμισθωκέναι. » Προϊόντος δὲ τοῦ λόγου διηγείται τὰ
παθήματα τοῦ στωϊκοῦ Θεσμοπόλιδος, ὅσους ἔτυχε διδάσκαλος
πλουσίας τινὸς καὶ ἐντροφῶστος γυναικός. Ἡ κυρία αὕτη κατήντησε
νὰ μεταχειρίζεται τὸν διάδοχον ἐκείνου τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸ νὰ φι-
λάτῃ τὸ κυνάριον αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ ὁποίου πολλὰ ἀτοπήματα ὑπέ-
στη ὁ Θεσμόπολις, μέχρις οὗ καὶ ἔτεκε τὸ ζῶντιον ἐν τῷ τρίβωνι
τοῦ φιλοσόφου, ὥς τε οἱ ἄλλοι τῆς οἰκίας φίλοι ἔλεγον περὶ τοῦτου
σκώπτοντες, ὅτι « ἀντὶ στωϊκοῦ ἤδη κυνικός ἡμῖν γεγένηται. » Ἐν
γένει δὲ αἱ γυναῖκες τῆς Ῥώμης ἐφιλοτιμοῦντο νὰ λέγηται περὶ αὐ-
τῶν ὅτι εἶναι πεπαιδευμένοι, καὶ φιλόσοφοι, καὶ ὅτι ποιοῦσιν ἄσφα-
τα « οὐ πολὺ τῆς Σαπφούς ἀποδέοντα. » Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν πολ-
λαί εἶχον περὶ ἑαυτὰς μισθωτοὺς ῥήτορας καὶ γραμματικούς καὶ φι-
λοσόφους. Τὸ δεινὸν ὅμως ἦτο ὅτι δὲν ἤκροῶντο αὐτῶν εἰμὴ « ἦτοι
μεταξὺ κοσμοῦμεναι καὶ τὰς κόμας περιπλεκόμεναι ἢ παρὰ τὸ δεῖ-
πνον, » διότι ἄλλοτε καψὸν δὲν εἶχον. Πολλάκις δὲ συνέπιπτεν, ἐκῷ
ὁ φιλόσοφος ἐμεγαληγόρει πρὸς αὐτάς περὶ ἀρετῆς, ἢ ὑπὲρ τῆς πρὸς
ἐλθοῦσα νὰ κομίσῃ γραμματίων ἐρωτικῶν, οἱ δὲ περὶ σωφροσύνης
ἐκείνοι λόγοι ἴσταντο ἐν τῷ μεταξὺ περμένοντες μέχρις οὗ ἡ κυρία,
ἀπαντήσασα εἰς τὸν ἐραστὴν, ἐπαναδράμῃ πρὸς τὴν ἀκρόασιν.

Καὶ εἰ μὲν οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνδρες εἰς ταῦτα περὶρίζοντο, οἱ αὐτο-
κράτορες δὲν ἤθελον ἴσως προσέξει εἰς αὐτούς· ἀλλὰ πολλοὶ ἐνόμιζον
ὅτι ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι « τό τε τοὺς κρατοῦντας προπλε-
κίζειν, καὶ τὸ τὰ πλήθη ταραττεῖν, τό τε τὰ καθεστῆκóta συγγεῖν
καὶ τὸ νεώτερα αὐτοῖς πράγματα ἐπεισάγειν » οὐδ' ἐυσυτέλλοντο, ὡς
λέγει Δίων ὁ Κασσιος, νὰ κατηγορῶσι πολλάκις δημοσίᾳ τὴν βασι-
λειαν, νὰ ἐπαινῶσι τὴν δημοκρατίαν, καὶ συνκομίσας νὰ παρασκευά-
ζωσι. Τιοῦτοι ἰδίως ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ἦσαν ὁ στωϊκὸς Πρίσκος
Ἑλουίδιος, ὁ κυνικὸς Δημήτριος, καὶ ἄλλοι πολλοί. Καὶ δὲν ἤκροῦν-
το εἰς ταῦτα οἱ φιλόσοφοι, ἀλλ' ἄλλοι μὲν μετῆρχοντο τὴν μαντι-
κὴν ὑποσχόμενοι βασιλείαν εἰς τοὺς πλειοδοτοῦντας· ἄλλοι δ' ἐπιη-
γέλλοντο ἀστρολογίαν, καὶ ἄλλοι, ὡς ὁ Ἀπολλώνιος ὁ ἐκ Τυάνων τῆς
Καππαδοκίας, εἰκύνουν τὰ πλήθη δι' ἄλλοκότων θεουργικῶν τερατειῶν.

Ταῦτα λοιπὸν πάντα ὑπεχρέωσαν τὸν Οὐεσπασιανὸν ν' ἀποπέμψῃ αὐτοὺς ἐκ Ῥώμης, ἃν καὶ ἡ ἀποπομπὴ δὲν ὑπῆρξε φαίνεται διαρκὲς διότι ἐπὶ Δομιτιανοῦ, δευτέρου υἱοῦ καὶ δευτέρου διαδόχου τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, πάλιν λέγονται ἐξωσθέντες ἐκ Ῥώμης οἱ φιλόσοφοι, ὅτε μάλιστα προστίθεται ὅτι καὶ τινες αὐτῶν ἐφρονεύθησαν. Ἐν τούτοις ὁ Οὐεσπασιανός, ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας τὴν ἐξορίαν ἐκείνην, πρῶτος ἔδωκε τακτικὴν μισθοδοσίαν εἰς τοὺς ῥήτορας, ἐπὶ δὲ τῶν ἀμέσων διαδόχων τοῦ Δομιτιανοῦ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τέχνη ἔτυχον ἐπὶ μακρὸν παρὰ τοῖς δυνάσταις τῆς Ῥώμης ἰδιαζούσης προστασίας.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξε βεβαίως ἡ εὐτυχαστέρα περίοδος τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ὁ χρηστός Τραϊανός, ὁ βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 98 μέχρι τοῦ 117, ἀνεδείχθη εἰς τῶν ἐξαρέτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εὐεργετῶν. Ἐπὶ Τραϊανοῦ ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Μάξιμος ὡς διορθωτὴς τῶν ἐλευθέρων πόλεων, ἥτοι ὡς ἑκτακτος ἀπεσταλμένος, ἐν πολλῇ ἔχων νὰ ῥυθμίσῃ τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς τῶν πόλεων τούτων σχέσεις. Εἰς τοῦτον δὲ τὸν Μάξιμον ἔδωκεν ὁ τοῦ βασιλέως ὑπουργὸς καὶ πιστὸς φίλος Πλίνιος ὁ νεώτερος, ὁδηγίας μαρτυρούσας, ἐπὶ ἃν ὑπῆρξαν Ῥωμαῖοι ἐξυβρίσαντες τὴν ἀσθενῆ Ἑλλάδα, πολλοὶ ὅμως αὐτῶν ἐσεδάσθησαν τὰ ἱερὰ αὐτῆς ἐρείπια. « Εὐτυχὴ Μάξιμε, ἔλεγον αἱ ὁδηγίαι ἐκείναι, ὁ αὐτοκράτωρ σὲ πέμπει εἰς τὴν Ἀχαιάν, εἰς τὴν ἀλγυλὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν πατρίδα τῆς κομφότητος, τῶν γραμμάτων, τῆς γεωργίας. Ἐν τῇ μακαρίᾳ ἐκείνῃ γῇ ὁ αὐτοκράτωρ ἀνατίθηναι εἰς σὲ πόλεις ἐλευθέρας, ἄνδρας ἐλευθέρους, τῶν ὁποίων αἱ ἀρεταὶ, αἱ πράξεις, αἱ συμμαχίαι, αἱ συνθῆκαι, τὸ θρησκευμα, σκοπὸν κύριον εἶχον τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας, τοῦ καλλίστου τούτου τῶν δικαιωμάτων τῆς φύσεως. — Κατανόησον τὸ μέγεθος τῆς ἀνατεθείσης σοι ἐντολῆς. Τίμησον τοὺς θεοὺς τοὺς κτίτορας τῆς τῶν Ἀθηναίων πατρίδος, τίμησον τὸ ἀρχαῖον κλῆρος τοῦ ἔθνους τούτου τῶν ποιητῶν καὶ πολεμιστῶν, σεβάσθητι τὸ ἱερὸν γῆρας τῶν πόλεων. Μὴ λησμονήσης ποτὲ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἡμεῖς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς παρελάβομεν τὸ δῆμόσιον ἡμῶν δίκαιον, καὶ ὅτι, ἐνῶ ἐπιβάλλομεν εἰς τὰ νικηθέντα ἔθνη τοὺς νόμους ἡμῶν, ἐπικαλούμεθα παρὰ τῶν Ἑλλήνων τοὺς νόμους τοὺς ὁποίους

εἰς ἑαυτοὺς ἔδωκαν. Ἔχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι Ἀθηναίων, ὅτι Λακεδαιμόνος ἄρχεις, καὶ ὅτι σκληρὴν καὶ βάρβαρον εἶναι νὰ ἐξυβρίσῃς τὴν σκιάν τῆς ἀπολεσθεύσης ἐλευθερίας. Ἐνθυμοῦ μάλλον ὅποια ὑπῆρξαν αἱ πόλεις αὐταὶ ἢ ὅποια σήμερον εἰσίν. • Καὶ αἱ ἀγαθὰ αὐτὰ ὁδηγία φαίνεται ὅτι ἐτηγθήσων ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Μαξιμίου, ἐν κρινόμεν ἐκ τούτου ὅτι οἱ πάντες Ἕλληνες ἀνέθεσαν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδράντα τοῦ Τραϊανοῦ. Κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν λεπτομέτερον τὰς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τούτου ἐπιδαφιλευθείσας εἰς τὴν Ἑλλάδα χάριτας· τοῦτο μόνον ἐκ τοῦ Παυσανίου μαυθάνομεν, ὅτι πῆλσε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλευθέρων πόλεων, ἀναδείξας ἐλευθέρους καὶ αὐτονομίους τοὺς ἐν Μεσσηνίᾳ Μοθωναίους. Σημειώσωμεν πρὸς τοῦτα, ὅτι, τοῦ Τραϊανοῦ βασιλεύοντος, ἐκτίσθη, ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουσειοῦ, τοῦ κειμένου πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ μέχρι σήμερον σωζόμενον, εἰ καὶ οἰκτρῶς ἡκρωτηριασμένον, μνημεῖον Φιλοπάππου τοῦ Βησαεῖως, ὅστις ἦτο ἔγγονος Ἀντιόχου τοῦ δ', τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς ἐν Συρίᾳ Κομμαγενῆς καὶ ἐπομένως ἀπόγονος τοῦ περίφανους τῶν Σελευκιδῶν οἴκου. Ὁ Φιλόπαππος οὗτος ὅστις πιθανῶς εὐηργέτησε τὴν πόλιν διὰ τῆς εὐπορίας αὐτοῦ ἀπέθανεν ἐνταῦθα ὡς πολίτης Ἀθηναῖος· ἐπετέλετο δὲ Βησαεὺς αὐτοῦ δῆμου Βήσης εἰς δὲ κατετέλεθον.

Ὁ τοῦ Τραϊανοῦ διάδοχος Ἀδριανὸς, ὅστις ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ ἔτους 138, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ θαγωγὴ παρέστησε κράμα παραδόξου ἀρετῆς καὶ κακίας, συνέσεως καὶ μικρολογίας, πραότητος καὶ τρυφῆς, ἐπεσκέφθη πεντάκις τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν καὶ τρίς ἐπὶ μακρὸν ὥπως οὖν χρόνον διέτριψεν εἰς αὐτήν, οὐχὶ ὡς ξένος δυνάστης ἀλλ' ὡς πολίτης Ἀθηναῖος. Ὁ Ἀδριανὸς καὶ πρὶν βεβαίωσιν αὐτοῦ περιβλήθη ἅπαξ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντος ἀξίωμα· ἔλαβε δὲ αὐτὸς περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας, ἐν ἔτει ἴσως 135, τὸ ἀξίωμα τοῦ κείνου καὶ ἀναδειχθεὶς ἀγωνοθέτης ἐτέλεσεν ὡς τοιοῦτος λαμπρῶς ἐν τῇ ἐσθῇ τῇ ἐπιχωρίῳ τὴν τῶν Διονυσίων πανήγυριν. Προσέτι ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ τὰς χρείας τοῦ δῆμου διὰ χρηματικῶν δωρεῶν, δι' ἐτησίων σίτου διανομῶν, ἐπιτρέψας εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τὰ εἰσοδήματα τῆς νήσου Κεφαλληνίας. Τὸ δὲ μάλ-

λον μνήμης ἄξιον, συνέταξεν αὐτοῖς ἀγαθοὺς τινὰς νόμους, ἐξ ὧν ὁμῶς δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ δύο μόνον· πρῶτον τὴν διάταξιν τὴν κανονίζουσαν τὰ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ ἐλαίου καὶ περιεχομένην ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἣτις περιεσώθη ἐπὶ τῶν προπυλαίων ἐκείνων τῆς νέας ἀγορᾶς, ἅτινα ἄλλοτε κατεσκευάσθησαν μὲν ἐκ τῶν δωρεῶν τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου, ἀφιερώθησαν δὲ εἰς τὴν Ἀθηναίαν τὴν Ἀρχηγέτιδα· καὶ δεύτερον τὴν ἄλλην διάταξιν τὴν ὑπὸ τοῦ Δίωνος τοῦ Κασσίου ἀναφερομένην, καθ' ἣν ὠρίσθη ὅτι οὐδεὶς βουλευτῆς, οὔτε αὐτὸς οὔτε δι' ἐτέρου, δύναται νὰ γίνῃ ἐνοικιαστὴς τῶν δημοσίων προσόδων.

Πλὴν τούτων, ὁ Ἀδριανὸς ἐβράβευσεν ἐλευθερίως διὰ τιμῶν καὶ δωρεῶν τοὺς ἐν Ἀθήναις τότε ἀκμάσαντας φιλοσόφους καὶ σοφιστάς, ἐν οἷς μάλιστα ὀνομαστοὶ ἦσαν ὁ ἐξ Ἀρελάτης τῆς ἐν Γαλατίᾳ Φαβωρίνος, ὁ ἐκ Βηρυτοῦ Καλούσιος Ταῦρος, ὁ Κλαζομένος Σκοπελιανὸς, Αολλιανὸς ὁ Ἐφέσιος, Σεκοῦνδος ὁ Ἀθηναῖος καὶ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον πλείοτερά τινα ἐπιφέρομεν. Ἐνταῦθα δὲ τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἰδίως ἠνέκει τὸν Γαλάτην Φαβωρίνον, ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εἰλικρινῆ ὁμολογίαν, ἐφρόντιζε πάντοτε εἰς τὰς πρὸς ἐκεῖνον συζητήσεις νὰ μὴ φαίνονται σοφώτερος ἀνδρὸς ἄρχοντος τριάκοντα λεγέων, καὶ ὅτι οὐδὲν ἥττον τοσαύτη ἦτο τοῦ Ἀδριανοῦ ἡ ματαιότης ὥστε αὐτὸς ὁ διπλωματικώτατος ἐκεῖνος φιλόσοφος ὑπέκυψε τελευταῖον εἰς τὴν τοῦ βασιλέως δυσμένειαν· ὅτε καὶ οἱ ἐν τέλει Ἀθηναῖοι, περιποιούμενοι τὴν τοῦ ὑπερτάτου ἀρχοντος ἀδυναμίαν, καθήρσαν τὰς τοῦ Φαβωρίνου εἰκόνας, ὁ δὲ φιλόσοφος ἤρκεσθη νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Σικράτης ἤθελεν εὐχαριστήσῃ τὸν Θεὸν ἂν χεῖρόν τι τούτου δὲν ἔπασγεν.

Ἀλλ' εἶχε τῇ ἀληθείᾳ δίκαιον μέχρι τινὸς ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις νὰ ἐπιδεικνύῃ τοσαύτην πρὸς τὸν Ἀδριανὸν ἀφοσίωσιν, διότι ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὡς ἄλλος Περικλῆς, ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολυαριθμῶν λαμπρῶν καὶ ἀειμνήστων κατασκευασμάτων. Ἰσταντο τότε ἔτι ὄρθια καὶ ἀκέραια ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὰ ἀμίμητα καλλιτεχνήματα τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Μνησικλέους, ὁ δὲ Ἀδριανὸς, πρὸς ἐκεῖνα εἰ καὶ πόρρωθεν ἀμιλλώμενος, ἐπιλοτιμῆθη νὰ λαμπρύνῃ καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ

τὴν κάτω πόλιν δι' ἔργων νέων καὶ πολυτελεσμάτων. Ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ ἠγέρθησαν ἐνταῦθα καὶ Ἡρας καὶ Διὸς Πανελληνίου, καὶ θεοῖς τοῖς πᾶσιν ἱερὸν κοινόν, καὶ γυμνάσιον, καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς ἐκείνη στοά, τῆς ὁποίας συγκειμένης μὲν ἐξ ἑκατὸν εἰκοσι κίωνων Φρυγίου λίθου, περιλαμβανούσης δὲ ἐνταύτῃ βιβλιοθήκην, λείψανα θεωροῦνται οἱ παρὰ τὴν σημερινὴν ἀγορὰν ὑψούμενοι εἰσέτι κίονες. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἤρκεσθη ἀλλὰ πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ, ἤγειρε πόλιν νέαν ἐαυτῷ ὁμώνυμον. Τοῦλάχιστον ἡ μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ μεθόριον αὐτῆς τε καὶ τῆς ἀρχαίας τοῦ Θησέως πόλεως ὑψουμένη θριαμβικὴ ἀψὶς φέρει ἐπιγραφὰς τοιοῦτόν τι ὑποδεικνυσάσας πρὸς μὲν τὸ βορειοδυτικόν « Αἰδ' εἰς Ἀθῆναι Θησέως ἡ πρὶν πόλις » ἐπὶ δὲ τὸ πρὸς τὸν Ἰλισσὸν μέτωπον « Αἰδ' εἰς Ἀδριανοῦ, οὐχὶ Θησέως πόλις. » Ἐκεῖ δὲ οὐ μακρὰν τῆς ἀψίδος ἐκείνης, αἴρουσιν ἄχρι τοῦδε τὴν μεγαλοπρεπὴ αὐτῶν κεφαλὴν πεντεκαίδεκα κίονες, καὶ περὶ αὐτὰς ὑφίσταται μέρος τῶν θεμελίων τειχῶν τοῦ περιόλου, λείψανα ταῦτα πάντα, τὰ μόνον περιλιπόμενα, τοῦ Ὀλυμπείου ὅπερ ἦν τὸ κάλλιστον τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐκείνης κόσμημα, καὶ κολοσσαῖος, περιοχὴν ἔχων τεσσάρων σταδίων καὶ περιστύλιον κίωνων ἑκατὸν εἰκοσι τεσσάρων, ὃν ὁ Ἀδριανός, 650 περίπου ἔτη ἂν ἦς ὁ Πεισιστράτος ἔθηκε τὰ θεμέλια αὐτοῦ, ἀπετελείωσε καὶ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν μέγιστον τῶν θεῶν. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἴσταντο πολυάριθμοι θεῶν εἰκόνες ἐν αἷς διέπρεπε τὸ τοῦ Διὸς μέγα ἄγαλμα, πεποιημένον ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσῷ ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνδριάντες πολλοὶ « ἀπὸ γὰρ πόλεως ἐκάστης εἰκὼν βασιλέως Ἀδριανοῦ ἀνάκειται » τὰ δὲ ἐγκαταλελειμμένα τοῦ ἱεροῦ ἐπανηγυρίσθησαν πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ διὰ λόγου δι' ἐξερώνησεν ὁ περιόλης σοφιστὴς Πολέμων περὶ οὗ ἐλάβομεν ἥδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἀνωτέρω. Ἐξηγείται λοιπὸν ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ἡ διὰ ποικίλων τρόπων ἐκδηλωθεῖσα. Ὅπως πάλαι ποτὲ ἔπραξαν πρὸς Ἀντίγονον καὶ Δημήτριον, οὕτω καὶ ἡδὲ προσέθηκαν εἰς τιμὴν τοῦ Ἀδριανοῦ φυλὴν νέαν εἰς τὰς προὔπαρχουσας ἀττικὰς φυλάς, ἣν ἐκάλεσαν α Ἀδριανίδα, καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἔστησαν μετὰ τῶν εἰκόνων τῶν ἐπω-

νύμεν ἡρώων ἦτοι τῶν ἡρώων ἀφ' ὧν ἐπωνομάζοντο αἱ φυλαὶ, καὶ νέαν ἔταξαν χρονολογίαν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως, καὶ Ὀλύμπιον αὐτὸν ἀπεκάλεσαν, καὶ Σωτῆρα, καὶ Κτίστην ἐν πολλαῖς ἐπιγραφαῖς.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις ἐκόσμησεν ὁ Ἀδριανός. Ἐν Μεγάροις, τὸν πρότερον ἐκ πλίνθου ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐκ λίθου λευκοῦ ἐικοδόμησεν. Εἰς Κορίνθον κατεσκευάσας λουτρά, καὶ εἰσέγαγεν εἰς τὰς κρήνας τῆς πόλεως ὕδωρ ἀφθονον ἐκ Στυμφάλου. Εἰς Μαντίνειαν ἤγειρε ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Ἀβας τῆς Φωκίδος, καὶ εἰς Ἰάμπολιν τῆς αὐτῆς Φωκίδος, ζοάν' κατέστησε τὴν μεταξὺ Μεγάρων καὶ Κορίνθου δύσβατον ὁδὸν, εὐρύχωρον ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε δύο ἄρματα ἀντιπροαγόμενα ἠδύναντο νὰ διέλθωσι δι' αὐτῆς. Ἐπὶ πᾶσι, φαίνεται ὅτι ἰδίως εὐργέτισε τὰς εἰς τὸ Ἀχαικὸν συνέδριον τελούσας πόλεις, διότι αὐταὶ ἀνέθεσαν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδριάντα αὐτοῦ ἐκ λίθου Παρίου.

Ἀνεφέρομεν ἀνωτέρω μεταξὺ τῶν σοφιστῶν, οὗς ἐτίμησεν ὁ Ἀδριανός, τὸν Ἡρώδην τὸν Ἀττικόν. Τότε τῶντι ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ πολυθρύλητος ἐκεῖνος Ἀθηναῖος τοῦ ὁποῖου αἱ πράξεις ὑπῆρξαν ἐνάμιλλοι τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν ἐπιφανεστέρων μοναρχῶν, τὸ δὲ ὄνομα συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ὅλην κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τύχην τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἡρώδης, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς εὐπορίας καὶ τῆς δυνάμεως, ἐφημιζέτο ὡς ἀπόγονος τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ Θησεῦς καὶ τοῦ Κέροπος, τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Διός. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἦτο μὲν ὅλως εὐτελὲς ὁ οἶκος οὗτος, διότι ὁ τοῦ Ἡρώδου πάππος εἶχε κατηγορηθῆ ἐπὶ βουλεύματι τيرانικός, ἀλλ' ἤθελε πιθανώτατα παρέλθει ἀκατονόμαστος ἐάν ὁ πατὴρ Ἰούλιος Ἀττικός, δὲν εὑρίσκε κατὰ τύχην θησαυρὸν ἀκαταμέτρητον ἐν τινι αὐτοῦ οἰκίᾳ παρὰ τὸ θέατρον. Κατὰ τὸν νόμον μέρος τοῦ πλοῦτου τούτου ἀνῆκεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅθεν ὁ Ἀττικός ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ τὸ εὔρημα εἰς τὸν τότε βασιλεύοντα Νερῶν, τὸν διάδοχον τοῦ Δομιτιανοῦ, τοῦ δὲ Τραϊανοῦ προκατόχου, 96—98. « Θησαυρὸν, ὃ βασιλεῦ, ἐπὶ τῆς ἐμαυτοῦ οἰκίας εὑρηκα, ἔγραψεν ὁ Ἀττικός πρὸς τὸν Νερῶν, τί οὖν περὶ αὐτοῦ κελεύεις ; »

ὁ δὲ καλὸς καγαθὸς Νερούας, μὴ θέλων νὰ στερήσῃ ἓνα τὸν ὑπηρετῶν τοῦ δώρου δι' οὗ εὐηργέτησεν αὐτόν ἡ τύχη « χρῶ οἷς εὔρες » ἀπεκρίθη. Ὁ Ἀθηναῖος δὲν εὐχαριστήθη εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἀπάντησιν καὶ παρέστησε τῷ βασιλεῖ ὅτι ὁ θησαυρὸς εἶναι πολὺς δι' αὐτόν « Παραχρῶ τῷ ἑρμαῖῳ » ἀπεκρίθη πάλιν ὁ αὐτοκράτωρ, « σὺν γὰρ ἐστίν. » Πῶς εὐρέθη τότε εἰς Ἀθήνας τοσοῦτον πλῆθος ἀργυρίου ἀ-
δηλον ἴσως ὁ εὐτυχὴς Ἀττικὸς συνέπεσε νὰ καταστῇ κύριος τοῦ χώρου ὅπου πρὸ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδων ὁ Ἀθηναῖος εἶχε πληρώσει φρέατα ὅλα χρημάτων προελθόντων ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων ἀπέρων δημεύσεων (σελ. 437 καὶ 444). Ὅπως δὴ ποτε ὁ Ἰούλιος Ἀττικὸς ἠΐξῃσεν ἔπειτα ἔτι μᾶλλον τὴν περιουσίαν διὰ τῆς μεγάλης προικὸς ἣν ἀπὸ τῆς συζύγου ἔλαβε, καὶ, ἀφοῦ ζῶν πολυαιδῶς εὐηργέτησε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ἀποθανὼν κατέλιπε διὰ διαθήκης εἰς ἓνα ἕκαστον τῶν συμπολιτῶν ἐτήσιον κληροδότημα μιάς μναῆς. Ἡ μναῖ, ὡς γνωστὸν, εἶχε δραχμὰς ἄττικας ἑκατὸν, ὥστε, ἂν ὑπολογίσωμεν κατὰ μέσον ὅρον τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς 6,000, τὸ ἐτήσιον κληροδότημα τὸ ὅποιον κατὰ τὴν διαθήκην τοῦ Ἰουλίου Ἀττικοῦ, ἐμελλε νὰ πληρῶνηται εἰς τοὺς συμπολίτας ἀνέβαινεν εἰς τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 600,000 ἄττικῶν δραχμῶν. Ἐπεμελήθη δὲ ἰδιαζόντως τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ Ἡρώδου, καλέσας ἐπὶ τούτῳ, ἐπὶ ἀμοιβαῖς ἀδραῖς, τοὺς ἐνδοξοτάτους τῶν τότε σοφιστῶν. Καὶ ὁ μαθητὴς αὐτῶν ἀπέβη, ὡς εἶδομεν, εἰς τῶν δεινοτάτων ῥητόρων καὶ φιλοσόφων, ὅπως ἠννοεῖτο τότε ἡ ῥητορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἐτιμῆθη δὲ πολυειδῶς καὶ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῶν. Ἐτι ζῶντος τοῦ πατρὸς, εἰς τὴν λικίαν ἐτῶν εἴκοσι πέντε, ὁ Ἡρώδης εἶχε διορισθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ ἔφορος τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλευθέρων πόλεων, καὶ θεωρῶν ὅτι ἡ πόλις τῆς Τρωάδος ἐστερεῖτο ὕδατος, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως ἐξαχόσια τάλαντα πρὸς κατασκευὴν νέου ὕδραγωγείου. Ἀλλὰ τὸ ἔργον ἵνα συμπληρωθῇ ἀπήτησε δαπάνην ὑπερβαίνουσαν τὸν ἀρχικὸν ὑπολογισμὸν περὶ τὰ ἑκατὸν περίπου τάλαντα καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι διοικηταὶ τῆς Ἀσίας δὲν ᾔθελον νὰ καταβάλωσι τὴν ὑπέρβασιν ταύτην, λέγοντες, ὅτι εἶναι ἀδίκον νὰ καταδαπανῶνται τὰ εἰσοδήματα πεντακοσίων πόλεων εἰς τὰς χρένας μιάς καὶ μόντης

ἐξ αὐτῶν, ὁ γενναῖος τοῦ Ἡρώδου πατὴρ ἐχορήγησεν ἐξ ἰδίων τὸ πε-
 ριπλέον ἐκεῖνο τῆς δαπάνης. Μετῆλθε δὲ ὁ Ἡρώδης καὶ τὸ τοῦ ὑ-
 πάτου ἀξίωμα ἐν Ῥώμῃ τῷ 143 ἔτει ἐπὶ Ἀντωνίου τοῦ Εὐσεβοῦς,
 διότι καθὼς οἱ αὐτοκράτορες κατελάμβανον πολλάκις τὰ μέγιστα
 τῶν ἐν Ἀθήναις ἀξιωματίων, οὕτω συνέβαινε καὶ Ἑλλήνες τινες, ἰδίως
 Ἀθηναῖοι, νὰ ἀναδεικνύωνται ὑπατοὶ τῆς ὅλης αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ
 τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς διήγαγεν ὁ Ἡρώδης ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὰς
 λαμπράς ἐπαύλους ἃς εἶχεν εἰς τὰ περίχωρα τῆς πόλεως, μάλιστα
 δὲ ἐν Μαραθῶνι, φιλοσοφῶν ἐνταῦθα καὶ ῥητορεύων ἐν μέσῳ ἀπεί-
 ρων σοφιστῶν οἵτινες εὐχερῶς ἀνεγνώριζον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πλου-
 σίου καὶ ἐλευθερίου ἐκείνου συναδέλφου. Ὅ,τι ὁμως κατέστησεν ἀθά-
 νατον τὸ τοῦ Ἡρώδου ὄνομα εἶναι τὰ πολυάριθμα κατασκευάσματα
 δι' ὧν ἐκόσμησε τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν καὶ εἰς τὰ ὁ-
 ποῖα ἠνάλωσε ποσὰ τῇ ἀληθείᾳ μυθώδῃ. Ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι εἶπον
 ὅτι ἔδωκεν ἐνίοτε δείγματα ἀλλοκότου γλισχρότητος. Ἀποθανόντος
 λ. χ. τοῦ πατρὸς, ἐπεχείρησε νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς πληρωμῆς τοῦ ὀρις-
 θέντος ὑπ' ἐκεῖνου ἐτησίου κληροδοτήματος καὶ ἐπὶ τούτῳ συνεφώ-
 νησε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους νὰ δώσῃ εἰς ἕκαστον ἐφάπαξ μνᾶς πέντε·
 ἀλλ' ἔπειτα ἀντὶ νὰ δώσῃ μετρητὰ παρέδωκεν εἰς ἕκαστον τὰς ὀμί-
 λογίας τῶν διαφόρων χρεῶν ὅσα ὤφειλον πρὸς τὴν οἰκογένειάν του·
 ἐξ οὗ συνέβη τινὲς μὲν νὰ μὴ λάβωσιν ὀβολόν, τινὲς δὲ νὰ πληρωθῶ-
 σιν ἐλάχιστον μόνον περίσσευμα. Ἐντεῦθεν ὅτε ὁ Ἡρώδης κατεσκεύασε
 τὸ λαμπρὸν ἐκ λίθου Πεντελησίου στάδιον, τοῦ ὁποῖου σώζονται καὶ
 ἤδη ἐπίκαινα τοῦ Ἰλισσοῦ τὰ εἰρεπία, καὶ τὸ ὅποιον, ἔχον μῆκος ἐ-
 ξακοσίων πηδῶν καὶ δυνάμενον νὰ περιλάβῃ ἅπαντα τὸν δῆμον τῶν
 Ἀθηναίων, ἀπετελέσθη εἰς ἔτη τέσσαρα, οἱ συμπολίται αὐτοῦ ἀπε-
 θαύμασαν μὲν τὰ ἔργον, ἀλλὰ παρετήρησαν ὅτι ὀρθῶς τινόντι τὸ
 στάδιον τοῦτο ἐπωνομάσθη Παναθηναϊκόν, διότι κατεσκεύασθη «ἐξ ὧν
 ἀπεστεροῦντο Ἀθηναῖοι πάντες.» Ἀλλ' ἴσως ὁ Ἡρώδης ἐθεώρει τὸ
 δαπανᾶν τὰ χρήματα αὐτοῦ εἰς κατασκευὴν ἔργων τὰ ὅποια ἅμα
 μὲν ἐκόσμουσαν τὰς πόλεις, ἅμα δὲ ἔτρεφαν τοὺς ἐργαζομένους, λυσι-
 τελέστερον τοῦ σιτίζειν τοὺς ἀργοὺς συμπολίτας. Τῶν ἔργων ἐκείνων
 ἡ λεπτομερὴς περιγραφή εἶναι πρὸςφορος μᾶλλον εἰς εἰδικὴν βιογρα-
 φίαν τοῦ ἀνδρός. Ὅθεν ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς βραχεῖάν τινα περὶ

αὐτῶν σημείωσιν. Ὁ Ἡρώδης ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μνήμην τῆς σφύ-
γου αὐτοῦ Ῥηγίλλης θέατρον τὸ ὅποιον ἐκτίσθη καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ
κέδρου λαμπρῶς ἐξεργασμένου καὶ γεγλυμμένου καὶ τοῦ ὁποίου ὁ-
μοιον δυσκόλως ἠδύνατο νὰ εὐρεθῇ καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην. Πλὴν
τούτου, ὠκοδόμησεν Ὡδαῖον ἕτερον τοῦ προὔπαρχοντος, αὐτὸ εὖεῖο
ὅπερ, κείμενον εἰς τὰς νοτιοδυτικὰς ὑπερσείας τῆς ἀκροπόλεως, δι-
τέλεσεν ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ὑπὸ χωμάτων κεκαλυμμένον, μάλιστα δὲ
πρὸ ἐτῶν ἑπτὰ ἐξεχώσθη καὶ ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ
σχῆμα, ἂν ὅχι τὴν πάλαι λαμπρότητα καὶ καλλονήν. Ἀλλὰ τί ταῦ-
τα; Τὸ θέατρον ὅπερ ἤγειρεν ἐν Κορίνθῳ, τὰ πλούσια ἀναθήματα
καὶ κοσμήματα ὅσα ἐχορήγησεν εἰς τὸν ἐν τῷ ἱσθμῷ καὶ τῷ Πο-
σειδῶνος, τὰ λουτρά τὰ ὅποια κατεσκευάσεν ἐν Θερμοπύλαις, δὲν
ἴσχυσαν νὰ ἐξαντλήσωσι τοὺς θησαυροὺς καὶ τὴν ἐλευθερίτητα
τοῦ ἀνδρός. Ἡ Ἰταλία, ἡ Ἑπείρος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Εὐβοία, ἡ Βιω-
τία, ἡ Πελοπόννησος ἔλαβον ἀλληλοδιαδόχως πολλὰς παρ' αὐτοῦ
εὐεργεσίας. Αἱ δὲ ἐνταῦθα τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνίδες πόλεις διὰ το-
λυαρίθμων ἐπιγραφῶν ἐδήλωσαν τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην, ἀπο-
καλοῦσαι τὸν Ἡρώδην προστάτην αὐτῶν καὶ εὐεργέτην.

Ὁ Ἡρώδης ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν, εἰς Μαραθῶνα, κηδε-
υθεὶς πανηγυρικῶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ κατασκευα-
σθέντι παναθηναϊκῷ σταδίῳ ὥστε ἀναφανεῖς τὸ πρῶτον ἐπὶ Ἀδρια-
νοῦ, ἥκμασεν ἰδίως ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀντωνίνου τοῦ εὐσεβοῦς,
τοῦ βασιλεύσαντος μέχρι τοῦ ἔτους 162 καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς
βασιλείας τοῦ δευτέρου διαδόχου Μάρκου τοῦ Αὐρηλίου, ὅς τις καὶ
Ἀντωνίνος φιλόσοφος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπονομάζεται. Οἱ δύο οὗτοι αὐ-
τοκράτορες θεωροῦνται, διὰ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν καὶ τὴν πολιτικὴν
δεξιότητα, ὡς οἱ ἀριστοὶ τῶν ἡγεμόνων οὐδ' ἤκωθη ποτὲ νὰ λάβῃ
τὸ ἀνθρώπινον γένος. Καὶ ἐν γένει μὲν λέγεται ὅτι ἐπὶ τῆς κυριαρ-
χίας αὐτῶν ἐξαίρετως νῦνδαιμόνησεν ἡ Ἑλλάς, ὁ δὲ τότε ζήσας σο-
φιστὴς Αἴλιος Ἀριστείδης βεβαίως, ὅτι ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν
ἅπασαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις εἰς νέαν προήχθησαν ἀκμὴν, ὅτι ἄλλαι
μὲν παρ' αὐτῶν ἰδρῦθησαν, ἄλλαι δὲ νῦνξήθησαν, ὅτι κήδονται περὶ
τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ὡς περὶ τῶν ἰδίων τροφείων καὶ ὅτι ἀνοφ-

θεῦσι μὲν τὰς πεπρωκυίας, νέμονται δὲ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν εἰς ἐκείνας αἰτίνας πάλαι ποτὲ προΐσταντο τοῦ ἑλληνικοῦ, διοικοῦσι δὲ τὰς λοιπὰς διὰ πολλῆς ἐπιεικείας καὶ πραότητος. Ὅθεν πᾶσαι εἰσι πλῆρεις γυμνασίων, κρηνῶν, στοῶν, ναῶν, τεχνουργείων καὶ σχολῶν. Ἰδίως δὲ περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν πραγματευόμενος, λέγει ὁ Ἀριστείδης· « καὶ πέπραγεν οὕτως ὥστε μὴ ῥαδίως ἂν τινα αὐτῇ τ' ἀρχαία ἀντὶ τῶν παρόντων συνεύξασθαι. » Μερικώτερον ὅμως περὶ τῶν ὑπὸ τῶν δύο Ἀντωνίων ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα πραχθέντων, ὀλίγα γνωρίζομεν. Κατὰ τὸν Παυσανίαν, ὁ Ἀντωνῖνος ὁ πρεσβύτερος τὸ ἐν Ἀρκαδίᾳ Παλλάντιον πόλιν ἀντὶ κώμης ἐποίησε, καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς Παλλαντιεῖς αὐτονομίαν καὶ ἀτέλειαν φόρων καὶ τοῦτο διότι, κατὰ τὰς μυθικὰς παραδόσεις, Ἀρκαδικὴ ἀποικία ἐκ Παλλαντίου ὀρυήσασά ποτε καὶ παρὰ τὸν Τίβεριν ποταμὸν κατασταθεῖσα, ἀπέτέλεσε μέρος τῆς πόλεως Ῥώμης. Ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος, ὅστις παντάπασι σχεδὸν ἐξελληνίσθη γράφας εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν τὰς ἀρχὰς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, ὅσας ἐσπουδάσε καὶ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸν πραγματικὸν βίον ἐφήρμοσεν, ἐπεχείρησεν ἐν ταύτῳ νὰ ὀργανώσῃ τὰς ἐν Ἀθήναις σχολὰς εἰς τρόπον τακτικώτερον καὶ πληρέστερον τοῦ προτέρου.

Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο τῶν ἀκροάσεων ἄθροισμα, τὸ ὁποῖον σήμερον ἠθέλομεν ὀνομάσει Πανεπιστήμιον, συνέκειτο, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐρρυθμίσθη ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἐκ δύο, καθὼς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, σχολῶν, τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς σοφιστικῆς. Καὶ ἡ μὲν φιλοσοφικὴ περιελάμβανεν ἰδίως τὴν διδασκαλίαν τῶν τεσσάρων ἐπισημοτάτων ἀρχαίων αἱρέσεων, Στωϊκῶν, Πλατωνικῶν, Περιπατητικῶν καὶ Ἐπικουρείων· ἡ δὲ σοφιστικὴ ἰδίως τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν, ἤτοι τὴν νομικὴν ἐπιστήμην. Τὰ δὲ κατὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν μαθηματικὴν, τὴν ἱστορίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἱατρικὴν ὑπήγοντο ἐν μέρει μὲν εἰς τὴν μίαν σχολὴν ἐν μέρει δὲ εἰς τὴν ἄλλην. Ἐνῷ λοιπὸν ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ, φιλόσοφοι καὶ σοφισταὶ συνεχέοντο καὶ ἐταυτίζοντο, ὡς εἶδομεν, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῶν σχολῶν γλῶσση, ἡ φιλοσοφία διεκρίνετο ἔτι ἀπὸ τῆς σοφιστικῆς, διότι ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων αἱρέσεων, καὶ οὐχὶ τὰς παρεμνηθείας αὐτῶν καὶ διαστροφὰς εἰς ἃς ἐξώ-

κελλον οἱ σοφισταί, σφετεριζόμενοι τούτου ἕνεκα τὸ τοῦ φιλοσόφου ὄνομα. Οἱ ἀνώτεροι καὶ ὑπὸ τοῦ δημοσίου μισθούμενοι θρίνοι (στ' μέρος ἠθέλομεν εἰπεῖ καθέδραι) ἦσαν ἑξ' τέσσαρες εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολήν, ἀνά εἰς δι' ἐκάστην τῶν αἱρέσεων, καὶ δύο εἰς τὴν σοφιστικὴν. Ἐκτὸς ὅμως τούτων ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ ἄλλοι εἰς ἀμφοτέρας τὰς σχολὰς διδάσκαλοι, ἀνάλογοι, ὡς φαίνεται, πρὸς τοὺς σπ' μερινοὺς ὑφηγητάς. Καὶ οἱ μὲν προϊστάμενοι τῶν τεσσάρων φιλοσοφικῶν αἱρέσεων καθηγηταὶ ἐκαλοῦντο ἰδίως *Σχόλαρχοι*· οἱ δὲ τῆς σοφιστικῆς σχολῆς, καθὼ ἐπισημότεροι τῶν ἄλλων, ὠνομάζοντο *Προεστῶτες τῆς ρεδτηρός*. Ἐπὶ πᾶσι τῆς μὲν φιλοσοφικῆς σχολῆς προϊστατο ἄρχων ὠνομαζόμενος *ἔφορος*· ἐκ δὲ τῶν δύο θρόνων τῆς σοφιστικῆς ὁ μὲν, καθὼ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μισθοῦμενος, ἔφερε τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ βασιλικοῦ θρόνου, ὁ δὲ, καθὼ ὑπὸ τῆς πόλεως συντηρούμενος, ἐλέγετο *πολιτικὸς θρόνος*· καὶ ὁ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου προϊστάμενος, προϊστατο ἐν ταύτῃ τῆς ὅλης σοφιστικῆς σχολῆς. Ἐκδιπῶς δὲ διωρισμένοι ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν ἄρχων δὲν ἀνεφέρεται.

Πρὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ὅτε καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ὅπως δι' ἔφορος ὑπῆρχεν ὁ τῆς δημοσίας παιδεύσεως ὀργανισμὸς, ὁ διὰ τοῦ σάσσης καθέδρας διωρίζετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ προκατόχου· πολλάκις ὅμως προσχειρίζετο καὶ κατ' ἐκλογὴν τῶν συγκροτούντων ἅπανσαν τὴν σχολήν. Ὁ δὲ τοιοῦτοτρόπως διοριζόμενος εἶχε μόνος τὸ δικαίωμα νὰ διδάσκη ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένῃ διδασκαλίᾳ καταστήματι, τὸ ὅποῖον ὠνομάζετο *Διατριβή*· ἀλλ' οἱ θέλοντες νὰ διδάξωσι, μὴ ὑποβαλλόμενοι εἰς ἀρχὴν ἀλλοτρίαν, ἠδύνατο ἐκ κωλύτως νὰ ἰδρῶσιν ἰδίας σχολὰς. Ἡ πόλις τότε δὲν ἀνεμύνητο παντάπασιν εἰς ταῦτα πάντα. Ἄπαξ μόνον ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, ὅστις δὲν διέκειτο φιλικῶς πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ὁ ἐκ Σουνίου Σοφοκλῆς ἐπέτυχεν τὴν ἐπικύρωσιν νόμου δι' οὗ ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἡ ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἰδρυσις ἐκπαιδευτικοῦ καταστήματος. Τότε ὅμως ἀπεδύνησαν ἐκ τῆς πόλεως ἅπαντες οἱ φιλόσοφοι καὶ αἱ μαθηταὶ αὐτῶν, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ ὁ Θεόφραστος μετὰ τῶν διςχιλίων αὐτοῦ φοιτητῶν ὥστε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἐπὶ τῇ προτάσει Φίλωνος, ἐτέρου μαθητοῦ

τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ νόμος ἐκεῖνος ἀνεκλήθη, ὁ δὲ πρωτουργὸς αὐτοῦ κατεδικάσθη εἰς χρηματικὴν ποινὴν πέντε ταλάντων ἥτοι 30,000 ἀττικῶν δραχμῶν. Ἀλλ' εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν περὶ τῆς ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα, ἅπαντες οἱ ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθούμενοι καθηγηταὶ διωρίζοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος κατ' ἐξάρεσιν δ' ἐνίοτε ἀνετίθετο ὁ διορισμὸς εἴτε εἰς τὰς ψήφους τῶν ἀρίστων καὶ πρεσβυτάτων πολιτῶν, εἴτε καὶ εἰς ἓνα μόνον ἐπιφανῆ πολίτην καθὼς λέγεται, ἐπὶ παραδείγματος, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέτρεψε ποτε τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐφόρου τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς εἰς τὸν Ἡρώδην τὸν Ἀττικόν.

Ὁ ἐτήσιος μισθὸς ἐκάστου τῶν τεσσάρων σχολάρχων τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὁ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τῆς σοφιστικῆς σχολῆς ἦτο ὠρισμένος εἰς δραχμὰς ἀττικὰς 10,000, ἰσοδυναμοῦσας πρὸς 60,000 τοῦλάχιστον σημερινῶν δραχμῶν· ὁ δὲ πολιτικὸς θρόνος εἶχεν ἐτήσιον μισθὸν ἐν τάλαντον ἥτοι δραχμὰς ἀττικὰς 6,000. Ἀλλ' ὁ μισθὸς οὗτος καὶ τοι ὄχι μικρὸς, δὲν ἦτο ἡ μόνη τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἀμοιβή. Ἐκτὸς τῆς ἀτελείας τὴν ὁποίαν οἱ καθηγηταὶ αὐτοδικαίως ἐνέμοντο, ἐπορίζοντο καὶ ἀπὸ τῶν διδάκτρων τῶν πολυαριθμῶν αὐτῶν φοιτητῶν ποσὰ πολλάκις ὑπέρογκα. Ὁ Ἰούλιος Ἀττικὸς ἐπλήρωσεν εἰς τὸν Σκοπελιανὸν, διὰ τὴν περὶ τοὺς αὐτοσχεδίους λόγους ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἡρώδου, τριάκοντα τάλαντα. Ὁ δὲ Ἐφέσιος Λολλιανὸς διὰ νὰ λάβῃ τὴν ἀδειαν νὰ ἀκούσῃ τὰ μαθήματα τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ, κατέβαλεν εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνὰ 10,000 δραχμῶν ἀττικῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἦσαν βεβαίως ἐξαιρέσεις. Ἀλλὰ ὡς μετριώτατα ἀναφέρονται τὰ διδάκτρα Πρόκλου, τοῦ Ναυκρατίτου, καὶ ὅμως τὰ διδάκτρα ταῦτα συνεποσούντο εἰς ἑκατὸν δραχμὰς ἀττικὰς δι' ὅλην τὴν σιρὰν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πλῆθος τῶν ὁμιλητῶν ἦτο συνήθως μέγα, δῆλον ὅτι οἱ διδάσκαλοι ἐκεῖνοι ἀπελάμβαναν ἀπὸ τῶν διδάκτρων ποσὴν τοῦλάχιστον ἴσον τοῦ τακτικοῦ ἐτησίου αὐτῶν μισθοῦ.

Οὕτω φιλόφρονον καὶ ἐπιεικὲς ὑπῆρξε τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα πολίτευμα τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐπὶ ὅλην περίπτου ἑκατονταετηρέα, ἀπὸ τοῦ Νερούα μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Ἄλλὰ τὰ ἔθνη δὲν ἀναβιοῦσι δι' ἐξωτερικῆς προστασίας καὶ εὐφροσύνης. Καθὼς οὐδεμία τέχνη ἢ ἄλλη θεραπεία δύναται ἐπὶ πολὺ νὰ συγκαλύψῃ τῆς καλλίστης γυναικὸς τὴν ἀναπόδραστον παραμυθίαν, ὁμοίως ἡ Ἑλλάς, ὅσα δῆποτε καὶ ἂν ἔλαβε παρὰ Τραϊανῶν καὶ Ἀδριανῶν καὶ Ἀντωνίνων ἐπικοσμήματα, ἐξηκολούθει οὐδὲν ἥττον μαραινομένη καὶ φθίνουσα. Τοῦ σοφιστοῦ Αἰλίου Ἀριστείδου τὰ περὶ τῆς τότε εὐδαιμονίας τῶν πατέρων ἡμῶν ἐγκώμια, ἦσαν ἐν μέρει κολακεῖαι πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας, ἐν μέρει δὲ πλάναι ἀνθρώπου μὴ ἀφορῶντος εἰμὴ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων. Εἶδομεν τὴν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθε τὸ ἔθνος. Βέβαιον δὲ φαίνεται ὅτι καὶ ὕλικῶς περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀτονίαν καὶ ἐκλυσιν. Ναὶ μὲν ἡ γέρθησαν ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας νέαι τινὲς λαμπραὶ πόλεις, ἡ Κόρινθος, αἱ Πάτραι, ἡ Νικόπολις, καὶ τινες μάλιστα τῶν ἀρχαίων, ὡς αἱ Ἀθῆναι, ἀπεζημιώθησαν μέχρι τινὸς δι' ἣν ἐκ διαλειμμάτων ἔπαθον φθοράν. Ἀλλὰ τί ἦτο ἡ ἐπίδοσις τῶν εὐαριθμῶν τούτων πόλεων ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν ἐρημίαν τὴν ἐπελθούσαν εἰς τὸ πλεῖστον τῆς Στερεᾶς, τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν Νήσων; Ἡ ἐν Φωκίδι πόλις τῶν Πανοπέων εἶχεν ἄλλοτε περίβολον ἐπτὰ σταδίων ὃ δὲ Πausanias, ὁ περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, λέγει περὶ τῆς πόλεως ταύτης τὰ ἑξῆς: « Στάδια δὲ ἐκ Χαιρωνείας εἴκοσιν ἐς Πανοπέας ἐστὶ πόλιν Φωκέων, εἴγε ὀνομάσκει τις πόλιν καὶ τούτους, οἷς γε οὐκ ἀρχεῖα, οὐ γυμνάσιόν ἐστιν, οὐ θέατρον, οὐκ ἀγορὰν ἔχουσιν, οὐχ ὅδωρ κατερχόμενον ἐς κρήνην, ἀλλὰ ἐν στέγαις κοίλαις κατὰ τὰς καλύβας μάλιστα τὰς ἐν τοῖς ὄρεσιν, ἐνταῦθα οἰκοῦσιν ἐπὶ χαράδι. » Εἰς Θήβας δὲν εἶδεν ὁ Pausanias εἰμὴ τὰς ἐπτὰ πόλεις καὶ πικρὰς ἀντέχοντας τότε εἰς τὰς καταστροφὰς ὅσας ἐπῆνεγον αἱ τὴν δυστυχίαν ἐκείνην πόλιν οὐ μόνον ὁ χρόνος, οὐ μόνον αἱ ἐμφύλιαι ἐπὶ τῆς αὐτονομίας ἐριδες, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀδάκοποι συμφοραί· ἡ κάτω πόλις ἦτο ἔρημος, οἱ δὲ ὀλίγοι περισσώδεις Θεβαῖοι κατώχουν τὴν Ἀκρόπολιν, τὴν ὁποίαν οὐδὲ Καδμείαν ἔφη ἐκάλουν ἀλλὰ Θήβας. Ὅπως δὲ ἐν Φωκίδι καὶ ἐν Βοιωτίᾳ οὕτως καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὀλίγα εὔρεν ὁ Pausanias τὰ κατακημένα μέρη. Τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων καὶ τῶν ἱερῶν ὧν τὰ ἔχρη

μόνον ἀπήντησε περιηγούμενος τὴν Ἑλλάδα, εἰσὶν ἀναρίθμητα. Ἐκ τῶν νήσων αἱ πλεῖται ἦσαν ἔρημοι. Εἰς Δῆλον δὲν εἶδεν ὁ Παιυσανίας οὔτε ἓνα Δῆλιον, ἀλλὰ μόνον τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον ἔστελλον αἱ Ἀθηναῖοι εἰς φρουρὰν τοῦ ἱεροῦ. Ἐπὶ Δίωκος τοῦ Χρυσοστόμου, ὅστις, γεννηθεὶς ἐν Προύσῃ τῆς Βιθυνίας, ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, τὰ δύο τρίτα τῆς Εὐβοίας ἦσαν κατοίκων ἔρημα· καὶ αἱ μεγάλαι δὲ καὶ πλούσιαι τῆς νήσου ἐκείνης πόλεις, τοσαύτην ἔπαθον κατοίκων στέρτησιν, ὥστε τὰ μὲν πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῶν ἀπέβησαν παντελῶς ἄγρια, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐσπείροντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ εἰς βοσκὰς ζώων μετεβλήθησαν. Ὡς τε ἄπορον δὲν εἶναι ἔτι, κατὰ Πλούταρχον, ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἡ Ἑλλὰς σύμπασα δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ τριςχιλίους ὀπλίτας, ὅσους πάλαι ποτὲ μόνη ἡ μικρὰ τῶν Μεγάρων πόλις ἐπεμψεν εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην κατὰ Περσῶν. Ὅποια πραγμάτων ἀλλοίωσις! « ἀλλ' οἱ λίθοι μᾶλλον ἐμφαίνουσι τὴν σεμνότητα καὶ τὸ μέγεθος τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰ εἰσέπια τῶν οἰκοδομημάτων, » ἀνακράζει πού ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος. Τὸ ἐμπόριον ἐξέλιπε παντάπασιν, καὶ αὕτη ἡ τότε σχετικῶς ἀκμάζουσα ἔτι Ῥόδος δύο μόλις πλοῖα ἐμπορικὰ, καὶ ταῦτα μικρὰ, ἐξέπεμπε κατ' ἔτος εἰς Κόρινθον. Ἐνθ' δὲ ἡ γεωργία καὶ ἡ ἐμπορία ἦσαν εἰς τοιαύτην ὀλεθρίαν κατὰστασιν, ἡ κοινωνία ἐξηκολούθει διάγουσα βίον πολυτελῆ, καὶ μὴ δυναμένη ἐξ ἰδίων νὰ ἐπαρκῇ εἰς αὐτὸν, κατέφειγεν εἰς δάνεια, παρεχόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ξένων κεφαλαίουχων ἐπὶ τόκοις βαρυτάτοις, οἵτινες ἐπὶ τέλους, ὡς συνήθως συμβαίνει, ἐπροξένουν δεινὰς καταστροφάς. Ὁ Πλούταρχος, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ « περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι », διέγραψεν ἡμῖν εἰκόνα θλιβεράν τῶν συμφορῶν ὅσας ἔπασχεν ὁ τόπος ἀπὸ τῶν τοκογλόφων ἐκείνων. « Ὡς δὲ Δαρεῖος ἐπὶ τὰς Ἀθήνας ἐπεμψε Δάτιν καὶ Ἀρταφέρνην, λέγει πρὸς τοὺς ἄλλους ὁ συντομὸς Χαιρωνεύς, ἐν ταῖς χερσὶν ἀλύσεις ἔχοντας καὶ δεσμὰ κατὰ τῶν αἰχμαλώτων, παραπλησίως οὗτοι τῶν χειρογράφων καὶ συμβολαίων ὡς περ πεδῶν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα κομίζοντες ἀγγεῖα μεστὰ, τὰς πόλεις ἐπιπορεύονται καὶ διελαύνουσι, σπεύροντες οὐχ ἡμέραν καρπῶν, ὡς ὁ Τριπτόλεμος, ἀλλ' ὀφλημάτων βίβας πολυπόνοιας καὶ πο-

λυτόκοις καὶ διςεκλείπτουσι πθέντες, αἱ κύκλοι νεμόμεναι καὶ περιβλαστώνουσαι, κάμπτουσι καὶ ἀγχουσι τὰς πόλεις. »

Ταῦτα μαρτυροῦσι ὅτι ὅλαι αἱ εὐεργεσίαι πολλῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἰδίως τῶν αὐτοκρατόρων τῆς β'. ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἰσχυρὰν νὰ περιποιήσωσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅχι ἥθικὴν τινα ἀναβίωσιν, ἀλλ' οὐδὲ ὕλικήν ἀναψυχὴν ἀποχρῶσαν. Καὶ ἔπειτα, ἐάν τινες τῶν δυναστῶν ἐκείνων ἐκόσμησάν τινες τῶν πόλεων, ἄλλοι ἐγύμνωσαν τὴν Ἑλλάδα ἀνηλεῶς. Αὕτη τῶν ἐλληνικῶν μνημείων ἡ σὺλτησις ἤρχισεν ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Ῥωμαίων περιπλοκῆς εἰς τὰ πράγματα ἡμῶν. Ἦδὴ ὁ Τίτος Κοϊντίος Φλαμίνιος, ὁ κατατροπώσας τὸν Φίλιππον τὸν προτελευταῖον τῆς Μακεδονίας βασιλέα, μετέφερεν εἰς Ῥώμην πολλοὺς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων ἀνδριάντας καὶ πλείστα ἄλλα κοσμήματα. Καὶ ὁ μὲν Φιλοῦτος Νοβίλιωρ, ὁ τὸν ναὸν τῆς Ἀμβρακίας ληστεύσας, κατεδικάσθη, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τῶν Ἀμβρακιωτῶν, εἰς ἀποκατάστασιν τῆς ζημίας. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ὑπὸ Μομμίου ἄλωσιν τῆς Κορίνθου καὶ τὰς ἐν Ἀσίᾳ ἐκστρατείας τῶν Ῥωμαίων στρατηγῶν, ἐπληρώθη ἡ Ῥώμη δι' ἐλληνικῶν ἀριστοτεχνημάτων παντὸς εἶδους. Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθη, μετὰ τὸν Μιθριδατικὸν πόλεμον, ὁ Σύλλας μετακομίσας εἰς Ῥώμην πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῖς κίονας τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἵνα κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὸν ἐν Καπιτωλίῳ ναόν· οἱ δὲ περὶ αὐτὸν ὅμοια ἐπραξεν, ἀφαίρσαντες τὰς ἀσπίδας τὰς ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς. Τότε ὡσαύτως ἀφηρέθη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ὅστις ὑπῆρχε πλεοῖον τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Ἀλαλχομενῶν, τὸ ἐλεφάντινον ἀγάλμα τῆς Θεᾶς. Μετὰ τινες δὲ ἐνιαυτοὺς ὅτε ἀνφοδομήθη ἡ Κόρινθος ἐπὶ Ἰουλίῳ Καίσαρι, οἱ αὐτόθι πεμφθέντες Ῥωμαῖοι ἄποικοι « τὰ ἐρείπια κινῶντες καὶ τοὺς τάφους συνανασκάπτοντες, κατὰ τὴν Στράβωνα, εὗρισκον ὀστράκινα τορσεύματα παμπληθῆ, πολλὰ δὲ καὶ χαλκώματα· θαυμάζοντες δὲ τὴν κατασκευὴν, οὐδένα τάφον ἀσκευώρητον εἶασαν, ὥστε εὐπορήσαντες τῶν τοιούτων, καὶ διατιθέμενοι πολλοῦ, νεκροκορινθίων ἐπλήρωσαν τὴν Ῥώμην· οὕτω γὰρ ἐκάλουν τὰ ἐκ τῶν τάφων ληφθέντα, καὶ μάλιστα τὰ ὀστράκινα. Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἐτιμήθη σφόδρα ὁμοίως τοῖς χαλκώμασι τοῖς Κορινθιαργείοις, εἰς:

ἐπαύσαντο τῆς σπουδῆς, ἐκλιπόντων τῶν ὁστράκων, καὶ οὐδὲ κατωφ-
θωμένων τῶν πλείστων. »

Ἐξηκολούθησαν δὲ τοιαῦτα ἡ παραπλήσια γινόμενα ἐπὶ τινων ἐκ
τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων. Αὐτὸς ὁ Αὐγουστος, ὁ τοσοῦτον ἐπιει-
κῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα προσενηχθεὶς, ἀφῆρσεν ἀπὸ τῆς ἐν Ἀρκα-
δίᾳ Τεγέας, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἀλέας
ἐλεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ἔργον τοῦ τεχνίτου Ἐνδοίου, ἵνα στή-
σῃ αὐτὸ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ποιηθεῖσαν ἐν Ῥώμῃ ἀγοράν. Ὡκαύτως
μετεκομίσθησαν εἰς Ῥώμην τὰ ἀγάλματα τῶν ἐν Φαιαίς καὶ ἐν Τρι-
τείᾳ τῆς Ἀχαΐας ἱερῶν, ἀν καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε. Ὁ δὲ Καλι-
γόρας (37—41) καὶ ὁ Νέρων (54—68) ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἔτι
δεινότερα ἀσεβήματα. Ὁ πρῶτος εἰς τοσοῦτον προέβη ἀφροσύνης
ὥστε διέταξε νὰ ἀπαχθῶσιν εἰς Ῥώμην ἐξ Ἑλλάδος αἱ λαμπρότα-
ται τῶν θεῶν εἰκόνες καὶ ν' ἀποκεφαλίσθωσιν ἵνα ἐπιτεθῇ εἰς αὐτάς
ἡ ἰδία αὐτοῦ κεφαλὴ. Ὁ πρῶμος αὐτοῦ θάνατος διακώλυσεν ὥς φαί-
νεται, κατὰ μέγα μέρος τοῦλάχιστον, τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τερατώδους
τούτου βουλεύματος· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς, τὸ Φε-
δίου ἀριστοτέχνημα, ὅπερ ὁ Καλιγόρας ἤθελε νὰ μεταφέρῃ εἰς Ῥώ-
μην, ἔμεινε τότε ἀμετακίνητον εἰς Ὀλυμπίαν καὶ διεσώθῃ μέχρι τῆς
5 ἑκατονταετηρίδος ὅτε, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ 6'. πυρποληθέντος τοῦ
ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ, συγκατεστράφη καὶ τὸ ἄγαλμα. Ἀλλ' ὁ πολυθρύ-
λπος ἔρως τοῦ Πραξιτέλους, τὸ Θεσπιέων. καύχημα, ἀφιέρωμα δὲ
τῆς ἐρεμμένης τοῦ τεχνίτου Γλυκέρας, τὸ ὅποιον ὁ Καλιγόρας προέ-
φρασε νὰ μεταβιβάσῃ εἰς Ῥώμην, ἀπεδόθη μὲν αὐτῷ εἰς τὸ ἱερὸν ὑπὸ
τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κλαυδίου, καὶ ἵν' ὅμως ἔπειτα ἀπῆχθη ὑπὸ τοῦ
Νέρωνος καὶ διεφθάρῃ ὑπὸ πυρκαϊᾶς ἐν Ῥώμῃ ἔτι πρὶν τοῦ Παυσαν-
ίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Θεσπιεῖς ἠγωνίσθησαν νὰ ἀντικαταστήσωσι
κατὰ τὸ δυνατόν τὸ θαῦμα ἐκεῖνο δι' ἄλλου ἔρωτος ὃν ἐποίησεν ὁ
Ἀθηναῖος Μηνόδωρος, τὸ ἔργον τοῦ Πραξιτέλους μιμούμενος· ἀλλὰ
ἡ μίμησις αὕτη πολὺ βεβαίως ἀπέχει τοῦ ἀπαραμίλλου πρωτοτύπου.
Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη ὅτι ὁ Νέρων, ἐκτὸς τῶν ἄλλων κα-
κῶν ὅσα ἔπραξεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφῆρσεν ἀπὸ αὐτῆς καὶ πλείστα
ἔργα τέχνης· δύο ἄνδρες, ὁ Ἀκρατος καὶ ὁ Σεκαῦνδος Καρίνας, ἐξε-
πύτηδες ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα

ἵνα ἀρπάσωσιν ἀπὸ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ναῶν τὰς θεῶν εἰκόνας καὶ τὰ ἀναθήματα. Ἡ λεηλασία ἦν ἐπεχείρησαν οἱ ἄνδρες οὗτοι ἰσθῆρξε τοσαύτη ὥστε οἱ κάτοικοι τοῦ Περγάμου, στασιάζοντες, διεκώλυσαν τὸν Ἀκρατον νὰ παραλάβῃ τὰς εἰκόνας αὐτῶν καὶ τὰ ἀγάλματα. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα οὐδεμία, ὡς φαίνεται, ἐγένετο ἀντίστασις. Κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Πausανίου, ἀπὸ μόνων τῶν Δελφῶν ἀπήχθησαν τότε πεντακόσαι θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων εἰκόνες χαλκαί. Μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων ὅσα ἐξ Ὀλυμπίας ἀφιερέθησαν κατὰ τὴν πεφαστασιν ταύτην, ἰδίως ἀναφέρεται ὁ Ὀδυσσεύς, ὅστις ἀπετέλει μέρος τοῦ συμπλέγματος ἐκείνου τῶν ἐννέα ἥρώων ὅσοι διὰ κλήρου πρὸς τὸν Ἑκτορα ἐμονομάχησαν, συμπλέγματος τὸ ὅποιον ἦτο ἔργον μὲν τοῦ Αἰγινήτου Ὀνάτα, ἀνέριμα δὲ τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν. Καὶ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν πολλὰ ὡσαύτως ἀπήχθησαν. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦτον θλιβερόν εἰς τῶν ἀπεσταλμένων ἐκείνων, ὁ Κερκίας, ἦτο φιλόσοφος Ἕλλην ὅστις, (καθὼς λέγει ὁ Τάκιτος, Ῥωμαῖος ἱστορικός περιώνυμος ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι,) εἶχε σπουδάσει κατὰ βάθος τὴν ἠθικὴν, ἀλλ' ἵνα ὁμιλῇ περὶ αὐτῆς, οὐχὶ ἵνα ἀποβῇ χρηστότερος. Δὲν ἤκουοντο δὲ εἰς τὸ ν' ἀρπάξωσι τὰ ἀριστουργήματα οἱ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ ἤξιουν καὶ νὰ δωρεθῶνσιν αὐτά. Ὁ Νέρων λ. χ. διέταξε νὰ ἐπιχρυσώσωσιν εἰκόνα τινὰ χαλκῇν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔργον θαυμαστόν τοῦ Λυσίππου. Ἐπειτα ὅμως ἐπέσθησαν ὅτι ἀντὶ νὰ καλλωπισθῇ ἡ εἰκὼν, ἐξεναντίας ἀπέβαλε τὴν προτέραν χάριν. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἀφαιρεθῇ τὸ ἐπιχρυσώμα. Ἀλλὰ τότε, διὰ τὴν ἀνεπιτηδεϊότητα τοῦ ἐργάτου, ἔπαθε τὸ ἀριστοτέχνημα πολλὰ στίγματα. Μετ' οὐ πολὺ δὲ συνέβη καὶ ἕτερον τι περὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης. Εἶδομεν ὅτι ὁ Καλιγύλας εἶχε διατάξει νὰ ἀποκεφαλισθῶσιν αἱ τῶν θεῶν εἰκόνες ἵνα ἐπιτεθῇ εἰς αὐτάς ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ κεφαλὴ. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι, διακράττετο προχειρότερα τις τῶν ἀνδριάντων μεταμόρφωσις ἀφηριστο ἢ προτέρα ἐπιγραφὴ, ἐνεχαράσσετο ἀντ' αὐτῆς ἕτερον ὄνομα καὶ τοῦτου γενομένου « πέρας ἔχει τὸ τῆς τιμῆς, κατὰ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, καὶ λοιπὸν τέτευχε τῆς εἰκόνος ὁ δόξας ὑμῖν ἄξιος. » Ὁ Πausανίας καὶ ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρουσι πολλὰ τοιαῦτα γενόμενα εἰς Ῥόδον, εἰς Κόρινθον καὶ εἰς Ἀττικὴν. Ὁ Ὀρέστis λ. χ.

ἐγίνετο Αὐγουστος· αἱ Μιλτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους εἰκόνας μεταγράφοντο εἰς Ῥωμαῖον ἄνδρα ἢ Θράκα. Καὶ αὐτὰ τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα δὲν διέφευγον τὰς τοιαύτας ἀλλοκοτούς μεταμφίσεις. Ἐκ τούτων πάντων δηλοῦται ὅτι ὅλα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ Ἡρώδου τὰ νέα κατασκευάσματα δὲν ἴσχυσαν νὰ ἀναπληρώσωσι τὰς ζητίας δόας ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὴν ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία.

Ἀλλὰ μὴν ἐμμεθα ἄδικοι· μὴ πλείοτερον τοῦ δέοντος αἰτιώμεθα τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ἄν ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἡλαττώθη, ἂν τὸ ἐμπόριον ἐμαράνηθῃ, ἂν ἡ γεωργία παρήκμασεν, ἂν οἱ ἄνθρωποι ἐπτώχευσαν, ἂν τὰ ἔθνη ἐξηχρεώθησαν, ἂν ἡ θρησκεία περιφρονήσῃ, ἂν οἱ σοφισταὶ ὑπερεπλέονασαν, αἴτιοι τούτων πάντων δὲν ἦσαν οἱ Ῥωμαῖοι μόνοι. Αἱ πλείσται τῶν συμφορῶν τούτων ἤρχισαν ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς αὐτονομίας, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν τελευταίων αὐτῆς χρόνων· δὲν ἔπαυσαν δὲ ἔκτοτε προαγόμεναι καὶ κορυφούμεναι, κυρίως διότι αὐτοῦ τοῦ ἔθνους ἐξηράνθησαν πᾶσαι σχεδὸν αἱ ζωτικαὶ πηγαί. Δύω τινὰ μόνον διέσωζεν ἔτι τότε τὸ ἔθνος, τὴν μὲν γλῶσσαν ἀλώδητον, μέχρι τινὸς δὲ καὶ τὰ ἀμετακίνητα μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος ἀκέραια. Τὴν γλῶσσαν οὐδ' ἐπεχείρησεν ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία νὰ καταπολεμήσῃ. Ναὶ μὲν ὑπῆρχόν τινες Ἕλληνες ἐκμανθάνοντες τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς διερμνεῖς, ἵνα μεταφράζωσι τὰ παραγγέλματα τῶν ἀνθυπάτων, τὰ ψηφίσματα τῆς συγκλήτου καὶ ἄλλα δημόσια ἔγγραφα, ὧν πολλὰ περῆλθον οὕτω εἰς ἡμᾶς εἴτε μόνον ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ εἴτε διγλωσσοῖ. Καὶ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος δὲ λογίων τινὲς ἐξεμάθονον τὴν λατινικὴν οἷον ὁ Πολύβιος, ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ὁ Πλούταρχος, ὁ Ἀππιανός. Τελευταῖον ἀναφέρονται καὶ τινες Ἕλληνες ὀλίγοι, μόλις πέντε ἢ ἕξ, συγγράψαντες ἐν τῇ λατινικῇ, καὶ ἄλλοι πολλοὶ λαβόντες Ῥωμαϊκὰ ὀνόματα· ἀλλ' ἡ μεγάλη ἑλληνικὴ κοινωνία, αἱ πόλεις καὶ ὁ λαὸς, ἔμειναν ὅλως ἀλλότριοι τῆς τῶν κρατούντων γλώσσης, καὶ ἐξηκολούθουν λαλοῦντες καὶ γράφοντες τὸ πάτριον ἰδίωμα. Οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἂν ποτε συνέλαβον τὴν ἰδέαν νὰ ἐκλατινίσωσι τὴν Ἑλλάδα ὅπως ἔπραξαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, εἰς τὴν Γαλιτίαν καὶ εἰς τὰς παριστρίους χώρας, προῖμώτατα βεβαίως ἐγ-

κατέλειψαν τὴν πρόθεσιν τούτην καὶ κατήντησαν αὐτοὶ ἐξ ἐναντίας
 νὰ προτιμῶσι τὴν ἑλληνικὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης. Εἶδομεν ὅτι
 ἐν Ῥώμῃ πᾶσα σχεδὸν ἀξιόλογος οἰκία, ἐφορτιμεῖτο νὰ περιστοι-
 χίζεται ὑπὸ Ἑλλήνων ῥητόρων, φιλοσόφων, γραμματικῶν. Τὸ πρᾶγ-
 μα πρόβη ἀνέκαθεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ ἐν τῇ πρώτῃ ἑκατονταε-
 τηρίδι ἀκμάσας Ῥωμαῖος κραικὸς καὶ συγγραφεὺς Κυντιλιανός, ἐνό-
 μισεν ἀναγκαῖον νὰ μετριάσῃ τὸν περὶ τοῦτο ζῆλον τῶν Ῥωμαίων
 οἰκογενειάρχων. Οὐδὲν ἦττον Ῥωμαῖοι ἐπιφανεῖς, οἷον, ὁ Ρουτίλιος
 καὶ ὁ Κικέρων, συνέγραψαν ὑπομνήματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.
 Οὐδεὶς Ἑλλὴν ἀγνοεῖ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου τὰ καθ' ἑαυτόν. Ὁ Πλί-
 νιος, ὁ νεώτερος εἶχε φίλους εὐπατρίδας Ῥωμαίους οἵτινες δὲν ἔγρα-
 φον εἰμὴ ἑλληνιστὶ καὶ τῶν ὁποίων ἀπηλπίζετο νὰ μεταφράσῃ ἑκα-
 ξίως τὰ συγγράμματα. Ὅλοι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ το-
 σοῦτον ἐγκρατεῖς τῆς γλώσσης ἡμῶν, καὶ ὁ Κάτων ἐνέπαιξε τὸν Αὐ-
 λον Ποστούμιον ἐκείνον ὅστις, ἐπιχειρήσας νὰ γράψῃ ποίημα καὶ
 πραγματικὴν ἱστορίαν ἑλληνιστὶ, ἐδαρβάρειν ἀνηλεῶς, ἔπειτα δ' ἐ-
 ζήτηε διὰ τοῦτο συγγνώμην ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας ἐν τῷ προοίμῳ.
 Ἀλλὰ ἀδιάφορον ἂν ἔγραφον καλῶς ἢ κακῶς τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι,
 ἀντὶ νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν, αὐτοὶ τὴν
 ἡμετέραν ἐξεμάνθανον. Ὅπόσον δ' ἐθεώρουν αὐτὴν ἀνωτέραν τῆς Λα-
 τινικῆς δηλοῦται καὶ ἐκ τούτου ὅτι ὁ Ῥωμαῖος κωμικὸς Πλαῦτος, με-
 ταφράσας ποίημα ἑλληνικόν, ἀνεκέρυττεν ἐν πλῆρει θεάτρῳ « Μέναν-
 δρος (ἢ Φιλήμεν) ἔγραψε τὸ ποίημα τοῦτο ἑλληνιστὶ, Πλαῦτος δὲ μετέ-
 φρασεν αὐτὸ εἰς γλῶσσαν βάρβαρον. » Βάρβαρον λοιπὸν ἀνακτρύ-
 τοντες τὴν ἰδίαν γλῶσσαν οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν Ῥωμαίων κατ' ἀν-
 τιπαράθεσιν αὐτῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν, ὡς ἦτο δυνατόν νὰ φαν-
 τασθῶσιν ὅτι δύνανται νὰ κατισχύσωσι τῆς ἑλληνικῆς ἐν ταῖς ἑλλη-
 καῖς χώρσι; Μήπως δὲ μόνος τῆς γλώσσης τῆς ἑλληνικῆς διωμο-
 λόγουν τὸν ὑπεροχὴν; Δὲν ἠκούσαμεν τὸν Πλίνιον εἰς τὰς ὁδηγίας
 τὰς ὁποίας ἔδωκεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ σταλέντα εἰς τὴν Ἑλ-
 λάδα Μάξιμον, διαρρήδην προσαγορεύοντα τὴν Ἑλλάδα ὡς πατρίδα
 παντὸς τοῦ πολιτισμοῦ; Ὁ δὲ περιώνυμος ποιητὴς Ὀράτιος, ὁ ἀκ-
 μάσας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, δὲν ὡμολόγησε τὸ
 πολύμωρον ἐκεῖνο ὅτι « ἡ Ἑλλάς, κατακτηθεῖσα, ἀντικατέστησε

τοὺς ἀγρίους αὐτῆς νικητάς, καὶ εἰσήγαγε τὰς τέχνας εἰς τὸ βάρβαρον Λάτιον; Τὴν ἑλληνικὴν λοιπὸν γλώσσαν, οὐδὲ ἤγγισε ποσὼς ἡρωμαϊκὴ κυριαρχία· καὶ ἐμελλεν ἡ γλῶσσα ἐκεῖνη, κατισχύσασα αὐτῆς τε καὶ πολλῶν ἄλλων μεταγενεστέρων δυναστειῶν, νὰ διατηρήσῃ μέχρι τῆς σήμερον τὴν μορφήν καὶ τὰ συζατικά αὐτῆς. Τὰ δὲ μνημεία τῇ ἀληθείᾳ ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ πολλῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦτο ὁμολογητέον ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, μετὰ 350 σχεδὸν ἐτῶν δουλείαν, ἡ Ἑλλάς ἐσώζεν ἔτι τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος καὶ ὅτι ἀκριβὲς μέχρι τινὸς εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος Σατωβριάνδου γενομένη παρατήρησις, ὅτι ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἡ πατρίς ἡμῶν ὠμοιάζεν ὅπως οὖν τὴν Ἰταλίαν ἐνώσῃ αὕτη διετέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἑμμεσον αὐστριακὴν κυριαρχίαν· ἦτο δηλαδὴ χώρα κλασικὴ, τῆς ὁποίας πᾶσα πόλις ἔβριθεν ἀριστοτεχνημάτων. Τῷ οὖν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου, τοῦ πρεσβυτέρου, περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ὑφίσταντο ἔτι ἐν Ῥόδῳ τρισχίλιοι ἀνδριάντες· καὶ οὐχὶ ὀλιγώτεροι τούτων ἐν Ἀθήναις, ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ δὲ κατὰ τὴν δευτέραν ἑκατονταετηρίδα περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα Πausanias, τοσοῦτους περιγράφει θησαυροὺς τέχνης ἐν Ἀθήναις, ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐν Δελφοῖς, ἐν Λεβαδείᾳ, ἐν Πάτραις, ὥστε ἡ φαντασία ἐκπλήττεται ἀναλογιζομένη τὸ τί ἦτο, κατὰ τοῦτο τοῦλάχιστον, ἀκόμη τότε ἡ χώρα αὕτη. Καὶ αὐτῆς τῆς ζωγραφικῆς, ἥτις πολὺ μᾶλλον τῆς γλυπτικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ὑπόκειται εἰς τὴν ὀλεθρίαν τοῦ χρόνου ἐπίδρασιν, ἐσώζοντο ἐπὶ Pausanίου ἀκμαῖα πολλὰ ἀριστουργήματα, κυρίως ἐν τῇ Ποκίλῃ Στοᾷ, ἐν τῷ Θησεῖ, ἐν τῷ Κεραμεικῷ, ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῇ τῶν Δελφῶν Λέσχῃ. Αἱ φοβερῶταται τῆς Ἑλλάδος συμφοραὶ, αἱ ἀποστερήσασαι αὐτὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ κάλλους τὸ ὅποιον ἐξηκολούθησε διατηροῦσα πολὺ ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ συγκινῆται ἡ καρδιά αὐτῆς καὶ νὰ μεγαλουργῇ ἡ διάνοια, αἱ συμφοραὶ αὗται δὲν ἐπῆλθον εἰμὴ ἀπὸ τῆς· τρίτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Τότε συνεπληρώθη ἡ ὕλικὴ αὐτῆς καταστροφή, καὶ συνεπληρώθη ἰδίως ὑπὸ τῶν ἐπισκηψάντων πανταχόθεν βαρβάρων, ὧν καιρὸς εἶναι νὰ ἱστορήσωμεν τὰς πρώτας ἐπιδρομὰς.

Κατὰ τὰς πρώτας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδας, μεγάλη ἐγένετο κίνησις τῶν βαρβάρων ἐθνῶν τὰ ὅποια κατῴκουν τότε εἰς τὰ βορειοτέρας τῆς Εὐρώπης χώρας, ὅπου οὔτε τὰ ἑλληνικὰ οὔτε τὰ ῥωμαϊκὰ ὅπλα εἶχον φθάσει ποτέ. Τί παρήγαγε τὴν κίνησιν ταύτην, ἀσφαλῶς δὲ εἶναι γνωστόν· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ ἔθνη ἐκεῖνα ὤρμησαν πρὸς μεσημβρίαν καὶ ὅτι ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίων τὰ γερμανικὰ φύλα ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους πρὸς τε τὸν Ῥήνον καὶ πρὸς τὸν Ἰστρον· ἰδίως δὲ, ἵνα ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν μᾶλλον πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἡμετέραν χερσονήσον γενόμενα, οἱ καλούμενοι Γότθοι, ἐξωσθέντες ἀπὸ τῶν ἀρχαίων κατὰ τὰς βορειοτάτας χώρας κατοικιῶν αὐτῶν καὶ ἀναμιχθέντες μετ' ἄλλων γερμανικῶν φύλων, ἔκρουσαν τότε κατὰ πρῶτον τὰς πύλας τῆς Δακίας. Ἡ ἐπαρχία αὕτη, ἣτις ἐπὶ Τραϊανοῦ ἀπετέλει τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον τοῦ κράτους, συνῆκετο οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς Βλαχίας καὶ τῆς πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἰερᾶσου ἢ Πυρετοῦ (σήμερον Προύτου) Μολδαβίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν νοτιωτάτων ἄκρων τῆς Γαλλικίας, ἔτι δὲ τῆς Βουκοβίνης, τῆς Τρανσυλθανίας, τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τυσία (σήμερον Θέιος) Οὐγγαρίας καὶ τοῦ Βαννάτου τῆς Τιμεσθάρης. Ἡ δὲ κατὰ τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἐπιθεσις ὑπῆρξε τὸ προοίμιον τῶν ἀδιακόπων ἐπιδρομῶν ἃς ἐπέπρωτο νὰ πάθωσιν ἐπὶ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους χώραι. Τὸ κράτος ἐκεῖνο ἐφθείρετο πρὸ καιροῦ διὰ ποικίλης ἡθικᾶς καὶ κοινωνικᾶς αἰτίας, παρεμφερεῖς τῶν αἰτιῶν ὅσαι ἐπῆνεγκον τὴν πτῶσιν τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ καὶ μετέπειτα τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὸ ἀρχαῖον θρησκεισμα, τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια ὑπέσκαψεν ἡ φιλοσοφία, εἶχεν ἀποβάλλει πᾶσαν δύναμιν, μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις· καὶ μετὰ τοῦ θρησκευματος συγκατέπεσον τὰ ἀσφαλέστατα ἐρείσματα τῆς ἡθικῆς τοῦ ἐθνικοῦ διαπλάσεως. Πλὴν τούτου, ἐπεὶ δὲ εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ κοινωνία ἦτο διηρημένη εἰς δύο ἀνθρώπων τάξεις, τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἡ διαίρεσις αὕτη συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ἥδην, ὅπως ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ τῆς μακεδονικῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν τοῦ κράτους πα-

ρακμήν. Οἱ ἐλεύθεροι ἀπετέλουν μόνοι τὴν ἐνεργὸν κοινωνίαν, δηλαδή αὐτοὶ μόνοι εἶχον πάντα τὰ ἀστυκὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, ἐνῷ οἱ δούλοι, ὅχι μόνον ἦσαν ἀπεστερημένοι τῶν δικαιωμάτων τούτων, ἀλλὰ κατὰ κανόνα οὐδὲ νὰ ἀποκτήσωσιν αὐτὰ ἰδύναντο ποτέ. Οἱ δούλοι εἰργάζοντο τὴν γῆν, μετῆρχοντο ὅλα τὰ χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα, ἀλλὰ δὲν μετείχον τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὥστε καθ' ὅλα ταῦτα ἀπετέλουν κεφάλαιον ἀχρηστον καὶ κεκρόν. Ἐντεῦθεν, ἅμα αἱ ἐλεύθεραι τῶν ἀνθρώπων τάξεις, δηλαδή αἱ ἀνώτεραι, αἱ ἐνεργοὶ τῆς κοινωνίας τάξεις ἤρχίζον, διὰ τῆς μακρᾶς τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν κατοχῆς, νὰ ἀποβάλλωσι τὰ προτερήματα δι' ὧν ἐκτήσαντο τὴν ὑπεροχὴν ἐκείνην καὶ δύναμιν, τὴν χρηστότητα, τὴν σωφροσύνην, τὴν φιλεργίαν, τὴν φιλοτιμίαν, ἐπειδὴ οὐδεμία ἄλλη ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἔθνει τάξις ἡ δυναμένη ν' ἀναπληρώσῃ τὴν διασφραξίσαν ἐκείνην τῶν ἀνθρώπων ὁμάδα, τὸ ἐξ αὐτῆς καὶ μόνῃς κυρίως εἰπεῖν συγκείμενον κράτος συνεφείρετο μετ' αὐτῆς καὶ συνεμαραινέτο καὶ συμπαρήκμαζεν ἀμετακλήτως. Τοῦτο ἔχε συμβῆ εἰς τὴν πρώτην Ἑλλάδα καὶ ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων τοῦτο συνέβαιεν ἤδη εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. Καὶ συνέβαιεν ἐν γένει ἐν τῇ ἀρχαιότητι τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τὸ ἐπισηφαλὲς τοῦ τότε θρησκευματος καὶ τὴν εὐχέρειαν μεθ' ἧς ἡ φιλοσοφία κατεπολέμει αὐτὸ, ἡ ἀρχαία κοινωνία ἐστερεῖτο θάσσον ἢ βράδιον τοῦ κυριωτάτου αὐτῆς ἠθικοῦ ἐρείσματος. Τὴν σήμερον, ὅχι μόνον ἡ θρησκεία εἶναι δένδρον αἰεθαλὲς τὸ ὁποῖον οὐδεμία φιλοσοφικὴ δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ καταβάλλῃ, ὥστε ἡ ἀμφιλαφὴς αὐτοῦ σιακὰ οὐδέποτε παύει περικαλύπτουσα τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' ἡ κοινωνία ἔχει καὶ ἄλλους ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναβιώσεως καὶ συντηρήσεως τρόπους. Τὴν σήμερον δούλοι δὲν ὑπάρχουσιν. Ὑπάρχουσι μὲν ἀνώτεραι καὶ κατώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, αἱ κατώτεραι ὁμῶς τάξεις δὲν διακωλύονται τοῦ νὰ προαχθῶσι μέχρι τῶν ἀνωτάτων βαθμίδων ἅμα ἔχουσιν ἡ ἀποκτήσωσι τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαραίτητον εὐφυΐαν, ἱκανότητα καὶ χρηστότητα. Βεβαίως καὶ σήμερον αἱ ἀνώτεραι τάξεις ῥέπουσι, διὰ τῆς μακρᾶς κατοχῆς πολλῶν πλεονεκτημάτων, εἰς τὸ νὰ ἀποβάλλωσι τὰς ἀρετὰς δι' ὧν ἄλλοτε ἐκτήσαντο τὰ πριετῆα· ἀλλ' ἐκ τούτου ἡ πολιτεία δὲν φθείρεται, διότι ὑπάρχει τὸ ἐνεργὸν ἀποθεματικὸν

κεφάλαιον τῶν κατωτέρων τάξεων αἵτινες, ἀδιαλείπτως φιλοτιμούμεναι νὰ βελτιώσωσι τὴν τύχην αὐτῶν καὶ ἀδιαλείπτως πρὸς τοῦτο ἐργαζόμεναι καὶ προαγόμεναι, ἀναπληροῦσι διὰ νέων ἀρετῶν τὰς ἐκλιπούσας ἀρετὰς τῶν προηγουμένων τάξεων. Ἐκ τούτου, αἱ νεώτεραι πολιτεῖαι δὲν πίπτουσι τοσοῦτον εὐχερῶς ὅσον αἱ ἀρχαῖαι, τῶν ὁποίων ἡ παρακμὴ ἦτο ἐντὸς ὠρισμένου τινὸς χρόνου οὕτως εἰπεῖν ἀναπόδραστος.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν κρίσιμον τῆς παρακμῆς ὥραν εὐρίσκειτο πρὸ καιροῦ ἤδη τὸ ρωμαϊκὸν κράτος καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχισεν ἡ τῶν ἀρκτώων βαρβάρων ἐπιδρομή. Καὶ ἂν τὰ ἔθνη ταῦτα συστηματικώτερον ἐπετίθεντο καὶ εἶχον ὄργανά τινα πολεμικά, μάλιστα δὲ πολιορκητικὰ ὅπως οὖν ἀνάλογα πρὸς τὰ ὄργανα ὅσα εἶχε καὶ μετεχειρίζετο ἔτι ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς, οὐδεμίᾳ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἤθελεν ἔκτοτε καταπέσει. Ἀλλ' οἱ βάρβαροι ἐπετίθεντο σποράδην· δὲν ἠδύναντο νὰ κυριεύσωσι τὰς ὅπως οὖν ἀσφαλῶς ὠχυρωμένας πόλεις· δὲν εἶχον καὶ τὴν ιδέαν ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ ιδρύσωσι κράτος νέον ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ κράτους ἐκείνου, καὶ, δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν χαρίτων τοῦ πολιτισμοῦ, ἐσυνθηκολόγουν πολλάκις πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἢ καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν εἰσέρχοντο, ὥστε τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐφ' ἱκανὸν διάστημα καιροῦ ἠδυνήθη διὰ ποικίλων τρόπων νὰ ἀποφύγῃ τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου ἤρχισε ν' ἀποφέρει τοὺς πρώτους ἀγλαοὺς αὐτοῦ καρπούς· ἐντὸς τῆς ἀρχαίας σεσαθρωμένης κοινωνίας διεπλάσθη κοινωνία νέα ἐρρωμενεστέρα· εἰς τὸν θρόνον ἀνέβησαν ἄνδρες διαπρέποντες ἐπὶ ἀρετῇ καὶ ἀνδρείᾳ καὶ ἱκανότητι· ὥστε ἀνελκυσθῇ ἡ πτώσις τοῦ κράτους ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ὅλας ἑκατονταετηρίδας. Καὶ ἐπὶ τέλους κατελύθη μὲν τὸ δυτικὸν αὐτοῦ μέρος, ἀλλὰ τὸ ἀνατολικόν, τὸ ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἰδίως χωρῶν συγκεκείμενον, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ καὶ ἐπὶ μακρὸν εἰς ἐτι νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἰστορίᾳ τοῦ κόσμου τούτου.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν κεφαλῇ ἡ τύχη τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρχαίων περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς ἂν μὴ ἤρκουν αἱ ἀλλαι ἀφορμαὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐπῆλθεν ἐν αὐτῷ καὶ ἐμφύλιος ἀγὼν περὶ

τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος· διότι, μετὰ τὸν ἐν ἔτει 192 θάνατον τοῦ Κοιμητοῦ, ἀναξίου υἱοῦ καὶ διαδόχου Ἀντωνίνου τοῦ φιλοσόφου, ἤρσαν περὶ τῆς ἀρχῆς πέντε ἄνδρες, ὧν κατίσχυσε μὲν ἐπὶ τέλους ὁ Σεπτίμιος Σεβήρος, ἀλλ' ἀφοῦ τὸ κράτος ἐσείσθη ἐκ θεμελίων. Ὁλίγα τινα θέλουσι δώσει ἔννοιαν ἀποχρῶσαν τῶν ὀλεθρίων τούτων γεγονότων. Τῶντι ὁ ἀγὼν οὗτος διεξήχθη ἐν μέρει εἰς τὴν ἀνατολὴν, μεταξὺ τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ ἐνὸς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ Πεκκενίου Νίγρου, ὅστις, ἐν Συρίᾳ ἀναγορευθεὶς, προσφικεῖσθαι τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐντεῦθεν ἔπαθον αἱ χῶραι αὗται οὐ μικρὸν, ἰδίως δὲ ἐστερήθησαν ἐνὸς τῶν κυριωτέρων αὐτῶν προμαχῶνων, τῆς ἀρχαίας καὶ ἐνδόξου πόλεως τοῦ Βυζαντίου. Πρῶτον ὁ Πεκκενῖος Νίγρος, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν κατὰ τὴν ἡμετέραν χερσονήσον ἀρχὴν αὐτοῦ, πολλοὺς ἐθανάτωσεν ἄνδρας. Ἐπειτα δὲ ὁ Σεβήρος, γενόμενος κύριος τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ἐπιμόνωσ ὑπὲρ τοῦ Νίγρου ὑπερμαχήσαντος, ἀφοῦ ἐθανάτωσε τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς ἐν τέλει πάντας, κατέλυσε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν ἣν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀπελάμβανεν ἡ λαμπρὰ ἐκείνη πόλις, κατέβαλε τὰ τείχη αὐτῆς, καὶ, διημέυσας τὰς περιουσίας τῶν πολιτῶν, ἐχάρισεν αὐτὴν τε καὶ τὴν περὶ αὐτὴν χώραν εἰς τοὺς Περσινθίους, οἵτινες ἐνέμοντο αὐτὴν μέχρι τίνος ὡς κώμην τινά. Καὶ ἀνέκτισε μὲν μετ' οὐ πολὺ τὸ Βυζάντιον τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν προτέραν ἰσχὺν μέχρις οὗ, μετὰ γενεὰς τέσσαρας, διὰ παραδόξου οἰκονομίας τῆς Προνοίας, ἕτερος αὐτοκράτωρ, ἀπὸ τῶν περὰ τῶν τῆς Βρεταννίας ὁρμώμενος, ἦλθε καὶ ἱδρυσεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου πόλιν μεγάλην, ἐπώνυμον ἑαυτοῦ, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἡ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Λέγεται δὲ καὶ περὶ τῶν Ἀθηναίων, τῆς πρωτευούσης ταύτης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ὅτι ὁ Σεβήρος, ἐπειδὴ νέος ἔτι ὦν δυσχερεστήθη κατὰ τὴν ἐν ταῦθα διατριβὴν, ἄγνωστον τίνος ἔνεκα, ἔπειτα βασιλεύσας ἡλάττωσε τὰ ἀρχαία τῆς πόλεως πρηνόμια. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐπὶ Σεβήρου καὶ Νίγρου γενόμενα· μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐπὶ Καρακάλλα, τοῦ ὀλεθρίου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου (211—217), ἔλαβον πλείονα ἔκτασιν αἱ τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν ἐπιδρομαί· καὶ συνέβαινον μὲν αὗται ἔτι ἐκτὸς ἢ εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ἡμετέρας χερ-

σνήσου, ἀλλ' αἶμα ἑλληνικόν των μεσημβρινωτάτων ἑλληνικῶν χωρῶν ἔχυντο ἕκτοτε ἐν τῷ πολέμῳ ἐκείνῳ, διότι ῥητῶς ἱστορεῖται ὅτι ὁ Καρακάλλας προσήγαγεν εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἴστρον λεγεῶνας ἱκανοὺς νέους Σπαρτιάτας, ἐξ ὧν ἐσχημάτισε δύο λόχους, τὸν Λακωνικὸν καὶ τὸν Πιτανάτην.

Ἦρχοντο δὲ νὰ ἐμβάλλωσιν ἐπιμονώτερον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἡμετέρας χειρσονήσου οἱ Γερμανοὶ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου, ἀδελφὸς τὸ γένος (244—249). Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐτέλει ἐν Ῥώμῃ λαμπρὰς τὸ χιλιοστόν ἀπὸ κτίσεως αὐτῆς ἔτος, ὅτε μοῖρα τῶν Γόθων, ἐμβαλοῦσα ἀκωλύτως εἰς Δακίαν, διεπέρασε τὸν Ἴστρον, καὶ, λεηλατήσασα Μοισίαν καὶ Θράκην, προῆλθε μέχρι Μαρκιανούπολεως, τῆς πρωτευούσης τῆς κάτω Μοισίας. Ἐράπαξ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ τότε καλουμένη Μοισία περιελάμβανε τὴν σημερινὴν Σεβίαν καὶ Βουλγαρίαν. Διηρεῖτο δὲ εἰς δύο, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω Μοισίαν, ἐξ ὧν διὰ τῆς πρώτης ἐνόουν τὰ δυτικώτερα, διὰ δὲ τῆς δευτέρας, τὰ ἀνατολικώτερα τῆς χώρας ἐκείνης τμήματα. Μαρκιανούπολις δὲ ἦτο κατὰ τινὰς τὸ σημερινὸν Ἱμερτέ. Μετὰ μακρὰν λοιπὸν τῆς Μαρκιανούπολεως ὑπὸ τῶν Γόθων πολιορκίαν, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξαγοράσωσι διὰ χρημάτων πολλῶν τὴν τῶν βαρβάρων ἀναχώρησιν, διότι ὁ στρατὸς ὁ ἐπελθὼν εἰς Μοισίαν ὑπὸ Φιλίππου, οὐδὲν φαίνεται πράξας πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως καὶ λέγεται μάλιστα ὅτι δι' ἀνάνδρου προδοσίας τὴν ἰδίαν ἐζήτησε σωτηρίαν. Οἱ δὲ Γόθοι, ὠρεληθέντες ἀπὸ τῆς γενικῆς ἀναρχίας ἣτις ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς βασιλείας Δεκίου τοῦ διαδόχου τοῦ Φιλίππου, ἐπανέλαβον τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς δύο διηρημέναις μοῖραις, κατεπλημμύρησαν τὰς πεδιάδας τῆς Θράκης καὶ τῆς Μοισίας. Τὸ κύριον αὐτῶν σῶμα, συγκείμενον ἐξ 70,000 Γερμανῶν καὶ Σαρματῶν, εἶχεν ἤδη προελάσει μέχρι Νικοπόλεως τῆς ἐν Μοισίᾳ, ὅτε ἐπελθὼν αὐτὸς ὁ Δέκιος μετὰ στρατοῦ ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν τῶν βαρβάρων πρόδον. Πρὸς τοῖς ἄλλοις διέταξε τὸν τότε ἀνθύπατον Ἀχάϊας Μεσάλαν νὰ δώσῃ διακοσίους στρατιώτας ἐκ Δαρδανίας, 100 ὀπλίτας, 160 ἵππεις, 60 Κρήτας τυξίτας καὶ 1,000 καλῶς ὠπλισμένους νεωτέρους πολεμιστὰς εἰς

τὸν χιλιάρχον Κλαύδιον, τὸν ὁποῖον ἐπεμψεν ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ ῥητῆς ἐντολῆς τοῦ νὰ προφυλάξῃ τὰς Θερμοπύλας καὶ τὴν Πελοπόννησον· ὥστε δῆλον ἐκ τούτου ὅτι ὁ Δέκιος ἐφοβεῖτο μὴ καὶ ἡ κυρίως Ἑλλὰς κινδυνεύσῃ ἔκτοτε νὰ πάθῃ ὅ,τι μετ' ὀλίγους ἐνιαυτοὺς ἐπαθε τῶνόντι. Καὶ εἶχε δίκαιον νὰ ὑποπτεύῃ τοιούτον τι ὁ αὐτοκράτωρ, διότι ἐμφανισθέντος αὐτοῦ ἐν Μοισίᾳ, οἱ Γότθοι δὲν ὠπισθοδρόμησαν, ἀλλ' ἐξεναντίας τραπέντες πρὸς μεσημβρίαν, καὶ διαβάντες τὸν Αἴμιον, προήλασαν εἰς Θράκην. Συνεκροτήθη μὲν περὶ Φιλιππούπολιν πρὸς αὐτοὺς μάχη ἐναγώνιος· ἀλλ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἡττῶνται οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ δὲ βάρβαροι κυριεύουσιν ἐξ ἐφόδου τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ, ἂν πιστεύσωμεν τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν τότε ἱστορικῶν οἵτινες ὁμῶς εἶναι συνθῆκας ὅπως οὖν ὑπερβολικοὶ, θυσιάζουσιν 100,000 ψυχὰς κατὰ τὴν ἄλωσιν ταύτην. Μετ' ὀλίγον ὁ Δέκιος, προδοθεὶς ὑπὸ τῶν ὑποστρατῆγων, πίπτει αὐτὸς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς δευτέραν μάχην, συγκροτηθεῖσαν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 251. Ὁ δὲ αἰσγρὸς αὐτοῦ προδότης καὶ διάδοχος Γάλλος, ὑποσχόμενος εἰς τοὺς βαρβάρους τὴν πληρωμὴν ἑτησίου φόρου, μόλις πείθει αὐτοὺς νὰ ἀνακαμψῶσιν εἰς τὰ ἴδια, συνεπαγόμενοι τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὴν ἄλλην λείαν.

Ἡ ἐπονείδιστος αὕτη σύμβασις δὲν ἐπήνεγκεν εἰμὴ ὀλίγων μόνον μηνῶν ἀναψυχὴν, ἐπῆλθον δὲ τάχιστα συμφοραὶ νέαι οἷας οὐδέποτε ἔτι εἶχε πάθει τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος. Ἀναρίθμητα βαρβάρων στίφη, Γότθοι, Βορανοὶ, Οὐρουγούνδοι, Κάρποι, Αἰρουλοὶ, γενικώτερον Σκυῖται ἐπονομαζόμενοι, κατέκλυσαν, ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Γάλλου, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Μοισίαν, τὴν Θράκην, προσέβησαν ληστεύοντες μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀπεβιάσθησαν διὰ χιλιάδων μικρῶν πλοιαρίων εἰς πολλὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας παράλια, καὶ ἐφθασαν ἀκωλύτως μέχρι τοῦ Βοσπόρου. Ὁ στρατηγὸς Αἰμιλιανὸς διὰ μάχης φονικωτάτης, ἐν Μοισίᾳ συγκροτηθείσης (253), κατατροπώσας τοὺς βαρβάρους τούτους, σώζει πάλιν τὰς χώρας ἐκείνας ἀπὸ αὐτῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Οὐαλεριανοῦ (253—260). ἐπισκῆπτουσιν οὗτοι αὖθις, διελαύνουσιν ἀκωλύτως διὰ πάσης τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ ἀπειλοῦσιν αὐτὴν τὴν ὀχυρὰν Θεσσαλονίκην, ὥστε καὶ ἡ κυρίως Ἑλλὰς ἀναγκάζεται πάλιν νὰ παρα-

σκευασθῇ ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς φοβεροὺς τούτους πολεμίους. Κατὰ στρατιὰ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν κατέλαβε τὰς Θερμοπύλας, αἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμελήθησαν τὴν κατασκευὴν τοῦ τείχους αὐτῶν, μὴδε μᾶς ἀξιωθέντος φροντίδος ἐξ ὅτου ὁ Σύλλας διέφθειρεν αὐτὸ, καὶ αἱ Πελοποννησίοι διετείχισαν τὸν Ἰσθμὸν ἀπὸ Λεχαίου μέχρι Κεγχρεῶν. Ἀπὸ τῆς Ῥώμης οὐδεμία σχεδὸν προσδοκᾶτο ἐπικουρία, αἱ δὲ οἰκοθεν αὐταὶ γενόμεναι προπαρασκευαί μαρτυροῦσιν, ὅτι, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἡλλοιώθῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅσονδήποτε ἐν εἰρήνῃ μακρὰ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων καὶ ἂν ἀπέβαλε πᾶσαν πολεμικὴν ἀρετὴν καὶ ἀσκήσιν, ἔσωζεν ὅμως ἔτι τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ συνείδησιν καὶ τὴν προθυμίαν τοῦ νὰ ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῶν θεσμῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν ὧν, καὶ τῶν οἰκιῶν.

Καὶ τότε μὲν οἱ Γότθοι δὲν προήλασαν μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Μὴ δυνήντες νὰ ἐκπολιορκήσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, ἀνέκαμψαν εἰς τὰ ἴδια, ἐπαναλαμβάνοντες κατ' ἔτος τὰς ἐπιδρομὰς, ἀλλ' ἐπύρηνον ἐπὶ τὴν Ἰλλυρίαν μᾶλλον οὐχὶ ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀρ' ἐτέρου ὅμως ἄλλα βαρβάρων στίφη, ὠφελοῦμενα ἀπὸ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξασθένειν τοῦ Βοσπορίου κράτους (σελ. 418) καὶ μεταχειριζόμενα τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ναύτας αὐτοῦ, ἐπέπεσον εἰς τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις, ἐκυρίευσαν τὴν Πιτυούτταν καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, κατέστρεψαν τὰ ἱερὰ καὶ τὰ οἰκοδομήματα, ἐξεπόρθησαν τὴν περίξ χώραν καὶ ἐπέστρεψαν συνεπαγόμενοι ἅπανσιν τὴν λείαν. Ἄλλοι δὲ πάλιν κατελθόντες διὰ ξηρᾶς παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ Εὐξείνου Πόντου παραλίαν μέχρι Βυζαντίου, διεπεραιώθησαν ἐκεῖθεν ἐπὶ ἀλιευτικῶν πλοιαρίων εἰς Χαλκηδόναν, καὶ τρέψαντες τὰ ἐκεῖ σταθμεύοντα Ῥωμαϊκὰ τάγματα, ἐκυρίευσαν τὴν πόλιν Μεδ' ὃ προσέβαλον καὶ ἐλεηλάτησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν Νικομήδειαν, τὴν Νίκαιαν, τὴν Κίον, τὴν Ἀπάμειαν καὶ τὴν Προῦσαν οὐδὲ ἐσώθη ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῶν ἢ Κύζικος εἰμὴ διότι, πλημμυρῆσαντος εὐτυχῶς τοῦ ποταμοῦ Ῥυνδάκου, δὲν ἡδυνήθησαν οἱ βάρβαροι νὰ περάσωσιν αὐτόν. Ὅθεν ἐμπρήσαντες τὴν Νικομήδειαν καὶ τὴν Νίκαιαν, καὶ παραλαβόντες τὰ λάφυρα ἐπανῆλθον οἰκαδε. Καὶ ἔθυσον οὕτω καὶ ἐλήστευον ἀκωλύτως σχεδόν, διότι ὁ μὲν Οὐαλεριανὸς ἤλ-

μαλιωτεύετο συγχρόνως εἰς τὸν κατὰ Σαπῶρ πόλεμον, βασιλεύς τοῦ νέου περσικοῦ κράτους τοῦ ἐπὶ τῶν ἐρείπιων τῆς τῶν Πάρθων ἀρχῆς κατὰ τὴν τρίτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα μετὰ Χριστὸν προκύψαντος, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Οὐάλεριανοῦ Γαλλιηνός, ὁ συμβασιλεύσας μετὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἤδη μόνος παραμείνας κύριος τοῦ κράτους, ἡ ἡγεύετο πρὸς ἕτερα γερμανικὰ φύλα ἀπὸ τοῦ Ῥήνου ἐμβαλόντα, ἡ κατέτριβε τὸν χρόνον ἐν Ῥώμῃ περὶ πότους καὶ θεάματα, ἡ ὑπὸ δεινῶν ἀπησχολεῖτο στάσεων. Ὁ Γαλλιηνὸς δὲν ἦτο ἀνὴρ ἀπεστερημένος πάσης ἀξίας, ἰδίως ἦτο λόγιος καὶ προστάτης τῶν γραμματίων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ὁθεν καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐξαίρετον ἐδείξεν εὖνοιαν, διότι ἐλθὼν ἐνταῦθα ἔλαβε τὸ τοῦ ἀρχοντος ἐπωνύμιον ἀξίωμα, κατετάχθη μετὰ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν καὶ ἐν γένει προσηνέχθη ὡς ἔγκριτος πολίτης Ἀθηναῖος μᾶλλον ἢ ὡς αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' αἱ τιμαὶ αὗται δὲν ἤρκουν ἵνα σώσῃσι τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσεγγίζοντος κινδύνου. Ὁ Γαλλιηνὸς ἔλαβε μὲν, ὡς φαίνεται, καὶ πρόνοιάν τινα περὶ τοῦ κινδύνου τούτου· γνωρίζομεν λ. χ. ὅτι ἐπεμψε τὸν μηχανικὸν Κλεοδάμον ἵνα ὀχυρώσῃ τὰς ἑλληνίδας πόλεις, καὶ κατὰ τὸ δυνατόν προπολεμήσῃ ὑπὲρ αὐτῶν· ἀλλὰ παρέσχεν εἰς αὐτὸν ἐλαχίστην δύναμιν, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἀπησχολεῖτο, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τῶν πολυαριθμῶν ἄλλων πολεμίων ὅσοι πανταχόθεν περιεστοίχιζον τὸ κράτος. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει· διότι ἅμα ἐκλιπόντος τοῦ Οὐάλεριανοῦ προέκυψαν εἰς μέσον ἑνεακαίδεκα ἀνταγωνισταὶ τοῦ Γαλλιηνοῦ, ὥστε τὸ κράτος περιῆλθεν εἰς ἐντελῆ παραλυσίαν.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι κατὰ τὸ προτελευταῖον ἔτος τῆς τοῦ Γαλλιηνοῦ βασιλείας (267) νέα Γότθων στίφη, ἐπιβάντα ἐπὶ πεντακοσίων πλοίων, καὶ διαπλεύσαντα τὴν Μαυρίτιδα λίμνην καὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον, ἐνέβαλον εἰς τὸν Θρακικὸν Βόσπορον, κατέλαβον τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Χρυσόπολιν, καίτοι πολεμηθέντες κατὰ ξηρὰν μὲν ὑπὸ τοῦ Κλεοδάμου, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου Οὐσερριανοῦ, εἰσέπλευσαν ἔπειτα εἰς τὴν Προποντίδα, κατέστρεψαν ἐνταῦθα τὴν περιφανῆ Κύζικον, διεπέρασαν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἀπεβιάσθησαν εἰς Ἀἴμνον καὶ εἰς Σκυῶν καὶ ἐντεῦθεν, διαιρεθέντες εἰς πολλὰς μοῖρας, ἐπέπεσον εἰς ὅλα τὰ

μεσημβρινώτερα ἑλληνικά παράλια. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν προσέβαλον τότε τὴν τε Ἀττικὴν καὶ πολλὰ τῆς Πελοποννήσου μέρη, πρόσαντες καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας, καὶ λεηλατήσαντες καὶ ἐμπρήσαντες, ὡς ἀορίστως ὁπωςοῦν ἱστορεῖται, Κόρινθον, Σπάρτην, Ἄργος, Τεγέαν. Αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι, καίτοι πρὸ ὀλίγου ὀχυρωθεῖσαι ὑπὸ Κλεοδάμου, δὲν διέφυγον ἤδη τὴν ἄλωσιν· οἱ Γότθοι ἅμα ἀπεβιάσθησαν εἰς Πειραιᾶ, ἐγένοντο ἐξ ἐφόδου κύριοι καὶ τῆς ἅνυ πύλεως, ὠφεληθέντες ἀπὸ τῆς καταπλήξεως ἣν ἐπροξένησεν ἡ ἐμφάνεισι αὐτῶν εἰς ἀνθρώπους οἵτινες οὔτε αὐτοὶ, οὔτε οἱ προπάτορες αὐτῶν ἐπὶ 300 καὶ ἐπέκεινα ἔτη οὐδένα εἶδον πολέμῳ. Ὅποιας ζημίας ἐπήγαγεν ἡ ἄλωσις αὕτη, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν· ἐν γένει λέγεται ὅτι πολλὴ ὑπῆρξεν ἡ σφαγὴ, καὶ ἡ λεηλασία, καὶ ἡ καταστροφή. Προστίθεται μάλιστα ὅτι καὶ αἱ βιβλιοθήκαι ἐκινδύνευσαν καὶ ὅτι οἱ βάρβαροι ἠτοιμάσθησαν νὰ καταπυρπολήσωσιν ἅπειρα πολύτιμα χειρόγραφα, ὅτε εἰς τῶν συνεταίρων ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἔργου, παρατηρήσας ὅτι καλὸν εἶναι νὰ μείνωσι τὰ βιβλία ἐκεῖνα διότι ἐνόσφ οἱ Ἕλληνες ἀσχολοῦνται περὶ ταῦτα, ἀμελοῦσι τὴν πολεμικὴν ἀσκησιν καὶ γίνονται μᾶλλον εὐχέριωτοι. Καὶ τοῦτο μὲν θεωρεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ὡς εὐφρὺς ἐπινόημα μεταγενεστέρου τινὸς σοφιστοῦ· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ἂν πραγματικῶς ἐβρέθη ὑπὸ Γότθου ἀνδρὸς, μετ' ὀλίγον ἔλαβεν οὗτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πείραν ἀσφαλῆ τοῦ ὅτι ἡ παιδεία, ἡ ἀληθὴς παιδεία, παράγει αἰσθήματα καὶ φρονήματα ἱκανὰ νὰ κατισχύσωσι τῶν φοβερότερων πολεμίων.

Τῷ ὄντι κατεῖχε τότε ἐν Ἀθήναις, τὴν βασιλείῳς ἢ τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν ἀνὴρ λόγιος, ὁ ἱστοριογράφος Δέξιππος. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ Γότθοι ἐλεηλάτουν τὴν πόλιν καὶ τὴν ὑπαίθριον χώραν, οὗτος ἦτορσις περὶ αὐτὸν διςχιλίους περίπου πολίτας ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς πόλεως φυγόντων, καὶ, καταλαβὼν ὀχυράς τινας περὶ τὸν ελαιῶνα καὶ τὰ ὄρη θέσεις, ἐξήτησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ἀπηλπισμένους ἐκείνους ἀνθρώπους καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ἀγωνισθῶσι περὶ τῶν ὄλων. Ὁ Δέξιππος, ὅστις ἔγραψε διάφορα ἱστορικὰ ἔργα, «τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον,» «Χρονικὴν ἱστορίαν,» καὶ «Σκυθικὰ,»

ἐπραγματεύθη ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ τὰ κατὰ τὸν προκειμένον πόλεμον· κατὰ δυστυχίαν τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἐλάχιστά τινα μέρη καὶ ταῦτα δεινῶς ἠκρωτισμένα. Ἰδοὺ δὲ ποίαν περὶ τῶν Σκυθικῶν ἰδίως ἐκφέρει γνώμην ὁ πολυμαθὴς πατριάρχης Φώτιος, ὅστις διεξῆλθεν αὐτὴν κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα ὀλόκληρον. « Ἀνεγνώσθη δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ σκυθικά, ἐν οἷς αἱ Ῥωμαίων αὐτῷ καὶ Σκυθῶν ἀναγράφονται μάχαι τε πρὸς ἀλλήλους καὶ λοιπαὶ ἀξιόλογοι πράξεις. Ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπέριτος τε, καὶ ὄγκῳ καὶ ἀξιώματι χαιρῶν, καί, ὥς ἂν τις εἴποι, ἄλλος μετὰ τινος σαφηνείας Θουκυδίδης, μάλιστα γε ἐν ταῖς σκυθικαῖς ιστορίαις. » Περιῆλθε μὲν εἰς ἡμᾶς ὁ λόγος δι' οὗ ὁ Δέξιππος ἠγωνίσθη νὰ καταπείσῃ τοὺς συμπολίτας νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τῶν ἐσταρμένων ἀνὰ τὴν χώραν βαρβάρων, ἀλλὰ καὶ οὗτος σφόδρα ἐφθαρμένος. Οὐδὲν ἥττον θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα τὰ μᾶλλον ἀκέραια διατηρηθέντα ἀποσπάσματα αὐτοῦ, ἵνα δώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἔννοιαν τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἔσωζον εἰσέτι γενηαῖαι τινες ψυχαι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν πόλει.

« Καὶ καρτερεῖα οἱ πόλεμοι μᾶλλον ἢ πλήθει κρίνονται, εἴπε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Δέξιππος πρὸς τοὺς συναγωνιστάς. Ἡμῖν δύναμεις τε οὐ φαῦλη (δισχιλίοι γὰρ οἱ σύμπαντες ἡθροίσθημεν), καὶ τὸ χωρίον ἐρυμνότατον, ὅθεν ὁρμωμένους χρὴ τοὺς πολεμίους κακοῦν σποράσι τε ἐπιτιθεμένους καὶ τὰς παρόδους αὐτῶν ἐνεδρεύοντας· ἐξ ὧν κρατοῦσι μὲν ἡμῖν τῷ τρόπῳ τούτῳ ῥώμη ἔσται, καὶ δέος οὐ μέτριον παρέξομεν τοῖς ἐναντίοις· συνισταμένων δὲ ἀντιστησόμεθα προτείχισμα τῶν ὅπλων οὐ φαῦλον τὸ ἐρυμνὸν τοῦ χωρίου καὶ τὴν δε τὴν ὕλην ἔχοντες. Οἷτε ἐνάντιοι ἐκ διαφόρων προσβάλλοντες οἷα οὐ πάντῃ καταφάνει ταραῶνται, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἴσῳ τρόπῳ τοῖς πρόσθεν πολεμήτοισι, τάξιν τε αὐτῶν λύοντες καὶ οὐθ' ὅπου τὰ τοξεύματα καὶ ἀκόντια μετιναίει χρὴ εἰδότες, καὶ τῶν τε ἀφισμένων ἀτυχήσουσι καὶ ὑπ' ἡμῶν ἔτι μᾶλλον κακώσονται. Ἡμεῖς τε τῇ ὕλῃ πεφραγμένοι ἐπίσκοπα καὶ ἐξ ὑπερδεξίων μεθήσομεν καὶ ἀσφαλέστεροι μὲν ἐς τὸ δρᾶν ἐσόμεθα, οὐ βᾶστοι δὲ βλάπτεσθαι. Περὶ δὲ αὐτῆς ὁμόθεν μάχης, εἰ δὴ καὶ αὐτῆς δεῆσαι, ἐκείνο χρὴ λογίζεσθαι, ὥς οἱ μέγιστοι κίνδυνοι μεγίστας καὶ προθυμίας παρέχονται, καὶ ἐν τῷ ἀ-

τόρῳ τῆς σωτηρίας ἢ ἀντίτασις ἐτοιμοτέρα, καὶ πολὺ τὸ ἀνέλπι-
στον ἐξέβη, βιαζομένων τε ὑπὲρ τοῦ ἀμνηστῆ καὶ ἀμνηστικῶν ὑπὲρ
τῶν σπουδῆς ἀξίων τιμωρίας ἐλπίδι. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν ὅτῳ ἂν πρὸ ἡ-
μῶν μείζους γένοιτο ὑποθέσεις τῆς ἀγανακτικῆς, οἷα δὴ γενῶν
τῶν ἡμετέρων καὶ πόλεως ὑπὸ τῶν ἐναντίων κατεσχημένης. Συνεπί-
θιοιτο δὲ ἂν αὐτοῖς καὶ ὅσοι ἀνάγκῃ ἄκοντες συστρατεύουσιν, ὅτε
τὴν ἡμετέραν ἐφοδὸν αἰσθοῖντο, ἐλευθερίας τῆς σφετέρας ἐλπίδι. »

« Πυνθάνομαι δὲ καὶ τὴν βασιλέως δύναμιν τὴν ναυτικὴν οὐχ
ἐκὰς εἶναι ἀρῆξουσιν ἡμῖν, ἥ συνταχθέντας συνεισβαλεῖν κράτιστα.
Καὶ ἐπὶ τῷ δε. ἡγοῦμαι ὥς καὶ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο
πρόθυμον ἐπάξομεν. Αὐτὸς δὲ δὴ ὢν οὐκ ἐξω κινδύνου οὐδὲ εὐτυχέ-
στερον πράττων ἐπὶ ταῦτα ἴσμαι, ἀρετῆς ἐπιθυμῶν καὶ διακινδύ-
νεύων, τὰ τιμώτατα δὲ θέλων περιποιήσασθαι καὶ ἐς ἑμαυτὸν μὴ
καταλῦσαι τῆς πόλεως τὴν ἀξίωσιν. Καὶ παραινῶ ᾧδε γινώσκειν.
Ἐπει μὲν ἡ τελευταῖα πάντας ἀνθρώπους καταλῦσαι τὸν βίον, ἐν
τοῖς περὶ τῆς πατρίδος ἀγῶσιν ἄθλον κάλλιστον καὶ δόξαν αἰδίων
φέρων . . . . . »

« Συστήσασθαι δὲ ἡμῖν καὶ ἐκ τῆς τύχης τὰ εἰκὸς ἄγει. Ἦτε γὰρ
ὑπόθεσις δικαιοσύνη, καθ' ἣν ἀμνηστούμεθα τοὺς προαδικήσαντας, καὶ
τὸ δαιμόνιον ταύτῃ ὥς ἐπὶ πολὺ βραβεύει τὰ ἀνθρώπεια, προθυμώ-
τατον ὃν συμφορὰς ἐλαττώσαι καὶ ἐς τὰ ἀμείνω συνάρασθαι. Κα-
λὸν δὴ γνωρίσαι τὸ πάτριον ἡμῶν σχῆμα, καὶ αὐτοὺς τοῖς Ἕλλησιν
ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας γενέσθαι παράδειγμα, καὶ παρά τε τοῖς οὔσῃ
καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις εὐκλείας ἀειμνήστου μετασχεῖν, ἔργῳ δεικνύ-
τας, ὥς καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων οὐχ ἡτ-
τῆται. Σύνθημα δὲ τοῦ πολέμου παῖδας καὶ τὰ φίλτατα ποιησά-
μενοι καὶ τὸ ταῦτα διασώσασθαι, ἐς τὴν ἀντίστασιν συνταττώμεθα,
θεοὺς ἐφόρους ἀρωγοὺς ἐπικαλεσάμενοι. »

Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐλάλησεν ὁ Δέξιππος πρὸς τοὺς Ἀθη-
ναίους· οἱ δὲ, θαρσύναντες ἥδη ἀπήτησαν νὰ φέρῃ αὐτοῖς ἀμέσως
κατὰ τῶν πολεμίων. Τὰ καθέκαστα τοῦ ἐπελθόντος ἀγῶνος, ἀκρι-
βῶς δὲν γνωρίζομεν ἐν γένει μόνον ἤξεύρομεν ὅτι ὁ Δέξιππος διήρσε
τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς μικρὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὅποια, ἐνεδρεύσαν-
τα ἐκ δυσχωρίας τινάς, κατέστρεψαν πλείστους πολεμίους. Πιθανῶς

δὲ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐμβαλόντες ἀδοκῆτως οἱ περὶ Δέξιππον, ἀλλοιὺς μὲν τῶν βαρβάρων ἀμερίμνως κραιπαλοῦντας ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ ἐξέβαλον τῆς πόλεως. Ὅπως δὴ ποτε οἱ Γότθοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Ἀττικὴν καὶ οἱ διασωθέντες ἐξ αὐτῶν ἐν μέρει μὲν ἐπεβιάσθησαν εἰς τὰ πλοῖα, ἐν μέρει δὲ ἐφυγον διὰ ξηρᾶς, καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἀπανταχόθεν ἤδη ἐξεγεθέντων Ἑλλήνων, εἰς Βοιωτίαν τε καὶ Ἀχαρνανίαν μέχρι Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεβιάσθησαν ἀλληλοδιαδόχως δύο ρωμαῖκοι στρατοὶ, ὁ μὲν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μαρκιανὸν εἰς τὴν Ἡπείρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ὁ δὲ ὑπ' αὐτὸν τὸν βασιλέα Γαλλικὸν εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, διότι ἐνῷ ἡ προμνημονευθεῖσα μοῖρα τῶν βαρβάρων ἐπετέθη ἀπὸ θαλάσσης, ἐτέρα Γότθων μοῖρα, εἰςβαλοῦσα εἰς Ἰλλυρίαν, προήλασεν ἐκεῖθεν, διὰ Θράκης καὶ Μακεδονίας, μέχρι Θεσσαλονίκης. Ὅθεν οἷτε ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος φεύγοντες βάρβαροι, οἷτε ἀπὸ βορρᾶ διὰ ξηρᾶς ἐπιδραμόντες παντελῶς ἤδη κατετροπώθησαν. Ἀλλ' ἔτι ἀγωνιζομένου τοῦ Γαλλικῆν ὑπὸ τοὺς Γότθους, ἀνηγγέλθη αὐτῷ ἡ περὶ Μεδιόλανον ἀποστασία τοῦ ἱπάρχου Αὐμόλου, ὥστε ἐδέησεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν. Ἐπέτρεψε δὲ τὸν κατὰ τὴν Ἰλλυρίαν ἀγῶνα εἰς τὸν Μαρκιανόν, ὅστις ἐντὸς ὀλίγου οὐ μόνον ἀπῆλλαξε τὴν ἡμετέραν χερσόνησον ἀπὸ τῆς πληγῆς τῶν βαρβάρων, ἀλλὰ, ὡς φαίνεται, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν χώραν ἐπανειλημμένως ἐνέβαλεν. Ἀφ' ἐτέρου, οἱ Γότθοι ὅσοι διὰ θαλάσσης ἐτράπησαν ἐξ Ἑλλάδος πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον ἵνα ἐκεῖθεν ἀνακάμψωσιν οἰκάδε, κατεστράφησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου ναυάρχου. Οὐνεριανοῦ, τοῦ ὁποίου μνεία ἐγένετο ἤδη ἀνωτέρω.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐκβασίς τῆς ἐν ἔτει 267 Γοτθικῆς ἐπιδρομῆς καθ' ἣν τὸ πρῶτον προσελήθη ἡ κυρίως Ἑλλάς ὑπὸ τῶν βορείων ἐκείνων βαρβάρων. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἐκπλαγέντες, ἔδειξαν ὅμως ἐπὶ τέλους ὅτι δὲν εἶχον ἀποβάλλει ἔτι καθ' ὀλοκληρίαν τὰς ἀρετὰς τῶν πολυῦμνῆτων αὐτῶν προπατόρων. Ἐτίμησαν δὲ πολυεδῶς τὸν καλὸν κάγαθὸν Δέξιππον, εἰς δὲ κυρίως ὠφείλετο ἡ τῶν Γότθων κατατρόπωσις, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ ἀνδρὸς ἐπισήμως νὰ ἐγείρωσιν αὐτῷ εἰκόνα φέρουσαν ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον, περισωθὲν εἰς ἡμᾶς, παραθέτομεν ἐνταῦθα διὰ πολλοὺς

λόγους. Ἐν πρώτοις ἐξ αὐτοῦ δηλοῦται ἀριδύλως, ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς τρίτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος ὑρίστατο ἔτι ἀκέραιον τὸ ἀρχαῖον τῶν Ἀθηνῶν πολίτευμα, μετὰ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ τῆς Βουλῆς, καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ πανηγύρεων καὶ τελετῶν. Ἔτερον ἀξιοσημείωτον ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ εἶναι, ὅτι ἡ τότε βουλὴ συνέκειτο ἐξ 750 ἀνδρῶν, πλειοτέρων δηλαδὴ ἢ ἄλλοτε ποτέ. Οὐδὲν ἦττον δὲ παράδοξον θέλει εὑρεῖ ὁ ἀναγκώστης, ὅτι τὸ ἐπίγραμμα ἐξιμνεῖ τὸν Δέξιππον ὡς ῥήτορα καὶ συγγραφεὰ μόνον, μὴδ' ὅλως μνημονεῖον τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν. Ἀλλ' ἴσως αὐτὸς ὁ Δέξιππος μετριοφρονῶν ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς υἱοὺς νὰ ὁμιλήσωσι περὶ πράγματος ὅπερ ἐθεώρει ὡς ἐκπλήρωσιν ἀπλοῦ καθήκοντος, μὴδεμιᾶς δεομένου ἐξαίρετου τιμῆς. Τὸ δὲ πάντων ἐπὶ τοῦ προκειμένου σπουδαϊότερον εἶναι τὸ καὶ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν παρατηρηθὲν, ὅτι, ὅσονδ' ἴποτε καὶ ἂν ἀπέβαλον τὴν ἀξίαν αὐτῶν οἱ πάτριοι τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους θεσμοὶ, συνετέλουν ὅμως εἰς τὸ νὰ υποθάλωσι τὸ ἱερὸν τῆς φιλοπατρίας αἰσθημα τὸ ὅποιον δὲν περιωρίζετο πάντοτε εἰς λόγους ἀπλοῦς, ἀλλὰ ἐν ἀνάγκῃ καὶ δι' ἔργων, ὡς ἤδη ἀπεδείχθη, ἐκυροῦτο. Εἶχε λοιπὸν τὸ ἐπίγραμμα ὡς ἐξ ἧς

« Κατὰ τὸ ἐπερώτημα τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς καὶ τῆς βουλῆς τῶν ΨΝ καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, τὸν ἄρξαντα τὴν τοῦ βασιλείως ἐν θεσμοθέταις ἀρχὴν, καὶ ἄρξαντα τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν, καὶ πανηγυριαρχήσαντα καὶ ἀγωνοθετήσαντα τῶν μεγάλων Παναθηναίων, οἰκοθεν ἱερέα πανηγῆ, Πόπλιον Ἐρέννιον Δέξιππον Πτολεμαίου Ἑρμείου, τὸν ῥήτορα καὶ συγγραφεὰ, ἀρετῆς ἕνεκα οἱ παῖδες

Ἀλλῇ καὶ μύθοισι καὶ ἐν βουλαῖσι κρατίστους

ἄνδρας ἀγκλειτοὺς γένετο Κεκροπίη.

Ὡν ἓνα καὶ Δέξιππον, δὲ ἱστορίην ἐσαθρήσας

Αἰῶνος δολιγὴν ἀτρεκέως ἔφρασεν.

Καὶ τὰ μὲν αὐτὸς ἐπεῖδε, τὰ δ' ἐκ βίβλων ἀναλέξας

Εὗρατο παντοίην ἱστορίης ἀτραπὸν.

Ἦν μέγα κλεινὸς ἀνὴρ, δὲ νοῦ ἀπο μυρίον ὄμμα

Ἐκτείνας, χρόνιους πρήξιας ἐξίμαθεν.

Φύμη μὲν περίβωτος ἀν' Ἑλλάδα, τὴν δὲ νεανθῆς

Αἶνος Δέξιππῳ δῶκεν ἔφ' ἱστορίῃ.

Τούνεκα δὴ καὶ παῖδες ἀγαλκείτων γενετῆρα
Μορφήντα λίθον θῆκαν ἀμειβόμενοι. »

Τὸ μνημεῖον τοῦτο, τὸ ἐγεγρῆν εἰς τιμὴν ἀνδρὸς ἀποδειξάντος ὅτι δὲν εἶχεν ἐκλείψει πᾶσα ἠθικὴ ἀπὸ τοῦ ἔθνους δύναμις, παραμυθεῖ ἡμᾶς μέχρι τινὸς διὰ τὰς καταστροφὰς ὅσας ἐπίνεγκεν ἡ Γοτθικὴ ἐκείνη ἐπιδρομὴ· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύσωμεν ὅτι αἱ καταστροφαι αὗται ὑπῆρξαν μεγάλαι. Ἀλλὰ συνέβη τότε εἰς ἑτέραν τινὰ πόλιν καὶ χώραν ἐλληνικὴν συμφορὰ δεινὴ ἦν ὀφειλομένη νὰ μὴ παρασιωπηθώμεν. Εἶδομεν ὅτι οἱ ἀπὸ Ἑλλησπόντου καταπλεύσαντες Γότθοι, προσέβαλον ἄλλοι ἄλλας ἐλληνικὰ παράλια. Μία λοιπὸν αὐτῶν μοῖρα, ἡ ἐπὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ὁρμήσασα, κατεπυρπόλησε τότε ἐν Ἐφέσῳ τὸν πολυθρύλητον ἐκεῖνον τῆς Ἀρτέμιδος ναόν, ὅστις πολλάκις πρότερον καταστραφεὶς καὶ πολλάκις λαμπρότερος ἐκ τῆς τέφρας ἀνακύβας, ἔμελλεν ἤδη διὰ παντὸς νὰ ἀφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Τὸ θαῦμα τοῦτο τῆς οἰκουμένης ἐρεΐδετο ἐπὶ ἑκατὸν εἴκοσι κύνων ἰωνικῆς τέχνης, ὧν ἑκάστη εἶχεν ἐξήκοντα ποδῶν ὕψος· καὶ συναπλώεσθησαν μετ' αὐτοῦ πλείστα ὅσα ἀριστοτεχνήματα, ἰδίως δὲ οὐκ ὀλίγα τῶν τοῦ Πραξιτέλους ἔργων.

Οὐδ' ἐβράδυναν νὰ ἐπανέλθωσιν οἱ βάρβαροι· διότι, δολοφονηθέντες τοῦ Γαλλικηνοῦ ἐν Μεδιολάνῳ τῷ 268, ἐπεχείρησαν, περὶ τὸ 270, νέαν μεγάλην κατὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἔσφοδον. Τριακόσσαι εἴκοσι χιλιάδες ἀνδρῶν ἐνόπλων, μετὰ γυναικῶν, καὶ παιδῶν, καὶ δούλων, καὶ σκευῶν οἰκιακῶν, κατέπλευσαν, ἐπὶ διςχιλίων πλοίων, ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ἀφοῦ ματαίως προσέβαλον τινὰς τῶν πόλεων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μοισίας, ἀπέβαλον δὲ ἐν τῇ Προποντίδι, ἔνεκα τῆς ναυτικῆς αὐτῶν ἀνεπιτηδαιότητος, πολὺ ἀνθρώπων καὶ πλοίων πλῆθος, εἰσῆλθον εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ περιπλεύσαντες τὸν Ἄθω ἐπολιόρκουν ἤδη ἀπὸ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης τὴν Κασάνδρειαν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ὅτε, μαθόντες ἐπερχόμενον τὸν διάδοχον τοῦ Γαλλικηνοῦ Κλαύδιον, ἔσπευσαν νὰ λύσωσι τὰς πολιορκίας. Καὶ ὅσοι μὲν εἶχον ἀποβῇ εἰς τὴν ξηρὰν, κατέλαβον ὀχυρὰν τινα θέσιν εἰς τὸ μεσογαϊότερον τῆς χώρας, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν πλοίων

εὐρισκόμενοι, καταβάντες πρὸς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἀπεβιδάσθησαν εἰς διάφορα μέρη· ἀλλὰ πόλιν οὐδεμίαν ἡδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσι, διότι ἐφθασαν αὐταὶ ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ὀχυρωθῶσι καὶ νὰ ἀσφαλισθῶσι πολυειδῶς· ὅθεν περιωρίσθησαν ἤδη οἱ βάρβαροι εἰς τὸ νὰ λεηλατήσωσι τοῦ καὶ τοῦ τὴν ὑπαίθρου χῶρον καὶ ν' ἀπαγάγωσι τοὺς ἐν τοῖς ἀγροῖς εὐρισκομένους. Ἐπειτα δὲ ἐπανερχόμενοι ἐντεῦθεν, ἐπεχείρησάν τινες ἀποβάσεις εἰς Κύπρον καὶ Ῥόδον, ἀλλὰ οὐδὲν λόγου ἄξιον εἰς τὰς νήσους ταύτας ἐπραξαν οἱ πλείστοι αὐτῶν ἡφανίσθησαν, ἐν μέρει κατατροπωθέντες ὑπὸ τοῦ καταδιώξαντος αὐτοὺς ῥωμαϊκοῦ στόλου, ἐν μέρει ἀποθανόντες ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ ὅστις, ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων ἐκαυτῶν τῆς τοῦ Γαλλικοῦ βασιλείας, δεινὸς ἐνέσκηψεν εἰς τὰς ἀνατολικὰς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπαρχίας.

Δὲν ἀπέβη δὲ ὀλιγώτερον οἰκτρά ἡ τύχη τῶν βαρβάρων ἐκείνων ὅσοι εἶχον ἀποβιδάσθῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ὁ βασιλεὺς Κλαύδιος, ἀφοῦ πολλάκις ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς διαφόρους περὶ Μαρκιανούπολιν συμπλοκάς, συνεκρότησε μάχην κρίσιμον περὶ Ναῖσσον τῆς ἄνω Μασίας (τὴν σημερινὴν Νίσσαν) καθ' ἣν οἱ Γότθοι ὀλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Τρις χίλιοι ἐξ αὐτῶν ἔπεσον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, πεντακιςμύριοι δὲ ἐνέδρας ἐξωλοθρεύθησαν· ἅπας δὲ σχεδὸν ὁ λοιπὸς λαὸς, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες καὶ γέροντες μετὰ πλείστων σκευῶν, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, καὶ ἄλλοι μὲν κατετάχθησαν εἰς τὰ ῥωμαϊκὰ τάγματα, ἄλλοι δὲ διεσπάρησαν ὡς ἄποικοι εἰς τὰς διαφόρους τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Οἱ δ' ὀλίγοι οἱ ἀπὸ τῆς φοβερᾶς μάχης διασωθέντες ἀπώλοντο εἴτε ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἱππέων καταδιωκόμενοι εἴτε ἀπὸ τοῦ λοιμοῦ θανόντες. Ἐν γένει δὲ ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης τοῦ 270 ἔτους, περὶ ἧς πλείωτέρά τινα ὁπωσούν ἢ περὶ τῆς προτέρας γνωρίζομεν, καταφαίνεται ὅτι οὐδ' ἡ προηγηθεῖσα ἐκείνη ἀπέβη, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, τοσοῦτον ὀλεθρία ὅσον ἐκ πρώτης ὀψεως δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ἐκ τῶν ἀορίστων καὶ ὑπερβολικῶν περὶ αὐτῆς φράσεων τῶν χρονογράφων. Εἶδομεν ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ ἀναφέρονται ὡς καταστραφεῖσαι πολὺλαι ἐνταῦθα πόλεις· περὶ δὲ τῆς δευτέρας ῥητῶς λέγεται ὅτι οὐδεμίαν πόλιν ἡδυνήθησαν οἱ βάρβαροι νὰ κυριεύσωσι « τῷ φθῆναι ταύ-

τας τειχῶν τε καὶ τῆς ἄλλης ἀσφαλείας φροντίδα ποιήσασθαι. ἢ Ἄλλ' ἐὰν αἱ Ἀθηναί, ἡ Κόρινθος, τὸ Ἄργος, ἡ Σπάρτη, ἡ Τεγέα κατεπυρπολήθησαν ἐπὶ τῆς πρώτης ἐπιδρομῆς, ἥ πως ἐντὸς δύο ἐτῶν ἠκρωθώθησαν αὐθις καὶ ὠχυρώθησαν; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἔπαθον μὲν ζημίας τινὰς τῷ 267 καὶ αἱ πόλεις, ἀλλὰ μεγάλην φθορὰν ὑπέστη ἰδίως ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἡ ὑπαιθρος χώρα. Πολὺ δὲ μείζονας συμφορὰς ἐπῆνεγκε βεβαίως ὁ λοιμὸς, ἐὰν ἐπέσκηψε τῶντι οὗτος καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

Ὁ βασιλεὺς Κλαύδιος ἀπεβίωσε κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καθ' ὃ τοσοῦτον περιφανῶς κατετρόπωσε τοὺς βαρβάρους τῆς ἀρκτου. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Αὐρηλιανὸς, ὁ βασιλεύσας μέχρι τοῦ 275, ἐξηκολούθησεν ἀναδεικνύμενος ὡσαύτως νικηφόρος, καὶ, πολλάκις ἀποκρούσας τοὺς πολεμίους ἐκείνους πέραν τοῦ Ἰστροῦ, κατηνάγκασεν αὐτοὺς ἐπὶ τέλους νὰ ταπεινωθῶσι, νὰ δώσωσιν ὁμήρους καὶ νὰ παράσχωσιν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν διςχιλίους λογάδας ἵππεις. Μετ' οὐ πολὺ ὁμως, ἐπεὶ δὴ νέοι ἐπέσκηψαν κίνδυνοι ἀπ' ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ δυσμῶν, ὁ Αὐρηλιανὸς ἐθεώρησεν ἀπαραίτητον νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Γότθους τὴν Δακίαν. Ἔτι δὲ βραδύτερον ὁ βασιλεὺς Πρόδος (276—282), καὶ τοι οὐδὲν ἦττον εὐτυχῆς διατελέσας εἰς τοὺς κατὰ τῶν Γότθων ἀγῶνας, ἀπεδέξατο ὁμως οὐκ ὀλίγους ἐξ αὐτῶν ἐντὸς τοῦ κράτους καὶ ἐγκατέστησεν ὡς Ῥωμαίους ὑπηκόους εἰς Θράκην.

Περὶ δὲ τοὺς χρόνους τούτους λέγεται ὅτι αἱ παράλαι ἑλληνικαὶ χώραι ἐληλαττήθησαν καὶ ὑπὸ ἐτέρας γερμανικῆς φυλῆς, τῶν λεγομένων Φράγκων. Οἱ Φράγκοι κατέκουν περὶ τὸν Ῥήνον ποταμὸν καὶ ἐκεῖθεν συνήθως προσέβαλον τὴν ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους διατελοῦσαν Γαλατίαν. Ὁ Πρόδος, κατατροπώσας τοὺς Φράγκους αὐτοὺς, ἐγκατέστησε μίαν αὐτῶν μοῖραν παρὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον· οἱ δὲ, καταλαβόντες πλοῖα ἱκανὰ τῆς παραλίας ἐκείνης, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσι διὰ θαλάσσης εἰς τὰς παρὰ τὸν Ῥήνον κατοικίας αὐτῶν. Διερχόμενοι δὲ διὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μεσογείου, ἐληλάτησαν κατὰ τὰ φημιζόμενα, Ἀσίαν, Ἑλλάδα καὶ Σικελίαν. Ἀλλὰ δὲν θέλομεν ἀποσιωπῆσαι ὅτι τὸ πρᾶγμα θεωρεῖται ἀμφίβολον ὑπὸ τινων νεωτέρων ἱστορικῶν. Ὅπως δὲ ποτε δὲ καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τούτου,

ρέβαιον είναι ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ χώραι ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν προσεβλήθησαν πλέον ὑπὸ βαρβάρων. Καὶ ἐν τῷ μεταξῷ, συνεπληρώθη ἡ μεγάλη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ μεταβολὴ ἥτις ἐπὶ τριακόσια περίπου ἔτη λεληθότως πρότερον ἐνεργούσα ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἔθετο τὰς βάσεις τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης πολιτικῆς ἀναβιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ ἱστορήσωμεν ἤδη τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ἐκκηρύχθη τὸ πρῶτον ἐν Παλαιστίνῃ, ἐκείθεν διαδοθεὶς εἰς ἀπάσας τὰς πέριξ χώρας, δεόν πρὸ πάντων νὰ παραστήσωμεν ὅποια τις ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ σχέσις τῆς μητροπόλεως ταύτης τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, ἵνα ἐξηγηθῇ οὕτω πῶς ὁ χριστιανισμός, εἰ καὶ παραχθεὶς εἰς τὰς ἀπωτάτας ἐκεῖνας χώρας, περιεβλήθη ἐκ πρῶτης ἀφετηρίας χαρακτῆρα ὅλως ἑλληνικόν.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται (σελ. 411 καὶ ἐπόμε.) τὴν πάλτην ἣν διεξήγαγον οἱ Σελευκίδαι ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Παλαιστίνης. Ἡ χώρα αὕτη ἀνέκτησε μὲν ἐπὶ τέλους τὴν ἀνεξαρτησίαν διὰ τὴν προοῦσαν ἀσθένειαν τῶν κατὰ τὴν Συρίαν Ἑλλήνων βασιλέων, ἀλλ' ὅμως, καθὰ προεξέθεσamen, οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἰουδαίας, διὰ νὰ πολεμήσωσι τὸν ἑλληνισμόν, ἠναγκάσθησαν νὰ δανεισθῶσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ ὅπλα, ὥστε κατὰ μικρὸν ἅπας ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς αὐτῶν βίος ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον εἶχεν ἀναπλασθῇ. Καὶ μὲν ἐνὸς ᾧ κατὰ τὴν Συρίαν ἑλληνικὴ βασιλεία ἐσώζεν ἔχνη τινὰ τῆς ἀρχαίας δυνάμεως, οἱ Ῥωμαῖοι ὑπεστήριζον τοὺς Μακκαδαίους καὶ τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος· οὕτως ἐπολιτεύθησαν ἀπὸ τοῦ 160 ἔτους πρὸ Χριστοῦ μέχρι τῶν μέσων τῆς ἐπομέντης ἑκατονταετηρίδος. Ἀμα ὅμως ὁ Πομπηῖος, διαλύσας τὴν τελευταίαν σκιάν τῆς τῶν Σελευκιδῶν ἀρχῆς ἦλθεν εἰς Παλαιστίνην ὅπου ἤριζον μὲν οἱ δύο ἀδελφοὶ Μακκαθαῖοι, Ἀριστόβουλος β' καὶ Ἰρκανὸς β'. ἀλλὰ ὑρίστατο ἐτι ἄρκετὰ ἰσχυρά στρατιωτικὴ δύναμις ἣν εἶχε συγκροτήσει ὁ πατὴρ αὐτῶν Ἀλέξανδρος Ἰανναῖος, ὁ Πομπηῖος ἐθεώρησε πρέπον νὰ περιορίσῃ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἐκεῖνο κράτος. Καὶ, ἵνα ἐπι-

τύχη τοῦτο, ἐνόησεν ὅτι δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον. Ὅθεν μετὰ τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 63 π. Χ. ἔτους ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, τὸ ἔθνος τῶν Ἰουδαίων περιστέλλεται εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτοῦ σύνορα· καὶ ὁ μὲν Ὑρκανὸς προ-
 χαρίζεται Ἀρχιερεὺς, ὁ δὲ Ἀντίπατρος, ἐπίτροπος, ἀλλ' ὑποτε-
 λῆς φόρου εἰς τοὺς Ῥωμαίους, αἱ δὲ πόλεις τῆς τε μεσογείου καὶ
 τῆς παραλίας περιλαμβάνονται εἰς τὴν νέαν Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν τῆς
 Συρίας. Ἰνα κατανοήσωμεν ὅπως κατὰ πληγὴ κατηνέχθη διὰ
 τῶν διατάξεων τούτων κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, δεόν νὰ ἐπιφέρωμέν
 τινας ἐξηγήσεις. Ἐν πρώτοις ὅχι μόνον ἀφηρεθήσαν ἀπὸ τοῦ Ἰου-
 δαϊκοῦ κράτους ὅλαι αἱ ἐλληνίδες πόλεις, ὅσας εἶχε καθυποτάξει ἐπὶ
 τῆς προσφάτου αὐτοῦ ἀκμῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς οὕτω κολοβωθείσης Ἰου-
 δαίας ὁ πολιτικὸς διοικητὴς, ἦτοι ὁ ἐπίτροπος Ἀντίπατρος, δὲν
 ἦτο ἀνέκαθεν Ἰουδαῖος· ἦτο ἀλλόφυλος, Ἰδουμαῖος τὸ γένος, ὃ ἐστὶ
 κατ' ἐπιφάνειαν ἐξιουδαϊσθεὶς ξένος καὶ ἰδίως υἱὸς ἱεροδούλου τινὸς
 τοῦ ἐν Ἀσκάλωνι ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ πο-
 λιτικὸς τῆς χώρας διοικητὴς· ἐξεπρωσώπει πολὺ μᾶλλον τὸ ἐλλη-
 νικὸν συμφέρον ἢ τὸ ἰουδαϊκόν, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ἀρχιερέως καὶ
 ἐθνάρχου Ὑρκανοῦ, ὅστις, καθὼ ἀπόγονος τῶν Μακκαβαίων, ἠδύνα-
 το νὰ θεωρηθῇ ὡς προστάτης τοῦ ἐπιχωρίου θρησκευματος καὶ βίου,
 ἂν καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Μακκαβαῖοι εἶχον πρὸ καιροῦ ἀναγκασθῇ νὰ
 προσοικειωθῶσι τὸν ἐλληνισμόν. Τὸ δὲ ἰουδαϊκὸν στοιχεῖον ἐταπει-
 νώθη πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Ὑρκανὸς ἦτο ἀνθρω-
 πος ἀδρανῆς, διὸ ἅπαντα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία παρεῖλθεν εἰς τὸν
 δραστήριον καὶ νοήμονα ἐπίτροπον Ἀντίπατρον, ὅστις κατώρθωσε
 νὰ ἐπιτύχῃ τὴν φιλίαν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ τε Καίσαρος, μετὰ
 τὴν πτώσιν τοῦ Πομπηίου, τοῦ τε Ἀντωνίου, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ
 Καίσαρος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀντίπατρος ἐφαρμακεύθη ἐπὶ τέλους
 ὑπὸ τῆς φαρισαϊκῆς μερίδος, ἥτις εὐλόγως ἐμίσει τὸν ἄνδρα διὰ τὸ
 ἐλληνικὸν αὐτοῦ πολίτευμα καὶ τὴν ὀξύτητα τοῦ χαρακτῆρος· πλὴν
 δὲ τούτου καὶ ὁ Ὑρκανὸς κατεβλήθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνε-
 ψιῶ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀριστοβούλου Ἀντιγόνου, λαβόντος ἐπὶ τούτῳ
 τὴν τῶν Πάρθων συνδρομήν. Ἀλλὰ τῷ 39 πρὸ Χριστοῦ οἱ τότε ἀρ-
 χοντες τῆς Ῥώμης, Ἀντώνιος Λέπιδος καὶ Ὀκταβίος, τῶν ὁποίων

τὴν ἐπικουρίαν ἐζήτησεν ὁ τοῦ Ἀντιπάτρου υἱὸς Ἡρόδης, ἀνακτῶ-
ξαν τοῦτον μὲν βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, τὸν δὲ Ἀντίγονον ἐχθρὸν
τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων ὥστε καὶ πάλιν ἡ τύχη τῆς Ἰουδαίας πα-
ρεδόθη εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἐτι μᾶλλον ἢ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐλλήνι-
ζοντος.

Οὐδὲ ἤρκεσαν ταῦτα πάντα. Αἱ κατὰ τὴν Συρίαν ἐλληνικαὶ πό-
λεις ὅσαι εἶχον κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν τελευταίων Μακκαδαίων, εἶχον
πάθει τότε τὰ πάνδεινα· οὐκ ὀλίγαι καθρέθησαν καὶ ἄλλων ἐξώ-
σθησαν οἱ ἐλληνίζοντες κάτοικοι, ὧν πολλοὶ, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν
τοιαύτην τυραννίαν, ἐπεχείρησαν φοβερὰν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θά-
λασσαν ληστείαν, ἰδίως συμμαχήσαντες μετὰ τῶν πειρατῶν ἐκείνων
τοὺς ὁποίους εἶδομεν τοσοῦτον ἀκμάσαντας περὶ τὰ μέσα τῆς πρώ-
της πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπὶ τέλους καταβληθέντες
ὑπὸ Πομπηίου. Νῦν δὲ, αἱ πόλεις ἐκείναι ἀνέλαβον τοὺς ἀρχαίους,
τοὺς γνησίους αὐτῶν πολίτας, καὶ ἀνωκοδομήθησαν αἱ καθρέμναι,
καὶ πᾶσαι ἐν γένει πολυειδῶς ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἐπροστατεύ-
θησαν. Ἀπὸ τοῦ Ἰωσήπου μαθάνομεν ὅτι τέσσαρα μετὰ τὸν Πομ-
πίου ἔτη, ὁ ἀνθύπατος Γαβίνος διέταξε νὰ ἀνεγερθῶσιν αἱ πόλεις
ὅσαι εἶχον κατεδαφισθῆ καὶ ἰδίως ἡ Ἀζώτος, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Ρα-
φία, ἡ Γάζα, ἡ Μάρισσα, ἡ Σαμάρεια, ἡ Σκυθόπολις καὶ πλείστα
ἄλλαι.

Καὶ οὐ μόνον ἀνεκτίσθησαν αἱ πόλεις ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἐλ-
ληνικὴν αὐτονομίαν ἀνέλαβον. Τῆς αὐτονομίας ταύτης ἐξαίρετον τεκ-
μήριον ἦτο πρὸ πάντων ἡ ἰδίᾳ τῆς πόλεως χρονολογία· εἶχον δὲ
καὶ ἥδη τοιαύτην χρονολογίαν ἡ Γάζα, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Ραφία, ὁ
Στράτωνος πύργος, χρονολογίαν ἀρχομένην ἢ ἀπὸ Πομπηίου ἢ ἀπὸ
Γαβίνου, διότι αἱ πόλεις αὗται καταστραφείσαι ὑπὸ τῶν Μακκα-
δαίων, ἀνωκοδομήθησαν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐκ παραγγελίας
τῶν δύο ἐκείνων Ῥωμαίων ἀνδρῶν. Περὶ τῆς Ἀζώτου, τῆς Ἰαμνείας,
τῆς Ἰόππης, τῆς Ἀρεθούσης, τῆς Μαρίσσης δὲν ἔχομεν ῥητὰς πλη-
ροφορίας, ἀλλὰ θεωρεῖται ἀναμφίβολον ὅτι καὶ αὗται εἶχον ἀπὸ
τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἰδίαν χρονολογίαν. Ἡ δὲ Ἀσκάλων, ἐπειδὴ δὲν
εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, μετεχειρίζετο ἤδη δύο ἀστυ-
κὰς χρονολογίας, τὴν ἀρχαίαν, ἀπὸ τοῦ 102 ἔτους πρὸ Χριστοῦ,

καὶ ἄλλην ἀπὸ Γαβίνου, 58 πρὸ Χριστοῦ. Ἐτερον αὐτονομίας τε-
μήτων ἦσαν τὰ νομίσματα, αἱ δὲ πόλεις ἐκεῖναι διεφύλαξαν τὸ δι-
καίωμα τοῦ κόπτειν νομίσματα, ἂν ὅχι χρυσᾷ, τοῦλάχιστον ἀργυ-
ρᾷ καὶ χαλκᾷ. Ἦσαν δὲ τὰ νομίσματα ταῦτα δύο εἰδῶν, τὰ μὲν
τῆς πόλεως, τὰ δὲ αὐτοκρατορικᾶ· καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἔφερον τὴν
κεφαλὴν τῆς πολιοῦχου θεότητος, τὰ δὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτοκρά-
τορος. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον, αἱ πόλεις διετήρησαν ἀναλλοίωτα
τὰ ἐθνικὰ αὐτῶν πολιτεύματα. Ναὶ μὲν, τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο
ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι, οἷον ἐπὶ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἡ Πτολεμαῖς
ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ, ἡ Καισάρεια καὶ ἡ Νικόπολις (ἡ ἀρχαία Ἐμ-
μαυς)· ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου, ἡ Σεβαστή (ἡ Σαμαρεία)· ἐπὶ Φιλίπ-
που, ἡ Νεάπολις (ἡ Σιχέμ)· ἀλλ' εἶδομεν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλ-
λάδα πόλεις τινὰς γενομένας ῥωμαϊκᾶς ἀποικίας αἰτινες διὰ τοῦτο
δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ ᾖναι ἐλληνικαί. Ὅπωςδ' ἦποτε, αἱ πλείους τῆς
Συρίας πόλεις ἐξακολουθοῦσι διοικούμεναι ὡς πάλαι ποτὲ ὑπὸ τοῦ
δῆμου, τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν. Οὕτω βλέπομεν εἰς
νομίσματα καὶ εἰς ἐπιγραφάς· δῆμος Γαζαίων ἱερὸς καὶ δούλος·
ἡ πόλις ἡ τῶν Γαζαίων ἱερὰ καὶ δούλος καὶ αὐτόνομος, εὐσεβὴς,
λαμπρὰ καὶ μεγάλη. Τὴν βουλὴν τῆς Σαμαρείας ἀναφέρει ὁ Ἰώση-
πος, τὴν δὲ τῆς Ἐλευθεροπόλεως, ὁ Σουΐδας. Ἐν γένει τὰ ἐπίσημα πρὸς
τάς αὐτονόμους πόλεις ἐγγραφα διευθύνονται πρὸς τοὺς ἀρχοντας,
τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον, καὶ, ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἔτι, ἐν τῇ τετάρτῃ
ἐκατονταετηρίδι, μνημονεύονται ὡς πρὸς τὴν Γάζαν οἱ πολιτικὸί
ἀρχοντες, καὶ οἱ στρατηγοὶ καὶ τὰ δημόσια πράγματα.

Εἶπομεν δὲ ὅτι· ἀφ' ἧς ἐβασίλευσε τῆς Ἰουδαίας ὁ Ἡρώδης, ὁ
ἐλληνησμός τῶν χωρῶν τούτων καὶ πόλεων ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυ-
ρός. Ὁ Ἡρώδης ἔλαβε μὲν παρὰ Ὀκταυτίου τὴν κυριαρχίαν αὐ-
τονομῶν τινῶν πόλεων μεσογείων τε καὶ παραλίων, οἷον τῆς Ἰππου,
τῆς Σαμαρείας, τῆς Γάζης, τῆς Ἀνθηδόνας, τῆς Ἰόππης καὶ τοῦ
Στράτωνος πύργου, ἐπεξέτεινε δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ βραδύτερον μέ-
χρις Ἀντιλιβάνου καὶ Δχμασχοῦ. Ἀλλὰ ἐν μὲν τῇ Ἰουδαίᾳ εἰσέγα-
γεν ἦθι καὶ βίον ὅλως ἀλλότρια τῶν γνησίων Ἰουδαϊκῶν καὶ ἐδά-
μασε πᾶσαν στάσιν τῶν ζήλωτῶν τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, πρὸς
δὲ τὰς ἐλληνίδας πόλεις ἐπολιτεύθη μετὰ πλείστης φιλανθρωπίας,

προστατεύσας τὰ πολιτεύματα αὐτῶν καὶ ἐλευθερίως συντελέσας εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν καὶ καταστημάτων, ὅλον γυμνασίων, ἀγῶνων, θεάτρων, στοῶν, τειχῶν, ὑδραγωγείων καὶ τῶν τοιούτων. Ἐλάβομεν δὲ ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν (σελ. 462) τὰς φιλικὰς τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῆς Ἰουδαίας σχέσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων Εὐρυκλῆν.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἡρώδου ἐπήγαγε φυσικῶς τῷ λόγῳ θεινὴν τοῦ ἐπὶ τοσοῦτον περισταλέντος Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους ἐπανάστασιν ὑπερσχυρὸν ὅμως πάλιν τὸ ἑλληνικόν, οἱ δὲ τοῦ Ἡρώδου ἀπόγονοι ἐξτρελούθησαν εὐνοϊκῶς πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν διακείμενοι. Ἐπὶ τέλους, ἐν ἔτει 44 ἀπὸ Χριστοῦ, τὸ Ἰουδαϊκὸν βασιλεῖον μετεβλήθη εἰς ἐπαρχίαν Ῥωμαϊκὴν, ὃ δὲ οἶκος τοῦ Ἡρώδου διεφύλαξε μόνον τὸ ἀρχιερατικὸν αξίωμα. Ἐντεῦθεν μετ' οὐ πολὺ, ἐξεβράχην καταστρεπτικὸς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὑπὲρ τοῦ πατρίου θρησκείματος καὶ νόμου ἀγὼν, ἐν ἔτει 66 μετὰ Χριστόν. Καὶ ἐπειδὴ εἰς ὅλας τὰς ἑλληνίδας πόλεις ὑπάρχον ἐγκαταστημένοι πολυάριθμοι Ἰουδαῖοι, παρήχθησαν ἀπανταχοῦ δύο στρατόπεδα. Κατ' ἀρχάς τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἀπρόσδοκίτως προεβλήθη ἐν ὑπέστη θεινὰς δηρώσεις καὶ λεηλασίας εἰς Ἀθηναίαν, εἰς Ἀσκάλωνα, εἰς Γάζαν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρασκευασθὲν ἀντέστη γενναίως, καὶ 2,000 μὲν μέτοικοι Ἰουδαῖοι πίπτουσιν εἰς Ἀσκάλωνα, εἰς Καισάρειαν δὲ 20000. Ἐπειτα δὲ, ἐπελθόντων τῶν Ῥωμαϊκῶν λεγεώνων, ὑπὸ τὸν Οὐεσπασιανὸν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τίτον, ἀλίσκεται ἡ Ἰερουσαλὴμ, συντρίβεται ὀλοσχερῶς ἡ Ἰουδαϊκὴ δύναμις καὶ ἐκσφαλίζεται ὁ ἑλληνισμός. Αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Συρίας πόλεις συνέδραμον μετὰ ζήλου ἀμφοτέρους τοὺς αὐτοκράτορας κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἰερουσαλὴμ ἐτίμησαν διὰ στεφάνων τὸν Τίτον. Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι, αὖ θεινόν τι ποιοῦμενοι, κατὰ Δίωνα Κασσιον, τὸ ἀλλοφύλους τινὰς εἰς τὴν πόλιν σφῶν οἰκισθῆναι, καὶ τὸ ἱερὰ ἀλλότρια ἐν αὐτῇ ἰδρυθῆναι », ἐπεχείρησαν μὲν δις ἔτι νὰ ἐπανστατατήσωσιν, ἀλλὰ τότε καὶ ἰδίως κατὰ τὸ δεύτερον αὐτῶν κίνημα (132—136 μετὰ Χριστόν), ἔπαθον ἥτταν φοβερὰν, καὶ διασπάρηνσαν τῇ δε κάκεισε, μέχρι τῆς σήμερον περιάγοντες εἰς ἀπάσας τῆς οἰκουμένης τὰς χώρας τὴν παραμεμορρωμένην εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου ἔθνικοῦ αὐτῶν βίου.

Ἄλλ' ὅ,τι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μαρτυρεῖ ὅπόσον ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε ῥιζώσει εἰς τὴν Ἰουδαίαν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους, εἶναι τοῦτο, ὅτι οἱ δύο ἐπιστημώτεροι Ἰουδαῖοι συγγραφεῖς τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδας, Ἰώσηπος ὁ Φλάβιος καὶ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, οὐ μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐγραψάν, ἀλλὰ καὶ ὅπως ὑπὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐνεφορήθησαν. Ὁ Φίλων, ὅστις ἔζη ἐπὶ Καλιγόλα, συνέταξε πολλὰ θεολογικὰ ἅμα καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα, δι' ὧν ἐξήγησε νὰ συναρμολογήσῃ τὰ τῶν πυθαγορείων καὶ ἐπικουρείων καὶ τὰ τῶν στωϊκῶν δόγματα μετὰ τῶν ἰουδαϊκῶν καὶ διαφόρων ἄλλων ἀνατολικῶν δοξασμῶν. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Φίλων ἦτο ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ γένους, Φαρισαῖος τὴν αἵρεσιν, ὃ ἐστὶ θερμὸς ὀπαδὸς τῆς θρησκείας τῶν ἰδίων πατέρων, σκοπὸν δὲ κύριον προέθετο νὰ παραστήσῃ τὰ ἱερὰ βιβλία τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὡς τὸ ἄκρον ἄκρον τῆς σοφίας· καὶ ὅμως τοσοῦτον προσηλῶθη εἰς τὸ τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφικὸν σύστημα, ὥστε εὗρισκεν αὐτὸ τὰ μάλιστα συμβιβάζομενον μετὰ τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν Ἰουδαίων. Ὁ δὲ Ἰώσηπος, ὅστις ἦτο σύγχρονος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, ἠκολούθησεν ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ τὴν αὐτὴν ὁδὸν τῆς προροικειώσεως, τῆς συγχωνεύσεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι παρεκτός ἄλλων ἐγραψεν ἰουδαϊκὴν ἀρχαιολογίαν εἰς βιβλία εἴκοσι, δι' ἧς παρέστησε τὰ γνωστότερα τῆς ἀνατολῆς ἔθνη, καὶ ἰδίως τὸ ἑλληνικόν, εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ ἐβραϊκόν, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἐθεωρεῖτο ὡς ὅπως μειονομῆμενον καὶ συνήθως μάλιστα ὡς ὅπως ἀγνωστον.

Δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει ἐνταῦθα περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἑλληνισμοῦ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἀνατολὴν χωρῶν. Ἐν τῇ προηγουμένῃ βιβλίῳ ἠριθμήσαμεν τὰς πολυπληθεῖς ἐλληνίδας πόλεις ὅσαι ἐκτίσθησαν αὐτόθι ὑπὸ τῶν διαδόχων καὶ παρεστήσαμεν τὸ μέγεθος καὶ τὴν λαμπρότητα πολλῶν ἐκ τῶν πόλεων τούτων, ἔτι δὲ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἅπασαι συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐξἑλληνισμόν τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ. Αἱ πόλεις αὗται δὲν ἔπαυσαν καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας διατηροῦσαι τὰ ἀρχαῖα ἀστυκὰ πολιτεύματα καὶ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον. Ἐὰν γραφῇ ποτε λεπτομερὲς αὐτῶν ἱστορία, θέλουσι προκύψει εἰς μέσον νέαι καὶ ποικίλαι φάσεις τῶν ζωτικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεων. Ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατόν

νὰ πράξωμεν τοῦτο· ἀλλ' ἵνα δι' ὀλίγων καταστήσωμεν πρόδηλον ὁποῖαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν εἶχε καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον ἐν τῇ ἀνατολῇ ὁ ἑλληνησμός, ἀρκεῖ νὰ εἰπωμεν ὅτι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαίρεσεων καὶ ιδίως τοῦ Χαιρωνέως Πλουτάρχου καὶ τοῦ Ἀθηναίου Λογγίνου, ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἄλλοι ἐπιφανεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἄνδρες, ὅσους ὁ ἀρχαῖος ἑλληνησμός ἀνέδειξεν ἀπὸ τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ μέχρι τῆς τετάρτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, ἀνῆκον οὐχὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἀλλὰ εἰς τὴν νέαν ἐκείνην καὶ ὄντως μεγάλην Ἑλλάδα τῆς ἀνατολῆς. Ὁ ἐπὶ Αὐγούστου ἀκμάσας Διονύσιος, τοῦ ὁποῦ πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν τὰ ἱστορικά καὶ κριτικὰ ἔργα, κατήγετο ἐκ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ. Ὁ σχεδὸν σύγχρονος αὐτοῦ Νικόλαος, ὅστις συνέγραψε πολλὰ ἱστορικά ἔξ ὧν μνημονεύεται καθολικὴ ἱστορία, ἦτο Δαμασκηνὸς τὸ γένος. Ὁ γνωστὸς ἡμῖν Ἀρριανὸς, ὁ ζήσας ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν τούτου διαδόχων, ἐγεννήθη ἐν Νικομηδείᾳ. Ὁ οὐδὲν ἥττον γνωστὸς Ἀππιανὸς, ὁ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι συγγραψας, ἦτο Ἀλεξανδρεὺς. Ὁ Δίων ὁ Κάσσιος (ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι) ἐγεννήθη ἐν Νικαίᾳ. Ἄλλος ἱστορικὸς σύγχρονος τοῦ προηγουμένου, ὁ Ἡρωδιανὸς, ἦτο Ἀλεξανδρεὺς. Ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος, ὁ κατὰ τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα συντάξας κατάλογον τῶν βασιλέων μέχρις Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, καὶ ἐπὶ μᾶλλον φημιζόμενος διὰ τὸ ἀστρονομικὸν αὐτοῦ σύστημα καὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ γεωγραφίαν, κατήγετο ἐκ Πηλουσίου. Ὁ μέγιστος τῶν ἱατρῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Γαληνὸς ἐγεννήθη τῷ 131 μετὰ Χριστὸν ἐν Περγάμῳ. Ὁ μᾶλλον λόγου ἄξιος μεταξὺ τῶν σοφιστῶν Δίων ὁ Χρυσόστομος, περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχάς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, ἦτο ἐκ Προύσης τῆς Βιθυνίας. Ὁ εὐφύεστατος τῶν Ἑλλήνων, καὶ νῦν Δία τῶν ἀνθρώπων, Λουκιανὸς, κατήγετο ἐκ Σαμοσάτων τῆς Συρίας. Ὁ Ἀθήναιος, τοῦ ὁποῦ ἀνεφέραμεν ἄλλοτε τοὺς δειπνοσοφίστας, ἐγεννήθη εἰς Ναύκρατιν τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Ἐπίκτητος ἦτο ἐξ Ἱερὰπόλεως τῆς Φρυγίας. Ὁ Διογένης, τοῦ ὁποῦ ἔχομεν συλλογὴν εἰς δέκα βιβλία ἐπιγραφομένην *Φιλόσοφος ἱστορία περὶ βίων, δογμάτων καὶ ἀποφθεγμάτων τῶν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων*, ἦτο ἐκ

Ἀσάρτης, πολυχίνου τῆς Κιλικίας. Ὁ Πλωτίνος, ὁ ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι πρῶτος γράψας. τὸ σύστημα ἐκεῖνο ὅπερ ἐπεχείρησε νὰ συγκαταμίξῃ τὰ δόγματα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων εἰς ἓν, καὶ μετ' αὐτῶν νὰ συγκεράσῃ τὰ τῶν ἀνατολικῶν, τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται *Νεοπλατωνικὴ ἢ Ἀλεξανδρινὴ φιλοσοφία* καὶ περὶ οὗ πλείοτέρᾳ τινα λέγομεν κατωτέρω, κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Θηβαΐδι τῆς Αἰγύπτου Λυκοπόλεως. Οἱ μαθηματικοὶ Νικόμαχος ἐν τῇ πρώτῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ Θέων ἐν τῇ δευτέρᾳ, ἦσαν ὁ μὲν πρῶτος ἐκ Γεράσων τῆς ἐν Περαιᾷ Ἱεραπόλεως, ὁ δὲ δεύτερος Σμυρναῖος. Ὁ ἀστρονόμος Ποσειδώνιος, ὁ ἐπίσημος διὰ τὴν ἐπινοηθεῖσαν παρ' αὐτοῦ κινητὴν σφαῖραν, κατήγετο ἐξ Ἀπαμείας. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Ἰουλιανοῦ ἔτους Σωσιγένης ἦτο Ἀλεξανδρεὺς. Ὁ γνωστὸς γεωγράφος Στράβων, Ἀμασηνός. Ὁ οὐδὲν ἦττον γνωστὸς περιηγητὴς Πανουσίας ἐγεννήθη ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας. Ἀλλ' ὁ κατάλογος οὗτος ἡδύνατο νὰ παραταθῇ εἰσέτι ἐπὶ πολὺ, ἀποδεικνύων ἀδιαλείπτως ὅτι ὁ ἑλληνισμός, ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐν τῇ ἀνατολῇ μᾶλλον ἤκμαζεν ἢ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Αἱ χῶραι αὗται πολιτικῶς μὲν ὑπήγοντο εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, κοινωνικῶς ὅμως καὶ ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς δὲν ἔπαυσαν οὔσαι χῶραι ἑλληνικαί, ἀπαραλλάκτως καθὼς τὰ ἑλληνικὰ ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα πολυλάκεις, ὡς εἶδομεν, οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέγραφον εἰς ἰδίους βασιλεῖς ἢ ἥρωας, δὲν ἀπέβαλλον διὰ τοῦτο τὸν ἀρχέτυπον ἑλληνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα καθότι ἀπλὴ ἐπιγραφή δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτῶν τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον.

Μὴν ὑπολάβῃ δέ τις ὅτι μόνον περὶ τὸν θεωρητικὸν βίον πύδοκίμῃσεν ὁ ἀνατολικὸς οὗτος ἑλληνισμός· ἀνέδειξε καὶ πρακτικὸν ἀνδρας οὐκ ὀλίγους, ἐξ ὧν χάριν παραδείγματος θέλομεν ἀναφέρει τινάς. Ἐλαλήσαμεν ἤδη ἐν παρόδῳ περὶ τῆς ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀνακνώσεως τοῦ Περσικοῦ κράτους (σελ. 509). Τῶνόντι κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης, ὁ Ἀρταξέρξης Α' ὁ τῶν Σασσανδῶν ἀρχηγέτης, διοικητὴς ὢν ἐπαρχίας τινὸς τῶν Πάρθων βασιλείων, ἐπανεστῆ κατὰ τοῦ τελευταίου Ἀρσακίδου Ἀρταβάνου Δ', κατέλυσε τὴν τῶν Πάρθων ἀρχὴν, καὶ ἱδρυσεν αὐτῇ τὸ δεύτερον Περσικὸν κράτος, μετὰ τῆς ἱερατικῆς τῶν μάγων τάξεως

καὶ τῶν ἄλλων προπατορικῶν θεσμῶν. Ἐκτοτε δὲ οἱ Σασσανίδαι οὗτοι δὲν ἔπαυσαν ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ῥώμης ἐπαρχιών, ὥστε ὁ ἐκεῖ μετόγειος ἑλληνισμὸς ἔπαθεν ἀπὸ αὐτῶν ὅσα καὶ οἷα τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικὴ χερσόνησος ὑπέστησαν συγχρόνως ἀπὸ τῶν βορείων βαρβάρων. Ὁ τοῦ Ἀρταξέρξου υἱὸς καὶ διάδοχος Σαπῶρ ἡχμαλώτευσεν (260) τὸν κατ' αὐτοῦ ἐκστρατεύσαντα Οὐαλεριανόν καὶ τότε ὁ Σαπῶρ, πείσας τὸν Εὐφράτην, ἐκυρίευσεν καὶ ἐλεηλάτησεν τὴν Χαλκίδα, τὴν μεγάλην Ἀντιόχειαν, τὴν Ταρσὸν καὶ πλείστας ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν Καισάρειαν, τὴν τῆς Καππαδοκίας πρωτεύουσιν, ἀπήντησεν ἀντίστασιν γενναίαν. Ἡ Καισάρεια ἦτο πόλις πολυάνθρωπος, περιέχουσα, ὡς λέγεται, 400,000 κατοίκων στρατηγουμένη δὲ ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους « ἀνδρὸς καὶ ἀνδρείου καὶ συνετοῦ » κατὰ Ἰωάννην τὸν Ζωναρᾶν, ἀντετάχθη καρτερικῶς εἰς τὸν βασιλεῖα τῶν Περσῶν, μέχρις οὐ δορυάλωτος ληρθεὶς ἰατρός τις καὶ οἰκτρῶς βασανισθεὶς, ὑπέδειξε τύπον δι' οὗ οἱ πολέμιοι ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσι καὶ εἰσῆλθον τῳόντι διὰ νυκτός, διαπράξαντες σφαγὴν δαυνὴν τῶν κατοίκων. « Ὁ δὲ γὰρ τούτων στρατηγὸς Δημοσθένης, ὑπὸ πολλῶν κυκλωθεὶς Περσῶν κελευσθέντων ζῶν αὐτὸν συλλαβεῖν, τὸν ἵππον ἀναβάς καὶ γυμνὸν τὸ ξίφος ἔρχῳς, εἰσῳθήσεν ἑαυτὸν μέσον τῶν πολεμίων καὶ πλείστους καταβαλὼν, διεξέπεσε τῆς πόλεως καὶ διαφυγεῖν ἴσχυσε. » Καὶ οἱ μὲν Πέρσαι ἐξηκολούθησαν πορθοῦντες τὴν Συρίαν καὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν· τὰ δὲ Ῥωμαϊκὰ στρατεύματα ἐπέστησαν ἤδη στρατηγὸν ἕτερον Ἕλληνα ὀνόματι Κάλλιστον, ὅς τις θεωρῶν τοὺς πολεμίους ἀπερισκέπτως διασπαρέντας ἐπετέθη ἀθρόον κατ' αὐτῶν καὶ πολὺν εἰς τοὺς βαρβάρους ἐπενεγκῶν φόνον καὶ πολλὴν ἀναλαβῶν λείαν, ἠνάγκασεν τὸν Σαπῶρ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Τότε δὲ καὶ τις Παλμυρηνὸς ἀνὴρ ὀνόματι Ὠδέναθος, ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν ἐπιστρεφόντων εἰς τὰ ἴδια πολεμίων, ἐπήγαγεν εἰς αὐτοὺς φθορὰν οὐδὲν ἥττον μεγάλην, διὸ οὐ μόνον προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Γαλιληνοῦ στρατηγὸς τῆς ἀνχτολῆς, ἀλλ' ἐτιμῆθη καὶ διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ αὐγούστου καὶ τοῦ καίσαρος. Ὁ Ὠδέναθος οὗτος δὲν ἦτο Ἕλλην· ἦτο Σύρος ἢ Ἀραβὶ τὴν καταγωγὴν, ἀλλ' ἡ Παλμύρα, ἐξ ἧς ὠρμαῖτο, καὶ τοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀραβικῆς ἐρήμου κτισθεῖσα, ἦτο

πόλεις ἀρχαιότερα μὲν, ἐπὶ δὲ τῶν Σελευκιδῶν ἐξελληνισθεῖσα καὶ ὑπὸ ἀρχιτεκτόνων Ἑλλήνων κοσμηθεῖσα διὰ ναῶν πολυτελῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων λαμπρῶν. Ἀποθανόντος δὲ ἐν ἔτει 267 τοῦ Ὡδενάθου, ἐκληρονόμησε τὴν ὅλην κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἀρχὴν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ζηνοβία, ἡ πολυθρύλητος διὰ τὸ κάλλος, τὴν σύνεσιν, τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, τὴν εὐγλωττίαν καὶ τὸν ὅλως ἀρρενωπὸν χαρακτῆρα καὶ βίον. Ἡ Ζηνοβία, ζῶντος ἔτι τοῦ Ὡδενάθου εἶχε κοινῶς αὐτῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἥδη δὲ μοναρχήσασα, διωργάνωσε τὸ πολίτευμα κατὰ τὸ παράδοξον ἐκεῖνο κράμα τοῦ Ἀσιανοῦ καὶ ἑλληνικοῦ βίου ὅπερ ἐμελέτησε νὰ καταρτίσῃ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, ἐπραγματίωσαν δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον οἱ τούτου διάδοχοι. Ὁ ἱματισμὸς αὐτῆς ἦτο ἑλληνικὸς ἅμα καὶ Ἀσιανός· εἰς τὴν αὐλὴν αὐτῆς ὠμιλοῦντο ἡ ἑλληνικὴ ἅμα καὶ αἱ Ἀσιαναὶ γλῶσσαι· ἐνῷ δὲ ἡ αὐλὴ ἐκείνη ἦτο ἐπὶ τὸ ἀνατολικώτερον νῦν τρεπισμένη, κυριώτατος τῆς Ζηνοβίας σύμβουλος καὶ ὑπουργὸς διετέλεσεν ὁ Ἕλλην τὴν καταγωγὴν, τὴν παιδείαν καὶ τὸ φρόνημα Δογγίνος. Ὅτε ἐβασίλευσεν ἐν Ῥώμῃ ὁ Κλαύδιος, ἡ Ζηνοβία ἤρχεν ἀπάσης τῆς Συρίας καὶ τῶν πλειστον τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν μετ' οὐ πολὺ δὲ, ὠφεληθεῖσα ἀπὸ τινος ἐν Αἰγύπτῳ στάσεως, κατέλαβε καὶ ταύτην τὴν χώραν, καὶ ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ ἐμελέτα ἥδη νὰ ἐκτείνῃ τὸ κράτος αὐτῆς εἰς τὸ λοιπὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅτε ἐστράτευσεν ἐπ' αὐτὴν ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος. Τὰ στρατεύματα τῆς Ζηνοβίας ἤττηθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐπαυελιμμένως, ἐδέησε νὰ ἐκχωρήσῃ τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἔπειτα κατετροπώθη αὐτὴ ἡ βασιλὶς εἰς κρίσιμον περὶ Ἑμεσαν μάχην, ἐπολιορκήθη εἰς Παλμύραν καὶ δι' ἑλλειψὶν τροφῶν ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ, κατ' ἄλλους μὲν ἀποθανοῦσα πρὶν ἔτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπανεέλθῃ εἰς Ἱταλίαν, κατ' ἄλλους δὲ ἐκεῖ μετὰ τινα ἔτη τελευτήσασα. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ταύτης ἀλώσεως τῆς Παλμύρας, ὁ Αὐρηλιανὸς ἐφείσθη τῆς τε πόλεως καὶ τῶν κατοίκων μετ' οὐ πολὺ ὅμως, ἐπειδὴ ἐπανεστῆσαν οἱ Παλμυρηνοὶ, ὁ αὐτοκράτωρ γενόμενος αὐτὴς κύριος τῆς πόλεως, τοὺς μὲν κατοικοὺς ἅπαντας ἤβηδον κατέσφαξε, τὴν δὲ λαμπρὰν πόλιν κατέβαλεν εἰς ἔδαφος. Ἐπὶ δὲ ἐπὶ τῆς πρώτης ἀλώσεως, προσηνέχθη μὲν ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς Παλμυρηνοὺς, ἀλλ' ἐθανάτωσεν ἅπαντας τοὺς πιστοὺς τῆς Ζηνοβίας φί-

λους καὶ πρὸ πάντων τὸν περιφανῆ Λογγίνον. Ὁ Λογγίνος, ὅστις ἦτο Ἀθηναῖος τὸ γένος καὶ ἐσπούδασε μὲν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὴν φιλοσοφίαν, ἐδίδαξε δὲ ἔπειτα αὐτὴν τε καὶ τὴν ῥητορικὴν εἰς Ἀθήνας, ἀπέδεδεκεν ἤδη, διὰ τοῦ ὄντως Σωκρατικοῦ αὐτοῦ θανάτου, ὅτι δὲν ἦτο μέγχι λόγων φιλόσοφος, ἀλλ' εἶχε τὴν γενναϊότητα νὰ ἐραυμάζῃ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τὰ ἀθάνατα τοῦ Πλάτωνος δόγματα. Ἡ Ζηνοβία εἶχεν ἐπὶ τέλους δειχθῆ ἀγκόμενον πρὸς αὐτόν. Ἡ γυνὴ αὕτη ἡ τοσαύτης ἐν πολέμῳ διαπρέψασα, κατεπτοήθη ὅτε εἶδεν ἐαυτὴν αἰχμαλώτον ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Αὐρηλιανοῦ καὶ ἠθέλησε νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν αὐτῆς ἐπὶ ῥίπτουσα ἅπασαν τὴν εὐθύνην τῆς κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἀντιστάσεως εἰς τοὺς περὶ αὐτὴν φίλους καὶ ἰδίως εἰς τὸν Λογγίνον. Ὁ δὲ, δὲν ἐμνησικάκησε κατ' αὐτῆς οὐδὲ κατεδέχθη νὰ ψεύσῃ τοὺς λόγους αὐτῆς, ἀλλὰ μάλιστα διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀπέθανεν ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον, ὅτι αὐτὸς ἦτο τῷ ὄντι τοῦ ὅλου ἐκείνου κράτους ἡ ψυχὴ. « Τὸ ὄνομα τοῦ ἐπὶ τῷ ὕψει τοῦ λόγου διακεκρμένου τούτου συγγραφῆς θέλει ζῆσαι εἰς τοὺς αἰῶνας πλεότερον ἢ τὸ ὄνομα τῆς τε βασιλίδος ἥτις κατηγόρησε καὶ τοῦ τυράννου ὅστις κατεδίκασεν αὐτόν », λέγει ὁ Ἀγγλος Γίββων ὁ μέγας ἱστοριογράφος τῆς παρακμῆς καὶ τῆς πτώσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. « Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ μεγαλοφυΐα δὲν ἴσχυσαν νὰ μαλάξωσι τὴν Οἰριώδη καρδίαν στρατιώτου ἀμαθοῦς, ἀλλ' ἐχρησίμευσαν εἰς τὸ νὰ ἀνυψώσωσι καὶ ὀχυρώσωσι τὴν ψυχὴν τοῦ Λογγίνου. Μηδὲν ἐκφωνήσας παράπονον, ἐβάδισεν οὕτως ἀτάραχος πρὸς τὸν θάνατον, ἐλεῶν τὰς συμφορὰς τῆς βασιλίδος αὐτοῦ καὶ παραμυθῶν αὐτὸς τοὺς τεθλιμμένους αὐτοῦ φίλους. »

Οὕτως εἶχεν ὁ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Αἱ πόλεις ἦσαν ὅλαι σχεδὸν ἑλληνικαί, ἡ δὲ χώρα ἐξικολουθεῖ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξελληνιζομένη, ὅτε, ἐν ἔτει 30 τῆς τοῦ Αὐγούστου μοναρχίας, ἐγένετο ἐν Παλαιστίνῃ ἡ θεῖα ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καθὼς τρὶς τριῶν ἡμῶν ἑκατονταετηρίδων, ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑψώσασα τὴν σημαίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὥρμησεν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας διὰ τοῦ Ἑλληνιστοῦ ἐπὶ τὴν κατὰ κτῆσιν τῆς ἀνατολῆς, οὕτω τὸ χριστιανικὸν θρησκείμα,

περιβληθὲν τὴν πανοπλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διαλεκτικῆς καὶ πολιτείας, ὥρμησεν ἤδη ἀπὸ τῆς Παλαιστίνης πρὸς κατὰκτησιν τῆς δύσεως. Ὡφόντι εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλεσαν βεβαίως πολλὰ καὶ ποικίλα πράγματα. Πρῶτον πάντων τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ αἷτιον ὑπῆρξεν ἡ θεία τῶν δογμάτων αὐτοῦ τελειότης· ὑποδέχθησεν ἔπειτα καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι, ἕνεκα τῆς πρὸ πολλοῦ ἀρξαμένης μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν θρησκευμάτων πάλης, εἶχεν ἡδὴ ἐπέλθει νέκρωσις τῶν ἀρχαίων δοξασίων, ἡ δὲ κοινωνία· μάλιστα ἡ λογιωτέρα κοινωνία, ἐστερηθῆ πάσης πίστεως, καὶ, πλανωμένη ἠθικῶς ἐν ἐρήμῳ αὐχμηροτάτῃ, ἐπέζητει θασίν τινα ψυχικῆς παραμυθίας. Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ νέου θρησκευματος συνετέλεσε πρὸς τούτοις καὶ ἡ διὰ τῆς ἑλληνικῆς κατακτήσεως ἐπιγενομένη συγχώρεσις τῶν διαφόρων τύπων τῆς θεότητος, ἡ προπαρασκευάσασα, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, τὰ πνεύματα εἰς τὴν κατάληψιν καὶ τὴν παραδοχὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος κηρυχθέντος ἑνὸς καὶ μόνου καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητος τῆς Προνοίας εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον ὥρμασαι ὥστε ὁ Πλούταρχος, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγεγραμμένῃ « περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος, » ῥητῶς συμπεραίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουσι θεοὶ ἕτεροι παρ' ἑτέροις, οὐδὲ βάρβαροι καὶ Ἑλληνες, οὐδὲ βόρειοι καὶ νότιοι. « Ἀλλ' ὥσπερ ἥλιος καὶ σελήνη καὶ οὐρανὸς καὶ γῆ καὶ θάλασσα κοινὰ πᾶσιν, ὀνομάζεται δὲ ἄλλως ὑπ' ἄλλων, οὕτως ἐνὸς λόγου τοῦ ταῦτα κοσμοῦντος καὶ μίᾳ προνοίας ἐπιτροπευούσης . . . . ἕτεραι παρ' ἑτέροις γέγονασι τιμαὶ καὶ προσηγορίαι. » Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἤδη, ὁ ἐξἑλληνισμὸς τῆς Ἀνατολῆς εἰργάσθη ἐπιτυχῶς περὶ τὴν διάνοξιν τῆς λεωφόρου δι' ἣς ἔμελλε νὰ βαδίσῃ ὁ χριστιανισμὸς. Ἀλλὰ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἴσως διευκολύνον τὴν διάδοσιν καὶ τὸν διοργανισμὸν αὐτοῦ δύνω τινά· ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα. Ἡ μὲν ἑλληνικὴ γλῶσσα δι' ἐτῶς· πρῶτον διότι διὰ τὴν ἐντέλειαν καὶ τὴν λεπτότητα αὐτῆς ἦτο ἐπιτηδευότερα πάσης ἄλλης πρὸς τὴν δῆλωσιν, τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὑψηλῶν τοῦ νέου θρησκευματος δογμάτων· δεύτερον διότι ἐντὸς τῶν τελευταίων τριῶν ἑκατονταετηρίδων, γενομένη ἡ γλῶσσα ὄλων τῶν ὑψηλοτέρων καὶ ἐργατικωτέρων τῆς ἀνατολῆς τάξεων, παρείχεν εἰς τὸ νέον θρήσκευμα κοινὰν

τι διαδόσεως ὄργανον ὅποιον τὸ θρήσκευμα τοῦτο δὲν ἤθελεν ἔχειν, μὴ προηγηθείσης τῆς μεταφυτεύσεως ἐκείνης τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἠναγκάζετο νὰ μεταχειρισθῇ τὰς ποικίλας τῶν ἐγχωρίων λαῶν διαλέκτους. Πλὴν δὲ τῆς γλώσσης, καὶ τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα ἔχρησμευσαν, καθὰ θέλει ἐξηγηθῇ μετ' οὐ πολὺ, ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τῶν πρώτων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν. Ἐκ τούτου συνέβη πρὸς τοὺς ἄλλους ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐπεκράτησε πολὺ μᾶλλον εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὑπαίθρου χώραν. Εἰς τὰς πόλεις συνέδραμεν αὐτὸν ἢ τε ἑλληνικὴ γλώσσα, τὰ τε ἑλληνικὰ πολιτεύματα· ἐνῷ εἰς τὴν ὑπαίθρου χώραν ὅπου ἐλαλοῦντο εἰς ἐπὶ ποικίλαι διάλεκτοι, τύποι δὲ κοινοτικοῦ ὀργανισμοῦ δὲν ὑφίσταντο προηγουμένως, τὸ νέον κήρυγμα ἐσπερείτο παντὸς ἐπιτηδείου διαδόσεως καὶ συντηρήσεως ὀργάνου.

Δὲν εἴμεθα ἀποκλειστικοί· καὶ ὁμολογοῦμεν προθύμως ὅτι εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλεσεν ὡσαύτως ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία. Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρώπησις ἐγένετο συγχρόνως μὲ τὴν ἐν Ῥώμῃ ἰδρυσιν τῆς παγκοσμίου μοναρχίας· αὕτη δὲ ἡ σύμπτωσις ἤθελε καὶ μόνη ἀρκέσει ἵνα ὑποδείξῃ ὅτι τὰ δύο ταῦτα γεγονότα δὲν ἦσαν ἀσχετὰ πρὸς ἄλληλα. Ὁ κόσμος εἶχε χρεῖαν διανοητικῆς, καὶ θηϊκῆς, καὶ κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως· καὶ τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης τὰς ἀρχὰς ἀνέλαβεν αὕτη ἡ θεία Πρόνοια νὰ κηρύξῃ. Ἀλλ' ἵνα διευκολυνθῇ τῶν ἀρχῶν τούτων ἡ διάδοσις, ἀπετίτο πρὸς τοὺς ἄλλους νὰ πέσωσιν οἱ πολιτικοὶ φραγμοὶ οἵτινες διήρουν τὰ ἔθνη εἰς τὰ ὅποια ἐμελλε πρὸ πάντων νὰ κερυχθῇ τὸ νέον δόγμα· τὸ δ' ἔργον τοῦτο ἐπετράπη εἰς τὴν Ῥώμην, τὴν τότε πρωτεύουσαν τοῦ μέρους τούτου τῆς οἰκουμένης πόλιν. Ὡς τε ἡ Ῥώμη διὰ τῆς πολιτικῆς ἐνότητος ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὑπῆγαγε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰς χώρας ταύτας, συνέδραμεν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν πρόσδον τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν πολιτικὴν τοῦ κόσμου ἐνότητα εἶχε προπαρασκευάσει ἡ ἑλληνομακεδονικὴ κυριαρχία. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ κράτος αὐτοῦ κατεσκευαστίσθη· οὐδὲν ἦττον ὅμως, εἰς ἅπαντα τὰ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντα διάφορα κράτη ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα καὶ ἀναπτυσσομένη ἐν-

της διοικητικῆς, στρατιωτικῆς, νομισματικῆς, δικαστικῆς, ἀστυκῆς καὶ πρὸ πάντων διανοητικῆς καὶ γλωσσικῆς, ἡ τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐνότης, ἥτις δὲν εἶχε χρεῖαν εἰμὴ ἐξωτερικοῦ τινος ἐπιστεγάσματος ἵνα ἀναλάβῃ τὸν τύπον τῆς κοσμοκράτορος μοναρχίας. Τὸ ἐπιστέγασμα τοῦτο ἐπετέθη ὑπὸ τῆς Ῥώμης· ἀλλ' οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῆ ὅτι ἅπαντα τὰ ἠθικὰ τῆς πολιτικῆς ἐκείνης ἐνότητος στοιχεῖα ὑπῆρξαν προῖόν τῶν προηγουμένων ἀγώνων τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Αὐτὸς ἐνώσας τὰ ἔθνη τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, κατέστησεν αὐτὰ δεκτικώτερα εἰς τὸ ν' ἀσπασθῶσι τὰς καινοτομίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτὸς διενήργησε μεταξὺ τῶν ἀσιανῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν τὴν τοσοῦτον ἐπιτηδεῖαν ἐκείνην εἰς τὴν πρόοδον τοῦ νέου θρησκευματος συγχώνευσιν. Αὐτὸς, ἵνα ἐν δυὶ λέξεσι συγκεφαλαιώσωμεν ὅσα διὰ μακρῶν ἄλλοτε ἐξεθέσαμεν, ἴδρυσεν τὴν νέαν τοῦ κόσμου μητρόπολιν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἥτις συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὴν τὸ ἐμπόριον, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ θρησκευόμενα τῆς ἀνατολῆς· καὶ τῆς δύσεως, γενομένη ἐν ταύτῃ ἀγορὰ καὶ βιβλιοθήκη, ναὸς καὶ Πάνθεον τοῦ κόσμου, καὶ δεξαμένη εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τὴν τε συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, τὸ τε μουσεῖον τῶν Ἑλλήνων, τὰς τε σχολὰς τῶν χριστιανῶν, ὡς ἐν χωνευτηρίῳ τινί, ἐξ οὗ προέκυψεν ὁ ἀπερθὸς τῆς νέας ἀληθείας χρυσός.

Καὶ ἔπειτα τὸ ἄμεσον τῆς κηρύξεως, τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς διὰ δόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ὄργανον ὑπῆρξεν ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ. Οὐδ' ἦτο δυνατόν ἄλλως γενέσθαι. Καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν, ἐπικρατοῦσα γλῶσσα ἦτο ἡ ἑλληνικὴ. Ἀπ' ἄκρων ἕως ἄκρων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους τὸ ἐμπόριον ἑλληνιστὶ διεξήγετο. Μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς ἱερᾶς αὐτῶν πόλεως, οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διενήργουν τὰς ποικίλας αὐτῶν εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου συναλλαγάς. Αὕτῃ ἡ Παλαιστίνη εἶχε κατὰ μέγα μέρος ἐξελληνισθῆ. Τὰ πάντα λοιπὸν εἶχον παρασκευασθῆ ἵνα διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης λαλήσῃ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οἱ πρῶτοι ἐπτὰ τῆς ἐκκλησίας διάκονοι, Φίλιππος, Πρόχορος, Νικάνωρ, Τίμων, Παρμενᾶς, Νικόλαος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἀείμνηστος Στέφανος, ὁ πρῶτος τῆς ἐκκλησίας μάρτυς, ὑπῆρξαν ἑλληνισταί, ὃ ἐστὶν ἐξελληνισμένοι Ἰουδαῖοι. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅστις ἀπὸ φοβεροῦ τῆς νέας θρησκείας διώ-

αὐτοῦ ἠγωνίσθη ἔπειτα ὑπὲρ αὐτῆς λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐγεννήθη εἰς Ταρσὸν τῆς Κιλικίας, εἰς πόλιν δηλαδὴ τῆς ὁποίας αἱ ἑλληνικαὶ σχολαὶ ἐφημιζόντο ὡς ὀνομαστότεραι τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχολῶν. Εἰς Ταρσὸν λοιπὸν ἀνετράφη ἑλληνικῶς. Ναὶ μὲν ἔπειτα συνεπλήρωσε τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτοῦ εἰς Ἰερουσαλὴμ· ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς βαβυλωνίους τῆς πόλεως ταύτης σχολὰς ἤκμαζεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, ὡς βεβαιούσι ῥητῶς ἰουδαϊκῇ παραδόσει. Ἐνταῦθεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, καὶ τοι ἦτο ἐβραϊκῆς καταγωγῆς, συνεκπαύθη ἐπὶ τοσοῦτον μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ποιήσεως, ὥστε ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ παρετηρήθησαν ῥήσεις τοῦ Κλεάνθους καὶ τοῦ Μενάνδρου ὧν ἡ παράθεσις εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται. Τὰ Εὐαγγέλια (τούλάχιστον ὅπως ἔχουσιν αὐτὰ νῦν ὅλοι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι), αἱ Πράξεις καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, ἡ Ἀποκάλυψις, πάντα τὰ ἔργα τῶν πρώτων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, πάντες οἱ κανόνες οὓς ἔθεντο αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐδιδάχθησαν γλῶσσαν. Ἐντὸς τῶν τριῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων ὅλα σχεδὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀπαικίαι ἑλληνικαί. Βραδύτερον, μάλιστα ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, ἡ Ρώμη κατέστη τῷ ὀνόματι ἡ μητρόπολις τοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους, τοὺς κρίσιμους τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ χρόνους, ὁ πρῶτος αὐτοῦ κήρυξ, λειτουργός, διδάσκαλος καὶ νομοθέτης ὑπῆρξεν ὁ ἑλληνισμός.

Ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, δι' οὗ ἔμελλε νὰ ἀναμορφωθῇ θρησκευτικῶς, ἠθικῶς καὶ κοινωνικῶς ὁ κόσμος, ἐπιστεύθη κατὰ πρῶτον εἰς Παλαστίνην καὶ τὴν παρακειμένην Συρίαν, ὅπου καὶ ἐκηρύχθη κατὰ πρῶτον. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Δαμασκού, τῆς Βεβρύλλας, τῆς Ἀντιοχείας ἰδρύθησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐπιφανεῖς χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Συγχρόνως σχεδὸν ἤκμασαν καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑπτὰ ἐκκλησίαι τὰς ὁποίας περιέγραψε καὶ ἀπεθανάτησεν ἡ Ἀποκάλυψις. Αἱ ἑπτὰ αὗται ἐκκλησίαι ἦσαν ἡ ἐν Ἐφέσῳ, ἡ ἐν Σμύρνῃ, ἡ ἐν Περγᾷ, ἡ ἐν Θυατείροις, ἡ ἐν Σάρδεσιν, ἡ ἐν Φιλαδελφείᾳ καὶ ἡ Λαοδικεὴν ἐκκλησία. Καὶ μετ' οὗ πολὺ τὸ νέον θρησκευμα ἤρχισε νὰ

διαδίδῃται ἀφ' ἑνὸς εἰς Κύπρον, εἰς Κρήτην, εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἀφ' ἑτέρου εἰς Θράκην, εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Καθ' ἃ δὲ πρὸ μικροῦ εἵπομεν, οὐδεὶς ἐπὶ τούτῳ ἐνέτηρξε μετὰ πλείονος συνέσεως, δραστηριότητος καὶ αὐταπαρνήσεως ἢ ὅντως θεόπνευστος Παῦλος. Κατ' ἀρχάς οἱ ἀπόστολοι δὲν ἐκήρυττον τὸν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, εἰμὴ εἰς μόνους τοὺς Ἰουδαίους· οἱ δὲ μὴ Ἰουδαῖοι, ἵνα γίνωσι δεκτοὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας, ὤφειλον προηγουμένως νὰ πρεσβεύσωσι τὸ μωσαϊκὸν θρησκεισμα. Τὸ πνεῦμα τοῦ νέου κηρύγματος ἦτο ἐν τοῖς σπαργάνοις αὐτοῦ τοσοῦτον ἀποκλειστικόν, ὥστε ὅτε ὁ τῶν ἀποστόλων πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐν Καισαρείᾳ ἀλλοφύλου χριστιανοῦ Κορνηλίου καὶ συνέφαγε μετ' αὐτοῦ, παρὰ τὰ ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ καὶ ἐν τῷ Λευιτικῷ διατεταγμένα, οἱ Ἰουδαῖοι Χριστιανοὶ ἤλεγξαν τὸν Πέτρον διὰ τοῦτο, ἀξιοῦντες « ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίας ἔχοντας εἰσῆλθε καὶ συνέφαγεν αὐτοῖς. » Ὁ δὲ μόλις ἠδυνήθη ν' ἀπολογηθῇ λέγων, ὅτι ἐπραξε τοῦτο ὑπέκων εἰς φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ ἐπανελημμένως εἰποῦσαν πρὸν αὐτὸν « Ὁ ὁ θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοῖνου. » Οὕτω λοιπὸν δέσμιον ἐντὸς τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἤθελον νὰ ἐγκλείσωσιν οἱ Ἰουδαῖοι τὸν χριστιανισμόν. Ἀλλ' ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Παῦλος συγκατελέγη μετὰ τῶν ἀποστόλων, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος « Πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε » καὶ ἐκέρυξεν ὁ Παῦλος « οὐκ ἐν Ἰουδαίῳ, οὐδὲ Ἑλλήνι· οὐκ ἐν δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ » ὁ χριστιανισμὸς διέσπασε τοὺς φραγμοὺς ἐντὸς τῶν ὁποίων ἤθελε νὰ περιορίσῃ αὐτὸν ὁ ἰουδαϊσμός, καὶ ἔλαβε τὸν οἰκουμενικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ὁ δὲ νέος ἀπόστολος ἀπέβη, ὡς καὶ ὠνομάσθη δικαίως, διδάσκαλος ἐθνῶν, ὅπερ ἐστὶ διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τοὺς μὴ Ἰουδαίους, εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς οἰκουμένης. Γεγονὸς μέγα! Τὸ νέον κήρυγμα ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς πόθους καὶ τὰς ἠθικὰς καὶ ὕλικας χρείας ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· ἐνῷ τὸ ἀρχαῖον θρησκεισμα στενῶς συνεδέετο μὲ ἔθνη τινὰ, μὲ τύπους τινὰς καὶ μὲ ὁλόκληρον ἐν γένει τὸν ἰδιάζοντα βίον

τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεκρούετο ὑπὸ τῶν ἀλλῶν ἐθνῶν. Ἄν λοιπὸν ὑπερίσχυεν ἡ κατὰ πρῶτον τεθεῖσα ἀρχή, ὅτι διὰ τὴν γίνῃ τις χριστιανὸς ἔπρεπε νὰ ᾔηται ἢ νὰ γίνῃ Ἰουδαῖος, ὁ χριστιανισμὸς ἤθελεν ἀπαντήσει περὶ τὴν διάδοσιν αὐτοῦ ἀνυπερβλήτα προσκόμματα. Καὶ ἀπόδειξις τούτου πρόχειρος, ὅτι ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία, πρὸ αἰῶνων ὑπάρχουσα καὶ ὁμολογουμένως ἀνωτέρα οὔσα παντὸς ἄλλου πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματος, οὐδέποτε ὁμως προηκειώθη τὴν συνειδήσιν τῆς ἄλλης ἀνθρωπότητος. Καὶ μὲν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη παρέμεινεν ἡ βάσις τοῦ νέου θρησκευματος, ἡ δὲ γνώσις αὐτῆς ἀπέβη ἀπαραίτητος πρὸς τὴν τῶν νέων Γραφῶν κατάληψιν· ἀλλ' ἡ μελέτη αὐτῇ ἀπηλλογμένη ἤδη τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐκείνων διατυπώσεων καὶ ὑποχρεώσεων, ἕνεκα τῶν ὁποίων τὸ μωσαϊκὸν δόγμα περιεστάλη ἀείποτε ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἰουδαϊκῆς φυλῆς.

Πρὶν λαλήσῃ ἐν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὁ Παῦλος ὠνόμαζε το Σαῦλος· ἀλλὰ, διὰ τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ ἀνατροφὴν καὶ τὴν στενοτέραν σχέσιν ἣν προέκειτο νὰ λάβῃ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καλλιπὲς γινώσκων ὅτι τὸ ἑβραϊκὸν ἐκεῖνο ὄνομα τὸ ὁποῖον συνέπιπτεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν νὰ σημαίῃ τὸν ἀβρόν, τὸν μαλθακόν, κακῶς ᾔθελεν ἡχῆσαι εἰς τὰ ὦτα τῶν πολυπληθεστέρων ἀκροατῶν αὐτοῦ, ὁ νῦν ἀπόστολος μετωνόμασεν ἑαυτὸν Παῦλον, καὶ ἐπεχείρησεν ἐν τῷ ἅμα παυκίλῳ καὶ μακρᾷ ὁδοιπορίᾳ κατὰ τὴν Συρίαν, τὴν Ἀραβίαν, τὴν Κύπρον, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐπιτελὼν ἀπανταχοῦ τὴν ἀνωθεν αὐτῷ δοθεῖσαν ἀποστολὴν καὶ ἰδίως τότε ἰδρύσας τὰς γαλατικὰς ἐκκλησίας. Τελευταῖον περὶ τὸ 53 ἢ 54 ἔτος διέβη εἰς Μακεδονίαν καὶ ἐπεσκέφθη ἐνταῦθα Φιλίππους καὶ Θεσσαλονίκην καὶ Βέροίαν. Εἰς ὅλας τὰς πόλεις ταύτας ἐπορεύετο τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὰς συναγωγὰς τῶν Ἰουδαίων, ἀναγγέλλων αὐτοῖς τὰ πάθη καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ πολλοὶ μὲν πειθόμενοι ἐδέχοντο τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἐξαίρετως δὲ Ἕλληνες οὐκ ὀλίγοι, μάλιστα γυναῖκες ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων, ἀλλ' οἱ πολλοὶ Ἰουδαῖοι, ἀσλεύοντες τοὺς ὄχλους, κατήγγειλαν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀρχοντας ὡς πράττοντα ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος καὶ βασιλέα ἕτερον εἶναι λέγοντα, Ἰησοῦν. Ἰδίως εἰς Φιλίππους ὁ Παῦλος ἐδόχρη δημοσία, ἀδίκαστος, καὶ τοὶ Ῥωμαῖοι πολίτης ὑπάρχων, καὶ εἰς φυλακὴν ἐβλήθη, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξῆλθε

διὰ θαύματος. Ὀμοίως δὲ καταδιωχθεὶς ἐν Θεσσαλονίκῃ τε καὶ ἐν Βερέοις, ἦλθε τότε ἐνταῦθα, εἰς Ἀθήνας. Ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος « παρωζύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατεβδωλὸν οὔσαν τὴν πόλιν. Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις· καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. Τινὲς δὲ τῶν Ἑπικουρείων καὶ τῶν Σαωικῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καὶ τινες εἰσγον· τί ἂν θέλοι ὁ σπερμιολόγος οὗτος λέγειν; οἱ δὲ, ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίστα. Ἐπιλαβόμενοι τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἀρειὸν πάγον ἤγαγον λέγοντες, δυνάμεθα γινῶναι, τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδασχὴ; ζεπίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· βουλόμεθα οὖν γινῶναι, τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι. Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδηκοῦντες ξένοι· εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκοῦειν καινότερον. Σταθεῖς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρειοῦ πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δαισιδαμοτεστέρους ἡμῶς θεωρῶ. Διωρόμενος γάρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εἶρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπιγέγραπτο, ἀγνώστῳ θεῷ. Ὁν οὐκ ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Ὁ Θεὸς ἐκποιεῖ τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς κύριος, ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις κασίς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χαρβὺν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προεδομένος τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ σωτῆρ καὶ τὰ πάντα· ἐπαίσιός τε, ἐξ ἐνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρὸς ὥπρην τῆς γῆς, ὁρίσας προπεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν· κατεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψαλαφῆσαι αὐτὸν καὶ εὐροῖεν, καὶ τοι γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκαστοῦ ἡμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν· ὡς καὶ τινες ὁτὼν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι, « Ταῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. » Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφειλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυλάσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον. Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεός, ταῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις· πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν· διότι ἐστῆσαν ἡμέραν, ἐν ἣ μὲλλε κρίνασθαι τὴν αἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὤρασε, πίστιν

παρασχών πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον· οἱ δὲ εἶπον, ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου. Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν. Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρειοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς ».

Εἰς Ἀθήνας δὲν διέτριψεν, ὡς φαίνεται, πολὺ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἂν καὶ ἐντεῦθεν λέγεται παρὰ τινων γράφας τὰς δύο αὐτοῦ ἐπιστολάς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς. Ἄλλοι ὅμως ἀξιοῦσιν ὅτι αὐτὰ ἐγράψαν ἐκ Κορίνθου ἢ καὶ ἐξ Ἐφέσου. Ὅπως δὴ ποτε ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν ἦλθεν εἰς Κόρινθον καὶ κατέλυσεν ἐκεῖ παρὰ τινι Ἰουδαίῳ, ὅστις, ὀνομαζόμενος Ἀκύλας, εἶχεν ἔλθει προσφάτως ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, διότι ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος εἶχεν ἐξώσει ἤδη ἐκ τῆς Ῥώμης ὅλους τοὺς Ἰουδαίους. Εἰς Κόρινθον, καθὼς καὶ προηγουμένως εἰς τὰς ἄλλας πόλεις, διελέγετο ὁ Παῦλος ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον. Ἀντιτασσομένων δὲ τῶν Ἰουδαίων καὶ βλασφημούντων, ὁ Παῦλος ἐκτιναζάμενος τὰ ἱμάτια εἶπε πρὸς αὐτοὺς· τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι· καὶ ἐπάτη ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἰουδαῖοι δημοθυμαδὸν ἐνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ βῆμα Γαλλίωνος τοῦ ἀνθυπάτου Ἀχαΐας, ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπειθεὶ τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν. Ἐνῷ δὲ ὁ Παῦλος ἠτοιμάζετο νὰ ἀπολογηθῇ, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· « εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημα τι ἢ ῥαδιούργημα πονηρὸν, ὧ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἤνεσχύμην ὑμῶν· εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ δογμάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὕψασθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι ».

Τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ ὅποιον διέσωσαν εἰς ἡμᾶς αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων, μαρτυρεῖ πόσον ἐν γένει οἱ Ῥωμαῖοι ἄρχοντες ἐπλανήθησαν ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑπέλαβον αὐτὸν ὡς ἀπλὴν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ αἵρεσιν, διακρινομένην ἀπὸ τούτου διὰ δογματικῶν τινων μόνον λεπτολογιῶν καὶ ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ νέον δόγμα, ἢ μᾶλλον περιφρονοῦντες αὐτό, δὲν ἐπεχείρησαν νὰ κατανοήσωσι τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας προεκτρυπτε καὶ διέδιδεν ἀπανταχοῦ γῆς, ἐνῷ οἱ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὀπαδοί, διὰ τὸ ἀποκλειστικὸν αὐτῶν πνεῦμα, παρέμνον ἀκοι-

κάνηται εἰς τὰς διαφόρους χώρας ὅπου διεσπαρμένοι διέτριβον.

Μετὰ δεκαοκτὼ μηνῶν διαμονὴν εἰς Κόρινθον, ὁ ἀπόστολος ἐπέστρεψεν εἰς Ἀσίαν ἀφοῦ πολλοὺς ἐποίησε προσηλύτους ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Ἐξηκολούθησε δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐκεῖ Ἰουδαῖός τις χριστιανός, Ἀπολλῶς ὀνόματι, τὸ γένος Ἀλεξανδρεὺς, ἀνὴρ λόγιος καὶ περὶ τὰς γραφὰς ἐμπειρότατος. Ἀλλ' οὐδ' ὁ ἀπόστολος ἐλησμόνησε τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας μετὰ τινα χρόνον ἦλθεν αὖθις εἰς Μακεδονίαν καὶ Ἑλλάδα. Ἄλλοτε δὲ πάλιν ἐπεμψε πρὸς Κορινθίους τὸν Ἕλληνα Τιμόθεον, μαθητὴν αὐτοῦ φίλτατον, καὶ δύο ἐπιστολάς ἵνα καταπαύσῃ τὰς διενέξεις αἰτινες ἐτάραττον τὴν νεοσύστατον ἐκείνην ἐκκλησίαν καὶ διδάξῃ αὐτοὺς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν. « Ἐδελώθη μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ἔγραψεν, ὅτι ἐριδες ἐν ὑμῖν εἰσὶν. Λέγω δὲ τοῦτο ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, ἐγὼ μὲν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηρᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε; » Ἐλέγχει δὲ αὐτοὺς μετὰ ταῦτα διὰ τὴν παρ' αὐτοῖς ἐπικρατοῦσαν κακοήθειαν καὶ προτρέπει νὰ χωρίσωσιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν τοὺς περιπίπτοντας εἰς τοιαῦτα ἁμαρτήματα καὶ παρακινεῖ, ὅσάκις ἔχωσι διαφορὰς πρὸς ἀλλήλους, νὰ μὴ ἐνάγωσι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν εἰς τὸ δικαστήριον τῶν ἀπίστων. Ἐπὶ πᾶσιν ἀποκρίνεται εἰς διάφορα πρὸς αὐτὸν γενόμενα ζητήματα περὶ τῶν καθηκόντων τῶν χριστιανῶν. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀξιομνημόνευτα εἶναι ὅσα ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν δύο ἐκείνων πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν, μετὰ δικαίας τῇ ἀληθείᾳ ὑπερφανείας, λέγει περὶ τῶν ἀγώνων καὶ κινδύνων οὓς ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἠγωνίσθη καὶ ἐκινδύνευσε πρὸς διάδοσιν τῆς ἀληθείας. « ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις, ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον, τρίς ἐρράβδισθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρίς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα ὁδοιπορίας πολλάκις κινδύνους ποταμῶν, κινδύνους ληστῶν, κινδύνους ἐκ γένους, κινδύνους ἐξ ἐθνῶν, κινδύνους ἐν πόλει, κινδύνους ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνους ἐν θαλάσσῃ, κινδύνους ἐν ψευδαδέλφοις ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνό-

τητι' χωρὶς τῶν παρεκτός, ἡ ἐπιστάσις μου ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν 'Τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σπανίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι; Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχῶμαι ». Ὅποιον πῦρ ἐνεργείας, ὅποιος εὐγλωττίας χεῖμαρρος! Δὲν νομίζετε ὅτι ἀκούετε τὸν Δημοσθένην ἀγωνιζόμενον νὰ συναγείρῃ τὴν Ἑλλάδα κατὰ Φιλίππου; Διότι ἐπὶ τὸν Ἰουδαῖον ἐκεῖνον ἐπεφύσησαν δύο πνεύματα· τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διδάξαν αὐτῷ ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὅλοι, ἴσοι ὄντες ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δικαιούνται νὰ κοινωνήσωσιν ἀμέσως τῶν δογμάτων τοῦ εὐαγγελίου· καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἐλληνικόν, τὸ διδάξαν αὐτῷ πῶς ἔχει νὰ ἐρμηνεύσῃ, νὰ στηρίξῃ, νὰ διαδώσῃ τὰ δόγματα ταῦτα.

Διὰ τοιούτων ἀγώνων καὶ κινδύνων ιδρύθησαν αἱ πρῶται χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι κατὰ τὰς ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικὰς χώρας. Περὶ τῆς τύχης καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαιότατους ἐκεῖνους χρόνους, ἀσφαλεῖς εἰδήσεις δὲν ἔχομεν, τοῦτο μόνον εἶναι βέβαιον ὅτι ἔτι πρὸ τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος τὸ εὐαγγέλιον εἶχε κηρυχθῆ πρὸς ἀνατολὰς μὲν μέχρι τῶν συνόρων τῆς Ἰνδικῆς, πρὸς δυσμὰς δὲ μέχρις Ἰσπανίας. Τὰ δὲ καθέκαστα τῶν πολλῶν τούτων ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι ἀναμφισβητήτως γνωστὰ ἐκ συγχρόνων συγγραφέων, καὶ ἰδίως ἄγνωστος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἐπίστευσαν εἰς τὸ νέον δόγμα. Ἐκ τεκμηρίων μόνον τινῶν συνάγεται, ὅτι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας ὁ χριστιανισμὸς ἐπέτυχε πολὺ πλείονας ὁπαδοὺς εἰς τὴν ἐν τῇ ἀνατολῇ μεγάλῃ Ἑλλάδι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐστίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Λουκιανὸς λ. γ. εἰς τὸν Ἀλέξανδρον αὐτοῦ ἢ ψευδόμεντιν, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῷ Πόντῳ χριστιανῶν· καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλίνιος ὁ νεώτερος, ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Τραιανόν, ἔλεγε τοὺς χριστιανούς πολυαριθμούς ὄντας οὐ μόνον ἐν τῷ Πόντῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Βιθυνίᾳ, ἐνῷ, καθόσον ἡξεύρομεν, οὐδαμοῦ γίνεται λόγος περὶ τοῦ πληθους τῶν κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὁπαδῶν τοῦ νέου θρησκεύματος. Καὶ ἄλλοθεν δὲ εἰκάζομεν ὅτι ὀλίγος ἦτο τούτων ὁ ἀριθμὸς μέχρις αὐτῆς τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος. Τῷ ὀντί, ἐπὶ

τῶν δεινотάτων διωγμῶν τῶν γενομένων κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐντὸς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης, τὸ μνηολόγιον τοῦ Βασιλείου μνημονεύει ἀναριθμητῶν χριστιανῶν λαβόντων τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου εἰς Ἀλεξανδρείαν, εἰς Καισάρειαν, εἰς Σμύρνην, εἰς Ἀντιόχειαν, εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὰς νήσους Κρήτην καὶ Κύπρον, ὀλίγους δὲ ἀγαφέρει τοὺς ἀνταλλάξαντας τὸ ζῆν ἀντὶ τῆς εἰς τὴν πίστιν αὐτῶν ἐπιμονῆς ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ τεκμήρια ταῦτα παρέχουσιν ἡμῖν ἐνδειξίν τινα περὶ τοῦ πόσοι ἄρα ἦσαν τότε οἱ χριστιανοὶ καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην. Ὅθεν εἰς μακρὰν πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἐπεχείρησαν νὰ προσδιορίσωσι τὴν ἀναλογίαν αὐτῶν πρὸς τοὺς εἰδωλολάτρας περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατίσχυσε πολιτικῶς τὸ νέον θρησκευμα ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Καὶ ἄλλος μὲν ἤκωσεν ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀπετέλουν τὸ ἡμισυ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἄλλος τὸ πέμπτον, ἄλλος τὸ δωδέκατον καὶ ἄλλος τὸ εἰκοστόν. Αὕτη ὅμως αὕτη ἡ διαφωνία ἐμφαίνει ὅποσον αὐθαίρετα εἶναι τὰ διδόμενα ἐπὶ τῶν ὁπρίων στηρίζονται οἱ ὑπολογισμοὶ τῶν διαφόρων ἱστορικῶν· τοσοῦτον μᾶλλον αὐθαίρετα, ὅσον πρὸ πάντων δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸς οὐδ' αὐτὸς ὁ ὅλος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους πληθυσμός.

Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι, διὰ νὰ ἀποφασίσῃ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν χριστιανῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἀναφανδὸν τὴν προστασίαν τοῦ νέου δόγματος, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν ἦτο ἥδη μεγαλητέρα τῆς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεως· μεγαλητέρα, ἂν ὄχι ἀριθμητικῶς, τοῦλάχιστον ὅμως κοινωνικῶς καὶ ἠθικῶς. Τὴν δὲ ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ταύτην ὑπεροχὴν ἐπέπλεον ποικίλα αἷτια. Ἡ ἰσότης, ἡ ἐλευθερία, ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, τὸ περὶ μελλούσης ζωῆς δόγμα, ἡ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, τῶν ἀσθενῶν, τῶν χρωῶν, τῶν ὀρφανῶν πρόνοια, ὑπὲρ ὧν καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ὑπῆρχον ἴδιον ταμεῖον καὶ ἴδιοι ἐπιμεληταί, οἱ καλούμενοι *diaconoi*, ὅλαι αὗται αἱ σωτήριαι ἀρχαί, ἀρεταί, δοξαsaί συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ὑψώσωσι τὸ φρόνημα, νὰ κρατύνωσι τὰς ψυχάς, νὰ ἐξευγενίσωσι τὸν βίον καὶ ἐν γένει εἰς τὸ νὰ διαχύσωσι θαυματουργὸν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν εἰς τὰς φλέβας τῆς νέας κοι-

νωνίας· ἐνῷ ἡ ἀρχαία κατετρώχετο καὶ ἐμαραίνετο ὑπὸ ἀλόγου εἰδωλολατρίας, ἡ ἀγόνων φιλοσοφικῶν συζητήσεων, ἡ τῆς ἐσχάτης ἡθικῆς ἐξαχρείωσης ἦν ἐπτήγαγεν ἡ ἑλλησις πάσης θρησκείας. Πλὴν δὲ τούτων, ἐνίσχυσε παραδόξως τὴν νέαν κοινωνίαν ὁ πολιτικὸς ὀργανισμὸς ὃν πρωϊμώτατα ἔλαβον αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Ὁ ὀργανισμὸς οὗτος κατ' ἀρχὰς ἦτο δημοκρατικώτατος. Πᾶσα ἐκκλησία ἐξελέγεν ἐκ τῶν συγκροτούντων αὐτὴν ἄνδρας τινάς, οἵτινες καλούμενοι πρεσβύτεροι, διεχειρίζοντο ἐν συμβουλίῳ τὰ κοινὰ αὐτῆς πράγματα. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως καὶ πρὸ τοῦ τέλους ἔτι τῆς πρώτης ἐκατονταετηρίδος, καθ' ὅσον αἱ ἐκκλησίαι ἀπέβησαν πολυαριθμότεραι, αἱ ὑποθέσεις ποικιλώτεραι, τὰ συμφέροντα μεγαλήτερα, τὰ πάθη σφοδρότερα, κατέστη ἀπαραίτητος ἰσχυροτέρα τις περὶ τῆν διοικῶσιν αὐτῶν ἀρχή, ὥστε οἱ προϊστάμενοι τοῦ συνεδρίου τῶν πρεσβυτέρων ἐπίσκοποι, προσκλειώθησαν κατὰ μικρὸν ὁλόκληρον τὴν ἐκκλησίαν, ἐθεώρησαν τοὺς πρεσβυτέρους ὡς ἀπλοὺς συμβούλους καὶ ἀπέτελεσαν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν ἰδίαν ἱερατικὴν τάξιν, τὸν καλούμενον *κλήρον*, ὅστις ὡς τοιοῦτος διεκρίνετο ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἡτοιτῶν *λαϊκῶν*. Ἐκτὸς δὲ τῶν κυρίων αὐτῶν ἱερατικῶν καθηκόντων, οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἑκτοτε τὴν διαχείρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἀπεφάσιζον πρὸς τούτοις περὶ ὧν τῶν διαφορῶν ὅσας οἱ χριστιανοὶ δὲν ἤθελον νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὸ βῆμα δικαστοῦ εἰδωλολάτρου. Ἀποθανόντος τοῦ ἐπισκόπου ἐξελέγετο διὰ τῆς ἐλευθέρας ψήφου τῆς ὅλης ἐκκλησίας νέος πρόεδρος, λαμβανόμενος ἐκ τοῦ συνεδρίου τῶν πρεσβυτέρων. Καὶ οὕτω λοιπὸν πᾶσα ἐκκλησία ἀπετέλει ἰδίαν τινὰ καὶ αὐτοτελῆ πολιτείαν ἐντὸς τῶν κυριωτάτων πόλεων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.

Ἐπεὶτα περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας ἐκατονταετηρίδος, πᾶσαι ἐκείναι αἱ ἐκκλησίαι ᾗσαν ἠνάγκησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συνδεδῶν μετ' ἀλλήλων δι' ἐπαρχιακῶν *συνόδων*. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἐκκλησιῶν συνήρχοντο τακτικῶς, ἐν ἑαρί καὶ ἐν μετοπῳῳ, εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς ἐπαρχίας, ἐλάμβανον τὴν γνώμην διακεκριμένων τινῶν ἱερέων καὶ ἐξέδιδον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πιστῶν, ἀποφάσεις, τοὺς λεγομένους *κανόνας*, δι' ὧν ἐῤῥυθμίζοντο τὰ κυριώτατα κατὰ τὰς ἐκκλησίας τῆς πίστεως καὶ τῆς πειθαρχίας. Κατ' ὀλίγον αἱ τοιαύται

αὐταὶ σύνοδοι ἦλθον εἰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλας, ἀνακοινεῦσαι καὶ ἐπικυροῦσαι τὰς ἀμοιβαίας πράξεις, ὥστε ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία κατήντησε νὰ λάβῃ τὸ σχῆμα μεγάλης αὐτοτελοῦς ὁμοσπονδίας πολιτειῶν, ἔχουσιν ἰδίαν περιουσίαν, νομοθεσίαν καὶ ἐνέργειαν. Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς ταῦτα ὁ ὀργανισμὸς οὗτος· ἀλλ' οἱ μὲν ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων ὑπετάχθησαν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς μητροπόλεως, πάλιν δὲ ἐκ τῶν μητροπόλεων τινὲς ἔλαβον προέχουσιν τινα ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς τάξιν διὰ τὸ μεγαλῆτερον πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς χριστιανῶν, διὰ τὸν μείζονα ἀριθμὸν τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἁγίων ὅσους ἀνέδειξαν καὶ διὰ τὴν ἐν αὐταῖς ἀφραιφνεστέραν διατήρησιν τῆς πίστεως. Αἱ προέχουσαι ἐκεῖναι τῶν μητροπόλεωφ ὀνομασθήσαν ἀποστολικαὶ ἐκκλησίαι ἦσαν δὲ ταισῦται ἀποστολικαὶ ἐκκλησίαι ἐν μὲν τῇ δύσει ἡ Ῥώμη, ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἐφεσος καὶ ἡ Κόρινθος. Ἐπὶ τέλους, πᾶσαι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι διετέλουν ἀδιαλείπτως σχεδὸν εἰς ἀμοιβαίαν ἀλληλογραφίαν, ὥστε κοινὸς τις δεσμὸς συνῆπτεν αὐτάς ἀπὸ Βρεταννίας μέχρι Περσίας.

Ὁ πολιτικὸς αὗτος ὀργανισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι γεγονὸς σπουδαιότατον ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ ὀργανισμὸς οὗτος προέκυψεν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ προέκυψε προδήλως ἀπὸ τῶν σπλάγγων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου. Ἡ ἐκκλησία τῶν χριστιανῶν οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξάγεται, εἰμὴ ἡ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δήμων ἐκκλησία· τὸ δὲ συνέδριον τῶν πρεσβυτέρων, ἡ βουλὴ· οἱ δ' ἐπίσκοποι, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ὡσαύτως ἐλήφθη ἀττικῷ πολιτεύματι, ἦσαν οἱ ἀρχαντες τῶν νέων τούτων δήμων· αἱ δ' ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι, αὐτὰ τὰ παλαι ποτὲ κατὰ ἔθνη συνέδρια. Ἀπαντες οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι τύποι ἐσώζοντο εἰσέτι ἐν τῷ ἐθνικῷ τῶν ἐλλήνων βίῳ. Αἱ πόλεις εἶχον εἰσέτι τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, τὰς βουλὰς καὶ τοὺς ἀρχοντας αὐτῶν· καὶ εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Παισαυνοῦ τοῦ περιηγητοῦ, ἦτοι ἐν τῇ δευτέρᾳ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ὑφίσταντο εἰσέτι τὰ κατὰ ἔθνη συνέδρια, τὸ ἀχαϊκόν, τὸ ἀμφικτυονικόν, τὸ βοιωτικόν. Ἡ μόνη διαφορὰ, διαφορὰ ὅμως οὐσιώδης, μεταξὺ τῶν νέων ἐκείνων πολιτειῶν καὶ τῶν λεγόμενων τῶν ἀρχαίων ἐν τῷ μέτῳ τῶν ὁποίων

αἱ νέα κατεσκευάσθησαν, εἰς τοῦτο συνίστατο ὅτι αἱ μὲν ἀρχαῖαι ἔχον καταστήσει τύποι νεκροί, αἱ δὲ νέα διετέλουν ζῶσαι, σφριγῶσαι, ἀκμάζουσαι. Ὡς τε ἐπ' αὐτοφύρῳ, οὕτως εἰπεῖν, ἐνταῦθα συλλαμβάνομεν τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν μετουσιούμενον ἐν τῷ νέῳ καὶ δανείζοντα εἰς αὐτὸν, παρεκτός τῆς γλώσσης αὐτοῦ καὶ τῆς βητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς τέχνης, αὐτοὺς τῶν πολιτευμάτων αὐτοῦ τοὺς τύπους, εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ἐνεχύθησαν, ἐνεφυσήθησαν νέα ἀρχαὶ καὶ δοξασαί, δι' ὧν τὰ ἄψυχα ἐκεῖνα καταστήσαντα ὄργανα τοῦ ἀρχαίου βίου ἔλαβον νέαν ζωὴν καὶ ἐνεργεῖαν. Ναι μὲν, καθὼς εἶδομεν ἤδη καὶ θέλομεν κάλλιον ἰδεῖ πρᾶξοντες τοῦ λόγου, ὁ πρῶτος δημοκρατικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ἑλληνισμὸς περιεβλήθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀριστοκρατικὸν χαρακτῆρα, μακίστα ἐφ' ἧς ἐποχῆς ἰδρύθη ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικὴ μοναρχία. Ἀλλ' ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἡλλοιάθη ἐπὶ τὸ ἀριστοκρατικώτερον ἢ διοικήσας τοῦ χριστιανισμοῦ, οὐδέποτε οὐδὲ μέχρι τῆς σήμερον καὶ ὁλοκληρίαν ἀπέβηκε τὰς δημοκρατικὰς αὐτῆς ρίζας καὶ ἐτι ἐλιγώτερον τὴν γλώσσαν καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐβεβλήματα, ὑπὸ τῶν ὁποίων δορυφορούμενοι ἴσχυος καὶ ἐπεκράτησε τὸ νέον ὄργανον ἐν τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ δι' ὧν συνηρκολλογήθη οὕτω καὶ συνεδέθη ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς μετὰ τοῦ ἀρχαίου. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὰ ἐν τῇ δύσει γενόμενα ! Κατ' ἀρχὰς ὁ χριστιανισμὸς μετεφυτεύθη καὶ ἐκεῖ δι' ἀποικίων περιεβλημένῳ τὸν τύπον τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ πολιτεύματα ταῦτα δὲν ἦσαν αὐτόθι ἐπιχώρια, οἱ δὲ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντες εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας βάρβαροι, κατασταθέντες ἐν αὐταῖς καὶ νέα σχηματίζαντες ἔθνη, ἦσαν ἐτι μᾶλλον ἀλλότριοι τοῦ πνεύματος τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου ὁργανισμοῦ, ἡ δυτικὴ ἐκκλησία τάχιστα ἀπέβαλεν οὐ μόνον τὸν δημοκρατικὸν ἀλλὰ καὶ τὸν ἀριστοκρατικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀπολυτον, εἰς τὴν μοναρχικὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ἐλθὼν τούτου, τὰ σχηματισθέντα ἐν τῇ Δύσει νέα ἔθνη ἐμόρφωσαν κατὰ μικρὸν καὶ νέας γλωσσῶν ἰδιώματα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον διάφορα τῆς λατινικῆς εἰς ἣν τὸ πρῶτον διεδόθη αὐτόθι ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἥτις δὲν ἐπαύσεν οὐσα ἢ ἱερὰ καὶ ἐπίσημος τοῦ

θησκαύματος ᾤφισσα. Ἐνταῦθεν καὶ λόγῳ τῆς γλώσσης καὶ λόγῳ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ, ὁ ἐν τῇ δύσει χριστιανισμὸς δὲν συνεδέετο πλέον μετὰ τῶν ἔξεων καὶ τῶν παραδόσεων τῶν ἐθνῶν καὶ ἀπέ- τέλεσε, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἰδιὸν τι ἐπέκειντο. θεοκρατικὸν μᾶλλον ἢ ἐθνικὸν σύστημα, ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ διατέλεσεν αἰρίπατε ὢν ἐν τῶν ζωτικωτέρων καὶ πολλάκις τὸ ζωτικώτατον τῶν στοι- χείων τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Ἑλλήνων βίου.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν, ἰδίως εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας, εἰς τὰς χώρας δηλαδὴ ὅπου ἐτελείτο τὸ μυστήριον τῆς μετεμψυχώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸν νέον βίον. Ὁ πολιτικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ὀργανισμὸς ἐπὶ- νεγκε κατὰ μικρὸν τὸ παράδοξον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὅτι κατὰ πᾶ- σαν σχεδὸν πόλιν ὑφίσταντο ἤδη διπλαῖ ἐκκλησίαι, διπλαῖ βουλαί, διπλαῖ ἀρχαί, αἱ μὲν τῶν ἀπίστων, αἱ δὲ τῶν χριστιανῶν· καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ τὸ ἐτι παρεδοξότερον ἄλλο, ὅτι ἡ τῶν ἀπί- στων κοινωνία, καὶ τοι ἀπολαμβάνουσα τὴν ἰσχυρὰν τῆς ρωμαϊκῆς μοναρχίας προστασίαν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐγαλαροῦτο, ἐμαρ- ραίνετο, ἡ δὲ χριστιανικὴ κοινωνία τάνάπαλιν, καὶ τοι ἐπὶ μόνων τῶν ἰδίων αὐτῆς πόρων καὶ δυνάμεων ἐρειδομένη, ἐπολλαπλασιαζέ- ζετο καὶ ἐκρατύνετο. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐξηγᾶται εὐκόλως. Οὐδεμία ὑλικὴ δύναμις ἰσχύει νὰ ἀναπληρώσῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν κλ- λειψὶν τῶν ἀπαρακινήτων εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἐπίδοσιν παντὸς κοινωνικοῦ σώματος ἡθικῶν προσόντων, ἐνῶ ἐξ ἐναντίας τὰ ἡθικὰ προσόντα κατασκευάζουσιν ἐπὶ τέλους τὴν ἀναγκαίαν εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν ὑλικὴν δύναμιν. Κατὰ τὰς πρώτας μετὰ Χρι- στοῦ ἑκατονταετηρίδας, ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἔβωλεν ὡς εἶδε- μεν τὸ πλεῖστον τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος· καὶ ὅμως ἦτο ἀσθενὴς διότι, ἀπεστερημένη παντὸς ἡθικοῦ καὶ ἐθνικοῦ ἐρεί- σματος, ἐπλανᾶτο ἀσκόπως ἐν τῷ-βίῳ καὶ δὲν εὗρεσκε παραμυθίαν τὰ ἐμὴ εἰς τὴν αἰσχροτέραν ἀπολασίαν. Οἱ δεσμοὶ αὐτῆς εἶχεν παραλύσει, ἡ δὲ ἀπόλυτος τῆς Ῥώμης μοναρχία, ἡ φυσικὴ αὐτῆς προστατίς, οὔτε τὰς ἀδιαλείπτους στάσεις ἡδύνατο ὀριστικῶς νὰ καταπαύσῃ, οὔτε νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰς ξεκκὰς ἐπιδρομάς. Ἐν τῷ μέ-

ὅφ' τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς ταύτης ἀναρχίας, αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ὡς ὁάσεις τινὲς ἐρήμου αὐχμηρᾶς, παρίστων θέαμα παντέπασιν ἀλλοίον. Ἐνῷ κύκλῳ αὐτῶν οἱ νόμοι παρέλκουν, ἐνῷ πολυάριθμοι αὐτοχειροτόνητοι αὐτοκράτορες διεπυλόμενοι πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου, ἐνῷ ἀναριθμητὰ βαρβάρων στίφη κατεπάτουν καὶ κατεπυρπόλουν πόλεις καὶ χώρας, ὁ χριστιανὸς ἤξευρε τίς ἦτο ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ καὶ τίς ὁ νόμος αὐτοῦ. Αὐτὸς μόνον εἶχεν ἡγεμόνας καὶ λειτουργοὺς ἀσαλεύτους· αὐτὸς μόνος ἡσθάνετο ἑαυτὸν προστατευόμενον, συνεχόμενον, χειραγυγούμενον· αὐτὸς μόνος ἐν τῷ γενικῷ ἐκείνῳ κατακλυσμῷ δὲν ἐνόμιζεν ὅτι βλέπει τῶν οὐρανῶν καταπίπτοντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ τὴν γῆν σχιζομένην ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Καθ' ἐκάστην πόλιν ὑπῆρχεν ἄνθρωπός τις σεβαστὸς τοῦ ὁποίου τὸ κράτος ἦτο ἀναμφισβήτητον παρὰ τῇ μᾶλλον ἐνεργῷ, τῇ μᾶλλον ζωτικῇ μερίδι τῆς κοινωνίας· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἦτο οὔτε τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ βίου ὁ ἀρχων, οὔτε τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ἐπίτροπος· ἦτο ὁ τοῦ Χριστοῦ ἀντιπρόσωπος. Κατὰ πᾶσαν τὴν χώραν ὑπῆρχε κοινόν τι αἶσθημα δι' οὗ συνεδέοντο οἱ δραστηριώτεροι καὶ χρηστότεροι κατόικοι τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως· ἀλλὰ τὸ αἶσθημα τοῦτο δὲν ἦτο οὔτε ἡ μαρναθεῖσα ἀρχαία φιλοπατρία, οὔτε ἡ οὐδὲν ἦτον ἐκλιπούσα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀφοσίωσις· τὸ αἶσθημα τοῦτο ἦτο ἡ πρὸς τὰς ἀρχάς, τὰς ἀρετάς, τὰς ἐπαγγελίας τοῦ νέου δόγματος πίστις. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ῥητορικὴ αἱ πρὸ καιροῦ ἀποβαλοῦσαι τὸ πάλαι ἀζώωμα καὶ κράτος, ἀνεφαίνοντο νῦν αὖθις ζωφόροι καὶ λαμπραὶ ἐπὶ ἀμβώνων οἵτινες διεδέχθησαν μὲν τὸ βῆμα τῆς ἀγορᾶς, ἀνῆρπασαν δὲ τὰ ἀκροατήρια τῶν σοφιστικῶν θρόνων. Δύο ἐν λόγῳ κοινωνίαι, ἡ μὲν νεάζουσα, ἡ δὲ θνήσκουσα, συνυπῆρχον καὶ συνυφίσταντο ἐκ παραλλήλου· ἦτο δυνατόν ἂρά γε νὰ διαβιώσωσιν ἐπὶ πολὺ ἐν εἰρήνῃ; Οἱ Ῥωμαῖοι ἐδείξαν κατ' ἀρχάς, ὡς εἶδομεν, ἀδιαφορίαν τινὰ πρὸς τὸ νέον δόγμα· ἀλλ' ἡ μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν πάλῃ κατέστη, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀναπόδραστος. Καὶ τῶντι ἡ πάλῃ αὕτη ἤρξατο πρᾶξιμάτα.

Πρῶτος τῶν αὐτοκρατόρων, ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Νέρων, ἐπεδείξατο καὶ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τὴν ἀγριότητα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ

ἐπὶ τῆς ὀλσθρίας ἐκείνης βασιλείας ἐν ἔτει 64 μ. Χ. πυρκαϊὰ μεγάλη, ἐπὶ 25 ἡμέρας καὶ νύκτας ἐπτά διαρκέσασα, ἀπετέφρωσε τὸ πλεῖστον τῆς Ῥώμης μέρος, ὃ δὲ δῆμος τῆς πόλεως ταύτης ὑπόπτευσεν ὅτι παρτίτιος τῆς πυρκαϊᾶς ἐγένετο ὁ Νέρων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ θυνῇ οὕτω ν' ἀνοικοδομήσῃ λαμπρότερον τὴν πρωτεύουσαν τῆς οἰκουμένης, ὃ αὐτοκράτωρ θέλων νὰ ἀποτρέψῃ τὸ κατ' αὐτοῦ ἐξεγερθὲν ἔνεκα τῆς ὑπονομίας ταύτης μῖσος, κατηγόρησε τοὺς χριστιανούς ὡς διαπράξαντας τὴν συμφορὰν ἐκείνην. Καὶ ἀποδείξεις μὲν δὲν ὑπῆρχον ἀλλ' οὐδὲν ἦττον οἱ χριστιανοὶ κατεδικάσθησαν διὰ τῆς κοινῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀποστροφῆς, ὡς λέγει ὁ Ῥωμαῖος ἱστορικός Τάκιτος. Ἐπὶ τούτου δὲ τοῦ διωγμοῦ βεβαιούται ὅτι ὑπῆσθησαν τὸν τοῦ μαρτυρίου θάνατον ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος, τῷ 66 ἔτει. Δεύτερος διωγμὸς ἐγένετο ἐπὶ Δομιτιανοῦ, 81—96, αὐτοῦ ἐκείνου ὅστις, ὡς εἶδομεν, διέταξε τὴν ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐξορίαν τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων· οὐδ' ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὃ Ἐπίκτητος τοῦλάχιστον ἀνάξιος νὰ περιληφθῇ ἐν τῇ τῶν χριστιανῶν προγραφῇ. Πολλοὶ ἐκ τούτων ἐξωρίσθησαν ἤδη λόγῳ ἀθεΐας, καὶ οὐκ ὀλίγοι εὗρον ἄσυλον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τότε δὲ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Κυρίου μαθητὴς, κατεκλείσθη εἰς Πάτμον ὅπου ἔγραψε τὴν Ἀποκάλυψιν αὐτοῦ.

Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Δομιτιανοῦ, ἡ ἐκκλησία ἔλαβεν αὐτῆς ἀναψυχὴν τινα καὶ ἐξηκολούθησεν ἀκωλύτως μέχρι τινὸς διαιδομένης, ὀργανομένης, κρατυομένης. Ἀλλ' ἐπὶ Δεκίου τοῦ βασιλεύσαντος, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τοῦ 249 μέχρι τοῦ 251, καὶ τοῦ οὐδὲν ἦττον εἰς ἡμᾶς γνωστοῦ Αὐρηλιανοῦ τοῦ νικητοῦ τῆς Ζηνοβίας, ὅστις ἤρξεν ἀπὸ τοῦ 270 μέχρι τοῦ 275, ἡ ἐκκλησία ὑπῆσθη νέας δοκιμασίας. Καὶ ἔπειτα μὴ νομισομένη ὅτι ἀπὸ Δομιτιανοῦ μέχρι Δεκίου, ἦτοι ἐπὶ 150 ἔτη, οἱ Χριστιανοὶ ἀπῆλθον βαθυτάτῃ εἰρήνῃ. Ἐνῷ οἱ αὐτοκράτορες ἐδείκνυντο ἐπιεικῶς πρὸς αὐτοὺς, πολλάκις οὗτοι ἔπασχον τὰ πάνθ' ἀπὸ τινων κατ' ἐπαρχίας ἀρχόντων οἵτινες ἐπεχείρουν οἰκοθεῖν τὴν ἀκριβὴ ἐκτέλεσιν τῶν μὴ καταργηθέντων ἀρχαίων κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἐπιταγμάτων. Τελευταῖον ἐπῆλθεν ὁ φοβερώτερος καὶ βρισιώτερος ἀπάντων τῶν διωγμῶν, ὅστις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ, τοῦ ἀνα-

γερουθέντος ἐν ἔτει 284, Ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν, εἰ καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ὁρασθῇ ἀκριβῶς, εἶχεν ὅμως, ὡς φαίνεται, παραδόξως αὐξήσει. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ νέου δόγματος οἵτινες εἶχον ἤδη παρεισδύσει εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν βασιλέων, δὲν ἤρχοντο νὰ ἀπαιτῶσι τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἐν τῇ ὑπερβολῇ τοῦ ζήλου αὐτῶν προσηγγέλλον εἰς τοὺς ἑτεροδόξους τὴν προσεχῆ τῶν εἰδώλων καταστροφὴν, τὰ ὅποια καὶ παρόντων ἐκείνων πολυειδῶς περιεργάζοντο καὶ ἐξυτέλιζον. Τοῦτο διηρέθισε φυσικῶς τῇ λόγῳ τοῖς εἰδωλάτραις οἵτινες ἤλπισαν αὐτοὺς νὰ πνίξωσιν ἐν τῷ αἵματι τὴν ὁσημέραι πραγματοποιημένη καὶ ἀκμαζούσαν πίστιν, καὶ ἠγωνίσθησαν παντὶ σθένει νὰ καταπεισῶσιν εἰς τοῦτο τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Διοκλητιανὸς ἀπετροπιάζετο τὴν τοιαύτην βίαιοπραγίαν· ἀλλ' ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ, ὁ δεισιδαίμων καὶ αἰμοεὶρος Γαλέριος, κατάρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ μεταβάλῃ τὸ φρόνημα τοῦ γηραιοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ καταφέρῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ προγράψῃ τὸ χριστιανικὸν θρησκειῶμα. Τῇ 23 Ἰανουαρίου τοῦ 303 ἔτους ὑπεγράφη λοιπὸν ἐν Νικομηδείᾳ τὸ πρῶτον τοῦ διωγμοῦ τούτου θέσπισμα, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἐνδοιάζων ἐπὶ αὐτοκράτωρ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ παραγγείλῃ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἀπὸ τῶν χριστιανῶν ἀφαίρεσιν τῶν πολιτικῶν καὶ ἀσπικῶν αὐτῶν διαωμάτων. Ἀλλ' ἐὰν τινὲς ἤλπισον, ὅτι ἐπιτρέψας ἅπαξ εἰς τὸν χεῖμαρρον τῶν παθῶν νὰ ἐκχειλίσθῃ, θέλει δυνθῆθαι ἔπειτα νὰ χειραγωγήσῃ αὐτὸν ἐπὶ τὸ σωφρονέστερον, ἐπ' αὐτῇ οἰκτρῶς. Τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐμελλε ν' ἀρχίσθῃ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ διατάγματος, ὁ Διοκλητιανὸς θεωρῶν μετὰ τοῦ Γαλερίου, ἀπὸ ἐνὸς τῶν παραθύρων τῶν ἐν Νικομηδείᾳ βασιλείων, τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἥ ἐφαίνετο ἡ στέγη, συνεζήτη πρὸς αὐτὸν ἐὰν αὕτη ἔπρεπε νὰ καταστραφῇ διὰ τοῦ πελέκειος ἢ διὰ τοῦ πυρός. Ὁ Διοκλητιανὸς δὲν ἤθελε κατ' οὐδένα τρόπον νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς τοῦτο τὴν πυρκαϊάν, φοβούμενος μήπως μεταδῶθῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀποβῇ γενικὴ· εἰκὼν αὕτη ἀκριβῶς τοῦ ἐμελλε νὰ καταντήσῃ ὁ τελευταῖος οὗτος κατὰ τῆς πίστεως διωγμὸς! Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ἐν τῷ στρατῷ καὶ καθ' ἐκέστην τοῦ βασιλείου πόλιν. Ὅθεν ἅμα ἐκδοθέντος τοῦ δια-

τάγματος, γενική ἐπεκράτησεν ἀναρχία· οἱ ἀριστοὶ ἐκείνοι τῶν πολυτιμῶν, θεωροῦντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας, ἤναγκάζοντο νὰ κρυβῶσι, καὶ τότε ὁ ὄχλος τῶν εἰδωλολατρῶν ἐπιπεσὼν εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ τὰ κτήματα, ἤρχισε λεηλατῶν, κλέπτων καὶ συλλαμβάνων ὡς χριστιανούς πάντας ὅσοι ᾔθελον νὰ ἀποκαταστήσωσι τὴν τάξιν. Ἐν αὐτῇ τῇ Νικομηδείᾳ ἐξεβράγησαν δύο ἡ τρεῖς πυρκαϊαί, τὰς ὁποίας ὁ μὲν Γαλέριος ἀπέδιδεν εἰς τοὺς χριστιανούς, οἱ δὲ χριστιανοὶ εἰς τὸν Γαλέριον. Καὶ ἐν τούτοις ἦτο πρόδηλον ὅτι τὸ πρῶτον ἐκεῖνο διάταγμα δὲν ἴσχυε νὰ καταπαύσῃ τὴν ἐπελθοῦσαν κατ' ἅπαν τὸ κράτος κρίσιν. Οἱ χριστιανοί, ἐνόσφον δὲν ἐξωντοῦντο ἀλλ' ἀπλῶς ἀπιστεροῦντο τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστυκῶν δικαιοματίων καὶ διεκωλύοντο περὶ τὴν πόνθηριον τέλει τῆς λατρείας αὐτῶν, ἀπέβαινον, δι' αὐτὸ τοῦτο, ἐτι μᾶλλον ἐπικινδύνει τῆς ἐπακρατούσης πολιτείας ἔχθροί. Ἡ λοιπὸν ἔπρεπε ν' ἀνακληθῶσι τὰ διαταχθέντα, ἢ νὰ ἐπιβληθῶσι ποιναὶ ἐτι βαρύτεραι. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπέκλινεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ Γαλέριος· τρία δὲ ἀλλεπάλληλα θεσπίσματα ἐπέτειναν ἀλληλοδιαδόχως τὰς τιμωρίας δι' ὧν ἤλπισεν ἐπὶ τέλους νὰ δαμάσῃ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπὸ τῆς ἀφαίρεσews τῶν πολιτικῶν δικαιοματίων προήλθεν εἰς τὴν ἐξορίαν, ἀπὸ τῆς ἐξορίας εἰς τὸν θάνατον, ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια. Καὶ ἐπληρώθη οὕτω σχεδὸν ἅπαν τὸ κράτος θυμάτων καὶ αἵματος· καὶ χιλιάδες πολλαὶ ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδῶν ἐμπετόρησαν καρτερικῶς ὑπὲρ τῆς ἀδαμάστου αὐτῶν πίστεως, καρτερικῶς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐκίνησαν τὸν ἔλεον καὶ αὐτῶν τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἀρχαίου θρησκείματος· καὶ ἐξήγειραν πολλοῦ τὴν κοινὴν γνώμην κατὰ τῆς ἀνήμερας ἐκείνης θηρωθείας. Ἔτι δ' ἐξακολουθοῦντος τοῦ δεινοῦ τούτου κλύδωνος, προήλθεν εἰς μέσον ὁ μέγας Κωνσταντῖνος.

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ, ὁ Διοκλετιανὸς εἶχεν ἐννοήσει ὅτι εἰς μόνος αὐτοκράτωρ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπαρξέσῃ εἰς τὴν ἐπὶ τήρησιν ὁλοκληροῦ τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου κράτους, τὸ ὁποῖον ἐξώθεν μὲν ἀπανταχόθεν σχεδὸν προσεβάλλετο ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πολεμικῶν, ἐσωθεν δὲ ἀνεστειέτο ὑπὸ συνεχῶν στάσεων. Ὅθεν ἀπὸ

τοῦ τρίτου τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἔτους, ἦτοι τῷ 286, παρέλαβε συνάροντα τὸν τραχὺν Παννόνιον Μαξιμιανὸν εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν ἄμυναν τοῦ Ῥήνου, αὐτὸς ἀναλαβὼν ἰδίᾳ τὴν τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν κυβέρνησιν. Οἱ δύο οὗτοι ἀνώτατοι ἄρχοντες ἔφερον ἐξίσου τὸ τοῦ Αὐγούστου τιμῶτατον ἐπώνυμον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Διοκλητιανὸς ἐθεώρησε πρέπον νὰ μερίσῃ ἐτι μᾶλλον τὰς φροντίδας τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς· ἐχειροτόνησε δὲ ἐπὶ τούτῳ, ἐν ἔτει 291, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Αὐγούστου Μαξιμιανοῦ, δύο καίσαρας, τὸν ἐκ Ἀρδαβίας Κωνσταντίον τὸν Χλωρὸν καὶ τὸν ἐκ τῆς Μυσίας Γαλέριον, ὁρίσας ὅμως ὅτι τὸ τοῦ Καίσαρος ἀξίωμα ἐπέχει δευτερεύουσαν ὡς πρὸς τὸν Αὐγούστον τάξιν. Καὶ τὸν μὲν Γαλέριον προσέλαβεν αὐτὸς βοηθὸν, τὸν δὲ Κωνσταντίον ἔδωκεν εἰς τὸν Μαξιμιανὸν συγκυβερνήτην τῶν τῆς Δύσεως πραγμάτων. Τοῦτου τοῦ Κωνσταντίου υἱὸς ὑπῆρξεν ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐγεννήθη κατὰ τινὰς μὲν εἰς Ταρσόν, κατ' ἄλλους δὲ εἰς Δρεπάνην τῆς Βιθυνίας, καὶ κατὰ τὴν πιθανωτέραν γνώμην εἰς Ναισσόν, τὴν σημερινὴν Νίσσαν, τῆς Μοισίας, ἐν ἔτει 274. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, εἰ καὶ στενὸς συγγενὴς διατελέσας τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἦτο εἰσέτι τότε ἀπλοῦς στρατηγὸς καὶ εἶχε συνοικήσει μετὰ κόρης τινὸς εὐτελοῦς κοινωνικῆς τάξεως, Ἑλένης τὸ ὄνομα, τῆς τοσούτον μετέπειτα περιωνύμου μητρὸς τοῦ Κωνσταντίνου. Προαχθεὶς δὲ εἰς τὸ τοῦ Καίσαρος ἀξίωμα, ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ νὰ διαζευχθῇ μὲν τὴν Ἑλένην ἵνα λαβῇ σύζυγον συγγενῇ τινα τοῦ Αὐγούστου Μαξιμιανοῦ, νὰ καταλίπῃ δὲ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον ὡς ὄμιτρον. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ διετέλεσε τιμῶν διαπρεπόντως τὸν νέον τούτον καὶ παρέλαβεν αὐτὸν μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Παλαιστίνην, ὅτε, περὶ τὸ 296, ἐπορεύθη πρὸς τὰς χώρας ἐκεῖνας ἵνα καταβαλῇ στάσιν τινὰ ἐν Αἰγύπτῳ ἐκραγίσαν. Ὁ νεανίας Ἰστατο ἐπὶ δεξιᾷ τοῦ πρεσβυτέρου τῶν βασιλέων, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀπεθαύμαζον τὸ μέγεθος τοῦ ἀναστήματος αὐτοῦ, τὸ κάλλος τῆς ὄψεως, τὴν ῥώμην τοῦ σώματος καὶ τὸ ἐν γένει παρ' αὐτῷ ἐπιφανόμενον βασιλικὸν φρόνημα. Ταῦτα δὲ ἐκτιμῶν τὰ προτερήματα ὁ Διοκλητιανὸς προεχειρίσατο τὸν νέον πρωϊμώτατα χιλιάρχον πρώτης τάξεως. Ὁ Κωνσταντῖνος διετέλει ἐτι εἰς τὰ ἐν Νικομηδείᾳ βασίλεια ὅτε ὁ Γαλέριος ἐπέτυχε τὴν ἐκδοσιν τῶν κατὰ

τῆς ἐκκλησίας θεσπισμάτων καὶ μάρτυς διετέλεσεν ὁ νέος τῶν περὶ τούτου γενομένων συζητήσεων, ἀποστραφείς τόσῳ μᾶλλον τὸ αἰμο-
εόρον ἐκεῖνο βούλευμα ὅσῳ εἶχεν αἰτίας δυσχερεσίας πρὸς τὸν συμ-
βουλευσάντα αὐτὸ καίσαρα. Τῷντι ὁ Γαλέριος διέκειτο δυσμενῶς
πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο
ἀριδὲλως μετ' ὀλίγον. Ἐν ἔτει 305 οἱ δύο Αὐγούστοι, ὁ Διοκλητι-
ανὸς καὶ ὁ Μαξιμιανὸς, εἴτε ἐκόντες εἴτε ἄκοντες παρητήθησαν τῆς
ὑπερτάτης ἀρχῆς, προήχθησαν δὲ εἰς τὸ ὑπάτον ἐκεῖνο ἀξίωμα ὁ
Γαλέριος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος. Προέκειτο λοιπὸν ἤδη νὰ ἀναγορευ-
θῶσι δύο νέοι καίσαρες· καὶ φυσικώτατον ἦτο νὰ λάβῃ τὸ ἐν τῶν
δύο τούτων λειτουργημάτων ὁ τοῦ Κωνσταντίου υἱός. Ἀλλ' ὁ Γα-
λέριος, ἀφῆσας αὐτὸν κατὰ μέρος καὶ ὠφελήθεις ἀπὸ τῆς ἀπουσίας
τοῦ Κωνσταντίου, προεχείριστο καίσαρας τὸν Φλάβιον Σεβήρον,
ἄνθρωπον κακοήθη καὶ ἀφανοῦς καταγωγῆς, καὶ τὸν τῆς ἰδίας ἀδελ-
φῆς υἱὸν Μαξιμῖνον, ὅστις, καὶ τοι συγγενὴς τοῦ Αὐγούστου, ἦτο
ὁμῶς ἄνθρωπος παντάπασι κοινὸς καὶ βάρβαρος. Ὅτε ἀνεκηρύχθη
ἐν Νικομηδείᾳ ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ δήμου ἡ παραδόξος
αὕτη ἐκλογὴ, κοινὴ ἐπεκράτησεν ἀπορία καὶ ἀποδοκιμασία. Τὸ
πλῆθος εἶχεν ἐστραμμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τὸν Κωνσταντῖνον
ἐν ἀκμῇ τότε ὄντα τῆς ἡλικίας καὶ ἀγαπητὸν παρὰ τῷ στρατῷ.
Ὡς τε κατ' ἀρχὰς ἐνόμισαν ὅτι λάθος ἐγένετο περὶ τὸ ὄνομα· ἀλλ'
ὁ Γαλέριος, παραμερίσας διὰ τῆς χειρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, προή-
γαγεν εἰς μέσον τὸν ἀκατονόμαστον αὐτοῦ ὑποψήριον, ὅστις ἐν τῇ
ἡμᾶ, ἀποβαλὼν τὰ πενυχρὰ ἱμάτια, περιεβλήθη τὴν πορφύραν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκρυψε τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπεφάσι-
σε νὰ ὠφελῇ ἀπὸ τὴν πρῶτην εὐκαιρίαν ἵνα φύγῃ ἐκ Νικομηδείας.
Τῷντι μετ' ὀλίγον μαθὼν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀσθενεῖ, ἐζήτησε καὶ
ἔλαβεν, εἰ καὶ μετὰ τινος δυσκολίας, ὡς βεβαίως, παρὰ τοῦ Γα-
λερίου τὴν ἀδειαν νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὅστις προϊ-
στατο τῶν δυτικωτέρων τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν
ἀδείην τοῦ Κωνσταντίου, ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος, περὶ τὰ μέσα
τοῦ ἔτους 306 εἰς Ἐβόρακον, τὸ σημερινὸν Ὑόρκ, τῆς Βρετανίας·
καὶ ἐν τῇ ἡμᾶ ὁ στρατὸς ἀνηγόρευσε τὸν υἱὸν τοῦ ἐκείνου Αὐγου-
στον. Ὁ Γαλέριος δὲν ἠθέλησε ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ὑπάτον τοῦτο ἀξι-

ωμα, χειροτονήσας Αύγουστον μὲν ἀντὶ τοῦ Κωνσταντίνου, τὸν Σεβήρον, πρῶτον δὲ Καίσαρα τὸν Μαξιμίνον· ὁ δὲ Κωνσταντίνος ὅστις ἤξευρεν, ὡς εἶδομεν, τὰ μετρίαιζε τὰ πάθη αὐτοῦ, δὲν ἀντετάχθη εἰς τὴν διάταξιν ταύτην τῶν πραγμάτων, ἀρκεσθεὶς ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὸ αξίωμα τοῦ δευτέρου Καίσαρος. Ἀλλ' ἕτεραι περιστάσεις ἐμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ προκαλέσωνι νέαν καὶ μεγάλην ῥῆξιν μεταξύ τῶν διεπόντων τὴν τύχην τοῦ κόσμου ἀνδρῶν.

Ὁ Κωνσταντίνος δὲν εἶχεν ἐκτελέσει ἀκριβῶς τὰς ἀπανθρωπικὰς διατάξεις τῶν ἐκ Νικομηδείας ἐπισταλόντων αὐτῷ ἐπαταγμάτων καὶ διὰ τῆς ἀνοχῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Γαλιτίας, τῆς Ἰσθμίας καὶ τῆς Βρετανίας εἶχε προσοικειωθῇ τὴν ἀγάπην αὐτῶν. Ὁμοίως ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς χριστιανούς· καὶ ὁ Κωνσταντίνος, ἀναδειχθεὶς μάλιστα ἐτι εἰνούστερος πρὸς αὐτοὺς, διότι ἐπέθετο ὅτι ἦσαν ἰσχυρὸν καὶ ὑγιὲς μέρος τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας, οὐδὲν δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀναχαιτισθῇ ἡ πτώσις τοῦ πανταρχόθεν καταρρέοντος κράτους. Τοῦτο ἦδη ἤλξης τὴν δυσαρρίστην τοῦ Γαλερίου, ὅτε τὰ κατὰ τὴν Ἰταλίαν πράγματα προκαλέσαν νέας περιπλοκάς. Ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ 306 ἔτει ἐστασίσαεν ἡ Ῥώμη. Ἡ πόλις αὕτη οὐσα πρὸ καιροῦ κακῶς διατεθειμένη διότι οἱ αὐτακράτορες δὲν ἔδρευον πλέον ἐν αὐτῇ, θεωροῦντες τὴν ἐν ταῖς μεθορίαις ἐπαρχίας διαμονὴν συντελεστικωτέραν εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ κράτους, ἐδυστρόπησεν ἥδη ἐτι μᾶλλον ἕνεκα καταθλιπτικῶν τιμῶν φορολογικῶν τοῦ Γαλερίου καὶ τοῦ Σεβήρου διατάξεων, καὶ ἀνηγόρευσαν Αὐγουστον τὸν Μαξέντιον υἱὸν τοῦ γηραιοῦ Μαξιμιανοῦ, ὅστις κατὰ πρόκλησιν τοῦ υἱοῦ ἀνέλαθεν ὡσαύτως τότε τὸ τοῦ Αὐγούστου αξίωμα. Ἐμπεταί μὲν ὑπὸ τοῦ Γαλερίου κατ' αὐτῶν ὁ Σεβήρος· ἀλλ' ἐπεὶ ἀπαλειφθεὶς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, πολιορκεῖται ἐν Ῥαουέννῃ, παραδίδεται καὶ φονεύεται. Τότε ὁ Μαξιμιανὸς φοβούμενος· νέαν αὐτοῦ τοῦ Γαλερίου ἐπισφραγίδα, ἐξήχησε τὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἀμαμαχίαν, προτείνας αὐτῷ σιζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Φαῦσταν. Ὁ δὲ Κωνσταντίνος συνζεύχθη μὲν τὴν Φαῦσταν, ἐπικουρίαν ὅμως ὀριστικῶς οὐδέποτε. Οὐδὲ ἔλαβεν ὁ Μαξιμιανὸς ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ κατ' ἀρχάς, διότι ὁ Γαλέριος, εἰ καὶ ἐπληθὺν εἰς Ἰταλίαν ὑπέχωρσεν ἀμέσως ἀμαμαχίᾳ, ὑποπτεύσας μήπως ἐγκαταλειφθῇ

ἔπαις ὁ ἑσθῆρος, ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδιχόν-
 νησεν ὁ Μαξιμιανὸς πρὸς αὐτὸν τὸν υἱὸν Μαξέντιον καὶ κατὰφύ-
 γει εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Ἐκεῖ γίνεται δεκτὸς ἐπιβουλευεται ὁμῶς
 αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ζωὴν, ὥστε ἐπὶ τέλους
 φονεύεται ὑπ' αὐτοῦ τῷ 310. Συγχρόνως σχεδὸν ἐξέλιπεν ἐκ μέσου
 ὁ Γαλέριος, ἀποθανὼν ὑπὸ νόσου θεινῆς τῷ 311, ἀποῦ μικρὸν πρό-
 τερον, ἐν τῷ μέσῳ τῶν βασιάνων τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ, ἀνεκάλεσε
 τὰ κατὰ χριστιανῶν ἐπιτάγματα, ἐπιτρέψας αὐτοῖς νὰ ἐκκλησιάζ-
 ωνται καθ' ὅσον δὲν ἐπιχειροῦσιν τι κατὰ τῆς πολιτείας. Τὸ δὲ
 κρᾶτος αὐτοῦ διενεμήθη μεταξὺ τοῦ Μαξιμίνου καὶ τοῦ Ἰλλυριοῦ
 Φλαυίου Δικίνου, ὃν ὁ Γαλέριος εἶχεν ἀναγορεύσει Αὐγούστον ἀπὸ
 τοῦ 307. Αἱ ἀφορμαὶ λοιπὸν τῶν διενέξεων ἐφαίνοντο καταπαύ-
 σασαι τὸ σκάνδαλον τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν εἶχε τεθῇ ἐκ μέ-
 σου. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαξέντιος εἶχον μᾶλλον λόγους νὰ δια-
 τελῶσι φιλικῶς πρὸς ἀλλήλους. Ὁ ἀρχαῖος αὐτῶν πολέμιος, ὁ Γα-
 λέριος, δὲν ὑπῆρχε πλέον οἱ δύο αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοχοι
 μόλις ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσιν ἐν ἀσφαλείᾳ τὰ ἴδια κτήματα. Ἐν
 γένει ἐνόμιζέ τις ὅτι θέλει ἐπικρατήσει ἡδὴ εἰρήνη, ὅτε αἰφνης ἡ
 ἀφροσύνη τοῦ Μαξεντίου προεκάλεσε νέον καὶ κρισμώτερον τῶν
 προηγουμένων πόλεμον.

Ὁ Μαξέντιος, ὀνειρευόμενός τὴν κατάκτησιν τῶν δυτικῶν ἐπαρ-
 χιῶν, ἀνῆγγειλεν ὅτι μελετᾷ νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς
 αὐτοῦ· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἔσπευσε νὰ προκαταλάβῃ τὸν ἀντίπα-
 λον, ἐτοιμαζόμενος νὰ ἐμβάλλῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Φθάσας ὁμῶς εἰς
 τοὺς πρόποδας τῶν Ἀλπεων περίεστη εἰς ἀμηχανίαν καὶ ἀπορίαν
 ἥτις ἐμελλε ν' ἀποβῇ πολλῶν καὶ μεγάλων πραγμάτων πρόξενος. Ὁ
 στρατὸς τοῦ Μαξεντίου ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πολυαριθμότερος
 τοῦ στρατοῦ ὃν ἦγαν ὁ Κωνσταντῖνος· οἱ οἰωνοὶ ἦσαν ἀπαίσιοι· οἱ
 στρατηγοὶ ἐγόγγυζόν. Ναι μὲν ὁ Δικίνος, εἰς ὃν ὁ Κωνσταντῖνος
 πρόκειτο νὰ δώσῃ σύζυγον τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Κωνσταντίαν, ὑπέ-
 σκετο νὰ διατηρήσῃ ἐν εἰρήνῃ τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Ἰταλίας μεθο-
 ρίας*χώρας. Ναι μὲν ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε συνεννοήσεις ἐν αὐτῇ τῇ
 Ῥώμῃ, αἱ δὲ ναυτικαὶ αὐτοῦ μοῖραι ἠδύναντο νὰ καταλάβωσι τὴν
 Σαρδόνιαν, τὴν Κορσικὴν καὶ τοὺς λιμένας τῆς Ἰταλίας. Ἀλλ' οὐδὲν

ἦττον τὸ ἐπιχειρήμα ἐφαίνετο ἐπισημάλές. Οἱ Ῥωμαῖοι λεγόμενοι ἐθεώρουν αἰετοπε δεῖνόν τὸ νὰ ἐμβάλωσιν ἐνόπλιος εἰς τὴν Ἰταλίαν, νὰ καταπατήσωσι τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος καὶ νὰ πολιορκήσωσι τὸ Καπιτώλιον. Πρὸ ὀλίγων ἔτι ἑκαυτῶν ὁ Σεβήρος ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, διστάζοντος νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς 'Ρώμης' καὶ ὑπὸ ὁμοίων ἐνδοιασμῶν ἐπειγόμενος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκεῖθεν ὁ Γαλέριος. Ὅθεν ἀπορον δὲν εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, ἔχων δύναμιν ἥττονα τοῦ ἀντιπάλου καὶ βλέπων τοὺς μὲν οἰωνοὺς τῆς εἰδωλατορείας ἀπαισίου, τοὺς δὲ στρατηγούς τετραγαγμένους, ᾔθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιζητήσῃ ἑτέραν τινὰ προστάσιαν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο παρώτρυνον αὐτὸν αἱ ποικίλαι πολιτικαὶ μεταβολαὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο αὐτόπτης μάρτυς. Ἐν τῇ βραχεὶ αὐτοῦ βίῳ εἶδεν ἀλληλοδιαδόχως ἐξαφανισθέντας τρεῖς ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ μετασχόντων τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ὁ Μαξιμιανὸς καὶ ὁ Σεβήρος ἐφρονούθησαν οἰκτρῶς, ὁ δὲ Γαλέριος ἀπέθανεν ὑπὸ ὀλεθρίου νοσήματος· καὶ ἐν τούτοις ἅπαντες εἶχον ἀναθέσει τὰς ἐλπίδας αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς καὶ συμβουλευθῇ τοὺς χρησμούς τῶν θεῶν τούτων. Μόνος ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κωνσταντῖος ὅστις, ἂν δὲν ἐπίστευσεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εὐαγγελισθέντα Θεόν, προσπνέχθη τοῦλάχιστον πρὸς αὐτὸν εὐλαδῶς, κατέλυσε τὸν βίον ἐν εἰρήνῃ καὶ κατέλιπε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀπογόνους. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Θεοῦ ὃν ἐτίμησεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, κατὰ τὸν πρῶτον μέγαν ἀγῶνα ὃν προέκειτο ἤδη νὰ ἀναλάβῃ.

Εὐσέβιος ὁ Παιμφίλου, ὁ ἐπὶ Κωνσταντίνου ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ὅστις ἐγένετο δημιουργὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ἄλλως ἀνεδείχθη περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν χρονολογίαν ἀνὴρ λόγου ἀξίος, συνέταξε καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ Κωνσταντίνου λόγους τέσσαρας, ἐν οἷς βεβαιοῖ ὅτι παρ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἤκουσε βραδυτέρον διηγούμενα ὅσα κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην τῆς ζωῆς αὐτοῦ στιγμὴν συνέβησαν. Προσευχόμενου λοιπὸν τοῦ βασιλέως, λέγει, καὶ λιπαρῶς ἱκετεύοντος τὸν πατρῶον Θεόν, ἵνα ἐπορεύῃ τὴν ἐκ τοῦ δεξιᾶν εἰς τὴν προκειμένην δυσχέρειαν, ἐπεφάνη θεοσημία τις παραδοξοτάτη. Ὁ ἥλιος ἦτο περὶ μεσημέριαν ὁ Κων-

στρατῆρος ἐπορεύετο μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ὅτε αἰφνης εἶδεν ὀφθαλμοφανῶς ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλίου σταυρὸν ἐκ φωτὸς συνιστάμενον καὶ φέροντα ἐπιγραφὴν « τούτῳ νίκα. » Ἐκπλαγείς ἐπὶ τῷ θεάματι, ὅπερ εἶδε καὶ ἐθαύμασεν ἅπας ὁ περὶ αὐτὸν στρατὸς, διηπῶρει πρὸς ἑαυτὸν λέγων, τί ἄρα σημαίνει τὸ φᾶσμα μέγας οὗ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, εἶδε καθ' ὑπνους τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ φανέντος εἰς τὸν οὐρανὸν σημείου, καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ παραγγελίαν νὰ ποιήσῃ μίμημα τοῦ σημείου ἐκείνου καὶ νὰ μεταχειρίζεται τοῦ λοιποῦ αὐτὸ ὡς ἀλῆξημα, δηλαδὴ ὡς σύμβολον προφυλακτικόν, εἰς τὰς πρὸς τοὺς πολεμίους συγκρούσεις. Τὴν δὲ πρώτην, ἕνα ἐξυπνήσας, διεκρίνωσεν εἰς τοὺς φίλους τὸ ἀπόρρητον· καὶ ἐν τῷ ἅμα, καλέσας χρυσοχοοὺς, παρήγγειλεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπομιμηθῶσι τὴν εἰκόνα τοῦ σημείου, κοσμοῦντες αὐτὸ διὰ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. Καὶ κατεσκευάσθη λοιπὸν οὕτω ἡ πρώτη χριστιανικὴ σημαία ἣτις ἦτο ὡς ἐξῆς ἐσχματισμένη. Ἐψηλὸν καὶ περιχύρσον ὄρου εἶχε κέρας ἐγκάρσιον πεποιημένον ἐν εἶδει σταυροῦ. Εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τοῦ δόρατος ἐστηρίζετο στέφανος χρυσοῦς καὶ λιθοκόλλητος, ἐντὸς δὲ τοῦ κύκλου τοῦ στεφάνου ὑπῆρχον ὅθιο στοιχεῖα, ἐκδηλοῦντα τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν δύο πρώτων αὐτοῦ ἑλληνικῶν χαρακτήρων, ἦτοι τοῦ Χ καὶ τοῦ Ρ, συμπλεγμένων ὅπερ μετέπειτα ἔφερε πάντοτε ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπὶ τοῦ κράνους αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ πλαγίου κέρατος τοῦ ἐπὶ τοῦ δόρατος ἐπιτεθειμένου ἐκρέματο ὀθόνη πορφυρᾷ, χρυσοῦφαντος καὶ διὰ ποικίλων καὶ λαμπροτάτων τιμαλφῶν λίθων κεκοσμημένη. Ἡ ὀθόνη αὕτη ἦτο τετράγωνος ὥστε δὲν κατήρχετο μέχρι τῆς κάτω ἄκρας τοῦ δόρατος, τὸ ὅπολον ἦτο μακρότερον τοῦ ἐγκάρσιου κέρατος. Κάτωθεν δὲ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄκρα τοῦ ὑφάσματος ἐκείνου, ὑπῆρχον ἐνυφασμέναι ἢ ζωγραφημέναι διὰ χρυσοῦ αἱ προτομαὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ. Ἡ πρώτη αὐτὰ σημαία διετηρήθη ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, μέχρι τῆς ἐνάτης, ὡς βεβαιούσιν, ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασίλεια καὶ ἐπεκλήθη « λάβαρον » ὄνομα τοῦτο παράδοξον τοῦ ὀποίου δὲν κατωφρώθη νὰ ἐξιχνιασθῇ οὔτε ἡ ἐτυμολογία οὔτε ἡ ἔννοια.

Ταῦτα ὁ Εὐσέβιος. Καὶ βέβαιον τῶντι φαίνεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ εἰς ἣν τότε ἐρέθη δὲν ἀπεδέξατο μὲν ἐπὶ ὀλοταλῶς τὰ τῶν χριστιανῶν δόγματα, ἐπεκαλέσατο ὁμῶς τὴν ἀρωγὴν τοῦ Θεοῦ αὐτῶν καὶ ἀντέταξε τὸ μυστηριώδες τοῦ Χριστοῦ σύμβολον εἰς τὰ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου ἐμβλήματα, ἵνα κατισχύσῃ θρησκευματος γενηακότος διὰ τῆς χάριτος πίστεως νεοτέρας καὶ ἀκμαιοτέρας. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀξιοσημείωτον διὰ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους γεγονὸς εἶναι, ὅτι ἐκ πρώτης ἀφ᾽ ἑτῆρας ἡ νέα βασιλικὴ σημαία διὰ τῶν ἐλληνικῶν καὶ οὐχὶ τῶν λατινικῶν τοῦ Χριστοῦ γραμμάτων ἐκοσμήθη ὥσπερ ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τὸ προαισθημα ὅτι ἐπέκρωτο νὰ γίνῃ ἀρχηγέτης γενεᾶς βασιλέων, οἵτινες, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χωρίζομενοι ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τῶν Ῥωμαίων μητροπόλεως, ἐμελλον ἐπὶ τέλους νὰ ἀρξώσι χωρῶν ὅλως ἐλληνικῶν καὶ διὰ τῆς ἐλληνικῆς μόνης νὰ κυβερνήσωσι γλώσσης.

Τοῦτο λοιπὸν ἀναγορεύσας καὶ προσκυνήσας τὸ σύμβολον, τὸ ὁποῖον οἱ μὲν χριστιανοὶ αὐτοῦ στρατιῶται εἶδον προκορευόμενον μετὰ πάσης πεποιθήσεως εἰς τὴν νίκην, οἱ δὲ μὴ πιστεύσαντες εἰς ἐπὶ παρηκολούθησαν μετὰ τῆς ἀνησύχου προσδοκίας ἣν παράγει ἐν τοιαύταις ἀπόροις περιστάσει πᾶν ὅ,τι μυστηριώδες καὶ ἀδόηλον, ὥρμησεν ἤδη ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ τὰ πρόσω θαρρόντως· ἐπὶ τοσοῦτον θαρρόντως ὥστε, ἐνῷ ἐνομιζετο εἰς ἐπὶ περὶ τὸν Ῥῆνον διατρίβων, αὐτὸς ἐπεφάνη διὰ τῶν Ἀλπεων ἀδοκήτως εἰς τὰ πεδία τῆς ἄνω Ἰταλίας· καὶ, καταβαλὼν περὶ Τουρνον τὴν κατ' αὐτοῦ ἀντιταχθεῖσαν πρώτην τῶν πολεμίων στρατίαν, προήλασεν ἀκωλύτως μέχρι Μεδιοιάνου. Ἐπειτα δὲ νικήσας καὶ ἄλλην λαμπροτάτην νίκην περὶ Οὐρῳῶνα, ἤρχισε νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν Ῥώμην ὅπου περιέμενεν αὐτὸν ὁ Μαξέντιος. Ἡ Ῥώμη ἦτο τοσοῦτον ὄχυρόν ὥστε ἐὰν ὁπωςοῦν ἐπιτηδεύωι διεξήγετο ἡ ἀμυνα αὐτῆς, ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελεν ἀναγκασθῇ εἰς πολιορκίαν μακράν καθ' ἣν, διατελὼν ἐν μέσῳ χωρῶν καὶ κατοίκων ἀλλοτρίως πρὸς αὐτὸν διακειμένων καὶ πᾶσι γενεαῖς ἐκ τῶν ἰδίων κτήσεων ἐπικουρίας, ἐκινδύνευε νὰ ἴθῃ μετακυόμενον ὅλον αὐτοῦ τὸ ἐπιχειρήμα. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Μαξέντιος, ἀφοῦ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδὲν γενναῖον κατὰ τοῦ ἀντιπάλου

ἔπραξεν, ἀφίλησεν ἤδη ν' ἀντιπαραταχθῇ εἰς αὐτὸν ἐπὶ τῶν ἔξωθεν τῆς Ῥώμης ἀνακαπταμένων πεδίων. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ ἐκ τοῦ αὐτομάτου ἀγῶνι, ὅστις συνεκροτήθη τῇ 28 ἑκτωβρίου 312, καταπρώθη ὁλοσχερῶς καὶ ἔπεσεν ὁ Μαξέντιος, τὴν δ' ἐπιοῦσαν εἰσήλασεν ἐν θριάμβῳ εἰς Ῥώμην ὁ εὐτυχὴς νικητὴς, θαυμαζόμενος καὶ ἐπικροτούμενος ὑπὸ τοῦ πλῆθους διὰ τὸ μέγα αὐτοῦ φρόνημα, τὸ κάλλος τοῦ σώματος, τὴν λαμπρότητα τῶν καταρθωμάτων καὶ τὴν ἀκατάσχετον δύναμιν ἣν περιποιεῖ αὐτῷ τὸ νέον σύμβολον ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου διέπραξε τὰ ἐξαισία ἐκείνα ἔργα.

Ἐν Ῥώμῃ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη μετὰ πολλὰς μετριοπαθείας καὶ συνείσεως· ἐπιτηδεύτατος δὲ ἀνεδείχθη ἰδίως ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα. Ῥητὸς μὲν δὲν ὡμολόγησεν ἔκτοτε τὰ δόγματα τῆς νέας πίστεως· ἀλλ' ἐν ταῦτῳ ἀπέφυγεν ὅσον ἡδυνάθη νὰ κοινωνήσῃ τῶν ἱεροτελεστιῶν τῆς ἀρχαίας, καὶ ἐν γένει ἐτήρησεν ἀξιοσφραγίστων ἰσορροπίαν μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρείας. Τὰ νομίσματα ἐξυκολούθησαν ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι χρόνον φέροντα τὰς τῶν θεῶν εἰκόνας· οὐδ' ἀπεποιήθη ὁ Κωνσταντῖνος τὸ τοῦ Παντίφηκος, ἥτοι Ἀρχιερέως, ἀξίωμα, κατὰ τὴν παλαιὰν τῶν Ῥωμαίων θρησκείαν καὶ πολιτείαν· ἀξίωμα ἅμως τὸ ὁποῖον εἶχε διοικητικὸν χαρακτῆρα οὐδὲν ἦττον ἢ θρησκευτικόν. Ὅπως δὲ ποτε τὰ δύο ταῦτα γεγονότα εἶναι τὰ μόνα δι' ὧν ὁ βασιλεὺς ἐφάνη ἔτι μετέχων τῆς ἀρχαίας πίστεως· καθ' ὅλα δὲ τὰ λοιπὰ διετέλεσεν ἀπέχων αὐτῆς καὶ μᾶλλον ἀποκλίνων πρὸς τὴν νέαν. Τέλειος τὸν θρίαμβον αὐτοῦ οὔτε εἰς τοὺς θεοὺς ἔθυσεν οὔτε εἰς τὸ Καπιτώλιον ἀνέβη, ἐν ἡμέραις αἱ τελεταὶ αὐταὶ ἐθεωροῦντο ἀναπόσπαστοι τῶν πολιτικο-θρησκευτικῶν ἐκείνων πανηγύρεων. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ σύγκλητος ἀμφεταλαντεύετο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος· ὅθεν ὅτε ἤγγαρον εἰς τὸν Κωνσταντῖνον θριαμβικτὴν ἀψίδα, μέχρι τῆς σήμερον ἐν Ῥώμῃ σωζομένην, ἐπέγραψεν ἐπ' αὐτῆς ὅτι ὁ βασιλεὺς κατ' ἐμπνευσιν τῆς θεότητος καὶ διὰ τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ μεγαλοφυΐας κατατρόπωσε τὸν τύραννον ἀποφυγούσα οὕτω νὰ ἀναφέρῃ ῥητὰς τοὺς ἀρχαίους τῆς Ῥώμης θεοὺς καὶ μεταχειρισθῆσα λάξιν ἀόριστον, τὴν θεοθεῖαν, τὸ θεῖον, ἥτις ἡ δύναμις καὶ οὕτω καὶ οὕτω νὰ ἐμπνευσθῇ. Ἀλλ' ὁ Κων-

σταντίνος ἔπραξεν ἐν ἐτι βῆμα περαιτέρω· διότι ἐσθῆσεν ἐν τόπῳ τῆς πόλεως τοῖς πᾶσι καταφανεῖ, τὸν ἴδιον ἀνδράντα κρατοῦντα εἰς τὴν χεῖρα δόρυ ἐν σχήματι σταυροῦ καὶ ὑποκάτω ἔθετο τὴν ἐξ ἐπιγραφῆς « Τούτῳ τῷ σωτηριῷδε σημείῳ, τῷ ἀληθεῖ ἐλέγχῳ τῆς ἀνδρείας, τὴν πόλιν ὑμῶν ζυγοῦ τυραννικοῦ διασωθεῖσαν κλεψύρ-
σα· ἐτι μὴν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ῥωμαίων, τῇ ἀρχαίᾳ ἐπιφανείᾳ καὶ λαμπρότητι ἐλευθερώσας ἀποκατέστησα. » Ἡ λέξις σταυρὸς δὲν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, καὶ ἐτι ὀλιγώτερον ὁ ἐσταυρωμένος, ἀλλ' ἡ εἰκὼν ἐξεδήλου ἀποχερώντως τὴν εὐλάβειν τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, κατὰ μῆνα ἰανουάριον τοῦ 313, ἀπελθὼν εἰς Μεδιόλανον ὅπου πρὸς ἦλθε καὶ ὁ ἰσχυρότερος τῶν δυναστῶν τῆς ἀνατολῆς, ὁ Λικίνιος ἵνα τελεσθῶσιν οἱ γάμοι αὐτοῦ μετὰ τῆς Κωνσταντίας καὶ Ῥωμ-
σθῶσιν ἐκ νέου τὰ τοῦ κράτους πράγματα, ἐξέδωκεν ἐν τῇ πόλει ἐκεῖνη, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Λικινίου, διάταγμα δι' οὗ ἐπετρέπη εἰς τοὺς χριστιανούς καὶ εἰς πάντας τοὺς ἄλλους ὑπηκόους τοῦ κρά-
τους νὰ ἀκολουθῶσιν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ τὸ δόγμα τὸ ὁποῖον ἤθελον ἐκλέξει. Καὶ δὲν ἠρέσθη εἰς τὴν ἀπλὴν ταύτην ἀνοχὴν καὶ τῇ ἐνώπιον τοῦ νόμου ἰσότητι, ἀλλὰ διέταξε πρὸς τοὺς ν' ἀποθ-
θῶσιν αἰρέτως καὶ ἀπροφασίστως αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ κτήματα τῶν ἐκκλησιῶν ὅσα εἶχον ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τοὺς χριστιανούς διὰ θημίσκως ἢ ἄλλως πως.

Τὸ διάταγμα τοῦτο παρεδέξατο ἐν τῷ ᾧμα καὶ ὁ τρίτος αὐτο-
κράτωρ ἦτοι ὁ Μαξιμίνος, ὅστις κυβερνῶν τὰς ἀνατολικωτέρας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους χώρας, ἐφάνη οὕτω κατ' ἀρχὰς ὅτι ὑποκύπτει εἰς τὴν θέλησιν τῶν δύο ἄλλων ἡγεμόνων· ἀλλ' ἐπ' ἐπ' ἐπὶ κατέληκε ὅτι παραδέχεται τὰ ἀποφασισθέντα, καὶ, ἐτι ὄντος τοῦ Λικινίου εἰς Μεδιόλανον, ἠθέλησε νὰ ὠφελήθῃ ἀπὸ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ ἵνα καταλάβῃ πρῶτον μὲν τὰς τοῦ γείτονος τούτου κτήσεις, ἐπέλθῃ δ' ἐπειτα ἐπὶ τὸν Κωνσταντίνον αὐτόν. Ὅθεν διαλθὼν τὴν Βυθύναν, πολιορκεῖ καὶ κυριεύει τὸ Βυζάντιον. Καταφθάνει ὅμως τότε ὁ Λι-
κίνιος, τῇ δὲ 1 μαΐου 313, συγκροτηθείσης μάχης κρισίμου παρὰ Ἀδριανούπολιν, κατατροποῦται ὁ Μαξιμίνος· καὶ σώζεται μὲν ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλ' ἀπελπισθεὶς γίνεται αὐτόχειρ. Ὡς τε ὁ Λι-

κίρκος ἀπέβη ἥδη κύριος ἀπάσης τῆς ἀνατολῆς. Τὸ ρωμαϊκὸν λοιπὸν κράτος εἰρήθη οὕτως αὐθις διηρημένον μεταξύ δύο μόνων αὐτοκρατόρων. Ἀλλ' ἦτο ἄρα δυνατόν νὰ διατελέσωσιν οὗτοι ἐν εἰρήνῃ; Ὁ Κωνσταντῖνος, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, εἶδε δυσάρεστος τὸν Λικίνον πρὸς λαβόντα οἶκον τοσοῦτον ὑπέρογκον αὐξήσει δυνάμεων, ὃ δὲ Λικίνος πάλιν ἦτο ἄνθρωπος ἐπίδουλός καὶ φθονερός. Ὅθεν τάχιστα, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 314, ἔλαβον ἀφορμὴν ν' ἀντεπεξέλθωσι κατ' ἀλλήλων. Καὶ ὁ μὲν Λικίνος, δις ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου ἡττηθεὶς, ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ νὰ συμβιβασθῇ, παρχωρήσας εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἀρδοιανίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ μέρος τῆς Μοισίας· ἀλλὰ ποικίλαι ἀφορμαὶ ἔμελλον νὰ ἐπαγάγωσιν ἐπὶ τέλους δευτέραν καὶ κρισιμωτέραν μεταξύ αὐτῶν διένεξιν.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως, τὸν νέον τοῦ Κωνσταντῖνου θρίαμβον παρρησιολογήσαντες ἐννεα ἔτη εἰρήνης βαθείας, οἷον πρὸ καιροῦ δὲν εἶχεν ἀπολαύσει τὸ κράτος. Καὶ τότε ὁ βασιλεὺς, διατρίβων ὅτε μὲν ἐν Γαλατίᾳ, ὅτε δὲ ἐν Ἰταλίᾳ, ὅτε δὲ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν Θεσσαλονίκῃ, διεφύβησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἅπασαν σχεδὸν τὴν πολιτικὴν καὶ ποινικὴν νομοθεσίαν κατὰ τὰς νέας τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχάς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ ὑπερβολικῷ αὐτοῦ ζήλῳ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν χριστιανικῶν παραγγελμάτων, ἐπεκαλέσατο ἐνίοτε τὴν ἀρωγὴν τῶν βασανιστηρίων τὰ ὅποια ἄλλοτε, ἐν ὀνόματι αὐτῶν ἐκείνων τῶν παραγγελμάτων, ἠγωνίζετο νὰ μετριάσῃ ἐν γένει ὅμως ἡ νομοθεσία ἔλαβεν εὐαγγελικώτερον καὶ φιλανθρωπότερον χαρακτῆρα, οἱ δὲ χριστιανοὶ πολυειδῶς προστατευθέντες ἐτέλουν ἥδη πανθῆμους τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ναι μὲν ἡ πολυθεία δὲν εἶχεν ἐκλείψει οὔτε ἀπὸ τῶν στρατοπέδων οὔτε ἀπὸ τῶν ναῶν, ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπεκλείετο καὶ οὕτως εἶπεν ἐπολιορχεῖτο ἐντὸς τῶν ἀρχαίων αὐτῆς ἱερῶν. Ναι μὲν ὑφίστατο εἰς ἐτι ἐπισήμως ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ἀντήχουν εἰς ἐτι τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων θεῶν εἰς τὰς πρὸς τὸν Καίσαρα ἐπιφωνήσεις τῶν λεγεόνων καὶ εἰς τὰ τῶν ῥητόρων ἐγκώμια. Τὰ δὲ ρωμαϊκὰ νομίσματα ἐξηκολούθουν ἀναμειγνύοντα τὰς τῶν θεῶν εἰκόνας μετὰ τῆς εἰκόνης τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ἐν ὁ χρόνος τῆς εἰδωλολατρείας ἤρην ἐτι τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ

κερυφὴν, καθ' ἑκάστην ἀπεκρίπτοντο οἱ ποικίλοι αὐτοῦ κλήροι καὶ περιερίζετο ἡ ἄλλατε ἀμφιλαφὲς αὐτοῦ σκιά. Δι' ἰδιωτικὰ δαιμονία, γοητεία, ἀπόρρητοι μαγίαι, φαρμακείαι, μαγανία, αἰ-
τινὰς ἀποτελοῦν ἤδη τὸ ζωτικώτερον τῆς εἰδωλολατρείας μέρος, ἐκ-
ηγορεύθησαν αὐστηρῶς διὰ τῆς ἀνανεώσεως ἀρχαίων διατάξεων αἱ-
τινες εἶχον πέσει εἰς ἀχρηστίαν, νῦν δὲ λαβοῦσαι αὐτῆς κίρος ἐκλή-
γωσαν καιρίας τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀρχαίας πίστεως, δυνάμει αὐτῶν
τῶν ὑπισταμένων τοῦ κράτους νόμων. Ἑτέραί ἐν ταύταις διατάξε-
σι ἐπέτρεψαν εἰς τινὰς περιστάσεις τὴν ἱεροσκοπίαν, κατὰ τὸ ἀρχαίον
ἔθος· διότι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐθέλων ἄποπτον καὶ οὐκαρὸν μὴ-
τινὸς καὶ αὐτὰς τὰς προλήψεις τῶν ὑπακόων, ἂν καὶ προδίδως ὅτι
μέραι ἔρρεπε πρὸς τὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνίσχυσαν καὶ τροπύ-
μῃσιν.

Ἐνῷ δὲ ἡ νέα πίστις ἐκρατύνετο οὕτω καὶ διεδίδετο εἰς τὰς
εὐρωπαϊκάς τοῦ κράτους χώρας, ἐν Ἀσίᾳ ὅπου ἔρχεν ὁ Ἀρκίος
ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους αὐτῆς συμφορὰς τινὰς. Ὁ Ἀρκί-
ος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπαφῆρῃ τὴν ἐλάττωσιν τῆς δυνάμεως τῆς ἐκ-
θεν ὡς ἐκ τῆς διενέξεως εἰς ἣν εἶχε περιέλθει πρὸς τὸν Κωνσταν-
τῖνον, καὶ δὲν ἔπαυσε ἐκτοτε μελετῶν ἐκδικήσασθαι. Βλέπων δὲ τὸν
ἀντίπαλον ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἰδίως ἐρειδόμενον, ἐνόμισεν συμφέρον
νὰ προσοικειωθῇ αὐτὰς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος.
Καὶ δὲν ἐτόλμησεν μὲν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπίσημον διωγμὸν τῆς λα-
τρείας ἐκείνης τῆς ὁποίας τὴν ἀνοχὴν συνηπέγραψεν ἄλλοτε μετὰ
τοῦ ἀντιπάλου ἐν Μεδιολάνῳ, ἀλλὰ διὰ πλαγίων τρόπων καὶ ἐπὶ
ποικίλαις προφάσεσιν ἀπέπεμψεν ἀπὸ τῆς αὐτῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ
στρατοῦ, πάντας τοὺς χριστιανοὺς, καὶ διάφορα παρενόθαλε κλη-
ματα εἰς τὴν ἐλευθέραν τέλεσιν τοῦ νέου θρησκευματος, παρεμποδίζ-
σας τὰς ἐκκλησιαστικὰς συνόδους, διατάξας νὰ κλεισθῶσι, νὰ κα-
τεδαφισθῶσι μάλιστα πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ ἐπιβελὼν πικρὰς αἰ-
σθηροτάτας κατὰ τῶν ἀντισταμένων. Οὕτω δὲ νομίσας ἐαυτὸν
ἀσφαλισθέντα καὶ ὀχυρωθέντα διὰ τῆς τῶν ἐθνικῶν εὐνοίας, προ-
ῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ ἐν ἔτει 323 ἡτοίμα-
σθη νὰ πολεμήσῃ πρὸς αὐτὸν ἀναφανδόν. Αἱ δυνάμεις τὰς ὁποίας

συνεκρότησαν ἀμφοτέρω· αἱ ἀντίπαλοι ὑπῆρξαν φοβεραί. Κατὰ τὸν Ζώσιμον, ὁ στρατὸς τοῦ μὲν Κωνσταντίνου συνεποσάθη εἰς δύοδας μυριάδας πεζῶν, μυρίους ἵππους, διακόσια πολεμικὰ πλοῖα καὶ δις χίλια φορτηγὰ· τοῦ δὲ Δικινίου εἰς πεντεκαίδεκα μυριάδας πεζῶν, πεντεκαίδεκα ἱππέων χιλιάδας καὶ τριακοσίας πεντήκοντα τριρέες. Ὁ μέγας οὗτος ἀγὼν ἐμελλε νὰ κριθῇ ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· τὸ δὲ δι' ἡμᾶς ἰδίως περὶεργον, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κύριον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ὁρμητήριον εἶχε τὰς δυτικωτέρας τοῦ κράτους χώρας, ἡ ναυτικὴ αὐτοῦ δύναμις ἦτο, οἷς θέλομεν ἰδεῖ, ἐπὶ πνευμα κυρίως τὴν θρίσμβον αὐτοῦ, συνέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ πλοίων ἑλληνικῶν. Ὁ Ζώσιμος, ὁμιλῶν περὶ τῶν νεῶν αὐτοῦ, λέγει ῥητῶς αὐτὰς « κατὰ τὸ πλεον ἐκ τῆς Ἑλληνίδος οὔσας. » Καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος συνεκρίνωνσε τὰς πεζικὰς δυνάμεις ὑπὸ τὴν ἄμεινον αὐτοῦ ὁδηγίαν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ τὰς ναυτικὰς εἰς Πειραιᾶ, τάς τε ταύτας ὑπὸ τὸν πρεσβύτερον τῶν νεῶν Κρίσπον, ὃν εἶχε γενήσῃ ἀπὸ τῆς πρώτης γυναικός· ἡ δὲ Δικίνος τὰς πεζικὰς εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ τὰς ναυτικὰς εἰς Ἑλλήσποντον. Τὰ δύο γεγονότα, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ πολυαριθμοῦ στόλου τοῦ Κωνσταντίνου ἐλήφθη ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, καὶ ὅτι κύριος αὐτοῦ σταθμὸς ἐφίσθη ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς, μαρτυροῦσιν ὅτι ἐν γένει μὲν ἡ χώρα αὕτη ἀνέκοιψεν ἐν τῷ μεταξύ ἀπὸ τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπαθὲν ὡς ἐκ τῶν πρώτων γοτθικῶν ἐπιδρομῶν· ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἀνάλαβε ναυτικὴν πύκα καὶ ἐμπορικὴν κίνησιν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔστις ὁρμήσας ἀπὸ Θεσσαλονίκης ἀπῆντησε κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ μαΐου μηνὸς περὶ Ἀδριανούπολιν τὸν Δικίνιον, εἶχεν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε ἀναθέσει τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ εἰς τὸν τοῦ Εὐαγγελίου Θεόν. Τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἐβρίθην ἱερῶν χριστιανῶν τοὺς ἀπολοὺς συνεπύγετο, λέγει ὁ Εὐάβιος « ὥς πῆρικας ψυχῆς ἀγαθοῦς φύλακας. » Τὸ δὲ Λάβερν προεπερρέετο τῶν ταχυμάτων αὐτοῦ ὑπὸ πεντήκοντα λογάδων ἀνδρῶν περιφρουρούμενον, ἐνῷ ὁ Δικίνιος περιεστοιχίζετο ὑπὸ πολυαριθμίων θεοπρόκτων καὶ μάντεων αἰγυπτίων, καὶ φαρμακίων, καὶ γοήτων, καὶ θυτῶν, καὶ προφητῶν ποικίλων καὶ παντοδαπῶν ἑσους· ἔτρεφον εἰς αὐτὴν τὰ λίσθια πνέουσα εἰδωλολατρεία. Τὸ δὲ μάλιστα αξιοσημείωτον

τὴν προαίαν τοῦ κρισίμου ἀγώνος ὁ Δικίνιος ἀππρόθυμον, ὡς λέγεται, τὸν ἀκόλουθον πρὸς τοὺς συστρατιώτας λόγον. « Ἄνδρες φίλοι καὶ σύμμαχοι, παῖτριοι μὲν οἱ θεοὶ, ὅς ἐκ προγόνων τῶν ἀνέκων παρεληφότες σέβειν, τιμῶμεν ὁ δὲ τῆς ἐναντίας ἡμῖν ἐξάρχων παρωτάξιας, τὰ πάτρια παρασπονδίσας, τὴν ἄθρον εἰλετο δόξαν, οὐκ οἶδ' ὅπόθεν ξένον τινὰ πεπλανημένως περιέπων θεῖν, αἰσχρὸν τε τούτου σημείω τὸν οἰκεῖον κατασχέγει στρατόν· ὃ πεπονηκός, ἢ μάταια οὐ πρὸς ἡμᾶς, πολὺ δὲ πρότερον πρὸς αὐτοὺς οὐκ παρὰ θεοὺς, ἀράμενος τὰ ὅπλα. Ὁ δὲ οὖν παρὰν ἐλέγχει καιρὸς τὸν τῇ δόξῃ πεπλανημένον, θεοὺς τοῖς κατ' ἡμῖν καὶ τοῖς κατὰ πατέρα μῆρα τιμωμένοις βραβεύων. Ἡ γὰρ ἡμᾶς ἀποδείξας νικητὰς, δικαιοσύνη τοὺς ἡμετέρους θεοὺς σωτῆρας καὶ βοηθοὺς ἀληθεῖς ἐπιδείξει· ἢ εἰ κρατήσῃ τῶν ἡμετέρων πλείστων γε ὄντων, καὶ τῶς τῷ πλῆθει πλεονεκτούντων, εἰ τις αὐτὸς οὐκ οἶδ' ὅπόθεν ὠρμημένος ὁ Κωνσταντίνου θεός, μηδεὶς λοιπὸν ἐν ἀμφιβολίᾳ τιθέσθω, τίνα δέω θεὸν σέβειν, προσχωρεῖν δὲ τῷ κρατοῦντι, καὶ τούτῳ τῆς νίκης τιθέναι τὰ βραβεῖα. Καὶ εἰ μὲν ὁ ξένος καὶ νῦν γελωμένος ἡμῖν, κρείττων φανείη, δεῖ καὶ ἡμᾶς αὐτὸν γνωρίζειν τε καὶ τιμᾶν, μακρὰ χάριν τούτοις εἰπόντας οἷς μάτην τοὺς κηροὺς ἐξάπτομεν· εἰ δ' οἱ ἡμεῖς κρατήσῃαν, ὁ δὲ οὐκ ἀμφιβάλλεται, μετὰ τὴν ἐνταυθοὶ νῆπιν ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν ἀθέων πόλεμον ὀρμώμεν. »

Ἐάν τοιοῦτος λόγος ἐξεφωνήθη τῷ ὄντι ὅπως ἐκτίθηται αὐτὸν ὁ Εὐσέβιος, ἐάν τῷ ὄντι ὁ Δικίνιος ἀνέθετο εἰς τὸν προκείμενον ἀγὼνα τὴν περὶ τῶν δύο θρησκευμάτων κρίσιν, οὐδέποτε ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀνεδείχθη θαυμαστότερον καὶ καταπληκτικώτερον. Διότι τῇ 3 ἰουλίου 323, συμπλακέντων τῶν δύο στρατευμάτων, ὁ Λαΐκος μετὰ πάλιν πεισματωδεστάτην ἡναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Βυζαντίου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἵνα συμπληρώσῃ τὸν ἀποκλεισμόν, διέταξε τὸν Κρίστον νὰ προσέλθῃ τάχιιστα ἀπὸ τῶν παραλίαν τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἤδη εἶχε μεταβῇ ἐκ Πειραιῶς. Διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν ταύτην τοῦ πατρὸς, ὁ Κρίσπος ἔπρεπε νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Ἑλληνισκόντου ὅστις κατεῖχετο, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τῆς πολὺ ἰσχυροῦς τοῦ Αἰμινίου δυνάμεως. Ἀλλ' ὁ Κρίσπος, καὶ τοι νεώτατος ὢν, ἐν-

δείξε κατὰ τὴν περίστασιν πούτῃ ἀνδρείαν καὶ τέχνην περιφάνη συνεπαγόμενος τοὺς Ἕλληνας αὐτοῦ, ἐκείνους οἵτινες δὲν εἶχον φανεῖται ἔτι λησιμονήσαι ἐντελῶς τὰ ναυτικά τρόπαια ὅσα ἄλλοτε τοσάκις κατὰ τὰς θαλάσσας ταύτας ἔσθησαν, κατετρόπωσε τὸν στόλον τοῦ Λικινίου καὶ διασχίσας τὸν Ἑλλήσποντον ἐπεφάνη νικηφόρος ἐνώπιον τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐπήνεγκεν οὕτω τὴν κρίσιν τοῦ ὅλου ἀγῶνος. Ἐν τῷ ἅμα ὁ Λικίνιος ἐθεώρησε συμφέρον ν' ἀποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀντίπεραν παραλίαν, εὐελπίς ὅτι χρονοτριβοῦντος τοῦ Κωνσταντίνου περὶ Βυζάντιον θέλει λάβει καιρὸν νὰ ἐπέλθῃ κατ' αὐτοῦ ἔξωθεν, καὶ νὰ περιφράξῃ αὐτὸν ἐντὸς δύο πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐνέπεσεν εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Λύσας ἀμέσως τὴν πολιορκίαν διαβαίνει τὸν πορθμὸν κατόπιν τοῦ Λικινίου, καὶ τῇ 10 Σεπτεμβρίου, συγχροτηθείσης δευτέρας μάχης εἰς Χρυσόπολιν, ἡττᾶται κατὰ κράτος ὁ πρόμαχος τῆς εἰδωλολατρίας καὶ φεύγει εἰς Νικομήδειαν. Τῇ μεσιτείᾳ δὲ τῆς συζύγου αὐτοῦ Κωνσταντίας συγχωρεῖται ἤδη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐπιτρέπεται αὐτῇ νὰ ζήτῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἐν Θεσσαλονίκῃ ὡς ιδιώτης. Πρὶν ὅμως παρέλθῃ ἔτος ὅλον, θανατοῦται αὐτόθι δι' ἀγχόνος ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως. Ταύτην τῶν συντεθειμένων τὴν παράδασιν, οἱ χριστιανοὶ χρονολογοῦν διὰ ποικίλων ῥητορικῶν τρόπων νὰ συγκαλύψωσιν ἢ νὰ παραμορφώσωσι. Μόνος ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος κατακρίνει αὐτὴν εἰλικρινῶς καὶ ἀπροφασίστως· τοῦτο δὲ πράττοντες καὶ ἡμεῖς, οὐδόλως νομιζομέν ὅτι ἀσεβοῦμεν εἰς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου ἐκείνου τῆς χριστιανωσύνης προμάχου. Μετὰ τοὺς ἀμέσους μαθητάς τοῦ Σωτῆρος, οὐδεὶς ἐπραξε πλείονα πρὸς διάδοσιν καὶ παγίωσιν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη καὶ ἔζησεν ἐν μέσῳ ἔξων καὶ παραδόσεων ὀλεθρίων. Οἱ προκάτοχοι καὶ οἱ συνάρχοντες αὐτοῦ οὐδένα συνήθως ἐσεβάσθησαν θεῖον ἢ ἀνθρώπινον νόμον. Ὡς ἀπορον δὲν εἶναι πῶς ἤμαρτεν ἐνίστε· τὸ ἀπορον, τὸ θαυμαστόν, τὸ καταδεικνύον τὴν ἐξαισίαν τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ βῶμην, εἶναι πῶς, κατισχύσας τηλικούτων περαιοσμῶν, κατάρθρωσε νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ δηλολογήσῃ, ἂν ὄχι νὰ τηρήσῃ πάντοτε τὰς ἀρχάς τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἐπεὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ 323, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν τεσσαράκοντα καὶ ἑνῆα, ὁ Κωνσταντίνος ἀπέβη κύριος ὁλοκλήρου τοῦ Ῥωμαίου κράτους, ἀποκαταστήσας τὴν ἐπὶ μακρὸν διακοσμίαν ἐνότητά αὐτοῦ. Πρώτη πράξις εἰς ἣν προήλθεν, ἅμα ἀρξας τῶν χωρῶν καὶ τῶν λαῶν ἐκείνων ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπὶ τῶν τριῶν τελευταίων ἐκτονταετηρίδων παρήχθη καὶ διοργανώθη τὸ νέον θρησκείμα, ὑπὲρ φυσικῇ τῇ λόγῳ τὸ νῦν ἐπαναγάγῃ τοὺς χριστιανούς τῆς ἀποτολῆς εἰς ἣν ἦσαν πρὸ τοῦ Δικινίου θέσιν, διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐν Μεδιαλικῇ ἐκδοθέντος ἐπιτάγματος. Οἱ δύο ἐπὶ τούτῳ ὑπεγράφευς ὑπὸ τοῦ βασιλέως νόμοι διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ μεταφράσαντος αὐτοὺς ἐκ τῆς Λατινικῆς, ἵσως δὲ καὶ συντάξαντος κατὰ μέγα μέρος. Διὰ τοῦ πρώτου, ὁ βασιλεὺς ἀφοῦ ἀνεμύνησκει τὰ δεινὰ ὅσα ἐπῆνεχον εἰς τὸ κράτος οἱ τελεταῖαι διωγμοί, ἀπέδιδε τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἀπαλλαγὴν εἰς τὸ θεῖον καὶ παρίστανεν ἑαυτὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐκείνου, ὡς ὑπὸ κρείττονος πινος δυνάμεως, ἀπωθαύμενον ἀπὸ τῶν πορρωτάτων καμένων Βρετανικῶν ἀκτῶν καὶ φερόμενον μέχρι τῶν ἀντιθέτων τούτων ἀνατολικῶν χωρῶν, ἵνα ἀνακαλέσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν πρὸ τῆς σεμνότητος νόμον θεραπείαν. Μεθ' ὃ ἐκινόνιζεν ἀκριβέστερον καὶ γενναιότερον ἢ ἄλλοτε τὴν τε ἀποζημίωσιν τῶν χριστιανῶν δι' ὅσας προηγουμένως ἔπαθον ἀδικίας, καὶ τὴν λαμπροτάτην ἀποκατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Διὰ δὲ τοῦ δευτέρου νόμου ἔτι ῥαπτότερον ἐχαρακτήριζε τὸν Θεὸν ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ οὐρανοῦ ἔθετο ἑαυτὸν καὶ κατανυκτικώτερον ἐπεκαλεῖτο τὰς εὐλογίας αὐτοῦ. « Σὲ νῦν, τὸν μέγιστον Θεὸν παρακαλῶ, ἔλεγεν, εἰς πρῶτον καὶ εἰμένης τοῖς σοῖς ἀνατολικοῖς· εἰς πᾶσι τοῖς σοῖς ἐπαρχεῶσι ὑπὸ χρονίου συμφορᾶς συντριβέισι, δι' ἐμοῦ τοῦ σοῦ θεράποντος ὀφγῶν ἴασιν. Καὶ ταῦτά γε αἰτῶ οὐκ ἀπεικότως, ὡς δέσποτα τῶν ὅλων ἅγιε Θεέ· ταῖς σοῖς γὰρ ὑψηλῆσιν ἐνεσθησάμην σωτηρίαις πράγματα καὶ διήνυσα· τὴν σὴν σφραγίδα πανταχοῦ προβαλλόμενος, καλλινίκου ἡγησάμην στρατοῦ . . . . Διὰ ταῦτα ἀνέθηκά σοι τὴν ἑμαυτοῦ ψυχὴν, ἔρωτι καὶ φόβῳ καθαρῶς ἀνακραθεῖσαν τὸ μὲν γὰρ ὀνομά σου γνησίως ἀγαπῶ, τὴν δὲ δυνάμιν σου εὐλαβῶ, ἣν πολλοῖς τεκμηρίοις ἐδειξας, καὶ τὴν ἐμὴν πίστιν βεβαιωτέραν εἰ-

γράφει. * Κατὰ τὸ προσήμιον ταῦτα ἤθελε τις νομίζει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐμελλεν ἤδη νὰ ἐπιβάλῃ τὴν νέαν πίστιν ὡς ἐπισημασθὲν θρόνουμα καὶ νὰ καταΐξῃ κατὰ κεφαλῆς τὴν ειδωλολατρείαν. Ἀλλ' ὅχι· διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ συνέσει, ἐπιφέρει. « Εἰρηναίῳ σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίου. Ὁμοίως τοῖς πιστεύουσιν οἱ κλονόμενοι χαίροντες λαμβανόμενοι εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπάλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις, καὶ πρὸς τὴν εὐθεΐαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μὴδεὶς τὸν ἕτερον παρρηνοχλεῖτω· ἕκαστος διὰ τὴν ψυχὴν βούλεται, τοῦτο καὶ πράττειτω. »

Διὰ τῶν νέων ἀρα τούτων νόμων, ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν ἄλλο ἐπραΐεν ἢ νὰ κυρώσῃ τὴν παρ' αὐτοῦ ἀνάκαθεν καθιερωθεῖσαν ἀνεξέθρησκείαν, πεποιθώς, ὡς ἔλεγεν, ὅτι αὕτη καὶ μόνη ἀρκεῖ νὰ ἐπιφέρῃ ἐν εἰρήνῃ τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας. Καὶ ὅμως ἡ ειδωλολατρεία ἔρχισεν ἔκτοτε νὰ πάσχῃ συμφορὰς, αἵτινες, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξάνουσαι, ἐμελλον προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, νὰ καταστήσωσιν εἰς ἐπίσημον κατ' αὐτῆς διωγμὸν. Ναι μὲν ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοῦ διωγμὸς τοιοῦτος δὲν ἐγένετο· πάντα ὅσα μεταγενέστεροι χρονογράφοι, καὶ αὐτὸς ὁ Εὐσέβιος, ἀπέδωκαν αὐτῷ ὡς πρὸς τοῦτο, θεωροῦνται ἤδη εὐλόγως ὡς ἀνυπόστατα. Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ποικίλα αἰτία ἐπήγαγον ἐπὶ αὐτοῦ βασιλεύοντος, διὰ τῆς ἀκαταμαχη-
του τῶν πραγμάτων δυνάμεως, πολλὰς εἰς τὴν ἀρχαίαν πίστιν ζημίας. Πρὸ καιροῦ λ. χ. ἡ ειδωλολατρεία εἶχε πολλοῦ παρακτραπῆ εἰς ὄργια ἔλκεινά· ταῦτα δ' ἐξ ἀνάγκης προεκάλεσαν τὴν ἐπέμβα-
σιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας λόγῳ δημοσίας ἡθικῆς. Οὕτω τὸ ἐν Ἀφάκας τοῦ Λιβάνου ἔργον, καὶ τὸ ἐν Αἰγαίς τῆς Βιλικίας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καθησαρίσθησαν διότι ἐτελοῦντο ἐν αὐ-
τοῖς πράξεις τῆς ἐσχάτης ἀκολασίας· οὕτω καὶ ὁ νεὸς τῆς Ἀφροδί-
της ὁ κατὰ τὴν ἐν Φοινίκῃ Ἑλιοῦπολιν κατελύθη, διότι κατήντη-
σε νὰ χρησιμεύῃ ὡς περνείας καταγώγιον. Καὶ ἔπειτα ὁ θρησκευ-
τικὸς τῶν ἐθνικῶν ζήλος, ὅστις οὐδέποτε ὑπῆρξε μέγας, ὁσημέραι ἐμαραινέτο, καὶ πολλὰ τῶν ἱερῶν καὶ χρηστοτήτων ἐγκατελείποντο·
ἐγκαταλειφθέντα δὲ ἅπαζ ἢ ἐγμυνώνοντο τῶν πολυτέμων αὐτῶν.

συνεῖναι καὶ κοσμημάτων ἢ καὶ ὧλες κατεστρέφοντο. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος, ἰδρυθείσης μετ' ὀλίγον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μεταφέρθησαν εἰς τὰς πλατείας αὐτὰς καὶ τὰ καλὰ τὰ ὀνόματα τοῦ Πύθιοι, Ἀπόλλων, καὶ ὁ Σμίνθος, καὶ ὁ ἐν Δελφοῖς τρίπους, καὶ αἱ Ἑλικωνίδες Μοῦσαι καὶ ἄλλα. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ λαμπρὰ προστασία ἦν ἀνταφαιδὸν ᾗ ἀπένεμεν ὁ βασιλεὺς εἰς τοὺς χριστιανούς, ἀπαρτίζων αὐτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις ἐπεχείρησαν οἰκοδομᾶν θρόνους τὰς ὑπάλους οὔτε οἱ νόμοι οὔτε ἡ Κυβέρνησις ἐτι ἐπέτρεπον. "Οθεν ἀπὸ τῆς ἐπιτοχῆς ταύτης, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν χριστιανισμόν οὐχὶ μὲν νόμῳ, πρᾶγματι θείῳς ὁριστικῶς ἐν τῷ κράτει κατισχύσαντα.

Ἄλλ' ὁ ἀρχαῖος βίος δὲν ἐμελλε νὰ παραδώσῃ τὰ ὅπλα ἀμαχητὶ εἰς τὸν νέον. Ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν στιγμήν καθ' ἣν ἐνόμιζεν ἑαυτὸν θριαμβεύοντα, ὑπὸς τὴν κρίσιν δεινὴν, ἥτις οὐδὲν ἄλλα ἦτο ἢ ἡμεσὸς τις ἀντίδρασις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Διὴ φανή δὲ παράδοξον διότι λέγομεν ἐνταῦθα τὸν ἑλληνισμόν ἐξαριστάμενον κατὰ τοῦ νέου θρησκευματος, ἐνῶ προηγουμένως εἴχομεν παραστήσει αὐτὸν συμμαχήσαντα μετὰ τοῦ θρησκώματος τούτου. Ἡ ἐθνικὴ κοινωνία περιῆλθε πρὸς τὸν χριστιανισμόν εἰς ποικίλας καὶ πολλάκις ἀντιθέτους σχέσεις καὶ διὰ νὰ κατανοήσωμεν καλῶς τὰς σχέσεις ταύτας, δεόν ἐνταῦθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς πρεῖς κυριωτάτας μερίδας εἰς ἃς διηρέθη ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐαγγελίου ἡ κοινωνία ἐκείνη καὶ δὲν ἔπαυσεν οὐσα ἔκτοτε. ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διηρημένη. Ἡ πρώτη μερίς, κατανοήσασα ἐγκαίρως ἅπασαν τὴν ματαιότητα τοῦ ἀρχαίου δόγματος καὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ἀπελπισθεῖσα νὰ ἐπιτύχῃ δι' αὐτῶν ἀνακαινισμόν τινα τῆς ἀνθρωπότητος, ἠσπάσθη προθύμως τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ δόγματα τοῦ νέου κηρύγματος· τοσοῦτον μᾶλλον προθύμως ὅσῳ τὸ κήρυγμα ἐκεῖνο ἀπεδέξατο ἀφ' ἐτέρου πᾶν ὅτι ὑγιὲς καὶ ζωτικὸν καὶ χρήσιμον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἔστω ἐτι ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, ἥτοι, τὴν γλῶσσαν αὐτῆς, τοὺς τύπους τῶν πολιτευμάτων, τὴν ῥητορικὴν τέχνην καὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφικὴν μέθοδον. Αὕτη δὲ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ μερίς ἀπετέλεσε τὴν πρῶ-

την καὶ κυριωτάτην ομάδα τῶν χριστιανῶν· δι' ἧς πρὸ πάντων τὸ νέον θρησκευμα διεδόθη, ἡμετανεύθη καὶ ἐνομοθετήθη.

Ἄλλ' ὑπῆρχε καὶ ἑτέρα τοῦ ἑλληνισμοῦ μερίς, συγκεκριμένη τὸ πλείστον ἐκ τῶν κατωτάτων τῆς κοινωνίας τάξεων, περιλαμβάνουσα ὅμως καὶ οὐκ ὀλίγους λογίους ἀνδρας, ἧτις ὑπενδίδουσα εἰς τὰς ἕξεις καὶ τὰς παραδόσεις βίου μακροῦ, διατέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον προσηλωμένη εἰς τοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας λατρείας, καὶ παστεύουσα ὅτι δύναται εἰς ἐτι νὰ κατισχύσῃ τῶν φερομένων εἰς μέσον καινοτομιῶν. Ἡ μερίς αὕτη δὲν ἔπαυσεν ὑπερμαχοῦσα κατὰ τὸ δυνατόν ὑπὲρ τῶν ἱερῶν αὐτῆς καὶ τῶν τελετῶν καὶ τῶν χρηστηρίων καὶ τῶν μυστηρίων, καὶ, ἐπιτυχοῦσα ἐντὸς τῆς τετάρτης ταύτης ἑκατονταετηρίδος, βασιλέα ἀναλαβόντα τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῆς, ὤληπσεν ἐπὶ μίαν στιγμήν ὅτι θέλει θριαμβεύσει· ἀλλὰ κατεβλήθη ἐπὶ τέλους δι' ἐπελθούσης δεινῆς ἀντιδρασσεως καὶ ἐξηλειφθῆ κατὰ μικρὸν συγχωνευθεῖσα μετὰ τῆς προτέρας.

Τρίτη τελευταῖον μερίς εὐαριθμος, ἀλλὰ συγκεκριμένη ἐξ ἀνδρῶν δοκιμωτάτων περὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν, ἵστατο εἰς τὰ μεθόρια οὕτως εἰπεῖν τῶν δύο θρησκευμάτων καὶ ἐξίτηι νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπ' ἀμφοτέρα, ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ μὲν λογικώτερον πᾶν ὅ,τι παράλογον εἶχεν ἢ πολυθεΐα, νὰ ἐρμηνεύσῃ δὲ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον πᾶν ὅ,τι ὑπερβαῖνον τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας περιεῖχεν ἢ φύσιν τῆς θεότητος ὅπως ἀντελαμβάνετο αὐτῆς ὁ χριστιανισμός. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ μερίς ἡ παραγαγοῦσα ἐμμέσως ἢ τοῦλάχιστον παρασκευάσασα, διὰ τῶν ποικίλων αὐτῆς φιλοσοφικῶν συζητήσεων, τὴν πρώτην μεγάλην ἐμφυλίαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἔριν, τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου, ἧτις ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ μετ' ὀλίγον ἅπασαν τὴν προκοχὴν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ προεκάλεσε τὴν σύστασιν τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἡ αἵρεσις αὕτη ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἧτις, ὡς πολλοὶς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπωμεν, ἀπέβη ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων μεγάλη, οὐ μόνον ἐμπορικὴ ἀλλὰ καὶ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ πρωτεύουσα, ὅπου συνέρρευσαν καὶ διέτελεσαν συζητούμενα ὅλα τὰ δόγματα τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως καὶ ὅπου τελευταῖος ἐπελθὼν ὁ χριστιανισμός εὖρε φυσικῶς τῇ

δὲ γὰρ πολλοὺς μὲν προμάχους, καὶ ἀντιπάλους δὲ οὐκ ὀλίγους. Ἐκεῖ, περὶ τὰ τέλη τῆς γ' ἐκατονταετηρίδος, παρήχθη ἀπὸ τῶν ἐρειπίων ὧν τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων, νῦν τις φιλοσοφικὴ αἵρεσις, ἡ καλουμένη Νεοπλατωνικὴ ἢ Ἀλεξανδρινὴ φιλοσοφία, ἣν ἀναφέραμεν πρὶν καὶ ἄλλοτε ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ (σελ. 525). Τὸ πᾶν τοῦτο φιλοσοφικὸν σύστημα τὸ ὁποῖον περιέλαβεν εἰς στενοτάτας πρὸς τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ χριστιανικοὺς σχέτους, ὅτε μὲν φιλικὰς ὅτε δὲ πολεμικὰς, ἐπεχείρησε πρὸς τοὺς ἄλλους νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ δύσκολον περὶ τῆς θεότητος ζήτημα καὶ κατ' ἐπιφάνειαν περιέστη εἰς παράδοξόν τινα κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας ὁμοιότητα διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς, καθὼς καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, κατήντησε νὰ ὁμολογήσῃ τὰς τρεῖς τῆς θεότητος ὑποστάσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλὰ ἡνωμένας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀλλάωσι τὴν οὐσιαστικὴν ἐνότητα τοῦ Ὑπερτάτου ὄντος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Νεοπλατωνικοὶ δὲν ἀπεκάλουν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις, ὅπως τὸ Εὐαγγέλιον, *Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα* ὀνόμαζον αὐτάς, ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον, τὸ *Ἐν, Νοῦς, Ψυχὴ* ἀλλ' ἡ ἐνότης ἐν τῇ τριάδι, τὸ μέγα τοῦτο τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήριον, ὡμολογεῖτο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τε τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Εἰς τοῦτο ὁμῶς περὶωρίζετο ἡ ὁμοιότης καὶ ἅμα οἱ νεοπλατωνικοὶ ἐπεχείρουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης ἐννοίας, ἀντὶ τῆς προτέρας κατ' ἐπιφάνειαν ταυτότητος, προέκυπτον εἰς μέσον διαφοραὶ οὐσιώδεις καὶ ἀσχημίδιστοι πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Δὲν θέλομεν ἐπιχειρήσει ἐνταῦθα τὴν λεπτολόγον ἐξήγησιν τῶν διαφορῶν τούτων, ὡς ἄλλοτρίαν τῆς προκειμένης ἱστορίας. Ὅπόσον οὐσιώδης ἦτο ἡ διάκρισις, ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι, ὡς ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, θεωρεῖται προκείμενα εἰς μέσον ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου, ἥτις προδήλως ἐτεινεν εἰς τὴν κατὰ λυσιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας.

Τῷ ὄντι περὶ τὸ 319 ἔτος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος, ἀνὴρ πρῶτος καὶ ἐνάρετος, ἔμαθεν ὅτι μεταξὺ τῶν κληρικῶν

τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν διοίκησιν αὐτοῦ, ἐκωλοφόρου πραιποσίτου
 καὶ τῆς φύσεως τοῦ δευτέρου τῆς τριάδος προσώπου δοξασίαι. Αἱ
 δοξαῖαι αὗται ἠμφισβήτησαν τὴν ἰσότητα τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πα-
 τέρα, ἀξιώσαν, ὅτι ὁ υἱὸς ἦτο μὲν τὸ πρῶτότερον τῶν ὄντων, ἀλλὰ
 ἐπλάσθη ὡς ὅλα τὰ λοιπὰ καὶ ὅταν ὑπῆρχεν ἀπ' αἰῶνος Ὁ ἐπί-
 σκοπος ἐξετάσας ἐδεβακώθη ὅτι αἱ καινοτομίαι αὗται διεδίδοντο
 ὑπὸ τῶς τῶν πρεσβυτέρων τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας, ἀνόματι μὲν
 Ἀρείου, γνωστοῦ δὲ διὰ τὴν περὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν θείων Γρα-
 φῶν δεινότητα. Ἐβάλετο λοιπὸν τὸν πρεσβύτερον τοῦτον καὶ πε-
 ρήνεσεν αὐτὸν πατρικῶς καὶ μετροπαθῶς τοσαύτη μᾶλλον μετρο-
 παθῶς ὡς τὸ ἐμβροτὸς σχῆμα, αἱ ὁπσοῦν ἀγέρωχοι τρόποι, καὶ
 μεγαλοπρεπὲς ἀνάστημα καὶ ἡ εὐμεδὴς ὄψις τοῦ Ἀρείου ἐπέπνεον
 συστολὴν τινα εἰς τὸν ἀγαθὸν γέροντα. Ὁ Ἀρειὸς ὑπερέφυγε πᾶσαν
 εὐκρινῇ ὁμολογίαν δι' ἀμφιβολίαν τινῶν ἀποκρίσεων, ὧν τὸ δόξαντον
 ἐκεῖνο ζήτημα ἦτο δεκτικώτατον καὶ ἀπελθὼν ἐκήρυξεν ὅτι εἶναι
 ἐντελέστατα σύμφωνος μετὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ καὶ ἐξηκολού-
 θησε διαδίδων τὰς ὁμοθείας ἐκαίνας δοξασίας. Τότε κατετηγυῖθη
 αὐτὸς εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὅστις ἅμα μὲν αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην
 καὶ ὑπερασπισθῆ τὴν ὀρθοδοξίαν, ἅμα δὲ ἐπιθυμῶν καὶ προλάβῃ πᾶ-
 σαν ῥῆξιν, ἔλαβε τὴν Τριάδα ὡς θέμα μιᾶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν
 αὐτοῦ διαλέξεων, καὶ ἀποφεύγων καὶ προσβάλλει τινὲς ἐμάσεως, ἀπέ-
 δειξε α φιλοτιμωτέρῳ τι, ἢ ὡς λέγει ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης, ὅτι αἱ
 τρεῖς ὑποστάσεις ἦσαν ἐντελέστατα πρὸς ἀλλήλας ἡνωμέναι καὶ
 ἰσᾶι. Ἀλλ' ἦδη ὁ Ἀρειὸς, ὅστις ἤθελεν εἶναι ἐν τῇ ἐμπύρῳ ὑπῆρ-
 χον πολλοὶ οἱ περὶδεχόμενοι τὸ δόγμα αὐτοῦ, λαβὼν θαρράλεια
 τὴν λόγον, ἐταχάρησε καὶ ἀνασκευάσῃ διὰ πολλῆς κυριότητος τὸν ἐπί-
 σκοπον. Ὁ ὑποστηρῶν, εἶπε, τὴν ἐντελὴ τῶν ὑποστάσεων τῆς
 Τριάδος ἰσότητα ἐμάστιναι εἰς τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας
 καταδικασθεῖσαν πλάνην τῆς συγχύσεως αὐτῶν. Διότι ἀξιοὶ ὅτι αἱ
 διάφοροι ἐκείναι ὑποστάσεις οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ ἀνόματα διάφορα
 καὶ προσόντα εἰδὼς τοῦ αὐτοῦ ὄντος· ἀλλ' ὁ ἐπὶ τοσαύτων ἐξισῶν
 αὐτάς, συγχέει αὐτάς. Μεθ' ἧς ὁ Ἀρειὸς προέβαλε τὸν ἀκόλουθον
 πολέμωτον γενόμενον συλλογισμόν, ὅτι, ἂν ὁ πατὴρ ἐγέννησε τὸν
 υἱόν, ὁ γενόμενος προὔπηρχε τοῦ γεννηθέντος· ἄρα ὁ υἱὸς δὲν ὑπῆρχεν

ἐκ' αἰῶνος. Τὴν συζήτησιν ταύτην παρηκολούθητε θειὸν σκάνδαλον καὶ πολλὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον διχοστασία, πρὸς κατάκαυσιν τῆς ὁποίας δὲν ἤθελεν ἐπαρξέσθαι ἡ ἀσθενὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου χεὶρ.

Κατ' εὐτυχίαν ὁ Θεὸς ἔδωκεν αὐτῇ πρὸς τοῦτο βοηθὸν ἐπιταδευότατον. Μεταξὺ τῶν περὶ αὐτὸν κληρικῶν ἤρξαντο καὶ ἐπρόκοπτε νόος τις διάκονος, μικρὸς μὲν καὶ εὐτελὲς τὸ ἀνάστημα, ἀλλὰ περιλαμβάνων, ἐντὸς σώματος ἀσθενοῦς, ψυχὴν φλογερὰν τῆς ὁποίας αἱ λαμπρόνες ἐξήστραπτον ἀπὸ τῶν ὀμμάτων αὐτοῦ. Ὁ νέος οὗτος, ὀνόματι Ἀθανάσιος, ὅστις ἐμελλε νὰ πληρώσῃ τὴν χριστιανικὴν οἰκουμένην διὰ τῆς φήμης αὐτοῦ, ἦτο μὲν εἰκοσαετής καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρξατο ἡ προκειμένη ἐρις. Καὶ τοι δὲ ἦτο νεώτατος, εἶχεν ἤδη διαπρέψει διὰ δύο αὐτοῦ κατὰ ἐθνικῶν λόγων, ὃν ὁ μὲν ἐπιγράφεται Λόγος κατὰ Ἑλλήνων, ὁ δὲ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ (Θεοῦ) Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς λόγους τούτους διέλαμπον βεβαίως, καὶ λογικῇ ἰσχυρᾷ, καὶ ἐπιστήμῃ εὐρεία, καὶ αὐτὸ μέχρι τινὸς τὸ ἀνθρώπιν ἐκεῖνο τοῦ λόγου ὕψος, τὸ ὅποιον οἱ πατέρες τοῦ ἀνακαινίζομένου τούτου ἐλληνικοῦ κόσμου δὲν ἐδίσταζον νὰ συλλέγωσιν ἀπὸ τῶν αἰθιαλῶν λειμῶνων τῆς ρητορικῆς τῶν προπατόρων ἡμῶν τέχνης. Διότι ὁ Ἀθανάσιος ἦτο εἰς τῶν καλλίστων τέκνων τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συμπληρωθείσης ἡθικῆς ἀναβίωσης τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ἡ μὲν ψυχὴ αὐτοῦ ἐπληροῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Εὐαγγελίου· ὁ δὲ νοῦς καὶ ἡ γλῶσσα παρελαμβάνον τινὰ τῶν κοσμημάτων καὶ τῶν μυστηρίων τῆς ἀρχαίας εὐγλωττίας καὶ ἐπιστήμης, ὅσα ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ ἐμπνεύσωσι τὰς ἀρχὰς ἐκείνας καὶ νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῶν. Προσθέσατε εἰς ταῦτα τὴν ἰδιαίτουσαν φύσιν τοῦ ἀνδρός· ὁ θύοναν θαυμαστὴν, πνεῦμα πρακτικώτατον, τόλμην ἀκράδαντον, καὶ ἔχετε πλήρη ὅπως οὖν τὴν ἰχνογραφίαν τῆς τοῦ Ἀθανασίου εἰκότος. Ὁ Ἀθανάσιος ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας περὶ τίνος πρόκειται. Κατεμέτρησεν ἀμέσως τὸ βάραθρον εἰς ὃ ἐκινδύνευε νὰ πέσῃ ἡ πίστις ἡμῶν. Ἐπίσθη ὅτι ὁ Ἄρειος, εἴτε μὴ τολμῶν νὰ ἐξηγηθῇ σαφῶς, εἴτε μὴ ἔχων τὴν συνείδησιν τοῦ τελικοῦ συμπεράσματος τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ, ἔτεινεν οὐδὲν ἥττον οὕτως ἢ ἄλλως εἰς

τὸ νὰ ἀρνηθῇ τὴν θέλαν τοῦ Σωτῆρος φύσιν καὶ εἰς τὸ νὰ καταδικάσῃ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ εἰς τὴν τάξιν ἀνθρωπίνου δόγματος, παρὰ δὲ αὐτὸ ἀπογεγυμνωμένον τῆς πανοπλίας τῆς ἀποκαλύψεως, εἰς ἀπάσας τὰς προσβολὰς τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Ταῦτα δὲ ἐναλογισάμενος, ὤρμησεν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα καὶ ἀφίερωσεν ἑκαστὴ ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν καὶ ὅλας τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ἔμμνην τοῦ Ἐνσαρκωθέντος Λόγου, μετὰ τσοαύτης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως καὶ τοσοῦτον ἀτρομήτου θάρρους, ὥστε ἀπέβη ὁ ἀγιώτερος τῶν ἡρώων, ἢ μᾶλλον ὁ ἡρωϊκώτερος τῶν ἀγίων.

ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς λοιπὸν τούτου νέου χειραγωγούμενος, ὁ Ἀλέξανδρος ἤρχισε νὰ ἐνεργῇ αἰφνης αὐστηρότερον κατὰ τοῦ Ἀρείου. Καλέσας αὐτὸν δις ν' ἀπολογηθῇ ἐνώπιον τοῦ κλήρου τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ συνελθούσας, εἰ καὶ ἐπιτηδειώτατον ὄντα περὶ τὸ λέγειν, μέχρι τῆς βλασφημίας ὁμολογίας, ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο ἀναμάρτητος, δὲν ἐδίστασεν ἤδη ν' ἀφορίσῃ καὶ ν' ἀναθεματίσῃ τὴν αἰρετικὴν καὶ πάντας τοὺς ἀποδεξαμένους τὰ δόγματα αὐτοῦ ἦτοι, ἐκτὸς τοῦ Ἀρείου, ἑνδεκα διακόνους καὶ δύο Ἐπισκόπους. Ἀλλ' ὁ Ἀρειὸς ἦτο ἀνθρώπος εὐφυέστατος καὶ δραστηριώτατος· τὸ ζήτημα σφόδρα περιπεπλεγμένον, τὰ πνεύματα ἐξημμένα. Ὡς τε μετ' αὐτὸν πολὺ ὁ ἀνθρώπος ἐκεῖνος συνεκρότησε καθ' ὅλην τὴν ἀνατολὴν μεγάλην καὶ ἰσχυροτάτην ὁπαδῶν μερίδα μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο καὶ αὐτοὶ οἱ ἰδιαίτατοι τοῦ βασιλέως φίλοι, ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, ὡς ἓνα τῶν φωστῆρων τῆς ἐκκλησίας.

Οὕτω δὲ εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος, μετὰ τὴν κατατρόπῳσιν τοῦ Λικινίου, ἔφθασεν εἰς Νικομήδειαν, ἣτις ἦτο τότε ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἀνατολῆς. Ὁρθόδοξοι καὶ Ἀρειανοὶ περιεστρίχσαν αὐτὸν ἀμέσως ἐπικαλούμενοι ἑκάτεροι τὴν ἰδιόζουσαν αὐτοῦ προστασίαν. Ὁ δὲ ἡγεμάντης σφόδρα ἀκούσας τὴν ἐκ τῶν διενέξεων τούτων προελθοῦσαν εἰς τὰ πνεύματα ταραχὴν καὶ ἀνεστάσειν. Ὅχι ὅτι ἐνόησε τὸν κίνδυνον ὃν διέτρεχεν ἡ πίστις ἀπὸ τῶν ἐπιβοῶντων τοῦ Ἀρείου δοξασιῶν· ἀλλὰ μᾶλλον διότι ἐνῶν εἶχον

ἐλπίζει διὰ τῶν προηγουμένων νόμων περὶ χριστιανῶν καὶ αἰ-
 δωλολατρῶν, θέλει ἀποκατασταθῇ ἐν τῷ κράτει ἡ θρησκευτικὴ εἰ-
 ρήνη, αἰφνης ἐμάνθανεν ὅτι ἡ εἰρήνη ἐκείνη ἀντρίπετο δι' ἐμφυλίας
 μεταξὺ χριστιανῶν στάσεις. Ἦς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος,
 ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εἶχε σχηματίσει ἰδίαν γνώμην καὶ πεπεισῆσθαι,
 ἐξ ἐναντίας ἐπεδείξατο κατ' ἀρχὰς μάλιστα ἀδιαφορίαν τινὰ σχε-
 δὸν θύγουσαν τὰ ὅρια τῆς περιφρονήσεως. Τοῦτο ἐξάγεται προδή-
 λως ἐκ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψε πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν
 Ἐπίσκοπον καὶ Ἀρειὸν τὸν Πρεσβύτερον. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ
 λέγει πρὸς τοὺς ἄλλους τάδε. « Διαλογιζομένη δὴ μοι τὴν ἀρχὴν
 καὶ τὴν ὑπόθεσιν τούτων, ἄγαν εὐτελὴς καὶ οὐδαμῶς ἀξία τοσαύτης
 φιλονεικίας ἢ πρόφασις ἐφωράθη. Διόπερ ἐπὶ τὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύ-
 της ἀνάγκην ἐπειχθεῖς, καὶ πρὸς τὴν ὁμόφυχον ὑμῶν ἀγχίνειαν γρά-
 φων, τὴν τε θείαν πρόνοιαν καλέσας ἀρωγὸν τῷ πράγματι, μέσον τῆς
 πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν ἀμφοσπητήσεως οἷον εἰρήνης πρῶτα νιν ἔμαυ-
 τὸν ἐπάγω εἰκότως . . . . Μανθάνω τοίνυν ἐκείθεν ὑπῆρξαι τοῦ
 παρόντος ζητήματος τὴν καταβολήν. Ὅταν γὰρ σὺ, ὦ Ἀλέξαν-
 δρε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐζήτεις τί δήποτε αὐτῶν ἕκαστος ὑπὲρ
 τίνος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, μᾶλλον δ' ὑπὲρ με-
 ταίτου τινὸς ζητήσεως μέρους ἐπυθάνου, σὺ τε, ὦ Ἀρεῖα, τοῦθ' ὅπερ
 ἢ μᾶτε τὴν ἀρχὴν ἐνθυμηθῆναι, ἢ ἐνθυμηθέντα σιωπῇ παραδοῦναι
 προσῆκον ἦν, ἀπροόπτως ἐντέθεικας, ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας ἐγερ-
 θείσσης, ἡ μὲν σύνοδος ἡρνήθη, ὁ δὲ ἀγνώτατος λαὸς εἰς ἀμφοτέρους
 σχισθεὶς, ἐκ τῆς τοῦ κοινοῦ σώματος ἀρμονίας ἐχωρίσθη. Οὐκοῦν
 ἑκάτερος ὑμῶν ἐξέσου τὴν συγγνώμην παρασχέον, ὅπερ ἂν ὑμῖν ὁ συν-
 θεράπων ὑμῶν δικαίως παραινεί, δεξάσθω τί δὲ τοῦτό ἐστιν; οὔτε
 ἐρωτᾷν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐξ ἀρχῆς προσῆκον ἦν, οὔτε ἐρωτώμε-
 νον ἀποκρίνεσθαι. Ἦς γὰρ τοσαύτας ζητήσεις, ὁπόσας μὴ νόμου τι-
 νὸς ἀνάγκη προστάτη, ἀλλ' ἀνωφελοῦς ἀργίας ἐπασχελῖα προτί-
 θησι, εἰ καὶ φυσικῆς τινὸς γυμνασίας ἕνεκα γένοιτο, ἡμᾶς ἐφείλο-
 μεν εἶσω τῆς διανοίας ἐγκλείειν, καὶ μὴ προχερῶς εἰς δημοσίας
 συνόδους ἐκφέρειν, μηδὲ ταῖς τῶν θήμιον ἀμοαῖς ἀπρονόητως πε-
 στεῖναι. » Καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους
 παραινῶν ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιπάλους νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα

τῆς συζητήσεως, καὶ, συνδιαλλαγόντες πρὸς ἀλλήλους, νὰ ἐπανερ-
θώσωσι τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας.

Ἀλλ' ἡ φωνὴ αὕτη τῆς συνθέσεως καὶ τῆς μετροπαθείας δὲν ἐπὶ
πρωτο νὰ εἰσακουσθῇ. Αὐτὸς ὁ κομιστὴς τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης,
ἅμα ἐλθὼν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, συνετάχθη μετὰ τοῦ ἐπισκόπου καὶ
κατεδίκασε τὸν Ἀρειον. Ὁ Ἀρειος ἔγραψε πρὸς τὸν βασιλέα ἐπι-
στολὴν ὁποῦν αὐθάδη παραπονούμενος διὰ τὴν ἀρχὴν ἣτις ἐκε-
τλήθη αὐτῷ. Συγχρόνως ὁ Κωνσταντῖνος ἐμένθανεν ὅτι ἐν Ἀλε-
ξανδρείᾳ συνέβαινον ταραχαὶ καθ' ἃς οἱ ὄχλοι οὐδὲ τὰς εἰκόνας αὐ-
τοῦ ἐσεδάσθησαν. Ὅθεν ἀρρισθεὶς διὰ τοῦτο ἰδίως κατὰ τοῦ Ἀρείου
καὶ τῶν Ἀρειανῶν, ἐκαπέστειλε νέους εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐπιτρόπους
κομίζοντας ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς αἰρετικούς ἐκείνους καὶ τὸν ἀρχι-
γέτην αὐτῶν ἀπειλητικώτατον, περὶ τὰ τέλη τῆς ὁποίας ἡμεῖς,
ἐπανερχόμενος εἰς αἰσθήματα πάλιν ἐπιεικέστερα, προσκαλεῖ τὸν
Ἀρειον νὰ προσέλθῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ δόγμα τὸ
ὁποῖον ἐπρόσθενεν. Ὁ Ἀρειος παρέστη, καὶ ἐν τῇ συζητήσει ἦν ἐπα-
χείρησε πρὸς τὸν βασιλέα τοσοῦτον περιέπλεξε τὸ περὶ τὰς τοιαύ-
τας λεπτολογίας ἀνεπιτήδειον τοῦ Κωνσταντίνου πνεῦμα, ὥστε
ἐνέδαλε τὸν ἡγεμῶνα εἰς πλείστας ὁσας ἀμφιβολίας. Καὶ ἐν τούτοις
ἐξηκολούθει ἡ διχόνοια καὶ ἡ ταραχὴ τῶν πνευμάτων, οὐδὲ ἐφαί-
νετο βεραπειᾶς τρόπος· μέχρις οὗ ὁ βασιλεὺς, ἐν τῇ συνθεῇ αὐτοῦ
μεγαλοφυΐᾳ, ἐπενόησε τὸ πρακτέον κατὰ τὴν προκειμένην δυσχε-
ρειαν, καὶ συνεκάλεσεν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον οἰκουμένην ἐπιτετραμ-
μένῃ νὰ λύσῃ ὀριστικῶς τὴν μεγάλην ταύτην διαφορὰν.

Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὸν προσοχὴν εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ βα-
σιλέως ἀπόφασιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ, ἐπὶ
τοσοῦτον ῥωμαῖος ὥστε οὐδὲ ἐλάλει ὀρθῶς τὴν ἐλληνικὴν· ὁ δὲ θε-
σμός τῆς κοινῆς συνέδου δὲν ἦτο θεσμός ῥωμαϊκός, ἀλλ' ἐλληνικός.
Ἡ Ῥώμη, ἀξιοῦσα νὰ ἀρχῇ διὰ τῆς ἰδίας συγκλήτου καὶ διὰ τῶν
ἰδίων ἐκκλησιῶν πρῶτον μὲν τῆς Ἰταλίας, ἔπειτα δὲ τῆς οἰκουμέ-
νης ἀπάσης, οὐδέποτε συνεκάλεσε καινὴν πόλεων καὶ ἐθνῶν σύνοδον
ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἐκτὸς τῶν κατὰ ἔθνη συνεδρίων, ση-
νῆθον πολλάκις πᾶσαι αἱ πόλεις ἐν κοινῇ, ἐπὶ τῇ τῶν Μηδικῶν,

καὶ ἐπὶ Φιλίππου, καὶ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος προσδραμὼν κατὰ τὴν κρίσιν αὐτὴν περίστασιν εἰς θεομοθεσίαν ἑλληνικὴν, παρέλαθεν ἄρα γε αὐτὴν ἀμέσως ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων καὶ ἐξων; Ὁχι, βεβαίως. Ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν ἄλλο ἐπραξεν εἰμὴ νὰ παρακολουθήσῃ τὰς ὑφισταμένας ἀρχὰς καὶ παραδόσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐννοήσῃ τοῖς ἴστο τοῦ φυσικοῦ αὐτῶν συμπλήρωμα. Εἶδομεν ὅτι βάσις τοῦ πνεύματος τῆς νέας θρησκείας ἦτο ἡ καθ' ἑκάστην πόλιν ἐκκλησία, ἥτοι θιάς, τῶν πιστῶν. Ὑπεράνω τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἱστατο τὸ συνέδριον τῶν Πρεσβυτέρων, προεδρευόμενον ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου. Ὑπεράνω δὲ τῶν κατὰ τὰς πόλεις τούτων ἀρχῶν, ἱστάντο αἱ περιδικαῖς κατ' ἐπαρχίας συγκροτούμεναι σύνοδοι τῶν Ἐπισκόπων, αἵτινες ἐκοινώνουν μὲν πρὸς ἀλλήλας πολλάκις, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶχον εἰσέτι συγχωνευθῇ εἰς ἓν μέγα συνέδριον περιλαμβάνον τοὺς ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τί λοιπὸν φυσικώτερον ἢ νὰ ἐπέλθῃ ἡ συγχώνευσις αὕτη κατὰ τὴν προκειμένην ἑκτακτον ἀνωμαλίαν, νὰ προσκληθῶσι δηλαδὴ ὅλοι οἱ Ἐπίσκοποι ἐν ἀπὸ κοινοῦ συζητήσωσι καὶ κανονίσωσι τὴν προκύψασαν εἰς μέσον μεγάλην διένεξιν καὶ ἐπιτεθῇ οὕτως εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ ἀπαραιτήτος αὐτοῦ κορωνίς; Ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις τοῦ Κωνσταντίνου ἀποδεικνύει ὅπως ἀφ' ἐνὸς ἀπεμακρύνετο ἤδη τῶν ἀρχαίων ρωμαϊκῶν παραδόσεων καὶ ὅπως ἀφ' ἑτέρου ἡσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἔξεις τὰς ὁποίας ἐκληρονόμησε τὸ χριστιανικὸν πολιτεῖμα. Οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ πράξῃ ἄλλως ἐν τῇ ἐξαιρέτῃ αὐτοῦ συνέσει καὶ ἐπιτηδειότητι. Ἡ ῥύθμισις καὶ ἐξασφάλισις τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἦτο ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου διὰ τὸν τότε κόσμον. Ἀπὸ αὐτῆς ἐξηρτάτο ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀνακαινίσις. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος προθύμως ἠσπάζετο πᾶν ὅ,τι ἐθεώρει ἐπιτήδειον εἰς τὴν ῥύθμισιν ἐκείνην καὶ ἐξασφάλισιν, ἀδιαφορῶν ἂν οἱ θεομοὶ τοὺς ὁποίους καθιέρου ἦσαν ἑλληνικοὶ καὶ ὄχι ρωμαῖκοι. Ἡ ἀκατάσχετος τῶν πραγμάτων δύναμις κατηνάγκαζε τὸν ρωμαῖον ἐκείνον βασιλεῖα νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, νὰ ἐξυμῶν αὐτὸν, πρὸ τοσοούτων αἰώνων ὑποκείμενον ὄντα πρὸς ῥωμαϊκὴν κυ-

μαρχία, ὑπεράνω τῆς κυριαρχίας ταύτης, καὶ νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῇ ἐκείνου τὰ νομοθετήματα. Ἰ. Μήπως πρὸς ὀλίγου γράφων πρὸς Ἀλέξανδρον καὶ Ἀρειον δὲν ἔλεγεν ὅτι ὁ τῆς ἱερᾶς θρησκείας νόμος ἐκ τῶν κόλπων τῆς ἀνατολῆς προέκυψε καὶ δὲν ὠνόμαζε τοὺς ἐν ταῦτα λειτουργοὺς αὐτοῦ ἀρχηγοὺς τῆς γῆς ἐθνῶν σωτηρίας;

Ἡ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμένηκῃ Σύνοδος ὑπῆρξεν ἐπὶ τοσούτων ἀλλοτριᾶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, ὥστε, ἂν καὶ προσεκλήθησαν αὐτοῖσι ἅπαντες τῆς χριστιανισμοῦ οἱ Ἐπίσκοποι, ἂν καὶ ὁ βασιλεὺς δυνάμειν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν μετάβασιν αὐτῶν ἀναλαβὼν εἰς βῆρος τοῦ δημοσίου, ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς ὁδοιπορίας καὶ τῆς διατροφῆς τῶν προσκληθέντων, ἐκ τῶν τριακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐπισκόπων ὅσοι προσῆλθον μολὶς τρεῖς ἢ τέσσαρες ἀφίκοντο ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ οὐδ' αὐτὸς ὁ Πάπας Ῥώμης παρέστη αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ ἐπέμψα δύο πρεσβυτέρους ὡς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἀνῆκον εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἢ ἐξελληνισθείσας χώρας, καὶ μεταξὺ αὐτῶν διέπρεπεν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ὁ γηραιὸς Ἀλέξανδρος ὑπὸ τοῦ νεαροῦ αὐτοῦ συμβούλου δορυφορούμενος. Ἐντεῦθεν ἡ Σύνοδος ἀπέβη ὅλως ἑλληνική. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξεφώνησε μὲν τὸν ἐναρκτήριον αὐτοῦ λόγον εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ οἱ λόγοι αὐτοῦ μεθερμηνεύοντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν καθ' ὅσον ἐξεφέροντο. Ὅτε δὲ βραδύτερον ἀνεμίχθη εἰς τὰς κατ' ἰδίαν συζητήσεις, διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐλάλησε γλώσσῃ, « ἑλληνίζων τῇ φωνῇ, λέγει ὁ Εὐσέβιος, ὅτι μὴδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχε. » Καὶ ἔπειτα ἅπασαι αἱ πράξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν συνετάχθησαν γλῶσσαν, ἰδίως τὸ τότε κανονισθὲν σύμβολον τῆς πίστεως. Συνῆλθον δὲ οἱ Ἐπίσκοποι περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰουνίου τοῦ 325, ἀλλὰ ἡ πρώτη αὐτῶν ἐπίσημος συνεδρίασις συνεκροτήθη τῇ 5 ἢ τῇ 6 ἰουλίου. Ἡ σύνοδος δὲν διήρκεσεν ἐμὴ εἴκοσι περὶπου ἡμέρας καὶ, ἐντὸς τοῦ βραχυτάτου τούτου διαστήματος, ἔλυσε, πλὴν ἄλλων τινῶν δευτερευόντων ζητημάτων, τὸ δυσχερὲς ζήτημα τὸ ὁποῖον εἶχε πρὸ μικροῦ διαίρεσαι τὴν ἐκκλησίαν, καθιερώσασα τὴν ἀρχὴν ἣν παρεδέχθη ἑκτοτε ἡ ὁρθόδοξος πίστις, τὴν ἀρχὴν τοῦ ὁμοουσίου τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ἀναθεματίσασα τοὺς ἀντιδοξοῦντας καὶ ἐξορίσασα τὸν Ἀρειον καὶ τοὺς πεισματωδεστέρους ὁμολογῶντας αὐτοῦ εἰς Γαλατίαν τῆς

μερῶς Ἀσίας. Οἱ δύο Σισέβοι, ἐπὶ μικρὸν διαστάσαντες νὰ ὑπογράψωσι τὴν ὁμολογίαν, ἐπὶ τέλους ἐπέδωκαν εἰς τὴν πλειανοφηφίαν, τόσας μᾶλλον ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδωκεν ὅτι ἔχει ἀρετὰς πρὸς τὸν ἀποφασίσαι νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ὑπὸ τῆς Συνόδου κυρωθέντα. Τωρὶν, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτάς, ὁ βασιλεὺς ἐξέδωκε τότε καὶ ἴδιον κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων διάταγμα, ἐν ᾧ ῥητέας ἀνόμαζε τὸν Ἄρριον μαθητὴν τοῦ Παρμενίου, ὡς τῶν ἐπαδόντων τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, παρήγγειλε νὰ καίωσι δια τοῦ Ἀρείου τὰ συγγράμματα καὶ ἐπέβαλε πικρὴν θανάτου κατὰ παντὸς τοῦ φεραμένου ὅτι ἀρκεῖται τι τῶν συγγραμμάτων τούτων. Εἰς τοιαῦτα ἐπιχωρήματα ὀλίγοι βεβαίως εἶχον διαθέσει ν' ἀντισταθῇ. Αἱ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπέμβασις αὕτη τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς ἦτο ἀξιοκατάκριτος καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν ὅλον γινώσκον τοῦ Κωνσταντίνου χαρακτῆρα· ἀλλὰ εὐκόλως ἐξηγεῖται. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμολογουμένως οὔτε αἰμοδόρος ἦτο οὔτε καταδιωκτικὸς. Καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν ἀπέδωκεν ὅτι ἐπεθύμει πρὸ πάντων τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος, εἴτε μεταξὺ χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν, εἴτε μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ Ἀρειανῶν. Ἀλλ' ὅτε εἶδεν ἑαυτὸν κερδερύοντα τοῦ σοφοῦ ἐκείνου συλλόγου καὶ καλονέοντα τὰς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων, τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὥς νηφάλιον καὶ ἄν ἦτο, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ κυρώσῃ διὰ τῆς βίας τὰ δεδογμένα. Πολλοὶ μάλιστα κατηγόρησαν αὐτὸν ὅτι καὶ Ἐπίσκοπον ἠθέλησεν ἑαυτὸν τότε ν' ἀποκαλέσῃ, εἰπὼν πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς· « ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τῶν εἰσὼ τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτός, ὑπὸ Θεοῦ καθιεσταμένος, Ἐπίσκοπος ἂν εἴην. » Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν ἀδίκως, νομιζόμεν, κατεκρίθη· διότι εἶναι πρόδηλον ὅτι ὠνόμασεν ἑαυτὸν Ἐπίσκοπον ὅχι τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ταύτην, τῶν τῆς πολιτικῆς πραγμάτων μετεχειρίσθη δὲ τὸν αὐτὸν ὄρον μόνον διὰ νὰ φανῇ εἰς μᾶλλον περιποιητικώτερος πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἀρχοντας. Διὰ τοῦ προειρημένου ὅμως διατάγματος παρεστράφη βεβαίως τῆς σωτηρίου περὶ ἀνεξιθρησκείας ἀρχῆς. Ὅ,τι μετριάζει τὴν παρεκτροπὴν εἶναι ὅτι ὑπῆρξε στιγμιαία· διότι ὅτε, περὶ τὰ τέλη Ιουλίου, ἀπέλυσεν τοὺς Ἐπισκόπους εἰς τὰ ἴδια, ἐκάλεσε πάλιν πρὸς αὐτοὺς εἰς

τρόπον τὸν ὅποιον δὲν ἤθελον ἀποδοκιμάσει· ὁ μᾶλλον φιλόσοφος τῶν καθ' ἡμᾶς ἀγεμόνων· παρήγγειλε αὐτοὺς αὖθις· νὰ τηροῦσι τὴν πρὸς ἀλλήλους εἰρήνην, φεύγοντες τὴν θρησκευτικὴν ἐριδα, νὰ νέμωσι συγγνώμην εἰς τὰ ἀνθρώπινα πταίσματα καὶ πρὸ πάντων ἀφορῶντες εἰς τὴν γενικὴν ἀρμονίαν νὰ μὴ στασιάζωσι πρὸς ἀλλήλους, παρέχοντες οὕτω αἰτίαν χλεύης εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους· οἵτινες εἶναι πάντοτε ἑτοιμοὶ νὰ βλασημώσῃ τὸ θεῖον ὄνομα. Τοιοῦτοτρόπως διελύθη ἡ πρώτη Οἰκουμένη· ἡ Σύνοδος τῆς ὁποίας κείμενον ἔργον ὑπεῖρξεν, ὡς προείπομεν, ὁ προεδριοςμὸς τοῦ ἁγίου Συμβόλου τῆς ἀμωμότητος ἡμῶν πιστέως, δι' οὗ ἔκτοτε πᾶς χριστιανὸς ὁμολογεῖ ὅτι πιστεύει « εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινόν, ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ οὐρανόων καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα. Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς. Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. »

Παρθένον ἔκτοτε χίλια καὶ πεντακόσια ἔτη. Τὸ κράτος τοῦ ὁποίου ὁ βασιλεὺς συνεκάλεσε καὶ προέδρευσε τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον κατελύθη πρὸ καιροῦ. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθησαν πικρὰ ἄλλα κράτη· νῆα ἐσχηματίσθησαν ἔθνη· νέαι ἐμπεφρόθησαν γλώσσαι· νέοι ἀνεκαλύφθησαν κόσμοι· νέαι ἐπενοήθησαν τέχναι καὶ ἐπιστήμαι· νῆα ἐρύθμισαν τὴν τύχην τῶν λαῶν πολιτεύματα· νέαι παρήχθησαν ἀνάγκαι, προαιρέσεις, δοξασίαι· ἡ ὕλική καὶ ἡθικὴ ἄψις τῆς γῆς ἡμῶν μετεβλήθη καθ' ὁλοκληρίαν· καὶ ὅμως, εἰς ποῖον τῆς γῆς σάτυρος μέρος, εἰς ποῖαν τῆς οἰκουμένης γωνίαν, εἰς ποῖαν ἀνθρώπινον γλῶσσαν, δὲν ἀντήχησε καὶ δὲν ἀντηχεῖ καθ' ἐκδοτήν ἡ προσηυχὴ ἐκείνη ἢ ἐρησθεῖσα τότε ἐν Νικαίᾳ ὑπὲρ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ; Ἄ! — βεβαίως, ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες πολλὰς ἐφελθόμεν χάριτας πρὸς τοὺς ἔθνικους ἡμῶν προπάτορας οἵτινες, διὰ

τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῶν, ὥρισαν τοὺς νόμους τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ, νόμους θαυμάζομένους ἄχρι τούδε καὶ ἐς αἶψά μέλλοντας νὰ θαυμάζωνται ἐνὸς ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ψυχαὶ εὐγενεῖς καὶ ἐπιτήδεια νὰ ἐκτιμήσωσι τὸ κάλλος καὶ τὸ ὕψος. Ἀλλὰ μήπως ὀλιγωτέραν ὀφειλομένην εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς ἄλλους ἐκείνους, τοὺς χριστιανούς ἡμῶν προπάτορας, οἵτινες, διὰ τῶν ἐνταῶς θεοκνεύσεων αὐτῶν συζητήσεων καὶ ἀποφάνσεων, ὥρισαν τοὺς κανόνας τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος, κανόνας ἐπικρατοῦντας ἄχρι τούδε καὶ μέλλοντας ἐς αἶψά νὰ ἐπικρατήσωσιν ἐνὸς ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συνειδήσεις αἰσθανόμεναι τὴν ἀνάγκην νὰ μετεωρισθῶσι μέχρι τῶν ὑψηλοτάτων ἐκείνων ζητημάτων καὶ μυστηρίων; Ὅπως δὲ πάλιν, ἡμεῖς οἱ λαλοῦντες τὴν γλῶσσαν τῶν Ἀλεξάνδρων καὶ τῶν Ἀθανασίων, δὲν δικαλούμεθα νὰ ἐγκαυχώμεθα, ὅτι ἀναπέμπομεν πρὸς τὸν Ὑψίστον τὴν προσευχὴν ἐκείνην ἀναλλοίωτον, ἀπαράλλακτον, δι' αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν λέξεων ἐν αἷς διετύπωσαν τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν οἱ μεγάλοι οὗτοι τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄνδρες!

Οὕτω δὲ βυθίσας τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, ὁ Κωνσταντῖνος ἐθεώρησεν ἥδη δεόν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἡ παρουσία αὐτοῦ ἦτο τῷ ἔθνει ἀπαραίτητος. Ἐὰν ἐπὶ μικρὸν μόνον ἀναλογισθῶμεν πῶς εἶχον τότε τὰ κατὰ τὸ βυρμαϊκὸν κράτος πράγματα, θέλομεν εὖρεϊ, ὅτι, ἐνῶ ἀποκατεστάθη ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἐνότης πληρέστατα, θρησκευτικῶς τῷ λόγῳ συνέβαιναν ἐν αὐτῷ παράδοξός τις ἀνωμαλία. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εἶχε μὲν εἰσέτι βαπτισθῇ, καθ' ὅλην ὁμοίαν τὴν λοιπὴν αὐτοῦ πολιτείαν δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ εἰμὴ ὡς ἀποδεξάμενος τὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα. Ἐν τούτοις ὁ χριστιανισμὸς δὲν εἶχεν ἀνακηρυχθῇ ὡς ἐπικρατοῦσα θρησκεία. Ναι μὲν ὁ βασιλεὺς προσέτιμα εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα τοὺς χριστιανούς, καὶ πολυειδῶς ἐβράβευε τοὺς προσερχομένους εἰς τὴν νέαν πίστιν, ἀλλ' οἱ θεμελιώδεις τοῦ κράτους νόμοι κυρίως εἰπεῖν ἐπέντροπον ἀπλῶς τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς χριστιανικῆς λατρείας τέλεσιν, δὲν κατήργουν δὲ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν ἐπίσημον τῆς εἰδωλολατρείας ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὸ ἀρχαῖον θράσος συνεδία-

το μὲ ὅλην τὴν Κυβέρνησιν καὶ μὲ ὅλον τὸν δημόσιον βίον. Ἐνταῦθα ἐν τῇ Ῥώμῃ ἰδίως, ἥτις ἦτο ἡ ἀρχαία καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ μόνη τοῦ κράτους πρωτεύουσα, ἡ εἰδωλολατρεία. ἔλασεν λαοῦθι διατηρούσα τὸν χαρακτῆρα ἐκείνου τοῦ ἐπιστήμιου τῆς πολιτείας θρησκευματος. Οὐδὲν διάταγμα ἐκ Ναιομυθίας ἐκδοθὲν δὲν παρήγγειλε νὰ ἀφανισθῶσι τὰ μνημεῖα, τὰ νομίσματα, τὰ σύμβολα ἐν γένει τῆς πολυθείας. Ἡ σύγκλητος ἐξηκολούθει ἐδρεύουσα ἐντὸς ναοῦ κατειδώλου, πάντες δ' οἱ ἐν τέλει καὶ πᾶς σχεδὸν ἑ λαὸς ἐνέμενον εἰς τὴν ἐκριβῇ τήρησιν τῶν ἀρχαίων ἱεροταλεστίων. Κατὰ νῆμον λοιπὸν ἐπακρατούσα θρησκεία ἦτο ἡ εἰδωλολατρεία· πράγματα ὅμως, ὃ χριστιανισμὸς κατίσχυεν αὐτῇ· διὰ τῆς τοῦ βασιλέως προστασίας καὶ θελήσεως, παντοῦ ἄλλου, ἐκτὸς τῆς Ῥώμης. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ σῶμα τοῦ κράτους, τοῦλάχιστον τὸ ζωτικώτερον αὐτοῦ μέρος, ἦτο χριστιανικόν· ἡ δὲ κεφαλὴ, ἐθνική. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ ἐν εἰρήνῃ· καὶ τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐπενέλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ἵνα ἰδῇ ἐκ τοῦ σύγγγους πῶς ἔχει νὰ προλάβῃ τὴν ἐνδεχομένην ρῆξιν.

Ἐξῆλθε δὲ εἰς τὴν ἐστίαν ἐκείνην τῶν ἀρχαίων παραδόσεων καὶ τῶν ἀρχαίων ἠθῶν κατὰ μῆνα ἰούλιον τοῦ 326. Καὶ ἠγωνίσθη μὲν ἀπέρας νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἐνδέχεται τὴν σύγκλητον, ἀλλὰ ἐκτὸς δὲν εἶχον παρέλθει ἡμέραι καὶ κατέστησαν ἀριδῆλοι αἱ δυσχέρειαι αὐτίνες ἦτο φυσικὸν νὰ προκύψωσι. ἀπὸ τῆς διαφορᾶς ἐκείνης τῶν αἰσθημάτων μεταξὺ τοῦ κυριάρχου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς πρωτεύουσας. Τῇ 15 ἰουλίου ἐτελέσθη κατὰ τὸ εἰωθὸς ἡ μεγάλη τῶν λεγομένων ἱππέων παρέλασις, καθ' ἣν οἱ εἰς τὴν ταξὶν ταύτην ἀνέγοντες Ῥωμαῖοι πολῖται ἀνέρχοντο ἐν πομπῇ εἰς τὰ Καπιτώλιον ὅπου θύσασιν αὐτοῦ τῷ Δίῳ. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὄχι μόνον δὲν ἠθέλησε νὰ ποιανώσῃ τῆς τελετῆς ταύτης ἀλλὰ καὶ ἐνέπικριεν αὐτήν, ἐξ οὗ σφοδρὰ προέκυψεν ἀγανάκτησις, καὶ βλασφημίαι ἠκούσθησαν τοῦ ὄχλου ἐνῷ ὁ βασιλεὺς διήρχετο διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως. Τοῦτο ἠμέλησε τὸν Κωνσταντῖνον· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὑπέρισχεν ἐν αὐτῷ ἡ φυσικὴ μετριοπαθεῖα, καὶ ἀποφάσισε νὰ μὴ τιμωρήσῃ τοὺς ἐνόχους μηδὲ νὰ ἐπενεθῇ ἐν γένει διὰ τῆς βίας κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρη-

σευόμετος. Κατὰ δυστυχίαν συνδύανον συγχρόνως καὶ ἐν αὐτῇ αὐ-
τοῦ τῇ οἰκίᾳ ἐλώθῃαι διενέξας. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἐπὶ τοῦ
δευτέρου γάμου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τρεῖς ἀδελφοὺς, τὸν Φαλμάτιον,
τὸν Ἀνθαλιανὸν καὶ τὸν Ἰούλιον Κωνσταντῖνον, πρὸς τοὺς ὁμοίους
ἐπολιτεύθη ἀπίτατε ψυχρῶς, ὑπαίκασι, ὡς βεβαιώσῃ, εἰς τὰς αἰσε-
γήσεις τῆς ἰδίας μητρός Ἑλένας. Ἀπ' ἑτέρου ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν
ὑπὸ μὲν τῆς πρώτης συζύγου, τῆς Μινερβίνης, υἱόν, τὸν ταυῶτον
κατὰ Λικινίου διαπρέψαντα Κρίστον, ἀπὸ δὲ τῆς δευτέρας, τῆς
Φαῦστης, υἱούς ἄλλους ἐξ ὧν δύο, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Κώνστας,
καὶ τοὶ ἦσαν νεώτατοι, εἶχον ἤδη λάβει διάφορα ἀνώτατα τῆς πα-
λιτείας ἀξιώματα. Καὶ ἡ μὲν Φαῦστα ἀπετροπιάζετο τὸν Κρίστον
ὅστις καθὼ πρωτότοκος καὶ καθ' ὅλα λαμπρὸς νέος, ἐπεσπίαζε ἐν
ἰδίᾳ αὐτῆς τέκνα, ἡ δὲ Ἑλένη ἐξεναντίας ἡσθάνετο πρὸς τοῦτον
ιδιόζουσαν στοργήν. Πῶς τὰ διάφορα ταῦτα πάθῃ κατάρθωσαν καὶ
θολώσωσι τὴν ἀλλὰς τοσοῦτον διασπῆ τοῦ Κωνσταντίνου κρίσει, δὲν
εἶναι σαφῶς γνωστόν. Ἰσως παρασέφρησεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
καταχθονίαν τι φόβου αἶσθημα διὰ τὴν κοινὴν εὐνοίαν ἣς ἀπελάμ-
βανεν ὁ Κρίστος· τοῦλάχιστον εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐνῶ κατ' ἀρχὰς
ἐπεδαψίλευσε τῷ υἱῷ ἐκείνῳ τὰ ὑψατά ἀξιώματα, μετὰ τὸ περπα-
νῆς κατὰ τὸν Ἑλλήσποντον τρόπαιον, ἔπαυσε τοῦ νὰ νέμῃ αὐτῷ
μερίδα τινὰ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ἰσως θεωρῶν τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπι-
κρατοῦν δυσμενὲς πνεῦμα ἐδυσπίστησε πρὸς τὸν Κρίστον, ὅστις
ἐπευφημεῖτο ὑπὸ τοῦ πλήθους, τοῦ κακολογοῦντος καὶ περιυβρίζον-
τος τὸν βασιλέα· τοῦλάχιστον βεβαιοῦται παρὰ πάντων, ὅτι αἱ τῆς
Φαῦστης εἰσηγήσεις κατὰ τοῦ προγόνου αὐτῆς, ἐπὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ
διατριβῆς ἐκείνης μάλιστα ἐκορυφώθησαν. Διότι τὸ κατὰ τιναν ῥη-
θὲν, ὅτι ὁ Κρίστος ἐμυσήθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ἰδίως ὡς συλλοβὴν
ἔρωτα ἀδελφον πρὸς τὴν μητρικὴν Φαῦσταν, θεωρεῖται σήμερον ἐν-
λόγως ὡς μῦθος ὅλως ἀνυπόστατος, πολὺ δὲ πιθανώτερον νομίζεσθαι
ὅτι συκοφαντίαι ἕτεραι μᾶλλον πιστευταὶ καὶ ἐξακρίτως αἱ πρὸ μι-
κροῦ ὑποδεχθεῖσαι, ἐξηγρίωσαν τὸν βασιλέα εἰς βαθμὴν ὥστε νὰ
καταπαύωσιν ἐν αὐτῷ ὅ,τι ἱερώτατον ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ κό-
σμῳ ταύτῃ. Ὅπως δ' ἦποτε ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐν τῇ μισῇ
τῆς ἀγωνίας εἰς ἣν ὁ Κωνσταντῖνος περιέσπῃ ὡς ἐκ τῶν στενακιστι-

αὐτοῦ τῆς Ῥώμης πικράτους, καὶ ὡς ἐν τῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκῇ ἀποβέ-
ξουν, ὁ Χρίστος, γενόμενος ἀνθρώπος, διὰ διαταγῆς τοῦ βασιλέως,
καὶ ἀπαχθεὶς εἰς φυλακὴν πῦν ἐκτὸς τῆς Ῥώμης, ἐκεῖ ἐθαλασσοβόη-
θη. Συγχρότως δὲ σχεδὸν ἀπαγγέλλεται ἐξ Ἀνατολῆς ὅτι καὶ ὁ υἱὸς τοῦ
Αυαρίου καὶ τῆς Κωνσταντίας, ἄρα τοῦ βασιλέως ἀνεψιός, πῶς
μεθ' αὐτοῦ δωδεκαεστὴς, ἐσφάγη ἀποσκευασθεὶς ἀπὸ τῆς μητρικῆς ἀγάπης.
Αἱ δὲ τραγικὰ αὐτὰ σκεναὶ κατετάραξαν ἀξιαφότως τοὺς
ἐθνικοὺς, αἰτίας σφύζοντας ἕως ἐπὶ ἐλπίδας τοῦς ἀπὸ τε τοῦ Χρί-
στου, ἀπὸ τε τοῦ υἱοῦ τοῦ Δικαίου, ἐδόξαν αἰώνης φανερώσεως
ἀπάσας αὐτῶν τὰς προσδοκίας. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν χριστιαν-
ῶν καταπλήγησαν βαθείας βλέποντες τὸν ἄνθρωπον, ὃν ὑπελάμ-
βανον ὑπὸ τῆς Θεᾶς Προνοίας χειραγωγούμενον, ὥςτις ὑπὸ μανίας
τινὸς ἤδη καταληφθέντι καὶ σπαράσσοντι ἰδίᾳ χειρὶ τὴν καρδίαν
αὐτοῦ. Μόνα αἱ περὶ τὸν Φαῦστον ἐβριήμενον, ὅτε αἰώνης τὰ πρόγ-
ματα μετέβηλον ὅψιν.

Ἡ μήτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Ἑλένη ἔδραμον ἐξ Ἀνατολῆς, ὅπου
τότε διατρέβει, ἵνα ἐκτρέψῃ τὴν ἀγανακτικὴν αὐτῆς καὶ τὴν θλίψιν
διὰ τὸν οἰκτρὸν τοῦ φιλέτου Χρίστου θάνατον, ὥςτις ἐτραυματί-
σεν αὐτὴν καὶ ἔνεκα τῆς σταγῆς ἦν ἡσθάνετο πρὸς τὸν νέον ποίη-
τον, καὶ ἔνεκα τῆς φρίκης ἣν ἐκποίησεν εἰς αὐτήν, ὡς χριστιανὴν
καὶ ὡς μητέρα, τὸ ἀνασιούργημα τοῦ Κωνσταντίνου. Οἱ ὀδυρμοὶ
καὶ οἱ ἐλεγχοὶ τῆς σεβασμίας ἐκείνης γυναικὸς ἠνέφραν τοὺς ὀφθαλ-
μοὺς τοῦ βασιλέως. Ἦναι ἀληθὲς ὅτι οἱ πλείστοι τῶν χρονολογί-
ων ἀξιοῦσιν, ὅτι, ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς τύφους τοῦ συνεδότης ἦν
ἐνέβαλον εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ αἱ λόγαι τῆς μητρὸς, ἐμίανεν αὐτὴς
τῆς χεῖρας αὐτοῦ θανατώσας τὴν φαῦστον, ὡς παρσίτων τῆς πρὸς
αὐτὴν συμφορᾶς. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἑμῆς ὁμολογούμεν ὅτι ἀπαυξόμεθα
μᾶλλον τὴν γνώμην τοῦ Ἀγγλου ιστοριογράφου Γέδωνος, ὥςτις,
στηρίζοντας εἰς ἑτέρας περιστάσεις, θεωρεῖ ὅπως ἀπύθανον τὸ νέον
τῷτο ἐδίκημα καὶ τοσούτῃ μᾶλλον παραδεχόμεθα τὸ συμπέρασμα
αὐτοῦ ὅσον ἐν γένει δὲν ἐνδείχθη ἐπιμεκῆς πρὸς τὸν Κωνσταντίνον.
Οὐδὲ βλέπομεν πῶς συμβιβάζεται ὁ παρόξυσμός ἐκείνης τῆς μα-
τίας πρὸς τὴν μετέωρον ἦν πάντες ὁμολογοῦσιν ὅτι ἡσθάνθη ὁ βα-
σιλεὺς ἀκαίῳ τοῖς ῥήμασι τῆς μητρὸς καὶ ἦν ἐπεδείχθη, ὡς λέ-

γεται, διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων τομηρῶν ἐξαίρεται πρὸς τὸ θεῖον
 σπενμα εὐλαθείας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐλαυνόμενος
 ὑπὸ τῶν ἀποτροπαίων περιπετειῶν εἰς ἃς περιέστη ἐν τῇ πόλει τῆς
 Ῥώμης, διὰ τε τὴν πρὸς αὐτὸν ἀποτροπὴν τοῦ εἰδωλολάτρου ἐκεί-
 νου δῆμου καὶ τὰ ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ ἐπιβρόντα τραγικὰ γεγονότα,
 ἀπεφάσισε μετ' οὐ πολὺ ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς ἀρχαίας τοῦ κράτους
 πρωτεύουσας, εἰς ἣν εὐδέποτε πλεον ἐπέστρεψε, καὶ ἀπῆλθε πρὸς
 ἀνατολὰς, ὅτερα καὶ μεγάλα τινὰ διανοοῦμενος βουλευόμενα περὶ
 τῆς μελλούσης τοῦ κόσμου τύχης.

Τότε καὶ ἡ Ἑλὲν ἐπορεύθη πρὸς τὴν Παλαιστίνην ἵνα ἐξαγάγῃ
 μὲν τὴν γῆν ταύτην, ἐν ᾗ ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν ὁ Σωτὴρ, ἀπὸ τῆς
 πύθλιας καταστάσεως εἰς ἣν ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε περιέλθει, ἐπιζητήσῃ
 δὲ ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου, τοῦ ποτισθέντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου ἐκείνου
 αἵματος, τὴν ἐξιλέωσιν τῶν παρὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς πρᾶχθέντων ἁμαρ-
 τημάτων. Τρόντι, κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν μ. Χ. ἐκ-
 τονταετηρίδα, αἱ ἐπανεληγμέναι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῆς Ῥωμαϊ-
 κῆς ἀρχῆς ἐπαναστάσεις εἶχον προκαλέσει δεινотάτας ἀντεκδικη-
 σας. Ἐπὶ τῶν ἐρείπιων τῆς Ἱερουσαλὴμ ἠγέρθη πόλις νέα φέρουσα
 τὸ ἔθνικόν ὄνομα τῆς Αἰλείας Καπιτωλίνης, καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου ὅπου
 ἕβουτε ἄλλοτε ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος, κατεσκευάσθη πολυτελὲς
 ἱερὸν τοῦ Καπιτωλίου Διός. Ἰουδαῖοι σχεδὸν πλεον δὲν ὑπῆρχον ἐν
 αὐτῇ, ὀλίγοι δὲ ἦσαν οἱ χριστιανοί, ὥστε ὁ Ἐπίσκοπος τῆς πό-
 λεως καὶ χώρος ἐν ᾗ ἐτελέσθησαν τὰ πρῶτα τῆς πίστεως ἡμῶν
 μυστήρια, ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ θρόνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθησάν ποτε
 ὁ Ἰάκωβος καὶ πολλοὶ τοῦ Χριστοῦ συγγενεῖς, ἐκπεσὼν παντάπασι
 τοῦ ἀρχαίου ἀξιώματος, κατήντησε νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸν μητρο-
 πόλιν Καιοσαρείας. Ὅτε ἐν ἔτει 327 ἡ βασίλισσα Ἑλὲν ἐφθασεν
 εἰς Ἱερουσαλὴμ, οὐδαὶς ἠδυνήθη νὰ καταδείξῃ αὐτῇ τὸν τάφον τοῦ
 Σωτῆρος. Μόλις δὲ μετὰ πολλὰς ἐρεύνας ἀνευρέθη ὁ ἱερὸς χώρος καὶ
 διὰ συντόνου ἐργασίας ἀπεκαλύφθη αὐτὸ τὸ σεμνὸν καὶ πικρὸν
 τοῦ γεγονότος μαρτύριον, ἥτοι ὁ τίμιος καὶ ζωοποιὸς σταυρός. Ὅθεν
 ἀναγγελθέντος τοῦ πράγματος εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, διέταξεν οὐ-
 τος παραυτίκα νὰ ἐγερθῇ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου ἐκκλησία λαμπρο-

τάτη τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἡ Ἑλένη αὐτὴ ἐφρόντισε, πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς Παλαιστίνης, νὰ τεθῶσι τὰ θεμέλια τοῦ τε ναοῦ τούτου καὶ ἄλλων πολλῶν κατὰ τὴν χώραν ἱερῶν. Μεθ' ὃ ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Ἰουδαίας πρὸς τὸν υἱὸν αὐτῆς ὅστις ἐπορεύετο βραδέως ὁπισθεὺν πρὸς τὴν ἀνατολήν. Ἡ συνέντευξις αὐτῶν ἀπέβη κατανηκτικωτάτη. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε τιμῆσαι τὴν μητέρα αὐτοῦ ὡς βασιλισσαν, ἀπένευμεν ἤδη αὐτῇ πλείστα ἑτέρα εὐλαθείας δείγματα καὶ, μετ' ὀλίγον ἀποθανοῦσαν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 328, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν περὶπου 80, ἐκήδευσε μεγαλοπρεπέστατα, μετακομίσας βραδύτερον τὰ ὅσα αὐτῆς εἰς τὴν νῆαν τοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐπῆρχετο τότε ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, τοῦτο ἰδίως τὸ μέγα μελετῶν καθ' ἑαυτὸν βούλευμα· νὰ ἐγκαταλίπῃ μὲν τὴν Ῥώμην ἣτις δὲν ἐφαίνετο κατανοήσασα τὴν ἐπελθούσαν ἐν τῇ οἰκουμένη μεγάλῃ μεταβολῇ, νὰ στήσῃ δὲ διὰ παντός τὴν καθέδραν αὐτοῦ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐκείνας χώρας ἐν αἷς παρήχθη καὶ τοσοῦτον ἠυδοκίμησε τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, καὶ ἐκλέξας ἐν τῇ μέσῃ τῶν χωρῶν τούτων τόπον εὖθετον, νὰ ἐγείρῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸ νῆον μέγα τοῦ ἀνακαινισθέντος κόσμου ἔρεισμα καὶ προπύργιον.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ κρισιμωτάτη ἰσως στιγμή τῆς ζωῆς τοῦ Κωνσταντίνου. Πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὁ Κωνσταντῖνος ἠδύνατο νὰ πολιτευθῇ καὶ ἄλλως ἢ ὅπως ἐπολιτεύθη· ἠδύνατο νὰ μὴ προστατεύῃ ἢ καὶ νὰ καταδιώξῃ αὐτόν· ἠδύνατο ἐνὶ λόγῳ νὰ παρεμβάλλῃ εἰς τὴν καλύματά τινα εἰς τὸν ὀριστικὸν αὐτοῦ θρόνον· ἀλλὰ τοσαύτη ἦδη ἦτο ἡ τοῦ νέου θρησκευματος δύναμις καὶ ἰσχὺς καὶ ἐπίδοσις ὥστε ἀδύνατον εἶχε καταστήσει νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ ἐπὶ τέλους. Ὁ Κωνσταντῖνος λοιπὸν ἔπραξε μὲν πολλὰ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ὀφείλει εἰς αὐτόν καὶ μόνον τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἐνῷ καθ' ἣν στιγμήν προέκειτο νὰ ὀρίσῃ τὸν χῶρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ νῆα τοῦ κράτους πρωτεύουσα, τὸ ἐλάχιστον περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ χώρου τούτου παράπτωμα ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ ἀκαταλόγιστους συνεπειάς ὡς πρὸς τὴν τύχην

τοῦ πόλεμου, καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ τὴν τύχην. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὀφείλεται ἡ πολιτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὸν μένιν αἰὲνα ἀναβίωσις καὶ ἡ ἐπὶ χίλια περίου ἐτη διασφύρασις τῆς αὐτονομίας αὐτοῦ. Ὀφείλεται ἴσως τοῦτο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅχι μόνον διότι ἀπλῶς ἐπέστη ἐν ταῖς χώραις ταύταις νῦν τινες πόλεις μετ' ἀλλή καὶ ἰσχυρά, ἀλλὰ μάλιστα διότι ἐπέστη ἐπὶ χώρου ὅστις, ἕνεκα τῶν ἰδιαζόντων, τῶν ἐξαρτητικῶν, τῶν μοναδικῶν αὐτοῦ προτερημάτων, ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς ἐφαίνετο προερισθῆναι ἵνα ἀποτελέσῃ τὴν πρωτεύουσαν τῶν χωρῶν ἐκείνων. Λέγεται ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ βασιλεὺς ἐπέστησε τὸν νοῦν εἰς τὴν παρὰ τὴν Αἴμιον Σαρδικὴν, τὴν σημερινὴν Σοφίαν ἢ Τριποδίτζαν τῶν Βουλγαρῶν· καὶ ἄλλοι πάλιν ἀξιοῦσιν ὅτι ἐπὶ τινε χρόνον διανοήθη νὰ θέσῃ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ κτίσμα μεταξὺ Ἰλίου καὶ Περγᾶμου. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι διετέλεσε μέχρι τινὸς ταλαντευόμενος, τὸ σημεῖον ὅφ' οὗ ἐπὶ τέλους ἐστάθη, ἀπεδείχθη πολὺ ἐκείνων εὐφύστερον πρὸς τὰς χρεῖας καὶ ἐπαγγελίας αἱ ἐκλήθη νὰ εκπληρώσῃ. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἴδιον τῆς μεγαλοφυΐας· καθὼς τὸ μέγα τοῦ Ἀλεξάνδρου κτίσμα οὕτω καὶ τὸ μέγα κτίσμα τοῦ Κωνσταντίνου κατὰσχυσαν ὅλην τῶν περιπετειῶν ὅλων τῶν αἰώνων, καὶ μαρτυροῦσι μέχρι τῆς ἡμέρας τὴν θαυμαστὴν τῶν δαιμονίων ἐκείνων πνευματῶν ἐπιδεξιότητα περὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Εἶνα ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν ἀπόρασιν τοῦ Κωνσταντίνου συνετέλεσαν πολὺ αἱ τε ἑλληνικαὶ καὶ αἱ περσικαὶ παραδόσεις. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναγνώσκων ὁρθῶς ἐν ταῖς παραδόσεσι τῆς ἱστορίας, τακτικῶν ἐστὶν ἀλάκωδον ἐξαιρετοῦ νοῦς καὶ δεξιότητος.

Αἱ ἑλληνικαὶ ἢ ἐξελληνισθεῖσαι χώραι ἐντὸς τῶν ὁποίων προέκυπο νὰ ἐγερθῇ νῦν βασιλεύουσαι, ἀποτελοῦσι δύο εὐρεὰ καὶ μακρὰ σκέλη ἐνούμενα σχεδὸν πρὸς τὰ ἄνω διὰ δύο ἀλλεπαλλήλων πορθμῶν καὶ ἀπυκορυφούμενα εἰς πλατείαν τινα λεκάνην. Τὸ δυτικώτερον τῶν σκελῶν ἐκείνων σχηματίζεται ὑπὸ τῆς πρὸς μεσημερίαν τοῦ κέντρου Ἰστρου ἐκτεινομένης χερσονήσου, ἥτις περιλαμβάνει τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἠπείρον καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τὸ δ' ἀνατολικώτερον σκέλος σχηματίζεται ὑπὸ τῆς ἀντικρὺ κειμένης ὀγκώδους χερσονήσου τῆς μικρᾶς Ἀσίας,

ἦντι πρὸς μεσημβρίαν συνάπτεται μετὰ τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς Συρίας. Οἱ δύο πορθμοὶ δι' ὧν αἱ ἐνθεν καὶ ἐνθεν τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης περατινόμενα εἰσὶναι χερσόνησοι προτεινόντων, οὕτως εἰπεῖν, πρὸς ἀλλήλας τὴν δεξιάν, εἶναι νοτιώτερον μὲν ὁ Ἑλλήσποντος, βορείωτερον δὲ ὁ Βόσπορος, οἱ ἀμφοτέρωθεν ἐνοόμενοι διὰ μακρᾶς τινος λίμνης, τῆς καλουμένης Προποντίδος. Ὁ δὲ Εὐξείνους Πόντος ἀποτελεῖ τὴν εὐρείαν δεξιὰν εἰς τὴν ἀπολήγει ὁλόκληρον τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, θαλασσῶν καὶ πορθμῶν. Ἡ Κωνσταντῖνος, ὅστις, ἀποσπασθεὶς ἤδη ἀπὸ δυσμῶν, ἐπλησιάζει ἡρῆμα πρὸς ἀνατολὰς, σταθμεύων ἐκ διαλεμμάτων ἐπὶ πολὺ καθ' ὅθον καὶ ἰστάμενος ἀπέναντι τοῦ συμπλέγματος τούτου, ὡρεῖ ἀριστοτέχνης διαλογιζόμενος πῶς ἔχει ν' ἀπαρτίσῃ τὸν ἐν ὄργανοις μεγάλῳ ἀνακαινιζόμενον ἐκείνον κόσμον, ἐνόησεν ἀμέσως τοῦ ἐπρεπεῖς νὰ τεθῇ ἡ καρδιά τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ θέσις αὐτῆς ἦτο βεβαίως οὔτε δεξιᾷ, οὔτε ἀριστερᾷ, οὔτε πρὸς τὰ ἄνω, οὔτε πρὸς τὰ κάτω, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῷ μέσῳ τῶν δύο πορθμῶν δι' ὧν συνήπτοντο αἱ τε ἀνατολικώτεραι καὶ αἱ δυτικώτεραι, αἱ τε μεσημβρινώτεραι καὶ αἱ βορειώτεραι τῶν προκειμένων χωρῶν. Τούτου δὲ ἀπαξ τεθέντος ὑπἄρχεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν πορθμῶν ἐκείνων χώρος ἐν αἷ παραδόσεις καὶ αἱ πέποιθόσεις Ἑλλήνων τε καὶ Περσῶν ὁμοθυμαδὸν ἀνεκίρουν ὡς ἐπιτηδεύοντες εἰς τὸ νὰ περιλάβῃ πόλιν μεγάλην καὶ αἰμαλάν. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας διηγούμενος τὴν ἀπὸ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας ἐπιστροφὴν τοῦ Δαρείου, τοῦ καταλιπόντος τότε ἐν Εὐρώπῃ στρατηγὸν τὸν Μεγαβάζον (σζλ. 339) τοῦ πρώτου τόμου) ἐπιφέρει ταῦτα. « Οὗτος δὲ ὁ Μεγαβάζος, εἶπας τότε ἔπος, ἐλπίετο θάνατον μνήμην πρὸς Ἑλλήσποντιον· γενόμενος γὰρ ἐν Βυζαντίῳ ἐπόθετο ἐπτακαίδεκα ἔτεσι πρότερον Χαλκηδόνους κτίσαντας τὴν χώραν Βυζαντίων· πυθόμενος δὲ, ἔφη Χαλκηδόνιους τοῦτον τὸν χρόνον τυγχάνειν ἐόντας τυφλοὺς· οὐ γὰρ ἂν τοῦ καλλίονος παρεόντος κτείνειν χώρου, τὸν αἰσχίονα ἐλέσθαι, εἰ μὴ ἦσαν τυφλοί. » Καὶ ὁ πρακτικώτατος δὲ Πολυβίος ἀνακηρύττει τὸν τόπον ὅπου ὤκουν Βυζάντιοι, εὐκαρότατον κατὰ θάλατταν « καὶ πρὸς εὐδαιμονίαν πάντων τῶν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένῃ. Κατὰ μὲν γὰρ θάλατταν οὕτως ἐπὶ κινεῖται τῷ στόματι τοῦ Πόντου χωρίως, ὥστε μήτ' εἰσπλεῦσαι, μήτ' ἐκ-

πλεῦσαι δυνατόν εἶναι τῶν ἐμπόρων τινά, χωρὶς τῆς ἐκεῖνων βουλῆς
σεως. » Ἐὰν δὲ κατὰ γῆν ἐθεώρει τὸν τόπον ὀλιγώτερον εὐφροῦς
ἔχοντα, ἔλεγε τοῦτο, διότι τὸ πάλαι ἡ Θράκη κατεῖχeto ὑπὸ φο-
λῶν βαρβάρων καὶ ἰσχυρῶν ἀδιαλείπτως κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ
ξηρᾶς ἐπιτιθεμένων, ὅπερ ἐπὶ Κωνσταντίνου δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ
συμβῇ, διότι ἡ Θράκη ἅπασα διετέλει πρὸ καιροῦ ὑποτεταγμένη.

Ἀλλὰ καὶ τοι εἶχεν εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους τὸ μεινέεσθαι
μα τοῦτο ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἢ νοτιοδυτικωτάτης αὐτῆς ἄκρας τοῦ Βοσ-
πόρου, οὐδὲν ἦττον ἡ ἀποικία ἦτις πάλαι ποτὲ ἐκτίσθη ἐπ' αὐτῆς
ὑπὸ τῆς μικρᾶς τῶν Μεγαρέων πόλεως (σελ. 319—320 τοῦ πρώτου
τόμου) ἔλαβε θαυμαστὴν ἐπίδοσιν καὶ ἐξαίρετον ἰδίως πολιτικὴν
ἀξίαν. Naί μὲν, ἐγκαταλειμμένη οὖσα εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, δὲν
ἴσχυσε νὰ διατηρήσῃ ὁλοσχερῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ἀλλ' αὐτὴ
τοῦτο ὅτι ἀλληλοδιαδόχως Πέρσαι, Ἀακεδαιμόνιοι, Ἀθηναῖοι, Μα-
κεδόνες, Γαλάται τῆς Θράκης καὶ Ῥωμαῖοι, πάντες ἐν λόγῳ αἱ
ἀξιώσαντες νὰ ἄρῶσι τῶν χωρῶν τούτων, διανοήθησαν ἵνα γίνωσι
κύριοι τῆς πόλεως, μαρτυρεῖ, ὅτι ἐθεωρεῖτο, ὡς καὶ ἦτο, ἀσφαλί-
στατον ἐχέγγυον τῆς περὶ τὰς χώρας ταύτας κυριαρχίας. Οὐδ' ἐδυ-
νήθησαν αἱ ποικίλαι ἐκείναι ἐξωτερικαὶ περιπέτεια νὰ ἐλαττώσῃσι
τὴν ἐσωτερικὴν εὐπορίαν καὶ εὐημερίαν τοῦ Βυζαντίου. Τὰ τελωνια-
κὰ καὶ ναυτιλιακὰ δικαιώματα τὰ ὅποια εἰσέπραττεν ἀπὸ τῶν ἀνερ-
χομένων καὶ κατερχομένων διὰ τοῦ Βοσπόρου πλοίων, παρῆχον εἰς
τὴν πόλιν ταύτην ἀκαταπαύστως πόρους θαυμάσιους. Τὸ ναυτικὸν
αὐτῆς ὑπῆρξεν ὀνομαστόν· τὰ τεῖχη ἦσαν λαμπρῶς φηκοδομημένα
ἐπὶ τῆς κρηπίδος τοῦ λιμένος αὐτῆς ὑψοῦτο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρ-
τέμιδος φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ἡμισέληνον, ἦτις, εἰς οἰκισμένην
οὖσα καὶ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων, ἐπέπρωτο, μετὰ τοσού-
των αἰώνων παρέλευσιν, ἡ ἀποτελέσῃ τὸ κυριώτατον σύμβολον τῆς
ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ τοῦ Βυζαντίου αὐτονομία
διετηρήθη καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων, μέχρις οὗ κυριευθείσης αὐτῆς πόλεως ὑπὸ
Σεπτίμιου Σεβήρου κατὰ τὸν ἐμφύλιον αὐτοῦ πρὸς τὸν Νίηρον ἀγῶ-
να, οὐ μόνον τὸ πολίτευμα αὐτῆς κατελύθη ἀλλὰ καὶ τὰ τεῖχη
κατεστράφησαν, καὶ, εἰς κώμην μεταβληθεῖσα, παρεχωρήθη εἰς τοὺς
Περσικοῦς. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ αὐτὸς ὁ Σεβήρος μέχρι τινὸς ἡνέφ-

Θωσε τὸ Βυζάντιον τὸ ὁποῖον, εἰ καὶ δὲν ἀνέκτισε τὴν προτέραν ἀκμὴν, δὲν διετέλεσεν ὅμως οὐδὲ ἕκτοτε λόγου ἀνάξιον ὅπως ἀπεδείχθη εἰς τὸν τελευταῖον μεταξύ Κωνσταντίνου καὶ Δικινίου πύλεμον.

Τὸ δὲ Βυζάντιον δὲν ἦτο ἡ μόνη πόλις ἡ κατὰ τὰς βορείους ταύτας χώρας μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων σώζουσα τὸ ἐλληνικὸν αὐτῆς ὄνομα καὶ τὸν ἐλληνικὸν βίον. Ἀπαντα τοῦ εὐρέος Εὐξείνου πόντου τὰ παράλια κατείχοντο εἰσέτι ὑπὸ κτίσματων ἐλληνικῶν. Ἐκεῖ ὑφίσταντο καὶ ἡδὴ Ἡράκλεια Πόντου (σήμερον Ἐρεκλί), κτίσμα Μεγαρέων Ἀμαστρί (σήμερ. Ἀμασσερό) Κύτωρος (σήμερ. Κίδρας) Σινώπη Ἀμισός (σήμερ. Σαμσουν) Κοτύωρα Κερασσοῦς ἡ καὶ Φαρνακία Τραπεζοῦς Φάσις Διοσκουριάς Φαναγόρεια Τάναϊς Θεοδοσία (σήμερ. Κάφφα) Παντικάπαιον (σήμερ. Κέρτο), ἡ καθέδρα τῶν Βοσπορίων βασιλέων Χερσόνησος Εὐπατορία Ὀλβία Τύρας Ἰστρόπολις Τόμις Κάλλατις Διονυσίopolis Μεσημβρία Ἀγχιάλος Σαλμυδησσός, ὧραι πόλεις ἐλληνικαί. Αἱ πλείσται τῶν ἀποικιῶν τούτων, εἰ καὶ πρόσβαλλόμεναι ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ τῶν βαρβάρων, μάλιστα ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ μεγάλη αὐτῶν πρὸς μεσημβρίαν κίνησις, ἔσωζον ὅμως οὐδὲν ἦττον τὴν τε αὐτονομίαν αὐτῶν καὶ τὴν ναυτικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπίδοσιν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶχον μὲν πρὸ καιροῦ περιληφθῆ εἰς τὸ Βοσπόρειον λεγόμενον κράτος, εἰς δὲ περιεστάλη ἡ πάλαι ποτὲ εὐρυτάτη τοῦ Μιθριδάτου βασιλεία. Ἀλλὰ οἱ ἡγεμόνες τοῦ κράτους ἐκείνου τοσοῦτον ἐσέβοντο τὰς εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτῶν κυριαρχίαν ὑπαγομένης ἐλληνίδας πόλεις, ὥστε εἰς τὰς πρὸς ταύτας σχέσεις αὐτῶν ἀπεκάλουν ἑαυτοὺς ἀπλῶς ἀρχοντας, ἐνῶ πρὸς τοὺς ἄλλους ὑπηκόους καὶ πρὸς τοὺς ξένους ἀνελάμβανον τὸ ὀγκῶδες ἐπώνυμον τοῦ βασιλείως τῶν βασιλέων. Μετὰ δὲ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ Βοσπορίου κράτους (σελ. 508) αἱ πόλεις ἐκείναι ἐτι πλείονα προσεκτῆσαντο ἐπίδοσιν. Ἰδίως ἀξιωμακτικόν, ὡς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε σωζομένων μνημείων αὐτῶν, ὧν βριθοῦσι σήμερον τὰ μουσεῖα τῆς μεσημβρινῆς Ρωσίας, εἶναι αἱ δύο βορειότατα κείμεναι πόλεις, Χερσόνησος καὶ Ὀλβία. Ἡ Χερσόνησος, ἡ νῦν Σεβαστούπολις, ἦτο ἀποικία τῆς ἐν τῷ Πόντῳ Ἡρακλείας, κτίσματος καὶ αὐτῆς τῶν Μεγαρέων. Ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς βίος, ὁ κατὰ τὴν γ'

καὶ τὴν δ' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα τῆσδε ἐν τῇ κυρίῳ
'Ελλάδι μαραινθεῖς, ἐφαίνετο καταφυγὼν ὡς εἰς ἄστυον εἰς τὰς ὑπερ-
βορείους ἐκείνας χώρας. Ἐπὶ τῆς παρακειμένης εἰς τὴν Χερσόνησον
ἄκρας τοῦ Παρθενίου ὑφίστατο ἐτι ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἐν ᾧ ἐτε-
λοῦντο πᾶσαι αἱ πάτριαι ἱεροτελεστίαι. Τὰ νομίσματα τῆς πόλεως
ἔφερον τὴν εἰκόνα τῆς Θεοῦ. Δῆμος, Βουλὴ, ἄρχοντες, στρατηγοί,
ἀγορανόμοι, γυμνασιάρχαι, ἐξηκολούθουν ἐκκλησιάζοντες, βουλευ-
μεναι καὶ διοικοῦντες τὴν πόλιν. Οὐδ' ἦτο ψλὸν ὄνομα ἢ διοίκης
αὕτη, διότι, ἕνεκα τῶν πρὸς τοὺς πέριξ βαρβάρους πολέμων, ἡ πό-
λις διετέλει ἀείποτε ἀξιόμαχος, μάλιστα δὲ ὀνομαστὴ ἦτο διὰ τὰς
πολεμικὰς ἐκείνας μηχανὰς αἰτίνες τὸ πάλαι ἀνεπλήρου τὸ πυρο-
βολικόν. Καὶ σώζεται ἐπιγραφὴ ἀναγομένη εἰς τὰ τέλη τῆς γ' ἑκα-
τονταετηρίδος καὶ διαωνίζουσα τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πόλεως πρὸς
Δημοκράτην τὸν Ἀριστογένην, ὅστις, οὐ μόνον ἀγαθὸς αὐτῆς σύμ-
βουλος ἀνεδείχθη, καὶ ῥήτωρ ἐπιφανής, καὶ δις τὸ τοῦ ἀρχοντος
ἀξίωμα ἔλαβεν, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐπανειληγμένως ὑπὲρ τοῦ
κοινῷ συμφέροντος ἐπορεύθη πρὸς τοὺς τότε τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖς.
Ἡ δὲ Ὀλβία, οὐ μακρὰν τοῦ σημερινοῦ Ὀτσάκοφ, ἦτο κτίσμα Μι-
λησίων καὶ ἔσωζε περὶ τε τὸ πολίτευμα, καὶ τὴν γλῶσσαν, καὶ τὰ
ἦθη ἔχην προφανῆ τῆς Ἰωνικῆς αὐτῆς καταγωγῆς, ἅμα μὲν γενναίως
ἀγωνισθεῖσα ἀείποτε πρὸς τοὺς ἐγγχεσίους, ἅμα δὲ πολλοὺς ἀναδεί-
ξασα καὶ διακεκριμένους συγγραφεῖς. Ἰδίως δ' ἐτιμᾶτο ἐνταῦθα ἡ
ὑπατης τῶν ἡρώων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἀχιλλεὺς, ὅστις καλεῖται ἐν
ταῖς ἐπιγραφαῖς Ποιτάρχης καὶ εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐν Ὀλβίᾳ τε
καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ὑπῆρχον ὠκοδομημένοι ναοί, καὶ θυσαί ἐτε-
λοῦντο, καὶ ἀγῶνες ποικίλοι καὶ λαμπροὶ ἐπαινηγούζοντο. Ὡς καὶ
ὅλην τοῦ Εὐξείνου πόντου τὴν περιφέρειαν ὑφίσταντο εἰς ἐτι πόλεις
ἑλληνίδες ἀκμαῖαι, καὶ τινες μάλιστα πολὺ ἀκμαιώτεραι τοῦ Βυζαν-
τίου. Ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν ἔχειτο ὅσον τοῦτο εὐφυῶς πρὸς τὴν
ὅλην τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν κυριαρχίαν· οὐδεμία ἐκράτει ὡς αὐτὴ,
τὰς κλεῖς τῶν πυλῶν δι' ὧν συνήπτοντο αἱ τε δύο μεγάλαι ἑλλη-
καὶ χερσόνησοι, ἡ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἡ ἐν Ἀσίᾳ· αἱ τε δύο μεγάλαι
ἑλληνικαὶ θάλασσαι, ὁ Εὐξείνιος πόντος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος.

Ἐπὶ τοῦ πεπρωμένου τούτου χώρου ἀπεφάσισεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ἐγείρῃ τὴν νέαν αὐτοῦ πρωτεύουσαν καὶ ἐξέτελεσέ τὴν ἀπόφασιν διὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δραστηριότητος, διότι βεβαίως οἱ διέπραξε τὸ ἔργον ἐντὸς μηνῶν ἐννέα. Ὁ περίβολος τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου ἐξετάθη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἡ νέα πόλις περιέλαβε πεντεκαίδεκα στάδια πλείοτερα. Ἐντεῦθεν τὰ νέα τείχη κατέλαβον τὸ πλείστον τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῆς Προποντίδος καὶ ὑπὸ τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἡ κατασκευὴ τοῦ παραλίου τείχους ἀπέβη ἰδίως δυσχερής· ἐκεῖ ἐδέησε νὰ κατακυλισθῶσι πρὸς τὴν θάλασσαν πέτραι παμμέγισται ἵνα διακωλύσωσι τὴν φορὰν τῶν κυμάτων· ἐκεῖ κατεσκευάσθησαν καὶ δύο λιμένες παρὰ τῇ Προποντίδι ἥτις πρότερον οὐδένα εἶχε τοιοῦτον, ὁ λιμὴν τῶν Σοριῶν καὶ ὁ λιμὴν τοῦ Ἐλευθερίου. Τούτων δὲ γενομένων περὶ τὴν πόλιν, ἐπληροῦτο συγχρόνως καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς διὰ πολυαρίθμων δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοδομῶν, ἐξ ὧν μνημονευτέον πρὸ πάντων τρεῖς ἄχανεῖς πλατεῖαι, κεκοσμημέναι μὲν διὰ στοῶν, περιζωσμέναι δὲ διὰ γιγαντιαίων κτιρίων καὶ προσέτι τὸ πολυθρόνητον Ἱπποδρόμιον, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχε προσεσχεδιασμένον κατὰ τὴν μεσημβρινὴν τῆς πόλεως πλευρᾶν, ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, κατὰ τὸν Ζώσιμον, « εἰς ἅπαν ἐξήσκησε κάλλος. » Πλησίον δὲ τοῦ Ἱπποδρομίου τούτου ἤγειρε κατοικίαν ἀξίαν ἑαυτοῦ, τὸ λεγόμενον Παλάτιον, τὸ ὁποῖον, περιλαμβάνον αἰθούσας ἀναριθμήτους καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλὰς βιβλιοθήκας, τοσαύτην εἶχε τὴν ἔκτασιν ὥστε ἐνῷ ἀφ' ἐνὸς ἔφθανε μέχρι τοῦ παραλίου τείχους, ἀφ' ἑτέρου προήγετο μέχρι τοῦ κέντρου τῆς πόλεως. Καὶ παρεκτὸς τῶν θαυμαστῶν τούτων βασιλείων, κατεσκεύασεν ἑαυτῷ καὶ ἐξοχικὸν ἐνδιαίτημα, τὸ ὁποῖον, καλούμενον Μαγναύρα, ἔκειτο εἰς τὴν πρὸς τὸν Κερατίον κόλπον ἄκραν τοῦ ἰσθμοῦ. Πλὴν δὲ τούτων καὶ πλείστον ἄλλων ἐτίμησε διὰ πολυαρίθμων εὐκτηρίων οἰκῶν τὸ νέον θρησκευμα πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ θριαμβῶν τοῦ ὁποίου ἀπεφάσισε κυρίως ν' ἀνεγείρῃ τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν. Καὶ ἵνα προικίσῃ τὰς ἐκκλησίας ταύτας διὰ τῶν πρὸς τέλος τῆς λατρείας ἀναγκαίων ἱερῶν βιβλίων, ἔγραψε πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ ἐπίσκοπον Κάισαρείας Εὐστάθιον, ἐπιστολὴν ἣς παραθέτομεν ἑνταῦθα τὸ κείμενον καθὼ χαρακτῆρζον μὲν τὰς μετὰ τὴν

δύο τούτων ἀνδρῶν σχέσεις, διεξηγοῦν δὲ συνάμα τὸν τρόπον καθ' ὃν παρεσκευάζοντο τότε αἱ ἱεραὶ αὐταὶ βίβλοι. Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ὡς ἑξῆς·

« Νικητὴς Κωροταγίτιος, μέγιστος, σεβαστός, Εὐσεβίω.

« Κατὰ τὴν ἐπώνυμον ἡμῖν πόλιν, τῆς τοῦ σωτῆρος Θεοῦ συναιρομένης προνοίας, μέγιστον πλῆθος ἀνθρώπων τῇ ἀγῶνι, ἐκκλησίᾳ ἀνατίθεικεν ἐαυτόν ὡς πάντων ἐκείσε πολλὴν λαμβανόντων αὐξάνειν, σφόδρα ἄξιον καταφαίνεσθαι, καὶ ἐκκλησίας ἐν αὐτῇ κατασκευασθῆναι πλείους. Τοιγάρτοι δέδεξο προθυμότητας τὸ δόξαν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει. Πρέπον γὰρ κατεφάνη, τὸ δηλῶσαι τῇ σῇ συνέσει, ὅπως ἂν πεντήκοντα σωματῖα ἐν διφθέραις ἐγκατασκευάσῃ, εὐανάγνωστα τε καὶ πρὸς τὴν χρῆσιν εὐμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένων, γραφῆναι καλῶς, τῶν θείων δηλαδὴ γραφῶν, ὧν μάλιστα τὴν τ' ἐπισκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν, τῷ τῆς ἐκκλησίας λόγῳ ἀναγκαίαν εἶναι γινώσκεις. Ἀπεστάλη δὲ γράμματα παρὰ τῆς ἡμετέρας ἡμερότητος πρὸς τὴν τῆς διοικήσεως καθολικὴν, ὅπως ἅπαντα τὰ πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν ἐπιτήδεια παρασχεῖν φροντίσειεν ἵνα γὰρ ὡς τάχιστα τὰ γραφέντα σωματῖα κατασκευασθῇ, τῆς σῆς ἐπιμελείας ἔργον τοῦτο γένησεται. Καὶ γὰρ δύο δημοσίων ὀχημάτων ἐξουσίαν εἰς διακομιδὴν, ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ γράμματος ἡμῶν τούτου λαβεῖν σε προτίχει. Οὕτω γὰρ ἂν μάλισα τὰ καλῶς γραφέντα, καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων ὄψεων ῥᾶστα διακομισθῇ, ἐνὸς δηλαδὴ τοῦτο πληροῦντος τῶν ἐκ τῆς σῆς ἐκκλησίας διακόνων· ὃς ἐπειδὴν ἀφίκεται πρὸς ἡμᾶς, τῆς ἡμετέρας πειραθήσεται φιλανθρωπίας. Ὁ Θεὸς σε διαφυλάξῃ, ἀδελφὲ ἀγαπητέ. »

Ἐν γένει δὲ τὰ σύμβολα τῆς νέας πίστεως διεκόσμουσαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν νέαν πόλιν. Ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας, τοῦ καλουμένου Φόρου, ὑψώθησαν δύο στῆλαι Ἑλένης καὶ Κωνσταντίνου καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν σταυρὸς φέρων τὴν ἐπιγραφὴν « Εἰς ἅγιος, εἰς κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, Ἀμήν. » Ἀλλαχοῦ ἐξήστραπτε χρυσότευκτον τὸ Λάβαρον. Ἐν τῇ μεγίστῃ τῶν Ἀνακτόρων αἰθούσῃ ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ὀρορῆς κατεσκευασμένος καὶ

διὰ πολλοῦ μὲν χρυσοῦ διὰ πολλῶν δὲ τιμίων λίθων κεκοσμημένους ὁ σταυρός. Ἐπὶ τῶν δημοσίων κρηνῶν εἰκόνες ἐξ ὀρειχάλκου ἐπιχρύσου παρίστανον ποῦ μὲν τὰ τοῦ καλοῦ ποιμένος σύμβολα, ποῦ δὲ τὸν Δαυὶδ σὺν αὐτοῖς λέουσι πεπλασμένον. Καὶ πάλιν ἐν τοῖς βασιλείοις, ἐπὶ τῶν πυλῶν, εἰκονίζετο ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος προσευχόμενος.

Ἄλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔπαυε μὲν οὕτω παρέχων δείγματα ποικίλα τῆς πρὸς τὸν χριστιανισμὸν εὐλάβειας αὐτοῦ, δὲν ἡμέλησε δὲ νὰ κοσμήσῃ τὸ νῆον αὐτοῦ καθίδρυμα καὶ διὰ πολλῶν ἀριστοτεχνημάτων τοῦ ἀρχαίου ὀψήματος καὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης, μετακομίσας αὐτοῖσι διάφορα μνημεῖα ἐξ Ἀσίας, ἐξ Αἰγύπτου, ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Ῥώμης. Τὸ κάλλος τῶν λευκῶν τούτων τῆς ἐλληνικῆς εὐφυΐας ἦτο τοσοῦτον ὥστε συνεκίνησε καὶ αὐτοῦ τοῦ ψυχροῦ χρονογράφου Κεδρηνῶ τὴν καρδίαν, διότι ὁμιλῶν περὶ τῶν εἰκόνων ἐκείνων ἰδίως, ἀνακράζει ὅτι δὲν ἔλειπε ἀπὸ αὐτὰς εἰμὴ μόνον ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων οὕς εἰκονίζον· « μόνον τὸ μὴ παθεῖν αὐταῖς ψυχὰς τῶν εἰς εὐχὴν ἐγένοντο. » Πολλοὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων κατηγόρησαν τὸν Κωνσταντῖνον ὡς γυμνῶσαντα δῆθεν ὅλας τὰς λοιπὰς τοῦ κράτους πόλεις ἵνα τὴν ἐπὶ τὸν αὐτοῦ καταστήσῃ μεγαλοπρεπεστέραν καὶ ὡς ὠφελθέντα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὰ ἱερὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος καταγωγὰς. Ἄλλοι ὅμως θεωροῦσι τὴν κατηγορίαν ταύτην ἄδικον· καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὀρθότεραν τὴν τελευταίαν ταύτην γνώμην. Ἐὰν ἐξετάσωμεν λ. χ. ἀκριβῶς ὅποσαι τῶν μνημείων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος μετηνέχθησαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, θέλομεν εὑρεῖν ὅτι ὑπῆρξαν ὀλίγα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐστήθησαν τότε εἰς τὸ Ἰπποδρόμιον αἱ ἐν Δελφοῖς τρίποδες καὶ ἰδίως ὁ χρυσοῦς τρίπους ὁ ἐπὶ τρικεφάλου ὄψεως χαλκοῦ ἱστῶμενος, ὃν οἱ Ἕλληνες ἀνέστηκαν τῷ Ἀπόλλωνι μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ ὅστις, εἰ καὶ κεκολοβωμένος, σώζεται ἄρτι. τοῦδε ἐπὶ τῆς πλατείας ἐκείνης τῆς μεγάλης πόλεως (σελ. 489 καὶ ἐπ. τοῦ πρώτου τόμου)· ὡσαύτως δὲ ἀπῆχθησαν τότε εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐντὸς τοῦ παλατίου εἰσῆχθησαν αἱ ἐλικωνίδες Μοῦσαι, ὅς ἐστιν αἱ μοῦσαι ὅσαι ἱσταντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἑλ-

κῶνος. Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον βέβαιον εἶναι ὅτι αὐτοὶ ἐξ Ἀθηναίων, οὐκ ἐξ Ὀλυμπίας, αἵτε ἐξ ἄλλης τινὸς τῶν πόλεων ὅσαι ἐβρίθον ἐπὶ πολυτελέων καὶ ἀμμήτων ἔργων τέχνης, οὐδὲν τι ἀναφέρεται εἰς τὴν νέαν μετακομισθὲν πόλιν. Ἐξ ἐναντίας ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι τὰ κάλλιστα ἰδίως τῶν ἀριστοτεχνημάτων τοῦ Φειδίου, ἡ Ἀθηνᾶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ Ζεὺς ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ, δὲν μετεκινήθησαν ἐξ Ἑλλάδος. Καὶ ἄρα, εἰ ἡ πρόθεσις τοῦ Κωνσταντίνου ἦτο νὰ γυμνώσῃ ὅλας τὰς λοιπὰς πόλεις ἵνα κοσμήσῃ τὴν ἰδίαν, καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν πτώσιν τῶν ἀρχαίων ἱερῶν, ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις ἤθελε παράσχει αὐτῇ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον λείαν πλουσιωτάτην· ἀλλὰ γνωρίζομεν μάλιστα θετικώτατα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐξαίρετως ἐαίθετο τὴν ἀρχαίαν ἐπείνην τοῦ ἐλληνισμοῦ μητρόπολιν· ὁ βασιλεὺς γὰρ ὦν καὶ κύριος πάντων, στρατηγὸς ἐκείνων (Ἀθηναίων) ἤξιον καλεῖσθαι, καὶ τοιαύτης εἰκότος τυγχάνων μετ' ἐπιγράμματος, ἐγάννυτο πλέον ἢ τῶν μεγίστων τιμῶν ἀξιωθεὶς. Ὁ τῶν δὲ ἀρχαίων μνημείων τῆς Ἑλλάδος δὲν παρέλαβεν εἰμὴ τὰ μᾶλλον ἐγκαταλελειμμένα· διότι ἤδη ἐπὶ Πλουτάρχου ὀλίγοιτοι προσήρχοντο εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν καὶ ἐπὶ ὀλίγῳ πορὶ πιθανώτατα πρὸς τὰς Ἑλικωνίδας μούσας. Τὸ καθ' ἡμᾶς μάλιστα τολμῶμεν νὰ εἰπώμεν ὅτι εὐχῆς ἔργον ἦτο εἶναι ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεταμμένον εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν τὰ κάλλιστα καὶ πολυτιμώτατα τῶν ἐλληνικῶν ἀριστοτεχνημάτων, τὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἤθελον διασωθῇ μέχρι τινός, ἐνῷ, παραμείναντα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἐγάνοντο μετ' οὐ πολὺ βορὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τοῦ κακῶς νοουμένου ζήλου τῶν ὀπαδῶν τοῦ νέου θρησκευματος. Τῶν δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει μετενεχθέντων τὰ πλεῖστα ἴσταντο αὐτόθι ἀπαραίτα μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς τρικαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος ὅτε κατεστραφισαν οὐχὶ ὑπὸ τῆς δεισδαιμονίας Βυζαντινῶν βασιλέων, ἀλλ' ὑπὸ τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς βαρβαρότητας τῶν δυστικῶν τῆς πόλεως κατακτητῶν.

Ὅπως δ' ἔποτε τοιοῦτοτρόπως ἐκτίσθη ἡ νέα πόλις καὶ τῇ 11 μαΐου τοῦ 330 σωτηρίου ἔτους, εὐκοστοῦ πέμπτου δὲ τῆς τοῦ Κωνσταντίνου βασιλείας ἐτετέσθησαν μεγαλοπρεπῆς τὰ ἐγκαίνα αὐτῆς, ἀφιερωθεῖσης εἰς τὴν ἰδιαίχουσιν προστασίαν τῆς Παναγίας Θεοτόκου.

Ἡλὴν πᾶν θρησκευτικῶν τελετῶν, ἐγένοντο καὶ ἄλλαι πολλαὶ πανηγύρεις, καὶ εἴτου διανομαί, καὶ ἀγῶνες μεγάλοι ἐν τῷ ἵπποδρομείῳ. Ἐνὸς δὲ τῶν ἀγῶνων τούτων τελουμένου, συνεδία στρατιωτικῶν, περιβολημάτων χαλαρῶδες μακρὰς καὶ κρατούντων λευκοὺς κηρούς, ἀπῆλθεν εἰς ἀναζήτησιν τῆς εἰκόνης τοῦ Κωνσταντίνου καὶ εἰσῆγαγεν αὐτὴν εἰς τὸ ἵπποδρόμιον. Ὁ λαὸς γονυπετὴς προσεκύνησε τὴν εἰκόνα, ἥτις ἐστῆθη ἔπειτα ἐπὶ τῆς ἐν τῷ Φόρῳ πορφύρας στήλης « τοῦ ἱερέως μετὰ τῆς λιτῆς παρστηχότος καὶ μετὰ κρηγῆς τὰ Κύριε ἐλέησον βοῶντος ἑκατοντάκις. » Ἡ πανήγυρις διήρκει σὺν ἡμέραις τεσσαράκοντα καὶ ἐτελεῖτο εἰς τὸ μετέπειτα ἐπὶ αἰῶνα πολλοὺς, εἰ καὶ ὀλιγώτερον μεγαλοπρεπῶς, ὥς ἡμέρα τοῦ γενεθλίου τῆς πόλεως. Ἐκωνομάσθη δὲ αὕτη Κωνσταντινούπολις καὶ συνάμα πᾶσα Ῥώμη διότι ὁ σκοπὸς τοῦ βασιλέως ἦτο νὰ ἀντικαταστήσῃ δι' αἰατῆς θεὸν ἐνδέχεται τὴν ἀρχαίαν πρωτεύουσαν, τῆς ὁποίας αἱ πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἑξεις καὶ ἀναμνήσεις δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν ἰνέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὅθεν οὐδὲ περιορίσθη εἰς μόνον τὴν μετατόπισιν τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐτροπυλόγησε καὶ τὸ ὅλον τοῦ κράτους πολίτευμα, περὶ οὗ ἐπιφέρουσαν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ ὅσα ἀρκοῦσιν ἵνα παρασκευάσωσι τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ νὰ κατανοήσῃ βραδύτερον τὸ ἐκ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου διαμορφωθὲν βυζαντινὸν πολίτευμα.

Ἐπὶ τῆς βωμαικῆς δημοκρατίας, τὸ πολίτευμα καὶ αἱ δι' αὐτοῦ παρεχόμεναι εἰς τοὺς πολίτας ἐγγυήσεις, δὲν ἴσχυον κυρίως εἰμὴ ἐν τῇ Ῥώμῃ αὐτῇ εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας οἱ ὑπατοὶ, οἱ ἀνθύπατοι καὶ οἱ στρατηγοὶ ἀσχοῦντες ἅπασαν τὴν πολιτικὴν, στρατιωτικὴν, οἰκονομικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν, ἦσαν ἄρχοντες ἀπόλυτοι. Κατὰ λυθείσης ἔπειτα τῆς δημοκρατίας, ὁ Αὐγουστός καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ δὲν εἶχον καταργήσει τὰ διάφορα ἀξιιώματα τοῦ ἀρχαίου τῆς Ῥώμης πολιτεύματος, ἀλλὰ ἐφρόντισαν μόνον νὰ ἀναλαβῶσιν αὐτοὶ αἰμέτως ἢ ἑμμέσως τὴν ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἀξιωμάτων ἐκείνων ἐνταῦθεν δὲ διὰ τὴν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἐνὸς συμπύκνωσιν ἀρχῶν αὐτινες πρότερον ἐπετηροῦντο ἀμοιβαίως καὶ ἐξηλέγχοντο, τὸ κράτος τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ἦτο· τοῦ βασιλέως, ἀπέβη, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ.

ἀπεριόριστον. Καὶ ὁμοῦς ὑφίσταντο εἰσέτι τρεῖς θεοὶ ἐξ ὧν ὁ μὲν ἐθεωρεῖτο ὡς δυνάμενος μέχρι τινὸς νὰ περιστείλῃ τὴν ἄκραν ἐκείνην παντοδυναμίαν, οἱ δὲ δύο ἄλλοι δὲν ἐθετο μὲν φραγμὸν τινα εἰς αὐτὴν, ἀνέτρεπον δὲ ἐκ διαλειμμάτων τοὺς περιβεβλημένους τὴν παντοδυναμίαν ταύτην ἄνδρας, καὶ ὡς ἐκ τούτου ᾤξαντο μᾶλλον ἢ ἡλάττων τὰς ἐξ αὐτῆς πηγαζούσας συμφοράς. Οἱ θεοὶ οὗτοι ἦσαν ἡ σύγκλητος, οἱ λεγεῶνες καὶ τὸ κατὰ τὰς ἐπαρχίας κράτος τῶν ἀνθυπατῶν καὶ στρατηγῶν. Ἡ σύγκλητος εἶχε μὲν καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξαχρειωθῆ' ἀλλὰ διὰ τὴν εὐλάβειαν τὴν ὁποίαν αἱ ἐπαρχίαι ἔτρεφον εἰσέτι πρὸς τὸ πάλαι ποτὲ τοσούτον σμῦνὸν τῆς βουλῆς ἐκείνης ὄνομα, καὶ διὰ τὴν ἐπαρροὴν ἣν εἶχαν ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ οἱ συγχροτοῦντες αὐτὴν εὐπατρίδαι, ὡς ἐκ τοῦ πλούτου αὐτῶν καὶ τοῦ προγονικοῦ ἀξιώματος, ἡ σύγκλητος ἐπενήργει πάντοτε ὅπως οὖν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις ἠναγκάζετο τούτου ἕνεκα νὰ περιποιῇται κατ' ἐπιφάνειαν τοῦλάχιστον τὸ συνέδριον τοῦτο τοῦ ὁποίου ἐλογίζετο ἐπίτροπος καὶ ἀντιπρόσωπος. Πολὺ μεγαλύτερα ἦτο ἡ τῶν λεγεῶνων ἰσχὺς, καὶ μάλιστα τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, τῶν καλουμένων « Πραιτωριανῶν. » Ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων, οἱ πραιτωριανοὶ εἶχον σφετερισθῆ' τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναβιβάζειν καὶ καταβιβάζειν τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα· μετ' οὖς πολὺ δὲ, ζηλεύσαντες αὐτοὺς καὶ οἱ ἄλλοι λεγεῶνες, ἤρχισαν τὰ αὐτὰ νὰ πράττωσι, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσω οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις στρατηγοὶ καὶ ἀνθύπατοι οἱ τῶν ὑπ' αὐτοὺς στρατευμάτων ἀπολύτως ἄρχοντες καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν ἐξουσίαν περὶ ἐαυτοὺς συγκεντροῦντες, δὲν ἐδίσταζον συχνότατα νὰ ὀρέγῃσι χεῖρα ἐπὶ τὴν βασιλικὴν πορφύραν.

Ταύτας τῆς ἀναρχίας τὰς ἀφορμὰς ὅσαι ἐπὶ ἡγάζον ἀπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀρχόντων ἐπεχείρησε νὰ καταπύσῃ ὁ Κωνσταντῖνος διὰ τῶν νέων αὐτοῦ διατάξεων, διαλύσας ἐν ταύτῃ καὶ τὴν τελευταίαν σκιὰν τῆς ἰσχύος ἣν ἡδύνατο εἶτι νὰ ἔχῃ ἡ σύγκλητος. Ἐπὶ τούτῳ πρὸ πάντων ἰδρύσεν ἐν τῇ νέᾳ Ῥώμῃ Σύγκλητον νέαν, ἥτις, καθὼ μὴ ἔχουσα τὰς ἀναμνήσεις τοῦ ἀρχαίου τῆς ἄλλης συγκλήτου μεγαλείου, ἦτο πολὺ μᾶλλον ἐκείνης πενθήνιος. Αἱ δύο συγκλητοὶ κατέστησαν ἐκτελῶς ἴσαι, ἀνεῖς ἀποπέμα-

τός τινος διὰ τὴν δημοσίον ὑπηρεσίαν, καθότι τὰ καθήκοντα αὐτῇ ἀπέβησαν ἤδη ἐλαχίστου λόγου ἄξια. Τὰ καθήκοντα ταῦτα περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ δικάζωσι, κατὰ τινὰς ὁρισμένας περιπτώσεις, τοὺς συγκλητικούς, νὰ διορίζωσιν ὑπαλλήλους τινὰς, νὰ ἐπιβάλλωσιν, ἐπὶ τῆς ἀναρρήσεως τῶν αὐτοκρατόρων, εἰς τοὺς συγκλητικούς ἐκτάκτους τινὰς, δωρεάς, τελεοσάων νὰ ἐπιδοκιμαζώσιν ἀνευ σφίης τῆσιν τὰ διατάγματα τῶν αὐτοκρατόρων ὡσάκις οὗτοι ἠυδόκουν νὰ κοινοποιῶσι τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν εἰς τὴν σύγκλητον. Τοὺς Πραιτωριανούς διέλυσεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ ἀπὸ τοῦ 342, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Μαξεντίου νίκην, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὑπεστήριξαν τὸν ἀντίπαλον ἐκείνου. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι λεγεῶνες εὐχαριστήθησαν τότε διὰ τὴν κατάργησιν τούτου τοῦ σώματος· ἀλλὰ βραδύτερον ἦλθε καὶ αὐτῶν ἡ σειρά, μεταρρυθμισθέντος τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν ἐπιταθείας πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ὑπεράτου ἄρχοντος. Ἄλλοτε τοὺς λεγεῶνας συνεκρότου ἐξ χιλιάδων πεζοὶ καὶ ἑπτακόσιοι ἵπποις, ὃ ἐστὶν ἕκαστος λεγεὼν ἀπετέλει καθ' ἑαυτὸν σῶμα λόγου ἄξιον, τῷ ἑποίῳ, ἀγόμενον ὑπὸ φιλάρχου ἡγεμόνος, ἡδύνατο νὰ καταστήσῃ ἐπικίνδυνον. Ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ δύναμις αὐτῶν περιωρίσθη εἰς χιλίους ἢ τὸ πολὺ χιλίους πεντακοσίους ἀνδρας, καὶ ἐνταύτῃ αἱ μὲν ἐπαρχίαι ἀπέβησαν πολὺ μικρότεραι ἢ πρότερον, συμποσσωθεῖσαι εἰς ἑκατὸν δεκαεξ, τῶν δὲ κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀρχόντων ἡ ἐξουσία περιστάλη εἰς μόνην τὴν πολιτικὴν, τὴν δικαστικὴν, τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν. Τῶν κατὰ τὸ κράτος διανεμημένων στρατευμάτων προΐσταντο ἕκτοτε ἡγεμόνες ἴδιοι, καλούμενοι « δούκες » ἢ « κόμητες », ἢ ὑπαγόμενοι δὲ εἰς γενικούς ἀρχηγούς τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ, τῶν ὁποίων τὸ κράτος, καθὼς μὴ ἐχόντων εἰς χεῖρας αὐτῶν τὰ χρήματα τῶν ἐπαρχιῶν, ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον ἐπίφοδον τοῦ κράτους τῶν ἀρχαίων στρατηγῶν καὶ ἀνθυπάτων.

Περὶ ταύτης τῆς τοῦ πολιτεύματος μεταρρυθμίσεως, καθὼς ἐγένετο περὶ ὅλων τῶν πράξεων τοῦ Κωνσταντίνου, ἐξηγήθησαν ποιηταὶ καὶ ἀντιφατικαὶ γνώμαι. Ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι, νομίζομεν, ὅτι τὸ νέον πολίτευμα ὑπῆρξεν ἀγαθὸν μᾶλλον ἢ πονηρὸν. Ἐν πρώτοις, ἡ διάκρισις τῆς δικαιοδοσίας τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀρχόντων, εἶνα

ἀρχὴ σωτήριος, τότε κατὰ πρῶτον καθιερωθεῖσα, καὶ ἐκτότε μέχρι τῆς σήμερον θεωρηθεῖσα ὡς ἡ ἀσφαλιστέρα ἐγγύησις πάσης ἀγαθῆς διοικήσεως. Ἡ δὲ ἑλλειψὶς παντός θεσμοῦ μετράζοντος τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ὑπεράτατου ἀρχontos, ἦτο βεβαίως δεινὸν μέγα· ἀλλ' ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὸ κράτος πρὸ καιροῦ κλωδωνιζόμενον ὑπὸ ἀντιθέτῳ θρησκευτικῶν πνευμάτων, ἐμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ὑποστῇ τρικυμίαν ἐπὶ δεινότεραν καὶ μακροτάτην, ἔνεκα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν μέσῳ τῆς ἡθικῆς καὶ ἠλικῆς ταύτης ἀναστατώσεως, ἡ συγκέντρωσις τῆς ὅλης ἀρχῆς εἰς ἀνδρᾶ ἑνα ἦτο κακὸν μέχρι τινὸς ἀναπόδραστον· κακὸν τὸ ὅποιον ἀπέδη σωτήριον εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας, ἐν τῷ χιλιετίῳ ἀγῶνι οὐ ἡγαγέσθησαν νὰ διεξαγάγῃσι κατὰ τῶν βαρβάρων. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ μονάρχης ἦτο ἀπόλυτος μόνον ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν, ὡς πρὸς δὲ τὸ θρησκευτικὸν μέρος ὑπεβάλλετο εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων, κατὰ τὴν ὑγῆ ἀρχὴν, τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τεθεισαν.

Ἵνα δὲ ἔτι μάλλον προσουκλώσῃ μετὰ τῆς βασιλείας τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεχείρησε τὴν εἰς αὐτὰς ἀπονομήν βαθμῶν τιμῶν καὶ ἐπωνύμων ἢ τίτλων, ἐν μέρει μὲν συμπεμμένων μετὰ πραγματικῶν ἀξιοματίων, ἐν μέρει δὲ ἀνεξαρτήτων ἐπὶ αὐτοῦ, καθυπαγαγὼν οὕτω τὴν τε αὐλὴν καὶ τὴν ὅλην ὑπηρεσίαν εἰς μόνιμὸν τινα ἱεραρχικὴν βαθμολογίαν, ἥτις ἐνθυμίζει κατὰ τι τὴν τάξιν τὴν ἄλλοτε παρεισαχθεῖσαν εἰς τὰς μακεδονικὰς αὐλὰς, καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἱεραρχικώτερον τῶν ἄλλων ὀργανωθείσαν αὐλὴν τῶν Πτολεμαίων (σελ. 353). Πρὸ πάντων τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἔλαβον τὸ τιμητικὸν ἐπώνυμον τοῦ *Νοβιλησίμου*, ἥτοι τοῦ εὐγεστάτου, τὸ ὅποιον καὶ ἀπένειμεν ἀμέσως ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τε τοὺς ἑτεροθαλεῖς αὐτοῦ ἀδελφοὺς, Ἀνιδβαλιανὸν καὶ Δαλματίον, καὶ εἰς τὰ ἴδια τέκνα, ἀρβένα τε καὶ θήλα. Ὁ τίτλος οὗτος ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸν μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρῇσει εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς τίτλον τῆς αὐτοῦ Βασιλικῆς ἢ Αὐτοκρατορικῆς Ὑψηλότητος. Ἐπεὶτα ἀπέδωκε τὸ ἐπώνυμον τῶν *Πατρικίων*, τὸ ὅποιον ἄλλοτε ἰσχυμαίνει τοὺς εὐπατρίδας τῆς Ῥώμης, εἰς τὰ εὐάριθμα μέλη τοῦ ἀνωτάτου αὐτοῦ συμβουλίου. Κατόπιν ἄρχοντο διάφοροι τάξεις ποικίλα ἐχουσαι ἐπώνυμα,

φι' Ἰλλουστριοι, ἦτοι Ἐνδοξότατοι, οἱ Κλαρίσσιμοι, ἦτοι Λαμπρότατοι, οἱ Περρεγκίσιμοι, ἦτοι Τελευτάτοι, εἰς τὰς ὁποίας υπάγοντο φλοι οἱ ἀνώτατοι δημόσιοι λατομγοὶ· οἱ συγκατακταὶ λ. χ. ἦσαν Κλαρίσσιμοι, ἐκ τῶν κομῆτων ἄλλοι μὲν ἦσαν Ἰλλουστριοι, ἄλλοι Κλαρίσσιμοι καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐκαστον ἐν ἐνὶ λόγῳ μέγα δημόσιον λατομύργημα εἶχε τὸν τίτλον αὐτοῦ, καθόσον δὲ προεβιάζετό τις ἀπὸ ἐνὸς ἀξιώματος εἰς ἄλλο ἀνώτερον, προήγετο ἐνταῦθα καὶ ἀπὸ μιᾶς τάξεως εἰς ἄλλην ἀνωτέραν. Παραπομπόμενος δὲ τοῦ πραγματικοῦ ἀξιώματος, διατίρει τὸν τίτλον, καὶ βραδύτερον ἤρχισαν τ' ἀπανέμωνται τίτλοι ἀνεξαρτήτως πάσης πραγματικῆς ὑπηρεσίας. Αἱ διατάξεις αὗται δύνανται νὰ φανῶσι παράδοξοι καὶ ἀτοποὶ εἰς τὰς παρούσας δημοκρατικῶς ἀνατετραμμένους ἡμῶν γενεάς· ἀλλὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν πρέπει νὰ κρίνωνται κατὰ τὰς δοξασίας καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ζῶμεν, πρέπει νὰ κρίνωνται κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς δοξασίας τῶν χρόνων καθ' οὓς συνέζησαν. Ἰδίως δὲ ἀδίκος εἶναι ἡ καταφορά καὶ εἰρωνεία Εὐρωπαίων τινῶν ἱστορικῶν κατὰ τῶν διατάξεων τούτων τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῶ μέχρι τῆς σήμερον τίτλοι ὅμοιοι ἢ παρεμφερεῖς ἐπικρατοῦσιν εἰς τὴν Ῥωσίαν, τὴν Γερμανίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰσπανίαν, τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν.

Ὅ,τι ἀληθῶς ἀτοπον ἔπραξεν ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ὅτι ἀπεδέξατο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ ἦθη τῶν βαρβαρῶν ἀσιανῶν ἐθνῶν, βασιπεριβλήθη τὴν κομπήν τῶν μοναρχῶν τῆς Περσίας· ὅτι ἐκράνησε τὴν κεφαλὴν οὐ μόνον διὰ διαδήματος ἀπαστρέπτοντος ὑπὸ πολυτίμων λίθων, ἀλλὰ καὶ διὰ ποικιλοχρόων ρενακῶν· ὅτι ἀγτί τοῦ σερμνοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἡλιατισμοῦ ἐνεδύθη μακρὰς μεταξωτὰς καὶ ἀνδοξεντήτους ἐσθῆτας· ὅτι ἐπλήρωσε τὰ βασίλεια εὐνούχων καὶ ἐδωκεν ὅλα ἀκροάσεως εἰς τὰς ἀγενεῖς τῶν ἀθλίων τούτων ὄντων παραστάσεις, ραδιουργίας, ζηλοτυπίας, αἰσχροκερδείας. Ταῦτα πάντα ἤρχισαν νὰ ἐξαχρεώσῃ τὸν χαρακτῆρα τῆς νέας μοναρχίας. Ἐπὶ ἄλλον ἔπειτα οἱ βάρβαροι τῆς Ἀρκτοῦ καὶ ἀναμιχθέντες πολυσιδῶς εἰς τὰ πράγματα καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ἀνατολῆς εἰσέγαγον ἄλλας πάλιν ὁλοφθίας εἰς αὐτὴν ἔξεις ὥστε ὅτε βραδύτερον ἡ μοναρχία ἐκείνη ἐξελήνισθη, ὁ μεσαιωνικὸς οὗτος ἑλληνισμὸς δὲν διετήρησεν ἐκ τῶν ἀρ-

χαίων στοιχείων εἰμὴ μόνον σχεδὸν τὴν γλῶσσαν, παραδόξως καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἀλλοιωθείς. Ὑποθέσατε ἀπεναντίας, ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀντὶ τῆς νοθεύθῃς ποτισθείσα ἐκ προοιμίου μὲν τὸ θηλητήριον τῆς περσικῆς ἀσωτίας καὶ καχεξίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ ὑποκύψασα καὶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν βαρβάρων τῆς Ἀρκτου, παρελάμβανεν ἀπλῶς τὸν προηγουμένως ἤδη συνδυασθέντα μετὰ τοῦ ἐλληνισμοῦ χριστιανισμόν· καὶ ἐπεχειρεῖ μόνον νὰ ὀχυρώσῃ τὸ μέγα τοῦτο κοινωνικὸν φαινόμενον διὰ τῶν ὑγιεστέρων κυβερνητικῶν, δικητικῶν καὶ δικαστικῶν θεσμῶν τῶν πολιτευμάτων τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Ἑλλάδος· εἶναι πρόβλητον ὅτι ἡ μοναρχία αὕτη ἤθελεν ἀπαρτίσει κράτος πολὺ ἰσχυρότερον καὶ χρηστότερον τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα μὴ παρασκευάσας ἔπαισε κυρίως ὁ Κωνσταντίνος, καὶ οὐχὶ διότι εἰσέγαγε τὴν αὐλικὴν ἐκείνην ἱεραρχίαν, ἥτις μέχρι τινὸς δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς κυβέρνησιν εὐ ἔχουσιν, ὅπως μαρτυροῦσι πολλὰ τῶν νεωτέρων ἐθνῶν.

Πᾶσα δὲ ἡ ἱεραρχία αὕτη διὰ λατινικῶν ἐπωνυμιῶν ἐξεφύετο, καθὼς καὶ πᾶσα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυθεῖσα τότε διοίκσις ἦτο λατινικὴ, διότι ὁ Κωνσταντίνος ἐνόει νὰ ἐξακολουθήσῃ συντηρῶν τὸ ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν κράτος, παγιῶν δὲ αὐτὸ μόνον διὰ τῆς νέας πολιτείας. Οὐδὲ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι ἄλλο τι πράττει διὰ τῶν μεγάλων ἐκείνων νεωτερισμῶν καὶ ὅτι προπαρασκευάζει τὴν συγκρότησιν νέου κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἐλληνικοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων εἶναι ἰσχυρότερα τῆς τῶν ἀνθρώπων προαιρέσεως. Ἡ ἰδρυσις τῆς νέας πρωτεύουστος ἐν μέσῳ χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας ἐπεκράτει ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἀδύνατον νὰ συμβιβασθῇ ἐπὶ τέλους μετὰ τὴν διατήρησιν τῆς λατινικῆς κυβερνήσεως. Ἡ ἐπιρροὴ τὴν ὁποίαν ἡ καθαρῶς ἐλληνικὴ ἐκκλησία ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔλαβεν εἰς τὸν ὅλον βίον τῶν κατοίκων τῆς ἀνατολῆς καὶ εἰς αὐτὰ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ συμβούλια, συνετέλεσεν ὡς αὐτὸς εἰς τὴν κατάργησιν τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεδεμένων παραδόσεων καὶ δοξασιῶν. Αὐτὰ τοῦ Κωνσταντίνου τὰ τέκνα, καὶ μάλιστα ὁ ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευθεὶς ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἰουλιανὸς, ἔλαβον ἀνατροπὴν ἐντελῶς ἐλληνικὴν. Ὅθεν δὲν εἶναι ἀπορρον ὅτι ὅτε μετὰ μίαν καὶ ἐπέκεινα περὶπου ἑκατονταετηρίδα ἐπῆλ-

θεν ἡ πτώσις τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀπαντες οἱ ἀγῶνες οὗς κατέβαλον πολλοὶ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ αὐτοκρατόρων ἵνα διατηρησῶσιν ἐνταῦθα τὴν λατινικὴν κυβέρνησιν, ἀπέβησαν ματαῖοι, τὸ δὲ κράτος ἐπὶ τέλους κατέστη, ὡς ἐκ τῆς γλώσσης τοῦλάχιστον αὐτοῦ, ἐντελῶς ἑλληνικόν. Ἀλλ' εἰμεθα εἰσέτι μακρὰν τῆς ὁλοσχεροῦς ταύτης μεταμορφώσεως· καιρὸς δὲ ἤδη καὶ ἱστορήσωμεν τὰ ὑπόλοιπα τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου γεγονότα.

Τὰ τελευταῖα ἑπτὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη δὲν ὑπῆρξαν ὅσον τὰ προηγούμενα εὐτυχῆ. Ὡς ἄρα γε διότι παρεξέτράπη ἔκτοτε ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς συνέσεως ἣν εἶχε πρότερον ἀκολουθήσει διὰ τοσαύτης δεξιότητος; Ἀρὰ γε διότι ἡ δυσχέρεια τῶν περιστάσεων ἀποβαίνει ἐνίοτε ἐπικρατεστέρα πάσης ἀνθρωπίνης ἐπιτηδεότητος; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 330 καὶ ἐφεξῆς βλέπομεν αὐτὸν ὡς φιλοτιμούμενον νὰ καταστρέψῃ ἰδίαις χερσὶ τὸ μέγα θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν ἔργον ὅπερ διὰ τοσούτων μόχθων καὶ ἀγώνων εἶχεν ἄχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κατασκευάσει. Διὰ τῆς ἀλλεπαλλήλου κατατροπώσεως ὅλων αὐτοῦ τῶν ἀντιπάλων καὶ διὰ τῆς τοῦ πολιτευματος μεταρρυθμίσεως ὁ Κωνσταντῖνος ἠνέργησε καὶ ἐπαγίωσε τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα· διὰ δὲ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου καὶ τῆς προσφατῶς ἰδρυθείσας νέας πόλεως, ἠνέργησε καὶ ἐπαγίωσε τὴν δογματικὴν τοῦ νέου θρησκευματος ἐνότητα. Νῦν δὲ θέλομεν εἶδει αὐτὸν περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς προκαλοῦντα μὲν τὴν θρησκευτικὴν διαίρεσιν, διαμελίζοντα δὲ αὖθις τὸ κράτος.

Διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ὠρίσθη μὲν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ἐξωρίσθησαν δὲ ὁ τε Ἀρειος καὶ οἱ πεισματωδέστεροι αὐτοῦ ὅπαδοι· ἡ ἐκκλησία ἐφαίνετο εἰρηνεύσασα· οὐδεὶς τοῦλάχιστον ἐτόλμα νὰ ἀντιπράξῃ ἀνχαρνδὸν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου συνεδρίου θεσπισθέντα καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως κυρωθέντα δόγματα, ὅτε αἰφνης βλέπομεν αὐτὸν τὸν Κωνσταντῖνον φέροντα αὖθις τὸ σκάνδαλον εἰς μέσον καὶ διαταράττοντα τὴν ἐπικρατήσαν ἐνότητα. Ἵνα ἐννοήσωμεν τὴν παραδόξον ταύτην αὐτοῦ διαγωγὴν, πρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν κατὰ μικρὸν ἀφ' ἐνδὸς τὰς ἀδυναμίας τοῦ ἀνδρός, αἵτινες πιθανώτατα ἠῤῥησαν διὰ τῆς ἡλικίας,

καὶ αὐτὸν ἐτίθεν τὴν ἐπιτηδεύματα μετὰ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν καὶ αὐτὸν
 ληθῶσιν ἀπὸ τὰς ἀδυναμίας ταύτας οἱ φίλοι τοῦ Ἀρείου. Διότι ὁ
 Ἀρειος, εἰ καὶ καταδεδικασμένος καὶ ἐξωρισμένος, ἐξηκολούθει ὄντων
 φίλους πολλοὺς καὶ ἰσχυροὺς, αὐτὸν ταῖς ἄλλοις ταῖς δύο Εὐσεβίους,
 τὸν τε Βασιομηδέας ἐπίσκοπον καὶ τὸν Καισαρείας, οἵτινες εἶχον
 μὲν ἐπὶ τέλους ὑπογράψαι τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, ἀλλὰ διατήρουν
 πάντοτε πολλὰς πρὸς τὸν αἰρεσιάρχην συμπάθειας. Ἰδιῶς δὲ ὁ Βα-
 σιομηδέας Εὐσέβιος ἠγωνίσθη πολὺ νὰ κατακρίσῃ τὸν βασιλέα ἢ ἀ-
 νακαλέσῃ τὸν Ἀρειον ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ κατακευθύνῃ τὴν ὑπο-
 κρίτως ἔρπουσαν ἐκκλησιαστικὴν διαίρεσιν. Ἡ διαίρεσις ὑφίστατο ἀλλο-
 θῆς, διότι ἡ σύνοδος ἠδύνατο νὰ ὀρίσῃ τὰς ὀρθὰς δοξασίας, δὲν
 ἠδύνατο ὅμως νὰ ἐξαφανίσῃ τὰς πλάνας. Ἀλλ' ἡ δυσχέρεια αὐτῆς ἦτο
 ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας οὐδεμία σύνοσις ἢ δύναμις ἀνθρωπίνη ἰσχύει
 νὰ θεραπεύσῃ. Εἰς τὸν χρόνον μόνον ἰσως ἀπέκειτο νὰ συνουλώσῃ τὰς
 τοιαύτας πληγὰς. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἀπανταντίας ἐπλανᾶτο πι-
 στεύων, ὅτι, ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ, εἰσπάρει τὰ πάντα καὶ
 διαπράξῃ καὶ τὴν πλάγην ταύτην ὑπέστρεφε παρ' αὐτοῦ ὁ εὐγενὴς
 πόθος τοῦ νὰ ἴδῃ ἐκρίζουμένους καὶ αὐτὰς τὰς τελευταίας ἀφορίας
 ὅσαι ἠδύναντο εἶναι νὰ ταραῖξωσι τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν,
 περὶ τὰ τέλη τοῦ 330, πειθόμενος εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Νικητη-
 δέας, ἐκάλεσε τὸν Ἀρειον νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν αὐλὴν, προσελθόντα
 δὲ ἠρώτησεν, ἂν δέχεται τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, καὶ ἀπαντήσαντος
 τοῦ Ἀρείου σχεδὸν καταπρατικῶς, παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ δηλώσῃ ἐν-
 γράφως τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτοῦ. Ὁ δὲ, ἔσπευσε ἀμέσως
 καὶ δώσῃ τὴν ὁμολογίαν ταύτην δι' ἧς ἔλεγε τῷ ὄντι, ὅτι πιστεύει εἰς
 ἓνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν,
 τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν
 αἰώνων Θεὸν λόγον, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο καὶ τὰ λοιπὰ. Ἐκ
 πρώτης ὅπως ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ ὅτι ἡ ὁμολογία αὕτη ἦτο πλή-
 ρης, ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξετάζων, ἔβλεπεν ὅτι λείπει ἀπὸ αὐτῆς ὁ
 ὅρος δι' οὗ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλέγετο ὁμοούσιος τῷ πατρὶ, ὅρος
 θεμελιώδης τοῦ θεσπισθέντος ἐν Νικαίᾳ συμβόλου. Ὁ Κωνσταντῖνος
 λοιπὸν ὤφειλε ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ Ἀρείου τὴν προσθήκην τῆς
 οὐσιώδους ἐκείνης λέξεως ἐν τῇ ὁμολογίᾳ αὐτοῦ. Καὶ ὅμως δὲν τὴν

πραξε. Ἄν τὸ ἐπραξε, διότι ἠθέλησε καὶ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν ἔλλαψιν; Ἰσως. Ἡ ἐπιθυμία ἣν εἶχε νὰ παύσῃ πᾶσαν ἀφορμὴν ἰδὸς ἢ τοσοῦτη ὥστε ἠδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ θεωρήσῃ πάντα τοιαῦτα ἐν τῇ ὁμολογίᾳ περιεχόμενα ὡς ἀρκούντως βεβαιούμενα τὴν ὁπότε τοῦ Σωτῆρος. Ἄν ἀπήτησε τὴν συμπλήρωσιν τῆς ὁμολογίας, διότι μὴ παρατηρήσας τὴν ἔλλαψιν, ἀληθῶς ἠπατήθη; Ἰσως. Κωνσταντῖνος δὲν κατενόει ὅλην τὴν λεπτότητα τῶν θεολογικῶν κύτων ζητημάτων ὁμολογεῖ μέλιστα τὴν περὶ ταῦτα ἀναρμοδιότητα αὐτοῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ἠδύνατο τόσῳ μᾶλλον νὰ ἀπαθῇ ὅσῳ πολλοὶ τῶν θερμότερων ὁπαδῶν τοῦ Ἀρείου ἐκραυγάζον διὰ τῆς ὁμολογίας ἐκείνης, οὗτος ἐπρόδωκε τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ. Ὡς οὖν ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἀρείου, ἐφάνη ἔκτοτε διατεθειμένος νὰ θεωρήσῃ ὡς παρὰ ὅγον ἐπιμένοντας πάντας ὅσοι δὲν ἤκουον εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ δοῦσαν ὁμολογίαν.

Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐτελείωσε διὰ ταύτης τῆς μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἀρείου διαλλαγῆς. Ὁ Ἀρειος ἦτο πρεσβύτερος τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας ἐκεῖ ἤθελε νὰ ἐπανέλθῃ, ἐκεῖ νὰ γίνῃ δεκτός. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ συνέβη ἐν τῷ μεταξὺ γεγονόσι ὡς ἐκ τοῦ ὁποῖου μᾶλλον νὰ ματαιωθῶσι πᾶσαι αἱ περὶ τούτου ἐνέργειαι, ὡς οὐδέποτε αἱ ἂν ἦτο ἡ παντοδυναμία τοῦ ὑποστηρίζοντος αὐτὰς βασιλέως. Ὁ γραιὸς ἐπίσκοπος Ἀλεξάνδρος εἶχεν ἀποθάνει. Ὅτε διεδόθη ὅτι ἐντεῖ τὰ λοιπὰ ὁ κυριώτατος ἐκείνος πρόμαχος τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἅπας ὁ κλήρος καὶ πάντες οἱ ἐπιστημότατοι τῆς πόλεως πιστοί, ἔδραμον περὶ αὐτὸν ἵνα παρευρεθῶσιν εἰς τὴν πρὸς τὰς οὐράνοιο μονὰς ἀποδημίαν ψυχῆς τοσοῦτον ἱερός. Σιγῇ δὲ βαθεῖα ἐπικρατεῖ περὶ τὸν ἀγωνιῶντα, ὅτε αἰφνης ἠκούσθη ὁ γέρον ὑποψυχῶν τὸ τοῦ Ἀθανασίου ὄνομα. Οἱ παρευρεθέντες ἠπόρησαν, διότι ἔβλεπον τὸν Ἀθανάσιον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄντα, ἐπιτετραμμένον εἰδικὴν τινα τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ ἀποστολήν. Ἄλλος τις λαὸς ἱερεὺς, ὁμώνυμος, ἐπλησίασεν ἥδη καὶ εἶπεν, ἰδοὺ ἐγώ, κύριε. Ἀλλ' ὁ γέρον, μὴ ἀποκριθεὶς, ἐξηκολούθει καλῶν τὸν Ἀθανάσιον καὶ προσέειπεν ἑπειτα Ἀθανάσιε, νομίζεις ἐκπεφυγέναι, οὐκ ἐκ-

φείξῃ δέ. Τότε οἱ παρευρισκόμενοι ἐνόησαν τὴν σημασίαν τῆς μεστρυώδους ταύτης σκηπῆς. Ἐνόησαν ὅτι ὁ Ἀθανάσιος εἶχε παρατείνει τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἵνα διαφύγῃ τὴν ἐπικίνδυνον τιμὴν τοῦ ἀναγορευθῆναι διάδοχος τοῦ γέροντος αὐτοῦ καὶ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὡς ἐν προσηκόντι τινὶ ὄνειρῳ, ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὅτι δὲν θέλει διαφύγει τὸν δυσχερῆ τοῦτον ἀγῶνα. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ θήσαντος Ἀλεξάνδρου, διαδοθεῖσα ὡς ἀστραπή εἰς ὅλην τὴν πόλιν, ἐπείνευσε βαθυτάτην εἰς τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν ἐντύπωσιν, ἃν καὶ πολλοὶ ἦσαν ἐν αὐτῇ οἱ τοῦ Ἀρείου φίλοι, οἱ δεινὴν τρέποντες κατὰ τοῦ Ἀθανασίου ἀντιπάθειαν. Ὅθεν ὅτε κατὰ τὸ ἔθος οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἐπαρχίας Αἰγύπτου, τὸν ἀριθμὸν 54, συνήλθον εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἵνα προνοήσωσι περὶ ἀναπληρώσεως τοῦ χηρεύσαντος Πενταρχικοῦ θρόνου, τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀθροισθὲν ἀπειράριθμον πλῆθος, ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας, ἀνεβόησεν ὅτι τὸν Ἀθανάσιον θέλει Ποιμένα. Οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἦσαν ὡς φαίνεται τοσούτῳ ὁμοφώνως πρὸς τοῦτο διατεθειμένοι· ἀλλὰ πιεζόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ μὴ θυνάμενοι νὰ ἀρνηθῶσι τὰς ποικίλας τοῦ Ἀθανασίου αἰτιάσεις, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν, ἐπανελθόντα ἐν τῇ ταξὶ καὶ χειροτονηθέντα ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινῆς ἀγαλλιάσεως καὶ ἐπευφημίας.

Τοιοιουτρόπως ἤρχισεν ὁ Ἀθανάσιος τὸ ἀρχιερατικὸν αὐτοῦ σπείδιον, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ ἡμίσειαν περίπου ἐκατονταετηρίδα, ἀνὰ μέσον παραδόξων δοκιμασιῶν καὶ τροπῶν τῆς τύχης. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης, ὁ Κωνσταντῖνος παύει τοῦ νὰ ᾔσῃ ὁ μόνος πρωταγωνιστὴς τοῦ ιστορικοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων δράματος. Ἡ τὴν σκηνὴν ἀναβαίνει ἀπὸ ἑτέρου ὅστις ἐμελλε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας χειραγωγούμεναι εἶναι ἱκαναὶ νὰ κατισχύσωσιν ὅλων τῶν ὑλικῶν τοῦ κόσμου δυνάμεων. Τῷ ὄντι μόνις ὁ Ἀθανάσιος ἤρχισε νὰ ἐπιτελῇ τὰς διαφόρους τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ λειτουργίας μετὰ τῆς ζήσεως ἐκείνης ἡρώδου μητον παρ' αὐτῷ· ὑπέθαλπεν ὁ τῆς πίστεως ἐνθουσιασμός καὶ ἡ πῦρ τῆς νεότητος, καὶ ἰδοὺ λαμβάνει ἐπιστολὴν τοῦ Νικομητοῦ Εὐσεβίου, διηγουμένην μὲν αὐτῷ τὰ μεταξὺ Ἀρείου καὶ βασιλέως!

κῆ αὐλῇ συμβάντα; παρακλοῦσαν δὲ ν' ἀποδεχθῇ ἤδη τὸν Ἀρείου
εὐμενῶς εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἡ ἐπιστολὴ ἦτο φιλικώτατα συντεταγ-
μένη, ὁ δὲ κομιστὴς, ἐπιτετραμμένος νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὸν ἱεράρχην
ὅτι ἦτο φρόνιμον νὰ ἐνδῶσῃ καὶ ὅτι οὕτω πελιτευόμενος ἦθελεν εὐ-
χαριστήσῃ τὸν βασιλέα. Ὁ Ἀθανάσιος διέκρινεν ἀμέσως τὸν ἐπισια-
ρευθέντα εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ἐκκλησίας νέον κίνδυνον· ἐνόησεν ὅτι
ὁ Ἀρείος οὐδόλως παρήτησε τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἀνατρεπτικὰς τῶν
βάσεων τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχάς, καὶ ὅτι, ἐπανερχόμενος εἰς Ἀλε-
ξάνδρειαν, ἦθελεν ἀναρρίπτειν τὴν ὑφισταμένην ἐτι τέφραν τῆς δι-
χονοίας καὶ τῆς στάσεως. Ὅθεν οὐδὲ στιγμὴν ἐδίστασε ν' ἀποποιη-
θῇ τὴν αἴτησιν τοῦ Νικομηδεῖας. Τότε ἦλθεν ἐπιστολὴ τοῦ ἰδίου
αὐτοκράτορος τὰ αὐτὰ διαλαμβάνουσα· ἀλλὰ καὶ ταύτης ὁ κομι-
στὴς ἀπῆλθεν ὡσαύτως ἄπρακτος. Ὁ Ἀθανάσιος ἀπεκρίθη ἀπλῶς
εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι ζητεῖ πρᾶγμα ἀδύνατον. Καὶ ὁ Κωνσταν-
τῖνος ἐπεμψεν ἡδὴ δευτέραν ἐπιστολὴν δι' ἧς ἠπείλει τὸν ἱεράρχην
ὅτι θέλει ἀμέσως καθαιρεῖν αὐτὸν καὶ ἐκβάλει τῆς πόλεως, ἐὰν
ἐπαιμείνῃ μὴ παραδεχόμενος εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τοὺς
αἰτοῦντας νὰ προσέλθωσιν εἰς αὐτήν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἀπήντησε πάλιν
ἀταράχως, ὅτι ἡ καθολικὴ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία οὐδὲν δύναται
νὰ ἔχῃ κοινὸν πρὸς τὴν αἵρεσιν, τὴν ἀναυροῦσαν τὴν θεῖαν τοῦ Χρι-
στοῦ φύσιν.

Ἐπραξεν ὁρθῶς ἢ μὴ ὁρθῶς ὁ Ἀθανάσιος, ἐπιμένων ἐπὶ τού-
τον; Ἐὰν θέλωμεν νὰ μὴ συζητῶμεν ἐπ' ἄπειρον καὶ ἐπὶ ματαίᾳ
περὶ τούτου, ἀνάγκη προηγουμένως νὰ συμφωνήσωμεν εἰς τινὰς ἀρ-
χάς. Πρῶτον, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις δὲν εἶναι δόγμα φιλοσοφι-
κόν, ἀλλὰ θρησκεία ἀποκαλυφθεῖσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ
Θεοῦ αὐτοῦ, τοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἡμῶν κατελθόντος ἐκ τῶν οὐ-
ρανῶν, καὶ σαρκωθέντος, καὶ ἐνανθρωπήσαντος. Δεύτερον, ὅτι τὸ δόγ-
μα τοῦ Ἀρείου ἔτεινεν, ὡς ἐρρέθη, εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰησοῦν
ὅχι ὡς Θεόν, ἀλλὰ ὡς μετέχοντα τῆς θεότητος, ὅπως ἐπὶ τέλους
πάντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα οἱ μεγαλοφρεῖς ἄνθρωποι, δύναν-
ται νὰ θεωρηθῶσιν ὅτι μετέχουσι αὐτῆς. Τρίτον, ὅτι ὁ Ἀρείος καὶ
εἰς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν παρέλιπε τὸν ὅρον ἐκείνον δι'
οὗ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος καθιέρωσε τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως καὶ

της ούσιας τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν συμφωνοῦσι περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων. Δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν λεγομένων φιλοσόφων, οἵτινες, ἀποδοκιμάζοντες ἐκ εὐστίματος πᾶν θρησκευμα, ἐμπαίζουσι φυσικῶ τῷ λόγῳ καὶ ἅπαντα τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πρὸς τοὺς τοιούτους ἡ περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ ιεράρχου Αἰγύπτου συζήτησις ἤθελεν εἶναι καθαρὰ ματασπονία. Ἀλλὰ ὑπάρχουσιν ἄνδρες ἕτεροι οἵτινες, καὶ τοὶ ἀξιοῦσιν ὅτι εὐλαβῶς ἔχουσι πρὸς τὰς τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχάς, φρονοῦσιν ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὗται δὲν ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸν κόσμον ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· φρονοῦσιν ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος ἦτο ἄνθρωπος, ὁ μεγαλοφύετος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἄνθρωπος. Ἐννοεῖται ὅτι οὔτε πρὸς τούτους ἐπιχειροῦμεν συζήτησιν τινα περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Ἀθανασίου· διότι οὗτοι, ἀσπαζόμενοι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν τοῦ Ἀρείου αἵρεσιν, κατακρίνουσι τὸν Ἀθανάσιον ἐπὶ παραλόγῳ ἐπιμονῇ καὶ ἀκορόστῳ φιλαρχίᾳ, μυκτιρίζουσι δὲ ὡς δεισιδαίμονα καὶ ματασποχολὸν τὸν χριστιανικὸν κόσμον τὸν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τῶν δοξασιῶν ἐκείνων συγινθέντα καὶ προθύμως ἀσπασάμενον τὴν μερίδα τῆς ὀρθοδοξίας. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ χριστιανικὴ πίστις ἡ ἀνακαινίσασα τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ἡ παραγαγούσα τὰ πλεῖστα τῶν ἀγαθῶν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἡ μέχρι σήμερον πρεσβευομένη ἀπανταχᾶς τῆς Εὐρώπης, δὲν εἶναι ἡ χριστιανικὴ πίστις οἷαν φαντάζονται αὐτὴν οἱ φιλόσοφοι ἐκείνοι, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ πίστις οἷαν ὤρισαν καὶ ἐκάνονισαν αὐτὴν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ οἷαν ἐπρέσβευσαν ἄχρι τοῦδε χιλιάδες ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ συζητήσωμεν πρὸς τοὺς ἀπίστους, οἵτινες ἀναχωροῦσιν ἀπὸ ἀρχῆς ὅλως ἀντιθέτου τῆς ἡμετέρας; Αὐτοὶ ἀναπλάττουσιν ἰδίαν πίστιν, μηδέποτε ὑπάρξασαν καὶ μηδὲν γενοαίον ἄχρι τοῦδε παραγαγούσαν· ἡμεῖς δὲ ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς πραγματικῆς χριστιανικῆς πίστεως ἥτις ὑφίσταται ἐπὶ 1800 ἔτη, τῆς ὁποίας οἱ καρποὶ κεῖνται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὅλου τοῦ κόσμου καὶ ἥτις ἰδρυταὶ ἐπὶ τῆς ἀκραδάντου βάσεως τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τεθείσης δὲ ἀπαξ τῆς βάσεως ταύτης, ἔπεται ἀμέσως ὅτι ὁ Ἀρείος προσέβαλεν αὐτὴν, ὅτι διὰ τῆς νέας αὐτοῦ ὁμολογίας δὲν ἀπέκτυσε τὴν

αἵρεσιν, καὶ ὅτι ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἠδύνατο ν' ἀποδεχθῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐμὴ διακινδυνεύων τὴν πρώτην καὶ κυριωτάτην αὐτῆς ἀρχήν.

Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς εἶπομεν, δὲν ἐνόει ὅλην τὴν λεπτότητα τῶν ὁρησκειτικῶν τούτων ζητημάτων· ἐπειδὴ ὅμως εἶδε τὸν Ἀθανάσιον τοσοῦτον ἐπιμένοντα, ὑπώπτευσεν ὅτι ἔχει ἰσως δίκαιον, καὶ κατὰ τὴν συνήθη αὐτοῦ μετριάθειαν δὲν ἠθέλησε νὰ προχωρήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος περαιτέρω. Ὁ δὲ Νικομηδείας Εὐσέβιος, θεωρῶν τὴν τοιαύτην τοῦ βασιλέως διάθεσιν, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ διὰ πλαγίου τρόπου τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευματος αὐτοῦ. Ὁ ἐπισκοπος τῆς μητροπόλεως Ἀντιοχείας ἐπέιχεν ἐν Ἀσίᾳ τὴν ὑπερέχουσαν τάξιν ἣν εἶχεν ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Ἀθανάσιος, πρὸς ὃν ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος, ὀνόματι Εὐστάθιος, ἦτο πρὸς τοὺς ἄλλοις ἐντελῶς ἀνέφωνος. Καθαιρῶν λοιπὸν τὸν Εὐστάθιον καὶ ἀναπληρῶν αὐτὸν δι' ἰδίου φίλου, ὁ Εὐσέβιος ἐγένετο παντοδύναμος ἐν Ἀσίᾳ καὶ πρὸς ἐδῶκεν οὕτω τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ἀθανασίου. Ἐπὶ τούτῳ, ἐστρέψαν ἤδη ἅπαντα τὰ βέλη κατὰ τοῦ Ἀντιοχείας ἐπισκόπου, μετέβη εἰς Συρίαν, συνεννοήθη μετὰ πολλῶν ἀρχιερέων τῆς χώρας ταύτης, κατασκεύασε ποικίλας περὶ τῆς πίστεως καὶ αὐτῆς τῆς ἰδιωτικῆς τοῦ Εὐσταθίου διαγωγῆς συκοφαντίας, καὶ, συγκροτήσας σὺνδον ἐν Ἀντιοχείᾳ, κατεδίκασε καὶ καθήρεσε τὸν σεβαστὸν τῆς πόλεως αὐτῆς ἱεράρχην. Εἰς μάτην τινὲς τῶν χρηστοτέρων ἐπισκόπων ἀντέστησαν εἰς τὴν ἄδικον ταύτην ἀπόφασιν· εἰς μάτην τὸ πλῆθος τῆς Ἀντιοχείας, παρὰ τῷ ὅποιῳ ὁ Εὐστάθιος ἦτο ἀγαπητός, λαβὼν τὰ ὅπλα ἐπεχείρησε ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως. Ἡ μὲν φωνὴ τῶν ἱεραρχῶν δὲν εἰσηκούσθη, ἡ δὲ διχοδύλωσις τῶν κατοίκων τῆς Ἀντιοχείας ἐχαρακτιρίσθη ὡς στάσις. Ὁ βασιλεὺς εἰς ὃν ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια στάσεως ἐπροξένει πάντοτε κακὴν ἐντύπωσιν, ἐπεμψεν αὐτοῖσι ἕνα τῶν κομήτων τῆς αὐλῆς, ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου διαπραχθέντα· πάντες δὲ ὑπέκυψαν εἰς τὴν βασιλικὴν ταύτην θέλησιν, καὶ πρῶτος ὁ Εὐστάθιος ἔδωκε τὸ παράδειγμα τῆς ὑποταγῆς, ἀπελθὼν ἐν εἰρήνῃ εἰς τὴν ἐξορίαν μετὰ πολλῶν τῶν ἱερέων αὐτοῦ καὶ τῶν διακόνων. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἤγάπα τὰς ὑπερβολάς· ἐνέδωκε μὲν μέχρι τινὸς

εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ Νικομηθείας, ἐπὶ τέλους ὁμῶς ἀπέφυγε νὰ διορίσῃ εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀντιοχείας τὸν ὑποψήριον τοῦ Εὐσεβίου καὶ ὁμώνυμον αὐτοῦ Καισαρείας ἐπίσκοπον, ἐνεργήσας νὰ προχειρισθῇ Ἀντιοχείας ὁ Εὐφρόνης.

Ὁ Νικομηθείας Εὐσέβιος, ἐπιτυχὼν οὕτω ἐν μέρει τοῦ σκοποῦ καὶ ἐπενεγκὼν τὴν πλαγίαν ταύτην κατὰ τοῦ Ἀθανασίου πληρῆν, ἔμεινε, κατὰ τὰ φαινόμενα τοῦλάχιστον, ἡσυχάζων ἕκτοτε ἐπὶ τινα χρόνον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Κωνσταντῖνος ἀπασχολήθη ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ διαφόρων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἄλλων σπουδαίων διαπραγματεύσεων. Ὁ βασιλεὺς κατετρόπωσεν ἐν ἔτει 332 τοὺς Γότθους καὶ τοὺς Σαρμάτας, καὶ ἐπεμελήθη μὲν τὴν παρὰ τοῖς πρώτοις διαδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἰσέγαγε δὲ ἐντὸς τοῦ κράτους τριακοσίας χιλιάδας Σαρματῶν, οὓς διένειμεν εἰς Ἰταλίαν, εἰς Μοσιάν καὶ εἰς Μακεδονίαν. Ἐπειτα δὲ ὑπεδέξατο εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ πρωτεύουσαν ποικίλας πρσβείας τῶν ἐθνῶν τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Ἀρκτου, καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῶν Περσῶν Σαπὼρ τοῦ Β'. Τὸ νέον τοῦτο περσικὸν βασιλεῖον εἶχε περιέλθει, ὡς εἶδομεν, εἰς πολλὰς πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐχθροπραξίας καὶ ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ πολεμίως πρὸς τοῦτο διακείμενον. Οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως, διότι οἱ ἡγεμόνες αὐτοῦ, οἱ καλούμενοι Σασσανίδαι, ἀποβαλόντες καὶ αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἔγνη τῆς ἐλληνικῆς ἐπιρροῆς ἣτις ἐσώζετο εἰσέτι εἰς τὰς χώρας ἐκείνας ἐπὶ τῶν προκατόχων αὐτῶν Πάρθων βασιλέων, ἐπεχείρησαν ἤδη νὰ ἀνανεώσωσι καθ' ὅλοκληρίαν τὸν βίον καὶ τὸ θρησκευμα τοῦ ἀρχαίου, τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους, συναπαγόμενοι φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν ἀξίωσιν τοῦ καὶ ἀνακτήσωσιν ἀπάσας τὰς χώρας τῆς δυτικῆς Ἀσίας ὅσαι καλλιμὲν εἰς τοὺς Πέρσας ἐκείνους ὑπέκειντο, ἥδη δὲ ἐτέλουν ὑπὸ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχήν. Καὶ ἂν εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην προσθέσωμεν, ὅτι μετ' οὐ πολὺ τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἀπέβη κυριωδέστατον ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, καὶ ὅτι ἐντεῦθεν δεινὴ ἐπῆλθεν ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ Ζωροαστρικοῦ δόγματος, εὐχερῶς θέλομεν ἐννοήσῃ, πῶς αἱ τοῦ πολέμου ἀφορμαὶ κατήντησαν σχεδὸν ἐκδιάλειπτοι. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπεκράτει εἰρήνη μεταξὺ τῶν

δύο βασιλείων, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὠφελήθη ἐκ τούτου ἵνα προστατεύσῃ κατὰ τὸ δυνατόν τοὺς ἐν Περσίᾳ διατελοῦντας πολυαριθμούς χριστιανούς. Ἐν γένει τὸ κράτος εἶχεν ἀναλαβεῖ τὸ πάλαι αὐτοῦ ἀξίωμα. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν τὸ τί κατὰ τοῦτο διέπραξεν ἡ πολεμικὴ ἱκανότης καὶ ἡ σύνεσις τοῦ Κωνσταντίνου, ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθῶμεν ὅτι, ἐπὶ μὲν τῶν ἀμέσων αὐτοῦ προκατόχων, ἀδιάκοπτοι βαρβάρων ἐπιδρομαὶ καὶ ἀναρχία καὶ πολυαρχία ἐφαίνοντο καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἀπειλοῦσαι τὴν διάλυσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολιτικοῦ σώματος, νῦν δὲ, διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ Κωνσταντίνου, ἐταπεινώθησαν μὲν οἱ ἐξωτερικοὶ πολέμιοι, ἠνωρθώθη δὲ ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης καὶ εἰρήνη.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἡσχολεῖτο περὶ τὰ γενναῖα ταῦτα ἔργα, ὁ κακὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος παρεσκευάζεν αὐτῷ νέας δυσχερείας. Τί ὑπέθαλπε τὴν ἀκοίμητον τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ πονηρίαν καὶ ῥαδιουργίαν, δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν. Ἀρὰ γε τὸ κατὰ Ἀθανασίου πάθος; ἄρα γε ἡ κατὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἀντιπραξίς; ἄρα γε ἡ πρὸς τὸν Ἀρειὸν φιλία; ἄρα γε προσωπικὰ συμφέροντα; Ἴσως ὅλα ὁμοῦ ταῦτα δὲν ἄφινον αὐτὸν νὰ ἡσυχάσῃ. Ὁθεν εἶχεν ἀρχίσαι πάλιν, οὐχὶ μὲν κατὰ μέτωπον πολεμῶν τὸν Ἀθανάσιον, ἀλλὰ μυρίας εἰς αὐτὸν ὑποκινῶν δυσκολίας. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπῆρχον, ἐκτὸς τῶν Ἀρειανῶν, καὶ ἄλλαι τινὲς μικροτέρου λόγου ἀξίαι αἱρέσεις, ἰδίως οἱ λεγόμενοι Μελετιανοί, τοὺς ὁποίους οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον μετεχειρίσθησαν νῦν ὡς ὄργανα ποικίλων κατὰ τοῦ Ἀθανασίου συκοφαντιῶν. Τῷ δὲντι ἀπὸ τινος χρόνου παράδοξοι καὶ πολλὰκις ὀλως ἀπίθανοι διεδίδοντο κατὰ τοῦ ἱεράρχου κατηγορίαι ἐπὶ καταπίεσει, ἐπὶ ἱεροσυλίᾳ, ἐπὶ δολοφονίᾳ. Οἱ συκοφάνται ἐτόλμησαν νὰ ὑποβάλλωσι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κωνσταντῖνον τὰς τοιαύτας αἰτιάσεις. Καὶ ἀπέδειξε μὲν ὁ Ἀθανάσιος ἐπαπειλημένους εἰς τὸν βασιλέα ὅπως οὗτοι ἦσαν ἀνυπόστατοι· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Κωνσταντῖνος ἤρχισε φαίνεται νὰ πιστεύῃ μέχρι τινὸς τὰ θρυλούμενα, τόσῳ μᾶλλον ὅσω οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἱεράρχου ἐβεβαίουν ὅτι οὗτος συνέλεγε μεγάλους ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρούς καὶ ὅτι διὰ τῶν θησαυρῶν τούτων παρασκευάζει στάσιν κατὰ τῆς βασιλείας. Ὁ

Κωνσταντίνος, ὡς εἶδομεν, εὐάλλως συνεκινεῖτο διὰ ἥκουεν ἐπιβο-
λευομένην τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου καὶ ὁ πολετι-
κὸς τῆς Αἰγύπτου ἑπαρχος Φιλάργιος ἔγραψε πιθανώτατα πολλὰ-
κις κατὰ τοῦ Ἀθανασίου, δυσφορῶν διὰ τὸν ὄγκον καὶ τὸ ἀξίωμα
τοῦ ἀνδρός, καὶ διὰ τὴν ὑπερβαλλουσαν εὐλάβειαν ἣν ἔτρεπον πρὸς
αὐτὸν οἱ κάτοικοι τῆς χώρας. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς δὲν ἔκρινεν ἀδρα-
φῶς τὰ εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἀποδιδόμενα βουλεύματα καὶ προτεί-
ναντος ἤδη τοῦ Εὐσεβίου νὰ συγκροτηθῇ εἰς Καισάρειαν τῆς Πα-
λαιστίνης σύνοδος ὅλων τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς ἵνα διαπερ-
νήσῃ τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ὁ βασιλεὺς ἐνέκρινε τὴν πρό-
τασιν. Τότε οἱ φίλοι τοῦ Εὐσεβίου συνῆλθον ἅπαντες εἰς Καισάρειαν
ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος, προβλέπων ὅτι καλεῖται ἵνα καταδικασθῇ, οὐχὶ
ἵνα δικασθῇ ὑπ' αὐτῶν, δὲν παρέστη, καὶ τοι ῥητῶς καὶ ἐπανειλημ-
μένως διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ παρακοή αὐ-
τοῦ αὕτη ἐπιβούλως σχολιασθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων πύξῃαι τὰς
ὑπονοίας τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις δὲν κατέφυγε μὲν ἐτι εἰς τὴν βίαν
κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ, ὁρίσας νέαν σύνοδον εἰς Τύρον κατὰ τὸ ἐπόμε-
νον ἔτος συγκροτηθησομένην, παρήγγειλε τὸν Ἀθανάσιον νὰ προσ-
έλθῃ, ἀπειλῶν τὰ ἔσχατα ἐὰν καὶ αὐθις δὲν ὑπακούσῃ.

Ἡ ἐν Τύρῳ αὕτη σύνοδος συνεκροτήθη ἐν ἔτει 335. Ὁ βασιλεὺς
δὲν προσῆλθεν αὐτοπροσώπως, ἀλλ' ἐπεμψεν ἀντὶ αὐτοῦ ἕνα τῶν ἀνα-
τάτων ἀξιωματικῶν, τὸν κόμητα Διονύσιον, μετὰ πάσης πληρεξου-
σιότητος ἵνα προσαγάγῃ τοὺς κατηγορουμένους ἢ πέμψῃ αὐτοὺς εἰς
ἐξορίαν, διδάσκων οὕτω, ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον « ὅροις αὐτο-
κράτορος ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐξενεχθεῖσιν ἀντιτείνειν » Αἱ διαταγαὶ
αὗται, ἅμα δὲ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν συνεκροτήθη ἡ σύνοδος οὐδε-
μίαν ἐπέτρεπον ἀμφιβολίαν περὶ τῆς τύχης ἥτις περιέμενεν ἐν αὐτῇ
τὸν Ἀθανάσιον διότι δὲν ἐκλήθησαν ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνα-
τολῆς, ἀλλ' ἐκεῖνοι μόνον ὅσους ἠθέλησαν οἱ περὶ τὸν Εὐσεβιον, ἐξή-
λοντα περίπου τὸν ἀριθμὸν, οἱ πλεῖστοι πρόθυμοι νὰ καταδικάσω-
σιν ἄκριτον τὸν Ἀθανάσιον. Ὁ ἐπίσκοπος λοιπὸν Ἀλεξανδρείας εἶχε
λόγον ισχυρότατον νὰ μὴ προσέλθῃ εἰς τὴν πληγμελῆ ταύτην τοῦ δι-
καστηρίου συγκροτήσεως, ὅπερ οὔτε οἰκουμενικὴ σύνοδος ἦτο οὔτε τε-
τακτὴ. Ἀλλ' αἱ διαταγαὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἦσαν ὀριστικαί· ἀντιστά-

μνος εἰς αὐτάς ἤθελε φανῇ ὅτι ζησιάζει, ταῦτο δὲ ἡδύνατο νὰ σκευ-
δαλίσῃ τὰς συνειδήσεις πολλῶν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν εὐλαβεστέρων
αὐτοῦ φίλων. Πλὴν τούτου, εἰς τῶν ἱερέων αὐτοῦ εἶχεν ἦδη ἀπα-
χθῇ δέσμος εἰς Τύρον, ὥστε ὁ Ἀθανάσιος συνήνεσε τελευταῖον νὰ
ἀπέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἵνα προστατεύσῃ αὐτὸν καὶ συμμε-
ρισθῇ τὸν κίνδυνον αὐτοῦ.

Ἀλλὰ δὲν προέβλεπε μόνος. Ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου
δὲν εἶχον προσκληθῇ εἰμὴ μόνον οἱ Μελετιανοί. Ἡδὲ δὲ ὁ Ἀθανά-
σιος εἰσῆλθεν εἰς Τύρον συνεπαγόμενος πάντας τοὺς λοιποὺς ὀρθο-
δόξους ἐπισκόπους, τὸν ἀριθμὸν πεντήκοντα περίπου, ἐν οἷς ἦσαν
καὶ τινες γηραιοὶ ποιμενάρχαι φέροντες ἐπὶ τὰ στίγματα τῶν δει-
κνῶν βλαπῶν τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἐπὶ τοῦ τελευταίου μεγάλου
κατὰ τῆς πίστεως διωγμοῦ. Ἡ ἀριξίς αὐτῶν κατετάραξε τοὺς περὶ
τὸν Εὐσέβιον. Καὶ δὲν ἐτόλμησαν μὲν νὰ ἀποκηρύξωσιν εἰς αὐτοὺς
τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ παρακαθήσων εἰς τὴν σύνοδον, ἀλλ' ἐπενόη-
σαν ἀμέσως ἕτερόν τι δι' οὗ ἡλπίσαν νὰ ποτήσωσι τοὺς φίλους τοῦ
Ἀθανασίου. Συμφωνήσαντες μετὰ τοῦ κόμπος Διονυσίου καὶ ὡφεί-
λομενοι ἀπὸ τὴν μικρὰν κλεινοψηφίαν τὴν ὅποιαν οὐδὲν ἤττον
εἶχον ἐν τῇ συνόδῳ, ἀπεφάσισαν ὅτι ὁ ἱεράρχης Αἰγύπτου θέλει πα-
ρασταθῇ ὁρθὸς ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως, ὥς τις κατηγορούμενος ἐνώ-
πιον τῶν δικαστῶν αὐτοῦ. Τοῦτο ἐπήγαγε δεινὴν ταραχὴν καὶ
πολλοὺς μεταξὺ τῶν δύο μερίδων διαπληκτισμοὺς ὥς ἐκ τῶν ὁποίων
διελύθη ἀπρακτος ἡ πρώτη συνεδρίασις.

Τελευταῖον ὅμως ἤρχισεν ἡ δίκη. Ὁ Ἀθανάσιος παρέστη ἐνώπιον
τῶν δικαστῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀφοῦ ἐπιστήμως διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς
παρανόμου αὐτῶν συγκροτήσεως καὶ τῆς ὁμολογουμένης μεροληψίας,
Ἐπειτα δὲ ἀνεσκεύασε μίαν πρὸς μίαν ἀπάσας τὰς πολυαριθμοῦς
καὶ πολυειδῆς συκοφαντίας ὅσαι κατ' αὐτοῦ ἐσκευωρήθησαν, διὰ το-
σούτων ἀκαταμαχγῆτων ἐπιχειρημάτων καὶ ἀποδείξεων ὥστε ἐφερεῖν
εἰς ἀληθῆ ἀμνηχανίαν τοὺς ἀντιπάλους. Τότε ἐσοφίσθησαν νὰ πέμ-
ψωσιν εἰς Αἴγυπτον ἐπιτροπὴν ἵνα συμπληρώσῃ δῆθεν ἐπὶ τόπου τὴν
ἀνακρίσιν, καὶ ἐφρόντισαν, ἐννοεῖται, νὰ συγκροτήσωσι τὴν ἐπιτρο-
πὴν ταύτην καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἐπισκόπων τῆς ἰδίας μερίδος καὶ μέ-
λητα ἐκ τῶν ἐπισκόπων ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἐκ προοιμίων ὁ Ἀθανά-
σιος

νάσιος εἶχεν ὀνομαστὶ ἐξαρῆσαι, ὥς ἀποδείξαντας κατὰ τὴν ἐν Πα-
καίᾳ σύνοδον τὴν πρὸς τὸν Ἄρειον ὑπουργὸν ἑμοφροσύνην. Ὁ ἱεράρ-
χος Αἰγύπτου διεμαρτυρήθη καὶ πάλιν. Οἱ ἐμβριθέστεροι καὶ εὐλα-
θέστεροι τῶν ἐπισκόπων ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀπο-
τρέψωσι τὰ σκάνδαλον τοῦτο. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Νικομηδείας Εὐσε-
βιον, ἔχοντες τὴν πλειονοψηφίαν, ἀπεφάσισαν οὐδὲν ἔττον νὰ προ-
χωρήσωσι καὶ ἐξαπέστειλαν τὴν ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθεῖσαν ἐπι-
τροπὴν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος, θεωρῶν τοσοῦτον ἀνυστόλως περιυβριζο-
μένην τὴν τε ἀλήθειαν τῆς πίστεως καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς ἱερω-
σύνης, ἐθεώρησε περιττὸν νὰ περιμείνῃ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀνα-
μήματος καὶ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ἐπιτροπῆς,
ἠκούσθη αἰφνης ἐν Τύρῳ ὅτι ἀπῆλθε διὰ ναυτὸς ἀπὸ τῆς πόλεως
ἐκείνης.

Παρήλθον ἔκτοτε ἐβδομάδες τινές. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος,
ἐπιστρέφων ἀπὸ μικρᾶς τιнос περιουσίας, εἰσῆρχετο εἰς τὴν Κωνσταν-
τινούπολιν, ὅτε, καθ' ἣν στιγμὴν διέβαινε τὴν πύλιν τῆς προ-
τουούσης, εἶδεν ἄνθρωπον ὁρμήσαντα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐπιθέσαντα τὴν
χεῖρα ἐπὶ τὰς ἑνίας τοῦ ἵππου καὶ ζητοῦντα δικαιοσύνην. Ὁ βασι-
λεὺς, ταραχθεὶς ὀπωροῦν, δὲν ἀνεγνώρισεν ἀμέσως τὸν Ἀθανάσιον
διότι ἦτο αὐτός, ὅστις ἀπεφάσισε, προσελθὼν κρυφίως εἰς τὴν βασι-
λεύουσιν, νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν προστασίαν τοῦ ὑπερτάτου ἀρχόντος
κατὰ τῆς γινομένης εἰς αὐτὸν ἀδικίας. Ὁ Κωνσταντῖνος δυσχερεστή-
θη διὰ τὴν πολλὴν ταύτην τόλμην καὶ διῆλθε χωρὶς νὰ ἀποκριθῇ·
μόλις δὲ μετὰ τινας ἡμέρας, ἐνδίδων εἰς τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τοῦ
Ἀθανασίου καὶ τὰς προτροπὰς πολλῶν τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, συ-
νήνεσε νὰ ἀκούσῃ τὸν ἱεράρχην. Ἦτο ὅμως κάκιστα κατ' αὐτοῦ δια-
θετεμένος. Τινὲς τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν εἶχον προξενήσει ἐν-
τύπωσιν εἰς τὸν βασιλέα· ἰδίως ἡ περὶ τῆς μελετωμένης δῆθεν ὑπ'
αὐτοῦ στάσεως συκοφαντία, ἣν ἐνίσχυεν ἡ τε ἐπανειλημμένη τοῦ
ἀνδρός παρακοὴ εἰς τὰς βασιλικὰς διαταγὰς καὶ ἡ τελευταία ἀπὸ
τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου ἀπόδρασις. Προσθετέον ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε
πρὸ μικροῦ παραγγέλλει εἰς τὴν σύνοδον ταύτην νὰ πορευθῇ ἐν σώ-
ματι εἰς τὰ Ἱερουσόλυμα ἵνα τελέσῃ μεγαλοπρεπῶς τὰ ἐγκαίνια τοῦ
ναοῦ τοῦ ἐγερθέντος ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Σωτῆρος· καὶ ὅτι παλλὴν

ροσεδόκα ἐκ τῆς τελετῆς ἐκείνης τὴν δόξαν, ὥστε καὶ διὰ τοῦτο γανάκτισεν ἀκούων δυσφημουμένην τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον. Ὅθεν κατ' ἀρχὰς ἐδέχθη ψυχρότατα τὸν Ἀθανάσιον, διέκοψεν αὐτὸν πολλὰς καὶ ἠπάληψε νὰ ἀποδιώξῃ ἐκ τῆς αὐλῆς. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Κωνσταντῖνος εὐχερῶς ἠπατάτο ἅμα ὑπώπτειε τὴν ἐλαχίστην κατὰ τῆς ρχῆς αὐτοῦ ἐπιβουλὴν, εὐχερῶς ὅμως μετεπείθετο ὁσάκις ἐπεκαίετό τις τὴν χριστιανικὴν αὐτοῦ συνείδησιν καὶ ἀνακραζάντης ἐπὶ ἔλους τοῦ Ἀθανασίου· «δικάσει Κύριος ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ σοῦ!» ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι δὲν δύναται νὰ μὴ πράξῃ τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ ἀπέστειλε λοιπὸν πρὸς τὴν σύνοδον ἐπιστολὴν, δι' ἧς μήτε κατακρίνων μήτε δικαίων τινα, παρεκάλει τοὺς ἐπισκόπους νὰ προσέλθωσι πρὸς αὐτὸν ἵνα ἐξηγήσωσι τὸ αἴτιον τῆς διαφοράς.

Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἰς Τύρον, τὰ πράγματα εἶχον προχωρήσει πολύ. Ἀμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Ἀθανασίου, οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον, νομίσαντες περιττὸν νὰ περιμεῖνωσι τὴν ἐπάνοδον τῆς ἐνακρατικῆς ἐπιτροπῆς, ἐθεώρησαν ὅτι δικαιοῦνται νὰ καταδικάσωσιν αὐτὸν ἐρήμην καὶ, ἅμα ἐκδόντες τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἐπαρτύθησαν ἐν μεγάλῃ πομπῇ κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Κωνσταντίνου, εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἐπετέλεσαν ἐκεῖ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν λαμπρῶν τούτων ἐορτῶν, ἐπανῆλθεν ἡ σταλεῖσα προηγουμένως εἰς Αἴγυπτον ἐπιτροπή. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἐπράξε κατὰ τὴν ἐντολὴν τὴν ὁποίαν ἔλαβεν, ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα εὖρη ἔνοχον ἐξ ἅπαντος τὸν Ἀθανάσιον. Ὁ βασιλικὸς τῆς Αἰγύπτου ἑπαρχος, ὅστις ἐμίσει τὸν ἱεράρχην ὡς ἐπισιμάζοντα τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀρχήν, ἔδωκε πᾶσαν συνδρομὴν εἰς τοὺς ἐπιτρόπους. Ὅλοι οἱ ὀρθόδοξοι μάρτυρες ἐξηρέθησαν, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἐγένοντο δεκτοὶ ἑβραῖοι καὶ εἰδωολάτραι· ἀλλ' ἵνα ὑποχρεώσωσι καὶ αὐτοὺς τοῦτους τοὺς μάρτυρας νὰ καταμηνύσωσι τὸν Ἀθανάσιον, ἐδέησε νὰ μεταχειρισθῶσιν ἀπειλὰς καὶ ὑποσχέσεις. Τὸ δ' ἐκ τῆς τοιαύτης ἀναγκρῆς ἐξαχθὲν κατηγορητήριον ἀπέβη ἐπὶ τέλους τοσοῦτον ἀνεπιφαικὸν καὶ ἀμορφον ὥστε ὁ γραμματεὺς παρηγγέλη νὰ μὴ κοινοποιήσῃ αὐτὸ εἰς κανένα. Ἀλλ' οἱ φίλοι τοῦ Ἀθανασίου κατάρθρωσαν νὰ λάβωσι γινῶσιν αὐτοῦ, τρεῖς δὲ αὐτῶν διαμαρτυρήσεις, διασωπ

βαίσει εἰς ἡμέας ἐν ταῖς Ἀπολογίαις τοῦ Ἀθανασίου, καὶ δευθύνεισαι ἡ μὲν εἰς τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ἡ δὲ εἰς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον, ἡ δὲ εἰς τὸν βασιλικὸν τῆς Αἰγύπτου ἐπαρχον, ἐβεβαίωσαν ἀπείσας τὰς ἀλλοκότους ἐκείνας ἀνομίας. Ἡ σύνοδος ὅμως δὲν ἐπτοῦθη ἐκ τούτων. Καὶ εἶχε μὲν ἤδη καταδικασθῇ, ὡς προείπομεν, ὁ Ἀθανάσιος ἐρήμην, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ἐπιτροπῆς ἐθεωρήθη καλὸν νὰ ἐπικυρωθῇ ἡ ἀπόφασις καὶ νὰ καταστῇ ἔτι αὐστηροτέρα. Ὅθεν ἡ σύνοδος, παραδεξαμένη ὡς ἀναμφισβήτητα πάντα τὰ ἐν τῷ κατηγορητηρίῳ ἀναφερόμενα, καθήρεσε τὸν Ἀθανάσιον καὶ ἀπεφάνετο χρεύοντα τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνον. Ἀμέσως δ' ἐπειτα ἐψήφισε τὴν παραδοχὴν τοῦ Ἀρείου εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τούτῳ οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον ἐξέτασαν τὴν γνωστὴν ἐκείνην ὁμολογίαν τῆς πίστεως, ἐβεβαίωσαν ὅτι εἶναι κατ' ὅλα σύμφωνος πρὸς τὰ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθέντα δόγματα καὶ προσέκαλεσαν ἅπαντας τοὺς πιστοὺς ν' ἀποδεχθῶσι καὶ ἀσπασθῶσι τοὺς ἀρετικούς τούτους ὡς ἀδελφούς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἔφθασεν ἀπροσδοκῆτως εἰς τὴν σύνοδον ἡ ἐπιστολὴ δι' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος, ἐπὶ τῇ ἐπιμόνῃ αἰτήσῃ τοῦ Ἀθανασίου, προσεκαλεῖ τοὺς ἐπισκόπους νὰ προσέλθωσιν ἐνίκῃσι αὐτοῦ, ἵνα συζητήσῃσιν ἐκ νέου τὴν ὑπόθεσιν τὴν ὅποίαν οὗτοι θεωροῦν ὡς τελεσιδικίως ἀποφασισθεῖσαν. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν συνέφερε κατ' οὐδένα λόγον εἰς τοὺς περὶ τὸν Εὐσέβιον ὅθεν ἔκριναν, διὰ τολμηροῦ μηχανήματος ν' ἀποφύγῃσι τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἡδη γενομένων. Καὶ λοιπὸν παραβαίνοντες τὴν ρητὴν τοῦ αὐτοκράτορος διαταγὴν, ἥτις ἐπανειλημμένως ἔλεγεν ὅτι ὀφείλουσιν ἅπαντες νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐκήρυξαν τὴν σύνοδον διαλελυμένην, προσέκαλεσαν τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκόπων νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἔπεμψαν παρὰ τῷ βασιλεῖ ἀπλὴν ἐπιτροπὴν συγκειμένην ἐκ τῶν ἀσπονδοτέρων τοῦ Ἀθανασίου ἐχθρῶν. Οὐδὲ αἱ τοῦτο ἠρκέστησαν· ἀλλὰ συνεφώνησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀντὶ νὰ κατηγορήσωσι τὸν Ἀθανάσιον ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ καταχρῆσει, νὰ παραστήσωσιν αὐτὸν ὡς ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας καὶ ἰδίως ὡς ἠγωνισθέντα νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπαστολὴν τοῦ σίτου, δι' οὗ δημοσίᾳ δαπάνῃ ἐτρέφετο τὸ

ργὴν τῆς νέας πρωτεύουσας πλῆθος. Τὸ ἐπινύκμα ἦτο ἐπιτηδεύματα οὐ· διότι ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐταράσσεται ὡς ἑβραῖον ἐν ἡ ἀφίξις τῶν τροφῶν, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐγένετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιρρεπότερος εἰς τὸ νὰ πιστεύῃ εὐκόλως πᾶσαν κατὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐπιβουλὴν. Καὶ τῷντι ὠργίσθη παραδόξως ἐπὶ τοῦ προεμμένου καὶ μὴ θελήσας νὰ ἀκούσῃ τὴν νέαν τοῦ Ἀθανασίου ἀποθγίαν, ἐξώρσεν αὐτὸν εἰς Αὐγουσταν Τρηβιῶν, πόλιν τῆς Γαλλίας· ἀλλὰ τοῦτο προσωρινῶς, διότι, συνελθὼν μετ' ὀλίγον καὶ ἀναλαβὼν πᾶν σύνεσιν αὐτοῦ, δὲν ἠθέλησε νὰ ἀνανεώσῃ τὸ σχίσμα κλείων τὴν ὕψιν εἰς πᾶσαν ἐλπίδα εἰρηνεύσεως, καὶ δὲν ἐθεώρησε φρόνημον νὰ πεκυρώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου ἀποφασισθέντα, ἀποφαινόμενος χρερύοντα τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ὁ Ἀθανάσιος ἀπῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος τοῦ 336 εἰς Αὐγουσταν Τρηβιῶν· ἀλλὰ τοσοῦτον ἦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ εὐλάβεια ἣν ἀπανταχοῦ ἐνέπνεεν ὁ ἀκλόνητος ἐκεῖνος τῆς ὀρθοδόξου προμάχος ὥστε ἡ ἀποδημία αὐτοῦ αὐτῇ ὡμοίαζε θρίαμβον ἄλλον ἢ ἐξορίαν. Ὁ ἐπίσκοπος Τρηβιῶν ἐδέχθη αὐτὸν ὡς φίλον καὶ ἕνον, οὐχὶ ὡς καταδικὸν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρεσβύτερος τοῦ αὐτοφάτορος υἱός, ὁ ὁμώνυμος τῷ πατρὶ Κωνσταντίνος, ὅστις ἐκυδέρεκα ἦν Γαλατῖαν καὶ ἔδρευεν εἰς τὴν τῶν Τρηβιῶν πόλιν, ἐπεσκέφθη ὑπεβάστως τὸν ἐξόριστον. Ἐνῷ δὲ ὁ καταδικασθεὶς Ἀθανάσιος τοιῷτις ἐτύγχανε δεξιώσεως ἐν τῇ δύσει, ὁ κατισχύσας ἐν τῇ ἀνατολῇ Ἀρειὸς ἠθέλησε τελευταῖον, ὑπὸ τῶν φίλων δορυφορούμενος, ἀπεστέλλει εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ πόλιν Ἀλλὰ καὶ τοὶ ἔχοντες ἐν αὐτοῦ τὴν δημοσίαν δύναμιν καὶ τινες ἐκ τοῦ ὄχλου ὁπαδοὺς, τοσοῦτον ἐμυσέτο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὥστε ἡ παρουσία αὐτοῦ προκαλεῖ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καθεστᾶσθαι ταραχὰς καὶ ῥήξεις. Τοῦτο δὲ βλέποντες οἱ φίλοι τοῦ τε Ἀρείου καὶ τοῦ Εὐσεβίου, καὶ φοβούμενοι μήπως ὁ αὐτοκράτωρ μαθὼν τὰ γινόμενα ἀγανακτήσῃ ἐπὶ τέλους κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐξείκων, οἵτινες ἐπὶ δύο περίπου ἔτη τοσαύτας παρήγαγον αὐτῷ δυσχερείας, ἀπεφάσισαν νὰ σωθῶσι διὰ τελευταίου τινὸς τολμήματος. Ὦθεν ἐπὶ τῇ προφάσει ἐριδὸς τινος προελθούσης αὐτοῖς εἰς μέσον περὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος, μεταξύ τοῦ

Ἀρθοδόξου ἐπισκόπου Ἀγκύρας καὶ τινος Ἀρειανοῦ, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ περὶ αὐτὴν διατρίβοντες ἔτι ἐπίσκοποι ἐχίτησαν ἔλαβον τὴν ἀδειαν νὰ συνέλθωσιν εἰς σύνοδον ἵνα κρίνῃσι τὴν ὑπὸ θεσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀγκύρας ἦτο φίλος τοῦ Ἀθανασίου, κατεδίδασκεν αὐτὸν ἐκ τοῦ προχείρου. Ἐπειτα δὲ, ἐλθόντες εἰς τὸ κῆρυον ζήτημα, ἀπεφάσισαν νὰ φέρωσι τὸν Ἀρειον εἰς Κωνσταντίνου πόλιν καὶ νὰ δεχθῶσιν αὐτὸν ἐπιστήμως εἰς τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν, ὑπὲρ ὧν αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ ἐλπίδι, ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει οὕτως ἀναγκασθῆναι νὰ προστατεύσῃ μέχρις ἐσχάτων τὸν Ἀρειον. Ἀφ' ἑτέρου ὁ βασιλεὺς συνήνεσεν εἰς τοῦτο ἵνα ἀπομακρυνῇ τὸν Ἀρειον ἐξ Ἀλεξανδρείας, ὅπου ἡ διατριβὴ αὐτοῦ κατέστησεν, ὡς εἶδομεν, πρόξενος ἀδιαλείπτων σκανδάλων. Ὁ Ἀρειος λοιπὸν ἐσπευσε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐζήτησεν ἀμέσως ἡ κοινωγήσῃ. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἐχρειάζετο ἰδίως ἡ συναίνεσις τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος οὗτος, ὀνόματι Ἀλέξανδρος, καὶ τοι γέρον ὢν καὶ πρᾶος καὶ μὴ διατρέπων ἐπὶ ἐκ νότῃ, ἀλλ' ὅμως πιστὸς διατελὼν εἰς τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας, ἀπεκρίθη ὅτι ὁ Ἀρειος ἀπεκλείσθῃ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ὑπὸ αἰωνομενικῆς συνόδου καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον εἰς ὀλίγους πρὸς νὰ ἀνατρέψωσι τὰ παρὰ πάντων θεσπισθέντα. Παρακλήσεις καὶ ἐπειλαὶ ἀπέβησαν μάταιαι. Ὁ ἀγαθὸς Ἀλέξανδρος ἐπέμενε εἰς τὴν ἀρνησιν αὐτοῦ καὶ εἶχεν ὡς φαίνεται συμφώνους τοὺς πλείους τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐδέησεν ἄρα νὰ ἀναβῇ τὸ πρᾶγμα πάλιν εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις περιήλθεν εἰς ἀμνηστίαν τοῦ βασιλέως. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ τοι παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν περὶ τὴν εὐσεβίον, οὐδέποτε ὅμως συνεμερίσθη, ὡς εἶδομεν, ὅλα αὐτῶν τὰ πάθη. Ἡ ἀντίστασις ἀνδρὸς πρᾶου καὶ εἰς τὴν πολιτείαν εὐλαβεῖς ἀφωσιωμένου, ἐνέβαλεν αὐτὸν εἰς νέαν ἀπορίαν καὶ μὴ τῆς αἰῶνος ν' ἀπαλλαγῇ τῆς δυσχερείας ταύτης, ἐκάλεσε πάλιν τὸν Ἀρειον ἐνώπιον αὐτοῦ. Προσελθόντος δ' ἐκείνου « εἰμὲν ποῶ, τῷ εἶπε, νὰ βάλω βάσιν εἰς τὸν λόγον σου; πρεσβεύεις τῷ ὄντι ἀληθῶς τὸ δόγμα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως; » καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀρειος ἐπανελάβε τὴν γῶσθ' ἐπὶ τὴν ὁμολογίαν, ἣν ἐξ ἀρχῆς ὁ βασιλεὺς εἶχε θεωρήσει ὡς ἀποχρῆσταν, « μήπως, πρεσβεύεις, ἐπανελάβε, κάμμιαν ἄλλην πλάνην; μή

πως διατηρῆς κάμμιαν τῶν αἵρετικῶν δοξασιῶν ὅσας ἐξέφερες ἄλλοτε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ; ὁμνύεις ἐνώπιον Θεοῦ ὅτι ἀπέπτucas πᾶσαν κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν βλασφημίαν ; » Ὁ Ἄρειος ὤμοσεν ἀδιστακτως. « Ὑπαγε λοιπόν, εἶπεν ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς· καὶ εἰ μὲν ἡ πίστις σου ἔχει καλῶς, καλὸς ἔστω καὶ ὁ ὅρκος ὃν ὥμοσας· εἰ δὲ ἡ πίστις σου ἀσεβής ἐστίν, ὁ Θεὸς τιμωρήσῃ τὸν ἐπίσκοπον. »

Τότε ὁ Κωνσταντῖνος, νομίσας ὅτι ἠσφάλισε τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, ἐκάλεσε τὸν Κωνσταντινούπολως καὶ παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ δώσῃ ἀπροφασίστως τὴν ἐπαύριον, ἥτις ἦτο ἡμέρα Κυριακὴ, τὴν θείαν μετέληπιν εἰς τὸν Ἄρειον. Ὁ γραιὸς Ἀλέξανδρος, εἰς ὃν οὐδὲ νὰ ἀπαντήσῃ ἐπετράπη, ἀπῆλθε τεταραγμένος εἰς τὴν πλησιεστέραν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖ δακρυρρόων ἐπεκαλέσατο τὴν ἀρωγὴν τοῦ Ὑψίστου, κατὰ τὴν δεινὴν ταύτην περίστασιν. Ὀλίγας δὲ στιγμὰς μετέπειτα ἐξήρχετο τῶν βασιλείων ὁ Ἄρειος θριαμβεύων καὶ ὑπὸ πολλῶν παραπεμπόμενος φίλων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐλάλει περιχαρὴς γεγωνυῖα τῇ φωνῇ. Ἀλλ' ἐνῷ διήρχετο οὕτω τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, κατελήφθη αἰφνης ὑπὸ ἀνάγκης κατεπειγούσης, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας ἀπεχώρησεν εἰς ἐπιτήδειόν τινα τόπον. Παρατεινομένης δὲ τῆς αὐτοῦ διατριβῆς, ὁ ὑπηρέτης αὐτοῦ ἀνησυχήσας ἠνέωξε τὴν θύραν, καὶ, ὦ τοῦ θαύματος ! εὗρε τὸν αἵρεσιάρχην χαμαὶ κατακείμενον καὶ διὰ μέσου τοῦ σώματος διαβράγνεντα. Ἡ περὶ τοῦτου ἀγγελία, διαδοθεῖσα ἐν ἀκαρεῖ καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν καταπληκτικὴν. Οἱ πλείστοι ἐθεώρησαν τὸν ἀπαίσιον ταῦτον θάνατον ὡς θείας δίκης σημεῖον· οἱ μετριώτεροι ἀπέδιδον αὐτὸν εἰς τὴν αἰφνιδίαν ἐκρήξιν ὑπερβολικῆς χαρᾶς καὶ ὑπεροφίας ἐπὶ μακρὸν κατασταλαίσης. Ὀλίγοι δὲ τινες ὑπεψύχοντο ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐγένετο θύμα δολοφονίας ἢ μαγείας. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐταράχθη ὁ Κωνσταντῖνος. Ἡ ἡθικὴ αὐτοῦ κατάστασις ἀπέβη ἔκτοτε ἀληθῶς ἀξιοθρήνητος. Εἶχεν ἐλπίζει νὰ ἐξελείψῃ πᾶσαν ἀφορμὴν θρησκευτικῆς ἔριδος, καὶ ἤδη ἔβλεπε τὴν θρησκευτικὴν ἔριν εἶπερ ποτὲ παροξυνθεῖσαν. Εἶχεν ἀγωνισθῇ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ ἤδη κατήντησε νὰ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς κυριωτέρους τῆς ὀρθοδόξιας προμάχους. Εἶχε πράξει τοσαύτας ὑπὲρ τοῦ Ἀρείου θυσίας· καὶ ἤδη ὁ Ἄρειος ἐφαίνετο ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς καταδικαζόμενος.

Οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ὁ Κωνσταντῖνος καὶ νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον· διότι οὕτω πράττειν ἤθελε παρέλθει ἀφ' ἐτέρου εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου, οἵτινες παρέσταντο ὡς οἱ πιστότεροι αὐτοῦ φίλοι. Ἀηδία καὶ θλίψις ἐπλήρῳσαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ ἐβασάνιζον αὐτὴν τόσοι μᾶλλον ὅσοι εἶχε καὶ ἄλλας πολλὰς ὀδυνηρὰς μερίμνας.

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τρεῖς υἱούς. Οἱ υἱοὶ οὗτοι διχονοοῦντες πρὸς ἀλλήλους, ἐμελλον προδῆλως, ἅμα ἤθελεν ἐκλείψει ἐκ μέσου ἡ σι-
βαρὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν χεῖρ, νὰ περιέλθωσιν εἰς ῥῆξιν περὶ τῆς ὑπερ-
τάτης ἀρχῆς· οὐδεὶς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχε τὴν ἀπαιτουμένην ἰκανότη-
τα ἵνα συντηρήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους. Πλὴν τούτων, ὑπῆρχον καὶ δύο τοῦ βασιλέως ἀνεψιοὶ, Δαλματίας καὶ Ἀννιβαλιανός, υἱοὶ Ἀννιβαλιανοῦ τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδελφοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, οἵτινες, διαπρέψαντες ἤδη ἐν πολέμοις καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν υἱῶν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τιμώμενοι, δυσκόλως ἤθελον ὑποκύβει εἰς τοὺς νομίμους μίλλ' ἀσθενεῖς τῆς ἀρχῆς διαδόχους. Ὁ βασιλεὺς ἐβλεπε ταῦτα πάντα, καὶ ἐτίθετο προαισθανόμενος τὰς ἐπερχομένας συμφορὰς, καὶ ἐπὶ τέλους, μὴ εἰδὼς πῶς ἄλλως νὰ πράξῃ τὸν ἐμφύλιον ἀγῶνα, ἀπεφάσισε τῷ 336 νὰ διανεῖμῃ ἐκ προοιμίου τὸ κράτος μεταξὺ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἀνεψιῶν αὐτοῦ. Ὅθεν εἰς μὲν τὸν πρεσβύτερον υἱόν, τὸν Κωνσταντῖνον, ἔδωκεν ὅλας τὰς ἐπέκεινα τῶν Ἀλπεων ἐπαρ-
χίας, τὴν Γαλατίαν, τὴν Ἰσπανίαν, τὴν Βρεταννίαν· εἰς δὲ τὸν νεώ-
τερον, τὸν Κώνσταντα, ἐπέτρεψε τὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κράτους κεί-
μενα, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Ἀφρικὴν· εἰς δὲ τὸν δεύτε-
ρότοκον, τὸν Κωνσταντίον, τὸν ὅποιον ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς ἡγάπα, κατέλιπε τὴν Ἀνατολὴν ἥτοι τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συ-
ρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Τελευταῖον παρέσχε τιμῆματά τινα καὶ εἰς τοὺς ἀνεψίους αὐτοῦ, καταστήσας τὸν μὲν Δαλμάτιον ἡγεμόνα τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀχαΐας, τὸν δὲ Ἀννιβαλιανόν ἡγεμόνα τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ Πόντου.

Τοιοιουτοτρόπως δὲ καταστρέψας ἰδίᾳ χεὶρὶ τὴν ἐνότητα τοῦ κρά-
τους ὑπὲρ ἧς οὐκ ὀλίγον ἠγωνίσθη, καθὼς πρὸ μικροῦ εἶχε καταλύ-

οι τὴν ἐνότητά τῆς ἐκκλησίας ἦν τοσοῦτον δι' ἀπαντες τοῦ βίου ἐπέθηκεν, παρεσκευάσθη ἤδη πρὸς θάνατον· διότι, καί τει ἦτο κατὰ τὸ φαινόμενον ὀδυρότατος, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν προσεχῆ τελευτήν. Κατεσκευάσας λοιπὸν τὸν ἴδιον τάφον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἐν τῷ μέσῳ δώδεκα θηκῶν τοῦ τοῦ αὐτοῦ εἰς μνήμην τῶν δώδεκα τοῦ Κυρίου μαθητῶν. Τελεσθέντων δὲ, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 336, τῶν ἐγκαινίων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ μνημείου τούτου, πολλοὶ ἐξαρωνήθησαν λόγοι πανηγυρικοὶ οἵτινες κακῶς φαίνεται ἤχησαν εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ Κωνσταντίνου. Τοῦλάχιστον ὁ Κωνσταντίνος Εὐσέβιος βεβαίως, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τῶν λειτουργῶν ἐκείνων ἐτόλμησεν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ ὅτι ἀποφανθῇ αὐτὸν μακάριον, « ὅτι δὲ καὶ τῷ παρόντι βίῳ τῆς κατὰ πάντων αὐτοκρατορικῆς βασιλείας ἡγεμέμενος εἶπεν, καὶ τῷ μέλλοντι συμβασιλεύειν μάλ्लοι τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ » ὁ βασιλεὺς ἡγάκησεν καὶ διακώφας τὸν ῥήτορα, παρήγγειλε νὰ μὴ τολμᾷ τοιαῦτα φθέγγεσθαι, « μᾶλλον δὲ δι' εὐχῆς αἰτεῖσθαι αὐτῷ, καὶ τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι τῆς τοῦ Θεοῦ δουλείας ἀξίον φανῆναι. »

Περὶ τὰς μελαγχολικὰς ταύτας ἀσχηλίας διήλθεν ἅπαν τὸ ἔτος 336, ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀκαλοῦσθαι ἔτους, αἰφνιδίως τις ἐπιδρομὴ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν εἰς Μεσοποταμίαν, ἐξήγειρεν ἐπὶ μικρὸν τὴν καταβεβλημένην τοῦ Κωνσταντίνου ψυχὴν ἀπὸ τοῦ ληθάργου εἰς ὃν κατέκειτο. Ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε νὰ ἐτοιμάσῃ στρατὸν μέγαν· οἱ δὲ Πέρσαι, οἵτινες ἤλπιζον νὰ εὕρωσιν αὐτὸν ἀπαράσχεον καὶ ἔμαθον ἀπεναντίας ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπέρχεται ἐπ' αὐτοὺς, μετανοήσαντες ἐπέμψαν πρέσβεις περὶ εἰρήνης. Ὁ Κωνσταντίνος, ὅστις ἀληθῶς εἶπεν δὲν ἠγάπα πλέον τὸν πόλεμον, ὑπεδέχθη τοὺς πρέσβεις τούτους εὐμενῶς καὶ διατέλει πρὸς αὐτοὺς διαπραγματευόμενος, ὅτε, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 337, ἡσθάνθη μικρὰν τινα ἐνόλησιν. Οἱ ἰατροὶ συνεβούλευσαν αὐτὸν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὰ θερμὰ λουτρά τῆς ἐν Μιθύνῃ Εὐλενοπόλεως ἣται τοῦ ἀρχαίου Δρεπάνου· εἰς ὃ εἶχε δώσει τὸ τῆς μητρὸς ὄνομα. Ἀλλ' ὅτε ἐφθάσεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, τὸ νόσημα εἶχε τοσοῦτον προχωρήσει ὥστε δὲν ἔδυνάμην νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰ λουτρά αὐτῆς. Ὅθεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βλέπων προσεγγίζοντα τὸν θάνατον προσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλη-

σίαν, καὶ προσκυνήσας, ἐξωμολογήθη γεγωνύα τῇ φωνῇ τὰ ἄμυσ-
τῆματα αὐτοῦ· μεθ' ὃ ἐζήτησε νὰ ἀξιωθῇ ὅλων τῶν εὐχῶν ὅσαι ἀπὸ
τούντο ἵνα μνηθῇ εἰς τὰ ἅγια μυστήρια. Διότι, κατὰ τὴν τοῦ Κων-
σταλείας Εὐσεβίου μαρτυρίαν, οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία, ὅτι
ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ τοι τοσοῦτον συντελέσας εἰς τὸν θρίαμβον τῆς
χριστιανικῆς πίστεως, καὶ τοι ἀναμιχθεὶς εἰς τὴν διοίκειν αὐτῆς,
καὶ τοι μετασχὼν τῶν σπουδαιοτέρων αὐτῆς συζητήσεων, δὲν εἶχε
μέχρι τῶν τελευταίων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμερῶν οὔτε βαπτισθῆ οὔτε
μεταξὺ τῶν κατηχομένων καταταχθῆ. Μὴ φανῇ δὲ τὸ πρᾶγμα
παράδοξον· τὸ τοιοῦτον συνέβαινε πολλάκις κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους
αὐτοὺς τῆς ἐκκλησίας χρόνους, καθ' οὓς πολλῇ ἐτι ἐπεκράτει ἀνω-
μαλία περὶ τὴν παραδοχὴν τῶν κατηχομένων. Ἡ ἐκκλησία κατε-
δικάζει μὲν τὴν βραδείαν ἐκείνην καὶ ἐν ᾧρα θανάτου οὕτως εἰπεῖν
γινομένην τελετὴν τοῦ βαπτίσματος· ἀλλὰ αἰσθανομένη τὴν ἀδύ-
ναμίαν αὐτῆς καὶ τὰς δυσχερείας ὑφ' ὧν περιστοιχίζετο, ἠνείχετο
τὴν τοιαύτην ἀναβολὴν, καὶ φυσικώτατον μαλιστα ἦτο νὰ ἐπιτρέ-
ψῃ αὐτὴν εἰς τὸν παντοδύναμον ἡγεμόνα πρὸς ὃν τοσαύτας ὤφειλε
χάριτας. Ὅπως δ' ἦτοτε ὁ Κωνσταντῖνος, προαισθανόμενος ἤδη ἑαυτὸν
περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ὄντα, ἀπεφάσισε νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βά-
πτισμα καὶ, μετακομισθεὶς ἐξ Ἑλενοπόλεως ὅπου δὲν εἶχε κατάλυμα
ἐπιτηδεῖον, εἰς τὰ περὶ Νικομήδειαν ἀνάκτορα, συνεκάλεσεν ἐκεῖ
ἀμέσως τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας, καὶ ἐλάλησε πρὸς αὐτοὺς
τάδε. « Οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πάλαι μοι διψῶντι καὶ εὐχομένῳ τῆς ἐν
Θεῷ τυχεῖν σωτηρίας, καιρὸς ἐλπίζομενος ὥρα καὶ ἡμᾶς ἀπολαύ-
σαι τῆς ἀθανατοποιοῦ σφραγίδος, ὥρα τοῦ σωτηρίου σφραγίσματος
μετασχεῖν ἐπὶ ρείθρον Ἰορδάνου ποταμοῦ τούτ' ἐνεόουν ποτε
ποιῆσαι, ἐφ' ὧν καὶ ὁ σωτὴρ εἰς ἡμέτερον τύπον, τοῦ λουτροῦ με-
τασχεῖν μνημονεύεται· Θεὸς δ' ἄρα τὸ συμφέρον εἰδὼς, ἐντεύθεν ἔδωκε
τούτων ἡμᾶς ἀξιοί. Μὴ δὴ οὖν ἀμφιβολία τις γιγνέσθω. Εἰ γὰρ καὶ
πάλιν ἡμᾶς ἐνταυθοὶ βιοῦν ὁ καὶ ζωῆς καὶ θανάτου κύριος ἐθέλοι, καὶ
οὕτως ἐμὲ συναγαλάξῃσθαι λοιπὸν τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ, καὶ ταῖς ἐν
χαῖς ὁμοῦ τοῖς πᾶσιν ἐκκλησιαζόντα κοινωνεῖν ἅπασι ὥριστα, θε-
σμούς ἤδη βίου Θεῷ πρέποντας, ἐμαυτῷ διατετάξομαι. »

Τότε ἐτετέλεσθησαν πάντα τὰ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κεκανονισμένα

μεθ' ἡ ὁ βασιλεὺς δὲν θόβλησε πλὴν νὰ ἀναλάβῃ τὴν πορφύραν· ἀλλὰ διέμεινε περιβεβλημένος τὸν λευκότετον τοῦ κατηγουμένου ἱματισμὸν καί, ἐν τῇ πληθμονῇ τῆς εὐχαριστήσεως αὐτοῦ, ἡκούσθη λέγων· « νῦν ἀληθεὶ λόγῳ μακάριον εἶδ' ἑμαυτὸν, νῦν τῆς ἀθανάτου ζωῆς περᾶνθαι ἄξιον, νῦν τοῦ θεοῦ μετεληφέναι φωτὸς πέποισται. » Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τὰ ἔσχατα ταῦτα τῆς ζωῆς παρημέλησε τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ οἱ υἱοὶ τοῦ ἦσαν ἀπόντες, προεκάλεσε τοὺς κυριωτάτους τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἀπήτησε παρ' αὐτῶν νὰ ὁμώσωσιν ὅτι οὐδὲν θέλουσι πράξει κατὰ τὴν τέκνων καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἐπικυρώσας δὲ πάλιν τὰ περὶ τῆς διαίρεσεως τοῦ κράτους προαποφασισθέντα, ἀπέθανε τῇ 24 μαΐου τοῦ 337, ἐν τῇ τῆς Πεντηκοστῆς ἑορτῇ. Ὁ νεκρὸς αὐτοῦ, περιβληθεὶς δι' ἀλουργίδος, καὶ κοσμηθεὶς ὑπὸ τοῦ διαδόχου, καὶ ἐν χρυσῇ κατατεθείς λάρνακι, μετεκομίσθη ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἐξετέθη εἰς κοινὴν θέαν, ἐντὸς τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν βασιλείων, ἐπὶ ἱερῶματος ὑψηλοῦ, τὸ ὅποιον περιεστοίχιζον ἀπειράριθμα φῶτα, ἐπὶ σκευῶν χρυσῶν καίοντα. Ἀπαντες οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ ἅπαντες οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες προσήλθον προσκυνοῦντες καὶ γονυκλινεῖς ἀσπαζόμενοι τὸν νεκρόν· ἅπαντες δὲ οἱ ὑπηρεταί, πλησιάζοντες ἐζήτουν τὰς διαταγὰς αὐτοῦ ὡς ἂν ἔξη ἔτι. Καὶ τὸ τυπικὸν τοῦτο ἐτηρήθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κωνσταντίου, ὃν περιέμενον ἵνα τελεσθῇ ἡ κηδεία.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔζησεν ἔτη 63, 2 μῆνας καὶ 20 ἡμέρας, κυριαρχήσας ἔτη 30, 9 μῆνας καὶ 27 ἡμέρας. Ἐν τῷ διαστήματι τῆς μακρᾶς ταύτης βασιλείας, ὁ ἀρχαῖος κόσμος μετέβαλεν ὅψιν καὶ πνεῦμα. Τὸ κράτος, ἀπαλλαγὴν τῶν ποικίλων ἐξωτερικῶν πολεμίων καὶ τῶν πολλῶν ἐμφυλίων στάσεων ὑπὸ τῶν ὁσίων πρότερον σχεδὸν ἀδιαλείπτως κατετρύχετο, ἀπῆλυσεν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ στιβαροῦ ἐκείνου βραχίονος τὰ ἀγαθὰ εἰρήνης διαρκοῦς. Τὸ χριστιανικὸν θρησκειον, λυτρωθὲν τῶν ὀλεθρίων διωγμῶν ὑφ' ὧν πρὸ τοσούτου χρόνου ἐδασκανίζετο, ἐξασφαλίσθη, ἐβρύθμισθη, ἐπρεστατεύθη, χωρὶς νὰ καταδιωχθῶσι παντάπασιν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἀρχαίου θρησκείματος· ἡ δὲ νομοθεσία τοῦ κράτους μεταβρύθμισθη εἰς πολλὰ

κατὰ τὸ σῶτήριον τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου πνεῦμα. Ἐάντις δὲ κατὸν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι μέγας ὑπῆρξεν ὁ ἀνὴρ, ὅστις ἂν δὲν δέ-
πραξε τὴν ταυάντην τῶν πραγμάτων καὶ πνευμάτων μεταβολὴν, ἐν
οὐδεὶς ἄλλος τυλάχιστον συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην
δι' ἧς ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεμφορώθη ἡ κατὰστασις ὁλοκλήρου τοῦ κό-
σμου; Καὶ ὅμως εἰρέθησαν ἱστορικοὶ πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ αἵτινες
οὐ μόνον ἀπηξίωσαν νὰ ἀπονεύμωσιν αὐτῷ τὴν δικαίαν ἐκείνην ἐπαι-
νήμιαν ἀλλὰ καὶ πολυσευδῶς ἐμυκτήρισαν, ἐχλεύασαν, παρεφρόνησαν,
καὶ ὡς κακοῦργον ἐχαρκτήρισαν τὸν ἄνδρα.

Ἄν πρόκειται νὰ ὑμνήσωμεν αὐτὸν, πιστεύοντες εἰς τὰ ὑπερβο-
λικά Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἐγκώμια. Ἄν ἡρνήθημεν, οὐδὲ ἀρνού-
μεθα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔπαισε πολλάκις καὶ ὡς ἄνθρωπος καὶ
ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ. Ὡς ἄνθρωπος εἶναι ἀσύγγνωτος δι' ὅτις
πολλοὺς τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν ἐπὶ νῆγχι θάνατον. Ἀλλὰ, ἐν
καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν, μὴ τὰς ἀνοσίους ταύτας
πραξεις παρεσύρθη ὁ Κωνσταντῖνος οὐχὶ ὑπὸ ἀγρότητας ψυχῆς
παρεσύρθη ὑπὸ κακῶς νενοσημένης πολιτικῆς ἀνάγκης, καὶ ὑπὸ τῶν
ὀλεθρίων ἔξωσιν καὶ παραδόσειν ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐγενήθη καὶ
ἀνετρίφη. Τὰ δὲ μέγιστα τῶν πολιτικῶν σφαλμάτων, πρὸ μᾶλλον
ἔτι ἐξεθέσαμεν καὶ ἐξετιμήσαμεν, διότι περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς
ζωῆς αὐτοῦ διαπράχθησαν. Τὰ σφάλματα ταῦτα εἶναι ὡς πῶτος
ἀναμφισβήτητα ἐξηγοῦνται ὅμως μέχρι τινός, ἂν δὲν δικαιολογού-
νται, ἡ μὲν πρὸς τὸν Ἀθανάσιον πάλη, διὰ τὸν πόθον ὃν εἶχε νὰ
ἐπαναγαγῇ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τὸν Ἀρεστον, ἡ δὲ με-
ταξὺ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἀνεψιῶν διανομὴ τοῦ κράτους, διὰ τὴν ἐκ-
πόδα ἣν ἔτρεφε νὰ προλάβῃ τὴν βιαίαν αὐτῶν σύγκρουσιν. Ἀλλὰ
καὶ τούτων πάντων ὁμολογηθέντων, ἐρωτῶμεν μετὰ θάρρους, ἔσπε-
σοι τῶν ἱστορικῶν ἀνδρῶν εἰς οὓς ἐπιδαμναέσεται τὸ ὄνομα μέγας,
ὃν περιέπεσον εἰς ὅμοια ἢ παραπλήσια ἀμαρτήματα μάλα στε κατὰ
τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτε οἱ ἀριστοὶ τῶν ἡμετέ-
ρων μετείχον ἔτι ὀλίγῃς τινας βαρβαρότητας, μόλις ἀπὸ τῶν ἡθῶν
αὐτῶν, εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκτε-
πούσκει; ἢ τίς δύναται νὰ καυχῇ ὅτι συνέπραξεν εἰς μείζονα ἢ
μᾶλλον εὐεργέτιδα τοῦ κόσμου μεταβολήν; ἢ τίς, ὅτι εὐεργετὴς ἐν

τῷ μέσῳ τραπεζικῶν φθειρῶν διὰ τὴν δυσχέρειαν αὐτῶν θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν, πολιτικῶν περιπλοκῶν, διεξήγαγεν αὐτὰς μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ μετριοπαθείας; ἢ τίς, ὅτι κυβερνῶν κράτος ἀχανές, κλυδωνιζόμενον ὑπὸ τῶν παθῶν καὶ διενέξεων ἀρχαίας καὶ νέας πίστεως, εἰδείξε πλείονα ἀνεξιθρησκείαν, ἐπιείκειαν, σωφροσύνην;

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πάθη θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ ἐφείρουν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον φθείρουσι τὴν περὶ τῆς ἀνδρὸς ἐκείνου κρίσιν τῆς ἱστορίας, καὶ ἐδηλητηρίασαν τὴν περὶ αὐτοῦ κοινὴν πεποιθήσιν. Πρῶτοι ἐμίσησαν αὐτὸν, ὡς πρόμαχον τοῦ νέου θρησκευματος, οἱ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ὀπαδοί, οἵτινες ταύτου ἐνεκα ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτοῦ τὰς δεινοτέρας τῶν ὑβρεων καὶ συκοφαντιῶν. Προεξάρχει δὲ τῆς σχολῆς ταύτης τῶν ἱστορικῶν ὁ Ζώσιμος, ἔστις γραφάς· ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι « ἱστορίας νέας βιβλία ἐξ » λέγει, ὅτι τὸ κατεῖν τοὺς ὅρκους ἦτο σύνηθες αὐτῷ· λέγει, τὴν κακοθίειαν κατὰ φύσιν ἐνοῦσαν αὐτῷ· λέγει αὐτὸν μεστὸν πάσης ἀλαζονείας· λέγει, ὅτι ἐγκατέλιπε τὸ πάτριον δόγμα καὶ ἀπαρτίθη τὴν ἀσέβειαν, δηλαδὴ τὸν χριστιανισμόν, διότι αἰγυπτίως τις διεβεβαίωσεν αὐτὸν « πάσης ἀμαρτιάδος ἀναιρετικὴν εἶναι τὴν τῶν χριστιανῶν δόξαν, καὶ τοῦτο ἔχειν ἐπάγγελμα, τὸ τοὺς ἀσεβεῖς μεταλαμβάνοντας αὐτῆς, πάσης ἀμαρτίας ἔξω παραχρῆμα καθίστασθαι » λέγει αὐτὸν ἱερόφυλον· λέγει περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ἐπόλεμον γενόμενον καὶ τρυφῇ τὸν βίον ἐκδόντα· καὶ τί δὲν λέγει; ἔτινα πλείστοι ἄλλοι ὑπὸ τῆς αὐτῆς φερόμενοι ἀντιπαθείας ἐσχολάσαν καὶ συνεπλήρωσαν. Ἦλθεν ἔπειτα ἡ φιλοσοφία, ἡ καλουμένη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἥς οἱ μύσται, ἀποστρεφόμενοι πᾶν θρησκεῖμα καὶ ἰδίως τὸ πάντων κράτιστον, τὸ χριστιανικόν, φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐπέπεσον ῥαγδαίῳ κατὰ τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πολυειδῶς ἀσφαλίσαντος καὶ κρατύναντος τὸ θρησκεῖμα τοῦτο. Τούτων προεξάρχουσιν ὁ γάλλος Οὐολταίρος καὶ ὁ ἄγγλος Γιββων, οἵτινες ἀμφότεροι, ἐπαγγελλόμενοι ὅτι θέλουσι φέρει κρίσιν ἀπαθῆ καὶ ἀμερόληπτον, ἀποσιωπῶσι, μάλιστα ὁ πρῶτος, ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἀρετάς, ἰδίως ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀναφαίνεται παραδεξάμενος τὸ νέον θρησκεῖμα, ἐξογκοῦσιν καὶ παραμορφοῦσι τὰ ἀμαρτήματα αὐτοῦ, μυκτηρίζουσι τὰς πεποι-

θήσεις και χλευάζουσιν ἅπαν τὸ θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν αὐτοῦ πολιτεύμα. Οὐκ ὀλίγον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὴν διαστροφὴν τῶν πνευμάτων καὶ ἡ παπικὴ ἀρχή. Κατ' ἀρχὰς ἀπενέμοντο αὐτῷ ἐν τῇ δούσει ὄσαι καὶ οἱ παρ' ἡμῖν τιμαί. Μέχρι τῆς ἐνάτης ἐκατοντατηρίδος, ἐμνημονεύετο ὁ Κωνσταντῖνος ἐπ' ἐκκλησίας ἐν Ῥώμῃ ὡς εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος εὐεργετῶν. Ἐν Καλαβρία τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς σήμερον σώζεται κόμη ἐνομαζομένη Ἅγιος Κωνσταντῖνος. Εἰς Ἀγγλίαν ὑπάρχον πολλοὶ καὶ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τιμώμενοι. Εἰς Πράγαν τῆς Βοημίας ἐπὶ πολὺν χρόνον μεγάλη ἀπεδίδεδο εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ εὐλάβεια. Ἀλλ' ἀπ' ἧς ἐποχῆς ἐπῆλθεν ἡ μεταξὺ τῆς δούσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις, ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐνόμισεν ὅτι ἔχει πολλὰς ἀφορμὰς νὰ μὴν εὖνοῃ τὸν Κωνσταντῖνον. Αὐτὸς, ἰδὼν σὰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπῆρξεν ὁ ἐμμεσος δημιουργὸς πολλῶν γεγονότων τὰ ὅποια ἀδίκως καὶ παραλόγως ἐθεώρησεν αἰετοτε ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ὡς ὀλέθρια· διότι ὁ τῆς νέας Ῥώμης ἀρχιερεὺς κατήντησε μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον ἰσοβάθμιος τοῦ ἀκροῦ τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἀρχιερεως, ἀλλὰ καὶ ἐπεσκέασε μέχρι τινὸς τὴν δόξαν αὐτοῦ· διότι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παραχθεῖσα ἰσχυρὰ μοναρχία οὐ μόνον κατεπολέμησε τὰς ὡς πρὸς τὴν ἀνατολὴν μηδένα λόγον ἐχούσας ἀξιώσεις τῆς παπικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους καὶ ὅλως ἀπὸ αὐτὴν ἀνεξάρτητον κατέστησε τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ταῦτα πάντα δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου, ὑπῆρξαν ἀπλᾶς συνέπειαι τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτοῦ πολιτεύματος· ἀλλ' ἡ παπικὴ ἐκκλησία δὲν ἐσυγχώρησεν ἕκτοτε εἰς τὸν βασιλέα ἐκείνον τὰς συνεπείας τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἐθεώρησεν αὐτὸν ὑπεύθυνον δι' αὐτάς, κατήργησε δὲ οὐ μόνον τὰς τιμὰς ἀς ἀπένευμεν αὐτῷ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ ἀναφανδὸν δὲν ἐσύσταλτο ἐπιτιμῆσθαι αὐτόν. Οἱ δὲ περὶ αὐτὴν ἱστορικοὶ, προοιμιάζοντες ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν ἀτελεύτητον σειρὰν τῶν ὕδρων καὶ συκοφαντιῶν ἀς ἐμελλον νὰ ἐκτοξεύσῃσι κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ, τοῦ ὀρθοδόξου, τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, δὲν ἐδίστασαν νὰ δανεισθῶσι τὰ ὅπλα τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων ἵνα ἀσχημίσῃσι πολυεδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνδρός. Τινὲς μάλιστα κατήντησαν

νὰ ἀμφισβητήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὀρθόδοξίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου, ἐνῶ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Νικομηδείας ὑπέγραψε τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, καὶ ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ περὶ αὐτὸν ἐξώμοσαν τὸ σύμβολον τοῦτο ζῶντας τοῦ Κωνσταντίνου, ἀπλῶς δὲ ἐπροσάτευσαν τὸ τοῦ Ἀρείου πρόσωπον. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι ὁ Κωνσταντίνος, συμπράττων τῷ Εὐσεβίῳ, δὲν ἐνόησε ποτὲ νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ἀλλὰ εἰς μόνην τὴν στερέωσιν τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος, καὶ ὅτι, δεχόμενος τὸ βάπτισμα παρὰ τοῦ Νικομηδείας, εἶχε τὴν πεποίθησιν, ὅτι δέχεται αὐτὸ παρ' ἀρχιερέως πρεσβεύοντος τὸ ὀρθόδοξον τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου σύμβολον.

Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ τῶν ἡμετέρων τινὲς προθύμως ἀσπασάμενοι τὰς τοιαύτας τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης δεξασίας ἡμιστά εὐλαβῶς, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἴπωμεν, φρονοῦσιν, ὁμιλοῦσι καὶ γράφουσιν περὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως μὴ ἀνερευνήσαντες τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν καὶ πρὸ πάντων μὴ νοήσαντες ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν ἐπιτημῶσεων ἐκείνων ἐπήγασαν ἐκ λόγων δι' οὓς ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ὀφείλομεν ἀπεναντίας νὰ τιμῆσωμεν ἐξαίρετως τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρός. Τῶνόντι ἐὰν οἱ θυτικοὶ ἔχωσιν ἀφορμὴν νὰ ἀγανακτῶσι κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ὡς ἰδρυτοῦ τῆς νέας Ῥώμης καὶ τῆς ἐν αὐτῇ παραχθείσης καὶ δι' αὐτῆς ἐπὶ μακρὸν ἀκμασάσης ἐλληνικῆς μοναρχίας, πρόδηλον ὅτι ἡμεῖς ὀφείλομεν τὰν ἀπάλιν αὐτῷ ἰδιόζυσαν τούτων ἕνεκα εὐγνωμοσύνην, διότι διὰ τῆς μοναρχίας ἐκείνης τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, οὐ μόνον ἐσώθη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν διέτελεσεν αὐθις ἰσχυρὸν καὶ μέγα. Ὁ Κωνσταντίνος ἀπέδειξεν ἐλληνικὴν τὴν πρώτην τῶν χριστιανικῶν ταγματίων σημαίαν, ἐλληνοῖς γράμμασι τὸ τοῦ Σωτῆρος ὄνομα ἐπιγράψας αὐτῇ καὶ ἐλληνιστὶ τὸ σύμβολον αὐτῆς « ἐν τούτῳ νίκα » καθιερώσας. Ὁ Κωνσταντίνος συνεκάλεσε καὶ προέδρευσεν τὴν πρώτην μεγάλην τοῦ χριστιανικοῦ ἐλληνισμοῦ σύνοδον. Ὁ Κωνσταντίνος ἔκτισεν τὴν νέαν τοῦ ἐλληνισμοῦ πρωτεύουσάν. Ὁ Κωνσταντίνος ἐνὶ λόγῳ παρεσκεύασεν τὰ πάντα πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀναβίωσιν, καὶ ἡμεῖς θέλομεν χλευάσει, θέλομεν περιφρονήσει, θέλομεν ἀδικήσει τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρός! Ναι μὲν ὁ Κωνσταντίνος ἡμάρτε νοθεύσας τὴν

νέαν αὐτοῦ μοναρχίαν δι' ὃν παρόλθεν ἐν αὐτῇ παρειαῶν θεσμίῳ καὶ προπαρασκευάσας οὕτω τὴν ἀλλόμετον ἀλλοίωσιν ἣν ἐκαθεν ὁ ἐλληνομὸς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον εἰς αὐτὸν ὅπως δῆποτε ὀφείλται ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας· ὥστε εἰμποροῦμεν νὰ κατακρίνομεν αὐτὸν διὰ τινὰ τῶν ὅσα ἔπραξεν, ἀλλὰ νὰ καταδικάσωμεν τὸν ἄνδρα ἐν γένει, ἥτερον εἶναι εἰδὸς τι ἱστορικῆς πατροκτονίας, τόσῳ μᾶλλον αἰσχυρῶς ὅση αὐτῇ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, ὑπέκρουσε εἰς αἰσθήματα γενναϊότερα, ἤρχισε ν' ἀναδεικνύηται δικαιοτέρα πρὸς αὐτόν. Διότι ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἀμαρζόντων ἐν τῇ δύσει ἱστορικῶν ἐκφέρουσι ἥδη κρίσεις ἐπιμεικτέρας περὶ τοῦ ἀνδρός. Ἰδίως ὁ γάλλος Βλαδὴμης Βρυέντος, ὅστις, ἐκδοὺς τῷ 1860 ἀξιόλογον ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς αἰώσεως Κορίνθου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τοῦτο τὸ μέρος μετριοπαθῶς ἔγραψε, καὶ ἐν γένει φαίνεται ἐμπνεόμενος ὑπὸ φιλελληνικῶν εἰσθημάτων. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἕτερος γάλλος, ὁ Ἀλβέρτος Βρόγγλιος ὁ τῷ 1856 δημοσιεύσας δέτομον περὶ Κωνσταντίνου συγγραφεὴν, ἔης πλείστον ὅσον ὠφελήθημεν ἐν ταύτῃ τοῦ παρόντος βιβλίου σφμαί, πολὺ τῶν προκατόχων ἀσφαλέστερον ἐστάθμισε τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας τοῦ ἀνδρός, εἰ καὶ ὑπερβαίνονται εἰςέτι παρ' αὐτῷ τελευταῖά τινα τῆς δυτικῆς μυθωπικίας ἴχνη.

Ἡ ἱστορικὴ λοιπὸν ἐπιστήμη τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἡ τοσούτας τοῦ παρελθόντος πλάνης καθ' ἐκάστην διορθοῦσα, διαλύει κατῆ μικρὸν καὶ τὴν ἀχλὺν τὴν ἐπὶ τοσοῦτον καλύψασαν τὴν μνήμην τοῦ Κωνσταντίνου καὶ παρίστησιν ἡμῖν τὴν ἀληθὴ αὐτοῦ εἰκόνα, εἰκόνα φέρουσαν μὲν πάντοτε στίγματα τινὰ, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον μεγάλαν καὶ σεβαστὴν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἵσταται εἰς τὰ μεθόρια δύο κόσμων, τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου, τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ· ἔγεννήθη καὶ ἀντράφη ἐντὸς τοῦ πρώτου, ἔπραξε καὶ ἀπέθανεν ἐντὸς τοῦ δευτέρου. Δὲν εἶναι ἄρα πρέπον νὰ κριθῇ ὑπὸ τὴν μονομερῆ καὶ ἀπόλυτον τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἔποψιν, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐκαστοτε αὐτῶν περιστάσεις δέον νὰ κριθῶσι, δέον νὰ ἐκτιμῇθωσιν αἱ ποιότητες τοῦ βίου αὐτοῦ περιπέτεια. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμοιάζει τὰ κατ'

ποφώρα ἐκεῖνα φυτά· εἰς τὰ ὅποια ἐνεκεντρίσθη ὁ χυμὸς φυτῶν ὁσίων καὶ τῶν ὑποίων ὁ καρπὸς μετέχει ἀμφοτέρων τῶν φύσεων καὶ ἀμφοτέρων τῶν φύσεων. Τὸ δόγμα τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ ἀπεδέξατο εἰς ἡλικίαν ὥριμον, δὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ παρ' αὐτῷ ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον· ἐὰν ὁ κοῦς αὐτοῦ κατενόησε τὰς ὑψάλας τοῦ χριστιανισμοῦ ἀλαθείας καὶ κατεμέτρησε τὰς εὐεργεσίας ὅσας ἐπαγγέλλοντο εἰς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ὑπηγόρευεν αὐτῷ νὰ ἐπιταχύνῃ τῶν εὐεργεσιῶν τούτων τὴν διάδοσιν, ἡ καρδία αὐτοῦ, δὲν τὸ ἀνοήτως, παρέμεινε ἐθνικὴ, οὕτε ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἀποβάλῃ καθ' ὅλα κληρίαν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχαίων ἔξεων καὶ παραδόσεων. Ἀλλ' αὕτη αὕτη ἡ μεταξὺ τοῦ κοῦς καὶ τῆς καρδίας πάλιν καθ' ἣν ἐπὶ τέλους λαμπρῶς ὑπερίσχυεν ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις, μαρτυρεῖ τὸ μέγεθος τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνδρός. Ὅθεν δικαίως ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία ἀπεκάλεσεν αὐτὸν ἱσαπόστολον καὶ κατέταξε μετὰ τῶν πρωταγωνιστῶν, μετὰ τῶν ἁγίων τῆς πίστεως· παραβλέψασα μὲν τὰ ἁμαρτήματα ὧν ἐθεώρησεν αὐτὸν ἀνεύθυνον, διότι ὑπῆρξεν προῶν ἀλλοτρίας ἀνατροφῆς καὶ ἔξεως, ἀπαραβλέψασα δὲ εἰς μόνην τὴν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ προαίρεσιν, ἥτις ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητος· διακαίως δὲ καὶ ἡ ἱστορία, ἐξαιρέτως ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία, ἀπαρακάλεσεν αὐτὸν μέγαν, διότι ὀλίγοι τῇ ἀληθείᾳ ἄνδρες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔχοντες πρὸς τὰς αὐτὰς ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς, ἰδίαις τε καὶ κοινὰς, νὰ παλαίωσι δυσχερείας, ἐπολιτεύθησαν μετὰ πλείονος δεξιότητος καὶ συνέδεσαν τὸ ὄνομα αὐτῶν μετὰ μέζονας πραγμάτων καὶ πνευματικῶν μεταβολῆς· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἀσφαλέστατον χαρακτηριστικόν καὶ τὸ καλλίστον τοῦ μεγάλου ἀνδρός βραβεῖον.

Ὅτι δ' ἐπιμαρτυρεῖ πρὸς τοὺς ἄλλους τὸ ἐκτενές τῆς κρίσεως πείτης εἶναι ἡ ταραχὴ καὶ ἀναρχία ἡ ἐπακρατήσασα ἅμα ἐκλιπόντος αὐτοῦ. Τέσσαρες δὲν εἶχον εἰσέτι παρέλθει μῆνες ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἤδη ὁ Κωνσταντίνος, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐφαρμακεύθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀδελφῶν, οὐ μόνον τοὺς δύο τούτους θεοὺς ἔσφαξεν, ἀλλὰ καὶ ἑπτὰ ἐξεδήλους ἐν οἷς τοὺς δύο συνάρχοντας, Λαλμάτιον καὶ Ἀννυβαλιανόν, καὶ πλείστους ἄλλους ἐπισημεῖς ἄνδρας συγγενέοντας ὁμοσυνήγοτος μετὰ τοῦ βασι-

βασιλεὺς οἴκου. Δύο μόνον παῖδες, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανὸς, υἱοὶ τοῦ Ἰουλίου Κωνσταντίνου ἐνὸς τῶν ἑτεροθαλῶν ἀδελφῶν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐσώθησαν ὡς ἐκ θαύματος ἀπὸ τῆς φοβερᾶς ταύτης καταστροφῆς. Καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖος ἐσφετερίσθη οὕτω τὰς μερίδας τῶν δύο αὐτοῦ ἐξαδέλφων· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Β' ἤξιωσε νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα εἰς τὴν κληρονομίαν τοῦ νεωτάτου τῶν ἀδελφῶν, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατῆλθεν ἀπὸ Γαλατίας εἰς Ἰταλίαν, ἀλλὰ, περυσὼν εἰς ἐνέδραν, ἐθανατώθη τῇ 9 ἀπριλίου 340, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος ἐμεινεν οὕτω κύριος τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Μετὰ δέκα ὅμως ἔτη ἐδολοφονήθη καὶ οὗτος εἰς τὰ Πυρηναῖα ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν σωματοφυλάκων Μαγνεντίου· καὶ μόλις τῷ 353 ὁ Κωνσταντῖνος ἡδυνήθη νὰ καταβάλλῃ τὸν δολοφόνον τοῦτον, βασιλεύσας ἑκτοτε ὀλοκλήρου τοῦ κράτους μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ συμβάντος τῇ 3 νοεμβρίου 361. Τοὺς ἐμφυλίους· τούτους περὶ τῆς ὑπατάτης ἀρχῆς ἀγῶνας, κατέστησαν ἔτι δεινότερους ὀλέθριον ἐξωτερικοὶ πόλεμοι. Ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Σαπὼρ Β' ἐπαναλαβὼν τίς ἐπιδρομὰς, κατετρόπωσε τὸν Κωνσταντῖνον περὶ Σίγγαρα τῆς Μεσοποταμίας, οὐδὲ ἐσώθη τότε ἡ Ἀσία εἰμὴ διὰ τῆς ἀντιστασίας ἣν ἀντέταξεν εἰς τοὺς βαρβάρους ἡ ἰσχυρὰ Νίσιβις ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, ἡ ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Μακεδόνων Ἀντιόχεια Μυρδονική κληθεῖσα. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κωνσταντῖνος ἐκάλεσε συμμαχικὸν εἰς τὸν κατὰ Μαγνεντίου ἀγῶνα τὰ γερμανικὰ ἔθνη, τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλαμανοὺς· οἱ δὲ, ἐμβαλόντες εἰς τὴν Γαλατίαν, ἐνέμενον ἤδη εἰς αὐτὴν λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες πόλεις καὶ χώρας.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἐξηκολούθει διεξαγόμενον τὸ μέγα τῆς ἐσωτερικῆς ἀναμορφώσεως ζήτημα, ἀπαρallάκτως καθὼς, μετὰ τὴν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς ἀνατολῆς δὲν εἶχε διακοπῇ ἕνεκα τοῦ ἐμφυλίου τῶν διαδόχων ἀγῶνος. Ὁ μὲν ἀρχαῖος κόσμος κατέπιπτε βαθμηδὸν, οἰκοθεν μᾶλλον ἢ δι' ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως· ὁ δὲ νέος διεπλάττετο ὁσημέραι, εἰ καὶ ἀναμείνον ἀδιαλείπτων σχεδὸν διενέξεων καὶ ἐρίδων. Οἱ υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου παρεξτεράπησαν μὲν κατὰ τι τῆς πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνέξιστον·

σκέιας τοῦ πατρικοῦ συστήματος· οἱ νόμοι ὅπως αὐτῶν κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος οὐ μόνον πολὺ ἀπεῖχον τῆς βραδύτερον ἐπελθούσης δεινῆς καταδρομῆς, ἀλλὰ δὲν φαίνονται καὶ ἀκριβῶς ἐφαρμοσθέντες. Ἐν ἔτει 341 ἐξεδόθη νόμος ἀπαγορεύων τὰς θυσίας, ἀλλὰ μὴ ἐπιβάλλων ρητὴν εἰς τοὺς παραβάτας ποινὴν. Ἄλλος δὲ νόμος τοῦ ἀκολούθου ἔτους δείκνυται τάνάπαλιν εὐνοὺς πρὸς τοὺς ἔθνικοὺς, διακωλύων τὴν καταστροφὴν τῶν ναῶν αὐτῶν ὅσοι ἔκειντο ἔκτος τῶν τειχῶν τῶν πόλεων. Ἰπάρχουσι μὲν νόμοι αὐστηρότεροι· ὁ νόμος 4 τοῦ 353 ἔτους, ὅστις, διατάττων τὴν κατάργησιν τῶν ναῶν καὶ τὴν ἐντελῆ τῶν θυσιῶν παῦσιν, ἐπιβάλλει εἰς τε τοὺς παραβάτας καὶ τοὺς ὀκνήσαντας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἐπαρχιακοὺς ὑπαλλήλους, ποινὴν θανάτου καὶ δημεύσεως· καὶ ὁ νόμος 5 τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ ἀπαγορεύων τὰς νυκτερινὰς θυσίας· καὶ ὁ νόμος 6 τοῦ 356 ὅστις ἐπιβάλλει αὖθις ποινὴν θανάτου εἰς τοὺς θύοντας καὶ τοὺς τὰ εἰδῶλα προσκυνοῦντας· ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Λιβάνιον, ὁ Κωνσταντῖος αἰετὰ καὶ νεώ, τοὺς μὲν ἔκλεισε, τοὺς δὲ κατέσκαψε, τοὺς δὲ βεβήλους ἀποφίνας πόρνοις ἐνοικεῖν ἔδωκεν. » Ἀλλ' ὅτι ὁ Λιβάνιος ὑπερβολὰς λέγει καὶ ὅτι οὐδὲ οἱ ῥήτοί ἐκεῖνοι νόμοι ἐξετελέσθησαν, ἐξάγεται ἐκ τε τῆς συνεχοῦς τούτων ἐπαναλήψεως καὶ ἐξ ἐτέρων ἀναμφισβητήτων μαρτυριῶν καὶ γεγονότων. Ὁ ἔθνικὸς Σύμμαχος βεβαιεῖ ὅτι ὁ αὐτὸς Κωνσταντῖος, ὅστις ἐν ἔτει 353 ἐξέδωκε τὸν προμνημονευθέντα νόμον 4, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ῥώμην μετὰ τέσσαρα ἔτη, διετήρησεν εὐλαβῶς τὰ προνόμια τῶν Ἑστιάδων καὶ ἐν γένει ἐπέτρεψε τὴν τέλεσιν τῆς ἐθνικῆς λατρείας. Μικρὸν δὲ πρὸ τῆς τελευτῆς, δι' εἰδικοῦ νόμου ἔλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ τὰ σωζόμενα κοσμήματα τῶν ἐθνικῶν ναῶν. Οἱ ναοὶ κατέπιπτον, καὶ ἡ πίστις ἐμαραίνετο, καὶ ἐν γένει τὸ ἀρχαῖον θρησκεῖμα ἐφθείρετο· ἀλλὰ ἐφθείρετο ἴσχυρὰ ἐξ ὀργανικοῦ θανατηφόρου νοσήματος μᾶλλον ἢ διὰ πληγῶν ὑπὸ πολεμίων καταφερομένων. Ἀπ' ἐναντίας τὸ νέον θρησκεῖμα, καὶ τοι ὑπὸ δεινῶν χλονισμῶν ἀνασιεόμενον, δὲν ἔπαυε προαγόμενον καὶ ἀκμαζόν.

Εἶδομεν ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς εἶχε περιέλθει εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς προμάχους τῆς ὀρθοδοξίας, ἰδίως πρὸς

τὸν ὑπατον αὐτῶν ἱεράρχην Αἰγύπτου Ἀθανάσιον, καὶ εἶχε προσταύσει τοὺς φίλους τοῦ Ἀρείου, μὴ ἐννοῶν ὅμως διὰ τοῦτου νὰ μεταβάλῃ οὐδὲ κεραΐναι τοῦ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθέντος συμβόλου, πολιτευθεὶς δὲ οὕτω ἐπὶ μόμῃ τῇ σκαπῇ τοῦ νὰ καταπαύσῃ πᾶσαν διέκκλιναν διὰ τῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας παραδοχῆς τοῦ Ἀρείου ὃν ἐνόμιζε μετανοήσαντα καὶ ἀπαπύσαντα τὴν δυστέλεια. Ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐπελθόντος αἰῶνος θανάτου τοῦ Ἀρείου, ὁ εὐαγὲς αὐτοῦ ἀφῆρθη ἐκ μέσου, παρέμεινε δὲ μόνον ἡ κορυφωθείσα διαίρεσις. Τὸ λογικώτερον λοιπὸν ἦτο ἡδῶ, ἐκλιπούσης τῆς αἰτίας τοῦ σκανδάλου, νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς παραχθείσα διαίρεσις· ἀλλὰ τὰ ἁμαρτήματα εὐκολώτερον πράττονται ἢ διορθοῦνται. Ὁ βασιλεὺς ἐθίσταζε νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν Ἀθανάσιον, ἵνα μὴ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἱεράρχου τῆς Αἰγύπτου ὁπτινες ἦσαν προσωπικαὶ αὐτοῦ φίλοι· τὸ δὲ δεινότερον, οἱ φίλοι αὐτοῦ, ὁπτινες προδήλως ἐμνοῦντο καὶ ὑπὸ πολλῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφορῶν καὶ διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν τοσοῦτον ἐδυσφρήμασαν τὴν χρητιστικὴν πίστιν, δὲν ἤκουοντο εἰς ὅσα ἐπραξεν ἡδῶ ὑπὲρ αὐτῶν ὁ Κωνσταντῖνος. Ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐφοβείτο ν' ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον μήπως δυσχερστήσῃ τοὺς ἰδίους φίλους, αὐτοὶ πάλιν ἐφοβῶντο μήπως ὁ Κωνσταντῖνος μεταβάλῃ γνώμην καὶ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν ἱεράρχην Αἰγύπτου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὗτος εἶχε ἀντιπαρῶν τὸν πρεσβύτατον τοῦ βασιλέως υἱόν, ὅστις ἀναφανδὸν ἐπροστάτευσεν αὐτόν. Ὅθεν ἡσθάνοντο ὅτι, διὰ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, ἔπρεπε καὶ διαχωρίσωσι τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ Ἀθανασίου δι' ἀνυπερβλήτου τινὸς χάσματος· πρὸς δὲ τοῦτο, ἐπειδὴ οὐδὲν εἶχον ἱερὸν καὶ ὅσιον, ἐβουλεύοντο ἡδῶ νὰ φέρωσιν οὕτως ἢ ἄλλως εἰς μέσον τὰς ἀρχαίας τοῦ Ἀρείου δοξασίας, πρὸς ἃς τοσοῦτον ἀπέκλινον κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον. Καὶ εἶναι πιθανώτατον ὅτι, ὁ βασιλεὺς ἐπιζήσας ἤθελεν εὐρεθῇ εἰς ἐπὶ πλείονα ἢ πρότερον ἀμνηχανᾶν· διότι ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ὅθεν ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσῃ ἀνθρώπους τοσοῦτον εὐπειθεῖς, προτιμῶν τοὺς τοσοῦτον αὐθάδεις αὐτῶν ἀντιπάλους. Ἡ ἑτεροδοξία ἐν γένει, ὡς θέλομεν ἰδεῖν, εἶχε τοῦτο τὸ δέλεαρ ὡς πρὸς τὴν παλιτικὴν ἀρχήν, ὅτι ἠπαγχαζέτο καὶ ἐπιζήτῃ τὴν προστασίαν αὐτῆς πολὺ πλείωτερον ἢ ἡ ἐπὶ

τῶν οικουμενικῶν συνόδων ἐρειδόμενη ὀρθοδοξία. Ὡς καὶ αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου ἡ πίστις, ἀδελφὸν τῇ ἀληθείᾳ ἀνδρὶν ἤθελεν ὑποκίεσαι εἰς πακίλους πειρασμούς. Ἰὼς ἦτο δυνατόν νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς πειρασμοὺς τούτους ὁ πολὺ ἀσθενέστερος υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖος; Ὁ Κωνσταντῖος εὗρεν εἰς τὴν αὐλὴν ἐπικρατοῦντας τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Ἀθανασίου, οἵτινες, θαρράλευτοί ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον γενομένοι καὶ διὰ παντοειδῶν τεχασμάτων ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦς αὐτοῦ ἐνεργήσαντες, κατώρθισαν ἐπὶ τέλους, μετὰ πολλὰς συζητήσεις καὶ πολλὰς συνόδων ἀποπαίρας, μετὰ πολλῶν ἐτῶν ἀμφιβολίας καὶ παλινωδίας τοῦ βασιλέως, νὰ συγχροτήσωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον ἐξ ὁμοφρόνων ἀρχιερέων, καὶ δι' αὐτῶν νὰ καθιερώσωσι νῆν σύμβολον πίστεως, τὸ ὁποῖον ἔλεγε τὸν υἱὸν οὐχὶ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, ἀλλὰ ὁμοιούσιον ἢ ὁμοιούσιον. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος δὲν ἦτο καινοφανής· εἶχεν ἤδη προταθῆ ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Ἀρείου εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, ὡς ἐπιτήδειος δι' ἀνεκπιθήτου τροπολογίας τοῦ γνησίου ὁροῦ, νὰ δηλώσῃ τὴν δοξασίαν τοῦ αἰρεσιάρχου, καθὼ μὴ θευκρινῶν τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, ἀλλὰ μόνον ὑπερφάνων ὁμιότιτά τινα καὶ συγγενείαν τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις κάλλιστα ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς πάντα ἀνθρώπων. Καὶ τότε μὲν εἶχεν ἀποδοκιμασθῇ ὁ ὅρος, ἥδη δὲ λαμπρῶς ἐθραύβευσεν. Ἀλλ' ἐμελλεν ὁ θρίαμβος οὗτος ν' ἀποβῇ ἐφήμερος καὶ τὸ ἐργῶδες ἐκεῖνο τῆς ἐτεροδοξίας οἰκοδόμημα νὰ καταπέσῃ, χάρις εἰς τὴν ἀκλόνητον πρὸς τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον πίστιν τῶν ὀρθόδοξων καὶ πρὸ πάντων χάρις εἰς τοὺς ἀειμνήστους ἀγῶνας οὓς ὑπὲρ αὐτοῦ ἤθλησεν ὁ μέγας τῆς Αἰγύπτου ἱεράρχης.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἀπέθανεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ Ἀθανάσιος ἦτο ἐξόριστος εἰς Λύγουσταν Τριβήρων ἐν Γαλατίᾳ. Καὶ ὁ μὲν αὐτόθι ἄρχων Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος ἐζήτησεν ἀμέσως καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, παρὰ τοῦ βασιλεύοντος ἐν τῇ ἀνατολῇ Κωνσταντίου, ὅστις δὲν εἶχεν ἔτι περιπέσει εἰς τὰς παγίδας τῶν Ἀρειανῶν καὶ πλὴν τούτου ἠναγκαζέτο νὰ σεβασθῇ τὴν σύστασιν τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὁμῶς, θανατωθέντος τοῦ Κωνσταντίνου, στερεῖται ὁ Ἀθανάσιος προστατοῦ ἰσχυ-

ρῶ, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀρχιερεῖς ὠφελοῦμενοι ἐκ τούτου συνέ-
χονται εἰς Ἀντιόχειαν καὶ ἐπαναλαμβάνουσι τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην
καθαίρεσιν ἣν εἶχε μὲν ψήφισαι ἡ ἐν Τύρῳ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις σύνο-
δος, δὲν ἐθεώρησε δὲ εὐλογον νὰ ἐπικυρώσῃ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος.
Ὁ θρόνος τῆς Ἀλεξανδρείας ἐδόθη εἰς ἀρχιερέα τινὰ ὀνόματι Γρη-
γόριον, καὶ ὁ ἐπαρχος τῆς Αἰγύπτου διετάχθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπό-
φασιν ταύτην διὰ πάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· ὥστε ὁ Ἀθανάσιος
ἀναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ τὸ δεύτερον εἰς ἐξορίαν. Κατέφυγε δὲ αὐτὸς
εἰς τὴν δύσιν, ὅπου εὗρε πάλιν προστατὴν ἰσχυρὸν τὸν ἐκεῖ βασι-
λεύοντα Κώνσταντα, ὅστις, καὶ τοι εἰς πολλὰς ἄλλας ἀτοπίας πε-
ριπεσὼν, παρέμενεν ὁμως πιστὸς εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Καὶ κατάρθω-
σε τῶνόντι μετὰ τινα ἔτη νὰ καταπίσῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κων-
στάντιον, ἔτι ταλαντευόμενον μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ Ἀρειανῶν, νὰ
ἀνακαλέσῃ τὸν ἱεράρχην τῆς Αἰγύπτου εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν αὐ-
τοῦ θρόνον. Ἡ εἰσόδος τοῦ Ἀθανασίου τότε εἰς Ἀλεξανδρείαν ὑπῆρ-
ξε θριαμβικὴ· αἱ συμφοραὶ αὐτοῦ εἶχον συγκινήσει τοὺς κατοίκους
τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως· ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἀπέδωκε εἴπερ ποτὶ
αἰκράδαντος, τὸ δὲ κλέος ἀντήχησεν ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τοῦ χρι-
στιανικοῦ κόσμου, ἀπὸ τῆς Βρεταννίας μέχρι τῆς Αἰθιοπίας.

Ἀλλὰ τῷ 350 δολοφονεῖται καὶ ὁ Κώνστας, μετὰ δὲ τρία ἔτη κα-
ταβάλλεται ὁ Μαγνέντιος ὑπὸ τοῦ Κωνσαντίου, ὅστις ἤδη, μὴδὲν
ἔχων νὰ φοβηθῇ συνέταιρον τῆς ἀρχῆς, καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον
ὑποκύπτων εἰς τὴν τῶν Ἀρειανῶν ἐπιρροήν, διέταξε πλείστων ὀρθοδό-
ξων ἀρχιερέων τὴν ἐξορίαν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀπεφάσισε ν' ἀπαλλαγῇ
ἁριστικῶς τοῦ ἐπιφανεστάτου καὶ ἰσχυροτάτου αὐτῶν, τοῦ ἱεράρχου
τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ὁ μὲν λαὸς τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅστις ἐλάτρευε
τὸν ποιμένα αὐτοῦ, ἠθέλησε ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν βασιλικὴν ἀπόφασιν·
ἀλλὰ στρατεύματα πολυάριθμα προσελθόντα ἐκ τῆς ἁνῶς Αἰγύπτου
καὶ ἐκ τῆς Λιβύης ἐπεχείρησαν διὰ νυκτὸς τῇ 9 φεβρουαρίου 356
ν' ἀπαγάγῃσι τὸν ἱεράρχην. Ὁ Ἀθανάσιος διηγῆθη αὐτὸς βραδύ-
τερον τὰς περιπετείας τῆς τραγικῆς αὐτῆς σκηνῆς· ἀλλὰ δὲν θέ-
λομεν παραθέσει ἐνταῦθα τὴν εἰκόνα ἐκείνην, ἥτις δύναται νὰ θεω-
ρηθῇ παρά τινων ὡς περιαιυτολογία. Ὅθεν προτιμώμεν νὰ ἀναφέρω-
μεν μᾶλλον τοὺς λόγους τοῦ Γρίβωνος, ὅστις πολὺ ἀπέχων τοῦ νὰ

ταπεινότητι τοῦ αἰσθημα τοῦ ἀνδρός, ἠναγκάσθη ὁμοῦς νὰ θυσιασθῇ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ. Τὴν νύκτα, λέγει ὁ Ἀγγλος ἱστορικός, καθ' ἣν ὁ ἑκαρχος τῆς Αἰγύπτου. Συριανὸς περιέζωσε διὰ ταγματῶν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Θεωνᾶ, ὅπου οἱ χριστιανοὶ, παννυχίδος τελουμένης ἠγρύπνουσαν καὶ προσήυχοντο, ὁ ἀρχιεπίσκοπος καθήμενος ἀτάραχος ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ περιέμενε γενναίως τὸν θάνατον. Ἐνῶ κραυγαὶ καὶ ἀπειλαὶ μακινώδεις διέκοπτον τὴν θείαν ἀκολουθίαν, ὁ Ἀθανάσιος παρώτρυνε τὸν ἑντρομον περὶ αὐτὸν κλῆρον νὰ ἐπιμένῃ ἐν τῇ εὐλαβείᾳ αὐτοῦ πίστει, ψάλλον τὸν ψαλμὸν ἐκεῖνον τοῦ Δαυὶδ ὅστις ἐξυμνεῖ τὸν θρίαμβον τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς τῆς Αἰγύπτου τυράννου. Οἱ στρατιῶται ἔθραυσαν τὰς πύλας καὶ ἐξηκόντισαν χάλαζαν βελῶν· τὰ στίλβοντα αὐτῶν ὅπλα ἐξήστραψαν μακρόθεν ὡς ἐκ τῶν φώτων τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἐπὶ τέλους ἐφώρμησαν οὗτοι ξιφῆρες μέχρι τῶν ἀδύτων τῆς ἐκκλησίας. Οἱ ἱερεῖς ἤδη καθικέτευον τὸν ἀρχιεπίσκοπον νὰ σώσῃ τὴν πολύτιμον αὐτοῦ ζωὴν· ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος ἱεράρχης ἀπεπατήθη νὰ καταβῇ ἀπὸ τοῦ θρόνου πρὶν ἢ ἰδῇ πάντας αὐτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ὄντας. Τότε μόνον ἀπεφάσισε ν' ἀπέλθῃ καὶ ἐπέτυχε νὰ διαφύγῃ, διὰ τὴν κορυφωθείσαν ταραχὴν καὶ τὸ σκότος τῆς νυκτός. Διασχίσας μετὰ κόπου τὸ ἐκπεπληγμένον πλῆθος καὶ ἐν τῇ κρισίμῃ ταύτῃ στιγμῇ ἐξολισθίσας καὶ καταπατηθεὶς, οὔτε τὸ θάρρος αὐτοῦ ἀπέβαλε οὔτε τὸ τῆς ψυχῆς παράστημα, οἱ δὲ στρατιῶται εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε δοθῇ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ὑπόσχεσις ἀδράς ἀμοιβῆς ἐὰν φέρωσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, μεταίως ἐπὶ μακρὸν ἐξηκολούθησαν ζητοῦντες τὸν Ἀθανάσιον.

Καὶ φυγὰς δὲ οὕτως γενόμενος, δὲν ἠπράκτησεν οὐδ' ἐσιώπησεν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἔγραψεν ἀμέσως ἐπιστολὴν πρὸς τὸν βασιλεῖα δι' ἧς ἀπολογεῖται ἀτάραχος καὶ ἀξιοπρεπῶς, ὡς ἂν ἐκαθητο ἐτι ἐν τῇ μητροπόλει Ἀλεξανδρείας· καὶ ἀπαριθμῶν ἀπάσας τῶν ἀντιπάλων τὰς αἰτιάσεις, ἀνασκευάζει αὐτὰς ὡς ἂν προέκειτο ἐτι νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθωότητα αὐτοῦ. Δαμπρωτάτῃ μάλιστα ὑπῆρξεν ἡ ἀπόκρισις αὐτοῦ εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι εἶχε γράψῃ πρὸς τὸν Μαγνέντιον. «Ὅπως μὲν γὰρ περὶ τοῦ μακαρίτου σου ἀδελφοῦ, λέγει, πρῶτασις ἦν πιθανὴ τοῖς συκοφάνταις, ὅτι τε κατηξιούμεθα βλέπειν αὐτὸν, καὶ περὶ ἡμῶν ἡξίου γράφειν πρὸς τὴν σὴν ἀδελφικὴν διά-

θεσιν, καὶ παρόντας μὲν ἐπίμα πολλάκις, καὶ ἀπόντας δὲ μετὰ πάμπαν. Τὸν δὲ διάβολον Μαγνέντιον, μάρτυς ὁ Κύριος, καὶ μάρτυς ὁ Χριστὸς αὐτοῦ, οὔτε γινώσκω, οὔτε ὁλως ἠπιστάμενη αὐτῷ. Ποία τείνουν συνθήματα τῷ μὴ γινωσκόμενῳ πρὸς τὸν μὴ γινώσκοντα; ποία με πρόφασις εἴληκε γράφαι τῷ τοσούτῳ; ποίον προέβλεπον τῆς ἐπιστολῆς ἔτασσον γράφων αὐτῷ; ὅτι τὸν τιμῶντά με, οὐ τῶν εὐεργεσιῶν οὐκ ἂν ποτε ἐπιλαθόμην, τοῦτον φονεύσας καλῶς ἐποίησας; καὶ ἀποδέχομαι σε τοὺς γνωρίμους ἡμῶν χριστιανούς καὶ πιστοτάτους ἀνδρας ἀνελόντα; καὶ ἀποδέχομαι σε σφάζαντα τοὺς ἐν Ῥώμῃ γνησίως ἡμᾶς ὑποδεξαμένους; » Ἐν ταύτῃ δὲ ὁ εὐγλωττος ἀρχιερεὺς ἐπισπαραίνει τὰς ἀποδείξεις, τὰ γεγονότα, τὰς πιθανότητας δι' ὧν διαφεύδεται ἡ συκοφαντία ἐκείνη, καὶ, μὴ παραπνέον-
 μένος διὰ τὴν ἐξορίαν καὶ τὰς συμφορὰς αὐτοῦ, καθίσταε τὴν Ὑψίστον ἵνα φωτίσῃ τὴν καρδίαν τοῦ Κωνσταντίου.

Ὁ βασιλεὺς ὑπῆρξεν ἀκαμπτος καὶ ἐπέμεινε διώκων τοὺς εἰ-
 λους, τοὺς ὁπαδοὺς, τοὺς ὁμοδόξους τοῦ Ἀθανασίου οὐδὲν ἤττον τῇ ἀληθείᾳ ἢ ὅσον εἶχον καταδιωχθῆ ἐν γένει οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν ὁσθερίων τοῦ Διοκλητιανοῦ χρόνων. Ἐν διαστήματι ἐξ ἑτῶν, ἦτοι καθ' ὅλην τὴν υπόλοιπον ζωὴν καὶ βασιλείαν τοῦ Κωνσταντίου, ὁ Ἀθανάσιος ἐπλανήθη ἀπὸ ἐρήμου εἰς ἐρημον, κινδυνεύσας πολλάκις ἰὰ συλληφθῆ. Ἀλλὰ τὸ ἀσφαλέστερον αὐτοῦ ἄσυλον ἦσαν τὰ μοναστήρια καὶ τὰ ἡσυχαστήρια τῆς Θηβαΐδος ἧτις ἦτο τότε τὸ κύριον τῶν ἐρημιτῶν καὶ τῶν ἀσκητῶν καταγῶγιον. Ἀπὸ ἐκεῖ δὲν ἔπαυεν ἐνθαρρύνων τοὺς ὀλίγους ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου ὅσοι ἔσωζον εἰσέτι ζῆλόν τινα πρὸς τὴν πίστιν, γράφων ἀποστολικὰς τι-
 νας ἐπιστολάς πρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν, ἀνασχεαζών τοὺς αἵρετικούς, ἀναθεματίζων τοὺς διώκτας· αἱ δὲ συγγραφαὶ αὐ-
 τοῦ αὐταί, ἀντιγραφόμεναι ὑπὸ χειρῶν εὐλαβῶν, διεσκορπίζοντο ἐν ἀκαρεὶ εἰς ὅλας τὰς χριστιανικὰς τῆς ἀνατολῆς ἐκκλησίας. Καὶ διε-
 τέλει λοιπὸν οὕτω ἀπὸ τοῦ μονήρους αὐτοῦ κελλίου, πομαίνων πᾶ-
 σαν Αἴγυπτον, ὡς ἀόρατός τις Πατριάρχης, ὑπηρετούμενος καὶ σω-
 ζόμενος ὑπὸ τῆς ἐννεοῦ ἀλλ' ἐνθουσιώδους στρατιάς τῶν μοναχῶν
 τῆς ἐρήμου, ὅτε αἰφνης λαίλαψ ἀπροςδόκητος ἠπειλήσε νὰ ἀνασπά-
 σῃ ἐκ βάθρων ὁλόκληρον τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ οἰκοδόμημα.

Ὁ ἀνεγκνώστης ἐνδυμαίεται ὅτι ἐπὶ τῆς γενικῆς τῶν συγγενῶν τοῦ Κωνσταντίνου παραγῆς, τῆς γενομένης εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, δύο μόνοι ἐξαδελφοὶ τοῦ βασιλέως εἶχον διασωθῆ, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός. Ἐκ τούτων ὁ μὲν ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου δεκάετης, ὁ δὲ ἐξαέτης, ἀμφότεροι δὲ ἦσαν υἱοὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Ἰουλίου Κωνσταντίνου, τοῦ θυσιασθέντος μετὰ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἀποφράδα ἐκείνην ἐποχὴν. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὤρεσθησαν εἰς κατοικίαν αὐτῶν διάφοροι τῆς μικρᾶς Ἀσίας πόλεις, ὅπου ἀνέντως ὥπως οὖν διάγοντες, ἀντρέφοντο καὶ ἐξοπαιδεύοντο ὑπὸ διδασκάλων ὀνομαστῶν, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦ Νικομηθείας Εὐσεβίου. Τελευταῖον ἐν ἔτει 351 ὁ Κωνσταντίνος ἐθεώρησεν ἔυλογον νὰ ἀπονεμῇ τὸ ἀξίωμα τοῦ Καίσαρος εἰς τὸν Γάλλον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὸν τὴν διοίκησιν τῆς Ἀσίας, ἐδραύνοντα εἰς Ἀντιόχειαν. Ἀλλ' ὁ Γάλλος εὐδελμῶς ἐδειξέ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τούτου ἐπατηθεώτητα· ἐξ ἐναντίας κατέστη ἑνοχος πολλῶν ἀνομιουργημάτων. Ὅθεν ἀνακληθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 354 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπεκεφαλίσθη αὐτόθι ἐν τῇ φυλακῇ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦτον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὁ Ἰουλιανός ἐκινδύνευσεν νὰ λάβῃ τὴν αὐτὴν τύχην, διότι οἱ περὶ τὸν Κωνσταντίνον ἔλεγον αὐτῷ ὅτι ὁ νέος οὔτε ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ πᾶν ἐκδίκησιν διὰ τὰ τοιαῦτα πῆς εἰκίας αὐτοῦ παθήματα. Ἀλλ' ὁ ἐν τῇ δυστυχίᾳ ἀνατραφεὶς Ἰουλιανός ἔμαθε πρωϊμώτατα νὰ κρύπτῃ τὴν τε θλίψιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὀργὴν· πλὴν τούτου δὲ ἀνέλαβε καὶ ἡ καλοκάγαθος βασιλὶς Εὐσεβία τὴν προστασίαν αὐτοῦ, ὥστε ὁ Κωνσταντίνος ἐπέισθη νὰ φεικθῇ καὶ αὐτοῖς τοῦ ἐξαδελφοῦ ὥρισας εἰς κατοικίαν αὐτοῦ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἰνα κατανοήσωμεν τὰ σπουδαῖα γεγονότα τὰ ὅποια προέκυψαν εἰς μέσον μετὰ τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ βραχείαν τοῦ Ἰουλιανοῦ διατριβήν, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν πῶς εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ Ἀθῆναι καὶ ὅποιοι τινες ἦσαν αἱ τοῦ Ἰουλιανοῦ διαθέσεις ὅτε διαστάχθη νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα.

Αἱ Ἀθῆναι εἶχον πρὸ καιροῦ ἀποβάλλει τὸ μέγα αὐτῶν πολιτικὸν καὶ ἡθικὸν ἀξίωμα· ἀπὸ δὲ τῆς κατακτιήσεως τοῦ Σύλλα καὶ

τῆς Γοτθικῆς ἐπιδρομῆς ἔπαθον καὶ ὑλικὰς ζημίας οὐ σμικράς· Ἀλλὰ τὸ ἀπαράμιλλον κλέος δι' οὐ περιεβάλλετο ἡ πρωτεύουσα αὕτη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, τὰ λαμπρὰ μνημεῖα ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐκοσμεῖτο, ἡ εὐλάβεια ἣν ἔσωζον οἱ πολυάριθμοι εἰσέτι ἔθνηκαί πρὸς τὰ Ἐλευσῖνα μυστήρια καὶ ἡ συνείδησις τῆς ὀφειλομένης εἰς τὴν χώραν ταύτην εὐγνωμοσύνης ἣν εἶχεν ἅπας ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ἀνεδείκνυνον τὴν πόλιν ταύτην σεβαστὴν μὲν εἰς τοὺς ἀρχοντας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐπαγωγὸν δὲ εἰς πάντας τοὺς λογίους ἄνδρας οἵτινες ἐξηκολούθουν συρρέοντες ἐνταῦθα σωρηδόν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, ὡς εἶδομεν, αἱ σχολαὶ τῶν Ἀθηναίων ἔτυχον τῆς ἰδιαζούσης αὐτοκρατορικῆς προστασίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰς σχολὰς ταύτας δὲν ἐδιδάσκοντο ἥδη σπουδαῖα πράγματα καὶ θεωρήματα, ἀλλ' ἐπεκράτει ἡ ἀγνοία ἐκεῖ νη σοφιστικὴ τέχνη περὶ τῆς ὁποίας ἄλλοτε ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 473 καὶ ἐπ.), καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὸ σύστημα τῶν Νεοπλατωνικῶν ματαίως ἠγωνίζετο νὰ περιποιήσῃ νέαν τινὰ ζωὴν καὶ ἐνέργειαν. Ἐνταῦθεν αἱ ἐδύοσις ὅσας περὶ αὐτῶν ἔχομεν ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, διὰ Λιβανίου καὶ Εὐναπίου, παριστῶσι τὰς σχολὰς ἐκείνας οὐ μόνον οἷας ἄλλοτε περιεγράψαμεν αὐτάς ὑπὸ Φίλοστράτου ὀδηγούμενοι, ἀλλὰ εἰ δυνάτὸν ἔτι μᾶλλον ἀναξίας τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης. Ἢ ἐν Ἀθήναις ἐκπαίδευσις εἶχε καταντήσῃ τῷ ὄντι ὀγκώδης τις λέξιον πάλῃ, τῆς ὁποίας τὰ κύρια ἐλαττήρια ἦσαν ἀπληστος χρηματολογία τῶν διδασκαλῶν καὶ κομιποτραγικαὶ τινες ἐριδες τῶν διδασκομένων. Μέχρι Πειραιῶς καὶ ἐνίστε μέχρι Σουνίου προεξεπέμποντο ἄνθρωποι ἔργον ἔχοντες νὰ σαγήνεύωσι τοὺς νεωστὶ προσερχομένους μαθητὰς εἰς τὸ δεῖνα μᾶλλον ἢ τὸ δεῖνα διδασκαλεῖον, ἀπαρᾶλλάτως καθὼς τὴν σήμερον ὅταν φθάσῃτε διὰ τοῦ ἀτμοκινήτου εἰς μεγάλην τινὰ πόλιν εἰσορμῶσιν εἰς τὸ κατὰστρομα ποικίλοι μεσῖται ἀγωνιζόμενοι νὰ καταπείσωσιν ὑμᾶς ἵνα προτιμῆσῃτε τοῦτο μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο τὸ ξενοδοχεῖον. Τότε ὅμως δὲν περνοῦντο εἰς ἀπλᾶς προτροπὰς, ἀλλὰ καὶ ἀπειλαὶ ἐγίνοντο εἰς ἐκείνους οἵτινες εἶχον τυχὸν προαποφασίσαι ποῦ θέλουσιν ὑπάγει· ἐνίστε δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ διδάσκαλοι δὲν ἀπηξίου, ἐμφανιζόμενοι αἰφνης εἰς τὸν Πειραιᾶ, νὰ συλλέγῃσι τὴν ἄγρην αὐτῶν. Τελευταῖον οἱ μαθηταί,

ἑφθάσαντες ὑδῶν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπὸ τὴν προστασίαν ὡς ἐπιτοπλεῖστον τοῦ μετακομίσαντος αὐτοὺς πλοίαρχου, περιέπιπτον ἐνταῦθα πάλιν, ἕνεκα τοῦ οἰκτροῦ ἐκείνου συναγωνισμοῦ τῶν διδασκάλων, εἰς νέους διαπληκτισμοὺς, καθ' οὓς πολλάκις συνέβαινον θάνατοι ἢ τραύματα. Πρὸ πάντων ἕκαστος διδάσκαλος ἤξιον νὰ δέχεται ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ μαθητάς. Καθ' ἣν ἐποχὴν λ. χ. ὁ Εὐνάπιος ἐσπεύδαζεν εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ μὲν ἀνατολικοὶ συνεπυκνοῦντο περὶ τὸν Ἐπιφάνιον, αἱ δὲ Ἀραβες περὶ τὸν Διόφαντον, οἱ δ' ἐκ τοῦ Πόντου περὶ τὸν Θεοειδῆ αὐτῶν Προαφρέσιον, εἰς ὃν συνέβησαν καὶ πολλοὶ σπουδασταὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης. Ἀλλ' ὁ κανὼν οὗτος δὲν ἦτο ἀπαράβατος· συνεχεῖς δ' αὐτομολίαι ἀπὸ τοῦ ἐνὸς διδασκάλου εἰς ἕτερον ὑπέτρεπον ἀδιακόπως τὸ πῦρ τῶν διενέξεων. Αἱ διενέξεις αὗται ἦσαν τόσῳ μᾶλλον δειναὶ ὅσαι ἡ ὁλομέλεια τῶν μαθητῶν ἦτο διηρημένη εἰς « χοροὺς » ἐνόπλους, ἔχοντας τοὺς ἰδίους « προστατάς, » οἱ δὲ χοροὶ οὗτοι ὑπελάμβανον τὰς αἰματηρὰς αὐτῶν συγκρούσεις ὡς τινὰς ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνας. Καὶ τὰ πράγματα προέβαινον ἐνίοτε ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἠναγκάζετο νὰ παρεμβῇ ὁ ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας καὶ νὰ καλέσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ εἰς Κόρινθον τοὺς διαμαχομένους, μαθητάς τε καὶ διδασκάλους· τότε δὲ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ ἐτελεῖτο μέγας τις καὶ ἐπίσημος ῥητορικός ἀγὼν, μάλιστα ἐὰν συνέπιπτεν ὁ ῥωμαῖος ἄρχων νὰ μετέχῃ ὅπως οὖν ἐλληνικῆς παιδείας. Ἐνεκα τῆς ἀδιακόπου ταύτης διχονοίας οὔτε διδάσκαλοι οὔτε μαθηταὶ ἠδύναντο νὰ ἐμφανθοῦσιν εἰς τὰ θέατρα ἢ τὰς στοάς· διότι ἅμα ἀπηντῶντο δύο ἀντίπαλοι χοροὶ, ἡ ῥήξις ἦτο ἀφευκτος. Ὅθεν οἱ μαθηταὶ τὴν μὲν ἡμέραν διήγον σφαιρίζοντες τὸ πλεῖστον, τὴν δὲ νύκτα ἀκροάμενοι ἡδυφθόγων σειρήνων. Τινὲς δὲ, οἱ μάλιστα ἀνάγκαι, δὲν ἐδίσταζον νὰ προσβάλλωσι ληστροικῶς τὰς οἰκίας φιλησύχων πολιτῶν· καὶ πολλοὶ, ἵνα ἐπαρκεῶσιν εἰς τοιοῦτον ἄσωτον βίον, περιέπιπτον εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν τοκογλύφων.

Ἀλλ' ὅσῳ δήποτε ὀλεθρία καὶ ἂν ἀπέβη ἡ παρακμὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, αἱ σχολαὶ αὗται, ἐπειδὴ ἦσαν ἐν τῶν κυριωτάτων καταγωγῶν τῆς περιλειπομένης ἀρχαίας ἐλληνικῆς παιδείας, δὲν ἐστεροῦντο πάσης ἀξίας, μάλιστα ἕνεκα τῶν περιστάσεων ὑφ' ἃν

περιστοιχίζοντο. Καὶ μὲν περὶ σπουδαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ περὶ πραγματικῆς ἐκπαίδευσεως, λόγος κατὰ δικτυχίαν δὲν ἦτα. Ἀλλὰ ἐδιδάσκετο ἡ γλῶσσα, ἡ ἐμύμητος τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους γλῶσσα· ἐσώζοντο τὰ ὀνόματα τῶν πραγμάτων, διετηροῦντο αἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος· ἡ δὲ παρὰ τὸν αἰῶνα δράματος ἀεμνήστου, τελουμένη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ χώρου ὅπου τοῦτο εἶχεν ἄλλοτε διεξαχθῆ καὶ ὑπὸ τὸν αἴθρον αὐτοῦ οἰκάνῃ καὶ ἐκείνῃ παρουσίᾳ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ μνησίων, ἀκεραίων ἐτι ἱσταμένων, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἔχῃ ἀκαταμέχτην τινα χάριν καὶ νὰ ὑποτρέφῃ αἰσθήματα τὰ ὅποια δὲν ἦσαν πάντοτε ἀγενῆ. Αἱ Ἀθῆναι ὁμοιοῦσαν τότε μέχρι τινὸς πρὸς τοὺς γέροντας, οἵτινες, διαπραΐζαντες ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας ἔργα μεγάλα καὶ εὐκλεῆ, τέρπονται περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου διηγουμένοι τὰ ἀξιωματικώτατα γεγονότα μετὰ τῶν ὁποίων ὑπάρχει τὸ ὄνομα αὐτῶν συνεδεσμένον· οἱ ἄνθρωποι ἀκούουσιν αὐτοὺς εὐχαρίστως καὶ πολλάκις ἐπωφελέως. Τοιοῦτόν τι συνέβαινεν ἤδη καὶ εἰς τὰς Ἀθῆνας· οἱ ἄνθρωποι συνέτρεπον ἐν ταῦθα ἵνα θαυμάσωσι τὰ μνημεῖα τὰ ὅποια διετράνουν τὸ πᾶν ποτὲ μεγαλεῖον καὶ ἵνα ἀκούσωσι τοὺς διδασκάλους οἵτινες οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ἔπαινον ἀναμνησκόντες τὸ μεγαλεῖον ἐκεῖνο. Ἐὰν τὰ θεῖα θεάτρα ἦσαν ἔρημα, οἱ πλουσιώτεροι τῶν σοφιστῶν κατεσκευάζον ἑαυτοῖς κατ' οἶκον θεάτρα κομφῶς καὶ τεχνικῶς ἀπομυμνόμενα τὰ μεγάλα ἐκεῖνα τῶν μουσῶν οἰκητήρια· καὶ ἐκεῖ μετὰ τῶν φίλων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν μαθητῶν, ἐχειροκρότουσαν τὰ ἀριστουργήματα τῶν ἀρχαίων χρόνων. Ἐὰν πολλοὶ ἐκ τῶν νέων κατέτρεπον τὸν βίον περὶ ἀσωτίας καὶ ἄλλας εὐτελεῖς ἡδονάς, οὐκ ὀλίγοι δὲ σκοποῦσαν τὴν μονοτονίαν τῶν συνήθων αὐτῶν ἀσχολίαν ἐκσεπτόμενοι καὶ μελετῶντες τὰ ἐλευσίνια μυστήρια ἢ ἐπιχειροῦντες μακροτέρως ἐπιδρομὰς μέχρι Κορίνθου, τῆς καθέδρας τοῦ ἀνθυπάτου Ἀχαιῆας, καὶ μέχρι τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν Ἰσθμίων καὶ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν ἀγώνων, οἵτινες δὲν ἐτελοῦντο μὲν ὡς ἄλλοτε λαμπρῶς καὶ πολυτελῶς, ἐξηκολούθουν ὅμως ἐλκύνοντες ἱκανὰ θεατῶν πλήθη. Πλὴν τούτου, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐσωζε μέχρι τινὸς τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα· τοὺς τύπους τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἀλλὰ οἱ τύποι ἐκεῖνοι, διὰ τῶν ἀναμνήσεων μετὰ τῶν ὁποίων συνεδόν

τα, εἶχον ἰσχυρόν τι θέλημα καὶ ἐπενήρουν εἰς τὰς ψυχὰς καὶ τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἶδμεν ἐπὶ τῆς τῶν Γότθων ἐπιδρομῆς. Οἱ βασιλεῖς ἐξηκολούθουν σεβόμενοι τὸ πολίτευμα τοῦτο καὶ δεχόμενοι εὐγνωμόνως τὰ ἀξιώματα αὐτοῦ· ὁ μέγας Κωνσταντῖνος οὐ μόνον, ὡς εἶδμεν, στρατηγὸς Ἀθηναίων ἡξίου καλεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ τὰ προνόμια τῶν σχολάρχων καὶ τῶν διδασκάλων αὐτῶν πῦξσε, καὶ πολλῶν φόρων καὶ ὑποχρεώσεων τοῖς διδασκάλους τούτους ἀπῆλλαξε· καὶ ἀξιώλογον χορηγίαν σίτου, πρὸς διανομὴν εἰς τὸν δήμον, κατ' ἔτος αὐτόθι ἐπεμπε· ἐπ' ἐσχάτων δὲ ἔτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐδώρθησεν τῇ πόλει « νῆσους οὐκ ὀλίγας οὐδὲ μικρὰς εἰς ἀπογωγὴν φόρου. » Ἐπὶ πᾶσιν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ νέον θρησκευμα εἶχε μὲν βεβαίως οὐκ ὀλίγους ὁπαδούς· ἀλλ' ἡ πόλις εὐερεῖτο ὡς τὸ τελευταῖον μέγα ἄσυλον τῆς ἀρχαίας λατρείας, τοῦ ἀρχαίου βίου, πολυάριθμοι δὲ ἔθνη συνέρρεον καὶ διὰ τοῦτο ἐνταῦθα εὐλαβῶς, ὅπως οἱ χριστιανοὶ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Ἐν γένει αἱ Ἀθηναὶ περὶ τὰ μέσα τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος ἔσχιζον ἔτι, ὡς φαίνεται, τὸν χαρακτῆρα ἐκείνον τὸν ὁποῖον ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς β' ἀιμάδας Λουκιανὸς μετὰ τσαύτης χάριτος περιέγραψεν ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγραφομένῃ « Νιγρίνος ἡ περὶ φιλοσόφου ἦθος, » ἐγκωμιάσας τὴν ἐλευθερίαν τὴν ἐκεῖ, καὶ τῆς διαίτης τὸ ἀνεπίφθονον, καὶ τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπικρατοῦσαν ἡσυχίαν καὶ ἀπραγμοσύνην. Προσέθετε δὲ ὅτι ἡ ἐνταῦθα διατριβή, συντροφὸν ἔχουσα τὴν φιλοσοφίαν καὶ δυναμένη νὰ φυλάξῃ καθαρὸν τὸ ἦθος, ἀρμόζει μάλιστα εἰς ἀνδρά σπουδαῖον καὶ εὐθυσμένον νὰ καταφρονῇ τοῦ πλούτου καὶ προσαρούμενον πρὸς τὰ φύσει καλὰ ζῆν. Ὅστις δὲ, ἐπιφωτιστὴς, πλούτου ἐρᾷ, καὶ χρυσῷ κεκλήλῃται, καὶ πορφύρα, καὶ δυναστεία μετρᾷ τὸ εὐδαιμον, ἄγευστος μὲν ἐλευθερίας, ἀπειράτος δὲ παρρησίας, ἀθέατος δὲ ἀληθείας . . . ὁ τοιοῦτος ἂν ὑπάγῃ νὰ ζῇ εἰς τὴν Ῥώμην. Καὶ σημειωτέον ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ δυσπιστήσωμεν πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ Λουκιανοῦ, διότι οὗτος ὡς ἐπιτοπλεῖστον ἔπαιξε μᾶλλον περὶ τὰ σπουδαῖα ἢ ἐσπούδαζε περὶ τὰ παιδιᾶς ἄξια.

Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς, ὅστις παρηγγέλθη τότε νὰ μεταβῇ εἰς τὰς Ἀθήνας

νας, ἥτο ἐξ ἡμῶν τούλάχιστον Ἕλλην διότι ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἥτο ἡ μητρικὴ αὐτοῦ γλῶσσα. Ὅθεν δὲν εἶνα ἄπορον ὅτι ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἠγάπησε τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ ἐμελέτησε τὰ ἀρχαῖα αὐτῆς ἀριστουργήματα, καὶ ἀπεθαύμασε τὸ ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν μεγαλεῖον ἐντὸς τοῦ ὁποῦ εἶχόν ποτε ταῦτα παραχθῆ. Ἡ ἐντύπωσις ἦν ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος κόσμος ἐπροξένησεν εἰς τὴν εὐαίσθητον τοῦ νέου ψυχὴν, ὑπῆρξε τόσῳ μᾶλλον βαθυτέρα ὥστε τὰ περὶ αὐτὸν πράγματα, πρὸς τὸ παρελθὸν ἀντιπαρβαλλόμενα, δεινὴν τινα ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνέφαινον ἀντίθεσιν. Ὁ Ἰουλιανὸς ἤξευρεν ὅτι ὁ ἐξάδελφός αὐτοῦ Κωνσταντῖος ἐπροομίασεν εἰς τὸ βασιλικὸν αὐτοῦ στάδιον, ἀνελθεὶς θυσιάσας ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς. ἤξευρεν ὅτι ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος, εἰς τῶν πρώτων λειτουργῶν τοῦ νέου θρησκείματος, ἐλέγετο παρασκευάσας τὴν ἐλεεινὴν ταύτην τραγωδίαν. Ἐβλεπε τὸ νέον θρησκειμα διγρημένον εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα τῶν ὁποίων οἱ ἀγῶνες μὴ περιοριζόμενοι εἰς θεωρητικὰ συζητήσεις, συνεπύγοντο ἐξορίας, διωγμούς, φόνους, στάσεις. Καὶ δὲν ἐνόει μὲν ἢ δὲν ἤθελε νὰ ἐννοήσῃ τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐριδος, ἀλλ' ἐγίνωσκεν ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα μάλιστα μερὶς τῶν Ἀρεατῶν μετεχειρίζετο ὅπλον τὴν θρησκείαν ἵνα κορέσῃ πολλὰ ἀνθρώπων πάθη καὶ συμφέροντα. Ὁ Ἰουλιανὸς οὐ μόνον εἶχε δεχθῆ τὸ ἄγρον βάπτισμα, ἀλλὰ ἐπὶ τινα χρόνον ἐδειξε καὶ ἐξαίρετον ὑπὲρ τοῦ νέου θρησκείματος ζῆλον. Κατὰ μικρὸν ὁμῶς ἤρχισε νὰ συμβαίνει ἐν αὐτῷ ἀλλόκοτός τις αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων ἀλλοίωσις. Ἐκ τῆς ἀντιπαράθεως ἐκείνης τοῦ ἐνεστώτος πρὸς τὸ παρεληλυθός, προήλθε πρῶτον μὲν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἦτο ὁ παραιτίος τῆς παραδόξου ταύτης παρακμῆς ἢ τούλάχιστον ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο ἐπιτηδῆιος νὰ θεραπεύσῃ τὴν παρακμὴν ταύτην, καὶ βεβημηδὺν εἰς τὸ δεύτερον συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀλλοίωσις αὕτη τῶν πραγμάτων προέκυψεν ἐκ τῆς ἀξαχρειώσεως τοῦ ἀρχαίου θρησκείματος καὶ βίου, καὶ ὅτι ἡ ἀναμόρφωσις τοῦ κόσμου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ διὰ τῆς παλινρθώσεως τοῦ βίου ἐκεῖνου καὶ τοῦ θρησκείματος. Δι' ἡμᾶς οἵτινες κρίνομεν περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν δεκαπέντε ἑκατονταετηρίδων, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντα τὰ ἀγαθὰ ὧν ὑπῆρξαν ἐπὶ

τάλους πρόξενοι αἱ ἀρχαὶ τοῦ Β' αἰῶνος τοῦ
του κατανατᾶ ἀκατανόητος· ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν οὗτος
ἔζη, ὁ παραλογισμὸς ἐκεῖνος ἐξηγεῖται μέχρι τινός. Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν
ὡμοιάζει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γάλλον· εἶχεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολλὰ
τῶν προτερημάτων δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐδο-
χιμοῦσι μὲν συνήθως, ἐνότε δὲ καὶ μεγαλουργοῦσιν· εὐφύϊαν, παι-
δείαν, χρηστότητα, ἀνδρείαν, τύχην. Ἐνὸς μόνου ἐστερεῖτο, τῆς
ζύμης ἐκείνης, ἧς ἄνευ ὁ ἀριστος τῶν σίτων δὲν παράγει ἄρτον
ἀγαθόν· τῆς ζύμης, ἣν νέκτεται πολλάκις οἱ κοινότεροι τῶν
ἀνθρώπων, ἣν δὲν ἔχουσιν ἐνότε παραδόξως οἱ εὐφύτεροι, καὶ
ἣν ὀνομάζομεν ὀρθὸν νοῦν. Ὁ ὀρθὸς νοῦς τῶν Κωνσταντινῶν καὶ τῶν
Ἀθανασίων· κατελάμβανεν ὅτι οὐδεὶς θεσμὸς δι' ἀνθρώπων καὶ εἰς
ἀνθρώπους ἐφαρμοζόμενος, εἶναι δυνατόν νὰ διαφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν
τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας καὶ ἰδιοτελείας καὶ ὅτι μόνον ἀφοῦ διὰ
πολλῶν διέλθῃ δοκιμασιῶν, ἀποφέρει τοὺς καλλίστους αὐτοῦ καρ-
πούς· ταῦτα δὲ ἐνοοῦντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ἐνεκαρτέρουν ἐν τῷ μέ-
σῳ τῶν συμφορῶν πρὸς ἃς εἶχον νὰ παλαίωσι, πεποιθότες, ὅτι μέλ-
λουσί ποτε νὰ διαλάμψωσιν ἡμέραι καθ' ἃς ὁ χριστιανισμὸς, ἀποβα-
λὼν μέχρι τινός τὴν σκωρίαν τοῦ μίγματος μετὰ τοῦ ὁποίου ἔπρε-
πε νὰ συμπραξῇ, θέλει ἐπιχύσει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα δαψιλῆς καὶ
καθαρᾶς ὕψους τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ. Μήπως τοιοῦτόν τι δὲν συ-
νέβη καὶ εἰς ἄλλους θεσμοὺς περὶ τὰς πρώτας αὐτῶν ἐφαρμογὰς;
μήπως τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα ἐν ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ καὶ ἐν αὐ-
τῇ τῇ Ἀγγλίᾳ παρήγαγεν ἄλλο τι ἢ ἀδιακόπους ἐμφυλίους πολέ-
μους, καὶ σφαγὰς, καὶ δηρώσεις, καὶ βασιλειῶν ἀνατροπὰς, καὶ ἠθι-
κὴν καὶ κοινωνικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ὁποίων τὰς περιπετείας μετὰ
φρίκης καὶ ἀηδίας τῇ ἀληθείᾳ ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρό-
νων ἐκείνων κατὰ τὴν ΙΖ' καὶ ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα; Μήπως ἡ ἀρί-
στη αὕτη τῶν πολιτικῶν θεσμοθεσιῶν δὲν ἠναγκάσθη νὰ διέλθῃ
διὰ τοῦ χωνευτηρίου τούτου τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ συμφερόν-
των ἵνα μετριάσῃ καὶ ἐξευγενίσῃ τὰ πάθη, ἵνα ρυθμίσῃ καὶ ἠθικο-
ποιήσῃ τὰ συμφέροντα καὶ δυνήθῃ οὕτω νὰ ἀναδείξῃ εἰς τοὺς καθ'
ἡμᾶς χρόνους τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος τὸ χρηστότερον, τὸ εὐνομιώτερον καὶ
τὸ συνετώτερον τῶν ἐπὶ γῆς κυβερνωμένων ἐθνῶν; Διὰ τὴν λοιπὴν γ'

ἀπορώμεν ὅτι ὁ χριστιανισμός δι' ἐφελιάς ἢ παραπληθείας διέβλεπε βα-
σάνου ; Ναί μὲν ὁ χριστιανισμός ἦτο θεσμός θεῖος, ἐνῶ τὸ συνταγ-
ματικὸν πολιτεῦμα εἶναι ἀνθρώπινος θεσμός· ἡ μήπως ἡμῶς ἀμφό-
τεροι δι' ἀνθρώπων καὶ εἰς ἀνθρώπους δὲν προέκειτο νὰ ἐφαρμοσθῶ-
σιν ; Ἀλλὰ τὰς ἀληθείας ταύτας δὲν διδάσκει ἡμῖν εἰμὴ πείρα
μακρὰ ἢ ὁ μέχρι τινὸς ἀναπληρῶν τὴν πείραν ὀρθὸς νοῦς. Ὅσοοι
ἄνθρωποι κατὰ τᾶλλα καλοὶ καγαθοὶ, ἔχοντες δὲ καὶ προτερήματα
πολλάκις ἐξαιρετά, καταπληττόμενοι ὑπὸ τῆς ἠθικῆς καὶ κοσμη-
τικῆς ἀκολασίας αἰτίνες συνήθως εἰσὶν αἱ πρῶται τοῦ συνταγματικῶς
πολιτεύματος σύντροφαι, δὲν ἀπηλίπισθον περὶ τῆς τύχης τοῦ πο-
λιτεύματος τούτου καὶ δὲν κατήντησαν νὰ προτιμῶσιν αὐτοῦ τὴν
ἐπὶ ὅλῳ μοναρχίαν ! Ἀνάλογόν τι συνέβη εἰς τὸν Ἰουλιανόν, ὥστε ἐ-
θεώρησεν ὑπευθύνους τὰς ἀρχάς τοῦ Εὐαγγελίου διὰ τὰ δεινὰ ὅσα,
ἔνεκα μάλιστα τῆς παρεξηγήσεως τῶν ἀρχῶν τούτων, συνέβαινον,
καὶ, τὸ ὅτι ἀτοπώτερον, ἐνόμισεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα δὲν δύνανται
νὰ θεραπευθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῆς εἰδωλολατρείας.

Τὴν δὲ τοιαύτην τοῦ Ἰουλιανοῦ διάθεσιν ὑπέθαλπον, ἐννοεῖται,
οἱ πολυάριθμοι εἰσέτι ἐθνικοὶ καὶ ἰδίως οἱ νεοπλατωνικοὶ τῶν ὁπῶν
οἱ κατ' ἐκείνῳ τοῦ χρόνου κορυφαῖοι, ὁ Αἰδέσιος, ὁ Χρυσάνθιος, ὁ
Μάξιμος, διατρίβοντες εἰς Πέργαμον καὶ εἰς Ἐφεσον, εἶχον περι-
στοιχίσει τὸν νέον βασιλόπαιδα καὶ ἡγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσιν
αὐτὸν ἐκ παντὸς τρόπου. Οἱ νεοπλατωνικοὶ, καθὼς εἶδομεν, περι-
ῆλθον κατ' ἀρχάς εἰς ἀντίληψίν τινα τῆς θεότητος παρεμφερῆ ὅπως-
οῦν πρὸς τὴν χριστιανικὴν, ἐπιχειρήσαντες ἐνταῦτ' ἢ νὰ ἐρμηνεύσω-
σιν ἐπὶ τὸ λογικώτερον τὰ μυθεύματα τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀλλὰ
παρεκτὸς ὅτι αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται, ἐπ' ἄπειρον αὐτογνωμόνως τρο-
πολογούμεναι, οὐδὲν ὀριστικὸν καὶ σπουδαῖον σύστημα ἠδύναντο νὰ
δημιουργήσωσιν, οἱ νεοπλατωνικοὶ προσέκρουσαν μετ' οὐ πολὺ καὶ
εἰς ἕτερον φοβερὸν σκόπελον. Ἐνόσφ' ὁ λόγος ἦτο μόνον περὶ φιλο-
σοφικοῦ συστήματος, ἐπαγγελλομένου νὰ λεπτολογήσῃ περὶ ὑπερ-
τάτου ὄντος καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ μυστήριον τῶν ἀλληγοριῶν αἰ-
τίνες ὑπετίθεντο ὅτι κρύπτονται ὀπισθεν τῶν ἐλληνικῶν μυθευμά-
των, αἱ περὶ τούτων συζητήσεις ἠδύναντο νὰ τέρπωνσιν, ἂν ὅχι νὰ

διδάσκειν, τὸ λόγιον κοινὸν πρὸς τὸ ὑπαῖον ἀπευθύνοντο. Ἄλλ' ἡ φιλοτιμία καὶ τὸ ἀμφέρον τῶν νέων αἵρεσιπαρχῶν δὲν ἤκτισθον εἰς τοῦτο· ἠθέλησαν νὰ προβῶσι μέχρις ἰδρύσεως θρησκευτικοῦ συστήματος, ἠθέλησαν νὰ ἐκπεργήσωσιν εἰς τὰ πλήθη· καὶ τότε συναισθανόμενοι ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ θεολογικαὶ ἐκείναι συζητήσεις δὲν ἤρχον· ἵνα καταπείσωσι τὴν πολὺν τῶν ἀνθρώπων ὄμιλον, ἐσφρίσθησαν νὰ προσλάβωσι μὲν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ὄντος, αὐτοὺς τούτους τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς δαίμονας τῆς εἰδωλολατρείας, νὰ καταπλήξωσι δὲ τὴν εὐπιστίαν τοῦ ὄχλου διὰ ποικίλης μαγείας καὶ γοητείας. Μεταχειριζόμενοι δ' ἐπὶ τούτῳ ἐπιτηδεύας καὶ ἀναιδῶς τὰ περιλιπόμενα μυστήρια τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ἠξίωσαν, ἰδίως ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐν Ἐλευσίῃ, ὅτι δύνανται νὰ εἰσδύωσιν εἰς τὰ ἀπόρρητα τοῦ μέλλοντος, νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τοὺς κατωτέρους δαίμονας, νὰ ἔλθωσιν εἰς κοινωνίαν μετὰ τῶν οὐρανίων θεῶν, καὶ, ἀπαλλάττοντες τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν ὕλικῶν αὐτῆς δεσμῶν, νὰ φέρωσιν αὐτὴν εἰς ἄμεσον πρὸς αὐτὸ τὸ ἀνέτατον θεῖον πνεῦμα σχέειν. Ἐννοεῖται ὅποια ἀλλόκοτος ἰδεῶν σύγχυσις προσέκυψεν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς φιλοσοφίας, τῆς μυθολογίας· καὶ τῆς θαυματοποιίας. Καὶ ὅμως ὁ Ἰουλιανὸς, ὅστις εὗρεσκε παράλογα καὶ ὀλέθρια τὰ δόγματα τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἐγένετο ὅμως τῆς τερατώδους ἐκείνης τῶν ἰδεῶν συγχύσεως· καὶ ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ὡμολόγει τὴν ὑπαρξίν ὑπερτάτου τινὸς ὄντος, τελειωτάτου, ἀράτου καὶ ἀκαταλήπτου εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, ἀφ' ἑτέρου κατήντησε νὰ πρὸςβῇ ὅτι τὸ ὑπέρτατον τοῦτο ὄν παρήγαγε πολλοὺς ὑποδεστέρους θεοὺς, τὸν Ἄρην, τὸν Ἑρμῆν, τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν Ἀφροδίτην, καὶ τοὺς ἄλλους γνωστοὺς τῆς ἀρχαιότητος θεοὺς· νὰ πρὸςβῇ ὅτι εἰς τοὺς θεοὺς τούτους ἐπέτρεψε τὸ ὑπέρτατον ὄν τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐπιγείου ἡμῶν κόσμου· ἐνὶ λόγῳ νὰ πρὸςβῇ ὅτι αἱ δημωδέστεραι τῶν ἐθνικῶν δοξαῖαι δύνανται σπουδαίως νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν τέραν περὶ θεότητος ἀντίληψιν.

Τοιοιούτρόπως ἦτο προδιατεθειμένος ὁ Ἰουλιανὸς ὅτε κατὰ μῆ-

να μῆλον τοῦ 355 ἔφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα τὰ πάντα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πλάνῃ αὐτοῦ· ἡ θέα τῶν λαμπροτάτων μνημείων τοῦ ἀρχαίου θεησεύματος καὶ τῶν ἀγαλμάτων ἐκείνων τῶν ὁποίων τὸ ἀνεκλάλητον κάλλος ἠδύνατο τῇ ἀληθείᾳ νὰ δελεάσῃ ψυχὴν καὶ φαντασίαν ὀλιγώτερον νοσοῦσας αἱ εἰσηγήσεις τῶν δεινότερων ἐθνικῶν ῥητόρων οἵτινες δι' αὐτοῦ ἠλπίζον νὰ ἐπιτύχωσι τὸν θρίαμβον τῶν ἰδίων δοξασίων καὶ συμφερόντων· τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, τὰ ὁποῖα εἰσέτι τοσοῦτον ἐνέπνεον σέβας καὶ τῶν ὁποίων αἱ τελεταὶ καὶ αἱ θυσίαι ἦσαν ἐπιτηδευόταται νὰ ὑποτρέφωσι τὴν δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος οὗτος κατελήφθη. Τότε λοιπὸν, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διὰ τῆς ἀδιακόπου τῶν παικίλων τούτων πειρασμῶν ἐνεργείας, ἐρρίζωσεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἡ ἀπόφασις νὰ ὑψώσῃ, ἅμα τύχῃ εὐκαιρίαν, τὴν σημαίαν τοῦ ἀρχαίου θεησεύματος καὶ ν' ἀντιπαρατάξῃ αὐτὴν εἰς τὴν σημαίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπικαλούμενος τὴν ἀναβίωσιν τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων ἡμερῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἔκρυπτεν εἰσέτι τὸ φρόνημα τοῦτο καὶ ὅτι ἐξηκολούθει προσποιούμενος τὸν χριστιανὸν, κάλλιστα εἰδὼς ὅτι ἐλαχίστη περὶ τῶν ἀληθῶν αὐτοῦ πεποιθήσεων νύξ διδομένη εἰς τὸν Κωνσταντῖον, ἤθελε συνεπαγάγει τὴν καταστροφὴν ὅλων ἐκείνων τῶν ὀνείρων· ἀλλ' ἡ ταραχὴ τῆς καρδίας καὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ, προσδίδετο διὰ τῶν βλεμμάτων καὶ τῶν κινημάτων. Συνέπεσε τότε κατὰ παράδοξον συγκυρίαν νὰ διατρίβωσιν ἐς Ἀθήνας, ὡς συμμαθηταὶ καὶ σύντροφοι τοῦ Ἰουλιανοῦ, δύο νέοι τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἔμελλεν ἐπὶ αἰῶνας νὰ ἀντηχῇ ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Οἱ δύο οὗτοι νέοι ἦσαν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, οἵτινες ἦλθον ἐνταῦθα, οὐχὶ ὡς ἐκεῖνος ἵνα ἐνισχύσωσι τὰς ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρείας πεποιθήσεις αὐτῶν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἵνα προσλάβωσιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ εὐγλωττίας τὰ ὅπλα δι' ὧν τοσοῦτον ἐνδόξως ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως μετ' ὀλίγον ὑπερεμάχησαν. Ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Βασίλειος ἦσαν οἱ τελευταῖοι ἄνθρωποι πρὸς οὓς ὁ Ἰουλιανὸς ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐνόησεν ἔκτοτε τί διελογίζετο καὶ τί ἐμελέτα ὁ συμμαθητὴς ἐκεῖνος. Τοῦλάχιστον ἰδοὺ πῶς περιέγραψεν αὐτὸν ἐν Ἀθήναις ὄντα, ἐν τῷ α' β' στηλιτευτικῷ

κατὰ βασιλέως Ἰουλιανοῦ. » α Ἐμοὶ δὲ καὶ πόρρωθεν, τρόπον τινά, ἑωράτο (ἡ τοῦ Ἰουλιανοῦ πολιτεία), ἐξ οὗ τῷ ἀνδρὶ συνεγενόμην Ἀθήνησιν. Ἦλθε γὰρ κάκεισε, ἄρτι τῶν κατὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ νεωτερισθέντων, τὸν βασιλέα τοῦτο αὐτὸν παραιτησάμενος. Αὐτὸς δὲ αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας ὁ λόγος· ὁ μὲν εὐπρεπέστερος, καθ' ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκεῖσε παιδευτηρίων· ὁ δὲ ἀπαρήττερος, καὶ οὐ πολλοῖς γνώριμος, ὥστε τοῖς ἐκεῖ θύταις καὶ ἀπατεῶσι περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν συγγενέσθαι, οὕτω παρήκτιαν· ἐχούσης τῆς ἀσεβείας. Τότε τοίνυν, οὐ φαῦλος ἐγὼ τοῦ ἀνδρὸς εἰκαστῆς οἶδα γεγόμενος· καὶ τοι γε οὐ τῶν εὖ πεφυκότων περὶ ταῦτα εἰς ὧν. Ἀλλ' ἐποίει με μαντικὸν ἡ τοῦ ἤθους ἀνωμαλία, καὶ τὸ περιττὸν τῆς ἐκστάσεως· ἔπερ μάντις ἄριστος, ὅστις εἰκάζειν οἶδε καλῶς. Οὐδενὸς γὰρ ἐδόκει μοι σημεῖον εἶναι χρηστοῦ, αὐχὴν ἀπαγῆς, ὦμοι παλλόμενοι καὶ ἀνασηκούμενοι, ὀφθαλμοὶ σοδούμενος καὶ περιφερόμενος, καὶ μανικὸν βλέπων, πόδες ἀστατοῦντες καὶ μετοκλαζόντες, μυκτῆρ ὕβριν πνέων καὶ περιφρόνησιν, προσώπου σχηματισμοὶ καταγέλαστοι· τὸ αὐτὸ φέροντες, γέλωτες ἀκρατεῖς καὶ βρασματώδεις, κρύσεις καὶ ἀνανεύσεις σὺν οὐδενὶ λόγῳ, λόγος ἰστάμενος, καὶ κοπτόμενος πνεύματι, ἐρωτήσεις ἀτακτοὶ καὶ ἀσύνετοι, ἀποκρίσεις οὐδὲν τούτων ἀμείνους, ἀλλήλαις ἐπεμβαίνουσαι καὶ οὐκ εὐσταθεῖς οὐδὲ τάξει προϊούσαι παιδεύσεως. Τί ἂν τὰ καθ' ἕκαστον γράφοιμι; Τούτου πρὸ τῶν ἔργων ἐθεασάμην ὃν καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων ἐγνώρισα. Καὶ εἴ μοι παρῆσαν τινες τῶν τινικαῦτα συνόντων καὶ ἀκουσάντων, οὐ χαλεπῶς ἂν ἐμαρτύρησαν· οἷς ἐπειδὴ ταῦτα ἐθεασάμην, εὐθύς ἐφθεγξάμην, οἷον κακὸν ἢ ῥωμαίων τρέφει. »

Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν διέτριψεν ἐν ταῦθα εἰμὴ ἐξ περίπου μηνῶν· διότι κατὰ νοέμβριον τοῦ 355, ὁ Κωνσταντῖος ἐθαώρησεν εὐλόγον νὰ ἀπονεύμῃ αὐτῷ τὸ τοῦ Καίσαρος ἀξίωμα καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τῆς Γαλατίας διοίκησιν. Ἡ ἐπαρχία αὕτη δεινῶς ὑπὸ τῶν Γερμανικῶν φυλῶν κατατρυχομένη, εἶχε χρεῖαν ἰδιάζοντός τινος ὑπερτάτου ἀρχοντος. Πλὴν τούτου, ὁ Κωνσταντῖος μὴ ἔχων τέκνα, ᾔσθαντο ἐν γένει τὴν ἀνάγκην βοηθοῦ, ἡ δ' ἀγαθὴ Εὐσεβία διέλυσε καὶ πάλιν τὴν δυσπιστίαν ἣν ὁ βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ σώξῃ πρὸς τὸν συγγενῇ ἐκείνον. Μετὰ τινα ἔτη ὁ Ἰουλιανὸς, ἔγραψε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους

ὅτι ἔκλειψεν παρῶς καταλείπων τὴν πόλιν αὐτῶν ἀλλ' ὅπως καὶ ἐν ἔχῃ τὸ περὶ τούτου, ὑπῆκουσεν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐνῷ οὐδόλως ἐφαίνετο προηταμασμένος πρὸς τὸ δυσχερὲς ἔργον τὸ ὅποιον ἀνέλαθεν, ἐνῷ πολλὰς καὶ ποικίλας παρενέβαλεν αὐτῷ δυσκολίας ἡ ἐν Βυζαντίῳ Κυβέρνησις, ἀνεδείχθη οὐδὲν ἥττον στρατηγὸς ἐπιτήδειος. Ἐν διαστήματι ἐτῶν πέντε οὐ μόνον ἐπέμεινε τοῦ Ῥήνου ἐξώθησε τοὺς Γερμανοὺς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πατρὶδι αὐτοῦ κατατρόπως καὶ ἐταπείνωσεν, ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλατίας τὴν προηγούμενην ὀλσθρίαν κατὰσττασιν πολυμυδιῶς ἐθεράπευσεν. Τότε ὅμως ἐφθονήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, ὅστις, θέλων νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς Γαλατίας τοὺς νικηφορήσαντας ὑπὸ τὸν συνάρχοντα ἐκείνον καὶ λατρεύοντας αὐτὸν λεγεῶνας, διάταξεν αὐτοὺς νὰ προέλθωσιν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἵνα ἀντιπαρταχθῶσι περὶ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν κατὰ τοῦ αἰτίποτε ἐπικειμένου Σαπῶρ. Ἀλλ' οἱ λεγεῶνες, παρακούσαντες, ἀνπηρέυσαν τὸν Ἰουλιανόν, ἀκοντα βασιλέα. Ὁ δὲ πρότεινεν ἥδη συμβιβασμὸν πρὸς τὸν Κωνσταντίον. Δυστυχῶς ἡ βασιλεὺς Εὐσεβία, ἥτις ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν συμβιβασμὸν, εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει. Ὁ Κωνσταντίος ἀπέρριψεν ἀγρώχως τὴν προταθείασαν διαλλαγὴν. Ὅθεν ὁ Ἰουλιανὸς ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀποθανόντος ὅμως τοῦ Κωνσταντίου τῇ 3 νοεμβρίου τοῦ 368 προελήφθη ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ, καθ' ὅσον ἔτι εὐρισκομένου, ἀνεγνωρίσθη προθύμως ὑπὸ ὀλοκλήρου τοῦ κράτους.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἅμα ἀρξαμένης τῆς πρὸς τὸν ἐξάδελφον ἐριδος, εἵχεν, ὡς φαίνεται, περιέλθει εἰς πρακτικωτέρας τινας συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι φίλων καὶ ἰδίως μετὰ τοῦ Περغامνητοῦ Ὁραεσίου καὶ τοῦ Αἰθῆος Εὐημέρου περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ μεταρρυθμίσεως· εἶχε μάλιστα, ὡς βεβαιῶσι, μεταλλάσει παρ' ἑαυτῷ καὶ αὐτὸν τὸν ἱεροφάντην τῶν Ἐλευσινίων, ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοῦτ' αὐτὸν καὶ πρὸς ἐκείνους ἀποφασίσας πάντα τὰ πρὸς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου δόγματος ἐπιτήδεια. Ἐπελθούσης δὲ τῆς ῥήξεως, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἀπέβαλεν ἐπισήμως τὴν τε πρὸς τὸν Κωνσταντίον καὶ πρὸς τὸν Χριστὸν πίστιν, ἀφιερῶσας ἑαυτὸν τοῖς ἀθαγάτοις θεοῖς, καὶ ἀποστάτης καὶ παραβάτης τῆς τοῦ Σωτῆρος

θεσφιν διδασκαλίας γινόμενος, ὅπως δὲ ἐπαύσαν ἔκτοτε ἡ ιστορία καὶ ἡ ἐκκλησία ὡς ἀποκαλῶσιν αὐτὴν, φθάσας εἰς Παννονίαν, ἐγραψα πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ ἰδίως πρὸς τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, πρὸς τοὺς Κορινθίους, πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, διεξηγῶν τὴν προαίρεσιν καὶ ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Ἡ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιστολὴ, περισπωθεῖσα εἰς ἡμᾶς ὁλόκληρος, εἶναι πολυειδῶς ἀξιοσημείωτος, μάλιστα δὲ κατὰ τοῦτο ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς δὲν κολακεύει τὴν πόλιν ὡς οἱ κεινοὶ τῶν σοφιστῶν καὶ ῥητόρων, ἀλλ' εἰκονίζει αὐτὴν ὅπως εἶναι. « Σύχεται δέ, λέγει, καὶ εἰς ὑμᾶς ἐτι τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς ὥσπερ ἐμπύρεμαί τι σμικρόν. » Ἐν γένει ὁ Ἰουλιανὸς εἶχε πνεῦμα πρακτικόν· ἡπατέτο μὲν περὶ τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ δοξασίαν, οὐχὶ ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὰς δυσχερείας καθ' ἃς εἶχε νὰ παλαίσῃ, ἐπιδιώκων τὴν ἀνάστασιν τοῦ ψυχόρραγούντος ἀρχαίου βίου. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ πολυάριθμοι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας ἐθνικαὶ ἡσπάσαντο προθύμως τὴν πρὸς κλησιν ἐκείνην· ὅθεν ἀντέπεμψαν πρὸς αὐτόν, ἐν Σιριμίᾳ ὄντα, πρέσβεις ἵνα διαβεβαιώσωσιν ὅτι θέλουσιν ἐκ παντὸς τρόπου συντρέχει εἰς τὸ ἐπιχείρημα. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἰδίως, ζῶντας ἐτι τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐνῷ οἱ λεγεῶνες αὐτοῦ κατεῖχον τὴν Θράκην, ἡνεώχθησαν οἱ πρὸ καιροῦ κατελεισμένοι καὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, ἐνερθεύθησαν οἱ καθιργμένοι βωμοὶ καὶ ἐτελέσθησαν θυαίαι καὶ πανηγύρεις κατὰ τὸ ἀρχαῖον πάτριον ἔθιμον.

Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Ἰουλιανὸς, εἰσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνησχολήθη περὶ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος, ἣν φυσικῶ τῷ λόγῳ συνεδύαζε μετὰ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρύθμισεως. Ἄν πιστεύσωμεν τὸν Λιβάνιον, κατ' ἀρχὰς ἐμελέτησε νὰ παραιτήσῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπραξεν, ἀπεποιήθη ὅμως αἰέποτε τὸν τίτλον τοῦ Dominus ἢ δεσπότου, ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ὑπάτους καὶ εἰς τὴν σύγκλητον τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, ἐνίσχυσε τοὺς τοπικοὺς θεσμοὺς τῶν πόλεων, ἀπέβαλε τὴν πομπὴν τῆς ἀνατολικῆς παμβασιλείας καὶ πρὸ πάντων κατήργησε τὴν ἀπερίγραπτον τῶν ἀνακτόρων ἀσωτίαν. Μέχρι τίνος βαθμοῦ εἶχεν ἐπιτείνει αὐτὴν ὁ τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸς καὶ διάδοχος ἐξ-

εἴγεται ἐκ τούτου, ὅτι, κατὰ Λιβάνιον, ὁ Ἰουλιανὸς εὗρεν ἐν ταῖς ἀνεκτίστοις « μαγείαις μὲν χιλίους, καυρίας δὲ οὐκ ἐλάττωτος, οὐκ ἄλλους δὲ πλείους, σμήνη τραπεζοποιῶν, εὐνούχους ὑπὲρ τὰς μύας παρὰ τοῖς ποιμέσιν ἐν ἡρί. » Ἀλλὰ τὸ κύριον τοῦ Ἰουλιανοῦ μέλημα ἦτο ἡ τοῦ ἀρχαίου θρησκευμάτος ἀνορθωσις. Ὀνειρον μωρὸν, πρὸς πραγμάτων τοῦ ὁποίου κατησώτευσεν ἐπὶ ματαίῳ θνατοῦς πρακτικῆς δραστηριότητος. Ὡς ἐραστής παράφρων ἰσταμένος ἐνώπιον τοῦ πτώματος ἐρωμένης περιπόθητου, ἐφραντάζετο ὁ ταλαίπωρος ὅτι δύναται, διὰ τῶν ἀσπασμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν περιπτύξεων, νὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν εἰς σῶμα νεκρὸν· σῶμα σῶζον μὲν ἔτι καλλοπὴν ἀπαράμιλλον, ἀλλ' οὐδὲν ἔπτεον ἄψυχον. Θάμα οἰκτρὸν, τοῦ ὁποίου ὁμῶς ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας.

Ὁ ἱεροφάντης τῶν Ἐλευσινίων ἐπέμφθη μετὰ δώρων πολλῶν, ἐν συνοδίᾳ τοῦ Χρυσανθίου καὶ τοῦ Μαξίμου, τῶν ἀρχαίων τοῦ βασιλέως διδασκάλων, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν τῆς Ἑλλάδος ἱερῶν. Ὁ δὲ Ὀριβάσιος, ὁ ἱατρὸς καὶ φίλος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἐδραμὲν ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ εἰς Δελφοὺς ἵνα ἀνορθώσῃ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀλλ' ὁποία ἦτο ἡδὴ ἡ παρακμὴ τοῦ ἄλλοτε τοσοῦτον ἐνδόξου καὶ πλουσίου τούτου ἱεροῦ, δηλοῦται ἀπὸ τοῦ χρησμοῦ τοῦ δοθέντος τότε εἰς τὸν ἀπσταλμένον τοῦ αὐτοκράτορος, χρησμοῦ ὅστις, διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ χρονογράφου Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ εἶχεν ὡς ἑξῆς·

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ, γαμαί πίσει δαίδαλος εὐλά.
Οὐκέτι φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μαντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσιν. Ἀπίσβετο καὶ ἄλλον ὕμνῳ.

Ἐννομεῖται τίς ὅτι ἀκούει τὸν ἔσχατον τῆς Πυθίας ἀποχαιετσμὸν, καὶ τὸ ἐπίγραμμα ὅπερ αὕτη αὕτη προέτεινε νὰ χαραχθῇ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῆς; Συγχρόνως ἤρχισαν ἀνοικοδομοῦμενοι καὶ καλῶς ἐκτιμώμενοι πολυάριθμοι ναοὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν Ἑπείρον, εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡ Νικόπολις καὶ ἡ Ἐλευσίς προέκυντον λαμπρόταται ἀπὸ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν· ὁ ἐν Ἀθήναις μηδέποτε ἐκλιπὼν ἀρχαῖος βίος ἐφαίνετο λαμβάνων νέαν ζωὴν· οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ πανηγύρεις τῶν Δελφῶν, τοῦ Ἀργεῶς, τῆς Ὀλυμπίας, τοῦ Ἀκτίου,

τῆς Ἀντιοχείας ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς, κατὰ τὸ πάλαι ἔθος· τὰ γυμνάσια ἐπληρώθησαν ἀθλητῶν· ἰδίως δὲ ἐπροστατεύθησαν αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὅστις, γράψας ἐγκώμιον τῆς βασιλίδος Εὐσεβίας, παραβάλλει ἐν αὐτῇ τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἑλλάδι πρὸς τὰς οὐδέποτε ἐκλείπουσας πηγὰς τοῦ Νεῖλου καὶ ἐπιφέρει· « οὐκ οὖν οὐδὲ ἐξ Ἑλλήνων παντελῶς σῶγεται φιλοσοφία οὐδὲ ἐπέλιπε τὰς Ἀθήνας, οὐδὲ τὴν Σπάρτην, οὐδὲ τὴν Κόρινθον· ἥκιστα δὲ ἐστὶ τῶν πηγῶν ἔκρητι τὸ Ἄργος πολυδύμον. » Πρὸ πάντων ὅμως αὐτὸς ὁ Ἰουλιανὸς εὐλαβῶς ἐξεπλήρου τὰ τοῦ Ἀρχιερέως καθήκοντα, διορίσας ἐπιτρόπους αὐτοῦ, ὡς τοιούτους, εἰς διαφόρους ἐπαρχίας, φιλοσόφους καὶ ἱερεῖς, ὅσους ἐθεώρει ἐπιτηδείους εἰς ἐκτέλεσιν τῶν μελετωμένων, καὶ ὄντινες ἐπέτυχον τρώντι τὴν ἐνιαχοῦ εἰρηκὴν τῶν ἀρχαίων ἱερῶν ἀνόρθωσιν, ὡς λ. χ. ὁ ἐπιτραπέις τὰ κατὰ τὴν Λυδίαν Χρυσάνθιος.

Πρὸς δὲ τοὺς χριστιανούς ὁ Ἰουλιανὸς προσηνέχθη ἐν γένει μετροπαθῶς καὶ σχεδὸν ὅπως ὁ θεὸς αὐτοῦ, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, εἶχε πολιτευθῇ πρὸς τοὺς ἐθνικούς. Καὶ δικαίως καυχᾶται περὶ τούτου ἐπανειλημμένως, λέγων ἐν μὲν τῇ 18ῃ ἐπιστολῇ· « ἐγὼ μὲν κερρικὰ τοῖς Γαλιλαίοις ἅπασιν οὕτω πρῶτος καὶ φιλανθρώπως ὥστε μηδένα μηδαμοῦ βίαν ὑπομένειν, μηδὲ εἰς ἱερὸν ἔλκεσθαι, μηδ' εἰς ἄλλο τι τοιοῦτο ἐπηρεάζεσθαι παρὰ τὴν οἰκειάν πρόθεσιν. » Ἐν δὲ τῇ 16ῃ ἐπιστολῇ· « ὦμην ἐγὼ τοὺς Γαλιλαίων προστάτας, ἔξιν μοι μείζονα χάριν ἢ τῇ σθένει πρὸ ἐμοῦ ἀρχὴν ἐπιτροπεύσαι, » ἦτοι τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίῳ. Ὀνομάζει δὲ τοὺς χριστιανούς Γαλιλαίους, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος, διότι, κατὰ τὸν βυζαντινὸν χρονογράφον Ἰωάννην Βλατάαν, μέχρις Εὐδόδου τοῦ ἐπὶ Κλαυδίου, οἱ χριστιανοὶ ἐκαλοῦντο Ναζωραῖοι καὶ Γαλιλαῖοι· ἐπὶ τούτου δὲ χριστιανοὶ ὠνομάσθησαν, τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου Εὐδόδου προσομιλήσαντος αὐτοῖς καὶ ἐπιθήσαντος τὸ ὄνομα τούτο. Ἐνίστε μάλιστα ὁ Ἰουλιανὸς προέτινεν εἰς τοὺς ἐξηυτελισμένους καὶ ἐξηχρεωμένους ἱερεῖς τῆς εἰδωλολατρείας, ὡς τύπον ἀξίον μιμήσεως τὰς τοσοῦτον θαυμασιῶς ὀργανωμένας χριστιανικὰς ἐκκλησίας, καθάπερ μαρτυρεῖ ἡ μὲν αὐτοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀρχιερέα Γαλατίας Ἀρσάκιον. Ἀλλὰ τοιαύτη

ἤτο ἡ πράξις αὐτοῦ· ἡ δὲ τῶν πραγμάτων δύναμις παρέστη τὸν ἄνδρα εἰς ἀτοπήματα πῖνα δυσεξήγητα. Δὲν θέλομεν βεβαίως πιστεῦσαι τὰς ὑπερβολὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχλίσθησαν οἱ χριστιανοὶ ἐν ταῖς κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ κατηγορίαις, ὧν δεῖγμα ἐν περατιθόμεθα ἐνταῦθα τὸ παρὰ Κεδρηνοῦ λεγόμενον· « καὶ γὰρ μυρία μὲν γυναῖκας κατὰ γαστρός ἐχούσας ἀνατεμὼν ὁ Ἰουλιανός, ἐν ταῖς αὐτῶν ἐμβρύοις ἠπατοσέποι· καὶ παῖδιά δὲ πολλὰ κατεσφάττων ὑπὸ τὰ εἶδωλα κατώρυττε. » Τοιαύτας φοβεράς ἀνομιουργίας ὁ χριστός, ὁ ἀγνός, ὁ φιλόανθρωπος Ἰουλιανός βεβαίως δὲν ἐπραξε ποτέ. Δὲν νομίζομεν δὲ δίκαιον νὰ κατακριθῇ ἀπολύτως ὡς ἀπαρτίας· ἀπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου τὰ μεγάλα αὐτοῦ προνόμια, διότι καὶ οἱ μετέπειτα χριστιανοὶ αὐτοκράτορες οὐδέποτε ἐδωώθησαν πρέπον νὰ ἀνορθώσωσι κατ' ὁλοκληρίαν τὰ προνόμια ἐκεῖνα. Οὐδὲ θέλομεν ἐπιτιμᾶσαι αὐτὸν δι' ἣν ἐπεχείρησεν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ, καθότι καὶ τοῦτο δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ μέχρι τινὸς ὡς δεῖγμα τῆς τοῦ βασιλέως ἀνεξίθρησκείας. Ἀλλὰ ἐξώκειλεν εἰς πράξεις ἄλλας ἐντελῶς ἀδικοαπολογήτους.

Ὁ Ἰουλιανός ἐλάτρευε τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν καὶ ἔγραψε τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἰδίαν. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ὅλοι οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ὅσοι ἐπεχείρησαν σπουδαίαν τινὰ κοινωνικὴν τοῦ κράτους μεταρρύθμισιν, τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν μετεχειρίσθησαν ὡς ὄργανον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτῶν· τοσοῦτον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη, καὶ ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐθεωρεῖτο καὶ ἤτο ἐπικρατεστέρα τῆς λατινικῆς. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ὁ ἐλπίζας νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἠθικῶς τὸν κόσμον κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, ἐλληνιστὶ συνέγραψε τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ, ἦτοι « τὰ καθ' ἑαυτόν. » Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ ὑψώσας τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν σημαίαν, δι' ἐλληνικῶν γραμμάτων ἔσρακxτήρισε τὴν σημαίαν ταύτην καὶ ἐντὸς ἐλληνικῆς πόλεως ἐστῆσεν αὐτήν. Τελευταῖον ὁ Ἰουλιανός, ὁ τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἀρχαίου βίου ὀνειρευθείς, εἰς τὴν ἐλληνικὴν συνέταξεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς συγγραφάς. Ἀλλ' ὁ Ἰουλιανός δὲν ἠγάπησε μόνον τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν καὶ γλῶσσαν· ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ αὐτὰς ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ τῶν περὶ αὐτὸν κτῆμα, ὅπως ἐκβαρβαρίων τοὺς χριστια-

ποις, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτοῖς δι' ἣν ἔτραφον ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ θρησκείαν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπιτηδείως συγχεῶν τὴν εἰδωλολατρείαν μὲ ὅλα τὰ λοιπὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ συστατικά, « εἰς ἡμᾶς, ἔλεγεν εἰρωνευόμενος, ἀνήκουσιν ἡ εὐγλωττία καὶ ἡ τέχνη τῆς Ἑλλάδος καθὼς καὶ ἡ τῶν θεῶν αὐτῆς λατρεία· ὑμέτερος δὲ κληρὸς ἐστὶν ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀγροικία καὶ οὐδὲν πλεον' αὕτη ἐστὶν ἡ σοφία ὑμῶν. » Καὶ ἐπὶ τοῦ σοφίσματος τούτου ἐρειδόμενος οὐ μόνον ἀπέκλεισε τοὺς χριστιανούς ἀφ' ὧσαν τῶν ἀνωτέρων πολιτῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀξιοματίων, ἀλλὰ τὸ ἔτι δεινότερον, ἀπεχόρευσε αὐτοῖς τὴν σπουδὴν τῆς γραμματικῆς, τῆς ρητορικῆς, τῆς ἀτρικῆς καὶ αὐτῶν τῶν ὁραίων τεχνῶν, παραβῶς ἄσασαν τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τοὺς ἐθνικούς σοφιστάς. Οὐδεμία τῶν τοῦ Ἰουλιανῶ διατάξεων ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν πληγὴν βαμντέραν καὶ οὐδεμία ἐκίνησε παρότερον τὴν ἀγανάκτησιν τῶν χριστιανῶν. Ἀσμπρῶς δ' ἐξεδηλώθη ἡ ἀγανάκτησις αὕτη ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, διὰ τῆς περιφήμου αὐτοῦ, ἐν τῷ στηλιτευτικῷ ἅ κατὰ Ἰουλιανῶ, ἀποστροφῆς, ἥτις ἀρχομένη διὰ τῶν λέξεων « πολλῶν γὰρ καὶ δεινῶν ὄντων ἐφ' οἷς ἐκεῖνος μισεῖσθαι δίκαιος, οὐκ ἐστὶν ὅτι μᾶλλον ἢ τοῦτο παρανομήσας φαίνεται, » ἐξκολουθεῖ μέχρι τέλους τοῦ λόγου, καταδεικνύουσα τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ συμμαχίας. Προέκειτο τῶντι νὰ καθιερωθῇ τὸ διαζύγιον τοῦ νέου δόγματος ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ ἀνατραπῇ οὕτω ἐκ βάθρων ἡ μία τῶν δύο βάσεων ἐφ' ἣν δὲν ἔκτισεν ἑκτοτε ἐρειδόμενος ὁ νεώτερος ἑλληνισμός. Πῶς ἴτε λοιπὸν δυνατὸν νὰ μὴ φρασθῇ ἡ εὐαίσθητος τοῦ Ναζιανζηνοῦ ψυχὴ; « Ὅθεν εὐλόγως ἀνακράζει πρὸς τοὺς ἐθνικούς ἀποτεινόμενος· « τὰ μὲν γὰρ ἄλλα παρήκα τοῖς βουλομένοις, πλούτον, εὐγένειαν, εὐκλειαν, δυναστείαν, ἃ τῆς κάτω περιφοράς ἐστί, καὶ ὀνερώδους τέρψεως. Τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου, καὶ οὐ μέφομαι χερσαίοις τε πόνους καὶ θαλασσίαις, οἱ τοὺς μοι συνεπάρσαν. » Αἱ δύο ἀντίπαλοι μερίδες ἀνταγωνίζοντο οὕτω τίς πλεότερον τῆς ἄλλης νὰ προεκυκεσθῇ τοὺς ὁσκεινούς τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ εὐφυΐας. Ἀλλ' ἡ πάλιν δὲν περιωρίζετο εἰς τοῦτο. Ὁ Ἰουλιανὸς διὰ νόμου ῥητοῦ ὑπεχρέωσε τοὺς χριστιανούς

ν' ἀποδώσει τὰς ζῆμιας ὅσας ἐπροξένησαν διὰ τῆς κατιστροφῆς τῶν ἐθνικῶν, τῆς γενομένης ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων καὶ μάλιστα ἐπὶ Κωνσταντίου. Ἡ δ' ἐκτέλεσις τῆς διατάξεως ταύτης δι' ἡδύνατο οἰμὴ νὰ ἐπαγάγῃ βιαιοπραγμίας, οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾔτο ἐπιθυμία τοῦ βασιλέως νὰ ἀποφύγῃ αὐτάς. Μάρκος ὁ ἐπίσκοπος Ἀρεθουσίων ἐδασκίσθη ἀντιλεῶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως τούτης, διότι δὲν ἐπείθετο νὰ ὁμολογήσῃ ἑαυτὸν ὑπόχρεον εἰς ἀποζημιώσεις, ἕνεκα ναοῦ τινος ἄλλοτε ὑπ' αὐτοῦ καθαιρεθέντος. Ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τέλους ἔσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ἂν ἦναι ἀληθές, ὡς βεβαιούται, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος εἶχε πολὺ συντελέσει εἰς τὸ νὰ διαφύγῃ ὁ Ἰουλιανὸς τὸν θάνατον ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου ἐνεργηθείσης γενικῆς κατὰ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ σφαγῆς, ὁ Ἰουλιανὸς βεβαίως ἐδειξε θλιθερὰν ἀγναμοσύνην μὴ προλαβὼν τὰ πεθῆματα τοῦ γέροντος, ἢ τοῦλάχιστον μὴ τιμωρήσας τοὺς ἐνόχους. Οἱ χριστιανοὶ πάλιν δὲν ἦτο δυνατόν ἀναμφιδόλως νὰ μείνωσι θεσπιδι ἀδιάφοροι τῶν τοιούτων ἐπιθέσεων· καὶ ὅτε ὁ Ἰουλιανὸς ἐπαχαρίσας νὰ ἀνανεώσῃ τὰ ἐν Ἀκτιοχείᾳ καταστήματα τῶν ἐθνικῶν τελετῶν καὶ πανηγύρεων, ἐξέβρισε τὰ ἀντ' αὐτῶν ἐν τῇ μεταξὺ ἐγερθέντα χριστιανικὰ ἱερά, ὁ ἐν Ἀθήνῃ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐσπληλῆθη διὰ νυκτός, οἱ δὲ χριστιανοὶ δεινῶς διὰ τοῦτο κατεδιώχθησαν. Ὡκαὺτως δὲ ἀταξίαι τινὲς ἐν Ἐδέσῃ γινόμεναι ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν, ἔδωκαν εἰς τὸν βασιλέα ἀφορμὴν νὰ δημύειρ ἄπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν περιουσίαν, τῆς ὁποίας τὰ μὲν χρήματα διένειμεν εἰς τοὺς στρατιώτας, τὰ δὲ κτήματα κατέστησε δικαιοσύνη· ὥστε τὰ πράγματα ἤρεθίζοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, οὐδὲ ὑπερχει ἀμφιβολία ὅτι φοβερὸς ἐμφύλιος πόλεμος ἤθελεν ἐκτραγῆ καὶ ὅλον τὸ κράτος εἰν ἐπέλῃ ὁ Ἰουλιανός.

Ἀλλ' οὗτος δὲν ἐμονάρχησεν οὐδὲ δύο ἔτη ὅλα. Ἀρῶ ἐδάμωσεν ὡς προείπομεν, τὰ γερμανικὰ φύλα, φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ταπεινώσῃ καὶ τοὺς βαρβάρους οἵτινες ἀπ' ἀνατολῶν ἐπῆνεγαν πολλὰς, ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίου, κατὰ τοῦ κράτους πληγὰς, ἐπέλαβε δραστηρίως τὸν κατὰ Σαπῶν πόλεμον ἅμα βασιλεύσας. Ἡρῆθητο δὲ οὐχὶ νὰ περιορισθῇ εἰς ἀμυναν ἀπλὴν, ἀλλὰ νὰ ἐμβάλῃ

εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἀντιπάλου ἐποικουρίας· καὶ ἐπὶ τούτῳ συγ-
κροτήσας μὲν στρατὸν ἐξήκοντα πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν, κατα-
σκευάσας δὲ πολυάριθμον ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου στόλον, ὤρμησεν ἐπὶ
τὴν Μεσοποταμίαν, ἐκυρίευσεν τὰς πόλεις αὐτῆς ὅσαι ᾤθεήσαν·
ἀντισταθῶν, διέβη τὸν Τίγριν ποταμὸν, καὶ τοὶ τῶν Περσῶν ἀγων-
ιστοῦντων νὰ ἀνταγωνίσωσι τὴν διαπερσείωσιν ταύτην, καὶ ἐπολιορ-
κῆσε τὴν ἑταιρηφάνειαν. Ἀλλὰ μὴ δύνηθαι νὰ κυριεύσῃ τὴν ὀχυρὰν
καὶ μεγάλην ταύτην βασιλεύουσιν, ἐστράφη, ἀνὰ μέσον τῶν πλου-
σιων τῆς Περσίας ἐπαρχιῶν, πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Σαπέρ. Ἐνταῦθα
ὤμωσεν, ἀποπλανηθεὶς τῆς ὁδοῦ καὶ περιπεσὼν εἰς ἐρημίας ἀδιαβάτους,
ἐνεγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Τότε ἐπεφάνη ὁ μέγας τοῦ βασιλέως
τῶν Περσῶν στρατός, πλέζων καὶ ἀπειλὼν αὐτὸν ἀδικήσεως. Ὁ Ἰου-
λιανὸς δὲν ἐπέβαλεν οὔτε τὴν ἀνδρείαν οὔτε τὴν καρτερίαν αὐτοῦ,
καὶ ἡτοίμαζέτο νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ θέαμα τῶν ὁποίων ἐδόθη ποτὲ εἰς
τὸν κόσμον, ἐν ταῖς αὐταῖς περίπου χώραις, ὑπὸ τῶν αἰμυνήσεων
τοῦ Ξενοφάντος μυρίων, ὅτε ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων
φυμπλοικῶν, μαθὼν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ὅτι ἡ ὀπισθοφυλακὴ αὐτοῦ
προσεβλάθη, ἔδραμεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ἄνευ θώρακος καὶ
ἔκαστος λαβὼν πληγὴν καὶ ἑλάνον ἐξ ἧς ἀπέθανε τὴν νύκτα τῆς 25 Ἰου-
νίου τοῦ 363, εἰς ηλικίαν ἐτῶν 32. Λέγεται ὅτι πνέων τὰ λεί-
πθια, ἔλαβε διὰ τῆς χειρὸς τὸ αἷμα τῆς πληγῆς αὐτοῦ καὶ ἔβρισκεν
εἰς τὸν αἶρα, ἀνακατέχας αὐτὸν νεκρῶν Χριστὲ κορέσθητι Ναζωραῖε. »
Ἐστακομισθεὶς δὲ βραδύτερον εἰς Ταρόν ἐτάξῃ ἐν τῇ προστασίᾳ
τῆς πόλεως ταύτης, καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ προσεγράφη τοῦτο
τὸ ἐπιγράμμα:

Ἰουλιανὸς μετὰ Τίγριν ἐγάρβωσεν ἐνθάδε καῖται,
ἐμφοτέρων βασιλέως ἢ ἀγαθοῦ κρατέσθαι ἢ αἰχμητῆς.

Ὁ ἔθνικὸς Ζώσιμος ἐπιωνόμασεν αὐτὴν μέγαν· οἱ χριστιανικοὶ χρι-
στογράφοι ἐπεσείρουν κατ' αὐτοῦ τὰς θειοτότερας τῶν ὕβρων τὴν
δὲ ἡμετέραν γνώμην γινώσκει ὁ ἀσκητὸς. Ὁ Ἰουλιανὸς εἶχον
ἐμολογουμένως ἀρετὰς πολλὰς, ἀλλὰ δὲν ἐνόησε τὸν ἀληθῆ χαρα-
κτῆρα καὶ τὰς ἀληθεῖς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζη. Ἐὰν ἐγεν-
νῆτο ἐν καρπῷ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου; ἀπειρὸν τὸ πνεῦμα

αὐτοῦ ἤθελε διατελεῖ ἐντὸς οὐραίας ἀτμοσφαιρας, αἱ ἀρεταὶ ἐκπύει· ἀποφέρουσαι καρποὺς ἀγαθοὺς, ἤθελον ἀναδείξει τὸν ἀνδρα ἐνάμειλον τοῦ Ξενοφώντος· ἢ τοῦ Ἀγησιλάου. Ἐπειδὴ ἐγεννήθη εἰς χρόνους ἀλλοτρίους τοῦ ἐν αὐτῷ ἐπικρατούντος πνεύματος, αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ ἀπέδωκαν ἄγονοι καὶ ἰδύναντο νὰ καταστήσωσιν ὠλέθρια ἐὰν ἐπέζη. Παραπλήσιον τι συμβαίνει εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον. Ὑπάρχουσι μετεωρολογικὰ φαινόμενα οἷα ἡ χαλαζα, ὁ κεραυνὸς καὶ τὰ τοιαῦτα, αἰέποτε ἀκαίσια, ὅπως οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἰουλιανὸς μοχθηρὸς ἄνθρωπος, ὅπως παρεστάθη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, βεβαίως δὲν ἦτο. Ἀλλὰ ὑπάρχουσι καὶ γεγονότα φυσικὰ, οἷον ὁ ἱετός, ὁ τοῦ ἡλίου καύσων καὶ τὰ παρόμοια, τὰ ὅποια ἐγκαίρως μὲν ἐπερχόμενα εἶναι εὐεργετικώτατα, παρ' ὥραν δὲ συμβαίνοντα δύνανται νὰ γίνωσι δεινῶν συμφορῶν πρόξενα. Εἰς τὸν Ἰουλιανὸν συνέβη τὸ τελευταῖον τοῦτο πάθημα· ὅθεν δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ, ὅπως ἤξιωσαν οἱ ἔθνικοι, μέγας, διότι μέγας δὲν εἶναι ποτὲ ὁ μὴ εὐεργετήσας τὴν ἀνθρωπότητα ἢ τοῦλάχιστον τὰ ἔθνος αὐτοῦ, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς βεβαίως δὲν εὐεργέτησε τὸν κόσμον. Καθὼς ὅμως οὐδὲς ἐχέφρων ἄνθρωπος θέλει ἀρνηθῇ ὅτι τὰ φυσικὰ ἐκείνα γεγονότα, καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα, εἶναι ἀγαθοποιὰ, οὕτω πᾶς ἀληθὴς τῆς ιστορίας γνώστης δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ἤθελεν ἀποβῇ ἡμεῶν ἀριστος ἐὰν ἡ ἐγεννᾶτο εἰς χρόνους οἰκειωτέρους, ἢ προσφορώτερον πρὸς τὰς περὶ αὐτὸν περιστάσεις ἐπολιτεύετο. Φαντασθῶμεν τῶντι τὸν Ἰουλιανόν, ἀντὶ νὰ κυνηγῇ τὴν σκιάν τῆς εἰδωλολατρείας, ἐπιχειροῦντα μὲν, ὅπως ἔπραξε, τὴν κατάργησιν τῆς περσικῆς τῶν ἀνακτόρων ἀσωτείας, ἐπιχειροῦντα δ' ἐνταῦτῳ τήν τε κατάπαυσιν τῶν καταχρήσεων ὅσαι εἶχον παρεισδύσει ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, καὶ τὸν ὅσον ἐνεστί στενότερον αὐτῆς σύνδεσμον μετὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ εὐφυΐας, ἐπιζησάντα δὲ καὶ παγισθύντα ταῦτα πάντα διὰ πολιτικῶν θεσμῶν συμφώνων πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς· ὅποσον λαμπρόν μέλλον δὲν ἤθελε παρασκευάσει εἰς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἑλληνικὴν μοναρχίαν!

· Ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ μέχρι τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, ἐπὶ

τῶν τριῶν ἐν τῷ μεταξύ βασιλέων, Ἰοδιανῶς, Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, τὰ πράγματα ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἥσαν πρότερον κατὰ-
στασίν· ἀνεξιθρησκεία τις ἐπεκράτησεν ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴν λατρείαν,
ὁ δὲ ἀρειανισμός, ἐπὶ μικρὸν ταπεινωθεὶς, ἀνέκυψεν αὖθις καὶ κα-
τίσχυσε τῆς ὀρθοδοξίας. Ὁ Ἰοδιανός, ἀναγορευθεὶς αὐτοκράτωρ ὑπὸ
τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποθάνει ὁ προκάτοχος
αὐτοῦ, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ εἰρηνεύσῃ διὰ πάσης θυσίας πρὸς τοὺς
Πέρσας, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνομολόγησε τριακονταετεῖς συνθήκας, δι-
ὼν παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς πάντα ὅσα παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν
κατεῖχον οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ αὐτὴν τὴν Νίστιν ἥτις πολλάκις τοσοῦ-
τον ἡρωϊκῶς ἀντίστη εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους. Μετὰ δὲ ταῦτα
κατήργησε τὰ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς λατρείας διατάγματα τοῦ Ἰουλι-
ανοῦ, ἀνεκήρυξεν αὖθις θρησκείαν ἐπικρατοῦσαν τὸ χριστιανικὸν δόγ-
μα καὶ ἐφάνη ἀποκλίνων μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀλλ' ἐπειδὴ
δὲν ἐβασίλευσεν εἰμὴ ὀλίγους μῆνας, ἀποθανὼν αἰφνιδίως, κατὰ φε-
βρουάριον τοῦ 364, πρὶν εἰσέτι φθάσῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, δὲν
ἠδυνάθη νὰ πράξῃ τι ὁριστικὸν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου ζήτημα-
τος. Εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἐν τούτοις ἐπέτρεψε διὰ νόμου ῥητοῦ, τὴν
ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν ναῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἱερῶν· μόνον τὰς ἀνό-
μους μαγγανείας καὶ γοητείας ἀπηγόρευσεν. Ὁ δὲ Οὐαλεντινιανός,
ὁ μετὰ Ἰοδιανὸν προχειρισθεὶς αὐτοκράτωρ ὑπὸ τε τῶν τοῦ στρα-
τοῦ ἡγεμόνων καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἀδελ-
φὸν Οὐάλεντα τὴν κυβέρνησιν τῆς ἀνατολῆς, ἀναλαβὼν αὐτὸς τὰς
δυτικὰς ἐπαρχίας τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλατίας.
Ἐκ τῶν δύο τούτων βασιλέων, ὁ Οὐαλεντινιανός ἐδείξεν ἀξιοση-
μεῖωτον πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνεξιθρησκείαν· διότι ἐκώλυσε μὲν διὰ
νόμου τὰς νυκτερινὰς θυσίας, καὶ τοῦτο τῇ συνανέσει τῶν νοημονε-
στέρων ἐθνικῶν, οἵτινες ὡμολόγουν ὅτι πολλὰ ὡς ἐκ τῶν θυσιῶν
ταύτων ἄτοπα συνέβαινον· ἀλλ' ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ τοῦ ἀνθυπάτου
Ἀχαΐας Πραιτεξτάτου ἐπέτρεψε κατ' ἐξαιρέσιν εἰς τοὺς ἐνταῦθα Ἑλ-
ληνας, ἀργούντος τοῦ νόμου, νὰ πράττωσι πάντα κατὰ τὰ ἐξ ἀρ-
χῆς πάτρια. Περιέργος καὶ ὁ λόγος· δι' οὗ ὑπεστήριξε τὴν αἴτησιν ὁ
τῆς Ἀχαΐας ἀνθύπατος· « τοῦτον, εἶπε, τὸν νόμον ἀβίωτον τοῖς
Ἕλλησι· καταστήσειν τὸν βίον, εἰ μέλλοιεν κωλύεσθαι τὰ συνεχόντα

τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀγιώτατα μυστήρια κατὰ θεσμὸν ἐκτελεῖν. ἡ Τροσύτου ἐρριζωμένον ἦτο εἰσὶν τὸ ἀρχαῖον θρησκευτικὸν αἶσθημα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Πρὸς δὲ τὰς μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ Ἀρμενίων ἐριδας, ὁ Οὐάλεντιανὸς διετέλεσεν ἀδιάφορος καὶ ἐπειδὴ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις αἱ Ἀρμενιοὶ ἦσαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμὸν, ἔσχυσεν ὡς ἐκ τῆς ἀδιαφορίας ἐκείνης ἐν τῇ κράτει αὐτοῦ ἡ ὀρθόδοξία. Παντάπασιν ἄλλοιως ἐπολιτεύθη ὁ Οὐάλης ἐν τῇ ἐπιστολῇ. Ὁ Οὐάλης ἡσπασθη ἀμέσως τὴν τῶν Ἀρμενίων αἵρεσιν καὶ ἀνεφανθὲν ἐπροστάτευσεν αὐτοὺς κατὰ τῶν ἐντιπάλων. Ἐπίστημον ὅμως διωγμὸν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων δὲν ἐπεχείρησεν. Πολλὰ βεβαίως οὕτω ἔπαθον πολλαχοῦ διὰ τὴν ἰσχὺν ἣν ἔλαβον οἱ πόλεμοι αὐτῶν, ἀλλὰ ῥητὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα καταδιώκοντα τοὺς πρεσβεύοντας τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, δὲν ἐξεδόθησαν, ὡς φαίνεται. Ὅσα βεβδύτερον περὶ τούτου κατὰ Οὐάλεντος ἐγράφησαν, θεωροῦνται ὑπὸ τῶν μετρητοῦστέρων ἱστορικῶν ὡς ὑπερβολαί. Μία δὲ τῶν ἀποδείξεων τῆς μετρίας τοῦ Οὐάλεντος καταφανὲς εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἐπέτρεphen εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον νὰ ἀποθάνῃ τελευταῖον ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτοῦ θρόνου.

Ἐνθυμίζεται ὁ ἀναγνώστης τὴν τελευταίαν ἐπὶ Κωνσταντίου προγραφὴν τοῦ περιωνύμου τούτου ἀρχιερέως (σελ. 628 καὶ ἐκ.). Ὁ Ἰουλιανὸς, ἐν τῇ ἀνεξιθρησκείᾳ αὐτοῦ, εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀνακαλέσασθαι ἅπαντας τοὺς ἐπισκόπους τοὺς ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων ἐξαρισθέντας. Ὅθεν ἐπανῆλθε τότε καὶ ὁ Ἀθανάσιος εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἡ δὲ ἀνὰ μέσον τῆς Αἰγύπτου κἀθοδος αὐτοῦ ἀπέβη ὄντως θριαμβευτικὴ. Πλήθος ἀνθρώπων ἀναρίθμητον ἐξώρμησαν ἐκτὸς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἐκάλυψαν τὰς δόχας τοῦ Νείλου, κλαίδους κρατοῦντες ἐν χερσὶ καὶ ἱμάτια πολυανθῇ καὶ ποικίλᾳ στρωνύοντες, καὶ βράντες, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἄμετρον αὐτῶν ἐκφράζοντες χαρὰν τὸν ποταμὸν διέσχίζον πολυάριθμα ἀκάτια· τὸ πέλμαος ἐξέστραπτεν ἀπὸ τῶν φώτων τὰ ὅποια ἔλαμπον ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τοῦ Μουσαίου πύργων· τοιαῦται καὶ ἄλλαι τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἐπανερχόμενον εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα, διότι ὁ λαὸς ἀπεθαύμαζεν αὐτὸν ὡς ἄνδρα λαμπρὸν καὶ διαδόχον, ἐν βίῃ καὶ λόγῳ περιβλε-

πτον, τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ἀληθῆ στόλον καὶ θεμέλιον, καὶ ἐπὶ παῖσιν ὡς πατέρα τῆς ὀρθοδοξίας. Ἀλλὰ τὸ κλέος τοῦτο τὸ ὅποιον ἐτάραξε τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον, ἐφάνη νῦν ἐπικίνδυνον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ἰουλιανόν, ὅστις διέταξε μετ' οὐ πολὺ ν' ἀπαχθῇ καὶ αὐθις εἰς ἐξορίαν ὁ Ἀθανάσιος. Τὰ περὶ τούτου παραγγέλματα τοῦ Παραβάτου ἀποπνέουσι μίσους, καὶ ταραχῆς, καὶ ἀγανακτήσεως ἥτις ἀποδαίνει ἐνίοτε ἀγεννῆς καὶ γελοία, ὡς ὅτε λ. χ. ὁ Ἰουλιανός, καθαπτόμενος καὶ αὐτοῦ τοῦ μικροῦ σώματος τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου, λέγει πρὸς αὐτοῦ· «μηδὲ ἀνὴρ, ἀλλ' ἀνθρωπίσκος. » Ἀλλοτε ὅμως, ἐμυθρότερος γενόμενος, ἐκταξέει κατὰ τοῦ ἀνθρωπίσκου ἐκείνου, ὅστις ἦγε καὶ ἔφερε τὸν κόσμον, βέλη γενναίωτερα καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἐπανειλημμένως θεοῖς ἐχθρόν. Ἐπὶ μᾶλλον δὲ παροξυνόμενος, «ὁ μιαρὸς, ἀνακράζει, ὃς ἐτόλμησεν ἐλλημάδας ὑπ' ἐμοῦ γυναῖκας τῶν ἐπισήμων βαπτίσαι » καὶ ἐπιφέρει νὰ διωχθῇ οὗτος ἐξ Ἀλεξανδρείας οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τῆς Αἰγύπτου τόπων. Ἐφυγε λοιπὸν πάλιν ὁ ἐπίσκοπος, ἀφοῦ παρεμύθησε τοὺς περὶ αὐτὸν δακρύοντας παμπληθεῖς χριστιανούς «θαῤρεῖτε, εἰπὼν πρὸς αὐτοὺς, νεφύδριον γάρ ἐστι καὶ θάττον παρελεύσεται. » Ἀλλὰ σχεδὸν ἀμέσως ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξανδρείαν, ὅπου διετέλεσεν ἐν ἀσφαλείᾳ κεκρυμμένος διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐλάβειαν καὶ ἀγάπην τῶν κατοίκων. Οὐδὲ διήρκεσεν ἡ δοκιμασία αὐτῇ ἐπὶ πολὺ. Ἀποθανόντος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ Ἰουλιανὸς ἐσελεύσθη τὸν Ἀθανάσιον ἀναλαβόντα τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ ἐξωρίσθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος· ἀλλὰ μετὰ τινας μῆνας ἠναγκάσθη ὁ βασιλεὺς οὗτος νὰ εἰσακούσῃ τὰς δεήσεις τοῦ λαοῦ ὅστις ἐλάτρευε τὸν πομπενάρχην αὐτοῦ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ποτεύσῃ ὅτι κατεβλήθη μὲν ἡ εἰδωλολατρεία, ἐθιμάμβευσε δὲ ὁ χριστιανισμός, ἐνῷ ὁ Ἀθανάσιος, τὸ ζῶν τοῦ νέου δόγματος σύμβολον, διατελεῖ εἰσέτι διωκόμενος· ὅθεν ἐπανῆλθε διὰ τελευταίαν, φορὰν ὁ ἀνὴρ εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν αὐτοῦ θρόνον καὶ ἀπέθανεν ἤδη ἐν εἰρήνῃ ἐν τῇ μέσῃ τοῦ πομπενίου αὐτοῦ, τὴν 2 μαΐου τοῦ 378, μετὰ τεσσαράκοντα καὶ ἑξ' ἐτῶν πολυτάραχον ἀρχιερατείαν.

Τὸν πανηγυρικὸν αὐτοῦ συνέταξαν δύο περιώνυμοι τῆς ἐκκλησί

σίας πατέρες, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τοῦ ὁποίου ὁ λόγος, ἀξίως
 βεβαίως τοιαύτης ὑποθέσεως, δὲν ἐφθάσε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς, καὶ ὁ
 Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὅστις προοιμιάζομενος οὕτω α' Ἀθανάσιον
 ἐπαινῶν ἀρετὴν ἐπαινέσομαι, » μετὰ πλείστης ὁσῆς καλλιπερίας ἀπο-
 θαμιάζει τὴν τε διδασκαλίαν τοῦ ἀνδρός, καὶ τὴν εὐσταθεῖαν, καὶ
 τὸν ὑπὲρ τῆς πίστεως ζῆλον, διὰ τοιαύτης τινὸς κομφοτάτης πε-
 ραβολῆς συνοψίζων τὴν ὅλην τοῦ ἀρχιερέως εἰκόνα. α' Ἐν κεφαλῇ
 δὲ εἰπεῖν, δύο λίθων μιμεῖται φύσεις ἐπαινουμένων· γίνεται γὰρ
 τοῖς μὲν παῖουσιν ἀδάμας, τοῖς δὲ στασιάζουσι μαγνήτις, ἀρρήτω
 βία τὸν σίδηρον ἔλκουσα, καὶ τὸ στεφνῶτατον ἐν ὕλαις οἰκειομένη.
 » Ἐν γένει ὁμοῦς ὁ θεολόγος Γρηγόριος, διὰ τὴν σφοδρὰ κεκα-
 λωπισμένην αὐτοῦ φύσιν καὶ τὴν μελαγχολικὴν ὁπωσοῦν διάθεσιν,
 δὲν ἦτο ἱσως ἐπιτήδειος νὰ παραστήσῃ ἅπαν τὸ μέγεθος τῆς αἰ-
 στηρᾶς ἀφελείας καὶ τῆς αἰετοπε τοῦ ἐνεργοῦ πίστεως τοῦ Ἀθανασίου.
 Ἡ ἐκκλησία ἐτίμησε τὸν ἱεράρχην τοῦτον οὐχὶ ὡς μάρτυρά τινα ἐξ
 ἐκείνων οἵτινες πρῶτοι διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν ἠσπάζουσιν τὸ χρι-
 στιανικὸν δόγμα, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς κράτους ἰδρυτὴν· διότι αὐτὸς
 κατεσκευάσε τὴν ἀκατάκταν τῆς πίστεως ἡμῶν κρηπίδα καὶ αὐ-
 τὸς ἐπὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα διετέλεσεν ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἀδιά-
 φθορος αὐτῆς παραστάτης, οὐδέποτε ἡ φοβηθεὶς τὸν κίνδυνον, ἡ ἀπαυ-
 δήσας ἐκ τοῦ ἀγῶνος, ἡ ἐκ τοῦ θριάμβου ἐπαρθείς. Τῶντιν εἰς
 τὰς πολυαριθμούς συγγραφὰς ὄσας ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας
 συνέταξεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν τοσοῦτον μακρὰς πάλης, ἡ
 ἠθικὴ διδασκαλία ὀλίγον ἐπέχει τόπον, ἂν καὶ ἐκ διαλειμμάτων
 ἔλασθεν ἀφορμὴν νὰ διατυπώσῃ ἠθικά τινα παραγγέλματα δι' ὅλους
 ἐκείνους τῆς θαυμαστῆς χριστιανικῆς ἀκριβείας ἣν δὲν ἔπαυσε τη-
 ρῶν καθ' ἅπαντα τὸν βίον. Πρὸ πάντων ὁμοῦς ὁ Ἀθανάσιος ὑπὲρ-
 ξεν, οὐχὶ ἠθικὸς διδάσκαλος, ἀλλὰ θεησκευίας ἡγεμὼν· πρὸς δὲ τὸ
 ἀρχειν τε καὶ ἀμύνεσθαι, τὸ ἀφρημένον καὶ ὑπερφυεὲς δόγμα εἶναι
 αἰετοπε συντελεστικώτερον τῆς ἀπλῆς ἠθικῆς διδασκαλίας. Ὅ,τι
 μάλιστα παροξύνει τὰ πνεύματα εἶναι τὸ δυσκατάληπτον, τὸ με-
 τάρσιον, τὸ ἀπρόσιτον· τὰ ἔθνη ἄγονται καὶ φέρονται κυρίως διὰ
 τῶν μυστηριωδῶν καὶ τῶν ἱερῶν λέξεων, ἡ δὲ ἠθικὴ, καὶ αὐτὴ ἡ
 καθαρωτέρα ἠθικὴ, δὲν ἀρκεῖ πάντοτε εἰς τὴν χρεῖαν ἣν αἰσθάνεται

ἡ διαφυγὴς μεγαλοφυΐα τοῦ νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς πεποιθήσεις αὐτῆς καὶ νὰ ἀφαρπάξῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἀτρόμητος, ὁ μεγαλόψυχος Ἀθανάσιος ἐπλήρωσε λοιπὸν πολλὰκις τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ δι' ἀκανθωδῶν θεολογικῶν συζητήσεων. Ἐὰν ἐξαίρεσωμεν τὴν ζωηράν τῶν δοκιμασιῶν αὐτοῦ διήγησιν, τὰς ὁποίας ἀπὸ καρδίας περιέγραψεν ὅπως εἶχεν αἰσθανθῇ αὐτὰς, εἰς ἐξαίρεσωμεν τὴν ἐμπό-
 θη φωνὴν τῆς ἀκάμπτου αὐτοῦ θελήσεως, μὴ ζητήσωμεν παρ' αὐτῷ εὐγλωττίαν ἄλλην εἰμὴ μόνον αὐστηράν λόγου ἀκρίβειαν περὶ τῇ ἐκθεσιν τῶν δογμάτων. Ἡ θετικὴ καὶ ὑπερφίαλος αὐτοῦ φύσις ὑπῆρξε παραδόξως πρόσφορος εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην τῆς θρησκείας, εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀκμῆς καθ' ἣν πᾶν σῶμα μὲν, ἀλλὰ διηρημένη ἡ ἐκκλησία εἶχε χρεῖαν νὰ δώσῃ οὕτως εἰπεῖν εἰς ἑαυτὴν περὶ ἑαυτῆς λόγον, ἀναπτύσσουσα καὶ κυροῦσα τὰ δόγματα, τὰ ὁποία εἶχον μὲν κατατροπώσει τὴν εἰδωλολατρειάν, ἀλλὰ προσεβάλλοντο εἰς ἐτὶ πανταχόθεν, ἔσωθεν τε καὶ ἔξωθεν ἔσωθεν μὲν ὑπὸ τῶν αἱρέσεων, ἔξωθεν δὲ ὑπὸ αὐτῶν τῶν ἐρετιῶν τὰ ὁποία περὶ ἑαυτὰ ἐσώρευσαν. Ἀκούων τὸν Ἀθανάσιον, νομίζεις ὅτι ὁμιλεῖ νομοθέτης μᾶλλον ἢ ἀπόστολος· μετὰ τοσοῦτον ἀπληρωμένης λεπτότητος ἀναλύει καὶ διαστέλλει τὰ στοιχεῖα τῆς πίστεως, δι' ὧν φωταγωγεῖ τὰς ψυχὰς. Ὁ Ἀθανάσιος εὔρε τὴν ἐπιτηδαιοτέραν πρὸς ἐρμηνείαν τῶν μυστηρίων διαλεκτικὴν τέχνην· καὶ εὔρεν αὐτήν, διότι ἡ τέχνη, ἡ κυριολεξία ἐκείνη ἐκτὸς τῆς ὁποίας ἀρχεταὶ ἡ πλάνη, ἡ ἀμετάθετος ἐκείνη ἐμβρίθεια τῶν θεολογικῶν ὅρων, προσήκειν οὐ μόνον εἰς τὸ δόγμα ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός· Ἐν τούτῳ κεῖται τὸ μυστήριον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Θεωπίας ὅτι « πίστις καθολικὴ αὕτη ἐστίν, ἵνα ἕνα Θεὸν ἐν Τριάδι καὶ Τριάδα ἐν Μονάδι σεβόμεθα, μὴτε συγχέοντες τὰς ὑποστάσεις, μὴτε τὴν οὐσίαν μερίζοντες » ἀποσχυβαλίσας εἰς τοὺς ἀπίστους πάντα ὅστις δὲν ἀπεδέχετο ὁλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν ἀδελφῶν τούτων ἀληθειῶν καὶ διανοίας χάσμα ἀνυπέρβατον μετὰ τὸ Ἀρείου καὶ ἐκκλησίας, ὥχω-
 ρωσε τὴν χριστιανικὴν ἐνότητα διὰ πανοπλίας· ἥτις ἐτήρκεσεν αὐτὴν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ὅλους αἰῶνας, καὶ διὰ τῆς ἀσφαλείας δι' ἧς περιέβαλε τὴν πίστιν ἐνεφύσησε θάρρος καὶ περὶ ἀκαταγώνιστον εἰς ἅπαντας τοὺς κήρυκας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν χρόνων αὐτῶν

μέχρι τῆς σήμερον. Ἔστω λοιπὸν ὁ πρῶτος καὶ ὁ καθηγουμένος ἀπάντων τῶν τῆς πίστεως προμάχων καὶ αὐτῶν τῶν θεοσεπείων ἀνδρῶν ὅσοι διέλαμψαν κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐποχὴν! Ἐάν δὲν ὑπῆρξεν ὁ πάντων εὐγλωττότερος, διέπρεψεν ἡμῶς ἐπὶ προτερήμασι σπανιωτέροις καὶ αὐτῆς τῆς εὐγλωττίας, ἐπὶ μεγαλοψυχίᾳ, ἐπὶ μεγαλοπροσύνῃ, ἐπὶ μεγαλοπραγμοσύνῃ. Ἐπιτηδειώτερος ὢν φύσει πρὸς τὸ ἄρχειν καὶ πρὸς τὸ πράττειν ἢ πρὸς τὸ λέγειν, διετέλεσεν οὐδὲν ἥττον ὁ διδάσκαλος τῶν Γρηγορίων, τῶν Βασιλείων καὶ τῶν Χρυσοστόμων, ὢν ἡ εὐγλωττία ἐμελλε νὰ ὑπερβῇ τὴν ἰδιότητα τοῦ εὐγλωττίαν διότι αὐτὸς ἐνέκνυσε τὴν περὶ τοῦτο δεινότητα αὐτοῦ, ὀρίσας καὶ σαφηνίσας τὴν πίστιν ἀφ' ἧς οὗτοι ἠντλησαν τὴν κυρωτέραν αὐτῶν δύναμιν. Τοιαύτην περὶ τοῦ ἀνδρὸς κρίσιν ἐκφέρει ὁ γάλλος Οὐίλλεμαῖνος, ἐν τῇ ἀπαραμύλλῳ αὐτοῦ συγγραφῇ περὶ τῆς χριστιανικῆς εὐγλωττίας ἐν τῇ δ' αἰῶνι, ἐξ ἧς ὠφεληθήμεν οὐκ ὀλίγον ὁσάκις ἐν τῇ παρόντι βιβλίῳ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐμυλίσωμεν περὶ τῶν μεγάλων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἔρχισε νὰ ἀπυκλινῇ πρὸς τὴν δύσιν αὐτοῦ ὁ τῆς ὀρθοδοξίας ἥλιος, ὁ περιβόλετος Ἀθανάσιος, ἐπέτευλεν εἰς τὸν ὀρίζοντα αὐτῆς δύο νέαι ἀστέρες, ὁ θεὸς Βασιλείος καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἔλαβον ἀλλοίαν ὅλως τῆς τοῦ Ἀθανασίου ἀνατροφὴν καὶ ἀλλοίως ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ τοῦ ἔθνους ἐπενέργησαν. Ὁ Ἀθανάσιος α ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφήσας, τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπείρως ἔχειν, μὴδὲ ἀγνοεῖν ὢν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν, εὐθὺς ἐκ παίδων ἐτράφη ἐν τοῖς θεοῖς ᾗθεσι καὶ παιδεύμασιν » ὁ δὲ Βασιλείος καὶ ὁ Γρηγόριος ἐπὶ μακρὸν διετέλεσαν ἀρμόζοντες πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν καὶ τέχνην ὑπὸ τοὺς μᾶλλον περιβόλετους τῶν τότε σοφιστῶν, Λιβάνιον, καὶ Θεοπέσιον, καὶ Ἱμέριον, καὶ Προσαμένιον. Ὃθεν ὁ μὲν Ἀθανάσιος περιφρονεῖ σχεδὸν τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν, σπανίως παρατίθησι τὸν Ὅμηρον καὶ οὐδὲ ἔχει εὐσεπίας τινα ἀξίωσιν δὲν ζητεῖ νὰ θέλῃ διὰ τῆς φαντασίας καὶ ἀποφεύγει νὰ κινήσῃ τὰ πάθη ἐν λόγῳ τὸ ὕφος αὐτοῦ, καθόσον ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν περὶ τούτου, εἶναι μὲν καθαρὸν καὶ ἀπλοστον, ἀλλ' ἔχει

ἐμμερίθειαν μᾶλλον ἢ λαμπρότητα νομίζεις· ὅτι δὲν θέλει ν' ἀναδειχῇ θῆ ρήτωρ καὶ ὅτι προτιμᾷ νὰ ᾖ αἰ ἀπαθὴς τῆς αἰσθητικῆς θεματοφύλαξ. Ἡ δύναμις αὐτοῦ καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ μετρωρίζονται ὑπὲρ τοὺς ἀμύδωνας καὶ ὑπὲρ τὰ βέματα τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ δὲ Βασίλειος ἀπεικοντῆς, καὶ ὁ Γρηγόριος, καὶ βραδύτερον ὁ Χρυσόστομος, ἐπικαλοῦνται τὴν συνδρομὴν ὄλων τῶν ἐμπνεύσεων καὶ ὄλων τῶν τεχνισμάτων τοῦ ῥητορικοῦ προτερήματος. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὑπεύκουσα εἰς τὴν εὐφυΐαν αὐτῶν, ἐκδηλοῖ ἅπαντα τὰ καινοφανῆ τῆς χριστιανικῆς πίστεως δόγματα, διατηροῦσα τὸν ἀρχαῖον χαρακτῆρα τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἢ τοῦλάχιστον τῶν πρώτων αὐτῶν μμητῶν. Τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς κάλλος σώζεται σχεδὸν ἀκέραιον παρ' αὐτοῖς, ὑπὸ ἀνατολικῆς τινος χροῦς ἐπιχρυσούμενον, καὶ ὀγκωδέατερον μὲν ἰσως μέχρι τινὸς καὶ ἥττον ἀττικόν, ἀλλὰ πάντοτε ἐναρμόνιον καὶ καθαρὸν. Ἡ πιστὴ αὐτῇ τῶν ἀρχαίων τοῦ λόγου τύπων ἀπομίμησης, ἐν τῷ μέσῳ τοσούτον καινοπρεπῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, ἐξηγεῖται διὰ τούτου ὅτι οἱ νόοι τῆς Ἀντιωχείας καὶ τῶν Ἀθηνῶν χριστιανοὶ δὲν ἐπαυον μελετῶντες τὰ ἀριστοουργήματα εἰκεῖνα τὰ ὁποῖα, εἰ καὶ γινόμενα ἤδη ἀσεβῆ, ἐθεωροῦντο οὐδὲν ἥττον πάντοτε ὑπ' αὐτῶν ὡς ἔργα τῆς ὑψηλοτάτης ἀνθρωπίνης τέχνης. Ἡ δὲ περὶ τὰς χαριεστάτας ταύτας μελέτας ἀνατραφεῖσα φαντασία αὐτῶν, ἐξώμυς μὲν βραδύτερον, δὲν ἐλησημόνει ὁμως αὐτάς· ἀλλὰ ἐμφορηθεῖσα αὐτῶν, ὡς μουσικῆς τινος ἐκ παιδίων διδαχθείσης, ἐτόνιζεν ἐπ' αὐτῆς τοὺς ἐμβριθεῖς τῆς ὥριμου ἡλικίας λόγους.

Ἡ φιλολογικὴ αὐτῇ διάπλασις τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλει ἀναμφιδόλως πολὺ εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ· διὸ καὶ εἶδομεν τὸν Ἰουλιανὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ διασπᾷ τὴν μεταξὺ τοῦ νέου δόγματος καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων συμμαχίαν. Ναὶ μὲν κατ' ἀρχὰς οἱ ἀπόστολοι τῆς ἐκκλησίας ὑπῆρξαν ὡς ἐπιτοπλεῖστον ἄνδρες ἀφελεῖς καὶ ἀπαίδευτοι· ἀλλὰ προόντες τοῦ χρόνου, καθ' ὅσον τὰ νέαν θρησκείαν ἐξηπλώθη μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων τῆς κοινωνίας τάξεων καὶ συνευδακθῇ μετὰ τῶν παικλιωτέρων τῆς πολιτείας συμφερόντων, αἱ λειτουργοὶ αὐτὰ ἡθελάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ προσλάβωσιν ἐπὶ καιρὸν πᾶσαν τὴν περὶ τῶν λόγων δεινότητα τῆς ἑλληνικῆς ῥητορικῆς,

ὥστε ἐν τῇ δ' ἑκατονταετηρίδι ἐν ἣ εὐρισκόμεθα, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι καὶ οἱ Χρυσόστομοι ὑπερέβαλον κατὰ τὴν εὐγλωττίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην ἅπαντας τοὺς ἐτι σωζομένους ἐθνικοὺς σοφιστὰς καὶ αὐτοὺς τοὺς μέχρι Πλουτάρχου προκατόχους αὐτῶν, ἀποτελέσαντες ἐποχὴν λόγου νέαν, μεγάλην καὶ ἐνδοξον διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος εἶναι οἱ πρῶτοι λαμπροὶ τύποι τῆς εὐλαβοῦς καὶ πολυμαθοῦς ταύτης εὐγλωττίας, ἥτις ἀνέφωσεν ἐκυτὴν εἰς τὴν τακτικὴν διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ. Παρ' αὐτοῖς ἡ θρησκεία δὲν ἐνδιατρίβει πλέον περὶ τὰς ὁμητικὰς συζητήσεις εἰς αὐτὴν ἀνηλίσκετο ὁ τοῦ Ἀθανασίου ζῆλος· δὲν εἶναι πλέον τὸ ξίφος τὸ τέμνον καὶ διαίρουσιν, ἀλλ' ὁ δεσμός ὁ συναρμύζων καὶ συμφορῶν τὰς ψυχὰς δὲν ἀσχολεῖται τόσον περὶ τὸ δόγμα ὅσον περὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἡθῶν καὶ τὴν παραμυθίαν τῶν τεθλιμμένων· ὁ δὲ λόγος αὐτῶν, ἐὰν προέκειτο νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν λόγον τῶν νεωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, ἔχει μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν ἀφελῆ καὶ ὁλως ἡθικὴν διδασκαλίαν τῶν διαμαρτυρομένων ἱεροκλήων, ἀλλὰ πεκαλλωπισμένην ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκείνης χάριτος καὶ ὑπὸ τοῦ νεαροῦ ἐκείνου ἐνθουσιασμοῦ, δι' ὧν ἐκοσμεῖτο ὁ χριστιανισμός ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας.

Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ἦσαν σχεδὸν ὁμήλικοι πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τὸν Ἰουλιανόν, μετὰ τοῦ ὁποίου, ὡς εἶδομεν, συνεμαθήτευσαν ἐν Ἀθήναις· διότι καὶ οἱ τρεῖς ἐγεννήθησαν μεταξύ τοῦ 329 καὶ 331. Καὶ οἱ μὲν δύο πρῶτοι διετέλεσαν φίλοι στενότατοι ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε παρ' αὐτοῖς, καθὰ ἔγραφε βραδύτερον ὁ Γρηγόριος, τὰ πάντα ἦσαν κοινά,

« . . . . . καὶ ψυχὴ μία
 δυοῖν δέουσα σωμάτων διάστασιν. »

Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπεμακρύνθησαν ἐκ πρώτης ἀρετῆρας καὶ ἐπέμειναν πόρρω ἱστάμενοι ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ διὰ τὸν θρησκευτικὸν τοῦ ἀνδρὸς παραλογισμόν, ἂν καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου Καισάριος, χριστιανὸς ὢν, διετέλεσεν ἰατρὸς φίλτατος τοῦ Παρβατίου, ὅστις ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτὸν εἰς

τὴν ἐθνικὴν λατρείαν. Οἱ δύο φίλοι οὔτε τὰ παραδείγματα ἐκείνο ἐμίμηθησαν, οὔτε εἰς τὸν πειρασμὸν ἐκείνον ἐξέτιθέσαν. Ὁ Βασιλεὺς ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν, ἐβίδαζε τὴν ῥητορικὴν καὶ μετῄλαβε τὸ διηγησικὸν ἐπάγγελμα εἰς Καισάρειαν, ὅπου εἶχε γεννηθῆ καὶ ἦτις ἦτο μία τῶν ἀμεινῶν ἐλληνίδων τῆς Ἀσίας πόλεων τῶν ὁποίων οἱ καίνοικοι θεομοὶ παραδόξως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐν αὐταῖς ἐπίδοσιν τοῦ νέου θρησκείματος. Καὶ τοι δὲ διατρέψας κατ' ἀμφοτέρω, ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς συνηγορῶν, μετ' οὐ πολὺ ἐγκατέλειπε τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα· διότι τό τε παράδειγμα τοῦ πατρὸς, καὶ τῆς μητρὸς, καὶ τῆς ἀδελφῆς, ἢ τε ὁρμὴ τῆς ἰδίας φύσεως, καὶ ἡ φιλοτιμία τ' ἀφαιρώσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀποθησαυρισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐξώθεν ἐπιστήμην· τὰ πάντα ἔφερον αὐτὸν πρὸς τὴν πίστιν ἣν ἔδωκεν ἐκ παιδῶν πρεσβευομένην ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ. Ὅθεν εἰς ἡλικίαν εἰκοσιεπτὰ ἐτῶν, εἰδέχθη τὰ ἅγιον βάπτισμα ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Καισαρείας, ἐνώπιον τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ὄλων, ὡς καὶ ἀποστολικὴν τινα ἐνταλὴν ἐνώπιον ὁλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀπαλλαγεῖς ἀπὸ πάσης ἄλλης φροντίδος, καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς περὶ τῶν ἰδίων κτημάτων, ὣν τὰ πλεῖστα διένειμεν εἰς ἐλέη δαψιλῇ, ἀπῆλθεν εἰς τὰ κυριώτερα ἱερά, τὰ τε ἐν ταῖς πόλεσι καὶ τὰ ἐν ἐρήμῳ, τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς ἣν ἤθελε νὰ ἀφοσιώσῃ ἑαυτὸν καὶ ἦτις ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κλέους αὐτῆς καὶ τῆς ἀκμῆς ἐσπαράσσετο ὑπὸ τῆς τοῦ Ἀρείου αἵρέσεως. Ἐπὶ δύο ἔτη περιῆλθεν Αἴγυπτον, Παλαιστίνην, Συρίαν, Μεσοποταμίαν, ἀκροώμενος τῶν θεολόγων, συζητῶν πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ἐποθαυμάζων τοὺς ἐρημίτας καὶ ἐφοδιαζόμενος ἐνθουσιασμὸν καὶ πίστιν διὰ τῆς θέας τῶν ἱερῶν τόπων ἐν οἷς ταῦτα ἐτελέσθησαν θαύματα. Ἐκεῖ ἐπληρώθη πεποιθήσεως μὲν καὶ ζήλου πρὸς τὰ ἐν Νικαίᾳ θεασπιδέντα δόγματα, εὐλαθείας δὲ πρὸς τὸν ἀκαμπτον αὐτῶν πρόμαχον· ἐκεῖ εἶδε τοὺς ἐρημίτας Ἀντώνιον καὶ Παῦλον, κατέκρινε τὴν ὑπερβολὴν καὶ κατάρχησιν τοῦ ἀσκητικοῦ βίου παρ' ἄλλοις τοῖς καὶ ἐμελέτησε τὴν τάξιν τῶν κοινοδικῶν μάλλον μοναστηρίων, ἥτοι τῆς ἐν κοινῷ φιλοπόνου ἀποχωρήσεως, ἣν δικαίως τῷ λόγῳ προετίμα τῆς ἀπράγμονος καὶ ἀπολύτου θεωρίας τῶν ἀσκητῶν.

Ἐπανελθὼν δὲ εἰς τὰ ἴδια ἐσπασσε νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν ὅσα εἶδε καὶ ἐμελέτησεν, ἐυλόγας ἐπὶ τούτῳ, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Πόντου, ἐναχώρημα, οὐχὶ ὅπως ὡς ἐρημίτης, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἄνθρωπος ἐμπλεὺς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον καὶ ἀρεσσύμενος μὲν εἰς τὸν μοῦνην βίον, καθιστῶν δὲ αὐτὸν γόνιμον διὰ τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐργασίας. Τρόπονι ἐν μὲν τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις διετέλει ἔτι, ὡς φαίνεται, περὶ τὰ ἐγασίμια διατρέχων, ὁ Βασίλειος περιγράφει τὸ χαριστάτονον αὐτοῦ ἐνδιαίτημα ἐντελὲως διάφορον τῆς ἀπασίου ἐκείνης ἐρημίας ἐν ἣ ἀνηλίσκοντο οἱ τῆς Αἰγύπτου ἀσκηταί. « Μόλις, ἐπιστέλλει πρὸς τὸν Γρηγόριον, μόλις ἀπογνοῦς τῶν ματαίων ἐλπίδων ἃς ἐπὶ σοὶ εἶχόν ποτε, κατὰ βίου ζήτησιν ἐπὶ τὸν Πόντον ἀπῆλθον· ἐνθα δῆμι ὁ θεὸς χαρίων ὑπέδειξεν, ἀκριβῶς συμβαίνον τῷ ἐμῷ τρόπῳ, ὥστε οἷον πολλὰς εἰσώθαμεν, ἀργοῦντες ἅμα καὶ παλῶντες τῇ διανοίᾳ συμπλέττειν, ποιούτων ἔστι τῆς ἀληθείας καθορᾶν· ὅρος γάρ ἐστιν ὑψηλόν, βαθεῖα ὅλη κατεκαλυμμένον, ψυχροὶ ὕδασι καὶ διαφανέσιν εἰς τὸ κατ' ἄρκτον κατάρρυτον· τούτου ταῖς ὑπερβαίαις πεδίον ὑπτιον ὀρεσώτεται, ταῖς ἐκ τοῦ ὄρους νοτίσι διηλεκτῶς παυνόμενον· ὕλη δὲ τούτῳ αὐτομάτως περιφύσεια ποικίλων καὶ παντοδαπῶν δένδρων, μικροῦ θείν ἀντὶ ἐρκους αὐτῷ γίνηται, ὡς μικρὰν εἶναι πρὸς τοῦτο καὶ τὴν Καλυψοῦς νῆσον ἣν δὴ πασῶν πλέον Ὅμηρος εἰς κάλλος θαυμάσιος φαίνεται. » Καὶ ἀφοῦ συνέκρινεν οὕτω τὴν ἐρημίαν ἐκείνην πρὸς τὴν ὁμηρικὴν νῆσον τῆς Καλυψοῦς, παραβάλλει ἑαυτὸν πρὸς τὸν Ἀλκιμάωνα, ὅστις ἠσύχασε τελευταῖον φθάσας εἰς τὰς Ἐχινάδας νήσους. Αἱ κομφαὶ αὗται καὶ ποιητικαὶ περιγραφαὶ, ἀπέχουσι πολὺ τῆς μοναστικῆς αὐστηρότητος. Καὶ εἶναι μὲν ἀναμφίβολον ὅτι ἔσπευτε ὁ μέγας Βασίλειος ἠκολούθησε μετὰ τινων φίλων τὴν ταξὶς τοῦ ὁρησκευτικοῦ βίου, ἥς ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτῆς καὶ ἦτις ἔκτοτε μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν ἐξακολουθεῖ τηρουμένη εἰς τὰ μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλ' ἡ ταξὶς αὕτη, ἡ συνδυάζουσα μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ βίου τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας καὶ τὴν σπουδὴν, οὐσιωδῶς διέφερε τῆς τε ἀνελετήμονος σκληραγωγίας καὶ τῆς ἀπραίγμονος ἡρεμίας ἐτέρων τινῶν τῆς Ἀνατολῆς μοναχῶν. Ἐνταῦθα δὲ εἶδεν ἐπὶ τέλους προσερχόμενον, ἐκτὸς ἄλλων φίλων, καὶ τὸν ἀπᾶν

των εὐφροσύνων Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις ὁμοίως ἀσταθῆς ὡν ὄντασιν τὴν διάνοισιν, δὲν ἔμεινε πολὺ παρ' αὐτῶ, δῶτι, ἀν πολ-
λάκις ἠπώλειτο ὑπὸ τῶν θυρόδων τοῦ κόσμου, πολλάκις πάλιν δὲν νύχαριστοῦτο οὐδὲ ἐν τῇ ἐρημικῇ σιγῇ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Βασίλειος ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα συνδράμῃ τὸν ἐπί-
σκοπον Ἀγκύρας ἐν τῇ συζητήσει ἣν ἀνέλαβε πρὸς Εὐνόμιον, νέον
τινὰ καὶ περιφανῆ ὁπαδὸν τῆς τοῦ Ἀρείου αἵρέσεως. Καὶ ἔπειτα,
βασιλεύσαντος τοῦ Ἰουλιανοῦ, βλέπων τὴν χριστιανικὴν πίστιν, κιν-
δυεύουσιν ἀπὸ αὐτοῦ πολὺ πλέον ἢ ἀπὸ τῶν ἀρειανῶν βασιλέων,
ἐνόμισε καθῆκον νὰ ἀποδυθῇ γενναίωτερον εἰς τὸν ἀγῶνα· ὅθεν, ἐνῶ
μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν ἦτο εἰμὴ ἀπλοῦς ἀναγνώστης, ἐλαβεν
ἤδη τοὺς κατωτέρους τῆς θεωσίης βαθμοὺς καὶ ἐπὶ τέλους ἐχειρο-
τονήθη ἐν Καισαρείᾳ ἱερεὺς παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Εὐσεβίου, σχεδὸν
συγχρόνως μετὰ τοῦ φίλου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὅστις προ-
χειρίσθη τότε παρὶ τοῦ ἰδίου πατρὸς, ἐπισκόπου ὄντος Να-
ζιανζοῦ. Εἶχε δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἀποθανεῖ ὁ Ἰουλιανός, καὶ οἱ δύο
φίλοι, οἱ συνάμα ἀφιερωθέντες εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ Ἰησοῦ, συν-
νάμα νύφρανθήσαν ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ πολε-
μίου ἰσχυροῦ· ὁ μὲν Γρηγόριος σθηλιτεύσας καὶ λοιδορήσας τὸν ἀπο-
στάτην εἰς τρόπον ἐμφαίνοντα ὅποιον ὑπῆρξε τὸ μέγεθος τοῦ κιν-
δύνου καὶ τῶν φόβων, ὁ δὲ Βασίλειος θριαμβεύσας διὰ δεινότητος
λόγου μᾶλλον ἀταράχῃ, μαρτυρούσης τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐμβρί-
θειαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ λαμπρὰ αὕτη εὐγλωττία, ἡ κινή-
σασα τὸν θαυμασμόν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ διδασκαλοῦ, τοῦ ἐθνικοῦ
Διδασκίου, ἐξήγειρε καὶ φθόνους πικροὺς, ἔτι δὲ τὴν δυσμένειαν
αὐτοῦ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας Εὐσεβίου. Τότε ὁ Βασίλειος κατέ-
φυγε πάλιν εἰς τὸ ἴδιον ἀσυλὸν, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὁμοίως ἐξῆλθε μετ'-
αὐ πολὺν κατορθώσας νὰ διαλύσῃ τὴν τοῦ ἐπισκόπου δυσπιστίαν.
Ἰσχυρὸς δὲ ὡν διὰ τῆς συνέσεως, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διαλεκτι-
κῆς τέχνης, παντοδύναμος ἤδη ἀπέβη μάλιστα διὰ τῶν ἀγαθοερ-
γιῶν. Μεγάλου λιμοῦ ἐπικρατήσαντες ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Πόντῳ
ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἔπαθον καὶ αἱ πέριξ χώραι ὥστε πᾶσα συνδρομὴ
ἀπέβη δύσκολος, ὁ Βασίλειος παρεμβήσας τὸν λαόν, ἐκίνησε τὸν ἔθνον
τῶν πλουσίων, κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικουρίαν τῶν

δυστυχῶν καὶ ἐθυσίαν ἐπὶ τούτῳ πάσαν τὴν ὑπολειπομένην αὐτῷ περιουσίαν, μαθημίαν ποιοῦμενος διάκρισιν δόγματος, καὶ ἐξίσου παραιμυθῶν Ἀρειανούς, Ἰουδαίους καὶ εἰδωλολάτρας. Ἐπὶ τῆς δεινῆς ταύτης συμφορᾶς ἐξεφώνησε τὴν γνωστὴν « ἐν Διμῷ καὶ Αὐχμῷ » ὁμιλίαν, ἐν ᾗ ἐπισφύρευεν ἅπαντας τοὺς θησαυροὺς τῆς εὐγλωττίας καὶ τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ ἵνα ἐξεγείρῃ τὸ τῆς ἐλεημοσύνης αἶσθημα· καὶ, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ παραγγέλματα καὶ τὰ διδάγματα τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, ἀλλ' ἐνθυμούμενος ὅτι ὁμιλεῖ πρὸς λαοὺς ἐλληνίζοντας, ἀνακράζει πρὸς τοὺς ἄλλους. « Αἰδεσθῶμεν Ἑλλήνων φιλόνηθρα διηγήματα. Παρά τισιν ἐκείνων νόμος φιλόνηθρον μίαν τράπεζαν καὶ κοινὰ τὰ σιτία, μίαν ἐστίαν σχεδὸν τὸν πολυάνθρωπον δῆμον ἀπεργάζεται. » Τὰ σπαρτιατικὰ συσσίτια, τὰ ὅποια αἰνίττεται ἐνταῦθα ὁ Βασίλειος, δὲν ἐυστήθησαν βεβαίως φιλανθρωπίας χάριν. Ἀλλ' ὁ ῥήτωρ, ἐν χριστίμοις περιστάσεσιν, ὁμιλεῖ ὀλίγον τὸν στρατηγόν, ὅστις δεινῶς πολιορκούμενος, δὲν διστίζει νὰ μεταβάλλῃ εἰς προμαχῶνας, οἰκοδομὰς ἐπὶ σκοπῷ ἄλλῳ ἐκ ἐρχῆς οἰκοδομηθείσας.

Περὶ δὲ τὸ 370, ἀποθανόντος τοῦ Εὐσεβίου, προεχειρίσθη διάδοχος αὐτοῦ. Καὶ οὕτω προσελθὼν εἰς ἐν τῶν ὑπάτων ἀξιωματίων τῆς ἐκκλησίας, δὲν ὑπέστη μὲν τὰς ἀρροσφαλεῖς τῆς τύχης τροπὰς δι' αἷς τρωοῦτον δραματικὴ ἀπέβη ἡ τοῦ Ἀθανασίου ἱστορία, ἀλλὰ προσφειώθη τὴν εὐλάβειαν τῶν τε συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων δι' ἀρετῆς ἀναλλοιώτου καὶ δι' ἀξιεράστου τῆ ἀληθείας μεγαλοφυΐας. Ὁ μέγας Βασίλειος ὑπῆρξεν ὁ ἀληθὴς τοῦ Εὐαγγελίου ἐπίσκοπος, ὁ πατὴρ τοῦ λαοῦ, ὁ φίλος τῶν δυστυχῶν, ἀδιάσειστος ἐν τῇ πίστει, ἀνεξάντλητος ἐν τῇ ἐλεημοσίᾳ. Αὐτὸς μὲν κατήντησε πένις καὶ ἐνῷ οἱ πλείστοι τῶν ἀρχιερέων τῆς ἐκκλησίας δὲν διέπρεπον πλέον ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἀρετῇ, αὐτὸς δὲν εἶχεν εἰμὴ ἓνα μόνον χιτῶνα καὶ δὲν εἶχεν εἰμὴ ἀπὸ ἄρτου καὶ λαχάνων εὐτελῶν· ἀλλ' ἑδαπάνᾳ θησαυροὺς εἰς καλλωπισμὸν τῆς Καισαρείας, οἰκοδομήσας πρὸς τοὺς ἄλλους παρ' αὐτῇ πτωχοτροφεῖον καὶ νοσοκομεῖον, τὰ ὅποια ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὀνομάζει « καινὴν πόλιν, τὸ τῆς εὐσεβείας ταμίειον, τὸ κοινὸν τῶν ἐχόντων θησαύρισμα, εἰς δὲ τὰ περιττὰ τοῦ

ελοῦτόν, ἥδη δὲ καὶ τὰ ἀναγκαῖα ταῖς ἐμείνου παραινέσεσιν ἀποτί-
νεται . . . ἐν ᾧ νόσος φιλοσοφεῖται, καὶ συμφορὰ μακαρίζεται,
καὶ τὸ συμπαθὲς δοκιμάζεται. »

Αἱ δὲ φιλόανθρωποι καὶ ἡμεροὶ αὐταὶ ἄρεται τοῦ ἐπισκόπου Και-
σαρείας συνεβιάζοντο παρ' αὐτῷ μετὰ παραδόξου πολλάκις τόλ-
μης καὶ γενναιοφροσύνης. Τῷ 372, ὁ ἄρειανὸς βασιλεὺς Οὐάλης πα-
ράγγειλε τὸν ὑπαρχὸν Μόδεστον νὰ προσαγάγῃ διὰ πάσης ἀπειλῆς
τὸν Βασίλειον εἰς τὴν μετὰ τῶν ἄρειανῶν κοινωνίαν. Ὅθεν ὁ ὑπαρ-
χὸς καλέσας τὸν ἐπίσκοπον « πῶς, εἶπεν αὐτῷ, τολμᾷς σὺ μό-
νος ν' ἀνθίστασαι εἰς τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα ; » Ἐρωτήσαντος δὲ τοῦ
Βασιλείου, τί ἐννοεῖ ταῦτα λέγων, ἀπεκρίθη ὁ Μόδεστος· « σὺ μό-
νος ἀποποιεῖσαι ν' ἀκολουθήσῃς τὸ δόγμα τοῦ Αυτοκράτορος, ἔπι-
σκοπήσῃσαν ἥδη πάντες οἱ λοιποί. » Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ θεῖος
ἡγούμενος· « αὐτὸς ὢν κτίσμα Θεοῦ ἢ Θεὸς κατὰ χάριν, οὐδὲν εὐδέπο-
τε θέλω προσκυνῆσαι κτίσμα, οὐδὲ αὐτὸν τὸν ὑπαρχόν. » Τότε ἀνα-
παύσας αὐτὸς ὑπ' ὀργῆς, « πῶς, ἀνέκραξε, δὲν φοβεῖσαι τὴν δύ-
σμιν ταύτην ; » « Καὶ διατί ἀπεκρίθη ὁ Βασίλειος, νὰ τὴν φο-
βῶ ; τί εἰμφορεῖ νὰ με κάμῃ ; » « Ἐν ἐκ τῶν πολλῶν ὅσα κείν-
ου εἰς τὴν ἐξουσίαν μου, » ὑπέλαβεν ὁ ὑπαρχός. « Καὶ τίνα εἰσὶ
αὐτὰ, » ἠρώτησεν ὁ ἐπίσκοπος. « Ἐξορία, βάσανος, θάνατος, » ἀπήν-
τησεν ὁ Μόδεστος. « Ἄλλο τίποτε ἀπειλήσέ με, » παρετήρησεν ὁ
Βασίλειος· « διότι ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὅσα εἶπας, δὲν φοβοῦμαι τίποτε.
περὶ δημεύσεως δὲν εἰμφορεῖ νὰ ἀνησυχῇσῃ ἄνθρωπος μὴ ἔχων εἰμφο-
ρὰ τετριμμένα ἱμάτια καὶ τίνα βιβλία· ἐξορίαν δὲν δύναμαι νὰ πάθω,
διότι, ὅπουδ' ἂν ᾖ τῆς γῆς, λογίζομαι ὁδοιπλὸς ἀπατρις· βάσανον
δὲν δύναμαι νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς σῶμα ἀσθενές, τὸ ὅποιον θέλει ἐκ-
πεύσει ἅμα μίαν μόνον λάβῃ πληγὴν· ὁ δὲ θάνατος θέλει πληρῶ-
σαι ἀπάσας τὰς ἐπιθυμίας μου, διότι θέλει με φέροι πρὸς τὸν Θεόν. »
Ἐκπλαγεὶς ὑπὸ τοσαύτης παρρησίας ὁ ὑπαρχὸς ἀπεφάνητο· « τοιού-
τους τολμηροὺς λόγους οὐδεὶς οὐδέποτε ἐνώπιον ἐμοῦ, τοῦ Μοδέ-
στου, ἐξέφευγεν. » « Ἀλλ' ἴσως, » παρετήρησεν ὁ Βασίλειος « οὐδέ-
ποτε ἐνέτυχες ἐπισκόπων. Ἡμεῖς, προσέθηκεν, εἰμεθα καθ' ὅλα πρᾶσι
καὶ ταπεινοί, οὐ μόνον πρὸς τὸν βασιλέα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἐλάχι-
στον τῶν ἀνθρώπων. » Ἀμα ὅμως πρόκειται περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν

πίστεως, πῦρ καὶ ξίφος καὶ θῆρες καὶ οἱ τὰς σάρκας τέμνοντες θνητοί, τροφὴ μᾶλλον ἡμῖν εἰσὶν ἢ κατάπληξις ἀκούετω ταῦτα καὶ βασιλεὺς. » Ὅθεν ὑπαρχος καὶ βασιλεὺς ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐνδύσωνται καὶ νὰ ἀφήσωσι τὸν ἱερὸν ἄνδρα ἥσυχον. Τοῦτο δὲ ὅτι ὁ ἀρειανὸς Οὐάλης, καὶ τοὶ ἐκ διαλειμμάτων ἀπειλήσας τὰ ἔσχατα τὸν Βασίλειον, οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀπειλῆς πρόβη, εἶναι νῦν ἀποδείξεις τῆς ἀνοχῆς μεθ' ἧς ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς ἐτεροδοξοῦντας.

Καὶ ἡ μὲν καρτερία καὶ ἡ γενναϊότης ἦν ἐδείξεν ὁ ἱεράρχης Κασσαρείας ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ πρὸς τὸν ἀρειανὸν Οὐάλεντα, εἶναι μὲν τῶν ἐξαίρετων ἀρετῶν τοῦ ἀνδρός· ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀξιάγαστος εἶναι ἡ καταπειστικὴ καὶ δεισιδαιμονία ἀφέλεια δι' ἧς περιεκαλύπτει τὴν ἐπιστήμην ἣν εἶχεν ἀποθησαυρίσει ἐν Ἀθήναις, ἵνα διδάξῃ τοὺς πολλοὺς τῆς Καισαρείας, ἵνα ὑψώσῃ αὐτοὺς μέχρι Θεοῦ διὰ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως, ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς αὐτοὺς τὰ θαυμάσια τῆς δημιουργίας. Ταῦτα ἰδίως προτίθενται αἱ ἐννέα αὐτοῦ Ὀμιλῖαι αἰετογραφούμεναι « εἰς τὴν ἐξαήμερον. » Ἀπαντῶνται μὲν ἐν αὐταῖς πολλοὶ φυσικαὶ πλάναι δοσεῖς ἦσαν κοιναὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἀλλὰ αἱ Ὀμιλῖαι περιλαμβάνουσιν ἐν ταύτῃ πολλὰς ὁρθὰς εἰδήσεις καὶ ἰδίως περιγραφὰς χαριστάτας καὶ ἀκριβεῖς. Ὅποια φροντὶς ἵνα καταδείξῃ ἀπανταχοῦ τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ· ὅποια φαντασία μετάρσιος ἅμα καὶ περιπαθῆς, ἵνα ὑψωθῇ μέχρι τῆς ἀγαθότητος τοῦ πλάστου· ὅποια λεπτότης καὶ εὐαισθησία περὶ τὴν ἔκφρασιν ἵνα καταστήσῃ τὴν ἀγαθότητα ἐκείνην καταληπτὴν καὶ ἀγαπητὴν! Καὶ πῶς, κλίνοντες γόνυ ἐνώπιον τοιοῦτου ἱεροκέρυκος, νὰ μὴ ἀποθανύμεθα συγχρόνως τὸν ἑλληνικὸν ἐκεῖνον λαόν, ἐνώπιον τοῦ ὁποῦ ἐξερωνοῦντο τοιοῦτοι λόγοι, καὶ μετὰ τοῦ ὁποῦ ὑπῆρχον τεχνικαὶ ἀπλοὶ καὶ ἐργαταὶ ἡμερόβιοι οἰτίνας, καθὼς ἔλεγεν αὐτὸς ὁ πῦρ; συνεκιννοῦντο ὑπὸ τοιούτων διδασκῶν, ἐπικροτοῦντες καὶ ἐκκρίνοντες.

Ἡ τρυφερά καὶ γραφικὴ αὕτη φαντασία ἐπιφαίνεται καὶ ἐν ἅπαντας τοὺς ἄλλους τοῦ μεγάλου Βασιλείου λόγους, εἰς τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ, εἰς τὰς ἐλάχιστας τῶν συγγραφῶν. Ἐραστὴς ὢν ἐν θεῷ τῆς ἀρχαίας ῥητορικῆς καὶ ποιήσεως, ἤθελε νὰ ἐμφυσῇ τὴν

τοιούτον πρὸς τὰ ἀμίμητα ἐκεῖνα ἀριστουργήματα ἔρωτα εἰς τοὺς νέους χριστιανοὺς. τοῦ πολυειδῶς ἤδη ἀλλοιωθέντος ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς. Ὅθεν ἔγραψε χάριν αὐτῶν παραινέσιν ἐπιγραφομένην μὲν « πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων, » προτιθεμένην δὲ νὰ συναρμολογήσῃ ὅσον ἐνδέχεται τὸν νέον, τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμόν, πρὸς τὸν ἀρχαῖον, τὸν ἐθνικόν. Καὶ πρῶτον διαγράφει ἐν συνόψει, εἰς τρόπον προσιτὸν τῇ διανοίᾳ τῶν νέων ἀκροατῶν πρὸς οὗς ἀπευθύνεται, τὰς ἐπαγγελίας τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. « Τοσοῦτόν γέ μὴν εἰπὼν, ἱκανῶς ἂν ἴσως ὑμῖν ἐνδειξαίμην, λέγει, ὅτι πᾶσαν ὁμοῦ, τὴν ἀφ' οὗ γεγόνασιν ἄνθρωποι, τῷ λόγῳ τις συλλαβὼν, καὶ εἰς ἐν ἀθροίσας, εὐδαιμονίαν, οὐδὲ πολλοστῷ μέρει τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων εὐρήσει παραιομένην, ἀλλὰ πλεῖον τοῦ ἐν ἐκείνοις ἐλαχίστου τὰ σύμπαντα τῶν τῆδε καλῶν κατὰ τὴν ἀξίαν ἀφροστηκότα, ἢ καθ' ὅσον σκιά καὶ ὄναρ τῶν ἀληθῶν ἀπολείπεται. Μᾶλλον δὲ, ἢ οἰκειοτέρῳ χρῆσθαι παραδείγματι, ὅσῳ ψυχὴ τοῖς πᾶσι τιμιωτέρα σώματος, τοσοῦτον καὶ τῶν βίων ἑκατέρων ἐστὶ τὸ διάφορον. Εἰς δὲ τοῦτον ἄγουσι μὲν ἱεροὶ λόγοι, δι' ἀπορήτων ἡμᾶς ἐκπαιδεύοντες. » Μεθ' ὃ ἐπιφέρει, ὅτι, ἕως οὗ ὑπὸ τῆς ἡλικίας διακωλυόμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ βάθος τῆς διανοίας τῶν ἱερῶν τούτων λόγων, « ἐν ἑτέροις, οὐ πάντῃ διεστηκόσιν, ὥς περ ἐν σκιαῖς τισι καὶ κατόπτροις, τῷ τῆς ψυχῆς ὁμματι τέως προγυμναζόμεθα, τοὺς ἐν τοῖς τακτικοῖς τὰς μελέτας ποιούμενους μιμούμενοι· οἱ γε, ἐν χειρονομίαις καὶ ὀρχήσεσι τὴν ἐμπειρίαν κτησάμενοι, ἐπὶ τῶν ἀγώνων τοῦ ἐκ τῆς παιδείας ἀπολαύουσι κέρδους. » Οἱ δὲ ἕτεροι ἐκεῖνοι λόγοι δι' ὧν δέον οἱ χριστιανοὶ νὰ παρασκευάζωνται πρὸς τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἀρετῶν, ὅσας ἀπαιτεῖ παρ' αὐτῶν τὸ θρήσκειμα, εἶναι οἱ ποιηταί, οἱ λογοποιοί, οἱ ῥήτορες τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἐνταῦθα δι' εἰκόνας ἀληθεστάτης ἐξηγεῖ πῶς ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δύναται νὰ προοδοποιήσῃ τὸ ἔργον τοῦ χριστιανισμοῦ. « Ὡς περ οὖν οἱ δευσοποιοί, παρασκευάσαντες πρότερον θεραπείαις τισίν, ὅ,τι ποτ' ἂν ᾖ, τὸ δεζόμενον τὴν βαφὴν, οὕτω τὸ ἄνθος ἐπάγουσιν, ἂν τε ἀλουργόν, ἂν τε τι ἕτερον ᾖ τὸν αὐτὸν δὴ καὶ ἡμεῖς τρόπον, εἰ μέλλοι ἀνέκπλυτος ἡμῖν ἡ τοῦ καλοῦ παραμένειν δόξα, τοῖς ἔξω δὴ τούτοις προτελεσθέντες, τῆνικαῦτα τῶν ἱε-

ρῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακονσόμεθα παιδευμάτων, καὶ οἷον ἐν ὕδατι τὸν ἥλιον ὄραν ἐθισθέντες, οὕτως αὐτῷ προσεκαλουμέν τῷ φωτὶ τὰς θύεις. » Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀλλεπαλλήλων εἰκόνων, ἡ τελευταία αὕτη μάλιστα ἠδύνατο, διὰ τὴν λεπτότητα αὐτῆς, νὰ κοσμήσῃ τὴν ὑψηλοτέραν ποίησιν. Ἀλλ' ὁ ῥήτωρ οὐδὲ εἰς ταύτην ἀραιεῖται καὶ, προαιρούμενος νὰ παραστήσῃ ἐτι ζωηρότερον τὴν ἀμοιβάσαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς παιδεύσεως σχέσιν καὶ τὴν κατὰ αὐτῶν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν, ἐτέραν αὖθις συνεπάγεται χαρυστάτην εἰκόνα. « Καθάπερ, λέγει, φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τὸ καρπῷ βρέειν ὠραίῳ, φέρει δὲ τινὰ κόσμον τὰ φύλλα τοῖς κλάδοις περισειόμενα· οὕτω δὴ καὶ ψυχῇ, προηγουμένως μὲν καρπὸς ἡ ἀλήθεια, οὐκ ἄχαρι γε μὴν οὐδὲ τὴν θύραθεν σοφίαν περιβεβλησθαι, οἷόν τινα φύλλα σκέπῃν τε τῷ καρπῷ καὶ ὅψιν οὐκ ἄωρον παρεχόμενα. »

Ἄφου δὲ ἔθεσεν οὕτω τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ ἔξω, ἡ θύραθεν, καθὼς ἔλεγον αὐτὴν, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τελευταίον σοφία εἶναι ἀπαραίτητον προγύμνασμα καὶ καλλώπισμα πάσῃς χριστιανικῆς ψυχῆς, ἐπιφέρει ὅτι δὲν πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν ἐξίσου τὸν νοῦν εἰς πάντα τὰ παρὰ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ῥητόρων γραφέντα. « Ἀλλ' ὅταν μὲν τὰς τῶν ἀγαθῶν πράξεις ἡ λόγους ἡμῖν διεξιῶσιν, ἀγκαπῶν τε καὶ ζηλοῦν, καὶ ὅ,τι μάλιστα πειρασθαι τοιούτους εἶναι· ὅταν δὲ ἐπὶ μοχθηροῦς ἀνδρας ἔλθωσι, τὴν μίμησιν ταύτην δεῖ φεύγειν, ἐπιφρασσομένους τὰ ὦτα, οὐδὲν ἥττον ἢ τὸν Ὀδυσσεά, φασὶν ἔκεινοι, τὰ τῶν Σειρήνων μέλη. Ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια, ὁδὸς τις ἐστὶν ἐπὶ τὰ πράγματα. » Ἐξακολουθῶν δὲ τὸν συνήθη αὐτῷ χαρίεντα ἐκείνων εἰκονικὸν λόγον, ἰδίως περὶ τῶν ῥητόρων ἐπιλέγει. « Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδοειᾶς τοῦ ἀνθους δρεψάμενοι, τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων, ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα. »

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, θεωρεῖ ὅτι ἅπαντα τῇ ἀληθείᾳ εἶναι ἄξια τῆς τῶν χριστιανῶν μελέτης, βεβαίῳ ὅτι πᾶσα ἡ τοῦ Ὁμήρου ποίησις ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος, καὶ συνιστᾷ αὐτοῖς Σόλωνα, Θέογριν, Πρόδικον, Εὐριπίδην, Πλάτωνα, ἐπιφωνῶν. « Καὶ σχεδὸν ἅπαντες, ὧν δὴ καὶ λόγος τίς ἐστιν ἐπὶ σοφίᾳ, ἢ μικρὸν, ἢ μετρίον,

εἰς δύναμιν ἑκαστος, ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν, ἀρετῆς ἔπαινον διεξήλθον. » Καὶ οὐδὲ εἰς τοὺς λόγους τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἀρκεῖται, ἀλλὰ καὶ πολλὰς τῶν πράξεων θεωρεῖ ἀξίας μνήμης καὶ μιμήσεως, φέρων εἰς παράδειγμα τὰς ἀρετὰς τοῦ Περικλέους, καὶ τοῦ Σωκράτους, καὶ τοῦ Εὐκλείδου, καὶ τοῦ Κλεινίου, καὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀρετὰς τὰς ὁποίας εὕρισκε πολλὰκις συμφέροντος πρὸς τὰ ἱερώτατα τοῦ Εὐαγγελίου παραγγέλματα. Πάλιν ὅμως ἐπανάρχεται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν χρησίων καὶ τῶν βλαβερῶν, καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους περιγράφων σκιαγραφίαν τινὰ τῆς ἀρετῆς ἣν οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ παρισθῶσιν ἐκ τῶν ἔξωθεν παιδευμάτων. « Τοῖς γὰρ ἐπιμελῶς ἐξ ἑκάστου τὴν ὠφέλειαν ἀνθροῖζουσιν, ὥσπερ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν, πολλὰ γίνεσθαι πολλαχόθεν αἱ προσθήκαι πεφύκασιν. » Τοιοῦτοτρόπως ἐννοεῖ ὁ μέγας ἐκεῖνος ἱεράρχης τὸν συνδυασμὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ὁ Βασίλειος ἔγραφε προδήλως τὴν παραίνεσιν ταύτην ἐνθυμούμενος τὴν πονηρίαν μεθ' ἧς ὁ Ἰουλιανὸς ἐπεχείρησε ν' ἀραιώσῃ ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸν τὸ ὄπλον καὶ τὸ κόσμημα τῶν γραμμῶν καὶ καθ' ἧς τοσοῦτον ἀκάθεκτος εἶχεν ἤδη ἐξεγερθῇ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Ὁ Βασίλειος ἦτο μὲν φύσει ἐμβριθέστερος τοῦ φίλου αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἠγάπα περιπαθῶς τὴν καλλιπέειαν. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ διατέλει ἀπρόσιτος εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ βίου, ἀλλ' ἡ φαντασία ἦτο λαμπρὰ ἢ πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν εὐλάβεια αὐτοῦ δὲν ἴσχυε ν' ἀποτρέψῃ τὸν ἄνδρα ἀπὸ τῶν θελγῆτρων τῆς εὐγλωττίας, καὶ αὐτὸς, ὁ τῆς Καππαδοκίας ἀρχιερεὺς, δὲν ἐδίσταζε νὰ πέμπῃ πολυαριθμούς μαθητὰς εἰς τὸν ἐθνικὸν σοφιστὴν Λιδιάνον, παρακαλῶν μὲν νὰ κοσμήσῃ αὐτοὺς διὰ τῆς περὶ τὸν λόγον κομψότητος, πεποιθὼς δὲ ὅτι βραδύτερον θέλει αὐτὸς μεταδώσει αὐτοῖς τὴν τῶν πεποιθήσεων δύναμιν. Καὶ τοι τοσοῦτον ἔχων βαθεῖαν πίστιν, ἠγνόει ἴσως ὅτι ἡ ἀπλαστος συγχίνησις δὲν ἔχει ἐπὶ τέλους χρεῖαν πολλῆς περὶ τὸ λέγειν ἐπιστήμης ἵνα ἀρπάσῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν. Κατ' εὐτυχίαν ἐνῆ ἡ φιλοκαλία αὐτοῦ ἦτο ὅπως οὖν ἐπιτετηδευμένη, αὐτὸς ἔγραφε πολὺ ἀφελέστερον. Μυθεῖς διὰ τῆς ἱερωσύνης εἰς τὴν μελέτην τῶν παθῶν καὶ τῶν νοσημάτων τῆς ψυχῆς, ἐν οἷς ὁ δαιμόνιος τοῦ Ἀριστοτέλους νοῦς ἐζήτει τὰς ἀρχὰς τῆς εὐγλωττίας, ὁ Βα-

οἰλεις ἀνέυρισκεν ἐν αὐτοῖς, ἵνα εἰκονῇ καὶ συγκινήσῃ τὸν ἄνθρωπον, τέχνην τελειοτέραν τῆς τέχνης τῶν σοφιστῶν οὐδ' ἀπεθαύμαζε.

Πολλοὶ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰμῇ πραγματεῖαι ἥθικα κατὰ τῆς φιλαργυρίας, τοῦ φθόνου, τῆς ἀσωτείας, ἀλλ' ἡ εἰσαγγελικὴ τοῦ ῥήτορος χάρις περιβάλλει τὰ τετριμμένα ταῦτα θέματα διὰ καινοπρεποῦς τινος χαρακτῆρος. Ὁ μέγας Βασίλειος εἶναι πρὸ πάντων ὁ ἱεροκέρυξ τῆς ἐλεημοσύνης, ὑπὲρ πάντα ἄλλον νοήσας τὸν ἐξαίρετον ἐκείνον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου χαρακτῆρα, τὸν συνεπαγόμενον τὴν κοινωνικὴν ἰσότητα διὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Εἰς τοῦτο δὲ μάλιστα θαυμασιῶς ὑπόκλινθησεν, εἰς τὸ νὰ μαλαξῇ τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ νὰ καταπεισῇ αὐτοὺς νὰ τείνωσι χεῖρα βοηθείας πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλὰ δὲν εὐδοκίμει ὀλιγώτερον περὶ τὴν περιγραφὴν τῆς βραχύτητος τοῦ βίου, τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, τῆς μετανοίας ἣν συνεπάγονται αἱ ἀθωότεραι τοῦ κόσμου τούτου εὐχαριστήσεις, κατορθώσεις καὶ μετὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους ν' ἀναδειχθῇ εὐγλωττος ἐπὶ τοῦ μονοτονίου τούτου θεματος τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Πηγὴ δὲ τῆς περὶ ταῦτα εὐγλωτίας αὐτοῦ εἶναι ἡ παλαιὰ διαθήκη, τῆς ὁποίας ἀσμένως θανείζεται τὴνποίησιν, ποιήσιν ζωγραφικωτέραν καὶ τολμηροτέραν τῆς ἐλληνικῆς· ἀλλ' εἰς τὰς ζωγράφους τῆς ἐβραϊκῆς μουσῆς εἰκόνας, ἀναμινύει τὸ τρυφερόν ἐκεῖνο πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα αἴσθημα καὶ τὴν ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ ἐκείνῃν μαλακότητα ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κύριον τῆς καινῆς διαθήκης κάλλος. Στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανόν, προτείνει χεῖρα ἐπίκουρον εἰς πᾶσαν δυστυχίαν, διότι θέλει νὰ παραμυθῇ ἅμα καὶ νὰ διδάξῃ. Ἐντεῦθεν ἡ ἀκάτανόητος ἰσχὺς ἣν οἱ λόγοι αὐτοῦ εἶχον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ. Ἀσθενὴς τὸ σῶμα καὶ καταταχόμενος ὑπὸ τῆς ὀδύνης, δὲν ἔπαυσε ποτὲ κηρύττων ἀδιακόπως καὶ περιοδεύων· τοσοῦτον διακαλὲς ἦτο ὁ ζήλος τοῦ ἀνδρός. Ὅτε δ' ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον τῇ πρώτῃ ἰανουαρίου 379, καθ' ἣν ἡμέραν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν πανηγυρίζει ἕκτοτε κατ' ἔτος τὴν ἑνδοξον αὐτοῦ μνήμην, ὁ λαὸς τῆς ἐπαρχίας ὁλοκλήρου συνέδραμεν εἰς τὴν ἐκφορὰν αὐτοῦ. Εἰδωλολάτραι καὶ ἰουδαῖοι συνέκλαυσαν τὴν ἡμέραν ταύτην μετὰ τῶν χριστιανῶν, διότι διετέλεσεν εὐεργέτης

ἀπάντων. Τοιαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τοῦ πλήθους σύρροη, ὥστε οὐκ ὀλίγοι ἀπέθανον ἐκ τοῦ ὠθισμοῦ καὶ τῆς συγκλονήσεως· καὶ οἱ τοιοῦτοι ἐμακαρίζοντο ὑπὸ τῶν ἐπιζώντων, ὡς ἀξιοθέντες νὰ συναποθάνωσι μετὰ τοσοῦτον ἱεροῦ ἀνδρός, καὶ ὠνομάζοντο, ἕνεκα τῶν σωζομένων. ἔτι ζωῶν τῆς εἰδωλολατρείας ἀναμνήσεων, « θύματα ἐπιτάφια. » Τοιαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἀθανάτου ἐπισκόπου Καισαρείας εἰκὼν, οἷα συνάγεται ἐκ τῆς ἀκριβοῦς μελέτης τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῶν ἔργων. Ὅπόσον ἡ εἰκὼν αὕτη διαφέρει τῆς γελοιογραφίας δι' ἧς ἡ παρ' ἡμῖν δημώδης παράδοσις κατήντησε νὰ παραστήσῃ « τὸν μέγαν τῆς ἀληθείας διδάσκαλον, » « τὸ καύχημα τῆς ἐκκλησίας, » « τὸν ἔνθεον τῆς οἰκουμένης φωστῆρα, » ἐν τοῖς ὀχλοῦσι ἐκείνοις ἄσμασι τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε δὲν παύουσι περιαδόμενα τὴν παραμονὴν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου εἰς τὰ χωρία, εἰς τὰς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις ἡμῶν! Τοιοῦτος ὅμως εἶναι ὁ λαός· δὲν εἰμπορεῖ νὰ θαυμάσῃ τοὺς μεγάλους αὐτοῦ ἄνδρας εἰμὴ καταβιβάζων οὕτως εἰπεῖν αὐτοὺς μέχρι τῆς ἰδίας περιωπῆς καὶ ἀτμοσφαίρας. Ἀλλὰ μὴ ψέζωμεν καὶ μὴ καταφρονήσωμεν πάλιν τὸν λαὸν τοῦτον ἀπολύτως. Τοῦλάχιστον ὁ ὄχλος αὐτὸς ἐνθυμεῖται, κατ' ἴδιον μὲν τινα τρόπον, ἐνθυμεῖται ὅμως πάντοτε, καὶ ἀποθαυμάζει, καὶ προσκυνεῖ τὸν ἐξάσιον ἐκείνον ἐκράχην ὅστις εἶναι ἐν τῶν καυχημάτων τῆς πατρὸς αὐτοῦ ἱστορίας. Ὅποσοι δὲ ἐκ τῶν λεγομένων ἀνωτέρων κοινωνικῶν τοῦ ἔθνους τάξεων, οὐδεμίαν τοῦ ἀνδρός τηροῦσι μνήμην, ἢ τὸ πολὺ εἰς μόνην τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τὴν γνῶσιν περιορίζονται!

Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς δὲν ἐξισοῦται μὲν κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας πρὸς τὸν Βασίλειον, ἀλλ' εἶχεν ἐν τῇ φαντασίᾳ λαμπρότερόν τι καὶ χαριέστερον. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Γρηγόριος ὡσαύτως καλούμενος, διατελέσας κατ' ἀρχὰς ὑπαδὸς τῆς τῶν Ἱψισταρίων λεγομένων αἰρέσεως, ἀπέπτυσεν ἔπειτα τὴν κλαίην ταύτην, καὶ, ἀσπασθεὶς τὸν χριστιανισμόν, ἐγένετο ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ. Ὁ δὲ νέος Γρηγόριος, φοιτήσας τοπρῶτον εἰς τὰς ἐν Καισαρείᾳ σχολάς, σταλεὶς μετὰ ταῦτα εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ τελευταῖον εἰς Ἀθήνας, διέπλευσεν, ὅπως καὶ ὁ Βασίλειος, ἅπαν τὸ πέρατος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὸν σωτήριον τοῦ

Εὐαγγελίου λαρένα. Φκίνεται μάλιστα ὅτι διέτρεφεν εἰς Ἀθήνας κλειστότερον τοῦ φίλου αὐτοῦ, διδάξας ἐνταῦθα ἐπὶ τινα χρόνον τὴν ῥητορικὴν δὲν ἐδράζονεν ὅμως πολὺ νὰ ἀναχωρήσῃ καὶ αὐτὸς ἐντεῦθεν καὶ νὰ καταρτίγῃ εἰς τὴν παιδρὰν ἐκείνην περὶ τὸν Πόντον ἐπὶ μίαν τοῦ Βασιλείου ἥς ἐποιήσαμεν ἤδη μνείαν ἀνωτέρω. Ὁ Γρηγόριος ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον, ἅμα μὲν ὑπείκων εἰς τὴν προ-ἀίρεσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἅμα δὲ διότι εἶχε τάξει τοῦτο εἰς τὸν Θεόν, πλέων ἀπὸ Ἀλεξανδρείας εἰς Ἀθήνας καὶ περιπεσὼν εἰς τρικυμίαν κατὰ τὸ Παρθένον λεγόμενον πέλαγος. Ἀλλ' ἔμελλε πολλὰκις μὲν ν' ἀποχωρήσῃ ἐκ τοῦ κόσμου, πολλάκις δὲ νὰ πρεέλθῃ ἐκ αὐτοῦ, ἔχων καρδίαν ἐκ τῶν εὐαισθητῶν ἐκείνων, αἰτνες, ἰσχυρὰς συγκινοῦμεναι ὑπὸ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν, φαντάζονται ὅτι θέλουσιν εὑρεῖ ἀσυλὸν ἐν τῇ ἐρημίᾳ, καὶ ἔπειτα, μαραινόμενοι ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ σιγῇ, ὁρμῶσιν αὖθις ἐπὶ τὰς παραμυθίας ἃς παρέχῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ κοινωνία. Ταύτην δὲ τῶν διαθέσεων αὐτοῦ τὴν ἄλλως ἐρασίαν ἀσάβειαν, αὐτὸς οὗτος κάλλιστα ἐξεκόνει βραδυτέρων, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τῆς δευτέρας εἰς τὴν ἔρημον ἀποχωρήσεως, ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ ἐκείνῳ τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἔνεκεν λέγει, ὅστις συνήθως ἐπιγράφεται α' περὶ Ἱερουσλήμ, ἡ δὲ εἰς ἐξετάζεται ἐν αὐτῷ καὶ τί τὸ τῆς Ἱερουσλήμ ἐπαγγέλλεται, καὶ ὅποιον εἶναι δεῖ τὸν ἐπίσκοπον. Ἐκεῖ λοιπὸν περιγράφει πρῶτον τί τὰ ἐβόησαν αὐτὸν εἰς τὴν ἔρημον αἰσθημα. « Ἐπειτὰ μὲ τις ὑπεκρίθη, λέγει, ἔρως τοῦ καλοῦ τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἥς ἐραστὴς γενόμενος ἐξ ἀρχῆς, . . . καὶ τι καὶ προσεψόμενος ταύτης, ὅσον ἐν προθύροις γενέσθαι καὶ πλείονά μοι τὸν πόθον ἐξαφθῆκα διὰ τῆς πείρας, οὐκ ἦνεγκα τυραννόμενος, καὶ εἰς μέσους τοὺς θαλάσσης καθύμενος, καὶ οἷον ἀπὸ ἱεροῦ τιος ἀσύλου τοῦ βίου τούτου πρὸς βίαν ἀποσπώμενος. Οὐδὲν γὰρ ἐδόκει μοι ταυτοῦτον, οἷον μύσσηται τὰς αἰσθήσεις, ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενόμενον, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀστραπέντα, μηδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων προσεπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσι ἀνάγκη, ἑαυτῷ προσλαλοῦντα καὶ τῷ Θεῷ, ζῆν ὑπὲρ τὰ ἀρώμενα, καὶ τὰς θείας ἐμφάσεις αἰεὶ καθαρὰς ἐν ἑαυτῷ φέρειν, ἀμειγρῆς τῶν κάτω χαρακτήρων καὶ πλανωμένων, ὄντως ἐξοπτρεν ἀκηλίδωτον Θεοῦ καὶ τῶν θείων, καὶ ὄντα, καὶ αἰεὶ γινόμενον, φρενὶ προσλαμβέ-

νοντα φῶς, καὶ ἀμφοτέρω τρανότερον, ἤδη τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὸν ταῖς ἐλπίσι καρπούμενον, καὶ συμπεριπολεῖν ἀγγέλους, ἔτι ὑπὲρ γῆς ὄντα, καταλείποντα τὴν γῆν, καὶ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἄνω τιθέμενον. » Πολυειδῶς δὲ καὶ χαρίεντως ἐπανελθὼν εἰς τὸν ἔρωτα τοῦτον τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἀπαριθμεῖ ἔπειτα τὰ ποικίλα ἀνθρώπινα αἰσθήματα, εἰς τὰ ὅποια δὲν ἦδυν ἦθ' ἡ ἀντίεξ καὶ τὰ ὅποια ἐπανήγαγον αὐτὸν εἰς τὴν κοινωνίαν. Καὶ πρῶτον τὸν πόθον ὃν εἶχε νὰ ἴδῃ τοὺς φίλους καὶ ἀδελφοὺς « καὶ τὸ ἀντιποθούντων αἰσθάνεσθαι· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰσχυρὸν πρὸς ἀγάπην, ὥς ἀντιδιωδμένη διαθεσις. » Δεύτερον, τὴν πρὸς τὸν γεραίρον πατέρα σταργὴν, καὶ τρίτον τὴν φωνὴν τῆς ἐκκλησίας, τῆς καλοῦσης αὐτὸν ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ διακονίαν. Καὶ μὲν ἐφοδεῖτο μήπως δὲν εἶναι ἄξιός τῆς μεγάλης ταύτης λειτουργίας, ἀφ' ἑτέρου ὁμως ἐφοδεῖτο ὡσαύτως μήπως φανῇ ἀπειθής. « Διὰ τοῦτο, ἐπιφέρει, συγκεφαλαίων τὴν εἰκόνα ἐκείνην τῆς ἀστασίας τοῦ πνεύματος αὐτοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦτο ἔκαμνον ἐγὼ τοῖς λογισμοῖς τὸ δέον ἀνερευνήμενος, καὶ μέσος δύο φόβων ἱστάμενος, τοῦ τε κατασπώντος καὶ τοῦ ἀναγόντος. Καὶ ἐπὶ πλείστον τούτοις ἐναπορήσας, καὶ ἀποφράσας ἐμαυτὸν ταλαντεύσας, ἢ ὡς περ ῥέμμα ἀστάτους πνεύματος τῇ δε καίκεϊς μετακλιθεῖς, τέλος ἐγενόμην τοῦ σφοδροτέρου· καὶ με νικήσας ἔχει παρασύρας ὁ φόβος τῆς ἀπειθείας. »

Μετὰ τὴν πρώτην ἐκ τοῦ Πόντου ἐπιστροφὴν, ἐχειροτονήθη ὁ Γρηγόριος ὑπὸ τοῦ πατρὸς πρεσβύτερος, καὶ ἔπειτα μετὰ τὴν δευτέραν ἐπιστροφὴν, ὅτε ὁ μέγας Βασίλειος εἶχεν ἤδη προχειρισθῇ ἐπίσκοπος Καισαρείας, ὁ ἱεράρχης οὗτος ὑπεχρέωσε τὸν φίλον ἐκεῖνον νὰ ἀποδεχθῇ τὴν μικρὰν τῶν Σασιμῶν ἐπισκοπὴν, χωρίου ἀθλίου καὶ πτωχῶν καυμένου εἰς τὰ πέρατα τῆς ἐπαρχίας, ὅπου ὁ λαμπρὸς τῶν Ἀθηνῶν φοιτητὴς καὶ διδάσκαλος ἀθεώρησεν εὐλόγως αὐτὸν ὡς ἐξόριστον. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἠδυνήθη ποτὶ νὰ λησμονήσῃ τὴν γενομένην τότε αὐτῷ ἀδυσίαν, καὶ εἰς τὰ ἔπη περὶ « τῶν καθ' ἑαυτὸν », οὕτω πως πολὺ βραδύτερον ἐκτραγῶδεϊ τὴν αἰκτράν αὐτοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τύχην·

Τοιαῦτ' Ἀθῆναι, καὶ πόνοι κοινοὶ λόγων,
ἐμώτερός τε καὶ σιωπῆτος βίος,

Νοῦς εἰς ἐν ἀμφοῖν οὐ δύα, θαῦμα Ἑλλάδος.

Διεσκέδασται πάντα, ἐρρίπται γαμαί.

Δύραι φέρουσι τὰς καλαιᾶς ἐλαίδας.

Δοῦ τις πλανηθῇ ; θῆρας οὐ δέξοσθ' ἐμε ;

παρ' οἷς τὸ πιστὸν πλεῖον, ὡς γ' ἐμοὶ δοκεῖ.

Τὰ πικρὰ ταῦτα τοῦ Γρηγορίου παράπονα καὶ οἱ δεινοὶ διγχα-
οὺς μετὰ τόσα ἔτη ἀπηλύθυνε πρὸς τὸν Βασιλεῖον, μαρτυροῦντι ὅτι
καὶ οἱ ἀγνώτεροι τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐπὶ τέλους ἀνθρώποι, καὶ δι-
ῆ μεταξὺ τῶν θείων ἐκείνων ἀνδρῶν φιλία δὲν ὑπῆρξεν ἀμικτος κα-
ταιγίδων. Οὐδὲ παρέμεινε πολὺ ὁ Γρηγόριος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς
εὐτελοῦς ταύτης λειτουργίας, ἀλλ' ἀναχωρήσας μετ' ὀλίγον ἀπῆλθε
πρὸς τὸν πατέρα ἵνα ἀνακουφίσῃ αὐτὸν περὶ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκ-
κλησίας Ναζιανζοῦ. Ἐδίδασκε δὲ τὸν λαὸν τῆς πόλεως ταύτης καὶ
ἐν ταῦτῳ ὑπερασπίζετο αὐτὸν κατὰ τῶν καταπίεσεων τῆς πολιτι-
κῆς ἀρχῆς, μετερχόμενος εὐγλώττως καὶ ἐναρέτως τὸ εὐγενὲς τοῦ
προστάτου τοῦ δήμου ἔργον, δι' οὗ τοσοῦτον κλέος καὶ τοσαύτη
δύναμιν περιεποίησεν ἑαυτῇ ἡ ἱερωσύνη κατὰ τοὺς πρώτους τοῦτοῦ
χριστιανισμοῦ αἰῶνας. Ὡφόντι πάντες οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ δι-
ὼν εἰς τὸν ἀρχαῖον ἐλληνικὸν κόσμον ἐξησφαλίζοντο τὰ δίκαια τοῦ
λαοῦ καὶ περιστέλλοντο αἱ τῶν ἀρχόντων καταχρήσεις, εἶχον πρό
καιροῦ ἐκλείψει. Ἡ παντοδυναμία τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν κατὰ
τὰς ἐπαρχίας ἐπιτρόπων αὐτοῦ, οὐδένα εἶχε τὸν ἀντιλέγοντα ἢ τὸν
ἐλέγχοντα. Τότε ὕψωσε τὴν φωνὴν αὐτῆς ἡ ἐκκλησία καὶ οἱ μεγα-
λοφρονέστεροι τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, πρόμαχοι γενόμενοι τῶν συμ-
φερόντων τοῦ δήμου, δὲν ἔπαυον ἐπαιτοῦντες ὑπὲρ αὐτοῦ δικαιο-
σύνην καὶ ἐπιείκειαν ἐν ὀνόματι τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, ἐν ὀνό-
ματι τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν. Ὁ ἀμβων τοῦ ἱεροκλήρυκος διεδύνατο
τὸ βῆμα τοῦ ῥήτορος ἡ ἐκκλησία τῶν πιστῶν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ
δήμου. Καὶ μὲν οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου δὲν ἐζήτουν σὺν ὡς πᾶ-
λαι ποτὲ οἱ τοῦ δήμου λειτουργοὶ, νὰ καταπίεσωσι τοὺς ἰσχυροὺς
οὔτε διὰ τοῦ θελγῆτρος τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς εὐνοίας τῶν πολ-
λῶν οὔτε διὰ τοῦ φόβου τῆς εὐθύνης ἐνεκα τῆς παραβιάσεως τῶν
νόμων τῆς πολιτείας. Ἀντὶ τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης ἐπεκα-
λοῦντο ἤδη τὴν ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Θεόν ἀντὶ τῆς εὐνοίας τῶν

ἁλλῶν, τὰς ἐν οὐρανοῖς ἀμείβας· ἀντὶ τῶν ἀνθρώπων νόμων, τοῦ
 ἰούς· ἀντὶ τῆς πολιτικῆς εὐθύνης, τὴν μέλλουσαν δίκην καὶ ἀντα-
 ὀδοσιν. Ἀλλ' ἐὰν τὰ ὅπλα τὰ ὅποια μετεχειρίζοντο οἱ νέαι οὗτοι τῶν
 ὁλλῶν ὑπέρμαχοι, ἦσαν διάφορα τῶν ἀρχαίων, ὁ σκοπὸς ἦτο πάντο-
 τε ὁ αὐτὸς, ἡ ὑπεράσπισις τῶν ἀσθενῶν, τῶν πενήτων, τῶν ἀδικομέ-
 νων. Ἡ δ' ἐπέμβασις αὕτη τῆς ἐκκλησίας εἰς τὰ πολιτικὰ πράγμα-
 α ἥτις ἤθελε θεωρηθῇ ὁλοθρία σήμερον, δεῖ ἡ πολιτεία ἔχει πολλοὺς
 ἄλλους καὶ ποικίλους ἀμύνης τρόπους, ἀπέβαινε σωτήριος καὶ ἀπα-
 αίτητος εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς ἡ κοινονία ἦτο παρα-
 ἰεδομένη ἀσπλος εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἀπολύτου μοναρχίας καὶ τῶν
 ργάνων αὐτῆς.

Πλὴν τῆς συνηγορίας ταύτης ὑπὲρ τῶν πολλῶν, ὁ Γρηγόριος ὁ
 Ναζιανζηνός, ὅστις ἦτο ἐνθερμος τῆς ὀρθοδοξίας ζηλωτῆς, ἔλαβε,
 περὶ τὰ ἔσχατα τῆς τοῦ Οὐάλεντος βασιλείας, ἐνεργῆν μετοχὴν εἰς
 τὴν πρὸς τὸν θριαμβεύοντα ἐπὶ ἀρειανισμὸν πάλιν. Ἀλλ' ἐπιλοσι-
 ζεν ἤδη ἡ ὥρα καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία ἐμελλε νὰ κατισχύῃ ὀριστικῶς
 τῶν τε ἐμφυλίων αὐτῆς ἀντιπαλίων καὶ τῶν περιλειπομένων ὁπαδῶν
 τοῦ ἀρχαίου δόγματος, διὰ τε τῆς ἀκρδάντου θελήσεως τοῦ με-
 γάλου Θεοδοσίου καὶ τῆς σπάθης τῶν βαρβάρων φυλῶν αἰτινες, ὡς
 μὴ ὥφελεν, ἐπέπρωτο νὰ ἀναμίξωσι τὰ ἄγρια αὐτῶν πάθη εἰς
 τὴν λύσιν ζητήματος τοῦ ὁποίου ἦσαν τοσοῦτον ἀλλότρια. Τὰ προ-
 ανακρούσματα τῶν νέων τούτων βρβερχικῶν ἐπιδρομῶν, αἰτινες εἰ-
 χον παύσει ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπὶ ὅλην περίπου ἑκατονταετηρίδα (σελ.
 517—518), συνέθεσαν περὶ τὰ ἔσχατα τῆς τοῦ Οὐάλεντος ἡς.
 Οἱ Οὐννοι, ἀναχωρήσαντες ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν περάτων τῆς Ἀσίας,
 ἤλαυνον ἤδη ἐπὶ τὴν Εὐρώπην, πρόδρομον ἔχοντες τὸν φόβον καὶ τὴν
 τρῶμον ὃν ἐνέπνεον ἡ ἀγρία αὐτῶν ὄψις καὶ ἡ ὠμότης τῶν ἔξων.
 Μία δὲ τῶν Γότθων μοῖρα, οἱ καλούμενοι Οὐϊσίγοτθοι, οἱ πρὸ και-
 ροῦ ἐγκατεστημένοι παρὰ τὰς βορείους τοῦ Ἰστρου ὁχθας, μὴ ἐλ-
 πίζοντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὸν χειμάρρον ἐκεῖνον, εἰήτησαν παρὰ τοῦ
 Οὐάλεντος τὴν ἀδειαν νὰ περάσωσι τὸν ποταμὸν καὶ νὰ κατοικήσω-
 σιν ὑποδηποτε τοῦ κράτους ἤθελεν ἐπιτρέψει αὐτοῖς. Μετὰ πολ-
 λούς διωταγμούς, ἐγένοντο δεκτοί, ἐπὶ τῷ ὄρφ ὅτι θέλουσι παρη-

δίδωσι ὡς ἑμῆρους ἑκατὶ τῶν τέκνων αὐτῶν, καὶ ἀποθέσει τὰ ἑα
 ἄμα πατήσῃσι τὸ ῥωμαϊκὸν ἔδαφος. Οἱ Γότθοι ὑπέκυψαν εἰς π
 ὄρους τούτους καὶ ἤρχισαν τῷ 376 διαπεραιούμενοι εἰς πλῆθος μ
 γα, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, συνεποσύντο εἰς θα
 κοσίας χιλιάδας μαχητῶν. Κατὰ δυστυχίαν, οἱ ἀξιωματικοὶ αἱ
 τετραμμένοι τὴν ἐπιτήρησιν τῆς μεταναστεύσεως ταύτης, παρόν
 παν ἐκ πλεονεξίας τὰς διαταγὰς τὰς ὁποίας ἔλαβον, ἐπιτρέσαντε
 ἐπὶ χρήμασιν εἰς τοὺς πλείστους τῶν βαρβάρων νὰ διατηρήσῃσι τὴν
 ὄπλα καὶ ἐν ταύτῃ ἡρπάζον αὐτοὺς πωλοῦντες αὐτοῖς εἰς ὑπερβ
 κους τιμὰς τὰ ἀναγκαῖα τρόφιμα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔταροι Γότθοι
 οἱ καλούμενοι Ὀστρογότθοι, ἐπλησίασαν εἰς τὸν Ἰστρον καὶ ἔκιν
 σαν ὡσαύτως νὰ διαπεραιωθῶσιν. Ἡ κυβέρνησις ἠθέλησε ἵ ἀποπ
 θῇ εἰς τούτους τὴν ἐξοδὸν ἀλλ' οὗτοι διέβησαν οὐδὲν ἦσαν τῇ
 ποταμὸν καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν μέσῃ τῇ Θράκῃ. Καὶ μετ' οὐ πολὺ
 συμβάσεως ῥήξεως μεταξὺ ῥωμαίων καὶ Γότθων, ἐπανάστησαν ἡ
 θυμάδων ἅπαντες οὗτοι οἱ μετανάσται. Ὁ Οὐάλης, ἐκπρόμας καὶ
 ἀρχὴς κατὰ τῶν πολεμίων τούτων, δύναμιν ἣτις δὲν ἴσχυσε νὰ ἐκ
 κωλύσῃ αὐτοὺς, ἠναγκάσθη ἔπειτα νὰ στρατεύσῃ αὐτοὺς ἐπὶ τῇ
 Θράκῃ, συνεπαγόμενος ἅπαντας τοὺς λεγεῶνας τῆς ἀνατολῆς ἀλλὰ
 συγκροτηθεὶς μάχης μεγάλῃς περὶ Ἀδριανούπολιν, τῇ 9 αὐγού
 στου τοῦ 378, κατετροπώθη μὲν ὁ ῥωμαϊκὸς στρατός, ἔπειτα δὲ
 ὅ,τε βασιλεῖς καὶ οἱ πλείστοι τῶν περὶ αὐτὸν στρατηγῶν. Οἱ Γότθοι
 προήλασαν ἤδη ἀκωλύτως μέχρι Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπὸ τῆς
 τῆς μὲν ἀπεκρούσθησαν, ἀλλὰ κατεπλημμύρησαν, ἐκτὸς τῆς Θράκης
 τὴν Μακεδονίαν, καὶ τὴν Θεσσαλίαν, λεηλατοῦντες τὴν χώραν, πο
 νεύοντες τοὺς κατοίκους καὶ καταστρέφοντες τὰς πόλεις ὅσαι δὲν
 ἦσαν δι' ὀχυρωμάτων ἀποχρώντως ἠσφαλισμέναι, μετὰ τοσούτου κίση
 ρος μαγίας ὅσῳ οἱ παῖδες τοὺς ὁποίους εἶχον δίδωσι ὡς ἑμῆρους καὶ
 εἰτινες εἶχον μεταβιβάσθῃ εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐσφάγησαν ἐν τῷ μεταξὺ
 τούτῳ αὐτοῖσι, διότι ἀναφανδὸν ἐπέχαιρον ἐπὶ τοῖς κατασθώμασι τῶν
 πατέρων καὶ ἐκήρυττον ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει εἰς τὴν Εὐρώπην ἵνα
 συμπραΐωσι μετ' αὐτῶν. Τὸ κράτος περιήλθεν οὕτω εἰς τὸν ἐσχάτην
 κίνδυνον. Ὁ κυβερνῶν τὴν Δύσιν Οὐαλεντιανὸς εἶχεν ἀποθῆναι
 πρὸ καιροῦ τῷ 375. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος σισμὸς μέγας, κλο:

ισας τὴν Κρήτην, ἔπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἔπασαν τὴν βό-
 ριον Ἑλλάδα, εξαίρεσι μόνος τῆς Ἀττικῆς, ἐνέτρεψε τὰς πλεί-
 τας τῶν ἐπὶ σωζομένων πόλεων, ὥστε ἂν οἱ Γότθοι ἤθελον, ἡθύ-
 κντο νὰ προβῶσι πρὸς τὰς χώρας ταύτας, οὐδεμίαν σπουδαίαν
 χοντες ἢ ἀπαντίσωσιν ἀντίστασιν. Ὁ διαδεξάμενος ἐν τῇ Δύσει
 ὃν Οὐαλεντιανὸν υἱὸς αὐτοῦ Γρατιανός, ὅστις εἶχε παραλάβει συ-
 ἔρχοντα τὸν πῶτερον ἀδελφὸν Οὐαλεντιανὸν β', δὲν ἴσταν
 αὐτὸ μὲν προτερημάτων ἰκανῶν, ἀλλὰ ἐνόμισεν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ
 παρῆλθῃ εἰς ἅπαντος τοῦ κράτους τὴν ἀμυναν. Ὅθεν παρέχων νέον
 ἰεῖγμα τῆς συνέσεως αὐτοῦ, ἐπέτρεψε, κατὰ ἰανουάριον τοῦ 379,
 τὴν κυβέρνησιν τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν εἰς τὸν Θεοδοσίον ἐκείνον
 ὅστις ἐμελλε νὰ ἐπονομασθῇ μέγας.

Ὁ Θεοδόσιος ἦτο υἱὸς ἑμωνίμου στρατηγοῦ διαπρέψαντος ἐπὶ
 Οὐαλεντιανοῦ, ἀλλ' ἔπειτα συμφορατῆθὲν καὶ θανατωθέντος
 ἡδέως. Μετὰ τὴν τοιαύτην τοῦ πατρὸς τελευτὴν, ὁ νέος Θεοδό-
 σιος, ὅστις εἶχε δώσει δείγματα ὡς αὐτὸς ἀξιολόγων στρατηγικῶν
 προτερημάτων, ἀπῆλθεν εἰς Ἰβηρίαν τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ διέτρι-
 βεν ἐκεῖ ἰδιωτεύων, ὅτε ὁ Γρατιανὸς ἐκάλεσεν αὐτὸν, ἄγοντα τὸ
 τριακοστὸν τρίτον τῆς ἡλικίας ἔτος, εἰς τὸ ὑπατον τοῦ συναρχον-
 τος ἀξίωμα, ἐπιτρέψας αὐτῷ ἰδίως, ἐκτὸς τῆς μερίδος ἣν εἶχεν ὁ
 Οὐάλης, καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, διότι ἐν αὐτῇ μάλιζα προέκειτο νὰ κα-
 σαπολεμηθῶσιν οἱ Γότθοι. Ἡ ἐκλογὴ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὑπῆρξεν
 ἀξιοσημείωτος, ἰδίως κατὰ τοῦτο ὅτι ὁ Γρατιανὸς ἀνηγόρευσε συ-
 νάρχοντα ἄνδρα ὅστις εἶχε δικαίως ἀφορμὰς μνησικακίας κατὰ τοῦ
 πατρὸς αὐτοῦ Οὐαλεντιανοῦ· τὰ δὲ πράγματα ἀπέδειξαν πρὶόν-
 τος τοῦ χρόνου ὅπως ἐν γένει ἦτο εὐστοχος. Πρὸ πάντων ὁ Θεοδό-
 σιος ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἀφηνάσαντας Γότθους, καὶ
 καθυπέταξεν αὐτοὺς ἐντὸς ἑναυτῶν τεσσάρων, δι' ἐπιτηδείας μάλ-
 λον πολιτικῆς ἢ διὰ νίκης τινὸς λαμπρᾶς, διότι ὁ στρατὸς αὐτοῦ,
 ἐνεκα τοῦ τρόμου ὃν ἐνέπνευσαν οἱ Γότθοι, δὲν ἐπάθετο ὡς φαίνεται
 νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς αὐτοὺς ἐκ τοῦ συστάδην. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἐξ-
 ασφαλίζων μὲν ὅσον ἐνεστι τὰς ὀχυράς πόλεις, ἐξασκῶν δὲ τοὺς στρα-
 τῶτας περὶ μικρὰς συμπλοκάς ὁσάκις ἦτο βέβαιος περὶ τῆς ἐπιτυ-
 χίας, ἀποφεύγων δὲ πάντα κρίσιμον ἀγῶνα, καὶ διαφῶν καὶ πε-

ρικοιούμενος τοὺς πολεμίους, κατέπεισε τελευταίον αὐτοὺς νὰ εἰσέλθωσι. Συνετέλεσε δὲ πολὺ εἰς τοῦτο ὁ θάνατος τοῦ περικοιούσης τοῦ Γότθων ἡγεμόνος Φριτιγέρνου, τοῦ ὁποῦ ἐκλιπόντος, αἱ διάφοροι αὐτῶν φυλαὶ, ἕνεκα τῶν ἀμοιβῶν ἀντιζηλιῶν, οὐδένα πῆλθεν ν' ἀναγκασίωσι τοῦ λοιποῦ κοινὸν ἄρχοντα. Ἐδιχονόησαν ὡς αὐτοὶ οἱ Γότθοι καὶ πρὸς τὰ Σκυθικὰ φύλα, τοὺς Οὐνους, τοὺς Ἀλανοὺς ὧν μοῖραί τινες εἶχον προηγουμένως συμπράξει μετ' αὐτῶν ὥστε ὁ Θεοδόσιος, ὠφελούμενος ἀφ' ὧν τούτων τῶν διενέξεων καὶ διακρίσεων, προσέλαβεν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ πολλοὺς τῶν δυσχεροτέρων ἡγεμόνων καὶ περιποιηθεὶς αὐτοὺς ἐκ παντὸς τρόπου κατέπεισεν ἅπαντας, ὅτι, ὑπηρετοῦντες τὸν βασιλέα, θέλουσιν ἀπολαύει πολὺ πλείονα πλοῦτον καὶ πολὺ πλεόντερα τοῦ βίου ἀγαθὰ ἢ λεηλατοῦντες ἐπαρχίας ἐρημωθεύσας. Ἐρχίσαν λοιπὸν οἱ διάφοροι τῶν Γότθων ἡγεμόνες νὰ συναμολογῶσιν ἰδίᾳ ἕκαστος πρὸς τὸν βασιλέα συνθήκην εἰρήνης καὶ ὑποταγῆς, ἡ δὲ τελευταία τῶν συνθηκῶν τούτων ἐγένετο τῇ 3 ὁκτωβρίου 382, ἢ ἔτη ἀφ' ἧς τὸ πρῶτον οἱ Γότθοι διέβησαν τὸν Ἰστρον. Δυνάμει τῶν συμβάσεων τούτων, οἱ μὲν Οὐσιγότθοι ἔλαβον εἰς κατοικίαν διάφορα τμήματα τῆς Θράκης, οἱ δὲ Ὀστρογότθοι διάφορα τμήματα τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἐάν κατὰ τοῦτο ὁ Θεοδόσιος προσήνεγκεν ἀξιόλογον εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίαν, ὀφείλομεν νὰ μὴ παρασιωπήσωμεν ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῶν ἀλλοφύλων ἐκείνων δὲν ἀπέβη κατὰ δυστυχίαν πλήρης, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Οἱ Γότθοι, ἐγκατασταθέντες ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ, δὲν ἀπέτελεσαν μὲν κράτος αὐθόπαρκτον, ἀλλὰ διέσωσαν πλείστην ἀνεξαρτησίαν. Βασιλέα μὲν κοινὸν δὲν εἶχον· οἱ δὲ κατὰ φυλὰς κληρονομικοὶ αὐτῶν ἡγεμόνες ὠνομάζοντο ἀπλῶς Κριταί, πράγματι ὅμως ἡ ἐξουσία αὐτῶν παρέμεινεν ὅποια ἦτο πρότερον, δηλαδὴ ἐξηκολούθουν ὄντες στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ πρόεδροι τῶν συνελεύσεων τοῦ δήμου, κρίνοντες καὶ διοικοῦντες τὴν ἑαυτῶν φυλὴν. Οἱ Γότθοι λοιπὸν ἀνεγνώριζον μὲν κατὰ τύπον τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχου, ἀλλὰ δὲν ὑπετάσσοντο εἰς τοὺς νόμους αὐτοῦ, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς φορολογικοὺς νόμους, οὐδὲ εἰς τοὺς ἄρχοντας. Ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲ ἦσαν ὑπήκοοι, ἀλλὰ μᾶλλον σύμμαχοι, ὅπως καὶ ἐλέγοντο, ἥτοι

« φοιδεράτοι » κατὰ τὸν λατινικὸν ὄρον τὸν ὁποῖον ἀπαράλλακτοῦ βραδύτερον παρεδέχθη ἡ ἐπίσημος βυζαντινὴ γλῶσσα· ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἦσαν ἀπλῶς σύμμαχοι, ὥστε ὑπεχρεώθησαν μὲν νὰ δίδωσιν εἰς τὸν Θεοδόσιον τεσσαράκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν μαχιμῶν, ἀλλὰ τὸ στρατιωτικὸν τοῦτο σῶμα εἶχεν ἰδίους ἄρχοντας ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγομένους καὶ οὐδαμῶς συνεχέετο μετὰ τοῦ ἄλλου ρωμαϊκοῦ στρατοῦ. Καὶ ἂν εἰς ταῦτα περιορίζοντο οἱ Γότθοι, ἤθελον μὲν εἶναι πάντοτε ἐπικίνδυνοι, διότι, αὐτοκέφαλοι ὄντες καὶ ἴδιον ἔχοντες στρατῶν, ἠδύνατο πάντοτε νὰ παραβῶσι τὰ συντεθειμένα καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι νέας ἐπιδρομὰς. Ἀλλ' ὅμως, ἐπεὶ ἡ ἦσαν ἔθνος ἀνέκαθεν γεωργικὸν καὶ ἐπεδόθησαν αὐθις εἰς ἀγροτικὰς ἐργασίας καὶ περιῆλθον εἰς πολλὴν πρὸς τοὺς ἐγγχωροὺς ἐπιμιξίαν, ὑπῆρχεν ἑλπίς ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἠδύνατο νὰ συγχωνευθῶσι μετ' αὐτῶν, πρόξενοι γινόμενοι ὠφελήματος εἰς τὸ κράτος διὰ τῆς εἰς αὐτὸ προσθήκης νέας καὶ εὐρύςου ἀνθρώπων γενεᾶς. Ἀλλ' οἱ Γότθοι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔλαβον καὶ ἄλλην ἐν τῷ κράτει τάξιν. Ὁ Θεοδόσιος ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, τοῦ τε στρατοῦ, καὶ τῆς διοικήσεως, καὶ τῆς αὐλῆς· ἐντεῦθεν δὲ οὐ μόνον ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ἀπέβησαν, διότι κατήντησαν αὐτοὶ οἱ ξένοι, οἱ ἔχοντες ἴδια συμφέροντα καὶ ὅλως ἀλλότρια τῶν τοῦ κράτους συμφερόντων, νὰ λάβωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν ἅπαντας τοῦ κράτους τοῦτου τοὺς πόρους· ἀλλὰ καὶ ὀλεθρίως ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἐκβαρβαρῶσιν αὐτοῦ, νοθεύσαντες ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ ἐν αὐτῷ περιλειπούμενα ζοιχέια τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, παρεκτὺς τῶν Γότθων καὶ ἄλλοι ποικίλοι βάρβαροι ἔλαβον βραδύτερον ὁμοίαν ἢ παραπλήσιον ἐν τῷ κράτει τάξιν· αὕτη δὲ ἡ τῶν ἀλλοφύλων ἀνάμιξις εἰς ἀπάσας τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τῆς ἀνατολῆς σχέσεις, ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς κυριωτέρας αἰτίας ὅσαι ἐπῆνερχον τὴν δεινὴν ἐκείνην τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἀλλοίωσιν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν διεκωλύθη μὲν οὗτος νὰ πράξῃ πολλὰ καὶ μεγάλα, προσέλαβεν ὅμως ἀσχημίας αἰτινας, μεγαλοποιηθεῖσαι ὑπὸ τῶν χρονογράφων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, τοσαύτην κατ' αὐτοῦ προεκάλεσαν χλεύην.

Ὀλίγον μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῶν Γότθων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐφρονεύ-

θη ἐν τῇ Δύσει ὁ Γρατιανός. Ὁ νέος αὐτός εἶχε διαπράξει ἐπὶ πολ-
λαῖς ἀρεταῖς καὶ ἰδίως ἐπὶ τῇ ἀπαραιτήτῃ τότε μελίωτα πολέμῳ
δεξιότητι. Ἀπὸ τινος ἑμῶς χρόνου εἶχεν ἀρχίσαι νὰ ἀποβάλλῃ τὴν
κοινὴν εὐνοίαν· τὸ μὲν, διότι πρῶτος αὐτὸς τῶν βασιλέων ἀπέθετο
τὸ τοῦ ἔθνικου ἀρχιερέως ἀξίωμα, διὸ δυσηρέστησε τοὺς πολυαριθμοῦν
εἰς ἐτὶ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις εἰδωλολάτραις· τὸ δέ, διότι προ-
έλαβεν ἱκανοὺς μισθοφόρους Ἀλανοὺς, προσβαλὼν αὐτῷ τὴν φιλοτιμίαν
τῶν Φράγκων οἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀπετέλουν τὸ ἔκρον
τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ μέρος. Ἐντεῦθεν ὠφελοῦμενος ὁ συγγελητικὸς Μάξι-
μος ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ Γρατιανὸς ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν
λεγέωνων ἐφρονεύθη εἰς Αὐγύθουνον τῆς Γαλιτίας, τῇ 25 αὐγού-
στου τοῦ 383. Ὁ Οὐαλεντινιανὸς Β' ὅστις, παῖς ἔτι ὢν, ἔρχε τῇ
Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Μάξιμον
ὡς συνάρχοντα ἐν ταῖς δυτικωτέραις τοῦ κράτους χώραις, ὁ δὲ θεο-
δόσιος δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐκδικήσῃ τὴν θάνατον τοῦ
εὐεργέτου, ἀπασχολημένος ὢν ὑπὸ τε νέας τινὸς ἐπιδρομῆς τῶν
Ὀστρογότθων, οὓς καὶ κατετρόπωσε, καὶ ὑπὸ ἄλλων ποικίλων καὶ
σπουδαιωτάτων ἐσωτερικῶν περιστάσεων.

Τῶνόντι, πρὶν ἔτι κατευνασθῇ ὁ ἀπὸ τῶν Γότθων σάλος, ὁ θεο-
δόσιος ἐπεχείρησε νὰ διαλύσῃ ὀριστικῶς τὴν μεγάλην ξρὴν ἥτις, ἐπὶ
ἡμισίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἐτάραττε τὰς συνειδήσεις τῶν
ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανῶν· καὶ, διὰ διατάγματος ἐκδοθέντος κατὰ
μῆνα φεβρουάριον τοῦ 380, καθιέρωσε τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδο-
ξίας, ἀποφηνάμενος, ὅτι ἅπαντες οἱ ὑπήκοοι ὀφείλουσι τοῦ λα-
ποῦ νὰ τηρῶσιν ἀκριβῶς τὸ δόγμα τὸ πρεσβευόμενον ὑπὸ τε τοῦ
ἐπισκόπου Ῥώμης Δαμάσου καὶ ὑπὸ Πέτρου τοῦ ἀρχιεπισκόπου
Ἀλεξανδρείας. Διὰ τοῦ αὐτοῦ διατάγματος ἐπέτρεπεν εἰς μόνους
τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ δόγματος τούτου νὰ ἐπονομαζῶνται καθολικοὶ
χριστιανοί, προσεπαγόμενος ἐπὶ λέξεως ταύτης. « Καὶ ἐπειδὴ κρῖνον
μεν ὅτι πάντες οἱ λοιποὶ εἶναι τυφλοὶ καὶ μωροὶ, στιγματίζομεν
αὐτοὺς διὰ τοῦ μυσαροῦ ὀνόματος τῶν αἰρετικῶν καὶ ἀπαγορεύομεν
εἰς τὰς συνελεύσεις αὐτῶν νὰ σφετερίζωνται τὸ σεβαστὸν τῆς ἐκ-
κλησίας ὄνομα. Παρεκτὸς δὲ τῆς θείας δικῆς, οἱ τοιοῦτοι ἔχουσι νὰ

ὑποβλήθωσι εἰς τὰς αὐτοῦρας τιμωρίας τὰς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ἡμῶν, ὑπὸ τῆς θείας Προνοίας καθοδηγουμένη, θέλει κρίνει εὐλογον καὶ ἐπιβάλη αὐτοῖς. » Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ διατάγματος τούτου, ὁ Θεοδόσιος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων, καὶ ἀνορθώσῃ τὴν ὀρθοδόξιαν ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων. Ἐπὶ Οὐάλεντος ὁ ἀρειανισμὸς εἶχε καταπνίγῃσι παντοδύναμος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ βασιλεὺς οὗτος εἶχεν ἀραιρᾶν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἐκκλησίας, παραδούς αὐτάς εἰς τοὺς ἀρειανούς· καὶ ἐπραξε τοῦτο πολλάκις διὰ δεινοτάτων βίαιοπραγίων. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐν τούτοις, εἰ καὶ μὴ θυνάμενοι οὕτω καὶ τελῶσι δημοσίᾳ τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν, ὄντες ὁμῶς πολυάριθμοι, ἐσκέφθησαν, ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος, καὶ προχειρίσασιν ἀρχιερεῶς ἄνδρα περιφανῆ, εὐγλωττον καὶ ἐν γένει ἐπιτήθειον διὰ τῆς πολιμαθείας καὶ τῆς εὐλαθείας αὐτοῦ καὶ ἀνταγωνισθῇ γενναίως κατὰ τῆς ἀκμαΐουσης ἐκτεροδοξίας. Ἐπὶ δὲ τούτῳ, ἐκάλεσαν τὸν Γρηγόριον τὸν Νεῦκων, ὅστις, προθύμως προσελθὼν, ἤρχισε καὶ τελῇ τὰ τῆς θείας λατρείας καὶ καὶ διδάσκῃ λαμπρῶς περὶ Ἀγίας Τριάδος κατὰ τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, ἐντὸς μικροῦ τινος παρεκκλησίου καλουμένου τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ ἀναστάσει τοῦ καταδιωκόμενου δόγματος. Μετ' οὗ πολὺ ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ καὶ ἡ ἀρετὴ ἐκλυσαν εἰς τὸ καίδιον τοῦτο ἄπειρον λαοῦ πλῆθος, πρὸς μέγα τῶν ἀρειανῶν σκάνδαλον, οἵτινες ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου καὶ διώκοντες τὸν Γρηγόριον ἐκ τῆς πρωτεύουσας. Ἀλλὰ τὸ προμνημονευθὲν διάταγμα τοῦ Θεοδοσίου, ἐματαίωσεν ἀπάσας ἐκείνας τὰς προσπάθειάς, διότι ὁ βασιλεὺς, ἐκβαλὼν ἀμέσως τὸν ἀρειανὸν ἐπίσκοπον Δημόφιον, ἐνεχείρισε τὸν θρόνον εἰς τὸν Γρηγόριον καὶ διὰ στρατιωτικῆς παρατάξεως ἐκταδίδρυσεν αὐτὸν, εἰ καὶ ἄκοντα, εἰς τὸν ναὸν τῆς μητροπόλεως. Ἀξιωμακόμεντος δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἡμέρα ἐκείνη· ἡμέρα θαμβοῦσα διὰ τοὺς μὲν, ἄρῶν καὶ τρώμου διὰ τοὺς δὲ· καθ' ἣν ὁ Θεοδόσιος, περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν ταγμάτων αὐτοῦ, καθωδήγησε τὸν μακάριον ἄνδρα εἰς τὸν πρωτεύοντα ναὸν τὸν ὅποιον μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης κατεῖχον οἱ ἀρειανοί. Ἡ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καθιερωθεῖσα ἀνεξιθρησκεία εἶχεν ἐκλείψει πρὸ καιροῦ ἐνώπιον τῶν παθῶν τὰ ὅποια διήγειρεν ἡ μεταξύ τῶν δύο δογ-

μάτων πάλη· οἱ ἀρειανοὶ ἐπασχον ἤδη ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὅ,τι ἀλλοτε κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐδρασαν· ἡ δὲ πράξις ἐκείνη τοῦ Θεοδοσίου, ἥτις κατὰ τὸν Γρηγόριον ἐμοιάζειν ἐκπόρθησιν τινα καὶ ἄλωση, ἐθεωρήθη ὑφ' ὧων τῶν πιστῶν ὡς ὁ κάλλιστος καὶ ἀγιώτατος τῶν θριαμβῶν.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος δὲν κατεχράσθη τὴν ἡκὴν ταύτην καὶ τὴν ἰσχυράν τοῦ Θεοδοσίου προστασίαν, ἀλλ' ἀναδειχθεὶς πρὸς πρὸς τοὺς ἀρειανούς ἠγωνίσθη νὰ προσελκύσῃ αὐτοὺς διὰ πειθούς, οὐχὶ διὰ βίας. Πλὴν τούτου, διατηρῶν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τῇ αὐλῇ ἐπικρατούσης πολυτελείας τὴν πενίαν τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων, δὲν εἴητει νὰ τιμηθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἰμὴ δ' αὖ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῆς μεγαλοφυΐας. Διὰ τοῦ τοιούτου ὁμῶς πολιτεύματος δυσχερέστησε τοὺς τε αὐλικούς, τῶν ὁποίων περιεφρόνει τὴν κενοδοξίαν καὶ δὲν συνεχώρει εὐχερῶς τὰ πταίσματα, τοὺς τε ψευδοζηλωτάς τῆς πίστεως οἵτινες ἠγανάκτουν κατὰ τῆς ἐπαικείας αὐτοῦ. Τὴν δ' ἕνεκα τούτων δυσχερείαν τοῦ Γρηγορίου πύξησεν, ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ, ἡ δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἣν συνεκάλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Θεόδωσος τῷ 381 ἵνα ἐξωθήσῃ ἐκ τῆς ἐκκλησίας τὰς αἱρέσεις τὰς ἐν τῷ μεταξὺ τῶν ἀρειανικῶν χρόνων ἀναφύσας, κατονόμησεν δὲ τὰς διαφόρους ἐριδας ὅσαι προήλθον εἰς μέσον περὶ τῆς νομίμου κατοχῆς τῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων καὶ ἐν γένει πανηγυρίσῃ τὴν ἀνθρώπων τῆς ὀρθοδοξίας. Κατ' ἀρχὰς ἡ οἰκουμενικὴ αὕτη σύνοδος ἀνεγνώρισεν καὶ ἐπεκύρωσεν τὴν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐκλογὴν εἰς τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ δεινὴ παρήχθη ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ ἀντιπολίτευσις κατὰ τοῦ ἐναρέτου ἐπισκόπου, τὸν ὁποῖον ἤλεγchon ὅτι δὲν καταδιώκει αὐστηρῶς τοὺς ἀρχαίους τοῦ ἡδὴ θριαμβεύοντος θρησκείματος πολεμίους, χαρακτηρίζοντες τὴν ἐπιεικειαν αὐτοῦ ὡς ἀδιαφορίαν. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς δὲν ἠδύνατο, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, ν' ἀνθέξῃ εἰς ταύτην δεινὴν καταγίδια. Ὁ Γρηγόριος ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἔχουσι μὲν τὴν φιλοτιμίαν ἢ, ἂν θέλετε, τὴν φιλοδοξίαν νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν πεπονηθέντων αὐτῶν καὶ νὰ δρέψωσι τὸ ἀπὸ τούτου κλέος, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀγαπᾷ τὴν

ἡσυχίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ τὴν ἀνεσιν τοῦ πνεύματος ἐπιτερεῖτο τῆς ἀδαμάστου καρτερίας καὶ τῆς ἀκορέστου φιλαρχίας, ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα ἀσχολούμενον ἄνδρα, ἵνα πλησιέστερος διαπλεύσῃ τοὺς ἀγρίους χαμῶνας καὶ τὰς φοβεράς θυέλλας ἐντὸς τῶν ὁποίων κλυδωνίζεται συνήθως ἡ τύχη αὐτοῦ. Δὲν εἶχε τὴν ἐνεργὸν τοῦ Ἀθανασίου θέλησιν, οὔτε τοῦ Βασιλείου τὴν παθητικὴν εὐστάθειαν καὶ ἅμα ἰδὼν τὴν ἐν τῇ συνόδῳ ἕνεκα αὐτοῦ προκύψασαν ταραχὴν καὶ σύγχυσιν, παρελθὼν εἰς μέσον ἔδωκεν ἐν πάσῃ ταπεινότητι τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. « Ἄνδρες συμπομπένες τῆς ἱερᾶς ποιμένης Χριστοῦ, εἶπε, αἰσχρὸν μὲν εἶναι καὶ πανταλῶς οὐχ ὑμῶν, εἰ τοὺς ἄλλους εἰρήνην παιδεύοντες, αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους πόλεμον ἤρασθε· πῶς δ' ἂν ὁμονοεῖν ἐτέροις πέσσητε, αὐτοὶ ὄντες περὶ τὰ δοκούντα ἀσύμφωνοι; Ἄλλ' ἱκετεύω ὑμᾶς πρὸς τῆς τριάδος εὐτῆς, καλῶς τε καὶ εἰρηνικῶς διαθέσθαι τὰ πρὸς ἀλλήλους. Εἰ δέ τι ὑμῖν ἐγὼ τῆς διαστάσεως αἴτιος, οὐκ εἰμὶ σαρνότερος Ἰωῶν τοῦ προφήτου· βάλετέ με εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ παύσεται ἀφ' ὑμῶν ὁ κλύδων τῶν ταραχῶν· αἰροῦμαι παθεῖν ὅ,τι ἂν βούλησθε, καὶ περ ἀθῶος ὢν, τῆς ὑμῶν ἕνεκεν ὁμονοίας θρόνου ἐξώσατε, πόλεως ἀπελάσατε· μόνον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εἰρήνην, ὡς ὁ Ζαχαρίας φησιν, ἀγαπήσατε. Ἐρρώσθε, ἱεροὶ ποιμένες, καὶ τῶν ἐμῶν πόνων μνημονεύοντες μὴ ἀπολήξητε. » Ἐδῶκε δ' ἐνταύτῳ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα· ὁσηδὴποτε δὲ καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνδρός, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἡδυνήθη νὰ μὴ αισθανθῇ ἐλαφρὰν τινα ἀπορίαν καὶ θλίψιν ἕνεκα τῆς ταχύτητος μετ' ἧς ἐγένετο δεκτὴ ἡ παραίτησις ἐκείνη. Τότε δὲν ἐδίστασε πλέον· καὶ συγκαλέσας τὸν λαὸν καὶ ἅπασαν τῶν ἀρχιερέων τὴν σύνοδον ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησίᾳ, ἀνήγγειλε δημοσίᾳ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑποχώρησιν διὰ τελευταίου λόγου, ὅστις ἐπιγράφεται « Συντακτῆριος εἰς τὴν τῶν ρν' ἐπισκόπων παρουσίαν. »

Τὸ θέαμα ἦτο μέγα, διότι ἐμελλε νὰ συγκινήσῃ ἅπαντα τὰ τότε ἀκμάζοντα πάθη καὶ συμφέροντα, οὐδέποτε δὲ ἡ τοῦ ῥήτορος δεινότης ἀπέβη λαμπροτέρα, οὐδὲ εἰς τηλικούτην προήλθεν ὕψος. Ἀφ' ὧς ἀπολογηθεὶς ὑπὲρ τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῶν δοκιμασιῶν, ὑπὲρ

τῆς πίστεως καὶ τῶν πρὸς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ ἀγώνων, χαρακτηρίζει ἐπειτα ἐντόμως τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν ῥαδιουργίαν τῶν ἐπισκόπων ἣν παραβάλλει πρὸς τὰς ποιητὰς τοῦ ἵπποδρομίου ἀμιλλὰς καὶ ἤδη ἐπέρχεται ἐπὶ τὸν γενόμενον κατ' αὐτοῦ ἐλεγχον, ὅτι δὲν ἀπεδείχθη ἀνελεήμων πρὸς τοὺς καταβληθέντας τῆς πίστεως πολέμιους. Μὲ κατηγοροῦσι, λέγει, ὅτι προϊστάμενος τῆς ἐκκλησίας ἐν καιροῖς καθ' οὓς ἡ θρησκεία ἀπέβη παντοδύναμος διὰ τῆς τοῦ βασιλέως προστασίας, ἐν καιροῖς καθ' οὓς διὰ τῆς τῶν ἀνθρώπων πραγμάτων τροπῆς ἠδυνάμεθα νὰ ἐκδικηθῶμεν, οὐδὲν ἔπραξα κατ' ἐκείνων παρ' ὧν ἄλλοτε τοσαύτας ἐπάθομεν ὕβρεις. Καὶ πῶς, ἀπεκρίνεται, κατέστημεν νῦν ἰσχυροὶ καὶ οἱ διακταὶ ἡμῶν σὺν ὧντι! Ναι, βεβαίως, ἀποκρίνομαι· διότι δι' ἐμὲ ἀποχρῶσα εἶναι ἡ ἐκδικησις ὅτι ἠδυνάμην νὰ ἐκδικηθῶ. Καὶ μέμφεται τότε εὐγλωττῶς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες ἀκριβέσταται καὶ προθυμότεται ὄντες εἰς τὸ νὰ ἀποδώσωσι κακὸν ἀντὶ κακοῦ, νομίζουσιν ὅτι ἡ σωτηρία αὐτῶν συνίσταται ἐν τῷ τρόμῳ τὸν ὑποῖον θύναται τὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν. Ἀποκρίνεται ὡσαύτως εἰς τὴν μομφὴν τὴν γενομένην κατ' αὐτοῦ ὅτι οὔτε τράπεζαν πολυτελεῖ ἔχει, οὔτε συνοδίαν πολυάριθμον· δὲν ἤξευρον, λέγει, ὅτι ἔργον ἡμῶν ἦτο νὰ ἐρίζωμεν ἐπὶ πλούτῳ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ πρὸς τοὺς ὑπάτους καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς. Ἐὰν ἡμᾶρτον κατὰ τοῦτο, συγχωρήσατέ με· προχειρίσατε ἐπίσκοπον ἕτερον ἀρεστὸν τῷ ὄχλῳ, ἡμεῖς δὲ ἐπιτρέψατε ν' ἀπέλθω εἰς τὸν ἡσύχιον καὶ ἐρημικὸν τῶν ἀγρῶν βίον. Τότε καταστρέφει τὸν λόγον ὁ εὐγλωττος ῥήτωρ ἀποχαιρετίζων πᾶν ὅ,τι ἠγάπησεν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει καὶ πᾶν ὅ,τι ἐμελλε νὰ ἐγκαταλίπη.

α Χαίρετε, ἀνέκραξεν, Ἀναστασία μοι τῆς εὐσεβείας ἐκώνημος· οὐ γὰρ τὸν λόγον ἡμῖν ἐξανέστησας, ἐτι καταφρονούμενον, τὸ τῆς κοινῆς νίκης χωρίον, ἡ Σηλώμ, ἐν ᾗ πρῶτον τὴν σκητὴν ἐπέβλαψεν, τεσσαράκοντα ἔτη περιφερομένην ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ πλανωμένην. Σὺ τε ὁ μέγας νῆας οὗτος καὶ περιδότης, ἡ νέα κληρονομία, τὸ νῦν μέγας εἶναι παρὰ τοῦ λόγου λαβὼν, ὃν Ἰεσοὺς πρότερον ὄντα, Ἰερουσαλὴμ πεποιήκαμεν· ὑμεῖς τε ὅσοι μετὰ τοῦτον εὐθὺς τοῖς κάλλεσιν, ἄλλος ἄλλο τι τῆς πόλεως μέρος διεληφότες, ὥσπερ σύνδε-

σμοί τινες, καὶ τὸ γειτονεῖν οἰκεῖόμενοι, οὗς μετὰ τῆς ἀσθενείας ταύτης, οὐχ ἡμεῖς, ἡ χάρις δὲ σὺν ἡμῖν ἐπλήρωσε τοῖς ἀπεγνωσμένοις. Χαίρετε Ἀπόστολοι, ἡ καλὴ μετοικία, οἱ ἐμοὶ διδάσκαλοι τῆς ἀθλήσεως. Χαίρε μοι ὡ καθέδρα, τὸ ἐπιφθονον ὕψος ταῦτο καὶ ἐπικίνδυνον, ἀρχιερέων συνέδριον, ἱερέων αἰδοὶ καὶ χρόνῳ τετιμημένων, ὅσον τε ἄλλο περὶ τὴν ἱερὰν τράπεζαν λειτουργικὸν θεοῦ. Χαίρετε Ναζωραίων χοροστασίαι, ψαλμωδῶν ἀρμονίαι, στέσεις πάνυχοι, παρθένων σεμνότης, γυναικῶν εὐκοσμία, χηρῶν, ἄρρηνων συστήματα, πτωχῶν ὀφθαλμοί, πρὸς θεὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς βλέποντες. Χαίρετε οἶκοι φιλόξενοι καὶ φιλόχριστοι, καὶ τῆς ἐμῆς ἀσθενείας ἀντιλήπτορες. Χαίρετε τῶν ἐμῶν λόγων ἐρασταί, καὶ δρᾶσαι καὶ συνδρομαί, καὶ γραφίδες φανεραὶ καὶ λανθάνουσαι, καὶ ἡ βιαζομένη νικηλὶς αὕτη τοῖς περὶ τὸν λόγον ἐθιζομένοις. Χαίρετε ὡ βασιεῖς καὶ βασιλεία, ὅσον τε περὶ τὸν βασιλεῖα θεραπευτικὸν καὶ οἰκίδιον· εἰ μὲν καὶ βασιλεῖ πιστὸν οὐκ αἶδα, θεῷ καὶ τὸ πλεῖστον ἄπιστον· κροτήσατε χεῖρας, ὀξὺ βοήσατε, ἄρατε εἰς ὕψος τὸν ῥήτορα ὑμῶν σεσίγηκεν ἡμῖν ἡ πονηρὰ γλῶσσα καὶ ἄλως. Χαίρε ὡ μεγαλόπολι καὶ φιλόχριστε (μαρτυρήσω γὰρ τάληθῃ, καὶ εἰ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν ὁ ζῆλος πεποήκε χρηστοτέρους ἡμᾶς ἢ διαζευξίς)· πρῶτον τε τῇ ἀληθείᾳ, μετασκευάζεσθε ὅψι γαῦν, τιμήσατε θεόν, πλεόντης συνηθείας· οὐχ ἡ μεταθεσις τὸ αἰσχρὸν ἔχει, ἀλλ' ἡ τοῦ κακοῦ τήρησις, τὴν ἀπώλειαν. Χαίροις ἀνατολὴ καὶ δύσις, ὑπὲρ ὧν καὶ ὑφ' ὧν πολεμούμεθα, μάρτυς ὁ εἰρηνεύσων ἡμᾶς, ἃν ὀλίγοι μιμησονται τὴν ἐμὴν ὑποχώρησιν. Ἐπὶ πᾶσι τε καὶ πρὸ πάντων βοήσομαι· Χαίρετε ἄγγελοι, τῆς δε τῆς ἐκκλησίας ἐφοροί, καὶ τῆς ἐμῆς παρουσίας καὶ ἐκδήλιας, εἴπερ ἐν χειρὶ θεοῦ τὰ ἡμέτερα. Χαίρε μοι ὡ Τριάς, τὸ ἐμὸν μελέτημα, καὶ καλλώπισμα, καὶ σῶζον τοῖς δε καὶ σῶζοις τοὺς δε, τὸν ἐμὸν λαόν· ἐμὸς γὰρ καὶ ἄλλως οἰκονομώμεθα· καὶ ἀγγελοῦ μοι διὰ παντός ὑφουμένη καὶ αὐξουμένη, καὶ λόγῳ καὶ πολιτείᾳ. Τεκνία, φυλάσσοιτέ μου τὴν παρακαταθήκην, μέμνησθέ μου τῶν λιθασμῶν· ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν, ἀμήν. »

Καὶ τούτους εἰπὼν τοὺς λόγους, τῶν ὁποίων τὴν δύναμιν καὶ τὴν κατὰ φύσιν ἀχαταμέγλητον κατέστησαν τὸ σχῆμα, ἡ φωνή, αἱ

περιστάσεις, αὐτὸ τὸ ἀκρατήριον τοῦ ῥήτορος, ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Γρηγόριος, ἀδιαλείπτως διωκόμενος ὑπὸ τοῦ φθόνου τὸν ὅποιον ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ὑπεροχὴ οὐδέποτε ἀφελίζουσιν. Ἀπῆλθε δὲ πρῶτον μὲν εἰς Καισάρειαν, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ὁποίας ἐξεφώνησεν, εἰς μνήμην τοῦ πρὸ μηνῶν τινων αὐτόθι ἀποθανόντος Βασιλείου, λόγον ἐπιτάφιον θαυμαστόν. Μεθ' οὗ τεθλιμμένος ὢλος, ἀπεχώρησεν εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ κόμην, τὴν Ἀριανζόν, ὅπου διήγαγεν ἐν εἰρήνῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου, μακρὰν τῶν αὐλῶν καὶ τῶν συνόδων, ἀσχολούμενος περὶ τε τὴν καλλιέργειαν μικροῦ κήπου καὶ περὶ τὴν ποίησιν ἐκείνην ἥτις ἐκ πρώτης νεότητος δὲν ἐπαυσεν ἀναβλύζουσα ἐκ τῆς τρυφερᾶς αὐτοῦ καρδίας. Ἐκεῖ ἀπέθανε τῇ 389, τῇ δὲ ἱερὰν αὐτοῦ μνήμην ἑορταῖζει ἡ ἐκκλησία ἡμῶν δις τοῦ ἐνιαυτοῦ, τῇ 25 ἰανουαρίου καὶ τῇ 30 τοῦ αὐτοῦ μηνός, καθ' ἣν καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν λοιπῶν δύο μεγάλων ἱεραρχῶν, Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, συμπανηγυρίζεται.

Ἐνταῦθα ἔπρεπεν ἴσως νὰ καταλύσωμεν τὸν περὶ τοῦ Θεοῦ τοῦτου πατρός λόγον, σπεύδοντες ἐπὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γενηωτέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης γεγονότων. Ἀλλ' ὁ Γρηγόριος εἶναι εἰς ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖνων, οἵτινες παρέχουσιν ἡμῖν τὴν εἰκόνα τοῦ τί θύνατο νὰ ἀποβῇ ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἰάν, παρεκτός τῶν ἄλλων, μὴ ἀνεμιγνύοντο εἰς αὐτὸν τὰ βροβορώδη ρεύματα τῶν ἀγρίων τῆς ἄρκτου φυλῶν καὶ τῆς περσικῆς ἀσωτείας καὶ καχεξίας. Τοσαῦτα δ' ἔχομεν τὸ ἀπὸ τοῦδε νὰ διεξέλθωμεν ἀλόκοτα πρόσωπα καὶ πράγματα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης δὲν θέλει βεβαίως κατακρίνει ἡμᾶς, ἐάν, ὅσας ἀπαντήσωμεν εὐγενεστέρους τινὰς καὶ γνησιωτέρους ἑλληνικοὺς χαρακτῆρας, παραμεινωμένους πλεονέτερόν τι τοῦ συνήθους παρ' αὐτοῖς, ὡς εἰς ὁάσεις τινὰς ἀναψυχὴν λαμβάνοντες.

Πλὴν τῶν λόγων, περὶ ὧν ἐγένετο ἱκανὴ ἀνωτέρω μνηεῖα, ὁ Γρηγόριος ἐπεχείρησε νὰ μιμηθῇ τοὺς διαφόρους τῆς ἑλληνακῆς ποιήσεως τύπους, γράφας ἔπη πολλὰ, ἐν οἷς ἐλευθέρως ἐξέχεε τοὺς θορύβους καὶ τὰς θλίψεις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Τὰ ἔπη ταῦτα ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῆς νεωτέρας κριτικῆς *θρησκευτικαὶ μελέται*, ἐξ ἀνα-

λογίας τῶν ποιητικῶν μελετῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀκμάσαντος Γάλλου ποιητοῦ Λαμαρτίνου· διότι τῷ νῦν, μεγάλη μὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ τῆς φύσεως τῶν δ' ὅσων ποιητῶν καὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐκάτερος ἔζησεν, οὐδὲν ἥττον ὁμοῦ παρετηρήθη εὐλόγως, ὅτι τὰ τοῦ Γρηγορίου ἔπη ἔχουσι πολλάκις παράδοξον οἰκειότητα πρὸς τὰς περιπλανήσεις τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ ἐκείνου τῆς σκεπτικῆς καὶ κόρου μεστῆς ἡλικίας τοῦ αἰῶνος ἡμῶν. Ὑπάρχουσι μάλιστα τινὰ τῶν ἐπῶν τούτων τὰ ὅποια ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα τοσοῦτον ἐμπειρος Οὐίλλεμμάινος δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποκαλέσῃ προδρόμους τῶν θελκτικωτέρων στεναγμῶν τῆς μελαγχολικῆς τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων μουσικῆς, εἰ καὶ ἀποπνέοντα πίστιν εἰρέτι νεαρὴν καὶ ἀφελῆ ἐν τῷ θορῶν αὐτῆς. Εἰς τὰ ἔπη τούτα ἐπανθίσ ἐπαφρόδιτον τι μίγμα ἀφηρημένων ἰδεῶν καὶ πραγματικῶν συγκινήσεων, γοητευτικὴ δέ τις ἀντίθεσις τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως πρὸς τὴν ταραχὴν καρδίας, ἥτις, βασανιζομένη ὑπὸ τοῦ αἰνίγματος τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν, ζητεῖ καταφύγιον ἐν τῇ πίστει. Βεβαίως ἡ ποίησις αὕτη εἶναι ἀλλοία τῆς ὁμηρικῆς· εἶναι ὁμοῦς οὐδὲν ἥττον ἀληθὲς ὡσαύτως καὶ μεγάλη ποίησις. Ἀδόκιμος ἐκρίθη ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὁσάκις ἐπεχείρησε νὰ περιβάλλῃ θρησκευτικὰ ἀντικείμενα διὰ τῶν τύπων τοῦ ἀρχαίου δράματος. Ἐν τῇ τραγωδίᾳ λ. χ. τῇ ἐπιγραφομένῃ « Χριστὸς Πάσχων » βλέπεις πολλαχοῦ τὴν καθάραν τοῦ Εὐριπίδου ἀπομίμησιν. Ἀλλ' ὅμως καὶ εἰς τοῦτο τὸ ποίημα, εἰ καὶ θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν κριτικῶν ὡς ὑποβολμαῖον, εἰ καὶ εἶχε ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὸ ἀκαταγώνιστον τοῦ Εὐαγγελίου μεγαλεῖον, ἀπαντῶνται παθητικώτατά τινα μέρη. Ἐξαιρέτως δὲ θαυμάζεται ἡ κατανυκτικὴ σκηνὴ καθ' ἣν ἡ μήτηρ τῶν θλίψεων, προσπεσοῦσα εἰς τὸν σταυρὸν, ἐπιτυγχάνει παρὰ τοῦ θνήσκοντος αὐτῆς υἱοῦ τὴν συγχώρησιν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, τοῦ ἁμαρτήσαντος, λέγει, διὰ τὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων φόβον.

Ὁ τέκνον, ὦ φίλτατον, ὦ Θεοῦ λέγε,
Σύγγνωθ'· ἁμαρτεῖν δ' εἰκὸς ἄνθρωπον, τέκνον,
Καὶ Πέτρος ἐξῆμαρτε τοὺς ὄχλους τρέσας.

Ἀλλ' ἡ νεαρὰ τοῦ χριστιανισμοῦ φαντασία ἤτο φυσικώτατον νὰ

εὐδοκίᾳ μᾶλλον περὶ τοὺς καινοπρεπεῖς τύπους τῆς θεωρητικῆς ποιήσεως, περὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς θλίψεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τὴν μυστηριώδη ἐκείνην μελαγχολίαν, τὴν παντελῶς σχεδὸν ἄγνωστον εἰς τοὺς ἀρχαίους ποιητάς. Τότε τινόντι παρήχθη ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ποίησις ἢ ἐπιζήτει ὁ τῶν νεωτέρων κόρος, ποίησις μελέτης καὶ σκέψεως, ἥτις, παρεισδύουσα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, περιγράφει τοὺς μυχωτέρους αὐτοῦ στοχασμούς καὶ τοὺς μᾶλλον ἀορίστους πόθους. Ἡ δὲ περὶ ταῦτα ποιητικὴ τοῦ Γρηγορίου φαντασία καὶ ἡ ταύτης συμπάρεδρος εἰργαστήρια τοῦ ἀνδρός, ἀποτελοῦσι τὸν ἐντελέστερον τύπον τῆς νέας φιλολογικῆς σχολῆς, ἥτις, διαπλασθεῖσα ἀπὸ τῆς κράσεως τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀπὸ τῆς μίξεως τοῦ αἰττικοῦ καὶ τοῦ ἀνετολικοῦ χαρακτῆρος, συνεδύαζε τὴν χάριν καὶ τὴν λεπτότητα τοῦ λόγου μετὰ τῶν διαττυσῶν τῆς φαντασίας ἐλάμβανεν, τὴν ἐκστήμην τὴν σοφιστικὴν μετὰ τῆς ἀποστολικῆς ἀφελείας, καὶ ἐνίοτε πᾶσεν τὴν ἐπιτετηθευμένην τῆς φράσεως πολυτέλειαν μετὰ τῆς εἰλικρινεστέρης συγκινήσεως. Διότι οὐδαμῶς ὁ τοιαύτος τῆς φιλολογίας χαρακτήρ, ἡ τοιαύτη τοῦ λόγου γαλήνη, ἡ ὁμαζούσα θρησκευτικὴν τινα μελωδίαν, διετυκύνθησαν ἐντελέστερον ἢ εἰς τὰς συγγραφὰς τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ ἐπικηδεῖα αὐτοῦ ἐγκώμια εἶναι ὕμνοι· οἱ στηλιτευτικοὶ κατὰ Ἰουλιανοῦ λόγοι ἐνθυμίζουσι τὰς ἀράς τῶν προφητῶν. Τὸν Γρηγόριον παραγούρυσαν κατ' ἐξοχὴν θεολόγον· ἀλλ' ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐπονομάσῃται ποιητὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ ποίησις αὐτῇ φέρει μὲν βεβαίως περὶ τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς στίγματα τινὰ τῆς Ἀλεξανδρινῆς εὐρυλογίας καὶ ἀπειροκαλίας· ἀλλ' ὅμως ἔχει δύο πολύτιμα προτερήματα, τὴν φυσικὴν χάριν καὶ τὴν ἀπλαστον μελαγχολίαν, βραδύως ὅπως οὖν ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην μεταβαίνουσα. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη αὐτῆς ποικιλία· ἀλλ' ἔχει οὐδὲν ἥττον τὴν ποικιλίαν ταύτην, ὑπὸ τῆς ὁποίας, ὡς ὑπὸ ἐλατηρίου τινός, φερόμενοι παρασυρόμεθα ἐπὶ τοῦ μονοτόνου τῇ ἀληθείᾳ ρεύματος τοσούτων μελετῶν, αἵτινες ἐξεπήγχσαν ἀπὸ τῆς αὐτῆς καρδίας καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς διανοίας· ὑποφαίνεται δὲ ἐν τῷ πυθμένι τοῦ κρυσταλλώδους τούτου νάματος ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητοῦ ἥτις, κατ' ἀρχὰς μαλακὴ καὶ τρυφερὰ οὖσα, με-

λαγχολαί ἔπειτα ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου, θορυβέσθαι καὶ τραχύνεται διὰ τῆς δυστυχίας, καὶ ἐπὶ τέλους ἀπορροφᾶται ὑπὸ τῆς θλίψεως ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἄλλην παραμυθίαν δὲν ἔχει εἰμὴ τὴν ἐνταλῇ ἀπὸ τῶν ἐγκωσμένων ἀποχῆν, οὐδὲ ἀναψυχὴν ἄλλην εὐρίσκει εἰμὴ τὴν ἐκφρασιν τῶν θορύβων αὐτῆς. Ὀλίγοι ἀναμριβδῶως λαμβάνουσι τὴν ὑπομονὴν νὰ διαξέλθωσιν ὁλόκληρον τῶν ἐπῶν τούτων τὴν σφαῖραν, συμποσσυμένων εἰς διςμυρίους καὶ ἑτεῖ πλεον' στίχους. Ἀλλ' ἐάν ἐγίνετο ἐπιτηδεῖα ἐκλογὴ τῶν ἐπῶν τούτων, ὅπως νάαι καὶ ποικίλαι δὲν ἄβελον προκύψει εἰς μέσον καλλοναί! Ὅποια ἐπικειλὴ τῶν περιπετειῶν τῆς ζωῆς ἐκτίμησις! Ὅπόσον βαθεῖα τῶν συγκινήσεων τῆς ψυχῆς διάγνωσις! Ὅπόσον ἐνθερμος πρὸς τὸν Θεὸν ἀφοσίωσις! Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ καρδιά αὕτη φαίνεται ἐνὸς τε καταπύπτουσα ὑπὸ τὸ βῆρος τῶν πόνων αὐτῆς καὶ τῶν ἀναμνήσεων. Σπανίως τῷ ὄντι ψυχῇ ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπὶ τοῦ βαράθρου αὐτοῦ ἀναχαιτιζόμενῃ, ἐδοκίμασε πικροτέραν θλίψιν. Ἐν διαλόγῳ τινὶ πρὸς ἐκείνους πλήρει ἀθυρίας ἥτις θίγει μὲν τὴν ἀπελπισίαν ἀλλὰ δὲν κατακρημνίζεται εἰς αὐτήν, ὁ Γρηγόριος εἰκονίζει ἑαυτὸν πλάνητα, ἀσθενῆ, ἀπατριν, μὴ ἔχοντα πού νὰ παρῇ καὶ ὡς ἐκ τῆς δυστυχίας ἀδαίμονον γενόμενον πρὸς πάντα ἐκτὸς πρὸς τὸν Θεόν, τὸν τρόπον αὐτοῦ καὶ τὴν ἐλπίδα. Ὁ φακνὸς οὗτος τῆς Ἑλλάδος ἥλιος φαίνεται ἐπισκοτιζόμενος νέφος ἐπεκάλυψε τὴν λάμψιν αὐτοῦ ἐπεκάλυψε, ναί, ἀλλὰ δὲν ἡμαύρωσε. Διότι ὁ χριστιανισμὸς, δι' οὗ ἀνέβλυσεν ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, ἡ πικρὰ ἐκείνη τῆς θλίψεως κρήνη, ἐφρόντισε νὰ προλάβῃ τὴν ἀπελπισίαν δι' ἀνεξαντλήτου πρὸς τὸν πλησίον ἐπιεικειᾶς καὶ δι' ἀκραδάντου πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως ὥστε κατέστησε τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων μαλακωτέραν μὲν, ἀλλ' ἐν ταύτῃ καὶ εὐγενεστέραν καὶ ὑψηλατεστέραν. Ἀποδείξει ὁ Γρηγόριος ὁ Νεζιανζηνός, ὅστις ὑπῆρξεν οὐ μόνον ποιητὴς μελαγχολικός, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ δεινότατος· τίς δὲ, ἀπὸ θαυμάσας τοὺς λόγους αὐτοῦ, δὲν θέλει γοητευθῇ ὑπὸ τῶν ἀπλάστων στεναγμῶν ὅσοι ἀντηγοῦσιν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰ ἔπη αὐτοῦ, μάλιστα ἀναλογιζόμενος τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δεινότεραν ἀλλοίωσιν ἥτις ἔρχισε βαγδαίως ἐπισυμβαίνουσα εἰς τὸν περὶ αὐτὸν κόσμον, τὴν ὅποιαν ὁ ποιητὴς ἡμῶν καὶ ῥήτωρ ἐφαίνετο προ-

αισθανόμενος, και εις τῆς ὁποίας ἐπανερχόμεθα τὴν ἐξιστόρησιν;

Εἶδομεν πῶς ὁ Θεοδοσίος ὁ μέγας ἐξετέλεσεν ἐν Κωνσταντινῷ πόλει τὸ κατὰ τῶν αἰρετικῶν διάταγμα αὐτοῦ. Τὰ αὐτὰ ἐνεργῆθαι δι' ἐπιτρόπων τοῦ βασιλέως εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς ἀνατολῆς ὅπου ἰδίως ἠκμαζεν ὁ ἀρειανισμός. Οὐδὲ περὶωρίσθη ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ νὰ ἀποδώσῃ τοῖς ὀρθοδόξοις ὅλας τὰς ἐκκλησίας καὶ ὅλα τὰ ἱερὰ ἱδρύματα καὶ κτήματα, ἀλλὰ, διὰ πολλῶν ἐτέρων θεσπισμάτων, ὅσμημαι αὐστηρότερος πρὸς τοὺς αἰρετικούς δεικνύμενος, πρῶτον μὲν ἀφῆρσεν ἀπὸ αὐτῶν ἅπαντα τὰ πολιτικά δικαιώματα, ἔπειτα ἀπεστέρησεν αὐτοὺς τοῦ δικαιώματος τοῦ διαθέτειν, τελευταῖον κατεδίκασε πολλοὺς εἰς ἐξορίαν, ἐπιβαλὼν κατὰ τινων μάλιστα καὶ τὴν τοῦ θανάτου ποινὴν. Συγχρόνως ἐξέδωκε νόμους ἐπιστηρικούς, δι' ὧν ἀφῆρειτο ἐκ μέσου νῦν μὲν τοῦτο νῦν δ' ἐκεῖνο τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βίου καὶ ἰδίως τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ θρησκευματος Ὁ Θεοδοσίος κατήργησε ἐν ἔτει 394, διὰ νόμου, τὸν μέγαν Ὀλυμπικὸν ἀγῶνα, κατὰ τὴν 298 Ὀλυμπιάδα ἀφ' ἧς ἐνίκησεν ὁ Κόροιβος καὶ ἐξέλιπεν οὕτω τότε διὰ παντός ἡ ἐπιφανεστάτη ἐκείνη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πανηγύρεων. Ὡσαύτως, ἐπὶ βαρυτάταις χρηματικαῖς ζημίαις καὶ ὕστερον ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀπηγορεύθησαν ἀλλοδαπὸς ὡς αἱ ἐν ἡμέρᾳ καὶ ἐν νυκτὶ θυσίαι, αἱ ἱεροσκοπῖαι, ἡ τῶν εἰδώλων λατρεία, ἡ εἰς τοὺς ναοὺς εἰσόδος καὶ ἐν γένει πᾶσα δημοσία καὶ ἀπόρρητος τελετὴ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος. Καθὼς δὲ συνήθως συνέβαινε περὶ τὰ τοιαῦτα, ἡ ἐκτέλεσις τῶν νόμων τούτων ὑπερέβαλε πολλάκις καὶ αὐτὴν αὐτῶν τὴν δεινὴν αὐστηρότητα. Οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἐξηγριωμένοι ὄχλοι, μὴ ἀκούσιμοι εἰς τὴν κατάργησιν τῆς λατρείας, ἤθελον νὰ καταστρέψωσι καὶ αὐτὰ τὰ οἰκοδομήματα ἐντὸς τῶν ὁποίων αὕτη ἐτελεῖτο. Αἱ πολιτικαὶ ἀρχαὶ ἠναγκάζοντο νὰ ἐνδώσωσιν ἢ ἐβλεπον ἀδιαφόρως τὴν τοιαύτην τῶν μνημείων ἐκείνων κατεδάφισιν. Τινὲς δὲ τῶν ἐπισκόπων καὶ οἱ πλείστοι τῶν μοναχῶν συνετέλουν προθυμώτατα εἰς τὸν ὄλεθρον τοῦτον. Εἰς μάτην διεμαρτύροντο οἱ ἐθνικοὶ εἰς μάτην ὁ περιώνυμος σοφιστὴς Λιβάνιος, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ συγκινήτῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Θεοδοσίου, περιέγραψεν ὑπερβολικώτερον ἴσως τῆς ἀληθείας τὰ πα-

ήματα τοῦ ἀρχαίου θρησκείματος, λέγων πρὸς τοὺς ἄλλους α ἂν δὲ μελανειμονοῦντες οὔτοι . . . θέουσιν ἐρ' ἱερὰ, ξύλα φέροντες καὶ λίθους καὶ σίδηρον, οἱ δὲ, καὶ ἀνευ τούτων, χεῖρας καὶ πόδας . . . τῶν πρώτων δὲ κειμένων, δρόμος ἐπὶ τὰ δεύτερα καὶ τρίτα· καὶ τρόπαια τροπαίαις ἐναντία τῷ νόμῳ συνείρεται· τολμᾶται μὲν οὖν καὶ ταῖς πόλεσι· τὸ πολὺ δὲ ἐν τοῖς ἀγροῖς . . . χωροῦσι τοῖνυν διὰ τῶν ἀγρῶν ὥσπερ χειμαῖροι κατασφόντες διὰ τῶν ἱερῶν τοὺς ἀγρούς. » Ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν εἰσηκούσθη καὶ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς ἐξηκολούθησε. Τότε ἀντράπη ἐκ βάρων ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶφημος καὶ τοῦ Σεράπιδος, πάλαι ποτὲ οἰκητήριον τῶν ἐπιστημῶν, καὶ σώζων ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τινὰ τῆς ἀρχαίας σοφίας ἔχην. Τότε κατεδαφίσθη ὁ ἐν Ἀπαμείᾳ περικαλλῆς τοῦ Διὸς ναός. Τότε ἠφανίσθησαν πλεῖστα ἄλλα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα· ἰδίως ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ· εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα κατ' εὐτυχίαν δὲν φαίνονται τὰ τοιαῦτα γενόμενα, ἴσως διότι οἱ ἔθνικαι ἦσαν ἐνταῦθα πολλοὶ ἔτι καὶ ἰσχυροὶ, ὥστε οἱ τοῦ νέου δόγματατος ἑπαῖδοι δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν τοσοῦτον ἀπροκαλύπτως.

Τοιουτοτρόπως ἐπὶ Θεοδοσίου ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τῆς ἐιδωλολατρείας, καὶ πάλιν ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἡ ὀρθοδοξία κατὰ τοῦ ἀρεϊσμοῦ καὶ τῶν ἄλλων αἱρέσεων. Ἐὰν δὲ εἰς τὸν ἐντεῦθεν φυσικώτατα προκύψαντα δεινὸν κλονισμόν τῶν συνειδήσεων, τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφερόντων προσθέσωμεν καὶ τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐνδρυσιν τῶν βαρβάρων τῆς ἀρχτοῦ καὶ τὴν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα πολυειδῆ αὐτῶν ἀνάμειξιν, θέλομεν ἐννοήσει ὅτι τοσοῦτον ὀλοσχερὴς πραγμάτων ἀλλοίωσις ἦτο ἀδύνατον νὰ παρέλθῃ ἐν εἰρήνῃ. Καὶ τῶντι ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου συνέβησαν δύο μεγάλαι στάσεις, ἡ μὲν τῶν δῆμων Ἀντιοχείας, ἡ δὲ τῶν δῆμων Θεσσαλονίκης, ἀμφοτέραι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτοι. Εἰς Ἀντιόχειαν, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Συρίας, πόλιν μεγίστην καὶ λαμπροτάτην, ἐπεκράτει πρὸ καιροῦ πολλῇ πνευμάτων ταραχῇ ἕνεκα τοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν γενομένου διωγμοῦ· ὥστε μικρὰ ἀφορμὴ ἠδύνατο ἡδὲ νὰ φέρῃ ἐν αὐτῇ ὀλεθρίαν ἀναστάτωσησιν. Τὴν ἀφορμὴν ταύτην ἔδωκαν νέοι τινὲς φά-

ροι ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐπιδιηθέντες· καὶ τῇ 28 φεβρουαρίου τοῦ 387 κατεξανέστησαν οἱ ὄχλοι Ἀντιοχείας κατὰ τῶν εἰσπρακτῶν καὶ καθαιρέσαντες τοὺς ἀνδριάντας τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης, αἰσχρῶς περιύβρισαν τὸν ἀνώτατον ἀρχοντα. Ἡ πόλις ἠναγκασθῆ μετ' ὀλίγον νὰ ὑποταχθῇ· ἀλλ' ἐδέχθη νὰ περιμένῃ 24 ὅλας τῆρας ἐν ἀγωνίᾳ πρὶν μάθῃ ὅποιαν θέλει ἐπιβάλλει αὐτῇ τιμωρίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε διατρίβων Θεοδόσιος. Ὁ βασιλεὺς ἦτο εἰς ὑπερβολὴν ὀξύθυμος, ὅθεν ἐν τῇ πρώτῃ ὁρμῇ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ ἐδείχθη ἀδυσώπητος, διατάξας νὰ βασανωθῶσι μὲν πολλοὶ τῶν βουλευτῶν, νὰ δημευθῶσι δὲ αἱ περιουσίαι πολλῶν πλουσίων, νὰ παύσῃ δὲ αἱ διανομαὶ τοῦ σίτου εἰς τὸν δῆμον, ἡ δὲ πρωτεύουσα τῆς ἐκτολῆς, ἀφαιρεθεῖσα ἀπάσας αὐτῆς τὰς προνομίας, νὰ καταδικασθῇ εἰς τάξιν ἀπλοῦ χωρίου. Ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ ἐδίδασκαν νὰ ἐκτελέσῃ τὰς δεινὰς ταύτας ἀποφάσεις καὶ ἔδωκαν καιρὸν τῷ βασιλεὶ νὰ μεταβάλῃ γνώμην· ὅστις εὐχερῶς μὲν παρεφέρετο, ἔτι δ' εὐχερόταρον, συνελθὼν, ἐτρέπετο πρὸς ἐπιείκειαν. Ὅθεν, μετ' οὐ πολὺ, ἐνδὲς εἰς τὰς δεήσεις τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Φλαβιανοῦ, καὶ τοῦ περικλεοῦς αὐτῆς βουλευτοῦ Ἰλαρίου, καὶ τοῦ εὐγλώττου σοφιστοῦ Ἀθανίου, ἔτι δὲ εἰς τὰς παραστάσεις αὐτῶν τῶν στρατηγῶν οἵτινες εἶχον ἐπιτραπῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πρώτης ἀποφάσεως, ἀπέκρινεν φλοσχερῇ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν χάριν. Ἡ δὲ τύχη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπέβη οἰκτροτέρα.

Εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα οὔτε τῶν Ἀρειανῶν οὔτε τῶν ἑθνικῶν ὁ διωγμὸς ἀπέβη ἐπαισθητός· διότι οἱ μὲν ἐν Ἀσίᾳ πολυάριθμοι Ἀρειανοὶ ἦσαν ἐνταῦθα ἀνέκαθεν ὀλίγοι, πρὸς δὲ τοὺς ἑθνικοὺς ἐπολιτεῖετο, ὡς εἵπομεν, μετὰ φειδοῦς τινος ἡ βασιλεία. Ἀλλὰ ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἑτέρα δυσαρσευσίας ἀφορμὴ, ἡ τῶν Γότθων ἐντὸς τοῦ χρόνου ἐγκαθίδρυσις, οἵτινες ἐμιοῦντο ὑπὸ τῶν προτέρων κατοίκων καὶ ὡς ξένοι, καὶ διότι δὲν ἔπαυον ἐπιχειροῦντες ληστρικὰς ἐπιδρομὰς τοιαῦτα δὲ πράττοντες, ἀπετέλουν οὐδὲν ἥττον πολλὰς καὶ τὰς φρονεῖν τῶν πόλεων. Τοιαύτη λοιπὸν φρουρὰ, σταθμεύουσα ἐν Θεσσαλονικῇ τῇ 390, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν στάσιν τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἥτις ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ μετὰ τὴν Κων-

ῤαττινούπολιν ἡ ἐπιφανεστάτη τῶν κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα πόλεων. Βοθέρικος, ὁ τῆς φρουρᾶς αὐτῆς ἀρχηγός, ἐφυλάκισεν ἡνιοχόν τινα τοῦ ἵπποδρόμου, κατεγορηθέντα ἐπὶ ἀγκλήματι αἰσχρῷ. Ἐπειδὴ δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ ἐν Θεσσαλονικῇ μία τῶν ἱπποδρομιῶν ἐκείνων αἰτινες ἀπετέλουν τότε τὴν κυριωτάτην διασκέδασιν ὄλων τῶν μεγάλων τοῦ κράτους πόλεων, ὁ δῆμος τῶν Θεσσαλονικέων ἀπῆρτησε τὴν ἀποφυλάκισιν τοῦ ἡνιοχοῦ ὡς ἀναγκαίου εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' ὁ Βοθέρικος ἀπεποιήθη τὸ ζητούμενον· ὄθεν ἐκινήθη στάσις χαλεπὴ, καθ' ἣν ὅτε στρατηγὸς ἐκεῖνος καὶ πολλοὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀξιωματικῶν ἐφρονεύθησαν καὶ τὰ σώματα αὐτῶν εἰς τὰς ὁδοὺς κατεσύρθησαν. Ὁ Θεοδοσίος ὅστις εἶχεν ἤδη τότε ἐκδικηθῇ τὸν τοῦ Γρατιανοῦ θάνατον διὰ τῆς τοῦ Μαξίμου κατατροπώσεως, ὡς ὀλέομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, διέτριβεν ἐν Μεδιολάνῳ παρὰ Οὐαλεντινιανῇ τῇ β', ὅτε ἔμαθε τὴν ἐν Θεσσαλονικῇ γενομένην κακουργίαν. Ὁργισθεὶς δὲ, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ ἀπηνῶς τὴν πόλιν, ἀνευ ἐξουσίας καὶ δίκης. Καὶ οἱ μὲν περὶ αὐτὸν ἐπίσκοποι, ἰδίως ὁ Μεδιολάνων μέγας Ἀμβρόσιος, εἶχον σχεδὸν καταπείσει αὐτὸν νὰ μεταβάλῃ γνώμην ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον· ἀλλ' ὁ μάγιστρος ἦτο ὑπουργός· Ρουφίνος, Γαλάτης τὸ γένος, ἀνὴρ πονηρός, ὅστις ἔπειτα ἐγένετο καὶ ἄλλων δεινῶν συμφορῶν πρόξενος, ἀνερρίπισε τὴν ἀρετὴν τοῦ βασιλέως, ὅστις, ἐκδοὺς καὶ ἐξαποστείλας τὸ φόβον αὐτοῦ διάταγμα, μετενόησε πάλιν ὅτε πλέον δὲν ἦτο καιρὸς νὰ προληθῇ τὸ κακόν. Ἀμα ἔφθασεν εἰς Θεσσαλονικὴν ἡ ὀλεθρία ἀπόφασις, ἐσκήρτησεν ὑπὸ ἀγαλλιᾶσεως ἡ βάρβαρος φρουρὰ καὶ διὰ καταχθονίου τρόπου ἐληχανεύθη τὴν ἐκτέλεσιν. Εὐθὺς τὴν ἐπομένην ἡμέραν προσελήθη ὁ λαὸς εἰς τὸν Ἰππόδρομον πρὸς θεῶν δῆθεν ἱπποδρομικοῦ ἀγῶνος· ἐκεῖ δὲ αἶφνης οἱ στρατιῶται, ἐπιπεσόντες ξιφῆρεις κατὰ τοῦ πλῆθους, ἔσφαζαν ἐν διαστήματι σπῶν ὥρων, ἀνευ διακρίσεως ἀθῶων καὶ ἐνόχων, πολιτῶν καὶ ξένων, κατὰ τινὰς μὲν ἐπτά χιλιάδας, κατὰ τινὰς δὲ πεντεκαίδεκα χιλιάδας ἀνθρώπων. Ἡ ἀνηλεὲς αὕτα τοῦ Θεοδοσίου πράξις ἐνθυμίζει πολὺ τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δῆμου τῶν Ἀθηναίων διαταχθεῖσαν ποτὲ σφαγὴν τοῦ στασιάζοντος ἐκτὸς Μιτυλήνης δῆμου (σελ. 644—645 τοῦ Α'. Τόμου), τοῦ ὑποίου ἡ ἑλεεινὴ τύχη ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἔκτοτε, ὅτι ἡ ἀνέλεγκτος

ἐξουσία, εἴτε ὑπὸ πᾶλλων εἴτε ὑπὸ ἑνὸς διεξαγομένη, εἶναι δια-
θρία πάντοτε. Ναι μὲν δὲν ὑπῆρχε νῦν τὸ βῆμα ἐκεῖνο τῆς ἐκκλη-
σίας τοῦ δήμου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιούσαν ἀγορεύσαντες ῥήτο-
ρες φιλάνθρωποι καὶ συνετοί, ἠγωνίσθησαν νὰ μετριάσωσι καὶ ἐμ-
τρίψωσι κατὰ τι τῆς προηγουμένης ἀποφάσεως τοὺς σκληροτέτους
δρους. Ἀλλ' ἐὰν οἱ ῥήτορες τοῦ δήμου ἐξέλιπον πρὸ καιροῦ, προέκ-
ψαν ἤδη οἱ τοῦ λαοῦ ἐπίσκοποι, ὁ δὲ Μεδιολάνων μέγας Ἀμβρό-
σιος ἀπέδειξε λαμπρῶς, ὅτι εἶχον εἰςέτι οἱ ἀδικούμενοι καὶ πᾶσχοντες
προστάτας καὶ ἐκδικητὰς ἰσχυροὺς, τοὺς ἱεράρχας αὐτῶν. Ἐλθοῦ-
σης εἰς Μεδιόλανον τῆς φοβερᾶς ἀγγελίας, ὁ Ἀμβρόσιος ἀπέφυγε νὰ
ἴδῃ κατὰ πρόσωπον τὸν βασιλέα, ἔγραψεν ὁμοῦ πρὸς αὐτὸν ἐπιστα-
λὴν, ἐν ᾗ παριστῶν τὸ ἀπηνὲς καὶ τρομερὸν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ κα-
τατολμηθέντος ἐγκλήματος ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλους. « Τὸ ἀμάρτη-
μα δὲν ἐξαλείφεται, εἰμὴ διὰ δακρύων καὶ μετανοίας· οὔτε ἄγγε-
λοι οὔτε ἀρχάγγελοι δύνανται νὰ συγχωρήσωσιν αὐτὸ ἄλλως· αὐ-
τὸς ὁ Κύριος δὲν παρέχει τὴν ἄφεσιν, εἰμὴ εἰς μόνους τοὺς μετε-
νοοῦντας. Σὲ συμβουλεύω· σὲ παρακαλῶ· σὲ προτρέπω· σὲ παρακαλῶ.
Δὲν τολμῶ νὰ ἐκτελέσω τὴν ἀγίαν προσφορὰν, ἐὰν θελήσης νὰ πε-
ρευρεθῇς εἰς αὐτήν. Ὅ,τι δὲν ᾔθελεν εἶναι συγχωρημένον μετὰ
τὸ ἐκχυθὲν αἷμα ἑνὸς ἀθώου, εἶναι δυνατόν νὰ συγχωρηθῇ, ἀφοῦ διὰ
σὲ ἐξεχύθη τὸ αἷμα τουσούτων ; » Ὁ βασιλεὺς βαθύως συγκινηθεὶς
ὑπὸ των ἐλέγχων τοῦ ἀρχιεπισκόπου, διετέλει τεθρουνημένος διὰ
τὴν ἀνεπανόρθωτον συμφορὰν ἣν ἐπῆνεγκεν ἡ παράλογος αὐτοῦ ὀρ-
γὴ. Οὕτω δὲ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως κατατηκόμενος ἐπὶ τινα χρόνον,
ἀπεφάσισεν ἔπειτα κατὰ τὸ σύνθημα νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν μητρόπο-
λιν τῶν Μεδιολάνων ἵνα ἀκροασθῇ τῆς θείας λειτουργίας. Ἀλλὰ τότε
ὁ ἀτρόμητος ἀρχιεπίσκοπος, ἀπαντήσας αὐτὸν ἔξω τῶν προθύρων
καὶ ἐμποδίσας νὰ ἐπιβῇ τῶν ἱερῶν προπυλαίων, ἀπεφάνητο αὐτῷ
πανηγυρικῶς ὅτι μετάνοια μακρὰ δύναται μόνη νὰ ἐξαλείψῃ τὴν
κοῦτον ἀμάρτημα καὶ νὰ ἐξιλεώσῃ τὴν ὀργὴν τοῦ πάντων δεσπύτου
καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεοδόσιος παρέστησεν αὐτῷ
εὐλαβῶς, ὅτι ἂν αὐτὸς ἐγένετο ἔνοχος ἀνθρωποκτονίας, ὁ Δαυὶδ ὁ
ἀγαπητότατος τοῦ Θεοῦ, ἐκτὸς τοῦ φόνου εἶχεν ὑποκύψει καὶ εἰς
μοιχείαν, ὑπολαβὼν ὁ γενναῖος ἀρχιεπίσκοπος εἶπε· « καθὼς λοιπὸν

ἐρεμήθης τοῦ Δαυὶδ τὴν ἁμαρτίαν, οὕτω μιμήθητι καὶ αὐτοῦ τὴν μετάνοιαν. » Ὁ Θεοδοσίος ὑπήκουσεν εἰς τοὺς λόγους τούτους, ὑπέκυψεν εἰς τὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφορισμὸν, καὶ, ἐπανελθὼν εἰς τὰ βασιλεία, καθυπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπιτίμιον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου μόλις μετὰ ὀκτὼ μῆνας ἐλύθη, γενόμενος πάλιν δεκτὸς εἰς τὴν τῆς ἐκκλησίας κοινωνίαν, κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ἀφοῦ πρότερον δημοσίᾳ ἐν τῇ ἱερᾷ ναῷ ὡμολόγησε τὴν ἁμαρτίαν, καὶ πρὸς τὴν καὶ τὸ Δαυιδικὸν ἐκεῖνο. ἐκφωνῶν « ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχὴ μου, ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου, » παρεκάλεσεν ἵνα τύχη συγγνώμης.

Ἐν τῷ μέσῳ τούτων περιπετειῶν διήλθεν ἡ τοῦ Θεοδοσίου βασιλεία· δὲν ἤρκεσεν ἡ εἰρήνευσις τῶν Γότθων καὶ ἡ τῶν σχέσεων αὐτῶν ῥύθμισις, δὲν ἤρκεσεν ἡ κατατρόπωσις ἀρειανῶν καὶ ἐθνικῶν, ἀλλ' ἐδέησε νὰ παλαίσῃ καὶ πρὸς τὰς συνεπειὰς τῶν γεγονότων τούτων. Καὶ τοι δὲ ὑπὸ τοσούτων πραγμάτων περισπώμενος, δὲν ἠμέλησε παντελῶς καὶ τὰ κατὰ τὴν Δύσιν συμβαίνοντα. Εἶδομεν ὅτι τῷ 383 εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Μάξιμον, τὸν ἐπαγαγόντα τὸν θάνατον τοῦ Γρατιανοῦ καὶ σφετερισθέντα τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅτε τῷ 387 ὁ Μάξιμος, προσβαλὼν αἰφνιδίως τὸν Οὐαλεντιανὸν Β', ἐξέβαλεν αὐτὸν τῆς Ἰταλίας, ὁ Θεοδοσίος ἠδυνήθη τελευταῖον νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ, καὶ καταβαλὼν τὸν Μάξιμον κατὰ ἰούνιον τοῦ 388 περὶ τὸν Σάον ποταμὸν καὶ θανατώσας αὐτὸν, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Οὐαλεντιανὸν Β' τὴν ἀρχὴν πάσης τῆς Δύσεως. Πάλιν δὲ, ὅτε μετὰ τέσσαρα ἔτη, τῇ 15 μαΐου 392 ὁ Οὐαλεντιανὸς Β' ἐδόλοφονήθη ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου αὐτοῦ στρατηγοῦ Ἀρξογαστοῦ, Φράγκου τοῦ γένος, ἀναγορεύσαντος βασιλέα τὸν γραμματικὸν Εὐγένιον, ὁ Θεοδοσίος, παρασκευάσας τὰς ἀπαιτούμενας δυνάμεις, ἐπῆλθε κατὰ τοῦ νέου τούτου ἀντοχράτορος καὶ, τῇ 6 Σεπτεμβρίου 394, νικήσας αὐτὸν, ἤνωσεν ἅπαν τὸ κράτος ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ ἀρχήν. Ἀλλὰ δὲν ἀπῆλυσεν ἐπὶ μακρὸν τὸν τελευταῖον αὐτοῦ θρίαμβον. Νοστήσας ἐξ ὕδρωπος, δὲν ἐπέζησεν εἰμὴ τέσσαρας μῆνας καὶ ἀπεβίωσεν εἰς Μεδιόλανον, τῇ 17 ἰανουαρίου 395, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 50, ἀφοῦ διή-

ρεσεν αὖθις τὸ κράτος εἰς δύο μεγάλα τμήματα καὶ ἐπέστρεψε τὴ
ρὴν Ἀνατολὴν εἰς τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν Ἀρσάδιον, τὴν δὲ Ἀσ-
σίαν εἰς τὸν νεότερον Ὀνώριον.

Ὁ Θεοδόσιος ἐπεκλήθη μέγας καὶ τῇ ἀληθείᾳ δύναται νὰ θεω-
ρηθῇ μέχρι τινὸς ἄξιος τῆς ἐπωνυμίας ταύτης, ἥτις, ἐν τῇ ἱστορίᾳ
τῶν μοναρχῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, πρὸ αὐτοῦ δὲν ἐπεκράτη-
σεν εἰς τὸν ἰδρυτὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετ' αὐτῶν δὲ εἰς
οὐδένα ἄλλον, ἐκτὸς μίας καὶ μόνης μὴ σπουδαίας ἐξαίρεσις. Λόγω
ιδιαιτικῶν ἀρετῶν, ὁ Θεοδόσιος ἦτο ὁμολογουμένως κρείττερος τοῦ με-
γάλου Κωνσταντίνου· διότι διετέλεσεν ἀγαθὸς σύζυγος, ἀγαθὸς πα-
τήρ, ἀγαθὸς ἀδελφός, ἀγαθὸς ἐν γένει συγγενὴς καὶ φίλος ἐγγήμιον
πλὴν τούτων δὲ ἦτο μὲν ὀξύτατος περὶ τὰς ἀρετάς, ἀλλ' εὐχερῶς
ἐτρέπετο πρὸς τὴν ἐπεικίαν. Δὲν ἀρκούμεθα ὅτι ὡς ἀνθρώπος ἀνθρω-
πικὸς ἐξετάζομενος, ὑπέκυψεν εἰς ἀμαρτήματα τινα. Μὴ καταβαλὼν εἰς
τάξιν ὑππῶν τοὺς Ἰούθους ἀλλὰ συνθηκολογήσας πρὸς αὐτοὺς καὶ
συμμάχους τούτους ἀνακηρύξας, παρεσκεύασε πολλὰς εἰς τὸ κράτος
συμφορὰς καὶ ὑπετύπωσε παραδειγμα τὸ ὁπῶν κατὰ δυστυχίαν παλ-
λαίκες μιμηθέντες οἱ μεταγενέστεροι αὐτοκράτορες, παντελῶς ἐνέθεν-
σαν τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἥτις ἄλλως
ἠδύνατο νὰ ἀπὸβῃ πολὺ ἐλληνικωτέρα. Μὴ ἀρκεσθεῖς εἰς τὸ νὰ θε-
σπίσῃ τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἐπι-
τρέψας καὶ διατάξας τὸν δλεῖρον τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν ἔθνικῶν
καὶ τὴν καταστροφὴν πολλῶν ἐργῶν τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἡμᾶς μω-
διὰ τοῦ διωγμοῦ τούτου τὴν λαμπροτέραν τῆς βασιλείας αὐτοῦ
πράξιν. Οὐδὲν ἦττον ὅμως νομίζομεν ὅτι ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐκκλησία δι-
καίως διέκριναν τὸν ἄνδρα διὰ τῆς ἀπονεμηθείσης αὐτῷ τιμῆς.
Ἢ ἐν τῷ κράτει ἐγκατάστασις τῶν ἀρκτιῶν φυλῶν δὲν ἦτο ἀληθῶς
εἰπεῖν ἀπερισχεψίας καὶ ἀδυναμίας ἀποτελέσματα. Τὰ προϋπάρχοντα
ἐν αὐτῷ στοιχεῖα, καὶ ἰδίως ὁ ἐλληνισμὸς, εἶχον, ἕνεκα τῶν θεη-
σκευτικῶν ἐρίδων καὶ συζητήσεων, τοσοῦτον ἀποτραπῇ ἀπὸ τῶν θετι-
κωτέρων τῆς πολιτείας συμπεριόντων, ὥστε ἡ μετὰ τῶν στοιχειῶν
ἐκείνων ἀνάμιξις φυλῶν τινον μαχικωτέρων καὶ πρακτικωτέρων ἐμελ-
λε μὲν νὰ συνεπαγάγῃ πολλοὺς καὶ θεινοὺς σπαρταγμοὺς· ἠδύνατο ὅμως
ἐπὶ τέλους νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν ἔθνους ὕλικῶς καὶ θη-

δὲ αὐτοῖς ἐφαίμενε τὸν. Καὶ τοῦτο ἔρχετο συμβαίνειν καὶ θελεῖν ἀπερ-
 ρεῖ, πρὸς τὸν τοῦ χρόνου, ἀπέναντος αὐτοῦ τοὺς ἀγαθοὺς καρπούς, ἐάν
 ἢ κατὰ τὴν αἰ. ἐκατονταετηρίδα διέκλῃμας ἀπὸ δυσμῶν στευροφω-
 ρικῇ θάλλῃ, καὶ παρειαυάζε τὴν πᾶσιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.
 Ὡς πρὸς δὲ τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, τὸ πολέτευμα τοῦ Θεοδοσίου
 δικαιολογεῖται ἔτι εὐχερέστερον. Ἰσχύει ἐν ἡμῖν βέβαιον ὅτι ἡ τύ-
 χη τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἐδύνειτο νὰ ἀφ᾽ ἀλλοθι ἐλθῇ διὰ τοῦ θράσι-
 μου τῆς ὀρθοδοξίας, καὶ ἐν αἰσούτως βέβαιον ἦναι ὅτι ἐν τῷ κλύ-
 θμῳ ὅστις ἐπὶ ἡμίσειαν ἦδη ἐκατονταετηρίδα ἀνέσσει ἀπ᾽ ἀπὸ τὴν
 Ἀνατολῆς ἐκινδύνευε νὰ καυχῆσθῃ τὸ ἐν Νικαίᾳ θεσπισθὲν σύμβολον.
 ὁ Θεοδόσιος, πρὸ τίνος τὴν δεξιὰν εἰς τὸ σύμβολον τοῦτο, καὶ ἀνορ-
 θώσας αὐτό, καὶ ἀσφαλίσας, συνδέσας τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἐνὸς τῶν
 μεγίστων τῆς ὀρθῆς ἱστορίας γεγονότων. Καὶ προσεκαίωτες ὅτι εἰ-
 ναι, τοῦτου ἕνεκα, τόσο μᾶλλον ἀξιοθνήσκας, ὅσω, καθὼς εἴπομεν,
 ἦδη καὶ θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ περατηρήσωμεν αὐτοῖς βραδυτά-
 ρον, ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία εἶχε συρφετὴν ἰδεῖν νὰ προ-
 σταύῃ μᾶλλον τὴν αἵρεσιν ἢ τὴν ὀρθοδοξίαν, διότι, ἡ αἵρεσις, κα-
 θὼ μὴ ἔχουσα ἄλλον προτάτην εἰμὴ τὸν ὑπέρτατον ἀρχοντα, ἦτο·
 ὡς ἐκ τούτου, εὐπειθεστέρᾳ εἰς αὐτὸν, ἐνῷ ἡ ὀρθοδοξία, τῆς ὁποίας
 ἡ ἰσχὺς ἐξέπ᾽ ἀρχῆς ἀπὸ τῆς αἰκουμενικῆς συνόδου, ἦτο πολὺ μᾶλλον
 ἀπὸ τῆς βασιλείας ἀνεξάρτητος. Ὁ δὲ διωγμὸς ὅστις, ὡς μὴ ὁρατὸς
 συνοδάσας τὴν σφαιρὴν ἐκείνην τοῦ Θεοδοσίου πρᾶξιν ὑπ᾽ ἑξῆς ἐπὶ
 τέλειμα τῆς ἀντιφάσεως ἦν φυσικῶς τῷ λόγῳ προεκάλεσαν αἱ προη-
 γούμεναι τῶν Ἀρειανῶν καταχρήσεις καὶ τῶν παθῶν τὰ ὅποια πρὸ
 αἰῶν κατ' αὐτῶν ἐσφραύθησαν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀρθοδόξων, εὐχί
 πρῶτον τῶν ἰδίων τοῦ βασιλέως διαθέσεων. Ἐπὶ πᾶσι μὴ λησμονώ-
 μεν ὅτι, ἡ ἱστορικὴ τῶν ἀνθρώπων εἴς τε ἀρκεῖται πολὺ πρὸς τὴν
 σχετικὴν τοῦ φωτὸς δύναμιν. Ἡ εἴς τε ἀκρίνεια ἀνελόγως τῶν
 περικλειμένων περιστάσεων, ἀπαρἀλλέτως καθὼς ἡ δύναμις τοῦ φω-
 τὸς παύεται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μεγαλητέρα ἢ ἀσθενεστέρᾳ κα-
 θῶν ἐπικρατεῖ κύκλω σκότους ἢ φωτός. Ἀνάμπετε λαμπράδα ἐν σταθε-
 Ͼ μεσημβρίας, ἢ λάμπες αὐτῆς θέλει φατῇ ὡρᾶ ἀνώπιον τῶν ἡλια-
 κῶν ἀκτίνων. Ἀλλ' ἀφοῦ δύσῃ ὁ ἥλιος καὶ ἐπ᾽ ἐλθῇ ὁ ἥσυχος τῆς νυ-
 κτός, ἡ αὐτῇ λαμπρὰς θέλει ἀναδειχθῇ λαμπροτάτη καὶ θέλει ἀνα-

πληρώσει μέχρι τινός τὸν τῆς ἡμέρας ἀστέρα. Παραπλήσιν τι σφαιραίνει καὶ εἰς τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς ἱστορίας. Διὰ τὴν εὐλαϊαν τοῦ περὶ αὐτὸν κόσμου, ὁ Θεοδόσιος ἀνεκπύρχθη μέγας τὸν μᾶλλον δικαίως ὥσπερ εἰς ἄλλους εὐτυχιστέους χρόνους ἤθελεν ἴσως κατορθώσει μείζονα καὶ γονιαιότερα πρῆγματα.

Ὁ Ἀρχάδιος, ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀνατολικὴν βασιλείαν τῷ ὀκτωκαιδεκαέτῃ, ὁ δὲ τῆς Δύσεως βασιλεύσας Ὀνώριος δι' ἄγαν ὑπερβῆ τὸ ἐνδέκατον τῆς ἡλικίας ἔτος. Ὅθεν πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τοὺς δύο αὐτῶν πρωθυπουργοὺς, τὸν Βασίλῳ τὸ γένος Στελίχωνα ἐν τῇ Δύσει, καὶ τὸν Γαλάτῃ Ῥουφίνῳ ἐν τῇ ἀνατολῇ. « Δίκαια τε πᾶσαι παρ' αὐτοῖς κατ' ἐξουσίαν ἐκείνηται, λέγει ὁ Ζώσιμος, καὶ ἀπφει κεκρατηκώς ὁ χρημάτων τῆς ἡμετέρας ἀννούμενος ἢ ἄλλως οἰκειότητι τὴν τοῦ δικαζόντος ἐπιστομὴν εὖ νοῖαν. Κτήματα δὲ ὅσα τοὺς κυρίου ἐν τοῖς ἀπάντωντακτοῖς στήρασαν εὐδαίμονας ὀνομάζεσθαι, μετῴκει πρὸς ταῦτα, τὴν μὲν διαρεαῖς θεραπευόντων καὶ τούτω τὸ συκοφαντεῖσθαι διαφερόντα, ἐτέρων δὲ τὰ οἰκεία προῖεμένων ὑπὲρ τοῦ τυχεῖν ἀρχῆς ἢ ἄλλο τινα πρίασθαι τῶν πόλεων ὀλεθρον. Παντός δὲ εἶδους πονηρίας τὰς πόλεις ἐπιπολάζοντος, ὁ μὲν ἀπανταχόθεν πλοῦτος εἰς τὴν Ῥουφίνου καὶ Στελίχωνος οἰκίαν εἰσέρρει, ἡ δὲ πενία κατὰ πάντα τὸ πον ἐπενέμετο τὰς τῶν πάλαι πλουτούντων οἰκίας » ποθέοντο δὲ τῶν γινομένων οἱ βασιλεῖς οὐδενός, ἀλλὰ ἔγραφον μόνον ὅσα Ῥουφίνος ἐπέταττε καὶ Στελίχων. » Καὶ ὁ μὲν Στελίχων διέπραξε τὸν λάχιστον ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ, ὁ δὲ Ῥουφίνος δὲν διεκρίθη αἰσίοις ἐμὴ ἐπὶ τῇ πονηρίᾳ αὐτοῦ καὶ μοχθηρίᾳ, ἐπενεγκών καὶ ἄλλας πονηρίας εἰς τὴν ἀνατολὴν συμφοράς. Μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τοὺς ὁμοιωτάτους ὁποῖους συνέλεγε διὰ τῶν ἐπονειδίστων ἐκείνων καταχράμενος ἠθέλησε νὰ συζεύξῃ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀρχαδίου. Ἀλλὰ τοῦτο αὐτοῦ τὸ ὄνειρον δὲν ἐμελλε νὰ ἐκπληρωθῇ. Ἰππάρχης ἐν τῇ αὐτῇ ἀντίπαλος αὐτοῦ δεινός, ὁ Εὐτρόπιος, ὅστις, εὐνοῖχος ὢν, ἦν ἐξ ἐκ τῶν ἀγεννῶν ἐκείνων ὄντων, τὰ ὅποια ἴσχυον, ὥς μὴ ὥφειλε, εἰς τὰ βασίλεια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ μίμνησιν τῶν αἰσίων τὰ αἰσιανὰ κράτη συμβαινόντων. Ὁ εὐνοῦχος λοιπὸν Εὐτρόπιος καὶ

ἄλλοι τινὲς περὶ τὸν βασιλέα, ἀντιπράττοντες εἰς τὸν πρωθυπουργόν, καὶ ὠφεληθέντες ἐκ τινος αὐτοῦ εἰς Ἀντιόχειαν ἀποδημίας, πείθουσι τὸν Ἀρκαδίον νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν περιφανῆ ἐπὶ τῷ κάλλει αὐτῆς Εὐδοκίαν, θυγατέρα Φράγκου τινὸς στρατηγοῦ. Ἐντεῦθεν ὀργισθεὶς ὁ Ρουφίνος ἐπεχείρησε λάθρα τὰ αἰσχίστα κατὰ τοῦ κράτους ἀνοσιουργήματα. Αὐτὸς λέγεται προσκαλέσας τοὺς Οὐννοὺς οἵτινες ἐν ἔτει 395 ἐλεηλάτησαν ἐπαρχίας τινὰς τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἐπραξεν ἄλλα βεβαιότερα καὶ δεινότερα κακοουργήματα. Ἀλάριχος, εἰς τῶν ἐπὶ γένει καὶ ἀξία ἐγκρίτων ἡγεμόνων τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους καθιδρυμένων Οὐϊσιγόθων, εἶχε δυσαρεσθητῇ τότε διότι, ἄρχων ἔτι ἐπὶ Θεοδοσίου γοτθικοῦ τινος πολεμικοῦ σώματος, δὲν προσέλαβεν ἤδη καὶ τὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων ἡγεμονίαν. Ὅθεν ὑποκινήσας στάσιν παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐλεηλάτησε τὴν Θράκην, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 395 ἔτος, μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τούτου τὸ στρατόπεδον προσελθὼν ὁ Ρουφίνος, ἐκαυχῆθη μὲν παρὰ τῷ βασιλεῖ ὅτι κατέπεισε τὸν Ἀλάριχον νὰ ἀναζεύξῃ ἀπὸ τῆς πρωτεύουσας, πράγματι ὅμως συνεβούλευσεν εἰς τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον τῶν Γόθων νὰ ἐπέλθῃ μᾶλλον κατὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, εὐπορούσης, διότι πρὸ ἑκατονταετηρίδος ὅλης δὲν εἶχον εἰσβαλεῖ εἰς αὐτὴν βάρβαροι, ὑποσχόμενος ὅτι θέλει εὐκολύνει ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐπιδρομὴν αὐτῶν. Καὶ πῶς μὲν ἐξέτελεσε τὴν προστασίαν ταύτην, μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Στελίων, μαθὼν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀλάριχου πραττόμενα καὶ μελετώμενα, ἔδραμεν εἰς Θεσσαλονίκην, μετὰ τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀνατολῆς ὅσα εἶχεν παρακολουθήσει τὸν Θεόδοσιον κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Δύσιν στρατείαν. Ἀλλ' ὁ Ρουφίνος, ὅστις ἦγε καὶ ἔφερε τὸν ἀσθενῆ Ἀρκαδίον, πέμπει πρὸς τὸν Στελίωνα διαταγὴν βασιλικὴν βεβηλωσάντων αὐτῷ νὰ πλησιάσῃ πλείονον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν ὁ Στελίων ὑπακούσας ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν. Ἀλλ' ὁ Γόθος Γαῖνᾶς, εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν στρατείαν, ἀνέλαβε νὰ τιμωρήσῃ τὸν Ρουφίνον, ἔχων σύμφωνον εἰς τοῦτο καὶ τὰ περὶ αὐτὸν τάγματα. Ἀμα λαβὼν, πλησιάσας αὐτοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐξῆλθεν εἰς προὔπαντίαν ὃν τὸ Ἀρκαδίος καὶ ὁ Ρουφίνος, φονεύεται ἐκ διαταγῆς τοῦ Γαῖνᾶ ὃν τε-

λευταίος υἱός, τῇ 27 νοεμβρίου 393, ὁ δὲ ἄνθρωπος Ἀρχιδιδίος, ἀναγνωρίσας τὰ γενόμενα, παραδίδεται ἤδη καθ' ὀλοκλήριαν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ εὐνούχου Εὐτρόπιου, ὅστις, ὑποστηριζόμενος ἐπὶ τινα χρόνον ὑπὸ τοῦ Γαῖνᾶ, ἀπέβη παντοδύναμος, προαχθεὶς εἰς τὰ ἀνωτάτα ἀξιώματα τοῦ πατρικίου καὶ τοῦ ὑπάτου.

Ὁ εὐνούχος Εὐτρόπιος δὲν εἶχε παντάπασι διαθέσιν, ὡς θέλει μετ' οὐ πολὺ ἐξηγηθῆ, νὰ προλάβῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου στενωπθέντα κατὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος θεινά. Ὁ Ρουφίνος εἶχε διορίσει ἀρχηγὸν μὲν τῆς ἐν Θερμοπύλαις φρουρᾶς τὸν Γερόντιον, ἀνθύπατον δὲ τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἀντίοχον, ἀμφοτέρους ἐτοιμούς ὄντας ν' ἀνέξωσι τὰς πύλας τῆς χώρας εἰς τὸν Ἀλάρχον. Ἀλλ' ἄρ' αὖ γε ὑπῆρξαν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι κοινοὶ προδότες, τυφλὰ ὄργανα τοῦ Ρουφίνου καὶ παραβῆται τῶν ἱερωτάτων καθηκόντων, ἀπλῶς ἵνα ὑπακούσωσιν εἰς τὰ πρᾶγματ' αὐτοῦ τοῦ πρωθυπουργοῦ; Τὸ πρᾶγμα φαίνεται τόσῳ μᾶλλον ἀπίθανον ὥσθ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ρουφίνος εἶχε θανατωθῆ διάφορα δὲ τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν ὅτι λόγοι ἕτεροι ὑπηγόρευον τὴν ὀλεθρίαν αὐτῶν διαγωγὴν. Ὁ Ζώσιμος λέγει ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἀντιόχου Μουσώνιος ἦτο Ἕλληνας ἀνὴρ πολλῆς μέτοχος παιδείας, ἐκ δὲ τῶν τριῶν αὐτοῦ υἱῶν ὁ μὲν ὁμώνυμος τῷ πατρὶ Μουσώνιος καὶ ὁ Ἀξίохος ἦσαν ἐνάμιλλοι ἐκείνου κατὰ τε τὴν παιδείαν καὶ τὴν καλοκάγαθίαν, ὁ δὲ ὅλως τούτων διάφορος Ἀντιόχος ἀπέβη ἀνὴρ πονηρότατος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ζώσιμος δὲν ἐπικινεῖ συνήθως εἰμὴ τοὺς ἐθνικοὺς, τοὺς δὲ χριστιανοὺς ἐν γένει πικρῶς στηλιτεύει, ὥς ἐν εὐλόγῳ ἐκ τῆς ἀσχηγέσεως αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ μὲν γέρων Μουσώνιος καὶ δύο αὐτοῦ υἱοὶ εἶχον μείνει πιστοὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον θρησκεῦμα, ὁ δὲ τρίτος υἱὸς ὁ Ἀντιόχος, εἶχεν ἀσπασθῆ τὸ νέον δόγμα. Πλὴν τούτου ὁ Εὐνάπιος ἱστορεῖ, ὅτι οἱ μοναχοὶ διτυκολύουν πολὺ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἀλάρχου, βεβαιῶν ἐπὶ λέξεσιν ὅτι « τοιαύτας αὐτῷ τὰς πύλας ἀπέδειξε τῆς Ἑλλάδος, ἡ τῶν τὰ φαιὰ ἱμάτια ἐχόντων ἀκωλύτως προσπαεῖς ἐλθοῦσα ἀσέβεια. » Ἐκ τούτων πιθανὸν ἐθεωρήθη ὅτι ὁ Ρουφίνος, περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προδοτικῶν αὐτοῦ βουλευμάτων, ὠφελήθη πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας ἀντιπαθείας τῶν χριστιανῶν, οἵτινες, ἐκεί-

ρεθμοὶ ὄντες εἰς τὴν ἐγκαῦδα. Ἑλλάδα καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης βλέπαντες τοὺς ἐθνικοὺς ἀκωλύτως ἐκπληροῦντας τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν, ἴσαν διατεθειμένοι νὰ συμμάχῳσαι μετὰ τῶν Γότθων ἵνα καταφέρωσιν ἐπὶ τέλους χριστιαν. κατὰ τῶν ἀντιτάλων πληγὴν. Ἦσαν δὲ οἱ Γότθοι ἀρειανοὶ μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἤττον χριστιανοὶ καὶ ἐπιτάσσοντες νὰ συντελέσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν συμμάχων αὐτῶν, ἰδίως διὰ τῆς τῶν ἱερῶν καταστροφῆς. Ὡς τε ἂν ἡ εἰκασία αὕτη εἴη ἀληθὴς, ὁ Γερόντιος, ὁ Ἀγτίσχος καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἐνόμιζαν ὅτι ὑπερεταῦσαν τὸ τῆς θρησκείας αὐτῶν συμφέρον, συμπράττοντες μετὰ τοῦ Ἀλαρίχου, οὕτω δ' ἐξηγεῖται πολὺ εὐλογώτερον ἢ διαγωγὴ αὐτῶν ἢ διὰ τῆς ἀπλῆς καὶ κοινῆς προδοσίας. Ἀλλὰ καὶ ἕτερα τεκμήρια ὑπερβαλὼν κρύνουσιν ὅτι τὴν πλεονεξίαν τοῦ Ἀλαρίχου κατὰ τὴν προκειμένην ἐπιδρομὴν ὑπέβαλψαν αἱ ὑπερσχύσασαι τότε θρησκευτικαὶ δοξααί. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρουφίνου οὐ μόνον ὁ Εὐτρόπιος οὐδὲν ἐπράξεν ἵνα διακωλύσῃ τὴν εἰσβολὴν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Γότθων, ἀλλὰ κατ' αὐτὸ ἐκείνο τὸ 396 ἔτος ὑπηγόρευσεν εἰς τὸν Ἀρχαῖδιον νόμον δι' οὗ ἀφγρέθησαν ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τοὺς προΐσταμένους καὶ τοὺς ὑπέρτας τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν ἅπαντα αὐτῶν τὰ προνόμια. Μετὰ δὲ τούτοις ἐκ αὐτοῦ, ὡς ἂν μὴ ἦρουν αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλαρίχου γενομένηαι καταστροφαι τῶν ποιικλίων ἰδρυμάτων τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, ὁ Ἀρχαῖδιος διέταξε ῥητῶς δι' ἐτέρου νόμου νὰ καταβληθῶσιν εἰς ἑδάφος οἱ ναοὶ τῆς εἰδωλολατρείας, τὸ δὲ ὑλικὸν αὐτῶν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς δημιουργία, οἰκοδομήματα, ὁδοὺς, κρήνας, τεῖχη καὶ ὑδραγωγεία. Ἐκ τούτων λοιπὸν δηλοῦται καὶ πάλιν ὅτι ἂν οἱ διαδοχοὶ τοῦ Ρουφίνου δὲν ἐξπικολοῦντο τὴν πρὸς τὴν Ἀλαρίχον συνεννόησιν, ἐβλεπεν ὅμως τοῦλάχιστον εὐχαρίστως τὰ παρ' αὐτοῦ πραττόμενα, ὡς συντελεστικά εἰς τὴν κατατρέφωσιν τῶν τελευταίων λειψάνων τῆς ἀρχαίας λατρείας.

Ὅπως δ' ἦποτε ὁ Ἀλαρίχος, ἀναχωρήσας ἀπὸ τῆς Θράκης, προήλασε κατ' ἀρχάς ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ « πάντα καταστρεφόμενος τὰ ἐν μέσῳ. » Περί τὰς ἀρχάς δὲ τοῦ 396 γενόμενος πλησίον τῶν Θερμοπυλῶν, ἀνήγγειλε λάβρα τὴν ἀφ' αὐτοῦ πρὸς τε τὸν Ἀντίοχον, τὸν ἀνθύπατον, καὶ πρὸς τὸν Γερόντιον, τὸν προΐσταμενον τῆς ἐν Θερμοπύλαις φυλακῆς. Καὶ ἐν τῇ

ἄμα ὁ Γερώντιος, ἀναχωρήσας μετὰ τῶν φυλάκων, ἀφῆκεν ἐλευθέραν καὶ ἀκώλυτον εἰς τοὺς βαρβάρους τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσοδόν. Οἱ δὲ, καθοδηγούμενοι ὑπὸ πολυαριθμῶν μοναχῶν, κατεπλημύψαν πάντα τὰ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς, Λοκρίδα, Φωκίδα, Βοιωτίαν, λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες χώρας καὶ πόλεις, καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας ἡδηδὸν ἀποσφάττοντες, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἀγεληδὸν συνεπαγόμενοι. Ἡ συμφορὰ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ὁ πεντηκονταετίαν βραδύτερον ἀκμάσας Ζώσιμος βεβαιοί, ὅτι μέγα τῶν χρόνων αὐτοῦ ἐφαίνοντο ἔτι τὰ στίγματα αὐτῆς. Ἐν τῇ Βασιλίᾳ μόνῃ ἡ πόλις τῶν Θηβῶν, ἀσφαλῶς οὖσα ὠχυρωμένη, διέφυγε τὴν ἄλωσιν, διότι ὁ Ἀλάριχος, μὴ ἔχων πολιορκητικὰ ὄργανα καὶ σπένδων εἰς προχειρότεραν λείαν, ἐνόμισε περιττὸν νὰ χρονотρεβῇ ἐν ταύτῃ. Κατελθὼν δὲ διὰ τοῦ Κιθαιρώνος εἰς Ἀττικὴν, πρῶτον κατέστρεψε τὸ ἐν Ἐλευσίνι σωζόμενον ἔτι τότε μέγα ἱερὸν, θανατώσας τὸν τε Ἰλάριον καὶ ἄλλους τινὰς τῶν ὀνομαστοτέρων καὶ πρῶτοτέρων ὀπαδῶν τοῦ ἀρχαίου δόγματος, ἐκεῖ που διατρίβοντας. Ἐπειτα ἐπλησίασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, περὶ τῆς τύχης τῶν ὁπίων κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ἐποχὴν ποικίλαι ὑπάρχουσι παραδόσεις.

Ὁ Ζώσιμος περὶ μὲν Ἐλευσίως οὐδὲν λέγει, ἀν καὶ ἡ καταστροφή αὐτῆς φαίνεται βεβαία, διότι μαρτυρεῖται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Εὐκλείου· περὶ δὲ Ἀθηνῶν ὁμιλῶν βεβαιοί ὅτι ὁ Ἀλάριχος, ἐπελθὼν πανστρατιᾷ ἐπὶ τὴν πόλιν, εἶδεν εἰς τὸ τεῖχος περιερχομένην μὲν τὴν πρόμαχον Ἀθηναίαν, ὅποια εἰκονίζεται ἐν τοῖς ἀγάλμασιν, ὥπλισμένην δηλαδὴ καὶ τρόπον τινὰ ἔτοιμον νὰ ἀντικρούσῃ τοὺς ἐπερχομένους, προϊστάμενον δὲ τὸν ἥρωα Ἀχιλλέα τοιοῦτον ὅποιον ἔδειξεν εἰς τοὺς Τρῶας ὁ Ὅμηρος ὅτε ἐπολέμει ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου. Ταύτην τὴν εἴδη σεβασθεὶς ὁ Ἀλάριχος, πάσης μὲν ἀπέστη κατὰ τῆς πόλεως ἐπιχειρήσεως, ἐπέμψε δὲ κήρυκας περὶ εἰρήνης. Καὶ προσδεξαμένων τῶν Ἀθηναίων τοὺς λόγους, καὶ λαβόντων καὶ δόντων ὅρκους, εἰσῆλθεν ὁ ἡγεμὼν τῶν Γότθων μετὰ ὀλίγων τινῶν εἰς τὰς Ἀθήνας. Τυχὼν δὲ φιλοφροσύνης ἀπάσης, καὶ λουσάμενος καὶ κοινωνήσας δι' ἐστιάσεως πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει λογάδας, καὶ προσέτι δῶρα λαβὼν, ἀνεχώρησε, καταλιπὼν ἀβλαβῇ τῇ τε πόλιν καὶ τὴν Ἀττικὴν πᾶσαν. Αὕτη τοῦ Ζωσίμου ἡ διήγησις

εἶναι πολυειδῆς αξιοσημείωτος. Ἐν πρώτοις μαρτυρεῖ ὅπως ἐμφε-
 ζομένην ἦσαν εἰς τὴν αἰ πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρησκείμα πεποιθήσεις, διότι
 ὁ ἱστορικὸς ἀναφέρει σπουδαίως τὴν προστασίαν ἐκείνην τῆς Ἀθη-
 νᾶς καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, ἐπιζῶν βεβαίως ὅτι πολλὰ τῶν ἀναγκαστῶν
 αὐτοῦ θέλουσι πιστεύσει εἰς αὐτήν. Ἐπεὶ δὲ δῆλον ἐξ αὐτῆς γί-
 νεται ὅτι ἡ πόλις οὐδὲν ἔπαθε τότε ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀλαρίχου ἐπι-
 δρομῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι μαρτυρίαι ἕτεραι ἄλλως παριστῶσι
 τὰ πράγματα. Ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Κλαυδιανὸς, ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος
 καὶ ὁ τῆς ἐκκλησίας ἱστορικὸς Φιλοστόργιος ἀναφέρουσιν ὀνομαστί
 τὰς Ἀθήνας μεταξὺ τῶν πόλεων ἦσαι, περιπεσοῦσαι εἰς χεῖρας τῶν
 βαρβάρων, ἔπαθον θανάτῳ παρ' αὐτῶν. Ὁμοίως δὲ ὡς τεκμήριον τῶν
 συμφορῶν ὅσας ὑπέστησαν τότε αἱ Ἀθηναί, θεωρεῖται καὶ τοῦτο,
 ὅτι ὁ Συνέσιος, περὶ οὗ ἄλλοτε πλείονα, καταπλεύσας εἰς Πειραιᾶ
 δύο ἔτη μετὰ τὴν τοῦ Ἀλαρίχου ἐπιδρομήν, ἔγραψεν ἐντευθεὶν πρὸς
 τὸν ἀδελφὸν τὴν ἀκόλουθον θλιβεράν περὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐπιστολήν,
 ἣς παρατιθέμεθα ὁλόκληρον τὸ κείμενον, διότι ὁ Συνέσιος, ὡς θέλο-
 μεν ἰδεῖν, ἦτο εἰς ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων οἵτινες, καὶ τοι ἔζων περὶ
 τὰ τέλη τῆς δ' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἡδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν
 ὡς γνήσιοι Ἕλληνες τῶν πάλαι ποτὲ χρόνων· ὥστε ἡ ἐντύπωσις ἦν
 ἐπρόξεναι αὐτῶν ἢ τῶν Ἀθηνῶν πόλις παρέχει ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τῆς
 ἐντυπώσεως ἦν ἤθελε προξενήσει εἰς τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Ἀριστο-
 τέλην ἢ ἀν' αἰφνης, ἐκ τῶν νεκρῶν ἀναστάντες, ἤθελον ἐπισκεφθῇ αὐ-
 τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων τῆς παρακμῆς. Ἐῖχε λοιπὸν ἡ ἐπιστολὴ
 οὗτω. «Ὁναίμην τῶν Ἀθηνῶν, ὅποσα βούλει· ὥστε μοι δοκῶ πλεῖν
 ἢ παλαιστῇ καὶ δακτύλῳ γεγενῆσθαι σοφώτερος. Ἐξέστι δὲ καὶ αὐ-
 τόθεν τῆς θείας σοφίας πείραν σοὶ τίνα παρασχεῖν. Ἀμέλει γάρ Ἀνα-
 γυροῦντοθέν σοι γράφω, καὶ Σπηρτοὶ γέγονα, καὶ Θριῶξε, καὶ Κη-
 φησίαι, καὶ Φαλτροί· καὶ κακὸς κακῶς ὁ δεῦρ' με κομίσας ἀπόλοιτο
 ναύκληρος· ὡς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθηναί σεμνόν, ἀλλ' ἢ τὰ κλει-
 νὰ τῶν χωρίων ὀνόματα, καὶ καθάπερ ἱερείου διαπεπραγμένου τὸ
 δῆγμα λείπεται, γνῶρισμα τοῦ πάλαι ποτὲ ζώου, οὕτως ἐνθῆνδε φι-
 λοσοφίας ἐξωκισμένης; λείπεται περινοστοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκα-
 δημίαν τε, καὶ τὸ Λύκειόν, καὶ, νῆ Δία, τὴν Ποικίλην Στοάν, τὴν
 ἐπώνυμον τῆς Χρυσίππου φιλοσοφίας, νῦν οὐκέτ' οὔσαν· ποικίλην δ

ἡμῶν Ἀνθυπατος τὰς σκευὰς ἐφέλετο, αἱ ἐγκατέθετο τὸν τέχνην δὲ ἐκ θαλάσσης Πολύγυμτος. Νῦν μὲν οὖν ἐν τοῖς καθ' ἡμέρας χρόνους Δε-
γυκτος φέρει τὰς ὑπατίας δεξαμένη γυνάς· αἱ δὲ Ἀθηναί, πάλαι
μὲν ἦν ἡ πόλις ἑστία σφῶν, τὰ δὲ νῦν ἔχον, σκεμνύουσιν αὐτὰς πρὸ
μελιττοφυγῆ. Ταῦτα ὅρα καὶ ἡ ξυμρίς. τῶν σφῶν Πλευταρχεύου,
αἵτινες οὐ τῇ σφῶν τῶν λόγων ἀφαιρῶσιν ἐν τοῖς θεάτροις τοῖς
κόποις ἀλλὰ τοῖς ἐξ Ἱππυτοῦ σταμνῶσι. Ἀλλ' ὅμως τῶν κατὰ τὴν
τινὲς παρατηροῦσιν ὅτι αἱ περὶ ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν ἀνακτὴρ μαρ-
τυρία εἶναι ἐπωρεῖν ἀόριστοι, ὁ δὲ τοῦ Συναίου ἀδελφεὸς καὶ πε-
ρὶ εἰρηνείας, ὅστις ἄλλως εὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῆς τοῦ Ἀλαρίχου
ἐπιδρομῆς, ἐξῆγει-αι ἀρκούντως ὡς ἐκ τῆς παρακμῆς εἰς τὴν παραπτώ-
σιν ἡ πόλις πρὸ καιροῦ, καὶ ἄνευ νέων τινῶν παθημάτων Ἀπεκοντίας
λέγουσιν ἡ τοῦ Ζωσίου ἀφήγεσις πρὸ μόνον εὐκαιρίας εἶναι καὶ οὐ-
τως εἰπεῖν ἡτιολογημένη, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ πρᾶγματα πολλὰν συμ-
φαινέ. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ὑπερβολὴν ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης
τῶν Γότθων ἐπιστρατείας καὶ δὲν εἶχε πέθει τι ἐπὶ τοῦ μεγάλου
σεισμοῦ τοῦ καταβαλόντος, ὡς εἶδομεν, τὰς πλείους ἄλλας τῆς Ἑλ-
λάδος πόλεις κατὰ τὰ τελευταῖα ἐτη τῆς τοῦ Οὐάλεντος βασι-
λείας· ὥστε πολὺ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ Ἀλαρίχος, ὅστις δὲν
συμπήγετο παλιορρωμικὰς μηχανὰς καὶ τούτου ἐνεκα δὲν ἐπεχά-
ρτησεν αὐτὸς τῶν θεῶν τὴν ἀλωσιν, ἠμέσθη νὰ λάβῃ ἐνταῖθα δῶρε
τινα καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰρηνικῶς εἰς τὴν πόλιν ἵνα ἐπολαύσῃ μόνον
ἐπὶ τινὲς ἡμέρας τῶν ἐν αὐτῇ σωζομένων ἐπὶ ἀνέσεων καὶ ἄλλου
τοῦ βίου ἀγαθῶν. Πλὴν τούτου παρατηρεῖται ὅτι τὰ πλεῖστα ἔργα
τῆς ἀρχαίας τέχνης ὅσα εὗρισκοντο τότε ἐν Ἀθήναις, ἀναφέροντας
ὑπάρχοντα καὶ μετὰ τὴν τῶν Γότθων ἐπιδρομὴν, ἰδίως δὲ τὸ καλοσ-
σιαῖον ἄγαλμα τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς καὶ ἄλλαι τινὲς θεῶν καὶ
ἥρώων εἰκόνες ἐν τῇ ἀκροπόλει. Καὶ βεβαίως μὲν ῥητὴς ὁ Συναίος
ὅτι περὶ τούτων χρόνων τούτους εἶχεν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὴν ποικίλην
ἔποσιν ὁ κάλλιστος αὐτῆς κόσμος, ἦτοι αἱ τοῦ θαλάσσης Πολυγύ-
μου ζωγραφαί, ἀλλ' ἐπιφέρει ῥητὴς ὅτι τὴν σύλησιν ταύτην διέ-
πραξεν ἡ πλεονεξία ρωμαίου τινὸς Ἀνθυπάτου.

Ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ὁ Ἀλαρίχος ἐστράτη ἐπὶ τὴν Μεγαρίδα καὶ
δεξαμένης αὐτὴν ἐπλησίασεν εἰς τὴν Ἰσθμὸν. Ἐκεῖ εἶχεν ὑπερβα-

ήσθη· ὁ Γερώντιος δὲ ἀμαχητὶ ἀγκυρόδεσσε τὰς Θερμοπύλας. Ἀλλὰ καὶ περὶ τὸν Ἰσθμὸν ἐπεχείρησεν ἀντίστασιν τινα, γινώσκων ὅτι τὸν καὶ ἀπὸ τῆς ἐλευθέρου τὴν Ἀλάρχον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον καθὼς προηγουμένως ἐκέλευεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα. Ὄθεν αἰέτως ἐλίσσεται πρῶτα ἡ Κόρινθος καὶ τὰ περὶ αὐτὴν πόλεις· ἔπειτα τὸ Ἄργος καὶ πάντα τὰ μεταξὺ αὐτῶ καὶ τῆς Ἀσπιδοδαίμονος χωρὶς τελευταίῃ καὶ αὐτὴ ἡ Σπάρτα γίνεται ὅλη πρὸ χειρὸς τῶν βαρβάρων. Οὐδὲ πρῶτα νὰ ἀπορῶμεν διὰ τὴν πόλιν παύσων κατατρόπως ἀπ᾽ αὐτῆς τῆς ἀνατολικῆς καὶ μεσομεθρηνῆς Περλοποννήσου. Τὰ τείχη τῶν πόλεων εἶχον καταπταί ἐπὶ τοῦ ἀπὸ εὐχρηστίας συμβάντος σεισμοῦ τακτικῆς στρατῶς. δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἀμυνα τῆς χώρας ἥτο ἀνατεθειμένη εἰς ἔθνην τινα φρουρὰν, συγγενὸς εὐσιμῆσιν ἐκ γεωργῶν ἀγυμνάστων καὶ ἀπολέμων, οἵτινες μεταβαλλόμενοι αἰῶνι, ὁσάκις ἐπέχετο ἔχθρος εἰς αὐτοαγαθῶς στρατιῶν εἶς, δὲν εἶχον φυσικῶς τῷ λόγῳ οὔτε τὴν πείραν οὔτε τὴν καρτερία τῶν ἀπαιτουμένων ἵνα ἀντισταθῶσι εἰς τὰ ἐξοπλισμένα καὶ ἀπὸ θάλασσαν γοθικά στίφη· ἐπὶ πᾶσι διευκόλυνε τὸ ἔργον τοῦ Ἀλάρχου ἡ συνεισφορά αὐτοῦ μετὰ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἀρχόντων καὶ ἡ συμπαράστασις. ἦν ὅμως παρὰ τοῦ χριστιανικοῦ πλάτους. Ἀλλὰ ἐμύλλε νὰ ἐπὶ θῇ ἀποδοκίματος εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἐπὶ τοὺς.

Εἰδόμεν ὅτι ὁ Σπάρτης ἀρκεθῆκεν κατὰ τὸ προηγουμένον ἥδη ἔτος εἰς Θεσσαλονίκην, ἀπεπέμφθη εἰς Ἱταλίαν ὑπὸ τοῦ Ἀρχαίου ἢ μάλλον ὑπὸ τοῦ Ρουφίκου. Ἡ δὲ μάχη δὲ μάχην τὰ ἐν Ἑλλάδι γινώσκοντα δυστυχῆματα, διεπραιώθη αὐτόκλητος μετὰ δυνάμει εἰς Πελοπόννησον, καὶ ἐπιστῶν κατὰ τῶν τῆδε κάκιστος διασπορῆσιν Γόθων, κατέστρεψεν αὐχοὺς ὀλίγους ἐξ αὐτῶν, τοὺς δὲ πλείους ἠνάγκασε νὰ καταφύγῃσιν ὑπὸ τὸν Ἀλάρχον περὶ τὸ ὄρος τῆς Φολῆς, εἰς τὰ μεθόρια τῆς Ἠλίδος καὶ τῆς Ἀρχαΐας. Ἦθελε δὲ καὶ τοῦτοι κατατρόπως, εἰν, ἀντὶ νὰ ἀποκλεισθῇ αὐτοὺς πανταχόθεν, μὴ ἀπέρχετο αὐτοὺς εἰς τὰς πόλεις, ἵνα ἀπολαύσῃ αὐτῶν πάσης τροφῆς καὶ ἀκαλασίας, καταλιπὼν εἰς ἄλλους ἡγεμόνας τὴν τῶν Γόθων χεῖρσιν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ ὑποδεέστεροι ἐμμελήθησαν τοῦ ἀρχοῦ τὸ παραδειγμα, ἀμελέστερον ἐπιτηροῦντες τοὺς πολέμιους.

ὁ Ἀλάριχος, ἀφελθεὶς ἐκ τούτου, κατέρωθονε νὰ διαφύγῃ μετ' αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ περάσας διὰ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, εἰς Αἰτωλίαν, ἀπῆλθεν εἰς Ἡπειρον, ὅπου ὀχυρωθεὶς, ἐφορολόγηι ἐν αὐτῇ τὰς περιχωμένους πόλεις. Ἐκεῖ δὲ εὐρισκόμενος εἶλαβε παρὰ Στελίχωνος προτάσεις περὶ συνδιαλλαγῆς ἐπὶ τῷ ὄρει τοῦ ν' ἀποσπασθεῖσιν ἀπὸ τοῦ Ἀρκαδίου πᾶσαι αἱ τοῦ Ἰλλυρικοῦ λεγομένης χῆραι, ἦτοι πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν Εὐρώπην ἑλληνικαὶ χῆραι ἐκτὸς τῆς Θράκης, καὶ καθυποταχθῶσιν εἰς τὸν Ὀνώριον διότι οὗτος φαίνεται ὅτι ἦτο ἀνάκαθεν ὁ σκοπὸς δι' ὃν μετὰ τοσαύτης προθυμίας ὁ Στελίχων ἔδραμεν ἐπανεπιλημμένως εἰς βοήθειαν τῶν χωρῶν τούτων. Ὁ Ἀλάριχος ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ γνωστὰς τὰς προτάσεις ταύτας εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλὴν, ὁ δὲ Ἀρκαδιος, βλέπων ἰκνύμενον ἐξίσου ἀπειλούμενον ὑπὸ τῶν δύο βαρβάρων, προσέτιμπε νὰ ἐνδιαλλαγῇ μετὰ τοῦ Ἀλαρίχου ὥστε τὸ ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς τραγωδίας ὑπῆρξεν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος τῶν Γότθων, ὅστις ἐπὶ τριετίαν ἔλθων δὲν ἔπαυσε λεηλατῶν τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπὶ τέλους τὴν Ἡπειρον, προσχειρίσθη, ἐν ἔτει 898, γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἐμελλε νὰ παγιωθῇ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ κράτος αὐτοῦ ἐνταῦθα. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλή, ἂν καὶ ἀσθενὴς, ἦτο ὅμως πολλάκις ἐπιτηδεῖα. Μὴ δυναμένη νὰ δαμάσῃ τοὺς κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐπερχομένους βαρβάρους, ἐξῴθει αὐτοὺς πρὸς δυσμὰς. Τοῦτο ἐπραξέ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Μετὰ τετραετίαν ὁ Ἀλάριχος, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἐγύμνασε καὶ ὥπλισε τοὺς Γότθους αὐτοῦ κατὰ τὸν ρωμαϊκὸν τρόπον καὶ ρωμαϊκοῖς ἀνκλώμασιν, ἀπῆλθε μετ' αὐτῶν, κατὰ προτροπὴν τῆς Ἀνατολικῆς μοναρχίας, ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ὅπου ἐφ' ἱκανὸν ἔτι ἐξηκολούθησε τὸ καταστρεπτικὸν αὐτοῦ στάδιον.

Ἀλλ' ἐν αἱ ἑλληνικαὶ χῆραι ἀπὸ ἀλλαγῆσαν οὕτω τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλαρίχου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, ἕτεροι Γότθοι δὲν ἔπαυσαν δεσποζόντες ἐν τῇ κεντρικῇ τοῦ κράτους κυβερνήσει. Ὁ Εὐτρόπιος, ὁ διαδεχόμενος τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρουφίνου, εἶδειν ὁμοίαν τοῦ προκατόχου αἰσχροκέρδειαν καὶ πλεονεξίαν, κακοῦρ-

γίαν δὲ περὶ τὴν διατήρησιν τῆς ἐξουσίας πλάνα. αἰοτι ἐποχόμενῳ
διὰ ποικίλης συμφορῆς, νὰ καταστήσῃ ἐμποδὼν πάντα λόγον
ἐξῆς ἀνδρα, ἵνα μηδεὶς πλὴν αὐτοῦ ἰσχύσῃ παρὰ τῷ βασιλεὶ ἐξου-
σίαν οὕτω αὖν τοῖς ἄλλοις καὶ ἐν τῶν ἀνθρώπων οἵτινες τὰ μόν-
οις αὐτοῦ ἡδύνατο νὰ ἀποβῶσι χρήσιμοι κατὰ τὰς κρίσεις ἐκείνας
περιοπέσεις, τὸν πολλοὺς ἀπὸ Οὐάλεντος καὶ Θεοδοσίου διαπρέ-
ψαντα ἐπὶ στρατηγίαις Τιμάσιον. Ἴνα δὲ προσλάβῃ ὅπλον πρόχαι-
ρον τῆς πονηρίας αὐτοῦ ἐπενόησε τὸν φοβερὸν ἐκείνου νόμον, ὅστις
σώζεται εἰς τοὺς ῥωμαῖοὺς κώδικας καὶ δι' οὗ πάντες οἱ συνη-
μέσαντες κατὰ τινας τῶν λειτουργῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐπιμα-
ρῶντο διὰ θανάτου καὶ δημεύσεως. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον ἦρχε
νὰ μελετήσῃ τις προδοσίαν ἵνα τιμωρηθῇ ὅσον καὶ ἂν ἐξέτελε αὐτῷ
τὴν, αὐτὰ δὲ τῶν τοιούτων ἐνόχων τὰ τέκνα ἀπεστερήθησαν παν-
τὸς ἀστυκῆ καὶ πολιτικῆ δικαιοῦματος. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἡγε-
τίσθῃ ὁ Εὐτρόπιος νὰ ὀχυρώσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, δὲν ἀπῆλυσεν
αὐτὴν ἐπὶ πολὺν χρόνον. Εἶδομεν ὅτι μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῶν Γότ-
θων ἐπὶ Θεοδοσίῳ, οἱ Ὀστρογότθοι εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐν τῇ Μι-
κρῇ Ἀσίᾳ. Τούτων τῶν Ὀστρογόθων ὁ ἡγεμὼν, Τριβίγιλδος κα-
λούμενος, ρηονήσας τὰ τοῦ Ἀλαρίχου τρώπια, ἐστασίασεν ἤδη καὶ
ᾤκησεν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῶν περιγεμένων χωρῶν. Ὁ Εὐτρόπιος
ἐξέπεμψε κατ' αὐτοῦ τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἕτερον Γότθον Γαῖ-
νᾶν καὶ τὸν στρατηγὸν Λέοντα. Ἀλλ' ὁ μὲν Λέων ἦτο παντάπα-
σι ἀνίκανος, ὁ δὲ Γαῖνᾶς δὲν εἶχε καμμίαν ὁρμὴν νὰ πολεμήσῃ
τοὺς ὁμοφύλους, καὶ ἐσκόπει μᾶλλον πῶς νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς πε-
ριστάσεως ταύτης ἵνα καταβάλῃ τὸν Εὐτρόπιον καὶ διαδεχθῇ τὴν
ἐξουσίαν αὐτοῦ. Ὅθεν οὐδὲν γενναῖον κατὰ τοῦ Τριβίγιλδου ἐπρα-
τεν. Οὐδὲν ἦτον ὅμως ὁ Τριβίγιλδος ἐκινδύνευσε μετ' οὐ πολὺ, διότι
οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀσίας, βλέποντες ἑαυτοὺς ἐγκαταλελειμμένους,
ᾤκησαν ἐξ οἰκείων ἐπὶ τὴν διώξιν τοῦ πολεμίου, καὶ ἔφερον αὐτοὺς
εἰς πολλὴν ἀμνηχανίαν. Ἀλλὰ τότε συνεννοεῖται, κατ' ἀρχὰς κρη-
φίως, ὁ Γαῖνᾶς μετὰ τοῦ Τριβίγιλδου καὶ ἀπαιτεῖ βριτώως παρὰ τοῦ
βασιλέως τὴν πτώσιν τοῦ Εὐτροπίου. Ὁ ἀθλιος Ἀρκάδιος ἠναγκά-
σθη νὰ ἐνδώσῃ. Ὁ πρὸ ὀλίγου παντοδύναμος εὐνοῦχος ἐξωρίσθη
τῷ 399, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐθανατώθη ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Ὁ δὲ Γαῖνᾶς

ἐπαρτήν ἤδη ἐνθάδε μετὰ τοῦ Τριβιγλάδου ἐβλήθη στρατηγὸς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ πολυμήμονι Γότθων καὶ προχειρίσθη γαυρὸς ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Οὐδὲ ἰσχύσθη εἰς ταῦτα, ἀλλ' ἀπήγγασεν νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ μία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πρωτεύουσας ἵνα οἱ εἰσέλθοντες αὐτοῦ θυγατρὸς τελευτήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ τῆς λατρείας αὐτοῦ. Τότε ὅπως ἐσπούδασεν ὁ ἐρθόδαξας, λαὸς τῆς Κωνσταντινούπολεως καὶ ἐκπεσὼν κατὰ τῶν Γότθων ἐσπεύσας ἑστακισχίλιους ἐξ αὐτῶν. Ἄλλος δὲ Γότθος ἡγεμὼν, ὀνόματι Φραουίτας, προχειρισθεὶς στρατηγὸς κοινῇ ψήφῳ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Γερουσίας, καταδύωξε τὸν Γαϊνᾶν καὶ ἡγήσατο αὐτὸν νὰ διαπεράσῃ τὸν Ἰσθμὸν ἀλλ' ἐκεῖ κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Οὐννων ὅστις ἐστράφη τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐνταῦθα δὲ ἄρσεν ἐκείνη ἀρχὴ παρῆλθεν ἔκτοτε εἰς τὴν βασιλείαν Εὐδοκίαν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς, ὅστις συνέβη μικρὸν πρὸ τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ Ἀρχαδίου, τελευτήσαντος τῇ 4 μαίην 408. Τὸ κράτος περιῆλθε λοιπὸν εἰς χεῖρας βαρβάρων. Ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ Τριβιγλάδας, ὁ Γαϊνᾶς, ὁ Φραουίτας, ἦσαν Γότθοι· αὐτὴ δὲ βασιλεὺς Εὐδοκία ἦτο θυγάτηρ Φράγρου στρατηγοῦ. Μεθ' αὐτοὺς οἱ πλείστοι ἀπογεροὶ καὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι ἦσαν Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔκτοτε ἐπὶ τοσούτοις ἐπεκράτη κατ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ὥστε ὁ Ἀρχάδιος ἡναγκασθὲν νὰ ἐπιτρέψῃ διὰ βῆτοῦ νόμου εἰς τοὺς δικαστάς νὰ ἀντάσσωνται ἑλληνοὶ πᾶς ἀπόφασεις αὐτῶν. Ἐκείνως ὑπῆρχε στρατὸς ἀξιόλογος ἐξ ἰθαγενῶν συγκεκοττημένων καὶ ἔχων ἰθαγενεῖς ἡγεμόνας, ἐξ ὧν ἐλάσσαντο ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμέν τινες εἶναι τὸν Τιμάσιον καὶ τὸν Λέοντα. Ἀλλ' οἱ βαρβάροι ἴσχυσαν τοσούτον ὥστε αὐτοὶ κυρτοὶ ἦγον καὶ ἔραρον τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἀλλ' ὅτι τινὲς τῶν βαρβάρων τούτων εἶχον ἐξελληνισθῇ· διότι ὁ Ζώσιμος, ἀναφώνων τὸν διορισμὸν τοῦ Φρομίου ὡς στρατηγοῦ, λέγει αὐτὸν ἀνδρᾶ βαρβάρου μὲν τὸ γένος, ἑλληνα δὲ ἄλλως, ὡς τρόπον μόνον ἄλλα καὶ τῇ προαιρέσει καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα θρησκείαν. Τοιοῦτοι ὅμως ἦσαν πιθανώτατα ὀλίγοι· οἱ δὲ πλείστοι, σὺζόντες ἅπασαν τὴν ἀγρότητα τοῦ ἥθους αὐτῶν, συνετέλουν πολυμᾶδες καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῆς πολιτείας. Τί δ' ἐγένετο ἐν τούτοις

καὶ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, ἀπὸ δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνάσσειν ἐκείνῳ ἔθνος, τὰ ἑποῖον ἀπὸ πῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐφείνετο προωρισμένον νὰ συγκρατήσῃ τὸν ἔθιον· καὶ μέγα κατὰ τὴν ἀνατολὴν κράτος· μήπως, πρὶν φθάσῃ νὰ πῆξῃ τὸ κράτος τοῦτο, ἠμελώθη εἰς τὰ ἐξ ἑν συντεθῇ καὶ ἐγένετο ἑρὰ πῶν βαρβάρων· μήπως παρεδόθη εἰς αὐτοὺς ἀραχτῆ καὶ ἐν σιωπῇ· μήπως, ὡς ἀεὶ ὅτι τινος ἀσπὸς, ἐπὶ μικρὸν ἐκλήριψαν, διὰ παντὸς ἐπειτα ἐξαρκενικῇ· ὅχι, ἀναιμρόδωτος. Ἡ τῶν ἀλλοφύλων ἐπίδρασις ἤλ-
 λουσε καὶ παρεμφύρεται τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀλλὰ δὲ πρὸς ἡδυνήθη νὰ κατὰ τὴν πρὸς τὰς ζωτικὰς αὐτοῦ πηγὰς καὶ νὰ ἐνδυνάμωσιν. ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔθνη τέτα, ὅπως συνέβη ἐν τῇ Δύσει, ἔργον ἐν μὲν τῇ Ἰταλίᾳ οἱ Γαλάται ἐγένοντο Αὐμαρδοί, οἱ Λατίναι, οἱ Βρετάνοι, καὶ ἐν ἄλλαις ἀρχαῖς γέναι, Ἰταλοὶ ἐν δὲ τῇ Ἰβηρίᾳ, οἱ Ἰβηρες κατήντησαν Ἰσπανοί· ἐν δὲ τῇ Γαλατίᾳ, οἱ Γαλάται μετεβλήθησαν εἰς Φράγκους· ἐν δὲ τῇ Βρεταννίᾳ, οἱ Βρετάνοι εἰς Ἀγγλοὺς. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ μακροὺς καὶ ἀδικαίετους ἀγῶνας, τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον κατέρωθετε τελευταῖον νὰ κατὰ τὴν πρὸς τοὺς βαρβάρους· ἡ βλαβὴ, ἡ γλῶσσα, ἡ φιλολογία, ἡ τέχνη, ἡ νομοθεσία, ἡ διοίκσις ἐξ ἡλθον ἐκ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἑλληνικαί· ἡρωτικισμοὶ μὲν καὶ πολλοὺς φέρουσιν καὶ δεινὰς τοὺς μύθους, ἀλλὰ σέβουσιν οὐδὲν ἡττον τὸν κύριον κῆ-
 ὄν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Ἡ δὲ παλὴ αὕτη μορφή τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν βαρβάρων ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν ἀξίαν τῆς εποχῆς ταύτης, ἀξίαν ἣν δὲν ἠθέλησαν νὰ κατανόησωσι καὶ νὰ κατανοήσωσιν οἱ τῆς δυνάμεως ἱστοριογράφοι. Καὶ ἤρχισεν ἡ παλὴ καταφανὴς γνωμὴ ἀπὸ αὐτῆς τῆς τοῦ Ἀρκαδίου βασιλείας. Εἶδομεν τοὺς Ἕλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπιπισφόντας οἰκοῦν κατὰ τὸν Γότθων τοῦ Τριβιγλίδου καὶ καταπολεμήσαντας αὐτοὺς δεινὰς. Εἶδομεν τοὺς Ἕλληνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξαναστάντας κατὰ πῶν Γότθων τοῦ Γαϊκά καὶ ἐπινεγκόντας εἰς αὐτοὺς φοβεράν σφαγὴν. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συμβούλια τοῦ κράτους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκλήθησαν φαναι διαπραγματεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως ἐκείνης τῶν ἀλλοφύλων καὶ κατὰ τῶν ὁλοθρίων τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἀποτελεσμάτων. Δύο δὲ μάλιστα ἀνδρες ἀπέκριψαν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα τούτον,

ὁ Συνέσιος καὶ ὁ ἄγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, εἰς τῶν ὑποκρίναντων τὸ θεὸν καὶ τὴν πολιτείαν καὶ τὸν χαρακτῆρα εὐλογον εἶναι νὰ ἐκπνεύσωμεν τούτου ἕνεκα ἰδιόχουσιν προσοχὴν

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βαθαίως τὴν ἐν τῇ βορείᾳ Ἀφρικῇ Ἑλληνικὴν ἐκείνην ἀποικίαν, ἥτις, καλουμένη Κυρήνη, ἐκτίσθη τῇ 7 π. Χ. ἑκατονταετηρίδι ὑπὸ Θηραίων, ἀποίκων ὄντων καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Σπάρτῃ Δωριέων (σελ. 307 καὶ 308 τοῦ πρώτου τόμου). Ἡ πόλις αὕτη, ἥτις ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῇ εἰς τὴν πέριξ χώραν, κληθεῖσαν Κυρηναϊκὴν, ἥτις ἀνέδειξεν ἄνδρας διαπρεπεστάτους τὸν Ἀρίστιππον, τὸν Καρναῶτην καὶ ἄλλους, καὶ ἥτις παραδέχθη ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἡμᾶσιν, ὑπέκυψεν ἔπειτα εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύπτου, περιήλθε βραδύτερον εἰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν διατήρησε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν, ὡς πλείοσαι ἄλλαι ἑλληνίδες πόλεις, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπήχθη εἰς τὸν ατρατηγὸν τῆς γῆσου Κρήτης. Ἐν τῇ 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ἡ Κυρηναϊκὴ εἶχεν ἀποβάλλει τὸ πλείστον τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος καὶ εὐπορίας. Αὕτη αὐτῇ ἡ πρωτεύουσα εἶχε καταστήσει ἔρημος κατοίκων· ὑφίσταντο ὅμως εἰσέτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τέσσαρες μεγάλαι πόλεις, Βερενίκη, Ἀρσινόη, Ἀπολλωνία, Πτολεμαίς, σῶζουσαι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἔχνη τινὰ ἀξιώλογε τῆς πάλαι ποτὲ διανοητικῆς καὶ ὕλικῆς ἐπιδόσεως. Ἐκεῖ, περὶ τὰ μέσα τῆς 4' ἑκατονταετηρίδος, ἐγεννήθη ὁ Συνέσιος, ἐξ οἴκου πλουσίου καὶ ἐπιφανοῦς. Καθὼς οἱ πλείστοι τῶν ὀνομαστῶν χριστιανῶν ῥητόρων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἔλαβε καὶ ὁ Συνέσιος κατ' ἀρχὰς καθαρῶς ἑλληνικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἀνατροφὴν. Ἀπελθὼν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, διήκουσε τῶν μαθημάτων τῆς περιφήμου Ἰππατίας, γυναικὸς ἥτις, διαπρέπουσα ἐπὶ τῷ κάλλει, τῇ εὐγλωττίᾳ καὶ τῇ ἀρετῇ καὶ διδάσκουσα εἰς τοὺς κατεγοητευμένους αὐτῆς ἀκροατὰς τὰς γεωμετρικὰς ἀληθείας, ἐφαίνετο ὡς τις μούσα ἐμβριθὴς εἰς μέσσοι προκύψασα, ἵνα ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς πνεύσεως τὰ λούστια εἰδωλολατρείας. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς τὰ ἴδια ἐξηκολούθησεν ὁ Συνέσιος διατρέδων περὶ τοιαύτας μελέτας, ὅτε οἱ συμπολῖται αὐτοῦ, πάσχοντες τὰ πάνθεν ἀπὸ τε τῶν διονικητῶν ὅς ἐξέπεμπεν αὐτοῖς ἡ ἐν

Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ βαρβάρων, ἐξαπέστειλαν τὸν ἄνδρα πρὸς τὸν βασιλέα Ἀρκάδιον περὶ τὸ 398, ἵνα ζητήσωσιν ἀρωγὴν καὶ προστασίαν. Ὁ λόγος ἐν ᾧ Συνέσιος ἀπέτεινε πρὸς τὸν βασιλέα ἀφικόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ παραστὰς ἐνῴπιον αὐτοῦ, εἶναι τὰ μάλιστα ἀξιωματικώτερος, διότι εἰκονίζει πιστῶς τὸν κίνδυνον τὸν ὅποιον ἔτρεχε τὸ κράτος ἕνεκα τῆς ὀλεθρίας εἰς αὐτὰ παρεισδύσεως τῶν Γότθων, καὶ δίδει ἀνδρικὰς καὶ γενναίας πρὸς ἐπανάρθωσιν τῆς θεινῆς ταύτης καταστάσεως συμβουλίας. « Ἐμέ σοι πέμπει Κυρήνη, στεφανώσοντα χρυσῷ μὲν τὴν κεφαλὴν, φιλοσοφίᾳ δὲ τὴν ψυχὴν, πόλιν ἑλλήνας, παλαιὸν ὄνομα καὶ σμῖνον, καὶ ἐν ᾧ μύρια τῶν πάλαι σφῶν νῦν πέντης καὶ κατηφῆς, καὶ μέγα ἐρείπιον, καὶ βασιλέως δεόμενον, ὃς μέλλοι τι πράξειν τῆς περὶ αὐτὴν ἀρχαιολογίας ἐπαξιῶν. Ταύτην μὲν δὴ μοι τὴν ἐνδειαν ὅταν αὐτὸς ἐθέλῃς ἰάσῃ, καὶ ἐπὶ σοὶ βουλευθέντι παρὰ μεγάλης καὶ εὐδαιμονος ἡδὴ τῆς πατρίδος, τὸν δευτέρον με διακομίσαι σοι στέφανον. Οἱ λόγοι δὲ, οὐδὲ νῦν τι δεόνται πόλεως, ὥστε ἐλευθεροστομήσαι καὶ βασιλέα θαρρῆσαι· ἀλήθεια γὰρ δὴ λόγων εὐγένεια, καὶ διὰ τόπον, οὐδεὶς πῶ λόγος κίσχων οὐδὲ κυδῶν ἐγένετο. »

Καὶ ἐδικαίου ὁ Συνέσιος ταύτην τοῦ λόγου τὴν εὐγένειαν διὰ τῶν συμβουλῶν ἃς ἐδίδε τῷ βασιλεῖ. Ἐμπίπτει μὲν εἰς τινὰς παρεκβάσεις καὶ εἰς τινὰ ψευδῇ τῆς ῥητορικῆς κοσμήματα, ἐν γένει ὅμως εἰκονίζει ἐναργῶς τὰς συμφορὰς τοῦ κράτους, τὴν ἄγονον τῆς αὐτῆς πολυτέλειαν, τὴν ἑλλειψίν τῆς πειθαρχίας, τὸ ὅσμηραι αὐξάνον πλῆθος τῶν ξένων στρατευμάτων καὶ τὴν ἐπύρροην τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν. Εἰς τοῦτο μάλιστα ἐπιμένει ὁ πρακτικὸς ἐκείνος νῦς, σφῶδρα ἀντισιγῶν διὰ τὴν τῶν Γότθων παρουσίαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ πόλεων, προβλέπων τὸν ἐντεῦθεν ἐπικρεμμένον κίνδυνον, ἀγανακτῶν διὰ τοῦτο καὶ ἐπιθυμῶν νὰ συγκροτηθῇ ἡ στρατὸς κατ' ὀλοκληρίαν ἐξ ἰθαγενῶν. « Οὔτε τῷ νομοθέτῃ δοτέον ὅπλα, λέγει, τοῖς οὐ τεχθεῖσι τε καὶ τραπείσιν ἐν τοῖς αὐτοῦ νόμοις. Οὐ γὰρ ἔχει παρὰ τῶν τοιούτων οὐδὲν εὐνοίας ἐνέχυρον. Ὡς ἐστὶν ἀνὴρ· θαρσαλέος ἢ μάντεως, νεότητά πολλὴν ἐτερότροπον, ἥθεσις ἰδίῳις χρωμένον, ἐν τῇ γῇ τὰ πολέμια μελετῶσαν ὁρῶντα, μὴ

διδόναι. . . . τὸ δὲ μήτε ἀντίπαλον αὐταῖς κατωκυρεῖσθαι δό-
ταμι, καὶ εἰς ἐκείνης οὐραίας οὐσίας, ἀστρατεῖαν τε δίδοναι πολλὰς
αἰτούσιν, καὶ πρὸς ἄλλους ἔχειν ἑργάται τοὺς ἐν τῇ χώρᾳ; τί ἄλλο
ἢ σπευδόντων εἶναι εἰς θλεθρὸν ἀνθρώπων; ἄνδρ' ἀπὸς τοὺς Σκύθας
δεῖρο σιδηροφόρους; ἀνέχεσθαι, παρὰ τε τῆς φίλης γειωνίας ἀν-
δραὶ αἰτῆσαι τοὺς μαχόμενους ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ καταλέγων εἰς
τοσούτων, ἐν ᾧ δὴ καὶ τὸν φιλόσοφον ἀπὸ τοῦ φροντιστηρίου, καὶ
τὸν χειροτέχνην ἀπὸ τοῦ βαναυστεῖν ἀναστήσαντες, καὶ ἀπὸ τοῦ πω-
λητηρίου τὸν ὄνοα πρὸς τοῦτο, τὸν τε κερήνα δῆμον, δεῖ ὑπὸ τῆς
πάνου σχολῆς ἐγκαταβῆναι τοῖς θεαταῖς, πείσασθαι ποτε καὶ σπου-
δάσαι πρὶν ἀπὸ τοῦ γελᾶν ἐπὶ τὸ κλάειν ἀφίκωνται. . . . Τέτακ-
ται γὰρ ὥσπερ ἐν οἴκῳ καὶ πολιτείαις ὁμοίως τὸ μὲν ὑπερασπίζον
κατὰ τὸ ἄβρην, τὸ δὲ εἰς τὴν ἐπιμέλειαν ἐστραχημένον τὸν εἶσω κατὰ
τὸ θῆλιν πῶς οὖν ἀνεκτὸν παρ' ἡμῖν ἀλλότριον εἶναι τὸ ἄβρην; πῶς
δὲ οὐκ ἀσχίον παρὰχωρῆσαι τὴν εὐανδροτάτην ἀρχὴν ἑτέροις, τῆς
ἐν πολέμῳ φιλοπατρίας;

Τοιαῦται ἦσαν αἱ συμβουλαι τὰς ὁποίας ὁ Συνέσιος ἐδίδεν εἰς τὸν
βασιλέα Ἀρχάδιον· συμβουλαὶ σκοποῦσαι κυρίως νὰ ἐξεγερῶσι τὸ
αἰσθημα τῆς φιλοπατρίας καὶ νὰ ἐμφυσήσωσι τὴν ἀνδρείαν ἐκείνῳ
τῆς ἀντιπολιτείας δὲν συντηροῦνται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ Ἑλλη-
νικὴ τακτικὴς ἐθνικῆς στρατολογίας, ἥτο τῷ φόντι ἡ δεινότης τοῦ
κράτους τούτου πληγὴ ὁ δὲ ἀπεσταλμένος τῆς Κυρηναικῆς, κατα-
δεικνύων τὸν κίνδυνον τοῦτον, προτρέπει τὸν υἱὸν τοῦ Θεοδοσίου
νὰ φύγῃ τὴν ἀσιαντὴν μαλθακότητα καὶ νὰ ἀποδυθῇ εἰς τὰς στρα-
τιωτικὰς ἀσκήσεις καὶ εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον, μιμούμενος τὴν
αὐστηρὰν ἀπλότητα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος
καὶ τῆς ἀρχαίας Ρώμης, τῶν ὁποίων ἀδιακόπως ὑπομιμνήσκει τὰ
παραδείγματα. Κατὰ δυστυχίαν αἱ προτροπαὶ αὗται δὲν εἰκηνό-
σθησαν· διότι τὰ γενναῖα φρονήματα δυσκόλως ἐμπνέονται ὑπὸ συ-
βούλων, καὶ μάλιστα συμβούλων πρὸς καιρὸν εἰς τὰς αὐλὰς τῶν βα-
σιλέων διατρυφόντων. Ὅθεν οἱ μὲν Γότθοι ἐξηκολούθησαν δυνα-
στεύοντες, ὁ δὲ Συνέσιος ἀπῆλθεν ἀπρακτος εἰς Λιβύην, ὅπου καὶ
ἐρχὰς ἐφάνη ἐγκαταλείψας παντελῶς τὰ δημόσια πράγματα καὶ
παρεδόθης εἰς ὁλοκλήρου εἰς τὸν ἀνέτεον ἰδιωτικὸν βίον. Δὲν γινώ-
σκω.

ζομεν ἀκριβῶς πότε ἡσπάσθη τὸν χριστιανισμόν· καὶ ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα. Βέβαιον εἶναι μόνον ὅτι, πολὺ πρὶν ἀρχιερατεύσῃ ἐνιμφεύθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου συχνάκις μετέβαινε, κατὰ τὸ χριστιανικὸν δόγμα, εὐλογηθέντος τοῦ γάμου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοφίλου, ὃν θέλομεν ἰδεῖ δεινὸν ἀντίπαλον τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ ἦν περιπαθῶς ἡγάπα, ἔζησεν ἤδη ἐπὶ τινα χρόνον ἐν εἰρήνῃ εἰς τὰ πλούσια κτήματα τὰ ὁποῖα παρὰ τῶν πατέρων ἐκληρονόμησε, παίζων καὶ σπουδαζων, ἅμα μὲν διατρίβων περὶ κυνηγέσια καὶ ἐορτάς, ἅμα δὲ ἀσχολούμενος, οὐχὶ περὶ θεολογικὰς ζητήσεις, πρὸς τὰς ὁποίας ἀείποτε ἐδείξεν ἀδιαφορίαν τινά, ἀλλὰ περὶ τὴν ποίησιν, τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας. Ἔχνη τοῦ βίου τούτου καταφαίνονται εἰς τὰς σωζόμενας αὐτοῦ ἐπιστολάς πρὸς τινες σοφοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Αἰγύπτου, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατατακτέον καὶ τὴν Ὑπατίαν τὴν ὁποίαν ὀνομάζει μητέρα, ἀδελφὴν, διδάσκαλον. Ἔχομεν δὲ καὶ δέκα αὐτοῦ ὕμνους ἐν οἷς, διὰ στίχων ἀνακαλούντων τὴν κομψότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν τοῦ Ἀνacreontos, ἐκυμνᾷ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀκαταμέτρητον αὐτοῦ δύναμιν, τὴν τριπλῆν ἐνότητα, καὶ ἐν γένει τὰ μυστήρια καὶ τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἀναγινώσκων τοὺς ὕμνους τούτους αἰσθάνεσαι ὅτι ὁ γράφων εἶναι μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ μιμητὴς τῶν ἀρχαίων τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν, ἀλλὰ μεταφυσικὴ τις καὶ θρησκευτικὴ χροιά ἤτις εἶναι ἡ ποίησις τῆς διανοίας, περιποιεῖ εἰς τὰς μολπὰς ἐκείνας χάριν πρωτότυπον ἧς ἄνευ μεγαλοφυΐα δὲν ὑπάρχει. Ὁ πρῶτος μάλιστα τῶν ὕμνων τούτων ἀποπνέει ἐκ διαλειμμάτων τοσαύτην μελαγχολίαν καὶ ἐκφέρει ἐνίοτε πόθους τοσοῦτον παρεμφερεῖς πρὸς τὴν ὑψηλοτάτην τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων λυρικὴν ποίησιν, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον σχεδὸν αὐτοῦ τὸ κείμενον, ἵνα ἀποδείχῃ ὅτι ὁ συνδυασμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ παρήγαγεν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ ἔπη τινὰ τὰ ὁποῖα οἱ γυναιώτεροι λάτραι τοῦ ἀρχαίου Ἑλικῶνος καὶ τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς ποιήσεως δύνανται ἐξίσου εὐχαρίστως νὰ ἀναγνώσωσιν.

Ἄγε μοι λίγισσα φόρηγε,
 μετὰ Τηλεῖαν δαιδάν,
 μετὰ Λεσβίαν το μολπῶν,
 γερωτέρους ἐφ ὕμνοις
 καλᾶσαι Δάφνιον φῶδαν,
 ἀπαλαῖς οὐκ ἐπὶ νόμφαις
 ἀφροδίσειον γελῶσαις,
 θαλερῶν οὐδ' ἐπὶ κούραν
 πολυηράτοις ἤδαις.
 Θεοκύμωνος γάρ ἀγνά
 σοφίας ἄχραντος ὥδης
 μάλος ἐς θεῖον ἐπαίγει
 κιθάρας μίτους ἐρέσσειν.
 Μελιχρὴν δ' ἄνωγεν ἄταν
 χθονίων φυγεῖν ἐρώτων.
 Τί γάρ ἀλκὰ, τί δὲ κάλλος,
 τί δὲ χρυσὸς, τί δὲ φέρμα,
 βασιλῆϊοί τε τιμαὶ
 παρὰ τὰς Θεοῦ μερίμνας ;
 Ὅ μὲν ἔκπον εὖ διώκοι,
 ὁ δὲ τόξον εὖ ζιταῖνοι,
 ὁ δὲ θημῶνας φυλάσσοι
 κτεάτων, χρύσειον δίδον·
 ἱτέρῳ δ' ἄγαλμα χαίτη
 κατασειμένη τερόντων·
 πολυῦμνος δὲ κεν εἴη
 παρὰ κούροις, παρὰ κούραις,
 ἀμπερύγμασι προσώπων.
 Ἐμὲ δ' ἀψόφητ' ἔφη
 βιοτὰν ἄσημον ἔλκειν,
 τὰ μὲν ἐς ἄλλους ἄσημον,
 τὰ δὲ πρὸς Θεὸν εἰδόμενα.
 Σοφία δέ μοι παρεῖη
 ἀγαθὰ μὲν νεότατα,
 ἀγαθὰ δὲ γῆρας ἔλκειν,
 ἀγαθὰ δ' ἄνασσα πλούτου·
 πένιαν δ' ἄμοχθος οἴσει
 σοφία γελῶσα, πικραῖς
 ἄδακτον βίου μερίμνας.
 Μόνον εἰ τόσον παρεῖη,
 ὅσον ἄρκιον καλιῆς
 ἀπὸ γειτόνων ἐρύκειν·
 ἵνα μὴ χρεώ με κάμπτει

ἐπὶ φροντίδας μελαίνας.

Ἐλθε καὶ τέττιγος ψῶδ' ἄν,

θρόνον ὀρθρίαν πιόντος.

Ἴδε μοι βῶσι νευραὶ

ἀκάλυστα, καὶ τις ὀμφή

καρὶ τ' ὀμφὶ με ποτᾶται

Τί ποτ' ἄρα τίθεται μοι

μίλος ἢ θέσκελος ὥδις ;

Ὁ μὲν, αὐτόσσωτος ἀρχῇ,

ταμίᾳ πατὴρ τε θνῶτων,

ἀλχοευτος, ὑψιθώκων

ὑπὲρ οὐρανοῦ καρήνων

ἀλύτῳ κύδει γαίῳ,

θεὸς ἔμπεδος θαλάσσης·

ἐνοτήτων ἑνὰς ἀγνῆ,

μονάδων μονὰς τε πρώτη,

ἀπλότητας ἀπροτήτων

ἐνώσασα, καὶ τεκοῦσα

ὑπερουσίους λοχεύαις·

ἔθεν αὐτῇ προθοροῦσα·

διὰ πρωτόσπορον εἶδος,

μονὰς ἄρρητα χυθεῖσα

τρικόρυμβον ἔσχεν ἀλκάν.

Ἰπερούσιος δὲ παγὰ

στέφεται κάλλιπ' αἰδῶν

ἀπὸ κέντρου τε θορόντων,

περὶ κέντρον τε βυέντων.

Μένε μοι, θρασεῖα φόρμιγξ,

μένε, μὴ δὲ φαῖνε δῆμοις

τελετὰς ἀναργιδότους.

Ἰθι, καὶ τὰ νέρθε φώνει·

τὰ δ' ἄνω σιγὰ καλύπτει.

Ἄλλ' ἡ ψυχὴ, ἐπιφέρει, ἢ ἀθάνατος ψυχὴ, τίς εἶναι ἀπό-
σπασμα, εἶναι ἀπορρώξ τῆς θείας ἐκείνης δυνάμεως τῆς διεπούσης
τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν κόσμον συνεχούσης, ἡ ψυχὴ αὕτη, καὶ τοι
καταπεσοῦσα εἰς τὴν ὕλην, εἰς τὸ θλιβερόν τοῦτο ἐπίγειον οἰκή-
τήριον, τείνει ἀκαταπαύστως πρὸς τὸ ἀνάκτορον τοῦ τοκέως αὐτῆς.
Καὶ ἐνταῦθα ἀνακράζει·

Μάκαρ ὅστις βορὴν ὕλας
 προφυγὼν Ὑλαγμα, καὶ ῥῆς
 ἀναδύς, ἔλματι κούφῳ
 ἰχνὸς εἰς Θεὸν τιταίνει.
 Μάκαρ ὅστις μετὰ μοῖρας,
 μετὰ μόχθους, μετὰ παρθεῖ
 χθονογενθεῖς μελεδῶνας,
 ἐπιβάς νόου καλεῦθων
 βυθὸν εἶδεν θεοθαμνῆ,
 Πόνος εἰς ὅλαν τανῦσαι
 κραδίαν ὀλοισι ταρσοῖς
 ἀναγωγίων ἐρώτων.
 Μόνον ἐμπέδωσον ὁρμᾶν
 νοερηφόροισιν ὁρμαῖς·
 ὁ δέ τοι πέλας φανεῖται
 γενέτας χεῖρας ὀργῆς.
 Προθέοισα γάρ τις ἀκτίς
 καταλάμψει μὲν ἀταρπύς,
 πατάσει δέ τοι νοητὸν
 πεδῖον, κάλλεος ἀρχαίη.
 "Ἄγε μοι ψυχᾷ, ποιεῖται
 ἀγαθορρύτοιο παγᾶς,
 ἐκετεύσασα τοκῆα
 ἀνάδινε, μηδὲ μέλλε,
 χθονὶ τὰ χθονὸς λιποῦσα·
 τάχα δ' ἂν μιγεῖσα πατρὶ
 Θεὸς ἐν Θεῷ χορεύσας.

Ἄλλὰ δὲν ἐμελλε νὰ παρέλθῃ οὕτω ἀπράγμων ὁ βίος τοῦ ἐξόχου
 τούτου ἀνδρός. Ἡ φήμη τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ εἶχεν ἐπιστήσῃ πρὸ
 πολλοῦ τὴν προσοχὴν ἀπάντων τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Αὐ-
 τὸς ὁ ἀνώτατος κληρὸς ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ αὐτὸν κατατασσόμενον εἰς
 τὴν χορείαν τῶν λειτουργῶν τοῦ Ἱεροσπου. Ὁ λαὸς τῆς Πτολεμαί-
 δος ἐζήτησεν αὐτὸν ὡς ἐπίσκοπον. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας
 Θεόφιλος προέτρεπεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ συναίνεσθαι καὶ χαίροτο κατὰ τὴν
 Συνέσιος ἐδίστασεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἕνεκα τῶν ἔξων αὐτοῦ, καὶ
 τῶν φρονημάτων, καὶ τῆς ὑψηλῆς ἰδέας ἣν εἶχε σχηματίσει περὶ τῶν
 καθηκόντων καὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐπισκοπικοῦ αξιώματος. « Σκέ-
 πει γὰρ οὕτω, ἔγραφε πρὸς τὸν ἰδιον ἀδελφόν » δύνά τούτοις ἐκάστως

μερίζω τὸν χρόνον, παιδιᾷ καὶ σπουδῇ. Καὶ σπουδαζὼν ἰδίως εἰμι μάλιστα γὰρ τὰ θεῖα, καὶ παίζων κοινότατος (δηλαδή ὁσάκις σπουδάζω, περὶ τὰ θεῖα μάλιστα, ἀγαπῶ νὰ ἦμαι μόνος· ὁσάκις δὲ παίζω, εἰμαι κοινωνικώτατος). Οἶσθα γὰρ ὡς ὅταν ἀνακύψω τῶν βιβλίων, ἐπιβρεπής εἰμι πρὸς ἅπασαν παιδιάν· πολιτικῆς δὲ φροντίδος ἀμοιρῶ καὶ φύσει καὶ μελέτῃ. Τὸν δὲ ἱερέα, ἄνδρα δεῖ θεσπέσιον εἶναι, ὃν γὰρ πρὸς μὲν παιδιὰν ἅπασαν, ἴσα καὶ Θεῷ ἀμείλικτον εἶναι χρή· ὅς ἵνα τηρῇ τὴν ὑπόθεσιν, ὑπὸ μυρίων ὀμμάτων φρουρεῖται· ὢν οὐδὲν ἢ μικρὸν ὄφελος, εἰ μὴ τις εἴη κατεσκευασμένος σύννους τε καὶ πρὸς ἅπασαν γλυκυθυμίαν ἀνένδοτος. Τὰ δὲ γὰρ πρὸς τὸν Θεόν, οὐκ ἂν ἰδίως, ἀλλὰ κοινότατος εἴη, νομοδιδάσκαλος ὢν καὶ νενομισμένα φθεγγόμενος. Χρὴ δὲ αὐτῷ καὶ πράγματα πράττειν ὅσα πάντες ἄμα. Τὰ γὰρ ἀπάντων μόνον δεῖ πράττειν, ἢ πάσαις αἰτίαις, ἐνέχεσθαι. Πῶς οὖν οὐκ εἴη εὐμεγέθους ψυχῆς καὶ κρατίστης, ἐνέγκαι τοσοῦτον ὄγκον φροντίδων, καὶ μὴ κατακλύσαι τὸν νοῦν, καὶ μὴ κατασβεθεῖσιν ἐν τῇ ψυχῇ περιῖδεν τὴν μοῖραν τὴν θεῖαν, οὕτω παντοδαπῶν ἐπιτεδευμάτων ἀπαγαγόντων αὐτόν; Εὖ οἶδα ὅτι δυνατόν ἐνίοις τοῦτο, καὶ μακαρίζω τὰς φύσεις αὐτῶν, κάκείνους ἀληθῶς εἶναι ἡγοῦμαι τοὺς θεῖους ἄνδρας, οὓς τὸ ὁμιλεῖν πᾶν πρᾶγμασιν ἀνθρώπων, μὴ ἀποκόπτει τοῦ θεοῦ· ἀλλὰ καὶ αὐτὸν οἶδα ἐν ἄστει τε κατιόντα καὶ ἀπ' ἄστεος ἀνίσχοντα, καὶ ἐνδουλόμενον τοῖς πρὸς τὰ γέωδα μετέλκουσι, καὶ ἐμπιπλάμενον κηλίδος, οὐκ ἂν εἴποι τις ὅσπερ. » Ὅποια λόγου χάρις· ὅποια μετριοφροσύνη· καὶ ὅποια συνείδησις τῶν μεγάλων τοῦ ἱερέως καθηκόντων! Ἄλλ' αὐτὴ αὐτὴ ἡ συνείδησις· δὲν κατεδείκνυνεν ἄρα γὰρ ὅτι ἦτο ὁ ἀνὴρ πρὸ καιροῦ κατὰ μέγα μέρος παρεσκευασμένος πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τούτων;

Ἐπῆρχεν ὁμῶς καὶ ἄλλη θετικωτέρα δυσχέρεια, ὁ τοῦ Συνεσίου γάμος. « Ἐμοὶ τοιγαροῦν, ἐξακολουθεῖ γράφων πρὸς τὸν ἀδελφόν, ὅ,τε Θεός, ὅ,τε νόμος, ἢ τε ἱερὰ Θεοφίλου χεῖρ γυναῖκα ἐπιδέδωκε. Προαγορεύω τοίνυν ἅπασιν καὶ μαρτύρομαι, ὡς ἐγὼ ταύτης οὔτε ἀλλοτριώσομαι καθάπαξ, οὔτε ὡς μοιχὸς αὐτῇ λάθρα συνέσομαι· τὸ μὲν γὰρ ἥκιστα εὐσεβές, τὸ δὲ ἥκιστα νόμιμον· ἀλλὰ βουλήσομαι τε καὶ εὖξομαι συχνά μοι πᾶν καὶ χρηστὰ γενέσθαι παιδίον. » Τε-

λευταῖον ὁ Συνέσιος διεφώνει πρὸς τὰ κοινῇ δεδογμένα περὶ τινὰ ζητήματα περιστρεφόμενα εἰς τὰ μεθόρια τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θρησκείας· καὶ δὲν ἤθελε κατ' οὐδένα τρόπον ν' ἀρνηθῇ τὰς γνώμας αὐτοῦ, οὔτε νὰ ἀποκρύψῃ αὐτάς. « Ἀμέλει, ἐπέφερεν ἐν τῇ αὐτῇ πρὸς τὸν ἀδελφὸν ἐπιστολῇ, τὴν ψυχὴν οὐκ ἀξιώσω ποτὲ σώματος ὑστερογενῇ νομίζειν· τὸν κόσμον οὐ φάσω καὶ τᾶλλα μέρη συνδιαρθεῖσθαι· τὴν καθωμιλητέην ἀνάστασιν ἱερὸν τι καὶ ἀπόρρητον ἦγμαι, καὶ πολλοῦ δέω ταῖς τοῦ πλήθους ὑπολήψεσιν ὁμολογῆσαι. Νοῦς μὲν οὖν φιλόσοφος ἐπόπτης ὢν τ' ἀληθοῦς, συγχωρεῖ τῇ χρεῖα τοῦ ψεύδεσθαι· ἀνάλογον γάρ ἐστι φῶς πρὸς ἀλήθειαν, καὶ ὄμμα πρὸς λήμνην, καὶ ὄφθαλμός· εἰς κακὸν ἂν ἀπολαύσειεν ἀπλήστου φωτός· ἢ τοῖς ὀφθαλμίοις τὸ σκότος ὠφελιμώτερον, ταύτῃ καὶ τὸ ψεῦδος ὄφελος εἶναι τιθεμαι δῆμῳ, καὶ βλαβερὸν τὴν ἀλήθειαν τοῖς οὐκ ἰσχύουσιν ἐνκτενίσαι πρὸς τὴν τῶν ὄντων ἐνέργειαν. Εἰ ταῦτα καὶ οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερωσύνης συγχωροῦσιν ἐμοὶ νόμοι, δυνάμειν ἂν ἱερασθαι, τὰ μὲν οἴκοι φιλοσοφῶν, τὰ δ' ἔξω φιλομυθῶν, εἰ μὴ διδάσκων, ἀλλ' οὐδὲ μὲν τοι μεταδιδάσκων, μένειν δὲ ἐὼν ἐπὶ τῆς προλήψεως. Εἰ δὲ φασιν οὕτω δεῖν καὶ κινεῖσθαι, καὶ δῆλον εἶναι τὸν ἱερέα ταῖς δόξαις, οὐκ ἂν φθάνοι μοι φανερόν ἐμυτὸν ἅπασι καθιστάς. Δῆμῳ γὰρ δὴ καὶ φιλοσοφία, τί πρὸς ἄλλα; Τὴν μὲν ἀλήθειαν τῶν θεῶν, ἀπόρρητον εἶναι δεῖ· τὸ δὲ πλῆθος ἐτέρας ἔξεως δεῖται· αὐθις δὲ καὶ πολλάκις ἐρῶ, μηδεμιᾶς ἀνάγκης παρούσης, οὔτ' ἐλέγχειν σοφόν, οὔτ' ἐλέγχεσθαι. Καλούμενος δ' εἰς ἱερωσύνην, οὐκ ἀξιώ προσποιεῖσθαι δόγματα. Ταῦτα Θεόν, ταῦτα ἀνθρώπους μαρτύρομαι· οἰκεῖον ἀλήθεια θεῶ, ᾧ διὰ πάντων ἀνάιτιος εἶναι βούλομαι· ἐν τούτῳ μόνον οὐχ ὑποκρίνομαι, ἐπεὶ καὶ φιλοπαίγμων ὢν, ὅς γε παιδόθεν αἰτίαν ἔσχον ὀπλῳμανεῖν τε καὶ ἵππομανεῖν πέρα τοῦ δέοντος, ἀνιάσθαι μὲν· τί γὰρ καὶ πάθω, τὰς φιλτάτας κύνας ἀτήρους ὄρων, καὶ τὰ τόξα θριπιδέστατα· καρτερήσω δὲ, ἂν ἐπιτάττῃ θεός· καὶ μισόφροντις ὢν ὀδυνήσομαι μὲν, ἀνέξομαι δὲ δικαίων καὶ πραγμάτων λειτουργίαν τινὰ ταύτην, εἰ καὶ βαρεῖαν, ἐκπιμπλᾷ τῷ Θεῷ. Δόγματα δὲ οὐκ ἐπηλυγάζομαι. (δὲν θέλω τὰ καλύψαι, δὲν θέλω τὰ ἀρνηθῇ) οὐδὲ στασιάζει μοι πρὸς τὴν γλῶτταν ἡ γνώμη. Οὕτω φρονῶν, οὕτω λέγων, ἀρέσκειν οἶμαι Θεῷ, οὐ βούλομαι

Θε καταλελειμμέναι τινὶ περὶ ἐμοῦ λόγον, ὡς ἀγνοήσεις ἔρπασα τὴν χειροτονίαν· ἀλλ' ὡς εἰδώς ὁ θεοφιλέστατος πατὴρ Θεόφιλος καὶ ὡς ἐπιστάμενος, σαφές μοι ποιήσας οὕτω βουλευσάσθω περὶ ἐμοῦ. Ἡ γὰρ κατὰ χώραν ἵασι μένειν ἐπ' ἐμαυτοῦ φιλοσοφούντῃ, ἢ τοῦ μετὰ ταῦτα κρίνειν καὶ διαγράφειν ἡμᾶς τοῦ χοροῦ τῶν ἱερέων ἐαυτῷ χώραν οὐχ ὑπολείψει. »

Αἱ δυσκολίαι λοιπὸν ἐφαίνοντο ἀνυπέρβλητοι· ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου ἀνένδοτος· αἱ δόξαι περὶ τινὰ ὁπιοῦν ἰδιόρρυθμοι. Ἀλλ' ἡ κοινὴ γνώμη ἦτο ἀκράτητος· ὁ λαὸς, ὁ λαὸς ἐκεῖνος περὶ τοῦ ὁποῦ μετὰ τινος περιφρονήσεως ἐλάλει ὁ Συνέσιος, ἐπέμενεν οὐδὲν ἤττον θέλων νὰ ἴδῃ τὸν σοφὸν ἄνδρα οὐ μόνον ἱερέα γινόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀναδιβαζόμενον εἰς τὰ ὑπατα τῆς ἐκκλησίας ἀξιώματα. Καὶ ὁμιλοῦντες περὶ λαοῦ, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἐνθυμίσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἐ. μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, περὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς τὴν ὁποίαν συνειθίσαμεν ἐν γένει νὰ περιφρονῶμεν, διότι δὲν ἐμελετήσαμεν αὐτὴν καλῶς καὶ δὲν ἐγνωρίσαμεν ὅπως τὰ αἰσθήματα αὐτῆς ἦσαν ἐνότε εὐγενῆ. Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ αὐτὸς ὁ κληρὸς τῆς ἀνατολῆς, ἰδίως ὁ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἐλληνίδων πόλεων κληρὸς, ἤσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσῃ τὰς τάξεις αὐτοῦ, ὑποδεχόμενος ἐν αὐταῖς τὸν ἰσχυρὸν ἐκείνον ἐπίκουρον. Ὅθεν ἵνα ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ, ἐνέδωκαν εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀξιώσεις· ἐπέτρεψαν αὐτῷ νὰ διατηρήσῃ τὴν σύζυγον, ἐπέτρεψαν νὰ διαφυλάξῃ τὰς δοξασίας· καὶ οὕτω τελευταῖον ὁ Συνέσιος ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Πτολεμαίδος. Ἀμα δὲ ἀρχιερατεύσας, ἀπέδειξεν ὅτι ἐξ ὑπερβαλλούσης μετροφοροσύνης εἶχε θεωρήσει ἑαυτὸν ἀνεπιτήδειον εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ποιμνίων ἐπισκοπικῶν καθηκόντων, καὶ ἰδίως τῶν καθηκόντων τῶν πολιτικῶν.

Διοικητὴς τῆς Κυρηναικῆς ἦτο τότε ὁ Ἀνδρόνικος, ἀνὴρ ἀγριός, ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι διὰ ποινῶν καὶ βασάνων ὤφειλε νὰ κυβερνᾷ τὴν ἐπιτραπείαν αὐτῷ ἐπαρχίαν. Ὁ Συνέσιος δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ ἀδιάφορος εἰς τὰς κατὰ τῶν βαιοπραγιῶν τούτων κραυγὰς καὶ αἰτιήσεις τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ. Ὡς Ἕλλην, ὡς χριστιανός, ὡς ἐπίσκοπος

πος ἐφρόνει ὅτι ἔχει τριπλοῦν λαθόν να προστεῖσθαι τοῖς ἀδικοῦμένοις, καὶ να περιστέλῃ τὰς καταχρήσεις τοῦ ἀθλήτου ἐκείνου ἀντιπροσώπου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προέβη ἐπὶ τὸ ἔργον διὰ συμβουλῶν καὶ παρακλήσεων, ἀρκούμενος να δίδῃ αὐτὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἰς τοὺς καταδικαζομένους ὁ δὲ Ἀνδρόνικος πρὸς μὲν τὰς προτροπὰς ἐκώφευσε, κατὰ δὲ τοῦ αὐτοῦ ἀγανακτήσας ἐτειχοκόλλησεν εἰς τὰς πύλας τῆς ἐκκλησίας διαταγὴν ἀπαγορεύουσαν τοῖς μὲν πολίταις να καταφεύγωσιν εἰς τὸ ἱερὸν, τοῖς δὲ ἱερεῦσι να ὑποδέχωνται αὐτούς· καὶ ἐν ταυτῇ παρέδιδεν εἰς τὰ βασανιστήρια πολίτην τινὰ τῆς Πτολεμαίδος ἐν αὐτῇ τῆς πόλεως τῇ ἀγορᾷ εἰς ὥραν καθ' ἣν διὰ τὸν πολὺν καύσωνα τὸ μὲν πλῆθος τοῦ λαοῦ διῆγεν εἰς τὰ ἴδια, ἡξήσαν δὲ τὰ παθήματα τοῦ θύματος. Ὁ ἐπίσκοπος μόνος ἔδραμεν ἵνα βοηθήσῃ καὶ παραμυθήσῃ τὸν δυστυχῆ. Ὁπείδῃ δὲ ὁ Ἀνδρόνικος, ὀργισθεὶς διὰ τὸ δείγμα τοῦτο τῆς συμπαθείας, ἐτόλμησε να βλασφημήσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπεχείρησεν ἐτι δεινότερας κακώσεις, ὁ Σύνοδος, ἀντιτάσσων εἰς τὴν ὑλικὴν βίαν, τὴν ἥθικὴν τῆς ἐκκλησίας δύναμιν συνέταξε κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν φοβερὸν δι' οὗ ἀπέκλειεν αὐτὸν οὐ μόνον τῆς ἐν Πτολεμαίδι ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ πάσης Χριστιανῶν κοινωίας. « Ἐπὶ τούτοις, ἔλεγεν ἐν ἐπιλόγῃ ὁ ἀφορισμὸς, ἡ Πτολεμαίδος ἐκκλησία, τάδε πρὸς τὰς ἀπανταχοῦ γῆς ἐκείνης ἀδελφὰς διατάσσεται Ἀνδρονίκῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ, μηδὲν ἀνοιγνύσθω τέμενος τοῦ Θεοῦ ἅπας αὐτοῖς ἱερός ἀποκακείσθω καὶ σκυὺς καὶ περίβολος· οὐκ ἔστι τῷ διαβόλῳ μέρος ἐν παραδείσῳ ὅς καὶ λάθῃ διαδύς, ἐξελαύνεται. Παρανώ μὲν οὖν καὶ ἰδιώτῃ παντὶ καὶ ἄρχοντι μήτε ὁμορόφιον αὐτῷ, μήτε ὁμοτράπεζον γίνεσθαι ἱερεῖσι δὲ διαφερόντως, οἱ μήτε ζῶντας αὐτοὺς προσερούσι, μήτε τελευτήσαντας συμπροπέμψουσιν· εἰ δέ τις ὡς μικροπολίτην ἀποσχυβαλίσαι τὴν ἐκκλησίαν καὶ δέξεται τοὺς ἀποκηρύκτους αὐτῆς, ὡς οὐκ ἀνάγκη τῇ πένητι πείθεσθαι, ἴστω σχίσας τὴν ἐκκλησίαν, ἣν μίαν ὁ Χριστὸς εἶη βούλεται. »

Ὁ Ἀνδρόνικος, πληροφορηθεὶς ὅτι παρεσκευάσθη ἡ δεινὴ αὐτῇ κατ' αὐτοῦ διακήρυξις, ἠγωνίσθη διὰ ποικίλων αἰτήσεων καὶ ὑποσχέσεων να προλάβῃ τὴν ἐκδοσιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἐπιτυχὼν τοῦ σκοποῦ

ἐξεστράφη αὐτὸς εἰς ἔτι δεινότερας καταπιέσεις καὶ βιαιοπραγίας, προσηύκει εἰς τὴν ἑξορίαν τὴν δήμευσιν, καὶ εἰς τὰ βασανιστήρια τοῦ θανάτου. Τὴν ἀπάτην ταύτην μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ ὁ Συνέσιος ἐξέδωκε τελευταῖον τὸν ἀφορισμὸν διὰ νέας πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἐντονωτάτης ἐγκυκλίου· ἦτις ἔλεγεν ἐν προσιμῷ. « Ἀνδρόνικος τὴν ἐκκλησίαν ψευδαίμενος, ἀληθεύουσας αὐτῆς πειραθῆται. » Αὐτὴ ἡ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔμεινεν ἀδιάφορος εἰς τὴν ἀπειλητικὴν ταύτην κραυγὴν τοῦ ἐπισκόπου Πτολεμαΐδος. Ὁ Ἀνδρόνικος καθηρέθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ· τοσοῦτον μάλιστα βαρέως ἐτιμωρήθη ὥστε ὁ ἐπεικὴς Συνέσιος ἔψεξε τὸν αὐθαίρετον τοῦτον τῆς περιστολῆς τῆς ἀδικίας τρόπον καὶ ἐμεσολάβησεν ὑπὲρ ἐκείνου τὸν ὁποῖον πρὸ μικροῦ εἶχε κατηγορήσει. Μὴ ἀμελῶν δὲ ἐν τῷ μετὰ ταῦτά κύρια τοῦ ἐπισκόπου καθήκοντα, δὲν ἔπαυσεν οὐδ' εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον προστατεύων τοὺς συμπολίτας κατὰ τῶν καταχρήσεων τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. καὶ εἰς ἔτι ἀλλοτριωτέρας τοῦ σχήματος αὐτοῦ φροντίδας ἐξ ἀπαραιτήτου ἀνάγκης ἀναμίχθη.

Ἡ Κυρηναικὴ, ἡ ἄλλοτε τοσοῦτον βιομήχανος καὶ πλουσία, ἐν τῇ ἐ. ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον εἶχεν ἀποβάλλει τὴν ἐμπορεῖαν αὐτῆς καὶ τὸ πλεῖστον τῆς τέχνης, ἀλλ' ἔπασχε πρὸς τούτους τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἐθνῶν· τὰ ὅποια, κατοικοῦντας εἰς τὴν γείτονα μεγάλῃν Σύρῃν παρὰ τὴν ἔρημον, ἐλεηλάτου ἀδιακόπως τὴν ὑκαίθρον χώραν, καὶ δὲν ἀνεχατίζοντο εἰμὴ ὑπὸ τῶν τειχῶν τῶν πόλεων. Τοσοῦτον δὲ ἄθλιος ἦτο ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως σταλαῖς ἐκεῖ ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, ὥστε ἀντὶ νὰ καταπολεμηθῇ τοὺς ἐχθροὺς ἐκείνους, οὐδὲ ἐν τῇ Πτολεμαίδι αὐτῇ ἰδεώρει ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, ἀλλὰ, σωρεύσας τοὺς θησαυροὺς οὓς ἐκ ποικίλων καταπιέσεων εἶχε συλλέξει εἰς δύο πλάα, διέτριβεν ἐπ' αὐτῶν ἔτοιμας πρὸς φυγὴν. Ἡ θλίψις καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ Συνεσίου διὰ τὴν τοιαύτην ἀνάνδρον τοῦ διοικητοῦ διαγωγὴν περιγράφεται εἰς μίαν τῶν σωζομένων ἐπιστολῶν, ἐν ᾗ μετὰ εἰρωνικῆς περιφρονήσεως λέγει πρὸς τοὺς ἄλλους, « οὐ γὰρ παρ' ἐπαλξιν ὥσπερ ἐγὼ Συνέσιος ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ παρὰ κώπην ὁ στρατηγὸς ἴσταται. » Καὶ τῷ ὄντι ἐνῷ ὁ διοικητὴς εἶχε διατάξει αὐστηρῶς εἰς τοὺς κατοίκους νὰ μένωσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν κεκλεισμένοι, ὁ γενναῖος ἐπίσκοπος ἀπὸ πρῶτας μὲν ἐξ-

ἔρχετο ἔρπικος ἵνα πληροφορηθῇ τὰ κατὰ τὸν ἔχθρὸν τὴν δὲ νύκτα, παρακολουθούμενος ὑπὸ λογάδων τινῶν κενίσκων τῆς πόλεως, περιεφέρετο περὶ τὸν λόφον ἐπὶ τοῦ ὁπρίου ἐγείρετο ἡ Πτολεμαῖς ἵνα προλάβῃ πᾶσαν αἰφνιδίαν τῶν βαρβάρων ἐφοδὸν, καὶ ἐπιτρέψῃ, ὥς ἔλεγεν, εἰς τὰς γυναῖκας νὰ κοιμηθῶσιν ἡσύχως, γινώσκουσαι ὅτε ὑπάρχει ὁ ἀγρυπνῶν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης αὐτῶν. Ἀλλοτε πάλιν ὠφελούμενος ἀπὸ τῶν μαθηματικῶν αὐτοῦ γνώσεων, ἡσχολεῖτο, ὥς ὁ Ἀρχιμήδης ἐν Συρακούσαις, εἰς κατασκευὴν μηχανῆς πολεμικῆς ἐπιτηδεύας νὰ ῥίπτῃ ὀγκώδεις λίθους κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐν γένει δὲ ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν ἐπεδείκνυνεν ἀτράκτον πεποιθησιν, τὴν δὲ θλίψιν ἐξέφραζε μόνον εἰς φίλους πόρρῳ διατελοῦντας, καὶ μάλιστα πρὸς τὴν Ἰπατίαν γράφων, τῆς ὁποίας ἔσωζε περιπαθῶς τὴν μνήμην, εἰ καὶ πρεσβευούσης δόγμα ἀλλότριον αὐτοῦ. « Εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν αἶδαο, ἐπέσταλε πρὸς αὐτὴν ποτε ἐκ Πτολεμαίδος πολιορκουμένης, αὐτὰρ ἐγὼ κέκειθι τῆς φίλης Ἰπατίας μεμνήσομαι. Ἐγὼ γέ τοι τοῖς πάθεσι τῆς πατρίδος περιεχόμενος, καὶ δυσχεραίνων αὐτὴν, ἐφ' οἷς ὁρῶ καθημέραν ὅπλα πολέμια, καὶ ἀποσφαττομένους ἀνθρώπους ὥσπερ ἱερεῖα, καὶ τὸν ἄερα διεσθαρμένον ἔλκων ἀπὸ τῆς σήφειας τῶν σωματίων, καὶ αὐτὸς ἕτερα τοιαῦτα παθεῖν προσδοκῶν· τίς γὰρ εὐέλπης, ἐν ᾧ καὶ τὸ περιέχον ἐστὶ κατηρέστατον, κατειλημμένον τῇ σιμῇ τῶν σαρχοφάγων ὀρνέων; ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τούτοις φιλοχωρῶν. Τί γὰρ καὶ πάθω Λίβυς ὢν, καὶ ἐνταῦθα γενόμενος, καὶ τῶν πάππων τοὺς τάφους οὐκ ἀτίμους ὀρῶν. Διὰ σέ μοι δοκῶ μόνην ὑπερόψεσθαι τῆς πατρίδος, καὶ νὰ λάβωμαι σχολῆς, μεταναστεύσειν. »

Ἀλλὰ τελευταῖον δὲν εἰμπόρεσε νὰ κρύψῃ τὴν ὑπερεκχειλίσασαν ἀπελπισίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν συμπολίτας, μάλιστα δὲ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τῆς ὁμιλίας ἣν ἐξεφώνησεν ἐπὶ τῇ μεγίστῃ τῶν βαρβάρων ἐφόδῳ, ἡγεμονεύοντος Γενναδίου, καὶ δουκὸς ὄντος Ἰννοκεντίου, ἐξεδήλωσε τὴν ταραχὴν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας δι' εὐγλωττίαις ἀμιμήτου, συγχέων τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις μετὰ τῶν χριστιανικῶν πεποιθήσεων εἰς τρόπον καὶ αὐθις καταδικνύοντα τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ νέου τούτου ἑλληνισμοῦ τοῦ προκύψαντος τότε εἰς μέσον διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀρχαίων ἀνατ-

μενήσεων μετὰ τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας καὶ ἠθικῆς. α Ὁμοὶ Κυ-
 ρήνης ! ἔλεγεν, ἥ αἱ δημόσιαι κύρσεις μέχρι ἐμοῦ κατάγουσι τὰς
 αἶφ' Ἡρακλείους διαδοχάς· οὐ γὰρ ἂν εἴην ἀρχαῖος, ἐν εἰδόσιν ὁλο-
 φυρόμενος τὴν καταβεβλημένην εὐγένειαν. Ὁμοὶ τῶν τάφων, ὧν οὐ
 μεθέξω τῶν Δωρικῶν ! Ὁμοὶ Πτολεμαίδος ! ἥ ἀνεδέιχθην ὑστατος
 ἱερεὺς. Ἀλλὰ πρός τῳ μοι τὸ δεινόν· οὐκέτι δύναμαι λέγειν· ἐπι-
 λαμβάνεται μου τῆς γλώττης τὰ δάκρυα. Γέγονα πρὸς τὴν φαίν-
 τασίαν τῆς τῶν ἱερῶν ἀπολείψεως. Ἐδεῖ μὲν οἷσθαι πλέοντας·
 ἀλλ' ὅταν ἐπὶ αὐὴν τις καλῇ, μικρὸν ἀναμῆναι δεήσομαι· βαδιοῦ-
 μαι γὰρ πρῶτον ἐπὶ τὸν νεῶν τοῦ Θεοῦ κυκλώσομαι τὸ θυσιαστή-
 ριον· δάκρυσι βρέξω τὸ τιμαλφέστατον ἔδαφος· οὐκ ἀποδραμούμαι
 πρὶν θύραν ἐκείνην, καὶ θρόνον ἐκεῖνον ἀσπάσασθαι. Ὡ ποσάκις θεο-
 κλυτῶσω τε, καὶ μεταστραφήσομαι ; Ὡ ποσάκις ταῖς κιγχλίσι τὰ
 χεῖρες προμαῶμαι ; Ἀλλ' ἰσχυρὸν ἀνάγκη πρᾶγμα, καὶ βίαιον. Ἐπι-
 θυμῶ δοῦναι ὀφθαλμοῖς ὕπνον ἀπερισσάλπιστον. Μέχρι πότε παρὰ
 ἑπαλξιν στήσομαι ; μέχρι πότε τηρήσω τὸ μεταπύργιον ; Ἀπαγο-
 ρεύω φυλακὰς ἐπιτάτων νύκτερινάς, καὶ φυλάττων ἐν τῷ μέρει, καὶ
 φυλαττόμενος, ὁ παλλὰ πρότερον ἀγρυπνήσας ἐπὶ ταῖς ἄστρον ἐπι-
 τολαῖς. Ἀποκναίομαι νῦν ἐγρηγορῶν ἐπὶ ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιβο-
 λαῖς. Πρὸς διαμεμετρημένον ὕδωρ καθεύδομεν· καὶ τὰ λαχόν μοι
 μέρος εἰς ὕπνον ἀφαιρεῖται πολλάκις ὁ κώδων ὁ φυλακτήριος. Ἄν δὲ
 καταμύσω μικρόν· ὡ τῶν ἐνυπνίων τῶν σκυθρωπῶν ! εἰς οἷα παρα-
 πέμπουσιν ἡμᾶς αἱ μεθ' ἡμέραν φροντίδες. Τὸ λῆξαι πόνων, ἀρξά-
 σθαι πόνων ἐστὶ· φεύγομεν, ἀλισχόμεθα, τιτρωσκόμεθα, δεδόμεθα,
 σπιπρασκόμεθα. Ποσάκις ἐξάνεστιν ἄσμενος, ὅτι δεσπότην ἀπέλι-
 πον ; ποσάκις ἐξάνεστιν ὑπέρσασθος, ἰδρῶτι ραινόμενος, ὁμοῦ τὸν
 ὕπνον καὶ τὸν δρόμον ἀπολιπὼν, ὃν κατατείνας ἐφευγον ὀπλίτην
 πολέμιον ; Μόνοις ἡμῖν Ἡσίοδος οὐδὲν λέγει, τὴν ἐλπίδα τηρήσας
 εἰσω τοῦ πύθου· πάντες ἀθαρσεῖς καὶ δυσέλπιδες. Ὁ πεκαρμια-
 σμένος βίος ἀβίωτος οὐχ ἕτερός ἐστιν, ἄνδρες, ἀλλ' ὃν ζῶμεν ἡμεῖς·
 τίς ἡ διατριβή ; τί μέλλομεν ; Ἀπήχθηται Πεντάπολις τῷ Θεῷ·
 πικναῖς ἐκδεδόμεθα· ἡ γὰρ ἀκρις, οὐκ ἐστὶ κακὸν ἀκριβέστερον τὸ
 δὲ πῦρ θ' πρὸ τῶν πολεμίων τριῶν πόλεων ἐπενεῖματο λήϊα. Τί
 ἴσθας κακῶν ; Εἰ τούτων ἀγούσιν ἐλεγυερίαν αἱ νῆσοι, ἐγὼ μὲν ὅταν

ἐρυδρίσῃ τὸ πέλταγος, πλεουσούμεαι. Ἀλλὰ φοβοῦμαι, μὴ παραλάβῃ με τὸ δεινόν· πελάζει γάρ ἡ κυρία τῆς προσβολῆς, ἡμὴ τῇ πόλει, φασίν, ὁ περὶφόρος ἠπειλήσεν, ὁ τοῦ πολέμου ἐξηγούμενος στρατεύματος. Μάλιστα δὲ καιρῶν ἐκεῖνος ἱερεῦσι τὸν ἐπὶ τὰς αἰλὰς τοῦ Θεοῦ δρόμον ἀναγκαῖον ἀποφανεῖ, ἂν ἐν χρεὶ τῆς πόλεως ὁ κίνδυνος γένηται. Ἐγὼ κατὰ χώραν ἐπ' ἐκκλησίας μενῶ· τὰς πατριὰς προστίσομαι χέρσας· προσφύσομαι τῶν κίωνων τῶν ἱερῶν, αἰτὴν τὴν αὐτὸν ἀπὸ γῆς ἀνέχουσι τράπεζαν· ἐκεῖ καὶ ἔω καθιδοῦμαι, καὶ ἀποθανὼν κείσομαι. Λειτουργγός εἰμι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ψυχὴν ὥς ἀπολειτουρήσῃ με δεῖ· οὐ μὴν ὁ γὰρ Θεὸς περιφέσεται τὸν βωμὸν τῶν ἀνάμακτον ἱερῶς αἵματι μαινόμενον.»

Καὶ ἡ μὲν Πτολεμαῖς ἐσώθη τότε· ἀλλ' οἱ ἀποκρουσθέντες ἀπὸ αὐτῆς βάρβαροι, ἐπιπεσόντες εἰς τὴν ἑλληνικὴν χώραν, ἐξηράσαντες ἅπαντα τὰ ἔχνη τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ κατέλιπον αὐτὴν κατὰ κῶν ἔρημον. Ἀθλὸν δὲ τί ἀπέγινεν ἐπὶ τέλους καὶ ὁ Συνέστος ἐν τῇ μέσῃ τῆς ὁλοκληρίας ταύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Γνωστὸν δὲν εἶναι οὔτε πότε συνέβη ὁ θάνατος αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ μνήμη αὐτοῦ μένει ἀθάνατος· διότι ἡ μεγαλοφυΐα, ἡ χάρις, ἡ τόλμη, ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλοπατρία τοῦ δαμονίου ἀνδρὸς μαρτυροῦσι πόσον ἐκμαθεῖσαν ἔτι τὰ περιλιπόμενα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ λείψαντα καὶ ὅσον ἀλλοῖα ἤθελεν ἀποδοῖν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἡ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τύχη, ἂν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἀντὶ τῆς παραδοθῇ εἰς τὰς χεῖρας βαρβάρων καὶ νὰ ἀσπασθῇ ἔθνη αἰστανῶ, ἥξευρε νὰ ὠφεληθῇ ἐπιτηδειότερον ἀπὸ τῶν νέων δυνάμεων τὰς ὁποίας τὸ ἔθνος ἐκεῖνο προσέλαβεν ἐκ τῆς συμμαχίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Τῆς ἀληθείας ταύτης ἑτέρα ἀπόδειξις εἶναι ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία καὶ τὸ φρόνημα τοῦ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐκμαίσαντος Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου. Ὁ Ἰωάννης ὁ ἐνεκα τῆς ἀπαρμιλλῆς αὐτοῦ εὐγλωττίας Χρυσόστομος ἐπικληθεὶς, ἐγεννήθη περὶ τὸ 344 εἰς Ἀντιόχειαν, ἐκ πατρὸς ἐπιφανοῦς, τοῦ Σεκούνδου, διαπρέψαντος ἐν τοῖς ἀνωτάτοις ἀξιώματι τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν στρατοῦ. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ, Ἀνθοῦσα, ἀνέθρεψεν αὐτὸν ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει

ἐξ ἧλ' οὐδὲν ἦτον ὁ νέος ἠκολούθησε τὰ ῥήματα μαθήματα τοῦ πα-
τριάρχου σοφιστοῦ Λιθανίου, ὅστις διητέλεσεν ὁπαδὸς πιστὸς τοῦ
Ίουλιανοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου δόγματος. Ὁ Χρυσόστομος ἐδίδασκε
ὅτι ὁ Διδάσκων μαθὼν παρ' αὐτοῦ ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ, χρησίμασα εἰς
ἡλικίαν ἐτῶν εἴκοσι, δὲν ἠθέλησε ποτὲ καὶ λάβῃ δεύτερον σύζυγον,
ἀνέκραξεν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸ ἔθικόν αὐτοῦ ἀκροατήριον « ὦ
θεοί τῆς Ἑλλάδος, ὅποιας γυναίκας ἔχουσιν αὐτοὶ οἱ χριστιανοί! »
Ὁ εἰδωολάτρης οὗτος σοφιστὴς ἐθαύμασε μετ' ὀλίγον τὸν νέον μα-
θητὴν, καὶ ἤλπισεν ὥσως ὅτι θέλει παρασύρει αὐτὸν εἰς τὸ ἀρχαίον
θρησκείμα, διὰ τοῦ δελεάσματος τῶν ὁμηρικῶν ἐπεικῶν μύθων, τοὺς
ὅπολους τοσοῦτον εὐγλώττως ἠρμήνευσεν. Καὶ τοι δὲ, πρῶτοντας τοῦ
χρόνου, ἐψεύσθη τῆς προδοσίας αὐτῆς, δὲν ἐκπαυσεν ἐγαπῶν τὸν
Χρυσόστομον· καὶ σῶζεται ἐπιστολὴ τοῦ Λιθανίου δι' ἧς συγγαίρει
τῷ μαθητῇ ἐπὶ ταῖς ἐπιτυχίαις αὐτοῦ ὡς δικηγόρου ἐν Ἀντιοχείᾳ.
Πολλὰ δὲ ἔτη μετέπειτα περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ
τῶν φοιτητῶν, τίς ἄρα διαδίδετο τὴν δικταρδίην μετ' αὐτὸν, ἀπε-
κρίθη στενάζων « Ἰωάννην ἔλεγον, εἰ μὴ τοῦτον ἡμῶν οἱ χριστιαν-
οὶ ἀπεσύλησαν. » Οὐδ' ὑπέμεινε πολὺν χρόνον δικηγόρος ἐν Ἀν-
τιοχείᾳ ὁ Χρυσόστομος. Τὰ ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα παρέχον τότε
στάδιον ἐνεργείας πολὺ εὐρύτερον εἰς τὴν μεγαλοφυίαν, αὐτῷ δὲ ἡ
ἐκκλησία, ὡς πρὸ μικροῦ περὶ Συνεδρίου ἐμιλοῦντες εἶδομεν, ἐφιλο-
τιμεῖτο νὰ καλῇ εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς πάντα τὸν ἐπὶ λόγῳ καὶ
ἀρετῇ διαπρέποντα ἄνδρα. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος ἐδέχθη τὸ ἄγιο
βάπτισμα παρὰ τοῦ τότε εὐλαβοῦς τῆς Ἀντιοχείας Ἐπισκόπου Με-
λοτίου, καὶ προεχειρίσθη ἀναγνώστης τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας. Ἀλλ'
ἡ διακαὴς αὐτοῦ ψυχὴ, θεωροῦσα ἀτελεῖ τὴν τοιαύτην πρὸς τὴν ἐκ-
κλήσιαν παρασκευὴν, ἀπεφάσισε νὰ ἀποχωρήσῃ μακρὰν τοῦ οἴκου καὶ
τοῦ κόσμου εἰς τὴν ἐρημίαν, ἵνα, διὰ τοῦ μοναστικοῦ βίου, ἐνα-
σκήσῃ ἑαυτὴν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου λειτουργή-
ματος. Ἡ φιλόστοργος αὐτοῦ μήτηρ, ἠγωνίσθη εἰς μάτην ν' ἀποτρέψῃ
αὐτὸν τοῦ σκοποῦ διὰ παρακλήσεων καὶ θρήνων. Ὁ Ἰωάννης ἐξετέ-
λεσε τὴν προαίρεσιν· καὶ μόνον ἀφοῦ ἐξ περίπου ἔτη δεινῶς ἐκκλη-
ραγώγῃσεν ἑαυτὸν μακρὰν πάσης κοινωνίας, νοσήσας ἐπὶ τέλους ἐπέ-
στρεφεν εὐτυχῶς εἰς Ἀντιόχειαν ἵνα διαλάμψῃ ὡς εἰς τῶν φαινοτά-

τέρων τῆς ἰστορίας ἡμῶν ἀστέρων. Τῶ ὄντι ὑπὸ μὲν τοῦ Μελετίου χειροτονεῖται τότε διάκονος, ὁ δὲ τοῦ Μελετίου διάδοχος Φλαβιανὸς προχειρίζεται αὐτὸν κρεσσότερον· καὶ ἐπειδὴ ὁ Χρυσόστομος εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει, ὄνομα μέγα ἐπὶ παιδείᾳ καὶ θεωρίᾳ καὶ ἀγαθοεργίᾳ, ἐπιτρέπεται αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος προθύμως καὶ τὴν κήρυξιν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ τῆς Ἀντιοχείας πόλει, ἥτις, ἔχουσα μὲν 200,000 κατοίκων χριστιανῶν, ἰουδαίων, εἰδωλολατρῶν ομιλούντων ὅλων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀκμαζούσα δὲ διὰ τὰς σχολὰς, καὶ τὴν ἐμπορίαν, καὶ τὴν τέχνην, ἐθεωρεῖτο δικαίως ὡς ἄλλη τις κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πόλις τῶν Ἀθηνῶν, μὴ κληρονομήσασα μὲν βεβαίως τὰς πολιτικὰς ταύτης ἀρετὰς, ἀλλὰ μετέχουσα τῆς εὐφροσύνης καὶ τῆς ζωηρότητος τοῦ περιδύξου ἐκείνου ὄψιμου.

Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἦτο, κατὰ τὰ τότε τῆς ἐκκλησίας ἔθιμα, ἔργον κυρίως τοῦ ἐπισκόπου· ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος, εἴτε γηράσας εἴτε μὴ ἔχων τὴν ἀπαιτουμένην δεξιότητα, ἀνέθετε πολλὰς τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἓνα τῶν περὶ αὐτὸν νεωτέρων λειτουργῶν, διότι οἱ ἑλληνικῶς παιδευθέντες αὐτοὶ λαοὶ ἐδίψων λόγου μᾶλλον ἢ λατρείας· καὶ καθὼς ἐν ἀκμῇ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος διὰ τοῦ λόγου ἤγοντο καὶ ἐφέροντο αἱ πολιτεῖαι, οὕτως καὶ μετέπειτα ὁ λόγος ἦτο τὸ ἰσχυρότατον τοῦ χριστιανισμοῦ ὄπλον. Ἡ δύναμις αὐτοῦ ἦτο τοσαύτη ὥστε ὁ Χρυσόστομος παραπονεῖται ἀκαταπαύστως ὅτι οἱ ἄνθρωποι συββέουσιν ἵνα ἀκούσωσιν αὐτὸν πολὺ προθυμότερον ἢ ἵνα ἀκροασθῶσι τῆς θείας λειτουργίας. Καὶ δὲν προσέτρεχοντο χριστιανοὶ μόνον· ἀλλὰ καὶ ἑβραῖοι καὶ εἰδωλολάτραι ἐπλήρουν τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ. Ὁ δὲ λαμπρὸς ῥήτωρ ἠρμύνευε τὰς Γραφὰς διὰ τῆς ζωηρᾶς φαντασίας καὶ τῆς ἀλληγορικῆς τέχνης ἥτις αἰετοῦ πολλὴν ἐπρόξενει ἐντύπωσιν εἰς τοὺς προπάτορας ἡμῶν εἴτε ἐθνικῶς εἴτε χριστιανούς. Ἐξέθετε, διὰ δεινότητος λόγου ἀνταξίας τῆς Στοᾶς καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, τὰ καθήκοντα τῆς ἠθικῆς, καὶ προσέβαλλε τὰς ποικίλας τῶν Ἀντιοχείων κακίας, περιγράφων τὸν τρυφήλὸν βίον τῶν μεγιστάνων, τὰ βριθόντα κέδρου καὶ πορφύρας ἀνέκτορα αὐτῶν, τὸν ὄγκον τῆς περὶ τὰς ἱπποδρομίας δαπάνης, τὴν πολυτέλειαν τῶν πλουσίων γυναικῶν αἵτινες ἐξερχόμεναι εἰς τὰς ἐκβάσεις παρεπέμποντο ὑπὸ πολυαριθμῶν εὐνοούχων καὶ δούλων, τὴν

ὑπερῶσαν τῶν φιλοσόφων οἵτινες περιεπάτουν εἰς τὰς εὐρείας τῆς Ἀντιοχείας στοάς, φέροντες ἀγερώχως τὸν μανθῶνα αὐτῶν καὶ τὸν βαθὺν πῶγωνα καὶ τὴν βακτηρίαν. Ἡ φήμῃ τῆς εὐγλωττίας τοῦ ἀνδρός διεδίδετο καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν, καὶ σοφιστὰι ἔθνηκοι μακρόθεν συνέρρεον ἵνα ἀκροασθῶσιν αὐτοῦ· ὥστε ἡ μεγαλοφυΐα ἐκείνη ὑπερέτει τὸν χριστιανισμόν, παγιδεύουσα εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ πολλοὺς λογίους οἵτινες ἄλλως ἤθελον διατηρῆσαι τὰς κατὰ τοῦ νέου δόγματας βαθέως ἐρριζωμένας προλήψεις.

Ὁ Χρυσόστομος ἐξεπλήρου ἐπὶ δώδεκα ἤδη ἔτη τὸ ἀποστολικόν τοῦτο ἔργον, ὅτε τῷ 387 ἐξέργαγη ἡ στάσις τῆς Ἀντιοχείας περὶ ἧς ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Ἀφοῦ κατηνύσθη ὁ πρῶτος τοῦ κινήματος τούτου παροξυσμός, ἡ πόλις ἐκαρὰδόκει ἐντρομος τὴν ἀπόφασιν τοῦ παντοδυνάμου καὶ ὀργίλου βασιλέως. Ὁ ἐπίσκοπος Φλαβιανός, γέρον σεβασμῖος, ἦλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἵνα δυσεωπύσῃ τὸν μοναρχὴν· ὁ δὲ Χρυσόστομος, ἐπιτροπεύων αὐτὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀνέλαβε νὰ παραμυθῇ, νὰ ἐμψυχώσῃ, νὰ διακαύσῃ τὸν λαόν. Αἱ ὁμιλίαι τὰς ὁποίας κατὰ τὰς ὁδυνηρὰς ἐκεῖνας ἡμέρας ἐξεφώνησεν ἐν τῷ κατὰ τῆς πρωτευούσης τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι μνημεῖα αἰδία ἰσότητος καὶ εὐπειας. Ἐκεῖ μάλιστα βλέπομεν τὴν εὐγενῆ ἐντολὴν ἣν ἡ ἐκκλησία τότε τοσοῦτον ἐπιτηδεύει ἐξεπλήρου, τὴν ἐντολὴν τῆς προστασίας τοῦ δ'ἡμοῦ. Ὁ ῥήτωρ προοιμιάζει περιγράφων τὴν κατάπληξιν τῆς Ἀντιοχείας· ἀμέσως δ' ἔπειτα ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς ἀκροατάς, ὡς ἂν ἐπεκράτει βαθεῖα ἡσυχία καὶ εἰρήνη. Διδάσκει αὐτοῖς τὴν φιλοξενίαν, τὴν ἐλεημοσύνην, τὴν περιφρόνησιν τοῦ πλούτου, ἀξιών, ὅτι ὁ μέγας κίνδυνος καὶ φόβος δι' ἀναγνώριζεν καὶ συναισθάνεται, δὲν πρέπει ὅμως κατ' οὐδέν νὰ ἐλαττώσῃ τὰ παραγγέλματα τοῦ χριστιανικοῦ ἀμύωνος. Τὴν ἐπιούσαν ὁ λαὸς συνάρεται αὐθὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὡς εἰς τὸ ἄσυλον αὐτοῦ, ὁ δὲ Χρυσόστομος ἀναγγέλλει πρὸ πάντων τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Φλαβιανοῦ, περιγράφει κατανυκτικῶς τοὺς σωματικούς μόχθους καὶ τοὺς ψυχικούς ἀγῶνας οὓς προθύμως ἀνέλαβεν ὁ ἀγαθὸς ποιμὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων αὐτοῦ, παρακολουθεῖ αὐτὸν ἐν τῇ μακρᾷ ὁδοπορίᾳ, ἀρθμει. τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ἔμελλε νὰ μένῃ εἰς ἐτὶ ἄδηλος ἢ τῆς Ἀντιοχείας τύχῃ, φαντάζεται τὴν βασιλικὴν ἐντευξίν, τοὺς πρώτους

τοῦ ἀρχιεπισκόπου λόγους, ἔπειτα δὲ ἐπαφίχεται εἰς τὴν νεοεισελθού-
 του λαοῦ ἐκείνου τοῦ ὁποῦ κατήνυσεν ὅπως οὖν τὴν ἀνησυχίαν. Καὶ
 καθεικάστην ἡ αὐτὴ ἐπακλαμβάνοντο παραμυθία διὰ νέων πάντοτε
 τρόπων καὶ διὰ νέων περιπετειῶν. Ἀλλ' ἤδη οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως,
 ἅμα μετὰ τὴν πρώτην τῆς στάσεως ἀγγελίαν, ἀποσταλόντες ἐπὶ
 προποὶ ἐπιχειροῦσι δεινὰς καταδιώξεις καὶ τιμαρίας πολλὰς πλοῦ-
 σοι φυλακίζονται καὶ μαστιγοῦνται, τὰ κτήματα αὐτῶν δημιών-
 ται, καὶ αἱ γυναῖκες, ἐξωσθεῖσαι τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, περιπλανῶνται
 περὶ τὰς φυλακὰς· ἡ πάλις ἀφαιρεῖται τὸ ἐπὶ ἄνθρωπον τῆς μητροπό-
 λεως τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἱππόδρομος, τὰ θέατρα, τὰ δημόσια αὐτῆς
 λουτρὰ κλείονται, οἱ δὲ κάτοικοι, περιελθόντες εἰς τὸ ἐσχατον τῆς
 ἀπελπισίας, θέλουσι νὰ φύγωσιν εἰς τὴν ἔρημον· ἀλλ' ὁ Χρυσόστο-
 μος ἀναγκαστὶς αὐτοὺς διὰ τοῦ λόγου. Εἰκονίζει μὲν ἐνεργῶς τὴν
 φρίκην ἣν καὶ αὐτὸς ᾔσθάνθη προσελθὼν εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα πα-
 ρακολουθήσῃ αὐτοῖσι τοὺς ὑπὸ τῶν δικαστῶν τιμωρουμένους ἀδελ-
 φοὺς αὐτοῦ· ἀλλ' ἀπὸ αὐτοῦ τούτου τοῦ θεάματος ἐξάγει τὴν ἐλ-
 πίδα ὅτι τληικαῦτα δεινὰ θέλουσιν ἐπὶ τέλος μετριάσθῃ, ὑποδει-
 κνύων συνάμα εὐστόχως τὰς προσεγγιζούσας ἐορτὰς τοῦ Πάσχα ὡς
 ἐποχὴν συνδιαλλαγῆς τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ λαοῦ.

Ἐν τῇ μεταξύ ὁ γέρον Φλαβιανὸς εἶχε φθάσει εἰς Κωνσταντινού-
 πολιν καὶ προσελθὼν ἐνώπιον τοῦ Θεοδοσίου, δορυφορουμένου ὑπὸ τῶν
 αὐλικῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς, ἐστάθη μακρὰν τοῦ βασι-
 λέως, νεύων κατὰ γῆς καὶ κατατεθλιμμένος, ὡς εἰ εἰκὼν τῆς ἐλευ-
 νῆς Ἀντιοχείας. Ὁ βασιλεὺς, λαθὼν πρῶτος τὸν λόγον, ὑπέμνησε
 τὴν εὐνοίαν ἣν εἶχεν ἐπιδείξει εἰς τὴν πάλιν ταύτην, καὶ ἤλεγξε
 τὴν ἀγνωμοσύνην τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τὰς ὕβρεις τὰς ὁποίας
 ἐτόλμησαν νὰ διαπράξωσι κατ' αὐτοῦ τε καὶ τῆς βασιλείσσης. Τότε
 ὁ Φλαβιανὸς, συνελθὼν κατ' ὀλίγον ἀλλὰ θαυμάσιον εἰς ἐτι, ὡς
 λόγησε μὲν μετὰ πολλῆς ζήσεως τὰς εὐεργεσίας τοῦ Θεοδοσίου καὶ
 τὴν παραφορὰν τοῦ λαοῦ τῆς Ἀντιοχείας ἣν ἀπέδωκεν εἰς τὴν φθο-
 ρὰν ἔχθραν τῶν καταχθονίων πνευμάτων· ἔπειτα δὲ ἐπαφίχθη-
 μενος εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν γενναίωτερον,
 καθὰ ἀναφέρει ὁ Χρυσόστομος, ὅστις πιθανώτατα ἐκάλλυνε τοὺς
 λόγους τοῦ γέροντος. « Καθήρεσαν, εἶπε, τὰς εἰκόνας σου· ἀλλ' εἰμ-

πότες καὶ ἐγείρας οὐρανὸν εἰκόνας ἄλλας ἐνδοξοτάτας. Συγχώρησον τοῖς ἐνόχους· δὲν θέλουσι μὲν στήσαι εἰς τιμὴν σου ἐν ταῖς ἀγοραῖς. πῶς δὲ καὶ χαλκὰ ἢ χρυσὰ καὶ λιθοκόλλητα, ἀλλὰ θέλουσιν ἀφιερῶσαι εἰς σέ ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν μνησίειν πολυτιμότερον, τὸ μνησίειν τῆς ἀρετῆς σου. Θέλεις ἀποκτήσει οὕτω εἰκόνας ζώσας τοιαύτας ὅσοι. ἄνθρωποι ὑπάρχουσιν ἐπὶ γῆς καὶ ὅσοι ὑπάρξουσιν μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος· διότι οὐ μόνον οἱ περὶ ἡμᾶς ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπρόγονοι ἡμῶν εἰς γενεὰς γενεῶν θέλουσι γνωρίσει τὴν βασιλικὴν ταύτην καὶ μεγάλην πράξιν, θαυμάζοντες αὐτήν ὡς ἂν αὐτοὶ οὗτοι ἀπέλαβον τὴν ἐξ αὐτῆς εὐεργεσίαν. Ὁ Ἐξηκολούθησε δὲ οὕτω ἐπιμαυρίσας τὴν συγγνώμην τοῦ βασιλέως· καὶ, ἐπὶ τούτῳ, ἀναμνήσκων μὲν αὐτῷ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις προτρέπόμενος ποτὲ καὶ τιμώρησεν τοὺς ἀκρωτηριάσαντας μίαν αὐτοῦ εἰκόνα, ἐπέβηκεν ἐλαφρῶς τὴν χεῖρα εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ἀπλήγηται μειδίῳ, ὅτι οὐδένα αἰσθάνεται ἐπ' αὐτοῦ μῶλωπα· ἀνακαλῶν δὲ αὐτὴν τοῦ Θεοδοσίου τὴν προηγουμένην ἐπιείκειαν, ὅστις, προσεγγίζουσας ποτὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, οὐ μόνον εἰς τοὺς κατὰ πόλιν ἀπένευθε χάριν ἀλλὰ ἐθλίβετο διότι δὲν ἠδύνατο καὶ τοὺς θαυμάσιους καὶ ἀναστήσει· καταδικνύων δὲ τὴν δόξαν ἣν συγχωρῶν θέλει ἀποκτήσει παρὰ τε τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενεστοτέροις. Ἐπὶ τέλους ἡ καταπειστικὴ αὕτη εὐγλωττία συνεκίνησε τὸν βασιλέα· καὶ ἀπεφάνητο τὴν ζητούμενην συγχώρησιν, καὶ προέτρεψε τὸν γέροντα ἐπίσκοπον καὶ ἐπιστρέψῃ ὅσον ἐνεστι τάχιον ἵνα κομίσῃ τὴν χαρμόσυνον ταύτην ἀγγελίαν εἰς τὸν λαὸν τῆς Ἀντιοχείας κατὰ πᾶν τοῦ Πάσχα ἑορτήν. Ἀλλ' ὁ Φλαβιανὸς προσέειπε ταχυδρόμους αἵτινες ἱκανῶς ἡμέρας πρὸ αὐτοῦ καθυσύχασαν τὴν μεγάλην ἐπέλυν πόλιν· καὶ τότε διαδέξαντο ἐν αὐτῇ τὸ κοινὸν πένθος πανηγύρεις καὶ ὅς ὁ δῆμος ἀπεδείχθη ἐνθουσιώδης ἐν τῇ ἀγαλλιάσει αὐτοῦ ὅσον πρὸ ὀλγίου εἶχε διατελεῖαι ἐν τῇ θλίψει καταβεβλημένος. Ὁ δὲ Χρυσόστομος συγκαλέσας τὸ πλῆθος ἐπενέλαθεν αὐτῷ τοὺς λόγους τοῦ τε ἐπισκόπου καὶ τοῦ βασιλέως. Βεβαίως ἀξιοζήλωτος δὲν εἶναι ἡ κατὰστατος τῆς κοινῆς, ἥτις, ἀποβαλοῦσα ἅπαντας τοὺς θεομῆδους τοὺς ἐλέγχοντας καὶ περιστέλλοντας τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, παραδίδεται ἀσπλος εἰς τὴν διακρίσιν ἀρ-

χῆς ἀπολύτου. Ἄλλ' ἐν ἐλλείψει ἑλλου ἐλέγχου, πῶς νὰ μὴ θεω-
μάσωμεν τὴν ἐκκλησίαν, τὴν ὑφούσαν φωνὴν ἵνα συνετίσῃ τὸν ἄρ-
χοντα, ἵνα μεσολαβήσῃ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀρχομένων. Μπορε-
χίαι ἀπόλυτοι ἐπεκράτησαν καὶ ἀλλαγῶ, καὶ ἰδίως κατὰ τὰς δύο
προηγούμενας ἑκατονταετηρίδας ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Γερμα-
νίᾳ. Ἄλλ' οὐδαμοῦ οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας ἐτόλμησαν νὰ ἐν-
τιτάξωσιν εἰς τὴν βούλησιν τοῦ δεσπότη τοὺς φραγμοὺς οὓς κατ'
ἡμῖν ἀντέταξαν οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Συμεῶνες,
οἱ Χρυσόστομοι· διότι οὐδαμοῦ αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις δὲν ἐταύτιζαν
τὰς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τοὺς δὲ
λειτουργοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἐκείνων πρὸς τοὺς προστατάς τῆς τοῦ
δήμου ἐκκλησίας.

Ὁ Χρυσόστομος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ δέκα ἐτι ἐναισιόους διδάσκων
τὸν δῆμον τῆς Ἀντιοχείας, τοῦ ὁποίου τοσοῦτον προθύμως εἶχε
προστατήσει ἐν τοῖς ἐσχάτοις κινδύνοις. Αἱ ὁμιλῖαι αὐτοῦ ἀποτε-
λοῦσιν ὁλόκληρον σύστημα ἡθικῶν παραγγελμάτων, ἐν οἷς, ἐὰν ἐξα-
ρέσωμεν προλήψεις τινὰς ἢ μᾶλλον παραχωρήσεις τινὰς εἰς τὰς προ-
λήψεις τῶν χρόνων ἐκείνων, διατρέπει ἐν γένει μεγαλοφυΐα λαμπρά,
καὶ γνῶσις βαθεῖα τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, καὶ καλοκαγαθία ὅπως
εὐαγγελικῇ. Πλὴν τούτων δὲ αἱ ὁμιλῖαι αὗται ἔχουσι καὶ ἕτερον
πολύτιμον προτέρημα, ὅτι ἀπεικονίζεται ἐν αὐταῖς, ὡς ἐν ἄλλε-
παλλήλοις τισὶ κατόπτοις, ἅπαντα ἡ τότε κοινωνία, ἥτις, ἵστα-
μένη οὕτως εἰπεῖν εἰς τὰ μεθόρια τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ
κόσμου, διετέλει εἰς τὴν κρίσιμον ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ μὲν νέος βίος δὲν
εἶχεν εἰςέτι ἀποφέρει ἅπαντας τοὺς ἀγαθοὺς αὐτοῦ καρπούς, ἐν δὲ
τοῦ ἀρχαίου βίου, πολλαὶ εἰςέτι ἐσώζοντο ἀτοπῖαι καὶ θεισάδα-
μοναί. Ἡ κοινωνία αὕτη διετρεῖε λ. χ. τὴν δουλείαν καὶ πολλάκις
ἐτιμᾶρε τοὺς δούλους ἀνηλεῶς· ἐπίστευεν εἰς τοὺς οἰωνοὺς, εἰς τοὺς
γόητας, εἰς τὰ φυλακτήρια, εἰς τὴν μαγίαν ἐν γένει· τὰ δὲ λάβανα
ταῦτα τῆς εἰδωλολατρείας ἐπεκράτουν μάλιστα μεταξὺ τῶν εἰς τοὺς
ἀγροὺς κατοικούντων χριστιανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀνόματι μᾶλλον ἢ
πράγματι χριστιανοί, διότι, καθάπερ ὁ Χρυσόστομος παραπονεῖται,
οἱ πλούσιοι γαϊακτῆμονες προστίμων νὰ κτιζῶσι σιταποθήκας μάλ-

λον ἢ καὶ οὗς, ὥστε οἱ πτωχοὶ γεωργοὶ εἶχον πολλὰ καὶ διατρέξαι
στάδια πρὶν ἢ εὐρωσιν ἐκκλησίαν τινὰ ἵνα ἀκροασθῶσι τῶν λόγων τοῦ
Θεοῦ. Ἀπ' ἐτέρου εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, οἷα ἡ Ἀντιόχεια, ἡ ἀνα-
τροφή ἦτο μὲν σφόδρα ἐπιμεμελημένη, ἀλλ' ἥματα μεθρημόζετο
πρὸς τὰς πραγματικὰς τῆς κοινῆς χρείας. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας πέντε
ἐτῶν οἱ παῖδες ἐφοίτων εἰς τὰ δημόσια σχολεῖα, ὅπου ἐμάνθανον ν'
ἀναγινώσκωσι καὶ καὶ χαράττωσι γράμματα ἐπὶ σανίδων κηρωτῶν.
Ἐπειτα μετέβαινον εἰς τὰς σχολὰς τῶν γραμματικῶν, ὅπου παρεδί-
δοντο τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλλήνας ποιητάς. Τελευταίον
εἰσέρχοντο εἰς τὰς σχολὰς τῆς ῥητορικῆς, τῆς ὁποίας οἱ διδάσκαλοι
ἐπρέσβευον ὡς ἐπιτοπλείστον τὰ τῆς ἀρχαίας λατρείας, διότι ἐθεώ-
ρουν αὐτὴν ἀναποσπάστως μετὰ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας συνδεδε-
μένην. Τότε δὲ μόλις, ἀφοῦ συνεπλήρουν τὰς βαθμίδας τῆς τριπλῆς
ταύτης ἐκπαιδευτικῆς κλίμακος, ἤρχοντο οἱ νέοι καὶ διδάσκωνται τὰ
τῆς χριστιανικῆς πίστεως δόγματα, καὶ, ὡς εἰσαγωγὴν πρὸς τοῦτο,
ἐδέχοντο τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ἀλλὰ τότε οἱ μὲν γεναιότεροι ἐξ αὐ-
τῶν ἠσπάζοντο ἐνθουσιῶντες τὰς ἡθικὰς καὶ σωματικὰς κακουλίας
τοῦ ἐρμηικοῦ καὶ μοναχικοῦ βίου· οἱ δὲ μᾶλλον εἰς τὰ συμφέροντα
τοῦ κόσμου προεκείμενοι, ἐπεχείρουν τὴν σπουδὴν τοῦ ἀστυκοῦ δι-
καίου, δι' οὗ προήγοντο εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματίων. Ὀλίγοι δὲ
τινες μόνον εἰσέρχοντο εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ. Ἀνάλογόν τι
συνέβαινε καὶ ὡς πρὸς τὰς νέας κῆρας. Αἱ χρηστότεραι ἐξ αὐτῶν καὶ
περὶ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἀρετῆς καρτερικώτεραι, ἀπεχώρουν συνήθως
τοῦ κόσμου ἵνα ἀσπασθῶσι τὸν αὐστηρὸν βίον καὶ τὸ εὐτελὲς ἱμά-
τιον τῆς μοναχικῆς, καὶ ὡς μοναχαὶ πολλάκις ἀφωσιῦντο εἰς τὴν ἐπι-
μέλειαν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν πενήτων, ἐκτιθέμεναι ἐνίοτε εἰς τὸν
θάνατον καὶ ἀκαδεκνύουσαι ἐν γένει ἀρετὰς τοσαύτη μᾶλλον θαυ-
μασίας ὅση συνεπήγοντο τὴν θυσίαν τῶν μεγαλητέρων τοῦ κόσμου
τούτου ἀγαθῶν, τῆς νεότητος, τοῦ κάλλους, τοῦ πλούτου. Τὸ δὲ
πρᾶγμα προέβη εἰς τοσοῦτον ὥστε ὁ Χρυσόστομος ἀνέφερεν ὡς καύ-
χημα τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ὑπῆρχον πλείοτεαι γυναικες ἀφιερωμέναι
τῇ Θεῷ ἢ ὀφθαλμοὶ καὶ μητέρες· καὶ δὲν δυνάμεθα μὲν ἀναμφιδόλως
να δεχθῶμεν κατὰ γράμμα τὴν βεβαίωσιν ταύτην, ἀλλ' ὅμως ὅσον
καὶ ἀν' ματοάσωμεν αὐτὴν, πάλιν ἀνάγκη να ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ

ὑπερβολὴ ἐκείνη τῆς ἀφοσιώσεως ἐπήνεργεν ἀλλόθρια ἀποτελέσματα εἰς τὴν ἡθικὴν καὶ ὕλην κατάστασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ὁ πωροῦς ποτε ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου συνάγεται ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν εὐγενεστέρων καὶ γενναυτέρων αἰσθημάτων ἐμπνεομένη μαρὶς ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἀποσπάτο ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ βίου καὶ ἦν εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ καθ' ἑαυτὸ ἤδη θλιβερόν, προσθέσμενον, ὥστε οὐκ ὀλίγοι καὶ σὺν ὀλίγαι τῶν μοναχῶν ἐκείνων, ἀπὸ τῆς ἀποσιτιστικῆς καὶ ὑψηλῆς καθήκοντα τῆς ἱερᾶς ἐντολῆς ἦν ἀνελάμβανον, εἰς σπουδαίας ὁσας παρεξέτρεποντὲ καταχρήσεις, οὐδεμία ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι, ὡς ἐκ τοῦ πλεονάσαντος τούτου ἀληθοῦς καὶ πλαστοῦ θρησκευτικοῦ ζήλου, τὰ πολυτιμότερα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πολιτείας συμφέροντα περιέστησαν εἰς τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον.

Ἄλλ' εἶναι ἄρα γε δίκαιον νὰ θεωρήσωμεν τὸν χριστιανισμὸν ὑπεύθυνον τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ὡς ἐπραξάν τινες ἐνόητε εἴτε μὴ κατανοήσαντες τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ πνεῦμα, εἴτε ἐκ συστήματος ὄντες πολέμιοι αὐτοῦ; ὅχι, βεβαίως. Ὁ χριστιανισμὸς ἐπηγγέλλετο τὴν ἡθικὴν ἀνάπλασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας διὰ τοῦ εἰς αὐτὴν ἐνοφθαλμισμού τῶν τελειοτάτων ἀρχῶν καὶ δογμάτων ὅσα ὁ ἄνθρωπος ἐπρέσβευσε ποτὲ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλ' οὐκ ἔτι, ἀπ' αὐτοῦ, τὴν νέκρωσιν αὐτῆς διὰ τοῦ μοναχικοῦ καὶ ἐρημικοῦ βίου. Ἐάν δὲ ἐπῆλθε τοιοῦτό τι ἐπί τινα χρόνον εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας (ἀνάλογόν τι συνέβη καὶ εἰς τὰς δυτικὰς, ἀλλὰ περὶ τούτων ἔτι ἀνέκει ἐνταῦθα νὰ ὁμιλήσωμεν), τὸ ἀτόπημα προέκυψεν ἀπὸ ἐτέρας ἀφορμῆς καὶ αἰτίας. Καθ' ἣν ἐποχὴν κερυχθέντος τοῦ Εὐαγγελίου ἤρχισαν νὰ πολλαπλασιάζωνται αἱ τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίαι, ἡ ἐθνικὴ κοινωνία, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐνέργει τὸ νόον θρησκευτικὸν πεπελοῦσα εἰς ἐντελῆ σχεδὸν μαρτυρῶν, εἶχεν ἀποβάλλει ἅπαντα τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς βίου, καὶ οὐ μόνον, καθόλου ἐξεταζομένη, ἐστερεῖτο πάσης ὑψηλῆς φιλοσοφίας καὶ ἡθικῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ πολιτικοὶ αὐτῆς θεσμοὶ εἶχον κατὰ μέγα μέρος παραλύσει. Ὑφίστατο μὲν ἡ μοναρχία ἀλλ' ἡ μοναρχία μόνη, μετεωριζομένη εἰς ὕψος μέγα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, μεταξὺ τοῦ ὁποίου καὶ αὐτῆς μυρία ὅσα βρύουσι συμφέροντα καὶ πάθη, δὲν ἔλαττει εἰς τὴν νόμιμον αὐτῶν ῥύθμωσιν, ἐάν μὴ συναρμολογῇται πρὸς ταῦτα δι' ἐπι-

παδείων ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων πολιτικῶν θεσμῶν οἰκονομικῶν ἐπὶ τοῦ ὅποίου αὕτη, ὡς ἀέτωμά τι, ὑπάρχει ἐπιτεθειμένη· οἱ δὲ θεσμοὶ αὗτοι, πολιτικοί, εἰςυκοί, δημοτικοί, εἶχαν ὑποστῆ ἤδη θεινὴν ἀλλοίωσιν καὶ φθοράν. Ὁ χριστιανισμὸς λατρεὶν δὲν ἠδυνάθη νὰ ἐνεργήσῃ ὡς δόγμα ἀπλοῦν καὶ θρησκευμα ἐπὶ προϋπαρχούσης πολιτικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἐδέχθη νὰ συγκροτήσῃ κοινωνίαν νέαν θρησκευτικὴν ἅμα καὶ πολιτικὴν καὶ νὰ ἐπαμβῇ διὰ τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν συνόδων καὶ τῶν ἐπισκόπων του εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ κοινωνικὰ, κοινωνικά, δικαστικά, οἰκονομικά καὶ ἀστικά συμφέροντα, νὰ συγκροτήσῃ ἐν ἄλλαις λέξεσι κράτος ἐν κράτει. Ἐντεῦθεν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ νέου δόγματος φυσικὸν ἦτο νὰ περιέλθωσιν εἰς θεινὴν ἰδέαν σύγχυσις, καὶ νὰ ὑπολάβωσιν ἑαυτοὺς ὑπεκλίνοντες νέας τιμὰς οὐρανίου πολιτείας λησιμονοῦντες τὰ πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν πολιτείαν καθήμεντα. Ἐντεῦθεν ἡ ἐκκλησία ἀντικατεστάθη ἀντὶ τῆς πατρίδος· ὁ μοναχικὸς βίος προετιμήθη τοῦ κοινωνικοῦ ἐν αὐτῇ τῇ πολιτείᾳ τὸ θεωρητικὸν θρησκευτικὸν αἰσθημα ἐπακράτησε τοῦ ἐνεργικοῦ ἀνθρωπικοῦ αἰσθηματος καὶ κατὰ πρεῖουσιν καὶ ἀναπόδρασον λογικὴν τῶν πραγμάτων ἀκολουθίαν, οἱ τύποι τῆς λατρείας κατέλασαν τοῦ πνεύματος αὐτῆς, αἱ ψυχαὶ καὶ αἱ δυνάμεις ἐταπεινώθησαν, οἱ βραχίονες ἐνεκράθησαν. Ἀλλὰ δὲν πταίει ὁ χριστιανισμὸς, ἀν' ἡ θρησκεία ἀπερρίσθησιν ὅπως ἐπὶ τινα χρόνον τὴν πολιτείαν καὶ τὴν κοινωνίαν καὶ ἐν βεβήλῃ ἐκπῆντα τὰ ἀπαρτίτητα τῆς συγχύσεως ταύτης ἀποστέλλονται πταίει ἡ πολιτεία καὶ ἡ κοινωνία ἥτις, διὰ τὴν ἐξαχρεώσιν αὐτῆς, ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῇ τοὺς θεσμοὺς τοῦ θρησκευματος, ὑποκαύσασα ἐν τούτῳ φυσικῶ τῷ λόγῳ εἰς κοινωνία ὅσα ἀποπήματα ἠραυόφερρον ὅτε τὰ ἀποπήματα ταῦτα ἐκαρτερώθησαν, ὅτε τὸ ἔθνος διὰ τὴν νάρκωσιν αὐτοῦ, ἐκινδύνευσεν τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἀπὸ τοῦ ἀκμάζοντος μωαμεθανισμοῦ, ἐγένετο ἐν τῇ ὁρᾷ ἐκαστοντατηρίδι ἀπόπειρά τις ἐκκλησιαστικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως, ἥτις ἐδόκει νὰ ἀνέστη καὶ ἐνέργειαν εἰς τὸ κράτος. Ἀλλὰ περὶ ταῦτα θέλωμεν ἐμνησθῆναι ἐν οἰκείῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ.

Ἦν δὲ ἐπ' ἀνέλωμεν εἰς τὸν Χρυσόστομον, ἵνα ἐξετάσωμεν πῶς ἐπολιτεύετο ἐκείνου τοῦ ρεύματος ἐκείνου τῶν νέων γενεῶν τὸ ὅποιον, παρρῶμενον ἀκατάσχετον πρὸς τὸ ἀχάνεσθαι τῆς θρησκείας πύ-

λαγος, κατέλειπον ἄγονον καὶ χέρσον τὸ τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας πεδῖον. Ὁ Χρυσόστομος ἐξεκπεύθη περὶ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν, καὶ ἐγνώρισεν ἅπαντα τὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος προεμαυώθη ἅπαντα τὰ τεχνάσματα τῆς ἀρχαίας ῥητορικῆς, ἀλλ' ἦτο πρὸ πάντων λειτουργὸς τοῦ Ὑψίστου καὶ διάκονος πιστὸς τοῦ νόου δόγματος· διάφορος κατὰ τοῦτο τοῦ Συναίου, ὅστις ἐνεφορήθη μὲν ἀπάσαις τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ διδασκαλίας, ἀλλὰ, σώζων ἀπαραιμώτον τὴν μνήμην τοῦ ἀρχαίου δημοσίου βίου καὶ τῶν ἀρχαίων καθηκόντων καὶ αἰσθημάτων, ἦτο πρὸ πάντων πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς ἀνὴρ. Ἀμφότεροι συνεδύακον τὰ περιλειπούμενα τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἀμφότεροι ὑπῆρξαν καρποὶ κάλλιστοι τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τελεσθείσης ἐκείνης κράσεως, ἀλλὰ παρὰ μὲν τῷ ἀρχιερεὶ Πτολεμαῖίδος ἐπεκράτησε μέχρι τέλους τὸ τῆς πολιτείας συμφέρον, παρὰ δὲ τῷ ἱεροκλήρῳ Ἀντιόχειας πρῶτότατα ὑπερέχουσε τὸ συμφέρον τῆς θρησκείας. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος δὲν ἐπεκαλεῖτο ἐντόνως, ὅπως ὁ Συναῖος, τὴν εἰς τὰς στρατιωτικὰς τάξεις καταγραφὴν τῆς νεολαίας, καὶ τὴν περὶ τὰ ἑπτά ἀσκήσιν αὐτῆς, οὐδ' ἐψάγε τὰς πολυαριθμοὺς ἐκείνας παρθένους, αὐτὴν, ἐγκαταλιποῦσαι τὸν κοινωνικὸν βίον, ἡσπάζοντο τὸ μοναχικὸν σχῆμα· ἐξ ἐναντίας ἐπέχαιρον, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀφοσιώσει. Καὶ ἐς τὴν μαίτιζε μὲν δεινῶς τὰς καταχρήσεις εἰς ἃς ἐξώκελλον πολλοὶ καὶ πολλὰ τῶν μοναχῶν ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ ἱεροῦ ἐνδύματος διὰ τοῦ ὁποίου περιεβάλλοντο, ἀλλὰ ἐν γένει δὲν ἀντεσφρατεύετο κατὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου ἀποχωρήσεως. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως δὲν ἡδιαφύρει, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, πρὸς τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ παραμένοντας, οὐδ' ἀπεστέρει τὴν κεχαυνωμένην ἐκείνην κοινωνίαν τῶν νοουθεσιῶν αὐτοῦ· ἡγωνίζετο δὲ νὰ σωφρονίσῃ καὶ νὰ ἀνορθώσῃ αὐτὴν δι' ἠθικῶν παραγγελμάτων, οὐχὶ διὰ διδαγμάτων πολιτικῶν. Ἐξήτει πρὸ πάντων νὰ ἐξεγείρῃ εἰς τὰς καρδίας τὰ αἰσθήματα τῆς ἐπισκευῆς, τῆς φιλανθρωπίας, τῆς ἐλεημοσύνης, τῆς χρηστότητος, τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, καὶ ἐν γένει τὰς ἰδιωτικὰς οὕτως εἰπεῖν ἐκείνας ἀρετὰς, αἵτινες, ὅταν ἅπαξ ἐπακρατήσωσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ συνεπαγάγωσιν ἐπὶ τέλους ἀρετὰς ἑτέρας, τὰς πρὸς συντήρησιν

τῆς κατωτάτης ἀναπαιτήτους πολιτικᾶς ἀρετᾶς. Ποτὲ ῥήτωρ ἐπὶ γῆς, ποτὲ ἱεροκλήρῃ, ποτὲ ἠθικολόγος δὲν παρέστησεν ἐπιτηδεώτερον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰς τοῦ ἀνθρώπου συμφορὰς, οὔτε συνεκίνησεν ἰσχυρότερον τὴν καρδίαν, οὔτε προσεκάλεσε καταπειστικώτερον τὴν καλοκάγαθον καὶ τὴν ἀρετὴν. Ἦτο δὲ τὸ κέρυγμα τοῦ Χρυσοστόμου σοφὸν μὲν, ἀλλὰ δημοτικώτατον, ἵνα μὴ εἴπωμεν δημαγωγικώτατον, περὶ τσαύτης ἱερᾶς ὁμιλοῦντες ἐπαγγελίας· διότι ἤξευρε ν' ἀρπάξῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν δι' εἰκόνων τοῦ καθημερινοῦ αὐτῶν βίου, ζωπρῶν καὶ οικιοτάτων εἰς αὐτούς. Προσέχων ἐπιμαλῶς εἰς πᾶν ὅ, τι ἡδύσατο νὰ συγκινήσῃ ὅπως δῆποτε τὴν Ἀντιόχειαν, διατέλει τῆς μὲν πόλεως δημόσιος σύμβουλος, ἐκαστοῦ δὲ κατ' ἰδίαν πολίτου καὶ χριστιανοῦ ὁδηγὸς καὶ παρήγορος, γινόμενος τύπος καὶ ὑπογραμμὸς θρησκευτικῆς εὐγλωττίας καὶ θρησκευτικοῦ αξιώματος πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἡδυνήθησαν νὰ προσεγγίσωσιν οὐδ' αὐτοὶ οἱ περικλεέστεροι τῶν νεωτέρων ἱεροκλήριων, οὐδ' αὐτὰ εἰ ἀπάντων ὀνομαστότατοι, οἱ κατὰ τὴν 12' ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντες Γάλλοι. Αἱ ὁμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι συντομώτεραι καὶ ὀλιγώτερον ἐντέχνως συντεταγμέναι ἢ αἱ ὁμιλίαι ἐνὸς τῶν Γάλλων ἐκείνων, τοῦ Βουρδαλοῦ· δὲν ἔχουσι τὴν ἀκριβοῦς τούτου μέθοδον καὶ τὸν βαθὺν συλλογιαμὸν δὲν προβαίνειν ἐν παρατάξει, διὰ λεπτολόγων διακρίσεων καὶ ὑποδιακρίσεων, πρὸς ἀπέθεξιν ἠθικῆς τινὸς ἢ δογματικῆς ἀληθείας. Ὅχι, ἡ φαντασία τοῦ ἑλληνικοῦ ῥήτορος θέλει πλείονα ἐλευθερίαν, ὁ λόγος αὐτοῦ πλείονα διαίχων· ὁ ῥήτωρ ἐκείνος δὲν ὑποφέρει τὰς πέδας τῆς βραδυπορεύουσης τοῦ Γάλλου διαλεκτικῆς· ἐπειδὴ πιστεύει ἐξ ὅλης ψυχῆς, δὲν ἔχει χρεῖαν τοσούτων ἀποδείξεων· ἐπειδὴ ἀγαπᾷ ἐξ ὅλης καρδίας τὸν θεὸν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, δὲν ἔχει χρεῖαν τοσούτων συλλογισμῶν. Καὶ ἐπει-
τα τὰ αἰσθητάματα τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ ἦσαν θερμότερα, εὐλικρινέστερα καὶ εἰς τὰ δόγματα πιστότερα τῶν αἰσθημάτων τοῦ πλείους πρὸς τὸ ὅποιον ἠγέρων οἱ Γάλλοι ἱεροκλήρικες. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος ἔχει χρεῖαν ζήλου μᾶλλον ἢ ἐπιχειρημάτων, διότι πρόκειται νὰ συγκινήσῃ, νὰ παρορμήσῃ, νὰ κατανίξῃ ψυχὰς ἐκ προοιμίου πεπεισμένας, ἀνθρώπους οἵτινες, βλέποντες τὰς πόλεις τῆς Ἀσίας ὑπὸ σεισμῶν κλονιζομένας, ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον εἰς ἐτι μέχρ' αὐτῶν ἀντα-

χαῖεν τὴν φωνήν τῶν θεμιμάτων τῆς πρώτης ἐκταυτοστροφίδος Ἀγαρεῶν ἐνώπιον ἀκρατῶν ἐμπνευσμένων ὑπὸ τοσοῦτον ζωπρᾶς πίστεως, καὶ μὴ ἔχων χρεῖαν νὰ ἀποδεικνύῃ τὸ δόγμα, ὁ ῥήτωρ πρὸ αὐτοῦ νὰ ἐξεγείρῃ τὴν ἀρετὴν, καὶ νὰ προτρέπῃ πρὸς αὐτὸν τὸ πλῆθος. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἤρχετο εἰς πολλὴν πρὸς τοὺς σμύροντας παρὰ τὸν ἄμῳνα αὐτοῦ οἰκειότητα, ὡμίλει περὶ πάντος ὅτι ἐνησχόλει αὐτοὺς καὶ πῦν μὲν ἔχαψ διὰ τὴν εὐλαβίαν αὐτῶν προθυμίαν καὶ διὰ τὰ ὀφρῖα αὐτῶν τὰ ἥπῳα προαίμα τῶν ἐπικροτήσεων, πῦν δὲ περπονεῖτο διὰ τὴν ψυχρότητα αὐτῶν καὶ τὰς συχνὰς ἀπουσίας καὶ τὴν ὀλίγην προσοχὴν ἣν ἔδιδον εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ, περιπαύμενοι ὑπὸ τῶν θεατρικῶν δεσπευδῶσεων. Παρηκολούθη δὲ αὐτοὺς εἰς ἅπαντα τὰ διαδρήματα ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας καὶ προσηθάιντο τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὁπεῶν δὲν ἠδύναντο νὰ προφυλαχθῶσιν οὔτε ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ ἱεροκήρυκος οὔτε ὑπὸ τῆς ἰδίας συχνᾶς μετανείας· ἐν ταύτῃ ὁμοίᾳ ἐνεθάρρουν τὴν ἀγαθὴν εἰ καὶ ἀσθενήσωντων προαίρεσι καὶ ἀνεκάλει πρὸς ἑαυτὸν τοὺς ἐλισθηθῆντας, καὶ ταγνύσαντων ἐπὶ θαλλῶν αὐτοῖς μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐλισθίσωσιν. Οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ περιεργότερον τοῦ σωτηρίου τούτου καὶ καθήκτου διαλόγου μετὰ τῆς γενναίας ἐκείνης καὶ καλοκἀγάθου ψυχῆς καὶ τοσοῦτον ἄλλων ἀσθενῶν καὶ ἀσταύτων ψυχῶν τὰς ὁποίας τὸ πάθος, ἢ πρόληψις, ἢ ἔξις παρέρσταν πολλάκις μακρὰν τῆς τε ἰδίας περπονέθσεως καὶ τοῦ χειραγωγούντος αὐτὰς ἐπαγγελικοῦ ὁδηγοῦ ὁ ῥήτωρ αὐτοὺς εἶναι δειμαγωγὸς ἅμα καὶ ἱερῆς, συνδυάζων τὰ ὑψηλότερα ἐκπαιδεύματα τῆς ῥητορικῆς τέχνης μετὰ τῆς μυστηριώδους ἐκείνης θερησκευτικῆς δυνάμεως εἰς ἣν δὲν εἰσποροῦν ν' ἀντιέξωσιν, ἔστω καὶ προσκαίρως, αἱ συνελθόντες καὶ αἱ καρδίαι.

Ὁ Κρυσόστομος διὰ τῶν ζωπρῶν καὶ συμπαιθητικῶν αὐτοῦ λόγων, διὰ τὴν βαθεῖαν τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν ἀνάλυσιν καὶ διὰ τὴν λαμπρότητα τῆς φράσεως αὐτοῦ, φαίνεται ἐκ πρώτης ὀψεως ἔχων μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν ἕτερον τῶν μεγάλων ἱεροκήρυκων τῆς Ἐξ' ἐκατονταετηρίδος, τὸν Μασιλλῶνα. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτον ἀντιπαρβαλλόμενος πολλὰς παρίστησι διαφορὰς. Αἱ ὁμιλίαι τοῦ ῥήτορος τῆς Ἀφρικανίας δὲν εἶναι τοσοῦτον τεχνηέντως ἐξεργασμένα ὅσων αἱ τοῦ Γάλλου ὁμιλίαι. Ὁ Κρυσόστομος ἔχει ὀλιγωτέραν λε-

πρόστα φιλοκαλίας, καὶ περὶ τὴν παρέστασιν τῶν πραγμάτων
 συμποῶδες τι τὸ ὅποιον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τῶν ῥητορικῶν σχολῶν
 εἰς αὐτὴν ἐξεπαιδευθῆ. Πλὴν τούτου ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ στερεῖται ἀπο-
 χραύσεως πινὸς ποικιλίας ἐννοιῶν. Ἀλλὰ ταύτην μὲν τὴν μονοτονίαν
 διαρροῖ διὰ τῆς ποικιλίας τῶν τύπων καὶ τρόπων δι' ἧς ἐκαστοτε
 ἐκπνέχεται ἐπὶ τὰς αὐτὰς ἐννοίας, τὴν δὲ πολυτέλειαν τῆς λέξεως
 κολλάζει παρ' αὐτῷ ἡ ἀληθὲς τοῦ ἀνδρὸς εὐαισθησία, ὡς ἐκ τῆς
 ἐκείνης, ὅπως τῆς θαυμάσιου ἐπισκοπῆς ἀρμονίας τῶν λόγων ἐκεί-
 νων ἀκούεις ἀίψοτε τὴν ἀπλαστὴν φωνὴν τῆς καρδίας αὐτοῦ.
 Καὶ ἔπειτα οὐδεὶς οὐδεπώποτε τῶν χριστιανῶν ἠγέρμων δὲν ἐπ-
 ηρώσθη τοσούτον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς Ἁγίας Γραφῆς, οἷοδ' ἐ-
 χρωματίσθη οὕτως εἰπεῖν τοσούτον ὑπὸ τῶν ἀκρίτων αὐτῆς. Διὰ δὲ
 τὸν διπλαῦν ταύτην χαρακτῆρα τοῦ λόγου, τὴν λαμπρότητα δηλαδὴ
 αἵμα καὶ τὴν ἀφύλειαν, ἐπὶ δὲ καὶ τὴν χάριν ἥτις ἐκ διαλειμμάτων
 κοσμεῖ τὸν Χρυσόστομον, πρὸς μόνον τὸν περιφανῆ Βασίλειον ἠδύνατο
 οὕτως νὰ παραβλῇ, λέγει ὁ δαμιόνης Γάλλος κριτικὸς Οὐλλεμάνος,
 τοῦ ὁποῖου ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρρηκολουθήσαμεν αὐτὸς τὰς τεχνι-
 κωτάτας κρίσεις. Ἀλλὰ μόλις ἐκφρονήσας τὴν τελευταίαν ταύτην
 κρίσιν συναπάγεται ἀμέσως, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἠδύνατο νὰ παρα-
 βλῇ πρὸς τὸν ὑπαρὸν τῶν Γάλλων ἐκείνων ἱεροκηρύκων, ἃν ὁ Βα-
 σιλεύς εἶχε τινα τὸν ἐνάμιλλον, μάλιστα περὶ τὸ ἔθος τοῦ ἐκλογ-
 σιαστικοῦ λόγου ὡς πρὸς τὸ ὅποιον θεωρεῖ αὐτὸν ἁμύμιτον. Ἐὰν δὲ καθ'
 ἑμᾶς παραθέμεν πῇ γινώμεν ταύτην, μὴ ταλαιῶντες μῆτε ὁ ἀναι-
 ρέσωμεν αὐτὴν ἀντιλέγοντες εἰς τοσούτον πεπειραμένοι τῆς καλῆς
 κρίσεως γινώσκων, μῆτε πάλιν νὰ παραδεχθῶμεν ἀπολύτως βλαπτοῦν-
 τες ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν τὰ πρῶτα τὰ ὁποῖα περὶ ταῦτα εἰρή-
 νη ἡ ὁμόφωνος ὁμολογία δὲν ἔπαυσεν εἰς τὸν ἐμπέτερον Χρυσόστομον
 ἀποδίδουσα.

Τὸ μέγα τοῦτο ἔκδημα ἤθελε διατηρῆσαι ὁ θεὸς αὐτῷ καὶ ἐν
 ἀπαντα τὸν βίον διήγει εἰς Ἀντιόχειαν, ἐπιτελῶν ὅπως εἰπὸς ἤθελε
 νὰ ἐπιτελῇ τὸ ἐκκλησιαστικὸν κήρυγμα. Ἀλλὰ ἡ φήμη τῆς ἐξαι-
 ρέτου ταύτης μεγαλοφυΐας προσελκύσεν εἰς αὐτὸν τὰ βλάμματα ὁ-
 λοκληροῦ τοῦ κράτους. Συνέπεσε δὲ νὰ χρεώσῃ ἐν ἔτει 397, ὁ τῆς

Κωνσταντίνου πόλεως θρόνους, αποθανόντος Νικηταρίου, τοῦ ἀδελφοῦ διαδόχου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Τότε πολλοὶ ἐπεζητήσαν πικρῶς τοῦτο ἀξίωμα καὶ θεινὴ παρήχθη περὶ αὐτοῦ ἔρις, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ λαὸς τῆς πρωτεύουσας μὴ φωνῇ ἐκάλεισαν εἰς τὸν θρόνον τῆς πόλεως ταύτης τὸν μέγιστον τῶν ῥητόρων τῆς χριστιανισμοῦ. Ὁ Χρυσόστομος δὲν ἤθελε νὰ ἀφήσῃ τὴν Ἀντιόχειαν ὅπου ἐγενήθη καὶ διήγαγε τὰ ὠραιότερα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, ἀγαπώμενος καὶ ἐκτιροτούμενος ὑπὸ δεκακισμυρίων ἀκρατῶν ὥστε διὰ τῆς βίας σπασθὲν ἀπῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐχειροτονήθη Ἀρχιερεὺς καὶ ἀνέλαβε τὴν ποιμαντορίαν τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων. Τὸ δὲ παραδοχὸν, λέγεται ὅτι συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐλογίην αὐτοῦ καὶ ὁ κατ' ἐκείνου τοῦ χρόνου παντοδύναμος εὐνούχος Εὐτρόπιος. Ὁ Εὐτρόπιος δὲν ἦτο, ὡς εἶδομεν, ζηλωτὴς ἐνθερμὸς τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἱκανότητος. Ἐάν λοιπὸν συνεπράξε τῶνόντι εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Χρυσοστόμου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐφοβήθη τοὺς ἄλλους ὑποψηφίους πολὺ περισσότερον τοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης μακρὰν τῆς αὐλῆς διαζήσαντος Ἰωάννου, καὶ ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστήσῃ τοὺς ἐκποδὸν εἰμὴ φέρων εἰς μέσον τὸ ὄνομα ἐνδρὸς ἐνώπιον τοῦ ὁποίου πάντες οἱ ἄλλοι ἐδέχοντο νὰ ὑποχωρήσωσιν.

Ὅπως δὴ ποτε ὁ Χρυσόστομος, καταλαβὼν τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ 26 φεβρουαρίου τοῦ 388, εἰς κατ' ἀρχὰς δεξιῶσιν ἥτις ἐπηγγέλλετο αὐτῷ εἰρηναίην τὴν διδασκαλίαν τοῦ δυσχεροῦς ἐκείνου λειτουργήματος. Οὐ μόνον ὁ λαὸς ἀπας ἐφαινετο κατεγροστυμένους ὑπὸ τῆς ἀπαραμίλλου αὐτοῦ φήμης καὶ ἐνγλωττίας, ἀλλὰ καὶ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία, ἥτις ἦγε καὶ ἔφερε τὸν ἀσθενὴ Ἀρκάδιον, ἔδωκεν εἰς τὸν ἱεράρχην δαίγματα ἐξαιρετα ἐνλαβείας καὶ τιμῆς. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἐδέθη ἀφορμὴ καθ' ἣν ἀνδράχθη λαμπρῶς ὁπότε ἦτο ἡ τοῦ ἀνδρὸς δύναμις. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμείται ὅτι τῷ 399, ἐν περίπου ἔτος μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐπῆλθον κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν περιπλοκαὶ θανατὶ ἐπαγαγοῦσαι τὴν πτώσιν τοῦ Εὐτροπίου. Ὁ Γαϊνᾶς καὶ ὁ Τριβήλδος εἶχον ζητήσει τὴν κεφαλὴν τοῦ ευνούχου, ὁ δὲ Ἀρκάδιος εἶχεν ὑπογράψαι τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἐν τῇ συμφορᾷ αὐτοῦ ταύτῃ ὁ Εὐτρόπιος κατέφυγεν, ὡς εἰς ἄσυλον, εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν,

παρασώτων ὅτι ὅτε ἦτο παντοδύναμος εἶχαν ὑπηρετήσει νὰ περι-
σκεῖλη τὸ σωτήριον τοῦτο τῶν ἱερῶν ναῶν προνόμιον ὥστε καὶ βα-
σιλεύει καὶ λαός, ὁ λαὸς ἐκείνος ἔστις μέντοι ἕνους κατὰ τῶν ἀνα-
στροφῶν αὐτοῦ ἀδασκασίας, ἠδύκωντο νὰ μὴ σεβασθῶσιν, ὡς πρὸς
ὅτρυν τοῦλάχιστον, τὸ δούλον τὸ ὅποιον αὐτὸς δὲν εἶχε θεωρήσει
εὐδατοῦν. Ἀλλ' ἴσατο ἐκεῖ ὁ εὐγλωττότερος τῶν ἀγγέλων, ὁ Ἰωάν-
νης ὁ Χρυσόστομος, πρῶταχος ἀκαταγώνιστος τῶν διακόνων τῆς ἐκ-
κλησίας καὶ προστάτης γενναῖος τῶν καταδιωκόμενων. Ἀναβὰς εἰς
τὸν ἀμβωνα ἐξερρήνθη λόγον παθητικώτατον περὶ τῆς ἀστάσιας τῶν
ἐνθροονίων πραγμάτων, ἐνώπιον τοῦ ἀγαντοῦ πλήθους τῶ ὅποιον
ἰσολόφου τὴν μητρόπολιν, ἐνθ' ὁ πρὸ μικροῦ εἰσέτι παντοδύναμος
παρασκευαζόμενος κατέκειτο, τρέμων καὶ στένων, ὑπὸ τὴν ἀγίαν Τράν-
κεῖσαν. Θάλαμα κατακληματικόν! ἡ μεταστροφῆς ματαιότητων, καὶ πάν-
τα μεταστροφῆς, ἀνέκραξεν ὁ ἀρχιερεὺς, δεικνύων τὸ ἐλεεινὸν ἐκεῖνο
ἔθνος τῆς μεταβολῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ποῦ νῦν ἡ λαμ-
πρὰ τῆς ὑκατείας περιβολή; ποῦ δὲ αἱ παῖδες λαμπάδες; ποῦ δὲ
οἱ κρότοι καὶ οἱ χοροὶ καὶ αἱ θαλαῖαι καὶ αἱ πανηγύρεις; ποῦ οἱ εὐ-
φραντοὶ καὶ τὰ παραπετάσματα; ποῦ ὁ τῆς πόλεως θόρυβος, καὶ αἱ ἐν
ἱπποδρομίᾳ εὐφραταίαι, καὶ τῶν θεατῶν αἱ κολακίαι; Πᾶντα ἐκεῖ-
νη ἐκχέται, καὶ ἄνεμος πνεύσας ἀθρόον, τὰ μὲν φύλλα κατέβαλε
γυμνὸν δὲ ἡμῖν τὸ ἄνδρον. Ἐδεῖξε, καὶ ἀπὸ τῆς ῥίχης αὐτῆς σα-
λευόμενον λοιπὸν. καὶ ἀναπτύξας τὸ θέμα τοῦτο τῆς μεταστροφῆς
διὰ πάσης εὐεπίας καὶ εὐκαλοποίας, ἐπεκαλῆσατο τὸν ὑπὲρ τοῦ
ἀνθρώπου ἔλεον τῶν ἀκροατῶν. Ἡ δὲ φωνὴ αὕτη τῆς μελανθρω-
πίας καὶ τῆς θρησκείας εἰσηκούσθη. Ὁ Εὐτρόπιος ἐξῆλθε οὖτος ἐκ
τῆς ἐκκλησίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι βραδύτερον ἐθανατώθη ἐπὶ τέλους
εἰς Σαλκινδὸνα· ἀλλ' ἐνὸς ἡτο ὑπὸ τὴν ἐκτέτην τοῦ Χρυσόστομου
καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς φωνῆς αὐτοῦ, λαὸς καὶ βασιλεία ἐσεβάσθη-
σαν τὸ τῆς ἐκκλησίας προνόμιον, ὁ δὲ θριαμβὸς οὗτος τοῦ τεράρχου
ὑπερῆεν εἰς τῶν λαμπροτέρων τοῦ τοσούτου θριαμβικοῦ αὐτοῦ
σταδίου.

Ὁ Χρυσόστομος λοιπὸν ἐφαίνετο παντοδύναμος ἐν Κωνσταντινου-
πόλει· ἀλλ' εἶχε νὰ παλαίῃ πρὸς δυσχερείαις ἀνυπερβλήτους. Ἀ-
πᾶσα ἡ περὶ τὸν βίον ἀσωτεία ἦν ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατεστιγμμένη

εἰς Ἀντιόχειαν, πλείστον δὲ μισοπλοσία ἐνόησαν αὐτοῦ ἐν βασιλευμένῳ τῶν πόλεων. Ἡ πολυτέλεια τῆς αὐλῆς ἦτο ἀπερίγραπτος· οἱ μεγιστάνες ἐνόμισαν τὰς περιουσίας αὐτῶν εἰς τοὺς ἐκπαθρομικοὺς αἰῶνας· τὸ πλῆθος κατέτρεξεν εἰς αὐτοὺς ἐπὶ μακροῦ τὸν χρόνον· εἰς τὰ θέατρα ἡ ἀκολασία τῶν χορῶν καὶ τῶν ἀφαιρῶν ὑπερέβαινε πᾶν μέτρον· πολλοὶ τῶν ἱερῶν εἶχον, πρὸς ποσῶν σιάνθησιν, εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν μοναχάς, τὰς ὁποίας ἐκέλευεν διαμένειν ἡ ἀδελφάς· πολλοὶ τῶν μοναχῶν, ἐγκαταλείποντες τὸν ἐρημικὸν αὐτῶν βίον, ἐπλάτυνον τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς αἰκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ῥαδιουργοῦντες, κερδοσκοποῦντες καὶ ἀκολασταίνοντες. Ἐννοεῖται ὅτι ἐνόησαν τοῦ ἐστραχηλισμοῦ τούτου τῶν ἡθῶν, ἐνόησαν τῆς κοινωνικῆς ταύτης παραλυσίας, ἐνόησαν τῆς ἀσεβοῦς ταύτης παραδόσεως τῶν ἱερειῶν τῆς ἐκκλησίας καθυκνούντων, ὁ Χρυσόστομος δὲ ἐνώπησε, δὲν ἡδύνατο γὰρ σιωπῆσαι· καὶ, ἐκπελαδὼν τὸ κήρυγμα αὐτοῦ ἐντονώτερον μάλιστα ἢ ἄλλοτε ποτὲ, ἐκεραινωδύλησε τὴν μαλθακότητα τῶν μεγιστάνων, τὴν ἀργίαν τῶν πολλῶν καὶ τὴν κακοήθειαν τοῦ κλήρου, ὅστις, ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ μοναχικοῦ καὶ τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος, διέπραττε τὰ εἰσχυρὰ τοῦ ἀνομιημάτων. Ἀλλὰ τοσαῦτα πάθη καὶ συμπεράματα δὲν ἡδύνατο γὰρ προσβληθῆσαι κατὰ μέτωπον· ὅθεν ἀντιστάσεως καὶ ἀναπείσεως. Ναι μὲν, ἐν Ἀντιοχείᾳ ἄλλοτε, ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ πολλὰ ἔτη διητέλεσε ψέγων ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος τοιαῦτα ἢ παραπλήσια ἀμαρτήματα, ἀγαπώμενος αὐδὲν ἦτο καὶ τιμώμενος ὑπὸ τῶν Ἀντιοχείων ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅμως τὰ κατ' αὐτὸν εἶχον ἄλλως ἢ ἐν τῇ πόλει ἐκεῇ ὅπου μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔζησε. Μὴ λησμονήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ἡ Ἀντιόχεια ἦτο ὁ τόπος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ καὶ ὅτι, ἐκτὸς τῶν πολυαριθμῶν προσωπικῶν φίλων τοῦ ἐποίου εἶχεν αὐτόθι, ἡ πόλις ἅπσα, θεωροῦσα ὡς ἴδιον αὐτῆς κτήρημα τὸν περιφανῆ ἐκείνον ῥέτορα, ἦτο φυσικῶς τῷ λόγῳ διατεθειμένη ν' ἀκούσῃ ἀγογγύστως περ' αὐτοῦ ὅσα δὲν ἤθελεν ἀντιθῆ πρὸς ἄλλου λεγόμενα. Πλὴν τούτου ἐν Ἀντιοχείᾳ ἦτο ἀπλοὺς ἱεραρχὸς, λέγων μᾶλλον ἢ πράττων· ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ, περιβεβλημένος τὸ τοῦ ἱεράρχου ἀξίωμα καὶ ἐνασχῶν τὴν μεγάλην τοῦ ἀξιώματος τρυφὴν δικαιοδοσίαν, δὲν περιωρίζετο εἰς καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ

μωρίς ἐπέβλεπεν. Ὡδὲ ἐνέργειαι τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐντὸς μόνης ἥς βασιλευούσης καὶ τῶν ἀμέσων αὐτῆς περιχώρων, ὅπως οἱ πρό-
ετοχοι, ἀλλὰ πρῶτος αὐτός, τὸ μὲν διὰ τὴν προσήκουσαν τῇ προ-
βιούσῃ ὑπεσχὴν, τὸ δὲ διὰ τὴν ἀποδιδόμενὴν αὐτῇ τῇ ἰδίᾳ αὐ-
τῷ ἀρετῇ τιμὴν, ἐπέβλεπεν τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐπισκόπου Κων-
σταντινουπόλεως εἰς τὴν θρόνον, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὸν Πόντον
καὶ περιθεύους ἐν ταῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐπαρχίαις καθήρσει τρι-
εῖδεκα ἐπισκόπους τῆς Αὐδίας καὶ τῆς Φρυγίας, ἀποφασίζοντας
προκαλύπτως, ὅτι τὸ θαυμάσιον τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς σιμωνίας
ἔχε παρεισδύσει εἰς ὅλας τὰς τάξεις τοῦ κλήρου, καὶ αὐτὰς τὰς
ἱερωτάτας.

Καὶ ἔπειτα ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀδύνατον νὰ
ῤῥθ. ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ὅπως τότε ἐνεοῦντο
καὶ διεξήγοντο τὰ ἱερασιακὰ καθήκοντα, ἐὰν μὴ ἦτο κατὰ πάντα
πειθήμων αὐτῆς ὄργανον. Ὁ Χρυσόστομος ἀρχιεράτευσε εἰς ἐποχὴν
κρίσεως, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Γότθοι, μὴ ἀρκούμενοι ἰ' ἀποτελεῖ-
σιν ἀξέσφατον τοῦ στρατοῦ μέρος, ἤρχισαν νὰ εἰσχωρῶσιν εἰς ἅπαντα
τοῦ κράτους τὰ ἀξιώματα. Ὁ Χρυσόστομος δὲν φαίνεται καταπο-
λεμήσας ἀναφανδὸν τὴν τοιαύτην τῶν βαρβάρων ἐπέμβασιν, ὅπως
ἐπράξε πρὸ ὀλίγου ὁ Εὐδόκιμος. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως ἤλπισεν ὅτι τὰ ἐντεῦθεν προκύπτοντα ἀτοπήματα θέλουσιν
ἐλαττωθῆ προῖοντος τοῦ χρόνου καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τέλους
ἐκλείψει διὰ τοῦ βαθμιαίου ἐκκλητισμοῦ τῶν βαρβάρων καὶ τῆς
θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς αὐτῶν συγχωνεύσεως ἐντὸς τῶν ἐλλη-
νικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Πρὸς ταῦτα δὲ εὐδαίμων συντελεστικῶς
τάσῃ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπακρότερι ἀπὸ τοῦ ἀρβάνου
δοκίμου ἐβλεπέ τινα τῶν Γότθων ἐκείνων χερσπονηθέντα μὲν προ-
σῦτερον, καρπύζοντα δὲ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις
τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τισὺντοι ἄλλους Γότθοι ἦσαν ὀλίγοι. Οἱ δὲ
πλεῖστοι οὐ μόνον διετίρουν ἐπάσας τὰς βαρβάρους αὐτῶν ἔξεις,
ἀλλὰ, τὸ χεῖριστον, ἀντὶ τῆς ἀρετοῦς, εἶχον ἀσπασθῆ τὴν τοῦ
Ἀρείου αἵρεσιν. Καὶ εἶδομεν ὅτι, ὅτε μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Εὐτρο-
πίου εἰσῆλθον εἰς Κωνσταντινουπόλιν οἱ παρὶ τὸν Γαϊνᾶν, ἀκήτησαν
ἀμέσως νὰ παρεχωρήθῃ εἰς αὐτοὺς ἐκκλησία ἕνα τελῶσιν ἐν αὐτῇ

τὰ τῆς ἱατρείας αὐτῶν κατὰ τὴν αἵρεσιν ἦν ἐκτρέφουσιν· ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀντίστα ἐντόνως εἰς τὴν ἀκαίτητον ταύτην· ὅτι οὐδὲ ἦσαν ἢ κυβερνήτας ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς αὐτὴν καὶ ὅτι μετ' οὗ καὶ οἱ ἐξηγρημένον ὀρθόδοξοι ἐπεχείρησαν σφαγὴν θειοτάτην τῶν αἰρετικῶν ἐκείνων βαρβάρων. Ὁ ἐπίσκοπος βεβαίως δὲν παρήγγαλε τὴν σφαγὴν ταύτην, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ λαὸς, πρὸ πάντων ὑπὸ τῆς προφηθείας τοῦ ποιμενάρχου ἀντιστασίας ἐνθαρρυνόμενος, ἐπετίθη κατὰ τῶν ξένων ἡ δὲ κυβερνήσις δὲν αἰσπύρει νὰ θεωρήσῃ μὲ ὅμιμα ἀδιάφορον τὴν τοιαύτην εἰς τὴν δόξαν τῆς βασιλευσύνης ἐπαρόσῃ τοῦ Ἀρχιερέως.

Εἰς ἀπάσας ταύτας τὰς ἀφορμὰς τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐκφυγίσσης κατ' αὐτοῦ φοβερᾶς ἀντιπολιτεύσεως, ἀνάγκη νὰ προσδωσώμεν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Ὁ Χρυσόστομος ἦτο ὁ ἀγαθώτατος, ὁ πραΰτατος, ὁ ἐπαινετότατος τῶν ἀνθρώπων· ὁσάκις εἶχε νὰ νοθεύῃ ἢ νὰ συμφωνήσῃ τοὺς πολλοὺς, τοὺς ἀδυνάτους τὴν ψυχὴν, τοὺς ἐξ ἀμαθείας ἢ ἐξ ἀσθενείας παρεκτρεπομένους τοῦ καθήκοντος· ἀλλ' ὁσάκις εὐρίσκειτο κατέναντι τῆς πεπωρωμένης κακίας, κατέναντι τῆς ἀγερῆς ἀμαρτίας, κατέναντι τῆς πονηρᾶς ὑποκρισίας καὶ μέλιστα κατέναντι τῆς αὐθάδους τῶν κληρικῶν ἱεροσυλίας, ὁ αὐτὸς ἀνδρῶπις ἐπέβαινεν ὄξυς, ἀδυσώπητος, ἀκατάσχετος. Ὁ Βυζαντινὸς χρονογράφος Κεδρηνός, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς θέλει ὑποπτεῖσαι ἐκδοῦντα πρὸς τὸν ἄνδρα, ἀφοῦ ὀνομαζεῖ αὐτὸν εὐπαρρησίαζον καὶ ἐκράχαλον, καὶ θυμῷ μᾶλλον ἢ αἰδοῖ χαριζόμενον, καὶ λέγει αὐτὸν ἐλευθερονομία πρὸς τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀμέτρως χρώμενον, ἐκφέρει· «καὶ ἐν μὲν τῷ διδάσκειν πολὺς ἦν πρὸς ἐφέλειαν, ἐν δὲ ταῖς συντυχίαις ἀλαζονικός τις καὶ ὑπεράπτης ἐνομιζέτο τοῖς αὐτὸν ἀκούουσιν.» Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Χρυσόστομος ἰδοὺ ἐποῖόν τινα λέγει εἶναι δεῖ τὴν ποιμένα καὶ διδάσκαλον, ἑαυτὸν βεβαίως χαρακτηρίσας· «οὐ γὰρ ἐνὶ τρόπῳ χρῆσθαι τοῖς ἀρχαμένοις ἔπεται δοῦν, ἐπεὶ μηδὲ ἱατρῶν παισὶν ἐν φαρμάκῳ πᾶσι τοῖς κάμνουσι προσφέρειν καλὸν, μηδὲ κυβερνήταις μίαν ὁδὸν εἰδέναι τῆς πρὸς τὰ πνεύματα μέχης. Ἐνόησον οὖν ὅποιόν τινα εἶναι χρὴ τὸν μέλλοντα πρὸς χειμῶνα τοσοῦτον ἀνθέξιν καὶ τοιαύτην ζάλην καὶ τοσαῦτα κύματα, πρὶν τὸ γενέσθαι τοῖς πᾶσι τὰ πάντα, ἵνα πάντας κερδήσῃ· καὶ γὰρ α-

ἰὼν εἶναι δεῖ τὸν τιμοῦτον καὶ ἄτυπον, καὶ φοβερόν καὶ προσηγόνον καὶ ἀρχοντικόν καὶ κοινωνικόν, καὶ ἀδύνατον καὶ θεραπευτικόν, καὶ ταπεινόν καὶ ἀδούλωτον, καὶ παιδρὸν καὶ ἡμερόν, ἵνα πρὸς ταῦτα ὑπόλως μάχεσθαι δύνῃται . . . . . πρὸς μὲν γὰρ τοὺς χρηστοὺς ταπεινὸν ὑπάρχειν χρή, πρὸς δὲ θρασεῖς ὑψηλόν, ἐπεὶ περ οἱ μὲν ἀρετὴν ἵνα τὴν ἐπιείκειαν ἡγούνται, οἱ δὲ ἀνδρείαν τὴν θρασύτητα καί τινος μὲν τὴν ταπεινοφρασίην δέον προσφέρειν, τοῦτοις δὲ τὴν ἀνδρείαν σβεννύουσιν αὐτῶν τὴν ἀπὸ τῆς θρασύτητος δάξαν, ἵνα τοῖς μὲν ὠφελήσῃ, τῶν δὲ ταπεινώσῃ τὸ φρόνημα. » Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Χρυσόστομος, συγκαταβατικὸς ὢν πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς, ἦτο ἀδύνατος πρὸς τὴν πονηρὰν κακίαν, μηδέποτε συνθηκολογῶν πρὸς ἐκτὴν τοιοῦτος δὲ ὢν, καὶ ἀρχιερατεύων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ κράτους, εἶχε μὲν πάντοτε ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν πολὺν τοῦ λαοῦ ὄμιλον, ἀλλ' ἔτε ἀδύνατον θάσσον ἢ βράδιον νὰ μὴ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸ πλείστον τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, πρὸς τὸ πλείστον τοῦ κλήρου καὶ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν αὐτήν.

Τοῦτο τῷ ὄντι συνέβη. Ἡ πρωτεύουσα ἅπασα διηρέθη μετ' οὐ πολὺ εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα καὶ τὸ δεινὸν ἦτο, ὅτι τῆς μεριδὸς τῆς καταφερομένης κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου προερχοῦσα αἱ κυρίαι τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως, τῶν ὁποίων τὰς ἀδυναμίας πολλαῖς ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος ἐσατύρισεν ὁ ἱεραρχὺς. Δεινὸν λέγομεν, διότι ὅσας αἱ γυναῖκες ἀναμιχθῶσιν εἰς τοιαύτας ἀντιπολιτευσεις, συμπαρασύρουσι πολλοὺς ἀνθρώπους οἵτινες ἄλλως ἤθελον μείνει ἀμέτοχοι αὐτῶν. Διερώθησαν δὲ τὰ ὀνόματα τῶν δεσποτινῶν αὐτῶν, ὡς φαίνεται, προϊστάντο τοῦ πολέμου τούτου τοῦ προκινηθέντος κατὰ τοῦ ἱεράρχου. Αἱ κυρίαι αὗται ἦσαν ἡ Μάρσα, ἡ Καστριχία καὶ ἡ Εὐγραφία, ὅλαι χῆραι πλούσιαι καὶ εὐγενεῖς, αἵτινες ἐμνησκύκησαν κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ῥήτορος τοῦ ἐλέγχαντος αὐτάς, ὅτι ζητοῦσι νὰ καλύψωσι τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀσχμίαν αὐτῶν διὰ τῆς ποικιλίας τῶν κοσμημάτων τὰ ὅποια μετεχειρίζοντο. Τὸ δὲ ἐτι δεινότερον, αὐτὴ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία ἐθεώρησεν ἑαυτὴν προσβεβλημένην ὅχι δι' οὗς λόγους αἱ κυρίαι ἐκείναι· τὸ κάλλος αὐτῆς ἦτο ἀναμφισβήτητον καὶ ἀπρόσβλητον· ἀλλὰ διότι αἱ κατὰ τῆς πολυτελείας πικραὶ μεμψιμοιρίαι τοῦ Χρυσοστόμου εὐχερῶς ἠδύν-

ναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐπιλατρεύουσαι πρὸ πάντων τῆν αὐτῇ τῇ ὑποίας προέστηκε ἡ βασιλισσα. Καὶ πλὴν-τούτου ὁ ῥήτωρ, ἡμεῖς οὐκ οὐκ περὶ ἀδοξίας, κατηγορήθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ὅτι εἰς τῇ Εὐδοξίαν ἀνέφερε τὴν ἀδοξίαν ταύτην. Ὅθεν ἡ βασιλισσα ἀπεφάσκει νὰ ἀποκαρύνῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν ὀχλήρην ἐκεῖνον διὰ κτήν, καὶ εὖρεν εἰς τοῦτο συμμάχους προθύμους ὄλους τοὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς μοναχοὺς ὅσους ἐκεῖνος καθήρεσεν, ἢ ἄλλως ἐτιμώρησεν, ἢ καὶ ἀπλῶς ἔφεξεν. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀνάγκη νὰ συμπράξῃ καὶ τις τῶν ἀνωτάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν, ἴσως τοῦλάχιστον τὸ ἀξίωμα πρὸς τὸν πολεμουμένον ἱεράρχην, ἡ βασιλισσα συνεννοήθη κρυφῶς μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, τὸν ὅποιον ἐλάδομεν ἀφορμὴν νὰ ἀνφέρωμεν περὶ Συνεσίου ὁμιλοῦντες, καὶ ὅστις, πλὴν ἄλλων τινῶν ἀφορμῶν δυσχερασίας κατὰ τοῦ Χρυσόστομου, δὲν ἀνείχετο ἰδίως τὴν ὑπερύχην ἣν ἐνεκα αὐτοῦ ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ 403 ἔτους προσήλθεν ὁ Θεόφιλος εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χαλκηδόνα, συνεπαγόμενος πολλοὺς μὲν ναύτας ἵνα καταπολεμήσῃ ἐν ἀνάγκῃ τὸν ἀρπασομένον εἰς τὸν ἀντίκλον ἱεράρχην λαόν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἀρχιερεῖς ἵνα ἔχῃ δι' αὐτῶν τὴν πλειονοψηρίαν ἐν τῇ Συνόδῳ ἥτις ἔμελλε νὰ δικασθῇ τὸν Χρυσόστομον. Καὶ συγκροτηθείσης τῆς Συνόδου ταύτης ἐν τῇ Δρυϊ, ἥτις ἦτο προέστυον τῆς Χαλκηδόνας, εἰς ἐπίσκοπος καὶ εἰς διάκονος παρέστησαν ὡς κατήγοροι τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ ἀνεγκύοντες κατ' αὐτοῦ ἀκυπόστατα καὶ γελοῖα φλυαρήματα. Ὁ Χρυσόστομος, προσκληθεὶς τετράκις νὰ ἐμφανισθῇ, ἀπειθήθη νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸ παραινόμενον καὶ ἐπίδουλον ἐκεῖνο συνέδριον, τὸ ὅποιον τότε, μὴ θεωρῶν φρόνημα νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸν ὁρμαθὸν ἐκεῖνον τῶν κατηγοριῶν, καθήρεσεν αὐτὸν ἐρήμην ἐπὶ ἀπειθείᾳ. Ἡ ἀπόφασις ἐπεκυρώθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ βασιλέως, εἰς δὲ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐλῆς, συλλαβὼν διὰ νικτὸς τὸν Χρυσόστομον, ἀπήγαγεν αὐτὸν διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς τινὰ παρακειμένην τοῦ Κυζιεύου Πόντου παραλίαν ἀλλὰ δὲν προέβασεν νὰ ἐξακολουθήσῃ περαιτέρω τὴν πρὸς τὴν ἑξορίαν ἀγούσαν ταύτην ὁδόν.

ἦν προεὶαν, ἀλλὰ γινώσκοντες τοῦ τολμημάτος, ὃ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνέστη καὶ μετ' φωνῇ ἐξήτησε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ καίματος αὐτοῦ καὶ προστάτου· αὐτὸς δὲ στρατὸς συμπλοῶς διέκει-
 πρὸς τὸν ἱεράρχην. Οἱ ναῦται τοὺς ὁποίους ὁ Θεόφιλος συνεπή-
 γε, καὶ οἱ μοναχοὶ οἵτινες εἶχον μέγιστον συμφέρον εἰς τὴν κα-
 ῖρσιν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐπεχείρησαν νὰ ὑποστηρίξωσι τὰ ἀποφα-
 θέντα· ἀλλὰ γενομένης συμπλοκῆς κατετροπώθησαν καὶ κατε-
 ἀγρᾶσαν, ὃ δὲ Θεόφιλος μετὰ κόπου διέφυγε τὸν ἔσχατον κίνδυ-
 ον. Καὶ ὥς ἐν μὴ ἤρχον ταῦτα πάντα, σεισμὸς ἐπισυμβὰς ἐθεωρή-
 ρησε τὸ λόγῳ ὡς δεῖγμα τῆς θείας δίκης ἐπὶ τοῖς γενομένοις,
 τοῦ ὃ λαὸς ἀπέβη ἀκατάσχετος. Ἐνταῦθα δὲ πρὶν ἐξακολουθήσω-
 ν, καλὸν νομίζομεν νὰ παραθέσωμεν τὴν περιγραφὴν ἣν δίδει τῆς
 γενῆς ταύτης ὁ ἐθνικὸς Ζώσιμος. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Ζώσιμος δὲν
 κλεῖ οὐδὲ ἡδυνάτε νὰ θυμῆται εὐλαδῶς περὶ τοῦ Χρυσοστόμου,
 ὃν ὁποῖον ἐννοεῖται Ἰωάννην ἀπλῶς ἀποκαλεῖ ὑποδεικνύει μάλιστα
 αὐτὸν ὡς ὑποκινήσαντα τὴν στάσιν, ἐνῷ ὁ ἱεράρχης, αἰφνιδίως
 κέρρατος γεγόμενος καὶ μακρὰν ἤδη διατελὼν, δὲν ἡδυνάτο ἀμέ-
 ρας νὰ ἐπεπερήσῃ ἐπὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.— Ἀλλὰ
 πρεπτόν ἐστι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ζωσίμου ἐξάγεσθαι πόσαν μεγάλην
 το ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ δύναμις τοῦ Χρυσοστόμου, περιεργον-
 και πάντοτε νὰ γνωρίζωμεν πῶς ἔκρινον τὰ κατὰ τοὺς θεοὺς ἐκεί-
 νους ἀνδρας καὶ ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οἱ
 ἰσχυροὶ εἰς ἐπὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐθνικοί. «Τοῦ δὲ πλή-
 θους, λέγει ὁ Ζώσιμος, ἐπὶ τούτῳ (ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει δηλ. τοῦ
 χρυσοστόμου) συνταραχθέντος (ἦν γὰρ ὁ ἀνὴρ πῶς ἀλογον ὄχλον
 παγαγέσθαι δεῖνός), θορύβου μὲν ἦν πλήρης ἡ πόλις, ἀπειληπτο
 ἡ τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησία ὑπὸ τῶν λεγομένων μοναχῶν. Οὐ-
 τοὶ δὲ γάρτοι τοῖς κατὰ νόμον ἀπαγορευούσι, συστήματα δὲ πολυ-
 ἔθροισα κατὰ πόλεις καὶ κόμας πληροῦσιν ἀνθρώπων ἀγάμων, οὔτε
 πρὸς πόλεμον οὔτε πρὸς ἄλλην τινα χρεῖαν ἀναγκαίαν τῇ πολιτείᾳ,
 εἰπὼν ὅτι προϊόντες ὁδῷ μέχρι τοῦ νῦν ἐξ ἐκεῖνου τὸ πολὺ μέρος τῆς
 γῆς ὠκειώσαντο, προάσκει τοῦ μεταδιδόναι πάντων πτωχοῖς, πάντας,
 ὡς εἰπεῖν, πτωχοὺς κατασχέσαντες· οὗτοι δὲ τὰς ἐκκλησίας ἀπολα-
 θόντες ἐκώλυον τὰ πλήθη ταῖς συνήθεσιν εὐχαῖς προσέειναι· πρὸς δὲ δυσ-

χαράινοντες δημοτικοί τε ὁμοῦ καὶ στρατιῶται τὴν τῶν μοναχῶν
 τὸν ἀνακόφαι θρασυτητα. Δοθέντος δὲ αὐτοῖς ἐπὶ τοῦτο συνθή-
 ρος, ἐχώρουν ἀνέδην καὶ σὺν αὐδεμῇ χρίσει πάντας ἀπέσφαττι
 ἕως τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἐπλήρωσαν νεκρῶν, τοὺς δὲ ἀποδράντας δι-
 ξαντες κατεκέντησαν ἅπαντας ὅσοι φαιαῖς ἔτυχον ἐσθῆσιν ἔφε-
 ρμένοι· οἷς συνεπολέσθαι συνέβη πολλοὺς ἢ διὰ πένθος ἢ διὰ τι-
 ἐτέραν περιπέτειαν ἐν ἱματίοις εὐρεθέντας τοιούτους. »

Ἐκινήθη λοιπὸν πᾶσα ἡ πόλις καὶ σφαγὴ συνέβη δεινотάτη,
 δὲ λαὸς ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὰς πύλας τῶν ἀνακτόρων, ὅτε ἡ ἑ-
 τραιμος βασίλισσα προσπεσοῦσα εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἀρκαδίου ὡς
 λόγησεν ὅτι μόνῃ ἡ ἀνάκλησις τοῦ Χρυσοστόμου δύναται νὰ κατα-
 παύσῃ τὴν στάσιν. Ὅθεν διατάχθη ἡ ἀνάκλησις, καὶ τότε ἅπαν-
 ἀκάτια καὶ πλοῖα ἐκαλύψαν τὸν Βόσπορον· λυχνοκαταίαι λαμπρῇ
 ἐφώτισαν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, καὶ ἀνευρε-
 μίαι ζωηρόταται τοῦ νικηφόρου λαοῦ ἐχαιρέτισαν τὸν ἐπίσκοπον ἐπι-
 νελθόντα οὕτω ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν μητρόπολιν. Ἀλλ' ὁ θριάμβος
 αὐτὰς δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Χρυσόστομος ἐπανάλαβε τὰ πικρὰ ἐν-
 τοῦ κηρύγματα κατὰ τῆς εἰς πολλὰ πεπλανημένης ἐκείνης κοινω-
 νίας. Οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐργηγόρουν καὶ ἐζήτουν πάντα τρόπον ἵνα κα-
 ταβάλωσιν αὐτόν. Ἡ βασίλισσα Εὐδοξία εἶχε ποιήσει πρὸ μικροῦ ἀρ-
 γυρᾶν στήλην ἰδίαν, ἣν ἔστησεν ἐν τῷ τόπῳ τῷ λεγομένῳ Πιττάκις
 πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Εἰρήνης· εἰς τιμὴν δὲ τῆς στήλῃς
 ταύτης ὁ ἑκαρχος τῆς πόλεως, ὅστις ἦτο εἰς τῶν ἀσπόνδων πρὸ
 Χρυσοστόμου ἐχθρῶν, ἐπετέλει χοροὺς καὶ ὀρχήσεις τοσοῦτον θορ-
 βώδεις ὥστε διεκόπτετο ἐξ αὐτῶν ἡ θεία λειτουργία. Καὶ ἐπειδὴ ὁ
 θεῖος Ἰωάννης ἐπετίμησε διὰ λόγου τοὺς θορόδους τούτους, ἐσο-
 φαντήθη ἀμέσως παρὰ τῇ βασιλίᾳ ὅτι ἐδυσχέραине διὰ τὰς ἐσο-
 νεομένης αὐτῇ τιμᾶς. Ὅθεν ὠργίσθη αὐτῇ ἡ Εὐδοξία κατὰ τῷ
 ἀρχιερέως ὅστις, ἀγανακτήσας ὡσαύτως καὶ μηδεμίαν δεγόμενος πα-
 ραχώρησιν περὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ δικαίωματα, ἐξεφώνησε τότε
 τὸν περιβόητον λόγον δι' οὗ ἀπροκαλύπτως ἤδη καθήτετο τῆς βα-
 σιλίσσης, εἰπὼν ἐν προοίμῳ ὅτι πάλιν Ἡρωδιάς μαίνεται, πάλιν
 ταραττεται, πάλιν τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου ἐπὶ πίνακι ζητεῖ·
 ὥστε κατέστη ἀδιάλλακτον τὸ μῖσος αὐτῆς. Ἡ καταδίκη τοῦ ἁγίου

κατα περίσυν λόγῳ αὐτοῦ, περιουθύντας εἰς τῆς, μαρτυρεῖται καὶ θέλουσιν ἐξαεῖ μαρτυρεῖ ὅτι διετέλεσεν ὁ ὑπάτος τῶν ἱερειῶν. "Αν δὲν ἀνέμειξε τὰ αἰσθήματα καὶ φρονήματα τοῦ ἀρχαίου ἡ ληνημοῦ εἰς τὸν περὶ αὐτὸν διαμορφούμενον ἑλληνησμόν, ὅσον ὁ Βασίλειος, ὅσον ὁ Γρηγόριος, ὅσον μάλιστα ὁ Διονύσιος, ἀνεδείχθη ἐν ἑλεγκτῇ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ σωφρονιστῇ τῆς κοινωνίας, πᾶσι τῶν τῶν ἄλλων αὐστηρότερος καὶ τελμηρότερος. Ἄλλ' ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ὑπέκυψε μὲν εἰς τὸ κράτος τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ εἰς τὸ κράτος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας· κατεξέστη δὲ αἰετοῦ κατὰ τῶν παραδόσεων ἐκείνων τοῦ ἑλληνημοῦ ἡ τιμὴ ἐστίνον εἰς τὸ νὰ περιποιήσῃ. τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν χριστιανῶν τὸν χαρακτῆρα ἐκκλησίας τοῦ δήμου περισσευλούσης ὁμοειδέως τὴν ἀπόλυτον ἐνέργειαν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Τοῦτου ἕνεκα, καὶ ἄλλοτε ἀπέπεμψεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν Γρηγόριον τὸν Ἰωνιανόν, ἐξώρισε καὶ ἔδωκε τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. Καὶ καὶ μὲν ἀληθὲς ὅτι μετὰ 30 ἐτῶν παρέλευσιν, ἐπὶ τῇ εὐλαδίᾳ τῆς τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτελέσθη πανηγυρικῶς ἀγκυραμοῖα τῶν λευπῶν τοῦ ἱεροῦ ἀνδρός εἰς τὴν βασιλεύσαντα πάλαιον, καὶ ὅτι ὁ τότε βασιλεύων Θεοδοσίος ὁ Β', προσελθὼν μὲν Χαλκιδόνος, πρὸς ὑποδεξίαν αὐτῶν, ἐπροσκύνησε τὴν ἁγίαν καὶ ἐξητήσατο τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προαιετισμένων γυναικῶν, Ἀρχαδίου καὶ Εὐδοξίας· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐπινέοντο ὅ τε Χρυσόστομος καὶ οἱ ἄλλοι μεγαλόνημα ἄνδρες, ἐν πολλῇς μέχρι τοῦδε ἐλάβομεν ἀφορμῇ. νὰ θεωμάσθωμεν τὰς ἐσπέρους καὶ τὰς προαιρέσεις, ἐξηφανίζετο ὁσημέραι ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπέφρωτο νὰ πάθῃ πολυεὶδῇ ἀλλοίωσιν καὶ φθοράν.

Καθὼς ἡξυρεῖ ὁ ἀναγνώστης, πολὺ σπὲν ἐπέλθῃ ἡ βραδεία αὕτη ἱκανοποίησις τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου, ἡ ἡμεῶν ἀποθάνει (σελ. 706) ἡ τε Εὐδοξία καὶ ὁ Ἀρχαδίου, ἡ δὲ βασιλεία περιήλθε, τῷ 408, εἰς τὸν υἱὸν αὐτῶν Θεοδοσίον Β', τὸν καὶ Μικρὸν ἐπικαλούμενον, κατ' ἀντιπαράθεσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πατρὸς. Ἐπὶ τῆς ἀποθνήσκουσας τοῦ πατρὸς αἰῶτος, ὁ νεώτερος υἱὸς Θεο-

ρος ἦτο μάλιστα ἐπιτακτὴς, ὥστε ἐδέχθη νὰ προχειρισθῇ ἐκτεροποι-
 ῶν βασιλείας. Καὶ φοιτῶν μὲν τοῦ παιδὸς κηδεμὼν ἦτο ὁ θεὸς
 τοῦ. Ὁνῶριος, ὁ οὐτοκράτωρ τῆς Ἀύσεως ἀλλὰ τοσαύτη ἦδη ὑπερ-
 ῆ διαφορά συμφερόντων καὶ αἰσθημάτων μετὰ τοῦ Κωνσταντινου-
 λεως καὶ Ῥώμης, ὥστε οὐδὲ ἀπόπειρα σπουδαία ἐγένετο νὰ ἀνα-
 ῇ εἰς τὸν Ὁνῶριον ἡ ὑπερτάτη τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων διε-
 ρευγὴ. Ἐξαιαντίας βραδύτερον ἐρρέθη ὑπὸ τινων χρονογράφων, ὅτι
 Ἀρκαδίου, μικρὸν πρὶν ἀποθάνῃ εἶχεν ἀναθέσει τὴν κηδεμονίαν
 ἰ ἀνιαικου αὐτοῦ υἱοῦ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Ἰσδερῆδην.
 ὁ δὲ παράδοσιν ταύτην ἐνίσχυσαν δύο γεγονότα, τὸ μὲν ὅτι καθ'
 πρὶν τὴν ἀνελικότητα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' οὐδέμια συνέβη βῆξις
 ἐκ τοῦ περσικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὸ δὲ
 ὅτι ὁ συνῶχος Ἀντίοχος εἰς τὴν ἀνατολήν ἡ ἀνατροφή τοῦ νέου βα-
 σιλέως εἶχε διατρέψῃ εἰς τὴν αὐτὴν τῆς Περσίας. Οἱ νεώτεροι ὁμοῦ
 ρικοὶ θεωροῦσιν εὐλόγως τὴν παράδοσιν ταύτην ἀνυπόστατον, ἰδίως
 ἰτι ὑπὸ αὐθεντῶν τῶν συγγραφέων ἀναφέρεται, ἐνῶ τὸ πρῶτον, ἀν-
 ῆθεν, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπιστήσῃ τὴν πρόσοχὴν αὐτῶν. Τὰ
 βέβαιον εἶναι, ὅτι, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκαδίου, οὐ-
 ῶταται πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀξιωματικοὶ συνελθόντες ἐν-
 ῶσαν τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους εἰς τὸν ἐπαρχὸν Ἀνθίμιον, ἀν-
 ῶ διαπρέποντα ἐπὶ συνέσει, ἐμπειρίᾳ καὶ γενναιοῦτι. Ὁ Ἀνθί-
 ῶς ἐφρόντισε πρὸ πάντων νὰ ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Θράκης τὸν εἰς αὐ-
 ῆν ἐμβαλόντα πολυῖριθμον στρατὸν τῶν Οὐννων καὶ ἄλλων βαρ-
 ῶν φυλῶν καὶ ἠνάγκασε τρόντι τοὺς πολεμικοὺς νὰ ἐπιστρέψω-
 ῖν εἰς τὰ ἴδια διὰ τοῦ Ἰστροῦ, ἀφοῦ παντελῶς μὲν κατέστρεψε
 ῆν ἐπισθοφυλακὴν αὐτῶν, πολλὰς δὲ συνέλαβε χιλιάδας αἰχμαλώ-
 ῶν, οἵτινες, ἐγκατασταθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰς πεδιάδας τῆς
 ἰσίας καὶ ἐπιδοθέντες εἰς τὴν γεωργίαν, ἀπέβησαν χρήσιμοι τῇ
 πολιτείᾳ. Ἐν ταύτῃ δὲ προνοῶν περὶ τοῦ μέλλοντος, ἐξασφάλισε
 ῆν Κωνσταντινουπόλιν διὰ νέου τείχους παχυτέρου καὶ ὑψηλοτέ-
 ῶν τῶν προτέρων καὶ ἠύξησε τὰ ὅχυράματα τῶν πόλεων τοῦ Ἰλλυρι-
 ῶ, τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον ἐμελέτησε νὰ κατασκευάσῃ ἐπὶ τοῦ
 Ἰστροῦ στόλον διακοσίων πεντήκοντα πλοίων, ὅστις ἤθελε καταστῇ-
 ῇ ἀδύνατον τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ τούτου εἰς τοὺς βαρβάρους.

Κατὰ δυστυχίαν, πιθανώτατα ἔνεκα τῆς ἀντι᾽ ἡλίας τῶν δι-
 μεγιστάνων, τὸ κυβερνητικὸν τοῦ Ἀνθιμίου στάδιον διακόπη-
 μεν, καὶ ἐν ἔτει 414 ἡ ἀδελφὴ τοῦ Θεοδοσίου Πουλχερία, καί-
 μὴ ἔχουσα εἰμὴ δεκαεῖς ἐτῶν ἡλικίαν καὶ κατὰ δύο μόνον ἐτη πα-
 θάνουσα τὸν βασιλέα, ἀνηγορεύθη Αὐγουστα καὶ ἀνέλαβε τὴν πα-
 τέρτην ἀρχήν. Ἡ Πουλχερία δὲν ἦτο ἀμείριος παιδείας καὶ συνέπει-
 καὶ δεξιότητος περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων. Ἀρροῦσα
 εἰς τὸν παρθενικὸν βίον, διέζησε δι' ἅπαντος τοῦ βίου ἐν χρηστο-
 τητι καὶ εὐλαβείᾳ· ἀλλ' ἡ ἀνατροφή ἦν ἔδωκεν εἰς τὴν ἀδελ-
 αὐτῆς, ὑποδεικνύει ὅτι ἠθέλησε νὰ ἀσφαλίσῃ εἰς ἑαυτὴν διὰ κατὰ
 τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους, ἐνῶ τὸ κράτος τοῦτο, ἔνεκα τῶν ἐν
 χερῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ περιπλάκη, εἴη
 ὁμολογουμένως χρεῖαν ἐρρωμενεστέρου κυβερνήτου. Οἱ χρονιστὰς
 λέγουσιν ὅτι ἡ Πουλχερία, σοφωτάτη τυγχάνουσα καὶ θεῶν καὶ
 κακτετημένη, τὸν ἀδελφὸν Θεοδοσίον πρὸ πάντων μὲν εἰς τὴν κατὰ
 θεὸν εὐσέβειαν, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς ἥθος καὶ λόγον καὶ βέβαιον καὶ
 γέλωντα καὶ στολὴν καὶ καθέδραν καὶ στάσιν βασιλικῶς ἐξέτασσεν.
 Οὐδὲ ἀρνούμεθα ὅτι ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἀξιολογία καὶ ἐν-
 θρῶνα εἶναι προτερήματα τὰ μάλιστα πρέποντα τοῖς βασιλεῦσι.
 Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα προτερήματα δὲν ἔχουσιν ἀξίαν εἰμὴ
 ὅταν περικαλύπτωσι διανοητικὰς καὶ ψυχικὰς ἀρετὰς οὐδὲν ἥσσον
 βασιλικὰς· ὁ δὲ Θεοδόσιος, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἦν ἐλαβε, παντα-
 λῶς ἐγυμνάσθη τῶν τοιούτων ἀρετῶν. Ἀντὶ ν' ἀσχολῆται σπουδαίως
 περὶ τὰ δημόσια πράγματα, διῆγε τὰς μὲν ἡμέρας περὶ κοι-
 νέσια « ἰκπεύειν τε καὶ τοξεύειν ἀσκηθεῖς πέραν τοῦ μετρίου, καὶ
 τὰς δὲ ἑσπέρas διέτριβε περὶ τὴν γραφικὴν καὶ τὴν πλαστικὴν, καὶ
 τοσαύτην ἀπέκτινσε δεξιότητα περὶ τὰς τέχνας ταύτας, ὥστε
 δὲ διὰ τοσαύτης κομψότητος ἀντέγραφε τὰ ἱερὰ βιβλία ὥστε τὸ
 ἰστέλουν ἀπένευμεν αὐτῷ τὸ εἰρωνικὸν ἐπώνυμον τοῦ καλλιγράφου.
 Ὁ Θεοδόσιος ἦτο τέκνον πιστὸν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐν-
 μίζεν ὅτι νηστεύων καὶ ψαλμωδῶν ἐκπληροῖ ἅπαντα αὐτῆς τὰ πε-
 ραγγέλματα. Περιεστοιχισμένος ὑπὸ εὐνούχων, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ
 προαναφερθέντος Ἀντιόχου καὶ ἔπειτα ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ ἑλλαν-
 τῶν, τοῦ Εὐτροπίου, τοῦ Δαύσου, τοῦ Καλαποδίου, τοῦ Σαραπείνου,

του, δὲν ἐμάθανε τὰ ἐκτὸς τῆς αὐλῆς γινόμενα εἰμὴ ὅπως συνέ-
 ρον αὐτοῖς καὶ ἤρεσκον τῇ Πουλχερίᾳ, ὑπέγραφε δὲ τυφλῶς πάντα
 ἃ ἐπ' αὐτῶν ὑποβαλλόμενα θεσπίσματα. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα
 πάντα προϋποθέτουσιν ἀλλόκοτόν τινα . φυσικὴν καθρότητα· εἶναι
 ὡς βέβαιον ὡς αὐτὸς ὅτι ἡ ἀνατροφή ἦν ἐλαβε συνετέλεσεν εἰς τὸ
 ἐπιτείνῃ μᾶλλον ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἀδράνειαν ταύτην, καὶ
 ἔαρεν πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ νέου ιδιώματα, τὰ ὅποια βέλ-
 ιον χειραγωγούμενα, ἠδύνατο ν' ἀναδείξωσιν αὐτὸν ἀνδρὶ μέγαν
 ἡδρα, τοῦλάχιστον ἡγεμόνα χρηστὸν. Διότι εἶχε τοιαῦτά τινα ιδιώ-
 ματα, καὶ περικτὸς τῆς σωματικῆς δεξιότητος, ἦτο ἀστείος, χα-
 ρίας, μεγαλόδωρος καὶ εὐεργετικός· ἀλλὰ ἡ ἀγαθὴ ἀν καὶ ἀσθενὴς
 ἰσότης φύσις παντάπασιν ἐνοθεύθη διὰ τῶν πονηρῶν ἔξεων καθ' ἃς
 συνείθισαν αὐτὸν νὰ ζῇ καὶ νὰ σκέπτηται οἱ περὶ αὐτὸν παιδαγωγοὶ
 καὶ αὐλικοί.

Τὰ πράγματα λοιπὸν περιῆλθον καθ' ὅλοκληρίαν εἰς χεῖρας τῆς
 Πουλχερίας· καὶ ὀφειλομένον νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐπὶ τῆς μακρᾶς
 ταύτης βασιλείας, ἥτις διήρκεσεν ὑπὲρ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη, τὸ
 κράτος ἐν γένει ἐκυβερνήθη συνετώτερον ἢ ὅτι ἠδύνατό τις νὰ ἐλ-
 πίσῃ, θεωρῶν τὰς ποικίλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσχερείας
 πρὸς ἃς εἶχεν ἡ γυνὴ ἐκείνη νὰ παλαίσῃ. Ὑπεδείξαμεν πολλάκις ὅτι
 τὸ κράτος τοῦτο διετέλει εἰς κρίσιμον μεταβατικὴν τῆς ζωῆς αὐτοῦ
 περιόδον. Ἰδρυθὲν ὡς κράτος Ῥωμαϊκὸν ἐν μέσῳ ἑλληνικῶν χωρῶν,
 ὑπέκυπτεν ὁσμήραι λεληθότως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὸ
 ἀτμοσφαιρας· καὶ ἀπέκρουε μὲν τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ὑπὸ τῶν
 ὀπωίων ἐνεφορεῖτο ὅτι ὁ τότε ἑλληνισμός, ἀλλ' ἠσπάζετο ἐξ ἀνιπερ-
 δλήτου ἀνάγκης τὰ δύο ἕτερα τοῦ ἑλληνισμοῦ τούτου στοιχεῖα,
 τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν πίστιν. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα τὰ στοιχεῖα, ἡ
 τε ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ τε χριστιανικὴ πίστις, καὶ μέλιστα ἡ γλῶσ-
 σα ἡ ἑλληνικὴ, ἐλάβον ἐξῆλλογον ἐπίδοσιν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς
 Πουλχερίας. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κων-
 σταντινουπόλεως ἐκάρθητο βασίλισσαι ἡ Ῥωμαῖα ἡ Βάρβαροι, ἐξ-
 ἑλληνισθεῖσαι μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἦττον βαρβαρικῆς ἢ Ῥωμαϊκῆς κατὰ-
 γωγῆς καὶ ἔξεως βίου. Ἐπὶ Θεοδοσίου δὲ τοῦ Μικροῦ περιεβλήθη

κατὰ πρῶτον τὴν βασιλικὴν κορμύμην ἑλληνικῆς γυναικός, ἡ τοῦ γαί-
κόφου Λεοντίου πολυθρύλητος θυγάτηρ Ἀθηναίς. Αἱ περιπέσεις τῆς
ζωῆς τῆς βασιλίδος τούτης φαίνονται ἄξιαι μυθιστορίας μᾶλλον ἢ
ἱστορίας· καὶ τῶντι ἐπὶ τὸ μυθικώτερον διεπλάσθησαν ὑπὸ ἀρχαίων
τε καὶ νεωτέρων. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ κυριαδέστεραι ἀσφαλῶς μνη-
ροῦνται, ἀνάγκη νὰ παρατεθῶσιν ἐνταῦθα ἵνα μὴ μένωσιν ἄγνωστοι
εἰς τοὺς πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν.

Ὁ φιλόσοφος Λεόντιος, Ἀθηναῖος τὸ γένος, καὶ ἑθναῖς τὸ θρή-
σκευμα, εἶχε τρία τέκνα, δύο μὲν υἱούς, μίαν δὲ θυγατέρα, τὴν
Ἀθηναίδα. Ἡ κόρη αὕτη, διαπρέπουσα ἐπὶ κέλαι καὶ νοσημοσύνη,
ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐπιμελέστατα περὶ τὴν γραμματικὴν,
τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἀλλ' ἐνῷ τοσαῦτα ἔλαβε παρ'
αὐτοῦ δάγματα ἐξαίμετου στοργῆς, ἀπεστερήθη παραδόξως διὰ τῆς
διαθήκης σχεδὸν πάσης περιουσίας, διότι ὁ Λεόντιος, καταστίψας
κληρονόμους μόνον τοὺς δύο υἱούς, δὲν κατέλιπεν εἰς τὴν κόρην εἰμὴ
ἐκατὸν χρυσᾶ νομίσματα, πρεσβυῶν, ὡς λέγουσιν, ὅτι ἀρκεῖ αὐτῇ ἡ
τύχη αὐτῆς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λεοντίου, ἡ Ἀθηναίς, εὐφραδὴς
ἀνευ οὐδενὸς φόρου, ἐζήτησε τὴν ἀκαλογοῦσαν αἰατὴν παρὶς τῆς
κληρονομίας· μὴ πευθομένων δὲ τῶν ἀδελφῶν νὰ δώσωσι τὴν πα-
ρίδα ταύτην, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἵνα ὑποβάλῃ τὰ
δίκαια αὐτῆς εἰς τὴν Πουλχερίαν. Ἡ Αὐγουστα, τὴν ὅποιαν κατέ-
θελξαν ἡ χάρις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀθηναίς, ἤκουσεν αὐτὴν εὐμε-
νῶς καὶ ἐπέισθη ἀμέσως ὅτι δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἀδελφὸν
αὐτῆς Θεοδόσιον καλλιτέραν σύζυγον, ἂν καὶ ὁ μὲν Θεοδόσιος ἦτο
εἰκασαστής, ἡ δὲ Ἀθηναίς εἶχεν ἤδη ὑπερβῇ τὸ εἰκοστὸν ἔξωθεν
ἔτος· ἀλλ' ἡ Πουλχερία ἴσως ἐνόμισεν ὅτι καὶ ἡ ὅπως οὖν ὥρμος αὐ-
τῇ ἡλικία ἦτο ἐν τῶν προτερημάτων τῆς μελλούσης βασιλεύσεως.
Ὅθεν ὠμίλησεν ἐπιτηδεύς εἰς τὸν βασιλέα περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ
Λεοντίου καὶ παρέστησεν αὐτὴν, ὡς λέγει εἰς τῶν ἀρχαίων χρονο-
γράφων, «εὐστολον, λεπτοχαράκταρον, εὐρίνα, ἀσπρετάτην ὡσεὶ
χίων, μεγαλόφθαλμον, ὑποκεχαμμένην, οὐλοξανθόκομον, σελινό-
ποδα, ἐλλόγιμον, Ἑλλαδικήν, παρθένον.» Ὁ Θεοδόσιος ἔλαβε
φυσικῶς τῷ λόγῳ περιέργειαν νὰ ἴδῃ τὸ ἐξαίρετον αὐτὸ πλάσμα,
καὶ, ἀφανὴς ἰστάμενος ἀπισθεὶς παραπείσματος ἐν τοῖς ὄμμα-

τίοις τῆς ἀδελφῆς, ἀπεθαίμασε τὴν Ἀθηναίαν καὶ ἀπεφάνηται ὅτι θέλει νὰ νομφαυθῇ αὐτῇ. Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς καὶ ἀνευφημίσθησαν ὑπὸ τε τῆς πρωτευούσης καὶ ὑπὸ τῶν ἐπαρχίων. Ἡ Ἀθηναῖς ἐζώμωσε προθύμως τὰς πλάνας τῆς εἰδωλολατρείας, καὶ δεχθεῖσα τὸ ἅγιον βάπτισμα, μετωνομάσθη Εὐδοκία. Ἀλλ' ἡ Πουλχερία δὲν ἀπένειμεν αὐτῇ τὴν ἐπωνυμίαν τῆς Δυγούσσης εἰμὴ ἀφοῦ ἔτεκε τῷ βασιλεὶ κόρην, τὴν κόρην ἥτις, μετὰ δεκαπέντε ἔτη, ἐνυμφεύθη τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἀδελφοὶ τῆς βασιλίσσης, ἀκούσαντες τὴν παράδοξον αὐτῆς τύχην, ἐκρύβησαν μήπως ἐκδικηθῇ κατ' αὐτῶν ἀλλ' ἐκείνη ἀναζητήσασα αὐτοὺς ἀνύψωσεν εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων τοῦ κράτους. Ἄλλως ἡ Εὐδοκία ἐπὶ πολλὸν χρόνον οὐδ' ἐφάντασθη ἢ ἀναμυχθῇ εἰς τὰ δημόσια πράγματα, ἀφῆσκα εἰς τὴν Πουλχερίαν τὸ δυσχερὲς τοῦτο ἔργον. Διὰ τῶν τρόπων ὅμως αὐτῆς, καὶ τῆς παιδείας, καὶ πολλῶν ποιητικῶν συγγραμμάτων, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸν ἐξελληνισμόν τῆς αὐλῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἔπαυσεν ἀγαπᾶν αὐτὴν τρυφερώτατα, καὶ μετὰ τὸν γάμον τῆς θυγατρὸς αὐτῆς, ἐπέτρεψεν εἰς τὴν Εὐδοκίαν νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἱερασόλυμα ἵνα ἐκπληρώσῃ εὐχὴν ἣν πρὸ καιροῦ εἶχεν αὐτὴ εὐχηθῇ, ἵνα δηλώσῃ, διὰ τῆς προσκυνήσεως τοῦ ἁγίου Τάφου, πρὸς τὸν Θεὸν τὸν δοτῆρα πάσης χάριτος, τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἀνά μέσον τῆς Ἀνατολῆς ὁδοπρίαν ταύτην, διελθοῦσα διὰ τῆς Ἀντιοχείας ἐξεφάνισεν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, καθήμενὴ ἐπὶ δίφρου βασιλικοῦ ὀλοχρύσου καὶ διαλίθου, λόγον ἐγκωμιαστικὸν εὐγλωττον εἰς τὸν πόλιν ἐκείνην, ἐν ᾗ ἑνωλὸς εἰσέτι ὑπῆρχεν ἡ τοῦ Χρυσοστόμου φωνή· ἐδωρήσατο δὲ ἀξιώλογον χρηματικὸν ποσὸν πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν δημοσίων λουτρῶν καὶ ἀπεδέξατο τὰς εἰκόνας τὰς ὁποίας ἤγειρεν αὐτῇ ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν κατοίκων. Εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, διὰ τῶν εὐσεβειῶν αὐτῆς, καὶ τῶν εὐλαβῶν ἰδρυμάτων ὑπερέβαλε τὴν μεγαλοδωρίαν καὶ αὐτῆς τῆς ἁγίας Ἑλένης, ἐπανακάμψασα δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπέμυσεν εἰς αὐτὴν πλεῖστα ὅσα ἐκ τῆς ἁγίας χώρας ἱερὰ κεμίλια. Ἀλλὰ τότε ἡ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀδιακόπως προαγομένη τύχη αὐτῆς ἔλαθεν αἰφνης τὴν ἐπὶ τὰ ἐναντία τροπὴν. Ἡ Εὐδοκία, μὴ ἀρκομένη, ὡς φαίνεται εἰς τὰς τιμὰς ὅσας ἤξιωθη καὶ λαμβανούσῃ τὰ

τί ὠφελε τῇ Πουλχερίᾳ, ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ τὴν διαίθυνσιν τῶν πραγμάτων. Ἡ αὐτὴ διηρέθη ἐντεῦθεν εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, ὑπερίσχυον ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἡ Πουλχερία, ὁ δὲ θάνατος τοῦ μαγίστρου Παυλίνου καὶ ἡ καθάρσις τοῦ ἐπαρχοῦ τῆς πόλεως Κύρου, ἀπέδειξαν εἰς τὸ κοινόν, ὅτι ἡ εὐνοια τῆς Εὐδοκίας δὲν ἦρα νὰ προστατεύσῃ οὐδὲ τοὺς πιστοτέρους αὐτῆς φίλους. Ἡ πρὸς τὸν ἐπαρχον εὐνοια τῆς Εὐδοκίας ἦτο, τῇ ἀληθείᾳ, καθ' ὅλα δεδιχαλογημένη. Ὁ Κύρος ἦτο ἀνὴρ ἐγκρατὴς πάσης ἐλληνικῆς παιδείας, καὶ δραστήριος διοικητικὸς ὑπάλληλος. Αὐτὸς καταλύσας τὸ πρὸς τὴν ξηρὰν τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εὐρύνας πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὴν περιοχὴν τῆς πρωτευούσης, ὠκοδόμησεν ἕτερον τεῖχος, ἐντὸς ἡμερῶν ἐξήκοντα. Ὅθεν ὁ δῆμος, ἐκπεπληγμένος ἐπὶ τῷ τάχει καὶ τῷ κάλλει τοῦ ἔργου, ἐνεβόησεν ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ, παρόντος τοῦ βασιλέως, « Κωνσταντίνος ἔκτισε, Κύρος ἀνέκτισεν. » Ἐντεῦθεν ὠφελοῦμενοι οἱ ἐχθροὶ τῆς Εὐδοκίας, ἥτις διὰ τὸν ἐλληνισμὸν μάλιστα αὐτοῦ πυνόει τὸν ἄνδρα, παρέστησαν τὸ γεγονός εἰς τὸν Θεοδοσίον ὡς στασιαστικόν· ὅθεν καθαιρεῖται ὁ Κύρος, καὶ δεσμεύεται ἡ παρουσία αὐτοῦ, καὶ (χαρακτηριστικώτατον τοῦτο τῶν τότε κυβερνητικῶν καὶ κοινωνικῶν ἠθῶν,) ἀποκαρεῖ χειροτονεῖται ἐπίσκοπος Σμύρνης. Τὸ δὲ κάλλος τοῦ μαγίστρου Παυλίνου ἔδωκε νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι ἐτιμωρήθη ὡς ἐνοχος τρυφερωτέρου τινὸς αἰσθήματος τῆς βασιλίδος πρὸς αὐτόν. Ὅπως δὲ ποτε αὕτη, ἅμα πεισθεῖσα ὅτι ἀπώλεσε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίστιν τοῦ Θεοδοσίου, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν ν' ἀπέλθῃ αἰεὶ εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἀλλ' ὁ φθόνος τῆς Πουλχερίας κατεδίωξε τὴν βασιλίδαν καὶ μέχρι τῶν ἐγρίων τούτων τόπων. Ὁ κόμης Σατουρνῖνος διετάχθη νὰ θανατώσῃ δύο ἱερωμένους, φιλάτους τῆς Εὐδοκίας, ἡ δὲ ἀντεκδικήθη θανατώσασα τὸν κόμητα· καὶ ἡ ὑπερβολὴ αὕτη τῆς ἀγανακτήσεως ἔδωκε πάλιν ἀφορμὴν εἰς νέας κατ' αὐτῆς ἀσέμνους κατηγορίας. Τότε ὁ βασιλεὺς Θεοδοσίος, ἡ μᾶλλον ἡ Πουλχερία, ἀπεσέρησαν πάσης βασιλικῆς τιμῆς τὴν Εὐδοκίαν, ἥτις διήγαγεν ἥδη ἐν ἐξορίᾳ, καὶ περ εὐλαβῇ ἀσχολουμένη ἔργα, ἐκκαίδεα εἰσέτι ἐναυτοῦς. Ἀφοῦ δὲ ἐδοκίμασεν ἀπάσας τὰς μεταβολὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ θυγάτηρ τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου ἀπεβίωσεν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ 67.

τῆς ἡλικίας ἑτος, διαμαρτυρομένη μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς, ὅτι οὐδέποτε ὑπερέβηκε τὰ ὅρια τοῦ ὀφειλομένου πρὸς τὸν σύζυγον καθήκοντος. Ἀλλὰ καὶ τοὶ μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τελευταίαν, διὰ τῆς ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐπὶ τοῦ θρόνου διατριβῆς συντελέσας οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἐν τῇ αὐλῇ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν τρόπων καὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς βίος ἐμαρτάνετο ἐν τούτοις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα· διότι ὁ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου γράψας Θεοδώρητος Κύριος λέγει· « καὶ ἀργεὶ μὲν παρ' Ἀθηναίους ὁ Ἄρειος Πάγος, καὶ ἡ Ἡλιαία, καὶ τὸ ἐπὶ Δελφινίῳ δικαστήριον, καὶ ἡ τῶν πεντακοσίων βουλὴ, καὶ οἱ ἑνδεκα, καὶ οἱ θεομούθται, καὶ ὁ πολέμαρχος, καὶ ὁ τοῦ ἐναιουτοῦ ἀρχων »· ὥστε περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, δὲν κατηργήθησαν μὲν, ἀλλὰ ὀκθοὺς ἐρειπώθησαν οἱ ἐπὶ τοσοῦτον διατηρηθέντες γηραιοὶ ἐκεῖνοι θεσμοί. Ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι, ὅτι, ὥσπερ μᾶλλον ὁ ἀρχαῖος ἐλληνισμὸς ἠρπάζετο ἀπὸ τῆς πρώτης ταύτης αὐτοῦ ἐστίας, τόσπερ μᾶλλον ὁ νεωστὶ παραγόμενος ἐλληνισμὸς ἀπέβαινε ἐπικρατέστερος ἐν τῇ νῆα αὐτοῦ ἐστία, ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οὐ μόνον, ὡς πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν, Ἀθηναία κόρη, παραδεξαμένη τὸ χριστιανικὸν δόγμα, ἐκάθησεν ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ τῆς βασιλευούσης ἐκείνης θρόνου, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι γεγονότα ἐμαρτύρησαν ὅπως ὁ ἐλληνισμὸς ὁσημέραι ὑπερίσχυεν ἐν τῷ κράτει τούτῳ. Ἐν ἔτει 439, διὰ νόμου ῥητοῦ ὁ Θεοδόσιος ἐπέτρεψε γενικῶς τὸ ἐλληνικὸν διατίθεσθαι· ἐν ἔτει δὲ 425 ἱδρύσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνώτατον ἐκπαιδευτήριον, τὸ ὅποιον σήμερον ἠθέλομεν ὀνομάσει Πανεπιστήμιον, καὶ τὸ ὅποιον περιελάμβανε τριάκοντα καθηγητὰς, ἐξ ὧν πεντεκαίδεκα ἐδίδασκον τὴν ἐλληνικὴν γραμματικὴν καὶ φιλολογίαν· μόνον δὲ οἱ λοιποὶ πεντεκαίδεκα ἐδίδασκον λατινιστὶ τὴν ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν, τὸ δίκαιον, καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ὥστε αἱ δύο γλῶσσαι ἐθεωροῦντο ἤδη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὡς ἴσην ἔχουσιν ἐν τῇ πολιτείᾳ ταῖς. Καθηγητὴς ἐν τῷ πανδιδακτηρίῳ τούτῳ δὲν ἠδύνατό τις καὶ διορισθῆ εἰμὴ μετὰ αὐστηρὰν ἐνώπιον τῆς συγκλήτου ἐπιστημονικὴν δοκιμασίαν καὶ μετὰ ἀκριβοῦς ἔρευναν τοῦ ἡγεῶς

αὐτοῦ χαρακτηρὸς οἱ δὲ εἰκοσαεταίαν ὑπηρετήσαντες σὺν μεταλήθε-
το μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων. τοῦ κράτους λειτουργῶν. Καὶ ἐν γένει ἡ
ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐναθάρρυνε καὶ ἐπροστάτευσεν σχε-
δὸν πάντοτε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ γράμματα. Ἐν τούτοις ἀνάγκη
καὶ ὁμολογῆσθαι, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐρεζῆς ἡ ἑλλη-
νικὴ φιλολογία οὐδὲν περὶ ἑαυτὴν ἔργον ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια μὲν
τυροῦσι καὶ τιμῶσι τὴν μεγαλοφυΐαν τῶν ἐθνῶν. Πῶς θέλομεν ἀτά-
χα ἐξηγήσει τὴν μακρὰν ταύτην πνευματικὴν στείρωσιν λαοῦ, εἰς
τὸν ὅποιον εἰμποροῦν ν' ἀποδοθῶσιν ἄλλαι ἐλλείψεις, ἀλλ' ὅχι ἡ
περὶ τὸν λόγον ἀφύα, καὶ τοῦ ὁποῦ αὐτὰ τὰ ψεῖρα τῆς ἀρχαίας
διανοητικῆς τραπέζης, ἐφθόνησαν πολλοὶ ἄλλοι λαοί; ὁμοίως ὁ χρι-
στιανικὸς ἑλληνισμὸς, ὅστις, ἐν τῇ δ' ἐτι ἑκατονταετηρίδι ἀνάδει-
ξε πολλοὺς μὲν ῥήτορας καὶ τινας δὲ ποιητὰς μέχρι τῆς σήμερον
θαυμαζόμενους καὶ ἐγκωμιαζόμενους, αἰφνης, ὥς δένδρον εὐγενὲς
ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἐπνευσεν ὀλέθριος καὶ φθοροποιὸς ἀνεμος, παύει τοῦ
νὰ φέρῃ τοὺς ὠραίους αὐτοῦ καρπούς καὶ παρέχει μόνον εὐτελεῖς
χρονογραφίας ἢ ποιήσεις ἀναξίας τῇ ἀληθείᾳ τοῦ ὀνόματος τούτου.
Τὰ ὀλέθρια τούτα ἀποτέλεσμα ἐπέφευγον ἡ ἐπελθούσα περικύλη τῶν
βαρβάρων ἐπίδρασις οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλα διάφορα πολιτικὰ καὶ
κοινωνικὰ αἰτία, ἅπερ ὑπεδείξαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σελ. 731) καὶ
περὶ ὧν ἐν οἰκειοτέρῳ τόπῳ θέλομεν διαλάβει πλεονότα. Ἐνταῦ-
θα δὲ, ἐπαναρχόμεθα εἰς τὰ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐκατονταετηρί-
δος ὑπερισχόντα ἐν τῷ κράτει δύο στοιχεῖα τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν
γλῶσσαν καὶ τὴν πίστιν· διότι ἀφοῦ ἐπεστήσαμεν ἐπὶ μικρὴν τὴν
προσοχὴν εἰς τὰ περὶ τῆς γλώσσης, ἔχομεν νὰ εἰπωμέν τινα καὶ
περὶ τῆς πίστεως. Ἰσχυρὸν ὁ χριστιανισμὸς, τοῦ ὁποῦ ἡ τύχη ἐφαί-
νετο ἀσφαλισθεῖσα ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, ἐκινδύνευεν
ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ νὰ ἐξολισθήσῃ πάλιν ἀπὸ τῆς ἀκραδάντου
βάσεως ἐφ' ἧς εἶχον στήσει αὐτὸν αἱ δύο πρῶται οἰκουμενικαὶ σύ-
νοδοι, καὶ μόλις διὰ τῆς συνέσεως τῆς Πουλχερίας προσελήφθησαν
τὰ ἐντεῦθεν δυνάμεινα νὰ προκύψωσιν ἀτοπήματα.

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι ὅλοι τοῦ χρι-
στιανισμοῦ αἱ αἱρέσεις προῆλθον εἰς μέσον ἐκ τῆς ἀκαταμαχέτου

βοήτης ἦν εἶχε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ ζητήῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν θέαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν διὰ τρόπου εὐπροστίτου τῇ τῶν ἀνθρώπων δαυνοῦ· καὶ ἐπειδὴ πᾶσα τοιαύτη ἐρμηνεία ἀναγκαστικῶς συνεπήγετο τὴν ἀφαίρεσιν ἢ τοῦλάχιστον τὴν μείωσιν τῆς θεότητος τοῦ Σωτῆρος, οἷαν ὤρισαν αὐτὴν αἱ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδοι, ἀνεφύετο ἐκ τούτου αἵρεσις, ἥτοι προσβολὴ κατὰ τοῦ ἀρχαίου λίθου τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας. Ἡ ἐν Χριστῷ οὐσιαστικὴ, ἀδιάφθορος καὶ ἀδιάλυτος ἕνωσις τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις τὸ ἐπικρατοῦν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκατονταετηρίδος δόγμα, ὅτε ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριος, ἐπιχειρήσας νὰ φέρῃ εἰς μέσον νέας ἐρμηνείας, παρήγαγε νέα σκάνδαλα. Ὁ Νεστόριος ἐγεννήθη εἰς Γερμανίκειαν τῆς ἐν Συρίᾳ Κομμαγενῆς, καὶ ἀρχιεράτευσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 10 ἀπριλίου 428. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε πικρὸς διώκτης τῶν αἰρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν ἀρειανῶν. Ὅτε τὸ πρῶτον ἐκήρυξεν ἐνώπιον τοῦ Θεοδοσίου, ἀνέκραξε· «Θὸς μοι ὦ βασιλεῦ καθαράν τὴν γῆν τῶν αἰρετικῶν, καὶ γὰρ σοὶ τὸν οὐρανὸν ἀντιδώσω. Συγκαθέλε μοι τοὺς αἰρετικούς, καὶ γὰρ συγκαθελὼ σοὶ τοὺς Πέρσας.» Μετ' οὐ πολὺ ὁμως, παρασυρμένος ὑπὸ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος αἰτίας δὲν ἔπαυον ὑφάρπουσαι ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐπρέσβευsen ἀπροσδοκήτως δόγμα συγγενέστατον τοῦ ἀρειανισμοῦ. Ὁ Νεστόριος ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀνθρωπίνην ἀπὸ τὴν θεῖαν φύσιν τοῦ Χριστοῦ· καὶ ὑλάθειτο μὲν τὴν Παναγίαν ὡς μητέρα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀπεδέχετο αὐτὴν ὡς Θεοτόκον, διότι ἐθεώρει τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ὡς τὸ ἔνδυμα, τὸ ὄργανον, καὶ τὸν ναὸν οὕτως εἶπεν τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως. Ἐνωεῖται ὅτι ἡ δοξασία αὕτη ἔπαιεν ὡς ἐπὶ τοῦ εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ τὸν Σωτῆρα ὡς ἀνθρώπου, μετέχοντα μὲν ὑπερφυοῦς τινος δυνάμεως, ἀλλ' οὐδὲν ἔττον ἄνθρωπον ὄντα· καὶ οὐχὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ.

Ἐκτεῦθεν ἐταράχθησαν εὐλόγως πάντες οἱ νοτιμονέστεροι καὶ εὐλιχρινέστεροι ὁπαδοὶ τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως καὶ κατεξάνεσταν κατὰ τοῦ αἰρετικοῦ ἐκείνου δόγματος, προΐσταμένου τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, ὅστις ἦτο ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος τοῦ γνωστοῦ ἐδῶ εἰς ἡμᾶς Θεοφίλου. Εἰς τὴν θεολογικὴν συζή-

ῥησιν ἀνέμειχθησαν, ὥπως δυστυχῶς συνέβαινε πάντοτε, πολιτικῶς πάθη καὶ συμφέροντα. Ὁ κλῆρος τῆς ἀνατολῆς καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Ἀντιοχείας πατριάρχης συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Νεστορίου· τὸ δὲ δεινότερον καὶ ὁ βασιλεὺς Θεοδοσίος ἀπροστάτως τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ὑπέκρινε εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ εὐνούχου Χρυσοφίου, ὅστις ἐκ διαλειμμάτων κατίσχυε τῆς Πουλχερίας εἰς τὸ ἀσθενὲς αὐτοῦ πνεῦμα. Καὶ ὅτι μὲν ὁ βασιλεὺς ἀπέκλινε πρὸς τὴν αἵρεσιν, ἐξηγείται ἐξ ὧσων προηγουμένως εἶπομεν, ὅτι ἡ βασιλεία εἶχε φυσικὴν τινα ῥοπὴν εἰς τοὺς ἑτεροδοξοῦντας καθὼς μᾶλλον εἰς αὐτὴν πειθηνίους, ἐνῷ οἱ ὀρθόδοξοι, ἐπηρειζόμενοι ἐπὶ τῶν οἰκουμηνικῶν συνόδων, διετέλουν πάντῃ ἀνεξάρτητοι. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον ἐκ πρώτης ὄψεως εἶναι, ὅτι ὡς ἐπιτοπλείστον ὁ κλῆρος τῆς ἀνατολῆς παρεσύρετο ὑπὸ τῶν αἱρέσεων πολὺ εὐκολώτερον ἢ ὁ εὐρωπαϊκὸς κλῆρος· καὶ τοῦτο ὁμῶς μέχρι τινὸς γίνεται καταληπτὸν, ἅμα ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἐνέργεια ἦτο μείζων ἐν τῇ ἀνατολῇ ἢ ἐν τῇ δύσει, ἡ δὲ φιλοσοφία, καθὰ πρὸ μικροῦ περὶ τῆς αἵρεσεως, ἡ δὲ μήτηρ τῆς ἑτεροδοξίας. Ὅπως δὴ ποτε ἡ Πουλχερία, συνετώτερον τοῦ ἀδελφοῦ πολιτευομένη καὶ πιστότερον ἀκολουθοῦσα τὰ διαδύματα τοῦ μεγάλου αὐτῆς πάππου, ἐστήριξε τὸν Ἀλεξανδρείας Κύριλλον, τοῦ ὁποῦν τὴν μερίδα ἔλαβε καὶ ἅπας ὁ εὐρωπαϊκὸς κλῆρος. Ἡ πάλῃ ἐξακολουθεῖ ἐπὶ δύο ἡδὴ ἔτη ὅτε ἡ Πουλχερία κατάρθρωσε τελευταίον νὰ ἀποφασισθῇ ἡ συγκρότησις τρίτης οἰκουμένης συνόδου, ἐν Ἐφέσῳ, ἵνα λύσῃ ὀριστικῶς τὸ ζήτημα.

Τὸ περὶ τῆς Συνόδου ταύτης βασιλικὸν θέσπισμα ἐξεδόθη τῇ 19 νοεμβρίου 430· καὶ δι' αὐτοῦ προσεκλήθησαν οἱ πανταχοῦ γῆς ἐπίσκοποι νὰ παρευρεθῶσιν εἰς Ἐφεσον κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ ἐπομένου 431 ἔτους. Ἡ Σύνοδος ἤρχισε τὰς ἐργασίας αὐτῆς τῇ 22 ἰουνίου. Παρευρεθήσαν δὲ ἐν αὐτῇ διακόσιοι περίπου ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μακεδονίας. Ὁ ἐπίσκοπος Καρθαγένης Καπρέολος ἔγραψεν ἐν ὀνόματι τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀφρικῆς ὅτι ἀπεδέχετο τὸ δόγμα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Ὁ πάπας Κελεστίνος ἐπεμψε τρεῖς ἐξάρχους ἵνα ἐκπροσωπήσωσιν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους τῆς Δύσεως. Προέδρευσε δὲ τῆς συνόδου ὁ Κύριλλος. Καὶ τὰ μὲν δόγματα τοῦ Νεστορίου κα-

τεδνκάσθησαν ὑπ' αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ὑποστριζόμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ Χρυσάφου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν αὐλικῶν, ἐτι δὲ καὶ ὑπὸ 40 ἀρχιερέων, προισταμένου τοῦ Ἀντι-
 χείας, ἐπέμεινεν εἰς τὰς πλάνας αὐτοῦ, πολλῇ δ' ἐκ τούτου ἐγκα-
 λούθει σύγχυσις καὶ διαίρεσις ἐν τῇ βασιλευσῇ μέχρις οὗ ὁ Θεοδό-
 σιος, πειθόμενος τελευταῖον εἰς τὴν φωνὴν τῆς πλειονοψηφίας τῶν
 ἐπισκόπων καὶ εἰς τὰς προτροπὰς τῆς Πουλχερίας, ἐξώρισε τὸν
 πρωταίτιον τοῦ σκανδάλου Νεστόριον εἰς θασίν τινα τῆς Λιβύης.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ νέος ἀνεφάνη ἑτεροδιδάσκαλος, ὁ ἀρχιμαν-
 δρίτης Εὐτυχῆς, ὅστις κατήντησε, περὶ τὰς ἐρμηνείας αὐτοῦ, εἰς τὸ
 ἄλλο ἄκρον τῆς τοῦ Νεστορίου αἵρέσεως. Ὁ Νεστόριος εἶχε διακρί-
 νει ἐντελῶς τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις, ὁ δὲ Εὐτυχῆς ἐπὶ το-
 σοῦτον σενέχεν αὐτὰς ὥστε ἔλεγε καὶ αὐτὴν τὴν θεότητα παθοῦσαν.
 Ἡ δοξασία αὕτη, ἐὰν εἶχεν ἐννοιά τινα, εἶχε τὴν ἐννοίαν ὅτι μία
 ἦτο ἡ τοῦ Σωτῆρος φύσις, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, διότι οὐδεὶς ἐχέφων
 ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ παραδεχθῇ τὴν θεότητα ὡς παθοῦσαν· καὶ τῷ
 ὄντι αὐτὸς ὁ δυσσεβὴς ἀρχιμανδρίτης ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι
 τοῦτο ἦτο τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ τὸ ἀπαραίτητον συμπέρασμα.
 Ὅθεν ἐταράχθησαν αὐθις τὰ πνεύματα, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὁσὺ ὁ
 διάδοχος τοῦ Κυρίλλου εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας Διόσκορος
 ἠσπάσθη τὴν αἶρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς. Ἐχὼν δὲ συμπράκτορα τὸν
 Χρυσάφιον, ἐσχύσαντα πάλιν παρὰ Θεοδοσίῳ, συγκροτεῖ ὁ Διόσκο-
 ρος οὗτος τῇ 8 αὐγούστου 449 παράνομον ἐν Ἐφέσῳ νέαν σύνοδον,
 καὶ διὰ πάτης βίας καὶ ἀθεμιτουργίας ἐπακυροῖ τοῦ Εὐτυχοῦς τὰ
 δόγματα.

Ἀλλ' ἐμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ ὀρθοδοξία. Ὁ Θεοδό-
 σιος ἀπέθανεν ἐν ἔτει 450. Τότε ἡ Πουλχερία λαμβάνει σὺζυγον.
 τὸν συνετὸν Θράξα Μαρκιανόν, ὁμῶσαντα νὰ σεβασθῇ τὴν ὑπόσχεσιν
 ἣν εἶχε δώσει αὕτη τῷ Θεῷ νὰ διαγάγῃ ἐν παρθενίᾳ τὸν βίον. Καὶ
 ἤδη λοιπόν, ἔχουσα συνεργὸν πρόθυμον καὶ εὐκρινῆ τὸν καλὸν καί-
 γαθον ἐκεῖνον ἄνδρα, συγκαλεῖ τῇ 8 ὁκτωβρίου 451 ἐν Χαλκηδόνι
 τὴν τετάρτην οἰκουμένην σύνοδον εἰς ἣν παρευρέθησαν 630 ἐπί-
 σκοποι ἢ κατ' ἄλλους 520 μόνον. Εἰς τὰς πράξεις μάλιστα δὲν φαί-
 νονται εἰμὴ τὰ ὀνόματα 360. Ἀλλὰ καὶ τοσοῦτους μόνον ἐάν πα-

παράχθωμεν, πάλιν ἡ οἰκουμένη αὕτη σύνοδος ὑπῆρξεν ἡ πολυαριθμότερα κασῶν τῶν προηγουμένων. Καὶ ἄξιον σημειώσεως πρὸς τοὐτάς εἶναι ὅτι ὅλοι οὗτοι αἱ ἐπίσκοποι ἤνῃσαν εἰς τὸ κράτος τῆς ἀνατολῆς, πλὴν δύο ἐκ τῆς δυτικωτέρας Εὐρώπης προσελθόντων καὶ τεσσάρων ἐξάρχων τοῦ Πάπα. Αὕτη λοιπὸν ἡ πολυειδὴς ἀξιωματικώτατος σύνοδος πρῶτον μὲν κατεδίδασκε τὴν τε αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ τὴν τοῦ Νεστορίου· ἔπειτα δὲ, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Μαρκεριανοῦ, ἐξέδοτο κανὼνα ὑποδεικνύοντα ὅτι ἕκαστος τινὲς τῶν βασιλείων ἔρχισαν νὰ συναισθάνωνται τὰ ἀτοπίματα τοῦ ὑπαρχειλισσάντος μοναχικοῦ βίου· διότι διὰ τοῦ εἰρημένου κανόνος ἡ σύνοδος ἡγωνίσθη νὰ περιστέλλῃ τὰς καταχρήσεις τῶν μοναχῶν καὶ ῥητῶς ἀπηγόρευεν αὐτοῖς νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἢ πολιτικὰ πράγματα. Πρὸς ἐπὶ ἡ τετάρτη οἰκουμένη σύνοδος ἐξέδοτο καὶ ἕτερον σπουδαϊότατον κανόνα. Ἦδη ὁ τρίτος κανὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρας οἰκουμένης συνόδου εἶχεν ὀρίσει τάδε· « Τὸν μὲν τοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην ». Ὁ δὲ 28 κανὼν τῆς παρούσης ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὥρισεν ἐπὶ σαφέστερον, ὅτι ὁ Ῥώμης δὲν εἶχε τὰ πρεσβεῖα ἐμὴ μόνον καθὼ ἐδρεύον εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων καὶ ὅτι ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ἀφ' ἧς ἐποχῆς κατέστη καὶ αὕτη καθέδρα τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συγκλήτου, ἐδικαιούτο δι' αὐτὸ τοῦτο νὰ λάβῃ τὰ δευτερεῖα τῆς τιμῆς. Ἀλλὰ παραθέσωμεν πρὸ πάντων κατὰ τὸ πλείστον, αὐτὸ τὸ καίμενον τοῦ 28 κανόνος.

« Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὅροις ἐπόμενοι καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν 150 θεωρισεσάτων ἐπισκόπων, τῶν συναχθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου, τοῦ γενομένου βασιλέως, ἐν τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλεως νῆα Ῥώμῃ, γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὀρίζομεν τε καὶ ὑπηρετοῦμεθα περὶ τῶν πρεσβεῖων τῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης· καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδόκασι τὰ πρεσβεῖα. Καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ 150 θεωρισεσάτοι ἐπίσκοποι, τὰ ἑα πρεσβεῖα ἀπένειμαν τῷ τῆς νέας

Ρώμης ἀγιάτατο θρόνον, εὐλόγως κτίσαντες, τὴν βασιλείαν καὶ σὺν αὐτῷ τιμηθεῖσαν πόλιν καὶ τῶν ἰσων ἀπολαβούσαν πρεσβείων τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλίδι Ῥώμῃ, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσιν. Καὶ ἴσται τοὺς τῆς Ἰοντικῆς καὶ τῆς Ἀσσιανῆς καὶ τῆς Θρακικῆς διοικήσεως Μητροπολίτας μόνους, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς πασκόπους τῶν προειρημένων διοικήσεων χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τῷ ἐπιειρημένῳ ἀγιάτῳ θρόνῳ τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἐκκλησίας. »

Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσηλὴν εἰς τὸν πολυθρύλητον αὐτὸν κανὼνα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Περὶ τῶν κυριαρχικῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἀξιώσεων τῆς παπικῆς ἐξουσίας, θέλομεν πραγματευθῆ βαρύτερον ὅταν ἀπαντήσωμεν τὰς πρώτας μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐριδας. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ παπικὴ ἀρχὴ ἐστῆριξεν αἰετοτε τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς εἰς ἑτέρους λόγους, οὐχὶ δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου κανόνος, ὅστις οὐδαμῶς συνέφερεν αὐτῇ· διότι ἔλεγε τὴν Ῥώμην ἔχουσαν τὰ πρεσβεία τῆς τιμῆς μόνον ὡς βασιλεύουσιν πόλιν· ἄρα συνεπήγετο τὴν καθάρισιν τῶν πρεσβείων ἅμα μετὰ τὴν καθάρισιν τοῦ ἀξιώματος τῆς βασιλευσούσας πόλεως, ὅπερ συνέβη μετ' ὀλίγον ὡς ἐκ τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους· τὸ δὲ χερίστον διὰ τὴν παπικὴν ἀρχὴν, συνεπήγετο ἐνταύτῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ Κωνσταντινούπολις ἔμεινεν ἡ μόνη πρωτεύουσα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἄρα ὁ ἀρχιερεὺς αὐτῆς ἐκλιρονόμησε μόνος, κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ 28 κανόνος, καὶ τὰ πρεσβεία τῆς τιμῆς. Ἐνταῦθα ἐξηγεῖται ἐκ προοιμίου διατι ἡ παπικὴ ἀρχὴ ἠγωνίσθη ἡλλοθεν· νὰ ὀχυρώσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς· ἀλλὰ ἐκ προοιμίου ὡς αὐτῶς ἀναφαίνεται ὅποσον ἰσχυρὰ προσχόμματα ἔμελλε νὰ ἀπαντήσῃ ἐν τῇ ῥήτῃ καὶ πανηγυρικῇ ἐκείνῃ ἀποφάνσει τῆς τετάρτης οἰκουμένης συνόδου.

Πλὴν τούτου, ὁ 28 κανὼν ἀνεγνώρισε καὶ ἐκύρωσε τὴν μεγάλην δικαιοδοσίαν ἣν ὁ Κωνσταντινουπόλεως εἶχε λάβει ἔτι διὰ Χρυσόστομου ἐπὶ τῶν τριῶν διοικήσεων Θράκης, Ἀσίας καὶ Πόντου. Μετὰ δὲ τοῦ γεγονότος τούτου συνδέεται καὶ ἕτερον λόγου ἀξίον γεγονός.

τός. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ τίτλος τοῦ κατρίρχου ἀπε-
νόμειτο ὡς τίτλος τιμῆς οὐ μόνον εἰς τοὺς μεγάλους ἐπιστάταις
'Ρώμης, 'Αντιοχείας, 'Αλεξανδρείας, Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱε-
ροσολύμων, ἀλλὰ καὶ εἰς διαφόρους δευτερεύοντας ἐπιστάταις, τὰς
'Ηρακλείας, τὸν 'Ερέσου, τὸν Καπσαρείαν. Ἀφ' ἧς ὥρας ὁ 28 καὶ
καθ' ἑξῆς ἐβίβλετο εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως ὁριστικῶς τὰς δικαίους
Θράκης, 'Ασίας καὶ Πόντου, οἱ ἐπίσκοποι Καισαρείας, 'Ηρακλείας
καὶ 'Ερέσου ὠνομαζήσαντο μόνον ἑξαρχοί, τὸ δὲ ἐπώνυμον τοῦ Κα-
τρίρχου, γινόμενον ἤδη ιεραρχικὸν ἐπώνυμον καὶ οὐχὶ ἀπλῶς τιμη-
τικόν, ὡς ἦτο πρότερον, ἀπεδόθη εἰς μόνους τοὺς πάντες ὑπερτάτους
ιεράρχας τῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν 'Ρώμης, Κων-
σταντινουπόλεως, 'Αλεξανδρείας, 'Αντιοχείας, 'Ιεροσολύμων.

'Επὶ πᾶσι μὴ παραλείψομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Μαρ-
κιανὸς, προσελθὼν εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, ἐλάλησε πρὸς αὐτὴν
λατινιστῇ, ἐξηγουμένου τοῦ λόγου αὐτοῦ ὑπὸ διαρρηνέως, ὅπως
ἐβόαιεν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Καὶ ὅμως ἡ σύνοδος
οὐκ ἐβόαι κατ' ὁλοκληρίαν ἐξ 'Ελλήνων ἀρχιερέων· ἀλλὰ ἡ ἐν Κων-
σταντινουπόλει μοναρχία ὁμολογεῖτο ἔτι ὡς ῥωμαϊκὴ μοναρχία, ὥστε
ἡ ἐθιμοταξία ἀπῆται τὴν ἐπίσημον χρῆσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης.
Ὅποσον δὲ ἡ ἐθιμοταξία αὐτὰ ἐπηρεῖται αὐστηρῶς ἐξάγεται καὶ ἐκ
τούτου, ὅτι ὁ ἑξαρχὸς τοῦ Παπᾶ 'Ιουλιανὸς, ὁ ἐπίσκοπος Κων-
στοι 'Ελλαν ὡν αὐτὸς τὸ γένος, ἐλάλησεν ὅμως λατινιστῇ ἐν ἀντί-
τι τοῦ ἐντολέως αὐτοῦ ἐπισκόπου 'Ρώμης, καὶ ἐδότησεν ἑρμηνεὺν καὶ
μεταφράσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸν λατινικὸν τοῦ 'Ελλανος ἐκείνου
λόγον. Ἀλλὰ τὸ γεγονός· τοῦτο μαρτυρεῖ συγχρόνως εἴπω τι καὶ
ἄλλο ὅποσον μάταιον, ἵνα μὴ εἴπωμεν γαλοῦν, ὅσον αἱ τελευταῖαι
οὗτοι ἀγῶνες τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας τοῦ νὰ διατηρηθῇ ἡ λατι-
νικὴ ὡς ἐπίσημος ἐν τῇ ἀνατολῇ γλώσσα.

'Εξηκολούθησε δὲ καὶ ἄλλως παγιούμενος τότε ὁ Χριστιανισμὸς
διὰ τῆς ὁσημέραι προαγομένης καταλύσεως τοῦ ἀρχαίου δόγματος.
Καὶ μὲν, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ
'Αρκαδίου, οἱ ἔθνη, πολυειδῶς καταδικαζόμενοι διὰ τὰ τῶν πα-
τέρων ἐκδοθέντων νόμων καὶ ὑπὸ τῆς καταδρομῆς τῶν μοναχῶν

αὐτῆς μετὰ τούτων συμπράξεως τῶν βαρβαρικῶν ἐκδρομῶν, ἐξή-
σαν ὡς ἐπιτοπείστον ἀπὸ τῶν εἰς τὰ ἀπώτατα τῶν ἐπαρχιῶν χω-
ν, ὅπου ἐτέλουν ἤδη ἀρελῶς, ἑπὶ ἄλλοις οἱ πρῶτοι χριστιανοί,
ἐ τῆς πατρὸς αὐτῶν θρησκείας εἰς δὲ τὰς πόλεις ἐξ ἐναντίας
ῥαββίδων καὶ ἐπακράτων οἱ χριστιανοί. Ἀλλ' ὅμως πλείστοι εἰς-
σε ὑπῆσαντο ὁπποῖοι τῆς εἰδωλολατρίας, οὐκ ὀλίγα δὲ αὐτῶν
παύσαντο ἐκτὸς καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πόλεις, καὶ μάλιστα ἐν τῇ κυρίῳ Ἐλ-
λίδι. Ἡκμαζόν μὲν ἤδη ἐνταῦθα ἐπίσκοποι Κορινθίου, Παιτρῶν,
Καρπύρας, Ἀθηνῶν, Θεβῶν, Λαρίσσης καὶ ἄλλων πόλεων, καὶ ἐνδε-
ρμα ἀνεδείκνυντο ὑπέρμαχοι τῆς ὀρθοδοξίας· ἀλλ' εἴπω βέβαιον ὅτι
καὶ καρτερίας τῶν ἐθνικῶν δὲν ἠδυνάθησαν εἰς τὴν νὰ κατισχύσωσι
καθ' ὁλοκληρίαν, πολλοῦ γε καὶ διὰ, οὔτε ἡ εὐγλωττία τῶν ἀρχιε-
ρῶν ἐκείνων, οὔτε ὁ ζῆλος τῶν μοναχῶν. Τοῦτο συνάγεται ἐπισή-
μως ἐκ τῶν ἐπαινετημένων διατάξεων ὅσαι ἐξεδόθησαν κατ' αὐ-
τῶν ἐπὶ Θεοδοσίῳ τοῦ μικροῦ. Μετὰ προσηγομένως ἐκδοθέντας τὰς
ἐκείνου κατ' αὐτῶν νόμους, ὁ νόμος καὶ τοῦ 428 ἔτους διατάσσει
καὶ πάλιν τὴν καταστροφὴν τῶν καὶ, ἐξ οὗ βεβαιούται ὅτι ὑπάρχον
ἐκείνη καὶ. Καὶ μετὰ 13 δὲ ἔτη, τῷ 439, ὁ Θεοδοσίος ἡγαγὰ-
σθαι νὰ ἐκδώσῃ καὶ αὐστηρὸν νόμον κατὰ τῶν μυστικῶν θυσιῶν καὶ
ἄλλων ἐθνικῶν ἱεροτελεστιῶν. Ὁ σύγχρονος Θεοδώρητος λέγει μὲν,
ἀνεπαρμένους εἰς τὸν προαναγενομένον νόμον τοῦ 428 ἔτους, ὅτι
κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος τὰ τελευταῖα ἐθνικὰ ἐκτὸς ἢ κα-
τεστράφησαν ἢ μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας· ἀλλὰ, θέ-
λομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἴδωμεν, ὅτι ἡ εἰδωλολατρεία ἐξηκολούθη-
σεν ἐπὶ πολλὸν εἰς τὴν χρόνον σωζομένη καθ' ὅλην τὴν ἀνατολὴν καὶ
μάλιστα εἰς τὴν ἰδίαν Ἑλλάδα.

Καὶ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς δὲ σχέσεις ἡ Πουλχερία διατήρησε μέ-
χρι τινὸς τὸ πῶμα τοῦ κράτους. Ἐπὶ τῆς μακρᾶς ταύτης βασι-
λείας, ἡ αἰρήνη δὲν ἐπαυσεν ἐπακρατοῦσα εἰς τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν
ἀγῶνας αὐτοῦ χώρας. Ὁ τοῦ Ἰσδεγέρδου, βασιλεὺς τῶν Παρσῶν,
διάδοχος ἐπεχείρησε μὲν θάνατον κατὰ χριστιανῶν διωγμὸν, καὶ ἐπὶ ἡ-
σεν ἐκ τούτου πόλεμος μεταξὺ τῶν δύο ἐπακρατιῶν· ἀλλ' οὔτε ὁ
πόλεμος οὗτος, οὔτε τὰ ἐπικολουθήσαντα συμβεβηκότα ἀπέβησαν
50*

ἔδοξα διὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν· ἀνὶ θέλειαν βαλεῖς ἐκλάβει κατὰ γράμμα τὰς λαμπρὰς καὶ ἐπανειλημμένας ἡ-
 κας, ὅσας λέγουσιν οἱ χρονογράφοι καὶ οἱ πανηγυρισταὶ ὅτι ἐνέκειτο
 τότε οἱ τοῦ Θεοδοσίου στρατοὶ κατὰ Περσῶν. Βέβαιον ὅμως εἶναι
 ὅτι ἂν οἱ στρατοὶ οὗτοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Κασ-
 βιν, οὐδὲ οἱ Πέρσαι κατέρωθωσαν νὰ κυριεύσωσι πόλιν καίμην τῆς
 Μεσοποταμίας, μετ' ᾧ πολὺ δὲ συνυμολογήθη εἰρήνη μακροχρό-
 νιος μεταξύ τῶν δύο βασιλείων. Καὶ βραδύτερον μάλιστα, ἐπὶ τῇ
 αὐτῇ βασιλείᾳ, τὸ ἀνατολικὸν κράτος πῆλξε κατὰ τι τὴν πρὸς
 τὸ μέρος τοῦτο ἔκτασιν αὐτοῦ καὶ ἰσχύν. Εἶδομεν ἄλλοτε (σελ. 349)
 τὰς σχέσεις τῆς Ἀρμενίας πρὸς τοὺς Σελευκίδας. Ἐκτοτε ἡ χώρα
 αὕτη ὑπέκυψεν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Πάρθων,
 τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Περσῶν, καὶ τοι εἶχε πάντοτε τοὺς ἰδίους
 βασιλεῖς. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκατονταετηρίδος μ. Χ. ἡ Ἀρμενία ἦν
 διηρημένη εἰς δύο ἄνισα τμήματα· καὶ τοῦ μὲν ἀνατολικωτέρου καὶ
 μεγαλητέρου ἐβασίλευεν ὁ Χοσρόης, ὑποτελὴς ὢν τοῦ μονάρχου τῆς
 Περσίας, τοῦ δὲ δυτικωτέρου καὶ μικροτέρου ἐβασίλευεν ὁ Ἀρσά-
 κης, ὑποτελὴς ὢν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος. Ἀπο-
 θανόντος δὲ τοῦ Ἀρσάκου, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία κατέ-
 λυσε τὴν ἐγγύωριον ἐκείνην βασιλείαν καὶ κατέστησεν ὑπάκουους τοὺς
 πρότερον συμμάχους αὐτῆς Ἀρμενίους· διώρισεν ἀνώτερον στρατιω-
 τικὸν διοικητὴν τῆς Ἀρμενίας, ἔκτισε καὶ ὠχύρωσεν, εἰς χῶρον ἐκ-
 θετον παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Εὐφράτου, τὴν Θεοδοσιούπολιν, καὶ ἐπέ-
 τρεψε τὴν εἰδικωτέραν ἐπιστάσιν πᾶν ἐπαρχίῳ τούτων εἰς ἐπὶ
 σατράπας ἐκ τῶν ἐπιχωρίων εὐπατριδῶν. Ἀλλὰ μετὰ τρίακοντα
 περίπου ἔτη καθιέρωθαι καὶ ὁ τοῦ Χοσρόου διάδοχος, ἡ δὲ ἀνατολι-
 κωτέρα Ἀρμενία διωκθῆναι ἔκτοτε ὡς περσικὴ ἐπαρχία ὑπὸ τὸ ὄνο-
 μα τῆς Περσαρμενίας. Τότε ὁμοίως ὁ Θεόδωσιος προέτεινεν ἀξιώσεις
 τινὰς εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἀρμενίας, ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Περσῶν
 συνήνεκε νὰ παραχωρήσῃ τμήμα αὐτῆς οὐχὶ λόγου ἀνάξιον. Ἐπε-
 στήσαμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὸ γεγονός τοῦτο, διότι βρα-
 δύτερον τὸ Ἀρμενιακὸν φύλον ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν τύχην
 τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Πολλοὶ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀρμενίας οὐ-
 κων μετῆναστεισαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ, ἐξελληνοθεύοντες

πρώτα-γίνισθσαν πολλάκις ἐκεῖ, καὶ εἰς αὐτὸ τῆς βασιλείας τῆ
 ἱερώμα προήχθασαν.

- Τὸ δεινόν, τὸ μέγα δεινόν τῆς βασιλείας ταύτης ὑπῆρξεν ἡ κατὰ
 τὰ τελευταῖα αὐτῆς ἔτη, εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας,
 καταστρεπτικὴ τῶν Οὐννων ἐπιδρομή. Εἶδομεν (σελ. 673 καὶ ἐπ.)
 εἰ, πρὸ ἐβδόμηκοντα περίπου ἑκαυτῶν, οἱ Γότθοι εἶχον ζητήσαι
 συλον ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπέρασαν τὸν
 ἱστρον ποταμὸν, φεύγοντες τὴν ἀγρίαν τῶν Οὐννων φυλὴν, ἥτις,
 παχωρήσασα ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας, προήγ-
 ηζε τότε εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἐκτοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέ-
 ωμεν εἰςβολὰς τινὰς καὶ αὐτῶν τῶν Οὐννων, ἐντὸς τῶν ἐπαρχιῶν
 τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, μάλιστα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν. Αἱ
 εἰςβολαὶ ὅμως αὗται οὔτε μεγάλαι ἦσαν οὔτε διαρκεῖς, ἡ δὲ αὐτὴ
 ἡ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ πρῶτα τεσσαράκοντα τῆς ἑκα-
 τονταετηρίδος ἔτη κατώρθωσε, τὸ μὲν διὰ τῶν ὅπλων τὸ δὲ διὰ
 χρηματικῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους δωρεῶν, νὰ ἀπαλλάττη
 ἐκ κράτος ἀπὸ δεινότερων συμφορῶν. Ἀλλὰ τῷ 434 κατέλαβε τὴν
 ὑπερτάτην τῶν Οὐννων ἡγεμονίαν ὁ Ἀττίλας, ἀνὴρ διαβόητος ἐπὶ
 τόλμῃ, πλεονεξίᾳ καὶ κατακτητικῇ ὁρμῇ. Ὁ Ἀττίλας προέτεινεν
 ἀμέσως μεγαλητέρας τῶν προηγουμένων χρηματικὰς ἀξιώσεις· ὅσῳ
 δὲ μᾶλλον ἐνέδιδεν ἡ κυβέρνησις τοῦ Θεοδοσίου τόσῳ μᾶλλον ἡ-
 ξανε τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ ὁ τῶν Οὐννων ἡγεμὼν διὰ πρεσβειῶν ἃς
 ἐπεμπε κατ' ἔτος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐπὶ τέλους ἡ κυβέρνησις
 τοῦ Θεοδοσίου ἐνόμισεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ παρχω-
 ροῦσα τὰ ζητούμενα καὶ τότε, ἐν ἔτει 441, οἱ Οὐννοὶ ὑπὸ τὸν
 Ἀττίλαν ἐπεχείρησαν πολυετεῖς καὶ φοβεράς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ
 κράτους χώρας ἐπιδρομάς, καθ' ἃς ἀνηλεῶς ἐληληάθησαν τὴν Μοι-
 σίαν, τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, πορνοῦντες τὴν ὑπαιθρον
 χώραν καὶ κυριεύοντες τὰς μὴ ἀποχρώντως ὠχυρωμένους πόλεις.
 Ἰπάρχει μάλιστα μία μαρτυρία, ἡ τοῦ Μαρκελλίου, λέγουσα ὅτι
 μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν ἡ μᾶλλον μέχρι τῆς Θερμοπόλεως, ὡς λέγει
 τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο, προέβησαν. Ἀλλὰ τοῦτο θεωρεῖται ὑπὸ τῶν
 ἱστορῶν ἀπίθανον, τὸ μὲν διότι οὐδεὶς τῶν ἄλλων χρονογράφων

περιλαμβανέει τὴν Θεσσαλίαν μεταξύ τῶν χωρῶν ὅσας ἐδάθεται κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, τὸ δὲ διότι ὁ Μακελλῆνης δὲ ἀναφέρει Θερμόπολιν, ἀλλὰ Θερμόπολιν, ἥτις ἴδιονατο νὰ ἦται μία τῶν πολυαριθμῶν πόλεων ὅσας εἰς τὰς βορειοτιτὰς χῆρας αἱ Οὐνναι ἐξεδόθησαν. Πλὴν τούτων αἱ γνωσταὶ πόλεις ὅσας ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν χρονολογῶν ἀναφέρονται ὡς κυριευθεῖσαι ὑπὸ τῶν Οὐννων ὑποδεικνύουσι τὴν ἐπιδρομὴν οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν ἐκείνην, ἀλλ' ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν Σάου Σαρκίου (τοῦ ὁποῖου τὰ πολλὰ ἀεὶς φαίνονται μέχρι τοῦδε περὶ τὸ κολλῆμας Μήτροβιτζ) διὰ τῆς Ῥατιαρείας (σήμερον Ἀρζάρ Παλάγια), τῆς Ναισσοῦ (σήμερον Νύσσας), τῆς Φιλιππουπόλεως, τῆς Ἀρκαδιοποπόλεως καὶ τῆς Κωνσταντίας μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξεν ἀκαταλόγητος, διότι βεβαιούται ὅτι συνεπήγαγε τὴν ἐρήμωσιν ἐβδουμένην μεγάλων καὶ μικρῶν πόλεων. Τί ἐπράξεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἵνα ἀναχαιτίσῃ τὸν ὀλέθριον αὐτὸν χειμαρρὸν, ἀπερὶς δὲν γνωρίζομεν. Ἀορίστως μόνον ἀναφέρονται μάχαι τινὲς τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων πρὸς τοὺς Οὐννους καθ' ὅς οἱ τῶν πρώτων στρατῶν ἡττήθησαν· μέχρις οὐ μετὰ τελευταίαν τὴν ἐν Χερζόνσου μάχην ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἀναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ αὐτοὺς εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Οὐννων καὶ συναπολόγησε πρὸς αὐτὸν συνθήκας ἐπιζυμίου. Δυνάμει τῶν κυριωτέρων ἔσαν τῶν συνθηκῶν τούτων, 1ον ὁ Θεοδόσιος παρεχώρησεν εἰς τὸν Ἀττίαν χῆραν εὐρείαν παρὰ τὴν μεσημβρινὴν τοῦ Ἰστροῦ ὀχθὴν, χῶραν ἥτις ἐξείναιτο, ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, ἀπὸ Συγγιδόνης, τοῦ σημερινοῦ Βελιγραδίου, μέχρι Νοῶν, τοῦ σημερινοῦ Σιστοβίου, βάθος δὲ εἶχε πέντε ἡμερῶν ὁδὸν ἥτοι προσέβαιναν ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ καταμετὰ πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς πόλεως Ναισσοῦ, ἥτις ἀπετέλεσε τὸ ἔργον τῆς μεταξύ τῶν δύο ἡγεμόνων ἐπικρατείας. 2ον ὁ Θεοδόσιος ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλῃ ἐκάστῃ μὲν ἀποζημιώσῃ 6,000 λιτρῶν χρυσοῦ, κατ' ἔτος δὲ φόρον διςχιλίων καὶ ἑκατὸν λιτρῶν χρυσοῦ.

Ἡ τοιαύτη οὐκ ἐπιτυχὴ καὶ ἐκείνης τῆς κραυμμένης ἀγῶνης, δὲν εἴμπορεῖ βεβαίως νὰ ἀποδοθῇ οὔτε εἰς ἐκείνους ἀνδρῶν μαχόμενων οὔτε εἰς ἑλλειψὴν τῶν ἀναγκαίων χρηματικῶν πόρων. Πολλὰ

προκαίωσιν ὅτι τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο εἰς θανάτην ἐμαχικήαν καὶ εἰς ἀποδόξιν ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ σύγχρονος σοφιστὴς Εὐνάπιος, ὁ Καρδιανὸς, λέγει, εἰς τὰ σωζόμενα τῆς μετὰ Δέξιππον ἱστορίας αὐτοῦ, τὰ αἰσχίστα περὶ τῶν καταχρήσεων καὶ καταπίσεων ἔσσι ἐπὶ Πουλχερίας ἐγίνοντο κατὰ τὴν τῶν ἐπαρχιῶν διοίκησιν. Ἀλλὰ οἱ τότε χρονολογοῦντες δὲν εἶχον ἅπαντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἱστορικοῦ κατέχοντος, καὶ πολλαῖς ἐνεκα προσωπικῶν παθῶν κατεφέροντο κατὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοῦτο δὲ ἰδίως συνέβη εἰς τὸν Εὐνάπιον, ὅστις, ἐθνικὸς ὢν τὸ θεήπευμα, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρει τὴν Πουλχερίαν, τῆς ὅποιας γνωστὸς εἶναι ὁ χριστιανικὸς ζῆλος. Ὁ αὐδιδρας πατριάρχης Φώτιος, ὅστις ἀνέγνωσεν ἀκεραίας τὰς τοῦ Εὐναπίου συγγραφάς, ἐπαινεῖ μὲν εἰς τὴν μυριόβιβλον τὸν ἄνδρα μέχρι τινὸς διὰ τὴν καλλιέπειαν αὐτοῦ, ἀλλὰ ῥητῶς ἐπιφέρει· «δυσσεύης δὲ τὴν θεησκεῖαν ὢν, τοὺς μὲν εὐσεβεῖα τὴν βασιλείαν κοσμήσαντας παντὶ τρόπῳ καὶ ἀνέδῳ κακίῳ διασύρει, ἐξαίρει δὲ τοὺς δυσσεβεῖς κτλ.» Καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων δὲ αὐτῶν βεβαιουῦται ὅποσον ἄδικος ἦτο ἡ τοῦ Εὐναπίου κατὰ τῆς Πουλχερίας καταφορά, ὡς πρὸς τὴν τῶν ἐπαρχιῶν διοίκησιν. Διότι σώζονται νόμοι ῥητοὶ δι' αὐν, ἐπὶ τῆς βασιλείας ταύτης, οἱ λαοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἀπηλλάχθησαν τῆς πληρωμῆς τῶν καθυστερούντων φόρων ἐν διαστήματι ἐξήκοντα ὅλων ἐκαυτῶν. Ὁ πρῶτος νόμος ἐκδοθεὶς ἐν ἔτει 414 ἐξαλείφει τὰ καθυστερούντα ἑτῶν τεσσαράκοντα ἀπὸ τοῦ 368 ἕως τοῦ 408, ὁ δὲ δεύτερος καταργεῖ τὰ καθυστερούντα ἑτέρων ἐκαυτῶν εἰκοσιν ἀπὸ τοῦ 408 μέχρι τοῦ 428. Οὐ μόνον δὲ πολλὰ τοιαῦτα καθυστερούντα ἐδωρήθησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ φόρων τῆς τρεῖς χούσθης χρήσεως, ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, ἀπηλλάττοντο αἱ ἐπαρχίαι, ὡς μαρτυρεῖ ὁ νόμος 11 τοῦ ἔτους 435 δυνάμει τοῦ ὑπαίου ἐπετρέπη εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς, ἦτοι εἰς τοὺς κατοίκους τῆς κυρίας Ἑλλάδος, νὰ μὴ πληρώσωσιν εἰμὴ τὸ τρίτον τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτοῖς φόρου. Τοιαῦτα δὲ παραχωρήσεις δὲν συμβαδίζουνται πρὸς τὰς διὰ θανάτων καὶ δημεύσεων ἐκδικαζόμενας εἰσπράξεις αἰτινὰς ἐνεργούντες ὅθεν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἐκείνης κατὰ Εὐνάπιον. Ἀλλ' ἰδοὺ καὶ ἄλλη ἀπόδειξις ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ τὸν τρόπον τὰς ἀρνήσεις τῶν τότε χρονολογῶν. Ὁ ῥήτωρ καὶ σοφί-

ἔτις Πρίσκιος, ὅστις οὐ πολὺ βραδύτερον ἤμασιν, ἐν τοῖς σωζομένοις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοῦ ἱστορίας, ὁμιλῶν περὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν χρημάτων ὅσα ἐδέησε νὰ πληρωθῶσιν εἰς τοὺς Οὐνωσις, βεβαιῶν ὅτι τοσαύτη ἦτο ἡ δυσκολία πρὸς εὐρεσίαν τῶν χρημάτων τούτων ὥστε οὐ μόνον οἱ ἐν τῇ γερουσίᾳ ἀναγεγραμμένοι ἠναγκάσθησαν νὰ συνεκρίβωσιν ἐπὶ τούτῳ, ἀλλὰ ἐν γένει ὁ κόσμος τῶν γυναικῶν καὶ τὰ ἑκπλά τῶν πλουσίων προετέθησαν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἵνα ἀπαρτισθῇ τὰ εἰπαιτούμενον ποσόν· καὶ ἄλλα; δὲ πολλὰς καταβλίψεις ἐκτραπηλῆς γενομένης κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ἐν τούτοις ποῖον ἦτο τὸ ποσόν τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ἡ κυβέρνησις νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Ἀττίλαν; Ἐράπαξ μὲν 6,000 λιτρῶν χρυσοῦ, φέρον δὲ ἐτήσιον δι-χιλάς καὶ ἑκατὸν λίτρας χρυσοῦ. Ἡ λίτρα τοῦ χρυσοῦ περιεῖχεν 72 χρυσᾷ νομίσματα, τοῦ δὲ νομίσματος ἡ ἀξία ὑπολογίζεται περίπου εἰς 17 σημερινὰς δραχμὰς· ὅθεν ἡ λίτρα τοῦ χρυσοῦ ἰσοδυναμεῖ πρὸς 1230 περίπου σημερινὰς δραχμὰς, καὶ ἡ μὲν ἐράπαξ εἰς τὸν Ἀττίλαν πληρωτέα ποσότης συνεποσούτο εἰς 7,380,000 δραχμῶν, ἡ δὲ κατ' ἔτος εἰς δύο ἡμισυ σχεδὸν ἑκατομμύρια. Ἐκαστος δὲ ἐκ τῶν προτέρων θέλει ὁμολογήσῃ ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος, περιλαμβάνον τὰς εὐφωρτέρας χώρας τῆς γῆς, αἰτίνας, ἐξαιρέσει τῆς Θοάκης, τῆς Μοισίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀπελαμβάνον πρὸ ἐτῶν βαθεῖαν εἰρήνην, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἡμπορᾷ εὐκόλως νὰ καταβάλῃ τὰ σχετικῶς εὐτελῆ ἐκείνην ποσά. Καὶ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μόνης εἰν ὑπετίθετο ὅτι ἔπρεπε νὰ εἰσπράχθῃ τὰ χρήματα ταῦτα, πάλιν ἠδύναντο ἐκ τοῦ προχείρου νὰ συλλεγθῶσι, διότι κατὰ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον αἱ οἰκίαι τῶν πλουσίων τῆς βυζαντινῆς ἐβρίθον σκευῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν. Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ καταφεύγωμεν εἰς εἰκασίας; Δεκαετίαν μολὶς μετὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀττίλαν συμφωλογοηθείαν συνθήκην, βασιλεύσαντος τοῦ Δέοντος τοῦ Α', τὸ δημόσιον ταμεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐρέθῃ ἔχον περισσεύμα χρηματικὸν μέγα.

Ἡ ὅλος θαλάσσης εἴκει τις καὶ ποταμοὺς χρημάτων

λέγει ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον ὁ χρονογράφος Κωνσταντίνος Μανασσῆς. Τὸ δὲ θετικὸν εἶναι ὅτι τὸ περισσεύμα ἐκεῖνο ὑπῆρξε τηλικούτον ὥστε ὁ Δέων ἠδυνήθη ἐξ αὐτοῦ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς μεγάλην τινὰ κατὰ Βαν-

Βήλων τῆς Ἀφρικῆς ἐκστράτειαν ἣτις ἀπήτησε δαπάνην 60,000 λιτρῶν χρυσοῦ καὶ 700,000 λιτρῶν ἀργυρίου ἥτοι ἐν ὄλοις ὑπὲρ τὰ 120,000,000 δραχμῶν. Τὸ δὲ περίσσευμα τοῦτο μαρτυρεῖ ἐναμφισβητήτως ὅποσον μεγάλοι ἦσαν οἱ πόροι τοῦ κράτους.

Ἡ βασιλεία λοιπὸν εἶχε τοὺς ἀναγκαίους πόρους πρὸς συγκρότησιν στρατοῦ ἀπογρῶντος δὲν ἐστερείτο δὲ καὶ μαχητῶν γενναίων. Ἀποδείξεις, αὐτοῦ τούτου τοῦ πολέμου περιπέτειαί τινες. Ἡ πόλις Ἀσσημοῦς ἔκειτο ἐν τῇ Θράκῃ, ἄδηλον κατὰ δυστυχίαν ποῦ ἀκριβῶς· οὐ μόνον δὲ οὐδέποτε ὑπὸ τοῦ Ἀττίλα ἐκυριεύθη (τοῦτο συνέβη, καὶ εἰς ἄλλας τῆς Θράκης πόλεις, ἰδίως τὴν Ἀδριανούπολιν, καὶ τὴν Ἡράκλειαν, τὴν ποτὲ Πέρινθον), ἀλλὰ οἱ γενναῖοι αὐτῆς κάτοικοι, ἐπιχειροῦντες ἀδιαλείπτους κατὰ τῶν Οὐννων ἐπιδρομὰς, ἀνὴρπαζον τὰ λάφυρα αὐτῶν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους· τοσοῦτον δὲ εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους ἐνεποίησαν τρόμον ὥστε οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ μὴ πλησιάζωσιν εἰς τὴν τῶν Ἀσσημουντίων χώραν. Ὅταν ἔπειτα συνωμολογήθη ἡ περὶ εἰρήνης συνθήκη, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑποχρεωθῇ ἡ ἀποδῶσθαι εἰς τὸν Ἀττίλαν οὐ μόνον ἅπαντας τοὺς αὐτομόλους ἢ αἰχμαλώτους Οὐννους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς· τοὺς Ῥωμαίους ὑπηκόους ὅσοι αἰχμαλωτευθέντες ὑπὸ τῶν Οὐννων εἶχον κατορθώσει ὅπωςδὴποτε νὰ διαφύγωσιν ἀπὸ τὰς χεῖρας αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Ἀσσημούντιοι ἀπεφάνησαν ὅτι δὲν ὑποτάσσονται εἰς τοιαύτας ὑποχρεώσεις. Ὅθεν ἐδέησεν ὁ ἀγέρωχος τῶν βαρβάρων βασιλεὺς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἰδίᾳ πρὸς τοὺς Ἀσσημουντίους συμβάσεις· καὶ πάλιν οἱ Ἀσσημούντιοι ὁμόφυλον μὲν οὐδένα παρέδωκαν, βαρβάρους δὲ ἀπέδωκαν δύο καὶ μόνους, ἰσχυρισθέντες ὅτι τοὺς μὲν ὁμογενεῖς καὶ τοὺς αὐτομόλους Οὐννους πρὸ καιροῦ ἀπέλυσαν, τοὺς δὲ αἰχμαλώτους εἶχον θανάτωσαι. Μετ' οὐ πολὺ δὲ θέλομεν ἰδεῖ καὶ ἄλλην πόλιν εἰς τὰ μεσημβρινώτατα τῆς κυρίως Ἑλλάδος· κειμένην, ἀποκρούουσαν ἐτέρων ἰσχυρῶν βαρβάρων τὴν ἐπίθεσιν. Ἡ μήπως ὁ στρατὸς τοῦ βασιλέως Θεοδοσίου δὲν ἀντέστη εἰς τοὺς Πέρσας καὶ δὲν ὑποχρέωσεν αὐτοὺς νὰ εἰρηνεύσωσιν; Ὑπῆρχον λοιπὸν ἐν τῷ κράτει στοιχεῖα ἱκανὰ πρὸς συγκρότησιν στρατοῦ ἐπιτήδελου νὰ τιμωρήσῃ τὸν βασιλέα τῶν Οὐννων· ἀλλὰ τὸ δυστύχημα ἦτο ὅτι ἡ κυβερνήσις διε-

ἐλάγχετο ὑπὸ γυναικός, ἥτις, ὁσπιδήποτε καὶ ἂν εἶχε σύνεσιν καὶ δεξιότητα, ἐστέρειτο ὅμως τῆς ἀναγκαιᾶς εἰς τηλικαῦτον αἰγῶνα βίωτης.

Καὶ ὅτι τοῦτο κυρίως ὑπῆρξε τὸ αἷτιον τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπ' ἐνὸς καὶ τῶν Οὐννων ἐπιδρομῇ, οὐχὶ δὲ τοῦ κράτους ἡ ἀσθένεια, μαρτυροῦσιν ἔτι τρανώτερον τὰ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντα γεγονότα. Μετὰ τεσσαράκοντα καὶ δύο ἐτῶν βασιλείαν, καθ' ἣν ὁμῶς καὶ μᾶλλον ἢ πράγματι προέστη τοῦ κράτους ὁ Θεοδόσιος, ὁ μικρὸς, ἀπέθανεν οὗτος τῷ 450' καὶ τότε, καθὼς προείκομεν, ἡ Πουλχερία, δίδουσα νόον τῆς συνέσεως αὐτῆς δείγμα, παρέλαβεν ὡς σύζυγον καὶ συνάρχοντα τὸν Θράκα Μαρκιανόν, ὅστις δὲν εἶλε μὲν ἐξ εὐπατριδῶν τὸ γένος, ἀλλὰ διέπρεψεν ἐπὶ εὐσταθείᾳ χαρακτῆρος καὶ δικαιοσύνῃ καὶ εὐλαβείᾳ. Ἡ πρώτη τοῦ Μαρκιανοῦ πρᾶξις ἀπέδειξε τὸ τι ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπόφασιν ἔχων νὰ περιστείλῃ τὰς παραλόγους τῶν βαρβάρων ἀξιώσεις. Ὁ Ἀττίλας ἐζήτησεν αὐθαδῶς τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐτησίου φόρου, ὁ δὲ Μαρκιανὸς ἀπήντησεν ἀμέσως ὅτι δὲν ἐννοεῖ παντάπασιν νὰ ἐξακολουθήσῃ καταβάλλων τὸν φόρον τοῦτον καὶ ὅτι, ἐάν ὁ Ἀττίλας ἡσυχάσῃ, θέλει πέμψῃ αὐτῷ δῶρα, εἰ δὲ ἀπειλήσῃ πόλεμον, θέλει ἀνταπεξέλθει κατ' αὐτοῦ δι' ὅπλων καὶ ἀνδρῶν ἱκανῶν νὰ περιστείλωσιν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Οὐννων κατ' ἀρχὰς ἐξεμάνη ὑπὸ τῆς ὀργῆς· ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ, καὶ ἐπεχείρησε τὴν μεγάλην αὐτοῦ κατὰ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἐπιστρατείαν, καθ' ἣν ἡττήθη μὲν ἐν Γαλατίᾳ τῷ 451 ὑπὸ τοῦ γενναίου Ἀετίου, ἀποθανὼν δὲ τῷ 453 ἀπῆλλαξε τὸ ἀνατολικὸν κράτος παντὸς ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου κινδύνου. Ὁ Μαρκιανὸς ὠφελήθη ἐκ τούτου ἵνα ἐπανορθώτῃ πολλὰ τῶν σφαλμάτων τῆς προηγουμένης βασιλείας. Κατέλυσε τὸ ἐλεῖθριον τῶν εὐνούχων κράτος, τιμωρήσας πρὸ πάντων τὸν Χρυσάφριον ὅστις εἶχε παρασύρει τὸν ἀσθενῆ Θεοδόσιον εἰς τοσαύτας ἀνομίας. Κατέπαυσεν, ὡς ἐλάδομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ προσελθόνμεν, τὰς αἰρέσεις τοῦ Νεστορίου καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς. Περίωρισεν τὸ καθ' ἑαυτὸν τὴν ἐπικρατήσαντα ἀγοραπωλησίαν τῶν δημοσίων λειτουργημάτων

σεαί τὴν ἐντευθεὴν ἀτιμωρητὸν ἐπὶ πολὺ διαμείψασκεν διαμαρτυρίας τῶν ὑπαλλήλων τοῦ κράτους. Ἀπῆλλαξε τὰς ἐπαρχίας πολλῶς καθυστερούντων φόρον, καὶ ἀποθανόν τῷ 457, κατέλιπε τὸ θημώσιον ταμίον εἰς ἀνθρωπάτην κατάστασιν. Ἡ Βουλχερία εἶχεν ἀποβιώσει τριετίαν πρὸ αὐτοῦ καὶ, τελευτήσαντος ὀλίγον μετ' αὐτὴν τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Γ'. ἀνεψίου καὶ διαδόχου τοῦ Ὀυαρίου ἐν τῇ Δύσει, ἐξέλειπεν αὐτως τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου ὁ οἶκος. Τὸ δυτικὸν κράτος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατακλιζόμενον καὶ κολοβοῦμενον, καὶ εἰς ἀδιάκοπον σχεδὸν περιελθὼν ἀναρχίαν, ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ, ὥστε οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γένη λόγος· παρὶ τῆς μέχρι Κωνσταντινουπόλεως ἐπεκτάσεως τῆς ἀρχῆς τῶν ἐρημέρων αὐτοκρατόρων οἵτινες ἐπὶ ψαλῷ ὀνόματι ἐβασίλευον τότε ἐν Ῥώμῃ. Ἐγένετο λοιπὸν χρεία νὰ προχειρισθῇ νέος ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεὺς, αἱ δὲ περιπέττειαι τῆς ἐκλογῆς ταύτης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προελθούσης βασιλείας εἶναι ἐξιομνημόνευτα διότι μαρτυροῦσι τὴν τε ἐπιβρότην ἣν εἶχε λάβει ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸ βαρβαρικὸν στοιχεῖον καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀδιάκοπον ἀντίδρασιν τῶν ἰθαγενῶν.

Ἐπὶ οὖν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἶκος ἰσχυρὸς ἐξ τῶν βαρβάρων Ἀλαῶν ἔλκων τὸ γένος, καὶ πρὸ καιροῦ κατέχων τὰ ὕψατα τῶν αξιωματίων, ἰδίως δὲ τὴν τοῦ στρατοῦ ἡγεμονίαν. Ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀρχηγὸς τοῦ εἰκον τοῦτου, ὁ Πατρικίος Ἀσπαρ, ἦτο παντοδύναμος διὰ τε τὸν ἀπειραν αὐτοῦ πλοῦτον καὶ τὴν ἐκ Γότθων τὸ πλείστον συγκεραττημένην πολυάριθμον αὐτοῦ φρουρὴν. Καὶ ὅμως δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀναβῇ εἰς τὸν χρεώσαντα θρόνον, διότι ἦτο Ἀρειανὸς τὸ δόγμα, οὐδὲ ᾔθελε νὰ ἐξομῇ τὴν αἵρεσιν ταύτην. Ὅθεν προέτεινε ὡς ὑποψήριον καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Θεοδόου Λέοντος, τότε μὲν χιλιάρχου, ἄλλοτε δὲ φροντιστοῦ τῆς ἰδίας αὐτοῦ οἰκίας διατελέσαντος. Ὁ Ἀσπαρ ἔφερεν εἰς μέσον τὸν Λέοντα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι δι' αὐτοῦ θέλει ἀγείρει καὶ φέρει τὰ πράγματα κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἀλλ' ὁ νέος βασιλεὺς, ὅμως περιβληθεὶς τὴν πορφύραν καὶ τὸ διάδημα, ἐγκολοῦμαι μὲν τιμῶν τὸν Ἀσπαρ, ἔδωκεν ὅμως αὐτῷ καὶ ἐννοῶν ὅτι δὲν εἶναι παντάπασι διατεθειμένος νὰ ὑποτάσσῃ.

καίται εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐρέξεις. Μετ' οὐ πολὺ τῷ ὄντι ὁ Ἄσπαρ ἐβούλησεν εἰς τὸν βασιλέα ὡς ἐπαρχὸν τῆς πόλεως· ἕνα τῶν φίλων αὐτοῦ· ὁ δὲ βασιλεὺς διώρισεν ἕτερον. Τότε ὁ Ἄσπαρ, κρατήσας παθαρῶς τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ ἱματίου, ἤλεγξεν αὐτὸν ὡς παρὰ τῶν ὑποσχέσεων, εἰπὼν· «βασιλεῦ τὸν ταύτην τὴν ἀλουργίαν περιβεβλημένον οὐ χρὴ διαψεύδεσθαι.» Ὁ δὲ Λέων ἀπήντησεν· «ἀλλὰ μὴν προσήκει τῷ βασιλεὶ μὴ ὑπέκειναι τινὶ ἢ ὑπακούειν, καὶ μᾶλλον ὅταν τοῦ κοινοῦ ἀσύμφορον ᾖ.» Ἐκτοτε πολλὰ ἐπεκράτησε μεταξύ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ βαρβάρου ψυχρότης· καὶ ὁ μὲν Λέων φρονόμει τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ παρασκευασθῇ πρὸς τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ κατάλυσιν, συγκροτήσας ἐπὶ τούτῳ λάθρα ἰσχυρὰν φρουρὰν ἐξ Ἰσαύρων, τῶν γενναίων μαχητῶν τῆς μακρᾶς Ἀσίας. Ἐπειτα δὲ, ἀνακαλύψας ἡ ὑποπτεύσας συνωμοσίαν ὑπὸ τοῦ οἴκου ἐκείνου παρασκευασθεῖσαν, ἐφόνευσε τὸν τε Ἄσπαρα, πρόεδρον ὄντα τῆς συγκλήτου, καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Ἀρδαβούριον καὶ Πατρίκιον· καὶ ἐπειδὴ ἡ πολυἀριθμὸς καὶ πιστὴ τῶν Γότθων φρουρὰ ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐκείνη περιεσταχίζοντο, ὤρμησεν ἐπὶ τὴν ἐκδίχυσιν αὐτῶν, ἐθανατώθησαν ἤδη καὶ πολλοὶ τῶν βαρβάρων τούτων, οἱ δὲ λοιποὶ ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ὁ Λέων ἐπωνομάσθη Μακέλλης· ἦτοι σφαγεὺς ὑπὸ τοῦ ὄχλου τῆς πρωτεύουσας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι ὁ ἐλευθέριος Ἄσπαρ εἶχεν ἀποκτήσει ἐπιφρόνιν τινα καὶ ὅστις ἐξέργασεν οὕτω τὴν λύπην αὐτοῦ διὰ τὴν ἐξόντωσιν τῆς οἰκογενείας ἐκείνης. Ἀλλ' αἱ ἀνώτεροι τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου κοινωνικαὶ τάξεις ἀπέδωκαν εἰς τὸν Λέοντα ἕτερον ἐπώνυμον· ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐπεκλήθη ὑπ' αὐτῶν μέγας. Καὶ οἱ μὲν ἱστορικοὶ τῆς Δύσεως ἀγανακτοῦσι διὰ τὴν ἐπίκλησιν ταύτην, θεωροῦντες τὴν τοιαύτην αὐτῆς κατάχρησιν ὡς ἐξευτελιστικὴν τῆς ἐξαίρετου ἐκείνης τιμῆς, ἣν οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι δὲν ὀφείλουσι νὰ ἀποδίδωσιν εἰμὴ εἰς ἄνδρας ἐπεκρογῆσαντας εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου διὰ τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τῆς μεγαλουργίας αὐτῶν. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν βεβιαίως ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ Λέων ἦτο ἐκ τῶν δαιμονίων ἐκείνων φύσεων, ἀλλὰ ἐπιφέρομεν ὅτι ἡ πρὸς αὐτὸν ἰδιόρυσσα εὐμένεια τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου δὲν

εἶναι ὁλως ἀνεξήγητος, ὡς πρῶτος παρέτηρσέν ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ἐν ταῖς Βυζαντιναῖς αὐτοῦ μελέταις· καθότι ὁ Λέων κατεπολέμησε τὸ κατὰ δύναμιν τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἀλλοφύλων εἰς τὰ πράγματα καὶ πρὸς τούτοις περιεποίησε τῇ μοναρχίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν χαρακτῆρα ἐκείνον τῆς χριστιανικῆς βασιλείας τὸν ὅποιον δὲν ἔκασεν αὕτη τηρούσα μέχρι τέλους καθ' τὸν ὅποιον μετέδωκεν εἰς ἀπάσας τὰς βασιλείας τῆς Εὐρώπης.

Τῷ ὄντι ὁ Λέων εἶναι ὁ πρῶτος βασιλεὺς ὁ λαβὼν τὸ διάδημα παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ κυρίως διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, οἱ αὐτοκράτορες προεχειρίζοντο ὑπὸ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἡγεμόνων τοῦ κράτους, ἡ δὲ ἀνάγκη αὐτῶν ἐθεωρεῖτο συμπεπληρωμένη διὰ τῆς τελετῆς, καθ' ἣν περιεβάλλοντο τὰ βασιλικὰ παράσημα ἐνώπιον τοῦ συνηγμένου λαοῦ καὶ στρατοῦ παρὰ πάντων ἀνευφημούμενοι. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Λέοντος καὶ ἐφεξῆς ἡ κύρωσις τῆς ἐκκλησίας ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος, πρῶτος δὲ ἐτέλεσε τὴν ιεροπραξίαν ταύτην ὁ τότε ἀρχιερατεύων Κωνσταντινουπόλεως Ἀνατόλιος. Ὁ Γίββων, παρατηρῶν ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτα ἐμνήθησαν ἔκτοτε ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ ἡγεμόνες τοῦ κόσμου, φαίνεται μεμφόμενος αὐτῷ, διότι ὁ κληρὸς ἠθέλησε νὰ ἐξαγάγῃ ἐν τεύθει τὴν ὑπεροχὴν ἀξιώσιν ὅτι ἐπέχει ἐν τῇ πολιτεῖᾳ τάξιν ὑπερέχουσαν τῆς βασιλείας, ἥτις παρ' αὐτοῦ κυρίως λαμβάνει τὸ κράτος αὐτῆς. Ἀλλὰ τσαύτας ἀξιώσεις προάτειν ὁ κληρὸς ἐν τῇ Δύσει, ὅχι ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Παρ' ἡμῖν ἡ ιεροπραξία ἐκείνη διετήρησε πάντοτε καθαρῶς ὁρθοκέντρικόν χαρακτῆρα, σκοπὸν ἅλλον μὴ ἔχουσα εἰμὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὰς εὐλογίας τοῦ ὑψίστου ἐπὶ τὸν νέον ὑπέρτατον τῆς πολιτείας ἀρχόντα καὶ νὰ λάβῃ παρ' αὐτοῦ τὴν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ γινομένην ἐπίσημον διαβεβαίωσιν ὅτι θέλει τηρήσῃ σά τε ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ καθήκοντα καὶ τῆς ἀγίας ἡμῶν θρησκείας τὰ σωτήρια παραγγέλματα. Ὁ βασιλεὺς Λέων Α' ἐπέστησεν ὡσαύτως ἰδιάζουσας προσοχὰς εἰς τὴν συγκρότησιν ἀποχωρῶντος ἰθαγενεῦς στρατοῦ. Οἱ προκατόχοι αὐτοῦ ἐπεστηρίζοντο πολὺ μᾶλλον εἰς τοὺς ξένους ἢ εἰς τοὺς ἑγ-

χωρίως, περιστοιχίζοντα υπό αλλοφύλων σαρματοφύλακων καὶ ἀπαρτίζοντες ἐξ αλλοφύλων τὰς φαλαγγας εἰς τὰς ὁπλίας ἐδίδον τὰ ἀμεινότερα τῶν ὅπλων καὶ τὴν μέγιστην μισθοδοσίαν. Ἡ περὶ τῶν τοιούτων εἰς ἣν εἶχον καταστῆσαι τὰ ἐξ ἰθαγενῶν συγκαίματα τάγματα ἦτο τοσοῦτη, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ νομοθεσία εἶχε θεαπείσει τὴν ὑποδεωτέραν αὐτῶν ἐν τῇ στρατῷ τάξιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀπάειρα αὕτη τῆς τοῦ ἰθαγενεὺς στρατοῦ ἀπορρώσεως δὲν ἐπάγαγεν ἅπαντα τὰ σωτήρια αὐτῆς ἀποτελέσματα. Ἡ κατάχρησις τοῦ μαχητικοῦ βίου καὶ τῶν θρησκευτικῶν συζητήσεων καὶ προλήψεων εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον ναυρώσει τὰς ἡθικὰς καὶ ὕλικας δυνάμεις τῆς πλειστοῦς τοῦ ἔθνους μεριδός ὥστε αἱ βσιλεῖς ἠναγκάσθησαν καὶ στρατευσάσθαι τὸν ἐπιχώριον στρατὸν ἰδίως ἐξ ἰθαγενῶν βαρβάρων, οἷον τῶν Ἰσαύρων καὶ ἄλλων, οἵτινες ὀλίγον ὑπερέβαινον τῶν αλλοφύλων βαρβάρων κατὰ τὰ ἥθη καὶ τὴν συνέθεσιν τοῦ καθεύοντος. Πλὴν τούτου οἱ ἀλλοφύλοι βάρβαροι δὲν ἐπαυσαν ἀποτελοῦντες μέρος τῆς ἐνόπλου δυνάμεως ἀξιόλογον. Ἡ δὲ βασιλεία ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ ἐντός τοῦ κράτους νέους ξένους ὡς συμμάχους. Καὶ τὸ χεῖριστον ἡ κατὰ τῶν Βανθῆλων τῆς Ἀφρικῆς μεγάλη ἐκστρατεία τοῦ Λέοντος ἀπέτυχεν. Ἀλλ' οὐδὲν ἦπτον τὸ ἔθνηκὸν πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὅποιου καθωδηγούντο αὐτοὶ τε καὶ πολλοὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, εἰ καὶ ἀπῆντησε προσκόμματα καὶ πολυτρόπως ἐκολοβάθη ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, συνετέλεσεν ὁμως οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ μὴ πάθῃ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ὅ,τι ἐπαθε τὸ δυτικόν, εἰς τὸ νὰ μὴ καταλυθῇ ὅλησθαι ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ ἐμειζόντων ἀλλοτρίων φύλων.

Τὸ γερμανικὸν ἔθνος τῶν Βανθῆλων, τὸ ὅποιον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔπειτα ἐν ἔτει 429 διεπάρσεν ἐκείθεν, ὑπὸ τὸν βασιλεῖα αὐτοῦ Γζέριχον, εἰς τὴν Ἀφρικὴν, τὴν ὅποιαν ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἀρέσθη, ἀλλ' ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς νέας ταύτης κατακτήσεως, ἐπεχείρησεν ἀδικαιεπίτους ἐπὶ τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας ἐπιδρομὰς. Ὅθεν ἐν ἔτει 468, ὁ τότε βασιλεὺς τῆς Ῥώμης Ἀνθῆμιος, ὁ διὰ συστάσεως τοῦ Λέοντος προσηχθεὶς εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο, ἐπεκλήσθη τὴν τοῦ προστάτου αἰ-

ἑαυτὸν αἰρωγὴν κατὰ τῶν Βανδῆλων, ὁ δὲ Δίων ἐπιχειρῶν προδύμενος
 μεσολάβην κατὰ τῆς Ἀφρικῆς ἐπιστρατεῖαν. Ὁ στόλος ὃν ἐπὶ τούτῳ
 συνεκρότησε συνίστατο ἐκ 1113 πλοίων ἡ πεζικὴ καὶ ναυτικὴ δύ-
 νاميς συνεποσούτο εἰς 100,000 ἀνδρῶν ἡ δαπάνη, ὥς ἀνωτέρω
 ἐλάβομεν ἐφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ἀνεδιβάσθη εἰς 120 ἑκαταμύρια
 περίπου δραχμῶν. Κατὰ δυστυχίαν ἡγεμὼν τοῦ ἐπιχειρήμα-
 τος προσχειρίσθη ὁ γυναικάδελφος τοῦ Λέοντος Βασιλῆσκος, τοῦ
 ὁποίου ἡ ἀνικανότης δὲν ἦτο ἐκ προοιμίου πιθανὸν νὰ κατισχύσῃ
 τῆς συνέσεως καὶ τῆς δεξιότητος τοῦ Γιζέρχου. Ὁ στόλος ἐφθασεν
 αἰσθῆς εἰς τὰ παράλια τῆς Καρχηδόνας. Ἀλλ' ἔκει τὸ ἡμῖς σχε-
 δὸν αὐτοῦ κατεστράφη διὰ τῶν πυρπολικῶν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βαν-
 δῆλων καὶ τινες μὲν τῶν κυριωτάτων ἀξιωματικῶν, μάλιστα δὲ ὁ
 γενναῖος πλοίαρχος Ἰωάννης, ἠγωνίσθησαν καὶ ἔπeson ἡρωϊκῶς κατὰ
 τὴν φοβεράν ταύτην συμφορὰν, ἀλλ' ὁ ἄθλιος Βασιλῆσκος, παραλαβὼν
 τὸ περισσῶν ἡμῖς τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, ἐπανήλθε πάλιν
 κατ' ἐσχυμῆρος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οἱ δὲ Βανδῆλοι, αὐθαδέ-
 στεροι ἐκ τούτου γινόμενοι, ἐπετέθησαν ἤδη καὶ κατὰ τῶν παρα-
 λίων τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα, ὥς πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορ-
 μὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ἐσώζοντο εἰς ἐτι ἔχνη τινὰ τῶν ἀρχαίων θε-
 σμῶν τὰ ὁποῖα ὑπέβαλλον αἰσθήματα ὁπωσοῦν ἀνδρικά καὶ πρα-
 κτικά. Ὅθεν ὁ Γιζέρχος, ἐπιχειρήσας ἀπόβασιν περὶ τὸ Ταίναρον,
 ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Λακωνίων, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἀφοῦ
 ὑπέστη ζήτησιν οὐ μικράν. Κατὰ δυστυχίαν, ἀπελθὼν ἐκεῖθεν, ἐπέ-
 πεσεν εἰς τὴν ὠραίαν τῆς Ζακύνθου νῆσον, ἀφ' ἧς ἀπέγαγε πεντα-
 κσεῖους τῶν πλουσιωτέρων κατοίκων τοὺς ὁποίους σφάζας ἔρριπεν
 εἰς τὴν θάλασσαν.

Ἐνῶς δὲ τοιαῦτα ὑπῆρχον πρὸς μεσημβρίαν, τὰ ἀποτελέσματα
 τῆς ἀναξαρτήτος τοῦ Βασιλῆσκου, ἡ συμπύκνωσις τῶν πλείστων τοῦ
 κράτους δυνάμεων ἐπὶ τὴν ἀτυχὴ ἐκείνην κατὰ τῆς Ἀφρικῆς ἐστρα-
 τείαν προκαλέσας νέας πρὸς βορρᾶν ἐπιδρομὰς. Εἰδομεν ὅτι εἰς τὰς
 παραμονὰς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου πολλοὶ Ὀστρό-
 γοθοι φερόντες, ὥς καὶ οἱ ἡμόφυλοι αὐτῶν Οὐσίγοθοι, τοὺς Οὐν-
 ιους, εἶχον διαπεράσει ὡσαύτως τὸν Ἰστρον καὶ συμμετέσχον τῆς

ποικίλης αὐτῶν ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τύχης. Ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν Ὀστρογότθων εἶχον ὑποκύψει ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ εἰς τὴν τῶν Οὐννων κυριαρχίαν. Ἐπειτα δέ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀττίλα, οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἠθέλησαν μὲν νὰ διατηρήσωσι τὸ ἀχανές κράτος τὸ ὅποιον ὁ ἀπληστος ἐκεῖνος δορυκτῆτωρ εἶχε συστήσει εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς βορείους καὶ μέσας τῆς Εὐρώπης χώρας ἠττήθησαν ὅμως ὑπὸ τῶν γερμανικῶν φυλῶν ὅσαι κατέφικον παρὰ τὸν κάτω Ἰστρον, ἰδίως ὑπὸ τῶν Ὀστρογότθων καὶ τῶν Γεπίδων. Ἐκτοτε οἱ Οὐννοι ἠφανίσθησαν κατὰ μικρόν· καὶ οἱ μὲν Γεπίδων κατέλαβον τὴν Δακίαν, οἱ δὲ Ὀστρογότθοι διεπέρασαν εἰς τὴν Παννίαν ἥτις περιελάμβανε τὰ ἀνατολικώτερα τμήματα τοῦ σημερινοῦ αὐστριακοῦ κράτους. Ἀλλὰ, περὶ τὰ ἔσχατα τῆς τοῦ Λέοντος βασιλείας, οἱ Ὀστρογότθοι οὗτοι, ὑπέκρινοντες εἰς τὴν ὁρμὴν ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐλαύνοντο πρὸς τὰς ῥωμαϊκὰς χώρας ἅπαντα τὰ γερμανικὰ καὶ τὰ σκυθικὰ φύλα, διεπέρασαν τὸν Σάον ποταμὸν καὶ προήλασαν μέχρι τῆς κάτω Μοισίας, ὅτε ὁ βασιλεὺς Λέων ἀπεφάσισε νὰ παραδεχθῇ αὐτοὺς ἐν ταῖς χώραις τὰς ὁποίας εἶχον ἤδη προκαταλάβει ὡς φοιδεράτους ἢτοι ὡς συμμάχους, κατὰ τὰς ἄλλοτε γενομένας πρὸς τοὺς Οὐννισιγότθους συνθήκας (σελ. 676—677).

Ἀλλ' ἐὰν ἡ ὑπὸ τοῦ Λέοντος ἐπιχειρηθεῖσα ἀναμέρφωσις τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ δὲν ἡδυνήθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰς βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς, περὶ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους διοίκησιν ἐδείξεν ὁ βασιλεὺς οὗτος πλείστην ὁσπρὴν σύμψιν· ἰδίως δὲ μισούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ προκατόχου, ἀνεκούφισε πολυμερῶς τοὺς ὑπηκόους καὶ ἐζήτησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ βελτιώσῃ τὴν τύχην αὐτῶν. Ἐπειδὴ ἡ Ἀντιόχεια ἔπαυε τότε ἓνα ἐκ τῶν φοβερῶν σεισμῶν οὓς πολλάκις ὑπέστη, ὁ βασιλεὺς ἠλάττωσε τοὺς φόρους αὐτῆς κατὰ χιλίας λίτρας χρυσοῦ καὶ ἀπῆλλαξε παντὸς φόρου ὅλους τοὺς κατοίκους ὅσοι ἀνυποκόμισαν τὰς ἐπιπεποθείσας αὐτῶν οἰκίας. Ὁ ἑλληνισμὸς ἐξηκολούθησεν ἐπὶ Λέοντος εἰςχωρῶν καὶ ἐπικρατῶν ἐν τῇ αὐλῇ. Ἀρχίατρον εἶχε τὸν περιφανῆ ἐπὶ τῇ παιδείᾳ αὐτοῦ ἑλληνα ἱατρὸν Ἰάκωβον, ὅστις, ἐθνικὸς ὢν, ἀπεκλείετο ὑπὸ τῶν ἰσχυόντων νόμων παντὸς πολιτικοῦ λειτουργήματος· ἀλλ'

ὁ βασιλεὺς εἶχε τὴν φρόνησιν νὰ συναινῇ εἰς εὐλόγους τῶν νόμιων ἐξαίρεσεις, καὶ τοσαύτη ἦτο ἡ πρὸς τὸν σοφὸν Ἰάκωβον εὐνοια αὐτοῦ ὥστε οὐ μόνον πολλὴν ἐπέτρεπεν αὐτῷ οἰκειότητα, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἤκουε τὰς συστάσεις αὐτοῦ. Ἰδίως εἰς τὴν μεσιτείαν τοῦ Ἰακώβου ὤφειλε τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν ἑτερός τις Ἕλλην, ὁ ταμίας Ἰσοκάσας, ὅστις δεινὴν ὑπέστη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ καταδρομὴν. Αἱ δὲ εἰκόνες δι' ὧν ἐτιμῆθη ὁ σοφὸς ἱατρός ἐν Κωνσταντινουπόλει τε καὶ ἐν Ἀθήναις, μαρτυροῦσιν ὅτι οὐ μόνον ὁ βασιλεὺς ἀλλὰ καὶ ἡ κοινὴ τῶν πόλεων γνώμη ὑλάθειτο εἰς ἐτὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀρετὴν ἀνδρῶν ὅσοι ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ τρικυμίᾳ τοῦ ἐλλησμοῦ ἠγωνίζοντο νὰ διασώσωσιν ὅσον ἐνδέχεται πλεῖον αὐτοῦ στοιχεῖα.

Ὁ Λέων ἀπέθανε τῷ 474 καὶ μετὰ δύο ἔτη, κατελύθη ὁ τελευταῖος τῆς δύσεως ρωμαῖος βασιλεὺς ὅστις ἔφερε τὸ παράδοxon ὄνομα τοῦ Ρωμύλου Αὐγουσούλου, καὶ περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν Ἰταλίαν, διότι τὰς ἄλλας δυτικὰς ἐπαρχίας εἶχον πρὸ καιροῦ καταλάβει οἱ βάρβαροι, ιδρύσαντες εἰς αὐτὰς ἴδια βασιλεία. Τῷ δὲ 476, ἀνηγορεύθη καὶ τῆς Ἰταλίας βασιλεὺς ὁ Γερμανὸς Ὀδοάκρος. Ἡ βασιλεία λοιπὸν τοῦ διαδόχου τοῦ Λέοντος ἀνῆκει ἤδη εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἔλαβεν ὅλως ἰδίαν ὑπαρξιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸ καιροῦ, ὡς εἶδομεν, διετέλει αὐτῷπαρχτον. Ἀλλ' ἐνόσω ὑφίστατο ἡ δυτικὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, ἡθικὸς τις ἂν ὄχι ὕλικός δεσμός ἐφαίνετο συνάπτων ἐτι τὰ δύο τοῦ κράτους τμήματα καὶ ἀνάγων πάντοτε τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς Ῥώμην, τὴν γενέθλιον τοῦ ὅλου κράτους πόλιν· ἐνῶ ἀπὸ τοῦ 476 ἐξέλιπε καὶ τὸ τελευταῖον ἔχνος τῆς πολιτικῆς σχέσεως ἥτις συνῆπτε τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὴν Ῥώμην ὡς ἀρχαίαν καὶ πρώτην τοῦ κράτους πρωτεύουσαν, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις ἀπέβη οὕτω τὸ μόνον κέντρον νέας τινὸς καὶ ὅλως ἰδιοσυντηρήτου καταστάσεως πραγμάτων. Ναί μὲν οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου κράτους ἐξηκολούθησαν καὶ δὲν ἔπαυσαν μέχρι τῆς καταλύσεως αὐτοῦ ὀνομαζόμενοι ρωμαίων βασιλεῖς. Καὶ μόλις ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπομένης ἑκτῆς ἐκατονταετηρίδος ἤρχισε τὸ κράτος τοῦτο νὰ μεταχειρίζεται τὴν γλῶσ-

σαν τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν νομοθεσίαν καὶ τὴν διοίκησιν, ὃ δὲ ὁλο-
σχεπῆς αὐτοῦ ἐξελληνισμὸς δὲν συνεπληρώθη ἐκ μὲν ἑτι βραδύτερον,
κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα. Ἀλλ' ὅμως κατὰ τοὺς χρόνους
καθ' οὓς τέτυκόμεθα, ἔπαινα τὰ λοιπὰ τοῦ βίου αὐτοῦ στοιχεῖα
εἶχον καταντήσαι ἑλληνικά. Ἡ ἐκκλησία ἦτο ἀνέκαθεν ἑλληνική, αἱ
σύνοδοι, αἵτινες δὲν ἦσαν μόνον θρησκευτικὰ ἀλλ' ἐν μέρει καὶ πο-
λιτικά καὶ διοικητικὰ συνέδρια, διεξήγον ἑλληνιστὶ ἀπάντας αὐτῶν
τὰς ποικίλτους καὶ ἑλληνιστὶ ἐξέτερον ἀπάντας αὐτῶν τὰς ἐπορά-
σεις. Αἱ σχολαὶ ὅλου τοῦ κράτους, ἐκτός τῆς πρωτευούσης, ἦσαν
καθαρῶς ἑλληνικαί· καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ ἡ ἑλληνικὴ καταρχὴ
τὸ ἡμῶν τοῦ αὐτοῦ καθιδρυθέντος Παιδευτηρίου. Ἡ σημαία τοῦ
κράτους ἀνέκαθεν δι' ἑλληνικῶν ἐκκοσμεῖτο γραμμάτων· αἱ δὲ καὶ
ἑλληνιστὶ ἐχαίρειζον τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ αὐτῇ ἡ
ἑλληνικὴ ὁμιλοῦτο γλῶσσα. Συνδυάζοντες δὲ ταῦτα πάντα μετὰ
τῆς ἡδὴ ἐπελευθύνσης ἐντελῶς ἀνυπόχρου αὐτοῦ συντηρήσεως, δι-
καιούμεθα νομίζομεν νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐντελῶς ἀποληξασαν ἐν αὐ-
τῇ τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, νέαν δὲ ἀρχομένην ἀπὸ τοῦδε περὶ-
όδου, τὴν περίοδον καθ' ἣν συνεπληρώθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ
τοῦ κράτους τούτου ἐξελληνισμὸς, περὶ ἧς θέλομεν ἐπαίησαι ἐν τῇ
ἀκολουθίᾳ ἐνῶπι βιβλίῳ.

Καὶ ἡδὴ ρίπτοντες ἐν βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, ἐπὶ τὴν μακρὰν
ἐποχὴν τῶν ἐξακοσίων περιόδου ἑαυτῶν, ἣν διεξῆλθομεν ἐν τῇ πα-
ρόντι ὀγδόῃ βιβλίῳ, ὁποῖαν δὲν θέλομεν εὑρεῖ πραγμάτων ἀλλοίω-
σιν, καὶ ἂν μόνον εἰς τὰ κυριώτατα τῶν γεγονότων ἐπιστήσωμεν
τὴν προσοχὴν. Ἐν ἀρχῇ αἱ ἑλληνικαὶ χώραι, ἀποβαλὼντες ἅπαντα
σχεδὸν τὰ ζωτικώτερα τοῦ ἀρχαίου αὐτῶν ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ
βίου συστατικά, διατελοῦσιν ὑπὸ κοινῇ ἀκατενόμιστοι κυριάρχων ἑ-
νῶν, ἐν Ῥώμῃ διατριβόντων· καὶ κατὰ τὸ δακνὸν παρ' αὐτῶν δια-
κοῦνται, φορολογοῦνται, περιφρονοῦνται. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐφαίνε-
το πνέον τὰ λείψια καὶ μέλλον νὰ παραδῶσθαι μετ' οὐ πολὺ τὸ πνεῦ-
μα αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα, ὅπως τοσαῦτα ἄλλα ἔθνη, ἄλλοτε μὲν με-
γαλουργήσαντα ἐν τῇ κόσμῳ, ἔπειτα δὲ ἐκλιπόντα ἀπὸ τοῦ πρῶ-
του τῆς γῆς. Ἀλλ' αἰφνης ἀκούεται ἐν τῇ Παλαιστίνῃ νέον ἡθι-
κὸν καὶ κοινωνικὸν κήρυγμα. Τὸ κήρυγμα τοῦτο παραλαμβάνει ἀμέ-

επας· σύμφωνα πᾶν ἐπὶ δέσφκει ἐπὶ ὁ ἑλληνας, τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, τοὺς εὐνοὺς τῶν πολιτευμάτων αὐτοῦ, τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ τέχνην καὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφικὴν μέθοδον. Ἐντεῦθεν συνέβη μετὰ μὲν ἡμεῖς τις καὶ ματουσίαις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καὶ προκίπτεται νῦν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, νέον μὲν ἔχουσα πνεῦμα, ἑνὸς δὲ τὸ ἀρχαίου. Ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, κατ' ἀρχὰς περιφρονήσασα τὴν νέαν ταύτην κοινωνίαν, περιέρχεται ἔπειτα εἰς ῥᾶϊν πρὸς αὐτὴν καὶ ἀγωνίζεται ἐκ παλαιῶν τρόπων νὰ καταπνέξῃ αὐτὴν ἐντὸς τοῦ κράτους τῶν πιστοτέρων αὐτῆς ὑπαδῶν· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀναγκάζεται καὶ ἀμαλᾶγμῳ ἃτι ἀκατάρρωτον ἐπεχέραςεν ἔργον. Εἰς τὴν ἀσπρηνεστότερον ἀγνιπροσώπων τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ἀνέμμενος ἀπὸ τῶν βρεταννικῶν ἀκτῶν, ἐπέρχεται ὡς ὑπὸ ἀκαταμάχητον πτερά δυνάμει ἑλληνόμενος, εἰς τοὺς πρὸς ποδας τῶν Ἀλπεων καὶ ἐγείρει ἐκεῖ τὴν πρώτην χριστιανικὴν σημαίαν, ἑλληνικοῖς γράμμασι χαράξας ἐπ' αὐτῆς τὸ τοῦ Σωτῆρος ὄνομα. Προελαύνει ἔπειτα ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν καὶ δι' ἑλληνικοῦ στόλου γενόμενος κύριος τῶν πραγμάτων, προεδρεύει μὲν ἐν Νικαίᾳ τῆς πρώτης μεγάλης ἑλληνικῆς συνόδου, ἐγκαταλείπει δὲ διὰ παντός τὴν Ῥώμην, καὶ ἰδρύει ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐν μέσῳ μᾶς τῶν ὠραιότερων καὶ ἐπιφανεστέρων ἑλληνικῶν πόλεων τὴν ἐπάνυμον αὐτοῦ νέαν τοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Οἱ δὲ διάδοχοι αὐτοῦ, ὁσμέραι ἀπὸ τῆς δύσεως ἀποχωρίζομενοι καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ νέαν ἐν τῇ ἀνατολῇ παγίωσαντες κατὰστασιν πραγμάτων, παραμένουσιν ἐπὶ τέλους ἄρχοντες κράτους ἰδίου, τοῦ ὁποίου ὅλα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα εἶναι ἑλληνικά. Ὅποια θαυμαστὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐλαστικότης, ὅποια ἀκαταμάχητος μαγνητικὴ δύναμις! Ὁ χριστιανισμὸς ἀφ' ἑνὸς καὶ αὐτὴ ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἀφ' ἑτέρου ἀναγκάζονται ἀλληλοδιαδόχως νὰ προτείνωσι τὴν δεξιάν εἰς αὐτὸν καὶ ἀνασθιβάξουσιν αὐτὸν, τὸν πρῶτον εὐτελὴ δούλον, εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς οἰκουμένης θρόνον. Βεβαίως, ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῶν ἀχανῶν χωρῶν ὅσοι ἀποτελοῦσι τὸ νέον τοῦτο κράτος δὲν εἶχον προφθάσει ἔτι νὰ ἐξελληνισθῶσι καθ' ὅλοκληρίαν, καὶ εἶδομεν ὅτι πολλοὶ βάρβαροι ἐγένοντο ἐπ' ἐσχάτων δεκατῶ ἐντὸς τοῦ κράτους τούτου, οἵτινες ἔκτοτε καὶ ἔτι μᾶλλον προί-

έντος τοῦ χρόνου ἐπὴνεγον ὁλεθρίαν ἀλλοίωσιν εἰς τὸν τοσοῦτον ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταστηρίδι γνήσιον καὶ ἀκμαῖον ἀναδειχθέντα χριστιανικὸν ἑλληνισμόν. Καὶ γλῶσσα καὶ ἀρχαὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἐφθάρησαν πολυειδῶς. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο ἡ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἠθικὴ δύναμις, ὥστε, καὶ τοὶ κολοβωθείσα καὶ ἀκρωτηριασθεῖσα, κατάρθωσεν οὐδὲν ἥττον ὥστε οὐ μόνον ἡ γλῶσσα ἡ ἐλληνικὴ νὰ παραμείνῃ ἡ γλῶσσα πολλῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν, ὅλων τῶν κυριωτέρων πόλεων, ὅλης τῆς κυβερνήσεως, τῆς νομοθεσίας, τῆς διοικήσεως καὶ τῆς φιλολογίας· οὐ μόνον ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἀλλὰ ἀξιομνημόνευτα νὰ διαπράξῃ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἔργα, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων νὰ διασωθῇ ὁ ἰδιόζων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους χαρακτήρ καὶ νὰ ἀναδειχθῇ τὸ ἔθνος τοῦτο αὐθις περὶ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀναβιώσεως ἀγωνιζόμενον.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΒΙΒΛΙΩ Η΄ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Σελ.

Εἰσαγωγή.	423
Δι' αὐτῶν αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι γίνονται ἑπαρχίαι ῥωμαϊκαί.	425
Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος διασώζει τὴν αὐτονομίαν μέχρι Αὐγούστου.	426
Κατάστασις αὐτῆς μέχρι τοῦ μισθηδικοῦ πολέμου. Ἀκμὴ Διήλου.	429
Ἀνάμειξις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸν μισθηδικὸν πόλεμον.	430
Ἀθηνίων. Καταστροφή Διήλου.	433
Πολιορκία καὶ ἄλωσις Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς ὑπὸ Σύλλας. Διευρύνει τῆς Ἑλλάδος παθήματα.	439
Συμφοραὶ τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑλληνισμοῦ.	447
Πειρατικὸς πόλεμος. Νέαι συμφοραί.	449
Κρήτης ἄλωσις.	451
Εὐφύλιος μεταξὺ Καίσαρος καὶ Πομπηίου ἀγών.	453
Εὐφύλιος μεταξὺ Ἀντωνίου καὶ Ὀκταβίου ἀγών.	454
Ῥέθυμις τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ὑπὸ Αὐγού- στου. Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος γίνεται ἑπαρχία, ὑπὸ τοῦ ὀνόματος Ἀχαΐα. Πολλοὶ πόλεις μένουσιν ἐλευ- θεροὶ καὶ αὐτόνομοι.	456
Εὐρυκλῆς, Λακταδαίων ἀγών.	460
Ἡ ῥήσις Γάβρου.	463
Τὰ ἐπὶ Τιβερίου.	464
Τὰ ἐπὶ Νέρωνος.	464

	Σελ
Τὰ ἐπὶ Οὐσπεσιανοῦ. Ἀλλοίωσις τῶν πολιτικῶν θεσμῶν.	466
Σοφισταί.	473
Τὰ ἐπὶ Τραϊανοῦ.	483
Τὰ ἐπὶ Ἀδριανοῦ.	484
Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς.	487
Τὰ ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων.	490
Διωνὴ ὑλικὴ παρακμή.	493
Συμπέρασμα περὶ τῆς μέχρι τέλους τῆς δευτέρας ἐκατοστετηρίδος ρωμαϊκῆς κυριαρχίας . . .	496
Ἀρχὴ τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχτοῦ βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Αἰτίαι τῆς τε παρακμῆς καὶ τῆς συντηρήσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.	502
Πρῶται τῶν βαρβάρων τούτων ἐπιδρομαὶ εἰς τὰς ἑλ- ληνικὰς χώρας.	508
Οἱ Γότθοι ἐν Ἀθήναις. Δέξιππος. Καταστροφὴ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος.	510
Νέαι ἀπ' ἀρχτοῦ ἐπιδρομαί. Κατάπανσις αὐτῶν ἐπὶ ἑλὴν ἐκατοστετηρίδα.	515
Ὁ κατὰ γῆν παραλίαν τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαι- στίνης ἑλληνισμός.	518
Ὁ κατὰ τὰς λοιπὰς τῆς ἀνατολῆς χώρας ἑλληνι- σμός. Δημοσθένης. Κάλιστος. Ζηροβία. Λογγίνος.	523
Ἡ θέσις τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρώπησις. Ὁ ἑλληνισμός γίνεται πρῶτος τοῦ χριστιανισμοῦ κήρυξ, δι- τουργός, ἐρμηνεύς καὶ κομωτής.	528
Ἰδρυσις τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν. Ἀπόστολος Παῦλος.	532
Ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν.	538
Ἑλληνικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ὀργανισμός.	539
Παράλληλος τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς ποι- τωρίας βίως.	543

Εὐαγγελισαί τῶν δύο κοινοῦντων. Διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν.	544
Μέγας Κωνσταντῖνος. Τὰ μέχρι τῆς ἀναγορευσεως αὐτοῦ ἐν Ἐδοράκῳ.	547
Ἀγὼν Κωνσταντίνου κατὰ Μαξεντίου. Αἰάδαρος, ἡ πρώτη χριστιανικὴ σημαία, ἑλληνικοῖς κοσμεῖ- ται γράμμασι. Θραμβὸς Κωνσταντίνου.	550
Θρησκευτικὸν τοῦ Κωνσταντίνου σύστημα. Ἰσχυρο- πία μεταξὺ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς εἰδωλο- λατρίας, ...	555
Ἀγὼν Κωνσταντίνου πρὸς Αἰκίριον. Ὁ Κωνσταν- τῖνος, νικῶν διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ υἱόλου, μέ- νει μόνος κύριος τοῦ κράτους.	558
Ἐπιμένει καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ, εἰς τὸ τῆς ἀπλῆς ἀνε- ξίτητης οὐσίας.	562
Μεγάλῃ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀντίδρασι. Ἀρσιανισμὸς.	564
Ἀλέξανδροι. Ἀρειοί. Ἀθαράσιοι.	566
Συνετή, ἀλλὰ ματαία τοῦ Κωνσταντίνου παρέμβασις.	569
Ἡ ἐν Νικαίᾳ πρώτη οἰκουμένην συνόδος.	574
Ἐκδόσις τοῦ Κωνσταντίνου εἰς Ῥώμην. Οἰκιστὴν τραγωδία. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐγκαταλείπει διὰ πατρὸς τὴν ἀρχαίαν πρωτεύουσαν.	576
Ἡ μήτηρ τοῦ βασιλέως Ἐλένη εἰς Ἅγιον Τάγον. Θάνατος αὐτῆς.	580
Ἐπιτελεῖ ἐκλογὴν τοῦ χώρου τῆς νέας πρωτεύουσας.	581
Ἰδρύσκει τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐγκαθίστα αὐτῆς. Μεταρρύθμισις τοῦ πολιτεύματος.	587
Τὰ τελευταῖα ἐκτὸς τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντί- νου ἔτη.	597
Ὁ Κωνσταντῖνος συγχωρεῖ τὸν Ἀρειον.	599
Ὁ Ἀθαράσιος χειροτονεῖται Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος. Ἀποκρούει τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως συνταταμένον Ἀρειον.	600

	Σελ.
Κωνσταντίνου πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις.	606
Νῆα κατὰ τοῦ Ἀθανασίου σκευώριαι. Ἐξορία αὐτοῦ.	608
Θάνατος τοῦ Ἀρείου.	611
Διακομὴ τοῦ κράτους.	614
Προαισθήματα θανάτου. Βάπτισμα. Θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου.	617
Κρίσις περὶ τοῦ ἀνδρός.	623
Ἀναρχία καὶ ταραχὴ. Βασιλεῖα Κωνσταντίνου.	624
Ἐξακολούθησις τῆς ἐσωτερικῆς ἀναμορφώσεως.	625
Θρίαμβος τοῦ Ἀρειανισμοῦ.	627
Ὁ Ἀθανάσιος δις ἐπανέρχεται εἰς Ἀλεξάνδρειαν, καὶ δις αὖθις ἐξορίζεται. Ἀτρόμητος αὐτοῦ πολίτευμα.	631
Ἰουλιανός.	633
Ἀθῆναι, ἐν τῇ ἑκατοσταετηρίδι.	638
Ἀνατροπὴ καὶ πλάνη τοῦ Ἰουλιανοῦ. Αἰτία τῆς πλάνης.	639
Συνδυασμός τῆς πλάνης ταύτης μετὰ τῆς νεопλατων- ικῆς φιλοσοφίας.	641
Διατριβὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐν Ἀθήναις.	643
Πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Κων- σταντίνου.	645
Βασιλεῖα Ἰουλιανοῦ. Ἀπόπειρα ἀντροθώσεως τοῦ ἀρ- χαίου θρησκευματος.	648
Πολίτευμα πρὸς τοὺς χριστιανούς.	649
Πόλεμος κατὰ Περσῶν. Θάνατος Ἰουλιανοῦ.	650
Κρίσις περὶ τοῦ ἀνδρός.	650
Τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἐπὶ Ἰουλιανοῦ, Οὐάλεντος καὶ Οὐαλεντινιανοῦ.	652
Τελευταίαι τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου περιπέτειαί. Θά- νατος αὐτοῦ.	653
Κρίσις περὶ τοῦ ἀνδρός.	656
Οἱ πρῶτοι αὐτοῦ διάδοχοι.	

Ὁ μέγας Βασίλειος μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἀρχιε- ράτευσεν.	659
Ὁ μέγας Βασίλειος, ὡς ἀρχιερεὺς Καισαρείας. Κρι- σις περὶ τοῦ ἀνδρός.	662
Γρηγόριος, ὁ Ναζιανζηνὸς μέχρι τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ Θεοδοσίου.	669
Ἐπαράκλησις τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Θάνατος τοῦ Οὐάλεντος. Θεοδόσιος ὁ μέγας. Εἰρήνευσις τῶν Γότθων.	673
Ὅριστικὴ τῆς ὀρθοδοξίας θριάμβος διὰ Θεοδοσίου. Ὁ Γρηγόριος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Δευτέρα οἰκουμένη συνόδος. Παραίτησις τοῦ Γρηγορίου καὶ θάνατος.	678
Τελευταῖαι περὶ Γρηγορίου κρίσεις.	684
Διὺς τῶν ἰθρυικῶν διωγμῶν.	688
Στάσις τῶν δῆμων Ἀρτιοχείας.	689
Στάσις τῶν δῆμων Θεσσαλονίκης. Ἀξιωμαρχοῦντος ἐπέμβασις τῆς ἐκκλησίας.	690
Τελευταῖα γεγονότα τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου. Κρίσις περὶ αὐτοῦ.	693
Ἀρκάδιος. Θάνατος τοῦ μαγίστρου Ρουφίνου.	696
Ἡ τοῦ Ἀλαρίχου εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπιδρομή. Γότθοι ἐπικρατοῦσιν ἐπὶ τινα χρόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Διαμαρτυρήσεις τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου.	704
Ὁ Συνέσιος μέχρι τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ.	708
Ὁ Συνέσιος ὡς ἀρχιερεὺς Πτολεμαίδος. Κρίσις περὶ τοῦ ἀνδρός.	717
Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὡς ἱεροκέρυξ Ἀρτιοχείας.	732
Κρίσις περὶ τῆς περὶ τοῦτο διειρημένης τοῦ ἀνδρός.	738
Ἀξιωμαρχοῦντος ἀρχιερατεία τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐξο- ρία αὐτοῦ καὶ θάνατος.	735

	Σελ.
Θεοδόσιος ὁ μικρός. Πουλχερία	746
Ἀθηνᾶς ἡ Εὐδοκία, πρώτη Ἑλληνικῆ βασιλίσσα Κωνσταντινουπόλεως	749
Ἀνώτατος ἐν Κωνσταντινουπόλει πανδιδασκῆτεας. 15 ἑλληνικαὶ καθέδρα. . . .	753
Νέαι αἰρέσεις. Νεστόριος καὶ Εὐτυχής. Τρίτη καὶ τε- τάρτη οἰκουμένη ἐκκλησία. Πουλχερία καὶ Μα- κάρος. Νέος θρόνος τῆς ὀρθοδοξίας. . . .	758
Νέοι νόμοι κατὰ ἰθρικῶν. . . .	760
Μέρος ἀφώλουτον τῆς Ἀρμενίας γίνεται ἤδη ἑπαρχία τοῦ αὐτοκρατορικοῦ κράτους. . . .	761
Ἡ μεγάλη καὶ ἐλευθρία τῶν Οὐγγῶν ἐπιδρομή, ὑπὸ Ἀτζίλαρ. Κρίσις περὶ αὐτῆς. . . .	763
Μαρκιανὸς βασιλεὺς. . . .	768
Ἐκλογή τοῦ Λέοντος Α'. Καταστροφή τοῦ μεγάλου βαρβαρικοῦ οἴκου τοῦ Ἀσπαρος. . . .	769
Ὁ Λέων πρῶτος στέφεται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπι- χειρεῖ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἑσχατοῦς στρατοῦ. . . .	771
Μεγάλη ἐπὶ τοῦ Βανδάλου τῆς Ἀφρικῆς στρατεία Ἀποτυχία αὐτῆς. . . .	772
Παραδοχὴ τῶν Γότθων ἐντὸς τοῦ κράτους. . . .	773
Ἀγαθὴ ἰσχυρικὴ διοίκησις. . . .	774
Τέλος τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ἐπέλογος. . . .	775

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Τῶν κυριωτέρων ἁμαρτημάτων:

Σελ. 447 Στ. 1-3 ἀντι ἤσαν ἐτι ἱκανὰ νὰ δώσω- γράφε ἤσαν ἐτι ἱκανὰ νὰ
σιν εἰς αὐτοὺς πλεῖονα ψυ- δώσωσιν εἰς αὐτοὺς
χὴν ἢ εἰς τοὺς Θηβαίους, φυχὴν πλεῖονα τῆς
ἡ τοὺς Σπαρτιάτας ἢ τοὺς ἠθικῆς ῥώμης ἦν
Ἀχαιοὺς καὶ ἑλλοι.

b 481 - 18   2 ν τ 1 Χρυσίπου   2 Χρυσίπου.

» 489 « 3 « 'Αντωνίου « 'Αντωνίου.

» 531 » τελευταίω και

532 » πρώτῳ.

» ὅστις ἀπὸ φοβερῶν »
τῆς νύκτος θρησκείας
διώκτου ἡγωνίσθη
ἐπειτα

ὅστις, διατέλῃσας
κατ' ἀρχὰς φοβεῖτο
τῆς νέας θρησκείας
διώκτης, ἡγωνίσθη
ἐπειτα

h 532 » 4 xdrw0ay d v r i d p e 0 a n d t r o s y » d p h 0 a n d t r o s y

» 575 » 5 πάλωθεν ἀντὶ ἀνθρώπινον » ἀνθρώπινην

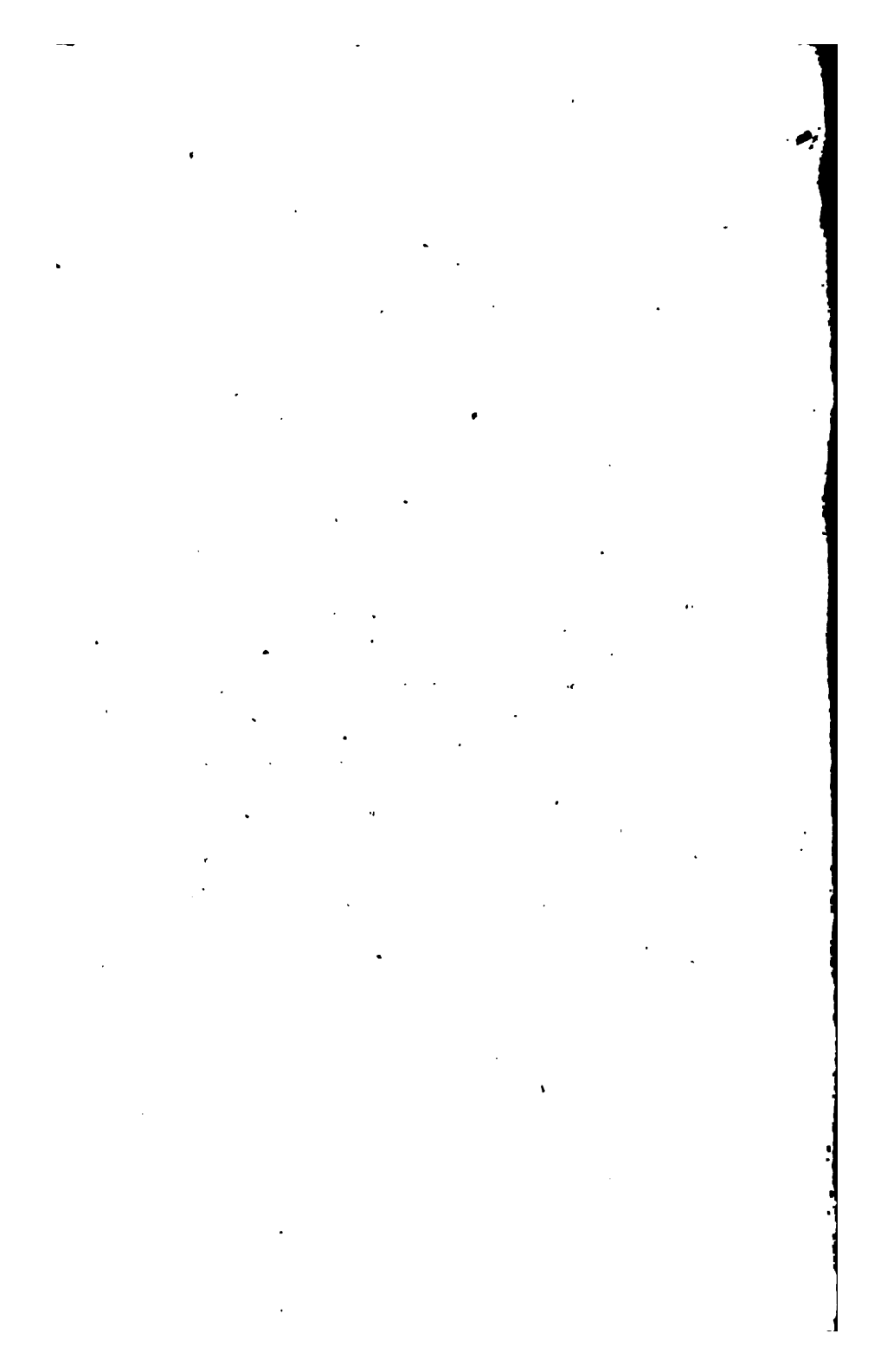
3 κατέθεν α ν τ ι εὐχαρίσταν κατὰ εὐχαρίσταν κατὰ
 θάλατταν « καὶ πρὸς θάλατταν « καὶ πρὸς
 εὐδαιμονίαν ἀσφάλειαν καὶ πρὸς

εὐδαιμονίαν

3 606, » 3 χάτωθεν διεντι να μη προείλθῃ » να μη προείλθῃ,
εἰς τὴν πλημμυελῇ τὴν πλημμυελῇ αὐ-
αύτην τὴν

ταύτην

374

958
P21

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ,

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ,

ΣΑΡΙΝ ΤΩΝ ΠΟΛΑΩΝ

ΥΠΟ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ.

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ.

ΒΙΒΑΙΟΝ ΕΝΝΑΤΟΝ.

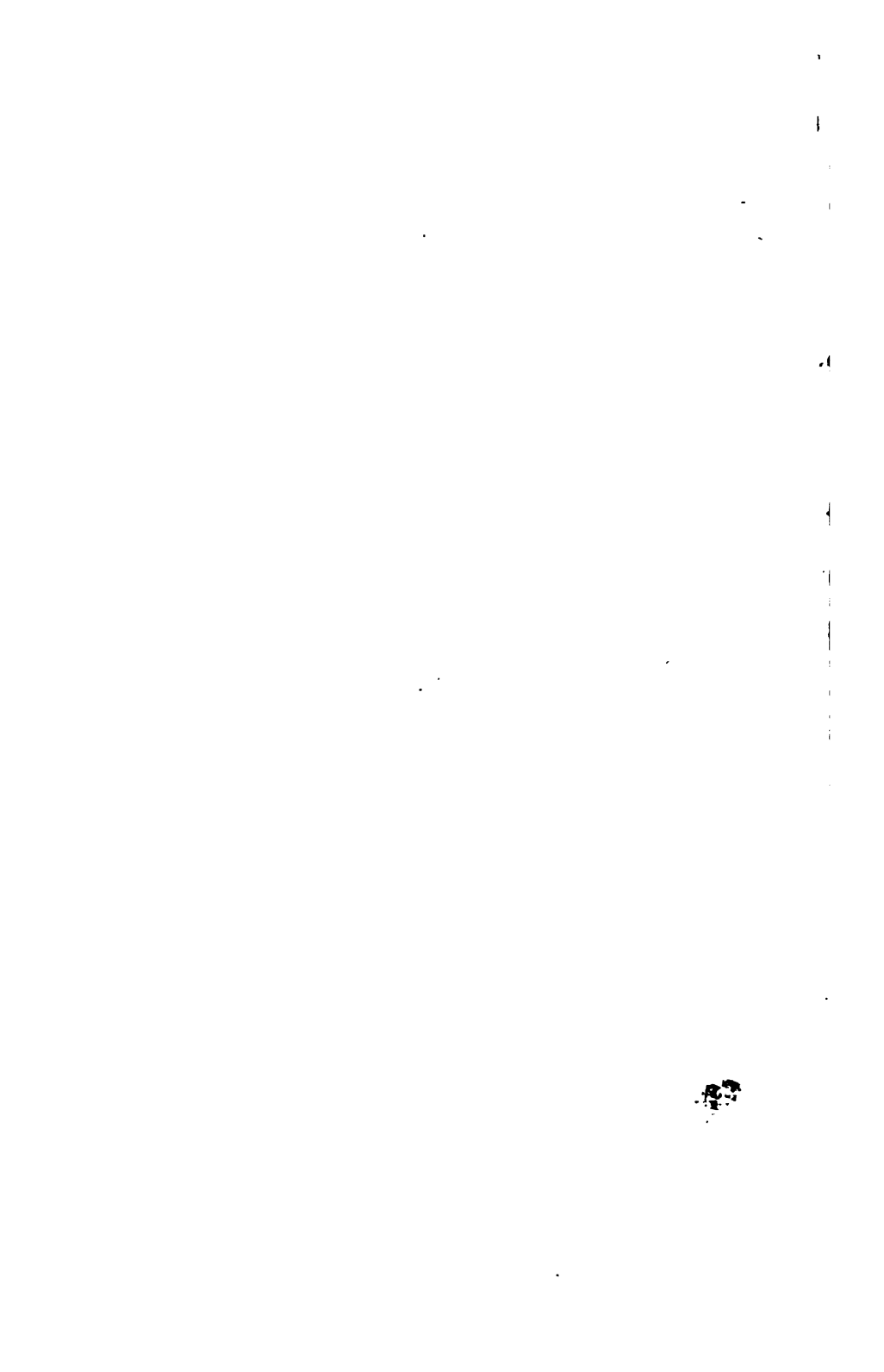
Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν
ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε
ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περὶ τοῦ
παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ
τῶν ὄρων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς
μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

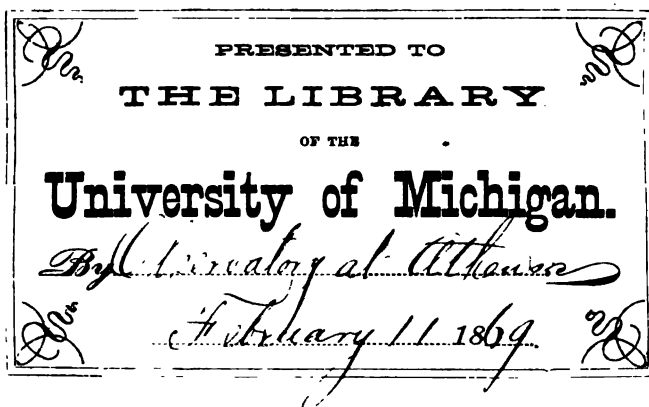
ΓΚΙΖΩΤΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΝΙΚΗΤΑ ΠΑΣΣΑΡΗ
(ὁδὸς Νικίᾶ καὶ Μιλιτιάδου ἀριθ. 6 καὶ 9).

1867.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ,

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ,

ΣΑΡΙΝ ΤΩΝ ΗΟΛΛΩΝ

ΕΠΕΘ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ.

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ.

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν
ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε
ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περὶ τῶν
παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ
τῶν βρῶν τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς
μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΝΙΚΗΤΑ ΠΑΣΣΑΡΗ:
Ὁδὸς Νικίᾳ καὶ Μιλτιάδου ἀριθ. 6 καὶ 9,

1867.

Πᾶρ ἀρετιυκῶν μὴ φέρον τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφήν μου
θεωρεῖται κλοπιμαῖον καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΝΑΤΟΝ.

— * * * —

ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΡΩΜΑΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.

ΠΕΡΙ τὰ τέλη τῆς πέμπτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἑλλη-
νικὴ φυλὴ διετῆρε ἐτι ἀκεραίαν σχεδὸν τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἐθνικὴν
γνησιότητα εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τῶν Θερμοπυλῶν χώρας, δη-
λαδὴ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰς πολυαριθμούς ἐνθεν καὶ
ἐνθεν αὐτῆς νήσους. Ὁ πληθυσμὸς εἶχεν ἐλαττωθῆ ἡ εὐπορία εἴ-
χεν ἐκλείψῃ· πολλὰ τῆς χώρας μέρη εἶχον λεηλατηθῆ ἐπανειλημ-
μένως ὑπὸ βαρβάρων· αἱ πόλεις εἶχον ἀποβάλλει οὐκ ὀλίγα λαμπρὰ
μνημεῖα· ἀλλὰ μόνιμος ἀλλοφυλῶν ἐγκατάστασις δὲν εἶχεν ἐτι
συμβῆ ἔνταῦθα, τοῦλάχιστον τοσούτων ἀλλοφυλῶν, ὥστε νὰ ἐπε-
νεργήσωσιν εἰς τὸν ὅλον τοῦ ἔθνους χαρακτῆρα. Διότι ἰδρύθησαν μὲν
ἄλλοτε ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι εἰς Κόρινθον, εἰς Πάτρας, εἰς Δύμην, εἰς
Νικόπολιν· ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν ἑκτοτε διεληθόντων πεν-
τακοσίων περίπου ἐνιαυτῶν, αἱ ἀποικίαι αὗται εἶχον ἐξελληνισθῆ.
Καὶ ἐκ τῶν δύο χωρῶν ὅσαι κεῖνται ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τῆς κυ-
ρίως Ἑλλάδος, εἰς τὴν Θεσσαλίαν δὲν φκίνονται ὡσαύτως ἐγκατα-
σταθέντες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βάρβαροι· μόνον εἰς τὴν βο-
ρειοτέραν Ἡπειρον, ἰδίως περὶ τὸ Δυρρᾶχιον, ὑπῆρχον ἤδη ἀποικίαι
τινὲς Γότθων οἵτινες ἔμειναν αὐτόθι μετὰ τὴν τοῦ Ἀλαρίχου πρὸς
δυσμας ἐκστρατεῖαν (σελ. 70½ τοῦ δευτέρου τόμου).

Ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἡπείρου, ἀπὸ τοῦ
Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρεων μέχρι τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ,

ποικίλοι καὶ οὐκ ὀλίγοι βάρβαροι εἶχον ἤδη καταλάβει πολλά με-
εάγια πεδία. Ἡ εὐρεία ἐκείνη χώρα κατείχετο τὸ πάλαι ὑπὸ δύο
φυλῶν, τῆς Ἰλλυρικῆς καὶ τῆς Θρακικῆς, αἰτίνες δὲν ἐταυτίζοντο
μὲν μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς, ἀλλ' εἶχον οὐ μικρὰν πρὸς αὐτὴν οἰκισ-
τητα. Βραδύτερον, ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων, ἱκανὰ Γαλατῶν
στίφη ἀποκατεστάθησαν ἐν τε Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ. Ἀλλὰ
καὶ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Ἰλλυριοὶ ἐκεῖνα
καὶ Θράκες καὶ Γαλάται εἶχον ἤδη κατὰ μέγα μέρος ἐξελληνισθῆ,
διὰ τε τῶν πολυαριθμῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, καὶ διὰ τῆς μακε-
δονικῆς κυριαρχίας, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ. Νῦν δὲ καὶ
ιδίως ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος νὰ
βάρβαροι φύλα ἀνemίχθησαν αὐτοῖσι μετὰ τῶν ἐγγχωρίων· πρὸς ἀνα-
τολάς μὲν, ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Θράκῃ, αἱ
Οὐννικαὶ φυλαὶ, δυτικώτερον δὲ, ἐν τῇ ἄνω Μοισίᾳ, ἐν τῇ Μακε-
δονίᾳ καὶ ἐν τῇ Δαρδανίᾳ, φυλαὶ γερμανικαὶ καὶ σλαβικαὶ, οἱ Γε-
πιδαι, οἱ Σαρμάται, οἱ Αἰρουλοι· ἔτι δὲ δυτικώτερον, οἱ Ὀττρό-
γοιθοι, οἵτινες ὁμως μετ' ὀλίγον ἀπεδημήσαν ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώ-
πης. Ἀλλ' αἱ ἀποικοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, πολυάριθμοι,
ἀντιπαραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς ἐγγχωρίους κατοίκους· διὰ τὸ ὅχι μόνον
πᾶσαι αἱ πόλεις, παράλιοι τε καὶ μεσόγειοι, κατείχοντο ὑπὸ
Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ τὸ ἑλληνικὸν ἢ ἐξελληνισ-
μένον στοιχεῖον διατέλει ἔτι ἐπικρατέστατον. Τοῦλάχιστον ὁ Ἰωάν-
νης ὁ Λυδὸς, ὁμιλῶν, κατὰ τὴν ἀμέσως ἐπομένην ἔκτῃ ἑκατον-
ταετηρίδᾳ, περὶ τῶν κατοίκων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνα-
τολικοῦ κράτους, λέγει αὐτοὺς ὅτι Ἕλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας.

Ὁ ἀναγινώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως ὁπόσον ὁ ἑλληνισμὸς ἐπι-
κράτησε κατὰ πᾶσαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴ-
γυπτον διὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας. Περὶ τοῦ μεγάλου, τούτου
γεγονότος ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ ἑβδόμον τῆς ἱστορίας ἡ-
μῶν βιβλίον, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ ὄγδοον, ὅπου ἐλάβομεν ἀφορ-
μὴν νὰ ἐξηγήσωμεν, ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ
τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, συντέλεσε τὰνάκαλιν οὐκ ὀλίγον
εἰς τὴν ἐμπέδωσιν αὐτοῦ καὶ ἀνάπτυξιν. Αἱ πολυάριθμοι, αἱ πλού-
σαι, αἱ πολυάνθρωποι τῶν χωρῶν ἐκείνων πόλεις ἦσαν καθ' ὅλε-

κληρίαν ἑλληνικαί· εἰς αὐτὴν τὴν ὑπαίθρον χώραν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσαι κατέσχευεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῶν ἐπιχωρίων διαλέκτων· εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀσίᾳ που καὶ που νέαι τινὲς βάρβαροι φυλαί· γαλατικαὶ μὲν ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, γοθικαὶ δὲ καὶ οὐννικαὶ περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλ' οἱ Γαλαῖται, καίτοι ἦσαν τεσσάρων πολυάριθμοι, ὥστε ἔδωκαν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς χώραν εὐρείαν μεταξὺ Καππαδοκίας, Παφλαγονίας, Βιθυνίας καὶ Φρυγίας κειμένην, ἔπαθον ὅτι καὶ πάντες σχεδὸν οἱ λοιποὶ ἐγγχώριοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κάτοικοι, ὑπέκυψαν δηλαδὴ εἰς τὴν ἀκαταμάχτην ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ· δι' ὅπερ ἡ μὲν χώρα αὐτῶν ἀπὸ Στράδωνος καὶ ἐφεξῆς ὠνομάζετο *Γαλλογραφικία* καὶ *Γαλατρία* ἢ *Ἑλληνική*, οἱ δὲ ἄποικοι ἐκεῖναι ἐκκαλοῦντο *Γαλλογραφικοὶ* καὶ *Ἑλληνογαλαῖται*. Παραπλήσιόν τι συνέβη εἰς τοὺς Γότθους, τοὺς ὑποίους, ἐν ἀρχῇ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ὠνομάζει *Γοτθογραφικούς*, ἦτοι ἐξἑλληνισθέντας Γότθους. Οἱ δὲ Οὐννοὶ, εὐαριθμότεροι ὄντες, ἔτι εὐχερέστερον συνεχωνεύθησαν ἐντὸς τῶν ἐγγχωρίων κατοίκων. Ἀλλ' ὅτι ὑπὲρ πάν ἄλλα τεκμήριον μαρτυρεῖ ὅπόσον ἑλληνικαὶ ἦσαν κατὰ τὴν τετάρτην καὶ τὴν πέμπτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα αἱ χώραι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι πᾶσα σχεδὸν ἡ ἑλληνικὴ φιλαλαγία τῶν πέντε πρώτων αἰώνων ἀπὸ Χριστοῦ, παρήχθη καὶ ἤκμασεν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, καθὰ ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ ὀγδόῳ βιβλίῳ· καὶ πλὴν τούτου, ὅτι οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Ἀρειοὶ, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Εὐτυχεῖς, οἱ Θεόφιλοι, οἱ Κύριλλοι, οἱ Χρυσόστομοι καὶ οἱ ἄπειροι ἄλλοι ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ ἱεροκράτες τῶν χρόνων τούτων διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἡγάγεον πρὸς τοὺς αὐτῆς ὄχλους καὶ ἐπειθον αὐτοὺς, καὶ συνεκίναον, καὶ παρέσυραν, ἐξ οὗ καταφανῶς δηλοῦται, ὅτι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν κατωτάτων τῆς κοινῆς στρωμάτων, ἂν δὲν εἶχον πάντα τὴν ἑλληνικὴν ὡς συνήθη αὐτῶν γλῶσσαν, τοῦλάχιστον κατενόουν αὐτὴν ἀρκούντως.

Εἰς τὰς πρὸς ἀνατολὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας χώρας ὁ ἑλληνισμός, ὅστις εἶχε διασωθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπὶ

τῆς τῶν Παρθίων κυριαρχίας, ἐμαράνθη ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τοῦ δευτέρου περσικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς μέσον τὰς ἀρχαίας ἀξιώσεις τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξου, καὶ ἀνεδείχθη πολέμιον τῆς τε ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ νόου αὐτῆς θρησκευματος. Πρὸς τὸ μέρος τοῦτο, ὄριον τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπῆρχεν ἡδὴ ὁ Εὐφράτης ποταμός, ὅπως ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ὁ ποταμός Ἰστρος. Δεινὰς ὡσαύτως συμφορὰς ὑπέστησαν αἱ ἐν τῇ Κυρηναικῇ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι παρὰ τῶν ἐγχωρίων βαρβάρων· θέλομεν ὁμως ἰδεῖν τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου χώρας τῆς βορείου Ἀφρικῆς, ἐν μὲν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, προθύμως ἐν ὀνόματι καὶ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀποβαλούσας τὴν βαρβαρικὴν κυριαρχίαν· ἐν δὲ τῇ ἐβδόμῃ, γενναίως καὶ μέχρι τινὸς εὐτυχῶς, ὡσαύτως ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγωνιζομένας. Ἀλλ' ἐξαιρέτως ὁ τῆς Αἰγύπτου ἑλληνισμὸς διετηρεῖτο ἔτι αἰώνιος καὶ ἀκμαῖος, καὶ ἐξηκολούθει ἐπενεργῶν εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ἐδίωκε διὰ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος· καθότι περὶ τοὺς χρόνους τούτους δύο Ἕλληνες δοῦλοι διέδωκαν αὐτόθι τὸν χριστιανισμόν, καὶ ἀναβίθασθέντες εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν, συνῆλθον μὲν ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, προήγαγον δὲ τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ἐμπορίαν μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀφρικῆς. Εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν καὶ τὴν κάτω Γαλατίαν· (τὰς περὶ Μασσαλίαν χώρας) ἐλαλεῖτο ὁμοίως ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀν καὶ εἰς τὴν κάτω Γαλατίαν ἦτο ἀναμειγμένη μετὰ τῆς λατινικῆς καὶ τῆς γαλατικῆς. Ἀλλὰ δὲν λέγομεν ἐνταῦθα πλείωτέρον τι περὶ τῶν χωρῶν τούτων, διότι ἡ μὲν κάτω Γαλατία πρὸ καιροῦ καὶ διὰ παντός εἶχεν ἀποσπασθῆ ἀπὸ τοῦ αὐθυπάρχοντος πολιτικοῦ ἑλληνικοῦ βίου· ἡ δὲ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία δὲν συνηνώθησαν αὖθις πολιτικῶς μετὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰμὴ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὅτε καὶ θέλομεν εἰδικώτερον ἐπανέλθει εἰς αὐτάς.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τῆς πέμπτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁ ἑλληνισμὸς ἦτο ἔτι ἐπικρατέστατος ἐντὸς τῶν εὐρωπαϊκῶν, τῶν Ἀσιανῶν καὶ τῶν ἀφρικανικῶν χωρῶν, ἐξ ὧν ἀπηρτίζετο τὸ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος. Ὅλοι αὐτῶν οἱ κάτοικοι δὲν ἦσαν, πολυοῦ γε καὶ δεῖ, τῆς αὐτῆς καταγωγῆς, πλείστοι ὁμως ἐλάλουν τὴν

ἑλληνικὴν γλῶσσαν, πρότερον μὲν διὰ τῆς μακεδονικῆς ἐνεργείας, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ διαδόσεως· ὥστε συνέβη μὲν μειώσεις πολλὰ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς πολλὰς ἐτέρας φυλάς, τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἠδύνατο εἶναι νὰ λογισθῇ τοῦλάχιστον ὅσον καὶ τὰ πάσαι πολυαριθμον. Ναί μὲν δὲν ἔχομεν διδόμενα ἀποχρῶντα, ἵνα ἐρίσωμεν τὸ πλῆθος αὐτὸ ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· κρίνοντες ὁμῶς ἐκ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τῶν πόρων αὐτοῦ καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πολυαριθμῶν πόλεων, αἰτίνας ἦσαν ὅλαι ἑλληνικαί, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἦτο τότε εὐαριθμότερος ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς, διὰ τὸν δεσμὸν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ θρησκευματος, ὅστις συνῆπτε πλείστους τοῦ κράτους ἐκείνου κατοίκους. Τοιοῦτος δὲ δεσμὸς δὲν συνήλωσε ποτὲ τοὺς κατοίκους τοῦ πρὸ μικροῦ καταλυθέντος δυτικοῦ κράτους, δὲν συνῆψε δηλαδὴ ποτὲ τοὺς Βρετανούς, τοὺς Γαλάτας, τοὺς Ἰβήρας, τοὺς Γερμανούς, μετὰ τῶν Ἰταλῶν. Τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα ἦτο τότε πολὺ ὀλιγώτερον διαδεδομένον ἐν τῇ δύσει ἢ ἐν τῇ ἀνατολῇ· ἡ δὲ λατινικὴ γλῶσσα οὐδέποτε ἀπέβη γλῶσσα ἐθνικὴ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς δύσεως, ὅσον ἡ ἑλληνικὴ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς ἀνατολῆς. Ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ αἱ ἑλληνίζουσαι φυλαὶ τῆς κάτω χώρας καὶ τῆς παρακειμένης Σικελίας δὲν εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ συμπαθῶσι πρὸς τὰς λατινιζούσας φυλάς τῆς μέσης καὶ τῆς ἀνω χερσονήσου. Αὕτη δὲ ἡ ἑλλείψις ἀποχρώσεως ἐνότητος ὑπῆρξε μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν, ὅσαι ἐπήγαγον τὴν πτώσιν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐνῷ ταῖς ἀπάλιν ὁ δεσμὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅστις συνῆπτε τοὺς κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν, ὅσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν διάσωσιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου κατακλυσμοῦ.

Πλὴν τούτου τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, καίτοι ἔπαθον δεινὰς συμφορὰς καὶ πολλὰν ἀλλοίωσιν ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, φαίνεται ὅμως ὅτι διάσωζον εἰς οὐδὲν ἥττον τὴν κίνησιν καὶ ὕλικὴν ρώμην, ἥτις παντάπασιν εἶχεν ἐκλείψει ἐκ τοῦ

δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ταϊνάρου καὶ ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κυρηναικῆς, εἶδομεν ἐκ διαλειμμάτων τοὺς Ἕλληνας ἀγωνιζομένους οἰκοθεῖν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας κατὰ τῶν συνεχῶς ἐπικειμένων βαρβάρων. Οἱ Ἀσημούντιοι τῆς Θράκης ἀπεκρούουσι τὸν ἀκαταγώνιστον Ἀττίλαν· οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν Δέξιππον ἀναγκάζουσιν εἰς ὑπαχώρησιν τοὺς Γότθους· ὁ Ἀλάριχος δὲν δύναται νὰ κυριεύσῃ οὔτε τὰς Θήβας, οὔτε τὰς Ἀθήνας· ὁ Βανδῆλος Γίζριχος ἀποτυγχάνει εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ταϊνάρου ἐπιδρομὴν· οἱ κάτοικοι τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀντισθένην, ἐνθίστανται ἐπὶ μακρὸν γενναίως εἰς τοὺς Ἡέρας· οἱ κάτοικοι τῆς Παιμφυλίας καταφέρουσι πληγὴν καιρίαν εἰς τὸν Γότθον Τραβίγλιδον· οἱ κάτοικοι τῆς Πτολεμαίδος, ὑπὸ τὸν αἰμνῆστον αὐτῶν ἀρχιερεῖ καὶ στρατηγὸν Συνέσιον, ὑπερμαχοῦσιν ἐπὶ μακρὸν καρτερικῶς κατὰ τῶν ἐγγυφίων τῆς Ἀφρικῆς βαρβάρων. Οὐδένα τοιοῦτον ἔθνικόν ἐγὼνα ἀπαντῶμεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ἡ πτώσις τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, λέγει ὁ περιφανὴς Γκιζώτος, παρίστησι φανερῶν παράδοξον. Ὅχι μόνον ὁ λαὸς δὲν ὑποστηρίζῃ παντάπασιν τὴν κυβέρνησιν κατὰ τῶν βαρβάρων· ἀλλ' οὐδὲ οἰκοθεῖν ἐπιχειρεῖ τινα ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἀμυναν. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐν τῇ μακροῇ ταύτῃ πάλῃ, ἔθνος παντάπασιν δὲν ὑπάρχει· τὸ ἔθνος τοῦτο πάσχει ὅλας τὰς συμφορὰς τοῦ πολέμου, λεηλασίαν, πείναν, ὀλοσχερῇ μεταβολὴν τῆς τύχης καὶ τῆς καταστάσεως αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἐνεργήσῃ καὶ χωρὶς τοῦλάχιστον νὰ κραυγάζῃ καὶ νὰ ἀκουσθῇ. Ἐν λόγῳ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι τὰ λείψανα τῶν ῥωμαϊκῶν λεγεώνων διαμρσδοῦσι πρὸς τὰ τῶν βαρβάρων στίφη τὴν κατοχὴν τῆς ἀχανοῦς ἐκείνης χώρας, ἀλλ' ἡ χώρα αὕτη φαίνεται κατωίκων ἔρημος. Ἡ δὲ παντελὴς αὕτη ἡθικὴ ἔκλυσις τῶν κατοίκων τῆς δύσεως εἶναι ἐτέρα τις αἰτία τῆς τοῦ δυτικοῦ κράτους καταστροφῆς, ἐνῶ ἀπεναντίας ἡ γενναία πολλῶν ἐλληνικῶν πόλεων καὶ χωρῶν ἀντίστασις συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους.

Πρὸς τούτοις αἱ ἀπαρτίζουσai τὸ κράτος τοῦτο χώραι ἦσαν συμπεπικνωμέναι οὕτως εἶπειν περὶ τὴν νέαν καὶ ὀχυράν αὐτοῦ πρῶ-

πεύουσιν εἰς τρόπον ὥστε ἢ τε ἐξ αὐτῆς ἐπιβλεψας, ἢ τε ἐπικου-
 ρῶν ἀπασταλῇ ἦτο ἀπανταχοῦ πρόχειρος. Αἱ χώραι ἐκεῖναι ἀπετέ-
 λουν μέγαν τινὰ κύκλον· ὁ κύκλος οὗτος ἐτέμνετο κατὰ μέσον σχε-
 ῖον, ἀπὸ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν, ὑπὸ μεγάλης θαλασσίας ἀρτηρίας,
 ἰχθυματιζομένης ὑπὸ τοῦ Εὐξείνου, τοῦ Βορρῶρου, τῆς Προποντί-
 δος, τοῦ Ἑλλήσπεντου, τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου·
 ἐν τῷ μέσῳ δὲ πάλιν τῆς ἀρτηρίας ταύτης ἐγείρετο ἡ Κωνσταντι-
 νούπολις, τῆς ὁποίας ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ὁ βραχίον ἠδύναντο οὕτω νὰ
 ἔναι ἐντὸς βραχυπάτου χρόνου ἀπανταχοῦ παρόντες. Ἡ δὲ Βρετα-
 νία καὶ ἡ Γαλατία καὶ ἡ Ἰβηρία οὐδὲ κατὰ τοῦτο προσηκόντως
 συνεδέοντο. μετὰ τῆς ἀρχαίας Ῥώμης· ἐν τῇ δώσει οὐ μόνον ἡθικὴ
 ἐνότης, ὡς προεῖρηται, δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλ' αὐτὴ ὕλική τοῦλάχιστον
 συγκέντρωσις τῶν ἐπαρχιῶν περὶ τὴν πρωτεύουσιν. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ
 στρατηγοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων. περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ὀνωρίου
 βασιλείας, στασιάζοντες, διηκόλουν ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπὸ τῶν βαρ-
 βάρων κατάκτησιν. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα πάντα προσθέσωμεν τὴν
 ἀσφαλῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θέσιν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ διαμορφω-
 θείσαν ἰσχυράν, εὐρύθμον καὶ ἐπιτηδεῖαν κυβέρνησιν, θέλομεν. ἔχει
 πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς κυριωτέρους λόγους τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τού-
 τους τοσοῦτον ἀντιθέτου τύχης τῶν δύο μεγάλων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ
 κράτους κλασμάτων.

Γινώσκει ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἀπρόβλεπτος μὲν ἀπὸ θα-
 λάσσης ὑπὸ βαρβάρων, τῶν ἀρκίων τὰ ἀκάτια δὲν ἠδύναντο νὰ ἀν-
 ταγωνισθῶσι πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ κραταίους βυζαντινοὺς στό-
 λους· ἀπὸρρήτος δὲ ἀπὸ ξηρᾶς ὑπὸ λαῶν, οἰκτινες δὲν εἶχον πολι-
 ορκητικὰς μηχανὰς ἐπιτηδεῖας νὰ καταλύσωσι τὰ καλαρσιχαῖα τέλ-
 χη, δι' ὧν ἡ βασιλεύουσα ἐκείνη πόλις περιεφράχθη. Ἐνίσω δὲ ἡ
 πρωτεύουσα ἐαυτῆς, οἱ βάρβαροι ἠδύναντο νὰ ἐπιχειρῶσιν ἐπιδρο-
 μὰς εἰς τινὰς ἐπαρχίας, ἠδύναντο καὶ νὰ ἐγκαθίστανται ἐνισχολῇ
 τοῦ κράτους· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία
 εὗρισκε τρόπους καὶ πόρους ἱκανοὺς ἢ νὰ ἐκδιώξῃ, ἢ νὰ ὑπαγά-
 γῃ αὐτοὺς κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἐκτῆς κυριότητα. Ἡ μοναρχία
 αὕτη διωργανώθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπιτηδεύως ὅπως
 ἦν πρὸς τὰς χρεῖας, εἰς ἃς ἐδέησεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατομταετηρίδας

νὰ ἐπαρκέσῃ. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τῆς εὐστραφούς διακρίσεως τῆς δικαιοδοσίας τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀρχόντων, διὰ τῆς εἰς μικρότερα σώματα διαιρέσεως τῆς στρατιωτικῆς δύναμews καὶ διὰ τῆς συγκροτήσεως νέας συγκλήτου, τῆς ὁποίας πᾶσι ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ ἀξία ἀπὸ τοῦ μονάρχου ἐξηρτάτο, συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας τοῦ μονάρχου τούτου τὴν ὅλην τοῦ κράτους δύναμιν. Ἄλλ' ἢ ἀπόλυτος αὕτη ἀρχὴ ἐνεπνέετο ἐτι εἰς πολλὰ ὑπὸ τῶν παραδόσεων τῆς ῥωμαϊκῆς συνέσεως καὶ τῆς ἐλληνικῆς δεξιότητος. Ἰδιόζουσα προσοχὴ ἐδόθη πρὸ πάντων εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ στρατοῦ. Ναι μὲν μέρος τοῦ στρατοῦ τούτου συνέκειτο ἐκ βαρβάρων· ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶχε πολλὰ ἐλαττώματα, δὲν ἐστρεφεῖτο καὶ τινων σπουδαίων πλεονεκτημάτων. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου οἱ μαχιμώτεροι τῶν βαρβάρων ἐκείνων, συνδέοντες τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἀπέβαινον, ἀντὶ πολέμιων ἐπικινδύνων, ἐκτελεστοὶ πρόθυμοι τῶν βουλευμάτων αὐτῆς. Πλὴν τούτου, ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ στρατοῦ συγκροτήσεως, αἱ στρατιωτικαὶ στάσεις κατέστησαν δὲν λέγομεν ἀδύνατοι, ἀλλ' ὀλιγώτερον ἀνατρεπτικά· διότι αἱ στάσεις τῶν ἐπιχωρίων στρατηγῶν σκοπὸν κύριον εἶχον τὴν κατάληψιν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἐνῶ οἱ ἡγεμόνες τῶν βαρβάρων οὐδέποτε ἀπέβλεψαν εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα. Ἡ δὲ μοναρχία ἡγωνίσθη αἰετοτε νὰ προλάβῃ τὰς τοιαύτας συμφοράς, νὰ τηρήσῃ τὴν πειθαρχίαν τῶν ταγμάτων καὶ νὰ προσοικειωθῇ τὴν ἀρσιώσασιν αὐτῶν διὰ τακτικῆς προμηθείας, τροφῆς καὶ μισθοδοσίας, δι' αὐστηροῦ περὶ πάντα ταῦτα ἐλέγχου καὶ δι' ἐπιτηδεῶν ἀμοιβῶν καὶ τιμημάτων. Ἡ ναυτικὴ δύναμις ἦτο βέλτιον ἐτι ὡργανωμένη. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε τοὺς πολυαριθμοτέρους καὶ ἐπιδεξιωτέρους ναῦτας τῆς οἰκουμένης, τοὺς ἀπογόνους τῶν θαλασσοσβίων ἀνδρῶν, οἵτινες τοσάκις ἐθράμβευσαν ἐν Σαλαμῖνι, ὑπὸ Θεμιστοκλέα, ἐν Μυκάλῃ, ὑπὸ Ξάνθιππον, ἐπ' Εὐρυμέδοντι, ὑπὸ Κίμωνι, περὶ Κύπρον, ὑπὸ Δημήτριον τὸν πολιορκητὴν, εἰς Ἑλλάσποντον, ὑπὸ Κρίσπον καὶ μετεχειρίζετο ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία τοὺς ναύτας τούτους, ἵνα παρασκευάζῃ στόλους πολλάκις θαλασσοκρατήσαντες τῆς Μεσογείου. Ὁ Λέων ἐξέπεμψεν ἐπὶ τοὺς Βανδύλους τῆς Ἀφρ-

ἦς ὑπὲρ τὰ 1100 πλοῖα συνεπαγόμενα ἑκατὸν χιλιάδας ἀνδρῶν·
 ῥο αὐτοῦ ὁ Θεοδόσιος Β'. ἐμελέτησεν ὁμοίαν τινὰ ἐπιχείρησιν διὰ
 ἀρασκευῆς οὐχὶ ὑποδεστέρας· μετ' οὐ πολὺ δὲ θέλομεν ἰδεῖ ἐκ-
 ἰλέοντας ἐκ τοῦ Βυζαντίου στόλους ἀν' ὅχι τοσοῦτον πολυαριθμούς
 πολὺ ὅμως εὐτυχεστέρους. Ἡ φορολογία τεχνικώτατα διεξαγομένη
 ἐκῆγεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ποσά, τὰ ὅποια δὲν δυνάμεθα
 κριδῶς νὰ ὑπολογίσωμεν, τὰ ὅποια ὅμως ἦσαν βεβαίως ὑπέρογκα·
 ἵοτι ἐν μέσῳ τῶν δυσχερεστέρων περιστάσεων εἶδομεν ἐπὶ Μαρκια-
 οῦ καὶ Λέοντος, καὶ θέλομεν πάλιν μετέπειτα ἰδεῖ τὸ ταμεῖον τοῦ-
 το ἔχον περισσεύματα ἀξιόλογα. Εἰς τὴν σαφίλειαν ταύτην τῶν δη-
 λωσίων πρὸς ὁδὼν συνετέλουν ἢ τε ἀκμάζουσα τοῦ κράτους ἐμπορία
 καὶ βιομηχανία, καὶ τὰ τότε πλούσια ἔτι χρυσοῦρχεῖα καὶ ἀργυ-
 ροῦρχεῖα τῆς Θράκης καὶ τοῦ Πόντου. Τὰ χρυσὰ τῆς Κωνσταντι-
 νουπόλεως νομίσματα ὑπῆρξαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ ἀφθονα καὶ
 γνήσια, διὸ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ
 δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐκυκλοφόρου ἀδιακόπως εἰς τὴν βορειο-
 τέραν καὶ τὴν δυτικωτέραν Εὐρώπην. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει
 μοναρχία ἐτήρει τότε ἔτι τὴν ὑγιᾶ ἀρχὴν τῆς πραγματικῆς τῶν νο-
 μισμάτων, καὶ μάλιστα τῶν χρυσῶν νομισμάτων ἀξίας· ἡ δὲ σχε-
 τικὴ ἀξία τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, ἥτις ἐπὶ Ἡροδότου (σελ.
 333 τοῦ πρώτου τόμου) ἦτο ὡς δεκατρία πρὸς ἓν, ἀνεβιβάσθη
 ἐντὸς τῶν ἑκτοτε διελθουσῶν ὀκτὼ ἑκατονταετηρίδων, ἦτοι ἐπὶ
 Ἀρχαδίου, περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος,
 εἰς 14 $\frac{2}{3}$ πρὸς ἓν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τότε τὸ μέγιστον καὶ
 κυριώτατον τῆς οἰκουμένης ἐμπορεῖον. Τὰ βιομηχανικὰ καταστήματα
 τῆς ἀνατολῆς ἐπρομήθευσον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἀπειρα τῆς
 καθημερινῆς χρήσεως πράγματα, τὸ δὲ ἐμπόριον ἡμῶν διετήρει ἐν
 ταύτῃ ἀδιακόπους σχέσεις διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης μετὰ τῆς
 μέσης Ἀσίας, τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς νοτείου Ἀφρικῆς. Εἰς τὴν ἐν τῇ
 Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ νῆσον Ἰωτάβην οἱ βυζαντινοὶ δεκατηλόγοι εἰσέ-
 πραττον δέκα τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ ὅλων τῶν ἐκείθεν εἰς τὸ κράτος εἰσε-
 ρχομένων ἐμπορευμάτων.

Καὶ αὐτὰ τὰ ἀναπόδραστα τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας ἀτοπήματα
 ἐμετράζοντο μέχρι τινὸς ὑπὸ ποικίλων περιστάσεων. Πρὸ πάντων

ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη εἶχε τὴν συνέλευσιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ καθήκοντος, ὡς πᾶσα πεπολιτισμένη κοινωνία, ὁσπδήποτε ἀπόλυτος καὶ ἄν εἴναι. Ὡς ἐπὶ παραδείγματός, εἰς πίστωσιν τῆς ἀληθείας ταύτης, ἀναφέρονται ἐνταῦθα οἱ ὅ μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας Ἀναστάσιος παρήγγειλε τοῖς δικασταῖς νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰ εἰδικὰ βασιλικά διατάγματα, ὅσα τυχὸν ἀντέβαινον εἰς τοὺς ὑφιστάμενους νόμους τοῦ κράτους καὶ εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσιν ἐκαστοτὲ ἀκριβῶς τοὺς νόμους τούτους. Καὶ ἔπειτα ἡ μοναρχία αὕτη περιετοιχιζέτο ἐπὶ ἀριστοκρατίας ἣτις ἐπενήργει πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἡ ἀριστοκρατία αὕτη συνέκειτο ἐξ ὅλων τῶν ἀνδρῶν ὅσοι, διακρίψαντες ἐπὶ ἐμπειρίᾳ καὶ δεξιότητι εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐντέχνως ὀργανωμένης διοικήσεως, κατεῖχον τὰ ὑπάτα τῶν αξιωμάτων, τὰ ὑπουργεῖα, τὰς στρατηγίας, τὴν νῆαρχον. Καὶ δὲν ἀπέβη μὲν κληρονομικὴ, εἰμὴ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ μέχρι τινὸς μόνον, ἀλλ' αἰέποτε ἀνεπλήρου τὴν ἀναγκαιότητα ἡ τὴν ἀδουλίαν τῶν βασιλείων, πολλάκις δὲ περιέστελλε τὰς ἀνεπίτουρας αὐτῶν ὁμίδας, ἐκ διαλειμμάτων δὲ καθαιρούσα τοὺς ἀνεπίδοτους ὁμοφρονισμοῦ, ἀνέβιβαζεν εἰς τὸν θρόνον δυναστείας νέους καὶ μᾶλλον ἐπαρκούντας εἰς τὰς δεξιὰς τῆς πολιτικῆς περιστάσεως.

Τὸ βυζαντινὸν λοιπὸν κράτος εἶχεν ἐκ πρώτης ἀρετηρίας πᾶν ὅ,τι ἀπαιτεῖτο, ἵνα διαρκέσῃ καὶ μεγαλουργήσῃ ἔθνηκιν τινα ἰσότητα, ἂν ὅχι πλήρη, τοῦλάχιστον περιέχουσαν τὰ δύο συστατικὰ τῆς ταυτότητος τῆς γλώσσης καὶ τῆς ταυτότητος τοῦ θρησκευματος, τὰ ὅποια ἡ δύναμις προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ ἐπαγάγῃσιν ὅλοῦ ὅχι τῶν κατοίκων συγχώνευσιν ἢ πρωτεύουσιν ἀσφαλεῖς εὐκαιρίας μεγάλῃ καὶ κυβέρνῃσιν ἐπιτηδεῖαν, ἣτις, ἐὰν μάλιστα περὶ τὴν πρὸς τὴν τότε παντελῆ ἑλληνικὴν κυβερνητικῆς καὶ διοικητικῆς ἐμπειρίας καθ' ἅπασαν τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ἔνεκα τοῦ κατακλισμοῦ αὐτῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων, δύναται νὰ λογισθῇ ἀπαραίμολος. Παρεκτός δὲ τῶν ὠλικῶν, τῶν ἐξωτερικῶν οὕτως εἰπεῖν τούτων δευνάμεων, οἱ Ἕλληνες ἢ ἐξελληνισθέντες κάτοικοι τοῦ κράτους διήλθον καὶ τινα λείψανα τῆς ἀρχαίας ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας, τὰ ὅποια, βαπτισθέντα καὶ ἀνακαμψθέντα ἐν τῷ ζωοποιῷ

ἔματι τῶν νέων τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχῶν, αἰσθημάτων καὶ πεποι-
θήσεων, παρήγαγον ἤδη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς προη-
ρουμένης ιστορικῆς περιόδου, ἐξαιρέτους τινὰς πρακτικοὺς καὶ θεω-
ητικοὺς ἀνδρας· ὥστε ἐκ τούτων πάντων τὸ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα
τάδιον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους προσιωνίζετο λαμπρόν.

Ἀλλὰ δὲν ἔμελλον δυστυχῶς νὰ ἐπαληθεύσῃ καθ' ὅλοκληρίαν
ἢ χρῆσται αὐταὶ ἐλπίδες. Ἐνεκα ποικίλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτε-
ρικῶν περιστάσεων, αἱ ἠθικαὶ ἐκεῖνα καὶ ὑλικά δυνάμεις ἐνοθεύθη-
σαν πολυτρόπως καὶ ἠκρωτηριάσθησαν. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῆς
περὶ ὄγκου πολυτελείας, ἣτις ἐπεκράτησεν ἐν τῇ αὐτῇ τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως, διότι ἡ πολυτέλεια αὕτη φαίνεται μετριασθεῖσα ὡς-
κύν προΐοντες τοῦ χρόνου, μακρὰ δὲ πείρα ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ με-
γαλοπρέπεια τῆς ἀρχῆς, ἡ μὴ ὑπερβαίνουσα εὐλογία τινα ὄρια, δὲν
εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν μεγαλοπραγμοσύνην αὐτῆς. Ἀλλὰ πα-
κετὸς τῆς ἀσιανῆς ταύτης πολυτελείας, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει
μοναρχία προσέλαβεν ἐκ τῆς ἀνατολῆς καὶ ἑτέρας ἐξεις, πρὸ πάντων
δὲ μέγα τι πλῆθος ἀξιομάτων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀχρήστων καὶ
πολλάκις γελοίων, τὰ ὅποια εἰς ἄλλο δὲν συνετέλουν εἰμὴ εἰς τὸ
νὰ ὑποτρέψωσι πονηρὰν περὶ αὐτῶν ἀμιλλαν, νὰ νεκρώσωσι πᾶσαν
εὐγενῆ φιλοτιμίαν καὶ νὰ ἐξαντλώσιν ἐπὶ ματαίᾳ τοὺς πόρους τοῦ
κράτους. Τινὲς μάλιστα τῶν ἔξω ἐκείνων εἶναι δύσκολον νὰ ἐγ-
νοήσῃ τις πῶς παρεισέφεραν ἐνταῦθα. Α. χ. τὸ σύστημα τῶν εὐ-
νούχων. Ἡ εἰσαγωγή τῶν εὐνοούχων εἰς τὰς ἀνατολικὰς αὐλὰς ἐξη-
γεῖται, ἂν δὲν δικαιολογῆται, διὰ τῆς αὐτόθι ἐπικρατοῦσης πολυ-
γαμίας· ἀπὸ δὲ τοῦ γυναικωνίτου μεταβαίνουν κατὰ προτίμησιν
εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα, ἴσως διότι οἱ δεσπόται ἐκεῖνοι ὑπολαμ-
βάνουσιν αὐτοὺς μέλλεν τῶν ἄλλων ἀκινδύνους, καὶ πρὸ πάντων μὴ
δυναμένους ν' ἀποβλέψωσιν εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Εἰς τὴν ἐν
Κωνσταντινουπόλει αὐλὴν παρεισέδυσαν ἄρα γε ἀπλῶς ἵνα συμ-
πληρωθῇ ἡ τῶν ἀσιανῶν αὐλῶν ἀπομίμῃσις; Ἄρα γε διότι οἱ μο-
νάρχαι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους παρεκινήθησαν ὑπὸ τῶν αὐτῶν πο-
λιτικῶν λόγων, ὑπὸ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ἀσιανοὶ μονάρχαι; Τὸ βέ-
βαιον εἶναι ὅτι οἱ εὐνοῦχοι προήχθησαν καὶ ἐνταῦθα εἰς τὰ ὑπάτω

τῶν ἀξιομαρτυρῶν καὶ ὅτι συνεπηγάγον τὰς συνήθεις αὐτοῖς κακίας. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, εἶναι ἀσθενεῖς τὸ τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα· ὄθεν, ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰ δημόσια πράγματα, περιπίπτουσιν εἰς ὅλα τὰ ἐλαττώματα τῶν γυναικῶν, μηδὲν ἔχοντες τῶν προτερημάτων αὐτῶν. Ὁ Μοντέσκιος, ὁμιλῶν περὶ εὐνούχων, παραβάλλει αὐτοὺς πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ Ἀγγλου ποιητοῦ Μίλτωνος ἐπινοηθὲν πνεῦμα, τὸ ὅποιον δὲν ἔχει εἰμὴ ὀρέξεις, καὶ σὺνοιδε μὲν τὴν ἐξουδένωσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐδυναμίαν τοῦ νὰ κορέσῃ τὰς ὀρέξεις ταύτας, ἀγωνίζεται ὅμως οὐδὲν ἥττον ἐπὶ τούτῳ ἀπαύστως εἰ καὶ ματαίως. Διὰ τὸ ἀνεκπλήρωτον τούτου τῶν ἰδίων πόθων, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι βασανίζονται ὑπὸ φθόνου ἀκαρέστου· μὴ γινώσκοντες τί ἐστὶ συζυγικὴ καὶ πατρικὴ στοργή, εἴπει ἀλλότριοι τῶν εἰγενεστέρων οἰκογενειακῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν μετὰ τούτων συνδεομένων γενναίων φρονημάτων· κατανοοῦντες τὴν πρὸς αὐτοὺς κοινὴν περιφρόνησιν, ἀνταποδίδουσι μυριοπλάσιον τὴν τοιαύτην ἀποστροφήν· ἠκρωτηριασμένοι οὐ μόνον σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς, ζητοῦσιν ἀποζημιώσιν τινα ἐν τῇ κτηνωδεστέρᾳ πλεονεξίᾳ· ἔνεκα δὲ ἀπάσης ταύτης τῆς νόθου καὶ παρὰ φύσιν καταστάσεως, ἐκτρέπονται συνήθως εἰς ποικίλην καὶ εὐτελὴ καὶ μαθητῶν βραδιουργίαν, πανουργίαν, ἰδιοτέλειαν, φθίροντες καὶ ταπεινοῦντες πολυτρόπως τὴν πολιτείαν. Τοῦτο συνέβη, ὥς μὴ ὤφειλεν, ἐφ' ἱκανὸν χρόνον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἶδομεν τὸν εὐνοῦχον Εὐτρόπιον παντοδύναμον ἐπὶ Ἀρκαδίου γεγόμενον, τὸν εὐνοῦχον Χρυσάφιον, οὐδὲν ἥττον ισχύσαντα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, θέλωμεν δὲ ἔτι ἰδεῖ καὶ ἄλλους εὐνοῦχους πρωταγωνιστοῦντας ἐκ διαλημμάτων. Ἀλλ' ὁ θεσμός οὗτος, ὅπως ἀλλότριος ὢν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἦθθ, φαίνεται παρακμάζων καθ' ὅσον ὁ ἑλληνομοδὸς ἐπεκράτει ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἐπὶ τέλους ἀποβάλλει τὴν προτέραν αὐτοῦ σπουδαιότητα. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἡ ἐντὸς τοῦ χρόνου ἐνδρυσία πολλῶν καὶ ποικίλων βαρβάρων τῆς ἄρκτου, καὶ ἡ ἀνάμειξις αὐτῶν εἰς τὰ δημόσια πράγματα, παρεισέγαγον ἄλλας πάλιν ἐξεις, ἐξεις ἀγρίας, οἷον τὰς ἀποτροπαίους ποινὰς τῆς γλωττοκοπίας, τῆς ῥυνοκοπίας, τῆς τυφλώσεως, αἵτινες ἀλλότριοι οὔσαι τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, κατεσπίλωσαν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν.

ὥς ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ τοσοῦτον μῶμον ἔπεισαν αὐτὰ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Οὐδὲν ἦττον τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τὸ μὲν ἀποβαλοῦσα προϊόντος τοῦ χρόνου ἐν μέρει τὴν ἀσχημοσύνην ταύτην, τὸ δὲ διατηρήσασα καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις ἀναπλάσασα πολλὰς τῶν ἡμαϊκῶν παραδόσεων περὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν νομοθεσίαν, τὸ ἐ διασώσασα οὐκ ὀλίγα λείψανα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παιδείας καὶ δεξιότητος, διεφύλαξεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας τὴν ἀναμνηστικότητα αὐτῆς ὑπεροχὴν ὡς πρὸς πᾶσαν ἄλλην τοῦ τότε κόσμου κυβέρνησιν. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος ὑπέστη ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἐλλοίωσιν διαρκῆ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα.

Ἡ ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ διάπλασις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ ἐξηκράτετο ἀπὸ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀρχαίας παιδείας, τῶν ἀρχαίων διανοημάτων καὶ φρονημάτων μετὰ τῶν ἀρχῶν, τῶν πεποιθήσεων καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ νέου δόγματος. Αὕτη ἦτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἡ προαίρεσις τῶν Γρηγορίων, τῶν Βασιλείων, τῶν Συνεσιῶν, τῶν Χρυσοστόμων· προαίρεσις διατυπωθεῖσα λαμπρῶς ἐν τῇ παραινέσει « πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἐλληνικῶν ἀφελοῖντο λόγων », ἣν ἄλλοτε ἀνελύσαμεν ἐνταῦθα (σελ. 664 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Τοιοῦτόν τι δὲ ἐπρέσβευον μέχρι τινὸς καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν βασιλέων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Δυστυχῶς ἡ εἰρηρικὴ συμβίωσις δύο τοσοῦτον ἀντιθέτων κόσμων, καὶ ἰδίως δύο τοσοῦτον ἀντιθέτων θρησκευμάτων οἷα ἦσαν ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ὁ χριστιανισμὸς, ἦτο πρᾶγμα ἐπὶ τέλους ἀδύνατον· τόσῳ μᾶλλον ἀδύνατον, ὅσῳ, εἰς τὰ κατώτερα τῆς κοινωνίας στρώματα, τυφλὰ πάθη καὶ πολλὰ ἀγενῆ συμφέροντα κατ' ἀλλήλων ἀντιστρατεύμενα, ὑπέθαλπον ἀδιακόπως τὴν διένεξιν. Κύριος οἶδε μέχρι τίνος πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ὀχλῶν καὶ τῶν μοναχῶν, ἠναγκάσθησαν οἱ βασιλεῖς νὰ ἐκδώσωσιν ἐπανειλημμένους κατὰ ἐθνικῶν νόμους. Τοῦλάχιστον εἰδομεν αὐτοὺς καὶ θέλομεν ἐτι ἶδει πολιτευομένους ἐπιεικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἐνῷ εἶδομεν τοὺς ὀχλους, καὶ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν νόμων καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ παράβασιν αὐτῶν, ἐπιχειρήσαντας πολλαῖς ληστρικῶς ἀνηλεεῖς καταστροφάς τῶν ἱερῶν καὶ διαρκῶς

γὰς τῶν πλουσίων αὐτῶν ἀναθημάτων καὶ περιουσιῶν. Τὸ δὲ δυνάτονον, οἱ ὄχλοι ἐκεῖνοι διέπραξαν ἐνίοτε καὶ φόνους ἐπιφανῶν πικρῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἀρχαίου βίου. Ἐκ τῶν κακουργημάτων τούτων δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τὸν τραγικὸν θάνατον τῆς περιωπῆς Ὑπατίας, ὅς τις συνέβη ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτῃς ἐκτονταστηρίδος καὶ ἀρκεῖ νὰ καταδείξῃ τὸν βαθμὸν τοῦ παροξυσμοῦ εἰς ὃν εἶχον φθάσει τὰ θρησκευτικὰ πάθη.

Ἡ Ὑπατία, ἥς τοσάκις ἐμνήσθημεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, ἦτο θυγάτηρ τοῦ ὀνομαστοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας μαθηματικοῦ Θέωνος· σοφωτέρα δὲ τοῦ πατρὸς γενομένη, ἐκτῆσατο φήμην πολλὴν διὰ τὰ συγγραφῶν καὶ δημοσιῶν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει φιλοσοφικῶν παραδόσεων. Τὸ ἀκροατήριον αὐτῆς ἐβριθε μαθητῶν προσερχομένων ἀπανταχόθεν τοῦ κράτους ἵνα ἀκούσωσι τὰ πλατωνικὰ δόγματα ὑπὸ χαριεστάτων χειλέων ἐρμηνευόμενα. Ἦτο δὲ καλλίστη ἄνθρωπος καὶ σωφρονεστάτη, καὶ εὐλαδῶς ἐλατρεύετο ὑπὸ τῆς πολυαρίθμου κολαίας, ἥτις συνέβρεν εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς. Αὐτοὶ τῆς Αἰγύπτου οἱ δημόσιοι ἄρχοντες ἐσέβοντο τὴν γυναῖκα ταύτην, καὶ πολλὰς ὑπέκουον εἰς τὰς συμβουλὰς αὐτῆς. Κατὰ δυστυχίαν συνέβη ἐν τῇ 415, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, δεινὴ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου πρὸς τὸν ἑπαρχὸν Ὀρέστην ἔρις, ἐνεκα διενέξεων μεταξὺ Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν, καθ' ἃς οὐκ ὀλίγον ἔρρευσεν ἐκπύρωθεν αἷμα. Ὁ ἄσφατος τῆς Ἀλεξανδρείας ὄχλος, κατ' ἀρχὰς συνταχθεὶς ἐπὶ τῶν διενέξεων τούτων μετὰ τοῦ Κυρίλλου, ἔλθεον ἔπειτα τὴν μερίδα τοῦ Ὀρέστου, καὶ τελευταῖον ὑπέκυψε πάλιν εἰς τὰ νεύματα τοῦ Κυρίλλου. Βλέπων δὲ τὴν οἰκειότητα ἥτις ἐπεκράτει μεταξὺ τοῦ ἄρχοντος τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ὑπατίας, καὶ νομίζων ὅτι ἡ φίλη αὕτη τοῦ ἐπαρχοῦ ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ ἀρχιερέως συμφιλίσεως, ἔπνευ μέγα κατὰ τῆς σοφῆς, τῆς χρηστῆς, τῆς ἀθώας γυναικός. Ἐν μιᾷ λοιπὸν τῶν ἡμερῶν, ἐνῷ αὕτη ἐζήρχετο τῆς οἰκίας, στασιασται πολυάριθμοι ὄντη γοούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου τῆς ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας Πέτρου, περιστοιχίζουσι τὸ ἄρμα αὐτῆς, τὴν ἀποσπῶσιν ἐξ αὐτοῦ διὰ τῆς βίας, καὶ παραδαίνοντες οἱ ἀσεβεῖς πάντα νόμον θεῖον καὶ ἀνθρώπινον, γυμνώνουσιν αὐτήν, καὶ κατακρεουργοῦσι, καὶ εἰς πῦρ παρα-

δίδουσι τὸν κατασπαραχθέντα αὐτῆς νεκρόν. Ὁ Θεοδόσιος, μαθὼν τὸ φοβερὸν τοῦτο ἀνοσιούργημα, ἠθέλησε κατ' ἀρχάς νὰ τιμωρήσῃ πύστηρῶς τοὺς ἐνόχους· ἀλλ' ἔπειτα ἀπετράπη τῆς ἀγαθῆς ταύτης προαιρέσεως ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν εὐνούχων, οἵτινες δωροδοκηθέντες παρέστησαν τὰ πράγματα ἄλλως ἢ ὅπως συνέβησαν. Τὸ δὲ ἐτι θλιβερώτερον, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τῆς κακουργίας ἐκείνης, καθάπερ μαρτυρεῖ ὁ σύγχρονος τῆς ἐκκλησίας ἱστορικὸς Σωκράτης.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀδικημάτων ὅσα ἔπασχον οἱ ἐθνικοὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, δὲν λησμονοῦμεν τὰ ἀδικήματα ὅσα ἔπραξαν εἰς τοὺς χριστιανούς οἱ ἐθνικοὶ ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχύος, περὶ τὰ τέλη τῆς τρίτης ἐκατονταετηρίδος καὶ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ. Ἀλλ' ὅσαυδήποτε καὶ οἰαυδήποτε ἦσαν αἱ ἀμοιβαῖαι τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν χριστιανικῶν ὁχλῶν κακουργίαι, αἱ κακουργίαι αὐταὶ δὲν ἤθελον ἰσχύσει νὰ ἐπαγάγῳσιν ὁριστικὴν μεταξὺ τῶν δύο κόσμων διάστασιν. Καθὼς ὑπάρχουσιν ὅρη ὑψηλὰ ὑπεράνω τῶν ὀπιοίων ὁ οὐρανὸς διατελεῖ αἰθριος καὶ ὅταν κάτωθεν αὐτῶν μαίνηται ἡ καταιγὶς· οὕτω αἱ γενναῖαι ψυχαὶ ἐκατέρων τῶν στρατοπέδων, καὶ καθόλου εἰπεῖν αἱ ἀνώτεραι ἀμφοτέρων τῶν κοινωνιῶν τάξεις, αἱ μετεωριζόμεναι εἰς ὑψηλότεραν τινὰ τοῦ ἥθικου κόσμου περιωπῆν, δὲν ἔπαυσαν προτείνουσai πρὸς ἀλλήλας τὴν δεξιάν καὶ ἀγωνιζόμεναι αἱ μὲν νὰ σώσωσιν ἅπαντα τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, αἱ δὲ νὰ ἐπιβρώσωσι καὶ συμπληρώσωσιν αὐτὰ διὰ τοῦ πνεύματος τῆς νέας θρησκείας. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, εἰ καὶ τοσαύτον προστατεύσας τὸ χριστιανικὸν δόγμα, οὐ μόνον διωγμὸν τινα κατὰ τῶν ἐθνικῶν δὲν ἐψήφισεν, ἀλλὰ ῥητῶς καὶ ἐπανειλημμένως καθιέρωσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, πεποιθὼς ὅτι αὐτὴ καὶ μόνη δύναται νὰ ἐπιφέρει ἐν εἰρήνῃ τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας. «Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ, ἔλεγεν, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίου. Ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις, καὶ πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μηδεὶς τὸν ἑτερον παρενοχλεῖτω· ἕκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πράττει

τέτω. » Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ υἱοὶ καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου ἐξέδωκαν πολλοὺς καὶ ἐπανελημμένους κατὰ τῶν ἐθνικῶν νόμους· ἀλλ' αὐτὴ αὕτη τῶν νόμων τούτων ἡ ἐπανάληψις μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς καὶ ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐξέδιδον αὐτοὺς μᾶλλον ἐξ ἀνάγκης ἢ ἐκ προαιρέσεως. Μήπως αὐτὸς ὁ Θεοδοσίος ὁ μέγας, ὁ ψηφίσας αὐστηροτάτας διατάξεις κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, δὲν πυνόει ἰδιαζόντως τὸν περιφανῆ Λιβάνιον καὶ δὲν ἐδέχετο εἰς τὰ δημόσια λειτουργήματα τοὺς εἰδωολάτρας οἵτινες ἀπεκλείοντο αὐτῶν δυνάμει τῶν νόμων οὓς αὐτὸς οὕτος ἐξέδοτο; Πόσοι ἐθνικοὶ δὲν ἐξηκολούθουν ἔτι ὑπηρετοῦντες εἰς τὴν σύγκλητον, εἰς τὸν στρατὸν, εἰς τὰς δημοσίας σχολὰς, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ βασίλεια, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ὅστις λογίζεται ὡς φοβερώτατος τοῦ ἀρχαίου βίου διώκτης! Μήπως μετὰ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ βασιλεὺς Λέων δὲν εἶχε παρ' ἑαυτοῦ ἀρχίατρον τὸν ἐθνικὸν Ἰάκωβον, ἡ δὲ πρωτεύουσα καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐτίμων δι' εἰκόνων δημοσίων τὸν περιφανῆ ἐκείνον ἄνδρα; Μήπως καὶ ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολυάριθμοι εἰδωολάτραι δὲν κατεῖχον ἔτι ὕπατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα; Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ ἐνθυμίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ νέοι χριστιανοὶ οὐ μόνον ἐξηκολούθουν διδασκόμενοι τὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἐπιστήμης, παραδόσεως, εἰς τὰς ἐν Ἀθῆναις, ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν πλείσταις ἄλλαις πόλεσι σχολὰς, παρὰ τῶν αὐτόθι ἀκμαζόντων ἔτι ἐθνικῶν διδασκάλων, ἀλλὰ οὐδὲ διεκωλύοντο ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, νὰ τηρῶσι προσωπικὴν φιλίαν καὶ οἰκεότητα πρὸς τοὺς εὐκλεῖς ἀντιπροσώπους τοῦ ἀρχαίου κόσμου; Ὁ ἀνεγνώστης δὲν ἐλησμόνησε βεβαίως τὴν στοργὴν ἣτις δὲν ἐπαυσεν ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ Συνεσίου καὶ τῆς Ὑπατίας, οὐδὲ τὰ αἰσθήματα τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τοῦ θαυμασμοῦ τὰ ὅποια ἔτρεφον ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Χρυσόστομος πρὸς τὸν Λιβάνιον. Ὁ ἱστορικός τῆς ἐκκλησίας Σωκράτης, περιγράφας λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὰς στάσεις τῆς Ἀλεξανδρείας, περὶ τῶν ὁποίων πρό μικροῦ ὁμιλήσαμεν καὶ τῶν ὁποίων θῦμα ἐγένετο ἡ Ὑπατία, ἐπιφέρει αὐταῖς λέξεσι «Τοῦτο οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλῳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο. Ἀλλότριον γὰρ παντελῶς τῶν φρονούντων τὰ Χριστοῦ,

φύνοι καὶ μάχαι καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Σωκράτης δὲν ἐδίστασε νὰ καταδικάσῃ ἕνα τῶν ὑπάτων λειτουργῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἅμα εὑρεν αὐτὸν παραβάντα τὰς ἀρχὰς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέοντο ἅπαντες οἱ γνήσιοι τοῦ νέου δόγματος ἀπαθοί. Ὑπὸ τὸ κράτος δὲ τοιούτων αἰσθημάτων αἱ ἀνώτεραι τῶν δύο κοινωνιῶν τάξεις ἐξακολουθοῦν συνυπάρχουσαι καὶ συγχωνευόμεναι κατὰ μικρὸν ἐντὸς ἐνὸς μεγάλου ρεύματος, καίτοι οἱ μὲν κείμενοι νόμοι ἡξίουσαν νὰ διασπᾶσθαι αὐτάς, ἡ δὲ ἀμάθεια καὶ τὰ πάθη τῶν πολλῶν συνεπήγαντο τφόντι ἐκ διαλειμμάτων βιαίας τινὰς μεταξὺ αὐτῶν ῥήξεις. Ὅπόσον ἀδιάλειπτος ὑπῆρχε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι ἡ ἀμοιβαία τῶν δύο κόσμων ἐπίδρασις καὶ ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀρχαίας παιδείας μετὰ τοῦ νέου δόγματος, καταφαίνεται ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραφῶν διακεκριμένων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐνεργουμένης κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως. Ὁ ἐξ Ἑμέσσης τῆς ἐν Συρίᾳ Ἡλιόδωρος διετέλει ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐπίσκοπος τῆς κατὰ τὴν Θεσσαλίαν Τρίκκης, καὶ ἐν ταύτῃ ἔγραψε τὸ κάλλιστον τῶν μυθιστορημάτων τῆς ἀρχαιότητος, τὸ ἐπιγραφόμενον Ἀτὰ Αἰθιοπικὰ ἢ τὰ κατὰ Θεαγέννη καὶ Χαρίκλειαν.» Περὶ τοὺς αὐτοὺς ὡς αὐτῶς χρόνους Νόννος, ὁ ἐκ Πανοπόλεως τῆς ἐν Αἰγύπτῳ, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔγραφεν ἠρωϊκὸν ποίημα περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Διονύσου, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνέταξε παράφρασιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου. Ὁ Προκόπιος ὁ Γαζαῖος, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὅστις δὲν ἔμεινεν ἀμέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων, καὶ, κἀτοχος τῶν ἀπάσης τῆς ἀρχαίας παιδείας, ἐλογίζετο ὡς τύπος τῆς ῥητορικῆς λογογραφίας καὶ τῆς καθαρᾶς λέξεως, νῦν μὲν διέπρεπεν ἐπὶ τοῖς ἐιδυλλίοις αὐτοῦ καὶ ταῖς μυθολογικαῖς μελέταις, νῦν δὲ ἐσχολίαζε τὰν ὀκτάτευχον καὶ ἄλλα τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία, ἐπικρίνων πολυμυθῶς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν ἐθνικῶν. Ὁ τοῦ Προκοπίου σύγχρονος Αἰνείας ὁ Γαζαῖος μετεχειρίσθη ἅπασαν τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ δεινότητα, ὡς σοφιστοῦ, ἵνα καταπολεμήσῃ τὰ δόγματα τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντιτάξῃ εἰς τὰ δόγματα ταῦτα.

τὰς χριστιανικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας. Ἄλλος πάλιν τοῦ Προκοπίου σύγχρονος καὶ ὁμογενὲς, ὁ Ἰωάννης ὁ Γαζαῖος, ἔγραψε πρὸς τοὺς ἄλλους κοσμογραφικὴν πραγματείαν ἐν ἣ παραδόξως συνδυάζοντο αἱ χριστιανικαὶ περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαι μετὰ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας καὶ ἠθικῆς ἀλληγορίας. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν θέλομεν ἰδεῖν τὸν φιλόσοφον Πρόκλον ἐπισκοπῶντα, διὰ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐπιστήμης, καυστικὴν τινα ὕλην ἣτις ἔσωσε μὲν τὴν τοῦ Ἀναστασίου βασιλείαν, τελειωθείσα δὲ βραδύτερον παρήγαγε τὰ τοσοῦτα ἐπενεργήσαν εἰς τὴν τύχην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου ἑλληνικὸν πῦρ. Ἐκεῖ παρμολίως θέλομεν ἀπαντήσῃ περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανὸν καὶ τοὺς δύο Μιλησίους Ἰσιδώρου, οἵτινες, τραπολογήσαντες ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἐδημιούργησαν τὴν νέαν χριστιανικὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τῆς ὁποίας πρῶτον καὶ ἀμύμητον προῖον ὑπῆρξεν ὁ μέγας τῆς Ἀγίας Σοφίας ναός. Δόγῳ ἄρα καὶ ἔργῳ ἐφαίνεται ὁσπήμεραι πρῆγματούμενον τὸ ἄνειρον τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας, καὶ δημιουργούμενος νέος τις καὶ ἰσχυρὸς κόσμος διὰ τῆς συζητήσεως καὶ ἐξελέγγεως τῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ τῆς ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας παραδοχῆς καὶ κράσεως ἐκείνων ἐκ τῶν στοιχείων ταύτων ὅσα ἠδύνατο πρὸς αὐτὴν νὰ συναρμολογηθῶσιν.

Ἀξιοσημείωτος μάλιστα εἶναι ἡ στενὴ, ἡ ἀδελφικὴ δυνάμεθαι νὰ εἴπωμεν σχέσις, εἰς ἣν περιῆλθεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἡ ὑψηλοτάτη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία συνωκείωθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας μετὰ τοῦ νέου θρησκευματος. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων σοφῶν ἰσχυρίσθησαν ὅτι αἱ νεопλατωνικαὶ θεωρίαι καὶ οἱ νεοπλατωνικοὶ ὄροι ἐπενέργησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην τετάρτου Εὐαγγελίου, τοῦ περιέχοντος τὸ φιλοσοφικόν, τὸ μεταφυσικὸν μέρος τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλὰ παραλείποντες τὰ περὶ τούτου, καθὰ ἀμφισβητήσιμα καὶ ἀμφισβητούμενα, ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα βεβαιότερα. Ἦδη ὁ Ἀπολλῶς, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολῇ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἤρχισε νὰ θεωρῇ ἐπὶ τὰ φιλοσοφικώτερον τὸν χριστιανισμόν, ὁ δὲ ἀπὸστολος, εἰ καὶ ψέγων τὰς ἐκ

τούτου προελθούσας διακρίσεις, ἄφησεν ὅμως εἰς τὸν χρόνον νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀξίαν τῶν φιλοσοφικῶν ἐκείνων διδασκαλιῶν ὅσαι ἐπικροδομοῦντο ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ πλείστοι μὲν ἤμασαν χριστιανοὶ φιλόσοφοι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Τατιανός, ὁ Πάνταινος, ὁ Μάξιμος καὶ ἄλλοι. Ἰδίως δὲ ἀξία μνηίας εἰσὶν ὅσα ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς λέγει περὶ φιλοσοφίας. «Οὐκ ἀλλότριά ἐστι τὰ Πλάτωνα διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐστὶ πάντα ὅμοια, ὥς περ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων, στωϊκῶν τε, καὶ ποιητῶν, καὶ συγγραφέων» ἕκαστος γὰρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ λόγου τὸ συγγενὲς ὅρων καλῶς ἐφθέγγετο. . . . ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστίν.» Καὶ ἀξιωμακμόνευτος εἶναι ὡς αὐτως ὁ τρόπος δι' οὗ ὥριζεν ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν χριστιανισμόν ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς. «Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἑλλήσιν ἀναγκαῖα φιλοσοφία· νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεῖα τις οὕσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρποῦμένης. . . . φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν στωϊκὴν λέγω, οὐδὲ τὴν πλατωνικὴν, ἢ τὴν ἐπικούρειον καὶ ἀριστοτελικὴν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστη τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, ταῦτα σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί.»

Ἀλλ' ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ πολυειδεῖ οἰκειότητι μεταξὺ τῶν δύο κόσμων καὶ ἰδίως μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἔκειντο τὰ σπέρματα τῆς ὀριστικῆς αὐτῶν διαστάσεως. Τὴν θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς πίστεως κρηπίδα ἀπετέλει τὸ δόγμα τῆς θείας τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρωπήσεως· ἀλλὰ τὸ δόγμα τοῦτο ἦτο ἀνεπίδεκτον φιλοσοφικῆς συζητήσεως. Ἡ φιλοσοφικὴ συζήτησις μένει ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως· τὸ δὲ θεῖον ἐκεῖνο δόγμα ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀντιλήψεως ταύτης. Ὅθεν ἡ φιλοσοφικὴ ἐρευνα, καθὸ ἡ ἀναγκασμένη φύσει νὰ περιστρεφῆται ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων, ἐξετρέπετο λεληθότως τοῦ δόγματος τῆς τοῦ Σωτῆρος θεότητος· διότι, ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ τὸ δόγμα τοῦτο

προσιτόν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, κατεβίβαζεν αὐτὸ ἀπαραιτήτως ἀπὸ τῆς ὑπερανθρώπου περιωπῆς, εἰς κύκλον ἀντιλήψεως κατωτέρου, ἐν ᾧ ὁ Σωτὴρ παρίστατο ὡς ἄνθρωπος μᾶλλον ἢ ὡς θεός. Ἡ φιλοσοφικὴ συζήτησις παρήγαγε λοιπὸν τοῦτο τὸ δεινὸν ἀποτέλεσμα, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις διτρήθη ὡς ἐξ αὐτῆς εἰς δύο μερίδας· τὴν μερίδα ἣτις ἐνέμενε πιστὴ εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ἐνσάρχου οἰκονομίας, ἥτοι τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ τὴν μερίδα ἣτις ἐξωλίσθησεν εἰς ποικίλας ἐρμηνείας, συνεπαγομένης ὅλας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν δοξάν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἦτο ἄνθρωπος, ἥτοι τὰς αἵρέσεις. Ἐν τῇ τρίτῃ ἐκατονταετηρίδι, ὁ Τερτυλλιανὸς γράφων «Κατὰ Ἑρμογένους» μὲν ὀνομάζει τοὺς φιλοσόφους «πατριάρχας τῶν αἰρετικῶν», «περὶ ψυχῆς» δὲ, ἀποκαλεῖ τὸν Πλάτωνα «ἀπάντων αἰρετικῶν ἄρτυμα». Ἐν τῇ τετάρτῃ ἐκατονταετηρίδι, ὁ Ἀρειὸς ἐκφύσσετο ἐπισήμως μαθητὴς τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πορφύρου (σελ. 574 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἑκτῇ ἐκατονταετηρίδι ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἠντλησας τὰς περὶ πολλῶν δογμάτων μονοφυστικὰς αὐτοῦ πλάνας καὶ ιδίως τὰς περὶ Τριάδος. «Ἐλεγε δὲ ταῦτα λαβὼν τὴν ἀφορμὴν ἀπὸ τῶν ἀριστοτελικῶν. Ὁ γὰρ Ἀριστοτέλης φησὶν, ὅτι εἰσὶ τῶν ἀτόμων καὶ μερικαὶ οὐσίαι, καὶ μία κοινή. Οὕτως οὖν καὶ ὁ Φιλόπονος ἔλεγεν, ὅτι εἰσὶ τρεῖς μερικαὶ οὐσίαι ἐπὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος, καὶ ἔστι μία κοινή.»

Ναὶ μὲν αἱ αἵρέσεις δὲν ἐτόλμησαν, καθ' ὅσον ἤξεύρομεν, νὰ ἀποφανθῶσιν ἀπροκαλύπτως ὅτι ὁ Σωτὴρ ἦτο ἄνθρωπος· ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν συνεπήγαντο ἅπασαι (σελ. 627, 755 καὶ 757 τοῦ δευτέρου τόμου) τὸ ἀνατρεπτικὸν ἐκείνο συμπέρασμα, ἡ εἰρηνικὴ συμβίωσις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀπέβη ἀδύνατος. Ὁ καιρὸς τῆς ἀνεξιθρησκείας δὲν εἶχεν ἔτι φθάσει. Τινὲς τῶν βασιλέων ἠγωνίσθησαν νὰ συνδιαλλαξῶσι τὰ δύο στρατόπεδα δι' αἰμοδαίων τινῶν παραχωρήσεων· ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ ἀπόπειραι τοῦ συμβιβασμοῦ ἀπέτυχον, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι ἡ διαίρεσις ὑπεθάλλετο ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, τοῦ ὁποίου πρωιμώτατα ἤρχισεν ἡ κατὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀντιπολιτεύσει. Ὅθεν ἡ μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῶν αἵρέσεων ῥήξις, κατ' ἐξῆς

ἐνεπανόρθωτος. Οἱ αἰρετικοὶ κατεδιώχθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐστηρότερον· ἀπελπισθέντες δὲ συνεννοήθησαν μετὰ τῶν ξένων καὶ ὑπεβούθησαν μὲν τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Περσῶν, συνετέλεσαν δὲ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν κατάκτησιν τῆς Συρίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, περὶ τὰ μέσα τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ ὕλική ζημία ἦν ὑπέστη τὸ κράτος· ἐκ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τούτου, ὑπῆρξε μικρότερα τῆς ἐξ αὐτοῦ προσελθούσης ἀκαταλογίστου ἥθικῃς βλάβης. Ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις συνεπήγαγε τὴν κατάργησιν πολυαριθμῶν Ἑλληνικῶν σχολῶν, καὶ ἰδίως τῶν σχολῶν τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου, τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Δαμασκοῦ, τῆς Φιλαδελφείας, τῆς Πέτρας, αἵτινες συνετήρουν τὴν χρυσὴν ἄλυσιν δι' ἧς συνηρμολογεῖτο μέχρι τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ὁ ἀρχαῖος πνευματικὸς βίος μετὰ τοῦ νέου χριστιανικοῦ κόσμου. Ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἔτι ἑκατονταετηρίδος, ἐξέλιπον αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαὶ διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνόμισε πρέπον νὰ παύσῃ τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἐθνικῶν καθηγητῶν, οἵτινες ἐξηκολούθουν διδάσκοντες ἐνταῦθα δόγματα ἀνατρεπτικὰ μὲν τῆς καθεστῶσης θρησκείας, συντελεστικά δὲ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν διατάραξιν τῶν πνευμάτων. Ὁ διανοητικὸς δεσμός μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐρράγη τοκουτοτρόπως τότε ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Οὐδὲ συνηρμόσθη αὖτις διὰ τῶν ἀλλαγῶν τοῦ κράτους ἰδρυθέντων ἐκπαιδευτηρίων· τὸ μὲν διότι, ὥσπερ τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων καὶ ἐπιδρομῶν, ταῦτα περὶ ὁρίσθησαν κυρίως εἰπεῖν εἰς μόνον τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ δὲ διότι ὁσπμέραι ἐκρατύνετο ἡ δυσπιστία πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην παιδείαν, ἣτις ἔσπειρε τοιαῦτα ζιζάνια ἐντὸς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ὅ,τι λοιπὸν ἐπόθει ὁ Ἰουλιανός, ὅ,τι μετὰ τοσαύτης ἀγανακτήσεως ἀπέκρουεν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός (σελ. 647 τοῦ δευτέρου τόμου) συνέβη κατὰ δυστυχίαν ἐπὶ τελους. Ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς ἐστέρηθη ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας τῶν παραδόσεων, τῶν αἰσθημάτων, τῶν φρονημάτων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Διετήρησε μὲν τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἄψυχον ἐν γένει, καὶ εἰς πολλὰ παραμορφωμένην καὶ ἠκρωτηριασμένην. Αὕτη δὲ ἡ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀλλοτριώσις συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἥθικὴν καὶ

τὴν διανοητικὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀλλοίωσιν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα

Εἰς τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην ἐπενήργησαν καὶ ἄλλα αἷτια. Ἐν τῇ συνδυασμῷ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐξ οὗ ἐμελλε ν' ἀπαρτισθῇ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, δὲν ὑπῆρχε τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας. Τὸ αἶσθημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν τῶν ἠθικῶν ἐλαττηρίων δι' ὧν τὰ μάλιστα ἐμεγαλοῦργησεν ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμός, ἐμαρτύρη ἐν αὐτῷ ἀφ' ἧς ἐποχῆς οὗτος, γενόμενος κοσμοπολίτης, ἐξεχύθη ὑπὸ τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν, ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ τότε πεπολιτισμένου κόσμου. Τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας δὲν εἶναι ἀπόλυτον, ἀλλὰ σχετικόν· οὐδὲ βλαστάνει καὶ ἀκμαίνει ἐμὴ καθ' ὅσον ἀπέναντι αὐτοῦ φέεται ἕτερον τοιοῦτον αἶσθημα. Ὑποθέσωμεν τῶντι ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δὲν ἤθελεν ὑπάρχει ἐμὴ ἡ ἔθνος, ἐν ἰδιώμα γλώσσης, ἐν θρησκείᾳ, ἐν πολιτείᾳ· ἐννοεῖται ὅτι ἡ φιλοπατρία δὲν ἤθελεν ἔχει λόγον ὑπάρξεως ἐν τῷ τοιοῦτῳ κόσμῳ. Παραπλήσιόν τι συνέβη ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ὅτε ὁ ἑλληνισμός ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ναὶ μὲν ἡ ἀνατολὴ δὲν ἀπετέλει ὅλον τὸν κόσμον· ἀλλ' ἐπὶ ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα εἴς τας σχέσεις μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς δύσεως, μεταξὺ ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ Ῥώμης, σχεδὸν δὲν ὑπῆρχεν· ἐν τῇ ἀνατολῇ δὲ οὐδὲν ὑπελείπετο ἔθνος δυνάμενον σπουδαίως ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὸν μακεδονικόν ἑλληνισμόν. Ὅθεν ἡ φιλοπατρία ἐξέλειπεν ἐκ τοῦ ἑλληνισμοῦ τούτου, ὅστις δὲν ἔσχυσε τότε καὶ δὲν ἤκμασεν εἰμὴ διὰ τὴν ὑπεροχὴν τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ τῆς ἐπιστήμης, καὶ τῆς τέχνης, ἐπὶ δὲ τοῦ κοινοτικοῦ, τοῦ διοικητικοῦ, τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ ὡς πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ τῆς ἀνατολῆς ἔθνη. Ὅτε δὲ τελευταῖον συνειρησθη καὶ πρὸς τὴν Ῥώμην, ἐπειδὴ ταύτης ὁ πολιτικὸς ὀργανισμός ἦτο κρείττων, ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμός ὑπενέδωκεν εἰς αὐτὴν. Ἀλλὰ διετήρησεν ἀκέραια κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὰ ἄλλα σωστικά τοῦ ἐθνικοῦ βίου, διότι ὡς πρὸς ταῦτα ἐξακολούθει ὑπερεῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κόσμου· ὥστε ὅτε ἰδρύθη ἰδιον ἐν τῇ ἀνατολῇ Ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ μάλιστα ἀφ' ἧς κατελύθη τὸ δυτικόν, ὁ ἑλλητισμὸς τῆς κυβερνήσεως τῶν χωρῶν ὅσαι ἤδη ὑπῆγοντο εἰς τὴν μοναρχίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέβη φυσικώτατος καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀναπόδραστος, διὰ τὸν λόγον ὅτι πάντα τὰ λοιπὰ ἦσαν ἐν

πρὸς χάριτας ταύτας ἑλληνικὰ, γλῶσσα, ἐπιστήμη, τέχνη, ἥθη, παι-
ιδόσεις. Καὶ τῶντι ὁ ἐξελληνισμὸς οὕτως, ἀρχίσας ἀπὸ Κωνσταν-
τίνου τοῦ μεγάλου δὲν ἐπαυσε διεξαγόμενος καθ' ὅλην τὴν παρῶ-
ν τῆς ἱστορίας περίοδον· τὸ δ' ἐντεῦθεν ἀπαρτισθὲν ἀνατολικῶν
ράτος συνεκροτήθη οὕτως ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων τοῦ ἀρχαίου
ἑλληνισμοῦ καὶ ἐκ τῆς ῥωμαϊκῆς διοικήσεως, λαβῶσης τὸ ἔνδυμα
ῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀλλὰ, ἐπαναλαμβάνομεν, τὸ αἶσθημα καὶ
ἐννοια τῆς πατρίδος δὲν ὑπῆρχον ἐν τῷ κράτει τούτῳ, διότι πρὸ
κιοῦ εἶχαν ἐκλείψει ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν στοιχείων ἐξ ὧν ἤδη συνε-
ροτήθη.

Ἐὰν ὁμῶς ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἐστερήθη ἐκ πρώτης ἀφετη-
ρίας ἐνὸς τῶν ἰσχυρατάτων ἐλατηρίων δι' ὧν τὰ ἔθνη μεγαλουργοῦ-
ν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, προσέλαβεν ἕτερον αὐδὲν ἥττον ἐνεργὸν
ἐλατήριον, τὰ θρησκευτικὸν αἶσθημα, διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις
ερωϊμώτατα συνδυασθεὶς μετὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τέχνης, φι-
λοσοφίας, ῥητορικῆς, πολιτείας, ἀπετέλεσεν ἑκτοτε ἐν τῶν κυριω-
τάτων συστατικῶν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου. Ἡ πρὸς τὰ θεῖα πεποί-
θησις ἀνεδείχθη πολλάκις θαυματοργὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ἐξαιρέ-
τως ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ. Δυστυχῶς τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα,
ὡς καὶ δὲν συζεύγνυται μετὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας, καὶ
τῶν μετὰ ταύτου συνημμένων ποικίλων γενναίων φρονημάτων, ἐν
ἑλλας ἐξέσιν ὡς καὶ δὲν πρόκειται νὰ ἐπιρρώσῃ τὰ ἔθνη τῆς πο-
λιτείας αἰσθήματα, ἀλλ' αὐτὸ μόνον ν' ἀναπληρώσῃ τὴν παντελῆ
τῶν ἄλλων ἑλλειψιν, τείνει εἰς τὸ νὰ νεκρώσῃ μὲν τὸν πρακτικὸν
βίον, νὰ συγκροτήσῃ δὲ βίον ἴδιον καὶ ἄτχεται, ἄχι πρὸς πᾶν ἀν-
θρώπινον καὶ κοσμικὸν συμφέρον, διότι καὶ οἱ μᾶλλον εἰς τὴν λα-
τρίαν τοῦ Ὑψίστου ἀφιερούμενοι ἄνθρωποι, εἶναι ἐπὶ τέλος ἀνθρω-
ποι, ἀλλὰ, τὰ πάντων ὀλεθριώτερον, ἄσχετον πρὸς τὰ σπουδαιότατα
πολιτικά καὶ κοινωνικά τοῦ ἔθνους συμφέροντα. Τοῦτο συνέβη παρ'
ἡμῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Ἀνυπολόγιστον εἶναι τὸ ποσὸν τῶν
ἀνθρώπων ὅσοι, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὑπὸ κακῶς νενοτημένου
ζήλου εἰσπλητατοῦμενοι, περιεβάλλοντο τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἐγ-
καταλείποντες μὲν τὰ ἀληθῶς ἱερὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ
κόσμῳ τούτῳ, τὰ καθήκοντα τοῦ πατρὸς, τοῦ πολίτου, τοῦ στρα-

τιώτου, ἀναλίσκοντες δὲ τὰς ἠθικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις ἐν βίῳ ἀσχοπον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀκόλαστον. Αἱ νέαι γενεαὶ ἐδρα- τεύοντο, ὡς ὑπὸ λοιμικῆς τινος νόσου, διὰ τῆς ὑπερβολικῆς ταπεί- ἀναπτύξεως ἣν ἔλαβεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐκείνη θεσμοθεσία. Ἡ γε- γία, ἡ βιομηχανία, ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἐστεροῦντο τῶν χρησ- μωτέρων καὶ ῥωμαλεωτέρων βραχιόνων. Τὰ μοναστήρια καὶ τὰ εἰς αὐτὰ ἀφιερούμενα κτήματα ἐπολλαπλασιάσθησαν τοσοῦτον καὶ τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἀπασχολοῦν τοσοῦτον τὴν κυδέρνην, ὥστε τὸ κράτος ὅλον κατήντησε μετὰ τινος ἐκατονταετηρίδας· καὶ ὁμαξί- μοναχῶν μᾶλλον ἀπραγμόνων ἐνδιαίτημα ἢ ἐνεργὸν πολιτικὴν κα- νωνίαν. Ἡ ὅλως ἄτοπος αὐτῇ τῶν πραγμάτων κατὰστάσις ἔφερε εἰς ἀπελπισίαν πολλοὺς τῶν βασιλέων, καὶ προεκάλεσε τὴν οὐδὲν ἥττον ἄσπονον ἀντίδρασιν τῆς εἰκονομαχίας, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς Κων- σταντῖνος, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, ἐσχεί- ρησεν, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἐκατονταετηρίδι, ὁλοσχερῇ καταδραμὴν τῶν μοναστηρίων. Ἡ ῥιζικὴ αὕτη ἀνατροπὴ τῆς προκειμένης θεσμο- θεσίας δὲν νῦδοκίμησεν, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ εὐδοκίμησῃ, ὡς θέλει εἶ- γηθῇ ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ἄλλος ὅμως μετριώτερος βασιλεὺς, ὁ καλὸς καγαθὸς Μαυρίκιος, ἠθέλησε, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἐκατονταε- τήριδος, νὰ περιστελῇ ἀπλῶς τὰ ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα τῆς ὑπερ-βολικῆς ἐκείνης πρὸς τὴν ἱερωσύνην ῥοπῆς· ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀπηγό- ρευσεν διὰ νόμου νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὸν ἱερατικὸν καὶ τὸν μονα- χικὸν βίον οἱ δημόσιοι λειτουργοὶ καὶ πρὸ πάντων οἱ στρατιῶται πρὶν ἢ συμπληρωθῇ ὁ χρόνος τῆς θητείας αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ κληρὸς κατεπολέμησε καὶ ταύτην τὴν συνετὴν διάταξιν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ βασιλεὺς ὤφειλε νὰ μὴ ἀποτρέπῃ τῆς διακονίας τοῦ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους οὓς ὁ Θεὸς νῦδόκησε νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὴν τοῦ βασι-λέως διακονίαν.

Καὶ οὐ μόνον ὅλως ἀπεχώρουν ἐκ τοῦ κόσμου ἀναριθμητοὶ ἄν-θρωποι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν αὐτῷ παραμένοντες, ἄλλοκότως θεολη-πτούμενοι καὶ κατατρίβοντες τὸν χρόνον περὶ δογματικὰς συζητή-σεις καὶ περὶ τὴν τυπικὴν λατρείαν, ἀδρανῶς ἐξεπλήρουν τὰ καθή-κοντα τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἐδείκνυντο πολλάκις νωθροὶ εἰς τοὺς πολέμους ὑπὲρ τῆς πίστεως.

είνῃς εἰς ἣν ἔλεγον ἐαυτοὺς ἀφωσιωμένους. Ἵνα ἐξεγείρωσι κατὰ
 οὗτο τοῦλάχιστον τὸν κοινὸν ζῆλον, ὁ βασιλεὺς Φωκάς, ὁ τοῦ
 αὐρικίου διάδοχος, ἐν ἀρχῇ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, καὶ
 βασιλεὺς Νικηφόρος ὁ Φωκάς, ὁ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τῆς
 ἐκάτης ἑκατονταετηρίδος πολλὰ στήσας κατὰ τῶν Ἀράβων τρό-
 αια, καὶ ἰδίως ἀνακτῆσας ἀπὸ αὐτῶν καὶ ἐκχριστιανίσας τὴν νῆσον
 ῥήτην, ἔθεντο ἐπανειλημμένως νόμον διαλαμβάνοντα « τοὺς ἐν
 πολέμοις ἀποθνήσκοντας στρατιώτας μαρτυρικῶν ἀξιοῦσθαι γερῶν »
 ἢ ἄλλαις λέξεσιν, ἠθέλησαν εὐλογώτατα νὰ ἐξομοιώσωσι πρὸς τοὺς
 ἰάτρους τῆς πίστεως τοὺς στρατιώτας τοὺς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἐν
 πολέμῳ ἀποθνήσκοντας. Ἀλλ' εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν· διότι πολλοὶ
 τῶν ἐπισκόπων ἰσχυρίσθησαν, οἰκτρῶς σοφιστευόμενοι, ὅτι οἱ βασι-
 εῖς ἤξιουν νὰ θέσωσι « ἐν μόνῳ τῷ πολέμῳ καὶ οὐκ ἐν ἄλλῳ τινὶ
 ἣν τῆς ψυχῆς σωτηρίαν » ἔτι δὲ ἔφερον εἰς μέσον κανόνα τινὰ τοῦ
 ἐγάλου Βασιλείου, δι' ἄλλας περιστάσεις καὶ ἀνάγκας ὀρίσαντα,
 ἐπὶ τριετίαν ἀκοινωνήτους εἶναι τοὺς πολέμιον ἐν τινὶ πολέμῳ
 ἐνηρηκότας. » Καὶ ὡς ἂν δὲν ἤρκουν καὶ ὑπερήρκουν ταῦτα πάντα
 ἵνα ἐξηγήσωσι πῶς οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς δὲν ἀντέστησαν
 πάντοτε εἰς τοὺς πολέμιους καὶ ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν ὑπὲρ
 αὐτῶν, οἱ χριστιανοὶ οὗτοι, ἐμφορούμενοι ὑπὸ τῆς παλαιᾶς Γραφῆς
 καὶ τῆς τύχης τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ἤξιουν, δόakis ἡττῶντο, ὅτι
 ὁ Θεὸς τιμωρεῖ αὐτοὺς διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν· εἰς τὸ μέγα συμ-
 βούλιον τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ μετὰ τοὺς πρώτους
 κατὰ τὴν Συρίαν θριάμβους τῶν μωαμεθανῶν, εἰς τῶν παρευρεθέντων
 ἐν τῇ συμβουλίᾳ ἐπρέσβευσεν σπουδαίως τὴν δόξαν ταύτην, ἥτις
 ἦτο καὶ μόνῃ ἱκανὴ νὰ παραλύσῃ τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, καθὼ συ-
 νεπαγόμενην τὸ ὀλέθριον συμπέραςμα, ὅτι, ἀφοῦ ὁ Θεὸς ἀπεφάσισε
 νὰ μᾶς τιμωρήσῃ, εἶναι μάταιον ν' ἀντιστρατευώμεθα κατὰ τῆς τοῦ
 Θεοῦ βουλῆς. Εἶπομεν καὶ ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὸ θρησκευτι-
 κὸν αἶσθημα ἔπραξε πολλὰ καὶ μέγала κατὰ τὴν μέσσην ἡμῶν
 ἱστορίαν· εἰς αὐτὸ ὀφείλονται τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου, τοῦ
 Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγωνάτου, τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, τοῦ Νι-
 κηφόρου Φωκά, τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ πλείεστες
 ἕτεροι. Ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα δὲν ἐμεγαλουργήσεν οὕτω.

ἐπὶ τῇ ὁσάκας ἢ μοναρχίᾳ, ἥτις μόνῃ ἐξεπροςώπει τότε τὸ πολιτικὸν τῆς κοινωνίας συμφέρον, κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν λαὸν περὶ τῆς μεγάλης ταύτης ἀληθείας, ὅτι, εἰν ἔθνος ἄνευ θρησκείας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ὅτε θρησκεία ἄνευ ἔθνους δύναται νὰ συντηρηθῇ. Ἐν ἁλλαις λέξεσι, τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα δὲν ἀπέβη σαφὲς εἰμὴ ὁσάκας ἢ μοναρχία ἠδυνήθη νὰ περιποιήσῃ αὐτῷ πρακτικὰ καὶ ἐνεργὸν χαρακτῆρα. Ὅσάκας, ὡς εἶτε ἐκ τῆς ἀνεπιτηδεύουσα τῶν βασιλείων, εἶτε ἐκ τῆς τοῦ κλήρου ἀντιπράξεως, ἐξέλεικεν ἑματιαῦτε ἡ τοιαύτη χειραγωγία, τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἐνοθεῖται πολυσιωδῶς καὶ πολυτρόπως· διότι τὸ αἶσθημα τοῦτο ὁμοιάζει πρὸς τὰ φυσικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα τὰ ὅποια, πρὸς ἄλληλα μὲν συνδυάζονται, ζωοποιοῦσι, μενοῦμενα δὲ, καταστρέφουσι. Τοῦτου ἕνεκα ἐξώκειλε κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα εἰς τσσαύτας ἡμαρτημένους δεξασιῶς, αἰτίας ἐπενήργησάν οὐσιωδῶς, πῶς νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν, εἰς τὴν ἡθικὴν, τὴν διανοητικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἐκλυσιν.

Πλὴν τούτων, εἴπομεν προσημαζόμενοι, ὅτι ὁ ἑλλητισμὸς ἐπὶ κράτει μὲν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει καθ' ἣν ἐποχὴν τοῦτο ἄρχισε τὸν αὐτοτελεῖ αὐτοῦ ἱστορικὸν βίον, ὅτι ὁμοῦς πλείστοι αὐτοῦ κῆταικοι δὲν εἶχον ἔτι ἐξελληνισθῇ καὶ ὅτι ἡ ὁλοσχερὴς αὐτῶν ἐντὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ συγγένευσις ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα μορφωθῇ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐν μέγα καὶ ἰσχυρὸν ἔθνος, ἔχον τὴν αὐτὴν θρησκείαν, τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ τὰ αὐτὰ συμφέροντα. Αὐστυχῶς ἡ ἐθνικὴ αὐτὴ ἐνότης δὲν κατορθώθη ὡς ἀπαρτισθῇ ἕνεκα ποικίλων αἰτιῶν, πρὸ πάντων δὲ ἕνεκα τῆς ἀδιαλείπτου ἐπιδρομῆς καὶ ἐγκαταστάσεως ἀλλοφύλων εἰς τὰς διαφόρους τοῦ κράτους χώρας. Ἀπὸ τῆς ἐξέλιξης μάλιστα ἐκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, ἄλλοτε διὰ πολέμων καὶ ἄλλοτε διὰ συνθηκῶν, ἤλθον καὶ ἐνδρῦθησαν ἀλλεπαλλήλως ἐν μὲν τῇ Εὐρώπῃ, Σλαῦοι, Βούλγαροι, Βλάχοι, Φράγχοι, ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ, Ἀραβες, Τοῦρκοι, καὶ πάλιν Φράγχοι. Εἰς τὴν θρησκομαναί ἥτις ὑπέθαλπε τὸν ἀδιάκοπον καθ' ἡμῶν πόλεμον τῶν μουσουλμανῶν· εἰς τὰς φιλαρπάγους ἐρέξεις ὑφ' ὧν φερόμενοι ἐκρουον ἀδιαλείπτως τὰς πύλας τοῦ κράτους οἱ βάρβαροι τῆς ἀρκτου, προσετέθησαν αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τῆς παπικῆς ἐξουσίας, ἥτις δὲν ἐπυξεν ἐπὶ δύο ἐκατονταετηρίδας ἐλαύνουσα καθ' ἡμῶν ὅλους τοὺς ὄχλους τῆς

ἰσχυρῶς. Παρὰ τοῖς Σύροις, τοῖς Αἰγυπτίοις, τοῖς Ἀρμενίοις, ὁ δὲ ἁ-
 γνησμός ὡπισθοδρόμησε καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ λαοὶ οὗτοι, ἐπεὶ δὴ
 ἴσαν τὸ πλείστον αἱρετικοί, ἵνα ἀντιπολιτευθῶσιν εἰς τὴν καταδιώ-
 ρουσαν αὐτοὺς ἐλληνικὴν ὀρθοδόξIAN, ἤρχισαν πρῶμῶτα νὰ με-
 αχειρίζονται ὡς ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν τὰς ἐγγχωφίους αὐτῶν
 λαλέκτους. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἥτις, εἰ καὶ ἐπρα-
 ῖεν ἐκ διαλειμμάτων ἁμαρτήματα τινα, ἀνέδειξεν ὁμως ἐν γενεῇ
 εὐνεσιν, ἐπιτηδεύοντα καὶ δραστηριοῦντα εἰς τὴν κυρίως ὀφειλομένην
 τὴν σωτηρίαν ἡμῶν, ἔγνωσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ παροχετεύη
 μὲν τὸν ἀνεξάντλητον τῶν ἀλλοφύλων χεῖμαρρον ὅστις ἐπὶ χίλια
 ἔτη δὲν ἔπαυσε κατακρουζόμενος εἰς τὰς χώρας ἡμῶν ἀπὸ βορρᾶ,
 ἀπ' ἀνατολῶν, ἀπὸ μεσημβρίας καὶ ἀπὸ δυσμῶν, νὰ διοχετεύη δὲ
 αὐτὸν, ἀπαξ πλημμυρῆσαντα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποδῇ ὅσον ἐν-
 δέχεται ὀλιγώτερον ἐπιβλαβὴς εἰς τὸν ἐλληνισμόν. Αὕτη ἀνεξωπού-
 ρησε τὸν χριστιανικὸν ἐλληνισμόν εἰς χώρας πολλὰς ὑπὸ τῶν Ἀρά-
 βων κατακλυσθεῖσας, εἰς Κρήτην, εἰς Κύπρον, εἰς Κιλικίαν, εἰς τὴν
 βόρειον Συρίαν· αὕτη προωκοιῶθη ἐν μέρει τοὺς Ἀρμενίους· αὕτη
 ἐξελλήνισε τοὺς Σλαῦους καὶ τοὺς Βλάχους τῶν μεσημβρινῶν εὐρω-
 παϊκῶν ἐπαρχιῶν· αὕτη ἐξημέρωσε τὸ γένος τῶν Βουλγάρων, ἐνο-
 φθαλμίσασα εἰς αὐτὸ πολλὰ τοῦ πολιτισμοῦ σπέρματα· αὕτη ἀπῆλ-
 λαξεν ἡμᾶς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας. Ἀλλ' ἐὰν προέλαβεν οὕτω
 τὸν ὀλοσχερῆ τῆς φυλῆς ἡμῶν καταποντισμόν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπι-
 τύχη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὸν ὀλοσχερῆ ἐξελληνισμόν τῶν κατοίκων
 τοῦ κράτους. Ὁ ἐλληνισμός ὅστις, περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης
 ἑκατονταετηρίδος, συνεποσοῦτο ἴσως εἰς εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα ἑκα-
 τομύρια, εἶχεν ἀποβάλλει κατὰ τὴν δεκάτην πέμπτην, ὑπὲρ τὸ ἡμι-
 συ πησανώτατον τοῦ πλῆθους τούτου. Οἱ Σλαῦοι, οἱ Βούλγαροι, οἱ
 Ἀρμένιοι ἀπετέλεσαν ἰδίας ἐθνότητας· ὁ δὲ ἀνταγωνισμός αὐτοῦ
 κατὰ τῶν Ἑλλήνων, διηκόλυε πολὺ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ-
 κτηναι τῆς Ἀνατολῆς.

Τοιοιουτρόπως ἡ ἀπαιδευσία, αἱ θρησκευτικαὶ πλάναι, καὶ ἡ
 πολλῶν καὶ διαφόρων ἀλλοφύλων ἐντὸς τοῦ κράτους ἐνδρυσαι,
 ἐμταίωσαν τὰς χρηστὰς ἐλπίδας ὅσας παρείχεν ἡ θρησκὴ καὶ ὕλη.

ἡγεστάταις τοῦ ἑλληνισμοῦ περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλὰ ταῦτα ἐκ προοιμίου λέγοντες, μὴ νομίσῃ τις ἐπὶ, ὅπως οἱ πλείστοι τῶν δυτικῶν ιστοριογράφων, νομίζομεν εἶσαν περιφρονήσεως ὁλόκληρον τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου τὴν ἱστορίαν ἔσχε τῆς βλασφημίας! Ἀδοξος καὶ αἰλουσιτελής εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ὑπερξεν ἡ μακρὰ ἐκείνη τῶν περιπετειῶν ἡμῶν Ὀδύσσεια. Ἡ ἔθιξ τοῦ ἔθνους ἀλλοιώσεως δὲν ἐπῆλθε διὰ μιᾶς, πολλοὶ δὲ τῶν βασιλέων ἐπεχείρησαν νὰ μετριάσωσι, καὶ ἐμετρίασαν μέχρι τινὸς τὰ ὀλίθρια τῆς ἀλλοιώσεως ταύτης ἀποτελέσματα. Ἄνευ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐκείνου κράτους καὶ πρὸ πάντων ἄνευ τῆς αἰμνήστου αὐτοῦ μοναρχίας, καθ' ἧς τοσαῦται καὶ παρ' ἡμῖν αὐτοῖς ἐπικρατοῦσιν ἐν προλήψει, ἀμφιδάλλομεν ἂν σήμερον ἐσώζετο ἔχνος ἑλληνισμοῦ, ἀμφιδάλλομεν ἂν ἐσώζετο χριστιανισμός ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἄν ἡ μοναρχία ἡμῶν δὲν ἠγωνίζετο, ἐν τῇ ἐδόδμη καὶ ἐν τῇ ὀγδοῇ ἑκατονταετηρίδι τοσοῦτον ἐκθύμως κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ εἰς Ἀσίαν τε καὶ περὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ὁ ἰσλαμισμός ἦθελε κατακλύσει τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, συνεπαγόμενος ἀνυπολόγιστοι τῆς τύχης αὐτῆς μεταβολήν· ὥστε εἰς τοὺς αἵθλους τῶν προπατόρων ἡμῶν ὀφείλεται ὅτι δὲν ἐσείσθη ἐκ πρώτης ἀφειρηλίας ἡ κρηκίς ἐφ' ἧς βραδύτερον ἐπωκοδομήθη ἅπας ὁ νεώτερος πολιτισμός. Ἡ παρ' ἡμῶν διεξαχθεῖσα μακρὰ μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως πᾶλη, ἐπήνεγκε μὲν βεβαίως πρὸς καιρὰ τινα ἀτοπήματα, ἀλλ' ἐπηνήργησε συγχρόνως καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπενεργεῖ εἰς τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ μὲν διότι ὥρισε τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως τὰ μέχρι τοῦδε ἐπικρατοῦντα ἐν τε τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ εἰς τὸ πλεῖστον τῆς δυτικῆς· τὸ δὲ διότι προσκαλεσθε τὸ μέγα τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ Δύσει κίνημα· τὸ δὲ διότι μέχρι τῆς παρούσης ὥρας ὑποβάλλει πᾶς περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς φύσεως τοῦ χριστιανισμοῦ συζητήσεως ὅσαι τοσοῦτον ἀσχολοῦσι τὰ πνεύματα τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου. Ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἐπέχουσαι ὡς πρὸς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν ἀνατολὴν ἣν τάξιν ἐπέχει σήμερον ἡ ἀγγλικὴ ἐμπορία καὶ βιομηχανία. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὡς πρὸς

α νομοθετικά έργα καὶ τὰ πολεμικά κατορθώματα ἡ ἱστορία τοῦ κλασσικικοῦ ἑλληνισμοῦ παρίστανι πολλὰς περὶ αὐτὰς ὁποίας εἰς κοροῦν νὰ φρονήσωσιν οἱ εὐκλεέστεροι τῶν ἐπὶ γῆς λαῶν καὶ ἡγεμόνων.

Ὁ ὅθεν ἦτο ἄξιωσιμώτερον εἶναι, ὅτι ἡ μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ κλασσικικοῦ ἑλληνισμοῦ πνευματικὸς δεσμός, ὅστις εἶχε διαβίβησεν ἐπὶ πολλὰς αἰῶνας, συντηρήθη αὐτῷ προϊόντος τοῦ χρόνου ὅσον ἡκρωτηριασμένη, ὅσον παραμυφωμένη, ἦσαν αἵματος καὶ ἐν ᾗτο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦν περιβάλλετο ἡ κυβέρνησις, ἡ διοίκησις, ἡ νομοθεσία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἦτο πάντοτε ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ ὥστε, ἐν ἐλλείψει πνευματικοῦ δεσμοῦ, συντηρεῖτο πάντοτε λεπτόν τι ὀλίγης ἐνάσεως νῆμα μεταξὺ τῶν δύο κόσμων. Ὁ πνευματικὸς εἰσμός εἶχε διακοπῇ διὰ τὴν δυσπιστίαν ἣν παρήγαγεν ἡ ἐπιστήμη, ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ὁποίας ἐπὶ τὴν θρησκείαν προέκυψαν εἰς μέσον τοσαῦται αἰρέσεις. Ἀλλ' ἅμα αἰαίρεσις ὁριστικῶς κατετροπώθησεν, ἅμα ἡ ὁρθοδότης ὁριστικῶς ἐθριάμβευσε, συνεξέλιπε φυσικῶς τῇ λόγῳ καὶ ἡ δυσπιστία ἐκείνη, καὶ ἐν ἐξωκρήσει ἡ σπουδαία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μελέτη, ἥτις συνεπήγετο ἀπαρατήτως τὴν εἰς τὰς διαφόρους τῆς κοινωνίας τάξεις διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων καὶ φρονημάτων, καὶ ἐπερρώγετο τὴν συνείδησιν τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἔθνους ἐνότητος. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ταύτῃ δὲν πρόκειται νὰ παρακολουθήσωμεν ἀπάσας τὰς τύχας τῆς τοι αὐτῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀναδιώσεως κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα· ἵνα δώσωμεν προοιμιακὴν τινα περὶ τοῦτου εἰς τὸν ἀναγνώστην ἔννοιαν, ἀρκετὴ νὰ ὑποδείξωμεν τὰς διαφόρους περιπετείας τὰς ὁποίας ἔλαβε τότε τὸ ὄνομα Ἑλλήν, διότι τὸ ὄνομα τοῦτο, εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἴσως ἐθνικὸν στοιχεῖον, ἐκπροσωπεῖ τὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔννοιαν. Τὸ ὄνομα Ἑλλήν, αὐτοῦτον ἐσθίμενον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς ἀνατολῆς τὸν εἰδωλολάτρην, κατήντησε, διὰ τὴν προαχθεῖσαν ῥῆξιν μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας πίστεως καὶ κοινωνίας, νὰ ἀποδῇ ὅλως ἀντίθετον εἰς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατὰστασιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔχοντες τὴν ἀξίωσιν ὅτι τὸ κράτος αὐτῶν εἶναι συνέχεια τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὠνόμαζον ἐαυτοὺς μὲν Ῥωμαίων βασιλεῖς, τοὺς δὲ ὑπηκόους Ῥωμαίους· αὐτοὶ αἱ

κατοικοὶ τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπῆρτιζον τὸ κράτος τοῦτο, ἀπεκάλουν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους· εἰς δὲ τοὺς κατοίκους τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπε-
 δίδετο τὸ ὄνομα Ἑλλαδικοί, ἵνα μὴ γίνῃ χρῆσις τῆς λέξεως Ἕλλην,
 τοσοῦτον αὐτὴ ἐλογίζετο πολεμία τῆς νέας κοινωνίας. Οὕτως εἶχον
 τὰ πράγματα μέχρι τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· ἀπὸ δὲ τοῦ
 τέλους τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης μέχρι τῆς πεντεκαίδεκάτης
 βλέπομεν αἰφνης τοὺς βυζαντινοὺς λογίους, τὸν Χωναῖον, τὸν
 Φραντζῆν, τὸν Χαλκοκονδύλιν, τὸν Γεμιστὸν Πλήθωνα, ὀνομαζόν-
 τας τοὺς ὁμογενεῖς, Ἕλληνας, καὶ ὁσάκις ὁμιλοῦσι περὶ αὐτῶν ἀνα-
 πολοῦντας τὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ· ὁ Χαλκοκονδύλης μέ-
 λιστα καὶ αὐτοὺς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποκαλεῖ
 διαρρήδην Ἑλλήνων βασιλεῖς. Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ
 ἐπιστῇ γλῶσση ἀνέτειλεν ἡδὴ ἡ ἀρχαία ἔθνη καὶ προσηγορία. Ὁ Μ-
 χαὴλ Ἀγγελος Κομνηνός, ὅστις, καταπολεμῶν τοὺς Φράγκους,
 ἱδρυσεν ἐν ἀρχῇ τῆς τριςκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, κράτος ἴδιον
 τὸ ὅποιον περιελάμβανε τὴν Ἠπειρον, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἀκαρ-
 νανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν, ὠνόμαζεν ἑαυτὸν δεσπότην Ἑλλάδος· ἐ-
 δὲ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος ὅτε τὴν 28 μαΐου 1453 ἐπί-
 τεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ ἔσχατον τὸν λόγον πρὸς τοὺς συ-
 ναγωνιστάς, προέτρπεεν αὐτοὺς νὰ προπολεμήσωσιν ὡς Ἕλληνας
 ἀπογόνοι ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐκείνης· ἦν ἀέλιπδα καὶ χερὰν πάντων
 τῶν Ἑλλήνων αὐταῖς λέξεσιν ἐκάλουν τὰ μαρτυρικά αὐτοῦ γένη.
 Ταῦτα πάντα ὑποδεικνύουσιν ἀρκούντως ὁπόσον, περὶ τὰ τέλη τοῦ
 μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου, ἐκρατύνθη ἡ κοινὴ συνείδησις περὶ τῆς ἱστο-
 ρικῆς ἐνότητος καὶ ταυτότητος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ναι μὲν ὡς
 ἐκ τούτου δὲν διεκωλύθη ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσις τῆς Κων-
 σταντινουπόλεως. Αἱ ἄλλαι ἥθικαι καὶ ὕλικαι δυνάμεις τοῦ ἔθνους
 εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ παραδόξως μαρανθῆ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν
 ἡμαρτημένων θρησκευτικῶν δοξασιῶν ἐκορυφώθησαν. Οἱ ἀλλόφυλοι
 ὑπερεπλόνασαν. Ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἡλαττώθη. Τὸ δὲ χείρι-
 στον, οἱ βασιλεῖς τῆς τελευταίας δυναστείας, τῆς δυναστείας τῶν
 Παλαιολόγων, ὑπῆρξαν, πλὴν τοῦ ἐσχάτου, ὅπως ἀνάξιοι τῶν προ-
 κατόχων διάδοχοι, καὶ ἀντὶ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς Τούρκους,
 ἐφαντασιοκόπουν ὅτι θέλουσι σωθῆ. ὑπὲρ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης εἰς

επιμβασθῶσι πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης καὶ κατέτριβεν τὸν χρόνον εἰς ἀνωφελεῖς καὶ παραλόγους περὶ τούτου διαπραγματεύσεις καὶ παραχωρήσεις. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἀναζωπύρεσις τοῦ ἑλληνισμοῦ θὲν προέλαβε τὴν ἀπώλειαν τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας, συνετέλεσεν ὁμως εἰς τὸ νὰ δώσῃ πολὺν τόνον εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν, παρήγαγεν αὖθις τὰ γενναῖα φρονήματα τῶν ὁποίων πηγὴ ἀνεξάντλητος εἶναι ἡ ἀρχαία ἡμῶν ἱστορία, καὶ, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος μετὰ τῶν φρονημάτων τούτων καὶ ἰδίως μετὰ τῆς φιλοπατρίας, ἀνέπλασε τὸ ῥωμαλέον καὶ πρακτικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, δι' οὗ οἱ πατέρες ἡμῶν ἐπεχειρήσαν καὶ ἐν μέρει ἐπέτυχον τὴν ἀνάκτησιν τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ διάγραμμα τῆς ἱστορίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου, τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ συμπληρώσωσι τό τε παρὸν καὶ τὰ ἐπόμενα βιβλία ζωγραφοῦντα τὰ καθέκαστα γεγονότα. Ἐπὶ εἴκοσι καὶ πάντε ἔτη μελετῶν τὴν ἱστορίαν ταύτην, πείθομαι ὁσμέραι, ὅτι εἶναι ἀξία μελέτης διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς, ἐν γένει μὲν ὡς πρὸς τὴν τύχην τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ἰδίᾳ δὲ ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Οὐδὲ θέλω νομίσει, ὅτι παρήλθεν ἐντελῶς ἄχρηστος ὁ βίος μου ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐὰν εὐτυχῶσα νὰ μεταδώσω τὴν πεποιθήσιν ταύτην εἰς τὰς νεωτέρας ἡμῶν γενεάς.

Ἄλλω Ἄλῳ Α'. (σελ. 775 τοῦ δευτέρου τόμου) δὲν ἐγέννησεν υἱόν, ἀλλὰ μόνον θυγατέρα, ᾧν ἡ πρεσβυτέρα, ὀνόματι Ἀριάδνη, συζευθεῖσα τὸν Ἰσαυρον Ζήνωνα, ἔτεκε παῖδα λαβόντα τὸ τοῦ πάππου ὄνομα καὶ ἀναγορευθέντα Αὐγουστον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Α'. Ἐπειδὴ ὁ Λέων Β' ἦτο μόλις τετραετὴς τὴν ἡλικίαν, διωρίσθη ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ζήνων, ὅστις μετ' οὐ πολὺ, ἀποθανόντος τοῦ παιδός, κατέλαβε μόνος τὴν ὅλην τοῦ κράτους κυβέρνησιν. Ἐξίπομεν ὅτι ὁ Ζήνων ἦτο Ἰσαυρὸς τὸ γένος καὶ ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμείται ὅτι ὁ Λέων Α', νομίσας ἀπαραιτήτον νὰ ἐνισχύσῃ τὸ ἰθαγενὲς τοῦ στρατοῦ στοιχεῖον, κατέφυγεν ἐπὶ τούτῳ πρὸ πάντων εἰς τοὺς Ἰσαύρους. Ἡ Ἰσαυρία ἦτο ὀρειή

νή, καὶ ὀλίγον γνωστὴ χώρα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καίμενα μεταξὺ Λυκαονίας, Φρυγίας, Παισιδίας καὶ Κιλικίας· οἱ μάχιμοι καὶ τολμηροὶ αὐτῆς κάτεικαν αὐτὴν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπέκυψαν, οὔτε ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐδαμιάσθησαν ποτὲ, καὶ αὐτὴν δὲ τὴν ἐπιεικεστέραν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπύρρην εἶχον μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης διαφύγει, διότι οἱ πλείστοι, ἂν ὅχι πάντες, ἤσαν ἐτι εἰδωλολάτραι. Πρωτόμωτα δὲ ἐπίστησαν τὴν προσοχὴν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατόρων, κατὰ τοὺς αἰῶνας οὓς αὐτοὶ ἦσαν ἡγῶσασμένοι νὰ θυμιάσωσι πρὸς τοὺς πενταχόθεν ἐπικειμένους ἐκωτερικοὺς βαρβάρους· καὶ ἦδη ὁ Θεοδόσιος ὁ Μικρὸς ἐπὶ τοῦ πρὸς Ἀντίλαν πολέμου ἐπέλεσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀρχηγόν τινα τῶν Ἰσαύρων ὀνόματι Ζήνωνα, καὶ ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν φροῦρσιν τῆς ὑπὸ τῶν Οὐννων ἀπειλουμένης πρωτεύουσος. Ὁ Ζήνων αὐτός, ὥςτις κατηγορήθη ὅτι ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, ἵνα ἀπορρώσῃ τὸ ἀρχαῖον θρησκεῖμα, ἐπέθανεν ἐπὶ Μαρμαρίου. Ὁ δὲ Λέων Α΄, ὅτε βραδύτερον συνεκρότασε τὰ γίμνασά τινα ἐξ Ἰσαύρων, παραλαβὼν ἕνα τῶν ἐπισημοτέρων αὐτῶν ἀρχηγῶν, φέροντα τὸ ὄνομα βαρβαρικὸν ὄνομα τοῦ Τραπεζισσαίου ἢ Ταρσισκωδισέου, μετενόμασεν αὐτὸν Ζήνωνα, ἐτίμας διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατριῶν, κατέστησεν ἀρχηγὸν τῆς βασιλείας φρουρᾶς, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον Ἀριάδνην τὴν πρεσβυτέραν τῶν θυγατέρων αὐτοῦ. Ὁ πρῶτος λατὸν βασιλεὺς τοῦ αὐτοκράτους ἀνατολικοῦ κράτους ἦτο Ἰσαυρος τὸ γένος, ἀλλὰ Ἰσαυρος ἐξέλιγντο, ὃ ἐστὶν ἀναγκασθεὶς νὰ παραδεχθῇ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα τοῦ Ζήωνος, καὶ τὸ μόνον ἑλληνικὸν θρησκεῖμα.

Οὐδὲν ἦτον ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως δυσχεστίθη δέ οὔτε ὁ θρόνος περιῆλθεν εἰς ἄνδρα βίβραρον καὶ πλὴν τούτου ἡ πενθερὰ τοῦ Ζήωνος Βερὶνα, ἥτις εἶχε συντελέσει εἰς τὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει αὐτὴ ἀρχεῖν, ψευθεῖσα περὶ τῆς προσδοκίαν ταύτην, ἀπεφάσεις νὰ καταστρέψῃ τὸ ἔργον οὗτο τῶν χειρῶν της. Ὅθεν συνεννοήθη μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἐκποδισμού οἵτινες, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολλάκις κατὰ τὴν πέμπτην καὶ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τῆς βασιλείας.

κατατράβησε νὰ ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸν γαμβρὸν αὐτῆς ἕνα τῶν ἐπιστημο-
τέρων Ἰσχυρῶν, τὸν καλούμενον Ἴλλον, προσέλασε στᾶσιν, καθ'
ὃν πλείστοι τῶν Ἰσχυρῶν ἐφανεύθησαν, ἠνάγκασε τὸν Ζήνωνα νὰ
φύγῃ εἰς Ἰσαυρίαν, καὶ ἀνηγόρευσε βασιλεῖα τὸν ἰδίον ἀδελφόν καὶ
γνωστὸν ἦδ' εἰς ἡμᾶς διὰ τὴν ἀτυχὴ αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς Βανδήλους
στρατείαν Βασιλίσκον. Ταῦτα ἐγένοντο τῷ 475, ἐν περίπου ἔτος
ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Λέοντος Α'. Ἀλλ' ὁ Βασιλίσκος δὲν ἤρξεν
ἐπὶ πολὺν χρόνον· ἐσκανδάλισε τὸν ἐρ' θόδοξον τῆς πρωτευούσης
ἐλπίρον προστατεύσας τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς· δυσπρόσθετος τὴν
Βερίναν· ἐδιχονώσας πρὸς τὸν Ἴλλον. Τούτων ἕνεκα, τῷ 479, συμ-
μαχήσαντος αὐθις τοῦ Ἴλλου μετὰ τοῦ Ζήωνος, ἀναλαμβάνει τὴν
ἀρχὴν ὁ Ζήνων· καὶ ὁ μὲν Βασιλίσκος φανεύεται, ἡ δὲ καλὴ μίθου-
λος Βερίνα στέργει εἰς τὴν μεταβολὴν, ὁ δὲ Ζήνων βασιλεύει ἐκ-
τοτε ἀδιακόπως μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάντος ἐν ἔτει
491.

Πραγεμένου ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν βασιλείαν ταύ-
ταν, δέον πρὸ πάντων νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τὰς ἐπὶ
τῶν χρόνων τούτων ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν τριῶν θρησκευτικῶν καὶ
κοινωνικῶν μεγάλων στοιχείων, τὰ ὅποια ἐξηκολούθουν τότε πρὸς
ἄλληλα ἀνταγωνιζόμενα ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει· ἥτοι τῆς ὀρθο-
δοξίας, τῆς αἰρέσεως καὶ τῆς εἰδωλαλατρείας. Καθ' ἃ πρὸ μικροῦ
εἴπομεν, ὁ Βασιλίσκος, ἐν τῷ βραχεὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διαστνήματι,
ἐπροστάτευσε τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς, τοὺς ἄλλως λεγομένους
μονοφυσίτας. Ἐπράξε δὲ τοῦτο ἕνεκα πολιτικοῦ συμφέροντος· εἴτε
διότι τῇ συνδρομῇ τῆς αἰρέσεως ταύτης προήλθεν ἐπὶ τὴν βασι-
λείαν, εἴτε διότι, ἰδὼν τὸν Ζήωνα καταφυγόντα εἰς Ἰσαυρίαν,
ἐροῦντα μήπως οὗτος παρεσκευάσῃ ἐκείθεν στᾶσιν ἐν ταῖς ἀνατο-
λικαῖς τοῦ κράτους ἐπαρχαῖς, καὶ ἤλπισε νὰ προλάβῃ τὸ κακόν.
Θικιούμενος τοῖς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ὧν πολλοὶ ἦσαν
μονοφυσίται. Ὅθεν ἐξέδωκεν ἐπὶ ταύτῃ ἐγκύκλιον γράμμα, ἀξιο-
μνημόνευτον διὰ τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας ἐπήνεγκε. Διελάμβανε
δὲ τὸ ἐγκύκλιον γράμμα τάδε. Ὁ Θεὸς πίττει τὴν κρηπίδα καὶ βε-
βαίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης εὐζωΐας, τουτέστι τὸ σύμβολον τῶν τιμῶν
ἀγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ πάλαι μετὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος

ἐκκλησιασθέντων, μόνον πολιτεύεσθαι καὶ κρατεῖν ἐν πάσαις ταῖς ἀγιοτάταις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις τὸν ὀρθόδοξον λαόν, ὡς μόνων τῆς ἀπλανοῦς πίστεως ὄρον, καὶ ἀρχοῦν εἰς ἀναίρεσιν μὲν καθόλου πάσης αἵρέσεως, ἔκωσιν δὲ ἄκραν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν· ἐχόντων δηλαδὴ τὴν εὐκαίαν ἰσχύν, καὶ τῶν εἰς βεβαίωσιν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ συμβόλου πεπραγμένων ἐν τε τῇ βασιλευούσῃ πόλει πάντῃ παρὰ τῶν ῥν' ἁγίων πατέρων, ἔτι δὲ καὶ πάντων τῶν πεπραγμένων ἐν τῇ Ἐφεσίῳ μητροπόλει κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου καὶ τῶν μετὰ ταῦτα τὰ ἐκεῖνου φρονησάντων· τὰ δὲ διελόντα τὴν ἑκκλῆσιαν καὶ εὐταξίαν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν καὶ εἰρήνην τοῦ κόσμου πάντας, δηλαδὴ τὸν λεγόμενον τόμον Λέοντος, καὶ πάντα τὰ ἐν Χαλκηδόνι ἐν ὧν πίστεως ἡ ἐκθέσει συμβόλων εἰρημένα καὶ πεπραγμένα εἰς καινοτομίαν κατὰ τοῦ μνημονευθέντος ἁγίου συμβόλου τῶν τη' ἁγίων πατέρων, θεσπίζομεν ἐνταυθα τε καὶ πανταχοῦ καθ' ἐκάστην ἐκκλησίαν παρὰ τῶν ἀπανταχοῦ ἁγιοτάτων ἐπισκόπων ἀναθεματίζεσθαι, καὶ περὶ παραδιδάσθαι παρ' οἷς ἀνείροσκηται. Θεσπίζομεν τοὺς πανταχοῦ ἁγιοτάτους ἐπισκόπους ἐμφανίζομένῃ τῇ θεῷ τοιαύτῃ ἡμῶν ἐγκυκλίῳ γράμματι καθυπογράφειν σαφῶς καταμνηνύοντας, ὅτι δὴ μόνῃ τῇ θεῷ στοιχοῦσι ἀμύβਾਲῃ τῶν τη' ἁγίων πατέρων, ὅπερ ἐφαφραγίσαν οἱ ῥν' πατέρες ἅγιοι, ὡς ἔδοξεν ὀριστικῶς καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα συνελθοῦσι κατὰ τὴν Ἐφεσίῳ μητροπόλιν ὀρθοδόξοις καὶ ὁσίοις πατράσι.»

Τὸ ἐγκύκλιον λοιπὸν τοῦτο γράμμα τοῦ Βασιλίσκου ἀνεθεματίξε πάντα τὰ περὶ συμβόλου ὀρισθέντα ὑπὸ τε τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος. Ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου καὶ τοῦ πάπα Λέοντος κατεδικάζετο ἡ αἵρεσις τοῦ Εὐτυχοῦς, ἔπεται ὅτι διὰ τοῦ ἐγκυκλίου γράμματος, ἡ αἵρεσις αὐτῇ ἀπηλλασσετο τῆς ἐπισήμου ἐκείνης καταδίκης. Περὶ τοὺς παντακοσίους ἐπισκόπους τῶν ἀνατολικῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν καὶ ἰδίως τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐδήλωσαν προθύμως ὅτι δὲν ἀποδέχονται εἰμὴ τὰ ὑπὸ τῶν τριῶν πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων, τῆς ἐν Νικαίᾳ, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ, περὶ συμβόλου τῆς πίστεως θεσπισθέντα, καὶ ὅτι κατηναγκασμένοι εἶχον ὑπογράψαι τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης συνόδου.

Ἡ αἵρεσις τοῦ Εὐτυχοῦς ἐφαίνετο θριαμβεύουσα καθ' ἑλλην τῆν ἔνατολῃν, καὶ ὁμολογουμένως ἦτο ισχυροτάτη ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ ἐγκυκλίου γράμματος τοῦ Βασιλέως· ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς ἤρχισε νὰ ὑποκινῇ πολλαχοῦ στάσεις· ὁ Ζήνων ἐντυχύθη ἐκ τούτου πολὺ· ὥστε ὁ Βασιλεὺς ὑπέλαβε φρόνιμον νὰ ἐντακαλέσῃ τὴν πράξιν αὐτοῦ, ἐκδοὺς ἐπὶ τούτῳ ἀντεγκύκλιον ἃν προθύμως πάλιν ὑπέγραψαν οἱ πρὸ μικροῦ ἀποδεξάμενοι τὴν ἐγκύκλιον ἐπίσκοποι. Οὐδὲν ἦτταν ὁ Ζήνων, ὑπερισχύσας, ἀνέλαβε μετ' οὐ πολὺ τὴν βασιλείαν.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἐνόμισεν ἅτι δὲν ἔχει νὰ πράξῃ ἄλλο εἰμὴ καὶ ἐμμεῖν ἐῖς τὰ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων θεσπισθέντα. Καὶ τερνόντι, ἐπειδὴ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προσχειρίσθησαν δύο πατριάρχαι, ὁ μὲν ὑπὸ τῶν μονοφυσιτῶν, ὁ δὲ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, ὁ Ζήνων ἐσχόπει νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ εἰμὴ τὸν τελευταῖον τούτων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπέσθη ὅτι, αὐτῷ πολιτευόμενος, ἤθελε προκαλέσει δεινὴν τοῦ κράτους ἀναστάτῳσιν. Εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, αὐτὴ ἡ εὐχέρεια δι' ἧς οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἐδέχθησαν καὶ ἀνῆρσαν τὴν καταδίκην τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἀπεδείκνυν, ὅτι τὰ πνεύματα ἐταλαντεύοντο μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως. Εἰς τὴν Συρίαν ὁμοῦ καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον οἱ μονοφυσῖται ἦσαν βεβαίως πολυαριθμότεροι τῶν ὀρθοδόξων· ὥστε κίνδυνος ὑπῆρχε μήπως πιεζόμενοι στασιάζωσιν. Ὁ Ζήνων λοιπὸν κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀκακίου ἐτοχάσθη σιωπώτερον καὶ οἰκονομήσῃ τοὺς μονοφυσίτας διὰ τινων περὶ τὰς λέξεις καὶ τοὺς τύπους παραχωρήσεων, τῶν κατ' οὐσίαν τὸ κύρος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ὅθεν ἐξέδωκεν ἐπὶ ταύτῳ τῷ 482, ἐκ συμφώνου πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὸ περίφημον ἐνωτικὸν, ἔχον ὡς ἐξῆς, ἐν ταῖς κυριωτέραις αὐτοῦ διατάξεσι.

«Γινώσκειν ἡμᾶς ἐσπουδάσαμεν (τὸ ἐνωτικὸν κυρίως ἀπηρθύνετο πρὸς τὰς εἰς τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας ὑπαγομένας ἐκκλησίας) ὅτι καὶ ἡμεῖς καὶ αἱ πανταχοῦ ἐκκλησίαι ἕτερον σύμβολον, ἢ μαθήμα, ἢ ὅρον πίστεως, ἢ πίστιν πλὴν τοῦ εἰρημένου ἀγίου συμβόλου τῶν τιν' ἁγίων πατέρων, ὑπερ ἐβεβαίωσαν οἱ μνημονευθέντες ἄνθρωποι».

ἅγιοι πατέρες, οὐτε ἐσχάκαμεν, οὐτε ἔχομεν, οὐτε ἐξόμεν· ὅτι ἐξηκολούθησαν οἱ ἅγιοι πατέρες οἱ ἐν τῇ Ἐφεσίων συνελθόντες, καὶ καθελόντες τὸν ἀσεβῆ Νεστορίον, καὶ τοὺς τὰ ἐκείνου μετὰ ταῦτα φρονούντας· ὅτινα καὶ ἡμεῖς Νεστορίον ἅμα καὶ Εὐτυχῆ, τὰναντία τοῖς εἰρημένοις φρονούντας, ἀναθεματίζομεν, δεχόμενα καὶ τὰ ΙΒ'. κεφάλαια, τὰ εἰρημένα παρὰ τοῦ τῆς ὁσίας μνήμης γενομένου Κυρίλλου, ἀρχidiaκόνου τῆς Ἀλεξανδρέων ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας. Ὁμολογοῦμεν δὲ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ υἱὸν καὶ Θεὸν τὸν κατὰ ἀλήθειαν ἐνανθρωπήσαντα, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς θεοτόκου, ἐκ τυγχάνειν καὶ οὐ δύο· ἐνὸς γὰρ εἶναι φαινόμενόν τε θαύματα καὶ τὰ πάθη, ὥστε ἑκαυσίως ὑπέμεινε σαρκί. Τοὺς γὰρ διακρινόντας, ἢ συγκρίνοντας, ἢ φαντασίαν εἰσάγοντας οὐδὲ ὅλως δεχόμεθα· ἐπεὶ καὶ ἡ ἀναμάρτητος κατὰ ἀλήθειαν σάρκωσις ἐκ τῆς θεοτόκου προεβήκει υἱοῦ οὐ πεποισμένου. Πάντα δὲ τὸν ἕτερον τι φρονήσαντα, ἢ ὡς ἢ πώποτε, ἢ ἐν Χαλκηδόνι, ἢ ὅλα δόγματα συνόδῳ, ἀναθεματίζομεν.

Οἱ νεώτεροι καὶ σοφώτεροι ἱστορικοὶ τῆς ἐκκλησίας, Νικάνορος καὶ Γίλλερ, διαπραγματευόμενοι περὶ τοῦ ἐνωτικοῦ τούτου, παρατηροῦσιν, ὅτι ὁ Ζήνων ἐξέβηκεν ἐν αὐτῷ τὰ περὶ τῶν δογμάτων ἐπὶ τὸ γενικώτερον, ἀφαιρέσας ἐκ μέσου τοὺς εἰδικούς ὁρους τοὺς ἐν χρήσει εἰς τὰ μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν ἀμφισβητούμενα ζητήματα, ἵνα συμβιβασθῇ ὅσον ἐκαστι καὶ συνοικειώσῃ τὰ διαστώτα. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ καθ' ἡμᾶς οὐδεμίαν ἔχομεν ἀρμοδιότητα ἵνα ἀκριβολογήσωμεν περὶ δογμάτων· ἀλλὰ θεωροῦντες τὸ ἐνωτικὸν ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐποψίν, τολμῶμεν καὶ εἰπώμεν ὅτι, ἐν τῇ γενικότητι αὐτοῦ, οὐδένα προσέβαλε τῶν θεμελιωδῶν τῆς ὀρθοδοξίας κανόνων. Naί μὲν πανηγυρικῶς δὲν ἐπεκύρου εἰμὴ τὰς τρεῖς πρώτας οἰκουμενικὰς συνόδους, ἀλλὰ διαβρήδην οὐδὲν ἥ-τον ἀναθεματίζε καὶ τὸν Εὐτυχῆ, τὸν ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης συνόδου καταδικασθέντα. Καὶ δὲν ἀνέφερε μὲν ὀνομαστί τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον εἰμὴ ἐν τῷ τέλει καὶ ἐν παρόδῳ οὕτως εἰπεῖν, ἀλλὰ δὲν δύναμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὸ παρὰ ἐτέρου γεμαγοῦ, τοῦ Πίχλερ, ἀν-

αἰμενον, ὅτι τοιοῦτοτρόπως τὸ ἐνωτικὸν ἀπεποιεῖτο ἐμμέσως πᾶς κύρος εἰς τὴν σύνοδον ταύτην· τὸ πολὺ πολὺ ἐφαινετο ἐλαττοῦν κατὰ τι το κύρος αὐτῆς. Λέγομεν ἐφαινετο, διότι πράγματι ἀναθεματίσαν τὸν Εὐτυχῆ, ἀναγκαίως ἀπεδέχτο καὶ τὴν σύνοδον τὴν καταδικάσασαν τὸν αἱρετικὸν ἐκεῖνον.

Ἀλλὰ, ἀξιούσαι τινες, τὸ ἐνωτικὸν δὲν ἐπέτυχε τὴν συνοδιαλλαγὴν τῶν πνευμάτων, ἐξεναντίας ἤξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν διαμαχομένων στρατοπέδων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ ἄκροι ὀρθόδοξοι καὶ οἱ ἄκροι μονοφυσῖται δὲν ἀπαδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον· ὥστε ἀντὶ τῶν πρότερον δύο ἀντιπάλων μερίδων, προέκυψαν ἤδη τρεῖς, αἱ δύο ἐκεῖναι ἄκραι καὶ ἡ μετὰ τοῦ ἐνωτικοῦ. συναχθεῖσα μερίς. Ἀλλ' ἡ μέση αὕτη μερίς περιελάμβανε τοὺς πλείστους τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τούτου ὅτι οἱ τρεῖς ὑπατοὶ τῶν ἡμετέρων ἀρχιερέων ἀπεδείξαντο προθύμως τὸ ἐνωτικόν· ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος ἀφ' ἐνός καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Πέτρος ὁ μωγγός, καὶ ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ γναφεύς· Ὅθεν ἡ πράξις τοῦ Ζήνωνος, ἔχι μόνον κατ' οὐδὲν οὐκωδῶς παρεστράπη τῶν ὅσα εἶχον θεσπίσει αἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης συγκροτηθεῖσαι τέσσαρες οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἀλλὰ καὶ ἐπήγαγε κατ' ἐργᾶς τὸ μέγα ἀποτέλεσμα ταῦ νὰ συνοδιαλλάξῃ τοὺς πρότερον διαμαχομένους τρεῖς ὑπερτάτους τῆς ἀνατολῆς θρόνους. Ἄν δὲ ἐπὶ τέλους ἡ ἀπόπειρα αὕτη τοῦ συμβιβασμοῦ ἀπέτυχεν, αἵτιοι ὑπῆρξαν οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης, οἵτινες, διὰ λόγους ἰδιοτελεῖς, δὲν ἔπαυσαν ὑποθάλλοντες τὴν διαίρεσιν. Τῶντοι οἱ πάπαι Σιμπλικίος καὶ Φήλιξ Β', ἐπεριδόμενοι ἐπὶ τῆς μερίδος τῶν ἁγίων ὀρθοδόξων, ἀπέκρουσαν τὸ ἐνωτικόν, ἰδίως δὲ ὁ Φήλιξ κατέκρινε τῶν τε βασιλεία, διότι ἀνέλαβε δῆθεν νὰ κανονίσῃ οἰκοθεν δογματικὰ ζητήματα, καὶ τὸν Ἀκάκιον, διότι ἐπέτρεψε τὴν τοιαύτην τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐπέμβασιν· καὶ ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης δὲν ἐπέσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὰ γενόμενα, ὁ Πάπας ἀνεθεμάτισε τὸν Ἀκάκιον, ὅστις, ἀνταποδίδων αὐτῷ τὰ ἴσα, ἐξήλειψεν ἐκ τῶν δεκτύχων τῆς ἐκκλησίας τὸ τοῦ Πάπα ὄνομα, ἐξ οὗ συνέβη διάστασις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διρκέσασα ἐτη τριάνοντα πέντε.

Ἡ διάστασις αὕτη ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῆς βραδύτης ἐπελθούσης ὀριστικῆς διαιρέσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὅθεν πρό-
 πορον εἶναι νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἀρχικὰς τῆς διαιρέσεως ἐν-
 τὴς ἀφορμὰς. Οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης προσέτενον ἀνέκαθεν τὴν
 ἀξίωσιν τῶν πρωτείων ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ, ἐπεσπόμενοι
 εἰς παραδόσεις τινὰς καὶ περιστάσεις, τὰς ὁποίας παραθέτομεν, ὥπως
 συγκεφαλαιοὶ αὐτὰς ὁ σοφὸς γερμανὸς Νίχλερ, ὅστις γράφει ἐν
 ἔτεσι 1864 καὶ 1865 δίδοντον ἱστορίαν τῆς διαιρέσεως τῶν ἐκκλη-
 σιῶν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς· *gilevera* γὰρ ὑπὲρ τοὺς *homogeneie* ἢ
 ἀλήθεια, κατεκρίθη μὲν ὑπὸ τῶν σφόδρα ζηλωτῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς
 κυριαρχίας, ἀλλὰ διὰ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ δύναται νὰ λο-
 γισθῇ ἀσφαλέστερος τῶν ἄλλων δυτικῶν ὁδηγὸς ἐν τοῖς πλείστοις
 ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀκανθώδους ζητήματος. Κατὰ τὸν Νίχλερ λοι-
 πὸν, τὰ πρωτεία τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐσταθίζοντο εἰς τὰς ἑξῆς
 παραδόσεις καὶ περιστάσεις· ὅτι ἔδρυσαν αὐτὴν οἱ δύο ἡγούμενοι
 τῶν ἀποστόλων, ὧν ὁ ἕτερος, ὁ ἀπόστολος Πέτρος, προτερεῖται ἐν
 τοῖς εὐαγγελίοις, τῶν ἄλλων τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν· ὅτι ἡ Ῥώμη
 ἦτο ἡ βασιλεύουσα τοῦ ὅλου κράτους πόλις· ὅτι ὁ ὑπὲρ πίστεως
 καὶ ἀγάπης ζήλος τῆς μεγάλης ταύτης ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἀκα-
 ράμιλλος, ἡ δὲ καθαρότης τῆς πίστεως αὐτῆς ἀμωμος· καὶ ὅτι ἀπε-
 δόθη αὐτῇ ὑπερτάτη τις δικαιοδοσία ἐπὶ τινων ἀστυκῶν ἀμφισβη-
 τήσεων. Καὶ τῶντι ἐπὶ τῶν πρώτων ἀπὸ Χριστοῦ ἐκατανταστὰς
 δων, ὁ χριστιανικὸς κόσμος πολλάκις εὐλαβῶς ἀπένευμεν ἐξαιρέτον
 τινὰ ὑπεροχὴν εἰς τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἅμα ἐπιστάσις
 τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ὀρισθῶσιν ἀκριβῶς καὶ ἐπισήμως τὰ προνόμια
 τῆς ἐκκλησίας ταύτης, εἶδομεν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγ-
 κροτηθεῖσα οἰκουμενικὴ σύνοδος, καὶ βραδύτερον ἡ ἐν Χαλκηδόνι
 συνελθοῦσα, οὐδένα ἄλλον ἀνεγνώρισαν καὶ καθιέρωσαν λόγον τῶν
 πρωτείων ἢ προσβείων τούτων εἰμὴ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο
 βασιλεύουσα πόλις. Ἐξηγεῖται δὲ εὐκόλως διὰ τί αἱ οἰκουμενικαὶ
 ἐκεῖναι σύνοδοι δὲν συγκατέλεξαν μεταξὺ τῶν λόγων, δι' οὓς ἐδι-
 καιοῦτο ἡ Ῥώμη νὰ ἔχῃ τὰ πρωτεία τῶν ἐκκλησιῶν, οὔτε τὴν
 καθαρότητα τῆς πίστεως, οὔτε τὴν περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου

οι ιδρύσεις τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης παράδοσιν, διότι ἀμφότεροί
 γοι οὗτοι ἐφηρμόζοντο ἐξίσου καὶ εἰς ἑτέραν τινὰ ἐκκλησίαν,
 ἥς Ἀλεξανδρείας. Ἡ ἐπίσημος ἄρα ἀναγνώρισις τῶν πρωτείων
 σθείων τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας δὲν ἐπερείδετο, κατὰ τὰς
 ἔνσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, εἰμὴ ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι
 πόλει ἐκείνῃ ἔδρευεν ἡ βασιλεία καὶ ἡ σύγκλητος. Ὁφείλο-
 ῦ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ Πίχλερ δὲν ἐρμηνεύει οὕτως τὰς ἀπο-
 ρισ ταύτας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ὁ Πίχλερ νομίζει ὅτι ἡ
 ῤσία ἐσέβετο τὰ πρωτεία τοῦ ἀρχιερέως Ῥώμης οὐ μόνον διότι
 ὡμῇ ἦτο πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον διότι
 Ἰσκαπος αὐτῆς ἦτο διάδοχος τοῦ ἀποστόλου Πέτρου. Κατὰ τὸν
 κερ λοιπὸν, οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἤθελον νὰ εἴπωσιν ἀπλῶς
 ὅτι καθὼς ἡ Ῥώμη, ἡ πρεσβυτέρα βασιλεύουσα πόλις, εἶναι
 ἐκκλησιαστικῶς ἡ πασῶν πρώτη, οὕτως εὐλογὸν εἶναι καὶ ἡ
 Ἰσταντινούπολις, ἡ νέα βασιλεύουσα νὰ ἔχῃ ἐξωτερικῶς τὸν
 ἱερον μετ' ἐκείνην βαθμόν. Ἄν, ἐπιφέρει, οἱ πατέρες τῶν συνό-
 δῶν ἐρρύθμιζον τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν διὰ μόνον τὸν πολιτικὸν λό-
 γον, ἤθελον ἀνατρέψαι τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ ἤθελον κανονίσει
 ἡ Ῥώμη, ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα, ἔπρεπε νὰ παραχωρήσῃ τὰ
 τεῖα εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν,
 περαίνει, ἐντὸς τῶν κανόνων ἐκείνων ὑπάρχει ἡ προφανὴς ἀνα-
 ἱρησις τοῦ ἀξιώματος ὅτι ἡ Ῥώμη εἶναι θεόθεν ὠρισμένη πρώτη
 ἐκκλησίας καθέδρα, εἰς ἣν δέον νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ αὐτὴ ἡ τῆς
 πλείας καθέδρα. Ἀλλὰ, καίτοι ἐξαίρετως τιμῶντες τὸν νεώτα-
 τόν τοῦτον ἱστορικὸν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν διαιρέσεως, ἕνεκα τῆς
 ἰκρινείας αὐτοῦ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας, δὲν δυνάμεθα νὰ
 παδεχθῶμεν τὴν κρίσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ ἀνὰ χεῖρας
 τήματος.

Μὴ λησμονήσωμεν πρὸ πάντων, ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν συνεκρο-
 θισαν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ
 ἡ ἐν τῇ 451 ἐν Χαλκηδόνι συνεληθῶσα τετάρτη, τὸ κράτος
 τοῦ πρὸ καιροῦ μὲν διηρημένον εἰς δύο κλάσματα, ἀλλὰ τὸ δυτι-
 κὸν κλάσμα ἐξυποχολούθει ὑπιστάμενον καὶ ἐπομένως ἡ Ῥώμη ἦτο
 βασιλεύουσα καὶ ἡ πρεσβυτέρα βασιλεύουσα. Ὅθεν οἱ πατέρες τῶν

θυνοῦσαν ἐκείνων, δι' αὐτὸ τοῦτο δι' ἐστῆρίζον τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπὶ μόνου τοῦ πολιτικοῦ τούτου γεγονότος, δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδώσωσι τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλευσούσῃ τὰ πρεσβεῖα τῆς τῆς Πλὴν τούτου, ἂν αἱ κανόνες τῶν δύο ἐκείνων οἰκουμενικῶν συνόδων παρεῖχον ἐν ἐαυτοῖς τὴν ἐννοίαν, ὅτι ἡ Ῥώμη εἶναι ἡ καθέδρα καὶ θεόθεν ὠριαιμένων πρωτείων, αἱ πάπαι ἔπρεπε νὰ μείνωσιν ὑπερῷ χαριστημένοι ἐκ τῶν εἰρημμένων κανόνων. Ἀλλὰ διὰ τί ἀπεκράνη αἱ πάπαι οὗτοι, καὶ ἰδίως ὁ πάπας Λέων Α', τοσοῦτον πεισματικῶς δῶς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ 28 κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου; Περὶ ἧσαν ὅτι αἱ πάπαι συναθάναντο, ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἐστῆρίζον τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης ἐπὶ βίσεως ἥτις δὲν ἀνήκει εἰς αὐτοὺς, ἐπὶ τῆς βίσεως πολιτικῶν γεγονότος, τὸ ἅποιον ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ, καθὼς καὶ τῶντι μετ' ὀλίγον μεταβλήθη ἅμα τῷ 476 κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, ἡ δὲ Ῥώμη δὲν ἦν πλέον πόλις βασιλεύουσα.

Μόνον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπαρχίης ταύτης καὶ ἐφεξῆς παράγεται μὴ τινὸς τὸ ζήτημα· διατί, ἐνῶς ἡ Ῥώμη ἔπαυσε τοῦ εἶναι βασιλεύουσα, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ βασιλεία αὐτὴν ἥτις ἐξηκολούθησαν ἐπὶ παλὴν χρόνον ἀποδίδουσαι τὰ πρεσβεῖα τῆς αἰμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς πόλεως ἐκείνης; Καὶ μόνον ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ ἀνατίρω ἐπιχείρημα τοῦ Πίγληρ κατὰ τὸ ὅποιον, ἐὰν τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης δὲν ἐστῆρίζοντο εἰμὴ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ γεγονότος, ἔπρεπε νὰ παύσωσιν ἅμα ἐκλιπόντος τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ἥτις κατέστη ἤδη ἡ μόνη βασιλεύουσα. Λέγομεν ἠδύνατο ἐκ πρώτης ὁψέως νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πίγληρ, διότι, ἀκριβῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, πάλιν δὲ ἐφαρμόζεται. Μικρὸν μετὰ τὴν πῶσιν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου, ὅχι μόνον τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης ἔπαυσε νὰ ἀναγνωρίζῃ ἀλλὰ καὶ ὅλως ἐξήλειψεν ἀπὸ τῶν διπτύχων τὰ ἀνόματα τῶν ἀρχιερέων τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἐπειτα μετὰ παρέλευσιν 35 ἐτῶν ἀνενεώθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἑνωσις καὶ ἀνεγνωρίσθησαν αἱ τὰ πρωτεῖα τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καὶ πάλιν βραδύτερον, ὡς θέ-

ρεν ἰδεῖ, διακόπη ἐκ διαλειμμάτων ἡ ἔννοσις καὶ ἐξηλείφθησά
 ρθ τῶν διπτύχων τὰ τῶν παπῶν ὀνόματα, μέχρις οὗ περὶ τὰ μέ-
 ι τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἔπαυσεν ὁριστικῶς πᾶσα
 καὶ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχέσις. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων
 πται, ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία οὐδέποτε ἀνεγνώρισε
 ἢ ἀρχὴν τῶν θεόθεν ὁρισμένων πρωτείων τῆς Ῥώμης· ἀν ἀνε-
 κώριζε τὴν ἀρχὴν ταύτην. δὲν ἤθελεν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς πτώσεως
 ἢ δυτικοῦ κράτους, παύσει πολλάκις μνημονεύουσα τὸν Ῥώμης
 ἢ ἐπὶ τέλους ὅλως διακόψει τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἀλλὰ διατί
 ἢ ἐτέρου, ἀνεγνώριζεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ πρωτεῖα αὐτοῦ καὶ
 ροῦ ἔπαυσεν ἡ Ῥώμη εὖσα βασιλεύουσα πόλις; Σημειωτέον πρὸ
 ἡτων ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἀνεγνώριζουσα τὰ πρωτεῖα τῆς
 Ῥώμης, δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῇ διὰ τούτου κυριαρχικὴν τινα ἐξουσίαν
 ς πρὸς τὸν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον, ἀλλ' ἀπλῶς ἀπένεμεν εἰς
 ἢ ἀρχιερέα αὐτῆς τὴν ὀφειλομένην εἰς τὸν πρῶτον ἀρχιερέα τιμὴν
 ἢ εὐλάβειαν. Καίτοι δὲ ἡ προεδρεία αὐτῇ ἡδύνατο νὰ ἀμφισβητη-
 ἢ δυνάμει τῶν ἐπελθόντων πολιτικῶν γεγονότων, οἱ ἡμέτεροι ἐξη-
 ρλούθουν ἀποδεχόμενοι αὐτὴν διὰ πολλοὺς λόγους, ἐντελῶς ἡμῶς
 μετὰ τῆς τῶν θεόθεν ὑποτιθεμένων πρωτείων. Ἡ Κωνσταντι-
 πόλις, σεβομένη τῶν οὐχὶ δικαιώματα ἔχοντα τὰς πηγὰς
 ἡτῶν εἰς θεσμούς ὑπερανθρώπους, ἀλλ' ἀπλῶς τὰς προαιωνίους
 ἡς τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἤθελεν, ἀνευ ἀπολύτου ἀνάγκης, νὰ ἀνα-
 πύη τὰς προκαθιερωθείσας ἀπαξ σχέσεις. Καὶ ἔπειτα ἡ ἐν Κων-
 σταντινουπόλει μοναρχία δὲν ἔπαυσε διατηροῦσα τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς,
 μέχρι μὲν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ ὅλου τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαϊκοῦ κρά-
 τος, μέχρι δὲ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τοῦλάχιστον ἐπὶ
 τῆς Ἰταλίας· ὥστε εἶχε καὶ πολιτικὸν συμφέρον νὰ μὴ ἀπογυμνώσῃ
 ἡς διόλου τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς τὴν Ῥώμην, ἣν ὑπελάμβανε πάν-
 τε φθ τὴν ἀρχαιότεραν τοῦ κράτους αὐτῆς πρωτεύουσαν. Τούτων
 πάντων ἕνεκα ἐξηκολούθει ἀποδίδουσα τὰ πρεσβεία τῆς τιμῆς εἰς
 τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης, καὶ δὲν ἤθελε παύσει πράττουσα τοῦτο, εἰν
 οὗτος εἰδείκνυτο μετριοφρονέστερος περὶ τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Ἀλλ'
 ἢ πάσαι εἴτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οἱ αὐτοκράτορες ἔπαυσαν
 τοῦ νὰ ἐδρεύωσι διρκῶς ἐν Ῥώμῃ, μάλιστα δὲ ἀφ' ἧς, καταλυθέν-

τὸς τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης αὐτοκρατορικῆς ἐκ τοῦ πλησίον ἐπιβλέψεως καὶ συμπράξεως, μὴ ἀρκοῦμαι εἰς τὰ πρεσβεία τῆς τιμῆς, ἔφερον εἰς μέσον κυριαρχικὰς ἀξιώσεις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προΐούσας, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἡμέτεροι ἦ ἀδύνατον νὰ ὑποκύψωσι. Πρὸ πάντων, ἐπὶ Ζήνωνος ἔτι καὶ ἐπὶ Ἀναστασίου ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἀπεφάνητο, ὅτι ὁ βασιλεὺς κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὀφείλει νὰ ὑποτάσσεται κατὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπισκόπων καὶ ἰδίως τοῦ ῥωμαϊκοῦ θρόνου· βραδύτερον δὲ ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἐπὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐνῷ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, εἰ καὶ ἀναγνωρίζουσιν τὰ πρῶτα τοῦ Ῥώμης, οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐξουσίαν ᾗθελε νὰ διατηρήσῃ ἀκεραίαν ἀπὸ πάσης τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου ἐπιδράσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ᾗθελε νὰ ἔχῃ τὴν κρατοῦσαν ψῆφον· ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης τἀνάπαλιν ἐπεζήτει οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν.

Κατὰ τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας σήμερον πρεσβεύομεν περὶ τῶν μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας σχέσεων, ἑκατέρω τῶν ἀξιώσεων ἐκείνων, ἥ, τε δηλαδὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ ἡ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, εἶναι ὁμολογουμένως ἄλογος. Ἀλλὰ, ὥς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν πρέπει νὰ κρίνονται ἀπολύτως κατὰ τὰς παρούσας ἡμῶν δοξασίας, τὰς ὁποίας ὑπολαμβάνομεν πάντοτε ὡς τὰς ὀρθοτέρας· πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται σχετικῶς κατὰ τὰς περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων παρήχθησαν καὶ ἐνήργησαν· τοῦτον λοιπὸν τὸν πρακτικὸν καὶ τὸν μόνον δίκαιον τῆς κρίσεως κανόνα ἐφαρμόζοντες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, θέλομεν εὖρει, ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης, ἀπαιτῶν οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν κοσμικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἀπῆτει παρὰ λόγον τι ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως αὕτη εἶχε τότε ἐν τῇ δύσει· καὶ πάλιν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, οὐ μόνον ἀποκρούουσα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελομένη νὰ ρυθμίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, δὲν ἐπρέσβευεν ὡς:

αὐτὸς αὐτοὺς τι ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχεν αὕτη τότε ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τῶνόντι, καταλυθέντας τοῦ δυτικῆς ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐσωρεύθησαν ἐπὶ τῶν ἑρειπίων αὐτοῦ ποικίλα ὅσα βαρβαρικά ἰδρύματα, ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον συχνάκις μεταβαλλόμενα, καὶ τῶν ὁποίων οἱ ἡγεμόνες ἐπὶ ἔτι πλείονα χρόνον ἐστεροῦντο πάσης παιδείας, πάσης κυβερνητικῆς ἐμπειρίας, πάσης προαιρέσεως καὶ δεξιότητος τοῦ νὰ θεμελιώσωσιν ἔννομόν τινα πραγμάτων τάξιν. Νόμος παρ' αὐτοῖς ἦτο ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἡ βία, ἡ αὐθαρεσία, ἡ ἀγροικία, ἡ καταπατοῦσα καὶ περιφρονοῦσα ὅλα τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς θλιβερᾶς αὐτῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναστατώσεως, μόνη ἡ ἐκκλησία ἐσώζεν ἐν τῇ δύσει παιδείαν τινα καὶ ἐμπειρίαν, καὶ συνείδησιν τῆς ἐννόμου τάξεως ὥστε ἡ ἀξίωσις αὐτῆς τοῦ νὰ ρυθμίξῃ, ὡς ὑπερτάτης καὶ ἀνέκκλητος ἀρχῇ, τὰ τε θρησκευτικὰ ζητήματα καὶ αὐτὴν τὴν κοσμικὴν τῶν πολιτικῶν ἡγεμόνων ἐξουσίαν, ἀπέβη εὐεργετικὴ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, καὶ συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπίδοσιν τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ὁμολογεῖται ὑπὸ τῶν εἰλικρινεστέρων καὶ ἀπαθεστέρων διαμαρτυρομένων ἱστορικῶν, ἰδίως δὲ ὑπὸ τοῦ ἐπιφανεστάτου πάντων, τοῦ Μακώλαιῦ· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Μακώλαιῦ παρατηρεῖ ὅτι ἅμα, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ βαθμιαία ἀγάπαισις τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν παρήγαγε παρ' αὐταῖς τὴν ἐγκαθίδρυσιν ἐννόμου καὶ εὐρύθμου πολιτικῆς πραγμάτων καταστάσεως, ἡ ἀξίωσις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐξακολουθῇ δεσπάζων οὐ μόνον τῶν ἑσῶ ἀλλὰ καὶ τῶν ἐξῶ τῆς ἐκκλησίας πραγμάτων, ἀπέβη παράλογος, καθὼς μὴ ἀνταποκρινομένη εἰς ἀληθῆ τινα κοινωνικὴν ἀνάγκην· καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσε κατὰ τὴν δεκάτην ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα τὸ μέγα τῆς διαμαρτυρήσεως κίνημα, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἅπανα μὲν ἡ βόρειος Εὐρώπη ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, καὶ αὕτη δὲ ἡ μεσημβρινὴ Εὐρώπη, εἰ καὶ διατηρήσασα τὴν μετ' αὐτοῦ ἑνωσιν, ἀπέκρουσεν ὁμως τὴν εἰς τὴν πολιτείαν ἐπέμβασιν αὐτοῦ, καὶ πλὴν τούτου περιέστειλε πολλάκις, καὶ καθ' ἑκάστην περιστάσει, τὴν ἀξίωσιν, ἣν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος δὲν ἐπαυσε νέχων τοῦ νὰ ρυθμίξῃ οἰκοθεν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐκάστης πολιτείας πράγματα.

Ἐφαρμόσωμεν ἤδη τὰς ὑγίαις ταύτας ἀρχάς, καθ' ἃς ἐξετάσθη ἡ Εὐρώπη ἡ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πολιτεία, εἰς τὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις αὐτοῦ. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος δὲν κατέπεσεν ὅπως τὸ κράτος τὸ δυτικόν. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος διετηρήθη, καὶ διετήρησε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, τὴν ἐκπαιδευτικὴν κυβέρνησιν, τὴν ἐντέλως ὀργανωμένην διοίκησιν, τὴν σοφὴν νομοθεσίαν, τὰ πολυάριθμα ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα, καὶ ἐν γένει ἀξιώλογόν τινα καὶ ὅσον ἐνδέχεται ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους ἔννομον πραγμάτων τάξιν. Τούτου δοθέντος εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ πάπας, ὅστις, κατὰ τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις, οὐδὲν εἶχε δικαίωμα ἐκκλησιαστικῆς ὑπεροχῆς ὡς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἔτι ὀλιγώτερον ἐδικαιούτο νὰ λάβῃ πολιτικὴν ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς τὴν κυριαρχικὴν τάξιν ἣν εἶχεν ὡς πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς δύσεως. Τὸ δόγμα τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὅτι ἐκτὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου τοσοῦτον ὑπερτερεῖ τοῦ βασιλικῷ ἀξιώματος, ὅσον τὸ θεῖον εἶναι καθυπέρτερον τοῦ ἀνθρωπίνου, ὅπως ἔγραψεν ὁ Πάπας Σίγμαχος πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ἐφαρμόζομεν ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἥθειεν ἀναναντίας ἐπαγγέλει ἐνταῦθα τὰ κατὰ ἀπαρρέαλτος ἀποστήματα, κατὰ τῶν ὁποίων τοσοῦτον ἐν λόγῳ κατεξανέστη ἀπασα ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐκπονηταστροφίδος καὶ ἀρετῆς. Ἀρα οὐδὲν ἤττον ἐν λόγῳ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀπέκρουσεν αἰείποτε τὴν κυριαρχικὴν ἐκείνην τοῦ πάπα ἐξέλιξιν ὡς πρὸς τὴν ἀνατολήν.

Ἐπολείπεται ἤδη τὸ ἕτερον μέρος τῆς πολιτείας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων, οἵτινες τρώντι πολλάκις ἐπεχειρήσεν νὰ ρυθμίσωσιν οἰκοθελὲς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία κατεκρίθη τούτου ἕνεκα αἰείποτε σκληρῶς ὑπὸ τῶν δυτικῶν, ἀλλ' ὅχι πάντοτε διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Οἱ μὲν ζηλωταὶ τῆς παπικῆς κυριαρχίας ἐλέγχουσι τοὺς ἡμετέρους βασιλεῖς διότι δὲν ὑπατάσσοντο εἰς τὴν κυρίαρχον ἀπόφασιν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης· οἱ δὲ μετριοπαθέστεροι κριταὶ, ἐν οἷς καὶ ὁ Πίχλαρ, χαρκετηρίζουσιν, ἀνεξαρτήτως τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τῆς Ῥώμης, τὴν ἐπέμβασιν ἐκείνην τοῦ ὑπερτάτου τῆς πολιτείας ἀρχοντος εἰς τὰς συνειδήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τερατώδες τι καὶ ὀλέθριον

Θεοκρατικὸν σύστημα· στρέφοντες δ' ἐνταῦτ' ἡ τὰ βέλη κατὰ τοῦ
 πλήρου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, δὲν εὐρίσκουσι λόγους ἱκανοὺς
 ἵνα στιγματίσωσι τὴν δουλοφροσύνην αὐτοῦ, ὅστις, ἀντὶ τ' ἀπεκρούσῃ
 τὴν ἐπέμβασιν, ὑπέκυπτεν ἐξεναντίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προθύμως
 εἰς αὐτήν. Δὲν λέγομέν τι περὶ ἐκείνων ὅσοι κατακρίνουσι τὴν βα-
 σιλείαν διότι δὲν ἐπολιτεύθη ὡς πρὸς τὰ διάφορα θρησκευτικὰ δόγ-
 ματα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἀνεξίθρησκείας. Τὸ τοιοῦτον
 δὲν ἠδύνατο νὰ προτείνωσιν εἰμὴ μετεωρολυσχοῦντές τινες φιλό-
 σοφοί, οἱ ὅποιοι ἀξιοῦσιν, ὅτι τὸ σήμερον λογιζόμενον ὀρθὸν καὶ δυ-
 νατὸν, ἔπρεπε ἀφεύκτως νὰ λογίζεται ὀρθὸν καὶ δυνατὸν ἐν ἀρχῇ
 τοῦ μέσου αἰῶνος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀξιοῦσιν ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν
 κρινόμενον πρέπει νὰ κρίνωμεν τὸν τε παῖδα καὶ τὸν ὥριμον ἄνδρα.
 Οἱ δὲ πρεσβεύοντες ὅτι αἱ συνειδήσεις ὅλου τοῦ κόσμου πρέπει νὰ
 ῥυθμίζωνται κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, δὲν
 ἠδύνατο, ἐννοεῖται, νὰ ὁμιλήσωσι περὶ ἀνεξίθρησκείας. Ἀλλὰ οὐδ'
 οἱ προμνημονευθέντες μετριοπαθέστεροι κριταὶ ἐδικαιοῦντο, ἀληθῶς
 εἰπεῖν, νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ὄπλον τοῦτο κατὰ τῆς βασιλείας
 ἡρῶν. Διότι πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἀπατήσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνε-
 ξίθρησκείας ἐν τῇ ἑκτῇ, ἐν τῇ ἐβδόμῃ, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἐκατονταετη-
 ρίδι, ἐνῷ ἐν τῇ ἐκκαίδεκάτῃ, ἐν τῇ ἐπτακαίδεκάτῃ, ἐν τῇ ὀκτω-
 καίδεκάτῃ, ἀμαζούσης ἤδη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην τῆς νεωτέ-
 ρας φιλοσοφίας, βασιλεῖς καθολικοὶ καὶ διαμκρυρόμενοι ἐπέβαλλον
 τὰς φοβερωτέρας τῶν ποινῶν εἰς τοὺς ἐτεροδοχοῦντας ὑπηκόους·
 ἐνῷ, παραλείποντες τὰ ἄχρι τοῦδε συμβαίνοντα ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ
 ἐν Ῥώμῃ, ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ, πρὸ 35 μόλις ἐννευτῶν, οἱ καθο-
 λικοὶ ἐτεροῦντο ἔτι τοῦ πολυτιμοτάτου τῶν πολιτικῶν δικαιωμά-
 των· ἐνῷ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλίᾳ, ἣν ὑπολαμβάνομεν ὡς ἀκρόπο-
 λιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἢ ἀδιαφορίας, ὅπως θέλετε, πρὸ
 τριῶν ἐτῶν ἢ κυβέρνησις ἐκώλυσε τὰς παραδόσεις καθηγητοῦ πρε-
 σβεύσαντος ἀπὸ καθέδρας δοξασίαν ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὸ
 τελικὸν συμπέρασμα ὅλων τῶν αἱρέσεων καθ' ὧν ἐπάλαιον οἱ βα-
 σιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ 1300 ἐτῶν. Ἐκ τούτων συνά-
 γεται ὅπόσον εἶναι γελοῖον νὰ ἀξιοῦν τις σήμερον ὅτι οἱ βασιλεῖς
 ἐκείνοι ὤφειλον νὰ ἐφαρμόσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἀνεξίθρη-

σκείας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας περὶ τὴν συζήτησιν τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων· ὥστε σπουδαίως δὲν ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν εἰμὴ τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ μοναρχία ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν κληρὸν τὴν ῥύθμισιν τῶν μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἵρέσεως διενέξεων, μηδεμίαν ἐπιφυλαττομένην εἰς αὐτὴν ὡς πρὸς τοῦτο ψῆφον.

Τοῦτου γενομένου, ὁ ὀρθόδοξος, ὁ ἐπίσημος κληρὸς δὲν ᾔθελε περιορισθῇ βεβαίως εἰς τὸ νὰ καταδικάσῃ θεωρητικῶς τὴν αἵρεσιν, εἰς τὸ νὰ ἀφορίσῃ δηλαδὴ τοὺς αἰρετικούς, ἀφίπων αὐτοὺς νὰ πολιτεύωνται κατὰ τὰ λοιπὰ ἐλευθέρως ἐν τῇ κράτει, ὅπως οἱ ὀρθόδοξοι. Ἄν ἤρκετο εἰς μόνον τὸν ἀφορισμὸν, ἤθελεν ἰσχύσει κατ' οὐσίαν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξίθρησκειας, ἥτις, ὥς πρὸ ὀλίγου εἶδομεν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἰσχύσῃ ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἐκατοντατηρίδι. Ὁ ὀρθόδοξος λοιπὸν κληρὸς ἤθελεν ἐπιχειρήσει τότε νὰ πράξῃ ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὅ,τι ἔπραξε βραδύτερον ὁ πάπας, ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως, ἐν τῇ δύσει· ἤθελε ζητήσει νὰ καθυποβάλῃ διὰ τῆς βίας τὰς συνειδήσεις εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ δόγμα, ἤθελεν ἐπὶ τούτῳ ἔρριψι παντὸς εἶδους σωματικὰς ποινὰς, καὶ ἤθελεν ἀναγκάσει τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ποινὰς ταύτας. Τὰ δ' ἀποταλέσματα τοῦ τοιούτου πολιτεύματος ἔμελλον νὰ ἀποδώσιν ὀλέθρια· οἱ αἰρετικοί, καταδικαζόμενοι, ἤθελον ὑψώσει τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ἐκ τούτου δὲ ἤθελον προκύψει δεινοὶ ἐμφύλιοι σπαραγμοί. Καὶ ὅμοιον τι μὲν συνέβη ἐν τῇ δύσει ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως· ἀλλ' ἐν τῇ ἀνατολῇ ἠπειλεῖτο κακίον· δεινότερον. Ἐνταῦθα ὁ χριστιανισμὸς περιστοιχίζετο ὑπὸ ἀλλοφύλων πρεσβευσάντων θρησκευματα διακείμενα ἐχθιστὰ πρὸς τὸν χριστιανισμόν· ὥστε οἱ ἀπληροκατένοι αἰρετικοὶ ἠδύναντο νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους τούτους καὶ νὰ ἐπαγάγωσι πρῶμῶτα τὴν καταστροφὴν ὄχι μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος. Ἡ μοναρχία ᾔφαινετο ὅτι εἶχε καθήκον ἱερὸν νὰ προλάβῃ ἕσπονδον δυνατόν τὰς τοιαύτας συμφοράς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀνέλαβε νὰ κανονίσῃ αὐτὴ ἐκ διαλαϊμμάτων τὰ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ μήπως ἡ μοναρχία δὲν ἐξέδωκε νόμους αὐστηροὺς κατὰ τῶν αἰρετικῶν; Ναί· εἶδομεν ὅπως ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι ἐξετελοῦντο ὅπως οὖν ἐπιεικῶς, ὁσάκις ἐξετελοῦντο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι

καὶ διωγμοῦ ἐκ διαλεξιμάτων ἐπεχείρησεν. Αὐτὸς ὁ Ζήνων, πρὶν τοῦ πρόκειται ἐνταῦθα, διέλυσε τῷ 482, ὡς βεβαιούσι, τὴν ἐν Ἐδέσῃ τῆς Μεσοποταμίας ἱατρικὴν σχολήν, τὴν ὑπὸ ἱερομένων Νεστοριανῶν συντηρουμένην, καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγῃσιν εἰς Περσίαν, ὅπου μέγα ἐκτήσαντο πολιτικὸν ἀξίωμα καὶ ἱδρυσαν εἰς Δζοντισαβούρ τοῦ Κοσσιστάν, νέον ἱατρικὸν συνέδριον, τὸ ὅποιον βραδύτερον συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν παρὰ τοῖς Ἀραβῖν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἡ βασιλεία, ἐνῷ κατεδύσκε τοὺς Νεστοριανούς, ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τῆς ἐν ἔτει 680, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου συγκροτηθείσης ἑκτῆς οἰκουμένης συνόδου, παικίλους συμβιβασμούς πρὸς ἐτέραν μεγάλην κίρσιν, τοὺς μανοφυστάς, εἴτε διότι, πολυαριθμητέους ὄντας, ἐνόμιζον αὐτοὺς μᾶλλον ἐπικινδύνους, εἴτε διότι ἡ διατύπωσις τοῦ δόγματός αὐτῶν ἦτο μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν εὐσυμβίβαστος. Ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐγένετο τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ὅπερ τοσοῦτόν ἐπιμόνως ἐκολούθησε καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ἡ καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ἐκθεσις τοῦ Ἡρακλείου, ὁ τύπος τοῦ Κωνσταντος, τοῦ πατρὸς τοῦ Πωγωνάτου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ συνδιαλλαγὴ ἐπὶ τέλους ἀπέτυχεν ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέβαιον ὅτι αἱ προσπάθειαι ἐκεῖναι ἀνέβαλον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας τὴν ὀριστικὴν ρῆξιν καὶ ἐμετρίασαν πολὺ τὰ ἑλέθρια αὐτῆς ἐπακόλουθα. Πλὴν τούτων δὲ ἡ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας συνετέλεσε κατὰ τι καὶ εἰς τὴν ἥθικὴν βελτίωσιν τοῦ τε ἔθνους καὶ τοῦ κλήρου· διότι περιέσπειρε μὲν ὀπωροῦν, καθ' ὃ ἀνωτέρας ἐξηγήθη (σελ. 28 καὶ ἐπ.), τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποκλειστικῆς τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐνεργείας, ἐκόλασε δὲ τὴν ἀγριότητα τῶν θρησκευτικῶν παθῶν. Ἐνῷ ἐν τῇ δύσει ὁ κληρὸς, κυρίαρχος ὢν, ἀπέβη ἀγέρωχος, ἀπότομος, τυραννικὸς, ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐπειδὴ ἡ βασιλεία ἀνεχαίτιζεν ὅσον ἔνεστι τὰς κυριαρχικάς αὐτοῦ ροκάς, ἀπέβη πρῶτος, μετρίωτερος, χριστιανικώτερος. Ὡς αἱ ξένοι, ἀδιφοροῦντες εἰς ταῦτα πάντα, ἐπαμείνωσι δοξάζοντες ὅτι κακῶς πεποισκα ἡ μοναρχία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνελίχθη ἐνίοτε εἰς τὸ δογματικὸν τῆς ἐκκλησίας μέρος καὶ παρεβίασεν οὕτω, πρὸ 1300 ἐτῶν, τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐννάτου

αἰῶνις· ἀλλ' ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἀρχὴν ὑπερτάτην εἵχομεν, ἔχομεν καὶ ἔξομεν τὴν σωτηρίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ τοῦ θρησκευ-
ματος, ἠθέλομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀναδειχθῇ βλακίστατοι ἐὰν κατεκρί-
νομεν ποτὲ τὴν βασιλείαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι οὐδενὸς
ἐφείσθη τρόπου ἵνα κατὰ τὸ δυνατόν ἐπιτύχῃ τὴν σωτηρίαν ταύτην.

Εἶπομεν ὅτι ὁ δυτικός κλήρος ὑπῆρξεν ἀγέρωχος καὶ τυραννικός,
ἐνῷ ὁ ἡμέτερος διετέλεσε πρῶτος καὶ μετριόφων. Ἀλλ' ἐπεταί ἄρα
γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ δυτικοὶ δικαίως μὲν καυχῶνται ἐπὶ τῇ λεγο-
μένη ἀνεξαρτησίᾳ τῆς παπικῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν κοσμικὴν
ἐξουσίαν, ὁρθῶς δὲ χαρακτηρίζουσι ὡς δουλικὴν τὴν σχέσιν τῆς
ἡμετέρας ἐκκλησίας πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως; Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα ιστορικά ζητήμα-
τα, συνέβη παράδοξος ἰδεῶν σύγχυσις. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὗρεθα
ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀπέναντι ἡγεμόνων βαρβάρων, οἵτι-
νες οὔτε τὴν ἱκανότητα, οὔτε τὴν θέλησιν εἶχον, οὔτε τὴν ἀνάγκ-
ην ᾗθ' ἄντο νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα. Ὅθεν
πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους, ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη ἀνεξαρτησία τῆς
δυτικῆς ἐκκλησίας δὲν ἦτο δύσκολον νὰ διατηρηθῇ· ἀφοῦ μάλιστα
οἱ πάπαι κατήντησαν, ἐπὶ πολὺν χρόνον, νὰ ἐπιβάλωσι χεῖρα καὶ
ἐπὶ αὐτῆς τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Πλὴν τούτου, διὰ τὴν ἐπὶ μα-
κρὸν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ δύσει ἀμάθειαν καὶ τὴν ὀλίγην τῶν κα-
τοίκων αὐτῆς ἐπιτηδεδιόγητὰ πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ
συζήτησιν, ἡ αἵρεσις μέχρι τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος προ-
εκτάσθη ὀλίγους αὐτόθι ὁπαδοὺς, ἡ δὲ ὀρθοδοξία ἦτο ισχυροτάτη.
Ὅθεν, δογματικῆς πάλης ἐν τῇ δύσει μὴ ὑπαρχούσης, ἡ παπικὴ
ἐκκλησία οὐδὲ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δεῖξῃ τὴν ἐν τοιαύτῃ πάλῃ ἀνε-
ξαρτησίαν αὐτῆς. Ναὶ μὲν ἐπὶ τέλους ὑπερεμάχησε γενναίως ὑπὲρ
τῶν κοσμικῶν αὐτῆς συμφερόντων· ἀλλ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπέ-
δειξεν οὐχὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἀπέδειξε μόνον τὴν πλεονε-
ξίαν. Εἶναι πρὸς τούτοις ἀληθές, ὅτι ἀνέκαθεν δὲν ἐπαυσεν ἀντιπο-
λιτευομένη πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ
τοιαύτη ἀντιπολίτευσις ἦτο εὐκολωτάτη, τὸ μὲν διότι ἐγίνετο πρὸς
ἡγεμόνας πᾶρῳ διατελοῦντας, ἀπὸ τῶν ὁποίων οἱ πάπαι σπανίως
εἶχόν τι νὰ φοβηθῶσι· τὸ δὲ διότι αἱ συζητήσεις περιεστρέφοντο

περὶ αἱρέσεις καὶ δοξασίας, ἐντελῶς ἀλλοτρίας εἰς τὴν δύσιν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ πάπαι, ἱστάμενοι ἐπὶ χώρου ἀσφαλούς καὶ ἐκείθεν θεωροῦντες ἐν ἀνέσει τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν κλυδωνιζομένους ἐν πελάγει τρικυμιώδει καὶ ἀγωνιζομένους ἐκ παντὸς τρόπου νὰ σώσωσι τὸ καταποντιζόμενον σκάφος, ὠργίζοντο, καὶ κατεκραίγουν, καὶ κατεδίκάζον τοὺς θαλασσομαχοῦντας, ὡςάκις οὗτοι περιήρχοντο εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἐκβολῆς τινος, ὡς λέγουσιν οἱ ναυτικοὶ νόμοι, ἢ ἄλλῃς θυσίας, ἵνα ἀποφύγῃσι τὸ ὀλασχερὲς ναυάγιον.

Τοιαύτη τῆς ἐκκλησίας ἀνεξαρτησία εἶναι εὐκολός· ἀλλ' ἐν τῇ ἀνατολῇ εἶχον ἄλλως τὰ πράγματα. Ἐν τῇ ἀνατολῇ αἱ αἱρέσεις ἦσαν ἀδιάλειπτοι, πακίλαι καὶ ἰαχυραὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ὀπαδῶν· ἐξωτερικοὶ δὲ ἐχθροὶ ἀλλόθρησκοι ἐζήτουν ἀπαύστως νὰ ὤρῃ-λῃσιν ἐκ τῶν ἐμφυλίων τούτων ἐρίδων· ὥστε ἡ δικαιοκρατία ἐπέμβασιν τῆς βασιλείας μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς αἵρέσεως κατήντησεν ἀφευκτος. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἡ βασιλεία ἐπέβαλεν ἄρ' αὖ γε διὰ μιᾶς καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεώς τινος τὴν ἰδίαν θέλησιν εἰς τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη. Τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν αἵρέσεων μέχρι τῆς ἐννάτης ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν ὅποση παρ' ἡμῖν ἐξηκολούθησεν ἐλευθερία περὶ τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, ἐλευθερία ἥκιστα συμβιβασζομένη πρὸς τὸ δουλικὸν φρόνημα τὸ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀποδιδόμενον. Ἀφ' ἑτέρου πολλάκις ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς ἀντεπολιτεύθη πεισματωδέστατα εἰς τὴν βασιλείαν· καὶ μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ δύο πατριάρχας, τὸν Εὐφάμιον καὶ τὸν Μακεδόνην, προτιμήσαντας νὰ στερεθῶσι τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ἀξιωματος μᾶλλον, ἢ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου, ἣν ὑπελάμβανον ἀδίκως μὲν, ἀλλ' οὐδὲν ἥτιον ὑπελάμβανον ἀντιβαίνουσιν εἰς τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἐκκλησίας. Πολλάκις βεβαίως οἱ ἱεράρχαι τῆς ἀνατολῆς, οἱ τε ὀρθόδοξοι καὶ οἱ αἵρετικοί, συνέπραζον μετὰ τῆς βασιλείας· καὶ ἐνότε μάλιστα αὐτοὶ πρῶτοι προέτειναν λόγους συνδιαλλαγῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κοινῆς εἰρήνης. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μαρτυρεῖ τὴν δουλοφροσύνην αὐτῶν· μαρτυρεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτῶν ἀρετῆς. Ἰδίως ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐρωτικοῦ, οἱ μὲν

ὑπατοὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς ἀνατολῆς ἐπολιτεύθησαν μετὰ ἐξαιρέτου μετρεπαθείας καὶ συνέσεως, ὃ δὲ τῆς δύσεως ἀρχιερεὺς ἐδείκνυτο ἀπλῶς τὴν ἰδιαιτέλειαν αὐτοῦ. Εἰπομεν ἤδη ὅτι τὸ ἐνωτικὸν ἐξεδόθη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ κατ' ἐισηγήσαν τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐμτενέστερον ἱστορεῖ τὰ περὶ τούτου ὁ Νέανδρος.

« Πέτρος ὁ Μογγός, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρέστηκε τοὺς κινδύνους, οἵτινες ἠδύναντο νὰ προκώψωσιν, ἐάν ἡ κυβέρνησις ἐπεχέλαι νὰ ἐπιβάλλῃ πατριάρχην εἰς τοὺς πολυαριθμοὺς μονοφυσίτας τῆς Αἰγύπτου. Ἐν τῷ ὅρμῳ δὲ προέτεινε συμβιβασμὸν, δι' οὗ ἤλπικε τὴν εἰς μίαν ἐκκλησίαν ἐνωσιν ἀπάντων τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὁ Ἀκάκιος ἠσπάσθη τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ κατέπεισε τὸν βασιλέα νὰ συνανέσθῃ ὡς αὐτὸς εἰς αὐτό. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐξεδόθη τῷ 482 τὸ ἐνωτικόν. » Τὸ ἐνωτικὸν λοιπὸν δὲν ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸν Ἀκάκιον, ἀλλὰ ὑπαγορεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀκακίου εἰς τὸν Ζήνονα· αὐδὲ ὑπέκλυψεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοιούταχιστον, ἡ ἐκκλησία εἰς τὴν μοναρχίαν, ἀλλὰ ἡ μοναρχία εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ὅμως ὁ πάπας Φήλιξ Β'. ἐλέγχει τὸν Ζήνονα διότι ἐπὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἀντὶ νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἱερέων, ἐξεναντίας ἐπιβάλλει αὐθαδῶς εἰς τοὺς ἱερεῖς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ θέλησιν! Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ὁ Ζήνων, οὔτε ὁ Ἀκάκιος ἐνόμισαν δίκαιον καὶ συνετὸν νὰ ἀνακαλέσωσι τὸ γενόμενον, ὁ πάπας δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ εἰς τὸν πρῶτον χωρισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν. « Τίς δὲν βλέπει ἤδη τὴν ἀλήθειαν; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ παπικὴ ἐξουσία, ἐντελῶς ἀδιαφοροῦσα περὶ τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκκλησιαστικῆς σιρῆνης, εἶχε τὴν ἀξίωσιν, ὅπως ῥητῶς μετ' αὐ πολλοὶ ὁ πάπας Γελάσιος ἔγραψε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ὅτι ἡ ἡμετέρα μοναρχία καὶ ἐκκλησία ὀφείλουσι νὰ ὑπατάσσωνται πρὸ πάντων καὶ ἐν πᾶσι εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν θρόνον· αἱ δὲ ἡμετέροι ἀπέκρουον τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ἥτις οὔτε εἰς κανένα τινὰ συνοδικὸν ἐστράφητο, ὥτε εἰς τὰς παραδόσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. »

Δὲν ἀξιοῦμεν, καθ' ἃ καὶ ἀνωτέρω εἰπομεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀκα-

κίου καὶ τοῦ Ζήνωνος γεινόμενος συμβιβασμὸς ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος ἐπήγαγε τὴν κατάπαυσιν ὅλων τῶν διενέξεων· τοῦτο ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσεπίτευκτον, ὅσῳ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης δὲν ἔπαυεν ὑποβάλλων τὰς ἐριδας. Ἀξιούμεν ὁμῶς ὅτι ἡ προαίρεσις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας ἦτο ἀγαθὴ, ὅτι ἡ πολιτεία αὐτῶν ἦτο συνετὴ καὶ ὅτι ἡ πολιτεία αὕτη ἐμετρίασεν, ἂν δὲν ἐξήλειψε, τὰ δυστυχῶς ἀκμάζοντα θρησκευτικὰ πάθη. Τοῦλάχιστον ὅτε δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ ἐνωτικοῦ, ἤτοι τῷ 484, ἐστάσιασε κατὰ τοῦ Ζήνωνος ὁ Ἰσαυρὸς Ἰλλος, ὁ στασιαστῆς οὗτος δὲν φαίνεται ὡφελῆθαι πολὺ ἀπὸ τὰς μεταξὺ χριστιανῶν διενέξεις, ἀλλὰ ἐργάζεται μᾶλλον πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ειδωλολατρείας. Τὸ ἀρχαῖον θρησκεῦμα εἶχεν εἰσέτι πολυαριθμούς ἐν τῇ κράτει ὁπαδούς. Οὕτε ὁ ἰσχυρὸς τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου βραχίων, οὔτε αἱ πελυάρημοι τῶν διαδόχων αὐτοῦ διατάξεις, εἶχον δυνηθῆ ἔτι νὰ ἀνασπιάσωσι τὰς προαιωνίους καθ' ὅλην τὴν ἀνατολὴν αὐτοῦ ρίζας. Μάλιστα δὲ ἵσχυε διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν τέλμην πολλῶν ἐθνικῶν, οἵτινες ἐβόσκοντα πάντα ἐπὶ τῶν ὠνείρων τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ δὲν ἀπηλπίζοντα νὰ ἴδωσιν αὐθὺς ποτε θριαμβεύοντας τοὺς χαιρέοντας αὐτῶν μάθους ἐπὶ τῶν ἐρεπῶν τοῦ ἀδιακόπου ἐμφυλίου τῶν χριστιανῶν ἀγῶνος. Κυρία πηγὴ τῶν φαντασιοκοπημάτων τούτων ἦτο καὶ νῦν ἔτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα ἤμειξε περὶ τοὺς χρόνους ταύτους ὁ Πρόκλος, ὁ ἐπανομασθεὶς μέγας, περὶ οὗ βραδύτερον θέλομεν εἰπεῖ πλειότερά τινα· ἐνταῦθα ὁ Μαρῖνος, ἐνταῦθα ὁ μαθητὴς αὐτῶν Ἰσιδωρος, ἐνταῦθα ὁ Δαμᾶσκιος, ὁ Ἰεραισκος, ὁ Γέσιος, ὁ Ἀγάπιος, ὁ Ἀσκληπιάδης, ὁ Ἀμμώνιος, ὁ Ἐρυθραῖος· ἐνταῦθα πρὸς τοὺς ἄλλοις ὁ ἐκ Παναπόλεως τῆς Θηβαίδος Παμπρέπος, ὅστις, διατελέσας μαθητὴς τοῦ Πρόκλου, καὶ διδάξας ἐπὶ τινα ἔτη ἐν Ἀθήναις, ἦλθεν ἔπειτα εἰς Κωνσταντινουπόλιν, ὅπου μέγα ἐκτίσαστο ἐπὶ σοφίᾳ ὄνομα, ἀναφανδὸν ἐπρέσβευε τὸ ἐλληνικὸν αὐτοῦ θρησκεῦμα, καὶ παρέπεισε τὸν Ἰλλον νὰ καταβάλλῃ τὸν Ζήωνα ἵνα παρασκευάσῃ τὸν θρίαμβον τοῦ θρησκευματος τούτου. Δὲν λέγομεν ἔτι ὁ Ἰλλος δὲν ὡφελήθη καὶ ἀπὸ πολλοὺς χριστιανούς. Εἰς τῶν κυρίων αὐτοῦ συνεργῶν ἦτο ὁ Σῦρος Λεόντιος, ἀνὴρ ἔμπειρος περὶ τὰ γράμματα καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην. Ἀλλὰ

ἐπιστήθιος σύμβουλος καὶ ὁδηγὸς αὐτοῦ. ἦτο ὁ Πάμπρέπιας, πρὸ
 θυμῷ δὲ ὁπαδοὶ οἱ ἔθνηκοι Ἰσαυροὶ. Ὁ Ἴλλος συνεκρότησε στρατὸν
 70,000 ἀνδρῶν, ἐγένετο κύριος ὅλης σχεδὸν τῆς ἀνατολῆς καὶ
 ἀνηγόρευσε αὐτοκράτορα τὸν προεირημένον Λεόντιον ἐπιφυλαττά-
 μενος, μετὰ τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον, νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ κύριον αὐτοῦ
 βούλημα. Ὁ Ζήνων κατέφυγε τότε εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ὀστρο-
 γόθων Θεοδόχον, περὶ οὗ πλείονα μετ' ὀλίγον, καὶ δι' οὗ κατε-
 τροπώθησαν τῶντι οἱ ἀντίπαλοι ἐκεῖνοι τῷ 485· ἀλλὰ διὰ νὰ
 κατευνάσῃ τοὺς ὁμογενεῖς Ἰσαύρους ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ὑπο-
 σχεθῇ αὐτοῖς ἐτήσιαν χορήγησιν πέντε χιλιάδων λιτρῶν χρυσοῦ.

Καὶ ἄλλη δὲ τις συνωμοσία τῶν ἐθνικῶν ἀναφέρεται ἐπὶ Ζήνωνος.
 Ὁ ἐκ Λαμασκῶ Σαβηριανὸς, μαθητὴς καὶ οὗτος τῶν ἐν Ἀθήναις
 σχολῶν, ἐκτίησας ὡς αὐτὸς πολλὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει φήμην
 ἐπὶ τῇ ποικίλῃ αὐτοῦ ἐπιστήμῃ. Λέγεται μάλιστα, ὅτι ὁ Ζήνων
 εἶχε προτείνει αὐτῷ τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν, ἐὰν κατεπεσθε-
 νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ὁ δὲ οὐ μόνον ἀπεποιήθη, ἀλλὰ καὶ
 διὰ σκευωρίας τινὸς ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τὸν βασιλέα εἰς
 τὸ νὰ ἀνορθώσῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, μελετήσας ἰσως καὶ αὐτὴν
 αὐτοῦ τὴν καθαίρεσιν, διότι τὰ καθέκαστα τοῦ παραδόξου τούτου
 γεγονότος δὲν εἶναι σαφῶς γνωστά. Βέβαιον εἶναι μόνον ὅτι, καταγ-
 γελθέντος τοῦ πράγματος εἰς τὸν Ζήωνα, ὁ Σαβηριανός, ὁ Ἰβραή-
 σκος, ὁ Γέσιος, ὁ Γαζαῖος Ζώσιμος (ἕτερος καθ' ὅλας τὰς πιθανότη-
 τας τοῦ ἱστορικοῦ), ὁ Ἀγάπιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν φιλοσόφων
 ἐκεῖνων κατεδιώχθησαν· ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν συνελήθησαν, καὶ ὅτι
 εἰς τοῦλάχιστον, ὁ Γέσιος, ὅστις πλουσιώτατος γενόμενος ἔνεχε τῆς
 ἰατρικῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης, ἀπέβη πάντων τολμηρότατος, ἐτιμωρήθη
 διὰ θανάτου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ζήνων περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀγωνισθῇ
 πρὸς ἄλλους σπανδαιοτέρους παλεμίους. Εἶδομεν, ὅτι περὶ τὰ ἔσχα-
 τα τῆς τοῦ Λέοντος βασιλείας οἱ Ὀστρογόθοι ἐνέβαλον εἰς τὰς
 παρὰ τὸν Ἰστρον βυζαντινὰς ἐπαρχίας, ὅπου ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς
 φοιδαράτοι, δηλαδὴ σύμμαχοι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας,
 ἥτις ἀνέθηκεν αὐτοῖς τὴν ἀμυναν τοῦ κάτω Ἰστροῦ. Ἐξημερὸν τῶν

Ὁστρογότθων ἦτο τότε ὁ Θεοδόμιρος, πατὴρ τοῦ Θεοδορίχου, τῶν ὁποῖον ἐλάβομεν πρὸ μικροῦ ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν. Ὁ υἱὸς οὗτος καὶ διάδοχος τοῦ Θεοδομίρου ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, μεγαλεπήβολος, ἐπιτήδειος, ἀλλὰ, καίτοι ἀνατραφεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ πλεῖστης ὁσῆς ἐπιμελείας, παρέμεινεν ἀλλότριος πάσης ἐπιστήμης, καὶ δὲν ἠδυνήθη ἐξελληνιζόμενος νὰ διαζῇ ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Εἰς μάτην ὁ Ζήνων ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων τιμῶν· εἰς μάτην ἀπένευμεν αὐτῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ πατρικίου καὶ τοῦ ὑπάτου (διότι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀξίωμα διετεθεῖτο ἔτι ἐν τῇ βυζαντινῇ αὐλῇ, εἰ καὶ ἀπλῶς ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι)· εἰς μάτην ἀνηγόρευσε αὐτὸν ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἤγειρεν αὐτῷ ἀνδριάντα ἑπιππον, ἐπέδαψέλευσε πολλὰ χρήματα, προηγόρευσε αὐτὸν υἱόν, καὶ ὑπεσχέθη αὐτῷ αὐζυγον ἐπιφανῆ κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος. Ὁ Θεοδόριχος ὁμοίαζε πρὸς τὰ ἀτίθασσα ἐκεῖνα Ὀπρίξ, τὰ ὁποῖα οὐδεμία ἀνθρωπίνη περιποίησις δύναται νὰ ἐξημερώσῃ. Βραδύτερον ὅτε ἐκυβέρνησε τὴν Ἰταλίαν, δὲν ἐφάνη ἀναίσθητος πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ· ἀλλὰ κατὰ τὴν πρῶτην ταύτην τῆς ζωῆς αὐτοῦ περίοδον, δὲν ὑπῆρξε δυνατόν νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Ἐπεὶ ἀπὸ τοῦ 479 συμμαχήσας μετὰ ἐτέρου τινός· ἡγεμόνος τῶν Ὁστρογότθων, Θεοδορίχου ὡσαύτως καλουμένου, ἠνάγκασε διὰ τῶν ἀπαιτήσεων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐχθροπραξιῶν τὸν Ζήωνα νὰ ἀντεπεξέλθῃ ἐκ τοῦ συστάδην κατ' αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἀνεδείχθη εὐτυχὴς ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ· μετ' ὀλίγον ὁμως ὁ ῥαγδαίως Θεοδόριχος ἐμβάλλει ἀπὸ Θράκης εἰς Μακεδονίαν, προελαύνει μέχρι Θεσσαλονίκης, ὁρμᾷ ἐκείθεν πρὸς τὴν κατὰ τὴν ἀντίθετον παραλίαν κειμένην Ἐπίδαμνον, καταλαβὼν δὲ ταύτην, ἐπιστρέφει πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐπιχειρεῖ ἐπανειλημμένως εἰς Θεσσαλίαν εἰσβολάς. Καὶ ἀναχαιτίζει μὲν αὐτὸν ἐνταῦθα ὁ τοῦ Ἰλλυρικοῦ στρατηγός Σαβινιανός· εἰρκνύει δὲ τελευταῖον ὁ Θεοδόριχος, ἐπιτραπείας εἰς αὐτὸν μοίρας τῶν ἐπαρχιῶν Δακίας (τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστρου) καὶ ἄνω Μοισίας. Τότε συνέδραμε τὸν Ζήωνα εἰς τὸ νὰ καταβάλῃ τὸν Ἰλλον· ἀλλὰ διὰ τοῦτο οὔτε πιστότερος οὔτε εἰρηνικώτερος ἀπέβη· ὥστε ὁ Ζήνων, θεωρῶν ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον δὲν δύναται νὰ προσοικειωθῇ

τὸν ἄνδρα, ἀπεφάσισε νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὸν Θεοδόριχον λαίαν ἐπαγωγότεραν, καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τοῦ Ὀδοακέρου ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας, τῆς ὁποίας οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορες ἐξηκολούθουν διατηροῦντες κατ' ἐπιφανείαν τὴν ἐπικυριαρχίαν. Τῶντι δὲ ἐν ἔτει 488 ὁ Θεοδόριχος ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατὰ κράτος τῆς χερσονήσου ἐκείνης, ἀφίσας πύχους τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας.

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς δύσεως ὁμιλοῦσι μετὰ δεινῆς περιφρονήσεως περὶ τοῦ Ζήνωνος, ὅπως περὶ τῶν πλείστων βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἴσως τῶντι ὁ Ζήνων δὲν ἦτο ἄνθρωπος γενναῖος, μεγαλόφρων, χρηστὸς, δὲν εἶχεν ἐν λόγῳ τὰς προσηκούσας τῇ βασιλείᾳ ἀρετὰς. Λέγομεν ἴσως, διότι ὅπως ἔχουσιν αἱ βυζαντινὰ πηγὰ καὶ ὅπως μετεχειρίσθησαν αὐτὰς αἱ νεώτεροι, εἶναι δυσκολώτατον καὶ κρίνει τις ἀσφαλῶς περὶ τῶν προσώπων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Εἶδομεν ἤδη ὅτι τὰ θρησκευτικὰ πάθη παραδόξως πολλάκις ἐνόθευσαν τὰς βυζαντινὰς ἡρογραφίας καὶ περὶ τούτου θέλομεν παραθέσει μετ' οὐ πολὺ νῦν καὶ ἀναμφισβητήτους ἀποδείξεις. Τὰ δ' αὐτὰ πάθη ἐξακολουθοῦσιν ἐπενεργοῦντα εἰς πολλοὺς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν καὶ ἄλλοι πάλιν θεωροῦντες τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν ὡς ἀπλὸν παραρτήμα τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς, ὁμιλοῦσιν ὀλιγώρως περὶ παντός, ὅτι δὲν ἀναφέρεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν τύχην τῆς Ῥώμης. Ὁ Γιββων λ. χ. ἀρχόμενος τοῦ XXXIX κεφαλαίου τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἱστορίας, λέγει, ὅτι μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, δὲν εὐρίσκομεν μέχρι τῆς ἀξιομνημονεύτου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰμὴ τὰ ἄσκημα ὀνόματα τοῦ Ζήνωνος, τοῦ Ἀναστασίου καὶ τοῦ Ἰουστίνου, καὶ, ἐλάχιστά τινα ἐπενεγκῶν περὶ τούτων, πραγματεύεται ἐν ἐκτάσει τὰ κατὰ τὴν κατὰ κράτος καὶ διοίκησιν τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τοῦ Θεοδόριχου. Καὶ ὅμως, ἵνα περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς μόνον τὸν Ζήωνα, ὅπως εἶναι δυνατόν νὰ ἀντηθῶμεν, ὅτι, διατηρήσας τὴν θρησκευτικὴν τοῦ κράτους ἐνότητά, μετὰ τῆς ὁποίας τοσοῦτον στενῶς συνεδέετο ἡ πολιτικὴ ἐνότης, καὶ ἀπαλάξας τὴν ἀνατολὴν ἀπὸ τὸν Θεοδόριχον, ὁ ἄνθρωπος οὗτος δὲν εἰδείν ἐπιτηδεύματα τινα; Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ὀλιγώτερον τοῦ πρώτου σπουδαῖον. Κύριος οἶδε τί ἤθελεν

ἔπειθε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἂν ὁ Θεοδόριχος, κατακτητῆρας ἀπάσας τὰς μεταξὺ Ἰστροῦ καὶ Ταϊνάρου χερσονήσων, παρεσκευάζεν ἐνταῦθα, διὰ τῆς συγχωνεύσεως τῶν Γότθων μετὰ τῶν Ἰθαγενῶν, τὴν συγχερίτησιν ἔθνευς νέου καὶ ἀλλοτρίου τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παραδόσεως, ὥπως ἔπραξεν ἐν Ἰταλίᾳ; Οἱ δυτικοὶ δύνανται νὰ μυκτηρίζωσι τὸν Ζήνωνα διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀπεμάκρυνεν ἐντεῦθεν τὸν Θεοδόριχον· ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἐποψὶς εἶναι διάφορος, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ περιφρονήσωμεν τὴν μνήμην ἀνδρός, ὅστις οὕτως ἢ ἄλλως συνετέλεσεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνικότητος ἡμῶν. Πλὴν τούτου εἰ σωζόμενοι τοῦ Ζήνωνος νόμοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐξέδοτα διαταγεῖς τινὰς ἐπιτηδείας νὰ ἀνακουφίσωσι τοὺς γαιοκτῆρας ἀπὸ τῶν ἐπικειμένων εἰς αὐτοὺς ἐπαχθῶν φόρων. Δὲν ἀναφέρομεν δὲ μετὰ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνδρός, τὸ παρά τινων λεγόμενον, ὅτι δὲν ἐσύστησεν ὡς διαδόχον τὸν ἀνάξιον αὐτοῦ ἀδελφὸν Λογγίνον· διότι τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν βασιλισσάν Ἀριάδνην, ἥτις πολλάκις ἀπιστήσασα πρὸς τὸν σύζυγον, κατώρθωσε καὶ ἤδη, ἀποθανόντος αὐτοῦ ἐν ἔτει 491, νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀναχόρευσιν τοῦ φίλου αὐτῆς Ἀναστασίου.

Ὁ Ἀναστάσιος εἶχε γεννηθῇ εἰς Δυρράχιον, τὴν ἀρχαίαν Ἐπίδαμνον, ἐκ γονέων ἀφανῶν. Ἐλθὼν νεώτατος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐγένετο δεκτὸς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν ἀνακτόρων, καὶ προήχθη τοῦ καιροῦ προΐοντος εἰς δευτερεῦόν τι τῆς αὐλῆς αξίωμα, τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἔτι ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ζήνωνος, ὥστε οὐδὲν ἐφαίνετο προαγγέλλον τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνύψωσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἀναστάσιος ἦτα ἄνθρωπος εὐειδῆς καὶ τὴν χάριν τοῦ προσώπου αὐτοῦ ᾗξανε φαίνεται ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ ἰδιόζων τι περιστατικόν, τοῦτο ὅτι εἶχε τὸν μὲν ἕνα ὀφθαλμὸν μέλανα, τὸν δὲ ἕτερον γλαυκόν, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθη Δίκορος. Ἐντεῦθεν ἐφείλκυσε πρὸ καιροῦ τὴν ἰδιόζουσαν εὐνοίαν τῆς βασιλίδος Ἀριάδνης· τὴν δὲ παράδοξον διεφύλαξε τὴν εὐνοίαν αὐτῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, καθ' ἣν ἦτο ἤδη ἐξηκοντούτης. Διὰ τῆς ἰσχυρᾶς λοιπὸν ἐκείνης προστασίας, καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν περὶ τὴν Ἀριάδνην εὐνούχων, ἀνεκρόχη βασιλεὺς ὑπὸ τῆς συγχλήτου καὶ τοῦ λαοῦ. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης τῆς Κωνσταν-

τινουπόλεως Εὐρύμιος ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς νὰ στέψῃ αὐτὸν ἰ τῷ λόγῳ, ὅτι ἐπρέσβευε τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς· ἀλλ' ἐνέδω μετ' οὐ πολλῇ, λαθὼν παρὰ τοῦ Ἀναστασίου ἐγγραφον ἐμολογί πιστεως εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου θεσπισθέντα δόγμα τα, καὶ ὑπότχουσιν, ὅτι κατ' οὐδὲν θέλει καινοτομήσει περὶ τὰ δόγ ματα ταῦτα. Μετὰ τεσσαράκοντα δὲ ἡμέρας συζευχθεὶς τὴν βασι λίδα Ἀριαδνὴν ἐξηγάλισεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ὁ νέος βασιλεὺς παρίσταται· ὡς ἄνθρωπος μέτριος, ἂν καὶ ὀλιγώτερον μέ τριος τοῦ Ζήνωνος· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι διέπραξεν ἔργα πολυκι δῶς ἀξιομνημόνευτα.

Καὶ πρῶταν περιέστειλε τὴν ἀκολασίαν τῶν Ἰσαύρων. Ἀρ' ἔς ἐποχῆς, ἐπὶ Λέοντος τοῦ Α'. οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπό λεως ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ἰθαγενεῖς τούτους βρβαί ρους, ἵνα οὐδετερώσωσι τὴν τῶν ἐξωτερικῶν βρβαύρων ἐπίδρασιν, οἱ Ἰσαυροὶ δὲν ἔπαυσαν ἄγοντες καὶ φέροντες τὰ πράγματα τοῦ κρά τος. Ὁ διάδοχος τοῦ Λέοντος Ζήνων ἦτο Ἰσαυρος τὸ γένος· ἀπο θαλὼν τὸ πρῶτον τὴν ἀρχὴν ἀνέκτησεν αὐτὴν διὰ τῶν Ἰσαύρων· ὁ κατ' αὐτοῦ στασιάσας Ἴλλος, Ἰσαυρος ὢν καὶ αὐτός, ἐπὶ τῶν Ἰσαύρων κυρίως ἐπεριδόμενος διεξήγαγε τὸν ἐμφύλιον τοῦτον ἀγῶ να· καὶ κατεβλήθη μὲν ἰδίως διὰ τοῦ Γότθου Θεοδορίου, ἀλλ' ὁ Ζήνων ἐναγκάσθη νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν εἰρήνην τῶν μαχίμων αὐτοῦ ὁπαδῶν δι' ἄδρας ἐτασίας χρηματικῆς εἰς αὐτοὺς χορηγήσεως. Νῦν δὲ ὁ τοῦ Ζήνωνος ἀδελφὸς Λογγίνος, ἀγανακτήσας διότι προετιμῆθη αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος, διὰ τῶν Ἰσαύρων αὐθις ἐπεχείρησε νὰ ἀρπάσῃ τὴν βασιλείαν. Ὁ Ἀναστάσιος συλλαβὼν ἀμέσως τὸν Λογγίνον ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς Αἴγυπτον, καὶ διέταξε νὰ χειροτονηθῇ πρεσβύ τερος. Ὁ Λογγίνος, ὅστις ἀπέθανεν εἰς Ἀλεξανδρείαν ὡς τοιοῦτος μετὰ ἐπιτατίαν, δὲν ἦτο βεβαίως παρεσκεπασμένος διὰ τοῦ προτέ ρου ἀσώτου αὐτοῦ βίου εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ λειτουργοῦ τοῦ ὑψίστου· ἀλλὰ τοσαύτη ἦδη εἶχεν ἐπικρατήσει διαστροφή ἰδεῶν περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῆς ἱερωσύνης, ὥστε εἶδομεν καὶ πρῶ τερον, καὶ πολλάκις βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ τὴν βασιλείαν ἐπι βάλλουσαν διὰ τῆς βίαις τὸ ἱερατικὸν σχῆμα, ὡς συνήθη τινὰ τιμα

ρίαν ιδίως τῶν πολιτικῶν κακουργημάτων. Συγχρόνως δὲ ὁ Ἀναστάσιος γινώσκων τοὺς Ἰσαύρους ἐπιμένοντας εἰς τὴν πρὸς τὸν Λογγίνον ἀφοσίωσιν αὐτῶν, διέταξεν αὐτοὺς νὰ ἐξέλθωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἀποφηνάμενος ὅτι δὲν θέλει πληρῶναι τὴν ἐτησίαν αὐτῶν χορήγησιν εἰμὴ ὅποια ἦτο πρὶν ἢ αὐξήσῃ αὐτὴν ὁ Ζήνων. Ἐπειδὴ ὁ Ἀναστάσιος εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ συγκεντρώσῃς Κωνσταντινούπολιν δυνάμεις ἰσχυρὰς ἐκ τῶν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικῶν ταγμάτων, οἱ Ἰσαυροὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπακούσωσιν. Ἀλλ' ἅμα ἐξεληθόντες εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀφηνίασαν, καὶ ὁρμώμενοι ιδίως ἀπὸ Ἰσαυρίας καὶ Φρυγίας, συγχροτήσαντες δὲ στρατὸν, ὡς λέγεται, 180,000 ἀνδρῶν, ἐληλάτησαν ἀνηλεῶς ἀπάσας τὰς πέριξ χώρας. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐντὸς τῶν τριάκοντα ἐνιαυτῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνεμίχθησαν εἰς τὰ τοῦ κράτους πράγματα, δὲν διέφυγον μέχρι τινὸς οὔτε τοῦ ἐλληνισμοῦ οὔτε τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν ἐπίδρασιν· διότι δύο μὲν ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτῶν στρατηγῶν ἐκαλοῦντο ἔτι βαρβαριστὶ, ὁ μὲν Νινιλικος, ὁ δὲ Ἰνδος ἢ Ἰνδης, ἀλλ' ὁ τρίτος διετέλεσε μὲν συγκλητικὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὠνομάζετο δὲ Ἀθηνόδωρος, ὁ δὲ τέταρτος ὀνόματι Κόνων ἦτο ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ Ἀπαμείας. Ὅπως δ' ἦποτε ὁ Ἀναστάσιος ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτοὺς ἅπαντα τὰ τάγματα τῆς Θράκης μετὰ τῶν Γόθων, ὅσοι εἶχον ἔτι παραμείνει ἐν τῷ κράτει, ὑπὸ στρατηγοὺς δεδοκιμασμένους, Ἰωάννην τὸν Σκύθην, Ἰωάννην τὸν Κυρτὸν, καὶ τὸν Πατρίκιον Διογένην. Οἱ Ἰσαυροὶ ἠγωνίσθησαν γενναίως καὶ καρτερικῶς ἐπὶ ἑξ περὶ πού ἔτη, ἀλλὰ τελευταῖον ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Ἄπαντες αὐτῶν οἱ ἀρχηγοὶ ἢ ἔπεσον πολεμοῦντες, ἢ αἰχμαλωτισθέντες ἐθανατώθησαν. Ἄπαντα αὐτῶν τὰ φρούρια καὶ ὀχυρώματα κατηρδυσθησαν. Μοῖρα ἀξιόλογος τῶν Ἰσαύρων μετ' αἰσθηθεὶς Θράκην, ἣ δὲ ἐπιτραπέσια αὐτοῖς χρηματικὴ χορηγία, τὰ καλούμενα ἰσαυρικὰ (χρήματα), κατηργήθη διὰ παντός. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἐκατονταετηρίδας θέλομεν ἰδεῖ πάλιν τὸ τῶν Ἰσαύρων ὄνομα ἀναφαινόμενον ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ, καὶ συνδεόμενον μετὰ τῆς γενομένης τότε μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰσαυρικοῦ τούτου πολέμου ὁ βασιλεὺς Εὐστα-
 θάσῃ νὰ προκαλέσῃ τὴν καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου Εὐφραίου.
 Ὁ πατριάρχης οὗτος δὲν εἶχε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπαθεῖαν τοῦ
 προκατόχου αὐτοῦ Ἀκακίου. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς
 ὀρθοδόξου πίστεως, ἦν ἀπῆλθε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀναστασίου,
 πρὶν στέψῃ αὐτὸν, ἀντενέργει κατὰ τοῦ βασιλέως, διότι οὗτος ἐνό-
 μιζε συνετόν νὰ ἐρμείνῃ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα πιστὸς
 εἰς τὴν μέσσην ὁδὸν, ἣν ἐχάραξε τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος. Τὴν ἐκ
 τοῦ προκειμένου διαγωγὴν τοῦ Ἀναστασίου, ἰδοὺ πῶς κεράττωσιν
 ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Εὐάγγριος, τοῦ ὁποίου δὲν ἐπιτρέπεται
 νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν εἰλικρίνειαν. «Οὗτος ὁ Ἀναστάσιος, εἰρη-
 ναῖός τι· ὧν, οὐδὲν κινουργεῖσθαι παντελῶς ἠδούλετο, διαφερόν-
 τως περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατὰστασιν». Τὸ ἐνωτικὸν ἐν τού-
 τοις, καθ' ἃ προηγουμένως εἶπομεν, δὲν ἐπῆγαγε τὴν ἐλοσχερῆ
 κατάπαυσιν τῶν ἐρίδων, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐάν πολλοὶ ἦσαν οἱ
 ἐκσπασάμενοι τὴν πρᾶξιν ταύτην τῆς συνδιαλλαγῆς, τινὲς ἀπέ-
 κρουον αὐτὴν πάσῃ δυνάμει, ἀπ' ἐνὸς μὲν οἱ ἄκροι ὀρθόδοξοι, οἱ κα-
 λούμενοι Ἀσολίμητοι, ἀπ' ἑτέρου δὲ οἱ ἄκροι μονοφυσῖται, οἱ κα-
 λούμενοι Ἀχέσταλοι. Καὶ οἱ μὲν, συνεννοούμενοι μετὰ τοῦ ἀρχιε-
 ρεῶς τῆς Ῥώμης, πρὸ πάντων ἐνέργουν ἐν Κωνσταντινουπόλει,
 σὺνθημα ἔχοντες τὴν ἐν Χαλκηδὼνι σύνοδον, οἱ δὲ, λαβόντες μετ'
 οὐ πολὺ δύο δραστηρίους ἀρχηγούς, τὸν Φιλόξενον καὶ τὸν Σεβήρον,
 ἔσχυον κυρίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, σὺνθημα ἔχοντες τὸ κατὰ τῆς συ-
 νόδου ἐκείνης ἀνάθεμα· ἀἴπερ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος θεώμενος,
 τοὺς νεωτερίζοντας τῶν ἐπισκόπων ἐξωθεῖτο, εἴ πευ κατελθῇ ἢ
 παρὰ τὸ εἰωθὸς τοῖς τόποις τινὰ τὴν ἐν Χαλκηδὼνι σύνοδον κρύπ-
 τόντα, ἢ ταύτην ἀναθέματι περιτιθέντα. Ἐν ἑλλαις λάξουν ὁ
 βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γίζελερ, μηδό-
 λως ἐπεμβαίνων εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, ἤθελεν ἀπλῶς νὰ
 προστατεύῃ τὴν κοινὴν εἰρήνην κατὰ τῆς παρελθούσης θρησκομαχίας.
 Καὶ οἱ μὲν φίλοι τῆς εἰρήνης χριστιανοὶ ἦσαν βεβαίως καθ' ὅλον τὸ
 κράτος πολυαριθμότατοι· ἀλλὰ, καθὼς συνήθως συμβαίνει δυστυ-
 χῶς εἰς τοιαύτας περιστάσεις, οἱ εὐάριθμοι αὐτῶν ἀντίπαλοι, οἱ ζη-
 λῶται τῶν ἁκρων μερίδων, συμπυκνωθέντες εἰς τὰς δύο μεγαλητέ-

τας πόλεις, ἐτάραττον τὰ πράγματα διὰ τῶν σκευωριῶν αὐτῶν καὶ τῶν κραυγῶν. Δεινὰ λοιπὸν συνέβησαν ἀνωμαλίας εἰς μὲν τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὰς γείτονας αὐτῆς χώρας τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας, διὰ τῶν σφόδρα μονοφυσιτῶν, εἰς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ τῶν σφόδρα ἐρθεῖόζων, οἵτινες κατέβρωσαν νὰ προσοικειωθῶσιν ὅλως διόλου τὸν πατριάρχην Εὐφύμιον, καὶ διὰ ποικίλων συκοφαντιῶν καὶ ἀντιπράξεων ὑπέσκαπτον τὴν ἀρχὴν τοῦ βασιλέως. Διεδίδετο λ. χ. ὅτι ἡ τοῦ Ἀναστασίου μήτηρ ἀνῆκεν εἰς τὴν τῶν καλουμένων Μανιχαίων αἵρεσιν, καὶ ὅτι οὗτος ἐδιδάχθη παρ' αὐτῆς ὅτι εἰς τὸν ἡγεμόνα ἐπιτρέπεται, χάριν τῆς κοινῆς εἰρήνης, πᾶσα ἀπάτη καὶ πᾶσα ἐπιτοχία. Πλὴν τούτου ὁ Εὐφύμιος συνένοιετο μετὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης, καὶ δὲν ἐτάλμα μὲν νὰ προβῇ μέχρι τῆς καταδίκης τοῦ Ἀκακίου, ἀλλὰ συνεφώνει πρὸς αὐτοὺς περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀνακληθῇ τὸ ἐνωτικόν. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, βαρεῖται ἐξηγήθησαν κατὰ τοῦ Εὐφυμίου ὑπόνοιαι ὅτι ὑπέβαλε τὴν τῶν Ἰσαύρων στάσιν. Ὅθεν συνελθόντων τῷ 496 τῶν ἀρχιερέων, καθαιρεῖται τοῦ πατριαρχικοῦ αξιώματος ὁ Εὐφύμιος, ἀναγορεύεται δὲ αὐτ' αὐτοῦ ὁ Μακεδόνης. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ νέος πατριάρχης ἐπολιτεύθη εἰρηνικῶς πρὸς τὴν βασιλείαν ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπανελήφθησαν αἱ κατηγορίαι ὅτι ὁ Ἀναστάσιος πρὸς ταύτας τοὺς αἵρετικούς, ὅτι ἐπιβουλεύεται ἀναφανδὸν τὴν ὀρθοδοξίαν τὰ πνεύματα ἐταράχθησαν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ὁ ὄχλος ὑποκινούμενος ὑπὸ τῶν σφόδρα ὀρθοδόξων καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου, ἤρχισεν νὰ ἀθροίζηται περὶ τὰ βασίλεια, καὶ νὰ βλαστημῇ ἀπροκαλύπτως κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀποκαλὼν αὐτὸν Μανιχαῖον καὶ τύραννον ὥστε τῷ 514 ὁ Ἀναστάσιος ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ προλάβῃ τὴν αὐξησιν τοῦ κακοῦ, καὶ, διενεργήσας τὴν καθαίρεσιν τοῦ Μακεδονίου, προσκάλεσε τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Τιμοθέου, ὅστις διόκησε τὰ τῆς ἐκκλησίας μετριασθεῖς μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάντος ἐν ἔτει 547. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ δυτικοὶ ιστοριογράφοι, ἐπεριδόμενοι εἰς τὰς μαρτυρίας τῆς παπικῆς ἐκκλησίας, ἐπισωρεύουσι μυρίας ὅσας κατηγορίας κατὰ τῆς τσαούτης τοῦ Ἀναστασίου διαγωγῆς. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον δι' ἡμᾶς ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι καὶ βυζαντινοὶ χρονογράφοι πολλὰ εἶπον κατὰ τοῦ Ἀναστασίου, ἀξιοῦντες ἰδίως ὅτι ἀνα-

φανδὸν ἐπρέσβευε τὰ τῶν αἵρετικῶν δόγματα. Ἐκ δὲ τῶν χρόνων φαν τούτων λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον καὶ ὁ Πίχλερ αὐτὸς καταδικάζει τὸν βασιλέα διὰ τε τὴν ἐπιμονὴν αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ μὴ ἀνακαλέσῃ τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, καὶ διὰ τὴν ἀντίστασιν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης. Ὅθεν ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν ὅποιοι τινες ἦσαν οἱ πολέμιοι οὗτοι τοῦ Ἀναστασίου βυζαντινοί, καὶ ἂν δὲν ὑπάρχωσιν ἄλλοι ἀξιопιστώτεροι μάρτυρες, ἔστω περὶ τοῦ ἀνδρὸς φρονούντες καὶ γράφοντες. Θεοφάνης ὁ ὁμολογητὴς, ζήσας περὶ νὰ τριακόςια ἔτη μετὰ Ἀναστάσιον, ὀνομάζει αὐτὸν ἐπὶ ἀληπμένως *παράνομον* καὶ *δυσσεβῆ*, βεβαιῶν ὅτι ὅλοι οἱ αἵρετικαὶ ἔχαιρον ἐπὶ Ἀναστασίῳ, «*Μανιχαῖοι μὲν ὡς τῆς μητρὸς τοῦ βασιλέως ζηλωτρίας οὔσης καὶ προσφιλοῦς αὐτῶν, Ἀρειανοὶ δὲ ὡς Κλέαρχον τὸν θεῖον αὐτοῦ, ἀδελφὸν τῆς κακὸφρονος μητρὸς, ὁμολογῶν ἔχοντες.*» Καὶ ἐν γένει παρίστησιν αὐτὸν ὡς πολυευδῶς ἐπίβουλε- θέντα τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὁ δὲ Γεώργιος Κεδρηνός, ὁ ὑπὲρ τὰ πεντα- κόσια ἔτη μετὰ Ἀναστάσιον γράψας σύνοψιν ἱστοριῶν, ἐπικυλι- θάνει ὅλας τὰς τοῦ Θεοφάνους κατηγορίας, προσεπιτίειν τὴν ὕβριν, διότι λέγει πρὸς τοὺς ἄλλοις τὸν βασιλέα *μισρόν*. Ἐν τούτοις ὁ Εὐάγριος, ὅστις, καθὼς πολὺ πλησιέστερος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀναστασίου, ἦτο βεβαίως κάλλιον πεπληροφορημένος, καθὼς δὲ ἱστο- ρικὸς τῆς ἐκκλησίας ἔπρεπε νὰ ἦναι αὐτῆς ὁριότερος ὡς πρὸς τὰ περὶ τὸ δόγμα παραπτώματα τοῦ βασιλέως, ἂν τοιαῦτα ὑπῆρχον, εἶδομεν ὅπως μετριοπαθῶς κρίνει περὶ αὐτοῦ, ἀποδίδων δίκαιον μᾶλλον εἰς τὸν ἄνδρα ἢ ἄδικον· οὐδὲ λέγει αὐτὸν αἵρετικόν, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνα- φέρει ὅτι τοιοῦτόν τι ἐφημίζετο περὶ αὐτοῦ παρὰ τοῖς πολλοῖς. «*Ὁ Ἀναστάσιος δόξαν μανιχαϊκῆς (νομίσως) παρὰ τοῖς πολλοῖς εἶχεν.*» Ἄλλος δὲ πάλιν χρονολόγος, ὁ Μαλάλας, ὅστις ἔζη περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος καὶ ἦτο πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα, οὐ μόνον αἰετοῦ ὀνομάζει τὸν Ἀναστάσιον *θεοτάτον*, ἀλλὰ καὶ τοὺς πατριάρχας Εὐφῆμιον καὶ Μακεδόνην λέγει καθαπευθέντας ὡς *νεστοριανούς*. Καὶ ἔπειτα τὰ πράγματα αὐτὰ κραυγάζουσιν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἐπιμείνας εἰς τὴν μέσσην ὁδὸν ἣν ἐχάραξε τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ὡς τε δυσκατάληπτον τῇ

ἀληθείᾳ εἶναι τίνος ἕνεκα ὁ Πίχλερ παρετύρθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου
ὑπὸ δύο χρονογράφων μοναχῶν, οἵτινες ἔγραψαν εἰς χρόνους καθ' οὓς
εἶχεν ὡς μὴ ὤφειλε κορυφωθῇ ἡ δεισιδαιμονία καὶ ἡ ἀμάθεια τοῦ κλη-
ρου, καὶ προσέτιμῃσε τὰς μαρτυρίας αὐτῶν ἀπὸ τὰς μαρτυρίας ἀν-
δρῶν ὁμολογουμένως πλείονος πίστεως ἀξίων. Ὁ Πίχλερ ἀπορεῖ πρὸς
ταῖς ἄλλοις πῶς ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἀπέκρουε τὴν τῶν παπῶν ἀξίωσιν, δὲν
ἠγανάκτησε παντάπασιν ἀκούων ἐλάχιστόν τινα ἐπίσκοπον λέγοντα
αὐτῷ ἀπροκαλύπτως κατὰ πρόσωπον. « Ἄφες τὴν ἐκκλησίαν, ἣν ὁ
Χριστὸς διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος ἐξηγόρασεν ἀμάθης εἶ καὶ ἀσυλλό-
γιστος, οὐδὲν τῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων ἀκριδῶς ἐπίστασαι ἀρ-
κοῦ, βασιλεὺς ὢν, εἰς τὸ εὖν ἀξίωμα, καὶ τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προ-
στάτας μὴ κόλαζε. » Ἀλλὰ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ γεγονός, ἂν τῷ νῦν
συνέβη, μαρτυρεῖ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ βασιλέως.
Ὁ Ἀναστάσιος δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα εἰς τὰ πράγ-
ματα τῆς Ἀνατολῆς, διότι ὁ πάπας εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ θεωρῇται
ὡς ξένος ἐπίσκοπος· ἀνείχετο ὅμως τὰς παρατηρήσεις τῶν ἡμετέρων,
ἂν καὶ μὴ παρεκτρεπόμενος τῆς μέσης ὁδοῦ ἣν ἐνόμιζε συμφέρου-
σαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν.

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μακεδονίου οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, ἦτοι οἱ ἀκοί-
μητοι πρόμαχοι τῆς ἄκρας ὀρθοδοξίας, ὑπεκίνησαν δεινὴν ἐν Κων-
σταντινουπόλει στάσιν· κατατροπωθέντες δὲ αὐτόθι ὑψώσαν τὴν ση-
μαίαν τῆς ἀνταρσίας ἐν Θράκῃ ὑπὸ Βιταλιανόν, ἔγγονον τοῦ γνω-
στοῦ εἰς ἡμᾶς Ἀσπαρος. Ὁ Βιταλιανὸς οὗτος, ὅστις ἦτο κόμης
τῶν φουδεράτων, ὃ ἐστὶν ἀρχηγὸς τῶν Γότθων καὶ τῶν ἄλλων εἰς
τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους βαρβάρων, παρεσκευάζετο, φαίνεται, πρὸ
καιροῦ νὰ ἀντιπαραταχθῇ ὡς πρόμαχος δῆθεν τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ
τοῦ Ἀναστασίου, τὸν ὅποιον οἱ περὶ τὸν Μακεδόνιον δὲν ἔπαυσαν
κατηγοροῦντες ὡς αἰρετικόν. Τὸ ὄνομα τοῦ Βιταλιανοῦ ἀνευφημήθη
ἤδη ἐπὶ τῆς προαναφερθείσης μεγάλης στάσεως ταύτης δὲ ἀποτυ-
χοῦσης, ὃ ἔγγονος τοῦ Ἀσπαρος ἐξῆλθε τῷ 514 εἰς τὰς βορειοτιέ-
ρας εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, καὶ ἀθροίσας ἐκεῖ στρατὸν
πολυάριθμον, τὸ πλείστον ἐξ Οὐννων καὶ Βουλγάρων συγκεῖμενον,
ἐληλάτησεν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς χώρας ταύτας ἐν ὀνόματι τῆς

ἐν Χαλκηδὼν συνόδου. Δὲν θέλομεν ἀκριβολογῆσαι περὶ τοῦ αἵματος
τούτου, διότι αἱ περιπέτεια αὐτοῦ ἐκτίθενται ἀντιφατικῶς ὑπὸ
διαφόρων χρονογράφων. Οἱ μὲν, καὶ ἐξαίρετως ὁ Θεοφάνης καὶ
Κεδρηνός, παριστῶσι τὸν Βιταλιανὸν ἐπανειληγμένως θρασυδύον
καὶ ἐπὶ τέλους ἀναγκάσαντα τὸν Ἀναστάσιον καὶ τὴν σύγκλητον
νὰ ὁμώσειν μὲν, ὅτι θέλουσιν ἀνακαλέσαι τὸν Μακεδόνιον καὶ το
περὶ τὸν Μακεδόνιον καὶ ρυθμίσαι τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα
συμπράξει τοῦ πάπα· νὰ διορίσωσι δὲ τὸν Βιταλικτὸν γενικὸν δια
κητὴν τῆς Θράκης. Ὁ δὲ Μαλάλας οὐδένα τῶν θρασυδύων ἐκείνων
ἀναφέρει, καὶ ἀπαντητικῶς λέγει τὸν στόλον τοῦ Βιταλιανοῦ κατε
στραφέντα περὶ Κωνσταντινούπολιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μα
κεδόνης δὲν ἀνεκλήθη, ὅτι ὁ Ἀναστάσιος κατ' οὐδὲν μετέβαλε τὸ
πολίτευμα αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα καὶ ὅτι περὶ
τὰ τέλη τῆς βασιλείας ταύτης, ὁ Βιταλιανὸς φαίνεται ἰδιωτικῶς
ἔστω δὲ καὶ τοῦτο δαῖγμα τῆς δυσχερείας ἣν ἀπαντῶμεν περὶ
τὴν χρῆσιν τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων. Ἀλλ' ἐάν παραλείπωμι
τὰς ἄλλας λεπτομερείας τῆς τοῦ Βιταλιανοῦ στάσεως, πρέπει νὰ
μῖζομεν νὰ μὴ ἀποσιωπήσωμεν τὰ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν κατε
στράφη ὁ τοῦ Βιταλιανοῦ στόλος περὶ Κωνσταντινούπολιν, ὅπως
ἱστορεῖται ὑπὸ τοῦ Μαλάλα. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, λέγει, εἶχε
μετακαλέσει πρὸ τινος παρ' ἑαυτοῦ τὸν φιλόσοφον Πρόκλον τὸν
Ἀθηναῖον, οὐχὶ τὸν μέγαν Πλατωνικόν, τοῦ ὁποῦ ἀνεφύκει
ἤδη τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἕτερον τινα φυσικὸν καὶ χημικὸν ἐμπειροτάτον.
Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Πρόκλος κατεσκεύασε τότε ἐκ θεοῦ ἀπύρου κόπην
λεπτοτάτην, ἥτις, ῥητομένη κατὰ τοῦ στόλου τῶν πολεμίων,
καὶ ἀπτομένη, ὡς βεβαιουσα, διὰ μόνης τῆς τοῦ ἡλίου θερμότης, κατέ
καυσεν τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Ἄν τὸ γεγονός τοῦτο ἔχῃ ὑπόστασιν τινα
ἀληθείας, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐκτοτε ἐγένοντο αἱ πρῶται
ἀπόπειραι τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐλληνικοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον τελειω
θὲν βραδύτερον τοσοῦτον μὲν ἐχρησίμευσεν εἰς τοὺς κατὰ Μωαμ
θανῶν πολέμους, ἀπέτελεσε δὲ τὴν βάσιν τῆς πολὺ πάλιν βραδύ
τερον ἐπινοηθείσης πυρίτιδος. Ἄλλος τις δὲ χρονογράφος, ὁ κατὰ
τὴν ἡωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Ζωναρᾶς, ἀποδίδει εἰς
τὸν Πρόκλον καὶ ἄλλο ἐπινόημα· ὅτι ἐχάλκευσε κάτοπτρα πυρᾶς

φάρμα, τὰ ὅποια ἀναρτηθέντά ἐπὶ τοῦ τεύχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέναντι τῶν πολημίων νεῶν, κατεπυρπόλησαν αὐτάς διὰ τῆς ἀντανακλάσεως τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων. Ἀλλὰ τοῦτο νομίζεται παντάπασι μυθῶδες· καὶ ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ Ζωναρά δὲν ἀναφέρεται εἰμὴ ὡς φερόμενον.

Ὁ Ἀναστάσιος, καίτοι ὅπῃ τοσούτων καὶ τηλικούτων πραγμάτων περισιτώμενος, δὲν ἡμέλησε τὰ σπουδαιότατα τῆς πολιτείας συμφέροντα. Δὲν ἐξιοῦρεν βεβαίως μετὰ Προμοπίου τοῦ σοφιστοῦ Γαζῆς τοῦ γράψαντος πανηγυρικὸν εἰς Ἀναστάσιον, ὅτι ἐπῆλθε τότε ὁ μέγα λόγων ἀδόκιμος ἄλλοτε χρυσοῦς αἰὼν. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι τὰ τῆς βασιλείας αὐτοῦ γεγονότα κατεξανίστανται κατὰ τῆς ὕδρεως καὶ περιφρονήσεως τῆς ἐπιδαψιλευμένης εἰς αὐτὸν ὑπὸ ἑρχαίων χρυσογράφων καὶ νεωτέρων ἱστορικῶν. Ὁ Ἀναστάσιος ἀντίστη μὲν τὸ κατὰ δύναμιν καὶ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς πολέμους, κατεπύκνωσε δὲ μεγάλα καὶ χρήσιμα δημόσια ἔργα, ἐπέστησε δὲ ἰδιὰ ζευσαν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν βελτίονα τῆς δικαιοσύνης διαχείρισιν, καὶ εἰς τὰ οἰκονομικὰ πράγματα. Οἱ Βούλγαροι, οἱ περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους κατὰ πρῶτον ἐπιφανέντες εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ σύνορα τοῦ κράτους, ἐπεχείρησαν μὲν τρεῖς λαηλασίας τινὰς εἰς τὴν Θράκην, περὶ ὧν βραδυτέρον θέλομεν εἰπεῖ πλείονα, ἐπέστρεψαν ὅμως πάλιν εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Ἰστροῦ ὁχθὴν καὶ εἰμεθα μακρὰν εἰσέτι πῆξ ἐποχῆς, καθ' ἣν ἀποκατεστάθησαν ὀριστικῶς ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τούτου. Ἀλλ' εἰς τὰ ἀνατολικὰ τοῦ κράτους σύνορα ἐξηκολοῦθε ἀδιακόπως σχεδὸν ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος. Καὶ κατ' ἐρχάς οἱ Πέρσαι ἐγέναντο μὲν μετὰ πεισματώδη πολιορκίαν κύριος τῆς Ἀμίδης, πόλεως κειμένης ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, κατέλαβον δὲ καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἠναγκάσθησαν νὰ συντομολογήσωσιν εἰρήνην δι' ἧς ἀπέδωκαν τὰς εἰρημένους χώρας ὁ δ' Ἀναστάσιος ἐξασφάλισε τότε ἔτι μᾶλλον τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον, τειχίσας τὴν Δάραν, χωρίον ὁχυρὸν, τὸ ὅποιον μετωνόμασεν Ἀναστασιούπολιν.

Πολὺ μᾶλλον ἀξιωμακτικόν εἶναι ἕτερον μέγα αὐτοῦ ἀμυντικὸν καὶ ἔργον. Εἶδομεν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ

λαβεν ἐντὸς τοῦ τείχους αὐτῆς ἱκανὸν μέρος τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ σχήματιζομένου ὑπὸ τῆς Προποντίδος καὶ ὑπὸ τοῦ κρατείου κόλπου. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ ἐπαρχοῦ Κύρου ἠρύνθη ἡ περὶ τὴν τῆς πρωτευούσης, οἰκοδομηθέντος νέου τείχους. Ἀλλὰ διὰ τοῦ τείχους τούτου δὲν προσφυλάττετο εἰμὴ μόνη ἡ πόλις· αἱ δὲ εἰς τὰ περίχωρα αὐτῆς κείμεναι πολυάριθμοι κῶμαι καὶ λαμπραὶ ἐξοχικαὶ οἰκίαι ἦσαν ἐκτεθειμέναι εἰς τὰς ἀδιακόπους ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, καὶ αὐτῶν τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν φυδεράτων ἐγκατεστημένων. Ὁ Ἀναστάσιος ἠθέλησε νὰ προσφύλῃ καὶ τὰ περίχωρα ταῦτα ἐκ τῶν τειούτων συμφορῶν ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπεσκεύασε τείχος κολοσσαῖον, τὸ ὅποιον, ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ἐκτεινόμενον μέχρι τῆς Προποντίδος πρὸς μεσημβρίαν τῆς Σηλυβρίας, ἐπὶ σταδίους εἴκοσι καὶ τετρακοσίου, περιελάμβανεν ἅπαν τὸ μεταξὺ τῶν δύο θαλάσσων καὶ τοῦ Βοσπόρου διάστημα. Ἡ ἀπόστασις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο σταδίων ὀγδοήκοντα καὶ διακοσίων, τὸ δὲ πλάτος εἴκοσι ποδῶν. Προσπεχυροῦτο δὲ τὸ τεῖχος διὰ πύργων κοινωνοῦντων πρὸς ἀλλήλους δι' ἀνοιγμάτων, τὰ ὅποια ὅμως μετέπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς ἔρραξεν, ἵνα, ἐὰν οἱ πολέμοι εἰσβάλωσιν ἐντὸς τοῦ τείχους, ἕκαστος πύργος ἀποτελέσῃ ἴδιον φρούριον, δεόμενόν ἰδίας ἐκπολιορκήσεως. Οἱ πλείστοι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ μακροῦ τούτου τείχους, τὸ ὅποιον εἰς τὴν πόλιν μικροῦ νῆσον ἀντὶ χερρόνηστος ἐποίησεν, μετὰ τινος περιφρονήσεως, ὑπολαμβάνοντες αὐτὸ ὡς μνημεῖον τῆς τοῦ κράτους ἀδυναμίας. Τοῦτο ὅμως ἀπλῶς διὰ τὴν ἑξίν, ἣν εἶπεν νὰ ψέγῃσι πάντα τὰ ἐν τῷ κράτει τούτῳ γινόμενα, καθ' ὅτι δύο ἔθνη, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος εὐρισκόμενα, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐγείρῃσι περὶ τὰς πρωτευούσας αὐτῶν ἔργα ἀνάλογα, ἐνεκα τῶν ὁποίων οὐδέποτε ἐχλευάσθησαν· οἱ μὲν Ἀθηναῖοι κατασκευάσαντες ἐπὶ Περικλέους τὰ περιώνυμα μακρὰ σκέλη, δι' ὧν ἀπενήθωσαν τὴν πόλιν ταύτην (σελ. 544 καὶ ἐπόμε. τοῦ πρώτου τόμου) ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ χρόνοις οἱ ἀρειμάνιοι Γάλλοι, περιφράξαντες τὴν πρωτεύουσάν δι' ὀχυρωμάτων τὰ ὅποια ἐνόμισαν ἀπαραίτητα πρὸς τὴν διάσωσιν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἀνεξαρτησίας. Διὰ τοῦτο οἱ μὲν Ἀθηναῖοι τοῦ Περικλέους καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς Γάλλοι ἐπηνέθωσαν

διὰ τὰ τοιαῦτα αὐτῶν ἔργα, εἰ δὲ Βυζαντινοὶ ἐχλευάσθησαν δι' ἔργα ἀπαράλλακτα ἢ τοῦλάχιστον ὅπως οὖν ὁμοια; Ὅχι βεβαίως δι' ἄλλον λόγον, εἰμὴ διότι οἱ Βυζαντινοὶ ἐθεωρήθησαν ἄχρι τοῦδε ὡς ἐκτὸς τῶν νόμων τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν ἱστάμενοι, ὡς ἔθνος καὶ κράτος κατὰ τοῦ ὁποῦ δύνανται ἐλευθέρως νὰ ὁρμήσῃσι πάντα τὰ καταδρομικὰ τῆς ἱστορίας πλοῖα, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιβληθῇ ἀκρίτως πᾶσα ποινὴ ὕβρεως καὶ κατακρίσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς πράξεις τοῦ Ἀναστασίου. Ἐτερον μνείας ἄξιον ἔργον αὐτοῦ εἶναι ἡ διώρυξ, δι' ἣς συνέδεσε τὴν Βοᾶνν ἑλμύνην, τὴν σήμερον Σαπαντζὲ λεγομένην, καὶ οὐ μακρὰν τῆς Νικομηδείας κειμένην, μετὰ τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου. Τὸ ἔργον τοῦτο, τοῦ ὁποῦ τὴν κατασκευὴν εἶχεν ἤδη συμβουλευέσει ὁ Πλίνιος εἰς τὸν Τραιανόν, ἠνωρθώθη βραδύτερον ἐπὶ Ἀλεξίου Δ'. καὶ ἔτι βραδύτερον πολλοὶ Σουλτάνοι, διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ, ἐσχέδιασαν τὴν ἀποκατάστασίν του. Τελευταῖον ὁ Ἀναστάσιος ἐδαπάνησε πολλὰ χρήματα εἰς θεραπείαν τῶν ζιμιῶν, ὥσας ἐπαθὺν διάφορα τοῦ κράτους μέρη ἐκ σεισμῶν καὶ πολέμων· ἰδίως δὲ μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα, ὅτι, κατὰ τινα ἐπιγραφὴν ἐν Μεγάροις εὑρεθείσαν, τὰ τείχη τῆς πόλεως ταύτης ἠνωρθώθησαν ὑπὸ τοῦ κόμητος Διογένοους, ἀξιωματικοῦ τοῦ Ἀναστασίου, διαπρέψαντος εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἰσαύρων πόλεμον.

Ἐλάδομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ θέσπισμα δι' οὗ ὁ Ἀναστάσιος ὥρισε νὰ ἀργῇ πᾶσα οἰαδήποτε πρὸς δικαστὴν ἀντιγραφὴ (βασιλικὸν διάταγμα), γενικῶς ἐναντιουμένη νόμῳ, ἢ τὸ δημόσιον (συμφέρον) παραβλάπτουσα. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐγκωμισθῇ ὁ βασιλεὺς οὗτος ὑπὸ συγχρόνων τε καὶ μεταγενεστέρων διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ καλουμένου χρυσάργυρου. Ὅστις τῶν ἀναγνωστῶν ἐπιθυμεῖ νὰ λάβῃ νέαν ἀπόδειξιν μέχρι τίνος βαθμοῦ οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι γράφουν πολλὰκις ὅτι φθάσουν, ἅς ζητήσῃ νὰ μάθῃ τί ἦτο τὸ χρυσάργυρον τοῦτο ἀπὸ τὸ χρονικὸν τοῦ λογιστάτου καὶ μακαριωτάτου Κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ, τοῦ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντος, ἀπὸ τῆς συνόψεως τῶν ἱστοριῶν Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς διὰ

ἐπὶ τῶν σύνοψιν τοῦ φιλοσόφου Κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ Κατὰ τοὺς τρεῖς τούτους σοφοὺς ἀνδρας, τὸ χρυσάργυρον εἰς τοὺς συνίστατο, ὅτι πᾶς ἀνὴρ καὶ γυνή, κόρη, παῖς καὶ βρέφος, πτωχὸς ἐλεύθερος καὶ δούλος προσέφερον τῷ ταμεῖω νόμισμα ἀργυροῦν λήξῃ τῆς κήπρου αὐτῶν καὶ τῶν οὐρῶν καὶ πραέτι εἰς τοῦτο, ὅτι πᾶς κτήνους κύριος κατέβαλλε, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, φόλλαις ἔξ. Ἰδίῃ δὲ ὁ Κεδρηνὸς προστίθησι μὲν εἰς τὸν κατάλογον τῶν φορολογουμένων τὰς πόρναις, ἀξιοὶ δὲ ὅτι ἐκ τῶν κτηνῶν οἱ ἵπποι, ἡμίονοι καὶ βόες συνεισέφερον, ὅπως καὶ οἱ ἀνθρώποι, νόμισμα ἀργυροῦν, οἱ δὲ ὄνοι καὶ κύνες φόλλαις ἔξ. Κατ' εὐτυχίαν ὁ λογικώτερος Ζώνιμος καὶ ὁ σοφιστὴς Γαζης Προκόπιος, ἐν τῷ εἰς Ἀναστάσιον πανηγυρικῷ, ἐξηγοῦσιν εὐκρινῶς, ὅτι ὁ φόρος οὗτος τοῦ χρυσαργύρου οὐδὲν ἄλλο ἢ το εἰμὴ φόρος ἐπὶ ὅλων τῶν ἐπιτηδεύματων, εἰσπραττόμενος κατὰ τετραετηρίδα ἢ πενταετηρίδα μετὰ δὲ τοῦ φόρου τούτου συγκατελέγτο, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ζώων φόρος. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔχουσιν· ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς καταργήσεως τοῦ χρυσαργύρου φέρουσιν εἰς μέτον πλείστας ὁσας ἀπορίας, τὰς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι, τὸ καλ' ἡμᾶς, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ διαλύσωμεν.

Ἐν πρώτοις ὅλοι σχεδὸν οἱ ἱστορικοὶ, ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ἐπιπροποῦσιν εἰς τὴν πράξιν τῆς καταργήσεως τοῦ χρυσαργύρου, ἀξιόφροντες ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἦτο σφόδρα καταθλιπτικός. Ἀλλ' ἐάν ᾔηται ἀληθὲς τὸ παρὰ τῶν τρωῶν χρονογράφων ῥητῶς ὡς ἀνωτέρω λεγόμενον, ὅτι ἕκαστος ἀνθρώπος ἐπλήρωνεν ἀργυροῦν νόμισμα, ὁ φόρος οὗτος, ὡς φόρος ἐπιτηδεύματος λογιζόμενος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνομασθῇ βαρὺς. Ἰποτιθεμένου ὅτι ἕκαστος μέρος τῆς οἰκογενείας ἐπλήρωνε κατ' ἔτος διὰ τὴν παρ' αὐτῆς μετερχομένη βιομηχανίαν νόμισμα ἀργυροῦν, ἔπεται ὅτι πᾶσα οἰκογένεια, μετερχομένη βιομηχανίαν τινὰ ἐπλήρωνεν ἐτησίως κατὰ μέσον ὅρον 5 ἀργυρὰ νομίσματα, ὅπερ, εἰάν τιφόντι δὲν ἐγίνετο καμμία διακρίσις μεταξὺ τῶν διαφόρων βιομηχανιῶν, ἠδύνατο νὰ κατακριθῇ ὡς φόρος ἀνιστός, ἀλλὰ ὅχι καὶ ὡς ἐπαχθὴς οὐδὲ ὡς πρὸς αὐτὰς τὰς ἦττον προοδοφόρους βιομηχανίας. Πλὴν δὲ τῶν ἐντεῦθεν προγενομένων ἀποριῶν, ἔρχεται εἰς μέσον καὶ ἄλλη. Ὅλοι βεβαιοῦσιν

ἔχει μόνον ὅτι ὁ φόρος ἐκείνος ἦτο σφόδρα ἐπαχθής, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἔφερεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον πρόσοδον μεγάλην. Καὶ ὅμως ἡ κατάργησις αὐτοῦ δὲν φαίνεται ἐπαγαγαῦσα ἐλάττωσιν τινα εἰς τὰ δημόσια ἔσοδα. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος καίτοι ἐπιχειρήσας τὰς αὐτὰ δημόσια ἔργα, καὶ ἐπαρκέσας εἰς τασαύτας ἐκτάκτους δαπάνας, καὶ καταργήσας τὸ χρυσάργυρον, κατέλιπεν, ἀποθανών, ἐντός τοῦ δημοσίου θησαυροῦ 320,000 λίτρας χρυσίου, ἤτοι 394,000,000 δραχμῶν περίπου· ὁ δὲ μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε κηλοσισιαῖα πολεμικὰ καὶ αἰκαιοδομικὰ ἔργα, ἐξ ὧν βεβαίως δὲν συνάγεται ὅτι συνέβη ἐλάττωσις τις τῶν πόρων τοῦ κράτους. Ἡ λοιπὴν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, παρὰ τὰ κοινῶς πρεσβευόμενα, ὅτι τὰ χρυσάργυρον δὲν ἦτο φόρος θαψιλῆς τοῦ κράτους· ἢ ὅτι οἱ Ἕλλοι τοῦ κράτους πόροι ἦσαν τοσοῦτοι ὥστε ἡ κατάργησις τοῦ χρυσαργύρου δὲν ἐπενήργησε παλὺ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δημοσίου ταμεῖου. Ὅπως δὲ ποτε ἡ κατάργησις τοῦ φόρου τούτου εἶναι μία ἐκ τῶν οικονομικῶν διατάξεων δι' ὧν ἡ βασιλεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπεχειρεῖ ἐκ διαλειμμάτων ν' ἀνακουφίσῃ τὸν φορολογούμενον λαόν· καὶ τούτου ἕνεκα πρόφορον εἶναι νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα εἰς τὸν ἀναγνώστην ἑννοίαν τινα τοῦ παρ' ἡμῖν ισχύσαντος κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα φορολογικοῦ συστήματος, καθ' ὅσον ὑπάρχουσι περὶ τούτου ὅπως οὖν ἀσφαλῆ διδόμενα. Κυρίως θέλομεν ἡμι-λήσει περὶ τῶν ἀμέσων φόρων, καὶ ἐξαιρέτως περὶ τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ· διότι περὶ τούτων ἐξέδωκε τῷ 1864 ὁ πλείστον συντελέσας εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου Ἐδουάρδος Ζαχαρίας πραγματεῖαν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῆ ἐν τῇ τρίτῳ τεύχει τῆς παρ' αὐτοῦ συγγραφείας ἱστορίας τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Περὶ δὲ τῶν ἐμμέσων φόρων, περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐγένοντο εἰς ἐτι εἰδικὰ ταιαῦτα ἔργα παρέχοντα ἐξίσου τὰ πιστὰ, δὲν θέλομεν εἰπεῖ εἰμὴ ὀλίγας τινὰς ἐν παρόδῳ λέξεις.

Ὁ κανονισμὸς τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεξήχεται ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἡ εἰσπραξις τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, ἀνατρέχει μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων Αὐγούστου. Τότε ἐγένετο γενικὴ καταγραφή καὶ τίμησις ὅλων τῶν ἐγ-

γελών κτημάτων τοῦ κράτους καὶ ὄλων τῶν ἀκτινόντων αὐτοῦ πα-
τοίκων, κατὰ φορολογικὰς μονάδας, αἵτινες ἐκαλοῦντο *capita*, ὡς-
μάσθησαν δὲ βραδύτερον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων *ζυγοκέφαλα*. Ἐπὶ τῇ
βάσει τῆς γενικῆς ταύτης καταγραφῆς καὶ τιμῆσεως, εἰς ἐκπράττετο
ἐξ ἐκάστης μονάδος προσωπικῆς τε καὶ ἐγγείου, φόρος εἰς *χρήματα*
(*humana καὶ terrena capitatio*)· ἐκ δὲ τῶν ἐγγείων καὶ *παροχῇ*
εἰς *σφηρὰ* (*annuaris functiones*) καὶ εἰς *ζῶα* (*capitatio animalium*).
Ἡ καταγραφὴ ἐκείνη καὶ τίμησις περιελήφθη εἰς βιβλία,
τὰ ὅποια εἶχον ποιεῖλα παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὀνόματα· τὸ δὲ παρὰ
τοῖς νεωτέροις Εὐρωπαίοις ἐπικρατήσαν *Cadastre* (τὸ μεθερμηνεύειν
παρ' ἡμῖν *Κτηματολόγιον*) εἰκάζεται παραχθὲν ἐκ τοῦ *capitastium*,
τοῦ σχηματισθέντος μὲν ἐκ τοῦ *capitatio*, κολοβωθέντος δὲ εἰς
catastrum. Ἄλλη ὁμῶς πιθανωτέρα ἐτυμολογία τῆς λέξεως *ca-*
distre εἶναι ἢ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *κατάστρωσις, καταστρωθῆτω*,
ὅπερ ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ μέχρι τοῦδε σῴζεται
παρ' ἡμῖν ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ἐκθέτω· λ. χ. *καταστρώνω λογα-*
ριασμόν.

Κατ' ἀρχὰς ἡ τίμησις ἐπανελαμβάνετο τακτικῶς ἐντὸς ὁρισμέ-
νων χρονικῶν περιόδων. Ἀλλ' ὀλίγον μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον
ἔπαυσαν, ὡς φαίνεται, αἱ τακτικαὶ καὶ γενικαὶ ἀναθεωρήσεις ἢ ἀνα-
νέσεις τῶν φορολογικῶν βιβλίων. Εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Θεοδο-
σίου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω,
δὲν γίνεται ἥδη λόγος εἰμὴ περὶ τοπικῶν καὶ ἐκτάκτων ἀναθεω-
ρήσεων, ἢ κατὰ μέρος διορθώσεων καὶ ἐξακολουθήσεων τῶν βιβλίων
τούτων. Ὡσαύτως τὸ ποσὸν τοῦ φόρου τὸ ὅποιον ὤφειλε νὰ κατα-
βάλλῃ ἐκάστη φορολογικὴ μονὰς δὲν ἦτο κατ' ἀρχὰς πάντοτε τὸ
αὐτὸ, ἀλλὰ ὠρίζετο ἐκ διαλειμμάτων δι' εἰδικῶν ἐπιταγῶν. Αἱ
ἐπιταγαὶ αὗται ἦσαν τακτικαὶ καὶ ἐκτακτοὶ· τακτικαὶ μὲν, αἱ
κανονίζουσαι ἐράπαξ τὸν φόρον ἐπὶ τινα ἔτη, ἐκτακτοὶ δὲ, αἱ ἐπι-
βάλλουσαι κατ' ἐξαίρεσιν ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήμα-
τος προθέκας εἰς τὸν ἅπαξ ὁρισθέντα φόρον. Καὶ αἱ μὲν πρῶται
ἐκαλοῦντο *indictiones*, αἱ δὲ δεύτεραι *superindictiones*. Ἰδιῶς ἐπὶ
Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὡς φαίνεται, ἡ τῶν τακτικῶν ἐπιταγῶν
περίοδος ὠρίσθη εἰς πεντεκαίδεκα ἔτη. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου,

αἱ τακτικαὶ ἐπιταγαὶ ἀντὶ νὰ ἰσχύωσι μόνον ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη, ἀπέβησαν διαρκεῖς καὶ ὠνομάσθησαν ἔκτοτε δι' αὐτὸ τοῦτο *Κατωρ*. Ἐντεῦθεν δὲ δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἐκδίδωνται ἑκακτοὶ ἐπιταγαί· αἱ προσθῆκαι αὐταὶ εἰς τὸν τακτικὸν φόρον ἀπέβαινον μάλιστα ἐπὶ τέλους ἐνίοτε ὡς αὐτὼς διαρκεῖς, καὶ τότε ἐλογίζοντο ὡς μέρος ὀλοκληρωτικὸν τοῦ κανόνος. Ὡς τε ὁ ἑγγεῖος φόρος, γε- νόμενος πάγιος, ἀπέβαλεν οὕτω τὸν ἰδιάζοντα τοῦ φόρου χαρ- ακτῆρα καὶ κατώστη εἰδὸς τι δουλείας ἢ μᾶλλον προσόδου χρημα- τικῆς καὶ βάρους ἐμπραγμάτων, ἐπιβεβλημένων εἰς ἕκαστον κτῆμα τοῦ ὁποῖου παρηκολούθουν τὴν τύχην ἐσαεῖ. Πρὶν προχωρήσωμεν περαιτέρω, ὅτι, ἐνῶ ἡ κατὰ δεκαπενταετίαν τακτικὴ ἀναθιώ- ρησις τῶν φορολογικῶν βιβλίων καὶ ἡ ἐπὶ δεκαπενταετίαν ἰσχύς τῶν φορολογικῶν ἐπιταγῶν βαθμυδὸν ἐξέλιπε, παρέμεινεν ἐν τού- τοις ἡ δεκαπενταετὴς ἐκείνη περίοδος ὡς βᾶσις τῆς ἐπιστήμου τοῦ κράτους χρονολογίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐρξῆς μέχρι τῆς τοῦ κράτους καταλύσεως. Ἡ δεκαπενταετὴς περίοδος, ὀνομασθεῖσα ἰνδικτιῶν, ἐκ τοῦ λατινικοῦ ὀρου *indictio*, ὠρίζετο εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς ἀντιγραφάς (τὰ Β. διατάγματα) οὕτω πως κατ' ἀρχάς· ἰνδικτιῶνος πρώτη, δευτέρα, τρίτη, μέχρι πεντεκαδε- κάτης. Βραδύτερον δὲ προσετίθετο καὶ τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος, εἰῶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταε- τριδος, ἐσχυμειούτο ἐνίοτε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννή- σεως δεκαπενταετῶν περιόδων, οἷον ἰνδικτιῶνος ὀγδοηκοστῆς ἔτος δεῖνα. Τὸ ἔτος τῆς ἰνδικτιῶνος, τὸ ὁποῖον ἤρχιζε τῇ 1 σепτεμβρίου, διότι τότε ἤρχιζε καὶ τὸ φορολογικὸν ἔτος, διατηρεῖται ἄχρι τοῦδε ἐκ χρᾶσι ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης ἐκκλησίας, ἥτις χρονολογεῖ ἔτι κατὰ ἰνδικτιῶνας ἐπίσημά τινα αὐτῆς ἔγγραφα.

Ἡ ἄμεσος εἰσπραξὶς τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἐκά- στες κοινότητος καὶ ἡ παράδοσις αὐτοῦ εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχὰς ἦτο ἀνέκαθεν ἐπιτετραμμένη καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς κοινότητος, ὑπὸ ἰδίαν αὐτῶν εὐθύνην· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ κοι- νοτικὲς ἄρχοντες ἀπηλλάγησαν τοῦ καθήκοντος τούτου ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους γαιοκτῆτας, οἵτινες ὤφειλον ἔκτοτε νὰ καταβάλλω- σι κατ' εὐθείαν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχὰς τὴν τε ἑγγεῖον αὐτῶν φό-

ρον, χρηματικὸν καὶ εἰς εἶδη, καὶ ἀκέραιον τὸν κεφαλικὸν φόρον τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐκείνοις ἀκτημένων γεωργῶν, ἐλευθέρων ἢ δούλων, αὐτοὶ παρὰ τούτων εἰσπράττοντες τὸν τοιαῦτον φόρον. Ἐντεῦθεν ἐπὶ ἤλθε μεταβολὴ τις περὶ τὴν σύνταξιν τῶν φορολογικῶν βιβλίων· τὰ μεγάλα κτήματα ἀφαιρέθησαν ἀπὸ τῶν κοινοτικῶν βιβλίων, τῶν λεγομένων τότε χωριτικῶν στίλων, καὶ καταγράφησαν εἰς ἴδια βιβλία· ἐκαλοῦντο δὲ τὰ τοιαῦτα ἴδια καταγραφέντα κτήματα *ιδιόσχετα*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τοὺς χωριτικὰς στίλους, τὰ ὅποια ὠνομάζοντο *στάσεις*.

Ἐκ πρώτης ᾤψεως οὐδὲν ἦτο δικαιότερον καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν εὐκολώτερον τοῦ φορολογικοῦ τούτου συστήματος κατὰ τὸ ὅποιον ὅλοι οἱ κάτοικοι καὶ ὅλα τὰ ἐγγεια κτήματα διηρέθησαν εἰς φορολογικὰς μονάδας, ὧν ἐκάστη κατέβαλλε φόρον, ὀριζόμενον διὰ βασιλικῶν ἐπιταγῶν, κατὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους. Ἀλλ' αὐτὴ αὐτὴ ἡ περὶ τὴν εἰσπραξίν εὐκαλία συνδυαζομένη μετὰ τῆς ἐχαινώτου καὶ ἐνίοτε παράφρονος χρήσεως ἣν ἐποίησαν οἱ πλείστοι Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες τῆς παντοδυναμίας αὐτῶν, ἐπίγχεον τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ φόρου ἐξόγκωσιν. Οὐ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φορολογικῶν μονάδων ποικίλα ἐπέβλήθησαν προσαρτήματα τοῦ φόρου διὰ τὰς ἐπαρχιακὰς καὶ τὰς κοινοτικὰς χρείας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ποσὸν τὸ ὅποιον ἐκάστη μονὰς ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ, ὡς κύριον φόρον, εἰς τὰ δημόσια ταμεῖον ἐπολλαπλασιάσθη, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, τὸ κράτος διηρέθη μεταξὺ πολλῶν ὑπερτάτων ἀρχόντων, ὧν ἕκαστος εἶχεν ἰδίαν αὐλὴν, ἀποβαίνουσαν ὀσμήραι παλυτελεστέραν. Τὴν ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσαν κατὰθλιψὴν κατέστησαν ἔτι δεινότεραν ποικίλα ἄλλα αἰτία. Καὶ πρῶτον αἱ ἀπὸ τῆς τρίτης ἐκατονταετηρίδος ἀρχάμεναι ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ὑπέστησαν πολλὰς ζημίας ἡ γεωργία, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, καὶ ἐν γένει ἡλαττώθη ἡ εὐθυμερία τῶν κατοίκων τοῦ κράτους. Εἰς τοῦτο τὸ κακὸν προσθετέον τὴν αὐξήσιν τῆς ἀξίας τῶν χρημάτων. Ὅστις παραβάλλῃ τὸ περὶ τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ πρὸς μεταγενεστέρας περὶ τιμῶν εἰδήσεις, βλέπει ἀμέσως τὴν διαρκῆ ὅλων τῶν τιμῶν ἐκπτώσιν, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν διαρκῆ ὑψώσιν τῆς τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου.

ρου· ὥστε ἡ πληρωμὴ τοῦ κεφαλικοῦ καὶ τοῦ χρηματικοῦ ἐγγείως φόρου ἀπέβαινε ὁσημέραι ἐπαχθεστέρα, καὶ ἂν τὸ ἐπιβαλλόμενον εἰς ἐκάστην φορολογικὴν μονάδα ποσὸν ἔμενε ἀμετάβλητον, πολλὰ δὲ μᾶλλον ὅταν τὸ ποσὸν τοῦτο ἤβξανεν. Ἐπὶ πᾶσιν ἐκορύφωσα τὴν καταπίεσιν τοῦ λαοῦ ἡ κατάχρησις τῶν δημοσίων λειτουργῶν, ὧν οἱ κατώτεροι μάλιστα πολυάριθμοι φορολογικοὶ ὑπάλληλοι, μὴ ἔχοντες εἰμὴ μικρὸν μισθὸν, ἀνεπλήρουν αὐτὸν ἀπαιτοῦντες παρανόμως καὶ αὐτογνωμόνως πρόσθετα παρὰ τῶν φορολογουμένων δικαιώματα.

Ἡ συνδρομὴ τοσούτων συμφορῶν δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἰς τὴν κατάστασιν τῶν κτημάτων καὶ τῶν προσώπων. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἐπαρχιῶν εἰς τὰς ὁποίας προῖμῶν τατα ἐγκατεστάθησαν βάρβαροι καὶ τῶν ὁποίων πολλὰ κτήματα ἀφγρέθησαν μὲν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων κτητῶρων, ἔπαυσαν δὲ συντελοῦντα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ὅπου δὲν ἐγένετο ἐγκατάστασις ἀλλοφύλων, ἀπλῶς δὲ συνέβαινον ἐπιδρομαὶ αὐτῶν, αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται, διὰ τὰς στάσεις καὶ αἰχμαλωσίας τὰς ὁποίας συνεπήγοντο, κατέστησαν πολλὰ κτήματα ἀνεπιτήδεια νὰ καταβαλῶσι τὸν ὠρισμένον εἰς χρήματα καὶ εἰς εἶδη φόρον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κυβέρνησις ἐπέδωκεν οὐδὲν ἥττον τὴν ἐξπραξίν τοῦ φόρου, μισθῶται καὶ γεωργοὶ ἐδραπέειπον, τὰ κτήματα ἀπέβαινον πολλάκις ἔρημα, ἄγωνα, ἄπορα, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐγκαταλείποντα καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν κυρίων. Ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ, ἡ κυβέρνησις, ἵνα μὴ στερεθῇ τῶν προσόδων αὐτῆς, κατέφυγεν εἰς διατάξεις τινὰς ἐπαχθεῖς, αἵτινες οὐ μόνον ἄδικοι ἦσαν, ἀλλὰ καὶ ἱκαναὶ νὰ ἐπαγάγῃσι τὴν ὀλοσχερῇ καταστροφῇ πάσης ἐγγείου ἰδιοκτησίας. Ὅσακις τὸ ἄπορον κτῆμα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ ἐπιβεβλημένου αὐτῷ φόρου, ὁ εἶδος εἰσπραττέτο ἐκ τῆς ἄλλης ἀκινήτου ἢ κινητῆς περιουσίας τοῦ κυρίου. Ἐν τοιαύτῃ περυσία δὲν ὑπῆρχε καὶ τὸ ἄπορον κτῆμα ὁριστικῶς ἐγκατελείπετο ὑπὸ τοῦ κυρίου, τὸ κτῆμα ταῦτο προσεφέρετο ὡς ἰδιοκτησία εἰς πάντα ὅ,τις ἀνεδέχετο τὰ ἐπικαίμενα εἰς αὐτὸ δημόσια βάρη. Ἐὰν δὲ οὐδεὶς ἀνεδέχετο οἰκιοθελῶς τὸ κτῆμα ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ, τότε τὸ ἄπορον κτῆμα ἡμοῦ μετὰ τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ ἐπεβάλλ-

λατο ἀναγκαστικῶς εἰς τοὺς ἰδιοκτητὰς ἄλλων ὑποφόρων ἀγρῶν. Τοῦτό ἐστὶν ἡ λεγομένη ἐπιβολή. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα αὐτῆς ἔχον ἀναφαίνονται ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ δευτέρου μετὰ Ἀναστασίου βασιλέως, ἡ ἐπιβολὴ ἐφηρμόζετο ἐπὶ αὐστηρόταται.

Οὐ μόνον δὲ τὰ κτήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ πρόσωπα ἐπηρεάσθησαν ἐκ τῆς συρροῆς ἐκείνης τῶν προμνημονευθέντων δεινῶν. Ἐπομεν ὅτι οἱ κοινοτικοὶ ἀρχοντες καὶ οἱ μεγάλοι ἰδιοκτητὰι ὤρκειον νὰ εἰσπραττωσιν, ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ εὐθύνῃ, τὸν ἑγγειον καὶ τὸν προσωπικὸν φόρον, οἱ μὲν εἰς τὰς περιφέρειας, οἱ δὲ εἰς τὰ κτήματα αὐτῶν καὶ νὰ παραδίδωσιν ἀκέραιον τὸ ποσὸν τοῦ φόρου εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχάς. Ἵνα λοιπὸν μὴ ἀποδῇ ἐντελῶς ἀδίκως ἡ εὐθύνη αὕτη, ἐδέχθη νὰ εὐκολυνθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ πραγματικὴ τοῦ φόρου εἰσπραξις παρὰ τῶν ὀφειλόντων αὐτὸν ἀνθρώπων. Καὶ ἐπειδὴ οἱ μικροὶ ἰδιοκτῆται, οἱ μισθῶται καὶ οἱ ἀκτῆμονες γεωργοὶ ἐγκατέλειπον τοὺς ἀγροὺς ἵνα ἀποφύγῃ τὴν καταδύλιν τοῦ ἐπὶ μᾶλλον ἐπαχθεστέρου ἀποβαίνοντος τούτου φόρου, ἐπετράπη ἐπὶ τέλους εἰς τοὺς κοινοτικούς ἀρχοντας καὶ εἰς τοὺς μεγάλους γαιοκτητὰς τὸ δικαίωμα νὰ ἐπανάγῃσι τοὺς δραπετάς οἱκοι καὶ νὰ διακωλύωσι τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν ὥστε πατήχθῃ τοιουτοτρόπως βαθμυδὸν ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ φορολογούμενοι ἦσαν ἀναποσπάστως προσηρηταμένοι εἰς τὴν γῆν μεθ' ἧς ἦσαν τετιμημένοι ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις. Βραδύτερον, ἤτοι ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατηργήθη ἡ ὥς πρὸς τὴν ὀλοσχερῇ εἰσπραξίν τοῦ φόρου εὐθύνη τῶν τε κοινοτικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν μεγάλων γαιοκτητῶν, παρέμεινεν ὅμως οὐδὲν ἥττον, πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ τοῦ δημοσίου, ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι διὰ παντὸς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ κτήματος εἰς ὃ ἀνήκουσι διὰ τῆς γεννήσεως ἢ διὰ μακροχρονίου διαμονῆς. Ἐντεῦθεν συνέβη οὐσιωδестаτὴ μεταβολὴ εἰς τὴν προσωπικὴν κατάστασιν τῶν κατοίκων τοῦ κράτους. Ἐνῷ ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ὑπάρχον ἐμὴ ἐλεύθεροι καὶ δούλοι, ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἐμορφώθη καὶ ἄλλη, ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἐκείνων ἱσταμένη, τάξις ἀνθρώπων, οἱτινες οὔτε ἐλεύθεροι ἐντελῶς, οὔτε καθ' ὀλοκληρίαν δούλοι ἦσαν, ἀλλὰ κατὰ τὰς διαφορὰς περιστάσεις, προσήγγιζον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ

ἤτιτον εἰς τοὺτους ἢ ἐκείτους καὶ τοὺτον ἕνεκα ὠνομαζόντο ποιῶ-
 χως *πάροικοι, ἀναπόγραφοι, ὑπὸ δεσποτεῖαν τιθεῖντες γεωρ-
 γοί, δουλοπάροικοι, κληρικοπάροικοι* κ. τ. τ. Ἀλλὰ μήπως μό-
 νοι οἱ ἀκτήμονες γεωργοὶ ἀπέβαλλον οὕτω τὴν ἐλευθερίαν; Καὶ αὐ-
 τοὶ οἱ μικροὶ γαιοκτητῆται, οἵτινες ᾤκουν συνήθως ἢ περὶ τὰς πό-
 λεις ἢ εἰς χωρία αὐτοτελῆ, τὰ καλούμενα *μητροκωμιαί, κωμητοῦ-
 ραι, χωρία ἐλευθερικά* καὶ βραδύτερον *κεφαλοχώρια*, ἠναγκάζοντο
 πολλάκις, διὰ τὰς ποικίλας τῶν χρόνων ἐκείνων συμφορὰς, νὰ ὑπο-
 βάλλωσιν ἑαυτοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν ἰσχυρῶν ἀνδρῶν ἢ ἰδρυμά-
 των (βουλευτῶν, μεγάλων γαιοκτητῶν, μοναστηρίων, ἐκκλησιῶν
 κ. τ. τ.), προστασίαν ἣτις συνεπήγετο πάντοτε ἀχέειν τινὰ ὑποτα-
 γῆς πρὸς τὸν προστάτην. Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ ἀφορρῶν ἠφανίζοντο
 ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἱ μικροὶ ἐλεύθεροὶ γαιοκτητῆται, εἴτε διότι
 ὑπὸ κακῶς νενομημένου θρησκευτικοῦ ζήλου ἐλαυνόμενοι, ἡσπάζοντο
 σωρηδὸν τὸν ἱερατικὸν ἢ μοναχικὸν βίον καὶ παρέδιδον συγχρόνως
 τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια· εἴτε διότι,
 ὑπὸ τῆς πενίας πιεζόμενοι, ὀλοσχερῶς ἐξεπέλουν τὰς κτήσεις αὐτῶν
 εἰς ἀνδρας πλουσίους ἢ ἰσχυροὺς, οἵτινες προθύμως ὠφελοῦντο ἐκ
 τῶν δυστυχῶν ἐκείνων περιστάσεων, ἵνα ἔτι μᾶλλον αὐξήσωσι τὰ
 μεγάλα αὐτῶν πτήματα. Ὡς τε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἤλατ-
 τοῦτο ὁσημέραι ἡ τάξις τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν
 ζωτικωτέραν παντὸς κράτους δύναμιν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καθ' ἣν ἐποχὴν κατελήθη τὸ δυτι-
 κὸν κράτος καὶ ἐν μέρει κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἔκτην ἐκατονταετηρί-
 δα. Ἀλλ' ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατελικοῦ κράτους, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα,
 οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπιχειρήτῃ σπου-
 δαίαις τινὰς μεταρρυθμίσεις. Εἶναι ἀληθές ὅτι, ἐτι ὑφισταμένης τῆς
 ὅλης ρωμαϊκῆς ἀρχῆς, οἱ αὐτοκράτορες ἐνόησαν τελευταῖον τὴν
 ἀνάγκην νὰ μετράσωσι τὴν κατάθλιψιν ἣν ἐπασχον οἱ ὑπῆκοοι ἐκ
 τῆς εἰσπράξεως τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ προσωπικοῦ φόρου. Ἐπὶ τούτῳ
 πρὸ πάντων κατεβίβασαν τὸ ὑπεραυξηθὲν ποσὸν ὅπερ κατ' ἔτος
 ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ ἕκαστον ζυγοκέφαλον, εἰς μετρώμερόν τινα
 ὄρον, εἰς τὸν ὄρον ἐκείνον ὅστις διετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς μεταγε-
 νεστέρους χρόνους ὡς κανὼν. Πρὸς τούτοις ἐπέτρεπον πολλάκις ἀφ' ἑ-

ως καθυστερούντων, συγχωρήσεις λοιπάδων, ως έλεγον το πρῶ-
 τεραι (σελ. 768, 769, 774 τοῦ δευτέρου τόμου). Προϊόντος μα-
 θιστα τοῦ χρόνου, κατήντησεν ἔθος πᾶς νέος βασιλεὺς νὰ ἐπιτρέ-
 ψῃσιν τῶν καθυστερούντων, ἔθος τὸ ὅποιον ἐπεκράτησε καὶ βα-
 ρύτερον, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας· διότι νεαροὶ καὶ ἄλλαι ῥα-
 ται μαρτυρίαι μνημονεύουσι συγχωρήσεις λοιπάδων ἐν τῇ ἐκτῇ ἑκα-
 τονταετηρίδι, ἐπὶ 'Ιουστίνου Β'. καὶ Μαυρικίου, περὶ οὗ λέγει ὁ Σουί-
 δας ἀναφέρεται δὲ καὶ τὴν τρίτην μοῖραν τῶν φόρων συγχωρῆσαι
 τοῖς ὑπηκόοις· ἐπὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς
 ὀγδόης ἑκατονταετηρίδας, ἐπὶ Τιβερίου Β'. ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκα-
 τονταετηρίδι, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Βοτανιάτου. Ἐν δὲ τῇ ἐνάτῃ,
 Νικηφόρος, ὃ ἀπὸ γενικοῦ Δογοθέτου βασιλεύσας, ἐλέγχεται κα-
 κρῶς διότι δὲν ἐτήρησε τὸ τοιοῦτον ἔθος. Ἐπὶ πᾶσιν ἔτι ἀπὸ τῆς
 ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπετρέπησαν πολλὰ φόρων ἀτέλειαι, αἷ ὃν μα-
 θιστα ἀξιωμακμόνευτος εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀπαλλαγὴ
 κατ' ἀρχὰς τοῦ ὅχλου τῶν πόλεων, ἔπειτα δὲ καὶ τοῦ ἐν ἀγροῦ
 ὅχλου. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἀναφαίνεται πάλιν
 βραδύτερον μέχρι τινὸς χρόνου ἐκ διαλειμμάτων εἰσπραττόμενος
 ὡσαύτως καὶ αἱ ἄλλαι ἀτέλειαι πολλάκις ἀνεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν
 μεταγενεστέρων αὐτοκρατέρων.

Ἐκ τούτων γίνεται ὅλον ὅτι τὰ περὶ τὰ τέλη τῆς ρωμαϊκῆς
 κυριαρχίας διαταχθέντα πρὸς ἀνακούφισιν τῶν φορολογουμένων, ἐν
 μέρει μόνον ἐπέτυχον τοῦ σωτηρίου τοῦτου σκοποῦ. Ἡ διατήρησις
 ἑμμεταβλήτου τινὸς ὅρου ὃν ὤφειλε κατ' ἔτος νὰ πληρῶνῃ ἕκαστον
 ζυγοκέφαλον, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἡλαττώθῃ ὁ ὅρος οὗτος, οὐδέτε-
 ροῦτε μέχρι τινὸς ὑπὸ τῆς προαγομένης τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ
 ἀργύρου. Αἱ συγχωρήσεις τῶν λοιπάδων ὠφέλουν ἐκείνους μάλιστα
 τοὺς ὅποιους οἱ εἰσπράκτορες δὲν εἶχον τολμήσει νὰ καταδιώξωσιν,
 ὃ ἔστι τοὺς ἰσχυροτέρους, καὶ ἐν γένει ἐνεθάρρυνον τοὺς μὴ πληρώ-
 νοντας πρὸς βλάβην τῶν ἀκριβῶς καταβελόντων τὸν νονομισμένον
 φόρον. Αἱ δ' ἀτέλειαι ἀνεκαλοῦντο ἐκ διαλειμμάτων. Ὅθεν οἱ βα-
 σιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπεχείρησαν νὰ συμπληρώσωσι τὸ σύ-
 στημα τοῦτο τοῦ κουφισμοῦ, καὶ νὰ μετριάσωσι διὰ σποριακωτέρων
 τρόπων τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα ὅσα συνεπήγετο τὸ φορολογικὸν ἐ-

καίνο σύστημα ἐνῆκα τῆς καταθλιπτικῆς αὐτοῦ ἐκτελέσεως καὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν τοῦ κράτους περιστάσεων.

Βίδομεν ὅτι μία τῶν ἀδικωτέρων καὶ ὀλεθριωτέρων διατάξεων τοῦ φρολογικοῦ τούτου συστήματος ἦτο ἡ ἐπιβολή, δι' ἧς οἱ γείτονες ἠναγκάζοντο νὰ ἀναλάβωσι τὰ ὑπὸ τῶν ἰδίων ἰδιοκτητῶν ἐγκαταλειφθέντα ἀπορρ κτήματα, ὁρῶν μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ πληρώσωσι τοὺς φόρους τῶν κτημάτων τούτων. Ἡδὴ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ὁ ἀπαλλάξας τὸ ὑπέρσον τῆς πληρωμῆς τοῦ χρυσολύτρου, ἠθέλησε νὰ καταργήσῃ καὶ τὴν ἐπιβολήν· ἀλλ' ὁ ἐπαρχὸς Μαρτίνος ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος τούτου. Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ διαδόχου Ἰουστινιανοῦ, ἡ καταθλιπτικὴ αὕτη ὑποχρέωσις ἐξετελείτο ἔτι αὐστηρότερα. Μετ' οὐ πολὺ ὁμοίως, ἐπὶ Τιβερίου ὡς φαίνεται, ἐξεδόθη *θεῖος τύπος περὶ ἐπιβολῆς*, ὅστις, εἰ καὶ ἀγνωστὸν ἐστὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἐμετράσας πιθανώτατα τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὀλεθρίας ἐκείνης διατάξεως. Ἐνῶστε μάλιστα περιπίπτει αὕτη ἐκτοτε εἰς ἀχρησίαν, ὅπως, ἐπὶ τῶν εἰκονομαχῶν βσιλέων, ἐν τῇ ὀγδῇ ἑκατονταετηρίδι· ἢ ἂν ἐφαρμόζεται ἐκ διαλειμμάτων, ἐν τῇ ἐννέτῃ καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ, μετὰ τῆς ἀρχαίας τραχύτητος, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ γενικοῦ λογοθέτου, καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπνοῦ, καὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, χαρακτηρίζεται ὁμοίως ὑπὸ τῶν χρονογράφων Θεοφάνους, Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ, Ζωναρᾶ, Κεδρηνοῦ, ὡς κλέωσις, ὡς παράλογον ἀχθος, δηλαδὴ ὡς ἐκτακτὸν τι γεγονός κατὰ τοῦ ὁποῖου ἐξανίσταται ἡ κοινὴ συνείδησις, μέχρις οὗ ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὅπως φαίνεται ἐκλείπουσα ἡ ἐπιβολή. Σημειωτέον πρὸς τοῦτους ὅτι ἡ ἐπιβολὴ εἶχεν ἐνίοτε ἀγαθὰ τινα ἀποτελέσματα. Πολλάκις τρόντι ἐγκαταλειφθέντος τοῦ κτήματος ὑπὸ τοῦ κυρίου, ἀνελάμβανον τὸ κτῆμα τούτο οἱ ἐν αὐτῷ ἐναπόγραφοι, μετὰ τῆς ὑποχρέωσως, ἐννοεῖται, τοῦ νὰ καταβάλωσι τοὺς ὀφειλαμένους φόρους, καὶ τότε ἐγίνοντο οὐ μόνον κύριοι τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἐλεύθεροι· ἢ δὲ βασιλεία, ἔτι ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἠθέλησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν οὕτως ἀνακτηθεῖσαν ὑπὸ τῶν γεωργῶν ἐκείνων ἐλευθερίαν καὶ ἰδιοκτησίαν, ἀπαγορεύσασα ἐπὶ πονῇ ἀκυρότητα τὴν ἐκποίησιν εἰς ἐξωτικὸν τοῦ εἰς ἑαστον αὐτῶν ἀνήκοντος γῆς μεριδίου,

ἢ ἐκποίησις δὲν ἐπιτρέπεται εἰμὴ εἰς ἕτερον τοῦ χωρίου κάτοικον καὶ τοιουτοτρόπως εἰκάζεται ὅτι ἐμορφώθησαν τὰ προαναφερθέντα αὐτοτελῆ χωρία, μητροκαμίσαι, χωρία ἐλευθερικά, κεφαλοχώρια.

Ἐν γένει δὲ ἰδιάζουσιν προσοχὴν ἐπέστησεν ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἰς τὴν τύχην τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἀγνωσθεῖσα ἐκ παντὸς τρόπου τὰ προστατεύουσα τὴν πολύτιμον πάντην τῶν ἀνθρώπων τάξιν, οἵτινες, ὡς εἶδομεν, ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς ποικίλας καὶ καταστρεπτικὰς ἐπιπρείας. Ἀλλὰ μάλιστα ἀξιοσημειώμενοι εἶναι αἱ διατάξεις ὅσαι ἐξεδόθησαν ἐπὶ τῷ σωτηρίου τοῦτο σκοπῷ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὑπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκαπηνοῦ (ἔτ. 922 καὶ 934), Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (ἔτ. 947), Ῥωμανοῦ τοῦ νεωτέρου (ἔτ. 959—963) καὶ ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν μεγάλων βασιλέων Νικηφόρου τοῦ Φωκά (τρὶς διατάξεις, ἐν ἔτεσι 964 καὶ 967) καὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἡ Βουλγαροκτόνου (δύο διατάξεις ἐν ἔτεσι 988 καὶ 996). Ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκαπηνοῦ εἶχε συμβῆ ἡμῶς δεινότερος, ἐκ τοῦ ὁποίου ὠφελοῦμενοι οἱ πλούσιοι, οἱ ἰσχυροὶ, οἱ δυνατοί, ὡς ἐλέγοντο τότε, ἤρχισαν νὰ ἀγοράζωσιν ἐπὶ εὐτελεῖ τιμῇ τὰ κτήματα τῶν μικρῶν γεωργῶν. Ἡ ἀγανάκτησις τὴν ὁποίαν ἐξέφρασεν ὁ Ῥωμανὸς ἐπισήμως διὰ τὴν τοιαύτην τῶν δυνατῶν διαγωγὴν, ἤθελε τιμᾶν τὸν μᾶλλον φιλόσοφον καὶ τὸν μᾶλλον φιλάνθρωπον ἄρχοντα τῆς ἐνεακκιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. « Πολλοὶ γὰρ ἀφορμὴν ἐμπορίας τὴν τῶν πενήτων λαβόμενοι ἀπορίαν, λέγει ἐν μιᾷ τῶν Νεαρῶν αὐτοῦ, ἦν ὁ πάντα φέρων χρόνος ἤνεγκε, ἀντὶ φιλελευθωπίας, ἀντὶ οἴκτου, ἀντὶ χρηστότητος, λιμῶ πιεζομένους ὀρώντες τοὺς πίνοντας, οἱ μὲν ἀργυρίῳ, οἱ δὲ χρυσίῳ, οἱ δὲ σίτῳ ἢ ἄλλαις τισὶν ἐπιδόσεις ἐυώνως τὰς τῶν ἀτυχεύοντων πενήτων ἐξωνήσαντο κτήσεις. » Ὡς τε, καθὰ λέγει ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ἐν ἐτέρᾳ τινὶ Νεαρᾷ, α ἦν ὁλοσχερὴς τῶν πραγμάτων ἀνατροπὴ καὶ πᾶς τις τῶν ἐν δόξῃ κραταίων πασσοῦδει (πάσῃ τῇ σπουδῇ) χώρας ἀπεριγράπτους ἀποτεινόμενος ἐν ἀνδραπόδων λόγῳ τοὺς ἀθλίους ἐνέταττε κτήτορας. » Ἰνα λοιπὸν περισταλῇ ἡ πλεονεξία αὕτη τῶν δυνατῶν καὶ προστατευθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἡ τάξις τῶν μικρῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἐξεδόθησαν αἱ προμνημονευθεῖσαι πολυάριθμοι διατάξεις, δι' ὧν ἐν γένει ὠρίσθη

Πρῶτον, τίνες ἦσαν οἱ δυνατοί. Δυνατοὶ ἦσαν οἱ μάγιστροι ἢ παῖ-
 τρίκινοι, οἱ ἀρχαῖς ἢ στρατηγίαις ἢ πολιτικοῖς ἢ στρατιωτικοῖς ἀξι-
 ώμασι τετιμημένοι, ἢ καθόλου εἰς συγκλήτου βουλὴν ἀπληθυνημένοι,
 οἱ θεματικοὶ ἀρχόντες ἢ ἀπάρχοντες· προσέτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἀρ-
 χοντες, οἱ τὴν προστασίαν καὶ ἐπικράτειαν τῶν εὐαγῶν ἢ βασιλικῶν
 οἰκῶν ἔχοντες. Ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ ὅλοι ὅσοι ἐδία τῆς ἐτέρων δυ-
 ναστείας, πρὸς οὐς πεπαρήσιασμένως ὥκεινται, ἱκανοὶ εἰσιν ἐκ-
 φοβῆσαι τοὺς ἐκποιῶντας ἢ πρὸς εὐεργεσίας ὑπόσχεσιν τὴν πληρο-
 φορίαν αὐτοῖς παρασχεῖν.»

Δεύτερον ὁρίσθη ὅτι οἱ δυνατοὶ οὗτοι δὲν ἐμποροῦν νὰ ἀποκτη-
 σωσι χωρίον ἢ ἀγρὸν, καθόλου ἢ μερικῶς, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, δι'
 ἑαυτοὺς ἢ ὑπὲρ τῆς βασιλικῆς περιουσίας, ἢ τῶν ἐκκλησιῶν, ἢ τῶν
 μοναστηρίων. Ὅδε κατὰ παράβασιν τῆς διατάξεως ταύτης προς-
 κτησάμενός τι, δι' οἰουδήποτε τρόπου, ἀγορᾶς, δωρεᾶς, κληρονομίας
 ἢ ἄλλως, ὀφείλει νὰ ἀποδώσῃ τὸ προσκτεθέν, μετ' ὅλων τῶν γε-
 νομένων ἐπ' αὐτοῦ τυχόν βελτιώσεων, ἀναργύρως, δηλαδὴ ἀνευ
 ἀποζημιώσεως, εἰς τοὺς ἐκποιήσαντας ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, ἢ
 ἐν ἑλλείψει τοιούτων, εἰς τοὺς οἰκήτορας τοῦ χωρίου ἢ τοῦ ἀγροῦ
 καὶ προσέτι νὰ πληρώσῃ εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος
 ὡς ποινὴν, ἢ εἰς ἄλλην τινὰ προσήκουσαν νὰ υποβληθῇ τιμωρίαν.

Τρίτον. Ἐὰν μικρὸς γεωκτῆτης θέλῃ νὰ ἀσπασθῇ τὸν μοναχι-
 κὸν βίον, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀφιερῶσιν τὸ κτῆμά του εἰς τὴν μονήν·

Τέταρτον. Ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκάς ἐπεξέτεινε τὴν διάταξιν ταύ-
 την, ὁρίσας ὅτι οὐδενὶ ἐν γένει ἐπιτρέπεται τοῦ λοιποῦ ν' ἀφιερῶ-
 γαίαις εἰς μοναστήρια ἢ ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος ὁ Πορφυρογέν-
 ητος ἠναγκάσθη ν' ἀνακαλέσῃ μετ' οὐ πολὺ τὴν τελευταίαν ταύτην
 διάταξιν.

Ταῦτα ἐξάγονται ἐκ τῆς δοκίμου πραγματείας τοῦ Ἐδουάρδου
 Ζαχαρία. Δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ἡ
 βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐθεράπευσεν ἅπαντα τὰ ἐλαττώ-
 ματα τοῦ ἐγγείου φορολογικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἐκληρονό-
 μησεν ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ φόρος γενόμενος, ὡς προείπο-
 μεν, πάγιος, παρέμεινε τοιοῦτος, ἐνῶ ἡ κατὰστασις τῶν κτημάτων
 ἐτροπολογεῖτο, καὶ ἴσως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐχειροτέρευεν, ἢ δὲ

αξία τοῦ χρυσοῦ ἤξανε ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, καὶ ὅταν ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ἐνεθεύθη τὸ νόμισμα, ἐγένοντο προσθήκαι εἰς τὸν κανόνα, ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ὁ ἀρχῆθεν ὠρισμένος πραγματικὸς φόρος. Ἡ πλημμελής λοιπὸν βάσις τοῦ ἐγγείου φορολογικοῦ συστήματος διετηρήθη. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἀδίκος εἶναι, νομίζομεν, ἡ δαπὴ τοῦ ἡμετέρου Παύλου Καλλιγᾶ καταφορά κατὰ τοῦ συστήματος τούτου καὶ ἡ περιφρόνησις μεθ' ἧς ὁμιλεῖ ὡς πρὸς πάντα τὰ ὑπὸ τῆς βασιλείας ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνεργηθέντα, ἐν τῇ ἄλλῃ ἀξιολόγῃ αὐτοῦ περὶ δουλοπαροικίας πραγματεία, ἥτις ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Θεμίδι τῷ 1865. Ὁ Καλλιγᾶς ισχυρίζεται ὅτι ἐπὶ δώδεκα αἰῶνας, οὔτε ἡ ἐξερτίμως τῆς χώρας οὔτε ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοικῶν προεκάλεσαν οἰανδῆποτε μεταρρύθμισιν ἢ βελτίωσιν. Ἀλλ' ἄρα γε ἡ κατάργησις τοῦ χρυσαργύρου καὶ τοῦ κεραλικοῦ φόρου ἡ ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος περιστολὴ τῆς ἐπιβολῆς, ἡ ἐν τῇ ὁγδόῃ ἀχρηστία αὐτῆς, ἡ μετέπειτα ἐκ διαλειμμάτων μόνον ἐπαρμογὴ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἐνδεκάτης ὀλοσχερῆς ἐξάλειψις τῆς ὑποχρέωσως ταύτης· καὶ πλὴν τούτων ἡ συνεχὴς καὶ ἐντονος προστασία τῆς βασιλείας ἀπένεμεν εἰς τοὺς μικροὺς γεωκτῆτας καὶ τοὺς ἐλευθέρους γεωργούς· ταῦτα πάντα ἴδεν συνετέλουν εἰς τὸ νὰ μεταρτίσωσι τὰ βάρη τῶν ὑπηκόων καὶ νὰ καταστήσωσιν ὀλιγώτερον ἐπαχθῇ τὴν κατάστασιν τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν γεωκτητῶν; Καὶ αὗται αἱ τακτικαὶ ἀφάσεις τῶν λοιπᾶδων, εἰ καὶ συνεπαγόμεναι ἀτοπήματά τινα, δὲν κατέλειπον ἐπὶ τέλους εἰς πολλοὺς τῶν φορολογουμένων ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσά, τὰ ὅποια ἄλλως ἐπρεπε νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον; Τὸ πάγιον τοῦ φόρου ἀνέβαινε βεβαίως εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ φόρος δέον νὰ ὀρίζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πραγματικῆς προσόδου. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως, ὅτι, παρεκτός τοῦ ἀορίστου γεγονότος, ὅτι ὁ ὁρος αὐτοῦ ἐμετριάσθη πρὶν παγιωθῇ, οὐδὲν ἔχομεν διδόμενον ἵνα κρίνωμεν μέχρι τίνος ἦτο ἡ ἀπέβη καταθλιπτικῶς, διότι δὲν ἤξεύρομεν οὔτε τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οὔτε τὴν ἀξίαν τῶν κτημάτων, οὔτε τὴν πρόσδον αὐτῶν, οὔτε τὰς τιμὰς τῶν προϊόντων. Θεωρητικῶς μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ πάγιον τοῦ φόρου δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιβλαβὲς εἰς τὸν ἰδιοκτῆτην· ἀπεναντίας καθίσταται ὠφέλιμος ὁσάκις ἡ κατάστασις τοῦ

κτημάτων βελτιωθῇ, καὶ συντελεῖ οὕτω εἰς τὸ νὰ παροτρύνῃ τὴν φιλοπονίαν τοῦ γεωργοῦ, εἰδότες ὅτι ὅσον καὶ ἂν αὐξήτῃ ἡ πρόσοδος, ὁ φόρος μένει ὁ αὐτός. Ὅτι δὲ καὶ πράγματι ὁ πάγιος φόρος δὲν ἐπῆνεγκεν ἀδιαλείπτως ἐλθέτρια ἀποτελέσματα, ὅηλον ἐκ τούτου, ὅτι, καθάπερ εἶδομεν, τὰ κεφάλαια συνέρρεον ἐπὶ τὴν ἀγορὰν τῶν γαιῶν μετὰ τσαύτης προθυμίας ὥστε ἡ βασιλεία ἠναγκάσθη νὰ περιστείλῃ τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἐρμῆν. Εἶναι ἀληθές ὅτι, κατὰ τὸν Ἐδουάρδον Ζαχαρίαν, τὰ κεφάλαια δὲν ἔρρεπον ἐπὶ τὴν γεωκτησίαν, εἰμὴ ἐξ ἀνάγκης, ἥτοι διὰ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ἐμπορίας, βιομηχανίας καὶ ὑποθηκικῆς πίστεως. Πολλάκις ὅμως εἰπομεν καὶ μετ' ὀλίγον διὰ γεγονότων θέλομεν ἀποδείξει ὅτι ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία ἤκμαζον τότε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει. Ἀλλὰ καὶ ἀληθοῦς ὑποτιθεμένης τῆς ἀντιθέτου δοξασίας, τίς θέλει πιστεῦσαι ὅτι, ἂν ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας, ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοίκων, ἡ καταστροφή τῶν κτημάτων, ἦσαν τοσοῦτον φοβεραὶ ὅσον περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, οἱ κεφαλαιοῦχοι δὲν ἤθελον προτιμήσει νὰ φυλάττωσι τὰ χρήματα αὐτῶν ἄργά μᾶλλον ἢ νὰ τὰ μεταχειρίζωνται εἰς ἀγορὰν γαιῶν, ἐξ ὧν ἄλλο δὲν ἐκαρποῦντο εἰμὴ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ καταβάλλωσιν ἀπαρατήτως διαρκεῖς καὶ ἀνυπακούτους ὀφειλάς πρὸς τὸ δημόσιον;

Καὶ ἕτερον τι ἀξιοὶ ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι, νομίζομεν, ἀκριβές. Ὅλοι οἱ φόροι, λέγει, ἐπεσωρεύθησαν ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ δὲ ἔμμεσοι ἦσαν ἐλάχιστοι. Καὶ ὅμως ὁ Ἰουδαῖος Βενιαμὴν Τουδέλας, ὅστις κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα περιηγήθη τὸ ἀνατολικὸν κράτος, βεβαίως, ὅτι ἐκ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ βασιλεῖς εἰσέπραττον κατ' ἔτος 7,300,000 χρυσῶν (ἥτοι 124,000,000 περίπου δραχμῶν) καταβαλλομένων ὑπὸ τῶν ἐργαστηρίων, τῶν καπηλείων, τῶν ἀγορῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἐμπόρων τῆς Περσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, οἵτινες πανταχόθεν τῆς γῆς συνέρρεον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Τινὲς ὑπέπτευσαν ὅτι ὁ Τουδέλας εἶπεν ὑπερβολάς, ἂν καὶ παρετηρήθη συγχρόνως ὅτι, ἐπὶ χρηματικῶν ὑποθέσεων, ἡ μαρτυρία ἀνδρὸς Ἰουδαίου δὲν εἰμφορεῖ εἰμὴ νὰ ἔχῃ κύρος. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν μετρίως

μέν τούς λόγους τοῦ αὐτόπτου τούτου τῶν πραγμάτων μάρτυρες, δὲν ἐπιτρέπεται ποτὲ νὰ συμπεράνωμεν, οὔτε ὅτι οἱ ἔμμεσοι ἔξοτε ἦσαν ἐλάχιστοι, οὔτε ὅτι τὸ ἐμπόριον ἦτο νεκρὸν. Καὶ μὴ ὑπολάβῃ τις ὅτι τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἦτο ἀπλῶς διαμεταχομιστικόν, καὶ συνεκεντροῦτο ἅπαν ἐντὸς τῆς πρωτεύουσας. Ἐάν ἐξ ἀνάγκης περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς ἐπαρχίας τινὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, αἵτινες θέλουσιν ἀείποτε ἔχει τὸ προνόμιον νὰ ἐπιστῶσι τὴν ἰδιάζουσαν προσοχὴν πάσης ἑλληνικῆς ψυχῆς, θέλουσι εὑρεῖν ὅτι, κατὰ τὰς ῥητάς μαρτυρίας βυζαντινῶν καὶ ἀλλοδαπῶν χρονολογῶν, ἀπὸ τῆς ἐβδόμης μέχρι τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Ἑλλάδι, ποικίλα καὶ πλουσιώτατα προϊόντα τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας, εἰσῆγον ἐκ τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, χρηματικὰ ποσὰ ὑπέρρογκα εἰς τε τὰ ἰδιωτικὰ ταμεῖα καὶ εἰς τὸ δημόσιον. Ἐν Ἀργεῖ, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Θήβαις ὑπῆρχον ἐργοστάσια μεταξωτῶν καὶ πορφυρῶν ὑφασμάτων, περιφθέντων διὰ τὴν λεπτότητα τῆς κατασκευῆς, διὰ τὸ κάλλος τῶν χρωμάτων, διὰ τὴν τέχνην τῶν ποικιλιμάτων. Πλὴν δὲ τούτων ἤμαζον εἰς τε τὰς προσηγμένους πόλεις καὶ εἰς ἄλλας, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ, διάφορα ἄλλα τεχνουργεῖα λινῶν, βαμβάκεων, μαλλίνων ὑφασμάτων, βυρσοδεψία κ. τ. τ. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῆς γεωργίας προϊόντα, ἔχοντα μεγάλην τὴν ἀξίαν πρὸς τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῦ πρὸς τὴν Ἰνδικὴν θαλάσσιου πλοῦ διὰ τῆς Εὐέλπιδος ἄκρας, ἦσαν ἀντικείμενον ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου παραδέξως προσοδοφόρου. Τὰ καθ' ἕκαστα περὶ τούτου θέλουσιν ἐκτεθεῖν βραδύτερον ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ νῦν βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος δὲν δύναται νὰ δώσῃ οὐδεμίαν ἐννοίαν τῆς τότε λαμπροτάτης καταστάσεως τῶν χωρῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, λόγῳ πληθυσμοῦ, βιομηχανίας καὶ γεωργικῆς καὶ ἐμπορικῆς εὐπορίας. Εἰς πρόχειρον δὲ ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀναφέρομεν τὸ ἀκόλουθον γεγονός. Ὅτε ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ Φράγκοι ἐκυρίευσαν τὰς Εὐρωπαϊκὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπαρχίας, ἰδρυσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐν δουκάτῳ εἰς Ἀθήνας, τὸ ὅποιον δὲν συνέκειτο εἰμὴ ἐκ τῶν χωρῶν Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας. Ἐν τούτοις ὁ δοῦξ οὗτος τῶν Ἀθηναίων

ἐκ τῆς μαρτυρίας ἀναμφισβητήτους καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Ἰσπανοῦ Μουντάνερ, συνετῆρει μίαν τῶν λαμπροτέρων αὐλῶν τῆς Εὐρώπης καὶ ἦτο εἰς τὴν μέγιστον ἡγεμόνων ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς. Οἱ ὑποτέλεις αὐτοῦ εἶχον οὐκίας πολυτελεῖς, μάλιστα ὁ πολυθρόλυτος Σαίντ-Όμάρ τῶν Θηβῶν, τοῦ ὁποῦ τοῦ παλάτιον ἦτο εἰς ἕξον βασιλείας. Ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ δοῦλαιο τῶν Ἀθηνῶν συνεκρότου στρατοῦς 20,000 περίπου ἀνδρῶν, πεζῶν καὶ ἱππέων. Τίς θέλει ἤδη πιστεύσει ὅτι συνέλεγον τοὺς κρῖς πάντα ταῦτα ἀναγκαίως διαφελίς πόρους ἀπὸ μόνων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς προσόδων δύο ἐπαρχιῶν, ἐξ ὧν ἡ μία ἦτο ἀείποτε ἀνομαστὴ διὰ τὴν ὀλίγην αὐτῆς εὐφορίαν; Καὶ δὲν εἶναι μᾶλλον πρῶτον ὅτι ἀπὸ τῆς ἀκμαζούσης βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας ἐπορίζοντο τὸν πολὺν ἐκείνου πλοῦτον; Ἐννοεῖται δὲ ὅτι, πρὸ τῶν Φράγκων, ὁ πλοῦτος αὐτῶς συνέρρεεν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ἂν τοσοῦτοι ἦσαν οἱ ἐμμεσοὶ πόροι τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, ὅποσα ἄρα γε δὲν ἐπαρκοῦτο τὸ κράτος ἐκεῖνο ἐκ τῶν ἄλλων πλουσιωτέρων αὐτοῦ χωρῶν;

Πρὶν ἢ ἐπιφέρωμεν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, παρατηροῦμεν ὅτι, ἵνα κρίνωμεν δικαίως περὶ τῆς ἐξίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ ἐν γένει καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ὕλικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, δεόν γὰρ μὴ συγχέωμεν τοὺς ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως χρόνους (ἀπὸ τῆς δεκάτης τρίτης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος) μετὰ τῆς προηγουμένης ἐποχῆς. Ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως, τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξηκολούθησε μὲν ὀνόματι ὀφιστάμενον, ἀνέδειξεν εἰς τὴν ἐπὶ μικρὸν ἀρετὰς πινας, ἀνέκτισε καὶ τὴν πρωτεύουσάν αὐτοῦ· ἀλλὰ πράγματι, ἦτο ὅλως διάφορον τοῦ προτέρου. Οἱ δυτικοὶ δὲν ἐπαυσαν κατέχοντες ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλας σχεδὸν τὰς μεσημβρινὰς τῆς Εὐρώπης ἐπαρχίας· οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπέσπασαν ὀριστικῶς τὰς πλείστας βορειοτέρας· οἱ Τούρκοι κατέσχον ἅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἡ Κωνσταντινούπολις, ἄρδην λεηλατηθεῖσα ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀπέβαλε τὴν ἀρχαίαν μεγαλοπρέπειαν καὶ εὐφορίαν· ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκάθησεν ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων, ἥτις, παρεκτός τοῦ τελευταίου αὐτῆς ἀντιπροσώπου, ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀναξία τῶν προηγουμένων βασιλέων διάδοχος, ἥτις ἐμας

καὶ ἔλασεν ἀπαντὰς τοὺς ἀγῶνας ὅσους ἐκείνοι εἶχον καταβάλλει πρὸς τὸν ἀνθρώπῳ τοῦ φρονήματος καὶ τῆς διοικήσεως, καὶ ἦτις πρὸς τοὺς ἄλλους ἐπέτρεψεν, ἐντὸς τοῦ μικροσκοπικοῦ καταστάντος κράτους, εἰς ποικίλους ξένους, πολυειδῆ πρόνομα, ἔτι μᾶλλον ἐλαττώσαντα τοὺς πόρους αὐτοῦ. Ὡς τε τὸ κράτος τοῦτο κατήντησεν ἀπλῇ ἀπὸ τοῦ προτέρου, καὶ εἶναι ἀτοκον νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ὅλου μεσαιωνικοῦ ἑλληνοσμοῦ ἐκ τῆς κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας κυβερνητικῆς αὐτοῦ παραλυσίας. Ὁ ἀληθὴς πολιτικός, κοινωνικός καὶ οἰκονομικός αὐτοῦ βίος ἔρχισεν περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀπέληξεν εἰς τὰ τέλη τῆς δωδεκάτης. Ἐν τῇ διαστάματι τούτῳ ἐδειξε τὸ τί ἡδύνατο καὶ τί δὲν ἡδύνατο νὰ πράξῃ καὶ κατὰ τὰ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα αὐτοῦ δέον νὰ κρίνῃται καὶ νὰ ἐκτιμᾶται. Ἐν τῷ διαστήματι λοιπὸν τούτῳ ὁ μεσαιωνικός ἑλληνοσμός δὲν ἔπαυσε συγκροτῶν στρατοὺς καὶ στόλους μεγάλους· δὲν ἔπαυσεν ἐγείρειν πολυτελέστατα δημόσια καταστήματα· δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ πολέμων ἀδιαλείπτων· πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος· καὶ πολλοὶ τῶν βασιλέων αὐτοῦ ἀπεταμίεον θησαυροὺς ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων. Ἰπὼς τὰ γεγονότα ταῦτα συμβιβάζονται πρὸς τὴν θεωρίαν ἣν πρεσβεύει ἡ περὶ δουλοπαροικίας πραγματεία, ὅτι τὸ κράτος ἐκείνο ἄλλους φόρους δὲν εἶχεν εἰμὴ τοὺς ἐγγεῖνους, καὶ ὅτι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἡ εἰσπραξὶς τῶν φόρων τούτων κατέστη ἀδύνατος, ἢ δ' ἐξάντλησις τῶν φορολογουμένων ἔφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον;

Δὲν ἰσχυρίζομεθα βεβαίως ὅτι τὸ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν φορολογικὸν σύστημα, ἦτο ἀνεπίληπτον. Ἐξεναντίας ὁμολογοῦμεν προθύμως ὅτι συνωδεύετο ὑπὸ πολλῶν ἀδικιών, ὑπὸ πολλῶν καταθλίψεων, ὑπὸ πολλῶν συμφορῶν. Ἀλλὰ παρόμοιαι, ἢ καὶ δεινότεραι ἔτι ἀδικίαι, συμφοραὶ καὶ καταθλίψεις συνέβαινον εἰς χρόνους πολὺ πλησιεστέρους εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς χώρας ἐκ τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων λογιζόμενας, χωρὶς νὰ προκαλῶσι σήμερον ἀρὰς καὶ βλασφημίας κατὰ τῶν βασιλέων καὶ τῶν κυβερνήσεων τῶν χωρῶν ἐκείνων καὶ χρόνων. Οἱ ἱστορικοὶ καταχρῖνουν τὰ ἄξια ραταχάσεως· ἀλλὰ δὲν λοιδοροῦσι, δὲν ἐμπαιζοῦσι, δὲν περιφρο-

νοῦσι τοὺς προπάτορας αὐτῶν διότι δὲν εἶχον τὴν σοφίαν τοῦ παρὸντος αἰῶνος, καὶ ἰδίως διότι δὲν ἐγίνωσκον πρὸ ἱκανῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐκατονταετηρίδων τὰς ὑγιεῖς οἰκονομικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας δὲν καθιέρωσεν ἡ ἐπιστήμη εἰμὴ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, καὶ αἱ ὁποῖαι νῦν ἔτι πολὺ ἀπέχουσι νὰ ἰσχύωσιν ἀπανταχοῦ γῆς. Ὅστις θέλει νὰ ἀντιπραβάλῃ τὰ δεινὰ τοῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Ἑλλανοῦ φορολογουμένου πρὸς τὰ δεινὰ τοῦ Γάλλου φορολογουμένου ὄχι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱζ'. καὶ ἡ'. ἐκατονταετηρίδα, καθ' ἣν ἐποχὴν ἤκμαζεν ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη ἐπὶ φιλανθρώποις προαιρέσει γαλλικῇ φιλοσοφίᾳ, δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ διεξέλθῃ τὴν ἐπίτομον μὲν ἀλλὰ ἀκριβῆ συγγραφὴν τοῦ Ἀλεξίου Τοκκευίλλ, περὶ τοῦ πῶς εἶχον τὰ πράγματα ἐν Γαλλίᾳ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789. Δὲν πρόκειται νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα ὅσα λέγει ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος τῶν ἀνθρωπίνων θεσμοθεσιῶν παρατηρητῆς καὶ ἐλεγκτῆς, περὶ τῆς ὁληθρίας τοῦ γάλλου φορολογουμένου τύχης· ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῶν θλιβερῶν αὐτοῦ εἰκόνων ἀνακραζει πού· αὐτὸν νομίζετε ὅτι· τὰ τοιαῦτα συνέβαινον ἐν ταῖς χώραις Ἰνδοῦ τιнос ἡγεμόνος μᾶλλον ἢ ἐν Γαλλίᾳ,» θεωρήσας εὐλόγως τὴν κατάθλιψιν ἣν πάσχουσιν οἱ ταλαίπωροι Ἰνδοὶ ὡς τὸν ἀνώτατον ἔρον τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Κατηγοροῦσι τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν ὡς συστηματικῶς καταπίεσσαν τὸν ἀγροτικὸν λαὸν καὶ ἀπορρόφησάν τὴν τελευταίαν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ἰκμάδα· ἀλλὰ μήπως ὁ Richelieu δὲν ἔθετο ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ διαθήκῃ ὡς κανόνα ἀπαράβατον τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως τὸ τερατῶδες· τοῦτο ἀξίωμα· ὅτι ὁ λαὸς ὁ ζῶν ἀνέτως, δυσκόλως μένει εὐπειθής.» Ὁ δὲ Τοκκευίλλ ἐπιφέρει, ὅτι ἂν ἐν τῇ ἡ'. ἐκατονταετηρίδι οἱ γάλλοι οἰκονομολόγοι δὲν ἐπρέσβευον τὸ καταχθόνιον τοῦτο δόγμα, ἐνόμιζον ὁμῶς πάντοτε, ὅτι ὁ χωρικός δὲν ἤθελεν ἐργασθῆ εἰς ἀδιαλείπτως δὲν παρωτρύνετο ὑπὸ τῆς ἀνάγκης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὑπελάμβανον τὴν ἐσχάτην τοῦ χωρικοῦ πενίαν, ὡς τὴν μόνην κατὰ τῆς ἀργίας αὐτοῦ ἐγγύησιν. Ὅποια ἀντιθεσις πρὸς τὰς φιλανθρώπους ἀρχάς ἃς ἐπρέσβευεν, ἐν τῇ δεκάτῃ ἐκατονταετηρίδι, ὁ ἡμέτερος Ῥωμανὸς ὁ Λεκαπηνός, καθάπερ ἂν ὠντέρω εἶδομεν. Κατηγοροῦσι τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ

κράτους, ὅτι δὲν ἐσέβετο τὴν ιδιοκτησίαν, καὶ ὅτι χάριν τοῦ φερε-
 λογικοῦ αὐτῆς συμφέροντος δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀνακιρῦττῃ δημόσια
 τὰ ἐγκαταλειπόμενα ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτῶν κτήματα, καὶ νὰ με-
 ταβιβάξῃ τὴν κυριότητα τῶν τοιούτων κτημάτων εἰς ἐκείνους, ὅσοι
 ἀνελάμβανον νὰ ἐκπληρώσωσι τὰ ἐπιτείμενα εἰς αὐτὰ βάρη. Ἀλλ'
 ἰδοὺ τί λέγει ὁ Τοκκευίλλ περὶ τῶν ἐγγυήσεων τὰς ὁποίας εἶχεν
 ἡ ιδιοκτησία ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν 13. καὶ 14. ἐκατονταετηρίδα.
 «Τὰ δημόσια κτήματα ἐπωλοῦντο καὶ ἔπειτα ἀνελαμβάνοντο ὡς μὴ
 ὑποκείμενα εἰς πώλησιν. Τὰ συμβόλαια παρεβιάζοντο, τὰ κεκτη-
 μένα δικαιώματα παρεγνωρίζοντο· ὁ πιστωτὴς τοῦ κράτους ἐθυ-
 σιάζετο εἰς πᾶσαν οἰκονομικὴν κρίσιν, ἡ δὲ δημοσία πίστις ἀδιακώ-
 πως ἐκιδωλευέτο. Προνόμια παραχωρηθέντα δῆθεν ἐς αἰεὶ, καθ'
 ἐκάστην κατηργούντο. Ἀπειροὶ ἄνθρωποι, ἀγοράσαντες τίτλους
 εὐγενείας ἐπὶ ἄδρα πληρωμῇ, ἠναγκάζοντο νὰ ἀγοράσωσιν αὐτοὺς
 καὶ δευτέρον καὶ τρίτον. Ἰδίως ὁ Λουδοβίκος 14. ἐκύρωσεν ὅλους
 τοὺς τίτλους τῆς εὐγενείας ὅσοι ἠγοράσθησαν κατὰ τὰ προηγουμένα
 ἐννευήκοντα δύο ἔτη καὶ ὧν οἱ πλείστοι παρ' αὐτοῦ τούτου εἶχον
 πωληθῇ· ὅσοι ἤθελον νὰ διατηρήσωσιν αὐτοὺς ὥρην νὰ καταβά-
 λωσι νέαν πληρωμὴν, διότι, ἔλεγε τὸ βασιλικὸν διάταγμα, ὅλοι
 οὗτοι οἱ τίτλοι ἀπεκτήθησαν δι' ἀπάτης. Τὸ δὲ παράδειγμα τού-
 το ἐμυμήθη ἀκριβέστατα μετὰ ἀγδοήκοντα ἔτη ὁ Λουδοβίκος 16. Εἰς
 τὸν στρατεύσιμον ἀπηγορεύετο νὰ εὕρῃ ἀντικαταστάτην, διὰ τὸν φό-
 βον, ὡς ἐλέγετο, μὴ αὐξήσῃ διὰ τὸ κράτος ἡ τιμὴ τῶν νεοσυλλέ-
 κτων. Αἱ πόλεις, αἱ κοινότητες, τὰ νοσοκομεία ἠναγκάζοντο νὰ πα-
 ραβιάζωσι τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῶν διὰ νὰ εἰσπορῶν νὰ δανείσωσιν
 εἰς τὸν βασιλέα. Αἱ ἐνορίαι διεκωλύοντο νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὠφέλιμα
 ἔργα, μήπως ὡς ἐκ τούτου δὲν δυνηθῶσι νὰ πληρώσωσι τοὺς φό-
 ρους αὐτῶν. » Τὰ τοιαῦτα, δι' ἐπιστήμων ἐγγράφων πιστοποιούμενα,
 συνέβαινον ἐν Γαλλίᾳ πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκαετηρίδων· καὶ ἐν τούτοις
 φωνάζομεν κατὰ τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως τῆς ἑκτῆς καὶ ἐβδό-
 μης ἐκατονταετηρίδος διὰ συμφοράς, τῶν ὁποίων πρὸς ταῖς ἄλλοις
 αὐτὲ τὴν φύσιν οὐτε τὴν ἔκτασιν ἀκριβῶς γνωρίζομεν.

Ἐλέγχουσι πρὸς τούτοις τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν, διότι
 μετεχειρίζετο ὡς πόρον φορολογικόν τὰ δημόσια λειτουργήματα, καὶ

ἄλλαις λέξεσι διότι ἐπώλει τὰ λειτουργήματα ταῦτα. Καὶ εἶναί
 τῶντι βέβαιον, ὅτι ἂν καὶ πολλοὶ τῶν βασιλέων, σὺν τοῖς ἄλλοις
 ὁ Ἀναστάσιος, ἠγωνίσθησαν νὰ καταργήσωσι τὸ ἡμαρτημένον τοῦτο
 κυβερνητικὸν σύστημα, τὸ κακὸν ἐπὶ τέλους ἴσχυσε τοσοῦτον, ὥστε
 ὁ κατὰ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα ζήσας Κωνσταντῖνος ὁ Πορ-
 φυρογέννητος, ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ ἀεχθέσει τῆς βασιλείου
 τάξεως, ὀρίζει ἀκριβῶς τι ἔπρεπε νὰ δώσῃ τις ἵνα ἀγοράσῃ οἰαν-
 δήποτε διοικητικὴν ἢ δικαστικὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Ἀλλὰ μή-
 πως τοιοῦτόν τι, καὶ χειρόν μάλιστα, δὲν συνέβαινε χθὲς καὶ πρῶτον.
 ἔτι ἐν Γαλλίᾳ; Ἡ ἀνάγκη τῆς χρηματολογίας, λέγει ὁ Τοκκευίλλ,
 παρήγαγε τὸ ὄνιον τῶν δημοσίων λειτουργημάτων, τὸ ὅποιον κατ'
 ὀλίγον ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, ὥστε οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἐν
 τῷ κόσμῳ ὑπῆρχε τοιοῦτό τι. Καὶ ὅσον κῦξανον αἱ οἰκονομικαὶ
 δυσχερίαι, ἐφύτρωναν νέα ὑπουργήματα, τὰ ὅποια ὅλα ἀντημείδον-
 το δι' ἀπαλλαγῆς φόρων ἢ διὰ προνομίων καὶ ἐπειδὴ τὴν σύστασιν
 τῶν ὑπουργημάτων τούτων τὴν προεκάλει ἡ ἀνάγκη τοῦ ταμείου,
 καὶ οὐχὶ ἡ ἀνάγκη τῆς διοικήσεως, κατήντησαν νὰ συστηθῶσι τοιου-
 τοτρόπως ἀναρίθμητοι δημόσιαι λειτουργίαι ἄχρηστοι ἢ καὶ ἐπιβλα-
 βεῖς. Τῷ 1664 γενομένης περὶ τούτου ἐρεύνης ὑπὸ τοῦ Κολβέρτου,
 εὑρέθη ὅτι τὸ κεφάλαιον τὸ καταβληθὲν πρὸς ἀπόκτισιν τῆς ἀ-
 θλίας ταύτης ιδιοκτησίας συνεποσοῦτο εἰς 500,000,000 γαλλικῶν
 λιτρῶν. Ὁ Richelieu κατήργησε, λέγουν, 400,000 ὑπουργήματα
 ἀλλ' αὐτὰ ἀνεβλάστανον αὖθις ὑπὸ ἑτέρα ὀνόματα. Ἔνεκα ὀλίγου
 χρηματίου ἡ κυβέρνησις ἐστερέθη τοῦ δικαιώματος νὰ διευθύνῃ, νὰ
 ἐξελέγῃ καὶ νὰ καταναγκάζῃ τοὺς ἰδίους αὐτῆς ὑπαλλήλους κατ'
 ὀλίγον δὲ ἐδημιουργήθη τοιουτοτρόπως διοικητικὴ μηχανὴ τοσοῦ-
 τον ἀχαλῆς, περιπεπλεγμένη, συγκεχυμένη καὶ ἄγονος, ὥστε ἐθέτη-
 σεν, ἀφίσταντες αὐτὴν ἀργὴν, νὰ κατασκευάσωσιν ἐκτὸς αὐτῆς ἑτε-
 ρον κυβερνητικὸν ὄργανον ἀπλούστερον καὶ προχειρότερον, δι' οὗ
 ἐνηργεῖτο πραγματικῶς ἡ κυβέρνησις, τὴν ὁποίαν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ δη-
 μόσιοι ὑπάλληλοι κατὰ τὸ φαινόμενον διεξήγον.

Μὴ φωναζώμεν λοιπὸν κατὰ τῶν βυζαντινῶν ἢ μάλλον, ψέγον-
 τες ὅσα εὐρίσκομεν παρ' αὐτοῖς ψόγου ἄξια, μὴ λησμονώμεν περὶ
 πᾶς κρίσεως ἡμῶν οὔτε τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ταῦτα συνέβαινον. αὐτὰ

τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις, ἐν τῇ μέσῃ τῶν ἐποίων τὸ κράτος ἐκείνη εὐρίσκετο. Μὴ ὁμιλῶμεν περὶ αὐτῶν μετὰ περιφρονήσεως, ἀναλογιζόμενοι, ὅτι ἀλλαχοῦ συνδραίνον πολὺ χεῖρονα εἰς χρόνους φωτισμένους ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ ἐλευθερίας. Πρὸ πάντων δὲ μὴ ἀξιώμεν ὅτι τὸ βυζαντινὸν κράτος κατελύθη ἕνεκα τοῦ ἐπαχθοῦς αὐτοῦ φορολογικοῦ συστήματος. Ἄλλα εἶναι τὰ αἷτια τὰ ἐπαγαγόντα τὴν κατὰ λυσιν τοῦ κράτους τούτου, αἷτια ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ, καὶ ἰδίως ἡ ἠθικὴ ἐκείνη ἀλλοίωσις τοῦ ἔθνους, τὴν ὁποίαν προῦπεδειξαμεν ἤδη, τῆς ὁποίας θέλομεν παρακολουθήσει τὰς περὶ πετειάς, καὶ ἔτις ἐμετριάζετο μὲν ἐκ διαλωμάτων ὑπὸ τῶν συνετῶν διατάξεων τῆς μοναρχίας, ἀλλ' ἔχουσα οἰζας βαθείας, αἱ ὁποῖαι ἀναδράστανον παλιν, ἐπὶ πάλιν ἐπὶ τέλους, συνδυαζομένη καὶ μετὰ ἐξωτερικῶν γεγονότων ἀλσθρίων, τὴν πρῶτην ἐπὶ τῶν Φράγκων καταστροφὴν, τὴν ἐπαγαγούσαν ἀναγκαίως τὴν δευτέραν καὶ ὀριστικὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ κτήσαν. Ὅχι, τὸ βυζαντινὸν κράτος δὲν ἔπεσε διότι ἐστερήθη ποτὲ τῶν ἀναγκαιῶν, τῶν ἀπαραιτήτων χρηματικῶν πόρων, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι ἐστερήθη τῆς ἠθικῆς δυνάμεως, ἥς ἀνευ ἔθνους ἐν τῇ κόσμῳ τούτῳ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ· ἐνῷ ἡ Γαλλία, καί τοι εὐρίσκομένη ἐν τῇ προηγουμένη ἑκατονταετηρίδι εἰς δεινὴν οἰκονομικὴν κατὰστασιν, καὶ ἴσως χεῖρονα τῆς βυζαντινῆς, ἐσώθη, διότι ἐσώξεν ἀκμαίαν τὴν ἠθικὴν δύναμιν, ἥτις διὰ τῆς ἐπαναστάσεως, οὐ μόνον ἐθεράπευσε τὰς οἰκονομικὰς πληγὰς, ἀλλὰ καὶ ἀνέδειξε τὴν χώραν ἐκείνην εἰς περ ποτὲ ἐνδοξὸν καὶ ἰσχυρὰν. Καιρὸς δὲ εἶναι νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν σειρὰν τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν ἀρηγήσεως.

Ὁ Ἀναστάσιος ἀποθανὼν ἐν ἔτει 518, τέκνα δὲν κατέλειπε, μόνον δὲ τρεῖς ἀνεψίους οἵτινες ἀναφαίνονται μὲν βραδύτερον ἐπὶ μίαν στιγμὴν εἰς τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τῷ 518 δὲν ἐπεζήτησαν τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Τούλάχιστον ἀκωλύτως φαίνεται τότε ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς ὁ συγκλητικὸς καὶ κόμης τῶν λεγομένων ἐξκουβιτιῶρων, ὃ ἔστιν ἡγεμὼν τῶν βασιλικῶν σωματοφυλάκων Ἰουστίνος, ἀρχηγέτης γενόμενος δυναστείας, ἥτις δὴν ἤρξε μὲν εἰμὴ ἐπὶ ἑξήκοντα ἔτη, ἀλλ' ἐπενέργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν τύχην ταύτην.

¹ Ἀνατολικῶν κρατῶν. Τῷδ' αὖτε ἡ δυναστεία αὕτη, ἐγκαταλιπούσα τὴν συντην πολιτικὴν τῶν ἀμέσων αὐτῆς προκατόχων, οἵτινες δὲν ἀπέβλεπον εἰμὴ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ ἀνατολικοῦ ἐκείνου κράτους, ἐμελέτησε καὶ ἐπεχείρησε τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ. Καὶ ἐπέτυχε μὲν μέχρι τινὸς τοῦ σκοποῦ· τὸ ἔργον ὁμῶς αὐτῆς μετ' οὐ πολὺ ἀνετράπη, καὶ οὐ μόνον ἀνετράπη, ἀλλὰ ἐπὶ νῆγκεν εἰς τὴν ἀναβολὴν ἐν γένει, ἰδίως δὲ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος πληγὰς καιρίας.

· Ὁ Ἰουστίνος ἐγεννήθη περὶ τὴν πόλιν τῶν Σκούπων τῆς Δαρδανίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν, ἐκ γονέων χωρικῶν, καὶ ἀνῆκεν εἰς μίαν τινὰ ποικίλων ἐκείνων βαρβάρων φυλῶν, αἵτινες κατὰ τὰς προηγουμένας τρεῖς ἑκατονταστηρίδας εἶχον ἐγκαταπαταθῆ εἰς τὰς βορειότερας τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Πῶς ὠνομαζέτο πρότερον ὁ Ἰουστίνος, ἄγνωστον. Τὸ λατινικὸν τοῦτο ὄνομα δὲν ἔλαβε βεβαίως εἰμὴ ἀφ' οὗ, εἰσελθὼν ὡς στρατιώτης εἰς τὴν βασιλικὴν ὑπηρεσίαν, ἤρχισε νὰ προάγῃται διὰ τῆς ἀνδρίας αὐτοῦ εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα. Συμπεραίνομεν τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι γνωστοὶ αὐτοῦ συγγενεῖς προσέλαβον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, λατινικὰ ὀνόματα ἀντὶ τῶν προτέρων βαρβάρων· ἐκτὸς τῆς τοῦ Ἰουστίνου συζύγου τῆς ἐκ βαρβάρων ὡσαύτως καὶ εὐτελῶν καταγομένης Δουπικίας ἢ Δουπικίνας, ἥτις ὅτε ἐστέφθη Αὐγουστα, ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τῶν δῆμων ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον *Εὐσημία*, τοῦτο διατηρήσασα τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ὁ Ἰουστίνος λοιπὸν μετωνομάσθη οὕτω ἐπὶ τὸ λατινικώτερον. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁμῶς παρέμεινε τοσοῦτον ἀμαθὴς, ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὰ ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου, δὲν ἐδύνατο νὰ χαράξῃ οὐδὲ τὰ τέσσαρα γράμματα, ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ λέξις *legi* (ἡ σημαίνουσα λατινιστὶ *ἀνέγγων*), ἣν συνείθιζον ἔτι τότε οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀνατολῆς νὰ γράφωσιν ἰδίᾳ χειρὶ ἐπὶ τῶν διαταγμάτων. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐγκολαφθῶσι τὰ τέσσαρα ταῦτα γράμματα ἐπὶ ξύλου, οὐχὶ ὁμῶς ἐν εἰδεί σφραγιστῆρος, οἷον μεταχειρίζονται σήμερον οἱ μὴ εἰδότες γράφειν· ἀλλὰ διατρυπηθέντος τοῦ ξύλου ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς αὐτοῦ μέχρι τῆς ἄλλης κατὰ τὸν τύπον τῶν εἰρημένων γραμμάτων. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐγένετο. χρῆσις τοῦ ξύλου τούτου. Ἐνεχειρίζετο τῷ βασιλεὶ γραφὴς βαφεῖσα διὰ τῆς βαφῆς ἣν μετεχειρίζοντο οἱ βασιλεῖς γράφοντες, ἐπιτίθετο τὸ ξύλον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ διατάγματος

θέσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν βασιλεῖα, λαβόμενοι τῆς χειρὸς αὐτοῦ, περιήρην
σὺν τῇ γραφίδι καὶ ὅλας τὰς ἐντομὰς τῶν τεσσάρων γραμμάτων καὶ
οὕτως ἐσχηματίζετο ἡ βασιλικὴ ὑπογραφή. Οὐ μόνον δὲ ἐφημέζετο
ἐπὶ τοσούτον ἀμαθής, ἀλλὰ ἦτο καὶ γέρον ἥδη, διότι ἐβασίλευσεν
εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 68· καὶ εἶχε μὲν στρατιωτικὰς τινὰς ἀρετάς, καὶ
ἐξησφάλισε τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτέων βαρβάρων,
ἀλλὰ δὲν ἤθελε βεβαίως συλλάβει τὴν ἰδίαν τῆς μεγάλης πολιτι-
κῆς μεταβολῆς, μεθ' ἧς συνδέεται τὸ ὄνομα τῆς οἰκίας αὐτοῦ, καὶ
ἐτι ὀλιγώτερον ἤθελεν ἀρχίσαι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, ἐὰν δὲν εἶχε
παρ' αὐτῷ συνέργον ὅλως αὐτοῦ διάφορον, τὸν ἀνεψιὸν καὶ διαδο-
χον αὐτοῦ Ἰουστινιανόν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐγεννήθη ὡσαύτως ἐν Δαρδανίᾳ· καὶ ὁ μὲν πατήρ
αὐτοῦ ὠνομάζετο Ἰστόκ, ἡ δὲ μήτηρ, ἡ τοῦ Ἰουστίνου ἀδελφὴ, Βι-
γλενίτζα, αὐτὸς οὗτος δὲ Οὐπράβδα, εἶχον δηλαδὴ ἑκπεντες ὀνό-
ματα καὶ ὅλας τὰς πιθανότητας οὐκ αὐτὰς, τὰ ὅποια, ἀπὸ τοῦ Ἰου-
στίνου μετεκαλέσατο τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ
ἐξεπαίδευσεν αὐτὸν καὶ προήγαγε, μεταρράσθησαν εἰς τὴν λατινι-
κὴν, ἡ ἐπὶ τὸ λατινικώτερον διεμορφώθησαν, τὸ μὲν Ἰστόκ εἰς Σαβ-
δάτιον, τὸ δὲ Βιγλενίτζα εἰς Βιγιλαντίαν, τὸ δὲ Οὐπράβδα εἰς Ἰου-
στινιανόν. Δὲν εἰζέφωμεν πόθεν ὅλα τὰ λατινικὰ αὐτὰ ὀνόματα, ἐνθ' ὅ-
σον ἴσως οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντες βάρβαροι ἑλληνιστὶ
ἥδη μετονομάζοντο, οἱ δὲ δῆμοι τῆς πρωτεύουσας καὶ αὐτὴν, ὡς
εἶδομεν, τὴν σύζυγον τοῦ Ἰουστίνου δι' ἑλληνικοῦ ὀνόματος προσεγό-
ρευσαν. Ἀξιοσημείωτος ὅμως εἶναι ἡ ἐπισώρευσις αὐτῇ λατινικῶν ὀνο-
μάτων εἰς οἰκίαν μελετήσασαν τὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀνάρθρωσιν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὑπῆρξεν αὐτουργὸς οὔτε πολεμικοῦ τινος
κατορθώματος, οὔτε ἐσωτερικῆς τινος μεταρρυθμίσεως· αὐτὸς δη-
λαδὴ δι' ἰδίας καὶ ἀμέσου ἐνεργείας οὐδὲν τοιοῦτον διέπραξε. Διὰ
τῆς ἐπιμεμελημένης ἀνατροφῆς ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεὸς αὐτοῦ, ἀπέ-
κτησε ποικίλην παιδείαν· φύσει δὲ ἦτο περισκεμμένος καὶ μετριο-
παθής, καὶ πρὸς τοῦτοις ἐργατικώτατος καὶ ῥωμαλέος ἐπὶ τοσούτον
ὥστε πολλάκις μιᾶς ὥρας ὕπνος ἤρκει πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ σώμα-
τος αὐτοῦ, τὸ δὲ λοιπὸν τῆς νυκτὸς διήγε περὶ ἀδιαλείπτους μελέ-

ἔτι. Ἀλλ' ὅ,τι ἐξῆρε τὰ καθ' ἑαυτὰ μέτρια ταῦτα προτερήματα τοῦ ἀνδρός ἦτο ἀκάθεκτό· τις πρὸς τὸ μεγαλουργεῖν προαίρεσις καὶ θαυμάσιη περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ δεξιότης. Ἐν τεύθειν πολλὰ τῶν γεγονότων τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ φέρουσιν ἀληθῶς δαιμόνιον χαρακτῆρα· αἱ ἐπὶ τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰβηρίαν στρατεῖαι, ἡ ἀνέγερσις τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἡ κωδίκευσις τῶν νόμων καὶ αὐτὴ ἡ κατασκευὴ τῶν ἀναριθμῶν καὶ ποικίλων ὀχυρωμάτων δι' ὧν ἐπεχείρησε νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων. Ἡ φιλοδοξία μόνη δὲν μεγαλουργεῖ πάντοτε· ἀλλ' ὅταν συνδυάζεται μετὰ τῆς περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπιτηδεύων ἀνθρώπων εὐχερείας προσεγγίζει ὅπως οὖν πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν, διότι ἔχει τὴν τέχνην νὰ δανείζηται παρ' ἄλλων τὰς ἀρετὰς ὅσας στερεῖται οἰκοθεν πρὸς ἐπιτέλεισιν τῶν ἑαυτῆς βουλευμάτων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς πολλάκις ἐξεθείσθη καὶ πολλάκις κατεκρημνίσθη εἰς τὰ σκοτεινότερα τῆς ἱστορίας τάρταρα. Ἀλάνθαστον τοῦτο τεκμήριον ὅτι δὲν ἦτο κοινὸς ἄνθρωπος· διότι ἐγκώμια μὲν ἐγράφησαν ἐνῶτε περὶ μετρῶν τῆς ἱστορίας ἀγωνιστῶν, ἀλλ' οὐδαίς ποτε ἐπροπηλάκισε τοὺς τοιοῦτους καὶ ἐστηλίτευσεν· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανός, δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα, ὅτι, οὐχὶ οἰκοθεν, ἀλλὰ διὰ τῆς τῶν ἄλλων ἱκανότητος ἐπραττε τὰ πάντα, περιέπεσεν εἰς ἀτοπήματα πολλά. Ἠναγκάζετο νὰ ἀνέχῃται τὰ δεινότερα τῶν δημιουργῶν ἐκείνων τῆς ἑαυτοῦ δόξης ἐλαττώματα, τὰ ὅποια πολλάκις ἠμαύρωσαν τὰς λαμπρότερας τῆς βασιλείας αὐτοῦ σελίδας. Ὑπώπτευσεν ἀδιακόπως τὴν πίστιν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ, καὶ ἐξαιρέτως τοῦ πάντων ἐπιφανεστάτου, τοῦ μεγάλου Βελισαρίου. Ἦτο εἰς ὑπερβολὴν κενόδοξος καὶ ἐπεχείρει ἔργα δυσανάλογα πρὸς τοὺς πόρους, τὰς ἀνάγκας, τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους, εἰς τὸ ὅποιον τὰ μᾶλλον ἐνδοξα τῆς βασιλείας ταύτης κατορθώματα ἐπήνεγκον ἐπὶ τέλους ἀνεπανορθώτους πληγὰς. Τὰ δ' ἁμαρτήματα ταῦτα τοῦ Ἰουστινιανοῦ μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐὰν διὰ τῆς τέχνης τοῦ διακρίνειν καὶ τιμᾶν τὴν ἱκανότητα ἡ φιλοδοξία προσλαμβάνῃ τὸ πρῶτον τῆς μεγαλοφυΐας, μόνη ἡ ἀληθὴς μεγαλοφυΐα περιποιεῖ εἰς τὴν φιλοδοξίαν ἀγαθοποιῶν ὄντως χαρακτῆρα.

Εἰς τὴν παγίωσιν καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχῆς συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα, τῆς ὁποίας ὁ βίος παρίστηεν ἀλλοκότους ἠθικάς ἀλλοιώσεις. Ἐπὶ Ἀναστασίας τοῦ βασιλέως ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀνάκλις τις, Κύπριος τὸ γένος, ἀρεστοτρόφος, ἥτοι ἐπιμελητὴς τῶν θηρίων, τὰ ὅποια διατῆρει ἡ τῶν λεγομένων Πρασίνων ἱπποδρομικὴ μερίς, περὶ ὧν θέλομεν μετ' οὐ πολὺ λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπέθανε κατὰ λιπὼν τρεῖς θυγατέρας, τὴν Κομιτῶ, τὴν Θεοδώραν καὶ τὴν Ἀναστασίαν, ὧν ἡ πρεσβυτάτη ἦτο μάλισ ἐπταετίς. Τὰ δυστυχῆ ταῦτα παιδία, ἅμα ὅπως οὖν ἡλικιωθέντα, ἐπεδόθησαν εἰς τὸν θεατρικὸν βίον, ἥτοι εἰς τὴν παράστασιν ἐπισχόντων τινῶν μμημάτων, τὰ ὅποια μόνον ἤρεσκετο ἡδὴ νὰ βλέπῃ τὸ κοινὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐκείνης, ὅπου ἄλλοτε ἐχειροκροτοῦντο τὰ ἀριστευργήματα τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Μενάνδρου. Ἡ μακρὰ Θεοδώρα, ἐνδεδυμένη χιτωνίσκον χειριδωτὸν εἰς δούλον παιδα κρέποντα, συνώδευε πολλὰκις εἰς τὸ θέατρον τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, τὴν ὄρχηστρίδα Κομιτῶ, προκαλοῦσα τὸν γενικὸν καυχασμὸν διὰ τῶν σκωμμάτων καὶ τῶν μορφασμῶν, δι' ὧν ἐδέχετο τὰ διδόμενα αὐτῇ ῥαπίσματα· ἐκτὸς δὲ τῆς σκηνῆς ἐγίνετο ὄμμα τῆς κτηνωδίας τῶν γελωτοποιῶν, ἢ τῶν ὑπηρετῶν, ὅσοι περιέμενον τοὺς κυρίους αὐτῶν, ἐξοκειλάσα οὕτω πρῶμα εἰς ἀκολασίαν τῆς ὁποίας, περὶ γραφομένης ἀναιδέστατα ὑπὸ τοῦ Προκοπίου, καὶ τεχνικώτερον, ἂν ὅχι εὐπρεπέστερον, ὑπὸ τοῦ Γιββωνος, δὲν ἠθέλομεν τολμήσει νὰ ἐκπαλάβωμεν ἐνταῦθα τὰ καθ' ἕκαστα, καὶ ἂν δὲν εἶχομεν ἀφορμὰς, μετ' ὀλίγον ἐξηγηθησομένας, νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ ἀνεκδοτολόγου γραφόμενα. Ὅθεν περιοριζόμεθα εἰς τὰς κεφαλαιώδεις περιπετείας τοῦ παρ' αὐτοῦ περιγραφομένου βίου, αἱ ὅποια φαίνονται καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν ἀληθεῖς. Ἐνῷ λοιπὸν ἡ Θεοδώρα διῆγεν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀπωλείᾳ, τὸ κάλλος αὐτῆς ἐξήνθησε θαυμάσιον, ὥστε ἡ νέα ἐκείνη Κυπρία ἀπέδωκε μίαν τῶν περιφημοτέρων ἑταιρῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Τύριος Ἐκρηβόλος, διορισθεὶς διοικητὴς τῆς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν Πενταπέλεως, παρέλαβεν αὐτὴν μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τάχιστα ἀπέπεμψε πάλιν διὰ

κῦτῃ περιπεσοῦσα αὐθις εἰς πενίαν, ἐπλανήθη ἐπὶ τινα χρόνον ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν τῆς Ἀνατολῆς, διάγουσα τὸν πρότερον βίον μέχρι οὗ, ὡς ὑπὸ προαισθήματός τινος ἐλαυνομένη, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, καὶ μετέβαλεν αὐτόθι τρόπον ζωῆς. Ἀποχωρήσασα εἰς οἰκίαν πενιχράν, ἣν βραδύτερον μετεσκεύασεν εἰς πολυτελὲς καταγώγιον τῶν γυναικῶν ὅσαι ἀπετάσσοντο τῷ ἀσώτῳ βίῳ, ἐπορίζετο τὰ πρὸς διατροφήν νήθουσα ἔρια καὶ περὶ ἄλλα γυναικεία ἔργα ἀσχολούμενη. Ἐκεῖ ἐγνώρισεν αὐτὴν ὁ Ἰουστινιανός, καὶ ἡράσθη αὐτῆς παραφόρως, τοσοῦτον παραφόρως, ὥστε ὁ νέος οὗτος, ὅστις ἀδύνατο νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον μετὰ τῶν πρώτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἰκῶν, ἐπέμεινε, παρὰ τὸν νόμον καὶ τὴν θέλησιν τῶν συγγενῶν, νὰ νυμφευθῇ τὴν γυναῖκα ἐκείνην. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς βασιλίδος Εὐφημίας, ἥτις πρὸ πάντων ἀπέκρουε τὸ συνοικέσιον τοῦτο, ὁ Ἰουστινιανός κατέπεισε τὸν θεῖον νὰ ἐκδώσῃ νόμον καταργοῦντα ἐν μέρει τὴν προϋπάρχουσαν διάταξιν, δι' ἧς ἀπηγορεύετο εἰς ἄνδρα συγγλητικὸν νὰ λάβῃ σύζυγον γυναῖκα μετελθοῦσαν ἀτιμὸν ἐπάγγελμα, ἐπιτρέποντα δὲ τὸν τοιοῦτον γάμον εἰς τὰς γυναῖκας, ὅσαι συμφρονήσασαι ἤθελον ἀσπασθῇ χρηστότερον βίον. Ὁ Ἰουστινιανός, ὠφεληθεὶς ἀμέσως ἐκ τῆς νέας ταύτης διατάξεως, ἐνυμφεύθη τὴν Θεοδώραν καὶ ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰουστίνος περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου παρέλαβε συνάρχοντα τὸν ἀνεψιόν, ἡ Θεοδώρα ἐχαιρετίσθη ὡς Δύγουστα, καὶ ἐδέχθη ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ συζύγου τὸν ὅρκον τῆς πίστεως τῶν ὑπηκόων. Ἡ ἀνάβασις εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς οἰκουμένης θρόνον γυναικὸς ὀρμωμένης ἀπὸ τῆς αὐτῆς καταγωγῆς καὶ διαίτης, εἶναι γεγονὸς καθ' ἑαυτὸ ἤδη παράδοξον· ἀλλὰ τὸ ἔτι παραδοξότερον εἶναι ὅτι αὕτη, ἡ περὶ τὴν ἐσχάτην, ὡς λέγεται, ἀκρασίαν καὶ ἀσωτίαν διαγαγοῦσα ἄπασαν τὴν πρώτην νεότητά, διετέλεσε σύζυγος πιστῇ, βασιλὶς γενναία, καὶ σύμβουλος πολλάκις συνετῇ τοῦ Ἰουστινιανοῦ· διετήρησε δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ἐξαισιὸν αὐτῆς κάλλος. Ὁ Προκόπιος, οὐ μόνον ἐν τοῖς ἐπισήμοις αὐτοῦ ἱστορικοῖς ἔργοις, ἐξύμνησε τὸ κάλλος τῆς βασιλίδος, βεβαιῶν ὅτι αὐτῆς τὴν εὐπρέπειαν λόγῳ τε φράσαι καὶ ἰνδάλματι ἀπομιμῆσαι, ἀνθρώπων γε ὄντι παντάπασιν ἀμήχανα ἦν· ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀσπρόρρυθτοις ἀνεκδότοις ἡγαγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὸ προτέρημα ἐν

κεινο, εἰπὼν α ἡ δὲ Θεοδώρα εὐπρόσωπος μὲν ἦν καὶ εὐχαρὶς ἀλλὰ
 κολοβή (μικρὰ τὸ ἀνάστημα) καὶ ὠρακιῶσα (ὠχρὰ) οὐ παντάπαστα
 μὲν, ἀλλ' ὅσον ὑπόχλωρος εἶναι. ὁ Ἰσαύτως καὶ εἰς τὰς σωζομένας
 αὐτῆς εἰκόνας ἐπιφαίνεται ὠραότης χαρακτήρων, καὶ ὁζύτης βλέμ-
 ματος, καὶ μεγαλοπρέπεια ὄψεως, αἵτινες ἐξηγοῦσι μὲν τὴν ἀφροσύ-
 σιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσεπιμαρτυροῦσι δὲ ὅτι ἡ κατὰ Προκόπιον
 οἰκτρά ἐκεῖνη καὶ ἀποτρόπαιος ἐκφάνις τῆς πρώτης νεότητος δὲν
 ἴσχυσε νὰ μαράνη τὰ θέλγητρα τῆς βασιλίδος. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς Προ-
 κόπιος, ὁ τούστας ἐπισωρεύων κατὰ τῆς Θεοδώρας κακολογίας, οὐ-
 δεμίαν παρέχει νύξιν κατὰ τῆς μετὰ τὸν γάμον σφαιροσύνης αὐτῆς
 ὥστε καὶ ἡ πρὸς τὸν σύζυγον πίστις εἶναι γεγυμνασμένη.
 Οὐδ' ἀναιρεῖ ὅπωςδὴποτε ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς ἀνεκδότοις ὅσα ἀλλε-
 χοῦ εἶπε περὶ τοῦ ὄντως ἀρρενωποῦ χαρακτήρος ὃν ἀνεδείξεν ἡ βα-
 σιλὶς κατὰ τὴν φοδερὰν στάσιν τοῦ Νίκα. Τελευταῖον αὐτὸς ὁ Ἰου-
 στινιανὸς ἀνεκτῆρξεν ἐν τῇ ὁγδόῃ αὐτοῦ νεαρᾷ τὴν σύνεσιν τῆς συ-
 ζύγου καὶ ἐγκωμίας τὰς σοφὰς αὐτῆς συμβουλὰς. Καὶ ἐκ τούτων
 μὲν μὴ νομίσῃ τις ὅτι ἡ Θεοδώρα ἀνεδείχθη τύπος ἀνθρωπίνης καὶ
 βασιλικῆς ἀρετῆς· ἡ γυνὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀγέρωχος,
 φιλάργυρος, καὶ ἐνίοτε φιλέκδικος καὶ τυραννική. Ἀλλ' ὁμολογητέον
 ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ βαράθρου τῆς ἀπωλείας εἰς ὃν εἰκονίει τὴν Θεοδώ-
 ραν κυλιομένην ὁ Προκόπιος, ἀνύψωσις αὐτῆς εἰς ἡθικὴν περὶωπὴν,
 ἥτις ὅσαδὴποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἄλλα αὐτῆς ἐλαττώματα, ἦτο πάν-
 τοτε ἐξαίρετος, καὶ αὕτη τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς κάλλους ἡ διάσω-
 σις, ἥθελεν εἶναι γεγονός ἐνιαῖον ἐν ταῖς βιογραφικαῖς περιπετείαις,
 ὅσῳ ἐλαστικῇ, ὅσῳ ποικίλῃ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις·
 ὥστε πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ Βυζαντινὸς ἀνεκδοτολόγος ἐπεσώ-
 ρευσεν εἰς τὸν βεβαίως ἀτυχῇ τῆς νεότητος τῆς Θεοδώρας βίον καὶ
 πολλὰς συκοφαντίας, ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας συνθηδέστατα ἐπινοοῦσι
 καὶ ἐπαναλαμβάνουσι κατὰ τῆς εὐτυχίας καὶ τοῦ μεγαλείου ὁ φθό-
 νος καὶ ἡ ἐπιβουλὴ τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Τὴν δὲ τοιαύτην κρίσιν
 προσεπιθεβαίουσι πάντα ὅσα περὶ Προκοπίου γνωρίζομεν.

Ὁ Προκόπιος, ὁ ἱστορήσας τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα τῆς τοῦ Ἰουστι-
 νιανοῦ βασιλείας γεγονότα, ἐγεννήθη περὶ τὸ 490 ἔτος μ. Χρ. εἰς τὴν

ἐν Παλαιστίνῃ Καισάρειαν. Διετέλεσε δὲ οὐ μόνον σύγγραφεὺς λόγου
 ἄξιος, ἀλλὰ καὶ πρακτικὸς ἀνὴρ, ἀρχίσας μὲν τὸ στάδιον αὐτοῦ
 ὡς δικηγόρος ἐν Καισαρείᾳ· γενόμενος δ' ἔπειτα γραμματεὺς τοῦ
 μεγάλου στρατηγοῦ Βελισαρίου, καὶ τελευταῖον προαχθεὶς εἰς ὑ-
 ψηλότερά τινα ἀξιώματα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὥς τινες ὑποθέτουσι,
 καὶ εἰς τὸ τοῦ ἐπαρχοῦ Κωνσταντινουπόλεως. Τὰς πολλὰς καὶ ποι-
 κίλας αὐτοῦ συγγραφὰς συντάξεν ὅπως οὖν βραδέως, ἀπὸ τοῦ 549
 μέχρι τοῦ 559· ἔγραψε δὲ πρῶτον τὰς ἱστορίας, ἥτοι δύο βιβλία
 περὶ τῶν Περσικῶν, ἧ, καθὼς λέγει αὐτός, περὶ τῶν μηδικῶν πο-
 λέμων, δύο βιβλία περὶ τῶν πρὸς τοὺς Βανδήλους τῆς Ἀφρικῆς πο-
 λέμων, καὶ τέσσαρα βιβλία, περιλαμβάνοντα τὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ
 τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων πολέμων. Τὰ ἐκτὼς ταῦτα ἱστορικὰ βιβλία
 περὶ τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γενομένων πολέμων, εἶναι ἴσως τὰ ἄριστα
 τῶν ὅσα κατέλειπεν ἡμῖν ἡ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλλητισμοῦ ἐποχὴ, ἀ-
 νακαλοῦντα μέχρι τινὸς τὸν ἱστορικὸν τρόπον, ἀν' ὃχι τοῦ Θουκυδί-
 δου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦλάχιστον τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Ἀρρία-
 νοῦ. Ὁ Προκόπιος ἱστορεῖ ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσε μετὰ τῆς εἰλικρι-
 νείας τοῦ στρατιώτου, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ περιηγητοῦ,
 λέγει ὁ Ἀγγλος Γίββων. Ἐπιζητεῖ πάντοτε, καὶ ἐνίοτε ἐπιτυχά-
 νει, περὶ τὸ ὕψος τοῦ λόγου τόνον καὶ κομψότητα· αἱ σκέψεις αὐ-
 τοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς δημηγορίαις, αἵτινες ὅμως εἶναι ὑπὲρ τὸ μέ-
 τρον πολυάριθμοι, μαρτυροῦσι πολλὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων
 γνῶσιν· ὁ δὲ ἱστορικὸς, φιλοτιμούμενος νὰ τέρψῃ καὶ νὰ διδάξῃ
 τοὺς μεταγενεστέρους, φαίνεται περὶφρονῶν τὰς τε προλήψεις τοῦ
 ὄχλου, καὶ τὰς τῶν αὐτῶν καλακείας. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείω-
 τον, ὅπερ ὁ Γίββων δὲν ἐξεδήλωσεν ἀρκετὰ σαφῶς, εἶναι ἡ πολλαχού
 τῶν ἱστοριῶν ἐπιφαινομένη ἀτράκμητος τοῦ φρονήματος ἀνεξαρτησία
 καὶ τὸ θάρρος δι' οὗ ὁ Προκόπιος ψέγει τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τοὺς
 εὐνοούμενους αὐτοῦ, καὶ τοὺς ὑπαλλήλους, καὶ τὴν ὅλην κυβέρνησιν,
 καὶ αὐτὰς τὰς φιλτάτας τοῦ βασιλέως δοξασίας. Ἡ εἰλικρίνεια αὕτη
 τιμᾷ τὸν τε ἱστορικὸν καὶ τὸν ιστορούμενον ἡγεμόνα.

Διτυχῶς ὁ Προκόπιος δὲν περὶφρόσθη εἰς τὸ νὰ γράψῃ τὰς ἱ-
 στορίας αὐτοῦ. Ὀλίγον ἔπειτα ἐδημοσίευσεν περὶ τῶν Ἰουστινιανοῦ
 κτισμάτων λόγους ἑξ, ἐν οἷς δὲν κρίνει πλέον τὸν βασιλέα, ἀλλ'

ἐγκαυμάζει αὐτὸν διαφρόνην. Εὐρίσκει μικρὸν τὸν Θαιμιστοκλέα δι-
τις ἐρημίζετο δὲ οὐδὲν ἄλλο εἰμῇ ὅτι πόλιν μικρὰν ἐποίησε μεγα-
λην, ἐνῶ δ' Ἰουστινιανὸς πολλὰ μὲν βασίλεια καθυπέταξεν, ἀναρρι-
μους δὲ ἐδημιούργησε πόλεις, καὶ οἰκοδομὰς τοσαύτας καὶ πηλικαύ-
τας, ὥστε οἱ μεταγενέστεροι ἠδύναντο νὰ ἀπιστήκωσι ἂν εἴναι
τῶντι ἔργα ἐνὸς μόνου ἀνδρός. Πλὴν τοῦτου, ὁ Προκόπιος βεβαιῶ-
σθαι ὅτι Ἰουστινιανὸς ἠσφάλισε τὴν πρότερον πλανωμένην πίστιν, διε-
σφάρισε καὶ συνηρμολόγησε τοὺς ἄλλοτε σκεπτείνους καὶ ἀντιφάσκον-
τας νόμους, ἐπλούτισε τοὺς ὑπηκόους, οὐ μόνον συνεχώρησε τοῖς
ἐπιβουλευομένοις τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν, ἀλλὰ εἰς
τοσοῦτον προήλθε φιλανθρωπίας, ὥστε καὶ ἀτραπιογῶδες καὶ ὑπὸ
τοὺς τοιοῦτους ἀνέδειξεν. Ἐνὶ δὲ λόγῳ ἐπιφέρει, ὅτι ἐάν τις
ἐξετάσῃ ἀκριβῶς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ θέλει εὖρει πα-
ιδιὰν τὴν πολυθρύλητον τοῦ Κύρου ἀρχὴν, διότι ὁ Ἰουστινιανὸς
ἐδιπλασίασε τὰ κράτος αὐτοῦ κατὰ τε τὴν χώραν καὶ τὴν ἄλλαν
δύναμιν. Ἡ ἄμετρος αὕτη κολακεία, ἡ τοσοῦτον πρὸς τὰς κρίσεις
τῶν ἱστορῶν πολλάκις ἀντιφάσκουσα, ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐλατ-
τώσῃ τὴν πρὸς τὸν Προκόπιον ὑπόληψιν ἡμῶν, ἀλλ' οὐδ' εἰς ταύ-
την ἤρκεσθαι. Ἐνῶ συνέτασσε καὶ ἐδημοσίευσεν τὸ ἐγκώμιον τοῦτο,
ἔγραψε συγχρόνως ἐν σκατίᾳ καὶ παραδύστω τὰ διαβόητα Ἀνέκ-
δοτα, ἐν οἷς λέξιν πρὸς λέξιν σχεδὸν ἀναιρεῖ ὅσα ἐκ τοῖς περὶ κτισ-
μάτων λόγοις ἐβεβαίωσε, καὶ καταδικάζει ὅσα ἀπεθαύμασεν. Ἀ-
ποδίδει εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν τὰς αἰσχροτέρας
καὶ κακουργοτέρας πράξεις, καὶ πολλάκις τοιαύτας οἷας ἡ μᾶλλον
διστραμμένη φαντασία δυσκόλως δύναται νὰ ἐπινοήσῃ. Ἀγωνίζε-
ται νὰ ἀμαυρώσῃ πᾶν ὅ,τι ἀγαθὸν ἐγένετο παρὰ τοῦ βασιλέως,
ὑποθέτων ἀείποτε πονηρὰς ἐν αὐτῷ προαιρέσεις. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ
προέβη μανίας περὶ τὴν καταφορὰν αὐτοῦ καὶ τὴν ἔδρην, ὥστε ἀ-
ξιοὶ που σπουδαίως ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα δὲν ἦσαν ἄν-
θρωποι, ἀλλὰ δαιμόνες λαβόντες σχῆμα ἀνθρώπου ἵνα ἐξολοθρεύ-
σωσι τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Ἡ τριπλῇ αὕτῃ παλιμβουλία εἶναι ἴσως ἐνιαία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς
ἱστορίας. Εὐρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες ἔγραψαν ἐγκώμια, ἀντὶ τῆς
ἀληθείας· εὐρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες ἔγραψαν λιθέλλους ἀντὶ τῆς

ἐληθείας· ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος, ἀφοῦ ἐκαλλιτέχνησε πιστὴν δὴ
 πωρῶν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων εἰκόνα, ἔπειτα ν' ἀσχο-
 ληθῇ εἰς τὸ νὰ ἐπιχρίσῃ αὐτὴν διὰ τοῦ ψιμυθίου τῆς κολακείας, καὶ
 σὺγχρόνως ἰδίαις χερσὶ, τὴν αὐτὴν εἰκόνα νὰ ἀκρωτηριάσῃ καὶ νὰ
 ἑσχημίσῃ ἵνα παραγάγῃ ἀλλόκοτόν τινα τερατογραφίαν, εἶναι τῇ
 ἐληθείᾳ γεγονὸς ἀνήκουστόν. Ὅθεν ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατον-
 ταετηρίδας ἤδη, ἀπὸ τοῦ Νικολάου Ἀλεμάννου ὅστις τῷ 1628
 ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ἐν Λουγδούνῳ τὰ Ἀνέκδοτα, μέχρι τοῦ Φίλη-
 κος Δᾶν (Dahn) ὅστις πρὸ μικροῦ (1865) ἐξέδωκε τὴν νεωτάτην
 περὶ Προκοπίου πραγματείαν, ποικίλαι ἐγένοντο ἀπὸπειραι ἵνα ἐξη-
 γηθῇ τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο φαινόμενον. Τινὲς νομίσαντες αὐτὸ ἀδύ-
 νατον, ὑπέθεσαν ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα, τὰ ὅποια φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐδη-
 μοσιεύθησαν πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν εἶναι
 ἔργον τοῦ Προκοπίου. Ἀλλ' ὁ Σουΐδας ῥητῶς λέγει· « ἔγραψε καὶ
 ἕτερον βιβλίον· τὰ καλούμενα Ἀνέκδοτα τῶν αὐτοῦ (Ἰουστινιανοῦ)
 πράξεων. . . Τὸ βιβλίον Προκοπίου τὸ καλούμενον Ἀνέκδοτα, ψό-
 γους καὶ καμψιδίας τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ περιέχει καὶ τῆς αὐ-
 τοῦ γυναικὸς Θεοδώρας, ἀλλὰ μὴν καὶ αὐτοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς
 γαμετῆς αὐτοῦ. » Καὶ πλὴν τῆς μαρτυρίας ταύτης, ἀρκεῖ νὰ ἀνα-
 γνώσῃ τις ἐπιμελῶς τὰ Ἀνέκδοτα καὶ ν' ἀντιπαραβάλλῃ πρὸς τὰς
 ἄλλας συγγραφὰς τοῦ Προκοπίου, ἵνα ἀναγνωρίσῃ τὸ ὕφος αὐτοῦ
 Ἀφοῦ λοιπὸν ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι γνήσιον
 τοῦ Προκοπίου ἔργον, ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Δᾶν, εἶπον ὅτι ἡ αἰσχρὰ
 αὕτη παλμιβουλία ἐξηγεῖται εὐκόλως· καὶ ἵνα ἐξηγήσωσιν αὐτὴν
 εὐκόλως προτείνουνσι τὸ μορμολύκειον τῆς ἐσχάτης ἐξαχρειώσεως
 τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἧς ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν ὑπῆρξεν, ὡς ἐξιοῦσι,
 πιστὸν ἀπεικόνισμα. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι λησμονοῦσιν, ὅτι ἡ Βυζαντινὴ
 ἐποχὴ δὲν παρήγαγε δεῦτερον Προκόπιον καὶ ὅτι ἐξεναντίας οἱ συγ-
 γραφεῖς τῶν χρόνων ἐκείνων, δὲν διαπρέπουσι μὲν ἐπὶ ἱστορικῇ τέ-
 χνῃ καὶ γλαφυρότητι λόγου, ἔχουσιν ὅμως ἅπαντες σχεδὸν ἀκρα-
 δάντους τινὰς πεποιθήσεις περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων, καὶ
 τῶν προσώπων, πεποιθήσεις πολλακίς ἡμερτημέναις, ἀλλ' οὐδὲν ἡ-
 τον σεβαστάς. Ὡστε ἡ ὑπότιθεμένη ἐσχάτη ἐκείνη τῆς βυζαντινῆς
 ἐποχῆς ἐξαχρεώσις, ἥτις, ῥητόν ἐν παρόδῳ, δὲν ἦτο χεῖρων τῆς

ἐξαχρείωσεν πολλῶν ἄλλων ιστορικῶν ἐποχῶν καὶ αὐτῆς τῆς νεώ-
τερας Εὐρώπης, δὲν ἐξηγεῖ παντάπασιν τὴν κακοήθειαν τοῦ Προκο-
πίου, οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἔνεκα αὐτῆς προσωπικὴν αὐτοῦ εὐθύνην·
ἢ δ' εὐθύνη αὕτη εἶναι τόσῳ μείζων ὥσθ' ἡ τυραννία τοῦ Ἰουστινι-
ανοῦ δὲν ἐκώλυσε τὸν Προκόπιον νὰ ἐκφέρῃ ἐν ταῖς ιστορίαις γνώμην
ἐλευθέραν περὶ τε τοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Τοῦτο
συν αισθανόμενοι ἄλλοι τε καὶ ὁ Δᾶν, ἠγωνίσθησαν νὰ ἀνακαλύψω-
σιν ἐκ τίνων ἄρα γε ἀφορμῶν ὁ ιστορικὸς ἡμῶν ἐξεστράπη τῆς ἀρχι-
κῆς εὐθείας ὁδοῦ, δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ, ἐπὶ τὴν αἰσχρὰν κολακείαν
καὶ τὸν ἐτι αἰσχρότερον λίβελλον. Καὶ ὑπέθεσαν λοιπὸν ὅτι τὸ μὲν
ἐγκώμιον ἐγράφη ἢ ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως ἢ ἵνα ἐξυμνεσθῇ
οὗτος διότι ἐν ταῖς ιστορίαις δὲν ἐπηνέθη ἀρκούντως· τὸ δὲ λοι-
πορον βιβλίον ἔνεκα προσωπικῆς τινος δυσἀρεσκείας ἢ πρὸς ἐκδίκη-
σιν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιέστη δῆθεν ὁ συγγραφεὺς νὰ συν-
τάξῃ τοὺς περὶ Κτισμάτων λόγους. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι ἐν-
κασται αἰτινὲς οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν ιστορικὴν ἀξίαν.

Τὸ δὲ σπουδαιότερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, τίνα πίστιν δυ-
νάμεθα σήμερον νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὰ τερατώδη τοῦ Προκόπιου
Ἀνέκδοτα. Ὁ Δᾶν μετὰ πολλὰς καὶ λεπτολόγους ἀντιπαραθέσεις
τῆς συγγραφῆς ταύτης πρὸς τὰς Ἱστορίας καὶ τὰ Κτίσματα, ἔφθα-
σεν εἰς τὸ ὅπως οὖν ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Γίβωνος συμπέρασμα, ὅτι
τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι ἄξια πίστεως, ἅμα ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ αὐτῶν αἱ
ὑπερβολαὶ καὶ τὰ πλάσματα ὧν ὁμολογουμένως βρῖθουσιν. Ἡ γνώ-
μη ὅμως αὕτη, καίτοι ἔχουσα πρότχην τι ὀρθότητος, πράγματι εἶ-
ναι σφόδρα ἐπισφαλής. Τίνες εἶναι αἱ ὑπερβολαὶ, τίνα τὰ πλάσματα,
καὶ τίς ἡ ἀλήθεια; Τίς δὲ θέλει θέσει τὰ ἀκριβῆ μεταξὺ τῆς ἀλη-
θείας καὶ τοῦ ψεύδους ὄρια; Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι καθ' ἑαυ-
τὰ τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι ἀνάξια πίστεως. Ὁ Προκόπιος ὅστις ἐξε-
χίζετο ἐν αὐτοῖς ἵνα ἀποδείξῃ τὴν κακοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ,
οὐδὲν ἄλλο κατῴρθωσεν εἰμὴ νὰ παράσχῃ αὐτὸς οὗτος ἀπόδειξιν
ἀναμφισβήτητον τῆς ἰδίας κακοηθείας, ἥτις ἐνώπιον τῆς ιστορι-
κῆς, ὡς καὶ πάσης ἄλλης δικαιοσύνης ὀνομάζεται ψευδομαρτυρία.
Ὅθεν συντασσόμεθα μᾶλλον μετὰ τῆς γνώμης ἐκείνων δεῖν
παραδέχονται τὰ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ἀναφερόμενα εἰμὴ καθ' ὅσον

ταῦτα ἐπιμαρτυροῦνται ὑπὸ ἄλλων ἱστορικῶν οἵτινες δὲν ἀντιέγραψαν τὸν Προκόπιον. Καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐπιχειροῦμεν ἤδη τὴν ἐξιστόρησιν τῆς μακρᾶς καὶ πολυκρότου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Διότι εἰμποροῦμεν μέχρι τινὸς νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἤρχισεν ἀπὸ αὐτῆς τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ Ἰουστίνου, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Ναὶ μὲν ἐπισήμως συνάρχων δὲν ἀνκηγορεύθη εἰμὴ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ θειοῦ αὐτοῦ· πράγματι ὁμῶς ἐπενήργησεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Πρὸ πάντων δὲ ἤρχισεν ἑκτοτε νὰ παρασκευάζῃ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν παρ' αὐτοῦ μελετωμένην ἀνάγκησιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, συνῆψε σχέσιν καὶ φιλίαν στενὴν πρὸς Ἰλδέρικον, τὸν βασιλέα τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδύλων, φιλίαν ἣτις προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ἐν ταύτῃ δὲ ἐστοχάσθη ἀπαραίτητον τὴν παύσιν τοῦ σχίσματος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἐπὶ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη, ἀπὸ Ζήνωνος, καὶ τὴν ἐκ παντὸς τρόπου ἐξευμένισιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, εὐελπίς ὅτι οὕτω θέλει καταστήσει αὐτὸν προθυμότερον νὰ συμπράξῃ ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι εἰς τὴν ἀναγένεσιν τῆς πολιτικῆς ἐνότητος.

Ὅθεν κατ' εἰρήγησιν αὐτοῦ ὁ Ἰουστίνος ἀνῆγγειλεν εἰς τὸν πᾶν Ὀρμισδαν τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του, καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὑπεχρέωθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου, καὶ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ τὰ δίπτυχα τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀκακίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἔτι δὲ καὶ τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας, ἐν ἔτει 525, ὁ Ἰουστίνος ἔδωκεν ἕτερον δειγμα περιποιήσεως καὶ εὐπειθείας πρὸς τὴν παπικὴν ἀρχήν. Ἐβασίλευεν ἔτι τότε τῆς Ἰταλίας ὁ Γότθος Θεοδόριχος, ὁστις, ἀρειανὸς ὢν, εἶχε ζητήσει παρὰ Ἰουστίνου νὰ μὴ παρενοχλῶνται οἱ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀρειανοὶ περὶ τὸ δόγμα αὐτῶν. Μὴ ἐπιτρέψαντος δὲ τοῦτο τοῦ Ἰουστίνου, ὁ Θεοδόριχος ὑπεχρέωσε τὸν διάδοχον τοῦ Ὀρμισδαῦ Ἰωάν-

ἦν Α'. νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα μεσολαβῇ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῷ βασιλεῖ· καὶ ὁ πάπας, τοῦ ὁποίου οἱ προκατόχοι ἔφερον ἄνω κάτω τὴν ἐκκλησίαν, διότι οἱ τοῦ Ἰουστίνου προκατόχοι ἀνείχοντο τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, ἠναγκάσθη νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐντολὴν νὰ συστήσῃ αὐτὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνοχὴν, παρέχων τῇ ἀληθείᾳ ἀλλόκοτον δαίγμα τῆς θρυλουμένης ἀνεξαρτησίας τῶν ἀρχιερέων τῆς Δύσεως. Ὅπως δὴποτε, προσελθόντος τοῦ Πάπα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξῆλθον πανηγυρικῶς εἰς προὔπαντος αὐτοῦ ἡ σύγκλητος, ὁ κλῆρος, ὁ λαὸς, καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς· κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἐτέλεσεν ὁ Πάπας τὴν θείαν μυσταγωγίαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἀλλ' ἐνῷ κατεπροδίδαντο τοιουτοτρόπως τὰ ἀληθῆ τῶν ἀνατολικῶν συμφέροντα, χάριν πολιτικῶν βουλευμάτων ἄλλοτριων εἰς τὰ συμφέροντα ἐκεῖνα, ἐδέχθη ὁ Ἰουστίνος νὰ ἐπιστήσῃ ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ὅπου οἱ Πέρσαι ἐπανάλαβον τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐν ἔτει 527, ἀποθανόντος τοῦ Ἰουστίνου, ἀνέλαβεν ὁ Ἰουστινιανὸς μόνος τὴν ὅλῃν ἐνάσκειν τῆς ἀρχῆς.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπανηγύρισε πολυτελῶς τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάεσιν αὐτοῦ· λαμπραὶ δὲ κατὰ Περσῶν νίκαι ἐκλείσαν τῆς νέας βασιλείας τὰς ἀρχάς, καὶ ἠνάγκασαν τὸν μέγαν Χοσρόην νὰ συναιμολογήσῃ εἰρήνην. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Βελισάριος ὅστις ἔμελλε νὰ περιποιήσῃ τοσαύτην δόξαν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Βελισάριος ἐγεννήθη ἐν Θράκῃ ἐκ γονέων ἀφανῶν, καὶ εἶχε διατελέσει εἰς τῶν δορυφόρων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις, ἅμα βασιλεύσας, προεχειρίσατο αὐτὸν στρατηγὸν τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Βελισάριος, ἐπιτραπείς ἐπὶ Ἰουστίνου στρατιωτικὴν τιμὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡγεμονίαν, δὲν εἶχεν εὐδοκιμήσει. Ἀλλ' οὐδὲν ἤτιον ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκεν αὐτῷ τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἀγῶνα, μαντεύσας τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀνδρός, ὅστις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον τῆς δεξιᾶς τοῦ νέου βασιλέως χειρὸς ἕρμαιον. Ἐκτοτε δὲ ὁ Βελισάριος προσέλαβεν ἐν Μεσοποταμίᾳ ὣν ὡς γραμματεῖα τὸν Προκόπιον, τὸν πιστὸν σύντροφον καὶ πᾶν ἀκριβῆ τῶν κατὰ τοὺς αὐτοῦ ἱστορικών. Οἱ Πέρσαι, εἰς

20,000 ἀνδρῶν συμποσούμενοι, ἐπῆλθον αὐτόθι τῷ 530 ἐπαιρόμενοι ὅτι θέλουσι καταλύσει τὰ ἀσφαλῆ τῆς Δάρας ὀχυρώματα· καὶ ὁ στρατηγὸς αὐτῶν εἶχε μάλιστα προπετῶς παραγγίλει εἰς τὸν Βελισάριον νὰ παρασκευάσῃ τὸ βαλανεῖον τῆς πόλεως, διότι ἐσκόπει, ἔλεγε, τὴν ὑστερίαν νὰ λουσθῇ ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ συγκεντρωθεὶς περὶ τὸ φρούριον ἐκεῖνο βυζαντινὸς στρατὸς μόλις ἤρθημι 25,000 ἀνδρῶν, καὶ τὸ χεῖριστον ἐστερεῖτο μὲν ἀποχρώσεως πειθαρχίας, ἦτο δὲ τεταπεινωμένος ἐκ προηγουμένων ἀτυχημάτων· ἀλλ' ἤγετο ἤδη ὑπὸ ἀνδρὸς, τοῦ ὁποῦ τοῦ δαιμόνιον πνεῦμα, ἐμελλε νὰ κατισχύσῃ ἀπάντων τῶν ἐλαττωμάτων τούτων. Προπαρασκευάσας τὸ πεδῖον τῆς μάχης διὰ τάφρου, ἥτις, ποικίλας ἔχουσα διευθύνσεις, ἅμα μὲν ἐχρησίμευεν εἰς ἐξαπφάλιν. τοῦ στῆτοπέδου, ἅμα δὲ εἰς ἐπιτηδείας ἐνέδρας, ὁ Βελισάριος ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ εἰς κρίσιμόν τινα στιγμὴν τοῦ ἀγῶνος ἐπάγεται ἐπ' αὐτοὺς ἀδοκῆτως τὸ ἐνδρεῦον ἱππικόν, δι' οὗ κυρίως καὶ κατωρθώθη ἡ νίκη. Πίπτει τότε ἡ ἱερὰ τῶν Περσῶν σημαία, αὐτὸς τῶν ἀθανάτων ὁ λόχος τρέπεται εἰς φυγὴν, τὸ πέλικόν ῥίπτει τῶς θυρεοὺς καὶ οἱ ἡττημένοι καταλείπουσιν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ὀκτακισχιλίους νεκρούς. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 531, οἱ παλέμιοι ἐνέβαλον εἰς τὴν Συρίαν ἀπὸ τῆς ἐρήμου. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀνεχαίτισαν τὴν ὁρμὴν αὐτῶν αἱ συνεταὶ τοῦ Βελισαρίου διατάξεις. Οἱ Πέρσαι ἠνάγκασθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι. Καθ' ἐκάστην νύκτα ὁ Βελισάριος κατελάμβανε τὸ κατὰ τὴν προτερῆαν στρατόπεδον αὐτῶν, ὥστε ἤθελεν ἐξῶσαι αὐτοὺς ἀνευ αἵματοχυσίας, ἐὰν ἡ παράλογος ἔπαρσις τοῦ ἰδίου στρατοῦ δὲν ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως περὶ Καλλίνικον. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην, ἡ δεξιὰ τῶν βυζαντινῶν πτέρυξ ὑπέστη τὸν ἔσχατον κίνδυνον διὰ τὴν προσοίαν ἢ τὴν ἀνανδρίαν. τῶν συμμάχων αὐτῶν Ἀράβων· ἀλλὰ τὸ πέλικόν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγας ἐμεινεν ἀκλόνητον, καὶ ὁ Βελισάριος ἀφιππεύσας, διὰ μακρᾶς καὶ πεισιμάτωδους ἀμύνης ἠνάγκασε τελευταῖον τοὺς πολεμίους νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια. Οὕτω δὲ συντελέσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν μετ' ὀλίγον συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐμελλε νὰ λαβῇ νὰ δικαιώματα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ,

καὶ νέας ἀφορμὰς νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ τροπαιοῦχον αὐτοῦ στάδιον·

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνησχολήθη εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐνδοξοτάτου καὶ χρησιμωτάτου τῶν μνημείων, ὅσα ἐμελλόν νὰ καταστήσωσιν αἰμύνηστον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διατάξας τὴν σύνταξιν τοῦ Κώδικος, τοῦ Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων. Τὰ νομοθετικά ταῦτα ἔργα, εἰ καὶ ἐγράφησαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, καὶ τὸ πλείστον ἀπηρτίσθησαν ἐκ τῶν συστατικῶν τῆς προηγουμένης ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας καὶ νομολογίας, δὲν εἶναι ὁμως ἀσχετὰ πρὸς τὸν ὅλον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους βίον. Οὐ μόνον ἐξ αὐτῶν ἐκτάχασαν αἱ βραδύτερον ἑλληνιστὶ γραφεῖσαι συλλογαὶ τῶν νόμων, αἱτινες ἐρρύθμισαν τὰς ἀστυκὰς ἡμῶν σχέσεις κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα, καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελοῦσι κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸ ἀστυκὸν δίκαιον τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου καὶ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς, καὶ ὁ μετέπειτα διαμορφωθείς χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ὑπῆρξαν ἐντελῶς ἀμέτοχοι τοῦ καταρτισμοῦ τῆς νομοθεσίας ταύτης. Εἶναι ἀληθές, ὅτι δὲν γινώριζομεν ἀποχρώντως τὴν ἀστυκὴν νομοθεσίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ὥστε νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς καὶ ἀκριβῶς μέχρι τίνος ὠφελήθησαν ἐξ αὐτῆς οἱ τοσοῦτον κλῆος κτησάμενοι ἐπὶ τῇ νομοθετικῇ αὐτῶν συνόσει καὶ ἐμπειρίᾳ Ῥωμαῖοι. Ἀλλ' ὅμως αἱ εἰδήσεις, ὅσαι εἶναι δυνατὸν νὰ συλλεγῶσι περὶ τούτου, ἰδίως ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων, ὑποδεικνύουσιν, ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος δικαιούται νὰ καινωνήσῃ ἐν μέρει τοῦλάχιστον τῆς τιμῆς, τῆς εὐλόγως εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον ἀποδιδόμενης. Παραλείποντες ἐνταῦθα τὴν δωδεκάδελτον, ἥτις ἀπετέλει τὴν βάσιν τοῦ δικαίου τούτου, καὶ τὴν ὁποίαν, καθ' ἃ ὁμολογοῦσιν αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἱστορικοὶ, οἱ δεκαδάρχαι παρέλαβον τῇ συνδρομῇ τοῦ Ἑρμοδώρου ἐν μέρει ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ Σόλωνος καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι οἱ θεσμοὶ τῶν πόλεων τῆς μεγάλης Ἑλλάδος καὶ τῆς Σικελίας, πρὸς τὰς ὁποίας οἱ Ῥωμαῖοι ἦλθον πρωϊμώτατα εἰς σχέσεις, ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν νομοθεσίαν αὐτῶν, οὐδὲν ἥττον ἢ εἰς τὸν ὑπόλοιπον πολιτισμόν.

Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν ἔθνος ἐξόχως πρακτικόν, καὶ τοιοῦτοι ὄντες,

οὐ μόνον δὲν μετεκίλευν ἐκ τοῦ προχείρου τὰ καθεστῶτα εἰς τὰ ἔθνη πρὸς τὰ ὅποια ἤρχοντο εἰς κυριαρχικὰς σχέσεις, ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζον καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ πᾶν ὅ,τι χρήσιμον εὕρισκον εἰς τὰ ἔθνη ταῦτα. Ὅθεν διετήρησαν μὲν τοὺς νόμους πλείστων ὄσων κατακτηθεισῶν ὑπ' αὐτῶν πόλεων καὶ χωρῶν, παρέλαβον δὲ ἐντὸς τοῦ ἰδίου δικαίου τοὺς ναυτικούς νόμους τῶν Ῥοδίων καὶ περὶ τὴν σύνταξιν τῶν αἰδίων διαταγμάτων τοῦ πραιτωρος, δι' ὧν κατ' ἕτος ἀνεπτύσσοντο, συνεπληροῦντο καὶ ἐνίοτε ἐτίθεντο ἐκ μέσου, κατὰ τὰς προϋούσας τῆς κοινωνίας χρείας, οἱ ἀρχαῖοι Ῥωμαῖκοι νόμοι, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν προπατόρων ἡμῶν, παρ' οἷς, ὡς εἶδομεν, πάντες οἱ φίλοι τῆς προόδου Ῥωμαῖοι, ἀπὸ τῆς δευτέρας ἔτι πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀπαρτίζωσι τὴν ἀνατροφὴν αὐτῶν καὶ παιδείαν. Ἐκτοτε ἡ ἐν Ῥώμῃ μεταφυτευθεῖσα ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀρχὰς ἀντὶ τῶν στενῶν τύπων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐδεσμεύετο τὸ ἀρχαῖον δίκαιον. Αἱ ἀρχαὶ αὗται, προαγόμεναι εἰς μέσον διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ πραιτωρος, ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἐπεικειας καὶ τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν, μετερρύθμισαν τοιοῦτοτρόπως κατ' ὀλίγον οὐ μικρὸν τῆς νομοθεσίας μέρος. Ὁ Κικέρων, ὅστις ἔξυμνεῖ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς αὐτοῦ πραγματείαις τὴν σοφίαν τῶν ἑαυτοῦ προπατόρων, καὶ συνιστᾷ τὴν σπουδὴν τοῦ πατρῷου δικαίου καὶ τῆς δωδεκαδέλτου, τῆς ὁλως, λέγει, λησμονηθείσης, πράγματι εἶναι οὐδὲν ἥττον μαθητῆς, καὶ ἐνίοτε ἀπλοῦς ἐρμηνευτῆς τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἐὰν αἱ ὑψηλαί, ἀλλὰ πολλὰκις ἀνεπίδεκτοι ἐφαρμογῆς θεωρίαι τοῦ Πλάτωνος δὲν ἡδύναντο νὰ ἐλκύσωσιν ἀνθρώπους θετικούς καὶ εἰθισμένους εἰς τὴν πρακτικὴν διεξαγωγὴν τῆς κυβερνήσεως, ἂν ἑτέρου οἱ ἄνθρωποι οὗτοι δὲν ἡδύναντο νὰ ἀποκρούσωσιν ἐξίσου τοὺς περιπατητικούς, τῶν ὁποίων αἱ ἀρχαὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς τῶν γεγονότων μελέτης καὶ ἀντιπαραθέσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Θεόφραστος εἶχον συνάξῃ τὰς περὶ πολιτικῶν καὶ νόμων μελέτας αὐτῶν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἀπείρων πολιτευμάτων ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβαρικῶν. Εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, τὸν ὁποῖον ὁ Κικέρων ἐν τῇ περὶ νόμων πραγματείᾳ αὐτοῦ φαίνεται προαιρούμενος νὰ λάβῃ ὡς τύπον, προς-

ἔθηκε τὴν ὑπεράττην ἐκείνην πείραν, ἥτις δὲν ἀποκτάται εἰμὴ διὰ τῆς διαχειρίσεως τῶν δημοσίων πραγμάτων. Τελευταῖον ἑτέρα τε σχολή, ἡ τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων, διὰ τῆς ἀκρίβειας τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ὁρισμῶν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὕψους καὶ τῆς αὐστηρότητος τῶν ἡθικῶν αὐτῆς παραγγελμάτων, καὶ διὰ τοῦ ἐνεργοῦ αἰσθηματος τὸ ὅποιον ἀνέπτυσαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἤρξατο τὰ μάλιστα εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν χαρακτήρα, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἤσκησεν ἰσχυρὰν καὶ ἀναμφισβήτητον ἐπίδρασιν εἰς τὴν νομοθεσίαν. Ἄπαντες σχεδὸν οἱ νομοδιδάσκαλοι, τῶν ὁποίων αἱ ἀποφάνσεις εἶχα κύρος, καὶ πάντες σχεδὸν ὅσοι ἢ συνέταζαν δογματικὰς περὶ δικαίης πραγματείας, ἢ δημοσίᾳ ἐδίδασκον τὸ δίκαιον ἐν Ῥώμῃ, ἐπῆκον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ζήνωνος. Οἱ ὁρίσμοι αὐτῶν, τὰ ἀξιώματα αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν παλλάκις εἰμὴ ἀπλῆ ἀντιγραφή χωρίων τοῦ Παναιτίου ἢ τοῦ Χρυσίππου· καὶ ὅτε μετὰ τὴν κατάρτησιν τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας, ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία συνεκεντρώθη καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατόρων, αἱ ἀντιγραφαὶ δὲ ὧν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἡτολεμειῶν, οἱ Καίσαρες ἔλυσαν τὰ ὑποβαλλόμενα εἰς αὐτοὺς ζητήματα, συνετάσσοντο ὑπὸ νομικῶν παιδευθέντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν στωϊκὴν σχολήν.

Ἄλλ' ἔλθωμεν ἀπὸ τῶν γενικῶν τούτων θεωριῶν εἰς τινα παραδείγματα τῆς ἐπὶ ῥῶῃς ἢ ἔσχεν ἐπὶ τῆς διαφορώσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου ἢ ἑλληνικῆ φιλοσοφίᾳ. Ὁ Μαρκιανὸς παρέλαβεν ἐκ τοῦ Χρυσίππου τὸν περίφημον ὁρισμόν. Ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς, θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Δεῖ δὲ αὐτὸν προστατῆν τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχυρῶν, καὶ ἄρχοντα, καὶ ἡγεμόνα· καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων, καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προστακτικὰν μὲν τῶν ποιητέων, ἀπαγορευτικὸν δὲ τῶν οὐ ποιητέων. Κατὰ μίμησιν τῶν στωϊκῶν οἱ ῥωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐνησχολήθησαν μὲν περὶ τὴν ἐτυμολογίαν τῶν ὄρων, ἐπεμελήθησαν δ' ἐξαιρέτως τὴν περὶ τὸν λόγον βραχύτητα καὶ ἀκρίβειαν, ἐπέστησαν δὲ ἰδιαζούσαν προσοχὴν εἰς τὴν διαλεκτικὴν τέχνην. Ἀλλὰ καὶ τῶν δογμάτων τῆς ἐσωτερικῆς φιλοσοφίας τῶν στωϊκῶν εὐρίσκονται οὐκ ὀλίγα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ δικαίῳ ἔχνη. Ἀρκούν ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων διαίρεσιν εἰς

νόματα καὶ ἀσώματα· τὸν προσδιορισμὸν τῶν δημοσίων πραγμάτων, τῶν κοινῶν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἢ εἰς μόνους τοὺς θαγενεῖς· τὰς θεωρίας περὶ τῶν υποχρεώσεων ὅσαι συνομολογοῦνται ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ τῆς βίας· τὸν ὅρισμὸν τοῦ φυσικοῦ δικαίου· τινὰς περὶ αὐτοχειρίας διατάξεις· τὰ ψυχολογικὰ δόγματα ὅν βριθούσιν αἱ σωζόμεναι περικοπαὶ τῶν μεγάλων τῆς Ῥώμης νομοδιδασκάλων, Λαβέωνος, Οὐλπιανοῦ, Παππιανοῦ, Σαλουίου Ἰουλιανοῦ καὶ ἄλλων· ἐπὶ δὲ πᾶσι, τὸν γενικὸν ἐκείνον χαρακτῆρα τῆς συντηρήσεως καὶ ἀντιστάσεως, ὃν ἡ Ῥωμαϊκὴ νομοδιδασκαλία ὡς αὐτῶς παρέλαβε παρὰ τῶν στωϊκῶν. Εἰδικώτερον δὲ ἡ θεωρία τῶν τριῶν τοῦ δικαίου θέσεων, φυσικοῦ, ἔθνικοῦ, ἀστυκοῦ, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στωϊκὸν δόγμα, τὸ θεωροῦν τὸν ἀνθρώπον ὡς ζῶον, ὡς ἀνθρώπον, ὡς πολίτην. Καὶ πλὴν τούτου τινὲς τῶν περὶ ἐπικαρπίας διατάξεων, ἡ περὶ τόκου θεωρία, τὸ περὶ ἐπταστῶν μεταβολῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δόγμα, ἐπὶ τῇ βράσει τοῦ ὁποίου ὥρισθῃσαν ἱκανότητές τινες ὑπὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, αἱ τοῦ δικαίου τούτου. θεωρίαι περὶ τῆς προσαυξήσεως καὶ τῶν διαφορῶν αὐτῆς εἰδῶν, ἡ περὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἐγκλημάτων δοξασία καὶ ἄλλα πλεῖστα ὅσα μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι νομοδιδασκαλοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν στωϊκῶν, ὥστε πολλάκις παρεδόχθησαν καὶ αὐτὰς αὐτῶν τὰς πλάνας. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης οἰκειότητος τῆς Ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας πρὸς τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν. ἐξηγεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ἥτις τόσον ὀλίγον ἐπενήργησεν εἰς τὸν βίον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, κατώρθωσεν ὅμως νὰ καταστήσῃ ἀσπαστὴν παρ' αὐτῇ τὴν ἀστυκὴν αὐτῆς νομοθεσίαν· κατώρθωσε τοῦτο, διότι οἱ ἐλληνικοὶ λαοὶ τῆς ἀνατολῆς εὐρισκον ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ἐκείνῃ ἀρχὰς αἰτίνας δὲν ἦσαν εἰς αὐτοὺς ἀλλότριαι.

Ἦλθαν ἔπειτα ὁ χριστιανικὸς ἐλληνισμὸς, ὅστις διαμορφωθείς καὶ ἀκμάσας ἐν τῇ τετάρτῃ μάλιστα καὶ τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, πολυειδῶς ἐπενήργησεν εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους ἀπὸ Κωνσταντίνου μέχρις Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Κώνστας, ὁ Ἰοβιανός, ὁ Οὐάλης, ὁ Μέγας Θεοδόσιος, ὁ Ἀρκάδιος, ὁ Θεοδόσιος ὁ γιῶτος, ὁ Ἀναστάσιος, ὁ Ἰουστινός, περιστοιχισμένοι ὄντες

ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λειτουργῶν τοῦ νέου θρασικεύματος, ἀναγκαιῶς συνεβουλευθήσαν αὐτοὺς περὶ τὴν συντάξιν τῶν νόμων αὐτῶν καὶ τῶν διαταγμάτων. Αἱ δ' ἀρχαὶ τοῦ θρασικεύματος τούτου ἦσαν εἰς πολλὰ ἐντελῶς διάφοροι τῶν ἀρχῶν τοῦ θρασικεύματος τὸ ὅποιον εἶχε προεδρεύσει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προτερας νομοθεσίας, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τῆς οἰκογενείας, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ τὴν κατάστασιν τῶν γυναικῶν. Δὲν λέγομεν ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὗται ἦσαν καθαρῶς ἑλληνικαί, ὅτι δηλαδὴ ἐπήγαγον ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου. "Οχι βεβαίως· αἱ ἀρχαὶ αὗται ἦσαν χριστιανικαὶ ἀρχαί. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ χριστιανισμὸς διὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκηρύχθη, ὥργανώθη καὶ ἐκυρώθη, ἰδίως ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις, ὁ ἑλληνισμὸς δικαιοῦται νὰ θεωρηθῇ ἂν ὅχι ὡς δημιουργὸς, τοῦλάχιστον ὡς πρακτικὸς ἐκτελεστὴς τῶν σωτηρίων τούτων δογμάτων. Τυφόντι τὰ δόγματα ταῦτα, πολὺ πρὶν ἐνθρονισθῶσιν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τοῦ κράτους, εἶχον ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ, ἥτις διαμορφωθείσα δι' ἑλληνικῶν θεσμῶν, ὡς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἀπετέλεσε κατὰ τὰς πρώτας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας κράτος ἐν κράτει, ἥτοι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κράτος, τὸ ὅποιον λεληθότως ὀργανωθὲν διέζησε καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, ἤλθεν εἰς ἐπειτα εἰς ῥῆξιν πρὸς αὐτὸ, καὶ ἐπὶ τέλους κατετρέπωσε καὶ ἐκληρονόμησεν αὐτὸ ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τὰ νέα κοινωνικὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα, πολὺ πρὶν ἀναγνωρισθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐπισήμου νομοθεσίας, ἴσχυον λοιπὸν ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἑλληνικῇ καὶ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ, ἥτις εἶχε τοὺς νόμους αὐτῆς, τοὺς πόρους, τὰ δημόσια καταστήματα καὶ πρὸ πάντων τοὺς δικαστὰς αὐτῆς, διότι οἱ ἐπίσκοποι τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας προσέλαβον ἀνέκαθεν διαιτητικὴν τινα μεταξὺ τῶν πιστῶν δικαιοδοσίαν. Ἐκ δὲ τῆς ἑλληνικῆς ταύτης κοινωνίας, τὰ δόγματα ἐκεῖνα μετεβιβάσθησαν κατὰ μικρὸν καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους, ὡς προεῖρηται, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, διὰ τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων.

Ἐν τούτοις ἐκ τῶν προεξημένων συνάγεται, ὅτι κατὰ τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα μεγάλη τις σύγχυσις ἐπεκράτει ἐν τῇ νομοθεσίᾳ

αὐτῇ. Ἄλλοι μὲν τῶν νόμων ἀνέτρεχον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀδασίαν
 ον, ἢ, ὡς λέγεται συνήθως, δημοκρατικὴν ἐποχὴν, σχέσιν ἔχοντες
 εὐδὸς θεαμοὺς μὴ ὑπάρχοντας πλέον· ἄλλους συνέταξαν αὐτοκράτο-
 ρες ἐθνικοὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἑλληνικῆς μὲν, ἀλλὰ ἐθνικῆς ἑλλη-
 νικῆς τῶν στωϊκῶν αἰρέσεως· ἄλλοι ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ ἑλλήνων
 ἐπισκόπων εἰς αὐτοκράτορας χριστιανούς· οἱ μὲν εἶχον καταργηθῇ
 ἐν μέρει, οἱ δὲ εἶχον πέσει εἰς ἀχρηστίαν, οἱ δὲ κατεκαλύπτοντο
 ὑπὸ σωροῦς ὀγκώδεις ἐρμηνειῶν. Παρεκτὸς τῶν αὐτοκρατορικῶν
 διατάξεων, ὑπῆρχον καὶ συγγραφαὶ νομομαθῶν, εἰς αἷς ἐπὶ Θεοδο-
 σίου Β'. εἶχε δοθῇ ἰσχύς νόμου ἐν τοῖς δικαστηρίοις, καὶ αἵτινες
 περιεῖχον ἀντιφάσεις ἀδιορθώτους. Ἐντεῦθεν μεγάλη ἦτο ἡ ἀβε-
 βαιότης τῶν ἐνόμων σχέσεων, ῥυθμιζομένων μᾶλλον κατὰ τὴν ἀ-
 σθενῆ κρίσιν τῶν δικαστῶν ἢ κατὰ τοὺς σαφεῖς ὁρισμοὺς τοῦ νό-
 μου. Τοῦτο δὲ τὸ δεινὸν περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐ-
 λάττωμα ἐπεχείρησεν ἅμα βασιλεύσας ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ θεραπεύσῃ,
 ἀθροίζων μὲν εἰς τρεῖς συλλογὰς ὅλας τὰς διατάξεις, ὥσων ἤθελε
 κρίνει ἀναγκαίαν τὴν διατήρησιν, καταργῶν δὲ ὅλας τὰς διατάξεις,
 ὅσαι δὲν ἤθελον περιληφθῇ ἐν αὐταῖς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι
 ἀπὸ Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς ἐγένοντο νόμων τινῶν συλλογαί· ἀλλὰ
 παρεκτὸς ὅτι αἱ ἀρχαιότεραι ἐξ αὐτῶν δὲν περιελάμβανον εἰμὴ μέρη
 τινὰ τῆς νομοθεσίας, καὶ ταύτης ἔκτοτε αὐσιωδῶς ἀλλοιωθεῖσθαι,
 αὐτὴ ἡ τελευταία καὶ πασῶν τελειότερα, ἢ ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ
 νεωτέρου ἀπαρτισθεῖσα, καὶ ἀπὸ τοῦ βασιλέως τούτου ὀνομαζομένη,
 εἶχεν ἀποδοῇ αὐθις ἀτελὲς ἕνεκα τῶν ποικίλων νεαρῶν διατάξεων
 τῶν ἐν τῷ μεταξὺ αὐτοκρατόρων. Ἐξηκολοῦθουν δὲ ἔχουσαι νόμοι
 ἰσχὺν νομικαὶ τινες συγγραφαὶ, καίτοι βριθοῦσαι ἀντιφάσεων. Ὡστε
 ὑρίστατο πάντοτε ἡ ἀνάγκη εὐρυθμοτέρου, πληρεστέρου καὶ σαφε-
 στέρου καταρτισμοῦ τῆς ὅλης νομοθεσίας· ἡ δὲ περὶ τούτου προαι-
 ρεσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν δύναται εἰμὴ νὰ λογισθῇ ὡς σωτήριος,
 εἰ καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν συνέβησαν ἀτοπήματά τινα καὶ παρα-
 πτώματα.

Τὸ ἔργον ἀνετίθη εἰς δέκκ νομοδιδασκάλους, ὧν πρῶτατο ὁ
 περίπυστος Τριβωνιανός. Ὁ Τριβωνιανὸς ἐγεννήθη εἰς Σιδὸν, αἰολι-
 κὴν πόλιν τῆς Παμφυλίας, ἐκ προγόνων μακεδόνων. Κατ' ἀρχὰς μετὰ

μετέθηκε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου διακριθεὶς δ' ἐπειτα ὑπὸ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἀναμαρτήτου ὀφθαλμοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προχειρίσθη ἐπαρχὸς τῆς πόλεως, καὶ τελευταῖον ἀνεβίβασθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ κοιαιστωρος, ἦτοι τοῦ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργοῦ, ἀξίωμα τὸ ὅποιον τότε ἦτο πολὺ σπουδαιότερον ἢ σήμερον, διότι ὁ βασιλεὺς ἐνήσκει τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, πολλάκις δὲ καὶ τὴν ὑπερτάτην δικαστικὴν, ταῦτα δὲ πάντα διὰ τοῦ κοιαιστωρος, ὅστις τοῦτου ἕνεκα καὶ πᾶρεδρος τοῦ βασιλέως καὶ σὺν αὐτῷ τοῦ βασιλέως ἐλέγετο.

Τὸ δαιμόνιον τοῦ Τριβωνιανοῦ πνεῦμα δὲν ἐδίστασεν ὁ Γίβων νὰ παραβάλλῃ πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνος. Καὶ εἶχε τινόντι ὁ Ἕλλην νομοδιδάσκαλος τῆς ἑκτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ κοιαιστωρ τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ, ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν μέγαν ἄγγλον φιλόσοφον τῆς ἑπτακαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τὸν Καγκελλάριον τοῦ βασιλέως Ἰακώβου Α'. Ὁ Τριβωνιανὸς, ὅπως καὶ ὁ Βάκων, ὑπῆρξε τὸ ταμεῖον οὕτως εἰπεῖν ὅλων τῶν γιγνώσεων καὶ ὅλων τῶν γεγονότων τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ· ἔγραψεν εἰς λόγον πλὴν καὶ ἑμμετρον περὶ ποιικίλων θετικῶν καὶ ἀφρημένων ἀντικειμένων· φιλολογικὰ, ποιητικὰ, φιλοσοφικὰ, πολιτικὰ, φυσικὰ· ἡσχολήθη περὶ ποιικίλας τέχνας, καὶ ἐξαιρέτως περὶ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, τῆς ὁποίας ὁ ἐγκέφαλος αὐτοῦ ἦτο ἡ πληρεστέρα ἴσως βιβλιοθήκη τῶν χρόνων ἐκείνων. Τὴν δ' ἀχανῆ ταύτην πολυμάθειαν ἐπεκόσμου εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ἄνδρας εὐγλωττία, σύνεσις, μετριοπάθεια καὶ ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἐκείνη προσηνεία, ἥτις δελεάζει μικροὺς καὶ μεγάλους, καὶ πολλαπλασιάζει μὲν τοὺς φίλους, ἀφοπλίζει δὲ πολλὰκις τοὺς ἐχθροὺς. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Τριβωνιανὸς δὲν εἶχε μόνον πολλὰς τῶν ἀρετῶν τοῦ Βάκωνος, ἀλλὰ καὶ μίαν τοῦλάχιστον τῶν κακιῶν. Ὁ Προκόπιος εἰς ἓν τῶν καλλιστῶν καὶ μᾶλλον ἀξιόπιστων ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων, ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα· «Τριβωνιανὸς δὲ φύσεως μὲν δυνάμει ἐχρῆτο καὶ παιδείας εἰς ἄκρον ἀφίκετο τῶν κατ' αὐτὸν οὐδενὸς ἥσσον, εἰς δὲ φιλοχρηματικὴν δαιμονίως ἐσπουδακῶς οἶός τε ἦν κέρδους αἰετὶ τὸ δίκαιον ἀποδιδόνθαι, τῶν τε νόμων ἡμέρα ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ἐκάστη τοὺς μὲν ἀνῆρει, τοὺς δὲ ἔγραπεν, ἀπειμπολῶν τοῖς δεομένοις κατὰ τὴν χρεῖαν ἐκεί-»

ἑτέρων. » Πρέπει ἀρὰ γε νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὴν δεινὴν τυχὴν τὴν κατ'γορίαν, συμπραίνοντες ὅτι ὁ Τριδωνιανὸς οὐ μόνον περὶ τὴν διαχαίρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐδωροδοκεῖτο, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ νομοθετικὰ ἔργα, διετέλει ὡς πύτως ἀναιρῶν καὶ γράφων νόμους ἐπὶ ἀργυρίοις ; Ὁ Πρακύπιος δὲν ἀναφέρει ῥητῶς εἰμὴ ἐν καὶ μόνον παράδειγμα τοιοῦτου σκανδαλώδους νομοθετήματος· τοῦτο δὲ καὶ μόνον τὸ παράδειγμα ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ νόμους, καθ' ἑσὸν σώζονται καὶ εἶναι γνωστοί. Χάρην τῆς Ἑμεσσηνῶν ἐκκλησίας ἐξεδόθη ὁρίσμος ἐπιτίμων εἰς 100 ἐτη τὴν παραγραφὴν, ἀντὶ τῆς κοινῶς ἐπικρατούσης 30 καὶ 40 ἑκαυτῶν ὁρίσμος ἔστις ἐπειτα ἀνεκλήθη διὰ τῆς καρπῆς 401 καὶ τοῦ λόγματος 5. Δυσκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἀπείροι μὲν ἦσαν οἱ νομοθετικοὶ οὐτοὶ σολοικισμοί, κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν, ὁ εἰς καὶ μόνος ὑπὸ τοῦ Προκοπίου ἀναφερόμενος εἶναι καὶ ὁ μόνος ἄλλος τοῦδε ἐν τοῖς νόμοις περιισωθείς. Ὅθεν πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐνέπεσε καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν ὑπερβολὴν ἐκείνην, ἥς εἶχεν, ὡς εἶδομεν, τὴν ὁλοθρίαν ἐξίν. Ὀλγωότερον ὅμως δικαιοσύμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων ἀίσχρονέδεικτον τοῦ Τριδωνιανοῦ· ὅχι μόνον διότι ὁ Προκύπιος πολλάκις ἐπ'ἀνέρχεται εἰς αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ διότι ὅλοι σχεδὸν οἱ μεταγενέστεροι ἐπικυροῦσιν αὐτήν, ὥστε σήμερον νομίζεται βέβαιον ὅτι ὁ αὐστηρὸς ἐκεῖνος τῶν ὑπερτάτων τοῦ δικαίου ἀρχὴν διδάσκαλος, ὁ ὑπατος τῆς θέμιδος λειτουργός, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς δωροδοκίας καὶ ὅτι πόλλάκις μετεχειρίσθη τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ τὴν λαμπρὰν ἐπιστήμην ἵνα κορέσῃ τὸ ἀγνῶν· τῆς φαλογρηματίας πάθος.

Ὁ Βάκων εἰπέ· που τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ συγγραφεῶν, ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι « ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ ὄντες ὡς εἰ ἀγγελοὶ πτερόεντες, ἐν δὲ τῇ πλεονεξίᾳ ὡς εἰ ἄρπυιες ἐπὶ τῆς γῆς ὄφεις. » Ὁ δὲ Μακκώλαιϋ παρατηρεῖ ὅτι ὁ δαιμόνιος οὗτος ἀνὴρ δὲν εἶχεν ἀνάγκην τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ ἐξυδερχείας, οὐδὲ τῆς εὐρείας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεως ἵνα καίμῃ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην ἤρκει νὰ ἀποτβλέψῃ πρὸς ἑαυτόν. Καὶ τῶντόν· ὁ Βάκων ἐμπορεύθη ὡς αὐτὸς τὸ δικαστικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ συνέλεξεν ἀπὸ τῆς βορβορώδους παιγ-

τῆς πηγῆς χρυσίον πολύ. Ἡ μόνη κατὰ τοῦτο διαφορὰ μεταξύ αὐ-
 κωνος καὶ Τριβωνιανοῦ εἶναι ὅτι ἡ δωροδοκία τοῦ πρώτου ἐξηλέγ-
 χθη διακριτικῶς, καθότι ἡ βουλὴ τῶν λόρδων καταδίκασε τὸν αὐ-
 θρα ἐνεκεν αὐτῆς εἰς φυλάκισιν καὶ χρηματικὴν ποινὴν 40,000 λυ-
 ρῶν ἀγγλικῶν, ἐνῶ κατὰ τοῦ Τριβωνιανοῦ ὑπάρχουσιν ἀόραστα μό-
 νον κατηγορίαι; αἵτινες δὲν ἤξεύρομεν μέχρι τίνος εἶναι βάσιμοι,
 ἀν καὶ ἐν γένει εἰμποροῦν νὰ μὴ ᾔναι ὅλως ἀνυπόστατα. Πλὴν τού-
 του ὁ μέγιστος τῶν νεωτέρων χρόνων φιλόσοφος ὑπέπεσε καὶ εἰς
 ἀλλα, εἰ δυνατόν δεινότερα ἀμαρτήματα καταδιώξας, μέχρι θανά-
 του τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ Ἑρσεξ, μεταχειρισθεὶς εἰς τὰς ἀνακρίσεις
 βασανιστήρια, καὶ ἕτερα πολλά τούτοις ὁμοια πράξας, ἐνῶ εἰς τὸν
 Ἕλληνα νομοδιδάσκαλον δὲν ἀποδίδεται εἰμὴ ἐν καὶ μόνον ἐγκαλία,
 ἡ φιλοχρηματία. Ἀλλ' ὅπως δὴ ποτε καὶ ἂν ἔχῃσι τὰ περὶ τῶν
 ἐλαττωμάτων τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, βέβαιον εἶναι ὅτι ἀμφοτέ-
 ροι εἶχον προτερήματά τινα, τὰ ὅποια δὲν τολμῶμεν νὰ ὀνομάσω-
 μεν ἀρετάς· διότι ἂν ἐνίοτε ἐπικοσμοῦσι τὴν χρηστότητα, πολλάκις
 καλύπτουσι τὴν κακίαν. Καθὼς ὁ Βάκων, οὕτω καὶ ὁ Τριβωνια-
 νὸς ἦτο χαρίεις, ἀνεκτικός, πρῶτος καὶ ἡδύνατο λοιπὸν ὡς ἐκ τοῦ
 χαρακτήρος μὲν αὐτοῦ νὰ ἀποβῇ φίλος χρήσιμος, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώ-
 ματος δὲ, ἐχθρὸς ἐπικίνδυνος. Πῶς θέλετε τοιαύτη φύσις νὰ μὴ
 ἐξευμενίσῃ πᾶσαν ἀπέχθειαν; Οἱ παρ' αὐτοῦ ἀδικούμενοι, εἰ μὲν ἀ-
 νήκον εἰς τὸν κοινὸν ὄμιλον, ἦσαν ὀλίγοι ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς, καὶ
 οὐδὲ εἶχον τότε φωνήν· ἠθέλησαν ἄπαξ νὰ εἰσακουσθῶσι διὰ τῆς
 στάσεως τοῦ Νίκια, ἀλλὰ τάχιστα καταδικάσθησαν εἰς ἔτι βαθυτέ-
 ραν σιωπὴν· εἰ δὲ ἀνῆκον εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἦσαν
 ἔτι ὀλιγώτεροι, καὶ δὲν ἡδύναντο νὰ ἀντιθέωσιν εἰς τὸ τριπλοῦν
 δέλεαρ τῆς ἐπιστήμης, τῶν τρόπων καὶ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ, αἰσθα-
 νόμενοι ὅτι ἐπὶ τέλους ἦτο συμφερότερον δι' αὐτοὺς νὰ ἀποζήμια-
 θῶσιν ἐπιζητούντες τὴν πρόχειρον τοῦ κοιναίστωρος εὐνοίαν, ἢ νὰ
 χειροτερεύσωσι τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐκτιθέμενοι εἰς τὴν παντοδύναμον
 αὐτοῦ ὀνύμεναιαν. Ὁ Προκόπιος δι' ὀλίγων λέξεων παρέστησεν ἄ-
 ριστα κατὰ τοῦτο τὸν χαρακτήρα τοῦ Τριβωνιανοῦ καὶ τὴν ἐπιρ-
 ροὴν τοῦ χαρακτήρος τούτου εἰς τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον. Ὁ Τρι-
 βωνιανὸς μὲν ἔτι πολλά ἐπιβίους τῇ τιμῇ ἐτελεύτησε νόσῳ, ἄλλο

οὐδὲν ἄχαρι πρὸς οὐδενὸς παθὼν. Ἦν γὰρ αἰμύλος τε καὶ τᾶλλα ἡδύς, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσσημα ἐπισκιάσαι ἱκανώτατος τῇ τῆς παιδείας παρουσίᾳ. » Καὶ οὕτω μὲν ἐξευμενίζων ἐκ παντὸς τρόπου τὴν Νέμεσιν, ὁ Τριβωνιανὸς ἀπέφευγε πάντας τοὺς πρὸ τῶν ποδῶν σκοπέλους· οὐδὲν ἦττον δ' ἀσφαλῆς διατέλλεσε καὶ ἀπὸ τῶν ἐνωθεν καταιγίδων, διότι ὁ Ἰουστινιανὸς συνεχῶς πάντα τὰ ἔμπαρ-τῆματα τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἦσαν ἀναγκαστοὶ τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, παρεκτὸς μόνον ὅταν ὑπώπτευσεν ἐπιβουλὴν τινα κατὰ τῆς ἰδίας ἀρχῆς. Τίνα δὲ ἐπιβουλὴν ἡδύνατο νὰ φοβηθῇ παρ' ἀνδρὸς, ὅστις διατέλλει αἰείποτε ἔρπων ἐνώπιον τῆς βασιλικῆς θελήσεως, καὶ περὶ τοῦ μόνου ἐτόλμα, περὶ τοῦ κολακεύειν τὸν αὐτοκράτορα τοσοῦτον ἀνηλεῶς, ὥστε, αὐτὸς ὅστις δὲν ἐπίστευσεν εἰς τίποτε, ἔλεγε σπουδάζων ὅτι τρέμει μήπως ὁ Ἰουστινιανός, ἕνεκα τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ, γείνη ποτὲ αἰφνης ἀνάρπαστος εἰς τὸν οὐρανόν. » Καὶ ποτε αὐτῷ παρεδρεύον Τριβωνιανὸς ἔφη περιδεῆς ἀτεχνῶς εἶναι μήποτε αὐτὸς ὑπὸ εὐσεβείας εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναληφθεὶς λάθοι. » Ταῦτα ὁ Προκόπιος. Ὁ δὲ Μιλήσιος Ἡσύχιος ἁ Τριβωνιανὸς κολακεύων Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέα ἐπειθεν αὐτὸν ὡς οὐκ ἀποθανεῖται, ἀλλ' εἰς οὐρανὸν ἀρπαγῆσθαι. Ἦν δὲ ὁ Τριβωνιανὸς Ἕλληνας τε καὶ ἄλλους. »

Τοιοῦτος ἦτο ὁ Τριβωνιανός, εἰς ὃν ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὴν διαρ-ρῦθμῳσιν τῆς νομοθεσίας, ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ παραλάβῃ συνεργούς τοὺς ἀρίστους τῶν τότε Ἑλλήνων νομοδιδασκάλων. Αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς διελάμβανον ἐν περιλήψει ὅτι ὀφείλουσιν, ἀφαιρέσαντες τὰ περιττὰ προοίμια τῶν προηγουένων αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, τὰς ἐπαναλήψεις, τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὰ ἀπῆρχαι-μένα μέρη, νὰ ἀθροίσωσι καὶ νὰ κατατάξωσιν αὐτὰς ὑπὸ τίτλους προσήκοντας, ἐνώνοντες, ἐν ἀνάγκῃ, πλείους εἰς μίαν ἢ καὶ τὸ κεί-μενον μεταβάλλοντες, ἀλλὰ διατηροῦντες τὰς χρονολογίας αὐτῶν καὶ κατατάσσοντες αὐτὰς χρονολογικῶς. Αὕτη ἡ τῶν νόμων συλλο-γὴ, ὀνομασθεῖσα Κώδιξ, διηρέθη εἰς δώδεκα βιβλία, ἴσως κατὰ μί-μησιν τῆς δωδεκαθέλου, καὶ ἐδημοσιεύθη τῷ 529· ἀλλὰ μετὰ τινα ἔτη, ἦτοι τῷ 534, ἐγένετο ἀναθεώρησις τοῦ κώδικος καὶ δευ-τέρα ἐκδοσις, ἥς μόνῃς σωζεται ἄχρι τοῦδε τὸ κείμενον καὶ ἤτις μόνῃ ἔλαβε κύρος νόμου. Κατέστη δὲ ἀπαραίτητος ἡ ἀναθεώρησις

αὕτη, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἐκδώσει οὐκ ὀλίγη διατάξεις περὶ διαφόρων ἀμφισβητούμενων ζητημάτων τοῦ δικαίου αἵτινες πολυειδῶς ἐτροπολόγουν τὰς διατάξεις ὅσας εἶχον γίνεαι δεκταί ἐν τῷ κώδικι· ὥστε πρὸ πάντων ἐδέχθη νὰ περιληφθῶσι καὶ αὗται εἰς τὸν κώδικα, ἀφαιρουμένων τῶν ἀρχαιοτέρων ὅσας δι' αὐτῶν κατηργήθησαν· καὶ πλὴν τούτου πατέστη ἀναγκαῖον νὰ εἰσαχθῇ ἐν γένει πλεοτέρα τις ἐνότης μεταξὺ τῆς πρώτης ταύτης νομοθετικῆς συλλογῆς καὶ δύο ἐτέρων, γενομένων μετὰ τὸ 529 ἔτος. Τῶντι, ἅμα μετὰ τὴν πρώτην τοῦ κώδικος ἐκδοσιν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς περὶ Τριβωνιανὸν ἔργον ἕτερον, μίζον τοῦ προηγουμένου καὶ οὐδὲν ἥττον δυσχερές, τὸ ἔργον τοῦ νὰ συντάξῃσι συλλογὴν τῶν δοκίμων νομικῶν συγγραφῶν, ὧν τινες μὲν, ὡς προείπομεν, εἶχον κύρος νόμου, πᾶσαι δὲ ἀπετέλουν θαυματοπράτην πηγὴν τοῦ δικαίου, ἀλλ' ἐν ταύτῃ πᾶσαι ἦσαν καὶ δυσεύρετοι καὶ πρὸς ἀλλήλας δυσσυμβιβαστοι. Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς παρήγγειλεν εἰς τοὺς ἐπιτρόπους αὐτοῦ νὰ σταθμίσωσιν ἐπιμελῶς τὰς ἐν ταῖς νομικαῖς ἐκείναις συγγραφαῖς περιεχομένας γνώμας, νὰ παραλείψωσι τὰ περιττά καὶ ἀπληρωτά, νὰ συμβιβάσωσι τὰς ἀντιφάσεις, νὰ ἀποφύγωσι τὰς ἐπαναλήψεις καὶ νὰ συγχωνεύσωσιν ὅλην ταύτην τὴν ὕλην εἰς ἓν εὐμέθοδον νομοθετικὸν ἔργον, ὡς ἂν εἰ τοὺς ἐν αὐτῷ ὀρισμοὺς ἀπήγγελλεν ἀμέσως ὁ αὐτοκράτωρ.

Ἡ ἀχανὴς αὕτη συλλογὴ συνεπληρώθη ἐντὸς τριῶν ἐτῶν, διπλήν εἰς 50 βιβλία, ὠνομάσθη *Πανδέκτης ἢ Δίγιστα* (Κανονισμός) καὶ περιέλαβεν ἀποσπάσματα τριάκοντα καὶ ἐννέα νομοδιδασκάλων, τῶν ὁποίων αἱ συγγραφαὶ ἀπετέλουν διεχθίλια βιβλία. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος, 533, ἐν ᾧ συνεπληροῦτο ἡ τοῦ Πανδέκτου σύνταξις, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκεν εἰς τὸν Τριβωνιανὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νομοδιδασκάλους νὰ συντάξωσιν Ἐπιτομὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου εἰς τέσσαρα βιβλία, ἐπιγεγραμμένην μὲν *Εἰσρηγήσεις*, κυρίως δὲ προωρισμένην νὰ διδάσκηται εἰς τὰς σχολὰς, καὶ νὰ προπαρασκευάζῃ τοὺς νέους εἰς τὴν μελέτην τοῦ Κώδικος καὶ τοῦ Πανδέκτου. Αἱ Εἰσρηγήσεις συνετάχθησαν ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀρχαιοτέρων ἐγγχειριδίων τοῦ δικαίου, καὶ ἐξαίρετως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰσρηγήσεων τοῦ Γαβίου, πῶν ὁποίων τὸ πρωτότυπον κείμενον ἀνευρέθη ἐν μέρει εἰς τοὺς καθ'.

ἡμῶν χρόνους ἐν χειρογράφοις καλλιψήστοις. Περιελήφθησαν ὁμοίως εἰς τὸ νόμον τοῦτο ἐγχειρίδιον πολλὰ ἐκ τοῦ Πανδέκτου καὶ τοῦ Κώδικος, καὶ προστεθήσαν οὐ μόνον ἱστορικαὶ ἀναπτύξεις, ἀλλὰ καὶ αἱ κυριώτεραι τῶν μεταβολῶν αἱ δ' Ἰουστινιανῶς ἐπήγαγεν εἰς τὸ δίκαιον.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι πάντα ταῦτα τὰ πάλαι νομοθετικὰ ἔργα συνετάχθησαν ἑτι εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ οὐ μόνον ἦτο ἀνέκαθεν σκευυτέρα εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς αἰτίας εἶχον ἀρχίσει νὰ εἰσέρχεται καὶ εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀρκαδῖος εἶχεν ἤδη ἀναγκασθῆ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς δικαστὰς τὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σύνταξιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν· ὁ δὲ Θεοδόσιος εἰς πάντας τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι (σελ. 708 καὶ 753 τοῦ δευτέρου τόμου.) Πλὴν τούτου ἐπεὶ δὲ αἱ πράξεις καὶ οἱ κανόνες τῶν συνόδων συνετάσσοντο ἑλληνιστὶ καὶ εἶχον κύριον νόμον, αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες μεταχειρίζοντο κατὰ προτίμησιν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὰ περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διατάγματα· ὥστε ἤδη ὁ Κώδιξ περιελάμβανε καὶ ἑλληνικὰς διατάξεις. Ἐπειδὴ δὲ καὶ νομοδιδάσκαλοι εἶχον γράψαι εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ὡς ὁ Μοδεστίνος, τὰ ἀποσπάσματα αὐτῶν κατεχωρίσθησαν ὡσαύτως αὐτολεξὶ εἰς τὸν Πανδέκτην. Οἱ Βυζαντινοὶ ὁμοίως αὐτοκράτορες, οἵτινες, ὡς εἶδομεν ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου, διετήρησαν μέχρι τέλους τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ ὀνομάζωνται Ῥωμαίων βασιλεῖς, ἀντέστησαν κατ' ἀρχάς, ὅσον ἐδύναντο, εἰς τὸν ἐπίσημον τοῦ κράτους ἐξελληνισμὸν· ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς εἶχε τόσῳ μᾶλλον τὴν ἀδυναμίαν ταύτην, ὅσην ἐμελέτα καὶ ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀνθρώπῳ τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, διό καὶ ἐπετηδεύετο ὀνομάζων πάτριον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς μὲν αὐτοῦ πάτριον εἶχε τὴν σλαβικὴν, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος δὲ εἰς ὃ προῆλθε, πάτριον ἔπρεπε νὰ θεωρῇ τὴν γλῶσσαν τῶν ὑπηκόων τῶν ὁπίων ἦρχεν. Ἀλλὰ ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἐμελλε νὰ κατισχύσῃ ὅλων τῶν τοιούτων ἀξιώσεων. Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς νεαρὰς αὐτοῦ διατάξεις, τοῦλάχιστον τὰς πλείους, τῶν διατάξεων τούτων, εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι πράττει οὕτω, διότι ἡ γλῶσ-

σα αὕτη εἶναι ἡ ἐπικρατεστάτη τοῦ βασιλείου αὐτοῦ. "Οθεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α'. τῆς 7 νεαρᾶς λέγει· «διόπερ... οὐ τῇ πατρίῳ φωνῇ τὸν νόμον συνεγράψαμεν, ἀλλὰ ταύτῃ δὴ τῇ καινῇ τε καὶ Ἑλλάδι, ὥστε ἅπασιν αὐτῶν εἶναι γνώριμον, διὰ τὸ πρόχειρον τῆς ἐρμηνείας.» Καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α'. τῆς 13 νεαρᾶς ὡσαύτως ὀνομάζει «Ἑλλάδα καὶ κοινῇ» φωνῇ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ Β'. τῆς 28 νεαρᾶς λέγει αὐτὴν «συνήθη γλῶσσαν» καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α'. τῆς 66 νεαρᾶς λέγει διὰ τὰς εἰς τὴν Ἑλλάδων φωνῇ «γεγραμμένην» διὰ τὸ τῷ πλήθει κατέλληλον.» Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρασαν. Ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῇ ἀδείᾳ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ ἐκδίδωνται ἐλληνικαὶ μεταφράσεις τοῦ Κώδικος, τοῦ Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων, διότι ἡ λατινικὴ εἰς τὴν ἡσαν αἱ συλλογαὶ αὗται συντεταγμέναι, ἦτο ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πολλούς. Πλὴν τούτου, ἐπειδὴ τὸ δίκαιον ἐδιδάσκετο ἐλληνιστῇ, ἀναγκαίως καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτοῦ ἐλληνιστῇ ἐγράφοντο. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὰ τὰ δικαστήρια ἀντὶ νὰ ἐφαρμόζωσι τὰ λατινικὰ τῶν νόμων κείμενα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζονται τὰς ἐλληνικὰς αὐτῶν μεταφράσεις καὶ ἀναπτύξεις· ὥστε τοιοῦτοτρόπως ὁ ἐξελληνισμὸς ὅλης τῆς νομοθεσίας προέκυψεν ἀπὸ αὐτῶν τῶν σπλάγγων τοῦ ἔθνους, μεχρινοῦ μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, ἡ βυζαντινὴ κυβέρνηση ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ ἐπίσημα ἐλληνικὰ τῶν νόμων κείμενα, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλῆσαι ἐν οἰκίῳ τόπῳ.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἡσχολεῖτο περὶ τὰ ἔργα ταῦτα, μικροῦ ἐδέησεν ἐν ἔτει 532 νὰ ἀποβάλῃ τὴν βασιλείαν ἐνεκα στάσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκραγείσης. Ἡ στάσις αὕτη διεξήχθη ὑπὸ τῶν λεγομένων φατριῶν τοῦ ἵπποδρόμου· ὥστε πρόσφορον εἶναι νὰ εἰπωμεν ἐνταυθὰ τινα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν περιούμων ἐκείνων ἀγώνων, τῶν ὁποίων ἐλάβομεν καὶ προηγουμένως ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δὲν παρεστήσαμεν ἔτι ὅλην τὴν σπουδαιότητα. Αἱ ἄρματοδρομίαι ἀπετέλουν ἀνέκαθεν μέρος τῶν πανηγύρεων ὅσαι ἐτελοῦντο εἰς πολλὰς ἐλληνίδας πόλεις, καὶ ὧν ἐπιφανέστεραι ἦσαν τὰ Ἰσθμια, τὰ Νέμεα, τὰ Πύθια, καὶ μάλιστα τὰ Ὀλύμπια, περὶ τῶν ὁποίων ἐν ἐκτάσει ὁμιλήσαμεν ἐν

τῇ πρώτῃ τόμῳ (σελ. 175 καὶ ἐπ.) Μετὰ τὴν διάδοσιν τοῦ ἐλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος χώρας, μετεφυτεύθησαν εἰς τὰς χώρας ταύτας καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἐκείναι πανηγύρεις, ἰδίως εἰς Αἰγὰς, Θεσσαλονίκην, Νικόπολιν, Δίον, Κούζικον, Μιγνησίαν, Νίκαιαν, Πέργαμον, Ἀνάζαρβον τῆς Κιλικίας, Σίδην, Ἐφεσον, Σμύρνην, Θυάτειρα, Ταρσόν, Ἀττάλειαν, Τράλλεις, Τόρον, Ἀντιόχειαν, Ἀλεξάνδρειαν· ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Πολλοὶ τῶν ἀγώνων τούτων ἔφερον αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἱερὸν, τὸ ἐλληνικὸν τῶν Ὀλυμπίων ὄνομα, εἰ καὶ τινες προσέλαβον, τοῦ καιροῦ προϊόντος, ἥθη ῥωμαϊκά. Ἰδίως δὲ τὸν ἐλληνικὸν ἅμα καὶ ῥωμαϊκὸν τοῦτον χαρακτῆρα εἶχεν ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ὀλυμπιακὸς ἀγὼν, ὅστις ἀπέβη πολύχροτος ἀπὸ τῆς τρίτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ παραδόξως ἤλμασε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἑκτῆς, ὅτε ἐν ἔτει 521 κατηργήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰουστινίου.

Ἀλλὰ μάλιστα ἱστορικῆς μνείας ἀξίαι ὑπῆρξαν αἱ ἀρματοδρομίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἵτινες καὶ ἐξαιρέτως φυσικῶ τῷ λόγῳ διοργανώθησαν κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατησάντων ἱπποδρομικῶν ἀγώνων. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ταύτῃ τοῦ κράτους πρωτεύουσῃ τὰ συναγωνιζόμενα ἄρματα ὄντα κατ' ἀρχὰς δύο, ἔπειτα ἐδιπλασιάσθησαν· τέσσαρα δὲ ὡς αὐτῶς ὑπῆρξαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ βραδύτερον περιωρίσθησαν καὶ ἐνταῦθα εἰς δύο. Τὰ χρώματα τοῦ ἱματισμοῦ τῶν δύο κατὰ πρῶτον ἐν Ῥώμῃ εἰσαχθέντων ἀρματηλατῶν ἦσαν τοῦ ἐνὸς λευκόν, τοῦ ἄλλου ἐρυθρόν· τὰ δὲ χρώματα τῶν μετὰ ταῦτα προστεθέντων δύο ἦσαν τοῦ ἐνὸς πράσινον, τοῦ ἄλλου κυανόν· καὶ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα εἶναι τὰ ἐπὶ τέλους παρμεέναντα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ φιλοτιμία τῶν ἀγωνιζομένων, καὶ τοσοῦτον σφοδρὰ τὰ πάθη τὰ ὅποια ἐκίνουν παρὰ τοῖς θεαταῖς, ὥστε πρωϊμώτατα εἶχον σχηματισθῇ ἐν Ῥώμῃ φατρίαι κατὰ τὰ διάφορα τῶν ἀρματηλατῶν χρώματα, οἱ λευκοὶ (Albati), οἱ ἐρυθροὶ (Russati), οἱ πράσινοι (Prasini), οἱ κυανοὶ ἢ βένετοι (Veneti), τῶν ὁποίων αἱ θορυβώδεις καὶ ἐνίοτε αἱματηραὶ ἐριδες ἐτάραξαν πολλάκις τὴν πόλιν. Καὶ ὁμοίαι φατρίαι ἐσταστήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀναγνωρίζεσθαι,

ὅπως ἐν Ῥώμῃ, ὑπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ πρεσβεύσαι δημοτικὸν τῶν ὀργανισμὸν, διότι ὠνομάζοντα δῆμοι, εἶχον ἐκάστη τὸν δήμαρχον αὐτῆς καὶ τὸν κατάλογον τῶν μελῶν, κατατεθειμένον ἐν τῷ ἐπαρχίῳ τῆς πόλεως. Ὁ κατάλογος ὁμοῦς οὗτος δὲν περιεῖχεν, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τοὺς κυριωτάτους τῶν δημοτῶν. Τούλάχιστον, περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως, αἱ ἐν τῇ βασιλευσίᾳ ἐγγεγραμμένοι Βένετοι ἦσαν 1500, οἱ δὲ Πράσινοι, 900, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι πλείστοι τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατετάσσοντο εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν μερίδων τούτων.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἵπποδρομικοὶ τῆς νέας πρωτευούσης ἀγῶνες διοργανώθησαν, ὡς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους, καθ' ὁμοίωσιν τῶν ἀγῶνων τῆς Ῥώμης, ὁ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ ἀναμνήσεις ὑπὸ τῶν ἀποίων περιεστοιχίζοντο, ἐτραπολόγησαν αὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα τῆς πανηγύρεως ταύτης. Τοῦ ἵπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐδεμίαν ἐπιοικα δύναται νὰ δώσῃ τὸ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀπλούμενον σήμερον Ἀτ-Μεϊδάν. Τὸ μὲν πλάτος τοῦ Ἀτ-μεϊδάν ἐμεινεν ἴσον σχεδὸν τοῦ ἵπποδρόμου, (140—150 βήματα), ἀλλὰ τὸ μῆκος (250 βήματα) μικρὸν ὑπερβαίνει τὸ τρίτον (690 βήματα) τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου θεάτρου. Πλὴν τούτου, τὸ Ἀτ-μεϊδάν εἶναι ἐπίπεδον ἔχον μὲν ἀπ' ἐνὸς τὸ περικαλλὲς τζαμίον τοῦ Σουλτάν Ἀχμέτ, ἀπ' ἑτέρου ὁμοῦς ἐλαινά τινα κτίρια, ἐνῶ ὁ ἵπποδρόμος ἦτο ἀμφιθεατροειδὲς σύμπλεγμα λαμπρῶν οἰκοδομῶν, βάθρων, κιόνων, ἀγαλμάτων, περιτειχισμένον καὶ ἔχον διαφόρους πύλας. Ἐκ τῶν ποικίλων τούτων οἰκοδομημάτων καὶ κοσμημάτων, δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ὀλίγα τινὰ, τὰ κυριώτερα. Πρὸ πάντων ἀξίον μνηίας εἶναι τὸ λεγόμενον Κάθισμα, τὸ μέρος δηλαδὴ ὅπου καθήμενοι ἢ αὐτοκράτωρ, ἢ βασιλικὴ οἰκογένεια καὶ οἱ ἐπισκῆματα τῶν ἐν τέλει, ἐθεώρουν τοὺς ἀγῶνας. Τὸ Κάθισμα τοῦτο, τὸ ὅποιον ὑπεστήριζον καὶ ἐκόσμουσαν εἰκοσιτέσσαρες ὑπερύψηλοι κίονες, ἔκειτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἵπποδρόμου, περὶ τὴν καλουμένην, ὡς ἀπὸ τοῦ σχήματος, Σφενδόνην, ἥτις ἦτο τὸ ἔσχατον τοῦ θεάτρου μέρος, ἀντικρὺ τῶν οἰκημάτων τῆς τῶν ἱππῶν ἀφειτηρίας· ὅθεν ἐκλαμβάνεται

καὶ ἀντὶ τοῦ τέρματος ἡ τῆς νόσσης τεῦ σταδίου, διό ἐκαλεῖτο καὶ **Στάμα**, ἐκ τοῦ ὅτι ἐκεῖ ἐσταμάτων οἱ ἵπποι τρέχοντες. Ἐνθεν δὲ καὶ ἔνθεν, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἵπποδρόμου, ἦσαν βαθμηδὸν διατεθεμμένα τὰ Καθίσματα ἢ Βάθρα τῶν Δήμων, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο προσέτι καὶ **Στοιαι**, καὶ **Περίπαιοι** καὶ **Ἀναβάθραι**, καὶ κατὰ μετωνυμίαν **Δῆμοι**. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐπιμήκους τούτου τετραγώνου ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες καὶ ἴσταντο πλεῖστα ἔργα τέχνης πάσης ἐποχῆς καὶ παντός εἶδους. Ἐκεῖ ὑπῆρχον οἱ περίφημοι τέσσαρες ἐπίχρυσοι ἵπποι· εἰς ἓνα τῶν ὁποίων, ἔργον ὄντα, ὡς εἰκάζεται τοῦ Λυσίππου, ἀπρωρτημένον δ' ἔχοντα τὸν πάδα, ἀναφέρονται οἱ ἐν τῇ **Ἀνθολογίᾳ** σώζόμενοι οὔτοι στίχοι Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ.

Ἐμπνους ἂ χαλκοὺς ἵππος οὗτος ὃν βλέπεις·

Ἐμπνους ἀληθῶς καὶ φοιμάσσεται τάχα.

Τὸν πρόσθιον δὲ τοῦτον ἐξαίρων πόδα,

Βαλεῖ σε καὶ λάξ, εἴπερ ἔλθῃς πλησίον.

Δραμεῖν καθομῆ, στήθι, μὴ προσεγγίσῃς·

μᾶλλον δὲ φεύγε, μὴ λάθῃς τὸ τοῦ λόγου.

Οἱ ἵπποι οὗτοι ἀρπαγέντες ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν πρώτης ἀλώσεως, μετεκομίσθησαν εἰς Ἑνέτιαν, ὅπου ἄχρι τοῦδε ἴστανται ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς τοῦ Ἀγίου Μάρκου ἐκκλησίας. Ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὗρεν ὡσαύτως ἄψων ἢ χαλκῇ ὀφιοειδῆς τρικέφαλος στήλη, ἐφ' ἧς ἦτο ἐπιτεθεμένος πάλαι ποτὲ χρυσοῦς τρίπους ἐν Δελφοῖς, ἀμφοτέρω ἀναθήματα τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν λαφύρων τοῦ Μηδικοῦ πολέμου· ἡ δὲ στήλη αὕτη, ἡ μετακομισθεῖσα αὐτόθι ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (σελ. 589 τοῦ δευτέρου τόμου), σώζεται ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου, εἰ καὶ σεισῶς ἠκρωτηριασμένη (σελ. 490 τοῦ πρώτου τόμου). Ἐκεῖ ἴσταντο πρὸς τούτοις ἀγάλματα ὁμηρικῶν θεῶν καὶ ἡρώων, πολυάριθμοι ἀνδριάντες βασιλέων ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν, μαρτύρων τοῦ Εὐαγγελίου, ὑπουργῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἡνόχων, φιλοσόφων, ἱατρῶν, καὶ πλεῖστα ἔργα ἑλληνικῆς, ῥωμαϊκῆς, αἰγυπτιακῆς τέχνης, ἐν οἷς μάλιστα ἐθαυμάζοντο ὁ χαλκοῦς Ἡράκλῆς, «ἐργον πρῶτον καὶ ὕστατον» τοῦ Λυσίππου, ὁ Καλυδώνιος Κάπρος, χαλκοῦς ὡσαύτως, καὶ ὁ χαλκοῦς ἀετὸς ὃν ἔστησεν ἐπὶ στήλης.

Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, διηρκότα μὲν τὰς πτέρυγας, διονυχίζοντες δὲ ὄφιν· καὶ νῆας ἀνέχουσα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χωρὶς ἐκρίπτον ἄνθρωπον στρατιώτην, μηδενὸς ὑπάρχοντος ἐρείσματος· καὶ Ἀρτεμις, πρὶς ἣν οἱ παλαίται ἐγυμνάζοντο. Ἀλλὰ μακρὸν ἤθελεν εἶναι ν' ἀπαρθῇ μὴθῶσι πάντα· τοῦτο δὲ μόνον ἐπιφέρομεν ὅτι ὁ ἱππόδρομος ἐπικόνιζεν ἀκριβέστατα ἅπαντα, τοῦλάχιστον τὰ εὐγενέστερα στοιχεῖα ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο τὸ ἀνατολικὸν κράτος· διότι ἔβλεπε, ἐνταῦθα καὶ Ῥωμαϊκὰς καὶ Ἀνατολικὰς, καὶ ἔθνη καὶ χριστιανικὰς, καὶ πρὸ πάντων ἑλληνικὰς παραδόσεις, ὥστε ὀρθῶς παρετήρησεν ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ὅτι αἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσονδήποτε ἀμαθεῖς καὶ ἂν ὑποθέσωμεν αὐτοὺς, ἦτο ἀδύνατον καὶ μένωσιν ἀδιάφοροι πρὸς τὴν προγονικὴν εὐκλειαν καὶ χάριν ἐνίκων τοσούτων ζωντανῶν οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς μαρτύρων. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ αὐτοῦ τελουμένη πανήγυρις προσέλαβε πρὸ πάντων ἑλληνικὴν τιμὴν κομψότητα. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος, προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἱππόδρομον κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ μαΐῳ ἀγῶνας, οἱ πρῶτοι ἐχαιρέτιζον αὐτὸν πρῶτοι ψάλλοντες·

Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει,
οἱ δὲ βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα·

Φέρον ὑγίαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν.

Καὶ ἐγκαλεῖσθαι τοιοῦτο τράπως ἄδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἐκάτεροι ἀλλελαδιადόχως ἀνὰ ἓνα στίχον τοῦ παναρχαίου ἐκείνου δημοτικοῦ ᾠσματος, τοῦ ὁποῦ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος δὲν διέσωσε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀρχήν. Τὰ δὲ χαρίεντα αὐτὰ τῆς πανηγύρεως κοσμήματα περιεπαίουν εἰς τὴν πανήγυριν φαιδρή· τῆτά τινα ὅλως ἄλλοτρίαν τῶν ἱπποδρομικῶν ἀγώνων τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξώκειλλον μὲν καὶ αὐταὶ εἰς ἐριδας καὶ διαπληκτισμούς, οἵτινες ἤθελον εἶναι γελοῖοι, ἐὰν δὲν ἀπέβαινον πολλάκις φοηκοί· ἀλλὰ προσέλαβον, μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, καὶ τινα πολιτικὸν χαρακτῆρα. Τῶντι ἐπὶ Ζήνωνος, ἐπὶ Ἀναστασίου, ἐπὶ Ἰουστίνου αἱ φατρίαι ἐκείναι ἠγωνίσθησαν πολλάκις ὑπὲρ τοῦ δεινὸς ἢ δεινὸς μνηστῆρος τῆς ἀρχῆς, ὑπὲρ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ πολιτικοῦ ζητήματος διὰ διαδηλώσεων καὶ

στάσεων, ὧν τινες κατήντησαν φοβεραί. Δὲν θέλομεν νὰ ἀποδώσω-
μεν εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην ἐνέργειαν τῶν ἱπποδρομικῶν φατρῶν
σπουδαιότητα πλείονα τῆς προσηκούσης, μὴδὲ νὰ θεωρήσωμεν τὰς
φατρίας ταύτας ὡς ἐκπροσωπούσας ὅπωςδὴποτε τὴν ἐθνικὴν θέλη-
σιν ἀπέναντι τῆς ἀπολύτου μοναρχίας· οὔτε ὁ τρόπος καθ' ὃν συ-
νεκροτοῦντο, οὔτε αἱ ἀφορμαὶ καὶ περιπέτειαι τῆς ἐνεργείας αὐτῶν
ἐπιτρέπουσι νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτάς τοσαύτη ἀξία. Παρατηροῦμεν
μόνον ὅτι, ἀντὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς παιδαριώδεις καὶ ἐνότῃς κτηνώ-
δεις περὶ τῆς νίκης τοῦ δεινῆς ἢ δεινὸς χρώματος διενέξεις, ὅπερ
συνέβαιεν ἐν Ῥώμῃ, ὑπέκυψαν εἰς τὸν ἔμφυτον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔ-
θνους χαρακτῆρα, καὶ μετεβλήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς φα-
τρίας πολιτικάς, αἵτινες πολλάκις ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ
κράτους.

Οὐδεμία δὲ τῶν στάσεων ἐκείνων ἀπέβη τοσοῦτον ἐνχώνιος,
μακρὰ καὶ αἱματηρὰ, ὅσον ἡ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς τοῦ Ἰου-
στινιανοῦ βασιλείας ἐκραγείσα, ἣν πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν ἐνταῦ-
θα. Τὴν στάσιν ταύτην ὑπεκίνησε πιθανώτατα πολιτικὴ τις φα-
τρία, ἥτις ἤθελε νὰ ἀναβιδάσῃ εἰς τὸν θρόνον ἓνα τῶν ἀνεψιῶν τοῦ
Ἀναστασίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι συνήθως ἀποδίδεται εἰς τοὺς μεταξὺ
Βενέτων καὶ Πρασίνων διαπληκτισμούς· ἀλλ' οἱ διαπληκτισμοὶ οὗ-
τοι ὑπερῆσαν ἀπλῆ πρόφασιν τοῦ κινήματος. Ὁ Ἰουστινιανός, ὅμως
βασιλεύσας, ἀπεφάνητο διὰ διατάγματος τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ νὰ
τιμωρήσῃ πάντας ὅσοι ὠφελοῦμενοι ἐκ τῶν ἱπποδρομικῶν ἐρίδων
ἐξώκελλον εἰς κακουργήματα, ἀδιαφόρως εἰς ποῖον χρώμα ἀνήκον,
ἂν συνετάσσοντο δηλαδὴ μετὰ τῶν Πρασίνων ἢ τῶν Βενέτων. Κα-
τηγορεῖται ὅμως ὅτι ἀπέκλινεν οὐδὲν ἥττον πρὸς τοὺς Βενέτους,
καὶ σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευσεν αὐτοὺς, καταδιώξας τοὺς Πρασί-
νους, κατ' ἄλλους μὲν διότι ἡ Θεοδώρα ὡς ἐκ τῶν ἀναμνήσεων
τῆς παιδικῆς αὐτῆς ἡλικίας εἶχε συμπάθειάν τινα πρὸς τοὺς Βενέ-
τους, κατ' ἄλλους δὲ διότι οἱ Πράσινοι ἦσαν κρύφα ἀφωσιωμένοι εἰς
τοὺς σωζομένους ἐτι συγγενεῖς τοῦ Ἀναστασίου. Ἀλλ' ἡ κατηγορία
αὕτη, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς πλείστας κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κα-
τηγορίας, εἶναι δύσκολον νὰ ἐξελεγχθῇ μέχρι τίνος εἶναι ἀκριβές.
Εἶδομεν ὅτι ἠπειλήσεν ἀμφοτέρας τὰς φατρίας, καὶ ἐπὶ τέλους θέ-

λομεν ἰδεῖν ὅτι ἐπολιτεύθη ἐξίσου αὐστηρῶς πρὸς ἀμφοτέρους. Ἐν ταύτοις, ἐπὶ τοῦ ἱπποδραμικοῦ ἀγῶνος καθ' ὃν συνέβη ἡ προκαείμενη ἐτάσις, οἱ Βένετοι ἀναφαίνονται ὁμολογουμένως συμπολιτευόμενοι, οἱ δὲ Πράσινοι, ἀντιπολιτευόμενοι. Ὡς τε ὑπῆρξε διαφορὰ τις περὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ· ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυπτεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, οὐχὶ ἐξ ἰδιαίτης τινὸς εὐνοίας τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς Βενέτους, ἀλλ' ἐκ τούτου μᾶλλον ὅτι οἱ Πράσινοι σωματάρχθησαν μετὰ τῆς μερίδος, ἣτις ἐπαδίωνε τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν ἐνὸς τῶν ἀνεμῶν τοῦ Ἀναστασίου καὶ ἣτις κυρίως φαίνεται προκαλέσασα τὴν στάσιν ταύτην. Ἐπελήθη δὲ ἀπὸ ὅλας τὰς ἀφορμὰς τῆς δυσανεκτικῆς ἔσσεαι ὑπάρχον κατὰ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς κοινῆς ἀγωνομαχικῆς ἣτις ἐπεκράτει ἕνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ, ὃν ἐπεχείρησεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖν, ὁ Ἰουστινιανὸς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ ἕνεκα τῶν καταχρήσεων, τῶν ἀδικιῶν καὶ τῶν καταπίψεων ἀνωτάτων τινῶν τοῦ κράτους λειτουργῶν.

Ἐκ τούτων πρὸ πάντων ἀναφέρεται ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Τριβωνιανός. Ἄλλος δὲ ἀνώτατος ὑπουργὸς τοῦ κράτους, καθ' οὗ ἐξανερίστατο, ὡς ἀξιοῖ Προκόπιος, ἡ πρωτεύουσα, ἦτο ὁ Ἰωάννης Καππαδόκης, ὁ ἐπαρχὸς τῆς αὐλῆς· ἔτι ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας. Ὁ ἐπαρχὸς τῆς αὐλῆς ἦτο ἄνθρωπος ὅλων διόλου διάφορος τοῦ κοιναίστωρος. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης δὲν ἔμαθε ποτέ του πολλὰ γράμματα· καὶ ἦτο ὀξύς, ἀπάτομος, ὑβριστής, ἄσωτος, ἐν κοινὸν ἔχων πρὸς τὸν Τριβωνιανόν, τὴν φιλαργυρίαν. Ἀλλ' ἐντὸς τοῦ σκεύους τούτου τὸ ὅποιον ἦτο μεστὸν τοσοῦτων κακιῶν, ἔλαμπε τὸ πῦρ πνεύματος ἐπιτηδείου νὰ συμβουλεύῃ ἐκάστοτε τὰ δέοντα καὶ νὰ ἐπινοῇ τὴν πρέπουσαν λύσιν ἐν ταῖς δεινότεραις τῶν ἀποριῶν· καὶ αὐτὸς κυρίως ἦτο ὅστις διὰ ποικίλων καὶ πολλὰκις βεβαίως καταθλιπτικῶν τρόπων παρέσχεεν εἰς τὸν Ἰουστινιανόν τοὺς πόρους τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς ἐκτέλεσιν τοσοῦτων παλεμικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἔργων. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης ἦτο μὴ ἐκ τῶν ἰσχυρῶν καὶ μέχρι τινὸς ἀγρίων ἐκείνων φύσεων αἵτινες δημιουργοῦνται ἐκ διαλειμμάτων ἐναντίον ὄλων τῶν ἠθικῶν νόμων τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν συνήθως ἀναποσπάστους ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ μεγαλοῦ.

αὐτὸν ἀνδρός. Ὅθεν ἄνθρωπον μεγαλοφυῇ δὲν τολμῶμεν νὰ ἀναμεί-
ωμεν αὐτόν, ἀλλὰ μᾶλλον ἵσως προσέκει νὰ κληθῇ μεγαλοφυῆς
κτρωμα· τοσοῦτον παρ' αὐτῷ ἡ ἀρετὴ ἔθιγε τὴν κακίαν καὶ ἡ κα-
ία τὴν ἀρετήν. Ἐσπιμδούλευε μὲν τὰ ἀριστα, ἀλλ' ἔκλεπτεν ἀναι-
χύντως τὰ δημόσια γρήματα. Εἰργάζετο μὲν ἀνεκδότως περὶ τὴν
κπλήρωσιν τῆς ἀχανοῦς αὐτοῦ ὑπηρεσίας, ἀλλὰ διῆγε τὰς νύκτας
κολασταίνων καὶ ἀσωτεύων. Ἐτόλμα μὲν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν
φαντοδύναμον Θεοδώραν, ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζεν ἐνταύτῃ νὰ ἐπιβου-
λευθῇ τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ, Ἰουστινιανόν. Ὡς τε παράδοξον δὲν εἴ-
και ὅτι πολλοὺς μὲν εἶχεν ἐχθροὺς, πολλὰ δὲ ἤκούετο κατ' αὐτὰν
κατακραυγὴ.

Τελευταίαν πικρὰ παράπονά προεκάλει καὶ ἡ στρατιωτικὴ θρα-
σύτης τοῦ Καλοποδίου, ἀρχηγοῦ τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς. Ἐὰν δὲ εἰς
ταῦτα προσθέσωμεν τὸν διηκεκὴ ἐρεθισμόν, τὸν ὅποιον ὑπέτρεφον
οἱ ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως, καὶ τὴν συνήθειαν τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἶχον νὰ ἔρ-
χωνται ἔνοπλοι εἰς τὰ θεάματα ταῦτα, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ ὑποστηρίξω-
σιν ἐκ παντὸς τρόπου τὰς ἀξιώσεις τῆς ἰδίας ἐκάτερος μερίδος, θέ-
λομεν ἐννοᾶσαι μέχρι τινὸς τὰς σκανῆς ὅσαι συνέβησαν ἐν τῇ πρω-
τεύουσῃ ἐκείνῃ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 532.

Τῇ 13 ἰανουαρίου ὁ βασιλεὺς παρευρίσκειτο εἰς τὸν ἱππόδρομον,
θεωρῶν τοὺς τελευμένους ἀγῶνας. Οἱ Πράσινοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς
τῆς συνᾶθεις πρὸς τὸν ἀρματελάτην αὐτῶν προτροπὰς καὶ ἀνευφη-
μίας, ἤρχισαν νὰ ταραττωσι τὴν πανήγορον διὰ κραυγῶν ἔνεκα τῶν
γινομένων δῆθεν εἰς αὐτοὺς ἀδικημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπέφερε
τὴν ἀκολασίαν ταύτην μέχρι τοῦ εικοστοῦ πρώτου δρόμου· ἀλλὰ
τότε, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ κρατήσῃ ἑαυτὸν, ἐπεχείρησε πρὸς τοὺς
θρρυβοῦντας τὸν παραδοξότερον βεβαίως διάλογον ὅστις ἐγένετό
ποτε μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ λαοῦ. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐλάλει ἀμέσως
πρὸς τὸν ὄχλον, ἀλλὰ διὰ μανδατάτος, ἦται δημοσίου κήρυκος,
ὅστις ἱστατο ἐπὶ τούτῳ παρ' αὐτῷ. Ὡς αὐτως καὶ οἱ δημόται τῶν
ἱπποδρομικῶν πατριῶν δὲν ἐλάλουν πιθανώτατα ὅλοι ὁμοῦ. Ἄν
τοιούτῳ τι συνέβαιεν, ἡ συνεννόησις ἤθελεν εἶναι ἀδύνατος· ὥστε ἂν
καὶ ὁ χρονογράφος οὐδὲν ὥς πρὸς τοῦτο λέγει, ἀναφέρων ἀπλῶς ὡς

δαλοῦντας Πρασίνους καὶ Βενέτους, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔπαινον τὸν λόγον μόνον οἱ δῆμαρχοι, συνευδοκούντων ἀπλῶς τῶν λαπῶν δημοτῶν. Τὰ δὲ πρακτικὰ τῆς διαλέξεως ταύτης ἐσιώθησαν φαίνεται ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὸ ἐπαρχεῖον τῆς πόλεως, ἀπὸ τοῦ ὁποῖον παραλαβὼν αὐτὰ ὁ Θεοφάνης ἀπεμνημόνευσεν εἰς μᾶς τὸ γεγονός. Καὶ εἶναι μὲν ἡ ἔκθεσις αὐτοῦ κατὰ τὸ σύνθημα ψυχρὰ καὶ ἀσαφής, ἀλλὰ αἱ περιπέτειαι τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι καθ' ἑαυτὰς τοσοῦτον δραματικαὶ ὥστε ὅπωςδῆποτε παρασταθεῖσαι παρὰ σύρουσι τὸν ἀναγνώστην. Φαντασθῶμεν τῶντι τὸν ἀγανῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱππόδρομον· τοὺς λαμπρῶς τελουμένους ἀγῶνας· τὰ παριστάμενα ἀπειράριθμα καὶ φρενητιῶντα πλήθη· τὸν μεγαλοπρεπῆ Ἰουστινιανὸν ἔχοντα παρακαθημένην τὴν καλὴν Θεοδώραν καὶ περιστοιχισμένον ὑπὸ πολυτελοῦς αὐλικῆς θεραπείας· τὰς διαδηλασεις τῶν Πράσινων καὶ τὸν μετ' οὐ πολλὸ ἀρξάμενον διάλογον μεταξὺ βασιλέως καὶ λαοῦ· τὸ θέαμα καὶ τὸ ἀκουσμα ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἐναιῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἐρωτήσαντος τοῦ βασιλέως τί φωνάζουσιν, οἱ Πράσινοι ἀνεδείχθησαν κατ' ἀρχὰς εὐλαβεῖς καὶ μετριόφρονες. Οἱ Πράσινοι ἐφώναζαν. « Ἐτη πολλά, Ἰουστινιανὲ Αὐγουστε· τοῦ βίνκας (εὐχὴ περὶ νίκης λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ ὄχλου ἐκφερομένη, ὅστις ἄλλως ὠμίλει τὴν ἑλληνικὴν, εἰ καὶ πολυειδῶς παρεφθαρμένην)· ἀδικεῖμαι, μόνε ἀγαθὲ, οὐ βαστάζω. Οἶδεν ὁ Θεός. Φοβοῦμαι ὀνομάσαι, μὴ πλέον εὐτυχίῃ καὶ μέλλω κινδυνεύειν. » — Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἤρωτησε, « τίς ἐστίν; οὐκ οἶδα. » Οἱ δὲ Πράσινοι, οἵτινες δὲν ἤθελον εἶναι νὰ κατηγορήσωσιν εἰμὴ τὸν Καλοπόδιον, καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ὀνομάσωσιν αὐτὸν ῥητῶς, ἐχαρκτήρισαν τὸν ἄνδρα δι' ἀστείου τινὸς τρόπου.

Πράσινοι. Ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἰς τὰ τσαγγάρια εἰρίσκεται.

Μανδάτωρ. Οὐδεὶς ὑμᾶς ἀδικεῖ.

Πράσινοι. Εἴ, καὶ μόνος ἀδικεῖ με, Θεοτόκε, μὴ ἀνακρεφαλῆσαι.

Μανδάτωρ. Τίς ἐστὶν ἐκεῖνος; οὐκ οἶδαμεν.

Πράσινοι. Σὺ καὶ μόνος εἶδας, Τρισαύγουστε, τίς πλεονεκτεῖ με σήμερον.

Μανδάτωρ. Εἴ τις ἂν ἔστω, οὐκ οἶδμεν. — Καὶ ἐπιμένοντος
ἔτι τοῦ βασιλέως εἰς τὸ νῦν λέγει ὅτι δὲν γνωρίζει τίνα ἐνοχοῦ-
σιν, ἐξεστόμισαν τελευταίον οἱ Πράσινοι τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς καθ'
ὃ ἐκραύγαζον.

Πράσινοι. Καλοπόδιος ὁ σπαθάριος ἀδικεῖ με, δέσποτα πάντων.
Μανδάτωρ. Οὐκ ἔχει πρᾶγμα Καλοπόδιος.

Πράσινοι. Εἴ τίς ποτέ ἐστιν, τὸν μῶρον ποιήσοι τοῦ Ἰούδα. Ὁ
θεὸς ἀνταποδώσει αὐτῷ ἀδικούντί με, διὰ τάχους.

Μανδάτωρ. Ὑμεῖς οὐκ ἀνέρχεσθε εἰς τὸ θεωρῆσαι, εἰμὴ εἰς τὸ ὑ-
βρίσαι τοὺς ἀρχοντας.

Πράσινοι. Εἴ τις δήποτε ἀδικεῖ με, τὸν μῶρον ποιήσοι τοῦ Ἰούδα.
Ἐνταῦθα ὁ Ἰουστινιανὸς παροξυνθεὶς ἐπὶ μᾶλλον, ἤρχισε νὰ ὑβρί-
ζη καὶ νὰ ἀπειλῇ τὸν ὄχλον.

Μανδάτωρ. Ἦσυχάσατε Ἰουδαῖοι, Μανιχαῖοι καὶ Σαμαρεῖται.

Πράσινοι. Ἰουδαίους καὶ Σαμαρείτας ἀποκαλεῖς; Ἡ Θεοτόκος
μετὰ ὧλων.

Μανδάτωρ. Ἔως πότε ἑαυτοὺς καταρᾶσθε;

Καὶ ἐπειδὴ οἱ πράσινοι ἐξηκολούθουν βοῶντες καὶ κραυγάζοντες;
ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιτείνων τὴν ἀπειλὴν, ὁδντως εἰ μὴ ἤσυχάσετε, εἴ-
πεν αὐτοῖς, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς. »

Οἱ Πράσινοι ἤδη περισταλέντες ὁπώσουν, ἤρχισαν νὰ ἀντιλέγω-
σιν εὐλαβέστερον πάλιν, ἀλλ' ἐπόμενον παραπονέομενοι.

Πράσινοι. Καὶ εἴ τι ἂν εἴπωμεν θλιβόμενοι, μὴ ἀγανακτήσοι τὸ
κράτος σου· τὸ γὰρ θεῖον πάντων ἀνέχεται. Λόγον ἔχοντες, αὐτο-
κράτορ, ὀνομάζομεν ἅρτι πάντα. Ποῦ ἐστὶν οὐκ οἶδμεν οὐδὲ τὸ
καλάτιον, Τρισαύγουστε, οὐδὲ πολιτείας κατὰστασις.

Μανδάτωρ. Ἐκαστος ἐλεύθερος ὅπου ἐθέλει, ἀκινδύνως δημο-
σιεύει.

Οἱ δὲ Πράσινοι παροξυνθέντες αὖθις· α καὶ θαρρῶ ἐλευθερίας καθ'
ἐμφανίσει οὐ συγχωροῦμαι. Καὶ ἐάν ἐστιν ἐλεύθερος, ἔχει δὲ Πράσι-
νων ὑπόληψιν, πάντως εἰς φανερόν κολάζεται.

Μανδάτωρ. Ἐτομιοθάνατοι, οὐδὲ τῶν ψυχῶν ὑμῶν φείδεσθε.

Ἐντεῦθεν οἱ Πράσινοι ἀπελπισθέντες ἐξέβηλον φωνὰς στασια-
στικάς.

· Πράσινοι. 'Επαρθείτω τὸ χρώμα τοῦτο. Καὶ ἡ δίκη οὐ χρεῖται. 'Ανεῖ τὸ φονεύεσθαι' καὶ ἀφες κολαζόμεθα. 'Ἴδε, πηγὴ βροῦσαι, καὶ ὅσους θέλεις κέλαζε. 'Αληθῶς δὴ ταῦτα οὐ φέρει ἀνὴρ πίνῃ φύσις (τὴν ἀδικίαν δηλαδὴ καὶ τὴν ὠμότητα)' εἴθε Σαββάτι μὴ ἐγεννήθη, ἵνα μὴ ἔσχεν υἱὸν φονέα (Σαββάτιος δὲ ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ 'Ιουστινιανοῦ.)

· Ταύτην ἀκούσαντες τὴν βλασφημίαν, κατεξανέστησαν οἱ Βένετοι καὶ ἐφώνησαν· « τοὺς φονεῖς ὅλου τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνον ἔχετε. »

· Πράσινοι. Πότε οὐ σφάζεις, καὶ ἀποθνήμεις;

Βένετοι. Εὐ δὲ σφάζεις, καὶ διακενῆς. Τοὺς φονεῖς γὰρ τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνον ἔχετε.

· Πράσινοι. Δέσποτα 'Ιουστινιανὲ, αὐτοὶ παρακαλοῦσι, καὶ οὐδὲν αὐτοὺς φονεύει. Νοῆσοι ὁ μὴ θέλων. Τὸν ξυλοπώλην τὸν εἰς τὸ ζυγμὰ τις ἐφόνευσεν, αὐτοκράτωρ;

· Μανδάτωρ. 'Υμεῖς αὐτὸν ἐφονεύσατε.

Πράσινοι. Τὸν υἱὸν τοῦ 'Επαγάθου τις ἐφόνευσεν, αὐτοκράτωρ;

Μανδάτωρ. Καὶ αὐτὸν ὑμεῖς ἐφονεύσατε, καὶ τοὺς Βενέτους κλέκετε.

Πράσινοι. 'Αρτι, Κύριε, ἐλέησον' τυραννέται ἡ ἀλήθεια. 'Ἦθελον ἀντιβάλλαι τοῖς λέγουσιν, ἐκ Θεοῦ διοικεῖσθαι τὰ πράγματα. Πόθεν αὕτη ἡ δυστυχία!

Μανδάτωρ. Βλάσφημοι καὶ θεοχόλοτοι, ἕως πότε οὐχ ἡσυχάζετε;

Τότε, μετὰ τινας ἔτι πρὸς τοὺς Βενέτους διαπληκτισμοὺς, οἱ Πράσινοι βλέποντες ὅτι ὁ κατεπτοημένος ὄχλος δὲν ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἄρῃ ὄπλα ὑπὲρ αὐτῶν, ἠγέρθησαν ὁμοθυμαδὸν, ἀνέκραξαν « ἀνασκαφείτω τὰ ὅστέα τῶν θεωρούντων » καὶ ἀφῆσαντες τὸν βασιλέα καὶ τοὺς Βενέτους ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, διεσπάρησαν αὐτοὶ εἰς τὴν πόλιν, ἵνα παροξύνωσι τὰ πνεύματα καὶ προπαρασκευάσωσι τὴν ὁρμήν τῆς ἐπιούσης.

· Τὴν ἐπιούσαν ὁ ἐπαρχὸς τῆς πόλεως Βυδαίμων, ἀναζητήσας τοὺς αἰτίους τῆς παραχῆς ταύτης, συνέλαβεν ἑπτὰ, ὧν τέσσαρες μὲν ἀπεκεφαλίσθησαν αἰμέσως, τρεῖς δὲ κατεδικάσθησαν νὰ ἀπαγχονισθῶσι. Τούτων ὁ πρῶτος ἐθανατώθη, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἔπεσον ἐπαναλημμένως ἐκ τῆς ἀγχόνης. 'Εκ τούτων τῶν δύο ὁ μὲν εἰς ἦτο Πράσινοι

ὁ δὲ Βένετος, ἐξ οὗ καθίστάται πρόκληρον ὅτι πᾶσαι ἐκείναι αἱ κατὰ τὴν ἰστορίαν, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατεβίβωκεν εἰμὴ μόνον τοὺς Πρασινοὺς, καὶ ὅτι σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευε τοὺς Βενέτους ἥσαν ἀνυπόστατοι. Ἀμφότεραι αἱ φατρίαι ὥρμησαν ἵνα σώσωσιν αὐτοὺς· ὁ δὲ ὅλος δὲ πᾶσις ἔδραμεν εἰς τὰ ἀνάγκιστα ἵνα ζητήσῃ τὴν χάριν τοῦ βασιλέως, ὅστις ὅμως δὲν ἠθέλησε καὶ ἀπαντήσῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἀγίου Κωνσταντοῦ ἤρπασαν τοὺς δύο ἐκείνους ἀνθρώπους, καὶ ἐπέρασαν αὐτοὺς δι' ἐκατίου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου, ὡς εἰς ἀσυλὸν ἀπαρτίστον. Ὁ ἑπαρχὸς ἐστειλεν ἀμέσως στρατιώτας ἵνα φρουρήσωσι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ παρεμποδίσωσι τὴν δραπετεύειν τῶν δύο κακοῦργων. Οἱ δὲ στασιασταί, μὴ δυνάμενοι νὰ λάβωσιν ἀπάντησιν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἔδραμον εἰς τὸ πραιτώριον, ζητοῦντες παρὰ τοῦ ἐπαρχοῦ τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἐνόχων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἑπαρχὸς διέταξε τὴν φρουρὰν αὐτοῦ νὰ διαλύσῃ τὸν ὄχλον, τὸ πλῆθος ὥρμησε κατὰ τῆς φρουρᾶς, καὶ ἀφ' οὗ ἔτρεψεν αὐτήν, οἱ μὲν ἔδραμον εἰς τὰς φυλακάς, ὅν ἔθραυσαν τὰς θύρας, οἱ δὲ ἔβαλον πῦρ εἰς τὸ πραιτώριον, καὶ αἱ φλόγες, διαδοθεῖσαι ἐντεῦθεν ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου, κατέκαισαν μέγα τῆς πόλεως μέρος. Τότε τῶντι ἐκπορπολήθησαν ὅ,τε ἀρχαῖος νὰὸς τῆς ἁγίας Σοφίας, καὶ τὸ βαλανεῖον ὁ Ζεύξιππος, καὶ τῆς βασιλέως αὐλῆς τὰ ἐκ τῶν προκυλαίων ὥς εἰς τὸν Ἄρτος λεγόμενον οἶκον, καὶ αἱ μεγάλαι στοαὶ μέχρι τῆς ἀγορᾶς, ἥτις ἦτο ἐκόνυμος τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ πολλαὶ πλουσίων ἀνθρώπων οἰκίαι. Τὸ πῦρ παρηκολούθει ἡ λεηλασία. Οἱ εὐπορώτεροι καὶ ἐγχεριώτεροι τῶν πολιτῶν ἔτρευσαν νὰ διαβῶσι τὸν ὄρυλλον καὶ νὰ διευθυνθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν φλογῶν καὶ τοῦ πατάγου τῶν καταπιπτόντων οἰκοδομημάτων, ἠκούοντο πανταχόθεν αἱ κραυγαί, *νίκα, νίκα*, διότι ταῦταν τὴν λέξιν εἶχον λάβει οἱ στασιασταὶ ὡς σύνθημα, καὶ τοῦτου ἕνεκα ἡ προκειμένη στάσις ἐπωνομάσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἑκτοτε ἡ στάσις τοῦ *νίκα*. Πιθανώτατα δὲ ἡ λέξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ αὕτη ἡ κραυγὴ δι' ἧς αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι παρώτρυνον τοὺς αὐτῶν ἀρματῆλάτας ἐπὶ τὴν νίκην ἢ καὶ ἀνεκέρυττον τὴν νίκην αὐτῶν.

Ἐν διαστήματι τεσσάρων ἡμερῶν ἡ πρωτεύουσα ἐμεινεν εἰς τὴν

διάκρισιν τῶν στασιαστῶν καὶ τοῦ ἀγρίου ὄχλου ὅστις, ὥς συνήθει συμβαίνει εἰς παρομοίας περιστάσεις, παρεστράπη εἰς μυριάς ὁπ κακουργίας, πυρπολῶν, λεηλατῶν καὶ φονεύων. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα μετὰ τινων συγκλητικῶν, τοῦ Βελισαρίου καὶ ἄλλων τινῶν στρατηγῶν, διατέλουν κεκλεισμένοι καὶ ἀπρακτοῦντες ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Δὲν ἐτόλμων νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βασιλικὴν φρουρὰν, διότι ἐβλεπον αὐτὴν οὐχὶ πρόθυμον νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ἀντάρτας, καὶ μετεκάλεσαν ἑτερά τινα τάγματα ἐκ τῶν περὶ πόλεων. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ, ὁ βασιλεὺς ἀκούων ὅτι οἱ στασιασταὶ ἀπειτοῦσι τὴν παῦσιν τοῦ Τριβωνιανοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκειο, ἐνόμισεν ὅτι ἂν ἐνδύσῃ κατὰ τοῦτο θέλει καταπαύσει τὸ κινεῖν, καὶ ἀνήγγαλεν ὅτι διώρισεν ἐπαρχον μὲν τῆς αὐλῆς τὸν Φωκῆ, κοιαιστώρα δὲ τὸν Βασιλείδην, ἀμφοτέρους ἐπαινουμένους ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ μετριοπαθείᾳ αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ ὄχλος ἐντὶ νὰ κραυγῇ διὰ τῆς παραχωρήσεως ταύτης ἀπέβη ἐτι θρασύτερος, καὶ προσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Πρόβου, ἐνός τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου, ἐχαρέτισεν αὐτὸν Αὐγουστον. Καὶ ὁ μὲν Πρόβος δὲν εὐρέθη ἐν τῇ οἰκίᾳ του, οἱ δὲ στασιασταὶ ἐπυρπόλησαν αὐτὴν ἐν τῇ παραλόγῳ ἐν τῶν μανίᾳ. Οὐδὲν ἤττον ἀπεκάλυψαν ἥδη σκοπούς, περιποιήσαντας εἰς τὸ κίνημα χαρακτῆρα πολὺ σπουδαιότερον. Καὶ μὲν οἱ δύο ἕτεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Ἀναστασίου, ὁ Ἰπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος, εὐρίσκοντο παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ, προσελθόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς στάσεως ὥς πιστοὶ ὑπῆκοοι. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα τῆς τοῦ Πρόβου ἀναγορεύσεως, παρήγαγε παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ κατ' αὐτῶν ὑπονοίας. Ἡ παρουσία αὐτῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐνῶ ἐκτός μὲν ἀνηγορεύετο ὁ Πρόβος, ἐντός δὲ αἱ διαθέσεις τῆς φρουρᾶς ἐφαίνοντο σφοδρὰ ἀμφίβολοι, ἐνεμίσθη ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἀμφοτέρους νὰ ἐξέλθωσιν ἀμέσως, οὐδὲ ἐπέισθη εἰς τὰς παρακλήσεις αὐτῶν δεομένων νὰ μείνωσιν. Ἐνταῦτ' ὁ Βελισάριος προσλαβὼν ἥδη ἱκανὰς τινὰς ἐκ τῶν περὶ πόλεων δυνάμεις, ἐξώμησεν ἐπὶ τοὺς στασιαστὰς, καὶ ἐπήνεγκεν ἱκανὴν αὐτῶν σφαγὴν ἀλλ' εἴτε διότι εὗρεν αὐτοὺς ἀσφαλῶς ὠχυρωμένους, εἴτε διότι εἶδε τοὺς ἰδίους στρατιώτας βάλλοντας πῦρ εἰς πολλὰ κτίρια ἐξ οὗ ἐκινδύνευε νὰ ἀποτερρωθῇ πᾶσα ἡ πόλις, ἐνόμισε πρέπον νὰ ὑποχωρήσῃ.

Τὴν νύκτα τοῦ σαββάτου πρὸς τὴν κυριακὴν, ἥτις ἦτο ἡ 18 ἰαννουαρίου, δεινὴ ἐπεκράτει ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀμνηχανία. Ὁ Ἰουστινιανὸς βλέπων ὅτι οὔτε διὰ τῶν παραχωρήσεων οὔτε διὰ τῆς βίας κατάρθωσε νὰ παύσῃ τὴν στάσιν, περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν· καὶ ἐπιβιάσας εἰς πλοῖον πάντα τὰ πολύτιμα σκεύη ἡτοιμάζετο νὰ φύγῃ εἰς Ἡράκλειαν τῆς Θράκης, ἐπ' ἐλπίδι νὰ ἀνακτήσῃ διὰ τῶν ἐπαρχιῶν τὴν πρωτεύουσιν. Ἡ ἐλπίς ἦτο ματαία· διότι ἂν ἔφευγεν, ὁ νέος βασιλεὺς δὴν ἤθελον προχειρίσει οἱ στασιασταὶ ἔμελλε πολὺ πιθανώτερον νὰ γίνῃ διὰ τῆς πρωτεύουσας κύριος τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ περὶ φυγῆς λοιπὸν ἀπόφασις ἦτο ὀλεθρία· καὶ ὅπως πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἐπεδοκίμαζον τὴν ἀπόφασιν ταύτην, πάντες πλην δύο, τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς Θεοδώρας. Αὐτοὶ ἔωσαν τὸν Ἰουστινιανὸν κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην στιγμὴν. Καὶ κυρίως εἰπεῖν ἡ Θεοδώρα μᾶλλον ἢ ὁ Βελισάριος. Ὁ Βελισάριος, ὢν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, δὲν εἶχε μὲν ἔτι διαπράξει τὰ λαμπρὰ ἐν τῇ αὐτῇ κατορθώματα, ἀλλὰ μέγα ἤδη ἐκτάσατο ὄνομα ἔνεκα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ θριάμβων. Ἰστάμενος παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ ἡγανῆκε διὰ τὴν γενομένην ἀπόφασιν τῆς ὑποχωρήσεως. Ἡ πεποιθήσις τοῦ ἦτο ὅτι ἡ βασιλεία ἡδύνατο νὰ σωθῇ καὶ ὅτι εἰς πᾶσαν περίστασιν αἰσχροὺς ἦτο νὰ ἐνδώσωσιν ἀμαχητί. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς, ὁ αἰσχρομύτης ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἦτο συνισταμένος ἐν τοῖς συμβουλίοις, καὶ δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Τότε ἠγέρθη ἡ μεγάλωρρον Θεοδώρα. «Καὶ ἂν, εἶπεν, ἡ φυγὴ ἤθελεν εἶναι ὁ μόνος τῆς σωτηρίας ἡμῶν τρόπος, πάλιν ἤθελον νομίσει αὐτὴν ἀσύμφορον. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἵνα ἀποθάνῃ, ὁ δὲ βεβαιωμένως δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἀνεχθῇ νὰ γίνῃ φυγάς. Μὴ γένοιτο νὰ ἴδω ἑμαυτὴν ἀπογεγενημένην τῆς ἀλουργίδος ταύτης, μηδὲ νὰ ζήσω τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν θέλουσι παύσει προσγορευόντές με Δέσποιναν. Ἐὰν θέλῃς, ὦ βασιλεῦ, νὰ σωθῇς, οὐδὲν τούτου εὐκολώτερον· χρήματα ἔχομεν πολλὰ καὶ ἰδοὺ ἡ θάλασσα, ἰδοὺ τὰ πλοῖα· Συλλογίσου ὅμως μήπως διασωθεῖς, θεωρήσῃς ἐπὶ τέλους ὅτι ὁ θάνατός ἦτο προτιμότερος τοιαύτης σωτηρίας. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀποδέχομαι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο λόγιον, ὅτι καλὸν ἐντάφιον ἡ βασιλεία ἐστίν.» Εἰς τοὺς λόγους τούτους οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ ἀντι-

εἴπη, οὔτε αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς, ὅστις, ἂν ἐφοβεῖτο τὸν ὄχλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, νύλαβεῖτο ὁμῶς πολὺ μᾶλλον τὸ βλέμμα τῆς Θεοδώρας· ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ μείνωσιν ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῶν ὀλων. Ἡ βασιλικὴ φρουρὰ ἀμφεταλαντεύετο εἰς αὐτήν. Ἀλλ' ὁ Βασιλικὸς εἶχε πᾶσαν πίστιν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς στρατιώτας, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἰσέτι εἶχον ἀγωνισθῆ μετ' αὐτοῦ κατὰ Περσῶν εἰς τὰ πεδία τῆς Μεσοποταμίας. Πλὴν τούτου δὲ συνέκτεσε νὰ ᾔται τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ στρατηγὸς τῶν Ἰλλυριῶν Μοῦνδος μετὰ σώματός τινος Ἑρεῶλων εἰς οὗς εἶχε πλήρη πεποιθήσιν. Οἱ δὲ δύο εἰσὶν ἄνδρες ὑπέσχοντο τῷ βασιλεὶ νὰ φέρωσιν αὐτὸν εἰς τὸν ἱππόδρομον, καὶ ἢ νὰ καταβάλωσι τὴν στάσιν, ἢ νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ μαχόμενοι.

Καὶ ἦτο καιρὸς τῇ ἀληθείᾳ νὰ γίνῃ τι γενναῖον καὶ ὀριστακὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχῆς, διότι ἡ στάσις αὕτη, ἡ ἀπὸ εὐτελεῶν αἰτιῶν καὶ μικρῶν ἀξιώσεων κατὰ τὸ φαινόμενον ἀρξαμένη, ἐλαβεν ἤδη ὅλως ἀνατρεπτικὸν χαρακτῆρα. Τὴν πρωίαν τῆς 18 ὁ ὄχλος, μαθὼν ὅτι ὁ Ἰπάτιος καὶ ὁ Πομπήλιος ἐξῆλθον τῶν ἀνακτόρων, συνέρρουσε περὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πρώτου καὶ ἀνηγόρευσε αὐτὸν βασιλέα. Ἡ σύζυγος τοῦ Ἰπατίου, ἡ χρηστὴ καὶ συνετὴ Μαρία, ὡς ἐν προβλέπουσα τὸ οἰκτρὸν τοῦ δράματος τούτου τέλος, ἀγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην τιμὴν· ὁ δὲ Ἰπάτιος αὐτὸς, ἀνθρωπὸς ἀσθενοῦς, ὡς φαίνεται, χαρακτῆρος, κατ' ἀρχὰς ἐζήτησε μὲν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς στάσεως, μετ' οὐ πολὺ ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῶν περιπετειῶν αὐτῆς, παρίσταται προθύμως δεχόμενος τὰς προσρήσεις τῶν ὀπαδῶν, καὶ ἐπὶ τέλους ἠθέλησε νὰ πείσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἐπραξεν ἢ νὰ διευκολύνῃ τὴν καταστροφὴν τῆς ὀχληρωγίας. Ὅπως δὴποτε, εἴτε ἐκὼν εἴτε ἄκων, ἀπῆλθεν ὑπὸ τοῦ πλήθους δορυφορούμενος εἰς τὴν ἀγορὰν ἥτοι πλατεῖαν τοῦ Κωνσταντινίου, ὅπου ἐν ἑλλείψει διαδόχου καὶ τῶν ἄλλων κοσμημάτων, δι' ὧν περιβάλλοντο κατὰ νόμον οἱ βασιλεῖς, ἐπέθηκεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ οἱ περὶ αὐτὸν χρυσοῦν τινα στρεπτὸν, καὶ ἀνηγόρευσε αὐτὸν βασιλέα. Ἐν τῷ ᾧμα δὲ συνέρρουσαν περὶ αὐτὸν ἅπαντες οἱ συγκλητικοί, ὅσοι δὲν ἦσαν σὺν τῷ Ἰουστινιανῷ ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ πολλοὶ

Ξ αὐτῶν προέτειναν νὰ τραπῶσιν ἀμέσως ἐπὶ τὰ βασίλεια. Ἄν οὗτο ἐγίνετο, κατελύετο ἴσως τὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κράτος, διότι ἡ ἀλλαντευομένη βασιλικὴ φρουρὰ ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ τὰς πύλας εἰς τοὺς στασιαστάς. Κατ' εὐτυχίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ Ἰπάτιος καὶ ἡ περὶ αὐτὸν, οὐ μόνον τὸ τολμηρὸν τοῦτο ἔργον δὲν διέπραξαν, ἀλλὰ ἀπεφάσισαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὸν ἵππόδρομον· ἡ δὲ συμπύκνωσις αὐτῶν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ, ὅπου εὐχερῶς ἠδύνατο νὰ περζώσθῃσι, καὶ ὡς ἐν δικτύῳ τινὶ νὰ συλληφθῶσιν, ἐφάνη τοσοῦτον παρὰδόξος καὶ ἀσύνετος, ὥστε πολλοὶ τρώοντι ὑπώπτευσαν βραδύτερον, ὅτι ὁ Ἰπάτιος δὲν ἐπολιτεύθη οὕτω, εἰμὴ διὰ νὰ παραδώσῃ εὐχερέστερον τοὺς στασιαστάς εἰς χεῖρας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Τὴν στιγμήν ταύτην ἐξῆλθεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Μοῦνδου, τῶν περὶ αὐτὸν συγλητικῶν, καὶ τριεχιλίων καλῶς γεγυμνασμένων καὶ πιστῶν στρατιωτῶν, καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὸν ἵππόδρομον. Τὸ συνωθούμενον ἐκεῖ ἀπειράριθμον πλῆθος, εἴτε οἰκοθεν, ὅπως συμβαίνει ἐνίοτε εἰς παρομοίας περιστάσεις, εἴτε ὑπὸ ἀποστέλων τῆς αὐλῆς ῥαδιουργούμενον, εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ διχονοῇ. Καὶ ὅτε ἠκούσθη μάλιστα ὅτι προσέρχεται ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ δυνάμεως ἰκανῆς, τινὲς ἐκ τῶν τοῦ Βενέτου μέρους ἀνέκραξαν· «Ἰουστινιανὲ Ἀύγουστε, τοῦ βίνκας. Κύριε, σῶσον Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέα, καὶ Θεοδώραν τὴν Αὐγούστην.» Ἐντεῦθεν δὲ ἐπῆλθε ῥῆξις μετὰξὺ τῶν στασιαστῶν, καὶ οὕτως εὗρον αὐτοὺς ἔχοντας ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος ὅτε ἐνέβαλον εἰς τὸν ἵππόδρομον, ὁ μὲν διὰ τῆς βενεταίου λεγομένης στοᾶς, ὁ δὲ διὰ τῆς νεκρᾶς καλουμένης πύλης. Ἡ ἀντίστασις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ σπουδαία. Περὶ τὸν Ἰπάτιον ὑπῆρχον ὀλίγοι ὅπως οὖν καλῶς τεθωρακισμένοι καὶ τεταγμένοι ἄνδρες· τὸ δὲ μέγα πλῆθος ἔφερε μὲν ὅπλα τινά, ἀλλ' ἐν οὐδενὶ κόσμῳ συνωθούμενον, καὶ πρὸς ἀγῶνα ἐκ παρατάξεως παντάπασιν ἀνεπιτήδειον, εἶχε περιέλθει, ὥς πρὸ ὀλίγου εἰπομεν, καὶ εἰς ἐμφύλιον ῥῆξιν. Ὅθεν αἱμᾶ ὠρμησαν ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος, ἡ μάχη ἐτάπη εἰς ἀπλὴν σφαγὴν, ἥτις μηδεμίαν ποιοῦσα διάκρισιν μετὰξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων, διήρκεσεν ἐπὶ ὥρας πολλὰς, καὶ ἐπῆνεγεν, ὥς βεβαιοῦσι, τὸν θάνατον τριά-

κοντα χιλιάδων ἀνθρώπων. Συνελήφθησαν δὲ καὶ ὁ Ὑπάτιος καὶ Πομπήιος καὶ ὁ Πρόβος καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῶν ὀπαδῶν, ἐξ ὧν τὴν ἐπιούσαν ὁ μὲν Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος ἐδανατώθησαν, πολλοὶ δὲ ἕτεροι ἢ ἐξωρίσθησαν ἢ ἄλλως ἐτιμωρήθησαν. ὁ δὲ Πρόβος, τοῦ ὀπλοῦ ἢ ἀποποικίσις ἐνομήσθη εἰλικρινεστέρῃ, ἥτις ὦθη τῆς βασιλικῆς χάριτος.

Τοιοιουτοτρόπως ἐτελείωσεν ἡ φοβερὰ ἐκείνη στάσις, ἡ *ἐβδομέα* ὅλην σχεδὸν διαρκέσασα. Ἐπραγματεύθημεν τὰ περὶ αὐτὴν ἐν ἐκτάσει ὅπως οὖν, διότι δὲν ὁμοιάζει τὰς συνθήκας βυζαντινὰς στάσεις, ἀλλὰ ὑπῆρξε γεγονός κρίσιμον τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, διὰ δὲ τοῦτο καὶ τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὑποθέσate τεόντι ὅτι οἱ στασιασταὶ ἐπετύγχανον, ὅτι ὁ Ὑπάτιος ἐβασίλευσεν, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιπτεν. Εἶναι πρόδηλον ὅτι μετὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἤθελε συγκαταπέσει ἅπανα ἐκείνη ἡ χορεία τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ὑπ' ὧν οὗτος περιεστοιχίζετο. Ἐντεῦθεν δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤθελε στερηθῇ τοῦ κλέους ὅπερ περιεποίησαν εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ τὰ κατορθώματα τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσή· ἤθελε στερηθῇ τῶν νομοθετικῶν ἔργων ὧν προέδρευεν ὁ Τριβωνιανός· ἤθελε στερηθῇ τοῦ ἀριστοτεχνήματος ὅπερ ἤγειρεν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν ἢ μεγαλοφυΐα τοῦ Τραλλιανοῦ Ἀνθεμίου καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου. Σπουδαιότατον λοιπὸν γεγονός ὑπῆρξεν ἡ κατάλυσις τῆς στάσεως ἐκείνης, καὶ εὐλόγως ὁ Ἰουστινιανὸς ἔσπευσε νὰ ἀναγγεῖλῃ εἰς ὅλον τὸ κράτος ὡς μέγα τι κατόρθωμα τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνταρτῶν. Ἐνταῦτ' ὁ δὲ διέταξε τὴν διακοπὴν τῶν ἵππικῶν ἀγώνων, οἵτινες ἐπὶ πολλὰ ἔτη δὲν ἐπανεληφθήσαν πλέον, ἐπεχείρησε τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐλεεινῶς καταπυρποληθείσης πρωτεύουσας, καὶ μετ' οὐ πολὺ, ἀποκατασταθείσης τῆς ἡσυχίας, ἀνεκάλεσεν αὐτὴς εἰς τὰ ὑπάτα τῶν ἀξιωματῶν τὸν τε Τριβωνιανὸν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος δὲν ἔπαυσε μέχρ' ἑλίου τῆς ζωῆς αὐτοῦ εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, «ἦν γάρ, ὡς προείπομεν, αἰμύλος τε καὶ τᾶλλα ἡδύς, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα ἐπισκιάσαι ἱκανώτατος τῇ τῆς παιδείας περιουσίᾳ.» Ὁ δὲ βαρὺς καὶ ἀνελέημων Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, περιελθὼν μετὰ δέκα ἔτη εἰς ῥήξιν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν βασιλίδαν Θεοδώραν, ἐξέπεσε

ἥς ἀρχῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀσπασθῇ τὸ ἱερατικὸν σχῆμα καὶ κατέλυ-
ε τὸν βίον ὡς πρεσβύτερος.

Ἐνταῦτῳ δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς, ἅμα κατέπαυσεν ἡ μεγάλη αὕτη
ιτασίς, ἐξηκολούθησε τὰ νομοθετικὰ αὐτοῦ ἔργα καὶ προέβη ἥδη
εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυριωτάτου τῆς ζωῆς αὐτοῦ βουλευματος.
Εἶδομεν ὅτι ἐπὶ βασιλεύοντος τοῦ Ἰουστίνου εἶχε συνάψει σχέσιν
πινὰ καὶ φιλίαν πρὸς Ἰλδέρικον, ὅστις ἐγγονὸς ὦν τοῦ κατακτητοῦ
τῆς Ἀφρικῆς Γιζερίχου, εἶχεν ἀναλάβει τὴν τῶν αὐτοῦ Βανδάλων
ἀρχὴν ἐν ἔτει 523. Ὁ Ἰλδέρικος οὗτος, καίτοι ὦν ἀρειανὸς, ὅπως
οἱ προκατόχοι αὐτοῦ, ἀνεδείχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπεικῆς πρὸς τοὺς
ὀρθοδόξους ὑπηκόους. Ἀλλ' ἡ ἐπεικεία αὕτη, αἱ πρὸς τὴν αὐτὴν
τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις, καὶ ἡ ἥττα ἣν ὑπέστη πολεμῶν
πρὸς τοὺς Μαυρουσίους, προεκάλεσαν τὴν στάσιν ἐνὸς τῶν συγγενῶν
αὐτοῦ ὀνόματι Γελίμερ, ὅστις ἀπάσας τὴν ἀρχὴν ἐφυλάκισε τὸν
Ἰλδέρικον, ἐν ἔτει 530 ἢ 531· ὁ δὲ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ
Ἰουστινιανοῦ. Ἐν τῷ συμβουλίῳ τὸ ὅποιον συνεκροτήθη, ἵνα σκαρθη-
πὲρ τοῦ πρακτέου, ὁ Ἰουστινιανὸς προέτεινε νὰ ἀναλάβῃσι τὸν ἀγῶνα,
ἐπεριεδόμενος πρὸ πάντων εἰς τὴν μεταξὺ ἐπαλθοῦσαν παρὰ μὴν
τοῦ βανδθλικῶ κράτους, καὶ τὰ δεινὰ ὅσα ἐπασχον οἱ ὀρθόδοξοι
χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Καὶ οἱ μὲν πλείστοι τῶν
περὶ αὐτὸν ὑπουργῶν καὶ ἀξιωματικῶν ἐνόμιζον ἐπισφαλές τὸ ἐπι-
χείρημα, ἐνθυμούμενοι τὴν οἰκτρὰν ἐπὶ Δεόντος ἀποτυχίαν (τελ.
772 καὶ 773 τοῦ δευτέρου τόμου), ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος
τῆς ἡπαιτηθισομένης δαπάνης, ἐνῶ ἥδη οὐκ ὀλίγα χρήματα ἠνα-
λώθησαν εἰς τὸν πρὸ μικροῦ καταλυθέντα περσικὸν πόλεμον· ἐπὶ
πᾶσι δὲ θεωροῦντες ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἐπιτυχία θέλει ἀποστραφῆται
τὸ κράτος τῶν ταγμάτων τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς τὴν ἄμυναν αὐτοῦ.
κατὰ τῶν πανταχόθεν ἐπικειμένων πολεμίων, τόσῳ μᾶλλον ὅτῳ
ἐμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ἐτέρους διαποντίους πολέμους, διότι ἡ δι-
τρήσις τῆς Ἀφρικῆς ἦτο ἀδύνατος ἐνὸς ἢ Σικελία καὶ ἡ Ἰταλία
ὑπέκειντο εἰς ἀλλοτρίους ἀρχοντας. Οὐδεὶς ἐν τούτοις ἐτόλμα νὰ
ἐντείπῃ εἰς τὴν ἐμφανῶς δηλωθεῖσαν προαίρεσιν τοῦ βασιλέως, ὅτε
ἐκινετὰς ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, ὅστις ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας

ταύτης ἀνέδειξεν ἅπαντα τὰ προτερήματα καὶ ἅπαντα τὰ εὐλα-
τώματα τῆς ποιικίλης αὐτοῦ φύσεως, ἐξέθηκε τὰς ἐνστάσεις ἐμπε-
ρὺν εὐλαδῶς μὲν ἀλλὰ τοσοῦτον ἐντόνως, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ἐφάν-
η κατ' ἀρχάς μεταπεισθεὶς. Τὸ ἐπιχείρημα ἦτο τὸν ὅτι ἐντελὲς ἐλ-
λότεριον τῶν ἀληθῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους συμφερόντων, τὰ ὅποια
ἀπῆλθον οὐχὶ νέας κατακτήσεις ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἐξασφάλισιν τῶν
χωρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο, ἀπὸ τῶν βαρβάρων, οἵτινες διὰ τῶν ἐκπε-
πιθιμένοι καὶ εἰςβάλλοντες. Κατὰ δυστυχίαν αἱ κραγαὶ καὶ αἱ
ἐνέργειαι τοῦ ἐν τῇ Ἀφρικῇ ὀρθοδόξου κλήρου ἀνέτρεψαν μετ' οὐ
πολὺ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐπροξένησαν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰωαννινοῦ
οἱ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου λόγοι. Ἐν δὲ προσαναλογοῦμεθα
καὶ ὅτι οἰκοθεν ἐπόθει πρὸ καιροῦ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ δυτικοῦ κρά-
τους, θέλομεν ἐννοήσαι πῶς ἐπὶ τέλους ἀπεφάσισε τὴν ἐπὶ τοῦ
Βανδάλους στρατείαν.

Ἀποφασίνας δὲ ἅπαξ τὸ ἐπιχείρημα, διεξήγαγε τὰς πρὸς τοῦτο
ἐπαιτουμένας παρασκευὰς μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐπιμελείας καὶ
δραστηριότητος. Συνέλεξεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῦς μὲν φορτα-
γοὺς πεντακοσίας, ὧν αἱ μείζονες εἶχον χωρητικότητα 50,000
μεδίωνων, αἱ δὲ ἐλάσσονες 3,000, πλοῖα δὲ πολεμικά 92, τὰ
ὅποια ἦσαν μονήρη, εἶχαν δηλαδὴ μίαν ἐκατέρωθεν σειρὰν ἐρετῶν,
ἀλλ' ἐν ταύτῃ καὶ ὁροφάς, ἵνα οἱ ἐρέσαντες ὥς προφυλαγμένοι ἀπὸ
τῶν πολεμίων, καὶ ἐκαλοῦντο «*δρομῶνες*» διὰ τὴν ταχύτητα τοῦ
δρόμου αὐτῶν. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν φορτηγῶν ἦσαν ναῦται διζύμια,
Αἰγύπτιοι καὶ Ἴωνες οἱ πλείστοι καὶ Κίλικες, ἐπὶ δὲ τῶν δρομῶ-
νων δις χίλιοι ἐρέται, ἅπαντες Κωνσταντινουπολῖται, διότι ἔκτοτε
ἡ Κωνσταντινούπολις διεκρίνετο διὰ τὴν ῥώμην καὶ τὴν δεξιότητα
τῶν ἐρετῶν αὐτῆς. Ὁ δὲ στρατὸς, ὃν ἡ ναυτικὴ αὐτὰ δύναμις ἐμελ-
λε νὰ διαβιβάσῃ εἰς Ἀφρικὴν, συνεκροτήθη ἐκ πεζῶν μὲν μυρίων,
ἱππέων δὲ πεντακισχιλίων, στρατὸς εὐάρθμος, ἀλλ' ἀρίστα ἐκτε-
λεγμένος καὶ διεσκευασμένος. Τὸ δὲ κυριώτατον, ἡ στρατηγία ἐπε-
τράπη, οὐχὶ, ὅπως ἐπὶ Λέοντος, εἰς συγγενῇ τινα τοῦ βασιλέως ἀνί-
κανον, ἀλλὰ εἰς τὸν περιφανῆ Βελιτάριον, ἄνδρα παρέχοντα ἐν πᾶσι
τὰ πιστὰ τῆς ἐπιτυχίας. Πλὴν τούτου ἀρχηγὸς τοῦ στόλου προ-
χειρίσθη ὁ Ἀλεξανδρεὺς Καλὼνυμος, καὶ ὑπαρχὸς τοῦ στρατοπέδου,

ὅς ἐστι γενικὸς ἐπιμελητὴς τοῦ στρατοῦ, ὁ πατρίκιος Ἀρχέλαος· Ἄφου δὲ οὕτω κατηρτίσθησαν τὰ πάντα, κατὰ μῆνα Ιούνιον τοῦ 534 ἔτους, ἡ δύναμις αὕτη ἐγκάσθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἐπιφανίου, καὶ, παρελάσασα ἐν παρατάξει πρὸ τῆς βασιλείου αὐλῆς, κατέπλευσε διὰ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Ἑλληνπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπαθε δεινὸν μέγα ἡ στρατιὰ ἐξ αἰτίας τοιαύτης. Ἐπομεν ἐκ προομίου ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐμελλεν ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης νὰ ἀναδείξῃ ἀμφοτέρως τὰς φάσεις τῆς διπλῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀγαθῆς αἵμα καὶ πονηρᾶς οὐσης. Ὁ Ἰωάννης, προνοήσας ἐν τῇ μεγαλοφυΐᾳ αὐτοῦ ἅπαντα τῆς ἐπιχειρήσεως τὰ ἀτοπήματα, ἐξέθηκεν αὐτὰ θαρρύντως τῷ βασιλεῖ. Ἐπειδὴ δὲ ἀπεφασίσθη οὐδὲν ἤττον ἢ ἐπιχειρήσεις, ὁ Ἰωάννης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθίσῃ εἰς τὸν περασμόν, ὅστις ὡς κακὸς δαίμων παρηκολούθει τὸ ἐξαισιον ἐκεῖνο πνεῦμα, καὶ ἐζήτησε, καθὼς λέγουσιν σήμερον πολλοὶ τῶν διαχειριζομένων τὰ δημόσια χρήματα, νὰ ὤφελῃ ἀπὸ τὴν περίστασιν ταύτην, ἀδιαφορῶν ἂν ἐκ τούτου ἐκινδύνευεν ἡ τύχη τοῦ στρατοῦ. Ὅθεν διὰ νὰ δώσῃ ὀλιγώτερα ξύλα καὶ ὀλιγώτερον μισθὸν εἰς τοὺς ἀρτοποιούς, παρεστράσε τὸν ἄρτον, ὅστις ἐφορτώθη εἰς τὰ πλοῖα διὰ τὸν στρατὸν, ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος ὅπτεν' ἐξ οὗ ἀπέβη οὗτος μετ' ὧ καλὺ σεσηπὼς καὶ εὐρωτιῶν καὶ δύσοσμος, πολλοὶ δ' ἐκ τῶν στρατιωτῶν ἐνόσησαν ἐκ τούτου δεινῆς. Ἵνα ἐπανορθώσῃ τὸ ἀτέπημα τοῦτο ὁ Βελισάριος ἀφικόμενος εἰς Μεθώνην τῆς Πελοποννήσου, ἀνενέωσεν ἐκεῖθεν ἐν μέρει τὴν προμήθειαν· ἔπειτα κατέπλευσεν εἰς Ζάκυνθον, ἵνα παραλάβῃ τὸ ἡναγκαῖον διὰ τὸν πλοῦν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους ὕδωρ, καὶ ἐκεῖθεν ὤρμησεν ἐπὶ τὴν παραλίαν τῆς Σικελίας, ὅπου ἐναυλόγησεν οὐ μακρῶν τῆς Αἴτνης. Οἱ Γότθοι, οἱ τότε ἄρχοντες τῆς νήσου ταύτης, ὅπως καὶ τῆς Ἰταλίας, ὑπεδέχθησαν φιλικῶς τὸν στόλον, ὁ δὲ Προκόπιος ἔμαθεν ἐν Συρακούσαις ἀπὸ φίλου τινὸς αὐτοῦ πρὸ δύο ἡμερῶν ἐκ Καρχηδόνος φθάσαντος, ὅτι οἱ Βανδῆλοι οὐδόλως προσεδόκων τὴν ἐπερχομένην στρατιάν. Οὐδὲν ἤττον ὁ Βελισάριος δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ πλεύσῃ κατ' εὐθείαν ἐπὶ Καρχηδόνα, ὅπως συνεβούλευον αὐτῷ οἱ ὑποστράτηγοι, μὴ θέλων νὰ ἐκτεθῇ εἰς ναυμαχίαν μετὰ στόλου φέροντος πλείστους ὅσους ἀνθρώπους ἐντελῶς

ἄλλοτρίους τῆς θαλάσσης· ἀλλ' ἐκ Σικελίας ἐπορεύθη διὰ Μελίτης πρὸς τὴν πλησιεστέραν τῆς ἀφρικανικῆς παραλίας ἄκρην καὶ ἀπεβίβασθη ἀκωλύτως εἰς χωρίον τι καλούμενον μὲν Κεφαλὴν βράχους (Caputvada), ἀπέχον δὲ τῆς Καρχηδόνας πέντε ἡμερῶν ὁδόν.

Ὁ Βελισάριος οὐ μόνον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἀνεδείχθη στρατηγὸς μέγας, ἀλλὰ καὶ πειθαρχίαν αὐστηράν ἐφρόντιζε καὶ ταχὺ κρίναι ἐν τῷ στρατοπέδῳ, τιμωρόντας ἥδη καὶ ὁδὸν τινὰς τῶν στρατιωτῶν ἀτακτήσαντας. Ἀποβίβασθαι δὲ εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἐξήγγησεν ἀμέσως εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ, ὅτι ἐπέρχονται ὡς ἐλευθερωταί, αὐχὶ ὡς ὀλετῆρες τῆς χώρας, καὶ ὅτι, ἵνα εὐδοκίμησῶσιν, ὀφείλουσι νὰ μὴ ἐκτραπῶσιν εἰς διαρπαγὴν καὶ βίαν, ἀλλὰ νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ πληρωμῇ πᾶν τὸ ἀναγκαῖον. Οὕτως δὲ πολιτευόμενος εὗρε τῶντι τοὺς κατοίκους προθύμους νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ πάντα τὰ ἐφόδια, τὰ δὲ σύλλεκτον, καὶ ἡ Λέπτη, καὶ ἡ Ἀδραμητὸς, αἱ πρῶται πόλεις, τὰς ὁποίας ὁ στρατὸς ἀπῆντησε πορευόμενος· ἐπὶ Καρχηδόνα, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀνοίξωσιν αὐτῷ τὰς πύλας αὐτῶν. Ἀπόσπασμα ψιλῶν στρατιωτῶν προηγεῖτο τῆς πορείας καὶ προσφύλαττε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἀπὸ τῶν πολεμιῶν, ὅσοι ἠδύναντο ἐκ τῶν ὁρέων νὰ ἐπιπέσωσιν· ὁ δὲ στόλος παρέπλεεν ἐκ δεξιῶν. Οὕτω ταχέως πορευόμενος ὁ στρατὸς ἀφίκετο ἀνευ οὐδεμιᾶς σπουδαίας ἀντιστάσεως εἰς Γράσπην, παρὰδεῖσον χαριέστατον τῶν Βανδῶν βασιλέων, τὸν ὁποῖον καὶ κατέλαβεν. Ὁ Γελίμερ ἐξέπεμψε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀμμάταν μετὰ τοῦ πλείστου τῆς δυνάμεως, ἵνα ἀναχαιτίσῃ τοὺς Βυζαντινοὺς εἰς Δέκιμον, προῆστοιον τῆς Καρχηδόνας, ἐν ᾧ ὁ μὲν ἀνεψιὸς αὐτοῦ Γιβαμουῖνδος, ἔχων ἵππεις διχιλίους, ἐμελλε νὰ προσβῇ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, οὗτος δὲ ὁ Γελίμερ, διὰ πορείας ἀδήλου εἰς τὰ νῶτα τῶν Βυζαντινῶν ἐπελθὼν, προέκειτο νὰ ἐπιτεθῇ ἐντεῦθεν κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀφροσύνη τοῦ Ἀμμάτα, πρὸ τοῦ δέοντος χρόνου ἐπὶ τὸν ἀγῶνα κατελθόντος, ἀνέτρεψεν ἅπαν ἐκεῖνο τὸ βούλευμα, καὶ ἐπῆνεγκε τὴν τῶν Βανδῶν καταστροφὴν. Ὅτε ὁ Γελίμερ ἔφθασεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ εἶχεν ἤδη πέσει ἐν τῷ μέσῳ τῶν πλείστων ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν· ὅθεν κατετροπώθησαν ὅ,τε Γιβαμουῖν-

δος και αὐτός ὁ βασιλεὺς, ὅστις τραπείς εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐρήμου, διέταξε συγχρόνως νὰ θανατώσῃσι τὸν ἐν τῇ φυλακῇ ὄντα 'Ιλδέρικον. Ἀλλ' ὥς ἐκ τοῦ θανάτου τούτου δὲν ὠφελήθη ὁ Γελέμερ· ὠφελήθησαν οἱ Βυζαντινοί, οἵτινες παρέμειναν κύριοι τῆς χώρας. Ἀφικόμενος εἰς Καρχηδόνα ὁ Βελισάριος εὔρε τὴν πόλιν κατάφωτον, διότι οἱ ὀρθόδοξοι αὐτῆς κάτοικοι ἐπανηγύριζον ἐνθουσιωδῶς τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ τοῦ προστάτου τῆς χώρας, ἅμα δὲ και τὴν τῶν ἀρειανῶν Βανδῆλων καθάρσιν. Ὁ Βελισάριος διέταξε νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ οἱ ναῦται τοῦ στόλου, ἵνα αὐξήσῃσι τὴν πομπὴν τῆς θριαμβευτικῆς αὐτοῦ εἰσόδου, καὶ κατέλυσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῶν βασιλέων.

Ἀλλὰ τῆς Καρχηδόνας ἡ ἄλωσις δὲν συνεπήγαγεν ἀμέσως τὴν κατὰκτησιν ὀλοκλήρου τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ Γελέμερ, καὶ τοι περιελθὼν εἰς διενέξεις πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν δὲν προεδόκα, ὥς εἶδομεν, ὅτι θέλει καταπολεμηθῇ σπουδαίως ὑπ' αὐτοῦ· ὅθεν εἶχε πράξει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ λάθος, μικρὸν πρὸ τῆς ἐπιστρατείας τοῦ Βελισαρίου, νὰ ἐκπέμψῃ ἀρίστην τινα τοῦ στρατοῦ μοῖραν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου Σαρδόνος, ἥτις, ὑποτεταγμένη οὖσα εἰς τοὺς Βανδῆλους τῆς Ἀφρικῆς, εἶχε πρὸ ὀλίγου ἀποστατήσει. Ἦδη ὁ Γελέμερ ἀνεκάλεσε κατεσκευασμένως τὴν μοῖραν ταύτην τῆς δυνάμεως· συνέρρυσαν δὲ περὶ αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Βανδῆλοι, καὶ πολλοὶ τῶν Μαυρουσίων, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι προχείρου λαφυραγωγίας, διότι πάντες ἐφρόνουν, ὅτι θέλουσιν ἐπὶ τέλους καταβληθῇ οἱ ἐκ Βυζαντίου ἐπιδραμόντες εὐάριθμοι ἀντίπαλοι. Ἀλλὰ καίτοι οἱ Βανδῆλοι ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι, καίτοι οἱ ἐκ Σαρδόνος ἀνακάμψαντες παλαίστρατοι ἡρωϊκῶς ἠγωνίσθησαν, ὁ Βελισάριος ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους ἐν Τρικαμάρῳ, οὐ μακρὰν τῆς Καρχηδόνας. Ὁ Γελέμερ ἐτράπη εἰς φυγὴν, τὸ δὲ στρατόπεδόν αὐτοῦ ἔπεσαν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν. Οἱ ἐπιζήσαντες ἐκ τῶν Βανδῆλων ἔπαθον τὰ πάνθ' ὅσα ἀπὸ τῶν ἐπιβούλων αὐτῶν συμμάχων, τῶν Μαυρουσίων καὶ τότε οἱ τοῦ βυζαντινοῦ ἡγεμόνος ὑποστράτηγοι ἐγένοντο ἀλληλοδιαδόχως κύριοι τῆς Ἰππώνος (τῆς σημερινῆς Βόνης), τῆς Καισαρείας (τοῦ σημερινοῦ Ἀλγερίου ἢ Τσερτσελ), καὶ αὐτοῦ τοῦ Σέπτου (τῆς σημερινῆς Σιύτας) πλησίον τῶν Ἰβρακλέους στηλῶν. Ἡ Σαρδὼν, ἡ

Κόρσικα, αἱ Βαlearίδες, ἡ Ἑρως ὑπετάχθησαν ὅπως ἡ ἀφρικανικὴ ἡπειρος, ὥστε ὁ Βελισάριος ἐδυνήθη νὰ γράψῃ πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅτι ἐντὸς τριῶν μηνῶν συνεπλήρωσε τὴν μεγάλην ταύτην κατὰκτησιν. Οὐδ' ὑπελείπετο τῶντι ἄλλο εἰμὴ νὰ συλληφθῇ αὐτὸς ὁ Γέλμερ, ὅστις, μὴ δυνήσας νὰ περάσῃ εἰς Ἰσπανίαν, κατέρυγεν εἰς δυσπρόσιτόν τι ὄρος ἠναγκάσθη ὅμως μετ' οὐ πολὺ νὰ παραδοθῇ.

Τὰ λαμπρὰ ταῦτα πολεμικὰ ἔργα ἐκίνησαν τὸν φόβον τῶν αὐλικῶν κατὰ τοῦ Βελισαρίου, ὅστις διεβλήθη τότε ὅτι μελετᾷ νὰ σφετερισθῇ τὴν βασιλείαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατακτηθείσης χώρας. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐταλαντεύετο μεταξὺ τῆς ἀνάγκης ἣν εἶχε τοῦ ἀνδρός, ἐν ὅχι τῆς εὐγνωμοσύνης ἣν πρὸς αὐτὸν ᾔσθανετο, καὶ τῆς δυσπιστίας ἣν φυσικὸν μέχρι τινὸς ἦτο νὰ παραγάγωσιν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὰ ἀπαράμιλλα ἐκείνα κατορθώματα, ἀπὸ τὰ ὁπῖα πολλοὶ ἄλλοι μὴ Βελισάριοι ἠδόναντο τῶντι, κατ' ἐκείνας μάλιστα τὰς ἀναμάλους περιστάσεις, νὰ ἀφελθῶσιν ἵνα ὀρέξωσι χεῖρα ἐπὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους νομίσας, ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ συνέσει, ὅτι τὸ προνιμώτερον ἦτο νὰ ἐγκαλέσῃ τὰ περὶ τούτου εἰς αὐτὴν τὴν χρηστότητα τοῦ Βελισαρίου, ἔγραψεν ὅτι ἐπιτρέπει αὐτῷ ἢ νὰ παραμείνῃ ὡς διοικητὴς τῆς Ἀφρικῆς, ἢ νὰ ἀνακάμψῃ εἰς Βυζάντιον. Καὶ ὁ μὲν ἡρωϊκὸς ἀνὴρ ἐματαίωσε τὰς ἐπιβουλὰς τῶν ἐχθρῶν, σπεύσας νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς, δικαίως ἀνταμείβων τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ καὶ τὴν πίστιν, διέταξε νὰ εἰσέλθῃ θριαμβικῶς εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸν ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν τρόπον. Τὸν θρίαμβον τοῦτον ἐκόσμησαν τρόπαια θαυμαστά, τὰ πολυτελεῆ σκευὴ τῶν Βανδῆλων βασιλέων, τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ πολύτιμα πράγματα, ὅσα ὁ Γιζέρικος εἶχεν ἐξ Ἰταλίας ἀρπάσει, καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων διέπρεπεν τὰ τῶν Ἰουδαίων κεμήλια, ὅσα ὁ Τίτος ὁ τοῦ Οὐεσπεσιανοῦ υἱὸς εἶχε κομίσει ποτὲ εἰς Ῥώμην, ἥδη δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἔπεμψεν εἰς τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερὰ τῶν χριστιανῶν. Ὅπισθεν τῶν τροπαίων τούτων ἤρχοντο μακρὰι σειραὶ Βανδῆλων αἰχμαλώτων διαπρεπάντων ἐπὶ τῷ κάλλει καὶ τῷ μήκει τοῦ σώματος, καὶ τελευταῖον αὐτὸς ὁ Γέλμερ πορφύραν περιβεβλημένος. Ὁ Βελισάριος ἐβάδιζε πεζὸς παρε-

πομένων τῶν συναγωνιστῶν. Ἀμφότεροι δὲ, ὅτε αἰχμάλωτος βασιλεὺς καὶ ὁ δορυκτῆτωρ τῆς Ἀφρικῆς, προσελθόντες εἰς τὸν ἱππόδρομον καὶ πρὸς πεισόντες ἐπροσκύνησαν τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, ἐπὶ θρόνου καθήμενους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐτήρησεν ἀκριβῶς τὰς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ γενομένας πρὸς τὸν Γελέμερα ὁμολογίας, ἐπιτρέψας αὐτῷ πλοῦσια ἐν Ἀσίᾳ κτήματα, ἵνα διαζῇ ἐν ἀνέσει τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς. Ἀναδιωργάνωσε δ' ἐπιμελῶς τὴν ἐπαρχίαν Ἀφρικῆς, καὶ διώρισε διάδοχον τοῦ Βελισαρίου τὸν ἐκ Ἀδάρας, τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ, Σολόμωννα. Ὁ Σολόμων, ὅστις εἶχε διατελέσει ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ δομέστικος τοῦ Βελισαρίου, ὃ ἐστὶ γεννὸς ἀρχηγὸς τῶν ἐπιτελῶν, ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον αὐτοῦ, περιστέλλων μὲν τὰς τῶν Μαυρουσίων στάσεις, ἀνεγείρων δὲ τὰ ὀχυρώματα τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον καταστροφῇ ὑπὸ τῶν Βανδήλων, δι' ἔργων τῶν ὁποίων τὴν μνήμην καὶ τὴν ἐκτασιν διέσωσεν ἐπιγραφῇ ἀνευρεθείσα πρὸ τινων ἐναυτῶν ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῆς ἐν Θεούεστη (τῇ σημερινῇ Τεβέζῃ) θριαμβικῆς ἀψίδος.

Ἀπὸ τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Ἀφρικῆς εἰς τὴν τῆς Ἰταλίας ἀνάκτησιν ἡ μετάβασις ὑπῆρξε πρόχειρος, διότι καὶ ἀφορμαὶ πρὸς τοῦτο ἐδόθησαν οὐκ ὀλίγαι, καὶ αἱ περιστάσεις ἦσαν ἐπιτήδεια. Ὁ ὁστρογότθος Θεοδόριχος, ὅστις ἐπὶ Ζήνωνος (σελ. 58) ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰταλίας, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου ἐκεδέρνησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνετῶς τὴν χώραν ταύτην. Ἀποθνήσκων δὲ τῷ 526, κατέλιπε διάδοχον ἀνήλικον, τὸν ὄρφανόν ἐγγονον αὐτοῦ Ἀταλάρχον, ἐπιτροπευόμενον ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ κατακτητοῦ Ἀμαλασοῦνθας. Αὕτη ἡ Ἀμαλασοῦνθα, περιώνυμος ἐπὶ τῇ κάλλει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, ἐκυβέρνηε ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκ διαταγῆς αὐτῆς οἱ ἐν Σικελίᾳ Γότθοι εἶχον ὑποδεχθῇ φιλικῶς τὸν στόλον τοῦ Βελισαρίου, διότι δυσμενῶς διέκειτο πρὸς τοὺς Βανδήλους, καὶ ἐπεθύμει τὴν ταπεινώσιν αὐτῶν. Πλὴν τούτου ἡ Ἀμαλασοῦνθα, ἥτις ἐξηκολούθει τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς εἰς ἐν ἔθνος συγχωνύσεως Ῥωμαίων καὶ Γότθων, διὰ τῆς εἰς τοὺς τελευταίους τούτους μεταδόσεως τοῦ λατινικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπέζητει τὴν ἐπὶ τούτῳ συνδρομὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταν-

τινουπόλεως, τοῦ ὁποίου ἄλλως ἀνεγνώριζε τὴν ψιλὴν ἐπικυρερχίαν. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ βαγδαῖα ἐν Ἀφρικῇ κατορθώματα τοῦ Βελισσρίου ἤρχισαν νὰ προξενῶσιν ἀνησυχίαν τινὰ εἰς τοὺς Γότθους, ὁ νέος Ἀταλάρχος, ὅστις οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀνατροπὴν, ἣν ἐδίδεν αὐτῷ ἡ μήτηρ, ἀπέθανεν ἐκ πρωΐμου ἀκολασίας, οἱ δὲ ἀγέρωχοι Γότθοι κατεξανέστησαν κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἀμαλασούνθης καὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτῆς συμβούλων. Εἰς μάτην αὕτη ἐξήτησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς καλοῦσα συνάρχοντα τὸν ἴδιον ἐξάδελφον Θεοδάτον· ἡ Ἀμαλασούνθα ἐδολορονήθη οὐδὲν ἔτιον κατὰ μῆνα δεκέμβριον τοῦ 534 ὑπὸ τινων Γάθων, τῶν ὁποίων εἶχε θανατώσει τοὺς συγγενεῖς, κυρίως δὲ, ὡς φαίνεται, κατ' ἐιστήγησιν τοῦ Θεοδάτου. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλαβεν, ὅπως καὶ ἐν Ἀφρικῇ, εὐπρόσωπον πολέμου αἰτίαν, τὴν ἐκδίκησιν τοῦ θανάτου τῆς συμμάχου αὐτοῦ βασιλίδος τῆς Ἰταλίας. Εἶχε δὲ καὶ ζῶντος ἔτι τῆς Ἀμαλασούνθης προτείνει ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν Σικελίαν Λιλυθαίου, ὅπερ οἱ μὲν Γότθοι εἶχον προηγουμένως παραχωρήσει εἰς τοὺς Βανδῆλους, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ἀπῆλθον νῦν ὡς παράρτημα τοῦ ὑπ' αὐτῶν κατακτηθέντος κράτους.

Ὁ Βελισάριος ἐπιτραπείς τὸν νέον τοῦτον πόλεμον, ἀπεβίβασθη κατ' ἀρχὰς εἰς Σικελίαν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 535. Οἱ κατέχοντες τὴν νῆσον ταύτην εὐάριθμοι Γότθοι δὲν ἀντέστησαν ὁπωσοῦν εἰμὴ ἐν Πανόρμῳ· ἀλλὰ καὶ ταύτης ἐγένετο μετ' οὐ πολὺ κύριος ὁ Βελισάριος, συμπληρώσας οὕτως ἐντός ἐλαχίστου χρόνου τὴν κατάκτησιν ἅπασις τῆς Σικελίας, εἰς ὃ συνετέλεσε βεβαίως οὐκ ὀλίγον ἡ συμπάθεια, ἣν εἶχον οἱ πλείστοι αὐτῆς κάτοικοι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μοναρχίαν. Διότι ἡ πάλαι ποτὲ καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελληνισθεῖσα Σικελία ὑπέκυψε μὲν ἔπειτα εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, οὐδέποτε δὲ ἐδέχθη τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ναι μὲν αἱ ἀρχαῖαι διαλεκτικαὶ μεταξὺ τῶν δωρικῶν καὶ τῶν χαλκιδικῶν ἑλληνίδων ἀποικιῶν διαφοραὶ εἶχον ἐκλείψει σχεδόν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν, ὑπενοῦσαι εἰς τὴν λεγομένην κοινὴν διάλεκτον· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ ἐπικρατοῦσα ἔτι αὐτόθι γλῶσσα ἦτο ἡ κοινὴ αὕτη ἑλληνικὴ διάλεκτος, ἥτις ὑπέτρεφεν ἀναμνήσεις καὶ αἰσθήματα, ὡς ἐκ τῶν ὁπίων

οἱ κάτοικοι τῆς νήσου εὐχαρίστως εἶδον ἑαυτοὺς ἀπαλλαγέντας τῆς γοθικῆς κυριαρχίας, καὶ συνταχθέντας μετὰ κράτους ὁμογλώσσου καὶ ὁμοδόξου.

Ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὁ Βελισάριος, πληροφορηθεὶς ὅτι ἐν Ἀφρικῇ συνέβη στάσις, μεταβαίνει αὐτόθι καὶ κατατροπώνει αὐτὴν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ· ἔπειτα δὲ ἀνακάμπει εἰς Σικελίαν, ὅπου ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ εἶχεν ἀφηνιάσει ὁ ἴδιος αὐτοῦ στρατός· καὶ καθυποβαλὼν αὐτὸν αὐθις εἰς πειθαρχίαν, ἄγει τῷ 536 ἐπὶ τὴν τῆς Ἰταλίας κατακτίσιν. Ἡ κάτω Ἰταλία, ἥτις διὰ τὸν ὁλοσχερῆ αὐτῆς ἐξελληνισμόν εἶχεν ὀνομασθῇ ποτε μεγάλη Ἑλλάς, ἔσωζεν, ὅπως καὶ ἡ Σικελία, μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κατὰ μέγα μέρος τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις. Ὄθεν τὸ Ῥήγιον, ἡ πρώτη πόλις ἣν ἀπῆντησεν ὁ Βελισάριος, ἐδέχθη αὐτὸν προθύμως. Πλὴν τούτου ὁ γαμβρὸς τοῦ Θεοδώτου, ὃν οὗτος εἶχεν ἐκπέμψει εἰς τὸν μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας πορθμὸν, ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους, ἀντὶ νὰ καταπολεμήσῃ αὐτοὺς, ἔσπευσε νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν βυζαντινὸν ἡγεμόνα. Αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῶν Γότθων εἶχεν ἐπιχειρήσει μυστικὰς τινὰς πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν διαπραγματεύσεις, ὑποσχόμενος νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχῆς, ἐὰν λάβῃ ἀσφαλῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνταξιν· ἀλλὰ πληροφορηθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ ὅτι οἱ Γότθοι νῦδοκίμησαν ὡπλοῦν ἐν Ἰλλυρίᾳ κατὰ τῶν Βυζαντινῶν ἀγωνιζόμενοι, ἀνέλαβε θάρρος καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολούτησῃ τὸν πόλεμον. Ἡ Νεάπολις, κατεχομένη ὑπὸ φρουρᾶς πολυαριθμοῦ Γότθων, οἵτινες εἶχον καταλίπει εἰς Ῥαύενναν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα ὡς ἐνέχυρα τῆς ἰδίας πίστεως, ἀντέστη ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας εἰς τὸν Βελισάριον. Ἀλλ' ὁ Θεόδωτος, εἰ καὶ ἐξελθὼν ἐκ Ῥώμης μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, δὲν ἐτόλμησε νὰ βοηθήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, οἱ δὲ ὑπήκοοί του, ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν τοσαύτην τοῦ ἀνδρὸς δειλίαν, ἐθανάτωσαν αὐτὸν, καὶ ἀνηγόρευσαν ἄρχοντα τὸν στρατηγὸν Οὐίτιγιν. Ὁ νέος βασιλεὺς ἦτο μὲν ἀνὴρ ὁμολογουμένως γενναῖος, δὲν ἐνόμισεν ὁμως φρόνιμον νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην ἐν χώρᾳ τῆς ὁποίας οἱ πλείστοι κάτοικοι δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διέκειντο. Ἐγκατέλιπε δὲ καὶ τὴν Ῥώμην αὐτὴν, καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ῥαύενναν, ἥτις ἦτο τὸ ἀσφαλέστερον πολεμικὸν τῆς Ἰταλίας

βραχέτερον. Τότε ὁ Βελισάριος, προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, εἰ-
 ῆλθε κατὰ μῆνα δεκέμβριον τοῦ 536 εἰς τὴν ἄλλοτε κοσμοκράτορα
 πόλιν, τῆς ὁποίας καὶ ἐπεμφε τὰς κλεῖς εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Ἐν τῷ
 μεταξὺ ὅμως ὁ Οὐτίγρις, ἀθροίσας ἐν τῇ ἀνω Ἰταλίᾳ δυνάμεις ἐξι-
 ολόγους, ἦλθε καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Ῥώμην. Ἡ φρουρά αὐτῆς ἦτο
 εὐάριθμος· ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως μεγάλη· οἱ κάτοικοι ἀπόλεμα καὶ
 παλιμβουλα· ὥστε ὁ Βελισάριος, καίτοι Βελισάριος ὢν, δὲν ἤθελεν
 ἱσως δυνηθῆναι ἀντιῆξαι ἐὰν δὲν κατέφθανον αἱ ἐπικουραὶ τῆς ὁποίας
 ἐξήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐστάλησαν αὐτῷ,
 κυρίως χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἀντωνίνης.

Τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς ταύτης εἶναι τοσοῦτον στενῶς συνδεδε-
 μένον μεθ' ὅλου τοῦ ἐνδόξου σταδίου τοῦ ὁποῖον διήνησεν ὁ μέγας
 στρατηγός, καὶ μεθ' ὅλης τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστά-
 σεως τῶν χρόνων τούτων, ὥστε πρόφορον νομίζομεν νὰ εἴπωμεν
 ὅλγας τινὰς λέξεις περὶ αὐτῆς. Ἡ Ἀντωνίνα κατήγετο ἐκ πατρὸς
 μὲν καὶ κάππου ἡνιόχων ἐν τοῖς ἱπποδρομίῳ Κωνσταντινουπόλεως
 καὶ Θεσσαλονίκης, ἐκ μητρὸς δὲ διαγούσης βίον ἥκιστα χρηστὸν,
 τὸν ὅποιον ἐμυμήθη καὶ ἡ θυγάτηρ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, ἀποκτήσασα
 τέκνα πολλὰ, πρὶν ἢ συζευχθῆναι τὸν Βελισάριον. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἤξιώθη
 τοιαύτης τύχης, οὐδαμῶς ὑπεῖρξε πιστὴ πρὸς τὸν περιφανῆ αὐτῆς
 σύζυγον, ἀλλὰ διαδόητος ἀπέβη διὰ τὸν σκανδαλώδη αὐτῆς ἔρωτα
 πρὸς νέον τινὰ Θράκα, ὀνόματι Θεοδόσιον. Καὶ ὅμως τοιαύτη οὐσα
 περὶ τὸν κατ' ἰδίαν βίον, ἀνέδειξε περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διεξα-
 γωγὴν, ἐπιτηδεδιότητα θαυμαστὴν καὶ ἥθος ἀτρόμητον. Ἐπέτυχε
 τὴν φιλίαν τῆς Θεοδώρας, συνώδευσε τὸν Βελισάριον εἰς ἀπάσας σχε-
 δὸν τὰς ἐκστρατείας, ἐξέθνηκεν ἑαυτὴν εἰς μυρίους κινδύνους, ἔδωκε
 πολλάκις εἰς τὸν σύζυγον συνετὰς συμβουλὰς, καὶ, ματαιοῦσα τὰς
 ἐδιακόπως κατ' αὐτοῦ πλεγομένας ραδιουργίας, κατέρωθωσε νὰ λά-
 βῃ ἐπὶ πολλὸν χρόνον τὴν συνδρομὴν τῆς αὐτῆς, ἥς ἀνευ δὲν ἤθελεν
 οὗτος δυνῆσθαι νὰ διαπράξῃ τὰ μεγαλουργήματα τὰ τοσοῦτον κλει-
 σάντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου ἐπέχυσαν εἰς
 τὸν βίον τῆς Ἀντωνίνης τὸν συνήθη αὐτῶν ἰόν· καὶ τινες τῶν νεω-
 τέρων ἱστορικῶν, ἐκλαμβάνοντες κατὰ γράμμα τὰ αἰσχρὰ ταῦτα
 διηγήματα, ἐμπαιζοῦσι καὶ χλευάζουσι τὸν Βελισάριον ἀνηλεῶς διὰ

τὴν ἀνοχὴν ἣν ἐδειξε πρὸς τὴν ἀκολασίαν ἐκείνην τῆς ὑπείας, ὡς βασιλεύουσιν, ὑπῆρξε πολλάκις αὐτόπτης μάρτυς. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐξεθέσαμεν τὴν περὶ τῶν Ἀνεκδότων γνώμην ἡμῶν· οὐδὲ θέλομεν παραδεχθῆ ποτε τὴν περὶ αὐτῶν δοξασίαν τοῦ Γιββωνος, τοῦ ἀξιούντος, ὅτι τὰ Ἀνεκδοτα ἐνδεχόμενον νὰ ἀληθεύωσι καθ' ὁλοκληρίαν, τὸ μὲν ὡς πιθανά, τὸ δὲ δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα ὅτι εἶναι ἀπίθανα. Ὁ Προκόπιος, ἐπιφέρει ὁ Γιββων, ἐγίνωσκε βεβαίως τὰ μὲν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, τὰ δὲ εἶναι τοιαῦτα ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἐπενόησεν αὐτά. Ὅχι, ἀναμφιβόλως· ἡ ἱστορία, ἡ σπουδαία ἱστορία δὲν θέλει ποτὲ ἐξευτελίσαι ἐαυτὴν μέχρι τοῦ νὰ πιστεύσῃ κατὰ γράμμα τὸν κηκοῦν ἐκείνον χρονογράφον, ὅστις ἀφοῦ ἤγειρε, ἐναφανδὸν ἀνδριάντας εἰς τοὺς ἥρωας καὶ τὰς ἡρώιδας αὐτοῦ, ἡσχολεῖτο ἔπειτα ἐν τῷ κρυπτῷ νὰ μεταμορφώσῃ τὰ καλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ αὐτοῦ ἔργα εἰς ἐπενειδίστους Σατύρους καὶ Σειληνοὺς. Ναι μὲν δὲν ἰσχυρίζομεθα ὅτι ἡ Ἀντωνία καὶ ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξαν γυναικες χρησταὶ καὶ ἄμωμοι· ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν ἡλικίᾳ φαίνεται ὁμολογούμενον ὅτι ὑπέκυψαν εἰς πειρασμοὺς ὀλεθρίους· ἀλλ' ἀφοῦ προήχθησαν εἰς μεγάλην τύχης περιωπὴν, ἂν ἡ Ἀντωνία δὲν ἐφάνη ὅπως ἡ βασιλικὴ αὐτῆς φίλη πιστὴ πρὸς τὸν σύζυγον, ἐδειξεν ὅμως ἴσῃ πρὸς αὐτὴν πολιτικὴν δεξιότητα καὶ θάρρος καὶ βίφοκίνδυνον πνεῦμα ἴσως ἐκείνης ἀνώτερον. Τοσαῦτα δὲ προτερήματα συνδυαζόμενα μετὰ χάριτος ἐξαιρέτου καὶ ἀπηλλαγμένα τῶν ἀπαισιῶν περιστατικῶν, τὰ ὅποια ἐπενόησεν ἡ ἀκόλαστος τοῦ Προκοπίου φαντασία, ἡδύνατο τῇ ἀληθείᾳ νὰ δελεάσῃ τὴν εὐαίσθητον οὐδὲν ἥτιον ἢ μεγάλην τοῦ Βελισαρίου ψυχὴν, χωρὶς νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἐντικείμενον τῆς ἱστορικῆς χλεύης καὶ περιφρονήσεως. Ἀλλὰ θέλουσιν ἴσως ἐρωτήσῃ τινὲς· Τίς σὲ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ὑπολάβῃς ὡς ἐπινενοημένα τὰ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις περὶ Ἀντωνίνης ἀναφερόμενα σκανδαλώδη περιστατικά; Τίς; Ἡ ἀπορροειγμένη μοχθηρία τοῦ Προκοπίου καὶ ἡ τοῦ Σουΐδα μαρτυρία, ὅστις πρῶτος μνημονεύσας τῶν Ἀνεκδότων, χαρακτηρίζει, καθὰ εἶδομεν, ὡς ἀνάξια ἱστορικῆς πίστεως πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ Βελισαρίου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ λεγόμενα. Ὅπως δὲ ποτε δὲ, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ δραστηριότης τῆς Ἀντωνίνης ἀπέβη σωτήριος εἰς τὴν

Ῥωμην, ἐπαγαγοῦσα τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀπαραιτήτων ἐπικουρῶν.
Οἱ Γότθοι εἰς μάτην ἐπὶ ὅλον ἔτος ἀγωνισθέντες νὰ κυριεύσωσιν
τὴν πόλιν, ἀποβαλόντες ἐν τῷ μεταξύ τὰ δύο τρίτα τῆς δυνάμεως
καὶ καταπλαγέντες ὑπὸ ἀντιπερισπασμοῦ θν ἐπεχείρησαν οἱ Βα-
ζαντινοὶ κατὰ Ῥαυέννης ὅπου οἱ πολέμιοι εἶχον τὰς οἰκογενεάς
αὐτῶν καὶ τοὺς θησαυροὺς, ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορ-
κίαν, παθόντες τὰ πάνδεινα ἐν τῇ ὑποχωρήσει. Καὶ ἐπῆλθε μὲν
εἰς βοήθειαν τῶν Γότθων ἐκ Γαλατίας εἰς τῶν Φράγκων ἡγε-
μόνων, ἀλλὰ στερηθεὶς μετ' οὐ πολὺ τῶν ἀναγκαίων ἐφοδίων καὶ
ιδὼν τὴν στρατιὰν αὐτοῦ ἐλαυνῶς ἐκ τούτου νοσήσασαν, ἐπέστρε-
ψεν εἰς τὰ ἴδια. Τότε ὁ Βελισάριος ἀπέκλεισε τὸν Οὐτίτιν ἐν Ῥαί-
ενναν τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσε τελευταῖον μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἐν
ἔτει 539. Οἱ Γότθοι ἀποθαυμαζόντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς προ-
έτειναν νὰ ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν βασιλέα· ἀλλ' αὐτὸς προετίμηκε
νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ ἤγα-
γεν αὐθις αἰχμάλωτον εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸν ἀντί-
παλον ἐκείνον ἡγεμόνα μετὰ τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ τῶν θηταρῶν.

ἵνα μὴ διακόψωμεν τὴν συνοπτικὴν ταύτην ἐκθεσιν τῶν ἀγώ-
νων οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς κατέβαλε πρὸς ἀνθρώπων τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊ-
κοῦ κράτους, ἐπιφέρομεν εἰς ἐτι ὀλίγα τινὰ περὶ τούτων ἐνταῦθα.
Μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ῥαυέννης ἀνεκλήθη ὁ Βελισάριος ἵνα
ἀναλάβῃ τὸν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπαναληφθέντα περσικὸν πόλεμον, ὁ
δὲ ὑπὸ τῶν Γότθων προχειρισθεὶς νέος βασιλεὺς Τωτίλας, ἐπεχείρη-
σε δεινὴν ἀπάσης τῆς χερσονήσου λεηλασίαν· ὥστε τῷ 545 ἐδέχθη
ὁ Βελισάριος νὰ μεταβῇ ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας εἰς Ἰτα-
λίαν ἵνα ἐπανορθώσῃ τὰ ἀμαρτήματα τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἀλλὰ
ἔνεκα τῶν πολλῶν συμφορῶν ἃς ἐν τῷ μεταξύ ὑπέστη τὸ κράτος,
καὶ περὶ ὧν κατωτέρω θέλομεν ὁμιλήσει, μὴ λαβὼν μήτε στρατὸν
ἀποχωρῶντα, μήτε πόρους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἄλωσιν καὶ
τὴν δῆψιν τῆς Ῥώμης. Καὶ ἀνέκτησε μὲν αὐτὴν πάλιν ἐγκατέ-
λιπεν ὁμῶς αὐθις καὶ ὀριστικῶς τῷ 548 τὴν Ἰταλίαν, ἥτις κατήν-
τησε νὰ ἀποστραφῇ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν διὰ τὰς καταπιέσεις
εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπουργοί, ἐνῷ ὁ Τωτίλας

πρόξωκέϊοτο τοὺς κατοίκους διὰ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ ἅμα καὶ τῆς ἀνδρείας. Ἐγένετο δὲ πάλιν κύριος τῆς Ῥώμης, ἀνέκτησε τὴν Σικελίαν, τὴν Σαρδόναν, τὴν Κόρσιαν καὶ διὰ πλοίων μακρῶν τριακοσίων ἐλεηλάτησε τὴν Κέρκυραν καὶ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ τὴν Νικόπολιν καὶ τὴν Ἀγχισσὸν καὶ τὰ περὶ Δωδώνην χωρία. Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε, καί-
τοι τὸ κράτος εἶχεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δεινῶς ἐνεκα ποικίλων συμφορῶν, νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν μεγάλην πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας ἐκστρατείαν, ἀναθεὶς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἔργου εἰς τὸν ἕτερον περὶ-
φανῆ τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγόν, τὸν Ναρσῆν, ἐνάμιλλον τῇ ἀληθείᾳ εἰς πολλὰ τοῦ Βελισαρίου ἀναδειχθέντα.

Ὁ Ναρσῆς ἦτο εὐνοῦχος· ἀλλ' ἦτο ἐκ τῶν εὐαρίθμων τοιούτων ἀνθρώπων ὅσοι οὐ μόνον δὲν ἔχουσι τὰ συνήθη αὐτοῖς ἡθικά ἐλαττώματα, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν διαπρεπεστέρων τῆς ἱστορίας ἀνδρῶν δικαιῶνται νὰ καταταχθῶσι. Τὸ μὲν ἀνάστημα αὐτοῦ ἦτο βραχὺ καὶ τὸ σῶμα ἀσθενές· ἐντὸς ὅμως τοῦ ἀθλίου τούτου ἐκεύους ἐσκήνου ψυχὴ μεγαλεπήβολος καὶ τολμηρά. Διαγυγὼν τὴν νεότητά περὶ τὰς θηλυπρεπεῖς ἐργασίας περὶ ἃς συνήθως ἡσχολοῦντο οἱ ἀμφοτερόβιοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ἐκτῆσατο λεπτότητα καὶ δεξιότητα πνεύματος, ἥς οὗτοι δὲν ἐστεροῦντο συνήθως· τὸ θαυμάσιον εἶναι ὅτι ἀνέπτυξε ῥώμην διανοημάτων καὶ τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν τόλμην καὶ δραστηριότητα. Ὁ δὲ Ναρσῆς οὗτος εὐνοῦχος μὲν ἦν καὶ τῶν βασιλικῶν χρημάτων ταμίης, ἄλλως δὲ ὅξως καὶ μᾶλλον ἢ κατ' εὐνοῦχον δραστήριος· λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Προκόπιος. Ἀλλαχοῦ δὲ ὀνομάζει αὐτὸν μεγαλοδωρότατον, καὶ πρὸς τὸ εὖ ποιεῖν παραφόρος ἔχοντα, καὶ ἐπιτήδειον νὰ προσλαμβάνῃ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ ἀξιωματικῶν, ἀπονέμων οὕτως αὐτῷ τὰ εὐγενέστερα τῶν προτερημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐδειξε καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην τὴν παράδοξον τέχνην ἣν εἶχε τοῦ διακρίνειν καὶ ἐκτιμᾶν τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀξίαν. Οὐ μόνον ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν διεξαγωγὴν πολλῶν δυσκόλων πρεσβειῶν, ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν στρατείας τοῦ Βελισαρίου ἐξαπέστειλε τὸν Ναρσῆν ὥς ἐπίκουρον εἰς τὴν χερσόνησον ἐκείνην καὶ παρέσχεν οὕτως αὐτῷ ἀφ.

φορμὴν νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροσίαν πράξιν καὶ πύραν, ἥς τοσοῦτον ταχέως ἐγένετο ὁ Ναρσῆς ἐγκρατέστατος, ὥστε ἐκτοτε ἀνεδείχθη οὐχὶ κατώτερος τοῦ Βελισσάριου. Ἰδιῶν δὲ ἀναλαβὼν τὴν ἑλὴν τοῦ νέου ἐπιχειρήματος ἡγεμονίαν μετὰ πόρων θαυμάτων, ἔτι δὲ ἐπικούρους ἔχων τοὺς Λομβαρδοὺς, οἵτινες ὠφελοῦμενοι ἀπὸ τῶν προηγουμένων συμφερόντων τῶν Γότθων εἶχον ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν ἀνω Ἰταλίαν, προήλασε κατὰ τοῦ Τωτίλα καὶ συνεκρότησε πρὸς αὐτὸν τῷ 553 μάχην μεγάλην καὶ κρίσιμον, καθ' ἣν οὗτος ὀλοσχερῶς κατατροπωθεὶς ἐξονώθη. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ναρσῆς ἐγένετο κύριος τῆς Ῥώμης καὶ καταβάλλων ὡσαύτως τοὺς ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἐπιδραμόντας Φράγκους καὶ Ἀλαμανοὺς, ἐπῆνεγκε τὴν ὀλοσχερῇ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ Γότθων χείρῳσιν. Ὁ Ναρσῆς παρέμεινεν ἐπὶ πεντεκαίδεκά ἔτη κυβερνήτης τῆς χώρας ταύτης. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, περιβεβλημένοι τὸ τῶν ἐξάρχων ἀξίωμα, ἐδρενον εἰς Ῥαύενναν καὶ οὐχὶ εἰς Ῥώμην, ἥτις ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀλώσεων ὅσας ὑπέστη, εἶχεν ἀποβάλλει τῶν τε κατοικῶν τοὺς πλείστους καὶ τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς. Καὶ ἡ μὲν ἀνω Ἰταλία τάχιστα ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας ἕνεκα τῆς πρᾶουσης τῶν Λομβαρδῶν δυνάμεως· ἡ δὲ μέση ὑπέκυψε μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, ἐπὶ τῶν εἰκονομαχικῶν χρόνων, εἰς τὴν κοσμηκὴν ἐξουσίαν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης· ἀλλ' ἡ κάτω χώρα καὶ ἡ Σικελία διετέλεσαν ἐπὶ πολὺ μακρότερον ὑποκείμεναι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ θέλομεν πολλάκις λάβει ἄφορμὴν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλλησμοῦ σχέσεις.

- Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ναρσῆς ἐπεχειρεῖ τὴν χείρῳσιν τῆς Ἰταλίας, εἰς τῶν Οὐίσιγότθων ἡγεμόνων, οἵτινες πρὸ καιροῦ ἐγκατασταθέντες ἐν Ἰσπανίᾳ διετέλουν εἰς ἐμφυλίους πρὸς ἀλλήλους ἐριδας, ἐκάλεσε τοὺς Βυζαντινοὺς εἰς βοήθειαν αὐτοῦ καὶ παρεχώρησεν αὐτοῖς τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας, τὴν Μουρκίαν, τὴν Γρανάταν, τὴν Σευλλίαν. Ὁ Πατρίκιος Λιδέριος προσελθὼν μετὰ στόλου ἀξιολόγου, συνέλαβε μάλιστα τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ εἰς τὸ κράτος ἅπασαν τὴν Ἰβηρικὴν χερσονήσον καὶ προήλασε μέχρι Βουρδιγάλων. Ἀλλ' αἱ

δυσίχοιθοι ὁμοφρονήσαντες μετ' οὐ πολὺ κατεξανέστησαν κατὰ τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες οὐδὲν ἤττον ἐξηκολούθησαν ἐπὶ ἐδορκήκοντα ἔτη κατέχοντες μέρη τινὰ τῆς Ἰσπανίας.

Μετὰ εἰκοσαετίς λοιπὸν ἀπύτους ἀγῶνας ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέ-
τυχε μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὴν πραγμάτων τοῦ θναίου τοῦ
ἔκ νεότητος ἐπέδωκεν, ἥτοι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου Ῥω-
μαϊκοῦ κράτους, ἀνακτίσας πᾶσαν μὲν τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Κυρη-
ναϊκῆς βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὀκε-
ανοῦ, πᾶσαν δὲ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν, τὰς λοιπὰς τῆς Μεσο-
γείου νήσους, καὶ μέρος ἀξιόλογον τῆς Ἰσπανίας. Τὰ κατορθώματα
ὡς ταῦτα δὲν ἐγένοντο εἰμὴ διὰ τῆς θυσίας πολυτιμοτάτων τοῦ
ἀνατολικοῦ κράτους συμφερόντων· ἔνεκα δὲ τῶν κατακτήσεων ἐκεί-
νων ὧν αἱ πλείους δὲν διήρκεσαν πολὺ, ἐπὶ ἐνέχθησαν εἰς τὸ κύριον
τοῦ ἑλληνισμοῦ σῆμα πλῆγαι ἀνεκνώσθησι. Ἀλλὰ πρὶν ἱστορησώ-
μεν τὰ περὶ τούτου, θέλωμεν ἴσως εὐχαριστήσαι τὸν Ἑλληνα ἀνα-
γκώστην διαζητοῦντες ἐνταῦθα δι' ὀλίγων, πῶς συνεκροτεῖτο καὶ
πῶς διεκρίετο ἡ στρατιωτικὴ δύναμις δι' ἧς ἡ ἐν Κωνσταντινουπό-
λει μοναρχία οὐ μόνον ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, ἀλλὰ καὶ βρα-
δυτέρον πολλὰ καὶ ἀξιόλογα διέπραξε πολεμικὰ ἔργα.

Ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐκ δύο διακεκριμένων μέχρι τινὸς στοι-
χείων· ἐκ τῶν ἰθαγενῶν τακτικῶν ταγμάτων καὶ ἐκ τῶν ἀτάκτων
φοιδεράτων ἦτοι ἀλλοδαπῶν μισθοφόρων. Σημειωτέον ὅμως ὅτι καὶ
εἰς τὸν τακτικὸν ἰθαγενῆ στρατὸν περιλαμβάνοντο πολλοὶ ἀλλοδα-
ποὶ βάρβαροι, καὶ μετὰ τῶν ἀτάκτων φοιδεράτων πολλοὶ ἰθαγε-
νεῖς. Ὁ τακτικὸς ἰθαγενὴς στρατὸς δὲν ἀπηρτίζετο διὰ στρατολο-
γίας ἀμέσου, οἳ σήμερον ἐπακρατεῖ παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ τοῖς πλεί-
στοις τῶν εὐρωπαϊκῶν ὁδῶν. Οἱ συγκλητικοί, οἱ ἀνώτεροι τοῦ κρά-
τους λειτουργοὶ καὶ οἱ κτηματῆαι ὀφείλουσαν δίδωσιν ὡς φόρον τοῖς
στρατευόμενοις, ἕνα ἢ πλείους ἕκαστος, ἀναλόγως τοῦ ἀξιώματος
ἢ τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ὥστε πολλοὶ τῶν μικροτέρων γεωκτηπῶν
ἔδιδον ἀναμείνας ἑαυτοῦ ἕνα στρατεύομενον. Καὶ ὑπάρχον ἄνθρωποι ἰδίων
ἐπαγγέλματι ἔχοντας τὴν εὔρεσιν τῶν στρατευόμενων. Ἐκ τούτου
συνάγεται ὅτι αἱ ἀνώτεροι καὶ μέσαι τῆς κοινωνίας τάξεις δὲν ἦσαν

προσωπικῶς ὑπόκειται εἰς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Τοῦτο λέγουσι δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν ὑπηρετοῦν παντάπασι, διότι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ ἀνήκον βεβαίως εἰς τὰς τάξεις ἐκκλησιαστικῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ πολυάριθμοι μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ καὶ οἱ περὶ τὴν εἰσπραξίν τῶν δημοσίων φόρων ὅπωςδὴποτε ἐνεχόμενοι, ἢ ἀπηλλάττοντο ἢ ἀπεκλείοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἐπεκράτησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολλὴ ἀδιαφορία πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν ἐνεκα τῶν ἡμαρτημένων θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ ἔξωθεν περὶ ὧν ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου ὠμιλήσαμεν, σχετικῶς ὀλίγοι ὑπάρχον, ὥς μὴ ὄφειλεν, οἱ εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον ἐπιδιδόμενοι ἐκ τῶν ἀνωτέρων καὶ μέσων τῆς κοινωνίας τάξεων, ὅπερ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἡθικὴν καὶ ὁλικὴν τοῦ ἔθνους ἐξασθένησιν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων δὲν ἐγίνοντο δεικτοὶ εἰς τὸν στρατὸν οἱ γεωργοὶ ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ἐκ τούτου ἡ τῶν κτημάτων καλλιέργεια, μετὰ τῆς ὁποίας στενῶς συνδέετο ἡ τοῦ δημοσίου ταμείου πρὸςοδος. Ὅθεν εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν κατετάσσοντο (ιδίως, α.) οἱ πενίστεροὶ τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, β.) οἱ κάτοικοι τῶν ὀρεινῶν ἐπαρχιῶν, τῶν ὑπόλων διὰ τὸ ἀγρονεῦν αὐτῶν ἢ εἰς τὸ δημοσίῳ ταμεῖον εἰσφορά ἦτο ἐλαχίστη, γ.) οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ὅσων τὰ κτήματα ἀφγρέθησαν ὑπὸ τῶν ἐμβαλόντων βαρβάρων καὶ ιδίως τῶν περὶ τὸν Ἰστρον ἐπαρχιῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ ἀριστοὶ τῶν στρατευομένων. Τελευταῖον δὲ δ.) πολλοὶ ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἀλλοδαπῶν βαρβάρων.

Τὸ κράτιστον μέρος τοῦ τακτικοῦ τούτου στρατοῦ ἦτο τὸ ἱππικόν. Εἰς τὸ ἱππικόν κατετάσσοντο οἱ ῥωμαλεώτατοι καὶ οἱ χρηστότατοι τῶν στρατευομένων, οἵτινες ἐπιμελῶς ἀσκούμενοι καὶ αὐστηρῶς παιθαρχοῦντες καὶ γυμναζόμενοι εἰς τὸ νὰ ὑπηρετῶσιν οὐ μόνον ἐφιπποὶ ἀλλὰ καὶ πεζοί, πολλάκις περιφανῶς ἠγωνίσθησαν κατὰ τε τὴν περὶ Καλλίνικον πρὸς Πέρσας μάχην καὶ ἐν τῇ Ἀφρικῇ πρὸς Μαυρουσίους καὶ ἀλλαχοῦ. Ἦσαν δὲ κατάρρακτοι καὶ λογχοφόροι, ἐνθυμίζοντες εἰς πολλὰ τὸ ἀρχαῖον βαρὺ μακεδονικὸν καὶ θασσαλικὸν ἱππικόν, καὶ χρησιμεύσαντες ὡς τύπος καὶ ὑπογράμμος τοῦ μετέπειτα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ διαμορφωθέντος ἱπποτικοῦ τάγματος.

Ὁ τακτικὸς πεζικὸς στρατὸς ἦτο πολὺ τοῦ ἱππικοῦ ὑποδεέστερος. Τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας ἦτα ἐντελῶς σχεδὸν ἀγνώστου εἰς τὸν αὐρηγεωδῆ ἐκείνου τῶν ἀνθρώπων ὄχλον. Τὸ δ' αἶσθημα τοῦτο δὲν ἀνεπληροῦτο ἤδη ὑπὸ τῆς πειθαρχίας ἥτις παραδόξως ἐχαλαρώθη κατὰ τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα διὰ πολλοὺς λόγους. Καὶ πρῶτον διότι αἱ ἀδιάκοποι οὗτοι πόλεμοι, ἐξαντλοῦντες ἐκ διαλειμμάτων τοὺς δημοσίους πόρους, δὲν ἐπέτρεπαν τὴν τακτικὴν τοῦ στρατοῦ πληρωμὴν. Ἐνίστε μάλιστα παντελῶς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου δὲν ἀπληρῶνοντα οἱ στρατοί. Ὅτε λόγου χάριν ἐν ἔτει 545 ἀπέστρεψεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Βελισάριος, ἡ ἡγεμονία τοῦ πολέμου αὐτοῦ ἀνετέθη αὐτῷ ἰδίᾳ δαπάνῃ, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰμὴ ἔτι ἂν ὑπὲρ αὐταῦ ἀνγκροτηθησόμενος στρατὸς θέλει συντηρηθῆ διὰ λαφυραγωγίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατελέσῃ αὐατηρῶς πειθαρχῶν. Πλὴν τούτου ἡ βυζαντινὴ κυβέρνησις ἐνόμιζεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὅτι συμφέρει νὰ ἐλαττωθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἡ ἐξουσία τῶν στρατηγῶν, ἐξ οὗ συνέβαιεν ὅτι οἱ μεγάλοι στρατοὶ αὐτῆς ἀνέκειντο ἐκ διαφόρων ὑπὸ ἰδίου ἡγεμόνα διατελούντων σωμάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων πολλὰκις οὐδεμίαν εἶχεν ἰσχύνη ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι στρατηγός. Ὅτε κατὰ πρῶτον μετέβη εἰς Ἰταλίαν ὁ Μαρσῆς ἀπεστάλη αὐτόθι μᾶλλον πρὸς ἐπιτήρησιν ἢ πρὸς ἐπικουρίαν τοῦ Βελισαρίου· διὸ καὶ εἰς ῥῆξιν ἤλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἀντέπραξε κατ' αὐτοῦ. Ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐπολιτεῦετο οὕτω προδήλως, διὰ τὸν φόβον μὴ στρατηγοὶ αὐτοκράτορες, ὡφελούμενοι ἐκ τῆς πολλῆς δυνάμεως, στασιάζωσιν ἢ καὶ ἐπὶ τὴν πορφύραν ὀρέξωσι χεῖρα. Ἀλλ' ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία θέλουσα νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν τοῦτο, ἐνέπιπτε προδήλως εἰς ἄλλο μεγαλεῖτερον, τὴν παραλυσίαν τοῦ στρατοῦ. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐν αὐτόπῃμα συνεπάγεται πάντοτε ἕτερον, ἡ παραλυσία ἐκείνη προέβη ἐνίστε εἰς τοσοῦτον, ὥστε οἱ στρατηγοὶ ἠναγκάζοντο νὰ συγκροτῶσιν ἐξ ἰδίων περὶ ἑαυτοὺς πολυἀριθμὸν οἰκείαν φρουράν, ἥτις ὤμνυε μὲν ὑποταγὴν τῷ βασιλεῖ, πρὸ πάντων ὅμως ὤμνυε πίστιν εἰς τὸν ἴδιον αὐτῆς ἡγεμόνα. Εἰς τῶν λόγων δι' οὓς ὁ Βελισάριος συνεῖχεν ὅπως οὖν τὸν στρατὸν καὶ ἐπέβαλεν αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διατασσομένων, ἦτο ὅτι ἐπὶ τοῦ γοτθικοῦ πολέμου εἶχε συγκροτη-

μένον περί ἑαυτὸν ἐξ ἰδίων φρουρᾶν ἑπτακις χιλίων ἀρίστων ἑκπαι-
 'Αλλ' ὅσα δὴ ποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἐλαττώματα, εἰς αὐτὴν
 ὁ τακτικός βυζαντινὸς στρατὸς καὶ ἰδίως ὁ περὶ τὸν διὰ τε τὴν
 συμφετώδη αὐτοῦ στρατολογίαν καὶ τὴν πλημμελὴ πολλὰκις διό-
 κησιν καὶ τὸν κακὸν τῆς στρατηγίας ὀργανισμόν, ὁ στρατὸς οὗτος
 ἔσωζεν ἔτι προτερήματά τινα ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐ μόνον ἔδυνάθη
 νὰ ἀντίξῃ εἰς τοὺς Πέρσας παρὰ τὴν Τίγριν καταμὸν καὶ εἰς τὰ
 ἀρκυῖα ἔθνη παρὰ τὸν Ἰστρον, ἀλλὰ καὶ τὰ περίπυστα βασιλεῖς
 τῶν Βανδύλων καὶ τῶν Γόθων νὰ καταλύσῃ. Ὁ στρατὸς οὗτος,
 ὀργανωμένος ὡν καὶ παρατασσόμενος κατὰ τοὺς ὑφισταμένους ἐπὶ
 καιῶνας τῆς ἀρχαίας τακτικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ὑπερεῖχε πάν-
 τοτε κατὰ τοῦτο τῶν ὀχλινῶς συντεταγμένων καὶ ἐπιτιμημένων
 βαρβάρων. Ἐρὸς τοῦτας, τὸ μηχανικὸν αὐτοῦ ἦτο ἀριστον, ἡ ὀπλο-
 ποιία ἐπιτηδειωτάτη, τὰ ὀπλαστάσια πλήρη, ὥστε εἶχε καὶ καθ'
 ὅλα ταῦτα πλεονεκτήματα τῶν ὁποίων παντόπασιν ἑσπεροῦντο οἱ
 βάρβαροι. Ἐπὶ πάνιν ὁ στρατὸς οὗτος ὠδηγείτο ὑπὸ στρατηγῶν καὶ
 ἀξιωματικῶν τῶν ὁποίων τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀνδρείαν ἠναγκάσθη
 νὰ ὁμολογήσῃ πολλάκις καὶ αὐτὴ ἡ τοσοῦτον δυσμενὲς πρὸς τὴν
 ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν διακεκμημένη δυτικὴ ἱστοριογραφία.
 Ὁ Βελισάριος, ὁ Ναρσῆς, ὁ Σολόμων, ὁ ἀνακλὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ
 Γερμανός, περὶ αὐτὸν θέλομεν μετ' αὐτοῦ πολὺ λάβεαι ὁφειλὴν νὰ διηγή-
 σωμεν, κατέλιπον ὀνόματα ἀκίμηστα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ δὲ Θραξ
 Κωνσταντίνος καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Βελισαρίου
 ἐν τῇ Ἀφρικῇ Ἰωάννης ὁ Ἀρμένιος, καὶ ὁ Παισιδὴς Περικλῆσις,
 καὶ οἱ Ἰσαυροὶ Ἀθηνόδωρος καὶ Ταρμούνδος, καὶ οἱ Καππαδόκι
 Θεοδώρητος καὶ Γεώργιος Μαρτίνου, καὶ μυριοὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ
 ὧν ὁ Προκόπιος ἱστόρησε τὰ καταθώματα καὶ τοὺς ἀγῶνας, ἤθε-
 λον τιμήσῃ τοὺς ἀρίστους τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων στρατῶν. Ἐν-
 γένει δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅποσον πολυάριθμοι ἀνώτεροι καὶ κα-
 τώτεροι ἀξιωματικοὶ ἐπιπτον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἐκθύμως
 ἀγωνιζόμενοι. Καὶ ἂν τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι οἱ καλοὶ κα-
 γαστοὶ ἄνδρες οὗτοι ἠναγκάζοντο διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῶν νὰ
 παρأسώζωσι τὰ ὅπως οὖν νωθρὰ ἐκείνα τάγματα, μαρτυρεῖ συγχρόνως
 ὅτι ἐν ἑλλείψει φιλοπατρίας καὶ ἐθνικῆς φιλοτιμίας, τὸ οὐδὲν ἔτα-
 ν

βυγενές αἰσθημα τῆς προσιωπικῆς φιλοτιμίας δὲν ἔπαυσε παρέχον
 ψυχὴν τινα εἰς τὸν στρατὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας.
 Ὁ δὲ ἄτακτος στρατὸς συνέκειτο πρῶτον ἐκ τῶν στιφῶν τὰ
 ὅποια ὤφειλον νὰ παρέχωσιν εἰς τὴν βασιλείαν οἱ ἐντὸς τοῦ κράτους
 ἐγκατασταθέντες βάρβαροι ἡγεμόνες, καὶ δεύτερον ἐκ τινῶν ἐκλε-
 κτῶν σωμάτων τὰ ὅποια ἔπεμπον εἰς ἐπικουρίαν τῶν βασιλέων τοῦ
 Βυζαντίου οἱ πανταχόθεν περιζωνύοντες τὸ κράτος βάρβαροι ἡγε-
 μόνες τῶν Αἰρούλων, τῶν Γεπιδῶν, τῆς Κελχίδος, τῶν Λομβαρδῶν,
 τῶν Οὔννων, τῶν Σαρακηνῶν, τῶν Μκαυρουσίων, πρὸς οὓς ἅπαντας
 ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐτέλει τακτικὰς συντάξεις καὶ
 τῶν ὁπαίων τινὲς μάλιστα περιεβάλλοντο ὑπὸ τῆς μοναρχίας ἐκεί-
 νης τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Τὰ ἄτακτα ταῦτα στίφη δὲν διέ-
 πρεπον εἰμὴ ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ τόλμῃ· ἀλλ' ἐπιτηδείως συνδυαζόμενα
 μετὰ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ περιεποιοῦν αὐτῷ οὐκ ὀλίγον δύ-
 ναμιν. Ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συντηρούμενος τακτικὸς στρατὸς
 συνεποσοῦτα εἰς 150,000 ἀνδρῶν. Ταῦτα τοῦλάχιστον λέγει ὁ ἐκ
 Μυρίνης τῆς Αἰολίδος Ἀγαθίας, ὁ ἐξακολουθήσας τὴν τοῦ Προκο-
 πίου ἱστορίαν καὶ ὀλίγον μετ' αὐτὸν ἀκμασάς, ὣν δὲ εἰς τῶν μάλ-
 λον λόγου ἀξίον χρονογράφον τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Καὶ τὸ αὐτὸ
 ἐπαναλαμβάνει ἕτερος χρονογράφος, Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς· ἡμετέροι
 δὲ βεβαιώσιν ὅτι ἄλλοτε τὸ κράτος συνετῆρει πρὸς ὑποστήριξιν
 αὐτοῦ δύναμιν ἀνδρῶν μαχίμων 645,000, καὶ ψέγῃσι τὰν Ἰου-
 στινιανὸν διὰ τὴν τασαύτην τοῦ στρατοῦ ἐλάττωσιν· ἐλάττωσιν,
 δι' ἣν προηγουμένως ὁ Προκόπιος ἀορίστως μὲν ἀλλὰ πικρότατα
 κατηγορεῖ τὸν βασιλέα ἐν τοῖς ἑαυτοῦ Ἀνεκδότοις. Δὲν ἤξεύρομεν
 μέχρι τίνος τὸ ποσὸν τῶν 645,000 ἀνδρῶν ἔχει ἀκριβῶς καὶ εἰς
 τίνα ἐποχὴν ἀνάγεται. Βεβαίως τασαύτην δύναμιν δὲν συνετήρουν
 οἱ ἄμμεσοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ προκάτοχοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ τακτικὸς
 στρατὸς δὲν υπερῆβαινε πιθανώτατα κατὰ πολὺ τὸ ποσὸν τῶν
 150,000 ἀνδρῶν· ὥστε ἡ θρυλουμένη αὕτη μεγάλη ἐπὶ Ἰουστινι-
 νοῦ τοῦ στρατοῦ ἐλάττωσις εἶναι μία ἀπὸ τὰς πολλὰς ἀδίκους,
 ἂν δὲν ἀπατώμεθα, αἰτιάσεις τὰς ὁποίας παρήγαγον αἱ τοῦ Προ-
 κοπίου συκοφαντίαι. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι τακτικὸς στρατὸς 150,000
 ἀνδρῶν ᾔθελεν ἀρκέσει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους,

ὅπως εἶχεν ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ· αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνῷ ἀφ' ἐνὸς ἐπεχείρει τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶχε πόρους ἱκανοὺς ὥστε νὰ αὐξήσῃ ἀναλόγως τὴν δημοσικὴν δύναμιν· 150,000 ἐξ ἀνδρῶν δὲν ἦτο πλέον δυνατόν νὰ ἐπαρμέσωσιν εἰς τὴν αὐτὴν κράτους λαβόντος τοσοῦτον κολοσσιαίας διαστάσεις. Καὶ τοῦτο τότε μᾶλλον ὅσοι ὁ Ἰουστινιανὸς φαίνεται ἐν μέρει ἀνούχι, ὡς εἰποῦν, ἐν γένει, καταργήσας τὰς ἐκ τῶν κατοίκων πρότερον συνηγορούμενας ἐθνικὰς φρουράς.

Ἄλλ' ὅσοις δὴ ποτε καὶ οἷος δὴ ποτε ἦτο ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἀνεδείχθη παλλακίς νικηφόρος. Οἱ πλείστοι τῶν δυτικῶν ιστορῶν γράφων ἐμπαίζουσιν αὐτόν, ὅπως πράττουσιν ἐν γένει ὅταν ἀμιλῶσι περὶ τῶν βυζαντινῶν πραγμάτων· τὰ δὲ πράγματα διακρυσταίνοντι περὶ τούτου ὅτι οἱ τοσούτοι ἐπ' ἀνδρείᾳ θαυμαζόμενοι καὶ ἐγκωμιάζοντες ὑπὸ τῶν δυτικῶν βάρβαροι, αἰετοὶ σχεδὸν ἐκ παρατάξεως κατετραπώθησαν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν στρατῶν, ἐν Ἀφρικῇ, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Κολχίδι· περὶ μόνον τὸν Ἰστρον παλλακίς ἐνίκηθησαν οἱ βυζαντινοί, ἀλλὰ τοῦτα κυρίως διὰ λόγους ἀνεξαρτήτους τῆς ἀξίας αὐτῶν, λόγους τοὺς ἀπολοῦς ἐν οἰκίᾳ τότῳ θέλομεν ἐξηγήσει. Εὐχαρίστως δὲ παρατηρούμεν ὅτι τοιαύτην γνώμην ἐξέφερε καὶ ὁ Ἀγγλος Φίνλεϋ, ὅστις, γράψας ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων, ἀνεδείχθη εἰς πολλὰ μετριοπαθέστερος τῶν ἄλλων περὶ τὰς κρίσεις αὐτοῦ. Ἄλλως τε ἡ δυσμένεια τῶν δυτικῶν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχει ρίζας ἀρχαίας καὶ ἀνατρέχει ἕως εἰς τὴν Οὐτίγιν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν Γότθους. Μήπως εἰς τὴν ὑποστρατήγῳ τοῦ βαρβάρου τούτου βασιλέως ἐλέγχων τοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας διότι ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Γραικοὺς, δὲν ἔλεγεν· οἱ (οἱ κάτοικοι τῆς Ἰταλίας) τῆς Γότθων δυνάμεως Γραικοὺς τοὺς σφίσιν οὐχ ὀλοὺς τε ἀμύνειν ὄντας ἠλλάξαντο, ἐξ ὧν τὰ πρότερα οὐδένα ἐς Ἰταλίαν ἰκόντα εἶδον, ὅτι μὴ τραγικοὺς καὶ μίμους καὶ ναύτας λωποδύτας;» Μήπως αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Οὐτίγις, προτρέπων τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῶσι γενναίως πρὸς τοὺς βυζαντινοὺς, δὲν ἔλεγε περὶ τούτων περιφρονητικῶς· «ὀλίγους τε ὄντας καὶ Γραικοὺς ἢ ἐς

σους; ὁ Καὶ ὁμως οἱ Γραικοὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὸν Βελισάριον, ἐπανειλημέ-
 μένως νικήσαντες τὸν τε Γότθον Οὐτίγιν καὶ τοὺς Φράγκους καὶ
 τοὺς Ἀλαμαννοὺς, καὶ τὴν Ῥαύενναν κυριεύσαντες, ἀπήγαγον δέ-
 σμιον τὸν ἀγέρωχον ἐκεῖνον βασιλεῖα εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἐν Κων-
 σταντινουπόλει μονάρχου· ἄλλοι δὲ πάλιν Γραικοὶ ὑπὸ τὸν Ναρσῆν
 κατετρίβωσαν ἐκ παρατάξεως τὸν διάδοχον τοῦ Οὐτίγιδος Τωτί-
 λαν; διὰ παντός καταλύσαντες τὸ ἐν Ἰταλίᾳ κράτος τῶν Γότθων.
 Ἐν τούτοις οἱ λόγοι ἐκείνοι τῶν Γότθων, εἰ καὶ ἀνυπόστατοι, εἶναι
 ἀξιοσημείωτοι διότι ἀναιροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐτέρων τινῶν ιστορικῶν
 τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀρνηθῶσι τὰ κα-
 τορθώματα τῶν ταγμάτων τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ, εἶπον
 ὅτι τὰ κατορθώματα ταῦτα διεπράχθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ὅχι
 ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν τοῦ στρατοῦ μαχητῶν. Ὅτι βάρβαροι οὐκ ὀλίγοι
 συνηγωνίζοντο μετὰ τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, μάλιστα ἐν τῇ ἑκτῇ
 ἑκατονταετηρίδι, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀλλ' ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἀπε-
 τέλουν τὴν κυρίαν τοῦ στρατοῦ δύναμιν, συνάγεται ὁ μόνον ἐκ τοῦ
 ὅτι τὰ πλείστα ὀνόματα τῶν διαπρεφάντων στρατηγῶν καὶ ἄλλων
 ἀξιωματικῶν ἦσαν ἰθαγενῆ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτῶν τῶν Γότ-
 θων, οἵτινες, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν
 πολεμίων, ὀνομάζουσιν αὐτοὺς πάντοτε Γραικοὺς. Ὅπως δὲ τότε οἱ
 μὲν Γότθοι ἔχουσιν ὡς δικαιολόγημα τῆς καταφορᾶς αὐτῶν κατὰ
 τῶν Γραικῶν τὴν τε ἀγανάκτησιν τοῦ ἀμυνομένου καὶ τὴν περὶ
 τοῦ μέλλοντος παθήματος ἄγνοιαν· ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν
 νεωτέρων ιστορικῶν, οἵτινες ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πράγματα τὰ
 μετ' οὐ πολὺ διαφύεσαντα τὸ ἀγέρωχον ἦθος τῶν Γότθων, οὐδὲν
 ἤττον ἐπιμένουσιν ἐπαναλαμβάνοντες τὰς ἀδολεσχίας τοῦ Οὐτί-
 γιδος καὶ τῶν περὶ αὐτόν;

Ἐνῷ ὁμως οἱ στρατοὶ καὶ οἱ πόροι τοῦ κράτους ἀνηλίσκοντο πρὸς
 ἀνάκτησιν χωρῶν αἵτινες δὲν ἐμελλον (αἱ δὲ πλείσται αὐτῶν, διὰ
 τὸ ἀλλότριον τῆς καταγωγῆς τῶν κατοίκων καὶ τὴν διαφορὰν τῶν
 πολιτικῶν συμφερόντων, οὐδὲ ἠδύναντο) νὰ ἀπαρτίσωσιν ἐπὶ πολὺν
 χρόνον μέρη ἀναπόσπαστα τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας, αἱ χώραι
 οἵτινες συνεκρότουγ τὸ φυσικόν οὕτως εἰπεῖν σώμα τῆς μοναρχίας

ταύτης, ἐστερημένοι τῶν ἀναγκαίων προμάχων, προσεδάλλοντο ἐπὶ τῶν περσικῶν στρατῶν ἃ ἐπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν εἰςβολῶν τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης, ἐφελούμενος ἐκ τῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ περυσιασμῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ συνεννοημένος ὡς μετὰ τοῦ Οὐίτιγιδος, ἐπανάλαβεν ἀπὸ τοῦ 540 τὰς ἐχθροπραξίας. Ἐμβαλὼν εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην ἐκυρίευσεν, ἐλεηλάτησε καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον κατέστρεψε τὴν Ἀντιόχειαν, τῆς ὁποίας τοὺς κατοίκους ἀπήγαγεν ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους, ὅπου, ἐν χώρῳ δέχοντι ἡμέρας ὁδὸν τῆς πόλεως Κτησιφώντος, ἔκτισεν αὐτοῖς πόλιν, ἣν ἐπωνόμασεν Ἀντιόχειαν Χοσρόου. Ἄλλαι πόλεις ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν σωτηρίαν αὐτῶν διὰ χρημάτων· ὁ δὲ μονάρχης τῶν Περσῶν προελάσας μέχρι τῆς παραλίας, ἐλούσθη κατὰ τὴν Σελεύκειαν ἐν τῇ μεσογείῳ, καὶ τῷ ἡλίῳ ἔθυσεν, ὥς εἰ θέλων νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι ἐφθασε μέχρι τοῦ ἀκρατάτου τούτου ὁρίου τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐλληνικῶν κτήσεις. Τότε ὁ Βελισσάριος, ὁ τοῦ Οὐίτιγιδος νικητῆς, ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὑπεχρέωσε τὸν Χοσρόην νὰ ὑποχωρήσῃ. Ὅτε ὁμοῦς ὁ ἥρως ἐκεῖνος ἀνεκλήθη πάλιν εἰς ἕτερον πολέμου στάδιον, οἱ περσικοὶ στρατοὶ ἐπανάλαβον τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν, ἀλλὰ κυρίως ἦδη περὶ Λαζικὴν καὶ Ἀρμενίαν, ὅπου ἐξήκολούθησεν ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπὶ εἴκοσι περίπου ἔτη ἀμφιμόσους, ὅτε μὲν νικούντων τῶν Βυζαντινῶν, ὅτε δὲ ἡττωμένων, ἀλλοτε κυριανόντων φρούρια, καὶ ἀλλοτε ἀποβαλλόντων, μέχρις οὗ οἱ ἀπειρηκότες ἀντίπαλοι συνωμολόγησαν, τῷ 562, πεντηκονταετὴς ἀπονδίας· καὶ ὁ μὲν Χοσρόης παρητήθη τῶν ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Λαζικῆς ἀξιώσεων, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου δώρου τριάνκοντα χιλιάδων χρυτῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐν Ἀσίᾳ γενόμενα. Οὐδὲν ἥττον δὲ δεῖνὰ διὰ τυχήματα συνέβησαν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτέων βαρβάρων. Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται ἤρχισαν ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων ἑνιαυτῶν τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, πολὺ πρὸ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, διότι ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς Ἰτα-

λίαν ἀπέλευσιν τοῦ Θεοδορίου καὶ τῶν Ὀστρογόθων ἑτεραὶ βαρβάρων φυλαί, προσελθούσαι εἰς τὸν Ἰστρον ἀπ' ἀρκτου, ἐπεχείρησαν νέας εἰσβολάς. Προκειμένου δὲ νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα ἐν συνόψει τὰ περὶ τῶν εἰσβολῶν ταύτων, παρατηροῦμεν πρὸ πάντων ὅτι θέλομεν ἀκολουθήσει τὰς τῶν συγχρόνων μαρτυρίας· τοῦ Ἰλλυριοῦ Μαρκελλίνου, λατινιστὴ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γράψαντος, τοῦ Προκοπίου, τοῦ Ἀγαθίου, τοῦ Μαλάλα· οὐχὶ δὲ, ὡς ἐπραξάν πολλοὶ νεώτεροι, καὶ τοὺς μεταγενεστέρους, Θεοφάνην, Ζωναράν, Κεδρηνὸν, Νικηφόρον Γρηγοράν, οἵτινες οὐ μόνον συγχέουσι τοὺς χρόνους καὶ τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἔχουσι πάντοτε ῥοπήν τινα εἰς τὸ νὰ παραστήσωσιν αὐτὰ ἐπὶ τὸ τραγικώτερον. Ἐς πρὸς δὲ τὸ χρονολογικὸν μέρος, ἔχομεν πρὸ ἀφθαιμῶν ἐνταῦθα τε καὶ καθ' ὅλον τὸν παρόντα τρίτον τῆς ἱστορίας ἡμῶν τόμον τὸ δοκίμιον τῆς βυζαντινῆς χρονογραφίας, τὸ ἐν ἔτει 1855 ἐκδοθὲν ἐν Περτρουπόλει, ὑπὸ Ἐδουάρδου Μυράλτου, ἃν καὶ δὲν ἀκολουθοῦμεν τὸ δοκίμιον ταῦτα κατὰ πόδας, διότι ἡ δυσχέρεια τοῦ ἔργου ἡπερ ἀνέλαβεν ὁ καλὸς κἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ ἦτο τοσαύτη ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ καθ' ὅλα συμπέρασματα ἀναμφισβήτητα.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 499 ἐνέβαλον κατὰ πρῶτον εἰς τὸ κράτος διὰ τοῦ Ἰστροῦ οἱ Βούλγαροι, ἔθνος τουρκικῆς καταγωγῆς, τὰ ὅποιαν βράδυτερον ἐμελλεν ὀριστικῶς νὰ ἐγκατασταθῇ μετὰ τοῦ Ἰστροῦ καὶ Αἵμου, καὶ αὖσιωδῶς νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ εἰσβολῇ οἱ Βούλγαροι προσέλασαν· μέχρι τοῦ Ἰλλυριοῦ καὶ ἔπειτα ἐπιστρέψαντες εἰς τὰ ἴδια διὰ τῆς Θράκης, προσεβλήθησαν ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰλλυριοῦ Ἀρίστου, ἀγοντος 15000 ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗτος, καίται γεινάως ἀγωνισθεὶς, ἡττήθη, ἀποβαλὼν 4000 ἀνδρῶν καὶ τρεῖς τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγεμόνων, Νικόστρατον, Ἰννοκέντιον καὶ Ἀκουλίνον· ὥστε οἱ πολέμιοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἀβλαβεῖς. Ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ πνεύματος τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀναφέρομεν, ὅτι ὁ Ζωναρᾶς, ὁμιλῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου βεβαίῳ ὅτι οἱ περὶ τὸν Ἀρίστον κατετροπώθησαν διότι οἱ Βούλγαροι ἐχρήσαντο ἐπιπλοαῖς καὶ γοητείαις· τὴν δὲ ἦτταν «Κομήτης ἀστὴρ» προσμήνυσσε καὶ κόρακες πορευομένων αὐτῶν (τῶν Βυ-

ζαντινῶν) ὑπερπτάμενοί τε καὶ οἱ σαλπικῆται ἀντὶ ἐνυαλίου ἡχοῦ, περιπαθές τι καὶ θρηνώδες ἤχησαντες. Ὡς δὲ ὁ σύγχρονος Μαρκελλίνος ἀποθαυμάζει τὸν ἡρώισμὸν τῶν ὑπὸ τὸν Ἀριστον μαχητῶν καὶ λέγει ὅτι 4000 μόνον ἐξ αὐτῶν ἔπεσον, ὁ μεταγενέστερος Ζωναράς ἀξιοῖ, ὅτι οὗτοι αἰσχροῦς ἡγετήθησαν καὶ π.λὴν ὀλίγων ἅπαντες διαφθάρσαν.

Ἐν ἔτει 502 οἱ Βούλγαροι πάλιν λεηλατοῦσι τὴν Θράκην, ὅπου δὲν φαίνεται στρατός τις ἀντιταχθεὶς εἰς αὐτούς. Ἐν ἔτει δὲ 517, οἱ Βούλγαροι εἰσβαλόντες τὸ τρίτον, προσλαύνουσι μέχρι Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ ἀρχαίας Ἡπείρου. Καὶ πέμπει μὲν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος εἰς τὸν ἑπαρχὸν Ἰλλυρίας Ἰωάννην 1000 λίτρας χρυσοῦ, ἥτοι περὶ τὸ 4,300,000 δραχμῶν, ἵνα ἐξαγοράσῃ τοὺς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων γενομένους αἰχμαλώτους· τὸ πᾶν ὅμως τοῦτο δὲν ἐξαρκεῖ ἵνα πάντες λυτρωθῶσιν. Ἀλλ' ἅμα ἀναβάντος εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἰουστινίου, παύουσιν αἱ ἀπ' ἄρκτου ἐπιδρομαί, διότι ὁ πολεμικὸς ἐκείνος ἀνὴρ ὠχύρωσε, δι' ἀποκρώσεως δυνάμεως, τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον τοῦ κράτους. Ἐπανελήφθησαν δὲ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ αἱ εἰσβολαί, οὐχὶ ὅμως πλέον ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ ὑπὸ βαρβάρων ἐτέρων.

Τῶντι μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἄνται, φυλὴ σλαυϊκὴ, διαβάαντες τὸν Ἰστρον μετὰ στρατοῦ μεγάλου, ἐνέβαλον εἰς τὴν Θράκην. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὰ βυζαντινὰ τάγματα δὲν ἦσαν ἔτι ἀπασχολημένα εἰς τὰς ὑπερορίους στρατείας τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ναὶ μὲν ἐξηκολούθει εἰς ἔτι ὁ πρῶτος περσικὸς πόλεμος· εἰς δὲν ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Βελισάριος· ἀλλ' ὑπῆρχον ἐν Θράκῃ δυνάμεις ἱκαναὶ νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπιτεθέντας πολεμίους. Τὸ δὲ εὐτυχέστατον, πρῶτον τῶν δυνάμεων τούτων εἰς τῶν μεγάλων στρατηγῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀνὴρ τὸν ὅποιον ὁ βασιλεὺς δὲν ἤναγκάσθη νὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὰς κοινὰς τοῦ στρατοῦ τάξεις, ἀλλ' εὗρε πρόχειρον ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ. Διότι ἦτο ὁ στρατηγὸς οὗτος εἰς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γερμανίου. Ὁ Προκόπιος, ὅστις ὁσάκις οὔτε ὑπὸ τῆς κολακείας οἰστρηλατεῖτο, οὔτε ὑπὸ τῆς κακοβουλίας παρελογίζετο, ἤξευρε νὰ ἐκτιμᾷ

τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν, περιέγραψε λαμπρῶς τοὺς χαρακτηῖρας τοῦ νέου ἐκείνου. Ὁ Γερμανὸς, στρατηγὸς ὢν ἀριστος, ἦτο ἐνταυτῷ τοσοῦτον γενναῖος ὥστε δὲν ἐδίσταζε νὰ ῥίπτῃ ἐαυτὸν ἀφειδῶς εἰς τοὺς φοβερωτέρους κινδύνους. Ἐὰν ἡ τύχη δὲν ἠνέφρξεν αὐτῷ τὰ μεγάλα πολεμικὰ στάδια εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Ναρσῆς ἐδρεψαν κλέος ἀπαράμιλλον, ὅσakis ὅμως συνέπεσε νὰ ἀγωνισθῇ εἴτε κατὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ βαρβάρων εἴτε ἐν Ἀφρικῇ, ὑπῆρξε πάντοτε νικηφόρος. Ἐν εἰρήνῃ δὲ ἀνέδειξεν ἀρετὰς οἷας ὁμολογουμένως δὲν εἶχον, ἐκτὸς τῶν στρατοπέδων αὐτῶν, οἱ περὶ τριανεῖς ἐκεῖνοι ἡγεμόνες. Ἀκριεὺς τῶν νόμων φύλαξ, καὶ δικαστὴς ἀκέραιος καὶ ἀδιάρσιστος, ὁ Γερμανὸς διετέλεσεν αἰετοτε ὁ τῶν ἀσθενῶν κατὰ τῶν ἰσχυρῶν προστάτης. Πλούσιος ὢν, ἐλογίζετο εὐτυχὴς ἐρχόμενος εἰς βοήθειαν τῶν δεομένων. Ἐμβριθὴς καὶ σοδαρὸς ἐν τοῖς συμβουλοῖς καὶ πύρῳ ἱστάμενος τῶν πατριῶν τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν ῥαδιοργιστῶν τῆς αὐλῆς, διετέλει κατ' οἶκον πρὸς τοὺς πολυαριθμοὺς αὐτοῦ φίλους ἡδύς, ἐλευθέριος, ἐπίχαρις. Λέγεται ὅτι ἡ Θεοδώρα δὲν ἠνύκει πολὺ τὸν ἀνεψιὸν αὐτὸν τοῦ συζύγου της καὶ ὅτι κατάρθρωσε νὰ μὴ λάβῃ οὗτος ὅσας ἡδύνατο νὰ λάβῃ ἀφορμὰς ἵνα ἀποκτήσῃ λαμπρότερον ἐν πολέμοις ὄνομα· ἴσως διότι ὁ ἀκαμπτος ἐκεῖνος νέος δὲν ἐπεδείκνυε τῇ βασιλίδι τὴν ἀπεριόριστον εὐλάβειαν εἰς ἣν εἶχον συνειθίσαι αὐτὴν πάντες οἱ ἄλλοι τοῦ κράτους λειτουργοί. Ἀλλ' ὅπως δὴποτε ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔπαυσε τιμῶν καὶ ἀγαπῶν τὸν δαίμονιον ἐκεῖνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ γόνον· καὶ ἂν ὁ Γερμανὸς δὲν ἀπέθνησκεν αἰφνιδίως ἐν ἔτει 550, καθ' ἣν στιγμήν, προχειρισθεὶς στρατηγὸς τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ πολέμου, ἡτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Τωτίλα, ἥθελε πιθανῶς ἀναδειχθῇ ἐνάμιλλος τοῦ μετ' ὀλίγον προχειρισθέντος ἀντ' αὐτοῦ Ναρσῆ καὶ ἥθελε βραδύτερον διαδεχθῇ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἄσπεκτον ἀποθανόντα θεῖον αὐτοῦ. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Γερμανὸς ἦτο ὁ στρατηγὸς τῆς Θράκης ἐν ἔτει 528 καθ' ἣν ἐποχὴν ἐνέβαλον εἰς αὐτὴν οἱ Ἄνται· αὐτὸς δὲ, λέγει ὁ Προκόπιος, ἐς χεῖρας ἐλθὼν τῷ τῶν πολεμίων στρατῷ κατὰ κράτος τε μάχῃ νικήσας σχεδὸν τι ἅπαντας ἐκτενε· κλέος τε μέγα ἐκ τοῦ ἔργου τούτου ὁ Γερμανὸς ἐς πάντας ἀνθρώπους καὶ διαφερόντως ἐς τούτους δὴ τοὺς βαρβάρους περιεβάλλετο. »

Ἡ καταστροφή αὕτη ἦν ἐπαθεν οἱ Ἄνται, ἀπήλλαξεν ἐπὶ πλεονόν χρόνον τὸ κράτος πάσης ἀρκτέως ἐπιδρομῆς. Τὸν Γερμανὸν διεδέχθη ὡς στρατηγὸς Θράκης ὁ οὐδὲν ἤττον γενναίος καὶ χρηστός Χιλδούδιος, περὶ οὗ ὁ Προκόπιος λέγει, ὅτι ἦτο εἰς ἄγαν μὲν δραστήριος τὰ πολέμια, ἐς τόσον δὲ χρημάτων κρείσσων ὥστε ἀντὶ μεγίστου κτήματος ἐν τῇ οὐσίᾳ τῇ αὐτοῦ εἶχε τὸ κακτῆσθαι μηδέν. » Ὁ Χιλδούδιος, διορισθεὶς στρατηγὸς Θράκης τῷ 531, ἐνέπνευσε τρέμον μέγαν εἰς τοὺς βαρβάρους, οἵτινες ἐν διαστήματι ἑαυτῶν τριῶν οὐ μόνον δὲν ἐτόλμησαν νὰ διαβῶσι τὸν Ἰστρον, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐπέκεινα τοῦ ποταμοῦ τούτου, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρα, ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων κατετροπώθησαν. Δυστυχῶς τῷ 534, ἐν μιᾷ τῶν ἐκστρατειῶν τούτων ἐρονεύθη ὁ Χιλδούδιος. Συγχρόνως δὲ ἤρχισαν αἱ ὑπερόροι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπιχειρήσεις διὰ τοῦ κατὰ Βανδήλων πολέμου. Οὐδὲν ἤττον μέχρι τοῦ 540 οὐδέμια μεγάλη ἀναφέρεται ἐπιδρομὴ ἀρκτέων βαρβάρων. Ἰσως διότι, ἐπικρατούσης μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰρήνης πρὸς ἀνατολάς, ὑπῆρχον ἐτι τάγματά τινα διαθέσιμα, ἱκανὰ πρὸς ἀμυναν τῇ Θράκῃ. Ἀλλὰ τῷ 540, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων, ἐκάνελαβε τὰς ἐχθροπραξίας, πολυάριθμοι Οὐννοι, πιθανῶς ὑποκινηθέντες ὑπὸ τῶν δύο ἐκείνων πολεμίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διέβησαν τὸν Ἰστρον καὶ ἐπλημμύρησαν καθ' ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τόσῳ εὐχεμίστηρον ὅσῳ τὰ ὀλίγα τάγματα ὅσα ἐφοῦרון ἐνταῦθα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, εἶχον ἤδη σταλῆ εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐκ κόλπου γὰρ τοῦ Ἰονίου οἱ βάρβαροι οὗτοι, λέγει ὁ Προκόπιος, ἅπαντα ἐρεξῆς ἐλήσαντο μέχρι ἐς τὰ βυζαντίου προάστεια. Καὶ φρούρια μὲν δύο καὶ τριάνοντα ἐν Ἰλλυριοῖς εἶλον, πόλιν δὲ τὴν Κασσάνδρειαν κατεστρέψαντο βίᾳ, οὐ τειχομαχῆσαντες πρότερον. Καὶ τὰ τε χρήματα ἔχοντες, αἰχμαλώτων τε μυριάδας δύο καὶ δέκα ἀπαγόμενοι, ἐπ' αἵκου ἅπαντες ἀνεχώρησαν, οὐδενὸς σφίσιν ἐναντιώματος ἀπαντήσαντος. » Ἐξακολουθῶν δὲ τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ἀμέσως μετὰ τὴν προηγουμένην δύο ἐτέρας ἐπιδρομὰς, αἵτινες ὅμως δὲν γνωρίζομεν ἂν συνέβησαν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 540 ἔτος ἢ κατὰ τὰ ἐπόμενα. Ἀχρόνῳ δὲ τῷ ὑστέρῳ πολλάκις ἐνταῦθα γε-

νόμενοι, ἀνήμετα ἐς Ῥωμαίους· δεινὰ ἔδρασαν. Οἱ δὲ καὶ ἐν Χερρόνῳ τειχομαχήσαντες, βιασάμενοι τε τοὺς ἐκ τοῦ τείχους ἀμυνομένους καὶ διὰ τοῦ τῆς θαλάσσης ῥοθίου τὸν περίβολον ὑπερβάντες, θς πρὸς κόλπον τῷ μέλανι καλουμένῳ ἐστίν, οὕτω τε ἐντὸς τῶν μακρῶν τειχῶν γεγεννημένοι καὶ τοῖς ἐν Χερρόνῳ Ῥωμαίοις ἀπρόσδοκῆται ἐπιπεσόντες, ἐκτεινόν τε πολλοὺς καὶ ἡνδραποδίσαν σχεδὸν ἅπαντας. Ὀλίγοι δὲ τινες καὶ διαβάντες τὸν μεταξὺ Σηοτοῦ τε καὶ Ἀδύδου πορθμὸν, ληϊσάμενοι τε τὰ ἐπὶ τῆς Ἀσίας χωρία καὶ αὖθις ἐς Χερρόνησον ἀναστρέψαντες, ξὺν τῷ ἄλλῳ στρατῷ καὶ πάσῃ τῇ λαίᾳ ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν. Ἐν ἑτέρᾳ τε εἰςβολῇ τοὺς τε Ἰλλυριοὺς καὶ Θεσσαλοὺς ληϊσάμενοι, τειχομαχεῖν μὲν ἐπεχείρησαν ἐν Θερμοπύλαις, τῶν δὲ ἐν τοῖς τείχεσι φρουρῶν καρτερώτατα ἀμυνομένων, διερευνώμενοι τὰς περιόδους παρὰ δόξαν τὴν ἀτραπὸν εὗρον ἥ φέρει ἐς τὸ ὄρος ὃ ταύτῃ ἀνέχει. Οὕτω τε σχεδὸν ἅπαντας Ἕλληνας, πλὴν Πελοποννησίων, διεργασάμενοι, ἀπεχώρησαν.»

Ἐπειτα ἐν ἔτει 546, πολὺς Σλαῦν ὁμιλος, καὶ τούτων ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Γότθων Τωτίλα ὑποκινηθέντων, διαβάντες τὸν Ἰστρον, ἐλεηλάτησαν τὴν περὶ αὐτὸν χώραν καὶ ἀπήγον ἤδη μέγα αἰχμαλιώτων πλῆθος. Ἀλλὰ τότε, μοῖρα Αἰρούλων, συμμάχων τοῦ βασιλέως, διαχειμάζουσα εἰς Θράκην ἵνα κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ μεταβῇ εἰς τὸν ἐν Ἰταλίᾳ στρατὸν, ἐπέπεσε κατὰ τῶν Σλαύων ἐκείνων, ἐνέκτισεν αὐτοὺς καὶ ἐφόνευσεν, εἰ καὶ ἀσυγκρίτως πολυαριθμοτέρους ὄντας καὶ ἐλύτρωσε τοὺς αἰχμαλιώτους, οἵτινες ἀπῆλθον οὕτω εἰς τὰ ἔθνη. Μετὰ δύο δὲ πάλιν ἔτη, νέον στρατεύμα Σλαύων ἀδιαβάντες ποταμὸν Ἰστρον Ἰλλυριοὺς ἅπαντας ἄχρι Ἐπιδαμνίων ἔδρασαν ἀνήμετα ἔργα, κτείνοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες τοὺς ἐν ποσὶν ἡδηδὸν ἅπαντας καὶ τὰ χρήματα ληϊζόμενοι. Ἦδη δὲ καὶ φρούρια ἐνταῦθα πολλὰ τε καὶ δοκοῦντα ἐχυρὰ τὸ πρότερον εἶναι, οὐδενὸς ἀμυνομένου ἐξελεῖν ἰσχύσαν, περιύοντες ζόμενους κατ' ἔχουσιν καὶ διερευνώμενοι.» Τὸ δὲ παράδοξον, οἱ ἄρχοντες τῶν Ἰλλυριῶν παρείκοντο μὲν, λέγει ὁ Προκόπιος, μετὰ 15,000 ἀνδρῶν, οὐδαμοῦ δ' ἐτόλμησαν νὰ πλησιάσωσι τοὺς πολεμίους τούτους.

Ἀλλὰ ἔτι παραδοξότερα εἶναι ὅσα συνέβησαν, κατὰ Προκόπιον, ἐν ἔτει 550. Κατὰ τὸ ἔτος λοιπὸν τοῦτο, Σλαῦοι εἰς τριχιλίους

καὶ πολὺ συμποσούμενοι, διέδωκαν τὸν ποταμὸν Ἰστρον, καὶ οὐδὲ μίαν κατ' ἀρχὰς ἀντίστασιν ἀπαντήσαντες, διηρέθησαν εἰς μοῖρας δύο, ὧν ἡ μὲν συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν 1800, ἡ δὲ ἐκ 1200 περίπου. Πρὸς τὰς δύο ταύτας μοῖρας ἔρχονται τότε εἰς χεῖρας οἱ ἐν Ἰλλυρίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ στρατηγοί, ἀλλὰ κατὰ κράτος ἡττῶνται. Ἐπει-
τα ἡ μία τῶν μοιρῶν ἐκείνων προσβάλλει τὸ ἐν Θράκῃ σταθμεῖον πολυέριθμον καὶ ἄριστον ἵππικόν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο καταστρέφει σύ-
κωλως· καὶ ἤδη τρέπονται οἱ βάρβαροι ἀδεῶς ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἰλλυρίας, πελοιοκοῦσι καὶ κυριεύουσι πολλὰ φρού-
ρια, καὶ φονεύουσι τοσοῦτους κατοίκους, ὥστε γῆν ἄκαταν ἔπει
Ἰλλυριῶν τε καὶ Θρακῶν ἐστὶ, νεκρῶν ἐμπλεῶν ἐπὶ πλείστον ἀτέ-
φθον γενέσθαι. Ἰδίως ἡ τὸ ἵππικόν τῆς Θράκης καταβαλοῦσα μοῖρα
κυριεύει τὸ παράλιον φρούριον Τόπερον, καίτοι ἔχον τακτικὴν μὲν
στρατιωτῶν φρουράν, τείχη δὲ ἀσφαλῆ, κατοίκους δὲ 15,000 ἀν-
δρῶν ἐπιτηδεύων νὰ φέρωσιν ὅπλα καὶ καρτερικῶς ἀγωνισθέντων.
Οὐδὲν ἦττον οἱ 1800 ἢ 1200 ἐκείνοι Σλαῦοι εἰς ὁρμύσιν εἰς τὸ Τό-
περον, φονεύουσι τοὺς ἄνδρας, ἀνδραποδίζουσι τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς
παῖδας· καὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα θαυματουργήσαντες ἐν Θράκῃ,
ἐνῶ οἱ σύντροφοι αὐτῶν ἕμια ἔπραττον ἐν Ἰλλυρίᾳ, τελευταῖον
ἀμυριάδας αἰχμαλώτων ἐπαγόμενοι ἀριθμοῦ χρείστους ἐπ' οἴκου
ἀπεκατέστησαν ἅπαντες. » Συνελήσασμεν ἐνταῦθα ὅσα διὰ μακρῶν
ἐκτραγῶδει ὁ Προκόπιος περὶ τοῦ ἔτους 550. Ἄλλ' εἶναι ταῦτα
δυνατὰ ; εἶναι ἀπλῶς πιθανὰ ; Καὶ ἂν οὐδεμίαν ἀπῆντων στρατιω-
τικὴν δύναμιν καθ' ὅλην τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, πάλιν δύ-
κολον ἦτο νὰ ἐννοήσωμεν πῶς τρισχίλιοι Σλαῦοι ἐγένοντο κύριοι
τῶν εὐρυτάτων ἐκείνων χωρῶν, ἔσφαζον ὡς πρόβατα τοὺς κατοίκους
αὐτῶν καὶ ἠξίωσαν ἐπὶ τέλους νὰ ἀπαγάγωσιν αἰχμαλώτων μυριά-
δας ἀναριθμήτους. Ἄλλ' ἐνταῦθα οἱ εὐάριθμοι οὗτοι πολέμιοι εὖρον
κατέκταναν αὐτῶν φρουρία ἰσχυρὰ, ἀντίστασιν γενναίαν, στρατοὺς πο-
λυαριθμούς, στρατοὺς τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ τρέ-
ποντας αὐτοὺς κατὰ κράτος· καὶ ὁμῶς ἔπραξαν τοσοῦτον φοβερὰς
συμφορὰς ! Εἶναι πρόδηλον, νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀφήγησις τοῦ Προκο-
πίου περιέχει ὑπερβολὰς, τὰς ὁποίας ἤθελεν εἶναι μειρακιώδεις νὰ
ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα.

Ἐφ' ὧντι εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος, ὁμιλος Σλαύων αἰσος οὕτω πρότερον διέβη τὸν Ἰστρον, ἐπὶ σκοπῷ, ὡς ἐφημίζετο, νὰ ἐκπολιορκήσῃ ἤδη καὶ αὐτὴν τὴν μεγάλην τῆς Θεσσαλονίκης πόλιν. Ἀλλὰ συνέπεσε τότε νὰ διατρίβῃ ἐν Σαρδικῇ, ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν παρευόμενος μετὰ στρατοῦ, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἔτει 528 κατετρόπωσε τοὺς Ἀντας. Τοσοῦτος δὲ ἦτο ὁ τρόμος ἐν οἱ Σλαῦοι ᾗσθάνθησαν ἐκ μόνου τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ὥστε ἐγκαταλιπόντες ἀμέσως τὴν ἐπὶ Θεσσαλονίκην ὁδὸν, ἐτρέπησαν διὰ τῶν ἰλλυρικῶν ὁρέων εἰς Δαλματίαν. Καὶ ἐπέστρεψαν μὲν ἐκεῖθεν εἰς Θράκην, μετὰ τὸν τότε ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ Γερμανοῦ· ἐνταῦθα δὲ ἔτρεψαν περὶ Ἀδριανούπολιν τὸν ἐπ' αὐτοὺς ἐκπεμφθέντα στρατόν· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ αὐτὸς στρατὸς ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν βαρβάρων, πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινεν, ἀπείρους δὲ αἰχμαλώτους ἐλύτρωσεν· οἱ δὲ λοιποὶ βάρβαροι ζῆν τῇ ἄλλῃ λεία ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν. » Ὅστις παραβάλλει τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους τούτου πρὸς τὰ τοῦ προηγουμένου, δυσκόλως τῇ ἀληθείᾳ θέλει κατανοήσῃ πῶς ὀλίγαι Σλαῦων ἑκατοντάδες ἐπραῖαν ὅσα λέγονται πράξασαι τῷ 550, ἐνῷ τῷ 551 ἀναριθμητοὶ ὄντες ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸ ἀκόλουθον πάλιν ἔτος οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον ἐκ νέου εἰς Ἰλλυρίαν, λεηλατοῦντες τὴν χώραν καὶ ἐξανδραποδίζοντες τοὺς κατοίκους· καὶ ὅτι ὁ ἐκπεμφθεὶς κατ' αὐτῶν στρατὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ εἰς χεῖρας πρὸς τοὺς πολεμίους τούτους. Ἀλλὰ τεῦτο διότι, καθὰ ὁμολογεῖ ὁ Προκόπιος, ἦτο πολὺ εὐαριθμότερος οὐδὲν ἥττον ὅμως ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἔπαυσε παρακολουθῶν τοὺς βαρβάρους, καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινεν, ἄλλους δὲ ἐξώγησε, μέχρις οὗ οὗτοι ἀπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν ζῆν πάσῃ τῇ λείᾳ. »

Τελευταῖον ἐν ἔτει 559 Ζαβεργάν, ὁ τῶν Κοτρηγούρων Οὐγγῶν ἡγεμὼν, διαπεράσας ἐν μέσῳ τοῦ χειμῶνος τὸν χρυσταλλωθέντα Ἰστρον, προήλασε μετὰ πολυαριθμοῦ στρατοῦ ἱππέων μέχρι τῆς Θράκης. Ἐκεῖ δὲ διελθὼν εἰς τρία τὸν στρατόν αὐτοῦ, μίαν μὲν μοῖραν ἐξέπεμψε πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἵνα λεηλατήσῃ τὰ ἀφύλακτα τῶν ἐνταῦθα χωρίων· ἄλλην ἔστειλεν εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον· αὐτὸς δὲ μετὰ 7000 ἱππέων ὤρμησεν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν, δρῶν καὶ πορθῶν πάντα τὰ ἐν τῷ μεταξύ κείμενα χωρία· διότι

κατώ, θωσέ νά διαβῇ καὶ αὐτὰ τὰ μακρὰ τοῦ Ἀναστασίου τείχε-
 τὰ διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀμελείας τῶν κυβερνώντων καταπεσόντα
 ἐν μέρει. Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἠθύναντο
 νά βλέπωσι τὰς περὶ αὐτὴν συμβαινούσας συμφοράς, κατελήφθησαν
 ὑπὸ τρόμου δεινοῦ· ἐνεκα τῶν ὑπερορίων πολέμων ἡ βασιλεύουσα
 δὲν εἶχεν ἄλλην φρουράν, εἰμὴ τοὺς φύλακας τῆς αὐλῆς, τοὺς λε-
 γομένους σχολαρίους, οἵτινες συγκαίμενοι ἐκ πλουσίων ἀστῶν οὐδε-
 μίαν εἶχον πολεμικὴν ἀσκήσιν. Ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ ταύτῃ ὁ βασιλεὺς
 κατέφυγεν εἰς τὸν Βελισάριον, ὅστις πρὸ δέκα ἐτῶν ἀνακλῆθεις ἀπὸ
 τῆς ἐν Ἰταλίᾳ στρατείας, διετέλει ἰδιωτεύων ἐν Κωνσταντινουπό-
 λει καὶ ὅπως οὖν παρημελημένος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ἡ δόξα,
 ἣν εἶχεν ἀποκτήσει κατὰ τὰ πρῶτα εἴκοσι τῆς βασιλείας τοῦ Ἰου-
 στινιανοῦ ἔτη, ἀδιελπίτως σχεδὸν ἀγωνιζόμενος καὶ νικηφόρος ἐν
 Ἀσίᾳ, ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὁ μέγας πλοῦτος ὃν συνέλεξεν
 ἀπὸ τῶν περσικῶν, τῶν βανδηλικῶν καὶ τῶν γοθικῶν λεπύρων,
 καὶ τὸ ἀξίωμα, ὅπερ ἐκτήσατο ἐν τῷ στρατῷ καὶ ἐν τῇ πολι-
 τείᾳ, εἶχον κινήσει, ἂν ὄχι τὸν φόβον, τοῦλάχιστον τὴν ὑπόνοιαν
 τοῦ βασιλέως τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἀπ' ἐνὸς μὲν πολλοὶ τῶν αὐλικῶν
 ζηλοτυποῦντες κατὰ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ δὲν ἐ-
 παυον διαδίδοντες, ὅτι ἐποφθαλμιᾷ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· ἀπ'
 ἐτέρου δὲ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ πρόσφατα κατορθώματα τοῦ Ναρσῆ ἐφαί-
 νοντο ἀναδεικνύοντα περιττὴν πλέον τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Βελισαρίου.
 Ὅθεν ὁ βασιλεὺς δὲν προέβη μὲν μέχρι καταδρομῆς τιнос κατὰ
 τοῦ γιγαιοῦ στρατάρχου, ἀλλὰ ψυχρῶς πως πρὸς αὐτὸν διέκατο.
 Ἐμελλε δὲ ἡ τύχη νά μαρτυρήσῃ μέχρι τέλους περὶ τε τῆς ἀρετῆς
 τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς ἀνάγκης, ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔχων αὐτοῦ ὁ Ἰου-
 στινιανός. Ὁ ἑσχατος κίνδυνος, εἰς ὃν περιήλθεν ἐνεκα τῶν Οὐρῶν
 ἡ πόλις, ὑπεχρέωσε τὸν βασιλέα νά ἀναθέσῃ εἰς τὸν παλαίμα-
 χον ἐκεῖνον τὴν ἐπιμέλειαν τῆς τῶν ὅλων σωτηρίας· ὁ δὲ, καί-
 τοι κεκμηκώς ἤδη ὑπὸ τοῦ γήρους, ὡς λέγει Ἀγαθίας, ἀνέλαβε τὸ
 ἔργον μετὰ θαυμαστῆς τῇ ἀληθείᾳ προθυμίας καὶ δραστηριότητος.
 Καὶ τοίνυν ὁ πρεσβύτερος διὰ μακροῦ αὐθις χρόνου θώρακά τε ἐν-
 δὺς καὶ κράνος ἀναδυσάμενος, καὶ ἅπαν τὸ ἐκ παιδῶν αὐτῷ ξυ-
 ειθισμένον περιβαλλόμενος σχῆμα, ἀνενοῦτο τῇ μνήμῃ τὰ φθάσαντα;

καὶ ἐνέαζε τῇ προθυμίᾳ· τοῦτον γὰρ τὸν ἀγῶνα ὕστατον ἐν τῇ οἰκίᾳ βίῃ ἀπεργασάμενος, οὐχ ἥσσαν ἀπηνέγκατο κλέος, ἢ ὅποτε τὰ κατὰ Βανδύλων τε καὶ Γότθων ἀνεστήσατο τρόπαια. Ἡ γὰρ τῶν προσυμβεβηκότων ἀνάγκη καὶ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος ἀμηχανία τὴν τε ἐγχείρησιν μείζονα ἔδειξε καὶ γαυροτέραν, καὶ τὴν νίκην ἀσμενεστάτην.· Τῶντι καλέσας περὶ ἑαυτὸν ἅπαντας τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκομένους ἀρχαίους συναγωνιστὰς καὶ συγκροτήσας ἐξ αὐτῶν μικρὸν ἱππικὸν σῶμα ἀνδρῶν τριακοσίων, ἐξέρχεται τοῦ ἄστεως, παρασύρει τοὺς πολέμιους εἰς χῶρον στενόν, ὅπου τὸ πλῆθος αὐτῶν οὐδεμίαν παρῆχεν αὐτοῖς ὠφέλειαν· καὶ κατατροπώσας αὐτοὺς ἐνταῦθα ἠνάγκασε νὰ στρέψωσι τὰ νῆστα. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα ὁ Βελισάριος ἠδύνατο, ἐπισχύων τὴν μικρὰν αὐτοῦ στρατὸν καὶ ὠφελούμενος ἐκ τῆς καταπλήξεως τῶν βαρβάρων, νὰ καταδιώξῃ αὐτοὺς καὶ νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ὀλοσχερῇ αὐτῶν φθοράν. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμός, ὃν παρήγαγεν ἡ νίκη τοῦ ἀνδρός παρὰ τῇ δῆμῳ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου ἀπαλλαγὴ ἀνεζωπύρηνσαν τὸν φρόνον τῶν ἐν τέλει, οἵτινες παρέστησαν εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅτι δὲν συμφέρει εἰς τὴν βασιλείαν νὰ δοθῶσι· τῷ Βελισαρίῳ ἀφορμαὶ μείζονων θράμβων· καὶ ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις ὅσῳ μᾶλλον ἐγγράσκει, τόσῳ μᾶλλον ἐδίδεν ὦτα ἀκροάσεως εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ ὑπονοίας, ἀνεκάλεσε τῶντι τὸν Βελισάριον, ὥς τε οἱ Οὔννοι ἐξῆλθον μὲν τοῦ μακροῦ τείχους, ἀλλὰ μὴ βλέποντες ἑαυτοὺς διωκόμενους παρ' οὐδενός, ἐστρατοπέδευσαν περὶ Ἀρκαδιούπολιν καὶ Πέρινθον, πρὸς δυσμὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ, ἐκείθεν ὀρμώμενοι ἐξηκολούθησαν ὑρ-οῦντες ἀνέτως τὴν πέριξ χώραν. Ἐκεῖ προσῆλθον πρὸς τὸν Ζαδεργὰν μετὰ τινα χρόνον καὶ αἱ δύο ἄλλαι μοῖραι, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπὶ τὴν Θρακικὴν χερσόνησον ὀρμήσασα ἀπεκρούσθη ἐκεῖθεν διὰ πολλῆς ζήμιας ὑπὸ νέου τινὸς στρατηγοῦ, Γερμανοῦ τοῦ Δωροθέου καλουμένου, ἡ δὲ ἀφ' οὗ διήλθε Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐκπορθῇ τὰς Θερμοπύλας ὑπὸ ἀποχρώσεως δυνάμεις κατεχομένας.· «Τοιγάρτοι ἀποχωρήσαντες καὶ εἶδε, τῆς ἐπὶ τὴν Θράκην εἰχοντο πορείας, ὡς ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ εἶδος τοῖς ὁμοφύλοις προστεθασόμενοι· καὶ κινή τὸ λοιπὸν εἰς τὰ σφέτερα ἐπανήξοντες.· Ἀλλ' ὁ Ζαδεργ

γὰν δὲν ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήτῃ ὀριστικῶς, εἰμὴ ἀφοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξηγόρασε διὰ χρυσίου ἱκανοῦ τοὺς αἰχμαλώτους. «Οὕτω τε μόλις ἐπαύοντο λεηλατοῦντες καὶ τῆς οἰκάδε εἶχοντο πορείαι.»

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ συμφοραὶ τὰς ὁποίας ἔπασχον αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἰδίως ἐπαρχίαι τοῦ κράτους, ἐνῷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐθριαμβεύουσι εἰς χώρας πόρρω κειμένας. Καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν στυμνὴν παρομίαν, ἐν κακὸν δὲν ἔρχεται ποτὲ μόνον, ἐνέσκηψαν συγχρόνως καθ' ὅλην τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείαν, καὶ πρότερον ἔτι ἐπὶ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἰουστίνου, φυσικὰ δυστυχήματα ἀλλεπάλληλα, ἀλλόκοτα, φοβερά. Κατ' αὐτὸ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου ἔτος, σεισμὸς ἀνέτρεψεν 24 φρούρια τῆς Δαρδανίας, ἐν οἷς καὶ τὴν μητρόπολιν τῆς χώρας ταύτης, τοὺς Σκούπους. Ἐν ἔτει 525 νέος σεισμὸς ἐπῆνεγκε καταστροφὴν μεγάλην εἰς Εὐρίνθον, εἰς Ἀμφίραχιον, εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς δύο τῆς Κιλικίας πόλεις· ἡ δὲ πλημμύρα τοῦ ρεύματος Σμυρτοῦ, κατεπόντισε τὴν Ἐδεσσαν καὶ πολλῶν αὐτῆς κατοίκων ἐπροξένησε τὸν θάνατον. Εἰς τὸ κατὰ πέδας ἔτος, σεισμὸς ἔτι δεινότερος ἀνέτρεψε τὸ πλεῖστον τῆς Ἀντιοχείας, ἧς δὲν περισώθη τότε εἰμὴ τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους τμήμα· ἔπαθον δ' ἐξ αὐτοῦ καὶ ἡ Ἀθήνη καὶ ἡ Σελεύκεια. Ἐν ἔτει 529, βασιλεύοντος ἤδη τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐσίσθησαν πάλιν διάφοροι πόλεις τοῦ Πόντου καὶ τῆς Λυκίας. Παραλείποντες τὸν μέγαν κομήτην τὸν ἐπιφανέντα κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 531, εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις καὶ ἰδίως παρὰ Προκοπίῳ τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 536 ὁ ἥλιος ἀπέβαλε δι' ὅλου τοῦ ἔτους τοῦ ἑαυτοῦ δύναμιν, μὴ ἔχων εἰμὴ φῶς ὡχρὸν ὅμοιον τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης· ὥστε οἱ καρποὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὠρμάσωσιν, ὁ δ' ἐπελθὼν χειμὼν ὑπῆρξε βαρύντατος. Τῷ δὲ 551 συνέβη, ἂν πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν Προκόπιον, ἐν ταῖς χώραις ταύταις, φαινόμενον ἀνέγκυστον. Ἡ θερμότης τοῦ φθινοπώρου ὑπῆρξεν ὁμοία τῆς θερμῆς, ὥστε ῥόδων μὲν πλῆθος ἐφύη, καρποὺς δὲ τὰ δένδρα σχεδὸν τι ἅπαντα νέους τινὰς αὐθις ἤνεγκε· καὶ ἐν ταῖς ἀμπέλοις ἐγένοντο βότρυες καίπερ τοῦ τρυγητοῦ γαγενημένου ἡμέρας ἤδη οὐ πολλαῖς ἔμπροσθεν. Συγχρόνως δὲ συνέβησαν ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος σει-

σμοὶ τεράστιοι. Ἡ Βοιωτία, ἡ Ἀχαΐα καὶ πᾶσα ἡ παρὰ τὸν Κρι-
σαῖον κόλπον παραλία ἐσεισθήσαν, πολλὰ δὲ χωρία καταδαφίσθησαν
ἐκ τούτου, καὶ ὁκτὼ πόλεις, ἐν αἷς ἡ Χαϊρώνεια καὶ Κορώνεια καὶ
Πάτραι καὶ Ναύπακτος. Ἐν δὲ τῇ χώρᾳ ὅπου ἡ Βοιωτία χωρίζεται
ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας καὶ ἰδίως παρὰ τὸ Ἐχινναῖον καὶ τὴν Σκάρφειαν,
ἡ θάλασσα πλημμυρήσασα κατέκλυσε πᾶσαν τὴν γῆν μέχρι τῶν ὀ-
ρέων. Τῷ 554 ἐν ὥρᾳ θέρους συνέβη πάλιν σεισμός μέγας ἐν Κων-
σταντινουπόλει καὶ πολλὰ τοῦ ἄλλου κράτους. Ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει ὅπου διήρκεσεν ἐκ διαλειμμάτων ἡμέρας τεσσαράκοντα,
ἔβριψεν εἰς ἑδαφος ἀπείρου οἰκίας, ἐκκλησίας, λουτρῶνας καὶ μέ-
γα μέρος τῶν τειχῶν. Πολλὰ δὲ ἄλλαι πόλεις ἔπαθον ἕνεκα τοῦ
σεισμοῦ τούτου μεγάλα δυστυχήματα καὶ ἰδίως ἡ Νικομήδεια, ἡ
Βερυτὸς, ἡ Κῶς. Καὶ τῷ 556 ἕτερος σεισμός ἐπὶνεγκε δεινὰς ἐν
Κωνσταντινουπόλει καταστροφάς. Καὶ πάλιν τῷ 558 κατέπεσεν
ἕνεκα σεισμοῦ ὁ μέγας θόλος τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἐν γένει δὲ περὶ
τοὺς εἴκοσι σεισμοὺς ἀναφέρονται ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βρασι-
λείας.

Ἀλλὰ πολὺ φοβερώτερας συμφορὰς ἐπροξένητε λοιμός μέγας ἀρ-
ξάμενος μὲν ἐν ἔτει 531, διαρκέσας δὲ μετὰ τινων διαλειμμάτων
ἔτη πεντήκοντα καὶ δύο. Ὁ ὀλέθριος οὗτος λοιμός ἀνεφάνη τὸ
πρῶτον περὶ Πηλοῦσιον τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐκείθεν διεδόθη διὰ δύο
διαφόρων ὁδῶν εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην·
διὰ μὲν τῆς Συρίας εἰς τὴν ἄλλην Ἀσίαν καὶ τὴν ἀνατολικωτέραν
Εὐρώπην, διὰ δὲ τῆς βορείου Ἀφρικῆς εἰς τὰς δυτικὰς τῆς Εὐρώ-
πης χώρας. Ὁ Προκόπιος, ἐν τῷ 22 κεφαλαίῳ τοῦ 2 βιβλίου τῶν
Περσικῶν πολέμων, περιγράφει τὴν νόσον ταύτην μετ' ἀκριθείας
ἀξίας τῆς περιγραφῆς, ἣν ἄλλοτε ποτε ὁ μέγας Θουκυδίδης κατ-
έλιπεν ἡμῖν τοῦ δεινοῦ τῶν Ἀθηνῶν λοιμοῦ. Ἐκ δὲ τῆς ἐκθέσεως
τοῦ Προκοπίου καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ὁ λοιμός οὗτος οὐδὲν ἄλ-
λο ἦτο ἢ ἡ πανώλης ἐκείνη, τὴν ὁποίαν δυστυχῶς κάλλιστα γνω-
ρίζουσιν οἱ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι, τοῦλάχιστον οἱ πρεσβύτεροι αὐ-
τῶν, διότι ἀπὸ τοῦ μέτου αἰῶνος μέχρι πρὸ τριάκοντα ἐτῶν δὲν
ἔπαυσεν ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μακρῶν μα-
στιζοῦσα τὰς χώρας ταύτας, ὡς ἐπὶ τῷ πλείστον ἐξ Αἰγύπτου ὁρ-

μωμένη. Ἀλλὰ ἡ θραύσις τὴν ἐπήγαγε κατὰ τὸν ἔκτον αἰῶνα ὑπὲρ βεβαίως μεγαλειτέρα διὰ πολλὰς λόγους. Πρὸ πάντων φαίνεται ὅτι αἱ ἐπιδημίαι αὗται κατὰ τὰς πρώτας ἐπιδημίας ἔχουσι δύναμιν καταστρεπτικὴν πολὺ μείζονα ἢ κατὰ τὰς μεταγενεστέρας ἐπιφανήσεις. Καὶ ἔπειτα, ὃ δὴ καὶ σπουδαιότερον, ἐπειδὴ πρῶτος τοῦ χρόνου ἦτε ἐπιστήμη καὶ αἱ ἰδιῶται διαγινώσκουσι τοὺς ἐπιτηδαιότερους τρόπους ἂν αὐτῇ τῆς θεραπείας, τοῦλάχιστον τῆς προφυλάξεως, κολάζεται ὡς οὖν ἡ διάδοσις καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν ὁλοθρίων τούτων νοσημάτων. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ μιᾶς καὶ ἐπταετίας ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐνέσκηψε πλῆθος πανώλης, διότι ἔκτοτε ἰδρύθησαν εἰς ὅλας τὰς παραλίας αὐτῆς πόλεις ὅσαι εἶχον ἄμεσον συγκοινωνίαν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, τὰ ἀπαραίτητα πρὸς ἀποτροπὴν τούτου λοιμοκαθαρτήρια. Ἐν τῇ ἀνατολῇ δὲν ἰδρύθησαν τοιαῦτα λοιμοκαθαρτήρια εἰμὴ πρὸ τριάκοντα περὶ τοῦ αἵματος δὲ τούτου γενομένου, καὶ πρὸς τούτοις ἕνεκα τῶν ὑγειονομικῶν διατάξεων αἰτίνας εἰσέχθησαν ἐν αὐτῇ τῇ ἐστίᾳ τοῦ κακοῦ ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον διοικήσεως τοῦ Μεχμέτ-Ἀλή πασᾶ, ἐντελὲς αἰπηλλάγησαν οἱ κάτοικοι τῆς ἀνατολῆς, ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς χρόναις, τοῦ ἄλλοτε τοσοῦτον δεινοῦ ἐπιδημικοῦ τούτου νοσήματος. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἰδρυθῆαι τὰ λοιμοκαθαρτήρια, ἀνατρέγοντες ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ Προκοπίου, εὐρίσκουμεν τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων γινώσκοντας τὴν φύσιν καὶ πρὸ πάντων τὴν διὰ τῆς προσψάσεως μεταδοτικὴν δύναμιν τοῦ νοσήματος καὶ λαμβάνοντας κατ' ἰδίαν τὰ ὑγειονομικὰ ἐκεῖνα μέτρα τὰ ὅποια αἱ κυβερνήσεις δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπινοήσει ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὁλοκλήρου τοῦ κράτους. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας οἱ Ὀθωμανοὶ τυφλούμενοι ὑπὸ τῆς περὶ τοῦ πεπωμένου θρησκευτικῆς αὐτῶν δόξης, οὐδεμίαν κατὰ τῆς μεταδόσεως τοῦ νοσήματος προφυλάξιν ἐλάβανον, ἐκ δὲ τούτου πολλάκις ἐματαιοῦντο τὰ ὑγειονομικὰ τῶν χριστιανῶν μέτρα. Ἀλλ' οὐδὲν ἔττον διὰ τῆς προφυλάξεως τοῦ μεγάλου τῶν ἰθαγενῶν πλῆθους, τὸ κακὸν ἐμετριάζετο ὅπως οὖν. Ἐξαιρέτως δὲ κατὰ τοὺς μεταξὺ τῆς ἑκτῆς καὶ τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους ἢ πανώλης, ἢ, καθὼς ἐλέγγοτο ἔκτοτε, τὸ θαυμαστὸν ἀναφαίνεται μὲν ἐκ διαλειμμάτων, ἀναφαίνεται ἅμα

Βαθυμηδὸν ὀλιγώτερον καταστρεπτικὸν διὰ τὸν λόγον βεβαίως τῶν ἰδιωτικῶν προφυλάξεων τὰς ὁποίας ἐν γένει οἱ κάτοικοι ἐλάμβανον, ἐνῶ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ κακοῦ ἐπιδρομῆς αὐτὸς ὁ Προκόπιος ὁ τασοῦτον ἀκρῶς παρατηρήσας τὰ συμπτώματα, τὰ ἐξανθήματα καὶ τὰς περιπετείας τῆς νόσου, δὲν ἐπίστευεν ἐν τούτοις εἰς τὴν μεταδοτικὴν αὐτῆς δύναμιν. Συνέβη δηλαδὴ τότε ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει ὅ,τι ἐν ἔτει 1720 ἐν Μασσαλίᾳ, ὅτε τοσοῦτον φοβερά ἐνέσκηψεν ἡ πανώλης ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· οἱ Γάλλοι ἱατροὶ, καίτοι ὄντες οἱ ἀριστοὶ τῶν τότε ἀσκληπιαδῶν, δὲν ἐπέβησαν ὅτι τὸ νόσημα εἶναι μεταδοτικόν, ἀπαρallάκτως ὥπως ἄχρι τοῦδε δὲν πείθονται ὅτι ἔχει μέχρι τινὸς μεταδοτικὴν τινα ιδιότητα καὶ ἡ χολέρα. Ἐκ δὲ τούτου τῷ μὲν 1720 ἐν Μασσαλίᾳ, ἐπὶ 80. περίπου χιλιάδων ψυχῶν, ἀπέθανον πεντήκοντα χιλιάδες, κατὰ δὲ τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα, ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Ἀφρικὴ ἔπαθον ὁμολογούμενως μεγάλην ἀνθρώπων φθοράν.

Τὸ ἀνατολικὸν λοιπὸν κράτος ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ὑπέστη πολλὰς καὶ ποικίλας συμφοράς· ἐπιδρομὰς πολεμίων, σεισμοὺς καταστρεπτικούς, λοιμὸν ὀλέθριον· εἰς αὐτὴν προσθετέον καὶ τὴν πείναν, ἣν συνεπήγαγεν ἡ συνδρομὴ τασούτων κακῶν. Ἀλλὰ μὴν ἐκλάβωμεν πάλιν κατὰ γράμμα ὅσα ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι εἶπον περὶ τῆς τερατώδους φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, ἣν ἐπροξένησαν αἱ συμφοραὶ ἐκεῖναι, καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης ἐρημώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Πρὸ πάντων μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ κυρωτάτη ἡμῶν περὶ τούτου πηγὴ εἶναι ὁ Προκόπιος καὶ ἐξαιρέτως τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου· ἐν δὲ τοῖς Ἀνεκδότοις ὁ ἄνθρωπος οὗτος δὲν εἶναι πλέον ἱστορικός, ἀλλὰ μινᾶς τις ἐκβεβαχυμένη καὶ ἀγωνιζομένη νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς τερατόμορφον θηρίον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ ἔνεκα τοῦ ὁποίου τὸ ἀνθρώπινον γένος μικροῦ ἐδέησε νὰ καταστραφῇ ἐξ ὀλοκλήρου· αὐτὸ δὲ οὐκ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Προκόπιος, ἀλλὰ δαίμων τις, ὥσπερ εἴρηται, ἀνθρωπόμορφος ἦν (ὁ Ἰουστινιανὸς) τεκμηριώσαιο ἂν τις, τῷ μεγέθει σταθμώμενος, ὦν ἐς τοὺς ἀνθρώπους κακῶν ἔδρασεν. Ἐν γὰρ τῷ ὑπερεβάλλοντι τῶν πεπραγμένων καὶ ἡ

τοῦ δεδρακότος δύναμις ἐνδύλος γίνεται. Τὸ μὲν οὖν μέτρον ἐς τὰ ἀκρίβεις τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνηρημένων εἰπεῖν οὐκ ἂν ποτέ μοι δοκεῖ τῶν πάντων τινὶ ἢ τῷ Θεῷ δυνατὰ εἶναι. Θᾶσσον γὰρ τις, οὐκ αὖ, τὴν πᾶσαν ψάμμον ἐξαριθμήσειεν ἢ ὅσους βασιλεῖς οὗτος ἀνέγκει. Τὴν δὲ χώραν ἐπὶ πλείστον διαριθμούμενος, ἥπερ ἔρημον τῶν ἐπικούντων ζυμπέπτωκεν εἶναι, μυριάδας μυριάδων μυρίας φησὶ ἀπολλεκέναι. Ὡς τὸ πάθος τὸ ὑπαγορεύσαν τὰς κρίσεις ταύτας καὶ εἰδήσας εἶναι τοσοῦτον πρόδηλον διὰ τε τὸ ὕψος τοῦ λόγου καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀλλόκοτον ἀξίωσιν τοῦ νᾶ καταστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὑπεύθυνον ὄλων τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ σεισμοὶ καὶ ὁ λοιμός, ὥστε πᾶς τις ἤθελε διστάσει νὰ παραδεχθῇ τὰ συμπεράσματα τοιοῦτου ἱστορικοῦ, καὶ ἂν τὰ συμπεράσματα ταῦτα καθ' ἑαυτὰ ἡδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς ὅπως οὖν πιθανά. Ἀλλὰ τί σημαίνεισαι αἱ μύριαι μυριάδων μυριάδες; Ἐὰν ἐκληθῶσιν ὡς ῥητορικὸν σχῆμα προαιρούμενον νὰ παραστήσῃ τὴν ἀπειρίαν τῶν ἀπολλωλότων, οὐδὲ μίαν ἔχει ἀριθμητικὴν ἀξίαν· ἐὰν δὲ ἐκληφθῇ ὡς ποσὸν ἔχον ἀριθμητικὴν ἀξίωσιν, ἐμφαίνει δεινότατον παραλογισμόν· διότι ἀξιοὶ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἀπώλεια τῶν ἀνθρώπων ἀνεβιβάσθη εἰς ποσὸν ἑκατομμυριοπλάσιον τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς σημερινῆς οἰκουμένης. Καὶ ὅπως ὁ Γίββων, ἀφ' οὗ ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ σωφρόνως εἶπεν ὅτι καὶ μόνον δυνάμεθα σήμερον νὰ εἰπώμεν, ὅτι δηλαδὴ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συνέβη ἐπαισθητὴ ἐλάττωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔπειτα ἐν ὑποσημειώσει ὑπέπεσεν εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀκριδέστερόν τινα προσδιορισμὸν τῆς ἐλαττώσεως ταύτης, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τερατολογιῶν τοῦ Προκοπίου· καὶ ἐπειδὴ αἱ μύριαι μυριάδες μυριάδων ἐφάνησαν αὐτῷ ἀσαφεῖς γραμματικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, ἐνόμισεν ὅτι εἴμπορεῖ αὐτογνωμόνως ν' ἀφαιρήσῃ τὴν μίαν τῶν μυριάδων καὶ νὰ ὑπολάβῃ ὡς πιθανὸν τὸν ὑπόλοιπον ἀριθμὸν τῶν μυρίων μυριάδων ἥτοι τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων. Ὁ δὲ Γερμανὸς Φαλλμεράιερ, περὶ οὗ βραδύτερον θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον, μεταβαλὼν τὴν ἀπλὴν εἰκασίαν τοῦ Ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ εἰς ἕτερον οἰονεὶ θετικόν, διώρθωσεν ὀριστικῶς τὸ κείμενον τῶν Ἀνεκδότων εἰς μυρίας μυριάδας καὶ πολλὰ ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων ἐρρηγόρευσε.

Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναφέρῃ τις ὀριστικόν τινα ἀριθμὸν, ἢ καὶ ἀπλῶς κατὰ προσεγγισμὸν νὰ ἀριθμήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐκ τῶν πολυειδῶν ἐκείνων πολιτικῶν καὶ φυσικῶν ἐπηρεῶν, τὰς ὁποίας προανεφέραμεν· διότι οὐδὲν ὅπως οὖν, ἔστω καὶ πόρρωθεν ἀσφαλὲς ἐνδόσιμον παρ᾽ ἡμῖν οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Προκοπίου. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι καθ' ἑαυτοὺς θεωρούμενοι, εἶναι ἐντελῶς παράλογοι· πᾶσα δὲ ἐπὶ τὸ πιθανώτερον τροπολογία αὐτῶν, καθὼ αὐτογνώμων, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Προκοπίου δὲν ἐξάγεται, ἂν θέλῃ νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς ὅλης οἰκουμένης, ἢ περὶ τῆς φθορᾶς τῆς ἐπελθούσης ἐντὸς τῶν χωρῶν, ὅσοι ἀπῆρτιζον τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι εἰς μὲν τὴν πρώτην περίστασιν ὁ Προκόπιος οὐδένα εἶχε τρόπον, ἵνα καὶ κατὰ προσεγγισμὸν ἀπλῶς φθάσῃ εἰς συμπέρασμα· εἰς δὲ τὴν δευτέραν, καὶ ἐὰν ἀπὸ τὰς μυρίας μυριάδας μυριάδων ἀφαιρέσωμεν τὰς μυρίας, καὶ ἂν δηλαδὴ περιορίσωμεν τὸν ἀριθμὸν εἰς ἑκατὸν ἑκατομμύρια ψυχῶν, ὁ ἀριθμὸς πάλιν ἤθελεν εἶναι μυθώδης· διότι ἤθελεν ὑποθέτει τὴν ὁλοσχερῆ καταστροφὴν τῶν κατοίκων οὐ μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἅπαντος τοῦ ῥωμαϊκοῦ, ὅποιον ἰπῆρχε πρὶν τὸ δυτικὸν αὐτοῦ κλάσμα καταλυθῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Καὶ ἔπειτα οἱ κατ' ἰδίαν ἀριθμοὶ, τοὺς ὁποίους προϊόντος τοῦ λόγου ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, ἐξελέγχονται οὐδὲν ἥττον ἀνυπόστατοι ἢ τὸ τερατῶδες αὐτῶν ἀθροισμα. Δὲν ἐννοοῦμεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ ἅπαντας τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, διότι ἐντεῦθεν ὁ λόγος ἤθελε παραταθῇ ἐπὶ πολὺ· θέλομεν περιορισθῇ εἰς τινὰς μένον καθὼ ἀρκοῦντας νὰ δώσωσι τὸ μέτρον τῆς περὶ τοὺς ἄλλους ἐπικρατούσης ἀκριθείας.

Ὁ Προκόπιος, ὁμιλῶν ἰδίως περὶ τῆς μεγάλης Χερσονήσου, τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπλουμένης, βεδαιοὶ, ὅτι «Οὐννοὶ τε καὶ Σκλαβινοὶ καὶ Ἄνται σχεδὸν τι ἀνὰ πᾶν καταθέοντες ἔτος, ἐξ οὗ Ἰουστινιανὸς παρέλαβε τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν, ἀνήκεστα ἔργα εἰργάσαντο τοὺς ταύτη ἀνθρώπους· πλέον γὰρ ἐν ἐκείνῃ ἐμβολὴ οἶμαι ἢ κατὰ μυριάδας εἰκόσιν εἶναι τῶν τε ἀνθρώπων

μένων καὶ ἡνδραποδισμένων ἐνταῦθα Ῥωμαίων, ὥς τε τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν ἀμίλει ταύτης πανταχόσε τῆς γῆς ξυμβαίνειν.» Ἐὰν ᾗθι-
λομεν ἐκλάβει κατὰ γράμμα τὰς εἰδήσεις ταύτας, ἐπειδὴ ὁ Ἰουστι-
νιανὸς ἐβασίλευσε περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη, ἐπρεπε νὰ συμπεράνω-
μεν, ὅτι ἐν μόναις ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις τοῦ κυρίως ἀνατολικῶς
κράτους (ἐκτὸς δηλαδὴ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, αἵτινες προ-
σχωρῶς προστρεφθήσαν εἰς αὐτὸ) καὶ ἐκ μόνων τῶν ἐπιδρομῶν τῶν
ἀρκτῶν βαρβάρων, ἀπώλεσθαι περὶ τὰ ἄκτῳ ἑκατομμύρια ψυ-
χῶν ὥς τε, ἐὰν προσθέσωμεν τὴν φθορὰν τῶν ἀνθρώπων τὴν ἐπιλ-
θοῦσαν ἐκ τῶν σεισμῶν καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ, ψυχὰ ζωσα βε-
βαίως δὲν ἔμεινεν εἰς τὰς χώρας ταύτας. Κατὰ τὴν Προκόπιον μὲ-
λιστα, ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ, ἡ Σκυθῶν αὕτη ἐρημία ἐπᾶλθεν ἐκ
μάνων τῶν ἐπιδρομῶν, οὐδὲ ἔμεινε πλέον τί νὰ καταστρέψουσιν ἐνταῦθα
αἱ ἄλλαι ἐκεῖναι φοβεραὶ φυσικαὶ συμφοραὶ, ἂν καὶ ὁ αὐτὸς Προκό-
πιος ἐπιφέρει μικρὸν κατωτέρω ὅτι ὁ λοιμὸς ἤρπασε τὴν ἡμίσην
τῶν περιγινόμενων ἀνθρώπων μοῖραν. Ἀλλὰ τὸ δεινότερον, αἱ εἰδή-
σεις αὗται τοῦ συγγραφέως τῶν Ἀνεκδότων ἀντιφάσκουσιν πρὸς τὰς
εἰδήσεις, τὰς ὁποίας αὐτὸς τε ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοι
χρονογράφοι διέσωσαν ἡμῖν περὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καθ'
ἅπερ ἀνωτέρω διὰ μακρῶν ἱστορήσαμεν, αὐ μόνον ἐρ' ἧς ἐβασίλευ-
σεν ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετη-
ρίδος μέχρι τέλους τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, τρεκαίδεκα ἀ-
ναφέρονται μόνον Βουλγάρων, Οὐννων καὶ Σλαύων εἰσβολαί· καὶ πάλιν
ἐκ τούτων εἰς τινὰς οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι οὐ μόνον οὐδένα αἰχμάλω-
τον ἀπήγαγον, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς κατετροπώθησαν. Τῆς μιᾶς δὲ
τουλάχιστον ἦτοι τῆς τοῦ ἔτους 550 ἐπιδρομῆς αἱ περιπέτεται πε-
ριγράφονται ὑπὸ τοῦ Προκοπίου τοιοῦτατρόπως ὥς τε ἀποβαλίνουσι
παντάσας ἀπίθανοι. Καὶ ἔπειτα, ἡ μήπως ὁ Προκόπιος, ἐν τοῖς περὶ
Κτισμάτων λόγοις, πραγματευόμενος περὶ τῶν ἐν Θράκῃ, ὑπὸ Ἰουστι-
νιανοῦ, κατασκευασθέντων ὀχυρωμάτων, δὲν ἐπιφέρει ὅτι δι' αὐτῶν
αὐτὴν χώραν, ὑποκειμένην τὸ πρότερον ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιδρομαῖς,
παντάσας ἀδύνατον κατεστήσατο; Τοῦτο ὁμολογουμένως εἶναι ὑπερ-
βολή· ἀλλὰ δὲν εἶναι μείζων τῶν ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ἀντιθέτων ὑ-
περβολῶν. Ὡς τε ὅσον εἶναι ἀληθὲς ἡ μία μαρτυρία, τόσον καὶ ἡ ἄλλη.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα ὅσα ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ἄλλοι χρονογράφοι, παραδέξωσι δὲ καὶ τῶν νεωτέρων τινὲς πρεσβεύουσι περὶ τῆς ἀνυπολογίστου τῶν ἀνθρώπων φθορᾶς, ἥτις συνέβη δῆθεν ἐντὸς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ὁμολογεῖ ὅτι σκοπὸν εἶχε νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς κακὸν τινα δαίμονα ἐπαγαγόντα τὸν ἑλεθρον ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρώπινου γένους· καὶ ἐπομένως ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ πάθους αὐτοῦ κατήντησε νὰ μὴ ἡξεύρῃ τί λέγει. Ἀλλὰ πλὴν τούτου, τίς δὲν γνωρίζει ὅπασαν δύσκολαι εἶναι ἐν γένει οἱ τοιοῦτοι ὑπολογισμοί· ὅπσον ἰδίως ἀδύνατον σχεδὸν ὑπάρχει νὰ προσδιώρῃ τις ὅπως οὖν ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν θυμάτων, ὅσα προξενούσιν αἱ ἐπιδημῖαι, οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς τότε χρόνους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς καθ' ἡμᾶς, τοῦλάχιστον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ταύταις χώραις· καὶ ὅπσον ὁ φόβος, ἡ κακοδουλία, ἡ φήμη ὅπως δάποτε αὐξάνουσι τὸ μέγεθος τῶν τοιούτων συμφορῶν. Ἰδοὺ ἐκ τοῦ προχείρου μία ἀπόδειξις ἐκ τῶν πολλῶν, τὰς ὁποίας ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, τῆς ὀλίγης πίστεως, ἣν δικαιοῦμεθα νὰ δίδωμεν εἰς τὰς τοιαύτας εἰδήσεις τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων. Εἶδομεν ὅτι ἐν ἔτει 526 συνέβη ἐν Ἀντιοχείᾳ μέγας σεισμός. Περὶ ταῦ σεισμοῦ τούτου ὁμιλῶν ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς περσικοῖς πολέμοις λέγει, ὅτι κατέσεισε πᾶσαν τὴν πόλιν καὶ τῶν οἰκοδομημάτων τὰ τε πλείστα καὶ κάλλιστα εἰς τὸ ἔδαφος εὐθύς ἤνεγκε, καὶ λέγονται τότε τριάκοντα μυριάδες Ἀντιοχείων ἀπολωλέναι. Ἡ καταστροφὴ λοιπὸν κατὰ τὸν Προκόπιον ὑπῆρξε πλήρης· καὶ ὁμως ἡ καταστροφὴ αὕτη κατ' ἄλλους χρονογράφους καὶ ἰδίως κατὰ τὸν Μαλάλαν ἀπέβη πολὺ φοβερωτέρα· « πολλὺς γὰρ ἦν ὁ φόβος ὁ τοῦ Θεοῦ γενόμενος κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν, ὥστε τοὺς συλληφθέντας ὑπὸ τῶν οἰκημάτων ἐν τῇ γῇ καὶ πυρικαύστους γενέσθαι, καὶ ἐκ τοῦ αἵρος δὲ σπινθῆρας πυρὸς φαίνεσθαι· καὶ ἔκαιον ὡς ἀπὸ ἀστραπῆς τὸν εὐρισκόμενον, καὶ ἐκόνχλαζε τὸ ἔδαφος τῆς γῆς, καὶ ἐκεραυνοῦντο οἱ θεμέλιοι, κουφίζόμενοι ὑπὸ τῶν σεισμῶν καὶ ὑπὸ τοῦ πυρὸς τεφρούμενοι, ὥστε καὶ τοῖς φεύγουσιν ὑπὸ τὸ πῦρ. Καὶ ἦν ἰδεῖν θαῦμα φοβερόν καὶ παράδοξον, πῦρ ἐξευγόμενον ὁμβρον, ὁμβρος

καρίνων φοβερῶν, φλόξ εἰς ὑετόν λυομένη, καὶ ὑετός ὡς φλόξ ἐξαπνέμενος καὶ τοὺς βοῶντας ἐν τῇ γῇ κατανήλισκε. Καὶ ἐκ τούτου Ἀντιόχεια ἄχρηστος ἐγένετο· οὐκ ἔμεινε γάρ, εἰμὴ τὰ πρὸς ὄρος μόσση παροικοῦμενα οἰκήματα. Οὐκ ἔμεινε δὲ οὔτε ἅγιος οἶκος οὐκλήριον ἢ μοναστηρίου ἢ ἄλλου ἁγίου τόπου ἀδιάρρηκτος· τὰ γὰρ ἄλλα συνετελέσθησαν εἰς τὸ παντελές· ἡ δὲ μεγάλη ἐκκλησία Ἀντιυχείας ἢ κτισθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως, τῆς θεομηνίας γενομένης καὶ πάντων πεπτωκότων εἰς τὸ ἔδαφος, ἔστη ἐπὶ ἡμέρας δύο μετὰ τὸ γενέσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ φοβερὰν ἀπειλήν καὶ αὕτῃ ὑπὸ πυρὸς ληφθεῖσα κατηνέχθη ἕως ἐδάφους. Καὶ ἔτεροι δὲ οἴκοι μὴ πεπτωκότες ὑπὸ τοῦ πάθους τοῦ θεικοῦ, ὑπὸ τοῦ πυρὸς διελύθησαν ἕως θεμελίων. Καὶ ἀπώλοντο ἐν αὐτῷ τῷ χρόνῳ ἄνθρωποι χιλιάδων διακοσίων πεντήκοντα. » Οὐδὲ ἀρκεῖ ὁ τερατώδης οὗτος ὄλεθρος, ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, τῷ 528, συνέβη, κατὰ τὸν αὐτὸν Μαλαῶν, νέος σεισμός, καθ' ὃν τὰ ἀνανεωθέντα κτίσματα καὶ τὰ τείχη καὶ τινες ἐκκλησίαι κατέπεσον, πεντακισχίλιαι ἐτελεύτησαν ψυχαί, οἱ δὲ περισσθέντες πολῖται κατέφυγον εἰς τὰς ἄλλας πόλεις ἢ κατέφυκον ἐπὶ τῶν ὄρεων ἐν ὑπαίθρῳ. Ἐν τούτοις ἐνθ' ὅτε τοιαῦτα συνέβαινον τῇ 29 νοεμβρίου 528, μετὰ ὅκτῳ μάλιστα μῆνας, ἦτοι τὸν ἰούλιον τοῦ 529, ὁ αὐτός Μαλαῶς παρίστανει τὴν Ἀντιόχειαν ὡς πόλιν ἀκμάζουσαν καὶ πολυάνθρωπον, καθ' ἣν ἐτελοῦντο λαμπραὶ θεατρικαὶ παραστάσεις καὶ ταραχαὶ συνέβαινον τῶν ὄχλων τοιαῦται, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἀγανακτῆτας ἀπηγάγευσε τὰς παραστάσεις ταύτας. « Εἶναι λοιπόν δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ σεισμοὶ ἐκεῖνοι ἀπέδησαν τοσοῦτον καταστρεπτικοί, ἐνθ' ὧς μετ' ὀλίγου μῆνας εὐρίσκομεν τὴν αὐτὴν πόλιν ἐν ἀκμῇ διατελοῦσαν ; Οὐδὲν ἦσαν τινὲς τῶν νεωτέρων ἀντιγράφουσι τὰς ζοφερὰς ταύτας περιγραφάς, οἱ μὲν διότι δὲν ἔλαβον τὸν κόπον νὰ ἐξελέγξωσι τὴν ὀλίγην αὐτῶν ἀκρίβειαν, οἱ δὲ διότι ἐπιδιώλουσιν ἰδίους τινὰς σκοπούς. Ὁ Φαλλμεράιερ ἰδίως προτιθέμενος νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὁλοσχερῇ ἐξάλειψιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ φύλου, ἐνασμενίζεται ἐπαναλαμβάνων κατὰ λέξιν ὅλας ἐκεῖνας τὰς φοβερὰς καταστροφάς, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐπιτείνων τὰ δεινὰ ὅσα ἀνέπλασεν ἡ τῶν χρονογράφων φαντασία· διότι τοῦτο συμπεριεῖ εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ. Ἄλ-

λὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἱστορία. Ἡ ἀλήθεια, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, εἶναι ὅτι, καθὰ προείπομεν, οὐδὲν διδόμενον ὅπως οὖν ἀσφαλὲς ἔχομεν, ἵνα προςδιορίσωμεν, ἔστω καὶ κατὰ προσεγγισμὸν, τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων τοῦ κράτους, ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ἐκ τοῦ τετραπλοῦ κακοῦ τῶν ἐπιδρομῶν, τῶν σεισμῶν καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ· ὅτι βεβαίως ἡ ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ ὑπῆρξεν ἐπαισθητὴ, ὥς λέγει ὁ Γίββων ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ, ὅτι ὅμως αἱ χῶραι αὗται καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν μετεβλήθησαν εἰς Σκυθῶν ἐρχλῖαν· διότι τὸ κράτος δὲν ἔπαυσε νὰ διατηρηται ἰσχυρὸν καὶ ἀκμαῖον κατὰ τοὺς ἀμέσους ἐπομένους χρόνους. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ὅλου κράτους ὅ,τι περὶ τῆς πόλεως Ἀντιοχείας· ἡ πόλις αὕτη ὑπέστη βεβαίως σεισμοὺς μεγάλους, ἀλλ' οἱ σεισμοὶ οὗτοι οὔτε καθ' ὅλοκληρίαν αὐτὴν εἰς ἔδαφος κατέβαλον, οὔτε 25 ἢ 30 μυριάδας κατοίκων αὐτῆς ἐξήφαιναν, ἀφοῦ μετ' ὀλίγους μῆνας βλέπομεν αὐτὴν αὖθις ἀκμαῖαν καὶ πολυἀριθμὸν.

Ὅπως δὴ ποτε, παρὰ δόξα καὶ θεινὰ ὑπῆρξαν τὰ ἀτυχήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ· τόσῳ μᾶλλον θεινὰ, ὅσῳ ἐπεσπρωύθησαν ἐξαιρέτως κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσι ἐτη τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καθ' ἣν ἐποχὴν ἀπέβη μὲν διὰ τῆς ἡλικίας ἀσθενέστερος, ἐστερήθη δὲ ἄλλεπαλλήλως τινῶν τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτοῦ λειτουργῶν καὶ τῶν μᾶλλον ἀγαπητῶν οἰκείων. Ἀδελφον ἀκριβῶς πότε ὁ θάνατος ἀφῆρπασεν ἀπὸ αὐτοῦ τὸν φίλτατον τῶν συμβούλων, τὸν Τριβωνιανόν. Ἐν ἔτει δὲ 541 ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὸν πολυμήχανον ἀρχιγραμματέα τῆς ἐπικρατείας Ἰωάννην τὸν Καπκαδόκην, ὅστις ἐγένετο, ὥς εἶδομεν, θῦμα τῶν διενέξεων αὐτοῦ πρὸς τὴν Θεοδώραν. Καὶ μετὰ 25 ἐτη ἐστερήθη αὐτὴν ταύτην τὴν βασιλίδαν, πρὸς τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς δὲν ἔπαυσε τρέφων ἀνεξάντλητον στοργήν. Ἐν ἔτει πάλιν 550 εἶδε θανόντα ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας τὸν ἀριστον γόνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ, τὸν χρηστὸν καὶ μεγαλοφυῆ Γερμανόν. Ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ ἰδίου θανάτου, ἐν ἔτει 563, ἐνῷ ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπανηγύριζε νέας τινὰς ἐν Ἰταλίᾳ νίκας τοῦ Ναρσῆ, διὰ παραδόξου συνδρομῆς περιστάσεων ὁ Ἰουστινιανὸς παρεσύρθη εἰς τὸ

νὰ ἀδικήσῃ τὸν ἕτερον μέγαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγόν, τῷ ἄνδρα, ὅστις πρὸ τεσσάρων μόλις ἐπικυτῶν, καὶ τοι γέγωνεν ἄνθρωπος, εἶχε σώσει τὴν βασιλεύουσαν ἐπὶ τῆς τελευταίας τῶν Οὐννων ἐπιδρομῆς. Ἰψόντι ἀνακαλυφθείσης τότε συνωμοσίας τιὸς κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, εἰς τῶν κυριωτάτων ἐνόχων κατήγγειλεν ὡς συναιτίους τρεῖς τῶν οἰκειοτέρων τοῦ Βελισαρίου ἄνδρων, κατ' ἐξήγησιν τῶν ἀμειλίχων τοῦ στρατηγοῦ τούτου ἐχθρῶν, οἵτινες ὑπέσχεοντο εἰς τὸν κακοῦργον ἐκεῖνον, ὅτι θέλουσιν ἀπαλλάξαι αὐτὸν πάσης ποινῆς, ἐὰν πρῶτῃ τὴν καταγγελίαν ταύτην. Συγγράμματα δὲ κατέπεισαν οἱ ἐχθροὶ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοὺς τρεῖς τούτους μοχθηροὺς ἄνδρας διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων νὰ μαρτυρήσωσι κατὰ τοῦ φίλου αὐτῶν καὶ εὐεργέτου. Τῇ 5 λοιπὸν δεκεμβρίου περαιωθεῖσης τῆς ἀνακρίσεως συνεκροτήθη ἐν τοῖς βασιλείοις συνέδριον μέγα, ἐν ᾧ παρήσαν ὁ πατριάρχης Εὐτύχιος καὶ οἱ ἀνώτατοι στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀξιωματικοί. Ὁ βασιλεὺς ἐκθέσας τὰ κατὰ τὴν συνωμοσίαν, διέταξε νὰ ἀναγνωσθῶσιν αἱ μαρτυραὶ τῶν κατηγορουμένων. Ὁ δὲ Βελισάριος, ὅστις ἦτο ἐπίσης παρὼν, ὡς εἰ ἐμβρόντητος γενόμενος ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου συκοφαντίας, ἔμεινε ἀναπολόγητος, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς, ὑπολαβὼν τὴν σιωπὴν ταύτην ὡς ἐμλογίαν, καὶ ἀγανακτήσας, διέταξε νὰ περιορισθῇ ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ νὰ στερηθῇ ὅλων τῶν ἀξιωματῶν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀποδειχθείσης τῆς ἀθωότητος τοῦ ἀνδρός, ἀνέκτησεν ὁ Βελισάριος κατὰ ἰούκιον τοῦ 56 ἐπὶ τὴν εὐνοίαν τοῦ βασιλέως καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὰς προηγουμένας τιμὰς.

Ἰδίως ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ τρόπος, καθ' ὃν παρέστησε τὸ γεγονός τοῦτο ἡ βυζαντινὴ χρονογραφία. Τὰ περὶ αὐτοῦ ἐξετέθησαν παρ' ἡμῶν, ὅπως ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ συγγραφέου Μαλάλα καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ζήσαντος Θεοφάνους. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Μιχαὴλ Γλυκάς λέγει ἤδη τραγικώτερον, ὅτι ὁ νικητὴς τῶν Γότθων, τῶν Βανδάλων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Οὐννων ἐκάθητο ἀναμμένων τὸν δῆμιον ἀποκόψαι τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς δωδεκάτης ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς βεβαίει, ὅτι ὁ Βελισάριος ἔμεινε μέχρι τοῦ θανάτου φυλακισμένος. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος

ἐκείντης ὁ Ἰωάννης Τσέτσης, ἐπιθέτων τὴν κορωνίδα εἰς τὴν οἰκτρὰν ταύτην τοῦ γεγονότος ἀλλοίωσιν, ἠξίωσεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐτύφλωσε τὸν Βελισάριον καὶ καθυπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ἐπαιτῇ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐν μέσῃ ἀγορᾷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τίς δὲν εἰξεύρει τῶνδ' αὖτις τοὺς στίχους ἐκείνους τοῦ Ἰωάννου Τσέτσου ;

« Ἐκπωμα ξύλινον κρατῶν ἐξόα τῷ μιλίῳ

Βελισαρίῳ ὁβολὸν δότε τῷ στρατηλάτῃ,

ὅν τύχη μὲν ἐδόξασεν, ἀποτυφλοὶ δὲ φθόνος. »

Καθ' ὅσον λοιπὸν ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, κατὰ τοσοῦτον τὸ αὐτὸ γεγονὸς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παραμορφοῦται. Τοῦτο δὲ συμβαίνει πολλάκις εἰς τοὺς χρονογράφους καὶ εἶναι μία ἀπὸ τὰς αἰτίας δι' ἧς ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία διεστράφη ὑπὸ τῶν νεωτέρων, ὧν οὐκ ὀλίγοι μεταξὺ τῶν διαφόρων μαρτυριῶν προτιμῶσι τὴν παραλογωτέραν. Κατ' εὐτυχίαν τὰ περὶ τῆς δίκης τοῦ Βελισαρίου ἐξηλέγχθησαν ἀκριβέστερον, ὥστε σήμερον οὐδεὶς σπουδαῖος ἱστορικὸς πιστεύει εἰς τὸν περὶ τυφλώσεως αὐτοῦ μῦθον. Ὁ Βελισάριος ἀπέθανε κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 565 ἐν πλήρει κατοχῇ τῶν ἀξιωματίων αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον αἱ περιπέτειαι τῆς συνωμοσίας ταύτης ἠύξησαν τὰς ποικίλας ἀφορμὰς τῶν θλίψεων, τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσεν ὁσμέραι λαμβάνων ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ αἰτινες ἐφαίνοντο πολλαπλασιαζόμεναι, καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέλος τοῦ σταδίου αὐτοῦ.

Μὴ νομίσωμεν ὅμως πάλιν, ὅτι, ἐνῷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐθριάμβευον ἐν τῇ Ἀφρικῇ, ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἰσπανίᾳ, ὁ Ἰουστινιανὸς σταυρώσας τὰς χεῖρας καὶ κλεισθεὶς ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔβλεπεν ἀναισθητῶς τὰς εὐρωπαϊκὰς καὶ ἀσιανὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας πασχούσας τὰ πάνδεινα ὑπὸ τοσοῦτων φυσικῶν συμφορῶν καὶ τοσοῦτων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ὅλον τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας τὸ διάστημα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπανορθώσῃ μὲν κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ζημίας, τὰς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προλάβῃ, νὰ ἀποτρέψῃ δὲ ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἐλαττώσῃ τὰ ὑπὸ τῶν πολέμων πρόξενούμενα δεινὰ καὶ ὁ Προκόπιος ἤγειρε κατὰ τοῦτο αὐτῷ

μνημειον ἀθάνατον διὰ τῶν περὶ *Κτισμάτων* ἐξ αὐτοῦ λόγων. Πᾶς ἢ ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου χώρα κατέσχευε οὕτως εἰπεῖν κατάφρακτος διὰ τῆς κατασκευῆς ἀναριθμητῶν μικρῶν καὶ μεγάλων ὀχυρωμάτων. Παρ' ἑκατέραν τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Ἰστροῦ ὑπῆρχον ἑκαταὶ ψικοδομημένα ὀχυρώματα ἀπλᾶ, ἐξ ἐνὸς πύργου ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον συγκείμενα, καὶ διὰ τοῦτο *μονοπέριττα* καλούμενα, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ πλείστα εἶχον κατεδαφισθῆ ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν Οὐννων εἰσβολῆς ὑπὸ τὸν Ἀττίλαν. Ἦδη δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἤγειρεν εἰς ἀμφοτέρας τοῦ ποταμοῦ τὰς ὄχθας ἀπὸ Σιγγιδόνης, ἥτοι τοῦ σημερινοῦ Βελιγραδίου, μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου, σειρὰν ὀχυρωμάτων διαφόρου μεγέθους, τὰ ὅποια, ἐπεριδέμενα εἰς τὰς καθ' ὅλοκληρίαν ἀνοικοδομηθείσας καὶ ἐκ νέου ὀχυρωθείσας πόλεις Σιγγιδόνης, Βιμνακίου (σήμερον Κοστολάτ), Ρατιαρίας (σήμερον Ἀρζέρ-Παλάγκα) καὶ λοιπὰς, ἀπετέλουν πρὸς βορρᾶν τὴν πρώτην ἀμυντικὴν γραμμὴν τοῦ κράτους. Ἔτερον δὲ μέγα προτειχισμα διήρχετο διὰ τῆς Δαρδανίας καὶ τῆς Μοισίας μέχρι τοῦ Αἰμοῦ καὶ παρὰ τὸ ὄρος τοῦτο, συνάπτον τὰς ὡσαύτως νεωστὶ ὀχυρωθείσας πόλεις Οὐλπιάναν (σήμερον Γκιουστεντίλ), Ταυρίσιον, Γερμανὴν καὶ Σαρδικήν. Τελευταῖον ἔτι νοτιότερον κατεσκευάσθη τρίτη ὀχυρωμάτων σειρὰ, ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς νέας Ἡπείρου καὶ διερχομένη διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, συνήπτετο μετὰ τῶν περὶ τὴν Θρακικὴν χερσόνησον φρουρίων, ἔπειτα μετὰ τῶν ὀχυρῶν παρὰ τὴν Προποντίδα παραλίω πόλεων τῆς Ῥαιδεστοῦ, τῆς Ἡρακλείας, τῆς Σηλυβρίας, καὶ τελευταῖον μετὰ τῶν μακρῶν τοῦ Ἀναστασίου τειχῶν, τὰ ὅποια ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον ἠσφαλίσθησαν. Πλὴν τούτων ἡ ὑπαιθρος χώρα, ἡ μεταξὺ τῶν τριῶν μεγάλων ἐκείνων προτειχισμάτων κειμένη, κατεκαλύφθη πᾶσα ὑπὸ πλήθους πολλοῦ μικροτέρων πύργων, ὧν ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ὀνομαστὶ ἐν Θράκῃ μὲν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα καὶ ἓνα, ἐν Δαρδανίᾳ δὲ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ Ἰλλυρίᾳ καὶ Ἡπείρῳ, παλαιᾶ τε καὶ νέα καὶ Θεσσαλίᾳ, τριακοσίους καὶ ὀγδοήκοντα δύο. Ὁ περὶ Θράκης κατὰλογος τοῦ Προκοπίου ἀπολήγει διὰ τῶν λέξεων «καὶ τὰ λοιπὰ οὐχ ὑποπίπτοντα ἀριθμῶ.» Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν αὐτὸν, τὰ ὀχυρώματα ταῦτα ἦσαν τοιουτοτρόπως διατεθειμένα, ὥστε ἕκαστος ἀγρὸς ἡ

διὰ φρουρίου περιεφράσαστο, ἢ ἥτο πρόσκοπος τοῦ τετειχισμένου χείρους.

Πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἰπείρου ἤρχιζον ἕτερα πολυάριθμα φρούρια, δι' ὧν προέκειτο νὰ ἐκσφαλισθῶσιν αἱ χῶραι αἰτίνες ἀπετέλουν τὴν ἐστίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Ἀντὶ τῆς ἐντελῶς καταλυθείσης Διοκλητιανουπόλεως, τῆς παρὰ τὴν λίμνην Καστορίαν, ἤγειρεν ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῆς νήσου τῆς κεμμένης ἐντὸς τῆς λίμνης πόλιν νέαν ὀχυροτάτην, ἣν ὠνόμασεν Ἰουστιανούπολιν. Τὰ περὶ τὴν Ἡράκλειαν στενά (αἱ ἔκτοτε καλούμεναι Κλεισουραὶ), δι' ὧν διήρχετο ἡ κυριωτάτη ὁδὸς ἡ ἀπὸ Ἰλλυρίας εἰς τὴν ἀρκτικήν Ἑλλάδα ἀγούσα, ἀσφαλῶς διεισχιίσθησαν καὶ τὰ ὀχυρώματα τῆς Ἡρακλείας καὶ Μυροπόλου ἀνψικοδομήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν· ὡσαύτως δὲ καὶ πᾶσαι αἱ μεγάλαι τῆς Θεσσαλίας πόλεις· Γόμφοι, Λάρισα, Φάρσαλος, Μητρόπολις, Τρίκαλα, καὶ προεῖτι τὰ περὶ τὸν Παγασσητικὸν καὶ τὸν Μαλιακὸν κόλπον παράλια διὰ νέων τειχῶν καὶ ἀμυντηρίων ἔργων ὠχυρώθησαν. Διὰ πλείστης δὲ ἐπιμελείας ἠγωνίσθη ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ καταστήσῃ εἰς τοὺς βάρβάρους ἀδύνατον τὴν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα διόδον. Οὐ μόνον τὸ κύριον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι καὶ παρακείμεναι ἀτραποὶ κατέστησαν ἀπὸρθητοὶ διὰ τειχῶν ὑψηλοτάτων, εἰς τὰ ὅποια προστέθησαν διπλοὶ προμαχώνες καὶ διπλαῖ ἐπάλξεις. Πάλιν δὲ ἐντεῦθεν τῶν τειχῶν τούτων ψκοδομήθησαν μικρότερα τινὰ φρούρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐν ἀνάγκῃ ἠδύναντο νὰ καταφύγωσιν οἱ τοῦ χώρου ἐκείνου πρόμαχοι, πρὸς συντήρησιν τῶν ὁπίων καὶ οὐτῶνες καὶ δεξαμεναὶ πανταχοῦ κατασκευάσθησαν. Ἀντὶ δὲ τῆς ἐβραχῆς φρουρᾶς, ἥτις πρότερον προχείρως ἐκ τῶν περιόχων συγκροτουμένη ἀνελάμβανεν ἀτέχνως ὅπως ἐν τὴν τῶν Θερμοπυλῶν ἄμυναν, ὁ βασιλεὺς ἔταξεν ἐνταῦθα διαρκῆς ἀπόσπασμα δι' ἑκατῶν ἀνδρῶν, πρὸς διατήρησιν τοῦ ὁποίου παρέλαβεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τὰ θεωρικά καὶ πολιτικά χρήματα ὅσα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης αἱ Ἑλληνίδες πόλεις ἐξηκολούθουν δι' ἰδίων λογαρασμοῦν εἰσπράττουσαι καὶ διαχειριζόμεναι. Καὶ ἡ Αἰτωλία δὲ καὶ ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Βοιωτία καὶ πᾶσα ἡ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἰσθμοῦ χώρα δὲν παρημελήθησαν· ἀλλ' ἠνωρθώθησαν τὰ ἐκ σει-

σημῶν ἡ ὀλιγωρίας καταπεσόντα τείχη τῶν Πλαταιῶν, τῶν Θηβῶν, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κορίνθου, ἡσφαλίσθη δὲ ἡ Πελοπόννησος, ἥ καὶ πόλεις ἄσπεσαι ἦσαν ἀτείχιστοι, ἀνανεωθέντες τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τείχους καὶ προστεθέντων εἰς αὐτὸ πολυειδῶν φρουρίων καὶ φυλακτηρίων. Ὅταν ἀναγινώσκωμεν ταῦτα πάντα εἰς τὸν Πραξιπῶν καὶ φανταζόμεθα τὸ πολυποίκιλον ἐκεῖνο σύμπλεγμα τῶν ὀχυρωμάτων, δι' οὗ κατεκαλύφθη πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χερσόνησος, δὲν ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ πῶς οἱ βάρβαροι ἠδύναντο εἰσεῖν νὰ διασπῶσι τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα προτειχίσματα, νὰ λεηλατῶσι τὴν χώραν καὶ νὰ ἐκπνέωνται πολλαῖς οἰαίς εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ἐξ ἀνάγκης περιερχόμεθα εἰς διπλοῦν τι συμπέρασμα· τὸ πρῶτον, ὅτι, καθὼς πολλαῖς προέκομεν, αἱ ἐπιδρομαὶ ὅπως δῆποτε δὲν ἦσαν ἤδη τοσοῦτον καταστρεπτικαί, ὅσον παρέστησαν αὐτὰς ἡ κακὴ βούλησις προαίρεσις ἡ ἡ φλεγμαίνουσα φαντασία τῶν χρονογράφων· τὸ δὲ δεύτερον, ὅτι ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῶν κατοίκων, ἐξαχρειουμένη ὁσημέραι ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας, κατήντησε τοιαύτη, ὥστε οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν τοιούτων καὶ τηλικούτων πλεονεκτημάτων πρὸς τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν ἀμυναν. Μήπως δὲν εἶδομεν σκουδαῖόν τινα χρονογράφον ἀποδίδοντα τὰ κατορθώματα τῶν Βουλγάρων εἰς ἐπιρροὰς καὶ γοητείας καὶ κομήτας καὶ κόρακας καὶ τὰ τοιαῦτα;

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξησφάλισε δι' ὀχυρωμάτων παρομοίαν σχεδὸν πρὸς τὰ προδιαγραφέντα, καὶ τὰς ἀσιανὰς ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μέχρι τῶν περσικῶν συνόρων. Ἀλλ' ἠθέλομεν παρατείνει τὸν λόγον ἐπὶ πολὺ, ἐὰν ἐνδιετριβομεν περὶ τὰ καθ' ἕκαστα τῶν ἔργων τούτων. Ὅθεν ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγα τινα μόνον, ἵνα δώσωμεν ἔννοiam, εἰ καὶ ἀσθενῆ, τῶν δαπανῶν καὶ φροντίδων, ὅσας ὁ Ἰουστινιανὸς κατηνέλωσεν ἀντιπαλαίων καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατὰ τῶν πολέμων καὶ τῶν φυσικῶν συμφορῶν. Ἡ μεγάλη Ἀντιόχεια, ἡ παθοῦσα τοσαῦτα ἐξ ἀλλεπαλλήλων σεισμῶν καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κοσμοῦ ἀλώσεως, ἀνεκλήθη καθ' ὅλην κληρίαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε ἀνπιστεύσωμεν τὸν Προκόπιον ἀπέβη ἐπιφανέστερα ἢ πρότερον. Ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ ὠχυρώθησαν ἐκ νέου ἡ Θεοδοσιούπολις, ἡ Κωνσταντία, τὸ Κιρκήσιον, αἱ Κάρραι, τὸ Καλλίνικον, αἱ Βάννη καὶ ἡ Ε-

Βεσσα. Ἐν τῇ Εὐφρατησίᾳ, ἥτοι τῇ ἀρχαίᾳ Κορμαγῆνῃ, ἀνηκοδόμηθη ἐξ ὑπαρχῆς ἡ πόλις Ζηνοβία, πάλαι μὲν κτισθεῖσα ὑπὸ τῆς περιπόστου ἐκείνης βασιλίδος, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐρηλωθεῖσα καὶ σχεδὸν ἐρειπωθεῖσα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεκαίνισεν αὐτὴν, κατόκτισεν, ἐξοφόλισε κατὰ τῶν πλημμυρῶν τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐγκατέστησεν ἐν αὐτῇ φρουρὰν ἰσχυράν. Ὁμοίως δὲ διὰ νέων φρουρίων ὠχύρωσε τὴν Χαλκίδα, τὴν Κύρρον, τὴν Σούραν, τὴν Εὐρωπὸν, τὴν Ἰεράπολιν, τὸ Ζεῦγμα, τὴν Νεοκαισάρειαν. Πλὴν δὲ ἄλλων πολλῶν ἀνέκτισε καὶ τὴν πολυθρόνητον Παλμύραν, ὡς προτείχιμα κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν. Οὐδὲ ἠρέσθη εἰς τὰ ἀναρίθμητα ταῦτα οἰκοδομικὰ ἔργα, δι' ὧν προέθετο κυρίως νὰ θεραπεύσῃ ὅσον οἶόν τε τὰς ὑπὸ τῶν εισερχομένων γενομένας συμφορὰς καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ἤγειρε καὶ μνημεῖα πολλὰ καὶ λαμπρὰ πρὸς διακόσμησιν τῶν τε ἄλλων πόλεων καὶ μάλιστα τῆς περιφανοῦς τοῦ βασιλείου πρωτεύουσας, ἐνταῦθα δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὠκοδόμησε τὸ περικαλλέστατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον τῶν ἔργων αὐτοῦ, τὸν ναὸν ἐκείνον ὅστις μόνος ἤθελεν ἀρκέσει, ἵνα μαρτυρήσῃ, ὅτι ὅσον δεινὰ καὶ ἂν ᾔσαν αἱ συμφοραὶ αἱ ἐπισκῆψασαι εἰς τὸ κράτος, δὲν ἠρῆμωσαν ὁμῶς τὰς ἐπαρχίας, οὐδὲ ἐξήντηλσαν τοὺς πόρους αὐτοῦ, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἀπαράμιλλον τοῦτο ἀριστοτέχνημα. Ὅθεν εὐλογον εἶναι νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς αὐτὸ ἰδιάζουσαν προσοχὴν.

Εἶδομεν ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ἰδρύσας τὴν νέαν αὐτοῦ πρωτεύουσαν, ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολλῶν εὐκτηρίων οἰκῶν. Ὁ πρῶτος τῶν εὐκτηρίων τούτων οἰκῶν ἀφιερώθη ἔκτοτε καὶ παρέμεινεν ἀφιερωμένος εἰς τὴν ὑπεράττην τοῦ Θεοῦ Σοφίαν, οὐχὶ δὲ εἰς γυναικῆ τινα ἁγίαν, ὡς ὑπέλαβον καὶ ἄχρι τοῦδε ὑπολαμβάνουσι πολλοὶ ἐκ τῶν τοῦ ὅχλου. Τὸ ἑορτολόγιον τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρει μὲν γυναικας Σοφίας καλουμένας, ὧν ἡ μὲν ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Ἀδριανοῦ μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς θυγατέρων, Πίστειας, Ἑλπίδος καὶ Ἀγάπης, ἐτέρα δὲ ὑπέστη τὸν θάνατον τοῦ μάρτυρός ἐπὶ τοῦ τελευταίου διωγμοῦ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, καθ' οὓς καὶ ἡ ἁγία Εἰρήνη. Ἀλλ' ὁ ναὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου οὐδὲν κοινὸν ἔχει

πρὸς τὰς ἁγίας ταύτας. Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ χριστιανισμὸς ἐσώζεν εἰς αὐτὴν μέχρι τινὸς τὸν ἀρχικὸν ἰδεώδη χαρὰ κτῆρα, οἱ δὲ ὅπαδοι αὐτοῦ ἐνεφροῦντο ὑπὸ διαυγῶν περὶ θεοπαιδείας ἀντιλήψεων. Ὅθεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπερσε τὸν πρωτεύοντα τῆς νέας πίστεως ναὸν εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ σοφίαν, μὴ περικαλύψας τὴν ἀκαταμέτρητον ταύτης ἐννοιαν δι' ἐξωτερικοῦ τινος τύπου, ὅπως ἐπραξεν οἱ ἀρχαιότεροι ἡμεῖς προπάτορες, οἱ στήσαντες μὲν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, ἀλλὰ σωματοποιήσαντες τὴν ἐννοιαν ταύτην διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς εἰκόνος τῆς Ἀθηνᾶς. Τροφὸντι ὁ Παρθενὸν τοῦ Περικλείους, τοῦ Ἰκτινίου καὶ τοῦ Φειδίου οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ ἐθνικὸν τῆς ἁγίας Σοφίας ἱερὸν· καὶ πάλιν ἡ ἁγία Σοφία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ Παρθενὸν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλ' ἐν τῷ διαφορῶν τρόπῳ καθ' ὃν ἐξεδηλώθη ἡ αὐτὴ ἐννοια εἰς τοὺς δύο τοῦτους ναοὺς ἀπικονίζεταὶ ὁλόκληρος ἡ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων διαφορά.

Ὁ πρῶτος οὗτος τῆς ἁγίας Σοφίας ναὸς, ἀνοικοδομηθεὶς εὐρυχωρότερος ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, διετέλεσεν ἀκμάζων μέχρις Ἀρκαδίου ὡς πρωτεύουσα τῆς βασιλευούσης καὶ ἀπάσης τῆς ἀνατολῆς ἐκκλησία. Ἐκεῖ ἐθιμαίβευσεν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς διὰ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, τοῦ ἀνορθώσαντος μὲν τὴν ὀρθοδοξίαν, παραγκωνίσαντος δὲ τὴν τῶν ἀρειανῶν αἵρεσιν· καὶ ἐκεῖ ἀπεχαιρέτισε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐκφωνήσας τὸν συντακτήριον αὐτοῦ λόγον ἐνώπιον τῶν πατέρων τῆς Β'. οἰκουμένης συνόδου, ἧς ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ὑπῆρξε τὸ ἀγλαΐσμα ἅμα καὶ τὸ θῦμα (σελ. 678 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐκεῖ ἀντίστησεν ἡ φωνὴ τοῦ Χρυσοστόμου· ἐκεῖ κατέφυγεν ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὁ Εὐτρόπιος καὶ ἐσώθη διὰ τῆς εὐγλωττίας τοῦ ὑπάτου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων· εὐγλωττίας, ἥτις τοσοῦτον ἐφάνητο συνδεδεμένη μετὰ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ναοῦ, ὥστε ὅτε μετὰ ταῦτα ἐξωρίσθη ὁ Χρυσόστομος, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνόμισεν ὅτι εἶναι περικτὸν νὰ ἴσταιται πλέον τοῦ λοιποῦ ὄρθου τὸ θέατρον ἐκεῖνο τῶν ἀπαρμιλλῶν τοῦ χρυσορρήμονος πατρὸς τῆς ἐκκλησίας ἁθλῶν, καὶ κατεπυρπόλησεν αὐτὸ (σελ. 736 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου).

Ἄλλ' ἡ τύχη τοῦ ναοῦ τῆς ἀγίας Σοφίας δὲ ἐξηρτάτο ἀπὸ τῆς τύχης ἀνδρὸς ἐνός, ὅσον μέγας καὶ ἀν' ἦτο οὗτος. Ὁ βίος τοῦ ναοῦ τούτου ἐπέπρωτο νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ βίου ὁλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ὅθεν ἀνεκτίσθη τῷ 415 ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν, ἐν διαστήματι ὁλοκλήρου ἑκατονταετηρίδος, συνέβησαν τὰ κρίσιμώτατα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων. Ἐν αὐτῷ ὁ Νεστόριος, διαστείλας ἀπατόμως τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις, ἀπεφάνετο τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ὡς τὸ ἐνδομα, τὸ ὄργανον καὶ τὸν ναὸν οὕτως εἶπειν τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως καὶ ἔδωκεν οὕτως ἀφορμὴν εἰς τὴν πολύκροτον τῶν Νεστοριανῶν αἵρεσιν (σελ. 754 καὶ ἐπομ. τοῦ δευτέρου τόμου). Ἐν αὐτῷ ὁ Λέων, στεφθεὶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐκώρυσσε πρῶτος αὐτὸς τῶν ἐπὶ γῆς βασιλέων διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ (σελ. 771 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀπὸ τοῦ ἄμωνος αὐτοῦ προεκήρυξεν ὁ βασιλεὺς Ζήνων τὸ Ἑνωτικόν, δι' οὗ προγράϊτο νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους εἰρήνην. Ἐν αὐτῷ ἐτελέσθη τὸ πρῶτον μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διαζύγιον, διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου ἐξαλείψεως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀπὸ τῶν ἱερῶν διπτύχων καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν κατέπαυσε προσωρινῶς ἡ ἐρις αὕτη διὰ τῆς ἐπὶ Ἰουστινίου γενομένης συμφιλώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὡστε ἄπορον δὲν εἶναι, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς, ἅμα κατισχύσας ἐν ἔτει 532 τῆς στάσεως τοῦ Νίκαι, καθ' ἣν ἐπυρπολήθη τὸ δεύτερον ὁ ναὸς τῆς ἀγίας Σοφίας, ἐνόμισε καθῆκον ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνέγειρσιν τοῦ ναοῦ τούτου, ὅστις ὑπελαμβάνετο ὡς τὸ ἱερώτατον τῶν συμβόλων τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ὑπάρξεως.

Ἀνέθηκε δὲ τὴν παρασκευὴν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τῆς νέας ἐκκλησίας εἰς δύο ἀνδρας, οἵτινες εἶναι βεβαίως δύο τῶν περιφανεστέρων ἀρχιτεκτόνων ἐξ ὧων ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ὁ οἶκος εἰς ὃν ἀνήκεν ὁ Ἀνθέμιος ὁ Τραλλιανὸς συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ὅλων διακεκριμένων. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ὀλύμπιος ὑπῆρξεν εἰς τῶν κορυφαίων νομομαθῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· ἕτερος ἀδελφός, ὁ Μιητρόδωρος, ἀπέκλησε φήμην πολλὴν ὡς γραμματικὸς· καὶ ἄλλοι πάλιν.

δύο ἀδελφοί, ὁ Διόσκορος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος διετέλεσαν ἱερὰ ἐργασίαι· ἀλλὰ πάντας τοὺς λοιποὺς ὑπερῃκάντισεν ὁ ἀνὴρ ὁ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ εὐτυχέας νὰ συνάψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς ἁγίας Σοφίας. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀναπόσειστον ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἶναι καὶ τὰ τοῦ ἐτέρου ἀριστοτέχνου ἔργα, Ἰσιδώρου τοῦ Μιλιταίου· τασαύτω μᾶλλον ὅσοι, καταπεσόντες τοῦ μεγάλου θάλου ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 558 σεισμοῦ, ὅτε δὲν ὑπάρχον πλέον οὔτε Ἀνθέμιος οὔτε Ἰσιδωρος, τὰ ἔργα τῆς ἐπισκευῆς ἀνετίθη εἰς Ἰσιδωρον τὸν νεώτερον, ἐνεψιὸν τοῦ πρεσβυτέρου, τὴν ἀνακαινίσαντα τὸν θόλον οἷος μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχει, κομψότερον ἔμα καὶ στερεώτερον. Τὸ ἀρχικὸν ὅμως σχέδιον ἀνέκει εἰς τοὺς δύο πρώτους ἀρχιτέκτονες· καὶ κατὰ τὰ σχέδιον τοῦτο τὸ σχῆμα τῆς νέας ἐκκλησίας δὲν διαγράφατο πλέον δρωμικόν, ἤτοι ἐπίμικτες τετράγωνον ἀπολήγον εἰς ἀΐδα, οἷα ὑπῆρξαν ἄπασαι σχεδὸν αἱ προηγούμεναι ἐκκλησίαι, ἀλλὰ σταυροειδὲς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦλάχιστον οἰκονομίαν, ὅπως ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν διαγραφόμεναι αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι, ἰδίως αἱ ὀνομαστώτεραι ἐξ αὐτῶν, ἡ ἐν Θεσσαλονικῇ, ἡ ἐν Τραπεζοῦντι, ἡ ἐν Κιόβῃ τῆς Ρωσίας. Ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυαριθμῶν μεσαιωνικῶν ἐκκλησιῶν, ἡ μᾶλλον ὅλων τῶν λοιπῶν παρέχουσα ἐννοίᾳ τινα τῆς ἁγίας Σοφίας εἶναι ἡ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, ἡ ὑπὸ τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως πρὸ τιμῶν ἐνι-αυτῶν ἀνακαινισθεῖσα. Ἀλλὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μάλιστα ἔργων ἡ ἀξία ἐξαρτᾶται πολὺ ἀπὸ τῶν μεγάλων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον διασιτάσεων τῆς ἐκτελέσεως· περὶ δὲ τὴν κατασκευὴν τῆς κολοσσιαίας τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευματος μητροπόλεως, οἱ τρεῖς ἀρχιτέκτονες ἀνέδειξαν τασαύτον δαυμόνιον τῇ ἀληθείᾳ πνεῦμα, ὥστε συνέχευενταῦθα ὅτι συμβαίνει παλλάκις εἰς τὰ ἔργα τῆς μεγαλοφυΐας, παρήχθη δηλαδὴ ἅμα μὲν νέος ναοῦ τύπος, ἅμα δὲ τὸ κάλλιστον τοῦ τύπου τούτου προῖον.

Ἐνῷ δὲ ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσιδωρος παρεκελεύοντο τὸ σχέδιον καὶ ἐμελέτων τὰ ποικίλα ἐπιστημονικὰ καὶ τεχνικὰ ζητήματα ὅσα συνεδέοντο μετὰ τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεμελεῖτο μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν δραστηριότητος τὴν συλλογὴν τοῦ ἀναγκαίου ὕλικου καὶ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀπαιτουμένου χώρου.

Ἄπανταχόθεν τοῦ κράτους, μᾶλλον δὲ ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης, ἐζητήθησαν τὰ πολυτελέστατα καὶ λαμπρότατα τῶν μαρμάρων, ἐν οἷς καὶ πολλὰ ἔτοίμα ἔργα τέχνης ἐκ τῶν σωζομένων εἰς διάφορα ἔργα τῆς ἀρχαιότητος· καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῷ πυκνῷ δάσει τῶν περὶ τὸν μέγαν θόλον κιόνων διακρίνονται τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἡλιοπόλεως, τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Ἐφέσῃ Ἀρτέμιδος καὶ πολλῶν ἄλλων ἱερῶν τῆς κλασικῆς καὶ βαρβάρου ἀρχαιότητος, τὰ ὅποια ἐχρησίμευσαν πρὸς διακόσμησιν τοῦ πρωτεύοντος τῆς νέας θρησκείας ἱεροῦ, ὡς εἰ ἀναγνωρίζοντα τὸν ὑπὸ στικὸν καὶ παγκόσμιον τῆς θρησκείας ταύτης θρίαμβον.

Συγχρόνως, ὡς προείπομεν, ἡτοιμάζετο ἐν τάχει ὁ χώρος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐμελλε νὰ κατασκευασθῇ ὁ ναός. Διότι ὁ ἀρχαῖος χώρος δὲν ἤρκει πρὸς τοῦτο· τὸ νέον κτίριον ἐμελλε νὰ γίνῃ πολὺ τοῦ προτέρου εὐρυχωρότερον. Ὅθεν ἐδέχθη νὰ ἐξαγορασθῶσι πολλαὶ περικείμεναι οἰκίαι καὶ πολλὰ εἰσέπεδα· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἰδιοκτῆται αὐτῶν ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν προθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπαιτοῦντες τιμὰς ὑπερέγκους, οἱ χρονολόγοι, καὶ μάλιστα οἱ μεταγενέστεροι, πολλὰ διηγοῦνται περὶ τῶν τρόπων, δι' ὧν ὁ Ἰουστινιανὸς ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ τὴν πλεονεξίαν ταύτην. Ἀλλὰ τινὰ τῶν διηγημάτων τούτων εἶναι προδήλως ἀνυπόστατα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ αὐλικὸς εὐνοῦχος Ἀντίοχος, ἔχων εἰσίαν ἥτις ἔκειτο ὑποκάτω τοῦ σημερινοῦ θόλου καὶ ἐτιμήθη ἀντὶ 35 λιτρῶν χρυσοῦ, ἦτοι περὶ 4,300 δραχμῶν, ἀπῆτει τιμὴν δεκαπλασίαν. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν βασιλέα, γνωρίζοντες ὅτι ὁ Ἀντίοχος ἡγάπα περιπαθῶς τοὺς ἵπποδρομικοὺς ἀγῶνας, ἐφυλάκισαν τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῇ τυχοῦσῃ προφάσει, εἰς τὰς παραμεινὰς τοιαύτης τινὸς πανηγύρεως. Ὁ δὲ, ἐπιστάντος τοῦ ἀγῶνος, ἐκράβασεν ὅτι προθύμως παραχωρεῖ τὴν οἰκίαν ἀντὶ τῆς προταθείσης τιμῆς, ἀρκεῖ νὰ ἐπιτραπῇ αὐτῷ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν ἵπποδρομον. Ἄλλος δὲ τις πάλιν βεβαιοῦται ὅτι δὲν συνήνεσε νὰ κατεδαφισθῇ χάριν τοῦ ναοῦ τὸ πενιχρὸν ἐργαστήριόν τοῦ εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρει τοῦ νὰ προσκυνήσωσιν αὐτὸν παρελαύνοντες οἱ ἡνίοχοι τοῦ ἵπποδρόμου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι πρὸς ἄγαν μεθεύματα, διότι μετὰ τὴν στέασιν τοῦ «Νίκαι» οἱ ἵπποδρομικοὶ ἀγῶνες διεκόπησαν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη. Πιθανώτερον φαίνεται

τὸ θρυλούμενον περὶ τῆς χάρας Ἀννης ἥτις ἀπῆται 500 λίτρας χρυσίου, ἥτοι ὑπὲρ τὰς 600,000 δραχμῶν, ἀντὶ τῶν 85 λιτρῶν εἰς ἃς ἐξετιμήθη ἡ περιουσία αὐτῆς· μαθοῦσα δὲ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ εὐσεβεῖ αὐτοῦ ζήλῳ ἐρχεται αὐτὸς πρὸς αὐτὴν ἵνα τελειώσῃ τὴν ἀγορὰν, ἔπαισεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρεχώρησε δωρεὰν τὰ οἰκίσματα αὐτῆς, παρακαλέσασα μόνον νὰ ταφῇ μετὰ θάνατον παρὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ ναοῦ, ἵνα ἔχῃ μισθὸν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τῶν διηγηματικῶν τούτων καὶ τὰ περὶ τῶν θαυμάτων δι' ὧν λέγεται ὅτι παρεσκευάσθη καὶ δεξιγῆθη ἡ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐτέλεσε τὰ πάντα μετὰ καταπληκτικῆς δραστηριότητος· διότι τεσσάρων μὲν ἡμέρας ἀπὸ τῆς πυρπολήσεως τοῦ ναοῦ, ἥτοι τῇ 23 φεβρουαρίου 532, ἔθετο τὸν θεμέλιον τοῦ νέου κτιρίου λίθου, ἐντὸς δὲ ἐνιαυτῶν πέντε, καὶ μηνῶν ἑνδεκα, καὶ ἡμερῶν δέκα, συνεπλήρωσε τὰ ἔργον, πανηγύρισε τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου ναοῦ τῇ 24 δεκεμβρίου 537. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τοῦ μὲν ἀγίου Πέτρου τῆς Ῥώμης, ἥτοι τοῦ μεγίστου ἱεροῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τὰ ἐγκαίνια δὲν ἐπανηγυρίσθησαν εἰμὴ τῷ 1626, ἥτοι 120 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐγκαταθέσεως τοῦ θεμελίου λίθου· αὐτὸ ἐλαγίσθη συμπληρωμένος ὁ ναὸς εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν τριῶν ἡμισυ ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς τοῦ ἔργου ἐνάρξεως. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐν Λονδίῳ ἅγιος Παῦλος, τὸ μέγιστον τέμενος τῆς τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησίας, ὠκοδομεῖτο 84 ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1676 μέχρι τοῦ 1710.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἁγία Σοφία εἶναι μικροτέρα ἀμφοτέρων τῶν δύο ἐκείνων κολατσιαιῶν κατασκευασμάτων· διότι ὁ μὲν ἅγιος Πέτρος εἶναι ὑπερδιπλάσιος, ὁ δὲ ἅγιος Παῦλος μῆκος τοῦλάχιστον ἔχει κατὰ τὸ ἥμισυ πλείωτερον. Ἀλλὰ τὸ μέγεθος τῶν οἰκοδομημάτων δὲν παρέχει πάντα τὴν ἀσφαλῆ ἔννοιαν τῆς ἐν αὐταῖς γενομένης ἐργασίας. Ἀκριβέστερον, μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον, δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἐργασίας ταύτης ἐκ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ τοῦ ἕνεκα αὐτῆς καταναλωθέντος. Ἐδὲκ πανήθυσαν λοιπὸν διὰ μὲν τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγίου Παύλου 1,500,000 λιτρῶν στερλινῶν, ἥτοι περὶ τὰ 42,000,000 δραχμῶν· διὰ δὲ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἀγίου

Πέτρου 50,000,000 ῥωμαϊκῶν ἀκούδων, ἢτοι 300,000,000 δραχμῶν· εἰς δὲ τὴν ἁγίαν Σοφίαν, κατὰ τοὺς ὀλιγώτερον ἀπιθάνους ὑπολογισμοὺς, 3,000 κεντηνάρια χρυσοῦ, ἥτοι περὶ τὰ 360,000, 000 δραχμῶν. Ναί μὲν τὸ ποσὺν τοῦτο ἐκπρόσωπεῖ ὄχι μόνον τὴν ἀξίαν τῆς γενομένης ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὕλης, ἥτις ὑπῆρξε καλυπτιμότης περὶ τὴν διακόσμησιν τῆς ἁγίας Σοφίας. Ἄλλ' ὅσονδ' ἂν ἀφαιρέσωμεν τοῦ ὅλικοῦ ποσοῦ ὡς ἀντίτιμον τῆς ὕλης, καὶ ὅσονδ' ἂν μετριάσωμεν ἀναλόγως τὴν δαπάνην τῆς ἐργασίας, πάλιν ἐξαίσιον ἀποδιδίνει χρῆμα, ὅτι τὸ ἔργον ἐξετελέσθη ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τῶν ἐξ ἐνιαυτῶν· αὕτη δὲ ἡ τῆς ἀποπερατώσεως αὐτοῦ ταχύτης εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον αξιοσημείωτος ὅση δύναται μέχρι τινὸς νὰ χρησιμοποιῇ καὶ ὡς μέτρον τῶν ἀκαταλογίστων πόρων τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τοῦ ἐπαρκέσαντος ἐντὸς τοσούτου βραχέος διαστήματος εἰς τοσοῦτον ὑπέρογκον ἀνάλωμα.

Καὶ ἤδη πῶς θέλομεν παραστήσει τὸ πρεῖον τῶν ἀγώνων τούτων καὶ τῶν θυσιῶν, τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ; Ἵνα δώσωμεν ἐννοίαν τινὰ αὐτοῦ, πρέπει ἄρα γε νὰ ἀριθμῆσωμεν τὰ ἱερὰ κειμήλια, ἐπιπλά καὶ σκεύη ὧν ἐβρίθην ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας, καὶ ὧν τὰ πλείστα ἐφιλοτεχνήθησαν μὲν ἐκ χρυσοῦ καθαροῦ, ἐκοσμήθησαν δὲ δι' ἀδαμάντων καὶ μαργαριτῶν καὶ ποικίλων ἄλλων τιμιωτάτων λίθων; Ἄλλ' ὁμιλοῦντες πρὸς Ἑλλήνας ἀναγνώστας πεποιθήμεν, ὅτι ἡ λεπτὴ αὐτῶν φιλοκαλία ἀποδίδει πολὺ πλείονα ἀξίαν εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ ἔργου διασκευῆν ἢ εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ σωρευθέντας ἀμυθῆτους θησαυροὺς, καὶ ὅτι ἐπιθυμοῦσι μᾶλλον νὰ γνωρίσωσιν ἐν τῇ φυσικῇ οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ γυμνότητι τὸ ἀριστοτέχνημα τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου, τὸ ἄχρι τοῦδε θαυμαζόμενον καὶ αἰνούμενον, ἀφοῦ πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐπανεληγμέναι ἱεροσυλαὶ ἐξεφάνισαν πᾶν ἔχρος τῶν κοσμημάτων ὑπ' ὧν ἐξήστραπτεν ἄλλοτε ὁ ναός. Πάλιν ὁμως, προαιρούμενοι νὰ λαλῶμεν περὶ τῆς τεχνικῆς αὐτοῦ διασκευῆς, μὴ νομίση τις ὅτι θέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν, νὰ καταμετρήσωμεν, νὰ ἐκφυλίσωμεν διὰ τεχνικῶν ὁρῶν δυσέχων καὶ δυσκαταλήπτων, καθ' ἕκαστα τὰ διάφορα τοῦ ναοῦ μέρη· τὴν αὐτὴν τὴν ὑπάλθριον, ἐν τῷ

μέσω τῆς ὁποίας ἡγείρετο ἡ κομψή φακλή, ἥτις ἔφερε τὴν περίφημον καρπινικὴν ἐπιγραφήν.

ΝΥΦΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ·

τὸν ἔξω νάρθηκα, τὸν κυρίως νάρθηκα, τὸν χορὸν, τὸ βῆμα, τὸ διακονικὸν, τὸν ἀμβώνα, τὸν γυναικωνίτην, τοὺς κίονας, τὰ μικρὰ καὶ μεγάλᾳ ἡμιθόλια καὶ εἴ τι ἄλλα. Τεταῦτα λεπτομέρεια προσήκουσιν εἰς τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος τεχνίτας, τοὺς ἐντριβαῖς περὶ τὰ μυστήρια τῆς ἐπιστήμης τῶν Ἀνθεμίων καὶ τῶν Ἐλτινίων. Ἄλλοι δὲ οἱ ἀφελέστεροι τοῦ καλοῦ θεωῶνται, εἰσέλθωμεν διὰ μιᾶς ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ σταθώμεν ἐν τῷ μέσω αὐτοῦ, καὶ βίψωμεν τὰ βλέμματα πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ πέριξ, ἵνα παραστήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν ἣν προξενεῖ ἐν συνόλῳ ἡ ὄψις αὐτοῦ, ὅταν συνησθάνθῃμεν τεύχεα αὐτῇ ὅτε πρὸ τινων ἐτῶν ἡτύχυσάμεν νὰ ἐπισπερῶμεν τὸν ἐτεροθαλῆ ἐκείνου τοῦ Παρθενῶνος ἀδελφόν. Τὸ ἐσωτερικόν τῆς ἀγίας Σοφίας σχεδὸν εἶναι ἀπλούστατον. Μεγάλα καὶ εὐρέα ἡμιθόλια, ἐκφυόμενα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, προεμβαλίνουσιν εὐπετῶς δι' ἄλλων μικροτέρων πρὸς τὸν κορυφαῖον θόλον, τὸν συνάπτοντα περὶ ἐξυτὸν ἅπαντα τὰ λοιπὰ τοῦ οἰκοδομήματος μέρη καὶ συναποτελοῦντα μετ' αὐτῶν ἐν σύνολον, ὅπερ φαίνεται τῆς φύσεως μᾶλλον προϊόν ἢ τῆς τέχνης ἔργον. Τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ τεσσαρῶν παραθύρων τοῦ θόλου ἐκείνου ἐξακοντίζεται ἐπὶ ἅπασαν τὴν ἀχανῆ ἐκκλησίαν, εἶναι τοσοῦτον ὥστε νομίζεις ὅτι ἔχεις ὑπὲρ κεφαλῇν αὐτὸ τὸ στερέωμα ὑπὸ τοῦ ἡλίου καταυγαζόμενον· ὁ Προκόπιος μάλιστα λέγει πλείοτερον, λέγει ὅτι ἡ αἴγλη φαίνεται ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ φουμένῃ, τοσαῦτα τις περιουσία φωτὸς ἐν αὐτῷ περιέχεται. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὸ μυστηριώδες σκότος ὑπὸ τοῦ ὁποίου περικαλύπτονται οἱ ναοὶ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης! Ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ τὰ φῶς δὲν ἐλαττοῦται καὶ δὲν ἐκλείπει εἰμὲν ὅτε καὶ ἐν τῇ φύσει αὐτῇ. Ἢ δὲ συνίθης τῷ ναῷ ἱλαρὰ φαιδρότης μαρτυρεῖ ἐκ πρώτης ὀφθῆς ὅτι ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσιδωρος, τὰ χαρίεστατα ἐκείνα τῆς Ἰωνίας τέχνη, ἔσωζον εἰς ἐτι ἀκέραιον τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, τροπολογήσαντες αὐτὴν κατὰ τοῦτο μένον, ὅτι οἱ μὲν διδάσκαλοι αὐτῶν οὐδένα ἐπέθετον ἐπὶ τοὺς νχοὺς αὐτῶν θόλον· οἱ ναοὶ ἐκεῖνοι ἦσαν ἄσκεπεῖς, ἀντὶ θόλου ἔχοντες αὐτὸ τὸ σπ-

ῥέυμα ἀχανῶς ὑπεράνω αὐτῶν κυρτούμενον· ἐνῷ οἱ συνεργάται τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀναγκασθέντες νὰ ἐπιστεγάσωσι τὰ οἰκοδόμημα, αὐτὸν τὸν ἀκτινοβόλον οὐρανὸν οὕτως εἶπεν ἐπ' αὐτοῦ κατεβίβασαν.

Τῷ αὐτῷ κατ' ἀρχὰς οἱ τολμηταὶ ἐκείνοι ἀνεπέτασαν τὸν θόλον αὐτῶν ἀπλῶς ἐπὶ τεσσάρων πεσσῶν, ὀγκῶν κολοσσιαίων μὲν, ἀλλὰ δι' οὐδενὸς ἐν τῷ μεταξύ κατασκευάσματος συνδεθέντων καὶ ἀσφαλίσθέντων· ὥστε τὸ σφαιροειδὲς ἐπικάλυμμα ἐφαίνετο εἰς τὸν ἀέρα μεταωριζόμενον· τοῦλάχιστον ὁ Προκόπιος, ὁ ἰδὼν αὐτὸ οὕτως ἔχον, βεβαίῃ, ὅτι ὑπελάμβανες τὴν σφαῖραν οὐχὶ ἐπὶ στερεᾷ οἰκοδομίᾳ ἱσταμένην, ἀλλὰ ἐξηρημένην διὰ χρυσῆς σειρᾶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ὑπάρχουσιν ὁμῶς ὀρίᾳ τινα τέλμης τὰ ὅποια οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλοφυΐαν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ὑπερβῇ. Ἐτι ζῶντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ θόλος ἐκεῖνος κατέπεσε, καθ' ἃ πρόεβλεπον, διὰ σεισμοῦ καὶ ἐδέχθη νὰ ἀνεγερθῇ ἕτερος ἐπὶ πλείω πλείω ἐρεισμάτων στηριζόμενος. Διέπραξε δὲ τοῦτο ὁ νεώτερος Ἰσιδωρος χωρὶς νὰ ἐλαττώσῃ, αὐξήσας μάλιστα τὴν κομψότητα τοῦ πρώτου ἀριστουργήματος. Διότι ἀνύψωσε τὸν ἀρχικὸν θόλον κατὰ 25 πόδας· καὶ ἦγαγε μὲν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν ἐν τῷ μεταξύ τῶν πεσσῶν, κίονας καὶ ἀψίδας, ἀλλὰ τὰ κατασκευάσματα ταῦτα τεχνήντως συναρμολογηθέντα κατ' οὐδὲν ἡλάττωσαν τὸ ἀπειρον καὶ τὸ ἀσπίλον τοῦ οὐρανοῦ, ὃν ὑποστηρίζουσι· παρίστανται δὲ μᾶλλον ὥς φυσικὸν αὐτοῦ συμπλήρωμα καὶ κόσμημα. Ὁ Γάλλος Τεξιέρος, ὁ δοκιμώτερον παντὸς ἄλλου μελετήσας καὶ χαρακτηρίσας τὴν βυζαντινὴν τέχνην, λέγει, ὅτι ἀκατανόητος εἶναι τῶν αὐτῶν ἡ ἐλαφρότης καὶ ἡ διαύγεια τοῦ ὅλου τούτου κατασκευάσματος. Καὶ τὰ αὐτὰ παρατηρεῖται περὶ τῶν πολυαριθμῶν καὶ ποικίλων κίωνων ὅσοι ὑπερείδουσι τὰ ἡμιθόλια, τὰς στοὰς καὶ τὰ προπύλαια. Οἱ κίονες οὗτοι ἐλήφθησαν μὲν ἔτοιμοι ἐκ τῶν ἁριστέρων ναῶν τῆς ἀρχαίτης, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐναρμονίως διατέθηκαν ὥστε νομίζεις ὅτι ἐξεπίτηδες ἐλατομήθησαν καὶ ἐφατατεχνήθησαν ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν προκείμενον ναόν.

Φῶς λοιπόν, καὶ ἐλαφρότης, καὶ ἁρμονία, εἶναι αἱ τρεῖς κυριώταται ἐντυπώσεις αἵτινες καταπλήττωσιν ἡμᾶς ὅταν, εἰσελθόντες ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, σταθῶμεν ὑποκάτω τοῦ μεγάλου θόλου καὶ περιδλεψώμεν περὶ ἡμᾶς· φῶς, ἐλαφρότης καὶ ἁρμονία, τὰ

τρία προόντα τῆς ὠραίας φύσεως, τὰ ὁποῖα μόνη ἡ μεγαλοφυΐα τῆς τέχνης ἤξεύρει νὰ ἀπομιμῇται. Ὁ Προκάπιος ὁ ἰδὼν τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας ἐν πάτῃ τῇ λαμπρότητι καὶ πολυτελείᾳ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ στολῆς καὶ δικαιοσύνης, παραβάλλει αὐτὸν πρὸς λαμῶνα, ἐν ᾧ ἐπανθοῦσι καὶ ἀπαστράπτουσι τὰ ποικιλιώτατα τῶν χρωμάτων. Ὁ εἰσερχόμενος ἵνα προσευχθῇ, λέγει, αἰσθάνεται μὲν εὐθὺς ὅτι οὐχὶ ἀνθρωπείᾳ δυνάμει ἡ τέχνη, ἀλλὰ Θεοῦ ῥοπῇ τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτετέρεται· ὁ δὲ νοῦς αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκπαρμένος, νομίζει αὐτὸν οὐ μακρὸν ὄντα, ἀλλ' ἐμφιλοχωροῦντα μάλιστα ἐν τῷ ἐκλεκτῷ ἐκείνῳ αὐτοῦ σκηνώματι. Νεώτερος δὲ τις, ὅστις εἶδε τὸν ναὸν γυμνὸν ἤδη καὶ πολλαχῶς παραμειορφωμένον, περὶ οὐδὲν ἥττον ὅλος ἐνόησε, ὅτι παρόμοιος πρὸς τὴν φύσιν αὐτὴν, πρὸς τὸ κατάφωτον τῆς μεσημβρίας δάσος, ἢ πρὸς τὸ δάσος τὸ ἡμιφαιδὲς τῶν ἀρκτικῶν χωρῶν, ὁ ναὸς οὗτος ἀνταποκρίνεται εἰς πᾶσαν εὐχὴν καὶ εἰς πᾶσαν προσευχὴν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὑπὸ τοῦς θόλους αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ἐθεοτεύθης δύναται νὰ λατρεύσῃ τὸ ὑπέρτατον ὄν χωρὶς νὰ προκαλέσῃ τὸ μείδισμα τοῦ πανθέου, ὅστις, μὴ πιστεύων τὸ καθ' ἑαυτὸν εἶμῃ εἰς μόνον τὸ κάλλος, περιφέρεται εἰς τὰ προπύλαια ἐκείνα ὅπως ἡθελε περιπατήσει εἰς τοὺς κήπους τοῦ Ἀκαδμήου ἢ περὶ τὴν ἄραν τοῦ Σουλίου. Οὕτω δὲ παραστήσας τὸν εὐκτῆριον αὐτὸν οἶκον ὡς κοσμοπολίτην τὸν ναὸν, ἀνακράζει ἐπὶ τέλους· «ταχύτῃ ἡ Ἁγία Σοφία· τίς δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτήν!» Ἀ! βεβαίως, τίς δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτήν; Ἀρκεῖ νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐν τῷ ναῷ ταύτῃ συντηρολογήθη τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν πνεῦμα μετὰ τοῦ νέου χριστιανικοῦ κόσμου, καὶ ὅτι διὰ τοῦ τοιούτου συνδυασμοῦ τέχνης ἀνθρωπίνης ἀμμήτου πρὸς θεόπνευστον ὀρθοσκευτικὸν δόγμα ἀπῆρτίσθη ἐν τῶν τελειοτάτων ἐργων, ἀφ' ὧσα ἤγειρέ ποτε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ καταβολῆς κόσμου εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ.

Καὶ ὅτε συνεπληρώθη τὸ οἰκοδόμημα καὶ ἀνέτειλεν ἡ ἡμέρα τῶν ἐγκαίνιων, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐτέλεσε θρίαμβον πολυτελῆ καὶ ἀντάξιον τοῦ κατορθώματος. Λαὸς καὶ εὐπατρίδαι ἔλαβον παρ' αὐτοῦ δῶρα δαψιλῇ. Ἡ πόλις ὅλη ἦτο ὀρθία, ἐπευφημοῦσα τὴν πομπικὴν πορείαν τοῦ βασιλέως, τοῦ πατριάρχου, τῶν ἐν τέλει ἀπὸ τῶν ἀνά;

κτόρων μέχρι τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ ἀφικόμενος καὶ πεζεύσας ἐδραμεν ὁ Ἰουστινιανὸς πρῶτος ἀπὸ τῶν βασιλικῶν πυλῶν μέχρι τοῦ ἀμβωνος, ἐξέτεινε τὰς χεῖρας, ἐδοξολόγησε τὸν Θεὸν τὸν καταξιώσαντα αὐτὸν νὰ τελέσῃ ἔργον τηλικούτον, καὶ, ἐν τῇ πλησμονῇ τῆς ἀγαλλιάσεως, ἀνέκραξεν ὡς βεβαιοῦσιν α νενίκηκά σε Σολομών. » Ὁρῶσκουτι καὶ ἀδιαφορία, ἱστορικὴ εἰρωνεία, καρδίαι καὶ διάνοιαι ἀλλότριαι τῶν πόθων ἡμῶν καὶ τῶν ἀξιώσεων, ἡδυνήθησαν νὰ μυκτηρίσωσι τὸ φρόνημα τὸ προκαλίσαν τὴν κραυγὴν ἐκείνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' ἡμεῖς, ἡμεῖς οἵτινες γνωρίζομεν ὅτι ὁλόκληρος ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν βίος περὶ δύο περιστράφετο πόλους, τὴν μοναρχίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν· ὅτι τῆς ἐκκλησίας κιβωτὸς ὑπῆρξεν ἡ ἁγία Σοφία καὶ ὅτι ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ ὡς ἐν βουλευτηρίῳ τινὶ ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐδραματουργήθησαν αἱ τύχαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ἐπὶ χιλίους ὅλους ἐναυτοῦς· ἡμεῖς οἵτινες γνωρίζομεν ὅτι, καὶ βραδύτερον ἐπὶ τετρακοσίους· ἔτι ἐναυτοῦς θλιβερῶν περιπετειῶν, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν δὲν ἔπαυσαν νὰ πιστεύωσιν ὅτι θέλει ἀντηχήσει πάλιν ὑπὸ τοῦς θόλους τῆς ἁγίας Σοφίας ἡ ἱερὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δοξολογία· ἡμεῖς, πῶς νὰ μὴ κλίνωγεν γόνυ ἐνώπιον τῆς περινοίας τοῦ ἀνδρός, τοῦ σωματοποιήσαντος διὰ τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ συμφέροντα, τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς ἐλπίδας τεσσαράκοντα περίπου γενεῶν !

Ἐκ τούτου ἤδη συνάγεται, ὅτι ἡ ἀνέγερσις τοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ναοῦ δὲν ὑπῆρξε προῖον ματαίας κενοδοξίας. Ἀλλ' ὁλόκληρον τὸ πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ προσεπιμαρτυρεῖ, ὅτι ἐπεχείρησε νὰ κατασκευάσῃ τὸν ναὸν τοῦτον ὡς σύμβολόν τι μέγα τοῦ θριάμβου τῆς νέας πίστεως κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ πάσης ἑτεροδοξίας. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἡ εἰδωλολατρεία δὲν εἶχεν εἰς ἐτι καταβληθῇ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλ' ἐξηκολούθει αἰρουσα κεφαλὴν ἀγέρωχον, καὶ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑποσκάπτουσα τὴν τύχην τοῦ νέου δόγματος. Εἰς τὴν περιώνυμον τῆς Ἀλεξανδρείας σχολὴν ἀντήχει μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ φωνὴ τῶν σόφιστῶν καὶ ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας, τῆς ὑπὸ τῶν νεοπλατωνικῶν διαμορφωθείσης ὡς δόγματός τινος ἀντιπάλου εἰς τὸν χριστιανισμόν. καὶ μὲν πολλὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ σχολῶν εἶχον ἐκχριστία·

παθῇ· ἀλλὰ καὶ αὐτοῖσι, ἂν εἰς τὰς πόλεις ἐθριάμβευε τὸ σύμπλον τῆς νέας πίστεως, τὸ ἀρχαῖον μέλοςμα ἐβόσκειν εἰς ἐπὶ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χῶρα. Ἐξετάσεις γενομένης ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, εἰς μόνον τὴν Φρυγίαν, τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Καρίαν εὐρέθησαν 70,000 εἰδωλολάτραι. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ κράτους, ἐν αὐτῇ τῇ ἐκτῇ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεκαλύφθησαν πολλοὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι, νομικοὶ, ἱατροὶ καὶ διδασκαλοὶ, εἰδωλολάτραι. Ἀλλὰ πρὸ πάντων πολυάριθμοι ἦσαν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ἐν τῇ κῆρᾳ Ἑλλάδι, ὅπου ὅλοι οὐκ ἴδουσι, ὅτι καὶ μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἐσώζοντο οὐκ ὀλίγοι ἔθνη. Ἐνταῦθα δὲ παραδόξως ὑπεθάλλοντο καὶ ἐνισχύοντο αἱ παλαιαὶ αὗται θρησκευτικαὶ δοξασαὶ καὶ τελεταὶ καὶ ἔξεις ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἄρρηκτον καὶ ὁμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σχολῶν τούτων μέχρι τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτετε, ἀντὶ καὶ ἐξακολουθήσουσι παρακμάζουσι, ἔλαβον αὐτοὶ ἐξεναντίας νέαν τινὰ ψυχὴν διὰ τῆς ὁσημέραι προσηγομένης ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ἐπὶ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, καὶ τὰ νάπαλαι, τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Αὕτη τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἡ ἐπίδοσις παρηγορεῖται μὲν καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἐκτελικῶν σχολῶν, ἐξαρκῶς δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἐν τῇ ἐκτῇ ἑκατονταετηρίδι ἤκμασεν ὁ τῶσούτων μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ὀλίγον γνωστὸς Ὀλυμπόδομος, τοῦ ὅποιου ὁ καθηγεμὼν τῆς τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων γαλατικῆς φιλοσοφίας Βίκτωρ Κουζὲν πολλάκις καὶ δικαίως ἀποθαυμάζει τὸ ὕψος τῶν διανοημάτων καὶ τὴν δύναμιν τῆς λέξεως. Ἀλλὰ μάλιστα ἐνεψυχώθη ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τῆς φιλοσοφίας κοιτίδι, ἐν Ἀθήναις, διὰ τοῦ περιωνύμου Πρόκλου, τοῦ ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διδάξαντος. Ὁ Πρόκλος, λέγει ὁ Κουζὲν, ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τῷ ἐπιγυγραμμένῳ καθολικῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, ὁ Πρόκλος ἦτο ὁ ἐπιφανέστερος τῶν χρόνων ἐκείνων γεωμέτρης καὶ ἀστρονόμος, καὶ κατέλιπε περὶ Εὐκλείδου καὶ Πτολεμαίου σχόλια, τὰ ὅποια περιλαμβάνουσι τὰ τελειότατα ἔως συμπεράσματα τῆς ἀρχαίας μαθηματικῆς ἐπι-

ἐτήνης. Εἶχε δὲ γνώσεις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβεῖς ὅλων τῶν τότε θρησκευμάτων, τὰ ὅποια ἐτίμα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐκαλεῖ αὐτὸς ἑαυτὸν τοῦ ὅλου κόσμου ἱεροφάντην. Τὰ σχόλια αὐτοῦ εἰς τοὺς περιφημωτέρους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Κρατύλον, τὸν Παρμενίδην, τὸν Τίμαιον, περιέχουσιν εἰδήσεις ἀνεξαντλήτους παντὸς εἶδους περὶ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Ὁ Πρόκλος γράφει εἰς ἐτὶ ὀρθῶς ὁπωσοῦν καὶ ἀκριβῶς, παρέστητες δὲ βέλτιον ἰσως ὅλων τῶν προκατόχων αὐτοῦ, καὶ τοῦ Πλωτίνου μὴ ἐξαιρουμένου, τὰ κυριώτατα φαινόμενα καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας· ὥστε διὰ τε τὴν ἀναλυτικὴν αὐτοῦ τέχνην καὶ τὴν εὐρείαν ἐπιστήμην δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀποκαλέσωμεν τὸν ἄνδρα Ἀριστοτέλην τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλοσοφίας ἢ Ἡ νεοπλατωνικὴ λοιπὸν φιλοσοφία ἤξιώθη περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδας ἐρμηνευτῶν καὶ ἀντιπροσώπων ἐπιφανῶν. Οὐδὲ περιωρίζετο ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἰς μόνον τὸν θεωρητικὸν κόσμον. Ἄν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἠδύνατο νὰ ἀδιαφορήσῃ πρὸς αὐτὴν καὶ νὰ ἐμψυχώσῃ μάλιστα αὐτήν, ὡς ἐπραξε πολλάκις μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, καθὼ ὑποδάλλουσιν τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης καὶ προάγουσαν μάλιστα τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Εἶδομεν ὅμως ἐπὶ Ἀναστασίου τοὺς ὁπαδοὺς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπιχειρήσαντας νὰ καταλάβωσι καὶ αὐτὴν τὴν βασιλείαν. Καὶ τοῦτο ἰσως ἠδύνατο νὰ μὴ θεωρηθῇ ὡς γεγονός· σπουδαῖον· διότι ἡ ἀνανέωσις τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἡ ἀνόρθωσις τῆς καθαρᾶς εἰδωλολατρείας, ἡ κατὰ μέτωπον ἀντιπαράταξις εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ κατατρόπωσις αὐτοῦ, ἦσαν πράγματα προδήλως ἡδη ἀκατόρθωτα. Ἀλλὰ πολλάκις ἐξηγήσαμεν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ διδασκαλία ἐπεχείρησε νὰ ἐπενεργήσῃ ἐμμέσως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ διὰ ποικίλων ἐρμηνειῶν προσετὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὴν ἀνθρώπινην διάνοιαν τὰ ὑψηλότερα τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήρια καὶ ἐξαίρετως τὸ περὶ τῆς φύσεως τοῦ Σωτῆρος δόγμα. Αὕτη ἡ ἔμμεσος, ἡ πλαγία κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας ἦτο ἐπικίνδυνος· διότι ὑπέσκαπτεν ἀδιακόπως τὸν θεμέλιον τῆς ὀρθοδοξίας

λίσθον, ἐπολλαπλασίαζε τὰς αἱρέσεις καὶ συνεπήγετο οὐ μόνον δια-
τῶν πνευμάτων ταραχὴν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὰς ἀνωμαλίας καὶ στά-
σεις. Τοῦτου ἕνεκα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν ἠδύνατο
εἰμὴ νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ περὶ αἱρέσεων. Περὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης,
ὡμιλήσαμεν ἤδη διὰ μακρῶν ἀνωτέρω, ιστορήσαντες τὰ κατὰ Ζέ-
ωνα καὶ Ἀναστάσιον· ὅθεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὸ
ζήτημα ἐκεῖνο, ἀλλὰ θέλομεν ἐξετάσει μόνον τὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ
πολίτευμα, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ὅσον τὸ τῶν
ἀμείνων προκατόχων μετριοπαθές.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνένειπεν εὐθύς σχεδὸν ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας
αὐτοῦ ἅπαντας τοὺς ἀρχαιοτέρους κατὰ τῶν ἑτεροδόξων νόμους, πρὸς
ἐπιβαλὼν εἰς τοὺς παραβάτας ποινὴν θανάτου. Δυνάμει τῶν νόμων
τούτων πολλῶν μὲν νεῶν τῆς ἑτεροδοξίας ἀφῆρέθησαν τὰ κτήματα
ὑπὲρ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, πολλῶν δὲ ἰδιωτῶν αἱ οὐσίαι ἐ-
δημιεύθησαν ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐντεῦθεν δὲ τινας μὲν
τῶν ἐθνικῶν, τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν αἰρετικῶν προσῆλθον εἰς τὸ ὁ-
ρθόδοξον χριστιανικὸν θρήσκευμα, πολλοὶ ὅμως, προσποιούμενοι ἀπλῶς
ὅτι παραδέχονται τὸ ἐπικράτουσιν δόγμα, ἐκαπαδέκουν εὐμενεστέρας
τινάς περιστάσεις ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ πάτριον θρήσκευμα, καὶ
ἐπὶ τούτῳ ἰδίῳ συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων τοῦ
κράτους, ἐξαιρέτως μετὰ τῶν Περσῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀναφανδὸν
κατέφυγον οἱ δυστροπώτεροι καὶ πεισματωδέστεροι τῶν ἑτεροδο-
ξούντων, οὐδὲν ἥττον πολυάριθμοι ὄντες. Τὸ τοιοῦτον τοῦ Ἰουστι-
νιανοῦ πολίτευμα ἐπῆνεγκε πλῆγὰς καιρίας εἰς τὸ κράτος, διότι
ἐστέρησε μὲν αὐτὸ πολλῶν λογίων καὶ βιομηχάνων πολιτῶν, ἀναγ-
κασθέντων νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, διπυκλόυνε δὲ
τὰς ἐπιθέσεις τῶν Περσῶν, διατελούντων εἰς ἀδιάκοπον σχίσιν μετὰ
τῶν δυσχεροστημένων ἑτεροδόξων τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν. Οὐδὲ ἤρ-
κεσε τοῦτο, ἀλλὰ οἱ καταδιωκτικοὶ ἐκεῖνοι νόμοι προσέκαλεσαν, ὡς
λέγεται, καὶ στάσεις ὀλεθρίας. Οἱ Σαμαρεῖται τῆς Συρίας, τολμηρό-
τεροι ὄντες τῶν ἄλλων καὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν καταστροφὴν
τῶν συναγωγῶν αὐτῶν, ὥρμησαν πολλοὶ ὁμοῦ ἐπὶ τὰ ὅπλα κατὰ
τὰ πρῶτα ἔτη τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Μετ' αὐτῶν συνε-
μάχησαν καὶ Ἰουδαῖοι καὶ πολλοὶ αἰρετικοί, ὥς τε οἱ στασιασταὶ

κατήντησαν νὰ ἀναγορεύσωσιν ἴδιον βασιλεῖα, τὸν Ἰουλιανόν. Κα-
τατροπώθησαν μὲν ἐπὶ τέλους μετὰ αἰματηρὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἡ εὐ-
φορος ἐκείνη χώρα ἐρημώθη ἐκ τῆς συμφορᾶς ταύτης, οἱ δὲ ἡττη-
θέντες ἐξηκολούθησαν συνεννοούμενοι μετὰ τῶν Περσῶν, καὶ κατὰ
τὸ 29^{ον} ἔτος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐστασίασαν αὐθις·
καὶ αὐθις ἐδέησε νὰ δαμασθῶσι διὰ πολλῆς αἱματοχυσίας.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν θέλομεν ἀναλάβει τὴν ἀπολογίαὶν νόμων οἵ-
τινες ἐπήγαγον τοιαῦτα ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ὑπάρχουσιν ὅμως
ὑπερβολαὶ τινες καὶ κατὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀρχαίας καὶ νέας κατὰ
τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηγορίας. Ἐπὶ παραδείγματος, αἱ στάσεις τῶν
Σαμαρειτῶν συνέβησαν ἄρ' ἂν γε ἕνεκα μόνου τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν
διωγμοῦ; Τοιαῦται στάσεις ἐγένοντο ἔτι ἐπὶ Ζήνωνος καὶ ἐπὶ Ἀνα-
στασίου, οἵτινες δὲν κατεδίωξαν ἀπηνῶς τοὺς Σαμαρείτας. Οἱ Σαμα-
ρεῖται καὶ ἐν γένει οἱ τὴν ὑπαίθρην τῆς Συρίας κατοικοῦντες γεωρ-
γοὶ κατεξανίσταντο ἐπανειλημμένως κατὰ τῶν πόλεων, πρὸ πάν-
των διότι οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, κύριοι ὄντες τῶν κτημάτων,
κατεπίεζον πολυσιδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς γεωργοῦντας τὰ κτή-
ματα ταῦτα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐπεκράτει πολλὴ θρησκευτικὴ
ἀντιπάθεια μετὰ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀγρῶν, διότι εἰς μὲν τὰς
πόλεις ἐθριάμβευεν ἡδὴ ὁ χριστιανισμὸς, εἰς δὲ τὴν ὑπαίθρην χώραν
ὑπερίσχυον εἰς ἐτι Ἰουδαῖοι, Σαμαρεῖται καὶ ἔθνηκοί· ἀλλὰ κύριον
αἷτιον τῆς ῥίξεως ὑπῆρξε πιθανώτατα ἡ τῶν γεωργῶν κατάθλιψις·
τούλ' αὖχιστον ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν διατὶ τὰ αὐτὰ
γεγονότα συνέβησαν καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλείων.

Πλὴν τούτου μετὰ τῶν διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὅσαι σκο-
πὸν εἶχον νὰ ἐξαλείψωσι τὰ τελευταῖα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ βίου
ἔχην, κατατάσσεται καὶ ἡ περίφημος κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις
σχολῶν, τὴν ὅποιαν ἀναφέρουσιν ὅλοι σχεδὸν οἱ νεώτεροι ὡς γεγο-
νὸς ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' εἶναι ἄρ' ἂν γε τὸ γεγονός τοῦτο τοσοῦ-
τον βίβαιον, ὅσον κοινῶς ὑπολαμβάνεται; Ἐκ τῶν ἀρχαίων χρονο-
γράφων πρῶτος ὁ Μαλάλας εἶπεν ὅτι ἐν ἔτει 529 ὁ βασιλεὺς Ἰου-
στινιανὸς ἀθεσπίας πρὸς ταξιν ἔπεμψεν ἐν Ἀθήναις, κελεύσας μη-
δένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι. » Καὶ ἕτερος
ἐκὼνυμος χρονογράφος τὸ αὐτὸ περίπου ἐσχυρίσθη, ἀξιῶσας ὅτι αὐ-

βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς πέμψας εἰς Ἀθήνας ἐκέλευσε μηδένα τολμᾶν διδάσκειν φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν. » Οἱ μεταγενέστεροι χρονολόγοι, ὁ Θεοφάνης, ὁ Κεδρηνός καὶ ἄλλοι ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ κατὰ Ἑλλήνων, δηλαδὴ ἐθνικῶν, γενομένου ἐπὶ Ἰουστινιανῷ διαγμοῦ, οὐδὲν λέγουσι περὶ τῆς τοιαύτης τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῆς καταργήσεως. Ἀλλὰ τὸ παραδοξότερον εἶναι ὅτι οἱ οὐδὲν ἔτι τοῦ Μακάλλα σύγχρονοι τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρονολόγοι, Προκόπιος καὶ Ἀγαθίας, σιωπῶσιν ὡσαύτως ἐντελῶς περὶ τοῦ γεγονότος τούτου. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Προκόπιος ἀρπάζει ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις προθύμως πᾶσαν οἰανδήποτε ἀφορμὴν καὶ πρόφασιν, ὥς κατακρίνῃ τὸν Ἰουστινιανόν. Πᾶς λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐκτενέστερον τούτοις νὰ κατεῖπῃ τοῦ ἀνδρός, ἔνεκα τῆς φημιζήτης ἐκείνης διαλύσεως τῶν ἀρχαίων ἐκπαιδευτηρίων, παρέλειψε νὰ πράξῃ τοῦτο ; Οἱ δὲ νεώτεροι συνδυάζουσι μετὰ τῆς θυλουμένης ταύτης καταργήσεως τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν τὴν πολυθρόνητον ὡσαύτως πρὸς τὸν βασιλεῖα Χοσρόην ἀποδημίαν τῶν ἐπὶ τὰ τελευταῖα οὕτως εἰπεῖν ἀντιπροσώπων τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, Δαμασκίου τοῦ Σύρου καὶ Σμπλικίου τοῦ Κίλικος, Εὐλαμίου τε τοῦ Φρυγῆος καὶ Πρισκιανοῦ τοῦ Αὐδοῦ, Ἑρμεία τε καὶ Διογένηος τῶν ἐκ Φανίκης καὶ Ἰσιδωροῦ τοῦ Γαζαίου. Ἄβδιωχθέντες, λέγει ὁ Βίκτωρ Κουζέν ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ καθολικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ἣν οἱ Ἀντωνῖνοι εἶχον ἰδρύσει πάλαι ἵνα διδάσκηται ἐν αὐτῇ ἑσπεῖ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διὰ θοσπίσματος ἔκλεισεν ἐν ἔτει 529, οἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι Ἀλεξανδρίνοι, ἀφοῦ ἐζήτησαν ἐπὶ τινὰ χμόνον ἀσυλον ἐν τῇ φιλτάτῃ αὐτοῖς ἀνατολῇ, παρὰ τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν Χοσρόη, ἐπανήλθοι αὐθὺς εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ διασκορπισθέντες τῇδε καίκεισε, ἠρπύσθησαν οἱ πλείστοι εἰς τὴν ἔρεμον τῆς Λιβύης, ἣν μετέβαλον εἰς φιλοσοφικὴν τινὰ Θηβαΐδα. » Καὶ ὅμως ὁ Ἀγαθίας, ὅστις διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὴν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Χοσρόου ἀποδημίαν τῶν ἐπὶ τούτων φιλοσόφων, δὲν λέγει ὅτι ἀνεχώρησαν διὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ὅπως ἦτο φυσικώτατον νὰ εἴπῃ, ἐὰν τῷ ἐνὶ ἑαυτῷ ἐγένετο ἡ κατάργησις αὐτῇ· ἀλλὰ βεβαίως ὅτι ἀπεδημήσαν ἀπειθῶς αὐτοὺς ἢ παρὰ Ῥωμαίοις κρατοῦσα ἐπὶ τῷ κρείττονι δόξᾳ οὐκ ἦν.

ρεσκεν», ὅ ἐστι διότι δὲν ἡσπάζοντο τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐνταῦθα θρη-
σκείαν. Πρὸς τοῦτοις ὁ Μαλάλας λέγει ὅτι ἡ κατάργησις τῆς ἐν
Ἀθήναις σχολῆς ἢ τοῦλάχιστον ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἐν αὐτῇ διδασκα-
λίας τῆς φιλοσοφίας· καὶ τῶν νομίμων ἐγένετο ἐν ἔτει 529· καὶ ὁμοῦς ὁ
αὐτὸς Μαλάλας βεβαίῳ ὅτι, γενομένης κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς τῶν πα-
λαιῶν νόμων ἀνακωδικοῦσεως, ἐστάλη ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὁ νέος κώδιξ
πρὸς τὰς ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Βηρυτῷ σχολὰς τῆς νομικῆς. Καὶ ἔπειτα πρὸς
τίνα σκοπὸν ἤθελε θεσπισθῇ ἡ κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν;
Πρὸς τὸν σκοπὸν βεβαίως τοῦ νὰ παύσῃ πρὸ πάντων ἡ διδασκα-
λία τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης, ἥτις προεκάλει τὴν δημιουργίαν νέων
αἱρέσεων. Τοῦτου ἕνεκα ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος ὁμιλεῖ περὶ ἀπα-
γορεύσεως τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀστρονομίας, ἥτις
ἠδύνατο τῶντι νὰ λογισθῇ ὡς σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν φιλοσοφι-
αὴν διδασκαλίαν. Ὅθεν καὶ οἱ νεώτεροι ὡσαύτως δὲν ὁμιλοῦσιν εἰ-
μὴ περὶ καταργήσεως τῶν ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικῶν σχολῶν, ἀπο-
σιωπῶσι δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Μαλάλα ἀναφερομένην ἀπαγόρευσιν τῆς
νομικῆς διδασκαλίας, ἥτις δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τι ἤθελε προκαλέσει
τὴν ὀργὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τεθέντος λοιπὸν ὅτι τὸ φημιζόμενον
θέσπισμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ σκοπὸν μόνον ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν τῶν
φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἀπαγόρευσιν, διὰ τὴν ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη
νὰ ψηφισθῇ μόνον ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς πό-
λεις ἀριθμοὺς τῆς Ἀσίας σχολὰς, περὶ ὧν οὐδεὶς λέγει, ὅτι ἡ κατηρ-
γῆθησαν ἢ ἐστερήθησαν τὰ φιλοσοφικὰ αὐτῶν μαθήματα, καὶ αἰτι-
νες ἐξηκολοῦθουν τῶντι ἀκμάζουσαι καθ' ὅλην τὴν ἑκτὴν ἑκατον-
ταετηρίδα καὶ ἀναδεικνύουσαι πολλοὺς καὶ περιφανεῖς σοφιστὰς καὶ
ἄλλους λογίους ἀνδρας, ὧν τινὰς ἀνεφέραμεν ἐν τῷ προσιμῷ τοῦ
παρόντος βιβλίου (σελ. 21). Ἐξ ὧν τούτων πευόμεθα ὅτι κα-
τάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν ἢ καὶ ἀπαγόρευσις τῆς ἐν αὐταῖς
διδασκαλίας τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἐπίσημος καὶ ῥητὴ δὲν
ἐγένετο. Τὸ πιθανώτερον δὲ εἶναι, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς, καθὰ λέγει
καὶ ὁ Πρακόπος, ἀφῆκεν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων, σοφιστῶν,
ῥητόρων καὶ γραμματικῶν τὰς πρότερον αὐτοῖς ἀποδιδόμενας μισ-
θοδοσίας, προνομίας ἢ ἄλλας ὠφελείας, ὅτι ἔσως δυνάμει τοῦ νόμου
τοῦ ἀπαγορεύοντος τὴν εἰς δημοσίαν ὑπηρεσίαν διαμονὴν τῶν ἐτε-

ροδόξων, απέβαλε τοὺς ἐπιμένοντας εἰς τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν δόγμα κατηγήτας, καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἐπῆλθεν ἡ παρακμὴ ἰδίως τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, αἰτίως συνέκιντο μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἐθνικῶν, ἐνῶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας, ὅπου δὲν ὑπῆρχεν ἡ αὐτὴ τῶν φιλοσόφων ἐπιμονὴ εἰς τὸ ἐθνικὸν θρησκειasma, ὅπου ἀπεναντίας αἱ σχολαὶ τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γαζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου καὶ ἄλλαι εἶχον ἐκχριστιανισθῇ, αἱ σχολαὶ αὐταὶ ἐξηκολούθησαν ὑφισταίμεναι μέχρι τῆς κατὰ τὴν ἐπομένην ἐκατονταετηρίδα ἐπιελθούσης ἀραβικῆς κατακτησεως. Ἀπολύτως δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ κατακρίνωμεν τὸν Ἰουστινιανὸν ἕνεκα τοῦ τοιοῦτου αὐτοῦ πολιτεύματος, διότι οὐδεὶς ποτε ἡγεμὼν δύναται νὰ λογισθῇ ὑποχρεωσ εἰς τὸ νὰ μισθοδοτῇ καὶ νὰ προστατεύῃ ἀνθρώπους, διδάσκοντας δόγματα ἀνατρεπτικὰ τῆς καθεστώσης θρησκείας καὶ συντελεστικὰ εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν πνευμάτων ταραχὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἀνερχίαν.

Ἡ θρυλουμένη κατάργησις τῶν Ἀθηναις σχολῶν ἔχει ἐκλογίαν τινα πρὸς τὴν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ἐπίσης ἀποδιδομένην κατάργησιν τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος. Ὑπατοὶ ἐκαλοῦντο οἱ δύο ἐνιαυσιαῖοι ἀνώτατοι ἐκτελεστικοὶ ἄρχοντες τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπὶ τῆς δημοκρατίας αὐτοῦ ἢ μᾶλλον τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας. Μετὰ ταῦτα ὁ πρῶτος αὐτοκράτωρ, ὁ Αὐγουστος, σφετερισάμενος ἅπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, προσφκειώθη, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀνωτέρων ἀξιωματῶν, καὶ τὴν τοῦ ὑπάτου ἀρχὴν ἐφ' ὅρου ζωῆς· τὸ παράδειγμα δὲ αὐτοῦ ἐμμήθησαν καὶ οἱ ἐπόμενοι αὐτοκράτορες. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα ἤρχισε κατ' ἔτος νὰ ἀποδίδηται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς διακεκριμένους ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον πολίτας, ὡς ἐξαίρετον δεῖγμα βασιλικῆς εὐνοίας, καὶ τοῦτο συνέβαινεν ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ ὑπατοὶ οὗτοι οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν ἐξουσίαν καὶ προεχειρίζοντο ἀπλῶς ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς σύμβολον τῆς τοῦ νέου ἔτους ἐνάρξεως καὶ ὡς ἀφορμὴ πολυτελοῦς δημοτικῆς πανηγύρεως. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἡ ἐπὶ τούτῳ ἀπαιτουμένη δαπάνη κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐκλεγομένων· ἀλλὰ βαθυμυδὸν ἀπέβη τοσοῦτον ὑπέρογκος, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἀπέφευγον τὸ ἀξίωμα δι' οὗ κατεστρέφετο ἡ περιουσία αὐτῶν. Ὁ Προκόπιος λέγει ὅτι ἡ δαπάνη αὕτη

κατήντησε νὰ ἀναβαίῃ εἰς πλεόν ἢ εἰκοσι κεντηνάρια χρυσοῦ, ὃ ἐστὶν εἰς 2,500,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν. Ἐντεῦθεν οἱ προκατόχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἠναγκάζοντο νὰ παρέχωσιν εἰς τοὺς προχειρίζομενους ὑπάτους ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τὸ πλείστον τοῦ ἀπαιτουμένου ἀναλώματος. Ὁ δὲ Ἰουστινιανός, συνετώτερον πολιτευσάμενος, περιέστελλε διὰ τῆς 105 αὐτοῦ νεαρᾶς τὰ ἔξοδα τῆς τῶν ὑπάτων ἐγκαθιδρύσεως. Καὶ μετὰ τὸν περιορισμὸν ὅμως τοῦτον, πάλιν φαίνεται ὅτι δὲν εὗρισκαντο ὑποψήφιοι πρόθυμοι νὰ δεχθῶσι τὴν ἐπιζήμιον ἐκείνην τιμὴν, ὥστε ἀπὸ τοῦ 540 δὲν ἀναφέρονται πλεόν κατ' ἔτος προχειρίζομενοι ὑπάτοι. Ἀλλὰ ῥητὴ κατάργησις τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος δὲν ἐγένετο εἰμὴ μετὰ 300 ἔτη καὶ ἐπέκεινα, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ φιλοσόφου. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τούτῳ ἐξηκολούθησαν πολλοὶ αὐτοκράτορες προσλαμβάνοντες τὸ τοῦ ὑπάτου ὄνομα κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας αὐτῶν. ἔτος καὶ ἀπονέμοντες ἐκ διαλειμμάτων τὸ ψεῦδὸν τοῦτο ἀξίωμα εἰς τινὰς διακεκριμένους τῆς πολιτείας ἄνδρας. Αὕτη ἡ περὶ τῆς τύχης τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος ἐκθεσις μαρτυρεῖ, νομίζομεν, ὅπως ἀδικοὶ εἶναι αἱ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γενόμεναι πολλάκις κατηγορίαι, ὅτι κατήργησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐκ φιλαργυρίας ἅμα καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ἣν εἶχε νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνεμίμνησκεν ὅπως οὖν εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ κράτους τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν. Ἡ παντοδυναμία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶχε ῥίποτε βεβαίως νὰ φοβηθῇ ἀπὸ τοῦ ψιλοῦ τούτου ὀνόματος, τὸ ὁποῖον ἄλλως τε, ὡς προεξοφωμένον, διετηρήθη ἐπὶ πολὺν ἔπειτα χρόνον. Πᾶς δὲ συνετὸς ἄνθρωπος θέλει ὁμολογήσει, ὅτι εὐλογωτέρα οἰκονομία δὲν ἠδύνατο νὰ ψηφισθῇ, ἀπὸ τὴν κατάργησιν δαπάνης ματαίως γινομένης πρὸς ἐγκαθιδρύσιν ἀρχόντων οἵτινες οὐδεμίαν εἶχον δικαιοδοσίαν.

Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ θερησκευτικὸν πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἰδομεν ὅτι ἀντὶ νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου, ἐπιχειρησάντων νὰ συνδιαλλάξωσι τὴν ὀρθοδοξίαν πρὸς μίαν τοῦλάχιστον τῶν αἱρέσεων, τὴν τῶν μονοφυσιτῶν, διὰ τίνων πρὸς τὴν αἵρεσιν ταύτην παραχωρήσεων αἵτινες δὲν ἀνέτρεπον ἐκ βάθρων τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τοῦλάχιστον τὸ πᾶν λίτευμα τοῦ θεοῦ αὐτοῦ Ἰουστίνου, ὅστις συνετάχθη μὲν μετὰ τῶν

ἄκρων ὀρθοδόξων, ἀλλὰ δὲν ἐπεχείρησε διωγμὸν τινα κατὰ τῶν αἰρετικῶν· ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξεκέντηας ἐπεζήτησε τὴν βίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος ἐπανάρθωσιν, ἥτις ἀπέβη, ὡς προεξηγήκαμεν, πολυειδῶς ἐπιζήμιος εἰς τὸ κράτος. Ἐπαναλαμβάνομεν λοιπὸν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐσφαλε κατὰ τοῦτο· ἄλλὰ δὲν ἐσφαλε πλεόντερον πολλῶν νεωτέρων βασιλέων, καὶ ἰδίως τοῦ μεγαλωνύμου Λαυδολίκου ΙΔ', ὅστις, διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ θεοπίσματος τῆς Νανέτης, ἐνέπλησε τὴν Γαλλίαν αἵματος ἵνα ἐπιτύχῃ τὸν ἀποκλειστικὸν τοῦ καθολικισμοῦ θρίαμβον. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐπέμεινε δι' ἄπαντος τοῦ βίου εἰς τὸν ἀπόλυτον διωγμὸν πάσας αἰρέσεως καὶ εἰς τὴν ἀπόλυτον προστασίαν τῆς ἄκρας ὀρθοδοξίας. Ἐν πρώτοις τινὲς τῶν Ἀρειανῶν ἔμειναν ἀκαταδίωκτοι. Ὡς πρὸς τοὺς μονοφυσίτας δὲ ὑπῆρχον ἐν τῇ αὐτῇ δύο μερίδες· ἡ μὲν τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων, τοὺς ὁποίους ἐγνωρίσαμεν ἤδη ἐπὶ Ζήνωνος καὶ Ἀναστασίου, καὶ οἵτινες μηδένα συμβιβασμὸν πρὸς τοὺς μονοφυσίτας δεχόμενοι, ἐπεζήτησαν ἢ τὴν ὁλοσχερῇ αὐτῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπιστροφὴν ἢ τὸν διωγμὸν· ἡ δὲ, τῆς ὁποίας προέστατο ἡ βασίλισσα Θεοδώρα, ἐπρέσβευεν, ὅτι, διὰ μικρῶν τιμῶν παραχωρήσεων αἰνίκε δὲν προσέβαλλαν οὐσιωδῶς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἠδύνατο οὕτως νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ τελευταία αὐτῇ μερίς ἤθελε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ σύστημα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου. Κατὰ δικτυρίαν ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατετάχθη ὀριστικῶς μετ' αὐτῆς, ἀλλ' ἀντιπερισπώμενος ἀλληλοδιαδόχως νῦν μὲν ὑπὸ τῆς μιᾶς νῦν δὲ ὑπὸ τῆς ἐτέρας τῶν δύο τούτων μερίδων, ἠύξησεν, ἀντὶ νὰ κατευνάσῃ τὰς θρησκευτικὰς ἐριδας διὰ τῶν ἀντιφατικῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ διατάξεων. Ἐπὶ τέλους ὅμως ὑπερίσχυσεν ἡ συνετὴ τῆς Θεοδώρας προαίρεσις καὶ ἐν ἔτει 544 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέσθη ὅτι εἰμπαρεὶ διὰ παραχωρήσεώς τινος νὰ διευκλύνῃ τὴν τῶν μονοφυσιτῶν ἑνώσιν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων. Ἦθελιν εἶναι μακρὸν καὶ ἔξω τοῦ προκειμένου νὰ ἐξηγήσωμεν εἰς τί συνίστατο ἡ παραχώρησις αὕτη. Ἀρκεὶ νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀπεφασίσθη νὰ καταδικασθῶσιν ἐπισήμως ὡς ἑνὸς μὲν ὁ Θεόδωρος Μοψουεστίας, ὅστις καὶ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων πρὸ καιροῦ ἀπεδοκμαζέτο, ὡς ἑτέρου δὲ δύο τινὰ, τὰ ὁποῖα ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος ἀπεφάνητο ὡς:

Δοξα, ἡ κατὰ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου συγγραφή Θεοδώρητου τοῦ Κύ-
 ρου καὶ ἐπιστολὴ τῆς Ἰβου, ταῦ Ἐδессηνοῦ, ἐπαινετικὴ τοῦ Θεο-
 δώρου Μοψουεστίας. Ταῦτα δὲ εἶναι τὰ λεγόμενα *τρία κεφάλαια*,
 τὰ ὁποῖα κατεδίκασε τῷ ὄντι ὁ Ἰουστινιανὸς τῷ 544, ἐπὶ σκοπῷ
 συνδιαλλαγῆς. Τὸ θέσπισμα τοῦτο παρεδέχθησαν μετὰ τινος δι-
 σταγμοῦ ἅπαντες οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, καὶ, ἐκτὸς ὀλιγι-
 στίων, ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι ὥστε ἂν δὲν ἐπῆλθεν ὁλοσχερὴς ἡ πο-
 θουμένη ἔνωσις, πολλοὶ ὅμως πιθανώτατα τῶν μονοφυσιτῶν ἔπαυ-
 σαν ἀντιστρατευόμενοι κατὰ τῆς ἐπικρατούσης ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ
 ἀρχιερεὺς Ῥώμης Οὐίγλιος ἀντίστη, κατὰ τὸ ἀρχαῖον σύστημα τῶν
 ἀρχιερέων τῆς Δύσεως, οἵτινες, μὴδὲν πάσχοντες ἐκ τῶν διενέξεων
 ἐκείνων, δὲν κατεπειθόντα νὰ παραδεχθῶσι καμμίαν συμβιβαστικὴν
 παραχώρῃσιν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅμως, ὅστις περιποιοῖτο μὲν τὸν πά-
 παν, ἵνα μὴ ἔχῃ αὐτὸν ἀντιπράττοντα ἐν Ἰταλίᾳ, δὲν ἐνόησε δὲ νὰ
 θυσιάσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ πάντα τῆς Ἀνατολῆς τὰ συμφέροντα, ἐπέμει-
 νεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ καλέσας τὸν Οὐίγλιον εἰς Κωνσταντι-
 νούπολιν ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ, ἐν ἔτει 548, τὴν καταδίκην τῶν
τριῶν κεφαλαίων. Ἐπειδὴ δὲ ἔπειτα ὁ Οὐίγλιος ἤρχισε νὰ διστά-
 ζῃ, ὁ Ἰουστινιανὸς συνεκάλεσεν ἐν ἔτει 553 εἰς Κωνσταντινούπολιν
 τὴν πέμπτην οἰκουμένην σύνοδον, ἐνώπιον τῆς ὁποίας προσελθὼν.
 ὁ Οὐίγλιος ἀπελογήθη ὑπὲρ τῶν *τριῶν κεφαλαίων*. Τότε ἡ σύνοδος
 διέλυσε τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν καὶ ἐπεκύρωσε
 πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ θεσπισθέντα ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ-
 ναγκάσθῃ καὶ ὁ Οὐίγλιος, τῷ 554, νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἀποφάσεις
 τῆς συνόδου τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἴπερ ποτὲ ἐθριάμβευεν ὁ Ναρσῆς εἰς
 Ἰταλίαν. Καὶ ἀπέθανε μὲν ὁ πάπας οὗτος κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος,
 ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ Πελάγιος Α' ἐσπευσε νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡσαύ-
 τως τὴν πέμπτην οἰκουμένην σύνοδον. Μικρὸν μάλιστα πρὸ τοῦ
 θανάτου αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἠθέλησε διὰ νέας τινὸς παραχωρήσεως
 νὰ συμπληρώσῃ τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέλευσιν τῶν μονοφysi-
 τῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπέθανε τῷ 565, τὸ βούλευμα τοῦτο δὲν
 ἐξετελέσθη. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πάντα ταῦτα οὔτε τὰς προξενθείσας
 συμφορὰς ἐθεράπευσαν, οὔτε τὰς ἀφορμὰς τῶν διενέξεων κατέπαυ-
 σαν. Μαρτυροῦσιν ὅμως τοῦλάχιστον ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατεί-

χετο ἀδιακόπως καὶ ἀπολύτως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ διωγμοῦ, ὅπως πολλάκις παρέστησαν αὐτὸν οἱ ἱστορικοὶ, ἀλλὰ ἐκ διαλαμβμάτων τοῦλάχιστον κατενόει τὴν ἀνάγκην τῆς συνδιαλλαγῆς καὶ εἰργάσθη μέχρι τινὸς πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ μακρὰ καὶ πολυειδῶς ἀξιωματόνους βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Βεβαίως ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐσφαλεν, ἐπιχειρήσας τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, διότι κατηνάλωσεν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ τοὺς πόρους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀσφαλίσῃ αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτέων βαρβάρων, δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὸν βασιλεὺς τῆς Περσίας καὶ ἐνεκα τούτων πάντων ἠῤῥησε τὰς συμφορὰς τὰς ὁποίας ἐπήνεγκε παράδοξος συνδρομὴ πολλῶν φυσικῶν δυστυχημάτων. Ὁμολογοῦμεν ὡσαύτως, ὅτι, ἐνεκα τῶν ἀπειρῶν αὐτοῦ καὶ δαπανρῶν οἰκοδομικῶν ἔργων, ἐξηντλήθησαν ἔτι μᾶλλον αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι. Δὲν ἀρνούμεθα τελευταίον, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰς κεφαλαιωδესτέρας καὶ σπουδαιότερας τῶν κατ' αὐτοῦ γινομένων κατηγοριῶν, ὅτι ἐπιζητήσας τὴν ἀπόλυτον θρησκευτικὴν τοῦ κράτους ἐνότητα, ἠῤῥησε τοὺς περισπασμοὺς αὐτοῦ. Ἀλλὰ πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ ἀποκρύψωμεν τὰ ἁμαρτήματα τοῦ ἀνδρός, πῶς νὰ μείνωμεν ἀναίσθητοι πρὸς τὸ ἀπαράμιλλον κλέος, ὅπερ περιεποιήσαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ κατορθώματα τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσή; Πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὸν μέγαν ναὸν δι' ἡγεῖρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις εἶναι ἀναμφισβητήτως τὸ κάλλιστον τῆς τέχνης ἔργον ὁλοκλήρου τοῦ μέσου αἰῶνος, καὶ ἀπέβη ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητας; Πῶς νὰ μὴ ὁμολογῶμεν χάριτας εἰς τὸν ἄνδρα, τὸν διατάξαντα τὴν σύνταξιν τῶν νομικῶν ἐκείνων συλλογῶν, αἵτινες ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ἐρρύθμισαν τὰς ἀστυκὰς σχέσεις ὅλου τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν μὲν πάσης σπουδαίας τοῦ ἀστυκοῦ νόμου μελέτης, τὴν βάσιν δὲ τοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχύοντος θετικοῦ νόμου;

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πολλὰ ἐξετοξεύθησαν κατὰ

τοῦ Ἰουστινιανοῦ βέλη. Ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι μέχρι τῆς σήμερον δύο ἐπικρατοῦσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἀντίθετοι δοξασίαι· ἡ μὲν πρεσβεύει ὅτι ἡ τῶν νόμων κωδίκευσις εἶναι χρήσιμος καὶ ἀπαραίτητος μάλιστα, ἵνα ὁρισθῇ, διευκρινηθῇ, ἀπαλλαγῇ ἀντιφάσεων καὶ κατασταθῇ ὅσον ἐνδέχεται πρὸς τὸν μέγαν τῶν ἀνθρώπων ὄμιλον τὸ θετικὸν δίκαιον· ἡ δὲ ἀξιοῖ ὅτι ἡ τῶν νόμων κωδίκευσις εἶναι ἐπιβλαβής, καθὼ διακωλύουσα αὐτογνωμόνας τὴν φυσικὴν καὶ ἱστορικὴν τοῦ δικαίου ἀνάπτυξιν. Δὲν προσήκει νὰ μακρολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπιχειρημάτων ὅσα ἔχει νὰ προτείνῃ ὑπὲρ αὐτῆς ἑκατέρω τῶν δύο τούτων σχολῶν, ὧν ἡ μὲν ἐκλήθη φιλοσοφικὴ, ἡ δὲ ἱστορικὴ. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ ἔθνη εὐγνωμονοῦσι πρὸς τοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες καθαρίσαντες καὶ τακτοποιήσαντες τὸν ὄχλον τῶν ἀπ' αἰῶνος σωρευθέντων νόμων καὶ ἐθίμων, καὶ συναρμολογήσαντες τὸ κληρονόμημα ταῦτο τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰς ἀνάγκας, τὰς δοξασίας, τὰς περιστάσεις καὶ τὴν ὅλην ἡθικὴν καὶ ὕλικὴν πρόοδον τῶν νεωτέρων γενεῶν, ἀπέρτισαν τὸν ὀριστικὸν κανόνα τὸν ρυθμίζοντα τὰς κοινωνικὰς τῶν ἀνθρώπων σχέσεις· ὅτι πολλοὶ τῶν δυτικῶν βασιλέων ἐκτίσαντο διὰ τοιούτων ἔργων κλέος ἀθάνατον, ἐξαιρέτως δὲ ὁ πάντων μέγιστος Ναπολέων ὁ Α΄. ὁ δημιουργὸς τοῦ γαλλικοῦ ἀστυκοῦ κώδικος· ὅτι αἱ περιστάσεις εἰς τὰς ὁποίας εὗρίσκετο τὸ δίκαιον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ κατέστησαν, ὥς ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν, ἀπαραίτητον τὴν σύνταξιν τῶν κωδίκων αὐτοῦ· ὅτι ἂν τινες τῶν ἀρχαιοτέρων νόμων καὶ νομολογιῶν ἀπωλεσθήσαν διὰ τὴν ἀχρηστίαν εἰς ἣν περιέπεσαν ἐνεκα τῆς ἐπελθούσης κωδικεύσεως, πολλοὶ πλείότεροι νόμοι καὶ νομολογίαι ᾗθελον ἀπολεσθῇ, ἐὰν δὲν ἐσώζοντο διὰ τῆς ἐπιστήμης αὐτῶν κωδικεύσεως· ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν διεκώλυσε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἐξεναντίας συνετέλεσεν, ὥς προείπομεν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ταύτης, καὶ ὅτι ἐπομένως πᾶσαι αἱ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μεμψιμοιρίαι καὶ ὕβρεις τῶν ὀπαδῶν τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς δὲν θέλουσιν ἰσχύσει νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ αὐτοῦ τὸ δικαίωμα ὑπὲρ ἐκτίσασθαι εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοσούτων γενεῶν διὰ τῶν ἀειμνήτων αὐτοῦ νομοθετικῶν ἔργων.

Ἡ πῶς νὰ λησμονήσωμεν τὴν θαυμαστὴν τῇ ἀλυσθείᾳ δεξιότητι, ἣν αἰετοπετὴ ἀνέδειξε περὶ τὴν εὐρεσιν τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐπιτηδεύων εἰς ἐκάστην τῶν παικίλων τῆς μεγάλης αὐτοῦ κυβερνήτεως χραίων; Κατὰ τοῦτο ὁ Ἰουστινιανὸς εὐστόχως παρεβλήθη πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον ΙΔ'. πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχε καὶ ἄλλας τινὰς ὁμοιότητας προτερημάτων ἁμᾶ καὶ ἐλαττωμάτων· διότι ἀμφότεροι ἀνέδειξαν τὴν αὐτὴν φιλεργίαν, τὴν αὐτὴν καρτερίαν, τὴν αὐτὴν κενοδοξίαν· ἀμφότεροι ἐπεδίωξαν διὰ πάσης θυσίας τῶν πατρῶν τοῦ λαοῦ, τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἰδίων βουλευμάτων, καὶ ἀμφότεροι ἐξαίρετως ὑποδοκίμησαν περὶ τὴν εὐρεσιν ἐπιτηδειασμάτων λατουργῶν. Καθὼς ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' ἀνέυρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Τυρρῶνα, τὸν Βωδῶνα, τὸν Αὐξεμβούργον, τὸν Λουδοῦ, τὸν Κολδέρτοι καὶ τὸν ἄλλον θῖσαν τῶν ἀνδρῶν ὅσοι τοσοῦτον ἐκλείσαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· οὕτως ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέυρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Βελισάριον, τὸν Ναρσῆν, τὸν Τριβωνιανόν, τὸν Ἰωάννην τὸν Κακπαδόκην, τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τρελλιανόν, τοὺς δύο Ἰσιδώρους, καὶ τοσοῦτους ἄλλους διακρεπτεῖς ἄνδρας, ὧν ἐκ διαλειμμάτων ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα καὶ τὰς πράξεις. Τὸ δὲ τοιοῦτον τῶν ἡγεμόνων προτέρημα εἶναι διττῶς λόγου ἄξιον· δὲν συντελεῖ μόνον εἰς τὴν εὐδόωσιν τῶν διανοημάτων αὐτῶν καὶ ἐπιχειρήσεων, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταδείξῃ τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας περιέχει ἡ κοινωνία καὶ αἵτινες μάλιστα εἰς ἐποχάς, καθ' ἃς ἡ τῶν ἀνθρώπων ἐπίδοσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς τοῦ ἡγεμόνος προστασίας, ἤθελον παρέλθαι ἀφανεῖς καὶ ἀκατανόμαστοι ἄνευ τῆς προστασίας ταύτης. Ἰποθεσωμεν τῶντι ὅτι ἀντὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκλήθητε τότε ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τῶν μετρίων ἐκείνων ἀνθρώπων, οὓς πολλὰκις ἤδη ἀναφέρομεν ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ καὶ θέλομεν εἰπεῖν ἀναφέρει. Ἰπὸ τοιούτους ἡγεμόνας οἱ ἑξοχοὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ λειτουργοὶ δὲν ἤθελον προκύψει πιθανῶς εἰς μέσαν, ἡ δὲ ἱστορία πλανηθεῖσα ἐκ τούτου, δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ σχηματίσῃ ἀκριβῆ ἔννοιαν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας ἐκείνης· ἐνῷ ἤδη ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ ἀναδείξαν τοιούτους στρατηγούς, τοιούτους πολιτικούς, ἄρχοντας, τοιούτους ἀριστοτέχνους, οἳ ἦσαν οἱ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀκμάσαντες, δὲν ἦτο βεβαίως ἄξιον τῆς ὀλιγω-

ρίας και τῆς περιφρονήσεως μεθ' ἧς, ἕνεκα προλήψεων και καθῶς νονοημένων πολιτικῶν συμφερόντων, γίνεται συνήθως λόγος περὶ αὐτοῦ.

Ἐπὶ πᾶσι δέ, ναι μὲν ὁ Ἰουστινιανὸς καθυπέβαλε τοὺς κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἰς θυσίας βαρυτάτας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ βουλευμάτων, ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι μετεχειρίσθη πολλοὺς τῶν φόρων τούτων εἰς θεραπείαν συμφορῶν τοῦ ἔθνους ἀναποδράστων, εἰς ἐμψύχωσιν τῆς τέχνης, εἰς ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας· ἰδίως δὲ διὰ τῆς ἐπιμελείας αὐτοῦ γενομένης εἰσαγωγῆς ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τῆς καλλιέργειας τῆς μετὰξης, παρήγαγε νέαν και θαυμάσιον πλουτισμὸν πόρον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου τὸ κράτος τοῦτο ἐμελλε νὰ δράσῃ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ὑπέρογκα ὠφελήματα. Ἰστώντι ἡ μετὰξα ἦτο μὲν πρὸ αἰώνων γνωστὴ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἅπου πολλὰ και ὀνομαστά ἐργοστάσια, μάλιστα ἐν Συρίᾳ, κατεσκευάζον ἐξ αὐτῆς πολυτελεῖ και κομψὰ ὑφάσματα, ἀλλ' ἡ τιμὴ αὐτῆς ἦτο βαρυτάτη, διότι ἡ πρώτη ὕλη δὲν παρήγετο ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐκομιζετο ἐκ Σηρικῆς, δηλαδὴ ἐκ τῆς σήμερον λεγομένης Κίνας ἢ Σινικῆς, ἡ δὲ μεταφορὰ αὐτῆς γινομένη διὰ μόχθου πολλοῦ και κινδύνων οὐ μικρῶν, ἀναμέσον τῆς Ἀσίας, ἀπέβαινε σφόδρα πολυδάπανος. Οἱ Πέρσαι, διὰ τῆς χώρας τῶν ὁπαίων διήρχετο τὰ ἐμπόρευμα, ἀπῆλθον δι' αὐτὸ τέλη ὑπέρογκα, και πολλάκις ἕνεκα τῶν ἀδιακόπων μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ και τοῦ περσικοῦ κράτους πολέμων, ἐντελῶς διεκόπτετο ἡ προμήθεια τῆς μετὰξης, διότι ἡ διὰ θαλάσσης μεταφορὰ, ἕνεκα τῆς τότε ἀτελείας τῆς ναυτικῆς τέχνης, παρεῖχε δυσκολίας οὐδὲν ἥττον ἀνυπερβλήτους τῶν κωλυμάτων τῆς ἡπειρωτικῆς μετακομίσεως. Ὄθεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου και ἐπέτυχε τελευταῖον νὰ εἰσαγάγῃ ἐντὸς τοῦ ἰδίου κράτους τὴν τῆς μετὰξης καλλιέργειαν. Ὁ χριστιανισμὸς εἶχε πρὸ καιροῦ διαδοθῇ μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἰνδικῆς και εἰς τὴν Ταπροβάναν, ἐκεῖθεν δὲ οἱ μαναχοὶ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας παρευόμενοι και ἐπὶ μακρὸν κατὰ τὸ μᾶλλον και ἤττον ἐν τῇ Σινικῇ διατρίβοντες, ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τοὺς τε σκώληκας τοὺς δημιουργοὺς τῆς μετὰξης και τὸν τρόπον τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν. Μετὰ δύο λαίπυν

ἐκ τῶν μοναχῶν τούτων συνεννοηθεὶς ὁ Ἰουστινιανός, κατέσχευσε πρὸς μεταφέρειν τῷ 531 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς τῶν πολυτέλειαν ἐκείνων σκωλήκων. Τὰ ὡς ταῦτα ἐξωποιοῦνθησαν κατὰ τὴν ὁδηγίαν τῶν μοναχῶν· θερμανθέντα διὰ κόπρου, παρήγαγον σκώληκας· οἱ σκώληκες ἐτράφησαν διὰ φύλλων συκαμίνου· ἀφοῦ δὲ συνελέγη ἡ μέταξα, διετηρήθη ἱκανὸς ἀριθμὸς χρυσαλλίδων ἵνα διαδοθῇ τὸ γένος αὐτῶν, καὶ ἐφυτεύθησαν τὰ δένδρα, τὰ ὅποια ἐμελλον νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς συντήρησιν τῶν νέων γενεῶν. Τοιουτοτρόπως εἰσέχθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἡ καλλιέργεια τῆς μεταξῆς. Ὁ πλεοντοσ ὅστις ἐκ τούτου συνέβρευσεν εἰς τὰς χώρας ταύτας, εἶναι ἀνυπολόγιστος. Ἐτι πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς καὶ ἐπὶ πολλὰς ἐκτον-αετηρίδας μετέπειτα, τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε λόγῳ τῶν βιομηχανικῶν αὐτοῦ ἐργοστασίων ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ὅπως ἔχει σήμερον ἡ Ἀγγλία πρὸς τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ κόσμου· πᾶσα ἡ Εὐρώπη ἦτο ὑποτελής τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, διότι ἐν αὐτῇ καὶ μόνῃ ὑπῆρχον ἐργοστάσια μαλλίνων, λινῶν, πορφυρῶν καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων, καὶ ἀπὸ αὐτοῦ καὶ μόνου ἐπρομηθεύοντα πρὸ καιροῦ καὶ μετέπειτα τὰ ὑφάσματα ταῦτα, πάντα τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς κείμενα ἔθνη. Ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐπειδὴ ἡ προμήθεια τῆς πρώτης ὕλης τῆς μεταξῆς ἦτο σφόδρα δυσχερὴς καὶ πολυδάπανος, ἡ ἐξέγασια τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἦτο ἀναγκαίως περιωρισμένη. Ἀφ' οὗ ὅμως, ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἤρχισε νὰ παράγεται ἐνταῦθα ἡ πρώτη ὕλη, ἐπειδὴ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξηκολούθει νὰ ἔχῃ τὸ μονοπώλιον τῆς ἐξέγασιας τῆς ὕλης ταύτης, πρόδηνον οἱ ἐπολλαπλασιασθήσαν ἢ τε παραγωγή καὶ ἡ κατανώσις τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ὑπερῆς ἦσαν δ' ἐκ τούτου οἱ ἐθνικοὶ πόροι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α', τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ἀνέκει ἐν μέλει εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐποχὴν, μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ λαμβάνει ὀριστικῶς τὸν ἰδιαίχοντα αὐτῇ χαρακτῆρα, κατέλαβον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τέσσαρες ἄνδρες· ὁ Ἰουστινός Β', ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, 565—578, ὁ Τιμόριος, Θεοδῶς

τὸ γένος, ὅπως δ' ἄσχετος πρὸς τὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἶκον, 578—582, ὁ Μαυρίκιος, Καππαδόκης τὴν καταγωγὴν, 582—602, καὶ ὁ Καππαδόκης ὡς αὐτὸς Φωκᾶς, 602—610. Ὁ Ἰουστίνος Β'. ἦτο εἷς ἐκ τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων οἵτινες φαίνονται προσωρισμένοι νὰ καταλύσωσι τὴν δυναστείαν εἰς ἣν ἀνήκουσιν. Εἶχε τὴν ὑπεροψίαν ἀνδρὸς διαδεξαμένου προκάτοχον διακριθέντα ἐπὶ τῇ μεγαλουργίᾳ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν δεξιότητα, δὲν λέγομεν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ἀλλὰ τοῦλάχιστον νὰ συντηρήσῃ ἀπλῶς τὰ κεκτημένα πλεονεκτήματα. Ὅθεν προσκάλεσε πολεμίους πολλοὺς, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀντιπαλαίσῃ καὶ ἀπὸ τοῦ 574, καταβληθεὶς ὑπὸ τῶν κινδύνων, τοὺς ὁποίους αὐτὸς κατὰ μέρος ἐδημιούργησεν, ἐταράχθη τὰς φρένας τοσοῦτον ὥστε ἐδέησε νὰ προσλάβῃ συνάρχοντα τὸν στρατηγὸν Τιθέριον. Καὶ σημειώτεον ὅτι ὁ Ἰουστίνος εἶχε συγγενεῖς ἐξ ὧν ἡ δύνατο εὐλόγως νὰ ἐκλέξῃ ἓνα ὡς διάδοχον τῆς ἀρχῆς· πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν υἱὸν τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ Γερμανοῦ, Ἰουστινιανόν, ὅστις ἐπανειλημμένως διέπρεπεν εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους· ἀλλὰ ὁ Ἰουστίνος προετίμησε τὸν ξένον Τιθέριον εἴτε δυσπιστῶν πρὸς τὸν συγγενῇ ἐκείνον, εἴτε ἐνδίδων εἰς τὰς εἰρηγήσεις τῆς φιλοδόξου αὐτοῦ γυναικὸς Σοφίας, ἥτις ἤλπισε νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν Τιθέριον, μὴ γνωρίζουσα ὅτι οὗτος ἦτο πρὸ καιροῦ νενυμφευμένος. Ὁ Τιθέριος κατῴρθωσε νὰ περιστείλῃ τοὺς Πέρσας, ἰδίως διὰ τοῦ στρατηγοῦ Μαυρικίου, ὅστις, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν, ἀνεδείχθη εἰς τῶν μᾶλλον διακεκριμένων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ βασιλέων. Ὁ Μένανδρος ὀνομάζει αὐτὸν Μουσῶν ἐραστὴν καὶ ἐντροφῶντα περὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἱστορίαν· τὸ δὲ σπουδαιότερον, ἐπὶ εἰκοσιν ἔτη ὁ ἀνὴρ οὗτος κατῴρθωσεν ὅπως μὲν νὰ ταπεινώσῃ τὴν Περσῶν βασιλείαν, ἱκανῶς δὲ νὰ περιστείλῃ καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἰστρου ἐμβάλλοντας βαρβάρους. Ἐπὶ τέλους ἐγένετο θῦμα στρατιωτικῆς στάσεως ἥτις ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον ἐν τῶν συνήθων τῆς τοιαύτης ἀναρχίας ἀποκυρμάτων. Καίτοι ἀνατραφεὶς ἐν στρατοπέδοις, ὁ Φωκᾶς δὲν ἐφάνη ἄξιος οὔτε ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων οὔτε ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ κράτος. Ἐξαναγνίας ἡῤῥήσεν ἀμφοτέρω ταῦτα τὰ δεινὰ, διὰ τῆς ἀπει-

ρίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγριότητος, τῶν ὁποίων ἐγένετο μετ' οὗ πᾶν θῦμα.

Ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης τὸ γεγονός διὰ τοῦ ὁποῖου ἰδίως χαρακτηρίζεται ἡ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλεία, ἥτοι ἡ ἀπέκπειρα τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποβάλλει τὴν σπουδαίοντα αὐτοῦ· διότι καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Β'. οὐ μόνον οὐδὲν ἐγένετο πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ βουλευμάτος ἐκείνου τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ, καθὼς εἶπομεν ἤδη ἀνωτέρω, διὰ τῆς αὐτῆς ἀνω Ἰταλίαν ἐγκαταστάσεως τῶν Λαμβαρδῶν ἤρχισεν καὶ ἐν τῇ χειρσυνήσῃ ταύτῃ νὰ κολοβιώνηται ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἥτις βαρμηδὸν ἐμελλε νὰ περιορισθῇ πάλιν εἰς μόνας τὰς χώρας ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἀνατολικὸν κράτος, παρεκτός τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ὅπου ἐπὶ ἱκανὰς ἔτι ἑκατονταετηρίδας ἐξηκολούθησαν ἄρχοντες οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχαι. Κυρίως λατὼν εἰπὼν ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου Β'. τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἤρχισε νὰ περαινῆται εἰς τὰ φυσικὰ αὐτοῦ ὅρια· καὶ τούτου ἕνεκὰ ἴσως ὁ μὲν Ἀρσένιος Ἀβουλαφράγιος ὀνομαζέει τὸν Τιβέριον πρῶτον Ἑλληνα βασιλέα, ὃ δὲ Λατίνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ Μαυρίκιον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐφεξῆς οὐδεμίαν σπουδαίαν ἀπέπειρα ἐγένετο πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσαν μὲν διατηροῦντες τὰς περὶ τούτου ἀξιώσεις, καὶ τούτου ἕνεκα ὀνομαζόμενοι μὲν πάντοτε *Ῥωμαίων βασιλεῖς*, ἀποποιούμενοι δὲ ἐπιμόνως νὰ ἀναγνωρίσωσι τοὺς βραδύτερον ἐν τῇ Δύσει παραχθέντας αὐτοκράτορας, ἀγωνιζόμενοι δὲ ἐκ διαλειμμάτων καὶ νὰ διασώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Ἰταλίας κυριαρχίαν· ἡ σπουδαία ὅμως καὶ πραγματικὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἐνέργεια περιστέλλεται ἤδη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνικὰς χώρας, ὥστε ἐνταῦθα πρόκειται τοῦ λοιποῦ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς τύχας αὐτῆς καὶ περπετείας. Ἐνταῦθα δὲ τρία εἶναι τὰ κεφαλαιώδη ζητήματα περὶ ἃ περιστρέφεται ὁ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους βίος ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ μέχρις Ἡρακλείου· τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, αἱ πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀρκτου σχέσεις καὶ οἱ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμοι.

Ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, ἐξηκολούθησεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος ἀφορμὴν μὲν εἶχε πάντοτε τὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἀνυπόστατον ἀξίωσιν τοῦ νὰ διεσπόζῃ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ μοναρχίας, ἀξίωσιν περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ, προφάσεις δὲ ἐκάστοτε ποικίλας ἐξ ὧν δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τὰς σπουδαιότερας καὶ τὰς μᾶλλον ἐχούσας σχέσιν πρὸς τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα.

Ὁ Μαυρίκιος εἶχεν ἀπαγορεύσει διὰ νόμου νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην καὶ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον οἱ ἄνθρωποι οἱ περιβεβλημένοι κοινὰ λειτουργήματα καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξελθόντες τῆς ὑπαρσίας, πρὸ πάντων δὲ οἱ στρατιῶται πρὶν ἢ συμπληρωθῇ ὁ χρόνος τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν. Ἡ σπουδαιότης τοῦ νόμου τούτου καὶ ἡ σύνεσις τοῦ ἐκδόντος αὐτὸν αὐτοκράτορος, εἶναι καταδήλοι. Τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς προθυμίας μετὰ τῆς ὁποίας ὁ κόσμος ἡσπάζετο τὸν κληρικὸν καὶ τὸν μοναχικὸν βίον δὲν εἶχον μὲν εἰκέτι λάβει ὀλόκληρον τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, ἀλλ' εἶχον ἀρχίσαι ἤδη νὰ βλέπωσιν οὐσιωδῶς τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα. Ἡ ἀνάγκη τῆς περιστολῆς τῆς καταχράσεως ταύτης ἀπέβαιεν ὁσημέραι μᾶλλον κατεπείγουσα· καὶ ἂν ἐγένετο ποτὲ χρῆσις σωτήριος τῆς βασιλικῆς παντοδυναμίας, ἐγένετο διὰ τοῦ προκειμένου νόμου, ὅστις, εἰ καὶ μετὰ φειδοῦς, ἐσκόπευεν ἅττον νὰ θέσῃ φραγμὸν τινα εἰς τὸν ἀπρωτηριασμόν ἐκείνον τῆς ἀνατολικῆς κοινωνίας, τὸν ὅποιον δὲν θέλομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀμαρτῆσαι καὶ εὐνουσισμὸν τῆς κοινωνίας ἀποκαλοῦντες. Τίς ἐν τούτοις ἤθελε φαντασθῇ, ὅτι ὁ τότε ἀρχιερατεύων τῆς Ῥώμης Γρηγόριος ὁ Μέγας ἠξίωσεν ὅτι ὁ τοῦ Μαυρικίου νόμος δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ εὐαγγέλιον καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ὤφειλε νὰ μὴ ἀποτρέπῃ τῆς διακονίας τοῦ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους οὓς ὁ Θεὸς ἡνδύνασε νὰ προσαρτῇ εἰς τὴν τοῦ βασιλεὺς διακονίαν. Ὁ Μαυρίκιος ἐνόει ὅτι αἱ παραστάσεις αὐτοῦ τοῦ Γρηγορίου ἀντέβαινον εἰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τοῦ εὐαγγελίου, τὸ ὅποιον ποτὲ δὲν ἠθέλησε νὰ προσβάλῃ τὰ πολυτιμότερα τῆς πο-

λίτειας συμφέροντα. Ἀληθὲς ἀφορμὴ τῶν παραστάσεων τοῦ Γρηγορίου ἦτο ἡ ἀξίωσις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς πάσας τὰς ἀποφάσεις τῶν βασιλέων ὅσαι ὅπωςδήποτε ἐθίγον τὴν ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς. Καὶ ὅμως ὁ Μαυρίκιος ἐνέδωκε, διότι καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, οἱ λόγοι οὓς ἔφερεν εἰς μέσον ὁ Γρηγόριος ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς ἀδυναμίας τῆς τότε ἐλληνικῆς κοινωνίας ὥστε μὴ εἰσακουσμένοι ἠδύναντο ἴσως νὰ προκαλέσωσι ταραχὰς ἐν τῇ κράτει. Ἐπερὶ ἐβλήθη δὲ μόνον νὰ μὴ καταργήσῃ ἐντελῶς τὰ διαταχθέντα θεσπίσει, ὅτι δὲν δύνανται νὰ γείνωσι δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερουσὴν οἱ μὲν ἐξελθόντες τῆς ἐπηρεσίας κοινοὶ λειτουργοὶ εἰμὴ ἀφοῦ δώσωσι τοὺς λογαριασμούς τῆς διαχειρίσεώς των, οἱ δὲ στρατιῶται ἢ στρατιῶν μοι εἰ μὴ μετὰ τριετῇ δοκιμασίαν. Οὐδὲν ἦττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Μαυρίκιος δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀπόφασιν, διότι μόνον διὰ τοιούτων διατάξεων αὐστηρῶς ἐφαρμοζομένων ἠδύνατο νὰ ἀναζωπυρωθῇ ὅπωςοῦν τὸ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκνευριζόμενον δημόσιον πνεῦμα.

Καὶ ἐνῷ ὁ Μαυρίκιος ἐνέδωκεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ὡς πρὸς τὸ σπουδαῖον ἐκεῖνο ζήτημα, εἰδείχθη ἀδυσώπητος εἰς ἕτερον ζήτημα, τὸ ὅποιον κατ' οὐσίαν ἐξεταζόμενον δὲν θέλει ἴσως φανῇ ἀξίον τοῦ περὶ αὐτοῦ γενομένου μακροῦ καὶ πολυκρότου ἀγῶνος. Τυφῶντι ἐπὶ Μαυρικίου, ὁ ἐν ἔτει 582 ἀρχιερατεύσας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Δ'. ὁ ἐπιλεγόμενος Νηστευτῆς, προσέλαβε πρῶτος αὐτὸς τὸ ἐπώνυμον τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου· ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη πολυχρόνιος καὶ πεισματώδης ἔρις μεταξὺ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς παλαιᾶς Ῥώμης. Ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς ἐριδος ταύτης πρέπει νὰ ἐξακριβώσωμεν πρὸ πάντων τὴν ἀληθῆ ἐννοίαν τοῦ νεωστὶ τότε ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως προσληφθέντος ἐπωνύμου. Ἄν τὸ ἐπώνυμον οἰκουμενικὸς ἐσήμαινεν ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἤξιον νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν ὑπατοῦ τῶν ἀρχιερέων ἀπάσης τῆς οἰκουμένης, ἢ διαμαρτύρησις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης ἦθελεν εἶναι εὐλογος, διότι κατὰ τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπὸ τῆς καθόλου χριστιανικῆς ἐκκλησίας παραδεδεγμένη, ὁ

ἄρχιερεὺς Ῥώμης εἶχεν ὁμολογουμένως τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς ὡς πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Ναι μὲν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τὰ πρεσβεῖα, λογικῶς ἐρμηνευομένων τῶν περὶ τούτου κανόνων τῆς δευτέρας καὶ τῆς τετάρτης οἰκουμένης συνόδου, ἠδύνατο νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς αὐτοδικαίως μεταβιβασθέντα εἰς τὸν ἀρχιερεῖα Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλ' εἵπομεν ἄλλοτε ὅτι μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οὔτε ἡ μοναρχία οὔτε ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς περὶ τῶν πρεσβείων τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἀρχαίας παραδόσεις καὶ ἐξεις. Ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἰὰν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτῆς, προσλαβὼν τὸ τοῦ οἰκουμένου ἐπὶ ὀνόματι, ἤξιον νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς ὑπατὸν τῆς οἰκουμένης ἀρχιερεῖα, ἤθελε καινοτομήσῃ σπουδαίως περὶ τὰ καθεστῶτα καὶ ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ εὐλογον μέχρι τινὸς διαμαρτύρησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Τὸ πρᾶγμα ὁμῶς δὲν ἔχει οὕτω, τοῦλάχιστον ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ καθολικοῦ Πίχλερ, ὅστις κατακρίνει διαρρήδην τὴν ἐκκίνησιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης.

Κατὰ τὸν Πίχλερ ἡ λέξις οἰκουμενικὸς, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ, εἶχε κατ' ἀρχὰς τὴν σημασίαν τοῦ χριστιανικὸς, καθ' ὅσον ὁ χριστιανισμὸς ἦτο προωρισμένος νὰ διαδοθῇ εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην. Ἐντεῦθεν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ἀνέκαθεν ὀνομάζει οἰκουμενικοὺς διδασκάλους, τοὺς μεγάλους ἱεράρχας Βασιλείον, Χρυσόστομον καὶ Γρηγόριον. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ λέξις οἰκουμενικὸς ἀπεδόθη εἰς ἐπισκόπους, ἀρχιεπισκόπους, πατριάρχας καὶ συνόδους ὡς τιμητικὸν ἐπώνυμον, μὴ ἔχον ὠρισμένην σημασίαν, ἀλλὰ δηλοῦν ἀπλῶς ἀνωτέραν τινὰ δικαιοδοσίαν, νῦν μὲν μεῖζονα νῦν δὲ ἐλάσσονα. Οὕτως, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγα τινὰ ἐκ τῶν πολλῶν παρὰδειγμάτων ὅσα παρατίθουσιν ὁ Πίχλερ, πρὸ καιροῦ ᾗθη εἰς ἀναφοράς τινὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην καὶ πρὸς τὸν πάπαν Ῥώμης Λέοντα, οἱ ἀναφερόμενοι, καίτοιχοι ὄντες Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, ἀπένειμαν εἰς ἐκάτερόν τῶν ἀρχιερέων ἐκείνων τὸν τίτλον ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ οἰκουμένου πατριάρχου. Τοπικαὶ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησίαι ἐπανελημμένως ἀπεκάλεσαν τὸν μὲν προαναφερθέντα Ἰωάν-

νην πατέρα πατέρων, ἀρχιεπίσκοπον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχη, τὸν δὲ πατριάρχην Μηνᾶν, ἐν ἔτει 536, οἰκουμενικὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ πατριάρχη. Καὶ τὸν αὐτὸν τίτλον ἡ αὐτὴ σινδοῦ ἀπέδωκεν ὡσαύτως εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης Ἀγαπῆτον, γράφουσα πρὸς αὐτόν· ἀρχιεπισκόπῳ πρεσβυτέρῳ Ῥώμης καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχη. Ὁ μητροπολίτης Λαρίσσης Στέφανος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πάπαν Βοηράτιον Β', 531, ὀνομάζει αὐτὸν ὁμοίως πατέρα πατέρων καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχη. Ἀπόδειξις δὲ ἐστὶ ἡ λέξις οἰκουμενικός οὐδεμίαν εἶχε σπουδαϊότητα καὶ ἀπλῶς ἐλογίζετο ὡς κοσμητικὸν ἐπώνυμον, εἶναι ὅτι ὅλως παραλείπεται εἰς δύο ἑτέρας τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν ἐπιστολάς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῦ διέκρινε διὰ τοῦ αὐτοῦ τιμητικοῦ τίτλου τοὺς πατριάρχας· Ἰωάννην Καππαδόκην, Ἐκφάνειον, Ἀνθέμιον καὶ Μηνᾶν. Οὐ μόνον δὲ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἡ ἄλλα ἐντελῶς αὐτῷ ἰσοδύναμα ἀπεδίδοντο καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας, ὅπως λ. χ. μέχρι τῆς σήμερον ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὀνομάζεται κριτῆς τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ καὶ εἰς μὴ ιεραιμένους ἐξηκολούθησε προσαπτόμενον τὸ ἐπώνυμον τιμῆς χάριν ἢ τὸ πολὺ ὑπεροχῆς τινος ἀορίστου δηλωτικόν. Ἐπὶ παραδείγματός, ὁ πρύτανης τῶν δώδεκα καθηγητῶν τῶν ἀποτελούντων ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν λεγομένην αὐτοκρατορικὴν ἀκαδημίαν, ὅστις ἐδρεύει ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐπωνομάζετο διδάσκαλος οἰκουμενικός. Σημειώτέον ἐπὶ τέλους ὅτι δύο ἐκ τῶν πατριαρχῶν εἰς οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπένειμε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης καὶ ὁ Μηνᾶς ἦσαν ἐξ ἐκείνων μάλιστα οἵτινες πάντων τῶν λοιπῶν πλειότερον ἐσεβάσθησαν τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ῥώμης.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἔτει 587, ἐπὶ πατριαρχοῦ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν προεδρίαν αὐτοῦ, συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος ἐπισκόπων, ματροκαλιτῶν, πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ συγκλητικῶν, ἵνα διαστή κατηγορίαν τινὰ κατὰ τοῦ τότε πατριαρχοῦ Ἀντιοχείας Γρηγορίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ δι' ἧς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ἀρχιερέα Ῥώμης τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης πραχθέντα, ὁ πατριάρχης προσέθηκεν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον. Ὡς

Πίχληρ φρονεῖ, καὶ ὀρθῶς νομίζομεν, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν ἐπραξε τοῦτο διὰ νὰ προσβάλῃ ὅπωςδήποτε τὰ προσεῖα τῆς Ῥώμης. Ἐκείνως ὁ τίτλος οὗτος δὲν ἀπενεμήθη πολλαῖς καὶ εἰς τοὺς πάπας αὐτοῦ, καὶ εἰς τοὺς πατριάρχας, χωρὶς νὰ προκαλέσῃ καίμιναν ἀμφισβήτησιν; Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἐαυτὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἀπεκάλεσεν· ἀλλ' εἴτε δέχεται τις τίτλον· τινὰ παρ' ἄλλου εἴτε αὐτὸς προσλαμβάνει τὸν τίτλον, εἶναι κατ' οἰσίαν τὸ αὐτό. Τὸ ζήτημα ἦτο ἂν ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ, τὸν ἐποίουν εἰδομεν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης πολλαῖς ἐν χρῆσιν ὄντα καὶ ἐπὶ πατριαρχῶν καὶ ἐπὶ παπῶν καὶ ἐπὶ διδασκάλων, εἶχέ τι σκανδαλώδες, καὶ συνεπήγετο τὴν ἀξίωσιν ὅτι ὁ προσλαβὼν αὐτὸ ἀρχιερεὺς ἐσφετερίζετο ὑπερτάτην τινὰ ἐπὶ ὅλων τῶν ἀρχιερέων δικαιοδοσίαν. Ἐκ δὲ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ὄχι, καὶ ὅτι ὁ τίτλος οὗτος ἦτο ἀπλῶς τιμητικὸς. Καὶ ὅμως ὁ τότε πάπας Ηελάγιος Β'. ἀπεδοκίμασεν αὐθαίρετως ἐνεκὰ τοῦ λεξικοῦ τούτου πᾶσαν ἐκείνην τὴν σύνοδον καὶ διέταξε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπίτροπον αὐτοῦ νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην σχέσιν, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ, ὁ Γρηγόριος ὁ Μάγας, ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα.

Ἡ μετὰ τὸν Γρηγορίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ ἐρις, λέγει ὁ Πίχληρ, εἶναι παράδειγμα ἀξιοσημείωντον τοῦ πῶς δύο ἀληθῶς ἱεραὶ καὶ ἐνδομύχως συγγενεῖς ψυχαί, δύνανται οὐδὲν ἥτιον νὰ παρεξηγηθῶσιν ἀμοιβαίως καὶ νὰ διχονοήσωσι δεινῶς πρὸς ἀλλήλας. Ὅτε ἐν ἔτει 585 ἠθέλησαν νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως τὸν Ἰωάννην, ὅστις καὶ πρὸ τούτου εἶχεν ἐπονομασθῇ Νηστευτῆς διὰ τὴν αὐστηρὰν αὐτοῦ ἀσκησιν, ὁ χρηστὸς καὶ μετριόφρων ἀνὴρ ἐζήτησε διὰ φυγῆς νὰ ἀποτρέψῃ ἀφ' ἐαυτοῦ τὴν τιμὴν ταύτην. Αὐτὸς ὁ Γρηγόριος ὁ Μάγας ἐπήνεσε τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ταπεινότητα καὶ ἐπεκαλέσατο τὰς εὐχὰς αὐτοῦ. Οὐδ' ἔπαυσε μετὰ τὴν μεσολαβήσαντα διχοστασίαν νὰ τιμᾷ τὸν πατριάρχην, διότι ἐν ἐπιστολῇ τινι γραφείῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου, ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἱερωτάτην ἀδελφόν καὶ συνεπίσκοπον. Ἀλλὰ καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην σκήνωμα πάσης ἀρετῆς, καὶ ὁ σύγχρονος ἐπίσκοπος Σευλλίας Ἰσιδωρος παρίστην

αὐτὸν ὡς ἅγιον. Ἵνα δυνήθῃ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς πρὸς τοὺς ἀνη-
 τας ἐλεημοσύνας αὐτοῦ, ἐδανείσθη παρὰ τοῦ βρασιλέως Μαυρικίου
 χρήματα, δοὺς αὐτῷ πρὸςωπικτὴν ὁμολογίαν δι' ἧς ἐνεχυρίαζε πᾶ-
 σαν τὴν ἑαυτοῦ περιουσίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἀποθανὼν δὲν κατέλειπε
 εἰμὴ σκίμποδα ξύλινον, καὶ σισύραν ἐξ ἐρίου ἐ; τὰ μάλιστα εὐτελεῖ,
 καὶ φαιλώνην ἀκαλλῆ, ὁ Μαυρίκιος σχίσας τὴν ὁμολογίαν, μετέ-
 φερεν εἰς τὰ βασιλεία πάντα ταῦτα ὡς πολύτιμα λαΐφανα, καὶ ἐν
 καιρῷ τῆς μεγάλης νηστείας, κατεκλίνετο ἐπὶ τῆς ξυλίνης ἐκάνης
 στιβάδος. Ἄφ' ἐτέρου δὲ καὶ ὁ πάπας Γρηγόριος ἦτο ὡσαύτως ἀνὴρ
 χρηστός, εὐλαδῆς, φιλόθρωπος, ὁ δὲ πατριάρχης Ἰωάννης ἐπύθει
 νὰ διάγῃ φιλίως πρὸς αὐτόν, οὐδ' ἐφαντάζετο ποτε ὅτι ὁ τίτλος
 τοῦ *οἰκουμενικοῦ* θέλει παροργίσαι τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις
 διατρέψας ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ, εἶ-
 χε λάθει ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ὅτι τὸ ἐπώνυμον ἐκεῖνο οὐδεμίαν εἶχε
 σπουδαίότητα. Δυστυχῶς ὁ Ἰωάννης ἠπατήθη, διότι ὁ Γρηγόριος
 παρωξύνθη εἰς ὑπερβολὴν καὶ δὲν ἔπαυσε γράφων πρὸς τε τὸν Ἰω-
 ἀννην καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, καὶ πρὸς τοὺς πατριάρχας Ἀλε-
 ξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον, ἵνα κρί-
 σῃ αὐτοὺς διὰ λόγων καὶ ἐπιχειρημάτων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον
 βαιοτέρων καὶ πικροτέρων, ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
 ὀφείλει νὰ παραιτήσῃ τὸν τίτλον τοῦ *οἰκουμενικοῦ*, καθὼ ἐμφαί-
 νοντα ἀξίωσιν ὑπεροχῆς ἐπὶ ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους. Ὁ
 Γρηγόριος μάλιστα ἐνόμισεν ὅτι θέλει κατασχῆναι τὴν νομιζομένην
 τοῦ Ἰωάννου ὑπερηφανίαν, ὀνομάζων ἑαυτὸν καθ' ὑπερβολὴν ταπει-
 νοφροσύνης *δοῦλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ*· ὅπερ ὅμως, ἐκτὸς τῶν
 ἄλλων, δὲν συνεβιάζετο οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν περὶ πρωτείων ἔριν
 εἰς ἣν περιεπλάκη καὶ καθ' ἣν κατήντησε νὰ ὀνομάσῃ τὸν ἱερόν τῆς
 Κωνσταντινουπόλεως ποιμενάρχην *ἀντίχριστον*. Ἐξηκολούθησε δὲ
 διαμαρτυρούμενος καὶ παρὰ τῷ διαδόχῳ τοῦ Μαυρικίου, παρὰ τῷ βα-
 σιλεὶ Φωκᾷ· ἀλλ' εἰς μάτην, διότι ἂν ὑπάρχουσι δυτικοί, καὶ τῶν
 ἡμετέρων τινές, οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ὁ Φωκᾶς ἀπηγόρευσε μὲν τὴν χρῆ-
 σιν τοῦ *οἰκουμενικοῦ* εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἀ-
 νεγνώρισε δὲ ρητῶς τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ῥώμης καὶ προσεπιτούτους
 ἀπένειμεν εἰς μόνον αὐτὸν τὸν τοῦ *οἰκουμενικοῦ* τίτλον· ὁ Πίχλερ

λέγει ταῦτα πάντα ἐκ παρεξηγήσεων προελθόντα καὶ ἀξιοὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς Φωκάς οὐδὲν ἄλλο ἐπραξεν εἰμὴ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως οἰκουμενικός, διαβεβαιῶν, ὅτι δι' αὐτῆς οὐδαμῶς ἀμφισβητοῦνται τὰ πρωτεῖα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, οὐδ' ὅπως δῆποτε ἐνομιόθησαν προσβαλλόμενοι οἱ λοιποὶ τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι. Ὡς τε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπωνυμούμενος οἰκουμενικός.

Ἐνταῦθα ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης ἴσως ἐρωτήσῃ· εἶναι ἄρα γε τὸ ἐπώνυμον τοῦτο τοσοῦτον ἀθῶον ὅσον παρέστησεν αὐτὸ ὁ Πίχλερ; Ἰσως ὅχι ὡς πρὸς τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν, ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ καθ' ἣν, ἐπειδὴ ἔπαυσε πᾶσα κοινωνία μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως παρέμεινεν ὁ ὑπατος τῶν ἀρχιερέων τοῦ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς κοινωνίας ἀναγνωριζομένου χριστιανικοῦ πληρώματος, καὶ ἐπομένως ἐν τῇ συνειδήσει τῆς κοινωνίας ταύτης ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ συνεδέθη μέχρι τινὸς μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους ὑπεροχῆς. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, εἰμεθα εἰσέτι μακρὰν τῆς ὀριστικῆς διαστάσεως· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ μοναρχία ὅχι μόνον ἐξηκολούθουν εἰσέτι τότε τὰς πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης σχέσεις αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν εἶχον ἔτι ἀμφισβητήσεαι διαρρήδην οὐδὲ τὰ πρωτεῖα αὐτοῦ. Ὡς τε ἡ ἐρμηνεία τοῦ Πίχλερ εἶναι νομιζομεν ὀρθή· οὐδὲ ἤξιωσέ ποτε τῶντι ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτῆς νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἐπωνύμου ἐκείνου ὡς τὸν ὑπατον τῶν ἀρχιερέων τῆς οἰκουμένης. Καὶ ἂν αὐτός τε καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ δὲν ἐνέδωκαν εἰς τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ἐπραξαν τοῦτο οὐχὶ δι' ἄλλο εἰμὴ διότι δὲν ἐνόμιζον φρόνιμον νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἐκείνους τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνωσιν ὅπως δῆποτε εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν πράγματα. Ἀπεδέχοντο μὲν εἰσέτι τὰ πρωτεῖα τοῦ Ῥώμης, ἀλλὰ μόνον ὡς πρωτεῖα τῆς τιμῆς, οὐχὶ δὲ ὡς παρέχοντα αὐτῷ δικαίωμά τι πραγματικῆς ἐποπτείας καὶ δοκιμασίας.

ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην ἡ προκειμένη ἐρις ὑπῆρξε βεβαίως σπουδαία, καὶ τούτου ἕνεκα ἐξεθέσαμεν αὐτὴν ἐν ἐκτάσει. Ὡς πρὸς τὰ

Θετικώτερα ὅμως τῆς πολιτείας συμφέροντα, σπουδαιότερα εἶναι νομίζομεν ἑτέρα τις πράξις τοῦ Φωκᾶ. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἐν ἔτει 608, μαλετών νὰ στρατεύσῃ κατὰ Περσῶν, ἐξέδωτο θέσπισμα, δι' οὗ ἀπεφάνητο, ὅτι οἱ ἐν πολέμῳ πίπτοντες στρατιῶται τῆς πολιτείας συνεξομοιοῦνται πρὸς τοὺς ἁγίους τῆς πίστεως μάρτυρας. Ἡ ἐνοία τοῦ θεσπίσματος τούτου εἶναι καταφανής. Ὁ βασιλεὺς Φωκᾶς, ὅστις ὑπῆρξε κυβερνήτης ὀλέθριος, διήνυσσε τὸν βίον ὡς στρατιῶτης ὡς στρατιῶτης δὲ ἐγένωσκε τὸ ἐκτελειώμενον πνεῦμα τοῦ στρατιῶτου καὶ ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναζωπυρῇ ὁμοιωσὺν τὸ πνεῦμα τοῦτο. Καὶ ἐπειδὴ πάντα τὰ ἄλλα εὐγενῆ αἰσθήματα δι' ὧν τὰ ἔθνη μεγαλουργοῦσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας, τὸ αἶσθημα τῆς φιλοτιμίας, εἶχον ἐκλείψει ἀπὸ τῆς κοινότητος ἐκείνης, μόνον δ' ἐπεκράτει ἡδὴ ἐν αὐτῇ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, τὸ ὅποιον ὅμως παρεξηγούμενον εἶχε καταστήσει, ὡς προεξεθέσμεν, νὰ ἐπαγᾶν γενικὴν τῶν σωμάτων καὶ τῶν πνευμάτων νάρκωσιν, ὁ βασιλεὺς Φωκᾶς ἠθέλησε νὰ ὠφελῇ ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ αἰσθήματος ἵνα ἐμπνεύσῃ νέαν τινα εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ προθυμίαν· καὶ ἐπὶ τούτῳ προέτεινεν αὐτοῖς ὡς ἀμοιβὴν καὶ γέρας τὸν μαρτυρικὸν τῆς πίστεως στέφανον. Ἡ πράξις αὕτη ἦτο οὐ μόνον χαρακτηριστικὴ τῆς καταστάσεως τῶν τότε πνευμάτων, ἀλλὰ καὶ ὅσον ἐναστὶν ἐπιτηδεῖα νὰ ἐξεγείρῃ τὸ φρόνημα αὐτῶν. Κατὰ δυστυχίαν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ λαοὶ ἐπίσκοποι ὑπέλαβον ὡς προσβολὴν κατὰ τῆς ἐκκλησίας τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ βασιλέως, ὥστε ὁ Φωκᾶς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδῶτρ καὶ νὰ ἀνταλλάξῃ τὸ θέσπισμα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅπως συντετὸν καὶ ἀναγκασίον ἦτο τὸ θέσπισμα τοῦτο, καταφαίνεται ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων πολεμικῶν ἀτυχημάτων τῆς περιόδου ταύτης, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐκθεσιν μεταβαίνομεν.

Καὶ πρῶτον περὶ τῶν ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τοῦ κράτους μέρει βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ πολέμων. Οἱ πόλεμοι οὗτοι δὲν εἶναι καθ' ἐξυτοὺς ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης μᾶλλον λόγου ἄξιοι τῶν προηγουμένων, ἀλλ' ἀπέβησαν σπουδαιότατοι δι' ἡμᾶς τοὺς Ἑλλήνας ἐνεκα νεωτέρου τινὸς ἐπιστημονικοῦ γεγονότος. Τῶντι ἐν ἔτει 1830

καὶ Γερμανὸς ἱστορικὸς Φαλλμεράϋερ ἠμφισβήτησε πρῶτος αὐτὸς τὴν
 πσυγγένειαν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸ ἀρχαῖον, ἀξιώ-
 ησας ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο ἑλληνικὸν ἔθνος ἐξωλοθρεύθη ὑπὸ τῶν
 π. Ἀθάρων καὶ τῶν Σλαύων, καὶ ὅτι οἱ σημερινοὶ τῶν ἑλληνικῶν χω-
 ρῶν ἀάτοικοι οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ συρφετὸς καὶ ὄχλος παντοδαπῶν
 βαρβαρικῶν φυλῶν, καὶ ἰδίως σλαβικῶν, αἰτίνες, δεξάμεναι τὸν χρι-
 στιανισμόν διὰ τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως, συναπεδέξαντο καὶ τὴν
 ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν ὁποῖαν σήμερον λαλοῦσιν. Ὄρισε δὲ ὡς ἐ-
 ποχὴν καθ' ἣν κυρίως ἐγένετο ἡ τοιαύτη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κα-
 ταστροφὴ αὐτοὺς τούτους τοὺς τελευταίους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταε-
 τηρίδος χρόνους. Τὸ καθ' ἡμᾶς, δὲν ἀποδίδομεν τῇ ἀληθείᾳ πολλὴν
 ἀξίαν οὔτε ἐπιστημονικὴν οὔτε ἐθνικὴν εἰς τὴν παραδοξολογίαν ταύ-
 τιν. Ὅτι πολὺ ξεικλὸν αἶμα καὶ πρὸ πάντων πολὺ αἶμα φυλῶν ἀπὸ
 βορρᾶ κατελθουσῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἀνέμιχθη εἰς τὰς φλέδας
 τῶν κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυ-
 ρεῖται ὑπὸ τε τῶν γεγονότων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν καὶ ὑπὸ τῶν
 γεγονότων ὅσα βραδύτερον πρόκειται νὰ ἱστορηθῶσιν. Ἀλλ' ὅτι οἱ
 ποικίλοι ἐκείνοι βάρβαροι ἐντελῶς κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν
 φυλὴν, ὅτι ὑπῆρξέ ποτε ἐποχὴ καθ' ἣν ἔπαυσεν ἐντελῶς λαλουμένη
 ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅτι ἡ σήμερον λαλουμένη ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπε-
 βλήθη ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως, ὅτι ἐνὶ λόγῳ μεταξὺ τῶν
 λαῶν ὅσοι σήμερον ὁμιλοῦσι τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ τῶν λαῶν ὅσοι
 ἐλάλουν αὐτὴν πρὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος οὐδεὶς ὑπάρχει ἠθι-
 κὸς καὶ ὕλικὸς σύνδεσμος εἶναι, ὡς προείπομεν, παραδοξολογία, τὴν
 ὁποῖαν ἀπακρούουσιν οὐ μόνον πᾶσα ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ μέσου
 αἰῶνος, οὐ μόνον πᾶσα ἡ συνειδήσις τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους,
 ἀλλὰ καὶ αὗται αἱ μαρτυραὶ τὰς ὁποίας ὁ Φαλλμεράϋερ ἀνέφερεν
 εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἀξιώσεως αὐτοῦ, ὡς πολλοὶ νεώτεροι ἀπέδει-
 ξαν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπιτυχῶς. Ἐπειδὴ ὅμως πολλοὶ
 ἄλλοι νεώτεροι ἐπ' ἀνέλαβον τὴν δοξασίαν ἐκείνην καὶ ἐράνησαν
 ἀποδεχόμενοι αὐτήν, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἱστορικῆς
 ταύτης αἰρέσεως τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπενόησεν, ἐν ταύτῃ μάλι-
 στα τῇ περιόδῳ συνέβη, δὲν εἰμποροῦμεν βεβαίως εἰμὴ νὰ ἐπιστή-
 σωμεν ἰδιάζουσιν ἐνταῦθα προσοχὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος.

Τὰς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδρομὰς τῶν σλαυικῶν καὶ οὐννικῶν φυλῶν ἐξεθίσαμεν ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει ὁπωςῶν. Καὶ οἱ μὲν Οὐνναι μικρὸν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 559 ἐπιδρομὴν τοῦ Ζαβεργάν, περιελθόντες εἰς ἐμφυλίους διενέξεις, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον ἀμοιβαίως κατεστράφησαν ὥστε καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐξηφανίσθη ἔκτοτε ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ ἐξακολούθησαν ἔτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπενεργεῖν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους· καὶ πλὴν τούτων ἐπεφάνη τότε εἰς τὰ βόρεια τοῦ κράτους σύνορα κατὰ πρῶτον ἑτέρα τις φυλὴ, ἡ τῶν λεγομένων Ἀθάρων, ἥτις, ἔλκουσα τὸ γένος ἀπὸ τοῦ μεγάλου σκυθικοῦ ὀμίλου τοῦ ἐκ τῶν ὀροπεδίων τῆς Ἀσίας πρὸς δυσμὰς προελθάντος, ἐπεφάνη περὶ τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως, συντετέλειται εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν οὐννικῶν φύλων καὶ ἐξέτεινεν ἐντὸς μικροῦ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς ποικίλας περιῆλθε σχέσεις πρὸς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Τῷ ὄντι περὶ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τελευταίας τῶν Οὐννων ἐπιδρομῆς προσήλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν αἰφνίς ἄνδρες παραδόξως ἡματισμένοι, καὶ, παρασταθέντες εἰώπιον τοῦ βασιλέως, εἶπον αὐτῷ. «Ὅτι πάρεστι τὸ μέγιστον καὶ ἀλκιμώτατον τῶν ἐθνῶν, τὸ ἀκαταμάχητον φύλον τῶν Ἀθάρων, οἵτινες εὐχερῶς δύνανται νὰ ἀποκρούσωσι καὶ νὰ καταστρέψωσιν ἅπαντας τοῦ κράτους τοὺς πολεμίους· ὅτι συμφέρει λοιπὸν τῷ βασιλεῖ νὰ συνομολογήσῃ ὁμαιχμίαν πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ παραλάβῃ ὡς ἀγαθοὺς ἀλεξιτῆρας· ὅτι ὅμως δὲν θέλουσι προθύμως ὑπηρετῆσαι τῇ ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ εἰμὴ ἐὰν λάβωσι δῶρα τιμώτατα καὶ χρήματα ἐτήσια καὶ γῆν εὐφορμὰτάτην εἰς οἰκήσιν.» Ὁ βασιλεὺς συνεννοηθεὶς μετὰ τῆς συγκλήτου ἔπεμψεν εἰς τοὺς πρέσβεις χρυσᾶς σειρᾶς καὶ κλίνας πολυτελεῖς καὶ ἐσθῆτας σφαιρῆς, ἵνα κατευνάσῃ τὴν ἀλαζονίαν αὐτῶν· ἐνταῦθα δὲ ἐξαπέστειλε πρὸς τὸ φύλον τῶν Ἀθάρων καὶ πρέσβυν ἵνα συνομολογήσῃ· συνθήκαν φιλίας πρὸς αὐτοὺς καὶ ὑποκινήσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν πολεμίων τοῦ κράτους.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πρῶται μετὰ τὴν αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἀθάρων σχέσεις, οἵτινες, τῇ προτροπῇ τοῦ βασιλέως καὶ ἐξ οἰκείας πρὸς τὴν λεηλασίαν ὁρμῆς, προέβηλον

κατ' ἀρχὰς τοὺς Σλαύους. Ἀλλὰ μετὰ τετραετίαν ἐπανάλαβον οἱ Ἀβάραι τὴν ἀπαίτησιν αὐτῶν νὰ ἐγκατασταθῶσι μονίμως ἐντὸς τοῦ κράτους. Ὁ βασιλεὺς προέτεινε τότε νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μέρος τῆς Παννονίας· ἀλλ' οἱ πρέσβεις τῶν Ἀβάρων ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν ταύτην· καὶ ἐπειδὴ, πλὴν τούτου, ἐνῷ ἐπανάηχοντο εἰς τὰ ἴδια μετὰ ὅπλων πολλῶν τὰ ὅποια εἶχον ἀγοράσει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφηρέθησαν ἀπὸ αὐτῶν καθ' ὁδὸν δι' ἐνεργείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ ὅπλα ἐκεῖνα, διελύθη ἤδη ἡ μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀβάρων καὶ τοῦ βασιλέως φιλία. Πρὶν ὅμως ἐπελθῇ ἐχθροπραξία τις, ἀπέθανεν ὁ Ἰουστινιανὸς τῷ 565. Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς τοῦ Ἰουστίνου Β' βασιλείας ἤρχισαν πάλιν διαπραγματεύσεις, διότι πρέσβεις τῶν Ἀβάρων, ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινουπόλιν, ἐζήτησαν τὴν αὐξήσιν τοῦ προηγουμένως συνομολογηθέντος πρὸς αὐτοὺς φόρου. Ὁ νέος βασιλεὺς ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ἀπάντησιν ἀγέρωχον, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν σύγχρονον Μιέανδρον, «ἀπίτε, εἶπε πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Ἀβάρων, πλείστον πριάμενοι παρ' ἡμῶν κἂν γοῦν ἐν ζῶσι τελεῖν, καὶ ἀντὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρημάτων τὸν καθ' ἡμᾶς φόρον εἰς σωτηρίαν· εἰληφότες· οὔτε γὰρ δεηθεῖν ποτὲ τῆς καθ' ὑμᾶς συμμαχίας, οὔτε τι λήψεσθε παρ' ἡμῶν ἢ καθ' ὅσον ἡμῖν δοκεῖ, ὥσπερ δουλείας ἔρανον, καὶ οὐχ ὥς οἴεσθε, φορολογίαν τινά.» Δυστυχῶς τὰ ἔργα δὲν ἔμελλον ν' ἀνταποκριθῶσιν εἰς τοὺς γενναίους τούτους λόγους. Κατ' ἀρχὰς οἱ βάρβαροι, ἀδελὸν διὰ τί καταλιπόντες ἐπὶ εἴς ἔτη ἥσυχον τὸ βυζαντινὸν κράτος, ἐτράπησαν ἐπὶ ἑτέρας πρὸς δυσμὰς ἐπιστρατείας, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καθυπέταξαν τὸ κράτος τῶν Γεπιδῶν μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ ἄνω Δουνάβεως. Τότε ὅμως περιῆλθον πάλιν εἰς διενέξεις πρὸς τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Τὸ ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς τῶν Γεπιδῶν χώρας φρούριον τοῦ Σιρμίου κατεῖχετο, τῇ συναινέσει τῶν Γεπιδῶν, ὑπὸ βυζαντινῆς φρουρᾶς. Εἰς τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ὁ ἡγεμὼν ἦ, καθὼς ἐλέγετο παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐκεῖνοις, ὁ χαγάνος τῶν Ἀβάρων Βαϊανός, ἀπέτεινεν αὐτῷ ἀπαίτησιν περὶ χρημάτων· ἀποκρουσθείσης δὲ περιφρονητικῶς τῆς ἀπαιτήσεως, ἀφ' ἐνός μὲν ὁ χαγάνος ἐξαπέστειλε μυρίους τῶν ὑπ' αὐτὸν ἤδη ὑποτεταγμένων Οὐνῶν εἰς Δαλματίαν ἐπὶ λεηλασίᾳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεμφε πρέσβεις

πρὸς τὸν βασιλέα Ἰουστίνον, ἀπαιτῶν τὴν τε παράδοσιν τοῦ βασιλείου καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους τὴν εἰς αὐτὸν μεταδίδοσιν τῆς ἐτησίας χρηματικῆς εἰσφορᾶς ἥτις πρότερον ἐτελείτο εἰς τοὺς Οὐνους, ἦδη ὑπάρχουσιν αὐτῷ ὄντας. Ὁ βασιλεὺς ἀπεποιήθη καὶ τὴν νέαν ταύτην ἀπαιτήσιν· οὐδὲν ὅμως ἐπραξεν ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους. Ὁ περὶ τὸν Ἰστρον στρατηγὼν Τιθέριος ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, ἀλλὰ διὰ τὸ εὐάριθμον τῶν ὑπ' αὐτὸν τελούντων ταγμάτων καὶ τὴν ἡλικίαν τῶν κατοίκων ἐκλυσιν, οἱ Ἀθάρες εὐχερῶς διέβησαν τὸν ποταμὸν, ὁ δὲ βασιλεὺς, φοβούμενος μελίζοντας συμφορὰς, συνωμολόγησεν εἰρήνην δι' ἧς συνεφωνήθη ἡ εἰς τοὺς Ἀθάρους, ὡς εἰς συμμάχους τοῦ κράτους, πληρωμὴ ἐτησίας εἰσφορᾶς ὀγδοήκοντα χιλιάδων περίπου χρυσῶν.

Καὶ ἦδη ἐπραξεν ὁ Ἰουστίνος ἕτερον λάθος. Εἴτε πεποιθὼς ὅτι οἱ Ἀθάρους θέλουσι συνέχει τοὺς λοιποὺς βαρβάρους, εἴτε ἡναγκασμένης ἕνεκα τοῦ ἐπαναληφθέντος ὡς αὐτῶς πρὸς Πέρσης πολέμου καὶ πέμψῃ πρὸς ἀνατολὰς ἐπικουρίας, ἡλάττωσεν ἐπὶ μᾶλλον τὰς περὶ τὸν Ἰστρον φρουράς. Ἐντεῦθεν ὠφελοῦμενοὶ οἱ Σλαῦτοι, ἐξέβαλον εἰς περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἰουστίνου Β' βασιλείας διὰ τοῦ κατὰ Ἰστροῦ ἐντὸς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ, εἰς 100,000 ὡς λέγει Μιένανδρος συμποσούμενοι, ἐλεηλάτησαν τὴν Θράκην καὶ ἄλλα παρὰ τὰ, ὁ δὲ Τιθέριος, ὁ πρὸ τετραετίας συνάρχων τοῦ Ἰουστίνου ἀναιχθεὶς, ἰδίᾳ προχείρους δυνάμεις μὴ ἔχων ἵνα ἀντιπαράταχθῇ πρὸς τοσοῦτους πολεμίους, ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τοῦ τῶν Ἀθάρων ἡγεμόνος, ὅστις τφόντι εἰσελθὼν εἰς τὴν χώραν τῶν Σλαύων, ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὴν φθορὰν δεινοτάτην. Ἀλλὰ τί ἀπέγεινεν ἐν τούτοις οἱ δεκαχιμῆυροι ἐκεῖνοι Σλαῦτοι, οἱ προηγουμένως ἐμβαλόντες εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος, κατὰ δυστυχίαν δὲν ἀναφέρεται ἐν τοῖς κεκολοβωμένοις χωρίοις τοῦ Μιένανδρου, ὅστις πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ σώζῃται ὁλόκληρος. Ἐντεῦθεν ὠφελοῦμενος ὁ Φαλλμεράδωρ ἰσχυρίσθη ὅτι αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ αἰτίνες κατ' αὐτὸν εἶχον πολὺ πρότερον, ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, καταλάβει τὰς περὶ Θεσσαλονίκην καὶ περὶ Λαρίσσαν χώρας, ἥδη, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 578 γενομένης ἐπιδρομῆς, κατεστάθηναι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ. Εἰς ἀπέδειξεν τοῦ ὅτι

ἔτι ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ οἱ Σλαῦοι εἶχον καταλάβει καὶ Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, ὁ Φαλλμεράϋερ ἀναφέρει χωρία τινὰ τῆς περὶ Κτισμάτων πραγματείας τοῦ Προκοπίου, ὧν τὸ μὲν διαλαμβάνει ὅτι ἡ περὶ Θεσσαλονίκην χώρα ἦτο βαρβάρους *Μακρὸν εὐέφοδος*, τὸ δὲ ὅτι οἱ περὶ τὴν Λάρισσαν κάτοικοι ἐφοβοῦντο ἀδιαλείπτως τὴν τῶν βαρβάρων ἐπίθεσιν· βεβαίως δὲ ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς ὅτι διὰ τῶν χωρίων τούτων ὁ Προκόπιος ῥητῶς λέγει τοὺς Σλαῦους ἔκτοτε περὶ τὰς δύο ἐκείνας πόλεις μονίμως κατοικοῦντας. Ὁ Προκόπιος ὁμῶς οὐ μόνον τοιοῦτόν τι ῥητῶς δὲν λέγει, ἀλλὰ ἐξ ὅλης τῆς περὶ Κτισμάτων πραγματείας καὶ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ἐξιστορήσεως τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ σλαυικῶν ἐπιδρομῶν ἦν ἀνωτέρω προσεξεθέσαμεν, ῥητῶς ἐξεναντίας συνάγεται, ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας ἐκείνης οἱ Σλαῦοι, συχνήκις μὲν διαβαίνοντες τὸν Ἰστρὸν, ἐλεηλάτησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἐνδότατα τοῦ κράτους, οὐδαμοῦ ὁμῶς ἐντὸς αὐτοῦ μονίμως ἐγκατεστάθησαν.

Ἐπὶ δὲ τῆς ἐν ἔτει 578 γενομένης ἐπιδρομῆς, κατ' ἀρχάς ὁ Φαλλμεράϋερ νομίζει πιθανὸν ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον, μετὰ μίαν δὲ σελίδα, τρέπων τὴν πιθανότητα τῆς εἰςβολῆς εἰς βεβαίαν ἐγκατάστασιν, ἀπόφαινεται ἔκτοτε καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων πᾶσαν τὴν μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ταιναρίου χώραν. Ἰσχυρίζεται δὲ τοῦτο διότι ὁ Μένανδρος λέγει τότε *κεραϊζομένην*, δηλαδὴ λεηλατούμενην, ἐπὶ *Ἑλλάδα ἐπὶ Σκλαβηνῶν*· καὶ ἐπειδὴ εἰς τὰ σωζόμενα τοῦ χρονολογίου χωρία δὲν φαίνεται, ὡς προείπομεν, τί ἀπέγγειναν οἱ Σλαῦοι οὗτοι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἰδίας χώρας ὑπὸ τῶν Ἀθάρων, ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς ὑπολαμβάνει ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι, ἀδιαφορήσαντες περὶ τῶν ἰδίων οἰκημάτων, γυναικῶν καὶ παιδίων, ἀπεφάσισαν νὰ παραμείνωσιν ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἐκ τῶν πηγῶν τοιοῦτόν τι δὲν συνάγεται. Ὁ Μένανδρος λέγει ἀπλῶς ὅτι ἡ Ἑλλάς ἐλεηλατεῖτο ὑπὸ τῶν Σλαύων. Καὶ πρῶτον ὁμιλῶν περὶ Ἑλλάδος, δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐννοεῖ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἀπεναντίας εἶναι γνωστὸν ὅτι καθ' ὅσον ἐξετάθη τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, ἔγινε καὶ τοῦ ὀνόματος τῆς Ἑλλάδος ἡ χρῆσις πολὺ ἐκτενεστέρα καὶ τῆς ἀρχαίας κλασικῆς ση-

μασίας διαφόρος. Μήπως δὲν εἶδομεν τὸν Ἰωάννην τὸν Λυδὸν ἐμαζόντα Ἑλλήνας ὁλοὺς τοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους; Διὰ τί νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ἔκτοτε οἱ Βυζαντινοὶ ὠνόμαζον Ἑλλάδα ὁλόκληρον τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ βυζαντινοῦ βασιλείου μέρος, ἀπαραλλάκτως καθὼς οἱ χρονογράφοι τῆς Δύσεως μετεχειρίσθησαν μετ' οὐ πολὺ τὴν λέξιν *Graecia*; Πλὴν τούτου, ὁ Μένανδρος, ὁμιλῶν κατὰ πρῶτον περὶ τῆς εἰρημένης τῶν Σλαύων ἐπιδρομῆς, λέγει ὅτι ἐληλάτισαν *Θράκην καὶ ἄλλα πολλὰ*. Ἐὰν ἡ λεηλασία παρεξέταθῃ μέχρις τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὁ Μένανδρος δὲν ἤθελε περιορισθῇ βεβαίως εἰς τὸ νὰ ἀναφέρῃ ὀνομαστὶ μόνον τὴν Θράκην, περιλαμβάνων πᾶσαν τὴν μεταξὺ Θράκης καὶ Πελοποννήσου χώραν ἐντὸς τῶν ἀορίστων λέξεων *καὶ ἄλλα πολλὰ*. Ἀλλ' ἔστω ὁ Μένανδρος ὁμῶς, καθόσον σῶζεται, δὲν ὁμιλεῖ εἰμῇ περὶ λεηλασίας. Ἐὰν λοιπὸν, διὰ τὴν ἄγνοιαν εἰς ἣν διατελούμεν περὶ τῆς τύχης τῶν Σλαύων ἐκείνων ἕνεκα τῆς κολοβώσεως τοῦ χρονογράφου, ἐπιτρέπεται νὰ ἐκτραπῶμεν εἰς εἰκασίας, πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἵνα ἀνσώσωσιν ἀπὸ τῶν Ἀθῶνων τὰ οἰκίσματα αὐτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας· ἢ ὅτι, ἀποβαλόντες πᾶσαν πρὸς τοὺς οἰκίους στοργὴν, παρέμειναν ἐντὸς τοῦ κράτους. Ἢ δὲ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰκασία, ἐνισχύεται ὑπὸ ἑτέρου τινὸς χωρίου τοῦ Μενάνδρου ἐν ᾧ ὁ χαγάνος καυχᾶται μετ' οὐ πολὺ ὡς ἀποδοῦς εἰς τοὺς Ῥωμαίους πολλὰς μυριάδας αἰχμαλώτων, ἀπαγομένων ὑπὸ τῶν Σκλαβηνῶν ἐκ τῆς Ῥωμαίων γῆς. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἐπιμένομεν εἰς ταῦτα πάντα εἰ μὴ χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀκριθείας, διότι ἐπὶ τέλους καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Σλαῦοι κατεστάθησαν ἔκτοτε ὀριστικῶς ἐντὸς τοῦ κράτους, 100,000 ἄνθρωποι διεσπαρμένοι ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ταινάρου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπενεργήσωσιν οὕσιωδώς εἰς τὴν ὅλην ταῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους τύχην.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπεχείρησαν καὶ οἱ Ἀθῆρες αὐτοὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς ἀσθενείας τῶν φρουρῶν τὰς ὁποίας ἡ βασιλεία κατέλιπε παρὰ τὸν Ἰστρον ποταμὸν, διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν εὐρέθη νὰ ἐνισχύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας διαγωνιζόμενον στρατὸν τῆς Ἀνατολῆς. Ὅθεν ἐπὶ Τιβερίου ἤδη βασιλεύοντος, ἀπῆλθον αὐτοὶ, καὶ

ἤδη ἐπέτυχον τῷ 581, τὴν τοῦ Σιρμίου παράδοσιν. Ἐν ἔτει δὲ 583, βασιλεύοντος τοῦ Μαυρικίου, ὁ χαγάνος ἐζήτησε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν αὐξήσιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς ἀπὸ 80 εἰς 100,000 χρυσῶν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος δὲν ἐνέδωκεν, ἐξεργάγη πόλεμος μακρὸς τοῦ ὁποίου ἀνάγκη νὰ συγκεφαλαιώσωμεν ἐνταῦθα τὰς περιπέτειας, διότι ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου συνέβη, κατὰ τὸν Φαλλμεράιερ, ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ἀβαρροσλαύων καὶ ἡ ὁλοσχερὴς ἐξόντωσις τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς. Κατ' εὐτυχίαν περὶ τῶν ἀβαρικῶν ἐκείνων πολέμων ἔχομεν μάρτυρα σύγχρονον, τὸν Αἰγύπτιον Θεοφύλακτον τὸν ἐπικαλούμενον Σιμεκάτταν, ὅστις, ἔφηθος ὢν ἐπὶ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως, ἔγραψεν ἐπὶ Ἡρακλείου τοῦ μετὰ Φωκᾶν διαδόχου αὐτοῦ ἥτοι περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἱστοριῶν βιβλία ὀκτώ, ἐν οἷς περιγράφει λεπτομερέστατα τοὺς εἰρημένους πολέμους· καὶ οὐδὲν τοιοῦτον λέγει οὔτε περὶ κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου οὔτε περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς.

Ἐν ἔτει 583 λοιπὸν ὁ χαγάνος, διαπεράσας τὸν Ἰστρον, κυριεύει τὴν Σιγγιδόνα, τὴν πόλιν παρὰ τῇ ὁποίᾳ ἐκτίσθη ἔπειτα τὸ Βελιγράδιον, λεηλατεῖ διαφόρους ἄλλας γείτονας τοῦ φρουρίου τούτου πόλεις, καταλαμβάνει τὴν Λυγούσταν (Ράχοβαν) καὶ τὸ Βιμνάκιον (Κωστολάτς) καὶ στρατοπεδεύει περὶ τὴν Ἀγχίαλον, ἀπειλήσας ἐκείθεν τὰ μακρὰ τείχη. Τότε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδύσῃ εἰς τὴν κατὰ 20,000 χρυσῶν αὐξήσιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς· καὶ τούτου γενομένου οἱ Ἀβαρες ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ πόλεμος ἀρχίσας εἰς τὸ μέρος τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὸ κατεχόμενον σήμερον ἀπὸ τὴν βόρειον Σερβίαν, ἐτελείωσεν εἰς τὴν βορειότεραν γωνίαν τῆς σημερινῆς Θράκης, τὴν μεταξὺ τοῦ Αἰμου καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου σχηματιζομένην. Ἀλλὰ τῷ 584 ὁ χαγάνος ὑποκινεῖ κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους τὰ σλαυικὰ ἔθνη. Οἱ Σλαῦοι οὗτοι, ἐμβαλόντες εἰς τὴν Θράκην, προήλασαν μέχρι τῶν μακρῶν τειχῶν· ἔπειτα ἄμως ἀπελαύνονται ἐκείθεν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κομεντιόλου, νικῶνται ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν Ἐργινίαν ποταμὸν, καταστρέφονται πάλιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου περὶ τὸ φρούριον τοῦ Ἐνσίνου καὶ τελευταῖον ἐξωθοῦνται ἐκ τῆς Θράκης. Μετὰ δύο δὲ ἔτη, τῷ 586, οἱ

Ἄβαρας κηρύττουσι πάλιν ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ κράτους πόλεμον, ἐπὶ διαφοροῖς μὲν προφάσεσι, πράγματι δὲ διότι ἤθελον νὰ ἐμφυλίσκωσιν ὅσων ἐνδέχεται ἐκ τῆς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀσθενείας τῶν βυζαντινῶν δυνάμεων. Ὅθεν διαβέντες τὸν Ἰστρον καὶ ἀκολουθήσαντες τὴν αὐτὴν σχεδὸν παρὰ τὸν ποταμὸν ἦν καὶ πρότερον πορεῖαν, πρῶτον μὲν ἐστράτευσαν ἀπὸ Ῥατιαρίας (Ἀρζάρ Παλάγκας) μέχρι Δοροστύλου (Σλιστρίας). Ἐκατα δὲ κατέβησαν μέχρι Παπίσου (μεταξὺ Καδίκοι καὶ Παραδάδι), Μαρμιανουπόλεως (Κόσολιτα) καὶ τοῦ ἐπέκεινα τοῦ Αἰμου κειμένου Τροπαίου. Τότε οἱ πολέμοι μικρῶνται ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Μαρτίνου καὶ Κάστου· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ πάλιν ἡττάται ὁ Κάστος, καὶ ἤδη ὁ ἐχθρὸς, ἐκπορθήσας τὸν δεῦτερον τοῦ κράτους προμαχῶνα, τὸ ὄρος τοῦ Αἰμου, περιεχύθη καθ' ὅλην τὴν Θράκην. Ὅτι εἰς μόνης τῆς Θράκης τὴν λεηλασίαν περιωρίσθησαν οἱ Ἄβαρας, ὅτι δηλαδὴ δὲν κατέβησαν εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἐλληνικὰς χώρας, λέγεται ῥητῶς οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ πλησιεστέρου εἰς τὰ πράγματα ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρονολογῶν, τοῦ Θεοφάνους. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 587 κατατροποῦνται οἱ Ἄβαρας οὗτοι περὶ Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου τοῦ Μυστάκωνος καὶ ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Δρόκτωνος· καὶ ὁ μὲν Θεοφύλακτος λέγει τότε ὅτι ἀπῆλθον οἱ βάρβαροι ἄλλος ἄλλῃ διεισπαρμένοι καὶ ὥς ἂν τύχῃ φερόμενοι μετὰ συντόνου τινὸς ἀποδράσεως, χωρὶς νὰ ἐξηγῇ ῥητῶς ἂν ἐκχωρήσαντες ἐκ τοῦ κράτους, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ δὲ Θεοφάνης σαφέστερον ἐπιλέγει ὅτι μετὰ πολλῆς αἰχμαλωσίας ὑπέστρεψαν. Ἐπειτα δὲ ἀναφέρει ὁ Θεοφύλακτος ὅτι τῷ 588 σλαυικαὶ φυλαὶ ἐπελάττησαν αὐθις τὰ περὶ τὴν Θράκην. Ὅτι δὲ πᾶσαι αὗται αἱ πολεμικαὶ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων ἐπιχειρήσεις δὲν ἐπήγαγον οὐδεμίαν τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους χωρῶν καὶ ἐτι ὀλιγώτερον τῶν ἰδίως ἐλληνικῶν χωρῶν κατάληψιν, συνάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι αἱ πρῶται νείαι πολεμικαὶ πράξεις, αἱ μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἐν ἔτει 588 σλαυικὴν ἐπιδρομὴν, ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου ἱστορούμεναι καὶ συμβᾶσαι ἐν ἔτει 592, παριστῶσιν ἡμῖν τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων προσβάλλοντα τὸ βυζαντινὸν κράτος ἀπὸ Συγγεδόνος, δηλαδὴ ἀπὸ αὐτῆς ἐκείνης τῆς θέσεως ἀφ' ἧς καὶ προηγουμένως ἐπετέθη κατὰ τοῦ κράτους.

Τῶνόντι, ἐν ἔτει 592, ὁ χαγάνος, ἐμβαλὼν διὰ τῆς περὶ Σιγγαῶ δόνα χώρας, προκαλῖναι μέχρι Βονωνίας· καὶ ἡ μὲν ἐμπροσθοφυλακὴ αὐτοῦ κατατροποῦται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Σαλβιανοῦ, ἀλλ' ἐπελθὼν ἔπειτα ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀδάρων μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως ἀναγκάζει τὸν τε ὑποστράτηγον Σαλβιανὸν καὶ τὸν στρατηγὸν Πρίσκον νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι Τσουρουλοῦ, πόλεις καίμεναι εἰς τὸ νατιοσανατολικὸν τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀφώσεως εἰς Σηλυβρίαν καὶ Βυζάντιον. Τότε ὁμως μαθὼν ὁ Χαγάνος ὅτι ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος ἐπεμψε διὰ θαλάσσης πλοῖα καὶ στρατὸν, ἵνα ἐμβάλωσι διὰ τοῦ Ἰστροῦ εἰς τὴν ἰδίαν τῶν Ἀδάρων χώραν καὶ λεηλατήσωσιν αὐτήν, εἰς τὴν ἑαυτοῦ ὡς ταχίστα ἐπανέλθουσι, συνομολογήσας πρὸς τὸ κράτος εἰρήνην δι' ἧς ὁ Ἰστρος πάλιν ὠρίσθῃ ὡς σύνορον μεταξὺ τῆς ἀδαρικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς χώρας. Τῷ δὲ 593, ἔαρος ἀρχομένου, ὁ βασιλεὺς ἐπεμψε τὸν Πρίσκον εἰς τὸν Ἰστρον ποταμὸν ἵνα διακωλύσῃ νέας εἰσβολὰς τῶν Σλαύων εἰς τὴν Θράκην. Καὶ ὁ μὲν χαγάνος, μαθὼν ὅτι ὁ Πρίσκος ἦλθεν εἰς τὴν Σιλίστριαν, ἐπεμψε πρέσβεις πρὸς αὐτὸν παραπινούμενος διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἔμεινεν ὁμως ἡσυχος ἀκούσας ὅτι ὁ στρατηγὸς ἐπιστάλη ὅχι κατὰ τῶν Ἀδάρων, ἀλλὰ κατὰ τῶν Σλαύων, οἵτινες δὲν συμπεριλαμβάνοντο εἰς τὰς πρὸς τοὺς Ἀδαράς σπονδὰς. Ὁ δὲ Πρίσκος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Σλαύων, διέβη τὸν Ἰστρον καὶ τρεῖς κατετρόπωνσεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἰδίας ἐστίας. Κατὰ τὰ ἔτη 594, 595, 596 καὶ 597 ἀνακληθέντος τοῦ Πρίσκου εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διορισθέντος ἀντ' αὐτοῦ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μαυρικίου Πέτρου, ὅστις οὐδεμίαν εἶχε στρατηγικὴν δεξιότητα, Σλαῦοι καὶ Ἀδαρες ἐπανέλαβον τὰς εἰς τὴν Θράκην ἐπιδρομὰς αὐτῶν, μέχρις οὗ τῷ 598, ἀναλαβόντος αὐθις τοῦ Πρίσκου τὴν περὶ τὸν Ἰστρον ἡγεμονίαν, ὁ στρατηγὸς αὗτος διέρχεται τὸν ποταμὸν, ἐμβάλλει εἰς τὴν ἰδίαν τῶν Ἀδάρων χώραν καὶ ὑποχρεοῖ τελευταίον, ἐν ἔτει 600, τὸν χαγάνον νὰ συνομολογήσῃ αὐθις εἰρήνην δι' ἧς καὶ πάλιν ὁ Ἰστρος ὠρίσθῃ ὡς σύνορον τοῦ κράτους, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ μὴ διαβίῳσι τὸν ποταμὸν ταῦτεν εἰμὴ πρὸς καταδίωξιν τῶν Σλαύων.

Ἐν γένει ὁ Μαυρίκιος ἀνεδείχθη εἰς τῶν δεξιωτάτων βασιλέων

τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, περιστείλας μὲν τοὺς ἐν Εὐρώπῃ βαρβάρους, ταπεινῶντας δὲ τοὺς Πέρσας. Ναι μὲν ἡ ἐν ἔτει 600 συνομολογηθεῖσα πρὸς τοὺς Ἀβάρας εἰρήνη δὲν διήρκεσε πολὺ. Εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ὁ χαγάνος ἐπανάλαβε τὰς ἐχθροπραξίας· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 602 καὶ ἐρεξῆς, καίτοι περὶ τοῦ Μαυρικίου, καίτοι περικλυτός τοῦ κράτους εἰς πολλὴν παραλυσίαν ἐπὶ τῆς ὀκταετοῦς βασιλείας τοῦ Φωκά, καίτοι τοῦ Ἡρακλείου ἔχοντος κατὰ τοὺς πρώτους ἐνιαυτοὺς πολλὰς δυσχερείας, δὲν φαίνονται γενόμεναι νέαι Ἀβάρων ἐπιδρομαί. Εἰρήνη δὲν ἀναφέρεται συνομολογηθεῖσα, ἀλλὰ οὔτε πολεμικὰ γεγονότα ἀναφέρονται. Ὁ Φωκάς ἀνεχαίτισε τὰς ληστρικὰς τοῦ χαγάνου ἐπιδρομὰς αὐξήσας τὸν πρὸς αὐτὸν φόρον, καὶ ὥς ὁ Ἡράκλειος ἐμιμήθη κατ' ἀρχὰς τὸ παράδειγμά του μέχρις οὗ τῷ 620 συνομολογήθησαν ἐπίσημοι συνθήκαι, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλεῖν κατωτέρω πραγματευόμενοι τὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειον.

Οὕτως ἱστοροῦνται οἱ μεταξὺ Ἀβάρων καὶ Βυζαντινῶν πόλεμοι ἀπὸ τοῦ 583 μέχρι τοῦ 620 ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων, ἐξ ὧν εἰς μάλιστα, ὁ Θεοφύλακτος, ἦτο σύγχρονος τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια λεπτομερέστατα περιέγραψε. Καὶ ὁμοῦς ὁ Φαλλμεράδερ ἀξιοῖ ὅτι ἐπὶ μὲν Μαυρικίου αὕτη ἡ Πελοπόννησος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ἀβαρσλαύων καὶ ἀπεσπάσθη καθ' ὅλοκληρίαν ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας ἐν διαστήματι δύο καὶ ἐπὶ κείνα ἑκατονταετηρίδων, ἐπὶ δὲ Φωκά συνεπληρώθη ἡ ἐξόντωσις τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων. Ἐκθέσωμεν ἤδη συντόμως, ἀλλ' ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς, πῶς ἐπεχείρησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀλλόκοτον αὐτῇ ἱστορικὴν δοξασίαν. Ἐπὶ τῆς ἐν ἔτει 584 σλαυικῆς ἐπιδρομῆς, ὁ Φαλλμεράδερ βεβαίως, ὅτι οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι διεσπάρησαν καθ' ὅλον τὸ ἑλληνικὸν τρίγωνον καὶ διεσπάρησαν ἰδίως πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα· βεβαίως δὲ τοῦτο αὐτογνωμόνως, διότι, ὡς εἶδομεν, οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι ὄχι μόνον δὲν διαλαμβάνουσιν ὅτι οἱ Σλαῦοι εἰσῆλθον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀπεναντίας ῥητῶς λέγουσιν ὅτι δὲν ἐνέβαλον εἰμὴ εἰς τὴν Θράκην, ἐξωσθέντες καὶ ἐκ τῆς Θράκης αὐτῆς μετὰ τρεῖς ἐπανειλημμένας ἡττας. Κατὰ δὲ τὸ 589 ἔτος ὁ Φαλλμεράδερ ὑπολαμβάνει ἀναμφισβήτητον ὅτι

αὐτὴ ἡ Ἀττικὴ καὶ αὐτὴ ἡ Πελοπόννησος κατελήφθησαν καὶ ἤρην μώθησαν ὑπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων, ἐπαγόμενος ὡς πρὸς τοῦτο μαρτυρίας τιᾶς καὶ ἐρμηνείας ἀσθενεστάτας μὲν, τὰς ὁποίας ὁμως ἀνάγκη νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν ταξίν.

Ὁ Εὐάγριος, τοῦ ὁποῖου ἐρνημονύσαμεν καὶ ἄλλοτε, καὶ δεξιῶς ἔγραψε, περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἱστορίας ἐκκλησιαστικῆς τόμους-ἑξ, ὁμιλήσας ἐν τῷ ἑκτῷ τόμῳ περὶ γεγενημένων ἐν Ἀσίᾳ μὲν συμβάντων, ἀναγομένων δὲ εἰς τὸ ἔτος 589, ἐπιφέρει ὅτι αὐτῶν ὧδε χωρούντων οἱ Ἀβάραι δις μέχρι τοῦ καλουμένου μακροῦ τείχους διελάσαντες, Σιγγιδόνα, Ἀγχιάλον τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἑτέρας πόλεις καὶ φρούρια ἐξεπολέμησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο, ἀπολλύντες ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες, τῶν πολλῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν ἑῴαν ἐνδιατριβόντων. Ὡς ἐκ πρώτης ὕψεως ἡ μαρτυρία αὕτη φαίνεται ἐνισχύουσα κατὰ τὴν ἀξίωσιν τοῦ Φαλλμεραῦερ· ἀλλ' ἕτερος Γερμανός, ὁ Ζιγκλίζεν, ἐξετάσας αὐτὴν ἐπιμελῶς, ἀνέδειξεν ὅπως ἀνυπόστατον. Ἡθέλωρεν, λέγει, ἀπατηθῆ μεγάλως, ἐὰν ὡς ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης παρεδεχόμεθα ὅτι τῶν τε κατὰ τὸ ἔτος 589 οἱ Ἀβάραι εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα πυρπολοῦντες ἅπαντα καὶ ἀπολλύντες. Καὶ πρῶτον εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν διαλαμβάνει τὸ χωρίον τοῦτο περὶ ἰδίας καὶ εἰς ὁρισμένον ἔτος ἀναγομένης εἰσβολῆς τῶν Ἀβάρων, ἀλλ' ὅτι ὁ ἱστοριογράφος ἠθέλησε νὰ ἀναφέρῃ ἐν αὐτῇ γενικῶς καὶ ἐν παρόδῳ ὅσα εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ βασιλείου μέρος ἐν διαστήματι πολλῶν ἐκαυτῶν συνέβησαν, συγχρόνως μὲν τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν γεγονότα, εἰς δὲ εἶχεν ἐπιστήσῃ μᾶλλον τὴν προσοχὴν. Ἡ δὲ ῥητὴ ἀπομνημόνευσις τῆς Σιγγιδόνας καὶ τῆς Ἀγχιάλου καθίστησιν ἀναμφισβήτητον ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν τὰς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου ἐπιδρομὰς τοῦ χαγάνου καὶ τῶν Σλαύων. Οὐδὲν ἦττον πρόδηλον ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Εὐαγρίου εἶναι ὅτι εἶχε περὶ τῶν πραγμάτων εἰδήσεις ὅπως ἐπιπολάτους καὶ ἀσαφεῖς. Πρῶτον ἀναφέρει τὰ μακρὰ τείχη, ἔπειτα τὴν Σιγγιδόνα καὶ τὴν Ἀγχιάλον, τέλος τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις. Ἀλλὰ τί ἐννοεῖ λέγων Ἑλλάδα πᾶσαν; Ἐὰν μόνον τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τότε διὰ τί πη-

Δὲ εἰς αὐτὴν αἰτίως ἀπὸ Θράκης, μήτε τὰ ὀνόματα ἀναφέρων τις Μακεδόνικος, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, τὰς ὁποίας διέτλην βεβαίως οἱ Ἀδάρεις ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐὰν δὲ πάλιν ὁμιλῶν περὶ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἐννοεῖ ὅλας τὰς εἰρωπεῖ· καὶ τοῦ κράτους χώρας, τότε τί σημαίνει ἡ προεβήκη ὅτι οἱ Ἀδάρεις ἐκυρίευσαν καὶ ἄλλας πόλεις καὶ φραύρια. Τὸ χωρίον λοιπὸν ὡς-δὴ ποτε ἐρμηνευόμενον σταθεῖται πάσης ἀκρεβείας καὶ δὲν δύναται ἀποδεικνύειν τὴν χρησιμότητά ὡς ἀποδείξῃς ὅτι ἐν ἔτει 589 Ἀδάρεις καὶ ἄλλοι ἐπέβησαν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ διελθόντες Θράκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, δέδωκαν τὸν θάνατον καὶ τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐν οὔτῃ δ' ἀκρεβέστετος καὶ σύγχρονος Θεοφύλακτος, οὔτε οἱ μεταγενέστεροι χρονιογράφοι, οἵτινες ἀναμφιβόλως ἠντλησαν αὐτὸν μὲν ἐκ τοῦ Θεοφύλακτου, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, οὐδὲ λέξιν ἀναφέρουσι περὶ ἐπιδρομῆς γενομένης κατὰ τὴν εἰρημένην 589 ἔτος. Ἰσχύει τῇ 587 οἱ Ἀδάρεις κατατροπωθέντες περὶ Ἀδριανούπολιν ὑποχωροῦσιν εἰς τὰ ἴδια. Τῇ 588 ἐγένετο αὐτοῦ τῆς ἐπιδρομῆς ἐκτὸς ῥητὸς λέγεται περιορισθεῖσα εἰς μόνον τὴν Θράκην. Ἐκτοτε δὲ μέχρι τοῦ 592 οὐδεμία ἀναφέρεται τῶν Ἀδάρειν ἢ τῶν Σλαίων ἐχθροπραξία, κατὰ δὲ τὸ 592, ὁ χαγάνος ἐμβάλλει εἰς τὸ κράτος ἀπὸ Ἰσχυιδόνης, δηλαδή ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ.

Ἀλλὰ μαρτυρία εἰσάγεται ἐκ τινος σινοδικιοῦ γράμματος τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνδεκάτης ἐκατονταετηρίδος ἀρχιεπισκόπου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν τότε βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν. Τὸ γράμμα τοῦτο μνημονεύει τινὸς χρηματοδούλου τινὸς τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀπεβιβάσθη εἰς τὰς μνηροσφάλας ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ καταστροφῇ τῶν Ἀδάρειν παρὰ τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων καὶ πρωτοκλήτου τοῦ Ἀνδρέου ἀφθαλμοφανῶς γετόμενον θαῦμα, ἐπὶ διακοφίσι δεκάετις χρόνους ὅλας κατασχάντων τὴν Παλαστότητα, καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἀποστερημένων, ὡς καὶ πᾶσα βεβαίως ὅλας δύνασθαι ἐν αὐτῇ ῥωμαῖν ἄνδρα· ἐν μὲν δὲ ὡς τούτων μὲν ἀφανισθῶντων ἐκ μόνης ἐπιφανείας τοῦ πρωτοκλήτου, τῆς δὲ χώρας ἐκείνης τοῖς ῥωμαῖκοῖς σκῆπτροις ἐπανελθούσης. Ὁ ἐστὶ τὸ χρυσόβουλ-

λον· ἔλεγεν, ὅτι 218 ἔτη πρὸ τοῦ Νικηφόρου, τοῦ βασιλευσσομένου ἀπὸ τοῦ 802 μέχρι τοῦ 811, ἔρα μετὰ τοῦ 589 καὶ τοῦ 593, οἱ Ἄδριας κατέσχον τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐντέλῃς ἐπόμενον αὐτῇ ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας καθ' ὅσον ἐκείνο τὸ διάστημα τῶν 218 ἐτῶν· ἔτι δὲ ἐπὶ Νικηφόρου κατατροποδύντων τῶν εἰρημένων Ἀδάρων περὶ Πάτραις, διὰ συνωργίας τοῦ προεστάτου τῆς πόλεως ἀποστολῶν Ἀνδρόν, ἐπανῆλθον ἡ χερσὺν αὐτοῦ εἰς τὰ βυζαντινὰ σκῆπτρα· Ὅριζι δὲ ὁ Φαλλμερῶν διὰ τινων εὐδαιμονίων ἀπολογισμῶν, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀδάρων κατέκτησις ἐκείνη τῆς Πελοποννήσου ἐφ' ὧν ἀκριβῶς τῷ 589, ὅτε καὶ κατὰ τὸν Εὐαγγέλιον οἱ Ἄδριας τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐκπολιόρκησαν καὶ ἡνδραποδίσαντο· Ἡ μαρτυρία αὕτη ἔχει πρὸς ἡμᾶς τι ἀκριβεῖς πλεονέκτημα τῆς τοῦ Εὐαγγερίου· διὰ τὴν ἀνάγκη καὶ ἐνδιατρίψασιν περὶ τὴν ἐξέτασιν αὐτῆς τηλούμενον.

Ἐν πρώτοις, ἐπειδὴ οὐδεὶς τῶν ἄλλων χρονολογῶν ἀναφέρει τὸ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου βεβαιωμένον γεγονός, μόνη δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τῷ Εὐαγγελίῳ ἱστορία, διὰ τῶν προπαρατεθεισῶν ἰστοριῶν αὐτῆς ἐκφράσεων περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀδάρων ἡνδραποδίσσεως ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, παρέχει νύξιν πινὰ ἀνιχνύμενον, ἔμμεσον τοῦλάχιστον τῆς ὑπὸ τῶν Ἀδάρων καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου, πρὸδηλον καθίσταται ὅτι ὁ πατριάρχης ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἐκείνης παρέλαβε τὴν εἰδησιν ταύτην· ὥστε διὰ τὰ ἐπιχειρήματα δι' ἃν ἀνωτέρω ἐπεδείχθη ἀπόσον ἀληθὴς εἶναι ἡ τοῦ Εὐαγγερίου μαρτυρία, ἐπαρμόζονται ἀναγκαστικὰ καὶ εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ πατριάρχου Νικολάου. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη περιέχει ἀκριβεστέραν πινὰ καὶ λεπτομερεστέραν τοῦ γεγονότος διασκευήν. Δὲν τὸ ἀρνούμεθα· τὸ δυστύχημα ὅμως εἶναι ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ λεπτομέρειαι, ἀποδεικνύονται ὑπὸ πᾶσι πραγματίων· καθ' ὅσον ἡλικίαν σχεδὸν ἀγνώριστοι. Ὁ πατριάρχης βεβαίως, ὅτι ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος κατελήφθη τῷ 589, ὑπὸ τῶν Ἀδάρων καὶ παρέμεινε δεσποζομένη, ὅς· αὐτῶν ἐπὶ 248 ἔτη. Καὶ ὅμως πᾶσι αἱ ἄλλαι περὶ τῆς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου εἰδήσεις, προσοῦσαν ἀντιφάσκουσι πρὸς τὴν βεβαίωσιν ἐκείνην τοῦ πατριάρχου Νικολάου, ὥστε αὐτὸς ὁ Φαλλμερῶν ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι οἱ βυζαντινοὶ ἐξηκολούθουν καθ' ὅσον ἐκείνο τὸ

διάστημα νά κατέχωσι τὸν Ἀκροκόρινθον μετὰ τῶν δύο λιμένων Κεγχρεῶν καὶ Λεχαιῶν, παρὰ δὲ τὴν ἐξοδὸν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν· πλὴν τούτων, ἐν τῇ δυτικῇ παραλίᾳ τὴν Ἀρκαδίαν (Κυκαρισίαν), τὴν Κορώναν καὶ τὴν Μεθώνην· ἔπειτα ἐν τῇ μεσημερινῇ παραλίᾳ πᾶσαν τὴν ἀπὸ Καλαμῶν μέχρι Ψαμαθεύontos καὶ τῶν Τρινάσου τειχῶν καὶ τῆς Ἀσωποῦ χώραν, περιλαμβανομένης καὶ ὅλης τῆς σημερινῆς Μάνης καὶ ἰδίως τοῦ Οἰτύλου· προσέτι πᾶσαν τὴν ἀπὸ Βοιῶν μέχρι Πραστοῦ παραλίαν· ἐπὶ τούτοις πᾶσαν τὴν χερσονήσον, τὴν Ἀργολικὴν τὴν παλαιὰ καλουμένην, μετὰ τῶν πόλεων Ναυπλίου, Ἀργους, Ἐρμιόνης, Τροιζῆνος, Ἐπιδαύρου· τελευταίον τὴν Μονεμβασίαν καὶ, εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα, τὴν Λακεδαιμόνα. Ἀλλὰ τίνα ἀξίαν δύναται νά ἔχη μαρτυρία ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀναπυρμένη; Καὶ οὐδὲ τούτο ἀρεστὸν. Ὁ πατριάρχης ἀξιοῖ ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν 248 ἐτῶν οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἠδυνήθησαν νά κατήλωσι τὸν πόδα αὐτῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Περαιτέρως ὁμῶς ὅτι ἐκ τῶν πρὸ μικροῦ ἐκτεθέντων συνάγεται ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ κατεῖχον ὅλα τὰ παράλια τῆς χερσονήσου καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα τὴν Λακεδαιμόνα, ἔχομεν μαρτυρίαν ῥητὴν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβήτησεως, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους, ὅτι ἐν ἔτει 783, ἦτα ἐντὸς τῆς περιόδου τῶν 248 ἐτῶν, ἐπὶ τῆς βασιλείδος Εἰρήνης, ὁ πατρικίος Σταυράκιος ἐπελθὼν μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τὸν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ κυρίᾳ Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ στασιςάντων Σλαύων, κατετρόπωσεν αὐτοὺς καὶ καθυπέταξε.

Καὶ ἔπειτα ἡ περὶ Πάτρας μάχη εἰς ἣν ἀναφέρεται ὁ πατριάρχης Νικόλαος περιεγράφη ἀκριβέστερα ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ δεκάτῃ ἐκατονταετηρίδι βασιλεύσαντος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἡ δὲ ἐκθεσις αὐτοῦ αὕτη ἀνασκευάζει πᾶσαν λέξιν σχεδὸν τῆς τοῦ πατριάρχου Νικολάου μαρτυρίας. Λέγει τοὺς Σλαύους ὅχι κυριαρχοῦντας τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ ῥητῶς ἀποστατήσαντας· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι καὶ εἰς τὸ τέλος τῶν 248 ἐκείνων ἐναυτῶν ὑπῆρχον ἐν τῇ χερσονήσῳ Γραικοὶ, καὶ τοσοῦτοι μάλιστα τὸν ἀριθμὸν ὥστε κατετρόπωσαν τοὺς ἀποστατήσαντας Σλαύους. Λέγει τὸν στρατηγὸν τῆς Πελοποννήσου ἐδρεύοντα ἐν Κορίνθῳ· ἐξ οὗ συνάγεται

ται ὅτι ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία καὶ πρὸ τῆς μάχης ἐκείνης ἐνητχέιτο ἐν τῇ χερσονήσῳ ὑπὸ ἀντιπροσώπου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἐδρεύοντος εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον. Ἐξομεν καὶ προηγουμένως καὶ ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι σλαυικαὶ ἀποικίσεις ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ πολλαί· ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἂν ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἂν οἱ Σλαῦοι ἐκυριάρχησάν ποτε τῆς Πελοποννήσου καὶ ἂν ἐξηφάνισαν τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς Ἑλληνας κατοίκους. Ὅτι δὲν ἐκυριάρχησαν τῆς χερσονήσου, ὅπως λέγει ὁ πατριάρχης, καὶ ὅτι δὲν ἐξώντωσαν τοὺς ἀρχαίους κατοίκους, ὅπως ἀξιοὶ ὁ Φαλλμεράδερ, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῶν προεκτεθέντων καὶ ἐπιμαρτυρεῖται ὑφ' ὧν τῆς παρούσης ἱστορίας τῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ἐν τῇ συνέχειᾳ τοῦ λόγου θέλομεν ἀναφέρει. Ἀλλ' οὔτε ἐγένοντο αἱ ἐποικίσεις ἐκεῖναι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος. Περὶ τούτου ἔχομεν οὐ μόνον τὴν ἀρνητικὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου Θεοφυλάκτου καὶ ὧν τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων ὅσοι περιέγραψαν λεπτομερῶς τοὺς περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἀδαρσλαυικούς πολέμους· ἔχομεν καὶ τὴν θετικὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἡςτις διδάσκει ῥητῶς, ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἀποικίαι κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον περὶ τὰ μῖσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ βεβαίως λοιπὸν τοῦ πατριάρχου Νικολάου ἀνασκευάζεται ἀρδρὴν ὑφ' ὧν τῶν συγχρόνων τε καὶ τῶν μεταγενεστέρων μαρτυριῶν. Διὰ τὰ ἐννοήσωμεν δὲ πῶς παρήχθη εἰς μέσον, παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῇ πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν ἐπιστολῇ, ἐν ᾗ διαλαμβάνεται ἡ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ὑποτιθεμένη κατὰκτησις τῆς Πελοποννήσου, κυρίως πρόκειται περὶ τῆς ἀναβιβάσεως ἐπισκοπῶν εἰς βαθμὸν μητροπόλεως, ὁ δὲ πατριάρχης ἠγωνίζεται ν' ἀποδείξῃ εἰς τὸν Ἀλέξιον ὅτι αἱ βασιεῖς δὲν δύνανται νὰ καινατομῶσιν αὐτογνωμόνως περὶ τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ἀντικείμενον καὶ ὅτι διὰ τὰς τιμὰς μὲ θρόνον μητροπόλεως ἀπλῆ τις ἐπισκοπὴ ἀπητρεῖται περιστάσεις ἐκτακτοὶ ὄθεν ἀριθμῶν καὶ ἐξηγῶν ὀλίγα τιμὰ πρᾶγματα παραδείγματα, ἀνέφερε καὶ τὰς Πάτρας εἰς ἃς ἐπὶ Νικηφόρου ἐτίθητο νέος κατὰ τὴν Πελοπόννησον θρόνος μητροπόλεως· καὶ, θέλων

νά μεγεθύνῃ τὸ προκαλίσειν τὴν τιμὴν ταύτην συμβεβηκός, παρ-
 εστης τὸν κατατροπωθέντα τότε ἰχθὺρον πολὺ δεινότερον ἢ ὅτι
 πραγματικῶς ἦτο. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τὸ γέγονος τοῦτο ἀμύ-
 θεια αὐτοῦ ὥστε ὁμοιάζει τοὺς ἡττηθέντας, "Αἰσάρας, ἐνῶ ἦσαν ἀ-
 ναμφισβητήτως "Σλαβοὶ" ὁμοιάζει ᾧ αὐτοῦ, "Αἰσάρας, διότι, πρὶν
 λον-ἐξαραισμένως ἔλθ. πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἢ πρὸς τὰς
 πολιτικοὺς ἡρωογράφους, καὶ ἀναγνούς εἰς τὸν Εὐάγγριον ὅτι πρὸ
 δύο ἑκατονταετηρίδων "Αἰσάρας ἡνδραποδίσαντο Ἑλλάδα πᾶσαν,
 περιέπεσαν εἰς τὸ ἐσφαλμένον συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ ἦσαν ἀναγ-
 καίως καὶ οἱ τῇ συνδρομῇ τοῦ πρωτοκλήτου περὶ Πάτρας κατα-
 τροπωθέντες. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι τοιούτων συμφερόντων καὶ τοσού-
 τον δεσφαλμένων ἰδεῖν ἀποκύημα δὲν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἔχον
 σπουδαίαν τιμὴν ἱστορικὴν ἀξίαν, ἔταν μάλιστα ἀντιφάσκει πρὸς ὅλα
 τὰ γεγονότα καὶ πρὸς ὅλας τὰς μαρτυρίας. Ἐπὶ πᾶσι παρτικρού-
 μεν ὅτι οὐδ' αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Νικολάου λέγει τι
 περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς· ὁ δὲ Φαλλμεράδερ ἵνα ἐν-
 οχύσῃ τὴν περὶ τοῦτου ἀξιῶσιν αὐτοῦ παρίστησι τοὺς "Αἰσάρας, σφί-
 ζοντας τοὺς ἀποτόλους καὶ καταστρέφοντας τὴν χώραν ἀδιαλείπτως
 ἐπὶ 218 ἔτη, ἐνῶ μαρτυρίαι ἀναμφισβήτηται, περὶ ὧν ἐν οἰκίᾳ τό-
 πῃ θέλομεν ὁμιλεῖν ἐν ἐκδόσει, παριστῶσιν ἐξωντικίας τὴν χειρ-
 σόνησιν ἐν τῇ ἐννάτῃ ἑκατονταετηρίδι, δηλαδὴ τὴν ἐποῦσαν τῶν
 φαντασιωδῶν ἐκείνων ἀνάστατώσεων καὶ κρουργιῶν, ὡς χώραν εἴ-
 περ ποτὲ ἀκμάζουσαν, ἰδίως διὰ τὰ βιομηχανικὰ αὐτῆς καταστή-
 ματα.

Τρίτη μαρτυρία εἶναι χειρόγραφόν τι σωζόμενον μὲν εἰς τὴν ἐν
 Τουρίῳ βιβλιοθήκῃν βιβλιοθήκην, ἐπιγεγραμμένον δὲ περὶ τῆς κτίσεως
 Μοναστηρίου. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, τὸ συνταχθὲν ἐν τῇ δεκάτῃ
 ἐκτῇ ἑκατονταετηρίδι, περιέχει λεπτομερείας καταπληκτικῶς
 εἰ δυνατόν καὶ αὐτῶν ὡς ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Νικο-
 λάου διαλαμβανόμενων. Διότι βεβαίως ἐπὶ λέξεως ταύτης· ὅτι ἡ γε-
 μνός τοῦτος ἀναμάρχει τὸν χωρὸν τῶν "Αἰσάρων" λέγει (ἐν ἔτει 588)
 σπουδῶς, αὐτῶν ὑπέρογκας καὶ ἐχρημάτο Θετταλῶν, Ἑλλάδα,
 Ἑβροῦν, Ἀττικὴν καὶ Μεσσηνίαν καὶ ἀναφύονται τὰ γῆνη,
 κατέκταναν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ· οἱ δὲ δυνάστες ἐκφυγεῖν διασπάσαν.

Βιόνον δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Νάβλου, τοῦ Σθλαβικοῦ ἔθνους, διὰ τὸ τραχὺ καὶ δύσβατον, καθαρύοντος, στρατηγὸς Πελοποννήσου ἐν τῇ αὐτῇ μέρει ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως καταπέμπετο. Ὡς ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα παράγεται ἀμέσως τὸ ζήτημα: πόθεν ἠνέστησεν ἀρὰ γὰρ ὁ τῆς δεκάτης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος χρονολόγος τὰς πληροφορίες ταύτας, πρὸς τὰς ὁποίας ἀντιφάσκουσιν, ὡς γνωστὸν, ὅσαι αἱ εἰδήσεις τῶν ἀρχαιότερων χρονολογῶν καὶ ἰδίως τοῦ Θεοφυλάκτου, ὅστις ἦτο σύγχρονος τῶν ὑποτιθεμένων τούτων γεγονότων καὶ διὸς οὐδαμῶς λέγει τὸν χαράδον προελάσαντα ἐντεῦθεν τῆς Θράκης; Ἐπειδὴ ὅσα ἐκτραχωθεὶς ὁ νέος χρονολόγος δὲν ἔχουσιν ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἐκ τῆς ἐκείνου κατὰ τὸν πατριάρχου Νικολάου καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου ἀναφερόμενα, ἔκτεται ὅτι ἐκείθεν ἔλαβε τὸ ἐνδόξον τῶν ἀφηγήσεων αὐτοῦ, προσθεὶς λεπτομερείας τινὰς ἐξ ἐκτοπιῶν πιθανῶς παραδόσεων, αἵτινες ὅμως, διελευσάσαι τὸ ἀγανὲς διάστημα 900 ἐναυτῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων πολλοὶ καὶ ποικίλοι συνέβησαν ἐπιδρομαί, φυσικῶς τῇ λόγῳ παραδόξῳ ἡδύνατο νὰ παραμορφωθῶσι. Πάντες λοιπὸν οἱ λόγοι δι' οὓς, ἀνωτέρω ἐκτεθέντας, αἱ μαρτυρίαι τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τοῦ Εὐαγρίου οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ιστορικῆς ἀξίας, ἐφαρμόζονται εἰς τὸ προκείμενον πολὺ μεταγενέστερον χειρόγραφον. Οἷός γε θέλομεν ἐνδιατρίψει πολὺ περὶ ἑτερόν τι ἐπιχείρημα ὅπερ ὁ Φαλλμεράιερ ἠθέλησε νὰ ἐξηγάγῃ ὑπὲρ τῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ, πρῶτον ἐκ χειρογράφου τινὸς ἐν Ἀθήναις μὲν εὑρεθέντος, συνταχθέντος δὲ ὑπὸ μοναχῶν τῆς τῶν ἀγίων Ἀναργύρων μονῆς, διαλαμβάνοντος δὲ περὶ διαφορῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπιδρομῶν καὶ δεύτερον ἐξ ἐπιστολῆς τῶν Ἀθηναίων πρὸς τινὰ οἰκουμένην πατριάρχην ἐκτραχωδοῦσης ποικίλας τῆς πόλεως συμφοράς ὧν ἕνεκα οἱ κάτοικοι ποτε ἀπεδημίησαν εἰς Σαλαμῖνα καὶ εἰς Αἴγινα καὶ εἰς τὴν τῆς Πελοποννήσου παραλίαν. Τῷ δὲ κατ' ἀρχὰς ὁ Φαλλμεράιερ ἐνόμισεν ὅτι αἱ παραδόσεις αὗται ἀνάγονται εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἑκτῆς μέχρι τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐποχὴν καὶ κατήντησε νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ Ἀττικὴ ἔμεινεν ἔρημος κατὰ τὸν χρόνον ἐκείνον ἐπὶ 400 ἔτη. Ἀλλὰ βραδύτερον ἠναγκάσθη καὶ αὐτὸς νὰ ἀναγνωρίσῃ μετὰ τὸ α-

κρίτον καὶ τὸ ἀσφαλές τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος κειμένων, νὰ ἀμολογῇ
ση δὲ ὅτι ἀναφέρονται προδήλως εἰς νεωτέραν τινὰ ἐποχὴν.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι, κατὰ τὰς μάλλον ἐξισοπίστους
μαρτυρίας, ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι οὐδεμία μεγάλη Σλαβὴν
ἐγκατάστασις ἐγένετο πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ποταμοῦ Ἰστροῦ. Καί
ισχυρίζομεθα τοῦτο ὅχι διότι ἔχομεν συμφέρον τι νὰ ἀποδείξωμεν
ὅτι αἱ σλαβικαὶ ἐποικίσεις ἀνέβησαν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους,
ἀλλὰ διότι αὕτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια ὅπως ἐξάγεται ἐκ τῶν
πηγῶν, κατὰ τοὺς στοιχειωδεστέρους κανόνας τῆς ἐκτιμήσεως αὐ-
τῶν. Τὸ καθ' ἡμᾶς ποτέ δὲν ἠνέθημεν ὅτι σλαβικαὶ ἐποικίσεις
ἐγένοντο πολλαὶ εἰς πολλὰς ἐλληνικὰς χώρας· ἐξιστοῦμεν μόνον ὅτι
ἅπαντα τὰ πασίγνωστα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας
μονονουχὶ φωνὴν ἀφίκουσιν ὅτι οἱ Σλάβοι οὗτοι δὲν κατέστρεψαν
τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν φυλὴν, ἀλλὰ ἐξεναντίας αὐτοὶ ἐντὸς αὐτῆς
συνεχωνεύθησαν ἐπὶ τοσούτον ὥστε οὐδὲν ἕτερον κατέλειπον τῆς ἐν
τῷ μέσῳ ἡμῶν ὑπάρξεως αὐτῶν ἔχοντος ἢ ὀφθαλμὰ τινὰ ὁρίων, πο-
ταμῶν καὶ χωρίων. Καιρὸς δὲ ᾗδῃ εἶναι νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν
εἰς τοὺς πολέμους οἵτινες διεξήγοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸς τοὺς
Πέρσας ἀπὸ Ἰουστίνου Β'. μέχρι Ἡρακλείου, συνεχρόνως σχεδὸν
πρὸς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ ἀβαρσλαυϊκοῦς.

Εἶπομεν (σελ. 154) ὅτι ἐν ἔτει 562 ὃ ἐστὶ τριετία πρὸ τοῦ
θανάτου αὐτοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε συνομολογήσει πρὸς τὸν βασι-
λέα τῶν Περσῶν εἰρήνην πεντηχονταετῇ, δι' ἧς ὁ Χοσρόης παρήγα-
γε τὰς ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Λαζικῆς ἀξιώσεις ἀντὶ ἐπτασίας
δωρεᾶς 30,000 χρυσῶν. Ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν διήρκεσεν εἰμὴ δέκα
ἔτη. Ἐπειδὴ ὁ Χοσρόης ἐπανάλαβε τὸν διωγμὸν τῶν ἐν τῇ ἐπικρα-
τείᾳ αὐτοῦ χριστιανῶν, ὁ Ἰουστίνος προεκάλεσε καὶ ἐνταῦθα τὸν
πόλεμον, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλὰ οὐδὲν ὡκαύτως ἐπράξεν ἵνα διαξα-
γάγῃ αὐτὸν ἐπιτυχῶς. Ὁ Ἰουστίνος ἐξέπεμψε τῷ 572 εἰς Περσίαν
στρατὸν ὅστις κατ' ἀρχὰς νύδοκίμησεν ὅπως αὖν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον
οἱ Πέρσαι ἀναδείκνυνται νικηφόροι, κυριεύουσι τὴν Ἀράβην καὶ πυρπο-
λοῦσι τὰ προάστεια τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἀπαμείας, 574. Τό-
τε ἀναγκάζεται ὁ Ἰουστίνος νὰ συνομολογήσῃ ἀλλεπαλλῆλως ἀνα-

κωχάς, αὐξήσας τὴν ἐτσίαν εἰς τὸν βασιλεῖα τῶν Περσῶν εἰσφοράν μέχρι 50,000 χρυσῶν. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἐξηκολούθουν αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν Ἀρμενίᾳ. ὥστε τῷ 577 ὁ Τιβερίος, ὅστις εἶχεν ἤδη προσληφθῇ ὡς συνάρχων ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου, ἐκίνησε πάντα λίθον ἕνα καταβάλλῃ τὸν ἀδυσώπητον ἐκείνον πολέμιον. Ἐάν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν τῆς Ἀσίας Ἰουστινιανόν, περὶ τὰς ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν· καὶ σημειωτέον ὅτι τοῦτο ἐγίνετο ἐν ἔτει 577, ὅτε δι' ἑλλειψίν στρατοῦ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ἀνέβαλον ἐν αὐταῖς οἱ δεκακισμύριοι ἐκείνοι Σλαῦοι, περὶ ὧν τοσοῦτος ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Ἀλλ' ἐν γένει παρατηροῦμεν ὅτι οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπελάμβαναν πολὺ μᾶλλον ἐπικινδύνους ἐχθροὺς τοὺς Πέρσας ἢ τοὺς διὰ τοῦ Ἰστροῦ ἐμβάλλοντας βαρβάρους· διότι οὗτοι καὶ ἂν ἐπὶ τέλους ἐγκαθίσταντο ἐντὸς τοῦ κράτους, ἐγκαθίσταντο ὡς φοιδερᾶτα, καθ' ἃ ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἦτοι ὡς ὑποτελεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον σύμμαχοι, οὐχὶ ποτὲ ὡς κυρίαρχοι, ἐνῷ αἱ Πέρται ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ἀποσπᾶσιν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τὴν κυριαρχίαν ὀλοκλήρου τῆς Ἀσίας.

Ὅπως δὲ ποτε ὁ γέρων Χοσρόης ἐπύργετο ἤδη ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὅτε ὁ Ἰουστινιανός, ἀνταπεξελθὼν κατ' αὐτοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον κατετρόπωσεν αὐτὸν ὥστε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, φυγὼν μόνος διέβη τὸν Εὐφράτην ἐπὶ ἐλέφαντος καὶ ἐν τῇ ἀγανακτῆσαι αὐτοῦ καὶ αἰσχύνῃ διὰ τὸ δυνεῖδος ὅπερ ἔπαθε περὶ δυσμᾶς βίου ἐνδόξου καὶ μακροῦ, ἀπηγόρευσε εἰς τοὺς διαδόχους νὰ στρατεύωσιν αὐτοπροσώπως· καὶ μετ' ὀλίγον ἀποθανὼν τῷ 579 κατέλιπε τὴν βασιλείαν εἰς τὸν υἱὸν Ὁρμίζδαν. Πρὸ τοῦ θανάτου δὲ ὑπέστη νέας συμφοράς, διότι οὐ μόνον ὁ βυζαντινὸς στρατὸς διεχείμασεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Περσίας, 577—578, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἕτερος τοῦ Τιβερίου στρατηγός, ὁ Μαυρίκιος, ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις προηγουμένως ἀφαιρεθείσας ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ ἐπιμψεν εἰς Κωνσταντινουπόλιν πολυαριθμούς αἰχμαλώτους καὶ πλοῦς αἰα λάφυρα.

Ἀπέθανε δὲ ὁ Χοσρόης μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστίνου Β', ὅτε ὁ Τιβερίος ἀνέλαβε μόνος τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ

κράτους. Ἐπὶ Τάξιου βασιλεύοντος καὶ ἀπὸ τοῦ 582, ἐπὶ Μαυρ-
κίου, ἐξακολούθησεν ὁ κατὰ Περσῶν οὗτος ἀγὼν, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ
οὐκ ἔπαυσαν ἀναδιεικνύμενοι νικηφόροι κατ' ἀρχὰς ὑπὸ Μαυρίκιον
καὶ Ίουστινιανόν, ἔπαυται δὲ ὑπὸ Φιλιππικόν καὶ Ἡράκλειον καὶ ἐλ-
λοῦς στρατηγούς, ὅτε τῷ 591 συνέβη ἐν Περσίᾳ μεγάλη πολιτικὴ
μεταβολή. Ὁ Ὀρμίζδης ἀγανακτήσας διὰ τὰς τοσαύτας τοῦ πο-
λέμου τούτου συμφορὰς, καθαιρεῖ τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ Οὐράνιον·
ἀλλ' ὁ στρατηγὸς στασιάζει. Ὁ Ὀρμίζδης ἐκθρονίζεται τότε ἐπὶ
τῶν ἰδίων συγγενῶν· ἀλλὰ καὶ ὁ διαδοξάμενος τὴν ἀρχὴν υἱὸς αὐ-
τοῦ Χοσρόης κατατροποῦται ὑπὸ τοῦ στασιαστοῦ, ὥστε ἀναγκά-
ζεται νὰ καταφύγῃ ὁ ἀπόγονος ἐκείνος τῶν Σασσανιδῶν πρὸς τὸν
βασιλεῖα Μαυρίκιον καὶ νὰ ἐπικυλισθῇ τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ, ἐκ-
σχήμενος, ἐὰν ἐπιτύχῃ, νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς τὰς ἀμ-
φισβητούμενας χώρας. Καίτοι δὲ ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου Οὐρά-
νης ὑπέσβελε προτάσεις οὐδὲν ἥτοτον ἐπωφελεῖς, ὁ Μαυρίκιος, ἐνα-
λαβὼν τὴν προστασίαν τοῦ νομίμου ἡγεμόνος, καὶ υἱοθετήσας αὐ-
τόν, καὶ δοὺς αὐτῷ δυνάμεις ἱκανάς, καὶ κατατροπώσας τὸν Οὐρά-
νιον, ἀποκατέστησε τὸν νέον Χοσρόην εἰς τὴν πάτριον βασιλείαν.
Ἡ Μαρτυρόπολις, ἡ Ἀπά καὶ ἡ Περσαρμενία παραχωρήθησαν τότε
εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ὑπὸ τοῦ μονάρχου τῶν Περσῶν, ὅς τις λαβὼν
σύζυγον Ἑλληνίδα, ἔπαυσε πάντα χριστιανῶν διωγμὸν.

Τὸ λαμπρὸν τοῦτο τέλος τοῦ μακροῦ περσικοῦ πολέμου παρε-
κολούθησαν ἂν ὅχι ὅμοιοι θρίαμβοι ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις,
τούτῳ χίστον ὅμως, ὡς ἐξέθισαμεν ἤδη ἀνωτέρω (σελ. 228), πολε-
μικὰ κατορθώματα ἱκανὰ νὰ περιστείλωσι τοὺς τε Ἀβάραι καὶ τοὺς
Σλαῦους. Αὐτυχεῶς οἱ ἀδιάρκοι ἀγῶνες εἰς οὓς ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη
ἦσαν ἐκτεθειμένα τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα ἕνεκα τῶν συνεχῶν
ἐκείνων πολέμων καὶ ἡ ἀνάγκη εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ βασιλεὺς, ἕνεκα
τῶν υπερόγκων δαπανῶν τὰς ὁποίας οἱ πόλεμοι οὗτοι ἐπῆρτον, νὰ
περιστείλῃ μὲν ἐν μέρει τὴν μισθοδοσίαν τοῦ στρατοῦ, νὰ ἀποποιη-
θῇ δὲ τὴν λύτρωσιν ἱκανῶν αἰχμαλώτων, παρήγαγον κατὰ μικρὸν
γενικὴν δυκαρέσκειαν. Ἦδη ἐν ἔτει 588 ὁ στρατὸς τῆς Ἀνατολῆς
εἶχε στασιάζει· καὶ αὕτη μὲν ἡ στάσις κατηνάνθη. Ἀλλὰ τῷ 602
ἄφηνάσεν ὁ περὶ τὸν Ἰστρον στρατὸς, ὅστις, ἀναγορεύσας ὡς ἡγεμόνος

τὸν Φωκᾶν, ὤρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πρωτεύουσα διέκειτο ὡσαύτως δυσμενῶς πρὸς τὸν Μαυρικίον, διότι ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τηλακρούτων πολέμων πολλὰ ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ δυσθυμία καὶ ἀπορία. Ὅθεν ἐκρηγείσης στάσεως, καθιέρθη ὁ καλὸς καὶ γαῖος Μαυρικίος καὶ ἀνηγoreύθη ὁ Φωκᾶς, ὅστις μετ' οὐ πολὺ θανάτωσε τὸν τε προκατόχον καὶ ἀπασαν τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ.

Ἐξ ἀναγόμεναις τοῦ Φωκᾶ κατ' οὐδὲν ἡλάττωσε τὰς ἀφορμὰς τῆς δυσαρμονίας αἵτινες προσέκλεσαν τὴν πτώσιν τοῦ Μαυρικίου ἐξ ἐναντίας ἠέξουσιν αὐτάς. Αἱ μὲν ἀδερροσλαυικαὶ ἐπιδρομαὶ ἐπανέστησαν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἀλλ' ἐπαυλῆθησαν ἐν Ἀσίᾳ αἱ τῶν Περσῶν ἐχθροπραξίαι, καὶ ἀπέβησαν τοσούτῃ μᾶλλον ἔλεος θρῆναι ὡς ὁ Φωκᾶς, ὑποπτεύων τοὺς ἐπισημετέρους στρατηγούς τοῦ Μαυρικίου, θανάτωσεν ἢ ἄλλως ἀπεμάκρυνεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ στρατοῦ. Τρόντι ὁ Χοσρόης, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ Μαυρικίου, ἐπέβαλεν εἰς τὸ κράτος, ἐκυρίευσεν ὅλην τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρκησε τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐλεηλάτησεν αὐτὰ τῆς Χαλκηδόνος τὰ περίχωρα, συνεπαγόμενος μεθ' αὐτοῦ καὶ ἀπατεῶνά τινά, ὃν ἔλεγεν ὄντα υἱὸν τοῦ Μαυρικίου. Τούτων δὲ γινωσκόντων, ὁ Φωκᾶς ἐξηκολούθει διαπράττων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ πολλοὺς φόνους, καὶ κατήντησε νὰ ὑποπτεύσῃ αὐτὸν τὸν ἴδιον ἐπὶ τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ γαμβρὸν Ἠρίσκον ἢ κατ' ἄλλους Κρίσπον, ὅστις, βλέπων ἐκυτὸν κινδυνεύοντα, ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 608 πρὸς Ἡράκλειον τὸν ἔξάρχον τῆς Ἀφρικῆς (ἥτις ὡς καὶ ἡ Αἴγυπτος δὲν εἶχεν ὑποταχθῇ εἰς τὸν Φωκᾶν), νὰ πέμψῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας τὸν ὁμώνυμον υἱὸν μετὰ δυνάμεως ἀποχώσεως. Ἐπαναληφθείσης δὲ τῆς προσκλήσεως κατὰ τὸ ἐπὶ τὸν ἔτος ὑπὸ τῆς συγκλήτου, ἔρχεται τῷ 610 ὁ νεώτερος Ἡράκλειος εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ ἰσχυροῦ καὶ ἀναγορεύεται βασιλεὺς, ἀφοῦ καθήρσε καὶ παρέδωκε τὸν Φωκᾶν εἰς τὸν ὄχλον, ὅστις θανάτωσεν αὐτὸν οἰκτρῶς.

Ὁ Ἡράκλειος ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας δυναστείας ἥτις διεφόρεται τὴν βασιλείαν ἐπὶ μίαν καὶ ἐπὶ τέσσαρα ἑκατονταεταρίδια καὶ ἀπὸ

τῆς ὁποίας σπουδαιοτάτη ἐγένετο τροπὴ περὶ τὴν τύχην καὶ τὴν κατὰστασιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ νῆαυι πλοῦν καὶ πλοῦν εἰς τὸ δευτέρου περσικῶν βασιλείου, ἐξ ἧς τὸ βασιλεῖον αὐτὸ ἐντελὲς κατεβλήθη. Ἀλλ' ὁ θράσιμος αὐτός, ὅστις μέχρι τινὸς ἐνθυμίζει τὴν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καταστροφὴν τοῦ πρώτου περσικοῦ βασιλείου, δὲν ἐπὶ νῆαυι, ὡς ἐκεῖνος, νῆαν τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐξέπλωσιν. Καθ' ἣν ὑτυγμὴν κατέπιπτεν ὁ μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἰσχυρότερος ἀντιπρόσωπος τῆς κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀσιατικῆς ἀντιδράσεως, πρόειπτεν ἐκ τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου ἀπὸς δόκητος καὶ φοβερώτερος ἀντίπαλος, ὁ μουαμεθανισμός, ὅστις ἐπὶ πρώτῳ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν προσιώνον τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀγῶνα τὸν μέχρι τῆς σήμερον διεξαγόμενον. Ἐκ πρώτης ἐφετηρίας οἱ Μωαμεθανοὶ Ἀραβες ἐκυρίευσαν τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, ὅλην τὴν βόρειον Ἀφρικὴν καὶ δις ἐπολιορκήσαν αὐτὴν τὴν Κωνσταντινουπόλιν. Ἐκ τῆς βασιλευούσης ταύτης ἀπεκρούσθησαν ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ὡς ἐκ τῆς νέας ταύτης τῶν πραγμάτων φάσεως οὐσιωδῶς ἡλλοιώθη ἡ ὁψις τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἀπέβηκεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν ῥωμαϊκὸν αὐτοῦ ἱματισμόν· καὶ, ὥστε ζητοῦν δυνάμεις νέας ἀπὸ τῶν σπλάγγων τοῦ ἔθνους ἐξ οὗ κυρίως συνέκειτο, καθ' ὅλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελλήνησε τὴν τε νομοθεσίαν καὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὸν ὀργανισμόν τοῦ στρατοῦ. Ἐπὶ τέλους δὲ ἐπεχείρησε τὴν μεγάλην ἐκείνην κοινωνικὴν καὶ θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν ἀφ' ἧς κατὰ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα ἀρχίται νέα πάλιν πραγμάτων περίοδος, ἡ λεγομένη εἰκονομαχικὴ περίοδος.

Ὁ Ἡράκλειος ἐβασίλευσεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 36 καὶ διεφύλαξε τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ θανάτου, ἐν διαστήματι ἐτῶν 30. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἡρακλείου, λέγει ὁ Ἀγγλος Γιββων, ὑπῆρξεν εἰς τῶν παραδοξοτάτων καὶ ἀνωμαλωτάτων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν τελευταίων ἐνιευτῶν τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας διετέλεσεν, ὡς φαίνεται, δούλος τῆς ἀργίας, τῆς ἐδονῆς ἢ τῆς δεισιδαιμονίας, καὶ θεατῆς ἀδιάφορος τῶν δημοσίων συμφορῶν. Ἀλλὰ μεταξὺ τῆς πρωϊνῆς καὶ τῆς ἐσπερινῆς ἐκείνης ὁμίχλης, ἡ ἥλιος ἐξήστραψε λαμπρότατος περὶ μεσημβρίαν· καὶ ἐπὶ ἐξ ἔτη ὁ

πρότερον νωθρός οὗτος βασιλεὺς ἀνεδείχθη στρατηγὸς μέγας, κατὰ πεσὼν ἔπειτα αὖθις εἰς τὴν προηγουμένην ἀδράκειαν. Οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Βυζαντίου, ἐξακολουθεῖ ὁ Γίββων, δὲν ἀποκαλύπτουσιν εἰς ἡμᾶς οὔτε τὰς αἰτίας τῆς ληθαργίας τοῦ ἀνδρός, οὔτε τὰς ἀφορμὰς τῆς ἐξεγέρσεως αὐτοῦ· ὥστε, ἡγιασμένοι ὄντες νὰ καταφύγωμεν εἰς εἰκασίας ἀπλᾶς, ὑποθέτομεν ὅτι εἶχε πλείονα προσωπικὴν ἀνδρείαν ἢ εὐσταθῆ περὶ τῶν πραγμάτων πρόνοιαν, καὶ ὅτι ἀφ' ἐνός αἱ χάριτες τῆς δευτέρας αὐτοῦ συζύγου Μαρτίνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμβουλαι ἀγενεῖς ὑπέθρεψαν τὴν φυσικὴν ἐκείνου νωθρότητα ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἀνέκυψεν ἐπὶ τινα χρόνον εἰμὴ ὅτε ἡ αὐθάδεια τοῦ πωτέρου Χασρόου ὑπερέβαινε πᾶν μέτρον. Τοιαῦτα λέγει περὶ Ἡρακλείου ὁ Γίββων καὶ μία τῶν τραγικωτέρων τοῦ βασιλέως ἐκείνου ἐμφανοῶν ὑπῆρξε βεβαίως αὕτη ἡ τεχνικὴ ἄμα καὶ ἀδίκος περὶ αὐτοῦ ἀπόφαισις. Ἡ εἰκὼν τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ αξιοθαύμαστος, ἀλλὰ ἡ κρίσις τολμῶμεν νὰ εἰπομεν ὅτι δὲν εἶναι ἀσφαλής. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκ τῶν τριῶν δεκαετηρίδων τῆς βασιλείας ταύτης, ὁ Ἡράκλειος μόνον κατὰ τὴν ἐν τῇ μέσῳ ἀνεφάνη στρατηγὸς μέγας. Εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι παρὰ τοῖς χρονολογικοῖς δὲν φαίνεται ἡ προσωπικὴ τοῦ ἀνδρός ἐνέργεια οὔτε κατὰ τὰ πρῶτα οὔτε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἀλλὰ τὰ πράγματα αὐτὰ ἔσον ἀτελῶς καὶ ἂν παρίστανται εἰς ἡμᾶς, ἐξηγοῦσι μέχρι τινὸς διὰ τί ἡναγκάσθη νὰ ἀναβάλῃ ἐπὶ τοσοῦτον τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, καὶ διὰ τί μετὰ τὴν κατατρόπῳσιν τῶν Περσῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνταγωνισθῇ ἐπίσης ἐπιτυχῶς πρὸς τοὺς Ἀραβας.

Ἡ οὐλομένη ὀκταετής τοῦ Φωκᾶ βασιλεία κατέλιπε τὸ κράτος εἰς ἐντελὴ ὕλην καὶ ἠθικὴν παραλυσίαν. Αἱ μεταξὺ Ἰστροῦ καὶ Μαικεδονίας καὶ Ἠπείρου εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι αἱ πολλὰ παθοῦσαι ἐκ τῶν προηγουμένων ἀβαρσολαυϊκῶν εἰσβολῶν, ἐκινδύνουν νὰ πάθωσι νέας ἐπιδρομὰς· αἱ δὲ ἀσιναι ἐλεηλατοῦντο ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν Περσῶν. Δύο μεγάλαι ἐπαρχίαι, ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Ἀφρική, εἶχον ἀποσπασθῇ τοῦ κράτους. Ὁ στρατὸς ὁ τοσαῦτα διαπράξας ἐπὶ Μαυρικίου καταρρώματα, εἶχεν ὑποστῇ φθορὰν ἀνθρώπων δεινотάτην ἢ μᾶλλον καθ' ὁλοκληρίαν εἶχεν ἐξοντωθῇ διότι ὅταν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου αὐτοῦ ἐπεχειρήσεν ἐξέτασιν

ἀκριβῆ τῶν ὑπαρχόντων ταγμάτων, δὲν εἶπεν, ὡς βεβαιεῖται, ἀπὸ
 δύο καὶ μόνους στρατιώτας ἐξ ἐκείνων αἵτινες ἐστασίασαν ὑπὸ τῶν
 Φωκῶν. Τοῦτο εἶναι τοὺς ὑπερβολῇ, ἀλλ' ὀπωμάζοντες ὑποδακνί-
 οναι ὃ στρατὸς συνέλεκετο τὸ πλείστον ἐκ νεοσυλλέκτων, αἵτινες, βί-
 σσαντες ἐν ἀναρχίᾳ καὶ οὐδέποτε ἐπιτάσσοντες ἐπὶ τῆς ἀκρωτίας
 ἐκείνης τὸ καθήκον τῶν ἐνώπιον τῶν πολεμίων, οὐδενίαν παράχρη-
 σιν ἐγγύησιν οἱ θέλουσι πράξει τοῦτο τοῦ λαοῦ καὶ ἐθέοντο γινῆ-
 ναι οὐκ ἀδιοργανώτους. Τὸ ἄλλοτε πλουσιώτατον ταμίειον ἦτο πρὸς
 νόν, αἱ δὲ ἐπαρχίαι ἐπὶ τοσούτον ἐξηκολογούμεναι ὥστε ἡ κυβερνήτης
 ἠναγκασθῇ νὰ ἐπιβάλλῃ χρεὶς εἰς τὰ πολύπληστα τῶν ἐκκλησιῶν κα-
 μήλια ἕως ἐπαρτίῃ εἰς τὰς χρεῖς τοῦ πολέμου. Ἐλθὼν τοῦτο ὁ
 γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ Κρίσπος ἢ Πρίσκος, ὅστις εἶχε προκαλέσει τὴν
 εἰς Κωνσταντινουπόλιν ἀφίξιν τοῦ Ἑρακλείου εἰδὲς δυσχερεῖς ἐπι-
 τραπίαν αὐτῷ τὴν βασιλείαν ἣν εἶχεν ἐλπίσει ἐκείνος νὰ λάβῃ.
 Ὁ Ἑράκλειος τιμήσας αὐτὸν πολυεθῶς, ἐκπέστειλε γαμζὸν δια-
 κητὴν εἰς τὴν Καππαδοκίαν· ἀλλ' ἐβόλεπον αὐτὸν οὐ μόνον οὐδὲν
 πράττοντα πρὸς ἄμυναν τοῦ κράτους κατὰ τῶν Περσῶν, ἀλλὰ καὶ
 περιφρονεῖν καὶ ἀπειλοῦν καὶ ὑβρίζοντα τὸν βασιλέα. Εἶπε
 πρόβηλοι ὅτι, ὥστε ἔχοντων τῶν πραγμάτων, ὁ Ἑράκλειος δὲν ἔ-
 δύνατο νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῶν πολεμίων τὴν ἐποῦσεν τῆς εἰς τὸν
 θρόνον ἀντιδόσεως αὐτοῦ. Ἐπειπε πρὸ πάντων νὰ ἀνορθώσῃ τὴν
 ἀκεραιότητα τοῦ κράτους, νὰ ρυθμίσῃ ὅπως οὖν τὴν διακίτην αὐτοῦ,
 καὶ εἰδίως τὴν οἰκονομίαν, νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐπι-
 βουλῶν τοῦ Κρίσπου, νὰ διοργανώσῃ, νὰ ἐμφυχώσῃ, νὰ ἐκβάλῃ εἰς
 παροργίαν τὸν στρατὸν· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιπα-
 ρατεχθῇ συγχρότως ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἐν Ἀσίᾳ κατὰ τῶν Ἀγαρο-
 πλάμων καὶ κατὰ τῶν Περσῶν, ἔπραπεν οὕτως ἡ ἑλλὰς· νὰ ἐπιλα-
 βῇ τοῦ ἐνὸς τῶν δύο ἐκείνων ἐξ ἑαυτοῦ φοβερῶν ἀντιπάλων, ἢ
 ρουμλῶ· νὰ ἐπιτίπῃ δι' ὅλης τῆς δυνάμεως κατὰ τοῦ ἐπάρου. Εἰς
 πῦκα ἐνησχολήθη κατὰ τὰ πρῶτα ἐμφετα τῆς βασιλείας αὐτοῦ
 ἔτη, ἐπιχειρήσας κατὰ τὸ δωδέκατον, ἦτοι κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 622,
 τὰς ἀμυνήσεως κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατεύας. Ἰσως κατ-
 εσφάτινες ὅτι ἐβόλυνε πολὺ νὰ ἀναβρίσῃ τὸν κίνδυνον, ἀλλ' εἴκει
 ἐσχάτη ἀδίκημα νὰ εἴπωμεν ὅτι διετέλεσεν ὅλως ἀπρακτὸν κατὰ

τὰ πρῶτα ἔνδεκα ἔτη. Καὶ ἔπειτα μήπως γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσκολίας πρὸς τὰς ὁποίας εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὶν ὁρμήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας; Οἱ χρονογράφοι δὲν ἀναφέρουσι ἄλλο εἰμὴ ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 612 καθήρσεν τὸν Πρίσκον καὶ περιέστειλε τὸν στρατὸν αὐτοῦ· ὅτι ἀφ’ οὗ ἐν ἔτει 617 ἡγωνιάθη εἰς μάτην νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Χερσρόην, κατάρθρωσεν ἐν ἔτει 620 νὰ οὐδετερώσῃ τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων, καὶ ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 τελευταίου ἔγαγεν ἐπὶ τοῦ Πέρσας στρατιάν δι’ ἧς ἐν διαστήματι ἐτῶν ἐπτὰ διέπραξε τὰ λαμπρότερα τῶν κατορθωμάτων. Ἀλλὰ δι’ ὁράσων καὶ ὁποιῶν ἄρ’ γε ἀγώνων ἐπέτυχε νὰ ἀπαλλαγῇ ἀρκούντως παντὸς ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ περισπασμοῦ ἵνα ἀναλάβῃ τὸν μέγαν τοῦτον πολεμικὸν ἀγῶνα! Ὅποσαι ὑπῆρξαν αἱ δυσχέρειαι ὑποφαίνεται ἐκ τούτου· ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς, ὅστις ἐμελλε μετ’ οὐ πολὺ νὰ ἀναδειχθῇ τοσοῦτον ἀπτόητος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἀπλησίασθη τῷ 618 καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀφρικὴν κατ’ εὐτυχίαν ὁ δῆμος καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μετέπησαν αὐτὸν διὰ πολλῶν ἱκεσιῶν καὶ ἀπῆλλαξαν οὕτω τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐκ τοῦ ἐσχατοῦ κινδύνου, διότι ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα, ἐνῷ αἱ βόρριοι ἐπαρχαὶ ἐκινδύνευσον ἀπὸ τῶν Ἀβαρολαβῶν, οἱ δὲ Πέρσαι ἐστρατοπέδευον περὶ Χαλκηδόνος ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ δὲ Μωάμεθ εἶχεν ἀρχίσαι τὰς ἐν Συρίᾳ ἐκθεροπραξίας, ἀμφιβάλλομεν ἂν, ὑποχωρήσαντος τοῦ Ἰβρακλείου, ἔθελε πωθῇ τὰ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις.

Εἶδομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 602 δὲν ἀναφέρονται Ἀβάρων ἐπιδρομαὶ ἀλλὰ οὐδὲ συνθήκη εἰρήνης μετὰμικτούσασαι. Εἰς δὲ τὸν Ἰβρακλεῖον δὲν συνέφερε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον ἀφ’ οὗ οὕτω μετέωρον τὰ κατὰ τὸν Βυζαντινὸν πρᾶγμασι. Ὅθεν ἵνα ἀσφαλισθῇ ὁπωσοῦν πρὸς τοῦτο τὰ μέγας ἐνισχυμένη περὶ δύο τιμὰς τὴν συνομιλόγραφον ῥητὴν πρὸς τὸν χαγάνον· εἰρήνης· τὴν δὲ αἴρεσιν τῶν Σλάβων ἀπὸ τῶν Ἀβάρων. Αἱ περὶ εἰρήνης πρὸς τοὺς Ἀβάρους προτάσεις δὲν φαίνονται γινόμενα εἰμὴ περὶ τὰ 619 ἔτος. Ὁ χαγάνος ἀπάντησεν εἰς τὰς ἐπὶ τούτῳ σταλάντας πρὸς αὐτὸν

μετὰ δώρων πρέσβεις, ὅτι ἡ μακρὰ αὐτοῦ ἀπὸ πάσης ἐχθροπραξίης ἀποχὴ μαρτυρεῖ ὅπως φιλικῶς διάκειται πρὸς τοὺς βυζαντινοὺς, καὶ ὅτι ἔνα ἀποδείξῃ ἔτι μᾶλλον τὴν προαίρεσιν ταύτην, πρὸς δέλλει ἔνα ἔλθῃ εἰς προσωπικὴν πρὸς τὸν βασιλέα συνάντησιν. ὣς τόπος τῆς συνεντεύξεως ταύτης ὤρίσθη ἡ Ἡράκλεια, δηλαδὴ ἡ ἀρχαία Πέρινθος περὶ τὴν Προποντίδα. Ἀλλ' ὁ χαγῆνος προσελθὼν αὐτόθι μετὰ πολυαριθμοῦ συνοδείας, ἐπιβουλεύθη τὸν Ἡράκλειον καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ συλλάβῃ αὐτόν. Πολλὴν δὲ διαπράξει ληλασίαν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπῆλθεν αἱ τὰ ἴδια ἀπείγων μέγαν αἰχμαλώτων ἀριθμόν. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀδάρων ἠθέλησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αἰσχρὰν ταύτην ἐπιβουλὴν ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν ἀκατάσχετον τῶν περὶ αὐτὸν πλεονεξίαν, προτείνων νὰ ἀποδώσῃ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ὅσῃν ἤθελε δυνάμει νὰ ἀνέωρῃ λείαν, καὶ λέγων πάντοτε ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ εἰρηνεύῃ πρὸς τὸ κράτος· ὁ δὲ Ἡράκλειος ὅςτις ἐπείγετο νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Πέρσας ἐπροςποιήθη ὅτι δέχεται τὴν δικαιολογίαν ταύτην, καὶ συνωμολόγησε τελευταίον τῷ 620 ὀριστικὴν πρὸς τοὺς Ἀδάρμας εἰρήνην.

Ἀλλ' ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν ἤθελε παράσχει αὐτῷ πολλὴν ἀσφαλείαν κατὰ τῆς ἀπιστίας τοῦ ἔθνους τούτου, ἐὰν συγχρόνως, διαφρῶν τοὺς Σλαύους ἀπὸ τῶν Ἀδάρων, δὲν παρεδέχετο πολλοὺς τῶν πρώτων ὡς ἐποίκους καὶ συμμάχους εἰς τινὰς τῶν βορειοτέρων τοῦ κράτους ἀπαρχιῶν, ὅσαι εἶχον δεινῶς ἐρημωθῇ διὰ τῶν ποικίλων συμφορῶν τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν, πρὶν εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν χαγῆνον, ἐπεχείρησεν ἰδίᾳ πρὸς τοὺς Σλαύους διαπραγματεύσει, κατὰ συνέπειαν τῶν ἔποιων οἱ Χρῶδαῖοι κατέλαβον τότε τὸ βορειότερον τῆς σημερινῆς Δαλματίας μέρος, δηλαδὴ τὴν Τουρκικὴν καὶ Αὐστριακὴν Κροατίαν καὶ τὴν Μορλακίαν. Εἰς δὲ τοὺς Σέρβλους ὁ Ἡράκλειος περεχώρησε χώραν εὐρείαν πρὸς ἀνατολὰς τῶν Χρῶδα-
τῶν, τὴν τότε μὲν ὀνομαζομένην ἄνω Μοισίαν καὶ Δακίαν καὶ Δαρδανίαν, ἔκτοτε δὲ μετονομασθεῖσαν Σερβίαν καὶ Βοσνίαν. Ἐπειτα δὲ προσεπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς πᾶσαν τὴν χώραν τὴν ἐξαπλουμένην πρὸς μεσημβρίαν τῆς Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς εἰς τοὺς Χρῶδαίους παραχωρηθείσης Δαλματίας. Ἡ χώρα αὕτη ἐξετείνεται ἀπὸ

τῶν ὁρέων τὰ ὅποια ὀρίζουσι πρὸς βορρᾶν τὴν Μακεδονίαν, μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης, πρὸς μεσημβρίαν δὲ προέβαινε μέχρι τοῦ Αὐφράχου καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἡ τοιαύτη τῶν Σλαύων παραδο-
χὴ ἐντὸς τοῦ Ἰστροῦ εἶναι ἐν τῶν σπουδαιότερων γεγονότων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, διότι καὶ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου κατασταθεῖσαι ἔκτετε πολυάριθμοι σλαυικαὶ φυλαὶ ἐπενή-
γησαν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπενεργοῦσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἐλ-
ληνισμοῦ· ὥστε δεόν νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιάζουσας προσοχὴν εἰς τὸ
γεγονὸς τοῦτο.

Ἐν τῇ προομίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου εἶχομεν εἰπεῖν ὅτι περὶ
τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ποικίλα βαρβαρικά φύλα,
ἐν τοῖς ἄλλοις καὶ σλαυικὰ, εἶχον ἤδη καταλάβει πολλά μεσόγεια
πεδία τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους χωρῶν,
ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὁρέων μέχρι τοῦ Ἰστροῦ πο-
ταμοῦ, ἀλλ' ὅτι οἱ ἔποικοι οὗτοι ἦσαν εὐαριθμότεροι τῶν ἐγγυωρίων
κατοίκων, δι' ὃ καὶ κατὰ τὴν ἕκτην ἔτι ἑκατονταετηρίδα ὁ Ἰωάν-
νης ὁ Αὐδῆς ἔλεγε τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν ἐκείνων Ἕλληνας
τοὺς πλείστους ὄντας. Ὅ,τι δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ ὁπόσον
αἱ χώραι ἐκεῖναι εἶχον ἐξελληνισθῆ καθάπερ τότε ἐξηγήσαμεν, εἶναι
ὅτι καὶ τῶν πόλεων πολλὰ ὀνόματα ἦσαν ἑλληνικά. Οἶον ἐν μὲν
τῇ Ἰλλυρίᾳ, Τρυχύριον, Σαλῶνα, Ἐπέτειον, Ὀναῖον, Ἐπίδαυρος,
Ῥίζων, Νυμφαῖον, Λίστος, Ἀνδῆριον, Σινόδιον, Ἀλητα, Δωράκιον,
Ἐπίδαμνος, Ἀπολλωνία, Αὐλῶν, Βουλλῆς, Ἀμαντία, Ὀρικὸς, Δυ-
χνίς, Οἰναῖον, Διστρῶν, Γερῶς, Ἀργός, Ἀντάγνεια, Ὀμφάλιον, Ἐ-
κατόμπεδον, Ἀδριανούπολις καὶ ἄλλαι τούτοις ὁμοιαὶ ἐν δὲ τῇ
ἄνω Μοισίᾳ, Ἀκοῖνες, Ἀλμός, Ὀρθέμαρχος, Ταυρήσιον καὶ τὰ τοι-
αῦτα. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐπὶ Ἰπρακλείου γενομένης ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖ-
ναις ἐγκαταστάσεως τῶν Σέρβλων καὶ τῶν Χρωβάτων, ὁ ἑλληνισμὸς
ἐξέλιπεν ἐκ τῶν ὑπαίθρων τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας, περι-
ορισθεὶς εἰς πόλεις τινὰς μόνον, καὶ ἰδίως εἰς τὰς παραλίας πόλεις,
οἷον, Ῥιούσιον, Ἀσπάλαθον, Τρυχύριον, Διάδωραν, Ὀψαραν, Ἀρβην,
Βέκλαν, κ. τ. τ. αἵτινες ἐξηκολούθησαν κατεχόμεναι ὑπὸ τῶν Ἑλ-
λήνων, καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐσωζον ἔτι τὸν ἑλληνι-
σμὸν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς ἐξδόμης, ὡς θέλομεν

ἴδαι ἐν οἰκείῳ χρόνῳ, κατέλαβον καὶ οἱ Βούλγαροι τὴν κάτω Μακεδονίαν τὴν ἀπὸ αὐτῶν μετονομασθεῖσαν Βουλγαρίαν, ὃ ἑλληνομακρῶν βορείων χωρῶν περιεστᾶλη ἐτι μᾶλλον, ἐξακολουθήσας νὰ ἐκπαρατῇ εἰς μόνην τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἀν καὶ ἐσώζετο πάντοτε εἰς τὰ παράλια τῆς Βουλγαρίας, διὰ δὲ τοῦ θρησκευματος ἀντῆχει εἰς ἅπασαν ἐκείνην τὴν χώραν, διότι οἱ Βούλγαροι ἀνάθεον τὸ πλείστον ἑλληνοσὶ ἐτέλουν τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ παρὰ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄλλοτε καὶ πολλὰκις θέλομεν εἶπει πλείοτα. Οἱ δὲ Σλαῦοι οἱ ἐπὶ Ἡρακλείου καταλαβόντες τὰς δυτικοβορειοτινέας χώρας, ἀνεγνώρισαν μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ διαλεγμάτων ἐτέλουν φόρους εἰς αὐτόν, ἐδέχθησαν δὲ καὶ τὸ θεῖον βάπτισμα, διωκόντες ὅμως ὑπὸ ἰδίων πολυαριθμῶν ἡγεμόνων καλουμένων ζουπάνων, ἐν τῇ μεταξὺ ἀπέβαλον καὶ αὐτὸ τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὀριστικῶς ἀπεδέχθησαν αὐτὸ, συνήθως δὲ οὐδὲ τοὺς τεταγμένους φόρους κατέβαλλον. Πλὴν τοῦτου αἱ σλαυκαὶ ἐκεῖναι φυλαὶ ἐξαπέστειλαν προϊόντος τοῦ χρόνου ἀποικίας πολυαριθμούς εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας μέχρις αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἠπειρόν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον οὐδέποτε ἐπικράτησαν ὅπως εἰς τὰς βορειοτινέας χώρας· πρὸς νότον μάλιστα τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Καρανίων ὄρεων ἐντελῶς συνεχυνεύθησαν διὰ τοῦ χρόνου ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἀλλὰ εἰς τὰς βορειοτινέας χώρας, ἰδίως εἰς τὴν Σαρδίαν καὶ τὴν ἐσλαυισθεῖσαν Βουλγαρίαν, συνεκρότησαν αὐτοτελεῖς ἰσχυρὰς ἡγεμονίας, αἵτινες πολλὰκις μὲν κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν ὀπλων κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἐπὶ τέλους ὅμως διέσωσαν τὴν αὐτόνησιν αὐτῶν ὑπαρξίν, ὥστε ἐπὶ μίαν στιγμὴν, ἐξαιρέτως κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, ὡς ἔξαν χεῖρα ἐπὶ τὴν κυριαρχίαν ὅλων τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ὑπέκυψαν μὲν μετ' οὐ πολὺ τότε, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, ὑπὸ τὸν κοινὸν ζυγὸν τῆς ὀθωμανικῆς δυναστείας, ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον αἱ σλαυκαὶ φυλαὶ τῶν βορειοτινένων ἐκεῖνων χωρῶν ἀποτελοῦσι κλάσμα μέγα καὶ αὐτοτελεῖς τῶν χριστιανικῶν τῆς Ἀνατολῆς κα-

αὐτοῖσιν, οἵτινες φαίνονται προωρισμένοι νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτῆς κυριαρχίαν· ὥστε αἱ φυλαὶ αὗται ἐπὶ χίλια διακόσια ἤδη ἔτη ὅτεν ἔπαυσαν ἐπενεργεῖσαι οὕτως ἢ ἄλλως ἐπὶ τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ τούτου ἕνεκα εἰπομεν ὅτι ἡ ἐπὶ Ἡρακλείου ἐγκατάστασις αὐτῶν εἰς τὴν ἄνω Μοισίαν καὶ εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, εἶνα ἡγεγονός σπουδαιότατον τῆς πατρὸς ἡμῶν ἱστορίας.

Πρέπει ἄρα γε νὰ καταδικάσωμεν ἀπολύτως τὸν Ἡράκλειον, διότι ἐνέδρυσεν ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν τὰ ἀλλότρια ἐκεῖνα φύλα, δι' ὧν ἀπεκόπησαν ἀπὸ τοῦ δένδρου τοῦ ἑλληνισμοῦ πολλοὶ καὶ μεγάλοι κλάδοι; Παρατήρητέον πρὸ πάντων ὅτι, ὅπως καὶ ἄλλοτε ὑπεδείξαμεν, οἱ μονάρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου τοῦ δεξαμένου τοὺς Γότθους μέχρι τοῦ Ἡρακλείου τοῦ δεξαμένου τοὺς Σλάβους καὶ μέχρι τῶν μεταγενεστέρων βασιλέων τῶν δεξαμένων τοὺς Βουλγάρους καὶ ἄλλους ἥττονας λόγου ἀξίους ἀπὸ βορρᾶ κατελθόντας λαοὺς, δὲν ἐφοδοῦντο τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατάστασιν τῶν βαρβάρων τούτων, οὐδ' ὑπελάμβανόν αὐτὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν αὐτατελή τοῦ κράτους ὑπαρξίν. Ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἠγωνίσθη μὲν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς μονάρχας τῆς Περσίας, τοὺς Καλίφας τῶν Μωάμεθανῶν, τοὺς ἀπὸ δυσμῶν ἐπελθόντας ἡγεμόνας τῶν Φραγκῶν, διότι ἅπαντες οἱ πολέμιοι οὗτοι, ὀργανωμένοι εἰς κράτη μεγάλα καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐρυθμα, ἀπέβλεπον εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν κατάλυσιν ταύτην· ἡλιώτερον δ' ἐδυσχέρουν ἐπὶ τῇ ἐπιδρομῇ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀρκτεῦ, διότι οἱ βάρβαροι οὗτοι συγκαίμενοι ἐξ ὄχλων ἀνοργανίστων, συνήθως δὲν ἐνέβαλλον εἰμὴ ἐπὶ λεηλασίᾳ· ἢ τὸ πολὺ ἐπὶ καταλήψει τινῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν ὑπὸ ὅρους οἵτινες προῦπέθετον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὅθεν ὁσάκις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσῃ πῦλούς ἐντελῶς, συνήκει εἰς τὸν ἐποικισμὸν αὐτῶν, εὐελπίς ὅτι διὰ τοῦ ἑλληνιστοῦ διαδιδόμενου εἰς αὐτοὺς χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως, νομοθεσίας καὶ ἐκπαιδεύσεως, θέλει ἐπιτύχει τὴν πρὸς τοὺς προηγουμένους κατοίκους ἀφομοίωσιν καὶ θέλει ἀνορθώσει τὴν ἑλληνικὴν τοῦ κράτους ἐνότητά. Ἐπέτυχε δὲ τοῦτο τῷ

όντι ὡς πρὸς τὰς μεσημβρινὰς χώρας καὶ ἤθελεν ὡσαύτως ἐπιτύχει ὡς πρὸς τὰς βορειοτέρας, ἐὰν ποικίλοι ἄλλοι πολέμιοι, καὶ ἰδίως ἀπ' ἀνατολῶν μὲν οἱ Μισαμειθανοὶ, ἀπὸ δυσμῶν δὲ οἱ Φράγχοι, δὲν ἀνέτρεπον τὴν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐκείνῳ ἐνέργειαν αὐτῆς.

Τοῦτο ἐξηγεῖ εἰς ἡμᾶς κατὰ πρῶτον λόγον τὸ πολίτευμα τοῦ Ἡρακλείου. Ἀλλὰ εἶχεν, ὡς προείπομεν, καὶ ἄλλους λόγους νὰ πρᾶξῃ ὅ,τι ἐπραξεν. Ἄν δὲν ἐδέχετο τοὺς Σλαύους εἰρηνικῶς ἐντὸς τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἀνω Μαισίας, οὗτοι ἤθελον πιθανώτατα, συμπράττοντες μετὰ τῶν Ἀθάρων καὶ ὠφελοῦμενοι ἐκ τῶν περσικῶν πολέμων, καταλάβει διὰ τῆς βίας τὰς χώρας ἐκείνας καὶ ἄλλας, τόσῃ μᾶλλον ὅσῃ αὐταὶ κατὰ τὴν ἐκτὴν ἑκατονταετηρίδα εἶχον πάθει δεινὴν κατοίκων ἐρήμωσιν. Πλὴν τούτου, ὁ Ἡράκλειος, ἵνα στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Πέρσας, εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Ἀθάρας καὶ ἵνα εἰρηνεύσῃ ὅπως οὖν ἀσφαλῆς πρὸς τοὺς Ἀθάρας, εἶδει νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Σλαύους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἐπέτυχε καθ' ὁλοκληρίαν τὸν σκοπὸν τῆς προσοικειώσεως ταύτης, διότι μετ' ὀλίγους ἑαυτοὺς, ἐπαναληφθέντος τοῦ μεταξὺ Ἀθάρων καὶ τοῦ Ἡρακλείου πολέμου, βλέπομεν πάλιν Σλαύους τινὰς συμπράττοντας μετὰ τοῦ χαγάνου· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οἱ Σλαῦοι οὗτοι ἔσαν πιθανῶς ἐξ ἐκείνων ὅτινες παρέμειναν ἔτι ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ παρεκτὸς τοῦ ὅτι καὶ ἂν ἔσαν ἐκ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τούτου ἐγκαταστάντων, ἀπειτέλουν ἐλαχίστην αὐτῶν μοῖραν, ὥστε ὁ σκοπὸς τῆς οὐδετερώσεως τοῦ μεῖζονος αὐτῶν μέρους φαίνεται ἐπιτυχῶν μέχρι τινός· ἐπὶ τέλους ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος ἐπραξεν ὅ,τι ἐφικτὸν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς οὐδετερώσεως ταύτης ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα, ἐνῷ δηλαδὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταπολεμηθῇ συγχρόνως καὶ τοὺς μέχρι τοῦ Βοσπόρου ἐπελθόντας Πέρσας καὶ τοὺς Ἀβαροσλαύους, τοὺς ἐτοίμους πάντοτε νὰ προελάσῃ μετὰ Κωνσταντινουπόλεως. Τελευταῖον εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις περὶ τῆς τῶν Σλαύων ἐντὸς τοῦ κράτους παραδοχῆς καὶ αἱ πολλοὶ διοικητικαὶ ἐργασίαι ὅσας ἀπῆγαγεν ἡ ἐγκατάστασις αὐτῶν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἐξηγῇσιν πρὸς τοὺς ἄλλους τὴν ἐπὶ τούτῳ τὸν χρόνον ἀναβολὴν τῆς περσικῆς ἐκστρατείας.

Μετὰ τὴν διεκπεραίωσιν τοῦ μεγάλου ζητήματος τῶν σλαυικῶν ἐποικίσεων, συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 620 ἡ πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων εἰρήνη, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 ἐστράτευσεν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τοὺς Πέρσας. Εἶδομεν ὅτι ὁ νεώτερος Χοσρόης ἤρ-
χισε τὸν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πόλεμον αὐτοῦ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαυρικίου καὶ ὅτι ἤδη ἐπὶ Φωκᾶ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐκυρίευσαν πᾶσαν τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρκησαν τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐξέτειναν τὰς λεηλασίας αὐτῶν μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Χαλκηδόνος. Ἀλλὰ καὶ πεσόντος τοῦ Φωκᾶ ἐξηκολούθησεν ὁ ὀλέθριος οὗτος πόλεμος καθ' ὃν οἱ Πέρσαι ἐγένοντο, ἐπὶ τῶν πρώτων δέκα ἐτῶν τῆς τοῦ Ἡρακλείου βασιλείας, κύριοι ἀπάσης σχεδὸν τῆς Ἀσίας καὶ ἱκανοὺ μέρους τῆς Ἀφρικῆς. Ὅχι ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐφρόντισεν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποικίλων αὐτοῦ ἄλλων περισπασμῶν, νὰ ἀντιτάξῃ δυνάμεις τινὰς εἰς τὸ ἀκατάσχετον ἐκεῖνο ῥεῦμα· ἀλλὰ διότι στρατηγοὶ καὶ στρατιῶται ἀνεδείχθησαν παντάπασιν ἀνεπιτήδαιοι νὰ ἀναχαιτίσωσιν αὐτό. Ὅθεν τῷ 611 ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν ἡ Ἀπάμεια καὶ ἡ Ἐδεσσα, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Καππαδοκίας Καισάρεια. Τῷ 614 ἐξεπόρθησαν οἱ Πέρσαι τὰ Ἱεροσόλυμα. Τῷ 616 κατέκτησαν τὴν Αἴγυπτον καὶ προελθόντες μέχρι τῶν ἐρήμων τῆς Λιβύης κατέστρεψαν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἕτερος περσικὸς στρατός, διελθὼν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐπολιόρκησε τὴν Χαλκηδόνα κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἡράκλειος, ὅστις δὲν εἶχεν εἰς ἐτι συμπληρώσει τὰς πρὸς τοὺς Σλαύους διαπραγματεύσεις, οὐδὲ συνομολογήσει τὴν πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνθήκην, ὑπέβαλε προτάσεις εἰρήνης πρὸς τὸν Χοσρόην, ἀλλ' ὁ ἀγέρωχος μονάρ-
χης τῆς Ἀσίας ἀπέκρουσε μεθ' ὕδρων τὰς προτάσεις ταύτας, οἱ δὲ στρατηγοὶ αὐτοῦ κυριεύσαντες τῷ 617 τὴν Χαλκηδόνα, ἐξηκολούθησαν συμπληροῦντες τὴν κατάκτησιν τῶν ἀσιανῶν χωρῶν διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν διαφόρων αὐτῶν πόλεων. Ὅ,τι δὲ διηυκόλυνε τοὺς ἀλλεπαλλήλους τούτους θριάμβους τῶν περσικῶν στρατευμάτων δὲν ἦτο μόνον ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιπαρατάξῃ εἰς αὐτὰ

εἰμὴ τὰγματα εὐερίθμα καὶ κακῶς ἔχοντα ἠθικῶς τε καὶ ὕλῃ.
Καὶ ὅτεραι περιστάσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν πρῶχειρον ταύτην τοῦ
ἑλληνισμοῦ καταστροφὴν κατὰ τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Ὁ
Θρησκευτικὸς διωγμὸς, ὃν εἶχον ἐπιχειρήσει τινὲς τῶν προσημα-
νῶν βασιλέων καὶ ἐξαιρέτως ὁ Ἰουστινιανός, ἠνάγκασε πολλὰς ἐ-
κατοντάδας χιλιάδων ἑτεροδόξων νὰ ἀποδημήσωσιν εἰς Περσίαν
καὶ νὰ κομίσωσιν αὐτέθι τὰς τέχνας, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν στρα-
τιωτικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐπιστήμην. Καὶ συνέβη τότε ἐν τῇ Ἀνατο-
λῇ ὅ,τι κατὰ τὴν ἑπτακαίδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἐν τῇ Εὐρώπῃ,
καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ διαμαρτυρούμενοι τῆς Γαλλίας, ἀντλεῶς ὑπὸ τοῦ
Λουδοβίκου ΙΔ' καταδιωκόμενοι, ἀπεδήμουν εἰς τὴν Ἀγγλίαν
καὶ εἰς τὴν βόρειον Γερμανίαν, καὶ συνετέλεσαν αὐκ ὀλίγον εἰς τὴν
ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν τῶν χωρῶν τούτων ἐπίδοσιν. Οἱ ἐν τῇ περ-
σικῇ κράτει λοιπὸν ἐγκαταστάντες πρόσφυγες τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν
καὶ τὴν Ἀφρικὴν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, ἀπολαβόντες ἐπὶ τινα χρό-
νον ἐν τῇ κράτει ἐκεῖνῃ πλήρη ἀνεξίθρησκείαν, συνέδραμον ἐκθύ-
μως εἰς τὰς τοῦ Χοσρόου κατακτήσεις, τότε μᾶλλον ὥσπερ διετίλουν
κρυφῶς συνενοοούμενοι μετὰ τῶν ἐτι πολυαριθμοτέρων ὁμοδόξων
αὐτῶν ὅσοι εἶχαν μείνει ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Πλὴν τούτου
οἱ πρὸ καιροῦ ὡς αὐτῶς καταδιωκόμενοι Ἰουδαῖοι ἑσθράσασαν ἐν ἔ-
τει 613 εἰς Συρίαν καὶ κατεβλήθησαν μὲν ἀλλ' ἐκδικούμενοι συν-
ἔπραξαν μετὰ πολλοῦ ζήλου κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη εἰς τὴν ὑπὸ τῶν
Περσῶν καταλύσιν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν
χώραν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 ὤρμησεν ὁ
Ἰβράκλειος ἐπὶ τὸν μέγαν περσικὸν ἀγῶνα. Πρὶν ἀναχωρήσει ἐκ
Κωνσταντινουπόλεως ἀνηγόρευσε ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπου-
σίᾳ αὐτοῦ τὸν ἀπὸ τῆς πρώτης γυναικὸς υἱὸν Ἰβράκλειον Κων-
σταντῖνον, ἀλλὰ τοῦτα ἐπὶ ψιλῷ μόνον ὀνόματι, διότι ὁ πατὴρ Ἰβρά-
κλειος ἦτο μέγας δεσπότης τὴν ἡλικίαν, πράγματι δὲ ἀνέθεκεν ὁ
βασιλεὺς τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν εἰς τὸν μέγιστον ἦτοι
πρόεδρον τοῦ Ἰπουργεῖου Βῶνον καὶ εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον,
τῶν ἀπαιῶν ἀμφοτέρων ἐγίνωσκε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἐπιταδεδίετα.
Τελέσας δ' εὐλαβῶς τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα, ἤτις κατὰ τὸ ἔτος

ἔχεινο συνέπεσε τῇ 4 ἀπριλίου, προσῆλθε τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, φορῶν οὐχὶ τὰ πορφυρᾶ τοῦ βασιλέως πέδιλα, ἀλλὰ τὰ μέλανα τοῦ μαχητοῦ ὑποδήματα, καὶ πρηνὴς πεσὼν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ «Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ᾤξαστο, μὴ παραδῶς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον, καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὥπως μὴ καυχήσωνται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαυρόμενοι». Ἐπειτα στραφείς πρὸς τὸν πατριάρχην «Εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος καὶ σοῦ, εἶπεν, ἀφίημι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν νιόν μου» μεθ' ὃ λαβὼν τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἥτις ἐλέγετο ἀχειροποίητος, ἐπορεύθη πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἐπεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ συναχθέντος αὐτόθι στόλου, ἐπευφημούμενος καὶ εὐλογούμενος ὑπὸ λαοῦ ἀναριθμήτου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποῦ ἠκούετο ἡ εὐχὴ ἵνα ὁ βασιλεὺς βῇ ἐρυθρὸν ἐκ περσικῶν αἱμάτων τὸ μελαμβάφει· αὐτοῦ πέδιλον. Ἐν γένει δὲ ὁ Ἡράκλειος περιέβαλεν ἅπασαν τὴν ἐπαχίρην ταύτην διὰ χαρακτῆρος ἐξόχως θρησκευτικοῦ. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ὅστις ἐμελλε νὰ ἀναδειχθῇ εἰς τῶν μεγίστων πολεμικῶν ἡγεμόνων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία διὰ τοῦ στρατηγικοῦ αὐτοῦ πνεῦμα καὶ τὸν ὄργανισμὸν ὃν ἔδωκεν εἰς τὸν στρατὸν, ἡσθάνετο ὅτι ὁ κάλλιστος τῶν ἐξωτερικῶν, τῶν μηχανικῶν, οὕτως εἶπεν ὀργανισμῶν ἀποβαίνει ἀτελής ἄνευ ἐσωτερικοῦ τινος καὶ πνευματικοῦ ἐρείσματος. Τυφόντι τὰ ἔθνη, ὅπως καὶ οἱ κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, ἔχουσιν ἀνάγκην ἡθικῶν τιμῶν ἐλαττηρίων, ἵνα εὐδοκμήσωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Μόνη ἡ ὕλική δύναμις δὲν ἀρκεῖ, ὅσῳ ἐντέχνως καὶ ἂν εἴναι ὠργανωμένη. Ἡ ὕλική δύναμις εἶναι βεβήτως ἀναγκαία, ἀλλὰ παραδόξως κρατύνεται ὅσῳκις ἐλευνέται ὑπὸ ἰσχυρῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων, διότι τὰ αἰσθήματα ταῦτα καὶ διανοήματα περιποιοῦσιν εἰς τοὺς βραχίονας, εἰς τοὺς πόδας, εἰς τοὺς μυῶνας τοῦ ἔθνους ὀρμὴν καὶ ῥώμην ἀπροσμάχητον. Τὰ ἡθικά ταῦτα ἐλατήρια εἶναι ποικίλα, καὶ οὐχὶ πάντα ἰσodύναμα. Ἀραστικώτατα δὲ πάντων λογίζονται ἡ φιλοπατρία, ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία, ἡ πρὸς τὸ πάτριον θρησκεια ἀφοσίωσις. Παρ' ἡμῖν, ἐν τῇ ἐξιδέμῃ ἑκατονταετηρίδι, ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία εἶχαν ἐλλείψει πρὸ καιροῦ, ὥπως καὶ ἐν τῷ προοίμῳ τοῦ παρόντος βιβλίου

παρετηρήσαμεν (σελ. 26)· εἶχον ἐκλείψει ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ ἑλλησμός ἀπέβη, διὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, κοσμοπολίτης· Βραδύτερον ἢ διαδεξαμένη τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ἀν δὲν ἐξήλειψε τὰ κεφαλαιώδη συστατικά τοῦ ἔθνους ἡμῶν, δὲν ἤτο δμως ἐπιτηδεῖα νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις. Ὅτε δ' ἐπὶ τέλους ὁ ἑλληνισμός προέκυψεν αὐθις εἰς τὸ εἶναι διὰ θαυμαστῆς τινος μετεμψυχώσεως, ἤτοι διὰ τῆς νέας ζωῆς καὶ ἐνεργείας τῆς μεταδοθείσης αὐτῇ ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ νέον τοῦτο θρησκειῶμα ἀπερρόφησε τοσοῦτον πάντα σχεδὸν τὰ διανοήματα, αἰσθήματα καὶ πάθη τοῦ ἔθνους ὥστε ἀπετέλεσεν ἐπὶ πολλοῦ, ἀν ὅχι τὸ μόνον, τὸ ἰσχυρότερον δμως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐλαττώριον. Ἐν τῇ ἐβδόμῃ λοιπὸν ἑκατονταετηρίδι, τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα ἦτο ἡ κυρία πηγὴ ἀφ' ἧς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤνται τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Πηγὴ δαφιλῆς καὶ ζεῖδωρος· ἀλλὰ (καθὼς ἐξηγήσαμεν ὡς αὐτὸς ἐν τῷ προμνημονευθέντι προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου) ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα θέλει συζευχθῇ μετὰ τῆς φιλοπατρίας, τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀπορρέοντων ποικίλων γενναίων φρονημάτων. Διότι ἅμα, ἀντὶ νὰ ἐπιρρώσῃ τὰ ἄλλα ἠθικὰ τῆς πολιτείας αἰσθήματα, εἴσῃ νὰ ἀναπληρώσῃ μόνον τὴν παντελῆ αὐτῶν ἑλλείψιν, τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα, οὕτω μεμονωμένον, τείνει οὐχὶ εἰς τὸ νὰ ζωοποιήσῃ ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ νεκρώσῃ μᾶλλον τὸν πρακτικὸν τοῦ ἔθνους βίον. Τοῦτο δὲ τὸ ἀτόπημα ἐπεχείρησε πολλάκις ἡ μοναρχία νὰ θεραπεύσῃ διὰ ποικίλων τρέφων ἐπιτηδεύων νὰ ἀναπληρώσῃ μέχρι τινὸς τὴν φιλοπατρίαν, τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν καὶ τὰ ἄλλα ἐλλείποντα τότε ἠθικὰ τοῦ ἔθνους ἐλαττώματα. Ὁ Μπαυρίκιος λ. χ. ἠθέλησε νὰ περιστείλῃ ὅσον ἐνδέχεται τὴν εὐκολίαν τοῦ ἀσπάζεσθαι τὸν ἱερατικὸν καὶ μοναχικὸν βίον. Ὁ Φωκᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐξεγείρῃ ἀπὸ τοῦ ληθάρρου αὐτῶν τὰς ἐκλελυμένας ἐκείνας ψυχὰς, ἐξομοίων τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς ἀθλοὺς τοὺς μαρτυρικοὺς. Ὁ δὲ Ἡράκλειος προέβη ἐπὶ πλέον· ὁ Ἡράκλειος κατέπληξε τὴν νεοθρὰν ἐκείνην κοινωνίαν παραστήσας αὐτῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μὴ παύσας παριστῶν, ὅτι ἡ πίστις εἰς ἡν ἔλεγεν ἐκυτὴν ἀφωτισμένην τρέχει τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν πολυτελείων κίνδυνον, καὶ ὅτι δέον νὰ ἐξεγερθῶσι πάντες πρὸς ἀμυναν

αὐτῆς, πεποιθότες εἰς τὸν Θεὸν τῶν πατέρων αὐτῶν, εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα αὐτοῦ υἱὸν καὶ τὴν ἀσπύρως τεκοῦσαν αὐτὸν μητέρα. Καὶ τοῦτο ἦτο ἀληθές, διότι ὁ Χοσρόης, κυριεύσας τὰ Ἱεροσόλυμα, πολυειδῶς ἐχλεύασε καὶ ἠτίμασε τὴν ἐστίαν ἐκείνην τῆς χριστιανικῆς πίστεως, λαβὼν δὲ ἐν ἔτει 612 προτάσεις τοῦ Ἡρακλείου περὶ εἰρήνης ἀπάντησεν, ὅτι δὲν θέλει ἔλθει εἰς λόγους πρὸς τοὺς πρέσβεις ἐνόσω οὗτοι δὲν ἀρνηθῶσι τὸν ἐσταυρωμένον αὐτῶν, ἵνα λατρεύσωσι τὸν ἥλιον. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν ἦτο προφανής· ὁ δὲ Ἡράκλειος, ἀνακηρύξας αὐτὸν ἐπιστόμως, κατώρθωσε τῷνόντι νὰ πείσῃ τὸ ἔθνος ὅτι δέον νὰ μεταχειρισθῇ τὸν θρησκευτικὸν αὐτοῦ ζῆλον, οὐχὶ ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἀλλὰ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης· καὶ περιποιήσας οὕτω εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα πρακτικὸν καὶ ἐνεργὸν χαρακτῆρα, ἔδωκε νέαν εἰς τὸ κράτος ζωήν.

Ὁ Ἡράκλειος, ἐπιβασθεὶς εἰς τὸν στόλον αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν εἶχε νὰ διανύσῃ ὁδὸν μακράν ἵνα ἀπαντήσῃ τοὺς πολεμίους· ἀντικρὺ τῆς βασιλευούσης, ὅλοι οἱ ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλλῆλως λόγοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ περσικῶν σκηνῶν καὶ ταγμάτων. Στρατηγὸς κοινὸς ἤθελε περιπέσει τῷνόντι εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπέλθῃ εὐθὺ ἐπὶ τοὺς πολεμίους τούτους. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐνόησε τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος. Ὁ Ἡράκλειος συνεπήγετο ὀλίγας μεθ' ἐκείνου δυνάμεις· καὶ ταύτας καλῶς μὲν ἡσκημένας, ἀλλὰ κατεπτοημένας ὑπὸ ἀδιαλείπτων ἀτυχημάτων. Ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ ἀπόδρασις, παρόντων τῶν πολεμίων, εὐωδοῦτο, ἤθελε συγκροτηθῇ ἀμέσως ἀγὼν ἐκ παρατάξεως πρὸς ἀντιπάλους πολυαριθμότερους καὶ θαρρόντας ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῶν, ἀγὼν κατὰ τὸν ὅποιον ἡ νίκη ἦτο σφόδρα ἀμφίβολος. Ἐὰν δὲ ἥττητο ὁ χριστιανικὸς στρατός, ἐματαιοῦτο ἐκ πρῶτης ἀφστηρίας τὸ ὅλον ἐπιχειρήμα. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησε καὶ ἐξετέλεσεν ἑτερόν ἀξιωματικόν σκεδόν. Ἐπειδὴ ἦτο κύριος τῆς θαλάσσης, ἐκπέυσας ἐκ τῆς πρωτεύουσας ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν. Ὅτε ἐξῆλθε τοῦ Ἑλληνπόντου, κατελήφθη ὑπὸ τρικυμίας θεινῆς, καθ' ἣν ὅμως τὸ παράδειγμα τοῦ ἀτρομήτου ἡγεμόνος πᾶσιν ἐπέταξε νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθήκον· καὶ οὕτως ἐσώθη ὁ στόλος ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου. Τότε ἐξακα-

λουθήσας τὸν πλοῦν ἐπορεύθη πρὸς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει ἡ μεταξὺ Κιλικίας καὶ Συρίας παραλία, τρεπομένη αἰφνης πρὸς πεσημερίαν, ἐκὼ προηγουμένως διευθύνεται πρὸς ἀνατολάς. Ἀπεδιδάσθη δὲ ὁ στρατὸς εἰς τὸ ἐσώτατον τῆς γωνίας ταύτης μέρος, τὸν Ἰσσικὸν κόλπον, οὕτω κληθέντα ἀπὸ τῆς εἰς τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ σκέλος κειμένης πόλεως Ἰσσοῦ, ὅπου, πρὸ χιλιῶν περὶπου ἐνκαυτῶν, εἶχε νικήσει ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος τὸν τελευταῖον βασιλεὺς τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους. Περὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Ἰσσικοῦ κόλπου, ὑπάρχει στενὴ καὶ ὁμαλὴ παραλία ζώνη, ὑπεράνω τῆς ὁποίας ὑφούνται, παραλλήλα σχεδὸν πρὸς τὴν παραλίαν, δύο ὄρεα σκέλη, σχηματιζόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀμανοῦ ὄρους, τὸ ὅποιον ἔχει δύο πύλας, δι' ὧν ἡδυνάτ' οἱ νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν στενὴν παραλίαν ζώνην τὰς Ἀμανίδας, ἀπὸ βορρᾶ, ἥτοι ἀπὸ Κιλικίας, καὶ τὰς Συρίας, ἀπὸ μεσημβρίας, ἥτοι ἀπὸ Συρίας. Πρὸς βορρᾶν δὲ τοῦ ἀρκτικοῦ σκέλους τοῦ Ἀμανοῦ, ἠπλοῦτο τὸ πεδινώτερον τῆς Κιλικίας μέρος, ὅπου ἔκειντο αἱ πόλεις Ταρσός, Ἀδανα, Μόφου ἐστία, Ἀνάζαρβος, καὶ τὸ ὅποιον πρὸς μεσημβρίαν μὲν ὥριζετο ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἀπὸ δυσμῶν δὲ, καὶ βορρᾶ, καὶ ἀνατολῶν ἐγγράσσετο ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ τείχους τοῦ ὄρους Ταύρου. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ χώρος οὗτος εἰς ὃν ἀπεδιδάσθη ὁ Ἡράκλειος, ἦτο τὸ ἀσφαλέστατον τῶν ὁμηγηρίων ἀπὸ μεσημβρίας ἦτο ἀπόρητον, διότι οἱ Βυζαντινοὶ ἐθαλασσοκράτουν, ἄλλοθεν δὲ πανταχόθεν οἱ πολέμοι εἶχον πρῶτον νὰ ἐκπορθήσῃαι τὰς πύλας τοῦ Ταύρου, καὶ ἔπειτα τὰς Ἀμανίδας πύλας, πρᾶγμα δυσχερέστατον. Ἐνὶ λόγῳ, ἡ θέσις τοῦ Ἡρακλείου ἐν Κιλικίᾳ, ὅπισθεν τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ, ὁμοίαζεν ὁπωσὺν τὴν θέσιν τοῦ λόρδου Οὐελλεγκτῶνος, ἐν ἔτει 4810, ὅπισθεν τῶν ὄχυρωμάτων τοῦ Τόρρες—Βέδρας, περὶ Λισσαβῶνα. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ἀποβιάσθεις εἰς τὴν νοτιοανατολικωτάτην ἐκείνην ἀμραν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, δὲν ἦτο μόνον ἀσφαλής· ἠπέλπει ἐνταῦτ' ὅτι τὰ κῶτα τοῦ κατὰ τὴν γερσόνησον ταύτην περσικοῦ στρατοῦ, ὥστε ἦτο πιθανώτατον ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος, ἐγκαταλείπων τὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου, θέλει ἔλθει ν' ἀγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἡράκλειον. Ἡ ἔκδοσις τοῦ ἀγῶνος τούτου ἦτο ἀδηλος· ἀλλ' ἐπειδὴ προέκειτο νὰ συγκαταβῇ ἐν ταῖς δυσχωρίαις τοῦ Ταύρου, ἦτο ἐλπίς νὰ ἡττηθῶσι οἱ

πολέμιοι· καὶ τούτου γενομένου, ἀπηλλάσσετο αὐτῶν διὰ μιᾶς ἡ μικρὰ Ἀσία. Ἡδύνατο βεβαίως καὶ νὰ ἡττηθῇ ὁ Ἡράκλειος· ἀλλ' οἱ Πέρσαι διευκολώτατα ἤθελον ἐκπορθῆσαι τὰς πύλας τοῦ Ταύρου· ὥστε ὁ βασιλεὺς, καὶ ἂν ἐνικᾶτο, ἤθελεν ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχῃ τὴν Κιλικίαν, ἀναγκάζων πάντοτε τοὺς πολέμιους νὰ παραμένωσιν εἰς τὴν ἄκραν ταύτην τῆς Χερσονήσου, ἀνακουφίζων τὰς λοιπὰς αὐτῆς ἐπαρχίας, πρὸ πάντων δὲ ἀπομακρύνων ἐκ τῆς πρωτευούσης τὰ περσικὰ στίφη.

Ταῦτα ἀναλογιζόμενος καὶ ἐλπίζων ἐστρατοπέδευεν ὁ Ἡράκλειος ἐν Κιλικίᾳ· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐνίσχυσε τὰ εὐαριθμέα αὐτοῦ τάγματα, καλέσας πρὸς ἑαυτὸν ἀπάσας τὰς φρουράς τῶν παραλίων πόλεων καὶ τῶν ὀρέων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεχείρησε τὴν διοργανώσιν, τὴν ἀσκήσιν, τὴν ἐμπύχωσιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ. Τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἵππικόν τό τε βαρὺ καὶ τὸ εὐαγρὸν, διηρέθησαν εἰς δύο σώματα· οἱ σαλπικται ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενοι ἔδιδον τὸ σημεῖον τῆς πορείας, τῆς ἐφόδου, τῆς ὑποχωρήσεως ἢ τοῦ διωγμοῦ, τῆς εὐθείας ἢ τῆς λοξῆς παρατάξεως, τῆς πυκνῆς ἢ τῆς ἡραιωμένης φάλαγγος. Ὁ βασιλεὺς ἐκοινώνει ἄλλων τῶν ἀγώνων οὐς ἐπέβαλλεν εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ· ὁ ἀδυσώπητος τῆς περσικῆς κανὼν ὥριζε τὸν χρόνον τῆς ἐργασίας, τοῦ γεύματος, τοῦ ὕπνου. Ἀλλὰ ἰδίως ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη νὰ ἐπιβρώσῃ τὰς ἐκτελυμένας ἐκεῖνας ψυχάς. Κρατῶν ἀνὰ χεῖρας τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα, ὑπεμύμνησκεν εἰς τοὺς συστρατιῶτας τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς τοῦ ἔθνους ἡμῶν συμφοράς, ἐξώρτιζεν αὐτοὺς νὰ ἐκδικήσωσι τὰ ἱερὰ τὰ ὅποια ἐβεβήλωσαν οἱ περσικαὶ ἄνθρωποι· ἀπεκάλει ἀδελφοὺς καὶ τέκνα, καὶ ἐπλήρου τὰς ψυχὰς αὐτῶν θάρρους δεικνύων τὸ ἱερὸν τοῦ Χριστοῦ ἀπεικόνισμα καὶ λέγων· ὅτι ὁ Χριστὸς οὗτος εἶναι ὁ καινὸς πάντων βασιλεὺς καὶ δεσπότης καὶ τῶν στρατευμάτων ὁ ἡγεμὼν, μεθ' οὗ στρατηγεῖν ἐστὶν ἀσφαλές· ἄλλοτερον, δι' οὗ τὸ νικᾶν ἐστὶν εὐσεβέστερον, καὶ ἐφ' ᾧ πεποιθὼς ὁ βασιλεὺς, ὥς εἰς ἐξ αὐτῶν πρὸς πόρους ὀπλίζεται. Τοιοῦτοτρόπως ἠγωνίζετο ὁ Ἡράκλειος νὰ ἐνσπύσῃ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν περὶ αὐτὸν στρατιάν, ἐμπνέων αὐτῇ ἀγανάκτησιν κατὰ τῶν πολεμίων, ἀγάπην πρὸς ἑαυτὸν καὶ πεποιθῆσιν εἰς τὸ θεῖον.

Τούτων δὲ γινομένων, ὅσα προέβλεπε συνέχευαν. Οἱ Πέρσαι οὐκ

τινες ἦσαν ἐστράτοπεδευμένοι ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βλέποντες ὅτι ἀπειλοῦνται τὰ νῶτα αὐτῶν καὶ ὅτι κινδυνεύει νὰ διακοπῇ ἡ μετὰ τῆς ἰδίας χώρας κοινωνία, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνέξουσιν καὶ νὰ δράμωσιν εἰς Κιλικίαν. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἀπέφυγε τὸν ἀγῶνα, διότι ἐβλεπε τὸν στρατὸν πρόθυμον καὶ ἀρκούντως γυμνασμένον. Κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν συγκεχυμένων Βυζαντινῶν ἀφηγήσεων, δὲν εἰσπορεῖ νὰ ἐξαχθῇ ἀκριβῶς ποῦ ἐγένοντο αἱ πρῶται συμπλοκαὶ καὶ ποῦ συνεκροτήθη ἡ ὀριστικὴ μάχη. Βέβαιον εἶναι, ὅτι οἱ Πέρσαι, ἀφοῦ ἐπὶ εἰκοσαετίαν δὲν ἔπαυσαν τρέποντες τοὺς Βυζαντινοὺς, ἤδη τὸ πρῶτον κατετροπώθησαν, καὶ ὅτι ἐπὶ τριετίαν ὅλην δὲν ἀνεφάνησαν πλέον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Καὶ ἤδη ὁ Ἡράκλειος, δεῖς δι' ἐνὸς στρατηγικοῦ κινήματος, ἐπέτυχε τὸ μέγα τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὑπερέβη τὸ ὄρος τοῦ Ταύρου, διήλθε τὰ πεδιά τῆς Καππαδοκίας, καί, ἀφήσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ διαχειμάσῃ ἐν ἀσφαλείᾳ περὶ τὸν Ἄλυν ποταμὸν, προσῆλθεν αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅχι διὰ νὰ κομπάσῃ ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι· θρίαμβον δίκαιον καὶ λαμπρὸν ἐμελλε νὰ τελέσῃ βραδύτερον μετὰ τὴν ὁλοσχερῇ τῶν ἀντιπάλων καταστροφῇ· ἤδη δὲ ἦλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσιν ἵνα ρυθμίσῃ τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα. Μεθ' ὃ ἐπεχείρησεν ἀμέσως νέας στρατείας.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀπαλλαγὴν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τὸ φυσικόν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἦτο νὰ τραπῇ ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μεσοποταμίαν, ἵνα καταβάλλῃ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐν ταύταις ταῖς χώραις, τῶν ὁποίων πολλαὶ πόλεις κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' εἰάν ἐπεχείρῃ τοιοῦτόν τι καὶ κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς πολιορκίας, ἤθελε προφθάσει ὁ Χοσρόης μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς καὶ, ἀνταγωνιζόμενος ἐπιτυχῶς καθὼς ἐπειδόμενος ἐπὶ πολλῶν ὀχυρῶν σημείων, ἤθελε συμπληρώσει τὴν καταστροφὴν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησεν ἑταῖρον μέγα βούλευμα· ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον ἐν αὐτῷ τῷ περσικῷ κράτει καὶ νὰ καταναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, δεινῶν καὶ πορθῶν τὰς ἰδίας αὐτοῦ χώρας. Ἐπὶ τούτῳ ἐν ἔαρι τοῦ 623, ἐξέπλευσεν αὖθις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ πεντακισχιλίων λογάδων ἀνδρῶν, τραπεῖς οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν, ὅπως κατὰ τὸ

προηγούμενον ἔτος, ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν. Παραπλεύσας δὲ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου, ἀπεβιβάσθη εἰς Τραπεζοῦντα, συνήθροισε τὸν λοιπὸν στρατὸν τὸν περὶ Πόντον διαχειμάσαντα, παρέτρυνε πάντας τοὺς ὑπῆκούς καὶ τοὺς συμμάχους αὐτοῦ χριστιανούς, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Φάσιδος ποταμοῦ μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης οἰκοῦντας, νὰ βαδίσωσι μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὑπὸ τὴν ἱερᾶν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ εὖρεν ἰδίως προθύμους νὰ συναγωνισθῶσι τοὺς κατοίκους τῆς Ἀρμενίας, οἵτινες, πολὺν παθόντες θρησκευτικὸν διωγμὸν ἀπὸ τῶν Σασσανιδῶν, ἐνόησαν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς ἀδυσωπῆτους ἐκείνους ὑβριστὰς καὶ πολεμίους τοῦ Σωτῆρος. Ἡ Ἀρμενία, οἷα εἶχε παραχωρηθῇ εἰς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον, ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἡράκλειον ἐπιτήδειοι μηχανικοὶ κατεσκευάσαν ἐπὶ τοῦ βραχδαίου τούτου ποταμοῦ γέφυραν, διὰ τῆς ὁποίας διελθὼν ὁ χριστιανικὸς στρατὸς προήλασεν ἐπὶ τὴν Γάζαν ἢ Γάζακα, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας, τὴν ὁποίαν, καί μνην οὐ μακρὰν τῆς σημερινῆς αὐτῆς πρωτευούσης, τῆς Ταυρίδος, εἶχε δράμει νὰ ὑπερασπίσῃ ὁ Χοσρόης μετὰ τεσσαράκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν. Ὅτε ὁ Ἡράκλειος εἶδεν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα ἀγώνος κρισίμου, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀπευθύνῃ καὶ αὐτὸς τὸν λόγον πρὸς τοὺς συστρατιώτας ἵνα ἐνθαρρύνῃ καὶ παροξύνῃ αὐτούς. Ὅθεν παραταξας τὰ τάγματα, καὶ στὰς ἐν τῷ μέσῳ, καὶ περιστοιχισμένος ὢν ὑπὸ τοῦ ἐπιτελείου καὶ τῶν σταυροφόρων σημαῶν, «Ἄνδρες ἀδελφοί μου, ἀνέκραξε, λάβωμεν εἰς νοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον, καὶ ἀγωνισώμεθα τὴν τοῦ Θεοῦ ὕβριν ἐκδικῆσαι. Στῶμεν γενναίως κατ' ἐχθρῶν τῶν πολλὰ δεινὰ χριστιανοῖς ἐργασαμένων. Λάβωμεν πίστιν τῶν φόνων φονεύτριαν. Ἀναλογισώμεθα ὅτι ἐνδον ἐσμέν τῆς τῶν Περσῶν γῆς, καὶ μέγαλον κίνδυνον ἡ φυγὴ φέρει. Ἐκδικήσωμεν τὰς φθοράς τῶν παρθένων· τὰ τετμημένα-μέλη τῶν στρατιωτῶν ὀρώντες, πονήσωμεν τὰς καρδίας. Οὐκ ἔστιν ὁ κίνδυνος ἄμισθος, ἀλλὰ τῆς αἰωνίου δόξης πρόξενος. Στῶμεν ἀνδρείως καὶ Κύριος ὁ Θεὸς συνεργήσει ἡμᾶς, καὶ ὀλέσει τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν.» Ταῦτα τοῦ βασιλέως εἰπόντος, βαθεῖα ἐπεκράτησεν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς σιωπὴ πάντες εἰχόν ἐπ' αὐτὸν ἐστραμμένᾳ τὰ βλέμματα καὶ ἀπὸ τῶν χειλέων αὐ-

τοῦ ἡρτημένας τὰς καρδίας, ὅτε προσελθὼν εὐλαβῶς ἐκ τῶν τάξεων ἀνὴρ παλαίμαχος, ἀπεκρίθη αὐτῷ εἰς ὑπὲρ πάντων. « Ἡπλῶσας ἡμῶν τὰς καρδίας, δέσποτα. Ἐξύναν οἱ λόγοι σου τὰ ξίφη ἡμῶν καὶ ἐμψυχα ταῦτα εἰργάσαντο. Ἀνεπτέρωσας ἡμᾶς διὰ τῶν λόγων. Ἐρωθριῶμεν ἐν ταῖς μάχαις προάγοντα ἡμῶν σε ὁρῶντες, καὶ ἐπόμεθα ἐν πᾶσι τοῖς σοῖς κελεύσμασι » Τὴν φωνὴν ταύτην ἐκάλυψε γενικῇ τοῦ στρατοῦ ἐπευφημία, ὡς προάγγελος τῶν τῆς νίκης ἀνευφημιῶν. Ἀλλ' ὁ Χοσρόης δὲν ἐπερίμενε τὸν ἀντίπαλον καὶ ἀπελθόντος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν ἀμαχητὶ, ὁ Ἡράκλειος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Γάζαν, ἣτις, κατοικουμένη ἄλλοτε ὑπὸ 300,000 ψυχῶν, δὲν συνέκειτο ἤδη εἰμὴ ἐκ τριςχιλίων οἰκῶν. Εἶχεν ὅμως ἔτι, ὡς λέγουσιν, ἀξιολόγους θησαυροὺς, οἵτινες ἐπεσον ἤδη εἰς χεῖρας τῶν χριστιανικῶν ταγματῶν. Ὁ χειμὼν μόνος διέκοψε τὰς κατακτήσεις τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις ἐνόμιζε τότε φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν περὶ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλβανίαν καὶ νὰ σταθμεύσῃ ἐκεῖ ἀσφαλῶς, ἐν χώρᾳ φιλικῇ, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους 623 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 624. Καθ' ὅλην τὴν δευτέραν αὐτοῦ ταύτην στρατείαν ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐπαυσε ἐκδικούμενος τὰς ὕβρεις καὶ τὰς καταστροφὰς ὅσας οἱ Πέρσαι εἶχον διαπράξει κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκειώματος ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ ἀπανταχοῦ ἐσέσθη τὸ πῦρ τῶν Μάχων καὶ ἀνετράπησαν τὰ ἱερὰ αὐτῶν. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόου παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἡ δὲ καταστροφή τῆς γενεθλίου τοῦ Ζωροάστρου πόλεως διετάχθη εἰς ἐξίλειωσιν τῶν βεβηλώσεων ὅσας οἱ Πέρσαι ἐκακούργησαν εἰς τὸν ἅγιον τάφον. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ἐνῶ ἐνόμιζεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποβάλῃ τοιουτοτρόπως τὸ θρησκευτικὸν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ αἶσθημα, δὲν ἔλησμονε τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς ἡγμόνα γενναίων. Πεντήκοντα χιλιάδες αἰχμαλώτων πεσόντων εἰς χεῖρας αὐτοῦ ἠξιώθησαν τῆς ἐνδεχομένης παρ' αὐτῷ παραδόσεως καὶ ἠλευθερώθησαν, εὐλογοῦντες μὲν τὸ ὄνομα ἀνδρὸς εὐεργέτου, καταρῶμενοι δὲ τὸν κοσμήλοισιν Χοσρόην τὸν ἐπισπᾶσαντα εἰς τὰς χώρας αὐτῶν τοιαύτας συμφοράς.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ 624 ἐκτίθεται ἀσαφέστερον ἔτι τῶν προηγουμένων ἐν ταῖς πηγαῖς, αἰτινες παραδόξως πρὸ πάντων διαστρέ-

φουσι τὰ ὀνόματα τῶν τέπων καὶ τῶν προσώπων. Οὐδεμία δὲ δυσ-
 τυχῶς ἐγένετο ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἰδικῇ περὶ τῶν μεγάλων
 τούτων τοῦ Ἡρακλείου ἐπιχειρήσεων τοπογραφικὴ ἐργασία, ἀνάλο-
 γος τῶν γενομένων περὶ τῆς ἀναβάσεως καὶ καταβάσεως τῶν μυρίων
 καὶ περὶ τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐντεῦθεν ἐκ
 τῶν ιστορικῶν, ὁ μὲν Γίββων ἐμπίπτει εἰς ὑπερβολικὰς εἰκασίας,
 λέγων ὅτι ὁ Ἡράκλειος τῷ 324, ἐνέβαλε διὰ τῶν ὁρέων τῆς ἀνα-
 τολικωτάτης καίμενης Ἰρκανίας, εἰς τὴν μεγάλην Μηδίαν, καὶ ἐχώ-
 ρησεν ἐπὶ τὰς βασιλίδας πόλεις Ἰσπαχάν καὶ Κασβίν, ἐν ᾗ οἱ Βυζαν-
 τиноὶ οὐδὲν λέγουσι περὶ Ἰρκανίας καὶ Μηδίας, καὶ ἀμφίβολον εἶναι
 ἂν ἡ πόλις Κασβίν ὑπῆρχε τότε· ὁ δὲ Φινλαϊὺ τοσοῦτον ἀορίστως
 διμυλεῖ, εἰς στίχους 4 ἢ 5, περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ὥστε ὁ ἀνα-
 γνῶστης δὲν δύναται νὰ σχηματίσῃ ἔννοιάν τινα περὶ αὐτῆς, ἔστω
 καὶ τὴν γενικωτέραν. Τὸ καθ' ἑμᾶς, τηροῦντες τὸν μέσον ὅρον καὶ
 μῆτε εἰς εἰκασίας ἀνυποστάτους παρασυρόμενοι, μῆτε πάλιν ἀποσιω-
 πῶντες ὅσα σαφῶς ἐκ τῶν πηγῶν δύναται νὰ ἐξαχθῶσι, παρατη-
 ροῦμεν, ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ 324 διεξήχθη τὸ πλεῖστον μὲν ἐν
 αὐτῇ τῇ Ἀλβανίᾳ, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν τῇ Περσαρμενίᾳ, ἥτοι τῇ
 ἀνατολικῇ Ἀρμενίᾳ. Ὁ Χασρόης, καταποταθείς ὑπὸ τῆς τολμηρᾶς
 τοῦ Ἡρακλείου ἐπαδρομῆς ἐν τῇ Ἀτροπατηνῇ Μηδίᾳ κατὰ τὸ προη-
 γούμενον ἔτος, ἀνεκάλεσε πάντα τὰ μέχρι πρό ὀλίγου θριαμβικῶς
 ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις σταθμεύοντα τάγματα αὐτοῦ καὶ συγ-
 κροτήσας ἐξ αὐτῶν τε καὶ τῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους δυνά-
 μεων στρατοὺς τρεῖς, ἐξέπεμψεν αὐτοὺς ἐπὶ τὴν Ἀλβανίαν· ὥστε ὁ
 Ἡράκλειος, διὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἀπὸ βαρὲς στρατηγικοῦ κινή-
 ματος, ἐπέτυχεν μὲν ν' ἀνακουφίσῃ τὸ λοιπὸν βασιλεῖον, ἐδέχθη
 ὅμως ἥδη ν' ἀντιπαλαίσῃ κατὰ πολυαριθμῶν καὶ κρατίστων ἐχθρῶν,
 εἰς χώρας πορρωτάτως καίμενας ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἰδίας δυνά-
 μεως. Οὐδὲν ἦττον ἀπέκρουσεν ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἐπιθέσεις, ὑπέ-
 θαλψε τὴν μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν διχόνοιαν καὶ, διὰ μακρὰς
 καὶ ποικίλης σειρᾶς πορείων, ὀπισθοχωρήσας καὶ ἐπιτηδείων συμ-
 πλεκῶν, δὲν ἔπαυσεν ἐπιτυχῶς ἀμυνόμενος. Οἱ δεινοὶ οὗτοι ἀγῶνες
 ἔφερον εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν τοὺς συμμάχους αὐτοῦ κατοίκους
 τῆς Κολχίδος, ὥστε οὗτοι ἐγκατέλειπον αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος

δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτου. Ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς τηρήσαντας τὴν τάξιν παλαιμάχους, «Τὸ πλῆθος ὑμᾶς, ἀδελφοί, μὴ ταραττέτω, εἴπεν εἰς αὐτούς. Θεοῦ γὰρ θέλοντος εἰς διώξει χιλίους. Θύσωμεν οὖν τῷ Θεῷ ἑαυτούς ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν σωτηρίας. Λάβωμεν στήθη μαρτύρων ἵνα ὁ μέλλων ἡμᾶς ἐπαινέσῃ χρόνος». Καὶ ἐξηκολούθησεν ἀντιπαλαίω κατὰ ἐχθρῶν πολυαριθμοτέρων, καὶ εἰς τὴν Περσαρμενίαν διεπέρασεν. Ἄλλ' ἔπειτα ἐπανῆλθε πάλιν φθίνεται εἰς Ἀλδανίαν, διότι τὸ τελευταῖον πολεμικὸν γεγονός τοῦ ἔτους τούτου, ἀναφέρεται γενόμενον ἐν πόλει τινὶ τῶν Ἀλδανῶν. Τρόντι οἱ στρατηγοὶ τοῦ Χοσρόου μετὰ τῶν ἀρίστων αὐτῶν ταγμάτων, πάσης τῆς ἀποσκευῆς καὶ τῶν γυναικῶν, εἶχον καταλάβει, τοῦ χειμῶνος ἐπελθόντος, τὴν εἰρημένην τῶν Ἀλδανῶν πόλιν καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς· ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ὁδεύσας διὰ νυκτός, ἐπέπεσεν αἰφνὴς κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης, τῆς ὁποίας ἡ φρουρὰ ἠγωνίσθη εἰς μάτην νὰ ἀποκρούσῃ ἀπὸ τῶν στεγῶν τῶν οἰκιῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνῆλθε, τὰ ἀκόντια καὶ τὰς δαῖδας τῶν ἐπιτιθεμένων. Οἱ σατράπαι καὶ οἱ εὐπατρίδαι τῆς Περσίας, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, οἱ κράτιστοι τῶν στρατιωτῶν, πᾶν τὸ περσικὸν ἄνθος, ὡς λέγει μετὰ τινος χάριτος ὁ συνήθως ξηρὸς χρονόγραφος, ἡ ἐφονεύθησαν ἢ ἠχμαλτεύθησαν ὑπὸ τοῦ κνητοῦ. Καὶ ὁ μὲν ὑπατος στρατηγὸς ἐσώθη διὰ φυγῆς συντόνου, ἀλλὰ τὰ πολυτελῆ αὐτοῦ ὄπλα, ἡ χρυσὴ ἀσπίς τε καὶ μάχαιρα, καὶ τὸ δόρυ, καὶ ἡ διάλιθος καὶ χρυσῇ ζώνη, καὶ τὰ ὑποδήματα αὐτοῦ, ἔπεσον πάντα εἰς χεῖρας τοῦ δορυκτήτορος, ὅστις ἀφοῦ κατεδίωξε τοὺς φεύγοντας καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἐκτείνε, πολλοὺς δὲ δεσμίους ἔλαβε, διεχέμασεν ἐν πάσῃ ἀνέσει καὶ ἀσφαλείᾳ κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην. Τὰ γεγονότα τοῦ ἐπομένου ἔτους μαρτυροῦσιν ὅτι ἂν ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ὅπως ἐξ ἀρχῆς ἐβούλετο, νὰ καταθλίψῃ ἱκανῶς τὸ περσικὸν κράτος ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, ἐπὶ ἡνέγκεν ὅμως οὐδὲν ἦττον τῷ 623 καὶ 624 τοσοῦτον δεινὰς πληγὰς εἰς τὸν περσικὸν στρατὸν, ὥστε κατὰ τὸ 625 ἀναφαίνεται οὗτος ἀσθενέστατος. Τρόντι ὁ Ἡράκλειος, εἰτε μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης παρεσκευάζεν ἔκτοτε μέγαν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἀντιπερισπασμὸν διὰ τῶν Ἀβάρων, εἰτε ἄλλως αἰσθανθεὶς τὴν ἀνάγκ-

κην νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἀφ' ἧς τρίτον τοῦτο ἔτος διετέλει τοσοῦτον μεμακρυσμένος, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἄλυν σταθμούς. Καὶ ἠδύνατο μὲν νὰ ἀνακάμψῃ εἰς τὰ ἴδια διὰ θαλάσσης, ὅπως διὰ θαλάσσης εἶχεν ἔλθει εἰς τὰς ἀνατολικοβορειοτάτας ἐκεῖνας χώρας· ἀλλ' αὐτὸς ἐπέστρεψε διὰ ξηρᾶς, διὰ τῆς ἀνατολικῆς μεγάλῃς Ἀρμενίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Κιλικίας, ὁδεύων ἐνώπιον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ὅστις ὄχι μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ διακωλύσῃ τὴν ὑπερήφανον αὐτοῦ πορείαν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατὰ κράτος ἡττήθη.

Ὁ Ἡράκλειος ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀλδανίας ἐν ἔαρι τοῦ 623, καὶ πορευθεὶς τὸ πρῶτον πρὸς δυσμὰς μετέβη εἰς τὴν Ἰσθρίαν· ἐκεῖθεν ἐτράπη πρὸς νότον, ὑπερέβη ἐν ἡμέραις ἑπτὰ μετὰ πολλοῦ κόπου τοὺς χιονοσκεπεῖς ἔτι κλάδους τοῦ Ἀντιταύρου, τοὺς χωρίζοντας τὴν Ἰσθρίαν ἀπὸ τὴν Ἀρμενίαν, ἔπειτα δὲ πάλιν στραφεὶς πρὸς δυσμὰς ἐπέρασε τὸ ῥαγδαῖον τοῦ Τίγρεως ρεῦμα οὐ μακρὰν τῶν πηγῶν αὐτοῦ καὶ ἦλθεν εἰς Ἀμίδαν, τὸ σημερινὸν Διαρβεκίρ. Ὁ περσικὸς στρατὸς, νοήσας ὅπως οὖν βραδέως τὴν ἀνάγκη αὐτοῦ, οὐδεμίαν ἀντίστασιν προσέφθασε νὰ ἀντιτάξῃ οὔτε περὶ τὰ ὄρη, οὔτε περὶ τὸν Τίγριν· καί, ὡς φαίνεται, ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἀνεχώρησεν ὁ βασιλεὺς πρωῒμώτατα ἐκ τῶν χειμερινῶν αὐτοῦ σταθμῶν. Ἀλλ' εἰς Ἀμίδαν ἠναγκάσθη νὰ ἀναπαύσῃ ἐπὶ τινα χρόνον τὸν στρατὸν, τοῦ ὁποίου ἡ πορεία ἦτο τοσοῦτον μᾶλλον δυσκολος ὅση συνεκλήγετο πολλὴν λείαν καὶ αἰχμαλώτους οὐκ ὀλίγους. Ἐντεῦθεν δὲ, ἐξ Ἀμίδης, ἀνέγγειλεν εἰς τὴν σύγκλητον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν προσεχὴ ἐπάνοδον αὐτοῦ· καὶ μετ' οὐ πολὺ, μαθὼν ὅτι πλησιάζει ἤδη ὁ περσικὸς στρατὸς, ἐκἀνέλαβε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, ἐπέρασε τὸν Εὐφράτην, ἦλθεν εἰς Σαμόσατα τῆς Συρίας, ὑπερέβη τὸ Ἀμανὸν ὄρος καὶ καταβάς εἰς τὸ ὑμελιώτερον τῆς Κιλικίας μέρος, ἐπέρασε τὸν ποταμὸν Σάρον ἐπὶ τῆς περιφήμου παρὰ τὰ Ἄδανα γέφυρας, κατέλαβεν ἀσφαλῶς τὴν γέφυραν ταύτην καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὸ περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην πεδῖον, τοῦ ὁποίου αἱ νομαὶ ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ δώσωσιν ἀναψυχὴν εἰς τὸ σφοδρὰ κεκοπιακὸς αὐτοῦ ἱππικόν.

Ἐνταῦθα τελευταῖον κατέφθασε τὸν Ἡράκλειον ὁ περσικὸς στρα-

τὸς, στήσας τὰς σκηνὰς αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρσιστὴν τοῦ Σάρου ὄχθῃ,
πρὸς ἀνατολὰς τῆς γέφυρας. Ὁ Σάρος, ὅστις μέχρι τοῦ νῦν εἶναι
ναυσιπόρος, ἀνεπλάτετο τότε ὑπὸ ἑτι μεγαλύτερων, ὡς φαίνεται,
πλοίων, ἡ δὲ κολοσσιαία αὐτοῦ γέφυρα, ἡ κατασκευασθεῖσα μὲν ὑπὸ
Ἀδριανοῦ, ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ δὲ ἐπισκευασθεῖσα, σώζεται ἕως σήμε-
ρον καὶ εἰσίδεται ἐπὶ ὀντωκαίδεκα ἀψίδων. Ἡ γέφυρα αὕτη ἦτο
πρὸς τούτοις ἡσφαλισμένη διὰ πύργων ἰσχυρῶν, ταῦς ὁποίους κατεί-
χεν ὁ Ἡράκλειος. Ὁ περσικὸς στρατὸς, προκληθεὶς ὑπὸ τῶν Βο-
ζαντινῶν, ἔπραξε τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκπόρθειν τοῦ
ὀχυρώματος τούτου καὶ ἔπαθεν ἥτταν δεινὴν. Ἐπὶ τῆς ἐνταῦθα
γενομένης μάχης, ὁ βασιλεὺς ἰδὼς χειρὶ ἐρόνευσεν καὶ ἔρριψεν εἰς τὸν
Σάρον γιγαντώδη τινὰ Πέρσην, τοσοῦτον τράμον ἐμπνεύσας εἰς τοὺς
πελεμῖνας, ὥστε αὐτὸς ὁ στρατηγὸς αὐτῶν δὲν ᾔδυνθῃ νὰ κινήσῃ
τὴν ἐνταῦθεν κατάπληξιν. Ἐν τῷ περσικῷ στρατῷ ὑπάρχον τότε
πολλοὶ πρόςφυγες αἰρετικοί, αἵτινες, καταδωροχθέντες ὑπὸ τῶν προ-
τέρων τοῦ ἀνταρτικτοῦ κράτους βασιλέων, εἶχον εἶρει ἄστυλον παρὰ
τοῖς Πέρσῃς καὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ συναγωνίζωνται μετ' αὐτῶν
κατὰ τῆς ἰδίας πατρίδος, ἀπαρallάκτως καθὼς ἐπὶ Λουδοβίκου
13'. οἱ Γάλλοι διακηρυγόμενοι, οἱ καταφυγόντες εἰς τὴν Γερμανίαν
καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀπετέλειον τὸ κράτιστον μέρος τῶν στρατῶν
δι' ὧν ὁ Γουλιέλμος κατεκόλεμαι τὴν Γαλλίαν. Εἰς δὲ τῶν αἰρε-
τικῶν ἐκείνων διετέλει ὡς ὑπασπιστὴς παρὰ τῷ στρατηγῷ. Πρὸς
τοῦτον λοιπὸν ὁ στρατηγὸς ἀποτεινόμενος ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς μάχης
καὶ διεκτύων τὸν Ἡράκλειον, εὐχερῶς παρὰ πάντων ἀνεγνωρίζον-
τον διὰ τὰ πορφυρὰ αὐτοῦ πέδιλα· ἐβόης τὸν Καίσαρα, ὃ Κοσμά,
ἀνέκραξεν, ὡς θρασὺς πρὸς τὴν μάχην ἔσταται, καὶ πρὸς τοσοῦτον
πλῆθος μόνος ἀγωνίζεται, καὶ ὡς ἀκίμων τὰς βολὰς ἀπεκτύνει;»
Οὕτω ἀποκρουσθέντες οἱ Πέρσαι, διμοσπάρσαν τῆδε κάκεισε καὶ
περάσαντες τὸν Εὐφράτην ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια,
ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐξακολουθήσας ἀνέτως τὴν πορείαν αὐτῶν, προε-
ῆλθεν εἰς τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ Σιδάστειαν καὶ διεγχεύσεν αὐτοὺς
περὶ τὸν Ἄλυν ποταμὸν, 625—626, πληκτικῶς αὐτὸς πρὸς τὴν
παραλίαν ἐκείνην τοῦ Εὐξείνου πόντου ἣν πρὸ τριετίας εἶχε παρα-
πλεύσει, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν μακρὰν καὶ ἐνδοξὴν ταύτην στρατείαν.

Ἀλλὰ, ὡς προείπομεν, ἡ στρατεία αὕτη, εἰ καὶ ἐπαγαγοῦσα θανάτῳ εἰς τὴν Περσίαν συμφορὰς, δὲν ἀπέβη ἔτι κρίσιμος, οὐδὲ ἠνέγκασε τὴν Χοασρὴν εἰς εἰρήνην. Ἐκὼν θαυμαστὴ ἦτο ἡ ἀνδρεία τοῦ Ἡρακλείου, ἡ στρατηγικὴ αὐτοῦ μεγαλοψυχία καὶ ἡ τέχνη τοῦ ἀρκάζειν τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ἀξιοσημείωτος ὡς αὐτοῖς ὑπῆρξεν ἡ καρτερία καὶ τὸ πολυμήχανον καὶ μεγαλεπήβολον πνεῦμα τοῦ ἀντικαίου αὐτοῦ. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, ὅστις δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν νεστοριανῶν, ἠθέλησε τότε νὰ περιποιηθῇ ἔτι μᾶλλον αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὑπεχρέωσεν ἅπαντας τοὺς ἐν Περσίᾳ χριστιανούς νὰ δεχθῶσι τὴν τοῦ Νεστορίου αἵρεσιν. Ἐνταύτῳ δὲ συνωμολόγησε συνθήκην σιμαχίας καὶ διανομῆς τοῦ κράτους μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀδέρων, ἀναλαβόντος νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ, εἰ καὶ ἐξητλημένης ὁδοῦ τῆς χώρας αὐτοῦ ἕνεκα τῶν προηγουμένων εἰκοσαετῶν καὶ ἐπέκεινα ἐγώνων, ὁ Χοασρὴς συνεκρότησεν οὐδὲν ἦσαν τρεῖς πολυαριθμούς στρατιάς ἀπὸ τε ξένων καὶ πολιτῶν καὶ οἰκετῶν καὶ παντὸς γένους. Ἡ πρώτη συνέκειτο ἐκ 50,000 ἀνδρῶν, οἵτινες ὠνομαζόντο χρυσελόγχαι, ὅχι διότι ὡς λέγει ὁ χρονογράφος ἔφερον λόγχας χρυσᾶς, ἀλλὰ πιθανώτερον διότι, ὅπως συνέβαινεν ἐπὶ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ξέρξου, αἱ λόγχαι ἐκείναι ἔφερον χρυσοῦν κόσμημα. Ἐμελλε δὲ ἡ στρατιὰ αὕτη νὰ μείνῃ ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς πᾶσαν νέαν ἐνδεχομένην ἐπιδρομὴν τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ δευτέρη ἐπετρέπη νὰ διαχωλῇ τὴν ἑνωσιν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἐπικουριῶν τὰς ὑποίας ἔφερε τῷ βασιλεῖ, ἀδελφὸν πόθεν, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος· ἡ δὲ τρίτη διεστάθη νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀδέρων. Ταύτης τῆς τελευταίας στρατιάς ὁ ἡγεμὼν, διελθὼν τὰς ἐπαρχίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀφίκετο, περὶ μῆνα μᾶιον τοῦ 626, εἰς τὸ τσαάκις ὑπὸ τῶν Περσῶν καταληφθὲν περὶ Καλκιδόνα στρατόπεδον καὶ ἐπεχείρησεν ἐν τῷ ἄμα τὴν καταστροφὴν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν προαστείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιμένων τοὺς Ἀβάρους νὰ φθάσωσιν εἰς τὰ τεῖχη τῆς πρωτεύουσας ἐνταῦθεν τοῦ Βοσπόρου.

Ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ περὶ αὐτοῦ ὁ Ἡράκλειος ἀνέδειξεν αἰθερὴν πολεμικὴν αὐτοῦ δεξιότητα. Ἄλλος ἔντ' αὐτοῦ στρατηγὸς ἤθελε πιθανῶς δρᾶν εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας, καὶ ἀφῆκε οὕτω τὸν Χορρόν κύριον τῆς Ἀνατολῆς, ἥθελεν ἐπιστάσει κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης ἡνωμένας ἀπᾶσας τὰς δυνάμεις τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀδάρων. Ὁ δὲ Ἡράκλειος δὲν ἐπείσθη ἐκ τοῦ κινδύνου ὃν ἐτρέξεν ἡ βασιλεύουσα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ κλεισθῇ ἐν αὐτῇ ὡς ἐν παγίδι τινί. Ἠξευρεν ὅτι ὁ μίγιστος Βῶνος εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν ἐπιμέλειαν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπῃ πραγμάτων ἦτο ἀνὴρ ἐπιτηδαιότατος διὰ τὴν τύλην καὶ τὴν σύνοσιν αὐτοῦ νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς βασιλευούσης. Ἠξευρεν ὅτι ὁ πατριάρχης Σέργιος ἤθελεν ἐκσχύσει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀκαταμαχίτου εἰς τὸ θεῖον πεποιθήσεως. Καὶ ἀπέφασκε λοιπὸν νὰ παραμείνῃ αὐτὸς εἰς τὸ περὶ τὸν Ἄλων στρατόπεδον, πέμψας μόνον εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπικουρίαν 12,000 θωρακοφόρων. Καὶ τῶντι ὁ μὲν Βῶνος διέταξε τὰ πάντα δραστηρίως, ἵνα ἀποκρούσῃ τὴν ἐφοδον, ὁ δὲ Σέργιος δὲν ἔπαυσε προτρέπων τὸ πλῆθος ν' ἀγωνισθῇ γενναίως, πευθόμενον εἰς τὴν ἀρωγὴν τῆς Παναγίας, τῆς προστάτιδος τῆς πόλεως.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε περὶ τὰ τέλη ἰουνίου 30,000 μαχεται, ἀποτελοῦντες τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ χαγάνου, διήλθον τὰ μακρὰ τεῖχη, καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τινὲς τῶν στρατιωτῶν τῆς βασιλευούσης ἐξελθόντες μετὰ τῶν παλλικαρίων αὐτῶν, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, ἐπεχείρησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τοὺς πολεμίους, ἀλλὰ καίτοι γενναίως ἀγωνισθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τότε μᾶλλον ὅση ἀνηγγέλλετο ἡ ἀφίξις τοῦ χαγάνου μετὰ τῆς κυρίας δυνάμεως, συγχειμένης ἐξ 80,000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς ἦσαν καὶ πολλοὶ Γεπίδαι, Ῥῶσοι, Βούλγαροι καὶ Σλαῦοι ὑποτελεῖς τῶν Ἀδάρων. Ἀνεφέραμεν δὲ τὴν μικρὰν ταύτην ἐξοδον διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι, ἰστορουμένης αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Πασχαλίου λεγομένου χρονικοῦ τῆς βυζαντινῆς χρονογραφίας, κατὰ πρώτην φορὰν μνημονεύεται ἡ λέξις παλλικάριον, ἡ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τοσοῦτον περιδούχος παρ' ἡμῖν γενομένη, ὡς δηλοῦσα τὸν γενναῖον μαχητὴν τότε δὲ ε-

πῆμαινε, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω, τοὺς νεωτέρους ἀ-
κολούθους τῶν κυρίως λεγομένων στρατιωτῶν.

Μετὰ ἓνα περίπου μῆνα, ἦτοι τῇ 29 ἰουλίου, ὁ χαγάνος, πρὸς-
ελθὼν αὐτὸς μετὰ 80,000 ἀνδρῶν, ἀφοῦ ματαίως προέβαινεν εἰς
τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως νὰ παραδοθῶσι, περιέζωσεν αὐτὴν ἀπὸ
ξηρᾶς καὶ συνεννοήθη διὰ σημείων μετὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ στρατοπεδεύ-
οντος στρατηγοῦ τῶν Περσῶν· τῇ δὲ 31 ἰουλίου ἐπεχείρησε τὴν
ἐφοδον. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπέκρουσαν τὴν ἐπίθεσιν, κατέστρεψαν
δώδεκα πύργους οὓς εἶχε κατασκευάσει ὁ χαγάνος, καὶ διεκώλυ-
σαν πᾶσαν αὐτοῦ κοινωνίαν μετὰ τῶν Περσῶν, συλλαβόντες ἡ τρέ-
ψαντες εἰς φυγὴν τὰ μονόξυλα τὰ ὁποῖα ἐπὶ τούτῳ ἠθέλησαν νὰ
μεταχειρισθῶσιν οἱ Σλαῦοι. Οὐδὲν ἦττον τὴν 2 αὐγούστου οἱ πο-
λιορκούμενοι ἐνόμισαν καλὸν νὰ ἔλθωσι πρὸς τὸν χαγάνον εἰς δια-
πραγματεύσεις τινας, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ τὸν πατρίκιον Γεώρ-
γιον καὶ ἄλλους τῶν ἐν τέλει. Ὁ χαγάνος ἐδέχθη αὐτοὺς μετὰ
πολλῆς ὑπεροφίας καὶ ἀφῆκεν ἱσταμένους ὀρθοὺς, ἐνῷ τρεῖς πρέσβεις
Πέρσαι ἐκάθηντο παρ' αὐτῷ λαμπρῶς ἱματισμένοι. Ἐἰδού, εἶπεν ὁ
ἀγέρωχος βάρβαρος, ἰδοὺ οἱ Πέρσαι ἐπρέσβευσαν πρὸς ἐμὲ ἐτοίμους
ἔχοντες νὰ μοι δώσωσι τριςχιλίους μαχητάς. Ἐὰν λοιπὸν θέλετε
νὰ λάβῃ ἕκαστος τῶν ἐν τῇ πόλει ἐν ἱμάτιον καὶ ἐν ὑποκάμισον,
εἰμπορεῖτε νὰ περάσητε εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀφίνοντες εἰς ἐμὲ τὴν πό-
λιν καὶ τὴν περιουσίαν ὑμῶν. Οἱ σύμμαχοι καὶ οἱ φίλοι μου Πέρσαι
δὲν θέλουσιν ἀδικήσαι ὑμᾶς καὶ θέλουσιν ἐπιτρέφει νὰ ὑπάγητε ὅ-
που βούλεσθε. Ἄλλως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σωθῇτε, παρεκτός εἰάν
γίνετε ἰχθύες ἵνα ἀπέλθῃτε διὰ θαλάσσης, ἢ πτερωτοὶ ἵνα ἀπέλ-
θῃτε εἰς τὸν οὐρανόν. Ὁ βασιλεὺς ὑμῶν, ὡς λέγουσιν αὐτοὶ οἱ Πέρ-
σαι, ἡ φυγὰς εἶναι ἡ αἰχμάλωτος, οὐδὲ δύναται νὰ πέμψῃ εἰς ὑμᾶς
ἐπικουρίαν τινά. » Εἰς ταῦτα ὁ πατρίκιος Γεώργιος ἀντιπροστήρη-
σεν ὅτι οἱ Πέρσαι οὔτε δὲν λέγουσιν ἀλήθειαν, διότι ὁ βασιλεὺς καὶ
ἐπικουρίαν ἡμῖν ἐξάπέστειλε, καὶ αὐτὸς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν ἐστὶν
ἐξολοθρεύων αὐτήν. Τότε εἰς τῶν Περσῶν παροξυνθεὶς ὕβρις τὸν
πατρίκιον Γεώργιον, ὁ δὲ ἀπεκρίθη, ὅτι σὺ με οὐχ ὑβρίζεις, ἀλλ'
ὁ χαγάνος. Παρετήρησαν δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὸν χαγάνον οἱ πρέσβεις
μετὰ τινος εἰρωνείας, ὅτι ἐνῷ τοσαῦτα περὶ αὐτῶν στρατοπεδεύουσι

πλήθη, τίνα χρείαν ἔχει τῆς τῶν τριχελίων Περσῶν βοήθειας, καὶ ἐπὶ τέλους συμπεραίνοντες ἐπρόθεσαν. ἡ ἡμεῖς τὴν πόλιν οὐδέποτε ὤκνημεν ἡμῖς γὰρ προσδεκόμενοι ὅτι καίριόν τι λαλοῦμεν, ἐξηλθομεν πρὸς σέ. Ἐάν οὖν μὴ θέλῃς τὰ πρὸς εἰρήνην μεθ' ἡμῶν λαλῆσαι, ἀπόλυσον ἡμᾶς.»

Οὕτω διαλυθείσης ἀπράκτου καὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἀποκρίσεως περὶ συμβιβασμοῦ, ἐπανελήθουσιν αἱ ἐχθροπραξίαι. Ἀλλ' εἰς μάτην οἱ Ἀῤῥαες μετεχειρίσθησαν ἀπάσαι τὰς ἐν χρήσει τότε πολιορκητικὰς μηχανάς· αἱ ἐροῦσι αὐτῶν ἀπεκρούσθησαν αὐθις. Εἰς μάτην ὡσαύτως οἱ Σλαῦοι ἐπεχείρησαν καὶ πάλιν διὰ μονοζυγίων νὰ κοιωνήσῃσι μετὰ τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βασκάρου ἐστρατοπεδευμένων Περσῶν, ἵνα μεταφέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν εὐρωπαικὴν περσικὴν ἐπὶ τῇ σκοπῇ τοῦ νὰ συμπράξῃσι μετὰ τῶν Ἀῤῥαων εἰς τὴν πολιορκίαν· τὰ πλοῖα ἐκεῖνα κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ στόλου, ὅσοι δὲ τῶν Σλαύων παρεσώθησαν, κατακτεθέντες ὑπὸ τῆς δεινῆς συμφορᾶς ἣν ὑπέστησαν, ἐγκατέλιπον τὸ στρατόπεδον τῶν συμμάχων αὐτῶν. Ὁ χαγάνος ἦτο ἐξω φρενῶν διὰ τὴν ἐπανειλημμένην ταύτην ἀκαυχίαν ἣν συνεπλήρωσεν ἑξέως ἀπὸ ξηρᾶς γενομένη ὑπὸ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν καὶ ἰσχυρῶς δεινὴν τῶν Ἀῤῥων τροπὴν. Ἀλλ' ὅση καὶ ἐν ἦτο ἡ παραφορά αὐτοῦ, ὁ χαγάνος ἐνόησεν ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ κατορθώσῃ καὶ ἀπεφασίσει νὰ ἀναζεύξῃ· ὅθεν τὴν νύκτα τῆς 7 πρὸς τὴν 8 αὐγούστου, διέλυσε τὰς μηχανάς, ἔλαυσε τοὺς κινητοὺς πόργους καὶ ἀνέτρεψε τὰ ὀχυρώματα τοῦ στρατοπέδου του. Τὴν δὲ ἐκίωσαν πρὶν ἀναχωρήσῃ, ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ αὐθις εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ μεγίστου Βῶνου. Ἀλλ' ὁ μέγιστος ἀπεκρίθη ὅτι ἦτο ἐξάρως· ὅτι δὲν ἔχει πλέον ἐξουσίαν νὰ συνθηκολογήσῃ μετ' αὐτοῦ· ὅτι ἡ πόλις τοῦ εὐσεβεστάτου δεσπότης κατατροπώσας τὴν δευτέραν περσικὴν μάραν, ἐπέρχεται μετὰ τοῦ θεοφυλάκτου στρατοῦ καὶ ἀντεπείσας θέλει παρακολουθήσει τὸν χαγάνον μέχρι τῆς χώρας αὐτοῦ, ὅπου θάναται νὰ λαλήσῃσι πρὸς ἀλλήλους. Ταύτην δὲ λαβὼν τὴν ἀπάντησιν, ἐπέσπευσεν ἔτι μάλλον ὁ χαγάνος τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ.

Τοιαύτη ὑπέβη ἡ ἐκδοσις τῆς πρώτης πολιορκίας ἣν ὑπέστη ἡ

μεγάλη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ προτεύουσα· ἐκθασίς ἀείμνηστος, διότι ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπέκυπτεν εἰς τοὺς Πέρσας, ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ οἱ Πέρσαι ἐφάνησαν ἀνίκητοι ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοὺς μωαμεθανούς, μετὰ τῶν Περσῶν ἔθελε καὶ ὁ ἑλληνισμὸς ὑποκύψει ἔκτοτε εἰς τοὺς νόους τούτους πολυεταίους, καὶ πιθανότατα ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ὅπως ἐξήλειφθη τῶντι ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσαι κατελήφθησαν ἔκτοτε ἐπὶ τῶν Ἀράβων ἥτοι ἀπὸ τῆς Συρίας, ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας. Ἐνῶ λυτρωθείσης ἤδη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ μὲν Πέρσαι ἐδουλώθησαν μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς ἀντέσχεν ἔτι εἰς αὐτοὺς ἐπὶ 800 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτούς. Καὶ ἀπέβαλε μὲν ἐπὶ τέλους τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, διὰ τοῦ τουρκικοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἀλλὰ διέσωσε τὴν ἐθνικὴν ὑπαρξιν, ὥστε ὁ τουρκικὸς μωαμεθανισμὸς ἀπέβη πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ἀραβικοῦ καταστροφικὸς τῶν ἐθνικοτήτων. Ὅθεν ἐὰν σήμερον ὑπάρχῃ ἑλληνισμὸς, τοῦτο ὀφείλεται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ματαιώσιν τῆς πρώτης ταύτης ὑπὸ τῶν βαρβάρων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δὲ γεγονός τοῦτο συνδέεται καὶ ἄλλως μετὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν βίου. Εἶπομεν ἤδη ὅτι τότε ἀντήχησε κατὰ πρῶτον ἡ λέξις *καλλιμάχεια*, ἣτις ἐμέλλε ν' ἀποβῇ τοσοῦτον ἐνδοξος εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. Πλὴν τοῦτου, τότε ὡρᾶντος ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος, ἐπὶ τῇ προκάπῃ τοῦ Πατριάρχου Σεργίου, ἀναλογιζόμενος μὲν τὸν ἐσχατον κίνδυνον ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπηλλάγη τὸ ἔθνος, ἀνταποκρινόμενος δὲ εἰς τὰ ἀεσθήματα τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ, αἵτινες δὲν ἠγωνίσθησαν τοσοῦτον γενναίως εἰμὴ πεποθότες εἰς τὴν προστασίαν τῆς πολιούχου Παναγίας Θεοτόκου, ἐκέλευεν εἰς δῆλωσιν αἰδίου πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνης, τὴν καθιέρωσιν τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, ἣτις μέχρι τῆς σήμερον τελεῖται παρ' ἡμῶν τὴν παρῶν τῆς Β'. ἑβδομάδος τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθη βραδύτερον ἡ μνήμη τῶν δύο πολιορκιῶν, καθ' ἃς οἱ Ἀράβες τοσοῦτον γενναίως ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τῆς πρωτεύουσ· ἐκείνης. Τίς Ἑλλῆν δὲν γνωρίζει τὸν ὕμνον τὸν κατὰ τὴν ἀκολουθίαν ταύτην ψαλλόμενον ἐκ διαλεγμάτων εἰς τιμὴν τῆς ἰδιαζούσης προστασίας τοῦ χρηστέπωνύμου πληρώματος;

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια!
 Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια
 Ἀναγράφω Σοι, ἡ πόλις Σαυ, Θεοτόκε.
 Ἀλλ' ὥς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμέχητον,
 Ἐκ παντοίων με κινδύνων, ἐλευθέρωσον,
 Ἵνα κράζω Σοι, χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε.

Τίς Ἑλλήν δὲν ἀκούει κατ' ἔτος μετὰ κατανύξεως βαθύας τοὺς
 χαιρετισμοὺς ἐκείνους, ἐν οἷς ἡ ζωηροτέρα φαντασία καὶ ἡ εὐλαβε-
 στέρα αἰγάκη ἐπεσώρευσαν ὅλας τὰς δυνατὰς διαδηλώσεις τῆς ἀπο-
 σιώσεως πρὸς τὴν σώτειραν τοῦ ἔθνους ἡμῶν, καὶ τῆς βασιλείας καὶ
 τῆς ἐκκλησίας;

Χαῖρε, τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀσάλευτος πύργος·
 Χαῖρε, τῆς βασιλείας τὸ ἀπόρθητον τεῖχος·
 Χαῖρε, δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια·
 Χαῖρε, δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν.

Ἴσως τινὲς ἐξ ἐκείνων ὅσοι ἀξιούσι νὰ καθυποβάλλωσι τὰ πάντα
 εἰς τὴν σταθμὴν τῆς λεγομένης αὐστηρᾶς λογικῆς παρατηρήσεων,
 ἀφορῶντες μάλιστα εἰς τὰ παρ' ἄλλοις ἔθνεσι συμβαίνοντα, ὅτι αἱ
 δοξολογίαι ἐκεῖναι καὶ δεήσεις, ἥτο εὐλογώτερον ν' ἀπευθύνωνται
 πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὀν, πρὸς τὸν Παντοδύναμον Θεὸν μᾶλλον ἢ πρὸς
 ἐν τῶν κτισμάτων Αὐτοῦ, ἔστω τὸ κτίσμα τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ μή-
 τηρ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνθρωποι
 εἰμποροῦν νὰ εἰξεύρωσι πολλὰ πράγματα, ἀλλ' ἀγνοοῦσιν ὅτι ὀλί-
 γοι τινὲς λόγιοι δὲν ἀποτελοῦσιν ἔθνος, ἀγνοοῦσιν ὅτι ὅλα τὰ ἔθνη
 δὲν ἐπλάσθησαν ὁμοιομόρφως, πρὸ πάντων δὲ ἀγνοοῦσι τὰ μυστήρια
 τῆς εὐπαθοῦς τῶν μεσημβρινῶν ἐθνῶν καρδίας, ὅφ' ὧν καθοδηγου-
 μένη ἡ θρησκεία ἡμῶν ἔθετο τὴν γέφυραν ἐκείνην τὴν μετάγουσαν
 τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν. Καὶ ἐκκαλῶ λοιπὸν τὴν κρίσιν τῆς ξη-
 ρᾶς αὐτῶν λογικῆς εἰς τὰς καρδίας ὅλων ὅσοι ἀναγινώσκουσι τὴν
 παροῦσαν ἱστορίαν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πρεσβυτέρων καὶ νεωτέρων.
 Τίς ἐξ ὑμῶν, ἐν ἡμέραις θλίψεων, ἐν στιγμαῖς ὀδύνης, δὲν ἐστέναξεν
 ἐπικαλούμενος τὸ ἅγιον τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὄνομα; Τῆς μητρὸς, καὶ
 οὐχὶ ἐτέρου τινὸς τῶν φιλάτων· διότι ἡγαπήθητε βαθείως ἐν τῷ
 κόσμῳ τούτῳ ὑπὸ τοῦ πατρὸς· ἀγαπήθητε ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν, τῶν

σοζόγων, τῶν τέκνων, τῶν φίλων· καὶ ἴσως ὑπῆρξατε τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας ἐκείνης ἣτις εἶναι τὸ τρικυμωδέστερον ἅμα καὶ τὸ μᾶλλον ἐφήμερον τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων. Ποτὲ ἔμως, ὅχι! ποτὲ δὲν ἠγαπήθητε οὐδὲ θέλετε ἀγαπηθῆ ὅσον ὑπὸ τῆς μητρὸς ἡμῶν. Ὅλαι αἱ μελωδίαὶ τῶν διαφόρων τῆς ἀγάπης εἰδῶν συναρμο-
 λογοῦνται εἰς μίαν οὐρανίωνα ἀρμονίαν ἐντὸς τῆς καρδίας τῆς μη-
 τρικῆς· καὶ ἂν ὑπάρχῃ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ἡ ἀγάπη περὶ ἧς ὁ ἀπό-
 στολος Παῦλος εἶπεν ὅτι εἶναι μείζων τῆς γνώσεως, μείζων τῆς ἐλ-
 πίδος, μείζων τῆς πίστεως, εἶναι ἡ ἀγάπη ἡ μητρική. Ἐκ τούτου
 ἡ κραυγὴ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἡ ἐπικαλουμένη τὴν ἀρωγὴν ἐκεί-
 νην καὶ τὴν εὐλογίαν ἐπὶ πάσης ὑπερβαλλούσης τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ
 σώματος ἀληθύνουσι. Ἀλλ' ἡ θέσποινα ἡ τὸν Σωτῆρα τῆς ἀνθρωπό-
 τητος τέχασα, ἡ μήτηρ τῆς ζωῆς, ὅπως ὀνομάζει αὐτὴν ἡ Ἐκκλη-
 σία, τί ἄλλο εἶναι ἢ ἡ πνευματικὴ ὁλοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους μή-
 τηρ; Τί δὲ συμφωνότερον πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας
 ἢ τὸ νὰ προσφεύγωμεν εἰς τὴν μεσιτείαν, τὴν προστασίαν, τὰς
 πρεσβείας τῆς μητρὸς ἐκείνης ἵνα εἴτε δηλώσωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην
 ἡμῶν εἰς τὸ Ὑπέρτατον Ὄν, εἴτε ἐξαιτηθῶμεν τὴν παντοδύναμον αὐ-
 τοῦ ἀντίληψιν; Οἱ ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ, οἱ ἔχοντες τὴν λογικὴν
 δύναμιν κρείττονα τῆς φανταστικῆς, καὶ ὀλιγώτερον ὑποκείμενοι ὄν-
 τες εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περὶ αὐτοὺς αἰσθητοῦ κόσμου, οὐδενὸς
 τῶντι δέονται τοῦ μεσάζοντος ἵνα ἔλθωσιν εἰς σχέσιν πρὸς τὸν
 Θεόν. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς μεσημβρίας, τῶν ὁποίων ζωηρότερα μὲν
 εἶναι ἡ φαντασία, ἡ δὲ καρδιά εὐπαθεστέρα, οὕτω πως ἐπλάσθησαν
 ὥστε νὰ ἔχωσι χρεῖαν οἰκειῶν τινῶν αἰσθημάτων, ἵνα δι' αὐτῶν
 καὶ ὡς διὰ κλίμακος, ἀναβιβάσθωσι μέχρι τοῦ Ὑπερτάτου ὄντος.
 Μὴ ἐπιχειρῶμεν λοιπὸν ν' ἀνατρέψωμεν, διὰ τῆς μικρᾶς ἡμῶν σο-
 φίας, τοὺς μεγάλους τῆς φύσεως νόμους· μὴ ἐπιβάλλωμεν χεῖρα ἱε-
 ρόβουλον ἐπὶ τὰς πατέριους παραδόσεις, οἱ νήπιοι ἡμεῖς, οἱ χθὲς καὶ
 πρῶν ψηφίσαντες ποικίλας τελετὰς καὶ δοξολογίας, αἵτινες ἠνθῆσαν
 καὶ ἀπῆνθησαν ὡς ὁ χρότος τοῦ ἀγροῦ, ὁ σήμερον ὢν καὶ αὔριον
 εἰς κλίβανον βαλλόμενος, ἐνῶ τὰ ἰδρύματα τῶν αἰοιδίμων ἡμῶν
 βασιλέων κατίσχυσαν τοσοῦτων αἰῶνων καὶ τοσοῦτων πολιτικῶν με-
 ταβολῶν! Τῶντι, ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ Ἡράκλειος καθιέρωσε τὴν ἀπο-

Λαυδίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ἰγνου, παρῆλθον ὑπὲρ τὰ 1200 ἔτη τὸ ἀντικλινὸν κράτος ἠρωτηριάσθη, διεμελίσθη, κατέπεσεν, ἀνωρθώθη, πάλιν κατέπεσεν· εἰς δὲ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους πάλιν τμηματικῶς αὐτοῦ ἀνέκτισσε τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν· ἀλλὰ καίτοι ἐπῆλθον ἔκτοτε τοσαῦται μεταβολαί, καὶ τοὶ παρῆλθον ἔκτοτε τοσούτοι αἰῶνες, μέχρι τῆς σήμερον, εἰς πᾶσαν Ἑλληνικὴν χώραν, εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην, εἰς Ἑρῆτην καὶ εἰς Χίον, τὸ ἐσπέραις τῆς παρασκευῆς τῆς Β'. ἐδδομάδος τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ἰγνου δὲν παύει ἀνεκπέμπουσα πρὸς τὸν Ἰψίστον αἰῶνα εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τοῦ ἑλληνισμοῦ, δὲν παύει ἐννοεῖα πνευματικῶς ὅτι διέσπασεν ἡ βία, δὲν παύει πληροῦσα τὰς καρδίας ἡμῶν ἐλπίδων περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος. Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἴδωμεν πῶς ἐπολιτεύθη ὁ Ἡράκλειος κατὰ τὸ κρίσιμον τοῦτο 626 ἔτος.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐκλείσθη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τῆς πολιορκίας αὐτῆς, ἀλλὰ παρέμεινεν εἰς τὸ περὶ τὸν Ἄλυν στρατόπεδον. Ἐκεῖ σταθμεύων, ἄφ' ἐνὸς μὲν ἐπιτρέπει τὰ περὶ τὴν βασιλεύουσάν συμφορὰν, ἄφ' ἑτέρου δὲ ἠπειλεῖ τὰ ἐνδότερα τοῦ περσικοῦ κράτους. Περὶ δὲ τὰ μέσα αὐγούστου 626, ἀφοῦ οἱ Ἀἷαρες ἠναγκασθῆσαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος κατετρόπωσε τὸν περσικὸν στρατὸν, ὅστις ἐντολὴν εἶχε νὰ συνέχῃ τοὺς περὶ τὸν Ἄλυν σταθμούς, ὁ δὲ ἕτερος περσικὸς στρατὸς, ὅστις ἐμελλε νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Ἀράβων εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης, περιωρίσθη ἤδη εἰς τὸ νὰ πολιορκῇ τὴν Καλαμδύνα, ὁ Ἡράκλειος, ἀπαλλαγὴς πάσης σπουδαίας μερίμνης ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κράτους, ἐξώρμησεν αὐτὸς ἐπὶ τὴν Κολχίδα, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, καὶ ἀπὸ τῶν βορειοανατολικωτέρων τούτων χωρῶν ἐπεκρεμάσθη ὡς νέφος ἑτοιμον νὰ ἐκρηγῇ ἐπὶ τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἐπὶ τινὰς μῆνας διετέλεσεν αὐτὸς ἀμυνόμενος κατὰ τῶν χρυσολλογῶν τοῦ Χοσρόου καὶ ἀσφαλιζὼν ἐνταῦθα διὰ φρουρῶν ἐπιτηδεύειας διανεμομένων, τὴν ὑποταγὴν τῶν περὶ τὸν Φάσιν λαῶν, οἵτινες πρὸ δεκαετίας εἶχον ἐγκαταλήψει τὸν στρατὸν

αὐτοῦ. Συγγρόως δὲ συνωμολόγησε συμμαχίαν μετὰ τοῦ ἡγεμό-
νος τῶν Χαζάρων, φυλῆς τουρκικῆς, ἥτις ἐλεηλάτησε μὲν τὰς περὶ
τὸν Ἰλξον περσικὰς ἐπαρχίας, παρέσχε δὲ εἰς τὸν Ἡράκλειον ἐπι-
κουρίαν 40,000 ἰππέων.

Οὕτω δὲ ἀπανταχόθεν ἐνισχυθεὶς καὶ ἀσφαλισθεὶς, ὁ Ἡράκλειος
ἐνέβαλε κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 627 εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν καὶ
εἰς τὴν Ἀσσυρίαν, καὶ προελάσας ἀπὸ τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ εἰς
τὰς περὶ τὸν Τίγριν χώρας, πολλὰς μὲν ἐκυρίευσε πόλεις, πολλὴν
δὲ ἐπήνευγε λεηλασίαν. Ὁ Χοσρόης ἀντιπαρέταξε κατ' αὐτοῦ ἐν-
ταῦθα, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ῥαζάτην, τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ
κράτους αὐτοῦ, αἵτινες λέγονται συμπεσώσθαι εἰς 800,000 ἀν-
δρῶν· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι βεβαίως ὑπερβολή. Ὅπως δὴποτε ὁ Ῥαζά-
της ἐπὶ μακρὸν γρόνον ἀπέφυγε πάντα ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα,
περιοριζόμενος εἰς συμπλοκάς μικράς, αἵτινες ὁμως δὲν διεκώλυον
τὴν πρόοδον τοῦ Ἡρακλείου. Καὶ ἐπῆλθεν οὕτω ὁ μὴν σεπτέμβριος,
οἱ δὲ Χαζάροι κεκηνηκότες ἀπὸ τῶν συνεχῶν ἐκείνων πορείων καὶ
τῶν ἀδιακόπων ἀγώνων καὶ βλέποντες ἐνταύτῃ προσεγγίζοντα
τὸν χειμῶνα, ἤρχισαν νὰ λειποτακτώσιν καὶ μετ' οὐ πολλὴ ἐξήτησαν
παρὰ τοῦ Ἡρακλείου ἄπαντες· ἄδειαν νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὰ Ῥ-
δια. Ὁ βασιλεὺς παρατάξας τὸν στρατὸν καὶ ἀποχωρισθεὶς ἀταρά-
χως ἀπὸ τῶν ἀσάτων ἐκείνων συμμαχῶν, ἐστράφη ἔπειτα πρὸς
τὰ ἴδια ταῖγмата· καὶ, ἵνα ἐνθαρρύνῃ αὐτὰ διὰ τὴν αἰφνιδίαν ταύ-
την τῆς δυνάμεως ἐλάττωσιν ἀγνώτε ἀδελφοί, ἀνέκραξεν, ὅτι οὐ-
θεὶς ἡμῖν συμμαχήσῃ θέλει, ἀλλ' ἢ μόνος ὁ Θεὸς καὶ ἡ ταῦτα
τεκούσα ἀσπίς Θεοτόκος. Τοῦτο δὲ γίνεται ὅπως δεῖξῃ ἐν ἡμῖν
καὶ πᾶσι τούτοις τὴν ἑαυτοῦ δυναστείαν, καταπέμψας ἡμῖν τὴν
αὐτοῦ βοήθειαν. Ταῦτα δὲ εἰπὼν καὶ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς
ἐπευφημούμενος ἐξακολούθησε τὴν πρὸς τὰ πρόσω καταστραπτικὴν
αὐτοῦ πορείαν. Ἡ δὲ ἡμῖς αὕτη ἐπρόξενε πολλὴν ὀμηχανίαν εἰς
τὸν Ῥαζάτην, ὅστις δὲν ἠδύνατο ὡς ἐξ αὐτῆς νὰ συντρέψῃ τὸν
πολυάριθμον αὐτοῦ ὄχλον. Τῇ 1 δεκεμβρίου ὁ Ἡράκλειος ἐφθασεν
εἰς τὰς ὄχθας τοῦ κατὰ τὴν Ἀσσυρίαν ποταμοῦ Ζαβῆτου, ὅστις
καλεῖται σήμερον μέγας Ζάβ, ὠνομάζετο δὲ τὸ πάλαι καὶ Λύκος,
καὶ εἶναι ὁ ποταμὸς, παρὰ τὸν ἔποιον φθάσαντες οἱ μετὰ Ξενο-

φῶντες Ἕλληνες ἔπαθον ὑπὸ Τισσαφέρνης τὴν τραγικὴν ἐκείνη προδοσίαν δι' ἧς ἀπεστερήθησαν τῶν στρατηγῶν αὐτῶν καὶ λοχεγῶν, ἧτις ὅμως δὲν ἴσχυσε τὰ καταβάλλει τὸ θάρρος καὶ τὴν περὶ τὴν ἀρχαίαν τοῦ αἰμνήστου ἐκείνου στρατοῦ. Ὁ Ἡράκλειος περᾶσε τὸν Ζάδατον κατεσκήνωσε περὶ τὴν ἀρχαίαν Νινευί, οὐ μακρὰν, καὶ ἴσως ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πεδίου τῶν Γαυγαμήλων, ὅπου ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐνίκησε τὸ δεύτερον ἐκ παρατάξεως τὸν τελευταῖον τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους βασιλέα. Ὁ δὲ Ραζάτης διεπέρασε τὸν ποταμὸν Ζάδατον ὀλίγον τι κατωτέρω καὶ στρατοπεδεύσας περὶ τὴν συμβολὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ Τίγρεως, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ἀναρρίξη τὸν κύβον καὶ νὰ κρίνῃ τὴν ὅλην τύχην τοῦ μακροῦ καὶ πεισματοῦδους τούτου ἀγῶνος διὰ μάχης μιᾶς καὶ κρισίμου.

Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη τῇ 12 δεκεμβρίου 627. Οἱ χρονολογῶντες δὲν ἐξηγοῦσι κατὰ δυστυχίαν οὔτε τὴν παράταξιν οὔτε τὰ διάφορα τῶν δύο στρατῶν κινήματα, ἀλλ' ἐξηγοῦσι μόνον ἅπαντες τὴν προσωπικὴν τοῦ Ἡρακλείου ἀνδρείαν, ἧτις κατὰ τὴν ἀξιωματικὴν ταύτην ἡμέραν ἀνεδείχθη φαίνεται ἐνάμιλλος τῆς ἀκατασχέτου ὁρμῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐπιβαίνων ἐπὶ τοῦ δόρκωνος, ἵππου τοῦ ὁποῦ ἡ ἱστορία ἀπεμνημόνευσε τὸ ὄνομα, ὁ βασιλεὺς παρέσυρε μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν, κατέπληξε δὲ τοὺς ἀντιπάλους διὰ τόλμης καὶ δεξιότητος ἣν ἐθαύμασαν οἱ κράτιστοι τῶν μαχητῶν. Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἔλαβε τραῦμα διὰ δόρατος εἰς τὸ χεῖλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπληρώθη ὁ δόρκων δι' ἀκοντίου εἰς τὸν μηρόν· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὁ γενναῖος ἵππος ἔφερε τὸν ἀναβάτην αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς τριπλῆς τῶν βαρβάρων φάλαγγος. Ἐκεῖ ὁ βασιλεὺς ἐφόνευεν ἰδίᾳ χειρὶ τρεῖς τῶν ὀνομαστοτέρων ἐπὶ τῇ ἀνδρείᾳ στρατηγῶν τῶν πολεμίων, ἐν οἷς καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον Ραζάτην. Καὶ ἔπεσε μὲν γενναίως ὁ Ραζάτης, ἀλλ' ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐν θριάμβῳ περιαιγομένη ἐνέπλησε θλίψεως καὶ ἀπελπισίας τὰ περσικὰ τάγματα. Ἡ ὀλόχρυσος αὐτοῦ πανοπλία, ἡ ἀσπίς ἡ συγκεκλιμένη ἐξ ἑκατὸν ἑκκοσι πετάλων, ἡ σπάθη αὐτοῦ καὶ ὁ τελαμών, τὸ ἐφίππιον καὶ ὁ θώραξ ἐκόσμησαν τὸν θρίαμβον ὃν βραδύτερον ἐτέλεσεν ὁ Ἡράκλειος. Ἡ δὲ μάχη, ἧτις ἤρχισεν ἀπὸ πρωΐας, ἐξηκολούθησε πεισματοῦδως ἀτάτη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ραζάτου μέχρι τῆς ἐνδεκάτης

ἐσπερινῇ ὥρᾳ· τὰ βυζαντινὰ τάγματα ἐκυρίευσαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων λαφύρων εἰκοσι καὶ ὀκτὼ σημαίας· τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατεκόπη, αἱ δὲ νικηταὶ διενυκτέρευσαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, κηρύξαντες ὅτι δὲν ἀπώλεσαν ἐμὴ πεντήκοντα ἄνδρας, ἐκτὸς πολλῶν χιλιάδων τραυματιῶν. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς φαίνεται ἀπίθανος καὶ δυσανάλογος πρὸς τοὺς τραυματίας. Ὅ,τι δ' ἐπιμαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ζημίαν ἣν ὑπέστη ὁ βυζαντινὸς στρατὸς εἶναι ὅτι οἱ περισωθέντες Πέρσαι ἔσχον τὸ θάρρος νὰ μείνωσιν ἐν τῇ μέσῃ τῶν πτωμάτων τῶν συναγωνιστῶν αὐτῶν, εἰς διάστημα μόλις δύο σαγιτοβολῶν, μέχρι τῆς ἐβδόμης ὥρας τῆς νυκτός. Περὶ δὲ τὴν ὀγδόην ὥραν ὑπεχώρησαν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν, καὶ συναθροίσαντες τὰ σκεύη διεσπάρησαν τῇδε κάκεισε δι' ἑλλειψιν διαταγῶν.

Ὁ Ἡράκλειος ἀνεδείχθη μετὰ τὴν νίκην οὐδὲν ἥττον δραστήριος ἢ πρὸ αὐτῆς. Μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης ἀθροίσας νέας δυνάμεις συνεκρότησεν ἀξιόλογον ὅπως οὖν στρατὸν, ἀπεφάσισε νὰ προελάσῃ εὐθὺς κατ' αὐτοῦ, ἵνα ἀναγκάσῃ αὐτὸν νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν στρατηγὸν δεξιῆς ἐξυκολούθει ἔτι πολιορκῶν τὴν Χαλκηδόνα. Ὅθεν καταλαβὼν τὴν Νινευί, ἧτις δὲν ἦτο ἤδη εἰμὴ ἀπλῶς πολίχνην οἰκοδομηθὲν ἐκ τῶν ῥειπίων τῆς ἀρχαίας καὶ πολυθρυλήτου πρωτεύουσος τῆς Ἀσσυρίας, διεπέρασεν αὐτὴς τὸν Ζάβιτον καὶ ἤρχισε καταβαίνων τὴν ἀριστερὰν, τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Τίγρεως ὄχθην καὶ βαθίζων ἐπὶ Κτησιφῶντα, τὴν μεγάλην τοῦ περσικοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Εἰς τῶν ὑποστρατῆγων αὐτοῦ Γεώργιος ὁ Ἀρμένιος, ἐλάσας μίλια 48 ἐν μιᾷ νυκτί, ἐκράτησε τὰς τέσσαρας γεφύρας τοῦ ποταμοῦ Κάπρου, τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου μικροῦ Ζάβ, καὶ, κυριεύσας πολλὰ μικρὰ περσικὰ φρούρια, ἐξώγησε τοὺς ἐν αὐτοῖς. Τῇ δὲ 23 δεκεμβρίου διέβη τὸν Κάπρον αὐτὸς ὁ βασιλεὺς καὶ καταλύσας εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἰσδὲν ἐπανηγύρισεν αὐτόθι τὴν εορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως. Καθ' ὅλην τὴν χώραν ταύτην τῆς Ἀσσυρίας βύθουντο ἐκ διαλειμμάτων παρὰ τὸν ποταμὸν Τίγριν μέχρι Κτησιφώντος ἀνάκτορα πολυτελῆ τῶν βασιλείων τῆς Περσίας, ὧν ἐν ἦτο καὶ τὸ προῤῥηθὲν βασίλειον τοῦ Ἰσδὲν. Ἐκεῖθεν ὁ Ἡράκλειος μετέβη εἰς ἑτερον ἀνάκτορον, τὸ ἐπιλεγόμενον Ῥουσᾶ· καταστρέψας δὲ καὶ τοῦτο ἔσπευτεν ἐπὶ τὸν ποταμὸν Φίσκον ἢ καθὼς τὸν ἔλεγον τότε Τορνᾶ.

(ἀμίειρον δὲ Ὀδορὸν), ὑποπτεύοντες ὅτι οἱ πολέμιοι, οἵτινες ἀκατακρίτως ὑπεχώρουν, θέλουσι περμείναι τελευταῖον αὐτὸν ἐκεῖ· ἀλλ' ἠπατήθη, διότι οἱ Πέρσαι, ὅμα εἶδον τὸν Ἡράκλειον πλησιάζοντα, ἐξηκολούθησαν τὴν ὀπισθοδρομήσιν αὐτῶν.

Τῇ 4 ἰανουαρίου τοῦ 328 ἔτους ὁ βασιλεὺς παρῶσας τὸν φάσαν κατέλυσεν εἰς τὸ βασιλεῖον τὸ ἐπιλεγόμενον Βακλαλί, ὅπου ἐνεπαύθη ὁ στρατὸς ἐπὶ τινες ἡμέρας καὶ ἐπανηγήρισε τὰ κατορθώματα αὐτοῦ. Οὐ μακρὸν τοῦ χώρου τούτου ἔκειτο εἰς θέσιν ὀχυρωτάτης ἡ πόλις Δασταγέρδ, ὅπου συνήθως διέτριβε πρὸ εἰκοσι τεσσάρων ἐτῶν ὁ Χοσρόης καὶ ὅπου ἤλπισε πάλιν ὁ Ἡράκλειος ὅτι θέλει ἀντιπραγμαχθῆ κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς. Ἀλλ' ὁ Χοσρόης ἐφυγε καὶ ἐκείθεν, ὥστε τῇ ἕκτῃ ἰανουαρίου, κατ' αὐτὴν τῶν φάτων τῆς ἡμέρας, ὁ Ἡράκλειος εἰσῆλθεν ἀκωλύτως εἰς Δασταγέρδ. Ἐνταῦθα εὗρε θησαυροὺς ἀμυθήτους. Τὸ πολυτιμότεον τῶν λαφύρων ὑπῆρξεν βεβαίως 300 βυζαντινὰι σημαίαι τὰς ὁποίας εἶχον κυριεύσει αἱ Πέρσαι ἐν τοῖς προηγουμένοις πολέμοις. Ἀλλ' ἐὰν ἡ καρδίᾳ τοῦ Ἡρακλείου κύφρανθῃ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀνάκτησιν ταύτην, ὁ περὶ αὐτὸν στρατὸς ἀπεξημύθη διὰ τοὺς ἀτρύτους αὐτοῦ ἀγῶνας, εὐρὴν ἐνταῦθα σωροὺς χρυσοῦ, ἀργύρου, ἀρωμάτων, μεταξωτῶν καὶ ἄλλων ὑφανμάτων, πολλὰ εἰκόλματα εἰκονίζοντα τὸν ἀγῶνα Χοσρόην, παραδείσους βρῆθοντας ρασιανῶν, στρουθιῶνων, δορκάδων, ὀνάγων. Ὑπῆρχον δὲ αὐτόθι καὶ τίγρεις καὶ λέοντες παμμεγέθεις διὰ τὸ κυνήγιον τοῦ βασιλέως. Εἰς δὲ τὰ βασίλεια ἐφυλαττετο πολυάριθμοι κόραι Περσίδες καὶ Ἑλληνίδες, αἱ τελευταῖαι αὗται ἀρπαγίσαι ἐν ταῖς ἐπιδρομαῖς ὅσας ἐπὶ τὸσαῦτα ἔτη δὲν εἶχον παύσαι οἱ Πέρσαι ἐπιχειροῦντες ἐντὸς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Καὶ ταῦτα μὲν λέγουσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι· συγγραφεὺς δὲ Ἄραψ ἔτι θαυμαστότερα τερατολογεῖ περὶ τῶν θησαυρῶν τοῦ βασιλέως Χοσρόου· διότι βεβαίως ὅτι κατ' ἔτος εἰσέπραττεν ὑπὲρ τὰς πέντε χιλιάδας ἑκατομμυρίων δραχμῶν, ὅτι εἶχε χίλια κιβώτια πλήρη πολυτίμων λίθων καὶ πλὴν τούτων χιλίους ἑλέφαντας ὧν πολλοὶ μὲν ἦσαν λευκότεροι χιόνος, πολλοὶ δὲ εἶχον ἀνάστημα ὡς δέκα ποδῶν. Ὅπως δὲ ποτε τὰ πάντα ἐλεηλατήθησαν καὶ ὅσα δὲν ἠδύναντο νῆ· ἀπαχθῶσι κατεπιρπολήθησαν εἰς ἀνταπόδοσιν τῶν συμφορῶν ὅσας ἄλλοτε ἐπῆνεγεν

ὁ Χοσρόης εἰς τὰς πολυαρίθμους παρ' αὐτοῦ ἐρημιωθεῖσας καὶ παρπο-
ληθεῖσας πόλεις. Ἐνῷ δὲ ἐτιμώρει οὕτω τὸν ἀντίπαλον, ὁ Ἡρά-
κλειος ἀπέδιδε συγχρόνως τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀπείρους αἰχμαλώτους
ῥοσας οὕτως εἶχεν ἄλλοτε ἀπαγάγει εἰς τὰ ἐνδότερα ταῦτα τῆς
'Ασίας.

Ὁ Χοσρόης ἐν τούτοις ἔφυγε πρὸς τὴν Σουσιανήν. Εἰς τὸν ἐξα-
τερικὸν ἐκείνον φοβερὸν αὐτοῦ ἀντίπαλον, προσετίθη ἤδη καὶ ἕτερος
πολέμιος ἐσωτερικῶς. Ὁ Χοσρόης εἶχε τελευταίαν ἀποφασίσει νὰ
ἀνεκαλίσῃ τὸν στρατηγόν, ὅστις, ὡς εἶδομεν, ἐξηκολούθει πολιορ-
κῶν τὴν Χαλκηδὸνα. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς οὗτος, εἴτε ἐκ κακῆς συ-
νεννοήσεως εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν λαβὼν ἀφορμὴν δυσπιστίας κατὰ
τοῦ βασιλέως, ἀπῆλθε μὲν ἐκ Χαλκηδόνος, ἀπῆλθεν ὅμως οὐχὶ ἵνα
βοηθήσῃ, ἀλλ' ἵνα καταπαλεμῇ αὐτόν. Οὐδὲν ἥττοα δὲ ὁ πεισμα-
τώδης Χοσρόης ἀπέβριψε τὰς ἐπιεικεῖς περὶ εἰρήνης προτάσεις ὅσας
ὑπέβαλεν αὐτῷ πάλιν ὁ Ἡράκλειος καὶ διέταξε τὰ τελευταῖα τοῦ
στρατοῦ αὐτοῦ λείψανα νὰ ὑπερασπιαθῶσι πάσῃ δυνάμει τὴν Κτη-
σιφῶντα, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ διαπεράσωσι μὲν τὸν οὐ μακρὰν αὐτῆς
ρέοντα ποταμὸν Δέλαν ἢ Σίλλαν (ὅν αἱ βυζαντιναὶ πηγαὶ ὀνομάζου-
σιν Ἀρβάν), νὰ καταστρέψωσι δὲ ἀπάσας τοῦ ποταμοῦ τούτου τὰς
γεφύρας. Ὡς τε ὁ Ἡράκλειος ἠναγκάσθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα.
Ἀλλὰ εὖρυν τὰς γεφύρας τοῦ Δέλα καταστραφείσας καὶ τὸν ποτα-
μὸν τούτον μὴ ἔχοντα κόρον, ἐνόμισε φρόνιμον νὰ μὴ ἐπιμενῇ τα-
λαιπωρῶν τὸν στρατὸν ἐν ἀκμῇ τοῦ χειμῶνος, ἀλλὰ νὰ ἀνιστῶσθαι
αὐτόν μέχρι τοῦ ἔαρος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσαρ ἐπιπροφανεῖτο ὅτι ὁ
Χοσρόης εὖρυν ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ ἐχθρὸν θανάτου δι' οὗ ἔ-
μελλε πιθανῶς νὰ ἐκπέσῃ τῆς ἀρχῆς. Ὅθεν ἀνελθὼν τὰς ἐχθρας τοῦ
Δέλα καὶ ὑπερβάς τὰς τοῦ Ζάγγρου πύλας τῶν Γορδυαίων ἢ Κουρδω-
κῶν ὁρίων, αἰετὶς φέρουσιν ἐξ Ἀσσυρίας εἰς Μεδίαν, ἔφθασεν εἰς
Γάζακα. Διότι δὲ μετὰ πολλοῦ κόπου τὸ ὅρος ἐκείνο καὶ ἂν ὀλίγον
ἀνέβαλλε τὸν ποταμὸν, ἤθελε κινδυνεύσει μετ' ὅλου τοῦ στρατοῦ τὸν
ἐσχατοῦ κίνδυνον, διότι ἀπὸ τῆς 22 φεβρουαρίου τοῦ ἔτους τούτου
μέχρι τῆς 23 μαρτίου δὲν ἔπαυσε πίπτουσα χιὼν εἰς τὴν χώραν
ἐκείνην. Εἰς Γάζακα ὅπου ἔμεινε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου μη-
νὸς ἀνιπαύθη ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐν πάσῃ ἀνέσει.

και διαφιλία, και ελασεν ειδήσεις ευφροσύνους και κρισίμων.

Τῶντι ὁ γέρων Χοσρόης, ἀφ' οὗ διέταξε τοὺς στρατηγοὺς αὐτοῦ νὰ ὑπερασπισθῶσι τὴν Κτησιφῶντα, ἀπεράσις, κύπτιον ὑπὸ τὸ βέλος τῆς ἡλικίας και τῶν ἀτυχημάτων, νὰ παραιτήσῃ τὴν βασιλείαν, ἀναγορεύων διάδοχον, οὐχὶ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν Σιρόην ὃν εἶχε φυλακισμένον, ἀλλ' ἑτερόν τινα τῶν παίδων ἰδιαζόντως παρ' αὐτοῦ ἀγαπούμενον. Ἀλλὰ μία τῶν Περσῶν μερὶς ὠφεληθεῖσα ἐκ τῆς κακῆς ἀγανακτήσεως ἣτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦ Χοσρόου, ἀποφυλακίει τὸν Σιρόην, ὅστις ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς φονεύει τὸν γέροντα πατέρα και ἀπαντας σχεδὸν τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ και ἐν τῷ ᾧμα πέμπει εἰς Γάζακα πρὸς τὸν Ἡράκλειον προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνωμολογήθη ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας τῇ 8 ἀπριλίου και ὁ Ἡράκλειος μετὰ τὸσαῦτα κατορθώματα ἀνδείχθη μετροπαθέστατος, διότι δὲν ἀπῆτησεν ἀπὸ τῶν πρῶτων τοῦ Σιρόου εἰμὴ τρία τινά· νὰ ἀνακτήσῃ τὸ βυζαντινὸν κράτος τὰ ἀρχαῖα πρὸς τὴν Περσίαν σύνορα, νὰ ἀποδοθῶσιν ἐκατέρωθεν οἱ αἰχμάλωτοι· και· νὰ ἐπιστραφῇ εἰς τὸν Ἡράκλειον ὁ τίμιος και ζωοποιὸς σταυρὸς ὃν ἄλλοτε Πέρσης στρατηγὸς εἶχεν ἀπαγάγει ἐξ Ἱεροσολύμων. Ὁ Σιρόης ἐδέχθη ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας, ὁ δὲ Ἡράκλειος ἀνεχώρησεν ἐκ Γαζάκων ἵνα ἐπανελθῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπ' οὗ ἔδωκε μὲν τὰς ἀναγκαῖας διαταγὰς πρὸς ἐκτελέσειν τῶν συντεθειμένων, δι' ἐπανειλημμένων δὲ ἐπιστολῶν ἀνῆγγειλε τὰς χαρμολύπας ταύτας εἰς τὴν βασιλεύουσάν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἡ τελευταία περιεσώθη ἡμῖν ὁλόκληρος ἐν τῷ παλαιῷ χρονικῷ, και θέλομεν παραθέσει αὐτὴν ἐνταῦθα εἰ και ὅπως οὖν μακρὰν, διότι ἐν γένει μὲν τόσον ὀλίγας ἐπισήμους ἐκθέσεις ἔχομεν ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος τόσον συγκεχυμέναι και ἀτελεῖς εἶναι αἱ εἰδήσεις τῶν χρονογράφων, ὥστε ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης θέλει, ὑποθέτομεν, εὐχαρίστως διεξέλθῃ ἐπιστολὴν ὑπαγορευθεῖσαν και ὑπογραφείσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρωταγωνιστοῦ τοῦ μεγάλου ἐκείνου δρᾶματος, ἐπιστολὴν ἄλλως χαρακτηριστικωτάτην τῶν προσώπων, τῶν πράγματων και τῶν περιστάσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῶν μέσων τοῦ μαΐου μηνὸς 628. Τούλα-

χριστον τελουμένης τῇ 15 μαίῃ τοῦ ἔτους τούτου τῆς ἀγίας πεν-
τηκοστής, ἀνεγνώσθη ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος τοῦ ναοῦ τῆς ἀγίας Σοφίας,
ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνευφημιῶν, τῶν εὐλογιῶν καὶ τῶν προσευχῶν λαοῦ
ἀναριθμήτου, ἔχουσα ἐπὶ λέξεως ὡς ἑξῆς.

« Ἀλαλάζατε τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν εὐ-
φροσύνῃ, εἰσέλθατε ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ γνῶτε ὅτι
κύριος αὐτός ἐστιν ὁ Θεός. Αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς καὶ οὐχ ἡμεῖς. Ἡ-
μεῖς δὲ λαὸς αὐτοῦ ἔσμεν καὶ πρόβατα νομῆς αὐτοῦ. Εἰσέλθατε εἰς
τὰς αὐλὰς αὐτοῦ ἐν ὕμνοις καὶ ἐξομολογείσθε αὐτῷ. Αἰνεῖτε τὸ θ-
νομα αὐτοῦ, ὅτι Χριστὸς κύριος, εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἕως
γενεᾶς καὶ γενεᾶς ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. Εὐφρανθήτωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ
ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ καὶ τερφθήτω ἡ θάλασσα καὶ πάντα τὰ ἐν αὐ-
τοῖς. Καὶ πάντες οἱ χριστιανοὶ αἰνοῦντες καὶ δοξολογοῦντες εὐχα-
ριστήσωμεν τῷ μόνῳ Θεῷ, χαίροντες ἐπὶ τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ὀνόματι
χαρὰν μεγάλην. Ἐπεσε γὰρ ὁ ὑπερήφανος καὶ θεομάχος Χοσρόης.
Ἐπεσε καὶ ἐπτωματίσθη εἰς τὰ καταχθόνια, καὶ ἐξωλοθρεύθη ἐκ
γῆς τὸ μνημέσυνον αὐτοῦ, ὁ ὑπεραιρόμενος καὶ λαλήσας ἀδικίαν ἐν
ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουθενώσει κατὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ ἀχράντου μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐλογημένης
δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ἀπώλετο ὁ ἀσε-
δῆς μετ' ἡχοῦς. Ἐπέστρεψεν ὁ πόνος αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.
Καὶ ἐπὶ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ κατέβη ἡ ἀδικία αὐτοῦ. Τῇ γὰρ κδ'
τοῦ παρελθόντος φεβρουαρίου μηνὸς τῆς ἐνισταμένης πρώτης ἐπινε-
μήσεως, τῆς παραχῆς αὐτῷ γενομένης ὑπὸ Σιρδού τοῦ πρωτοτόκου
αὐτοῦ υἱοῦ, καθὼς δι' ἐτέρας ἡμῶν κελεύσεως ἐσημάναμεν ὑμῖν, καὶ
πάντων τῶν ἐκείσε Περσῶν ἀρχόντων τε καὶ στρατευμάτων μετὰ
καὶ παντὸς τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀπὸ διαφόρων τόπων συναχθέντος ἀπὸ
τοῦ καταράτου Χοσρόου συναρπάζοντων τῷ μέρει Σιρδού, μετὰ καὶ
Γουρδανάσπα τοῦ πρὶν ἐξάρχου τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ, ἐπετίηδυσεν
ἐκεῖνος ὁ θεομίσητος Χοσρόης φυγῇ χρῆσασθαι, καὶ συσχεθεῖς δέ-
σμιος ἐβλήθη ἐν τῷ νέῳ καστελλίῳ τῷ κτισθέντι παρ' αὐτοῦ ἐπὶ
προφυλακῇ τῶν παρ' αὐτοῦ συναχθέντων χρημάτων. »

« Καὶ τῇ κε' τοῦ αὐτοῦ φεβρουαρίου μηνὸς Σιρδού στεφθέντος
καὶ ἀναγορευθέντος βασιλέως Περσῶν, καὶ τῇ κη' τοῦ αὐτοῦ μηνὸς,

μετὰ τὸ ποιῆσαι τὸν θεαμίστην Χοσρόην τὰς δ' ἡμέρας σιδηροδέσμιον ἐν πάσῃ ὁδῷ, ἀνείλε τὸν αὐτὸν ἀγνώμονα καὶ θεαμάχον καὶ ὑπερήφανον καὶ βλάσφημον πιερωτάτῃ θανάτῃ, ὥς γὰρ ὅτι Ἰησοῦς, ὁ τεχθεὶς ἐκ Μαρίας, ὁ σταυρωθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καθὼς αὐτὸς ἦν γράψας, εἰς ὃν ἐβλάσφημῃσθε, θεὸς παντοδύναμός ἐστι, καὶ ἐπέδωκεν αὐτῷ κατὰ τὰ παρ' ἡμῶν γραφέντα αὐτῷ. Καὶ ἐν τῇ μὲν βίῃ τούτῃ οὕτως ἀπώλετο ὁ θεαμάχος ἐκεῖνος. Ἀπῆλθε δὲ τὴν ὁδὸν Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτου τοῦ ἀκούσαντος ἀπὸ τοῦ παντοδυνάμου ἡμῶν Θεοῦ ὅτι καλὸν ἦν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ μὴ γενναθῆναι, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἀκατάσβεστον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἀξίους αὐτοῦ ἀπῆλθεν.»

» Διὰ τῆς ἐτέρας ἡμῶν κελύσεως τῆς γενομένης παρ' ἡμῶν πρὸς ὅρας ἀπὸ τοῦ ἀπληκτοῦ (τοῦ στρατοπέδου) ἡμῶν τοῦ πλησίον τοῦ Κανζάκων (Γαζάκων), τῆς παρεχούσης τὴν κίνησιν τὴν ἀπὸ τῆς 13'. τοῦ ὀκτωβρίου μηνὸς μέχρι τῆς 15'. τοῦ μαρτίου μηνὸς, ἐστειλάμεν τὸ πῶς ὁ Θεὸς καὶ ἡ δέσποινα ἡμῶν ἡ θεοτόκος συνέπραξεν ἡμῖν τε καὶ τοῖς φιλοχρίστοις ἡμῶν ἐκστρατεύμασιν ὑπὲρ ἐννοίαν ἀνθρωπίνην, καὶ τὸ πῶς ἐφυγεν ἐνώπιον ἡμῶν ὁ θεομίστης καὶ ἀνάσκαφος Χοσρόης ἀπὸ τοῦ Δασταγερχοσάρ ἐπὶ Κτησιφῶντα, καὶ πῶς ἀπώλοντο τὰ παλάτια αὐτοῦ μετὰ πολλῶν ἐπαρχιῶν τῆς περσικῆς πολιτείας, καὶ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡδυνάθη Σύρος ποιήσασθαι τὴν κίνησιν κατ' αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι ἡμᾶς τὴν κέλευσιν ἐκείνην καὶ στείλαι αὐτὴν τῇ 15'. τοῦ παρόντος μαρτίου μηνὸς, ἐν τῇ φροντίζειν τοῦ γινῶναι ἡμᾶς ἕνεκεν Χοσρόου καὶ Σιρόου τὰ παρακολουθήσαντα καὶ πέμψαι ἡμᾶς ἐν διαφόροις τόποις, καὶ ἕως τοῦ Σιαρσοῦρων καὶ ἕως τοῦ μικροῦ Ζάβα (Ζάβ), τοῦ Καλχάε, τοῦ Ἰερδὲμ, ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ὁδοῖς ἐκ τε τῶν εὐτυχιστάτων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων καὶ ἐκ τῶν Σαρακηνῶν τῶν ὄντων ὑπὸ τὴν φιλόχριστον ἡμῶν πολιτείαν, διὰ τὸ, ὡς εἴρηται, γινῶναι ἡμᾶς ἀκριβῶς τὰ ἐκεῖσε κινηθέντα, τῇ 18'. τοῦ αὐτοῦ μαρτίου μηνὸς ἤνεγκαν πρὸς ἡμᾶς εἰς ἀπληκτον ἡμῶν τὸ πλησίον τῶν Κανζάκων οἱ τῆς σκούλας (οἱ σωματοφύλακες) ἓνα Πέρσην καὶ ἓνα Ἀρμένιον, οἵτινες ἐπέδωκαν ἡμῖν ὑπομνηστικὸν γεγῆμενον πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τινος ἀδσηκρητῆς Περσῶν, ἔχοντος ὄνομα Χοσδάη, καὶ ἀξίωμα Ῥασνᾶν,

περιέχον ὅτι Σιρόου ἀναγορευθέντος βασιλέως Περσῶν, ἀπέλυσεν αὐτὸν μετὰ καὶ ἄλλων ἀρχόντων πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὑπομνηστικοῦ αὐτοῦ Σιρόου γενομένου πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅτι καταλαβὼν εἰς τὸ Ἄρμαν συνείδε τοῦ ἀπολλοῦσαι πρὸς ἡμᾶς τοὺς προειρημένους δύο ἀνδρας ἐπὶ τῷ πεμφθῆναι τινα, τοὺς ἐφείλοντας ἀδελφεαῖς διασῶσαι αὐτὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἐγνώσθη ἡμῖν διὰ τὸ θεωρῆσαι αὐτὸν πολλὰ σκηνώματα Περσῶν κατὰ τὴν ὁδὸν ἀναπερθέντα ὑπὸ τοῦ εὐτυχιστάτου ἡμῶν στρατοῦ ἀπὸ τοῦ Ναρθῶν περὶ τὰ γ' σκηνώματα, καὶ ὅτι ἐκ τούτου θαυμάσας ἐφοδίσθη χωρὶς τῶν διασω-
 ἐτῶν καταλαβεῖν πρὸς ἡμᾶς. Καὶ τῇ κε' τοῦ αὐτοῦ μαρτίου μηνὸς ἀπελύσαμεν πρὸς αὐτοὺς Ἡλίαν τὸν ἐνδοξότατον στρατηλάτην τὸν ἐπικλην Βαρσοκά καὶ Θεοδότου τὸν μεγαλοπρεπέστατον δρουγγάριον μετὰ νεωτέρων καὶ κ' ἱππων ἀδιστράτων σελλαρίων ἐφελόντων ἀπαντηθῆναι καὶ διασῶσαι αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς. Μετ' αὐτῶν δὲ συνείδαμεν πέμψαι καὶ Γουσδανάσπαν τὸν Ῥαζεὶ τὸν χιλιάρχον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ τὸν ἐλθόντα πρὸς ἡμᾶς, ὅτε ἡ ταρχὴ ἐγένετο μετὰ τοῦ Σιρόου καὶ Χοσρόου. Καὶ τῇ λ' τοῦ μαρτίου μηνὸς εἰδε-
 ξάμεθα ἀπόκρισιν ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ ἡμῶν τῷ πλησίαν τοῦ Κανζάκων ἀπὸ Ἡλία καὶ Θεοδότου καὶ Γουσδανάσπα, ὡς ὅτι μέγαν χειμῶνα εὗρον εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ζάρα (Ζάγρου), καὶ ὅτι ἐξέλ-
 θον ἐκ τῶν καστελλίων Πέρσας καὶ ἄλογα, καὶ οὕτω κόπτουσι τοὺς χιόνιας, καὶ ὅτι ἐγνώσθη αὐτοῖς πλησιάζει ἐν ταῖς μέρεσιν ἐκείνοις τοὺς πρεσβευτὰς τοὺς πεμφθέντας ἀπὸ Σιρόου τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ μέγαν χειμῶνα γενέσθαι οὐκ ἡδυνήθησαν ὑπερβῆναι τὸ ὄρος τοῦ Ζάρα. Καὶ ἐκ τούτου ἐγνώμεν ἡμεῖς καὶ πάντες οἱ τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων ἐπὶ τὸ πλέον ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ εὐμένεια καὶ ἀγαθότης ὠδήγησεν ἡμᾶς καὶ ὁδήγει καὶ διασώζει. Ἐπεὶ γὰρ συνέβη ἡμᾶς ὀλίγας ἡμέρας ἐμβραδύναι ἐπὶ τὰ μέρη τοῦ Ζάρα, καὶ εἶθ' οὕτω γενέσθαι τὸν χειμῶνα, δαπανῶν τοσούτων μὴ ἐνδοσκομένων ἐν ταῖς τόποις ἐκείνοις, εἰς μεγάλην βλάβην εἶχεν ἐλ-
 θεῖν τὰ εὐτυχίστατα ἡμῶν ἐκστρατεύματα. Ἐξότε γὰρ ἐκινήσαμεν ἐκ τοῦ Σιᾶρσούρων, τουτέστιν ἀπὸ τῆς κδ' τοῦ φεβρουαρίου μηνὸς, μέχρι τῆς λ' τοῦ μαρτίου μηνὸς οὐκ ἐνέδωκε χιονίζειν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ Θεοῦ ἐλθόντες ἐπὶ τὰ μέρη τοῦ Κανζάκων ἤρξαμεν δαπάνας

πολλὰς καὶ ἀνθρώπων καὶ αἰδῶν, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τοῦ Κανζάκων ὁρίσασθαι, τελεῖα οὖση καὶ ἐχούση περὶ τοὺς τριςχιλίους οἰκοὺς, καὶ ἐν ταῖς πέριξ χωρίαις, ὥστε δυνηθῆναι ἡμᾶς τοσαύτας ἡμέρας ἐν ἐνὶ τόπῳ ἐπιποιῆσαι· καὶ ἐκελεύσαμεν τοῖς τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων ἵνα τὰ ἄλογα αὐτῶν εἰς τοὺς οἴκους τῆς πόλεως βάλωσι διὰ τὸν γενόμενον χειμῶνα καὶ ἵνα πρὸς ἕνα ἱππὸν εἰς ἕκαστος αὐτῶν ἔχῃ εἰς τὸ ἀπληκτον ἡμῶν· πλῆσιον γὰρ αὐτῆς τῆς πόλεως ἐστὶ τὸ φρεσῶτον ἡμῶν· ὁ γὰρ βαρισμαῖνας (διοικητής) τῆς πόλεως τοῦ Κανζάκων καὶ πάντες οἱ κτήτορες αὐτῆς, ἡνίκα ἔμελλον ὑπερβῆναι εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ζάρα, ἀνεχώρησαν καὶ εἰς ὄρεινους τόπους ἀπῆλθαν εἰς ὀχυρώτερα καστέλλια. Ἡνίκα δὲ ἐδεξάμεθα τοὺς δύο ἀνθρώπους τοὺς πεμφθέντας ἀπὸ Σιρόου τοῦ βασιλέως Περσῶν, τὸν ἕνα ἐξ αὐτῶν, τοῦτέστι τὸν Πέροτον, ἀπελύσαμεν μετὰ καὶ ἑτέρων ἀνθρώπων πρὸς τὸν βαρισμαῖναν τοῦ Κανζάκων, ἀπὸ μ' ἑκατὼν ὄντα καὶ εἰς καστέλλιν ὀχυρὸν, καὶ ἐποιήσαμεν πρὸς αὐτὸν ὑπομνηστικὸν ἵνα κἂν ἔ' ἄλογα λόγῳ τῶν πρεσβευτῶν εὐτρεπίσῃ, εἰς τὸ ἐν συντόμῳ καὶ ἀνεμποδίστως ἀπελθεῖν αὐτοὺς πρὸς Σιρόην βασιλέα Περσῶν. Καὶ δεξιόμενος τοὺς πεμφθέντας παρ' ἡμῶν ὁ βαρισμαῖνας καὶ τὸ τοιοῦτον ἡμῶν ὑπομνηστικόν, ἐπὶ πολλὰς ὥρας εὐφήμησεν καὶ ἡμᾶς καὶ Σιρόην βασιλέα Περσῶν καὶ αὐτὸς καὶ πάντες οἱ εὐρεθέντες ἐκείσε. Ἐπληροφορήθησαν γὰρ ἐκ τοῦ πεμφθέντος Πέρσου ἀπὸ τοῦ πρεσβευτοῦ ὅτι ὁ θεομαχὸς Χοσρόης ἀπώλετο καὶ ὅτι βασιλεὺς Περσῶν Σιρόης ἐγένετο, καὶ ἀντέγραψεν ἡμῖν ὁ βαρισμαῖνας ὅτι πρὸς τὰ παρ' ἡμῶν ἐγκαλεσθέντα αὐτῷ τὰ ἄλογα τῶν πρεσβευτῶν ἀνευτρεπῆ ποιεῖ, καὶ ἡνίκα δέχεται δευτέραν ἡμῶν κίλευσιν περιέχουσαν καταλαβεῖν τοὺς πρεσβευτάς, πρὸς ἡμᾶς αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ ὁ βαρισμαῖνας ἐρχεται φέρων τὰ τοιαῦτα ἄλογα, ὀφείλων πᾶσαν ὑπουργίαν καὶ δουλείαν ἐκτελέσαι. Ἐπιποιήσαντων δὲ ἡμῶν ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ τῷ πλῆσιον τοῦ Κανζάκων ἕως τῆς τρίτης τοῦ ἀπριλίου μηνός, ἐπεκατέλαβε Φαίλακ ὁ ἀδσηκρητὴς ὁ καὶ Ῥασανὴν περὶ ὥραν δευτέραν, κυριακῆς οὔσης. Καὶ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐδεξάμεθα αὐτὸν, καὶ ἐπέδωκεν ἡμῖν ὑπομνηστικὸν Καθάτου τοῦ καὶ Σιρόου τοῦ ἡμερωτάτου βασιλέως Περσῶν, περιέχοντα τὴν ἀναγόμευσιν αὐτοῦ καὶ ὅτι θέλει μεθ' ἡμῶν

καὶ μετὰ ἐκάστου ἀνθρώπου εἰρήνην ἔχειν. Συνειδόμεν οὖν τὸ ἴσον τοῦ ὑπομνηστικοῦ Καβάτου τοῦ καὶ Σιρόου τοῦ ἡμερωτάτου, ὑποτάξαι τῇ παρουσίᾳ ἡμῶν κελεύσει, εἰδ' οὕτω δὲ καὶ τὸ παρ' ἡμῶν ἀντιγραφὲν αὐτῷ ὑποταξαι. Ἔως δὲ τῆς ἐβδόμης τοῦ ἀπριλίου μηνὸς ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ ἡμῶν ἐποιήσαμεν τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων, τουτέστι τὰς κζ' ἡμέρας, καὶ τῇ ἐγδῶν τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀπελύσαμεν τὸν αὐτὸν Φαῖακ τὸν ἀσηκρήτις τὸν καὶ Ῥασνᾶν, κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον θεραπεύσαντες αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς μετ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἔσχε μετ' αὐτοῦ καὶ πρόσωπα εὐνόηληπτα, καὶ ἀπελύσαμεν μετ' αὐτοῦ Εὐστάθιον τὸν μεγαλεπρεπέστατον ταβουλάριον. Καὶ οὕτω θαρρόμεν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἀγαθὸν καὶ παντοδύναμον Θεὸν καὶ εἰς τὴν δέσποιναν ἡμῶν τὴν θεοτόκον, ὅτι πάντα τὰ καθ' ἡμᾶς πρὸς τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν ἔχουσι διοικῆσαι.»

»Καὶ ἡμεῖς δὲ τῇ ᾗ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐκινήσαμεν σὺν Θεῷ ἐκ τοῦ ἀπλήκτου ἡμῶν, ὀφείλοντες τῇ ὁδῷ ἡμῶν χρῆσασθαι τῇ ἐπὶ Ἀρμενίαν. Ἀλλὰ καλῶς ποιεῖτε ἀδιαλείπτως καὶ ἐκτενέστερον εὐχόμενοι ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀζιώσῃ ἡμᾶς, ὡς ἐπιθυμοῦμεν, ἰδέσθαι ἡμᾶς.»

Δὲν ὑφάραινετο δὲ μόνῃ ἡ πρωτεύουσα ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι τοῦ βασιλέως· πᾶσαι αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ κράτους ἐπαρχίαι ἠσθάνθησαν ἀμέσως τὰ εὐεργετικὰ τῆς εἰρήνης ἀποτελέσματα. Πρὸς ἐκτέλεισιν τῶν συντεθειμένων ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἡρακλείου Θεόδωρος διέτρεξεν, ἐν συνοδίᾳ ἐπιτρόπων τοῦ Σιρόου, τὰς πόλεις τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ἀντικαθιστῶν ἀπανταχοῦ ἐλληνας φρουράς ἀντὶ τῶν περσικῶν, καὶ προπέμπων μέχρι τῶν συνόρων τοῦ κράτους τὰς φρουράς ταύτας ἐπανερχομένας εἰς τὰ ἑθνη. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ βασιλεὺς ἀναχωρήσας ἐκ Γαζάκων (ἢ Γάζης) καὶ ὑπερβάς τὰ Γορδυαῖα ὄρη, κατήλθεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, προέβη μέχρι τῆς Ἀμιδῆς, ἐκίθεν ἤλθεν εἰς τὴν Ἱεράπολιν τῆς Συρίας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπορεύθη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, διατρέφων ἐκ διαλειματικῶν καθ' ὁδὸν ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν διοίκησιν τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀσφαλείαν τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἡ Ὀρθωτικὴ αὕτη καὶ εὐεργετικὴ

συνάμα πορεία αὐτοῦ διήρκεσε περί τούς πάντε μήνας, διότι ὁ βασι-
λεὺς δὲν ἐφθάσεν εἰς τὴν κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρα-
λίαν εἰμὴ κατὰ μῆνα σептέμβριον. Ἐκεῖ ἔδραμιον πρὸς ὑποδεξίωσιν
αὐτοῦ ὁ λαὸς τῆς πόλεως, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλείου Κωνσταντίνος,
καὶ ὁ πατριάρχης Σέργιος, κρατοῦντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπά-
δας καὶ ἄδοντες εὐχαριστηρίους τῷ Ὑψίστῳ ὕμνους. Ὁ καλὸς καγα-
θὸς μάγιστρος Βῆνος, ὅστις μετὰ τσσαύτης δεξιότατος διεξήγαγε
τὰ πράγματα ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ βασιλέως, εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῷ
μεταξύ. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντίνος, τὸν ὅποιον ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀ-
φῆσαι παιδα δεκαετῇ, ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου τῷ 622, ἦτο ἤδη νέος
ἐπτακαίδεκαετής. Ἡ συνέντευξις τῶν δύο βασιλέων ὑπῆρξε κατα-
νυκτική. Ὁ νέος Κωνσταντίνος ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ πατρὸς,
ὅστις ἐγείρας αὐτὸν ἀμέσως, ἡσπασθη μετὰ δακρύων, τὸ δὲ θέαμα
τοῦτο συνεκίνησεν ἐπὶ μακρὸν τὸ ἀναρίθμητον τῶν ἀνθρώπων πλη-
θος ἐνώπιον τοῦ ὁποίου συνέβαινε. Μετὰ μικρὰν ἀνάπαυσιν ὁ Ἡρά-
κλειος διαπεράσας τὸν Βόσπορον εἰσῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσιν ἐν
θριάμβῳ ἐπὶ ἄρματος συρμένου ὑπὸ τεσσάρων ἐλεφάντων. Ἄνδρες
δὲ προπορευόμενοι ἐκράτουν τὸν τῆμιον καὶ ζωοπαῖον σταυρὸν, δι
ἀνέσωσεν ἀπὸ τῆς περσικῆς βεβηλώσεως καὶ ὑπελάμβανεν εὐλόγως
ὡς τὸ ἐνδοξότατον τῶν ἀθλῶν αὐτοῦ τρόποιον. Ὁ ἐνθουσιασμός
τοῦ πλήθους προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, αἰκτι-
τάμενοι τὰς εἰς τοῦ Ἡρακλείου στρατείας, παρέβαλλον τὸν βασι-
λέα πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν, ὅστις, ἐν ἡμέραις εἰς δημιουργήσας τὸν
κόσμον, ἀνεπαύσατο τῇ ἐβδόμῃ.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγοι ἡγεμόνες ἐδειξαν τσσαύτην στρατη-
γικὴν μεγαλοφυΐαν, καὶ πολιτικὴν σύνεσιν, καὶ δεξιότητα περὶ τὴν
ἐξέγερσιν τοῦ ἡθικοῦ φρονήματος, ὅσων ὁ Ἡράκλειος. Ἀνεκσεφαι-
ώσωμεν τινόντι τὰ διαπραχθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἐπὶ τῇ
τῷ 622 ἀποδιώζεται εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Ἰστικοῦ κόλπου καὶ
διὰ μόνου τούτου τοῦ στρατηγικοῦ κινήματος ἀνεγχεῖται τοὺς ἐν
Χαλκιδὸν στρατοπεδεύοντας Πέρσας καὶ ὑπαχωρήσαναι μέχρι τῶν
νοτιοανατολικωτέρων ἐκείνων ὁρίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ καὶ ἀγνο-
υσθῶσαν ἐν ταῖς δυσχωραῖς τοῦ Ταύρου, ὅπου κενῶνται. Τότε ὁ Ἡ-
ράκλειος ἀνερχόμενος ἀπὸ γότου πρὸς βορρᾶν ὑπερβαίνει τὸν Ταύρον

διόρχεται τὴν Καππαδοκίαν καὶ κατελθὼν εἰς τὸν Πάντον διαχειμαίνει περὶ τὸν Ἄλυν ποταμὸν, ἀπαλλάξας οὕτω πολέμων διὰ μᾶς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐλληνικὴν χειρόνησον. Τῷ δὲ 628 ἐμβάλλει εἰς αὐτὰ τὰ σπλέγγνα τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἀποβιβασθεὶς εἰς Τραπεζοῦντα τρέπεται πρὸς ἀνατολὰς, ἔρχεται εἰς τὴν Ἀρμενίαν, περὶ τὸν Ἀράξην ποταμὸν, ἐμβάλλει εἰς τὴν Ἀτραπατηνὴν Μηδίαν, κυριεύει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Γάζαν, καὶ ἔπειτα ἐπισθοχωρήσας εἰς Ἀλβανίαν, διαχειμαίνει παρὰ τὴν Κασπίαν. Ἐκεῖ ἐν Ἀλβανίᾳ, διεξάγει εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐπιτηδεύσαστον πόλεμον κατὰ τριῶν περσικῶν στρατῶν καὶ κατατροπώνει ὁλοσχερῶς ἓνα ἐξ αὐτῶν μεθ' ὃ τῷ 625 ἐπιστρέφει πρὸς τὸν Ἄλυν ποταμὸν, διὰ τῆς Ἀρμενίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Κιλικίας, ὅπου αὐθις κατεσύντριψε περὶ Σάρον τὰς περσικὰς δυνάμεις. Ἢ τριετὴς αὕτη ἐλοστρατεία, ἣ πολλὰς καὶ ποιήλας πληγὰς ἐπενεγκούσα εἰς τὸ περσικὸν κράτος, δὲν κατέβαλεν εἰςέτι τὸν Χοσρόην. Τῷ 626 ὁ γέρον οὗτος βασιλεὺς συμφωνεῖ μετὰ τῶν Ἀθάρων νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διὰ τριῶν νέων στρατῶν ἀγωνίζεται νὰ συλλάβῃ ὡς ἐν δικτύῳ τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ. Ὁ Ἡράκλειος πέμψας τὴν ἀναγκαίαν ἐπικουρίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, παραμένει ἐν Καππαδοκίᾳ, ἅμα μὲν ἐπιτηρῶν τὴν μεγάλην πολιορκίαν, ἅμα δὲ ἀπειλῶν τὸ περσικὸν κράτος. Ὅτε δὲ ἔμαθεν ὅτι οἱ Ἀθαρὲς ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναζεύξωσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ εἰς τῶν τριῶν νέων στρατῶν τοῦ Χοσρόου ὄστις ἐμελλε νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἀθαρὰς, ἀλλ' οὐδὲν κατέφθωσε, διετέλει κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς μάτην περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Χελκηδόνος, καὶ ὅτι ὁ δεύτερος τῶν στρατῶν ἐκείνων κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου, ὁ Ἡράκλειος ἐξώρμησεν αὐθις ἐπὶ τὴν Κολχίδα, τὴν Ἰθνηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, ὅπου διέτριψεν ἐπὶ τινὰς μῆνας ἀμυνόμενος μὲν κατὰ τοῦ τρίτου περσικοῦ στρατοῦ, παρασκευαζόμενος δὲ νὰ ἐμβάλλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους. Τῶντι ἐν ἀρχῇ τοῦ 627 ἐπισκήπτει αὐθις εἰς τὴν Μηδίαν καὶ τὴν Ἀσσυρίαν, κατατροπώνει ὁλοσχερῶς ἐν Νινευί τὰς τελευταίας τοῦ Χοσρόου δυνάμεις, κυριεύει καὶ λεηλατεῖ ἅπαντα τὰ παρὰ τὸν Τίγγριν ποταμὸν περσικὰ βασίλεια καὶ ἰτομάζεται νὰ εἰσέλθῃ εἰς Κτησιφῶντα, ὅτε μανθάνει

ὅτι οἱ Πέρσαι περιελθόντες εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμυχάναν καὶ ἀπελπίσαν, καταβάλλουσι τὸν ἰσχυρογνώμονα Χοσρόην καὶ ἀναγορεύουσι τὸν υἱὸν αὐτοῦ Σιρόην, πρόθυμον ὄντα νὰ ἀποθέσῃ τὰ ὄπλα. Τότε ὁ Ἡράκλειος ἐπανερχέται εἰς Γάζαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας καὶ δεχθεὶς ἐκεῖ τοὺς πρέσβεις τοῦ νέου βασιλείως, ἐπιβάλλει τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Ἡ ἱστορία θαυμάζει καὶ δικαίως τὴν ὑπὸ τὸν Ξενοφῶνα ἐπιστροφὴν ἐκ τῆς Ἀσίας τῶν μυρίων Ἑλλήνων. Θαυμάζει ἔτι μᾶλλον τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους· καὶ θαυμάζει οὐδὲν ἥττον τὴν διὰ τῆς Ἰσπανίας ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἐφοδὸν τοῦ Καρχηδονίου Ἀννίβα· ἀλλὰ δὲν προσήκει ἄρα γε νὰ ἀποδοθῇ ὡς αὐτῶς δικαιοσύνη εἰς τὰς μεγαλεπήβολους ἐκείνας τοῦ Ἡρακλείου ἐπιχειρήσεις δι' ὧν κατεβλήθη εἰς ἔδαφος τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος;

Ἐδίδεκε δὲ καὶ μετριοπάθειαν συνετὴν μετὰ τοσαύτας νίκας περὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ὑπέπεσε τότε εἰς τὸ ἀμάρτημα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν ἐζήτησε νὰ ἐπεκτείνῃ πρὸς ἀνατολὰς τὸ κράτος, ὅπως ἔπραξεν ἐκεῖνος πρὸς δυσμὰς, δὲν ἐζήτησε νὰ αὐξήσῃ τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνέκειτο, ἐνῶ καὶ τῶν προὑπαρχόντων ἡ συγχώνευσις ἦτο ἤδη δυσχερεστάτη. Ὅθεν τὰ ὅρια τοῦ κράτους ἔμειναν ὅπως ἦσαν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ τελευταίου τριακονταετοῦς πολέμου· ὁ ποταμὸς Ἀράξης πρὸς βορρᾶν, ὁ ποταμὸς Εὐφράτης πρὸς μεσημβρίαν. Ἐπέκεινα αὐτῶν οἱ μὲν χριστιανοὶ ἦσαν Νεστοριανοί, πρὸς οὓς πᾶσα συνδιαλλαγὴ ἀπέβη ἀδύνατος, τὰ δὲ ἄλλα φύλα καὶ δόγματα ἦσαν ἐντελῶς ἀλλότρια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Ἀράξου ἐπεκράτει ὁ χριστιανισμὸς, καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἡ ὀρθοδοξία, ἥτις ἠλπιζεν ἔτι νὰ προσοικειωθῇ τὰς ὑφισταμένας αἱρέσεις καὶ ἰδίως τὴν ἐπισχμοτάτην αἵρεσιν τῶν μονοφυσιτῶν· ἠλπιζε δηλαδὴ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν θρησκευτικὴν ἐνότητα καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἐνότητα τὴν πολιτικὴν.

Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημεῖωτοι εἶναι οἱ ἀγῶνες τοὺς ὑπόλους ὁ Ἡράκλειος κατέβαλεν ἵνα ἐπιβρῶσῃ ἠθικῶς τὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, αἰσθήματος οὐχὶ ἀπλῶς θεωρητικοῦ καὶ ἀδρανούς, οἷον δυστυχῶς ἐπεκράτει τότε ἐν τῇ Ἀνατο-

λῆ, ἀλλὰ πρακτικοῦ καὶ ἐνεργοῦ οἷον μόνον ἡδύνατο νὰ σώσῃ τὸν χριστιανικὸν κόσμον ἀπὸ τῶν ποικίλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἠπειλεῖτο. Ναὶ μὲν τὸ ἐνεργὸν καὶ πρακτικὸν ἐκεῖνο αἶσθημα δὲν ἡδυνήθη νὰ ῥίψῃ παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ρίζας ἀρκετὰ βαθείας, ὥστε νὰ παραγάγῃ διαρκεῖς τοῦς καλλίστους αὐτοῦ καρπούς· μετ' ὀλίγον μάλιστα θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸ ναρκούμενον αὖθις ἐκ διαλειμμάτων ἐνώπιον τῆς ἀραβικῆς θρησκείας καὶ κατακτήσεως, καὶ ἐπὶ τινα χρόνον καταβαλλόμενον ὑπ' αὐτῆς, ὅπως πρὸ τοῦ Ἑρακλείου εἶχε καταβληθῇ ὑπὸ τῆς περσικῆς θρησκείας καὶ κατακτήσεως. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ἀξίον ἰδιαζούσης μελέτης εἶναι τὸ πολίτευμα τοῦ Ἑρακλείου καὶ τῶν ἄλλων μοναρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσοι, αἰσθανόμενοι μὲν τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμφυσήσωσι πνεῦμα ζωοποιὸν εἰς τὸ ἐκλελυμένον ἐκεῖνο κοινωνικὸν σῶμα, μὴ εὐρίσκοντες δὲ ἄλλο πρὸς τοῦτο ὄργανον εἰμὴ τὴν πρὸς τὸ πάτριον θρησκευμα ἀφοσίωσιν, ἡγωνίζοντο νὰ καταστήσωσι τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην χρήσιμον εἰς τὸν κοινωνικόν, τὸν πολιτικόν, τὸν ἐθνικὸν βίον· διότι ἂν οἱ περὶ τούτου ἀγῶνες δὲν νῦδοκίμησαν πάντοτε καὶ ἂν ἐπὶ τέλους τὸ ἔργον ἐντελῶς ἐματαιώθη, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πολλάκις ἡ θρησκεία, ἀποβαλοῦσα τὴν τότε συνήθη αὐτῇ νάρκην, οὐ μόνον ἔσωσε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων, ἀλλὰ καὶ κλέος αὐτῷ περιποίησεν ἐκ διαλειμμάτων. Ἐντεῦθεν δὲ δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν διδάγματα ἀσφαλῆ περὶ τε τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἐλληνισμοῦ.

Τῶντι οὐδέποτε ἔθνος νῦδαιμόνησε καὶ ἐμεγαλουργήσεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνευ ἰσχυρῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων· ἐν δὲ τῶν ἐλατηρίων τούτων, καὶ τὸ ἰσχυρότατον πάντων, εἶναι ἡ θρησκεία. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἠθικοὶ τῶν ἐθνῶν μοχλοὶ, φιλοπατρία, φιλοτιμία, φιλοφοξία, παιδεία, ἰσονομία, καὶ εἴ τις ἄλλος, ἡνωμένοι ὁμοῦ δὲν δύνανται νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἑλλειψιν τῆς θρησκείας, ἐνῷ ἡ ἱστορία ἀναφέρει ἔθνη διὰ μόνης τῆς θρησκείας ὑπάρξαντα, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐλληνισμόν. Ἀλλὰ, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἡ θρησκεία, ἵνα τονώσῃ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, δεόν νὰ συνδυασθῇ μετὰ τῶν προειρημένων ἠθικῶν ἐλατηρίων, ἡ τοῦλάχιστον μετὰ τινων ἐξ αὐτῶν μονωθεῖσα δὲ, ἀντὶ καὶ ζωοποιήσῃ

μαραίνει ἐξ ἐναντίας τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, ὅπως συνέβη εἰς τὸν μωσαιωνικὸν ἑλληνισμόν, διὰ τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μωναχικοῦ βίου, διὰ τὸν παρὰδοξον πολλαπλασιασμόν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων, διὰ τινὰς ἐλευθρίας παρεξηγήσεις τῶν κανόνων τῆς πίστεως, καὶ ἐν γένει διὰ τὸν χωρισμὸν τοῦ θρησκευτικοῦ βίου ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ. Ταῦτα τὰ ἀτοπήματα ἐπεχίρουν πολλοὶ βασιλεῖς νὰ θεραπεύσωσι διὰ ποικίλων τρόπων, ἐπιτηδεύον νὰ ἀναπληρώσωσι μέχρι τινὸς τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὰ ἄλλα ἐλλείποντα τότε ἠθικὰ τοῦ ἔθνους ἐλαττήρια.

Δυστυχῶς αὐταὶ τῆς βασιλείας αἱ προσπάθειαι δὲν ἐπετύγχανον πάντοτε, καὶ πολλάκις ὑπενέδιδον εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἀντιπολίτευσιν πολλῶν ἐκ τῶν τοῦ κλήρου, οἵτινες ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐξίσουν, ὅτι ἡ θρησκεία δὲν σκοπεῖ τὴν ἠθικὴν τῆς πολιτείας διαμέρφωσιν, ἀλλὰ τὴν συγκράτησιν ἰδίᾳς πολιτείας, ἀσχέτου πρὸς τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα· καὶ ὅσάκις ἡ κληρικὴ αὕτη ἀντιπολίτευσις κατίσχυε, τὸ κράτος, ἀποβλάθον τὴν μόνον ἠθικὴν δύναμιν ἣτις ὑπελείπετο ἐν αὐτῷ, ἐμαραίνεται. Ὅσάκις ὅμως ἡ βασιλεὺς κατάρθωνε νὰ μετοχετεύσῃ τὸν θρησκευτικὸν χυμὸν ἐντὸς τῶν σπλάγγων τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ κράτος περὶδόξως ἐπεβίωννυτο, ὅπως ἰδίως συνέβη ἐπὶ Ἑρακλείου. Τούτων δὲ τῶν αἰγῶνων τῆς βασιλείας ἡμῶν ἡ μελέτη εἶναι χρησιμωτάτα, καθὼς δυναμένη νὰ φέρῃ εἰς διδάγματα πρακτικὰ. Ναι μὲν ἡ θρησκεία δὲν ἀποτελεῖ σήμερον τὸ μόνον ἠθικὸν τοῦ ἔθνους ἐλαττήριον. Ὁ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμὸς ἀναμορφοῦται ὁσμήραι διὰ τοῦ ἐναρμονίου συνδυασμοῦ τριῶν στοιχείων, τῶν ἐξ ἧς· πρῶτον, τῶν παρεδόσεων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ἐξ ὧν παρελάβομεν τὸ ὄνομα ἡμῶν, τὴν γλῶσσαν, τὰ ἔθνηκον φρόνημα καὶ τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας· δεύτερον, τῶν παρεδόσεων τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου, ἐξ ὧν παρελάβομεν τὰ δόγματα τῆς πατρὸς θρησκείας, τὰς ἀρχὰς τῆς ἀστυκῆς νομοθεσίας καὶ τὴν ἐθνικαὴν τῆς κυβερνητικῆς ἐνότητάς· τρίτον, τῶν δυνάμεων τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τὰς ὁποίας δεόν νὰ συναρμολογήσωμεν πρὸς τὰ προϋπάρχοντα τοῦ ἔθνους ἡμῶν βίου στοιχεία. ἵνα ἀναπαυρῶμεν εἰς τὰς καθ' ἑκάστην προσηγομένης ἀπαιτήσεις τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἡ θρησκεία, ἂν δὲν ᾔδει ὁ μόνος τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμοῦ μο-

χλός, είναι πάντοτε μέρος τοῦ ἐθνικοῦ βίου ὀργανικόν, οὐ δύναται ἔθνος βίος δὲν δύναται νὰ ὑπάρῃ, εἶναι πάντοτε εἰς τῶν ἀκρογωνναίων λίθων, ἐφ' ὧν πρόκειται νὰ ἰδρυθῇ ἡ μέλλουσα τῆς ἀναταλῆς τύχη. Ποία ὅμως θρησκεία; Τοῦτο εἶναι ἐν τῶν σπουδαιοτάτων ἐρωτημάτων εἰς τὰ ὅποια ἀπαντᾷ ἡ πάτριος ἱστορία. Ποία λοιπὸν εἶναι ἡ θρησκεία, ἥτις ἔσωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἀπ' ἧς ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον ἡμῶν; Ὅχι βεβαίως ἡ θρησκεία, ἡ χωριζομένη ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα καὶ κατακλεισμένη εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια· ὅχι ἡ θρησκεία ἡ πρεσβεύουσα ὅτι ἀρκεῖ νὰ τηρῶκεν τοὺς τύπους τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως ἵνα ὀνομαζώμεθα χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες, καὶ τοὶ παραβαίνοντες τὰ καινότερα τῆς ἠθικῆς παραγγέλματα, καὶ τοὶ καταπροδίδοντες τὰ ἱερώτερα πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν καθήκοντα. Ὅχι ἡ πίστις χωρὶς ἔργων, ἡ πίστις ἡ νεκρά· ὅχι! Ἡ τυπικὴ αὕτη λατρεία δὲν εἶναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ, δὲν εἶναι τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου, δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα δι' οὗ ἀνταπαλάισαμεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας κατὰ Περσῶν καὶ Μωαμεθανῶν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι θρησκεία ἄνευ τύπων δὲν ὑπῆρξεν, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρῃ, ὥστε ἡ ἀκριβὴς αὐτῶν τήρησις εἶναι καθήκον ἀπαράδκτον. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι οἱ τύποι μόνον, ἄνευ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως, ἄνευ ἔργων καὶ θυσιᾶς, δὲν ἀποτελοῦσι θρησκείαν; Τὰ ἔθνη λοιπὸν δὲν ἐκμύζουσιν καὶ δὲν μεγαλοφυγεῖται εἰμὴ διὰ τῆς θρησκείας ἥτις στήκει τὸν θρόνον αὐτῆς ἐν μέσῃ κοινωνίᾳ καὶ ἐν μέσοις στρατοπέδοις ἵνα διδάξῃ τὸν λαὸν τὸ χρηστὸς πολιτεύεσθαι καὶ τὸ γενναίως θνήσκειν· διὰ τῆς θρησκείας, οἷον ἐνόησαν αὐτὴν οἱ ἀείμνηστοι ἱεράρχαι οἱ ὑπὲρ αὐτῆς τῷ 1821 θυσιάσαντες· διὰ τῆς θρησκείας, οἷον ἐνόησαν αὐτὴν οἱ πατέρες ἡμῶν, οἱ ὑπὲρ αὐτῆς προθύμως καὶ περιουσίαν καὶ ζωὴν καταβαλόντες· διὰ τῆς θρησκείας, οἷον γὰρ ἐκείνη ἐνόησαν αὐτὴν· οἱ ἀτρόμητοι ἐθληταὶ τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου, τῆς ὁποίας ἐκκαλεσις εἶναι ἡ ἡρωϊκὴ ἐκπαιρευσις. Αὕτη εἶναι ἡ πίστις δι' ἧς ἰδρυάμεθα κατὰ Περσῶν ὁ Ἡράκλειος· αὕτη δι' ἧς οἱ Κωνσταντινοὶ, οἱ Βασιλεῖς καὶ οἱ Κομνηνοὶ, τοσούτοις κατετρόπωσαν τοὺς μωαμεθανούς· αὕτη ὑπὲρ ἧς ἔπεσαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ τελευταῖος Κωνσταντῖνος· αὕτη δι' ἧς ἀνεκτῆσθαι ἐν μέρει τὴν ἀνεξαρτησίαν

καὶ αὐτῇ αὐτὴ καὶ μόνη, δι' ἧς, ἐάν, κατὰ τὸν ἀπόστολον, μαρτυρήσωμεν καὶ συνευδοκήσωμεν τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ἡμῶν, θέλομεν δυνηθῆ νὰ συμπληρώσωμεν τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐνότητα.

Ἐν δὲ τῷ μέσῳ αἰῶνι οὐδεὶς τῶν βασιλέων ἡμῶν εἰργάσθη ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ ἐκείνῳ σκοπῷ πρακτικώτερον τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη νὰ ἀναφλέξῃ μὲν τὰς καρδίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ ἐμπνέων αὐτοῖς τὸ καθῆκον τοῦ νὰ τιμωρήσωσι τὰς συμφορὰς ὅσας ὑπέστη τὸ πάτριον θρόνον ἐκ τῶν περσικῶν ἐπιδρομῶν, νὰ καθυγιάσῃ δὲ τὰς περὶ τοῦτου πεποιθήσεις αὐτῶν ἀντιτάσσων τὴν οἰκτιρμένην εἰκόνα τοῦ ἐσταυρωμένου Σωτῆρος καὶ τὴν μυστηριώδη ἔννοιαν τῆς θεοτόκου αὐτοῦ μητρὸς εἰς τὴν κτηνώδη ζωοσπαστικὴν πυρολατρείαν. Πᾶσαι τοῦ βασιλέως ἐκείνου αἱ ἀγορεύσεις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπέβλεπον· ὅποιαν δὲ ἐντύπωσιν δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ προξενήσωσιν αἱ ἀγορεύσεις αὗται, ἐξερχόμεναι ἐκ τῶν χειλέων ἀνδρὸς ἡγουμένου μὲν αἰέποτε, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ προκινδυνεύοντος τῶν ταγμάτων αὐτοῦ; Εἶδομεν αὐτὸν τὴν ἡμέραν τῆς πρώτης ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσεως λαβόντα ἀνὰ χεῖρας τὴν ἀχειροποίητον τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα καὶ οὕτω κατελθόντα εἰς τὴν παραλίαν ἀφ' ἧς ἐξέπλευσεν ἐπὶ τὸν Ἰσικὸν κόλπον. Εἶδομεν αὐτὸν ἐν Βιλικία κρατοῦντα ἀνὰ χεῖρας τὴν θυματοουργὸν ἐκείνην εἰκόνα καὶ ταύτην εἰς τοὺς συστρατιώτας δεικνύοντα ἵνα παροτρύνῃ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν μάχην. Εἶδομεν αὐτὸν εἰς τὰ ἐνδύτατα τῆς Περσίας ἐπαγγελλόμενον εἰς τοὺς πίπτοντας τὸν ἀμάραντον στέφανον τῆς αἰωνίου δόξης. Εἶδομεν αὐτὸν ιδρύοντα τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἅμα πελετὴν τῆς ἀκαθίστου ἀκολουθίας. Εἶδομεν τελευταῖον αὐτὸν κατὰ τὸν θρίαμβον ὃν ἐτέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὸ πέραν τοῦ ἀγῶνος ἔχοντα προπορευόμενον πρὸ τοῦ θριαμβικοῦ ἄρματος τὸν ζωοπαῖον σταυρὸν, ὃν κατηνάγκασε τοὺς Πέρσας νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῷ, ἀπαχθέντα ἄλλοτε ἐξ Ἱεροσολύμων. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἤρκεσθη. Ἀλλὰ ἐν ἑαρι τοῦ ἀκολούθου ἔτους 629 ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Συρίαν συνεπαγόμενος τὸ τιμικώτατον ἐκεῖνο τῆς πίστεως ἡμῶν κειμήλιον, τὸ διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ ἀνασωθὲν ἀπὸ τῶν Περσῶν. Ἀφικόμενος εἰς Ἱερο-

εὐλογία ἀποκατέστησε πρὸ πάντων εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς πόλεως ταύτης θρόνον τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν, ὅστις εἶχεν ὡσαύτως ἀπαχθῆ αἰχμαλώτος ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὅτε πρὸ δεκατεσσάρων ἐτῶν οὗτοι διήρπασαν τὴν ἱερὰν πόλιν καὶ ἤδη ἀνέκτισσε τὴν ἐλευθερίαν μετὰ μυριάδων ἄλλων αἰχμαλώτων. Ὁ σταυρὸς παρεδόθη εἰς τὸν πατριάρχην σῶος καὶ ἀλήμαντος, διότι οἱ Πέρσαι οὐδεμίαν ἐπὶ τὴν αὐτῷ, ὡς βεβαιοῦται, βλάβην. Τῇ δὲ 14 Σεπτεμβρίου, ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ὑψώσῃ πανηγυρικῶς τὸ σύμβολον ἐκεῖνο τῆς πίστεως καὶ τῆς νίκης ὅπου ἄλλοτε ἴστατο. Καὶ ἐξῆλθε λοιπὸν βαστάζων τὸν σταυρὸν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον· ὁ κληρὸς ἔψαλλε τὸ ᾠδόν, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος, καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα. Λαὸς δὲ ἀναρθρῶντος ἐπευφάνη καὶ ὑψόγει τὰ ἔργα τοῦ βασιλέως. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἐθνικὴ ἄμικτα καὶ θρησκευτικὴ τελετὴ ἣν ἱδρυσεν ὁ Ἡράκλειος καὶ ἣν ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε πανηγυρίζουσα μέχρι τῆς σήμερον τῇ 14 Σεπτεμβρίου ἐκάστου ἔτους.

Ἀλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία εὐτυχὴς καὶ μεγάλη τοῦ Ἡρακλείου ἡμέρα. Ἐνῷ πρέσβεις τῆς ἀπωτάτης δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης ἀνατολῆς προσήρχοντο συγκαίροντες αὐτῷ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἀπ' ἐνὸς οἱ πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λαγοβέρτου, καὶ ἀπ' ἐτέρου οἱ πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων· ἐνῷ εἶχε τὴν συνειδήσιν ὅτι δι' ἐπταετῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων διέπραξεν ὅ,τι δὲν εἰμύπορεσαν νὰ διαπραξῶσιν ἐπὶ αἰῶνας οἱ ἰσχυρότατοι καὶ περὶφανέστατοι τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Ἰουλιανός, ὁ Ἰουστινιανός· ἐνῷ ἠδύνατο νὰ νομίσῃ ὅτι καταβαλὼν εἰς ἑδαφος τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος, ἐξησφάλισε διὰ παντός τὸ χριστιανικὸν αὐτοῦ βασίλειον ἀπὸ τοῦ πολεμίου ὅστις μόνος ἐφαινετο ἀπειλῶν αὐτὸ ἐξ ἀνατολῶν· καὶ ἐνῷ ἠλπίζε νὰ ἀσχοληθῇ τοῦ λοιποῦ ἐν ἀνέσει καὶ ἐν εἰρήνῃ εἰς τὴν διοικητικὴν καὶ ἡθικὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς, αἶφνης φάσμα φοβερὸν ἐξεγερθὲν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου παρέστη αὐτῷ καὶ ἠξίωσεν ὅτι ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ τοῦ Ἡρακλείου ἀγῶνες θέλουσιν ἀποβῆ μάταιοι· ὅτι ἄλλοις δέδοται νὰ δρέψωσι τοὺς καρποὺς τηλικούτων κατορθωμάτων καὶ ὅτα

κηται καὶ κηθέντες θέλουσι κῆφει τὸν αὐχένα ὑπὸ τὸ κράτος νέου προφήτου καὶ νέου δόγματος. Ὁ προφήτης οὗτος ἦτο ὁ Μωάμεθ τὸ δόγμα τοῦτο ἦτο τὸ μουαμεθανικὸν δόγμα.

Ὁ Μωάμεθ ἐγενήθη εἰς Μέκκαν τῆς Ἀραβίας, ἐν ἔτει 569 ἢ 571 μ. Χ., ἤρχισε τὸ κήρυγμα αὐτοῦ εἰς ἡλικίαν ἐτῶν τισσαράκοντα, ἦτοι περὶ τὸ 610, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἀπὸ τῆς Μέκκας εἰς Μεδιάν, ἐτέραν τῆς Ἀραβίας πόλιν, τῷ 622, ἀφ' ἧς καὶ ἀρχεται τὸ μουαμεθανικὸν ἔτος, τὸ καλούμενον ἔτος τῆς Ἑγίρας ἦτοι τῆς φυγῆς· ἐκεῖθεν ἐπεχείρησε τὴν διάδοσιν τοῦ νέου δόγματος καθ' ὅλην τὴν Ἀραβίαν, ἐγένετο βαθμηδὸν κύριος τῆς χερσονήσου ταύτης καὶ αὐτῆς τῆς Μέκκας τῷ 630, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς τινας εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τὰ δύο ἐπόμενα ἔτη καὶ ἀπέθανε κατὰ ἰούσιον τοῦ 632.

Τὸ δογματικὸν μέρος τοῦ θρησκευτικοῦ κηρύγματος τὸ ὁποῖον ἀντήχησε τότε διὰ τοῦ Μωάμεθ ἐν τῇ ἀραβικῇ χερσονήτῳ καὶ ἐμελλε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' αὐτοῦ λαοὺς ἀναριθμήτους καὶ χώρας ἀχανεῖς, ἦτο ἀπλούστατον. Τὸ κήρυγμα τοῦτο τὸ ὁποῖον ἐκλήθη Ἰσλάμ, ὁ ἐστὶν ἀφοσίωσις (ἐξ οὗ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν Μωσλεμὰν ἢ μουσουλμάνοι, ἦτοι τῷ Θεῷ ἀφωσιωμένοι) περιωρίζετο εἰς δύο δόγματα· τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Τὸ περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ δόγμα συνεκεφαλαιοῦτο ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ῥήσει, ἥτις ἀπέδωκε τὸ σύμβολον τοῦ Ἰσλάμ ἢ Ἰσλαμισμού, ἔχουσα ὡς εἴης· εἰς καὶ μόνος ὑπάρχει Θεός, ἀπόστολος δὲ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Μωάμεθ. Ὁ Μωάμεθ ἀπέκρινε τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, λόγῳ μὲν διότι ἀντέβαιναν εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ, ἔργῳ δὲ διότι δὲν συνεδιεβάζετο πρὸς τὴν ἀποστολὴν ἣν ἤξiou ὅτι ἔχει ὁ νέος οὗτος προφήτης. Τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος συγκεφαλαιοῦται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Θεὸς αὐτός, κατελθὼν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἐνανθρωπήσας, ἐκήρυξε τὴν σωτήριον διδασκαλίαν δι' ἧς ἐμελλε νὰ ἀνακαινωθῇ ἡθικῶς ἡ ἀνθρωπότης. Ἀλλὰ πρόδηλον ὅτι τὸ δόγμα τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τὸν νέον προφήτην· διότι· πῶς οὗτος, ἀπλοῦς ἄνθρωπος ὢν, ἤθελε τολμήσει νὰ μεταβάλλῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ κηρυχθέντα; Τὸ συμφέρον αὐτοῦ ἦτο νὰ ἀφήσῃ τὸν Θεὸν μεμονωμένον ἐν οὐρανῷ καὶ μηδὲν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἀμέσως σχετισθέντα, νὰ παρασταθῇ

ὅτι αὐτὸς ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς νέος ἀπόστολος καὶ νέος προφήτης, ἐπὶ τετραμμένος νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῶν προκατόχων αὐτοῦ. Διότι ὁ Μωάμεθ δὲν ἤξευλε ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀπ' ἐναντίας ἐφιλοτιμεῖτο νὰ συναρμολογήσῃ ἀείποτε τὸ θρησκευμα αὐτοῦ μετὰ τῶν δύο προηγουμένων μονοθεϊκῶν θρησκευμάτων, τοῦ τε ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ, σεβόμενος τὰς γραφὰς αὐτῶν καὶ τοὺς προφῆτας, τῶν ὁποίων ἔλεγεν, ὡς προείπορεν, ὅτι ἦλθε νὰ συμπληρώσῃ ἀπλῶς τὸ ἔργον. Ὅθεν ὁ νέος ἀπόστολος ὠμίλει εὐλαβῶς περὶ Πεντατεύχου, Ψαλμῶν, Εὐαγγελίου, περὶ Ἀδάμ, Νῶε, Ἀβραάμ, Μωϋσέως, Δαυὶδ καὶ Ἰησοῦ. Ἰδίως δὲ ἐπισωροῦντι εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐγκώμια, ἐξ ὧν (ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Βαρθελεμῦ Σαιντιλιέρ ὅστις ἐν ἔτει 1865 ἐξέδωκε νεωτάτην τινὰ περὶ Μωάμεθ πραγματείαν) δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προεικάσῃ τις τὸν ἄσπονδον πόλεμον τὸν μετ' ὀλίγον προκύψαντα μεταξὺ ἰσλαμισμού καὶ χριστιανισμού. Δὲν ἀπεδέχετο μὲν τὴν παρ' ὁθόν Μαρίαν ὡς θεοτόκον, ἀλλ' ὅμως ἐπρέσβευεν ὅτι αὕτη καὶ ἡ τοῦ Μωϋσέως ἀδελφὴ καὶ ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ σύζυγος Ἀἰσὲ καὶ ἡ θυγάτηρ Φατιμὲ, ἦσαν αἱ τέσσαρες τέλειαι τοῦ κόσμου τούτου γυναῖκες. Ἐλεγε δὲ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας, ἦτο τῷ ὀνόματι ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ· εἶναι ὁ λόγος αὐτοῦ ὁ σκηνώσας ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Μαρίας, εἶναι πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον· εἶναι ἄξιος πάσης τιμῆς ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ, εἶναι εἷς ἐξ ἐκείνων ὅσοι μᾶλλον πλησιάζουσιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ ἐξαπεστάλη ἵνα ἐπαναγάγῃ Ἰουδαίους καὶ Χριστιανούς εἰς τὴν ὁδὸν ἀφ' ἧς ἐξετράπησαν. Ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἰησοῦς, προσέθετεν, ἠγάλλοντο ἐπὶ τῇ προεδρίᾳ τῆς ἐλεύσεως προφήτου ὅστις ἐμελλε νὰ ἀναδειχθῇ ἐπιφανέστερος αὐτῶν. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Μωάμεθ, ἦτο ὁ παράκλητος τῶν γραφῶν, ὁ μέγιστος καὶ τελευταῖος τῶν ἀποστόλων τοῦ Θεοῦ. Ὁ νέος οὗτος ἀπόστολος παρέστησε τὰ περὶ μελλούσης ζωῆς δι' εἰκόνων καὶ ἐπαγγελιῶν ἐπιτηδαιοτάτων νὰ παρασύρῃσι τὸν πολὺν ὄχλον, ὡς θέλει ἐξηγηθῇ μικρὴν κατωτέρω. Τὰ δὲ τυπικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτοῦ παραγγέλματα συνίσταντο εἰς τὴν περιτομὴν, τὸν καθαρισμὸν, τὴν νηστείαν, τὴν εἰς Μέκκαν προσκύνησιν, τὴν προσευχὴν καὶ τὴν ἐλεημοσύνην. Ἐξαιρέτως πᾶσα εἰκονικὴ παράστασις

ἀπγορεύετο ὑπ' αὐτοῦ ὡς εἰδωλολατρεία, οὐδὲν ἦττον αὐστηρῶς ἢ ἐν τῷ μωσαϊκῷ θρησκευματι. Ταῦτα ἦσαν τὰ κεφάλαια τοῦ νέου κηρύγματος· καὶ ἐννοεῖται ὅτι ἂν ὁ Μωάμεθ περιωρίζετο εἰς ταῦτα, τὸ κήρυγμα αὐτοῦ δυσκόλως ἤθελε κυριαρχήσει ὅσον ἐκυριαρχήσεν. Ἀλλ' ὁ μεγαλοφυῆς οὗτος ἀνὴρ προσέθηκεν εἰς τὰ προεκτεθέντα μετὰ θαυμαστῆς τφώντι δεξιότητος ἀρχάς· τινες καὶ δοξασίας αἰτινες μόναι ἐξηγοῦσι τὸν μακρὸν θρίαμβον τοῦ ὁποίου ἡξιώθη τὸ νέον δόγμα.

Τὸ κοράνιον, ἥτοι ἡ ἱερὰ τοῦ ἰσλαμισμοῦ βίβλος, περιέχει πολλὰ περὶ ἀνεξιθρησκείας παραγγέλματα. Λέγει που λ. χ. ὅτι οἷτε πιστοὶ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐν λόγῳ πάντες οἱ πιστεύοντες εἰς Θεὸν καὶ εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ποιοῦντες τὸ ἀγαθόν, θέλουσιν ἀνταμειβθῆ ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Καὶ ἀλλαχοῦ· μὴ βιάζετέ τινα εἰς τὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἀληθὴς ὁδὸς διακρίνεται ἀρκούντως ἀπὸ τῆς πονηρᾶς. Ὁ μὴ πιστεύων εἰς εἰδωλα καὶ πιστεύων εἰς Θεόν, στηρίζεται ἐπὶ κίονος ἀσαλεύτου. Καὶ πάλιν τὸ κοράνιον ὁμιλοῦν περὶ χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων, οὓς καὶ ἀνθρώπους τῶν γραφῶν ἀποκαλεῖ, λέγει· ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ ὑμῶν εἶναι ὁ αὐτός. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως τὰ οἰκειότατα πρὸς ἀλλήλα θρησκευματα ἀποβαίνουσι καὶ ἐχθρικώτατα, ὅπως ἄσπονδοι εἶναι πολλάκις αἱ μεταξὺ συγγενῶν καὶ ὁμοφύλων διενέξεις. Τὸ αὐτὸ κοράνιον περιέχει παραγγέλματα τὰ ὅποια ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ προκαλέσωσιν ἀμέσως τὴν μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ῥήξιν. Ὁ ἀποποιούμενος, λέγει, νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, εἶναι οὐτιδανώτερος τοῦ κτήνους ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· θέλει λάβει τὴν ποινὴν τῆς ἀσεβείας, θέλει κολασθῆ εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον. Καλέσατε Ἰουδαίους καὶ χριστιανούς· νὰ δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Πολεμήσατε τοὺς ἐχθροὺς σας ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἀγῶνι. Ὅταν ὁ Θεὸς καταπέμψῃ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν νίκην, θέλετε ἰδεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἀσπαζομένους προθύμως τὸν ἰσλαμισμόν. » Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ κοράνιον ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς χαιρετίζει τὸν χριστιανισμόν καὶ τὸν ἰουδαϊσμόν ὡς ἀδελφούς, ἔπειτα πεμφρονεῖ αὐτοὺς, ὅσον καὶ τοὺς εἰδωλολάτρας· μετ' ὀλίγον ἀπειλεῖ καὶ ἐπὶ τέλους προσκαλεῖ τὸν ἰσλαμισμόν νὰ κατα-

πολεμήσῃ αὐτούς. Ἀλλὰ τὸ κοράνιον πρόβη περαιτέρω. Ὁ προφήτης, εἶπε, καὶ οἱ πιστοὶ οἵτινες ἐθυσίασαν τὴν περιουσίαν καὶ ἔχυσαν τὸ αἷμα αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ἰσλαμισμού, θέλουσιν ἀξιοθῆ τῶν ἐυλογιῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ θέλουσι κατοικήσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων τὴν κατοικίαν ἣν παρασκεύασεν αὐτοῖς ὁ Θεός, τοὺς καταρρύτους ὑπὸ ποταμῶν παραδείσους, ὅπου βασιλεύει ὑπερτάτῃ μακαριότης. Τὸ ξίφος, προσέθετεν ὁ Μωάμεθ, εἶναι ἡ κλεῖς τοῦ οὐρανοῦ· μία δὲ ῥάνις αἵματος χυθεῖσα ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ, μία νύξ ἀγρυπνίας ὑπὸ τὰ ὄπλα ὑπὲρ αὐτοῦ, θέλουσι καταλογισθῇ πρὸς ὄφελος τῶν πιστῶν πλειότερον ἢ δύο μηνῶν νηστείας καὶ προσευχῇ. Ὁ πίπτων ἐν τῇ μάχῃ θέλει ἐπιτύχει τὴν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ αἱ πλῆγαι αὐτοῦ θέλουσιν εἶναι λαμπραὶ καὶ εὐαεῖς· ἀγγέλων καὶ χερουβὶμ πτέρυγες θέλουσιν ἀντικαταστήσει τὰ μέλη ὅσα ἀπώλεσε· καλλοναὶ δὲ οὐράνιοι, καλούμεναι οὐρί, θέλουσιν ἀνταμείψαι τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν πίστιν.

Ὅθεν τὸ κοράνιον οὐ μόνον προσεκάλει τοὺς πιστοὺς νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς Ἰουδαίους, ὅπως καὶ τοὺς εἰδωλολάτρας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπαγωγότερας τῶν ἁμοιβῶν ὑπέσχετο ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἱερὸν τεῦτον ἀγῶνα πίπτοντας. Ὁ Βερθελεμὺ Σαιντιλέρ ἀξιοῖ ὅτι ὁ ἄσπονδος μεταξὺ ἰσλαμισμού καὶ χριστιανισμοῦ ἀγὼν δὲν ὑπηγορεύθη ὑπὸ τοῦ κορανίου, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ τῶν μωαμεθανῶν συμφέροντος· τὸ κοράνιον, λέγει, ἐπρέσβευεν ἀρχὰς ἀνεξιθρησκείας πρὸς τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς Ἰουδαίους. Ναι, πρεσβεύει ἀρχὰς ἀνεξιθρησκείας· ἀλλὰ, ὡς πρὸ μικροῦ εἶδομεν, περιέχει παραγγελίας καὶ προτροπὰς πολέμου, αἵτινες πρωϊμώτατα ἐπέσχεσαν, διότι, ζῶντος ἔτι τοῦ Μωάμεθ, οἱ Ἰουδαῖοι ἔπαθον τὰ πάνθ' ἐκ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἰσλαμισμὸς καὶ δι' ἄλλων ποικίλων τρόπων ἐπέβαλλε τὸν πόθον τοῦ πολέμου· παρὰ τοῖς ὁπαδοῖς αὐτοῦ καὶ παρώρμησεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀναλκᾶσαι θάρρουντας πάντα κίνδυνον. Ἀφοῦ ἐπηγγείλατο εἰς τοὺς πιστοὺς, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἐν πολέμῳ πίπτοντας πιστοὺς τοσαύτας ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ ἁμοιβὰς, δὲν ἀπεστέρησεν αὐτοὺς, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τῶν ἀγαθῶν τοῦ παρόντος βίου καὶ ἐξαιρέτως τῶν ὑλικωτέρων ἀγαθῶν. Ἡ περιουσία καὶ ἡ ζωὴ τῶν νικωμένων παρεδόθησαν εἰς

τὴν διέθεσιν τῶν κητῶν. Αἱ κάλλισται τῶν αἰχμαλώτων ἐγένοντο παλλακίδες ἡ σύζυγοι τῶν ἀθλητῶν τοῦ νέου δόγματος, εἰς τῶν ὁποίων τὰ ἀκέρεστα πάθη ἠνεύχθη κατὰ τοῦτο σταδίον σχεδὸν ἀπερὸρίστον, ἐπιτραπίσης αὐτοῖς τῆς πολυγαμίας. Καὶ ἵνα μὲν αἰξήσῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστῶν, καθιερώθη ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμόν ἐγένοντο ἀμέσως δεκτοὶ εἰς ἅπαντα τὰ πλεονεκτήματα ὧν ἡζώθησαν ἐν τῇ παρόντι καὶ ἐν τῇ μέλλοντι κόσμῳ οἱ πρῶτοι αὐτοῦ ὅπαδοί· ἵνα δὲ οἱ πιστοί, τῶν ὁποίων κύριον ἔργον ἦτο τὸ πολεμεῖν καὶ ἀρχειν καὶ ἀπολαμβάνειν, ἔχῃσι τοὺς ἐργαζομένους καὶ ἐπαρκούντας εἰς τὰς ποικίλας δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς αὐτῶν γρῆας, καθιερώθη ἡ ἑτέρα ἀρχὴ τῆς ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει ἀνοχῆς τῶν ἀλλοθρήσκων, ὅσοι ὑποτασσόμενοι ἀπολύτως κατέβαλλον ἐτοιμίαις τοὺς ἐπιβληθέντας αὐτοῖς φόρους.

Προτροπὴ λοιπὸν τῆς ἱερᾶς βίβλου πρὸς καταπολέμησιν πάντων τῶν μὴ ἀποδεχομένων τὸ δόγμα τοῦ ἰσλαμισμοῦ, παρακτὸς ἐν ὑποκύνουσιν εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου· ἀμοιβὴ εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον πίπτοντας, ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ· ἀμοιβὴ εἰς τοὺς ἐκζώντας, ἐν τῇ παρούσῃ· τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ἐμπεισθῶσιν εἰς τὸν μωαμεθανικὸν ὁμιλον τὸν χαρακτῆρα στρατοῦ διαρκοῦς ἐπ' ἄπειρον αὐξάνοντος καὶ ἀδιαλείπτως προθύμου ὄντος νὰ ἄρῃ τὰ ὅπλα ἐπὶ τῇ σκοπῇ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ κυριαρχίας. Ἐν μόνον ὑπελείπετο, ὁ φόβος μήποτε ὁ στρατὸς αὗτος κορεσθεὶς πλούτου καὶ ἀπολαύσεων, ἀποβῇ ἀδρανέστερος ὁπωσοῦν εἰς τὸ νὰ διακινδυνεύῃ τὰ παρόντα καὶ βέβαια ἀγαθὰ ἐπ' ἐλπίδι μελλόντων καὶ ἀδύλων. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ αἶσθημα ἠγωνίσθη νὰ καταπολεμήσῃ ἡ περὶ τοῦ πεπρωμένου δόξα.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ δόξα αὕτη δὲν ἐπρεσεύθη ὑπὸ τοῦ καρανίου ῥητῶς· καὶ συμφωνοῦμεν μεθ' ὅλων τῶν νεωτέρων ἱερευνητῶν, ὅτι ὁ Μωάμεθ οὐδέποτε ἐκίνησε τοιοῦτό τι ἀπολύτως. Οὐδὲν ἦττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ περὶ τοῦ πεπρωμένου δόξα ἐπεκράτησε πρωτόμωτα παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς· καὶ εἶναι εὐκολον νὰ ἐξηγηθῇ πῶς. Ἡ ἰδέα τῆς εἰμαρμένης ἀναφαίνεται καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μήπως μέχρι τῆς σήμερον δὲν κατακυριεύει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πλείστας ψυχάς; μήπως

δὲν ἀπηντήσαμεν αὐτὴν ἄλλοτε μέχρι τινὸς ἐν τοῖς δόγμασι τῶν παναρχαίων ἡμῶν προπατόρων (σελ. 68 τοῦ πρώτου τόμου); Ἄρα ἡ ἰδέα αὕτη ἐπλανᾶτο ἐν ταῖς συνειδήσεσι τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου καὶ ὅτε ἐκηρύχθη τὸ κοράνιον. Τὸ κοράνιον, ἐπαναλαμβάνομεν, δὲν καθιέρωσεν αὐτὴν ὡς δόγμα. Ἀλλὰ τὸ κοράνιον ἠγωνίσθη νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ πεποίθῃσιν ἀκράδαντον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ· καὶ πολλάκις ἀπεφάνητο περὶ τούτου εἰς τρόπον δεκτικώτατον παρεξηγήσεων. Ἐπὶ παραδείγματός, λέγει περ. «Εἰς τὸν Θεὸν ὀφείλετε τὸν ὕπνον τῆς νυκτός καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῆς πρωίας. Ὁ Θεὸς γινώσκει τί πράττετε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Ὁ Θεὸς δεσπόζει τῶν δούλων αὐτοῦ· καὶ παρέχει ὑμῖν ὡς φύλακας ἀγγέλους ἐπιτετραμμένους μὲν νὰ τελειώσωσι τὰς ἡμέρας σας ἐν τῇ προωρισμένῃ στιγμῇ, ἐπιτελοῦντας δὲ ἐπιμελῶς τὰς διαταγὰς τοῦ οὐρανοῦ.» Ἐκ τοιούτων καὶ ἄλλων παρομοίων ῥήσεων, ἐννοεῖται ὅτι εὐχερῶς ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐξαιρέτως δὲ τὸ τέρμα τῆς ζωῆς εἶναι ἀμετακλήτως προωρισμένον εἰς τρόπον ὥστε ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τις τὸ πεπρωμένον, διτιδήποτε καὶ ἂν πράξῃ ἐπὶ τούτῳ. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελήθησαν οἱ ἄμεσοι τοῦ Μωάμεθ διαδόχοι, ἵνα ἐμψυθίσωσιν εἰς τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν τὴν δόξαν, ὅτι ἐάν πέπρωται νὰ ἀποθάνωσι, θέλουσιν ἀποθάνει, καὶ ἐν τῇ κλήρῳ αὐτῶν ὄντες. Ἐάν πέπρωται νὰ ζήσωσι, θέλουσιν ἐπιζῆσει καὶ ἂν ἐκτεθῶσιν εἰς τοὺς φοβερωτέρους τῶν κινδύνων. Ἀλλὰ μὴ ὀκνοῦντες νὰ ἀναλάβωσι τὸν ὑπὲρ πίστεως ἀγῶνα ἔχουσι τὸ πλεονέκτημα ὅτι συγχωροῦνται ὅλαι αἱ ἁμαρτίαι των καὶ ὅτι ἂν εἴμαρται νὰ ἀποθάνωσι, θνήσκοντες θέλουσιν ἀπολαύσει τὰ ἀγαθὰ τῆς αἰωνίου μακαριότητος.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ δόγματα, τοιαῦται αἱ ἀρχαί, αἱ δοξασίαι, αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἀντηχήσαντος αἰφνης ἀπὸ τῆς Ἀραβίας νέου θρησκευτικοῦ κηρύγματος. Τὸ κήρυγμα τοῦτο κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ ἐπιτηδαιοτάτους πρὸς τὴν κατάκτησιν· καὶ ἐπειδὴ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ἐν τῇ γενικῇ τῶν ἐθνῶν ἀναστατώσει, ὁ πόλεμος δὲν ἦτο ὥπως σήμερον ἐξάρσεις, ἀλλὰ κανο-

νική και σχεδόν ἀδιάλειπτος τῆς ἀνθρωπότητος κατάστασις, ἥτις φυσικὸν τὸ νέον κήρυγμα νὰ κατισχύσῃ ὅλων τῶν προηγουμένων θρησκευμάτων τὰ ὅποια πολὺ ἀπείχον τοῦ νὰ ᾖται ἐξ ἰσοῦ ἐπιτεθείας πρὸς τὴν τοιαύτην χρεῖαν διωργανωμένα. Παραβάλαμεν ἐπὶ μικρὸν τὸ νέον θρήσκευμα πρὸς τὰ δύο ἀρχαιότερα θρησκευματα, τὰ ὅποια κατὰ πρῶτον ἀπήντησε καὶ πρὸς τὰ ὅποια ἐπρέσβευεν ὅτι ἔχει συγγένειαν, καὶ ἀληθῶς εἶχε συγγενεῖαν τινα λόγῳ τῆς πρεσβευομένης παρ' αὐτοῦ μονοθεΐας. Ὁ ἰσλαμισμὸς διατήρησε μὲν πολλοὺς τῶν τύπων καὶ πολλὰ τῶν ἐθίμων, ὧν ἕνεκα τὸ μωσαϊκὸν δόγμα, ἀποκρουόμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, δὲν ἠδυνήθη ποτε νὰ ὑπερβῇ τὰ στενά ὅρια τῆς ἰουδαϊκῆς φυλῆς· ἀλλ' ὁ ἰσλαμισμὸς δὲν ἦτο, ὅπως ὁ μωσαϊσμὸς, παθητικὸν θρήσκευμα, θρήσκευμα θαλασθῆ τὸ ὅποιον περιέμενεν οἰκειοθελῶς νὰ τὸ παραδεχθῶσι τὰ ἄλλα ἔθνη· ἦτο ἐξ ἐναντίας θρήσκευμα ἐνεργητικώτατον, ἔχον ἀρχὴν θεμελιώδη τὴν διὰ τῆς σπάθης διάδοσιν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ, ἂν καὶ προσέβαλλέ τις τινος τῶν ἔξω τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἐπιβάλλον αὐτοῖς ἔθιμα ἀλλότρια, συγχρόνως ὅμως ἐθεράπευεν ὅλας τὰς ὑλικὰς ὀφείξεις καὶ ὅλους τοὺς ὑλικοὺς πόθους τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι πράξηλην διὰ τί ἐξηπλώθη ἐπὶ μέγα τοῦ κόσμου μέρος, ἐνῶ τὸ εἰς πολλὰ συγγενὲς αὐτῷ ἰουδαϊκὸν αἰετοῦτε ἔμεινε στάσιμον καὶ ἐμετονομήησεν ἐν τῷ κόσμῳ.

Τὸ δὲ χριστιανικὸν θρήσκευμα εἶχε μὲν χαρακτῆρα μεταδοτικὸν καὶ κοσμοπολιτικόν, οὐ ὅπως ἐστειροίτο ὁ ἰουδαϊσμὸς· ἀλλὰ διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, ὁ χριστιανισμὸς ἀπετείνετο εἰς τὰς εὐγενεστέρας, τὰς ἠθικωτέρας, τὰς διανοητικωτέρας οὕτως εἰπεῖν χρεῖας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνῶ ὁ ἰσλαμισμὸς, ὡς πρὸ μικροῦ ἐξηγήσαμεν, ἐθεράπευε τὰς ταπεινωτέρας, τὰς ὑλικωτέρας, τὰς σαρκικωτέρας οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς ὁρμᾶς καὶ διαθέσεις. Ὁ χριστιανισμὸς ἦτο θρήσκευμα προσῆκον εἰς κοινωνίαν προκόψαν ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς. Ὁ ἰσλαμισμὸς ἦτο θρήσκευμα θαυμασιῶς ἀρμόζον εἰς ἔθνη ἰστάμενα εἰς ἐπὶ τῶν κατωτάτων τοῦ πολιτισμοῦ βαθμίδων. Τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν ὅσα ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπήντησεν, ἀφ' ἐνὸς τὰ περσικὰ καὶ Ἰνδικὰ καὶ ἀφ'

ἑτέρου τὰ ἀφρικανικά, ἦσαν πολὺ ἐπιτηδεϊότερα νὰ ἐννοήσωσι καὶ νὰ ἀσπασθῶσι τὰς ἰδικάς του ἐπαγγελίας καὶ δοξασίας ἢ τὰς χριστιανικάς. Ἐντεῦθεν τὸ μόνον ἔθνος τὸ ὁποῖον ἀντίστη τότε εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν ἦτο τὸ ἐλληνικόν, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἦτο ἔθνος κατ' ἐξοχὴν χριστιανικόν. Ἀλλὰ πολλὰ αἷτια συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀντισταθῇ ὅσον ἔδει. Ἐν πρώτοις ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο θρησκευμα ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένον, ὅπως ὁ ἰσλαμισμὸς· καὶ τούτου ἕνεκα ἦτο φυσικὸν νὰ ἀναδειχθῇ ἐν πολέμῳ ἀσθενέστερος τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. Πλὴν τούτου ὁ χριστιανισμὸς αὐτὸν μόνον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δὲν ἦτο θρησκευμα ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένον, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἕνεκα πολλῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν εἰς ἃς ἐξστράπη, περιέστη εἰς νάρκωσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὅλαι αἱ προσπάθειαι τοῦ Μαυρικίου, τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Ἡρακλείου καὶ πολλῶν μεταγενεστέρων βασιλέων δὲν ἴσχυσαν πάντοτε νὰ ἐξεγείρῳσιν αὐτόν. Ἐπὶ πᾶσι τὸν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς θρίαμβον τοῦ ἰσλαμισμού διηυκόλυνον πολὺ οἱ αἵρετικοί, οἵτινες κατήντησαν τοσοῦτον νὰ μισήσωσι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν ὥστε προετίμησαν ἐναχοῦ τὴν κυριαρχίαν τὴν μουαμεθανικὴν.

Τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐνομίσαμεν ἀναγκαῖον νὰ προτάξωμεν ἵνα παρασκευασθῇ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀρχομένης μακραίνου καὶ πεισματώδους μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμού καὶ τοῦ χριστιανισμού πάλης. Ἀλλὰ καλὸν εἶναι νὰ προσεπιφέρωμεν ἔτι τινὰ ἵνα συμπληρώσωμεν τὸ εἰσαγωγικὸν τοῦτο διάγραμμα τῆς τοῦ ἰσλαμισμού τύχης. Εἵπομεν ὅτι τρία τινὰ κυρίως ἐξηγοῦσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καθ' οὗς χρόνους ἐπεφάνη· ὅτι ἦτο ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένος· ὅτι ἀπῆντησε πολλοὺς λαοὺς ἀπαιδεύτους· ὅτι ὁ πρῶτος χριστιανισμὸς πρὸς ὃν ἐκάλαισεν εἶχεν ἐκτραπῇ εἰς νάρκωσιν τινὰ ἀλλοτρίαν τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ φύσεως. Ἀμα οἱ τρεῖς οὗτοι ὁροι ἐξέλιπον, ἔπαυσαν καὶ οἱ θρίαμβοι τοῦ ἰσλαμισμού. Ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ παύει ἐπὶ τέλους, εἴτε διότι προσοκέλλει εἰς ἐξωτερικὰ κωλύματα ἀνυπέρβλητα, εἴτε διότι, ὡς πᾶς παροξυσμὸς, ἀφ' ἑαυτῆς ἐξαντλεῖται. Ἀμα λοιπὸν ὅπως-δήποτε ἔπαυσεν ἡ κατακτητικὴ τοῦ ἰσλαμισμού ὁρμὴ καὶ ἐδέθησεν

οὗτος νὰ ἀργάνωσιν κράτη ἐν εἰρήνῃ διακείμενα, τὰ περὶ τοῦτο μηχανήματα αὐτοῦ κατέστησαν πασιφανῆ. Οἱ ἐπὶ πολέμῳ ὀργανωμένοι αὐτοῦ ὄχλοι δὲν εἶχον οὔτε τὴν φιλεργίαν, οὔτε τὴν βιομηχανίαν, οὔτε τὴν φιλονομίαν, οὔτε τὴν σωφροσύνην, αἰτίνες ἀποτελοῦσι τοὺς ἀπαραιτήτους ὁρους πάσης ἐννόμου καὶ προοδευτικῆς κοινωνικῆς καταστάσεως. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπωμεν ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συγκροτήσωσιν οὔτε αὐτὴν τὴν στοιχειώδη ἀρχὴν πάσης κοινωνικῆς καταστάσεως, διότι ὁ θεμέλιος τῆς καταστάσεως ταύτης λίθος εἶναι ἡ οἰκογένεια. Οἰκογένεια δὲ ἐν πολυγαμίᾳ εἶναι, ἀλλθῶς εἰπεῖν, ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Εἰς τῶν νεωτέρων τοῦ μωαμεθανισμοῦ ιστορικῶν, ὁ Ἄγγλος Οὐέλλιαμ Μιούρ, ἰδοὺ πῶς χαρακτηριστικῶς τὰ κυριώτατα αὐτοῦ ἐλαττώματα. «Παραλείποντες, λέγει, ἄλλα δευτερεύοντα ἀτοπτήματα, τρία μὲν ῥυθμῶς ἐλέθρια ἀποτελέσματα προέκυψαν παντοῦ καὶ πάντοτε ἐκ τοῦ δόγματός τούτου, οὐδὲ θέλουσι παύσει ὑφιστάμενα ἐνὸς ἰσχύει τὸ κοράνιον. Πρῶτον ἡ πολυγαμία, τὸ διαζύγιον καὶ ἡ δουλεία, δι' ὧν ὑποσκάπτεται τὸ θεμέλιον τῆς δημοσίας ἠθικῆς, δηλητηριάζεται ὁ οἰκογενειακὸς βίος καὶ παραλύεται ἡ κοινωνία. Δεύτερον, πᾶσα θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἀποκρούεται καὶ καταστρέφεται· τὸ ξίφος εἶναι ἡ ἀφευκτος τιμωρία παντός τοῦ ἀποβάλλοντος τὸν ἰσλαμισμόν· ἡ ἀνεξιθρησκεία εἶναι ἀρχὴ ἀγνωστος ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ. Τελευταῖον ὁ ἰσλαμισμὸς ἤγειρε φραγμὸν ἀνυπέρβλητον εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ σπάθη τοῦ Μωάμεθ καὶ τὸ κοράνιον εἶναι οἱ ὀλεθριώτεροι τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πίστεως πολέμιοι ἐξ ὧν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπῆντησεν ἄχρι τοῦδε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.»

Καὶ μὲν ἡ ἱστορία ἀναφέρει μωαμεθανικὰ τινα κράτη καὶ ἰδίως ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν οἷς ἡ βιομηχανία, ἡ γεωργία καὶ αὐτὴ ἡ παιδεία ἔλαβον οὐ μικρὰν ἐπίδοσιν. Ἀλλὰ τὰ κράτη ταῦτα, ὅσα περιβλήθηεν τὸν ὅλως ἀλλότριον τοῦ μωαμεθανισμοῦ τοιοῦτον χαρακτήρα, ἐπαυσαν τοῦ εἶναι κράτη μωαμεθανικά, ἀπέβαλον τὸ μάχιμον αὐτῶν πνεῦμα καὶ τὸν πολεμικὸν βίον καὶ εὐχερῶς κατεβλήθησαν τὰ μὲν ἐν Ἰσπανίᾳ ὑπὸ τῶν Ἰσπανῶν χριστιανῶν, τὰ δὲ ἐν Συρίᾳ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν ἀναζωπυρωθέντων χριστιανῶν τῆς Ἀ-

νατολής, έπειτά δέ υπό άλλων άγρίων μωαμεθανικών φυλών αίτινες έσωζον άνέκραιον τόν χαρακτήρα του ισλαμισμού. Ένι λόγω ό ισλαμισμός ήτο θρήσκευμα έπιτηδειότατον εις τās περιστάσεις και τούς καιρούς καθ' ούς παρήχθη, και τούτου ένεκα έπί μακρόν έθριάρχευσεν. 'Αλλ' ό χριστιανισμός είναι τό θρήσκευμα τό μάλλον άνταποκρινόμενον εις τās εύγενεστέρας του ανθρώπου προαιρέσεις, και τούτου ένεκα ό ισλαμισμός, προιόντος του χρόνου, υπενέδωκεν εις αυτόν και έπί τέλους θέλει έντελώς ενώπιον αυτού εξαλειφθῇ.

Αί πρώται σπουδαιαι μεταξύ του ισλαμισμού και του έλληνικού χριστιανισμού έχθροπραξίαι ήρχισαν μετά τόν θάνατον του Μωάμεθ, συγχρόνως σχεδόν πρός τās μεταξύ ισλαμισμού και ζωραστρικού δόγματος έχθροπραξίας. Και τό μέν περσικόν κράτος κατελύθη υπό τών 'Αράβων όριστικώς έντός 48 περίπου ένιαυτών, τῷ 654, δια τῆς έντελους κατατροπώσεως του τελευταίου Σασσανίδου 'Ιεζδεγέρδου· ή δέ μεταξύ του έλληνισμού και του ισλαμισμού πάλη εξηκολούθησεν αδιάλειπτος σχεδόν έπί όκτακόσια και επέκεινα έτη, έλαβε ποικίλας τροπάς ότε μέν υπέρ τῆς μάς ότε δέ υπέρ τῆς άλλης μερίδος, έπήγαγε τελευταίον τήν όλοσχερή του έλληνισμού κατατρόπωσιν, άλλ' άνεζωπυρώθη αύθις εις τούς καθ' ήμάς χρόνους. Έάν όμως ό έλληνισμός ήδυνήθη νά άντισταθῇ έπί τοσοούτον χρόνον, ήκρω-τηριάσθη σχεδόν έλ πρώτης άφετηρίας δεινώς, αποβαλόν τήν Συρίαν και τήν Αίγυπτον.

Έπί του πρώτου μετά τόν θάνατον του Μωάμεθ ήγεμόνος τών 'Αράβων ή καλίφου, δηλαδή διαδόχου του προφήτου, 'Αβουδέερ, έν έτει 633, ό στρατηγός αύτου 'Αμρού νικήσας τόν διοικητήν τῆς Καισαρείας Σέργιον, εί και γενναίως άγωνισθέντα, έγένετο κύριος τῆς έν Παλαιστίνη Γάζης. Συγχρόνως σχεδόν έτέρα τῆς Παλαιστίνης πόλις, ή Βόστρα, προδίδεται εις τούς 'Αράβας υπό του φρουράρχου αύτῆς Ρωμανού, άποδεξαμένου επισήμως τό μωαμεθανικόν δόγμα. Και κατά φεβρουάριον του 634 ό 'Αραβ' στρατηγός Καλέδ έπιχειρεί τήν πολιορκίαν τῆς Δαμασκού. Ό 'Ιράκλειος ήτο κατά τήν εποχήν ταύτην είέτι έν Συρία, όπου διέμεινεν, ως φαίνεται, από τῆς έν έτει 629 άφίξεως αύτου, έπανορθών τās συμφοράς του

προηγηθέντος μακροῦ περσικοῦ πολέμου καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ θεραπεύσῃ κατὰ τὸ δυνατόν, ὡς θέλομεν μετ' οὐ πολὺ ἐξηγήσει, τὰς ὀλεθρίας θρησκευτικὰς διενέξεις αἰτίνες δὲν ἔπαυον ταραττούσαι τὰ πνεύματα καὶ παραλύουσαι τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἄμα μαθὼν ὅτι ἀπειλεῖται ἡ Δαμασκός, ἐνίσχυσε μὲν τὴν φρουρὰν τῆς πόλεως ταύτης, διέταξε δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Θεόδωρον νὰ συλλέξῃ ἀπάσας τὰς λοιπὰς τῆς Συρίας φρουρὰς καὶ νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν πολεμίων οἰτίνες ἐν τῷ μεταξύ εἶχον ἀρχίσαι τὴν πόλιορκίαν. Ἄλλ' ὁ Θεόδωρος, καίτοι ἄρχων 50,000 ἀνδρῶν, καίτοι κατ' ἀρχὰς εὐδοκμήσας, κατατροποῦται ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ ἀκατασχέτου Καλέδ, τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ δὲν ἀναφέρεται ἐκτοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Ἡράκλειος, ἀθροίσας τὰ λείψανα τοῦ ἡττηθέντος στρατοῦ καὶ προσιθίς εἰς αὐτὸν νέας δυνάμεις, ἐξέστειλεν αὐτῷ ὑπὸ νέους στρατηγούς κατὰ τοῦ στρατοῦ ὅστις ἐπολιόρκει τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν· ἀλλὰ καὶ οὗτοι τρέπονται ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Οὐδὲν ἤττον ἡ Δαμασκὸς ἐξηκολούθησε καρτερικῶς ἀνθισταμένη καὶ πολὺν ἔπαγομένη ζήμιας εἰς τοὺς μωαμεθανούς. Ἐπὶ τέλους ὅμως μετὰ ἐξάμηνον πολιορκίαν, καθ' ἣν ἔπεσε τὸ ἡμισυ τῶν κατοίκων καὶ τῆς φρουρᾶς, ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν Καλέδ ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ ἐξέλθωσιν οἱ ἐπιζῶντες τῆς πόλεως μετὰ τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας. Καὶ οἱ μὲν πλείστοι τῶν περισπαθέντων διεσπάρησαν τῇδε καὶ ἐκεῖ, ὀλίγοι δὲ τινες παρέμειναν ἐν Δαμασκῷ ὑποταχθέντες εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου.

Ὁ Ἡράκλειος, βλέπων τὰς ἀδιαλείπτους ταύτας ἀλώσεις καὶ ἡττας, ἐπέσθη ὅτι διὰ τῶν ἐν Συρίᾳ εὐρισκομένων δυνάμεων δὲν ἀνεχαιτίζετο ὁ ὁσημέραι ἐξογκούμενος ἐκεῖνος μωαμεθανικὸς χιμαῤ-βρος. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους ἵνα ἐκεῖθεν συγκροτήσῃ νέους στρατοὺς καὶ ἐκπέμψῃ αὐτοὺς εἰς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου. Φοβούμενος δὲ μήπως ἐν τῷ μεταξύ δὲν εἰμ-πορέσῃ νὰ ἀνθέξῃ ἡ πόλις τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τοὺς πολεμίους, παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν σταυρὸν τὸν ὅποιον πρὸ πενταετίας τοσοῦτον παλληγυρικῶς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν. Οἱ ἱστο-ρικοὶ κατακρίνουσιν αὐτὸν διὰ τὴν ταυτήν ἐκ τῆς Συρίας ἀναχώ-ρησιν καὶ περιστάσιν ὡς λειποτακτήσαντα οὕτως εἰπεῖν, ὡς περι-

πεσόντα αὐθις εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ νάρκωσιν καὶ ὡς μὴδὲν πράξαντα ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἐν τοῖς μεσημβρινοῖς μεθόρις κράτους καὶ χριστιανισμοῦ. Ἄλλ' οἱ ἔλεγχοι οὗτοι εἶναι μέχρι τινὸς μόνον δίκαιοι. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐδειξε κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν δι' ὧν ἐκτήσατο ἀθάνατον κλέος ἐν ταῖς περσικαῖς ἐκστρατείαις· καὶ πρέπει ὡσαύτως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπαγωγή τοῦ συμβόλου ἐκείνου τῆς πίστεως κατεπτόησε τοὺς χριστιανούς τῆς Συρίας. Μὴ λησμονῶμεν ὁμῶς ὅτι ἦτο ἡδὴ ἐξηκοντούτης περίπου, ὅτι κατετρύχετο ὑπὸ νοσημάτων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἐπαγαγόντος τὸν θάνατον αὐτοῦ μετὰ τινα ἔτη ὑδρωπος, καὶ ὅτι ἐντεῦθεν φυσικὸν ἦτο νὰ μαρανθῶσιν ὡπωςοῦν αἱ ἡθικαὶ καὶ σωματικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις. Οὐδὲν ἦττον τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι, καὶ τοι οὕτως ἔχων, δὲν ἔπαυσεν ἐκπέμπων στρατοὺς ἐπὶ στρατῶν εἰς τὴν Συρίαν, ὅτι ἀνθ' αὐτοῦ ἀντιπαρέταξε κατὰ τῶν πολεμίων τὸν ἴδιον υἱὸν Κωνσταντῖνον καὶ ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοῦ διατριβὴ μακρὰν τοῦ πολεμικοῦ σταδίου δικαιολογεῖται οὐ μόνον ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς υἱείας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παρασκευάζῃ νέας ἐπικουρίας.

Καθ' ὅλον τὸ ἔτος 635 οἱ Ἀραβες ἐνησχολήθησαν εἰς λεηλασίας καὶ διώσεις τῆς χώρας, ἐν ἔτει δὲ 636 ἐπολιόρκησαν μὲν τὴν Ἐμεσαν, ἀλλὰ γενναίως ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τῶν κατοίκων, ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσην ἔμαθον ἀφικόμενον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως στρατὸν πολυάριθμον ὑπὸ τὸν Ἀρμένιον Μανουήλ. Ἡ τύχη τῆς Συρίας ἀπεφασίσθη ἡδὴ ἐν μάχῃ μιᾷ. Οἱ μωαμεθανοὶ ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ Καλὲδ ἀπῆντησαν τοὺς Βυζαντινοὺς περὶ τὸν ποταμὸν Ἱερομιάκα, τὸν ὁποῖον οἱ Ἀραβες καλοῦσιν Ἰαρμούκ. Ἐνταῦθα οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν ἀπηθύναν βραχείαν πρὸς τὰ θεομανῆ ἐκείνα πλῆθι προτροπὴν «ὁ παρὰδεῖσος, ἀνέκραξαν, εἶναι ἐμπρὸς σας, ὁ διάβολος καὶ τὸ πῦρ τῆς κολάσεως ὅπισθεν ἡμῶν», καὶ οὕτω ἤρχισεν ἡ μάχη. Ἡ μάχη αὕτη ὑπῆρξε πισματώδης καὶ διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν. Τρεῖς τὸ βυζαντινὸν ἱππικὸν ἔτριψε τοὺς πολεμίους τῶν ὁποίων οἱ πρεσβύτατοι μαχεται ὡμολόγησαν ὅτι οὐδέποτε εἶδον ἀγῶνα φοβερώτερον καὶ μᾶλλον ἀμφίρροπον.

Μετὰ τὸ ἱππικὸν οἱ μᾶλλον διαπρέβαντες μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἦσαν οἱ Ἀρμένιοι τοξόται. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυεν ὁ ἐπίμονος ἐνθουσιασμός τῶν μωαμεθανῶν, οἱ δὲ χριστιανοὶ, ἀποβαλόντες χιλιάδας νεκρῶν, ἐτρέπησαν εἰς φυγὴν καὶ διεσπάρησαν τῇδε καὶ ἐκεῖσε. Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη κατὰ νοέμβριον τοῦ 636, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους οἱ μωαμεθανοὶ ἐπολιόρκησαν τὰ Ἱεροσόλυμα τὰ ὁποῖα ἀντίστησαν μὲν ἐπὶ μῆνας τέσσαρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐσυνθηκολόγησαν διὰ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου. Αἱ συνθήκαι αὗται, αἰτίνας ὑπεγράφησαν κατ' ἀπαίτησιν τοῦ πατριάρχου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τότε καλίου τῶν Ἀράβων Ὁμάρ, ἐξεκτίηδες ἐπὶ τούτῳ μεταπεμφθέντος καὶ ἐπελθόντος ἐκ Μεδιναῖς, ἐπηγγέλλοντο εἰς ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς ἱερᾶς πόλεως, λαῖλους, κληρικοὺς καὶ μοναχοὺς, πλήρη ἀσφάλειαν τῶν προσώπων, τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ ὅλων τῶν προσκυνημάτων ὅσα κατεῖχον ἐν τῇ πόλει καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἐπὶ τῷ ὄρει, ὅτι θέλουσι πληρῶναι τὸν τεταγμένον φόρον καὶ ἀναγνωρίζει τὸν καλὸν ὡς κυριάρχην αὐτῶν. Κατὰ τὰ λαμπρὰ αἰ συνθήκαι αὗται, αἱ γενόμεναι πρὸς τὸν πατριάρχην Σωφρόνιον, ἐπέβαλλον εἰς αὐτὸν ἅπαντας τοὺς χριστιανούς τοὺς προερχομένους ὡς προσκυνητάς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ τούτου ἕνεκα εἶναι ἔγγραφον σπουδαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν διενέξεων ὅσαι μετὰ πολλὰς ἐκατονταετηρίδας ἐμελλον νὰ παραχθῶσι, καὶ ἐξακολουθεῖσι μέχρι τῆς σήμερον μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν κοινοτήτων περὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν κατασκευάτων.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων οἱ Ἀράβες ἐκυρίευσαν τὴν Βέροιαν (τὸ Χαλέπι) τῆς ὁποίας ὁ φρούραρχος ἀφ' αὐτῆς ἀντέστη ἰκανῶς, ἔπειτα ἀναγκασθεὶς νὰ παραδοθῇ, ἤσπασθη τὸν ἰσλαμισμόν. Καὶ τότε οἱ πολέμοι, γενόμενοι ἤδη κύριοι τοῦ πλείστου τῆς Συρίας, ἀπεφάσισαν νὰ συμπληρώσωσι τὸ ἔργον αὐτῶν κυριεύοντες τὴν πρωτεύουσαν Ἀντιόχειαν, τὴν λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν ἣτις ἦτο ἐνάμιλλος μὲν τῆς Ἀλεξανδρείας, μικρὸν δὲ ὑποδεεστέρα τῆς τοῦ ὅλου κράτους βασιλευούσης Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε πέμψαι εἰς ἐπικουρίαν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ υἱὸν Κωνσταντῖνον μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ νόος οὗτος δὲν εἶχε τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα ἣν ἄλλοτε ἐδείξεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ ἐκ Κων-

οταντινουπόλεως σταλείς στρατὸς κατετροπώθη περὶ Ἀντιόχειαν, ὃ Κωνσταντῖνος ἀπῆλθεν εἰς τὴν Καισάρειαν, οἱ Ἀραβες εἰσῆλθον εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Συρίας κατὰ αὐγουστον τοῦ 638, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς ἐξαγοράσαντες τὸ ζῆν διὰ ὑπερόγκου χρηματικοῦ ποσοῦ, διεσπάρησαν οἱ πλείστοι τῆδε κάκεισε. Τὰ λείψανα τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ εἶχον καταφύγει μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν Καισάρειαν, ὅπου κατέφθασαν μετ' οὐ πολὺ οἱ μωαμεθανοί. Ἐκεῖ συνέπρατήθη νέα μάχη καθ' ἣν ἠττήθησαν πάλιν οἱ χριστιανοί. Ἡ πολιορκία τῆς Καισαρείας δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ Κωνσταντῖνος μαθὼν ὅτι ἐν τῇ μεταξὺ οἱ Ἀραβες ἐγένοντο κύριοι τῆς τε Τριπόλεως καὶ τῆς Τύρου τῆς ὁποίας οἱ πλείστοι κάτοικοι ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμὸν, ἀπηλπίσθη καὶ ἐπιδιδασθεὶς διὰ νυκτὸς ἐξέπλευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τότε παρεδόθη ἡ Καισάρεια, ἀφοῦ οἱ κάτοικοι ἐξηγόρασαν τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν διὰ καταβολῆς ἱκανοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμμήθησαν ἤδη καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τῆς Συρίας πόλεις, τῆς ὁποίας οἱ Ἀραβες συνεπλήρωσαν τὴν κατάκτησιν ἐντὸς ἑξὶ καὶ μόνον ἑκαυτῶν μεθ' ὃ ἐπεχείρησαν καὶ ἐντὸς ἐνὸς ἔτους κατέρωθωσαν τὴν χεῖρσιν τῆς Μεσοποταμίας, καταλαβόντες ἐν μέρει διὰ συνθηκῶν καὶ ἐν μέρει δι' αἰλώσεων ἀπάσας αὐτῆς τὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὴν Ἑδεσσαν, τὴν Δάραν, τὴν Νισίβιν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀμίδαν.

Εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον καὶ μέγαν τοῦ ἰσλαμισμοῦ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ θρίαμβον συνετέλεσαν αἷτια πολλὰ· τὸ γῆρας τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ὀλίγη στρατηγικὴ δεξιότης τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ πρὸ πάντων ἡ ἥλικὴ κατάστασις τῶν κατοίκων. Ἐν τῇ προοιμίᾳ τοῦ παρόντος βιβλίου ἐξηγήσαμεν τὰς πολλὰς ἡμαρτημένας δόξας αἰτινες ἐπεκράτησαν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατοντατηρίδος καὶ ἐφεξῆς, ἰδίως δὲ τὴν ὀλεθρίαν δόξαν, ὅτι τὸ θεῖον σῶζει τοὺς εὐσεβεῖς καὶ καταστρέφει τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ἐν τῇ πρώτῃ τούτῳ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγωνίᾳ ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ δεινὰ ἀποτολέματα τὰ ὅποια ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ἡ δόξα· ἐκείνη. Ὁ χρονόγραφος Θεοφάνης ἀποδίδει ῥητῶς τὰς ἡττας τῶν χριστιανῶν εἰς τὰς

ἁμαρτίας αὐτῶν· τὴν δὲ περὶ τούτου πεποιθήσιν ὑψέσεν ἡ αἰφνῶ-
 δία καὶ ἀπροσδόκητος ἐμφάνις τοῦ νέου πολεμίου, ἀμέσως μετὰ
 τὰς συμφορὰς ἃς εἶχεν ὑπεστῆ ἡ Συρία ἐκ τῶν προηγουμένων μα-
 κρῶν περικτῶν πολέμων. Καὶ ἡ πεποιθήσις αὕτη κατεκυρέυσεν οἱ
 μόνον τὸν ὄχλον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀρχοντας, καὶ αὐτὸν τὸν
 παρημακότα ἤδη Ἡράκλειον. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, μικρὸν πρὶν ἀνε-
 χωρήσῃ ἐκ τῆς Συρίας, συνεκάλεσεν εἰς Ἀντιόχειαν συμβούλιον μέγα
 ἵνα ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα, πόθεν ἄρ' γε προέρχονται τὰ παράδοξα ἐ-
 κεῖνα τῶν Ἀράβων κατορθώματα, ἐνῶ οὗτοι ἦσαν τοσοῦτον ὑποδεέ-
 στεροι τῶν χριστιανῶν κατὰ τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν στρατιωτικὴν
 ἐπιστήμην καὶ τὸν ὅπλισμόν καὶ τὰ ἄλλα τοῦ πολέμου ἐφόδια.
 Τότε γέρον τις ἐκ τῶν παρευρεθέντων ἐν τῷ συμβουλίῳ ἀναστὰς
 εἶπεν, ὅτι αἱ νίκαι τῶν Ἀράβων δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰμὴ
 εἰς τὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ
 ποικίλων αὐτῶν ἁμαρτημάτων· ὁ δὲ βασιλεὺς ὡμολόγησεν ὅτι οὕτως
 ἔχει τῶντι τὸ πρᾶγμα, ὡμολόγησε δηλαδὴ ὅτι οἱ χριστιανοὶ εἶναι
 καταδικασμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν,
 καὶ ὅτι ἡ νίκη τῶν Ἀράβων ἦτο ἀφευκτος. Ὁρθῶς δὲ ἐπὶ τοῦ προ-
 κειμένου παρατηρεῖ ὁ Γρίδων, ὅτι οἱ Ἀράβες ἀπέβησαν ἀήττητοι,
 ἅμα ἐλογίσθησαν ὡς τειοῦτοι. Ἀπέβησαν δὲ ἀήττητοι τόσῳ μάλ-
 λον ὅσῳ ἐπρέσβευον δόξαν ὅλως διόλου ἀντίθετον τῆς δόξης τῶν
 χριστιανῶν. Ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ ἐφρόνουν ὅτι ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων
 αὐτῶν ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οἱ Ἀράβες ἐξ ἐναντίας ἐπί-
 στευσαν ὅτι ὅσαδήποτε καὶ ἂν ᾖναι τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν θέλουσι
 συγχωρηθῇ αὐτοῖς ἅμα πέσωσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν μαχόμενοι,
 ἐπίστευσαν δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶχε θελήσει πρὸ μικροῦ νὰ κα-
 θιερώσῃ ὁ Φωκᾶς παρ' ἡμῖν, ὅτι οἱ ὑπὲρ τῆς πίστεως πίπτοντες τι-
 μῶνται ἔσα πρὸς τοὺς μάρτυρας. Ἀντιπαρτασσομένων τῶν δύο
 στρατῶν οἱ μὲν Ἀράβες ἐφρόνουν ὅτι ἐμπρὸς εἶναι ὁ παράδεισος καὶ
 ὀπίσω ἡ κόλασις, οἱ δὲ χριστιανοὶ ἐπρέσβευον ὅτι ὁ ἀγὼν εἶναι μά-
 ταιος, ἀφοῦ ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐν τοιαύτῃ τῶν ἀμοι-
 βαίων ἠθικῶν δυνάμεων καταστάσει τὸ ἄπορον δὲν εἶναι πῶς οἱ χρι-
 στιανικοὶ στρατοὶ ἐτρέποντο καὶ πῶς ἤρχισαν οὐκ ὀλίγοι ἤδη νὰ δέ-
 χωνται τὸν ἰσλαμισμόν· τὸ ἄπορον εἶναι μᾶλλον πῶς ὁ ἀγὼν παρετάθη

ἐπὶ τοσοῦτον καὶ πῶς τινὲς τῶν πόλεων ἀντέταξαν τοσοῦτον καρτερικῆς ἄμυνας. Ἀλλ' ὁ αἰὼν παρετάθη καὶ τινες τῶν πόλεων ἀντέστησαν, διότι ὁ στρατὸς ἦτο συνειθισμένος νὰ κειθαρχῇ καὶ νὰ ἀγωνίζηται ἔστω καὶ μηχανικῶς· διότι ὁ Ἡράκλειος εἰ καὶ καταβλήθεις ὑπὸ τοῦ γήρατος καὶ τῶν νοσημάτων, ἔσωξεν ἐπὶ ἐπινθήρας τινὰς τῆς ἀρχαίας δραστηριότητος· καὶ διότι ἐπὶ τέλους αἱ ἡμαρτημένα ἐκείναι δόξαι δὲν εἶχον κατακυριεύσει ὅλον τὸν κόσμον, ἀλλὰ ὑπῆρχον εἰς ἐτι γενναῖαι τινες καὶ ὄντως χριστιανικαὶ ψυχαὶ αἰτίνες ἐπρέσβευον ὅτι τὸ θεῖον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταστρέψῃ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, ἐνὸς οἱ ἄνθρωποι διὰ τῶν ἰδίων ἀγώνων ἀνεδείκνυντο ἀξιοὶ τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ, οὐδὲ νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς ὑπὲρ τοῦ ἔργου ἐκείνου μαχομένους, ὡσαύποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν.

Εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ἰσλαμισμοῦ συνετέλεσαν πιθανῶς καὶ αἱ ἐμφύλιοι τοῦ χριστιανισμοῦ διαίρεσεις αἰτίνες, ἐπαγόμεναι τὸν διωγμὸν τῶν αἰρετικῶν, προσκάλουν τὴν ἀπελπισίαν αὐτῶν καὶ τὴν συνέννησιν μετὰ παντός ἐξωτερικοῦ πολεμίου. Ὅθεν εἶχον συνετέλεσει καὶ πρότερον ἤδη εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν περσικῶν ὄπλων. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμείται βεβαίως ὅποσον οἱ Πέρσαι εἶχον ὠφελῆθῃ πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς αἰρέσεως τῶν Νεστοριανῶν, οἵτινες διωκόμενοι ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει κατὰ τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Περσίαν καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης, τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν παθῶν αὐτῶν ἐπήνεγκον οὐκ ὀλίγας πλεηγὰς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὑπηρετοῦντες ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Χοσρόου. Ἐκτοτε οἱ Νεστοριανοὶ δὲν ἦσαν πλέον πολυάριθμοι ἐντὸς τοῦ κράτους· ἀλλὰ ἰσχυρότατοι ἦσαν πάντοτε οἱ μονοφυσῖται. Πρὸς τούτους εἶχον γίνεαι δύο ἀπόπειραι συμβιβασμοῦ, ἐπὶ Ζήνωνος καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' ἀμφότεροι δὲν ἐπέτυχον εἰμὴ κατ' ἐλάχιστον τοῦ σκοποῦ. Οἱ πλείστοι μονοφυσῖται παρέμειναν κεχωρισμένοι ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ καταδιωκόμενοι εἶχον ἀποδεχθῇ προθύμως τὴν προσωρινὴν τῶν Περσῶν κυριαρχίαν, ἥδη δὲ συνέπραξαν, ὡς φαίνεται, καὶ μετὰ τῶν Ἀράβων. Ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ περσικοῦ πολέμου νὰ προλάβῃ τὸ δυστύχημα τοῦτο, συμβιβάζων τοῦλάχιστον ταύτην τὴν μεταξὺ μονοφυσιτῶν καὶ ὀρθοδόξων ἔριν. Οἱ μονοφυσῖται ἐπεκράτουν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν Αἴγυπτον,

ἔχοντες πολλοὺς ὁπαδοὺς καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἀνατολικὰς τοῦ πρῶ-
 τος ἐπαρχίας, ἰδίως ἐν Συρίᾳ. Ὁ Ἡράκλειος ἐν ἔτει 629 ἐπέτυχεν
 ἐπὶ τινα τοῦλάχιστον χρόνον τὴν ἑνωσιν τῶν Ἀρμενίων διὰ τῆς ἐν
 Θεοδοσιουπόλει (Γαβὴν) πρώτης γενικῆς τοῦ ἀρμενακοῦ ἔθνεως συνό-
 δου. Συγχρόνως δὲ διατρίβων τότε ἐν Συρίᾳ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐλ-
 πίσῃ ὅτι βέλει προσκαλεσθῆ τοὺς αὐτοὺς καὶ ἐν Αἰγύπτῳ μονοφυ-
 σίτας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν παρετήρησαν τῷ βασιλεῖ ὅτι ἐμποροῦν νὰ
 ἀναγνωρίσωσι τὰς δύο φύσεις τοῦ Σωτῆρος, ἐὰν οἱ ὀρθόδοξοι ἁπολο-
 γήσωσιν, ὅτι, καίτοι ἔχων δύο φύσεις, εἶχε μίαν θέλησιν. Ὁ Ἡρά-
 κλειος συμβουλευθεὶς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Σέργιον,
 ἐράνη τῇ συναίνεσει αὐτοῦ πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν νέαν ταύτην
 δοξασίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ αἱ δύο φύσεις ἦσαν ἑνωμέναι ἐν
 ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, τὸ πρῶτον τοῦτο δὲν ἠδύνατο βε-
 βαίως νὰ ἔχῃ εἰμὴ μίαν ἐνέργειαν καὶ μίαν θέλησιν. Τρόντι, τῷ
 630, ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γεωργίου, ὁ δια-
 δεξάμενος αὐτὸν Κύρος, πρῶτον ἐπίσκοπος Φάσιδος, ἐπέτυχεν διὰ τῆς
 καινοτομίας ταύτης περὶ τὸν προδιορισμὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος φύσεως
 νὰ προσάγῃ πολλοὺς τῶν Εὐτυχιανῶν τῆς μεγάλης ἐκείνης πό-
 λεως. Δυστυχῶς συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι εἶχε συμβῆ ἐπὶ τοῦ ἐνωτικοῦ
 τοῦ Ζήνωνος. Ἐνῷ οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλε-
 ξανδρείας ἀπεδίδεσθον τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ
 νὰ παύσωσι τὰς προὑπαρχούσας διενέξεις, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύ-
 μων Σωφρόνιος καὶ ὁ πάπας Ῥώμης Ἰωάννης Δ'. ἀπέκρουον τὴν νέαν
 δοξασίαν ὡς αἰρετικὴν, τὰ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμμελήθησαν καὶ οἱ
 λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἀφρικῆς ὥστε ἀντὶ νὰ παύσωσιν αἱ διενέξεις
 προῆλθεν εἰς μέσον νέα αἵρεσις, ἡ τῶν μονοθελητῶν, καὶ προέκυψαν
 νέαι συζητήσεις, ἐριδες καὶ διχοστασίαι. Ταῦτα βλέπων ὁ Ἡράκλειος
 ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακόν, ἐκδίδων ἐν ἔτει 639
 τὴν λεγομένην *Ἐκθεσιν*, ἣτις συνετάχθη μὲν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου
 Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέβαλλε δὲ ὁλοσχερῇ περὶ τοῦ προκειμένου
 ζητήματος σιωπὴν καὶ ἀποφυγὴν πάσης συζητήσεως. Ἀλλὰ τὰ πάθη
 καὶ τὰ συμφέροντα εἶχον ἐξαφθῇ, αἱ δὲ διενέξεις ὑπερῆλθον τὸσφ
 μᾶλλον ὅσφ ἡ *Ἐκθεσις*, ἀφοῦ διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς μονοφυσί-
 τας ἀπηγόρευεν πᾶσαν τῆς δόξης αὐτῶν ἐξέτασιν, ἄρα καὶ ἀναίρεσιν,

ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς ὀρθοδόξους αἰρούσα ἐκ μέσου παντελῶς τὴν καινοτομίαν καὶ λέγουσα μῆτε μίαν μῆτε δύο ἐνεργείας ὁμολογεῖν ἐν Χριστῷ. Ἀλλ' ἐκ τούτου, ἐνῶ οἱ μὲν ὀρθόδοξοι δὲν εὐχαριστήθησαν, οἱ μονοφυσῖται παρωργίσθησαν δεινῶς καὶ καθάπερ λέγει ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἀεπὶ καπηλείων καὶ βαλανείων διέσυραν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν λέγοντες· πρῶην μετὰ Νεστορίου φρονούντες οἱ Χαλκηδονῖται, ἀνένηψαν, ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐνωθέντες ἡμῖν διὰ τῆς μιᾶς ἐνεργείας εἰς τὴν μίαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν· νῦν δὲ καταγνόντες τοῦ καλῶς ἔχοντος ἀπώλεσάν· ἀμφοτέρα μῆτε μίαν μῆτε δύο ἐν Χριστῷ ὁμολογοῦντες. * Καὶ μέχρι τίνος μὲν πᾶσαι αὗται αἱ διενέξεις καὶ διαρέσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀραβικῶν ὄπλων ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ, δὲν φαίνεται σαφῶς· ἀλλ' ἀναμφισβητήτως ὑπάρχει βεβαιωμένον, ὅτι οἱ ἀγανακτήσαντες μονοφυσῖται τῆς Αἰγύπτου συνεννοήθησαν μετὰ τῶν Ἀράβων καὶ συνέπραξαν μετ' αὐτῶν εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας.

Ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κατακτήσεως οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο ὁπωσοῦν διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων μοίρας, τοὺς Ἑλληνας ἢ ἐξελληνισθέντας κατοίκους τῶν πόλεων, καὶ τοὺς ἐγγχωρίους κατοίκους τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχε μὲν ἐνεργήσει ὡσαύτως ὁ ἑλληνισμός, ἀλλ' ὅχι ὅσον ἐπὶ τῶν ἐγγχωρίων τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Διότι, καθὼς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας τὸ ἰσχυρότερον τοῦ ἐξελληνισμοῦ ὄργανον ἦσαν αἱ πόλεις· πόλεις δὲ ὀλίγαι εἶχον κτισθῆ ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου ὁ ἑλληνισμός διεδόθη κυρίως διὰ τῆς κυβερνήσεως, τῆς αὐλῆς, τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐνεργείας (σελ. 343 καὶ 344 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀλλὰ παρεκτός τοῦ ὅτι ἡ τοιαύτη διὰ τῶν κυβερνητικῶν ὀργάνων διαδόσις τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ᾖναι τοσοῦτον τελεσφόρος καὶ ὁλοσχερής, ὅσον ἡ διὰ τῶν ἀναριθμήτων πόλεων τῆς Ἀσίας ἐνεργηθεῖσα, ἐπῆλθε μετ' οὐ πολὺ ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας, ἐντελῶς ἐξέλιπε τὸ κύριον ἐκεῖνο ὄργανον τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν Αἰγύπτῳ,

ἐνθ' ἐν Ἀσίᾳ, ὡς εἶδομεν, αἱ πόλεις διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας τὸ ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἐν Αἰγύπτῳ λαοὶ οἱ ἐκτὸς τῶν εὐαριθμῶν πόλεων πολυάριθμοι ἐγγήριοι, οἱ ἐκτοτε ὀνομαζόμενοι, ὡς φαίνεται, Κόπται, διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον, ἂν ὅχι τὸν ἀρχαῖον, τοῦλάχιστον ἰδιάζοντά τινα ἐθνικὸν χαρακτῆρα ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, οἵτινες διεφύλαξαν ὡσαύτως τὸν ἐλληνικὸν ἢ ἐξελληνισθέντα αὐτῶν χαρακτῆρα, καὶ ἐνίσχυσαν μάλιστα αὐτὸν διὰ τῆς ὁσμῆραι ἐξελληνιζομένης μοναρχίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν δὲ ἐθνικὴν ταύτην διάκρισιν πῦξεν ἡ θρησκευτικὴ διχόνοια. Εἰς τὴν Αἰγυπτὸν ἐπεκράτει ἡ αἵρεσις τῶν μονοφυσιτῶν κατὰ τε τὴν ὑπαίθρου χώραν καὶ εἰς τὰς πόλεις. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ αἵρεσις ἦτο πολὺ ἀσθενεστέρα εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὑπαίθρου χώραν. Εἰς τὰς πόλεις ὅπου ἔδρευον οἱ ποικίλοι καὶ πολυάριθμοι δισκητικοί, οἰκονομικοί, δικαστικοί, στρατιωτικοί καὶ ἐκκλησιαστικοί ἐπίτροποι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας, ἡ ὀρθοδοξία ἐπεκράτει ἂν ὅχι λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς, βεβαίως ὅμως ἕνεκα τῆς ὑλικῆς αὐτῶν ἰσχύος. Ὅθεν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ τῶν πόλεων προσετέθη ἡ θρησκευτικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν ἐγγήριων ἀπ' ἐνὸς οἵτινες ἦσαν ὅλοι σχεδὸν μονοφυσίται, καὶ ἐκαλοῦντο ἐκτοτε ἰακωβίται ἀπὸ τινος τῶν ἀνορθωτῶν τῆς μονοφυσιτικῆς αἵρέσεως Ἰακώβου Βαραδαίου, καὶ ἀπ' ἐτέρου τῶν ὀρθοδόξων ὀργάνων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας οἵτινες ἰσχυοὶ εἰς τὰς πόλεις καὶ ὀνομάζοντο ὑπὸ τῶν ἰακωβιτῶν μελῶνται ἤτοι βασιλικοί. Ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπότομος ὅσῳ οἱ ὑφισταμένοι νόμοι κατεδίδικον πολυειδίως τοὺς αἰρετικούς, καὶ οἱ μελῶνται ὠφελοῦμενοι ἐκ τούτου δὲν ἔπαυον καταπιέζοντες τοὺς ἰακωβίτας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Ἡράκλειος ἐπεχείρησε νέαν ἀπόπειραν ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς μονοφυσίτας ἢ ἰακωβίτας· ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν, ὥστε οἱ ἀπληγισμένοι ἰακωβίται μαθόντες, ἐν ἔτει 639, ὅτι ὁ καλῖφης Ὁμάρ, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, πέμπει ἐπὶ τὴν

πατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου τὸν στρατηγὸν Ἀμρού, ἐνόμισαν περὶ τὸν νὰ ἀντισταθῶσι πρὸς χάριν τῆς καταπιεζούσης αὐτοὺς βυζαντινῆς κυριαρχίας· καὶ ἐσπευσαν δι' ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων ἱακωβιτῶν, καλουμένου Μουκαυκᾶ, νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τὴν ἐμβαλόντα εἰς Αἴγυπτον τῷ 640 Ἀμρού συνθήκην, δι' ἧς ὑπεβλήθησαν μὲν εἰς μέτριόν τινα κεφαλικὸν καὶ ἔγγειον φόρον, διετήρησαν ὅμως τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν. Ὅπως οὐλοῦν εἶχεν ἐπιτύχει ἡ περὶ ἐνώσεως ἀπόπειρα τοῦ Ἡρακλείου ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦτου ὅτι αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύρος, ὅστις εἶχεν ἀναλάβει διὰ τῆς δόξης περὶ μιᾶς ἐνεργείας καὶ μιᾶς θελήσεως, νὰ παύσῃ τὴν μεταξύ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν διάστασιν, πειθόμενος ἤδη ὅτι διὰ τὴν ὑφισταμένην διχόνοιαν εἶναι ἀδύνατον ἡ Αἴγυπτος νὰ ἀντισταθῇ, ἐζήτησε πρὸ μικροῦ νὰ προλάβῃ τὴν εἰσβολὴν τῶν ἀραβικῶν στρατευμάτων, ὑποσχόμενος εἰς τὸν Ὀμάρ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 200,000 χρυσῶν. Ἀλλ' ἡ σύμβασις αὕτη δὲν ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἐσπευσε νὰ πέμψῃ κατ' ἐπανάληψιν στρατοῦς εἰς Αἴγυπτον ἀπὸ τε τῆς παρακειμένης Βάρκης καὶ ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ στρατεῖ ὅμως οὗτοι ἡττήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀμρού, ὅστις μετὰ πολλῆς πονηρίας περιποιούμενος τοὺς Κόπτας καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν, ἔλαβε πᾶσαν παρ' αὐτῶν ἐπικουρίαν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς ἐλληνικῆς κυριαρχίας. Οὕτω δὲ γινόμενος τάχιστα κύριος ἀπάσης τῆς ἄλλης Αἰγύπτου, ἦλθε περὶ τὰς ἀρχὰς ὀκτωβρίου 640 καὶ ἐπολιόρκησε τὴν μεγάλην αὐτῆς πρωτεύουσιν. Ἡ πολιορκία τῆς Ἀλεξανδρείας εἶναι τὸ δυσχερέστατον τῶν πολεμικῶν ἔργων ὅσα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶχον ἐπιχαρῆσαι οἱ Ἀραβες· καὶ ἴσως τὸ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον τῶν ὅσα ποτὲ διέπραξαν. Τὸ μέγιστον τοῦτο ἐμπορεῖον τῆς οἰκουμένης εἶχεν ἄπειρον προμήθειαν τροφῶν, ποικίλα καὶ ἰσχυρὰ προτειχίσματα καὶ τὰς τελειοτάτας τῶν ἀμυντηρίων μηχανῶν. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠγωνίσθησαν ἐκθύμως καὶ ἠδύναντο νὰ λάβωσιν ἀπὸ θαλάσσης πᾶσαν ἐπικουρίαν. Δυστυχῶς ὁ Ἡράκλειος ἔπνευεν ἤδη τὰ λοιθία καὶ μετ' ὀλίγον ἀπεδίωξε· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ πολλὰ ἐπηκολούθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωμαλῖαι, ὥστε ἡ Ἀλεξάνδρεια ἐγκατελείφθη εἰς τὴν τύχην αὐτῆς. Οὐδὲν ἦττον ἀντίστη ἐπὶ δεκα-

τέσσαρας μῆνας, οἱ δὲ πολιορκηταὶ πώλεσαν ἐνόπιον τῶν ταχῶν αὐτῆς ὑπὲρ τὰς 20,000 ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατήχυσαν τὴν πολιορκουμένην· οἱ ὀλίγοι περιλιπόμενοι Ἑλλήνας ἀπέπλευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ σημαία τοῦ Μωάμεθ ἀνεπατάσθη εἰς τὴν ταίχην τῆς πρωτεύουσας τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ δεκεμβρίου τοῦ 641.

Μετὰ τῆς ἀλώσεως ταύτης τῆς Ἀλεξανδρείας συνεδράτο ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἀμρὺ, ἐκ διαταγῆς τοῦ καλῖου Ὁμέρ, ἐκπρόβλησε τὴν περίφημον τῆς πόλεως ἐκείνης βιβλιοθήκην, περὶ ἧς ἐμιλήσαμεν ἄλλοτε ἐν ἐκτάσει (σελ. 358 τοῦ δευτέρου τόμου). Ἀλλ' ὁ Γίββων ὀρθότατα παρατήρησεν ὅτι τὸ ἱστορικὸν τοῦτο διηγήθη κατὰ πρῶτον Ἀραβὺ χρονογράφος, ζῆτας δὲ ἑκατονταετηρίδας βραδύτερον εἰς τὰ μεθόρια τῆς Μιηδίας, ἐνῷ ἄλλοι ἀρχαιότεροι χρονογράφοι, χριστιανοὶ καὶ Αἰγύπτιοι μάλιστα σὴν καταγωγῇ, περιγράφαντες λεπτομερῶς τὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας οὐδὲν περὶ τῆς πυρπολήσεως τῆς βιβλιοθήκης ἀναφέρουσιν. Ὅθεν εὐλόγως ἐσυμπέρανεν ὁ μέγας Ἀγγλος ἱστοριογράφος ὅτι τὸ διήγημα τοῦ Ἀραβὸς οἰδεμὶαν ἔχει ἱστορικὴν ἀξίαν. Σημειώ-
 · τέον πρὸς τούτοις ὅτι πολὺ μέρος τῆς περιφημίου ἐκείνης βιβλιοθήκης εἶχε πρὸ καιροῦ ἤδη πυρποληθῆ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐπιστρατείας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἤλατ-
 τώθη βεβαίως αὐτῆς οὐ μικρὸν ἐπὶ τῶν ἐπανειλημμένων συμφορῶν δόσας ἐπύγαγον εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ μεταξὺ χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν διενέξεις· ὥστε ὅπωςδήποτε δὲν ἔλυνάτο νὰ γίνῃ πλέον λόγος περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ μεγάλης βιβλιοθήκης. Ἀλλ' ἀφ' ἐτέ-
 ρου μὴ καταστήσωμεν εἰς τὴν ἄλλην υπερβολὴν εἰς τὴν ἀποῖον περίπεσαν ὁ πρὸ ὀλίγου ἀκμήσας Γερμανὸς Σλόπερς, ὅστις ἠξίωσεν ὅτι ὡς ἐκ τῆς τότε καταστάσεως τῆς ἑλληνικῆς παι-
 δείας ἡ Ἀλεξανδρεὶα ἡ οὐδόλως ἡ ἐλάχιστα βεβαίως ἔστωκε λεί-
 ψανα ἐθνικῶν συγγραφῶν. Ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ εἰλόδομεν πολ-
 λάκις ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μακρῶν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παιδεία, καὶ ἐξαίρετως αἱ φι-
 λσοφικαὶ μελέται ἐξηκολούθουν ἂν ὅχι ἀκμαΐζουσιν, τοῦλάχιστον μετὰ ζήλου ἔτι καλλιεργούμεναι εἰς τὰς σχολὰς τῆς Συρίας καὶ

τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐνταῦθεν δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς ἅλας τὰς πόλεις τῶν δύο τούτων χωρῶν καὶ ἰδίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιδύοντο ὅτι οὐ μίκαραι συλλογαὶ ἀρχαίων συγγραφεῶν. Αἱ συλλογαὶ αὗται κατεστράφησαν ἄρα γε ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἢ διεσπάρησαν εἰς Κωνσταντινουπόλιν; Τοῦτο εἶναι ἀδύνατον καὶ τὸ δευτέρου εἰς πορὶ νὰ λογισθῇ πιθανώτερον, διότι καὶ ἐν τῇ κοινῇ καὶ ἐν τῇ κλειρῇ αὐτῇ ὑπάρχον εἰς τὴν πολλοὶ ζηλωταὶ τῶν ἀρχαίων γραμμάτων, ἡ δὲ διὰ θαλάσσης εἰς τὴν πρωτεύουσιν μετακλίσεις τῶν ἀρχαίων ἐκείνων κειμηλίων ἦτο πρόχειρος καὶ ἀσφαλής. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακτῆσεως τῆς τε Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐπῆλθεν ἡ κατάργησις τῶν πλουσιότατων ἑλληνικῶν σχολῶν ὅσαι μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ περ τοῦ κράτους ἡμαῖον εἰς πολλὰς τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν πόλεις, ὡς ἐκ τῆς καταργήσεως δὲ αὐτῶν εὐρύνη τὸ πρὸ καιροῦ ἀρξάμενον μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ χάσμα καὶ κῆρξεν ἡ γενικὴ τοῦ κράτους ἀπαιδευσίς, ἥτις δὲν ἤρχισεν πάλιν ὅπως αὐτὴν σπουδαίως πολιορκιμένη καὶ διαλυομένη ἐμὴ ἀπὸ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος διὰ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐπὶ ταύτῃ ἰδίᾳ ἐγένοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀποθάναι, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, ἱκανοῦς μῆτις πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐν ἀρχῇ τοῦ φεβρουαρίου τοῦ εἰρημένου ἔτους. Ἀπεβίωσεν ἐξ ἡδρωπός· ἀλλ' ἐπετάχυναν τὸν θάνατον αὐτοῦ ποικίλαι πολιτικαὶ καὶ θρησκ. περιπέτειαι. Παρεκτὸς τῶν συμφορῶν τοῦ μωαμεθανικοῦ πολέμου οἵτινες καταπίμακτον τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ. ἔτη, ἐβασανίσθη καὶ ὑπὸ οἱ μαγγανικῶν δυσχερεῶν, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἐκατέμ. πρὸ καιροῦ ἐδημιούργησεν. Ὀλίγον μετὰ τὰς εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν του, ἀποθανούσης τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου Εὐδοκίας, τῆς μητρὸς τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Ἡράκλειος εἶχε νυμφευθῇ τὴν ἰδίαν ἐνὶ ἡλικίᾳ Μαρτίαν, θυγατέρα τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Μαρίας. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος εἶχεν ἀγωνισθῇ ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψῃ τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ γάμου τούτου, ὥστε ἀντίβαινον εἰς τε τοὺς νόμους τοῦ κράτους καὶ εἰς τοὺς κανόνας τῆς

ἐκκλησίας. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος ὅστις ἠγάπα περιπαθῶς τὴν κίβητα ἐπέειπεν «Εὐ μὲν ἔχει τὰ παρὰ σοὶ λεγόμενα, ἀπεκρίθη. εἰς τὸν Σίργιον· ὁ γὰρ σοὶ χρέος ὡς ἀρχιερεὶ καὶ φίλῳ, ἤδη ἀποδέδωκας· ἐγὼ ἡμῖν δὲ τὸ λοιπὸν καίεται τὰ τῆς πράξεως». Καὶ ἐξέτελεσε τὸν γάμον, ὑποχρεώσας μάλιστα τὸν Σίργιον νὰ εὐλογήσῃ αὐτόν. Ὁ γάμος οὗτος ἐπροξένησε μέγα σκάνδαλον εἰς ὅλον τὸ κράτος· καὶ ζῶντος μὲν τοῦ Ἡρακλείου ἡ κοινὴ ἀγανάκτησις περιστέλλετο, ἀλλὰ τὰ πάντα προεμήνουν ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἡ Μαρτίνα καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς θέλουσαν ἐκτεθῆ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τὸν κίνδυνον τοῦτον ὑβξήσεν ἀντὶ νὰ προλάβῃ ὁ Ἡράκλειος, ὅτε περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς, ἀντὶ νὰ καταλίπῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱὸν Κωνσταντῖνον, ἐνδίδων ἐν τῇ αὐθενσίᾳ αὐτοῦ εἰς τὰς παραλόγους δεήσεις καὶ ἀξιώσεις τῆς Μαρτίνας, διέταξε διὰ τῆς διαθήκης, ὅτι τὴν ἀρχὴν θέλουσι διαξαγάγει ἐξ Ἰου καὶ ἀπὸ κοινοῦ ὅ,τε Κωνσταντῖνος καὶ ὁ τῆς Μαρτίνας υἱὸς Ἡρακλεωνᾶς, ὀφείλοντες νὰ τιμῶσι τὴν βασιλίδαν ἐκείνην ἀμφοτέροι ὡς μητέρα αὐτῶν. Τὰ ὀλέθρια τῆς διατάξεως ταύτης ἀποτελέσματα ἦσαν τόσον καταφανῆ ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀποφάσει πᾶσαν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ὅτε ὑπέγραψε τὴν διαθήκην ἐκείνην· μήπως πρὸ καιροῦ δὲν ἐγίνωσκε τὴν τε κοινὴν κατὰ τῆς Μαρτίνας δυσἀρέσκειαν καὶ αὐτῶν τῶν οἰκιοτάτων αὐτῶ ἀνθρώπων τὴν δυσμένειαν; Ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ ἄλλοτε εἶχε καταχλευσθῆ πανηγυρικῶς οὕτως εἰπεῖν ὁ μετὰ τῆς Μαρτίνας γάμος· ὁ λαὸς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν θείαν ὀργὴν τὴν δυσμορφίαν καὶ τὸν θάνατον τῶν πρώτων τῆς Μαρτίνας τέκνων· ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος εἶχεν ἐλέγξει αὐτόν διὰ τὴν παράλογον πρὸς τὴν βασιλίδαν ἀδυναμίαν· καὶ μετὰ τὴν ἐκ Συρίας ἐπιστροφὴν τοῦ Ἡρακλείου ἡ κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀνεψιοῦ του Θεοδώρου (υἱοῦ τοῦ προσηνημένου ἀταδέλφου του Θεοδώρου) καὶ τοῦ νόθου αὐτοῦ υἱοῦ Ἀθαλαρίχου ἀπέβη τοιαύτη ὥστε ὁ βασιλεὺς κατήντησε νὰ ὑποπτεύσῃ αὐτούς ὡς συνωμότες καὶ ἐξώρισεν ἀμφοτέρους, ἀφοῦ ἐκοψε τὴν ρίνα αὐτῶν καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὸν δεξιὸν πόδα. Κατὰ πρῶτον δὲ ὁ Ἡράκλειος φαίνεται ἐφαρμόσας, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τὴν ἀποτρόπαιον ταύτην τοῦ ἀκρω-

τηριασμοῦ ποιήν, τῆς ὁποίας ἡ χρῆσις ἐμελλεν, ὥς μὴ ὤραιρε, νὰ ἐπαναληφθῇ πλέον ἢ ἅπαξ ἐπὶ τῶν βασιλείων τῆς δυναστείας ταύτης.

Ἄλλ' ὁσηδὴποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ παρακμὴ εἰς ἣν ἐκ ποικίλων αἰτίων περιέπεσε περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Ἡράκλειος, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας διέπραξεν ἔργα μεγάλα καὶ ἐπιτήδεια νὰ περιποιήσῃσιν εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ κλέος ἀθάνατον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ μεταγενέστεραι συμφοραὶ ἐμείωσαν τὴν ἱστορικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀξίαν· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν νῦν ἔγχεσε νὰ ἔχῃ κήρυκα ἀντάξιον τῶν μεγαλουργημάτων αὐτοῦ, δι' ὅπερ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐμακάριζε ποτε τὸν Ἀχιλλέα, ἀλλ' ἐξεναντίας τὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειον ἱστορήθησαν ὑπὸ χρονογράφων καὶ ποιητῶν ψυχρῶν καὶ ἀμαθῶν, τοὺς ὁποίους οὐδεὶς σήμερον ἀναγινώσκει ἀνευ ἀηδίας καὶ οἵτινες ἐξῆμείωσαν μᾶλλον ἢ ὠφέλησαν τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος αὐτῶν. Καὶ οἱ μύριοι Ἕλληνες αἰ μετὰ Κύρου ἀναβάντες ἐπὶ Βαβυλῶνα, ἠναγκάσθησαν ἔπειτα νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι· ἀλλ' ἡ στρατεία αὐτῶν ἀπέβη ἀθάνατος, διότι ἠξιώθη Ξενοφῶντος ἱστορικοῦ. Καὶ ὁ Ἀντίβας ἐπὶ τέλους ἐλσεινῶς ἀπέτυχεν, ἀλλὰ τὰ πρῶτα αὐτοῦ κατορθώματα κινουσι τὸν θαυμασμόν τοῦ κόσμου, διότι ἱστορήθησαν ὑπὸ τῆς μεγαλοφυοῦς γραφίδος τοῦ Πολυδίου. Ὅποιον ἡρωϊκὸν σχῆμα δὲν ἤθελεν εἶναι περιβεβλημένος σήμερον ὁ Ἡράκλειος, ἐν ἡξιοῦτο τοιοῦτου τῶν αὐλῶν αὐτοῦ μάρτυρος καὶ ἐπαινέτου. Ὅσοι φρονοῦσιν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ λόγος εἶναι μὴδὲν, τὰ δὲ ἔργα εἶναι τὸ πᾶν, ἅς μελετήσῃσι τὴν τύχην τοῦ Ἡρακλείου, ἵνα πεισθῶσιν ὁποῖαν ἀξίαν περιποιεῖ εἰς τὰ ἔργα ὁ λόγος. Ἀλλ' αὕτη αὕτη ἡ συνδρομὴ τηλικούτων συμφορῶν, αὕτη αὕτη ἡ ματαιώσις τηλικούτων ἀνδραγαθημάτων, αὕτη αὕτη ἡ ἱστορικὴ ἀδικία ἣς ἐγένετο θῦμα ὁ Ἡράκλειος, καθὼς περιποιούσαι εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ ἀληθῶς τραγικὰν χαρακτῆρα, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ συγκινήσῃσι πάσας τὰς γενναίας ψυχὰς ὅσαι δὲν φρονοῦσιν ὅτι ἡ ἐπιτυχία εἶναι ἡ μόνη τῆς ἀρετῆς ἰνδραίξις καὶ ὅτι ἡ εὐδοκμήσασα μεγαλοφυΐα δὲν δικαιοῦται μόνη νὰ ἐπισύρῃ τὸν θαυμασμόν τῶν ἀνθρώπων.

Τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου ἐξυμνήθησαν πρὸς τοὺς ἄλλους

ὑπὸ συγχρόνου τινὸς ποιητοῦ, Γεωργίου τοῦ Πισίδου, διακόνου καὶ αὐτοφυλάκῃ τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, ὅστις ἐποίησα τρεῖς μὲν ἀκροάσεις εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως, ἑτέραν δὲ πόλιν ἐπιγεγραμμένην εἰς τὴν γενομένην ἔξοδον τῶν βαρβάρων καὶ τὴν αὐτῶν ἀποσχίαν, ἥτοι ἐκθεσεις τοῦ γενομένου πολέμου εἰς τὸ τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταξὺ Ἀσάρων καὶ τῶν πολιτῶν καὶ τρίτον ποίημα εἰς δύο ἀκροάσεις ἐπιγεγραμμένην Ἡρακλείῳ, ἥτοι εἰς τὴν τελείαν περὶ τῶν Χοσρόου βασιλέως Περσῶν. Ἡ ποίησις αὐτὰ διὰ τὴν ἐπειροκαλίαν τοῦ λόγου, τὸ ἀλλόκοτον τῶν εἰρήνων καὶ τὸ διαφθῆναι τῶν πραγμάτων εἶναι ὅπως ἀναξία τοῦ ἐντυχιμένου ὅπερ προηρόθα καὶ ἐγκωμιάσθαι· ἀλλὰ συγχρόνως μαρτυρεῖ ὅπως ἐνυκλῆν ἦσαν ἔτι τότε εἰς τὰς ψυχὰς τῶν λογίων ἀνδρῶν, καὶ αὐτῶν τῶν λειτουργῶν τῆς ἐκκλησίας, αἱ ἀναμνήσεις καὶ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ, διότι ὁ ποιητὴς ἀνακρᾷ περὶ·

Ποῦ νῦν Ἀπελλῆς, ποῦ λαλῶν Διμοσθένης,
ὅπως ὁ μὲν σὺ σωματώσας τοὺς πόρους,
ὁ δ' αὖ τὰ νεῦρα τῶν λογισμῶν ἀμύσας,
ἐμπνουν ἀναστήσας τὴν σὴν εἰκόνα·

Καὶ ἀλλαχού·

Πλούταρχε, αἶμα τοῖς παραλλήλοις γράφω·
Τί πολλὰ κάμνεις καὶ στρατηγούς συλλέγεις;
Τὸν δεσπότην βαρραζε, καὶ γράφεις ὅλους.
Ἦδὴ γὰρ ὁ Πλούταρχος ἔξαρσι θέλων
τὸν τοῦ Φιλίππου καὶ πρὸς ὕψος ἀρπάσας,
ἔσπευδε δείξαι πᾶσιν ὡς ἐναντίαι
καταίχον αὐτὴν ἀντιπρόπτευσαι εὐχαι·
οὐκ ἡγνᾷ γάρ, δεινὸς ὢν λογογράφος,
ὡς εἴπερ αὐτὸν εὐτυχῶντα συγχρόσας,
δῶσει τὸ πικρὸν ἀντ' ἐπείνου τῇ τύχῃ.
Ἀλλ' εἶχεν, ὦ Πλούταρχε, τῆς τύχης πλέον
ὁ σὸς στρατηγὸς δραστικούς τοὺς συμμάχους.
Τίς δὲ στρατὸν γέμοντα περσικοῦ φόβου,

παρ' ὧς τὸ φεύγειν ἦν ἀκίνδυνος μάχη
 φύσις τε λοιπὸν ἐξ ἔθους ἐγένετο,
 ἔπεισεν ὅπλοις καὶ καθώπιος λόγοις,
 καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς δειλίαν μεθαρμόσας
 εὐτολμίαν ἔδωξε τὴν αἰτολμίαν,
 εἰ μὴ τὸ σὺν φρόνημα καὶ τὸ σὺν κράτος
 ἡγείρεν αὐτοὺς, ὥς ἀκινήτους λίθους
 τὴν γῆν βαρύντας τοῖς ἀκάρποις φορτίοις;

Ποῦ τῶν Ἀθηναίων οἱ πρὸ τούτου ζωγράφοι,
 οἱ τὸν στρατηγὸν Τιμόθεον ἐν ταῖς μάχαις
 κοιμώμενον γράφοντες, εἴτα τὴν τύχην
 ἐκείθεν ἔνθεν ἐπιδιδούσαν τὰς πόλεις;
 δέον γὰρ αὐτοῖς νῦν ἐπαντίως γράφειν,
 τὴν μὲν τύχην σοι πανταχοῦ κοιμωμένην,
 μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς ἀντερρίζουσιν πόνοις,
 σὲ δὲ στρατηγὸν διπλοκινδύνου μάχης,
 καὶ πρὸς τύχας καμόντα καὶ πρὸς βαρβάρους.

Ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν τὰς ὀλίγας ταύτας περικοπὰς,
 διότι παρέχουσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔννοιαν τινα
 τῶν ποιητικῶν ἔργων τῆς ἐποικίας ἐκατονταετηρίδος.

Ἄμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου, ἀνεπαῖνα ἡ κοινὴ κατὰ
 τῆς βασιλείδος Μαρτίνης δυσπρόσκαμα, ἥτις διῆρχε μὲν ἀνάκαθεν διὰ
 τὸν ὄθυσμον αὐτῆς γάμον, ἀλλὰ παρεστέλλετο ἐνὸς ἐξ ἡ ὀχυρῶς
 αὐτῆς σόζυτος. Ἐπὶ δὲ ἐξεργάγη τόση σφοδρότερα ὁρμή ἡ Μάρτινα,
 ἐκκλησιάζουσα ἀμέσως τὸν πατέρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπραξε τὸ
 λάθος τοῦ νὰ παρασταθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς μόνη διεξαίγουσα τὴν
 ὑπερτάτην ἀρχὴν δυνάμει τῶν διαθηκῶν τοῦ Ἡρακλείου. Ἄλλ' ὁ
 δῆμος ἀπήτησε νὰ προσέλθωσιν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἡρακλεωνῆς
 καὶ ἀπεφάνητο ὅτι αὐτὴ μὲν θέλει ἔχει τὴν τιμὴν τὴν ὀφειλομένην
 εἰς τὴν μητέρα τῶν βασιλέων, βασιλεῖς δὲ καὶ δεσπόται θέλουσιν
 εἶναι ἐκείνη καὶ ὁλοκλήρως ὁ πρεσβύτερος Κωνσταντῖνος, διότι δὲν
 προσήκει γυναικὶ νὰ ἀρχῇ τῆς ἐκκλησίας. Κατέλαβε λοιπὸν τὴν βα-
 σιλείαν ὁ Κωνσταντῖνος· ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέβλεψε μετὰ τρεῖς

μήνας, καταλιπὼν δύο ἀνηλίκους υἱούς· καὶ ἦτο μὲν ἀνέκαθεν φιλάσθενος ὥστε πιθανώτατα ἐκ φυσικοῦ ἀπέθανε θανάτου, ἡ ἀμειλιχος ὁμως κατὰ τῆς Μαρτίνης κοινὴ γνώμη δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐφαρμακεύθη ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Ἐπολιτεύθη δὲ καὶ αὖθις ἀσυνέτως ἡ Μαρτίνα, καταδιώξασα τὸν τε φίλτατον τοῦ Κωνσταντίνου ὑπουργὸν Φιλάγγριον καὶ πλείστον τῶν φίλων αὐτοῦ καὶ ὑπηρετῶν. Ὅθεν αἱ περισωθέντες ὁπαδοὶ τοῦ πρό μικροῦ θανόντος βασιλέως στασιάζουσιν ἐν Χαλκηδόνι ὑπὸ Οὐαλεντίνον ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ σώσωσι τοὺς υἱούς τοῦ Κωνσταντίνου. Εἰς μάτην ἡ Μαρτίνα, ἵνα δείξῃ τὴν εὐλαβίαν αὐτῆς, σπεύδει νὰ στέλῃ τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν ἐκείνων, τὸν Κωνσταντῆ. Ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεξανίσταται οὐδὲν ἦττον, καὶ πρῶτον καθαιρεῖ τὸν οἰκουμένον πατριάρχην Πύρρον, φίλον ὄντα καὶ πιστὸν τῆς Μαρτίνης σύμβουλον, ὥστε ἡ Μαρτίνα βλέπουσα ἐαυτὴν πανταχόθεν κινδυνεύουσαν, ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Οὐαλεντίνον καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν καίσαρα. Οὐδ' αὕτη ὁμως ἡ παραχώρησις ἤρκεσε νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ τὸν πρόμαχον αὐτῆς Οὐαλεντίνον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ σύγκλητος καθαιρεῖ τὴν τε Μαρτίναν καὶ τὸν Ἡρακλεωνᾶν, καὶ καταδικάζει ὡς ἐνόχους τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου τὴν μὲν εἰς τὴν ποινὴν τῆς γλωσσοκοπίας, τὸν δὲ εἰς τὴν τῆς ποινῆς ῥινοκοπίας. Τιοιουτοτρόπως ἀνταπεδόθη εἰς τὰ φίλτατα τοῦ Ἡρακλείου ὄντα ἡ τιμωρία ἣν πρότινον ἐτῶν πρῶτος αὐτὸς εἶχε χαρίζομενος ἴσως ἐκείνους ἐπιβάλοι εἰς ἄλλους οἰκειοτάτους αὐτῷ συγγενεῖς. Καὶ ἡ μὲν χάρις καὶ ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐτελεύτησαν ἄθλιοι καὶ ἀκάτονόμαστοι ἑκτοτε ἐν ἐξορίᾳ τινὶ ἢ ἐν μοναστηρίῳ, ἀνηγορεύθη δὲ βασιλεὺς κατὰ αὐγουστον ἡ σептмвριον τοῦ 661 ὁ ἐνδεκαετὴς Κωνσταντῆς.

Τὴν πραγματικὴν τῆς ἀρχῆς διεξαγωγὴν ἀνέλαβεν ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος αὐτοῦ ἡ σύγκλητος. Ἐκ τούτου προήλθε μὲν χαλάρωσις τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε κατεκτῆθη, ὡς προείπομεν, τελευταῖον ἡ Ἀλεξάνδρεια ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατὰ δεκάμβριον τοῦ 661, ὁ δὲ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ δικαίητος τῆς Ἀφρικῆς ἀνεκλήρξεν θανάτον ἀνεξάρτητον· ἀλλ' εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι

καί τοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑρακλείου ἐπῆλθον τόσαι ἀφορμαὶ ἐξασθενήσεως τοῦ κράτους, ὁ μωσαμβανισμὸς ὅστις ἤδη συνεπλήρου εὐχερῶς τὴν κατάκτησιν τῆς Περσίας καὶ ἐξέτεινε τὸν προσηλυτισμὸν αὐτοῦ μέχρι τῆς Σινικῆς, δὲν ἐπήνεγκεν ἐπὶ Κωνσταντος βασιλεὺς πληγὰς εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον, δηλαδὴ εἰς τὸ προπύργιον τοῦ κόσμου τούτου, τὸ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνικὸν κράτος· ἐν μέρει μὲν διότι τὸ κράτος τοῦτο ἔσχαζεν εἰς ἐπὶ ἡθικὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας δὲν εἶχον τὰ θρησκευόμενα τῆς ἀπωτέρω Ἀνατολῆς, ἐν μέρει δὲ διότι μετ' οὐ πολὺ ἤρχισαν αἱ ἐμφύλιοι τῶν μωσαμβανῶν ἐριδεις. Τῶνόντι ἐν ἔτει 646. οἱ Βυζαντινοὶ, πέμψαντες εἰς Ἀλεξάνδρειαν στόλον καὶ στρατὸν, ἀνέκτησαν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν πρωτεύουσαν ταύτην τῆς Αἰγύπτου, οὐδὲ ἀπέβαλον αὐτὴν αὐτὴς εἰμὴ μετὰ ἱκανὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Ἀράβων, τοὺς ὁποίους ἐβουλόθησαν καὶ εἰς τὴν δευτέραν ταύτην ἄλωσιν διὰ παντὸς τρόπου οἱ ἑσπῆται. Μετὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἄλωσιν ὁ Ἀμρουῦ, ἐκδικούμενος τὴν Ἀλεξάνδρειαν, κατέλυσε τὰ τεῖχη αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τῶν δύο πολιορκιῶν εἶχον πῶσι πλείστοι τῶν κατοίκων αὐτῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἀμρουῦ, ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς Αἴγυπτον ἐφίξας, εἶχε βάλει, περὶ τὴν ἀρχαίαν Μέμφιν, τὸ θεμέλιον νέας ἀραβικῆς πόλεως, ἥτις ὠνομάσθη βραδύτερον Κάϊρον, ἥτοι Νικόπολις, ἡ μεγάλη τοῦ Ἀλεξάνδρου πόλις ἀπέβαλεν ἑκτοτε τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀκμὴν.

Κατὰ τὸ ἐπὶ τὸν ἔτος, 647, ἐπεχείρησαν οἱ μωσαμβανοὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς, ἀλλὰ τοσοῦτον γενναίαν ἀμυνὰν ἀντέταξεν εἰς αὐτοὺς ὁ πατρίκιος Γρηγόριος ὥστε εἰ καὶ κατετροπώθη ἐπὶ τέλους εἰς μάχην ἐναγώνιον καθ' ἣν ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος, οἱ Ἀραβες ὅμως ἠναγκάσθησαν νὰ παραιτηθῶσι τοῦ σκοποῦ τοῦ νὰ καταλάβωσιν ὁριστικῶς τὴν χώραν ταύτην, καὶ μετὰ πεντεκαίδεκα μηνῶν ἀγῶνας ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεθόρια τῆς Αἰγύπτου μετὰ τῆς λείας καὶ τῶν αἰχμαλώτων, οὐδὲ ἐπανέλαβον ἐπὶ εἰκοσι περίπου ἔτη τὰς πρὸς δυσμὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας Μωαβιά, ὁ μετέπειτα καλίστης γενόμενος, ἐλεπλάττησε μὲν τῷ 648 τὴν νῆσον Κύπρον διαπεράσας ἐπὶ 1700 πλοαρίων καὶ ἐκυρίευσεν τὴν πρωτεύουσάν τῆς νήσου Κωνσταντίαν, τὴν πάλαι ποτὲ Σαλαμίνα καλουμένην· ἀλλὰ μετὰ δύο

ἔτη στόλος καὶ στρατὸς βυζαντινός, ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κωνσταντίνου, ἐξέβαλε τοὺς μουσουλμανικοὺς ἐκ τῆς Κύπρου καὶ ἀνέστησεν αὐτήν. Ἐν τῇ μεταξὺ δὲ ὁ Μωαβιῶ ἐπολιόρμηκε τὴν περίφηρον νῆσον Ἀραβὸν ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ διὰ τὴν καρτερικὴν τῶν κατοίκων ἀμυναν, ἔπειτα δὲ ἐπανελθὼν, κατὰ τὸ ἐπὶ ἐτος, ὑπεχρέωσε μὲν τοὺς Ἀραβίους νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου θέλωσιν, ὥστε ἡ νῆσος ἔμεικεν ἔρημος. Ἐγένοντο συγχρόνως ἐπιδρομαὶ τινες τῶν Ἀραβῶν ἐν Κιλικίᾳ, Ἰσαυρίᾳ, Ἀρμενίᾳ· κατελήφθη ὡς αὐτὸς ὑπ' αὐτῶν τῇ 653 ἡ νῆσος Ῥόδος, ὅτε καὶ συνέτριψεν τὸν περίφημον κολοσσόν ὅστις ἄλλοτε ἐκόσμηε τὴν εἰσοδὸν τοῦ λιμένος, εἶχεν ὅμως πρὸ καιροῦ καταπέσει ἐκ σεισμοῦ· ἀλλ' οὐδαμῶς τῶν χωρῶν τούτων φαίνονται ὁματικῶς κατασταθέντες οἱ πολέμοι.

Ὁ Μωαβιῶ, ὅστις ἦτο εἰς τῶν μεγαλοφυεστέρων ἀνδρῶν οὓς ἀνέδειξεν ὁ μουσουλμανικὸς κόσμος, ἐνόηε ὅτι τὸ χριστιανικὸν κράτος ἡδύνατο νὰ παρατείνῃ πολὺ τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ, ἐὰν δὲν ἐλάβανε καιρίαν τινὰ πληγὴν ἀλλοκομένης τῆς μεγάλης αὐτοῦ βασιλευούσης. Ὅθεν ἐπεχείρησεν ἐπὶ τούτῳ παρεκευνᾶς ἀξιολόγους, καὶ εἶχεν ἥδη τῇ 654 ἀφροῖσι τὸν στόλον αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα τῆς κατὰ τὴν Συρίαν Τριπόλεως, ὅτε δύο χριστιανοὶ ἀδελφοὶ κάτακοι τῆς πόλεως ἐκείνης, ὑπὸ ζήλου ἐνθους κινούμενοι, ὁρμῶσιν εἰς τὰς φυλακὰς ὅπου ἦσαν οἱ αἰχμαλώτοι βυζαντινοὶ, ἀπελευθεροῦσιν αὐτοὺς, προσβῆλθουσι καὶ φονεύουσι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, κατακυρπελοῦσι τὸν στόλον καὶ τὰς ἀποθήκας καὶ σώζονται εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Οὐδὲν ἦτοεν ὁ Μωαβιῶ παρεκευνᾶζει νέον στόλον, διορίζει ἡγεμόνα αὐτοῦ τὸν γενναῖον Ἀβουλσάφ, καὶ ἵνα διαφύγῃ τὰς χριστιανικὰς δυνάμεις, ἐπέρχεται αὐτός διὰ ἑρᾶς ἐπὶ Κωνσταντίν. τῆς Καππαδοκίας. Ἐν τῇ μεταξὺ ὁ Κωνσταντίνος, ὅστις εἶχεν ἥδη ἐλκευθῆναι, παρεσκεύασεν ὡς αὐτὸς κεντρικὴν δύναμιν καὶ ἀναλαβὼν αὐτός τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐξέπλευσε τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπέστησε τὸν ἀραβικὸν στόλον εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, 654. Ἡ σύγκρουσις ὑπερῆε φοβερὰ, ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπέβη τὴν προεσκευασμένην ἀνδρομάν τῷ ἀεμνήστῳ αὐτοῦ πάσῃ. Ἐν τῇ ἀσμένῃ τῆς μάχης βλέπων τοὺς πολεμικοὺς ἐπισκεπτόμενος κατὰ τῆς βασι-

λίθος νῆας ἐκίδυσεν ἄλλον τινὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐσθῆτα· καὶ ἐπειδὴ πάλιν ἐκινδύνευσεν, εἰς τῶν δύο ἀτραπητῶν ἀδελφῶν εἷπτες εἶχον πυρρὰ πλῆθει τὸν ἀραβικὸν στόλον ἐν Τριπόλει, εἰς πλοῖα εἰς τὸ βασιλικὸν σκάφος καὶ ἀρκάσας τὸν βασιλέα καὶ εἰς ἕτερον ἀπαγαγὼν σκάφος, ἐπέστρεψεν αὐθις εἰς τὴν βασιλικὴν νῆα καὶ ἔπεισε γενναίως ὑπὲρ τοῦ βασιλέως μαχόμενος, ὃ δὲ βασιλεὺς ἀπέπλευσεν ἀρίστω εἰς Κωνσταντινούπολιν καταλιπὼν εἰς τὴν τύχην τὸν ἡττηθέντα αὐτοῦ στόλον. Κατ' εὐτυχίαν οἱ Ἀραβες οὔτε κατὰ ξηρὰν οὔτε κατὰ θάλασσαν ἀφυνήθησαν νὰ ὤρκαθῶσιν ἐκ τοῦ καταρθέματος τούτου, διότι ὁ τότε καλὶς αὐτῶν Ὀθμᾶνης κατηγορηθεὶς ὅτι βουλευόμενος νὰ καταστρέψῃ τὸ κοράνιον, προεκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ στάσις καθ' ἣν ἐδολοφονήθη τῷ 856· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ πρέσβυφον μεταξὺ τῶν Ἀραβῶν μακροὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι, αἵτινες δὲν ἔπαυσαν εἰμὴ μετὰ πενταετίας· καὶ ἐπῆγαγον μὲν ἐπὶ τέλους τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον τοῦ Μωαμεῦ ὡς καλίου, οὐ μόνον ἑμᾶς ἀνέστειλαν τὴν κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐπίθεσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐταπεινώσαν ὅπως οὖν τὸν ἰσλαμισμὸν.

Ὁ βασιλεὺς Κώνστας, ὅστις δὲν διάφερεν ἐπὶ τοῖς προτερήμασιν αὐτοῦ, εἶχεν ἑμᾶς σκεῖσθαι τοῦ καθέκαστος καὶ τὴν προαίρεσιν ταύτῃ νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ καθέκαστος, ὡρλήθη ἀπὸ τὴν περισπωμένη τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἀντιπάλου ἵνα ἐπιχειρήσῃ τῷ 857 στρατείας «κατὰ Σκλαβηνίας» ὡς λέγει Θεοφάνης, «κατὰ Σκλαβήνων» ὡς λέγει Κεδρηνός, καὶ πολλοὺς ψυμαλώτευσεν καὶ ὑπέταξε κατὰ τῶν ἑμᾶς Σκλαβῶν ἐστράτευσε, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὴν. Ὁ Φαλλμεράυερ βεβαιεῖ ὅτι ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἔκαστος σχεδὸν ἢ μετὰ τὴν Ἰστρου καὶ Μαλίας ἄκρας χώρα κατεῖχτο ὑπὸ Σκλαβῶν καὶ ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν Σκλαβηνία· συνεπάγεται δὲ ἰδίως ὅτι ὁ Κώνστας κατεπολέμησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῖς περὶ Φιλίππους καὶ Θεσσαλονίκην Σκλαβούς. Ἀλλὰ καθὼς τὰ πλείστα τῶν ὅσα λέγει, περιέχει, καὶ αὕτη τοῦ ἀνδρὸς ἡ εὐήθεια ὑπερβολὰς, προεήλθους καὶ ἐτελῶς ἀπαράδεκτους, μεμυγμένους μετὰ τινος ἀληθείας ἢ ταυτάχιστον πιθανότητος. Ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐδέετο ἀνόμασαν «Σκλαβηνίαν» τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χῆ-

ρας καὶ ὅτι ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ἐξαίρετως ἑκατονταετηρίδος αἱ Σλαυ-
καὶ φυλαὶ δὲν εἶχον ἔτι καταπλημμυρῆσαι ἀπάσας τὰς χῶρας
ἐκείνας, κατέστησεν ὁ Ζιγκάϊζεν ἕως πάσης ἀμφιβολίας. Δὲν εἶναι
ὁμῶς ἀπίθανον, ἂν καὶ ἱστορικῶς δὲν ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ Κών-
στας ἐστράτευσεν ἐπὶ Σλαύους τῆς Μακεδονίας ἢ τῆς Θράκης, δὴ τότε
μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἀπαντῆσαι Σλαύους ἀναφερομένους ὡς κατέ-
χοντας ἤδη πρὸ τινος χρόνου μέρη τινὰ τῶν δύο ἐκείνων ἐλληνικῶν
χωρῶν.

Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κώνστας ἤρχισε παρασκευάζων νέον στόλον κατὰ
τῶν Ἀράβων· ὁ δὲ Μωαυῖᾶ, ὅστις ἦτο ἔτι ἀπασχολημένος, ὑπὸ
ἐμφυλίων πολέμων, ἠθέλησε, φαίνεται, νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἐξω-
τερικὸν τοῦτον κίνδυνον συνομολογῶν τῷ 658 εἰρήνῃ. Ἀλλὰ
τὰ περὶ τῆς εἰρήνης ταύτης ἱστορούμενα εἶναι σφόδρα ἀσφῆ.
Κατὰ τὸν ἀρχαιότερον τῶν χρονογράφων, τὸν Θεοφάνην, ἡ εἰ-
ρήνη συνομολογήθη ἐπὶ τῷ ὄρει τοῦ νὰ τελῶσιν οἱ Ἀράβες εἰς
τὸ κράτος « καθ' ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἵππον καὶ δού-
λον. » κατὰ δὲ τὸν πολὺ μεταγενέστερον Ζωναρᾶν, οἱ Ἀράβες
δὲν ἐπέτρεψαν διαιτεῖς ἀναγκῆς εἰμὴ ἐπὶ χρήμασι· πάλιν δὲ
κατὰ τὸν μεταγενέστερον ὡσαύτως Λέοντα τὸν γραμματικόν, ὁ
Μωαυῖᾶ ὑπέβαλε μὲν πρότερον περὶ εἰρήνης, ὑποσχόμενος νὰ τελῇ
καθ' ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἵππον καὶ δούλον, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς
δὲν ἐπέισθη. Τῶν τριῶν ταύτων μαρτυριῶν οὐδεμία εἶναι πιθανή. Οἱ
ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Γραμματικοῦ ἀναφερόμενοι
ὅροι εἶναι ὁμοιότατοι τῶν ὄρων εἰς οὓς ὑπέκυψαν οἱ Μωαμεθανοὶ
μετὰ εἴκοσιν ἔτη, ἦτοι μετὰ τὰς συμφορὰς αἱ ἐπαθον ἐπὶ τῆς πρῆ-
της πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ τῷ 658 ὅτι οὐδε-
μίαν ἔτι τοιαύτην συμφορὰν εἶχον πάθει, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς ἠδύ-
ναντο νὰ δέχθωσι τοσοῦτον βαρεῖς ὄρους. Τὸ δὲ ὅτι προσέτειναν τοι-
οῦτους ὄρους, ὁ δὲ βασιλεὺς δὲν ἐδέχθη αὐτούς, εἶναι ἔτι μᾶλλον
ἀπίθανον. Ἀφ' ἑτέρου, αἱ ἐσωτερικαὶ τοῦ Μωαυῖᾶ δυσχέρειαι ἦσαν
τοιαῦται ὥστε ἀνυπόστατον ὡσαύτως φαίνεται τὸ παρὰ τοῦ Ζωναρᾶ
λεγόμενον ὅτι δὲν συνήνεσεν εἰς εἰρήνην εἰμὴ ἐπὶ χρήμασιν. Ἄν λοι-
πὸν συνομολογήθη εἰρήνη, συνομολογήθη βεβαίως ἐπὶ ὄροις ἐπιεικε-
στέροις ἐκατέρωθεν.

Ὅπως δὴ ποτε αἱ ἐχθρόπραξιαι ἐπανεληθήσαν ἐν ἔτει 662. Τοῦλάχιστον τότε παγώσαντος τοῦ Μωαυῖα τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀναφέρονται πάλιν ἀόριστοί τινες τῶν Ἀράβων ἐπιδρομαὶ καὶ λεηλασίαι εἰς τὰς χώρας τοῦ κράτους. Ὡς βέβαιον δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἐν ἔτει 665 οἱ Ἀράβες ἐπεχείρησαν νέαν κατὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς ἐκστρατείαν, καθ' ἣν κατίσχυσαν τῶν Βυζαντινῶν στρατευμάτων καὶ ἐκυρίευσαν μίαν πόλιν, ἀλλ' ἐπέστρεψαν αὐθὺς εἰς Αἴγυπτον. Τῷ δὲ 667 δύο τῶν Ἀράβων στρατηγοὶ ἐπιστρατεύσαντες κατὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκυρίευσαν τὸ Ἀμώριον τῆς Φρυγίας, καὶ καταλιπόντες ἐν αὐτῷ φρουρὰν πεντακισχιλίων ἀνδρῶν, ἐπέστρεψαν εἰς Συρίαν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 668, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖον τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντος ἔτος, ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας, ἐπελθὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀνέκτησε τὸ Ἀμώριον καὶ ἔσφαξε πᾶσαν τὴν ἀραβικὴν φρουρὰν ὥστε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τοῦ Κωνσταντος βασιλείας ὁ Ἰσλαμισμὸς δὲν ἠδυνήθη ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ προχωρήσῃ ὀριστικῶς οὔτε πρὸς βορρᾶν τῆς Συρίας ἐν Ἀσίᾳ, οὔτε πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου ἐν Ἀφρικῇ.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Κωνσταντὸς εἶχε πρὸ καιροῦ, ἥτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 662, μεταβῆ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰταλίαν. Τὴν ἀναχώρησιν ταύτην ἐξήτησαν νὰ ἐξηγήσωσιν οἱ χρονολόγοι λέγοντες ὅτι ὑποπεθεύσας ἄλλοτε τὸν ἀδελφὸν Θεοδόσιον κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς τὸν ἱερατικὸν βίον ὅτι ἔπειτα τῷ 660 ἐρόνευσεν αὐτὸν καὶ ὅτι περιπεσὼν τούτου ἔνεκα εἰς δεινὴν τύψιν συνειδόμενος, ἀπεστράφη τὴν πόλιν εἰς ἣν καθ' ἑκάστην ἐλάμβανεν ἀφορμὴν νὰ ἐνθυμῆται τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο ἀνοσιοῦργημα. Ἀλλὰ ὑποτιθεμένου ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν ἀληθῆ, τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ὑπηγούρου καὶ ἄλλοι σπουδαῖοι πολιτικοὶ λόγοι. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ μὲν Σλαῦοι εἶχον κατατροπωθῆ ἐν Εὐρώπῃ, οἱ δὲ Ἀράβες ἐφαίνοντο ὅπως οὖν συνεσταλμένοι ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ. Οἱ ἐξωτερικοὶ ὅμως οὗτοι πολέμιοι δὲν ἦσαν οἱ μόνον πρὸς οὓς εἶχε νὰ ἀνταγωνισθῇ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία. Εἶδομεν ὅτι ἡ περὶ προσκυκλώσεως τῶν μονοφυσιτῶν ἀπόπειρα τοῦ Ἡρακλείου, ἀντὶ νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ποθομένην ἑνωσιν, προσκάλεσεν ἐξεναντίας νέαν αἵρεσιν, τὴν τῶν λεγομένων

μονοθελητῶν. Ἡ ἐκδοσις δὲ ἣς ὁ βασιλεὺς ἐκείνος διέταξε τὴν παύ-
 σιν πάσης περὶ τούτων συζητήσεως, δὲν ἴσχυσε νὰ ἀρπύσῃ τὰ ποσέ-
 ματα. Αἱ ἐριδὲς ἐξηκολούθουν, οἱ δὲ Ἄραβες δὲν ἐπαυον ἀρπαζό-
 μενοι ἀπὸ τῶν διενέξεων τούτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καθ' ὅλας
 αὐτῶν τὰς ἐπιδρομὰς. Ὄθεν ὁ Κώνστας Β'. ἅμα ἡλικιωθεὶς τῷ 648
 ἐπαχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ αὐθις σιωπὴν περὶ τῶν ζητημάτων τούτων
 διὰ τοῦ λεγομένου Τύπου, τοῦ συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ τότε αἰου-
 μενικοῦ πατριάρχου Παύλου. Κατὰ δοστυχίαν οἱ πάπαι ἀντεπι-
 τεύθησαν, καθὼς πάντοτε, εἰς τὰς συμβιβαστικὰς προαιρέσεις τῆς
 ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας. Ὁ πάπας Θεόδω-
 ρος συγκαλέσας σὺνθεον κατεδίκασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη
 διὰ τῆς συγγραμμάτων βλασφημίας, καθότι λαβὼν τὸ ἕθιον ποτάριον
 καὶ ἐν τοῦ ζωοποιῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ τῷ μέλει ἐπιστάξας,
 οὕτως ἰδίᾳ χειρὶ ἔγραψε τὴν ἀνόσιον ἐκείνην καταδίκην. Ἀποθανόν-
 τος δὲ τοῦ Θεοδοίου, ὁ υἱὸς πάπας Μαρτίνος οὐ μόνον ἀπαγορεύθη
 ἔργῳ τῆς κηνομισημένης βασιλικῆς κυρώσεως, ἀλλ' ἀντὶ, κατὰ τὴν ἀ-
 παίτησιν τοῦ Κωνσταντίνου, νὰ παραδεχθῇ τελευταῖον τὸν Τύπον,
 ἐξεναντίας διὰ νέας συνόδου ἀνεθεματίσεν αὐτόν. Ἡ σκανδαλώδης
 οὕτη διωγμὸς τῆς παπικῆς ἐξουσίας προέκλεισε θανάτῳ τοῦ πάπα
 Μαρτίνου τιμωρίαν τόσῳ μᾶλλον ὅσην βαρεῖαν προέκυψεν ὑπόκειται ὅτι
 αὗτος εἶχε συνεννοηθῇ πρὸς τοὺς Ἄραβας, οἵτινες ἐπιδραμεύοντες κατὰ
 τοὺς χρόνους τούτους εἰς Σικελίαν εἶχον καταλάβει παρὰ τὴν τιμὴν
 αὐτοῦ. Ὁ πάπας οὗτος, συλληφθεὶς ἐν διαταγῇ τοῦ βασιλέως ὑπὸ
 τοῦ ἐξάρχου τῆς Ἰταλίας, ἀπεστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ
 δικασθεὶς ἐνταῦθα καὶ καταδικασθεὶς διὰ τρόπων σφοδρῶ ἐπονείδι-
 στων, ἐὰν πιστεύσωμεν τοῖς λατίνοις χρονολογικοῖς καὶ τοῖς δυτι-
 κῶς ἱστορικοῖς, ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, ὅπου καὶ ἀπέθανε μετὰ τινος
 μῆνους.

Ἄν θέλωμεν βαθείως δικαιολογήσει καθ' ὁλοκλήραν τὴν διωγ-
 μὸν αὐτῆν τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ἄλλ'
 ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς αἰ ὑπὸ τῶν δυτικῶν ἱστορούμεναι ἐνταῦθα ἀτιμώσεις
 καὶ ἐξυβρίσεις, δὲν εἶναι παντάπασιν βέβαιον ἂν ἔχωνται ἀληθείας,
 ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ κακοβουλία τῆς παπικῆς
 ἀρχῆς ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ὑπομονὴν τῆς ἐν Κων

σταυνομενός τῃ μοναρχίᾳ καὶ νὰ καταναγκάσῃ αὐτὴν νὰ ἐπιβάλῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν τιμωρίαν εἰς τοὺς ἐνόχους. Ἐνῷ ὁ χριστιανισμὸς ἐκινῶν τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον, ἐνεκα τῶν διαφάσεων αὐτοῦ, καὶ ἐνῷ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἥτις μόνη προεκινδύνευεν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἠγωνίζετο συγχρόνως νὰ καταπαύσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὰς ἐλαθρίας ἐκείνας ἐριδίας, ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης καὶ ἂν ὑπατεθῇ οὐκ ἀδίκως κατηγορήθη ἐπὶ σφηννοήσει μετὰ τῶν Ἀράβων, ἀναμφισβητήτως ἡμῶς δὲν ἐπαινοῦν ὑποθαλάπων τὰς ἐριδίας ἐκείνας. Ἡ δὲ ἦτο δυνατὴν ἡ βασιλεία ἡμεῶν νὰ μείνῃ ἐν διαφόρῃ πρὸς τοιαύτην ἀφροσύνην ἂν ὅχι καταβαυλίαν; Οὐδὲ εἰς τὴν τιμωρίαν ἐκείνην ἠρέσθη ὁ Κώνστας, ἀλλὰ μετὰ τινος ἐκαυτοῦς βλέπων ταύτας ἐν τῇ ἀνατολῇ παλαιμίας ἦσαν. Ἡ πρότερον ἐπακινδύνους ἀπεράσιον νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς Ἰταλίαν ἵνα διὰ τῆς αὐτοῦ παρουσίας αὐτῷ περυστῇ τὰς παρεκτροπὰς τῆς παπικῆς ἀρχῆς.

Αὕτη ἐν τούτοις ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ δυσηρέστησε τοῖς κατοίκους τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐξαίρετως τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἵτινες εἶχον τὴν συνείδησιν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν ἀποτελεῖ μέγας φυσικὸν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐβλεπον ποτὲ εὐχαρίστως τὰς δυνάμεις, τοὺς πόρους καὶ τοὺς βασιλεῖς αὐτοῦ, ἀπασχολομένους εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀδρίου χώρας. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκαμμένου, ἡ δυσἀρέσκεια ἠέξησε τόσῳ μᾶλλον ὅσοι διεδόθη ὅτι ὁ Κώνστας μελετᾷ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν πρωτεύουσάν τοῦ κράτους εἰς Ῥώμην. Ὅτι τὸ βούλευμα τοῦτο, ὅπερ ὅλοι οἱ νεώτεροι ἐπαναλαμβάνουσιν ὡς βέβαιον, οὐδεμίαν εἶχε σπουδαίαν ἐκτίμησιν, ἀλλ' ἦτο ἀπλὴ φήμη, ἐκρησθηθεῖσα ἵνα παροξύνῃ αἰεὶ πνεύματα, συνάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Κώνστας, ἀπελθὼν εἰς Ἰταλίαν, οὐδὲ διέτρυψε καὶ ἐν Ῥώμῃ. Οὐδὲν ἦσαν ἡ φήμη ἐπέτυχεν ἐν μέρει τοῦλάχιστον τοῦ ἀκροῦ, διότι ἐπιβλασθέντος τοῦ βασιλέως περὶ τὰ τέλη τοῦ 662, ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐστάσισε καὶ προΐσταμένου τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέου διεκώλυσε τὴν ἀναχώρησιν τῆς βασιλίδος καὶ τῶν τριῶν αὐτῆς υἱῶν. Ὁ δὲ Κώνστας ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς πρωτεύουσας, καὶ, προσελθὼν εἰς Ἀθήνας, ἀπεχέμασεν ἀνταῖθα. Ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ διατριβὴ του εἶναι ἀξιοσημείωτος. Κατὰ τὰς ἱστορικὰς τοῦ Φελλμεράιερ δο-

ξασίας, αἱ Ἀθήναι ἦσαν τότε κατεστραμμέναι καὶ ἔρημοι ἕνεκα τοῦ ὑποτιθεμένου ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατακλυσμοῦ ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἑκτῆς μέχρι τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ὁμοῦ ἐπειδὴ ὁ Κώνστας ἔχων νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τῆς Ανατολῆς πόλεων προετίμησε νὰ διαχειμάρῃ ἐνταῦθα, εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ Ἀθήναι οὐ μόνον δὲν εἶχον ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἀλλὰ παρείχον καὶ μίαν τῶν τερπνοτέρων καὶ ὠραιτέρων τοῦ κράτους διατριβῶν. Ἐξ Ἀθηναίων ἀνεχώρησε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔαρ καὶ καταπλεύσας εἰς Τάραντα ἀπῆλθεν εἰς Ῥώμην περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ιουλίου, διέτριψεν αὐτόθι ἐπὶ τινες ἡμέρας καὶ ἔπειτα μετέβη διὰ Νεαπόλεως εἰς Σικελίαν, ἐδρεύσας ἐν Συρακούσαις, ὅπου ἐδολοφονήθη τῷ 668 ὑπὸ τινος τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ. Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι ἐσύλησε τὰς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, ὅτι οὐδόλως ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τοὺς Λομβαρδοὺς, οἵτινες κύριοι ἤδη ὄντες ἀπάσης τῆς ἄνω Ἰταλίας καὶ τοῦ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ Βενετέντου ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς εἰς ὅλην τὴν χερσόνησον καὶ ὅτι παρεδόθη εἰς πᾶσαν ἀσώτιαν καὶ ἀκολασίαν ἐν Συρακούσαις. Τὰ περὶ τούτου λεγόμενα δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξελέγξωμεν, διότι οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι δὲν ἀκριβολογοῦσι περὶ ταῦτα καὶ διότι εἶναι οὐδὲν ἥττον τῶν δυτικῶν δυσμενεῖς πρὸς αὐτὸν ἕνεκα τῶν συμδιδαστικῶν αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα προαιρέσεων δι' αὐτὸν, ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας, καλοῦσιν αὐτὸν αἰρετικόν. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι ἂν καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Κώνστας δὲν φαίνεται ἀνὴρ διακεκριμένος, ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων ὁμοῦ ἐξάγεται, ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, χάρις εἰς τὴν σύνασιν τῆς συγχλήτου καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀρχόντων, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ στρατηγὸς Ἀνδρίας, ἀνεχατίσθησαν μὲν κατὰ τὸ δυνατόν οἱ Ἀραβες, κατετροπώθησαν δὲ οἱ Σλαῦοι, ἐπράχθη δὲ ὅ,τι ἔδει νὰ πράχθῃ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα.

Ἡ ἐν Συρακούσαις δολοφονία τοῦ Κώνσταντος δὲν ἔγινετο ἕνεκα προσωπικοῦ πάθους, ἀλλὰ δισηργήθη ὑπὸ ἐπιτοπίου πολιτικῆς συνωμοσίας ἣτις ἀνηγόρευσε βασιλεῖα ἕνα τῶν ἀξιαματικῶν τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, Ἀρμένιον μὲν τὸ γένος, ὀνόματι δὲ Μιζίζιον. Ἀπὸ

τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡρακλείου οἱ Ἀρμένιοι ἀπετέλουν ἀξιόλογον τοῦ στρατοῦ μέρος καὶ πολλοὶ αὐτῶν ἀξιωματικοὶ ἰδρυσαν ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει οἴκους ἀναδειχθέντας βραδύτερον ἐπιφανεστάτους ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Μιζιζιος διέπρεπε μᾶλλον ἐπὶ τῷ ἀλλεὶ τοῦ εἶδους ἢ ἐπὶ ἀρετῇ καὶ ἀξίᾳ· ὅθεν εὐχερῶς κατεβλήθη. Ἀμα ἀνηγγέλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ γινόμενα, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ πρεσβύτερος τοῦ Κωνσταντος υἱός, ὁ πρὸ καιροῦ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ πατρὸς διέπων τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα καὶ ἤδη κα-
ταλαβὼν τὴν ὅλην ἀρχὴν, ἔπευσε νὰ ἐκδικήσῃ τὴν διττὴν ἐκείνην κακουργίαν. Ἀναχωρήσας ἐκ τῆς πρωτεύουσας μετὰ στόλου, προσ-
ελάσεν εἰς Σικελίαν καὶ ἄλλας δυνάμεις ἐκ Ῥευέννης, ἐκ Καμπανίας, ἐκ Σαρδόνος καὶ ἐξ Ἀφρικῆς, κατετρόπωσε τάχιστα τὴν στά-
σιν, ἀπαεραλίσει τὸν Μιζιζιον καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπο-
λιν, ὅπου ὁ δῆμος ἐχαίρεισεν αὐτὸν διὰ τῆς τοῦ Πωγωνάτου ἐ-
πωνυμίας, ἣν φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ· διότι ὅτε πρὸ μικροῦ ἀνεχώρησε,
τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦτο ἔτι παντελῶς ἀγένειον, ἐνῷ ἤδη ἤρχιζε νὰ
ὑποραίνηται ὁ πῶγων αὐτοῦ.

Ἀμα ἐπιστρέψας, εἰδέντε νὰ καταβάλλῃ ἄλλην στάσιν. Οἱ δύο αὐ-
τοῦ ἀδελφοί, Τιθέριος καὶ Ἡράκλειος, εἶχον μὲν λάβει τὴν τιμητικὴν
ἀξίαν τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' ἄνευ πραγματικῆς τιнос μετοχῆς εἰς τὴν
ἀρχὴν. Ὁ δὲ στρατὸς τοῦ θάματος τῆς Ἀνατολῆς, συνδραμὼν εἰς
Χρυσόπολιν, ἀπήγγητε νὰ παραχωρηθῇ καὶ εἰς αὐτοὺς ἡ προσήκουσα
μερὶς τῆς ἐξουσίας· καὶ, τὸ περίεργον, οἱ συνωμῆται ἐδικαιολόγησαν
τὴν ἀξίωσιν διὰ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος, λέγοντες ὅτι εἰς Τρι-
ᾶδα πιστεύομεν, τοὺς τρεῖς στέφομεν. Ἀναφέροντες τὸ πραιατατικὸν
τοῦτο ὡς νέαν ἀποδείξιν τῆς διαστροφῆς τῶν θρησκευτικῶν δογμα-
των καὶ τῆς ὀλεθρίας ἐπιβρόχης ἣν ἡ διαστροφή αὕτη εἶχεν εἰς τὴν τύ-
χην τοῦ κράτους. Ἀλλὰ ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπέσθη ὑπὸ τοῦ πα-
ραδόξου ἐπεινίου ἐπιχειρήματος καὶ ἀνασκολοπίσας τοὺς πρωτοφροῦς
τοῦ κινήματος, κατέστειλεν οὕτω τὴν στρατιωτικὴν ταύτην στά-
σιν. Πρὸς δὲ τοὺς ἀδελφοὺς ἐπολιτεύθη παραδόξως· ἀφοῦ ἐρίνονό-
πησεν αὐτοὺς, ἐξηκολούθησεν ἀναφέρων τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς ὅλας
τὰς δημοσίας πράξεις μέχρι τοῦ 681, ὅτε λαθὼν νέας ὑπονοίας,
ἀφῆρσεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν τοῦ Αὐγούστου ἐπωνυμίαν, ὥστε ἐκτοτε

δήγαγον τὸ λοιπὸν τοῦ βίου ὡς ἰδιῶται. Τινὲς τῶν νεωτέρων ἰστούσαν νὰ παραδεχθῶσι τὸ γεγονὸς τῆς βίνοκοπίας, διὰ τὴν φυσικὴν πρόβητα τοῦ βασιλέως. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν δικπιετῆσαι ἀναλογιζόμενοι μᾶλλον ὅτι, ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν αὐτοὺς ὑποκινήσαντας τὴν στάσιν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἦναι ἀξιοὶ τῆς αἰτρᾶς ἐκείνης ποινῆς, ἵπως ἐπειτα διετήρησεν αὐτοῖς τὸ τοῦ Αὐγούστου ἀξίωμα; Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου χρονογράφου Θεοφάνους καὶ δυστυχῶς συνάδει πρὸς ἄλλας ὁμοίας ἢ ἀναλόγους πράξεις τῶν βασιλέων τῆς αὐτῆς δυναστείας.

Ἐν τῇ μεταξὺ τὸ κράτος διέτρεξε τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν Ἀράβων κίνδυνον. Ὁ καλῖφης Μωαυῖα ἐπεχειρεῖ μὲν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὰς νήσους τῆς Μεσογείου· μικροῦ δ' ἐδέησεν ἐν ἔτει 670 νὰ κυριερχήσῃ καὶ ἀπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οἱ στρατηγοὶ αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως βυζαντινῶν καὶ ἰθαγενῶν, ὥστε ὁ Μωαυῖα περιῆλθεν αὐθις εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖνο προπύργιον, ἐὰν δὲν γείνη κύριος τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ. Ὅθεν ἐν ἔτει 671 παρασκευάσας στόλον ἰσχυρότερον πάντων τῶν προηγουμένων ἐξαπέστειλεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μῆδ' ἀπορήσῃ τις βλέπων τοὺς Ἀράβας κατορθοῦντας τοσαύτας ναυτικὰς παρεσκευὰς κατὰ τῶν μέγα τῆς ἐποχῆς ταύτης θαλασσοκρατούντων Βυζαντινῶν. Ἀφ' ἧς ἐγένοντο κύριοι τῶν παραλίων τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, οἱ μωαμεθανοὶ προσεκτίησαντο πάντα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς συγκρότησιν ναυτικῆς δυνάμεως. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων δὲν συναπέβαλον μετὰ τοῦ πατρὸς ἠρησκύματος, τὴν θαλασσοεργίαν ἰδίως δὲ οἱ δύο ναυάρχαι τοῦ ἐπὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν τότε ἐκπλεύσαντος στόλου, οὗς οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι ὀνομάζουσι Μωαμεδ καὶ Κάϊσον, ἦσαν χριστιανοὶ ἀρνησὶθησκοὶ. Καὶ κατὰ μὲν τὸ 671, ἐπειδὴ ὁ στόλος ἐξέπλευσε βράδέως ὡπλισθῆναι, δὲν ἤρξατο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ διεσχίσαντο ἐν μέρει εἰς Σμύρνην, ἐν μέρει εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσσίας καὶ τῆς Κιλικίας. Ἐν ἔαρι δὲ τοῦ 672 οἱ μωαμεθανοὶ διαπλεύ-

σαντες τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Ἰβροποντίδα, ἤλθον καὶ ἐπολιόρ-
κησαν τὴν μεγάλην τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου πρωτεύουσαν.

Ἡ πρώτη αὕτη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν πολιορκία τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως εἶναι γεγονός διὰ πολλοὺς λόγους αξιομνημόνευτον· καὶ
διὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς, καὶ διὰ τὴν ἀποτυχίαν, καὶ διὰ τὰ παρά-
δοξα ἀποτελέσματα τὰ ὅποια ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς ἠδύνατο νὰ ἔχη
εἰς τε τὴν κατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ εἰς τὴν διάπλασιν
ὁλοκλήρου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου. Ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκινδύ-
νευε νὰ ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἂν οἱ μωαμεθανοὶ
ἐκυρίευον τότε τὴν Κωνσταντινούπολιν, δηλοῦται ἐκ τῶν συμφορῶν
τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ ἑλληνισμὸς παντοῦ ὅπου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρό-
νου ἐπεκράτησεν ἡ μωαμεθανικὴ κυριαρχία καὶ θρησκεία. Ὁ ἑλληνι-
σμὸς σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἐξηφανίσθη ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ,
ἐν Αἰγύπτῳ καὶ μετ' οὗ πολὺ καθ' ὅλην τὴν βόρειον Ἀφρικὴν. Ἡ-
θελεν ἄρα γε περισσῶθαι ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς
ἐπαρχίαις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τῶν ὁποίων τὴν ὑπὸ τῶν μωα-
μεθανῶν κατάρκτησιν ἐμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἐπαγᾶγῃ ἡ ἄλωσις
τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ναί μὲν μετὰ 800 ἔτη ἡ ὑπὸ τῶν Τούρ-
κων ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπροξένησεν ἀποτελέσμα-
τα τοσοῦτον ὀλέθρια. Ἄλλο; ὅμως ἦτο ὁ χαρακτηρ τῆς μωαμεθα-
νικῆς κατακτήσεως ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἄλ-
λος ἐν τῇ ἐβδόμῃ. Ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ἦτο θρησκευτι-
κὸς μᾶλλον ἢ πολιτικὸς, ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ πολιτικὸς μᾶλλον
ἢ θρησκευτικὸς. Ἐντεῦθεν ἐνῶ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περι-
στασιν περισσῶζοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὰ θρησκευτά,
τὰ ἰδιώματα καὶ τὰ ἔθνη, κατὰ τὴν πρώτην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον
ἐξηφανίζοντο· καὶ τόσῳ μᾶλλον ἐξηφανίζοντο ὅσῳ πλεόστον ἀν-
θίσταντο. Εἶδομεν δὲ καὶ θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐν τῇ ἐβδόμῃ μάλιστα
ἑκατονταετηρίδι ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς δὲν παρεδίδετο ἀμαχητί·
ὥστε ἂν, ὅπερ πιθανώτατον, ἤθελε καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων-
σταντινουπόλεως ἐξακολουθῆσαι ἀμυνόμενος ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐ-
ρώπῃ, ἡ φθορὰ αὐτοῦ, ἐνεκα τῆς ἀκμαζούσης τότε ἀραβικῆς θρη-
σκομανίας, ἐμελλε νὰ ἀποβῇ ἀκαταλόγιστος. Ἐν τῷ καταλυσμῷ
τούτῳ ἴσως ἤθελον ἐπιπλεύσει ποῦ καὶ ποῦ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα

καὶ θρησκεία ὡς ὑποτελεῖς καὶ ὑπόφοροι τῆς μωαμεθανικῆς κυριαρχίας· ἀλλὰ τὰ εὐτελεῖ ταῦτα καὶ ἀσυνάρτητα τοῦ ἑλληνισμοῦ λείψανα, ἀποτιτρεφθέντα τῆς κηδεμονίας κυβερνήσεως ὁμοδόξου καὶ ὁμογλώσσου ἀδιαλείπτως ὑποτροφούς τὴν συντίρσιν τῶν δύο ἐκείνων κυριωτάτων τοῦ ἔθνισμοῦ στοιχείων, τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσας, ἤθελον ὡς μὴ ὤφειλε παντάπασιν ἐκβαρβαρωθῇ. Δὲν λέγομεν ὅτι βραδύτερον ἦτο ἀδύνατον νὰ καταβληθῇ ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἡ μωαμεθανικὴ κυριαρχία· τοῦτο ὁμῶς πιθανώτατα ἤθελε κατορθωθῇ διὰ τῆς ἐνεργείας ἄλλων βαρβάρων χριστιανικῶν φυλῶν· ὥστε ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἠδύνατο νὰ προκύψῃσι νέα ἰδιώματα καὶ νέα ἔθνη, ἀλλ' ἡ ἐνότης τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς· ἤθελε διακοπῇ διὰ παντός. Ἡ ἀποτυχία ἄρα τῆς πρώτης πολιτορκίας ἐκείνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γεγονός· κλισμώτατον τῆς πατρῴου ἡμῶν ἱστορίας.

Ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος γεγονός· οὐδὲν ἦττον σπουδαῖον εἶναι ἡ ἐκβάσις τῆς πολιτορκίας ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄν οἱ μωαμεθανοὶ ἐξεπρόθουν τότε τὸ μέγα τοῦτο τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν προπύργιον, οὐδεὶς πλεον ἠδύνατο νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπῃ ἐκχειλίσσιν τοῦ μωαμεθανικοῦ χειμαῖρου· οὔτε αἱ ἀσθενεῖς σλαβικαὶ φυλαὶ, οὔτε αἱ διηρημέναι καὶ ἀλληλομαχοῦσαι γερμανικαὶ καὶ φραγκικαὶ. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπομένης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἀραβες, γενόμενοι ἤδη κύριοι ἀπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς, διεπέρασαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, κατετρόπωσαν ἐν μάχῃ μιᾷ, τῇ 711, τὰς γερμανικὰς φυλὰς αἰτίνες ἐδέσποζον τῆς χώρας ἐκείνης ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος· καὶ, κυριαρχήσαντες ἀπάσης τῆς Χερσονήσου, ὑπερέβησαν τὰ Πυρηναῖα, μόλις δὲ τῇ 732 ἀναχαιτίσθη ἡ ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ὁρμὴ αὐτῶν διὰ τῆς πολυθρυλήτου μάχης καθ' ἣν κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Καρόλου τοῦ Μαρτέλου. Οἱ δυτικοὶ ἀποδίδουσι συνήθως τὴν σωτηρίαν τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ μέγα τοῦτο κατόρθωμα τοῦ γενναίου ἐκείνου ἀνδρός· καὶ εἶναι ἀληθές· ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν εικοσιπενταετίαν τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, χάρις εἰς τὴν τοῦ Καρόλου Μαρτέλου νίκην ἡ Γαλλία καὶ ἴτω· ἡ Εὐρώπη ἅπασα ἀπέφυγον τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ

ἐξισλαμισθῶσιν. Ἄλλ' οἱ δυτικοὶ δὲν ἐνθυμοῦνται πάντοτε μετὰ τῆς αὐτῆς εἰλικρινείας, ὅτι ἐντὸς τῶν προηγουμένων ἐξήκοντα ἐνιαυτῶν, ὁ αὐτὸς κίνδυνος ἐπεκρεμάσθη δις ἐπὶ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ ἐτέρου σημείου τοῦ ὀρίζοντος αὐτῆς, καὶ ὅτι ὁ κίνδυνος οὗτος δὲν ἀπετράπη εἰμὴ διὰ τῆς γενναίας, τῆς καρτερικῆς, τῆς πολυμηχανοῦ ἐμύνης ἣν ἀντέταξεν ὁ ἐλληνικὸς χριστιανισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τοὺς στόλους τῶν Ἀράβων. Εἶπομεν ὁ αὐτὸς κίνδυνος· ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ εἰπῶμεν μᾶλλον ὅτι ὁ κίνδυνος, ἐξαίρετως ἐν ἔτει 672, ἦτο πολὺ μείζων ἢ ἐν ἔτει 732· καθότι, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπολιορκήθη ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Εὐρώπη οὐδένα εἶχε νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν μωαμεθανισμὸν ἡγεμόνα ἀντάξιον τοῦ Καρόλου Μαρτέλου· ἐξεναντίας αἱ διχονοοῦσαι αὐτῆς φυλαὶ καὶ ἰδίως αἱ φραγκικαὶ, εἰς τοσαύτην διετέλουν ἐκλυσιν, ὥστε δὲν ἦτο πιθανόν νὰ συμπράξῃ κατὰ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου πολέμου. Καὶ δύσκολον μὲν εἶναι νὰ μαντεύσῃ τις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βαρθελεμῦ Σαιν-τιλαίρ, τί ἤθελεν ἀποδοῇ ἡ Εὐρώπη, ἐὰν ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ ὁ ἰσλαμισμὸς, ὅπως δὴ ποτε ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγωνάτος, ἀποκρούσας τὰς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιθέσεις τοῦ Μωαυῖά, ἀπῆλλαξε τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ ἀναμίξεως τοῦ μωαμεθανικοῦ ζοιχείου, καὶ τούτου ἕνεκα δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν ὅτι οὐσιωδῶς ἐπενήργησεν εἰς ἅπασαν τὴν διάπλασιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ.

Κατὰ δυστυχίαν ἐνῷ ἡ πολιορκία αὕτη εἶναι γεγονὸς τοσοῦτον σπουδαῖον, αἱ εἰδήσεις τὰς ὁποίας περὶ αὐτῆς ἔχομεν εἶναι σφόδρα ἀτελεῖς καὶ ἀσαφεῖς. Ὅ,τι μόνον δυνάμεθα ἀσφαλῶς ἐξ αὐτῶν νὰ συμπεράνωμεν, εἶναι ὅτι ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἑπτὰ ἔτη· ἀλλὰ δὲν ἐξηκολούθησεν ἀδιάκοπος καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα. Ἦρχιζε κατὰ πᾶν ἔτος τὸν μῆνα ἀπρίλιον, διεξήγετο μέχρι τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, καὶ τότε οἱ πολιορκηταὶ ἀναχωροῦντες ἀπῆρχοντο εἰς Κύζικον, τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσαν καὶ ὅπου παρεχέμαζον. Κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον ἀπρίλιον ἐπανήρχοντο πάλιν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπανελάμβανον τὴν πολιορκίαν, μεχρινοῦ ἐπτάμηνος τοῦτο πράξαντες, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ὀριστικῶς εἰς τὰ ἴδια. Δὲν λέγεται δὲ εὐκρινῶς οὔτε ἂν ἡ πολιορκία διεξήγετο διὰ

ἤρξαι ἅμα καὶ διὰ θαλάσσης, οὔτε τίνα ἦσαν τὰ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁρμητήρια τοῦ ἀραβικοῦ καὶ τοῦ βυζαντινοῦ στόλου· καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἠξέυρομεν καθ' ἕκαστα τὰ τῆς ἐπιθέσεως καὶ τῆς ἀμύνης. Ἐν τούτοις οἱ νεώτεροι ἐπεχείρησαν νὰ περιγράψωσι τὴν πολιορκίαν ταύτην. Ἀλλ' ἵνα ἐννοήσῃ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης ὁπότον ἡμαρτημέναι εἶναι πᾶσαι αὗται αἱ περιγραφαί, θέτομεν πρὸ πάντων ὑπ' ὅσιν αὐτοῦ τὰς ἐκθέσεις τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων.

Ἰδοὺ τί λέγει ἐν ὅλοις ὁ ἀρχαιότατος αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὁ Θεοφάνης. «Τούτῳ τῷ χρόνῳ (6164 ἀπὸ κτίσεως κόσμου) στόλον μέγαν ἐξαρτύσαντες οἱ ἀρνεταὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ παραπλεύσαντες Κιλικίαν, παρεχέμασαν, εἰς Σμύρνην Μουαμὲδ ὁ τοῦ Ἀβδελαΐ, Καΐτος δὲ εἰς Κιλικίαν καὶ Λυκίαν. Ἀπέστειλε δὲ (ὁ Μωαυιά) καὶ Χάλε τὸν ἀμνηραῖον μετὰ καὶ ἑτέρου στόλου πρὸς βοήθειαν αὐτῶν, ὡς ἱκανώτατον καὶ τολμηρὸν εἰς μάχην. Ὁ δὲ προλεχθεὶς Κωνσταντῖνος (ὁ Πωγωνάτος) τὴν τοιαύτην τῶν θεομάχων κατὰ Κωνσταντινουπόλει κίνησιν ἔγνωκώς, κατεσκευάσας καὶ αὐτὸς διήρξας εὐμεγέθεις κακκαδοπυρρῶρους· καὶ δρόμωνας σιφωνοφόρους· καὶ τούτους προσορμίσαι ἐκέλευσεν ἐν τῷ Προκλιανσίῳ τῷ Καισαρίου λιμένι.»

«Τούτῳ τῷ ἔτει (6165) ὁ προλεχθεὶς τῶν θεομάχων στόλος ἀναβάλας· προσώρμισεν ἐν τοῖς Θρακικοῖς μέρεσιν ἀπὸ τῆς πρὸς δύσιν ἀκρότητος τοῦ Ἑβδόμου, ἥτοι τῆς λεγομένης Μαγναύρας, μέχρι πάλιν τοῦ πρὸς ἀνατολὴν ἀκρωτηρίου τοῦ λεγομένου Κυκλοβίου. Κατὰ πᾶσαν οὖν ἡμέραν συμβολὴ πολέμου ἐκροτεῖτο ἀπὸ πρωτὶ ἕως ἑσπέρας, ἀπὸ τοῦ βραχιολίου τῆς Χρυσῆς πόρτας μέχρι τοῦ Κυκλοβίου ἑαυτοὺς ὠθοῦντες καὶ ἀντωθούμενοι. Ἐν τούτοις οὖν διέτελεσαν ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου. Καὶ ὑποστρέψαντες ἀπέρχονται ἐν Κυζίκῳ, καὶ ταύτην παραλαβόντες, ἐκεῖσε παρεχέμαζον. Κατὰ τὸ ἔαρ ἀναβάλλων ὁμοίως πόλεμον διὰ θαλάσσης ἀνῆπτε μετὰ τῶν χριστιανῶν. Ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη δὲ τοῦτο τελέσαντες, καὶ αἰσχυρθέντες τῇ τοῦ Θεοῦ βοήθειᾳ καὶ τῆς Θεομητόρος, πλῆθος τε ἀποβαλόντες ἀνδρῶν μαχίμων, καὶ τραυματίας μεγίστης εἰς αὐτοὺς γεγεννημένης, ἀνθυπέστρεψαν μετὰ μεγάλης λύπης.»

Ἔτι δὲ ἀτελέστερον πραγματεύεται τὰ κατὰ τὸ γεγονός τοῦτο ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος, τοῦ ὁποῦοι ἡ Ἱστο-

ρίζ σύνταμος ἀπὸ τοῦ 602 μέχρι τοῦ 769 μ. Χ. εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτέρων ὡσαύτως περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μαρτυριῶν. Ἄς (ὁ τῶν Ἀράβων ναύαρχος) ἀναχθεὶς προσωρμίζετο ἐν προαστείῳ τῷ Βυζαντίου, κατὰ τὸν παραθαλάσσιον τόπον τὸν καλούμενον Ἑβδομον. Τοῦτον αἰσθόμενος Κωνσταντῖνος ἀντιπαρατάττεται καὶ αὐτὸς στόλῳ μεγάλῳ. Ὑφ' ὧν πλείσται ναυμαχίαι ἐκάστης ἡμέρας ἐγίνοντο, τοῦ πολέμου συγχροτουμένου ἀπὸ τοῦ ἔκρινου μέχρι φθινοπωρινοῦ καιροῦ. Χειμῶνος δ' ἐπιγινόμενου ὁ τῶν Σαρακηνῶν στόλος διαπεραιωθείς ἐν Κυζίκῳ διεχειμάζει, καὶ πάλιν ἑαρος ἀρχομένου ἐκεῖθεν ἀναχθεὶς ὡσαύτως τοῦ διὰ θαλάττης πολέμου εἶχετο. Ἐπτά οὖν ἔτεσι τοῦ πολέμου διαρκέσαντος, τέλος οὐδὲν πλέον ὁ τῶν Σαρακηνῶν ἦνκε στόλος, ἀλλὰ πολλοὺς τε ἄνδρας μαχίμους ἀποβαλόντες καὶ θεινῶς τραυματισθέντες καὶ χαλεπῶς ἡττημένοι ὑπενάστουν πρὸς τὰ οἰκεία καταίροντες.»

Δὲν παραθέτομεν τοὺς μεταγενεστέρους χρονολόγους, Ἀλέντκ Γραμματικόν, Γεώργιον Κεδρηνὸν καὶ ἄλλους, διότι οὗτοι ἀντιγράφουσιν ἀπλῶς τοὺς ἀρχαιοτέρους, ὄντες μάλιστα καὶ τούτων ἐπιτομώτεροι. Αὗται λοιπὸν εἶναι αἱ μόναι εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς ἐν ἔτεσιν 672—678 πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ δὲ εἰδήσεις αὗται εἶναι οὐ μόνον περὶ τὰ πράγματα ἀτελεῖς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς τόπους ἀσαφέσταται· ὡς δὴλον ἅμα ἔχη τις ὁπόταν τὸν τοπογραφικὸν χάρτην τὸν προσερητάμενον εἰς τὴν παλαιαυτὴ καὶ πολυειδῶς ἄλλως ἀξιόλογον περιγραφὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦν ἐφιλοπύνησεν ὁ ἡμέτερος Σκαρλάτος Βυζάντιος. Ἐν τῷ χάρτι τούτῳ βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἡ μεγάλη ἐκεῖνα πόλις σχηματίζει εἶδος τριγώνου, τοῦ ὁποίου τὴν κορυφὴν ἀποτελεῖ τὸ Σαραϊ-μπουρνὺ ἥτοι τὸ Βαυτολικώτατον ἀκρωτήριον τῆς ἀρχαίας Ἀκροπόλεως· τὴν μίαν πλευρὰν, ἡ ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου παραλία, ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῶν βορειοδυτικῶς κειμένων Ἑσδόμου καὶ Βλαχευῶν ἥτοι τῶν σήμερον καλουμένων Παλατᾶ καὶ Ἐξιομπ-Ἐνσαρί· τὴν ἄλλην πλευρὰν, ἡ ἐπὶ τῆς Προποντιδὸς παραλία ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ Σαραϊ-μπουρνὺ, μέχρι τοῦ νοτιανατολικῶς κειμένου Ἐπταφυργίου ἢ Κυκλοβίου, ἥτοι τῶν ἐπὶ τὰ Κουλαδῶν· τὴν δὲ βᾶσιν, ἡ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς γραμμῆς, τὰ χερσαία

τείχη ἀπὸ τῶν ἐπὶ τὰ κουλάδων μέχρι τοῦ Ἑϊοῦμ-Ἐνσαρί, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς Προποντίδος Ἑπταπύργου ἤτοι Κυκλοβίου μέχρι τοῦ Ἐδδόμου καὶ τῶν Βλαχερνῶν παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον.

Τούτων οὕτως ἔχόντων, τί θέλουσιν ἄρα γε νὰ εἰπωσιν ὁ, τε Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος, λέγοντες ὁ μὲν ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος «προσώρμισεν ἐν τοῖς Θρακίσις μέρεσιν ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν δὴ οὖν ἀκρότητος τοῦ Ἐδδόμου μέχρι πάλιν τοῦ πρὸς ἀνατολὴν ἀκρωτηρίου, τοῦ λεγομένου Κυκλοβίου» ὁ δὲ ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος ἐκ-ναυχθεὶς προσωρμιζέτο ἐν προαστείαις τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὸν παραθαλάσσιον τόπον, τὸν καλούμενον Ἐδδομον; ἢ Τὸ Ἐδδομον δὲν εἶναι παραθαλάσσιος τόπος εἰμὴ παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἵνα λοιπὸν ἐξηγηθῇ τὸ παρὰ Θεοφάνους λεγόμενον ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος προσωρμίσθη ἀπὸ Ἐδδόμου μέχρι Κυκλοβίου, πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι εἰςῆλθεν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Τοῦτο λέγει τινόντι ὁ Λεβὼ, ἀξιῶν ὅτι τὰ πλοῖα τῶν πολεμίων κατεῖχον ἅπασαν τὴν παραλίαν τοῦ Βυζαντίου, τὴν τε ἐπὶ τῆς Προποντίδος καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτον. Δὲν εἰςῆλθον βεβαίως εἰς τὸν κόλπον ἀμαχητὶ, διότι τὸ στόμιον αὐτοῦ ἐφράσseto ἔκτοτε δι' ἀλύσεως, ὁ δὲ βυζαντινὸς στόλος σταθμεύων, ὡς λέγει Θεοφάνης, ἐν τῷ Προκλιανσίῳ τῷ Καισαρίου λιμένι, δηλαδὴ εἰς τὸν ἄλλως λεγόμενον λιμένα τοῦ Βουκολέοντος, τὸ σήμερον ὀνομαζόμενον Κατεργκαλιμάν, ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Προποντίδα παραλίας τοῦ Βυζαντίου, μετὰξὺ τῶν Τοκτλαδὶ Καποῦ καὶ Κοῦμ καποῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἀφῆκεν αὐτοὺς νὰ διέλθωσιν ἀνείοχλητοι. Περὶ μάχης δὲ ἐπὶ τοιούτῳ τινὶ σκοπῷ συγκροτηθείσης, οὐδὲν λέγουσιν οἱ χρονογράφοι καὶ τὸ πάντων σπουδαιότερον, ἂν οἱ Ἀραβες εἰσέρχοντο εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον, ἤθελεν εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητον πῶς κατὰ πάντα σεπτέμεριον ἐγκατέλειπον τὸν ἀσφαλέστατον καὶ εὐρύχωρον ἐκεῖνον ὁρμον καὶ ἀπέρχοντο εἰς Κόζικον μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἀπριλίου, ματαιοῦντες οὕτω, ἐν τῷ τέλει ἐκάστης θερινῆς ἐξαμηνίας, τοὺς ἐν τῷ διαστήματι αὐτῆς διεξαχθέντας ἀγῶνας. Οἱ χρονογράφοι ἄρα λέγοντες ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος προσωρμίσθη εἰς τὸ Ἐδδομον ἢ δὲν ἤξεύρουσι τί γράφουσιν, ἢ ἀναφέρουσιν ὀνόματα τόπων τῶν ὁποίων οἱ νεώτεροι

δὲν γνωρίζουσιν ἀκριβῶς τὴν θέσιν. Τὸ βέβαιον ὁμῶς ἔκτε τῶν προειρημένων καὶ ἐξ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν εἰπεῖ, εἶναι ὅτι οἱ Ἀραβες δὲν εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου.

Καὶ ἤδη, πρὶν ἀκριβολογήσωμεν περὶ τοῦ χώρου ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ἀραβικὸς στόλος, θέλομεν ἐξετάσει τὸ ζήτημα, ἂν ἡ πολιορκία διεξήχθη διὰ ξηρᾶς ἐν ταύτῃ καὶ διὰ θαλάσσης. Ὅλοι οἱ νεώτεροι βεβαιοῦσι τοῦτο ὡς ἀναμφισβήτητον· Λεβῶ, Γίββων, Σλόσσερος, Φίνλαιϋ, Βλαδίμηρος Βρυέντος καὶ ἄλλοι. Ἄλλ' ἐκ τῶν χρονολογῶν τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται· ἐξάγεται μᾶλλον τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλαδὴ ἡ πολιορκία διεξήχθη μόνον, ἢ τοῦλάχιστον κυρίως, διὰ θαλάσσης. Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν πρὸς πολιορκίαν παρσκευῶν τοῦ καλίου, δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ ναυτικὰς παρσκευὰς καὶ κινήσεις. Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀμυντικῶν παρσκευῶν τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ κατασκευὴν διήρων καὶ δρομώνων. Ὅσον ἀορίστως καὶ ἂν πραγματεύονται τὰ περὶ τῆς πολιορκίας, λέγουσιν ἀρκετὰ σαφῶς, ὅτι μόνον κατὰ θάλασσαν ἐγίνοντο προσβολαὶ καὶ μάχαι, ἡ δὲ μία ὀρισμένη ἐφοδος ἦν ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης, αὐτὸ τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ· διότι ἐγένετο ἀπὸ τοῦ βραχιολίου (τῆς ἀποδοῦρας) τῆς χρυσοῦς πόρτας μέχρι τοῦ Κυκλοβίου, ἤτοι παρὰ τὴν ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλίαν, ἀπὸ τοῦ Ναυλῦ—Καπῦ μέχρι τῶν ἐπὶ τῆς κουλάδων, ἐξ οὗ συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος πολὺ ἀπείχε τοῦ νὰ εὐρίσκηται ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Καὶ ἔπειτα ἂν οἱ Ἀραβες ἐπεχείρουν τακτικὴν ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίαν, ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητον διὰ τί νὰ διακόπτωσιν αὐτὴν κατὰ πάντα σεπτέμβριον. Ὁχυρωθέντες πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ἐπραξάν μετὰ τεσσαράκοντα περὶπου ἔτη, ἐπὶ τῆς δευτέρας πολιορκίας, ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀδιακόπως τὴν ἐπίθεσιν τόσῃ μᾶλλον ἕως διὰ τοῦ πολυῶριθμου αὐτῶν στόλου εἶχον πᾶσαν εὐκαλίαν νὰ κοινωνῶσι μετὰ τῆς Συρίας καὶ νὰ προμηθεύωνται ἐκεῖθεν ὅ,τι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον ἐπίσης ἀσφαλῶς ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς Κυζίκου.

Ἐν καὶ μόνον ὑπάρχει τεκμήριον ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίας. Τοῦ προκειμένου ἱεροῦ κατὰ τῆς πρωτεύουσας τοῦ χριστιανισμοῦ ἄγῳνος, μετέσχον καὶ οἱ τελευταῖοι ἐπιζῶντες τότε σύντροφοι

τοῦ προφήτου Μωάμεθ, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἐμπο—Ἐϊούμπ (Ἰώδ), εἰς τῶν Χαλιδ—Ἐνσαρῆ, ἦτοι τῶν βοηθῶν καὶ ὁπαδῶν τοῦ προφήτου. Ὁ Ἐμπο—Ἐϊούμπ, κατὰ τὰς μουαμεθανικὰς παραδόσεις, ἔπεσεν ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ καὶ ἐπὶ οὕτω μὲν αἰῶνας ἦτο ἀγνωστος ὁ χώρος ὅπου ἐτάφη, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀλωσην τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β'. τῷ 1453 ἀνεκαλύφθη ὁ χώρος οὗτος κατ' ὁπτασίαν ἐνὸς τῶν Σεΐχων τοῦ πορθητοῦ καὶ τότε ἠγέρθη ἐκεῖ τ' αἰμίον μεγαλοπρεπές, καλούμενον Ἐϊούμπ (ὑπὸ δὲ τῶν ἡμετέρων Ὑπὶ) ἐν τῷ ὅποιῳ ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ζώνονται πανηγυρικῶς τὸ ξίφος οἱ Σουλτάνοι. Ἐϊούμπ δὲ καλεῖται οὐ μόνον ὁ ναός, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ αὐτὸν προάστειον, τὸ κείμενον πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἐϊούμπ—Ἐνσαρῆ, τοῦ ἀπαταλοῦντος τὴν βορειοδυτικωτέραν ἄκρην τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ὁπτασία τοῦ Σεΐχου δὲν εἶναι βεβαίως ἱστορικὴ μαρτυρία· δύναται ὅμως νὰ λογισθῇ μέχρι τινὸς ὡς τεκμήριον, ὡς ἀποκύημα τῶν μουαμεθανικῶν παραδόσεων. Ἀλλὰ καὶ τούτου τεθέντος, δὲν ἀναιρεῖται ἡ γνώμη ἣν πρὸςβέβαιον, ὅτι πολιορκία ἀπὸ ξηρᾶς δὲν ἐγένετο· διότι ἀξιοῦντες, ὅτι τακτικὴ πολιορκία δὲν ἐγένετο, δὲν ἀρνούμεθα, ἐννοεῖται, ὅτι ἐνληργῶντο ἐκ διαλειμμάτων ἀποβάσεις στρατευμάτων πρὸς τῶν χερσαίων τευχῶν, ὅτι συνέβαινον μεταξὺ τῶν ἀποδάντων τούτων καὶ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν, εἴτε περὶ τὰ τείχη, εἴτε ἐν τῇ πέριξ χώρᾳ, συμπλοκαί, καὶ ὅτι εἰς μίαν τῶν συμπλοκῶν συμβῆσαν ἴσως πρὸς δυσμὰς τοῦ δυκικωτέρου μέρους τῆς πόλεως, ἔπεσεν ὁ Ἐμπο—Ἐϊούμπ.

Ἀλλὰ ποῦ ἐστάθμευσεν ὁ ἀραβικὸς στόλος, ὁ ἐπιχειρήσας τὴν πολιορκίαν ταύτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Φίνλαιὺ βεβαίως ὅτι ἀπέκλεισε τὸν λιμένα αὐτῆς, ἦτοι τὸν Κερατίον κόλπον. Τοῦτο ὅμως εἶναι ὅλως ἀνυπόστατον, οὐ μόνον διότι ὁ Βυζαντινὸς στόλος δὲν ἦτο ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ· ἦτο, ὡς εἶδομεν, εἰς τὸν ἐπὶ τῆς Προποντίδος Προκλιανίσιον λιμένα, ὥστε οἱ Ἀραβες δὲν εἶχαν τί νὰ ἀποκλείσωσιν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ· ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ ὅλων τῶν εἰδησεων ὅσας μᾶς διδουσιν οἱ χρονογράφοι δὲν συνάγεται ὅτι ὁ Βυζαντινὸς στόλος ἦτο ἀποκεκλεισμένος, συνάγεται ἀπεναντίας ὅτι διετέλει ἀδιαλείπτως μαχόμενος. Ὁ ἀραβικὸς λοιπὸν στόλος, ἀπελθὼν ἐκ τῆς Προποντίδος, προσωρμίσθη πιθανώτατα εἰς τὰ πρὸς με-

σημβρίαν τῆς πόλεως παράλια τῆς Θράκης καὶ ἐκεῖθεν ὁρμώμενος διετέλει ναυμαχῶν πρὸς τὸν ἀπ' ἄρκτου κατερχόμενον βυζαντινὸν στόλον, καὶ τοῦτο ἐνόσφῃ ἦτο γαλήνη ἢ ἔπνεε βορρᾶς· πεύσαντος δὲ νότου σφοδροῦ, ἐπεὶ δὲ δὲν ἡδύνατο νὰ σταθῇ εἰς τὰ ἀλλήμενα ἐκεῖνα παράλια, κατέφυγεν ἀντικρὺ εἰς τὰ ἀσφαλῆ τῆς ἀνατολῆς ὁρμητήρια· τὸν δὲ σεπτέμβριον τακτικῶς ὑπεχώρει εἰς Κιζικόν, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὐθις τὸν ἀπρίλιον. Τοιαύτη πολιρκία ἦτο βεβαίως παράδοξος διὰ τε τὴν περιοδικὴν αὐτῆς διακοπὴν καὶ διότι, ὑποτιθεμένου ὅτι ἤθελε κατατροπωθῇ ὁ βυζαντινὸς στόλος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς οἱ Ἀραβες ἤθελον, διὰ μένης τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ἐκπολιορκῆσαι τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοσαύτη ἀδεξιότης εἶναι ὁμολογοῦμεν ἀκατανόητος, μετὰ τὰς πολλὰς πολιορκίας ὅσας οἱ Ἀραβες ἐπιτηδείστερον διεξήγαγον, καὶ πρὸ πάντων μετὰ τὴν πολύκροτον ἐκπολιορκήσιν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀλλὰ τί νὰ γαίῃ; Ἐκ τῶν πηγῶν τὰ πράγματα συνάγονται ὅπως ἀνωτέρω ἐξετέθησαν, καὶ ἰδίως κατάδηλον ἀποβαίνει ὅτι δὲν ἐγένετο ἀπὸ ξηρᾶς τακτικῆς πολιορκίας. Τούτου δὲ τεθέντος, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως ὅτι οἱ Ἀραβες δὲν ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἄπορον εἶναι πῶς ὁ στόλος αὐτῶν κατώρθωσε νὰ ἀντισταθῇ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη εἰς τὴν ναυτικὴν ἑλληνικὴν δύναμιν, ἥτις ἐνισχύθη τοσούτον διὰ τοῦ καταστρεπτικωτάτου ὑγροῦ πυρός.

Τότε τῶντι ὁ μηχανικὸς Καλλίνικος, ὁ καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ Ἑλιουπόλεως, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔφερεν αὐτόθι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐπινοηθὲν ὑγρὸν ἢ ἑλληνικὸν πῦρ. Εἶδομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου ἀπεδίδετο ἤδη εἰς τὸν Ἀθηναῖον χημικὸν Πρόκλον ἡ κατασκευὴ ἐκ θείου ἀπύρου, κόνεως λεπτοτάτης, δι' ἧς λέγεται ὅτι κατεστράφη ὁ τοῦ Βιταλιανοῦ στόλος. Ἀλλὰ ὁ Καλλίνικος ἐτελείωσεν, ὡς φαίνεται, παραδόξως τὸ τοῦ Πρόκλου ἐπινοήμα, διότι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἐκατονταετηρίδι κατασκευασθὲν χημικὸν μίγμα ἦτο παλὺ τοῦ πρώτου δρυστικώτερον. Βεβαιοῦσιν ὅτι ἔκαιεν ἐν τῷ ὄσῳ καὶ ἄτι, παρὰ τὴν φύσιν τῶν ἄλλων πυρῶν τῶν ὁποίων ἡ φλόξ τείνει πρὸς τὰ ἄνω, τὸ τοῦ Καλλίνικου πῦρ ἐφέρετο πρὸς τὰ κάτω τε καὶ πρὸς πᾶσαν ριανθήποτε ἤθελε δοθῇ αὐτῷ διεύθυνσιν. Κατέστρεψε δὲ τὰ πάντα, καὶ οὔτε λίθαι

οὔτε σιδήρος ἀντείχον εἰς τὴν ὀξείαν αὐτοῦ ἐνέργειαν· οὐδὲ ἡδύ-
 νατο νὰ δεσθῇ εἰμὴ δι' ὀξους, ἢ ἀμμου, ἢ οὐραν. Ἡ χρῆσις αὐτοῦ
 ἦτο ποικίλη. Ἐν μὲν ταῖς ναυμαχίαις ἐπλήρου διὰ τῆς ὕλης ταύ-
 τῃς πυρπολικῆς, τὰ ὅποια, ἐμβαλόντες εἰς αὐτὰ πῦρ, ἐξώθουν κατὰ
 τῶν πολεμίων· καὶ πλὴν τούτου ἐπέθετον ἐπὶ τῆς πύργας τῶν θρο-
 νῶν μεγάλους χαλκίλους σφῶνας δι' ὧν ἐτρενδόνιζον τὸ πῦρ
 ἐκείνο κατὰ τῶν πολεμίων. Εἰς δὲ τοὺς κατὰ ξηρὰν αἰῶνας, ἢ ἐξη-
 κοντίκετο δι' ἀναλόγων τινῶν σωλήνων, ἢ περιεκλείετο, ὅτε μὲν ὡς
 κόνις ὅτε δὲ ὡς ἔλαιον, ἐντὸς ὑέλινων ἢ ἐπικεχρισμένων πηλίνων
 ἀγγείων τὰ ὅποια οἱ στρατιῶται ἐρρίπτον διὰ τῆς χειρὸς, ἀνάψαν-
 τες τὸ ἐμπύρευμα. Ἐν ταῖς πολιορκίαις ἐνόητε περιερίζοντο εἰς τὸ
 νὰ βάλλωσιν ἐπὶ τὰς μηχανὰς τῶν πολιορκητῶν ἐμβολὰ σιδήρεά
 ἔχοντα μὲν ὀξύτατην τὴν ἀκρὰν, περιβεβλημένα δὲ διὰ στυπτείου
 ποτισθέντος ὑπὸ τῆς ὕλης ταύτης. Ἀλλὰ φοβερώτατον ἀπέβαινε
 μάλιστα τὸ ἐλληνικὸν πῦρ ὅτε ἐτινάσσετο διὰ βαλλιστρίδων εἰς
 δόσιν ὑπερβάλλουσαν, ἥτις, διασχίζουσα τὸν αἶρα ὡς ἀστραπὴ καὶ
 κεραυνὸς, κατέπλεγεν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ λεγόμενα, ὁλόκληρα τάγ-
 ματα καὶ πλοῖα καὶ οἰκοδομήματα. Τοιοῦτον λέγεται ὅτι ἦτο τὸ
 πῦρ τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐπινοηθὲν καὶ διακοινωθὲν εἰς τὴν ἐν
 Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησιν. Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἠγωνίσθη καὶ
 ἐπέτυχε νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἀπόρρητον τὴν κατα-
 σκευὴν αὐτοῦ, ἥτις ἐνργεῖτο διαδοχικῶς ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ
 Καλλινίκου· τοῦτο τοῦλάχιστον λέγει ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ ἐκατονταε-
 τερίδι ὁ Γεώργιος Κεδρηνός, ὅστις ὁμιλῶν περὶ τοῦ Καλλινίκου ἐπι-
 φέρει «ἐκ τούτου κατὰγεται ἡ γενεὰ τοῦ Λαμπροῦ τοῦ νυνὶ τὸ πῦρ
 ἐντέχνως κατασκευάζοντος.» Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ἐπὶ τέλους οἱ
 Ἄραβες ἐγνώρισαν τὸ μυστήριον, ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ μέσου
 αἰῶνος ἐξέλειπεν ἀδελφὰν πῶς καὶ διὰ τί ἡ χρῆσις τοῦ ὕγρου πυρός.
 Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους πολλοὶ ἐγένοντο ἀπόπει-
 ραι πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ χημικοῦ τούτου κράματος· ἐκ διαλειμμάτων
 μάλιστα ἐρρέθη ὅτι ἀνεκαλύφθη τὸ μυστήριον, ἀλλὰ πρακτικὴ αὐ-
 τοῦ χρῆσις οὐδεμία ἀνεφάνη.

Ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἀπορον τῇ ἀληθείᾳ εἶναι,
 ὡς προείπομεν, πῶς οἱ Βυζαντινοὶ ἔχοντες τότε μόνον αὐτοὶ ὁμολο-

γυμνένως τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο ὄπλον, δὲν κατώρθωσαν νὰ καταστρέψωσιν ἐκ πρώτης ἀφαιτηρίας τὴν ἐπελθοῦσαν κατὰ τῆς πρωτευούσης ἀραβικὴν δύναμιν ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτὴν νὰ ὑποχωρήσῃ πολὺ πρὶν παρέλθωσιν ἑπτὰ ὀλόκληρα ἔτη. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Μωαυῖᾶ δὲν ἔπαυσε στέλλων ἐπικουρίας εἰς τὸν πολιορκητικὸν στρατὸν καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γεζὶδ' ἐπελθὼν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῆς πολιορκίας. Ἀλλὰ ὁσαυδήποτε, καὶ ἂν ἦσαν αἱ δυνάμεις τῶν πολιορκητῶν, ἀκατανόητον πάντοτε ἀποδοῖναι πῶς ἀντέσχον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἐὰν τῶνόντι τὰ περὶ τοῦ ὕψους πυρὸς λεγόμενα εἶναι ἀληθῆ· ὥστε ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ἢ ὅτι τὰ περὶ τούτου θρυλούμενα ἔχονται ἐν γένει ὑπερβολῆς τινος, ἢ ὅτι κατ' ἀρχάς οἱ Βυζαντινοὶ δὲν εἶχον εἰς ἐτί ἐπινοήσει τὴν ἐπιτηδαιότεραν καὶ καταστρεπτικωτέραν τοῦ πυρὸς τούτου χρῆσιν, ἢ ὅτι ὁ Καλλίνικος δὲν ἐκόμισεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ εἰμῆ διαρκούσης ἤδη τῆς πολιορκίας, ὥστε χρῆσις τοῦ νέου πυρὸς δὲν ἐγένετο εἰμῆ περὶ τὰ τέλη αὐτῆς.

Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὔτε ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπταετοῦς διαρκείας τῆς προκειμένης πολιορκίας εἶναι παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ τοῖς χρονογράφοις ὁμοιόμορφος· διότι οἱ μὲν λέγουσι τὴν πολιορκίαν ἀρξάμενκν τῷ 673 καὶ λήξασαν τῷ 679, οἱ δὲ περιλαμβάνουσι τὴν ἐπταετίαν ἀπὸ τοῦ 672 μέχρι τοῦ 678, καὶ ἡ τελευταία αὕτη γνώμη, τὴν ὁποίαν ἀσπάζεται ὁ εἰδικῶς περὶ τὴν χρονολόγησιν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἀσχοληθεὶς Ἐδουάρδος Νυράλτος, φαίνεται ἡ πιθανωτέρα. Οἰαδ' ἥποτε ὁμῶς ἀσάφεια καὶ ἀτέλεια καὶ ἀνέπικρατῆ εἰς τὰς εἰδήσεις ὅσαι περιεσώθησαν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου γεγονότος, βέβαιον εἶναι ὅτι μετὰ ἐπταετεῖς ἀγῶνας οἱ Ἀραβες, ἀφοῦ ὑπέστησαν φθορὰν ἀνθρώπων καὶ πλοίων μεγάλην, ἤναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια. Ἐπεχείρησαν δὲ τὴν ἐπιστροφὴν διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, διότι ἀποβαλόντες πλείστα τῶν πλοίων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἅπαντας τοὺς ναῦτας, ὥστε 30,000 ἀνδρῶν ἐδέχθη νὰ πορευθῶσι διὰ τῆς μεκρᾶς Ἀσίας πρὸς τὴν Συρίαν. Ἀλλ' ὁ μὲν στόλος, ἐνῷ ὑποχωρῶν παρέπλεε τὴν πεμφυλιακὴν παραλίαν, κατεστράφη καθ' ὅλοκληρίαν ὑπὸ τρικυμίας δεινῆς καταληφθεὶς περὶ τὸ Σύλαιον ἢ Σύλλιον.

οὐ δὲ παύσῃ ἐπιστρέφοντες, καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Φλώρου καὶ Πετρωνῆ καὶ Κυπριανοῦ καὶ καταπολεμηθέντες παρὰ τὰ Εἰδύρα, ἀρδην ἐξωλοθρεύθησαν· ὥστε ὁ θρίαμβος τῶν χιλιετών ἀπέβη ὁλοσχερής.

ὅν ἐμείναν δὲ, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλως ἀπρακτοὶ οἱ δύο πολέμιοι ἐν τῷ δικαστήματι τῆς ἐπταετοῦς πολιορκίας. Κατὰ τὸ ἔτος 675 οἱ Σλαῦοι, ὧν ἀποικίαι τινὲς ἀναφρίνονται ἤδη περὶ Στρυμῶνα, ἐπεχείρησαν, ἐπὶ τῶν μονεξύλων αὐτῶν, ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Ἰλλυρίας καὶ ἔπειτα ἐπολιόρκησαν τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἀποκρουσθέντες ἐντεῦθεν, συνεμάχησαν μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων καὶ ἐπολιόρκησαν αὖθις μετ' αὐτοῦ τὴν πρωτεύουσιν τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἀπῆλθον αὖθις ἀπρακτοί. Τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ τῶν πράξεων τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ προστάτου, ὡς γνωστὸν, τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ περιπλέκονται ἐνταῦθα μετὰ πολλῶν ὀλως ἀπιθάνων λεπτομερειῶν, διότι λέγεται ἐπὶ παραδείγματος ὅτι οἱ Ἀβάραι καὶ οἱ Σλαῦοι μετεχειρίσθησαν κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης τότε μηχανὰς πυρφόρους ὁμοίας τῶν ὑπὸ τοῦ Καλλίνικου ἐπινοηθεισῶν, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι, οὐ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μετέπειτα, τὸ μυστήριον τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πυρός κατασκευῆς εἰς οὐδένα ἄλλον ἦτο γνωστὸν ἢ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Ἀλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἀπέδωκαν ἱστορικὴν ἀξίαν εἰς τὴν εἰδησιν ταύτην τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Σλαύων πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης, παρατηροῦμεν ὅτι ἂν τὸ γεγονός εἶναι ἀληθές, ὑπεκινήθη πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Μωαυῖζ, καθότι βραδύτερον τοῦλάχιστον πολλὰς θέλωμεν εἶδει τοὺς Ἀράβας ἐπιτιθεμένους κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐκ συνεννόσεως μετὰ τῶν Σλαύων.

Ἀφ' ἑτέρου ἐν ἔτει 677 ἤρχισαν νὰ συμβαίνωσι σπουδαῖότατα ἐν Συρίᾳ γέγονότα. Αὐτῷ τῷ ἔτει, λέγει ὁ Θεοφάνης, εἰσῆλθον Μαρδαίται εἰς τὸν Λίβανον· καὶ ἐκράτησαν ἀπὸ τοῦ Μαύρου ὄρους ἕως τῆς Ἀγίας πόλεως· καὶ ἐχειρώσαντο τὰς τοῦ Λιβάνου περιωπίας· καὶ πολλοὶ δοῦλοι καὶ αὐτόχθονες πρὸς αὐτοὺς κατέφυγον, ὥς δι'

ὀλίγου χρόνου εἰς πολλὰς χιλιάδας γενέσθαι. Καὶ ταῦτα μαθὼν Μαυρίας (ὁ Μωαυῖζ) καὶ οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ, ἐφοβήθησαν σφόδρα. Τὰ αὐτὰ δ' ἐπατάλαμβάνουσιν οἱ μεταγενέστεροι χρονολόγοι, ἀπαντες ἰδίως λέγοντες, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰσῆλθον οἱ Μαρδαῖται εἰς τὸ Αἰθανον. Ἰνέες ἄρ' γε ἦσαν οἱ Μαρδαῖται οὗτοι; Περὶ τούτου οἱ νεώτεροι διαφωνοῦσιν. Οἱ μὲν ἀξιοῦσιν ὅτι ἦσαν χριστιανοὶ τῆς Συρίας, καταφυγόντες εἰς τὸ Αἰθανον, ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ Χοσρόης, ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐληλάτει τὴν χώραν ἐκείνην, καὶ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ξενικὴν ταύτην ἐπιδρομὴν. ἔπειτα δὲ ἀντιταχθέντες παρομοίως εἰς τὴν ἀραβικὴν κυριαρχίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀλώσεως τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ἀπαμείας καὶ τῆς Ἐδέσσης, πολλὰ ἔτεροι χριστιανῶν χιλιάδες κατέφυγον εἰς τὸ Αἰθανον καὶ συνήκθησαν καὶ συνέπραξαν μετὰ τῶν αὐτότε κατασταθέντων ἀρχαιοτέρων τοῦ χριστιανισμοῦ προμάχων. Ὡνομάσθησαν δὲ, κατὰ τοὺς τὴν γνώμην ταύτην περσεύοντας, Μαρδαῖται, ἢ ὑπὸ τῶν ἐπὶ Χοσρόου Περσῶν, διότι ἡ λέξις Μάρδ ἐτήμαιεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἱεροπερσικὴν γλῶσσαν τοὺς ληττάς, ἰδίως τοὺς θρεῖνους ληττάς, ἢ ὑπὸ τῶν Ἀράβων, διότι μαρδαίτης (μουρτάτης;) εἰς τὴν ἀραβικὴν σημαίνει τὸν ἀποστάτην, τὸν ἀπιστον.

Καθ' ἑτέραν δὲ γνώμην, οἱ Μαρδαῖται ἀνῆκον εἰς τὴν μάχιμον καὶ πολλαχοῦ τοῦ πρώην περσικοῦ κράτους οἰκοῦσαν φυλὴν τῶν Μάρδων, ἐξ ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγάτος ἐκάλεσε τῷ 677 ἱκανὰς χιλιάδας εἰς τὸ Αἰθανον ὅρος ἵνα πύλεμῃσιν ἐκεῖθεν τὴν ἐν Συρίᾳ ἀραβικὴν κυριαρχίαν καὶ παραγάγῃ οὕτω ἐπωφελῆ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Βεβαίως καὶ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου, πολλοὶ χριστιανοὶ τῆς Συρίας εἶχον καταφύγει εἰς τὰς δυσπρόσιτους κοιλάδας τοῦ Αἰθάνου ἀπὸ τε τῶν χρόνων τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἀραβικῆς καταδυναστεύσεως. Ἀλλὰ μόνον ἀπ' ἧς εἰσῆλθον εἰς τὸ ὅρος οἱ Μαρδαῖται, ὁπλοῦντες οἱ μάχιμοι Μάρδοι, λέγεται ὅτι ἀπέβησαν οἱ πρόσφυγες τοῦ ὅρου; ἐπίφοβοι εἰς τοὺς μωαμεθανούς. ἔπαυσαν δὲ τοῦ νὰ ἦναι τοιοῦτοι ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἀναφέρονται πλέον ὡς τοιοῦτοι, ἀλλὰ μετὰ τὴν βραδύτερον γενομένην ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως

ἐνικήλῃσιν τῶν Μαρδαϊτῶν. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι πολὺ τῆς πρώτης πιθανώτερά· διότι συμφωνεῖ πολὺ ἐκείνης πλειότερον πρὸς τὰ κρίματα καὶ πρὸς τὰ πράγματα. Ἐν πρώτοις, ὅλοι οἱ Βυζαντινοὶ χωρογράφοι λέγουσιν ὅτι οἱ Μαρδαῖται εἰσῆλθον εἰς τὸ ἔθνος τῷ 677 καὶ ἐπροξένησαν πολὺν φόβον εἰς τοὺς Ἀράβας· ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ Μαρδαῖται ἦσαν ἄλλοι παρὰ τοὺς πρότερον εἰς τὸ Λιβάνον προσφυγόντας Χριστιανούς. Δεύτερον, εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἅμα ἡ βυζαντινὴ κυβέρνησις ἀνεκάλεσε τοὺς Μαρδαίτας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β', οἱ κάτοικοι τοῦ ἔθνους δὲν παρίστανται πλέον ὥς δεινοὶ τῶν Ἀράβων ἀντίπαλοι. Τρίτον, οἱ βυζαντινοὶ καὶ ἀποῦ ἀνεκάλεσαν τοὺς Μαρδαίτας καὶ ἐγκατέστησαν αὐτοὺς εἰς διαφόρους τοῦ κράτους ἐπαρχίας, δὲν ἔκασαν ἀποκαλοῦντες αὐτοὺς Μαρδαίτας, ὅπερ, φυσικώτατον ἐάν· τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ἐθνικόν, ἤθελεν εἶναι ὅλως ἀπίθανον ἐάν ἐσήμεναι τοὺς ἀποστάτας.

Ὅπως δὲ ἡμαρτημένη εἶναι ἡ δοξασία καθ' ἣν οἱ περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης ἐκατονταετηρίδος ἀπὸ τοῦ Λιβάνου γενομένοι κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγῶνες ἀποδίδονται εἰς τοὺς Μαρωνίτας, ταῦτιζομένους ἐπὶ τούτῳ πρὸς τοὺς Μαρδαίτας. Τὴν δοξασίαν ταύτην ἐπρόσθευσαν τὸ πρῶτον καθολικοὶ τινες ἱστορικοὶ, οἵτινες ἔχοντες συμπάθειαν πρὸς τοὺς Μαρωνίτας ὡς ὁμοδόξους, ἠθέλησαν νὰ ἀναπλάσωσιν αὐτοῖς καὶ παρελθόν ἐνδοξον, ἀποδίδοντες εἰς αὐτοὺς τὰ τῶν Μαρδαϊτῶν ἄθλα. Τὸ δὲ περίεργον, εἰς τὴν παγίδα ταύτην ἐνέπεσον καὶ δύο διαμαρτυρόμενοι ἱστορικοὶ, ὅ,τε Γίββων καὶ μέχρι τινὸς ὁ Φίνλκιϋ. Ἀλλ' ἔτεροι, καθολικοὶ μάλιστα ἱστορικοὶ, καὶ ἰδίως ὁ Χάιμμερ καὶ ὁ Πίχλερ, ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ Μαρδαϊτῶν καὶ Μαρωνιτῶν. Οἱ κάτοικοι τοῦ Λιβάνου, οἱ μέχρι τοῦ νῦν Μαρωνῖται καλούμενοι, ἦσαν κατ' ἀρχὰς κράμα τι ὀρθοδόξων, μισοφυσικῶν καὶ μονοθελητῶν, ἔπειτα δὲ ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν ἀπεδέχθησαν τὸν καθολικισμόν, ὃν ἄχρι τοῦδε πρεσβεύουσιν, ἰδίως ὑπὸ τῆς Γαλλίας προστατευόμενοι. Ἀλλ' ὁ Πίχλερ ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Μαρωνιτῶν, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως ἀντήχησεν εἰς τὰ τῆς Συρίας πράγματα κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ὀγδόῃ ἐκατονταετηρίδι, δηλαδὴ μετὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἱ Μαρδαῖται ἀνεκλήθησαν ἐκ τοῦ Λιβάνου. Ὁ δὲ

Χάμμερ προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀξιώσας ὅτι ἀπόγονοι τῶν Μαρδαϊτῶν δὲν εἶναι οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τοῦ Λιβάνου, οἱ καλούμενοι Μαρωνῖται, ἀλλ' ἀπεναντίας οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν κάτοικοι τοῦ ὄρους ἐκείνου, οἱ λεγόμενοι Δροῦζοι, ὧν ἡ πίστις συνίσταται εἰς μυστηριώδές τι κρᾶμα εἰδωλολατρίας καὶ ἰσλαμισμού· ἂν καὶ ἡ γνώμη αὕτη προϋποτίθῃσιν ὅτι ἔμειναν εἰς τὸ ὄρος Μαρδαῖται καὶ μετὰ τὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β'. διενεργηθεῖσαν ἀνάκλησιν αὐτῶν, ἐνῶ ἐκ τῶν πηγῶν τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται.

Ὅπως δὴποτε οἱ Μαρδαῖται, εἰσελθόντες εἰς τὸν Λίβανον τῷ 677, κατὰ πρόσκλησιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ ἐνσχυθέντες ὑπὸ πολλῶν ἐγχωρίων χριστιανῶν, ἐκυρίευσαν ἀξιόλογον τῆς Παλαιστίνης μέρος καὶ ἐνεποίησαν εἰς τὸν Μωαυῖά καὶ τοὺς συμβούλους αὐτοῦ τὸν εὐλογον φόβον ὅτι δύνανται νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν ὅλην τὴν Συρίαν. Ὅπως ἐπῆρξεν ὁ τοῦ Μωαυῖά φόβος δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι πεσόντος τότε τοῦ ἄμβωνος καὶ τοῦ θόλου τῆς ἐν Ἐδέσῃ ἐκκλησίας ἐκ σεισμοῦ, ὁ καλὶφης ἐπεσκεύασε τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἐξ ἰδίων ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς χριστιανούς. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέτυχεν ὀριστικῶς, ἡ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν ἐκείνην ἐκπεμφθεῖσα μεγάλη δύναμις ἄρδην κατεστράφη, αἱ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιδρομαὶ τῶν Σλαύων ἀπεκρούσθησαν, ὥστε ὁ Μωαυῖά βλέπων ἤδη τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ κινδυνεύουσαν, ἠναγκάσθη νὰ ταπεινώσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν πρέσβεις πρὸς συνομολόγησιν εἰρήνης.

Ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τοῦ καλὶφου καὶ ἔπεμψεν ἑκτακτον ἀπεσταλμένον εἰς Συρίαν, τὸν πατρίκιον Ἰωάννην Πιτσικαύτην, ἄνδρα διακρινόμενον ἐπὶ τῷ γένει, τῇ πεύρᾳ καὶ τῇ συνέσει, ἐπιτετραμμένον δὲ νὰ διαπραγματευθῇ τοὺς συνομολογητέους ὄρους. Ὁ πρέσβυς τοῦ Κωνσταντίνου ἔτυχε λαμπρᾶς παρὰ τῷ Μωαυῖά δεξιώσεως, καὶ μετὰ πολλὰς συζητήσεις ὑπεγράφη μετὰ αὐτοῦ καὶ τῶν πληρεξουσίων τοῦ καλὶφου συνθήκη, ὁρίσασα, ὅτι ἐπὶ ἑτὶ τριάκοντα θέλει φυλάττεται πλατεῖα εἰρήνη ἀναμέσον Ῥωμαίων καὶ Ἀράβων καὶ ὅτι οἱ Ἀράβες θέλουσι τελεῖ τῇ Ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ κατ' ἕτος τριεχιλίους χρυσούς, καὶ εὐγενεῖς ἵππους

πεντήκοντα, καὶ πλὴν τούτων θέλουσιν ἀποδίδει κατ' ἔτος ἄνδρας αἰχμαλώτους ὀκτὼ χιλιάδας. Ταῦτα λέγει ὁ Θεοφάνης· ἄλλοι δὲ ἀναφέρουσι, τὶς μὲν χιλίους αἰχμαλώτους, τὶς δὲ ἑκατὸν, τὶς δὲ πεντήκοντα· καὶ τὴν χρονιατικὴν δὲ ἐτήσιαν ὀφειλὴν ἐν χειρογράφῳ ἀναδιδάσκει εἰς τὸ ὑπέρογκον καὶ ὅλως ἀπίθανον ποσὸν τῶν 365, 000 λιτρῶν χρυσοῦ ἥτοι τῶν 450,000,000 δραχμῶν. Αἱ συνθήκαι αὗται ἐκυρώθησαν δι' ὅρκων καὶ συνετάχθησαν περὶ αὐτῶν δύο ἐγγράφα, ὧν ἀνὰ ἓν ἔλαβεν ἕκαστος τῶν συμβαλλομένων. Καὶ τούτων γενομένων, ὁ πατρίκιος Ἰωάννης, ὃν πάντες οἱ χρονολογῶντες μετὰ ἐπανειλημμένων ἐγκωμίων ἀναφέρουσιν, ἐπέστρεψε πρὸς τὸν βασιλεῖα συνεπαγόμενος καὶ δῶρα πολλὰ τοῦ καλῖφου πρὸς αὐτόν. Αὕτη δὲ ὑπῆρξε μία τῶν λαμπροτέρων βεβαίως στιγμῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου· ὅχι μόνον ἡ Κωνσταντινουπόλις ἀπὸ πᾶσιν ἀπολλομένη μακρᾶς, ὅχι μόνον ὁ μέγας τοῦ καλῖφου στρατὸς κατεστράφη καθ' ὅλοκληρίαν, ὅχι μόνον οἱ ἀγῶνες τῶν προπατόρων ἡμῶν ἔσωσαν τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἀπὸ κινδύνου προφανοῦς τοῦ νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ἀλλ' ὁ ἐπίτροπος τοῦ προφῆτου Μωάμεθ, ὁ ἀγέφυρος Μωαυῖα, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ πανηγυρικῶς τὴν ἡττάν αὐτοῦ καὶ νὰ καθυποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν ἐτήσιου φόρου πρὸς τὸν μονάρχην τοῦ χριστιανικοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς. Δι-καίως λοιπὸν οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι ἔσπευσαν νὰ ἀπονείμωσιν αὐτῷ τὰ εὐχαριστήρια εἰς τὴν πολιοῦχον τῆς μεγάλης αὐτῶν πρωτεύουσος Θεομήτορα· καὶ νέαν μὲν ἐπὶ τούτῳ ἐορτὴν δὲν ἰδρυσαν, ἀλλὰ προσέβηκαν τὴν μνήμην τῆς ἀπὸ τῆς πολιορκίας ταύτης λυτρώσεως εἰς τὴν τελετὴν τῆς Ἀκαθίστου ἀκολουθίας ἣτις εἶχε συσταθῇ, ὡς προείπομεν, ἐπὶ Ἡρακλείου μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀδάρων πολιορκίας. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐντύπωσις ἦν τὸ κατόρθωμα τοῦτο τῆς ἡμετέρας βασιλείας ἐπροξένησε τότε εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, ὑπῆρξε πολὺ μεγαλότερον ἢ ὅ,τι συνήθως ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν παρίσταται. Διότι ὁ Θεοφάνης ἐπιφέρει· «ταῦτα μαθόντες οἱ τὰ ἐσπέρια οἰκοῦντες μέρη, ὅ,τε χαγᾶνος τῶν Ἀδάρων καὶ οἱ ἐπέκεινα ῥήγες ἑξαρχοὶ τε καὶ κάτταλδα καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς τὴν δύσιν ἐθνῶν, διὰ πρεσβευτῶν δῶρα τῷ βασιλεῖ στείλαντες, εἰρηνηκὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην κυρωθῆναι ἠτήσαντο. Εἰξας οὖν ὁ βασιλεὺς ταῖς αὐτῶν αἰτήσεις,

ἐκύρωσε καὶ πρὸς αὐτοὺς δεσποτικὴν εἰρήνην. Ὑπὸ τούτων συνάγεται προδήλως τὸ μέγα ἀξίωμα τὸ ὁποῖον εἶχε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ἡ δὲ ταπεινώσις τοῦ Μωαυῖα ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε δὲν ἐτόλμησε νὰ ζητήσῃ ἢ τοῦλάχιστον ἀν ἐζήτησε, βεβαίως δὲν ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ Λιβάνου ἀνάκλησιν τῶν Μαρδαϊτῶν, ἥτις δὲν ἐγένετο εἰμὴ πολὺ βραδύτερον ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ ἐξηκολούθησαν οὗτοι κατέχοντες ὡς ἐμπροσθοφυλακὴ τις τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ τὸ ὅρος ἐκεῖνο καὶ δ' ἐπιδρομῶν πιέζοντες τὴν περίεξ ἀραβικὴν χώραν.

Ἐνταῦθα ἴσως ἐρωτήσῃ τις διὰ τί ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀφορῶν εἰς τὴν δεσινὴν ἀμνηχανίαν εἰς ἣν περιέστη ὁ Μωαυῖα, δὲν ἐπέμεινεν ἀγωνιζόμενος πρὸς αὐτὸν ἵνα ἀνακτήσῃ τινὰς τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατεπάτησεν ἡ ἀραβικὴ κυριαρχία. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ ἀνάκτησις τῆς Συρίας δὲν ἦτο πρᾶγμα εὐκόλον ἕνεκα τῶν πολλῶν φρουρῶν τὰ ὁποῖα κατείχοντο ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ πρὸς τούτοις ἀν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Ἀράβες ἠδύναντο νὰ ἐξωσθῶσιν ἐκεῖθεν τὸ βυζαντινὸν κράτος ἤθελε περιπέσει διὰ τοῦ ἀποκτήματος τούτου εἰς νῆας δυσχερείας ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αἰρετικῶν οἱτινες κατέχουν ἐν Συρίᾳ, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος ἐμελέτα, ὡς θέλει μετ' ὀλίγον ἐξηγηθῇ, νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ κράτος αὐτοῦ ἐντὸς τῶν στενωτέρων ὁρίων εἰς ἃ περιέστη ἤδη, καὶ δι' ἄλλων μὲν κυβερνητικῶν διατάξεων, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τῆς ἀνορθώσεως τῆς θρησκευτικῆς τῶν κατοικῶν αὐτοῦ ἐνότητος. Ἀλλὰ πλὴν τούτων πάντων, ἕτεροι σπουδαῖοι περισπασμοὶ ἐκάλεσαν ἀλλαχοῦ τὴν προσοχὴν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἤθελον μόνον ἀρκέσει ἵνα πείσωσιν αὐτὸν νὰ παραδεχθῇ τὴν ὑπὸ τοῦ Μωαυῖα προταθεῖσαν ἔπωφελῇ εἰρήνην. Τὸ ἀξίωμα τὸ ὁποῖον περιεβλήθη τὸ κράτος διὰ τὴν ἐντιμὸν διάλυσιν τοῦ προκειμένου πολέμου δὲν διεκώλυσε τοὺς περὶ τὸν Στρυμόνα καὶ ἀλλαχοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν Σλαύους νὰ πολιορκήσωσιν αὐτοὺς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τε τὸ 678 καὶ κατὰ τὸ 684. Καὶ ἀπεκρούσθησαν μὲν οἱ Σλαῦοι κατ' ἐπανάληψιν ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης, ἀλλὰ συγχρόνως νέοι πολέμιοι ἐνέβαλον τότε ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὸ κράτος· διότι τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας· ὁ πόλεμος, πόλεμος σχεδὸν ἀδιάλειπτος, ἦτο ἡ συνήθης

αὐτῇ κατάστασις, καὶ μόλις ἀπαλλαγείσα ἐνὸς ἀντιπάλου ἔβλεπεν ἐπιτέλλοντας εἰς ἕτερον τοῦ ὀρίζοντος σημεῖον πολεμίους ἐτέρον· ὥστε τὸ ἄπορον δὲν εἶναι πῶς ἐπὶ τέλους ἔπεσεν ἐν τῷ ἀδιαλείπτῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἀλλὰ μᾶλλον πῶς ἡδυνήθη ἐπὶ 1000 ἔτη νὰ ἀνῆλθῃ ἀδιακόπως ἀγωνιζομένη ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀνεφέροντες ἄλλοτε (σελ. 67, 155, 156) τὰς πρώτας, ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων. Ἐκτοτε καθ' ὅλην τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα δὲν μνημονεύονται βουλγαρικαὶ εἰσβολαί· καὶ τοῦτο διότι οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ὑποταχθῆναι εἰς τοὺς κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους παντοδυνάμους Ἀβάρας. Περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἡρακλείου βασιλείας ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κούβρατος ἀπέβαλε τὴν ἀβαρικὴν κυριαρχίαν καὶ συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις ἐτίμησεν αὐτὸν τῇ τοῦ πατρικίου ἀξίᾳ. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Κουβράτου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχὴ διηρέθη μεταξὺ τῶν πέντε αὐτοῦ υἱῶν, ἐξ ὧν τέσσαρες ἔλαβον διαφόρους τύχας ἀσχέτους πρὸς τὸ βυζαντινὸν κράτος· εἷς δὲ, Ἀσπαρουχ λεγόμενος, πλησιάσας εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Ἰστροῦ ὄχθην, κατώκησεν εἰς τὰς τεληματώδεις περὶ τὸν ποταμὸν ἐκείνον χώρας καὶ ἐπεχείρησεν ἐκείθεν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς γείτονας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐπαρχίας. Τοῦτο ἠνάγκαζε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐπέλθῃ τῷ 679, ἅμα μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς πρὸς τὸν Μωαυῖᾶ συνθήκης, μετὰ στρατοῦ ἀξιολόγου, ναυτικοῦ καὶ πεζικοῦ, κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Δυστυχῶς νοσήσαντος τοῦ βασιλέως ὑπὸ ποδαλγίας καὶ ἀναγκασθέντος νὰ καταλίπῃ τὸ στρατόπεδον ἵνα νοσηλευθῇ εἰς τὰ λουτρά τῆς Μεσημβρίας, ἀλλόκοτος παραλυσία ἐπεκράτησεν ἐν τῷ στρατῷ μετὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ, ἐξ ἧς ὠφεληθέντες οἱ Βούλγαροι ἔτρεψαν αὐτὸν, καὶ, περάσαντες κατόπιν τὸν Ἰστρον ποταμὸν, κατέλαβον τὴν Βάρναν καὶ πᾶσαν τὴν περὶ τὴν χώραν, καθυπέταξαν παρακειμένους τινὰς σλαυικὰς φυλάς, τὰς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς λεγομένας ἐπὶ τὰ γενεάς, καὶ ἐγκατεστάθησαν ὀριστικῶς εἰς τὴν εὐρείαν μεταξὺ Ἰστροῦ, Αἰμοῦ, Εὐξείνου πόντου καὶ Σερβίας χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἔκτοτε ὀνομασθεῖσαν Βουλγαρίαν· διότι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν ἐπεχείρησε πλέον νὰ ἐξώσῃ αὐτοὺς ἐκείθεν, ἀλλὰ συνομολόγησε.

πρὸς αὐτοὺς εἰρήνην ἐπὶ πληρωμῇ ἐτησίας εἰσφορᾶς. Πότε ἀκριδῶς ἦλθον καὶ κατώκησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ αἱ ἑπτὰ λεγόμεναι γενεαὶ τῶν Σλαύων, ἄδελφον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Βούλγαροι, οἵτινες κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν γνώμην ἦσαν ἔθνος τουρκικῆς φυλῆς, πολὺ κατώτερον, κατὰ τὸν πολιτισμὸν, τοῦ γεωργικοῦ τῶν Σλαύων ἔθνους, ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν σλαυικῶν ἐκείνων φυλῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ ἄλλας ποικίλας πρὸς τοὺς παρακειμένους Σλαύους λαβόντες σχέσεις, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὑποκύψαντες ἐν μέρει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἤρχισαν ἔκτοτε τὸ μὲν πλεῖστον ἐκσλαυίζόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἐξελληνίζόμενοι κατὰ τι, ὥστε προΐοντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἀπέβαλον τὸν ἀρχέγονον αὐτῶν τουρκικὸν ἢ τουρανικὸν χαρακτῆρα.

Καὶ ταῦτα μὲν βραδύτερον. Ἦδη δὲ ὁ Θεοφάνης ἀγανακτεῖ διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος νὰ συνομολογήσῃ τοιαύτας πρὸς τοὺς Βουλγάρους συνθήκας· καὶ, ἐν τῇ ἐκρήξει τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ φιλοτιμίας, φιλοτιμίας τόσῃ μᾶλλον ἀξιοσημειώτου ὅσῃ σπανιώτατα ἀναφαίνεται παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι, ἀνακράζει· «Θαυμαστὸν γὰρ ἦν ἀκοῦσαι τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς, ὅτι ὁ πάντας ἑαυτῷ ὑποτελεῖς καταστησάμενος, τοὺς τε κατὰ τὴν ἐώαν καὶ δύσιν καὶ ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν, ὑπὸ τοῦ μουσαροῦ καὶ νεοφανοῦς ἔθνους ἡττήθη.» Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχαι ἐνόμιζον μὲν καθῆκον αὐτῶν νὰ ἀγωνίζωνται ἐκ παντὸς τρόπου κατὰ τῶν μεγάλων μοναρχιῶν τῆς ἀνατολῆς ὅσαι ἠπείλουν αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ὀλιγώτερον δὲ ἐπικινδύνους ὑπελάμβανον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἀσυντάκτων βαρβάρων φυλῶν καὶ αὐτὴν τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἐπὶ συμφωνίαις αἰτῖνες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον διετήρουν τὸ πρόσχημα τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πολιτικῆς ταύτης ἀρχῆς ἐπολιτεύθησαν πλεῖστοι ὅσοι τῶν προκατόχων τοῦ Κωνσταντίνου καὶ αὐτὸς ὁ ἐνδοξος ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ Ἡράκλειος, ὅστις ἐδέχθη πολυαριθμοὺς σλαυικὰς φυλάς εἰς τὰς δυτικωτέρας παρὰ τὸν Ἰστρον ἐπαρχίας. Ἀπὸ τῆς ἑκτῆς μάλιστα ἑκατονταετηρίδος ὅτε πολλὴ ἐπῆλθεν ἐρήμωσις διὰ ποικίλας αἰτίας καὶ ἐξαιρέτως ἐνεκα

της τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν ἐπιδρομῆς εἰς τὰς παρὰ τὸν ποταμὸν ἐκείνον χώρας, ἢ ἐν αὐταῖς παραδοχὴ νέων τοιούτων φυλῶν ἀπέβη μέχρητινός ἀναγκαία καὶ ἡδύνατο νὰ μὴ ὑποληφθῇ πάντως ὡς ἀλυσιτελής· τὸ μὲν διότι δι' αὐτῆς ἀνεπληροῦτο ὁ εἰς ὑπερβολὴν ἐλαττωθεὶς πληθυσμός, τὸ δὲ διότι εὐλογος ὑπῆρχεν ἐλπίς ὅτι οἱ ἐπὶ ἡλυδες αὐτοὶ, ὑποκύπτοντες εἰς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἤθελον προΐοντος τοῦ χρόνου ἐξελληνισθῇ. Καὶ τοῦτο, ὅπερ συνέβη τῷ ὄντι εἰς τινὰς χώρας, ἤθελε κατορθωθῇ ἀπανταχοῦ, ἐὰν ἀδιάκοποι πολεμικοὶ περισπασμοὶ δὲν διεκώλυον βραδύτερον τὴν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ τοιούτου ἀποτελέσματος ἐνέργειαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην ἐν τῷ μέλλοντι τύχην αὐτῆς δὲν ἡδύνατο νὰ προῖδωσιν οἱ μονάρχαι τῆς ἑξῆς ἐκατονταετηρίδος· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Κωνσταντῖνος, ἀποτυχὼν εἰς τὴν πρῶτην κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσιν, δὲν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀγῶνα μακρὸν καὶ ἐπίπονον κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ συνήνεσε νὰ ἐγκατασταθῶσι μεταξὺ Ἰστροῦ καὶ Αἰμου, προτιμῆσας νὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῶν χωρῶν ὅσαι δὲν εἶχον καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων τῆς ἀρκτοῦ καὶ τῆς μεσημβρίας, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ ἐλπίδι, ὅτι ὁ ἐλληνικὸς χριστιανισμὸς, βέλτιον ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων ὀργανούμενος, ἡδύνατο οὐ μόνον νὰ σώσῃ ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπολεσθέντα ἐν μέρει νὰ ἀνακτήσῃ.

Τῷ ὄντι ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἡ τοσοῦτον ἐνδοξος ἀναδειχθεῖσα διὰ τὴν τῶν Ἀράβων ταπεινώσιν, ἀποτελεῖ καὶ ὡς πρὸς τὴν τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων ῥύθμισιν μίαν τῶν σπουδαιοτέρων ἐποχῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Ἰδιάζουσιν ἐπὶ στήσῃ προσοχὴν ὁ βασιλεὺς οὗτος κατὰ τὰ ἐξ ὑπόλοιπα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς θρησκευτικῆς τοῦ κράτους ἐνότητος. Εἶδομεν τὰς ποικίλας θρησκευτικὰς αἱρέσεις αἰτίνες, ἐπικρατήσασαι ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς μάλιστα ἐπαρχίαις, συνετέλεσαν οὐκ ἀλίγον εἰς τοὺς θριάμβους τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων. Ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τοῦ Κωνσταντοῦ ὅλοι σχεδὸν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠγωνίσθησαν, τῇ συμπράξει καὶ τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν, νὰ προσοικειωθῶσιν ἂν ὅχι ὅλας τὰς αἱρέσεις τοῦλάχισ-

στον τὴν μεγάλην τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσιν καὶ νὰ συνδιαλλάξωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν διὰ μικρῶν τιμῶν περὶ τὰς λέξεις μᾶλλον ἢ περὶ τὴν οὐσίαν παραχωρήσεων, δι' ὧν ἐνόμιζον ὅτι δὲν προσέβηλονται αἱ θεμελιώδεις τῆς ὀρθοδοξίας ἀρχαί. Ἐπὶ τούτῳ ἐξεδόθησαν τὸ *ἐνωτικόν*, ἡ *καταδική τῶν τριῶν κεφαλαίων*, ἡ *ἐκθεσις*, ὁ *τύπος*. Ἀλλ' εἰδομέν συγχρόνως ὅτι ἕνεκα τοῦ παραλόγου ζήλου τῶν ἁκρῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν ἁκρῶν αἰρετικῶν καὶ ἐν ταύτῳ διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἀντενέργειαν τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως, πᾶσαι ἐκείναι αἱ συμβιβαστικαὶ προσπάθειαι ἐματαιώθησαν. Ἡ Συρία, ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Αἴγυπτος, ὅπου ἐξαίρετως ἐπεκράτει ὑπὸ διαφορά καὶ πολλὰ ὀνόματα ἡ τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσις, κατεκτήθησαν ἡ μὲν Αἴγυπτος ὁμολογουμένως, πιθανώτατα δὲ καὶ αἱ δύο ἀσιαναὶ χῶραι διὰ τῆς τῶν μονοφυσιτῶν συμπτύξεως. Ἡ *ἐκθεσις* τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ *τύπος* τοῦ Κωνσταντοῦ οὐ μόνον δὲν προέλαβον οὐδὲ ἡνέρθωσαν τὴν συμφορὰν ταύτην, ἀλλὰ καὶ παρήγαγον εἰς μέτρον, ἁκόντων βεβαίως τῶν βασιλέων ἐκείνων, τὴν νέαν τῶν μονοθελητῶν αἵρεσιν, ἥτις ἐξηκολούθει ἀσκόπως ἥδη ταραττούσα τὰ πνεύματα. Λέγομεν ἀσκόπως, διότι ὡς πῶς τῇ ἀληθείᾳ παρήχθη ἡ τῶν μονοθελητῶν αἵρεσις; Παρήχθη καὶ ἀνεπτύχθη διὰ τῶν πράξεων τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Κωνσταντοῦ αἵτινες ἐσκόπουν νὰ προοικειωθῶσι τοὺς μονοφυσίτας τῆς Συρίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' αἱ ἐπαρχίαι αὗται, κατακτηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀπεχωρίσθησαν ἥδη ἀπὸ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο τοῦ λοιποῦ τὸ βυζαντινὸν κράτος, δηλαδὴ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χῶρας, ἡ οὐδόλως ἡ ὀλίγιστοι ὑπῆρχον μονοφυσίται. Οὐδεμία λοιπὸν χάριν αὐτῶν ἦτο ἀναγκαία πλέον παραχωρήσεις, ἡ δὲ τῶν προγεγενημένων παραχωρήσεων κατάργησις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος ὅσῳ ἡ ἐξ αὐτῶν φυτρώσασα αἵρεσις τῶν μονοθελητῶν ἡδύνατο, ἐὰν δὲν ἐκόπτετο ἀπὸ βίης, νὰ παραγάγῃ ὁλοθρίας διαίρεσεις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιλιπομένας ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὅπου τοιαῦται εἴετι δὲν ὑπῆρχον καὶ ὅπου ἂν ὅχι ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς τοῦλάχιστον τὸ μέγιστον αὐτοῦ μέρος ἦτο προσηλωμένον εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Τὸ πρακτικόν λοιπὸν ἦτο πρόδηλον. Ἐπρεπε νὰ τεθῶσιν ἐκ μέσου πᾶ-

σαι αἱ πρὸς τὴν αἵρεσιν παραχωρήσεις, νὰ καταδικασθῶσιν ἐπίσης καὶ μονοφυσίται καὶ μονοθελῆται καὶ πᾶσα ἄλλη ἑτεροδοξία, νὰ επικυρωθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ νὰ κρατυνθῇ οὕτω ἡ ὀρθασευτικὴ ἐνότης τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἔτι τὸ βυζαντινὸν κράτος. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγάτος συνεννοήθη μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ συνεκάλεσε τῷ 680 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἑκτὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον. Ἡ σύνοδος αὕτη εἰς 77 παρευρέθησαν 289 πατέρες καὶ ἰδίως αὐτοπροσώπως μὲν οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀντιοχείας, ἐπίτροποι δὲ ὄλων τῶν ἀρχιερέων τῆς δύσεως καὶ τοῦ πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων, ἀπεφάνετο πανηγυρικῶς ὅτι ἡ ἐκκλησία αἰείποτε ἀνεγνώρισεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ δύο φύσεις ἡνωμένας μὲν ἀλλὰ μὴ συγκεχυμένας, καὶ δύο θελήσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλὰ μὴ ἀνταγωνιζομένας. Ὁ βασιλεὺς ἐπεκύρωσε τὴν ἀπόφασιν ταύτην διὰ διατάγματος δι' οὗ ἀπηγόρευσε πᾶσαν τοῦ λοιποῦ συζήτησιν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐπὶ ποιῇ καθιζέσεως μὲν διὰ τοὺς ἱερωμένους, δημεύσεως δὲ καὶ ἐξορίας διὰ τοὺς λαϊκοὺς. Ἐκτοτε ὁ ἑλληνισμὸς ἐταύτισε τὴν τύχην του μετὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀπεχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῶν ποικίλων αἵρετικῶν οἵτινες ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμενοι εἰς Συρίαν, εἰς Αἴγυπτον, εἰς Μεσοποταμίαν, εἰς Ἀρμενίαν, εἰς Περσίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἰνδικήν, ἀλλὰ τίποτε κεινόν ἢ σχεδὸν τίποτε πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν μὴ ἔχοντες. Εἰμπορεῖ ἴσως νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι τοιοῦτον πολίτευμα ἤγειρε φραγμὸν ἀνυπέρβλητον μεταξὺ τοῦ ὀρθοδόξου καὶ τοῦ αἵρετικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολῆς καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν τῶν χωρῶν ἐκείνων ἀνάκτησιν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐπρεσβεύθη ἔκτοτε παρὰ τικῶν, καὶ θέλομεν ἰδεῖ αὐτὴν ἀγωνιζομένην νὰ προτείνῃ αὖθις τὴν δεξιάν πρὸς τοὺς αἵρετικούς. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ. Μακρὰ πείρα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ συμβιβασμὸς ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅτι οἱ αἵρετικοὶ κατήντησαν οἱ φυσικοὶ σύμμαχοι τῶν ὀλεθρωτέρων πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐδέησεν ἄρα ν' ἀποκοπῶσι τὰ ἄκρα ἵνα σωθῇ τὸ λοιπὸν σῶμα· ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα ὑλικὴ ζημία ὑπῆρξε μεγάλη, δὲν τὸ ἀρνούμεθα· ἀλλ' ὅχι τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡ ἠθικῇ. Οἱ αἵρετικοὶ ἐκείνοι δὲν ἀπέβησαν μόνον ὄργανα τυφλὰ τῶν ἀσπονδότηρων ἡμῶν πολεμίων· οἱ αἵρετικοὶ ἐκείνοι ὅλως ἐνταῦτ' ἀπέβαλον

τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐνεφορήθησαν οἱ ἰδρυταὶ τῶν δοξασιῶν αὐτῶν. Οἱ Νεστοριανοί, οἱ μονοφυσίται καὶ αἱ πολυάριθμοι αὐτῶν διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις, εἶχον πρὸ καιροῦ ἀπολέσει τὴν συνείδησιν τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως ἐξ ἧς παρήχθησαν πάλαι ποτὲ εἰς τὸ εἶναι, περιέπεσον βαθμηδὸν ἔκτοτε εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμάθειαν καὶ δεισιδαιμονίαν, καὶ κατήντησαν εἰς νεκροῦς τίνας ὁρισμοὺς καὶ τύπους, ἄλλο σημεῖον ζωῆς μὴ δίδοντες εἰμὴ τὸ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων μίσος. Διότι συνέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι συμβαίνει πολλὰκις εἰς ὁμοίας ἢ ἀναλόγους περιστάσεις· αἱ περὶ ἀρχῶν ἔριδες ἐκτρέπονται εἰς ἔριδας περὶ λέξεων, αἱ δὲ λέξεις αὗται, γενόμεναι τὸ σύνθημα μερίδων ἀντιζήλων, ἐξακολουθοῦσιν ὑποτρέφουσαι τὰ πάθη, καὶ ἀφοῦ ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἔχωσι πρακτικὴν τινα σημασίαν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὡς ἐκ τῶν παθῶν τούτων περιωρίσθη ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλ' ἐντὸς τοῦ περιορισθέντος τούτου κύκλου ὁ ἑλληνισμὸς ἐκτίσαστο ἐνότητα καὶ πειθαρχίαν, δι' ὧν καὶ μόνων ἡδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν ἐπὶ ὀκτακόσια περίπου ἔτη. Ἡ δ' ἐνότης αὕτη καὶ πειθαρχία ὀφείλεται πρὸ πάντων εἰς τὴν γενναίαν σύνεσιν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου.

Τὰ αὐτὰ σχεδὸν αἷτια προεκάλεσαν ὡσαύτως τὴν διρικητικὴν τοῦ κράτους μεταρρύθμισιν· ἡ μείωσις δηλαδὴ αὐτοῦ ἔνεκα τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν σλαυικῶν καὶ βουλγαρικῶν φυλῶν καταλήψεως τῶν παρὰ τὸν Ἰστρον χωρῶν, καὶ ἡ μείζων ἀνάγκη δραστηρίου ἐποπτείας καὶ ἀμύνης τῶν περιλιπομένων ἐπαρχιῶν. Μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, τὸ κράτος, περιλαμβάνον ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Μεσογείου, τὴν μέσσην καὶ τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἔχον ἐν τῇ ἀνατολικῇ μὲν Εὐρώπῃ ὄριον τὸν Ἰστρον, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Ἀράξην, ἦτο διηρημένον εἰς μεγάλας διοικήσεις καὶ στρατηγίας. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐφεξῆς, ἐπειδὴ οἱ Ἀραβες κατέκτησαν τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, ἐν μέρει τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ μετ' οὐ πολὺ πᾶσαν τὴν βόρειον Ἀφρικὴν μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ἀπὸ βορρᾶ δὲ οἱ μὲν Λομβαρδοὶ ἐξηπλοῦντο διὰ τῆς μέσης Ἰταλίας μέχρι τῆς κάτω, οἱ δὲ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατέλαβον κατὰ τὸ ἄλλο

καὶ ἤττον πᾶσαν τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω Μοισίαν, ἐδέχθη τὸ κράτος νὰ ὑποδιακριθῇ εἰς μικροτέρας διοικητικὰς περιφερείας καὶ εἰς ἑκάστην νὰ ἐγκατασταθῇ στρατιωτικὸν σῶμα ἑτοιμον πάντοτε νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν ἐπίθεσιν. Αἱ μικρότεραι αὗται διοικητικαὶ περιφέρειαι ὠνομάσθησαν *θέματα*, ὅπως πρὸ καιροῦ ἤδη, ἀπὸ τῶν τοῦ Μαυρικίου χρόνων, ὠνομάζοντο τὰ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν προσεδρεύοντα στρατιωτικὰ σώματα· ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις ἔλαβε κυρίως στρατιωτικὸν χαρακτῆρα. Τὸ δὲ οὐδὲν ἤττον ἀξιοσημείωτον, οὐ μόνον αἱ διοικητικαὶ διαίρεσεις, ἀλλὰ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ὅροι ἐντελῶς ἤδη ἐξελληνίσθησαν· ἐπὶ παραδείγματος οἱ μὲν *λογγίτροι* μετωνομάσθησαν *χιλίαρχοι*, οἱ δὲ *καρτουρίονες*, ἐκατόνταρχοι, οἱ δὲ *κόμητες*, στρατηγοί, καὶ ἐν γένει οἱ βασιλεῖς, κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, «Ἐλληνίζοντες καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶτταν ἀποβαλόντες» διατέλουν, ὥστε εἰς ὅλους ἤδη τοὺς κλάδους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐπεκράτησεν ἡ Ἑλληνικὴ. Εἶδομεν ὅτι ἡ νομοθεσία, ἡ νομολογία καὶ ἡ νομοδιδασκαλία ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ. Ἀπὸ Μαυρικίου πάντες οἱ αὐτοκρατορικοὶ νόμοι, πάντα τὰ διατάγματα, πάντα ἐν γένει τὰ δημόσια ἔγγραφα ἑλληνιστὶ πλέον ἐδημοσιεύοντο. Ἀπὸ Ἡρακλείου ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται τὰ νομίσματα· διότι ἐνῷ μέχρι τοῦ βασιλέως τούτου ἦσαν ἐντελῶς λατινικά, ἔκτοτε ἀπαντῶνται χαλκὰ τινὰ νομίσματα φέροντα τὰς ἑλληνικὰς λέξεις *ἐν τούτῳ τόκῳ*. Ἐπειτα δὲ ἐξελληνίσθησαν καὶ τὰ καθ' ἑκαστα τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ὡς ἂν ἡσθάνετο τὸ πανταχόθεν τοῦτο προσβαλλόμενον καὶ ἀκρωτηριασθὲν κράτος, ὅτι μόνον διὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡδύνατο εἰσελθεῖ νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ἀντιτάξῃ ἀποχρώσαν εἰς τοὺς ἀντικαλούς αὐτοῦ ἀμυναν. Ναὶ μὲν δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ταύτης ἐξελληνισμὸς καὶ ἀναδιοργανισμὸς τοῦ κράτους ἐγένετο ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγάτου. Ὁ περὶ τοῦ γεγονότος τούτου γράμμας ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι Κωνσταντίνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἀποδίδει αὐτὸ ἀορίστως εἰς τοὺς ἀπὸ Ἡρακλείου κρατήσαντας· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῶν τριῶν τοῦ Ἡρακλείου διαδόχων ὁ μὲν Κωνσταντῆς, βασιλεύσας ἔτη 26, διτέλεσε κατὰ μὲν τὰ πρῶτα δέκα

ἔτη ἀνήλικος, κατὰ δὲ τὰ ἐξ τελευταία ἀπὼν ἐκ τῆς ἀνατολῆς, κατὰ δὲ τὰ ἐν τῷ μεταξὺ δέκα ἔτη ἀπησχολήθη ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων καὶ ὑπὸ τοῦ πρὸς τοὺς Ἀραβας καὶ τοὺς Σλαῦους πολέμου, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αὐτῷ τὴν μεγάλην ἐκείνην διοικητικὴν μεταρρύθμισιν· καὶ οὐδὲν ἤττων δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὕτη διενεργήθη ἐπὶ τῆς μετ' οὐ πολὺ ἀρξαμένης πολυταράχου καὶ ἀσυνέτου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὑπῆρξεν ἔργον Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου. Ὅπως δὴ ποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι διεξήχθη κατὰ τὴν ἐβδόμην ταύτην ἑκατονταετηρίδα· ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Πορφυρογέννητος λέγει αὐτὴν γενομένην οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπὸ Ἡρακλείου κρατησάντων, ἀλλὰ καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐστενωθή καὶ ἡ κρωτηριάσθη κατὰ τε τὰς ἀνατολάς καὶ δυσμὰς ἡ ῥωμαϊκὴ βασιλεία, ὅπερ ὁμολογουμένως συνέβη ἐν τῇ ἐβδόμῃ ταύτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην περίπου συνεπληρώθη ὁ κυβερνητικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐξελικτικὸς ἀλυσμός.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνάτον, παρατηροῦμεν ὅτι καὶ ἐν δὲν ἀποδοθῇ αὐτῷ ἡ διοικητικὴ ἐκείνη μεταρρύθμισις, αἱ δύο ἔτεραι μεγάλαι τῆς βασιλείας αὐτοῦ πράξεις, ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως καὶ ἡ ἀνόρθωσις τῆς θρησκευτικῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐνότητος, ἀρκούσιν ἵνα ἀναδείξωσι τὴν βασιλείαν ἐκείνην μίαν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων οὐ μόνον τῆς καθ' ἡμᾶς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου. Οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι κατὰ τὸ σύνθησις ὁμιλοῦσι περὶ αὐτῆς ὀλιγώρως καὶ ἐνίοτε μάλιστα μετὰ δεινῆς περὶφρασέως. Ἀλλ' ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία ὁμοιάζει χώραν μεγαλοπρεπῆ, ποικίλην, εὐφορον πολλάκις, τὴν ὅποιαν ὅμως διαρχόμεθα ἐν νυκτὶ ἢ ἐν τῷ μέσῳ πυκνωτάτης ὁμίχλης, ὥστε ἢ οὐδὲν ὡς διακρίνομεν τὰ φυσικὰ αὐτῆς ἰδιώματα ἢ ἀσαφεῖς τινὰς καὶ ταραχώδεις βλέπομεν σκιάς. Ἐάν ποτε ἐπιλάβῃ ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ταύτης χώρας ἀνέφορος ὁ ἥλιος τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκρίβειας καὶ ἐκλείψῃ, πρὸ πάντων τὸ πρίσμα τῶν προλήψεων καὶ τῶν ἀντιπαθειῶν δι' οὗ ἡ ἱστορία ἐκείνη καθοράται ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀχρι τοῦδε, ὅπως οὐκ ἔστιν

κωτέρα καὶ χαριεστέρα δὲν θέλει αὕτη ἀναφανῇ εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν.

Ἀποθανόντος τοῦ Κωνσταντίνου περὶ τὰ τέλη τοῦ 685, ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰουστινιανὸς Β΄. εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 16. Ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄. δὲν εἶχε βεβαίως, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα τοῦ ἀρχηγέτου τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐκτεκμητο ἀνδρείαν καὶ δραστηριότητα μεῖζονα τῆς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάππου. Καὶ ὅμως ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἀποτελεῖ μίαν τῶν ὀλεθρωτάτων ἐποχῶν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι ἄξιον διευκρινήσεως καὶ ἐρμηνείας. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, καθὰ καὶ ἐν τῷ προομίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου ἐξηγήσαμεν, καὶ ἐκ τῆς συνεχείας τῶν ἄχρι τοῦδε γεγονότων ἐξάγεται, δὲν ἦτο ἀπόλυτος εἰμὴ μόνον δικαίῳ οὕτως εἰπεῖν ἔργῳ δὲ ἐμετραίετο πολλάκις καὶ καθωδηγεῖτο ὑπὸ ἀριστοκρατίας ἐχούσης ἰδιαίτους τινὰ καταγωγὴν καὶ ἐνέργειαν. Ἡ ἀριστοκρατία αὕτη δὲν ἦτο κληρονομικὴ, ἀλλὰ διοικητικὴ καὶ συνέκειτο ἐξ ὅλων τῶν ἱκανῶν ἀνδρῶν ὅσοι διαπρέψαντες ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν διοικητικῶν, τῶν οἰκονομικῶν, τῶν δικαστικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων, κατεῖχον τὰ ἀνώτερα τῆς πολιτείας ἀξιώματα, τὸ ὑπουργεῖον, τὴν σύγκλητον, τὰς στρατηγίας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, καθὰ πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παραστήσωμεν, ἐπενήργουν οὐσιωδῶς διὰ τῆς συνέσεως, τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς παιδείας αὐτῶν εἰς τὴν τύχην τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ κράτους. Χωρὶς νὰ ἀνατρέξωμεν μὲχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄. τοῦ ὁποῦ ἡ δεξιότης τοσούτον ὠφελήθη ἐκ τῆς μεγαλοφυΐας τῶν Βελισαρίων, τῶν Τιβωπιανῶν καὶ οὐκ ὀλίγων ἄλλων ἐξόχων ἀνδρῶν, περιοριζόμενοι δὲ εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου περίοδον, εἶδομεν ὅπως προέχουσιν ἐν τῇ πολιτείᾳ τὰς εἰχον, ὁ πατρίκιος Βῶνος ἐπὶ Ἡρακλείου, πᾶσα ἡ σύγκλητος καὶ ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας Ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντος, ὁ Ἰωάννης Πιτσικαύτης ἐπὶ Κωνσταντίνου. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη πραγμάτων κατάστασις ἵνα εὐδωθῇ προϋποθέτει παρὰ τοῖς ἡγεμόσιν ἡ μετρώτητα ὑποκύπτουσιν εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν, ὅπως ἐπὶ Κωνσταντος καὶ Κωνσταντίνου, ἡ δεξιότητα ἐπιτηδεῖαν

νὰ χειραγωγήσῃ ἔστιν ὅτε δὲ καὶ νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἀξίαν τῶν ἀνδρῶν τούτων, ὅπως ἐπὶ Ἡρακλείου. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς Β'. οὔτε τὴν δαιμονίαν τοῦ τελευταίου τούτου φύσιν εἶχεν, οὔτε πάλιν τοσοῦτον ἀπηλλαγμένος προσωπικῆς πρωτοβουλίας ἦτο ὅπως οἱ δύο πρῶτοι ὥστε οὔτε εἰς τὸν χαλινὸν τῶν ἄλλων ἤθελε νὰ ὑπακούσῃ, οὔτε οἴκοθεν ἤξευρε νὰ διακρίνῃ τὴν ὁδὸν τῆς συνέσεως. Προσθετόν καὶ τοῦτο ὅτι ἐβασίλευσε νεώτατος, ὅτι παρεδόθη ἀπὸ τῆς ἀώρου ταύτης ἡλικίας ἀκάθεκτος καὶ ἀπαιδαιγώγητος εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν ἰδίων παθῶν καὶ θέλομεν ἐννοήσῃ πῶς ἡ μὲν ὁμολογουμένη αὐτοῦ ἀνδρεία ἐξώκειλεν εἰς ἀγριότητα, ἡ δὲ δραστηριότης, εἰς ἀφρονα πολυπραγμοσύνην ἐν ἄλλαις λέξεσι, πῶς τὰ προτερήματα, καθὼς πολλάκις συμβαίνει εἰς τοιαύτας ἡμιτελεῖς φύσεις, μετεμορφώθησαν εἰς κακίας, αἰτινες διὰ τῆς ἀντιστάσεως ἦν φυσικῶς τῷ λόγῳ ἀπήντησαν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιτείνόμεναι ἔλαβον ἐπὶ τέλους τὸν χαρακτῆρα ἀληθῶς θηριώδους παραφροσύνης.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἐβασίλευσεν ὁ Ἰουστινιανὸς Β'. τὸ ἀραβικὸν κράτος κατετρώχετο ὑπὸ δεινῶν ἐμφυλίων διενέξεων. Ὁ μέγας καλίφης Μωαυῖα εἶχεν ἀποθάνει ἀπὸ τοῦ 680' μετ' οὐ πολὺ δὲ προέκυψαν ποικίλοι τῆς ἀρχῆς μνηστῆρες, ὧν ισχυρότατος μὲν ἦτο ὁ Ἀβδαλμελίκ, ὅστις ὅμως ὑπὸ πολλῶν ἐσωτερικῶν δυσχερειῶν περὶσπώμενος καὶ ὑπὸ τῶν Μαρδαϊτῶν πάντοτε πιεζόμενος, προέτεινεν εἰς τὸν νέον βασιλέα τὴν ἀνανέωσιν τῆς πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ συνολογηθείσης εἰρήνης, ἐπὶ ὁροῖς μάλιστα συμφερωτέρως ὥς φαίνεται. Ἡ σύνεσις ἀπῆτει τὴν παραδοχὴν τῶν ὄρων τούτων, διότι περὶ ἀνακτήσεως μὲν τῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων καταληφθεισῶν χωρῶν σπουδαῖος λόγος δὲν ἠδύνατο νὰ γείνῃ, τὴν δὲ προσοχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔπρεπε νὰ ἐπιστήσῃ ἤδη ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ κράτους διοίκησις. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς ἀπάντησιν διατάσσει τὸν στρατηγὸν Λεόντιον νὰ ἐμβάλῃ μετὰ δυνάμεως ἀξιολόγου εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας χώρας ὁ δὲ, διελθὼν τφόντι νικηφόρος τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Μηδίαν καὶ μέχρι τῆς Ἰρκανίας προελθὼν, ἐπάγεται ἀπανταχοῦ δεινὸν μὲν τῶν μωαμεθανῶν φόνον, ἔτι δὲ δεινότεραν φορολογίαν καὶ τρέπεται ἤδη πρὸς νότον ἐπὶ τὴν

Συρίαν. Ὁ Ἀβδαλμελίκ τότε ἐπαναλαμβάνει τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς παραδέχεται αὐτάς, διὰ καὶ, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν συγκεχυμένων εἰδήσεων τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων, κατὰ μὲν τὰ ἄλλα αἱ ἤδη συνομολογηθεῖσαι συνθήκαι δὲν ἦσαν πολὺ τῶν προτέρων ἐπωφελέστεραι, καθ' ἓνα δὲ ἔρον ἡμελογουμένως ἀπέβησαν σφόδρα ἐπιζήμιοι. Τρόντι κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας αἰτίνας ἐγένοντο τῇ 686, ὁ καλίστης τῶν μωαμεθανῶν ὑπέσχετο νὰ τελῇ εἰς τὸν χριστιανὸν μονάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ἑκάστην ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἱκκον καὶ δοῦλον· συνεφωνήθη δὲ πρὸς τοῦτους ἵνα ἔχῃσι κοινῶς κατὰ τὸ ἴσον τοὺς φόρους τῆς Ἀρμενίας, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς νήσου Κύπρου· ἀλλὰ, ὅπερ ὑπῆρξε λάθος ἀκατανόητον, συνεφωνήθη ἐπὶ τέλους, ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει ἀνακαλέσει τὸ τῶν Μαρδαϊτῶν τέγμα ἐκ τοῦ Λιβάνου καὶ ἀφαιρήσει οὕτω ἐκ μέσου τὸ δεινὸν ἐκεῖνο τοῦ ἐν Συρίᾳ μωαμεθανισμοῦ φόβητρον. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν γνωρίζομεν μέχρι τίνος οἱ δύο πρῶτοι ὅροι ἦσαν ἐπωφελέστεροι τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ὅπως εἶχεν αὕτη πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Λεοντίου. Ἀλλ' ἡ ἀνάκλησις τῶν Μαρδαϊτῶν ἦτο προφανὲς ἀρροσύνη καὶ δικαίως προεκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Θεοφάνους, ὅστις λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς οὕτω πολιτευσάμενος *χάλκεον* καίχας διέλυσε, ἐπᾶσαι γὰρ αἱ νῦν οἰκούμεναι παρὰ τῶν Ἀράβων εἰς τὰ ἄκρα πόλεις ἀπὸ Μοψουεστίας καὶ ἕως τετάρτης Ἀρμενίας ἀνίσχυροι καὶ ἀόικητοι ἐτύγχανον διὰ τὴν ἔροδον τῶν Μαρδαϊτῶν, ὧν παρασταλέντων, πάνδενα κακὰ πέπονθεν ἡ Ῥωμανία ὑπὸ τῶν Ἀράβων μέχρι τοῦ νῦν. Οἱ ἀνακληθέντες τότε ἐκ τοῦ Λιβάνου Μαρδαῖται λέγονται συμποσούμενοι εἰς 42,000 ἀνδρῶν καὶ ἐγκαταστάθησαν ὡς στρατιωτικαὶ ἀποικίαι οἱ μὲν εἰς Παμφυλίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν Θράκην. Ἐν παρόδῳ δὲ σημειούμεν ἐνταῦθα ὅτι Μαρδαῖται ἀναφέρονται βραδύτερον καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐξ οὗ ὠφελούμενος ὁ Φαλλμεράεωρ ἤξιστον ὅτι τῶν Μαρδαϊτῶν τούτων ἀπόγονοι εἶναι οἱ Μανιάται· καὶ τοῦτο, διότι τὸ ὄνομα τῶν Μανιατῶν εἶναι δῆθεν ἀπλῆ μετάφρασις τοῦ τῶν Μαρδαϊτῶν ὀνόματος, καθ' ἣν προαναφέραμεν ἀνωτέρω ἐτιμολογίαν τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκ τῆς ἱρανικῆς λέξεως *μαρδ*, ἥτις ση-

μαίνει ὡς βεβαίοναι τὸν ὀρεινὸν ληστὴν, τὸν τολμηρὸν, τὸν μανιώδη. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι οὐδείς σπουδαῖος ἄνθρωπος παρεδέχθη τὰ τοιαῦτα φλυαρήματα, τῶν ὁποίων τὴ ἀνυπόστατον ἀπέδειξεν ἀποχρώντως ὁ Γερμανὸς Ζιγκάρζεν.

Ἡ προαναφερθεῖσα ἐπιζήμιος πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς εἰρήνη δὲν ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς εἰμὴ διὰ τοῦ πολέμου. ὅν ἀμέσως ἔπειτα ἐπεχείρησεν ὁ Ἰουστινιανὸς κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύων καὶ τῶν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ κατασταθέντων Βουλγάρων. Καὶ ὁ μὲν Θεοφάνης ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα τὴν διάλυσιν τῆς πρὸς τοὺτους εἰρήνης· ἀλλὰ εὐλογώτερον φαίνεται, ὅτι οἱ μωαμεθανοὶ πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς τοῦ Λεοντίου ἐπιστρατείας προεκάλεσαν αὐτὴς τὰς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύων ἐπιδρομὰς, αἱ δὲ σχέσεις τὰς ὁποίας θέλομεν ἶδει μετ' ὀλίγον ἐπισήμως βεβαιουμέναις μεταξὺ μωαμεθανῶν καὶ Σλαύων καθιστῶσι τὴν εἰκασίαν ταύτην πιθανωτάτην. Οἱ Σλαῦοι ἐκεῖνοι ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνον ὅσῳ συνεμάχισαν ἤδη μετὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς χερσαίας λεηλασίας, ἐπεχείρησαν προσέτι πειρατικὰς πράξεις ἐμβαλόντες ἐπὶ τούτῳ ἐντὸς αὐτῆς τῆς Προποντίδος. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς, ἀφοῦ ἐν ἔτει 687 ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὴν Θράκην τὰ ἱππικὰ συντάγματα, ἔπειτα κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἐπιστρατεύσας αὐτὸς κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σλαύων, λαμπρῶς ἀμφατέρους κατετρέπωσε. Νὰ μὲν λέγεται ὅτι ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς στρατείας ταύτης ἐνέπεσεν εἰς ἐνέδραν τινὰ Βουλγάρων, καθ' ἣν ὑπέστη ζῆμιαν οὐ μικράν· ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν ἡλάττωσε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος, διότι οὔτε οἱ Βούλγαροι φαίνονται ἐξακολούθησαντες τὰς ἐχθροπραξίας, οὔτε διεκωλύθη ἐξ αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τοῦ νὰ καταφέρῃ καιρίαν τινὰ εἰς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ Σλαῦους πληγὴν. Τυφόντι ἀναλογιζόμενος, ὅτι οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας, γείτονες ἤδη ὄντες τῶν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ ἐγκατασταθέντων Βουλγάρων, ἠδύναντο διὰ τῆς αἰτίποτε προθύμου τῶν δύο τούτων συμμαχίας νὰ ἀποβῶσι πολὺ μᾶλλον ἢ πρότερον ἐπικίνδυνον εἰς τὸ κράτος, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε νὰ διασπᾷ τὴν εὐκολίαν τῆς συμμαχίας ταύτης μετακομίζων τοὺς πλείστους τῶν Σλαύων ἐκείνων εἰς τὴν

μικράν Ἀσίαν. Ἐγκατέστησε δὲ αὐτοὺς εἰς τὸ θέμα τὸ λεγόμενον τοῦ Ὀψικίου, τὸ ὅποιον κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικωτάτῃ μικρᾷ Ἀσίᾳ περιελάμβανε τὰς ἀρχαίας χώρας τῆς Μυσίας, Βιθυνίας καὶ ἐν μέρει Φρυγίας, ἐκαλεῖτο δὲ οὕτω ἀπὸ τῶν αὐτόθι σταθμευόντων ταγματῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς σωματοφυλακῆς ὀνομαζομένων λατικστὶ obsequium, ἐξ οὗ παρήχθη ἡ βυζαντινὴ προσηγορία τοῦ Ὀψικίου. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ περὶ θεμάτων πραγματείᾳ αὐτοῦ, βεβαίῳ, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς κατώκισε συγχρόνως μοιρὰν τινὰ Σλαύων εἰς τὰ ὀρεινότερα τῆς Μακεδονίας, πρὸς δυσμὰς τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι προφανὲς παρεξήγησις. Οὔτε ὁ Θεοφάνης, οὔτε ὁ Νικηφόρος ἀναφέρουσι τοιοῦτό τι, ἐνῷ ἀμφότεροι ὁμιλοῦσι περὶ τῆς μετοικεσίας τῶν Σλαύων εἰς τὴν μικράν Ἀσίαν. Πλὴν τούτου, οἱ Σλαῦοι εἶχον πρὸ καιροῦ ἐγκατασταθῆ περὶ Στρυμόνα, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, καὶ ἐπὶ πᾶσιν, ἡ τοιαύτη ἐν τοῖς ὅροις τοῦ Στρυμόνος καὶ ταῖς διαβάθραις τῶν Κλεισουρῶν· ὡς λέγει ὁ Πορφυρογέννητος, ἐγκατάστασις τῶν Σλαύων ἤθελεν ἀνατρέψει τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἐγένετο ἡ μεγάλη αὐτῶν εἰς τὴν Ἀσίαν μετανάστευσις.

Μόλις δ' ἐρρύθμισθησαν οὕτω τὰ τῶν Σλαύων πράγματα, καὶ παρήχθησαν νέαι ἐχθροπραξίαι πρὸς τοὺς μωαμεθανούς. Οἱ Ἀραβες δὲν εἶχον μὲν εἰσέτι δυνηθῆ νὰ κατακτήσωσι τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου βόρειον Ἀφρικὴν, ἀλλὰ ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία εἶχεν ἱκανῶς αὐτόθι κολοβωθῆ· οἱ Βυζαντινοὶ δὲν κατεῖχον ἤδη εἰμὴ τὴν παραλίαν τοῖς βορείῳ Ἀφρικῆς καὶ τὰς περὶ τὴν παραλίαν πόλεις, ἡ δὲ μεσογειοτέρα χώρα ἀπὸ τῆς ἡττης ἦν οἱ μωαμεθανοὶ ἔπαθον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ ἐγγχωρίου ἡγεμόνος. Κατὰ τούτου λοιπὸν τοῦ ἐγγχωρίου ἡγεμόνος ἐπεχείρησε νῦν ὁ καλὶφης Ἀβδαλμελικ μεγάλην τινὰ στρατείαν. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς, βλέπων ἐντεῦθεν κινδυνεύοντα τὰ ἐν Ἀφρικῇ λείψανα τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας, ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν Καρχηδόνα ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν ἰσχυράν. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Καλίου εἶχε καταβάλλει μετὰ πεισματοῦδε μάχην τὸν ἐγγώριον τῆς Ἀφρικῆς ἡγεμόνα, καὶ ἐβάδιζεν ἐπὶ τὴν μεγάλην αὐτῆς πρωτεύουσαν, ὅτε κα-

τέφθασεν εἰς αὐτὴν ἢ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπικουρία. Συγκροτηθέντος δὲ περὶ Καρχηδόνα ἀγῶνος κρισίμου, οἱ Ἀραβες κατετροπώθησαν ὀλοσχερῶς καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐθὺς ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατακτητικὰ αὐτῶν βουλεύματα.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται δὲν φαίνονται διαλύσασαι τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν συνθήκας. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐπομένων γεγονότων, καθ' ὃ ὁ μὲν Ἰουστινιανὸς πολιτεύεται ὡς εἰ προκαλῶν τὸν πόλεμον, ὁ δὲ Ἀβδαμελὶκ ὡς εἰ ἀποφεύγων αὐτόν, οὐδέτερος ὅμως ἀξιοὶ ὅτι ἡ εἰρήνη ἀντεπάη ἤδη ἕνεκα τῶν περὶ Καρχηδόνα πολεμικῶν γεγονότων. Μικρὸν μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε πράξιν ἣτις δυσκόλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, καὶ ἔτι δυσκολώτερον νὰ δικαιολογηθῇ. Κατὰ τὰς συνθήκας ἡ νῆσος Κύπρος ὑπήγατο ἐξ ἡμισίας εἰς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὸν καλίφην. Τῷ δὲ 690 ὁ Ἰουστινιανὸς μετόπισεν ἅπαντας τοὺς χριστιανούς τῆς νήσου ἐκείνης κατοίκους εἰς πόλιν τινὰ πλησίον τῆς Κυζίκου κτισθεῖσαν καὶ ὀνομασθεῖσαν Ἰουστινιανούπολιν. Διὰ τί ἔπραξε τοῦτο; Ἄρα γε διότι ὑπολαμβάνων τὸν πόλεμον ἐπιχείμενον ἐνόμιζεν ὅτι κινδυνεύει νὰ ἀποβάλῃ ὀλοσχερῶς τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου; Ἀλλὰ τούτου τεθέντος ἡ παράδοξος ἐνεῖν ἀπόφασις ἦτο πολυειδῶς ἀσύνητος καθότι ἡ δὲν ἔπρεπε νὰ προκαλῇ τὸν πόλεμον, ἡ, ἂν ὁ πόλεμος ἦτο ἀναπόδραστος, ὥφειλεν, ἀντὶ νὰ ἐρημώσῃ τὴν νῆσον, νὰ ἀγωνισθῇ ἐξεναντίας εἰς τὸ νὰ ἀποβάλῃ ἐκεῖθεν ἐντελῶς τοὺς Ἀραβας, ὅπερ δὲν ἦτο ἀδύνατον, διότι ἂν ἡ ἀνάγκησις τῶν ἡπειρωτικῶν χωρῶν εἶσαι κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἦτο πράγμα δυσχερὲς καὶ ἐνόητε, ὡς προεξηγήσαμεν, ἀσύμφορον, ἡ τῶν νήσων σωτηρία δὲν ἦτο ἀκατόρθωτος εἰς τοὺς θαλασσοκρατοῦντας Βυζαντινούς. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ μετοικεσία αὕτη τῶν Κυπρίων ἀπέβη ὀλεθρία εἰς τε τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὴν ὡραίαν αὐτῶν πατρίδα ἣτις ἔσωζε μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐκ ὀλίγα λείψανα τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς καὶ εὐπορίας. Πολλοὶ τῶν μετοικησάντων Κυπρίων ἐναυάγησαν καθ' ὁδόν· ἄλλοι ἀπέθανον ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν ἀποικίᾳ· ἅπαντες δὲ ἐδυστύχησαν ἀποεχλόντες ἐν τῇ

ἀρχαία πατρίδι κτήματα λαμπρά τὰ ὅποια δὲν ἀνεπλήρωσαν με-
ταίως αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς αὐτοὺς περὶ Κόζικον γαῖαι. Ἐν τῷ
ταξὺ αἱ πόλεις τῆς Κύπρου, καὶ μάλιστα ἡ ἀρχαία Σαλαμῖς, ἡ
τότε Κωνσταντία καλουμένη, κατεστρέφθησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων
καὶ ἐπέστρεψαν μὲν οἱ περιλιπόμενοι Κύπριοι εἰς τὴν πατρίδα αὐ-
τῶν, κατ' ἄλλους μὲν ἐτι ἐπὶ Ἰουστινιανῷ, κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ
Λέοντος ὅτε ἀνεκτίθη ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἡ νῆσος ἐκείνη, ἀλλὰ
αἱ ἄλλοτε τοσοῦτον λαμπραὶ αὐτῆς πόλεις οὐδέποτε ἀπέκυψαν ἀπὸ
τῆς συμφορᾶς ταύτης.

Καὶ οὐδ' εἰς ταύτην τὴν μετοικεσίαν τῶν Κυπρίων ἤκεσθῃ ὁ
Ἰουστινιανός, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἐπετάχυνε τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς
Ἀραβας συνθηκῶν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐτα ἐτέλουν τὸν
συμφωνηθέντα ἐτήσιον φόρον εἰς νομίσματα ἑλληνικὰ, ὅτι δὲν εἶ-
χον εἰσέτι κόψαι ἴδια νομίσματα. Ἡδὴ δὲ ὁ Ἀβδαμελικ, κόψας
νόμισμα μωαμεθανικόν, ᾗθελσε νὰ καταβάλλῃ τὸν φόρον τῷ 690
διὰ τοῦ νομίσματος τούτου. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανός ἀπεπειθήνῃ νὰ
δεχθῇ αὐτὸ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἦν ἔσχατος Θεὸς ὁ κύριος
προσβάλλει τὴν περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος χριστιανικὴν δόξαν. Εἰς μέ-
την ὁ Ἀβδαμελικ παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ μὴ ἐπιμένῃ, παρα-
τηρῶν ὁρθῶς ὅτι οἱ Ἀραβες, ὥς καὶ πᾶν ἄλλο ἔθνος αὐτόνομον,
εἶχον δικαίωμα νὰ κόψωσι νόμισμα, καὶ ὅτι οὐδεμία ὥς ἐκ τούτου
προσεγίνετο εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ζημία, διότι ἡ ὅλη τοῦ δεδο-
μένου χρυσοῦ ἦτο ἡ αὐτή. Ὁ Ἰουστινιανός δὲν ᾗθελσε νὰ ἀκούσῃ
τίποτε, καὶ, παρασκευάσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ, εἰς τὸν ὅποιον κα-
ρέλαβε πρὸς τοὺς ἄλλους 80,000 Σλαύων ἐκ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ
μετοικισθέντων, ὤρμησε, τῷ 694, ἐπὶ τὴν Κιλικίαν. Ἀντιπαρε-
τάχθησαν δὲ καὶ οἱ Ἀραβες περὶ Σαβατοπόλιν ὑπὸ στρατηγὸν
τὸν Μωάμεθ, διαμαρτυρούμενοι πάντοτε ὅτι αὐτοὶ δὲν δέχονταν τὰς
συνθήκας, οὔτε τοὺς ὄρκους παρέδιδαν, ἐπικαλούμενοι τὴν τηλω-
ρίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ τοῦ παραβάτου, καὶ εἰς ἐνδείξιν κρημίσαντες
ἐπὶ δόρατος ὑψηλοῦ, ἀντὶ θηματίας, αὐτὸ τῶν συνθηκῶν τὸ πρῶ-
τότυπον. Ἐν τῇ συγκροτηθείσῃ τότε μάχῃ, κατ' ἀρχάς ὁ Ἰουστι-
νιανός ἀνεδείχθη νικηφόρος, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σλαῦοι, συνεννοη-
θέντες μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀράβων, ἠντιστάθησαν οἱ πλείους τοῦ

πρὸς τοὺς πολεμίους, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐπισθοχωρήσῃ· καὶ, ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ὀργῆς, ἐξωλόθρευσε σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις τὴν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σλαυικὴν ἀποικίαν. Εἶναι περιττὸν νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τοῦ νέου βασιλέως κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι αὐτὴ νομίζομεν ἀφ' ἐαυτῆς ἀποχρώντως χαρακτηρίζεται· προκάλεσε παραλόγως τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς Ἀραβῶν συνθηκῶν· μετεχειρίσθη εἰς τὸν ἐντεῦθεν προκύψαντα πόλεμον τοὺς Σλαύους τῶν ὁποίων ἡ πίστις δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι εἰμὴ σφοδρὰ ἀμφίβολος· ἐξεστράτη ἔπειτα εἰς ἀδικον τιμωρίαν κατὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων αὐτῶν, τινὲς μάλιστα προσθέτουσιν ὅτι κατέστρεψε, πρῶγμα ἀπίστευτον, καὶ αὐτοὺς τοὺς μείναντας πιστοὺς Σλαύους· ἐπὶ δὲ πᾶσιν, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀπ᾽ ἀρξάμενον ἀγῶνα, ἀπποσχολήθη αἰφνης εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Ἀβδαλμελικὸς δὲν ὠφελήθη ὅσον ἠδύνατο νὰ ὠφελήτῃ ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ πολέμου τροπῆς. Ἐἴτε διότι ἡ ἡγετα τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ὑπῆρξε τοσοῦτον ὁλοσχερὴς ὅσον ὑπὲρ τῶν ιστορικῶν λέγεται· εἴτε διότι ἐνεκε τῶν προηγουμένων ἀτυχημάτων οἱ Ἀραβες δὲν ἤλπισαν νὰ ἐκπορθήσωσιν ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τοὺς χριστιανικοὺς αὐτῶν ἀντιπάλους, ὁ Ἀβδαλμελικὸς ἠρέσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς πλείονα κατὰθλιψιν τῶν χριστιανῶν αὐτοῦ ὑπηκόων, καὶ εἰς ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας, αἵτινες δὲν ἐτροπολόγησαν οὐδὲ ἠδύναντο νὰ τροπολογήσωσιν οὐσιωδῶς τὰ ἀνατολικά τοῦ κράτους σύνορα.

Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς Β'· ἠδυνήθη ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἀσχολήθῃ ἀπερισπάστως ὅπως αὐτὸν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα· καὶ συνῆψε μὲν κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἐνὸς τῶν αξιομνημονεύτων γεγονότων τῆς πατρὸς ἡμῶν ιστορίας, ἥτοι μετὰ τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐξεστραχλήσθη εἰς τὴν ἐσχάτην ἀφροσύνην καὶ θηριωδίαν. Εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου ἔδωκεν ἀφορμὴν ἡ δικαστικὴ ἥτις ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν χριστιανικὴν ἀνατολὴν ἐνεκα τῶν κατακλίσεων τὰς ὁποίας, ὡς προὔπεδείξαμεν, ὑπέστησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ διατελοῦντες ὑπὸ τοὺς μωαμεθανοὺς χριστιανοί. Ἦδη τὸ κοράνιον εἶχε διατάξει

ὅτι πάντες οἱ ἄπιστοι θέλουσι πληρῶναι ὠρισμένον τινὰ κεφαλικὸν φόρον. Καὶ εἶδομεν τὸν φόρον τοῦτον ἐφαρμοσθέντα, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, εἰς τὴν Συρίαν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν χωρῶν τούτων κατακτήσεως. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Ἀβδαλμελίχ τοῦ χρηματικὸν τοῦτο τέλος, τὸ πολυδρῦλτον *χαράτσιον*, ἐκανοίσθη ὀριστικώτερον καὶ εἰσπράχθη, ὡς φαίνεται, γενικώτερον, ὡς μία τῶν θεμελιωδεστάτων θεσμοθεσιῶν τοῦ ἰσλαμισμοῦ· ὡς ἐξαγορὰ τῆς εἰς τοὺς ἀπίστους καὶ ἰδίως τοὺς χριστιανούς ἐπιτρεπομένης ζωῆς· ὡς στίγμα ἰδιάζον δουλείας καὶ ταπεινώσεως, τὸ ὁποῖον ἐξητυλίξε δεινῶς τοὺς ὑπηκόους ἐκείνους, ἠνέωξε χάσμα εὐρύ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ κατακτητοῦ καὶ κατέστησεν ἐπὶ τέλους ἀδύνατον πάντα μεταξὺ τῶν δύο τούτων τάξεων εἰς τὸ μωαμεθανικὸν κράτος συμβιβασμὸν.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπερον ὅτι γενικῇ ἐπεκράτησε δυσπρόσκεια καθ' ὅλον τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς βασιλεῖον, ἕνεκα τῶν τοιούτων παθημάτων τῶν ὁμοδόξων ἡμῶν. Ἡ δυσπρόσκεια ἦτο τόσῳ μᾶλλον εὐλογος, ὅσῳ ὁλος ὁ κόσμος ᾔσθάνετο ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς συντέλεσεν ἐν μέρει εἰς τὰ παθήματα ἐκεῖνα διὰ τῆς ἀνακλήσεως τῶν Μαρδαϊτῶν καὶ διὰ τῶν ἀνεπιτηδεύων καὶ ἀτελῶν αὐτοῦ πηλεμικῶν ἐπιχειρημάτων. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελούμενος ὁ κληρὸς, κατέπεισε τὸν βασιλέα ὅτι ἵνα κατευνάσῃ τὰ παροξυνθέντα πνεύματα ἀνάγκη νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς παραινήσεις καὶ τὰς παραμυθίας τῆς ἐκκλησίας, ἵνα δὲ προσοικειωθῇ τὴν ἐκκλησίαν· δέον νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν συγχρότησιν νέας συνόδου, ἣν πρὸ καιροῦ ἐπιζητοῦν οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς, ὡς ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῶν δύο τελευταίων οἰκουμενικῶν συνόδων. Τῶνόντι αἱ δύο αὗται οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἡ πέμπτη καὶ ἡ ἕκτη, ἐνδιέτριψαν κυρίως περὶ δογματικὰ ζητήματα, οὐδόλως δ' ἠσχολήθησαν εἰς τὸ νὰ κανονίσωσι τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον τῶν λειτουργῶν τοῦ ὕψιστου ἄτινα πάντα ἔχρηζον ὀριστικωτέρας τιμῆς λύσεως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ συνεκροτήθη τῷ 694 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ νέα σύνοδος, ἥτις ὠνομάσθη *πανθέκτη* ὡς συμπληροῦσα τὴν πέμπτην καὶ τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὠνομάσθη δὲ καὶ ἐν Τρούλλῳ ἀπὸ τῆς αἰθούσης ἐν ἣ συνεδρίασε καὶ ἥτις ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ τρούλ-

λου δηλαδή θόλου. Ἡ σύνοδος αὕτη εξέδοτο 102 κανόνας, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἀπεποιήθη ἐπὶ τέλους νὰ ἐπικυρώσῃ ἐξ. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν τῶν ἐξ, δύο μάλιστα εἶναι σπουδαιότατοι καὶ οὐσιωδῶς ἐπενήργησαν εἰς τὰς μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως θρησκευτικὰς σχέσεις· ὁ 13 ὅστις ἐπέτρεπε τὸν γάμον τῶν ἱερέων, καὶ ὁ 86 ὅστις καθιέρου τὴν ἰσότητα τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ δύο ταῦτα ζητήματα, τὰ ὅποια εἶναι ἐκ τῶν κυριωτάτων ὅσα ἐπήγαγον μετὰ ταῦτα τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχίσμα, ὑπελήφθησαν αἰείποτε καίρια ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν ὑπὲρ αὐτῶν ὑπερμαχοῦντες· εὐλόγως, τῇ ἀληθείᾳ. Ἀποκρούοντες τὴν ἀλλόκοτον κυριαρχικὴν ἀξίωσιν τῆς παπικῆς ἐξουσίας, δὲν ἔπραττον ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑπερασπίζωνται τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἡμῶν αὐτονομίαν· ἀποκρούοντες δὲ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, εἰς ἣν τοσοῦτον πεισματωδῶς ἐπέμενε καὶ ἐπιμένει ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, προηρῶντο νὰ ἐξασφαλίσωσι κατὰ τὸ δυνατόν τὴν σεμνότητα τοῦ ἱερατικοῦ βίου ἣν τοσοῦτον σκανδαλωδῶς παρεδίδασεν ἡ παρὰ τοῖς καθολικοῖς ἐπικρατήσασα ἀντίθετος ἀρχή. Ὅπόσον δὲ εἴχομεν καὶ ἔχομεν δίκαιον περὶ ταῦτα, μαρτυρεῖ τοῦτο, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ δυτικοί, ὅτε κατὰ τὴν ἐκκαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, προκόψαντες ἐν παιδείᾳ καὶ ἐν πολιτισμῷ ἐν γένει, ἤρχισαν λογικώτερον τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐξετάζοντες, τὰ δύο ἐκεῖνα ζητήματα κυρίως ἀνέγραψαν εἰς τὴν σημαίαν τῆς διαμαρτυρήσεως ἣν ὕψωσαν κατὰ τῶν παπικῶν ἀξιώσεων καὶ ἥτις ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὸν θρησκευτικὸν χωρισμὸν τῆς δυτικοβορείου Εὐρώπης ἀπὸ τῆς δυτικομεσημβρινῆς. Ὡστε ἡ προκειμένη ἐν Τρούλλῳ σύνοδος συνετέλεσεν εἰπερ τις καὶ ἄλλη εἰς τὸ νὰ περιποιήσῃ τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ τὸν ἰδιόζαντα αὐτῇ ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ δύναται ἐπομένως νὰ λογισθῇ, ὁμοῦ μετὰ τοῦ καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην συμπληρωθέντος ἐξελληνισμοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὡς ἐν τῶν κρισίμων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας γεγονότων.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος ἐπήγαγε τὰ σπουδαία ταῦτα γανικὰ ἀποτελέσματα, ὡς πρὸς τὸν ἰδιαίτερον σκοπὸν δι' ὃν συνεκροτήθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', ἀπέτυχεν ὁλοσχερῶς. Ἡ κοινὴ

δυσερέσκεια ἦν προεκάλεσεν ἡ τοσοῦτον ἄφρων πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους διαγωγὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν κατηνύεσθη ἐκορυφώθη ἐξεναντίας, διότι ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον ἐπεχείρησεν ἀκαίρως, ἐν τῷ μέσῳ θεινῆς ἀμηχανίας, λαμπρὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει αἰσθημάτων, ἀλλὰ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀσυνέτως πολιτευόμενος καὶ παραφερόμενος καὶ ἐξαγριούμενος, τὴν τε ἐκκλησίαν περιύβρισε καὶ τοὺς κατοίκους τῆς πρωτεύουσας πολυειδῶς κατεπίεσε καὶ ἐτυράννησε δι' ὑπουργῶν ἀπανθρώπων. Ἵνα θγάρῃ περὶ τὰ βασίλεια αὐτοῦ πολυτελῆ τινα κρήνην, ἐθέησε νὰ κατεδαφίσῃ τὴν αὐτόθι ὑφισταμένην ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀπήνησε παρὰ τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου νὰ καθιερώσῃ δι' εὐχῆς τὴν κατεδάφισιν ταύτην, ὁ δὲ ἀπεκρίθη αὐτὶ εὐχὴν ἐπὶ συστάσει ἐκκλησιῶν ἔχου-μεν, ἐπὶ καταλύσει δὲ ἐκκλησιῶν οὐ περελάθομεν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἐπέμενεν, ἠναγκάσθη ὁ πατριάρχης νὰ ἐνδύσῃ εἰπών· «δόξα τῷ Θεῷ ἀνεχομένῳ πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν» μετ' ὃ κατεδαφίσθη ἡ ἐκκλησία πρὸς μέγα τοῦ λαοῦ σκάνδαλον. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. Ὁ μέγας Λαοθρότης ἦτοι ὁ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς Θεοδόσιος, ἀνὴρ ποικίλους μεταβαλὼν βίους, διότι εἶχε διατελέσει ἄλλοτε μοναχὸς, καὶ ἄλλως δὲ ὡς ἀτίθαστος καὶ δεινότητος χαρακτηριζόμενος, ἐξετράπη εἰς φοβεράς δημεύσεις, βιαιοπραγίας καὶ βασάνους. Ὁ πρωτοευνούχος καὶ σακελάριος ἦτοι ἀρχιταμίης τοῦ βασιλέως Στέφανος, Πέρσης τὴν καταγωγὴν, διετέλει ἀνηλεῶς αἰκίζων τοὺς τε ἐργάτας καὶ τοὺς ἐπιστάτας τῶν οἰκοδομῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς πολίτας πολυειδῶς κακοποιῶν· ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἐξεμάνη ὥστε ἐτόλμησε νὰ μαστιγώσῃ ὡς παιδὰ τινα αὐτὴν τὴν βασιλειομήτορα Ἀναστασίαν, ἥτις ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ βασιλέως ἠθέλησε νὰ ὑποδῇ εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐκεῖνον παρατηρήσεις περὶ τῆς ἀπηνουῆς διαγωγῆς του. Τὸ μῖσος καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ λαοῦ εἶχον φθάσει τῷ 698 εἰς τὸν βαθμὸν ἐκεῖνον καθ' ὃν ἀρχηγὸς μόνον ἀπαιτεῖται ἵνα ἐκραγῇ εἰς ἐπανάστασιν. Ὁ βασιλεὺς, ὡς φαίνεται, ὑπώπτευε τὸν κίνδυνον καὶ ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτόν· ἀλλὰ, καθὼς συμβαίνει ἐνίοτε εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἐπετάχυνεν ἐξ ἐναντίας τὴν καταστροφὴν.

Ὁ στρατηγὸς Λεόντιος, τὸν ὁποῖον εἶδομεν νικηφορήσαντα κατὰ

τῶν Ἀράβων ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, εἶχε πέσει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ καὶ ἦτο πρὸ τριετίας φυλακισμένος· ἤδη δὲ εἶτε κατὰ σύμπτωσιν ἀπλῶς εἶτε διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφοβήθη μήπως ἀπολυθεὶς ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς παρασκευαζομένης στάσεως, διώρισεν αὐτὸν στρατηγὸν Ἑλλάδος καὶ διέταξε, παρασκευάσας τοὺς ἀναγκαίους δρόμοντας, νὰ ἐκπλεύσῃ αὐθιμὲρόν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτως ἢ ἄλλως ἢ διαταγὴ ἦτο ἄφρων καὶ συνεπλήρου τὴν σειρὰν τῶν ἀσυνέτων τοῦ βασιλέως πράξεων, διότι παρέσχεν εἰς τὸν Ἀεόντιον ἀφορμὴν καλλίστην νὰ ἐκτελέσῃ τὸ πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῆς κοινῆς συνευδότητος μελετώμενον κίνημα. Ἰσχύοντι τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης ὁ Ἀεόντιος εἶχε μὲν ἐπιβιβασθῇ εἰς τοὺς δρόμοντας ὥσπερ ἦτο ἑτοίμος νὰ ἀναχωρήσῃ, ἀλλὰ, προσελθούσης ὀλίγον τῆς νυκτός, ἐξέρχεται τῶν πλοίων μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὠπλισμένων ἀνδρῶν καὶ τιμῶν συνωμοτῶν, ἔρχεται ἐν πάσῃ σιγῇ εἰς τὸ πραιτώριον, συλλαμβάνει τὸν ἑπαρχον, ἀνοίγει τὰς φυλακάς, ἀπολύει καὶ ὀπλιζει τοὺς ἐν αὐταῖς ἐγκαθειρωμένους πολυαριθμούς πολίτας καὶ στρατιώτας· καὶ πάντες οὕτως ὁμοῦ ὁρμῶσιν εἰς τὴν μεγάλην τῆς πόλεως πλατεῖαν, κράζοντες ὅσοι χριστιανοὶ εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν, καὶ πέμψαντες εἰς ἕκαστον τμήμα τῆς πόλεως, ἀνθρώπους ἐπιτετραμμένους νὰ κηρύξωσι τὸ αὐτὸ σύνθημα. Ἡ πόλις ἐν τῷ ᾧμα συνεκινήθη ἅπασα, διότι ἡ ἀπελπίσις εἶχε κορυφωθῇ ἐκ τῆς φήμης τῆς διαδοθείσης, ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ στρατηγὸς Στέφανος ὁ Ῥούσιος εἶχε διαταχθῇ νὰ ἀποκτείνῃ τὴν νύκτα ἐκείνην τὸν δῆμον Κωνσταντινουπόλεως, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ πατριάρχου· εἶτε εἶχεν ὑπέσταςιν τινα ἢ φήμῃ αὕτη, εἶτε ἐχαλκεύθη ὑπὸ τῶν συνωμοτῶν ἵνα ἔτι μᾶλλον παροξύνῃ τὰ πνεύματα. Τὸ πλῆθος λοιπὸν θορυβηθὲν συνθηροῖσθαι ἐν σπουδῇ εἰς τὸν λουτήρα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὅπου προσῆλθε μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ἀεόντιος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν. Ἀνελθὼν δὲ πρὸς τὸν πατριάρχην εὗρε αὐτὸν τεταραγμένον ὡσαύτως διὰ τὴν διαταγὴν ἣτις ἐδόθη, ὡς ἐβεβαιούτο, εἰς τὸν πατρίκιον Στέφανον καὶ ἔπεισε τὸν πατριάρχην νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν λουτήρα καὶ νὰ ἀνακράξῃ αὕτη ἡ ἡμέρα θν ἐποίησεν ὁ κύριος. Τότε τὸ πλῆθος ἀνεβόησεν ἀνασκαφεῖν τὰ ὅστέα Ἰουστινιανοῦ, μεθ' ὃ ἅπαντες ἐξέ-

δραμον εἰς τὸν ἵππόδρομον. Τί ἐπραξεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἰουστινιανὸς, δὲν λέγεται· ἴσως δὲν εἶχεν ἀποχρᾶσας δυνάμεις ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἴσως ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ὅστις δὲν εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτὸν, διότι, ὡς προεξέπομεν πλείστοι ἐκ τῶν ἀπολυθέντων φυλακισμένων ὑπὸ τοῦ Λεοντίου ἦσαν ἀρχαῖοι στρατιῶται. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡμέρας γενομένης προσήχθη ὁ Ἰουστινιανὸς, ἀνευ ἀντιστάσεως, εἰς τὸν ἵππόδρομον, καὶ ἀφοῦ ἐρρίνοκοπήθη ἐκεῖ, ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, τὴν ἀρχαίαν Χερρόνησον τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου, τὴν σημερινὴν Σεβαστούπολιν τῆς Κριμαίας. Ἡ ἀλλόκοτος τῆς ῥινοκοπίας ποινὴ ἣτις κατὰ πρῶτον εἰσῆχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Ἑρακλείου καὶ τοσάκις ἐφηρμόσθη ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐπέπρωτο κατὰ παράδοξον τῆς θείας δίκης ἀνταπόδοσιν νὰ στιγματίσῃ ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸν τὸν τελευταῖον ἀπόγονον τῆς δυναστείας ἐκείνης. Οἱ δύο ἀγμῶτεροι τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ ὁ πρῶτος μοναχὸς Θεοδόσιος καὶ ὁ Σακελάριος Στέφανος ἐσύρθησαν δεδεδεμένοι διὰ τῆς λεωφόρου καὶ ἀπαχθέντες οὕτω εἰς τὸν λεγόμενον Βοῦν κατεπάσαν αὐτοῦ. Ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἀνευφημήθη βασιλεὺς ὁ Λεόντιος.

Ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν τούτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ὠφεληθῶσιν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῦ κράτους πολέμοι. Τυφόντι οἱ Ἀράβες, ἡρεμήσαντες κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 696, ἐπεχείρησαν ἔπειτα τῷ 697 ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' ἐνταῦτ' ἐξαπέστειλαν πολλὴν δύναμιν ἐπὶ τὴν βόρειον Ἀφρικὴν, τὴν ὁποίαν τοσάκις ἐντὸς τῶν τελευταίων 50 ἐτῶν ἐζήτησαν ματαίως νὰ κυριεύσωσι καὶ ἤδη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀγδόης ἐκατονταετηρίδος ἐμελλον νὰ καταλάβωσιν ὀριστικῶς. Ὁ στρατηγὸς Χασάν, εἰς ὃν ὁ καλὴς Ἀβδαλμελικ ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, ἐξεπύρθησε καὶ αὐτὴν τὴν μηδέποτε πρότερον ὑπὸ τῶν Ἀράβων κυριευθεῖσαν Καρχηδόνα. Καὶ δὲν ἔμεινε μὲν ἀδιάφορος εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ὁ Λεόντιος, πέμψας ἀμέσως εἰς Ἀφρικὴν στρατὸν καὶ στόλον ὑπὸ τὸν πατρικίον Ἰωάννην, ἄνδρα δεδοκιμασμένον περὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα. Ὁ δὲ στρατηγὸς οὗτος, εἰ καὶ φθάσας μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς

Καρχηδόνας, ἐνέβαλεν ὅμως εἰς τὸν λιμένα, ἀφοῦ ἔλυσε τὴν ἄλυσιν δι' ἧς εἶχε φράξει αὐτὴν· ὁ Χασάν, καί, ἀποβιβάσθεις, ἔτρεψέ καὶ ἐξεδίωξε τὴν ἐν τῇ πόλει καταλειφθεῖσαν ἀραβικὴν φρουράν, ἀνέκτισσε δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς χώρας φρούρια. Ἄλλ' ὁ Ἀβδαλμελίκ, μαθὼν τὰ γενόμενα, πέμπει τῷ 698 νέον καὶ ἰσχυρότερον ἑόλον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μουσαῶ, ὅστις ἀναγκάζει ἤδη τὸν πατρίκιον Ἰωάννην νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Καρχηδόνας καὶ ἐκ τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς, εἴτε διότι ἡ δύναμις ἦν ἤγεν ἦτο ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρα, εἴτε διότι εἶχον ἀρχίσαι νὰ ἐνεργῶσιν ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ἰωάννου τὰ σπέρματα τῆς ἀνταρσίας ἧτις, ὡς θέλομεν ἶδει, ἐξερράγη μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῷ. Οἱ δὲ Ἀραβες τότε οὐ μόνον τῆς Καρχηδόνας ἐγένοντο κύριοι, ἀλλὰ, διὰ συνεχῶν ἀγώνων, καὶ ἀπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τῶν συνόρων τοῦ σημερινοῦ Μαρόκου, ἦτοι τοῦ δυτικωτάτου τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέρους, τὸ ὅποιον παρέμεινεν ἔτι ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν. Οὐδὲ ἠρέσθησαν νὰ γένωσι κύριοι τῆς Καρχηδόνας, ἀλλὰ κατέλυσαν τὰ τείχη αὐτῆς, κατεδάφισαν τὰ οἰκοδομήματα καὶ διὰ παντὸς ἐξηφάνισαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς τὴν ἄλλοτε τοσοῦτον λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν. Οἱ Ἀραβες ἐπραζαν τοῦτο διότι ᾔσθάνοντο ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνθίσωσι κατὰ θάλασσαν εἰς τοὺς χριστιανοὺς καὶ ὅτι ἐνόσφ ὑφίστατο ἡ Καρχηδὼν, οἱ Βυζαντινοὶ ἠδύναντο ἀνακτήσαντες αὐτὴν νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὡς ἀπὸ ὀρμητηρίου ἀσφαλούς ἀγῶνα ἐπικίνδυνον εἰς τὸν μωαμεθανισμόν. Εἶδομεν δὲ ὅτι οἱ Ἀραβες ἐπραζαν ἀνάλογόν τι καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀν καὶ δὲν κατέβαλον ὅλως διόλου εἰς ἔδαφος τὸ κτίσμα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅπως τὴν περιφανῇ τῆς Τύρου ἀποικίαν.

Ἐν τούτοις ὁ γενναῖος πατρίκιος Ἰωάννης ἐπανήρχετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα παραλάβῃ νέας παρὰ τοῦ βασιλέως δυνάμεις. Ἀλλὰ φθάσας εἰς Κρήτην ἐγένετο ἐκεῖ θῦμα συνωμοσίας στρατιωτικῆς ἧτις ἡ παρεσκευάζετο πρὸ καιροῦ καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν εὐχερῇ τροπὴν τοῦ στρατοῦ περὶ Καρχηδόνα, ἡ ἐσκευωρήθη καθ' ὅδον, διὰ τὸν φόβον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐμελλε νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ὑποστρατήγους τοῦ Ἰωάννου τοὺς ἀναδειχθέντας ἀδρανεῖς, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἰπωμεν, ἐν τῷ κρίσιμῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι. Στασιάζει λοι-

πὸν ὁ στρατὸς ἐν Ἑρήτῃ καὶ φονεύει μὲν τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, ἀπαγορεύει δὲ βασιλεῖα τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυρραίων τῶν Ἀψιμάρων, μετονομάσας αὐτὸν Τιβερίον. Τὸ θέμα τῶν Κιβυρραίων περιλαμβάνει τὴν ἀρχαίαν ἑαρίαν, Λυκίαν, Παμφυλίαν καὶ μέρος τῆς Φρυγίας· εἶλκε δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς πόλεως Κιβύρας ἧτις ἔκειτο ἐν τῇ γωνίᾳ ἣν σχηματίζουν ἡ Φρυγία, Καρία καὶ Λυκία. Οἱ δὲ κάτοικοι τοῦ θέματος τούτου συνεπρότουν βὲν μίαν τῶν ἀρίστων μοιρῶν τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ἦσαν ἐφόδρα δυσάνοι καὶ πολυλάκεις, ὅπως ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκτασίαν. Ὁ καχευροτόντας βασιλεὺς ἐπλευσεν ἐκ Ἑρέτης ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν, ἐγένετα μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν κύριος αὐτῆς διὰ συνεκρήσεως μετὰ τινος μοίρας τῆς φρουρᾶς, κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ ἐφύλακτο μὲν τὸν Λεόντιον καὶ εἰς μονὴν τινα ἐφυλάκισεν, κατεδίωξε δὲ ἅπαντας τοὺς φίλους αὐτοῦ.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἀψιμάρου τούτου ἡ Τιβερίου εἶναι ἰδίως ἀξιωμακώδης διὰ τὰ κατὰ τῶν Ἀράβων κατορθώματα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἡρακλείου, τὸν ὁποῖον, στρατηγὸν ὄντα δεξιὸν καὶ τολμαρὸτατον, προσεχάρσατο ὁ βασιλεὺς γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Καὶ ἐπιστῶμεν ἐνταῦθα τὴν προσηχὴν τοῦ ἀνεγνώστου εἰς τὴν πληθὺν ταύτην τῶν ἐξόχων πολεμικῶν ἐγερμῶν. οἵτινες δὲν ἔπαυον ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῶν τάξεων τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἐντεῦθεν ἀπ' ἑνὸς μὲν ἐκφυγῆται πῶς τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖνο κράτος ἀντεπάλασε κατὰ τοῦ ἀραβικοῦ χειμάρρου, ἀποδεκνύεται δὲ ἀπ' ἑτέρου ὅτι ὁ βυζαντινὸς στρατὸς πολὺ ἀπείχε τοῦ νὰ ᾔηται ἀξίως τῆς περιφρονήσεως μετὰ τὴν ὁποίαν ὁμιλοῦσι περὶ αὐτοῦ συνέθως οἱ δυτικοί. Καὶ ἂν εἰς μόνον τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη περιορισθῶμεν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι στρατηγοὶ οἷον ὁ Λεόντιος, ὁ Ἰωάννης καὶ πρὸ πάντων ὁ τοῦ Ἀψιμάρου ἀδελφός Ἡράκλειος ἠθέλον τιμᾶσαι τὸν στρατὸν παντὸς οἰουδ' ἥτοτε ἔθνους.

Τιφνῶντι ἐν ἔτει 700 ὁ Ἡράκλειος ὠφελούμενος ἐκ νέων ἐμφυλίων διενέξεων αἰτίνας ἐξεργάγησαν μετὰξὺ τῶν Ἀράβων ἐν Περσίᾳ, ἐμβάλλει εἰς τὴν Συρίαν, προσλαύνει μέχρι Σαμσατίων, ἐπιχειρεῖ φεβεράν τῆς χώρας δ' ἡσίων, φονεύει πολλοὺς Ἀραβας (οἱ χρονογράφοι ἀνα-

φέρουσι τὸν ὅλως ἀπίθανον ἀριθμὸν τῶν 200,000) καὶ λαβὼν λάφυρα καὶ αἰχμαλώτους, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐμπειήσας τρόπον μέγαν εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος βλέπομεν τοὺς Βυζαντινοὺς κατέχοντας εἰς αὐτὰ τῆς Συρίας τὰ παράλια θέσιν ὀχυρωτάτην, τὴν Ἀντάραδον. Ἡ νησιωτικὴ τῆς Ἀράβου πόλις εἶχε πρὸ καιροῦ κυριευθῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων (σελ. 314), οἵτινες βεβαίως κατέλαβον τότε καὶ τὴν Ἀντάραδον, ἦτοι τὸν λιμένα τῆς Ἀράβου τὸν καίμενον ἐπὶ αὐτῆς τῆς φοινικικῆς παραλίας, ἀπέχοντα δὲ τοῦ νησιδίου τριάκοντα στάδια, κατ' ἄλλους δὲ εἰκοσι, καὶ κατ' ἄλλους μάλιστα δεκά τὸ μόνον. Διότι : πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Μωαωιά, ὅστις τοσοῦτον πεισματωδῶς εἶχε τότε ἐπιμένει εἰς τὴν τῆς Ἀράβου ἄλωσιν, δὲν ἐξεπόρθησε συγχρόνως τὸν λιμένα τῆς πόλεως ταύτης τὸν ὀλίγον ἀπὸ αὐτῆς ἀπέχοντα, καὶ ἂν ὑπολάβωμεν ὡς ὀρθὸν τὸν ἀνώτατον ὅρον τῶν τριάκοντα σταδίων, καίμενον δὲ ἐπὶ αὐτῆς τῆς συριακῆς ἡπείρου ; Τὸ πιθανώτερον εἶναι λοιπὸν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ βραδύτερον, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ αἰρέσεως προηγουμένου ἔτος θραμβευτικῆς ἐπιδρομῆς τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν Συρίαν, κατέλαβον αὖθις τὴν Ἀντάραδον. Οἱ δὲ Ἀράβες εἰς τοὺς ὁποίους κατ' οὐδένα λόγον δὲν συνέφερον ἡ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατοχὴ τοῦ ἐπικαίρου τούτου χωρίου, ἠγωνίσθησαν τῷ 704 νὰ ἐξωθήσωσιν αὐτοὺς ἐκείθεν διὰ παντός-τρόπου, ἀλλ' ἀπέτυχον ὀλοσχερῶς καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀσφαλίσωσι τὰ τεῖχη τῆς Μοψουεστίας ἵνα ἀπειλώσιν ἐκείθεν τὴν Κιλικίαν. Εὐτυχέστεροι ὑπῆρξαν τῷ 702, καταλαβόντες τότε τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν ἀλλ' εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος οἱ Ἀρμένιοι στασιάσαντες κατέβαλον μὲν τοὺς μωαμεθανοὺς, ἐζήτησαν δὲ καὶ ἔλαβον ἐπικουρίαν βυζαντινὴν. Καὶ ἐπαναλαμβάνουσι μὲν αἱ μωαμεθανοὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν ἀγῶνα, καὶ κυριεύουσιν αὖθις τὴν Ἀρμενίαν, καὶ τοὺς μεγιστάνας αὐτῆς σπυρεύσαντες ἐν τόπῳ ἐν, παραδίδουσιν εἰς τὸν διὰ τοῦ πυρὸς θάνατον ἀλλ' ὁ στρατηγὸς Ἡράκλειος ἐξεδικήθη λαμπρῶς τὰ παθήματα ταῦτα τῶν χριστιανῶν. Συγχρόνως μὲν τὴν εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἐισβολὴν μύριοι Ἀράβες ἐνέβαλον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀζάρ εἰς Κιλικίαν· ὁ δὲ Ἡράκλειος, στρατεύσας κατ' αὐτῶν, τοὺς μὲν πλεί-

στους ἀπέκτεινε, τοὺς δὲ λοιποὺς αἰχμαλώτους λαβὼν ἀπέστειλε τῷ βασιλεῖ. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 704 ἕτερος στρατηγὸς τῶν Ἀράβων Ἀζίβ ἐστράτευσεν αὐθὺς κατὰ τῆς Κιλικίας, ὁ Ἡράκλειος κατετρόπωσε καὶ τοῦτον εἰς μάχην καθ' ἣν ἔπαιον δωδεκακιςχίλιοι Ἀράβες.

Ἐνῷ ὅμως τὰ χριστιανικά ὄπλα ἐθριάμβευον οὕτω ἐν Ἀσίᾳ διὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου, ὅστις, ἀπαλλαγείς τῶν ἐν Κιλικίᾳ πολεμίων, ἠτοιμάζετο νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀρμενίᾳ ἐμβαλόντας, πολέμιος ἀπροσδοκίτως ἐπιφανεῖς ἀπὸ βορρᾶ οὐ μόνον ἅπαντας τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐματαιώσεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ξυρῷ ἀκμῆς ἔφερον ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Ὁ πολέμιος οὗτος δὲν ἦτο ἄλλος· εἰμὴ αὐτὸς ὁ πρὸ δεκαετίας σχεδὸν ἐκπεσὼν τῆς ἀρχῆς Ἰουστινιανὸς Β'. Εἰς Χερσῶνα ὅπου εἶχεν ἐξομοθῇ, ὁ ἀνθρωπος αὐτὸς δὲν ἀπέβαλε τὸν πολυπράγμονα αὐτοῦ ἀρχικὸν βίον, ἀλλ' ἀκαταπαύστως ἐσκέπτετο πῶς δύναται ἐκείθεν ὀρμώμενος νὰ ἀναλάβῃ τὴν βασιλείαν. Ἡ πόλις ἐν ἣ ἔζη καὶ ἦτις ἦτο, ὡς πολλάκις εἶπομεν, ἡ νῦν Σεβαστούπολις, εἰ καὶ ἀποβαλοῦσα τοὺς πλουσίους ἀγρούς ἐξ ὧν ἄλλοτε ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς ἐπορίζετο τὸν ἀναγκαῖον αὐτῇ σίτον, διότι τὸ βάρβαρον τῶν Χαζάρων ἔθνος εἶχε καταλάβει τὴν πλείστην ὑπαιθρον περὶ αὐτὴν χώραν, διετέλει ὅμως εἰσέτι ἀκμάζουσα. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐκόμιζον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ἄλλας τοῦ κράτους παραλίους πόλεις δέρματα, κηρὸν, ταριχευτοὺς ἰχθύς καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐμπορεύματα, τὰ ὅποια συνέλεγον ἐκ τῶν παρακειμένων χωρῶν, καὶ ἡ ἀντήλλασσαν πρὸς ἕτερα ἐμπορεύματα τοῦ πεπολιτισμένου ἀνατολικοῦ κόσμου ἡ ἐκώλουν ποριζόμενοι ἀξιώλογα χρηματικά κεφάλαια. Καίτοι δὲ διατελοῦντες ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην βυζαντινὴν κυριαρχίαν, διέσωζον ὅμως τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ἀστυκὰ προνόμια. Ἐκ δὲ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐπεθύμουν νὰ δώσωσιν αὐτοὶ ἀφορμὴν εἰς νέαν τοῦ κράτους ἀναστάτωσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ βλαφθῶσι τὰ ποικίλα αὐτῶν ἐμπορικὰ συμφέροντα. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς οὐ μόνον τὴν ἀρχαίαν πολυπραγμοσύνην δὲν ἀπέβαλεν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἀποβῇ ὡς ἐκ τῆς ἀτυχίας· πρῶτος, ἐξ ἐναντίας ἐξηγηριοῦτο ὁσπμέραι πλείοτερον, οἱ τῆς Χερσῶνος κ.

τοιχοι, μακράν τοῦ νὰ παράσχωσιν αὐτῷ συνδρομὴν τινα, ἀπεφάσι-
σαν τἀνάπαλιν ἢ νὰ παραπέμψωσιν εἰς τὸν βασιλέα τὸν ὀγληρὸν ἐ-
κείνον ξένον ἢ ἄλλως ὅπωςδῆποτε νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτοῦ. Αὐτὸς
δὲ μαθὼν τὰ μελετώμενα καταφεύγει πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Χα-
ζάρων, τυγχάνει παρ' αὐτῷ δεξιώσεως ἐντίμου καὶ λαμβάνει σύζυ-
γον τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Θεοδώραν. Ταῦτα μαθὼν ὁ Ἀψίμαρος ὑπόσ-
χεται τῷ Χαγάνῳ δῶρα πολλὰ εἰάν παραδῶσῃ αὐτῷ τὸν Ἰουστι-
νιανὸν ζῶντα ἢ θανόντα, ὁ δὲ βάρβαρος ἐνδοὺς ἐπιχειρεῖ τῷντι τὴν
δολοφονίαν τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐνέ-
πιπτεν εὐκόλως εἰς τοιαύτας παγίδας· πληροφορηθεὶς τὴν ἐπιβουλὴν,
ἀπαγγονίζει ἰδίᾳ χεيرὶ τοὺς δολοφόνους, ἀποπέμπει τὴν Θεοδώραν
εἰς τὸν ἀδελφόν της, αὐτὸς δὲ ἀπὸ Φαναγορίας ὅπου κατῴκει, δρα-
πτεύει ἐπὶ ἀλιάδος, διέρχεται πλησίον τῆς Χερσῶνος, παραλαμβάνει
ἐκεῖθεν τινὰς τῶν φίλων καὶ παραπλεύσας τὴν βορειοδυτικὴν
παραλίαν τοῦ Εὐξείνου εἰσέρχεται εἰς τὸν Ἰστρον ποταμόν. Ἐνῷ
διέπλεεν ἐτι τὸν Εὐξείνον, κατελήφθη ὑπὸ τρικυμίας ἐξ ἧς πάντες
οἱ περὶ αὐτὸν ἀπηλπίσθησαν περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας. Τότε εἰς τῶν
οἰκείων αὐτῷ ἀνθρώπων εἶπεν· εἴδου ἀποθνήσκομεν, δέσποτα. Τά-
ξαι πῶ Θεῷ περὶ τῆς σωτηρίας σου ἵνα εἰάν ὁ Θεὸς ἀποδῶσῃ σοι
τὴν βασιλείαν σου, μὴδὲν ἀμύνη τῷ ἐχθρῷ σου. » Ὁ δὲ οὐδ' ἐν τῇ
κρίσειμῃ ἐκείνῃ στιγμή ἀποβαλὼν τὴν τοῦ ἥθους ἀγριότητα, ἀπεκρί-
θη ὠργισμένος· εἰάν φέισομαί τινος ἐξ αὐτῶν, ὁ Θεὸς ἐνταῦθα με
καταποντίσει. » Κατὰ δυστυχίαν ὁ Θεὸς δὲν ἐτιμώρησεν ἀμέσως
τὴν βλασφημίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς, διασωθεὶς τότε καὶ
εἰσπλεύσας εἰς τὸν ποταμὸν Ἰστρον, συνεννοήθη πρὸς Τερβέλην
τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑποσχόμενος αὐτῷ δῶρα πολλὰ
καὶ τὴν ἐκ τοῦ πρώτου γάμου αὐτοῦ θυγατέρα εἰς γυναῖκα, καὶ
καταπέσας αὐτὸν οὕτω νὰ τὸν συνδράμῃ εἰς ἀνάκτησιν τῆς βασι-
λείας, ἐπέρχεται κατὰ μέρτιον τοῦ 705 διὰ ξηρᾶς μετὰ Βουλγά-
ρων καὶ Σλαύων ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὰς τρεῖς πρῶ-
τας ἡμέρας οἱ κάτκει ἀπέμρουσαν μετὰ ὕδρων τὰς περὶ παραδό-
σεως πρᾶτάσεις αὐτοῦ· ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς τρίτης πρὸς τὴν τε-
τάρτην ὁ Ἰουστινιανὸς συνεννοηθεὶς μετὰ τινων ἐν τῇ πόλει φίλων,
κατέρωθωσε νὰ εἰσελθῇ διὰ τοῦ ἀγωγοῦ ὑδραγωγείου τινὸς καὶ ἀνοί-

ξας μίαν τῶν χερσαίων πυλῶν εἰσέγαγε δι' αὐτῆς ἅπαντα τὸν στρα-
τὸν καὶ ἐγένετο κύριος τῆς πρωτεύουσας. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁπίσσω
ἦδη ὁ Ἰουστινιανὸς καθὼς πρὸ τινων ἐτῶν ὁ Ἀψίμαρος καὶ ἄλλοτε
παλιν διάφοροι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας μηχανήρας
ἐπέτυχεν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐνθ' ὅσοῦτα ξένα
ἔθνη ἐν διαστήματι πολλῶν ἐκατονταετηρίδων εὐσάκως ἐπὶ ματαίῳ
ἐπολιόρκησαν αὐτήν, μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἐγγύμῳ μηχανήρας εἶχον κά-
τοτε ἐντὸς τῶν τειχῶν φατρίαν τινα ἥτις διηκολίμωε τὴν εἰσόδον
αὐτῶν, μαρτυρεῖ δ' ἐν ταύτῃ τῇ τε ὁμοφροσύνῃ μεθ' ἧς λαὸς καὶ
στρατὸς ἀπέκρουον αἰέποτε τοὺς ξένους πολιορκητάς καὶ τὴν ὑπαρ-
ξιν ἰσχυροῦ ἐθνικοῦ ἂν τῷ λαφ' ἐκείνῳ φρονήματος.

Ἡ δευτέρα αὕτη περίοδος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, τοῦ
ἐκτοτε ἐπικληθέντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ *μινωστήτης*, δι' ἣν εἶχε πρὸ δε-
καστίας πάθει ἀκρωτηρίασιν, ἀποτελεῖ μίαν τῶν οἰκτροτέρων ἐπο-
χῶν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἐξ ὧν ἡξυρόμεν ἦδη περὶ τῆς ὀλί-
γης συνέσεως ἣν ἐδείξαν ὁ Ἰουστινιανὸς καθ' ὅλην τὴν πρώτην τῆς
βασιλείας αὐτοῦ περίοδον, 686—695, καὶ περὶ τῆς ἐξεργασίας
εἰς ἣν ἐξώκειλε καὶ ἤτει, ὡς πρὸ μικροῦ εἰδομένη, ἐξοπλισθῆναι εἰς
ἀληθῆ μάχην ἐπὶ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, ὁ ἀναγνώστης ὅσοῦτα βα-
θαίως νὰ συμπράνῃ ὅτι ἀπαισία ἐμελλε νὰ ἀποδῇ ἢ ὑπὸ τοῦ ἀν-
δρὸς ἐκείνου ἀνάκτησις τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ τὰ γεγονότα ὑπερῆλθον ἐν-
πικισιώτερα τῶν ὑλευθρίων τούτων οἰωνῶν. Ἐννοεῖται ὅτι πρὸ πάντων
ἐθανάτωσε τὸν Ἀψίμαρον καὶ τὸν Ἀρόντιον ἐθανάτωσε δὲ αὐτοὺς
πανηγυρικῶς, διότι ἀφ' ἐπόμενου εἰς πᾶσαν τὴν πόλιν ἀλύσει
δεδεμένους, διέταξεν ἔπειτα νὰ προσαχθῶσι συρόμενοι εἰς τὸν ἱππό-
δρομον ἅπου διετίλει θεωρῶν τοὺς ἱππικοὺς ἀγῶνας. [Ἐπεὶ τὰ δύο
θύματα ἐρίφθησαν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ θηρίου τούτου· ὁ Ἰουστινια-
νὸς ἐπάτησεν ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν· ὁ δῆμος ἐχαμέτισε τὸν
τύραννον, βοήσας « ἐπὶ αἰσίδα καὶ βασιλίσκον ἐπέδης καὶ ἀπέ-
τηςας λέοντα καὶ δράκοντα » μεθ' ὧς οἱ δύο πρόην βασιλεῖς ἀπα-
στάλῃσκον εἰς τὴν πλεῖστην, τὴν λεγομένην τοῦ Πονηρίου, καὶ αὐ-
τότῃ ἀπικραλίστησαν. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἤκλεισθη. Ὁ ἑνδεκάτος τοῦ
κράτους ἐν τῇ ἀνατολῇ πρόμαχος, ὁ τοσάκις κατὰ τῶν Ἀράβων
νικηφόρος Ἡράκλειος, συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν συγκαθη-

στῶν αὐτοῦ καὶ ἅπαντες ἀπὸ γυναικῶν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ πατριάρχης Καλλίνικος τυφλωθεὶς ἐξωρίσθη εἰς Ῥώμην. Πελοδρόμοι δὲ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὑπάλληλοι διὰ ποικίλων τρόπων ἐθανατώθησαν. Ἡ ἀγριότης τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐφείνετο ἐκτραπέισαι μέχρι παραφροσύνης· ὁ δ' ἀναγνώστης ἀπορεῖ ἴσως πῶς ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις, ὡς πρὸ μικροῦ ἤδη ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, δὲν ἐτερεῖτο ἐθνικοῦ φρονήματος, ἔκπετε τὸν ἀρχεῖνα εἰς τοσούτον ἀποτρόπαιον ἄρχοντα· καὶ πῶς αὐτὸς ὁ πρὸ δεκαετίας καταβάλων τὸν Ἰουστινιανὸν χάριν τοῦ Λεόντιου, καὶ ἔπειτα τὸν Λεόντιον χάριν τοῦ Ἀψιμέρου, καὶ πρὸ ὀλίγων ἐτι ἡμερῶν ἀποκρούσας ὑβριστικῶς τὰς περὶ παραδόσεως προτάσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἠείχετο ἤδη τὴν θηριωδίαν τοῦ βασιλέως τούτου. Ἀλλὰ μὴ ἔπορῃσωμεν διὰ τὴν ταιαύτην ἀνόμαλον ἡθικὴν τοῦ δήμου Κωνσταντινουπόλεως κατὰσταιν. Ἡ πρώτη, ἡ κοινότητα παντός ἔθνους ἀρετῇ, ἥτις ἐνεῖ ἔθνος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι ἡ θέλησις καὶ ἡ δύναμις τῆς ἰδίας συντηρήσεως τὴν δ' ἀρετὴν ταύτην εἶχεν ὁ δῆμος Κωνσταντινουπόλεως καὶ χάρις εἰς αὐτὴν διεσώθη ὁ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν χρυσοπλοῦς ἡ πόλις ἡ περὶ τὰ ἔσω-τερονὰ πράγματα σύνεσις καὶ μετριοπάθεια καὶ καρτερίαι εἶναι αἱ ὕψαται τῶν ἀρετῶν τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἀποκτήσῃσι τὰ ἔθνη, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι σπασιώταται οὐ μόνον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον· διότι ἂν τὴν σήμερον, ἔνεκα τῆς μαλακότητος τῶν ἡδῶν τοῦ νεωτέρου κόσμου, δὲν βλέπομεν ἐπικρατοῦσαν ἐν ταῖς ἐμφυλίοις διενέξεσι τὴν ἀγριότητα ἥς παρίστησιν ἡμῖν τοσούτον ἔλασινος περιπετείας ἡ κατὰ τὴν ἐβδόμην καὶ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἥς δείγματα ἀνάλογα ἀναφέρει οὐκ ὀλίγα ἡ ἱστορία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης καὶ τῆς δεκάτης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ὡς πρὸς τὴν ἀστυρίαν, τὴν ἀβουλίαν, καὶ μέλιστα τὴν πᾶλιμῶν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν μαρτίων τὰ νεώτερα ἔθνη δὲν εἶναι δυστυχῶς πολλὰκις ἀνώτερα τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μέσης ἱστορίας.

Ἐνθὺ δὲ ἀνόσαι σφαγαὶ συνέβαινον καθ' ἑκάστην ἐν Κωνσταντι-

νουπόλει, τὰ σπουδαιότατα τοῦ κράτους συμφέροντα ἢ ἀφρόνως δια-
ξίγοντο ἢ ἐντελῶς παρεμειλούντο. Εἰς τὸν ἡγεμόν· τῶν Βουλγάρων,
διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁποίου ἀνέκτησε τὴν βασιλείαν, ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν
ἔδωκεν, ὡς φαίνεται, εἰμὴ δῶρα πολλὰ καὶ βασιλικὰ σκεύη· διότι τὸ
λεγόμενον ὅτι παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν καὶ γαίας ἐντὸς τῆς Θράκης,
δὲν ἀναφέρεται· εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεταγενεστέρου Λέοντος τοῦ γραμμα-
τικοῦ· οἱ μᾶλλον ἀξιοπίστοι Θεοφάνης καὶ Νικηφόρος δὲν μνημο-
νεύουσι τῆς παραχωρήσεως ταύτης. Ἀλλὰ οὕτω εὐχερῶς ἀπαλλα-
γείς τοῦ συμμάχου ἐκείνου τῷ 705, ὁ Ἰουστινιανὸς λύει πάλιν τὴν
πρὸς αὐτὸν εἰρήνην τῷ 707 καὶ κατατροπωθεὶς περὶ Ἀρχιάλον,
ἐπιστρέφει κακῶς ἔχων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἀφ' ἐτέρου οὐδεμία πρόνοια ἐλαμβάνετο ἵνα ἀντιταχθῇ ἀμυνά-
τις κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ τοῦτο καθ' ἣν στιγμὴν τὸ ἀραβικὸν
κράτος εἶχε φθάσει εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς
κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχθρας. Τῶντι ἀποθανόντος κατὰ οὐτῷ-
έριον τοῦ 785 τοῦ γέροντος Ἀβδαλμελίκ, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ
μωαμεθανισμοῦ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Οὐαλὶδ σχεδὸν συγχρόνως πρὸς τὴν
δευτέραν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείαν. Ὁ νέος καλὴς ἔδειξεν ἐκ
πρώτης ἀρετηρίας μίσος ἀσπονδὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ἀφῆρε-
σεν ἀπὸ αὐτῶν ἢ κατέστρεψε πολλὰς ἐκκλησίας καὶ ἰδίως τὸν πε-
ρικαλλῆ ναὸν τῆς Δαμασκοῦ καὶ τὴν ἐν Ἀλεξανδρίᾳ ἐκκλησίαν τοῦ
ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Πλὴν δὲ τούτου, ἐνῶ μέχρι τῆς ἐ-
ποχῆς ταύτης τὰ βιβλία τοῦ δημοσίου ἀραβικοῦ ταμείου ἐγράφοντο
ἐλληνιστί, διὰ τὴν περὶ τὴν διοίκησιν, καὶ μάλιστα τὴν οἰκονομικὴν
διοίκησιν, ἀμάθειαν τῶν μωαμεθανῶν, ὁ καλὴς Οὐαλὶδ διέταξε νὰ
γράφωνται εἰς τὸ ἐξῆς ἀραβιστί, παρεκτὸς τῶν ψήφων, διότι οἱ Ἀ-
ραβες δὲν ἤξευρον εἰςέτι νὰ ἐκφράζωσιν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν
τοὺς ἀριθμοὺς καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὰ τῶν ἀριθμῶν κλάσματα, ὥστε
ἐκόντες ἄκοντες ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρίζωνται πάλιν χριστιαν-
νοὺς τινας περὶ τὴν σύνταξιν τῶν λογιστικῶν αὐτῶν βιβλίων. Τοῦ-
το θέλει ἴσως φανῇ παράδοξον εἰς τὸν ἀναγνώστην, γινώσκοντα ὅτι
παρὰ τῶν Ἀράβων ἐλάβομεν τοὺς μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρῆσει ἀ-
ριθμοὺς, τοὺς καὶ ἀραβικοὺς λεγομένους. Ἀλλὰ οἱ Ἀραβες δὲν ἤρ-
χισαν νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ἀριθμοὺς τούτους εἰμὴ πολὺ βραδύ·

τερον διδασθέντες παρὰ τῶν Ἰνδῶν, οἵτινες ἄδηλον πάλιν πόθεν παρόλαβον αὐτούς. Πρὸ πάντων δὲ ἐπὶ τοῦ καλίου Οὐαλιδ, διέπραξεν ὁ μαωμεθανισμὸς μεγίστας κατακτήσεις καὶ ἐφθασεν εἰς τὰ ἀπώτατα αὐτοῦ ὄρια. Πρὸς δυσμὰς μὲν τότε συνεπληρώθη ἡ ἄλυσις τῆς βορείου Ἀφρικῆς· μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τότε οἱ Ἀραβες διαπεράσαντες κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ κατατρόπῳσαντες εἰς μάχην κρίσιμον τοὺς Οὐῖσιγόθους τῷ 711, ἐγένοντο κύριοι ἀπάσης σχεδὸν τῆς χερσονήσου ἐκείνης καὶ ἠπέλθον ἀπὸ τῶν Πυρηναίων τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην· πρὸς ἀνατολὰς δὲ διαπεράσαντες τὸν Ἰνδὸν καὶ τὸν Ὑξον ἀφίκοντο μέχρι τῶν συνόρων τοῦ σινηκοῦ κράτους. Ἐπὶ τὴν Ἰουστινιανὸς ἐνώπιον τῆς κολοσσιαίας ταύτης δυνάμεως, ἥτις, περιζώσασα πανταχόθεν τὸν χριστιανικὸν κόσμον, δὲν εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον εἰμὴ νὰ ἀπλώσῃ τοὺς βραχίονας αὐτῆς ἵνα καταλάβῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Θράκην καὶ προτείνῃ ἐκεῖθεν τὴν δεξιὰν πρὸς τοὺς ἐκ Γαλατίας ἐπερχομένους στρατοὺς αὐτῆς ; Ὁ Ἰουστινιανὸς οὐ μόνον οὐδὲν ἐπραξεν ἵνα ἀναχαιτίσῃ τὸν ἀκατάσχετον ἐκείνον χεῖμαρρὸν, ἀλλὰ καὶ κατησώτισε τὰς κυβερνητικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις εἰς ἀνόσιον ἐμφύλιον ἀγῶνα καὶ ἐπὶ τέλους δεινотάτην προεκάλεσεν ἀναρχίαν. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ, ὥστε καίτοι κατατρεχόμενος ὑπὸ τοιούτων καὶ τοσούτων ἐσωτερικῶν συμφορῶν, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς ἐφόδους τοῦ Ἰσλαμιτικοῦ, ὅστις, μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ ἐμφυλίου ἐκείνου ἡμῶν σάλου, εὐρέθη ἔχων ὡς πρὸς τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς κράτος τὰ αὐτὰ οἷα καὶ πρότερον σύνορα. Ἀλλ' ἰστορήσωμεν καὶ ἕκαστα τὰ γεγυρότα.

Μετὰ τὸν πολυειδῆς θλιβερὸν θάνατον τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου, ἕτερος στρατηγός, ὀνόματι Μαρμανός, κατέστρεψεν ἐπὶ τὸν Ἀραβικὸν στρατὸν ὑπὸ τοῦ Μαΐουμᾶ ἀγόμενον· ἀλλὰ τῷ 708 Μωσλεμᾶς ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλίου Οὐαλιδ, ἐκδικούμενος τὴν ἤτταν ἐκείνην, πολιορκεῖ τὰ ἐν Καππαδοκίᾳ Τύανα καὶ κυριεύει τὴν πόλιν ταύτην μετὰ πεισιματωδῇ ἀντίστασιν. Τινὲς μάλιστα βεβαιοῦσιν ὅτι τῷ 709 ὁ Μωσλεμᾶς διεπέρασεν εἰς τὴν Θράκην μετὰ 80,000 Ἀρά-

των και οτι ο Σουλεϊμάν, ἑτερος τοῦ καλίου ἀδελφός, ἐπῆλθεν ἐκ τῆς παρὰ τὴν ἐκείνη μετὰ στόλου, ἀμφότεροι δὲ κατατροπώθησαν. Ἄλλοι ὅμως λέγουσιν ἀπλῶς ὅτι, μετὰ τὴν τῶν Τυάων ἄλωση, ὀλίγοι τινὲς Ἀραβες ἐτόλμησαν νὰ προσέλθωσι μέχρι Χρυσοπόλεως· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον, τὰ δὲ περὶ Μωσλεμὰ καὶ Σουλεϊμάν θρυλούμενα φαίνονται μᾶλλον ἀπλῆ προχρονολόγησις τῶν μετὰ δεκαετίας γενομένων, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὁμιλεῖν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τῷ 710 οἱ Ἀραβες ἐξηκολούθησαν τὰς εἰς μικρὰν Ἀσίαν ἐπιδρομὰς· αὐτῶν, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἀντι-νὰ ἀσχυλῆθῃ εἰς τὸ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς παλεμίους τούτους, ἐπεχείρησε μεγάλην πινὰ ἐσωτερικὴν στρατείαν ἣτις ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ.

Τρόντι ὁ Ἰουστινιανός, πάντα τὰ λαμπὰ δεύτερα τιθέμενος, ἐμελέτα πρὸ καιροῦ πῶς δύναται φοβερώτερον νὰ ἐκδικηθῇ τὴν πόλιν τῆς Χερσῶνος, ἥτις, ἐπὶ τῆς ἐξορίας του, ἔχῃ μόνον δὲν ἐπαύσθῃ νὰ συνδράμῃ αὐτὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας, ἀλλ' ἠθέλησε καὶ νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν Ἀφίμαρον. Ὅθεν τῷ 710 συγκεκολληθεὶς τὸν πολυάριθμον ἐξαπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὴν Ταυρικήν χερσόνησον μετὰ στρατοῦ 400,000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαίωσεν, ὑπὸ ἡγεμονίᾳ Στέφανον τὸν Ἀσμαντῶν, ἐπιτετραμμένον νὰ σφάξῃ ὅλους τοὺς κατοίκους αὐτοῦ τῆς Χερσῶνος, ἀλλὰ καὶ ὅλους τῶν αὐτῶν ἐλληνίδων πόλεων, διότι οὐδεμία ἐξ αὐτῶν, ὡς φαίνεται, εἶχε δαΐξει προθυμίαν ὑπὲρ αὐτοῦ ἄλλοτε. Ἀλλ' οἱ ἀναλαβόντες τὴν θηρώσαν τρώτην ἐντολὴν ἄνθρωποι, ὅσοι εἶχε σκεύη καὶ ἂν ἦσαν τοιαῦτα κινδυνεύοντες, ἐδέχθησαν νὰ ἐκτελέσωσιν αὐτὴν κατὰ γράμμα. Οἱ κυριώτατοι τῶν κατοίκων ἐθανατώθησαν διὰ βασάνων οὐκ ἐνδεῶς· εἰς τοὺς πλείστους ὅμως ἐδόθη καιρὸς νὰ φύγωσι, καὶ πλὴν τούτου οἱ δῆμιοι ἐβρίσθησαν τῶν νηπίων. Τάτα ὁ Ἰουστινιανός, μεθὺν τὴν ἀπελθὼν ταύτην τιμωρίαν, ἐξαμάνῃ καὶ διέταξε τὸν στρατηγὸν Στέφανον, παραλαβὴν τὰ διασωθέντα μετρίκις, νὰ προσέλθῃ ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Στέφανος ὑπήκουσε κατὰ κατὰ λόγῳ διακεκμητῇ τῆς Χερσῶνος καὶ τῶν περὶ πόλεων· τὴν σταθόν αὐτοῦ ἐξέπλευσε κατὰ ἀνταρῶρον πρὸς τὴν βασιλεύουσιν. Καὶ ὅπως μὲν σχεδὸν ὁ στόλος οὗτος κατέποντίσθη, ὑπὸ τρικυμίας καθ' ἣν ἀπώλε-

σθησαν, ὡς λέγεται, 73,000 ψυχαί. Ἀλλὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ οὐδὲ μετὰ τὸ φροδερὸν τοῦτο γεγονός ἐκορόσθη ἡ μαγία· παρασκευάσας στόλον ἕτερον ἐκπέμπει αὐτὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ 711 εἰς Χερσῶνα καὶ παραγγέλλει νὰ μὴ ἀφήσῃσι ψυχὴν ζῶσαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ λίθον ἐπὶ λίθου. Οἱ Χερσωνῖται ὅμως μετὰ τῶν ὁποίων συνέπραττεν ἤδη ὁ σπαθάριος Ἠλίας, βλέπων τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπόνοιαν, καὶ οἵτινες ὠχύρωσαν μὲν τὴν πόλιν αὐτῶν, ἔλαβον δὲ ἐπικουρίαν τινὰ παρὰ τοῦ χαγάνου τῶν Καζάρων, κατατροποῦσι τοὺς ἀπεσταλμένους, προσφέρουσι τὸ στέμμα εἰς τὸν Ἠλίαν καὶ, τούτου ἀποσκευασθέντος, εἰς εὐπατρίδην τινὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Φιλιππικόν, ὅστις διετέλει ἐξόριστος ἐν τῇ πόλει αὐτῶν καὶ ἀπεδέχθη τὴν βασιλείαν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰουστινιανὸς μαθὼν τὰ γενόμενα, πρῶτον μὲν τρέχει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἠλία καὶ σφάζει τοὺς δύο αὐτοῦ υἱοὺς καὶ τὴν ἐσχάτην ἐπιβάλλει ὕδριν εἰς τὴν μητέρα αὐτῶν, ἔπειτα δὲ νέον πάλιν ἐξαποστέλλει εἰς Χερσῶνα στόλον, ὅστις ὁμως, ἀποτυχὼν περὶ τὴν ἐφοδον, ἐνοῦται μετὰ τῶν Χερσωνιτῶν. Καὶ ἤδη ὁ Φιλιππικὸς ἐπέρχεται μεθ' ὅλης ταύτης τῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθε τότε μᾶλλον εὐχέρως ὅσῳ ὁ Ἰουστινιανός, ὑποπτεύων τὴν προδοσίαν τοῦ τελευταίου στόλου, εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ διαπεράσει τὸν Βόσπορον καὶ προελθῇ μετὰ τινων στρατευμάτων μέχρι τῶν περικύκλων τῆς Σινώπης, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πλησιάζῃ εἰς τὰ ἐν Χερσῶνι γινόμενα. Ἀλλ' ἐνῷ οὗτος διέτριβε περὶ Σινώπην, ὁ Φιλιππικὸς εἰσέρχεται ἀκωλύτως εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐξέπεμπε κατὰ τοῦ πρώην βασιλέως τὸν σπαθάριον Ἠλίαν μετὰ δυνάμεως ἰκανῆς. Μάχη δὲν ἐγένετο, διότι οἱ περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐσπευσαν νὰ παραδῶσιν αὐτὸν εἰς τὸν Ἠλίαν, ὅστις, εὐλόγως μέγα πνέων, ἐθανάτωσεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸν βασιλέα· συγχρόνως δὲ ἐσφάγη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Τιθέριος.

Τοιοῦτοτρόπως τὸ κράτος ἀπὸ πλάγχθη τελευταίου διὰ παντός τοῦ ὀλεθρίου ἐκείνου ἀρχόντος· κατελύθη ἐν ταῦτῳ ἡ τοῦ Ἡρακλείου θύναστος, ἑκατὸν ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ἧς ὁ ἀρχηγέτης αὐτῆς κατέλαβε τῷ 611 τὴν βασιλείαν. Ἡ θύναστος αὕτη, ἀρξάμενη ἀπὸ ἥραος καὶ

ἐξ ακολουθήσασα δι' ἀνθρώπων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μετρίων, ἀπέληξεν εἰς παράφρονα. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐδυστάσαμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ὅπως οὖν περὶ αὐτῆς, πρεσβεύοντες ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι οὔτε ἐγγχειρίδιον ἠθικῆς, οὔτε διήγημα σκοποῦν ἀπλῶς τὴν τῶν ἀναγινωσκόντων τέρψιν. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ πιστὴ εἰκὼν τῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τῶν ἀρετῶν αὐτῆς καὶ τῶν κακιῶν, τῶν εὐτυχημάτων καὶ τῶν ἀτυχημάτων. Οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς ἱστορίας δὲν ἀποτελοῦσιν αὐτοὶ καὶ μόνοι ὁλόκληρον τὴν εἰκόνα ταύτην· ὀπισθεν αὐτῶν ἱστανταὶ οἱ λαοὶ ὄρωντες καὶ πάσχοντες, καὶ ἔχοντες ἐν γένει αὐτοτελῆ αἰετὶδιον βίον, ὅστις τροπολογεῖται μὲν μέχρι τινὸς ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ κακῷ ὑπὸ τῶν διαθετικῶν ἐκείνων προσώπων, δὲν ἀλλοιοῦται δὲ ὁλοσχερῶς ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἀντεπιδρᾷ μάλιστα πολλάκις ἐπὶ τοῦς ἡγεμόνας, ὅσῳ μεγελοφρεῖς, ὅσῳ μέτριοι, ὅσῳ μοχθηροὶ καὶ ἀνὴρω οὔτοι. Ὅσοι λαοὶ ἀπορῶσιν εἰς μόνον τῶν ἡγεμόνων τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα, οἱ τοιοῦτοι συντάσσοσι βιογραφίας μᾶλλον ἢ ἱστορίας· καὶ ἀν, μὴ εὐρίσκοντες τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἀρκετὰ χρῆστον καὶ μεγελοπράγμονα, διεξέρχονται ἐπιτροχάδην τὰς ἱστορικὰς περιόδους, ἐμπαῖζοντες τὸ πολὺ ἢ ὑβρίζοντες ὀνόματά τινα, τοῦτο δὲν σημαίνει ἄλλο εἰμὴ ὅτι δὲν ἐνόησαν ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐνοήσωσι τὴν αἰληθὴ ἀξίαν τῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὰς περιόδους ταύτας. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς αὐτοὶ μόνοι ἐξ ὧν τῶν τότε ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, ἀντίστησαν εἰς τὸν χειμαρρὸν τοῦ μωσμεθανισμοῦ καὶ ἐταπείνωσαν τοὺς ἀγερώχους αὐτοῦ καλίστας. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς ἀπήλλαξαν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἐξισλαμισθῇ, καὶ ἠτφάλισαν οὕτω τὰ θεμέλια τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, συνεπληρώθη ὁ διοικητικὸς ἐξελληνισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ διεμορφώθη ὁ ἰδιώτων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνισμοῦ χαρακτῆρ. Ἐὰν τὰ τρία ταῦτα κεφαλαιώδη γεγονότα, τὰ ὅποια ἔκτοτε ἐπενεργοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου, δὲν εἶναι ἀξία ἀπκηριδωμένης ἱστορικῆς ἐξεργασίας, εἰμφοροῦμεν θαρρόντες νὰ εἰπώμεν ὅτι τὰ ἐννέα δέκατα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἀνάξια τοιαύτης ἐξεργασίας.

Ὁ Φιλιππικός ἀνῆκεν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐκείνην μερίδα ἧτις δὲν ἐ-όμιζε συμφέρουσαν τὴν ὑπὸ τῆς ἑκτῆς οἰκουμενικῆς συνόδου γενομένην καταδικὴν τῶν μονοφυσιτῶν καὶ τῶν μονοθελητῶν, ἀξιούσα ὅτι διὰ τῆς καταδικῆς ταύτης ἀπλησίθησαν οἱ χριστιανοὶ τῶν χωρῶν ὅσαι εἶχον κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ κατέστη οὕτω ἀδύνατος ἡ τῶν χωρῶν τούτων ἀνάκτησις. Τὴν δοξασίαν ταύτην συνεμερίζοντο πολλοὶ οὐ μόνον τῶν πολιτικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ τοῦ κλήρου ἀνδρῶν, ὧν οἱ ἐπιφανέστατοι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦσαν ὁ τότε Κοιναίστωρ Νικόλαος, ὁ καὶ ἐπὶ τῇ ἱατρικῇ αἰτοῦ ἐπιστήμη διάσημος γενόμενος, ὁ χαρτοφύλαξ Ἑλπίδιος, ὁ ἐπίσκοπος Κρήτης Ἀνδρέας, ὁ Κυζίκου Γερμανός, ὁ διάκονος Ἰωάννης, ὁ μετ' αὐτὸν πολὺ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος, καὶ ἄλλοι. Ὅθεν ἅμα βασιλεύσαντος τοῦ Φιλιππικοῦ συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἧτις ἔκαυσε καὶ ἀνεθεμάτισε τὰς πράξεις τῆς ἑκτῆς οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁ νέος ὁμῶς βασιλεὺς πράξας τοῦτο ἵνα προσοικειωθῇ τοῖς δεδουλωμένους χριστιανούς, οὐδὲν ἄλλο ἐνήργησεν, ὥς φαίνεται, οὐ μόνον ἵνα περιστείλῃ τοὺς κυριαρχοῦντας αὐτῶν μωαμεθανούς, ἀλλ' ἵνα τοῦλάχιστον σώσῃ τοὺς περιλιπομένους ἔτι ἐλευθέρους ἀπὸ τοῦ κινδύνου τοῦ νὰ ὑποταχθῶσι καὶ οὗτοι εἰς τοὺς περιστοιχίζοντας αὐτοὺς ποικίλους πολέμας. Ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ, κατὰ μίμησιν τῶν γενναιοτέρων προκατόχων, ἐπιθετικὸν τινα ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἀράβων, περιορίσθη εἰς τὸ νὰ μεταφέρῃ ἐκ τῆς μεγάλῃς Ἀρμενίας ἱκανὰς χριστιανῶν ἀποικίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὴν Μελιτηνὴν, ἐνεσχύσας μὲν οὕτω τὰς τελευταίας ταύτας ἐπαρχίας, ἀλλὰ σφόδρα ἐξοπτινίσας τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χώρᾳ ἧτις εἴπερ ποτὲ ἐλινδύνευσε νὰ καταποντισθῇ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ὁ Φιλιππικός κατηγορεῖται ὅτι διετέλει ἀπρακτῶν καὶ ἀσωτεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῷ ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ Ἀράβες ἐμβολόντες εἰς τὸν Πόντον ἐκυρίευσαν τὴν Ἀμάσειαν, ἔπειτα δὲ ἐληλάτησαν τὴν Λυκαονίαν καὶ τὴν Πισιδίαν, ὅπου καὶ τῆς Ἀντιοχείας ἐγένοντο κύριοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Βούλγαροι, ἐπὶ τῇ προφίσει τοῦ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ φίλου αὐτῶν Ἰουστινιανοῦ, ἐδήλωσαν ἀξιώλογον τῆς Θράκης μέρος μέχρις αὐτῶν τῶν πυλῶν τῆς βασιλευσούσης. Τὸ βέ-

βαιον εἶναι ὅτι ὁ Φιλιππικὸς ἐβασίλευσε τόσον ὀλίγον, ἔν και ἔμπροσθεν
περίπου ἔτος, ὥστε δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ
αὐτοῦ πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ συστήματος. Ὁ Φιλιππικὸς
ἦτο ἀνὴρ λόγιος καὶ περὶ τοὺς τρόπους ἐπιχαίρει· ἴσως ὁμοίως δὲν
ἦτο ἐν ταύτῃ πολεμικὸς καὶ ῥέκτης ἀνὴρ. Μὴ λησμονώμεν
πρὸς τούτους ὅτι, ῥιὰ τὴν καταδίκην τῆς ἑκτῆς οἰκουμένης συνό-
δου, εἶχεν ἀναμφιβόλως ἐχθροὺς τινάς. Ὅπως δὲ ποτε δύο πατρίκιοι,
ὁ στρατηγὸς τοῦ Ὀψικίου Γεώργιος ὁ Βούρραφος καὶ ὁ στρατηγὸς
τῆς Θράκης Μιτάκιος, συνεννοηθέντες διενέγκτησαν αἰφνης τὴν σύλ-
ληψιν καὶ τὴν τύφλωσιν τοῦ Φιλιππικοῦ τῇ 3 ἰουνίου 713. Πάντα
ὁμοίως τὰ ἐπακολουθήσαντα μαρτυροῦσιν ὅτι ἂν ἡ κοινὴ γνώμη ἀ-
πεδοκίμαζε τὴν καταδίκην τῆς ἑκτῆς συνόδου, κατὰ τὰ ἄλλα δὲν
ἦτο πολεμία τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος. Τὴν ἐπιούσαν τοῦ τολ-
μήματος, τελευτήσης τῆς πεντηχοστῆς τοῦ ἔτους 713, ὁ λαὸς,
ἀθροισθεὶς εἰς τὴν μεγάλην τῆς ἀγίας Σοφίας ἐκκλησίαν, ἔστειλε βα-
σιλεῖα αὐτὸν τοῦ Φιλιππικοῦ τὸν Πρωτοασκητῆν, δηλαδὴ τὸν ἀρ-
χιγραμματεῖα τῆς ἐπικρατείας Ἀρτέμιον, μετονομασθέντα Ἀναστά-
σιον Β', ἀνδρὰ διαπρέποντα ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ.

Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ἠνώρθωσε μὲν ἀμέσως τὸ κράτος τῆς ὀρθο-
δοξίας κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ὁρισμῶν τῆς ἑκτῆς οἰκουμένης συνό-
δου· ἐν ταύτῃ ὁμοίως ἐτιμώρησε τοὺς δύο στρατηγοὺς τοὺς κατὰ
τοῦ Φιλιππικοῦ συνομόσαντας, τυφλώσας ἀμφοτέρους καὶ ἐξορίσας
εἰς Θεσσαλονίκην. Ἀλλὰ καθ' ὅλα κατεδείχθη ὁ Ἀναστάσιος Β'
ἄξιός τῆς ἀρχῆς· ἀνέλαβε μετὰ πλείστης δραστηριότητος καὶ δεξιό-
τητος τὴν διοίκησιν τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν πολεμικῶν πραγμά-
των, καὶ ἐπέστησεν ἰδιόζουσαν προσοχὴν εἰς τοὺς Ἀραβας, ἀπὸ τῶν
ὁποίων ὁ κίνδυνος ἀπέβαιεν ὁσημέραι δεινότερος. Πρὸ πάντων, κατὰ
τὴν πάγκοινον ὅλων τῶν χρονογράφων ὁμολογίαν, διώρισεν εἰς ὅλα
τὰ διοικητικὰ, οἰκονομικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ἀνδρας ἱκα-
νωτάτους ὧν, ὡς ἡξέυρομεν, δὲν ἐστερεῖτο τὸ κράτος, ἦρκει μόνον
ὁ βασιλεὺς νὰ ἀναζητήσῃ αὐτοὺς καὶ νὰ μεταχειρισθῇ. Ὑπῆρξε δὲ
περὶ τοῦτο ἐπιτήδειος ἐπιτρέψας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀμυναν τῆς
ἀνατολῆς εἰς τὸν Λέοντα, ὅστις ἦτο βεβαίως ὁ ἀριστος τῶν στρα-
τηγῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἀρχηγέτης πολυκρό-

του δυναστείας βασιλέων και ἤδη ανέλαβε νὰ ἀναχαιτίσῃ ἐν μέσῳ δυσχερῶν περιστάσεων τὸ μέγιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ἐξ ὧσαν οἱ Ἀραβες παρεσκεύαζον κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Τῶνδ' οὖν αἱ εἰδήσεις συνεφώνουν ὅτι ὁ καλὶφης Οὐαλιδ, ἀναλαγνίζομενος τὴν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀναρχίαν, ἠτοιμάζετο νὰ καταφέρῃ εἰς αὐτοῦς πληγὴν καιρίαν διὰ νᾶς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνέλεγε δυνάμεις ναυτικὰς καὶ πεζικὰς ὑπερόγκους. Ὁ βασιλεὺς ἵνα πληροφορηθῇ περὶ τούτου ἀκριβέστερον, ἐξαπέστειλε πρὸς τὸν καλὶφην τῷ 714 τὸν ἐπαρχον τῆς πόλεως Δανιὴλ τὸν Σινωπίτην, λόγῳ μὲν ἵνα ὑποβάλῃ προτάσεις περὶ εἰρήνης, πράγματι δὲ ἵνα ἐξακριβώσῃ τὰ βουλευόμενα καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀράβων. Ἐπειδὴ δὲ ἐπαυελῶν ὁ Δανιὴλ ὁ Σινωπίτης ἐβεβαίωσεν ὅτι μεγάλαί τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεις συλλέγονται κατὰ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, ὁ Ἀναστάσιος διέταξεν ἀμέσως τὴν ἑκτακτον ὀχύρῳσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς πρωτευούσης. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς διετάχθησαν νὰ προμηθευθῶσιν ἕκαστος τροφὰς ἀρκούσας εἰς τριετὴ αὐτοῦ τε καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ συντήρησιν, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τοῦτο παρηγγέλθησαν νὰ ἐξέλθωσι τῆς πόλεως. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠκέσθη, ἀλλὰ καὶ γεννήματα πλείστα (ὡς λέγει Θεοφάνης, ἕκτοτε μεταχειριζόμενος τὴν λέξιν γεννήματα ἀντὶ σιτηρῶν) ἤθροισε καὶ ἐξηπάλισεν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀποθήκας. Συγχρόνως ἤρχισεν νὰ κατασκευάζῃ δρόμους καὶ διήρεις καὶ ἀνεκαίνισεν μὲν τὰ παράλια τείχη, ὠχύρωσε δὲ καὶ τὰς χερσαίαν, στήσας ἐπὶ τῶν πόργων πετροβόλους καὶ ἄλλας μηχανάς.

Ἄλλ' ἐνῷ ἐξετέλει τὰ ἀμυντικὰ ταῦτα ἔργα δι' ὧν ἐμύλλε μετ' ὀλίγον νὰ σωθῇ ἡ τε Κωνσταντινουπόλις καὶ ἅπας ὁ χριστιανικὸς κόσμος, ἐπεχείρησε συγχρόνως νὰ κατασπράξῃ τὰς πολεμίας δυνάμεις ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ ἐν ᾧ συνελέγοντο. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 715 ὁ καλὶφης Οὐαλιδ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας. Ὁ διαδεξάμενος ὅμως αὐτὸν ἀδελφὸς αὐτοῦ Σουλεϊμάν, μαχημώτερος ὢν αὐτοῦ καὶ οὐδὲν ἥττον φιλόδοξος, ἐπεδίωξε μετὰ πλείστου ζήλου τὸ βούλευμα τοῦ προκατόχου ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τοῦ Μωάμεθ ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ ναυτικαὶ μάλιστα τοῦ νέου καλὶφου παρασκευαί ὑπῆρξαν κολοσσιαῖαι. Δέσμη ὀλόκληρα ἐκό-

πησαν ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ Λιβάνου καὶ ἡ ξυλεία ἐφέρετο εἰς τὴν παραλίαν τῆς Φοινίκης, ἵνα κατασκευασθῇ ἐξ αὐτῆς στόλος πολυέριθμος. Τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, διέταξε νὰ συγκεντρωθῇ εἰς Ῥόδον στόλος ἐξ εὐδρόμων σκαφῶν συγκεκλιμένος καὶ ἐπιβιβάσας ἐπ' αὐτοῦ τὰ τάγματα τοῦ Ὀψικίου θέματος καὶ διορίσας ἀρχηγὸν τὸν γενικὸν λογοθέτην Ἰωάννην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐφορμήσῃ αἰφνιδίως ἐπὶ τὴν παραλίαν τῆς Φοινίκης καὶ κατακυρπολῇσθαι τὴν τε ξυλείαν καὶ τὴν ἄλλην τῶν Ἀράβων ἐξάρτυσιν. Δυστυχῶς ἡ πευθαρχία τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἐντελῶς παραλῦσει ἐπὶ τῶν τελευταίων ἀνωμάλων χρόνων. Ὃθεν συνελθόντος τοῦ στόλου εἰς Ῥόδον, τὰ τάγματα τοῦ Ὀψικίου δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προχειρισθέντα στρατηγόν, καὶ τὸν μὲν Ἰωάννην ἐφόβουν, τὸν δὲ Ἀναστάσιον Β'. ἀνεκέρυξαν ἑκπτωτον τῆς βασιλείας, ἀντὶ δὲ νὰ ἐπιπλεύσωσιν ἐπὶ τὴν Φοινίκην, ἀπῆλθον ἐξεναντίας ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν. Τὸ δὲ πάντων, εἰ δυνατόν, οἰκτρότερον, καθ' ὁδόν, περτυχόντες περὶ Ἀδραμύτιον τῆς Μυσίας ἀνδρα ἐντόπιον ὀνόματι Θεοδόσιον, εἰςπράκτορα δὲ τῶν δημοσίων φόρων ὑπάρχοντα καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ὕλως ἀπράγμονα καὶ ἰδιώτην, ἀντηγόρισαν αὐτὸν ἄκοντα βασιλέα.

Ὁ Ἀναστάσιος μαθὼν τὰ γινόμενα, ἐπέτρεψε τὴν ἄμυναν τῆς βασιλευσούσης εἰς ἄνδρας οἰκείους καὶ ἱκανοὺς, αὐτὸς δὲ ἀπῆλθεν εἰς Νίκαιαν ἵνα οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνταρτῶν εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφαίνοντο οὗτοι κυρίως στηριζόμενοι. Ἰσχύοντα οἱ ἀντάρται οὗτοι ἀφοῦ ἀνηγέρουσιν εἰς τὸ Ἀδραμύτιον τῆς Μυσίας τὸν βασιλέα αὐτῶν Θεοδόσιον, ἐστρατολόγησαν ἔπειτα πολλοὺς ὁπαδοὺς εἰς τὸ θέμα τοῦ Ὀψικίου, ἦτοι εἰς τὴν Μυσίαν, τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Φρυγίαν, ἔτι δὲ καὶ πολλοὺς Γοτθογαίκους, δηλαδὴ ἐξελληνισθέντας ἀπογόνους τῶν ἐν Φρυγίᾳ καὶ Λυδίᾳ γοτθικῶν ἀποικιῶν (σελ. 7), συνέλαβον ὅσα ἐμπορικὰ σκάφη ἀπῆλθον καθ' ὁδὸν μικρά τε καὶ μεγάλα καὶ προσῆλθον οὕτω ἀπὸ ξερᾶς καὶ θαλάσσης εἰς τὴν κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χρυσόπολιν, περὶ τὰ μέσα τοῦ 715. Ἐκείθεν ἐπεχείρησαν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας διαφόρους πρὸς τὸν βασιλικὸν στόλον συμπλοκὰς μέχρις οὗ ὑποχωρήσαντος, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν Κερά-

τιον κόλπον τοῦ βασιλικοῦ στόλου διὰ τὸν χειμῶνα, ἐπέτυχον νὰ διαπεράσωσιν εἰς τὰ μέρη τῆς Θράκης καὶ ἐπὶ τέλους διὰ προδοσίας νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ τμήμα τῶν Βλαχερνῶν καὶ νὰ γείνωσιν οὕτω κατὰ φεβρουάριον τοῦ 746 κύριοι τῆς βασιλευσούσης, ἥτις ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ταύτης ἔπαθε τὰ πάνδεινα παρὰ τῶν ληστρικῶν ὁπαδῶν τοῦ Θεοδοσίου. Ἡ πόλις αὕτη ἦτις μετ' ὀλίγον ἀντέστη εἰς ἅπασαν τοῦ κολοσσιαίου ἀραβικοῦ κράτους τὴν δύναμιν, περιέπεσεν ἤδη εἰς χεῖρας εὐαρίθμων στασιастῶν· νέα αὕτη ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἀπέναντι τῶν ξένων ἐπικρατοῦσα σωτήριος ὁμοφροσύνη μετεβλήλετο εἰς ὀλεθρίαν σύγχυσιν δοξασίων καὶ συμφερόντων ἐπὶ τῶν ἐμφυλίων διενέξεων.

Δυσεξήγητος δὲ εἶναι ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπραξία τοῦ Ἀναστασίου ἐν Νικαίᾳ. Ἴσως ὁ ἄλλως ἱκανὸς καὶ δραστήριος οὗτος ἀνὴρ ἔστειρετο τῆς περὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα προσωπικῆς δεξιότητος ἥτις ἀπητῆτο ἵνα καταβάλλῃ τοὺς ἀντιπάλους· Ἴσως ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων εἰς τοῦ ὁποίου ἡλπισεν εὐλόγως τὴν συνδρομὴν, ἡ ἀπησχολήθη ὑπὸ τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν, ἡ δὲν ὑπῆρξε πολλὰ εἰλικρινῆς πρὸς αὐτὸν, πεποιθὼς ὅτι ἡ ἀρχὴ θέλει περιέλθει ἐξ ἀνάγκης εἰς αὐτόν, ἐκείνου πεσόντος. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἅμα πεισθεὶς ὅτι οἱ ἀντάρται ἐγένοντο κύριοι τῆς βασιλευσούσης, συνεννοήθη μετ' αὐτῶν, ἔλαβεν ὑπόσχεσιν ὅτι δὲν θέλει πάθει τι δεινὸν καὶ παραιτήσας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Καὶ ἀλληθῶς ὁ Θεοδόσιος διατηρήσας αὐτὸν ἀβλαβῆ ἐξώρισεν ἀπλῶς εἰς Θερσαλονίκην. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἀναστάσιος ἐσώθη ἐπὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ, τὸ κράτος περιέστη ἤδη εἰς τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον. Καὶ ἂν ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος δὲν παρίστανον ἐκ συμφώνου οὐκτὰν καὶ ἐπισηλῆ τῶν πραγμάτων τὴν κατάστασιν, οἰκοθεν ἡδυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν παραλυσίαν εἰς ἣν περιήλθεν ἡ πολιτεία ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν ἐκείνων πολιτικῶν μεταβολῶν, καὶ ἐξαιρέτως ὡς ἐκ τῆς κακουργίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῆς ὁποίας τὰς πληγὰς δὲν ἐπρόφρασε νὰ θεραπεύσῃ ἡ ρύνησις τοῦ δυστυχῶς ὀλίγον βασιλεύσαντος Ἀναστασίου τοῦ Β'. Ἀναρχία φοβερά ἐπεκράτησεν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως· ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ ἐξέλιπε· πολλαὶ ἐπαρχίαι ἐληλατοῦντο ὑπὸ τῶν τυλεμίων· ὁ βασιλεὺς

Θεοδόσιος ἦτο ἄνθρωπος ἐντελὴς ἀνάξιος τῆς ἀρχῆς· ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρῇ αὐτόν· μετὰ τοῦ Λέοντος συντάσσεται καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν ἄρμενιακῶν ταγματῶν Ἄρτάβασδος· τὸ δὲ πάντων φοβερώτερον, οἱ Ἄρτες συμπληρώσαντες μετ' οὐ πολὺ τὰς παρασκευὰς αὐτῶν ἐπῆλθον μετὰ δυνάμεων κολοτσιαίων ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδὲμία ἀνθρωπίνη δύναμις ἐράνιτο ἱκανὴ νὰ σώσῃ τὸν χριστιανισμόν· καὶ ὁμοῦς οὗτος ἐσώθη· ἐσώθη, διότι κεκτημένος ἡλικίᾳς δυνάμεις δι' ὧν οὐδ' ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐκείνῃ ἀμηχανίᾳ δὲν ἔπαυσεν οἰκοθεῖν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀνταγωνιζόμενος, δὲν εἶχε χρεῖαν εἰμὴ ἡγεμόνος ἐπιτηδείου νὰ συμπυκνώσῃ, νὰ ὀργανώσῃ, νὰ καθοδηγήσῃ τὰς δυνάμεις ἐκείνας· καὶ ἐπέτυχε τὸν ἡγεμόνα τοῦτον, καταλαβόντες μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀρχὴν τοῦ Λέοντος.

Καθὰ πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρῇ τὸν νέον βασιλέα Θεοδόσιον Γ'. καὶ ἡ δύνατο εὐκολώτατα νὰ καταβάλῃ αὐτόν, εἴαν δὲν ἀπασχολεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀράβων, οἵτινες συμπληρώσαντες κατὰ μέρος τῷ 716 τὰς πρὸ διετίας ἐρξάμενας παρασκευὰς, ἐπέβαλον ἤδη εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Σουλεϊμάν, ἐπετίθησαν δὲ καὶ ἀπὸ θαλάσσης κατὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης χερσονήσου ὑπὸ ἕτερον στρατηγόν, τὸν Ὀμάρ· τὴν δὲ ὅλην τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου στρατηγίαν εἶχεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλὶφου Μωωλεμᾶς, ὅστις ἐπύρχετο διὰ ξηρᾶς κατέπιν τοῦ Σουλεϊμάν μετὰ ἐτέρας δυνάμεως. Πρὸ πάντων λοιπὸν ἐδέησαν ὁ Λέων νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν ἔξωθεν ἐπικραμασθέντα δεινὸν τοῦτον κίνδυνον, τόσῳ μᾶλλον ὅτε ὁ στρατηγὸς Σουλεϊμάν ἐκαλιόρκησε τὸ Ἀμόριον τῆς Φρυγίας, τὸ ὁποῖον καίμενον ἐν τῷ μέσῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ᾔθελεν, εἴαν ἐκυριεύετο, ἐξασφαλίσαι τὴν κατοχὴν αὐτῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἐντεῦθεν ὁ Μωωλεμᾶς καὶ ὁ Λέων ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου ὁ μὲν νὰ ἐπιτύχῃ, ὁ δὲ νὰ προλάβῃ τὴν ἄλωσιν τῆς ὀχυρᾶς ἐκείνης πόλεως. Ἵνα διαπαιδαγωγήσῃ τὸν Λέοντα ὁ Μωωλεμᾶς ὑπέβαλε προτάσεις περὶ εἰρήνης, ὑποσχόμενος νὰ ἀναγνωρῇ αὐτόν βασιλέα. Καὶ τίνας μὲν ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλὰ δὲν ἦσαν βεβαίως εἰλικρινεῖς, διότι συναινέσας τοῦ Λέοντος νὰ ἔλθῃ

εἰς λόγους περὶ αὐτῶν πρὸς τὸν Σουλεϊμάν καὶ προσελθόντος μάλιστα ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον, ἡ μὲν πολιορκία τοῦ Ἀμορίου ἐξηκολούθει, πρόδηλον δὲ κατέστη ὅτι οἱ Ἀραβεὶς ἐμελέτων νὰ συλλάβωσι δι' ἐπιβουλῆς τὸν Λέοντα. Ὅθεν ὁ Λέων διαφεύγει μὲν τὴν παγίδα ταύτην, κατορθώνει δὲ νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν τοῦ Ἀμορίου φρουράν, ἀσφαλίσας οὕτω ἀπαχρώντως τὸ μέγα ἐκεῖνο τῆς Φρυγίας φρούριον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μωσλεμᾶς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Καπαδοκίαν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιέξωσιν εἰς τασαύτην πολεμίων πληθύν, ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς αὐτόν, καὶ ἐπανάλαβε τὰς πρὸς τὸν Λέοντα διαπραγματεύσεις. Ἀλλ' ἀπελπισθεὶς ἐπὶ τέλους νὰ ἀπατήσῃ αὐτόν, προέλασε μέχρι τῆς Βιθυνίας καὶ μέχρι τῆς Μυσίας, ἐκυριεύουσα τὴν Πέργαμον καὶ ἀπεφάσισε, διαχειμάσας αὐτόθι, νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Λέων μετὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Ἀμορίου ὑπεχώρησεν εἰς Πισιδίαν καὶ ἐπειδὴ ἐβλέπεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν ὑπέρογκον τῶν Ἀράβων στρατιάν, ἀπεφάσισε νὰ ὤφελθῃ ἐκ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος, 716—717, ἵνα καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ προλάβῃ οὕτω τὴν μεγίστην τῶν συμφορῶν· διότι ἂν ἡ πρωτεύουσα ἔμενεν εἰς χεῖρας τοῦ ἀνικάνου Θεοδοσίου, ὑπῆρχε κίνδυνος μὴ περιπέσῃ τελευταῖον εἰς τὰς χεῖρας τῶν μωαμεθανῶν. Καὶ τῶντι περὶ τὰ τέλη τοῦ 716 ὁ Λέων προσλαύνει εἰς Νικομήδειαν, κατατροπώνει καὶ αἰχμαλωτεύει τὸν ἀντεπεξελθόντα υἱὸν τοῦ Θεοδοσίου· ἔρχεται ἔπειτα εἰς Χρυσόπολιν, συνεννοεῖται μετὰ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τῆς συγκλήτου, ὑπόσχεσθαι νὰ ἀφήσῃ ἀβλαβῶς τὸν Θεοδοσίον καὶ εἰσελθὼν οὕτω εἰς τὴν πρωτεύουσαν, στέφεται ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ βασιλεὺς τῇ 23 μαρτίου 717. Ὁ Θεοδόσιος ἕως ἐξ ἀρχῆς οὐδεμίαν εἴχε διαθήσιν νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχήν, προθύμως παρητήθη αὐτῆς, ἅμα ἐβεβαίωθη ὅτι δὲν πρόκειται νὰ πάθῃ δεινόν τι, καὶ γενόμενος σὺν τῷ υἱῷ αὐτοῦ κληρικῶς, διήγαγε τὸ ἐπιλοιπον τῆς ζωῆς ἐν εἰρήνῃ εἰς Ἔφεσον, ὅπου ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Φιλίππου, διατάξας νὰ γραφῇ ἐπὶ τοῦ μνήματος αὐτοῦ μία μόνη λέξις· *δυνατός*, ἵνα δηλώσῃ ὅτι ὁ θάνατος εἶναι παντὸς κακοῦ ἀπαλλαγὴ.

Ἄλλ' εἰάν τοιαῦτα γένηται νὰ πρεσβεύῃ ἡ ἀσθενὴς καὶ ὑπαικούσῃ μελαγχολικὴ ἐκείνη ψυχὴ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤθελε πρὸ πάντων νὰ ζήτῃ· καὶ διὰ τὴν ζήτησιν εἶχε χρειάν ἡγεμόνος κεκτημένου μὲν ῥωμαλειωτέρας καὶ πρακτικωτέρας προαίρεσις, ἐπιτηδεύου δὲ νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὅστις πρὸ τριετίας ἀπ' ἀνατολῶν συσσωρευόμενος ἐξερχόμην ἤδη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Διότι ὁ Μωσλεμᾶ, ἅμα ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος 717, διέταξε τὸν στόλον αὐτοῦ νὰ εἰέλθῃ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, παρήγγειλε νὰ ἐπισπευθῇ ἡ ἀφίξις νέων ναυτικῶν δυνάμεων, κατέβηκεν εἰς τὴν Ἀθῆναιον, διεπέρασεν ἐκείθεν, ἐπὶ τῆς προαιπελευσάσης ἤδη ἐν τῷ πορθμῷ πρώτης ναυτικῆς μοίρας, εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, ἐπορεύθη διὰ ξηρᾶς μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διέταξε τὸν στόλον νὰ ἐπιπλεύσῃ διὰ τῆς Προποντίδος. Ἐκάδισε δὲ ὅπως οὖν ἐραδῶς, διότι δὲν ἐφθάσεν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰμὴ τῇ 15 αὐγούστου, εἴτε διότι ἠθέλησε νὰ κυριεύσῃ ἐν τῷ μεταξύ τὰ παράλια τῆς Θράκης φρούρα, εἴτε διότι περιέμενε τὴν ἀφίξιν τῆς δευτέρας τοῦ στόλου μοίρας. Αἱ δύο μάλιστα ναυτικαὶ μοῖραι δὲν ἀφίκοντο εἰς τὴν εἰσόδον τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ 45 ἡμέρας μετὰ τὸν Μωσλεμᾶν, ἦτοι τῇ 4 Σεπτεμβρίου.

Καὶ ἦδη προκειμένου νὰ ἐκθῆτωμεν διὰ βραχέων τὰ κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν μουσλεμάνων, παρατηροῦμεν ὅτι τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην εἶναι εὐτυχῶς πολὺ ἀκριβέστερον γνωστὰ ἢ τὰ κατὰ τὴν πρώτην. Ὁ Μωσλεμᾶς, ἀφικόμενος πρῶτος διὰ ξηρᾶς ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐστρατοπέδευσε ἐμπροσθεν τῶν χερσαίων τειχῶν καὶ ἡσφάλισε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ὀρύζας τάφρον μεγάλην καὶ κατασκευάσας εἰς τὸ χεῖλος αὐτῆς περιτειχίσμα στηθαῖον ἐκ ξηρολίθου. Μετ' ὀλίγης ἡμέρας ἐπέπλευσαν καὶ αἱ δύο μοῖραι τοῦ ἀραβικοῦ στόλου συμποσούμεναι εἰς 1800 πλοῖα, μικρὰ καὶ μεγάλα, φορτηγὰ καὶ πολεμικά. Ὁ ἀναριθμητος οὗτος στόλος δι' οὐδ' ὁ νέος ἐκεῖνος Ἑρξῆς κατεκάλυψε τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν, προσωρμίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρακικὴν παραλίαν· ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας πνεύσαντος νότου, ὁ στό-

λος δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἀλῖμενον ἐκείνην ἀκτὴν. Ὅθεν ἀναπλέσας καὶ διελθὼν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τῆς πόλεως πλευρὰν, διηρέθη εἰς δύο· καὶ οἱ μὲν ἐπέρασαν εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν τῆς Χαλκηδόνος, οἱ δὲ εἰσελθόντες εἰς τὸν θρακικὸν Βόσπορον, προσω-
μίσθησαν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν αὐτοῦ παραλίαν. Τὰ μεγαλύτερα ὅμως καὶ βαρύτερα τῶν φορτηγῶν πλοῖα, βραδύτερον τῶν ἄλλων πορευό-
μενα, κατελήφθησαν ὑπὸ νηνεμίας ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ρεύματος· ἀν-
τιπνεύσαντος δὲ συγχρόνως ἐλαφροῦ βορρᾶ, οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν
νὰ προχωρήσωσιν, ἀλλὰ παρσύρθησαν πρὸς τὰ ὀπίσω. Τοῦτο ἰδὼν
ὁ βασιλεὺς Λέων ὅστις ἐπισκόπει ἅπασαν ταύτην τὴν κίνησιν ἀπὸ
τῆς ἀκροπόλεως, ἦτοι ἀπὸ τοῦ Χαράϊ—μπουρνοῦ, ἐξέπεμψεν ἀμέ-
σως κατ' αὐτῶν κυρπολικὰ κατακλυσάντα τὰ πλείστα τῶν μεγά-
λων πλοίων, ὧν τινὰ μὲν αὐτανδρα ἐν τῷ πελάγει κατεβυθίσθησαν,
τινὰ δὲ ἐξώκειλαν καίόμενα εἰς τὰ παρὰ τὴν εἰσόδον, καὶ τινὰ διέφυ-
γον μὲν τὴν τοιαύτην καταστροφὴν, ἀλλὰ κακῶς ἔχοντα παρσφέ-
θησαν μέχρι τῶν νήτων Ὁξείας καὶ Πλατείας.

Τὸ πρῶτον τοῦτο καὶ λαμπρὸν τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου κατόρθω-
μα, τοὺς μὲν κατοίκους τῆς πρωτευούσης ἐνέπληξε θαρρόους, κατε-
πτόνησε δὲ τοὺς πολεμίους, λαβόντας πείραν τῆς δραστηκωτάτης
ἐνεργείας τοῦ ὕψους πυρός· ὅθεν ἐνῶ κατ' ἀρχὰς σκοπὸν εἶχον νὰ
ἐπιτεθῶσι τὴν νύκτα ἐκείνην κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς Προποντίδος πα-
ραλίῶν τῆς πόλεως τειχῶν, οὐδὲν τοιοῦτον ἐτόλμησαν ἤδη νὰ
ἐπιχειρήσωσιν. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Λέων ἠθέλησε νὰ ἐλκύσῃ αὐτοὺς ἐντὸς
τοῦ Κερατίου κόλπου ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι, συμπυκνωθέντες ἐν αὐτῷ,
ἠδύναντο εὐχερῶς ἅπαντες νὰ κατακυρποληθῶσιν· ἐπὶ τούτῳ δὲ
διέλυσε τὴν ἄλυσιν δι' ἧς ὁ κόλπος ἐφράσσετο ἀπὸ τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως μέχρι τοῦ Γαλατᾶ. Ἀλλ' οἱ πολέμιοι δὲν ἐνέπεσον εἰς
τὴν παγίδα ταύτην, καὶ παραιτήσαντες πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης ἐ-
φοδὸν κατέφυγον εἰς τὴν ἀντικρὺ ἀσιατικὴν παραλίαν καὶ ἰδίως
εἰς τὸν Ἀστακηνὸν κόλπον. Ἡ δὲ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκία ἐξηκολούθει
μὲν, ἀλλὰ οὐδὲν φαίνεται γενναῖον κατορθώσασα· καὶ ἐπελθόντος
μετ' οὐ πολὺ τοῦ χειμῶνος, τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ ὑπέστη
φθορὰν δεινὴν. Ὁ χειμὼν οὗτος τοῦ 717—718 ὑπῆρξε βαρύτερος.
ἐπὶ ἑκατὸν ἡμέρας ἡ γῆ δὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς κρυσταλλωθείσης χιό-

νος· πλῆθος δὲ ἀνθρώπων καὶ ἱππων καὶ καμήλων καὶ ἄλλων ζώων τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου ἀπέθανον ἐκ τοῦ ψύχους καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων τροφῶν. Ἀλλ' ὁ Μωσλεμᾶς ἐπέμεινεν εἰς τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ ὁκτωβρίου 717 εἶχεν ἀποθάνει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ καλῆς Σουλεϊμάν· καὶ ὁ τούτου ὅμως ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος Ὁμάρ ἐδείχθη προθυμώτατος εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν μέγαν ἐκείνον τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνα. Ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, δύο νέοι κατέπλευσαν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν στόλοι· ὁ μὲν ἐν Αἰγύπτῳ κτισθεὶς, ὅστις συνέκειται ἐκ τετρακοσίων σιτοφόρων πλοίων καὶ ἐκ πολεμικῶν δρημίωνων ἀγνωστον πόσων· ὁ δὲ ἐν Ἀφρικῇ κτισθεὶς καὶ συγκεῖμενος ἐκ πλοίων 360, κομίζοντων ὡσαύτως τροφὰς καὶ πολεμοφόδια. Ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες τῶν δύο τούτων στόλων Σοφιάν καὶ Γεζίδ, δὲν ἐτόλμησαν νὰ σταθμεύσωσιν εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παράλια διὰ τὸν φόβον τοῦ ἐλληνικοῦ πυρός καὶ κατέφυγον ἀμφότεροι εἰς τὸν Κιανὸν κόλπον (εἰς τὰ Μουντανᾶ) τῆς ἀντικρῆ καμμένης Βιθυνίας. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἐξηγοῦσι ῥητῶς, ἂν οἱ δύο οὗτοι στόλοι ἀπεβίβασαν ἐν τῇ μεταξὺ τὰ ἐφόδια αὐτῶν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ. Τοῦτο ἐν τούτοις φαίνεται πιθανόν, διότι ἂν δὲν ἠδύναντο νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης, δὲν ἔπρεπε ἐκ τούτου ὅτι δὲν εἰσπόρεσαν παντάπασι νὰ προσορμισθῶσιν ἵνα παραδώσωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον ὅσα ἐκύμχον χρήσιμα εἰς αὐτὰ πράγματα· καὶ πολλὴν τούτου διότι ἄλλως δὲν ἐξηγείται πῶς ὁ Μωσλεμᾶς τοσαῦτα παθὼν ἐκ τοῦ προηγουμένου χειμῶνος, ἠδυνήθη ἔτι νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πολιορκίαν ἐπὶ πέντε περὶπου μῆνας. Ὅπως δὴ ποτε, καὶ ἂν ἡ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίας ἀνεζωπυρήθη μέχρι τινός, ἀπὸ θαλάσσης οὐδεμία ἐγένετο ἐφοδος· ἐξεναντίας δ' ἔπαθον αἱ πολέμιοι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος θεινὴν τινα συμφορὰν. Αἱ δύο νεωστὶ καταπλεύσασαι μῆραι εἶχον πολλοὺς ναύτας Αἰγυπτίους καὶ καθ' ὅλας τὰς πωανότητας χριστιανούς. Οἱ πατέρες αὐτῶν εἶχον ἄλλοτε δεχθῇ προθύμως τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν, ἐνεκα τῆς θρησκευτικῆς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους διαφωνίας καὶ τῆς καταδρομῆς ἣν ἐξ αὐτῆς ἔπασχον· ἀλλ' αὐτοὶ μὴ γνωρίσαντες ὅκοθεν τῇν καταδρομὴν ταύτην, καὶ ἐξεναντίας τυραννόμενοι ἤδη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, καὶ εὐρεθέντες αἶφνης ἐνώπιον τῆς μεγάλης

τοῦ χριστιανισμοῦ πρωτευούσης, παρεσύρθησαν ὑπὸ ἀκαταμαχίτου ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν ἐνθουσιασμοῦ καὶ, συνενωθέντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπεφάσισαν ὁμοθυμαδὸν νὰ αὐτομολήσωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Λύουσι λοιπὸν διὰ νυκτός τὰ ἀκάτια τῶν πόλεων καὶ ἐξορμῶσι διὰ μιᾶς πρὸς τὴν πόλιν εὐφημοῦντες τὸν βασιλέα. Τὸ πλῆθος τῶν ἀκατιῶν ἦτο τοσοῦτον ὥστε κατὰ τὸν Θεοφάνην, ἀπὸ τῆς Ἱερείας (ἐπὶ τῆς ἀσωνῆς παραλλίας) ἕως τῆς πόλεως ὀλόξυλον φαίνεσθαι τὴν θάλασσαν. Οὐδ' εἰς ταῦτα περιορίσθη ἡ τῶν Ἀραβίων ζῆλος· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τῶν αὐτομόλων ὅτι οἱ δύο ἐν τῷ Κιανῷ κόλπῳ κρυπτόμενοι στολοι ἐμειναν ἐρημοὶ ναυβατῶν, ἐξέπεμψε κατ' αὐτῶν δρόμοντας καὶ διήρεις ἐπὶ τῶν ὁποίων κατεσκευάσθησαν πυρφόροι σίφωνες, καὶ κατέστρεψε δι' αὐτῶν τὴν ἐχθρικὴν ἐκείνην δύναμιν· « καὶ λαβόντες τὰ σκῦλα οἱ ἡμέτεροι, λέγει ὁ Θεοφάνης, καὶ τὰς δαπάνας αὐτῶν, μετὰ χαρᾶς καὶ ἄκνης ὑπέστρεψαν ». Καὶ ἕτερον δὲ τραῦμα ἐπηνέχθη εἰς τοὺς πολέμιους. Ἐπειδὴ ἀποδιδασθέντες ἐκ τῶν στόλων, ἐλεηλάτου πάσαν τὴν μέχρη Νικαίας καὶ Νικομηδείας χώραν, τὰ βασιλικά στρατεύματα ἐπιτεθέντα αἰφνης, ἐξεδίωξαν αὐτοὺς ἐκείθεν, ἀφοῦ πολὺν ἐπροξένησαν αὐτοῖς φόνον.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 718 ἔτους ὁ Μωσλεμάς μετὰ δεκάμηνον πολιορκίαν οὐ μόνον οὐδὲν εἶχεν εἰσέτι κατορθώσει ἀλλὰ καὶ πλείστην ὄσσην ὑπέστη ζημίαν. Χάρις εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Ἀναστασίου Β'· ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχεν ἀφθονον προμήθειαν σίτου· ἐπειδὴ δὲ ἐθαλασσοκράτει, τὰ ἀλιευτικὰ αὐτῆς πλειάρια δὲν ἐκωλύοντο νὰ ἀγρεύωσιν ἐχθῆρας εἰς τε τὰ παραλία τείχη καὶ εἰς τὰς νήσους· καὶ πολλὰ φερτῆγὰ ἐκόμιζον ἀπὸ τῆς ἀντιπρὸς Ἀσίας ποικίλα ἄλλα τρόφιμα. Ἐνῶς δὲ ἡ θαλίαια ἐπεκράτει οὕτω ἐν τῇ βασιλευσούῃ, ὁ παρακαίμενος ἀραβικὸς στρατὸς ἐπασχε θεινὴν τῶν ἀνεγκυαίων στέργειν· καὶ μετ' ὀλίγου τοσοῦτος ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς λιμός, ὥστε πάντα τὰ ἀποθνήσκοντα ζῶα αὐτῶν κατήσθιον, ἵππους τε καὶ ὄρους καὶ καμήλους· φασὶ δὲ τινες ὅτι καὶ ἀνθρώπους τελευτῶτας καὶ τὴν ἐαυτῶν κόπρον εἰς τὰ κλίβανα βάλλοντες καὶ ζυμοῦντες ἥσθιον, ὃ λέγει ὁ χρονογράφος. Ὑποθέτομεν ὅτι τὸ τελευταῖον ταῦτο εἶναι μία ἐκ τῶν ἀνυποστάτων ἐκείνων φημῶν αἰτι-

ως συνήθως παρακολουθοῦσι τὰς μεγάλας συμφοράς. Ἀλλὰ ὅσον καὶ ἂν μετριάσωμεν τὴν ὀλεθρίαν ταύτην εἰκόνα τῆς καταστάσεως τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, πιθανώτατον ἀποδοῖναι ὅτι ἐνέσκηπεν εἰς αὐτὸ λοιμικὴ νόσος ἐξ ἧς ἀπέθανε μέγα πλῆθος ἀνθρώπων. Ὡς δὲ μὴ ἤρκουν πάντα ταῦτα τὰ δυστυχήματα, οἱ Βούλγαροι ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ λεηλατήσωσι τὸν ἐξητονημένον ἐκείνον στρατὸν, ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ καὶ ἐσφαζαν, ὡς φημίζεται, 22,000 ἀνδρῶν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ κατὰ τὸν Μωσλεμᾶν ἀπέδωσαν ἐντεῦθεν παντελῶς ἀμήχανα· διὸ ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τέλους παρὰ τοῦ καλίστου Ὁμάρ τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

Ἡ ἀνάξευξις ἐγένετο τῇ 15 αὐγούστου 718, ἐν ὀλίγκτῳ ἔτος ἂν ᾗς ἤρξατο ἡ πολιορκία. Ὁ περιλιπόμενος στόλος, προσελθὼν ἀπὸ τῆς Ἀσσιανῆς παραλίας, ὑπεδέχθη τὰ ἐλπεινὰ λείψανα τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ. Ὅπόσον ἀθλία ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ τούτου ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι, ἐνῷ διὰ τὴν προσεγγίζουσαν ἰσμηρικὴν εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ παρευθῇ διὰ ξηρᾶς μέχρι τῶν κατ' Ἀδρυδὸν στενῶν καὶ περάσας ἐκείθεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν νὰ ἐπανάλθῃ διὰ ξηρᾶς πάλιν εἰς τὴν Συρίαν, οὐδὲν τούτων ἐτόλμησε νὰ πράξῃ, ἀλλὰ προσέτιμχε νὰ ἐκτεθῇ εἰς μακρὸν καὶ ἐπικίνδυνον πλοῦν. Ἀφ' ἐτέρου ἄπορον εἶναι πῶς ὁ θαλασσοκρατῶν Δέων ἐπέτρεψεν εἰς τὰ ἐχθρικά πλοῖα νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παράλια τῆς Θράκης καὶ νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἀνετοχλήτως τὸν πεζικὸν στρατὸν. Ἴσως δὲν ἠθέλησε νὰ φέρῃ εἰς ἀπεισίαν τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους καὶ νὰ διακινδυνεύσῃ διὰ νέας μάχης τὴν εὐτυχὴ τῆς ἀμύνης αὐτοῦ ἐκβασιν· ἀλλὰ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος ἠδυνήθη ἤδη νὰ προσορμισθῇ εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν καὶ νὰ παραμείνῃ παρ' αὐτῇ ἡμέρας τινὰς ἵνα ἐπιβιβάσῃ τὸν πεζικὸν στρατὸν, ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν ἣν ἀνωτέρω ἐξέφερομεν, ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι μοῖραι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου ἠδυνήθησαν ὡσαύτως νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην καὶ νὰ ἀποβιβάσωσι τὰ ἐφόδια τὰ ὅποια τότε ἐκόμιζον, πρὶν καταφύγωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Βιθυνίας.

Ἡ μεγάλη λοιπὸν πεζικὴ καὶ ναυτικὴ στρατιὰ ἡ ἀπειλήσασα

τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὅλου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀνεχώρησεν ἄπρακτος καὶ κακῶς ἔχουσα ἀπὸ τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐγούστου μηνός. Ἀλλὰ μάλις εἰσελθοῦσα εἰς τὴν Προποντίδα κατελήφθη ὑπὸ καταγίδος δεινῆς ἐξ ἧς πλεῖστα τῶν πλοίων τούτων συνετρίβησαν εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους τῆς μικρᾶς ἐκείνης θαλάσσης, μάλιστα δὲ εἰς τὴν Προκόνησον, τὴν σημερινὴν νῆσον τοῦ Μαρμαρᾶ. Ἐνῷ δὲ τὰ περιλιπούμενα τῶν πλοίων διέπλεον τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, νέα πάλιν ἐπέσκηψεν ἐπ' αὐτὰ τρικυμία ἐξ ἧς πάντα τὰ σκάφη αὐτανδρὰ κατεποντίσθησαν, πλὴν δέκα· ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων πέντε συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν Βουλαντινῶν, ὥστε πέντε καὶ μόναι διεσώθησαν εἰς Συρίαν ἵνα ἀναγγείλωσι τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Ἡ πανωλεθρία τῶν Ἀράβων ὑπῆρξε τῷ ὄντι φοβερά, διότι ἀπώλεσαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχείρησιν δις χιλία καὶ πεντακόσια πλοῖα καὶ 500 περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξε μία τῶν εὐτυχεστέρων στιγμῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Οὐδέποτε ὁ μωαμεθανισμὸς ἐταπεινώθη πλεῖστον οὐδέποτε ὁ σταυρὸς ἐθριάμβευσε λαμπρότερον. Οἱ γενοαῖοι καὶ εὐσεβεῖς κάτοικοι τῆς πόλεως ἔδραμον εἰς τοὺς ναοὺς αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν πρωτεύοντα ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας ἵνα εὐχαριστήσωσι τὴν ἐν πρεσβείαις αἰκοίμην του θεοτόκου, εἰς τὴν προστασίαν τῆς ἑποίας ἀπέδωκαν τόσῳ μᾶλλον τὴν λύτρωσιν αὐτῶν ὅση ἡ πολιορκία καὶ ἤρξατο καὶ διελύθη καθ' ἣν ἡμέραν τελοῦμεν τὴν κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Δεσποίνης καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας ἵνα δὲ ἐκεῖ πανηγυρίζεται τὸ μέγα ἐκεῖνο ἄθλον, ἡ μνήμη αὐτοῦ προετίθη εἰς τὴν τοῦ ἀκαθίστου ὕμνου ἀκολουθίαν δι' ἧς μέχρι τῆς σήμερον πάντες οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ δοξολογοῦσι κατ' ἕτος καὶ χαίρειζουσιν τὴν μακρὰ τῆς ζωῆς, τὴν διὰ τοῦ ἀπροσμάχητου αὐτῆς κρήτους τοσαύτης ἐκ παντοίων κινδύνων ἐλευθερώσασαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ὀρθόσκευμα. Τὰ ἐπινίκια καὶ αἱ εὐφημιαί τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἥτις τότε τοῦλάχιστον ἐπίστευεν ὅτι ὤρμαινε τὴν σωτηρίαν αὐτῆς εἰς τοὺς ἀτρώτους τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀγῶνας. Ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτοῦ ὁ πάπας Γρηγόριος Β'. ὑπέμψε τὰς εὐλό-

νας τοῦ βασιλέως ἡμῶν εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς δυνάμεως. Δύο κίνδυνοι, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἐπῆλθεν ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ μικρὸν μετ' αὐτὴν, ἀπετράπησαν δραστηρίως ὑπὸ τοῦ Λέοντος. Διαρκούσης τῆς πολιορκίας, ὁ πρωτοσπαθάριος Σέργιος, ὁ στρατηγὸς ἦτοι διοικητὴς τῆς Σικελίας, νομίσας ὅτι ἐπικείται ἡ ἄλυσις τῆς βασιλευούσης καὶ ἡ διάλυσις τοῦ κράτους, ἀπεφάνισε νὰ γείνῃ κύριος τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Ἀλλὰ μὴ τολμῶν ν' ἀποκαλύψῃ διὰ μίᾳς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ σκοπὸν, ἔσπεψε βασιλεῖα ἕνα τῶν περὶ αὐτόν, τὸν Κωνσταντινουπολίτην Βασίλειον, υἱὸν Γρηγορίου τοῦ Ὀνομαγοῦλου, ὃν καὶ μετωνόμασε Τιθέριον. Ἀλλ' ὁ Λέων, ἄμα ἀκούσας τὰ γενόμενα, ἐξαπέστειλεν εἰς Συρακούσας, καίτοι ἔχων ἔτι ἀπέναντι αὐτοῦ τοὺς πολεμικοὺς, τὸν πιστὸν πατρίκιον Παῦλον, ὅστις, ἀφικόμενος εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς Σικελίας, συνακάλεσε τὸν λαὸν καὶ ἀνέγνωσεν αὐτῷ τὰ βασιλικά γράμματα ἐξ ὧν ἐδηλώθη ὅτι καὶ τὸ βασίλειον ὑφίστατο, καὶ οἱ πολέμιοι ἐμελλον μετ' ὀλίγον νὰ ἀναγκασθῶσι νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν. Ὅθεν ἀνευφημήθη ἀμέσως ὁ βασιλεὺς Λέων, παρεδόθη δὲ ὁ ἀρπάσας τὴν ἀρχὴν Βασίλειος εἰς τὸν πατρίκιον Παῦλον, ὅστις ἐπέμψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ προελήφθη τοκουτοτρόπως ὁ διαμελισμὸς τοῦ κράτους. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 719, ὁ πρῶτος βασιλεὺς Ἀναστάσιος ἐπέχειρσεν νὰ ἀνακτῇ αὐθις τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ συνεννοήθη μετὰ τινων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων τῆς πρωτεύουσας, καὶ, ἀποβαλὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τῶν ὑποίων ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν. Ἦδη δὲ ἐπλησίαζε μετὰ τῶν συμμάχων αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτε οὗτοι, ἐνδίδοντες ἐν μέρει εἰς τὰς ἀπειλὰς καὶ ἐν μέρει εἰς τὰς φιλοφρονήσεις τοῦ Λέοντος, παρέδωκαν εἰς τὸν βασιλεῖα τὸν Ἀναστάσιον καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὁ μὲν Ἀναστάσιος καὶ ἄλλοι τινὲς ἐθανατώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς ἄλλας καθυπεβλήθησαν ποινάς.

Ὁ μεγαλειπρόβουλος λοιπὸν καὶ μεγαλοπράγμων βασιλεὺς Λέων ἡσθάλισεν οὕτω ἅπανταχόθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας καὶ ἰσχυρᾶς δυναστείας. Ἡ μακρὰ, ὑπὲρ τὴν εἰκοσιπενταετίαν διαρκέσασα, ἀναρχία κατέπαυσεν· ἅπαντες

οἱ οἰωνοὶ ἐφαίνοντο αἰσιοί· οὐδεὶς δὲ ᾔδυνάτο νὰ προῖδῃ ὅτι μὲτ' οὐ πολὺ τὸ κράτος θέλει ἐκτεθῇ εἰς δεινὸν θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικὸν κλονισμὸν. Καὶ ὁμως ὁ κλονισμὸς ἐπῆλθεν· ὁ βασιλεὺς Λέων δὲν ὑπῆρξε μόνον ἀρχηγέτης νέας δυναστείας· ὑπῆρξεν ἐνταύτῳ δημιουργὸς ἀναμορφώσεως ἣτις ἐμελλεν ἐπὶ ἡμιόλιον ἐκατονταετηρίδα νὰ ἀνασειῇ τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἡ ἀναμόρφωσις αὕτη ἀποτελεῖ ἰδίαν περίοδον τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ιστορίας· ὅθεν περὶ αὐτῆς θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολούθῳ δεκάτῳ βιβλίῳ.

DEC 31 1964

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΒΙΒΛΙΩΝ ΕΝΝΑΤΩΝ.

	Σελις
Χῶραι καταχόμεναι ὑπὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 5ης ἑκατονεταετηρίδος, καὶ πιθανὸς αὐτοῦ πλη- θυσμός	5
Ἡθικαὶ καὶ ὀλιγαὶ δυνάμεις τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην	9
Ἡ κυβέρνησις, εἰ καὶ παρεισέχθησαν εἰς αὐτὴν ἀσια- ναὶ καὶ βαρβαρικάι τιναὶ ἔξεις, σώζει τὴν δε- ξιότητα αὐτῆς καὶ ὑπεροχὴν	45
Ὁ συνδυασμός μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ νέου χριστιανικοῦ κόσμου ἐξακολουθεῖ ἐπὶ ἑκα- τὸν χρόνον	47
Αἷτια ἐπαγαγόντα τὴν διάστασιν τοῦ χριστιανικοῦ ἑλ- ληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ὁ- λέθρια τῆς διαστάσεως ταύτης ἀποτελέσματα .	23
Οὐδὲν ἦτορ σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ μελέτη τῆς ιστορίας τοῦ μισαιωνικοῦ ἡμῶν βίου	34
Ὁ ἐξελληνισθεὶς Ἰσαυρὸς Ζήνων, πρῶτος βασιλεὺς τοῦ αὐθυπάρχτου ἀνατολικοῦ κράτους	35
Ἐγκύκλιος Βασιλέως. Ἐρωτικὸν Ζήνωνος. Πρώτη μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν Ῥώμης καὶ Κωνσταντι- νουπόλεως διδασκαίς	36
Ἄλλοις ἀφορμαὶ τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν δι- ρίξεως	42

	Σελ.
Τελευταῖαι τινες τῆς εἰδωλολατρίας κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνέργειαι	54
Σχέσεις τοῦ Ζήνωνος πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ὀστρογότθων Θεοδόριχον, καὶ ἀναχώρησις αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰταλλίας.	56
Ἐπὶ λόγος περὶ Ζήνωνος.	58
Ἀναστάσιος.	59
Περὶ στολὴ τῶν Ἰσαύρων.	60
Σχέσις πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. Καθαίρεσις τῶν πατριάρχων Εὐφρημίου καὶ Μακεδονίου.	62
Στάσις Βιταλιανοῦ, ὑποκινηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κλήρου. Κατατρόπωσις αὐτῆς. Ὁ Ἀθηναῖος Πρόεδρος.	65
Ἐσωτερικὴ διοίκησις. Τὰ περὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐγερθέντα μακρὰ τεῖχη.	67
Κατάργησις τοῦ Χρυσάργυρου.	69
Περὶ τοῦ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς φορολογικοῦ συστήματος, καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἐγγείου φόρου.	74
Ἰουστινός. Ἰδιῶν χαρακτὴρ τῆς δυναστείας αὐτοῦ.	90
Χαρακτὴρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.	92
Θεοδώρα.	94
Προκόπιος.	96
Τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ ἐπιρροή ἀναφαίνεται καθ' ὅλην τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινίου. Ἰουστίνου θάνατος.	101
Ἀρχὴ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Βελισάριος. Πρῶτα κατὰ Περσῶν ἐρόπαια αὐτοῦ.	102
Νομοθετικὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔργα. Ἐπιρροή τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἐλληνισμοῦ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας.	104
Ἀνάγκη τῶν νέων νομοθετικῶν Συλλογῶν. Τριβωνιός. Κώδιξ. Πανδέκτης. Εἰσηγήσεις. Νεαραβ. Βαθμιαῖος ἐξ ἐλληνισμὸς τῆς νομοθεσίας.	108
Στάσις τοῦ Νίκα. Ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες. Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης.	116

<i>Ἡ ἐπὶ τοὺς Βανδήλους τῆς Ἀφρικῆς στρατεία.</i> . . .	433
<i>Ἀράκτεισις τῆς Ἀφρικῆς. Βελισαρίου κατορθώματα.</i> . .	436
<i>Αἱ πρῶται ἐπὶ τοὺς Γότθους τῆς Ἰταλίας στρατείαι.</i>	
<i>Βελισαρίου τέτα κατορθώματα. Ἀντιωνία.</i> . . .	439.
<i>Μεταγενέστεραι εἰς τὴν Ἰταλίαν στρατείαι. Ναρσῆς.</i> . .	444
<i>Ἀράκτεισις μέρους τῆς Ἰσπανίας.</i>	446
<i>Ὁργανισμὸς τοῦ στρατοῦ.</i>	447
<i>Νέος περσικὸς πόλεμος, διαρκέσας ἔτη 22.</i>	453
<i>Αἱ ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος μέχρι τέ-</i> <i>λους τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐπιδρομαί</i> <i>τῶν ἀρκύων βαρβάρων εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ</i> <i>κράτους ἐπαρχίας. Γερμανός. Χιλδούδιος. Τε-</i> <i>λευταίον τοῦ Βελισαρίου κατόρθωμα.</i>	454
<i>Φυσικὰ δυστυχήματα. Σεισμοί. Λοιμοί.</i>	464
<i>Κρίσις περὶ τῆς φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, ἥτις, κατὰ τὰ</i> <i>σημειώμενα, ἐπῆλθεν ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ</i> <i>βασιλείας.</i>	467
<i>Ἡθικαὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ θλίψεις. Δίκη Βελισαρίου.</i>	
<i>Ὁ περὶ τῆς τυφλώσεως αὐτοῦ μῦθος.</i>	473
<i>Κτίσματα τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ.</i>	475
<i>Ὁ γὰρ τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀνθέμιος. Ἰσιδώροι.</i> . . .	479
<i>Θρησκευτικὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολίτευμα. Ἡ λεγο-</i> <i>μένη κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν καὶ</i> <i>τοῦ ὑπατικού ἀξιώματος. Πέμπτη οἰκουμένη</i> <i>σύνοδος.</i>	489
<i>Τελευταία περὶ Ἰουστινιανοῦ κρίσις. Εἰσαγωγή τῆς</i> <i>καλλιέργειας τῆς μετὰξ.</i>	500
<i>Ἰουστίνος Β΄. Τιθέριος. Μαυρίκιος. Φωκάς. Γερμανός</i> <i>τῆς περιόδου ταύτης χαρακτήρ.</i>	504
<i>Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ὁ τίτλος τοῦ Οἰκουμε-</i> <i>νικοῦ πατριάρχου.</i>	507
<i>Οἱ Ἀβαροσλαυτικοὶ πόλεμοι.</i>	514
<i>Ἡ περὶ τῆς ἐξορτώσεως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φυλῆς.</i>	

ιστορική δοξασία τοῦ Φαλλμεράδερ . . .	Σελ.
Οἱ ἐπὶ τῆς περιόδου : αἱτῆς περσικοὶ πόλεμοι. . .	231
Ἡράκλειος. Εἰσαγωγ. καὶ περὶ αὐτοῦ κριτικαί. . .	235
Πρώτη μεγάλη τῶν Σαυῶν ἐκτεδὸς τοῦ Ἰσραὺν ἐγκα- τάστασις. Ἐκτίρησις τοῦ σπονδαίου τούτου γε- γονότος	239
Προοίμια τῆς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας τοῦ Ἡρακλείου. Θρησκευτικὸς τοῦ πολέμου τούτου χαρακτήρ. . .	243
Αἱ τέσσαρες πρώται τοῦ Ἡρακλείου στρατείαι, 623, 623, 624, 625. Ἡ περὶ Ταῦρον νίκη. Ἀλω- σις Γάζης. Τὰ ἐν Ἀλβανίᾳ τρόπαια. Ἡ περὶ Σά- ρον νίκη.	249
Πρώτη μεγάλη πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 626. Θρίαμβος τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν. Ἡ τοῦ Ἀκαθίστου ἐκμονοαρχολογία. . . .	259
Αἱ τρεῖς τελευταῖαι τοῦ Ἡρακλείου στρατείαι, 626, 627, 628. Ἡ περὶ Νιουτ μάχη. Ἀλωσις Λα- σκαγέρδ. Συνομοφύγησις τῆς εἰρήνης ἐν Γάζῃ. .	266
Ἀγαπεφαιδωσις τῶν στρατευῶν τοῦ Ἡρακλείου. Θρη- σκευτικὸς αὐτῶν χαρακτήρ. Ὑψωσις τοῦ Σταυ- ροῦ. Ἀποφθοχῆτος τῶν πραγμάτων τροπή. .	277
Μωάμεθ. Κήρυγμα αὐτοῦ. Σύγκρισις τοῦ ἰσλαμισμοῦ πρὸς τὰ δύο ἄλλα μονοθεϊκὰ δόγματα. . .	286
Πρῶται μετὰ τὸν ἰσλαμισμόν καὶ χριστιανισμόν ἐχθρο- πραγαίαι. Ἀλωσις Συρίας καὶ Μεσοποταμίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων.	295
Ἄβεια τῆς ἐπιτυχίας αὐτῶν. Ἡμαρτημέναι θρησκευ- τικαὶ τῶν χριστιανῶν δόξαι. Ἀβρίσεις. Μορο- φισταί. Μοροθελῆται. Ἐκθέσεις τοῦ Ἡρα- κλείου	299
Ἀλωσις Αἰχύντων ὑπὸ τῶν Ἀράβων, τῇ συμμαχίᾳ τῶν μοροφιστικῶν. Ἀλεξάνδρεια. Ἡ μεγάλη αὐ- τῆς βιβλιοθήκη.	303

Θάνατος τοῦ Ἡρακλείου. Διαθήκη αὐτοῦ. Τελευταῖαι ἐπιστολαί. Γεωργίου Πισίδου ἀπερρώσεις.	307
Μαρτίνα, Κωνσταντίνος, Ἡρακλειανός.	311
Κώνστας. Ἡ δόξη τῶν Ἀράβων ἀναχαιτίζεται.	312
Κατατρόπως τῶν Σλαύων. Ἀμφιρόποι πρὸς τοὺς Ἀραβας σχέσεις.	315
Τὸ π. ο. σ. Ἀναχώρησις τοῦ Κωνσταντίνου εἰς Ἰταλίαν. Διατριβὴ ἐν Ἀθήναις. Δολοφονία αὐτοῦ ἐν Συ- ρακούσαις.	317
Κωνσταντίνος Παυράτος.	320
Πρώτη πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Σπουδαίτης τοῦ γεγονότος τοῦτου ὡς πρὸς τὰ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς καθόλου ἱστορίας. Ὑγρὸν πῦρ.	322
Σλαῦοι καὶ Μαρδαῖται ἐπὶ τῆς πολιορκίας.	334
Ἐνδοξος πρὸς τοὺς Ἀραβας εἰρήνη.	337
Πρώτη τῶν Βουλγάρων ἐπιτεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ ἐγκα- τάστασις.	340
Ἐκτὴ οἰκουμένη συνόδος. Ἀπόρρωσις τῆς θρησκευ- τικῆς ἐνότητος ἐν τῶν περιλιπομένων ἑλλη- νικῶν χωρῶν.	342
Διοικητικὴ μεταρρύθμισις. Ἐξέλλητισμός τῆς διοική- σεως.	345
Ἰουστινιανὸς Β'.	348
Νέος πρὸς τοὺς Ἀραβας πόλεμος. Νέα εἰρήνη.	349
Κατατρόπως τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων.	351
Ἐπαράληψις τῶν πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς ἐχθροπρα- ξιῶν, ἀνευ κρίσεως γεγονότων. Μετοικεσία Κυ- πρίων.	352
Ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος.	355
Ἰουστινιανὸς Β'. ἐσχάτη ἀφροσύνη καὶ πτώσις.	357
Λεόντιος. Ἀλώσις καὶ καταστροφὴ Καρχηδόνας ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν.	360

σι'.

	Σελ.
<i>Ἀψίμαρος ἢ Τιβέριος. Λαμπρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ</i>	
<i>Ἡρακλείου κατορθώματα κατὰ τῶν Ἀράβων.</i>	362
<i>Ὁ Ἰουστινιανὸς Β'. ἀναλαμβάνει αὐθις τὴν ἀρχήν.</i>	
<i>Θηριωδία αὐτοῦ.</i>	364
<i>Ἀκμὴ τοῦ μωαμεθανισμοῦ.</i>	367
<i>Ἰουστινιανοῦ Β'. μαρτύρια καὶ θάνατος.</i>	369
<i>Τέλος τῆς τοῦ Ἡρακλείου δυναστείας.</i>	371
<i>Φλίκπιχος. Ἀρτέμιος ἢ Ἀναστάσιος Β'. Θεοδόσιος</i>	
<i>Γ'. Διυγὴ ἀναρχία.</i>	373
<i>Αἰών Γ'. Δευτέρα πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπό-</i>	
<i>λεως ἐπὶ τῶν μωαμεθανῶν.</i>	380
<i>Παρωλεθρία τῶν μωαμεθανῶν. Νέα δυναστεία καὶ</i>	
<i>νέα πράγματα κατὰστάσεις.</i>	384

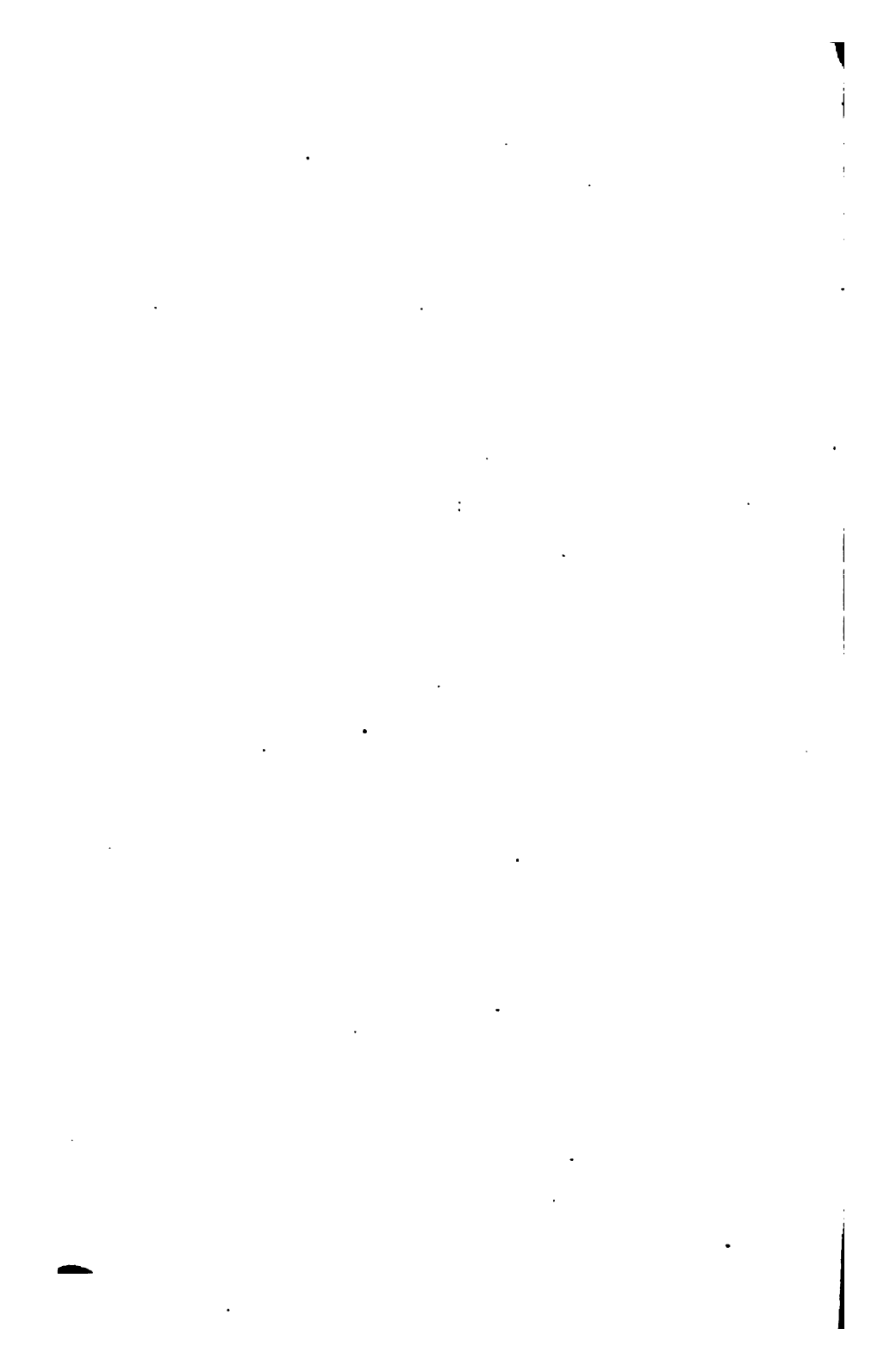

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Τῶν κυριωτέρων ἀμαρτημάτων

~~ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΑ~~

Σελ.	31	Στίχ.	6	κάτωθεν	ἐντὶ	αὐτοῦ	ἀνάγνωθι	αὐτῶν
»	32	»	13	»	»	παρ' ἡμῶν	»	παρ' ἡμῶν
»	142	»	17	ἔνωθεν	»	διαγούσης	»	διαγαγούσης
»	183	»	12	κάτωθεν	»	4,300	»	43,000
»	211	»	11	»	»	585	»	582.

Ἡ ἱστορία αὕτη, ὡς καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται, ἐν συνειδήσει διὰ τοὺς σοφοὺς, οὔτε ἔχει ἐπιστημονικὴν τινα ἀξίωσιν· ἀλλ' ἐμφυλοποιήθη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστήσῃ, ἵσον ἐνδέχεται ἀφελῶς καὶ εὐκρινῶς, γνωστὰ εἰς τοὺς πολὺς τὰ κυριώτερα γεγονότα τῆς πατρίδος ἡμῶν ἱστορίας, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων, καὶ τὰ ἐξαγόμενα ἀπὸ τῶν γεγονότων τούτων πρακτικὰ διδάγματα ἠθικά τε καὶ πολιτικά.

Διηρέθη δὲ ἡ ὅλη αὕτη ἱστορία εἰς δεκαπέντε βιβλία, τὰ ἀκόλουθα.

Βιβλίον Πρῶτον. —	Χρόνοι μυθικοί.
» Δεύτερον. —	Πρῶτοι ἱστορικοὶ χρόνοι.
» Τρίτον. —	Μηθικοὶ πόλεμοι καὶ Ἀθηναίων ἡγεμονία.
» Τέταρτον. —	Πελοποννησιακὸς πόλεμος καὶ Σπάρτης ἡγεμονία.
» Πέμπτον. —	Θηβαίων ἡγεμονία καὶ περικυρία τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ.
» Ἑκτον. —	Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς. Φίλιππος καὶ Ἀλεξάνδρος.
» Ἑβδομον. —	Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς. Οἱ διάδοχοι.
» Ὀγδοον. —	Ῥωμαϊκὴ Κυριαρχία.
» Ἐννατον. —	Ἑξέλληνισμὸς τοῦ Ἀνατολικοῦ Ῥωμαίου κράτους.
» Δέκατον. —	Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς. Εἰκονομάχοι βασιλεῖς.
» Ἐνδέκατον. —	Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς. Μακεδονικὴ δυναστεία.
» Δωδέκατον. —	Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς. Κομνηνοί.
» Δεκατονεῖτον. —	Φραγκικὴ Κυριαρχία. Παλαιολόγοι.
» Δεκατονεῖταρτον. —	Τουρκικὴ Κυριαρχία.
» Δεκατονέμπετον. —	Ὁ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνισμὸς. Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις.

Ἡ ὅλη συγγραφή θέλει ἀποτελέσει τόμους 4, ὧν ἕκαστος τιμᾶται δρ. 10· μετὰ δὲ πινάκων καὶ εἰκόνων, δρ. 12.

